

MAVZU

TA'LIM SIFATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XALQARO
TAJRIBADAN FOYDALANISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

TEMA

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА
В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ:
ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

TITL

USING INTERNATIONAL EXPERIENCES IN QUALITY OF
EDUCATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS

УДК: 355.4(78.15)

Таълим сифати самарадорлигини оширишда халқаро тажрибадан фойдаланиш: муаммо ва ечимлар мавзусидаги халқаро илмий-амалий офлайн/онлайн конференция материаллари тўплами, 2-том, 2021 йил 19 октябрь (Ҳарбий фанлар доктори, профессор, полковник С.С.Абдурайимовнинг умумий таҳрири остида). – Чирчиқ.: Чирчиқ ОТҚМБЮ, 2021.-828б.

“Таълим сифати самарадорлигини оширишда халқаро тажрибадан фойдаланиш: муаммо ва ечимлар” мавзусидаги халқаро илмий-амалий офлайн/онлайн конференция тўпламига талабалар, магистрантлар, илмий тадқиқот ишларини олиб бораётган изланувчи ва тадқиқотчилар, мазкур соҳа мутахассислари ҳамда профессор ўқитувчиларнинг илмий ишлари киритилган.

Ушбу илмий-амалий офлайн/онлайн конференциянинг асосий мақсади ўқитишнинг анъанавий ва замонавий инновацион усуллари, ахборот-коммуникацион технологияларидан фойдаланишнинг ўрни ва аҳамияти ҳамда илм-фан ютуқларидан фойдаланишни жорий этиш, олий ҳарбий таълим муассасаларида табиий-илмий ва ҳарбий-касбий фанларни интеграциялаб ўқитиш механизмларини яратиш, таълим сифати самарадорлигини оширишда халқаро тажрибадан фойдаланиш ва курсантлар билимини назорат ва мониторинг қилишнинг ўзига хос усуллари ишлаб чиқиш бўйича тажриба ва маълумотлар алмашишдан иборат.

Бу эса ўз навбатида ҳарбий таълим профессор-ўқитувчиларининг олий ва ҳориж таълим муассалари ўқитувчилари билан ўзаро ҳамкорлик ишларини кенг йўлга қўйиш, офицер кадрларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, таълим-тарбия ишлар тизимини янада такомиллаштириш, ҳарбий таълим профессор-ўқитувчиларининг касбий-илмий салоҳиятлари, педагогик маҳоратларини оширишга хизмат қилади. Келгусида ушбу тўплам материалларини ҳарбий таълим, ҳарбий-илмий фаолиятда қўллаш баробарида, илмий изланувчи тадқиқотчи ҳамда магистрантларнинг илмий изланишларида фойдали манба бўлади деган умиддамиз.

Таҳрир ҳайъати: Отаматов М., подполковник
Ворисова Р., кфн, ҚК хизматчиси
Ҳалимов Э., доцент ҚК хизматчиси
Абдувоҳидов Ф., катта ўқитувчи, ҚК хизматчиси
Халилаев Б., ўқитувчи, ҚК хизматчиси
Сулейманова А., III-даражали сержант

MUNDARIJA

ISLAMOVA M.SH., RO‘ZIYEVA D.B., MIZOMOVA G.A. Kimyo darslarida harbiy kadrlar kompetentligini oshirish usullari.....	14
ЧАРИЕВ Б.Р. Ўзбекистон республикаси қуролли кучлар тизимида малакали кадрлар тайёрлашнинг зарурати.....	18
ЭРНАЗАРОВА Ё.О. Олий ҳарбий таълим муассасаларида ҳарбий хизматчилар касб маданиятини такомиллаштириш.....	22
КОЗИМОВА Д.А. Иқтидорли ўқувчиларни тарбиялашда ўқитувчининг педагогик маҳорати.....	25
МЕКАМБАҲЕВ В. А., JURABAYEVA M.M. Harbiy ta’lim rivojlanishining asosiy muammolari va ularni yechish yo‘nalishlari.....	26
ОЛИМОВ Т.Х. Ихтисослаштирилган мактабларда иқтидорли ўқувчиларни танлаш ва улар билан ишлаш.....	29
СУЛТАНОВ Н.Ф. Проблемы развития высшего военного образования.....	30
БЕРДЮГИН И.А. Высшее профессиональное образование – глобальные вызовы третьего тысячелетия.....	32
ШЕВЕЛЁВ А.А. Целесообразность и пути повышения самообразования курсантов в высшем военном образовательном учреждении.....	35
СЕЙТИМБЕТОВА Г.А. Компетенциявий ёндашув асосида физика ўқитиш жараёнида рақобатбардош кадрлар тайёрлаш (Нофизик бакалавр йўналиши мисолида).....	37
ЎРОЗБОЕВ Н.У. Бўлажак ўқитувчиларда масъулиятлили ва ташаббускорлик фазилатларини ривожлантиришнинг назарий таҳлили.....	39
ИСЛОМОВ Ш., ЭРГАШЕВ А Салоҳиятли ҳарбий-ходимларни тайёрлашда ижобий таъсир кўрсатадиган айрим жиҳатлар хусусида.....	41
ARABBOEV M.M., BEGMATOV SH.A., NOSIROV KH.KH., SHAKHOBIDDINOV A.SH. Modern military robots: a survey.....	44
ARABBOEV M.M., BEGMATOV SH.A., NOSIROV KH.KH., SHAKHOBIDDINOV A.SH. Review on unmanned aerial vehicles	48
КHAZRATOVA K.M., DJURAEV SH. T. Implementation of innovative forms and methods of development experience in the training process.....	53
QORAVOYEVA SH. The role of mistakes in teaching second language.....	59
BEKTURDIYEVA SH.S. The importance of english language in military training institutions and need to new curricula	61
НОРМЕТОВ Т. Гегемон давлатлар томонидан халқаро гуманитар ҳуқуқ нормаларининг ҳарбий тўқнашувлар даврида бузилиши: халқаро тажриба (<i>Ливия мисолида</i>).....	64
XASONBOYEV B. Harbiy ta’lim jarayonida interfaol metodlarni qo‘lash – ta’lim mazmunining tarkibiy qismidir	66
OMONTURDIYEVA M. Tarbiyada qadriyatlarning ahamiyati.....	68
KARIMOVA B.X. Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarida milliy g‘ururni shakllantirish.....	70
XUDOYQULOV N. Milliy qadriyatlar va mashhur tarixiy shaxslar o‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash vositasi	72
XAYITOV J.X. Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarida kreativlikni rivojlantirishning ba‘zi jihatlari.....	74
NURMAMATOV Z.SH. Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash texnologiyasi.....	76
XOLIKOV N.T. Harbiy ta’limning mohiyati.....	78
NIGMATOV Z.Z., SOYIPOVA M.Z. Harbiy kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirishda “ustoz-shogird” munosabatlarini shakllantirishning ayrim jihatlari.....	80
RAXMATJANOV O‘.D. Talim sifati va samaradorligini yaxshilashda rivojlangan	

mamlakatlar tajribasini amalga tadbiiq etish.....	82
ЭШКУВВАТОВ Ш.Н., МАХМУДОВ Н.А., УЛАШОВ Ж.З. Аннигиляция позитронов в иттриевых сверхпроводящих керамиках, изготовленных различными методами.....	85
ТОЛГУЕВА N.E. Ta'lim samaradorligini oshirishda pedagogik metodlarning ahamiyati	86
ХОЛИҚОВ И.Р. АМАНОВ Ғ.М. Ҳарбий таълим муассасаларида кадрларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш.....	91
ИСМАИЛОВ М.К. Талабаларда саноген тафаккурни ривожлантиришнинг рефлексив технологиялари.....	95
RASULOV A.U. Teaching Grammar Through Communicative Approach.....	99
АТОЕВА М.Ф. Таълим сифатини оширишда педагог компетентлигини ривожлантириш йўллари.....	103
САЛОМОВ Ғ.Ю., ҒАНИЕВ Ҳ. Й. Тарбиявий соатларни инвариант ва вариатив усулларда ташкил қилиш ва ўтказиш.....	105
САИДОВА Р.М. Ҳарбий таълим муассасаларида кадрларни тайёрлаш.....	107
АХМЕДОВ N.K. Alohida xorij davlatlari qurolli kuchlar harbiy xizmatchilarini tarbiyalash tizimi....	109
ТЎРАЕВ Ш.Ф. Мустақил таълим ўқитишнинг самарали усули.....	113
ИСМАИЛОВ Д.Т. Нутқий маҳоратини ривожлантириш орқали ҳарбий хизматчиларни маданийликка эргаштириш.....	115
QALANDAROV E.Q. XUSHVAQTOV O'N. Umumiy o'рта ta'lim maktab fizika o'qituvchilari oldida turgan dolzarb muammolar.....	118
RUZIEV M.G'., SAPAROV A. Y. Ta'lim-tarbiyada tarixiy xotira va ona tilini qadrlash...	121
ЗИЯДУЛЛАЕВ А.Ш., АМЕТОВ Э.С., КОБИЛОВ Ж.С., ЖУРАБОЕВ Н.И., ҲАМРОҚУЛОВ Ғ.Б. Курсант ва тингловчиларнинг мустақил таълим вақтини ташкиллаштиришнинг асосий вазифалари.....	123
KADIROVA M.M. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim texnologiyalaridan foydalanish yo'llari.....	125
УЗОҚОВ А.М., НУРУЛЛАЕВ Л.Л. Олий таълим муассасалари талабаларининг ватанпарварлик даражасини баҳолаш мезонлари.....	127
ПУЛАТОВ Б.Ж. Професионал кадрларни тайёрлаш устувор вазифа.....	131
ISLOMOV M.U., DJANIKULOV SH.B. Ta'lim sifati samaradorligini oshirishda yapon ta'limi tajribasidan foydalanishning yutuq va kamchiliklari.....	133
MOVLANOV A.S. Texnika fanlarini o'zlashtirishda foydalaniladigan adabiyotlar roli.....	135
АХМЕДОВ Э.Э. Ҳарбий педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишга қўйилаётган замонавий талаблар.....	139
БЕКНАЗАРОВ А.А., МАМАРАУФОВ О.А., ТОЖИБОЕВ Д.Ё. Ватан – муқаддас, уни ҳимоя қилиш шарафли бурчдир!.....	141
ҒАНИЕВ А.С. Ҳарбий таълим-тарбия – келажак подевори.....	145
МАМАРАУФОВ О.А., АСОМИДДИНОВИЧ В.А., ТОЖИБОЕВ Д.Ё. Миллий маънавият юксалишида мафкуранинг ўрни.....	149
МАМАТҚОБИЛОВ Т.Д. ҲАЙДАРОВ Қ., ТОЖИБОЕВ Д.Ё. Ватан – муқаддас, уни ҳимоя қилиш шарафли бурчдир!.....	151
КАРИМОВ Б.Т. Таълим ва тарбия методикасининг замонавий йўналишлари.....	154
БЕКНАЗАРОВ А.А., ТОЖИБОЕВ Д.Ё., ДЖАМАЛОВ Х. Т. Мудофаа тизимида маънавий – маърифий ишларни самарали ташкил этиш омиллари.....	156
ТОЖИБОЕВ Д.Ё. Янги ўзбекистон тараққиётида ёшлар сиёсати.....	159
УРУНОВ У.Р. Илғор хорижий тажрибаларни ҳарбий таълим тизимига жорий этиш услубияти.....	161
ҚОДИРОВ Д.Х. Абу Ҳомид Ғаззолий кўшин ва аскарларнинг фазилати ҳақида.....	163
АБДАЗИМОВ А.Д., ИРИСОВ Х.Д., АТАДЖАНОВА М.М. Магистратура талабаларининг илмий-тадқиқот семинари фаолиятини ташкил қилиш ва ўтказиш	

тажрибаси.....	166
KO'PAYSINOVA N.K. Amir Temur temuriylar davri renessansi asoschisi.....	168
QOSIMOV J.S. Xorijiy mamlakatlar harbiy-akademik litseylari va “temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseylarida kadrlar tayyorlashdagi yutuqlari.....	172
TURDIYEV B.S., KAMILDJANOV M.N. Yoshlar – yangi O‘zbekison poydevori.....	176
ДОСУМХОДЖАЕВ Ф.А. Совершенствованию инфраструктуры и повышению качества образования.....	178
SAFOYEV X.A. Talabalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning o‘ziga xos xususiyatlari.....	180
ХАМРОЕВ К.Қ. Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси – ёшлар тарбиясининг самарадорлиги.....	182
КОСИМОВ О.О., ЭРГАШЕВ С.А., НАБИЕВ М.М. Современный автомобиль и водитель.....	183
ТАГАЕВ И.Ч., СИЛАНТЬЕВ М. А. Основные факторы, влияющие на процесс адаптации вновь призванных военнослужащих срочной военной службы.....	187
УСАНОВ Ф., И., РАЗАКОВ Ш.Х., ТАГАЕВ И.Ч. Йўл ҳаракати хавфсизлигига таъсир этувчи асосий омиллар таҳлили.....	189
АЛИҚОРИЕВ Н.С., АЛИКАРИЕВА А.Н. Ҳарбий таълим муассасаларида кадрлар тайёрлашнинг ижтимоий асослари.....	192
ДЖАМАЛОВ Х.Т. Хорижий давлатлар армиялари қурол ва ҳарбий техникаларига махсус ишлов бериш техник воситалари ривожланишининг истиқболли йўналишлари.....	196
МАМАТҚОБИЛОВ Т. Д., ЭРГАШЕВА Р.У. Янги ўзбекистонда ижтимоий тараққиёт ва ватанпарварлик масъулияти.....	201
USMONKULOV SH.U. Jismoniy tarbiya nazariyasi bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqot uslubiyotlari tahlili.....	204
ABDUVOHIDOV F.R. Oliy harbiy ta’lim muassasalarida modulli ta’lim tizimini joriy etishning o‘ziga xos jihatlari.....	207
АХМАДАЛИЕВ О.Ю. Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг босқичлари.....	208
XURRAMOV J.A., MUXAMMEDOV B.M. Ilmiy – texnik matnlarni davlat tiliga tarjima qilishning o‘ziga xosligi.....	210
ISRAILOV M. IKROMXONOV E. SH. Qattiq jismlar fizikasini o‘qitish metodikasiga oid.....	212
ИСРАИЛОВ М., БОТИРОВА С.Я. Лаборатория-тажриба ишлари натижаларига статистик ишлов бериш ва хулосалар билан яқунлаш.....	216
НАСРИДДИНОВ Ч. Олий ҳарбий таълим муассасаларида психология фанларини ўқитиш услубияти хақида.....	220
ХИДИРОВ И., РАХМАНОВ С. ДЖ., МАХМУДОВ Ш. А., ПАРПИЕВ А. С., ГЕТМАНСКИЙ В. В., ЖАКСИМУРАТОВ И.Ж., РАФИКОВ А. К. $Ti_{1-x}Mo_xC$ қотишмасидаги атомларнинг ўртача квадратик силжишини ҳисоблашюю.....	223
ЦОЙ М.К. Воспитание и образование личности в эпоху глобальных преобразований как субъекта межкультурных отношений.....	224
САВРИДИНОВ Н., ЭШБОЕВ А.Т., НАЖИМИДИНОВ З.Ш. Анализ методов измерений больших постоянных токов.....	226
СОДИҚОВА Ш.М. ҚУРБОНОВ Ҳ.М., ҚУРБОНОВ М. Интеграциялашган медиа таълим воситаларини ўқув жараёнига татбиқ қилиш.....	229
СОДИҚОВА Ш. М. Физика фанини медиатеchnологиялар асосида ўқитишнинг методик асослари.....	233
QURBONOV D.SH., MATCHONOV Q.P, SABIROV U.I, RAHMONOVA.Z.O, RAHIMBAYEV R.SH, ASQAROV D. Fizik masalalarni yechishda egri chiziqli	

integrallardan foydalanish.....	235
АВАЗОВ Ж. Д. Бўлажак муҳандисларнинг ижодий фаоллигини тадқиқ қилиш.....	238
YULDASHOV K. K. Umumta'lim maktablari o'quvchilariga pichoqchilik ishlarini o'rgatishning tarbiyaviy ahamiyati	240
ШОМИРЗАЕВ М.Х., ПАХРАТДИНОВА Р.О. Ўқувчиларга миллий хунармандчиликни ўргатишда каштачиликнинг ўзига хос хусусиятлари.....	243
ПАХРАТДИНОВА Р. О. Ёшларни миллий хунармандчиликка оид меҳнатга ва касбга йўналтириш ишлари тарихидан.....	247
ХАЙТОВ Д.Е., ERKINOV I.E. Ta'lim samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalar tavsiflari, ularning nazariy asoslari.....	250
BOLTAYEVA Z. S. Matnni o'qish va tushunish bo'yicha xalqaro baholash tizimi bugungi kun talabi.....	253
ТОУЙРОВА М. М. Ta'lim sifati samaradorligini oshirishda nazorat va baholashning ahamiyati.....	256
ISRAILOV M., DJUMABAYEV X.Y. Qurolli kuchlar akademiyasida fanlarni modulli texnologiya asosida o'qitish metodikasi.....	258
МЕДЕТОВА К. М. Применение интеллектуального анализа данных для оценки успеваемости учащихся.....	262
BOLTAYEVA Z. S. Baholash dasturlari - bugungi kun talabi.....	264
HUSANOVA N.A. PISA va TIMSS xalqaro baholash dasturi asosida ta'lim jarayonidagi o'zgarishlar.....	267
НАМРАҲЕВА М.М., ABDUMUTALOVA F.F. Ta'lim tizimida baholash usullari.....	269
SAIDOVA Z.R. Oliy ta'lim tizimida masofali o'qitishdan foydalanish usullari.....	271
МЕКАМБАЕВ Б.А. Роль компьютерных технологий в повышении качества военного образования.....	274
ЮЛДАШЕВ Ю.Т., ПАТИЕВ Ф. М. Ўқув жараёнида курсантларнинг ўзлаштириш даражалари.....	276
НАМРОҲЕВ R.R. O'quv jarayonida moodle tizimidan foydalanish.....	280
РАХМОНОВ Т.Т., KARIMOV N.M. Texnik fanlarni o'qitishda virtual o'quv laboratoriyalarning o'mi.....	282
ЮСУПОВА М.М. Олий таълим муассасаларини кредит-модуль тизимига ўтказиш...	284
СУЛТОНОВ М.М., ХАКИМОВ С. Б. Интернет тармоғидаги тахдидлар, муаммолар ҳамда хориж тажрибаси.....	288
ХАКИМОВ С.Б. АТОЕВ Л. А. Ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг сиёсий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш масалалари.....	290
АТОЕВ Л.А. Янги турдаги кибержиноятларнинг айрим жиҳатларига оид.....	292
ХАЛИЛАЕВ Б.Т., КУЧКАРОВА У. Э. Умумтаълим мактабларида математика фанини ўқитишдаги муаммолар ва уларнинг ечимида ахборот коммуникация технологияларининг роли.....	293
DADABOYEVA F.H. Effective ways of analyzing written errors for esol teachers.....	295
НАМРАКУЛОВ U. SH., ASHURALIYEV A. A. Intelligent decision support information systems.....	298
МАХМУДОВ Г.Н., АБДУРАХИМОВ Л.Х О проблемах внедрения в учебный процесс кредитно-модульной системы обучения.....	299
ТОЖИБОЕВ Д.Ё., ДЖАМАЛОВ Х. Т., АХМЕДОВ Ш. Й. Автоматлаштирилган бошқарув тизими.....	303
ТОҶИБОЕВ D.YO. O'zbekiston respublikasi mudofaasini boshqarish milliy markazining ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va prognozlashning avtomatlashtirilgan tizimi dasturlar jamlanmasini yaratish	309
ХАМРАКУЛОВ У.Ш., АШУРАЛИЕВ А. А. Мураккаб ахборот тизимларда ўта катта хажмдаги маълумотлар базасидан фойдаланиш муаммолари.....	313

TO'RAEV B.Z. Oliy ta'lim muassasalari axborot tizimini yaratish va joriy qilishning asosiy muammolari.....	316
АЛИКАРИЕВА А.Н. Таълим сифатини бошқаришда социологик мониторинг яратишнинг назарий-услубий масалалари.....	319
НАУТОВ У. Н. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda nazorat va monitoringni o'rni.....	323
ГУЛБАЕВ Н.А., КУРАЛБАЕВА А.Т., ГУЛБОЕВА Д.З. “Ахборот тушунчаси” мавзусини ўқишда педагогик технологиялардан фойдаланиш.....	325
ГУЛБАЕВ Н.А., ҚУДРАТИЛЛОЕВ Н.А. “Маълумотларни кодлаш” мавзусини амалий дарс ёрдамида мустаҳкамлаш.....	327
ГАЙБУЛЛАЕВ К.С. Преимущества и недостатки внедрения дистанционного обучения в образовательный процесс.....	329
АМРУЛЛОЕВ О.И. Управление образовательными информационными ресурсами в процессе обучения.....	332
ХУЖАНАЗАРОВ Ш.А. Онлайн-образование в ВУЗЕ.....	334
САЙТАХМАДОВ М.В. Harbiy aviatsiyaning istiqbolli texnologiyalari.....	335
САЙТАХМАДОВ М.В. Axborot texnologiyalarning hayotimizda tutgan o'rni.....	338
КОМПЛОВ Q.O. Kimyodan talabalarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishda KEYS-stadining roli	342
BAZARBAYEV Z.B. Fizika o'qitich jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish - bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash omili sifatida	347
ЕМБЕРГЕНОВА К.А. Илғор педагогик технологиялар – астрономия курсини ўқитиш самарадорлигини оширишнинг омили сифатида.....	350
ЕРМЕКБАЕВА Х. Бўлажак ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини дидактик ўйинлар орқали фаоллаштириш.....	351
ISLAMOVA M.SH. Distansion ta'limda jahon va o'zbekiston tajribasi.....	353
МЕКАМБАЕВ В.А. Zamonaviy pedagogik axborot texnologiyalar va ularni o'quv jarayonga tadbiq etish sharoitlari.....	358
ПАТИЕВ Ф.М., ЮЛДАШЕВ Ю. Т. Таълим тизимида ўқитиш самарадорлигини оширишда педагогик техниканинг аҳамияти.....	362
ЮЛДАШЕВ Ш.И. Масофадан ўқитиш тизимларининг ҳозирги ҳолати ва муаммолари.....	365
МАТЖАНОВ Н.С. Квант физикасини ўқитишда ахборот-коммуникация технологиялари - билим сифатини ошириш воситаси сифатида.....	368
НАРКУЛОВ Х.Ю. Олий таълим муассасаларида масофавий таълимни ташкиллаштириш.....	370
ФАРМОНОВ М.Г., ОХУНОВ А. Р. Хорижий давлатлар таълим тизими тажрибасида сунъий интеллектнинг ўрни ва роли.....	375
АШУРОВ Ф.Р. О стратегии развития электронного обучения в вузах.....	379
ГАЙБУЛЛАЕВ К.С. Преимущества и недостатки внедрения дистанционного обучения в образовательный процесс.....	381
ДЖУРАЕВ Р.З. Совершенствование применения инновационных средств обучения в системе подготовки военных кадров, проблемы и пути их решения.....	383
SEYTIMBETOVA G.A. Fizikadan masalalar yechishda kognitiv harakatlarni rivojlantirish.....	388
ТЛЕУБАЕВА Г.С. Олий таълим муассасалари талабаларининг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш йўллари	390
КНАЗРАТОВА К.М., ESHMAMATOV F.E. Text and presentation programs for language teaching.....	392
КНАЗРАТОВА К.М., ABDULLAYEV T.O. Assessing speaking and writing skills of students	397
МАМАТКУЛОВА В.Р. The method of literary anthroponyms in the works by e.c anetti and k. hoffer.....	402

МАТМУСАЕВ Т.М. Ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитишда масофавий таълимнинг ўрни.....	404
MEYLIYEV K. N., YULDASHEVA.A. Ilg'or zamonaviy pedagogik innovatsiyalarni hayotga tatbiq etishning tashkiliy asoslari.....	406
ШОМИРЗАЕВ М.Х. Миллий хунармандчиликга оид инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш.....	408
NIGMATOV Z.Z., MUHAMMADIYEV J. E. Innovatsion yondashuvlar asosida oliy harbiy ta'lim muassasalarida harbiy kadrlarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish.....	412
SOYIROVA M. Z., XODJAKULOVA A. Z. Ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari.....	414
TASHPULATOV F.A. Innovative pedagogical activity: content and structure.....	417
КАРИМЖОНОВА М.И. Божхона органлари таълим тизимида инновацион усуллар жорий этишнинг ахамияти.....	422
ҲАЙТОВА Н.Ф. Геймификациядан фойдаланиб таълим муҳитини ташкил этиш технологиялари.....	426
АХМЕДОВ Э.Э. Инновацион таълим технологиялари: моҳияти ва қўлланилиши.....	427
IRMATOV F.M. Fizika fanini kreativ yondashuv asosida o'qitish, talabalarning o'zlashtirish darajalarini oshirish omili	433
САТТАРОВ А.Р., ШУКУРОВ Д.Х. Умумтаълим мактабларида ўқувчиларга таълим беришда мобил таълим методларидан фойдаланиш.....	437
МАҲМУДОВ Ғ.Н., САЙДАЛИЕВА Ш. С. Техника йўналишлари бўйича мутахассисларни тайёрлашда инновацион усуллар.....	438
KENJAYEV SH.SH., ABDURAXMONOV A. A. Matematika fanini o'qitishda noan'anaviy ta'lim yondashuvlari.....	442
RAJABOVA M.H. O'zbekiston respublikasida ta'lim samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning roli.....	445
МАТЯКУБОВ А. Қ., KIMSANBOYEVA O. D., ВАҲТИҲОРОВА D.D., MALIKOV S., ORIPOVA A. Talabaniing intellektual qobiliyatini shakllantirishda KEYS-stadi usulini qo'llash.....	447
КАДИРОВА Г. Инновационные методы и технологии обучения русскому языку.....	451
MAJIDOVA N.I. O'quvchi-yoshlarning noodatiy fikrlash mahorati yoxud kreativlik qanday shakllantirish mumkin.....	453
САЙТДЖАНОВ Ш.Н. “Ишқаланиш кучлари” мавзусини ўқитишда замонавий педагогик технологиядан фойдаланиш афзалликлари.....	456
SAMADOV A.A. Ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etishda deontologik yondashuv.....	459
АНОРБОЕВ Ф.Р., НИЁЗОВ Ф. А. Таълим жараёнига инновацион ёндошиш-бугунги кун талаби	462
USMONKULOVA SH.U. Futbol sportiga tayyorlash jarayonida o'quvchilarni psixologik ko'rsatkichlarini aniqlashda pedagogik innovatsion yondashuv.....	465
XOLOV O.CH. O'quvchi yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda xalq maqollarining ahamiyati.....	467
РАЙМОВ Ғ.Ф. Мактабда физиканинг “механика” бўлимига доир ностандарт масалаларни танлаш принциплари ва ечиш методикасини такомиллаштиришнинг hozirgi holati.....	469
РАЙМОВ Ғ.Ф. Физикадан ностандарт масалалар ечишни қизиқтириш аломатлари... ..	470
ҲАЙДАРОВ Р.М. Технология таълими ўқитувчисининг касбий компетентлиги.....	472
ДЖумаева Ҳ.М. Талабаларни ички таҳдидлардан химоя қилишда педагогик технологиялардан фойдаланиш.....	474
ULASHOV J.Z., MAHMUDOV O'N., MAHMUDOVA B.N., XOLIQOV N.T. Qiyinlik daqrajasi yuqori bo'lgan algebraik tenglama va tenglamalar sistemasini	

trigonometrik funksiyalar yordamida yechish.....	477
MUXAMEDOV G.I., NURMAMATOV SH. E. Astronomiya fanining “sferik va amaliy astronomiya” bo‘limini o‘qitishda vujudga keladigan ba’zi muammo va yechimlar.....	480
МИСИРОВ Ш.Ч. Олий харбий таълим муассасаларида физика ўқитиш жараёнида касбий йўналтирилган таълимни жорий этиш	484
TILLABOYEV A.M. Astronomiya kursi nielektron ta’lim resurslaridan foydalanib o‘qitish metodikasi.....	487
ТУГАНОВ Г.Ш., УЛАШОВ Ж.З., МАХМУДОВ Н.А., ҚОБИЛОВ А.С. Йиғма маълумотлар ёрдамида газотурбинли двигателларининг техник ҳолатини баҳолаш	492
МЕЛИКУЛОВ А.Д., БАКИРОВ Г. Х. Напряженное состояние горного массива и факторы, влияющие на механические свойства горных пород.....	496
СОЛАЕВА.М.Н. Умумий ўрта таълим фанларини ўқитишда ўзаро боғлиқликни таъминлаш (математика ва физика фанлар мисолида).....	498
СЕЙТОВ А.Ж., ЮСУПОВ М.Р. Умумий ўрта таълим мактабларида баъзи мавзуларни ўқитишда узвийликни таъминлаш.(математика мисолида).....	502
ХАЛИКОВ Р.Т. Пластмассы в автомобилестроение.....	504
ХУЖАНОВ Э.Б. Умумий ўрта таълим мактабларида “харбий соҳада физика” тўғарагини ташкил этиш методикаси.....	508
ЗИЯДУЛЛАЕВ А.Ш., ХУСЕНОВ А.Б., ИБРАГИМОВ С.М., ЖУРАБОЕВ Н.И., ХАМРОҚУЛОВ Ғ.Б. Интерфаол усулларни қўллаб радиацион, кимёвий ва биологик муҳофаза ўқув фанини ўқитишни ташкил этиш	510
JUMANIYOZOV SH.H., QUVATOV E. J. Harbiy jamoa psixologiyasi va shaxsiy tarkibni jiplashtirishda ofitserlar faoliyatini hisobga olish.....	513
NAZAROV T.T., SAIDOV O.B. Chaqiriqqacha harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarining o‘quv faoliyatini loyihalash.....	515
МАХМУДОВ А.А. Олий ўқув юртларида атом физикасининг “ёруғлик босими” мавзусини ўқитиш бўйича мустақил таълимни ташкил қилиш методикаси.....	517
ЭШПУЛАТОВ Б., РАШИДОВА З.А. Из опыта преподавания в курсе общей физики тему «Термоэлектрические явления».....	520
ABSOATOVA H.G`. Umumiy raqobat muvozanati va pareto samaradorligi.....	521
KENJAYEV Z.O. Badiiy asar tahlilida qiyoslash metodi: robindranath thokur va cho'lpon hikoyalariida xotin-qizlarga munosabat masalalari.....	524
SHAKADIROVA N.I. Informatika darslarini o'tishda blended learning texnologiyasidan foydalanish.....	526
XOLOV O.CH. Milliy qadriyatlarni shakllantirishda xalq og'zaki ijodining o'ziga xos xususiyatlari	527
АХМЕДОВ Ш.Й. Ҳарбий ҳаво кучларида ахлоқий-руҳий таъминотни моҳияти.....	530
ТОЖИБОЕВ Д.Ё., ДЖАМАЛОВ Х. Т. Ҳарбий эпидемиология.....	532
НУШТАЕВА О.Х., БАЙЖОВА Л. Э. Арматура для воздушной подвески оптических самонесущих кабелей связи	535
МАХМУДОВ Ш.А., РАФИКОВ А.К., СУЛАЙМОНОВ А.А. Исследование гофрированности зоны в сильноточного легированного кремние.....	539
УЛАШОВ Ж. Ҳозирги кунда замонавий машиналарида фойдаланиладиган мойлар таснифи.....	542
АСТАНАҚУЛОВ К.Д., УЛАШОВ Ж.З. Табиатдан оқилона фойдаланиш омили сифатида йўл корхоналарида дарахт шох-шаббалари ва ёғоч чиқиндиларни қайта ишлаш.....	543
УЛАШОВ Ж. Мухандислик коммуникация тизимларини лойиҳалаш ва қурилишда янги технологияларни қўллаш.....	546

MUSIROV J.K. Harbiy-akademik litseylarda o'qitish samaradorligini va o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish.....	548
КУРБАНОВ Б.И. Нейтронно-радиационный метод контроля элементного состава вещества.....	551
МИРЗАЕВ А.Р. Ҳарбий билим юртлари курсантларини махсус-тактик тайёргарлик фанидан ўқитишда интерфаол методлари.....	552
САДИКОВ С.Б. Сунъий интеллектнинг кибер хавфсизликка таъсири.....	554
АЛЛАЕВ Б.Қ. Табиатга ноосфера даврига янгича ёндошув муносабат ва мулохаза....	556
ТОХИРОВ Ж.Р. Давлат-хусусий шериклик асосида таълим хизматлари сифати ва самарадорлигини ошириш йўллари.....	560
МИРСАЛИХОВ Б.А., САЙТДЖАНОВ Ш. Н. Магнит материалларини техникада қўлланилиши.....	562
МАЛИКОВ Ш. Р., ЮЛДАШЕВ М. Б., КУДРАТОВ Х.Н., КАРАХОДЖАЕВ А., АХМАДЖОНОВ Н.Н., ТУРАКУЛОВ Д.А. Радиационное повышение износостойкости породоразрушающего инструмента	564
ВОВОЕВ А.YU. Physical properties of the $(Gaas)_{1-x-y}(Ge_2)_x(Znse)_y$ solid solutions.....	566
ФАЗОВ К.С., ХАЖИЕВ И.О. Некорректная краевая задача для дифференциального уравнениявысокого порядка с одной линией вырождения.....	570
ДЖАМАЛОВ Х. Т. Ҳарбийлар орасида тарқалган юқумли касалликлар таркиби ва оммавий қирғин қуроллари ишлатилганда уларнинг тарқалиш хусусиятлари.....	575
ДЖАМАЛОВ Х. Т. Чет эл армиялари таъминотидаги махсус ишлов ўтказиш техник воситаларининг қиёсий тавсифи.....	579
XOSHIMOVA D.A. O'zbekiston va yaponiya ta'limining o'ziga xosligi.....	584
ШЕРОВ М.Б. Ҳарбий таълимда креативликни шакллантириш ҳарбий тайёргарликни замонавийлаштиришнинг муҳим шарти.....	587
ВОРИСОВА Р. С., АБДУЛЛАЕВА З. Ш. Кимё фанини ўқитишдаги инновациялар ва илғор хорижий тажрибалар.....	591
ЖОЗИЛОВ А.А. Уюшмаган ёшлар муаммоларини ўрганишнинг социологик асослари.....	594
AZIMOV H.U. Politexnik fikrlash va harbiy mahorat integratsiyasi.....	597
ҲАЛИМОВ Э.Х., МУҲИДДИНОВ Б. Р. Ҳарбий олий таълим муассасаларида физика фанининг назарий-экспериментал таҳлили.....	600
УЛАШОВ Ж.З., АБДУҒАНИЕВ Ш.А., МАҲМУДОВ И.Н. Ҳарбий машиналарнинг электрон ўт олдириш тузимидаги муаммолар ва унинг ривожланиш босқичлари.....	602
ЭШКУВВАТОВ Ш.Н., ТУРНИЯЗОВ Р. Қ., МАХМУДОВ Н.А. Исследование вакансионных дефектов в сверхпроводящих керамиках, изготовленных различными методами.....	605
ХОЖАЕВ Ф.М., ЖУМАНИЁЗОВА Т.А., МАДАЗИМОВ Ҳ.Б. Таълимда инновацион технологияларнинг аҳамияти.....	610
ХОЖАЕВ Ф.М. Табиий фанларни ўқитишда замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш.....	612
САЛИМОВ Ш.М., РАСУЛОВА М.Э. Оптимизация технического образования в современных условиях подготовки военных кадров.....	614
BADALBAYEVA M. Y., ABDURAUFOV M. A. Navoiy asarlarida ta'lim-tarbiya mavzusi.....	616
СУЛТОНОВ К., БЕКНАЗАРОВ А.А. Миллий ғурур туйғусини юксалтиришда буюк шахсларнинг ўрни.....	619

ХАЙДАРОВ Қ. А., МАМАТҚОБИЛОВ Т. Д. Курсантларнинг миллий маънавиятини юксалтиришда мафкуранинг ўрни ва ахамияти.....	625
АБДУЛЛАЕВ Ш.У., САЛИМОВ Ш.М., МИРЗАЕВА М.М. Обучения физике в военном вузе с применением педагогических технологий.....	626
РАХМОНОВ Т.Т., САЛИМОВ Ш.М., МИРЗАЕВА М.М. Об интеграции математики и информатики.....	628
ТУРСУНОВ А. А., АБДУШАРИПОВ Ў. Р., БОЙХУРОЗОВ М.Р., КАРИМОВ Ф.К. Қутқарувчиларнинг касбий тайёргарлигини оширишдаги мавжуд муаммолар ва тавсиялар.....	630
АБДУШАРИПОВ Ў.Р. БОЙХУРОЗОВ М.Р., БАДАЛБАЕВА М.Ю., КАРИМОВ Ф.К. Кимёвий хавфли объектларда фавқулудда вазиятларнинг олдини олиш ва авария-қутқарув ишларини такомиллаштириш.....	634
КУРБАНОВ Б.Ю., АБДУШАРИПОВ Ў.Р., БОЙХУРОЗОВ М.Р., КАРИМОВ Ф.К. Ўзбекистонда содир бўлиши мумкин бўлган зилзилаларнинг узок, ўрта ва қиска муддатли прогнозлари ва мазкур прогнозлар бўйича ФВДТ функционал хизматларининг ҳаракатлари.....	638
ШЕРМАТОВ Ф.Т. БЕКНАЗАРОВ А.А Ҳарбий жамоани руҳий тайёрлашнинг моҳияти, мақсад ва вазифалари.....	643
МАҚСУДОВ Қ.А., ЎРАЛОВ М.М. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш ходимларини функционал кўпкураш (кроссфит) дастури орқали махсус чидамлилигини такомиллаштириш.....	650
МОВЛОНОВ Б.Р. АТАШАЙХОВ А.А., АБДУЛЛАЕВ А.И Спортчининг келажакка тайёрлашда жисмоний тайёргарлик ва спортнинг муҳим ўрни.....	654
РАЈАВОВА М.Н. O‘zbekiston respublikasida ta’lim samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning roli.....	656
ГАИПОВ М. ЮСУПОВ М.Р. Умумий ўрта таълим мактабларида иррационал ифодаларни ўқитишда турли ёндашувлар кластери (эшитдим, кўрдим ва тадбик қилдим) асосида.....	659
АБДУМАВЛОНОВА Ф.Х. Схемы Горнера на математическом пакете MathCAD.....	662
ПАРПИЕВА А. Ж., ТУРАЕВА У.Н. Педагогические основы профессионально ориентированного обучения информатике в военном вузе.....	664
ЮНУСОВ У.А. Малакали ҳарбий кадрлар тайёрлашда одоб-ахлоқ ва муомала маданиятининг ўзига хос жиҳатлари.....	667
ESHBO'RIYEVA Z., AKBARJONOV A., TURG'UNOV SH., BAXTIYOROVA D., NAZMITDINOVA B., ALLAYEV J. Kimyo mashg'ulotlarida interfaol o'qitish usullarini qollash.....	671
BOZOROVA D.U., KURBANOVA A.D. Kimyo ta'limining integratsiyasida faol o'qitish metodlarining roli.....	675
UMARZAKOVA R.M., KOMILOV K.U. Kimyo fanidan massalalar yechishda axborot - kommunikatsion texnologiyalar elementlaridan foydalanish.....	679
ANVAROVA SH.,KURBANOVA A.D. Kimyo ta'limining integratsiyasida faol o'qitish metodlarining roli.....	682
РУСТАМОВА Х.Н., КУРБАНОВА А.ДЖ. Роль информационно - коммуникационных технологии при проведение занятий по химии.....	686
ABDULLAYEVA SH.A., KOMILOV K.U. Kimyo darslarida o'quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishga tizimli-faoliyatli yondoshish.....	689
ATQIYAYEVA S. O'quvchilarning intellektual qobiliyatini shakllanishi va rivojlantirish muammosi.....	692
NIGMATILLAEV A., NAJIMOVA D.,MIRZARAXIMOV A.A. Yordamchi dasturli vositalar ko' magida kimyodan mashg'ulot olib boorish.....	695
ХАМРАЙЕВА М., АБДУГАНИЙЕВА К.,КОМИЛОВ К.У. Kimyoni o'qitishda	

pedagogik texnologiyalar elementlaridan	699
foydalanish.....	
KURBANOVA A.DJ. Интеграция среднего и высшего химического образования.....	704
КАСИМОВ Ш.А. Развитие правоохранительных институтов Китайской Народной республики их противодействие коррупции.....	708
АБДУКОДИРОВА А.А., НАСИМОВА Д.А. Место элективных и факультативных курсов в системе образования.....	712
ISLAMOVA M.SH., FATTOYEV SH.YO. World and uzbek experience in distance education.....	714
JUMAYEV F. SH. Harbiy mahoratning yosh kadrlar tarbiyasidagi o'rni va roli.....	720
JUNAYDULLAYEV M. A. Didactics in the contemporary military education.....	721
KARIMOV N.M. Oliy matematika masalalarini yechishda maple dasturining imkoniyatlari..	724
NURULLOYEV M.A. The concept of educating younger generation to be patriotic	727
RISQALIYEV J.D. Ilovalarni yaratishda SCSS texnologiyasining afzalliklari.....	730
SHABONOV SH.SH. Harbiy ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etishning o'rni	732
АХМЕДОВ О. Т. Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимидаги ислохатлар.....	734
БЕКНАЗАРОВ А. А. Таълим жараёнида жаҳолатпарастликка маърифат билан қарши курашишда қўлланиладиган инновацион ғоя ва технологиялар.....	738
БЕКШАНОВА Ш.В. Та'лим оlish samaradorligini takomillashtirishda individual bilim olishning bosqichlari.....	744
ЕРМЕКБАЕВА Х. Билим бериш самарадорлигини оширишнинг баъзи омиллари ҳақида.....	746
МАМАТҚУЛОВА З. Жисмоний тарбия дарслари орқали болаларда ҳаракат кўникмаларини ўргатиш технологияси.....	749
КАДИРОВА Х.А., ОБЛАКУЛОВ Ш.Д. Ўқув жараёнини кредит-модуль тизимига ўтказишнинг аҳамияти.....	751
МАҲМУДОВ Ғ.Н.,САЙДАЛИЕВА Ш.С. Техника йўналишлари бўйича мутахассисларни тайёрлашда инновацион усуллар	754
НАСИРДИНОВ Д.Э.,ИМИНОВ А.А. Ривожланган давлатлар тажрибасидан фойдаланиб таълимда репетитор тайёрлаш тизимини жорий этиш.....	758
АВЛАЕВ О.У. Олий таълим муассасаси ва оилалар ўртасида ҳамкорлик ишларини ташкил этиш бўйича халқаро тажрибалар.....	762
ШЕРҚОБИЛОВ С.М. Ялпи ҳосилни кетма-кет икки ўтишда териб олиш технологияси асосида ишлаётган мх русумли пахта териш машинаси бурилиш схемаси ва параметрларини асослаш.....	764
ГОЛУБЕНКО А.Ю. Передовой зарубежный опыт применения учебных городков урбанизированной местности, как необходимое условие повышения эффективности преподавания военных наук в условиях максимально приближенных к боевым.....	767
ШАРАК Д.С. Организация подготовки офицеров боевого управления на базе учебно-стационарного комплекса автоматизированной системы управления ВВС и войск ПВО	772
ТОЖИБОВ Д.Ё. Куролли кучлар жанговар фаолиятини бошқаришнинг	

автоматлаштирилган тизимлари ва алгоритмларини ишлаб чиқиш	774
.....	
ТОЖИБОЕВ Д.Ё. Ўзбекистон республикаси муҳофафасини бошқариш миллий марказининг маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва прогнозлашнинг автоматлаштирилган тизими дастурлар жамланмасини яратиш	777
ДЖУМАЕВА Ҳ.М. Талабаларни ички таҳдидлардан ҳимоялашнинг педагогик имкониятлари..	782
ЭРГАШЕВА Д.К. Использование современных педагогических технологий на уроках русского языка.....	785
ЭРНАЗАРОВА Г.О., КАБИРОВА З.М., ҚАЙНАРОВА И.В. Таълим сифатини оширишда халқаро тажрибадан фойдаланиш.....	787
ERNAZAROVA G.O., YAKUBOVA M.YU. Xalqaro assotsiatsiya va baholashning ahamiyati.....	790
САФАРОВ А.И. Ўзбекистон ҳарбий журналистикасини ўрганишда тарихий даврлаштиришнинг аҳамияти.....	792
ЗИЯДУЛЛАЕВ А.Ш., АМЕТОВ Э.С., КОБИЛОВ Ж.С., ЖУРАБОЕВ Н.И., ХАМРАКУЛОВ Г.Б. Методика обучения учебных дисциплин в ввоу.....	797
TASHPULATOV F. A. Innovative pedagogical activity: content and structure	808
SULAYMONOV J.B. Axborot texnologiyalari ta'lim tizimining zarur komponenti sifatida.....	814
TASHMETOVA A.S., IBRAGIMOVA D.A. World accepted new approaches, methods and projects of teaching languages in higher educational institutions.....	818
ТОҒИРОВА М.М. Та'лим jarayonida innovatsion shakl va usullarini qo'llash tajribalarini tatbiq qilish.....	820
АЛИКУЛОВ С., РИЗАЕВ И.И. Образование и современные технологии.....	822
РАХИМОВ А.Ф., ФОЗИЛОВ Н.Х., АБДУСАМАТОВ ДЖ.М. Курсантларнинг (талабаларнинг) мустақил ишларини ташкил этишнинг кредит – модуль тизимидаги замонавий усуллари.....	825
ЭРГАШЕВА Д.К. Использование современных педагогических технологий на уроках русского языка.....	829
Karimova B.X. Mehribonlik uylarining 1 - sinf tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadislardan foydalanib shakllantirish	832
М.А.Магатов ., У.У. Утаганов ўқув жараёнига инновацион таълим технологияларини қўллаш	834
КОРОТКОВА Л.А., ХАСАНОВ М.М. Телекоммуникационное образование.....	838

KIMYO DARSLARIDA HARBIY KADRLAR KOMPITENTLIGINI OSHIRISH USULLARI

Islamova M.SH.,¹ Ro'ziyeva D.B.,² Mizomova G.A.³

TVCHDPI mustaqil tadqiqotchisi, maftuna_islamova@inbox.ru¹

ChDPI Kimyo o'qitish metodikasi mutaxassisligi talabalari^{2,3}

Annotation

This article highlights to a certain extent the importance of chemical knowledge and skills in the training of highly qualified personnel for the ranks of the Armed Forces. The chemistry lessons will focus on the organization of experimental work on the development of analytical abilities of military personnel, explaining the chemical mechanism of isolation of chemicals and the manufacture of medicines for their own health in emergency situations, providing recommendations for the delivery of special messages and codes by chemical means.

Keywords

Military preparedness, military skill, military education, military intelligence, intelligence data, chemical preparation, analytical abilities, extract, extractant, medicinal property.

Аннотация

В данной статье в определенной степени освещается значение химических знаний и умений в подготовке высококвалифицированных кадров для рядов Вооруженных сил. На уроках химии речь пойдет об организации экспериментальной работы по развитию аналитических способностей военных кадров, объяснении химического механизма выделения химических препаратов и изготовления лекарственных средств для собственного здоровья в чрезвычайных ситуациях, предоставлении рекомендаций по доставке специальных сообщений и кодов химическим способом.

Ключевые слова

Военная подготовленность, военное мастерство, военное воспитание, военная разведка, разведывательные данные, химическая подготовка, аналитические способности, экстракт, экстрагент, лекарственное свойство.

Hozirgi kunda Mudofaa vazirligi tizimida O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi, Chirchiq oliy tank qo'mondonlik-muhandislik bilim yurti, Jizzax oliy harbiy aviatsiya bilim yurti, Toshkent axborot texnologiyalari universitetining maxsus fakulteti, Toshkent Tibbiyot akademiyasi huzuridagi Harbiy-tibbiyot fakulteti kabi mussasalar mamlakatimizning milliy ofitserlar tayyorlash tizimida jadal faoliyat yuritmoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining oliy harbiy ta'lim muassasalarida Qurolli Kuchlarimiz uchun **40** dan ortiq yo'nalishlarda yuqori malakali ofitser kadrlar tayyorlanmoqda.

2017 yil aprel oyida Toshkent oliy umumqo'shin qo'mondonlik bilim yurtining asrlik shonli an'alarini davom ettirish, ofitser kadrlar tayyorlash tizimini yanada yuqori sifatga ko'tarish maqsadida, uning bazasida mutlaqo yangi ko'rinishga va mazmun ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari akademiyasi tashkil etish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qarori qabul qilindi.

Hozirda harbiy oliy ta'lim muassasalarida O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratilgan. 2017 yil 24 yanvardagi ***“O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlarini isloh qilish va yanada rivojlantirish vazifalarini amalga oshirish bo'yicha chora tadbirlar dasturi”*** to'grisidagi O'zbekiston Respublikasi prezidentining № PQ-2738 sonli qarori, 2019 yil 28 iyundagi ***“O'smirlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar”*** to'grisida № PQ-4375 sonli qarorlari va harbiy oliy ta'lim tizimi kadrlariga qo'yilgan talablar va belgilangan mezonlar, O'zbekiston respublikasida harbiy oliy ta'limni olgan har bir kadr yuqori vatanparvarlik, mardlik, jasorat, burchga sadoqat hislatlarini o'zida namoyon qilishi bilan bir qatorda favqulodda operativ qaror qabul qilish, harbiy intizom, harbiy sir, harbiy taktika, chuqur bilim va uni amalga qo'llash fazilatlarini ham namoyon etish lozimligini nazarda tutadi. Yuqorida keltirilgn talabalarga javob beruvchi ofitser kadrlarni tayyorlashda ta'lim-tarbiya jarayoni harbiy oily ta'lim muassasalarida ko'p bosqichli va kompleks usulda olib boriladi. Harbiy tayyorgarlikning o'zi ko'p pog'onali bo'lib: (1-rasm)

kabi maxsus turlarga va bosqichlarga bo'lib o'rganiladi. Harbiy kadrlar uchun ana shunday kelgusi hayoti va faoliyatida juda katta rol o'ynovchi tayyorgarlik turlaridan biri bu **kimyoviy tayyorgarlik** hisoblanadi. Ushbu tayyorgarlik xususan:

(1-rasm)

1	• umumharbiy tayyorgarlik;
2	• maxsus tayyorgarlik;
3	• operativ tayyorgarlik;
4	• muhandislik tayyorgarligi;
5	• taktik tayyorgarlik;
6	• harbiy-tibbiy tayyorgarlik

- Kimyoviy preparatlar;
 - Ommaviy qirg'in quollarining turlari va xususiyatlarini o'rganish va ulardan himoyalash nazariyasi bo'yicha darslar;
 - Shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish bo'yicha amaliy mashqlar;
 - Respiratorlardan va gaz niqoblaridan foydalanish ko'nikmalari;
 - Dushmanning ommaviy qirg'in quolidan foydalanish sharoitida yurish, taktik mudofaani ushlab va hujumga oid mashqlar;
 - Kimyoviy va radiatsion razvedka o'tkazish vositalari, ularni o'rganish
- va boshqa kimyoviy bilimlarga asoslangan harbiy tayyorgarlik saboqlarini o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari harbiy oliy ta'lim muassasalarida tirik qolish ko'nikmalari darslari ham mavjud bo'lib, ushbu bilim va ko'nikmalarni puxta egallash harbiy kadrlarning keyingi faoliyatida juda katta ahamiyat kasb etadi. Yuqorida sanab o'tilgan harbiy tayyorgarlik mashg'ulotlarida tabiiy fanlar, xususan kimyo fanining o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Misol uchun №1-jadvaldagi vaziyatlarni ko'rib chiqaylik:

№1-jadval

Harbiy vaziyat	Harbiy ximzatchi oldida turuvchi savollar	Talab etiladigan kimyoviy bilim va ko'nikmalar
Kimyoviy preparatlar	Bu qanday modda? Bu organik moddani yoki noorganik? Bu moddaning qanday fizik va kimyoviy xususiyatlari mavjud? Bu modda toksik moddani yoki zaharlimi?	- Moddalarni fizik va kimyoviy xususiyatlariga ko'ra tanish ajrata olish, spesifik hidi, ta'mi, rangi, indikatorlar va sifat reaksiyalariga asoslanib moddani aniqlay olish ko'nikmasi; -Yonuvchi, portlovchi, uchqun chiqaruvchi moddalarga xos xususi-yatlarni bilish; -Toksik va zaharli moddalarning xususiyatlarini bilish ular bilan zaharlanganda, modda kuchini ketkazish, muhitni neytrallash va zararsizlantirish ko'nikmalariga ega bo'lish.
Respiratorlar va gaz niqoblari bilan ishlash	Respirator nima? Gaz nima? Qanday gazlar zaharli? Gazlar bilan zaharlanganda nima qilish kerak? Himoya niqoblarisiz gazlardan himoyalash mumkinmi?	-Raspirator moddalar va vositalar, gazlar va ularning fizik- kimyoviy xususiyatlari, kimyoviy zaharli hid chiqaruvchi va hidsiz gazlar haqida bilimlar, himoya niqoblarisiz gaz muhitida tirik qolish va himoyalash ko'nikmalari, gazlarni zararsizlantirish bo'yicha kimyoviy bilimlar.
Ommaviy qirg'in quollari va biologik quollar	Ommaviy qirg'in quoli qanday kimyoviy oqibatga olib keladi? Qirg'in quoli o'z tarkibida qanday kimyoviy moddalarni saqlaydi, ularni qanday neytrallash mumkin? Biologik quol ishlatilganda qanday kimyoviy moddalardan himoya vositasi sifatida foydalanish mumkin?	-Ommaviy qirg'in quollarining standart kimyoviy tarkibi va uning tarkibiga kiruvchi moddalarning fizik va kimyoviy xususiyatlari, ularni neytrallovchi va zararni kamaytiruvchi kimyoviy moddalar, antiseptik va himoya vositalari sifatida qo'llanishi mumkin bo'lgan kimyoviy moddalar va ularning ertimalari to'g'risida bilimlar
Kimyoviy va radiatsion	Kimyoviy va radiatsion razvedkada nimani aniqlash kerak?	Kimyoviy radiatsiya va uning oqibatlari, radiaktiv kimyoviy moddalar va ularning fizik va kimyoviy

razvedka	Radiatsiya nima? Qanday kimyoviy moddalar radiatsiyani ketirib chiqaradi? Radiatsion moddalarni zararsizlantirish yoki ulardan himoyalaniş uchun nima qilish kerak?	xususiyatlari to'g'risida bilimlar.
----------	---	-------------------------------------

Berilgan vaziyatlarda kimyoviy bilimlarga tayanib favqulodda to'g'ri xulosa chiqarish va optimal qaror qabul qila olish qobiliyati harbiy kadrlarda harbiy mahoratining yuqori bo'lishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Harbiy mahorat – har bir jangchi va yalpi harbiy jamoaning, kuchli va texnik jihatdan yaxshi ta'minlangan dushman ustidan g'alaba qozonish maqsadida, qurol-yarog' va texnikadan unumli foydalana olish va eng murakkab vazifalarni bajara olish qobiliyati. Harbiy mahorat - jangovor tayyorgarlik va ijtimoiy-siyosiy tayyorgarlik jarayonida shakllanadi hamda harbiy tarbiya yordamida mustahkamlanadi.

Bundan tashqari **harbiy kadrlarda analitik qolibilayat** juda muhim bo'lib, u variantlarning tog'ri va noto'g'riligini oldindan tahlil qilish ular uchun o'ta muhim xususiyat hisoblanadi. Analitik qobiliyat juda uzoq mashqlar asosida shakllanadi va mutahkamlanadi. Ana shu singari mashqlar sirasiga kimyo fanini o'qitishda qo'llaniluvchi oddiy ammo samarali usullardan foydalanish mumkin.

Kimyo laboratoriyasida harbiy analitik qobiliyat ustida ishlash mashqlari:

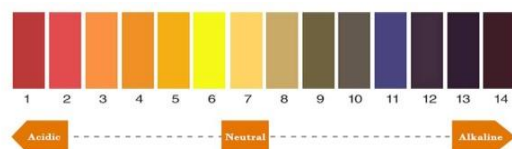
Uchta probirka x , y , z noma'lum suyuqlikdan bir xil ml o'lchamda solib probirka uchun shtativga qo'yiladi. Probirkalarga solingan suyuqliklarning hammasi shaffof va rangsiz. Ulardan qay biri qanday suyuqlik ekanligi va aynan qaysi probirkada suv borligini aniqlash topshirig'i beriladi.

№1 probirka - **x suyuqlik** rangsiz, hidsiz va shaffof, ammo probirkani sekin chayqatib ko'rish orqali shuni bilish mumkinki u biroz yog'simon modda. Xulosa №1 probirkadagi modda suv emas aksincha, H_2SO_4 sulfat kislotasi (sulfat kislotasi rangsiz, hidsiz, shaffof va yog'simon suyuqlik);

№1 - x suyuqlik;
№2 - y suyuqlik;
№3 - z suyuqlik;

№2 probirkadagi - **y suyuqlik** rangsiz va shaffof, ammo probirka og'ziga yaqin kelib kaftni silkitib ko'rish orqali uning spesifik sirka hidiga xos hidini aniqlash mumkin. Xulosa demak №2 probirkadagi **y suyuqlik** suv emas aksincha CH_3COOH sirka kislotasi (rangsiz, hidsiz, shaffof va spesifik hidga ega suyuqlik)

№3 probirka - **z suyuqlik** rangsiz va shaffof, probirka og'ziga yaqin kelib kaftni silkitib ko'rish orqali uning hidsiz ekanligini aniqlash mumkin. Bu suyuqlikning suv ekanligiga ishonch hosil qilish uchun universal indikator qog'ozini suyuqlikka tushiramiz va eritmaning pH muhitini aniqlaymiz. Demak suyuqlikdagi toza suvning muhiti pH7 ga teng. Xulosa, 3 probirkadagi suyuqlik H_2O suv.

Tog' sharoitida kimyoviy dori tayyorlash: Harbiy o'z faoliyati davomida tog' sharoitida jarohatlanishi va antiseptik yoki yallig'lanishga qarshi dori vositasiga ehtiyoj

sezishi mumkinligi inkor etib bo'lmaz holatdir. Kimyoviy bilim va amalda qo'llash ko'nikmasiga ega harbiy uchun bu vaziyatdan chiqish va hayotini saqalab qolish imkoni tug'iladi. Bugungi kunda O'zbekistonda 4000 dan ortiq o'simlik turlari keng tarqalgan bo'lib ularning ichida 600 ga yaqini dorivor o'simlik hisoblanadi, 250 ga yaqin o'simlik tibbiyot amaliyoti, farmasevtika sanoati va xalq tabobatida qo'llaniladi. Ana shunday dorivor o'simliklar sirasiga kiruvchi qarag'ay tog' hududlarida keng tarqalgan. Uning balandligi 50 metrgacha yetadi. Qarag'ay 500 yil umr ko'rish xususiyatiga ega. Kimyoviy bilimlarga tayanib barcha turdagi dorivor o'simliklardan ekstraksiya qilish usuli orqali dorivor moddalarini ajratib olish mumkinligini bilgan holda qarag'ayning barglari uzib olinadi va biroz qurutiladi.

Qurigan shoxlar ekstragent (erituvchi)ga solinadi. Ekstragentlar 2 xil turga bo'linadi universal(suv va etil spirti)ekstragentlar va maxsus ekstragentlar. Tog' sharoitida oddiy suvdan ekstragent sifatida foydalanib berilgan qurilmaga o'xshash qurulma yasash orqali qarag'ay o'simligi ekstraktini olish mumkin.

Qarag'ay ekstraktining dorivor xususiyatlari: Qarag'ay ignalari tarkibi, V. Sharkovning fikriga ko'ra quyidagicha: kaltsiy 0,5, fosfor 0,15, magniyning 0,1% quruq ignalari, temir 156 mg /kg, marganets 318, mis 7, rux 30, kobalt 0,09 igna quruq moddasi. Qarag'ay ignalaridagi oqsilning miqdori, 7,0-16,9% gacha. Qarag'ay tarkibidagi oqsil miqdori faslga qarab, 9,6-11,8% chegaralarda o'zgarib turadi. Daraxtning turli qismlarining tarkibi va farmakologik xususiyatlari bir-biridan farq qiladi. Uning tarkibiga quyidagi foydali komponentlar kiradi: efir moyi – balg'am chiqaruvchi va antibakterial ta'sirga ega; taninlar – yallig'lanishga qarshi faollikni namoyish etadi; fitontsidlar - asab tizimiga tinchlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi; askorbin kislotalari - immunitetni rag'batlantiradi; rutin - kapillyarlarni kuchaytiradi; pinitsikrin - xoleretik ta'sirga ega.

Tibbiy maqsadlarda qarag'ay, ignalari tarkibida efir moyi, qatronlar, kraxmal, taninlar, C, B, K, P vitaminlari, karotin moddalarini mavjudligi bilgan holda qo'llash mumkin. Qarag'ay kurtaklari qaynatmasi nafas olish yo'llari epiteliysining sekretor faolligini rag'batlantirish, balg'amning yopishqoqligini kamaytirish va kiprikli epiteliyning faoliyatini rag'batlantirish orqali ekspektoran vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, qarag'ay kurtaklari diuretik, gemostatik, yallig'lanishga qarshi, dezinfektsiyalovchi ta'sirga ega. Qarag'ay ignalaridan tayyorlangan preparatlar ekspektoran, antimikrobiyal, dezinfektsiyalovchi, siydik haydovchi, skurvitga qarshi, og'riq qoldiruvchi xususiyatlarga ega. Shuningdek qarag'ay ekstrakti kuchli qon ketishini to'xtatuvchi vosita hisoblanadi.

Yuqoridagi singari kimyoviy favqulotda zarur bilimlar harbiy oliy ta'lim muassalarida bulg'usi kadrlarga kimyo darslarida doimiy berib borilishi, kimyoviy mantiqiy masalalar va ularning yechimiga yondashuv doimiy amalga oshirilishi harbiy kadrlar salohiyati va kasbiy kompetentligining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek kimyo darslarida moddalarning indikatorlik va muhitlarga nisbatan sifat reaksiyalarini berish xususiyatlaridan kelib chiqib maxfiy kodlar va muhim ma'lumotlarni yetkazish bo'yicha muhim bilimlarni berish imkoniyatlari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Исламова М.Ш., Таълим олувчиларнинг касбий дунёқарашини шакллантириш (Кимё фани мисолида) / Монография, ТТЕСИ нашриёти, Тошкент, 2021, 157 б.

2.Исламова М.Ш. Ўқувчиларда кимёвий билимлар асосида касбий дунёқарашни шакллантириш усуллари тизими// Илмий -методик журнал –“Мақтаб ва ҳаёт” махсус сон// Тошкент, (Узбекистон), 2020 б 29-50 (ISSN 2010-5460) махсус сон 2020 №1. б 29-30 (13.00.00; №4)

3.Исламова М.Ш. Совершенствование подготовки к профессии учащихся профессиональных колледжей на основе акмеологического подхода/ Pedagogy and Psychology Theory and practice International scientific journal.ISSN 2412-8201.2019 №6(26), pp 52-55.(3; №1)

4.Исламова М.Ш. Место психологических услуг в личном развитии/ Муғаллим илмий методологик журнал №1-1 2020 йил 28 август ISSN 2181-7138.89-90 - б. (13.00.00; №20)

5.Исламова М.Ш. Ёшларда креатив тафаккурни шакллантиришнинг педагогик асослари/ Халқ таълими Республика илмий-методик журналі, (ISSN 2181- 7839) 2020 йил 3-сон. –Б. 33-37. (13.00.00; №17).

6.Исламова М.Ш. Шахсинг касбий шаклланишида касбий дунёқарашни шакллантириш// Сборник тезисов Международной конференции “Педагогические и лингво-психологические особенности развития, формирования и становления личности врача”// Самарканд (Узбекистан) май 2021 год 421-424 с.

7. Исламова М.Ш. Замонавий педагогик технологияда педагогик прогностиканинг янги шакл, восита ва усулларида фойдаланиш//Халқаро илмий амалий анжуман Илмий мақолалар тўплами “инновацион иқтисодиёт: муаммо, таҳлил ва ривожланиш истикболлари”Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти 3-қисм //Қарши (Ўзбекистон) 20-21 май 2021 йил 365-369 -б

8.Исламова М.Ш. Кимёвий билимлар асосида касбий дунёқарашни шакллантириш имкониятлари// Республика илмий амалий анжумани “Фан ва техника ютуқларини таълим тизимида жорий қилиш муаммолари” Нукус давлат педагогика институти// Нукус, (Қорақалпоғистон), 2020, 85-86 –б.

9.Исламова М.Ш. Кимё фанини интегратив ёндашув асосида ўқитиш// Республика илмий-амалий анжумани тўплами “Харбий техник масалаларни ечишда табиий ва аниқ фанларнинг ўрни”// Тошкент(Ўзбекистон), 2021, 37-39 –б.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚУРОЛЛИ КУЧЛАР ТИЗИМИДА МАЛАКАЛИ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШНИНГ ЗАРУРАТИ

Чариев Б.Р.

Мустақил изланувчи

Ўзбекистон Республикасининг дунё сиёсий майдонида мустақил иштирокчи сифатида чиқиб, ўзининг геостратегик мақсадлари билан қатнашиши ва миллий манфаатларини ҳимоя қилиши айрим ёт кучлар томонидан жиддий кўринмас тўсиқларга ва қаршилиқларга учрамоқда. Шу сабабли, бугунги замонавий сиёсий зиддиятлар, ривожланган давлатлар ўртасидаги манфаатлар кураши ва уларнинг тўқнашуви, дунёнинг турли нуқталарида диний экстремистик ва террористик ҳаракатлар авж олаётган бир даврда, Ўзбекистон Республикасининг муҳофаа ва хавфсизлик қобилиятини ривожлантириш, миллий ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш, чегара маконида хавфсизликни таъминлаш Қуролли Кучларнинг энг долзарб вазифаси бўлиб қолмоқда. Бу эса, давлатнинг худудий яхлитлигини, мустақиллигини ва хавфсизлигини ҳимоя қилиш бўйича конституциявий ҳуқуқ ва мажбуриятларини тўлақонли амалга оширилишини талаб этади.

Дунё давлатларининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг янги босқичида улар ўртасида юзага келаётган муаммоларни ечиш ва давлатлараро кўп тармоқли алоқаларни йўлга қўйишда ҳозирги давр талабларига жавоб берадиган, чуқур иқтисодий ва сиёсий билимларга эга, замонавий таҳдидлардан хабардор бўлган мутахассисларга эҳтиёж кундан кунга ортиб бормоқда. Бу эса ўз навбатида, ҳар бир мустақил давлатнинг ўз манфаатларини ҳимоя қилишга қодир муҳофаа ва хавфсизлик тизимини яратишни ва уни таъминлашга салоҳиятли бўлган кадрларни тайёрлашни тақозо этади.

Касбнинг ўзига хослиги ишнинг мазмуни ва характери, фойдаланиладиган меҳнат воситалари ҳамда қуролларига кўп жиҳатдан боғлиқ. Жамият ишлаб чиқариш кучлари, тараққиёт даражаси, янги меҳнат қуролларининг қўлланиши ҳамда ишлаб чиқариш технологияси ва фан тармоқларининг янги турлари меҳнат тақсмотини такомиллаштириши билан бирга касбга эга бўлишнинг умумий ва махсус таълими ривожини таъминлайди.

Ҳозирда фаолият турларининг кенгайиши ва интеграцияси такомиллашуви унга янги муносабатни вужудга келтирди. Бугун давр кишиси ўз қизиқиши, имконияти,

эҳтиёжига мувофиқ касб танлаши мумкин. Шахснинг касбга муносабати эса унинг мутахассис сифатида шаклланиши ва касбий камолотга эришишини таъминлайди ҳамда унинг илмий, маънавий салоҳиятини белгилайди.

Шу нуқтаи назардан, жамиятнинг турли соҳалари учун малакали кадрларни тайёрлаш тизими Қуролли Кучлар тизимида тубдан фарқ қилиб, ушбу тармоқ мутахассислари махсус тайёргарликка, креатив фикрлаш қобилятига, ностандарт вазиятларда тезкор қарор қабул қилиш хусусиятига, психологик барқарорлик даражасига эга бўлишини талаб этади. Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари тизими тарихидан маълумки, бундай ўзига хос кадрларни танлаш, тайёрлаш ва жой-жойига қўйишнинг давр синовларидан ўтган норматив-ҳуқуқий асослари ҳамда амалий тажриба натижалари мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Хавфсизлик Кенгашининг 2018 йил январь ойида ўтказилган кенгайтирилган йиғилишида¹ ўтган даврда узоқ йиллар давомида ҳарбий соҳада, айниқса, кадрлар таъминоти ва ҳарбий хизматчиларнинг ижтимоий ҳимоя масалаларида, ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялашда қатор тизимли муаммолар йиғилиб қолганига алоҳида тўхталиб, амалга оширилаётган чораларга қарамасдан, ҳарбий кадрларни тайёрлаш тизими бугунги замон талабларига ҳали тўла жавоб бермаслиги ва бу масалада давр билан ҳамнафас бўлмоғимиз лозимлиги, керак бўлса, вазиятни олдиндан кўра билишимиз глобал дунё талаблари эканлигини таъкидлади.

Шу нуқтаи назардан, Қуролли Кучлар тизимидаги кадрлар таъминоти билан боғлиқ тизимли муаммолар ечимини топиш орқали соғлом тафаккурга эга дунёқарашлар ва методологик ёндашувлар бирлигига асосланган кадрлар сиёсатининг узоқ муддатли стратегиясини шакллантириш ҳамда кадрлар билан ишлаш жараёнини модернизация қилишнинг асосий йўналишларини белгилаш ва уни муттаассил такомиллаштириб бориш бугунги кунда ҳар қачонгидан ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда.

Шу нуқтаи назардан, Қуролли Кучлар тизимида кадрлар билан ишлаш сиёсатини тубдан қайта кўриб чиқиш ва такомиллаштириш долзарб бўлиб, бу қуйидаги ўзига хос хусусиятларда намоён бўлади:

Ўзбекистон Республикаси давлат ва жамият қурилиши тизимини тубдан такомиллаштириш жараёнида фаол иштирок этиш;

мамлакатимизда содир бўлаётган ислоҳотларнинг мазмуни ва динамикасини ҳарбий хизматчилар тушуниши ва ўз фаолиятига мослаштирган ҳолда, касбий ўсиш ва ривожланишга интилиб бориш зарурати;

Қуролли Кучлар тизимида ўтказилаётган ислоҳотлар ва уларнинг кенг қамровлилигини англаш ва унда белгиланган вазифаларни ўз вақтида сифатли бажарилишини таъминлаш;

ҳарбий хизматчининг жамиятда юқори обрў-эътибори, шахсий намунаси, шу билан бирга, хавфсизлиги, маънавий, ижтимоий-психологик ва ҳуқуқий қўллаб-қувватланишини таъминлашнинг муҳимлиги;

Қуролли Кучлар тизимида кадрлар билан ишлаш тизимини доимий такомиллаштиришнинг зарурати.

Шу билан бирга, бугунги кундаги ижтимоий ҳаётнинг барча бўғинларига бозор муносабатларининг дадил кириб келиши, олиб борилаётган мафкуравий сиёсатнинг ҳали талаб даражасида эмаслиги, ёт “оммавий маданият” тарғиботи таъсири натижасида ёшлар орасида маънавий ва миллий қадр-қимматлар деформацияси кузатилмоқда. Жамиятдаги бу каби ҳолатлар Қуролли Кучлар тизимидаги вазирлик ва идоралар томонидан танланиб, ҳарбий хизматга ўрганилаётган номзодлар

¹ www.uza.uz.

дунёқарашининг шаклланиши, уларда ватанпарварлик ҳисларининг уйғониши ҳамда мафкуравий иммунитетнинг мустаҳкамланишига ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Бу каби салбий ҳолатлар Қуролли Кучлар тизимида ҳақиқий ҳарбий хизматни ўтаётган айрим ходимларда ҳам кузатилиши, айниқса, ташвишли ҳолдир. Сабаби, бу каби ҳолатлар оқибатида ҳарбий хизматчининг олдига қўйилган стратегик ва тактик вазифаларни бажаришда жиддий муаммолар ва таҳдидлар юзага келиши мумкин. Хусусан, охириги йилларда ҳарбий хизматчилар томонидан диний-экстремистик оқимларга кириб кетиш, коррупцион унсурлар билан жиноий алоқалар, моддий бойлик орттиришга ружу қўйиш, мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш билан давлат манфаатларига зарар етказиш ҳолатларининг тез-тез учраши шахсий таркиб билан ишлашдаги жиддий муаммолар борлигини яққол кўрсатмоқда.

Ушбу йўналишда Қуролли Кучлар тизимида чуқур илмий тадқиқотлар ўтказилмаган бўлиб, айти пайтда шахсий таркиб билан ишлаш тизимини янгича ёндашув ва замонавий тараккиёт тенденцияларини инобатга олган ҳолда такомиллаштиришнинг илмий-назарий асосларини тадқиқ этиш долзарб аҳамият касб этади.

Шу нуқтаи назардан Қуролли Кучлар тизимидаги вазирлик ва идораларда фаолият олиб бориш учун ҳақиқий ҳарбий хизматга номзодларни танлашнинг ўзига хос босқичларидан бири бўлган ҳарбий-касбий йўналтиришга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

Ҳарбий-касбий йўналтириш – ёшларни шахсий қобилиятлари ва қизиқишларини эътиборга олган ҳолда, ҳарбий кадрларга бўлган эҳтиёжни инобатга олиб, ҳарбий касбга мақсадли ва режали равишда тайёрлашни қамраб олиш босқичи эканлиги билан характерланади.

Ҳарбий-касбий йўналтириш жараёнида номзодларни саралаш кетма-кетлик алгоритмининг шакллантириб, олий ҳарбий таълим муассасасига ҳар томонлама тайёр ва муносиб ёшларни жалб этиш ва юқори интеллектга эга, фидойи, жисмонан ва руҳан Ватан хавфсизлиги ва дахлсизлигини таъминлашга тайёр мутахассисларни етказиб беришга қаратилган чора-тадбирларни белгилаш кўзланган натижага эришиш имконини беради.

Шу билан бирга, ҳозирги глобаллашув даврида интернет тармоғида авж олиб бораётган терроризм, турли экстремистик қарашлар ва бузғунчи ғоялар, текширилмаган ва бўҳтондан иборат ахборотлар оқимининг эркин алмашинуви, улардан ғаразли кимсаларнинг ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга уринишлари одатий ҳолга айланиб бораётган ушбу вазиятда номзодларни танлашда, уларнинг онгига юқоридаги ғоя ва қарашларнинг таъсир кўрсатганлик эҳтимолини ҳам жиддий текшириб кўриш лозим бўлмоқда.

Айниқса, миллий-маънавий кадриятлар руҳида тарбияланмаган, ёт ғояларга берилган ёшлардан ватанпарвар, ўз халқи ва миллатига содиқ кадрларни етиштириб чиқариш жуда катта муаммо ҳисобланади. Ушбу тоифа ёшларнинг сиёсий-ҳуқуқий тафаккури бузилган, онги деформациялашган ҳамда унинг ижтимоий-маданий муҳит ва кадриятларга амал қилмаслиги кузатилади. Бизнингча, ватанпарварлик руҳида тарбияланган ёшларни мукамал шахс қилиб етиштириш осон кечади, чунки унинг сиёсий билимини ошириш, ёт ғояларга қарши иммунитетни шакллантириш, хавфсизлик органларига зарур кадр қилиб тарбиялаш қийин кечмайди.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондони Ш.М.Мирзиёев алоҳида тўхталиб, “Айти вақтда шахсий таркиб ўртасида миллий ўзликни англаш ва жанговар руҳни, ватанпарварлик тарбиясини кучайтириш, ҳарбий хизматчиларнинг интеллектуал салоҳиятини юксалтириш ҳам доимо эътиборимиз марказида бўлиши лозим. Шу мақсадда ёш аскар ва курсантлар учун

харбий қасамёд қабул қилишдан аввал “Ўзбекистон тарихи” фани ва “Темур тузуклари” китоби бўйича синов ўтказиш тартибини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир”².

Дарҳақиқат, мамлакатимиз раҳбариятининг Қуролли Кучлар тизими олдида қўйган вазифаларини самарали амалга ошириш ҳамда доимий тарзда юзага келадиган вазиятдан қатъий назар ўз хизмат мажбуриятларини тўла-тўқис бажариш бугунги ахборот асрида ҳар қачонгидан ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда.

Шу боис, кадрларни танлаш, ўқитиш, ўргатиш ва тарбиялаш ишларини амалга ошириш учун Ўзбекистон Республикасининг манфаатларини муносиб ҳимоя қилишга қодир, ҳар томонлама етук ва ватанпарвар ёшларни Қуролли Кучларга жалб этишга қаратилган мутахассисларни танлаш ва тайёрлашнинг мутлақо янги тизимини яратишни тақозо қилади.

Назаримизда, мазкур янги тизим доирасида олий ҳарбий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилинадиган номзодлар ва уларнинг оила аъзоларини диний экстремизм ва бошқа бузғунчи ёт ғояларга мойиллигини, ҳаёт тарзини аниқлаш мақсадида суҳбатлар ва оиласига ташриф буюриш жараёнида ҳаётининг маънавий асосини аниқлашга ҳаракат қилиш зарур. Шунингдек, ўқишга номзодларнинг ҳарбий хизмат ва у билан боғлиқ бўлган турли қийинчиликларга маънавий тайёргарлиги бўйича кўникмаларини, руҳий тайёргарлигини текшириб кўриш мақсадга мувофиқ. Психологларни жалб қилган ҳолда номзоднинг турли ташқи таъсирларга, зўриқиш ва стрессларга бардошлилигини, ҳиссий-эмоционал ва ақлий билим даражасини текшириш ҳамда ижобий томонга ўзгартириб бориш мумкинлиги борасида хулоса олиш жуда муҳим.

Ўқишга қабул қилинган курсантлар ва умуман, ҳақиқий ҳарбий хизматчиларни тайёрлаш жараёнида эса ушбу муҳим омилни юксак маънавий иммунитетни шакллантириш орқали мустаҳкамлаш самара беради. Бунда уларни Ўзбекистон Республикаси раҳбарияти олиб бораётган сиёсий ислохотларни тўғри англаб етиши, мамлакатимиз ва жаҳонда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга холис баҳо бера олиш қобилиятини шакллантириш асосида ватанпарварлик руҳини ошириш мумкин. Ҳақиқий ҳарбий хизматчиларда ушбу хислатларни вужудга келтириш ва тарбиялаш ишида хизмат машаққатларини бошидан кечирган, катта билим ва ҳаёт тажрибасига эга, ҳақиқий ватанпарварлик намуналарини намоён этган фахрийларга таяниш, уларни режали асосда таъсирчан усул-услугларни қўллаш тадбирларига жалб қилиш қўтилган натижани бериши аниқ.

Юқоридаги таҳлиллар асосида айтиш мумкинки, бир томондан, бугунги замонавий таҳдидлар ва уларнинг ёшларимиз онгига, маънавий дунёсига таъсирини эътиборга олган ҳолда; иккинчи томондан, эскича механизмлар билан ишлаш жараёнида сарфланаётган ортиқча ресурсларни рационаллаштириш заруратидан келиб чиққан ҳолда олий ҳарбий таълим муассасаларида ўқишга номзодларни саралаш ва ўрганишнинг янги механизмини яратиш лозим. Бунда асосий мақсад ҳар томонлама етук, ватанпарвар, маънавий дунёси шаклланган, замонавий билимларни эгаллаган, давлат хавфсизлиги ишига ўз ҳаётини бағишлашга тайёр фидойи ёшларни ўқишга номзод сифатида самарали танлашдир.

Мазкур вазифани бажариш учун Қуролли Кучлар тизимида малакали кадрлар тайёрлашнинг сифат жиҳатдан янги тизимини яратиш мақсадида қуйидагилар таклиф қилинади:

- манфаатдор вазирлик ва идоралар билан ҳамкорликда мактаб, коллеж ва лицейларда ҳарбий хизматнинг нуфузини оширишга қаратилган умумтарғибот тадбирларнинг кўламини ошириш ва креатив фикрловчи ёшларни олий ҳарбий таълим муассасаларига жалб қилиш;

² Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. – Т.: “Ўзбекистон” НИМУ, 2019. – Б. 373.

- олий ҳарбий таълим муассасасида ўқишга ватанпарвар, кенг тафаккур ва дунёқарашга, юксак маънавий-ахлоқий сифатларга эга, интеллектуал ривожланган ёшларни саралаш мақсадида республика оммавий ахборот воситалари, хусусан, ёшлар фаол фойдаланадиган ижтимоий тармоқлар орқали тизимли ва манзилли равишда тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш.

-ҳақиқий ҳарбий хизматга номзодларни саралашнинг дастлабки босқичида уларнинг умумий билим савиясини, дунёқарашининг шаклланганлик даражасини аниқловчи синовларни амалга оширишнинг инновацион усулларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш.

ОЛИЙ ҲАРБИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ҲАРБИЙ ХИЗМАТЧИЛАР КАСБ МАДАНИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Эрназарова Ё.О.

фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент

Ҳозирги кунда фаолият турларининг кенгайиши ва интеграцияси такомиллашуви унга янги муносабатни вужудга келтирди. Бутун дунёда глобаллашув жараёнининг чуқурлашуви, у мафкуравий таъсир ўтказишнинг ниҳоятда ўткир қуролига айлангани, ҳар хил сиёсий кучлар ва марказларнинг манфаатларига хизмат қилаётганини англаб етадиган ижтимоий фаол, ахлоқан ва эстетик жиҳатдан етук, ватанпарвар шахсни камол топтириш вазифасини долзарб масалага айлантирмоқда.

Шу нуқтаи назардан, мутахассиснинг касбий тайёргарлиги, бошқарув соҳасида юксак маданиятли, одамлар билан мулоқот қила оладиган, халқнинг дарди билан яшайдиган кадрларни шакллантириш борасида самарали ишлаш давлат хизматчилари ва барча даражадаги ходимлар учун тактик ва стратегик мақсад сифатида кун тартибига чиқди.

Бугунги кунда кадрлар тайёрлаш бошқа соҳалар сингари Қуролли Кучлар тизимида ҳам ҳар қачонгиданда шу қадар долзарб ва аҳамиятлидир. Чунки, бу тармок эртага давлатнинг, халқнинг, миллатнинг тараққиёти учун зарур омил бўлиб, тинчлик, хавфсизликни таъминловчи, ҳамма соҳани бирдек ривожлантиришга ҳисса қўшувчи, тараққиётга етакловчи етук мутахассисларни жамиятга етказиб беришда ўзига хос аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлар тизимида малакали кадрлар тараққиёти билимларни кенгайтириш, вазифаларни тўғри қўйиш ва мақсадларни оқилона қўлга киритиш билангина чекланмайди. Ушбу жараён динамикаси тўсиқларни енгиб ўтиш характерида намоён бўлади, уларни енгиш ҳарбий хизматчи олдига қўйилган вазифаларнинг мазмунига айланади. Бу жараёнда эса ватанпарвар, ўз бурчини садоқат билан бажара оладиган касбий лаёқатли ҳарбий хизматчининг сифат жиҳатдан умуман янги тавсифлари намоён бўлади, унинг **фазилат ва камчиликлари** юзага чиқади. Шу ўринда ҳарбий хизматчининг касбий ривожланиши жараёнидаги ахлоқий мезонлар ва меъёрлар тўғрисидаги масала муҳимдир. Бунда ҳарбий хизматчининг касбий маҳоратини қайси ахлоқий меъёрлар ва мезонлар асосида ривожлантириш керак?, – деган савол келиб чиқиши табиий ҳол.

Айниқса, бугунги жараёнда **ҳарбий хизматчининг ўз касбий лаёқатини ривожлантириш муаммоси** анъанавий равишда касбий ўсиш, профессионализм психологияси, касбий яроқлилик ва мослашувчанлик, касблар ва йўналишларнинг руҳий ташкил қилувчиларини ўрганиш, ўз-ўзини касбга йўналтириш ва касбий тарбиялашга доир масалалар билан узвий боғлиқдир.

Бу жараёнда ҳар бир давлатнинг ўз тинчлик ва барқарорлигини таъминланиши, ривожланиш йўлидан оғишмай дадил бориши бевосита кадрлар салоҳиятига, ушбу мутахассисларнинг эгаллаган касбига бўлган муносабатига боғлиқ. Ҳарбий хизматчининг ўз касбига тўғри муносабати ахлоқий хатти-ҳаракатларига, фаолиятига,

ишига ватанпарварлик, юксак масъулият, садоқат ва фидойилик каби ахлоқий фазилатлар билан ёндашишида, маънавий соғломлигида акс этади.

Айниқса, ҳарбий соҳани танлаган ҳар бир ҳарбий хизматчининг ўз туғилиб ўсган тупроғини кадрлаши, Ватанни севиши билан бирга, хулқ-атворидан тортиб, муомаласи, кийиниши (нафақат, ҳарбий либос, балки фуқаролик кийими), ўзини тутиши, юриш-туриши ва ахлоқий қоидаларга амал қилишини назарда тутди. Ҳарбий хизматчиларнинг тақдири, муҳофазаси, ижодкорлиги (креативлиги), ўз салоҳиятини намоён қилиши ҳам аввало ҳарбийлик касбининг бурчи, масъулиятини ҳис этишга, ҳалоллик ва виждонийлик асосида иш юритишига боғлиқ.

Шу боис, ҳарбий ва ватанпарварлик бурчига садоқатли, фидойи ва мард, профессионал ҳарбий хизматчиларни тарбиялаш Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилишнинг энг муҳим шартларидан бири эканлигини инобатга олган ҳолда, мамлакатимизда барча йўналишлар қаторида ҳарбий соҳада ҳам тубдан ислохотлар амалга оширилди. Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичи деб эътироф этилаётган бугунги кунда миллий армияни изчиллик билан ислох қилиш ва ривожлантириш, давлатимизнинг мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, ҳарбий кадрларни тайёрлаш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари тизимида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини янада такомиллаштириш, ҳарбий хизматчиларнинг ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар билан уйғун равишда билимларини ошириб боришнинг замонавий усуллари жорий этиш, шунингдек, ички ва ташқи таҳдидларга қарши мафкуравий иммунитетни шаклланди, бурчига садоқатли, юқори профессионал ҳарбий хизматчиларни тайёрлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 августда “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий хизматчиларининг маънавий-маърифий савиясини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Унда ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик ва бурчга садоқат руҳида тарбиялаш орқали уларда юқори касб маданиятини шакллантиришга хизмат қилувчи бир қатор устувор вазифалар белгиланди. Ушбу вазифаларни ўз вақтида сифатли бажарилиши олий ҳарбий таълим муассасаларининг ёшларни ҳақиқий ҳарбий хизматга маҳсус тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнини талаб даражасида ташкил этишига, таълим ва тарбияни уйғунлаштиришда жанговар салоҳиятни ошириш билан бир қаторда, касбий ва ахлоқий маданиятни шакллантиришга асосий эътиборни қаратиши билан аҳамиятлидир. Зеро, фаровонликни таъминлаш ҳарбий хизматчиларда аввало мукамал тарбияни шакллантиришдан, мудофаа ва хавфсизлик қудратини ошириш ушбу соҳада илм-маърифатни ривожлантириш орқали амалга оширилиши бугунги глобаллашув асрида ўз тасдиғини топмоқда.

Мамлакатимизда ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш концепциясининг қабул қилингани, армия ва халқ бирлигини таъминлаш борасида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан ҳамкорликдаги ишларнинг кучайтирилгани миллий армиямиз сафларини мустаҳкам ирода, фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёшлар билан тўлдириб бориш имконини бермоқда. Аммо, бу каби ижобий ўзгаришлар билан бир қаторда, ушбу йўналишда хали анча камчиликлар борлиги, ушбу қарорда таъкидланганидек [1], олий ҳарбий таълим муассасаларида маънавий-маърифий йўналишда дунёқараши ва фикрлаш доираси кенг бўлган офицерларни тайёрлаш ҳамда Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари тизимидаги илмий, маънавий-маърифий ва маданий соҳа учун зарур инфратузилмалар замон талабларига жавоб бермаслиги, мазкур соҳа ривожланишига тўсқинлик қилаётганлиги каби муаммолар ҳанузгача сақланиб қолган.

Ҳарбий хизматчиларнинг касбий тайёргарлигини, маҳоратини, ҳушёрлигини ошириш, уларда мустаҳкам ирода, фаол фуқаролик позициясини шакллантириш, ҳаётий ва профессионал кўникмаларни илм-маърифат асосида қалби ва онгига

сингдириш, ички ва ташқи таҳдидларга қарши мафжуравий иммунитетни мустаҳкамлаш, бунинг учун эса қўшинларда соғлом маънавий-ахлоқий муҳитни қарор топтириш, тарбиявий ишлар самарадорлигини ва таъсирчанлигини ошириш ҳарбийлик касбининг асосий омилларидан ҳисобланувчи ватанпарварлик ва садоқат туйғусини шакллантиришдан бошланади. Бу ахлоқий фазилатларни шакллантиришнинг дебочаси, аввало, оила, маҳалла, мактаб муҳитида ҳамда бўлғуси офицерлар таълим-тарбия олаётган олий ҳарбий ўқув юртларида бошланади ва ҳарбий хизматчининг профессионал фаолиятида акс этиб боради.

Ватанпарварлик, садоқат, ва бурч каби ахлоқий фазилатлар касбий маданиятнинг белгиси бўлиши билан бирга, ҳар бир ҳарбий хизматчи учун маънавий безак вазифасини бажаради. Масалан, **ватанпарварликнинг мазмуни** - Ватанга меҳр-муҳаббатли ва содиқ бўлишдан, юртнинг ўтмиши ва ҳозир учун фахрланишдан, мамлакат манфаатларини ҳимоя қилишга интилишдан иборат.

Ҳарбий хизматчининг **касбига садоқати** жамоасига, жамиятига ва давлатига содиқлик билан хизмат қилишида билинади. У ўз бурчини бажариш орқали жамиятнинг улуғ мақсадлари ва ғояларига қўшилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида таъкидлаганидек, “Бугун ҳаётнинг ўзи биздан профессионал, тезкор ва самарали давлат хизмати тизимини шакллантириш, янгича фикрлайдиган, ташаббускор, эл-юртга садоқатли кадрларга кенг йўл очиш бўйича самарали тизим ишлаб чиқишни талаб этмоқда”[2]. Шу маънода, **касбий садоқат** – ташаббус ва фаолликдир. Ҳар бир ишда ташаббускорлик кўрсатиш, қўйилган вазифаларни бажаришда фаол бўлиш, сўз ва иш бирлигида намоён бўлади.

Ёки **касбий бурч**ни олайлик, ҳарбий хизматчи ўз бурчини лоқайдлик билан бажарса, мамлакат тинчлиги ва хавфсизлигига хавфнинг ортишига, бурчига содиқ бўлмаслиги эса адолатсизликнинг кўпайишига сабаб бўлади. Мазкур ахлоқий фазилатларнинг асосини ватанпарварлик ва садоқат ҳислати уйғунлаштиради. Зеро, ўз касбига лоқайд муносабатда бўлиш, замон талабларини тушунмаслик, бошлаган ишини охирига етказмаслик, масъулиятсизлик, расмиятчилик, хўжакўрсинчилик, порахўрлик, тамагирлик, сусткашлик каби иллатлар нафақат касбий маданият, балки ахлоқий маданиятга ҳам зиддир. Комил инсон ва касбининг мукамал даражада эгаси бўлиш, садоқатлилик ва адолат билан ҳаёт кечириш каби олижаноб фазилатларнинг маъно-мазмунини нафақат чуқур англаш, балки ана шундай хусусиятларга эга бўлиш, уларга амал қилиб яшаш – ҳарбий хизматчининг маънавий бойлигини белгилаб берадиган асосий мезондир.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, олий ҳарбий таълим муассасаларида замон талабларига тўла жавоб бера оладиган юксак малакали ҳарбий хизматчиларни тайёрлаш жараёнида касбий маданиятни такомиллаштиришда фикримизча амалиётга жорий этиш назарда тутилаётган қуйидаги таклифларни кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ:

– олий ҳарбий таълим муассасаларида ҳарбий хизматчиларни махсус тайёрлаш (*бакалавриат, магистратура*), қайта тайёрлаш ва малакасини оширишда уларнинг касб маданияти даражасини аниқлаш тизимини яратиш. Бунда ҳарбий хизматчи касб маданиятининг шаклланиш ва такомиллашиб боришини аниқлашга йўналтирилган асосий индикаторларини ишлаб чиқиш ҳамда ҳар бир курсант ва тингловчининг ушбу кўрсаткичлар асосида касбий лаёқатини баҳолаб боришни жорий этиш. Фикримизча, мазкур тизимнинг йўлга қўйилиши ҳарбий кадрларни тайёрлаш самарадорлигини ошириш ва натижавийлигини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади;

– ҳарбий кадрларни тайёрлаш жараёнида Куролли Кучлар тизимидаги вазирлик ва идораларнинг фаолият йўналишларини ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда махсус фанлар негизида ҳарбий хизматчи касб маданиятини оширишга йўналтирилган инновацион ўқитиш тизимини йўлга қўйиш, шунингдек, ҳарбий кадрлар тайёрлашдаги

илғор халқаро тажрибалардан фойдаланиб, уларни илмий-назарий ва амалий-методик таъминлаш мақсадида тегишли ўқув адабиётларини яратиш;

– профессионал ҳарбий соҳа вакилларининг намунали ҳаёти, фаолияти ва жасоратини, ҳарбий ватанпарварлик туйғуларини ҳамда садоқатга йўғрилган шахсий жавобгарлигини намоён этувчи таъсирчан ижтимоий видеоролик ва киноасарларни тасвирга олиш ҳамда уларни аҳолининг кенг қатлами ўртасида тарғиб-ташвиқ қилиш. Бу ёшларни ҳарбий хизматга қизиқишини орттиришга, ҳарбий хизматчининг масъулиятини ва мажбуриятларини бажариш жавобгарлигини кучайтиришга, шунингдек, Қуролли Кучлар имижини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 августда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий хизматчиларининг маънавий-маърифий савиясини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори. // www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Нутқ. // www.press-service.uz, 2017. 22.12.

ИҚТИДОРЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ТАРБИЯЛАШДА ЎҚИТУВЧИНING ПЕДАГОГИК МАҲОРАТИ

Козимова Дилором Ашууровна
Бухоро ВХТХҚТ ва МОҲМ ўқитувчиси

Педагоглик касби ўз моҳиятига кўра индивидуалдир. Ҳар бир педагогнинг ҳаётий ўрни ўз ишининг устаси бўлиши, уста (мастер) жуда илғор, билимдон ёки ўз ишини моҳирлик билан бажарувчи деб ифодаланади. Педагоглик маҳорати унинг фаолиятида кўринади. Педагог энг аввало, педагогик жараён қонуниятлари ва механизмларини яхши эгаллаган бўлиши лозим.

Шу маънода педагогнинг умумлашган малакалари, унинг педагогик техникаси катта аҳамиятга эга .

Маҳорат – бу алоҳида кудрат. Юқори ва кичик даражада уста бўлиш мумкин эмас. Маҳоратга эришиш ҳам, эришмаслик ҳам мумкин. Ҳақиқий уста меҳнат фаолияти чоғидагина гўзалдир.

Педагогик маҳоратга эришиш педагогнинг муайян шахсий сифатлари билан амалга ошади. Педагогик маҳорат юксак даражада педагогик фаолиятининг тараққий этишини, педагогик техникани эгаллашни, шунингдек, педагог шахси, унинг тажрибаси, фуқоролик ва касбий мавқеини ифодалайди.

Педагогик маҳорат категория сифатида ўзининг илмий асосларига эга. Сўнгги йиллардаги илмий ёндашувлар бу ҳолатга нисбатан қуйдагича хулоса қилишга имкон берди: педагогик маҳорат касбий фаолиятдаги индивидуалликнинг ёрқин кўриниши сифатида тушунилади.

Педагогик маҳорат категорияси касбий фаолият нуктаи назаридан киши индивидуаллигини характерлайди. Хўш педагогик маҳорат нима? Унинг моҳияти нимадан иборат? Унга қандай эришса бўлади? Ҳозирги замон педагогика ва психология соҳасидаги илмий манбаларда педагогик маҳорат тушунчасига нисбатан турлича изоҳларга дуч келамиз. Бу тушунча моҳиятининг аниқроқ таърифи “Педагогик энциклопедия”да берилган бизнингча, бошқаларга нисбатан бу таъриф педагогик маҳорат мазмун – моҳиятини анча тўғри ёритади. “Тарбия ва ўқитишда юқори даражага эришиш ва уни доимо такомиллаштириб бориш имконини таъминловчи санъат бўлиб, талабага меҳр қўйган ва ўз касбини севган, ҳар бир педагогнинг қиладиган иши. Ўз ишининг моҳир устаси бўлган педагог-бу юксак даража маданиятли, ўз фанини чуқур биладиган, фаннинг ёки санъатнинг тегишли соҳаларини яхши таҳлил эта оладиган, тарбиялаш ва ўқитиш услубиётини мукамал эгаллаган мутахасисдир”.

Бу таърифни яхши тушуниб, унинг маъно моҳиятини таҳлил этадигин бўлсак, ушбу таърифда педагогик маҳорат тушунчаси мазмунига кирадиган куйдаги масалаларни ажратиш мумкин бўлади:

1. Умумий маданиятнинг юқори даражаси ҳамда билимдонлик ва ақл заковатининг юксак кўрсаткичи.

2. Ўзининг ўқитаётган фанига доир кенг ва билим соҳиби.

3. Педагогика, умумий ва педагогик- психология каби фанлар соҳасидаги билимлар билан қуролланганлик, улардан ўқитиш ва тарбиялаш ишлари тажрибасида эркин ва усталик билан фойдалана билиш.

4. Ўқув – тарбиявий ишлар методикасини эгалланган бўлиши.

Замонавий педагог қандай бўлиши керак? Ҳозирги замон педагогининг шахси учун энг муҳим асос- бу инсонпарварлик. Педагог жуда юксак даражадаги маданиятга эга бўлган шахс. У жуда кўп нарсани билиши керак. Ҳозирги замонда ўзи ўқийдиган фан соҳасидаги ютуқлардан, янгиликлардан хабардор бўлиши керак. Тарбияланувчиларни ҳар куни машғулотларни ўргатиб бориш учун ўзи мунтазам ўқиб, ўрганиб, ўз билимини тўлдириб, чуқурлаштириб бориши керак.

Демак, педагог педагогик маҳоратининг асосийси ўз устида мустақил ўқишидир. Ўзбекистон мустақиллика эришгандан кейин таълим-тарбия соҳасида, миллий ахлоқ– одобни қайта тиклаш борасида, миллий урф–одатлар анаъналарни жой-жойига қўйиш миллий кадириятларни янада ривожлантириш хусусида буюк бурилишлар бўлгани барчага аён. Давлатнинг буюк келажаги, албатта, ёшларни чуқур билим ва покиза одоб- ахлоқли қалб эгаси эканлигини ёддан чиқармаслик лозим.

Бу муаммода маҳоратли, билимли педагогларнинг ўрни муҳим ва педагогик маҳорат фанинг роли улкан.

Агар педагогнинг касбий маҳорат дастурига амалий қараса, у ҳолда биринчи ўринга унинг интеграл сифати – маҳоратидан иборат. Педагогик маҳоратга берилган таърифлар шунча кўп бўлишига қарамай, уларда маҳоратнинг қайсидир жиҳатлари албатта ифодаланади.

Маҳорат-бу юқори ва юксалиб боровчи тарбия ва ўқитиш санъатидан иборат. Педагог ўз ишининг устаси, ўз фанини чуқур билувчи, фан ва санъатнинг мос соҳалари билан яхши таниш, амалда умумий ва ёшлар психологиясини яхши тушунувчи, ўқитиш ва тарбиялаш методикасини ҳар тамонлама билувчи ҳамда юқори маданиятга эга бўлган мутахассисдир. Бўлажак мутахассисларнинг маҳоратини оширишда маъруза дарсларининг ўрни қанчалик зарур бўлса, семинар машғулотларининг ўрни ҳам шунчалик муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. OlimovTemir. The role of national spirituality and values in the development of civil culture in future specialists with higher education. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Progressive Academic Publishing, UK. 2019. 98-101 pages. (13.00.00.№3).

2. Олимов Т.Х. Spiritual and moral aspects of the formation of civil culture in future specialists of higher education International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 12, volume 80, Impact Factor, 2019, 662-665.

HARBIY TA'LIM RIVOJLANISHINING ASOSIY MUAMMOLARI VA ULARNI YECHISH YO'NALISHLARI

Mekambayev B. A.,

Chirchiq OTQMBYU Qo'shinlar kundalik faoliyati va qo'shinlarni boshqarish kafedrasida katta o'qituvchisi

Jurabayeva M.M.

Chirchiq OTQMBYU Tillar kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada harbiy ta'lim rivojlanishining asosiy yo'nalishlari, harbiy mutaxassislarni tayyorlash sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, kelajakdagi ofitserlarni professional tayyorgarligini oshirish bo'yicha tadbirlar yoritilmoqda.

Kalit so'zlar: ilm va texnika yutuqlari, harbiy ta'lim, ta'lim tizimi, kundalik faoliyat, harbiy-siyosiy vaziyat, ta'lim sifati.

Annotation: The article reveals the main directions of the development of military education, factors influencing the quality of training of military specialists, measures to improve the quality of professional training of future officers.

Key words: achievements of science and technology, military education, education system, daily activities, military-political situation, quality of education.

Аннотация: В статье раскрываются основные направления развития военного образования, факторы, влияющие на качество подготовки военных специалистов, мероприятия по повышению качества профессиональной подготовленности будущих офицеров.

Ключевые слова: достижения науки и техники, военное образование, система образования, повседневная деятельность, военно-политическая обстановка, качество образования.

Zamonaviy rivojlanishning bosqichida jamiyat ijtimoiy hayotning barcha sohalarida murakkab globallashtirish jarayonlarini boshdan kechirmoqda, ular yuqori shiddat va hodisalarning o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turmoqda.

Fan va texnika yutuqlarini hayotga tatbiq etish inson faoliyatining deyarli barcha sohalarining jadal rivojlanishiga olib keldi. Shu bilan birga mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning o'zini sezilarli darajada oshdi. Shunga asoslanib, ta'lim sifatini oshirish va uni doimiy tarzda takomillashtirish zarurati tug'ildi.

D. Xatmullinaning so'zlariga ko'ra ... "Dunyo va butun sayyora fuqarosini tarbiyalashga intilib, dunyo bugun ta'lim sohasidagi sa'y-harakatlarni birlashtiradi. Jahon ta'lim makoni jadal rivojlanmoqda" [1]. Hozirgi kunda dunyoning hech bir davlati o'z ta'lim tizimidan, shu jumladan harbiy ta'lim tizimidan to'liq qoniqmagan [2]. Davlat mustaqilligi va hududiy yaxlitligini ta'minlash Qurolli Kuchlarning asosiy vazifasi ekanligini hisobga olsak, ofitserlarni tayyorlash va harbiy ta'lim tizimini takomillashtirish muammosi dunyoning barcha mamlakatlarida dolzarbdir.

Harbiy ta'lim tashkil etilganidan buyon doimo olimlar va amaliyotchilar, turli bilim sohaları, ijtimoiy sohalar va davlat idoralari xodimlarining e'tiborini tortgan. Ko'pchilik tomonidan harbiy ta'lim armiyaning va umuman davlat kelajagiga ta'sir qiluvchi, ya'ni jamiyat taraqqiyoti, global jarayonlar, harbiy rivojlanishga yo'nalish beruvchi omillardan biri deb hisoblanadi. Ushbu e'tibor harbiy ta'lim har doim Qurolli Kuchlarning yuqori jangovar qobiliyati va jangovar tayyorgarligini ta'minlaganligi bilan bog'liq, chunki ilmiy-texnik taraqqiyotning ilg'or yutuqlari birinchi navbatda qurol va harbiy texnikaning yangi modellarini yaratish, qurolli kurash strategiyasi va taktikasini rivojlanishi, davlat xavfsizligini ta'minlashda ishlatilgan [3].

Harbiy ta'lim muassasalarining ustuvor vazifasi - ofitserlarning uzluksiz kasbiy tayyorgarligi sohasidagi muammolarni samarali hal qilishni ta'minlaydigan zamonaviy ta'lim modelini shakllantirish.

Ofitser kadrlarini tayyorlash bo'yicha mahalliy tajriba ishonchli tarzda harbiy mutaxassislarni tayyorlash zarurligini, yetarli darajada to'liqligini va yuqori sifatini ko'rsatadi. Biroq, harbiy mutaxassisning kasbiy ta'lim tizimi o'zining tarixiy rivojlanishida chuqur ildizlariga egaligiga, amalda o'zini yaxshi ko'rsatganligiga va munosib ravishda yuqori toifali harbiy mutaxassislarni tayyorlashning unikal maktabi ekanligiga qaramay, uni isloh qilish va takomillashtirish zarurati aniq [2].

Harbiy ta'limning rivojlanishini belgilovchi asosiy omillar deb quyidagilarni aytish mumkin:

- davlatning umummilliy manfaatlari, milliy xavfsizligi va iqtisodiy imkoniyatlari;
- jahon darajasidagi urush vositalarining rivojlanish darajasi;
- davlat ta'lim siyosati;
- harbiy ta'limni boshqarishning tashkiliy tuzilishi va uning fundamental fanlar bilan integratsiyalashuv darajasi;

- harbiy oliy o'quv yurtlarining ilmiy-pedagogik salohiyati va moddiy-texnik ta'minlanishi darajasi;

- harbiy ta'lim sifatining harbiy fanning ilg'or rivojlanishiga bog'liqligi;

- harbiy qism va bo'linmalarini jangovar qo'llashning amaliyotiga harbiy fanning kirib kelish darajasi.

Dunyo bo'ylab harbiy ishlarning rivojlanish shiddati, harbiy ilm-fan yutuqlarini kundalik faoliyatga va qo'shinlarning jangovar qo'llanilishiga doimiy ravishda kiritish, harbiy texnologiyalarni takomillashtirish, shuningdek, dunyoning yetakchi mamlakatlarning harbiy tayyorgarlik holati va bir qator mintaqalarda harbiy-siyosiy vaziyatning keskinlashuvi shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ofitserni eski, o'nlab yillar mobaynida o'zgaragan bilimlar bilan o'rgatish mumkin emas [4].

Harbiy ta'lim sifati va bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasi quyidagilarga bog'liq:

a) ta'lim muassasining sifat ko'rsatkichlari:

- professorsko-o'qituvchi tarkibining malakasi (kompetentlik, vijdonlilik, pedagogik texnologiyalardan foydalanish va boshqalar);

- o'quv mashg'ulotlarning sifati va bilimlarni obyektiv nazorat qilish, shu jumladan o'qitishning interfaol usullaridan foydalanish;

- ilmiy ishlar va tadqiqotlarning sifati;

- o'quv-moddiy bazaning jihozlanish darajasi va uning zamonaviy fan va texnika yutuqlariga muvofiqligi;

- buyurtmachi sifatida qo'shinlar bilan hamkorlik;

- zamonaviy max'lumotlar baza va Internetdan foydalanish imkoniyati mavjudligi;

b) tinglovchilarning sifat ko'rsatkichlari:

- o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari;

- talabalarning fanlarni o'rganishga bo'lgan ehtiyoji va xohishi;

- birinchi bosqichga qabul qilingan kursantlarning tayyorgarlik darajasi.

Bundan tashqari, ta'lim sifatini muntazam ravishda nazorat qilish zarur. Tizimli monitoring abituriyentlar va kursantlar tarkiblari, kasbiy ta'lim dasturlari, professor-o'qituvchilarning ilmiy va o'quv tayyorgarligi darajasi, ilmiy-tadqiqot ishlarining holati va ularning o'quv dasturlari mazmuni bilan o'zaro bog'liqligi, o'quv jarayoni tashkillashtirilishi samaradorligi, kursantlarning fanlar va o'quv kurslari bo'yicha yakuniy tayyorgarligini tahlil qilishni sifatini baholashni o'z ichiga oladi

Ta'lim sifatini oshirish bo'yicha ko'p muammolarni faqat majmuaviy chora-tadbirlar yordamida hal qilish mumkin. Ta'lim tizimining barcha bosqichlari: o'rta maktab, kasb-hunar, o'rta maxsus va oliy ta'limlarning sa'y-harakatlarini birlashtirish zarur. Bundan tashqari, so'nggi yillardagi muhim muammo – bu yuqori malakali professor-o'qituvchilar kadrlarni tayyorlashdir [5].

Oliy ma'lumotli mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirishning asosiy yo'llarini quyidagi yo'nalishlarda ko'rib chiqish kerak:

- abituriyentlarning tayyorgarlik darajasini oshirish;

- moddiy-texnik ta'minot muammolarini hal qilish;

- oliy ta'limni axborotlashtirishning dasturiy ta'minotni tayyorlash;

- kursantlarni mustaqil ravishda bilim olishga o'rgatish, tadqiqot ishlarni amalga oshirish qobiliyatlarini singdirish;

- o'qituvchilarning malakasini oshirish.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, xulosa qilishimiz mumkinki, ta'lim tizimini takomillashtirish tendensiyalari bilim olish jarayonining uzluksizligi va shiddatligi bilan bog'liq. Buni bilimlar tez eskirish mumkinligi va ularni doimiy takomillashtirish zarurati bilan izohlash mumkin. Bu innovatsion pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va qo'llashni, ofitserlarning keyingi harbiy xizmatlarida mustaqil ravishda bilimlarni izlashini va o'z qo'nikmalarini rivojlantirishini belgilaydi. Ta'lim haqiqiy, to'liq, aniq va mustahkam bo'lishi kerak, chunki inson ongi ta'lim va tafakkur bilan tarbiyalanadi va millatning asosiy boyligini tashkil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Д. Д. Хатмуллина, Проблемы совершенствования высшего образования. // Актуальные вопросы современной педагогики : материалы IV Междунар. науч. конф. – Ufa sh. 2013 y.- 204-206 б. - URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/97/4315/>.

2. В.Ю. Фадеев, Оптимизация системы военного образования как одно из приоритетных направлений проходящей реформы.//http://vii.sfu-kras.ru/images/libs/voen_obr.pdf.

3. Чубуков, А.Ф. Современное военное образование России: характерные черты, тенденции и закономерности развития.//Вестник Башкирского университета. – 2009. – Т. 14. – № 4. –1557 б.

4. А.С. Мартикьян, А.А. Булатбаева, Т.Г. Мальгаждарова, С.Д. Джупказиев, Роль военной науки и военного образования в обеспечении безопасности государства.// https://el.kz/amp/news/archive/rol_voennoy_nauki_voennoy_obrazovaniya_v_obespechenii_bezopasnosti_gosudarstva/.

5. Н. Г. Надеина, Л. В. Образцов, Повышение уровня качества высшего образования.//https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/97836/1/Надеина_Образцов.pdf.

ИХТИСОСЛАШТИРИЛГАН МАКТАБЛАРДА ИҚТИДОРЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ТАНЛАШ ВА УЛАР БИЛАН ИШЛАШ

Олимов Темир Ҳасанович

**Бухоро ВХТХҚТ ва МОҲМ катта ўқитувчиси, педагогика фанлари бўйича
фалсафа доктори(PhD)**

Америка қўшма штатлари таълим кўмитаси 1972 йилда шундай қонидани тавсия этган: «ўзининг олий даражада ривожланган қобилиятларини намоён этиб, у ёки бу фаолиятда юқори натижаларга эришган ёки шунга эришиш имкониятига (лаёқатига) эга бўлган болаларни иқтидорли ва талантли дейиш мумкин». Америкада бундай болалар истиқболли фаолиятида эришган натижалари ва бир ёки бир неча соҳа (аклий, академик, ижодий, бадиий, муомала ва лидерликка интилиш, ҳаракат)га бўлган лаёқат, имконият, қобилиятлари асосида аниқланади. Макур йўналишлар бўйича иқтидорли болалар учун махсус дастурлар (кўпинча индивидуал дастурлар) тайёрланиб, бундай болаларга асосан махсус мактабларда эмас, оддий мактаблардаги ихтисослаштирилган гуруҳларда таълим-тарбия берилди.

Франция, Германия мактабларида ҳам иқтидорли болалар махсус тайёрланган психофизиологик, психологик-интеллект тестлари ёрдамида сараланади. Бу мамлакатларда иқтидорли болалар учун махсус мактаблар ташкил этилган бўлсада, оддий мактабларда ҳам улар учун ихтисослаштирилган гуруҳлар мавжуд.

Дунёда иқтидорли болаларни танлаш учун Равен, Кеттел (султуре-фаиринтелигенсе), Векслер интеллект тестларидан фойдаланилади. Бу методикалар маданий муҳит таъсирига боғлиқ бўлмаганлиги ва новербал (сўзишлатилмайди) бўлганлиги учун жуда кенг тарқалган. Мазкур методикаларнинг Ўзбекистон муҳитига мослаштирилган вариантлари ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва психологик-педагогик Республика ташхис Марказида мавжуд. Ҳозирги кунда 200тага яқин, фанлар чуқур ўргатиладиган ихтисослаштирилган мактаб ва мактаб-интернатларда ташхис Марказлари мутахассислари Равен, Кеттел методикалари ёрдамида иқтидорли болаларни танлашишларини амалга ошироқдалар. Бундан ташқари, Республика ташхис Маркази мутахассислари томонидан мазкур мактабларга иқтидорли ва қобилиятли ўқувчиларни танлаш бўйича 3 та психологик методикалар мажмуаси ишлаб чиқилиб, амалга тадбиқ этилган. Шунингдек, ўқувчиларнинг умумий аклий қобилиятлари билан бирга, 5 та академик йўналиш (ижтимоий-гуманитар, аниқ, табиийфанлар, хорижий тиллар ва санъат-нафосат) бўйича ҳам махсус қобилиятларни ўрганиш учун психологик ташхис методикалари тайёрланди.

Ихтисослаштирилган синф ва ихтисослаштирилган умумтаълим муассасаларига тегишли синфни муваффақиятли яқунлаган, чуқурлаштириб ўқитиш белгиланган ўқувфанларидан муайян қобилиятини кўрсата олган ўқувчилар танлов натижалари асосида Ўзбекистон Республикаси Халқ таълим вазирлиги ва Давлат тест маркази томонидан қўшма буйруқ билан белгиланган квота доирасида қабул қилинади.

Ўқувчиларнинг иқтидор ва истеъдодлари фанлардан олган «аъло» баҳо билан эмас, кўпроқ мияда кечадиган ақлий жараёнларнинг махсулдорлиги билан ўлчанади. Психологик интеллект тестлари ўқувчининг у ёки бу фандан билимини эмас, умумий ақлий қобилияти ва ўзи танлаган соҳа билан шуғуллана олишлари, имкониятини аниқлаб беради. Ўқувчи умумий ўрта таълимфани («умумийўрта»га эътибор беринг) бўйича имтиҳонда «беш» баҳо олсаю, шу соҳа бўйича интеллектуал ёки ижодий қобилияти бўлмаса, унинг кейинги фаолияти унумдорлиги паст бўлади. Охиरोқибатда бундай киши танлаган соҳасидан безибгина қолмай, жамият учун ҳам ҳеч қандай фойда келтирмайди.

Яна шуни қайд этиш лозимки, иқтидорлиликни фақат шахснинг ақлий имконияти сифатида таснифлаш уни тадқиқ этишда бир томонламаликка олиб келади. Чунки иқтидорлилик нафақат ақл, балки шахс тузулмасининг барча компонентларининг уйғун ва юқори даражада ривожланганлиги билан изоҳланади. Демак, иқтидор фақат ақлга эмас, балки шахсга тегишли. Иқтидорли киши деганда биз ҳар томонлама ривожланган шахсни назарда тутамиз. Кимдир ўз қобилияти билан, бошқа биров ўз характери ва ташқи оламни ўзига хос идрок этиши билан иқтидорли бўлиши мумкин.

Тўғри, бундай болалар қобилиятли, лекин шундай болалар ҳам борки, улар ноандоза фикрлаши, воқеа ва ҳодисаларни ғайриоддий талқин этиши билан иқтидорли ҳисобланади. Бундай болалар кўпинча тарбиячилар, ўқитувчи ва ота-оналар учун «қийин» ва уларни тарбиялаш ҳам оғир кечади. Айниқса ўқитувчилар бундай болалар хатти-ҳаракатини баҳолашда, унинг бошқа болаларга ўхшамайдиган ғайриоддий ҳаракатларини қабул қилишда қийналишади. Айтиш керакки, боланинг ривожланиши ўзига хос қонуният асосида кечади ва ўзининг ички мантиқига эга бўлади. Ички мантиқни тушунишда қуйидаги концепсияга асосланиш лозим. Ўз-ўзини бошқарувчи индивид ривожланиш жараёнида шунақа хусусиятларга эга бўлиб борадики, бу хусусиятлар бир сўз билан айтганда на ички, на ташқи жиҳатдан шартланмаган. Бу хусусиятлар ташқи ва ички таъсирларнинг узвийлашуви билан муштараклашади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

3. OlimovTemir. The role of national spirituality and values in the development of civil culture in future specialists with higher education. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Progressive Academic Publishing, UK. 2019. 98-101 pages. (13.00.00.№3).

4. Олимов Т.Х. Spiritual and moral aspects of the formation of civil culture in future specialists of higher education International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 12, volume 80, Impact Factor, 2019, 662-665.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Султанов Наиль Фаритович

Высшее военное авиационное училище Республики Узбекистан, г. Карши

Военное образование, как составная часть системы военного образования, включающее в себя совокупность систематизированных знаний и практических навыков, позволяют решать теоретические и практические задачи по профессиональному профилю, используя и творчески развивая современные достижения науки, военной техники и вооружения. Высшее военное образование является, с одной стороны, самостоятельным сектором, а с другой – «исполнителем» многоцелевой функции общества и его системообразующей роли.

Из всего многообразия задач, решаемых системой военного образования, стоит выделить одну из них: научить самостоятельно анализировать и мыслить курсантов (участников процесса обучения), при помощи накопления и реализации человеческого потенциала. Важность выполнения столь важной задачи определяет актуальность рассмотрения ряда проблем высшего военного образования, которые условно можно разделить на следующие группы: социальные и экономические, системные и автономные, организационно-управленческие и технологические.

Информационное общество, в котором большинство работающих занято производством, хранением, переработкой и реализацией информации, особенно высшей ее формы – знаний, качественно изменило отношение самого общества к образованию, участников процессов обучения. Военное образование «успевает догонять» стремительный все увеличивающийся объем необходимой информации в связи с ведением рядов ограничений. Сущностная природа реальных знаний нередко подменяется лишь информацией, и при этом не только обучающимися, но и профессорско-преподавательским составом (далее – ППС).

Авторитет ППС «оставляет желать много лучшего». Должно возрождаться крайне уважительное отношение к этой особой профессии. Современному педагогу в высшем военном образовательном учреждении (далее – ВВОУ) должны создаваться реальные условия для работы – с тем, чтобы он не был озабочен в первую очередь своими социальными проблемами и лишь во вторую – ростом профессионализма. Реальное повышение квалификации, а не лишь формальное для всех работников ВВОУ должно быть «святой обязанностью». Усиливающаяся бюрократизация работы ВВОУ, ужесточение контроля за их деятельностью должна в ряде случаев уступать незыблемости творческого отношения ППС к своей работе, его профессорской свободе.

В этих условиях в профессорской среде в рамках соответствующих специальностей может и должен определяться «естественный отбор» истинного преподавателя.

Педагогика – это не только трансформация знаний, но и творчество – креативность, характеризующиеся готовностью к ведению принципиально новых идей в систему высшего образования, применение на практике законов природы и общества является творческим процессом.

Каждый ВУЗ в своей управленческой деятельности в той или иной мере содержит элементы креативности. Следует признать, что уровень такой креативности далеко не всегда соответствует требованиям эффективности принимаемых решений. В повседневной образовательной деятельности профессорско-преподавательский состав ВВОУ выполняет в основном рутинные действия, обусловленные должностными обязанностями в рамках принятого разделения обязанностей.

Необходимость креативного подхода обусловлена объективными причинами и присуща как текущей деятельности ВВОУ, так и его стратегической деятельности. Каждое военное образовательное учреждение обладает своим креативным потенциалом. Из этого следует, что креатив представляет собой особый ресурс организации и фактор её конкурентоспособности. Проблема заключается в осознании этого факта, для чего требуется идентификация креативной составляющей управленческого состава военного образовательного учреждения и на этой основе постоянно наращивать креативный потенциал.

В повседневной образовательной деятельности управление ВВОУ выполняет в основном рутинные действия, обусловленные должностными обязанностями в рамках принятого разделения обязанностей. Креатив представляет собой особый ресурс организации и фактор её конкурентоспособности. Проблема заключается в осознании этого факта, для чего требуется идентификация креативной составляющей управления и на этой основе постоянно наращивать креативный потенциал.

Выполнение креативных операций в процессе управления в значительной мере определяется носителем креатива – управленческим персоналом, а в процессе непосредственно ведения образовательной деятельности – профессорско-преподавательским составом. Величина креативности определяется следующими личностными характеристиками: соответствующее образование; наличие запаса знаний для восприятия новых знаний; стаж практической работы по специальности, достаточный для восприятия изменений в соответствующей сфере; личное повышение

квалификации за счет переподготовки, стажировок, изучения достижений в данной сфере деятельности.

Основы креативных способностей формируются уже на стадии обучения. В этой связи главной задачей управления ВВОУ является учет всех положительных и отрицательных изменений в соответствующей области в учебном процессе, которые необходимо учитывать при дальнейшем совершенствовании учебного процесса.

Внедрение в учебный процесс изменений на практике возможно только путем непосредственной научно-исследовательской работы (НИР) самого ВВОУ. Отсюда следует, что ВВОУ: во-первых, это Научно-исследовательский Центр и только, во-вторых, Образовательное учреждение. В лекционных курсах профессорско-преподавательский состав должен излагать результаты своей личной научно-исследовательской работы, а содержание учебных пособий – выносятся для самостоятельного изучения курсантам. Иными словами, подготовка специалистов должна проходить в творческой атмосфере – в атмосфере креативности, увязанной с реальной жизнью.

Современные ВВОУ крайне слабо сотрудничают с воинскими соединениями – потенциальными заказчиками. Это все больше увеличивает разрыв между наукой, образованием и служебной деятельностью офицера. В условиях, когда офицер справляется с решением задач освоения новых видов вооружения (что бывает далеко не всегда), наука и образование не успевают своевременно адаптироваться к этим процессам.

Оценка качества системы высшего военного образования продолжает осуществляться по процессу образовательной деятельности, но не по результату современных требований военного специалиста. Главными критериями качества должны стать такие, как:

реальные отзывы командиров о выпускниках ВВОУ (положительные и отрицательные стороны обучения);

доля выпускников, работающих по специальности полученной при ВВОУ;

карьерный рост и социальная защищенность выпускников и др.

Известно, что государство и общество призваны решать проблемы высшего военного образования. Государство остается главным субъектом, регулирующим процессы развития системы военного образования. Оно должно реально воплощать в жизнь столь важную миссию. Только системная работа в долгосрочной перспективе может создать реальные основы для решения насущных проблем военного образования в нашей стране.

Список литературы:

1. Ананьин О.Ю., Бельский А.Н. // Военная педагогика/ Москва. 2008
2. Гордеев Ю.М. Комбарова Т.В. Выявляя профессиональный дефицит // Вестник военного образования №3 2020 С. 95-99
3. Романцов М.Г., Рыбалкин А.С. Креативность и педагогический процесс // Современные проблемы науки и образования. 2006. № 1 С. 86–87.

ВЫСШЕЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ – ГЛОБАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ ТРЕТЬЕГО ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ

Бердюгин Илья Александрович

Высшее военное авиационное училище Республики Узбекистан

Аннотация. Изложены основные вопросы, которые рассматривались на пленарных заседаниях и на секциях Международной конференции «Современное образование: содержание, технологии, качество» с момента ее первого проведения в 1995 г. на протяжении 25 лет. Отмечается, что актуальным является наличие в университете таких передовых технологических решений, как онлайн образование, смешанное и мобильное обучение, создание гибкой, интегрированной,

персонифицированной образовательной среды, в которой будет место творческому началу преподавательской деятельности.

Ключевые слова: конференция, проблемы высшей школы, онлайн образование, интегрированная, персонифицированная образовательная среда.

На рубеже XX–XXI вв. движение мирового высшего образования выглядит как многосторонний, масштабный процесс. Сделано немало педагогически целесообразного и перспективного для развития системы высшего образования. Высшее образование приближается к уровню актуальных социальных, политических, педагогических требований. Очевидны стремления к плюрализму, вариативности, множественности решений и суждений, предельно возможной индивидуализации подготовки студентов. Растут разочарования в технократизме образования, усиливаются намерения возвратиться в новом виде к академическому образованию, погружающему личность в океан национальной и мировой культуры, ответить на вызовы многокультурного социума [1].

Мировое педагогическое сообщество определяет новые общие для человечества ориентиры высшего образования. «Общество будущего – обучающееся общество» – сквозная идея таких ориентиров. Они были сформулированы, частности, в декларации ЮНЕСКО «Образование: сокрытое сокровище» (1997) и других подобных документах. Указывается, что в третьем тысячелетии людям надлежит учиться познавать (овладеть умениями понимания, происходящего в мире), действовать (производить необходимые изменения), жить в обществе (участвовать во всех видах человеческой деятельности, сотрудничать с другими).

В этих условиях в мае 1995 г. и была проведена первая Международная конференция «Современные технологии обучения», посвященная 100-летию изобретения радио. На конференции рассматривались следующие направления: новые тенденции в развитии высшего образования, компьютерные технологии в обучении, телекоммуникации и дистанционное обучение. В докладах обсуждались такие вопросы, как многоуровневая система профессионального образования, междисциплинарный характер, гуманитаризация инженерного образования, непрерывность профессионального образования, обучение в течение всей жизни, деятельностный подход, модульный принцип организации обучения, дистанционное обучение, пути совершенствования системы образования школа – вуз. Отмечалась крайняя отсталость материально-технического обеспечения новых технологий обучения, многие докладчики констатировали, что преподаватели с трудом воспринимают необходимость фундаментальных изменений в системе инженерного образования. В стране нет подготовки кадров по специальности «Педагогика высшего образования».

Система образования в Узбекистане в годы независимости испытала множество сложностей, связанных как с внешними обстоятельствами глобального характера, так и с внутренними изменениями. Особенности современного периода развития Узбекистана требуют на новом уровне учета проблем современного образования, в том числе проблем в вузах.

Сегодняшние проблемы, существующие в вузах, вытекают из социального противоречия, порождаемого имущественным расслоением граждан, бедной части населения в стране и снижением платежеспособности многих категорий взрослого населения.

В чем состоит образование третьего тысячелетия? Его суть – улучшение социальных отношений за счет такого воспитания и обучения, которые позволяют гражданам добиваться постоянного снижения уровня социального паразитизма в обществе. Это обеспечивает эффект возникновения социальной справедливости.

В мире происходит универсализация национальных систем высшего образования. К примеру, распространяется американская структура: бакалавр-магистр-доктор. На первом уровне дается общая академическая подготовка и закладываются основы

профильного образования. На втором уровне приобретает высшее образование по той или иной профессии. Выпускники третьего уровня ориентируются на научно-исследовательскую, опытно-конструкторскую деятельность, претендуют на места преподавателей в вузах.

Среди приоритетов высшего образования, обсуждаемых на последующих ежегодных конференциях, проводимых в высших учебных заведениях, наиболее характерны следующие: обеспечение профессиональными кадрами, отвечающими требованиям современной эпохи; гарантирование равенства при получении образования; практически ориентированное обучение; совершенствование академического вербально-письменного образования; поощрение виртуальных моделей обучения с применением новейших средств массовой коммуникации, гармонизация формального и непрерывного образования.

В докладах отмечается, что в вузах внедряются нетрадиционные технологии, формы и методы обучения, направленные на поощрение самостоятельности, мотивации учащихся к приобретению знаний, индивидуализации обучения.

Педагогической системой, адекватной реалиям XXI века, может стать только система профессионально - ориентированного персонализированного образования. В такой системе уже на первых ступенях образования в итоге психолого-педагогического наблюдения и специальных тестов определяется наиболее вероятная личностная направленность студента, выявляются его специальные задатки и способности к определенным видам деятельности. Эта область дифференциальной психологии и педагогики, к сожалению, все еще мало исследована и практически не разработана. Тем не менее, уже хорошо известно, что только раннее выявление специальных (не общих) задатков личности в пору их непродолжительного «цветения» и их последующее интенсивное развитие способны дать полноценные плоды – воспитать подлинного творца новых идей и методов деятельности.

Образование – стратегически важная сфера общественной жизни. Сегодня здесь происходят кардинальные изменения, обусловленные трансформацией новой образовательной парадигмы, адекватной тенденциям развития глобализирующегося информационного общества.

Эффективное образование включает не только передачу информации от педагога к студенту, оно требует сложных социальных взаимодействий и адаптации к потребностям каждого учащегося и их культурно-социальному контексту. Хороший педагог не просто реагирует на сильные и слабые стороны студента, но и чутко откликается на его душевное состояние, стремится максимизировать человеческий потенциал. Студенты также полагаются на преподавателей для руководства жизнью и наставничества. Глубокое и содержательное человеческое взаимодействие имеет решающее значение, и его очень сложно, наверное, даже невозможно автоматизировать полностью. Для автоматизации обучения потребуются искусственный общий интеллект. В отличие от узкого или специального интеллекта он должен понимать естественный человеческий язык, чутко относиться к эмоциям, планировать, разрабатывать стратегии и принимать оптимальные решения в непредсказуемых обстоятельствах.

Одной из ключевых особенностей высших образовательных заведений мирового уровня является его способность к сотрудничеству на глобальном рынке. Массовизация и клиентоориентированность высшего образования привели к серьезной конкуренции среди высших образовательных заведений, а глобализация образования стала основой для формирования стратегических альянсов между несколькими высшими образовательными из разных стран. В настоящее время складываются кооперации высших образовательных заведений, формируются альянсы, которые помогают им занимать выигрышные позиции на мировом рынке образовательных услуг.

Высшие учебные заведения меняются, повышая свою гибкость в соответствии с запросами рынка труда. Индивидуализация образования является неотъемлемой частью

этого процесса и первый шаг – это создание персонифицированной оценки результатов обучения. Она дает возможность получить более четкую картину того, что студенты должны знать для получения тех или иных навыков и компетенций. Наиболее востребованными навыками будущего будут профессионально-технические навыки, навыки творческого потенциала и навыки критического мышления обучающихся; разработка критериев оценки таких навыков является первоочередной задачей для вузов.

Но в мире цифровых и технологических возможностей недостаточно уметь пользоваться технологиями, важно понимать, как с помощью технологий можно улучшить свою жизнь, повысить профессиональные возможности и качественно выполнять свою работу. Вузам необходимо развивать у обучающихся глубокое понимание цифровых сред, способность интуитивно адаптироваться к новым условиям и создавать новый контент. Именно эти идеи отмечены в совместных с работодателями докладах конференции 2018 г.

Научить студентов жить в эпоху быстроразвивающихся цифровых технологий, впрочем, как и самим понять свою стратегию поведения в цифровом мире – это один из самых сложных вызовов для руководителей высших учебных заведений.

Онлайн образование является величайшим событием в сфере высшего образования. В то время как вузы соревнуются за каждого студента, образовательные платформы набирают миллионы слушателей.

Преподаватели, пользующиеся средствами и платформами наподобие систем управления обучением, часто стремятся придумать новое сочетание различных компонентов учебного процесса, например, открытого контента или образовательных приложений. Ключевой проблемой здесь становится неготовность образовательной системы к принятию новых методов обучения.

Подводя 25-летние итоги работы конференции, можно отметить, что сегодня как никогда является актуальным наличие в университете таких передовых технологических решений, как онлайн образование, смешанное и мобильное обучение, создание гибкой, интегрированной, персонифицированной образовательной среды, в которой будет место творческому началу преподавательской деятельности. Если в вузах отсутствует эффективная стратегия по интеграции этих подходов, можно говорить о том, что у такого вуза нет будущего. Вместе с тем, необходимо вести мониторинг влияния образовательных технологий на результаты обучения, который покажет результативность каждой из них в конкретной ситуации.

Список литературы:

1. Миронов В. В. Размышления о реформе высшего образования // Философия образования. 2012. № 1(40). С. 3–43.
2. Современные технологии обучения. Материалы международной научно-методической конференции. 1995–2005 г.г.
3. Современное образование: содержание, технологии, качество. Материалы международной научно-методической конференции. 2006–2018 г.г.

ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ САМООБРАЗОВАНИЯ КУРСАНТОВ В ВЫСШЕМ ВОЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

Шевелёв Антон Анатольевич

Высшее военное авиационное училище Республики Узбекистан, г. Карши

Самообразование курсантов в высшем военном образовательном учреждении (ВБОУ) является частью учебной деятельности обучающихся по освоению профессиональной образовательной программы. Оно организуется в целях закрепления и углубления полученных знаний и навыков, поиска и приобретения новых знаний, а также выполнения учебных заданий, подготовки к предстоящим занятиям, текущему,

промежуточному и итоговому контролю. Самообразование включается в общую трудоемкость учебной нагрузки курсантов.

Самообразование требует от обучающихся умений добиваться успеха в освоении профессиональной образовательной программы подготовки военных специалистов, самостоятельности и независимости в принятии решений при выполнении заданий, упражнений, проектов и решении задач.

Данный вид деятельности направлен на формирование у курсантов профессионально важного качества – самостоятельности, проявляющейся в умении сформулировать цель предстоящей работы и выполнить задание без руководства и помощи со стороны преподавателя, осознанности действий и ответственности за их результаты.

Самообразование важно для выработки у курсантов культуры умственного труда, которая выступает фактором достижения высоких результатов в обучении и профессиональной деятельности. Благодаря систематической и целенаправленной самостоятельной деятельности у будущих офицеров развиваются такие качества, как организованность, дисциплинированность, инициативность, ответственность, умение самостоятельно действовать в нестандартных ситуациях, осуществлять самостоятельный поиск актуальной информации. Способность самостоятельно и эффективно выполнять свои профессиональные функции, характеризует офицера как компетентного, высокопрофессионального, конкурентного специалиста.

Опыт работы в ВВОУ убеждает в том, что недостаточный уровень подготовки курсантов младших курсов к самообразованию объясняется, во-первых, неумением планировать и рационально использовать время, отведенное на самообразование, во-вторых, недостаточно сформированными учебно-познавательными и интеллектуальными умениями, необходимыми для успешного самообразования. Кроме того, трудности организации самообразования курсантов сопряжены с совмещением учебной деятельности и служебной.

Понятие «самообразование» является предметом многих психолого-педагогических исследований. Методологические, социальные, психологические и методические аспекты организации самообразования, ее особенности и значение для подготовки будущих специалистов, педагогические условия и пути оптимизации нашли свое отражение в многочисленных работах ученых [1-3].

По мнению Н.В. Тельтевской, самообразование является средством реализации социальной задачи, решаемой профессиональной школой, научить самостоятельно учиться, осуществлять непрерывное образование в процессе профессиональной деятельности [4].

Развитие способности учиться самостоятельно является необходимым условием реализации непрерывного образования в течение всей жизни, условием постоянного развития своей профессиональной компетентности, профессионального мастерства, самосовершенствования.

Известным педагогом П.И. Пидкасистым самообразование определяется как форма учебного научного познания и педагогическое средство организации и управления самостоятельной деятельностью студента в учебном процессе[5].

Самообразование, как считает О.А. Крячко, является специфическим видом учебно-познавательной деятельности, которая протекает без непосредственного руководства преподавателя[6].

Самообразование курсантов мы рассматриваем как условие, обеспечивающее непрерывность процесса обучения, как средство индивидуализации содержания учебных занятий с учетом возможностей и познавательных способностей каждого курсанта[7].

Уровень готовности курсантов к активной самостоятельной познавательной деятельности является неременным условием достижения высокого качества

профессиональной подготовки. Поэтому так важна диагностика уровня сформированности навыков самостоятельного приобретения знаний, развития умений самостоятельно применять их в новых условиях, незнакомых ситуациях. Результаты диагностики позволяют преподавателю изучать и анализировать полученные материалы, выявлять трудности, с которыми сталкиваются курсанты в процессе самообразования на учебных аудиторных и внеаудиторных занятиях, а также проанализировать методику организации самообразования, выявить ее сильные и слабые стороны. Объективная оценка уровня сформированности познавательных возможностей, общеучебных и интеллектуальных умений, личностных качеств курсантов позволит разработать систему аудиторной и внеаудиторной самостоятельной деятельности в ВБОУ.

Используемая литература:

1. Сычев М.В. Особенности организации самообразования познавательной деятельности студентов в учебной аудитории и вне вуза // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2015. Т. 3. №6 (28) С.140-144.
2. Третьякова Е.М. Пути повышения эффективности творческой самостоятельной работы студентов // Балтийский гуманитарный журнал. 2014. №4. С. 111-113.
3. Самообразование студентов; виды, формы, критерии и оценки: учебно-методическое пособие / Сост. В.С. Зайцев. Челябинск. 2017. 19 с.
4. Тельтевская Н.В. Педагогические условия повышения эффективности самообразования студентов // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т.5. №4 (17). С. 262-265.
5. Пидкасистый П.И. Самостоятельная деятельность учащихся. М.: Педагогика, 1972. 183 с.
6. Крячко О.А. Самообразование как фактор мотивации учебной деятельности студентов // Молодой ученый. 2013. № 5. С.161-163.
7. Елагина В.С., Демидов О.В., Ульянов И.В. Формирование культуры самостоятельной деятельности у курсантов военного вуза // Современные проблемы науки и образования: сборник научных трудов. М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2019. Том XI. С. 10-11.

КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДАШУВ АСОСИДА ФИЗИКА ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА РАҚОБАТБАРДОШ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ (Нофизик бакалавр йўналиши мисолида)

Сейтимбетова Г.А.

**Ярим ўтказгичлар физикаси кафедраси ўқитувчиси, Бердах номидаги
Қорақалпоқ давлат университети**

Аннотация: Билим олиш учун мотив, мақсад аниқ бўлиши билан бирга талаба ўқув материални тушунуб, узлаштириб олишига имконият берадиган ўқув-билиш ҳаракатларини ҳам бажариши зарур. Талаба ўқув вазифасини шу ишни бажариш усули ҳақида аввал ўзлаштирилган ахборотлар асосида бажаради. Шунингдек, ушбу мақолада олий таълим муассасаларида физикадан амалий машғулотларни ташкил этишга замонавий ёндашувлар, қўлланиладиган инновацияларни ҳисобга олган ҳолда талабаларда креатив компетентликни ривожлантириш муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: ўқув-билиш фаолияти, компетенция, интеллект-харита, мантикий-иерархик, мотивацияли, когнитив, фаолиятли, рефлексив, репродуктив, продуктив.

Аннотация: Наряду с ясностью мотива, цели получения знаний, учащийся должен выполнять учебно-познавательные действия, позволяющие ему понять и усвоить учебный материал. Студент выполняет учебное задание на основе ранее усвоенных сведений о способе выполнения данной работы. Также в данной статье рассматриваются современные подходы к организации практических занятий по физике в высших учебных заведениях, развитие креативной компетентности у студентов с учетом применяемых инноваций.

Ключевые слова: учебно-познавательная деятельность, компетенция, интеллект-карта, логико-иерархическая, мотивационная, познавательная, деятельностная, рефлексивная, репродуктивная, продуктивная.

Annotation: In order to acquire knowledge, the motivation is necessary, while the goal is clear, the student must also perform the learning actions that will allow him to understand and reconcile the learning material. The student performs the educational task on the basis of previously mastered information about the method of doing this work. Also in this article, the development of creative competence in students taking into account modern approaches to the organization of practical training from physics in higher educational institutions, applied innovations will be considered.

Keywords: educational-cognitive activity, competence, intellect-map, logical-hierarchical, motivational, cognitive, active, reflexive, reproductive, productive.

Дунёда мавжуд бўлган глобал муаммоларни бартараф этишда 190 дан отик давлатлар ҳамда нуфузли халқаро ташкилотлар эътироф этган. БМТнинг 2030 йилга қадар мўлжалланган «Барқарор ривожланиш мақсадлари»да белгиланган 4 мақсади – «Сифатли таълим»нинг «барча учун ва бутун ҳаёт давомида сифатли таълим», Инчхон Декларациясининг 4.7 мақсади – «Таълим-2030: барча учун сифатли умумий инклюзив ва адолатли таълим олиш имкониятини таъминлаш» ғояларини қўллаб-қувватлаган ҳолда, Декларацияда кўзда тутилган концепцияларни амалга ошириб келмоқда, жумладан, талабаларда амалий фаолият тажрибасини таркиб топтириш, таянч компетенцияларни шакллантириш орқали ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлаш жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш механизмларини такомиллаштиришга доир қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистон олий таълимда физика фанларини ўқитиш методикаси ва уни педагогик ҳамда ахборот-коммуникация технологиялари асосида такомиллаштириш масалалари А.А.Абдуқодиров, М.Джораев, Б.М.Мирзахмедов, К.Турсунметов, М.Қурбанов ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган.

Билим олиш учун мотив, мақсад аниқ бўлиши билан бирга талаба ўқув материални тушунуб, узлаштириб олишига имконият берадиган ўқув-билиш ҳаракатларини ҳам бажариши зарур. Талаба ўқув вазифасини шу ишни бажариш усули ҳақида аввал ўзлаштирилган ахборотлар асосида бажаради. Ўзлаштирилган ахборотлардан фойдаланиш усулига кўра ўқув-билиш фаолияти репродуктив ва продуктив турларга ажратилади. Репродуктив фаолият продуктив фаолиятдан олдин келади ва продуктив фаолият учун замин бўлиб хизмат қилади. Айнан продуктив фаолият асосида талабаларда компетенциялар ривожланади [3].

Талабанинг ўқув-билиш фаолияти – бу шахсий ва ижтимоий қимматли мотивга кўра таълим-тарбиянинг аниқ бир мақсадини тегишли шакл, усул, воситалар ёрдамида билиб олишига йўналтирилган таълим-тарбия натижаси билан яқунланадиган хатти-ҳаракатлари мажмуидир.

Бугунги кунда ривожланган давлатлар, жумладан АҚШда оммалашиб бораётган «flipped learning» технологиясига асосланган амалий машғулотга талабалар янги мавзуга оид маълум тасаввур билан келиши назарда тутилади. Амалий машғулот давомида ўрганилаётган мавзуга оид тушунчалар, теоремалар, уларни исботлаш усуллари, мисол ва масалаларни ечиш юзасидан талабалар таклифлари батафсил муҳокама қилинади, шунингдек ушбу тушунчаларни изоҳлашда мумкин бўлган ёндашувлар аниқланади. Ўқитувчи муҳокама жараёнини назорат қилади ва уни мақсадга йўналтиради, талабалар эса ўзи ёки ўзгалар ғояларига билдирилган танқидий фикрлар юзасидан муносабат билдирадilar.

Бу технологияни жорий этишда талабаларга турли мазмундаги топшириқлар: тақдирот тайёрлаш ёки уни таҳлил қилиш, матнли маълумотларни қайта ишлаш, такомиллаштириш ёки режа тузиш, маъруза материаллари асосида амалий топшириқлар, мисоллар тузиш, тест саволларини ишлаб чиқиш, кроссворд тузиш, бирор бир график органайзер асосида физик муаммони ҳал этиш жараёнини ишлаб чиқиш ва бошқалар берилди [1. Б. 31]. Мисол тариқасида «Интеллект-харита»лар тузишни кўриб чиқамиз.

Интеллект-харитаси бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга бўлган когнитив визуализация усулидан бошқа нарса эмас. Кўпинча, интеллект-харитаси оддий мантиқий-тузилиш схемалари билан чалкаштирилади, аммо улар орасида жуда катта фарқ бор - бу мантиқий-иерархик тузилишга эга бўлмаган ҳолда, ассоциатив ҳаволаларга устунлик бериш. Интеллект-харитаси анъанавий мантиқий диаграмма шаклида ҳам, мураккаб ранг-баранг чизмалар шаклида ҳам тузилиши мумкин. Яна бир жиҳати шундаки, жадваллар ёки диаграммаларнинг тайёр стандарт шаклларида фойдаланиш тавсия этилмайди, чунки бу бутун фикрлаш жараёнини уларга мослашишга ундайди ва шу билан уларни рамкаларга айлантиради. Бугунги кунда

креативликнинг намоён бўлиши - бу шахсий табиий эҳтиёж бўлиб, у ҳам ёш мутахассисга қўйиладиган бир қатор талабларга киритилган [2. Б.32].

Интеллект-хариталарни чизиш учун маълум куйидаги қоидалар мавжуд:

1. Асосий концепция марказга жойлаштирилади, кейин бу масала бўйича асосий ғоялар, фикрлар, билимлар тасвирлар, расмлар, формулалар ва бошқалар шаклида «ташланади».

2. Шундан сўнг, асосий тушунча ва у билан боғлиқ бўлган иккиламчи маълумотлар ўртасидаги муносабатлар аниқланади, учинчи даражали алоқалар пайдо бўлиши ва давом этиши мумкин.

Ўз-ўзидан таълим соҳасида интеллект-харитасидан фойдаланиш мумкин:

- ўқитишда - матнни таҳлил қилиш, ўз фикрларини қўшиш;
- ёдлашда - 100 саҳифали матндан кўра 100 та калит сўзни ёдлаш осонроқ;
- тақдимотни тайёрлашда - маълумот тўплаш, нутқ режасини тузиш, интеллект-хаританинг ўзини намоёниш материал сифатида ишлатиш;
- тарқатма материал сифатида - фақат битта саҳифа дарсликдаги бутун бўлимга караганда кўпроқ маълумотни эслаб қолишга имкон беради.

Тадқиқотимизда олий таълим муассасаларида физикадан амалий машғулотларни ташкил этишга замонавий ёндашувлар, қўлланиладиган инновацияларни ҳисобга олган ҳолда талабаларда креатив компетентликни ривожлантиришнинг таркибий қисмлари (мотивацияли, когнитив, фаолиятли, рефлексив), амалий ҳаракатларни бажариш фаолиятини эгаллаганлик даражалари (репродуктив: ўрганиш ва ҳамкорлик, продуктив: мустақил ва ижодий) аниқлаштирилди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Карлыбаева Г.Е. О развитии мышления учащихся на уроках физики // Педагогика. – Тошкент. – 2018. –№ 3. –Б. 30–32.

2. Karlibaeva G.E., Embergenova K.A. «Intellekt-xarita» - fizika va astronomiya bo'yicha talabalar faoliyatini rivojlantirish va faollashtirish vositasi sifatida // Pim ham jamiyet. –Nokis, -№1.2021. –В. 32-33.

3. Манько Н.Н. Когнитивная визуализация педагогических объектов в современных технологиях обучения [Электронный ресурс] // Информационно-образовательный портал Республики Башкортостан. – Режим доступа: http://opr.ru/data/partner/6/message/OK8N2t_2473.pdf (дата обращения 18.12.2020)

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА МАСЪУЛИЯТЛИЛИК ВА ТАШАББУСКОРЛИК ФАЗИЛАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛИ

Ўрозбоев Нурбек Улугбек ўғли

**Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети мустақил
изланувчиси**

Аннотация. Мақолада олий касбий таълим шароитида тизимли-фаол ёндашув доирасида шахсий жавобгарлик ва ташаббускорликни ривожлантиришнинг когнитив-рефлексив модели моҳияти очиб берилган. Масъулият ва ташаббускорликни ривожлантириш жараёни ижтимоий-педагогик тараққиётнинг янги мазмуний воқелигини акс эттирувчи интегратив таълим тизимининг фаолият кўрсатиши билан характерланади.

Аннотация. В статье раскрыта суть когнитивно-рефлексивной модели процесса развития ответственности и инициативы личности в рамках системно-деятельного подхода в условиях высшего профессионального образования. Процесс развития ответственности и инициативы характеризуется функционированием интегративной воспитательно-образовательной системы, которая отражает новую содержательную реальность социально-педагогического проектирование.

Annotation. The article reveals the essence of the cognitive-reflexive model of the development of personal responsibility and initiative within the framework of a system-active approach in the conditions of higher professional education. The process of developing responsibility and initiative is characterized by the functioning of an integrative educational system that reflects the new meaningful reality of social-pedagogical development.

Калит сўзлар: масъулият, ташаббус, ривожланиш, бўлажак ўқитувчилар, фаоллик, шаклланиш, мотивация.

Ключевые слова: ответственность, инициатива, развитие, будущие учителя, деятельность, формирование, мотивация.

Keywords: responsibility, initiative, development, future teachers, activity, formation, motivation.

Ижтимоий аҳамиятга эга бўлган бўлажак ўқитувчиларда масъулиятлилик ва ташаббускорлик фазилатларини ривожлантиришнинг назарий ва методологик асослари куйидаги илмий ишларда таҳлил қилинган, бўлажак ўқитувчиларда масъулиятлилик ва ташаббускорлик фазилатларини ривожлантиришда фаолиятнинг роли ҳақидаги илмий коидалар (А.Н.Леонтиев); ижтимоий ҳодисаларни ўрганишга тизимли ёндашув назарияси (В.И.Андреев, Л.Ф.Спирин, Е.Н.Степанов, Э.Г.Юдин); шахсий ривожланиш, касбий шаклланиш, масъулиятлилик ва ташаббускорлик фазилатларини ривожлантиришнинг фалсафий, социологик, психологик ва педагогик тушунчалари (Б.Г.Ананьев, Л.С.Выготский, Е.А.Климов, С.Л.Рубинштейн, В.А.Сластенин); ижтимоий таълим концепциясида (Л.В.Байбородова, Б.З.Вульфов, И.П.Иванов) [5.Б.24].

Илмий адабиётлар ва бир қатор тадқиқотчиларнинг натижалари таҳлили инсоннинг ижтимоий аҳамиятли фазилатларига ижтимоий фаоллик киради, фаоллик, масъулият, мустақиллик, ташаббускорликда ўзини ўзи англашга қаратилади, деган тахминни амалга оширишга имкон беради.

Масъулиятлилик ва ташаббускорликни шакллантириш бўлажак ўқитувчиларнинг тажрибали ўқитувчилар билан биргаликда ташкил этадиган педагогик фаолиятини уларнинг мустақиллигига айлантиришни ўз ичига олади. Масъулиятлилик ва ташаббускорлик инсон тараққиётининг шарти ва таълим-тарбия натижаси сифатида қаралади. Масъулиятлилик ва ташаббускорликни шакллантиришга қаратилган тарбиявий тадбирларнинг мазмуни талабага ижодий фаолият орқали ўз шахсини куришда ёрдам беришдир. Бунда ўқитувчи талабаларнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари, қобилиятларига эътибор қаратади.

Инсоннинг масъулиятлилик ва ташаббускорлик қобилияти, мустақил ҳаракат, фаолият, тадбиркорлик ва шакланган фаолиятга бўлган эҳтиёжи шахсий сифат-ташаббусни ташкил этади.

Масъулиятлилик ва ташаббускорлик ҳодисасини махсус ўрганиш жараёнида олимлар унинг тушунчалари, мазмуни, тузилиши, турлари ва шакллари аниқладилар. Бироқ ташаббус ва ташаббускорлик атамаларини тушунишда ҳали кўп тортишувлар мавжуд.

Масъулиятлилик ва ташаббуснинг педагогик аҳамияти Н.С.Степашов томонидан ижодий таълим тизимининг таркибий қисмлари учун ташаббуснинг тизимни шакллантириш функциясига ишора қилиб, ижодий ташаббус орқали таълимнинг мақсадлари ва мазмунига таъсир кўрсатиши мумкинлигини таъкидлайди.

Н.С.Степашов ўқитиш жараёнида масъулиятлилик ва ташаббусларни куйидагича таснифлайди: мавзу бўйича (яъни, ташаббус кўрсатувчиси); ташаббус томонидан амалга оширилган ўзгаришларнинг табиати ва миқёси бўйича; дарсада фаолият турлари бўйича; таълим тизимининг элементларини ва улар ўртасидаги алоқаларни ўзгартириш орқали. Масъулиятлилик ва ташаббусларнинг хусусиятига кўра улар мунтазам такомиллашиб боровчи масъулиятлилик ва ташаббусларга бўлинади; радикал (янги парадигмалар, дастурлар, режалар); инқилобий (янги амалга ошириш керак воситаларини талаб қилувчи фаолиятнинг янги турлари, шакллари ва усуллари). Турларига кўра услубий масъулият ва ташаббуслар ажратилади (янги услубларни қидириш, ўқитишни ташкил этиш шакллари); технологик (янги технологияларни яратиш); жамоатчилик (ўқув амалиёти янги мақсадлар, мазмун, ташкилий тузилма, бошқарув тизими билан боғлиқ) [4. Б. 79].

М.С.Говоровнинг тадқиқотларида, бизнинг фикримизча, масъулият ва ташаббус турларининг янада кенг таснифи масъулият ва ташаббуснинг ориентацияси, ижтимоий аҳамияти (ижобий, салбий) билан берилади; намоён бўлиш тури (индивидуал, кичик гуруҳлар, жамоавий) билан; мустақиллик даражаси (бутунлай мустақил ва ташаббускорлик, фақат ўртоқларнинг қўллаб-қувватланганида ўзини намоён қила

оладиган); масъулият ва ташаббуснинг ижтимоий аҳамияти (репродуктив, ташаббус, ташаббускорлик, тайёргарлик даражаси); мотивация (ижтимоий аҳамиятга эга мотивлар таъсири остида ривожланадиган эгоистик ва ташаббускорлик); ички мазмуннинг бойлиги: бой мазмун билан ташқи (аслида бўш) ва ташаббускорлик; масъулиятли ва ташаббускор шахс ҳаракатларининг фикрийлиги (тўғри масъулият ва ташаббускорлик ҳаракати; хато, шошқалоқлик, янгилик ва оригиналлик билан ажралиб туради) [3. Б. 21].

Масъулият ва ташаббуснинг тузилиши Т.С.Борисова томонидан ўзаро боғлиқ таркибий қисмлардан иборат эканлиги кўрсатилган: когнитив, интеллектуал, мотивацион, иродавий, ҳиссий, хулқ-атвор, фаолият, рефлексив-баҳолаш [1. Б. 132].

Когнитив компонент унинг атрофидаги дунё ҳақида, ҳаёт шакллариининг хилма-хиллиги, инсон мавжудлиги, қарашлари, муносабатлари, ҳукмлари, эътиқодлари, ўзи ҳақидаги билимлари, унинг қобилиятлари ва шахсиятининг кучли томонлари ҳақида, бошқа одамларнинг ҳуқуқларини бузмасдан вазифаларни ҳал қилиш учун ижодий ёндашув.

Мотивацион компонент инсоннинг қадрият йўналишларини, ахлоқий компонентга асосланган ташаббускорлик ҳаракатларига мотивацияни шакллантиришга қаратилган.

Фаолият компоненти, бир томондан, шахсий фазилатларнинг намоён бўлишини талаб қиладиган, бошқа томондан, бу сифатларнинг ривожланиш даражасини шубҳа остига оладиган, таҳлил қилиш ва ўз-ўзини таҳлил қилиш рефлексив жараёнларини фаоллаштириш, таққослаш, таққослаш асосида ўз-ўзини тасвирлашнинг «энг яхши Мен» параметрлари билан боғлиқлигини ўз ичига олади [2. Б. 93].

Масъулият ва ташаббускорлик билан боғлиқ фаолият инсоннинг субъектив ва шахсий асосини ташкил этади, бу эса ҳаёт стратегиясини куришда етакчи параметр ҳисобланади, чунки бу фазилатлар инсон фаолиятининг барча соҳаларини қамраб олади. Масъулиятлилик ва ташаббускорликнинг уйғунлиги шахсга ўз муҳитини ва юқори даражадаги фаоллигини тўла сақлаб қолиш имконини беради.

Шундай қилиб, психологик-педагогик адабиётларни назарий таҳлил қилиш асосида масъулиятлилик ва ташаббускорликни шахснинг ҳаётнинг турли соҳаларидаги иштироки сифатида тушунамиз. У инсоннинг талаб қилинадиган нарсалардан ташқарига чиқиши, ижтимоий қадриятларга эга бўлган ҳар қандай вазифаларни ҳал этишни мустақил равишда ўз зиммасига олиши, мақсадга мувофиқ ҳолатда эришиш зарурлигини англай олиши билан характерланади.

Адабиётлар

1. Борисова Т.С. Активность и инициативность как основа формирования социальной ответственности учащейся [Текст]/Т.С.Борисова//Вестник ТГПУ. 2011. Выпуск 1(103). –С. 131-136.
2. Дубинина М.П. Модель формирования инициативности будущего педагога с позиции «Я-концепции» [Текст]/М.П.Дубинина// Психология обучения. 2007. -№10. –С. 92-99.
3. Колмагорцева Н.Н. Технология организации социально-значимой деятельности в образовательном пространстве [Текст]/Н.Н.Колмагорцева: учебно-методическое пособие. –Щадринск: «Щадринский Дом Печати», 2008. -70 с.
4. Степашов Н.С., Дрёмова Н.Б., Конищева Е.В. Инициатива в инновационном образовании: методологический аспект // Педагогическая наука. №2(11). 2018. –С. 78-84.
5. Тетерский С.В. Воспитание социальной инициативности детей и молодежи [Текст]: дис...д-ра пед.наук. –Тамбов, 2004. -337 с.

САЛОҲИЯТЛИ ҲАРБИЙ-ХОДИМЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДА ИЖОБИЙ ТАЪСИР КЎРСАТАДИГАН АЙРИМ ЖИҲАТЛАР ХУСУСИДА

¹Исломов Ш., ²Эргашев А
¹Техника фанлари бўйича PhD
²Мустақил тадқиқотчи

Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондони Ш. Мирзиёев ҳарбий хизматчилар ўртасида миллий ўзликни англаш ва жанговар руҳни,

ватанпарварлик тарбиясини кучайтириш, ҳарбий хизматчиларнинг интеллектуал салоҳиятини юксалтириш ҳар доим асосий эътиборда эканлигини таъкидлайди. Жумладан, ҳарбий хизматчилар билан учрашувида “Энг катта нарса буларнинг билими менга керак, маҳорати керак. Марраимиз баланд ана шу маррага сизлар ҳар соатда, ҳар дақиқада, ҳар сонияда тайёр бўлишингиз керак. Сизларда бўлган ирода, сизларда бўлган ватанпарварлик ҳиссиёти мужассам топган фидойи касб, ҳаммага ҳам насиб этмаган! Ҳеч кимдан кўркмаслигимиз керак, жасур бўлишимиз керак, бунга ҳамма нарсамиз бор. Буюк тарихимиз бор, келажагимизга заминимиз бор. Бизнинг ёшимизга неварамиз келганча, биз уларга тинчлик осойишталикни таъминлашимиз керак. Ўшанда бизнинг виждонимиз тоза бўлади. Унга баҳони халқимиз беради”³ деб айтган эди.

Президентимиз салоҳиятли ҳарбий ходимларни тайёрлашга асосий эътиборни қаратаётганлигида чуқур рамзий маъно бор. Чунки ҳар қандай давлатнинг армияси кучли бўлишиунинг тинчлигига асосий кафолат эканлиги тарихдан маълум.

Масалан, давлатчилик ва дипломатия, ҳарбий маҳорат ҳақида гап кетганда буюк давлат арбоби ва саркарда, соҳибқирон Амир Темур номи албатта тилга олинади. У халқ фаравонлиги йўлида илм фан, санъат ва меъморчиликни ривожлантирган. Шу билан бирга, дунёвий ва диний илмларнинг уйғунлиги асосида адолат ўрнатган, инсонни улуғлайдиган эзгу ишлари ҳаётининг мазмун моҳиятига айланган. Соҳибқирон тафаккурининг маҳсули бўлган “Темур тузуклари” асарида сиёсий, ҳарбий, ижтимоий, иқтисодий соҳаларга оид қарашлари ва панд-насиҳатлари (ўғитлари) ҳар томонлама аниқ, ишонarli ва таъсирчан тарзда ёритилган.

Амир Темур салтанатни қуйидаги 12 тоифадаги кишилар билан мустаҳкамлаган: 1) саййидлар, уламо, шайхлар ва фозиллар; 2) ақлли кишилар ва кенгаш соҳиблари, эҳтиёткор, қатъиятли арбоблар, кекса ва тажрибали кишилар; 3) дуоғўй кишилар; 4) амирлар, сарҳанглар (саркардалар), сипоҳсолорлар; 5) сипоҳ ва райят; 6) ишончли, тўғри эътиқодли оқил-хирадманд кишилар; 7) вазирлар, девон котиблари ва муншийлар; 8) ҳақимлар, табиблар, мунажжимлар ва муҳандислар; 9) муҳаддислар, қиссахонлар; 10) машойихлар, сўфийлар, орифлар; 11) касбу ҳунар эгалари; 12) саёҳатчилари, мусофирлар, савдогарлар ва карвонбошилар.⁴

Юқорида баён этилган фикрлардан келиб чиқадики, Амир Темур салтанатида 4-тоифада офицерлар ва 5-тоифада аскарлар ўрин олган.

Ўзбекистонда ҳам ҳарбий хизматчиларнинг имкониятлари ва интеллектуал салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда даражалар ўрин олган.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг умумҳарбий низомида “Ҳарбий хизматчилар ўртасидаги муносабатлар” бобида қуйидагилар назарда тутилган.⁵

Буйруқларнинг муҳокама этилишига йўл қўйилмайди, бўйсунмаслик ёхуд буйруқни бошқача ижро этмаслик ҳарбий жиноят саналади (30-модда).

Ўз хизмат мақоми ва ҳарбий унвонига кўра айрим ҳарбий хизматчилар бошқаларга нисбатан бошлиқ ёхуд бўйсунувчи бўлиши мумкин. Бўйсунувчи бошлиқнинг буйруқларини сўзсиз бажаришга мажбурдир. Агар у ўзига нисбатан нотўғри муносабатда бўлинган деб ҳисобласа, буйруқни бажариб, шикоят қилиши мумкин. (31-модда)

Командир (бошлиқ) буйруқ беришдан олдин вазиятни ҳар томонлама баҳолашга ва унинг бажарилишини таъминлаш бўйича тадбирларни кўзда тутишга мажбурдир (38-модда).

Амир Темурнинг “Салтанат ишларининг тўққиз улушини машварат, тадбир ва кенгаш, қолган бир улушини эса қилич билан бажо келтириш зарур” кўрсатмалари ҳозирги нотинч замон учун ҳам ҳар жиҳатдан ибратли.⁶

³files.president.uz/watch/zLT__wKZ

⁴ Temur tuzuklari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: “Kolorpak”, 2021. – 152 bet.

⁵Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг умумҳарбий низомлари. — Т.: «Шарқ», 2007. — 496 б.

⁶ Темур тузуклари. – Тошкент: “O'zbekiston”, 2018. – 184 б.

СоҳибкиронАмир Темур“Куч – адолатдадир” деб таъкидлаган. “Куч” деганда, жисмоний ва ақлий салоҳияти юқори бўлишига урғу берилмоқда.

Президент Ш.Мирзиёев 2020-йил 25-декабрь куни Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқида қуйидагиларни таъкидлаган: “Ўз тажрибамдан келиб чиқиб, сизларга айтадиган маслаҳатим шу: Илмни қардланг, илмга интилинг! Бир сония вақтиниг ҳам бекор ўтмасин! Ёшлик – умрнинг энг бебаҳо даври. Илм ва билим – ўтда ёнмайдиган, сувда чўкмайдиган, ҳеч ким сиздан тортиб ололмайдиган бойлик эканини асло унутманг!”.

Ҳарбий олий таълим муассасини тамомлаган курсантлар учун биринчи навбатда бўйсунувчилик сўнгра командирлик хислатлари яхши ривожланган бўлиши талаб этилади. Улар командирлик даврида муаммони ижобий ҳал этиш, вазиятни тўғри баҳолаш ҳамда қўл остидаги бўйсунувчиларга вазифаларни тенг тақсимлаш, адолатли қарор қабул қилиш ва буйруқ бериш санъатига эга бўлиши учун илм керак.

Курсантнинг билим даражаси қуйидаги мезон бўйича баҳоланади:⁷

5 (аъло) – хулоса ва қарор қабул қилиш, ижодий фикрлай олиш, мустақил мушоҳада юритиш, олган билимларини амалда қўллай олиш, масаланинг моҳиятини тушуниш, билиш, айтиб бериш ва тасаввурга эга бўлиш;

4 (яхши) – мустақил мушоҳада юритиш, олган билимларини амалда қўллай олиш, масаланинг моҳиятини тушуниш, билиш, айтиб бериш ва тасаввурга эга бўлиш;

3 (қониқарли) – масаланинг моҳиятини тушуниш, билиш, айтиб бериш ва тасаввурга эга бўлиш;

2 (қониқарсиз) – аниқ тасаввурга эга эмаслик, билмаслик.

Ҳарбий олий таълим муассасини тамомлаган курсант билим даражаси 3 (қониқарли) бўлиши, яънимасаланинг моҳиятини тушуниши, билиши, айтиб бериши ва тасаввурга эга бўлишининг ўзи етарли ҳисобланмайди. Ностандарт вазиятларда жорий меъерий ҳужжатлар ишламай қолган даврда хулоса ва қарор қабул қилиш, ижодий фикрлай олиш, мустақил мушоҳада юритиш, олган билимларини амалда қўллай олиш имкониятига эга бўлиши талаб этилади. Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг умумҳарбий низомининг 31-моддасида “Олдин буйруқ бажарилади кейин муҳокама қилинади!” деб белгиланган. Бундан келиб чиқадики, командир илмли бўлишга ва комилликка интилиши керак.

XXI асрга келиб,ҳарбий олий таълим муассасини тамомлаган курсантларига фақат ҳарбий билимга эга бўлиши етарли эмас! Улар ўзларига бириктирилган йўналишда фаолият олиб бориш даврида, ушбу йўналиш бўйичабилым даражаси 5 (аъло) ёки 4 (яхши) бўлиши, яънихулоса ва қарор қабул қилиш, ижодий фикрлай олиш, мустақил мушоҳада юритиш, олган билимларини амалда қўллай олиш, масаланинг моҳиятини тушуниш, билиш, айтиб бериш ва тасаввурга эга бўлиш талаб этилади. Шундагина, улар муаммоларни ижобий ҳал этади ва бўйсунувчиларга тўғри буйруқ бераолади.Уларнинг олган назарий билим ва амалий кўникмаларининг яхши ривожланганлигига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Ҳарбий олий таълим муассасини тамомлаган курсантларининг ҳарбий интизоми меъёр даражасида бўлганда ҳамда келгуси фаолиятдан келиб чиқиб, ҳарбий ва жисмоний тайёргарлик фанлари, махсус фанлар, ҳуқуқий, сиёсий ва психологик фанларблокининг ҳар биридан ўртача ўзлаштиришлари **5 (аъло) ёки 4 (яхши)** баҳо бўлгандалейтенант ҳарбий унвон**бериш** мақсадга мувофиқ!

Лейтенант ҳарбий унвонсиз ҳарбий олий таълим муассасасини битиргандан курсанткамида 2 йилдавомида хизматда ўзини ижобий томондан кўрсатган тақдирда Вазирлик таркибидаги “Марказий шаҳодатлаш ҳайъати” йиғилишида “лейтенант” ҳарбий унвонини бериш масаласини кўриб чиқилиши мумкин.

⁷Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2009 йил 11 июндаги 204-сонли буйруғига Илова. “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисида”ги Низом //lex.uz.

Фуқаролик олий таълим муассасасини тамомлаган талабага ҳар доим ҳам ўқиган йўналиши бўйича кафолатли иш жой тайинланмаган. Ҳарбий олий таълим муассасасини битиргандан курсант қандай ўқиганлигидан қатъий назар иш жойга эга бўлиши 100% кафолатланган. Интизоми ва интеллектуал салоҳияти етарли даражада бўлган курсантларга лейтенант ҳарбий унвонни бериш адолатли. Курсантларни лейтенант ҳарбий унвонга етишиши учун олий таълим муассасасини тамомлаганича **эркин-мажбурий ўқиши** тизимини яратиш ва такомиллаштириш зарур. Бунинг учун курсантлар фаолиятини доимий равишда мониторинг қилиш вакузатиш асосида уларнинг имкониятлари ва қизиқишларидан унумли фойдаланиш керак.

Юқорида келтирилган вазифаларни амалга ошириш учун курсантлар фаолиятини мониторинг қилишга мўлжалланган платформа яратиш зарур. Ушбу платформада курсантларнинг соғлиғи, интизоми, имкониятлари ва қизиқишлари, жисмоний ва психологик ҳолати, ҳарбий фаолияти (нарядда туриш) ва фанларни ўзлаштириши камраб олинади. Шундагина, ҳарбий олий таълим муассасасини битиргандан курсантни мос лавозимга илмий асосларга кўра жойлаштиришга эришилади.

MODERN MILITARY ROBOTS: A SURVEY

M.M.Arabboev, Sh.A.Begmatov, Kh.Kh.Nosirov, A.Sh.SHakhobiddinov

Tashkent University of information technologies named after Muhammad al-Khwarizmi

Annotation. Military potential serves to express the power of each state. Military power means not only the military but also material equipment and military innovative technologies. In recent years, many countries have spent large sums of money from the state budget for the development of military technology. The use of robots in the military is becoming increasingly popular. This article discusses military robots.

Keywords: military robots, DOGO robot, AVATAR III robot, remote control.

Аннотация: В данной статье рассматриваются военные роботы. Использование роботов в армии становится все более популярным. Военный потенциал служит выражением мощи каждого государства. Военная мощь означает не только военную, но и материальную технику и военные инновационные технологии. В последние годы многие страны потратили большие суммы денег из государственного бюджета на развитие военной техники.

Ключевые слова: военные роботы, робот DOGO, робот AVATARIII, дистанционное управление.

Аннотация: Harbiy salohiyat har bir davlatning kuchini ifoda etishga xizmat qiladi. Harbiy qudrat deganda nafaqat harbiylar, balki moddiy texnika va harbiy innovatsion texnologiyalar ham tushuniladi. So'nggi yillarda ko'plab davlatlar harbiy texnikani ishlab chiqish uchun davlat budjetidan kata mablag' sarfladilar. Harbiy sohada robotlardan foydalanish tobora ommalashib bormoqda. Bu maqolada harbiy robotlar muhokama qilinadi.

Калит so'zlar: harbiy robotlar, DOGO roboti, AVATAR III roboti, masofadan boshqarish.

Military robots are autonomous robots or remote-controlled mobile robots designed for military applications, from transport to search and rescue and attack [1]. This article discusses the following military robots: AVATAR III; DOGO; RiSE; SAFFiR; MUTT; Guardbot; Gladiator.

AVATAR III

AVATAR III is a tactical robot from Robotex. It can be used by military SWAT teams to keep human soldiers safe that would normally perform this type of operation[2]. The robot enhances the capabilities of law enforcement and first-responders by allowing them to safely and quickly inspect treacherous situations. The AVATAR III is completely customizable with plug-n-play payload bays, enabling users to build the robot to fit their needs[3].

Figure 1. AVATAR III robot

DOGO

DOGO robot is an innovative tactical combat robot, armed with a 9 mm Glock pistol, created to serve as a watchdog for soldiers in the war field. Designed by General Robotics, this robot is the earthbound equivalent of the ubiquitous combat drone[4]. The most interesting thing about DOGO is it weighs roughly 26 pounds and can be carried in one hand by a fully armed commando.

Figure 2. DOGO robot

RiSE

RiSE from Boston Robotics is an insect-like climbing robot that uses microclawed feet to nimbly scale textured surfaces, such as walls, fences, and trees. It is developed in collaboration with Boston Dynamics, Inc., Stanford University, Carnegie Mellon University, U.C. Berkeley, and Lewis & Clark University[2]. The goal of the RiSE project is to create a bioinspired climbing robot with the unique ability to walk on land and climb on vertical surfaces. This project is funded by the DARPA Biodynamics Program[5].

Figure 3. RiSE

SAFFiR

SAFFiR (Shipboard Autonomous Firefighting Robot) is a 5feet 10inches military robot and weighs 143 pounds. Developed by researchers at Virginia Tech, the robot designed to extinguish fires that break out on naval ships[6]. SAFFiR can not stand without a tether, but it is capable of taking measured steps and handling a fire hose. Its unique mechanism design equips it with a superhuman range of motion to maneuver in complex spaces. The ultimate goal is for SAFFiR to work in tandem with Navy officers, not replace them[2].

Figure 4. Shipboard Autonomous Firefighting Robot

MUTT

Stands for Multi-Utility Tactical Transport, MUTT is an unmanned ground vehicle that comes in two versions – wheeled and tracked[2]. MUTT accompanies the fighters, making travel easier by decreasing the amount of equipment that they carry while crossing difficult terrain on foot. This autonomous war vehicle comes in three sizes: tracked, 6×6, and 8×8. The 8×8 MUTT is 112 inches long by 60 inches wide, carrying up to 1,200 pounds. It can provide up to 3,000 watts of power and travel for up to 60 miles on a single tank of gas.

a)

b)

Figure 5. a) WheeledMUTT; b) Tracked MUTT

Guardbot

Guardbot is an amphibious, surveillance robot that can roll on any terrain, including snow, sand, and dirt. Along with maneuvering on any terrain, this surveillance robot can even swim. Originally designed for missions to Mars, Guardbot is equipped with two surveillance cameras, a battery that can last for 25 hours, microphones and GPS, which allows it to be controlled via satellites as well as remotely. Its smaller version can help search underneath vehicles at security checkpoints.

Figure 6. Guardbot

Gladiator

The Gladiator Tactical Unmanned Ground Vehicle is designed to support Marine Corps conduct of Ship To Objective Maneuver (STOM). It uses a small-medium sized mobile robotic system to lessen risk and neutralize threats to Marines across the spectrum of conflict. Looks like a small tank, but it can perform scout/surveillance, NBC reconnaissance, direct fire, and personnel obstacle breaching missions in its basic configuration. Gladiator can provide day/night remote visual acuity similar to that of an individual Marine using current image intensifying or thermal devices[2].

Figure 7. Gladiator Tactical Unmanned Ground Vehicle

Conclusion

In short, military robots serve to further increase the power of the army. By using military robots in tactical operations, it is also possible to save the lives of military personnel. Military robots can also be used for educational purposes in military training.

References

1. "Military robot," *Wikipedia*. [Online]. Available: https://en.wikipedia.org/wiki/Military_robot.
2. V. Kumar, "Top most advanced military robots in the world," *Analytics Inside*, 2020. [Online]. Available: <https://www.analyticsinsight.net/top-advanced-military-robots-world/>. [Accessed: 09-Oct-2020].
3. "Avatar III Robot," *AARDVARK*. [Online]. Available: <https://www.aardvarktactical.com/products/avatar-iii-robot>.

4. "DOGO robot," *General Robotics*. [Online]. Available: www.grobotics.com/dogoanti-terrorrobot .
5. C. Haynes, S. Skaff, A. Rizzi, U. Saranlı, and H. Tappeiner, "RiSE Robot," 2009. [Online]. Available: <http://www.msl.ri.cmu.edu/projects/rise/>. [Accessed: 22-Sep-2009].
6. "Autonomous Shipboard Humanoid," *Wikipedia*, 2018. [Online]. Available: https://en.wikipedia.org/wiki/Autonomous_Shipboard_Humanoid.

REVIEW ON UNMANNED AERIAL VEHICLES

M.M.Arabboev, Sh.A.Begmatov, Kh.Kh.Nosirov, A.Sh.Shakhobiddinov
Tashkent University of information technologies named after
Muhammad al-Khwarizmi

Annotation. Our lives are becoming more digitalized day by day due to technological advances. Tasks that were previously impossible to achieve are now becoming commonplace. Various technological advances are also being made in the military sphere. One such achievement is these military Unmanned Aerial Vehicles. This article provides an analysis of Unmanned Aerial Vehicles (UAV) that are widely used in the military today.

Keywords: Unmanned Aerial Vehicles, drone, defense.

Аннотация. В этой статье представлен анализ беспилотных летательных аппаратов (БПЛА), которые сегодня широко используются в вооруженных силах. Наша жизнь день ото дня становится все более оцифрованной благодаря технологическому прогрессу. Задачи, которые раньше было невозможно выполнить, теперь становятся обычным явлением. Различные технологические достижения также достигаются в военной сфере. Одним из таких достижений являются военные беспилотные летательные аппараты.

Ключевые слова: беспилотные летательные аппараты, дрон, оборона.

Аннотация. Texnologik taraqqiyot tufayli hayotimiz kundan-kungara qamlashib bormoqda. Ilgari erishib bo'lmaydigan vazifalar endi odatiy holga aylanmoqda. Harbiy sohada ham turli xil texnologik yutuqlarga erishilmoqda. Bunday yutuqlardan biri bu harbiy uchuvchi siz uchish apparatlari. Ushbu maqolada bugungi kunda harbiy sohada keng qo'llaniladigan uchuvchisiz uchish apparatlari tahlili keltirilgan.

Калитso'zlar: uchuvchisiz uchish apparatlari, dron, mudofaa.

The list of UAVs analyzed in this article is as follows: Zephyr Stratospheric UAV; Global Observer Stratospheric Persistent Unmanned Aircraft System (UAS); Orion Unmanned Aircraft System (UAS); Smart Eye 2 UAV; Yabon Smart Eye UAV; HERON Medium Altitude Long Endurance (MALE) UAS; MQ-1C Gray Eagle Extended Range (GE-ER); MQ-1 Predator UAS; Hermes 900 MALE UAS; RQ-4 Global Hawk HALE UAS.

Zephyr Stratospheric UAV

The Zephyr presented by Airbus Defense and Space is a new solar-electric stratospheric Unmanned Aerial Vehicle. The aircraft, also known as the High-Altitude Pseudo Satellite (HAPS), has been orbiting for more than 25 days on its first flight in the 3rd quarter of 2018.

The Zephyr is available in two versions: the Zephyr S and the Zephyr T. The Zephyr S is a production model with 25-meter wingspan and weighs less than 75kg, while the Zephyr T is a larger version under development. Its wingspan is 33 meters and its maximum weight is 140 kg.

A drone can fly continuously for months. It serves as a satellite-like continuous monitoring platform, while providing unmanned aerial vehicle flexibility. Powered by two solar-powered electric motors, the Zephyr can fly at a maximum altitude of 70,000 feet.

Figure 1. Zephyr Stratospheric UAV

Global Observer Stratospheric Persistent UAS

The AeroVironment Global Observer is a concept for a high-altitude, long endurance unmanned aerial vehicle, designed by AeroVironment (AV) to operate as a stratospheric geosynchronous satellite system with regional coverage [1]. The Global Observer is a stratosphere-resistant UAS designed to serve in defense and homeland security missions. The UAS communication relay can carry loads remotely for military or commercial customers. The UAS is equipped with a hydrogen-powered liquid propulsion engine and can idle in the air for up to a week or 168 hours. The system can cover more than 280,000 square miles (725,197km²) at an altitude of 6,500 feet and can carry loads of up to 181kg (400lb).

Figure 2. Global Observer Stratospheric Persistent UAS
Orion Unmanned Aircraft System (UAS)

The Orion is a Medium-altitude long-endurance unmanned aerial vehicle (UAV) developed by Aurora Flight Sciences [2], for intelligence, surveillance and reconnaissance (ISR) and communication relay missions.

The Orion UAS completed its first flight in August 2013. It can carry a large load of 2600 lb, including a fully mobile video-optical / infrared sensor, communication relay equipment, radars, signal intelligence and a wide range of loads and territorial air surveillance equipment. Orion's winged solid points can also be fixed with ammunition.

Two Austro Engine AE300 heavy-duty engines fitted to the Orion UAS provide high durability for five days or more than 120 hours with a load of 1000 lb. UAS speed is 120k, ferry distance is 24140km. It can fly at an altitude of 30,000 feet.

Figure 3. Orion Unmanned Aircraft System

United 40 (Smart Eye 2) UAV

The Yabon United 40, also called Yabon Smart Eye 2, is an unmanned aerial vehicle (UAV) capable of remotely controlled or autonomous flight operations developed by Adcom Systems primarily for the United Arab Emirates Air Force (UAEAF). It functions as a MALE (medium-altitude long-endurance) and can be utilized for special missions, reconnaissance, humanitarian missions, intelligence, or military operations [3].

The UAV can be used to conduct near real-time assessment of combat and battle damage, ISR, communications relay, border surveillance and humanitarian aid missions. The UAV's wings have a high aspect ratio, resulting in an ultra-long endurance of 120 hours.

The United 40 can carry 1,000kg of payload including two gyro-stabilised platforms, synthetic aperture radar (SAR), and terrain and obstacle avoidance sonar. The four under-wing pods can each hold 100kg. The hybrid propulsion system, equipped with a Rotax 914 engine and an electric motor, provides a maximum speed of 75km/h to 220km/h at an altitude of 22,965ft.

Figure 4. Yabon Smart Eye 2
Yabon Smart Eye UAV

The Yabon Smart Eye MALE UAV, created by ADCOM Systems, is designed to perform strategic and tactical tasks. The UAV was first presented at the International Defense Exhibition and Conference 2009.

UAV Smart Eye can stay in the air for 120 hours. It can carry a payload of up to 550 kg, including IR, thermal imager, laser designator and rangefinder (LDRF), and EO sensors. Its Advanced Flight Control Unit (FCU) provides autonomous operation.

The propulsion system is provided by a prime mover, complemented by a secondary jet engine for increased performance. The UAV has a top speed of 222 km / h and can reach a maximum altitude of 24,000 feet.

Figure 5. Yabon Smart Eye UAV

HERON Medium Altitude Long Endurance (MALE) UAS

HERON is a multi-role MALE UAS manufactured by developed by the Malat (UAV) division of Israel Aerospace Industries [4]. The HERON UAS can carry multiple sensor payloads such as EO/IR/LRF, communications intelligence and electronic intelligence (COMINT and ELINT), communications relay and radar systems. It uses a direct line of sight data link or beyond-line-of-sight (BLOS) with SATCOM to communicate with the ground control station. The mission payload can weigh up to 400kg.

The UAS has an endurance of up to 45 hours based on the payload. It can fly at a maximum speed of 120k and can reach an altitude of more than 30,000ft. The propulsion is provided by a Rotax 914 turbo-charged engine.

Figure 6. HERON MALE UAS

MQ-1C Gray Eagle Extended Range (GE-ER)

The MQ-1C Gray Eagle Extended Range (GE-ER) is an enhanced version of the battle-proven Gray Eagle UAV developed by General Atomics Aeronautical Systems. The UAV made its first flight in October 2016.

The unmanned aircraft has a maximum autonomy of 42 hours and can be used for long-term reconnaissance, observation and target detection, relaying communications and combat missions. Its maximum take-off weight (MTOW) is 4200 lbs. The UAV is launched using the Automatic Takeoff and Landing System (ATLS). Powered by a high-performance 180 hp diesel engine, the GE-ER UAV can fly at a maximum speed of 167 knots and reach a maximum altitude of 29,000 feet [5].

Figure 7. MQ-1C Gray Eagle Extended Range
MQ-1 Predator UAS

The MQ-1 Predator UAS, built by General Atomics Aeronautical Systems, is the most battle-proven unmanned aircraft system in the world [6]. The Predator has an endurance of 40 hours and is the first-ever armed UAS capable of delivering precision air-to-surface weapons. It can carry 340kg in multiple payloads, including EO/IR video cameras, laser designators, communications relay, SIGINT/ESM system, Lynx multi-mode all-weather radar and Hellfire missiles. The UAS is controlled from the ground control station through C-Band LOS data link and Ku-band SATCOM. The power-plant consists of a heavily modified Rotax 914 turbo engine, providing a maximum airspeed of 120k. The maximum altitude the UAS can reach is 25,000ft.

Figure 8. MQ-1 Predator UAS
Hermes 900 MALE UAS

The Hermes 900 is an advanced multi-role MALE unmanned aircraft system manufactured by Elbit Systems. The UAS is used in persistent intelligence, surveillance, target acquisition and reconnaissance (ISTAR) missions [7].

The Hermes 900 completed its maiden flight in December 2009. It can endure airborne for a maximum of 36 hours. It is in service with the Israeli Air Force (IAF), Chilean Air Force, Colombian Air Force, and Mexican Federal Police.

The UAS can support multiple payload configurations such as EO/IR/Laser Designator, SAR/ground moving target indicating (GMTI) & maritime patrol radar, COMINT, COMMJAM, ELINT, and electronic warfare (EW), hyperspectral systems, communications relay, wide-area surveillance and mapping payloads. It is controlled from the Hermes ground control system (GCS) and can fly at a maximum altitude of 30,000ft.

Figure 9. Hermes 900 MALE UAS
RQ-4 Global Hawk HALE UAS

RQ-4 Global Hawk is a HALE UAS produced by Northrop Grumman. The combat-proven UAS is in service with the US Air Force and US Navy. The Global Hawk was deployed in more than 15 combat missions and accumulated 350 combat hours during Operations Enduring Freedom, Southern Watch, and Iraqi Freedom. It has a maximum endurance of over 32 hours and a ferry range of 22,780km. It can fly at an altitude of 60,000ft.

The Block 40 versions integrate multi-platform MP-RTIP active electronically scanned array (AESA) radar, synthetic aperture radar (SAR) and ground moving target indicator (GMTI). The UAV employs Wideband Ku SATCOM and LOS to communicate with the ground station [5].

Figure 10. RQ-4 Global Hawk HALE UAS

Conclusion

In conclusion, Unmanned Aerial Vehicles(UAVs)are widely used in the military field. Their features such as the ability to cover long distances, the ability to control remotely, and the ability to communicate even at high altitudes are increasing them in importance and leads to increased efficiency in military operations.

References

1. "Aerovironment's Global Observer: Flying High, Again," *Defense Industry Daily*, 2015.
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Aurora_Flight_Sciences_Orion
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Yahon_United_40
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Iai_Heron
5. "The 10 Longest Range Unmanned Aerial Vehicles (Uavs)," *Airforce Technology*, 2020.
6. https://ru.wikipedia.org/wiki/MQ-1_Predator
7. https://ru.wikipedia.org/wiki/Elbit_Hermes_900

IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE FORMS AND METHODS OF DEVELOPMENT EXPERIENCE IN THE TRAINING PROCESS

Khazratova Kunduz Mamaraimovna

English teacher of the Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Djuraev Shavkat Tashkuvatovich

Ph.D., Associate Professor of the Department of languages of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Annotation. The aim of the article is the discussion of the reforms in the system military education: the creation of integrated mechanisms of learning science and the military professional disciplines in higher military educational institutions, to form the center of dialogue to exchange views on the role and the value of using information and communication technology, traditional and modern innovative teaching methods at the relevant issues of military education and effective implementation of international experience in the educational process.

Keywords: English language teaching, multimedia technology, communicative competence, interaction.

Аннотация: Целью данной статьи является обсуждение реформ в системе военного образования: создание комплексных механизмов обучения науки и военно-профессиональных дисциплин в высших военных образовательных учреждениях, формирование центра диалога, обмен мнениями о роли и значении использования информационно-коммуникационных технологий, традиционных и современных инновационных методов обучения военного образования и эффективного осуществления международного опыта работы в учебном процессе.

Ключевые слова: обучение английскому языку, мультимедийные технологии, коммуникативная компетенция, взаимодействие.

Annotatsiya. Maqolaning maqsadi harbiy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarni muhokama qilishdan iborat bo'lib, harbiy ta'lim integratsiyalashgan ta'lim mexanizmlarini yaratish, oliy harbiy ta'lim muassasalari o'рни va ahamiyati haqida fikr almashish uchun muloqot markazini tashkil etish; axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati, dolzarbligi, ta'limda xalqaro an'anaviy va zamonaviy innovatsion usullaridan samarali foydalanish masalalari va o'quv jarayonidagi tajribalar yoritilgan.

Kalitso'zlar: ingliz tilini o'rganish, multimedia texnologiyalari, kommunikativ mahorat, o'zaro muloqot

For a long time, technology in the military professional disciplines in higher military educational institutions consisted of a room (or lab) where computers were situated and students had to leave their classroom learning environment and move to that room for a scheduled period of time. The contemporary higher education arena has many agendas to fulfill, including the need to maximize quality assurance processes, to ensure the research integrity of institutions, to meet the needs of a diverse student body that have higher expectations of their learning experience.

The implementation of reforms in the educational system of the Republic, to fulfill the tasks stipulated by the speech of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to Oliy Majlis on December 29, 2020, Degrees of the President of Republic of Uzbekistan PD № 1875 “On measures to further improve the system of studying foreign languages” dated December 10, 2012 PD № 2909 dated April 20, 2017 “On measures for the further development of the higher education system”, as well as PD № 3739 dated May 24, 2018 “On measures to further deepen and expand cooperation of the Republic of Uzbekistan with the international higher educations”, which served as an important event and catalyst for activities to increase the level of teaching foreign languages at all education levels.

Multimedia technology plays a significant role in shaping the teaching and learning landscape in higher education. Indeed, it is expected that digital technology will play an increasingly significant role in higher education as members of the millennial and digital generations enter college, bringing with them new approaches to learning and consequent expectations of the classroom instructor. The temptation for higher education faculty who must struggle to satisfy the customary triple requirements of research, teaching, and service is to relieve the pressure on themselves in the teaching area by teaching in a manner that reflects both their own learning experiences and preferences.

The potential use of e-tools such as blogs, wikis and podcasts technologies to support student learning and attempts to present e-tools as an exciting new way of teaching and learning and demonstrate how Web tools can generate exciting new learning formats.

Multimedia is the combination of different content forms. It includes a combination of text, audio, still images, animation, video, or interactivity content forms. It is usually recorded and played, displayed, or accessed by information content processing devices, such as computerized and electronic devices, but can also be part of a live performance. Multimedia devices are electronic media devices used to store and experience multimedia content.

As the popularity of English is expanding day by day and worldwide, the teachers of English feel the need of change in their language teaching methods. There are teachers who use the leading edge of technological and scientific development, but the majority of teachers still teach in the traditional manner. However, this paper does not claim that none of these traditional manners are bad or damaging the students. In principle, they are proving to be useful even today. There are many opportunities for students to gain confidence in learning English who learn the language for more than just fun. For them, to keep pace with English language teaching and gain more confidence, they have to stride into the world of multimedia technology. Here, multimedia technology refers to computer-based interactive applications that use both the hardware and software, allowing people to share their ideas and information. It is a combination of text, graphics, animation, video and sound. The twenty-first century is the age of globalization and information technology as much more recent developments in social media and information technology are taking foreign-language education in new directions. English is one of the important mediums of communication in the world, so it is important to learn the language. As a result, English language teaching has been one of the important subjects in education. In fact, there are more non-native than native speakers of the language. There is also the diversity of context in terms of learner's age, nationality, and learning background that has become an important feature of English language teaching today. With the rapid growth of science and technology, the use of multimedia technology in language teaching has created a favorable context for reforming and exploring English language teaching models in the new age. This trend features the use of audio, visual, and animation effects in the English language teaching classrooms. Multimedia technology plays a positive role in improving activities and initiatives of students and teaching effect in the classrooms. Here, we can say, "Teachers need to stop following the same old ways of teaching and experiment and acknowledge that the world is changing and we need education that augments that change. For this reason, it is important for language teachers to be aware of the latest and best equipment and to have all information of what is available in any given situations. Teachers can use multimedia technology to create more colorful and stimulating language classes. There are many techniques applicable in various forms to English language teaching situations that now threaten to undermine the classroom completely as a place of study. Some are useful for testing and distance education; some for teaching business English, spoken English, reading, listening or interpreting. The principle of teaching should be to appreciate new technologies without taking over the role of the teacher and without limiting the functions of traditional teaching methods. There are various reasons why all language teachers and learners must know how to make use of the new technology. Most importantly, the new technologies have been discovered and disseminated so quickly that we cannot avoid their attraction and influence on all of us: both teachers and learners, even both native and non-native speakers of English.

As the multimedia technology becomes more readily available to all of us, it seems appropriate that the language teachers should integrate it into their lesson and assessment planning in the same way they have been doing with video, film and computer assisted learning strategies.

The following are some of the important advantages of the use of multimedia technology: Motivates Students to Learn English the traditional teaching methods are

unpopular and less effective in the English language classrooms. Now, multimedia technology, it is the help of audio, visual and animation effects, motivates the students to learn English quickly and effectively. It makes an easy access to information regarding the culture of the target language. With such features as abundant-information and crossing time and space, multimedia technology creates a real-life or native speaking country context for English language teaching, which greatly cultivates students' interest and motivation in learning the language.

It is hard to achieve the goal of learning English language through the traditional teaching because it hampers the students' capacity to understand the structure, meaning and function of the language. Such teaching method makes the students passive recipients of knowledge. But, now, multimedia technology has been a great help to integrate teaching and learning and provides the students greater incentives, carrying for students' future competitiveness at the workplace. The teachers' instructions lead to the students' thought patterns and motivate the students' emotions. The utilization of multimedia technology breaks the monotony of traditional class teaching and is enjoyable and stimulating. For example, the use of PowerPoint template activates students' thinking and the capacity to comprehend the language. Its audio and visual effects help them to transform English learning into capacity cultivation. It creates a positive environment for the classroom activities such as group discussion, subject discussion and debates, which can offer more opportunities for communication among students and between teachers and students. Thus, multimedia technology encourages students' positive thinking and communication skills in learning the language.

The use of multimedia technology, connected to the target culture, offers the students with more information than textbooks, and helps them to be familiar with cultural backgrounds and real-life language materials, which can attract the students to learning. The learners not only improve their listening ability, but also learn the culture of the target language. Having the abundant information through the use of multimedia technology, the students can be equipped with knowledge about the culture of the target language. This brings about an information sharing opportunity among students and makes them actively participate in the class activities that help the students to learn the language more quickly and effectively. Improves teaching efficiency using multimedia technology in the language classrooms improves teaching contents and makes the best of class time. It breaks the teacher-centered traditional teaching method and fundamentally improves the teachers' teaching efficiency and has become central to language practice. For large classes, it is difficult for the students to have speaking communication, but the utilization of multimedia sound laboratory materializes the face-to-face teaching. The traditional teaching techniques only emphasize on teachers' instruction and provide limited information to the students. But multimedia technology goes beyond time and space, and creates more real-life environment for English teaching. It stimulates students' initiatives and economizes class time, providing more information to the students.

Enhances interaction among students and between teachers and students.

In fact, multimedia technology in teaching focuses on the active participation of students, and enhances the importance of interaction among students and between teachers and students. One of the main uses of multimedia technology in the classrooms is to improve students' ability to listen and speak, and thereby develop their communicative competence. In this process, the teacher's role as a facilitator is particularly prominent. The utilization of multimedia technology can create a context for the exchange of information among students and between teachers and students, emphasizing student engagement in authentic, meaningful interaction. This opportunity improves on the traditional classroom teaching model. In doing so, the teachers in the classrooms no longer force the students to receive the information passively.

Creates a conducive teaching environment in the classrooms. The use of multimedia technology in the classrooms creates a favorable environment for language teaching. Good teaching will benefit from appropriate use of technology to help learners achieve their goals. This technique makes the language class lively and interesting, motivating the students to participate in the classroom activities. Multimedia technology has its own features such as visibility and liveliness that produce special effects on the participants. While teaching English language through it, the sounds and pictures can be set together that enhance the active participation of both teachers and students. The teachers can show pictures and images of native speaking situations to enrich the sharing of information effectively. They also imagine different contexts while preparing for the lesson. In the similar way, using the multimedia technology, the students in the class can receive abundant information about the language clearly. Thus, using multimedia technology in English language teaching is effective in cultivating students' interest in learning, improving the teachers' interest in teaching.

Teaching English with multimedia technology is flexible that focuses on how English language teachers, teacher educators, and administrators can and should use technology in and out of the classroom. This means that multimedia technology provides opportunities to have English teaching not only within the classroom situations, but also outside the classroom situations. It creates a multimedia language environment for teaching English. Teaching should be handled by the teachers but it should be student-centered, which is one of the principles of good language teaching. Sometimes, the students' problems are addressed in the classroom teaching, but other times they should be handled outside the classroom contexts, which is usually carried out using asynchronous tools, such as e-mail or conferencing systems. In such circumstances, the students can take the advantage of multimedia technology, contacting the teachers through internet and having their problems resolved thereby.

There are many disadvantages of using multimedia technology in English language teaching despite it has facilitated the language teachers to improve their efficiency in teaching. The following are some of the disadvantages that this study has found in the context of non-native speaking countries:

The use of multimedia technology is a supplementary tool for English language teaching, not an end in itself as the blackboard is supplemented by the overhead projector, another excellent medium for the teacher-dominated classroom, as well as by early computer software programs. If the teachers are totally dependent on multimedia devices during their teaching, they may turn into slaves to multimedia technology and cannot play the key role as a facilitator to the students. In practice, many teachers are active in using multimedia technology, but they are not proficient enough to handle it properly. If the teachers stand by the computer all the time and students are just concentrating on the screen, the teachers cannot have the direct eye contact with the students. The development of multimedia technology in the language classrooms is considered effective and many benefits of the traditional teaching model have been forgotten. Therefore, the teachers should understand that the multimedia technology should be used as a supplementary instrument rather than a target. For example, electronic communication within a single class might be viewed as an artificial substitute for face-to-face communication.

It is important that there should be a lot of communicative activities in the language classrooms. The teachers should teach the students on how to pronounce certain words, to comprehend the sentences, to improve thought patterns and to express what they have learned. Though the use of multimedia technology in the language classrooms enhances the interest of the students through audio, visual and textual effects upon the students, it lacks interaction among the students and between teachers and students.

Language teaching requires lots of discussion formed through questions and answers between teachers and students. The teachers ask real-time questions and guide the students to think, and to build up their capacity to give the answers. For example, students need to be

given maximum opportunity for authentic social interaction. However, the teachers, with the help of multimedia technology, prepare the pre-arranged courseware for the language teaching that lacks real-time effect in the classrooms and the students become unable to give feedback to their teachers. It ignores the spontaneity in the students' mind that includes students' thinking, strengthening their learning capacity and solving problems. Thus, the cultivation of students' thinking capacity should be the major objective in teaching and using of multimedia technology. The students should be given opportunities for thinking, analyzing and exploring their own world.

Nowadays, the diminishing process of acquiring knowledge has been the major concern for today's students. Using multimedia technology in English language teaching is an expensive way of conducting language classes, which may not be fulfilled. Keeping this fact in mind, the administrators and policy makers should not only help language teachers realize "the potential benefits of technology, and prompt them to learn to use technology in their teaching," but they should understand "the significant role of technology so they foster the learning process by providing the necessary structure, support, and infrastructure". Over time, it tends to result in higher expenses though it will help create more effective education. The language learning programs start with expenses that are related to implementing new technologies in education. The expenses usually entail hardware, software, and training for at least one networked computer laboratory where teachers and students can come and use it. It is often the case in poorly-funded language classes that the hardware itself comes in through a one-time grant, with little funding left over for software, staff training and maintenance.

Multimedia technology and language teaching have gone hand to hand for a long time and contributed as teaching tools in the language classrooms. However, multimedia technology is still a source of fears and insecurity for many teachers everywhere around the world despite the latest developments applicable to language teaching such as websites, online journals, teaching methodology and so on.

Here, we suggest, there are many different aspects of technology that education but there are resources that help learning, too. In order to improve the overall situations and make the language teachers aware of the function of multimedia technology in teaching:

The application of multimedia technology to teaching can make improvements in English language teaching and at the same time has enabled teachers to re-think what they are doing. However, the teachers should play the leading role even if they use multimedia technology. Their position should not be replaced by the computers and other devices. For example, when each lesson is introduced and spoken English is taught, the students can easily improve their listening and speaking skills which the multimedia technology cannot do. Even, the teachers' interpretation during the language teaching should not be overlooked. In principle, English should be used frequently in the language classes in order to improve the students' communicative competence. Multimedia technology in spite of its extraordinary effects in teaching should be an assisting tool for the teachers. So the teachers should determine whether to adopt multimedia technology in English language teaching or not.

They have readymade exercises, questions, answers and teaching plans into their computers and display them in the classrooms. They do not have to write anything on the blackboard or whiteboard. The teachers are supposed to create a context for teaching and motivate the students to communicate in English. Focusing on the use of both traditional and modern ways of language teaching, we need blackboards or whiteboards as visual aids and the sound of the mockingbird for relaxation". It is, thus, advised to use the blackboard or whiteboard very often in order to bring the traditional and modern teaching methods together. In addition, the experienced teachers know well that a perfect teaching is in their mind. So they should use the blackboard or whiteboard to write questions raised by the students. In this way, the teachers can create a real-life context for effective teaching.

Teachers should encourage students to use their own mind and speak more. One of the features of using multimedia technology is to cause audio and visual effects that lively display

the content of textual materials. We suggest that new technologies develop and are disseminated too quickly that we cannot avoid their attraction and influence in any form. This process helps the students to understand the teachers' instruction and information. But only displaying the content of texts through the PowerPoint presentation cannot stimulate the students thinking. In the English communication situations, the teachers have to encourage the students to use their own mind and speak more. In order to use the modernized feature to English language teaching, they should not overuse the technology; rather they should actively join in the class practice.

Teachers should use all possible teaching aids and techniques. Some language teachers tend to depend on entirely on multimedia technology in teaching. But the reality is that multimedia technology cannot be replaced by many other teaching methods. In the similar way, it cannot also replace any other forms of teaching methods. The functions of other traditional forms of teaching instruments are equally important in English language teaching though multimedia technology has its unique advantages in teaching. For example, the tape recorder still plays an important role in playing the listening materials. Thus, the language teachers are supposed to choose from the appropriate teaching instruments according to the requirements of the teaching contexts. So in the non-native English speaking countries, the teachers should integrate multimedia technology with the traditional teaching tools as they can play an important part in the successful English language teaching.

Although the students feel some interest in learning, they in reality feel inactive all the time because they are just looking on the screen. This kind of process ignores other skills in the language learning. Practically, if the students are interfered during the language class, they acquire less from the language materials. Though there are many advantages of using multimedia technology in teaching, it should be used as a supplementary instrument for the language teachers. It is essential to apply traditional teaching tools to effectively train the students' communicative competence in the classrooms. If multimedia technology is utilized properly in teaching, without being overused, the students can be able to make full use of listening and speaking materials and develop their overall language skills. So the language teachers should introduce both traditional teaching instruments and multimedia technology to English language teaching so that the students can have the overall training on their listening, speaking, reading and writing skills.

The main purpose of using multimedia technology in language teaching is to promote students' motivation and learning interest in the English language. In the non-native English speaking context, this can be a practical way to get them involved in the language learning. To achieve this goal, the language teachers should create a favorable environment for English language teaching, which should be based on the availability of information and teaching materials. While using multimedia technology in teaching if students are not too dependent on their mother tongue, they should be motivated to communicate with each other in English. The process of English learning should be more student-centered and less time-consuming. The language teachers should maintain the students' communicative competence through multimedia technology.

In conclusion, the utilization of multimedia technology can fully improve the students' thinking and practical language skills. This will ensure and fulfill an effective result of English language teaching. Despite some disadvantages of using multimedia technology in teaching, multimedia technology can be used effectively in the English language teaching classrooms. Overall, the non-native speakers of English as language teachers can teach English more efficiently if they use multimedia technology.

References

1. E. S. Polat, M. Yu. Bukharkina "Modern pedagogical and information technologies in the education system": Textbook. - M.: Academy, 2007.
2. Azimov E. G, Shchukin A. N. "New dictionary of methodological terms and concepts", M.: Ikar, 2009.
3. Solovova E. N. "Methods of teaching foreign languages: basic course of lectures: a manual for students of pedagogical universities and teachers", 4th edition, M.: Prosveshchenie, 2006.

4. Titarenko N. V. "Methods of organizing role-playing games of problem orientation in distance learning of foreign languages: on the material of the English language", Moscow: Moscow State University of Economics, 2007.
5. Galskova N. D. " Modern methods of teaching foreign languages: A manual for teachers. - 2nd ed., reprint.
6. Smerdon, B., Cronen, S., Lanahan, L., Anderson, J., Iannotti, N. and Angeles, J., 2000. [online] Available at: <<https://nces.ed.gov/pubs2000/2000102.pdf>> [Accessed 10 April 2021].
7. Wikipedia, 2021. [online] Available at: <<http://en.wikipedia.org>> [Accessed 10 April 2021]

THE ROLE OF MISTAKES IN TEACHING SECOND LANGUAGE

Qoravoyeva Shoira,

Teacher of English Chirchik Higher Tank Commanding Engineering Military School

Annotatsiya: Ushbu maqolada til o'rganishda o'quvchilar yo'l qo'yishlari mumkin bo'lgan xatolar va ularni to'g'rilashda qo'llaniladigan bir qator yangi yondashuv va metodlar haqida so'z boradi. Shuningdek maqolada nafaqat o'qituvchini xatolarni to'g'rilashi balki keltirilgan metod va usullarni dars davomida qo'llay olish mahorati ham yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: til, o'rganuvchi, xato, til o'rganish jarayoni, ona tili, ona tilini chet tiliga ta'siri,

Abstract: This article reveals several new techniques and methods which are used in language learning process while students make mistakes. Moreover, in this article not only correction, but also the importance of encouraging the learners and skill of using the given methods and techniques of the teachers during learning process is given.

Key words: language, learner, mistake, language learning process, L1, interference

Аннотация: В этой статье речь идёт о возможных ошибках и о методах, с помощью которых можно их предотвратить. Также рассмотрено помощь преподавателя при исправлении ошибок учащихся, и умелость преподавателя при использовании этих методов на занятиях.

Ключевые слова: язык, обучаемый, ошибка, процесс обучения языку, родной язык, влияние родного языка на изучаемый язык.

Language is an integral part of our lives. There are many languages in the world and each of them has its own audience. People grow up in a certain language environment from birth but now only having knowledge on the mother tongue is not enough for personal development. Therefore, the need to know a foreign language is growing day by day. According to researches⁸ language learners achieve more success than others because of brain function. Findings prove that learning by heart new words and repeating process sharpen the brain, so language learners have a good memory and the ability of critical thinking. However teacher comes across some serious problems while working with language learners such as word choice, word order, writing problems and others like these. Generally all of them are called mistakes. Why do language learners make these kinds of mistakes? Is making mistakes good or bad? In this article, the author will discuss the role of mistakes during the learning process.

Most of linguists⁹ say that mistakes or failures should be welcomed in the classroom. They can help to improve learners' interest, motivation for learning the language. The result of correction of mistakes pupils try and try again and are convinced they can do it, maybe not yet but after enough practice. Also, the result can encourage pupils and next time they try to do task than before.

Pupils may make mistakes for many reasons such as shyness, mixed levels, class environment and others. One of the most important aspects of learner training is that encouraging the right attitude to any kind of error. It is essential to create an atmosphere in which errors can be accepted as a necessary step and the teacher should show that the mistakes play an important role in the learning process.

As well as the learner makes some mistakes in relation to L1 (mother tongue), and such mistakes are called interference in science. Many scientists have worked on correcting such errors, and these researches developing during the 1970s by the approach called "error

⁸ Susan Halliwell. Teaching English in the primary classroom. Longman

⁹ Anna Hasper. English Teaching Professional. Issue 96., January 5015., page 20

analyzing”¹⁰. According to researches, many language learners produce correct sentences in a foreign language. This does not mean that they know the language; but that they simply repeat the words they have already heard. It is not enough to teach the rule or pattern to reduce such errors but also some methods should be used to correct such mistakes.

Why is the correcting mistake so important? Errors should be corrected in the appropriate time and place. Most teachers correct their pupils among other learners. This is probably true in the large mixed ability class, where teachers often feel insecure about discipline and control. However, in a mixed ability class students are often tongue-tied not because they have nothing to say, but because they are afraid of being made to look foolish in front of other students by teacher’s correction. Teacher should take into account that there are different types of students (some of them are very shy, some of them have lower level in contrast with others, etc. Not all students were born with the same skills and abilities, or raised in the same environment. Their knowledge of the world may vary from each other, so teachers should be open and patient to the ones who are asking questions or doing something that less than intelligent, and help them to solve their problems.

Teacher can use different types of methods in order to correct their pupils. Drawing pictures, charts or diagrams will not be just effective, but also more interesting than ordinary correction. For example, teachers can use different faces in order to show his feelings to students. Moreover, teacher can give a chance to pupils to correct themselves. Most researchers¹¹ consider that students can learn from another student better than teacher because they have similar ability, outlook and others. As a result, both learners’ knowledge will improve. Furthermore, teacher can play games to make interesting this process like the following example:

Sentence	True	False
I lives in Tashkent		✓ I live in Tashkent
It is a apple		✓ It is an apple
My cat’s name is Tom	✓	
I writing a letter to my friend		✓ I am writing a letter to my friend

Not only correction, but also encouraging the learners is essential during learning process. According to Ann Hasper (the teacher trainer for CELTA teachers)¹² , teacher should often tend to give personal praise (e.g. you are so talented, you can do it better than now...). Furthermore, teacher should give feedback after correcting every work. She/ he does not need to write all his/her expressions, but just writing “well done” or “good job” is not enough for students to stay motivated. Teacher should give them specific feedback so, they know where they stand now, and what action to take next to achieve their aim. (e.g you are not there yet but you will get it.

Some learners’ psychology is really weak, so just a wrong sentence even word will be a cause for losing motivation and self- confidence. We should correct and encourage them in a friendly way. We should create a positive atmosphere and they feel that making mistakes is fine and will be a chance to get knowledge. They should feel that without mistakes we won’t be perfect.

References:

1. Susan Halliwell. Teaching English in the primary classroom. Longman
2. Anna Hasper. English Teaching Professional. Issue 96., January 5015
3. P. Spada. How Languages are Learned. Oxford university Press., 2003
4. ¹³ Luka Prodromou. Mixed ability Class. Macmillan
5. Jonhattan Ludzwig. How to choose best foreign language teaching methodology. 2010
6. <http://www.huntesl>

¹⁰ P. Spada. How Languages are Learned. Oxford university Press., 2003

¹¹ Luka Prodromou. Mixed ability Class. Macmillan., page 21

¹² Anna Hasper. English Teaching Professional. Issue 96., January 2015, page 22

¹³ Ельцов А.В., Захаркин И.А. Современные компьютерные технологии в учебном эксперименте по физике // Вестник Рязанского государственного университета имени С.А. Есенина. 2007. С. 1.

7. <http://www.udemy.com/blog/english-teaching-methods/>

THE IMPORTANCE OF ENGLISH LANGUAGE IN MILITARY TRAINING INSTITUTIONS AND NEED TO NEW CURRICULA

Bekturdiyeva Shohida Satiboldiyevna

Chirchik Higher Tank Command Engineering Military School

Annotation. This article is devoted to the urgent problem of curriculum design of ESP military English. Teaching English to military personnel is established as a major priority in the academic curricula of the Military Training Institutions. The given article considers the importance of updating military English curriculum to match the methodology of teaching and content of the course.

Key words: Military English terminology, curriculum, content, methodology of teaching, communication strategies, language skills, knowledge.

Аннотация. Данная статья посвящена актуальной проблеме создания учебной программы курса английского языка, для учреждений военного направления. Обучения английского языка является очень важной при подготовке военных кадров. В статье рассмотрены важность обновления учебной программы курса английского языка для системы военного образования.

Ключевые слова: Термины военного направления, учебная программа, составляющая часть, методика обучения, коммуникативные стратегии, языковые навыки, знания.

Nowadays the importance of English language in Military Training institutions of Uzbekistan is a crucial and fundamental issue. Teaching English to military personnel is established as a major priority in the academic curricula of the Military Training Institutions. After the Independence of Uzbekistan there emerged strong interest in English language, as a widely spoken language, the considerable part of which also military English. Uzbekistan needs well trained military personnel who can cooperate with its international partners worldwide, especially with neighboring countries.

Good knowledge of English is vital to a professional officer who intends to enhance his professional and academic development and who wants to pursue a career path in the Military service. In January 2017, the President of Uzbekistan visited Tashkent Higher Combined Arms Command School and gave appropriate instructions on organization of an entirely new Academy of the Armed Forces on its basis. One of the Presidential requirements to establish new institution is to train cadets who can speak foreign languages well. Only through effective communication military personnel will be able to perform a successful duty. Speaking English is essential to the military personnel who cooperate with international organizations and partake in various trainings abroad. Therefore, it is necessary to teach military English according to the officers' demands. By communicating in English fluently the military personnel will be able to accomplish their missions successfully and represent our country proudly.

English communicative competence of cadets should be developed to meet current requirements (B2 level according to CEFR). Military university graduates must have good language skills in English. Apart from this, military students ought to have knowledge of military terminology, perfect understanding of military problems, and good communication strategies. That is why the cadets should be taught English with consideration of their future professional needs and current requirements of CEFR. The purpose of this article is to study curricula of military training institutions of Uzbekistan and compare it with other countries' curricula.

Training military students in Uzbekistan has been changed considerably since its Independence. Currently, approaches to teaching English for military purposes are different from those when it was taught by traditional Grammar Translation Method for many years. In accordance with the new curricula language teaching starts with the general English course and mainly taught during the first and second year with a slight focus on ESP vocabulary. Learners work on language aspects integrating language skills during this period. Teaching English for Specific purposes starts from the third year and continues till the graduation, for example, at Academy of the Armed Forces of Uzbekistan military English starts from the

3rd year of studying. Other ESP teaching universities' language specialists consider the 3rd year students have a good command of General English, so they can switch from every day English to specialty English. Military content is the main focus at this stage. Military English Syllabus aims at enhancing writing and speaking skills of this institution and includes the following topics:

- 1) Military Writing and Communication
- 2) Military writing
- 3) Signal messages
- 4) Formal and informal correspondence
- 5) Intelligence summaries & situation reports
- 6) Briefs and Service papers
- 7) Written operation orders
- 8) Report writing and summarizing
- 9) Operational communications
- 10) Tactical and strategical appreciations
- 11) Daily, routine and standing orders
- 12) Verbal orders
- 13) Codes and security classifications
- 14) Military abbreviations and symbols
- 15) Public speaking

Reading as being the core part of the syllabus, learners are encouraged to read semi-authentic texts relevant to their future profession. However, curriculum of military training institutions needs considerable changes not only in the content but also in methodology of teaching and assessment. Today, it is a commonly known that many ESP teachers still put more emphasis on the delivery of knowledge about the language, while ignoring the development of students' language abilities, specialty needs. Thus, curriculum still focuses on drill and practice, and a series of small goals or objectives to be achieved.

There can be traced some similarities in ESP for military training in some countries. For example, the majority of Ukraine military universities start with the general English course and moves on to English for Specific purposes after finishing it: at Military Institute of Telecommunications and Information Technology of National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic University" military English starts from the 3rd year of studying. Ukrainian scientists consider the 3rd course as a period for productive speaking, when cadets switch from wording to the essence of speaking, are ready to understand special terminology, are deep into their specialty, and have their basic grammar and phonetic skills formed [1, p.57].

There has been many researches into the study of curricula development related to teaching ESP to military professionals. Mustafa Erhigh lights the importance of teaching English at military training institutions. He states mastering English language has become for the global military citizens of the new era since they are supposed to operate as part of joint organizational structures coordinating air, land, maritime, space, and special operations. So, foreign language teachers in military education institutions are supposed to adopt content addressing global issues by focusing on cross-cultural comparisons in order to develop students' intercultural competence; and by training students in communication skills that are essential for effective dialogue. [3, p.7]

I. Nesyn stresses the necessity of teaching military English to Ukrainian cadets with the focus on communicative competence. He states that practice shows that English communicative competence of Ukrainian cadets is not as a rule developed enough to satisfy current requirements (B2 level according to CEFR, SLL2 level according to STANAG 6001). Military university graduates must speak logically, be accurate and convincing. Moreover, military speaking requires knowledge of military terminology, perfect understanding of military problems, the ability to attract other people's attention, rephrase to avoid pauses. That

is why the cadets should be taught English with consideration of their future professional needs and current requirements of CEFR that military briefing is a common, challenging and stimulating military communication situation containing relevant and functional English language material suitable for teaching English for military purposes [2, p.5].

I. Nesyn also carried out a research and investigated the effectiveness of communicative approach, development of the creativity of the cadets. The methodology of his research includes application and analyzing exercises aiming at development and preparation of briefings by the Ukrainian cadets [2, p.8]. He suggests to use simulation activities which has a military context and communicative goal too. The following is the example of one of the activities:

Task:

a) Study the information in the card to learn more about your military role.

b) Start milling around the room greeting other guests of the briefing by shaking hands and finding out more information about each other.

For example: Introduce yourself, please. (Answers like these: Sergeant Borysenko; I am a news reporter /political representative/ military representative. My name is...).

What are your responsibilities and duties?

c) The briefing is starting and all guests sit down. Listen attentively to the briefing. Be ready to ask the questions.

The above given task matches the content and methodology of ESP teaching; furthermore, it gives the students to feel the real life task. As their future vocation depends on their proficiency of military terms and values, such tasks seem appropriate, as one of the requirements of the curriculum design is content should match the methodology of teaching. The above given task proves that this type of activity has communicative purpose and authentic one [4, p.19].

Majority of ESP practitioners suggest that today's curriculum should include the tasks, which promote reading military articles and journals, online materials. [2, p.12]. Through reading authentic materials they are encouraged to enlarge military terminology and concepts.

English language teachers of the military academies are trying to fulfill the unprecedented demand for English language competence development, they take the issue of syllabus design seriously and aim at joining both content knowledge and teaching language skills at the same time in order to ensure the effectiveness of foreign language teaching [4, p.87].

In conclusion it should be stated that curriculum design of English for military purposes is very vital for the development of English communicative competence, content knowledge of Uzbekistan military students. Future military officers must be fully equipped: physically, spiritually, mentally and academically if they desire to function in the world full of rapid changes. Thus, this is where their mastering of communicative English will affect their success, confidence and performance.

REFERENCES

1. C.Alptekin. Towards intercultural communication competence. English Language Teaching Journal, 2002,56, 57-64.
2. J. Juhary. From a Military Academy to a Defence University: The Needed Transformation. European Scientific Journal. 2012, 8: 1-13.
3. J.Juhary.Using Military Vocabulary and Concepts for Successful Language.Literacy Information and Computer Education Journal .2013, 4; 3-8.
4. J.C. Richards. Curriculum development in language teaching. New York: Cambridge University Press. 2010-87.

**ГЕГЕМОН ДАВЛАТЛАР ТОМОНИДАН ХАЛҚАРО ГУМАНИТАР ҲУҚУҚ
НОРМАЛАРИНИНГ ҲАРБИЙ ТЎҚНАШУВЛАР ДАВРИДА БУЗИЛИШИ:
ХАЛҚАРО ТАЖРИБА**

(Ливия мисолида)

Норметов Тоҳиржон

Чирчиқ ОТҚМБЮ Гуманитар фанлар кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада XXI аснинг бошларида жаҳон миқёсида юзага келган глобаллашув жараёнида йирик мамлакатларни бошқа мамлакатлар ички ишларига аралашуви жараёнида халқаро ҳуқуқ нормалари ҳар томонлама бузилаётганлигини кузатиш мумкин.

Калит сўзлар: ратификация, халқаро шартномалар, конвенция, қуролли тўқнашувлар, ҳуқуқ, глобаллашув, гегемон, геостратегик, геосиёсий, инқилоб, геостратегик, геосиёсий, муҳолифат.

Аннотация. Данной статье рассказывается о нарушении международных прав при вмешивание гегемон государств внутренние дела других государств, во время мировой глобализации возникшие в начале 21 века.

Ключевые слова: ратификация, халқаро шартномалар, конвенция, қуролли тўқнашувлар, ҳуқуқ, глобаллашув, гегемон, геостратегик, геосиёсий, инқилоб, геостратегик, геосиёсий, муҳолифат

Иккинчи жаҳон уришидан сўнг жаҳон ҳамжамияти катта фожиаларни юзага келаётган муаммоларни ҳамжиҳатлик билан ҳал қилиш мақсадида ва бутун мамлакатлар риоя қиладиган Халқаро ҳуқуқ нормаларини ишлаб чиқдилар.

Халқаро Гуманитар ҳуқуқ ҳужжатлари жаҳонда энг кўп ратификация қилган халқаро шартномалар бўлиб, 191 давлат 1949 йилги Женева Конвенциялари иштирокчиси ва 150 дан ортиқ давлат эса 1977 йилги уларга қўшимча протоколлар иштирокчиси ҳисобланади.

Кейинги йиллар давомида халқаро ҳуқуқ нормаларига қўшимча ва ўзгартишлар киритилиб, жаҳон миқёсида бўлаётган ҳар қандай сиёсий жараёнларни, қуролли тўқнашувларни, инсон ҳуқуқи соҳаларини қамраб олади.

XXI аснинг бошида жаҳон миқёсида юзага келган глобаллашув жараёнида йирик мамлакатларни бошқа мамлакатлар ички ишларига аралашуви жараёнида халқаро ҳуқуқ нормалари ҳар томонлама бузилаётганлигини кузатиш мумкин.

Хусусан, бугунги кунда ресурслар учун бўлаётган урушлар нафақат инсон ҳуқуқларини, балки мамлакатларни суверен тенглиги, чегараларини дахлсизлиги каби халқаро ҳуқуқ нормалари баъзи давлатлар томонидан бузилиб, бу давлатларни хаттоки халқаро ташкилотларда ҳам мавқеи ва ҳақ-ҳуқуқи юқори қўйилиб ўз манфаатларига буйсиндирилмоқда.

2011 йилда араб давлатларида юз берган, яъни Тунисдаги “Хурмо”, Мисрдаги “Нилуфар” инқилоблари, шунингдек, Ливиядаги фуқаролар уруши, Суриядаги сиёсий беқарорликлар ҳамда мазкур жараёнда ташқи кучлар аралашувининг мавжудлиги кенг жамоатчиликнинг турли баҳс ва мунозараларига сабаб бўлмоқда.

Ҳозирги глобаллашув шароитида айрим йирик давлатлар ўртасида гегемонликка интилишни авж олиши “**юмшоқ куч**” элементларидан ғаразли мақсадларда фойдаланиш ҳолатларини борган сари кучайтирмоқда. Ана шу воситалар сирасига “рангли инқилоб”лар технологиясини келтириш мумкин. “Рангли инқилоблар”-инқилобларни ноанъанавий, яъни объектив ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий тузумни модернизация жараёнларидан фарқли ўлароқ усули бўлиб, у геостратегик ва геосиёсий куч марказларининг манфаатларини авж олдириш, у ёки бу давлатнинг ички ишларига аралашуви, ҳокимият тепасига қўғирчоқ ҳукуматни келтиришнинг ўзига хос йўлидир. Асосий мақсад, инқилобни молиялаштирган ва унинг қонунийлигини эътироф этган ташқи куч фойдасига геосиёсий йўналишни ўзгартиришдан иборатдир.

Келинг бу ҳолатларни куйидаги давлатлар мисолида кўриб чиқамиз:

“Араб баҳори” номини олган рангли инқилоблар давлатларнинг ички ишларига аралашуви, у ердаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни рўкач қилиб **“Демократияни қарор топтириш”** никоби билан давлат тўнтаришларини амалга ошириш ва ўзларига муқобил ҳокимиятни шакллантиришни амалга оширмоқдалар.

Бу йўлда халқаро-ҳуқуқ нормаларига ҳеч ким аҳамият бермаяпти, риоя ҳам қилишмаяпти деган хулосага келишимиз мумкин.

Ливия Шимолий Африкада, жойлашган тез суръатлар билан ривожланаётган мамлакат эди. Табиий қазилмаларга бой, ялпи миллий маҳсулот ўсиши сураятлари

баланд, бу мамлакат геополитик манфаатлари ва даъволари юқори бўлган мамлакатларнинг кураш майдонига айланди.

“Демократияни олға силжитиш” ниқоби остида Ливияда сўнъий равишда муҳолифат кучлари яратилди ва мамлакат раҳбари Муаммар Каддафига қарши кураш олиб борди.

АҚШ ва Европа ҳамжамияти, Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича Кенгашнинг 1975 йилда қабул қилинган Яқунловчи ҳужжатлари талаблари ва халқаро ҳуқуқнинг бошқа нормалари қоидаларига амал қилмасдан, 1944 йилги Чикаго конвенциясида кўрсатилган “давлатларнинг хаво чегараси” тўғрисидаги шартномани бузиб Ливия ҳукумати кўшинларига хаводан зарба берилди бошланди.

Шу билан бирга ҳаттоки Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Хавфсизлик Кенгаши ҳам бу ҳатти-ҳаракатларни қўллаб, ўзининг резалюциясини чиқарди. Бу резалюция давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик тамойилини қўпол равишда бузган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низомининг 2- моддаси 7- бўлимида акс эттирилган ва 1970 йилдаги Халқаро ҳуқуқ тамойиллари тўғрисидаги Декларация, Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Кенгашининг Яқунловчи ҳужжати, давлатларнинг ички ишларига аралашшига йўл қўйиб бўлмаслик, уларнинг мустақиллиги ва суверенитетини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Резолюцияси каби халқаро ҳужжатларда ўзининг янада аниқ баёнини топган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низомининг 2- моддаси 7-бўлимига мувофиқ Ташкилот “**ўз моҳияти бўйича ҳар қандай давлатнинг ички ваколатига кирадиган ишларга аралашшиш ҳуқуқига эга эмас**”. Бу халқаро ҳуқуқнинг нормаларини қўпол равишда халқаро ташкилот томонидан бузилганлиги кўрсатяпти. *(Масалан, агар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Хавфсизлик Кенгаши маълум ходисани халқаро тинчлик ва хавфсизликка хавф тугдиради деб ҳисобласа, ушбу ҳаракатга нисбатан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан амалга оширилган хатти-ҳаракатлар давлатнинг ички ишларига аралашшиш деб қаралмаслиги лозим).*

Ливия ҳукуматига қарши курашаётган кучлар таркибида Халқаро террорчи ташкилотлари жангариларининг иштирок этаётганлиги ҳеч бир халқаро ташкилот ва давлатларни ташвишга солмади.

Демак халқаро ҳуқуқ нормаларини қудратли давлатлар ўз манфаатлари йўлида фойдаланилаётган воситага айлантириб олганликларини кўрсатиш мумкин.

Бундай ҳолатларга дунёдаги энг нуфузли ташкилот бўлган Бирлашган Миллатлар Ташкилотини совуққонлик билан қараши ажобтовур ҳисобланади. Шимолий Африка ва кичик Осиё мамлакатларида юзага келтирилган сунъий урушларнинг азобини тинч аҳоли бошига тушаётганлиги ва улар қочоқларга айланаётганлигини кўриб турибмиз. Бундай ҳаракатлар Қочоқлар иши бўйича Бош Коммисарият бошқармаси нормаларини ва 1951 йил 28 июлдаги “**Қочоқлар маъқоми тўғрисида**” Конвенция 1966 йили Бош Ассамблеянинг қочоқлар маъқомига тааллуқли Протоколни нормаларини қўпол равишда бузилишига олиб қелмоқда.

HARBIY TA'LIM JARAYONIDA INTERFAOL METODLARNI QO'LASH – TA'LIM MAZMUNINING TARKIBIY QISMIDIR

B. Xasonboyev

**CHOTQMBYU Gumanitar fanlar kafedrasi sikl bo'shlig'i, dotsent
ANNOTATSIYA**

Maqolada bugungi kunda harbiy ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llash, pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar ta'lim oluvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydigan masalalar haqidagi mulohazalar tahliliga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar, pedagogik texnologiyalar, AKT vositalari, axborot texnologiyalari.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы использования интерактивных методов, инновационных технологий, педагогических и информационных технологий в учебном процессе, знаний, опыта и интерактивных методов педагогических технологий и педагогических умений в современном военном образовании.

Ключевые слова: инновационные технологии, интерактивные методы, педагогические технологии, инструменты ИКТ, информационные технологии.

ANNOTATION

The article discusses the use of interactive methods, innovative technologies, pedagogical and information technologies in the educational process, knowledge, experience and interactive methods of pedagogical technologies and pedagogical skills in modern military education.

Key words: innovative technologies, interactive methods, pedagogical technologies, ICT tools, information technologies.

Hozirgi kunda harbiy ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda kursantlarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Ta'lim beruvchi ustozlar esa bu jarayonda harbiy xizmatchining ruhiy rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchanlik, yo'naltiruvchanlik vazifalarini bajaradi. Ta'lim jarayonida kursantlar asosiy subyektaga aylanadi.

Shuning uchun harbiy ta'lim muassasalarida malakali ofitserlarni tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari – interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va roli benihoyat kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar ta'lim oluvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to'liq foydalaniladi. Interfaol metodlar – bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va ta'lim oluvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- kursantni mashg'ulot davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etish;

-kursantni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarining doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi;

- kursantning bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi;

- pedagog va ta'lim oluvchining hamisha hamkorlikdagi faoliyatining tashkil etilishi.

Pedagogik texnologiyalar masalalari, muammolarini o'rganayotgan ta'lim beruvchilar, ilmiy-tadqiqotchilar, amaliyotchilarning fikricha, pedagogik texnologiya – bu faqat axborot texnologiyasi bilan bog'liq hamda o'qitish jarayonida qo'llanishi zarur bo'lgan AKT, kompyuter, masofali o'qish, yoki turli xil texnikalardan foydalanish deb belgilanadi.

Pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi - bu ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari tanlagan texnologiyalariga bog'liqligidadir, ya'ni o'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir ta'lim texnologiyasi ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida ta'lim oluvchilar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlari xulosa qila olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh esa ularga baho bera olsa, ta'lim beruvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, ana shular o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi.

Har bir mashg'ulot, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, ya'ni o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya – bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u ta'lim oluvchining ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishiga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining maqsadi natijaga erishishda qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan, bunda ta'lim oluvchilarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi. Shu bilan bir qatorda, o'qitish jarayonini oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonda ta'lim beruvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, mavjud moddiy va ma'naviy shart-sharoitlarni, AKT vositalarini, eng asosiysi, ta'lim oluvchilarning imkoniyat va ehtiyojini hamda ularning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil eta olish qobiliyatlarini hisobga olishi kerak. Shundagina kerakli va kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Qisqa qilib aytganda, ta'lim oluvchini ta'limning markaziga olib chiqish kerak.

Ta'lim beruvchi tomonidan har bir mashg'ulotni yaxlit holatda ko'ra bilish va uni tasavvur etish uchun bo'lajak mashg'ulot jarayonini loyihalashtirib olish kerak. Bunda ta'lim beruvchiga u tomonidan bo'lajak mashg'ulotning texnologik xaritasini tuzib olishi katta ahamiyatga egadir, chunki mashg'ulotning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir mashg'ulot uchun o'qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, ta'lim oluvchilarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi.

Bunday texnologik xaritaning tuzish oson emas, chunki buning uchun ta'lim beruvchi pedagogika, psixologiya, xususiy metodika, pedagogik va axborot texnologiyalaridan xabardor bo'lishi, shuningdek, juda ko'p metod va usullarni bilish kerak bo'ladi. Har bir mashg'ulotning rang-barang, qiziqarli bo'lishi avvaldan puxta o'ylab tuzilgan mashg'ulotning loyihalashtirilgan texnologik xaritasiga bog'liq. Ayniqsa, harbiy ta'lim muassasalarida mashg'ulotni loyihalash va yangi pedagogik texnologiyalar bilan olib borish juda ham muhim, negaki, tankchi yoki desantchi o'z kasbining mahoratli egasi bo'lishi ko'p jihatdan ularga saboq berayotgan harbiy pedagoglar bilimi va malakasiga ham bog'liqdir.

Adabiyotlar:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
2. Forobiy. Baxt-saodatga erishuv haqida. Risolalar. – T.: Fan, 1975.
3. Xayrullayev M. Forobiy ruhiy protsesslar va ta'lim-tarbiya to'g'risida. – T.: O'qituvchi, 1967.

TARBIYADA QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Omonturdiyeva Mahliyo

Termiz davlat universiteti magistranti

Milliy tarbiya va uni ma'naviy qadriyatlarimiz asosida yoshlar ongida shakllantirishni O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov asarlarida ham keltirilgan. I.A.Karimov yoshlarga murojaatida ham doimo buyuk g'oyalar o'z aksini topa olgan. Ayniqsa, bugungi yoshlar mustaqil yurtning bo'lajak davomchilari deya qilgan da'vatlarida “Kechagi yoshlar bugungi yoshlar qanotiga aylandi” deb o'z fikrlarida ta'kidlagan.

“Biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo'lmasligi, farzandlarimizning bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz, bu borada ma'naviy tarbiya masalasi, hech shubhasiz, beqiyos ahamiyat kasb etadi. Agar biz bu masalada hushyorlik va sezgirligimizni qat'iyat va mas'uliyatimizni yuqotsak, bu o'ta muhim ishni o'z holiga, o'z bo'larchilikka tashlab qo'yadigan bo'lsak, muqaddas qadriyatlarimizga yo'g'rilgan va ulardan oziqlangan ma'naviyatimizdan, tarixiy xotiramizdan ayrilib, oxir-oqibatda o'zimiz intilgan umumbashariy taraqqiyot yo'lidan chetga chiqib qolishimiz mumkin”

Milliy tarbiyani rivojlantirishda qadriyatlarni o'rni nihoyatda beqiyosdir. Shuning uchun ham o'quvchi yoshlarni qadriyatlarimiz asosida tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Qadriyat o'zi nima? U qaysi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Mustaqil O'zbekistonning kuch-qudrati xalqimizning umuminsoniy qadriyatlariga sodiqligidadir. Jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichlarida ijtimoiy, hodisalarga munosabat xilma-xil tarzda namoyon bo'ladi. Xususan, mustaqilligimizning birinchi kunidan boshlab hayotimizning barcha jabhalarida "Qadriyatlar", "Milliytiklanish", "Milliy ong", "Milliyg'urur" kabi atamalar tez-tez ishlatiladigan bo'lib qoldi. Qadriyat insonning borlig'i ham jamiyatning axloqiy estetik, huquqiy saholarini ham, ijtimoiy ong sohasining ham qamrab olgan murakkab jarayondir. Insonning o'zligi, menligi borlig'ining asosiy fundamenti qadriyat bilan boyitiladi, to'ldiriladi. Kishilar o'zlarining amaliy faoliyatida hayot uchun zarur bo'lgan tabiiy talab, ehtiyojlarini predmetlar va hodisalarning hossa –xususiyatlaridan foydalanib qondiradilar. Masalan, odamning chanqovini suv, ochlik xissini non, kislorod nafas oliy orqali tananing unga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Shuning uchun ham biz bu ne'matlarni qadrlaymiz. Inson qadrini, yurt ravnaqini esa uning qadriyatlari oshiradi. Ana shu boiski milliy tarbiyani amalga oshirishda qadriyatlarning o'rni nihoyatda beqiyosdir. Shunday ekan milliy tarbiyani o'quvchilar ongida rivojlantirishda qadriyatlardan keng ma'noda foydalanish ahamiyatlidir. Quyida qadriyatlarimizni keltiramiz.

Ma'naviy qadriyatlar shaxsni axloqiy shakllantirishning asosiy omili bo'lib, ular ilmiy-texnikaviy va intellektual, maorif, ta'lim-tarbiya, tibbiy xizmat, milliy meros, turli shakllarda namoyon bo'ladigan madaniyat durdonalari, til, adabiyot, san'at, xalq hunarmandchiligi mahsulotlari, noyob tarixiy va madaniy arxitektura va hokazolar hisoblanadi.

Huquqiy qadriyatlar – bu jamiyat va madaniyat, davlat va huquq yo'nalishlarini o'zida mujassam etib, har bir kishida huquqiy bilim, tafakkur va dunyoqarashni shakllantiradi. Huquqiy qadriyatlar – umuminsoniy qadriyatlar va jahon andozalari, huquqiy madaniyat bo'yicha sharq falsafasi, o'zbek milliy mafkurasi, tarixiy-huquqiy meros va tajriba asosida kamol topadi. Huquqiy qadriyatlar eng avvalo umuminsoniy qadriyatlarga, umumjahon tsivilizatsiyasiga, bu sohada boshqa xalqlar erishgan tajribalarga, xalqaro huquqning me'yorlariga asoslanadi. Tenglik, erkinlik, birodarlik, xalqlar va millatlararo do'stlik, insonning o'z xoxish-irodasini erkin bildirishi hamda uni amalga oshirishi, barcha fuqarolarning teng huquqligi, davlat va jamiyat boshqaruvida qonun ustunligi – huquqiy qadriyatlar hisoblanadi. Huquqiy qadriyatlar O'zbekistonda Konstitutsiya va qonunlar bilangina emas, balki xalqning o'z ongi, uning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashi va huquqiy tajribasi, mehr-shafqati bilan mutahkamlanadi.

Mehnat qadriyatlari – tabiat bilan uyg'unlikda yashash, undan ibrat olish, uning go'zalliklaridan zavqlanish va tabiat qo'ynida mehnat qilish kabilarni tashkil etadi. Mehnat qadriyatlari – mehnat madaniyatining barcha elementlarini qamrab oladi. Har bir yosh avlod hayotga qadam qo'yar ekan, o'z ajdodlaridan faqat mehnat vositalarigina emas balki mehnat madaniyatini ham meros qilib oladi. Shuning uchun ham mehnat qadriyatlari o'quvchilarning qobiliyatlari, imkoniyatlari va haqiqiy kuchlarini namoyon etish va takomillashtirish imkoniyatini beradi. Mehnat qadriyatlarida hunarmandchilik, kasb-hunar egallash muhim o'rin tutadi. Bunda zardo'zlik, yo'rmado'zlik, bo'zchilik, yog'och o'ymakorligi, zargarlik, gilamchilik, kashtado'zlik, muqovasozlik, naqqoshlik, pichoqchilik, o'ymakorlik kabi hunarlarni o'rganish – mehnat qadriyatlarining negizini tashkil etadi.

Turmush qadriyatlari – tarixan muayyan ijtimoiy munosabatlar uchun xos bo'lgan hayot va faoliyat shakllari tizimi bo'lib, ular bevosita hayot sharoitlarini, o'ziga xos xususiyatlarni ifodalaydi. Odamlarning xulq-atvori, yurish-turishi, muomalasi va tafakkur tarzi orqali namoyon bo'ladi. Turmush madaniyatining ma'naviy-ahloqiy va huquqiy rivojlanishini qamrab oladi. Turmush, xulq-atvor madaniyati, fuqarolarning huquq va erkinliklari jamiyat a'zolarining ijtimoiy-huquqiy faolligi kabilarni turmush qadriyatlari asosida namoyon bo'ladi.

Umummadaniy qadriyatlar tufayli xiyobonlar, sayilgohlar, o'yingohlar, tomoshagohlar, san'at saroylari, ziyoratgohlar, maktablar, madrasalar, kutubxonalar, madaniyat markazlari kabi muassasalarda xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan nufuzli tadbirlar, turli millat xalqlarini birlashtirgan anjumanlar o'tkaziladi. Umummadaniy qadriyatlarga ega bo'lgan har bir millat do'st, mehmon, turist sifatida madaniy-ma'naviy yodgorliklarga o'z hurmatini izhor qiladi. Xalqaro munosabatlarda qat'iyatlilik, donolik, uzoqni ko'ra bilish, xorijda ishlayotgan, ta'lim olayotgan O'zbekiston vakillarining yurtimiz, halqimiz sha'niga-shan, shuhratiga-shuhrat qo'shishi umummadaniylikning amaliy namoyon bo'lishidir.

Umuminsoniy qadriyatlar bu millatni, elatni tashkil qiluvchi kishilarning milliy madaniyatini, merosini, qadriyatlarini, urf-odatlarini, an'alarini o'zlashtirishdagi faoliyatini rivojlantirish bo'lib, u milliy ong va milliy o'zlikni anglashning sub'ektidir. Umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsni axloqiy shakllantirishda millatparvarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, yuksak insoniylik, mehr-oqibat, iymon-e'tiqod, or-nomus, insof-diyonat kabi fazilatlaridan foydalanish, shuningdek "ota-ona, qarindosh-urug'larning hurmatini joyiga qo'yish, oilaning muqaddasligi tuyg'ularining barkamol bo'lishiga erishish, o'zaro munosabatlarda yonma-yon yashayotganlar manfaatlarini hisobga olish" muhim ahamiyatga ega.

Milliy tarbiya", "ma'naviy qadriyatlar", "interfaol ta'lim" tushunchalarini qanday izohlash mumkin?

Milliy tarbiya mazmuni o'zbek xalqi tomonidan minglab yillar mobaynida yaratilgan. Demak, u birinchi navbatda xalqning tashkil topishi, rivojlanish tarixi bilan bog'liq. Bundan kelib chiqadiki, milliy tarbiyani asl mohiyatini ochib berish o'zbek xalqining tarixini to'g'ri, haqqoniy yoritish, baholash bilan bog'liq.

Qadriyatlar jamiyat hayotidagi taraqqiyotda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular tarixiy taraqqiyotning mahsuli, jamiyat ma'naviy kamolotining muhim omilidir. Qadriyatlar o'tmish bilan kelajakni tutashtiruvchi «oliy ko'pri» dir.

Qadriyatlar milliy tarbiya vositasi ekan, ulardan foydalanish o'qituvchi shaxsi va uning faoliyatiga, mahoratiga bog'liq. Shuningdek, ijtimoiy tarbiya qatnashuvchilari ota – onalar, mahalla oqsoqollarining ham umumiy saviyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy qadriyatlarni oqilona va xolisona o'rganish ma'naviy yuksalishning muhim omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. Tahrir hay'ati: A. Qayumov va boshq.; - T.: Adabiyot va san'at nashriyoti. 1991y.
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. O'rta yoshdagi maktab bolalari uchun/-T.: Yulduzcha, 1990.
3. Abdulla Avloniy Turkiy Guliston yoxud axloq.-T.: O'qituvchi, 1992y.

MEHRIBONLIK UYLARI TARBIYALANUVCHILARIDA MILLIY G'URURNI SHAKLLANTIRISH

B.X. Karimova

Termiz davlat universiteti "Pedagogika va ijtimoiy ish" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola Mehribonlik uylarining tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadis ilmi orqali shakllantirishga qaratilgan, shuningdek, hadislardan ayrim namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: g'urur, milliy hadis, ilm, xabar, himoya, yangilik, ezgu, qadriyat.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается формирование национальной гордости на основе хадисов у воспитанников детских домов. В целях достижения данной темы воспитанники анализированы по классам. А также приведены примеры воспитательных хадисов.

Ключевые слова: гордость, национальная гордость, хадис, учение, извещение, слово, новость, доброта, ценность.

RESUME

The given article deals with the formation of national pride based on hadises in pupils of orphanages. On purpose of getting this, pupils were analysed according classes. Besides this, the examples of upbringing hadises are given.

Keys words: pride, national pride, hadis, science, information, word, news, kindness, value.

Yurtimizda barkamol avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda, chunki ular bugunning ertasi. Barkamol avlod vatan uchun, xalq uchun xizmat qila oladigan mas'uliyatli yoshlar hisoblanadi. Davlatimiz bu borada doimo g'amxo'rlik ko'rsatib kelmoqda. Aynan, Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilari ham bundan mustasno emas. Maqola mazmuni mohiyati ham Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarining ta'lim-tarbiyasiga, ya'ni ularni hadislar asosida milliy g'ururli qilib tarbiyalashga qaratiladi. Xususan, hadis ilmi milliy g'ururli, ma'naviy yetuk, har tomonlama kamol topgan barkamol shaxs ta'lim-tarbiyasi samaradorligini oshirish imkoniyatlarini yaratib beruvchi manba. Hadis ilmining noyob durdonalaridan Mehribonlik uylarining tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni shakllantirishda keng foydalanish ezgulik sari intilgan bir qadam hisoblanadi.

Mehribonlik uylarining tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadis ilmi asosida tarbiyalash hususidagi fikrlarga to'xtalishdan avval, milliy g'urur va hadis haqida qisqacha to'xtalamiz.

Milliy g'urur haqida fikr yuritar ekanmiz, avvalo, g'urur haqida so'ngra milliy g'urur mazmuni nimani ifoda etishi haqida to'xtalamiz. Chunki milliy g'ururni tarkib toptirish va tarbiyalash kabi psixologik - pedagogik muammoni hal qilish zikr qilingan so'z va so'z birikmalari ma'nosi bilan bevosita bog'liq.

G'urur so'zi faxr, iftixor, faxrlanish, mag'rur, quvonch, quvonish kabi ma'nolarni anglatadi. Mumtoz she'riyat va nasrlarda, faxriya, ballada va dostonlarda, xalq og'zaki ijodida ham yuqoridagi so'zlar ma'nodosh (sinonim) ma'no - mazmunda foydalanilgan.

G'urur so'zining ta'mi non isidek laziz, havo bilan suvdek aziz. G'urur insonlarga berilgan tuyg'ular ichida eng bebahosidir (1).

Milliy g'urur muayyan millatning tarixiy o'tmishidan, milliy qadriyatlaridan, jahon miqyosida asrlar osha tan olinib kelinayotgan fan, din, adabiyot, san'at va madaniyat yutuqlari va ularni yaratgan daholardan, tarixiy obida va yodgorliklaridan, milliy urf-odatlarini, an'analaridan, ona-Vatanidan, dono xalqidan, Vatanining go'zal o'tmishi va bugunidan, milliy xalq qahramonlaridan faxrlanish va iftixor qilish tuyg'usi.

"Hadis"- (arab.- xabar, gap, yangilik) Muhammad (sav) aytgan so'zlari, qilgan ishlari majmui. Qurondan keyin turadigan asosiy manba Hadis ilmi sanaladi. Hadislar diniy ta'limotning muhim qismi bo'lib, Sharq mamlakatlarida inson va jamiyat "Ma'naviyatini mustahkamlashda, yoshlarni axloqli, odobli qilib tarbiyalashda muhim o'rin tutib kelmoqda. Chunki hadislar jamiyatni boshqarish, mamlakatda odil jamiyat va komil shaxsni shakllantirish, hayotiy tajribalar, ta'lim-tarbiya haqida mulohazalar mavjud. Shuning uchun ham hadislar asrlar davomida inson tabiatida chuqur ildiz otib, diniy ta'limotda o'ziga hos bo'lgan fazilatlarni bajarib kelmoqda. Hadislarning yuksak ahamiyati shundaki, ular axloq me'yorlarini hamma uchun majburiy xulq - atvor me'yorlariga aylantirishga odamlarni bahamjihat yashashiga yordam beradi"(2). Hadislarda insoniy hislatlardan ezgulik, iffat, sabr - qanoat va shukronalik kabi ahloqiy sifatlar ulug'lansa, isrofgarchilik, ta'magirlik, ochko'zlik, nafs, bahillik, johillik kabi illatlar qoralanadi. Hadis ilmi har bir insonning ma'naviy dunyosini poklaydi. Yaxshilik sari yetaklaydi. Insoniy fazilatlarni shakllantiradi. Imon-e'tiqodli qiladi hamda hayotdan faxrlanib, iftixor ila yashashga undaydi. Ana shu faxr-iftixor insonda milliy g'ururni shakllantiradi. Demak, hadis milliy g'ururni shakllantiruvchi kuch sanaladi. Istiqoldan keyin ro'y bergan yangiliklardan biri, Islom olamida "muhaddislar imomi", "Hadis ilmining sultoni" deya tavsiflanadigan Buxoriyning "Al-jomi as-sahih" nomli ishonchli hadislar to'plamining o'zbek tiliga tarjima qilinishi bo'ldi. Odob - axloqi yaxshi bo'lgan ma'naviy yetuk, har tomonlama barkamol shaxsdagina milliy g'urur shakllana boradi. Shu bois, tarbiyalanuvchilarda milliy g'ururni shakllantirish uchun, avvalo, ularda odob-axloq qoidalarini shakllantirib, ma'naviy yetuk qilib tarbiyalamoq zarur. Buning uchun hadis ilmidan foydalanish samarali. Hadis ilmi asosida tarbiyalanuvchida ma'naviy yetuklik shakllanib, natijada milliy g'urur paydo bo'la boshlaydi. Shu sababdan Mehribonlik uylarining tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadis ilmi asosida shakllantirishga e'tibor qaratildi.

Hadis ilmining asosiy maqsadi - kishilarni vatanparvar, axloq-odobli, ilm va ma'rifatparvar, pirovardda, komil inson qilib tarbiyalash ishiga hissa qo'shishdan iborat. Hadis ilmidan haqqoniy bilim berish, olingan bilimlarni esa turmushda qo'llashga o'rgatish - bosh vazifa.

Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadis ilmi asosida tarbiyalashdek, muhim masalani uzluksizlikda qo'llashni namuna sifatida keltirdik.

Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadis ilmi asosida tarbiyalash 1- sinf tarbiyalanuvchilari misolida quyidagilar asosida keltirildi.

Hadis: "Odobning boshi salom".

Odobli bola doimo boshqalarga namuna bo'ladi. Ular salomlashish qoidasiga amal qiladilar. Salomlashish qoidasini har bir bola bilishi shart. Masalan, otda ketayotgan kishi piyodaga, bir kishi ko'pchilikka, kichiklar esa kattalarga salom berishlari lozim. Salom berishni hech qachon yoddan chiqarmang. Chunki odobning boshi salom.

Qani bolalar siz doimo qanday salomlashasiz va kimlarga salom berasiz?

Mehribonlik uylarining boshlang'ich sinf tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadis ilmi asosida tarbiyalash 2-sinf tarbiyalanuvchilari misolida quyidagilar asosida keltirildi. Hadis: "Ilm egallash yo'lida mahkam turishdan ko'ra, yaxshiroq ish yo'q. Chunki ilm kishini izzat va sharafga yetkazadigan vosita".

Tarbiyalanuvchilar 3 ta guruhga bo'linadilar. Berilgan hadisni guruhlar "Fikr" interaktiv metodi asosida bajarishadi va fikrlarini bildirishadi.

1- Guruh	2- guruh	3- guruh
Ilm – insonni yetuklik sari yetaklaydi.	Ilm – har sohada yetakchi	Ilm – o'g'ri ololmaydigan boyluk

Mehribonlik uylari boshlang'ich sinf tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadis ilmi asosida tarbiyalash 3 - sinf tarbiyalanuvchilari misolida quyidagilar asosida keltirildi. Hadis: "Ilm o'rganib ilmga amal qilmaydigan kishi, yer haydab uni ekmagan kishiga o'xshaydi".

Ushbu hadisni savol - javob asosida mazmunini ochib berish mumkin.

1. Siz ilmni nima uchun o'rganasiz? 2. Ilmning inson hayotidagi ahamiyati nimadan iborat? 3. Hadisda keltirilgan o'xshatishga qanday izoh berasiz?

Mehribonlik uylarining boshlang'ich sinf tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadis ilmi asosida tarbiyalash 4 - sinf tarbiyalanuvchilari misolida quyidagilar asosida bayon etildi. Hadis: "Ilm yuksak tog', unga chiqish qiyindir, nodonlik chuqurlikdir, unga tushish oson, chiqish esa qiyin".

Ilm tog'dek yuksaklik, tog'larga chiqish qanchalik mashaqqatli bo'lsa, ilm egallash ham xuddi shunday murakkab. Ilm egallamaslik esa nodonlik. Nodonlik insonni chuqurlik sari yetaklaydi. Chuqurlikka oson tushib ketish mumkin. Ammo undan qaytib chiqishi mashaqqatli. Ana shu bois ham ilm olsangizgina aqlingiz ham ishlaydi. Aql tufayli tog'ri ishlarni bajara olasiz. Hech qachon chuqurlikka tushib qolmaysiz.

Yuqorida keltirilgan hadislarini har bir tarbiyalanuvchi mustaqil xulosa qiladi. Fikrini asoslashga harakat qiladi.

ADABIYOT

1. Mahmudov Yu.G' va b. Milliy g'urur - ma'naviy komillik mezon. - T.: Dizayn - Press, 2011. - 27 b.
2. Pazilova M.E. O'quvchi ma'naviyatini hadislar vositasida shakllantirishning pedagogik asoslari. P.f.n. dissertatsiya. - Toshkent, 2004. - 162 b.
3. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buhoriy. Sahihi Buhoriy I - kitob. - T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2008. - 711b.
4. Mansurov A va b. Hadis ilmi saboqlari. - T.: Adabiyot va san'at, 1999. - 63 b.
5. Xudoyqulov X.J. Odob - axloq va tarbiya durdonalari. - T.: 2010. - 122b.
6. Mavlonova R va b. Pedagogika. - T.: O'qituvchi, 2001. - 508 b.

MILLIY QADRIYATLAR VA MASHHUR TARIXIY SHAXSLAR O'QUVCHILARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH VOSITASI *Nurbek Xudoyqulov*

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti 1-bosqich talabasi

Tarix har bir insonga o'z ajdodlarini bildirish, shu yo'l bilan o'zligini anglatish hamda ildizi nechog'lik mustahkamligiga qarab o'ziga hurmat uyg'otish vositasidir. Insoniyat tarixidagi o'z o'rnini bilmagan va bundan faxrlanmagan, ya'ni o'zini hurmat qilmagan xalqni boshqa xalqlar ham hurmat qilmaydi. "O'zbekiston tarixi" darslari o'quvchilarda ajdodlaridan iftixor hissini shakllantirish, o'zbek xalqiga mansub ekanidan faxrlanish, O'zbekistonda yashayotganidan g'ururlanish singari tuyg'ularini qaror toptirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Vatandarlik tuyg'usi faqat chaqirug'i da'vatlar bilan shakllanib qolmaydi. Insonda vatan va unda yashab o'tgan ajdodlarining kechishini bilgan taqdiridagina, Vatanga nisbatan munosabat paydo bo'ladi. Vatanni shunchaki hayot kechiriladigan maskan tarzida bilish, tirikchilik o'tkaziladigan makon deb qabul qilish insonning fikrini jo'nlashtiradi, vatandarlik degan tuyg'uni suslashtiradi.

"O'zbekiston tarixi" darslarida qachondir bo'lib o'tgan voqealardan xabardor bo'lishning o'zigina kifoya qilmaydi. Muhimi, ana shu tarixiy hodisalardan kerakli xulosa chiqarishda va har bir o'quvchida dahldor jihatlarini shakllantirishdadir. Vatan va uning tarixi haqidagi gap qachondir bo'lib o'tganligi uchun emas, balki har bir o'quvchiga bevosita tegishli bo'lganligi uchun ahamiyatli.

Xalqimiz tarixining eng muhim sahifalarini o'rganish ko'zda tutilgan mazkur mavzuni o'tish va bu asnodda o'quvchilarda vatandarlik tuyg'usini shakllantirishda, tarixiy shaxslar timsolidan ham, milliy qadriyatlar tizimidan ham foydalanish mumkin. Chunki, ayni shu davr Uyg'onish davri deb ataladi. Bu davrda Imom Buxoriy, imom Termiziy, Moturidiy, Farg'oniy, Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, G'ijduvoniy, Yassaviy singari valiy zotlar o'tishkanki, ulug'larning bunday silsila holda yashab, faoliyat ko'rsatishi dunyo tarixida juda kam uchraydigan hodisadir.

O'quvchilarda ana shu buyuk vatandoshlarimiz haqida to'la tasavvur uyg'otish, tasavvur uyg'otganda ham ularning qilgan ishlarini, yozgan asarlarini shunchaki sanab tasanno aytish emas, balki ul zotlarning sifatlarini, insoniy fazilatlarini bo'rttirib ko'rsatish, ular faoliyatidagi, shaxsiyatidagi qaysi jihatdir Vatanimiz, xalqimiz sha'nini yuksaltirganini anglatish lozim bo'ladi. Buning uchun esa, avvalo o'sha bobolarimiz hayotidagi eng diqqatga molik o'rinlarni ko'ra bilish kerak. Chunonchi, Imom Buxoriy hazratlarining 600 ming hadisni yod bilganliklari va arab olimlari orasida: "Imom Buxoriy bilmagan hadis shubhali hadisdir", degan qarashning borligiga o'quvchilar e'tibori tortilishi lozim. SHuningdek, buyuk muhandisning ilmni nechog'lik yuksak qadrlashi Buxoro hukmdori o'g'liga ilm o'rgatishi uchun allomani saroyga chorlaganida, "Ilm bormaydi, ilmga tolib o'zi kelishi kerak", deb javob berganligi ul zotning naqadar baland g'urur egasi ekanligini ko'rsatuvchi omildir. Bunday dalillar, albatta, o'quvchilarning tabiatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Ibn Sino zamonasining qudratli sultoni, - Mahmud G'aznaviyning necha bor chorchashiga qaramay, g'aznaga bormagan, bu bilan o'zini xatarga qo'yib, bir umr quvg'inlikda yashashga majbur bo'lgan. Bu holat ham Ibn Sinoga nisbatan o'quvchilar munosabatini kuchaytirdi. Ular Ibn Sinoni faqat ulug' hakimgina emas, balki buyuk shaxs sifatida ham biladilar va u mansub bo'lgan vatanda yashayotganliklaridan, Ibn Sinoga aloqador ekanliklaridan iftixor tuyadilar. Muhimi shundaki, bu xil ma'lumotlarni berish uchun alohida soatlar talab etilmaydi, balki mavzularni o'rganishga ajratilgan vaqt mobaynida o'qituvchi tomonidan tegishli pedagogik tadbirlar ko'rilishi va buyuk allomalarimizning ishlari haqida qarashlar ta'sirchan yo'sinda bildirilishi kerak.

"O'zbekiston tarixi" darslari mobaynida o'quvchilarda vatandarlik tuyg'ularini shakllantirish borasida milliy qadriyatlardan o'rinli foydalanish ham katta samara berishi mumkin. Chunki, Vatan jug'rofiy-tarixiy qadriyat emas, balki birinchi navbatda, ma'naviy tushunchadir. Vatan degan tushuncha muqaddas hisga aylangandagina, vatandarlik paydo bo'ladi. Buning uchun Vatanda yashayotgan xalqning urf-odatlarini, xalq muqaddas biladigan qadriyatlar tizimini o'rganish, bilish va sevish lozim bo'ladi.

Xalq pedagogikasi shaxsni shakllantirishning muhim vositalaridan biridir. O'zbek xalqining urf-odatlari bu millatga mansub kishilarning ma'naviyatini tarkib topdirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xalqimiz ruhiyatida mavjud bo'lgan yoshlar tomonidan kattalarga oldin salom berilishi, ularning yo'lini kesib o'tilmasligi, kattalardan oldin ovqatga qo'l uzatilmasligi, yoshi ulug'lar oldida cho'zilib yotilmasligi, kattalarning gapini bo'lish odobsizlik ekanligi, keksalarga yordam berish, ularning aytganlarini qilish shartligi singari jihatlar millatning xulqiy tarzlarini qaror toptirishda muhim o'rin tutadi. O'qituvchi mana shu jihatlariga e'tibor qaratishi lozim. CHindan ham hayotda ulug' yoshli odamlarning ko'rgan-bilganlarini kichik yoshlilar bilmaydi va bu hol ularning fikrlarini xolisligiga, qaroru xulosalarining to'g'riligiga ham ta'sir etadi. SHuning boisikim xalqimizda "bitta ko'ylakni ortiq yirtgan" odamga ham hurmat ko'rsatish, uning fikrlarini inobatga olish talab etiladi.

Xalqqa xos turli-tuman marosimlar ham o'ziga xos tarbiyaviy vositalardir. Ularni bilish, tizimga solish va to'g'ri foydalanish didaktik tadbirlarning, tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirishda qo'l keladi. Inson yaratilgan dastlabki davrlarda, tarbiya bilan shug'ullanish alohida tuzilmalarning emas, ota-ona va oilaning ichki ishi bo'lgan qadimgi zamonlarda turli marosim hamda an'analar el-ulusning hayotini muayyan me'yorlariga solib turishning vositasi bo'lgan. To'ylar, o'limga doir marosimlar, o'yinlar, gap-gashtaklar, jo'razovliklar xalqimizda jamoachilik, hamdardlik, o'zgalarning tashvishi bilan yashash, ko'pchilikning qarashlari bilan hisoblashish singari sifatlarni qaror toptirishda o'ziga xos o'rin tutgan. O'quvchilarga bu haqda mazkur mavzuni o'rganish asnosida ma'lumot berish lozim. Negaki, islom dini xalqimizning ma'naviyqadriyatlar tizimi shakllanishida juda ahamiyatlidir. Turkiy xalqlar orasida o'zbeklar islomni faqat sha'riy normalar tarzida emas, balki hayotiy falsafa sifatida ham qabul etganligi va bugungi kungacha ham asosan shunga amal qilib yashayotganligi bilan ajralib turadi. O'qituvchi mazkur holatni hisobga olishi va milliy ma'naviy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimizning foydali jihatlari nimalarda ekanligi, ularning qanday zaruriyat tufayli shakllanganligi xususida tushuncha berishlari lozim bo'ladi.

Xalqimizning ko'p ming yillik tarixi bir qator go'zal an'analarning shakllanishiga olib kelgan. Jumladan hashar, mahalla-ko'y shaklida hayot kechirish, kattalarning avtoritarizmi singari jihatlar o'zbek milliy xarakterining shakllanishiga olib keladigan omillardir. Xalqimiz uchun pedagogik demokratizm Kunbotish (G'arb) taraflardagi pedagogik demokratiyachilikdan tamomila boshqacha hodisadir. O'zbek oilasidagi demokratizm katta yoshdagilar va oila boshliqlarining imtiyozli o'rni hamda ulkan mas'uliyati asosida yoshlarning o'z qarashlarini odob bilan izhor etishi, noroziligini, boshqacha fikrda ekanligini kattalarning dilini og'ritmaydigan yo'sinda bildirishi bilan amalga oshiriladi. Shuning uchun ham o'zbek oilalarida meros hamda joy talashish, ota-onalarni qarovsiz qoldirish singari illatlar juda kam uchraydi. Bu esa o'zbek xalqining oily fazilatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xodjaev B., Bekmurodova M. Pedagogik hodisalarni o'rganishda aksiologik yondashuv: mazmun va mohiyati. T.: 2007.
2. Taylanova Sh.Z. Talabalarda qadriyatli tasavvurlar tizimini shakllantirish yo'nalishlari. Uslubiy qo'llanma. – Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2011.
3. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi – T.: O'zbekiston, 1998.

BO'LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARIDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISHNING BA'ZI JIHA TLARI

Xayitov Jonibek Xolboboevich

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi, O'ZBEKISTON

E-mail: jonibek.haitov@bk.ru

Annotatsiya: Muallif maqolada bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarida kreativlikni rivojlantirishning ba'zi jihatlari yoritib bergan.

Kalit so'zlar va tushunchalar: texnologiya, fan, o'qituvchi, kreativlik, rivojlantirish, jihatlar,

Аннотация: Автор выделяет некоторые аспекты развития творческих способностей будущих учителей технологий.

Ключевые слова и понятия: технология, наука, учитель, творчество, развитие, аспекты,

Annotation: The author highlights some aspects of developing creativity in future Technology teachers.

Keywords and concepts: technology, science, teacher, creativity, development, aspects.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarning kreativligini ijodiy fazilatlarini, shu jumladan pedagogik oliy o'quv yurtlarida kreativlikni rivojlanishni rag'batlantiradigan psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratish zarur. Bugungi kunda jamiyatning oldiga qo'yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda va bu talablarga to'g'ri yondashgan holda ularni amalda bajarish o'qituvchining vazifasidir. Pedagogik faoliyat inson mehnatining yeng murakkab sohalaridan biridir. Hozirgi jamiyatimizda o'qituvchi yeng faol pozitsiyadagi shaxs sifatida zamonaviy bilimlarini yegallab borishi, tinimsiz izlanuvchan va fidoiy bo'lishi lozim chunki, u kechiktirib bo'lmas jarayon shaxsni intellektual hamda ma'naviy qashshoqlikdan qutqarib qoladi. Hozirgi zamon standartlarini amalga tadbiiq yetish o'qituvchidan nafaqat yuqori malakani va doimiy kasbiy rivojlanishni, balki o'z ishiga ijodiy yondashishni talab yetadi. O'qituvchining kreativligi o'z tajribasini qayta ko'rib chiqishi va yaxshilashi hammaga ma'lum narsalarni o'zgartira olishi va ijodiy foydalana olishi, sifat jihatdan yangiliklarni yaratishi juda katta ahamiyatga yega bo'lib bormoqda. Kreativlik tushunchasi (lot., ing. "tsreate"-yaratish, "tsreative"yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilinganda ijod ma'nosini anglatadi. Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o'ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil yetish deyish mumkun. Hozirgi zamon psixologiya va pedagogika lug'atlariga asosanib o'qituvchining kreativligi deb uning fikrlaridagi sezgilaridagi, muloqotdagi, alohida faoliyat turidagi, ijodiy yondashish, bilish darajasi deb ta'riflash mumkun. Kreativlik insonda mavjud ma'lumotlarni qayta ishlab chiqarish va ularni cheksiz yangi modelini yaratishga javob beradi.

"Kreativlik otasi" nomi bilan mashhur Pol Torrans to'rtta kreativlik konikmasini aniqlagan. Uning olib borgan tadqiqotlari shundan dalolat beradiki, mazkur kreativ ko'nikmalarni shakllantirish va ularni baholash mumkun:

1. Ravonlik. Ko'plab g'oyalarni o'ylab topish ko'nikmasi ko'p degan so'zga asoslanadi.
2. Moslashuvchanlik. Turli g'oyalarni o'ylab topish ko'nikmasi o'zgartirish degan so'zga asoslanadi.
3. O'ziga xoslik. Boshqalarga o'xshamagan, ajralib turuvchi g'oyani o'ylab topish ko'nikmasi noyob degan so'zga asoslanadi.
4. Yaratuvchanlik. G'oyalarni kengaytirish ko'nikmasi qo'shish degan so'zga asoslanadi.

Kreativlik darslarida pedagoglardan ajoyib g'oyalarni o'ylab topish (o'ziga xoslik); ularni kengaytirish (ishlab chiqish); yoki boshqa g'oyalar bilan solishtirish va ulardagi bog'liqlikni topish (moslashuvchanlik) talab yetilganda, mazkur ko'nikmalar bir-biri bilan kesishadi.

Patti Drepeau tomonidan ham shaxsda kreativlik sifatleri ni muvaffaqiyatli rivojlantirishning to'rtta yo'li ko'rsatilgan:

- Kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish;
- Amaliy kreativ harakat ko'nikmalarini rivojlantirish
- Kreativ faoliyat jarayonlarni tashkil yetish;
- Kreativ mahsulot (ishlanma) lardan foydalanish.

Xorijiy pedagoglar, xususan, Patti Drapeauning fikricha, bir shaxsning ayniqsa o'qituvchining kreativligi boshqalarni ijodiy jarayonini tashkil yetishga ruhlantiradi. Shaxsning ijodiy fikrlashi va kreativligini rivojlantirishga yordam beradigan quyidagi shart-sharoitlar mavjud, ijodiy qobiliyatlar va ijodiy motivatsiyaning mavjudligi. Shu bilan birga, agar bu uchta omil bir-biriga to'g'ri keladigan bo'lsa, ijodiy qobiliyatlarning yuqori darajadagi namoyon bo'lishi mumkin. 1) aniq belgilangan va qat'iy nazoratdan farq qiladigan to'liq bo'lmagan holatlar; 2) kelgusi faoliyat uchun strategiya va vositalarni yaratish va ishlab chiqish; 3) mas'uliyat va mustaqillikni rag'batlantirish; 4) mustaqil ishlanmalar

umumlashmalar, kuzatuvlarga ye'tabor berish. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarda kreativ fikrlashlarini shakllantirish jarayonida, muammoli ta'lim texnologiyalaridan o'quv, ilmiy va kasbiy pedagogik muammolarni shakllantirish va hal qilishni ta'minlashda foydalanish muhim ahamiyatga yega. Shuning uchun zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning barcha tashkiliy shakllari va usullarini bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish: ma'ruzalar, amaliy va seminarlar, mustaqil va yakka tartibdagi ishlarga bo'ysundirish hamda ularni jalb qilish zarur. Ma'lumki, muammoli ma'ruza talabalarning o'rganilayotgan masalalarga qiziqishini uyg'otadi, qo'shimcha ma'lumot izlashda faollik va mustaqillikni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi tomonidan taklif qilingan muammolarni hal qilish jarayonida ular tomonidan mustaqil qo'shimcha bilimlar olinadi. Muammoli ma'ruzalarga quyidagilar kiradi: ma'ruza-dialog, ma'ruza-munozara, ma'ruza-munozara va boshqalar. Muammoli amaliy va seminar mashg'ulotlari turli shakllarda o'tkazilishi mumkin, masalan: mavzuning individual masalalari bo'yicha munozaralar shaklida; munozara, debat (qo'shimcha o'quv materialini mustaqil o'rganishni talab qiladigan) shaklida; barcha o'quvchilarning diqqatini faollashtiradigan va dalillarga asoslangan fikrlashni rivojlantirishga hissa qo'shadigan tezislarni himoya qilish shaklida; kelajakdagi o'qituvchilarning nazariy bilimlarini amalda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradigan kasbiy va pedagogik muammolarni hal qilish shaklida; mutaxassislarni tayyorlashning faol usuli bo'lgan ishbilarmonlik o'yinlari shaklida, chunki ular tadqiqot, o'qitish va ta'limning ayrim shakllaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi bo'lgan amaliy mashg'ulotlar loyiha usuli asosida tashkil yetilishi kerak. Ta'lim tizimini modernizatsiyalash va innovatsion ta'limni tashkil yetishga oid dolzarb muammolarni hal yetish, ilmiy va amaliy izlanishlar olib borishga qaratilgan loyiha mavzulari talabalar tomonidan kichik guruhlarda yoki individual o'rganilib, loyihani tugatgandan so'ng, har bir talaba yoki kichik guruh o'z loyiha ishlarini muvofiqdir ravishda taqdimot orqali himoya qilib turli savollariga javob berishi kabi, bo'lajak o'qituvchilarning amaliy ishlarining ushbu shakli, bizning fikrimizcha, yeng maqbul va foydalidir. Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarning, shu jumladan ijodiy tafakkurini shakllantirish jarayoni maqsadga muvofiq ravishda o'zaro ta'sir qilishdan, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi hamkorlikdan, o'quv jarayonini tashkil qilishning zarur shakllari va usullaridan foydalangan holda maxsus tashkil yetish, talabalarning kasbiy ijodiy tafakkurini shakllantirishga hissa qo'shadigan usullarning ayrim guruhlarini ajratish mumkin.

Adabiyotlar

1. Muslimov N.A. "Bo'lajak kasb ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish" /Monografiya. - T.: Fan, 2004.
2. Muslimov N.A. "Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi" /Monografiya. -T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013.
3. Drapeau Patti. Sparking student creativity (pratsitsal ways to promote innovative thinking and problem soving). - Alexandria - Virginia, USA: ASCD, 2014.
4. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. "Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot". -T.: "Fan", 2005.
5. Sayidahmedov N. "Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya". - T.: 2003.

BO'LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARINI INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI

Nurmamatov Zuxriddin Shavkat o'g'li

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi, O'ZBEKISTON

E-mail: zuxriddinbekjon@umail.uz

Annotatsiya. Innovatsion faoliyat tushunchasi innovatsiya, innovatsion jarayon kabi tushunchalar bilan chambarchas boq'liq. Shu sababli bu tushunchalar mazmunini izoqlamasdan turib, innovatsion faoliyat mazmunini anglash mumkin emas.

Kalit so'zlar va tushunchalar: Tenologiya, o'qituvchi, innovatsiya, faoliyat, metod, pedagogika.

Аннотация. Понятие инновационной деятельности тесно связано с такими понятиями, как инновация, инновационный процесс. Поэтому невозможно понять содержание инновационной деятельности, не раскрывая содержания этих понятий.

Ключевые слова и понятия: технология, учитель, инновация, деятельность, метод, педагогика.

Annotation. The concept of innovative activity is closely related to such concepts as innovation, innovation process. It is therefore impossible to understand the content of innovative activity without elaborating on the content of these concepts.

Keywords and concepts: Technology, teacher, innovation, activity, method, pedagogy.

Bu maqolamizning maqsadi zamonaviy ta'limning mohiyatini ochib berish, pedagog faoliyatini keng qamrovli yoritish. Bo'lajak „Texnologiya“ fani o'qituvchilarda kasbiy mahorat va darsga ijodiy yondoshib, unda o'qitishning yangi shakl usullarini qo'llash.

Innovatsion texnologiyalarning o'rni va ro'li benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchi-talabalarning bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

INNOVATSIYA (inglizcha innovation)-yangilik kiritish, yangilikdir.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar-bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi-talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

-O'quvchi-talabaning dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;

-O'quvchi-talabalarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi;

-O'quvchi-talabaning bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har-bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi;

-Pedagog va O'quvchi-talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi.

Innovatsiya – ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni yechish uchun yangisha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash, oldingidanda muvaffaqiyatga erishishiga olib kelishi ma'lum bo'lgan oxirgi natijadir.

Bugungi kunda har qanday yo'nalishda yuqori kasbiy malakaning asosiy talablaridan biri kreativlikni talab qiladi. O'quvchilarda maktab yoshidan boshlab iqtisodiy bilimlarni rivojlantirishda o'qituvchi avvalo innovatsion pedagogik texnologiyalarga asoslangan holda o'z darslarini tashkil etmog'i maqsadga muvofiq hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosiy interfaol usullardan to'liq foydalaniladi. Interfaol metodlar dars jarayonida talabaga pedagogik ta'sir etish usuli bo'lib, ta'lim mazmunining o'ziga xosligi shundaki, pedagogik- texnologik jarayon o'qituvchi va talabalarning ta'limiy hamkorligi orqali amalga oshiriladi. Darsni sifatli, samarali bo'lishi hamda darsda oldinga qo'yilgan maqsadga erishish uchun eng avvalo ustoz-murabbiylar darsda pedagogik texnologiyalardan to'g'ri foydalana olishlaridadir.

Bugungi kunda pedagogika sohasida yangi ilmiy yo'nalish - pedagogik innovatsiya va ta'lim jarayonini yangilash g'oyalarining paydo bo'lishi natijasida o'qituvchining pedagogik faoliyatida ham yangi yo'nalish «o'qituvchining innovatsion faoliyati» tushunchasi paydo bo'ldi. «Innovatsion faoliyat» tushunchasini tahlil qilar ekanmiz: G.A.Mkritichyaning bu haqdagi fikri diqqatga sazovar: - «Pedagogik tajriba-sinov faoliyatining 3 ta asosiy shaklini ajratish mumkin: xususiy tajriba, tajriba-sinov ishi, o'qituvchining innovatsion faoliyati. Pedagogik faoliyatda innovatsiyalar qancha ko'p bo'lsa, o'qituvchi xususiy eksperimentni shuncha yaxshi tushunadi». Innovatsion faoliyat – pedagogning o'z kasbini takomillashtirishdagi mavjud shakl va vositalarni egallashga ijodiy yondashuvini nazarda tutadi. Ta'limdagi innovatsiyalar va innovatsion pedagogik faoliyat haqida barqaror va

hammaga ma'qul bo'lgan ilmiy tasavvurlar va tasniflar shu paytgacha mukammal tarkib topgan emasligini ham e'tirof etish lozim. Bunday holatning asosiy sabablaridan biri ta'limga yo'naltirilgan ilmiy bilimlar tizimlari o'rtasidagi qiyinchilik bilan yengib o'tiladigan uzilishlardir. Yana kattaroq sabab esa ta'limiy bilim va amaliy pedagogik faoliyat o'rtasidagi uzilishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatning sub'ekti va tashkilotchisi sifatida yangilikni yaratish, qo'llash hamda ommalashtirishda ishtirok etadi. U fandagi bilim, an'analardagi o'zgarishlar mazmunini va mohiyatini tahlil eta bilishi kerak. Innovatsion faoliyat tushunchasi innovatsiya, innovatsion jarayon kabi tushunchalar bilan chambarchas boq'liq. Shu sababli bu tushunchalar mazmunini izoqlamasdan turib, innovatsion faoliyat mazmunini anglash mumkin emas. Innovatsiya -amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimidir.

Xulosa qilib aytganimizda, innovatsion faoliyat – bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba – sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratish bo'lib, uning progmatik xususiyati shundaki, u g'oyalar maydonida ham va alohida bir sub'ektning harakat maydonida ham amalga oshirilmaydi, balki bu faoliyatni amalga oshirish tajribasi kishilar hayotida hammabop bo'ladigan holdagina haqiqiy innovatsion hisoblanadi. Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyaning shakllanishi bo'lib, uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi–loyihaga, loyihani – texnologiyaga aylantirishga yo'naltirilgan faoliyatdir. Innovatsion faoliyatda ilmiy tasavvurlar akademik ilm mantiqi bo'yicha tug'ilmaydi, balki rivojlanish jarayonining modifikatsiyalari qo'llab-quvatlanishi natijasida rivojlanayotgan amaliyot mulohazasidan paydo bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob halqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston" 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. "O'zbekiston" 2016.
3. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
4. Uzlüksiz ta'lim sifat va samaradorligini oshirishning nazariy-uslubiy muammolarl Ilmiy konferensiya materiallari. – Samarqand: SamDU nashri.
5. F.Zakirova va boshq.Elektron o'quv-metodik majmualar vat a'lim resurslarini yaratish metodikasi. Metodik qo'llanma, T.: OO'MTV, 2010. – 57b.
6. Shomirzayev M.X. Texnologiya fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalar. Darslik.. –T.: "TerDU nashr-matbaa markazi", 2020. – 226 b.
7. Shomirzayev M.X. Texnologiya fanini o'qitishning samaradorligini oshirish yo'llari. O'qituvchilar uchun uslubiy qo'llanma. –T.: 2019. – 72 b.

HARBIY TA'LIMNING MOHIYATI

Xolikov Nodirbek Toxirovich .,

mayor, Chirchiq OTQMBYU Ilmiy –uslubiy bo'lim katta ofitseri

Annatsiya: Maqolada harbiy ta'lim jarayoni, harbiy pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi hamda o'qitish va o'qitish jarayonida harbiy xizmatchilarni kasbiy rivojlantirish, shuningdek harbiy mutahassislik talablariga muvofiq ularning aqliy va jismoniy faolligini oshirish kabi masalalar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Harbiy pedagogika, ta'lim-tarbiya, usul va uslublar.

Annotation: This article addresses issues such as the military-pedagogical process, an important component of the military personnel in the process of training and education, as well as increasing their mental and physical activity in accordance with the requirements of military specialization.

Key words: Pedagogy, psychology, education, national idea, spirituality, methodology.

Аннотация: В статье рассматриваются такие вопросы, как военно-педагогический процесс, важная составляющая военно-педагогического процесса и развитие военнослужащих в процессе обучения и воспитания, а также повышение их умственной и физической активности в соответствии с требованиями военной специализация.

Ключевые слова: Военная Педагогика, психология, образование, духовность, методология.

Davlatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng asosiy strategik e'tibor shaxsning o'zligini anglash imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ilmiy, intellektual, aqliy-amaliy rivojlanishi uchun yangidan-yangi shart-sharoitlar yaratish imkoniyatini yaratdi. Buni isboti xozirgi kunda ta'lim soxasida qabul qilingan qonunlar, farmoyishlardir va uning ijrosi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning «Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi», degan dono fikrlari naqadar to'g'ri ekanligini bugungi kunda jamiyatning o'zi tasdiqlamoqda. Respublikamizda harbiy ta'lim va tarbiyaga yangicha yondashish harbiy sohada pedagogika va psixologiya fanlarining obyektiva va predmetiga aylanganidan darak beradi. Endilikda oliy harbiy tizimida harbiy pedagogika nafaqat ta'lim-tarbiya jarayonini nazariy, amaliy-metodik ta'minlovchi, balki oliy harbiy bilim yurtlarining kursantlarining shakllanishi, intellektual rivojlanishi kabi sohalarni o'z ichiga qamrab olgan tizim sifatida namoyon bo'lishin ko'rishimiz mumkin.

Oliy harbiy ta'limning rivojlanishida bevosita ta'sir qiladigan omillardan biri ta'lim-tarbiya hisoblanadi. «Ta'lim to'g'risida»gi qonunning o'zgartirilishi uzoq yillar mobaynida bu sohada talay muammolar yig'ilib qolganligini ko'rsatdi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham ta'lim-tarbiya masalalariga katta e'tibor qaratib, «oldimizda yoshlarga tarbiya berish, boshqa turli sohalarda kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha murakkab vazifalar turibdi»[1], deb ta'kidlashi bejiz emas.

Shu ma'noda bugungi kunda Oliy harbiy ta'lim muassasalari faoliyatiga ham davlatimiz tomonidan berilayotgan e'tibor, yosh kadrlarning ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar davlatimiz poydevorini yanada mustahkamlanishiga zamin yaratadi.

Harbiy ta'lim jarayoni – bu harbiy xizmatchilarning zarur bilim, ko'nikma va ko'nikmalarini, jangovar va harbiy jamoalarning shaxsiyatining jangovar va axloqiy-psixologik fazilatlarini shakllantirish maqsadida tashkil etilgan va maqsadga muvofiq faoliyatidan biri xisoblanadi. Harbiy tayyorgarlik va ta'limni o'z ichiga olgan murakkab ijtimoiy hodisalardan biri sifatida qralishi lozimdir.

Oliy harbiy ta'lim tizimida o'qitish va o'qitish jarayonida harbiy xizmatchilarni ilmiy intellektual rivojlantirish, ya'ni harbiy mutaxassislik talablariga muvofiq ularning aqliy va jismoniy faolligini oshirish, harbiy pedagogik tayyorgarlik jarayonlarda amalga oshiriladi, bu harbiy-ruhiy-ilmiy barqarorlikni va jangovar, kompleks va harakatda ichki tayyorgarlikni shakllantirishdan iboratdir[2].

Harbiy pedagogik jarayonning mohiyati qo'mondonlik va shtab-kvartiralarning zamonaviy jangovar harakatlar (jangovar topshiriqlar) muvaffaqiyatli olib borilishi uchun harbiy mutaxassislarni, qism va bo'linmalarni tayyorlashda yo'naltirilgan tashkiliy va ma'rifiy faoliyatidan iboratdir.

Harbiy yo'nalishlar, aniq ish sharoitlari va askarlarning hayoti harbiy pedagogik jarayonning mazmuniga, uslubiyatiga qat'iy ta'sir qiladi, uning xarakterli xususiyatlarini aniqlaydi.

Harbiy pedagogik jarayonning o'ziga xos xususiyati uning ko'p qirrali, bosqichma-bosqichligidir. Buning sababi shundaki, bo'linmalarda juda ko'p turli xil mutaxassislar mavjud va bu ba'zi hollarda hamma uchun yagona o'qitish shakllaridan foydalanishni imkonsiz qiladi. Bundan tashqari, harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligi va jangovar mahorat darajasi ham har xil (ba'zilar mutaxassislikni o'rganishni boshlaydilar, boshqalari esa sinfni yaxshilash uchun kurashmoqdalar).

Hozirgi zamon harbiy psixologiya fani shakllanishning turli bosqichlaridagi amaliyotning har xil sohalari bilan bog'liq ilmiy fanlarning keng tarmoqli tizimini tashkil etadi. Psixologiyaning ko'p sonli tarmoqlarini qay tarzda tasniflash mumkin? Tasnif imkoniyatlaridan biri yuqorida bayon qilingan psixika va ongning faoliyatda rivojlanishi prinsipida mujassamlashgan. Ana shunga tayangan holda, psixologiya tarmoqlarini tasnif qilish uchun quyidagi psixologik jihatlar asos qilib olinishi mumkin: 1) konkret faoliyat; 2) rivojlanish; 3) odamning jamiyatga nisbatan munosabati.

Hozirgi zamon psixologiyasining tuzilishi.

Shaxs faoliyatiga ko‘ra:

1) mehnat psixologiyasi; 2) injenerlik psixologiyasi; 3) pedagogik psixologiya; 4) tibbiyot psixologiyasi; 5) yuridik psixologiya; 6) harbiy psixologiya; 7) sport psixologiyasi; 8) savdo psixologiyasi.

Harbiy psixologiya kishining harbiy harakatlar sharoitidagi xulq-atvorini, boshliqlar va xodimlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning psixologik jihatlarini, psixologik targ‘ibot va tashviqot qarshi metodlarini, harbiy texnikani boshqarishning psixologik muammolarini va shu kabi boshqa masalalarni tadqiq qiladi.

Agar psixologiyaning shoxobchalarini tasnif qilishda rivojlanishning psixologik jihatlari asos qilib olinadigan bo‘lsa, u holda biz uning rivojlanish prinsipiga amal qiladigan qator sohalariga duch kelamiz:

1. Yosh psixologiyasi.
2. Anomal (noto‘g‘ri) taraqqiyot psixologiyasi.
3. Qiyosiy psixologiya.

Shaxs bilan jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning psixologik jihatlariga ko‘ra:

- sotsial psixologiya;
- mehnat psixologiyasi.

Sotsial psixologiya odamlarning turli xildagi uyushgan va uyushmagan ijtimoiy guruhlardagi o‘zaro birgalikdagi harakati jarayonida vujudga keladigan psixik hodisalarni o‘rganadi. Hozirgi vaqtda sotsial psixologiya tuzilishiga quyidagi uchta sohaga oid muammolar kiradi.

Katta gruppalaridagi (makromuhitda) sotsial psixologik hodisalar. Ularga ommaviy kommunikatsiya (radio, televideniye, matbuot va boshqalar) muammolari, ommaviy kommunikatsiya vositalarining odamlarning turli xildagi jamoalarga ta’sir qilish mexanizmlari va samaradorligi, mishmishlarning, umumiy qabul qilingan did, rasm-rusumlar, soxta fikrlar, ijtimoiy kayfiyatlarning tarqalish qonuniyatlari, sinflar va millatlar psixologiyasi muammolari, din psixologiyasi kiradi.

Kichik deb atalmish guruhlardagi (mikromuhitdagi) sotsial psixologik hodisalar. Bularga tor doiradagi guruhlardagi psixologik sig‘ishuvchanlik, guruhlardagi shaxslararo munosabat, guruh vaziyati, guruhdagi lider va yetakchilar mavqei, guruh turlari (assotsiatsiya, korporatsiya, jamoalar) muammolari rasmiy va norasmiy guruhlarning nisbati, kichik guruhlarning miqdoriy chegaralanganligi, guruhlar jipsligi darajasi va sabablari, guruhda kishilarning bir-birini tushuna bilishi, guruhdagi qadriyatlar va shu kabi ko‘pgina masalalar kiradi.

Shuni xulosa qilish mumkinki, harbiy ta’lim o‘zining barcha sohalarida o‘z tadqiqot predmetini, o‘z nazariy yo‘nalishlarini, o‘sha predmetni o‘rganishning o‘z yo‘llarini saqlab kelmoqda va harbiy xizmatda ishlab chiqarishda, ilmiy yo‘nlislar va ta’lim-tarbiya jarayonida foydalanishi uning mavqei va nufuzini yanada oshirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – T., 2017.
2. Babayarov M.A. Yoshlarni huquqiy tarbiyalash muammolari // Mustaqillik yillarida yuridik fan va amaliyotning rivojlanishi: Ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. – T., 2002.

**HARBIY KADRLARNI TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA
“USTOZ-SHOGIRD” MUNOSABATLARINI SHAKLLANTIRISHNING AYRIM
JIHATLARI**

Nigmatov Zafarjon Zakirovich

*Chirchiq OTQMBYU QKF VA QB kafedrası Aloqa va axborot tizimlari sikli QKX,
o‘qituvchisi*

Soyipova Manzura Zayidovna

“Mumtoz” nomli 18-Davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada harbiy kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirishda “ustoz-shogird” munosabatlarini shakllantirishda ta’lim oluvchini intilishlarini inobatga olgan holda ilmiy tadqiqot ishlariga jalb etishda, ularda yuksak ma’naviyatlilikni shakllantirishda “ustoz-shogird” an’alaridan foydalanish taklif etilgan.

Kalit soʻzlar: Global munosabat, ilmiy, ma’naviy-ma’rifiy, ustoz-shogird, ma’naviy meros, ta’lim-tarbiya.

Аннотация. В данной статье предлагается использовать традицию «учитель-ученик» в формировании высокого уровня духовности при вовлечении учеников в исследовательскую деятельность с учетом стремлений учеников в формировании отношений «учитель-ученик» в совершенствовании системы военной подготовки.

Ключевые слова: Мироззрение, научное, духовно-просветительское, учитель-ученик, духовное наследие, образование-обучение.

Abstract. In this article, it is proposed to use the "teacher-student" tradition in the formation of a high level of spirituality when involving students in research activities, taking into account the aspirations of students in the formation of "teacher-student" relationships in improving the system of military training.

Key words: Worldview, scientific, spiritual and educational, teacher-student, spiritual heritage, education-training.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoni va 2020 yil 6 noyabrda “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-son qaroriga muvofiq, Mudofaa vazirligi harbiy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilar tarkibining o‘quv yuklamasi, uslubiy, ilmiy, ma’naviy-ma’rifiy, “ustoz-shogird”, tashkiliy va boshqa turdagi ishlarini va kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablaridan kelib chiqib, ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, o‘qitish va tarbiyalash mazmuniga milliy qadriyat va an’analarni singdirish, ularni ilg‘or g‘oyalar bilan boyitishga yo‘naltirilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida yaratilgan bebaho ma’naviy meros, unitilgan qadriyatlarni qayta tiklash, milliy o‘zlikni anglash masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Milliy an’ana va qadriyatlar qaytadan mustahkam qaror topishi natijasida o‘qituvchi-ustoz faoliyati bo‘ljak yuqori malakali mutahassis kadrlarni tayyorlashda nafaqat fan asoslari yuzasidan bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirishda, balki auditoriyadan tashqari bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishda, ularning iqtidori, qiziqishi va intilishlarini inobatga olgan holda ilmiy tadqiqot ishlariga jalb etishda, ularda yuksak ma’naviyatlilikni shakllantirishda “ustoz-shogird” an’alaridan foydalanish ehtiyojga aylanib bormoqda. Darhaqiqat yuqori malakali mutassis kadrlar tayyorlashda “ustoz-shogird” tizimining ahamiyati beqiyosdir. Mazkur tizim asosida zamonaviy milliy kadrlarni yetishtirishda ustozning shogird bilan, yaqin, samimiy, oqilona munosabatlarini jonlantirishga qaratilayotgan jiddiy e’tibor diqqatga sazovor. Shuningdek, mazkur tizim bu ikki ta’lim subyektlari orasida nafaqat ilm-fan ma’lumotlarini o‘zaro almashish, balki yuqoridagi xulosa: qaysi fazilat va sifatlar asosida ilmiy tadqiqotlar olib borishga kirishish, olingan bilimlarni amaliyotga qanday tadbir etish, qaysi maqsad va g‘oyalar amaliyotiga yo‘naltirish va boshqa shu kabi ma’naviy-ma’rifiy tarbiya masalalari bilan uyg‘unlikda olib borishni ko‘zda tutmoqda. Demak, bugungi “ustoz-shogird” munosabatlarida ustoz – murabbiylarning o‘z izdoshlariga faqatgina bilim berish bilan cheklanib qolmasligiga ahamiyat qaratilayotgani o‘ziga xos va muhim xususiyat sifatida namoyon bo‘ladi. Xatto, tizimning tashkil etilishi va uni yanada takomillashtirishga berilayotgan e’tibor markazida – shogirdlarning ma’naviy kamolotiga g‘amhurlik qilinayotgani alohida fenomendir. Global munosabatlar rivojlanib, turli axborotlar bilan bir qatorda, rang-barang g‘oya va qarashlar shiddat bilan ommaviylashib borayotgan hozirgi davrda, yoshlar ma’naviy kamolotiga e’tibor berish har qachongidan dolzarblashib, “ustoz-shogird” tizimi oldiga ham bir qator vazifalarni qo‘yishi tabiiydir. Har qanday yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ularning chuqur bilimga ega bo‘lishi – ma’naviy kamolot bilan uyg‘unlikda olib borishni taqozo etadi. Yoshlarda kasbiy mahoratni tarbiyalash, ularning ma’naviy-ma’rifiy salohiyatini oshirish, izlanish, ijod qilish, bir so‘z bilan aytganda har tomonlama yetuk shaxsni shakllantirishda o‘ziga xos tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish mavjudligi

bilan “ustoz-shogird” an’analari katta ahamiyat kasb etadi. “Ustoz-shogird” an’alarining yana bir xarakterli jihati shundaki, unda shogirdning o‘z imkoniyatlariga ishonch, vaziyatni to‘g‘ri baholash hamda irodaviy sifatleri shakllanadi, eng asosiysi uning ijtimoiy faolligi ustozlar nazoratida bo‘ladi. Ustozning eng buyuk burchi – yurt ravnaqiga o‘zining munosib hissasini qo‘sha oladigan, aql-idrokli, fahm-farosatli va qobiliyatli shogirdlar tayyorlashdan iborat. Ustoz yaxshi shogird tayyorlash uchun avvalo uning o‘zi kasbiy salohiyatli, ma’naviy barkamol, keng dunyoqarash va sog‘lom fikrga ega bo‘lmog‘i lozim. Qadimdan “ustoz-shogird” an’alarida ustoz nafaqat shogirdiga yo‘l-yo‘riq, ko‘rsatma beribgina qolmay, o‘z navbatida ularni mustaqil faoliyatga tayyorlagan hamda o‘zidan keyin ish tajribasi, bilim va mahoratini avloddan avlodga o‘tishiga imkoniyat yaratgan. “Ustoz-shogird” munosabatlari muayyan dastur, reja asosida olib borilishi maqsadga muvofiq. Bu borada shogird bilan olib boriladigan ish shakllarida ustoz quyidagilarga rioya qilishi lozim:

- shogirdga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishda ularni zamon talablariga, jamiyat qonun-qoidalariga mos bilimlar bilan qurollantirish;
- yagona maqsad sari intilishga, ishning natijasini ko‘ra bilishga o‘rgatish;
- shogirdning ruhiyati, ma’naviyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsata olish va o‘z o‘rnida talabchan bo‘lish;
- o‘zini va o‘zgalarni hurmat qilishga odatlantirish;
- muvaffaqiyatni ko‘zlagan holda olg‘a odimlash;
- ijobiy qaytuvchan aloqani o‘rnatish;
- tarbiyada turli xil usullardan foydalanishga e’tibor qaratish;
- tarbiya jarayonida ustozning har tomonlama: ma’naviy, axloqiy, kasbiy jihatdan namuna bo‘lishi;
- burch, mas’uliyat, javobgarlik hissini shakllantirib borish va hokazo.

Yuqori malakali har tomonlama yetuk mutahassis kadrlar tayyorlashga qaratilgan “ustoz-shogird” an’alarida quyidagi pedagogik tamoyillar muhim ahamiyat kasb etadi:

- onglilik va faollik, ya’ni egallayotgan u yoki bu faoliyatning o‘ziga xos jihatlari, mohiyatini ongli tarzda to‘liq anglab yetish, uning istiqboli va ravnaqida faollik bilan harakat qilish;

- ta’lim-tarbiyaning turmush, hayot bilan chambarchas bog‘liqligini inobatga olish;
- o‘qitish, tarbiyalash mazmuni va shogirdlik bosqichlari izchillik bilan belgilab qo‘yilgan aniq mantiqiy tartibga ega bo‘lishi;
- ilm-fanning sir-asrorlarini egallashda puxtalik;
- shogirdning yoshi va o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish;
- mutaqillikka, ijodiy izlanishga yo‘naltirib borishda nazariy bilimlarning amaliyot bilan bog‘liqligini hisobga olish.

Yuqorida ta’kidlanganidek Oliy harbiy ta’lim muassasalari ta’lim-tarbiya tizimida “ustoz-shogird” munosabatlarini shakllantirish va rivojlantirish ta’lim-tarbiyaning yanada samaradorligini oshirishga hamda yuqori malakali shogird tayyorlashdan ko‘zlangan samarani beradi. Pedagogik ta’limot g‘oyalariga ko‘ra amaliy ko‘nikma va malakalar bevosita mashqlantirish, ya’ni muayyan faoliyatni amalga bevosita bajarish orqali shakllanadi. “Ustoz-shogird” an’anasi esa kursant-yoshlarda bevosita ishlash, ularning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashish, mavjud iqtidorlarini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitni yaratishi bilan ahamiyatlidir. Bu kabi holatlar yoshlarni nafaqat mehnat va ishlab chiqarish faoliyatiga mas’uliyat bilan yondashish, balki o‘zgalarni mehnatini qadrlash, halol mehnat qilish, mehnat samaradorligidan g‘ururlanish kabi ma’naviy-axloqiy sifatlarini ham tarbiyalaydi. Farzand tarbiyasida sharqona, qadimiy ajdodlar urf-odatlarini, an’analari, axloq-odob qoidalariga amal qilishda xalqimizning milliy tarbiya tizimidan unumli foydalanishga alohida e’tibor berish va bu borada ustozlar o‘z kuchi, aql-zakovotini ayamaskliklari lozim. Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinadiki, Oliy harbiy ta’lim muassasalarida hozirgi keng qamrovli demokratik islohotlar muhitida kelajak avlodning vatan ravnaqiga o‘z hissalarini qo‘sha oladigan yuqori malakali kadrlar qilib tarbiyalash davr talabiga aylandi. Bu

borada ta'lim-tarbiya tizimida "Ustoz-shogird" an'analari imkoniyatlaridan unumli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonuni hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 12 sentabrdagi PQ-4447-son «O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o'tash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi qarori.
2. Ishmuxamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. – T.: TDPU, 2005 y.
3. Беспалько О.В. Социальная педагогика: схемы, таблицы, комментарии (учеб.пособие). – М.: Центр учебной литературы, 2009. – 208 с. – ISBN 978-966-364-837-8.
4. Ishmukhammadov R., Mirsoliyeva M. O'quv jarayonida innovatsion texnologiyalar (metodik qo'llanma). – Toshkent-2014.
5. Xudoyqulov X.J. Pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. – T.: Navro'z, 2012 y.

TALIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI YAXSHILASHDA RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASINI AMALGA TADBIQ ETISH *Raxmatjanov O'tkir Dilshod o'g'li* *ChOTQMBYu tabiiy-ilmii fanlar kafedrasi o'qituvchisi*

Yurtimiz ta'lim sifati va samaradorligini yaxshilashda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlil islohotlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirdi va kechirmoqda. Ushbu islohatlardan ko'zda tutilgan maqsad ta'lim faoliyatini demokratlashtirish uning, insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish, shu asosida o'quv tarbiya ishlari mazmunini, uning shakl va uslubini kompleks yangilash va yanada takomillashtirishdan iboratdir. Yangilangan ta'lim to'la ma'noda yangicha tafakkur, sog'lom fikr demakdir. Hozirgi davrda ta'limning qadr -qimmat, obro' va nufuziga teng darajada uning ijrochilarida tashabbuskorlik, fidoyilik va ishbilarmonlik ham bo'lmog'i zarur.

Ta'limdagi muvafaqiyat, aksariyat dadil harakat qiluvchilar tarafida bo'ladi. Dadil harakat, shijoat tufaylifdir. Shijoatni esa insonga, o'zbek milliy pedagogikasining mumtoz namoyondasi Abdulla Avloniy ta'kidlaganlaridek maktab ilm- ma'rifat baxsh eta oladi.

Azaldan bizda bilim olish qadrlangan. Ilmli kishilar esa el- yurt ardog'ida bo'lganlar. Shuning uchun ham bilim olish va olingan bilimni mamlakatimiz xizmati yo'lida xizmat qildirish oliy insoniylik burchimizdir. Bu vazifalarni muvafaqiyatli hal etishni muhim shartlaridan biri chet el maktabi va pedagogikasi tajribalari o'rganishdir.

Xalqaro tajribalarini sinchkovlik va qunt bilan o'rganish orqali ta'lim tarbiyada qotib qolgan, o'z dolzarbligini yo'qotib borayotgan ish shakllari, uslublaridan xalos bo'lish bilan birga, uni munosib tarzda yangilashda qo'shimcha boy manbalarga ega bo'lamiz.

Davlatimiz rahbari mamlakatda kadrlar muammosi mavjudligini barcha sohalarga islohotlar sur'atiga mos zamonaviy mutaxassislar kerakligini aytgan edi.

Shu maqsadda butun ta'lim tizimi takomillashtirilmoqda. Maktabgacha ta'lim rivojlantirilayotganini maktab saboqlariga puxta zamin bo'lmoqda. Umumiy o'rta, oliy ta'lim sifati ilg'or xalqaro tajriba va zamon talablari asosida yuksaltirilmoqda.

Prezident maktablari, buyuk allomalarimiz nomi bilan ataladigan ixtisoslashtirilgan maktablar, ijod maktablari, Temurbeklar maktablari kabi zamonaviy va innovatsion ta'lim maskanlari tashkil etildi. Ularda xalqaro tajribalar yo'lga qo'yilganligi kelajakda yetuk kadrlar yetishib chiqishidan dalolat beradi. 2019-yil 26- noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Zamonaviy maktablarni tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida" gi qaror qabul qilindi. Qarorga muvofiq 2021-yilgacha maktablarnng kamida 3 foizi, 2025-yilgacha 20 foizi 2030- yilga qadar esa 50 foizini, zamonaviy maktablarga aylantirishning asosiy parametrlari belgilandi.

Prezidentimiz shu yil yanvar oyida Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomada maktab o'quv dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, o'quv yuklamalari va fanlarni qayta ko'rib chiqish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, darslik va adabiyotlar sifatini oshirish zarurligini takidladi. Maktablarda moddiy-texnik ta'minotini yaxshilash,

o'quv tarbiya jarayonida xalqaro zamonaviy pedagogik texnologiyalarini qo'llash bo'yicha vazifalarini belgilab berdi.

Yurtimizda matematika, kimyo, fizika, va biologiya darslarining 10 foizigina amaliy mashg'ulotga ajratilgan. Rivojlantirilgan davlatlarda bu ko'rsatkich 30-50 foizni tashkil etadi.

Shu bois xalq ta'limi vazirligi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligiga o'quv dasturlarida raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, aniq fanlarda amaliy mashg'ulotlar ko'lamini oshirish vazifasi qo'yildi.

Bugungi kunda har qaysi xalq davlat va jamiyatning taraqqiyot darajasi, avvalambor uning inson kapitaliga, inson rivojida berayotgan e'tibori bu yo'ldagi say harakatlari bilan o'lchanadi. Bugungi kunda ta'lim mazmuniga bo'lgan e'tibor rivojlangan mamlakatlardagi shart –sharoitlarga yetib bormoqda...Buning isboti sifatida xorijiy mamlakatlarda ta'lim tizimini tahlil qilib o'tamiz.

Yaponiya ta'lim tizimi

Yaponiya ta'limida "iqtidorli o'quvchi" tushunchasi yo'q. chunki har bir o'quvchi alohida iqtidor sohibidir.

Ilg'or mamlakatlar ichida Yaponiya ta'limi o'ziga xos yo'nalishi yetakchi o'rinni egallaydi. Jumladan, Yaponiya ta'lim tizimining tarkibi quyidagicha: maktabgacha ta'lim, boshlang'ich maktab, kichik o'rta maktab, yuqori o'rta maktab, oliy ta'lim tizimlariga kiruvchi oliy o'quv yurtlari.

Boshlang'ich maktabda o'qituvchilar bolalarni tanqidga, ya'ni o'z xulqining yomon jihatlari, maktabdagi kamchiliklarni tanqid qilishga o'rgatishadi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'qituvchi faqat ta'lim berish bilan cheklanib qolmay, bolaning har tomonlama rivojlanishiga tasir etadi.

Yaponiya rivojlangan davlatlar ichida o'qituvchining maoshi davlat rahbarlari orasida ham yuqori bo'lgan yagona davlat.

Majburiy ta'lim muhiti. Ta'limning bu pog'onasi 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalarni o'z ichiga oladi. Muhtoj oilalarning bolalariga moddiy yordam ko'rsatiladi.

Yuqori o'rta maktab 10-11-12-sinflarni o'z ichiga oladi, bunday maktablarning kunduzgi, sirtqi, kechki bo'limlari mavjud.

Yuqori bosqich o'rta maktablarda butun o'quv jarayonida o'quvchilar 80 ta sinov topshirishadi. O'quvchilar majburiy asosiy fanlardan tashqari o'z xohishlariga ko'ra ingliz tili, texnik ta'lim va maxsus sinovlarga jalb etiladi.

Universitetlariga yuqori va o'rta maktabning yoki 12 yillik oddiy maktabni bitirgan o'quvchilari qabul qilinadi. Universitetlarga qabul qilinish 2 bosqichga bo'linadi: 1-bosqich turar joyda o'tkaziladi, buning uchun yapon tili, matematika, fizika, kimyo, jamiyatshunoslik, tarix bo'yicha test sinovlaridan o'tkaziladi.

Yaponiyada oliy ta'lim majburiy hisoblanadi va u kasb ta'limi bilan uzviy bog'liqdir.

Yaponiyada bolalar tarbiyasida onalarning roli va mas'uliyati ayniqsa kattadir. Ular farzandlarining aqlli, dono va mehnatsevar bo'lib o'sishlari uchun oila sulolasi va davlat oldida o'zlarini ma'sul deb hisoblaydi. Yaponiyada oilaviy tarbiya xususida ko'plab metodik qo'llanmalar va tavsiyanomalar nashr etiladi, radio va televideniya orqali ko'plab pedagogik maslahatlar berib boriladi.

Yaponiya oilalaridagi uy partalari diqqatga sazovordir. U mukammal, yon tomonidan muhofazalangan qurilma bo'lib, parta ustida kitob javoni, yoritkich, soat, qalam, qog'oz, mikrokalkulyator va boshqa zaruriy ashyolar, shuningdek kerak bo'lib qolgan taqdirida otalarini chaqiradigan signal tugmachalarigacha o'rnatilgan. Yaponiya o'rta maktablarining saviyasi AQSH o'rta maktablari saviyasidan bir muncha yuqori turadi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki yaponiyada ta'lim tizimi ham shaklan, ham mazmunan yuksak uyg'unlik kasb etgan. Ibrat olsa, o'rgansa arziydigan jihatlari ko'p. E'tiborli yana bir tomoni – Yaponiyada faqat milliy an'analar bilan cheklanib qolmay jahondagi AQSH, Fransiya, Germaniya kabi taraqqiy etgan mamlakatlarning ilg'or pedagogik ish tajribalari ham ijodiy o'zlashtirilgan.

Bunday tajribalar Respublikamiz ta'lim tizimini yanada yuqori pog'onaga ko'tarishda qo'l kelishi shubhasiz.

Amerika Qo'shma Shtatlari ta'lim tizimi: Amerikada o'rta ta'lim 12 yil bo'lib boshlang'ich o'rta va quyi maktablarga bo'linadi. Aksariyat qismi davlat maktablaridan iborat va ularda o'quvchilarning 88 foizi o'qiydi. Ta'lim muassasalarini davlat va shahar byudjetlari moliyalashtiradi, Qo'shma shtatlarda yalpi ichki mahsulotning 7.5 foizi har yili ta'limga sarflanadi. 12 foiz o'quvchilar xususiy maktablarga boradi, ularning moddiy resurslari ota-onalar, turli mablag'lar va xayriya mablag'lari hisobidan shakllantiriladi.

Mamalatlarda ta'lim maskanlari raqamlarga ega emas, ammo ular hududlar bo'yicha yoki mashhur kishilar nomi bilan ataladi.

Odatda har bir sinf xonasi televizor va kompyuterga ega. Kompyuter sinflari yuqori tezlikdagi internetga ulangan. Amerikada nusxa ko'chirish uskunalari juda ko'p joylashtirilgan. Chunki o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga deyarli barcha vazifalar bosma shaklda beriladi. Boshlang'ich maktabda har yil sinf o'qituvchisi o'zgaradi. Boshlang'ich sinflarda matematik bilimlarning hajmi Rossiya va Angliya maktablari darajasiga nisbatan biroz yengilroq. Ko'paytirish jadvali 3-sinf dan boshlanadi.

Amerika maktablaridagi o'ziga xos usullaridan biri har bir o'quvchining "Hisobot kartasi" yuritilishidir. Unda o'quvchi 10 xil xatti-harakati bo'yicha baholanadi. Ota-onalar ushbu karta bilan tanishib borar ekan, farzandlariga oqsayotgan tomonlarini aniqlab, uni tuzatishga harakat qilishadi.

Amerika pedagoglari haftasiga bir marta 1-3-sinf o'quvchilari uchun "Sevimli o'yinchoq" metodini qo'llashadi. Bu metodda bolalar o'yinchog'ini tariflaydi. Mazkur metodni qo'llashdan maqsad bolani uyatchanlikdan xalos bo'lishga, sinfdoshlari orasida erkin gapirishga o'rgatishdir. Amerikada ta'limni haddan ziyod demokratlashuvi talabalar bilimining puxtaligini tekshirish va nazorat qilishda qiyinchiliklar tug'diradi. Shu sababli boy moddiy baza va tajribaga ega bo'lgan davlatda butunlay savodsiz bo'lgan bolalar ham topiladi.

AQSH da ta'lim tizimining maqbul tomonlarining ijobiy qo'llanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Germaniya ta'lim tizimi: Germaniya jahon ma'rifat va madaniyat o'choqlaridan biri. Ushbu davlatda har bir fuqaro o'z shaxsini erkin rivojlantirish, o'z iqtidori moyilligi va qobiliyatiga qarab maktab, o'qish joyi va kasb tanlash huquqiga ega.

Maktab ta'lim tizimi boshlang'ich va o'rta ta'lim muassalaridan iborat. Barcha davlat maktablarida o'qish bepul.

Germaniyada maktab ta'limi quyidagi maktab tiplariga bo'linadi: Boshlang'ich maktab; yo'nalish maktablari; asosiy maktab; real maktab; gimnaziya; umumiy maktab; maxsus maktab.

Germaniya ta'limi o'ziga xos yo'nalishga juda murakkab tizimga ega. Germaniya davlatida taraqqiy etgan davlatlar orasidan o'rin olishda o'zini oqlab kelayotgan ta'lim tizimi mavjud.

O'zbekiston Respublikasi vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta'lim sifatini nazorat qilish ta'lim inspeksiyasi tashkil qilinganiga endigina 3 yildan oshdi. O'tgan davr mobaynida inspeksiyaga yuklatilgan vazifalar bajarish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni yurtimiz ta'lim sifatini baholash ishlarini joriy etish bo'yicha maqsadli ishlar olib borilmoqda. Biz ayni damda chet el pedagogikasidagi ilg'or jihatlarini o'zlashtirish, yangi o'quv predmetlarini ta'lim tarkibiga kiritish bilan jahondagi eng ilg'or ta'lim maskanlari qatoriga qo'shilishimizni zamonning o'zi taqazo etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev J.F. Xorijda ta'lim (metodik qo'llanma) - Toshkent: 1995- yil
2. Ikromov A.B., Maxmudov S.Y., Anorqulova G.M. Germaniya: Ta'lim, ilm- fan (metodik qo'llanma). Kasb mahorati jurnali -2004-yil. 2-son.

3. G.Anorqulkova, A. Karimov. Xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimining o'ziga xos yo'nalishi uslub va tahlili. Xalq ta'limi ilmiy metodik jurnali. 2017-yil. 3-son.

АННИГИЛЯЦИЯ ПОЗИТРОНОВ В ИТТРИЕВЫХ СВЕРХПРОВОДЯЩИХ КЕРАМИКАХ, ИЗГОТОВЛЕННЫХ РАЗЛИЧНЫМИ МЕТОДАМИ

Эшқувватов Шерзод Нематуллаевич

докторант, Самаркандский государственный университет, Республика Узбекистан, г. Ташкент

Махмудов Нематулло Ахматович

канд. физ. -мат. наук., профессор Академии ВС РУ, Республика Узбекистан, г.

Ташкент, E-mail: sfozil75@mail.ru

Улашов Жахонгир Зайниддинович

Самостоятельный соискатель Академии ВС РУ, Республика Узбекистан, г.

Ташкент, E-mail: Jahzu@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада турли методлар бўйича тайёрланган юқори температурали ўтаўтказувчанликка эга иттрийли $YBa_2Cu_3O_{7-x}$ керамика намуналаридаги вакансияли дефектларни ўрганишга бағишланган. Мақолада дислокация ва вакансияли дефектларни аниқлашда етарлича маълумот берувчи ва юқори аниқликка эга бўлган позитронлар аннигиляцияси методидан фойдаланилди.

Annotation. This article is devoted to study of vacancy defects by ittreiy $YBa_2Cu_3O_{7-x}$ of ceramic models which prepared by different method sin elevated temperature of super-conductivity. In this article is used the method of giving more information for defining dislocation and vacancy defects which has high definiteness of positron annihilation.

Целью работы было исследование характерных параметров аннигиляции позитронов в ВТСП-керамиках, изготовленных различными методами, а также определение влияния воздействия на структуру этих керамик сильноточного электронного пучка (СЭП). Кроме того, проводилось исследование изменения электронной плотности при сверх переходе.

Образцы $YBa_2Cu_3O_{7-x}$ синтезировались разными способами и были приготовлены в виде таблеток диаметром 14 мм и толщиной около 3 мм.

Исследовались 5 серий образцов: I серия прессовалась под давлением $6,2 \text{ Т/см}^2$ из сверх проводящего порошка ($T_c = 91\text{К}$) полученного в потоке кислорода методом само распространяющего высоко температурного синтеза (СВС) из шихты $Y_3O_3 - BaO_3 - Cu$. Вторая серия представляла собой такие же образцы, но условия измерения кривых УРАФ были другими - съемка проводилась при криостатировании ($300 + 77\text{К}$). Третья серия образцов готовилась по нитратной технологии ($T_c = 85\text{К}$), под давлением прессования 3Т/см^2 . Четвертая серия образцов представлялись себя прессовку из порошка куприта иттрия-бария (ТУ48-0531-375-87) при давлении прессования $6,2\text{Т/см}^2$. Пятая серия образцов была облучена СЭП со следующими параметрами: энергия 1,3 МэВ, плотность тока $j = 1.2\text{кА/см}^2$, длительность импульса $\tau = 50 \text{ нс}$. Облучение проводилось одиночными импульсами.

Форма кривых УРАФ исследованных образцов характерна для соединений с преобладанием ионной связи A_2B_6 , оксидов и щелочно галоидных кристаллов. В работе по методике / I / определены значения ионных радиусов r_{m1} и r_{m2} . Характеризующих расстояния от ядра атома до области максимального перекрытия квадрата амплитуд волновых функций электрона и позитрона, т.е. фактически "размеры" ионов, в электронных оболочках которых происходит процесс аннигиляции позитронов. В таблице приведены параметры кривых УРАФ, измеренные для указанных керамик. Все образцы описываются двумя гауссианами и имеют $r_{m1} = (0,84 + 0,91)\text{Å}$ и $r_{m2} = (1,13 + 1,19)\text{Å}$. Наложение магнитного поля в процессе

измерения кривых УРАФ приводит к незначительному изменению формы кривых УРАФ в мало угловой области. Разница в изменении возрастает при увеличении напряженности магнитного поля, что указывает на возможность, о чем свидетельствует изменение кривых УРАФ, а также параметров использованной временной методики (уменьшение интенсивности I_1 первой компоненты и изменение τ_2). Изменение I_2 при температурах выше T_c , по нашему мнению, связано со структурным фазовым переходом.

№	$\Gamma_{1/2}$ мрад	θ_{g1} мрад	h_{g1} отн.ед.	θ_{g2} мрад	h_{g2} отн.ед.	r_{m1} Å	r_{m2} Å	Примечание
1	11,1	7,42	5301,2	5,84	4316,7	0,911	1,15	Съемка при 77К
2	11,1	7,42	3242,4	5,92	3515,6	0,87	1,13	
3	11,1	7,98	3365,4	5,63	3379,5	0,84	1,19	
4	11,1	7,45	5935,7	5,83	3154,4	0,89	1,15	
5	10,55	7,66	3481,6	5,59	21,97,4	0,84	1,16	

По модели захвата Бранда с одним типом дефектов определена концентрация вакансий кислорода для образцов 1,3. Установлено различие этих концентраций примерно на порядок. Таким образом, показаны возможности позитронной диагностики в технологическом контроле синтеза ВТСП-керамик различными методами. Данные таблицы показывают, что при всех методиках синтеза образуются идентичные структуры (полуширина кривых УРАФ $\Gamma_{1/2} = const$). Увеличений характерных углов гауссиан θ_{g1} , θ_{g2} и соответствующее уменьшение их интенсивностей h_{g1} , h_{g2} при сверх переходе образца I можно объяснить упорядочением кислородных вакансий. Уменьшение $\Gamma_{1/2}$, h_{g1} и h_{g2} после облучения СЭП связано, видимо, с увеличением концентрации вакансионных дефектов.

1. Арутюнов Н.Ю., Гилерсон В.Б., Трацаков В.Ю. // Изв. АН УзССР. Сер. Физ.-мат. наук. -1988.-№2 –с. 68-70

2. Рахмонов И.Я., Махмудов Н.А., Эшқувватов Ш.Н. и др. Анализ результатов изготовления различными методами сверхпроводящей иттриевой керамика. Технические науки. Москва 2021. Выпуск 6(87) с. 35-38

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK METODLARNING AHAMIYATI

Tojiyeva Nargizaxon Elmurod qizi
Alisher Navoiy nomidagi TOSHDO'TAU 4-bosqich talabasi
mubinatojiyeva1@gmail.com

Annotation

In this article, the history of the origin of the method, the contributions of Central Asian thinkers and European scientists to the development and progress of the method. Written works on methodology, European experience in the development of the method, the advantages and disadvantages of the method in education, the use of methods in higher and secondary education. Modernity and modern methods of teaching in higher education. General concepts of technology were discussed.

Keywords

Method, Methodology, Technology, Methodological function, interactive methods, modeling, "Veer" method, Boomerang method, Scarabey method, interactive technologies, Training procedure, Advantages and disadvantages of using methods.

Аннотация

В этой статье рассказывается об истории происхождения метода, вкладе мыслителей Центральной Азии и европейских ученых в развитие и прогресс метода. Письменные работы по методологии, европейскому опыту разработки метода, достоинствам и недостаткам метода в образовании, применению методов в системе высшего и среднего образования. Современность и современные методы обучения в высшей школе. Обсуждались общие концепции технологии.

Ключевые слова

Метод, методология, технология, методологическая функция, интерактивные методы, моделирование, метод Веера, метод Бумеранга, метод Скарабея, интерактивные технологии, процедура обучения, преимущества и недостатки использования методов.

Kirish

Metod — so'zi yunoncha "*metodos*" — bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot, voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'lyo'riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli degan ma'nolarni anglatadi.

Metod o'z mazmuni jihatidan amaliy yoki nazariy shaklda bo'lishi mumkin. Metodlar haqidagi ta'limot fanda **metodologiya** deb ataladi. O'rta Osiyo olimlari Forobiy, Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino kabi buyuk siymolarimiz fan metodlarini rivojlantirganlar. Metodlarning inson hayoti va faoliyati uchun ahamiyati beqiyosdir.

Asosiy qisim

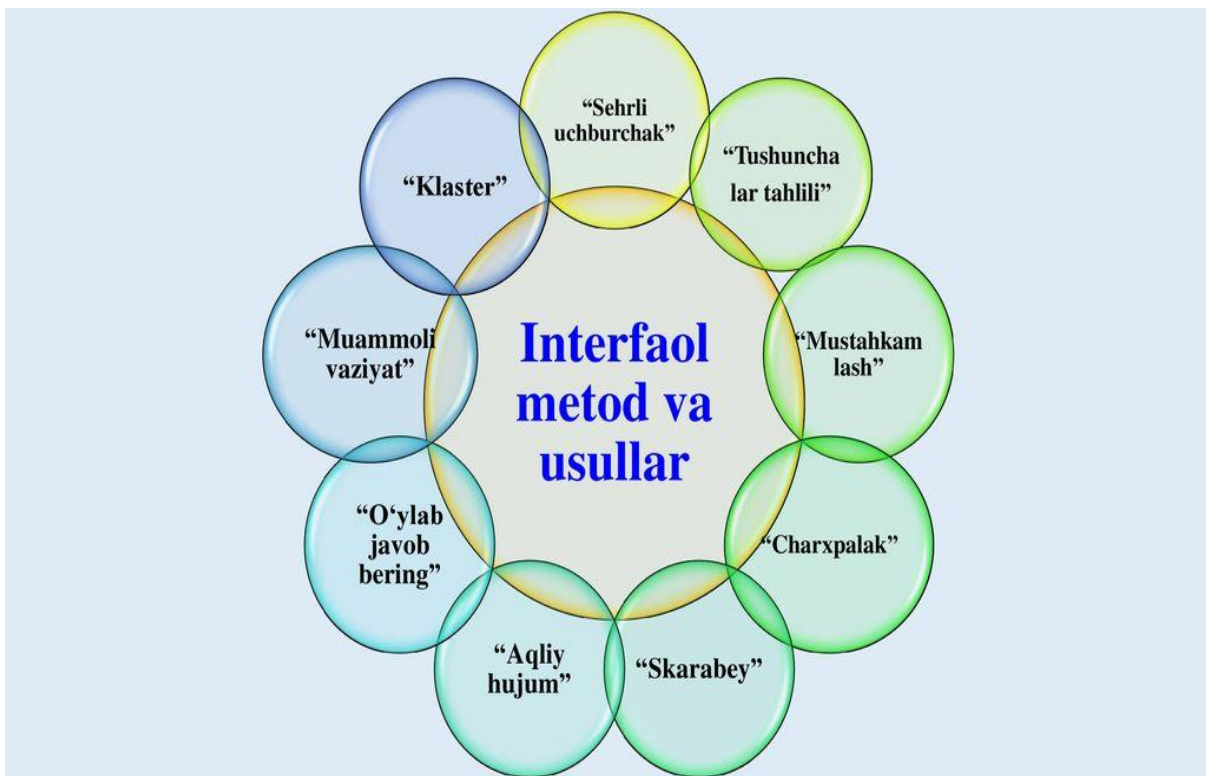
Metodning kelib chiqish tarixi kishilarning amaliy faoliyatiga borib taqaladi. Biror ishni bajarish metodini egallagan kishi shu ishni boshqalarga nisbatan oson, tez va mukammal bajara oladi. Metodni egallamagan inson esa bu ishni bajarish uchun ko'p vaqt va kuch sarflaydi.[1] Metod o'z mazmuni jihatidan amaliy yoki nazariy shaklda bo'lishi mumkin. Insonning amaliy faoliyatiga oid metodlar ham voqelikka xos bo'lgan qonuniyatlarni anglab yetish, bilib olishga borib taqaladi. [2]Metodlar haqidagi ta'limot fanda metodologiya deb ataladi. Inson dastlab atrofdagi narsa va hodisalarni kuzatish, ularni bir-biriga taqqoslash, o'xshatish, farq qilish asosida voqelik haqida bilimlarini to'plab borgan. Voqelik haqidagi fanlar rivojlanishi bilan fanlarda qo'llaniladigan yo'l-yo'riqlar, metodlar ham takomillashib borgan.[3] Fanning amaliy (empirik) va nazariy metodlari vujudga keldi. Fan metodlarining asosiy mazmunini amaliyotda sinalgan ilmiy nazariyalar tashkil etadi. Har qanday ilmiy nazariya mohiyati jihatidan metodik funksiyaga egadir. Metod o'z navbatida, yangi ilmiy nazariyalar va qonuniyatlarning ochilishiga vosita bo'ladi. Shu nuqtai nazardan metod va ilmiy nazariya bir-biridan funksiyasiga ko'ra farq qiluvchi ilmiy amal hisoblanadi.[4]

O'rta Osiyo olimlari Forobiy, Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino kabi buyuk siymolarimiz fan metodlarini rivojlantirganlar. Xorazmiy olimlarni uchga bo'lib, ularning bir qismi ilmiy kashfiyotlarni ochishda qullaniladigan yo'l-yo'riq va usullarni ishlab chiqib boshqa olimlarning ilmiy izlanishlarini osonlashtiradi, deb yozganida, aynan shu metodlarni ishlab chiquvchi olimlarni nazarda tutgan.

Yaqin davr Yevropa faylasuf olimlari ham metod taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shishdi. *F. Bekon, G. Galiley, R. Dekart, G. Leybnits* singari faylasuflar metodlar haqida maxsus asarlar ham yozishdi.

Hozirgi zamonda har qanday yo'nalishda ko'plab umumiy, xususiy va ilmiy metodlar qo'llaniladi. Ayniqsa, Ta'lim sohasida Texnologiyalar asri bo'lmish XXI asrda modellashtirish va kompyuterlashtirilgan metodlar keng miqyosda qo'llanilmoqda.

Zamon talablariga mos bo'lgan metodlarni qo'llash talabalarning e'tiborini jalb qila oladigan texnologiyalardan foydalanib darslarni tashkil etishga bo'lgan urinishlar bir qancha metodlarning ommalashishiga asos bo'lmoqda. *VEER (yelpig'ich)*, *Bumerang* va *Skarabey* metodlari jadal ommalashib borayotgan metodlardandir.

VEER (yelpig'ich) metodi - Bu texnologiya murakkab bo'lib, ko'p tarmoqli, mumkin qadar, muammo harakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir yo'la axborot beriladi. Ayni paytda, ularning har biri aloxida nuqtalardan muhokama etiladi. Masalan ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklarni, foyda va zararlari belgilanadi.

Bu interaktiv texnologiya tanqidiy, taxliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o'z g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda ixcham bayon etish, ximoya qilishga imkoniyat yaratadi. [5] "VEER" texnologiyasi umumiy mavzuning ayrim tarmoqlarini muhokama qiluvchi kichik guruxlarning, har bir qatnashuvchining, guruxning faol ishlashiga qaratilgan. "VEER" texnologiyasi mavzuni o'rganishning turli bosqichlarida qo'llanilishi mumkin:

-boshida : o'z bilimlarini erkin faollashtirish;

-mavzuni o'rganish jarayonida: uning asoslarini chuqur faxmlab va anglab etish;

-yakunlash bosqichidan olingan bilimlarni tartibga solish.

Asosiy tushunchalar quyidagilar:

Aspekt (nuqtai nazar) bilan predmet, xodisa, tushuncha tekshiriladi.

Afzallik – biror narsa bilan qiyoslagandagi ustunlik, imtiyoz.

Fazilat – ijobiy sifat.

Nuqson – nomukammallik, qoidalarga, mezonlarga, nomuvofiqlik.

Xulosa - muayyan bir fikrga, mantiqiy qoidalar bo'yicha dalildan natijaga kelish.

Talimdan tashqari "Yelpig'ich" texnologiyasi tarbiyaviy harakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi: [6]

-jamo, guruxlarda ishlash maxorati;

-muammolar, vazifalarni turli nuqtai nazardan muhokama qilish maxorati;

-murosali qarorlarni topa olish maxorati;

-o'z g'alar fikrini xurmat;

-xushmuomilalik;

- ishga ijobiy yondoshish;
- faollik;
- muammoga diqqatni jamlay olish maxorati.

O'qitishning samaradorligini oshirishda o'quv jarayonida "Blits-o'yin", "Bumerang metodi", "Skarabey metodi" kabilardan ham foydalanish mumkin. Masalan: "Agar men ... bo'lsam", "Men shunday qilgan bo'lardim" kabilar.

Bumerang» metodi - Metodning tavsifi. Ushbu metod o'quvchilarni dars jarayonida, darsdan tashqarida turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, o'rganilgan materialni yodida saqlab qolish, so'zlab berish, fikrini erkin holda bayon eta olish, qisqa vaqt ichida ko'p ma'lumotga ega bo'lish hamda dars mobaynida o'qituvchi tomonidan barcha o'qivchilarni baholay olishga qaratilgan.

Metodning maqsadi: o'quv jarayoni mobaynida tarqatilgan materiallarning o'quvchilar tomonidan yakka va guruh holatida o'zlashtirib olishlari hamda suhbat-munozara va turli savollar orqali tarqatma materiallardagi matnlar qay darajada o'zlashtirilganligini nazorat qilish va baholash jarayoni mobaynida har bir o'quvchi tomonidan o'z baholarini egallashiga imkoniyat yaratish.

Metodning qo'llanishi: amaliy mashg'ulotlar hamda suhbat-munozara shaklidagi darslarda yakka tartibda, kichik va jamoa shaklida foydalanilishi mumkin.

Mashg'ulotda foydalaniladigan vositalar: o'quvchi dars jarayonida mustaqil o'qishlari, o'rganishlari va o'zlashtirib olishlari uchun mo'ljallangan tarqatma materiallar (o'tilgan mavzu yoki yangi mavzu bo'yicha qisqa matnlar, suratlar, ma'lumotlar).

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi.[7]

Ushbu metod bir necha bosqichda o'tkaziladi:

- o'quvchilar kichik guruhlarga ajratiladi;
- o'quvchilar darsning maqsadi va tartibi bilan tanishtiriladi;
- o'quvchilarga mustaqil o'rganish uchun mavzu bo'yicha matnlar tarqatiladi;
- berilgan matnlar o'quvchilar tomonidan yakka tartibda mustaqil o'rganiladi;
- har bir guruh a'zolaridan yangiguruhtashkil etiladi;
- yangiguruh a'zolarining har bir guruh navbati bilan mustaqil o'rgangan matnlari bilan axborot almashadilar, ya'ni bir-birlariga so'zlab beradilar, matnni o'zlashtirib olishlariga erishadilar;
- berilgan ma'lumotlarning o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash uchun guruh ichida ichki nazorat o'tkaziladi, ya'ni guruh a'zolari bir-birlari bilan savol-javob qiladilar;
- yangi a'zolar dastlabki holatdagi guruhlarga qaytadilar;
- darsning qolgan jarayonida o'quvchilar bilimlarini baholash yoki to'plagan ballarini hisoblab borish uchun har bir guruhda "guruh hisobchisi" tayinlanadi.

O'quvchilar tomonidan barcha matnlar qay darajada o'zlashtirilganligini aniqlash maqsadida o'qituvchi (yoki opponent guruh) o'quvchilarga savollar bilan murojaat etadilar, og'zaki so'rov o'tkazadilar;[8]

- savollarga berilgan javoblar asosida guruhlar to'plagan umumiy ballari aniqlanadi;
- har bir guruh a'zosi tomonidan guruhdagi matn mazmunini hayotga bog'lagan holda bittadan savol tuziladi;
- guruhlar tomonidan tayyorlangan savollar orqali savol-javob tashkil etiladi («guruh hisobchilari» berilgan javoblar bo'yicha ballarni hisoblab boradilar);
- guruh a'zolari tomonidan to'plagan umumiy ballar yig'indisi aniqlanadi;
- guruhlar to'plagan umumiy ballar guruh a'zolari o'rtasida teng taqsimlanadi.
- darsni yakunlash, uyga vazifa berish

«Skarabey» metodi - «Skarabey» interaktiv texnologiya bo'lib, u o'quvchilarda fikriy bog'liqlik, mantiq, xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi, qandaydir muammoni hal qilishda o'z fikrini ochiq va erkin ifodalash mahoratini shakllantiradi. Mazkur texnologiya o'quvchilarga mustaqil ravishda bilimning sifati va saviyasini xolis baholash, o'rganilayotgan mavzu haqidagi tushuncha va tasavvurlarni aniqlash imkonini beradi. U, ayni paytda, turli g'oyalarni ifodalash hamda ular orasidagi bog'liqliklarni aniqlashga imkon yaratadi.[9]

«Skarabey» texnologiyasi har tomonlama bo'lib, undan o'quv materialining turli bosqichlarini o'rganishda foydalaniladi:

-boshida o'quv faoliyatini rag'batlantirish sifatida («Aqliy hujum»)

-mavzuni o'rganish jarayonida uning mohiyati, tuzilishi va mazmunini belgilash; ular orasidagi asosiy qismlar, tushunchalar, aloqalar xarakterini aniqlash; mavzuni yanada chuqurroq o'rganish, yangi jihatlarini ko'rsatish;

-oxirida olingan bilimlarni mustahkamlash va yakunlash maqsadida.

«Skarabey» texnologiyasi o'quvchilar tomonidan oson qabul qilinadi, chunki u faoliyatning fikrlash, bilish xususiyatlari inobatga olingan holda ishlab chiqilgan. U o'quvchilar tajribasidan foydalanishni ko'zda tutadi, reflektiv kuzatishlarni amalga oshiradi, faol ijodiy izlash va fikriy tajriba o'tkazish imkoniyatlariga ega. [10]

Mazkur texnologiyaning ayrim afzalliklari sifatida idrok qilishni yengillashtiruvchi chizma shakllardan foydalanishni ko'rsatish mumkin.

«Skarabey» alohida ishlarda, kichik guruhlarda hamda o'quv jamoalarida qo'llanishi mumkin.

Ta'limdan tashqari mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi:

o'zgalar fikriga hurmat;

jamo bilan ishlash mahorati;

faollik;

xushmuomalalik;

ishga ijodiy yondashish;

imkoniyatlarini ko'rsatish ehtiyoji;

o'z qobiliyati va imkoniyatlarini tekshirishga yordam beradi;

«men»ligini ifodalashga imkon beradi;[11]

o'z faoliyati natijalariga mas'ullik va qiziqish uyg'otadi.

Asosiy tushunchalari quyidagilar:

Assotsiatsiya mantiqiy bog'liqlik bo'lib, sezgilar, tasavvurlar, idrok qilish, g'oyalar va boshqalar orasida hosil qilinuvchi mantiqiy aloqadir. Zanjirlash (muayyan tartib) ahamiyati, muhimligi, mazmuni darajasiga qarab tartiblash.

Xulosa

Pedagogik metodlarning o'z o'rnida ya'ni o'quvchilarning, talabalarning yohud kursantlarning yoshiga, yo'nalishiga va harbiy bo'linmalariga asoslangan holda qo'llanilishi ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Ta'limda metodlarning qo'llanilmasligi yoki noo'rin qo'llanilishi oqibatida o'quvchining ushbu fandan zerikishi, qiziqishlari pasayishiga olib kelishi mumkin. Aksincha ta'limda metodlar muvaffaqiyatli qo'llanilganda o'quvchida fanga qiziqish uyg'otib, kelajakda aynan shu fan orqali yutuqlarga erishishiga ishonch uyg'otadi, tez va oson shu mavzularni o'zlashtirib oladi hamda metodlar orqali ta'limga o'qishga kitobga muhabbat bilan bog'lana oladi. Hozirgi axborot texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan davrda katta hajmli ma'lumotlarni qabul qilish o'quvchida birmuncha qiyinchiliklar tug'diradi. Shu boisdan o'qituvchi dars jarayonini qiziqarli o'yin, savol javob va turli tarzda interfaol metodlar orqali shakllantirishi o'quvchining ma'lumotlarni tez va oson tushunishini ta'minlaydi. Muxtasar qilib aytganda metod har bir soha vakilining mashaqqatini ozaytirib faoliyatini yengillashtiruvchi bir usuldir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. DTS va o'quv dasturi 6 maxsus son. T.1999
2. Tolipov U. Pedagogik texnologiyalar T. 2005
3. Eshmuratov M. Innovatsion texnologiyalar. T.2011 16. Abdulkarimov H., O. Suvonov. Umumiy pedagogika: texnologiya va amaliyot. – T.: o'quv-metodik qo'llanma. 2012
4. Bo'ronova Sh. Ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish. Uzluksiz ta'lim. 2004. №3, 23-28 b.
5. Ergashev R., Boltaboyeva A. Boshlang'ich sinflarda ta'limning interfaol usullari / Boshlang'ich ta'lim mazmunini optimallashtirishning ilmiy-amaliy muammolari mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami. Qarshi, 2014.
6. Holiqov E. Interfaol usullar / Ma'rifat, 2004. 17-son.
7. Husanboeva Q. O'qitishning zamonaviy metodlari va adabiy ta'lim. Til va adabiyot ta'limi. 2003. 2-son. – 19-23 b.
8. Mamatqulova R. Interfaol usul: bahs-munozara. Xalq ta'limi. 2004. 1-son. - 26-39 b.
9. Mavlonova R., Vohidova N., Rahmonqulova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. - T.: "Fan va texnologiya", 2010. 195-199, 272-276-betlar
10. Tolipov O'Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - T.: "Fan", 2006.
11. Yunusova Sh. Interfaol usullardan foydalanish. Boshlang'ich ta'lim. 2004.

Internet materiallari:

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. WWW.adpima.com
4. WWW.iet.mesi.ru
5. WWW.sciontologu.org.ru
6. www.bilim.uz
7. www.gov.uz
8. <http://books.google.co.uz/books/S.K.Mangal>

ХАРБИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Холиқов Ихтиёр Розикович,

Аманов Фуломжон Маҳмудович,

Бухоро давлат университети ҳарбий таълим факультети ўқитувчилари

Аннотация. Мазкур мақолада мамлакатимизда мавжуд ҳарбий таълим муассасаларида кадрлар тайёрлаш тизимининг ҳозирги ҳолати. Тизимда учраб турадиган камчиликлар ҳамда тизимни такомиллаштириш бўйича таклифлар ҳақида сўз юритилади.

Аннотация. В данной статье рассматривается система подготовки кадров в военных учебных заведениях нашей страны. Имеющиеся недостатки а также предложения по совершенствованию системы подготовки военных кадров.

Annotation. This article examines the system of personal training in the military educational institutions of our country. The existing shortcomings as well as proposals for improving the system of training military personal.

Калит сўзлар: ҳарбий кадрлар, тизим, вазият, жараён, таъминот, савия, профессор-ўқитувчи, хавф-хатар, таҳдид.

Ключевые слова: военные кадры, система, обстановка, процесс, обеспечение, уровень, профессор-преподаватель, опасность, угроза.

Keywords: military personal, system, situation, process, support, level, professor-teacher, danger, threat.

Миллий армиямизнинг куч-қудрати, азму шижоатли ва ҳар ишда етук салоҳиятли ҳарбий хизматчиларимизнинг, бағрикенг ва олижаноб халқимизнинг бирлиги ва ҳамжиҳатлигидадир. Бу ҳақиқатни бугунги кунда ҳар қачонгидан ҳам чуқур ҳис этмоқдамиз.

Ўзбекистон Республикаси Президенти
Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондони
Ш.Мирзиёев

Янги минг йиллик, нанотехнологиялар, ақлли интеллект каби тушунчалар билан бирга қуролли тўқнашув ва можароларнинг гибрид турларини ҳам олиб келди. ХХI-асрга келиб мафкуравий полигонлар, ядро полигонларидан қудратли эканлигини яна бир бор гувоҳи бўлаяпмиз. Жаҳонда мафкуравий курашлар кескин тус олиб, ахборот маконида турли хавф-хатар ва таҳдидлар тобора ортиб бораётган ҳозирги шароитда, барчамиз доимий огоҳ ва сезгир, фаол фуқаролик позициясига эга бўлишимиз керак. Бугун дунёнинг олис ва яқин минтақаларида мураккаб можаро ва тўқнашувлар давом этаётган бир пайтда мамлакатимиз тинчлиги ва хавфсизлигини таъминлаш долзарб вазифалар сирасига айланиб бормоқда.

Қўшни қардош давлат, Афғонистонда содир бўлаётган мураккаб ва таҳликали жараёнлар, барчамизни огоҳликка даъват этади. Фаровон турмуш тарзи, миллат равнақи, халқнинг осойишталиги унинг мудофаа салоҳияти билан бевосита боғлиқдир. Мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар, шу жумладан мамлакат мудофаа қудрати билан ҳам ҳамоҳангдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондони Ш.Мирзиёев, Қуролли Кучларимиз ташкил этилганининг 29 йиллиги ва Ватан ҳимоячилари куни муносабати билан байрам табригида хусусан шундай дейди: “Мудофаа қобилиятимизни мустаҳкамлаш, қўшинларни замонавий қурол-яроғ ва техникалар билан таъминлаш, бўлинмаларни бошқаришда ахборот технологияларини кенг қўллаш, жанговар тайёргарлик ва касбий маҳоратни ошириш – бундан кейин ҳам устувор вазифаларимиз бўлиб қолади”.

Қисқа вақт ичида, Қуролли Кучларимиз тизимида кенг қўламли ишлар амалга оширилди:

-ҳарбий қурилиш соҳасини тубдан ислоҳ қилиш бўйича энг муҳим ва устувор йўналишларни белгилаб олинди;

-янги Мудофаа доктринаси қабул қилинди;

-ҳарбий тузилмаларнинг таркиби ва вазифалари чуқур қайта кўриб чиқилди;

-қўшинларни бошқариш тизими такомиллаштирилди;

-армиямизни замонавий қурол-яроғ ва техника воситалари билан таъминлаш бўйича ишлар амалга оширилди;

-Қуролли Кучлар академияси замонавий кўринишда янгидан барпо этилди;

Миллий армиямиз ҳар қандай таҳдид ва хавф-хатарга қарши муносиб зарба бера оладиган, эл-юрт таянчи ва суюнчига, ёшлар ва ҳарбий хизматчиларни ватанпарварлик ва садоқат руҳида тарбиялашнинг муҳим институтига айланди.

Ҳарбий кадрларни тайёрлаш тизимида ҳукумат даражасида олоҳида эътибор берилиши, армиямиз сафларини юқори салоҳиятга эга кадрлар билан таъминлашни кафолатлайди.

Ҳарбий таълим муассасаларида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, Қуролли Кучларни таркибини ўз касбини севадиган, профессионаллик даражасига эга,

ватанпарварлик руҳида тарбия топган, ҳар қандай вазиятда Ватан учун жонини фидо қилишга тайёр ватан ҳимоячисини тайёрлаш назарда тутилади.

Бўлғуси офицерларни тайёрлашда қўйилган хато ва камчиликлар, ўз навбатида қисм ва бўлинмалардаги сержант ҳамда оддий аскарлар жанговар шайлигига, уларни жанговар вазиларни бажаришларига салбий таъсирини кўрсатади.

Юқоридаги муаммоларни бартараф этиш эса, ҳарбий билим юртида фаолият олиб боровчи профессор-ўқитувчилар ҳамда бошқарув органларининг профессионаллик даражасини ошириш орқали амалга ошириш мумкин.

Охирги йилларда бу борада бир қатор амалий ишлар амалга оширилди. Жумладан, ҳарбий олий таълим муассасаларининг ўқув моддий базаси янги замонавий воситалар билан таъминланди, ўқув лаборатория хоналари керакли ўқув жиҳозлар билан жиҳозланди.

Курсантлар амалий кўникмаларни нафақат тренажёрларда балки янги замонавий қурол – аслаҳа ва техника намуналарида олишга киришдилар. Бу ўз навбатида Қуролли Кучларимиз таркибига замонавий билимларга эга кадрлар етиштириш салоҳиятига ижобий таъсир этиб келмоқда.

Энг муҳими, ҳарбий билим юртларидан юқори методик ва жисмоний ҳамда саф тайёргарлигига, бўйсунувчиларни ўқитишнинг турли техникаси ва услубларига эга бўлган профессионал-офицер битирувчиларнинг чиқишидир.

Миллий армиямизнинг тузилиши, мамлакатимиз мустақилликка эришиши билан шакллана борди. Армиянинг ривожланиши, мамлакат иқтисодиёти билан бевосита боғлиқ жараён ҳисобланади. Иқтисодиётимиз учун ўтиш даври ҳисобланган 90-йиллар армиямизга ҳам бевосита таъсирини кўрсатди. Миллий армиямиз шаклланиш йилларида миллий кадрларга бўлган эҳтиёжни юзага келтирди. Ҳарбий таълим муассасаларимиз миллий армиямиз учун кадрлар етиштириб беришни бошлади. Олий ҳарбий таълим муассасаларида кадрлар тайёрлаш тизимида бир қанча ишлар олиб борилишига қарамасдан, бугунги кунда ҳали ҳам ечимини кутаётган вазифалар бу борада мавжуд.

Ҳарбий таълим муассасаларида кадрларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш бўйича қуйидагиларни тақлиф қилиш мумкин:

Олий ҳарбий таълим муассасаларида бўлажак офицерларни тайёрлаш, ўқув жараёнларини ҳозирги кунда дунёнинг турли нуқталарида содир этилаётган қуролли тўқнашувлар ҳамда информацион мафкуравий таҳдидлар талабларини ҳисобга олган ҳолда ташкил қилинишини;

Профессор-ўқитувчилар томонидан курсантларни ўқитишда замон талабига мос содда ўқитиш методларининг қўлланиши;

Таълим тизимида замонавий информацион технологияларни қўлланиши;

Профессор-ўқитувчилар таркибини шакллантиришда шаблон метод (юқори қўмондонлик буйруғига асосан) орқали эмас, балки, педагогик маҳорати мавжудлиги, ўқитувчига қўйиладиган талаблар асосида, ўқитувчиликка талабгорларни бевосита танлов йўли орқали танлаб олиш ўқув жараёни самарадорлигини оширади;

Ўқув жараёни учун моддий таъминотни (ёқилғи-мойлаш материаллари ва бошқалар) тўла тўқис амалга ошириш орқали;

Курсантларнинг ҳарбий қисмларда амалиёт (стажировка) ўташ жараёнига алоҳида эътибор қаратилиши. Юзаки, шунчаки курсантларга тавсиянома ёзишлардан воз кечиб, курсантларда аниқланган камчиликлар ҳаққоний равишда билим юрти қўмондонлигига тақдим этилиши. Аксарият ҳолларда амалиёт раҳбарлари ҳамда ҳарбий қисмлардан тайинланган амалиёт ўташ учун жавобгарлар, амалиёт ўтаётган курсантларнинг хато ва камчиликлари ҳамда қайси йўналиш бўйича билим савияларининг саёзлигини кўрсатмасликка ҳаракат қилишлари оқибатида билим юртига юбориладиган тавсиялар шаблон тарзда тузилади. Бу ўз навбатида бўлажак офицер кадрларни тайёрлаш тизимига ҳеч қандай фойда бермайди;

Дастурларга замон талаблари асосида билим юрти профессор-ўқитувчилари томонидан ўзгартириш киритилиши ҳамда босқичма-босқич тайёрлаш тизимига амал қилиш;

Билим юрти профессор-ўқитувчиларига ҳар бир машғулотга тайёргарлик кўриш учун кенг имкониятлар яратиб бериш (барча кафедраларни интернет тармоғига уланиш, интернетдан фойдаланиш жараёнини соддалаштириш);

Билим юртида кўп йиллик педагогик стажга эга профессор-ўқитувчиларни ҳарбий хизматни давом эттириш учун қисм ва бўлинмаларга тавсия этиш, билим юрти бошлиғи билан келишилган ҳолда амалга оширилиши, тажрибали педагог ходимларни билим юртида олиб қолиш имконини беради.

Аксарият ҳолларда профессор-ўқитувчилар таркиби қисм ва бўлинмаларга ротация тарзида хизматни ўташ учун кетиб қолишлари натижасида ўқув жараёни самарадорлиги пасаяди;

Билим юрти профессор-ўқитувчиларининг илмий салоҳиятини оширишга алоҳида эътибор бериш ва илмий салоҳиятни кенг тарғиб қилиш, ҳар томонлама рағбатлантириш;

Ҳарбий билим юртига нисбатан шаблон тарзида қарашлардан воз кечиш. Билим юрти-билим даргоҳи, ёш авлодга билим берадиган маскан сифатида қараш ғоясини илгари суриш. Профессор-ўқитувчиларни мажбуриятларидан ташқари вазифаларга жалб қилиш ҳолатларини кескин қисқартириш;

Ривожланган давлатлар ҳарбий билим юртлари тажрибаларини ўрганиб бориш ва улар билан кенг ҳамкорликни амалга ошириш;

Профессор-ўқитувчилар таркибини, тегишли ҳарбий билим юртларига тажриба алмашиш ҳамда ўрганиш мақсадида қисқа муддатли чет эл командировкаларига юборишни йўлга қўйиш;

Машғулотлар жараёнида курсантларга нисбатан бошлиқ-бўйсунувчи принципида эмас билим олувчи ёш шогирд сифатида қаралиши, уларни ўз фикрларини мустақил равишда баён этишлари, курсантларни билим олишларига мотивация яратиш;

Жисмония тарбия ва спорт кафедралари базасида, жанг турлари тўғарақларини кенг жорий қилиб, спорт усталарини жалб қилиш;

Гуманитар, табиий, ижтимоий-иқтисодий фанларга билим юртига яқин жойлашган олий таълим муассасаларидан тажрибали профессор-ўқитувчиларни маҳорат дарслари, кўргазмали дарсларга жалб қилишни кенг йўлга қўйиш;

Билим юрти профессор-ўқитувчилари ҳамда курсантларни жалб қилган ҳолда, янги, ҳозирги замон талабларига мос ўқув қўлланма ва дарсликлар яратишни кенг йўлга қўйиш;

Ҳарбий билим юрти битирувчиларига қўйиладиган кваллификацион талабларни қайта кўриб чиқиш;

Билим юрти битирувчиларини ҳарбий қисм ва бўлинмаларда хизмат фаолиятларини олиб боришларини доимий мониторингини олиб бориш. Билим юртида олинган билимлар амалда қандай натижалар бераётганини доимий таҳлил қилиб бориб, ўқув жараёнига қандай ўзгартириш киритиш мумкинлигини аниқлаш;

Билим юртида нафақат мавжуд қурол аслаҳа ва жанговар техникаларни ўргатиш балки, истикболдаги техникалар ҳақида доимий равишда маълумот бериб бориш;

Республикамиз олий ҳарбий билим юртлари билан ҳамкорликни кенг йўлга қўйиш;

Профессор-ўқитувчилар таркибига битирувчиларнинг билим даражалари бўйича аниқ талабларни қўйиш;

Олий ҳарбий билим юртига абитуриентларни танлашга алоҳида эътибор қаратиш, юқори мотивацияли абитуриентларни танлашни кенг йўлга қўйиш;

Курсантларни мустақил билим олишларига ҳар томонлама йўл очиб бериб уларни мустақил изланишга қизиқтириш;

Курсантларда компетентлик қобилиятларини шакллантириш;
Курсантлар билим, савия, маҳоратларини оширишда интерактив методларни кенг қўллаш;

Фанларни ўзлаштиришда когнитив мустақилликни ошириш;

Курсантларда янги билим олишга интилиш талабларини шакллантириш;

Машғулотлар жараёнида курсантларга воқеа ҳодиса ва жараёнларни тўғри таҳлил қилишни ўргатиш;

Курсантларнинг сиёсий жараёнларга, мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг камровли ислохотларга қизиқишларини ошириб бориш;

Мафкуравий таҳдидлар ҳақида кенг қамровли тушунчалар бериб бориш;

Хатога йўл қўйган курсантни фақат жазолаш орқали тўғри йўлга солиш мумкин деган доғмадан воз кечиб, ўргатиш ва тарбия беришни кенг йўлга қўйиш.

Кадрлар тайёрлашни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий ҳарбий билим юртларида кадрлар тайёрлашнинг янги тизимини жорий қилиш, малакали кадрлар тайёрлашни амалга ошириш учун пойдевор ҳисобланади.

Хулоса

Ватан ҳимоячиси деган шарафли касб эгасини тайёрлар эканмиз, ёш авлодга ватанпарварлик, ростгўйлик, қасамёдига содиқ қолиш каби фазилатларни шакллантириб сингдиришимиз даркор бўлади. Зеро Ватан ҳимояси-мукаддас бурчдир. Бўлажак ватан ҳимоячиларининг таълим-тарбиясига эътибор, ватан ҳимоясига мустаҳкам пойдевор қўйилиши демакдир. Таълимга масъул ҳар бир шахс, ёш авлодга таълим-тарбия бериш жараёнида, ҳар томонлама етук, кенг қамровли билимга эга, ўзгарувчан шароитларда нострандарт қарорлар қабул қила оладиган, бириктирилган бўлинмаларни моҳирона бошқара оладиган бўлажак ватан ҳимоячиларига таълим-тарбия бераётганини чуқур ҳис қилиши лозим.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Қуролли Кучлар Олий Бош қўмондони Ш.М.Мирзиёевнинг 14-январь Ватан ҳимоячилари куни муносабати билан табриги.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий ва ўрта махсус таълим соҳасида бошқарувни ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 2019 йил 11 июлдаги ПФ-5763-сонли фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги 2019-йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли фармони.

ТАЛАБАЛАРДА САНОГЕН ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ РЕФЛЕКСИВ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Исмаилов Муродулла Кахрамонович

Ўзбекистон Республикаси, Термиз давлат университети тадқиқотчиси

murodullaismailov89@mail.ru

Кириш. Замонавий жамият ҳаёти ўзининг динамиклиги, ўзгаришларнинг интенсивлиги, беқарорлиги ҳамда кескинлиги билан алоҳида хусусият касб этиб бормоқда. Мазкур ҳолат замонавий таълим-тарбия жараёнига нисбатан янгича ёндашув заруриятини ва унинг мазмунини ҳам тавсифлаб бермоқда. Бу эса, замонавий таълим жараёни самарадорлигини оширишда, баркамол шахсни тарбиялашда барча учун ўз ҳатти-ҳаракатлари, қизиқишлари, имкониятлари, фикрлаш одатларидан хабардор бўлиш ва уларни назорат қилиш ҳамда бошқариш имкониятини берадиган, ижобий, ижтимоий стереотиплардан ҳоли, соғломлаштирувчи (саноген фикрлаш, Ю.М.Орловнинг таъкидлашича) [1, 8 б.] фикрлаш шаклини ривожлантиришни талаб қилмоқда. Агар шахсда саноген (соғлом) фикрлаш кўникмалари ривожлантирилса бу инсоннинг ақлий, жисмоний, психологик ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан

саломатлигини таъминлайди ва ундаги ижодий салоҳиятни рўёбга чиқаришга имконият яратади.

Асосий қисм. Тадқиқот муаммосини назарий ва амалий ўрганиш олий таълим муассасалари талабаларининг саноген тафаккурини ривожлантиришда рефлексив билим ва кўникмалар мазкур жараёнда етакчи омиллардан эканлигини кўрсатди [2]. Бу эса, энг аввало, уни илмий жиҳатдан ҳар томонлама чуқур ўрганишни ва таҳлил қилишни тақозо этади.

Рефлексия – (лотинча “рефлихио” – ортга қайтиш) бу инсон онги актлари турларидан бири, яъни онг ҳаракати бўлиб, субъектнинг ўз (ички) психик туйғу ва ҳолатларини билиш жараёни сифатида қаралади.

Инсоннинг ижодий муаммоларни ҳал этишда рўй берадиган фикрлашидаги рефлексияни ўрганиб, олимлар уни фикрловчи субъектнинг ўз - ўзини бошқариш усули (Ю.Н.Кулюткин, С.Ю.Степанов) [3,4], ижодий фикрлаш омили (И.Н.Семёнов) [5], назарий жиҳатдан фикрлашнинг юқори кўрсаткичи (Ковалева Н.Б., Кашлев С.С.) [6,7] сифатида таъриф бериб баҳолайдилар.

Рефлексив таълим технологиялари педагогик технологиянинг алоҳида тури сифатида, маълум бир педагогик вазифани бажариш учун хизмат қилади. Бизнинг тадқиқот ишимизда, рефлексив технологиялар бўлажак ўқитувчиларда саноген тафаккурни ривожлантиришга йўналтирилган. Бунда қуйидаги қатор рефлексив технологиялардан фойдаланишимиз мумкин.

“ҲАММАСИ ЎЗ ҚЎЛИМДА” рефлексив техника машқи.

Мақсад: иштирокчиларда шахсий ва ўз-ўзини бошқаришга доир рефлексив кўникмаларни шакллантириш.

Машқни бажариш тартиби. Доскага палма тасвири туширилган плакат ёпиштирилади. Тасвирда дарахтнинг бешта барги бўлиб, у инсон бармоқларига ўхшатиб чизилади. Ҳар бир бармоқ қуйидагича номланади:

бош бармоқ – “Мен ҳали ҳам шу мавзуда ишлашни хоҳлардим”;

кўрсаткич бармоқ – “Менга аниқ кўрсатмалар берилган”;

учинчи, ўрта бармоқ – “Менга умуман ёқмайди”;

тўртинчи, номсиз бармоқ – “Психологик муҳит – мен ўзимни қандай ҳис қиляпман”;

бешинчи, кичик бармоқ – “Мен бирор ишни қилишим учун булар менга етарли эмас. Нималар тўсқинлик қилиши мумкин”.

Иштирокчилар ҳар бир бармоқдан қоғоз варақларини олади ва ушбу саволларга жавобларини ёзиб қути ичига солишади. Кейин варақлар тартиб рақам бўйича ҳар бир бармоққа жойлаштирилади ва барча иштирокчиларга бир-бирларининг жавоблари билан танишиш учун вақт берилади. Танишиб бўлгач барча иштирокчилар ўз фикр-мулоҳазаларини билдириши мумкин. Сўнгра, иш натижалари муҳокама қилиниб, умумий хулосалар ишлаб чиқилади. Умумий хулосаларни шакллантиришда иштирокчиларнинг фаол иштирокини таъминлаш мақсадга мувофиқ.

“ЎЗARO НАЗОРАТ” рефлексив техника машқи.

Машқнинг мақсади: Билимларни синаш, шахслараро алоқаларни ривожлантириш, жавобларни аниқлаштириш, иштирокчиларнинг шахсий “Мен” образини шакллантириш.

Машқни бажаришга қўйиладиган талаблар: иштирок этувчиларнинг мақбул сони – 20-25 нафар.

Машқни бажариш тартиби. Дастлаб қуйидагича кўрсатма берилади: берилган савол ва топшириқларга томонлар ижобий жавоб беришга ҳаракат қилиши лозим. Ҳозир барча иштирокчилар икки гуруҳга бўлинади, яъни биринчиси “Савол берувчи - ўқитувчилар” гуруҳи, иккинчиси “Жавоб берувчи - талабалар гуруҳи”. Бунда биринчи гуруҳ иккинчи гуруҳга ўзлари учун қизиқ бўлган саволларни тузиб чиқишади ва уларни иккинчи гуруҳга беришади. Саволлар мазмуни турли хил мавзуларда бўлиши мумкин.

Сўнгра жавоб эшитилади. Саволларга берилаётган жавобларни баҳолаш мезонлари қуйидагича: тўлиқ, тўлиқ эмас, тўғри, тўғри эмас, жавоблар аниқ ёки аниқ эмас, жавобларда қўпол ёки ёмон сўзлар мавжуд. Берилган жавоблар баҳоланиб бўлингандан сўнг иштирокчилардан ўз ўринларини алмаштириш сўралади. Машқ шу тариқа давом эттирилади.

Баҳолаш жараёнида иштирокчиларнинг шахсига эмас, балки улар томонидан берилган жавоблар мазмуни баҳоланиши ҳамда дўстлар доирасини кенгайтиришга асосий эътиборни қаратиш лозим.

“АГАР, МЕН ШУНДАЙ БЎЛСАМ,” машқи.

Мақсад: жамоа аъзоларида коммуникатив рефлексияга оид кўникмаларни шакллантириш. улар ўртасида мулоқот ўрнатиш, ўз-ўзини аниқлаштириш орқали ўзаро бир-бирига педагогик таъсир этишни амалга ошириш. Мазкур машқни бажаришда иштирокчиларнинг оптимал сони 25-30 нафар бўлиши мақсадга мувофиқ.

Машқни амалга ошириш тартиби. Иштирокчиларга ўзларини турли хил хулқатвор эгаси (меҳрибон, жаҳлдор, сергап, мулоқотчан, ўзига ишонмайдиган, омадли, омадсиз ва бошқ.) ҳамда ҳар қандай жиҳоз ёки шахс номи билан таништириши ва “Агар шундай бўлганимда” ибораси билан бошлаб ўз фикрларини билдириши тавсия этилади. Бунда ҳар бир иштирокчи ижодий ёндашган ҳолда жавоб бериши, бошқалар эса унинг ўзини тутиши ва айтаётган гапларини эшитиб кузатиб бориши лозим. Машғулот сўнгида натижалар муҳокама қилинади.

“МУҲОКАМАНИ ДАВОМ ЭТТИРИНГ” машқи.

Мақсад: ўтказилган машғулот давомида иштирокчиларнинг ўзаро бир-бирига педагогик таъсир этиш самарадорлигини аниқлаш, гуруҳда ижобий психологик муҳитни яратиш.

Машғулотни ташкил этиш тартиби. Ўқитувчи иштирокчиларда машғулотда ўрганилган мавзу ҳақида муайян билимларнинг ҳосил бўлганлигини аниқлаш мақсадида мавзуга тегишли қатор иборалар ҳамда муаммоли топшириқларга жавоб беришни таклиф этади. Масалан, рефлексия, саноген рефлексия ҳақидаги матн билан танишиб бўлгандан сўнг, иштирокчилардан қуйидаги тушунча ва саволларга жавоб беришини сўраш мумкин:

Рефлексия – бу

Саноген рефлексия – бу

Шахсий рефлексия, педагогик рефлексия – бу

Педагогик фаолиятда рефлексив кўникмаларнинг аҳамиятини қандай баҳолайсиз?

Бўлажак ўқитувчи сифатида талабалар ўзларида қайси рефлексия турларини ривожлантириши зарур?

Мавзу билан танишиш жараёнида қайси жиҳатлар сизга маъқул бўлди?

Иштирокчиларнинг жавоблари эшитилгандан сўнг, фаолият натижаларини баҳолаш учун қуйидаги вазифалар бажарилади:

Машғулот давомида мен қуйидагиларга эга бўлдим:

Бу мавзу мени ўйлашга мажбур қилди. Чунки,

Менинг фикримча, педагогик фаолият билан боғлиқ муаммоларнинг асосий сабаблари шундаки,

Машғулот давомида бир қанча жиҳатларни ўзлаштириш мен учун қийин кечди. Масалан, ва бошқалар.

Ўқитувчи тугалланмаган иборани ёки топшириқни айтади ва уни бажаришни таклиф қилган иштирокчига ишора қилади. Ўқитувчи бир хил топшириқ билан 2-3 иштирокчига ҳам мурожаат қилиши мумкин. Ҳар бир иштирокчи камида битта иборани тўлдириши мақсадга мувофиқдир. Ўқитувчи саволлар мазмунини мавзуга мос ҳолда ўзгартириши мумкин.

“РЕФЛЕКСИВ ДОИРА” машқи

Педагогик ўзаро таъсирнинг самарали бўлиши учун барча иштирокчилар айлана шаклида ўтиришади.

Ўқитувчи рефлексив ҳаракатлар алгоритмини белгилайди:

- машғулот бошида ва сўнгида ҳиссий-эмоционал ҳолатингиз ҳақида гапириб беринг;

- қандай янги маълумотлар ўргандингиз, қайси жиҳатларни тўлиқ ўзлаштира олмадингиз;

- бунинг сабабларини қандай изоҳлайсиз;

- машғулотдаги иштирокингизни қандай баҳолайсиз;

- машғулотда иштирок этиш давомида сизга қайси позиция қулай, позициялардан бирини танланг ва сабабини тушунтиринг: фаоллик кўрсатувчи, пассив, ҳамкорликда ишлаш, яқка тартибда ишлаш, ёрдам берувчи, ёрдам олувчи ва бошқалар.

Шундан сўнг, барча иштирокчилар белгиланган рефлексив ҳаракатлар алгоритмига мувофиқ ўз фикрларини билдиради. Барча бир-бирини эшитади. Хулосалар шакллантирилади. Машғулот сўнгида ўқитувчи ҳам ўз қикрларини балдириб, машғулотни яқунлайди.

“РЕФЛЕКСИВ НИШОН” машқи

Доскага нишоннинг расми чизилган қоғоз илиб қўйилади. Нишон тўртта секторга бўлинади (балки ундан кўпроқ бўлиши ҳам мумкин).

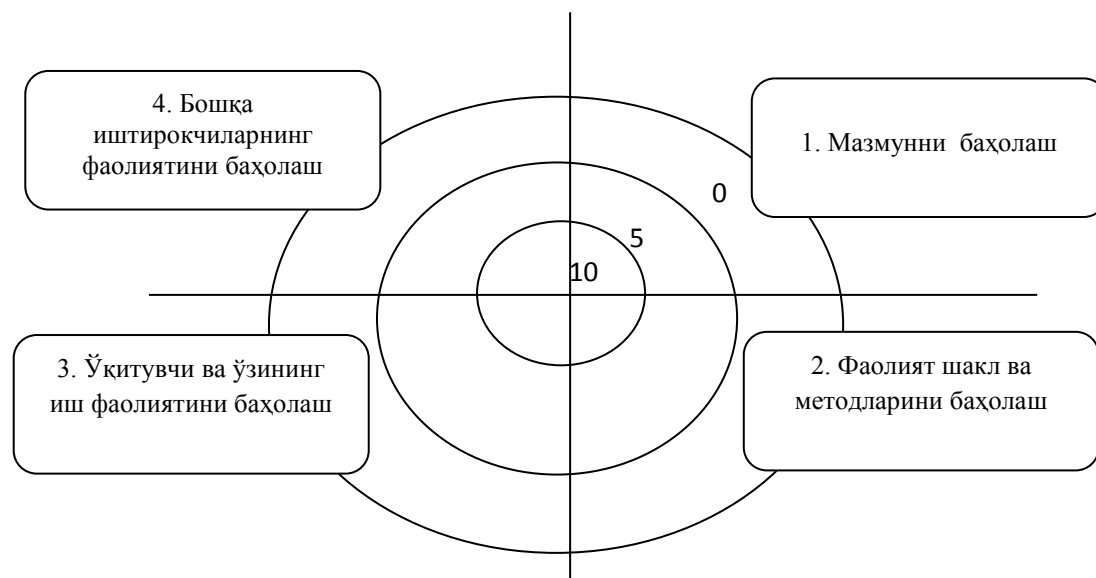
Секторларнинг ҳар бирида муайян муамога доир баҳолаш параметрлари қайд этилади. Мисол учун, ўқув фаолияти ёки ўз-ўзини баҳолашга доир рефлексив кўникмаларни белгилаш. Баҳолаш параметрлари,

1 -сектор – мазмунни баҳолаш;

2 -сектор – фаолият шакл ва методларини баҳолаш;

3 -сектор – ўқитувчи ва ўзининг иш фаолиятини баҳолаш;

4 -сектор – бошқа иштирокчиларнинг фаолиятини баҳолаш.

2.2.1-расм. Рефлексив нишон намунаси

“БУ КИМ?” машқи

Мақсад. Иштирокчиларда коммуникатив кўникмаларни шакллантириш, ижобий психологик муҳитни яратиш. Иштирокчилар сони 15-20 нафар бўлиши мақсадга мувофиқ.

Керакли жиҳозлар. Барчага етадиган қоғоз ва ручка бўлиши лозим.

Машғулоти бажариш тартиби. Машғулоти бошланишидан аввал барча иштирокчиларга қоғоз ва ручкалар тарқатилади. Ва қуйидагича кўрсатма берилади: “Ҳар бир киши ўзига берилган қоғознинг олд қисмига ўзида мавжуд бўлган ижобий сифатларни ҳамда ёқтирган нарсалари ҳақида, орқа томонига эса ўзидаги салбий хусусиятлар ва ёқтирмаган нарсалари ҳақида маълумот келтириши лозим. Ҳар бир киши маълумот беришда холисона ёндашиши ва улар қисқа, аниқ ва тушунарли бўлиши керак. Шунингдек, бирор киши қоғозга ўз исми, фамилиясини киритмайди”.

Топширикни бажариш учун 5 дақиқагача вақт ажратилади. Маълумотлар ёзиб бўлингандан сўнг, ўқитувчи барча қоғозларни йиғиб олади ва кичик қутига солиб аралаштиради. Шундан сўнг, қутудаги маълумотлар ёзилган қоғозлар ихтиёрий равишда барча иштирокчиларга тарқатиб берилади. Натижада, ҳар бир иштирокчида гуруҳнинг бошқа бир аъзоси томонидан ёзилган маълумотлар келиб тушади. Шундан сўнг ўқитувчи иштирокчиларга янги кўрсатма беради: “Қоғозда ёзилган маълумотлар билан танишиб чиқинг. Сўнгра ҳар бир иштирокчи навбат билан қоғозда ёзилган маълумотларни ўқиб эшиттиради. Бошқа иштирокчилар эса маълумотларни эшитиб, мазкур хусусиятлар кимга тегишли эканлигини топиши талаб этилади”.

Машқ шу тарзда давом этади, барча иштирокчиларнинг маълумотлари ўқиб эшиттирилади. Машғулоти охирида баҳс-мунозара ўтказилиб, қоғозда ёзилган салбий хусусиятлар ва ёқтирмаган нарсалар муҳокама қилинади. Машғулоти сўнгида умумий хулосалар ишлаб чиқилади.

Хулоса. Рефлексия - бу ҳар жиҳатдан инсон ҳаётининг онтологик томонини ифодалайди ва инсоннинг ўзига хос хусусиятларидан бири ҳисобланади. Шундай қилиб, педагогик жиҳатдан рефлексия бу субъектлар (педагогик жараён иштирокчилари) томонидан ўз ривожланиш ҳолатини, янада ривожлантириш имконияти ва сабабларини аниқлаш жараёни ва натижаси сифатида намоён бўлади.

Рефлексив техника машқлари талабаларда соғлом тафаккур, ижобий фикрлаш қобилиятини, педагогик фаолиятда ўқувчилар билан муваффақиятли ишлашга доир зарур малакаларни, вазиятни тўғри баҳолаш асосида оптимал қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда ўз-ўзини ривожлантиришга нисбатан онгли муносабатни ҳосил қилишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Орлов Ю.М. Оздоровляющее (саногенное) мышление / составитель А.В.Рибёнок. Серия: Управление поведением, кн.1.— Издание 2-е изд., исправленное. - М.: Слайдинг, 2006. - 96 с.
2. Ismailov M. K. Empirical analysis of the development of sanogen thinking in student's on the basis of a reflective approach // ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – Т. 11. – №. 2. – С. 592-599.
3. Кулюткин Ю.Н., Бездухов В.П. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя. – Самара: СамГПУ, 2002. – 400 с.
4. Степанов С.Ю. Психолого-педагогические и социокультурные факторы здоровьесозидающего образования // Безопасная образовательная среда в современной школе / Материалы научно-практической конференции. – М.: МГПУ, 2016. – С.5-12.
5. Семенов И.Н. Рефлексивная психология творчества: концепции, экспериментатика, практика // Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2005. Т. 2. № 4. С. 65–73.
6. Ковалева Н.Б. Развитие и организация рефлексивных методов в совместном решении творческих задач: Автореф. дис. канд. психол. наук. - М., 1994. – 21 с.
7. Кашлев С.С. Современные технологии педагогического процесса: Пособие для педагогов. – Мн.: Университетское, 2000. – 95 с.

TEACHING GRAMMAR THROUGH COMMUNICATIVE APPROACH

Rasulov Aziz Usmonovich

An English language teacher at Shahrizabz military academic lyceum of

“Temurbeklar maktabi” Kashkadarya region, Shakhrisabz city

E-mail: aziz-1975@mail.ru

Abstract: Since the introduction of Communicative language teaching (CLT), many textbooks have been written to include communicative activities, authentic materials and personalized settings. In any case, where the teaching and learning of grammar is concerned, most textbooks do not reflect CLT standards. This article recommends various methods so that grammar activities can be made more communicative.

Key words: communicative language teaching, communicative approach, grammar-translation method, communicative competence, communicative grammar, linguistics, fabulous, consolidate, communicate effectively.

1. INTRODUCTION

Perhaps no other aspect of language learning has been as controversial as teaching grammar. There are numerous English textbooks currently available on the market, and teachers and learners have a wide range of choices. In spite of the fact that the design of most of these books is based on the communicative language teaching approach, many teachers have argued over whether we should even teach grammar. In spite of the long-standing grammar debate, the fact remains that we cannot use language without grammar. Maybe, the key issue is not grammar itself, but the ways that grammar has been taught and learned.

Traditionally, applying the grammar-translation method, classes are taught in the mother tongue with little active use of the foreign language. Grammar rules are explained in the mother tongue and students are expected to memorize and then reproduce them. The teacher is a controller while the learners are inactively involved. This prevents them from creating their own language, i.e. they sometimes failed to use language communicatively in speaking and writing.

2. MAIN PART

Grammar teaching is a very important part of foreign language teaching but there exist two universal problems. One is that it is ineffective: during class, teachers explain grammar rules one by one, and students seem to understand and that they have done many related exercises, but when they speak and write, they still make many grammar mistakes. The other one is that the students feel that grammar teaching is very incredibly dull and boring. Therefore they do not have any interest in learning. De Keyser suggests that teachers and learners have to change their beliefs in grammar. Teachers can not regard grammar as fixed and rigid rules, but we should consider it as a skill, and we should teach students grammar just like the four skills. We ought to cultivate students' ability to use grammar structures accurately, meaningfully and appropriately. If grammar instruction is suitable for a group of learners, the teacher's next step is to integrate grammar principles into a communicative framework, since the basic purpose of language is communication. Unfortunately, grammar is commonly taught in isolated, unconnected sentences that give a fragmented, unrealistic picture of English and make it difficult for students to use what they have learned in actual situations. Many teachers only focus on forms and teach grammar through repetitive teaching, but neglect training students' ability to communicate and use the English language. They often spend most of their time explaining boring and complex grammar rules. The practice of attaching great importance to form but underestimating language communication has long been involving in our ELT. Whether communication serves language or language serves communication has been the point of issue.

Communicative competence does not mean an absence of grammar instructions; conversely, grammar instruction leads to the ability to communicate effectively. It means designing grammar lessons to incorporate a communicative task or activity. A communicative grammar lesson may start in the same way as a traditional approach with presentation of a grammar item and examples, followed by controlled exercises to practice them. Following the presentation and practice stages, a communicative grammar lesson gives learners the opportunity to practice the target grammar. The beginning stages of a communicative grammar frequently focus on accuracy while fluency becomes more important during practice stage. Communicative grammar practice has often concentrated on speaking activities; but writing activities also vital and substantial way to practice using grammar communicatively.

Whether focused on writing or speaking, a communicative task has to provide learners the chance to use the language for communicating. A few of the activities which regularly take place in the communicative stage of a grammar lesson are games, role-plays and discussion activities. Games are a fabulous way of communicative grammar practice since they permit learners the opportunity to practice and advance language skills in an enjoyable way. Another way to supply pupils with more chances for communicative practice is to give them outdoor assignments that demand using the target grammar point. For example, if learners are having practice the present simple for routines, they may practice the grammar in class and then for home assignment, write a brief paragraph about their daily routine.

From our experiment, we see that a communicative approach has the ability to assist students learn and practice not only communicative skills but also grammar items. Instructors and students ought to be familiar with a student-centered classroom. During the lesson, pupils should be motivated and instructed to investigate the content and discover new language rules. They ought to be given opportunities to play games so as to practice communicating through exercises. The teacher should be ready to answer questions and offer assistance to students in ways that involve them with the lesson. Students should be expected to take their share of responsibility for their learning and to negotiate and cooperate with each other. A dynamic classroom learning environment will be created and the lesson will be more entertaining and successful.

We want our pupils to practice making use of grammar communicatively. However, in some large classes communicative practice can be difficult; placing in pairs and groups and controlling their activity can be difficult with numerous pupils. Teachers should not feel blameworthy with huge classes in case they cannot make each lesson a totally communicative involvement; conversely, they ought to concentrate on what they can do. For example, in a large class cannot do a complete communicative lesson but can do one or two interactive exercises.

Great attention should be drawn to the quality of classroom activities, and teachers should make these activities more interesting and useful. There are numerous factors affecting quality, including:

1. Appropriate objectives and active language use.

Teachers ought to discover appropriate ways to balance two kinds of goals: not too linguistics-oriented, which may make tasks boring and meaningless, but also not ignoring linguistics, otherwise the tasks may not prove very useful.

Teachers can make activities meet these prerequisites by:

- Planning exercises based basically on real language use.
- Recollecting that production of the structures being practiced ought to be done over and over during activities.
- Putting certain restrictions on the process of achieving the task objectives in order to make sure that maximum language use in fact takes place.

2. Learner interest.

This is a very important characteristic which can motivate learners more during activities. From Ur's point of view, a few substantial highlights when designing activities are: topic, visual focus, open-endedness, information gaps, personalization, and pleasure tension (pp. 19-25).

3. Methods of presenting the activities.

Before a new activity, teachers should give a short presentation. This may attract them to the activity so as to increase their involvement and pleasure. Another aspect of this is making sure the instructions are clear. There are various ways to guarantee this: giving slow and brief directions, having one or some of the students demonstrate the assignment, giving an example yourself, and inquiring students if they have any questions about the task. The instructions should incorporate the expected duration, what last item or activity is required, and what students can do if they finish early.

4. Timing and pace.

These factors can turn into big problems, for in the event that exercises are arranged at an improper time, or run too long or too fast, they will be ineffective. Ur notes the time for practice should come in the middle, not the end of the lesson (pp.35-36). In the event that exercises take longer than necessary, learners may feel tired or bored.

3. CONCLUSION

Broadly speaking, there is a wide extend of activities and techniques developed by different researchers. Some activities make use of classical exercises or activities in bringing students' attention to form such as translation, dictation, and memorization, while others attempt to develop communicative ones such as "noticing" tasks (i.e. learners are asked to notice and underline grammatical aspects in texts or statements), "consciousness-raising" tasks (i.e. learners complete to discover how the target language structure works by analyzing texts), "checking" tasks (i.e. learners are asked to complete an activity to check if they have understood how the structure of the target language works), etc. Despite the fact that these activities are aimed at making grammar forms salient to learners, this is always achieved through communicative tasks. Such assignments are planned in such a way that they promote learners' awareness of the grammatical forms of the target language along with engaging them in communicative interaction. Together these activities can enhance the learners' target language development and awareness. In communicative grammar lessons, grammar patterns are presented, practiced, and consolidated through practical skills such as reading, writing, listening, and speaking. These facts should be considered during lesson planning. Understanding grammar structures can be as vital as producing the patterns in practice. Therefore, a combination of the grammar-translation and communicative approaches can be considered a good solution to supply students with the communicative abilities as well as the grammar knowledge fundamental for their future employments.

In a nutshell, communicative lessons are more effective than grammar-translation lessons in helping learners raise their ability to produce sentences accurately and appropriately. Learners were more motivated when they experienced more interesting and vivid communicative grammar lessons than their friends did in the control class. Recognizing this, and taking into account issues experienced in our lessons, teachers of English should have a more positive attitude towards CLT and ought to research to gain more knowledge about it and apply it in their classrooms.

In fact, there is no conclusive statement about the teaching of grammar in the field of applied linguistics. It is our goal to find a pedagogically and empirically founded position for grammar in communicative teaching and to show the necessity of explicit and systematic grammar teaching as an educational option for grammar lessons in the communicative classroom in Uzbekistan. With the development of Applied Linguistics and Foreign Language Teaching, teachers will surely find a suitable way to teach grammar in their communicative classroom based on pedagogical principles, the classroom context and the students in their classroom.

References:

1. De Keyser, R. 1998. Beyond focus on form: cognitive perspectives on learning and practicing second language grammar. In C. Doughty and J. Williams (Eds.), *Focus on Form in Second Language Acquisition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2. Hymes, D. H. (1972) "On communicative Competence" In: J. B. Pride and J. Holmes (eds) *Sociolinguistics*. Selected readings. Harmondsworth: Penguin.
3. Ur, P. *Grammar Practice Activities*. Cambridge UP, 1988.
4. Howatt, A.P. R. 1984. *A History of English Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
5. Littlewood, W. 1981. *Communicative Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Dai Weidong. Build "one-stop" System in Teaching English with Chinese Characteristics, "Foreign Language Teaching and Research" [J] 2001, Issue 5: 122.
7. Dai Weidong, Zhang Xuemei. Explore Theoretical System of Teaching English with Chinese Characteristics: Reflections and Suggestions, "Foreign Language Research" [J] 2001 Issue 2: 1-5.

8. Gui Shichun. Discussion on The Current Foreign Language Teaching, " Foreign Language in China" [J] 2005 Issue 1: 5-8.
9. Han Baocheng. "Statistical Methods in Teaching and Research of Foreign Language" [M] Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 2000:145
10. Hu Zhuanglin. Recognition on English Grammar Teaching, " Full Volume of Papers on College English Research" [M] Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 1999:248
11. Lv Peichen. 2003. Grammar Learning Strategies Applied by Students of Senior Middle Schools in China. <http://202.202.215.131:90/>
12. Shu Dingfang, Chuang Zhixiang. "Modern Foreign Language Teaching - Theory, Practice and Methods" [M] Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 1996:138.
13. Shu Dingfang. "Foreign Language Teaching Innovation: Problems and Solutions" [M] Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2004:89

ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА ПЕДАГОГ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

*Атоева Мехринисо Фарҳодовна,
Бухоро давлат университети докторанти*

Аннотация: Ушбу мақолада таълим сифатини оширишда педагог компетентлигини ривожлантириш масалаларининг жиҳатлари баён қилинган. бўдиб, ўқитиш жараёнларининг босқичлари санаб ўтилган.

Калит сўзлар: педагогик иш, узлуксиз таълим тизими, таълим жараёни, ўқув фаолияти, талаблар комплекси, касбий лаёқат.

Аннотация: В статье описаны аспекты развития компетентности учителя в повышении качества образования. перечислены этапы учебного процесса.

Ключевые слова: педагогическая работа, система непрерывного образования, учебный процесс, учебная деятельность, совокупность требований, профессиональная компетентность.

Annotation: The article describes aspects of the development of teacher's competence in improving the quality of education. lists the stages of the educational process.

Key words: pedagogical work, continuous education system, educational process, educational activity, set of requirements, professional competence.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури замонавий педагог жавоб бериши керак бўлган талаблар комплексини белгилайди. Қуйидагилар мутахассиснинг педагогик ишга тайёргарлигининг зарур ва етарли даражасини таъминлайдиган асосий талаблар ҳисобланади.

Педагог маҳорати:

1. Дарс бериш маҳорати.
2. Тарбиялаш маҳорати
3. Ўқув тарбия жараёнига гуманитар омилини таъминлайдиган шахсий сифатлари
4. Таълим олувчиларнинг билимларини ҳолисона назорат қилиш ва баҳолаш маҳорати

Дарс бериш маҳорати қуйидаги талаблар билан белгиланади:

- Касбий лаёқат ва эрудиция;
- Психологик-педагогик тайёргарлик;
- Таълим олувчиларни мустақил фикрлаш ва янги билимлар олишга ўргатиш маҳорати;
- Ўқув адабиётлари шакллари ва турларини билиш;
- Янги педагогик ва ахборот технологияларни эгаллаганлик, интернетнинг глобал тармоғи билан ишлаш бўйича амалий кўникмалар;
- Педагог кадрлар малакасини оширишнинг асосий шакллари билан билиш;
- Илмий-педагогик ижодиёт методологиясини билиш;
- Педагогика фани ва соҳасини ривожлантиришнинг асосий йўналишларини билиш;
- Фанлараро алоқалардан фойдаланиш маҳорати;
- Риторика ва нотиклик санъати асосларини билиш;

➤ Болалар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция, “Таълим тўғрисида” ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” даги вазифаларни ҳамда узлуксиз таълим тизимининг асосий атамалари ва тушунчаларини билиш.

Тарбиялаш маҳорати- ўқитиш ва тарбиялаш жараёнининг боғлиқлиги, уйғун ривожланган шахсни шакллантиришга, уларда юксак маданий ва маънавий савияси қарор топтиришга, педагогнинг юксак шахсий сифатларга, унинг ватанпарварлик обрў ва бурчни ҳис этишга, кенг гуманитар ва гуманистик тайёргарлигига, шунингдек, ўқувчилар ўртасида тарбиявий ишларни ташкил этишнинг амалий кўникмаларига асосланади.

Ўқув-тарбия жараёнида гуманитар омилни таъминлайдиган шахсий сифатлар- педагогнинг ўқув тарбиявий жараёнидаги гуманитар омилни белгилайдиган шахсий сифатларига қуйидагилар қиради: талабчанлик, ҳаққонийлик, ҳалоллик, меҳрибонлик, хушмуомалалик. Ушбу сифатлар педагогнинг таълим олувчилар учун аҳамиятини белгилаши керак. Шахсий сифатлар ўқитиш ва тарбиялаш маҳоратига таъсир кўрсатади.

Таълим олувчиларнинг билимларини ҳолисона назорат қилиш ва баҳолаш маҳорати- психологик-педагогик жиҳатдан ўқитиш ва тарбиялаш маҳорати билан узвий боғлиқдир. Педагог таълим олувчиларнинг билимлари ва маҳоратларини ҳолисона баҳолаш принциплари, методлари ва механизмларини билиши. Стандартлаштирилган тестларни ишлаб чиқиш, таълим олувчиларнинг ўзлаштиришини назорат қилишнинг турли шакллари самарали қўллаш маҳоратига эга бўлиши керак.

Ўқитувчилардаги зарурий ижтимоий кўникмалар қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

- Ўз-ўзини намоён қилиш
- Бошқа одамлар билан ижтимоий мулоқатда бўлиш
- Ўз устида тинимсиз ишлаш
- Вазиятни баҳолаш ва муаммоларни ечиш кўникмасига эга бўлиш
- Ташкилотчилик, ижодий ёндашув
- Бошқарув кўникмасига эга бўлиш

Таълим сифатини ўзгартиришда ўқитувчининг роли:

1. **Ташкилотчи-ижтимоий педагог:** ўқувчиларни мустақил ҳаётга тайёрлайди.
2. **Синф етакчиси** - синфда ижобий психологик муҳит яратади ва таъсир кўрсатади;
3. **Методист** - таълим жараёнида ўқувчиларнинг муаммони ечишда ёрдам беради ва қўллаб-қувватлайди.
4. **Файласуф** - билим ва тажрибаларни таҳлил қилади, ўз қарашларини асослайди;
5. **Тажрибали яқин дўст** - ўқувчилар олдидаги тўсиқ ва муаммоларни бартарф этишга ёрдам беради.
6. **Тадқиқотчи-новатор** - янгилик яратувчи мунтазам равишда ўз устида ишлайди, янги ғоялар яратади, тадбиқ этади.
7. **Ўқув жараёнини раҳбари ва уни рағбатлантирувчи-** мақсадга етиш воситалари, истиқболини назарда тутаяди, ўқитиш услубларини танлайди, ўқувчиларни ўқитишга ўргатади, ижобий ёндашади.
8. **Ўзаро таъсир кўрсатувчи** – жамоа бўлиб ишлай олади ва ишлашга ўргатади.
9. **Маслаҳатчи** - шахсий намунасини ўргатади.
10. **Тарбиячи** - ўқувчиларга жисмонан, ақлий ва маънавий томондан ривожланишларига ёрдам беради.
11. **Психолог** - ўзини яхши билади ва тушунади.
12. **Ўзгаришларга йўналтирувчи** - ўқувчиларни ҳаётини кўникмаларини яхшилашга ёрдам беради.

13. **Маълумотларни тақсимловчи** - ўқувчиларга янги асосий янги маълумотларни етказди ва амалиётга тадбиқ этишга ўргатади.

Ўқитувчи ўқув жараёнида маслаҳатчи сифатида фаолият кўрсатади.

Яъни:

- Ўқувчиларга кўникмаларини ўқиш жараёнида ривожлантиришга ёрдам беради;
- Турли хил йўналишдаги режа (стратегия) ларни қандай қўллаш кераклиги бўйича маслаҳат беради;
- Фаол қайта алоқани таъминлайди;
- Ноанъанавий усуллар билан ўқувчиларнинг ҳаракатларини қўллайди ва мустаҳкамлайди;
- Ўқув фаолиятидаги қийинчиликларни енгишга ёрдам беради;
- Ўқув фаолиятини индивидуллаштиришга ёрдам беради;
- Ўқувчиларнинг ўқув жараёнидаги эҳтиёжларини таҳлил қилади.

Ўқитувчи-янгилик киритувчи

- ❖ Янгиликларни айнқса ўзга давлатлардан кириб келаётганларни фарқлайди ва тушуниб етади;
- ❖ Янгиликларни таҳлил қила олишга лаёқатли;
- ❖ Янгиликларни турли хил вазиятларда қўллай олади ва камчиликларини тўғирлайди;
- ❖ Ўз педагогик амалиётида янгиликлардан фидокорона фойдалана олишга лаёқатли.

Катталарни ўқитиш ва ўргатишнинг моҳияти:

- ✓ Мазмундан келиб чиқиб, долзарб мақсадни белгилаш (мотивация асосида);
- ✓ Тажрибани синаб кўриш ва танқид;
- ✓ Ўрганиш
- ✓ Эмоция таъсири
- ✓ Ҳурмат қилиш ва хавфсизлик муҳити
- ✓ Ўқиш-масъулият, фаоллик
- ✓ Тажрибадан ўрганиш
- ✓ Рефлексия ва қайта алоқа

Ўқитувчининг роли (вазифалари)

Фазилатор- инглизча сўздан олинган бўлиб, ”ёрдам берувчи”, “енгиллаштирувчи” деган маънони англатади. Таълим-тарбия мақсадига эришини осонлаштириш учун ўқувчиларнинг самарали ҳамкорлигини шакллантиради.

Менежер-ўқувчиларнинг имкониятлари ва эҳтиёжларини ўрганиш натижасида таълим-тарбия жараёни стратегиясини ишлаб чиқади ва жараёнини бошқаради.

Эксперт- аниқ мавзу, масала бўйича ҳакамлик қилади, БКМ даражасини белгилашда ёрдам беради.

Модератор- маълум мавзу юзасидан муҳокама, баҳс ташкил этади, ўзи аралашмаган ҳолда бир ечимга эришига ёрдам беради.

Маърузачи- машгулот учун ўқув материалларини тайёрлайди, ўқувчиларни баҳсга чорлайди, ўрганиш жараёнини мотивациялайди.

Маслаҳатчи- ўқувчиларнинг тажрибасига асосланган ҳолда билим беради, мавҳум ўринларни аниқлаштиришда ёрдам кўрсатади.

Тренер-ўқувчиларнинг ўзаро мулоқатини ташкил этади, уларнинг маълум малака ва кўникмаларини ривожлантиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.М. Мирзиёевнинг 2017 йил 20 апрельдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.
2. Толипов Ў. Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари.– Т.: Фан, 2006. – 262 б.
3. Мирсолиева М.Т., Ҳошимова М. ОТМда ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялаш ҳамда инновацион таълим технологияларини жорий этиш// Ўқув-услубий мажмуа. – Т.: БИММ, 2015.

ТАРБИЯВИЙ СОАТЛАРНИ ИНВАРИАНТ ВА ВАРИАТИВ УСУЛЛАРДА ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА ЎТКАЗИШ

¹Саломов Фулом Юлдошевич, ²Ганиев Ҳайитали Йўлдош ўғли.

¹Термиз давлат университетининг Педагогика институти “Умумий
математика” кафедраси ўқитувчиси,

²Сурхондарё вилояти Қумқўрғон тумани 35 мактаб ўқитувчиси.

e-mail: gulom.salomov1188@mail.ru,

Аннотация. Ушбу мақолада тарбиявий соатларни ислоҳ қилиш, уни ташкил қилишнинг замонавий методларини ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб масаласи эканлиги атрафлича баён қилинган.

Аннотация. В данной статье подробно разъясняется, что реформа воспитательного часа, разработка современных методов его организации и проведение является актуальной проблемой сегодня.

Annotation. This article explains in detail that the reform of educational hours, the development of modern methods of its organization is a topical issue today.

Таянч сўзлар: Ватан, тарбия, тарбиявий соат, камолот, комил инсон, маънавий, маънавият, мазмун, ижтимоий, кишилиқ, таълим, жамият, давлат, шахс, жараён, фаолият, дунёқараш, билим, хусусият, миллий, қадрият, анъана урф-одат, келажак истиқбол, истиқлол, мустақил, ифтихор, ғурур, жисмоний, интеллектуал, ақл-идрок, технология, ирода.

Ключевые слова: Родина, воспитание, воспитательного час, зрелость, совершенный человек, духовность, содержание, социальное, личность, образование, общество, государство, человек, процесс, деятельность, мировоззрение, знание, черта, национальная, ценность, традиция, привычка, будущее перспектива, независимость, независимость, гордость, физическое, интеллектуальное, интеллект, технологии, воля.

Keywords: upbringing, educational hour, maturity, perfect man, spirituality, spirituality, homeland, content, social, personality, education, society, state, person, process, activity, worldview, knowledge, feature, national, value, tradition habit, future perspective, independence, independence, pride, physical, intellectual, intellect, technology, will.

Шахс камолоти нафақат ўзи учун, балки давлат ва жамият тараққиёти, равнақи учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бинобарин, фуқаролари юксак маънавиятга эга жамият ҳар томонлама тараққий эта олади.

Шахснинг камол топишида тарбия муҳим аҳамият касб этади. Ёшлар олдида ўтмишни англамоқ, унинг сабоқларини ёдда тутмоқ, уларга суянмоқ, улар билан мағрурланмоқ ва шу билан бирга келажакда тўғри йўл танлаб, истиқболни муносиб ўзлаштиришдек масъулиятли вазифа турибди.

Шунинг учун “Ватанамиз Мустақиллигининг маънавий асосларини мустаҳкамлаш, миллий тарихий қадриятларимиз, анъана ва урф-одатларимизни асраб аввайлаш, халқимиз айниқса ёш авлод қалби ва онгига она юртга муҳаббат, истиқлолга сдоқат туйғуларини чуқур сингдириш масаласи бугунги кунда долзарб аҳамит касб этиб бормоқда” деб таъкидланади Ўзбекистон Республикасининг биринчи президенти И.А.Каримовнинг “Она юртимизнинг бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш энг олий саодатдир” номли рисоласида.

Халқимизнинг миллий онги, миллий ғурури, миллий ифтихори ўсиб илмий ва маънавий дунёси кундан кунга бойиб бормоқда. Бу эса мамалакатимизнинг нури келажагини мустаҳкамлашга имконият яратиб бермоқда. Бугунги кунда шахс маънавияти, озод шахсни тарбиялаш масаласи олдимизда турган энг долзарб вазифадир.

Ҳозирги ижтимоий сиёсий ҳаёт шундй хусусиятга эгаки унда жисмоний қудрат эмас, балки шахснинг психологик хусусиятлари, интеллектуал салоҳиятлари, ақл-идрок, фикрлаш янги техника ва технологиялар ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Ўқувчи ёшларни мустаҳкам иродали қилиб тарбиялаш, мустақил ижодий фикрлашга ўргатиш туфайли уларнинг келгусида ўз олдидарида вужудга келиши кутилаётган муаммоларни ижобий ҳал қилиш орқали халқ хўжалигининг ривожланишига, Республикаимизнинг илғор технологияли жаҳон давлатлари, қаторидан жой олишига ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшадилар.

Шу боис ўқувчиларни ҳар томонлама комил инсон, ўқимишли зиёли, ўзининг хатти-ҳаракатлари билан ўзгаларга ўрнак бўладиган ва бу борада қилиниши лозим бўлган ишларни аниқ режалаштириб, мунтазам мақсадли фаолият олиб боришимиз ушбу мақсадлар амалга ошиши учун мактабларда олиб бориладиган тарбиявий соатларни тубдан ислоҳ қилишимиз уларни давр ва замон талаблари даражасида ташкил этишимиз бугунги куннинг долзарб масалаласидар.

Тарбиявий соатларни мазмунан бойитиб, юқори савияда ташкил этишимиз керакки, ҳар бир мавзунини атрофлича баён қилиб ўқувчи онги шуурига сингдиришга эришсак, ўқувчилар кейинги ҳафта бўладиган тарбиявий соатларни интиқлик билан кутишади мана шу жараёнда ўз фикрини билдиришни, жараёнга ўзининг муносиб ҳиссасини қўшишини ва шу билан ўқувчиларда ватанпарварлик туйғулари шаклланиб, ўша биз орзу қилган комил инсон, малакали шахс қиёфаси намоён бўлади. Тарбиявий соатларда Ватан, мустақиллик, ватанпарварлик, ота-она, устоз, дўстлик, қадим кадриятлар урф-одатлар ҳақида фақат тушунча бериш билан чегараланмасдан, ҳар бир дарсни қимматли маълумотлар билан қизиқарли ва сермазмун воқеалар билан бойитган ҳолда ўқувчи онгини юксалтиришга эришиш лозим.

Миллий дастурнинг амалга оширилиши натижасида жамиятда мутақил фикрлайдиган шахснинг шаклланишига олиб келади. Бундай шахснинг кўпайиши жамиятда онгли ҳаёт кечириш тизимини вужудга келтиради. Маънавияти бой, мустақил фикрига эга, дунёқарашини кенг кишиларга ҳеч қандай нопок куч, бузук ғоялар, қуруқ шиорлар, қақирқлар билан таъсир этиб бўлмайди.

Ўзбек халқи ўз олдида ҳуқуқий демократик жамият қуришдек улкан мақсадни қўйган. Ушбу мақсад йўлида кўплаб қадамлар қўйилди ва қўйилмоқда. Дунёнинг бугуни ривожини шундай бир босқичдаки, бунда ҳал қилувчи куч, ҳарбий салоҳиятда эмас, интеллектуал салоҳиятда, фикрда, ақлда ва илғор технологиялардадир. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан таъкидланган “Куч-билим ва тафаккурда” деган ҳикмати бугун ва ертанги кун учун айтилгандир.

Дарҳақиқат, инсоният пайдо бўлибдики, аслар оша кишилик жамиятининг энг долзарб масаласи “Тарбия” тушунчаси ўзининг мазмун-моҳиятини ва аҳамиятини сақлаб келмоқда, шундай экан ёшлар тарбияси ва тарбиявий жараёнлар билан боғлиқ ислохотлар амалга оширилиши, тарбиявий соатларни ташкил этишнинг оптимал вариантларини ишлаб чиқишни даврнинг ўзи тақозо қилмоқда.

Адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Она юртимизнинг бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш энг олий саодатдир. - Тошкент НМИУ, 2015. – 439 бет.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Тошкент Ўзбекистон, 2011. 430 бет.
3. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А., Педагогик технология асослари. Қўлланма. – Тошкент Ўқитувчи, 2004. - 104 бет.
4. Ҳасанов Ж., Тўрақулов А., Алқаров И.Ж., Усмонов Н.У., Педагогика. – Тошкент Ношир, 2020.
5. Очилова Г., Мусаханова Г., Тоғжиева Ш. Тарбиявий ишлар услубияти. Масалалар тўплами. – Тошкент 2015.

ҲАРБИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ

Саидова Раъно Меҳриевна,

Бухоро давлат университети Физика кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада ҳарбий таълим муассасаларида кадрларни тайёрлаш ҳамда таълим сифатини оширишда педагог компетентлигини ривожлантириш масалаларининг жиҳатлари баён қилинган бўлиб, ўқитиш жараёнларининг босқичлари санаб ўтилган.

Калит сўзлар: педагогик иш, узлуксиз таълим тизими, таълим жараёни, ўқув фаолияти, талаблар комплекси, касбий лаёқат.

Аннотация: В статье рассмотрены аспекты развития педагогической компетентности при обучении и повышения качества обучения в военно-учебных заведениях, перечислены этапы учебного процесса.

Ключевые слова: педагогическая работа, система непрерывного образования, учебный процесс, учебная деятельность, совокупность требований, профессиональная компетентность.

Annotation: The article examines aspects of the development of pedagogical competence in teaching and improving the quality of education in military educational institutions, lists the stages of the educational process.

Key words: pedagogical work, continuous education system, educational process, educational activity, set of requirements, professional competence.

Бўлажак ҳарбий таълим муассасаларида кадрларни тайёрлаш қуйидаги мезонлар (белгилар) ва кўрсаткичлар (тоифалар, турлар) билан тавсифланди:

мазмун ва хусусиятларига кўра–хусусий ва ёлланган; ихтиёрий ва мажбурий; жисмоний ва ақлий; репродуктив ва ижодий; яқка тартибдаги ва жамоавий; енгил, ўрта ва юқори мураккаблик даражасидаги меҳнат;

ташқил этилиш шаклига кўра–яқка, гуруҳли ва жамоавий меҳнат;

предмети ва маҳсулотига кўра–техник, бошқарув, тадбиркорлик, инновацион ва хўжалик бошқарувининг турли тармоқларидаги меҳнат;

воситалари ва усулларига кўра–қўлда бажариладиганва чала механизациялашган; механизациялаштирилган ва автоматлаштирилган; паст, ўртача ва юқори технологик; кичик мутахассис иштироки турли даражада бўладиган меҳнат;

қатъий белгиланган шароитга кўра–кўчмайдиган ва кўчма; ер усти ва ер ости; енгил, ўртача ва оғир; жозибали ва жозибасиз (ноқулай); эркин ва қатъий белгиланган меҳнат.

Технологик жараён, яънимоддий ёки маънавий маҳсулотнингҳосил бўлиши меҳнат жараёни билан узвий боғланган бўлиб, бўлажак кичик мутахассис меҳнатининг мазмуни ва тартиби технологик жараёнлар билан белгиланиши аниқланди. Кичик мутахассисмеҳнати қўлланиладиган *технологик жараёнлар* қуйидаги мезонлар (белгилар) ва кўрсаткичлар (тоифалар, турлар) билан тавсифланди:

энергия манбаига кўра– султ ва фаол технологик жараёнлар;

меҳнат предмети таъсир кўрсатишнинг узлуксизлик даражасига кўра– узлуксиз ва дискрет (узук-узук) технологик жараёнлар;

меҳнат предмети таъсир кўрсатиш усули ва қўлланиладиган жиҳозларга кўра– механиква аппаратли технологик жараёнлар.

Шундай қилиб, кичик мутахассиснинг *меҳнат жараёни* қуйидаги мезонлар (белгилар) ва кўрсаткичлар (тоифалар, турлар) билан тавсифланди:

меҳнат предмети ва маҳсулот хусусиятига кўра– моддий-энергетик (ишчиларга хос) ва аҳборотли (хизматчиларга хос) меҳнат жараёни;

бажарадиган иш-вазифаларига кўра–асосий ва ёрдамчи иш ўринларида маҳсулот ишлаб чиқариш билан банд бўлган ишчиларнинг меҳнат жараёни; иш ўринлари ва жиҳозларга хизмат кўрсатиш билан банд бўлган ишчиларнинг меҳнат жараёни; хизматчиларнинг (раҳбарлар, мутахассислар, техник ижрочилар) меҳнат жараёни;

меҳнат предмети таъсир кўрсатишда иштирок этишига кўра– қўлда бажариладиган меҳнат жараёни; машина ва қўлда бажариладиган меҳнат жараёни; машинада бажариладиган меҳнат жараёни; автоматлаштирилган (компьютерлаштирилган) меҳнат жараёни.

Кичик мутахассиснинг меҳнат жараёни технологик жараёнлар билан боғланган фаолият бўлиб, бу жараённинг айрим (ўзига хос) жиҳатларига мувофиқ келувчи меҳнат операцияларини, меҳнат операциялари бирмунча хусусий мақсадга эга бўлган меҳнат усулларини, меҳнат усуллари эса айрим ақлий ва жисмоний меҳнат ҳаракатларини (алоҳида амалларни) ўз ичига олиши аниқланди.

Кичик мутахассиснинг *меҳнат усули* меҳнат жараёнининг айрим қисмларини бажаришда технологик жиҳатдан боғланган меҳнат ҳаракатлари мажмуидан, *меҳнат операцияси* эса маҳсулот олинишини таъминлайдиган меҳнат усуллари мажмуидан иборат бир хил турдаги асбоб-ускуналар билан бажариладиган технологик жараённинг бир қисми эканлиги тавсифланди.

Kasb-hunar kollejlari ўқувчилари кичик мутахассис меҳнатига хос бўлган барча хусусиятларни уни тайёрлашга қўйилган малака талабларига мувофиқ касб-хунар таълими жараёнида ўзлаштириши, касб-хунар таълими – бир қатор билим соҳалари билан узвий боғланган, бўлгуси мутахассисларни касбга тайёрлаш жараёни билан боғлиқ бўлган катта ҳажмдаги тушунчаларни ўз ичига қамраб олган интегратив ҳодиса ва жараёнларни тадқиқ этувчи таълим (мураккабпедагогик билим) соҳаси эканлиги, шунингдек касб-хунар таълими мазмунан бир-бири билан узвий боғланган, бир-бирини тақозо қилувчи икки таркибий қисмни (назарий ва амалий таълимни) ўз ичига олиши асослаб берилди. “Амалиётсиз назариядан назариясиз амалиёт кадрлидир” (Марк Фабий Квинталиан).

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.М. Мирзиёевнинг 2017 йил 20 апрельдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.
2. Толипов Ў. Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари.– Т.: Фан, 2006. – 262 б.
3. Мирсолиева М.Т., Ҳошимова М. ОТМда ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялаш ҳамда инновацион таълим технологияларини жорий этиш// Ўқув-услубий мажмуа. – Т.: БИММ, 2015.

**ALOHIDA XORIY DAVLATLARI QUROLI KUCHLAR HARBIY
XIZMATCHILARINI TARBIYALASH TIZIMI**

Axmedov Nurbaxt Kengesovich

Chirchiq OTQMBYU Taktika kafedrasi katta o'qituvchisi, podpolkovnik

Аннотация. Mazkur maqolada xorijiy davlatlar armiyasidagi harbiy xizmatchilarni tarbiyalash, komandirlarni bo'linma va qismlarda optimal axloqiy-ruhiy muhitni yaratish usullarni o'rgatish, harbiy intizomni mustahkamlash, harbiy xizmatchilar orasida turli psixik buzulishlarni o'z vaqtida aniqlash va ularning oldini olish uchun turli usullarni qo'llash masalalari ko'rib chiqilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы воспитания военнослужащих в зарубежных армиях, обучения командиров методам создания в подразделениях и частях оптимального морально-психологического климата, укреплению воинской дисциплины, своевременному распознаванию психических нарушений среди военнослужащих и применению различных способов (методов) по их предупреждению.

Калит so'zlar: siyosiy ta'lim, tarbiya, tarbiyalash, ichki boshqaruv, ma'naviy ongni shakllantirish, komandaga oid axborot, fuqarolik tarbiyasi.

Ключевые слова: политическое образование, воспитание, воспитать, внутреннее управление, формирование духовного разума, информации о командах, гражданского воспитания.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov Qurolli Kuchlarimizni tashkil topganining 23 yilligi bayram tabrigida so'zlagan otashin nutqida bunday degan edi: "...Harbiy qurilish, qo'shinlarning xizmat-jangovar faoliyatini tashkil etish sohasidagi ilg'or xorijiy tajriba va zamonaviy harbiy san'at yutuqlarini chuqur o'rganish va ulardan foydalanish asosida ishlab chiqilgan, bosqichma-bosqich va o'zaro bog'liq islohotlar dasturlarini samarali va izchil amalga oshirish armiyamizni tashkil etishning ko'p jihatdan hal qiluvchi sharti va garovi bo'ldi.

Shu ma'noda, xorijiy davlatlarning mudofaa idoralari bilan o'zaro hamkorlikni chuqurlashtirish bizning eng muhim ustuvor vazifamiz bo'lib qolmoqda. Ana shunday xorijiy mudofaa idoralari bilan o'zaro manfaatli sheriklik munosabatlari o'rnatilgan bo'lib, bunday hamkorlik kengayib bormoqda, ikki tomonlama harbiy va harbiy-texnikaviy hamkorlik doirasidagi yillik rejalar amalga oshirilmoqda....".

Xorijiy davlatlarda harbiy xizmatchilarni tayyorlash nazariyasi va amaliyoti shuni ko'rsatadiki, "tarbiya" odatdagi ma'noda qo'llanilmaydi. Bizning tushunchamizdagi "tarbiyalash", xorij harbiy nazariyachilari boshqacha talqin qiladilar. Bular "siyosiy ta'lim", "ma'naviy ongni shakllantirish", "ichki boshqaruv" va boshqalar. Dunyoning yetakchi xorijiy mamlakatlarida (AQSH, Angliya, Germaniya) davlat va jamoat tuzilmalarining maqsadga yo'naltirilgan faoliyati, ya'ni, qurolli kuchlarning turli institutlari, komandirlar (boshliqlar), ular qo'l ostidagi harbiy xizmatchi shaxsini o'z mamlakatining sodiq fuqarosi bo'lish,

professional harbiy, o'zini kamolotga yetkazish tuyg'usi, hokimiyatning amaldagi tartibiga rioya qilish kabilarini shakllantirish va rivojlantirishga tegishli xizmatlar tashkil etilgan.

Asosan, bu davlatlardagi tarbiya jarayoni mazmuni bir-biriga to'g'ri keladi. Ularda quyidagi yo'nalishlar o'z aksini topgan: yuqori harbiy professionallik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish; ularda vatanparvarlikni tarbiyalash; shaxsiy tarkibda harbiy xizmatga nisbatan ijobiy motivatsiyani shakllantirish va rivojlantirish; ma'naviy-axloqiy tarbiya; ularda tutqunlikda bardoshlilikni tarbiyalash; sog'lom turmush tarzini tashkil etish; shaxsiy tarkibni jismoniy tarbiyalash va boshqalar.

Rossiya armiyasida tarbiyaviy ishlar quyidagi yo'nalishlar asosida tashkillashtiriladi:

vatanparvarlik tarbiyasi; harbiy tarbiya; axloqiy tarbiya; huquqiy tarbiya; iqtisodiy tarbiya; estetik tarbiya; jismoniy tarbiya; ekologik tarbiya.

Tarbiya tizimining elementlarida tarbiya ob'yekti va sub'yektlarida, shakllarida, uslublari va tarbiyaviy ishlar vositasida ba'zi tafovutlar ko'rinadi. Bu u yoki bu davlatlar tarixiy an'alarida, Qurolli Kuchlarning jamiyatdagi tutgan o'rni va rovida, hayot tarzida, armiyalarini to'ldirish usullaridagi tafovutlar o'z aksini topgan.

Bunga misol qilib, AQSH va Buyuk Britaniya va boshqa davlatlarning ko'ngillilar asosida shakllantirilgan armiyasida tarbiya ob'yekti birinchi navbatda professional askar hisoblanadi, boshqalarida esa, ulardan tashqari harbiy majburiyat asosidagi harbiy xizmatchilar xizmat qiladilar. Bundan tashqari, bu davlatlar armiyasining rivojlanish tarixi bir-biridan farq qilishi bilan tarbiya tizimlarida o'ziga xosliklar ko'rinadi. Bir tomondan, AQSH - aholisi 200 yildan ortiq vaqt mobaynida o'zining maydonida urushni ko'rmagan mamlakat bo'lib, boshqa hududlardagi harbiy harakatlarda tinimsiz ishtirok etib kelmoqda, boshqa tomondan - Germaniya, ikkita jahon urushining halokatini boshidan kechirgan. Shuning uchun, bu davlatlarda harbiy xizmatchilar tarbiya jarayoni mazmunidagi maqsad va vazifalar tafovuti ko'rinadi. AQSH armiyasining asosiy vazifasi o'z-o'zini anglashda milliy-davlatchilik, AQSH Qurolli Kuchlariga mansubligidan faxrlanish bo'lsa, Germaniya (Bundesver)da esa, ozodlikda tinchlikni ta'minlash, jamiyatda o'rnatilgan yuksak qadriyatlar tartibi Qurolli Kuchlar hayot tarziga tatbiq etilishi talab etiladi. Ichki boshqaruv konsepsiyasi Germaniya (Bundesver) harbiy xizmatchilar tarbiya jarayonini barcha jabhalarida 30 yildan ortiq amalga tatbiq etib kelmoqda. Angliya armiyasida G'arbiy Yevropada tinchlik o'rnatishga qaratilgan o'ziga xos missiyalarini targ'ib qilishga alohida e'tibor qaratadilar. AQSH harbiy xizmatchilariga esa, dunyoning buyuk davlati sifatida o'z yurtiga mas'ullik hissi singdiriladi.

Amerika armiyasi shaxsiy tarkibini tayyorlashda tarbiya vositalari muhim ahamiyatga ega. Fuqaroviy va harbiy nashrlar. Mudofaa vazirligi muassasalari (muzey, klub, kutubxonalar, hatto kafe va boshqalar). Badiiy, harbiy-tarixiy adabiyotlar, uslubiy ishlanmalar, qo'llanmalar, plakatlar va h.k. Umuman olganda tarbiya tizimi yaxshi rivojlangan o'quv moddiy baza bilan shakllangan. AQSH Qurolli Kuchlarida 1850 ta doimiy nashr mavjud, bir martalik tiraji 12 mln nusxani tashkil etadi. Bu har bir harbiy xizmatchi 4 xil nashr etilayotgan matbut vositalaridan foydalaniladi.

Lekin, xorijiy armiyalarning harbiy xizmatchilari tarbiyasining bevosita tarbiya sub'yekti - bu o'zining ishida maxsus apparatlarga tayangan harbiy qo'mondonlikdir. Yevropa xorij armiyalarining shaxsiy tarkib bilan ish olib boradigan organlar faoliyati struktura, funktsiya va prinsiplari amerikaliklar modeli bilan bir xil.

Amerika Qurolli Kuchlarida harbiy xizmatchilarni tarbiyalashda bosh sub'ekt komandir hisoblanadi.

Amaliyot tasdiqlashicha, komandirlarning shaxsiy tarkib bilan olib boradigan ishlarida sotsial-psixologik xizmat tavsiyalari keng qo'llaniladi. Bu xizmat AQSH Qurolli Kuchlarining barcha turlarida mavjud. Har bir tibbiy rotada psixolog, psixiatr va sotsiolog, shu bilan birga ularning 6-8 nafar yordamchilari mavjud. Hammasi bo'lib ularda 8000 ga yaqin diplomli harbiy va noharbiy psixolog va sotsiologlar faoliyat olib boradilar. U quyidagi vazifalarni bajarishga mo'ljallangan: ruhiy holati o'zgargan harbiy xizmatchilarni aniqlash

bo'yicha komandirlarni o'qitish, qismda va bo'linmalardagi ma'naviy-ruhiy muhitni aniqlash, harbiy intizomni mustahkamlashga ko'maklashish va boshqalar.

Xorij armiyalari tarbiyaviy ish jarayonida turli xil metodlar qo'llaniladi: ishontrish, ixlos uyg'otish, namuna, ma'naviy va moddiy rag'batlantirish, majburlash va hokazo. Tarbiyaning asosiy shakli mashg'ulotlar o'tkazishdir. AQSH Qurolli Kuchlarida har haftada guruhlar bilan ochiq muloqot tarzida "Komandaga oid axborot» dasturi asosida, barcha shaxsiy tarkibni jalb etgan holda (ofitserlarni ham), "burch, g'urur, Vatan", "Ma'naviy meros, va insoniylikni kamol toptirish", "Teng imkoniyatlar" dasturlari asosida mashg'ulotlari o'tkaziladi.

Bundesverda (Germaniya) xuddi shunday vazifalar "Siyosiy ta'lim" mashg'ulotlarida, Angliya va Fransiya Qurolli Kuchlarida "fuqarolik tarbiyasi" mashg'ulotlarida o'z yechimini topadi.

NATO davlatlarining barchasida harbiy an'analarni targ'ib qilishga katta e'tibor beriladi. Bu harbiy qism tashkil topgan kuni keng nishonlash, qismning jangovar yutuqlarini yoritish kabilar. Quyidagilarga amal qiladi qasamyod qabul qilishga, gulchambarlar qo'yish marosimiga, mashhur kunda qurollar bilan saf tortish kabi tadbirlarga jalb qilinadi. Shu tariqa milliy bayramlarda paradlardan o'tishlarni amalga oshiradilar.

AQSH armiyasida tarbiyaviy ishlarning ulug'vor yo'nalishlari sifatida, harbiy xizmatchilarda harbiy professional sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish hisoblanadi. Professionallik sifatlariga uch xislatni kiritadi:

maxsus bilimlar – insonlar hayot faoliyati jarayonidagi va bevosita o'zining mutaxassisligi bo'yicha bilimlar;

mas'uliyat – jamoa bilan ishlashda, jamoaning qadrini tan olishda va xizmatdan bo'yin tovlamaslikda;

korporativ – harbiy professionallarni ajratib turuvchi mutaxassislik bilimlari va maxsus majburiyatlarga egaligi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki AQSH armiyasida harbiylarni professional tayyorgarlik darajasini oshirishda muhim o'rinni Gumanitar tayyorgarlik egallaydi. AQSH Mudofaa vazirligi fikriga ko'ra oliy harbiy ta'lim muassasasida harbiy fanlar umumiy o'quv soatlarning 15% dan oshmasligi kerak. Bitiruvchi birinchi navbatda yuqori intellektual, keng malakali ofitser bo'lishi kerak. Bunday ofitser harbiy qismga kelgach tezda tayinlangan mutaxassislikni o'zlashtiradi deb hisoblaydi. Shuning uchun AQSH ning harbiy bilim yurtlarida gumanitar fanlarga birinchi bosqichda o'quv soatining 50 % ajratiladi. Ikkinchi bosqichda 30 % gacha. Uchinchi bosqichda 60% gacha. To'rtinchi bosqichda 70% gacha ajratiladi.

Kursantlar siyosatshunoslik, tarix, psixologiya, huquqshunoslik, sotsiologiya, dunyo madaniyati, harbiy boshqaruv asoslari, iqtisod nazariyasi, mantiq, falsafa, yetakchilik (лидерство) asoslari, teologiya, san'at va xorij tillarini chuqur o'rganishadi.

Rossiya armiyasida tarbiyaviy ishlar: Rossiya Qurolli Kuchlaridagi harbiy xizmatchilarni tarbiyalash barcha mansabdor shaxslarning pirovard vazifasi hisoblanadi. Harbiy xizmatchilarni tarbiyalash Mudofaa vazirligi buyruq va direktivalari bilan belgilangan. Rossiyaning o'tmishi sarhadlaridagi qahramonliklari tarbiyada Vatanga mislsiz sadoqatini shakllantirish, armiya va xalq an'anasiga tayanish-mustaqillik uchun kurashish, harbiylarni vatanparvarlik tuyg'usini tarbiyalash, o'z kuchiga ishonch, mardlik va jasorat ko'rsatishga tayyorligi, harbiy burchini ado etish kabi xislatlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Tarbiyaviy ishlar organi faoliyat yuritadi. Tarbiyaning yo'nalishi, shakl va uslublari rahbariy hujjatlar asosida belgilangan.

Vatanparvarlik tarbiyasi Amerika misolida. Amerika harbiy xizmatchilarini ma'naviy barqarorligini shakllantirish yo'nalishi ularda vatanparvarlikni tarbiyalash hisoblanadi.

U o'z ichiga quyidagilarni oladi:

shaxsiy tarkibda o'z vataniga va Qurolli Kuchlariga g'urur hissini tarbiyalash;

harbiy xizmatchilarda Amerika hayotining idealligi va qadriyatlariga muhabbatini, AQSHning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga va adolatliligiga ishonchini shakllantirish;
shaxsiy tarkibni Qurolli Kuchlar tarixi va an'alariga tayangan holda tarbiyalash;
ofitser va askarlarda umumiy ruhini takomillashtirish;
harbiy xizmatni keng targ'ib qilish.

Ta'kidlash joizki AQSH Qurolli Kuchlarining vatanparvarlik tarbiyasining amaliyoti oxirgi vaqtda muvafaqiyatli o'tkazilgan "Буря в пустыне" va sobiq Yugoslaviya hududida o'tkazilgan operatsiyalar bilan bog'liq deb hisoblashadi. Vatanparvarlik harbiy xizmatchilarda yuqori chuqqiga chiqqanligini va suroq qilingan harbiy xizmatchilarning 95% Amerika manfaatlariga xizmat qilishlaridan mamnunliklarini bildirishgan.

Germaniya armiyasida vatanparvarlik tarbiyasi: Boshqa davlatlar qatori Germaniya armiyasida ham vatanparvarlik tarbiyasiga e'tibor kam qaratilmagan. Harbiy xizmat sharafliligi hisoblanadi. Yoshlar o'rtasida to'liq qiziqish uyg'otmasa ham moddiy rag'batlantirish mavjudligi armiyaga jalb etadi. Bundan tashqari Bundesverda fuqarolik mutaxassisini o'zlashtirish mumkin. Bu 100 o'rindan iborat texnik mutaxassisligi. 60 ta boshqa mutaxassisliklar xususan, elektrotexnik, aviamekanik, slesar-motorist, qizdiruv tizimini ta'mirlash va kompyuter mutaxassisligi. Bu armiyadan iste'foga chiqqach, fuqarolik hayotida ish bilan ta'minlanishga imkoniyat yaratadi va muammo bo'lmaydi.

Rossiya armiyasida vatanparvarlik tarbiyasi: Rossiya Qurolli Kuchlaridagi Harbiy xizmatchilarni tarbiyalash barcha mansabdor shaxslarning provard vazifasi hisoblanadi. Bu o'z o'zidan harbiy xizmatchilarni vatanparvarlik tarbiyasi, Vatanga sadoqat va muhabbat tuyg'usini, uni himoyasi uchun o'zini hayotini berishga ham doim tayyorligini oladi.

Vatanparvarlik tarbiyasini harbiy xizmatchilarda shakllantirish RF – timsollari gerbi, bayrog'i va madhiyasini hamda davlat bayramlarining mazmun mohiyatini tushuntirish orqali erishiladi. Bu maqsadda tarixiy muzeylarga sayohatlar, mavzuviy kechalar, suhbatlar, tanlovlar, viktorinalar, kinolektoriyalar va boshqa tadbirlar o'tkaziladi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya AQSH misolida: Amerika Qurolli Kuchlarida tarbiyaviy ishning asosiy yo'nalishlaridan biri bu - harbiy xizmatchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyasi hisoblanadi. U quyidagilar bilan tavsiflanadi:

Birinchidan: U diniy talablar bilan uzviy bog'liqligi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya umum etirof etilgan diniy odatlar bilan shakllantirilishi. Ya'ni "o'zingga og'riq keltiradigan narsalarni boshqalarga ravo ko'rma", "o'zing yoqtirmagan narsalarni boshqalarga ham qilma", "o'zingga va do'stingga ravo ko'rgan narsalarni boshqalarga ham qil" kabi tushunchalar bilan.

Ikkinchidan: Harbiy xizmatchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash umuminsoniy qadriyatlar asosida harbiy kasbni inobatga olgan holda tashkillashtiriladi. Bularga: g'urur, haqgo'ylik, mardlik, o'ziga ishonch, harbiy burchga sodiqlik va h.k. Bu qadriyatlar harbiy qasamyodda, o'zini tutuush kodeksida va boshqa rahbariy hujjatlarda aksini topgan.

Ofitserlarning ham ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga etibor beriladi. AQSH harbiy rahbariyati fikricha, ofitser o'ta haqiqatgo'y va vijdonli bo'lishi shart.

Shunday qilib, dunyoning yetakchi mamlakatlari armiyalari shaxsiy tarkib bilan ishlovchi organ mutaxassislari qo'mondonligi tarbiyaviy faoliyati aniq maqsadga qaratilganligi, ko'p rejali, puxta o'ylangan, tizimli xarakterga ega.

Xorij armiyalarida to'plangan muhim tajribalar, O'zbekiston Qurolli Kuchlari komandir va boshliqlarining boshqaruv faoliyatida qo'llanilishi mumkin. Ammo to'liqligicha ko'chirish yoki amal qilish tavsiya etilmaydi. Milliy qadriyatlarimiz, tariximiz, iqtisodiyotimiz va ijtimoiy kelib chiqishimizni inobatga olish hamda harbiy xizmatga kirishdan maqsad moddiy manfaat ustun bo'lmasligi kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki:

Mamlakat mudofaasi uchun zamonaviy ofitser shaxsini tarbiyalashda: qat'iyatlilik, ruhiy tetiklik, jasorat va o'z ona-Vataniga cheksiz muhabbat, do'stlik va jangovar o'rtoqlik, ongli ravishda yuksak kasbiy mahorat cho'qqilariga intilishi, mustahkam iroda, har qanday

tajovuzkor hujumiga munosib zarba berishga qodir ofitser bo'lishi. Bunday fazilatlarga erishish uchun "O'zbekistonda harbiy xavfsizlikni ta'minlashda harbiy kadrlar siyosatining o'rni" deb nomlangan magistrlik dissertatsiyasining natijaviy holati sifatida shuni ta'kidlash lozimki, harbiy xavfsizlik tizimida harbiy kadrlar muhim o'rin tutadi.

Mudofaa vazirligi tizimidagi Qurolli Kuchlar oliy harbiy bilim yurtlari kursantlar va tinglovchilarini tarbiyalashni samarali amalga oshirish uchun sanab o'tilgan omillarni bartaraf etish yoki cheklash yuzasidan quyidagilarni taklif etaman:

birinchidan, Qurolli Kuchlar oliy harbiy bilim yurtlari kursantlarni va tinglovchilarni tarbiyalashda ta'lim-tarbiya tizimining ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan boyitib borishni ta'minlash va bu o'rinda asosiy e'tiborni kursant va tinglovchilarni tayyorgarligida zamonaviy texnik va texnologik vositalardan (kompyuter, internet va boshqalar), yordamida amalga oshirilishi. Shu bilan bir qatorda ta'lim-tarbiya tizimining ilmiy uslubiylatini takomillashtirishda xorijiy mamlakatlar tajribasidan keng foydalanish;

ikkinchidan, ofitser shaxsini professional zamon talablari darajasiga yetkazish uchun, tanlash, malaka oshirish va qayta tayyorlash masalalari katta e'tiborni jalb etadi. Shu nuqtai nazardan ofitserlarni uzluksiz ta'lim jarayonini mukammallashtirish yuzasidan, o'quv metodik bazasini rivojlantirish va qayta ko'rib chiqish;

uchinchidan, ta'lim-tarbiya tizimining moddiy ta'minoti darajasini yaxshilash maqsadida oliy harbiy bilim yurtlari, harbiy qism va okruglarning o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda va shu bilan bir qatorda, mahalliy hokimiyat va oliy o'quv yurtlari bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimovning Qurolli Kuchlarimizni tashkil topganining 23 yilligi bayram tabrigi.
2. Военная психология и педагогика: Учебное пособие/ Под ред. П.А.Корчемного. Л.Г. Лаптева, В.Г. Михайловского.- М.,1998.
3. Воспитательная работа в Вооруженных Силах Российской Федерации. Учебно-методическое пособие/ Под ред. И.А.Липского.- М.:ВУ. 1995.
4. Анализ воспитательной работы в вооруженных силах Франции//Информационно-методический сборник. М.:ЦВСПИИ ВС РФ. 1993. N 3 (6). С.63-71.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ЎҚИТИШНИНГ САМАРАЛИ УСУЛИ

Тўраев Шухратжон Фармонович

Бухоро давлат университети таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада мустақил таълим ва ўқитиш жараёнида мустақил таълимнинг эгаллаган ўрни, ўқув дастурларини тузишда мустақил таълимга бўлган талаб ва мустақил таълимнинг самараси ҳақида баён қилинган.

Калит сўзлар: мустақил таълим, таълим олиш, билимларини мустаҳкамлаш, анъанавий ўқитиш усули, ўқув материали.

Аннотация: В этой статье описывается роль независимого обучения в процессе независимого обучения и преподавания, необходимость независимого обучения при разработке учебных программ и эффективность независимого обучения.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, обучение, закрепление знаний, традиционный метод обучения, учебный материал.

Abstract: This article describes the role of independent learning in the process of independent learning and teaching, the need for independent learning in the development of curricula, and the effectiveness of independent learning.

Key words: self-study, training, consolidation of knowledge, traditional teaching method, educational material.

Олий таълим ислохотлари – энг аввало рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш ва меҳнат бозорига йўналтирилгандир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Қарори узлуksиз таълим тизимини ривожлантириш, мамлакатимизнинг изчил ривожланиб бораётган иқтисодиётини юқори малакали кадрлар билан таъминлаш, барча ҳудудлар ва тармоқларни стратегик жихатдан комплекс ривожлантириш масалаларини ҳал

қилиш борасида олий таълим тизими иштирокини кенгайтириш йўлидаги яна бир муҳим амалий қадамдир.

Талабалар ўқитувчининг бевосита иштирокисиз ёки билвосита бошқарувида у берган вазифа, дарслик асосида индивидуал бажарадиган иши мустақил иш ҳисобланади. Талабаларнинг мустақил иши ўқув жараёнининг ажралмас қисмидир. Ўқув материалларининг талабалар томонидан мустақил ўзлаштирилишини такомиллаштиришмасдан замонавий таълим олдиға қўйилган вазифаларни талаб даражасида бажариш мумкин эмас. Мустақил таълимни амалға оширишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ4732-сонли фармони ижроси бўйича ташкил этилаётган қайта тайёрлаш курслари ўқув дастурларида албатта мустақил таълим ҳақида махсус мавзулар ўз ўрнини топиши керак; - талабалар мустақил ишларини самарали бажаришлари учун компютер ва интернет тармоғи билан таъминланишлари зарур; - талабалар мустақил ишини тўғри режалаштирмасдан керакли натижаларға эришиб бўлмайди. Мустақил таълимни фаоллаштирмасдан олий таълимда талабаларни самарали ўқитишни кўз олдимизға келтириш қийин. Ҳозирги давр мутахассисидан юқори даражадаги тайёргарлик, мустақил равишда қарорлар қабул қила олиш, белгиланган вазифаларни бажариш учун кўп маълумотлар орасидан кераклигини танлаб олиш ва бу маълумотларни қайта ишлай олиш талаб қилинади. Талабаларнинг таълим олишда анъанавий ўқитиш усулидан мустақил фаолиятиға катта эътибор бериб бориш асосий етакчи ғоядир. Мустақил таълим талабаларға билим беришда бу талабани ўз ҳолиға ташлаб қўйиш эмас, балки педагог томонидан мунтазам бошқариладиган талабаларнинг мустақил фаолиятидир. Талабаларнинг мустақил таълимидан асосий мақсадлар қуйидагилардан иборатдир:

- янги билим олиш усуллари эгаллаш, жараёнларни мустақил таҳлил қила олиш;
- аудиториядаги машғулотларда олган билимларини мустаҳкамлаш, чуқурлаштириш, кенгайтириш ва тартибға солиш;
- меъёрий-ҳуқуқий актлар, маълумотлар ва махсус адабиётлар билан ишлашни ўрганиш;
- ўқув материалларини мустақил ўрганиш;
- фаоллиги, билим орттириши, ижодий ташаббуси, масъулияти ва тартиблигини ривожлантириш;
- олган билимларини амалиётда қўллай олишни шакллантириш;
- Мустақил фикр юритиш, ўз-ўзини ўстириш, ўзининг режасини амалға оширишни шакллантириш;
- тадқиқот қила олиш қобилиятини ривожлантириш.

Талабалар мустақил таълимнинг асосий вазифаси мустақил равишда маълумотлар топиш усули билан билим олишни ривожлантириш, ўқув жараёниға ижодий ёндашишға фаол қизиқишни шакллантиришдан иборат. Талабалар мустақил равишда курс ишлари, курс лойиҳаси, битирув малакавий иши ва магистрлик диссертацияларини тайёрлаётганларида қўйилган муаммоларни чуқур таҳлил қилиб, ўзларининг мустақил асосланган фикр ва хулосаларини чиқаришлари керак. Мустақил таълимнинг самарали бўлиши учун қуйидаги усул ва воситалардан фойдаланиш мақсадға мувофиқ: кластер, суҳбат, баҳс, тоифалаш жадвали, пинборд, инсерт, “Биламан, билишни хоҳлайман, билиб олдим” жадвали, Т-жадвал, Венн диаграммаси, “Нима учун?”, балиқ скелети ва бошқалар. Маъруза дарсларида камида 50% вақтда талаба мустақил ишлаши керак. Бунинг учун маърузани савол-жавоб-мунозара шаклида ташкил этиш лозим, яъни ўқитувчи янги маълумотни нафақат баён этади, балки қўйилган саволларға жавоб излаб топишни ташкиллаштиради; маърузани савол-

жавоб усулида олиб боришда ўқитувчи маъруза давомида бутун курс ёки бўлим бўйича ўқувчиларнинг саволларига жавоб беради;

- анжуман, маъруза, ўқув дастури доирасида илмий-амалий машғулот сифатида, аввалдан белгиланган муаммо бўйича маъруза ва сўзга чиқишлар эшитилади; машғулот якунида ўқитувчи маълумотларни тўлдиради ва аниқлик киритади;

- ўқувчиларнинг вақтинча эркин фикр алмашишига рухсат берилади;

- ўқитувчи олдиндан кўзланган хатоликлар қилиб, маъруза якунида талабаларнинг ташҳиси ва қўйилган хатоликлар таҳлили олиб борилади;

- ўқувчиларга саволлар берилади ва уларнинг жавобларидан фойдаланилади. Талабалар мустақил ишининг мақсади, вазифалари, ташкил этилиши, бошқариш ва назорат қилиш ҳамда баҳолашни таҳлил қилиш натижасида талабаларнинг мустақил ишининг самарадорлигини ошириш учун қуйидаги хулоса таклифларни беришни мақсадга мувофиқ;

- бакалавриат йўналиши талабаларининг ҳафталик умумий юкламаси (аудитория ва аудиториядан ташқари) ҳажми 54 соат қилиб белгиланган бўлиб, мустақил таълим 22 соатни, яъни 40%ни ташкил этади (чет давлатларда эса бу курсаткич 60-70%). Лекин, шуни таъкидлаб утишимиз керакки, факатгина мустақил соат ҳажмини ошириш билан талабаларнинг мустақил иши самарадорлигини ошириш мумкин эмас;

- сифатли ўтказилган маъруза талабалар мустақил ишини бажаришига керакли маълумотлар беради. Бундан келиб чиқадики, талабалар мустақил ишини бажаришга қаратилган катта эътибор маъруза машғулотларининг ролини пасайтирмасдан, аксинча уларни янги педагогик ва ахборот технологияларни қўллаб ўтказиш орқали самарадорлигини ошириш мақсадга мувофиқдир;

- талабалар мустақил ишини тўғри режалаштириш, ташкил этиш, назорат қилиш ва баҳолашнинг сўнгги ютуқларини чуқур ўрганиш учун педагогларнинг малакасини ошириш мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги вақтда айниқса коронавирус пандемияси вақтида олий таълимда фанларни ўқитиш сифатини оширишда масофавий ва мустақил таълимнинг ўрни муҳим аҳамият касб этади ва онлайн таълимни амалга оширишнинг асосини ташкил этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.М. Мирзиёевнинг 2017 йил 20 апрельдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.

2. Толипов Ў. Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Т.: Фан, 2006. – 262 б.

3. Мирсолиева М.Т., Ҳошимова М. ОТМда ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялаш ҳамда инновацион таълим технологияларини жорий этиш// Ўқув-услубий мажмуа. – Т.: БИММ, 2015.

НУТҚИЙ МАҲОРАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ ҲАРБИЙ ХИЗМАТЧИЛАРНИ МАДАНИЙЛИККА ЭРГАШТИРИШ

Исмаилов Д.Т

*ЧОТҚМБЮ Тактика кафедраси Умуқўшин бўлинмалари тактикаси цикли катта
ўқитувчиси, подполковник*

Аннотация: Мақолада нутқ маданияти, нотиклик санъати, унинг тарихи, нутқнинг коммуникатив сифатлари, нутқ одоби ва адабий тил нормалари каби масалалар ҳақида фикр юритилади. Шу билан бирга маданий нутқ кўникмаларини ҳосил қилиш учун зарур бўлган кўрсатмалар ва нутқдан тўғри фойдаланиш борасидаги мулоҳазалар келтирилган.

Калит сўзлар: риторика, алоқа воситаси, коммуникатив аспект, нутқ, нотиклик, нутқ маданияти, нутқий этикет, таъсирли нутқ, тил қонуниятлари, оғзаки ва ёзма нутқ, адабий тил нормалари.

Аннотация: Содержание статьи охватывает вопросы о культуре речи, ораторском искусстве, коммуникативные качества речи, правила речи и нормы литературного языка. Также необходимые рекомендации для приобретения навыков о культуре речи и размышлении по правильному применению той или иной речи.

Ключевые слова: риторика, средства связи, коммуникативный аспект, речь, ораторство, культура речи, этикет речи, трогательный речь, закономерность языка, устная и письменная речь, нормы литературного языка.

Ҳозирги кунда ер юзида содир бўлаётган зиддиятли ўзгаришлар ҳар бир миллат, ҳар бир халқ, қолаверса, ҳар бир давлат учун мураккаб синовлар даври бўлмоқда. Бундай синовлар даврида энг муҳими танлаган мустақил тараққиёт йўлидан оғишмай собитқадам боришдир. Шу ўринда айтиш мумкинки, мустақиллик туфайли ўз тақдиримизни ўз қўлимизга олишга ва бу йўлда азалий қадриятларимизга суянган ҳамда тараққий топган давлатлар тажрибасини ҳисобга олган ҳолда демократик давлат ва фуқаролик жамиятини қуриш борасида улкан ютуқларга ҳамда уларни халқаро ҳамжамият тан олишига эришдик.

Ана шундай эзгу мақсадларга эришиш йўлидаги асосий эътибор баркамол авлодни тарбиялаш масаласига қаратилган экан, бу масала тобора давлат сиёсатининг ажралмас қисмига айланиб бормоқда. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий соҳалардаги ислоҳлар нафақат аҳолининг ҳаёт сифати ва даражасини янги, юксак босқичга кўтариши, балки маънавияти юксак шахсни шакллантиришга хизмат қиладиган ижтимоий-маънавий муҳитни яратиш, ватан равнақи учун фидоийлик билан курашувчи, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, ён-атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил ёндаша оладиган инсонларни тарбиялаш назарда тутилган.

Бу ўринда ўз фаолиятини Ватанни, ҳамда инсон ҳаётини ҳимоя қилишга қаратган ҳарбий соҳа хизматчиларига ҳам катта масъулият юклатилади. Чунончи, ёш аскарларни ҳарбий соҳа мутахассислари қилиб тарбияловчи барча офицерлар теран фикрлиги, қарорлар қабул қилишда қатъийлиги, муомала маданияти, сўзамоллиги, нотиклик санъати сир-асрорларидан хабардорлиги, жамоатчилик олдида нутқ сўзлай олиши каби бир қатор ҳислатлари билан ажралиб туришлари лозим.

Кишилик жамияти пайдо бўлибдики, сўз ва нутқдан фойдаланиш, унинг имкониятлари доирасида фикр етказиш ва қабул қилишнинг турли усуллари шаклланган. Нотиклик, воизлик ана шундай санъатдир. Риторика, ораторлик номлари билан ҳам юритилувчи ушбу санъат ҳар бир даврда ўша замоннинг мафқурасига хизмат қилган.

Ҳозирги замонда халқ қалби ва онгги учун кураш кетаётган пайтда турли усуллар билан манфаатларини ифода этувчи оқимлар пайдо бўлаверади. Шундай экан, буларга қарши чуқур билим ва маърифат билан жавоб бера олиш, нотиклик маҳорати орқали фикр етказиш санъатини эгаллаш лозим. "Мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан катта кучга эга" эканлиги "Юксак маънавият - енгилмас куч" асарида таъкидланиши бежиз эмас. Нотиклик маҳорати, аввало, нотикнинг қобиляти ва истеъдодини ривожлантиришга қаратилган билим соҳасидир. Бу санъат азалдан шахнинг ақлини чархлайди ва нутқий маҳоратини ривожлантириши билан жамият ҳаётида муҳим ўрин тутаяди. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати ўқув фани сифатида республикамиздаги барча олий таълим муассасаларида ўқитиб келинмоқда.

Инсоният босиб ўтган ижтимоий тараққиёт йўлида нотиклик санъати алоҳида аҳамиятга эга. Унинг илдизи узоқ тарихга бориб тақалади. Нутқ маданияти ҳақидаги таълимот қадимги Рим ва Афинада шаклланган бўлса ҳам, унга қадар Миср, Ассирия, Вавилон ва Ҳиндистон каби мамлакатларда пайдо бўлганлиги нотиклик санъати тажрибасидан маълум. Ушбу даврларда жамиятнинг ривожланиши, савдо-сотикнинг, суд ишларининг ниҳоятда тараққий этиши нотикликни санъат даражасига кўтарди. Нотиклик санъати саркардалик маҳорати билан баробар даражада улуғланган. Машҳур нотик Цицерон: "Тарихда ё яхши ҳарбий саркарда, ё яхши нотик бўлиш керак", деган ҳикматини бежиз эмаслигини тарих бир неча бор исботлаган.

Нотиклик, яъни гўзал ва чиройли сўзлаш санъатининг келиб чиқиши бевосита қадимги Юнонистон билан боғлиқ. Нотиклик санъати худди назм ва наср сингари ижод қилиш мумкин бўлган соҳа ҳисобланган, ҳатто "санъатлар шоҳи" деб тан олинган.

Нотиклик санъати давлат ишларига, одамларнинг ақли ва ҳиссиётларига жуда қаттиқ таъсир этган.

Қадимги греклар чиройли нутқ сўзлашни санъат деб баҳолаб, унинг моҳиятини тўғри кўрсатиб берганлар. Милоддан аввалги У-асрда Юнонистонда омма олдида монологик (яккахон) нутқ сўзлаш маданияти шаклланди. Бу даврда нотикнинг учта вазифаси ажратилган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат: бирор нарсани тушунтириш, маълум бир тафаккурга, ҳулосага, айниқса ҳаракатга ундаш ва тингловчиларда маълум бир қониқиш ҳосил қилиш. Тингловчиларда муайян фикр, ҳиссиёт (адолатпарварлик, ватанпарварлик туйғулари) уйғотиш нотикнинг асосий вазифаларидан ҳисобланади.

Таниқли сиёсатшунос олим Назрулла Жўраев ўзининг "Агар огоҳсен..." номли китобида ҳақли равишда ёзганидек, "Цивилизация дунёнинг турли минтақаларида турлича юз бериб, муайян ҳудудлар аҳолиси дунёқараши ва турмуш тарзига чуқур ўрнашган. Цивилизация, жумладан Юнонистонда нафосат, Ҳиндистонда дин, Оврупада моддий техника тараққиёти, Туронда эса ахлоқ тарзида вужудга келган. Юртимизда ахлоқ бениҳоя серқамроқ, қиёси йўқ тушунча сифатида ардоқланиб келинган. Маънили ва бежирим гапира билиш, нутқдаги маъқул ва номаъқул сўзларни илғай олиш, сўзнинг орқа ўнгини, муносиб ўрнини фарқлай билиш, нутқ одоби каби фазилатлар Туронда инсон умумий ахлоқининг маънавий расолигининг таянч устунларидан саналган".

Инсон ҳаёти давомида жуда кўп нутқ ва марузалар тинглайди. Улардан ўзлари учун зарур билим ва ахборот олишади. Бу эса албатта, нотик ва унинг нутқига боғлиқ. Омма олдида нутқ сўзлаш - жуда мураккаб жараён. Шу боис одамларнинг кўпчилиги омма олдида чиқиб гапиришдан қўрқади. Албатта, нутқ сўзловчини аввало тингловчиларнинг сони, аудиториянинг таркиби, обрў-эътибори, нутқнинг оқибатлари кизиқтириши табиий. Шу боис нотик нутқ сўзлаши учун олдиндан тайёргарлик кўриши, мавзуни белгилаши, режа тузиши, материалларни тўплаши, уларни жой-жойига қўйиши, амалиёт билан назарияни уйғунлаштириши, материалларни аввало ўзи англаб олиши ва кейинчалик фикрини тингловчиларга еткази олиши керак бўлади. Нотик бирор мавзу бўйича нутқ сўзлаётганида фалсафа, мантиқ, психология, эстетика ва тил қонунларига асосланиши лозим. Юқорида санаб ўтилган фанлар қонунларига мувофиқ сўзланган нутқ санъат даражасига кўтарилиши мумкин.

Нотиклик санъати ўзига хос малака, оғзаки нутқ шакллари эгаллашни талаб этади. Гўзал, таъсирли нутқ сўзлаш учун жуда кўп меҳнат қилиш зарур. Фарб донишмандларидан Р.Эмирсоннинг таъкидлашича, "Нутқ - қудратли куч: у ишонтиради, ундайди, мажбур этади". Бу фикрда нутқнинг шундай фазилати таъкидланяптики, у, биринчи навбатда, ишонтириш санъатидир. Ўқувчилар билан мулоқотда бўлаётган ҳар бир мураббийнинг нутқи ишонарли, таъсирли, далилланган ва пухта асосланган бўлиши лозим.

Нотиклик санъати амалий жиҳатдан чиройли нутқ тузишнинг қонуниятлари, сирлари, тил нормалари, нутқнинг сифатлари, нутқий услубнинг нозик томонларини ҳис этиш ва нотик нутқида учраши мумкин бўлган нуқсонлар, шу билан бирга талаффузга доир муаммоларни ҳал этиши юзасидан баҳс юритади. Энг муҳими, ўз билими ва дунёқарашига суянган ҳолда тўғри ва чиройли сўзлаш йўллари ўргатади. Гапиришдан мақсад сўзловчи кўзда тутган нарсани, ҳодисани, воқеаларни тингловчига тўғри, таъсирчан етказишдан иборат. Шундай экан, нутқнинг тўғрилиги, раволиги ва мантиқийлигига эришиш муҳим аҳамият касб этади. Нутқ маданияти, ўринли сўзлаш, тил қонуниятларини эгаллаш сиз ўйлаганчалик осон эмас. Тил инсонларро алоқа воситаси бўлса, сўз (қуруқ гап эмас) эса ишнинг асоси. Меҳнат жамоасида кечар экан, муносабатлар яхши сўз ва муомала орқали шаклланади.

Ривожланган жамият ҳам ёмон сўз ва муносабатсиз мавжуд бўла олмайди. Шундай экан, дунё сўз билан бошқарилади, лекин сўз замирида фикр асосидаги меҳнат этади. Маъноли гапириш, ақли суҳбатдош суҳбатидан баҳраманд бўлиши, ўз фикрини аниқ баён этишини ким ҳам хоҳламайди, дейсиз. Ҳукумат ишларида фаолият

юритаётган сиёсатчи ўз фуқароларини сўз орқали ғоясига сингдиради. Инсонлар кўнгли ва онгини забт этмоқчи бўлган журналист аввало сўзлар мажмуини излайди. Ҳатто дипломат, ҳуқуқшунос, ўқитувчи ва дин вакиллари ҳам шу вазифа билан овора. Деярли ҳар бир касб нутқий фаолиятсиз мавжуд бўла олмайди. Сўз меҳрибон, ёвуз, камситувчи ва даволовчи бўлади. Л.Н.Толстойнинг айтишича, шундай сўз излангки, у инсонларни бирлаштирсин. Ана шундай сўзни кўплаб олимлармиз қўллалагани тарихдан маълум.

Ижтимоий тажрибада бирон-бир моҳиятни англатадиган сўзлар **оғзаки коммуникация воситаси** ҳисобланади. Нутқнинг бошқаларга таъсир қилиш кучи ҳақида Навоийнинг қуйидаги сўзларини ҳам эслатиб ўтиш мумкин: «*Дунё сарф қилиб эришилмаган натижаларга вақтида ишлатилган бир яхши сўз билан эришиши мумкин*».

"Нотиклик санъати муайян шахснинг маҳорати белгиси. Унинг сўзи эса қудратли куч. Қадимги юнон файласуфи Плутарх таъкидлаганидек, "нутқнинг кучи - оз сўз билан кўп маънони англата билишда".

Бироқ ҳозирги ахборот даври ўзининг ўқимишли, маърифатли вакилларида, омма олдида сўзга чиқишда ўз нутқига нисбатан ўта масъулиятли бўлишни талаб этмоқда. Бундай инсоний масъулият, талабчанлик нутқий маданият асосини ташкил қилувчи оддий, энг зарур малака ва кўникмаларни эгаллашни тақазо этади. Нутқ маданияти ҳар қандай коммуникатив вазиятда, энг аввало, хатосиз гапиришни англатади.

Тўғри фикрлаш, тўғри сўзлаш маданият белгиси сифатида тан олинмоқда. Хатосиз ёза олиш, яъни "имло, бу - саводхонлик демак. Саводхонлик эса маданийлик белгисидир". Сўз тузади, сўз бузади, обод қилгувчи ҳам сўз, барбод қилгувчи ҳам, борлик ҳам сўз билан, йўқлик ҳам, оламнинг яратилиши ҳам сўздан, йўқ бўлиши ҳам. Шундай экан, унга муносабат ҳам шунга яраша масъуллиқ даражасида бўлиши керак. Сўз қудрати, моҳияти, ҳосияти ва саховатини англамайдиган инсон бўлмайди, балки уни англата олмайдиганлар бўлиши мумкин. Бундай мулоҳазалар таълим ва тарбия, тарғибот ва ташвиқот ишларида маънавият ва маърифат тарғиботчиларига масъулият, огоҳлик, хушёрлик ва сергаклик юклайди.

Адабиётлар:

1. Жуманиёзов Р. Шахс маънавиятида ва тарғибот-ташвиқот ишларида нутқ санъатининг ўрни. //Республика конференция материаллари тўплами. Тошкент, 2015.
2. Бегматов Э., Жиянова Н. Нутқ маданияти асослари (маърузалар матни).- Тошкент, 2006.
3. Тешабоева Д.М. Оммавий ахборот воситаларида нутқ маданияти. - Т.: Фан ва технология, 2011.
4. Костомаров В.Г. Культура речи и стиль. М.: 1960.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB FIZIKA O'QITUVCHILARI OLDIDA TURGAN DOLZARB MUAMMOLAR

*Qalandarov Ergash Qilichevich1,
Xushvaqto'v O'ral Norqobilovich2*

1. *Nizomiy nomidagi TDPU fizika va astronomiya kafdrasi, f.-m.f.n. kafedra dotsenti*
2. *Nizomiy nomidagi TDPU fizika va astronomiya kafdrasi, kafedra o'qituvchisi*

Аннотация. Ushbu maqola fizika o'qituvchisi duch keladigan muammolarni ko'rib chiqishga bag'ishlangan. Turli usullar, vositalar va eng yangi texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi.

Калит со'злар: *fizika, o'qituvchi, muammolar, usullar, texnika, tendensiyalar.*

Аннотация. В данной статье посвящена проблемам, с которыми сталкивается учитель физики. Анализируется влияние различных методов, средств и новейших технологий на учебный процесс.

Ключевые слова: *физика, учитель, проблемы, методы, техника, тенденции.*

Abstract. This article is devoted to the problems faced by the teacher of physics. The influence of various methods, means and the latest technologies on the educational process is analyzed.

Key words: *physics, teacher, problems, methods, techniques, trends.*

Umumiy o'rta maktabida zamonaviy fizika ta'limining asosiy muammosi - bu bilimlarni amalda qo'llash, ularni kundalik hayotda samarali ishlatish imkoniyatiga ega bo'lgan shaxsni rivojlantirishga intiladigan ko'p qirrali bo'lishidir. Natijada, maktab bunday shaxsni

shakllantirish, uning har tomonlama rivojlanishi, o‘quvchilar uchun zamonviy Axborot kommunikatsiya texnologiyalari bilan taminlangan bo‘lishi va barcha shart-sharoitlarni yaratishi kerak. Yuqorida keltirilgan barcha faktlar zamonaviy dunyoda eng yangi texnologiyalar, vositalar va o‘qitish usullaridan foydalanmasdan ta‘minlash qiyin.

Keling, turli xil ta‘lim usullarini qo‘llash bilan bog‘liq muammolarni ko‘rib chiqaylik. Hozirgi vaqtda an‘anaviy ta‘lim shakli shaxsiy yo‘naltirilgan va imkoniyatga ega. Ushbu ta‘lim shakllari juda dinamik, insoniy va samarali deb qabul qilingan. Ular ota-onalar va o‘quvchilar tomonidan katta qiziqish bilan qabul qilinadi. Biroq, bu o‘tish, katta foyda bilan birga, o‘z-o‘zidan bugungi kunda samarasi kamayib bormoqda va bugungi yoshlarga yetkazib berish juda qiyin bo‘ladi. Birinchidan, o‘qituvchi yangi o‘qitish usullarini amalga oshirish uchun darsda ham, darsdan tashqarida ham vaqt yetarli emas. Hozirgi vaqtda o‘quvchilar sinflari yoki guruhlarimi (ba‘zan 30 kishigacha) juda ko‘p bo‘lgani uchun, Zammonaviy dars shtish usullarini va AKT qo‘llash ba‘zan qiyinchilik tug‘diradi. “Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim usuli bo‘yicha bitta darsni tayyorlash uchun faqat bitta ma‘ruza yozish, didaktik materiallar ishlab chiqarish, o‘quvchilar bilan ishlash uchun kamida 3-4 soat talab qilinadi va bu masala bo‘yicha adabiyotlarni o‘rganish kerak” ikkinchidan, bu muammo o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi tushunishni buzadigan yomonlarning ko‘plab o‘quv-uslubiy tushunmovchiliklari o‘qituvchilar tomonidan taqdim etiladi. Uchinchidan, qiyinchilik har bir o‘quvchining temperamentiga o‘qituvchining moslashishini anglatadi. Ma‘lumki, uch turdagi o‘quvchilar bor: audiollar, axborotni ovoz orqali qabul qilish, vizuallar, agar u vizual tarzda taqdim etilsa va kinestetikalar bo‘lsa, unda harakat va jismoniy faollik keng tarqalmagan. Eng muhimi, o‘qituvchi kinestetiklar bilan bog‘liq. Ular har qanday faoliyatga jalb qilinishi kerak, masalan, o‘qituvchiga kichik yordam va boshqalar.

Eng yangi texnika va o‘quv jihozlarini birinchi o‘ringa qo‘yish ham muammo bo‘lib, bu ham maktabda, ham o‘qituvchiga katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. “Yangi axborot va zamonaviy texnologiyalarini qo‘llash avtomatik ravishda ta‘lim sifatini o‘z-o‘zidan oshiradi deb o‘ylash xato bo‘ladi. Ulardan samarali foydalanish uchun metodist o‘qituvchilar tizimga psixologiya, didaktika va kompyuter o‘qitish etikasini faol ravishda joriy qilishlari kerak”¹⁴.

Zamonaviy texnika o‘qituvchiga darslarni o‘tkazishda juda ko‘p yordam beradi, “ta‘lim va axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) doimiy rivojlanib, jamiyatni va uning alohida ma‘lumotlarini yig‘ish, qabul qilish, saqlash, qayta ishlash, axborotni tarqatish, shuningdek, uning sintezini amalga oshirishga yordam beradi. Tezlashtirilgan axborot almashinuvi insoniyatning turli sohalarida zamonaviy bilimlar to‘plamini shakllantirishning sabablaridan biri bo‘lib qolmoqda”, ammo umumiy o‘rta ta‘limning har bir qismi yangi asbob-uskunalar va uskunalarni sotib olishga imkon beradigan moddiy vositalarga ega emas. Ammo, agar ular bo‘lsa ham, o‘qituvchi, shuningdek, ushbu texnikani eng qisqa vaqt ichida o‘rganish va o‘quvchilarga tushuntirish kerak. “Bundan tashqari, fan o‘qituvchisi darslardan keyin barcha kompyuterlarga xizmat qilish imkoniga ega emas, ular o‘z dasturlarini tashlab qo‘yishdan charchagan. Shu bois, barcha axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) interfaol doskadan foydalangan holda dars-taqdimotlar va darslar qisqartirildi”¹⁵.

Bugungi kunda aloqa va umumiy AKTni joriy etish bilan bog‘liq holda, ayrim maktablarida interfaol darslar keng tarqalmoqda. “Darsni o‘tkazishning ushbu shakli an‘anaviy darslarda yuzaga keladigan ko‘plab muammolarni hal qilishga imkon beradi. Xususan, muloqot jarayonida o‘quvchilar tanqidiy fikrlashni, vaziyatni tahlil qilishni, bilim, kommunikativ ko‘nikma va ko‘nikmalarga ega bo‘lishni o‘rganadilar”¹⁶.

¹⁴ Казаков Ю.В. Проблемы современной системы образования глазами учителей. С. 7.

¹⁵ Федосова Е.Б. Мобильное приложение для проведения интерактивных лекций по математической статистике: сб. тр. СТНО-2017; Ряз. гос. радиотехн. ун-т. 2017.

¹⁶ Ural Norkobilovich Khushvaktov. Use of the membership principle in studying solid physics at secondary school // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. Vol. 11, Issue 6, June 2021. Pags 523-528.

“Fizika va uni o‘qitish metodikasining umumiy qonuniyatlarini tushunishda ushbu “Fizika” qaysi umumiy tushunchaga tegishli ekanligini ko‘rsatuvchi xususiyatlarni bilish muhim ahamiyatga ega. Bu holda aniqlangan ikkilamchi xususiyatlar. Fizika va uni o‘qitish metodlarining o‘ziga xos xususiyatlarini ta’riflaydi. Dastur “Fizika va uni o‘qitish metodikasi”da olingan bilimlarning birinchi bosqichini umumlashtirish, o‘ziga xos fizik tushunchalar, hodisalar va qonuniyatlarni o‘rganish va ular o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishga asoslanadi. Ushbu tushunchalarni qattiq fizika turlari, tushunchalari va hodisalarini ifodalovchi ko‘rgazmali vositalar to‘plamidan shakllantirishda, jumladan: zamonaviy plakatlar, filmlar, animatsiyalar, har xil turdagi ko‘rgazmalar, fotosuratlar, ramzlar, harakatlar, sxematik taqdimotlar, fizik animatsiyalar va diagrammalar va ularning tavsifiy ma’lumotlari (hikoya, matn) foydalanish uchun kursning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Chunki ular o‘quvchilarga analitik-sintetik faoliyatni aniq ma’lumotlar asosida tashkil etish orqali umumlashtirishning birinchi bosqichidagi tushunchalarni o‘zlashtirishga imkon beradi.”¹⁷

Keyingi muhim masala: maktabda fizika fanini o‘quvchilarning o‘rganishga qiziqishining yo‘qligi. Fizika faniga tegishli o‘quv va metodik qo‘llanmalarining yetishmasligi, ko‘plab o‘quvchilar uchun fizika murakkab fan hisoblanadi. “Har bir o‘qituvchi o‘z amaliyotida ertami-kechmi ba’zi o‘quvchilar uchun mavzu bo‘yicha ta’lim motivatsiyasi yo‘qligi muammosiga duch keladi. Bu tabiiydir-inson bir vaqtning o‘zida hamma narsaga ulgurmaydi”. Motivatsiya, o‘quvchining hatti-harakati yo‘nalishini, o‘z maqsadiga erishish uchun amalga oshirilgan harakatlarni tushuntiradi.”¹⁸ Ushbu qiziqishini oshirish uchun o‘qituvchi o‘quvchilarni yangi bilimlarga ega bo‘lishni maqtashi va rag‘batlantirishi kerak. Shuningdek, darslarda didaktik tamoyillardan foydalangan holda darslar samarasini oshirish kerak, chunki o‘quvchi fizika faniga qiziqadigan, darslarda faol bo‘lgan, lekin qaysi yo‘nalishda harakat qilishni va ba’zan qayerdan boshlashni bilmaydigan vaziyatlar mavjud. Bunday masalalarni hal qilish uchun turli xil usullar mavjud. Ular seminarlar, loyiha usuli, prezentatsiyalar va boshqalar bo‘lishi mumkin. “O‘quvchining zamonaviy loyihasi kognitiv faoliyatni faollashtirish, tegishli shaxsiy fazilatlarini shakllantirishning didaktik vositasidir. Bu muammoni hal qilish, turli xil vaziyatining muammolarini hal qilishga qaratilgan “O‘qituvchi” va “O‘quvchi” ning zamonaviy faoliyati. Loyiha usuli bilan bir qatorda taqdimotlar usuli ham qo‘llaniladi. Bu yerda o‘qituvchi nafaqat qiziqarli, chiroyli, balki mazmunli va samarali taqdimot yaratish muammosiga duch keladi. Ushbu muammoni hal qilish uchun o‘qituvchi, yuqorida aytib o‘tilganidek, kompyuter va tegishli dasturiy ta’minot bilan ishlash qobiliyatlarini o‘rganishi kerak. O‘qituvchilar ba’zida texnik, amaliy qiyinchiliklari bor.” Afsuski, kompyuter dasturlarida turli xil obyektlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqdim etishga cheklovlar mavjud” shuning uchun AKT bilan ta’minlash bilan bir qatorda o‘qituvchilarning ham AKT savodxonligini oshirish kerak.

Yuqorida aytilganlarga qo‘shimcha ravishda, o‘qituvchi o‘z darslarini yaratishlari kerak, shunda ular ijodiy faoliyatning eng asosiy qismlaridan bo‘lgan psixologik mexanizmlarning rivojlanishiga hissa qo‘shadilar: xotira, tasavvur, e’tibor, nostandart fikrlash. Buning uchun o‘qituvchi barcha o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishiga xizmat qiladigan materiallarni ishlab chiqishi kerak. Bu sohada ham muammoli tomonlar mavjud. Yuqorida aytib o‘tilgan vaqt etishmovchiligiga metodik adabiyotning etarli emasligi, o‘qituvchining ijodiy fikrlash tarzini rivojlantirish zarurligi va bu har kimga osonlik bilan berilmaydi.

Endi o‘quvchilarning ishini baholash muammosini ko‘rib chiqamiz. Umumiy o‘rta ta’limda milliy o‘quv dasturi asosida yangi baholash tizimi joriy qilinishi kutilmoqda. Bu tizim 2021-2022 yildan 1-2 sinf o‘quvchilarida tajriba sinov sifatida qo‘llanila boshlaydi. Yangi o‘quv darsliklarini tatbiq etish bilan birgalikda yangi baholash tizimi bosqichma-

¹⁷ Қаландаров Э.Қ., Хушвақтов Ў.Н. – “Қаттиқ жисмлар физикасини янги педагогик технологиялар асосида ўқитиш” Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў Илмий-методологик журнал № 3 2018 жыл. ISSN 2181-7138 – 123-128 б.

¹⁸ <https://uza.uz/uz/posts/maktablarda-yangicha-ba-olash-tizimi-llanilishi-kutilmo-da-07-08-2020>

bosqich qo'llanilib boriladi. Yangi baholash tizimi haqida Respublika ta'lim markazi quyidagilarni ma'lum qildi.¹⁹

Mazkur tizim amaldagi baholashdan mazmun va yondashuv jihatdan tubdan farq qiladi. Hozirda qo'llanilayotgan baholash tizimining afzalliklari bilan birgalikda kamchiliklari ham bor edi. Amaldagi baholash tizimi asosan o'quvchini yangi mavzuni qanchalar yaxshi o'zlashtirgani va ma'lumotlarni yodda saqlab qolinganligini baholovchi mezonlarga asoslangan. Taklif etilayotgan baholashdagi mezonlar o'quvchilarning egallagan bilimi natijasida hosil bo'lgan amaliy ko'nikmalarini baholaydi. Bunda o'quvchilar uchta yo'nalish: savodxonlik, kompetensiya va shaxsiy sifatlarga e'tibor qaratiladi. Amalda baholash o'qitish jarayoning so'nggi nuqtasi sanalgan bo'lsa, taklif etilayotgan tizimda baholash o'quv jarayonining kulminatsiyasi hisoblanib, baholash natijalariga ko'ra o'qituvchi keyingi o'quv maqsadlarini belgilaydi va faoliyatini korreksiyalaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, o'qituvchining faoliyatida muammolarni hal qilish juda muhimdir, natijada uning ko'nikma, malakasi oshib borishiga va kasbiy mahoratini shakllantirishga yordam beradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni baholashda boshlang'ich sinf o'quvchilarini rag'batlantirib, yuqori sinf o'quvchilarini baholashda reallikni oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'quvchilarga baho hech narsani o'zgartirmasdan olgan bilimi kelajagi uchun poydevor ekanligi haqida tushuntirish kerak. Maktab o'quvchilarni baholashda besh ballik baholash tizimini qabul qilgan, bu juda qulay, ammo qiyinchilik o'quvchiga nisbatan baholash va insonparvarlikning obyektivligini birlashtirishdir. Hozirgi kunga kelib shakllar orqali baholash tizimi tajriba-sinovdan o'tkazilmoqda. Agar bu effekt bersa keyinchalik shakllar bilan baholash tizimiga o'tilishi ko'zda tutilgan.

ADABIYOTLAR

1. Ельцов А.В., Захаркин И.А. Современные компьютерные технологии в учебном эксперименте по физике // Вестник Рязанского государственного университета имени С.А. Есенина. 2007. С. 1.
2. Казаков Ю.В. Проблемы современной системы образования глазами учителей. С. 7.
3. Федосова Е.Б. Мобильное приложение для проведения интерактивных лекций по математической статистике: сб. тр. СТНО-2017; Ряз. гос. радиотехн. ун-т. 2017.
4. Каландаров Э.Қ., Хушвақтов Ў.Н. – “Қаттиқ жисмлар физикасини янги педагогик технологиялар асосида ўқитиш” Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў Илмий-методологик журнал № 3 2018 жыл. ISSN 2181-7138 – 123-128 б.
5. Ural Norkobilovich Khushvaktov. Use of the membership principle in studying solid physics at secondary school // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. Vol. 11, Issue 6, June 2021. Pags 523-528.
6. <https://uza.uz/uz/posts/maktablarda-yangicha-ba-olash-tizimi-llanilishi-kutilmo-da-07-08-2020>

TA'LIM-TARBIYADA TARIXIY XOTIRA VA ONA TILINI QADRLASH

Ruziev Ma'sudjon G'ofurovich

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti Texnik ta'minot kafedrasi

o'qituvchisi, podpolkovnik,

Saparov Amangeldi Yerejepovich

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti Texnik ta'minot kafedrasi katta o'qituvchisi, podpolkovnik.

ANNOTATSIYA. Maqolada ta'lim-tarbiyada ona tilining o'rni va yosh avlodning tarixiy xotirani anglab yetishi, ona tili va tarixiy xotirasiz millatni va kelajak avlodni tarbiyalashning samaradorligini oshirib bo'lmasligi yoritib o'tilgan.

АННОТАЦИЯ. В статье обсуждается роль родного языка в осознании исторической памяти молодым поколением в учебно-воспитательном процессе, а также без знания родного языка и исторической памяти нации не эффективно воспитывать будущее поколение.

Yoshlar ongi va qalbi uchun kurash tus olayotgan bugungi kunda barkamol avlodni tarbiyalashda tarixiy xotirani kamol toptirish masalasi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Bunda

¹⁹Temurtuzuklari – Toshkent “O'zbekiston” nashriyoti-2019-yil

har bir yoshga millat o'z tarixida boshdan kechirgan voqea-hodisalarni tahlil qilish, xatolarni takrorlamaslik, erishilgan yutuqlarni saqlab qolish kerakligini anglatish nihoyatda muhim. Chunki, tarix millat va saltanatni nimalar halok qilishini, nimalar farovonlikka olib kelishini, qanday ishlar tufayli mamlakat obod bo'lishini, qanday ishlar sababli yurt ma'mur, xalq saodatli va baxtli bo'lishini, qanday ishlar tufayli mamlakat tanazzulga yuz tutishini ko'rsatib beradi. Shu o'rinda hamma davrlarda ham tarixiy tarbiya berilishi maqsadga muvofiq bo'lgan. Masalan, temuriylar davrini tahlil qilgan buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ham tarixni bilishning yuksak ahamiyatiga to'xtalib, odamlarni uni o'rganishga da'vat qilgan. Abdurauf Fitrat esa, qaysi millat ravnaq istasa, o'z tarixini bilishi, o'tgan qavmlar tarixiga murojaat qilishi, ularni halokatga yetkazgan sabablarni anglab, ularni tark etib, millatning taraqqiyotiga sabab bo'lgan qonunlarni qabul qilishi lozimligini qayd etgan [1].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda milliy tarixiy xotiraning yuksalishi, xalqning o'z tarixi, uning inqirozli va zafarli onlarini bilishi va ulardan ibratli xulosalar chiqarib, o'z hayotiy-amaliy faoliyatini tashkil etishida ko'rinadi, deyish mumkin. Qayd etilgan mulohazalar mustaqillik sharoitida ta'lim orqali milliy tarixiy xotirani xolis, tizimli va tadrijiy rivojlanishini ta'minlash davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligini, Vatan tarixi va madaniyati, geografiyasi va iqtisodini, qadimiy qadriyatlarimiz an'ana va urf-odatlarimizni hartomonlama o'rganishga keng yo'l ochib berilganinig asl mohiyati va maqsadini to'g'ri anglash imkonini beradi.

Xalqning tarixini, urf-odatlarini, qadriyatlarini, ertagu-dostonlarini, erku-g'ururini jahon bo'ylab tarqatuvchi vosita til hisoblanadi. Til - muayyan belgilar tizimidir. Til vositasida jonzodlar o'rtasida muayyan axborot almashuvi sodir bo'ladi. Demak, til belgilar tizimi sifatida kelib chiqishidan qat'iy nazar, faqat insongagina xos va u ong bilan uzviy bog'liq. Chunki tilda ong gavdalanadi. Til yordamidagina ong kishining o'zi va boshqalar uchun voqelikka aylanadi. Tilda ifodalanayotgan ma'no-mazmunning anglanishi insonning umumiy bilim darajasi, qiziqishi, qobiliyati, konkret sharoitdagi kayfiyati kabi omillarga ham bog'liq bo'ladi. Til fikrlash quroli, muloqot vositasi sifatida doimiy takomillashuv jarayonini boshidan kechirmoqda. Ayni paytda insoniyat biz kundalik hayotda qo'llaydigan tabiiy til bilan bir qatorda muloqotning rang-barangligini ta'minlaydigan, fikrni ifodalashga xizmat qiladigan o'ziga xos imo-ishoralar, raqs, musiqa "tiliga" ham ega. Shunday bo'lsada, ular so'zga ko'chgandagina anglashiladi, undagi mazmun tushunarli bo'ladi. Shu bilan birga milliy tillar bilan bir qatorda ilm-fan yutuqlarining tez tarqalishida muhim rol o'ynaydigan internatsional til - fan tili, uning tushunchalari va formulalari ham borligini unutmashimiz lozim.

Darhaqiqat, o'zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga singadi, Ona tili - bu millatning ruhidir.

Tilning, jumladan o'zbek tilining taraqqiyoti ham o'z tarixiga ega. Tarixiy ma'lumotlar asosida tahlil qilsak, aynan XI-XII asrlarda o'zbeklar Movarounnahrda asosiy aholi sifatida tarkib topdi, o'sha davrda "turk tili" deb nom olgan o'zbek tili adabiy til xususiyatiga ega bo'ldi. Shu davrda ilm-fanning o'sgani Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy va boshqa olimlarning faoliyati misolida yaqqol ko'rindi [2].

Amir Temur va uning avlodi hukmronlik qilgan XIV-XV asrlarda esa mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy hayotida qayta tiklanish va rivojlanish boshlanishi bilan ilm-fan, me'morchilik, tasviriy san'at, naqqoshlik, musiqa sohasida, badiiy adabiyotda juda katta yutuqlarga erishildi, xalq og'zaki ijodi rivojlandi. Bu davrda ilohiyot, tabiiy, tibbiy va tarix hamda adabiyot fanlari sohasida Mirzo Ulug'bek, Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid, Ali Qushchi, Sultonali Xo'jandiy, Yusuf Tabib, Sharafiddin Ali Yazdiy, Hofizi Abro', Abdurazzoq Samarqandiy, Xondamir, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Davlatshoh Samarqandiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk olim, adiblar kamol topdi.

XVII – XIX asrlarda badiiy adabiyotning Sayido Nasafiy, Turdi, Mashrab, Gulhaniy, Maxmur, Nodira, Uvaysiy, Anbar Otin, Zavqiy, Furqat, Muqimiy, Avaz O'tar kabi iste'dodli namoyandalari yetishdi. Bu davrda madaniy an'analarga ko'ra maktab va madrasalarda ilohiyot haqidagi fanlar bilan bir qatorda tabiiy fanlar ham o'qitilardi. Tabiiyki, o'qitish jarayonining pedagogik fani eng qadimgi yozuv paydo bo'lishidan oldin shakllana boshlagan. Pedagogikada har bir xalqqa xos donishmandlik, uning tili, atama va shevalarida yorqin ko'rinadi, ayniqsa o'z ona tilini yaxshi o'zlashtirishi katta ahamiyatga molik. Chunki ona tili dunyoni anglash, bilishda asosiy vosita, yoshlar aqliy tarbiyasida muhim omil hisoblanadi. Xalq iborasi bilan aytganda, "Til - dil kaliti", "Til - dil tilmochidir". Ona tili - xalqning ma'naviy boyligidir. Bola dunyoga kelgan kundanoq o'z nomini ona tilida eshitadi, ona allasini tinglaydi va butun hayoti davomida uni eslaydi, u yoshligidanoq borliqni anglay boshlaydi. Bolaning shaxs sifatida shakllanishida, aqliy faoliyatida tushunchalar hosil qilish, xulosa va hodisalarni, ularning sodir bo'lish sabablari va qonuniyatlarini bilish, hayot uchun zarur qoidalarni bunyod etish demakdir. Darhaqiqat, aqliy jarayon deganda turli sezgilar, tushunchalar, tasavvurlar, hukmlar, ularning o'zaro o'xshashligi va bir-biridan farqlanishi, bu o'xshashlik hamda farqlanishning sabablari tushuniladi. Masalan, ulug' mutafakkir Abu Nasr Forobiyning fikricha, aql faqat insongagina xos bo'lgan tug'ma quvvat - ruhiy kuch bilan bog'liqdir [3].

ADABIYOTLAR:

1. Abdurauf Fitrat "Rahbari najot", T: "Sharq", 2001 y.
2. Zunnunov A. "O'rta Osiyda pedagogik fikr taraqqiyotdan lavhalar, T: FAN", 1990y.
3. Abu Nasr Forobiy "Baxt-saodatga erishuv haqida" T: FAN", 1990 y.

КУРСАНТ ВА ТИНГЛОВЧИЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ВАҚТИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ

*Зиядуллаев А.Ш., кимё фанлари номзоди, доцент
майор Аметов Э.С., майор Кобилов Ж.С., подполковник Журабоев Н.И.,
кимё фанлари номзоди, доцент, полковник Ҳамроқулов Ғ.Б.
Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси*

Охирги вақтларда Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлар Академиясида мутахассисларни тайёрлаш даражаси ва сифатига талаблар анчагина ошди. Тайёрланаётган мутахассислар замонавий профессионал - мақсадга интилувчан, ишбилармон, ташаббускор, серғайрат, мустақил каби сифатларга эга бўлиши, яъни меҳнат бозорида рақобатбардош бўлиши лозим.

Ўзини ривожлантира оладиган, ўзини билимини ошира оладиган, ҳамда инновацион фаолият билан шуғуллана оладиган ижод қилувчи мутахассисларни шакллантириш олий таълимнинг асосий вазифаси ҳисобланади. Буни натижасида олий таълим тизимида курсант ва тингловчиларга у ёки бу фандан сабоқ бериш вазифаси эмас, балки уларни ўзларини ҳаёти давомида изланишга ва ўзларининг билимларини янада бойитишни ўргатиш вазифаси ётади. Бу мақсадларга мустақил таълим соатларида тайёрланиш давомида эришиш мумкин.

Информацион оқимнинг ортиб бориши, фанларнинг ва амалиётнинг ривожланиши стандарт тизимида аудитория ва аудиториядан ташқари таълимни қўшилишини талаб этди. Ўқув таълим стандартлари ўқитувчи ва мураббийларнинг зиммасига курсант ва тингловчиларга мустақил ишлашни, керакли билимларни қўлга киритишни, ўзининг илмий ва услубий дунёқарабини кенгайтиришни, фан ва амалиётдаги ҳақиқатга эришишни ўргатишни юклайди.

Ҳозирги вақтда аудиториядан ташқари мустақил таълимга Давлат таълим стандартларида кўзда тутилган таълим мазмунининг катта ҳажми ажратилмоқда. Олий ҳарбий таълим юртлиридаги таълим жараёнида курсантларнинг мустақил тайёрланиш вақтининг муҳимлигини аллақачон ҳамма эътироф қилган. Мустақил таълим вақтида нафақат дидактик вазифалар ечилади, балки шахсни тарбиялаш масалалари ҳам ҳал қилинади.

Курсант ва тингловчиларнинг мустақил таълим вақтини ташкиллаштиришнинг асосий вазифаси - турли шаклдаги машғулотларда интеллектуал серғайратликни ва фикр юритишни ривожлантиришга психодидактик шароит яратишдан иборат.

Курсант ва тингловчилар мустақил таълим вақтини ташкиллаштиришнинг асосий принципи бўлиб, уларни индивидуал ишлашга ўтказиш, яъни муайян вазифаларни курсант ва тингловчининг пассив ўрнида расмиятчиликка асосланиб бажаришдан қўйилган муаммоли масала ҳамда вазифаларни ечишда билишга оид фаолликни ва ўзининг фикрини шакллантиришга ўтиш.

Курсант ва тингловчилар мустақил таълим вақтининг мақсади - аввало ўқув материалларини тушуниб етган ҳолда мустақил ишлашга ўргатиш, сўнгра ўзининг узлуксиз малакасини оширишни сингдириш мақсадида ўзини тарбиялаш ва шакллантириш асосларини илмий информациялар билан пойдевор қилиб қўйиш.

Мустақил таълим - ўқитувчининг услубий бошқарувида, лекин унинг бевосита иштирокисиз масалаларни бажаришда курсантларнинг режалаштирилган фаолияти.

Мустақил таълим барча турдаги таълимнинг вазифаларини яқунлайди. Мустақил таълим орқали мустаҳкамланмаган ҳар қандай билим инсоннинг чинакам мулки бўла олмайди.

Бундан ташқари, мустақил таълим тарбиявий аҳамиятга эга: у мустақилликнинг нафақат малака ва маҳорат мажмуини, балки юқори малакали замонавий мутахассиснинг шахсиятини тузилишида муҳим аҳамият касб этувчи феъл-атвор хусусиятларини шакллантиради.

Шунинг учун, биз мутахассислик фанларини ўқитиш жараёнида курсант ва тингловчиларнинг мустақил таълими учун материалларни синчковлик билан танлаймиз.

Кафедраларда ҳар бир семестр учун мустақил таълимнинг жадвали тузилади, унга семестрнинг ўқув режаси ва ишчи дастури илова қилинади. Жадвал вақтини рационал қўллашга қизиқтиради, ташкиллаштиради, мажбур қилади. Курсантларнинг фаолияти ўқитувчи томонидан тизимли назорат қилинади.

Курсант ва тингловчилар томонидан ўзлаштирилган билимлар комплекси, яъни илмий-назарий курс мустақил таълимнинг асоси ҳисобланади. Топшириқлар тақсимланганда курсант ва тингловчилар уларни бажариш юзасидан йўриқномаларни, услубий кўрсатмаларни, қўлланмаларни, ҳамда зарурий адабиётларнинг рўйхатини олишади.

Мустақил таълим куйидагиларга ёрдам беради:

мутахассислик юзасидан билимларни янада чуқурлаштиришга ҳамда кенгайтиришга;

билиш фаолиятига қизиқишни орттиришга;

билиш ва креатив қобилиятларини ривожланишига.

Мустақил таълимни ташкиллаштиришни етакчи педагогик жиҳатларини ва асосий йўналишларини кўриб чиқамиз.

Олий ўқув юртларида курсант ва тингловчиларнинг ўқув фаолиятидаги мавжуд таълим шакллари – маърузалар, амалий ва лаборатория машғулоти, семинарлар - мустақил таълимни шаклланишига сабаб бўлади. Назорат тизими ҳам унинг мўлжалланиш асосини тўлдиради.

Мутахассислик фанлари бўйича машғулотларда биз курсант ва тингловчиларга манбалар билан ишлашида адабиётларни тавсия этамиз ва ишлаш услубларини тушунтирамиз. Шунинг ҳисобга олиб, мавзунини муаммосини очиб берадиган, уни ўрганишдан мақсадни тушунтириб берадиган, уни ифодаловчи адабиётлар рўйхати тақдим этиладиган, мустақил ишлаш учун бўлимларга ажратиладиган кириш ва йўриқчи маърузалар асосий имкониятларни намоён қилади. *Мутахассислик фанлар жамоаси томонидан қуйидагилар ишлаб чиқилади:*

Мустақил таълим учун топшириқлар тизими;

мустақил таълимнинг мавзулари;

лаборатория ишлар, амалий кўникмалар ва улар учун йўриқномалар ҳамда услубий кўрсатмалар;

"Кимёгар" ёки "РКБ разведкачи" тўғрагини ташкиллаштириш;

асосий ва қўшимча адабиётлар рўйхати.

Курсант ва тингловчиларнинг мустақил таълими фаоллаштирувчи хусусиятга эга ва шунинг учун унинг тузилишида фаолиятини ифодаловчи қуйидаги компонентларни ажратишимиз мумкин:

Мотивацион бўғин;

аниқ вазифа қўйиш;

бажариш усулини танлаш, амал қилиш бўғини;

назорат.

Бунга боғлиқ ҳолда мустақил таълимни муваффақиятли бажарилишини таъминловчи шароитларни фарқлаш мумкин:

мустақил топшириқларнинг мотивлилиги (нима учун, нимага имкон беради);

билиш фаолиятининг аниқ қўйилганлилиги;

курсантларнинг алгоритмни, ишларни бажариш усуллари, уларни қила била олишлиги; ўқитувчи томонидан аниқ ҳисобот шаклини, иш ҳажмини, унинг топшириш ва намоёниш қилиш муддатини аниқ белгиланишлиги;

мустақил таълимни бажарилишида асосий дидактик материалларнинг қўлланилганлилиги;

консультацион ёрдам (йўриқли, мавзуга оид, муаммоли) турларининг аниқланганлилиги;

баҳолаш мезонлари, ҳисоботлар ва шу кабилар;

назорат тури ва шакли.

Мустақил таълим курсант ва тингловчиларнинг фаолиятида тасвирий ва ижодий жараёни ривожлантиради.

Мутахассислик фанларини ўқитиш жараёнида биз ижодий, қидирув даражасидан фойдаланамиз. Ижодий мустақил таълим курсант ва тингловчидан муаммоли вазиятни таҳлил қилишни, янги маълумотни қабул қилишни талаб қилади.

Курсант ва тингловчилар янги маълумотларни (илмий-изланиш ишлари, презентациялар) қидириш воситаси ва усулини мустақил танлайди.

Шундай қилиб, курсант ва тингловчиларнинг мустақил тайёргарлиги нафақат ўқув фанини ўзлаштириш учун, балки умумий, ўқув, илмий, касбий фаолиятда мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантириш, жавобгарликни ҳис қилиш, муаммони мустақил ҳал қилиш, ҳамда конструктив ечимлар тузиш учун мўлжалланган.

Замонавий мутахассис кўпинча қидириш хусусиятига эга бўлган кўплаб ўзгарувчан муаммоларни ечади. Шунинг учун, олий таълим нафақат

мутахассисни тайёрлаши, балки ижодий фаолият юритувчи шахс сифатида шакллантириши керак.

Курсант ва тингловчиларда ишчанлик, ўзини ривожлантира олувчи, тартиблик каби муҳим сифатларни шаклланишида ва хотирани, ўйлашни, эътиборни ривожлантиришда мустақил таълим муҳим аҳамият касб этади.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH YO'LLARI

Kadirova M.M.

BuxDU tayanch doktoranti

Hozirgi kundagi ilmiy-texnikaviy taraqqiyot nafaqat ishlab chiqarishning ko'p sonli tarmoqlarida, balki madaniy, ijtimoiy-gumanitar, ta'lim sohalarida ham zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda.

Shu ma'noda yangi O'zbekiston taraqqiyotida xalqning boy ma'naviy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlariga hamda hozirgi zamon madaniyati, iqtisodiyoti, ilm-fani, texnikasi va texnologiyasining so'nggi yutuqlariga asoslangan mukammal ta'lim-tarbiya tizimini, shuningdek, milliy pedagogika va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning nazariy va metodik asoslarini yaratish, amaliyotga tatbiq etish zaruriyati, milliy ta'lim tizimini isloh qilish, uning salohiyatini jahon miqyosiga olib chiqish, ta'lim bozorini yaratish va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash vazifasidan kelib chiqadi.

Ilmiy-texnik taraqqiyot aksariyat ishlab chiqarish sohasini texnologiyalashtiribgina qolmay, balki u madaniyat, ta'lim sohalariga ham kirib bormoqda.

Texnologizatsiyalash - bu obyektiv jarayon bo'lib, ta'lim evolutsiyasining yangi vazifalarini sifatli hal qilish uchun tayyorgarlik davri hisoblanadi [3].

Hozirgi kunda chet el davlatlarida talabalarning mustaqil o'z ustida ishlashi uchun mustaqil ta'limni qo'llab quvvatlovchi ta'lim tizimini boshqarish tizimlari qo'llanilmoqda. Shu jumladan bizning davlatimizda ham bu kabi ishlar amalga oshirilmoqda.

Ta'lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biri o'quvchi-talabalarga insoniyat tarixi davomida yaratilgan bilimlarni yetkazish, fanlar asoslari bo'yicha muntazam bilim olishlari uchun tegishli sharoit yaratish, zarur axborotlarni tanlash va mustaqil o'qishni o'rgatish orqali bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish va qiziqishlarini orttirishdan iborat. Bu vazifalarni an'anaviy ta'lim texnologiyasidan foydalangan holda hal etib bo'lmaydi, shu sababli ta'lim-tarbiya jarayonida modulli ta'lim texnologiyasini qo'llash zarurati vujudga keladi [1].

Modulli ta'lim texnologiyasi modullarga asoslanadi. "Modul" lotincha so'z bo'lib "qism" yoki "bo'lak" ("blok") degan ma'noni bildiradi. Demak, modul – pedagogik texnologiyani tashkil qiluvchi, tarkibiy bo'laklarni ifodalovchi tushuncha. Bu tarkibiy bo'laklar, ya'ni modullar eng kichik bo'laklardan hamda ularning turli miqdordagi to'plamlaridan iborat bo'ladi. Bunda eng kichik tarkibiy bo'lakni eng kichik modul, boshqalarini esa o'z ichiga qancha modulni olishiga qarab tegishli darajadagi modullar deyiladi [2].

Modulli ta'limning mohiyati shundaki, talaba modul bilan ishlash jarayonida muayyan o'quv-biluv faoliyati maqsadiga erishadi. O'qituvchining vazifasi esa ta'lim jarayonini motivlashtirish, modul orqali talabaning o'quv-biluv faoliyatini boshqarish va ularga ko'rsatma berib borish.

O'quvchi-talabalar modul dasturi yordamida o'quv materialini mustaqil va ijodiy o'rganish jarayonida mazkur mavzuni o'zlashtirish uchun dasturda belgilangan vaqt doirasida amalga oshirishga erishishlari lozim.

Modul dasturining tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat bo'ladi: sillabus, tarqatma materiallar, keys-stadi, qo'shimcha o'quv materiallar.

"Sillabus" lotincha "syllabus" so'zidan olingan bo'lib, "katalog, ro'yxat" degan ma'noni anglatadi vamuayayn fanning dasturi hisoblanib, tarkiban: fanning qisqacha tavsifi, mazmuni, maqsadi, mashg'ulotlarning mavzulari, professor-o'qituvchining talaba uchun maslahat vaqtlari, o'zaro hamkorlik va muloqot qoidalari, baholash mezoni kabi qismlardan iborat bo'ladi.

Sillabus- har qanday elektron majmua(modul)ning asosini tashkil etuvchi negizi, mantiqiy qurilmasi hisoblanib, qolgan tarkibiy qismlar sillabus mazmunidan kelib chiqib barpo etiladi.

Sillabusni tuzishda asosiy e'tibor davlat ta'lim standarti (DTS), o'quv rejasi, o'quv dasturlari hamda me'yoriy-huquqiy hujjatlarga qaratilishi lozim.

Tarqatma materiallar - bilimlarni o'zlashtirish yo'nalishida modulning tarkibiy qismi sifatida, tarqatma materiallar o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o'qitish samaradorligini oshiruvchi vositalar hisoblanadi.

O'quv-uslubiy materiallar (O'UM) - tarqatma materiallarning asosini tashkil etib, o'zlashtirilgan o'quv materiallarini mustahkamlash uchun taqdimot(prezentatsiya)lar shaklida tuziladi, ular talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga yordam beradilar.

Taqdimotlar - o'rganilayotgan obyekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'l keladi va ayni chog'da o'quv materiali mazmunini tashkil etuvchi predmetning mazmuni, shakli, ko'rinishi, tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot berishda keng qo'llaniladi.

Taqdimotlar ayni paytda video, audio hamda vizual animatsiyalar shaklida taqdim etiladi. Taqdimot (prezentatsiya) orqali o'qituvchi o'quvchilarni mustaqil ravishda obyektlarni o'rganish, zaruriy o'lchov ishlarini olib borish, aloqadorlikni o'rnatish, shuningdek, hodisalarning mohiyatini anglab yetishga, bir so'z bilan aytganda faol bilish jarayoniga yo'naltirishi lozim. Taqdimot samarasi ko'p jihatdan o'qituvchining bilish jarayoni mohiyatan o'quvchilarning yoshiga mos holda to'g'ri tanlanishi hamda mumkin qadar ularning diqqatini namoyish etilayotgan predmetning muhim jihatlari yo'naltirishga bog'liqdir [6], [8].

Aslida taqdimotlar juda murakkab tuzilmasdan, modul tarkibida kerakli hajmda ko'rsatiladi, aks holda ular sonining oshib ketishi o'quvchilarni hodisa mohiyatini anglashda chalg'itadi.

Elektron o'quv modullarning tarkibiy qismlari: keys, qo'shimcha o'quv materiallari. Keys stadi (inglizcha "sase" - to'plam, aniq vaziyat, "stadi" -ta'lim) keysda bayon qilingan va ta'lim oluvchilarni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzidagi yechimi variantlarini izlashga yo'naltiradigan aniq, real yoki sun'iy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etilishiga asoslanadigan ta'lim uslubidir [4].

Keys-stadi – ta'lim, axborotlar, kommunikatsiya va boshqaruvning qo'yilgan ta'lim maqsadini amalga oshirish va keysda bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida prognoz qilinadigan, o'quv natijalariga kafolatli yetishishni vositali tarzda ta'minlaydigan, bir tartibga keltirilgan optimal usullari va vositalari majmuidan iborat bo'lgan ta'lim texnologiyasidir [5], [7].

Elektron majmua uchun qo'shimcha o'quv materiallari: o'zlashtirilgan o'quv materiallarini mustahkamlash uchun topshiriqlar, mashqlar, testlar, grafik organayzerlar, chizma-sxemalar, model, diagrammalarlar shaklida tuziladi, ular talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga yordam beradilar.

Ushbu tezisda bayon etilgan elektron o'quv modullari orqali fanni o'rganishda zarur bo'lgan modullarning tarkibiy qismlari: sillabus, taqdimotlar haqida ma'lumotlar keltirilgan o'lib, elektron o'quv modullarini yaratishda keyslar hamda qo'shimcha o'quv materiallarining ahamiyati ko'rsatilgan va ularni qo'llash bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kelajakda oliy ta'lim tizimidagi barcha kafedralar tomonidan o'quv fanlarining elektron modullari yaratilishi, nafaqat o'quv-tarbiya jarayoni sifatini oshirishga xizmat qilib, balki intellektual salohiyatli yosh avlodni jamiyatimizning barcha sohalaridagi faoliyatiga samarali yo'lga qo'yish imkoniyatini yaratishi shubhasizdir.

ADABIYOTLAR

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. –Т.: ТДПУ, 2003.
2. Голиш Л. Замонавий таълим технологиялари. (Ж.: Халқ таълими, 3-сон, 2000.- 24-31-б.)
3. Исламгулова С.К. Технологизация процесса обучения в школе: теория и опыт. –Алматы. Творческая педагогика. 2003.
4. Изменения в образовательных учреждениях: опыт исследования методом кейс – стадии / под ред Г.Н. Прокументовой.- Томск, 2003.
5. Михайлова, Е. И. Кейс и кейс-метод: общие понятия / Е.И.Михайлова / Маркетинг.- 1999.- №1.
6. Йўлдошев Ж.Ф., Усманов С.А. Педагогик технология асослари. Қўлланма.–Т.: Ўқитувчи. 2004.
7. Ходиев Б.Ю., Голиш Л.В., Рихсимбоев О.К. Кейс стади-иктисодий олий ўқув юртидаги замонавий таълим технологияси: Илмий услубий қўлланма/ ТДИУ, 2009
8. С.Ғуломов, Б.Бегалов. Таълим ва ахборот технологиялари. //Иқтисодиёт ва таълим, 2010й, 2-сон.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ ВАТАНПАРВАРЛИК ДАРАЖАСИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ

Узоқов Аслиддин Мехритдинович

*Бухоро давлат университети Ҳарбий таълим факультети Махсус тайёргарлик
цикл бошлиғи- катта ўқитувчиси педагогика фанлари бўйича фалсафа*

доктори(PhD),

Нуруллаев Лазиз Латипович

Махсус тайёргарлик цикл ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада талабаларда мафкуравий иммунитет, миллий ифтихор, ўзликни англаш, ватанпарварлик туйғуларининг шаклланганлиги ва ривожланганлигини аниқлаш учун таълим-тарбияни тизим асосида ташкил этишнинг самарали натижалари ёритилган.

Аннотация. В статье представлены эффективные результаты организации обучения на основе системы образования, определяющие формирование и развитие у студентов идеологического иммунитета, национальной гордости, самосознания и патриотизма.

Annotation. This article presents the effective results of the organization of education on the basis of the system of education to determine the formation and development of students' ideological immunity, national pride, self-awareness, patriotism.

Калит сузлар:Тарбия, ҳарбий, ватанпарварлик, конун, Ватан, мудофаа.

Ключевые слова: образование, военный, патриотизм, закон, Родина, оборона.

Keywords: Education, military, patriotism, law, homeland, defense.

Талабаларда мафкуравий иммунитет, миллий ифтихор, ўзликни англаш, ватанпарварлик туйғуларининг шаклланганлиги ва ривожланганлигини аниқлаш учун таълим-тарбияни кўйидаги тизим асосида ташкил этиш самарали натижаларни беради:

-*биринчидан*, тескари алокани ўрнатиш - кўзланган ўқув-тарбиявий мақсадларга эришиш шакллари ва йўллари таҳлил қилиш;

-*иккинчидан*, мақсад ва вазифаларни белгилаш - жамоанинг тараққий қилиш истикболларини, истикболий режаларини аниқлаш;

-*учинчидан*, тақсимот йўналиши-жамоа аъзолари ўртасида бурч ва вазифаларни тақсимлаш;

-*тўртинчидан*, яратувчанлик йўналиши-катталарнинг ёшлар билан мулоқот қилишининг соғлом тафаккур муҳитида амалга оширилишини таъминлаш;

-*бешинчидан*, педагогик тажрибани ўрганиш ва умумлаштириш;

-*олтинчидан*, -мотивация ва рағбатлантириш йўналиши-талаба-ёшларнинг ҳамда мураббий-ўқитувчиларнинг таълим олиш ва таълим бериш фаолиятини рағбатлантиришни, ташқи стимулларни адекват қабул қилишни назарда тутати.

-*еттинчидан*, назорат йўналиши-таълимий-тарбиявий жараёнда турли хил назорат турларини ўтказишни назарда тутати, маънавий-маърифий жараён ҳолати тўғрисидаги ахборотга эга бўлишни билдиради.

Олий таълим муассасалари талабаларининг ватанпарварлик даражасини баҳолашда

қуйидаги мезонларга таянилади (1-расм):

1-расм. Талабаларда ватанпарварликни шакллантирувчи мезонлар

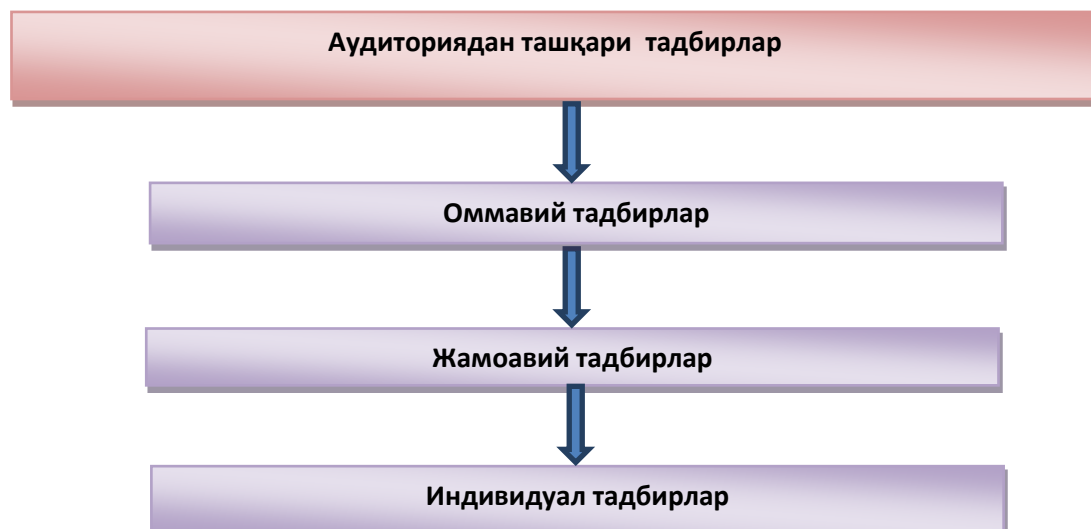
1-расмдан кўриниб турибдики, мустақил Ўзбекистоннинг ҳар томонлама ривожланиши ва амалга оширилаётган ислохотларнинг муваффақияти аҳолининг, айниқса, ёш авлоднинг билими, тарбияси, ватанпарварлигида намоён бўлади, уларнинг маънавий қиёфасини белгилайди. Шу аснода, ёшлар жамоасида ватанпарварликни шакллантириш ишлари методик жиҳатдан тўғри йўналтирилганда жамиятнинг ҳар бир аъзоси онгига миллий истиқлол ғояларини сингдириш, мафкуравий иммунитетни ҳосил қилиш, уларнинг ўзлигини англашлари, ватанпарварлик ва фидойлик туйғуларини, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик, толерантликни шакллантиришда ҳамда комил инсонга хос бўлган фазилатларни: софдиллик, тўғрисиўзлик, адолатпарварлик, саховатлилик, ор-номуслик, тантилик сифатларини таркиб топтиришда ижобий самараларга эришиш мумкин.

Мустақил, маърифий-маданий, адолатли ва инсонпарвар жамиятда ёш авлодни ҳар томонлама етук, ахлоқли, одобли инсонлар сифатида камол топтириш, уларни ўз Ватанига садоқатли қилиб тарбиялашда уларда қуйидаги хусусиятларни шакллантириш лозим:

-ижобий фазилатлар моҳияти ва мазмунини тўғри тушуниш ҳамда таҳлил қилиш, шахсий муносабатини билдира олиш;

-жамоадаёяшаш, меҳнат қилиш малакаларини эгаллаш;

-баркамол инсон сиймосини идрок этиш, унинг маънавий қиёфасини шакллантириш методларини белгилаш. Бу сифатларни аудитория ва аудиториядан ташқари таълим шаклларида амалга ошириш мумкин (2-расм).

2-расм. Талабаларда ватанпарварликни шакллантиришда аудиториядан ташқари тадбир турлари Инсоншунослик фанида “инсон-жамият”, “жамият-инсон” шаклида ўзаро таъсирни тақозо этар экан, биринчи ва иккинчиси ҳам тўғри, ҳам тескари алоқани ўрнатиши жоиз. Шу сабабли талабаларнинг ватанпарварлик даражасининг сифат кўрсаткичларини ўрганишда аудиториядан ташқари тадбирларда амалга оширилган тарбиявий ишларнинг аҳамияти салмоқли.

Олий таълим тизимида таҳсил олаётган талабаларнинг ватанпарварлик туйғуларини ривожлантириш учун жамиятнинг шахсга қўядиган ахлоқий талабларига мувофиқ келадиган хулқ-атвор малака ва одатлари ҳосил қилинади. Бунга эришиш кезида ёшларнинг онгига (таълим жараёнида), ҳиссиётига (аудитория ва аудиториядан ташқари ишларда), иродасига (фаолиятни уюштириш, хулқни идора қилиш жараёнида) тизимли ва мунтазам таъсир этиб борилади.

“Чақириқча ҳарбий таълим” йўналишида талабаларда халқимизнинг маънавий меросига қизиқишнинг катта эканлигини кўриш мумкин. Буни дастлабки ўтказилган тажриба-синовдаги савол-жавоблар ҳам тасдиқлайди. Маънавий меросни ўрганиш масалаларига ёшларнинг бефарқ эмаслиги, ёшларда маънавий маданиятни тарбиялаш мавзуси таълим-тарбия соҳасида энг долзарб эканлигини кўрсатади. Бирок, шуни таъкидлаш жоизки, талабаларда ватанпарварлик даражасининг сифат кўрсаткичларини педагогик таҳлил қилиш ва баҳолаш учун яхлит, тизимли методика ҳанузгача ишлаб чиқилмаган. Шу боис, бугунги кунда олий таълим тизимида таҳсил олаётган талабаларга ўқитилаётган “Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси”, «Миллий истиклол ғояси ва маънавият асослари» ҳамда «Ўзбекистон тарихи» ва бошқа ўқув фанларининг, шунингдек, аудитория ва аудиториядан ташқари ўтказилаётган тарбиявий тадбирларнинг мазмун-моҳиятини такомиллаштириш талаб этилади.

Талабаларнинг ватанпарварлик кўрсаткичларини аниқловчи методлар улар фаолиятидаги аналитик баҳолаш меъёрлари сифатида қаралиши аниқ. Ушбу методлар сирасига мустақиллик даври миллий истиклол маънавиятини тиклаш ва ривожлантириш, миллий маданиятни тараққий эттириш, миллий ўз-ўзини англаш, миллий ҳис-туйғулар, ғурурни, ватанпарварликни ўстириш ва мустаҳкамлаш билан боғлиқ тарбиявий методларни мисол тариқасида келтириш мумкин. Талабаларда миллий онг ва миллий ўз-ўзини англаш маънавий камолотнинг асосий негизидир. Демак, талабалар фаолияти, яъни ўқиш ва ижтимоий меҳнат қилишлари натижасида улар келажаги буюк Ўзбекистоннинг барпо этишда фаол қатнашаётган ҳар бир фуқаро ўз мамлакати, халқи, миллатининг ажралмас бўлаги эканлигини англаши – миллий маънавият ва онгнинг таркибий қисми эканлигини аналитик ҳис этишлари муқаррар.

Олий таълим тизимида таҳсил олаётган талабаларда Ўзбекистоннинг порлоқ келажагига дадил ишонч билан қарашни мамлакатимизнинг ҳар бир соҳаларида

динамик юксалиш мавжудлигини, халқимизда юксак инсонпарварлик қадриятлари тикланаётганлиги ва такомиллашаётганини ифодаловчи ўзига хос дунёқарашни шакллантириш уларнинг аналитик мушоҳада қилиш қобилиятига бориб тақалади.

Талабаларнинг аналитик мушоҳада юритишлари орқали таълим жараёнида ватанпарварликни ривожлантиришга мўлжалланган ўқув материали, топшириқлар тизимининг педагогик имкониятлари уларнинг ақлий операциялар: анализ ва синтез кабиларни идрок қилишлари ва ижтимоий ҳаётда амал қилишлари билан уйғун ҳолатда педагогик таъсир кўрсатиш асосида амалга оширилади. Бу эса, ўз навбатида мустақиллигимизни қадрлай оладиган, ўзлигини, жамият, давлат ва оила олдидаги масъулиятни англайдиган етук шахсларни ривожлантириш каби вазифалар билан боғлиқ жараёндир..

Талабаларнинг ватанпарварлик кўрсаткичларини аниқловчи методлар улар фаолиятини аналитик баҳолаш меъёрлари сифатида қаралар экан, бу борада М.М.Поташникнинг фикрига мурожаат этишга тўғри келади: “Инсоннинг тафаккур шакллари бўлган тушунча ва ҳукми хулоса чиқаришнинг таркибий қисмлари сифатида таҳлил қиладиган бўлсак, ҳукм – диайрезис- ақлий ташхиснинг натижасидир. Ҳукм бирор нарсага ниманингдир тааллуқли ёки тааллуқли эмаслиги ҳақида баён қилинган фикр бўлиб, у чин ёки ёлғон бўлиши мумкин. Ҳар қандай гап ҳам ҳукм бўлмайди. Фақат қатъий фикрларгина ҳукм ҳисобланади” [118,33]. Демак, талабалар фаолиятида жамиятимиз тараққиётининг муҳим босқичларининг ижтимоий моҳиятини англатиш, яъни ватанпарварликнинг таркиб топиши, илмий - назарий асосларини ўргатиш; миллий маънавиятимизнинг такомиллашуви босқичларида иштирок этган ота – боболаримиз ва замондошларимизнинг дунёга татийдиган даражадаги маънавияти билан ёшларни яқиндан таништириш муҳимдир.

Талабаларда ватанпарварлик кўрсаткичларини баҳолашда ўзига хос маънавий эҳтиёж сифатида, улар орасида билимга бўлган эҳтиёж етакчи ўринни эгаллайди.

Агар инсон соғлом бўлса, унда тинмай билим олиш эҳтиёжи мавжуд бўлади. Ислон динининг муқаддас китоби бўлмиш “Қуръони Карим” ва “Ҳадиси Шариф”ларда билим эгаллаш – жамиятга ва ўзига фойда келтирувчи шахс бўлиб етишишда муҳим омил - деб қайд қилинган. Билимсизлик кишиларни нодонликка, жаҳолатга, разолатга олиб келади, билимсиз жамиятда ана шундай салбий тушунчалар ҳукмрон бўлади. Билим, асосан, таълим - тарбия орқали эгалланади. Билимнинг инсонга бошқа кишилар томонидан берилиш жараёни- маърифат дейилади.

Ўзбекистон Республикасида олий таълим тизими тегишли давлат таълим стандартлари доирасида олий таълим бериш, талабаларнинг мутахасислиги бўйича билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантириш, танлаб олинган таълим йўналиши бўйича бир ёки бир неча ихтисосни эгаллаш имконини бериш билан бирга ёш авлодни маънавий маданиятли, юксак ахлоқли ва маърифатли қилиб тарбиялашда халқнинг бой миллий маданий-тарихий анъаналарига, урф –одатлари ҳамда умумбашарий қадриятларига асосланади. Талабаларни тарбиялаш ва уларни ҳар томонлама комил инсонлар қилиб вояга етказиш таълим муассасалари фаолиятида устувор мақсад ва вазифа ҳисобланади. Умумий ҳамда махсус педагогик жараёнда ватанпарвар, маънавий маданиятли шахсларни тарбиялаш амалга оширилади ҳамда бу жараён доимий такомиллаштириб борилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни//.-Т.; Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлар тўплами 2016. №406- сон.46 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 9 февралдаги ПҚ-2487-сон “Соғлом она ва бола йили” Давлат дастури тўғрисида”ги қарори//.-Т.; Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами.2016. 4-сон. 62-банди.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ 3304-сонли Қарори//.-Т.; Халқ сўзи газ. 2017. 899(6791)-сон.176.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони//–Т.; Маънавият газ. 2017. –94 б.
5. Авлоний Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Т.; “Ўқитувчи”, 1998.-292 б.
6. Абдуллаева Ш.А. Жорж Фишернинг «Scale books» (“Шкалаланган китоблар”) /Педагогик диагностика.-Т.; “Фан ва ахборот технологиялар”, 2010.-278 бет.
7. Абдуллаева Ш.А. “Ўспиринларнинг тарбияланганлик даражасини диагностика қилиш ва хулқидаги нуқсонларни коррекциялаш”. Монография.-Т.; “Фан ва ахборот технологиялар”, 2016.-184 б.
8. Абдуллаева Ш.А., Узоқов А.М.Узлуксиз таълим тизими таҳсил олувчиларини ватанпарварлик руҳида тарбиялаш: принциплар, босқичлар, усуллар, тажриба // Ж.: Узлуксиз таълим, 2020й. № 6.-Б.-12-19.
9. Абдуллаев М. Теория государства и права. Учебник для высших учебных заведений.-Т.; «Мерос»,2014.-182б.

ПРОФЕССИОНАЛ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ УСТУВОР ВАЗИФА

Пулатов Бектамиш Жахонович

Ўзбекистон Республикаси ИИВ1-сонли Тошкент академик лицейи

Махсус фанлар кафедраси мудири

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори асосида ички ишлар органлари учун мутахассислар тайёрлашнинг мутлақо янги тизимини жорий этилиб, ходимларнинг малакасига қараб хизмат бўйича ўсишини таъминлаш, шунингдек, куч ва воситаларни самарали бошқаришда раҳбар кадрларнинг интеллектуал ва профессионал салоҳиятини янада оширишга қаратилган ишлар олиб борилмоқда [1].

Сўнгги вақтда бутун дунё миқёсида табиий, техноген ва экологик хусусиятли фавқулодда вазиятлар ортиб бораётганлиги кўплаб кузатилмоқда. Республикамиздаги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан бир қаторда Ички ишлар вазирлиги тизимидаги соҳавий хизматлар юзага келиши мумкин бўлган турли хусусиятли фавқулотда вазиятларда жамоат хавфсизлигини таъминлаш, жиноятчиликка қарши курашда ўзига хос тезкор ҳаракатларни амалга оширишини мукамал даражага етказиш долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Ички ишлар органлари фаолиятини ташкил этишнинг мутлақо янги механизмлари, ҳар бир маҳалла, оила шахс кесимида муаммоларни бевосита жойларнинг ўзида ҳал қилиш ва бу борада ички ишлар органлари фаолиятига замонавий ахборот технологияларини татбиқ этилиши турли хусусиятли фавқулодда вазиятлар юзага келганда ички ишлар органлари ходимларини самарали ҳаракат қилишлари учун омил бўлмоқда.

Иқтисодиётнинг ривожланиши билан бирга техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлар ҳам ортиб бориш эҳтимоли кучайиб боради. Ишлаб чиқаришда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятларга олиб келувчи асосий сабаблар:

- асосий ишлаб чиқариш фондларининг, технологик ускуналарнинг эскириши;
- хавфли ва зарарли омилларни аниқлайдиган замонавий восита ва қурилмалар билан таъминланмаганлиги, шахсий ва оммавий ҳимоя воситаларининг сифати ва ишлаб чиқарилиши етарли даражада эмаслиги;
- саноат, транспорт, энергетика, қишлоқ хўжалигида, шунингдек бошқарув тизимида хавфсизликни таъминлаш тизимининг технологик ишончлилиги етарли даражада эмаслиги;
- потенциал хавфли корхоналарда мутахассисларнинг жавобгарлиги ва компетенцияси даражасининг ва ишлаб чиқариш маданиятининг етарли даражада эмаслиги;
- ёнғин, портлаш, кимёвий, радиация, биологик хавфли моддалар ва технологиялардан фойдаланиш масштабининг кенгайиб бориши ва бошқалар.

Katga hajmdagi sanoat korxonalari joylashgan hududlarda texnogen xususiyatli favkulodda vaziyatlar yuzaga kelgani va fuqarolar, jamoat xavfsizligi ta'minlash masalalari muhim hisoblanadi. Texnogen xususiyatli favkulotda vaziyatlar sodir bo'lgani vaqt tizimligi, voqea tuzilishidagi ma'lumotlarni etishmasli ekin haqqoniy emasligi kabi sabablar notuzim qarorlarini qabul qilish turli xil katga hajmdagi zararlar va olib kelinishi mumkin.

Xuquqni muhofaza qilish organlarining sodir bo'lgan texnogen favkulotda vaziyatlar va amalda oshiradigan samarali harakatlari muhim ahamiyatga ham ega. Bu boradagi ekstremal vaziyatlar tez va tuzim ish usullarini qullay oladigan matakali mutaxassis xodimlarini etishmasligi muammo hisoblanadi va ushbu masala yuzalishida bosha xuquqni muhofaza qiluvchi organlar singari ichki ishlar organlarini xodimlarini ham tayyorlash asosiy yuzalishdan biridir.

Uzluksiz yuqum karyera tizimi joriy etilishi munosabati bilan texnogen favkulodda vaziyatlar sodir bo'lishi mumkin bo'lgan hududlarda joylardagi ichki ishlar xodimlarini matakasini oshirish, qayta tayyorlash, ilg'or xoriжий tajribalardan yuqum jaraendamasamarali foydalaniش, nazariya va amaliyotni yuzunlash tirish orkali kuch va vositalarni tez va tuzim bosqariش masalalarini yuzunib chiqish imkoniyati yaratiladi. Xodimlarini ekstremal vaziyatlar va harakatlanishga yuzunishda zamonaвий texnik vositalarni qullash, shuningdek ruхий jihatdan ham tayyorlash uchun yuqum dasturlariga tegishli modularni kiritilishi va kuyidagi vazifalarni amalda oshirish maksadga muvofiq:

II O'xodimlarini turli xususiyatli favkulodda vaziyatlar va tayyorlash bo'yicha psixofizik holatining kompleks matematik modelini ishlab chiqish, tayyorlash sifatiga metodik bosha berish, yakka tartib va guruh kursatqichlaridan olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, bosha va yuzta bo'yin raqbarlariga tuzim va tez qarorlarini qabul qilishga yuzunish.

Xulosa qilib aytganda turli xususiyatli favkulodda vaziyatlar sodir bo'lgani bosha kuch tuzilmalari singari ichki ishlar organlarini xodimlarining tuzim harakatlarni ta'minlash, kuch va vositalarni bosqariش, tanqlik vaziyatlarini olini olini va uni bartaraf etishda tegishli vazirlik va idoralar bilan keng qamrovi yuqum mashqlarini yuzkazish va har qanday sharoitga tayyorlik kurishda hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalaniлган adabiyotlar:

1. Uzbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Ichki ishlar organlarini uchun professional kadrlarni tayyorlashning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish bo'yicha choratadbirlar tuzimida, 2021 yil 15 aprel, 5076-son.

TA'LIM SIFATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA YAPON TA'LIMI TAJIRIBASIDAN FOYDALANISHNING YUTUQ VA KAMCHILIKLARI

Islomov Murodulla Umarovich, Djanikulov Sherali Bahodirovich

Shahrisabz "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi fizika fani o'qituvchilari

Annotatsiya: Maqolada Yaponiya ta'lim tizimi, uning yutuqlari, afzalliklari va kamchiliklari haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: yapon ta'limi, milliy test, o'qish pullik, erkinlik darajasi.

Yaponiya - texnologik taraqqiyot sohasida etakchi bo'lgan iqtisodiy super kuch. Tabiiy resurslar juda cheklanganligi sababli Yaponiya dunyodagi yirik iqtisodiyotga ega davlatlardan biriga aylandi. Bu asosan kuchli ta'lim bazasi tufayli bo'ldi. Yaponiya Osiyoda Nobel mukofoti sovrindorlari soni bo'yicha yetakchi hisoblanadi va Yaponiya universitetlari ayniqsa kimyo, fizika, tibbiyot, robototexnika, muhandislik va boshqa sohalarda kuchli sanaladi.

Bugungi kunda Yaponiya ta'lim tizimi to'rtta asosiy bosqichdan iborat: maktabgacha ta'lim, bosha ta'lim, o'rtta ta'lim va oliy ta'lim.

Yaponiyada o'quv yili aprel oyida boshlanadi. Bu ta'til bilan ajratilgan uch semestr dan iborat. Maktabdagi eng uzoq tanaffus yozda va o'ttiz kun. Bahor va kuz ta'tillari ikki haftadan oshmaydi. Yaponiyalik bolalarni voyaga etishga tayyorlashda jamoada barkamol ishlash qobiliyatini tarbiyalash muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar bolalar o'rtasida raqobat paydo bo'lishini yoqtirmaydilar, chunki birining g'alabasi muqarrar ravishda boshqasining mag'lubiyatini anglatadi. Respublikadagi barcha maktab o'quvchilari mustaqil ravishda sinflar, umumiy foydalanish joylari va atrofini tozalash bilan shug'ullanadilar. Ishlarni tartibga solishda qatnashishdan bosh tortish deyarli mumkin emas. Demak, bu borada Yaponiya ta'lim tizimidan shu jihatlarini qo'llash samarali bo'ladi. Chunki maktabgacha bo'lgan davrni samarali tashkil etish bolalarning maktabda va maktabdan keying ta'limda samarali natijaga erishishi uchun o'zining ijobiy natijasini berishi tayin. Yaponiyadagi ta'til vaqtlari bizning mintaqamiz uchun noqulay hisoblanadi. Chunki bizning yurtimiz serquyosh o'lka bo'lib yoz oylarida harorat ancha issiq bo'ladi shuning uchun eng uzun ta'til yozda bo'lgani bizning mintaqamiz uchun qulay. Yana bir e'tiborli jihati bolalar o'rtasidagi raqobatni shakllantirmaslik. Bu qaysidir ma'noda to'g'ri. Chunki qaysidir o'quvchining yutug'i boshqa bir o'zlashtirishi pastroq bo'lgan o'quvchining ruhiyatini tushirishi va uning kelajakka bo'lgan intilishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Undan tashqari bolalarni mehnatsevarlikka o'rgatish uchun maktab va umumiy foydalanish joylarini tozalash ishlari bilan doimiy shug'ullanishga o'rgatishi juda yaxshi samara beradi. Chunki yoshligidan mehnat qilib o'sgan bola tozalikka va boshqalar mehnatini qadrlashga o'rganadi. Bu fazilatlar insonning kamolotga yetishishida o'z so'zini aytadi albatta.

O'rta maktab ixtiyoriy bo'lsa-da, yapon o'smirlarining 95% ga yaqini o'qiydi. Bu turdagi ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi – o'quvchilarni mamlakat oliy o'quv yurtlariga qabul qilishga tayyorlash. Deyarli barcha yuqori sinf o'quvchilari nafaqat majburiy mashg'ulotlarga, balki havaskorlik guruhlariga ham qatnaydilar. Bundan tashqari, o'quvchilar bir nechta maxsus fanlarni tanlashlari mumkin, masalan: savdo biznesi, agronomiya, xorijiy tillar, sanoat asoslari, tibbiy tayyorgarlik. Turli to'garaklarga qatnashish o'rta maktab o'quvchilari hayotida katta ahamiyatga ega. Ularda yapon o'smirlari quyidagi sohalarida shug'ullanadilar: milliy yakkalarga kurashlar, yengil va og'ir atletika, xattotlik, maktab fanlarini chuqur o'rganish.

Davlat maktablarining o'qish narxi oyiga 15 AQSh dollari atrofida. Xususiy ta'lim to'lovlari odatda yuqori bo'ladi. Nufuzli muassasalarda u yiliga 30 ming AQSh dollariga yetishi mumkin. Yaponiyadan farqli ravishda bizda maktab ta'limi majburiy etib belgilangan. Bu yapon ta'lim tizimining bir kamchiligi bizning nazdimizda. Bizning ta'lim tizimimiz bilan taqqoslaganda yana bir kamchilik sifatida maktab ta'limining pullik ekanini aytishimiz mumkin.

O'rta maktab paytida yapon o'smirlari yiliga 5 marta asosiy imtihonlarni topshirishadi. Bu darajadagi ta'lim muassasalari bitiruvchilari OTMlarga kirish uchun milliy testdan o'tadilar. Bu testning muvaffaqiyatli o'tishi universitet ichidagi kirish imtihonlarida qatnashish imkonini beradi. Milliy test odatda yanvar o'rtalarida o'tkaziladi va ikki kun davom etadi. Ko'plab yaponiyaliklar bu sinovning o'ta murakkabligini ta'kidlaydilar. Muvaffaqiyatli yakunlanishi uchun maktab o'quvchilari ko'pincha qo'shimcha darslarga borishlari va o'qituvchilar xizmatidan foydalanishlari kerak bo'ladi. Bizda ham maktab o'quvchilari uchun shunday test joriy etish maqsadga muvofiq bo'ladi, toki bu test natijalari o'quvchilarning oliy ta'lim muassasalariga kirishi uchun xizmat qilsin yoki shu test natijalari asosida o'quvchilar oliy ta'limga qabul qilinsin. Faqat bu testlarning o'tkazilishini shaffof va adolatli tashkil etish masalasi qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

O'rta maktabda o'qishni istamagan yaponlar kasb-hunar kollejlariga borishlari mumkin. Ularda o'qitish 5 yil davom etadi. Ushbu turdagi ta'lim muassasalari bitiruvchilari ishchi mutaxassisligini oladilar. Bundan tashqari, ular oliy o'quv yurtlarida o'qishni davom ettirish huquqiga ega. Ixtisoslashgan universitetlar ularni to'g'ridan -to'g'ri uchinchi kursga olib borishadi. Kasb-hunar kolleji talabasi bo'lish oson emas. Ayniqsa, mamlakatning etakchi korporatsiyalari bilan hamkorlik qiladigan ta'lim muassasalarida raqobat yuqori. Ularning

bitiruvchilari deyarli har doim barqaror va yaxshi maoshli ishlarga ega bo'lishadi. Kasb-hunar kollejlari o'qish pullik. Uning narxi yiliga 3000 dan 13 ming AQSh dollarigacha. Albatta bizda ham kasb-hunar maktablari bor, ammo bizda yetishtirilayotgan kadrlar kelajakda mehnat faoliyatini davom ettirish masalasi sal murakkab hisoblanadi. Chunki kasb-hunar maktablari bitiruvchilarining bilim salohiyati u darajada yuqori emas va ularni ish bilan ta'minlash masalasi murakkab. Chunki bizda mehnat faoliyatini olib borishda asosan oliy ma'lumotli kadrlar tanlab olinadi.

Yaponlarning aksariyati davlat va xususiy universitetlarda o'qishni davom ettirmoqda. Bugungi kunda mamlakatda 730 ga yaqin bunday turdagi ta'lim muassasalari mavjud. Universitetda ta'lim uch bosqichdan iborat: bakalavriatura (4 yil), magistratura (2 yil), aspirantura (3 yil). Tibbiy va veterinariya fakultetlarida ta'lim kamida 6 yil davom etadi. Bakalavriatning dastlabki ikki yilida talabalar umumiy ilmiy fanlar bo'yicha o'qiydilar va maxsus fanlar bo'yicha ma'ruzalarga qatnashadilar. Keyingi ikki yil to'liq kasbiy tayyorgarlikka bag'ishlangan. Trening davomida bo'lajak bakalavr ma'ruzalarga qatnashish, seminarlar va imtihonlarni topshirish uchun ajratilgan 124 dan 150 gacha kredit ballarini olishi kerak.

O'zbek va yapon oliy ta'limining eng katta farqi - bu erkinlik darajasi. Jadvallar umuman yo'q. Siz fanlarni o'zingiz tanlaysiz, lekin har bir toifada ma'lum bir minimalni yig'ishingiz kerak. Bundan tashqari, yarim majburiy asosiy fanlar mavjud. Shunday qilib, har kim o'zi uchun jadval tuzadi. Bu tajribani O'zbekistondagi oliy ta'lim muassasalarida qo'llab ko'rish kerak. Chunki ayni bir sohada yetuk kadr tayyorlash uchun aynan shu sohaga tegishli fanlarni tanlab o'qitish yaxshi natija beradi. Universal ta'lim yetuk mutaxassis tayyorlashda to'sqinlik qiladi. Balki shuning uchun ham bizda bugungi kunda tanqis bo'lgan zamonaviy sohadagi kadrlar tanqisligi kuzatilayotgandir. Masalan IT sohada hozirda yaxshi mutaxassislar yetishmaydi. Demak bu borada Yaponiya ta'lim tajribasidan foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://hozir.org>
2. <http://marifat.uz>

TEXNIKA FANLARINI O'ZLASHTIRISHDA FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR ROLI

Movlanov Abdusalam Sayidovich

*O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari akademiyasi, kafedra mudirining o'rinbosari,
t.f.n.*

Anatatsiya: Maqolada harbiy oliy ta'lim muassasalarida texnika fanlarini o'qitish, ta'lim sifatini yaxshilash muammolari tahlil etilib, adabiyotlardan va axborot resurs ma'lumotlaridan to'g'ri foydalanish usullari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: adabiyot, yangi avlod, texnika, o'qitish, fan, darslik, muammo, masala, ta'lim.

Аннотация. В статье анализируются проблемы преподавания технических дисциплин в военных вузах, повышения качества образования, исследуются способы правильного использования литературы и информационных ресурсов.

Ключевые слова: литература, новое поколение, техника, обучение, дисциплина, учебник, проблема, задача, образование.

Annotation. The article analyzes the problems of teaching technical disciplines in military universities, improving the quality of education, examines the ways of the correct use of literature and information resources.

Keywords: literature, new generation, technology, training, discipline, textbook, problem, task, education.

Zamonaviy yutuqlari asosida mustaqil fikr va mushohada yurita oladigan, mustaqil ravishda zaruriy axborotlarni izlab topadigan va ulardan tahlil asosida zaruriylarini ajratib oladigan, barcha bilan muloqatga kirisha oladigan, ta'lim muassasasida olgan bilimlarini hayotiy ehtiyojlarida qo'llay oladigan yoshlarni tarbiyalab kamol topishlarida hamda raqobatdosh, yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda o'quv adabiyotlarining yangi, zamonaviy avlodlarini yaratishga katta e'tibor qaratilmoqda. [1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi №2909 qaroriga asosan,

Oliy ta'lim tizimini 2017-2021 yillarga mo'ljallangan kompleks rivojlantirish dasturi tasdiqlandi. Bu qarorda oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish borasidagi ustuvor vazifalarga mos holda, kadrlar tayyorlashning ma'no-mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida oliy malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratish maqsadida qabul qilingan.

Qarorda "Oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari bilan jihozlash, oliy ta'lim muassasalari talabalari, o'qituvchilari va yosh tadqiqotchilarning jahon ta'lim resurslari, zamonaviy ilmiy adabiyotlarning elektron kataloglari va ma'lumotlar bazalariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish" haqida so'z borgan.

O'zbekiston Respublikasi Mudofa vazirining 2019 yil 18 noyabrda №325 sonli buyrug'i bilan "Oliy harbiy o'quv yurtlarida adabiyotlarga bo'lgan ehtiyojni aniqlash va ishlab chiqish bo'yicha ishchi guruhlarini tuzish to'g'risida"gi dolzarb muammo ko'tarilib chiqdi. Ilm-fan jadal taraqqiy etib, zamonaviy axborot texnologiyalari vositalari keng joriy etayotgan jamiyatda turli fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta'lim oluvchilar oldiga ularni jadal egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlash vazifasini qo'yimoqda.

O'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish, ularni tayyorlash borasidagi bir qancha ilmiy-uslubiy, tashkiliy va moliyaviy masalalar hal qilinmoqda. Bugungi kunda Prezidentimiz tomonidan intellektual salohiyatga ega, ilm-fanning turli sohalarida yutuqlarga erisha oladigan yoshlarni tarbiyalash talab etilmoqda. Ilm-fan jadal taraqqiy etib, zamonaviy axborot texnologiyalari vositalari keng joriy etayotgan jamiyatda turli fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta'lim oluvchilar oldiga ularni jadal egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlash vazifasini qo'yimoqda.[2,3]

Fanlarni o'qitishdamavzular bo'yicha tuzilishi yana bir muhim uquvning shakllanishiga-mashg'ulotning maqsadini aniqlashga yordam beradi. Darslik bilan ishlashni boshlashdan oldin kursantlarga darslik sahifasini diqqat bilan ko'rib chiqish va dastlab o'qituvchi bilan birgalikda, keyin esa mustaqil ravishda darsda nima o'rganilishini so'zlab berishga imkon berish kerak. Bu esa keyinchalik ham adabiyotlar bilan mustaqil ishlash uquvining shakllanishiga yordam beradi.[4] O'qituvchi kursantlar egallagan uquvlarni tahlil qilib, o'z-o'zidan tekshirib borishi foydalidir. Masalan, darslikda maxsus mashq berilgan: «Misollarni yeching. Javoblarni kuchlanganlik ortib borish tartibida yozing».

Kursantlar topshiriqni mustaqil o'qiydilar. Ular topshiriqning birinchi qismini ixlos bilan bajaradilar, lekin ikkinchi qismini bajarishda ko'pchilik kursantlar o'ylanib qolishadi. Xulosa bunday holatlarda topshiriqqa oid tushuntirishni bilmaydilar. Ishning shu tomoniga maxsus e'tibor berish lozim. Har bir kursantning daftari har bir darsda o'qituvchi tomonidan diqqat bilan kuzatib borilishi kerak, kursantning ishda yo'l qo'ygan hamma kamchiliklarini o'ziga ko'rsatib borish kerak. Daftarlarda aniq, puxta, to'g'ri yozib borishni talab qilish o'qituvchining fandan olib boriladigan ishining sifatli bo'lishi uchun kurashining mezonidir.

Kursantga yordam tariqasida qator qo'shimcha qo'llanmalar taklif qilinadi. Bular darslarni o'tkazishga oid uslubiy tavsiyalar, qo'shimcha mashqlar to'plamlari, mustaqil va yakka tartibda ishlashni tashkil qilish uchun didaktik materialdir. Bilimlarning puxta o'zlashtirilishi, ta'lim jarayonlarining faollashishi, fazoviy va miqdoriy tasavvurlarning puxta shakllanishida ko'rsatmalilik tamoyili yordam beradi. O'qish jarayonining turli bosqichlarida va turli bo'limlarida ko'rsatmalilik vositalarining qo'llanilishi turlichadir.

Rasmlardan, sanoq materialidan keragidan uzoq foydalanish o'quvchilarda abstrakt tafakkuri rivojining sekinlashishiga olib keladi. Shu sababli o'qituvchi faol qo'llanmalardan faolligi kamroq qo'llanmalarga o'tishni ustalik bilan ta'minlashi lozim. Ko'rsatmali qo'llanmalar ma'lum talablarga muvofiq bo'lishi, chunonchi ular o'quv dasturiga, kursantlarning xususiyatlariga muvofiq bo'lishi lozim.

Ko'rsatmali qo'llanmalarining turlarini jadval ko'rinishida ifodalash mumkin. Qo'llanmalar ishlatilishiga ko'ra namoyish qilinadigan va yakka foydalaniladigan,

tayyorlanishiga ko'ra maxsus tayyorlanadigan va qo'lbola bo'lishi mumkin. Ba'zi ko'rsatmalarni to'garaklarda o'qituvchi rahbarligida tayyorlashlari mumkin, murakkabroq qo'llanmalarni ishlab chiqarishda kompyuter yordamida tayyorlash mumkin.

Texnika fanlarini o'qitishda turli adabiyotlarni umumiy o'rganib jamlangan holda maruza va amaliy mashg'ulotlarda qo'llash, kursantlar dunyoqarashini kengaytiradi.

Fanni o'qitishda darsliklar asosiy o'qitish vositasi bo'lib, ular dastur materialining mazmuni va uni ko'rib chiqish tizimini belgilab beradi, bu materialning har birini o'rganish saviyasini (darajasini) aniqlab beradi. Darslikda dasturda ko'zda tutilgan nazariya elementlari o'rin oladi, asosiy o'quv va malakalarning shakllanishini ta'minlashi lozim bo'lgan mashqlar va topshiriqlar tizimi kiritiladi.

Darslik yangi narsani o'rganishda u yoki bu uslubiy yondashishni ko'rsatib beradi. Shu tufayli ham darslik o'qituvchi uchun o'ziga xos o'quv qo'llanma bo'lib, yangi narsa ustida ishlashda kursantlarning bilish faoliyatini yo'naltiradigan kitobdir. Darslikdan maqsadga muvofiq foydalanish uchun unda o'quv dasturi qanday yoritilganligini tushunib olish, unda o'rin olgan o'quv materialining xususiyatlarini tahlil qilish, kitobning tuzilishini, o'qituvchiga uslubiy yordam berish maqsadida berilgan misollarni tahlil qilish kerak.

Birinchi Prezidentimizning 2002-yil 30-maydagi "Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikasiya texnologiyalarini joriy etish to'g'risida"gi farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari va vazirlikning bu boradagi tegishli ko'rsatmalari o'quv-ta'lim jarayonlarida axborot-kommunikasiya texnologiyalarini keng joriy etish hamda xalqaro axborot ta'lim resurslaridan samarali foydalanish va ularni mahalliy resurslar bilan uyg'unlashtirish yo'lida munosib zamin yaratdi.

Hozirgi davrda internet insonlararo muloqot va axborot almashishning eng optimal vositasi sifatida barcha sohada maydonga chiqdi. Muloqot qilish va axborot almashishda o'zining ko'pgina qulayliklarga ega bo'lgan turli ijtimoiy tarmoqlar hamda internet orqali ishlaydigan maxsus dasturlardan foydalanuvchilar soni kundan kunga oshib bormoqda va bugungi kunga kelib "mamlakatimizda internetdan foydalanuvchilar soni yil sayin ko'payib bormoqda".[5]

Globalashuv jarayonida barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'lim tizimiga ham yangicha yondashuvlar joriy qilindi. Jumladan, ta'lim tizimida kompyuter va telekommunikasiya texnologiyalari orqali o'quv jarayonini tashkil qilishga alohida e'tibor berilmoqda. Kompyuter va telekommunikasiya texnologiyalari orqali zamonaviy axborot-resurslari tashkil qilish ta'lim portallari, elektron darsliklar va virtual stendlarning yaratilishida o'z aksini topadi. Ta'lim portali va unda joylashgan elektron yoki multimediali elektron darsliklar asosida o'quv jarayonini tashkil qilish, an'anaviy o'qitishga nisbatan o'zining bir qancha afzallik tomonlari borligini ko'rsatadi. Ularga quydagilarni keltirish mumkin:

- o'qituvchiga o'quv materiallarini ta'lim oluvchilarga yetkazib berishda birmuncha yengillashtirilishi;

- dars jarayonida berilayotgan o'quv materiallarning takroriy holda namoyish qilish imkoniyatining mavjudligi;

- ta'lim oluvchilar o'zlashtirish darajasining yuqori bo'lishiga erishish;

- multimediali elektron darsliklar tarkibida ko'rgazmali virtual stendlar tashkil qilish imkoniyati;

- amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini video, audio va animasiyali vositalar orqali qiziqarli tashkil qilish imkoniyati;

- tavsiya qilingan o'quv materiallaridan ommaviy tarzda foydalanish, ya'ni tarmoq texnologiyalari yordamida bir yoki bir nechta auditoriyada va guruhlarda foydalanish imkoniyatining mavjudligi;

- o'quv materiallari ma'lumotlar bazasini tezkor ravishda o'zgartirib, yangi axborot zahiralari kiritish imkoniyatining mavjudligi;

- masofadan o'qitish uchun asosiy vositalardan biri sifatida foydalanish imkoniyati;

- ta'lim oluvchilarning individual bilimlarini baholash, nazorat qilish va boshqalar.

Bu ko'rsatgichlardan texnika fanlarini kursantlarga o'qitishda foydalanish samarali bilim berishga imkoniyatlar beradi.

Texnikafanlarinio'qitishdamuammolita'limdanfoydalanibo'tkaziladiganma'ruzavaamaliymashg'ulotlarga tayyorlanishda quyidagilar rejalashtiriladi:

- o'rganiladigan mavzuning maqsad va vazifalari, uni muammoli ta'lim vositasida o'rganish imkoniyatlari;

- mavzuni o'rganishda kursantlarga beriladigan muammoli savollar yoki topshiriqlar mazmuni;

- kursantlarning muammoli topshiriqlarni hal etishiga xizmat qiluvchi, avvalgi o'rgangan bilimlarining zahiralari;

- muammoli topshiriqlarni hal etishga yordam beruvchi kursantlarning ko'nikma va malakalarini;

- topshiriqlarni yechishga zarur ko'rgazmali qurollar, vositalarni;

- muammoli topshiriqlarni yechish natijasida olinadigan bilim va malakalarning taxminiy hajmini;

- qilingan ishlar va ularning natijalaridan qanday xulosalar chiqarish lozimligini.

Oliy harbiy ta'limda yo'nalishlar bo'yicha kursantlarning mutaxassislik malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan amaliy mashg'ulotlarini tashkil qilish va o'tkazish, matnli masalalar yechish bo'yicha maxsus seminar mashg'ulotlarini tashkil qilish va o'tkazish hamda uning tarkibi va mazmuni aniqlangan va ishlab chiqilgan. Maxsus seminar mashg'ulotlari uchun masalalar sistemasini tuzish metodikasi o'rganib chiqilgan.

Tavsiya etilayotgan usuldan amalda foydalanish bo'yicha quyidagilar amalga oshiriladi:

- kursantlarning kurs bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarining kengayishi va mustahkamlanishi;

- aniq va noaniq masalalarni yechish bo'yicha kursantlarning malaka va ko'nikmalarining rivojlanishi;

- masalalar yechish bo'yicha maxsus seminar mashg'ulotlar dasturi, ishchi o'quv rejasi tuziladi va ularni o'tkazish metodikasi ishlab chiqiladi, masalalar klassifikatsiya qilinadi va turlar bo'yicha yechish metodikasi ishlab chiqiladi;

- kursantlarning abstrakt tafakkurlarini va tasavvurlarini rivojlantirishga, nazariya va amaliyotda uchratadigan hisoblashlarda malaka va ko'nikmalarining rivojlanishini ta'minlovchi usullar ishlab chiqiladi.

Oliy ta'limning maqsadi hozirgi zamon talablariga javob beradigan, ilmiy, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishini ta'minlaydigan va yuksak ma'naviy, axloqiy sifatlarga ega bo'lgan yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar bilan ta'minlashdan iboratdir. Hozirgi zamon didaktikasida, jumladan, texnika fanlarini o'qitish metodikasida ta'lim metodining muammolari umumiy holda hal qilingan bo'lib, u o'zining quyidagi ikki tomoni bilan xarakterlanadi:

- fanni o'qitish (o'qituvchi faoliyati);

- fanni o'rganish (bilim jlvchilarning ongli bilish faoliyati).

Professor-o'qituvchi ta'lim jarayonini tashkil qilish ekan, uning samarali bo'lishi, o'quvchilarning mavzuni to'liq o'zlashtirishini o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Shu sababli texnika fanlarinio'qitishda zamonaviy darslarni tashkil qilishning turli xil noan'anaviy usullaridan foydalaniladi. Texnika fanlarini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarga asoslangan darslar ma'lum bir tizim asosida tashkil qilinadi. Darslarni tizimli tashkil qilishda texnologik xaritada foydalanish muhim o'rin egallaydi. Texnologik xarita dars mashg'ulotini bir tizimga solib, uni amalga oshirish bosqichlarini aniqlab beradi.

Texnologik xarita turli bosqichlardan iborat bo'lib, unga tayyorlov, kirish, asosiy hamda yakuniy bosqichlar kiradi. Professor-o'qituvchi mashg'ulotning tayyorlov bosqichida darsga tayyorgarlik ko'radi, ya'ni dars maqsadi, natijalarini belgilaydi, texnologik xarita tuzadi, ta'lim metodlarini, dars shaklini, baholash mezonlari va usullarini aniqlaydi. Materiallar

qarshiligi fanini o'qitishda zamonaviy amaliy mashg'ulotlar darsining texnologik xaritasini quyidagicha tuzish mumkin:

Tayyorgarlik bosqichi:

- Mashg'ulot bo'yicha oq'uv materiallarini, ya'ni taqdimot materiallarini tayyorlash;
- Bilim oluvchilarni faollashtirish uchun mavzuga oid materiallarni yaratish;
- O'quvchilarni o'quv faoliyatini baholash mezonlarini ishlab chiqish.

Mavzuga kirish:

- Mashg'ulot haqida axborot beriladi;
- Mashg'ulot rejasi savollari ekran orqali namoyish qilinadi;
- Reproduktiv metod orqali bilim oluvchilar faollashtiriladi.

Asosiy bosqich:

- Mashg'ulot mazmuni batafsil tushuntirilib, bilim oluvchilar yozib borishadi;
- Mashg'ulotning amaliy ahamiyati izohlab beriladi.

Yakuniy bosqich:

- Mashg'ulot umumlashtiriladi, mavzuga oid umumiy xulosalar chiqariladi;
- Bilim oluvchilar diqqati mashg'ulotning asosiy tomonlariga qaratiladi;
- Mashg'ulot yuzasidan nazorat savollariga javoblar tayyorlab kelish mustaqil ish sifatida beriladi.

Xulosa qilib aytganda texnika fanlarinio'qitishdazamonaviy dars mashg'ulotlari bilim oluvchining tafakkur va tasavvur dunyosini boyitishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlardan ko'zlangan asosiy maqsad bilim oluvchini har tomonlama barkamol inson bo'lib voyaga yetishishini ta'minlashdan iborat bo'lib, ushbu maqsadga erishishning muhim omili, texnika fanlarinio'qitishdazamonaviy dars mashg'ulotlarini tashkil etishdir.

Bu fikrlardan texnika fanlarini kursantlarga o'qitishda va ta'lim olish jarayonida foydalanish samarali bilim berishga imkoniyatlar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I. A. Karimov. Yuksakma'naviyat yengilmaskuch.- T.: "Ma'naviyat", 2008 yil.
2. Asqarov A.D. Masofaviy o'qitish ta'lim shaklining rivojlanish bosqichlari va modellari. Zamonaviy ta'lim, 2015. -59-65 bb.
3. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Masofaviy o'qitish nazariyasi va amaliyoti.T.: Fan.2009.
4. Sharipov Sh.S., Davlatov K., Nasriddinova G.S. Kasbga yo'naltirishning ilmiy – pedagogik asoslari. Toshkent, 2007.
5. R. Ishmuxamedov. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. –T.: "O'qituvchi", 2005 yil.

ҲАРБИЙ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШГА ҚЎЙИЛАЁТГАН ЗАМОНАВИЙ ТАЛАБЛАР

Ахмедов Эраж Эргашевич

**ЧОТҚМБЮ тактика кафедраси умумқўшин бўлинмалар тактикаси цикл бошлиғи,
подполковник**

Бугунги кунда олий таълим муассасаларидаги таълим сифатини таъминлашга қаратилган тизимли ислохатлар замирида профессор-ўқитувчиларнинг касбий маҳорати, уларнинг замонавий таълим ва инновацион технологиялар, илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш борасидаги замонавий билим, кўникма ва малакаларини ривожлантириш долзарб вазифалардан саналади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси академиклари, Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги илмий-ишлаб чиқариш маркази академиклари ва мухбир аъзолари ҳамда республиканинг етакчи олимлари билан бўлиб ўтган тантанали учрашувида:

педагогларнинг касбий даражаси ва малакасини ошириш, малака ошириш ва қайта тайёрлаш шакл ва усулларини такомиллаштириш, таълим муассасалари педагогларининг педагогик маҳоратини ошириш;

таълим муассасаларида педагог кадрларнинг малакасини ва маҳоратини оширишга қаратилган чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиш;

олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш, ўқув режа ва дастурларни модернизациялаш, олий таълим муассасалари педагог кадрларнинг малакасини, шу жумладан, ривожланган хорижий мамлакатларнинг етакчи олий таълим ва илмий тадқиқот муассасаларида тизимли тарзда ошириш бўйича комплекс чора-тадбирлар кўриш муҳим вазифалар сифатида белгиланди.

Дарҳақиқат, ҳарбий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнларини модернизациялаш ўз навбатида замонавий ривожланиш тенденциялари, илғор хорижий тажрибалар ва инновацион ёндашувлар асосида таълим мазмунини ва ўқитиш сифатини такомиллаштиришни талаб этади.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015-йил 12-июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малака ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4732-сонли Фармонининг қабул қилиниши ҳарбий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг касб даражаси ва уларни замонавий талабларга мувофиқ мунтазам малакасини ошириб боришнинг такомиллаштирилган тизимини жорий этиш асосида юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан ошириш борасида муҳим пойдевор бўлди.

Шу билан бирга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015-йил 20-августдаги 242-сонли ва 2017-йил 27-февралдаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курслари тўғрисидаги Низомга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги 103-сонли Қарорларининг қабул қилиниши ҳам ҳарбий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш шакллари ва методларини такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этди. Айнан, ҳарбий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курслари тўғрисидаги Низомга ўзгартириш ва қўшимчаларга мувофиқ мамлакатимизнинг минтақавий ва тармоқ марказларида масофадан ўқитиш усуллари орқали қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курсларини ташкил этиш имконияти яратилди.

Бугунги глобаллашув ва ахборотлашган муҳитда қайта тайёрлаш ва малака ошириш тизимининг асосий вазифаси ҳарбий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларини ўз устида ишлаши ва мустақил касбий ўз-ўзини ривожлантириб бориши, ҳарбий таълимдаги сўнги янгилıklarни, инновацион ўқитиш технологияларини ҳарбий фаолиятга татбиқ этиши, уларнинг касбий маҳорат даражасини узлуксиз ошириб бориш масаласи билан белгиланади. Бу жараёнда педагоглардаги ахборот-коммуникация технологиялари, электрон таълим ресурслари билан ишлаш, амалиётга татбиқ этиши, илмий-тадқиқотчилик, педагогик креативлик кўникмаларини такомиллаштиришга хизмат қилувчи, уларнинг эҳтиёжларига мослашувчан, ижодий йўналтирилган таълим дастурларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш, қайта тайёрлаш ва малака ошириш таълим мазмунини модернизациялашда муҳим аҳамият касб этади.

Ўқитувчилар таркибининг ҳарбий ва психологик-педагогик фанлар бўйича билимларини мунтазам такомиллаштириб бориш билан бирга, бугунги кунда жанговар техника ва қурол-яроғ ривожланиши, кўшинлар жанговор тайёргарлигининг илғор тажрибалари тўғрисидаги замонавий маълумотларга эга бўлишлари ҳамда улардан педагогик фаолиятда самарали фойдаланишларини тақозо этади.

Ушбу вазифаларни бажаришда Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирининг 2017-йил 28-сентябрдаги «Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги ҳарбий таълим муассасалари педагог кадрларинининг малакасини ошириш Маркази Низомини тасдиқлаш тўғрисида»ги 968-сонли буйруғи асосида Марказда офицер-ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратини шакллантириш ва ривожлантириш борасида

самарали ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, ўқув дастурлар ҳарбий кадрларни тайёрлашга қўйилаётган замонавий талаблар асосида қайта ишлаб чиқилди. Бу соҳада етакчи олий таълим муассасалари билан илмий ва услубий жиҳатларни янада такомиллаштириш мақсадида узвий ҳамкорлик йўлга қўйилди.

Хусусан ўқитувчиларнинг замонавий педагогик услублар билан яқиндан танишишларида Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта-махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий-методик марказ, Ўзбекистон Республикаси Миллий Университети қошидаги Кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш маркази, Низомий номли Тошкент давлат педагогика университети қошидаги педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ Марказлари билан ҳамкорликда олиб борилаётган ишлар ўз ижобий самарасини бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2015-йил 12-июндаги 4732-сонли Фармонида мувофиқ мамлакатимиз олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари қатори Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги тасарруфидаги олий ҳарбий таълим муассасалари, ҳарбий округлар сержантлар тайёрлаш мактаблари, олий таълим муассасаларининг ҳарбий кафедралари ўқитувчилари ҳам малакаларини ошириш учун юқоридаги фармонда белгиланган таянч олий ўқув юр்தларининг малака ошириш курсларига ўқишга юборилмоқда.

Бироқ уларнинг кўпчилигининг педагогик тажрибаси камлиги, олий таълим тизимига оид норматив ҳужжатларнинг талаблари ҳамда таълим жараёнининг хусусиятлари билан етарлича таниш бўлмаганликлари сабабли маълум қийинчиликка дуч келмоқдалар.

Маълумки, ҳарбий таълим муассасаларидаги ҳарбий ўқитувчи лавозимларига кўп йиллик бой ҳарбий хизмат тажрибасига эга бўлган, ўз соҳасининг мутахассиси бўлган офицерлар тайинланади. Шу сабабдан ҳам офицер-ўқитувчиларнинг бирламчи малака оширишини Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги ҳарбий таълим муассасалари педагог кадрларинининг малакасини ошириш Марказида, навбатдагиларини эса Республикаимизнинг педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш соҳа марказларида амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Юқорида келтирилган фикрлар, мавжуд муаммолар ҳамда Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги ҳарбий таълим муассасалари педагог кадрлари малакасини ошириш Марказининг кўп йиллик фаолияти давомида малака оширишаётган офицер-ўқитувчиларнинг касбий-педагогик тайёргарлиги даражасини таҳлил қилган ҳолда қуйидагилар таклиф қилинади:

1. Ўқитувчи лавозимига тайинланган ва 3 йилдан кам педагогик стажга эга бўлган офицерларнинг бирламчи малакасини оширишни Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги ҳарбий таълим муассасалари педагог кадрлари малакасини ошириш Марказида амалга ошириш.

2. Ҳарбий таълим муассасалари педагог кадрлари малакасини ошириш Марказида тингловчиларнинг турли соҳалардаги билимлари ҳажмини, дунёқарашини кенгайтириш, интеллектуал ва умумий маданий савиясини ошириш мақсадида мамлакатимизнинг давлат, сиёсат, фан ва санъат арбоблари ҳамда Республикаимизнинг таянч олий таълим муассасалари педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курслари мутахассисларини умумий маърузалар ва машғулотлар ўтиш учун мунтазам равишда жалб қилиш.

3. Ҳарбий педагогларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш бўйича илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш ва ўрганилган илғор хорижий тажрибаларни ижодий таҳлил қилган ҳолда амалиётга татбиқ этиш мақсадида Марказ ва мудофаа вазирлиги ҳарбий таълим муассасалари ўқитувчиларини ривожланган мамлакатларига хизмат сафарини ташкил этиш.

4. Малака ошириш курси фанларининг энг зарур ва долзарб йўналишлари бўйича машғулотлар ўтиш ва тажриба алмашиш учун хорижий давлатларнинг етакчи ҳарбий таълим муассасалари ва тадқиқот марказлари ўқитувчилари, эксперт ва мутахассисларини жалб қилиш.

5. Барча ҳарбий таълим муассасаларида “**Бошловчи педагог мактаби**”ни ташкил этиш. Бундай мактабнинг асосий вазифалари куйидагилардан иборат бўлади:

ўқитувчиларнинг таълим муассасаси хусусиятига кўникиш (адаптация) жараёнининг енгил ва тез кечишига кўмаклашиш;

ўқув-методик ҳужжатлар билан ишлаш тизимини ташкил этиш;

ўқув-тарбиявий жараён ва ўқитувчиларнинг асосий (ўқув, илмий ва методик) ишлар турларини режалаштиришни ўргатиш;

ўқув фанларидан ўқитиш методикаси ва инновацион педагогик технологияларни кўллашни ўргатиш;

педагогик фаолиятга ва ўқув фанларига оид ўқув, методик, илмий, махсус, луғат ва бошқа турдаги адабиётлар билан таништириш ва бошқалар.

Келтирилган таклифлар ҳарбий таълим муассасалари педагог кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш бўйича фаолиятни янги сифат даражасига кўтариш, юксак салоҳиятли ҳарбий кадрларни тайёрлаш бўйича мамлакатимиз ва Мудофаа вазирлиги томонидан белгиланган вазифаларни талаб даражасида бажариш учун муҳим замин бўлиб хизмат қилади.

ВАТАН – МУҚАДДАС, УНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ШАРАФЛИ БУРЧДИР!

Бекназаров Ахмаджон Асомиддинович

Ўзбекистон Республикаси АКТ ва АҲИ Гуманитар фанлар кафедраси профессори

Олимжон Абдуҳамитович Мамарауфов

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги АКТ ва АҲИ Тактика, умумқўшин тайёргарлиги ва гуманитар фанлар кафедраси бошлиги

Диёрбек Ёрқинович Тожибоев

Ўзбекистон Республикаси Куролли Кучлари Бош Штаби Қўшинларнинг Жанговар ва Кундалик фаолиятини бошқариш маркази бошлиги

Аннотация, “Ватан-муқаддас, уни ҳимоя қилиш шарафли бурчдир!” ғояси илгари сурилди.

Калит сузлар: Ватан-муқаддас, уни ҳимоя қилиш шарафли бурчдир!” ғояси илгари суриш ва ёшларни онгига сингдириш.

Аннотация: «Святая Родина, бережь ее - почетный долг!» идея была выдвинута.

Ключевые слова: Родина свята, бережь ее - почетный долг! » продвигать идею и внушать ее молодым людям.

Annotation, "Holy Motherland, it is an honorable duty to protect it!" the idea was put forward.

Keywords: Motherland is sacred, it is an honorable duty to protect it! ” to promote the idea and to inculcate it in the minds of young people.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламдаги ислохотлар замирида ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий ва савдо-иқтисодий масалалар муҳим аҳамият касб этмоқда. Шунинг учун ҳам Президентимиз Шавкат Мирзиёев Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни тобора юксалиб боришида тинчлик, барқарорлик ва инсонпарварлик тамойилига таянган ҳолда юртимизда яшаётган ҳар бир инсоннинг ҳаёти, орзуси, дарду – армонларини эътиборимиз марказига қўйишни ва бу борадаги вазифалар самарадорлигини оширишни энг муҳим масала сифатида кун тартибига қўймоқда. Айни ижтимоий сиёсат нуқтаи назаридан жойларда иш ўринларини ташкил этиш, тадбиркорлик ва хусусий мулк ривожига кенг имконият очиб бериш, ёшлар, хотин-қизлар, кексалар ва ногиронларга ғамхўрлик кўрсатиш, муҳтож инсонларга эътибор қаратиш масалалари қабул қилинаётган давлат дастурларида ўз аксини топмоқда. Мустақилликнинг 29 йиллиги муносабати билан қабул қилинган “Сен қудрат манбаи, саодат маскани, жонажон Ўзбекистони!” деган ғоя негизида улкан тарихий

тажрибалар турибди. Шунингдек, истиқболдаги режаларимизга мувофиқ Ўзбекистон миллий тикланишдан миллий юксалиш сари дадил илгарилаб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Қуrolли Кучлари Олий Бош Қўмондони, Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикаси Қуrolли Кучлари ҳарбий хизматчиларининг маънавий-маърифий савиясини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида” 2018 йил 4 августдаги ПҚ-3898-сонли қарори ва шу асосда жорий этилган Қуrolли Кучлар тизимида маънавий-маърифий ишлар самародорлигини ошириш концепциясига мувофиқ “Ватан-муқаддас, уни ҳимоя қилиш шарафли бурчдир!” ғояси илгари сурилди. [1]Шунингдек, Қуrolли Кучлар тизимида ҳафтанинг ҳар жума куни “Маънавий юксалиш ва ватанпарварлик куни” этиб белгиланганлиги замирида эса ҳарбий хизматчиларнинг маънавий-руҳий тайёргарлигини рағбатлантириб бориш лозимлиги белгиланган. Мақсад мамлакатимиз суверенлигини, ҳудудий яхлитлигини, халқимиз тинчлигини садоқат билан ҳимоя қилиш энг олий вазифа сифатида эътироф этилади.

Юртимизда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларини таъминлаш, Ватанимизни ҳар томонлама тараққий эттириш, унинг халқаро майондаги обрў-эътиборини юксалтириш борасида кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

Демак, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси, шунингдек, “**Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили**” давлат дастури, “**Обод қишлоқ**”, “**Обод маҳалла**”, “**Ҳар бир оила тадбиркор**”, “**Ёшлар-келажагимиз**”, “**Беш ижобий ташаббус**” каби муҳим дастур ва режалар доирасида олиб борилаётган ислохотларнинг маъно –мазмунидан келиб чиқиб, мазкур қарорнинг асосий ғоявий тамойилларида инсон омили юқори ўринга қўйилган. [3]

Биз Президентимиз раҳбарлигида эркин бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлат ва адолатли фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлидан бораётган Ўзбекистон сиёсатида бутун эътибор жамият тараққиётига қаратилганлигига амин бўлдик. Давлат бошқарувини эркинлаштириш, давлат ва жамият қурилишини такомиллаштиришга йўналтирилган кенг қамровли ислохотларнинг амалга оширилишида жамоат ташкилотлари, сиёсий институтлар ва оммавий ахборот воситаларининг фаолияти бугунги жараёнлар билан ҳамоҳанг бўлмоқда. Давлат, унинг сиёсати фақат халқ манфаатиغا, мамлакат фуқаролари осойишталиги ва барқарор турмушини таъминлашга қаратилганлиги қабул қилинаётган қонунларда, Президент фармонлари ва қарорларида ўз ифодасини топмоқда ҳамда ҳаётга татбиқ этилмоқда. Бу эса жамиятнинг моддий-маданий қиёфасини белгилаш билан бирга мамлакат фуқароларининг маънавий-маърифий, ахлоқий тафаккур ва дунёқарашига, руҳий кечинмаларига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Ана шунинг ўзи давлат билан фуқаро, ҳокимият билан аҳоли ўртасидаги муносабатларни адолатга таянган ҳолда уйғунлашиб кетиш имкониятини яратади. Юртбошимиз раҳбарлигида халқимиз тинч-осойишта ҳаёт кечирмоқда, мамлакатимизда қадам-бақадам ижобий иқтисодий ўзгаришлар содир булмоқда. Тадбиркор, билимдон, меҳнатсевар кишилар учун янги имкониятларга йўл очилмоқда.

Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак, деган тамойил ҳаётга кенг татбиқ этиляпти. Суд-ҳуқуқ тизимида адолатга эришиш, фуқароларнинг эртанги кунга бўлган ишончини таъминлаш масаласи ҳамда давлат органлари фаолиятига холис баҳо бериш орқали инсон омилини юксалтириш лозимлигини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди.

Қабул қилинган қонунларнинг ҳаётийлиги ва ижроси таъминланиши жамиятда устуворлик касб этиши керак. Эндиликда давлат ва нодавлат секторда

хамда бутун ишлаб чиқаришда мутахассис ходимлар, иқтисодий ислохотларга тезда араллашиб кетувчи хизматчилар, бозор муносабатлари талаблари билан ҳозирги илғор жаҳон технологияси талабларига жавоб берувчи кадрлар зарур. Шунинг учун ҳам умумий ишлаб чиқаришдан илғор технологияларга асосланган ишлаб чиқаришга ўтиш, маҳсулотлар экспорти ҳажмини кўпайтириш ва бугунги бозор шароитида янгича фикрлайдиган ходимларни тайёрлаш муҳим вазифа ҳисобланади.

Мамлакатимизда Президентимиз ташаббуси билан ҳафтанинг ҳар пайшанба куни Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куни, деб эълон қилинганлиги ҳамда сайёр суд мажлисларининг ўтказилаётганлиги, халқ билан очиш ва самарали мулоқот олиб бориш тизимининг йўлга қўйилаётганлиги демократик принципларнинг амалда намоён бўлаётганлигидан далолат. [2]

Таркибий ислохотлар кўламларини янада чуқурлаштириш ва кенгайтириш, иқтисодиётни модернизациялаш, барқарор ва мутаносиблаштирилган макроиқтисодий кўрсаткичларни таъминлаш, инвестиция киритиш, эркин иқтисодий зоналарни ривожлантириш, хусусий мулкчилик секторини мустаҳкамлаш ва бизнес учун қулай муҳитни янада яхшилаш, аҳоли даромадлари ва турмуш даражасининг муҳим шarti сифатида аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш, экспортни ҳар томонлама рағбатлантириш борасида давлатимиз раҳбари томонидан амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар мамлакатимиз тараққиётини белгиловчи муҳим омил сифатида эътироф этилмоқда.

Эндиликда, Олий Мажлис Сенати аъзолари ва Қонунчилик палатаси депутатлари ҳар ойнинг охириги ўн кунлигида ўз сайловчилари билан учрашиб, аҳолини қийнаётган муаммоларни қонуний ҳал этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқаётганлиги, ҳокимият вакиллари фуқароларнинг мурожаатларига бефарқ бўлмаётганлиги ҳам жамиятда юз бераётган ўзгаришларга инсонларнинг дахлдорлик ҳисси билан яшашига замин яратмоқда. Айни пайтда пухта ўйланган қатъий пул-кредит сиёсатини изчил давом эттириш, янги иш ўринларини яратишга муҳим масала сифатида қаралмоқда.

Бугунги дунё ахборот хуружини бошидан кечирмоқда. Шу сабабли ҳам аҳоли тафаккурида ахборотни ўзлаштириш энг долзарб масалалардан бири бўлиб бормоқда. Энди барча шахс ва ижтимоий гуруҳларнинг қизиқиши, кайфияти, ижтимоий ҳолати таҳлил этилар экан, ишсиз қатламни иш ўринлари билан таъминлаш муҳим масала бўлиб қолаверади. Бунда нодавлат секторни тараққий эттириш ҳам энг муҳим самарали воситалардан биридир. Чунки фуқаролик жамияти шаклланишида нодавлат сектор бошланғич бўгин сифатида баҳоланади. Айни шу жараёнларда инсон ўзининг ижтимоий муаммоларини ҳал этишда жамиятнинг субъекти сифатида намоён бўлади. Бизнинг беғамлигимиз, лоқайдлигимиз ва ишимиздаги баъзи камчиликларимиз туфайли айрим ёшлар жиноий гуруҳлар, экстремистлар ва ёт, бузғунчи ғоялар таъсирига тушиб қолганлигини тан олишимиз керак.

Бутун юртимиз бўйлаб улкан бунёдкорлик ишлари амалга оширилмоқда. Шаҳару - қишлоқларимиз қиёфаси кун сайин гўзаллашиб, аҳоли учун намунали лойиҳалар асосида арзон уй-жойлар ва инфратузилма тармоқлари барпо этилмоқда. Қайта тикланувчи электр манбалари, тоза ичимлик суви ва табиий газ таъминоти яхшиланяпти. Бозорлардаги дўконлардаги мул-кўлчилик, дастурхонларимиз тўкин-сочинлигини айтмайсизми. Буларнинг барчаси, авваламбор, мустақиллигимиз, қолаверса, юртимизда ҳукм сураётган тинчлик-осойишталик шарофатидан. Бу барчамизни фидойиликка ундамоқда.

Мамлакатимизда хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш давлатимиз сиёсатининг устувор йўналиши

хисобланди. Юртимизда истиқомат қилаётган 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари 138 та миллий-маданий марказга бирлашиб, “Ўзбекистон-умумий уйимиз” шиори остида катта бир оиланинг фарзандларидек тинч-тотув яшашпти. Бунинг замирида улкан инсонпарварлик сиёсати турибди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 19 майдаги фармонида мувофиқ, Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари кўмитаси ташкил этилди. Бундан кўзланган асосий мақсад эса жамиятимизда миллатлараро ҳамжиҳатлик ва бағрикенгликни таъминлашга қаратилган давлат сиёсатини изчил давом эттиришдан иборат.

Дунёда глобализация жараёни кучайган, жаҳон миқёсида рақобат, ўзаро қарама-қаршилик тобора авж олаётган, радикализм, терроризм, экстремизм, прозелитизм ва “оммавий маданият” каби таҳдидлар кенгайиб бораётган ҳозирги замонда доимо огоҳ ва ҳушёр бўлиб яшашимиз керак. “Ўз уйингни ўзинг асра”, “Ўз болангни ўзинг асра” ғоялари орқали сафарбарлигимизни янада оширишимизни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Мамлакат чегаралари дахлсизлигини таъминлаш, Қуролли Кучларимизнинг жанговор салоҳиятини кучайтириш навқирон йигит-қизларимизни том маънода ватанпарварлик руҳида тарбиялашимиз даркор. [4]

Шунингдек, бугунги пандемия даврида ижтимоий-сиёсат марказида давлатимизнинг ўзи турганлиги ва бунга ҳамкор сифатида халқимизнинг фидойи инсонлари томонидан саховат ва кўмак тадбирларининг ташкил этилаётганлиги мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар тамойилида инсонпарварлик ҳислатларини намоён этади.

Айнан, Қуролли Кучлар тизимида олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар натижаси ўлароқ, буюк аجدодларимиз - Широқ, Тўмарис, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Нажмиддин Кубро, Амир Темур, Бобур каби миллий қахрамонларимизнинг кўрсатган жасоратини ҳарбий хизматчиларимизга доимо ўрнатилган сифатида кўрсатишдан биз доимо фахрланамиз. Ҳозирги кунда Қуролли Кучларимиз ташкилий ва таркибий жиҳатдан анча такомиллашди. [5] Тузилмаларнинг ҳаракатчанлиги, жанговор қобилияти, ҳарбийларнинг жисмоний ва маънавий тайёргарлиги ошди. Қисм ва бўлинмалар замонавий қурол-яроғ ва жанговор техника билан таъминланган. Қуролли Кучларнинг юксак жанговорлик қобилияти иқтисодий, сиёсий, стратегик ҳамда ҳарбий – техникавий ва илмий куч-қудратини ривожлантириш орқали Ўзбекистон халқининг жипслиги ва ҳар бир фуқарони ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг энг муҳим принципи ҳисобланади. Демак, ҳарбий соҳадаги кенг кўламда амалга оширилаётган ишлар туфайли қатъий интизом, маънавий-маърифий тафаккур юксалади.

Мухтасар қилиб айтганда, Президентимиз Шавкат Мирзиёев бошчилигида мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламдаги ислохотларга ҳар биримиз ўз ҳиссамизни қўшишимиз керак. Зеро, юксак фуқаролик масъулиятининг жамиятга дахлдорлик туйғуси билан уйғунлашуви буюк мақсадларимизнинг амалга ошишида мустаҳкам пойдевор бўлмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

- [1] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2016. Б. 26.
- [2] Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалиқ қондаси бўлиши керак”. Т.: Ўзбекистон, 2017. Б. 56-68.
- [3] Мирзиёев Ш.М. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”. Т.: Ўзбекистон, 2017. Б. 16-48
- [4] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Янги Ўзбекистон газетаси, 25 январь 2020 йил. Б. 112-126.
- [5] Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2000. Б. 23-56.

ХАРБИЙ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ – КЕЛАЖАК ПОДЕВОРИ

А.С. Ғаниев

*Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари академияси гуманитар фанлар
кафедраси профессори*

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистон Қуролли Кучларида сафида хизмат қиладиган замонавий офицерларни таълим-тарбияси борасида олдида турган вазифалар, узоқ ўтмишда аждодларимиз таълим олишларида мадрасаларни ўрни қадайд бўлганлиги ёритилган.

Калит сўзлар: замонавий офицер, таълим-тарбия, мадраса таълими, Ибн Сино.

Аннотация. В данной статье рассматривается подготовка современных офицеров, стоящее перед ним какие задачи по проблемам обучение и воспитание, роль медресе в прошлых веках.

Ключевые слова: современные офицеры, обучение и воспитание, медреса. Ибн Сина.

Key words: modern officers, training and education, medrasah. Ibn Sina.

This article describes the training of modern officers, what tasks he faces on the problems of training and education, the role of medrasah in past centuries.

Ҳар бир касб ўзига хос тарзда тарихан шаклланиб келган ва шунинг учун ҳам касблар турли туман бўлиб, ҳар бир инсоннинг яшаш шароити ва ҳаёт тарзи билан боғлиқ тарзда намоён бўлиб боради. Аммо барча кишиларнинг ҳам ўзи туғилиб ўсган она-Ватани бор. Шунинг учун ҳам барча касб-ҳунарларни эгаллаган инсонлар ахлоқининг ўзагида Ватанга садоқат ғояси ётади. Бошқа касблардан фарқли ўларок ҳарбийларда эса Ватанга содиқлик, юксак қаҳрамонлик, мардлик, жасорат кўрсатиш, довураклик, дадиллик, журъатлилик шижоат ва ғайрат каби фазилятлар жуда ҳам юқори баҳоланади ва кадрланади.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин янги асосда ташкил топган Республикаси Қуролли Кучларининг хизматчилари ҳартомонлама чуқур ишлаб чиқилган ҳуқуқларга эгадирлар. Улар қаторида ҳозирги замонда мавжуд бўлган ва амал қилиб турган мураккаб шароит ва вазиятларда офицерлар томонидан шундай буйруқ, топшириқлар беришлари мумкинки, уларни бажаришда аскарлар ҳаётини хавф-хатарга қўйиши ёки ҳарбий хизматчининг ҳалок бўлса ҳам она-Ватан ва халқи манфаати учун топшириқни бажарилишини шароит тақозо этадиган вазиятлар мавжуд.

Ўзбекистон Республикасининг “Мудофаа тўғрисида” ги Қонунининг 5-моддасига мувофиқ мудофаани ташкил этиш: ҳарбий сиёсат, мудофаа доктринасини ишлаб чиқиш ва ҳарбий фанларни ривожлантириш; халқаро майдонда агрессиянинг олдини олиш бўйича тегишли чора-тадбирларни амалга ошириш; коллектив хавфсизлик чораларини кўриш; давлат чегара-сини кўриқлаш; ҳарбий-техник сиёсатни, ҳарбий-иқтисодий тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, қуролли кучларни қурол-яроғ, ҳарбий техника, ҳарбий-техник мулк, озик-овқат ва бошқа моддий-техника воситалари билан тўлиқ таъминлаш; халқ хўжалигини, давлат органларини, бошқарув тизимини мобилизацияга тайёрлаш; республика аҳолиси ва ҳудудини мудофаага ҳозирлаш; қуролли кучларнинг жанговар лаёқатини ва мобилизацияси тайёргарлигини Ўзбекистонга қарши ҳарбий тажовузларнинг йўлини тўсиш ва агрессияни қайтаришни кафолатлаш даражасида сақлаш; мудофаа масалалари ва ҳарбий қурилишни қонунчилик билан тартибга солиш кабиларни ўз ичига олади.

Ҳарбийлар хизматини амалга ошириш учун ишлаб чиқилган, ўрнатилган қонун ва низомлар, тартиб, қоидаларнинг ижро этилиши қатъий қилиб белгилаб қўйилган. Бунинг асосий сабаби, мақсади ҳарбийларимиз она-Ўзбекистонни замонавий қуроллар воситасида қони ва жони билан ҳимоя қиладиган муқаддас касб эканлиги билан боғлиқдир.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислон Каримов Ўзбекистон мустақиллигининг 24 йиллик байрами муносабати билан бўлиб ўтган тантанادا сўзлаган нутқида: “... ўта таҳликали вазиятда бизнинг олиб бораётган сиёсатимиз БМТнинг Низомида, халқаро қонун ва нормаларда муҳрлаб қўйилган асосий принципларга риоя қилиш, юзага келадиган қарама-қаршилик ва низоларни зўравонлик

билан эмас, фақат тинчгина ва сиёсий йўл билан ҳал этишни, бугунги кунда дунёнинг турли ҳудудларида давом этаётган уруш ва қон тўкиш ҳолатларини сўзсиз тўхтатишни назарда тутати.

Яна ва яна бир бор айтиб ўтишни зарур деб биламан: Ўзбекистон ҳеч қандай ҳарбий-сиёсий блока қўшилмайди, ўз ҳудудида чет эл ҳарбий базаларининг жойлаштирилишига, ҳарбий хизматчиларимизнинг мамлақати-миз ташқарисида бўлишига мутлақо йўл қўймайди. Ўзбекистон давлатининг қонуни даражасига кўтарилган бу тамоилларни, айти шундай чуқур ўйланган йўлни, шундай сиёсатни биз учун энг тўғри, энг маъқул деб биламиз ва бу йўлдан ҳеч қачон қайтмаймиз.

Илгари ҳам айтганман – бизга, халқимизга тинчлик ва омонлик керак. бу – ўзбек халқининг истаги, бу – ўзбек халқининг мақсади, бу – ўзбек халқининг қароридир” (1) деб таъкидлаган эди.

Ҳозирги шароитда армиямизнинг асосий мақсади нафақат Ватанимиз сарҳадларини, тинчлик ва халқимиз осойишталигини ҳимоя қилиш, ватанпарварлик мактаби бўлиш, ватанга садоқат билан хизмат қилиш, балки қатъий характер шаклланадиган, юксак инсоний фазиалатлар камол топадиган ва ақл-заковат имкониятлари очиладиган, амалий профессионал кўникмалари сайқалланадиган, офицер, сержант ва оддий аскар бўлишидан қатъий назар, ҳарбий хизматчи ақлий, маънавий-ахлоқий, рухий ва жисмоний жиҳатлардан чиниқадаган мактаб бўлиши керак.

Ҳозирги нотинч даврда ҳар бир офицернинг мавжуд вазиятни оқилона таҳлил этиши ва ундан келиб чиққан ҳолда оқилона қарорлар қабул қилиши, масъулиятни ҳис қилиши учун у маънавий-ахлоқий даражаси юксак бўлиши лозим. Ўзбекистон Қурулти кучларининг асосий қисмини ўзбек фарзандлари ташкил этади. Уларнинг ҳар бири 3000 йиллик давлатчилик тарихи давомида шаклланиб келган ва турли замонларнинг жуда қийин синовларидан ўтган, халқимизнинг ватанпарварлик анъаналарининг намоён бўлишини аждод-ларимиз ўз киндик қони тўкилган заминни ҳимоя қилишида кўрсатган қахрамонликлари ва жасоратлари, дадиллик ва қатъийлик, ботирлик намуналарини ўрганиб боришлари билан юрт тинчлиги ва халқ осойишталигини таъминлашлари мумкин бўлади. Аждодларнинг ўтмишдаги қахрамонликлари ва жасоратлари ҳозирги ёш офицерлар ва аскарлар учун катта намунавий аҳамиятга эга бўлиб, уларни она-Ватан ҳимояси, мустақиллигимизни таъминлаш ва тинчлигимиз манфаатлари учун янгидан-янги жасоратларга ва мардликларга бошлаб бораверади.

“Ўзбекистон Республикаси Қурулти Кучлари ҳарбий хизматчиларининг маънавий-маърифий савиясини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги фармони асосида Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги қошида ташкил этилган “Жамоатчилик кенгаши” билан ҳамкор-ликда, “Ёшлар Иттифоқи агентлиги” ташкилоти фаоллари билан биргаликда фаолиятни янада чуқур ва ҳартомонлама юксак даражада давом этирилиши лозим.

Амир Темур ҳар қандай жангларни олдиндан режалаштириб, уларга ҳартомонлама тайёргарлик кўрганини унинг “Тузуқлар”ида ўқиймиз. Жангни тақдирини ҳал этишда сипоҳийлар куч-қудратининг янада юксак бўлиши, уларнинг рухий жиҳатдан ҳам урушга тайёр бўлишини яхши билан Соҳибқирон асосий жанглардан олдин кўшини сафларини юришда қийин бўлса-да эринмасдан бирма-бир айланиб чиқар ва ҳар бир ўнликлар билан имкон қадар алоҳида суҳбатлашиш орқали уларни ғалабага руҳлантирар ва ишонтирар эди. Олдинги жангларда қахрамонлик, жасорат ва мардлик намуналарини кўрсатганларни бошқаларга намуна қилиб кўрсатган, ҳар бир сипоҳийни жанг олдида кўрсатадиган қахрамонлик ва мардликлари учун қандай рағбатлантирилишлари яна бир бора эслатиб ўтилган. Қўли остидаги оддий сипоҳийдан тортиб туман амирларига қилган хизматлари учун доимо оқилона ва адолатли тақдирлаши билан уларнинг чексиз ҳурматини қозонган ва ишончларини эгаллаган эди.

Амир Темурнинг “Ўғитлар”ини нафақат ижтимоий-гуманитар фан ўқитувчилари, балки ҳарбий ва махсус фан ўқитувчилари ҳам доимо ўз фанлари предметлари масалалари билан боғлаган ҳолда курсантларимизга тушунтириб боришлари янада катта самара беришига ишончимиз комил. Чунки бу ўғитлар ўзининг маънавий-ахлоқий мазмун-моҳияти билан бўлажак замонавий ўзбек офицерлари бўлган Ватан ҳимоячиларини миллий, тарихий кадриятларимизни алоҳида мустақил доимий тарзда ўрганиб боришлари қанча муҳим эканлигини англаб етишларига хизмат қилган бўларди.

Офицерлар ўз хизматлари давомида доимо эгаллаган назарий билимлари билан биргаликда алоҳида намуна кўрсатишлари билан ҳам қўл остидаги хизматчиларига таъсир этиши керак. Жангга киришда биринчи бўлиб бориши ва чекинишда энг охириги бўлиши кераклигини барча буюк саркардалар доимо таъкидлаб ўтганлар. Етакчи офицер ҳар қандай вазиятда ҳам бардамлиги, руҳан тетиклиги, жасур ва интизомлилик намуналарини кўрсатиши билан бошқаларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаши зарур.

Ҳозирги глобаллашув шароитида қуроли кучларнинг ҳарбий қуроли таркиби янги замонавий қурол ва ҳарбий-техникаларнинг янги турлари билан тўлдириб борилаётган. Буларнинг барчаси ёшларимиздан нафақат ҳарбий билимлар билан чекланиб қолмасликка ундайди. Ҳарбий хизмат учун зарур бўладиган барча билимларни эгаллаш ва уларни қўл остидаги аскарларга қанчалик аниқ ва тушунарли қилиб еткази олиш ўзига хос малакаларни талаб этади. Шунинг учун ҳам офицер нафақат бошлиқ, балки тарбиячи бўлиб, ҳар бир жангчини ўзини-ўзи бошқаришга ўргатадиган устози ҳам бўлиши керак. Бунинг учун жаҳонда содир бўлаётган воқеа-ҳодисалардан хабардор бўлиши, уларни таҳлил этилиши, ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини иродасини, хушёрлигини, сергаклигини, идрокини, соғлом ақл юритишлигини йўқотмаслиги ҳозирги замон офицерлигининг биринчи даражали талабларидан бўлиб қолиши муҳимдир.

Президент И.Каримов 2015 йил 29 сентябрда “Ўзбекистон ўқитувчи ва мураббийларига” йўллаган табригида “Бизнинг асосий вазифамиз – ёш авлодга фақат билим беришдан иборат эмас, балки бугун дунёда юз бераётган воқеа-ҳодисалардан тўғри хулоса чиқара оладиган, “Бетакроримсан, ягонасан, она Ватаним – Ўзбекистоним!” деб, ўз ери, ўз юртига садоқат туйғуси билан яшайдиган, Ўзбекистон фуқароси деган шарафли номга ҳар томонлама муносиб бўлган инсонларни тарбиялаш – барчамизнинг муқаддас бурчимиздир” (2) деб вазифа қўйган эди. Мазкур вазифани садоқат билан бажариш учун биринчи навбатда ҳарбий билимларни ўргатувчи китобларни ва иккинчи навбатда инсонни камолот сари бошловчи китобларни ўқиш-ўрганиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Бекорга китоб ўқиш масаласи давлат сиёсати даражасида қўйилаётгани бежиз эмас. Нима учун биз мустақилликка эришганимиздан кейин аجدодларимиз кимлар бўлганини билабошладик. Совет тузуми даврида “мадраса” сўзи диний деб уни ишлатишдан қайтардик, аслида бу сўз илгари “мактаб” маъносида ишлатилган. Аслида мадраса дарс оладиган жой, мактаб эса ёзадиган жой маъносини англатади. Бухорода 1920 йилда 100 дан ортиқ мадрасалар фаолият юритганлиги тарихий китобларимизда ёзилган. Аммо 965 йилда Қуртуба шаҳрида (ҳозирги Испаниянинг Кордова шаҳри) камбағалларнинг болалари учун 8 та мадраса бўлган. Ўша йили у ернинг ҳокими Ҳакам II яна 27 та янги мадраса очган (3).

Мусулмон юртларининг барчасида ўқув юртлари толиби илмларини текин таом, китоб, кийим-кечак ва ётоқхона билан таъминлаш оддий ҳол ҳисобланган. Уларни маблағ билан таъминлашни ҳукуматлар, яқка шахслар ва вақфлар ўз зиммаларига олганлар. Шунинг учун ҳам, мазкур ўқув юртларидаги толиби илмлар турли илмларни кунт билан ўрганганлар.

Мадарасалардаги дарслардан қониқмаган ўтқир зеҳнли талабаларнинг ота-оналари ўз фарзандлари учун қўшимча дарслар ҳам ташкил этиришган. Бу борада Ибн Синони мисол қилиб келтиришади. Ибн Сино 10 ёшига етмай, Қуръони кримни ва

бошқа бирқанча диний китобларни ёд олиб бўлган. Мадрасадаги дарслар озлик қилиб, конун бўйича хусусий устоздан сабоқ олади. ҳисоб илмини эса, бир кўмирфурушдан ўрганади. Сўнгра отаси унга таълим бериш учун Абу Абдуллоҳ исмли устозга топширади. У Хусайнга фалсафадан дарс беради, аммо кўп ўтмай шогирд ундан узиб кетади. Кейин мантиқ илмини ўрганишга киришади, жуғрофияга ўтганда эса, устози энди ўзинг китобни ўқийвер, хатоси бўлса, мен тўғрилаб қўяман, деган экан. Абу Абдуллоҳ Бухорони тарк этганидан кейин Ибн Сино Ийсо ибн Яхё деган устоздан тибий илмларни ва тибни ўргана бошлади. Тиб соҳасидаги энг қийин китобларни ўқиб-ўрганганидан кейин, тиб осон экан, қасқа муддатда ўрганиб олдим, деган экан. Ўша вақтда у 16 ёшда бўлган. Сўнгра бир ярим йил давомида сафарларда юриб, мантиқ ва фалсафанинг турли қисмларини ўрганади. Орада Бухоро ҳокимини даволаб, унинг кутубхонаси ва шифохоналарида ўқиб, таълимини яқунига етказди. Унда эса 18 га тўлган эди.

Мағрибнинг Фас шаҳридаги «Қаравийюн», Тунисдаги «Зайтуна» ва Қоҳирадаги «ал-Азхар» дорилфунунларининг минг йиллик байрамлари ўтказилди. Аммо Европаликлар ўз дорулфунунларининг минг йиллигини нишонлашлари учун яна 300 йил кутишлари керак бўлади.

Европанинг ўша вақтлардаги ҳолини бир европалик олим кўйидагича таърифлайди: «IX, X, XI ва XII асрларда ғарбнинг 95 % аҳолиси ўқиш-ёзишни мутлақо билишмаган. Европанинг подшолари, саркардалари ҳам ўқиш-ёзишни билмаганлар. Монастирдаги роҳиблар ва диний ходимлар қўлларига қалам тутишни ҳам билишмаганлар»(4). («Аллоҳнинг нури Оврупани ёритур», 393-бет).

Биз юқорида келтирган мисолимиз бекорга эмас, чунки кўшимча дарс олиш ўзбекистонликлар учун, мусулмонлар учун унутилган яхши одатни қайта тикланганини кўряпмиз, холос. ҳарбийларимизни эса бепул ўқитиш, едириб-ичириш ва кийинтириб, ётоқхоналар билан таъминланганидан кейин энг яхши таълим-тарбия олиб замонавий офицер кадрлар бўлиб етишишимиз билан жавоб бериш бизнинг бурчимиз эканлигини ва буни бажариш учун масъулиятни ҳис қилган ҳолда ўқишга ўзимизни бағишлашимиз шарт бўлиб қолади.

Ўзбекистан Республикаси Қуролли Кучлари тизимида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш концепциясида белгилаб қўйилган вазифаларни астойдиллик билан бажариш орқали она-Ватнимизни ҳар томонлама кўриқлаш, ҳар қандай ташқи тажовуз ва таҳдидларни бартараф этишга шай бўлган офицер кадрларни тайёрлаш ҳар бир профессор-ўқитувчиларнинг бурчи ва улкан масъулият талаб этишини жуда яхши тушунамиз. Ўзбекистан Республикаси Президенти ва Қуролли Кучлари Олий Бош қўмондони Ш.М.Мирзиёев томонидан 2021 йил 14 январда “Ватан ҳимоячилари” кунда ҳарбийларга йўллаган табригида қўйилган вазифаларни бажаришга куч-ғайратимизни сарфлашга тайёرمىз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 24 йиллик байрами муносабати билан сўзлаган нутқи. Ватанпарвар. 2015 йил 3 сентябрь.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон ўқитувчи ва мураббийларига. Ватанпарвар, 2015 йил 2 октябрь
3. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Ясуф. Ҳадис ва Ҳаёт. Ният, Ихлос, Илм. 3 жуз. – Тошкент. “Шарк”, 2003. – 236 б.
4. Ўша манба.236-237 бетлар.

МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТ ЮКСАЛИШИДА МАФКУРАНИНГ ЎРНИ

Олимжон Абдуҳамитович Мамарауфов

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги АКТ ва АҲИ Тактика, умумқўшин тайёргарлиги ва гуманитар фанлар кафедраси бошлиги.,

Бекназаров Ахмадjon Асомиддинович

Ўзбекистон Республикаси АКТ ва АҲИ Гуманитар фанлар кафедраси профессори.

Диёрбек Ёрқинович Тожибоев

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Бош Штаби Қўшинларнинг Жанговар ва Қундалик фаолиятини бошқариш маркази бошлиғи

Аннотация: Янги Ўзбекистон тараққиётида миллий мафқуранинг ўрни муҳимлиги мазкур тезисда ёритилган.

Калит сўзлар: миллийлик, маънавият, ғоя, мафқура, инсон манфаати.

Аннотация: В данной диссертации подчеркивается важность роли национальной идеологии в развитии нового Узбекистана.

Ключевые слова: национальность, духовность, идея, идеология, человеческий интерес.

Annotation: The importance of the role of national ideology in the development of new Uzbekistan is highlighted in this thesis.

Keywords: nationality, spirituality, idea, ideology, human interest.

Демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишни кўзлаган мамлакатимизда миллий мафқура аҳолининг барча қатламларини жипслаштириб, умумманфаат ва ягона мақсад йўлида ҳаракатга чорлайди. Бундай мафқурада умуминсоний тамойиллар кучайиб боради.

Демак, жамият мафқураси шужамиятнинг фикрий-ғоявий таянчи бўлиши, оддий инсон ва унинг манфаатларини ифода этиши, халқимизнинг тинч-омон яшашини таъминлаши зарур.[3]

Миллий мафқура - ўзлигимизни, муқаддас анъаналаримизни англаш туйғуларини, халқимизнинг эзгу орзуларини, жамиятимиз олдига бугун қўйилган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши, жамиятимизда бугун мавжуд бўлган хилма-хил фикрлар, зиддиятлар ва ғоялар, ҳар қандай тоифа ва гуруҳларнинг интилиш ва умидларидан, ҳар қандай инсоннинг эътиқоди ва дунёқарашидан қатъи назар, уларнинг барчасини ягона байроқ атрофида бирлаштирадиган, халқимиз ва давлатимизнинг дахлсизлигини асрайдиган, эл-юртимизни энг буюк мақсадлар сари чорлайдиган ягона ғоя – мафқура бўлиши лозим. Шунингдек, миллий мафқураимиз ҳар қандай миллатчилик ва шунга ўхшаган унсурлардан, бошқа элат ва халқларни менсимаслик, уларни камситиш кайфияти ва қарашларидан мутлақо холи бўлиб, қўшни давлат ва халқлар, умуман, жаҳон ҳамжамиятида, халқаро майдонда ўзимизга муносиб ҳурмат ва иззат қозонишда пойдевор ва раҳнамо бўлиши даркор. [2]

Миллий мафқура воситасида эл-юрт бирлашади, ўз олдига буюк мақсадлар қўяди ва уларни адо этишга қодир бўлади. Миллат, халқнинг ҳамжихатлиги эса ҳар қандай тараққиётнинг гаровидир.

Миллий мафқуранинг ҳарбий хизматчилар онгига сингдирилиши унинг мақсад ва вазифаларини чуқур ўрганиш билан бевосита боғлиқ.

Ҳар қандай мафқура ўз олдига муайян мақсадларни қўяди. Бу мақсадлар пировард натижага эришишнинг йўллари, восита ва усулларини белгилайди.

Мафқуранинг асосий мақсадлари - одамларни муайян ғояга ишонтириш, шу ғоя атрофида уюштириш, ғояни амалга ошириш учун сафарбар этиш, кишиларни маънавий-руҳий рағбатлантириш, ғоявий тарбиялаш, ғоявий иммунитетни шакллантириш, ҳаракат дастурига эга бўлишни намоён этади.

Мафқура ғоялар тизими сифатида бирон-бир ғояни тарғиб этиш, кишиларни шу ғояни тўғри, ҳаётий ва илғор эканига ишонтиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди.

Кенг халқ оммасини бирон-бир ғояни илғор ва инсонпарвар эканига ишонтириш учун, биринчидан, мазкур ғоя халқ ҳаётига яқин, бевосита дахлдор бўлиши, иккинчидан, уни одамлар онгига етказишнинг энг қулай восита ва усулларини аниқлаб олиш керак бўлади.

Миллий мафқура жамиятдаги барча ижтимоий қатламлар ва гуруҳларнинг умумий ҳаракат дастури, уларни фаолликка даъват этувчи воситадир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 12-моддасида: “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафқуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафқура давлат мафқураси сифатида ўрнатилиши

мумкин эмас”, деб белгилаб қўйилган. Бу қоида Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган партиялар, ҳаракат ва ижтимоий-сиёсий гуруҳлардан бирортасининг дастурий ғоялари ягона давлат мафқураси бўла олмаслигини англатади. Миллий мафқура кишилар онгига сингдирилиши билан уларда Ватан тақдири учун масъуллик, ягона Ватан туйғуси шаклланади. Чунки шахсий ғоя ва манфаатлар шахс фаоллигини кучайтирувчи омил бўлса, миллий мафқура ўзида бутун бир халқнинг ҳаётий манфаат ва интилишларини акс эттиради. Миллий ғоя ва мафқура халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, динига, руҳиятига, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, миллий ва умуминсоний кадриятлар, демократия тамойилларига асосланиб, келажакка ишонч, меҳр-оқибат, сабр-тоқат, адолат, маърифат туйғусини онгимизга сингдирилиши лозим. Демак, ғоя сафарбар этувчи улуғвор фикр бўлса, мафқураман шундай улуғвор ғояларни бир бутун яхлит куч қилиб бирлаштирувчи, уюштирувчи, ҳаракатга келтирувчи, бошқарувчи ғоялар тизимидир.[1]

Миллий ғоя ва мафқуранинг шаклланиши – фикр қарамлигига, тафаккур қуллигига барҳам беради, эркин фикрловчи шахсни тарбиялашга олиб келади. Натижада ҳар бир фуқаро ўз ҳуқуқидан тўла фойдаланади, бурчи, масъулиятини тўла англаб, онгли равишда бажаради. Бу жамият олдидаги вазифаларни тўғри англаши, ижтимоий тажрибалардан фойдаланиш қонуниятларини билиши, Ватан, миллат олдидаги масъулият туйғусидир. Ўзлигимизни англаш орқали эса инсон ўтмишини хотирлайди, бугуни билан таққослайди, хулоса чиқаради ва шу асосда келажакка нигоҳ ташлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.[1]Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2016.Б.56-75.
- 2.[2]Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак”.Т.: Ўзбекистон. 2017.Б. 16-19.
- 3.[3]Мирзиёев Ш.М.“Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”.Т.: Ўзбекистон. 2017.23-32.
- 4.[4]Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Янги Ўзбекистон газетаси , 25 январь 2020 йил.Б.46-52-
- 5.[5]Каримов И.А.Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2000.Б.12-15.

ВАТАН – МУҚАДДАС, УНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ШАРАФЛИ БУРЧДИР!

Турсунмурод Дониёрович Маматқобилов

*Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучлари Академиясининг Гуманитар
фанлар кафедраси катта ўқитувчиси ,доцент, с.ф.н*

Қозим Ҳайдаров

*Мирзо Улуғбек номли Ўзбекистон Миллий Университети ҳарбий ўқув маркази
бошлиғи, подполковник*

Диёрбек Ёрқинович Тожибоев

Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучлари Бош Штаби

Қўшинларнинг Жанговар ва Кундалик фаолиятини бошқариш маркази бошлиғи

Аннотация: “Ватан-муқаддас, уни ҳимоя қилиш шарафли бурчдир!” ғояси илгари сурилди.

Калит сузлар: Ватан-муқаддас, уни ҳимоя қилиш шарафли бурчдир!” ғояси илгари суриш ва ёшларни онгига сингдириш.

Аннотация: «Святая Родина, бережь ее - почетный долг!» идея была выдвинута.

Ключевые слова: Родина святая, бережь ее - почетный долг! » продвигать идею и внушать ее молодым людям.

Annotation, "Holy Motherland, it is an honorable duty to protect it!" the idea was put forward.

Keywords: Motherland is sacred, it is an honorable duty to protect it! ” to promote the idea and to inculcate it in the minds of young people.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламдаги ислохотлар замирида ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий ва савдо-иқтисодий масалалар муҳим аҳамият касб этмоқда. Шунинг учун ҳам Президентимиз Шавкат Мирзиёев Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни тобора юксалиб боришида тинчлик, барқарорлик ва инсонпарварлик тамойилига таянган ҳолда юртимизда яшаётган ҳар бир инсоннинг ҳаёти, орзуси, дарду – армонларини эътиборимиз марказига қўйишни ва бу борадаги вазифалар самарадорлигини оширишни энг муҳим масала сифатида кун тартибига қўймоқда. Айни ижтимоий сиёсат нуқтаи назаридан жойларда иш ўринларини ташкил этиш, тадбиркорлик ва хусусий мулк ривожига кенг имконият очиб бериш, ёшлар, хотин-қизлар, кексалар ва ногиронларга ғамхўрлик кўрсатиш, муҳтож инсонларга эътибор қаратиш масалалари қабул қилинаётган давлат дастурларида ўз аксини топмоқда. Мустақилликнинг 29 йиллиги муносабати билан қабул қилинган “Сен қудрат манбаи, саодат маскани, жонажон Ўзбекистони!” деган ғоя негизида улкан тарихий тажрибалар турибди. Шунингдек, истиқболдаги режаларимизга мувофиқ Ўзбекистон миллий тикланишдан миллий юксалиш сари дадил илгарилаб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Олий Бош Қўмондони, Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий хизматчиларининг маънавий-маърифий савиясини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида” 2018 йил 4 августдаги ПҚ-3898-сонли қарори ва шу асосда жорий этилган Қуролли Кучлар тизимида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш концепциясига мувофиқ “Ватан-муқаддас, уни ҳимоя қилиш шарафли бурчдир!” ғояси илгари сурилди. [1]Шунингдек, Қуролли Кучлар тизимида ҳафтанинг ҳар жума куни “Маънавий юксалиш ва ватанпарварлик куни” этиб белгиланганлиги замирида эса ҳарбий хизматчиларнинг маънавий-руҳий тайёргарлигини рағбатлантириб бориш лозимлиги белгиланган. Мақсад мамлакатимиз суверенлигини, ҳудудий яхлитлигини, халқимиз тинчлигини садоқат билан ҳимоя қилиш энг олий вазифа сифатида эътироф этилади.

Юртимизда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларини таъминлаш, Ватанимизни ҳар томонлама тараққий эттириш, унинг халқаро майондаги обрў-эътиборини юксалтириш борасида кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

Демак, 2017-2021 йилларда Ўзбекистан Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси, шунингдек, “**Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили**” давлат дастури, “**Обод қишлоқ**”, “**Обод маҳалла**”, “**Ҳар бир оила тадбиркор**”, “**Ёшлар-келажакимиз**”, “**Беш ижобий ташаббус**” каби муҳим дастур ва режалар доирасида олиб борилаётган ислохотларнинг маъно –мазмунидан келиб чиқиб, мазкур қарорнинг асосий ғоявий тамойилларида инсон омили юқори ўринга қўйилган. [3]

Биз Президентимиз раҳбарлигида эркин бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлат ва адолатли фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлидан бораётган Ўзбекистан сиёсатида бутун эътибор жамият тараққиётига қаратилганлигига амин бўлдик. Давлат бошқарувини эркинлаштириш, давлат ва жамият қурилишини такомиллаштиришга йўналтирилган кенг қамровли ислохотларнинг амалга оширилишида жамоат ташкилотлари, сиёсий институтлар ва оммавий ахборот воситаларининг фаолияти бугунги жараёнлар билан ҳамоҳанг бўлмоқда. Давлат, унинг сиёсати фақат халқ манфаатиغا, мамлакат фуқаролари осойишталиги ва барқарор турмушини таъминлашга қаратилаётганлиги қабул қилинаётган қонунларда, Президент фармонлари ва қарорларида ўз ифодасини топмоқда ҳамда ҳаётга татбиқ этилмоқда. Бу эса жамиятнинг моддий-маданий қиёфасини белгилаш билан бирга мамлакат фуқароларининг маънавий-маърифий, ахлоқий тафаккур ва дунёқарашига, руҳий

кечинмаларига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Ана шунинг ўзи давлат билан фуқаро, ҳокимият билан аҳоли ўртасидаги муносабатларни адолатга таянган ҳолда уйғунлашиб кетиш имкониятини яратади. Юртбошимиз раҳбарлигида халқимиз тинч-осойишта ҳаёт кечирмоқда, мамлакатимизда қадам-бақадам ижобий иқтисодий ўзгаришлар содир булмоқда. Тадбиркор, билимдон, меҳнатсевар кишилар учун янги имкониятларга йўл очилмоқда.

Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак, деган тамойил ҳаётга кенг татбиқ этиляпти. Суд-ҳуқуқ тизимида адолатга эришиш, фуқароларнинг эртанги кунга бўлган ишончини таъминлаш масаласи ҳамда давлат органлари фаолиятига холис баҳо бериш орқали инсон омилини юксалтириш лозимлигини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди.

Қабул қилинган қонунларнинг ҳаётийлиги ва ижроси таъминланиши жамиятда устуворлик касб этиши керак. Эндиликда давлат ва нодавлат секторда ҳамда бутун ишлаб чиқаришда мутахассис ходимлар, иқтисодий ислохотларга тезда аралашиб кетувчи хизматчилар, бозор муносабатлари талаблари билан ҳозирги илғор жаҳон технологияси талабларига жавоб берувчи кадрлар зарур. Шунинг учун ҳам умумий ишлаб чиқаришдан илғор технологияларга асосланган ишлаб чиқаришга ўтиш, маҳсулотлар экспорти ҳажмини кўпайтириш ва бугунги бозор шароитида янгича фикрлайдиган ходимларни тайёрлаш муҳим вазифа ҳисобланади.

Мамлакатимизда Президентимиз ташаббуси билан ҳафтанинг ҳар пайшанба куни Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куни, деб эълон қилинганлиги ҳамда сайёр суд мажлисларининг ўтказилаётганлиги, халқ билан очиш ва самарали мулоқот олиб бориш тизимининг йўлга қўйилаётганлиги демократик принципларнинг амалда намоён бўлаётганлигидан далолат [2].

Таркибий ислохотлар кўламларини янада чуқурлаштириш ва кенгайтириш, иқтисодиётни модернизациялаш, барқарор ва мутаносиблаштирилган макроиқтисодий кўрсаткичларни таъминлаш, инвестиция киритиш, эркин иқтисодий зоналарни ривожлантириш, хусусий мулкчилик секторини мустаҳкамлаш ва бизнес учун қулай муҳитни янада яхшилаш, аҳоли даромадлари ва турмуш даражасининг муҳим шарти сифатида аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш, экспортни ҳар томонлама рағбатлантириш борасида давлатимиз раҳбари томонидан амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар мамлакатимиз тараққиётини белгиловчи муҳим омил сифатида эътироф этилмоқда.

Эндиликда, Олий Мажлис Сенати аъзолари ва Қонунчилик палатаси депутатлари ҳар ойнинг охириги ўн кунлигида ўз сайловчилари билан учрашиб, аҳолини қийнаётган муаммоларни қонуний ҳал этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқаётганлиги, ҳокимият вакиллари фуқароларнинг мурожаатларига бефарқ бўлмаётганлиги ҳам жамиятда юз бераётган ўзгаришларга инсонларнинг дахлдорлик ҳисси билан яшашига замин яратмоқда. Айтиш пайтда пухта ўйланган қатъий пул-кредит сиёсатини изчил давом эттириш, янги иш ўринларини яратишга муҳим масала сифатида қаралмоқда.

Бугунги дунё ахборот хуружини бошидан кечирмоқда. Шу сабабли ҳам аҳоли тафаккурида ахборотни ўзлаштириш энг долзарб масалалардан бири бўлиб бормоқда. Энди барча шахс ва ижтимоий гуруҳларнинг қизиқиши, кайфияти, ижтимоий ҳолати таҳлил этилар экан, ишсиз қатламни иш ўринлари билан таъминлаш муҳим масала бўлиб қолаверади. Бунда нодавлат секторни тараққий эттириш ҳам энг муҳим самарали воситалардан биридир. Чунки фуқаролик жамияти шаклланишида нодавлат сектор бошланғич бўғин сифатида баҳоланади. Айтиш шу жараёнларда инсон ўзининг ижтимоий муаммоларини ҳал этишда жамиятнинг субъекти сифатида намоён бўлади. Бизнинг беғамлигимиз,

лоқайдлигимиз ва ишимиздаги баъзи камчиликларимиз туфайли айрим ёшлар жиноий гуруҳлар, экстремистлар ва ёт, бузғунчи ғоялар таъсирига тушиб қолганлигини тан олишимиз керак.

Бутун юртимиз бўйлаб улкан бунёдкорлик ишлари амалга оширилмоқда. Шаҳару - қишлоқларимиз қиёфаси кун сайин гўзаллашиб, аҳоли учун намунали лойиҳалар асосида арзон уй-жойлар ва инфратузилма тармоқлари барпо этилмоқда. Қайта тикланувчи электр манбалари, тоза ичимлик суви ва табиий газ таъминоти яхшиланяпти. Бозорлардаги дўконлардаги мул-кўлчилик, дастурхонларимиз тўкин-сочинлигини айтмайсизми. Буларнинг барчаси, авваламбор, мустақиллигимиз, қолаверса, юртимизда ҳукм сураётган тинчлик-осойишталик шарофатидан. Бу барчамизни фидойиликка ундамоқда.

Мамлакатимизда хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш давлатимиз сиёсатининг устувор йўналиши ҳисобланди. Юртимизда истиқомат қилаётган 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари 138 та миллий-маданий марказга бирлашиб, “Ўзбекистон-умумий уйимиз” шиори остида катта бир оиланинг фарзандларидек тинч-тотув яшяпти. Бунинг замирида улкан инсонпарварлик сиёсати турибди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 19 майдаги фармониға мувофиқ, Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари кўмитаси ташкил этилди. Бундан кўзланган асосий мақсад эса жамиятимизда миллатлараро ҳамжиҳатлик ва бағрикенгликни таъминлашга қаратилган давлат сиёсатини изчил давом эттиришдан иборат.

Дунёда глобализация жараёни кучайган, жаҳон миқёсида рақобат, ўзаро қарама-қаршилик тобора авж олаётган, радикализм, терроризм, экстремизм, прозелитизм ва “оммавий маданият” каби таҳдидлар кенгайиб бораётган ҳозирги замонда доимо огоҳ ва хушёр бўлиб яшашимиз керак. “**Ўз уйингни ўзинг асра**”, “**Ўз болангни ўзинг асра**” ғоялари орқали сафарбарлигимизни янада оширишимизни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Мамлакат чегаралари дахлсизлигини таъминлаш, Қуролли Кучларимизнинг жанговор салоҳиятини кучайтириш навқирон йигит-қизларимизни том маънода ватанпарварлик руҳида тарбиялашимиз даркор [4].

Шунингдек, бугунги пандемия даврида ижтимоий-сиёсат марказида давлатимизнинг ўзи турганлиги ва бунга ҳамкор сифатида халқимизнинг фидойи инсонлари томонидан саховат ва кўмак тадбирларининг ташкил этилаётганлиги мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлар тамойилида инсонпарварлик ҳислатларини намоён этади.

Айнан, Қуролли Кучлар тизимида олиб борилаётган кенг кўламли ислоҳотлар натижаси ўлароқ, буюк аждодларимиз - Широқ, Тўмарис, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Нажмиддин Кубро, Амир Темур, Бобур каби миллий қахрамонларимизнинг кўрсатган жасоратини ҳарбий хизматчиларимизга доимо ўрнатилган сифатида кўрсатишдан биз доимо фахрланамиз. Ҳозирги кунда Қуролли Кучларимиз ташкилий ва таркибий жиҳатдан анча такомиллашди. [5]Тузилмаларнинг ҳаракатчанлиги, жанговор қобилияти, ҳарбийларнинг жисмоний ва маънавий тайёргарлиги ошди. Қисм ва бўлинмалар замонавий қурол-яроғ ва жанговор техника билан таъминланган. Қуролли Кучларнинг юксак жанговорлик қобилияти иқтисодий, сиёсий, стратегик ҳамда ҳарбий – техникавий ва илмий куч-қудратини ривожлантириш орқали Ўзбекистон халқининг жипслиги ва ҳар бир фуқарони ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг энг муҳим принципи ҳисобланади. Демак, ҳарбий соҳадаги кенг кўламли амалга оширилаётган ишлар туфайли қатъий интизом, маънавий-маърифий тафаккур юксалади.

Мухтасар қилиб айтганда, Президентимиз Шавкат Мирзиёев бошчилигида мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламдаги ислохотларга ҳар биримиз ўз ҳиссамизни қўшишимиз керак. Зеро, юксак фуқаролик масъулиятининг жамиятга дахлдорлик туйғуси билан уйғунлашуви буюк мақсадларимизнинг амалга ошишида мустаҳкам пойдевор бўлмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.[1]Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2016. Б. 26.
2. [2]Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак”.Т.: Ўзбекистон. 2017.Б. 56-68.
3. [3]Мирзиёев Ш.М.“Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”.Т.: Ўзбекистон. 2017.Б.16-48
4. [4]Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Янги Ўзбекистон газетаси, 25 январь 2020 йил. Б.112-126.
5. [5]Каримов И.А.Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2000.Б.23-56.

ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ МЕТОДИКАСИНING ЗАМОНАВИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Каримов Баҳромали Тоғжиматович
ТошДУ “ЕУТТ” кафедраси катта ўқитувчиси

“Биз таълим ва тарбия тизимининг барча бўғинлари фаолиятини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштиришни ўзимизнинг биринчи даражали вазифамиз деб биламиз” [1;1-том, 124-бет]. “Билимли авлод – буюк келажакнинг, тадбиркор халқ–фаровон ҳаётнинг, дўстона ҳамкорлик эса–тараққиётнинг кафолатидир!” [2; 86-б]. “Айнан таълим ва маърифат – башарият фаровонлигининг асосий омилларидан ҳисобланади, инсонни эзгуликка даъват этади, саховатли, сабр-қаноатли бўлишга ундайди” [3; 28-б].

Олий мактаб педагогикаси – олий таълим муассасалари, талабаларининг таълим ва тарбия масалалари билан шуғилланади [5; 14-б]. Педагогика мураккаб ижтимоий ҳодиса сифатида иккита мақомнинг бирлигида намоён бўлади —таълим ва тарбиянинг илми ва амалиёти сифатида [6; 193-б;].

Шунинг учун ҳам таълим ва тарбия жараёнларининг уйғунлиги бир неча жиҳатда ифодаланади.

1. Бу икки жараён бир таълим муассасаси (болалар боғчаси, мактаб, гимназия, коллеж, касб – ҳунар мактаби, университет, қўшимча таълим муассасаси ва бошқалар) доирасида бир киши (ўқитувчи) томонидан амалга оширилади ҳамда умумий мақсадга эришишга - жамият ҳаётда фаол шахсни тайёрлашга қаратилган.

2. Тарбия ҳар доим таълим элементларини ўз ичига олади, чунки ўқитувчи шахс хатти-ҳаракатларнинг меъёрлари ва қоидалари (ахлоқий тарбия), инсон маданиятининг ютуқлари (эстетик таълим), касбий фаолиятнинг хилма-хиллиги (меҳнат таълими) ва бошқалар ҳақида билим бериб, муайян ҳаёт шароитларида хулқ-атвор кўникмаларини шакллантириш, билан бир вақтнинг ўзида шахсни ўқитади ва тарбиялайди.

3. Илмий билимларни ўзлаштиришга қаратилган ўқув жараёни ҳар доим ўқув материалнинг мазмуни, уни етказиш усули, ўқитувчи ва ўқувчилар орасидаги педагогик ҳамкорлик табиати орқали амалга ошириладиган тарбиявий жиҳатга эга (таълимнинг ҳар қандай шакли доирасида тарбия мақсади режалаштирилади).

Таълимнинг мақсади-бу ўқув-тарбиявий жараённинг мақсадли натижаси бўлиб, унга эришиш учун ўқитувчилар каби, талабалар ҳам интилади. [7; 9-б]. Таълим - бу илмий маълумотларни, билим ва кўникмаларни, ижтимоий ва касбий тажрибаларни авлоддан-авлодга узатиш ва ўзлаштириш, шахсни, унинг дунёқараши ва турли ҳислатларини шакллантиришнинг ноёб механизмидир. [8; 5-б].

Шунинг учун олий таълим тизими, замонавий ишлаб чиқариш, фан ва техника, халқаро стандартлар, юқори касбий тайёргарлик, ғоявий- сиёсий етук мутахассисларга бўлган миллий талабларга тўлиқ жавоб бериши керак.

Ёш авлод, ишлаб чиқариш тармоқларининг бўлажак ишчиларидан кенг техник дунёқарашга эга бўлишлари, автоматлаштирилган ишлаб чиқариш шароитида мураккаб саноат ва техник муаммоларни ижодий ва онгли равишда ҳал эта оладиган, замонавий асбоб-ускуналар ва технологиялар кенг қўлланадиган, роботлаштирилган ускуналар ва компьютерлардан оқилона фойдаланиш имкониятига эга бўлишлари талаб этилади.

Шунинг учун юқори компетенцияга эга бўлган мутахассис кадрларни тарбиялаш таълим муассасаларининг бугунги кундаги долзарб масаласидир.

Тарбия - ўзини тутиш учун қарашлар ва кўникмаларни шакллантириш, ривожланиш - мустақил билим олиш ва кўникмаларга эга бўлиш, ижодий фаолиятни амалга ошириш кўникмаларини шакллантиришдир [9; 20-б;].

Таълимнинг мақсади таълим мазмунини ва методини белгилаб беради [10; 47-б]. Шунинг учун бугунги кунда ҳукуратимиз таълим соҳасида олиб бораётган сиёсат, мутахассисларига қўйилаётган талаблар, олий таълим мазмуни ва методикасини такомиллаштиришни талаб этади.

Шундай экан, бизнинг фикримизча ҳозирги кунда таълим ва тарбия жараёни мазмуни ва методикасини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари куйидагилардан иборат бўлиши замон талаби:

- амалдаги малака талаблари, ўқув режа ва дастурларини мазмун жиҳатидан битирувчиларда амалий кўникмалар шакллантиришга йўналтириш;
- талабаларда танқидий фикрлаш, ахборотни мустақил излаш ва таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантириш;
- ўқув адабиётлари янги авлодини яратиш ва сифатини яхшилаш;
- таълим ва тарбиянинг инсонпарварлиги ва демократияси;
- ўқувчининг субъективлигини таъминлаш;
- тарбиявий, таълимий, ривожлантирувчи-жараёнлар функцияларини амалга ошириш ва қонуниятларни ҳисобга олиш;
- фан, таълим ва амалиёт интеграцияси ва уйғунлигини таъминлаш;
- илмий-назария ва амалиёт уйғунлиги йўналишни мустаҳкамлаш;
- тарбиячилар тайёрлаш ва уларнинг педагогик маҳоратини назария ва амалиёт уйғунлиги асосида такомиллаштириш;
- назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан, амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимига босқичма-босқич ўтиш [4];
- таълим ва тарбиянинг инновацион тушунчалари ва усулларидан самарали фойдаланиш;
- халқаро тажрибалардан келиб чиқиб олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш;
- маънавий баркамол шахсни шакллантириш учун зарур шарт шароит яратиш ва педагогик жараённи техник қайта жиҳозлаш.

Таълим ва тарбиянинг ушбу таклиф этилаётган йўналишлар бўйича олиб борилиши, талабаларнинг ижодий қобилияти ва лойиҳалаш, конструкциялаш ва уларни бажарилишида жавобгарликни ҳис этиши, кутилмаган вазиятда ҳаракатчан бўлиши ва кутилган натижага олиб келувчи оқилона қарорлар қабул қилишини, умуман олганда илмий дунёқарашни ривожланишига олиб келади.

FOYDALANILGAN AÐABIYETLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. Nashrga tayyorlovchilar: O Salimov, Q. Qurbonboev, M. Bekmurodov, L. Tangriev. –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi. 2019 – 156 b.
2. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг халқнинг иши ҳам улуг, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ 2019. – 400 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМУИ 2017. – 592 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847 сонли Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”. –Т.: Халқ сўзи газетаси, 2019 йил 9 октябр, №209(7439) 1б.

5. Остапенко, И.А. Педагогика высшей школы: учебное пособие /И.А. Остапенко, М.Н. Крылова. –
Зерноград: Азово-Черноморский инженерный институт ФГБОУ ВО Донской ГАУ, 2017. – 177 с.
6. Ефремов О. Ю. Педагогика: Краткий курс. — СПб.: Питер, 2009. — 256 с.: ил. — (Серия
«Краткий курс»).
7. Фугелова Т. А. Педагогика высшей школы: учебное пособие / Т. А. Фугелова. – Тюмень:
ТюмГНГУ, 2014. – 136 с.
8. И.Ф. Харламов Пионова Р.С. Педагогика высшей школы: Учеб. пособие / Р.С.Пионова. - Мн.:
Университетское, 2002. - 256 с.
9. Московкин Л. В. Дидактические основы теории методов обучения неродному языку/Л. В.
Московкин – «Санкт-Петербургский государственный университет», 2021. –36 с.
10. Турсунов И., Нишоналиев У. Педагогика курси: Дарслик-Т.: Ўқитувчи, 1997.-232 б.

МУДОФАА ТИЗИМИДА МАЪНАВИЙ – МАЪРИФИЙ ИШЛАРНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ОМИЛЛАРИ

Бекназаров Ахмаджон Асомиддинович

*Ўзбекистон Республикаси АКТ ва АҲИ Гуманитар фанлар кафедраси профессори;
Диёрбек Ёрқинович Тожибоев*

*Полковник, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Бош Штаби Қўшинларнинг
Жанговар ва Қундалик фаолиятини бошқариш маркази бошлиғи,*

Джамалов Хуришиджон Тураевич

Ўзбекистон Республикаси АКТ ва АҲИ магистри

АННОТАЦИЯ. Мазкур мақолада янги Ўзбекистон Қуролли Кучлари тизимида амалга оширилаётган ҳарбий, ижтимоий-иқтисодий ва стратегик масалалар ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: Янги Ўзбекистон, Қуролли Кучлар, ижтимоий сиёсат, стратегия, юрт тинчлиги ва барқарорлиги.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются военные, социально-экономические и стратегические вопросы новой системы Вооруженных Сил Узбекистана.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, Вооруженные Силы, социальная политика, стратегия, мир и стабильность в стране.

ANNOTATION. This article discusses the military, socio-economic and strategic issues of the new system of the Armed Forces of Uzbekistan.

Keywords: New Uzbekistan, Armed Forces, social policy, strategy, peace and stability of the country.

Бугунги кунда айрим минтақалардаги халқаро муносабатларнинг тобора мураккаблашиб бораётгани, 200 дан ортиқ давлатларнинг 40 га яқинида турли хил миллий - этник, диний келишмовчиликлар ҳамда халқлар ва давлатлар ўртасида турли низоларнинг тобора чуқурлашиб, ҳаттоки, ядровий таҳдидларнинг хавфи тобора ортиб бораётган бир даврда мамлакатимиз сиёсатининг бош омилида тинчликпарварлик ва барқарорлик принциплари турганлигини Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар кўрсатиб турибди. Ўзбекистон нафақат Марказий Осиё, балки дунё мамлакатлари билан ҳам стратегик нуқтаи назардан иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ҳамкорликни мустаҳкамлаб бормоқда. Жамиятимизда яшовчи инсонларнинг Ватанга бўлган муҳаббати она меҳри ва ота жасорати орқали намоён бўлади. Ватан инсоннинг киндик қони тўкилган тупроқ, уни камолга етказадиган, ҳаётига маъно-мазмун баҳш этадиган табаррук маскандир. Аждодлардан авлодларга қолдирилган буюк мерос ва унитилмас хотира орқали Ватанни улуғлаймиз. Айни Ватан туйғуси билан яшайдиган инсоннинг ғурур ифтихори юксак, мақсад – муддаолари аниқ бўлади. Ватан равнақи, юрт тинчлиги бебаҳо неъматдир. Инсоният кишилиқ тараққиётининг барча босқичларида, аввало, тинчлик ва тотувликка интилиб келган. Ўзбек халқи тинчлик ва барқарорликни юксак қадрлайди. Ўз орзу-интилишларининг рўёбга чиқишига қарайди, деб билади. Шунинг учун ҳам озод ва обод яшаш ҳуқуқини шу Ватанда яшаётган ҳар бир фуқаро кўз қорачиғидек асрайди. Ватанга садоқат, аждодлар меросига ҳурмат ва умумбашариятга муносиб бўлиш орқали инсон зиммасидаги ҳар бир катта-кичик вазифага масъулият билан ёндошади. Шу билан мамлакат сарҳадларини мустаҳкамлаш, чегараларимиз дахлсизлигини кучайтириш, ички ва ташқи таҳдидларга қарши кураш ҳар доим инсонни огоҳликка

даъват этиб туради. Шу боис, Ўзбекистон ҳукумати мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ ўз армиясига эга бўлди. Бугунги кунда Ватанмиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг тинчлигини кўз қорачиғидек асраш, барқарор ривожланишини таъминлаш шу ватанда яшаётган ҳар бир инсоннинг бурчи ҳисобланади. Бу борада ёшлар масаласи юқори ўринда туради. Сабаби бугунги замонавий шароитларда ёшларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг устувор масалаларига жиддий эътибор қаратилмоқда. Боиси ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбияланган ёшлар, энг аввало, юртининг тинчлиги – осойишталиги учун ўз жонини камарбаста қилишга тайёр туради. Агар инсонлар юрагида ватанпарварлик туйғуси устун бўлмаса, уларга ҳеч бир соҳада ишониб бўлмайди. Миллий армиямизни ёшларнинг мардлик, матонат ва жасорат мактабига айлантириш, Ватанга хизмат - олий саодат эканлигини фуқаролар онги – шуурига сингдириш ва шу орқали Ватан тупроғидаги оддий хас ҳам, оддий тош ҳам муқаддас. Ватан ёди билан нафас олган аждодларимизга муносиб бўлиш энг буюк саодатдир, деган тушунча бизнинг асосий ғоямизга айланиши шарт. Шу сабабли 1993 йил 22 ноябрда “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлар ҳарбий қисмининг жанговар байроғи тўғрисидаги” Президент фармони имзоланиб, Қуролли Кучлар жанговар байроғининг ягона намунаси белгиланди. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1993 йил 29 декабрдаги Ўзбекистон Республикасининг “Ватан ҳимоячилар кунини белгилаш тўғрисида”ги қонунига биноан, “14 январ –Ватан ҳимоячилар кунини”, деб эълон қилинди. 1995 йилнинг август ойида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси ҳарбий доктринаси эса мустақиллигига эндигина 4 йилгина бўлган мамлакатнинг ҳарбий соҳадаги сиёсатини белгилаб берди. Минтақадаги ҳарбий сиёсий вазиятдан келиб чиққан ҳолда 2000 йил 3 февралда Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси қабул қилинди. 2018 йил 9 январда эса янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси тўғрисидаги қонун имзоланди. Доктрина 4 бўлим, 40 банддан иборат бўлиб, унда умумий қоидалар, ҳарбий сиёсий, жиҳатлар, ҳарбий стратегик жиҳатлар қамраб олинган.

Ҳарбий доктрина Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа сиёсатининг негизини ташкил этади. Миллий хавфсизлик умумдават концепциясининг таркибий қисми бўлиб, ташқи сиёсат, давлатлараро муносабат масалаларига, уруш ва тинчлик муаммоларига мутлақо янгича ёндошувларга асосланади. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг ишончли Мудофаа қобилияти ва Қуролли Кучларнинг юксак жанговарлик қобилияти иқтисодий, сиёсий, стратегик ҳамда ҳарбий-техникавий ва илмий куч қудратни ривожлантириш, Ўзбекистон халқининг жипслиги ва ҳар бир фуқарони ватанпарварлик руҳида тарбиялаш энг муҳим принципдир.

Шунингдек, 2018 йил 23 февралда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ёшларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимиз ёшларини ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш энг муҳим вазифалар сирасига киради.

Буюк ўтмишимизда яшаб ўтган аждодларимиз, халқимиз тинчлигини сақлаш мақсадида юртимизни босқинчилардан муносиб ҳимоя қилган, Ватан озодлиги йўлида душманга қарши мардонавор курашган буюк ватандошларимиз - Широқ, Тўмарис, Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Нажмиддин Кубро, Амир Темур каби миллий қаҳрамонларимизнинг кўрсатган жасоратини ҳарбий хизматчиларимизга доимо намуна сифатида кўрсатишдан биз доимо фахрланамиз. Ҳозирги кунда Қуролли Кучларимиз ташкилий ва таркибий жиҳатдан анча такомиллашди. Тузилмаларнинг ҳаракатчанлиги, жанговар қобилияти, ҳарбийларнинг жисмоний ва маънавий тайёргарлиги ошди. Ҳарбий қисм ва бўлинмалар замонавий қурол-яроғ ва жанговар техника билан таъминланди. Миллий армиямизни профессионал кадрлар билан тўлдириш, ҳарбий хизматчиларнинг тайёргарлигини, билим ва кўникмаларини янада юксалтириш борасида амалга оширилаётган ишлар таҳсинга сазовор.

Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қуролли Кучлар Олий Бош қўмондони Шавкат Мирзиёев 2021 йил 12 январь куни Хавфсизлик кенгашининг навбатдаги йиғилишида берилган вазифалар ижроси доирасида амалга оширилаётган ишлар ва ҳарбий қисмларда хизмат қилаётган ҳарбий хизматчиларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маърифий ҳолатига эътибор қаратишни таъкидлади.

Давлатимиз раҳбари ҳарбий хизматчиларнинг маънавий-руҳий тайёргарлигини оширишга доимо эътибор қаратишни вазифа қилиб белгилаб берди. Мудофаа вазирлиги қўшинларида ўзбек халқининг буюк мутафаккирлари мисолида ҳарбий хизматчиларнинг ўз миллий ва маданий мероси билан фахрланиш туйғусини оширишга қаратилган ҳарбий-ватанпарварлик ва маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этиш тўғрисида олиб борилаётган ишлар кўламини кун тартибидан туширмасликни таъкидлаб, “Ҳарбий илмсиз ҳарбий билим бўлмади”, деган фикрни билдирди.

Ҳарбий хизматчиларни ижтимоий ҳимоялаш, оилавий шарт-шароитларини тўғрилаш, уй-жой билан таъминлаш масалалари босқичма-босқич режали амалга ошмоқда.

Хулоса сифатида айтадиган бўлсак, ватанпарварлик туйғуси ҳарбий соҳани англаш, ҳис қилиш ва идрок орқали янада мустаҳкамланади. Шунинг учун ҳам ҳарбий соҳага оид ўқитиладиган бирор бир фан узлуксиз таълимнинг уч босқичида ҳафтада бир марта ўқитилиши зарур деб ҳисоблаймиз. Булар мактаб, ўрта-махсус ва олий ўқув юртларида...

Президентимиз Шавкат Мирзиёев бошчилигида амалга оширилаётган кенг кўламдаги ислохотлар моҳияти одамларнинг ҳаётдаги инсоний омилкорлигини ва ички имкониятларни янада теранроқ англашга, ҳис этишга ҳамда инониб-ишониб доимо меҳнатдан қочмасликка чорламоқда. Фуқароларнинг, айниқса, мамлакат ёшларининг маънавий ва жисмоний камолоти Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги ғояси орқали юксак фуқаролик масъулиятини ҳис қилиш, англаш, уқиш ва тушуниш ҳамда бевосита жамиятга даҳлдорлик туйғуси билан уйғунлашуви буюк мақсадларимизнинг амалга ошишида мустаҳакам пойдевор бўлади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбийлари ва уларнинг оила аъзоларини ижтимоий қўллаб қувватлашга оид қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3726 сонли қарори.
2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 29 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Ватанпарвар газетаси, 2020 йил, 4 сентябрь.
3. Президент Шавкат Мирзиёев томонидан ўтказилган навбатдаги Хавфсизлик Кенгашининг йиғилишидаги маърузаси. Ватанпарвар газетаси, 2021 йил, 15 январь.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА ЁШЛАР СИЁСАТИ

Диёрбек Ёрқинович Тожибоев

Полковник, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Бош Штаби Қўшинларнинг Жанговар ва Кундалик фаолиятини бошқариш маркази бошлиғи

Аннотация. Мазкур мақолада мамлакатимизда олиб бораётган ёшлар сиёсатига оид ислохотар ва унинг ёшлар ҳаётида тутган ўрни қисқача муҳокама қилинган. Шу билан бирга жаҳон олимларининг жамиятни янгилаш борасидаги назариялари ҳам ёритилган.

Калит сўзлар: сиёсат, иқтисодиёт, жамият, суверенитет, давлат, ватанпарварлик, қонун, маънавият.

Аннотация. В данной статье кратко рассматривается реформа молодежной политики в нашей стране и ее роль в жизни молодежи. В то же время теории мировых ученых об обновлении общества также горит.

Ключевые слова: политика, экономика, общество, суверенитет, государство, патриотизм, закон, духовность.

Annotation. This article briefly discusses the reform of youth policy in our country and its role in the lives of young people. At the same time the theories of world scientists on the renewal of society also illuminated.

Keywords: politics, economy, society, sovereignty, state, patriotism, law, spirituality.

КИРИШ

Бугунги кунда мамлакатимизни янада модернизация қилиш, инновацион технологияларни жорий этиш орқали ёшларнинг ижтимоий фаоллиги, имкониятлари ва соғлом турмуш тарзини йўлга қўйишимиз мумкин. Шунинг учун ҳамжамият ва давлат ҳаётида юз бераётган ўзгаришларга нисбатан ёшларнинг масъуллиги, ҳар томонлама баркамол авлод сифатида шаклланиши давлатимиз эътиборида турган долзарб масалалардан ҳисобланади. Истикболимизни белгиловчи бу муҳим стратегик вазифа мафкурамизнинг устувор йўналишларидан биридир. Бугунги кунимизнинг талаби ёшларнинг мустақил фикри ва дунёқараши юқасалишига кўмаклашиш, ҳаётда ўз позицияси ва ёндошувини қатъий белгилаб олишига ёрдамлашиш, уларни билимли қилиб тарбиялаш, теварак – атрофдаги воқеликларга бепарво бўлмаслик, ватанга дахлдорлик туйғуси билан яшашга интилишини таъминлашдан иборат.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мамлакатимизда кенг кўламда амалга оширилаётган ислохотлар ёшларни ушбу жараёнларнинг соғлом ва онгли, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан етук иштирокчиси сифатида шаклланиши билан узвий боғлиқ. Шу билан бирга давлат ва жамият ҳаётининг янада демократлаштирилиши, эркинлаштирилиши мамлакат тараққиёти йўлида Президентимиз томонидан белгилаб қўйилган миллий юқсалишимизни белгиловчи бешта устувор йўналиш бўйича ҳаракатларстратегияси (2017 йил 7 феврал) ва бешта муҳим ташаббус (2019 йил 19 март) замирида Ўзбекистоннинг келажагини кўп жиҳатдан асословчи ёшлар ижтимоийқатламининг жамиятдаги барча соҳа ва тизимлар билан интеграциялашуви, мослашуви ҳамда давлат ва жамият қурилиши ишларида, сиёсий тизимни янада такомиллаштиришда бевосита қатнашишларини таъминлаш вазифалари қатъий белгилаб қўйилди.

Бугун дунё миқёсида икки миллиардга яқин ёшлар бўлиб, уларнинг аксар қисми муаммоларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва ечим топиш масалаларидолзарблигича қолмоқда. Таниқли социолог – футуролог Э.Тоффлер, “Янги киши шакланаётган йўқ, янги ижтимоий характер шакланмоқда. Шунинг учун ҳам асотир шаклидаги “одам” қиёфасини эмас, балки характернинг ўзига хос белгиларини аниқлашимиз даркор, негаки, у эҳтимол эртанги тарққиёт томонидан баҳоланиши мумкин” [1], – деган фикрни билдиради. 2017 йил 19-сентябр куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқида илгари сурган “Маърифат ва диний бағрикенглик” ҳамда “Ёшлар масалалари” бўйича махсус резолюцияларини ишлаб чиқиш таклифи эътиборга олиниб, 2018 йил 12 декабрь куни БМТ Бош Ассамблеясининг навбатдаги сессиясида “Маърифат ва диний бағрикенглик” номли махсус резолюция қабул қилинганлигини алоҳида таъкидлаш ўринлиди. Ўзбекистон ёшларининг билим даражаси ва уларнинг илғор ғояларини амалга оширишни рағбатлантириш мақсадида 2016 йил 14 сентябрдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонуннинг ижросини таъминлаш ва давлатимиз раҳбарининг 2017 йил 5 июлдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Фармонидан келиб чиққан ҳолда янги Ўзбекистон тараққиётида ёшларга бўлган эътибор янада кучайтирилмоқда. Чунончи, Президентимизнинг 2020 йил 30 июндаги “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини тубдан ислоҳ қилиш ва янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ташкил этилди. Мақсад, ёшлар муаммоларини ўрганиш, таҳлил этиш, ёш кадрларни танлаш ва йўналтириш орқали давлат ва жамиятимиз фаолиятида улар иштирокини мустаҳкамлашдан иборат. Шунингдек, Президентимизнинг 2020 йил 2 мартдаги фармони билан тасдиқланган Давлат дастурининг 21-банди ижросини таъминлаш мақсадида Олий Мажлиснинг ҳар иккала палатаси ҳузурида Ёшлар парламентларини ташкил этиш ва уларнинг таркибларини шакллантириш тартибини белгилаш назарда

тутилган эди. Шундан келиб чиқиб, ўтказилган кенг муҳокама ва хорижий давлатлар тажрибасига мувофиқ 2020 йил 29 июн куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқи ўртасида Қонунчилик палатаси хузурида “Ёшлар парламенти”ни ташкил этиш бўйича битим имзоланди. Мазкур битим билан “Ёшлар парламенти”, республика комиссияси, Низоми, Регламенти ва ташкилий тузилмаси тасдиқланди.

НАТИЖАЛАР

“Ёшлар парламенти”нинг асосий мақсади – мамлакат ёшларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш, жамиятнинг фаол ижтимоий қатламига айлантириш, сиёсий билим ва кўникмаларини амалда бойитиш, қонунчилик ва қонун ижодкорлиги жараёнига ёшларни жалб этиш ва қабул қилинаётган қонунларни ёшлар орасида кенг тарғиботини таъминлаш орқали уларни парламент ҳаётига дахлдорлигини ошириш белгиланган. Шунингдек, ёшларнинг ҳуқуқ, эркинлик ва манфаатларини ҳимоя қилишга оид қонун ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш, қонун ижодкорлиги ва ҳуқуқни қўллаш амалиётининг долзарб муаммоларини ёшлар иштирокида муҳокама қилиш ва уларни бартараф этишга қаратилган таклифлар тайёрлаш, қонун лойиҳаларини юридик-техник жиҳатдан расмийлаштириш қоидаларининг амалиётга тадбиқ этилиши ёшларга бўлган эътибордан далolat. Эндиликда ёшларимиз мазкур парламент орқали Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг, улар кенгашининг, кўмиталари ва комиссияларининг, депутатлар бирлашмаларининг мажлисларида иштирок этади, тегишли халқаро ва хорижий ташкилотлар билан белгиланган тартибда ўзаро тажриба ва ахборот алмашиши мумкин бўлади.

МУҲОКАМА

“Ёшлар парламенти”га 18-30 ёшдаги Ўзбекистон фуқароси икки йилмуддатга сайланади (муомалага лаёқатли бўлмаганлар, жазони ижро этиш муассасаларида сақланаётганлар бундан мустасно). “Ёшлар парламенти”га аъзоларни сайлаш учун ҳудудий комиссиялар ташкил этилади. Комиссия икки босқичда сайлов жараёнларини ташкил этади. Биринчи босқичда номзодлар ўзининг сайловолди дастури билан туман (шаҳар) комиссиясида иштирок этади. Биринчи босқич якуни бўйича комиссия беш нафар номзодни, яъни ҳар бир сиёсий партиянинг бир нафардан номзодини яширин овоз бериш билан сайлайди. Иккинчи босқичда номзодлар сайловолди дастури тақдими билан тегишли туман (шаҳар) халқ депутатлари Кенгашида иштирок этади. Тегишли туман (шаҳар) халқ депутатлари бир нафар номзодни яширин овоз бериш орқали сайлайди. Демак, “Ёшлар парламенти” ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси, тегишли сиёсий партиялар ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқига ҳисобдор бўлиб, “Ёшлар парламенти”нинг аъзоси парламентнинг ваколатлари муддатига жамоатчилик асосида сайланади. Бундан кўзланган асосий вазифа жамиятнинг ижтимоий қатлами ҳисобланувчи ёшларнинг ҳаётий тажрибасини мустаҳкамлашдир. Зеро, Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Фарзандларимизнинг истеъдод ва қобилияти, эзгу интилишларини тўлиқ рўёбга чиқариш, ижтимоий фаоллигини ошириш, ҳаётда муносиб ўрин эгаллашлари учун барча имкониятларни яратиб бериш бундан буён ҳам бош мақсадимиз бўлиб қолади” [2].

ХУЛОСА

Ҳақиқатда ҳам соғлиқни сақлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, аҳолини, айниқса, ёшларни иш ўринлари билан таъминлаш, ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини қўллаб-қувватлаш ва шу каби катта социал аҳамиятга эга бошқа масалалар бўйича муҳим давлат дастурларини амалга оширишда давлатнинг ўзи йўналтирувчи куч сифатида манзилли ўз стратегиясини белгилаб олган. Хулоса қилиб айтганда, Янги Ўзбекистон бунёдкорлари қаторида турган ёшларнинг ижтимоий –

сиёсий, маънавий–маърифий, ҳуқуқий–маданий савиясининг юксалиб бориши негизида Ватан таракқиёти, халқимизнинг фаровонлиги турибди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. [1]Тоффлер Э. (1999) “Третья волна”. М.Аст. 602.
- 2.[2]Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 29 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Ватанпарвар газетаси, 2020 йил, 4 сентябрь.
3. Abdurakhmanova, J. N., Jumaeva, S. B., & Ismailov, U. K. (2020). The Importance of Shrines in The Spiritual Life and Mentality of Uzbek People. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(9), 2389-2398.
4. Utamuradov, A., Khojiev, T., Isanova, G., & Khaytmetov, R. (2020). The Prospects of a New Template of the Modernization Uzbekistan. Jour of ofAdv Research in Dynamical & Control Systems, 2(12), 2670-2676.
5. Фалсафа: комусий луғат. (2004) (Тузувчи ва маъул муҳаррир ф.ф.д.Қ.Назаров).
6. А.И. Кравченко, В. Ф. Анурин. (2008) Социология. Учебник для вузов.
7. М, Вебер. (1990) Асосий социоллогик тушунчалар. М.Левин таржимаси. –Танланган асарлар
8. Гуннар, Скирбекк., Нилс, Гилье. (2004)Фалсафа тарихи.
9. Энтони, Гидденс. (2002) Социология.

REFERENCES

1. Тоффлер Э. (1999) “Третья волна”. М.Аст. 602.
2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 29 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Ватанпарвар газетаси, 2020 йил, 4 сентябрь.
3. Abdurakhmanova, J. N., Jumaeva, S. B., & Ismailov, U. K. (2020). The Importance of Shrines in The Spiritual Life and Mentality of Uzbek People. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(9), 2389-2398.
4. Utamuradov, A., Khojiev, T., Isanova, G., & Khaytmetov, R. (2020). The Prospects of a New Template of the Modernization Uzbekistan. Jour of of Adv Research in Dynamical & Control Systems, 2(12), 2670-2676.
5. Фалсафа: комусий луғат. (2004) (Тузувчи ва маъул муҳаррир ф.ф.д. Қ.Назаров).
6. А.И. Кравченко, В. Ф. Анурин. (2008) Социология. Учебник для вузов.
7. М, Вебер. (1990) Асосий социоллогик тушунчалар. М.Левин таржимаси. –Танланган асарлар
8. Гуннар, Скирбекк., Нилс, Гилье. (2004)Фалсафа тарихи.

**ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРНИ ХАРБИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИГА
ЖОРИЙ ЭТИШ УСЛУБИЯТИ**

Урунов Уктам Раҳимқулович

Чирчиқ ОТҚМБЮ Гуманитар фанлар кафедраси бошлиғи подполковник, доцент

Дарҳақиқат сўнги йилларда мамлакатимизнинг барча соҳаларини ривожлантириш, ислоҳ қилиш ва янгилаш жараёнида етакчи хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва жорий этиш масалаларига катта эътибор қаратилмоқда. Ҳар қандай ёш ва янгилашни йўлида турган давлат учун бу табиий жараёнدير.

Бевосита мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёевнинг раҳбарлигида Куролли Кучларни янада ривожлантириш, унинг жанговар салоҳиятини ва профессионаллигини ошириш борасида ҳам катта ишлар амалга оширилгани барчамизга маълум. Бу борадаги асосий вазифалар муҳтарам Президентимиз томонидан Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишларини ўз ичига олган Ҳаракатлар стратегиясининг бешинчи йўналишида аниқ белгиланган. Унга кўра мамлакатимизда мудофаа ва ҳарбий қурилиш, миллий хавфсизликни таъминлаш соҳасини янада ривожлантириш мақсадида ўзаро манфаатли чуқур ўйланган ташқи сиёсатни олиб бориш белгиланган.

Кейинчалик ушбу вазифаларни амалга ошириш бўйича асосий принциплар ва амалга ошириш механизмлари 2018 йил январ ойида янги таҳрирда қабул қилинган Мудофаа доктринасида аниқ ёритиб берилди. Мудофаа доктринаси давлатимизни миллий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги сиёсатини очиқлигини ва шаффофлигини, фақат мудофаа кўринишга эғалигини кўрсатди. Бу ҳуқуқий норма ва асосий

тамойиллар ўз ўрнида хорижий давлатлар билан ҳарбий соҳадаги ҳамкорликларимизнинг янги қирраларини очиб берди десак, муболаға бўлмайди.

Ҳақиқатдан ҳам сўнги 4-5 йил давомида миллий ҳавфсизликни таъминлаш, Қуролли Кучларни ривожлантиришнинг кўпгина соҳаларида етакчи хорижий давлатлар билан ҳарбий ҳамкорлик масалалари сифат жиҳатдан янги босқичга чиқди. Бунга кўплаб мисолларни келтиришимиз мумкин, масалан:

Ўзбекистон Республикаси мудофаа вазирлиги ҳарбий хизматчиларини “Умумармия халқаро ўйинлари”да иштирок этишлари;

Мудофаа вазирлиги ҳарбий бўлинмаларини хорижий мутахассислар билан ҳамкорликдаги қўмондонлик-штаб ва тактик ўқувларда иштироклари;

ҳарбий делегацияларни ўзаро ташрифлари ва учрашувларининг жадаллашгани;

ҳарбий кадрларни тайёрлаш тизими, ҳарбий илм-фанни ривожлантиришдаги ҳамкорлик масалалари;

ҳамкорликда “Ҳарбий саноат комплекси” тизимида қурол-аслаҳа ва ҳарбий техникаларнинг янги намуналарини ишлаб чиқариш, уларни ўзимизда таъмирлаш ва маҳаллийлаштириш масалалари;

минтақавий ҳавфсизликни таъминлаш, халқаро таҳдид ва хатарларга қарши ҳамкорликда курашиш масалалари;

жанговар тайёргарлик, мутахассисларни тайёрлаш тизимидаги ва бошқа йўналишдаги ҳамкорликлар шулар жумласидандир.

Сизнинг эътиборингизни бугунги илмий анжуманимизнинг мавзусидан келиб чиқиб, ҳарбий кадрларни тайёрлаш, таълим тизимининг самарадорлигини оширишда илғор хорижий тажрибани ўрганиш ва унинг натижаларини Ўзбекистон шароитида тадбиқ этиш масалаларига қаратмоқчиман.

Маълумки, мудофаа вазирлиги тизимида хорижий тажрибани ўрганиш ва жорий этиш ишларини сифатли ташкил этиш мақсадида бир қатор махсус бўлинмалар ташкил этилди. Мудофаа вазирлиги халқаро ҳарбий ҳамкорлик бош бошқармаси (Главное управление международного военного сотрудничества), олий ҳарбий таълим муассасалари (ОХТМ)да ўринбосарлардан бири инновация ва илмий ишлар бўйича ўринбосари бўлишини белгилангани, Илмий-тадқиқотлар институти ва унинг таркибидаги махсус бўлимлар, ЎР ҚК Академиясининг халқаро ва академик алоқалар маркази шулар жумласидандир. Шунинг билан бирга ҳар бир бошқарма, бўлим ва хизмат мансабдор шахсларини, командирларни, ОХТМ кафедра ўқитувчиларини ўз фаолияти йўналиши бўйича мунтазам равишда илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш ва тадбиқ этиш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш лозимлиги вазифа сифатида белгиланган.

Шундай бўлсада, бизнинг назаримизда бугунги кунда ўрганилган тажрибани қўшинлар амалиётига, таълим тизимига жорий этишнинг аниқ механизми мавжуд эмас, ёки бўлсада самарасиздир. Шу сабабли кўпгина илғор тажриба, яхши ғоя ва таклифлар қоғозларда қолиб амалга оширилмаяпти. Аксарият таклифлар мудофаа вазирлиги бошқармаларининг кабинет ва коридорларида йўқолиб қолмоқда.

Албатта, хорижий давлатнинг тажрибасини ўрганиш, таҳлил қилиш, таққослаш, афзаллик ва камчиликларига тўғри баҳо бера олиш офицерда маълум бир қобилиятларга, билим ва тажрибага эга бўлишни тақозо этади. Содда қилиб айтганда, бу иш ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, ҳарбий таълим ва қўшинларнинг кундалик-хизмат фаолиятига хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини жорий этишнинг **қуйидаги механизми таклиф этилади:**

биринчидан, хорижий хизмат сафарига юборилаётган номзодларни жиддий танловдан ўтказиш, номзодларни хорижда кутилаётган тадбирга монад равишда танлаш ва юбориш, уларга сафардан олдин аниқ вазифаларни белгилаш;

иккинчидан, хизматдан ажралмаган равишда кундалик фаолиятда хориж тажрибасини ўрганган ва ўринли таклифларни ишлаб чиққан ҳарбий хизматчиларни қўллаб-қувватлаш ва ташаббусларни рағбатлантириш;

учинчидан, ОХТМ кафедраларида (шу жумладан хорижий сафар натижалари бўйича) ишлаб чиқилган таклифларни кафедра йиғилишида, билим юрти илмий Кенгашида муҳокама қилиш ва хулосалар чиқариш;

тўртинчидан, ўринли ва оқилона таклифларни муассаса бошлиғи номидан тегишли бошқармалар орқали Бош штаб бошлиғига тақдим этиш;

бешинчидан, таклифларни чуқурроқ ўрганиш, илмий-назарий ва амалий асослаб бериш, синовдан ўтказиш учун ЎР ҚК Академияси таркибидаги илмий-тадқиқотлар институтига топшириш;

олтинчидан, илмий-тадқиқотлар институтининг тегишли бўлими (қўшин ва таъминот турлари бўйича бўлинган 5 та махсус бўлим мавжуд) томонидан таклифларни батафсил ўрганиши, педагогик эксперимент (синов) ўтказиши, олинган натижаларни таҳлил қилиш ва якуний хулосаларни Мудофаа вазирига кейинги қарорни қабул қилиш учун тақдим этиш.

Албатта тақдим этилаётган ушбу механизм мудофаа вазирлиги қўшинлари, ОХТМлар доирасида жорий этилиши кутилаётган илғор тажрибаларга ва таклифларга тегишли. Айрим таклиф ва тавсиялар борки, уларни ОХТМнинг илмий Кенгашининг қарори ва раҳбарнинг хулосалари билан жорий этилиши мумкин. Бу ишларга ҳам ижодий ва ҳуқуқий жиҳатдан тўғри ёндошиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Умумий хулоса сифатида айтиш мумкинки, етакчи хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш жуда муҳим ва долзарб саналади. Чунки вақт ва амалий натижалар у ёки бу хорижий давлатни қўллаган методикаси, танлаган йўли ўзини тўғри ёки нотўғрилигини кўрсатган бўлади. Хорижий тажрибани шундай талаблар мажудлиги учун кўр-кўрона тадбиқ этиш мутлақо нотўғри. Ҳар қандай илғор тажрибани жорий этишдан олдин уни ҳар томонлама таҳлил қилиш, уни қанчалик бизнинг шароитимизга, азалий кадрият ва менталитетимизга тўғри келишини, моддий ва маънавий афзалликларини чуқур ўрганиш зарур. Шундагина ривожланишга ва юқори самарадорликка эришиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси. – Т.: “Адолат”, 2017.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Мудофаа доктринаси тўғрисида”ги Қонуни. 2018 йил.
3. Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирининг 2018 йил 10 февралдаги “Халқаро ҳарбий ва ҳарбий-техник тадбирларни ташкил этиш тўғрисидаги Йўриқномани тасдиқлаш ҳақида”ги 67-сонли буйруғи.

АБУ ҲОМИД ҒАЗЗОЛИЙ ҚЎШИН ВА АСКАРЛАРНИНГ ФАЗИЛАТИ ҲАҚИДА

Кодиров Давронбек Хошимович

Бухоро давлат университети, таянч докторант

Шарқ Ренессансининг энг кўзга кўринган мутафаккир ва файласуфларидан бири Абу Ҳомид Ғаззолий ат-Тусий (1058-1111) инсон ва унинг жамиятда тутган ўрни ҳақида гапирар экан, асосан унинг хулқи ва фазилатларига алоҳида эътибор қаратади. Ғаззолийнинг асарларида инсон фазилатлари султон ва унинг қўшини мисолида келтирилади, шунингдек, аллома қўшин куч-қудрати саркарда ва аскарларнинг адолати билан боғлиқ эканлигини таъкидлайди.

Мутафаккир ҳарбий соҳага доир қарашларини бир неча асарларида кўриш мумкин. Ғаззолийнинг “Мезон ул-амал” (Амалларнинг ўлчови) ва “Насихат ул-мулук” (Подшоҳларга насихат) асарларида қўшинни қандай ташкил этиш, шакллантириш ва бошқаришга доир баъзи бир фикрларни учратиш мумкин. Аввало, аллома инсон танасини қўшинга ўхшатади. Ғаззолий шундай дейди: “Инсон кўзлари текислик, унинг

кулоқлари ўра, тили таржимон, кўллари қанот, оёқлари хабарчи, қалби эса подшоҳдир. Агар қалб яхши бўлса, худди шундай унинг кўшинлари ҳам яхши бўлади”. Инсон моҳиятига кўра буюк ва ҳажмига кўра кичик қилиб яратилган. Унинг танаси – шаҳар, ақли эса уни бошқарадиган ҳукмдорга ўхшайди. Унинг ташқи ва ички ҳислардан (ал-ҳавос уз-зоҳира ва ал-ботина) бўлган ақл қуввати (ал-қувват ул-мудрика) кўшини бўлса, тана аъзолари ва органлари фуқароларидир. Ёмонликни буюрувчи нафс (ан-нафс ул-аммора бис-суийъ), яъни шаҳват билан ғзаб, худди унинг мамлакатини босиб олиб, фуқароларини ўлдирмоқчи бўлган душманга ўхшайди. Инсон танаси чегара каби, нафси эса унинг кўриқчиси каби туради. Агар инсон ўз душмани билан кураш олиб бориб, уни асирга олса ва бўйсундирса, ҳамма унга ҳамду сано айтиб, мақтайди, у худога қайтган ҳисобланади.

Агар инсон ўз чегараси ва фуқароларини йўқотса, уни ёмон сўзлар билан эслайдилар ва бунинг учун у илоҳий жазони олади. Нафс билан бу кураш қувонч олиб келади ва руҳга озиқ бўлади. Буни фақат нафсидан шаҳватларни тарк этишни талаб қиладиган кишигина қила олади. Шунинг учун ҳам саҳобалар нафс билан курашни катта жиҳод деб атаганлар. Ҳадисда ҳам: “Душманларини жангда тез-тез мағлуб этадиган киши кучли эмас, балки ғзаби чиққанда ўзини ушлаб турган киши кучлидир” дейилади. Бундан кўриниб турибдики, мамлакат билан инсон ўхшатилиб, юрт чегаралари ва аҳолини душмандан ҳимоя қилиш энг юксак амал ҳамда касб ҳисобланади.

Агар подшоҳ, унинг кўшини ва фуқаролар билан мақтовга лойиқ тартиб ўрнатилган бўлса, унда подшоҳ қобилиятли бошқарувчи (басиран қоҳиран), кўшин кучли ва итоатли, фуқаролар эса ўзларининг заифлигини билиб, осон бошқариладиган бўлади. Бу мамлакатда адолат ўрнатилган деб айтилади. Агар аскарларнинг баъзисида бундай сифатлар бўлса-ю, бошқаларида бўлмаса, адолат бўлмайди.

Мутафаккир жисм фазилатлари (ал-фазоил ул-жисмия) тўғрисида гапирганда, саломатлик, қувват ва узоқ умрга эҳтиёж шубҳасиз, аммо гўзалликка аҳамият қаратмаса ҳам бўлади, чунки тана яхши фазилатларни тарбия қилишга йўл бермайдиган касалликлардан саломат бўлиши етарлидир дейди. Дарҳақиқат, гўзаллик кўп фойда келтирмайди, лекин у саодат ва хайрлилик ҳисобланади. Бу дунёда унинг бир жиҳати, охиратда эса икки жиҳати бордир. Биринчиси, бадбашаралик ёмон ҳисобланади ва одамлар нафратланиб, табиатан унга яқинлашмасликка ҳаракат қиладилар. Чиройли киши эса кўп нарсага эриша олиши мумкин. Гўзаллик худди учишга ёрдам берадиган қанотга ўхшайди, у бамисоли бойлик кабидир.

Иккинчиси, гўзаллик кўпинча жоннинг фазилатли эканлигига (фазилат ун-нафс) далолат беради, чунки қалб, руҳ нури (нур ун-нафс), агар унинг ёрқинлиги мукамал бўлса, вужудда ҳам акс этади. Ташқи кўриниш ва хабар кўпинча бирга юради. Шунинг учун нозик ақл эгалари бўлган фаросат аҳли тана шаклига қараб яширин сифатларни, ботиний ахлоқни аниқлайдилар. Юз ва кўзлар ботиний оламни акс эттирадиган ойна кабидир. Шунинг учун улар ғзаб ва ёмонликни акс эттиради. Ақл эгалари: “Хурсандлик кўнгилдаги нарсани акс эттиради” ва “Ҳар бир ёмон одамнинг юзи ўзидан ҳам кўра ёмонроқдир” дейдилар. Ҳазолий бир ҳикояни келтиради: Бир куни халифа Маъмун ўз кўшинини кўриқдан ўтказаетганда, хунук бир кишини кўриб қолади. Маъмун унга гапиришни буюради, аммо унинг дудук эканлиги маълум бўлади. Халифа унинг исмини ўчиради ва шундай дейди: “Агар руҳ зоҳирий томонни равшан қилса, унда фасоҳат ва гўзал нутқ пайдо бўлади. Аммо унда на зоҳир ва на ботин бор экан”. Ҳикоядан маълум бўладики, саркардалар кўшинни тузаётганларида қувватли ва ақлу фаросатли аскарларни олишга ҳаракат қилганлар. Амир Темур ҳам кўшинга ўқимишли, ориятли ва диёнатли йигитларни олганлиги тарихдан маълум.

Ҳазолий гўзаллик деганда шаҳватни кўзғайдиган нарса, яъни аёллик латофатини эмас, балки баланд қомат, гўзал гавда, этнинг (тана конституциясининг) мўътадиллиги, тана аъзоларининг мутаносиблиги, юзнинг кўркамлигига ва симметриясини назарда

тутган. Булар шундай меъёрда бўлиши керакки, унга қараш одамларга ёқимли бўлсин дейди мутафаккир.

Салжуқий султон Муҳаммад ибн Маликшоҳ (1082-1118) тахтга ўтирганида Ғаззолийдан давлатни бошқариш тўғрисида бир панднома ёзишни сўраб илтимос қилади. Аллома унга атаб “Насихат ул-мулук” асарини ёзади. Ушбу асарда олим подшоҳнинг оқил маслаҳатчиси бўлиши лозимлигини айтади. Эрон шоҳи Ануширвон шундай дерди: “Энг ёмон маслаҳатчи ҳукмдорни урушга тарғиб қилган ва урушсиз вазиятни тузатиш мумкин бўлган жойда қотилликка бошлаган кишидир. Чунки, уруш доим хазинани бўшатиб, унда энг қимматли жонлар ва ҳимоя қилинадиган ҳаётлар ҳалок бўлади”. Ёмон маслаҳатчиси бўлган ҳар бир султон худди кўзга кўринадиган, аммо ёмғир ёғдирмайдиган ва ерларни суғормайдиган булут каби бўлади. Шунинг учун Арасту шундай дейди: “Масалани сен куч қўллаш ва уруш олиб бориш орқали ҳал этганингдан кўра, уни бошқа биров тинчлик йўли ва қаҳрсиз ҳал этгани яхшироқдир”. Ақл эгалари шундай мақолни келтирадilar: “Илонни ўз қўлинг билан эмас, бошқанинг қўли билан тутгин”. Маслаҳатчилар урушни элчилар алмашинуви билан олиб бора олар эканлар, шундай услуб билан жанг қилаверсинлар. Яъни, бундан жангсиз дипломатия йўли билан зиддиятларни ҳал этиш энг афзал йўл ҳисобланади деган фикр чиқади.

Агар масала айёрлик ва ҳийла билан ҳал бўлмас экан, унда саховатли ҳадялар бериш ва олтин-жавоҳирлар орқали уриниб кўриш керак дейди олим. Агар жангда қўшин мағлубиятга учраса, маслаҳатчилар аскарларни кечириши ва уларни қаттиқ жазолаб, қирмаслиги лозим. Чунки аскарни ўлдириш мумкин, аммо ўликни тирилтиришнинг имкони йўқдир. Зеро, эркак қирқ ёшида эркак бўлади, юзта кишидан фақат биттаси эса ҳукмдорга хизмат қилишга лаёқатлидир. Яъни аскарликка барча йигитлар ҳам тўғри келавермайди деб айтади Ғаззолий.

Агар битта аскар асирликка тушса, маслаҳатчи унга ёрдам бериши лозим, яъни уни сотиб олиши ва озод қилиши керак, шунда бошқа аскарлар унинг ишидан хабардор бўладилар ва қалбларида қўмондонларининг фазилати ҳамда иши мустаҳкамланиб, жангга кирганларида фидоийлик ва ишонч ҳосил бўлади.

Вазир ҳам қўшиннинг таъминотидан, ундаги ҳар бир кишининг мавқеи ва тутган ўрнидан хабардор бўлиши лозим. Қўшинга қурол ишлата олишга ўргатиш учун шижоатли ва довюррак одамларни ажратиб олиш зарур. Улар билан гаплашганда энг яхши сўзларни танлаб гапириш, уларга илтифот билан жавоб қайтариш лозим. Чунки, исён кўтарган аскарлар қадим замонларда кўпгина саркардалини ўлдирганлар деб таъкидлайди мутафаккир.

Хулоса ўрнида, айтиш жоизки, Ғаззолий қарашларида қўшиннинг маънавий қуввати ва психологик қудрати нафақат аскарларнинг фазилатига қараб шаклланиши, балки қўмондонларнинг тўғри ҳамда инсоний муносабатига боғлиқлиги кўриниб турибди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Имом ал-Ғаззолий. Мизон ул-амал. Захоир ул-араб. Дор ул-маориф би-Миср, 1964. –С. 10.
2. Абу Ҳомид Ғаззолий. Ат-тибр ул-масбук фи насихат ал-мулук. Дор ул-кутуб ул-илмия. Байрут, 1988. –С. 18.
3. Аль Газали, Абу Хамид. Наставление правителям и другие сочинения:- Москва: Ансар, 2005. –С. 94.

МАГИСТРАТУРА ТАЛАБАЛАРИНИНГ ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ СЕМИНАРИ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА ЎТКАЗИШ ТАЖРИБАСИ

Абдазимов Анвар Даниярович,

Тошкент давлат техника университети, т.ф.д., профессор

Ирисов Хусниддин Дониёрович,

Тошкент давлат техника университети, т.ф.ф.д. (PhD);

Атаджанова Мубаракхан Мадаминовна,

Тошкент давлат техника университети, катта ўқитувчи

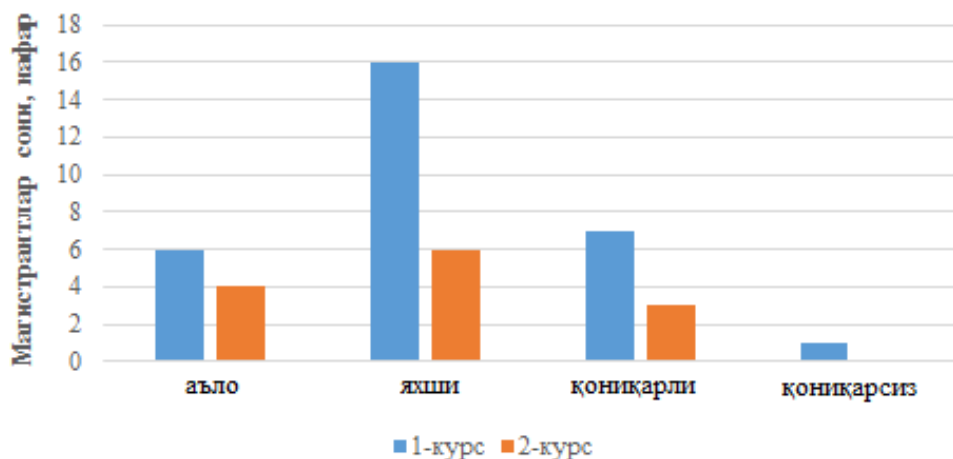
Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан имзоланган “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори [1] асосида ишлаб чиқилган “Олий таълим тизимини 2017-2021 йилларда комплекс ривожлантириш дастури”да, шунингдек, ”Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси” [2] да тизимнинг ҳозирги ҳолати танқидий таҳлил қилиниб, жумладан, магистратурада таълим ва илмий-методик жараёнларни такомиллаштиришда магистрантларнинг ижодий имкониятларини ошириш асосий вазифалардан бири эканлиги алоҳида таъкидланган.

Магистратура дастурлари бўйича таълимнинг ҳозирги ҳолатининг асосий камчиликлари қаторида магистрантларнинг илмий-тадқиқот, илмий-педагогик ишларини доимий ва ўқув жараёнининг тизимли элементи сифатида ташкил қилиш, уларни илмий жамият муҳитига жалб этиш ишларига эътиборнинг заифлиги, ушбу фаолият аҳамиятини магистрантлар ва хатто айрим магистрлик диссертация(МД)лар раҳбарлари етарлича тушуниб етмаганлиги каби сабабларни кўрсатиб ўтиш мумкин.

Ҳолатни яхшилашнинг асосий омиллари бири ЎзР Вазирлар Маҳкамаси, Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлиги томонидан тасдиқланган меъёрий ҳужжатлар асосида ишлаб чиқилган “Магистратура дастурлари бўйича таълим олувчиларнинг илмий-тадқиқот семинари тўғрисидаги Низом” [3] (кейинги ўринларда – Низом) асосида илмий-тадқиқот семинари ишини тўлақонли ташкил қилишдир. Семинарнинг асосий вазифалари бири таълим олувчиларда олиб бораётган илмий-тадқиқот ишлари (ИТИ) олиб боришнинг илмий ва методологик асослари билан илмий мунозаралар жараёнларида янада кенгрок ва чуқуррок танишиш ва билимларга эга бўлишига ёрдам бериш, тадқиқот натижаларини тақдим этиш ва илмий мунозаралар олиб бориш кўникмаларини шакллантириш, магистрантларнинг илмий ишларини уларнинг келажакдаги касбий фаолиятига боғлиқлигини таъминлаш, шунингдек, МД раҳбарлари иштирокида магистрантларнинг ИТИ, илмий-педагогик ишлари (ИПИ) ва МД бажариш бўйича шахсий режаларнинг бажарилиш ҳолати ва сифатини мониторингини олиб бориш, кафедранинг етакчи профессор - ўқитувчиларининг ўқув машғулотларига қатнашишлари натижалари таҳлиллари, ўқув фани бўйича янги педагогик технологияларни ишлаб чиқиш, ўқув услубий мажмуаларни тайёрлашда иштирок этиш, янги педагогик технологияларни ўзлаштириш ва қўллаш, касбга хос илмий тушунчаларни ўрганиши ва х.к. Шунингдек, кафедранинг асосий илмий-тадқиқот йўналишларини ривожлантириш, олий таълимнинг узвийлигини таъминловчи бакалаврият-магистратура-докторантура тизимини жорий қилишга йўналтириш ҳам илмий-тадқиқот семинарини устивор вазифаларидандир.

ТошДТУ Машинасозлик факультети кафедраларида юқорида қайд этилган Низом, ҳамда университет ўқув-услубий Кенгашининг 2021 йил 27 январда ўтказилган 5-сон мажлис баённомаси билан тасдиқланган “Магистратура талабаларининг илмий педагогик иши, илмий-тадқиқот иши ва магистрлик диссертациясини тайёрлаш ҳамда илмий семинар фаолиятлари дастури” [4] асосида магистрантлар илмий-тадқиқот семинари фаолияти йўлга қўйилган. Хусусан, “Ер усти транспорт тизимлари” кафедрасидаги магистратура талабаларининг илмий-тадқиқот семинарида 2020-2021 ўқув йилида 3 ихтисослик бўйича таълим олаётган 1-босқичда 31 нафар, 2-босқичда 12 нафар магистрантларнинг илмий-тадқиқот ва илмий-педагогик фаолиятларининг муҳокамалари бўлиб ўтди. Муҳокамалар натижалари семинар аъзолари томонидан ҳар бир маърузачини тайёргарлик даражаси, МД мавзуси бўйича билимлар базаси ва б. мезонлар асосида 4 баллик тизимда баҳолаб борилди (1-расм) ва натижалар МД ва ИПИ раҳбарлари эътиборига ҳавола қилинди.

1-расм. ЕУТТ кафедраси илмий-тадқиқот семинарида магистрантлар ИТИ ва ИПИ муҳокамалари таҳлили натижалари.

2020-2021 ўқув йилининг кузги семестри якунлари бўйича биринчи ва иккинчи босқич магистрантларининг илмий-тадқиқот ва илмий-педагогик фаолиятининг таҳлил натижаларига кўра жами 43 нафар магистрантлардан “аъло” 1-босқичда 6 нафар, 2-босқичда 4 нафар, “яхши” 1-босқичда 16 нафар, 2-босқичда 6 нафар, “қониқарли” 1-босқичда 7 нафар, 2-босқичда 3 нафар, “қониқарсиз” 1-босқичда 1 нафарни ташкил қилди.

Шунингдек, 1-босқич магистрантлари Т.Ҳабибуллаев, М.Исмамов, Ф.Азимов, М.Латиповларнинг магистрлик диссертациялари мавзуларига, илмий раҳбарлари иштироки ва хабардорлиги асосида уларни долзарблиги, замонавийлиги, илмий ва амалий аҳамияти ва б. мезонларни эътиборга олган ҳолда тузатишлар киритилди. Семинар мажлисларида илмий семинар аъзолари томонидан магистрантлар МД илмий раҳбарлари билан яхши алоқада эмаслиги, илмий раҳбарларнинг пассив муносабати, айрим магистрантларнинг ўз илмий мавзулари ИТИ олиб боришдаги билим даражасининг етарли эмаслиги, кафедрадаги айрим ёш педагогларнинг илмий семинардаги иштироки ва фаоллиги сустлиги ва б. камчиликлар мавжудлиги таъкидлаб ўтилди. Шунингдек, ўз мавзулари бўйича амалий ва лаборатория машғулотларини профессор-ўқитувчилар иштирокида ўтказган ва маърузаларда қатнашган магистрантларга рағбат балларини жорий қилиш, кафедра профессор-ўқитувчиларини илмий-тадқиқот ва педагогик ишларини фаоллаштириш учун уларнинг шахсий режаси ва йиллик ҳисоботида илмий семинарда иштироки бандини киритиш таклифлари берилди.

Магистрантларнинг ИТИ ва илмий-педагогик фаолиятининг натижалари илмий семинар баённомалари расмийлаштирилди ва ҳар бир муҳокама бўйича тегишли қарорлар қабул қилинди. Магистрантнинг илмий семинарда ҳар бир иштироки бўйича ҳисобот расмийлаштириши ва уни семестр якунида семинар котиби ва раисига тақдим қилиш тартиби жорий қилинди.

Ҳисобот тузилмаси қуйидаги қисмлардан иборат бўлиши тавсия қилинади: - маърузанинг матни ва презентацияси;

- семинар иштирокчилари рўйхати;

- муҳокама натижалари, таклиф ва тавсиялар акс эттирилган илмий-тадқиқот семинари мажлиси баённомасидан кўчирма.

Хулоса ўрнида қуйидагиларни таклифлар берилди:

-ТошТДУ “Ер усти транспорт тизимлари” кафедрасида “Магистратура дастурлари бўйича таълим олувчиларнинг илмий-тадқиқот семинари тўғрисидаги Низом” асосида илмий-тадқиқот семинар фаолияти йўлга қўйиш тажрибаси магистрлар тайёрлаш жараёнидаги мавжуд қатор камчилик ва муаммоларни семинар фаолиятини тўғри ва самарали ташкил қилиш асосида хал қилиш мумкинлигини кўрсатди. Бунда семинар

ish rejasida soxa b'yyicha Fanlar Akademiya institutlari etuk olimlari va turdosh korxonalarining etakchi mutaxassislarini ma'ruzlarni k'zda tutish maqsadga muvofiq;

- magistrantlarning MD mavzulari b'yyicha nazariy va eksperimental tadqiqotlarni faollashtirish uchun MD rahbarlarining maslahat vaqtlarini samaradorligini monitoringini olib borish va natijalarni seminar majlislarida e'lon qilib borish amaliyotini joriy qilish;

- magistrantlarning 'z IPII mavzulari b'yyicha amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini professor-'qituvchilar ish-tirokida 'tkazilishini ta'minlash va mashg'ulot olib borgan magistrantlarga ra'bat ballarini joriy qilish;

- kafedra professor- 'qituvchilarning ilmiy-tadqiqot va ilmiy-uslubiy ishlarini faollashtirish uchun ularning shaxsiy rejasi va yillik hisobotida ilmiy seminarlarda ish-tiroki bandidi kiritish taklif qilinaadi.

Фойдаланилган адабиётлар

1. 'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari t'g'risida"gi 2017 yil 20 aprel-dagi PQ-2909-son Qarori. Xalq s'zi, 2017 yil 22 aprel, 1-bet.

2. 'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konseptsiasini. 'zbekiston Respublikasi Oliy va 'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2019 g.

3. Magistratura dasturlari b'yyicha ta'lim oluvchilarning ilmiy-tadqiqot seminarlari t'g'risida Низом. Тузувчилар: Абдизимов А.Д., Мамбетов Н.М., Омонов Н.Н. – Тошкент, ТошДТУ, 2020. 24 б.

4. Мавлонов Ф.Х. Magistratura talabalarining ilmiy pedagogik ish, ilmiy-tadqiqot ishi va magistrlik dissertatsiasini tayirlash hamda ilmiy seminar faoliyatlarini dasturi. – Тошкент, ТошДТУ, 2021. 44 б.

AMIR TEMUR TEMURIYLAR DAVRI RENESSANSI ASOSCHISI

Ko'paysinova Nargiza Karimovna,

Favqulodda vaziyatlar vazirligi Shahrisabz "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi oliy toifali tarix fani o'qituvchisi. Shahrisabz shahri, Teparlik ko'chasi, 1-uy

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIV-XV asrlarda O'rta Osiyoda ilm-fan va ma'naviy sohani rivojlanishda ro'y bergan II Renessansning asoschisi Sohibqiron Amir Temur deb haqli ravishda aytishimiz uchun mavjud bo'lgan ilmiy asoslarni umumlashtirish haqida fikr va mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Temurbeklar maktabi, renessans, sivilizatsiya, ilm-fan taraqqiyoti, ta'lim-tarbiya.

Yettinchi tuzukim-sayyidlar, ulamo, mashoyix, oqil-u donolar, muhaddislar, tarixchilarni sara, e'tiborli odamlar hisoblab, izzat-uhurmatlarini o'rniga qo'ydim.

(Temur tuzuklari)²⁰

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev mamlakat mustaqilligining yigirma to'qqiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosim-dagi nutqida "O'zbekistonda yangi bir uyg'onish-Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilmoqda"²¹ deb fikr bildirgan edilar. Uchinchi Renessans deb atalishiga sabab bo'lgan mamlakatimiz tarixida IX-XII asrlarda ro'y bergan "Birinchi Renessans" va XIV asrning oxiri va XV asrdagi "Ikkinchi Renessans" davrlari haqida ko'proq ma'lumot bilish har bir vatandoshimiz kabi o'quvchilarimiz uchun ham qiziqarli.

Mamlakatimiz tarixida IX-XII asrlarda ro'y bergan "Birinchi Renessans" davrida yashab, dunyo ilm-fani taraqqiyotiga munosib hissa qo'shgan, jahonshumul kashfiyotlar mualliflari bo'lgan qomusiy olimlarimiz va allomalarimiz haqida ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari qilingan va ular haqida darsliklarimizda ham o'quvchilarga ma'lumotlar berib borishimiz uchun mavzular kiritilgan.

Bugungi kunda mamlakatimizda "Uchinchi Renessans" poydevori qo'yilib, maorif, ilm-fan sohasini rivojlantirish uchun ulkan islohotlar amalga oshirilayotgan bir davrda tarixda IX-

²⁰ "Xalqso'zi" gazetasi-2020-yil 31-avgust

²¹ O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi (2000-2005).-ziyocom.uz

XII asrlarda ro'y bergan "Birinchi Renessans" va XIV asrning oxiri va XV asrlardagi "Ikkinchi Renessans" davri yutuqlarini qiyoslash holatiga juda ko'p duch kelayotganimiz uchun har bir davrda erishilgan ilmiy va ma'naviy merosni o'z tarixiy davridan kelib chiqib, o'sha davr taraqqiyotida va jahon sivilizatsiyada tutgan o'rniga baho berib o'rganish maqsadga muvofiq, degan bo'lar edim.

"Ikkinchi Renessans" davri tashabbuskori bo'lgan Sohibqiron Amir Temurni buyuk davlat arbobi, zukko diplomat, mohir sarkarda, ilm-fan va madaniyat homiysi bo'lgan ma'rifatparvar inson deb e'tirof etish bizga g'urur bag'ishlaydi. Chunki Sohibqiron Amir Temur nafaqat o'zbek xalqi tarixida, balki jahon tarixida ham munosib o'rin egallagan o'rta asrlarda o'z davridagi Usmonlilar, Xitoydagi Min imperiyalari, mug'ullarning Oltin O'rda va Misr mamlakatlari kabi qudratli markazlashgan davlatning asoschisi sifatida tarixda o'z nomini qoldirgan.

Sohibqiron Amir Temur o'z davridagi ilm-fan yutuqlari va allomalar aql-zakovatidan bahramand bo'lgan o'z zamonisining o'qimishli va uquvli hukmdorlaridan bo'lib yetishgan hamda uning o'zi qoldirgan buyuk meroslaridan faxrlanadigan o'zbek xalqining iftixorga loyiq ulug' zotlaridan biri bo'lgani, shubhasiz. Sohibqiron Amir Temurni davlat tuzish, mohir diplomatiya, harbiy va sarkardalik mahorati bilan bir qatorda o'z davrining ilmiy, tafakkuri keng mulohazali va olim-u ulamolarga homiy hukmdor bo'lganligi ham bizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi.

Jumladan, Damashq shahrining Amir Temurga topshirilishi shartlari haqida muzokara olib borgan delegatsiya tarkibida bo'lganligi sababli Amir Temur bilan shaxsan suhbatlashishga musharraf bo'lgantunilik arab tarixchisi va faylasufi Ibn Xaldun Abdurahman Abu Zayd ibn Muhammadning (1332-1406) dalolat berishicha, Amir Temur undan Mag'rib mamlakatlari, uning manzillari va shaharlarini batafsil bayon qilib berishni so'ragan. Bo'lib o'tgan muloqotlari natijasida Ibn Xaldun Amir Temur tashqi siyosiy faoliyatiga salbiy nazar bilan qarashidan qat'i nazar, Sohibqiron shaxsiga munosib baho bergan. U Amir Temurning harbiy tarix sohasidagi teran bilimidan hayratga tushgan, uni "munozara-bahslarni yaxshi ko'radigan o'tkir zakovatli va teran zehnlil inson"²², deb ta'riflagan.

Sohibqiron Amir Temur O'rta Osiyoda markazlashgan qudratli davlat barpo etdi. Unihar tomonlama mustahkamlab, rivojlantirib, shon-shuhratini butun jahonga yoydi, buyuk saltanatning hukmdori sifatida millatlar va xalqlarni birlashtirdi. Uning hukmdorlik yillarida madaniyat, ilm-fan, me'morchilik, tasviriy san'at, musiqa va she'riyat yuksak cho'qqiga ko'tarildi. Bir so'z bilan aytganda, temuriylar davri renessansiga asos soldi.

Amir Temur tomonidan markazlashgan davlatga asos solinishi mamlakat iqtisodiyotining yaxshilanishiga va yuksalishiga, shahar madaniyatini mustahkamlanishiga, karvon yo'llarining tiklanishi, savdo-sotiqning kengayishi, hunarmandchilikning, qishloq xo'jaligining taraqqiy topishiga zamin yaratdi. Bularning barchasi madaniyat va ilm-fanning ravnaq topishiga imkon yaratdi. Mamlakatda madaniyat va ilm-fanning gullab, keng miqyosda yuksalishi uchun siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitning o'zigina yetarli emas edi. Bunga boy madaniy merosning mavjudligi, ma'naviy zamin ham talab qilinardi. Bunday ma'naviy merosga Movarounnahr va Xurosonda "Birinchi renessans" davrida asos solingan keyingi mug'ullar istilosi deb ataladigan murakkab davrlarda ham asrab, avaylab XIV asr oxiriga qadar yetkazib berilgan.

Amir Temur davriga kelib bu hududlardagi manaviy muhit yanada gullab yashnadi. Mamlakatda yaratilgan ijtimoiy – iqtisodiy shart-sharoitlar Eron, Arab mamlakatlari, Hindiston, Xitoy va Yevropaning ko'pgina davlatlari bilan madaniy aloqalarni rivojtopishida asosiy rol o'ynaydi. Amir Temur shaharlarga e'tiborini qaratib, dastlab o'zi tug'ilib o'sgan yurti Shahrisabzda onasiga atab mahobatli Oqsaroy, ustozlari, otasi va o'g'liga atab maqbaralar,

²² "Ijodiyparvoz" gazetasi. ²²-4 (60)-son 2018-yil, aprel

poytaxt Samarqandda saroylar, bog'lar, masjidlar, madrasalar va maqbaralar hamda Turkistonda Ahmad Yassaviy hazratlariga atab maqbaralar barpo ettirdi.

Amir Temurning tug'ilgan shahri Shahrisabz o'rta asrlarda «Qubba tul-ilm va ladab» degan muqaddas nomga sazovor bo'lganligi tarixdan bizga ma'lum. Shahrisabzda o'z davrining mashhur islom namoyandalari yashaganlari haqida «Ijodiy parvoz» gazetasining Ilmiy-tadqiqot bo'limi boshlig'i, tarix fanlari nomzodi, dotsent Bo'ri Qodirov «Amir Temur madaniyat va ilm-fan homiysi» nomli maqolalarida quyidagi ma'lumotlarni bergan edilar.²³

Tarixiy ma'lumotlarning guvohlik berishicha, Shahrisabzda o'z davrining mashhur islom namoyandalari yashagan bo'lib, ulardan biri Abu Muhammad Obdon Keshiy edi. XIV-XV asrlarda Abu Muhammad Obdon Keshiy va Abdulloh Samarqandiy, Abu Abdulloh Muhammad Buxoriy va Abul Husayn Muslim Nishopuriylar ham Shahrisabzda yashab islom tariqatini rivojlantirganlar. Amir Temur olimlar bilan suhbat va bahslar uyushtirishni yaxshi ko'rgan, bahs munozara g'oliblariga qimmatbaho tuhfa bergan.

Sohibqiron hayotlik paytidayoq uning saroyidagi olimlar ilmiy kashfiyotlar bilan shuhrat qozonganlar. Bular qatoriga Abdulqodir Marog'iniy (1334-1435) nasta'liq xatining kashfiyotchisi, buyuk riyoziyotchi G'iyosiddin Jamshid, munajjim Sayyid Sharif Jurjoniy (1339-1413), faylasuf va qomusiy olim Sa'diddin Taftazoniy (1322-1392), Xoja Muhammad Porso (1420 yilda vafot etgan) va boshqalarni kiritish mumkin.

Ilm ahlining vakillari, ayniqsa, tarixchilar, tibbiyot va nujum sohalari bilimdonlari (tarixchi Xofizi Abro', diplomatlar Shamsiddin Olmaliqiy va mavlono Abdulloh al-Keshiy, munajjim Abdulloh Lison, tabib mavlono Fazlulloh Tabriziy va boshqalar) Sohibqironga safarlarda hamrohlik qilganlar. Sa'diddin Taftazoniy va Sharif Jurjoniy Amir Temur saltanatidagi qomusiy olimlar edi. Amir Temur tarix fanini, ayniqsa, xalqlar, elatlar tarixini juda yaxshi bilgan, o'zi muntazam tashkil qilib turgan ilmiy majlislardagi munozaralarda faol qatnashgan. Xofizi Abro'ning ta'kidlashicha, bunday ilmiy bahslarda Sohibqiron o'zini juda oddiy tutarkanki, davradagilar uning hukmdor ekanligini ham unutib qo'yarkanlar.²⁴

Sohibqiron Amir Temur davrida faoliyat olib brogan olimlar va ulamolar haqida ma'lumot to'plash jarayonida o'qiganim yuqoridagi maqoladan ajoyib yangiliklar olish bilan birga bir ma'lumot e'tiborimni tortdi. «Abdulqodir Marog'iniy (1334-1435) nasta'liq xatining kashfiyotchisi» degan ma'lumot. Biz o'qitadigan 7-sinf «O'zbekiston tarixi» darsligining 43-mavzusida «Mashhur xattot Mirali Tabriziy (1330-1404) nasta'liq deb nomlangan yangi uslubdagi xatni kashf qiladi»²⁵ deb ma'lumot berilgan. Bu ikki tarixiy shaxs bir davrda yashaganligini hisobga olsak, olimlarimiz ushbu ma'lumotga oydinlik kiritib bersalar yaxshi bo'lar edi, menimcha.

Amir Temur saltanatida zamonasining taniqli allomalari hisoblangan dunyoviy fanlarning hamma tarmoqlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlari olib brogan qariyb 100 dan ortiq olimlar faoliyat yuritgan. Buni o'sha davrning guvohi bo'lgan Ibn Arabshoh shunday ta'riflaydi: «Temur har bir jonni (olim-uulamolarni...) yig'ib, nimaiki narsa bo'lsa, sarasini Samarqandga keltirdi. Natijada, Samarqandda har bir ajib fan ahli namoyandasidan va san'atlar g'aroyib uslubidan fazilati peshonasida nishona bo'lib, o'z tengqurlaridan ustun turgan o'z sohasida alloma kishilar yig'ilgan edi»²⁶. Ushbu olimlar Amir Temur tashkil etgan Ko'k saroy kutubxonasida ishlash va foydalanish huquqiga ega edilar. Ular ilm-u fanning turli sohaslarida ilmiy izlanishlar olib borib, Turoni zaminning ilm-fan, madaniyatini jahon sivilizatsiyasi darajasiga ko'tarib, Samarqandda o'ziga xos ilmiy markazni tashkil etdilar.

²³«Ijodiy parvoz» gazetasi.²³-4 (60)-son 2018-yil, aprel

²⁴7-sinf «O'zbekiston tarixi» A. Muhammadjonov. «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent- 2017

²⁵ «Amir Temur tarixi» Ibn Arabshoh-«Fan» nashriyoti. 2019-yil

²⁶Sh.A. Axadov. T.S. Egamov-«Amir Temur vatandashlar davrining intellektual salohiyati»- ziyonet.uz

Amir Temur zamonasida ulamo va mudarrislariga katta moddiy yordam ko'rsatilib ilgariidan ham ortiqroq maosh va ish haqi olib mudarrislik qilar edilar. Jumladan, Amir Temur saroyida xizmat qilgan olimlardan biri Muhammad Ibn Umar Sa'didin at-Taftazoniy ilm-hisob, handasa va mantiqqa doir bir necha risolalar muallifi hamda Mir Sayid Sharif Jurjoniy (1330-1414) avval Sherozda mudarrislik qilib, 1387-yilda Amir Temurning taklifi bilan Samarqandga kelib Ark – qal'adagi dorush-shifoda o'z faoliyatini davom ettirganligi haqida ma'lumotlar berilgan. "Sohibqironning o'zi ham fan bilan shug'ullangan, tarixni sevgan, tarix haqida kitoblar yozgan. Uning "Manzumoi Turk", "Tuzuklari" shular jumlasidandir".²⁷

Ushbu ma'lumotlar Amir Temurning nafaqat diniy ilmlar, balki dunyoviy ilmlarni rivojtoptirishda ham xizmatlari katta bo'lganligini ko'rsatadi. Temuriylar davrida ilm-ma'rifat taraqqiyotini Ulug'bek davri bilan bog'lab tushuntirishga o'rganib qolganimiz xato ekanligini ko'rsatadi.

Sh.A.Axadov, T.S.Egamovlarning "Amir Temur va temuriylar davrining intellectual salohiyati" asari yana ajoyib bir yangilikka e'tiborimizni qaratdi. Sohibqiron Amir Temur haqida "Temur tuzuklari" nomli asardan ko'plab qimmatli ma'lumotlar olamiz.

Bugungi kunda, yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, har tomonlama rivojlangan, bilimdon, xalqiga, shuningdek, Vatanga xizmat qiladigan, o'z burchiga sadoqatli, yuksak intellektual salohiyatga, zamonaviy fikrlash hamda dunyoqarashga ega, davlatimiz manfaatlarini va suverenitetini fidokorona himoya qilishga tayyor bo'lgan har tomonlama kamol topgan, jismonan sog'lom va ma'naviy yetuk yosh avlodni tarbiyalash tizimini yaratishga qaratilgan davlat siyosatini olib borilmoqda.

Ushbu siyosatni faol va izchil amalga oshirishni ta'minlash, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimiga yetuk kadrlarni tarbiyalash maqsadida "Temurbeklar maktablari" harbiy-akademik litseylari tashkil qilingan. Ushbu "Temurbeklar maktablari" harbiy-akademik litseylari o'quvchilarini ajdodlarimizga munosib avlod qilib tarbiyalashda Sohibqiron Amir Temur haqida yozilgan ko'plab ilmiy va badiiy asarlar mavjud. Lekin, biz uchun eng muhim manbaa Sohibqiron tomonidan yaratilgan "Temur tuzuklari" nomli hisoblanadi.

Amir Temur nomidagi O'zbekiston Respublikasi DXX Akademiyasi tomonidan aynan "Temurbeklar maktablari" harbiy-akademik litseylari o'quvchilari uchun yaratilgan "Temur tuzuklari" o'quv qo'llanmasining yaratilishi ham "Temur tuzuklari"ni o'quvchilarga o'rgatishimizda muhim metodik manbaa bo'lib xizmat qiladi. Chunki, bu qo'llanma "Temur tuzuklari"ni bugungi kun voqeliklari va davlatimiz tomonidan yoshlarga oid yuritilayotgan siyosatining mohiyatini bir-biriga bog'lab tushuntirishga yordam beradi.

Yuqorida aytganimiz, "Amir Temur va temuriylar davrining intellectual salohiyati" asarida Amir Temur qalamiga mansub bo'lgan yana bir asar "Manzumoi Turk" asari mavjudligi haqida aytilgan. Agar ana shu asar nashr qilinib, kitobxonlar qo'lga yetib borsa, ko'plab qiziqarli va muhim ma'lumotlarni aynan Sohibqiron qalamiga mansub bo'lgan asardan olish imkoniga ega bo'lamiz, deb o'ylayman. Biz mutaxassislar uchun Amir Temur davrini o'rganishda mavjud bo'lgan ko'plab munozarali mavzularga oydinlik kiritishga imkoniyat yaratadi.

Ushbu ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, *Sohibqiron Amir Temur* nafaqat madaniyat, ilm-fan, me'morchilik, tasviriy san'at, musiqa va she'riyat yuksak cho'qqiga ko'tarish uchun shart-sharoit yaratgan hukmdor, balki o'zi ham zarur o'rinlarda qalam tebratgan muarrix, haqli ravishda *temuriylar davri Renessansining asoschisidir*.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Temur tuzuklari – Toshkent "O'zbekiston" nashriyoti-2019-yil
2. "Xalq so'zi" gazetasi-2020-yil 31-avgust O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev-O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 29 yilligiga bag'ishlangan nutqi.
3. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi (2000-2005).-ziyocom.uz
4. "Ijodiy parvoz" gazetasi. - 4 (60)-son 2018-yil, aprel

²⁷O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 25 yilligi munosabati bilan Vatan himoyachilariga bayram tabrigidan

5. 7-sinf "O'zbekiston tarixi" A.Muhammadjonov. "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent– 2017
6. "Amir Temur tarixi" Ibn Arabshoh-"Fan" nashriyoti. 2019-yil
7. Sh.A.Axadov. T.S.Egamov-"Amir Temur va temuriylar davrining intellektual salohiyati"-ziyonet.uz

XORIJY MAMLAKATLAR HARBIY-AKADEMIK LITSEYLARI VA "TEMURBEKLAR MAKTABI" HARBIY-AKADEMIK LITSEYLARIDA KADRLAR TAYYORLASHDAGI YUTUQLARI

Qosimov Jo'rabek Sodiqovich

O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi Shahrisabz "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi direktorining birinchi o'rinbosari, podpolkovnik

Dunyo tajribasidan ma'lumki, har qanday kasb egasi bo'lishidan qat'iy nazar unda vatanparvarlik va tashabbuskorlik tuyg'ulari bo'lmasa, u insonning jamiyat va davlatga nafi tegmaydi. Davlatning rivojlanishida kadrlar masalasi asosiy o'rin egallashi inobatga olinsa, inson resursi masalasiga alohida e'tibor qaratish lozimligi hammaga ma'lum. Kadrlar tayyorlashning muhim davri bu o'smirlik davri ekanligini inobat olsak, yoshlarni harbiy kasbga yo'naltirish harbiy vatanparvar kadrlar tayyorlashning muhim tayanchi bo'lib xizmat qiladi. Dunyo mamlakatlarida o'smirlarni harbiy sohaga qizirtirishda va Qurolli Kuchlar tuzilmalari uchun sara kadrlarni tayyorlashda boshlang'ich harbiy ta'lim - tarbiya beruvchi harbiy litseylarning o'rni beqiyos. Shu maqsadda, bugungi kunda rivojlangan davlatlarning ko'pida bu kabi harbiy litseylar qariyb bir asrdan buyon faoliyat olib bormoqda.

Buyuk Britaniya skautlar maktabi 1907-yil Angliyada Robert Baden-Pauell boshchiligida tashkil etilgan bo'lib, maktabning asosiy vazifasi 6 yoshdan 18yoshgacha bo'lgan bolalarni kompleks rivojlantirishga qaratilgan dastur asosida ta'lim berishdan iboratdir. Robert Baden-Pauell Skautlar maktabidagi o'g'il bolalar uchun kitob ham yozgan. Skaut so'zining asl ma'nosi – "razvedchik".

Amerika skautlar maktabi 1910-yil 8-fevralda Buyuk Britaniya skautlar maktabi andozasi asosida tashkil etilgan. Dastlab maktabga o'g'il bolalar qabul qilingan, 1950-yillardan boshlab qiz bolalar ham qabul qilina boshlangan. Skautlar maktabining asosiy vazifasi bolalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, tashkilotchi, o'z kuchiga ishonadigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan yigit va qizlarni tayyorlashdan iboratdir. Skautlarning shiori - "Har doim tayyor bo'l", "Vatan uchun joningni ham ayama". Skautlar mashg'ulotlari, asosan, tabiat qo'ynida va skautlar lagerlarida o'tkaziladi. Skautlar maktabi Amerikadagi bolalar va yoshlarning eng katta tashkilotidir. Tashkilotda xizmatchilar tekinga ishlaydilar. O'qish vaqti ham doimiy bo'lmagan alohida qisqa muddatli o'quv kurslaridan iborat. Bugungi kunga kelib 110 million amerikalik skautlar maktabida tahsil olgan. Bugungi kunda dunyoning ko'pgina davlatlarida skautlar maktabi tashkil etilgan va bu nodavlat tashkilot hisoblanadi.

Rossiya Federatsiyasi Mudofaa vazirligi tasarrufidagi Yekaterinburg Suvorovlar harbiy litseyi 2011-yilda tashkil etilgan. Harbiy litseyga tanlov asosida aqlan va jismonan sog'lom bo'lgan Rossiya Federatsiyasi fuqarolari 5-sinfdan qabul qilinadilar. O'qish muddati 7 yil. Ta'lim rus tilida olib boriladi. Mazkur harbiy litseyini tamomlagan bitiruvchilar o'z xohishiga ko'ra Rossiya Federatsiyasi Mudofaa vazirligi va boshqa oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishlari mumkin.

Belarus Respublikasi FVV Fuqaro muhofazasi universiteti maxsus litseyi 2004-yil 25-mayda FVV Gomel muhandislik instituti huzurida tashkil etilgan. Belarus Respublikasi FVVning 2016-yil 1-sentabrdagi buyrug'iga asosan maxsus litsey Belarus Respublikasi FVV Fuqaro muhofazasi universiteti huzurida qaytadan tashkil etilgan.

Mazkur maxsus litseyga tanlov asosida tibbiy ko'rik xulosasiga ko'ra sog'lom bo'lgan Belarus Respublikasi fuqarolari 7-sinfdan qabul qilinadilar. O'qish muddati 5 yil. Ta'lim rus tilida olib boriladi. Mazkur maxsus litseyini bitirgano'quvchilar o'z xohishiga ko'ra Belarus Respublikasi FVV va boshqa oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishlari mumkin.

Yuksak intellektual salohiyatga, zamonaviy fikrlash hamd dunyoqarashga ega, davlatimiz manfaatlarini va suverenitetini fidokorona himoya qilishga tayyor bo'lgan, har tomonlama kamol topgan, jismonan sog'lom va ma'naviy yetuk yosh avlodni tarbiyalash tizimini yaratishga qaratilgan davlat siyosatini faol va izchil amalga oshirishni ta'minlash maqsadida, Prezidentimiz tashabbuslari bilan "Yurtimizda yoshlarga harbiy ta'lim-tarbiya beradigan kursantlar maktablariga "Temurbeklar maktabi" deb nom berish"[1] taklifining ilgari surilgan amalmaktabimizda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimi uchun har tomonlama rivojlangan, bilimdon, xalqiga, shuningdek, Vatanga xizmat qilish ishiga sodiq yoshlarni tarbiyalash bo'yicha olib borilayotgan keng miqyosli tadbirlardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa, Ichki ishlar, Favqulodda vaziyatlar vazirliklari, Davlat xavfsizlik xizmati, Milliy gvardiyasi tarkibida prinsipial yangi "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseylari faoliyatining yo'lga qo'yilganligi ham shu maqsadda amalga oshirilayotgan tadbirlarning asosi bo'lib xizmat qiladi. Shu o'rinda haqli savol tug'ilishi tabiiy, albatta. "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseylarining asosiy vazifalari nimalardan iborat?

Birinchidan, o'quvchilarda xalqimizning ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlariga, uning madaniyati va urf-odatlariga chuqur hurmatni, ularda halollik, vijdoniylik, vatanparvarlik, sadoqat, fidokorlik singari shaxs sifatlarini, shuningdek, milliy g'urur tuyg'ularini shakllantirish;

ikkinchidan, xalqimizning tarixi va boy madaniyati, buyuk ajdodlarimizning, eng avvalo, Amir Temurning bebaho merosi, Vatan ozodligi va farovonligi yo'lida o'zini qurbon qilgan zamondosh vatandoshlarimizning qahramonligi asosida, O'zbekiston xalqiga sodiq, qat'iy hayotiy qarashlar va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan o'quvchilarni tarbiyalash;

uchinchidan, o'quvchilarda keng dunyoqarash, intellektual salohiyat, ijodiy va tahliliy fikrlashni rivojlantirish, tabiiy va aniq fanlar, xorijiy tillar va zamonaviy axborot texnologiyalari bo'yicha mustahkam bilimlarni shakllantirish, shuningdek, ularga harbiy ishdagi boshlang'ich bilimlarni singdirish;

to'rtinchidan, notiqlik va yetakchilik xislatlariga ega, jismonan rivojlangan, chidamli, mard va jasur Vatan himoyachilarini, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar rezervini shakllantirish maqsadida respublikaning oliy, oliy harbiy va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga o'qishga kirishi uchun munosib nomzodlarni tayyorlash kabi ulug' maqsadlar ko'zlangan. [2]

"Temurbeklar maktabi"ga umumta'lim va ixtisoslashtirilgan maktab-internat maktablarining 9-sinfini tamomlaganlik to'g'risidagishahodatnomaga ega, sog'lig'ining holatiga ko'ra o'qishga yaroqli deb topilgan hamda haqqoniy va shaffoflik tamoyillariga asoslangan saralash tanlovidan muvaffaqiyatli o'tgan, erkak jinsli O'zbekiston Respublikasining fuqarolari o'qishga qabul qilinadi.

Saralash tanlovi dastlabki tanlash, harbiy-kasbiy tanlov va test sinovlaridan iborat. Saralash tanlovini o'tkazish muddati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi bilan kelishilgan holda vazirlik va idoralarning qo'shma qarori bilan belgilanadi.

Harbiy-kasbiy tanlov tadbirlarini o'tkazish uchun harbiy okruglarda vazirlik va idoralar hamda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining vakillaridan iborat tarkibda tegishli harbiy okrug qo'mondoni raisligida maxsus idoralararo komissiya tuziladi.

Dastlabki tanlovni o'tkazishdan asosiy maqsad nomzodlarning keyinchalik oliy harbiy va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga o'qishga kirish, davlat xizmatchisi bo'lish istagida bo'lgan shaxslarga sog'ligi, shaxsiy-psixologik sifatleri, jismoniy tayyorgarligi bo'yicha qo'yiladigan talablarga muvofiqligini, shuningdek, yuqori intellektual va ma'naviy-axloqiy salohiyatga ega nomzodlarni aniqlash hisoblanadi.

Nomzodlar uchun dastlabki tanlov “Temurbeklar maktabi”ga o‘qishga kirish istagini bildirgan nomzodlarning arizalari asosida yashash joyi bo‘yicha mudofaa ishlari bo‘yicha bo‘limlarda o‘tkaziladi.

Nomzodlarning birinchi tibbiy tekshiruvi mudofaa ishlari bo‘yicha bo‘limlar huzuridagi tibbiy komissiyalar tomonidan o‘tkaziladi. Bunda nomzodlarga qo‘yilgan antropometrik ma‘lumotlar tasarrufida tegishli “Temurbeklar maktabi” bo‘lgan vazirlik va idoralar tomonidan mustaqil belgilanadi.

Tibbiy tekshiruv natijalariga asoslangan sog‘ligining holatiga ko‘ra nomzodning o‘qishga yaroqliligi to‘g‘risida xulosa chiqariladi.

Harbiy-kasbiy tanlovning bosh maqsadi, o‘zining psixofiziologik xususiyatlari va sog‘ligining holati bo‘yicha zamonaviy talablarga javob beradigan, yetakchilik sifatlariga, ichki ishonchga, mustahkam ma‘naviy-axloqiy va intellektual salohiyatga ega, kelgusida munosib O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy xizmatchi va xodimlari hamda davlat xizmatchilari bo‘la oladigan nomzodlarni aniqlashdir.

Nomzodlarning savodxonlik darajasini (orfografiya va punktuatsiya) baholash diktant yozdirish yo‘li bilan aniqlanadi.

Nomzodlarning psixofiziologik xususiyatlarini o‘rganish tegishli mutaxassislarni jalb qilgan holda psixologik testlar o‘tkazish orqali harbiy okruglar tomonidan tashkillashtiriladi va o‘tkaziladi. Psixofiziologik xususiyatlarni o‘rganish natijalari yakka tartibdagi yakuniy suhbat davomida qaror qabul qilishda hisobga olinadi.

Nomzodlarning jismoniy tayyorgarlik darajasi mudofaa ishlari boshqarmasi tomonidan aniqlanadi.

Yakka tartibdagi yakuniy suhbat idoralararo maxsus komissiya tomonidan nomzodning yetakchilik sifatleri, mantiqiy fikrlash darajasi, savodxonligi, aqliy qobiliyatlari hamda boshqa harbiy xizmatchi va davlat xizmati xodimi uchun muhim kasbiy sifatlarini aniqlash maqsadida psixofiziologik xususiyatlarini o‘rganish va diktant natijalari asosida Mudofaa ishlari boshqarmasida o‘tkaziladi.

Yakka tartibdagi yakuniy suhbat natijalariga ko‘ra nomzodni O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi tomonidan o‘tkaziladigan test sinovlarini topshirishga qo‘yish to‘g‘risida yakuniy qaror qabul qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi ta‘lim muassasalariga qabul qilish bo‘yicha Davlat komissiyasining qaroriga muvofiq dastlabki va harbiy-kasbiy tanlovdan muvaffaqiyatli o‘tgan quyidagi nomzodlar “Temurbeklar maktabi”ga test sinovlarisiz tanlovdan tashqari o‘qishga qabul qilinadi:

xalqaro va respublika fan olimpiadalarining g‘oliblari — belgilangan qabul kvotasi doirasida;

o‘z xizmat vazifalarini bajarish chog‘ida halok bo‘lgan hamda jarohatlanish (shikastlanish) natijasida nogiron bo‘lib qolgan harbiy xizmatchilar, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari va Favqulodda vaziyatlar vazirligi qutqaruv bo‘linmalari xizmatchilarining farzandlari - kvotadan tashqari;

yetim, ota-ona qarovisiz qolgan, ijtimoiy nosog‘lom oilalarda yashayotgan, davlat va jamiyat ko‘magiga muhtoj bo‘lgan, joriy yilda umumta‘lim maktablarining 9-sinfini tamomlagan Voyaga yetmagan yoshlar bilan ishlash bo‘yicha hududiy idoralararo komissiya tavsiyasi hamda tegishli vazirlik va idoralar rahbarlarining qarorlari asosida—kvotadan tashqari, belgilangan kvotaning 5 foizidan ko‘p bo‘lmagan miqdorda.

Jismoniy tarbiya va sport vazirligi rahbarligida o‘tkazilayotgan respublika va xalqaro sport musobaqalarining g‘oliblariga O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi tomonidan “Temurbeklar maktabi”ga kirish uchun o‘tkazilayotgan test sinovlarida ular to‘plagan ballarning 20 foizi miqdoridagi qo‘shimcha ballar ko‘rinishida imtiyoz beriladi.

“Temurbeklar maktabi”ning tashkiliy-shtat tuzilishiga muvofiq o‘quv kurslari bo‘yicha akademik guruhlar vzvodlarga birlashadi. Algebra, geometriya, fizika, xorijiy tillar,

informatika, rus tili, ona tili va adabiyot fanlari bo'yicha mashg'ulotlarni o'tkazish vaqtida o'quvchilar guruhi ikkita kichik guruhlariga bo'lib dars mashg'ulotlari tashkil etiladi.

Shahrisabz "Temurbeklar maktabi" harbiy akademik litseyi o'quvchilarni zamonaviy bilim va ko'nikmalarini egallashlari uchun eng zamonaviy avtomobil va maxsus texnikalar, uskuna va agregatlar hamda shaxsiy himoya vositalari bilan ta'minlandi. Shuningdek, ma'muriy binoda jami 14 ta o'quv xonasi, 2 ta kompyuter sinfi, 2 ta chet tili (lingafon) xonasi, Axborot-resurs markazi, tematika va ma'naviyat-ma'rifat xonalari o'quvchilar xizmatida. Har bir o'quv xonasining zamonaviy kompyuter texnikasi va interfaol doska va har bir fan xonasi o'ziga xos zamonaviy stendlar bilan jihozlanganligi o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi. Fizika, kimyo, biologiya laboratoriyalari o'quv dasturda belgilangan barcha laboratoriya ishlarini bajarish uchun zarur bo'lgan jihozlar bilan butlanganligi o'quvchilarning laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishga ishtiyoqini oshiradi.

Harbiy-akademik litseyini "Kundalik.uz" veb-saytiga ulash maqsadida o'qituvchilar kompyuter to'plami bilan, har bir o'quvchi esa planshetlar bilan ta'minlangan. Pedagoglar tarkibini va o'quvchilarni ta'lim fanlari bo'yicha o'quv materiallari bilan ta'minlash va mustaqil ishlarini tashkil etish uchun yagona elektron axborot-resurs bazasini yaratish ustida ish olib borilmoqda.

O'quv, ishlab chiqarish ustaxonalarini zamonaviy dastgohlar, asbob-anjomlar va uskunalar, badiiy, ilmiy-ommabop va o'quv-uslubiy adabiyotlar bilan ta'minlash hamda chet tillari o'quv xonalarini (lingofon, monitor, chet davlatini aks ettiruvchi stendlar va h.k.), "Virtual reallik xonasi"ni tashkil etish, dasturiy ta'minot va zaruriy jihozlar bilan ta'minlash yakuniga yetkazilmoqda.

Shahrisabz "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi bitiruvchilariga O'zbekiston Respublikasi Oliy harbiy va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga o'qishga kirishda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi tomonidan o'tkaziladigan test sinovlarida o'zlari to'plagan ballarning **30 foizi** miqdoridagi, respublikaning boshqa davlat oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishda esa o'zlari to'plagan ballarning **15 foizi** miqdoridagi qo'shimcha ballar ko'rinishida imtiyoz beriladi. Shuningdek, "Temurbeklar maktabi"ni imtiyozli diplom bilan tugatgan bitiruvchilarga, tarkibida "Temurbeklar maktabi" bo'lgan vazirlik va idoralarning tegishliligi bo'yicha oliy harbiy yoki ixtisoslashtirilgan bilim yurtlariga test sinovlarsiz, harbiy-kasbiy saralash tadbirlarini muvaffaqiyatli o'tish natijalari bo'yicha kirish huquqi beriladi.

Bitiruvchilar o'zlarining xohishlariga ko'ra harbiy va fuqarolar oliy ta'lim muassasalariga o'qishga hujjatlarni topshirlari mumkinligi ham nafaqat harbiy kadrlar zaxirasini yaratish uchun, balki mamlakatimizni rivojlantirish uchun zarur, tashabbuskor, vatanparvar, sadoqatli bo'lgan kadrlarni tayyorlashimiz uchun muhimdir.

Xulosa o'rnida, "Temurbeklar maktabi" kelajakda Ona Vatanimizni asrash va uning shuhratini dunyoga tarannum etish, unga bo'lgan sadoqat, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishda o'z fuqarolik burchi va konstitutsion majburiyatlarini bajarishga tayyorlik singari eng muhim tushunchalar va vatanparvarlik tuyg'usini yoshlarning qalbi va ongida shakllantiruvchi asosiy maskan bo'lib xizmat qiladi.

Shahrisabz "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi Qurolli Kuchlarimiz uchun ma'naviy-axloqiy yetuk, intellektual va ijodiy salohiyati rivojlangan, mamlakatimiz suvereniteti va mustaqilligini ta'minlash uchun mas'uliyat bilan yondashadigan, O'zbekiston Respublikasiga sodiq, fidoyi, harbiy vatanparvar bo'lajak ofitserlar va generallarni tayyorlash maskani bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-tom Toshkent, "O'zbekiston" 2019- yil 534-bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyundagi "O'smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4375-sonli qarori.

YOSHLAR – YANGI O'ZBEKISON POYDEVORI

Turdiyev Bexruz Sobirovich

Buxoro davlat universiteti falsafa fanlari doktori (PhD)

behruz0302@gmail.com

Kamildjanov Muxammadjon Ne'matdjonovich

Buxoro davlat universiteti talabasi mukhammadjon.98@mail.ru

ANNOTATSIYA. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining hayotga tadbiriq etilishi va uning huquqiy kafolatlari masalasi ilmiy tahliliga bag'ishlangan.

KALIT SO'ZLAR: faollik, yuksalish, strategiya, vatanparvarlik, pozitsiya, demokratiya, fuqarolik.

Mamlakatimizda yoshlarga g'amxo'rlik ko'rsatish, ularni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, siyosiy faolligini oshirish, kasbiy, jismoniy, ma'naviy hamda intellektual salohiyatini yuksaltirish, yoshlarni zamonaviy kasb-hunarga o'rgatish, ularni sportga keng jalb etish, sog'lom oilani shakllantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Mazkur siyosat yurtimizda yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni puxta egallagan yoshlarni tarbiyalash, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat hissini yuksaltirish, qalbi va ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish va takomillashtirishga xizmat qilib kelmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev haqli ravishda: "...Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida so'zlagan nutqimda men boshqa ko'pgina muhim masalalar qatorida Yoshlar huquqlari bo'yicha xalqaro konvensiyani qabul qilishga oid O'zbekiston tashabbusiga yana bir bor jahon hamjamiyatining e'tiborini qaratdim. Yoshlar huquqi deganda, biz, birinchi navbatda, ularning tinch va sog'lom yashash hamda ta'lim olishga bo'lgan to'laqonli huquqini tushunamiz. Shu bois, unib-o'sib kelayotgan yosh avlodimizning barkamol bo'lib voyaga yetishi, sifatli va mukammal ta'lim olishini ta'minlash biz uchun hamisha ustuvor vazifa hisoblanadi"[1], - deya ta'kidlaydilar.

Darhaqiqat, yoshlar bunyodkorlik salohiyatiga ega bebaho resurs, mamlakatimiz kelajagining asosiy negizini tashkil etuvchi ulkan bunyodkor kuchdir. Mazkur salmoqli qatlam yurt taqdiri va kelajagini hal qiluvchi katta qudratga aylanishi uchun dastavval ularni ijtimoiy, ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, o'z huquq hamda majburiyatlarini to'laqonli ro'yobga chiqarishi, jamiyatda munosib o'rnini topishlari uchun bugun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2016 yil 14 sentyabrda imzolangan "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2018 yili 16 apreldagi "Diniy-ma'rifiy soha faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5416-sonli farmonlari, 2017 yil 28 iyuldagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi PQ-3160-sonli qarorlari va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar ushbu soha bo'yicha islohotlar olib borilishida asos bo'lib xizmat qilmoqda.

2016-yil 14-sentyabrda qabul qilingan "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonuni yoshlarni qo'llab-quvvatlashning huquqiy kafolatlarini belgilab berdi. O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining bosh prinsiplari davrga hamohang tarzda takomillashib, o'z mazmunini muntazam boyitib hamda ichki sur'atini namoyon etib bormoqda. Bu yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishdagi milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari borishni, uning bugungi kundagi siyosiy mazmuni hamda tarixiy o'sish sur'atini namoyon etadi.

Shuningdek, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 5-iyuldagi "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi farmonlariga[2] muvofiq, yoshlarga oid davlat siyosatini izchil va samarali amalga oshirish, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini tubdan isloh etish maqsadida O'zbekiston "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati negizida O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil etildi.

O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil topgan kun **30-iyun sanasi mamlakatimizda "Yoshlar kuni"** sifatida nishonlanmoqda. O'zbekiston yoshlar ittifoqiga "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" doirasidagi islohotlarda yoshlar faolligini oshirish bilan bog'liq bir qator yangi va muhim vazifalar qo'yildi. O'zbekiston Yoshlar Ittifoqi respublikamizda yoshlarga oid davlat siyosatining amalga oshirilishida davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan samarali hamkorlikni ta'minlovchi, "Yoshlar-kelajak bunyodkori" shiori ostida professional faoliyatni amalga oshiruvchi tuzilmaga aylandi.

Yurtimizda ta'lim, fan, madaniyat, san'at sohalarida barchaga namuna bo'la oladigan qizlarni taqdirlash uchun "Zulfiya" nomidagi Davlat mukofoti mavjud bo'lgan bo'lsa, endilikda prezident qarori bilan turli soha va tarmoqlarda yuksak natija va yutuqlarga erishayotgan yigitlarni taqdirlash maqsadida "Mard o'g'lon" davlat mukofoti, shuningdek, yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish, o'qish, mehnat va jamoat ishlarida har tomonlama faol ishtirok etayotgan yoshlarni taqdirlash maqsadida "Kelajak bunyodkori" medali ta'sis etildi.

Shuning uchun bu masala har doim davlatlarning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan barcha strategiyalarda aks ettirilgan. O'zbekiston Respublikasining 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasi ham bu borada istisno bo'lmadi. Unda alohida bo'lim davlatning yoshlar siyosatini takomillashtirishga bag'ishlangan. U O'zbekistonning 10 million fuqarosi yoki mamlakat aholisining 31 foizini tashkil etuvchi yoshlarga nisbatan davlat siyosatining samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qator ustuvor vazifalarni qamrab oladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim, sog'liqni saqlash, sport, madaniyat, ijtimoiy himoya va boshqa sohalardagi amalga oshirilgan islohotlar jarayoni tahlili siyosiy tadqiqotlarning dolzarb mavzulariga aylandi. Yoshlarga oid davlat siyosati, yoshlarning jamiyatdagi o'rni va vazifalari masalasining ilmiy jihatdan o'rganilishi, yoshlar qatlami bilan bog'liq, ijtimoiy tendensiyalarning siyosatshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinishi yoshlar mavqeiga nisbatan iqtisodiy, sotsiologik, siyosiy-mafkuraviy, madaniy-ma'rifiy, psixologik va tarbiyaviy omillar ta'siri mazmunini bilish vazifasini kun tartibiga qo'ydi.

Yurtimizda yoshlarga oid davlat siyosatini amaliy ijrosini ta'minlash borasida quyidagi ishlar olib borilishi dolzarb ahamiyatga ega:

Birinchiidan, yoshlar mamlakat itimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga faol kirishish uchun yosh avlodni huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralari ishlab chiqish, dunyoqarash tarbiyasini takomillashtirish va yoshlar siyosiy madaniyatini shakllantirish chora-tadbirlarini kuchaytirish;

Ikkinchiidan, yoshlarda O'zbekistonda istiqomat qiluvchi xalqlar orasida vujudga kelgan o'zaro hurmat, yaqin qo'shnichilik, millatlararo totuvlik kabi milliy xavfsizlik, ijtimoiy barqarorlik, davlat taraqqiyoti va gullab yashnashining muhim omili bo'lgan, o'z qimmatini yo'qotmaydigan qadriyatlarni tushunishlikni tarbiyalash;

Uchinchiidan, yoshlar o'zlarining demokratik birlashishlari uchun, o'sib kelayotgan yosh avlodda faol fuqarolik, vatanparvarlik pozitsiyasi, ijtimoiy hayotda ongli va mas'uliyatli ishtirok etish ehtiyojini shakllantirishga ko'maklashuvchi yoshlar va bolalar tashkilotlari va harakatlarini rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash;

To'rtinchiidan, voyaga yetmaganlar va yoshlar orasida qonun buzarlilarni oldini olish tizimini takomillashtirish, davlat, huquqni muhofaza qilish organlari va jamoat tashkilotlarining huquqiy tarbiya, yoshlar orasida jinoyatlarni va aksilijtimoiy ko'rinishlar oldini olish bo'yicha faoliyatlarini muvofiqlashtirish;

Beshinchiidan, jamoat ishlarida ongli va mas'uliyatli ishtirok etishga tayyorlashning muhim omili sifatida yoshlarni demokratik o'zini-o'zi tashkil etish, bolalar va o'smirlar hamda yoshlar demokratik harakatini rivojlantirish uchun yaxshi sharoit yaratish.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev “Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala-bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim-yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”, deya ta’kidlaganlari ham bejiz emas [3].

Bu vazifalar maktab, oila, mahalla, butun jamoatchilikka katta mas’uliyat yuklaydi, albatta. Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya sohasining barcha bo‘g‘inlari - maktabgacha ta’lim, maktab, o‘rta maxsus va oliy ta’lim tizimini takomillashtirish, yangi muassasalar bunyod etish va mavjudlarini qayta ta’mirlash bo‘yicha olib borilayotgan ishlar kelajakda yoshlar kamolotida o‘z samarasini berishi shubhasiz.

Bu boradagi ishlarni esa yoshlar tashkilotlarisiz tasavvur qilish qiyin. Nimaga deganda, ijtimoiy ongni rivojlantirish va takomillashtirish jarayonlarida faol ishtirok etish majburiyatini anglash fuqarolik mas’uliyatining negizi hisoblanadi. Yoshlar tashkilotlarining muhim jihatlaridan biri bu, avvalambor, shaxs kamoloti va shaxsning jamiyatdagi rolini ta’minlab beruvchi kompleks omillar majmuini vujudga keltiradi. Hozirgi kunda mamlakatimizda yoshlarni qo‘llab quvvatlash va ularni jamiyat hayotining barcha sohalarida faol ishtirokini ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Yoshlar Ittifoqi, “El-yurt umidi” jamg‘armasi, Respublika yosh olimlar assotsiatsiyasi, Yosh ijodkorlar uyushmasi, O‘zbekiston yosh tadbirkor asotsiatsiyasi, Yoshlar turizmi agentligi, O‘zbekistonda “Yoshlar nashriyoti uyi”, Yosh kino ijodkorlar uyushmasi, O‘zbekiston yosh fermerlari assotsiatsiyasi, “Yangi avlod forumi bolalar ijodiyoti markazi”, “Biznes inkubator” mas’uliyati cheklangan jamiyati, “Imkoniyati cheklangan bolalar va yoshlar” markazi singari markazlar ham faoliyat ko‘rsatmoqda.

Shunday qilib, yurtimizda yoshlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish va ro‘yobga chiqarishni ta’minlaydigan yoshlar tashkilotlari faoliyatini amalga oshirish uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan va ular jamiyat hayotida yoshlarning o‘rni va faolligini oshirishga xizmat qilishi shubhasiz.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. //“Xalq so‘zi”, 2020 yil 1 oktyabr, № 207 (7709)
2. “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, №PF-5194, 2017 yil, 28 sentyabr. //http://lex.uz
3. Shavkat Mirziyoyev:Yoshlar tarbiyasi – eng muhim masalalardan, 2010 yil, 17 iyun. //http://uza.uz/uz/

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ИНФРАСТРУКТУРЫ И ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ.

Досумходжаев Фарух Абдиракович

*Кафедры военно-служебной подготовки Специализированного филиала
Ташкентского Государственного Юридического Университета*

В Узбекистане осуществляется меры по совершенствованию инфраструктуры и повышению качества образования.

Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев 29 апреля 2019 года подписал указ «Об утверждении Концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года».

В концепции обозначены существующие проблемы в сфере народного образования и пути их решения.

В частности, в концепции определены 9 направлений реформ и 48 целевых показателей.

Основными направлениями Концепции определены:

- вхождение Республики Узбекистан к 2030 году в состав 30 передовых стран мира по рейтингу оценки образовательных достижений учащихся PISA (The Programme for International Student Assessment);
- качественное обновление содержания системы непрерывного образования, а также подготовки, переподготовки и повышения квалификации профессиональных кадров;
- совершенствование методики преподавания, поэтапное внедрение принципов индивидуализации учебно-воспитательного процесса;
- внедрение современных информационно-коммуникационных технологий и инновационных проектов в сфере народного образования;
- укрепление материально-технической базы учреждений системы народного образования и повышение эффективности бюджетного финансирования;
- внедрение современных методов и направлений внешкольного образования в воспитании молодежи и обеспечении ее занятости;
- расширение конкурентной среды в системе народного образования за счёт развития государственно-частного партнерства;
- применение на практике комплекса мер, включающих в себя пять инициатив, направленных на создание дополнительных условий для воспитания молодежи;
- поэтапное повышение базовых тарифных ставок работников общеобразовательных учреждений;

Исходя из вышеизложенного учителя играют основную роль в эффективной организации воспитания и обучения. Повышение статуса учителей в обществе является одним из важных направлений реформ, осуществляемые под руководством Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева.

В этом направлении специалистами Министерства народного образования разработан проект постановления Президента республики Узбекистан, где предлагается полностью пересмотреть систему непрерывного профессионального развития сотрудников системы народного образования. В частности, предлагается создать Институты педагогических навыков на базе региональных центров переподготовки и повышения квалификации работников народного образования.

Проектом постановления предлагается внедрение дистанционных и смешанных форм образования для повышения квалификации учителей, а также кредитно-модульной системы повышения квалификации учителей, что позволит работникам народного образования самостоятельно поддерживать профессиональное развитие и учитывать их профессиональные потребности.

Также предлагается внедрить обучение на рабочем месте для непрерывного профессионального развития учителей.

На базе международного опыта для объективного определения качества образования создаются критерии оценки знаний учеников.

В 2020 году при сотрудничестве с Агентством США по международному развитию (USAID) будут проведены исследования по оценке навыков чтения (EGRA) и математики (EGMA) среди учащихся начальных классов (2 и 4 классов). Сейчас ведутся подготовительные работы для проведения исследований.

Реализация целевых показателей позволит улучшить содержание образования и повысить качество кадрового состава. Будет повышен статус учителей в обществе. Будет реализован комплекс мер, включающих в себя пять инициатив, направленных на создание дополнительных условий для воспитания молодежи. Ученики будут привлечены в учреждения культуры, искусства и спорта. Дети будут обучены использованию современных компьютерных технологий и интернета.

Эффективное осуществление Концепции развития системы народного образования до 2030 года даст толчок к повышению качества образования в Узбекистане.

TALABALARNI HARBIY VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Safoyev Xusen Aminovich

Buxoro davlat universiteti Harbiy ta'lim fakulteti

Uslubiy tayyorgarlik sikli katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talaba-yoshlarda harbiy vatanparvarlik hissini rivojlantirish, Vatanga bo‘lgan muhabbat va uning ertangi kuniga ishonchini ortirish borasida, ajdodlarning uzoq asrlar davomida shakllangan axloqiy, ma’naviy-ma’rifiy tamoyillar asosida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash muammolari ochib berilgan. Shuningdek, maqolada talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash sohasida amalga oshirilishi kerak bo‘lgan ustuvor vazifalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: talabalar, o‘quvchilar, harbiy vatanparvarlik, Vatanparvarlik tuyg‘usi, harbiy ta’lim, ijtimoiy-siyosiy, Vatan ravnaqi, axloqiy, umumharbiy tayyorgarlik.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: “Barchamizga yaxshi ma’lumki, vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma’naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham fuqarolarimizda bizga mutlaqo yot bo‘lgan zararli ta’sirlarga qarshi mustahkam immunitetni shakllantirish va Vatanimiz taqdiri uchun mas’uliyat tuyg‘usini mustahkamlash bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni ko‘rishimiz shart²⁸, -deb ta’kidlagan edi.

Shuni alohida ta’kidlash mumkinki, bugungi kunda talaba-yoshlarda harbiy vatanparvarlik hissini rivojlantirish, Vatanga bo‘lgan muhabbat va uning ertangi kuniga ishonch ruhida tarbiyalash – davlat ahamiyatiga molik vazifa bo‘lib, uni ro‘yobga chiqarish nafaqat oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilarining balki, barcha jamiyat a’zolarining fuqarolik burchi hisoblanadi.

Bugungi kunda harbiy vatanparvarlik, ma’naviyat, milliy mafkura, uning bosh va asosiy g‘oyalarini talaba-yoshlarning ongi va qalbiga singdirish, targ‘ib etish dolzarb muammo bo‘lib, bular quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- Vatan ravnaqi va mustaqilligi hamma narsadan ustun turishini anglab yetish;
- Yoshlarni milliy va umumbashariy qadriyatlarga sadoqat ruhida yuksak ma’naviyatli, ma’rifatli etib tarbiyalash;

- ma’naviy, ma’rifiy, mafkuraviy targ‘ibot yo‘nalishidagi faoliyatni yanada kengaytirish;

- yoshlar ongida mustaqillik tafakkurini shakllantirish, fuqarolik munosabatini tarkib toptirish.

- Oliy ta’lim muassasalarida talaba-yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonida ularda quyidagi shaxsiy sifatlar namoyon bo‘ladi:

- o‘z Vatani, ona yurtiga bo‘lgan mehr-muhabbat, sadoqat;
- xalq va millat o‘tmishi, urf-odatlarini, an’analari va qadriyatlariga sodiqlik;
- Vatani va millat tarixidan g‘ururlanish, uning sha’ni, or-nomusini himoya qilish;
- yurtning moddiy, shuningdek, millat tomonidan yaratilgan ma’naviy boyliklarini asrab-avaylash, ularni ko‘paytirishda g‘amxo‘rlik qilish;

- Vatan ravnaqi va taraqqiyoti yo‘lida fidoiylilik bilan mehnat qilish;

- Vatan ravnaqi va millat taraqqiyotiga nisbatan ishonch tuyg‘usini tuyish kabilar.

Ma’lumki, yoshlarda harbiy vatanparvarlik tarbiyasi ajdodlarning uzoq asrlar davomida shakllangan axloqiy, ma’rifiy kamolotida muhim o‘rin egallab kelgan. Harbiy vatanparvarlik hissining yoshlar taraqqiyotidagi ahamiyati shundaki, u doimo o‘zining hayotiyligi, ta’sirchanligi, mehr-muruvvatliligi bilan Vatanni mustahkamlash, uning sarhadlarini himoya qilish, xalqni birlashtirishga xizmat qiladi.

²⁸А.Радугина. Психология и педагогика. М 2003 г. Ст. 11.

Talaba-yoshlarda harbiy vatanparvarlik hissi nafaqat axloqiy bilimlarni hosil qilishni ko'zda tutadi, balki ushbu me'yorlar ularning qarashlari va e'tiqodlariga aylanib, odatdagi xulq-atvor shakllarini belgilab beradi. Yoshlarda harbiy vatanparvarlik hissini shakllantirish maqsadi – ularda yuksak axloqli fazilatlarni tarkib toptirishdan iborat.

- Harbiy vatanparvarlik hissi quyidagilarni o'z ichiga oladi:
 - talaba-yoshlarda jamiyat bilan aloqadorlik hissi, unga bog'liqlik, o'z xulq-atvorini jamiyatning manfaatlari bilan moslashtirish zaruriyatini shakllantirish;
 - yoshlarni jamiyatning axloqiy ideallari, talablari bilan tanishtirish, uning to'g'riligi va oqilonaligini isbotlash;
 - yoshlardagi vatanparvarlik hissi haqidagi bilimlarni axloqiy e'tiqodlarga aylantirish va e'tiqodlar tizimini shakllantirish;
 - barqaror mehnatsevar his-tuyg'ulari, yuksak xulq-atvor madaniyati va jamiyat a'zolariga hurmatni shakllantirish;
 - targ'ibot, ishontirish, shaxsiy namuna, mashq qildirish, rag'batlantirish, o'z-o'zini tanqid qilishga oid fazilatlarni boyitish;
 - talaba-yoshlarda yuksak axloqiy odatlarni tarkib toptirish kabilar.

Oliy ta'lim muassasalarida talaba-yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ijtimoiy omillar bilan bir qatorda, maqsadga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayoni muhim o'rin tutadi. Talaba faoliyatining asosiy turi o'qish bo'lib, unda harbiy vatanparvarlik hissining rivojlanishi ushbu faoliyat turning to'g'ri tashkil etilishi va maqsadga muvofiq yo'naltirilishiga bog'liq.

Talaba-yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlashda harbiy amaliy sport turlari bo'yicha musobaqalar muhim o'rin tutadi. Bunday sport va musobaqa turlariga quyidagilar kiradi: o'qotish, turnikga tortilish, harbiylashtirilgan kross, to'siqlardan o'tish, suv to'sig'idan o'tish, uzoqlik va yaqinlikga granata otish, og'ir tosh ko'tarish va boshqalar.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, oily ta'lim muassasalarida odatda, o'qotish, harbiy texnik, harbiy tarixiy, topografik, umumharbiy tayyorgarlik bo'yicha to'garak tashkil qilinadi.

Harbiy o'yinlar, talabalar harbiy vatanparvarlik tarbiyasi shakllaridan biri hisoblanadi. Yaxshi tashkil qilingan o'yin jarayonida ular niqoblanish uslublari, signalizatsiya, aloqa vositalari, maxsus harbiy atamalar bilan tanishadilar, masofalarni aniqlaydilar, azimuth bo'yicha yuradilar, grafik hujjatlar tuzadilar, kompasdan foydalanishga o'rganadilar, birinchi tibbiy yordam ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantiradilar.

Oliy ta'lim muassasalarida darsdan tashqari vaqtlarda talaba-yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda quyidagi shakl va metodlardan foydalanish mumkin:

- buyuk Amir Temur va boshqa sarkardalar jangovar merosi yutuqlari haqidagi ma'ruza, suhbatlar tayyorlash va o'tkazish;
- urush va mehnat faxriylari bilan uchrashuvlar, davra suhbatlari tashkil etish;
- o'zbekistonlik jangchilar, jangovar va siyosiy tayyorgarlik a'lochilari bilan uchrashuvlar o'tkazish;
- e'tiborga sazovor sanalarga bag'ishlangan kechalar uyushtirish;
- harbiy vatanparvarlik tarbiyasi mavzusi bo'yicha anjumanlar o'tkazish;
- harbiy qism va oily harbiy ta'lim muassasalariga ekskursiyalar uyushtirish;
- harbiy vatanparvarlik tarbiyasi mavzusiga oid kinofilm, teleko'rsatuvlar ko'rish va ularni jamoada muhokama qilish;
- harbiy vatanparvarlikka oid kitoblarni jamoada muhokama qilish, yozuvchilar, olimlar bilan uchrashuvlar o'tkazish;
- tarixiy muzeylar, memorial komplekslarga borish, urushda halok bo'lgan jangchilar qabrini ziyorat qilish;
- xalq jangovar va mehnat shon-shuhrati joylariga safarlar uyushtirish;
- turli harbiy sport musobaqalari va o'yinlarda ishtirok etish;
- harbiy texnik to'garaklar ishida qatnashish;

• harbiy vatanparvarlik mavzusiga bag'ishlangan eng yaxshi insho, hikoya, rasmlar ko'rgazmasi, ko'riklarini tashkil qilish.

Yoshlarni harbiy vatanparvarlik tarbiyasining har-bir shakli va metodlarining mazmundorligi, tarbiyaviy maqsadi va ahamiyatiga e'tibor qaratish lozim.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi – Toshkent, O'zbekiston, 1992-yil.
2. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir // Xalq so'zi. 247 (6741)-soni. – 2017-yil.
3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida PF-4947-son 07.02.2017.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 23-fevral kuni tasdiqlangan 140-son qarori "Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasi".
5. Mamatov O. Vatanparvarlik - milliy istiqloq mafkurasining muhim tarkibiy qismi. Toshkent-2001y.

ҲАРБИЙ ВАТАНПАРВАРЛИК ТАРБИЯСИ – ЁШЛАР ТАРБИЯСИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

Хамроев Камол Қахрамонович

Бухоро давлат университети Ҳарбий таълим факультети

Услубий тайёргарлик цикли ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақола ҳарбий ватанпарварлик тарбияси – ёшлар тарбиясининг самарадорлиги ҳақида ёритилган.

Аннотация: Статья посвящена эффективности военно-патриотического воспитания - воспитания молодежи.

Annotation: This article is about the effectiveness of military patriotic education - youth education.

Калит сўз: Тарбия, ҳарбий, ватанпарварлик, қонун, Ватан, муҳофаза .

Keywords: Education, military, patriotism, graduation, homeland, defense.

Ключевые слова: Образование, военный, патриотизм, выпускной, родина, оборона.

Мамлакатимиз муҳофаасини мустаҳкамлаш масалаларини муваффақиятли ҳал этиш ёшлар тарбияси, сиёсий онги, меҳнат фаолияти ва илмий-техника ривожланиши тезлиги бўлган чамбарчас боғлиқдир. Тарбиялаш - бу инсонларни жамият учун жисмоний - ақлий меҳнатга ёки бошқа фойдали фаолиятга йўналтириш, шу билан бирга кўп қиррали ижтимоий вазифаларни бажаришга тайёрлашнинг объектив асосланган жараёнлардан иборат. Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси унинг ажралмас қисми ҳисобланади. Ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг методологияси ва илмий асослари инсоният омилига нисбатан қўлланилади. Бу тушунчага инсоннинг ғоявий-сиёсий, маънавий жисмоний ва бошқа фазилатлари йиғиндиси киради. Ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг назарий ва амалий асосларида Ўзбекистон Конституцияси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ватанпарварлик ва мустақил Ватан ҳимояси ҳақида ғоялари, Олий Мажлис қонун ва қарорлари, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Муҳофаза вазирлигининг буйруқ ва кўрсатмалари, ҳарбий педагогика ва психология, ҳарбий фанлар ва бошқа қоида ҳамда меъёрий ҳужжатлар ўрин олган. Ватан ҳимояси ҳақидаги асосий ҳужжат давлатимизнинг “Муҳофаза тўғрисида”ги Қонунида акс этган. Ушбу Қонун муҳофаани ташкил этишнинг ҳамда Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучларни бошқаришнинг ҳуқуқий асосларини белгилаб, мамлакат муҳофаасини таъминлашда давлат органларининг ваколатларини, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, корхона, муассасалар, ташкилотлар ва фуқаролар иштирокини аниқлаб беради.

“Муҳофаза тўғрисида”ги Қонунида алоҳида мамлакат муҳофааси хусусиятига эга бўлиб, Қуроли Кучларни таъминловчи органларни бартараф этиш ва қайтаришга тайёрлаш, Ватан ҳимояси учун муҳим аҳамиятга эга бўлган фикрлар тизимини ташкил этади. Хавф-хатар туғилиши мумкин бўлган сабаблар:

1. Дунёнинг турли минтақаларида қуролланган гуруҳларнинг бир жойга тўпланишининг юқори даражаси;
2. Дунё бўйича сиёсий вазиятнинг кучайиши;

3. Алоҳида давлатлар ва давлат блокларининг ўз сиёсатларини куч билан ҳал қилиши;

4. Баъзи давлатларнинг бошқа мамлакатлар чегараси яқинида ўз қуролли кучлари гуруҳларини кучайтиришга интилиши;

5. Чегарадош мамлакатларда юзага келган сиёсий аҳволнинг ўзгарувчанлиги ва уларнинг кучайиши имконияти мавдждудлиги;

6. Сиёсий экстремист гуруҳлар, ноқонуний-ҳарбий уюшмалар томонидан ташкил қилинган террористик актлар.

7. Миллатлар орасида бузғунчилик сиёсатнинг олиб борилиш фаолияти.

Давлатимизнинг асосий вазифаларидан бири ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг методлари ва шакллари ёрдамида инсон онгига ҳар қандай тажовузкорликларга қаршилик кўрсатишда доимий тайёрликни шакллантириш, ўз Ватани ҳимояси учун шахсий жавобгарлик ҳиссиёти руҳида тарбиялашдир.

Талаба – ёшларда ҳарбий ватанпарварлик тарбияси катта аҳамият касб этади. Ҳарбий таълим мураккаб ижтимоий-педагогик жараён бўлиб, унда асосан қуйидагиларини англаш лозим:

- талаба – ёшларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш;

- уларда ўз Ватанининг қуролли ҳимоячиси учун зарур шахсий хислатларни тарбиялаш; комил инсон сифатида ривожлантириш, юзага келган турли вазифаларни ҳал қилишга ижодий ёндашиш малакаларини ривожлантириш ва улар олдида турган вазифаларни бажаришга ва ҳар хил вазиятда муваффақиятли ҳаракатқилишга руҳий тайёрликни шакллантириш.

Буюк маърифатпарвар Абдулла Авлоний айтган: "Фан – бу дунё бойлиги. Билим – инсоннинг олий ва муқаддас ютуғи. Зеро билиш кўзгу каби, бизга дунёга қарашимизни, интилишларимизни кўрсатади. Қилич каби ақлимизни, фикримизни ўткирлайди".

Инсон қалбида нонни ҳалол топмаётганлар, инсофсизлик, виждонсизлик канис батан қаршилик туғилиши лозим. Фақат бундай инсон ўз сўзида туради, бошқа кимса ҳаққига кўз алартирмайди, Ватани ва халқи ҳимояси учун ўз жонини аямайди ва аксинча, каззоб маҳмадонада бўлиб, ватанпарварлик ҳисси бўлмайди. Ҳар қандай ёвуз иш, худбинлик, юзқоралик – Ватанга нисбатан хоинликдир. Ахлоқ ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, муайян жамиятда яшовчи кишилар амал қилиши зарур бўлган хатти-ҳаракат қоидалар ийиғиндисидир. Ахлоқ одамларни бир-бирига, жамиятга, давлатга, халқмулкига, оилага, Ватанга, она-юртга бўлган муносабатларни муайян тартибга соладиган хатти ҳаракат қоидалари тизимида намоён бўлади. Ахлоқ – бу жамоатчилик томонидан қабул қилинган, инсонларнинг жамиятда, оилада, меҳнатда, бир-бирларига муносабатда ва ўз-ўзларига муносабатдаги хулқ – атворига қўйиладиган талаблар, меъёрлар ва қоидаларнинг йиғиндиси.

Демократик жамиятни қурувчиси жамият бахт – саодат ийўлида ҳалол меҳнат қилиши, ижтимоий бурчни юксак даражада англаши, ижтимоий ва шахсий ҳаётда ҳалоллик, ростгўйлик, ахлоқий поклик, оддийлик ва камтарлик керак, деб таъкидланган. Ҳарбий ватанпарвар талаба – ёшларларимиз, бирёқдан, фидокорона таълим – тарбия ва чуқур билим савияларини ошириш билан нималарга қодир эканини кўрсатсалар, шунингдек хулқ – атвор, ахлоқлари, маънавий гўзалликлари билан намоёйиш қилишлари катта аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Насриддинов Ч.Р. Ҳарбий психология. Тошкент. «Фан» нашриёти 2004.
2. Саъдулла Отамуродов, Сарвар Отамуродов. Ўзбекистонда маънавий – руҳий тикланиш. Тошкент. «Янги асравлоди» нашриёти 2003.

СОВРЕМЕННЫЙ АВТОМОБИЛЬ И ВОДИТЕЛЬ

*Подполковник Косимов О.О.
Подполковник Эргашев С.А.
Подполковник Набиев М.М.*

Старшие преподавателей цикла вождения автомобильной техники кафедры Технического обеспечения

АННОТАЦИЯ. В этой статье автором раскрыта ошнощение современных автомобилей оборудованными для обеспечения комфорта вождения, системами безопасности вождения, а также рассказывается о современном информационных технологий, применяемые в автошколах.

АННОТАЦИЯ. Ушбу мақолада муаллиф томонидан замонавий автомобилларни бошқаришдаги қулайликлар, автомобилни хавфсиз бошқариш тизимлари, шунингдек автомактабларда қўлланиладиган замонавий ахборот технологиялари ҳақида маълумотлар берилган.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: водитель, автомобиль, комфорт, системы, правила дорожного движения, безопасность.

КАЛИТ СЎЗЛАРИ: хайдовчи, автомобил, қулайлик, тизимлар, йўл ҳаракати қоидалари, хавфсизлик.

Научиться хорошо управлять автомобилем не так сложно, как может показаться. Профессиональный уровень подготовки водителей очень различен. Как в любом другом деле, в вождении можно быть мастером, либо просто водителем. Но самое главное для всех, кто решил передвигаться на автомобиле, — это научиться надежной, уверенной и безопасной езде. Нужно помнить, что автомобиль является источником повышенной опасности, поэтому и относиться к обучению необходимо серьезно. Но соблюдения правил дорожного движения недостаточно, чтобы считать себя классным водителем и гарантировать отсутствие аварийных ситуаций. Важно аварийную ситуацию предвидеть, а если она уже возникла — находить безопасный выход.

В современных автомобилях устанавливаются не только устройства повышения комфорта, экономичности и снижения токсичности выхлопных газов. Существует множество различных систем, способствующих повышению безопасности вождения, помогающих водителю избежать аварийной ситуации.

Рассмотрим особенности вождения автомобиля с наиболее распространёнными устройствами и системами, которых, в большинстве случаев, нет в учебных автомобилях автошкол. Разделим системы на две категории: устройства для обеспечения комфорта вождения и системы безопасности вождения.[3]

1. Устройства для обеспечения комфорта вождения.

Начнём, пожалуй, с регулировок рабочего места водителя.

Кроме стандартного электропривода стеклоподъемников и люка, которыми давно оснащаются автомобили, существует электропривод зеркал, водительского сиденья, руля. При этом в некоторых автомобилях есть возможность запоминания положения этих органов управления, что особенно удобно, если автомобилем пользуются несколько водителей. Также бывает функция автоматического опускания правого зеркала при движении задним ходом — для лучшего обзора своего автомобиля в районе заднего правого колеса. Реже, в основном на джипах, минивэнах, есть функция автоматического складывания боковых зеркал после выключения зажигания. А внутрисалонное зеркало заднего вида имеет свойство затемняться при попадании на него света от фар едущего за вами автомобиля. Освещение салона в современных автомобилях после закрытия дверей продолжает гореть еще несколько секунд, либо подсвечивается замок зажигания. **Электродорректор** фар позволяет отрегулировать свет при загруженном автомобиле. В результате хорошо освещается дорога, и не слепим встречных водителей. Существует автоматический корректор, в основном в ксеноновых фарах. В некоторых моделях применяют поворотные фары — они всегда светят в направлении передних колес.

Вместо кондиционеров сейчас устанавливают отдельный **климат-контроль** для передних пассажиров, а в некоторых автомобилях — и для задних. Просто задаёте нужную температуру и всё. Для условий зимней эксплуатации есть подогрев сидений, зеркал заднего стекла, переднего стекла (в районе щеток).

2. Системы безопасности вождения.

Для дальних поездок по автобану очень удобно пользоваться «**круиз-контролем**». Он поддерживает заданную скорость, и ногу с педали акселератора можно снять. В современных автомобилях его доработали и назвали «**активный круиз-контроль**» — это система поддержания постоянной скорости движения и, одновременно, безопасной дистанции до впереди идущего автомобиля. Ваш автомобиль сам сбрасывает скорость, когда вы догнали другой автомобиль, и восстанавливает скорость, когда дорога освобождается.

Совсем недавно обычный **ультразвуковой парктроник** развили до автоматической системы парковки. Система помогает выполнить диагональную парковку вдоль бордюра между двух машин. Вы медленно проезжаете вдоль предполагаемого места парковки, нажав до этого специальную кнопку. Если места хватает (определяет компьютер), вы включаете заднюю передачу и отпускаете руль. Компьютер сам вращает руль, вы контролируете только скорость движения автомобиля.

Большой вклад в повышение активной безопасности вносит рулевое сервоуправление с переменными коэффициентом передачи и переменной реакцией руля. Для обеспечения равного поворота колес на высокой скорости требуется большой угол поворота руля, чем на малой. Иногда дополнительно вводят устройство, предотвращающее срыв колес слишком большим боковым усилием. Это исключает риск заноса при резком повороте руля на большой скорости.

В последнее время стало популярным, по крайней мере, на автомобилях класса выше среднего, использовать электронное управление параметрами подвески — жесткостью и коэффициентом демпфирования амортизаторов, изменением дорожного просвета. Такая подвеска называется активной, то есть происходит адаптация параметров подвески под дорожные условия, что положительно влияет на надежность поведения автомобиля на дороге.

Антипробуксовочная система (ASR) следит за ведущими колесами и не допускает их пробуксовки. При этом упрощается процедура троганья с места, особенно на скользкой дороге. Можно до отказа нажать педаль акселератора — машина тронется плавно.

Автоматическая блокировка дифференциала помогает преодолевать труднопроходимые участки и улучшает динамику машины.

Антиблокировочная система тормозов (ABS) не допускает полной блокировки колес при торможении, в результате автомобиль не заносит и он остается управляемым, благодаря этому можно объехать препятствие с выжатой "в пол" педалью тормоза. Но есть у **ABS** и слабые стороны. На льду или мелкой щебенке, рассыпанной на асфальте, автомобиль практически не реагирует на нажатие педали тормоза. В таких сложных дорожных условиях в машине с **ABS** педаль тормоза нужно нажимать до упора, а в машине без **ABS** — дозировано, чувствовать момент блокировки колёс.

Электронная система курсовой стабилизации (ESP) помогает предотвратить отклонение автомобиля от заданного курса. Особенно это проявляется в повороте — если вы ошиблись и вошли в него на высокой скорости, система предотвратит занос автомобиля. Но возможности ESP не безграничны. Если все шины теряют сцепление с дорогой, то никакая система уже не поможет — соблюдайте скоростной режим.

Современный автомобиль, оснащенный всевозможными системами, это конечно очень комфортное и безопасное средство передвижения, в сравнении с автомобилями десятилетнего возраста и старше, но лучшее средство безопасного вождения — это ваша осмотрительность, здравый смысл и соблюдение требований ПДД (правил дорожного движения). [2]

СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ В АВТОШКОЛАХ

Интенсивные изменения в социокультурной и экономической жизни общества, происходящие в последние десятилетия, потребовали качественно нового характера и содержания обучения в автошколах. Осваиваемые учащимися автошкол знания влекут за собой уменьшение дорожно-транспортных происшествий в следствии повышения культуры водителя. Специалисты автошкол в большинстве случаев не являются профессиональными педагогами, а имеют совершенно иные специальности. В результате они дают только знания и лишь частично формируют умения. Анализируя статистику дорожно-транспортных происшествий, можно прийти к выводу, что уровень подготовки выпускников автошкол недостаточно высокий. По данным статистики 20% аварий происходит по вине начинающих водителей. [1]

Соответственно можно выделить противоречие между необходимостью подготовки профессиональных водителей и недостаточным уровнем владения персоналом автошкол современными педагогическими средствами и низким уровнем их применения. Для помощи педагогам в последнее время выпускается огромное количество электронных учебников (инновационный «AVTOTEST») и мультимедийных курсов для автомобилистов.

По современным рекомендациям в учебнике должен быть:

- теоретический материал;
- контрольные вопросы;
- удобная структура и формы подачи материала, с выделением того, что обязательно надо знать, а что дается для дополнительного и факультативного изучения;
- разнообразный и разноуровневый контроль знаний учащихся, удобный для применения педагогами в виде тестов;
- советы и примеры в мультимедийной форме.

В настоящее время в наших учебниках по «Вождение и устройство автомобиля» предлагается:

- официальный текст ПДД;
- материал по безопасности дорожного движения;
- материал по вождению автомобиля;
- материал по устройству автомобиля.

Получается, что для того чтобы грамотно подготовить водителя в учебнике совершенно отсутствует система контроля – одна из важнейших дидактических задач:

- приобретение знаний;
- систематизация знаний;
- контроль знаний;
- приобретение умений;
- контроль умений.

Решаются только две первые задачи. Учебник дает только информацию, при отсутствии возможности определить уровень подготовки водителя, если он обучается по нему. Соответственно многие учебники требуют доработки и современных подходов к оформлению. В учебники необходимо включить:

- информацию в индивидуальной и дифференцированной формах, в виде советов, примеров, рекомендаций в мультимедийном исполнении;
- контроль знаний учащихся и не только в процессе обучения но и по окончании процесса обучения, а также для определения первоначального уровня;

Электронные учебники (инновационный «AVTOTEST») нового поколения должны обеспечить интеграцию современных методов преподавания и механизма самосовершенствования учащихся автошкол. Целостное осуществление преподавательской деятельности приведет к росту культуры водителей, [5]

Вывод

Так как автомобиль является источником повышенной опасности, к обучению вождению автомобиля относиться необходимо серьезно. Но соблюдения правил

дорожного движения недостаточно, чтобы считать себя классным водителем и гарантировать отсутствие аварийных ситуаций. Важно аварийную ситуацию предвидеть, а если она уже возникла — находить безопасный выход.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М., 1997.
2. Маркова Л.К. Психология профессионализма. – М., 1996.
3. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие. – М., 2001.
4. Сехлевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М., 1998.
5. Симонов В.П. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавания. – М., 1995.
6. Эллис А., Фоутс Джон. Педагогические инновации. – М., 1993.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПРОЦЕСС АДАПТАЦИИ ВНОВЬ ПРИЗВАННЫХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ СРОЧНОЙ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ

*подполковник Тагаев И. Ч.,
подполковник Силантьев М. А.*

Преподаватели цикла ВАТ кафедры технического обеспечения Чирчикского ВТКИУ

АННОТАЦИЯ. В статье анализируются особенности влияния уровня адаптированности вновь призванных военнослужащих срочной военной службы на эффективность их военно-профессиональной деятельности. Анализ проблемных вопросов адаптационного процесса вновь призванных военнослужащих позволил выявить факторы, которые влияют на их успешную адаптацию.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: военно-профессиональная адаптация; вновь призванные военнослужащие срочной военной службы; сферы жизнедеятельности военнослужащих; модель профессиональной адаптации; уровень адаптированности.

ANNOTATION. The article analyzes the peculiarities of the influence of the level of adaptability of newly conscripted conscripts on the effectiveness of their military professional activities. The analysis of problematic issues of the adaptation process of newly conscripted military personnel allowed us to identify factors that affect their successful adaptation.

KEYWORDS: military-professional adaptation; newly conscripted military personnel of urgent military service; spheres of military life; model of professional adaptation; level of adaptability.

Актуальность изучения адаптационного процесса вновь призванных военнослужащих срочной военной службы заключается в том, чтобы знать особенности данного процесса для выбора наиболее эффективной технологии психолого-педагогического сопровождения военнослужащих срочной военной службы в период начальной подготовки к военной жизнедеятельности. Вооруженные силы стремительно реформируются, в связи с этим важным направлением в работе военных психологов является создание благоприятных условий для адаптации военнослужащих срочной военной службы к качественно новой организации службы. Уровень адаптированности военнослужащих к условиям воинской деятельности влияет на успешное осуществление профессиональной деятельности, на их психическое здоровье, адекватную самооценку и оценку окружающей жизнедеятельности, взаимодействие с другими военнослужащими в коллективе. Для успешного прохождения военной службы необходима устойчивая адаптация военнослужащего к ее условиям [1].

Проблема заключается в том, что молодые люди, призванные на военную службу, не знают ее специфической направленности, что влечет за собой рассогласование представлений о военной службе и реальности. Зачастую, они ни физически, ни психологически не готовы к исполнению своих должностных и служебных обязанностей. Уровень подготовки военнослужащих влияет на эффективность выполнения поставленных задач воинским подразделением. В допризывной подготовке необходимо сформировать у молодых людей адекватный образ военной специальности и профессиональной деятельности военнослужащих. Расстройство адаптации у военнослужащих по призыву чаще всего обусловлено трудностями приспособления к

режиму дня, принципом подчинения, приобретением новых знаний, умений, навыков, отказом от привычных условий гражданской жизни [2].

Леопа А.В. и Корытков В.А. рассматривают процесс профессиональной адаптации в ситуации «общество-личность», выделяя различные виды профессиональной адаптации (принудительная, встречная, ресурсная, фоновая). Они изучают адаптацию личности как процесс и результат вхождения человека в новые для него условия путем нахождения средств, способов воздействия на себя и окружающие обстоятельства. При этом Леопа и Корытков считают, что важным аспектом успешной адаптации военнослужащих является поддержание гармонии между личностью и социальной средой. Авторы считают, что степень готовности к профессиональной адаптации можно выявить по следующим показателям: опыт социальной адаптации до призыва, психологическая готовность к адаптации и успешность профессиональной деятельности. В соответствии с показателями они выявили четыре группы военнослужащих срочной военной службы и разработали различные варианты моделей профессиональной адаптации: мягкий, жесткий, более жесткий, очень жесткий.

Военно-профессиональная адаптация военнослужащих обусловлена внешними и внутренними факторами. Внешние включают в себя: специфические особенности военной профессиональной деятельности, а также условия, в которых она осуществляется. В свою очередь внутренние факторы военно-профессиональной адаптации военнослужащего – это уровень его личностного адаптационного потенциала, степень развитости личностных качеств и организма, направленность мотивации военной профессиональной адаптации и соответствие её требованиям. Леопа А.В. и Корытков В.А. считают, что приоритетными в профессиональной адаптации военнослужащих являются внешние обстоятельства, предметные области и сферы профессиональной адаптации человека.

В период военно-профессиональной адаптации у военнослужащих происходит приспособление к профессиональной деятельности и ее аспектам, требованиям воинской дисциплины, организационным нормам и правилам, принятие своего нового социального статуса, социально-психологических ролевых функций [4]. Успешность адаптационного процесса военнослужащего к условиям профессиональной деятельности зависит от уровня его подготовленности и личностного адаптационного потенциала. Существенное влияние на благополучное протекание профессиональной адаптации военнослужащих оказывает их социально-психологическая адаптация. Поэтому, в период адаптационного процесса военнослужащих в воинском коллективе следует обратить особое внимание на формирование профессиональной и психологической готовности к военной деятельности [3].

Важным аспектом военно-профессиональной адаптации служит принятие человеком своей профессиональной роли, а также адекватное ее восприятие. Для оптимизации процесса адаптации военнослужащих проведено диагностическое психологическое обследование 98 военнослужащих, призванных на военную службу в ноябре-декабре 2018 года. Целью исследования было выявить уровень адаптированности военнослужащих к условиям профессиональной деятельности по окончании начальной подготовки. Психологическое обследование проводилось по средствам анкетирования по методике Научно-исследовательского (социологического) центра ВС РФ «Адаптация».

Авторами методики выделены следующие уровни адаптированности: низкий, удовлетворительный, хороший, высокий. При этом выделяют три основные сферы жизнедеятельности военнослужащих, в которых происходит военно-профессиональная адаптация: военно-служебная сфера (степень исполнения должностных и специальных обязанностей), социально-психологическая сфера (удовлетворенность взаимоотношениями с другими военнослужащими и внутренняя психологическая

готовность), культурно-досуговая сфера (удовлетворенность организацией досуга и отдыха).

По итогам анонимного анкетирования по методике оценки общей адаптированности «Адаптация» вновь призванных военнослужащих выявлено: общий уровень адаптированности военнослужащих – 3,08 (удовлетворительный). В военно-служебной сфере уровень адаптированности – 3,07, в социально-психологической – 3,10, в культурно-досуговой – 3,06. По данной методике у 22 % военнослужащих, призванных осенью наблюдался низкий уровень адаптированности к условиям военной службы и предпосылки к дезадаптивным нарушениям.

Рассмотрим уровень адаптированности военнослужащих в каждой сфере жизнедеятельности. Уровень адаптированности в военно-служебной сфере определяется следующими факторами: занимался ли призывник спортом до призыва на военную службу, насколько у него оправдались ожидания в ходе прохождения военной службы, удовлетворен ли он прохождением военной службы, питанием, временем для сна, вещевым обеспечением, денежным довольствием, желает ли совершенствовать свое профессиональное мастерство. 35 % опрошенных не занимались спортом или занимались менее года, у 14 % военнослужащих не оправдались ожидания в ходе прохождения военной службы, 8 % опрошенных не удовлетворены службой, но питанием, вещевым обеспечением и денежным довольствием, временем для сна удовлетворены все вновь призванные военнослужащие.

При этом 4 % военнослужащих утверждают, что не справляются со своими обязанностями, 6 % испытывают затруднения в освоении военной специальности.

В социально-психологической сфере важным является отношение к службе в армии ближайших родственников, удовлетворенность службой в своем подразделении, оценка взаимоотношений с военнослужащими своего и других подразделений, младшими командирами. 6 % военнослужащих не удовлетворены взаимоотношениями с другими военнослужащими в коллективе. Для 24 % опрошенных военнослужащих совершенно неважно мнение своих товарищей о прохождении их службы. Расчет адаптированности вновь призванных военнослужащих в культурно-досуговой сфере в период военной подготовки показал, что большинство опрошенных (58 %) не всегда имеют возможность сходить в увольнение, но при этом 80 % военнослужащих отмечают, имеют возможность почитать газеты и журналы, посмотреть телепередачу и распорядиться частью свободного времени по своему усмотрению.

ВЫВОД

На основании изученной литературы и проведенного психологического исследования выделяются основные факторы, которые влияют на успешное протекание адаптационного процесса. В период первичного и углубленного социально-психологического изучения и психологического обследования вновь призванных военнослужащих следует обратить внимание на их нервно-психическую устойчивость, состояние здоровья, условия воспитания, наличие своей семьи и детей, личностные психологические качества, уровень образования и развития личности, наличие асоциального поведения до призыва на военную службу, опыт употребления алкогольных и наркотических веществ, суицидальную предрасположенность, отношение к военной службе, трудности привыкания к военному быту.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева Д.А. О понятии адаптации // Человек и общество. –1983. – № 6. – С. 64–67.
2. Антипов В.В. Психологическая адаптация к экстремальным ситуациям / В.В. Антипов. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 174 с.
3. Квасов С.Е., Кузнецов А.А. Социально-психологические аспекты адаптации молодого пополнения к военной службе. / С.Е. Квасов, А.А. Кузнецов. – Нижний Новгород.: Изд. Военно-медицинский институт, 1999. – 254 с.
4. Леопа А.В., Корытков В.А. Профессиональная адаптация военнослужащих по призыву в воинских частях и подразделениях: монография / А.В. Леопа, В.А. Корытков. – Красноярск.: Сиб. федер. университет, 2016. – 254 с.

ЙЎЛ ҲАРАКАТИ ХАВФСИЗЛИГИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ АСОСИЙ ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИ

Подполковник Усанов Ф. И.

Подполковник Разаков Ш.Х.

Подполковник Тагаев И.Ч.

Подполковник Силантёв М.А.

ЧОТҚМБЮ Техник таъминот кафедраси ўқитувчилари

АННОТАЦИЯ. Ушбу мақолада йўл ҳаракати хавфсизлигига таъсир этувчи асосий омиллар таҳлили тўғрисида маълумотлар ёритилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: йўл ҳаракати хавфсизлиги, транспорт хавфсизлигини таъминлаш, йўл-транспорт ҳодисалари, йўл ҳаракатига муносабати, тенденциялар, транспорт тизими, йўл ҳаракати коидалари, ҳайдовчиларни ижтимоий-психологик тайёрлаш, ҳайдовчининг ҳаракатлари.

Ҳайдовчининг айби бўлмаса ҳам, зарар етказиши мумкин бўлган ҳаракатланувчи транспорт воситасининг хавфлилиги, унинг эгаси автомобилни ишлатиш пайтида етказилган зарар учун жавобгарлиги йўл ҳаракати хавфсизлиги билан боғлиқ муаммоларни тартибга солишнинг махсус тартибини белгилайди.

Йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасидаги вазиятга таъсир кўрсатадиган асосий омиллар мажмуи, хавфсизликнинг муҳим элементи сифатида, яққол кўзга ташланади, хусусан: йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасидаги ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий базанинг сифати ва маълум бир тарихий даврда унинг амалий самарадорлиги; ҳайдовчиларни транспортда тўлиқ ва малакали иштирок этишга тайёрлаш даражаси; йўлдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқий онги даражаси, уларнинг йўлда ўзини тутиш маданияти; йўл тармоғининг ҳолати; йўл патрул хизмати бўлинмаларининг йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш учун ўзига юклатилган вазифаларни самарали ҳал қилишга имкон берадиган етарли моддий-техник базаси билан жиҳозлаш ва бошқалар. Интеграциялашган хавфсизликнинг муҳим таркибий қисми сифатида транспорт хавфсизлигини таъминлаш масалалари Қонун ва Қонуности ҳужжатларда кўриб чиқилган. Унга кўра, транспорт хавфсизлигини таъминлаш - бу ўз навбатида ноқонуний хатти-ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) деб тушуниладиган транспорт комплекси соҳасида қонуний, иқтисодий, ташкилий ва бошқа тадбирлар тизимининг амалга оширилишини англатади. Транспорт комплексининг хавфсиз ишлашига таҳдид солувчи, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғига, моддий зарар етказилишига ёки бундай оқибатлар хавфини туғдиришга олиб келадиган террорчилик ҳаракати.

Транспорт хавфсизлигининг тор йўналиши, хусусан, йўл ҳаракати хавфсизлиги; махсус меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади. Йўл ҳаракати хавфсизлиги бу жараённинг ҳолати (одамлар ва товарларни транспорт воситаларида ташиш жараёнида вужудга келадиган ижтимоий муносабатлар тўплами) бўлиб, унинг иштирокчиларини йўл-транспорт ҳодисалари ва уларнинг оқибатларидан ҳимоя қилиш даражасини акс эттиради.

Йўл ҳаракати хавфсизлигига таъсир этувчи қуйидаги омиллар маълум даражада тан олинган: автомобилларни олиб кириш ва ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати (яъни автотранспорт даражаси); йўл тармоғининг ривожланиш даражаси; йўл ҳаракати соҳасида, шунингдек, йўл ҳаракати хавфсизлиги учун жавобгар бўлган давлат хизматларида иштирок этишни тартибга солувчи ҳуқуқий нормаларни ишлаб чиқиш даражаси; жамият аъзоларининг ижтимоий онги даражаси ва уларнинг йўл ҳаракатига муносабати, унда иштирок этиш ва хавфсизлик жиҳатларидан хабардорлик, шунингдек, жамият аъзоларининг йўл ҳаракатида иштирок этиш. Авария ҳолати аҳолининг тобора кўпайиб бораётган ҳаракати, жамоат транспортининг камайиши ва шахсий транспорт воситаларининг кўпайиши, замонавий транспорт оқимлари учун мўлжалланмаган транспорт воситалари сонининг кўпайиши ва йўл тармоғи узунлиги ўртасидаги тобора кучайиб бораётган тенденциялар каби оғирлашади. Бозор иқтисоди ётига эга бўлган

давлатлар автотранспортнинг ўсиши босқичида, бу эса йўл-транспорт ҳодисалари барқарорлашуви ва ўсиш суръатларининг изчил пасайиши мумкинлигини англамайди.

Бундай шароитда қонунчиликни, аниқроғи маъмурий омиллари янада такомиллаштириш мақсадида йўл ҳаракати хавфсизлигига таъсир қилувчи омиллари таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ ва зарурдир. Бу йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг аксарияти маъмурий ҳуқуқбузарликлар бўлиб, бу муносабатларни тартибга солувчи маъмурий-ҳуқуқий нормалар мавжуд.

Йўл ҳаракати хавфсизлигига таъсир этувчи қуйидаги асосий омиллари оқилона ажратилган: одам, транспорт воситаси, йўл ва ташқи муҳит билан боғлиқ бўлган омиллари. Шундай қилиб, йўлларда маълум бир муҳитда ишлайдиган одам, машина, йўл, бир қатор элементларни ўз ичига олган мураккаб динамик тизим мавжуд. Ягона автомобил транспорти тизимининг ушбу элементлари бир-бири билан муайян муносабатларда бўлиб, яхлитликни ташкил қилади. Улар бахтсиз ҳодисаларга олиб келадиган хавф омиллари шакллантирадilar.

Кўришиб турибдики, аксарият ҳолларда транспорт воситасиларда аварияларнинг сабаби айнан инсон омилидир. Бахтсиз ҳодисаларнинг сабаби бузилган йўл, маркировка ёмон, автомобилнинг ишламай қолиши, ишламаётган светофор ва бошқалар деб аталадиган ҳодисалар сони жуда кам учрайди. Бундан ташқари, ҳайдовчилар томонидан спиртли ичимликлар ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш каби салбий омиллари; ёш ҳайдовчиларнинг тажрибасизлиги; кам хабардорлик; чарчоқ, стресс, касаллик; ақл-идрокнинг паст даражаси, йўл ҳаракати хавфсизлиги масаласини тадқиқ этувчи ва транспорт ҳаракатини оптималлаштиришга масъул тузилмалар етарлича эътибор беришади.

Охириги йилларда содир бўлган бахтсиз ҳодисалар статистикаси шуни кўрсатдики, мамлакат йўлларидаги хавфсизлик кўрсаткичлари ёмонлашди: автоҳалокатлар сони кўпайди, ўлимлар сони, шунингдек мамлакат йўлларида жароҳатланганлар сони жиддий равишда ошди.

Бизнингча, ҳайдовчиларни ижтимоий-психологик тайёрлаш масалаларига етарлича эътибор берилмаяпти. Аҳоли томонидан йўллар узоқ вақтдан бери доимий тўкнашувлар жойи сифатида қабул қилинган ва бу ўз навбатида жиддий ЙТХларига олиб келади.

Жамиятимизнинг ҳозирги ривожланиш босқичида йўллардан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқий маданияти ривожланишнинг жуда паст босқичида. Йўлда зиддиятли ҳатти-ҳаракатлар, бошқа йўл фойдаланувчиларининг манфаатларини ва йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасидаги ҳуқуқий меъёрларнинг талабларини эътиборсиз қолдириб, устунликка эришиш истагини амалга оширишдир. Йўлда тўкнашувлар пайдо бўлишини минималлаштириш йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашдаги муҳим вазифалардан биридир.

Йўл ҳаракати хавфсизлиги масаласига бевосита таъсир кўрсатадиган муҳим муаммо бу ҳайдовчиларнинг иштирок этишга ижтимоий-психологик тайёргарлигининг етарли эмаслиги йўл ҳаракати қоидаларига риоя қилиш учун кенг жамоатчиликни ҳуқуқий таълим тизимининг йўқлиги. Бугунги кунда барча йўлдан фойдаланувчиларнинг ва умуман ҳайдовчиларнинг ҳуқуқий маданиятини оширишга йўналтирилган ихтисослаштирилган усулларни ишлаб чиқиш, уларни тегишли ўқув курслари ва ўқув дастурларига янада интеграциялаштириш долзарб бўлиб бормоқда.

Ушбу масала курсантлар - йўл фойдаланувчилари, пиёдалар ва келажакда автомобилчилар томонидан йўл ҳаракати қоидаларини ўрганиш муаммоси билан чамбарчас боғлиқ. Таълим муассасаси таълим стандартларини йўл ҳаракати хавфсизлиги ва ижтимоий-психологик тайёргарликни мажбурий элемент (таркибий қисм) билан боғлиқ бўлган маълумот бериш дастурларига (мустақил объектлар сифатида) киритиш учун уларни янада такомиллаштириш зарур. Шунингдек, ижтимоий-психологик тайёргарликни ошириш ва йўл ҳаракати қоидаларини

ўрганувчилар учун мустақил билимлар ва кўникмалар беришни таълим блоки сифатида жорий этиш ва тест синовлари кўринишида имтиҳонга киритиш.

Автотранспорт билан боғлиқ авария хавфини ва унинг оғирлигини аниқлаш омиллари транспорт воситасини танлаш, транспорт воситаларининг ҳажми ва вазни, двигател кучи ва тезлиги хусусиятлари, транспорт воситаларининг техник ҳолати ва жиҳозларини ўз ичига олади.

Кўриб чиқиладиган омилларнинг ҳар бири такрорий таҳлил ва тадқиқотлар ўтказилишини талаб этади. Автотранспорт билан боғлиқ омиллар ҳақида гапирганда, биз қуйидаги муаммо бўйича янгиланишни истаймиз.

Транспортдаги бахтсиз ҳодисаларнинг сабабларини ҳисобга олсак, ҳозирги амалиёт жамиятдаги стереотиплардан келиб чиқади, қачонки бир нечта фавкулудда омиллар мавжуд бўлганда, қоида тариқасида, ноқулай вазиятнинг ривожланиши пайтида юзага келадиган бўлса, ҳайдовчининг ҳаракатлари одатда автоҳалокат сабаби деб ҳисобланади.

Бирок, транспорт тизимида кўп миқдордаги бахтсиз ҳодисалар технологиянинг ночор аҳволи билан боғлиқлиги маълум бўлмоқда. Бундан ташқари, бизнинг фикримизча, амалдаги транспорт қонунчилиги транспорт воситаларининг ҳолати ва ишлатилаётган эҳтиёт қисмларнинг сифатини тўлиқ назорат қилишни таъминламайди ва эски машиналардан фойдаланишда аниқ чекловлар мавжуд эмас.

Шундай қилиб, ресурси ярим асрдан ошган ва фойдали иш коэффиценти паст автомобиллар йўлларда ҳаракатланишда давом этмоқда. Автомобилнинг ҳаддан ташқари – толиқиши ё йўл ҳаракати хавфсизлигига бевосита таҳдид туғдирмайди, бироқ, бу автоҳалокат пайтида йўловчилар (ҳайдовчи) учун ҳам, йўл-транспорт ҳодисаси иштирокчилари учун ҳам жуда хавфли эканлиги шубҳасиздир.

Йўлнинг интеграциялашган транспорт тизими сифатида ишончлилиги - стандарт бўйича ёки белгиланган хизмат кўрсатиш муддати давомида оптимал кўрсаткичлар билан хавфсиз ҳисобланган транспорт оқимини таъминлаш қобилиятидир.

Шундай қилиб, йўл ҳаракати хавфсизлигига таъсир этувчи асосий омилларга қонун талабларидан келиб чиққан ҳолда йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашнинг асосий йўналишларини янада оптималлаштириш мақсадида қуйидаги йўналишларга бўлиш мумкин:

- автомобил ва шаҳар транспортда ҳамда йўл соҳасида фаолиятни тизимли тартибга солиш, йўл ҳаракати хавфсизлиги фаолиятида инновацион усулларни қўллаш;
- транспорт тизимида ҳайдовчиларни ўқитишнинг модуль тизимини ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш, йўл ҳаракати қоидаларидаги янги ўзгаришлар бўйича хабардорлик масъулиятини таъминлаш, ҳайдовчиларни ижтимоий-психологик тайёрлаш;
- йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш.

Ушбу йўналишларнинг ҳар бири муайян фаолият соҳаларини ифодалайди. Уларнинг иштирокчилари ҳам давлат, ҳам қонунчилик доирасида фаолият юритадиган ҳар қандай мулкчилик шаклидаги бошқа тузилмалар бўлиши мумкин. Бу йўналишлар бўйича вазифаларни амалга ошириш ва келгусида ривожлантириш механизмлари йўл ҳаракати хавфсизлигига таъсир этувчи омилларни оптималлаштиришга хизмат қилиши лозим.

АДАБИЁТЛАР:

1. Безруков Д.А., Воитенков Е.А. Йўл ҳаракатидаги можароларнинг асосий ижтимоий-психологик хусусиятлари ва уларнинг хусусиятлари ҳуқуқий психология. 2011. №1.
2. Трофимов С.М. Автомобил транспортдан фойдаланиш хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий жиҳатлари. Транспорт қонуни. 2005. № 3.
3. Калинин М.А. Автомобилсозлик соҳасидаги фирибгарликлар Интеллектуал мулк. Саноат мулки. 2005. №2.
4. Воитенков Е.А. Йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасидаги долзарб муаммолар ва уларни ҳал қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий йўллари. Ҳуқуқий дунё. 2010. № 8.

ХАРБИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ АСОСЛАРИ

Алиқориев Н.С.

ЎзМУ Социология кафедраси профессори, и.ф.д.

Аликариева А.Н.

ЎзМУ Социология кафедраси доценти, с.ф.н.

Бугунги кунда, ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ҳамда Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари тизимидаги маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қабул қилинган концепцияларни амалга ошириш доирасида ҳар томонлама ривожланган, билимдон, халқига, шунингдек, Ватанга хизмат қилиш ишига содиқ ёшларни тарбиялаш бўйича кенг миқёсли ишлар амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга, миллий кадриятларга, халқларнинг маданиятига ва ўзлигига бўлган таҳдидлар, ёд ғояларни сингдиришга бўлаётган уринишлар кучайиб бораётган глобализация жараёнлари жадал ривожланаётган шароитда ёшлар энг заиф қатлам бўлиб қолаётганлиги сабабли, бу йўналишда қўшимча комплекс чора-тадбирлар қабул қилиниши долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда [1].

Ҳарбий таълим ва ҳарбий мутахассислар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш – ҳарбийларни малакали зобитлар қилиб тайёрлашни таъминлаш, уларнинг касбийлик даражасини мунтазам ошириб бориш, битирувчиларда фуқаро ва Ватан ҳимоячисининг юксак маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришнинг энг муҳим вазифаларидан биридир.

Зобитларни тайёрлашда камчиликлар муқаррар равишда оддий аскар ва сержантлар таркибини тайёрлашда қийинчиликларга олиб келади, бу эса ҳарбий операцияларни бажаришда муваффақиятни белгилайди. Ушбу муаммони ҳарбий таълим муассасаларининг раҳбар ва профессор-ўқитувчиларнинг касбий даражаси ва мақомини ошириш орқали ҳал қилиш мумкин [2].

Ҳарбий билим юртларида ҳарбийлар тайёргарлигининг зарур даражасини ошириш учун соҳа ва лаборатория жиҳозлари билан таъминлаш долзарб муаммо мавжуд бўлиб, уларни ҳал этиш лозим. Сўнгги йилларда ушбу базани ривожлантириш учун бюджетдан салмоқли маблағлар ажратилди.

Курсантлар нафақат тренажёрларда, балки ваколатли ҳарбий мутахассислар томонидан республика армиясининг кадрлар салоҳиятини шакллантиришни таъминлайдиган қурол-яроғ ва ҳарбий техниканинг янги моделларида ҳам асосий амалий кўникмаларга эга бўла бошладилар. Муҳими, юқори услубий, жисмоний ва сафдаги тайёргарликка эга бўлган, қўл остидагиларни тайёрлашнинг турли метод ва усулларини билладиган ҳарбий олий таълим юртини битирувчи зобитлардир.

Ҳарбий кадрлар тайёрлашнинг замонавий тизими шаклланмоқда. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги ахборот-оммавий коммуникация агентлигида Мудофаа вазирлиги ва бир қатор ҳарбий олий ўқув юртлари вакиллари иштирокида ўтказилган матбуот анжуманида муҳокама этилди [3].

Маълумки, Президентимиз Шавкат Мирзиёев раислигида жорий йилнинг 16 июнь кuni мамлакатимиз олий таълим тизимидаги устувор вазифаларга бағишланган видеоконференция бўлиб ўтди. Ҳарбий олий ўқув юртлари фаолиятини офицер ва сержант сифатида мутахассисларни тайёрлаш сифатини ошириш мақсадида ислох қилиш давом этмоқда. Ўзбекистон Миллий армияси халқаро Global Firepower компанияси рейтингда 51-ўринни эгаллаб, МДХ давлатлари орасида Россия (2), Украина (25) ва Беларусия (50) дан кейин тўртинчи ўринни эгаллади.

Брифингда Мудофаа Вазирлиги ҳарбий кадрлар тайёрлаш бошқармаси бошлиғи подполковник Улуғбек Мамадалиев таъкидлаганидек, ҳарбий қисм ва ҳарбий идора муассасаларида барча талабларга жавоб берадиган замонавий моддий-техник база

яратилди. Ҳарбий илм-фанни такомиллаштириш мақсадида охириги тўрт йилда 20 нафар ҳарбий хизматчига илмий даража, 54 нафар ҳарбий ўқитувчига доцентлик даражаси берилди. Мудофаа вазирлиги таълим муассасаларининг ҳарбий-илмий салоҳияти 20 фоиздан ошди.

Юқори малакали офицер кадрларни замонавий даражада тайёрлаш, назария ва амалиёт уйғунлашувини таъминлаш мақсадида 2019 йил июль ойида Жиззах олий ҳарбий авиация билим юрти Қарши шаҳридаги янги ташкил этилган, энг замонавий талабларга жавоб берадиган ҳарбий шаҳарчага кўчирилди. Шу йилнинг октябр ойида мамлакатимизнинг барча олий таълим муассасаларининг ҳарбий кафедралари қайта ташкил этилди. Энди бунинг ўрнига Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази ташкил этилиб, уларда ҳар йили 39 йўналиш бўйича 700 дан ортиқ заҳира ва резервдаги офицерлар билимини ошириб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 5 июлдаги Қарорига мувофиқ [4]. Мудофаа Вазирлиги ҳарбий-академик лицейлари “Темурбеклар мактаби” га айлантирилди, уларнинг ҳуқуқий мақоми ва йўналишлари белгиланди. Мудофаа вазирлигининг “Темурбеклар мактаби” ўқув муассасаларининг барча инфратузилмаси тўлиқ янгиланди. Бундан ташқари, ўзбек ва рус тилларида замонавий сифатга мос келадиган янги ўқитиш механизми жорий этилди, Давлат таълим стандартлари, фанларнинг ўқув режалари ва дастурлари ишлаб чиқилди. Мудофаа вазирлигининг олий ҳарбий таълим муассасаларига мазкур таълим муассасасини имтиёзли диплом билан тугатган “Темурбеклар мактаби” битирувчиларини тест синовларидан ўтказмасдан қабул қилиш тартиби амал қилади.

Ҳарбий таълим муассасаларида кадрлар тайёрлашни такомиллаштириш бўйича таклифлар:

- ҳарбий-таълим муассасаларида офицерларни тайёрлаш дунёнинг қайноқ нуқталарида жанговар операцияларни амалга оширишнинг замонавий талабларини инобатга олган ҳолда амалга оширилиши керак;

- ҳар бир фан бўйича ўқув дастурларини ўқитиш босқичларига мувофиқ қатъий ишлаб чиқиш керак;

- ўқитувчилар курсантлар билан ҳар бир дарсни тайёрлаш ва ўтказишнинг белгиланган тартибига қатъий риоя қилишлари ва барча шакллар, тамойиллар ва техникалар содда ва тушунарли бўлган ҳолда ўқув жараёнига киритилиши керак;

- ҳарбий мутахассис ўз қарамоғидагиларни самарали бошқариш учун пухта тайёргарлик кўриши ва ўқитувчилар эса ҳаёт тажрибаси ва таълим даражасини сингдиришлари керак;

- олий ўқув юртлари зобитларга бўлган эҳтиёжни тўлиқ қондириш, ҳар бир курсантни ҳимоя қилиш ва ўқишни битириши учун шароит яратиши; ўқитиладиган фанларни ўрганишда курсантларнинг юқори мотивацияси туфайли ҳарбий таълим сифатини ошириш керак;

- ҳарбий таълим тизимининг самарадорлиги кўп жиҳатдан таълим жараёнининг моддий ва молиявий таъминотининг сифати ва ўз вақтида бажарилишига боғлиқ;

- ҳарбий таълимни такомиллаштиришга ўқитишнинг энг янги технологияларини фаол жорий этиш зарур;

- ҳарбий таълим тизими таълим ва тарбиявий вазифаларни бирлаштириши керак;

- бўлажак офицерни тайёрлаш ҳарбий соҳадаги билимлар билан қуролланган бўлиши, шунингдек, юксак ватанпарварлик, руҳий- психологик, ахлоқий, маънавий ва жисмоний фазилатларга эга бўлган ҳарбий мутахассисни шакллантириш ва тарбиялаши керак;

- ҳарбий таълим соҳасидаги инновацион ютуқларга эришиш учун, биринчи навбатда, олийгоҳнинг малакали профессор-ўқитувчи ва илмий ходимларини тайёрлаш керак;

- амалдаги олийгоҳлар базасида офицерларни янги мутахассисликлар бўйича тайёрлашни яхшилаш;
- дунёдаги ўзгарувчан вазиятни ҳисобга олган ҳолда битирувчиларнинг ҳарбий-профессионал ва махсус тайёргарлигига янги малака талабларини ишлаб чиқиш;
- самарали таълим дастурларини жорий этиш, битирувчилар ҳарбий хизматни қандай ўташини, билим юртида олинган қандай билим ва кўникмаларни амалиётда қўлланишини, машғулотларда нималарни ўзгартириш кераклигини тизимли таҳлил қилиш;
- битирувчилар нафақат мавжуд қурол ва техника моделларини, балки келажакдаги турларини ҳам ўрганишлари керак;
- ҳарбий тажрибага эга бўлиш учун курсантларнинг ҳарбий тайёргарликдаги иштирокини сифатли режалаштириш;
- компьютерли моделлаштириш ва электрон дарсликлар ёрдамида ўқув машғулотларини ўтказиш;
- олий ўқув юртларининг ҳарбий мутахассисларни тайёрлаш сифати, уларнинг кўшинларда малакали офицер сифатида ўз вазифаларини бажаришни бошлаш қобилияти учун жавобгарлигини ошириш;
- ҳарбий хизматга мотивацияси юқори бўлган абитуриентларни сифатли танлаш;
- ўқув фаолиятининг анъанавий шаклларида курсантларнинг ақлий фаоллигини ошириш усулларини ишлаб чиқиш;
- ўқув фанлари цикллари ўқитишнинг инновацион технологияларини қўллаш;
- илмий-когнитив моделлар ва ўқитиш технологияларини фаол қўллаш [5];
- таълим жараёни сифатини бошқариш;
- курсантларнинг ўз-ўзини тарбиялаш компетентликларини шакллантириш;
- курсантларнинг мустақил ишини ташкил этишда замонавий ёндашувларни қўллаш;
- олийгоҳларда интерактив ўқитиш усулларида асосий компетенциялар, билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш воситаси сифатида фойдаланиш [6];
- фанларни ўрганиш жараёнида билим эркинлигини шакллантириш;
- ўқув жараёнини курсантнинг потенциал имкониятларига йўналтириш ва уларни амалга ошириш, курсантларни кучли билим, кўникма ва кўникмалар билан қуроллантиришга, шунингдек, уларни янги вазиятларга ўтказиш қобилиятига кўмаклашиш;
- курсантларда янги билимларга бўлган эҳтиёжни шакллантириш;
- таълимни курсантларнинг ҳаёти, тажрибаси билан боғлашга йўналтириш, зарур компетентликларни шакллантириш;
- ўқув маълумотларини ижодий қайта ишлаш мақсадида умумий ва хусусий вазифаларни ҳал қилишда курсантларнинг фикрлашини йўналтириш;
- хусусий ахборотни билим тизимини, фаолият усулларини ва компетентликларни шакллантириш учун асосий ғоялар, қонунлар, назариялар билан боғлаш бўйича курсантларнинг фаолиятини таъминлаш;
- таълим кўникмаларини билим воситаси сифатида эгаллашга кўмаклашиш; ҳар бир курсантнинг фаол ақлий фаолияти учун мақбул шарт-шароитларни яратиш.

Хулоса қилиб айтганда, ҳарбий-касб-ҳунар таълими ходимларини сифатини бошқариш муаммосини ҳал қилиш турли йўналишлардан, ёндашувлардан ва турли жиҳатлардан касб-ҳунар таълими сифатини баҳолайдиган таниқли интерактив кўрсаткичлардан фойдаланиб, фанлараро ёндашув асосида излаш мақсадга мувофиқдир. Таълим сифатининг ўзи, шунингдек, уни бошқаришни ҳам умуман эмас, фақат маълум бир ҳарбий олий ўқув юртидаги ҳарбий касб-ҳунар таълими шартларини ҳисобга олган ҳолда кўриб чиқиш керак.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўсмирларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ҳамда Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ва давлат хизмати

учун кадрлар захирасини тайёрлаш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги 2019 йил 28 июндаги ПҚ-4375-сон Қарори.

2. Аржаев В.И., Дугин Е.М., Подгорных Ю.Д. Еще раз о проблемах высшей военной школы //Воен. мысль. – 2010. – № 6. – С. 35-38.

3. <https://yuz.uz/ru/news/formiruetsya-sovremennaya-sistema-podgotovki-voennx-kadrov>

4. <https://kun.uz/6225701>.

5. Военная психология и педагогика /Под ред. П.А.Корчемного, Л.Г.Лаптева, В.Г.Михайловского. – М.: Совершенство, 2008. – 384 с.

6. Гареев В.М., Шарипов Ф.В. Пути совершенствования методов обучения в условиях перестройки высшего образования //Повышение академической успеваемости студентов путем совершенствования методов обучения: Межвуз. темат. науч. сб. – Уфа: УАИ, 2007. – С. 4–13.

ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР АРМИЯЛАРИ ҚУРОЛ ВА ҲАРБИЙ ТЕХНИКАЛАРИГА МАХСУС ИШЛОВ БЕРИШ ТЕХНИК ВОСИТАЛАРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ИСТИҚ БОЛЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Джамалов Хуришиджон Тураевич

*Магистр, сержант Ахборот- коммуникация технологиялари ва алоқа ҳарбий
институту*

Аннотация: Ушбу мақолада хорижий давлатлар армиялари қурол ва ҳарбий техникаларига махсус ишлов бериш техник воситалари ривожланишининг истиқболли йўналишлари ёритилган

Хорижий давлатларда қуролли кучлари ва фуқароларни, оммавий қирғин қуролларининг шикастловчи омилларидан ҳимоя қилиш мақсадида, ҳимоя воситаларини истиқболли турларини яратишни изчил амалга ошириш дастурлари фаол амалга оширилмоқда. Илмий-тадқиқот ва тажриба-лойиҳа ишларининг энг муҳим йўналишларидан бири бу, қурол-яроғ ва ҳарбий техникаларга махсус ишлов бериш техник воситаларини (дегазация, дезактивация ва дезинфекция) тадқиқот қилишга йўналтирилган.

Ушбу соҳада бажарилаётган илмий тадқиқот ва ишлаб чиқаришни, мавжуд бўлган махсус ишлов бериш техник воситаларини такомиллаштириш, янги кўп вазифали мажмуа яратиш билан бир қаторда, иссиқ иқлим, ноқулай санитария-эпидемиологик шароитларда ҳарбий ҳаракатларни олиб бориш, тинчлик ўрнатиш операциялари ҳаракатларида, экологик ҳалокатлар оқибатларини бартараф этиш, автомобил, темир йўл транспортида ва кимёвий (атом) саноат корхоналарида содир бўладиган фалокатлар билан боғлиқ муаммоларни ечишга қаратилмоқда.

Жумладан, Германиянинг «OVR» фирмаси мутахассислари томонидан НАТО стандартларига мослаштириб кўп вазифаларни бажаришга қодир, бошқахорижий давлатлар қуролли кучларида мавжуд бўлмаган MPD-100I русумли махсус ишлов бериш мажмуаси яратилди. MPD-100I русумли махсус ишлов бериш мажмуаси ҳарбий техникалар, қурол-аслаҳалар, ҳимоя воситалари, кийим-кечаклар, радиоэлектрон асбобларга дегазация, дезактивация ва дезинфекция ишларини олиб бориш учун мўлжалланган. Шунингдек, бу мажмуа дала майдонларга махсус ишлов бериш ва шахсий таркибга санитар ишлов бериш имкониятларига эга. Бундан ташқари, MPD-100I русумли махсус ишлов бериш мажмуасини саноат корхоналарида содир бўлиши мумкин бўлган фалокатларни бартараф этиш тадбирларида қўллаш ва ёнгинларни ўчириш, ҳамда сув таъминотини ташкиллаштиришда қўлланилади [1].

Мажмуадан фойдаланишда атроф - муҳитнинг ҳаво ҳароратида ишлов бериш эритмасини ҳаво ҳароратининг оралиғига мувофиқ ишлатишни назарга олинган. Мажмуани ишга тайёрлаш вақти 20 дақиқани ташкил этади.

Янги мажмуани ўзига хос фарқли хусусиятларидан бири юқори даражада ҳаракатчанлиги ва модуль тузилишга эгаллиги, шу жумладан мажмуани барча таркибий қисмлари контейнерга ўрнатилганлиги учун, уни тезкорлик билан махсус ишлов бериш

пунктини ташкил этиш имкониятини беради. Мажмуаавтоном режимда 3 соатгача ишлаш қобилиятига эга ва унга қўйилган барча махсус вазифаларни бажаради.

Мажмуани етарли даражада (курукликдаги, ҳаво) транспорт воситалари ёрдамида олиб юриш мумкин, бу бориши қийин бўлган жойларда махсус ишлов бериш имкониятини беради. Бундан ташқари, унинг жиҳозлари кенг спектрли рецептураларини (сувли, сувли-спиртли, кўпикли) эмульсия, ҳамда захарли моддалар, биологик шикастловчи агентларни биокимё усулида зарарсизлантириш (нейтраллаш) имкониятини беради.

Таъкидлаб ўтиш жоизки, мажмуани таркибига борткомпьютер ҳам киради ва бу ўз навбатида ҳарбий техникалар, курол-аслаҳалар, ҳамда фортификация иншоотларининг кўрсаткичларини унинг хотирасида жойлаштирилган базадан фойдаланиб махсус ишлов бериш вақтларини ҳисоблайди. Захарли моддаларни хусусиятига ва захарланган объектлар турларига қараб, рецептуралар ишлатилиши ва дегазация ўтказиш учун мўлжалланган техник воситаларга қараб, махсус ишлов беришнинг ҳар хил усулларни қўллаган равишда ўтказилиши мумкин.

MPD-100I русумли махсус ишлов бериш мажмуаси юқори тўсиқлардан ўта олиш қобилиятига эга бўлган MAN русумли автомобиль шассисига монтаж қилинган (ғилдирак формуласи 8×8). Ҳамма махсус ва қўшимча жиҳозлари пўлат контейнерга жойлаштирилган, контейнернинг ташқи ўлчамлари 6×2,4×2,4 метрга тенг.

Мажмуа таркиби қуйидаги махсус жиҳозларни ўз ичига олади:

Дегазация қурилмаси DEDAS X 65 (decontamination Emulsion DirectApplication System). Бу қурилма дегазация эмульсиясини ёки кўпикли рецептурани дақиқасига 65 литр тезликда ва суюлтирилган эритмани бир дақиқада 200 литрини 3,5 босимда етказиб бериш қобилиятига эга. Суюқ ва қаттиқ дегазацияловчи моддалар қурилмада автоматик тарзда аралаштирилади. Қурилманинг ҳамма таркибий қисмлари зангламайдиган чидамли металлдан ясалган. Қурилма стационар (кўчмас) ёки транспорт воситасига ўрнатилган ҳолатларда ишлатилиши мумкин. Электр энергияси таъминоти ҳар қандай 3 ва 4 кВт ли қувватга эга бўлган электр манбасидан таъминланиши мумкин. Дегазацияловчи эритманинг сатҳини ва қурилманинг нозолигини автоматик тарзда назорат қилиш индикатори мавжуд. Ҳавонинг совуқ вақтларида ишлатиш мақсадида, қурилмада қўшимча жиҳозлар мавжуд бўлиб, бу қурилмани паст ҳароратларда ишлашини таъминлайди.

Универсалли модул УАМ дегазация, дезактивация ва дезинфекция эритмаларини тайёрлаш учун мўлжалланган. Бу агрегатга хизмат кўрсатиш оддий бўлиб уни ишга тайёрлаш вақти 5 дақиқани ташкил этади.

Олиб юришга (портатив) қулай дегазация асбоби «DECOFOG-3» махсус ишлов бериш жарёнида дегазацияловчи моддаларни булутли аэрозол кўринишидаги (ташқи кўринишидан туманга ўхшайдиган) аралашмани пуркаб беришини таъминлайдиган асбобдир. Одатда, бу асбобдаяримдегазацияловчи рецептура қўлланилади ва захарланган жойларни дегазация ўтказиш мақсадида, дегазацияланувчи сиртларга (юзаларга) катталиги 4 микромиллиметр бўлган рецептура аэрозол кўринишида сепилади. Бу майдонларга дегазация қилиш жараёнидаги, дегазацияловчи моддаларни сарфини 10 мартагача камайтиради ва бошқа унумли ишлов бериш усулларини қўллаш имконияти бўлмаган ҳолларда, дегазация олиб бориш қийин бўлган юзаларда махсус ишлов беришни таъминлайди. Дегазация асбоби «DECOFOG-3» да 17,7 кВт га мўлжалланган пулсацияли пуркаш мосламаси ҳаво-реактив двигатели мавжуд бўлиб, у дегазацияловчи модда оқимини ўрнатилган пойнакнинг (наконечник) ўлчовига қараб, юзаларга дегазацияловчи моддани юқори босимда пуркаб бериш имкониятини беради. Майда зарраларга бўлинган аэрозоль 0,3 литрли камерада ҳосил бўлади. Дегазацияловчи эритмалар учун мўлжалланган махсус идишнинг сиғими 5 литрни ташкил қилади ва аппликаторга (аралашма ҳосил қилувчи ва сепиб берувчи асбобга) уланган. Камеранинг деворлари шаффоф материалдан ясалган бўлиб, бу

дегазация моддаларини миқдорини назорат қилиш имкониятини беради. «DECOFOG-3» дегазация асбобининг двигателида электронлаштирилган ўт олдириш тизими мавжуд бўлиб, тўрт дона қуруқ 1,5 вольт қувватга эга батареялардан ўт олдирилади. Бир соат мобайнида 1,5–1,9 литргача ёқилғи сарфлайди, ёқилғи солинадиган идишнинг ҳажми 2 литрни ташкил этади.

Шахсий таркибга санитар ишлов бериш учун мўлжалланган, дамланадиган каркас чодир кўринишига эга бўлган Decon Tent 1611 тез ўрнатиладиган пана жой қурилмаси. Ўз навбатида шахсий таркибга санитар ишлов бериш 16 дона сув қуйиш мосламаси ёрдамида олиб борилади, бу мосламалар ювиниш бўлимининг юқори қисмига горизонталь ҳолатда маҳкамланган. Бир соат мобайнида 240 та шахсий таркибга санитар ишлов бериш имкониятига эга.

Радиоэлектрон ва радиотехника асбоб ускуналарига махсус ишлов бериш тўплами Decon Vox, пўлатдан ясалган яшиқдан иборат бўлиб, яшиқда жойларга ўрнатиш учун қулай бўлиши учун таҳланадиган тиргаклар ўрнатилган. Махсус ишлов бериш тўплами **Decon Vox** брендспойт, эжектор, шланглар, сув иситгич, сув сақлаш учун идишлар, катта босимли насос ва электрогенератори тўпламининг жиҳозларига киради. Бундан ташқари, тўплам шлангларни ҳар хил тўплами, ўтказгичлар (переходник), коллекторлар, брендспойтлар ва тарқатувчи пистолетлардан ташкил топган. Тўпламининг жиҳозларининг хилма-хиллиги, қисқа вақт мобайнида махсус ишлов бериш пунктини ташкиллаштириш имкониятини беради ва бир вақтнинг ўзида унга қўйилган барча спектр вазифаларни бажаради.

Исроил қуроли кучлари учун «Хатexof ltd» фирмаси томонидан махсус ишлов бериш тўплами ишлаб чиқарилди, бу тўплам ҳар хил русумдаги автомобилларга монтаж қилиниши мумкин бўлиб (MAN, SCANIA, BMC, VOLVO, IVECO), ғилдирагининг формуласи 4×2, 4×4, 6×4 ва 6×6. Махсус ишлов бериш тўплами ечиладиган платформали, рама каркас кўринишига эга. Платформанинг ҳамма томонларига кўтариладиган (орқа ва ён томони) бортлар ўрнатилган бўлиб, бу тўпламининг иш майдонини катталаштириш имкониятини беради. Ишламайдиган ҳолатда платформа резинали тент (чодир) билан ёпилган бўлади, бу ўз навбатида тўплам ускуналарини куёш нуридан ва ифлосланишидан ҳимоя қилади [1].

Махсус ишлов бериш тўплами қуйидаги жиҳозлардан ташкил топган: дақиқасига 160 литргача тайёрланган рецептурани етказиб бериш имкониятига эга бўлган дегазация қурилмаси; бир тонналик дегезацияловчи рецептураларни олиб юриш ва қисқа муддат сақлаш учун мўлжалланган идиш. Резина шлангларни жойлаштириш ва уларни ёйиш жараёнида қулайлигини таъминлаш мақсадида иккита барабан ўрнатилган, барабанлар усқунанинг орқа қисмига ўрнатилган бўлиб, уларнинг ҳар бирига 18 метрли шланглар ўраш мумкин. Тўплам қўшимча иккита 35 метрли шлангларни ўз таркибига олади.

Бундан ташқари, тўпламда гидравлик тарзда кўтарувчи қурилма мавжуд бўлиб, бу қурилма рецептураларни ортиш-тушириш жараёнида вақтни тежаш ва техник хизмат кўрсатувчи ходимлар таркибини камайитиришга имконият яратади.

Махсус усқуналарини миқдорининг чегараланганлиги сабабли, фақат ҳарбий техникаларга ва майдонларга махсус ишлов бериш имконияти бор. Агар тўпламга қўшимча жиҳозлар ўрнатилса, воситанинг вазифаларни бажариш доирасини кенгайтириш мумкин.

Туркия қуроли кучлари учун «Ozmen» фирмаси томонидан кўп мақсадли тизимга эга бўлган ОДС-4000 русумли махсус ишлов бериш тўплами ишлаб чиқарилди. Унинг базали вариантнинг жиҳозлари икки ўқли шатакга ўрнатилган бўлиб, бу махсус ишлов бериш тизими ҳарбий техника, қурол-аслаҳа, жойларни ва шахсий таркибга санитар ишлов беришда кенг доирадаги ишларни амалга ошириш қобилиятига эга. Махсус ишлов бериш тизимини қуруқлик ва ҳаво транспортлари воситалари ёрдамида олиб юриш мумкин.

Махсус ишлов бериш тўпламининг жиҳозлари қуйидагилардан иборат: ODS-4000 русумли кучланиш агрегати, стационар ва резинамотодан ясалган сувга мўлжалланган резервуарлар; тунда махсус ишлов бериш учун ёритиш жиҳозлари; йўлларни ва айрим захарланган ер жойларни махсус ишлов бериш учун мўлжалланган махсус насадкалар; шахсий таркибга санитар ишлов бериш учун тез ёйиладиган пана жойлар, шланглар, брандспойт ва насадкалар киради.

Ўз навбатида ODS-4000 русумли кучланиш агрегати қуйидаги жиҳозлардан ташкил топган: 17 от кучига эга бўлган дизель мотори, кучли босимли насос, генератор, бир бирига бириктирилган труба сув (аралашма) ўтказгичива бошқариш пультадан.

Захарланган юзаларни ва объектларни махсус ишлов бериш жараёни фаоллаштирилган сувли аралашмалар ва қоришмалар (эмульсиялар) ёрдамида олиб борилади. Бу қоришмалар бевосита махсус ишлов бериш ишларини олиб бориш олдидан тайёрланилади. Бу радиофаол нуклидларни йўқотиш, ҳамда захарли моддаларни, биологик курулларни зарарсизлантиришни юқори даражадаги самарадорлигини ва унумдорлигини таъминлайди. Иссиқ сувни (90 °C) узатиб бериш жараёнида, махсус ишлов бериш 180 бар. босимда олиб борилади, бундан ташқари 200 °C ҳароратда куруқ буғ ёрдамида махсус ишлов бериш мўлжалланган. Автомашина техникаларига махсус ишлов бериш самарадорлиги соатига 12-15 автомашинани ташкил қилади.

Ушбу тизимда шахсий таркибга санитар ишлов бериш учун мўлжалланган, тез барпо қилинадиган чодир каркас кўринишига эга бўлиб, уучта бўлимдан, яъни кийимларни ечадиган, ювиниш ва кийимларни кийиш жойларидан ташкил топган. Биринчи навбатда ювиниш бўлими икки қисмга бўлинган, биринчи қисмда шахсий таркиб 45 °C иссиқликдаги ювувчи дезинфекцияловчи модда аралаштирилган сув билан ювиб тозаланади, иккинчи қисмда дезинфекцияловчи модда иссиқ сув билан ювилади. Шахсий таркибга санитар ишлов бериш 12 дона сув қуйиш мосламаси ёрдамида олиб борилади, бу мосламалар ювиниш бўлимининг юқори қисмига горизонтал ҳолатда маҳкамланган. Бир соат мобайнида 240 та шахсий таркибга санитар ишлов бериш имкониятига эга.

«Mediclin» русумли яраланган харбий хизматчиларга махсус ишлов бериш қурилмаси очик турдаги яраларни юза қисмини захарли моддалардан, биологик потоген агентлардан, радиофаол моддалардан тозалаш ва зарарсизлантириш имкониятига эга. Олиб юриш учун мўлжалланган махсус ишлов бериш қурилмасининг ишлаши қуйидаги принципларга асосланган, яъни ишчи эритмани катта босимли насос ёрдамида юзаларга пуркаб бериш ва кейинчалик пуркалган аэрозолни майда зарраларга бўлинган зарарланган ва ифлосланган моддаларни сўриб олишга мўлжалланган.

ДС-10 русумли дегазацияловчи асбоби қуйидаги жиҳозлардан таркиб топган: ҳаво насоси ўрнатилган металлдан ишланган баллон, тарқатиш шланглари ва пурковчи пистолетдан, таркибига яъна ташиб юриш учун мослама ва орқада осиб юриш учун мўлжалланган ранец ременлари киради.

Ишчи эритма алоҳида идишда ёки бевосита баллонда тайёрланади. Баллоннинг ички қисми зангламайдиган, коррозияга чидамли никел қотишмасидан ясалган.

Зирхланган танкларни, қўмондонлик-штабпунктлари, вертолётлар ва самолётларни ички бўлинмаларига махсус ишлов бериш учун мўлжалланган **DMSI русумли модулнинг асосини SEM 100** русумли махсус ишлов бериш қурилмаси ташкил этади. Қурилмада дегазацияловчи рецептуралар юқори босим ва юқори ҳароратда қўлланилади. Бир вақтнинг ўзида ифлосланган (захарланган) қолдиқларни вакуум остида олиб ташлайди. **DMSI** модули, ўз таркибига янги кўтариб юришга қулай (портатив) дезенфекциялаш Swing Fog SN 50 русумли асбобини олади, бу асбоб харбий техникаларни, иншоотларни ички бўлмаларига керакли бўлган рецептураларни аэрозол булут ҳолатида дезинфекция ишларини олиб бориши имкониятига эга. Асбобда, одатдагидек BDS 2000 русумли дезинфекция рецептураси қўлланилади. Бундан

ташқари унинг таркибига дегазацияловчи асбоб ДС-10 ва КФН-20 русумдаги иссиқ ҳаво генератори киради.

Италия қуроли кучлари тассаруфидаги махсус ишлов бериш мажмуаларини такомиллаштириш муаммолари билан «Cristanini» Италиянинг миллий фирмаси фаол ишлар олиб бормоқда. Ҳозирги вақтда фирма мутахассислари томонидан RI/CBRN (Rapid deployment unit for decontamination and detoxification), Shelter CBRN/ 2 и Shelter CBRN/ 3 русумли бир қатор махсус ишлов бериш мажмуаларини ишлаб чиқишди ва қўшинларни таъминлашди.

RI/CBRN/2 махсус ишлов бериш мажмуаси контейнер туридаги платформага ўрнатилган бўлиб, ёнбошга кўтариб қўйиладиган бортлари бор. Базали бутлагичлар иккита «Sanidjet C1126 XP» русумли дегазацияловчи қурилмасидан иборат, бу ўз навбатида бир вақтнинг ўзида ҳарбий техникаларга, отиш қуролларига, химоя воситаларига махсус ишлов ўтказиш ва шахсий таркибга санитар ишлов бериш имкониятини беради. Шахсий таркибга санитар ишлов бериш самарадорлиги соатига 180 та гача ва 15 та автомашинани ташкил қилади.

Shelter CBRN/3 махсус ишлов бериш комплекси Shelter CBRN/2 махсус ишлов тўпламининг такомиллаштирилган (модернизация) турига киради. У «Sanidjet C921 русумли дегазация қурилмаси ва икки дона PRNDS/10 MIL русумли дегазация асбоблари билан қўшимча қилинган.

Таҳлиллар натижаси шуни кўрсатиб турибдики, махсус ишлов бериш воситаларининг аксарияти бир хил турдаги тузилишсхема асосида ишлаб чиқарилган. Махсус ишлов бериш воситаларнинг асосини контейнерли платформа ёки каркас туридаги қурилмадан ташкил топган бўлиб, платформага кучланиш агрегатлари, юқори ва паст босимли насослар, бошқарув пулти, сувни ва ҳавони иситувчи мосламалар, махсус ишлов бериш рецептураларини тайёрлаш қурилмаси (кўпик ҳосил қилувчи генератор, аралаштиргич ва бошқалар) ўрнатилган. Кучланиш агрегати сифатида дизели мотор ишлатилади (қурилма МПДС, С8-Dads, «Sanidjet»), шунингдек электродвигатель (Dedas-100, HDS-1200) мавжуд [4].

Техник воситаларни моделларига қараб ҳар бири ўзининг буғ генераторидан ташкил топган бўлиб, эритмаларни тайёрлаш қурилмаси, сув иситувчи асбоб суюқликни сўриб олиш ва тарқатиш учун резина шланглар, брендспойтлар, пуркагичлар, ўтказгичлар, ювиш шеткалари, дегазацияловчи рецептуралар ва ёқилғи учун идишлардан ташкил топган.

Бу техник воситаларни тўртагача оператор бошқариши мумкин, махсус ишлов бериш тадбирларининг турига қараб, зарур бўлган ҳароратни белгилайди ва реагентларни сувли ёки буғли қоришмани таркибига киргизади.

Шу жумладан, ушбу мақолада хорижий давлатларнинг армиясидаги қурол ва ҳарбий техникаларини махсус ишлов бериш техник воситалари ривожланишининг истиқболли йўналишлари кўриб чиқилди.

Кўриб чиқилган мавзуга асосланиб қуйидагича хулоса қилиш мумкин:

1. Хорижий давлатларда қуроли кучларни ва фуқоралар химояси соҳасида оммавий қирғин қуролларининг шикастловчи омилларидан химоя қилиш мақсадида, илмий-тадқиқот ва тажриба-лойиҳаларини энг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

2. Етакчи хорижий давлатларнинг ҳарбий раҳбарияти, кўп функцияли ҳарбий техникаларга, қурол-аслаҳалар, моддий воситалар ва шахсий таркибни санитар ишлов бериш мажмуаларини яратиш дастурига катта эътибор қаратишмоқда.

3. Қўшинларни замонавий махсус ишлов бериш мажмуалари билан таъминлаш долзарб масалалардан бири бўлиб, ноқулай санитария-эпидемиологик вазиятларда, жазирама иссиқ иқлим шароитларида ва техноген авариялар оқибатларини бартараф этиш жараёнида қўйилган жанговар вазифаларни бажаришини таъминлайди.

АДАБИЁТЛАР

1. Новые технические средства специальной обработки вооружения и военной техники зарубежных государств. //Ж.Зарубежное военное обозрение.-2013, №2.- С.46-57.
2. Суяров З.Х. Химическая защита войск в общевойсковом бою. Организация, вооружение и боевые возможности подразделений химических войск./ Учебное пособие. - Ташкент: Издание Академии ВС РУ, 2012. ДСП.
3. Суяров З.Х. Тактика действий подразделений войск РХБ защиты: Учебник. – Т.Издание Академии ВС РУ, 2018.
4. www. yandex. ru. радиационная, химическая и биологическая защита (4.02.2019).

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТ ВА ВАТАНПАРВАРЛИК МАСЪУЛИЯТИ

Турсунмурод Дониёрович Маматқобилов

*Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академиясининг Гуманитар фанлар
кафедраси доценти, сиёсий фанлар номзоди*

Эргашева Раъно Уринбоевна

2-Республика тиббиёт коллежи Умумқасбий фанлар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Ижтимоий ва маънавий-маърифий ишларни ташкил этилишида тинчлик ва барқарорликни роли муҳим эканлиги ҳамда бу борада мамлакатда яшовчи ҳар бир фуқаронинг дахлдорлик туйғуси билан яшаши ва меҳнат қилиши муҳимлиги мақолада акс этган.

Калит сўзлар: маънавий – маърифий ишлар, раҳбар кадрларнинг фаолияти, ижтимоий ва маданий ҳаёт, ватанпарварлик.

Аннотация. В статье подчеркивается важность роли мира и стабильности в организации социальной и духовно-просветительской работы, а также важность жизни и работы с чувством принадлежности к каждому гражданину страны.

Ключевые слово: духовно-просветительская работа, деятельность руководящих кадров, общественная и культурная жизнь, патриотизм.

Annotation. The article emphasizes the importance of the role of peace and stability in the organization of social and spiritual and educational work, as well as the importance of living and working with a sense of belonging to every citizen of the country.

Keywords: spiritual and educational work, the activities of leading personnel, social and cultural life, patriotism.

Янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг кўламдаги ислохотлар замирида ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий ва савдо-иқтисодий масалалар муҳим аҳамият касб этмоқда. Шунинг учун ҳам Президентимиз Шавкат Мирзиёев Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни тобора юксалиб боришида тинчлик, барқарорлик ва инсонпарварлик тамойилига таянган ҳолда юртимизда яшаётган ҳар бир инсоннинг ҳаёти, орзуси, дарду – армонларини эътиборимиз марказига қўйишни ва бу борадаги вазифалар самарадорлигини оширишни энг муҳим масала сифатида кун тартибига қўймоқда. Айтилган ижтимоий сиёсат нуқтаи назаридан жойларда иш ўринларини ташкил этиш, тадбиркорлик ва хусусий мулк ривожига кенг имконият очиб бериш, ёшлар, хотин-қизлар, кексалар ва ногиронларга ғамхўрлик кўрсатиш, муҳтож инсонларга эътибор қаратиш масалалари қабул қилинаётган давлат дастурларида ўз аксини топмоқда. Мустақилликнинг 30 йиллиги муносабати билан қабул қилинган “**Янги Ўзбекистонда эркин ва фаровон яшайлик**” деган ғоя негизида улкан тарихий тажрибалар турибди. Шунингдек, истиқболдаги режаларимизга мувофиқ Ўзбекистон миллий тикланишдан миллий юксалиш сари дадил илгарилаб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари олий бош Қўмондони, Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий хизматчиларининг маънавий-маърифий савиясини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида” 2018 йил 4 августдаги ПҚ-3898-сонли қарори ва шу асосда жорий этилган Қуролли Кучлар тизимида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш концепциясига мувофиқ “Ватан-муқаддас, уни ҳимоя қилиш шарафли бурчдир!” ғояси илгари сурилди. Шунингдек, Қуролли Кучлар тизимида

хафтанинг ҳар жума куни “Маънавий юксалиш ва ватанпарварлик куни” этиб белгиланганлиги замирида эса ҳарбий хизматчиларнинг маънавий-руҳий тайёргарлигини рағбатлантириб бориш лозимлиги белгиланган. Мақсад мамлакатимиз суверенлигини, ҳудудий яхлитлигини, халқимиз тинчлигини садоқат билан ҳимоя қилиш энг олий вазифа сифатида эътироф этилади.

Юртимизда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларини таъминлаш, Ватанимизни ҳар томонлама тараққий эттириш, унинг халқаро майондаги обрў-эътиборини юксалтириш борасида кенг қўламли ислоҳотлар амалга оширилмоқда.

Демак, 2017-2021 йилларда Ўзбекистан Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси, шунингдек, **“Ёшларни қўллаб – қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили” давлат дастури, “Обод қишлоқ”, “Обод маҳалла”, “Ҳар бир оила тадбиркор”, “Ёшлар-келажагимиз”, “Беш ижобий ташаббус”** каби муҳим дастур ва режалар доирасида олиб борилаётган ислоҳотларнинг маъно –мазмунидан келиб чиқиб, мазкур қарорнинг асосий ғоявий тамойилларида инсон омили юқори ўринга қўйилган.

Биз Президентимиз раҳбарлигида эркин бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлат ва адолатли фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлидан бораётган Ўзбекистан сиёсатида бутун эътибор жамият тараққиётига қаратилганлигига амин бўлдик. Давлат бошқарувини эркинлаштириш, давлат ва жамият қурилишини такомиллаштиришга йўналтирилган кенг қамровли ислоҳотларнинг амалга оширилишида жамоат ташкилотлари, сиёсий институтлар ва оммавий ахборот воситаларининг фаолияти бугунги жараёнлар билан ҳамоҳанг бўлмоқда. Давлат, унинг сиёсати фақат халқ манфаатига, мамлакат фуқаролари осойишталиги ва барқарор турмушини таъминлашга қаратилганлиги қабул қилинаётган қонунларда, Президент фармонлари ва қарорларида ўз ифодасини топмоқда ҳамда ҳаётга татбиқ этилмоқда. Бу эса жамиятнинг моддий-маданий қиёфасини белгилаш билан бирга мамлакат фуқароларининг маънавий-маърифий, ахлоқий тафаккур ва дунёқарашига, руҳий кечинмаларига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Ана шунинг ўзи давлат билан фуқаро, ҳокимият билан аҳоли ўртасидаги муносабатларни адолатга таянган ҳолда уйғунлашиб кетиш имкониятини яратади. Юртбошимиз раҳбарлигида халқимиз тинч-осойишта ҳаёт кечирмоқда, мамлакатимизда қадам-бақадам ижобий иқтисодий ўзгаришлар содир булмоқда. Тадбиркор, билимдон, меҳнатсевар кишилар учун янги имкониятларга йўл очилмоқда.

Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак, деган тамойил ҳаётга кенг татбиқ этиляпти. Суд-ҳуқуқ тизимида адолатга эришиш, фуқароларнинг эртанги кунга бўлган ишончини таъминлаш масаласи ҳамда давлат органлари фаолиятига холис баҳо бериш орқали инсон омилини юксалтириш лозимлигини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди.

Қабул қилинган қонунларнинг ҳаётийлиги ва ижроси таъминланиши жамиятда устуворлик касб этиши керак. Эндиликда давлат ва нодавлат секторда ҳамда бутун ишлаб чиқаришда мутахассис ходимлар, иқтисодий ислоҳотларга тезда аралашиб кетувчи хизматчилар, бозор муносабатлари талаблари билан ҳозирги илғор жаҳон технологияси талабларига жавоб берувчи кадрлар зарур. Шунинг учун ҳам умумий ишлаб чиқаришдан илғор технологияларга асосланган ишлаб чиқаришга ўтиш, маҳсулотлар экспорти ҳажмини кўпайтириш ва бугунги бозор шароитида янгича фикрлайдиган ходимларни тайёрлаш муҳим вазифа ҳисобланади.

Мамлакатимизда Президентимиз ташаббуси билан ҳафтанинг ҳар пайшанба куни Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куни, деб эълон қилинганлиги ҳамда сайёр суд мажлисларининг ўтказилаётганлиги, халқ билан очиш ва самарали мулоқот олиб бориш тизимининг йўлга қўйилаётганлиги демократик принципларнинг амалда намоён бўлаётганлигидан далолат.

Таркибий ислохотлар кўламларини янада чуқурлаштириш ва кенгайтириш, иқтисодиётни модернизациялаш, барқарор ва мутаносиблаштирилган макроиқтисодий кўрсаткичларни таъминлаш, инвестиция киритиш, эркин иқтисодий зоналарни ривожлантириш, хусусий мулкчилик секторини мустаҳкамлаш ва бизнес учун қулай муҳитни янада яхшилаш, аҳоли даромадлари ва турмуш даражасининг муҳим шарти сифатида аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш, экспортни ҳар томонлама рағбатлантириш борасида давлатимиз раҳбари томонидан амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар мамлакатимиз тараққиётини белгиловчи муҳим омил сифатида эътироф этилмоқда.

Эндиликда, Олий Мажлис Сенати аъзолари ва Қонунчилик палатаси депутатлари ҳар ойнинг охиригى ўн кунлигида ўз сайловчилари билан учрашиб, аҳолини қийнаётган муаммоларни қонуний ҳал этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқаётганлиги, ҳокимият вакиллари фуқароларнинг мурожаатларига бефарқ бўлмаётганлиги ҳам жамиятда юз бераётган ўзгаришларга инсонларнинг дахлдорлик ҳисси билан яшашига замин яратмоқда. Айни пайтда пухта ўйланган қатъий пул-кредит сиёсатини изчил давом эттириш, янги иш ўринларини яратишга муҳим масала сифатида қаралмоқда.

Бугунги дунё ахборот хуружини бошидан кечирмоқда. Шу сабабли ҳам аҳоли тафаккурида ахборотни ўзлаштириш энг долзарб масалалардан бири бўлиб бормоқда. Энди барча шахс ва ижтимоий гуруҳларнинг қизиқиши, кайфияти, ижтимоий ҳолати таҳлил этилар экан, ишсиз қатламни иш ўринлари билан таъминлаш муҳим масала бўлиб қолаверади. Бунда нодавлат секторни тараққий эттириш ҳам энг муҳим самарали воситалардан биридир. Чунки фуқаролик жамияти шаклланишида нодавлат сектор бошланғич бўғин сифатида баҳоланади. Айни шу жараёнларда инсон ўзининг ижтимоий муаммоларини ҳал этишда жамиятнинг субъекти сифатида намоён бўлади. Бизнинг беғамлигимиз, лоқайдлигимиз ва ишимиздаги баъзи камчиликларимиз туфайли айрим ёшлар жиноий гуруҳлар, экстремистлар ва ёт, бузғунчи ғоялартаъсирга тушиб қолганлигинитанолишимиз керак.

Бутун юртимиз бўйлаб улкан бунёдкорлик ишлари амалга оширилмоқда. Шаҳаруқишлоқларимиз қиёфаси кун сайин гўзаллашиб, аҳоли учун намунали лойиҳалар асосида арзон уй-жойлар ва инфратузилма тармоқлари барпо этилмоқда. Қайта тикланувчи электр манбалари, тоза ичимлик суви ва табиий газ таъминоти яхшиланяпти. Бозорлардаги дўконлардаги мул-кўлчилик, дастурхонларимиз тўкин-сочинлигини айтмайсизми. Буларнинг барчаси, авваламбор, мустақиллигимиз, қолаверса, юртимизда ҳукм сураётган тинчлик-осойишталик шарофатидан. Бу барчамизни фидойиликка ундамоқда.

Мамлакатимизда хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш давлатимиз сиёсатининг устувор йўналиши ҳисобланди. Юртимизда истиқомат қилаётган 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари 138та миллий-маданий марказга бирлашиб, “Ўзбекистон-умумий уйимиз” шиори остида катта бир оиланинг фарзандларидек тинч-тотув яшяпти. Бунинг замирида улкан инсонпарварлик сиёсати турибди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 19 майдаги фармониға мувофиқ, Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитаси ташкил этилди. Бундан

кўзланган асосий мақсад эса жамиятимизда миллатлараро ҳамжиҳатлик ва бағрикенгликни таъминлашга қаратилган давлат сиёсатини изчил давом эттиришдан иборат.

Дунёда глобализация жараёни кучайган, жаҳон миқёсида рақобат, ўзаро қарама-қаршилик тобора авж олаётган, радикализм, терроризм, экстремизм, прозелитизм ва “оммавий маданият” каби таҳдидлар кенгайиб бораётган ҳозирги замонда доимо огоҳ ва хушёр бўлиб яшашимиз керак. “Ўз уйингни ўзинг асра”, “Ўз болангни ўзинг асра” ғоялари орқали сафарбарлигимизни янада оширишимизни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Мамлакат чегаралари дахлсизлигини таъминлаш, Қуролли Кучларимизнинг жанговор салоҳиятини кучайтириш навқирон йигит-қизларимизни том маънода ватанпарварлик руҳида тарбиялашимиз даркор.

Шунингдек, бугунги пандемия даврида ижтимоий-сиёсат марказида давлатимизнинг ўзи турганлиги ва бунга ҳамкор сифатида халқимизнинг фидойи инсонлари томонидан саховат ва кўмак тадбирларининг ташкил этилаётганлиги мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар тамойилида инсонпарварлик ҳислатларини намоён этади.

Айнан, Қуролли Кучлар тизимида олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар натижаси ўлароқ, буюк аجدодларимиз - Широқ, Тўмарис, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Нажмиддин Кубро, Амир Темур, Бобур каби миллий қахрамонларимизнинг кўрсатган жасоратини ҳарбий хизматчиларимизга доимо ўрناк сифатида кўрсатишдан биз доимо фахрланамиз. Ҳозирги кунда Қуролли Кучларимиз ташкилий ва таркибий жиҳатдан анча такомиллашди. Тузилмаларнинг ҳаракатчанлиги, жанговор қобилияти, ҳарбийларнинг жисмоний ва маънавий тайёргарлиги ошди. Қисм ва бўлинмалар замонавий қурол-яроғ ва жанговор техника билан таъминланган. Қуролли Кучларнинг юксак жанговорлик қобилияти иқтисодий, сиёсий, стратегик ҳамда ҳарбий – техникавий ва илмий куч-қудратини ривожлантириш орқали Ўзбекистон халқининг жипслиги ва ҳар бир фуқарони ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг энг муҳим принципи ҳисобланади. Демак, ҳарбий соҳадаги кенг кўламда амалга оширилаётган ишлар туфайли қатъий интизом, маънавий-маърифий тафаккур юксалади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, Президентимиз Шавкат Мирзиёев бошчилигида мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламдаги ислохотларга ҳар биримиз ўз ҳиссамизни қўшишимиз зарур. Чунки, юксак фуқаролик масъулиятининг жамиятга дахлдорлик туйғуси билан уйғунлашуви буюк мақсадларимизнинг амалга ошишига хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

- ²⁹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Муқаддима қисми. - Т.: Ўзбекистон, 2016 йил.
- Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалиқ қондаси бўлиши керак”. Т.: Ўзбекистон, 2017 йил.
- Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Янги Ўзбекистон газетаси. 25 январь 2020 йил.
- Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз - демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. 20-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 2012 йил.
- Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. 2004 йил.

JISMONIY TARBIYA NAZARIYASI BO‘YICHA OLIB BORILAYOTGAN TADQIQOT USLUBIYOTLARI TAHLILI

Usmonkulov Sherali Usmonqulovich

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti tayanch doktoranti

²⁹В. Я. Ляудис. Инновационное обучение и наука. М: 1992, С-38.

Jismoniy tarbiyani rivojlanishining ijtimoiy Qonuniyatlarni, jismoniy madaniyat tarixi, jismoniy tarbiyani tashkil etilishini, jismoniy mashqlar ta'sirida inson psixikasida sodir bo'ladigan o'zgarishlarni pedagogik ta'sir o'tkazish vositalari va shakllari, uslublarini qo'llanish mohiyati va qonunlari, sportda yuksak natijalarga erishish qonuniyatlarini o'rganadigan ijtimoiy fanlar, jismoniy madaniyat sotsiologiyasi, jismoniy tarbiya tarixi va jismoniy tarbiyani tashkil etish umumiy pedagogika, jismoniy mashqlar va sport psixologiyasi, jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati, sport inshootlari qurilishi kiradi.

O'zligini anglagan kishi olamning butun rang-barangligi bilan birga hayot mazmunini, o'zining shunchalik tiriklik va mavjudlik belgisi emas, aksincha, tabiatning betakror mo'jizasi ekanligiga, shu asnoda inson qadru qimmatini tobora teranroq anglay boshlaydi. Demak, bevosita ichki bir da'vat va ilohiy quvvat bilan ma'naviy yutuqlikka, komillikka intiladi. Bu - mustaqillikning yana bir mo'jizasi.

Sport va jismoniy tarbiya bo'yicha muhim amaliy va nazariy muammolarni hal etilishi samarador metodlardan va ilmiy tadqiqot olib borish uslubiyatlaridan foydalanish katta yutuqlarga erishishga imkoniyat yaratadi. Shuni ham aytish kerak-ki O'zbekiston Respublikasining mustaqillik davrida ilmiy - tadqiqot ishlariga, ayniqsa pedagogik samarador metodlarini va pedagogik ilmiy tadqiqot ishlarini ishlab chiqarishga imkoniyatlar yaratilmoqda.

Mehnat maxsuldorligining oshishi faqat ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish hamda texnologiyani mukammallashtirishga bog'liq bo'libgina qolmay balki kishilarning jismoniy taraqqiyoti, sog'lig'i va mehnat qobiliyatiga ham bog'liqligi hammaga ayondir.

Oxirgi yillarda texnik taraqqiyot davrida jismoniy harakat borgan sari kamayib ketmoqda. Bu esa XX asrning eng xavfli kasalligiga olib kelmoqda, insonlar - "Gipodinamiya" - ya'ni harakatsizlikka, qon-tomir tizimi kasallanishiga uchramoqda.

Texnik taraqqiyotiga binoan mehnat sifat jihatdan yangi mazmunga ega bo'lmoqda. Avtomatlashtirish va unga bog'liq holatda mehnatning har tomonlama intensivatsiyalashtirish insoning faqat aqliy xususiyatlarigina emas, balki jismoniy xususiyatlariga ham alohida talablar qo'yilmoqda.

Jismoniy tarbiya g'oyat rang-barang xodisadir va tabiiy fanlar uchun ham, ijtimoiy fanlar uchun qiziqarlidir. Jismoniy tarbiya uchun o'ziga xos g'oya inson jismoniy rivojlanishining maqsadga muvafiq boshqarishdir.

Inson biologik rivojlanishni o'rganadigan tabiiy fanlar, yoshga xos bo'lgan o'zgarishlarni jismoniy mashqlar va tashqi muhit ta'sirida fizik va biologik qonunlarni ko'rishini o'rganadi.

Bu fanlar jismoniy fanlar fiziologiyasi, dinamik anatomiyasi, biomexanika, jismoniy mashqlar bioximiyasi, jismoniy mashqlar gigienasi, tibbiyot nazorati, davolash jismoniy madaniyati kiradi.

Jismoniy tarbiyani o'rganadigan ilmiy fanlar umumiy fanlarni tabaqalashuvi vositasi sifatida paydo bo'ladi. Jismoniy mashqlar fiziologiyasi umumiy fiziologiya shaxobchasi, biomexanika, biofizika maxsuloti, jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati ixtisoslashtirilgan pedagogik fandır.

Yuqorida qayd etilganlar tajriba asosida vujudga keladi. Mana endi ko'z oldidan o'tkazib ko'ring, jamiyatni rivojlanishining hozirgi bosqichida ilmiy-tadqiqot ishlarining ahamiyatlari qanday bo'lishligini, albatta katta. Shuning uchun ham bu masalalarni hal etishga hamma imkoniyatlar yaratilgan va yangicha jiddiy qarashni olimlardan, amaliyotchilardan bizning yurtboshimiz talab qiladi. Sizning e'boringizga binoan O'zbekiston terma jamoalaridafutbol, engil atletika, suzish, og'ir atletika va boshqa sport turlari bo'yicha, balki ayrim guruhlarda yoki sportchilarda ilmiy ish olib boruvchi brigadalar tuzilgan.

Ma'lumki, har bir Respublikada fanlar bo'yicha ilmiy tekshirish institutlari bor. Masalan O'zbekistonda: seysmologiya ilmiy tekshirish-tadqiqot instituti, O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti, O'zbekiston Davlat Jismoniy tarbiya instituti, Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti va shu kabilar.

Ilmiy-tadqiqot ishlarining amaliy natijasi bolalarni va yoshlarni salomatligini mustahkamlashga, yanada mehnat qobiliyatini oshirishga va O'zbekiston sportchilarining yuksak yutuqlarga erishish imkoniyatlarini muvaffaqiyatli oshirishga qaratilishi kerak.

Bu ilmiy ishlarni olib borishda biz ko'pincha boshqa metodlar bilan ham foydalanamiz. Masalan: fiziologiya, antropologiya, bioximiya, sotsiologiya, psixiologiya, biomexanika va hakoza.

Ma'lumki, jismoniy tarbiya pedagogik jarayon bo'lib hisoblanadi, shuning uchun pedagogik ilmiy tekshirish metodlarini jismoniy tarbiya masalalarini tekshirishda birinchi navbatda qo'llaniladi.

Ilmiy tekshirish ishlarini kimlar olib boradi? Ular, albatta - ilmiy xodimlar, pedagoglar, shifokorlar, trenerlar, o'qituvchilar va boshqalardir. Ilmiy ish bu ma'lumotlarni to'plash, uni o'rganish ob'ekti, baholash va tahlil qilish hamda xulosa chiqarish, amaliyotda qo'llash, amalga oshirish, boshqacha gapirganda bu aniq bilim.

Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi fani o'rganadigan masalalar doirasi keng. Shuning uchun tadqiqot olib borib faqat pedagogik metodlardan emas, balki aralash fanlar - sotsiologiya, tibbiyot psixologiya, fiziologiya, bioximiyada va vrach nazoratida foydalaniladigan metodlar ham qo'llaniladi. Bulardan tashqari jismoniy tarbiya nazariyasida nazariy tahlil va umumlashtirish, pedagogik kuzatish va tajriba-sinov metodlaridan foydalaniladi.

Nazariy tahlil va umumlashtirish metodlari. Har qanday tadqiqot adabiy manbalarni o'rganish, tahlil va umumlashtirishdan boshlanadi. Buning uchun tadqiqotchi kerakli adabiyotlar bilan tanishadi va o'ziga tahlil qilish uchun zarur adabiy manbalarni tanlab oladi, so'ng ularni o'rganish rejasini tuzadi, yozib olish va tahlil qilish metodikasini o'ylab oladi.

Tajriba tadqiqotlar uchun adabiyotlarni o'rganishda qaysi masalalar - o'rganib chiqilgan, ular qay darajada yoritilgan va ulardan qaysilari yanada asoslanishi va tajribada sinab ko'rishni talab qilishini aniqlash zarur.

Kuzatish metodi. U maxsus tashkil etiladi, aniq belgilangan kuzatish predmetiga, shuningdek, kuzatilgan faktlarni hisobga olish tartibga ega bo'ladi. Bunda tadqiqotchi pedagogik jarayonning borishiga aralashmaydi. U kuzatishni rejasini oldindan ishlab chiqadi. Bu rejada faktlarni o'zgarishlarni to'plash izchilligi, ularni hisobga olish va ishlab chiqish tartibi ko'rsatiladi. Bundan tashqari kuzatuv natijasida tasdiqlangan yoki inkor etilishi kerak bo'lgan ishchi farazi gipoteza aniqlab olinadi.

Pedagogik ko'zlashning afzalligi shundan iboratki, u obektlarni tabiiy sharoitlarda o'rganish imkonini beradi. Bunda faktlar obyektiv bo'lishi va tadqiqotchining shaxsiy sifatlarigagina bog'liq bo'lmasligi kerak. Kuzatishlar jarayonida kuzatiladigan narsani aniq qayd etish zarur.

Tajriba sinov metodlari. Tipik sharoitlarning o'zgarish darajasiga ko'ra tabiiy va laboratoriya tajribalari bir-biridan farq qilinadi. Tabiiy tajribalarda mashg'ulotlar odatdagi shart-sharoitdan chetga chiqmasdan o'tkaziladi yoki chetga chiqsa juda kam bo'ladi. Laboratoriya tajribasi maxsus sharoit yaratishdan va boshqa ta'sirlarni bartaraf qilish, tasodifiy hollarga chek qo'yish va zarur materiallarni yig'ishni to'xtatmaslikdan iborat.

Bundan tashqari tajriba sinov olib boruvchi hodisalar o'rtasidagi aloqalar sabablarini aniq ochish maqsadida sharoitni o'zgartirish mumkin. Zarur hollarda, masalan: faktlar yetarli bo'lgan taqdirda eksperimentni takrorlash mumkin. Tajribalar muayyan faktlar yoki ular orasidagi bog'liqlarni aniqlash- mutloq absolyut eksperimentga ergashish maqsadida ham o'tkazilishi mumkin. Ayrim tajribalarning maqsadi natijalarini qiyoslashga qaratilgan bo'ladi. Bunday natijalar qiyosiy deb ataladi. Tajribalarni o'tkazishdan vazifalarni aniqlab olish va tadqiqot rejasini, ishchi farazini tuzish, tajriba mashgulotlari metodikasi, faktlarni qayd etish va qayta ko'rib chiqish usullarini ishlab chiqish zarur.

Matematik metodlar. Tajriba - sinov materiallari to'plangach, ta'sir etuvchi faktorlar asosida o'rganiladigan ko'rsatkichlarning o'zgarishidagi individual natijalar chiqarilgan xulosalarining to'g'riligini aniqlash maqsadida matematik jihatdan qayta ishlash kerak. Matematik qayta ishlash ma'lumotlari, diagrammalar va grafik holda keltirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akramov J.A. Kerimov F.A. Innovatsionne pedagogicheskie texnologii v upravlenii sistemoy podgotovki sportsemonov k olimpiskim igrum 2012 goda // Fan-sporoga №3 -2009

2. Akramov J.A., Obidov Sh.U. Yosh futbolchilarning musobaqa faoliyatning xususiyatlari. // Fan-sportga №1 -2007
3. Godik M.A. Dvigatel'naya aktivnost futbolistov v usloviyax sorevnovatelnoy deyatelnosti. // Fan sportga №3, 2005.
4. Doncheko P.I. Model sbornoy komandi Uzbekistana po mini futbola. // Fan sportga №1, 2008.
5. Kurbanov O.A. Metodika ob uchenie texnike futbola yunux futbolistov grupp nachalnoy podgotovki. Met. rek. – T.: 2009.
6. Nurimov R.I. Osiyo chempionlar ligasi-2009 musobaqalarida o'zbek futbolchilarning o'yin faolligi. // Fansportga №2. 2010.
7. Nurimov R.I. Yosh futbolchilarni texnik-taktik tayyorlash. O'quv qo'llanma.-T.: 2005.

OLIIY HARBIY TA'LIM MUASSASALARIDA MODULLI TA'LIM TIZIMINI JORIY ETISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Abduvohidov F.R.

CHOTQMBYU, Tabiiy – ilmiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi, ularni turli o'quv muassasalarining o'qish jarayonida keng ko'lamda joriy etilishi va ishlatilishiga olib kelmoqda.

Hozirgi vaqtda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi pedagogika fanining eng yaxshi ishlanmalarini o'z ichiga olgan modulli o'qitishning ta'lim jarayoniga kiritilishi bilan bog'liqdir. Ayniqsa, bu oxirgi vaqtda Respublikaning bir qator OTMLarida modulli ta'lim berish tizimining joriy etilishi bunda yaqqol namoyon bo'lmoqda. Yaqin kunlarda bu jarayon oliy harbiy ta'lim muassasalarida ham u yoki bu darajada kiritiladi. Shuning uchun, shubhasiz, hozirdanoq, oliy harbiy ta'lim muassasalarida modulli ta'lim dasturi va mazmunidan hamda oliy o'quv yurtlarining o'ziga xos faoliyatidan kelib chiqayotgan muammolarga e'tiborni qaratish kerak.

E'tiborni qaratish lozim bo'lgan tatbiq etishning jiddiy muammolari quyidagi xususiyatlarga asoslanadi:

Birinchi xususiyat - armiya muhitiga xos bo'lgan avtoritarizm (armiya subordinatsiyasi)dir. Bir tomondan harbiy pedagog talablarining muhokama qilinmasligi.

Ikkinchi xususiyat - maslahat-koordinatsion vazifalarni bajarishi.

Uchinchi xususiyat – o'quv material mazmuni bo'yicha modullarni guruhlash, ularni harbiy va harbiy-texnik fanlar uchun to'liq, qisqartirilgan hamda chuqurlashtirilgan variantlarida ishlab chiqishga imkon yo'qligidir.

To'rtinchi xususiyat - bu modulli o'qish dasturi bo'yicha rivojlanishning alohida sur'atini ta'minlash maqsadida mazmunan u yoki bu variantni o'quvchi tomonidan tanlash imkoniyati yo'qligi.

OHTMning boshqa bir o'ziga xos xususiyati belgilangan fanni o'rganishga ajratilgan vaqt doirasiga qat'iy amal qilinishidir.

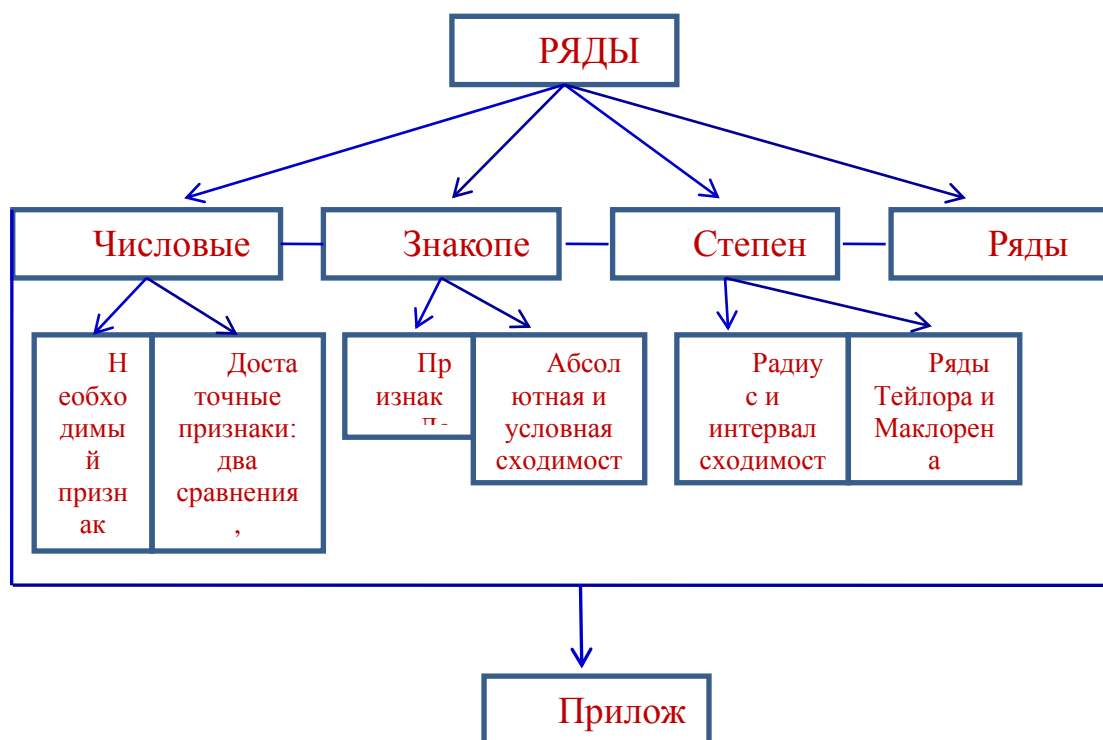
Nihoyat, kursantga uning individual va ijodiy imkoniyatlarini amalga oshirish maqsadida alohida fanlar bo'yicha o'quv kursini ma'lum vaqt oralig'ida qisqartirish imkonini berishning iloji yo'q.

Ko'rsatilgan ziddiyatlar o'quv jarayonida tashqi ham ichki tomondan bir qator koordinal tashkiliy va tuzilish (struktura)ga oid o'zgartirishlarni kiritishni talab etadi. Bunda tashqi tusdagi o'zgarishlar OHTMning o'quv jarayonini tashkil qilish uchun javobgar shaxslarga bog'liq bo'lsa, ichki tusdagi o'zgarishi esa OHTM o'qituvchisi ishining to'liq qayta o'zgartirishga bevosita taaluqli bo'ladi.

Oliy matematika fani misolida qaraydigan bo'lsak, agarda o'qitishning modulli tizimini joriy etilsa, modular bloklariga misol sifatida quyidagilarni kiritish mumkin.

Блок модуля «РЯДЫ»

ADABIYOT

1. Титова Е.И., Чапраева А.В. Примеры реализации принципов модульного обучения в структуре курса высшей математики //Успехи современного естествознания.-2014.- № 12.-С. 162-165.
2. Abdvohidov F.R. Ma'ruza mashg'ulotlarida amaliy dasturlardan foydalanish. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa Vazirligi O'zR QKA, 2018 yil 26 dekabr konf. materiallari.
3. Abdvohidov F.R. Oliy harbiy o'quv yurtlarida tabiiy-ilmiy fanlarni o'qitishning ba'zi jihatlarini. CHOTQMBYU, tabiiy-ilmiy fanlar kafedrasi, "Harbiy oliy ta'lim muassasalarida tabiiy-ilmiy fanlarni o'qitishning dolzarb muammolari", ilmiy-nazariy anjumani materiallari, 2020 yil 27 noyabr.
4. Abdvohidov F.R. "Ўқитувчига ёрдам" амалий дастур. Чизикли алгебра ва аналитик геометрия. Ўзбекистон республикаси интеллектуал мулк агентлигидан рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № DGU 03760. 7 июнь 2016 йил.

ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШНИНГ БОСҚИЧЛАРИ

О.Ю. Ахмадалиев

ЧОТҚМБЮ малака ошириш факультети ўқитувчиси, подполковник

Ёшларнинг ҳаётий кўникмаларини илм-маърифат асосида қалби ва онгига сингдириш, мамлакатимиз ҳаётидаги реал ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар билан уйғун равишда уларнинг билимларини ошириб бориш, ён-атрофимиз ва жаҳонда рўй бераётган ижтимоий-сиёсий жараёнларга миллий манфаатларимиздан келиб чиққан ҳолда ёндашиш, ички ва ташқи таҳдидларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириш муҳим долзарб мавзу бўлиб қолмоқда.

Ҳозирги давр талаби ёш авлоднинг маънан етук, кучли ва билимли, ҳалол, ватанпарвар, мард ва жасур инсон сифатида тарбиялаш, уларнинг фаол ҳаётий позицияси ва қатъий эътиқоди, интеллектуал салоҳиятини, она Ватан тақдирига бўлган масъулиятини мустаҳкамлаш ҳамда ғоявий ва ахборот хуружларига қарши мафкуравий иммунитетни кучайтириш, фуқаролик бурчи ва конституцион мажбуриятларини

садоқат ва фидойилик билан виждонан бажаришга йўналтириш, ҳар томонлама етук ва комил инсонларни шакллантиришни тақозо этмоқда.

Давлатимиз тизимида ҳар бир ёш авлодни ватанпарварлик туйғуси остида тарбиялаш ишлари Ўзбекистон Республикаси [Конституцияси](#) ва қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ олиб борилмоқда.

Ёшларнинг билими, маънавий савияси ва интеллектуал салоҳиятини юксалтириш, уларнинг қалбида Ватанимиз тақдири ва келажаги учун дахлдорлик, масъулият, садоқат ва ватанпарварлик ҳиссини ошириш, ёт ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни кучайтириш билан боғлиқ долзарб вазифаларни давлат ва нодавлат нотижорат ташкилотлари, таълим-тарбия институтларининг ўзаро ҳамкорликдаги роли ва аҳамиятини миллий ва халқаро ҳуқуқий нормаларини ҳисобга олган ҳолда белгилаб беради.

Аввало ўсиб келаётган авлодни оиладаги тарбияси ниҳоятда катта ўрин тутди. Болаларнинг оиладаги тарбияси оилавий муносабатларнинг қурилишига, оилада қайси манфаатлар ва кадриятлар устун туришига боғлиқ бўлади. Оилада болалар фуқароликнинг дастлабки сабоқларини олишади. Бола яхши инсон бўлиб ўсиши учун у ҳар куни ўз оиласида дўстона, адолатли, меҳр оқибатли муносабатларнинг гувоҳи ва иштирокчиси бўлиши керак. Агар бола атрофдаги одамлар унинг ота-онасига, оила аъзоларига ҳурмат билан қараётганлигини кўрса, ўзи ҳам келгусида ана шундай ҳурматга сазовор бўлишни истайди. Ота-онанинг сўзларидан, уларнинг хулқ-атворларини кузатиб туриб, бола обрў-эътибор, ор-номус, бурч, Ватанга муҳаббат ҳақидаги тушунчаларга эга бўлади. Оилада тарихий, ватанпарварлик тасавурларни шакллантириш катта ёшдаги оила аъзоларининг қаҳрамонлар, Ватан, машҳур одамлар ҳақидаги эртақлари ва ҳикояларидан бошланади. Агар оилаларда аждодлар хотираси, шонли тарихий воқеалар хотираси сақланиб келинса, бундай оилаларда ҳақиқий ватанпарварлар тарбияланади.

Ватанпарварлик тарбиясининг муҳим босқичларидан бири бўлган мактаб давридаги тарбиядир.

Мазкур таълим муассасаларида тарбиянинг турли йўналишлари, усул ва шаклларида фойдаланилган ҳолда соғлом ва жисмонан бақувват, руҳан барқарор, билимли, интеллектуал салоҳияти юксак, ватанпарвар, фидойи, дунёқараши кенг ёшлар шаклланади.

Ушбу босқичда:

буюк тарихимиз, улуғ аллома ва мутафаккирларимиз, миллий урф-одат, анъана ва кадриятларнинг моҳиятини, аждодлар бой меросининг ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамиятини чуқур тушунтиришга;

қалбида Ватан тақдирига юксак дахлдорлик, миллий ўзликни англаш ва ватанпарварлик туйғуларини шакллантиришга;

ёрқин мисоллар, адабий асарлар, кино ва театр спектакллардаги қаҳрамонлар орқали улар қалбида Ватанга бўлган ғурур ва ифтихор туйғуларини кучайтиришга;

ёшларда фаол ҳаётий позиция ва қатъий эътиқодни, миллий ўзлик ва муқаддас динимиздаги юксак ахлоқий мезонлар орқали уларда турли кўринишдаги ёт ғояларга нисбатан мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлашга;

ўқувчиларнинг турли фан йўналишлари, чет тиллари ва ахборот технологиялари бўйича билимларини мустаҳкамлашга қаратилади.

Ёшлар камол топар экан, ўзини жамиятда ўрнини топишга интилмоғи лозим. Бу давр ёшларда ўсмирлик давридан бошланиб, то камолотга етар даврини ўз ичига олади.

Олий ва ўрта таълим муассасаларида олиб борилаётган турли йўналишлари, усул ва шаклларида фойдаланилган ҳолда маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, юксак

интеллектуал салоҳиятли, Ватан манфаатларини ҳар нарсадан устун кўядиган, фидойи, садоқатли, ҳалол, фаол ҳаётий позицияга эга ҳамда биринчи босқичда шаклланган, ўз ўрни ва мутахассислигини аниқ белгилаб олган ёшларнинг билимлари ривожланиб боради.

Ушбу муассасаларда:

улуғ аждодларимизнинг Ватан озодлиги йўлида мардонавор олиб борган курашлари, мустақиллигимизни ҳимоя қилишда жон фидо этган юртдошларимиз қаҳрамонликларига муносиб бўлиш туйғуларини шакллантиришга;

Ўзбекистон Республикаси, унинг халқи ва Президентига садоқат, юксак ватанпарварлик ва фидойилик фазилатларини ривожлантиришга;

халқимизнинг маънавий қадриятлари, маданияти ва урф-одатларини ҳамда ҳалоллик, поклик, садоқат ва фидойилик фазилатларини чуқур сингдиришга ҳамда миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини кучайтиришга;

ўз соҳасининг етук мутахассиси бўлишга, танлаган касбини чуқур ўрганишга, Ватан равнақи ва юрт тараққиётига салмоқли ҳисса қўшишга бўлган интилишлари ва ташаббусларини қўллаб-қувватлашга қаратилади.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кун ёшлари маънан етук, ўз касбини пухта эгаллаган, ҳар қандай шароитда Ватанимиз тақдири ва келажаги учун дахлдорлик, масъулият, садоқат ва ватанпарварлик ҳиссини мустаҳкамлаш, савиясини тизимли ва босқичли равишда юксалтириб бориш, улар қалбида фахр ва ифтихор туйғуларини мустаҳкамлашдан иборатдир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.-Т. “Ўзбекистон” 2010 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 августдаги ПҚ-3898-сон [қарори](#) “Ўзбекистон Республикаси қуроли кучлари ҳарбий хизматчиларининг маънавий-маърифий савиясини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 9 январдаги 458-сонли қонуни билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси”.
4. Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучлари ташкил этилганининг 27 йиллиги ва 14-январ “ватан ҳимоячилари куни” байрами муносабати билан байрам табриги.
5. Ўзбекистон давлат армия. Тошкент – 2006 йил.

ILMIY – TEXNIK MATNLARNI DAVLAT TILIGA TARJIMA QILISHNING O‘ZIGA XOSLIGI

Xurramov Jamshid Axrorovich

O‘R OHABYu, podpolkovnik,

Muxammedov Bobomurod Muxammadkarimovich

O‘R OHABYu, mayor

Annotatsiya: *Ilmiy – texnik matnlarni davlat tiliga tarjima qilish deganda o‘zida ilmiy va texnik ma’lumotlari mavjud bo‘lgan materiallarni u yoki bu tilga to‘liq, ya’ni matnning ma’nosini o‘zgartirmasdan tarjima qilish tushuniladi. Texnik yo‘nalishdagi materiallar deganda: texnik yo‘nalishdagi maqolalar, texnik hujjatlar, murakkab texnik qurilmalardan foydalanish bo‘yicha qo‘llanma va boshqalar tushuniladi.*

Kalit so‘zlar: *Matn, malaka, leksika, referativ, annotatsion, termin, infinitiv, passiv.*

Ilmiy – texnik matnlarni davlat tiliga tarjima qilishning o‘ziga xosligini asosiy ko‘rinishlaridan biri tarjimaning qisqaligi, ixchamlik, lo‘ndalik, mantiqlilik bo‘lsa, ikkinchi tomondan materialni to‘liq ifoda etish, badiiy adabiyotlarda foydalaniladigan hissiyotga to‘la so‘zlarsiz matnning mazmun mohiyatini ifoda etishdir.

Ilmiy – texnik matnlarni tarjimoni matnni erkin tushuntirish imkoniyatidan foydalanmasligi kerak.

Bu bilan birga ilmiy – texnik matnlarni yana bir sermazmun o‘ziga xoslik jihatini belgilasak xato bo‘lmaydi: majoziy, egri ma’noli so‘zlar va boshqa stilistik (uslubiy) shakllardan yiroq bo‘ladi.

Texnik tarjimaning asosi rasmiy-mantiqiy stil (ko'rinish) bo'lishi kerak. Ushbu stil aniqligi, egasizligi va hissiyotsizlik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Biroq bu xususiyatlar matnni texnik tarjima qilishdagi ilmiy yondashish talablariga to'liq javob bera olmaydi.

Ilmiy stilni quyidagi faktorlar bilan tavsiflash mumkin:

- 1) til vositalarini tanlash;
- 2) o'z fikrini monologik bildirish;
- 3) o'z fikrini bildirishni oldindan o'ylab olish;
- 4) meyoriy nutq.

Mashhur tarjimon olimlarning fikricha: "Tarjima – bu san'at, bunda tekstning bir qismi bilan mashg'ul bo'lib xayolda butun tekstni jamlab turish kerak".

Malakali tarjimon har doim tarjimani kontekstni hisobga olib amalga oshiradi, sababi ko'pgina so'zlar har xil ma'noga, hattoki qarama-qashi ma'noga ham ega bo'lishi mumkin.

Masalan ingliz tilida ko'chma ma'noli va ko'p ma'noli so'zlar ko'proq uchraydi. Ushbu hodisalar maxsus tekstlarda qo'llanilishi mumkin. Masalan, "jet" so'zi kundalik muloqotda "yorqin qora rang" ma'nosini bersa samolyotsozlikda – reaktiv samolyot ma'nosini bildiradi.

Leksika ilmiy – texnik matnlarni tarjima qilishda hisobga olinishi kerak bo'lgan jihatlardan biri hisoblanadi.

Matnning ushbu turi boshqalaridan ko'p ma'noliligi va maxsus terminlar bilan boyitilganligi hamda leksik konstruksiya va qisqartmalar, akronim va initsiallar mavjudligi bilan ajralib turadi.

Aynan terminologik leksika maxsus matnlarni tarjima qilishda aniqlik, lo'ndalik va ixchamlikni saqlab qoladi. Termin asosiy ma'noli, ma'lumotli yuklamani tashib o'tadi, shuning uchun u bir ma'noli bo'lishi kerak. Lekin barcha terminlar ushbu tab'larga javob bera olmagan sababli tarjimonda ayrim muammolar paydo bo'ladi. Masalan, "oil"- moy, moylash material, neft, "engine"- mashina, dvigatel, parovoz.

O'z navbatida terminlar har xil sohaga tegishli bo'lganda har xil ma'noli bo'lishi mumkin.

Tarjima jarayonida yana bir muhim jihat bu – grammatik o'ziga xoslikdir. Dunyo xalqdarining tillarida ko'pincha murakkab bog'langan va murakkab ergashgan gaplar, infinitiv, sifatdosh va gerundialga aylangan so'zlar uchraydi.

Ushbu turdagi matnlarda passiv, egasiz, noaniq-egali gaplar ham uchraydi. Shu sababli tarjimada ko'p narsa gapni to'g'ri tuzishga bog'liq bo'ladi.

Ilmiy – texnik matnlarni tarjima qilishning bir qancha turlari mavjud. Jumladan:

- to'liq (yozma) tarjima;
- referativ tarjima;
- annotatsion tarjima;

To'liq (yozma) tarjimada – bu texnik tarjimaning asosiy tuzilishidir. Qoidaga ko'ra tarjimaning bu usuli yoriqnomalarni, chizmalarni va boshqa materillarni tarjima qilishda foydalaniladi. Bunda matnning ma'nosi o'zgarmaydi.

Referativ tarjimada matnning oldindan tanlab olingan qismi butunlay tarjima qilinadi. Qoidaga ko'ra referativ tarjima matnning dastlabki hajmidan selirarli darajana kam bo'ladi va faqat asosiy holatlarni belgilaydi.

Annotatsion tarjima – bu materialning qisqartirilgan tavsifidir. Annotatsiya ma'lumotli, tanishuv funksiyasini bajaradi.

Bugungi kundagi tarjimonchilikda ilmiy – texnik matnlarni yuqorida ko'rsatilgan turlar bo'yicha tarjima qilishda bir qancha yondashish va bosqichlari to'g'risida yoriqnomalar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <http://buro-perevodov.blogspot.com/>
2. Orlova G.D. /Пособие по переводу английской научно-технической литературы: O'quv qo'llanma - Tula, Narshiyot TulGU., 2006 – 175 b.
3. www.ziyonet.uz. ijtimoiy sahifasi.

QATTIQ JISMLAR FIZIKASINI O'QITISH METODIKASIGA OID

¹Israilov M., ²Ikromxonov E. Sh.

¹O'R Qurolli Kuchlari Akademiyasi dotsenti, qurolli kuchlar xizmatchisi t.f.n., dots.

²O'R FA Yadro fizikasi instituti muhandisi, magistr

Texnika fanlarining, ishlab **Annotatsiya:** ushbu maqola texnika yo'nalishlarida fizika fanini o'qitishda qattiq jismlar harakati dinamikasiga asosiy e'tiborni qaratishga bag'ishlangan bo'lib, o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining grafik organayzerlari tarkibiga kiruvchi Klaster va Venn diagrammalaridan umumli foydalanilgan.

Kalitso'zlar: qattiq jism, inertsiya momenti, impuls momenti, erkinlik darajasi, kuch momenti, inertlik o'lchovi, innovatsion texnologiyalar, klaster, grafik organayzerlar, Venn diagrammasi, saqlanish qonunlari,giroskop.

Аннотация: данная статья посвящена изучению и формированию знаний по физике твёрдых тел, в основном о динамике движений. Для этого использованы методы графических органайзеров инновационных технологий как кластер, диаграмма Венна.

Ключевые слова: твёрдое тело, момент инерции, момент импульса, степени свободы, момент силы, мера инертности, инновационная технология, кластер, графические органайзеры, диаграмма Венна, законы сохранения, гироскоп.

Abstract: This article is devoted to the study and formation of knowledge on solid state physics, mainly on the dynamics of movements. For this purpose, the methods of graphic organizers of innovative technologies as a cluster, a Venn diagram are used.

Keywords: solid, momentum of inertia, angular momentum, degree of freedom, moment of force, measure of inertia, innovative technology, cluster, graphic organizers, Venn diagram, conservation laws, gyroscope.

chiqarish texnikasining, transportning barcha turlarining,harbiy texnikaning va harbiy qurollarning rivojlanishida, ularning ishlashini anglab yetishda qattiq jismlar fizikasini chuqur o'ganishning ahamiyati kattadir. Zero, sanab o'tilgan sohalar texnikasi detallari asosan qattiq jismdan yasalgan bo'lib, ularning harakati deyarli aylanma harakatdan iborat.Ko'p yillik o'qituvchilik faoliyatimiz shuni ko'rsatmoqdaki, fizikafanidan tahsil oluvchilar fizikafani mexanika bo'limining to'g'ri chiziqli harakat tomonini nisbatan yaxshi o'zlashtiradi,aylanma harakat qismiga kelganda uning kinematika qismini o'zlashtirishda ham unchalik qiynalishmaydi ,lekin aylanma harakat dinamikasiga kelganda tushunib yetish ancha qiynlashib, tabiiyki o'zlashtirish ham past bo'ladi.Vaholanki, qattiq jismning harakatga kelishi, tezlanish olishi, to'xtashi va hatto ularning xizmat qilish muddati barcha-barchasi asosan qattiq jism dinamikasi bilan tushuntiriladi.Undan tashqari, qattiq jism fizikasini yaxshi o'zlashtirgan talaba(kursant)gina asosida fizika fani yotgan texnika fanlarini yaxshi o'zlashtiradi. Shunday ekan, oliy ta'lim muassasalarining texnik yo'nalishlarida umum ta'lim fani sifatida o'qitiladigan fizika fani dasturi hajmida aynan qattiq jismlar dinamikasini o'qitishga katta e'tabor berish lozim ekan. Chunki, kinematika qismini ular maktab partasidanoq deyarli yaxshi o'zlashtirib kelishgan bo'ladi.

Ushbu masalaga yaqinroq yondashadigan bo'lsak, talabalar (kursantlar) masalan, ilgariylanma harakat dinamikasining asosiy tenglamasi nima ekanligini biladi, aylanma harakat dinamikasining asosiy tenglamasini tushunib yetishga qiynalishadi, ilgariylanma harakatda massaning inertlik o'lchovi ekanligini yaxshi tushunadi, lekin aylanma harakatda inertlik o'lchovi nima ekanligini ko'p ham anglab yetolmaydi, impulsning saqlanish qonunini va undan reaktiv harakatning kelib chiqishini bilishadi, impuls momentining saqlanish qonunini tushunishi juda ham qiynin kichadi, impuls momentining saqlanish qonuni asosida ishlaydigan giroskop va uning effektlarini, qo'llanilish sohalarini tushunib yetishi ancha qiynin.Inertsiya moment bu faqat aylanma harakatda inertlik o'lchovigina emas, qattiq jismlar fizikasining deyarli barcha qonuniyatlari ifodalarining asosiy kattaligi bo'lib xizmat qiladi.Masalan,

aylana bo'ylab harakat kinetic energiyasi ifodasining asosiy kattaliklaridan biri bu inertsiya momentidir:

$$E_k = \frac{I\omega^2}{2} \quad (1)$$

Ushbu fikrlardan kelib chiqib, barcha oliy ta'lim muassasalarining texnika yo'nalishlarida fizikafanini o'qitishda qattiq jismlar fizikasini va ayniqsa qattiq jismlar harakati dinamikasini o'qitilishiga asosiy e'tabor qaratilsa maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lar edi. Zero, ushbu maqola ham aynan anashu mavzuni o'qitish va o'zlashtirish metodikasiga bag'ishlangan.

Qattiq jismlar fizikasini o'rganishda qattiq jismlar fizikasiga kirish sifatida qattiq jismning ta'rifi, qattiq jism modeli bo'lgan absolyut qattiq jism tushunchasi, qattiq jismning bir ondagi harakati, uning harakatining murakkabligini tasavvur qilish uchun qattiq jism erkinlik darajalari soni haqidagi tushunchalaridan boshlash maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lar edi.

Fizika fani mexanika bo'limida mexanik harakatlar qismini o'qitishni boshlar ekanmiz avvalo harakat kinematikasi haqidagi tushunchalar singdiriladi. Undan keyin dinamikaga o'tiladi. Masalan, qattiq jism mexanikasi mavzusini o'qitishda uning kinematikasi haqida tushuncha berish uchun avvalo ilgariylanma va aylanma harakatlar kattaliklarining moslik va o'xshashlik jadvaliga e'tabor qaratiladi. Shundan keyin navbat bilan sodadan-murakkabga qarab, ilgariylanma harakat formulalari (avvalo kinematik va keyingina dinamik kattaliklar uchun) olinib, unga mos aylanma harakat formulalari yoziladi. Bunda asosiy e'tabor moslik jadvalidagi har ikkala harakat kattaliklarining mosligiga va mazmun jihatidan o'xshashligiga qaratiladi. Masalan, to'g'ri chiziqli tekis harakat kinematik tenglamasidan foydalanib aylanma bo'ylab tekis harakatning kinematik tenglamasini yozamiz:

To'g'ri chiziqli tekis harakat kinematik tenglamasi:

$$x = x_0 + vt \quad (2)$$

Bund x_0 -boshlang'ich koordinata, $x - t$ vaqtga mos kelgan koordinata, v -tezlik bo'lib, aylana bo'lab harakat kinematikasida ushbu kattaliklarga mos holda boshlang'ich burchak- φ_0 , t vaqtga mos keluvchi koordinataga φ burchak koordinata, chiziqli tezlikka burchak tezlik- ω lar mos keladi. Demak, aylana bo'ylab tekis harakat kinematikasining tenglamasi quyidagi ko'rinishni oladi:

$$\varphi = \varphi_0 + \omega t \quad (3)$$

Harakatning dinamikasi qismiga o'tadigan bo'lsak, masalani ilgariylanma harakat dinamikasining asosiy tenglamasi bo'lgan quyidagi tenglama:

$$\vec{F} = \frac{d\vec{p}}{dt} \quad (4)$$

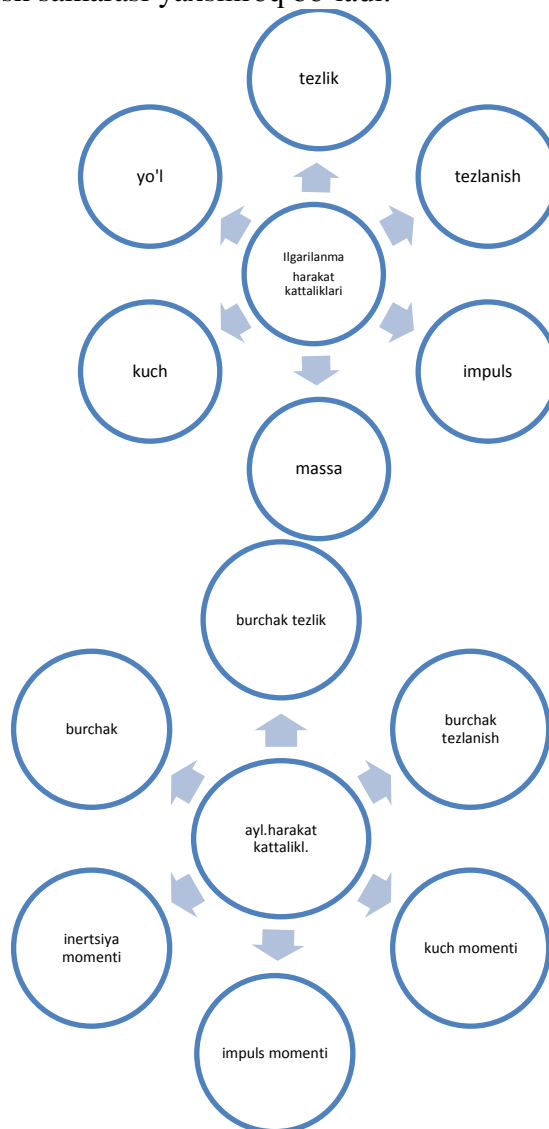
o'rniga $\vec{M} = \frac{d\vec{L}}{dt}$ olinadi, ya'ni kuchga kuch momenti, impulsga impuls momenti to'g'ri keladi va olingan tenglama aylanma harakat dinamikasining asosiy tenglamasi hisoblanadi.

Bulardan ilgariylanma harakat dinamikasining asosiy tenglamasiga asosan berk mexanik sistemada, ya'ni tashqi kuchlar ta'sir qilmaganda ($\vec{F} = 0$) impuls saqlanadi ($\vec{p} = const$), ya'ni sistemani tashkil qilgan jismlar yoki moddiy nuqtalar sistemasi impulslari yig'indisi vaqt o'tishi bilan o'zgarmaydi. Aylanma bo'ylab harakat dinamikasining asosiy tenglamasiga asosan esa tashqi kuchlar momentlari yig'indisi nolga teng ($\vec{M} = 0$) bo'lganda sistemaning impuls momenti saqlanadi ($\vec{L} = const$). Aynan giroskopning harakati mana shu saqlanish qonuniga asoslangan. Buni quyidagicha oson tushuntirish mumkin bo'lib, buning uchun avvalo impuls momentining ifodasini yozib olamiz. Buning uchun ilgariylanma harakatdagi bunga mos kattalik bo'lgan impulsning ifodasini yozamiz: $\vec{p} = m\vec{v}$ endi ikkala harakatlar kattaliklarining moslik jadvalidan foydalanib impuls moment uchun quyidagi tenglamani: $\vec{L} = I\vec{\omega}$ olamiz. Ushbu ifodada I inertsiya momenti skalyar kattalik bo'lganligi va aynan

mana shu o'q uchun o'zgarimas bo'lganligi uchun impuls momentining yo'nalishi burchak tezlik yo'nalishi bilan mos tushadi. Bundan ko'rinadiki, giroskop o'z o'qi atrofida katta tezlik bilan aylanganda va shu o'qqa nisbatan inertsiya momenti ham katta bo'lganda impuls moment o'z yo'nalishini saqlaydi, ya'ni vaqt o'tishi bilan yo'nalishini o'zgartirmaydi. Bu esa giroskopning birinchi effekti. Giroskopning ikkinchi effekti esa prosessiya bo'lib, giroskop harakatlangan paytda, momentlari nol bo'lgan, tashqi kuchlarning ta'siri evaziga yuzaga keladi.

Bularning barchasini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining grafik organayzerlari tarkibiga kiruvchi klaster va Venn diagrammalaridan foydalanishga misollar keltirib o'tamiz. Quyida ilgari lanma va aylanma harakatlar kattaliklarini klasterga solib tushuncha berilsa tushunish samarasi yaxshiroq bo'ladi:

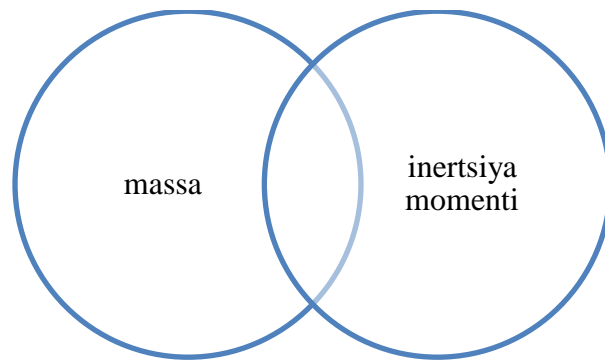

1-rasm. Ilgarilanma va aylanma harakat kattaliklarining klaster usulidagi berilishi

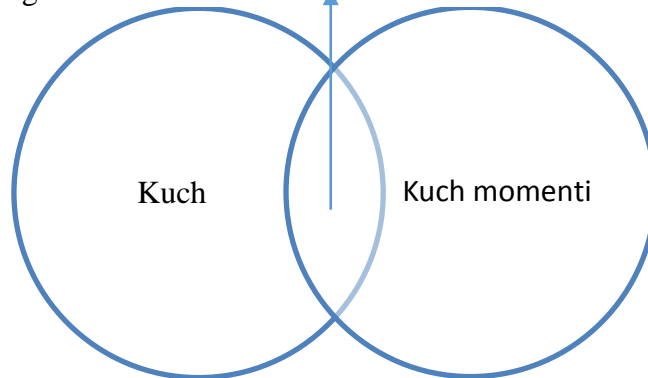
Ilgarilanma va aylanma harakatlar kattaliklarining moslik va mazmun jihatidan o'xshashlik jadvalini tushuntirish maqsadida Venn diagrammasidan foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi, deb o'yladik, masalan:

- a) Inertlik o'lchovi

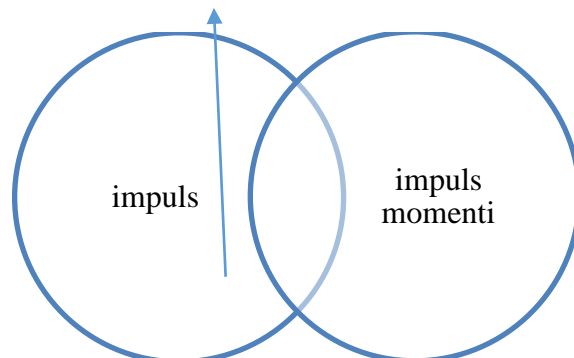

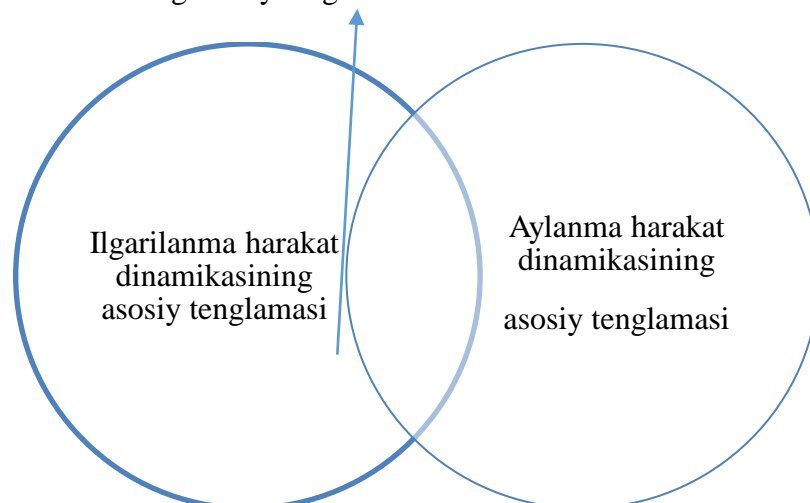
b) Jismga tezlanish beruvchi kattaliklar

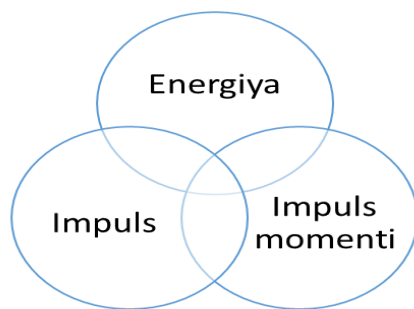
s) Impuls

d) Harakat dinamikasining asosiy tenglamalari

2-rasm. O'zaro mos kattaliklarning Venn diagrammasidagi ifodalanishlari

3-rasm.Saqlanish qonunlari

Xuddi mana shu usul bilan barcha kattaliklarni ko'rgazmali shaklda ifodalash mumkin bo'lib, o'qitishda mana shu kabi diagrammalardan foydalanish bilimlarning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Qattiq jismlar fizikasining amaliyotda qo'llanilishi masalasiga to'xtalar ekanmiz, qattiq jismdan yasalgan mashina va mexanizmlarning asosiy detallaridan biri bo'lgan giroskopning qo'llanilishi ustida to'xtalishning o'zi kifoya qiladi. Giroskoplar turli giroskopik navigatsiyalarda, girokompas, girostabilizator, aviatsiya girogorizonti, kemalar chayqalishini tinchlantiruvchi, kemani avtomatik boshqarushda, raketalarni boshqaruvchi avtomatik qurilmasifatida, kurs ko'rsatgichsifatida, snaryadning uchish turg'unligini ta'minlashda, masalan tankda giroskopga asoslangan apparat unga o'rnatilgan pushkani avtomatik boshqarishda, tankning harakati paytida uning pulemyotining holatini stabilizatsiya qilishda, harakatni avtomatik boshqarishda, qurollarni barqarorlashda, harakatlanayotgan ob'yektning joylashgan joyini aniqlashda va boshqa son sanoqsiz joylarda ishlatiladi. Masalan, yana davom ettirsak, giroskopik qurilmalar o'tazamonaviy, yuqori aniqlikdagi qurollarning yo'naltirish tizimining asosiy elementi hisoblanadi. Tankka qarshi texnikaning otish samaradorligini oshirish uchun u giroskopik barqarorlovchi asbob bilan jihozlangan bo'ladi va b.

Xullas, barcha mashina va mexanizmlarning korpusidan tortib harakatlantiruvchi, tormozlovchi va barcha boshqa detallari qattiq jismlardan yasalgan bo'lib, ularning harakat qonuniyatlarini teran anglab yetish va nihoyat kelajakda o'z kasbining ustasi bo'lish hatto ilmiy kadr bo'lib yetishish uchun qattiq jismlar fizikasi va ayniqsa qattiq jismlar mexanikasi haqidagi bilimlarni talabalar (kursantlar) ongida o'z vaqtida shakllantirib boorish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun talabalar (kursantlar)da, ushbu kabi mavzularni mustaqil o'zlashtirib borishlari uchun ham motivatsiya yaratish muhim omillardan biridir. Yana shuni ham alohida ta'kidlab o'tish lozimki, ushbu mavzuga oid dars mashg'ulotlarida qattiq jismlar harakatiga oid namoyish tajribalaridan ham foydalanish bilimlarning mustahkamlanishida yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Трофимова Т.И. Курс физики. М.: «Высшая школа» 1990.
2. М. Djo'rayev. Fizika o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma Toshket-2015.
3. Авлиякулов Н.Х. Педагогическая технология.-Ташкент. 2009.

ЛАБОРАТОРИЯ-ТАЖРИБА ИШЛАРИ НАТИЖАЛАРИГА СТАТИСТИК ИШЛОВ БЕРИШ ВА ХУЛОСАЛАР БИЛАН ЯКУНЛАШ

Исраилов М., Ботирова С.Я.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Қучлари академияси

Аннотация: ушбу мақола лаборатория ишлари натижаларига математик статистик ишлов бериш, ишончлилик интервалини аниқлаш ҳамда ушбу лаборатория иши мавзуси бўйича ўзаро функционал боғланишда бўлган катталиклараро боғланиш графикларини чизган ҳолда ва лаборатория иши натижалари таҳлили асосида лаборатория ишини илмий хулосалар билан яқунлашга бағишланган.

Калит сўзлар: статистика, илмий-тажрибавий, амалий-тажрибавий, ишончлилик интервали, Сеюдент критерияси, Гаусс тақсимоти, нормал тақсимот, эхтимоллик, монотон, дисперсия, Студент коэффициент, аномал, гироскопик эффект, илмий хулоса.

Аннотация: данная статья посвящена математико-статистической обработке результатов лабораторных исследований, определению интервала достоверности и построению графиков функциональных зависимостей физических величин по тематике лабораторной работы и на основе этих графиков а также по результатам работы формированию научных выводов.

Ключевые слова: статистика, научно-экспериментальный, практико-экспериментальный, интервал надежности, критерий Стюдента, распределение Гаусса, нормальное распределение, вероятность, монотонность, дисперсия, коэффициент Стьюдента, аномальный, гироскопический эффект, научное заключение.

Abstract: This article is devoted to mathematical statistical processing of laboratory results, determination of reliability interval and drawing of graphs of interrelated functional interactions on the subject of this laboratory work and conclusion of laboratory work with scientific conclusions based on the analysis of laboratory work results.

Keywords: statistics, scientific-experimental, practical-experimental, reliability interval, Seyudent criterion, Gaussian distribution, normal distribution, probability, monotonous, variance, Student coefficient, anomalous, gyrosopic effect, scientific conclusion.

Мавзу унда келтирилган тажриба ишларини бажаришда муҳим бўлган 2 та муҳим масалаларга бағишланган бўлиб, улар қуйидагилар: тажриба ишлари натижаларига математик статистик ишлов бериш орқали ишончлилик интервалини аниқлаш, лаборатория-тажриба ишларини илмий ҳулосалар билан яқунлаш орқали уни химояга олиб чиқиш.

Табиий ҳамда махсус фанлар қуйидаги учта турга бўлиб ўқитилади. Булар: маъруза, амалий машғулот ва лаборатория ишларидир. Булардан маъруза ва амалий машғулот дарслари илмий дунёқарашни, ҳарбий техник масалаларни ечишга кўникмани шакллантириб боришга хизмат қилса, лаборатория ишларини бажариш курсантларда (талабаларда, ўқувчиларда) келгусидаги, улар томонидан бажарилиши мумкин бўлган, илмий-тажрибавий, амалий-тажрибавий ишларга кўникмани шакллантириб боришга ҳам хизмат қилади. Черо, айнан мана шу дарс машғулотида ёшлар тажрибавий ишлар билан шуғулланишади, тажрибавий ишларни бажаришга, уларни бажариш қоидаларига риоя қилишга ўзларида кўникмани шакллантириб боради.

Лаборатория ишларидаги тажриба ишларни олиб бориш қоидалари нималар? Булар: лаборатория-тажрибавий иши мавзуси асосида унинг назарияси билан, ўқитувчи саволларига жавоб берадиган даражада, танишиш; Лаборатория ишида қўлланиладиган асбоб ва ускуналар ёки лаборатория ишининг қурилмаси билан, уларнинг аниқлик даражасини аниқлаш даражасида, яқиндан танишиш; Лаборатория-тажриба ишида электр схема мавжуд бўлса, уни тўғри йиғишни ўрганиш (тўғрилигига ишонч ҳосил қилиш); Лаборатория ишидаги тажриба ишларини ўта аниқлик билан бажариш ва натижаларни жадвалга тушириш; Лаборатория иши натижаларига статистик ишлов бериш ва шу асосда ишончлилик интервалини келтириб чиқариш.

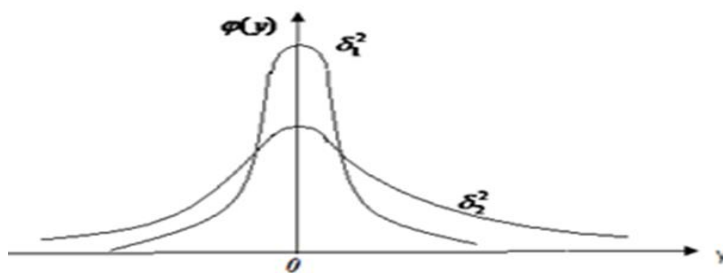
Бугунги маърузада биз, энг аввало, натижаларга статистик ишлов бериш ва ишончлилик интервалини келтириб чиқариш устида тўхталамиз. Зеро, тадқиқот натижаларига статистик ишлов беришни ўрганиш тадқиқот ишларини олиб боришнинг асосини ташкил қилади. Бежизга иқтисодчиларнинг асосий методларидан бири-бу статистика эмас. Айнан иқтисодчилар кўпчилик билан ишлайди. Умуман олганда статистика бу кўпчилик билан ишлайдиган фандир. Худди шундан келиб чиқиб ҳар қандай тажрибавий тадқиқот ишлари натижаларига статистик ишлов берилиб, унда аниқланиши талаб қилинган катталиқнинг ишончлилик интервали маълум бир эҳтимоллик билан аниқланади. Фақат шундагина олинган натижа бирор-бир илмий-тажрибавий ишнинг натижаси сифатида фойдаланиш учун яроқли ҳисобланади. Ундан бошқа тадқиқот ишларида фойдаланиш мумкин бўлади.

Юқорида айтилганлардан билиниб турибдики, ушбу мавзу лаборатория ишлари натижаларига статистик ишлов беришга қаратилган экан, демак мақоладан мақсад ҳам лаборатория ишлари натижаларига статистик ишлов бериш орқали ишончлилик интервалини аниқлашдан, бунинг учун эса тадқиқот ишини кўп сонда бажариш билан кўп сондаги натижалар олиш орқали статистик ишлов беришга эришишдан иборат. Бу

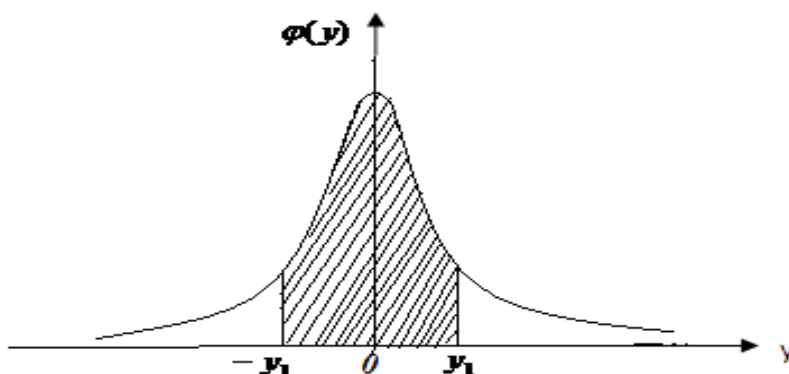

билан олинган натижаларнинг ишончлилиги ва аниқлиги ортади, статистик ишлов бериш мақсадида компьютер имкониятларидан фойдаланишга мажбур бўлинади. Кўпчилик ҳолларда эса, айнан лаборатория ишларини бажаришда тадқиқот ишини кўп сонда бажаришга имкон бўлмайди, натижада кўп сондаги натижаларга статистик ишлов бериш назарияси бироз бузилади. Айнан мана шу жойда Студент критерийсидан фойдаланишга тўғри келинади [1].

Тадқиқот натижаларининг хатолиги иккига: яъни муттасил ва тасодифий хатоликларга бўлиниб, булардан муттасил хатолик тадқиқот ишларини бошлаш пайтидаги асбоб-ускуналарни ишга тайёрлаб олиш жараёнига боғлиқ бўлса, тасодифий хатолик тадқиқот ишини олиб боришдаги диққат ва эътиборга боғлиқ бўлади. Булардан муттасил хатолик ўлчовлар сонига боғлиқ бўлмайди. Тасодифий хатолик эса ўлчовлар сони ортиши билан камайиб боради. Бу дегани ўлчовлар сони қанча катта бўлса, олинган натижа шунчалик ўзининг ҳақиқий қийматига яқинлашиб боради. Тасодифий қийматларнинг тақсимот қонунияти Гауссинг нормал тақсимот қонунига бўйсинади. Бирор бир ўлчанаётган катталиқнинг тасодифий хатолиги y бўлсин, бу аниқ бир тақсимот қонуниятига бўйсинадиган узлуксиз тасодифий катталиқ бўлади. y хатоликнинг эҳтимоллик тақсимоти зичлиги $\phi(y)$ бўлсин, уни хатолик интервали dy га кўпайтирсак y нинг $y+dy$ оралиғида ётиш эҳтимоллиги dP ни беради. Демак $dP = \phi(y)dy$, ушбу эҳтимолликдан олинган интеграл ва тасодифий хатоликларнинг барчаси нормал тақсимот ичида ётади. Одатда ҳар иккала ишора хатоликлари бир хил. Яъни $\phi(y) = \phi(-y)$ бўлади.

1-расм

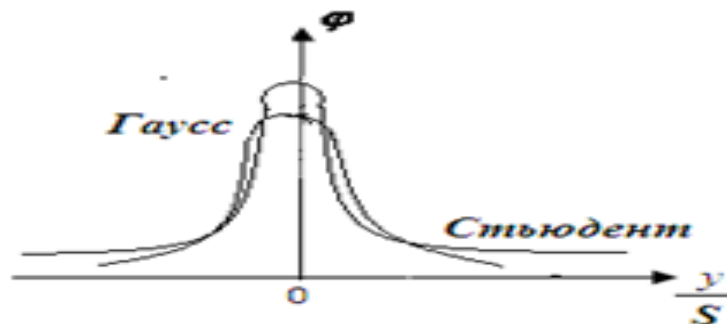

2-расм

1-расмдан кўришиб турибдики, хатолик абсолют қиймати жиҳатидан қанча катта бўлса, шунчалик унинг эҳтимоллиги камаяди, яъни y ортиши билан $\phi(y)$ монотон камаяди. Юқоридаги тақсимот қонуниятида σ^2 -у катталиқнинг сочилиш характеристикасини беради. Дисперсия қанча катта бўлса, тақсимот шунчаликёйик бўлади. Хатоликнинг катталиги қанча кичик бўлса, ўлчанаётган катталиқнинг худди шу хатолик билан аниқланган интервалда топилиш эҳтимоллиги камаяди. Ўлчанаётган катталиқ α_0 нинг $\alpha \pm u$ интервалда бўлиш эҳтимоллиги 2-расмда штрихланган юза

билан берилган. Ҳақиқатдан ҳам $P = \int_{-y_1}^{y_1} \varphi(y)dy$ дисперсия берилганда унга мос юзаларни ҳисоблаш қуйидаги жадвалда келтирилган[2]:

Демак, ҳар 1000 та бир бирига боғлиқ бўлмаган σ^2 дисперсияли ўлчашлардан 80 таси $0,1\sigma$ дан кам хатоликни беради. Ўлчашлар натижаси $\alpha_0 = \alpha \pm y$ кўринишида ёзиб қўйилади ва унинг ёнига P кўрсатиб қўйилади. Фақат шундай ёзув физик маънога эга бўлади. Чунки, ўлчанаётган катталиқнинг аниқ қиймати, маълум бир эҳтимоллик билан, қандай чегара оралиғида ётишини билдиради: $\alpha_0 = \alpha \pm 0,6745\sigma (P = 0,5)$ ёки $\alpha_0 = \alpha \pm \sigma (P = 0,683)$. Бу тенгликлардан ҳар бири P эҳтимоллик билан тўғри ҳисобланади. Йўл қўйилган хатоликни баҳолаш учун ўлчаш дисперсиясидан квадрат илдизни олишимиз керак. Аммо, амалдаги ўлчашларда дисперсияни аниқлайдиган аналитик ифодалар бўлмайди, шунинг учун дисперсияни абсолют хатоликнинг йўлқўйилган қиймати орқали тажриба йўли билан аниқлаш лозим бўлади. Ўлчашлар сони унча катта бўлмаганда ўртача хатолик қуйидагидан аниқланади: $y = \frac{\sum_{i=1}^N |y_i|}{\sqrt{N(N-1)}}$, бунда $y_i = \alpha - \alpha_i$. Ҳақиқий ишончлилик интервалини топиш учун эса мана шу ўртача хатоликни маълум бир эҳтимолликка тўғри келган Стюдент коэффициентига кўпайтирилади, масалан, тажрибалар сони 5 та, эҳтимоллик $P=0,5$ бўлсин, у ҳолда $t=0,74$ бўлиб, $P=0,98$ эҳтимоллик учун $t=3,7$ бўлади. Шундагина хатоликлар тақсимоти ҳамда ишончлилик интервали нормал тақсимотга тушади. Шундагина олинган натижа ишончли бўлади[3].

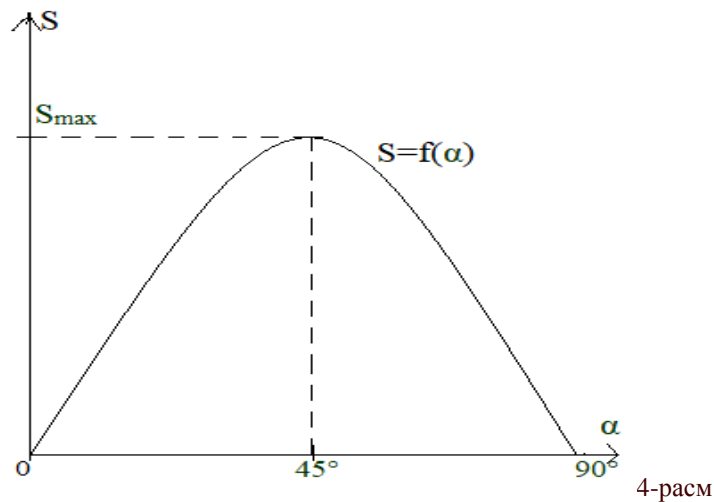

3-расм

Лаборатория-тажриба ишини илмий хулосалар билан яқунлашга ўтайдиган бўлсак: Ишончлилик интервали келтириб чиқарилган хатоликлар тақсимоти нормал тақсимот қонунига бўйсинади(графиги чизилиб, тақсимот функцияси ёзиб қўйилиши лозим бўлади).Ишончлилик интервалининг ўзи бўйича ҳам хулоса ёзиб қўйиш мақсадга мувофиқ. Масалан $\alpha - r < \alpha_0 < \alpha + r$, бундаги $r=t \cdot y$. Аномал қийматларнинг нима учун таҳлилдан олиб ташланганлигини ҳам тушунган ҳолда хулоса ёзиб қўйишса мақсадга мувофиқ бўлади: ушбу қийматнинг аномал дейилишига сабаб у нормал тақсимот графигининг ичида ётмайди.Шундан сўнг мавзуга оид физик катталиқларнинг бир-бирига функционал боғлигининг графикларини чизган ҳолда илмий хулосаларга яқинлаштирилган хулосалар ёзилса яна ҳам мақсадга мувофиқ бўлади, масалан, горизонтга қия отилган жисм ҳаракати бўйича:

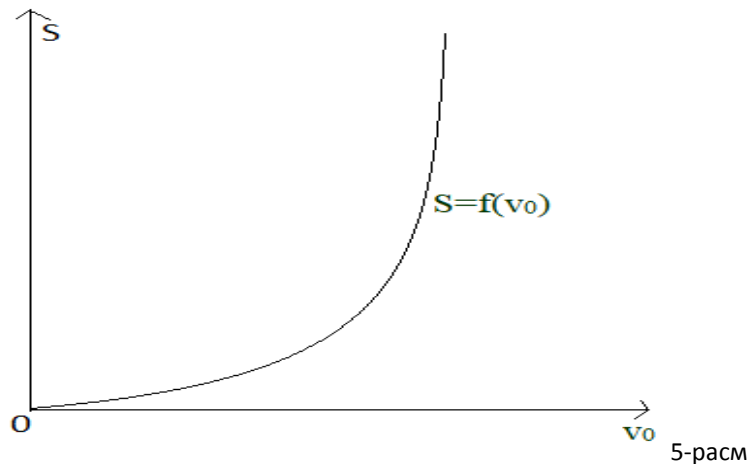
Бунинг учун ҳар бир хулосадан олдин ушбу функционал боғланиш бўйича таҳлил ўтказилади, масалан учиш узоқлигининг улоқтириш бурчагига боғлиқлиги формуласи

келтирилиб, ундаги бурчакдан бошқа барча катталикларни ўзгармас деб олинади ва шунда биз $S = A \sin 2\alpha$ ифодани оламиз ва ушбу функция графигини чизамиз:

Шундан сўнгина график асосида хулосани ёзса бўлади:

1. Учиш узоклигининг улоқтириш бурчаги бўйича ўзгариши синус қонуниятига бўйсинади.

Учиш узоклигининг бошланғич тезликка функционал боғлиқлигини оладиган бўлсак, бунда ҳам аввало учиш узоклигининг бошланғич тезликка боғлиқлик ифодаси олиниб, таҳлил қилинади ва ундаги бошланғич тезликдан бошқа барча катталиклар ўзгармас деб олиниб, $S = B \cdot v_0^2$ ифодага келинади ва унинг графиги чизилади (5-расм) ва шундан сўнгина хулоса ёзиш мумкин:

2. Учиш узоклигининг бошланғич тезликка қараб ўзгариши параболик қонуниятга бўйсинади.

Снаряд ҳаракатига гироскопик эффектнинг таъсири маъносидаги хулосани ёзиш учун гироскопик эффектларни санаб ўтиш ва унинг снаряд ҳаракатига таъсирини таҳлил қилиш маъносида снаряднинг учиш пайтидаги ҳаракатини гироскопик эффект бўлганда ва бўлмаган ҳолатлар учун чизиш ва ундан сўнгина хулосани ёзиш мақсадга мувофиқ бўлади:

3. Жанговар қуроллардан отилган ўқ ва снарядларнинг мўлжалга бориб тегишида гироскопик эффектнинг аҳамияти жуда ҳам каттадир.

Худди шундай кўтарилиш баландлигининг турли параметрларга боғлиқликлари бўйича ҳам хулосалар ёзилса мақсадга мувофиқ бўлган бўлар эди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, лаборатория ишлари натижаларига статистик ишлов бериш орқали унинг ишончлилиқ интервалини келтириб чиқариш, зарур бўлганда бунда Студент коэффициентидан фойдаланиш, ҳар бир лаборатория

ишини илмий хулосалар билан яқунлаш курсантларда келгусидаги илмий-тажрибавий ва амалий-тажрибавий ишларга кўникмани шакллантириб боради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гладуш М.Г. и др. Лабораторный практикум. Обработка результатов измерений.-М.: МФТИ, 2011-42 с.
2. Лабораторный практикум по общей физике. Т.1. Механика/под ред. А.Д. Гладуна.-М.: МФТИ, 2004. Работы 1.1.1-1.1.5.
3. Назиров Э.Н. Механика ва молекуляр физикадан практикум./Ўқув кўланма. Т.: “Ўқитувчи”-1979 й.-220 б.

ОЛИЙ ҲАРБИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ УСЛУБИЯТИ ҲАҚИДА

(Методология преподавания психологии в высших военных учебных учреждениях)

Чори Насриддинов

Чирчиқ Олий Танк Қўмондонлик – Муҳандислик билим юрти Гуманитар фанлар кафедраси доценти

Аннотация. Мақолада ҳарбий олий таълим муассасаларида психология фанларини ўқитиш услубияти ҳақида фикр юритилган. Муаллиф ўзининг кўп йиллик педагогик тажрибасидан келиб чиққан ҳолда кўрилайётган масалага нисбатан муносабатини билдирган. Бир сўз билан айтганда, психологик билимларнинг командирлик фаолияти учун зарур эканлиги кўрсатиб берилган.

Таянч нушунчалар. Психология, услубият, экстремал вазият, кўникма, фаолият, ҳатти – ҳаракат, гуманитар фан, фаоллик, ўқув машғулоту, ўқув топишириқлари, ўқитувчи, ўқувчи шахси, ўйин, ўқиш, меҳнат, фанлар таснифи.

Аннотация. В статье размышляется о методологии преподавания психологии в высших военных учебных заведениях. Автор выражает свое личное мнение на обсуждаемый вопрос основываясь на многолетние педагогические опыты. Одним словом, указывается необходимость психологических знаний в командирской деятельности.

Ключевые слова. Психология, методология, экстремальная ситуация, навык, деятельность, действие, гуманитарная наука, активность, учебное занятие, учебное задание, преподаватель, личность учащихся, игра, учёба, труд, классификация наук.

Маълумки, таълим жараёнида бир – бирига боғлиқ бўлган икки нарса- нимани ва қандай ўқитиш масаласи муҳим аҳамият касб этади. *Биринчисидар*слар жадвалидаги ўқув фанини англатса, *иккинчиси* уни ўқувчиларга қандай етказиш йўл ва воситаларини, яъни мазкур фанни ўқитиш услубиятини ифодалайди. Айнан тўғри танланган услубият инсонларга ҳаётда оқилона йўл топишнинг энг осон шарт – шароитларини топишга имкон беради³⁰. Албатта, турли – туман фанлар орасида уларнинг мазмун – моҳияти нуқтаи назаридан тафовут бўлгани сингари, уларни ўқитишда ҳам ўзига хос фарқлар бўлиши табиий. Шу маънода ҳарбий олий ўқув юртларида психология фанини ўқитиш билан боғлиқ баъзи бир фикр – мулоҳазаларим билан ўртоқлашмоқчиман. Ўйлашимча, бу фикрларим мамлакатимизда фаолият юритаётган барча олий ўқув даргоҳлари, айниқса, ҳарбий таълим муассасалари фаолиятига кўпроқ дахлдор. Чунки уларнинг баъзиларида психология фанларига ихтисослашган алоҳида кафедра ва цикллар фаолият юритади.

Аввало ҳарбий ўқув муассасаларида психология фанларини ўқитишдан кўзланган мақсад тўғрисида шуни айтиш мумкинки, курсант, яъни бўлажак офицершахс сифатида ўз – ўзини яхши билиши, шунингдек, бўлажак командир сифатида эса ўз қўлостидаги ҳарбий хизматчилар руҳиятини ўрганиш усулларини пухта ўзлаштирган бўлиши керак; ва ниҳоят, ҳар бир командир экстремал вазиятларда, - маълумки, бунда шахсий таркиб, шунингдек, командирнинг ўзига ҳам катта эмоционал юклама тушиши оқибатида уларнинг руҳиятида катта ўзгаришлар юз беради, - бўлинмани бошқариш кўникмасига эга бўлиши лозим. Қисқача қилиб

³⁰ Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. – Т.: Шарқ, 1997.

айтганда, ҳарбий хизматчиларга психологияни ўргатишдан мақсад улар онгига турли хил вазиятларда инсонлар билан ҳамкорлик қилиш имконини берадиган назарий ва амалий билимларни сингдириш баробарида, уларнинг ҳаёт – фаолиятларини ҳам ўзгартиришдан иборат. Чунки психологик онгнинг ўзига хос хусусияти шундаки, у билим ва ҳатти – ҳаракатларни бирлаштиради, яъни унда назария ва амалиёт бирлашиб кетади.

Гарчи психология моҳият эътибори билан гуманитар фан ҳисобланса – да, унда табиий, биологик фанларга хос хусусиятлар ҳам мавжуд. Шунга кўра унга баъзи олимлар биоижтимоий фан сифатида баҳо беришади. Бир қатор тадқиқотчилар ишларида эса психологияга ижтимоий – тарихий фан сифатида қаралганлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин³¹. Шунинг учун ҳам психология муаммоларини ўрганишда табиий – илмий услублар билан бир қаторда ижтимоий – гуманитар фанларга оид усуллар ҳам қўлланилади. Биз психологияни гуманитар фан дедик, гуманистик билиш марказида эса, ҳар доим буюм эмас, шахс туради, яъни бунда субъект – объект эмас, балки субъект – субъект муносабати шаклланади; буюмни ва инсонни ўрганиш эса бир – биридан тубдан фарқ қилувчи жараёнлардир. Буюмни ўрганишда тадқиқотчининг ўзигина фаоллик кўрсатса, бундан фарқли равишда шахсни ўрганишда тадқиқотчидан ўрганиш объектига “кириб бориш” талаб этилади. Ўрганишнинг бу шакли икки томонлама акт ҳисобланади, чунки шахсни фақатгина фаолиятда ўрганиш мумкин. Шундай экан, дарс жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи шахси муҳим аҳамият касб этишини эсдан чиқармаслик керак. Шунинг учун ҳам психологиядан бўладиган дарс машғулотларида ўқув мақсадига тўла – тўқис эришиш учун ҳар бир курсант ўқитувчи, шунингдек, бошқа курсантлар билан ҳам фаол мулоқот - ҳамкорликка киришиши лозим. Бунга таълимнинг муаммоли ва интерфаол шакллари, айниқса, мос келади. Бизнингча, бу фандан бўладиган ўқув машғулотларини самарали ташкил этиш учун қуйидаги 3та шарт бажарилиши зарур: ўқувчилар билан ҳар томонлама ҳамкорлик; ҳар бир машғулот доирасида ўқув вазифалари тизимини яратиш (ҳар бир курсантнинг индивидуал имкониятларини эътиборга олган ҳолда); курсантларнинг ўзлари ва ўзгалар ҳақида билишга бўлган қизиқишларини ошириш. Шу ўринда юқоридаги шартларнинг иккинчиси тўғрисида алоҳида тўхталиш мақсадга мувофиқ. Гап шундаки, психологиядан ўқув топшириқлари яратиш анча қийин машғулот ҳисобланади, чунки у ёки бу руҳий вазиятларнинг ҳосил бўлишида жуда кўп омиллар иштирок этади – ки, ҳар доим ҳам уларни эътиборга олиш имкони бўлавермайди. Узоққа боришнинг кераги йўқ, биргина физика ёки математика фанларини оладиган бўлсак ҳам, уларнинг ҳар бир бўлими доирасида жилд – жилд мисол ва масалалар ёки амалий топшириқлар тўпламлари яратилганлигини кўришимиз мумкин. Чунки бу фанлардан амалий мазмундаги вазифалар тузиш ўнғай бўлишидан ташқари, уларнинг мазмун – моҳияти ҳеч қачон ўзгармайди ҳам.

Агар услубият нуқтаи назаридан баҳо берадиган бўлсак, ўқитувчининг машғулот вақтида курсантлар билан бўладиган мулоқоти бошқарувчилик вазифасини бажараолмайди. Бошқарувчилик амалга ошириш учун эса, ўқитувчи дарс жараёнида турли хил ўқув вазиятлари яратаолиши даркор. Бунда ўқув жараёнининг қуйидаги ўзгарувчилари асосий “материал” бўлиб хизмат қилади:

- Курсантларнинг ўқишдан мақсадлари;
- Ўқув предметининг моҳияти;
- Фанни ўзлаштириш босқичлари;
- Машғулотда иштирок этаётган субъектлар ўртасидаги муносабатлар тизими;

Ўқув машғулотлари жараёнида мазкур ўзгарувчилар ўртасидаги муносабатлар динамикаси катта аҳамият касб этади; улар қанчалик изчил бўлса, таълим самарадорлиги ҳам шунчалик юқори бўлади.

³¹ Кадрлаш тайёрлаш миллий дастури. – Т.: Шарк, 1997.

Маълумки, умуман ижтимоий – гуманитар фанлар доирасида, хусусан эса психологияда инсон фаолияти уч турга, яъни ўйин, ўқиш ва меҳнат фаолиятларига бўлиб ўрганилади. Баъзи тадқиқотчилар бунга тўртинчи фаолият шакли сифатида ҳордиқ чиқаришни ҳам қўшишади. Шу маънода, психологияда таълимга тайёргарлик, яъни умумлаштирувчи фаолият сифатида қаралиб, у ўз ичига ўйин, меҳнат, ва ҳатто, ижодни ҳам камраб олади.

Ҳап психология фанлари ва уларни ўқитиш услубияти тўғрисида борар экан, мулоҳазаларим хулосаси сифатида яна бир фикрни айтиб ўтмоқчиман. Маълумки, фанлар таснифи (классификацияси) да ҳар бир фаннинг ўз ўрни бор – у ёки бу фан ўзининг мазмунидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий, гуманитар, табиий, аниқ, ёхуд техник фанлар туркумларига бирлаштирилган. Унда фақат психологиягагина истисно ҳолат қўлланилиб, у турли фанлар кесишган нуқта – “фанлар чорраҳаси”га жойлаштирилган. Бу ҳол ҳарбий олий ўқув юртларидаги таълим – тарбия жараёнида психология фани ўзига хос умумлаштирувчи, синтезловчи вазифасини бажара олиши мумкинлигидан далолат беради. Албатта, бу менинг шахсий фикрим. Мабодо буни амалга оширадиган бўлсак, ўқув дастурларини, жумладан, фанлараро алоқадорлик масаласини жиддий равишда қайта кўриб чиқишга тўғри келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.Радугина. Психология и педагогика. М 2003 г. Ст. 11.
2. В. Я. Ляудис. Инновационное обучение и наука. М: 1992, С-38.

Ti_{1-x}Mo_xC ҚОТИШМАСИДАГИ АТОМЛАРНИНГ ЎРТАЧА КВАДРАТИК СИЛЖИШИНИ ХИСОБЛАШ

Хидиров И., Раҳманов С. Дж., Махмудов Ш. А., Парпиев А. С., Гетманский В. В., Жаксимуратов И.Ж., Рафиқов А. К.

ЎзРФА Ядро физики институти, rahmon250888@mail.ru

Аннотация. Коррозияга чидамли янги Ti_{0.70}Mo_{0.30}C куб структурали қотишмасида атомларнинг ўртача квадратик силжиши нейтронлар дифракцияси усулидан фойдаланиб аниқланди. Бу катталик мазкур қотишмага ўхшаш куб структурали стехиометриявий TiC қотишмасига қараганда анча катта эканлиги аниқланди.

Аннотация. Методом дифракциопределено среднеквадратичное смещение атомов в новом кубическом тугоплавком сплаве Ti_{0.70}Mo_{0.30}C. Оно оказалось значительно больше, чем в аналогичных кубическом стехиометрическом сплаве TiC.

Annotation. Using the diffraction method, the determination of the root-mean-square displacement of atoms in a cubic new refractory alloy Ti_{0.70}Mo_{0.30}C. It turned out to be much larger than in similar cubic stoichiometric TiC.

Калит сўзлар: атомнинг ўртача квадратик силжиши, титан карбиди TiC, Ti_{1-x}Mo_xC_y бирикмаси, кристалл структура, панжаранинг динамик бузилиши, энг кичик квадратик усул, панжаранинг статик бузилиши, нейтронлар дифракцияси.

Ключевые слова: полное среднее квадратичное смещение атома, карбид титана TiC, сплав Ti_{1-x}Mo_xC_y, кристаллическая структура, динамическое искажение решетки, статическое искажение решетки, дифракция нейтронов.

Keywords: total mean square displacement of an atom, titanium carbide TiC, alloy Ti_{1-x}Mo_xC_y, crystal structure, dynamic lattice distortion, static lattice distortion, neutron diffraction.

Ҳозирги вақтда ноёбволфрам етишмаслиги билан боғлиқ муаммо унинг ўрнини боса олувчи механик ва коррозияга чидамли қотишмаларни топишдек муҳим муаммони ўртага ташлайди. Адабиётлардан шундай қотишмалардан бири Ti_{1-x}Mo_xC_y титан – молибден – углерод бирикмаси бўлиши мумкинлиги маълум[1]. Адабиётларда кўрсатилишича (Ti,Mo)C системаси Мо молибденнинг 15 % массавий фоизларидаги молибден концентрациясигача бир фазали эканлиги ва унинг кристалл структураси NaCl типигади кубик структурали TiC титанкарбиди билан изоморф эканлиги аниқланган.

TiC ва MoC карбидларнинг панжара доимийларининг ҳамда Ti ва Mo нинг атом радиусларининг яқинлиги адабиётлардан маълум. Бу ҳол Ti_{0.90}Mo_{0.10}C таркибидан

юқориқ Мо концентрацияли карбид олиш мумкинлиги ҳақида фараз қилиш имконини беради.

Ушбу ишнинг мақсади $Ti_{0.75}Mo_{0.25}C$ ва $Ti_{0.70}Mo_{0.30}C$ қотишмаларидаги атомларнинг нейтрон дифракцияси билан ўртача квадрат силжишини аниқлашдир.

$Ti_{0.75}Mo_{0.25}C$ ва $Ti_{0.70}Mo_{0.30}C$ намуналари куб структурали TiC ва MoC карбидларининг кукунларини мос нисбатда олиб аралаштиргандан кейин юқори хароратда қиздириш йўли билан олинган. Титаннинг кубкарбидлари ва молибден кукунлари агат ҳовончасида 4 соат давомида яшилаб аралаштирилди. Кукун заррачаларнинг ўртача ўлчами $\bar{r} = 40 \text{ мкм}$ ташкил этади. Аралаштирилган кукунлардан $3 \times 10^6 \text{ Н/м}^2$ босим остида цилиндрсимон брикет тайёрланди.

Қотишманинг кристалл структураси $Fm\bar{3}m$ фазовий гуруҳга мансуб бўлиб [2,3], Ti ва Мо атомлари 4 *b* позицияларда ўзаро статистик аралашиб жойлашган, углерод атомлари эса 4 *a* октаэдрик позицияларни статистик ишғол қилади.

1-Жадвал. $Ti_{0.70}Mo_{0.30}C$ қотишмасининг $Fm\bar{3}m$ фазовий гуруҳи доирасидаги структуравий хусусиятлари.

Атом	Позиция	Атомларнинг позициядаги сони, <i>n</i>	Δn
Ti	4 <i>b</i>	3.20	0.02
Mo	4 <i>b</i>	1.80	
C	4 <i>a</i>	4.00	
$a = 4.3385 \pm 0.002 \text{ \AA}$ $B = 0,32 \pm 0,03 \text{ \AA}^2$, $\bar{u}^2 = 0.012 \pm 0,001 \text{ \AA}$			
$R_p = 2.60$; $R_{wp} = 3.29$; $R_B = 5.9 \%$.			

Эслатма. Бу ерда R_p -, R_{wp} -, R_B – мос холда кристалл структурасининг аниқлашнинг тўла профил бўйича, ҳар бир нуктанинг статик оғирлиги бўйича, Брэгг максимумлари интенсивлиги бўйича ҳисоблаб топилган номуқаррарлик факторлари. B - иссиқлик фактори, \bar{u}^2 - атомларнинг ўрта квадрати силжиш комплекси.

Поликристалл намуна учун тажрибада кузатилган нейтроно дифракцион максимумлар интенсивлиги қуйидаги ифода билан аниқланади:

$$I_{\text{эксн}} = kI_0 \exp\left(-\frac{16\pi^2 \bar{u}_\Sigma^2 \sin^2 \theta}{3 \lambda^2}\right) \quad (1)$$

Буерда I_0 - ҳисобланган интенсивлиги, k - бу қурилма ва намунанинг геометриясига боғлиқ бўлган коэффициент; $\bar{u}_\Sigma^2 = \frac{\bar{u}_{Ti}^2 + \bar{u}_{Mo}^2 + \bar{u}_C^2}{3}$ - ҳар бири атом

комплексининг (бундан кейин атом дебюритилади) ўртача квадрат силжиши бўлиб, \bar{u}_i^2 - уларнинг ҳар бири атомларнинг иссиқлик тебранишларининг ўртача квадрат амплитудаси $\bar{u}_i^2 = \bar{u}_{\text{дин}}^2 + \bar{u}_{\text{ст.}}^2$ - статик панжаранинг бузилишларидан иборат. Атомларнинг идеал ҳолатидан статик силжиши атомларнинг ўлчамлари ва қотишма таркибининг стохияметриядан четга чиқиши туфайли пайдо бўлади. (1) ифодага кўра, $\ln(I_{\text{эксн.}}/I_{\text{расч.}})$ нинг $\sin^2 \theta / \lambda^2$ га боғлиқлиги графиги тўғри чизик бўлиб, унинг қиялиги ёрдамида $2B$ иссиқлик фактори аниқлаш мумкин:

$$2B = \left(-\frac{16\pi^2 \bar{u}_\Sigma^2}{3}\right), \quad (2)$$

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки энг кичик квадратлар усули ва тўла профилли таҳлил ёрдамида нейтронлар дифраксияси маълумотларга кўра $Ti_{0.75}Mo_{0.25}C$ ва $Ti_{0.70}Mo_{0.30}C$ қотишмалар атомларининг ўрта ҳисобда умумий ўртача квадратик силжиши аниқланган. Ti атомларининг бир қисмини кубик титан карбидли TiC га алмаштириш кубик уч компонентли $Ti_{0.70}Mo_{0.30}C$ қотишмасининг панжарасида статик бузилишлар пайдо бўлишига олиб келиши кўрсатилган. Бу эса TiC нинг кубик иккилик (бинар) қотишмаси билан таққослаганда қотишма атомларининг тўлиқ квадратик алмашинишини оширади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бурков П.В. Структурообразование, фазовый состав и свойства композиционных материалов на основе карбида титана. Томск: изд. ТПУ, 2011. 190 с.
2. Int. Tables for Crystallography: Space Group Symmetry. Vol. A. 5th edition/Ed. Hahn Th. New York, USA: Изд. Springer-Verlag, 2005. - 911 p.
3. Prince E. (ed.). International Tables for Crystallography. Volume C: Mathematical, Physical and Chemical Tables. - Dordrecht/Boston/London, 2004. - 1000 p.

ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ КАК СУБЪЕКТА МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Цой Марина Климентьевна
Преподаватель УзГУМЯ

В современном мире возрастает значимость практического владения языками для достижения взаимопонимания между народами, сохранения стабильности в мире, повышения деловой активности граждан и решения проблем трудоустройства. Важнейшим же условием решения данной проблемы является владение *языковой культурой, искусством общения как на родном языке, так и на других языках.*

«Основная задача сферы образования, сама суть труда педагога, - подчеркивает Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев, - заключаются, прежде всего, в подготовке к будущему, воспитании здоровыми и гармонично развитыми наших детей, которым предстоит жить в еще более сложное время, когда конкуренция в условиях глобализации приобретет особенно острый характер» [1, с.1].

В новой демократической концепции образования, опирающейся на основные принципы государственной политики в области образования, в числе которых принцип приоритета общечеловеческих ценностей и национально-культурной основы образования, национальные, исторические и культурные традиции, нравственный опыт узбекского народа и представителей других народов, проживающих на территории республики, органично включены в систему обучения и воспитания.

В связи с этим в новом поколении учебников по русскому языку и литературе в гармоничном соотношении представлен как российский этнокультуроведческий материал, так и материал, отражающий собственно национальные реалии. Что касается школ с многонациональным составом учащихся, у этих учащихся необходимо сформировать не только лингвистическую, языковую, речевую и коммуникативную компетенции, но и культурную, т.е. знание ими наиболее важных и характерных особенностей культуры страны изучаемого языка.

Данный фактор является необходимым условием для адекватного устно речевого общения, чтения и письма на изучаемом языке. В подобной этнокультурной ситуации необходимо также учитывать традиции и богатейшее культурное наследие узбекского народа, оказывающие благотворное влияние на формирование внутреннего мира представителей русского (русскоязычного) населения, ибо «нельзя уважать себя, не уважая соседа, и нельзя уважать соседа, не уважая себя» [2, с. 36]. Взаимодействие языков и культур – это объективная закономерность общественно-исторического развития человечества.

В образовательных учреждениях Узбекистана с русским языком обучения процесс образования осуществляется в условиях многонациональной культурно-исторической и этнической среды. В связи с этим особую значимость приобретают новые подходы к изучению литературы, в числе которых многовековые русско-узбекские исторические и культурные связи, взаимодействие национальных культур, история русской культуры и литературы в Узбекистане, взаимосвязи в изучении русской, узбекской и зарубежной литературы.

Подчеркнем и то, что в образовательных учреждениях с русским языком обучения от 50 до 80% и более составляют дети – представители тюркских национальностей, прежде всего узбеки. Поэтому в новой демократической концепции образования национальные, исторические и культурные традиции, нравственный опыт узбекского народа и представителей других народов, проживающих на территории республики, органично включены в систему обучения и воспитания.

В учебных программах и учебниках в разумном соотношении представлен российский этнокультуроведческий материал и материал, отражающий собственно национальные реалии, что естественно обуславливает подачу литературного материала как диалога языков, культур и способа мировосприятия.

В таком плане – «и восточная мудрость, и весь мир» - изучаются в отечественных учебниках тематически созвучные «Поучения» Владимира Мономаха и мудрые советы Алишера Навои в поэме «Смятение праведных»; отрывки из повести М. Горького «Детство» и одноименной повести Айбека, рассказы А. Каххара и др. В учебниках имеется ценный материал «Из истории русско-узбекских литературных связей» (Пушкин в Узбекистане. А. Арипов; Гоголь в Узбекистане. М. Бегжанова и др.), рубрика «В мире мудрых мыслей», где гармонично соседствуют русские и узбекские пословицы, поговорки, крылатые выражения, извлечения из наследия великих мыслителей, помогающие в яркой и образной форме донести до сознания и чувства учащихся ключевые идеи изучаемых художественных произведений. Интересна и показательна в этом плане также рубрика «Для любознательных», содержащая дополнительные материалы о творчестве поэтов и писателей Узбекистана, а также рубрика «Дополнительные задания по выбору». Например, при изучении темы «А. Навои» даются сведения о стихотворных размерах и жанрах восточной поэзии.

Опыт работы учителей-экспериментаторов и педагогов массовой школы доказал эффективность и результативность разработанной авторами системы заданий. В их числе:

* вопросы и задания на определение того, чем современны сегодня произведения, созданные в XVIII-XIX веках, чему они учат подрастающее поколение и нашу молодежь;

* вопросы и задания на творческую переключку русского и узбекского устного народного творчества (пословицы, поговорки, сказки, легенды, былины) – «В мире мудрых мыслей», русской и узбекской литературы (см. раздел «Поучения» Владимира Мономаха и материал об Алишере Навои -биография и «Смятение праведных» (в сокращении); А.С. Пушкин, Н.В. Гоголь, И.С. Тургенев, М.Е. Салтыков-Щедрин, А.П. Чехов, Л.Н. Толстой, М. Горький, Айбек, А. Каххар, Ч. Айтматов и др.), что предполагает естественное «рождение» диалога языков, культур и способов мировосприятия.

В отзывах учителей отмечается также ценность заданий, которые можно обобщенно определить, как задание-совет «Будьте внимательны к художественному слову». «Живое слово, - метко заметил С.Я. Маршак, - богато и щедро. У него множество оттенков, в то время как у слова-термина всего только один-единственный смысл и никаких оттенков».

Мы полагаем, что в учебном процессе могут использоваться как традиционные, классические занятия (при разумном соотношении диалогической и монологической

речи участников педагогического процесса), так и нетрадиционные. Главное, чтобы занятия литературы были подготовлены на высоком теоретическом и методическом уровне, имели четкую логическую структуру, были динамичными, творческими. Важно также, чтобы выбор преподавателем методов и приемов был оптимальным для реализации поставленной цели, учитывал особенности конкретного класса, уровень общего и речевого (литературного) развития детей и ориентировал на активизацию эмоциональной, интеллектуальной, волевой сферы учащихся в целом и каждого ученика как самостоятельной личности.

В итоге формируется личность обучаемого как субъекта межкультурных отношений.

Литература

1. Мирзиёев Ш.М. Праздничное поздравление учителям и наставникам Узбекистана. Речь. – Ташкент: Узбекистан, 2019. – С.1.
2. Лихачев Д.С. Заметки о русском // Круг чтения. – Москва, 1990. – С. 98.

АНАЛИЗ МЕТОДОВ ИЗМЕРЕНИЙ БОЛЬШИХ ПОСТОЯННЫХ ТОКОВ

Савридинов Н.

Чирчикское ВТКИУ старший преподаватель кафедры Противовоздушной обороны Сухопутных войск, к.т.н., доцент,

Эшбоев А.Т.

Нажимидинов З.Ш.

Чирчикское ВТКИУ старшие преподаватель кафедры Противовоздушной обороны Сухопутных войск, доцент

Аннотация. “Курукликдаги кўшинлар ҳаво ҳужимида мудофаа” офицер кадрларни тайёрлашда ва уларни ўқитиш жараёнида “Метрология, радиоўлчов ва стандартлаштириш” фанининг ўрни ва аҳамияти, ҳамда доимий ток электр занжирларда катта тоқларни ўлчашда бирламчи магнит-модуляция ўзгартиргични тузилиши ва ишлашининг таҳлили келтирилган.

Калит сўзлар: Бирламчи ўзгартиргич, шунт, магнит-модуляция, қаршилик, шина, модуляцияловчи чўлғам, Холла элементи.

Аннотация. В статье рассмотрены роль и значение предмета “Метрология, радиоизмерения и стандартизация” при подготовке военных кадров по специальности “Противовоздушная оборона сухопутных войск” а также анализ методов измерений больших постоянных токов с помощью первичных магнитомодуляционных преобразователей.

Ключевые слова: Первичный преобразователь, шунт, магнито-модуляция, шина, сопротивление, модулирующая обмотка, элемент Холла.

Annotation. This article is about the role and importance of the subject “Metrology, radio measuring and standardization” in order to preparing “Air defense” officers. There also given methods of analyses measuring of high electricity with the help of primary magnetic-modulation converter.

Key words: primary converter, shunt, magnetic-modulation, tire, resistance, modulation winding, element of Xolla.

Актуальность: В процессе обучения курсантов изучение предмета “Метрология, радиоизмерения и стандартизация” играет большую роль. Это объясняется тем, что современная военная техника оснащены различными измерительными приборами. При их правильном и умелом использовании повышается боеготовность подразделения. На ряду с этим передачу электрической энергии на большие расстояния целесообразно осуществить на постоянном токе, а также все больше требований использования больших постоянных токов в различных отраслях промышленности и возрастающими требованиями к точности измерения таких токов.

Как известно, для измерения больших постоянных токов применяются шунты, которые обладают ряд недостатков: наличие разрыва электрической цепи, увеличение масса-габаритных размеров с увеличением измеряемого тока, наличие потери при прохождении через них больших постоянных токов. Для устранения указанных недостатков необходимо применить другие методы, а именно первичные магнито-модуляционные преобразователи [1,2].

Существующие в настоящее время средства измерений постоянных токов можно разделить на две основные группы: средства измерений, основанные на определении падения напряжения на резисторе, который включен последовательно

в цепь измеряемого тока и основанные на использовании магнитного поля, создаваемого измеряемым током.

Первая группа базируется на методах мер сопротивления (шунтовые), а вторая использует физические эффекты, возникающие в электромагнитном поле измеряемого тока. К числу последнего можно отнести такие методы измерений, как гальваномагнитный, метод ядерного-магнитного резонанса (ЯМР), магнитооптические, индукционные и электрометрические.

Все вышеперечисленные методы измерения в той или иной степени, в зависимости от конструкции и метрологических данных, применяются в народном хозяйстве. Они находят широкое применение в информационно-измерительной технике, в системах автоматического регулирования и управления, в преобразовательной технике и т.д.

Измерение больших постоянных токов с помощью мер сопротивления основан на измерении падения напряжения в сопротивлении при прохождении через него измеряемого тока. В качестве мер электрического сопротивления для измерения постоянных токов в производственных условиях используются шунты[3].

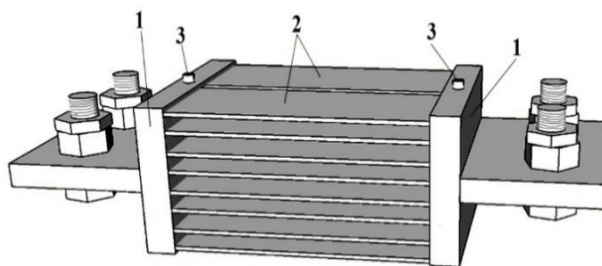

Рис. 1

Шунт (рис.1) состоит из двух массивных медных наконечников 1, между которыми впаяны резистивные элементы 2, из манганина, выполненные в виде пластин или прудков. Падение напряжения на шунте снимается с потенциальных зажимов 3. Номинальное падение напряжения на калиброванных шунтах должно быть 60 или 75 мВ.

Основными характеристиками меры сопротивления являются входной ток и выходное напряжение, сопротивление самой меры.

По точности шунты разделяются на классы: 0,02; 0,05; 0,1; 0,2; и 0,5.

Несмотря на такой класс точности измерения, рассматриваемый метод имеет ряд недостатков:

- для измерения необходимо разорвать электрическую цепь подключения шунта.
- наличие электрического контакта, что приводит к нагреванию и окислению при разнородных металлах.
- наличие гальванической связи, что не позволяет применить этот метод для измерения постоянных токов в цепях высокого напряжения.
- в течении эксплуатации, из-за потери в шунте, значительное тепло, которое приводит к появлению дополнительных погрешностей.

Достоинством этого метода измерения является независимость погрешности от внешних магнитных полей.

Один из других методов измерения больших постоянных токов является магнитомодуляционный. Этот метод на практике часто применяются для бесконтактного измерения, в которых преобразование входной величины осуществляется в результате воздействия со стороны дополнительного источника энергии на магнитные свойства применяемого магнитопровода. Преобразователи,

выполненные на их основе, называются магнитомодуляционными. На (рис. 2) показана одна из конструкции дифференциального магнитомодуляционного преобразователя.

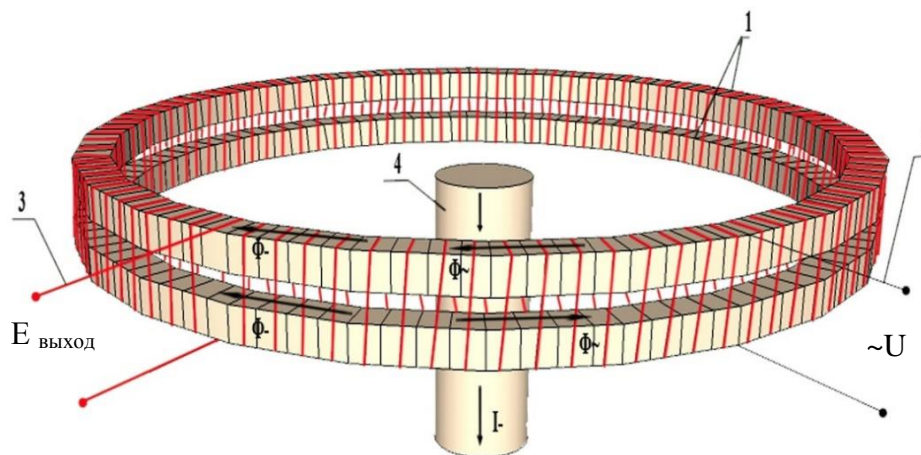

Рис. 2.

Дифференциальный магнитомодуляционный преобразователь состоит:

Из двух параллельно расположенных тороидальных ферро магнитных колец 1, на этих кольцах расположены модулирующие равномерно намотанные обмотки 2, измерительная обмотка 3 охватывает оба тороидальных ферро магнитных кольца, на которых намотаны модулирующие обмотки, подключенные к источнику $U \sim$ переменного напряжения.

Принцип работы данного дифференциального магнитомодуляционного преобразователя состоит в следующем:

Если модулирующим обмоткам 2 подавать $U \sim$ переменное напряжение, то по этим обмоткам течет переменный ток, который создает переменный магнитный поток $\Phi \sim$ в тороидальных ферро магнитных кольцах 1, эти магнитные потоки по величине равны и взаимно противоположно направлены, по этому в измерительной обмотке 3 ЭДС не наводится.

Если по шина проводу 4 течет измеряемый I - постоянный ток, то он создает свой постоянный магнитный поток Φ -, который суммируется с переменным магнитным потоком $\Phi \sim$ в одном из ферромагнитных колец, то есть $(\Phi \sim + \Phi)$ -, а в другом вычитается, $(\Phi \sim - \Phi)$ -, в результате в измерительной обмотке 3 наводится э.д.с, величина которого будет пропорционально величине измеряемому постоянному току протекающей по шине 4.

Таким образом данный метод измерения больших постоянных токов относится к нетрадиционным методам измерения параметров электрических цепей.

Данный метод измерения параметров цепей позволяет учить курсантов самостоятельному мышлению и научному подходу при работе с радио техническими устройствами и комплексами.

Список использованных литератур:

1. Миловзаров В. П. Электромагнитные устройства автоматики.-М.: Высшая школа 1974.-414с.
2. Буль Б. К. Основы теории расчета магнитных цепей.-М.-Л.: Энергия, 1964.-464с.
3. С.А. Спектор. Измерение больших постоянных токов.-Л.:Энергия,1978.-136 с.

**ИНТЕГРАЦИЯ ЛАШГАН МЕДИА ТАЪЛИМ ВОСИТАЛАРИНИ ЎҚУВ
ЖАРАЁНИГА ТАТБИҚ ҚИЛИШ**

¹Содиқова Ш.М., ²Қурбонов Х.М., ¹Қурбонов М.
¹Ўзбекистон Миллий университети

²Тошкент давлат транспорт университети

Аннотация. Мақолада интеграциялашган медиатаълимга ахборот технологиялари воситалари ва анъанавий ахборот ташувчиларда жамланган ахборот қидируви, олинган маълумот маносини топиб, уни изоҳлаш ва танқидий таҳлил қилиш, янги мазмун яратиш, уларни вазифа ва алоқаларга мос равишда ахборот шаклида тақдим этиш, шунингдек, медиатаълим воситаларидан педагогик технологиялар сифатида фойдаланиш масалалари қаралган.

Калит сўзлар: медиа, медиатаълим, интеграция, ахборот технологиялар, медиатека, педагогик технология, интеграциялашган медиатаълим.

Аннотаци. Статъя посвящена интегрированному медиаобразованию, инструментам информационных технологий и поиску информации в традиционных СМИ, поиску, интерпретации и критическому анализу смысла информации, созданию нового контента, представлению его в виде информации в соответствии с задачами и отношениями, а также использование медиаобразования как педагогические технологии.

Ключевые слова: медиа, медиаобразование, интеграция, информационные технологии, медиа-библиотека, педагогические технологии, интегрированное медиаобразование.

The article is devoted to integrated media education, information technology tools and information search in traditional media, search, interpretation and critical analysis of the meaning of information, the creation of new content, its presentation in the form of information in accordance with tasks and relationships, as well as the use of media education as pedagogical technologies.

Key words: media, media education, integration, information technology, media library, pedagogical technologies, integrated media education.

Бугунги кунда республикамиз таълим муассасаларининг турли бўғинларида таълим тизимини ташкил қилишда, дарсларда ўқувчи- талабаларнинг ўқув материалларини тўлиқ ўзлаштириш имкониятларини кенгайтириш мақсадида турли интеграциялашган медиатаълим воситаларидан фойдаланиш кенг йўлга қўйилмоқда.

Мутахассислар томонидан олиб борилган изланишларда Ўзбекистон узлуксиз таълим тизимида медиатаълимдан барча таълим босқичларида фойдаланиш самарадорлигини қуйидагича амалга ошириш мумкин деб ҳисобланади.

Умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар, олий таълим босқичларидаги ўқувчи ва талабалар:

медиамаатнларнинг катта спектрдаги шакллари танлаш ва ўз қарорларининг сабабларини асослаб бериш; муаммолар ва саволларни аниқлаш, тадқиқ этиш ва тақдимот қилишда медиа ресурслардан фойдаланиш; маълум бир лойиҳани яратиш ва татбиқ этиш учун маълумотлар базаси (медиаотека, электрон кутубхона) га кира олиш, лойиҳа учун маълумотлар топиш ва энг мақбулини танлаш; медиадан кенг доирадаги медиамаатнлар тили, шакллари, жанр ва тоифаларини баҳолашда фойдаланиш; “монтаж”, муҳаррир иши каби мураккаб медиа тили билан боғлиқ бўлган масалаларни муҳокама ва идентификация қилиш, уларни “ўқиш”; медианинг маркетинг, пресс-макет, сиёсий компаниялар каби яратувчиларининг асосий вазифаларини тасвирлаб бера олиш; махсус матнлар ва “хабарлар” жўнатиш шакллари ва технологияларидан фойдаланиш асосида тажрибалар ўтказиш; медиамаатнлар тузиш ва режалаштиришда турли техникалардан фойдаланиш, натижани эътибор билан аниқ ва танқидий таҳлил этиш; махсус аудиторияга мўлжалланган медиамаатериалларни ўша аудитория қандай қабул қилишини олдиндан кўра билган ҳолда яратиш; ўз медиалойиҳасини бажариш ва тақдим этиш кўникма ва малакаларига эга бўлиши керак [1, б. 71-75].

Медиатаълим вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. “Ахборот қидируви” амалга оширилиши талаб этилади, у ўз ичига қуйидаги вазифаларни қамраб олади:

қидирув мақсадини қўйиш; китоб бобидан фойдаланиш; предметли, номли кўрсаткичлар ва бошқалардан фойдаланиш; анъанавий кутубхона кўрсаткичидан фойдаланиш; қидирув Web тугунларига сўров тузиш.

2. “Олинган маълумотдан маъносини топиб, уларни изоҳлаш ва танқидий таҳлил қилиш” талаб этилади, уни амалга ошириш қуйидаги кетма-кетликда бажарилиши талаб қилинади:

ахборотда асосий маънони топиб ажратиш; ноаниқликлар ва хатоликларни топиш; ахборот учун замин яратиш; яширин маънони топиш;

хабар муаллифининг дунёқарашини тушуниш; алоқа мазмунини топиш.

3. “Янги мазмунлар яратиш ва уларни ахборот хабар шаклида тақдим этиш” талаб этилади, уни амалга ошириш қуйидаги кетма-кетликда бажарилади:

хабар (аудитория)нинг тайинланиши, мазмуни, шакли мутаносиблиги; воқеа, ҳодисаларни шахсий кузатувлар асосида хабарлар тузиш; бошқа ахборотлар асосида ахборотлар тузиш; ахборотни тақдим этиш шаклини ўзгартириш (визуал-вербал); белгилар тизимини ўзгартириш; қабул қилинган меъёр ва қоидаларга асосан, ахборотни қайд этиш ва ахборот ташувчини танлаш [2, б. 152].

Дарс жараёнида ўқув мақсадлари ва қўйилган талаблардан келиб чиққан ҳолда, медиатаълим вазифаларини амалга ошириш бўйича ўқитувчи томонидан ўқувчиларга услубий тавсиялар бериб борилади.

Медиатаълимни ўқув жараёнида қўллаш соҳага мутахассисларининг диққат марказида бўлиб, уни ҳозирги инновацион ва ахборот технологиялари шароитида қандай методлар асосида ўқитиш, медиатаълимни қандай ўқитиш шаклларидан фойдаланиш тўғрисида фикр юритиш талаб этилади. Юқорида медиатаълим методлари усуллари, медиатаълим моделининг асосий босқичлари каби маълумотлар баён этилди.

Медиатаълимнинг технологик усулларида анча жамланган, лекин энг универсал ва самарадори медиатаълимнинг педагогик технологияси– лойиҳали технология бўлиб, бу ўқитишнинг фаол методлари гуруҳига киради.

Лойиҳали технология асосида амалга ошадиган медиатаълим фаол деб аталади. Бу хилдаги ўқитишдан ўтган ўқувчи-талаба, у ёки бу медиатаълим лойиҳасини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдаги иштироки туфайли фаол коммуникатив кўникмаларни эгаллайди.

Лойиҳали технологияни амалга ошириш шакли сифатидаги медиатаълим лойиҳасининг ўзи нима? Ахборот-коммуникация соҳасидаги қайси лойиҳалар медиатаълимли деб ҳисобланиши мумкин?

Ахборот маданияти умумий маданиятнинг ажралмас қисмига айланиб бормоқда. Дунёни ахборот оқими қомига тортган, инсоннинг ақл-идроки, дунёқараши, илми-ю салоҳияти унинг нечоғлиқ кўп ахборотга эга эканлиги билан ўлчанаётган бир пайтда одамларнинг ахборот олишларига тўғаноқ бўлишга уриниш ақлсизлик бўлур эди, албатта. Ҳозирги ахборот уммонида ғарқ бўлиб кетмаслик ҳақида қайғурмасликнинг иложи йўқ... ахборотнинг зарурини нозаридан, фойдалисини бефойдасидан фарқлай билиш умуминсоний маданиятнинг ажралмас бир бўғини – ахборот маданиятини шакллантириш заруратини келтириб чиқармоқда [3, б. 44].

Интеграциялашган медиатаълим бу - “Дунёни билишда, инсон тафаккури тараққиётида фан, таълим ва техника интеграциясига оид маълумотларни замонавий оммавий ахборот воситалари ёрдамида узатиш ва қабул қилиш” дир.

Табиий фанлардан дарс машғулотлари жараёнида таълим оловчиларнинг фан дастурлари асосида берилиши лозим бўлган билимлар мазмуни билан таништиришда фақатгина дарслик, ўқув қўлланмаларда берилган ўқув материаллари билан таништириш орқали кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Фан-техника жадал тараққий этиб, табиий фанлар ривожланиб бораётган ҳозирги даврда дарслик, ўқув қўлланмаларда келтирилган маълумотлар билан таълим оловчиларни фан-техника ютуқлари билан ўз вақтида таништириб, зарур билимлар билан қуроллантиришда медиатаълимдан фойдаланиш муҳим ўрин тутди. Табиий фанлар мазмунини ташкил этадиган таянч тушунчалар, далиллар, қонуниятлар, тажриба ва кузатишлар тўғрисида зарур билимларни эгаллашлари учун медиатаълим воситаларидан педагогик технологиялар сифатида фойдаланишни тақозо этмоқда.

Медиатаълим табиий-илмий фанлар билан интеграциялашганда, ўқув фани циклининг мақсади орқа ўринга ўтиб қолмаслиги лозим. Бирор-бир қўшимча

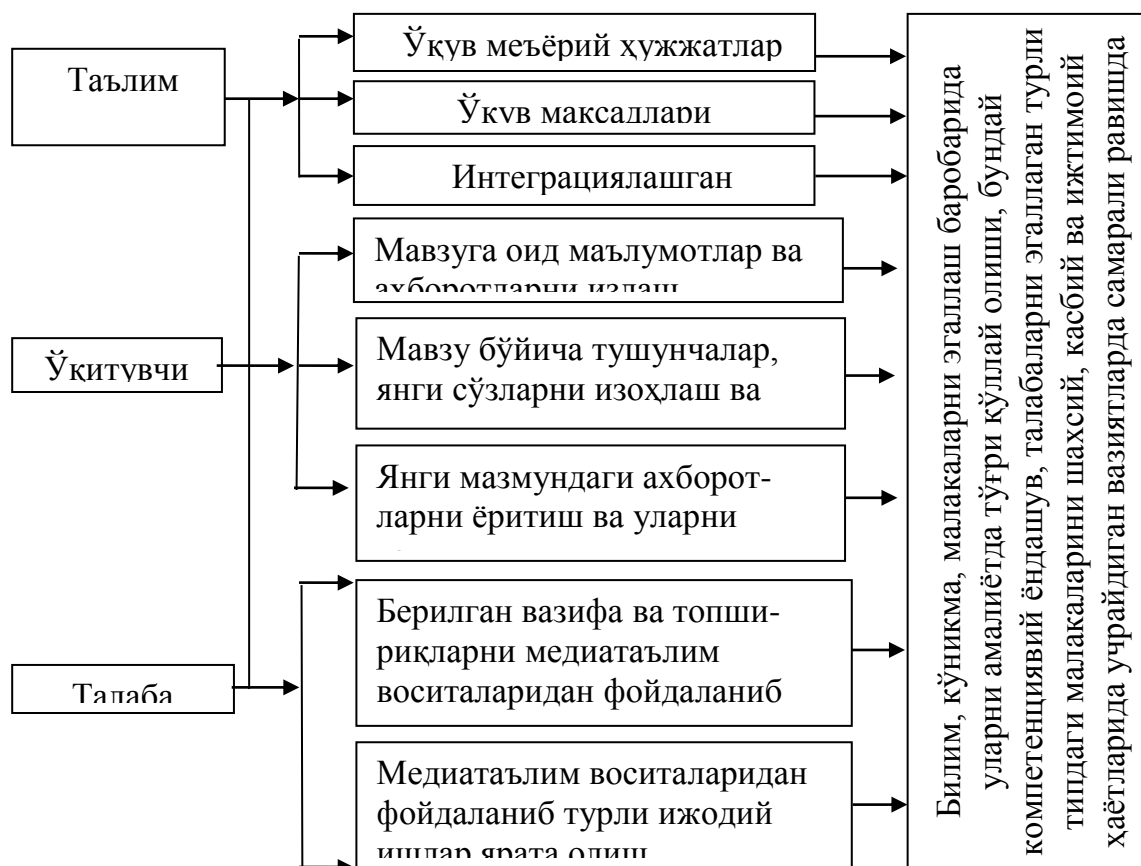

компонент киритилишига, фақатгина бу компонент ёрдамида фанда ривожланиш содир бўлгандагина йўл қўйиш мумкин. Бундай ривожланиш медиатаълим интеграцияси натижасида икки шаклда юзага чиқади. Бир томондан, медиа-масса хабарларидан ўқув воситаси ва ўрганиш объекти сифатида фойдаланиш-билимлар мустаҳкамлиги ва англашини оширишга йўналтирилган бўлиши зарур [4, б. 92].

Талабаларнинг табиий-илмий билимларидан уларни дунёдаги фан-техникага оид янгиликлар, атроф муҳит ҳодисаларини тушунтириш ва оммавий ахборот воситалари (ОАВ) хабарларини танқидий таҳлил этишда фойдаланиш лозим.

Таълим жараёнини интеграциялашган медиатаълим асосида ташкил этиш модели 1-расмда ифодаланган.

Ўқув жараёнини интеграциялашган медиатаълимда асосида ташкил этиш моделини ишлаб чиқишда қуйидагилар эътиборга олинди: таълим жараёнида фойдаланиладиган ўқув-меъерий ҳужжатлар, ўқув мақсадлари, интеграциялашган медиатаълим, ўқитувчиларнинг фанга оид маълумот, ахборотларни излаши, фан бўйича тушунчалар, янги сўзларни изоҳлаш ва таҳлил қилиш, янги мазмундаги ахборотларни ёритиш ва уларни тақдим қилиш, ўқувчиларнинг уйга вазифа ва топшириқларни медиатаълим воситаларидан фойдаланиб бажаришлари, фан бўйича билим, малака, кўникма ва малакаларни медиатаълимдан фойдаланиб эгаллашлари, медиатаълим воситаларидан фойдаланиб турли ижодий ишлар ярата олишлари [5, б. 118].

1-расм. Таълим жараёнини интеграциялашган медиатаълим асосида ташкил этиш модели.

Ўқитувчининг вазифаларига фанга оид маълумотлар ва ахборотни излаш, фан бўйича янги термин (тушунчалар)ни изоҳлаш ва таҳлил қилиш, янги мазмундаги

ахборотни ёритиш ва тақдим қилиш киритилади. Талабаларнинг вазифалари эса уйга вазифа ва топшириқларни медиатаълим воситаларидан фойдаланиб бажариш, фан бўйича билим, кўникма ва малакаларни медиатаълим орқали эгаллаш, медиатаълим воситаларидан фойдаланиб турли ижодий ишларни бажариш сифатида белгиланади. Ўқитувчи ҳар бир мавзу мазмунидан келиб чиқиб, талабаларнинг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда улар томонидан амалга ошириладиган вазифаларни бажариш учун тегишли кўрсатмалар бериши назарда тутилган. Глобаллашув сари бораётган ҳозирги дунёда давлатнинг халқаро рақобат жараёни шартларига тез мослашуви унинг муваффақиятли ва барқарор ривожланишининг асосий омили ҳисобланади. Бунда юксак тараққий этган давлатларнинг асосий устунлиги - таълим тизимининг ҳолати билан аниқланадиган, шахсни ривожлантириш имкониятлари мавжудлигига боғлиқ.

Бугунги кун талабаси билим, кўникма, малакаларни эгаллаш баробарида уларни амалиётда тўғри қўллаш олиши ҳам лозим. Таълимда компетенциявий ёндашув, бу талабаларни эгаллаган турли турдаги малакаларини шахсий, касбий ва ижтимоий ҳаётларида учрайдиган вазиятларда самарали равишда қўллашга ўргатишдир [5, б. 132].

Фойдаланилган адабиётлар

1. Рустамова Н. Медиатаълимнинг ривожланиш тарихи ва узлуксиз таълимда қўллаш имкониятлари//Узлуксиз таълим. – Тошкент, 2013.- №5.–Б. 71-75.
2. Журинов А.А. Интегрированное медиаобразование в средней школе. –Москва: Бином, 2013. –С. 405.
3. Дўстмухаммад Х. Ахборот мўъжиза, жозиба, фалсафа. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2013, – 317 б.
4. Жўраев Ҳ.О. Интеграциялашган медиатаълимдан фойдаланиб муқобил энергия манбаларига оид маълумотлар бериш// ЎЗМУ хабарлари. – Тошкент, 2016. №1/5. –Б. 92-95.
5. Жўраев Ҳ.О. Муқобил энергия манбаларига оид маълумотларни ўқитишда медиатаълим воситаларидан фойдаланиш. Монография. – Бухоро: 2017. – 160 б.

ФИЗИКА ФАНИНИ МЕДИАТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ЎҚИТИШНИНГ МЕТОДИК АСОСЛАРИ

Содиқова Шоҳида Мирзааҳмадовна
ЎЗМУ, п.ф.ф.д., доцент

Аннотация. Мақолада физика фанини медиатеchnологиялар асосида ўқитишда, илмий-методик таъминоти ҳар томонлама такомиллашган бўлиши, чуқур касбий ва методик билим талаб қилиниши, талабаларга физикадан бериладиган билимларнинг ўзига хос синтезини амалга ошириш ва бу синтезда кўриладиган мавзуларнинг ўзаро алоқадорлиги, тузилиши ва бошқа фанлар билан узвий алоқадорлиги ҳақидаги маълумотларни таълимга жорий қилиш масалалари қаралган.

Калит сўзлар: физика, медиа, медиатеchnологиялар, ахборот-коммуникация технологиялар, педагогик технологиялар, инновация, стратегия, умумкасбий, ихтисослик, синтез, таълим, методика.

Аннотаци. В статье представлена информация о комплексном совершенствовании научно-методического обеспечения преподавания физики на основе медиа-технологий, необходимости глубоких профессиональных и методических знаний, реализации специфического синтеза знаний по физике и взаимосвязи между ними рассмотрены вопросы о внедрении структуры и взаимозависимости тем в образовании.

Ключевые слова: физика, медиа, медиа-технологии, информационные и коммуникационные технологии, педагогические технологии, инновации, стратегия, общее, специализация, синтез, образование, методика.

Annotation. The article provides information on the comprehensive improvement of scientific and methodological support for teaching physics based on media technologies, the need for deep professional and methodological knowledge, the implementation of a specific synthesis of knowledge in physics and the relationship between them, the issues of introducing the structure and interdependence of topics in education are considered.

Key words: physics, media, media technologies, information and communication technologies, pedagogical technologies, innovations, strategy, general, specialization, synthesis, education, methodic.

Таълим тизими олдида турган долзарб вазифалардан бири ўқитишда замонавий ахборот-коммуникация ҳамда педагогик технологиялар ва инновацион ютуқлардан

кенг фойдаланиш, уларни таълим тизимига жорий қилиб бориш ҳамда ривожланган мамлакатларнинг тажрибаларини татбиқ этишдан иборат.

Мамлакатимиз олий таълим тизими олдида юқори малакали, рақобатбардош мутахассислар тайёрлашга қуйилаётган талаблар таълим тизимига билим олишнинг замонавий самарали воситаларини жорий этиш каби долзарб вазифалар қўйилган ва улар босқичма-босқич амалга ошириб келинмоқда.

Замонавий таълим тизимида рақобатбардош, ҳар томонлама мукамал мутахассислар тайёрлашнинг муҳим шартларидан бири бу- замонавий фан, техника ва технологияларнинг ютуқларига асосланган таълим тизимини ташкил этишдан иборатдир. Бугунги кунда мамлакатимизда физика соҳасига оид билимлар кўламининг янада кенгайиши, такомиллашиши туфайли физика фани буйича жаҳон ва техник тараққиёт талабларига жавоб берувчи мутахассисларга эҳтиёж ортиб бормоқда.

Республикаимизнинг барча олий таълим муассасаларида физика фани буйича мутахассислар тайёрланмоқда. Бу жараёнда олий таълим тизимида қатор методик педагогик вазифаларни амалга ошириш назарда тутилади. Бу вазифалар мазмуни ва хусусиятига кўра стратегик, тактик, оператив турларга ажратилади.

Стратегик вазифалар таълим-тарбия жараёнининг умумий мақсадларидан келиб чиқиб, физик мутахассисларнинг шахсий инсоний фазилатлари билан бир қаторда уларнинг касбий сифатлари - квалиметрик квалификация, компетенция мажмуини ташкил этади. Таълим стратегияси талабанинг шахсий ва мутахассислик буйича сифатлари мажмуини яратиб бериш мақсадига йўналтирилган таълимий фаолият жараёнидир. Таълимнинг методик вазифаси- таълимнинг стратегик мақсадини аниқ вазиятда юқори самарадорликка олиб келиш жараёни бўлиб, методик ишни амалга ошириш педагогик таълим мақсадини белгилаб беради.

Талаба табиий фанлардан таълим мақсадини амалга оширишда ўқув материалларини тўла эгаллаб, ўз инъикосини квалиметрик хусусиятлар мажмуи сифатида мутахассисда намоён этса, тугалланган самарали натижага эришади.

Талаб қилинаётган янги стратегияда - анъанавий тизимни физик мутахассисликка тўла йўналтирилган янги тизим билан алмаштириш, таълимда илмий-методик таъминот асосида шахсга йўналтирилганлик, квалификация, компетенция, квалиметрик талаб, рақобатбардошлик, педагогик-психологик ёндашувларга ўрин бериш зарурат ҳисобланади. Умумкасбий ва ихтисослик фанларини ўқитишда психологик-педагогик қонуниятлардан четга чиқмаган ҳолда талабаларда физика фанини ўқитишнинг илмий-методик таъминотини такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга. Физика фанини ўқитишнинг илмий-методик таъминотида ўқув, тарбиявий жараёнга ўзининг фаол муносабатларини билдириб, қўйилган мақсад ва вазифаларни амалга оширишда ижтимоий-иқтисодий нуқтаи назардан ёндошиб, комил инсон сифатлари билан бирга ақлий, касбий тафаккурини такомиллаштиришга ёрдам берувчи фаолиятдир. Шунинг учун ҳам талабаларда физика фанини медиатеكنولوجياлар асосида ўқитишда, албатта илмий-методик таъминоти ҳар томонлама такомиллашган бўлиши, чуқур касбий ва методик билим талаб қилинади. Талабаларга физикадан бериладиган билимларнинг ўзига хос синтезини амалга ошириш ва бу синтезда кўрилаётган мавзуларнинг ўзаро алоқадорлиги, тузилиши ва бошқа фанлар билан узвий алоқадорлиги ҳақидаги маълумотларнинг таълим жараёнида бериб борилиши мақсадга мувофиқдир. Бунда талабаларга модулли ва масофадан ўқитиш ҳақида маълумотлар бериб борилади. Масалан, олий таълимнинг сиртки бўлимида тахсил олаётган талабалар бир ўқув йилида бор-йўғи икки ой ўқишади, лекин улар барча фанларни тўлиқ ўқиб ўзлаштиришлари шарт. Бунда талабалар учун медиатеكنولوجيا воситалар электрон дарслик, ўқув қўлланмалар, анимацион-иммитацион воситалар, қисқа муддатли фильмларни профессор-ўқитувчилар e-mail ёки telegramme тизимлари орқали юборади ва талабалар керакли материалларни ўзлари юклаб олиб, берилган топшириқларни ўзлаштиришда фойдаланса, уларнинг ўзлаштириши осон бўлади, самарадорлик ошади.

Муҳими, айнан медиатеологияга асосланган таълим мазмуни ва методикаси воситасида ўқитувчи қафолатланган натижага эришади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрда Олий Мажлисга қилган мурожаатномасида “Бугун биз давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгиланишига қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтмоқдамиз. Бу бежиз эмас, албатта, чунки замон шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ким ютади? Янги фикр, янги ҳояга ва инновацияга таянган давлат ютади.

Инновация, бу- келажак дегани. Биз буюк келажакимизни барпо этишни бугундан бошлайдиган бўлсак, уни айнан инновацион ғоялар, инновацион ёндашув асосида бошлашимиз керак” [1] - деб таъкидлаган эдилар.

Ҳозирги вақтда, фан-техника ва технологияларнинг юқори суръатларда тараққий этиши сабабли таълим муассасаларида таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакалари мазмуни узлуксиз ўзгариб, ҳажми кескин ортиб бормоқда. Бу эса, ўз навбатида, уларнинг кейинги фаолиятида замонавий коммуникация воситаларидан самарали фойдаланишга доир билим, кўникма ва малакалар тизимига эга бўлишни тақозо этади. Таълим жараёнида ўқитишнинг техник воситалари сифатида замонавий коммуникацион технологиялардан фойдаланиш таълим сифатини оширишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади [2]. Таълим жараёнини самарали ташкил этиш ва кўзланган мақсадга эришишда медиа, яъни интернет, телевидение, радио, кино, видео ва бошқа алоқа воситаларидан фойдаланиш самарали эканлиги ўз исботини топмоқда [4].

Бугунги кунда ҳаётимизнинг барча жабҳаларига медиатеологиялар кириб келган бўлиб, улардан тўғри, унумли ва мақсадга мувофиқ фойдаланишни тақозо этмоқда. Кейинги йилларда битирувчиларнинг ОТМ ларга қамраб олиш даражасини ривожланган мамлакатлар даражасига олиб чиқиш кўзда тутилмоқда. Шунинг учун таълим тизимида ҳам компьютерлардан юқори даражада фойдаланиб, медиатеологиялар асосида электрон дарсликлар яратиб, таълим олаётган талаба-ёшларга самарали ва замон талабларига мос ҳолда таълим беришнинг афзаллик томонлари ҳақида жуда кўплаб фикрлар билдириш мумкин.

Ҳозирги замон жамияти тараққиётига медиаларнинг таъсири йил сайин ошиб бориб, улар воситасида инсонлар атроф-воқеликни ижтимоий ва руҳий жиҳатдан англамоқда ва баҳоламоқда. Замонавий медиаларнинг асосий жиҳатлари сирасига тадқиқотчилар креативлик (яратувчанлик, ижодкорлик) ва инновацияларни киритмоқдалар [5].

Медианинг таълимдаги кўриниши у узлуксиз таълим жараёнини визуал материаллар билан бойитишга, дарс машғулотининг сифатли ўтилиши ва таълим олувчилар томонидан ўзлаштириш самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Медиатаълим медианинг барча турлари (босма, график, овозли, экранли ва бошқалар) турли технологиялар билан чамбарчас боғланган бўлиб, у инсонларга оммавий коммуникациядан ижтимоий онгда қандай фойдаланишни тушуниш, бошқа одамлар билан коммуникация пайтида медиадан фойдаланиш кўникмасини ўзлаштириш каби билимларни беради [3,6].

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий мажлисга Мурожаатномаси “Халқ сўзи”, №261(6955) 2017 йил, 27 декабрь.
- 2.Абдукодиров А.А., Пардаев А.Х. Масофали ўқитиш назарияси ва амалиёти. Монография. - Т.: Фан, 2009. -145 б
- 3.Вахобов М.М. Глобаллашув шароитида ёшларни медиасаводхонлигини ошириш. Респ.ил.-амал.сем.мат.(1- китоб)- Наманган: 2015. -77- б.
- 4.Тўлқин Эшбек. “Медиатаълим: янги таълим усули сифатида”// www.sharh.uz.
- 5.Маматова Я., Сулайманова С. Ўзбекистон медиатаълим тараққиёти йўлида. Ўқув қўлланма. -Т.: Extremum-press, 2015. 60-64-б.
6. Содиқова Ш.М., Отажонов Ш., Қурбонов М. Олий ўқув юртларида таълим сифатини тақомиллаштиришда интеграциялашган медиатаълим воситаларнинг ўрни // “Таълим сифатини

такомиллаштиришда инновацион ҳамкор-нг долзарб масалалари”. Халқаро илмий конф. Навоий ДПИ, 2020 йил, 27 май, – Б. 503-506.

FIZIK MASALALARNI YECHISHDA EGRI CHIZIQLI INTEGRALLARDAN FOYDALANISH

¹Qurbonov D.Sh, ²Matchonov Q.P, ³Sabirov U.I, ⁴Rahmonova.Z.O, ⁵Rahimbayev R.Sh, ⁶Asqarov D

¹Urganch davlat universiteti Fizika kafedrasida katta o'qituvchisi, ²O'zbekiston Milliy universiteti magistranti, ^{3,4,6}Urganch davlat universiteti Fizika yo'nalishi talabasi ⁵Urganch tumani 7-son maktab o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada gorizantal otilgan jismning o'rtacha tezligini hisoblashda egri chiziqli integraldan foydalanish usuli va qo'llanish tartibi ketma- ket ravishda tushuntirilgan. Bu esa fizika masalalarini yechish jarayonida talabalarda egri chiziqli integraldan foydalanish ko'nikmasini shakllantirishiga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich tezlik, o'rtacha tezlik, egri chiziqli yoy, harakat vaqti, uchish uzoqligi

Ma'lum balandlikdan biror boshlang'ich tezlik bilan gorizantal otilgan jismning yerning tortish maydonidagi harakatini ko'rib chiqamiz. Bunda havoning qarshiligini hisobga olmaymiz. U holda bu jism x o'qi bo'yicha tekis harakatlanadi. Chunki bu yo'nalishda jismga hech qanday kuch ta'sir etmaydi. Shu bilan birga jism vertikal yo'nalishda g tezlanish bilan tekis tezlanuvchan harakat qiladi. Jismning har ikkala (x va y) o'qlardagi harakat tenglamalarni tuzib olamiz:

$$x = g_0 t \quad (1)$$

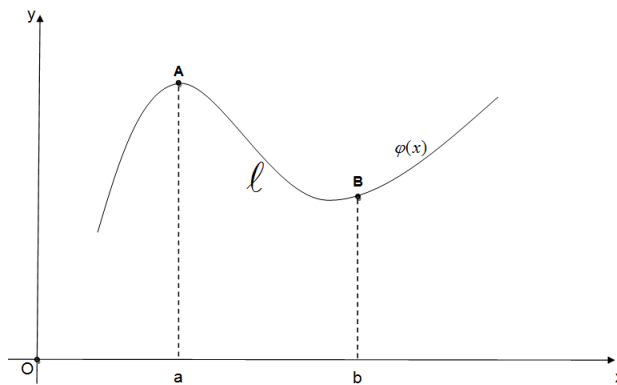
$$y = h - \frac{gt^2}{2} \quad (2)$$

(1) va (2) tenglamalardan t ni yo'qotib, quyidagini hosil qilamiz:

$$y(x) = h - \frac{gx^2}{2g_0^2} \quad (3)$$

Bu tenglamadan ko'rinadiki, qaralayorgan jismning harakat trayektoriyasi paraboladan iboratdir [3].

Bizga shu jismning butun harakati davomidagi o'rtacha tezligini aniqlash masalasi qo'yilgan bo'lsin. Ma'lumki, o'rtacha tezlik jism bosib o'tgan butun yo'lining shu yo'lni bosib o'tish uchun ketgan butun vaqtga nisbati bilan aniqlanadi. Jismning butun harakatlanish vaqtini (2) tenglamaning chap tarafini 0 ga tenglashtirib, osongina aniqlash mumkin. Yerga urilgan momentda $y=0$.

$$t = \sqrt{\frac{2h}{g}} \quad (4)$$

Keyingi masala jismning butun harakati ya'ni otilish nuqtasidan to yerga urilgunicha bosib o'tgan yo'lni aniqlash masalasidir. Buning uchun (3) tenglama bilan aniqlanadigan parabolaning chegaralangan qismining uzunligini ya'ni egri chiziqli yoyning uzunligini aniqlash lozim. Matematik analiz kursidan ma'lumki, egri chiziqli yoyning uzunligi quyidagi formula yordamida aniqlanadi [1]:

$$A\bar{B} = \ell = \int_a^b \sqrt{1 + (\varphi'(x))^2} dx$$

Xuddi shu yo'l bilan biz qarayotgan jismning bosib o'tgan masofasini ham aniqlash mumkin. Bunda yuqoridagi formulani quyidagicha yozib olamiz:

$$L = \int_0^s \sqrt{1 + (y'(x))^2} dx \quad (5)$$

(3) tenglamaga asosan, $y(x)$ dan birinchi tartibli hosila olsak,

$$y'(x) = -\frac{gx}{g_0^2} \quad (6)$$

ga ega bo'lamiz.(6) ni (5) ga qo'yib,

$$L = \int_0^s \sqrt{1 + \frac{g^2 x^2}{g_0^4}} dx \quad (7)$$

tenglamani hosil qilamiz.(7) tenglamaga quyidagicha belgilash kiritamiz:

$$\frac{g^2}{g_0^4} = a \quad (8)$$

(8) ni (7) ga qo'ysak,

$$L = \int_0^s \sqrt{1 + ax^2} dx \quad (9)$$

kelib chiqadi.(9) ko'rinishidagi integrallarni quyidagicha hisoblash mumkin:

Bunda, $tgw = \sqrt{ax}$ almashtirish bajaramiz.Bunga asosan, $x = \frac{tgw}{\sqrt{a}}$ bo'ladi.

$$\int \sqrt{1 + ax^2} dx = \int \sqrt{1 + tg^2 w} d\left(\frac{tgw}{\sqrt{a}}\right) = \frac{1}{\sqrt{a}} \int \sqrt{1 + tg^2 w} \cdot \frac{1}{\cos^2 w} dw = \frac{1}{\sqrt{a}} \int \sec^3 w dw = \frac{1}{\sqrt{a}} \left(\frac{\sec^2 w \sin w}{2} + \frac{1}{2} \int \sec w dw \right)$$

$$\frac{1}{2\sqrt{a}} (\sec^2 w \sin w + \ln |\sec w + tgw|) = \frac{1}{2\sqrt{a}} (\sqrt{ax}\sqrt{ax^2+1} + \ln |\sqrt{ax} + \sqrt{ax^2+1}|) = \frac{x\sqrt{ax^2+1}}{2} + \frac{\ln |\sqrt{ax} + \sqrt{ax^2+1}|}{2\sqrt{a}}$$

$$\sec w = \sqrt{1 + tg^2 w} = \sqrt{1 + ax^2}$$

$$\sin w = \sqrt{1 - \cos^2 w} = \sqrt{1 - \frac{1}{\sec^2 w}} = \frac{\sqrt{ax}}{\sqrt{ax^2+1}}$$

Va nihoyat,

$$L = \left(\frac{x\sqrt{ax^2+1}}{2} + \frac{\ln |\sqrt{ax} + \sqrt{ax^2+1}|}{2\sqrt{a}} \right) \Bigg|_0^s$$

ekanligi kelib chiqdi.Demak,

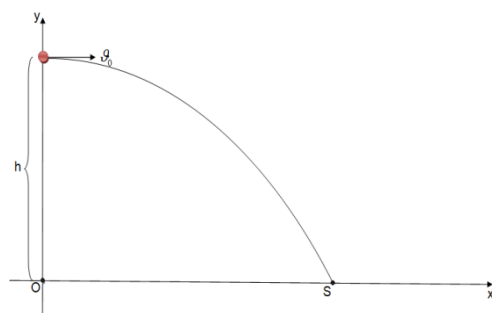
$$L = \frac{S\sqrt{aS^2+1}}{2} + \frac{\ln|\sqrt{aS^2+1}|}{2\sqrt{a}} \quad (10)$$

(10) tenglamadagi S jismning uchish uzoqligidir[2,3]. Ya'ni,

$$S = g_0 t = g_0 \sqrt{\frac{2h}{g}} \quad (11)$$

$$\bar{g} = \frac{L}{t} \quad (12)$$

tenglamalarga
quyidagicha

(4),(8),(10),(11) va (12)
asosan o'rtacha tezlikning
ifodasini hosil qilamiz:

$$\bar{g} = \frac{\sqrt{g_0^2 + 2gh}}{2} + \frac{g_0^2}{2\sqrt{2gh}} \cdot \ln \left| \frac{\sqrt{g_0^2 + 2gh} + \sqrt{2gh}}{g_0} \right| \quad (13)$$

(13) Trayektoriya uzunligi bo'yicha o'rtacha tezligini hisoblovchi formula hisoblanadi. Buni kompyuter dasturiga kiritib Xarbiy ta'lim musassalarida nishonni aniq olish masalarini hal qilishda virtual model sifatida foydalanishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. А.Саъдуллаев, Х Мансуров, Г.Худойбергенов, А.Ворисов, Р.Гуломов. Математик анализ курсидан мисол ва масалалар туплами II, Тошкент, "Ўзбекистон", 1995.
2. Задачи по общей физике. Иродов И.Е. (3-е изд.) 3-е изд. - М.: 1997
3. И.В. Савельев . Умумий физика курси.Т.1 Москва. : Астрель. 2011

БЎЛАЖАК МУҲАНДИСЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛЛИГИНИ ТАДҚИҚ ҚИЛИШ

Авазов Жўрабек Донаевич

Термиз давлат университети ўқитувчиси, Ўзбекистон

Аннотация. Ушбу мақолада олий таълим муассасаларида бўлажак муҳандисларнинг назарий ва амалий билим, кўникмаларни эгаллашларида, диққат-эътиборида ва ҳаракатларида намоён бўладиган ҳиссий-ижобий муносабатларининг ижодий фаоллиги мазмун-моҳияти ёритилган.

Калит сўзлар: педагогик, таълим, тарбия, бўлажак, касб, ижодий, қобилият, қизиқиш, истак-ҳошиш, диққат- эътибор, ҳис-туйғулар, мулоҳаза, баҳолаш, ҳиссиёт,ирода, эҳтиёж, мойиллик,интеллектуал, самарадорлик.

Резюме. В данной статье раскрыта сущность творческой деятельности эмоционально-позитивных отношений будущих инженеров в высшей школе, которая находит отражение в приобретении теоретических и практических знаний, навыков, внимания и действий.

Ключевые слова: педагогический, образовательный, воспитание, будущее, профессия, творчество, способность, интерес, желание, внимание, эмоция, рассуждение, оценка, эмоция, воля, потребность, склонность, интеллектуальность, работоспособность.

Annotation. This article describes the essence of the creative activity of emotional-positive relationships of future engineers in higher education, which is reflected in the acquisition of theoretical and practical knowledge, skills, attention and actions.

Keywords: pedagogical, educational, upbringing, future, profession, creative, ability, interest, desire, attention, emotion, reasoning, evaluation, emotion, will, need, inclination, intellectual, efficiency.

Жамиятда муаммоларини ҳал этишда олий таълимнинг ўрни тобора ортиб бормоқда ва юқори техник малакали мутахассисларини тайёрлаш сифати алоҳида аҳамият касб этади. Олий ўқув юртида ўрганилаётган фанларнинг аҳамиятига ва бўлажак касбий фаолиятга бўлган ишонч ҳамда бўлажак касбга қизиқиш бўлғуси юқори техник малакага эга мутахассисни шакллантириш жараёнидаги энг муҳим омиллардир.

Касбга қизиқиш, дастур фанлари ўртасидаги муносабатларнинг мазмуни ва шакллари - юқори малакали мутахассисларни шакллантиришнинг энг муҳим омилларидан биридир

Бўлажак муҳандисларнинг турли соҳаларига нисбатан қизиқишининг ижодий фаоллиги қуйидагича:

- шахсият фаолиятининг кучли стимулятори, унинг таъсири остида барча психологик жараёнлар айниқса интенсив ва йўналтирилган бўлиб, фаолият қизиқарли ва самарали бўлади;

- айнан қаноат ҳосил қилиш, ушбу фаолият билан шуғулланишга бўлган шахснинг истаги, эҳтиёжини қондириш;

- инсоннинг психологик жараёнларини дунё объектлари ва ҳодисаларига танлаб йўналтириш.

Муаммога диалектик ёндашув "мутахассислик билан боғлиқ бўлган қизиқишларнинг ривожланиши туғма ва орттирилган бирлигида давом этади", деб таъкидлашга асос беради ... кучли қизиқиш махсус билимларни эгаллашда ижодкорлик омилларидан бири ҳисобланади [1].

Табиатни фарқлаш, тушуниш ва қизиқишларнинг ривожланиши уларнинг мазмун-моҳиятига нисбатан турли хил қарашларни келтириб чиқаради. Аммо қизиқишлар билан боғлиқ бўлган барча психологик тадқиқотларда улар шахснинг йўналтирилган фаолияти билан боғлиқ психологик хусусиятлар гуруҳига киради. Обьектив ва субъективнинг бирлиги қизиқишда ифодаланади. Психологларнинг фикрига кўра, субъектнинг объектив дунё билан бу алоқаси қизиқиш орқали ўрнатилади, чунки қизиқиш мавзусини ташкил этадиган ҳамма нарсани шахс объектив воқелиқдан олади. Инсон учун аҳамиятли бўлган нарсани, эҳтиёж, қиймат ва жозибадорлик қизиқиш мавзуси ҳисобланади.

Рубинштейн С.А. шундай таъкидлайди: "қизиқиш ҳар доим икки томонлама муносабатларнинг характерини олади. Агар мени бирон-бир мавзу қизиқтирса, демак бу мавзу менга қизиқ" [2].

Психологлар ва педагогларнинг ёндашувларини Н.Н. Щуканина умумлаштириб [3] бўлажак муҳандисларнинг педагогик ёндашуви қуйидагилардан иборат бўлиши керак деб ҳисоблайди:

- педагогик жараёнда ҳаётнинг қизиқарли жиҳатлари ва ҳодисаларининг объектив имкониятларини очиб бериш;

- ўрганувчиларда атроф-муҳит ҳодисалари, ахлоқий, эстетик, илмий кадриятларга қизиқиш уйғотиш ва доимий равишда қўллаб-қувватлаш;

- таълим ва тарбиянинг бутун тизимлари билан шахснинг ижодий фаоллигига, яхлит ривожланишига ҳисса қўшадиган қизиқишни мақсадга мувофиқ равишда шакллантириш

Педагог ва психологларнинг юқоридаги келтирилган фикрларига кўра тахмин қилиш мумкинки, қизиқишлар тузилиши тўғрисида турли хил тушунчалар мавжуд бўлиб, бу тахмин касбий қизиқишларни фаоллаштиришни ҳисобга олган ҳолда график фанларини ўқитиш мисолида уни педагогик фаолиятга бўлган қизиқишнинг умумий назариясини тузиш ва жорий этиш методологиясини ишлаб чиқиш имкониятини беради.

Қизиқишлар таркибига қуйидагилар киради:

- истак-хоҳиш, диққат- эътибор, ҳис-туйғулар ва ҳк.;

- мулоҳаза, баҳолаш, ҳиссиёт ва ироданинг уйғунлиги;
- жалб қилиш, эҳтиёжлар ва мойилликларнинг уйғунлиги;
- қизиқиш шахснинг ихтиёрий, интеллектуал ва ҳиссий томонидир;
- психологик хусусиятлар ва жараёнларнинг аксарияти фаолият шаклида ўзини намоён қиладиган мураккаб психологик хусусият. Бундай жараённинг фаоллашиши инсоннинг эҳтиёжларини қондиради.

Хулоса қилиб айтганимизда, касбий қизиқишни назарий ва амалий билим, кўникмаларни эгаллашга шахснинг диққат-эътиборида ва ҳаракатларида намоён бўладиган ҳиссий-ижобий муносабат сифатида қарашга имкон беради. Когнитив қизиқишдан фарқли ўлароқ, касбий қизиқиш катта аниқлик, мақсадга йўналганлиги, мазмунан тўлиқлиги, барқарорлиги билан тавсифланади, чунки қизиқишнинг бу тури танланган касб билан боғлиқ бўлиб, шахснинг касбни эгаллаши учун кундалик ўқув фаолияти натижасида доимий ривожланиб, мустаҳкамланиб боради.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Крягжде С.П. Мотивация выбора профессии и специальности студентами пединститута и ее роль в процессе личностной адаптации. - В кн: Проблемы адаптации студентов. Вильнюс, 1978.
- 2.Рубинштейн С.А. Проблемы общей психологии - М.: Педагогика, 1973 - 423с.
- 3.Щуканина Н.Н. Координированное изучение общеобразовательных и специальных дисциплин при подготовке инженеров / на примере математики/: Автореф. дис.... канд.пед.наук. -М., 1975.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARIGA PICHQOQCHILIK ISHLARINI O'RGATISHNING TARBIYAVIY AXAMIYATI

Yuldashov Khaxraman Kamulovich

Urganch davlat universiteti katta o'qituvchisi. Urganch, O'zbekiston

Аннотация. Maqolada umumta'lim maktablarining 5-sinf o'quvchilariga xalq hunarmandchigi turlaridan biri bo'lgan pichoqchilik ishlarini o'rganishning ahamiyati va ularni yoshlarni milliy qadriyatlar hamda urf-odatlar ruhida tarbiyalash haqida mushohadali fikr-mulohazalar yuritilgan.

Калит сўзлар: o'quvchi, ta'lim, tarbiya, milliy hunarmandchilik, o'zbek xalqi, tarix, milliy g'urur, milliy tuyg'u, umuminsoniy qadriyatlar, pichoqchilik kasbi, ijod, kasb, hunar. .

Резюме. В статье обсуждается важность изучения истории народных промыслов и воспитания их в духе национальных ценностей и традиций.

Ключевые слова: образование, обучение, технология, составляющая, национальное мастерство, интересы, общение, идеология, развитие, волонтеризм, интеллект, отношение, креативность.

Annotation. This article discusses the importance of studying the history of national crafts and educating them in the spirit of national values and traditions.

Key words: students, technology education, education, upbringing, national crafts, uzbek people, history, national pride, national feeling, universal values, creativity, profession.

Bugungi kunda yoshlarni kasb-hunarga to'g'ri yo'naltirish, ularda turli kasb-hunarlariga qiziqishni oshirish, kasblarni e'zozlash va faxrlanish tuyg'ularini shakllantirish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki kelajagi buyuk davlatimizning kelgusi taqdiri shu masalabilan chambarchas bog'liqdir. Buni o'z o'rnida to'g'ri hisobga olgan hukumatimiz doimo hunarmandchilikni rivojlantirish va yoshlarni hunar o'rganishga yo'naltirish ishiga alohida ahamiyat qaratib kelmoqda. Xususan, yurtboshimiz tomonidan qabul qilingan "Xalq badiiy hunarmandchiligi vaamaliy san'atini rivojlantirishni rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2008 yil 1 apreldagi PF-3983 sonli, 2010 yilning 30 martidagi "Xalq badiiy hunarmandchiligi vaamaliy san'atini rivojlantirishni yanada qo'llab-quvvatlash to'g'risi- da"gi Farmonlarida xalq ijodiyoti sohasiga aholining keng qatlamini, ayniqsa, yoshlarni jalb etish uchun qulay sharoitlarni ta'minlash yo'llari belgilab berilgan. Bu tadbirlarning barchasi, ayniqsa, kasb-hunar kollejlarning bitiruvchilari uchun keng imkoniyatlar yaratilayotganligidan darak beradi. Bunday yuksak natijalarga erishmoq uchun bizningchabarcha o'quv yurtlarida "Kasbim mening – faxrim mening", "Hunar, hunardan unar", "Hunarli odam xor bo'lmas", "Ishlaganning umri beozor, ishlamagandan el bezor", "Hunarni bilgan, ko'p narsani biladi" mavzularida davra suhbatlari, turli tadbirlar

o'tkazibborish o'quvchilarni kasbgabo'lgan qiziqishlarini oshirishga xizmat qiladi. Shu maqsadda so'nggi yillarda respublika hududidagi ko'plab kasb-hunar ta'limi muassasalarida o'quvchilar faolligini oshirish, kasbni ulug'lashgabag'ishlangan tadbirlar o'tkazib kelinmoqda. Bu ishlar yoshlarning farovon kelajagi uchun muhimdir. Zero, mashhur pedagog A.S.Makarenkoning fikrlari bilan aytganda, "Qo'ldan ko'p ish keladigan, nimagaki urinsa, uddasidan chiqadigan, ishi tez o'ngidan keladigan, har qanday sharoitda ham o'zini yo'qotib qo'ymaydigan, buyumlarga egalik va xo'jayinlik qila oladigan odamlarning naqadar quvnoq vabaxtli yashashlarini yaxshi bilamiz".

Yoqoridagi fikrlardan kelib chiqib quyida biz umumta'lim maktablari o'quvchilariga xalq hunarmandchiligining pichoqchilik ishlarini o'rganish ma'lumot beramiz.

5-sinfda pichoqchilik ishlarini o'rganish

Pichoqchilik san'ati haqida umumiy ma'lumot. Ma'lumki, pichoq kundalik hayotimizda ham, ishlab chiqarish sohalarida ham tez-tez ishlatiladigan kesuvchi asbob hisoblanadi. Binobarin kishilik jamiyati taraqqiyotida ham pichoqlarning o'rni katta. YA'ni turli davrlarda turli pichoqlar yasalgan, boshqacha qilibaytganda, fan va texnika taraqqiy etib, odamlarning ilmiy va amaliy bilimlari kengayibborishi bilan pichoq yasash ishlari ham rivojlanibborgan. Bundan tashqari odamlar orasida pichoq bilan bog'liq ayrim udumlar, irimlar ham yuzaga kelgan. Shuning uchun ham pichoqchilik haqida gap ketganda o'quvchilargabu ajoyib hunar – san'at turining tarixi, maktablari, ustalari; pichoqlarning turlari, tuzilishi, tayyorlanishi va ishlatilishi haqida ma'lumotlar berish zarur.

Pichoqchilik san'atini o'rganishga oid o'quv materiallari

Quyida "Pichoqchilikda ishlatiladigan materiallar" mavzusidagi mashg'ulot ishlanmasini keltiramiz.

Darsning maqsadi: a) *ta'limiy:* o'quvchilarga Sharq xalqlari hunarmandchiligi sohalaridan biri bo'lgan pichoqchilik va uning xususiyatlari, tarixi, ustalari, to'g'risidava mazkur sohada ishlatiladigan materiallar to'g'risida tushunchalar berish, tasavvurlar hosil qilish; b) *tarbiyaviy:* o'quvchilarda pichoqchilik hunarigabo'lgan qiziqish uyg'otishvashu soha kasbkor egalari gabo'lgan hurmatni tarbiyalash; s) *rivojlantiruvchi:* o'quvchilarda xalq hunarmandchiligi sohalarida to'g'risida mavjud bo'lgan bilimlarini rivojlantirish, tasavvurlarini chuqurlashtirishva dunyoqarashlarini kengaytirish.

Mashg'ulotning jihozi: a) *ish qurollari:* bolg'a, bosqon, sandon, egov, charx, teshgich, qalamlar, ombir, arravaboshqalar; b) *materiallar, xom ashyo:* yog'och, po'lat parchasi (40-500 mm), suyak, sadaf, kigiz, suv, alyumin sim, qo'rg'oshin vab.; c) *o'quv-metodik ta'minot va adabiyotlar:* Bulatov S.S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. T.: Mehnat, 1991. 344-b. "Metallarga kesib ishlovberish", "Metallarni rejalash", "Pichoq tayyorlash texnologiyasi" (1-rasm), "Oziq-ovqat mahsulotlarini qirg'ish uchun ishlatiladigan pichoqni tayyorlashga oid morfologik jadval" (1-shakl) nomli ko'rgazmalar, turli pichoqlardan namunalar. O'quvchilarga o'tilgan mashg'ulotlarni takrorlashva qaytarish maqsadida quyidagi savollar beriladi:

1-savol: O'tgan darsda qanday mavzu bilan tanishgan edik?

2-savol: Qadimgi hunarmandchilik sohalaridan qaysilarini bilasiz?

3-savol: O'zbekistondagi hunarmand ustalarning ismi vasharifini ayta olasizmi?

4-savol: Xorazm viloyatida keng tarqalgan hunarmandchilik turlaridan qaysilarini bilasiz?

O'qituvchining ushbu savollariga o'quvchilar qo'l ko'tarib, birin-ketin quyidagicha javob qaytardilar:

1-savolga javob: O'tgan darsdagi mavzuning nomi: "Sharq hunarmandchiligi tarixi" edi.

2-savolga javob: Kashtachilik, ko'nychilik, kulolchilik, pichoqchilik, temirchilik, bo'yrachilik, gilamchilik, anjomsozlik, sandiqchilik, beshikchilik vaboshqalar.

3-savolga javob: O'zbekistonda xalq hunarmand ustalaridan quyidagilar yashab ijod etgan: O'zbekiston Qahramoni A.Abdullaev, A.Abdurahmonov, Azimboy misgar, M.Boboniyozmatov, Boybobo chinnisoz, Qori naqqosh Najmiddin Haydar, S.Norqoziev,

O.Umarov, Q.Haydarov (qo'qonlik), S.Xo'jayev (toshkentlik), O.Polvonov (xivalik), X.Najmiddinov, UstaSHirin, T.Arslonqulov (buxorolik) lar vab.

4-savolga javob: Xorazm viloyatida quyidagi hunarmandchilik turlari keng tarqalgan: etikdo'zlik, temirchilik, beshikchilik, o'ymakorlik, kulolchilik, do'ppido'zlik, to'quvchilik va b.

ПИЧОҚ ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ					
МЕТАЛЛ ВА ПЛАСТМАССА ПАРЧАСИ (ТАЙЁРЛАШМА)	МЕТАЛЛ ВА ПЛАСТМАССАНИ КЕСИШГА ТАЙЁРЛАШ	МЕТАЛЛ ВА ПЛАСТМАССАНИНГ КЕСИЛИШИ (ПИЧОҚ АСОСИ ВА ДАСТАСИНИ ТАЙЁРЛАШ)	ТЕШИКЛАРНИНГ ОЧИЛИШИ	ДАСТАНИ АСОСГА ЎРНАТИШ ВА ПАРДОЗЛАШ	ТАЙЁР ПИЧОҚ
1	2	3	4	5	6

1-rasm.

Darsning asosiy qismi: O'qituvchi pichoqchilikda ishlatiladigan materiallar, xom ashyolarni ko'rsatadi. Pichoqning asosi – tig'i va dasta qismi yaxlit tekis metallardan yasalanishini, tig' qismi esa qizdirib ishlovberilishini, toblanishini, charxlanishini aytadi. Pichoqni tayyorlash uchun bir qator texnologik jarayonni bajarish kerak bo'ladi. *Birinchidan*, pichoqning katta yoki kichik o'lchamda yasalanishiga qarab, metall va plastmassa parchalari olinadi. *Ikkinchidan*, metall va plastmassa parchalari kesishga tayyorlanadi, ya'ni rejalaniadi, loyihalashtiriladi (aniq o'lchamlari olinadi). *Uchinchidan*, metall parchasining tig' va dasta qismi, plastmassaning dasta qismi kesib tayyorlanadi. *To'rtinchidan*, metall va plastmassa dasta qismlaridan kerakli teshiklar ochiladi (ularni bir-birlariga mahkamlash uchun). *Beshinchidan*, asos (tayyor metall) ga plastmassa dasta o'rnatiladi va pardozlash ishlari olibboriladi, pichoq tayyor bo'ladi (1-shakl).

Pichoqning qismlari va holati	Muqobil ko'rinishlari				
	1	2	3	4	5
I. Tig'i 1.Materiali	metall	plastmassa	tosh	suyak	elektron nur
2. Shakli	uzun to'g'ri	uzun dumaloq	kalta egri	tig'i 2 tomonda	tig'i tishli
3. Bezatilishi	rasmsiz	rasmli	yozuvli	yozuvsiz	...
II. Dastasi 1.Materiali	yog'och	sun. Oyna	metall	suyak	Plast-massa
2. Shakli	to'g'ri	cheklagichli	barmoqlar o'rni bor	silliq	...
3. Bezatilishi	rasmli	rasmsiz	inkrus-tasiyali	yozuvli	Yozuvsiz
III. Saqla-nishi	qinli	qinsiz	ilgakli
IV. Qo'shimchavazifasi	shisha idishlar qopqog'ini ochish	burama mixlarni burash	qulflarni ochish	katta nar-salarni qirg'ish	...

1-shakl. Oziq-ovqat mahsulotlarini qirg'ish uchun ishlatiladigan pichoqni tayyorlashga oid morfologik jadval

O'qituvchi mashg'ulot jarayonida pichoqning dastasiga ishlatiladigan kerakli materiallar (plastmassa, suyak yoki turli shoxlar) ni va ular marjonlar bilan bezatilishini ko'rsatib o'tadi. Dastabilan asosning o'rtasiga qo'lni suyab turishi uchun babbat yoki qo'rg'oshindan poynak quyiladi va o'rnatiladi. Ko'pincha anashu poynakka pichoq yasalgan joyning yoki ustaning nomi yoziladi. Dastalangan pichoq charxlanadi va pardozlanib oxirgi ishlovberiladi, ya'ni hallanadi.

Darsning mustahkamlash qismida beriladigan savollar:

1. Pichoqchilikda qanday materiallar ishlatiladi?
2. Pichoq tayyorlashda po'latning qanday turlari ishlatiladi?
3. Dastalar qanday materiallardan tayyorlanadi?
4. Pichoq qinini tayyorlashda qanday materiallardan foydalaniladi?

Uygavazifa. Pichoq qinini tayyorlash texnologik xaritasini chizib kelish uyga muammoli vazifa sifatidaberiladi.

*Darsning yakuniy qismi:*a) o'quvchilarning ushbu dars jarayonidagi faoliyati sharhlanadi va olgan baholari – ballari e'lon qilinadi;

b) mashg'ulot so'nggida xona tozalanadi, asbob-uskunalar joy-joyiga qo'yiladi.

Mashg'ulotni olib borish bo'yicha tavsiyalar:

a) ushbu amaliy mashg'ulotda noan'anaviy o'qitish metodlari (“Muammoli o'qitish”, “Kichik guruhlariga ishlash”, “Morfoloqik jadval”) dan foydalaniladi, ya'ni xalq hunarmandchiligi sohalaridan hisoblangan pichoqchilikda ishlatiladigan materiallar, jihozlar, xomashyo to'g'risidaatroflicha tushunchalar beriladi;

b) mahalliy xomashyo, jihoz va materiallar to'g'risida ma'lumotlar hunarmandchilikning mahalliy sohalarini o'rganishasosida olibboriladi. Shuningdek, mashg'ulotlar jarayonidabir qator ta'lim metodlari (tushuntirish, ko'rsatmalilik, bahs-munozara, amaliy mashg'ulot, o'quvchilar bilimlarini mustahkamlash, qaytarish, hunarmandchilik to'g'risida yangi ma'lumotlar berish, uygavazifaberishda muammoli ta'lim usullaridan foydalanish kabi) asosida olibborildi.

Darsni takomillashtirish uchun tavsiyalar:

- amaliy mashg'ulotni bajarishga ko'proq vaqt ajratish;
- amaliy mashg'ulotda morfoloqik jadvaldan foydalanish. Buning uchun jadvalni sinchiklab ko'zdan kechirish, o'rganish zarur. O'quvchi o'zi xohlagan va pichoqning har bir qismiga mos keladigan holatni tanlashi kerak. Masalan tig'ining materiali – *metall*,shakli – *uzun to'g'ri*,bezatilishi – *rasmsiz, yozuvsiz*; dastasining materiali – *yog'och*,shakli – *barmoqlar o'rni bor*,bezatilishi – *rasmsiz, yozuvsiz*; saqlanishi – *qinsiz*; qo'shimchavazifasi – *katta narsalarni qirqishva* h. Bunda tanlangan ko'rinishlar bir-biriga mos kelishi zarur. Masalan agar pichoqning tig'i kaltabo'lsa – katta yoki uzun narsalarni qirqish qiyin bo'ladi. Agar, masalan, tig'i uzun va dumaloq-tishli bo'lsa – ungabezak berilmaydi, ya'ni rasmsiz va yozuvsiz bo'ladi va h.;

- o'quvchilar bilimini test, reyting asosidaaniqlashvabaholash;
- darsning turli qismlari vabosqichlarini tashkil etishdavaqt taqsimotiga rioya qilish;
- mashg'ulotda tarqatmali vositalar, plakatlar, topshiriq, vazifalardan unumli foydalanish;
- o'quvchilar faolligi va mustaqil ishbajarishlarini muntazam nazorat qilibborish;
- o'quvchilarning xalq hunarmandchiligi buyumlaridan tayyorlagan ko'rgazmasini tashkil etilishva h.;

- o'quvchilarni mehnatga, kasb tanlashga tayyorlash ishlarini takomillashtirishda fanlararo o'zaro aloqani o'rnatish muhim ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Masalan pichoq o'lchamlarini aniqlashva rejalash, tig'ini charxlashva qayrash, pichoqning dastasiga gullar tushirish kabi ishlarni arifmetika, geometriya, fizika, chizmachilik, tasviriy san'at fanlaridagi tushunchalar bilan uzviy bog'lab olibborish yaxshi natijalar beradi.

Adabiyotlar:

- 1.Сотиболдиев З.Ш. “Дизайн асослари”. -Т.: “Иқтисод-молия”. 2008.Б.31
- 2.Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство. –М.: Издательство “Совершенство”. -1998. С.112
- 3.Толипов Ў.К., Шарипов Ш.С., Исламов И.Н. Ўқувчилар дизайнерлик ижодкорлиги. –Тошкент: “Фан”, 2006. Б.69
- 4.Нишаналиев У.Н. Формирование личности учителя трудового обучения: проблемы и перспективы. –Ташкент: Ўқитувчи, 2000. С.69
5. Шомирзаев М.Х. Технология фанини ўқитишда инновацион педагогик технологиялар. Дарслик. –Т.: ТерДУ нашр-матбаа маркази, 2021. -226 б.

6.Шомирзаев М.Х. Ўзбек миллий хунармандчилигида инновацион жараёнлар. Ўқув-услубий кўлланма. –Т.: Yangi nashr, 2017. - 48 б.

7.Shomirzayev, M.Kh. et al. (2020). National handicrafts of Uzbekistan and its social – economic significance. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (8), Part III. 129-138.

ЎҚУВЧИЛАРГА МИЛЛИЙ ХУНАРМАНДЧИЛИКНИ ЎРГАТИШДА КАШТАЧИЛИКНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Шомирзаев Махматмурод Хурамович

Термиз давлат университети доценти, педагогика фанлари доктори.

Термиз, Ўзбекистон, E-mail: shomirzaevm@tersu.uz

Пахратдинова Рита Отеулиевна

Қорақалпоқ давлат университети катта ўқитувчиси, Нукус, Ўзбекистон

Аннотация. Муаллиф маскур мақолада каштачиликнинг миллатлараро ўзига хос хусусиятларини мисоллар асосида тушунтирган. Шунингдек, меъморчиликда ва бирор буюмни безашда аппликация усулидан кенг фойдаланишга нисбатан тавсиялар берилган.

Калит сўзлар ва тушунчалар: урф-одат, хусусият, элемент, нақш, япроқ, сўзана, кирпеч, чойшаб, ойнахалта, чойхалта, зардевор, палак.

Резюме. Автор поясняет в данной статье примеры межэтнических особенностей вышивки. В нем также содержатся советы о том, как применять самые разнообразные приложения в архитектуре и при украшении предметов.

Ключевые слова и понятия: обычай, особенность, элемент, узор, лист, сюзане, плетель, лист, зеркало, чайник, базилик, палак.

Summary. The author explains in this article examples of interethnic features of embroidery. It also contains tips on how to apply a wide variety of applications in architecture and in decorating objects.

Keywords and concepts: custom, feature, element, pattern, leaf, suzane, whip, leaf, mirror, teapot, basil, palak.

Ҳар бир халқнинг ўзига хос урф-одатлари ва хусусиятлари бўлади. Чунончи, украин халқ нақшларида кўпроқ кунгабоқар, хўрса, куш, буғдой ва бошқа нарсаларнинг кўринишлари акс этса, қирғиз ва қозоқ нақшларида эса шохли ҳайвонлар ва уларнинг шохлари, ўтовлар тасвир чизилади. Тожиқ халқ нақшларида лола, бодом, ҳар хил гуллар; туркман халқ нақшларида эса эчки калласи, узум танаси, кушлар кўп тасвирланса, ўзбек халқ нақшларида эса типик элементлар сифатида япроқ, гул, ғунча, куртак, лола, қалампир, анор, анор барги, нок, кўп баргли гул ва бошқалар ифодаланади.

Аппликация – лотинча ёпиштириш деган маънони билдириб, газлама қоғоз ва бошқа тикиш йўли билан безаш демак. Аппликация каштадўзликни махсус тури бўлиб, у ўзига хос технологияга эга. Асосий матога рангдор мато парчасини, чарм ва бошқаларни қадаб, атрофи чокланади. Аппликацияда кўпинча чизма чоклардан фойдаланилади. Каштанинг бу тури Ўзбекистонда яхши ривожланган. Ҳозирги вақтда кўпинча болалар пальтоларига, кўйлақларига, бош кийимларига ҳар хил куш, мева, гул ва ҳайвонлар тасвири аппликация усулида чокланади. Айрим ҳолларда аёлларнинг кийимлари шу усулда безатиляпти. Архитектурада ва бирор буюмни безашда аппликация усулидан кенг фойдаланиб келинмоқда.

Ўрта Осиёда каштачилик санъати кенг тарқалган бўлиб, оилада ҳар бир аёл кашта тикишни билиши шарт бўлган. Шунинг учун ҳар бир оила ўзи учун кирпеч, сўзана, дорпеч, ойнахалта, чойхалта ва бошқаларни ўзлари тайёрлаган. Безак буюмларининг тури жуда кўп, масалан, сўзана, кирпеч, чойшаб, ойнахалта, чойхалта, зардевор, палак, гуоқўрпа, дорпеч, бугжом, парда, белбоғ, такапуш (ёстик устига ёпиладиган), дўппи, кўйлак, дастрўмол, ҳамён, жойнамоз, сўмка, нимча, маҳси-кавуш, халтача ва бошқалар бадий дид билан матоларга тикилган. Кейинчалик сатин, шойи бахмалга тикиладиган бўлди.

Жойнамоз – ерга солиб, устида намоз ўқийдиган тушама. Ислом динига эътиқод қилувчилар ишлатишади. У ибодат вақтида кишини бу дунёдан ажратувчи омил деб тасаввур қилинади. Жойнамоз ҳар хил матодан тайёрланиб, унинг уч томони меҳрб

шаклида тикилган бўлиб, ундан масжид, мадраса ва уйларда фойдаланилади. У турли ўлчамда бўлади. Ибодатни канда қилмаслик учун бошқа нарсалардан фойдаланиш мумкин. Масалан, чопон, қийикча, шолча кабилардан, чунки улар диний нуқтаи назардан пок ҳисобланади. Жойнамоз каштачиликда чиройли қилиб безатилган бўлади.

Зардевор – уй жиҳози. У сидирға шойи, бахмал, сатинга кашта тикиб безатилган бадий буюм. Зардевор ўзбек ҳамда тожикларда янги тушган келиннинг уйига, шафтига ёки деворига илиб қўйилади. У зар ип ёки ипак ҳажмли бўлиб, эни 40-70 см, узунлиги мўлжалланган уйнинг деворига мослаб тикилади.

Палак – деворларга илинадиган энг йирик, энг қиммат безак буюмларидан бири. Палакда осмон ва тўлин ой акс эттирилади. У қадимда оқ ва малла бўзга кашта тикиб тайёрланган. У сўзанадан гулларининг йириклиги, заминга ҳам кашта қопланиши билан фарқ қилади. Палакнинг ўртасида йирик ой тасвири қизил қирмизи, пушти ипак билан кашталанади ва атрофи жуда чиройли қилиб қалампир элементлари қўлланилади. Палакда қирқтача ойни тасвирлаш мумкин. Шунинг учун ойнанинг сонига қараб олти ойли палак, ўн икки ойли палак, ҳаттоки катта уйлар учун қирқ ойли палак тикилгани бизга маълум. Ойлар турли ранглар билан бир неча хил тасвирланган. Машхур каштадўзлар баъзида ойна ажойиб нақшлар билан безаб, ўз маҳоратларини намоён этганлар. Агар ойнанинг ичи сидирға рангда ифодаланган бўлса, уни ойпалак, агар нақшли бўлса, гулпанак ва ҳоказо номлари билан юритилади. Кейинги вақтларда палакни қўлда тикишга катта аҳамият берилмоқда.

Кирпеч – кирпуш, токчага тахлаб қўйилган кийим-кечак устидан ёки деворни вертикал бўш жойларига илиб, уйни безатиб туриши учун ишлатиладиган бадий буюм. Кирпеч кашталари қўлда ёки машинада тикилади. Кирпеч қўлда илма кашта билан безалади. У кийим-кечакни чангдан сақлайди ва уйни безаб туради. Одатда, палакка ўхшатиб тикилган кирпечпалак деб юритилади. Бу тури ҳам кенг ишлатилади.

Сўзана – форсча сўзана деб ҳам юритилади. Игна билан тикилган деган маънони беради. Сўзана матога кашта тикиб тайёрланган бадий буюм бўлиб, хонани безатиш учун деворга илиб қўйилади. У сатин, бахмал, шойи ва бошқа матоларга кашта тикиб тайёрланади. У ўзига хос бадий кўринишга эга. Матонинг рангидан устарамиз кашта замин сифатида фойдаланадилар. Шунинг учун палакдан фарқ қилади. Сўзана ҳар бир хонадонда бўлган, чунки ҳар бир қиз турмушга чиқишдан олдин ўзи учун сўзана тайёрлаган. Сўзана келинларнинг сепи ҳисобланган.

Камбағал оилада сўзанани малла, оқ бўздан, бадавлатларида эса шойидан, бахмалдан тикишган. Сўзана учун композицион жойлашган ўсимликсимон нақшлардан фойдаланилади. Сўзана ўртасида кўпинча доирасимон гул тикилиб, атрофи гулдор исломий нақшлар билан безатилади. Сўзана тикиш жуда қадимдан ривожланган бўлиб, XIX асргача бўлган сўзаналар сақланмаган. Фақат XIX асрга оид Самарқанд, Бойсун, Бухоро, Нурота, Фарғона, Ўратепа, Шаҳрисабз, Тошкент ва бошқа жойлардаги сўзана турларидан намуналар бор. Санъатнинг бу тури, айниқса, Ўзбекистон ва Тожикистон худудларида қадимдан кенг тарқалган. XX асрнинг 40-йилларидан бошлаб, сўзана машинада тикилиб келинмоқда.

Чойшаб – форсча-тожикча руйжо – тун чодир деган маънони билдиради. Чойшаб асосан, тахмонга тутиш, ётганда ёпиниш учун тўшак устига тўшалади. Тўшак устидан ёзиладиган чойшаб кам каштали оқ суруп, тахмонга тутиладиган сатин, шойи, бахмал ва бошқалардан тикилади. Ҳозирги вақтда чойшабдан сўзана каби бадий буюм сифатида ҳам фойдаланиб келинмоқда.

Ўқувчиларнинг амалий санъатга бўлган қизиқишлари атрофлича ўрганилди ҳамда уларнинг бу қизиқишларини орттиришга қаратилган тадбирлар тизими ишлаб чиқилди (1-расм).

Ўқувчилар ўзбек халқ амалий санъатининг асосини каштачилик ташкил этиши, қадимги Шарқ меъморчилик санъатининг бетакрор композициялари, ганч, ёғоч ўймакорлиги ва амалий санъатнинг бошқа турларида кашта композициялари ўзининг

чиройи, гўзаллиги ва нафислиги билан бутун дунёга машҳурлиги ҳақидаги маълумотларга эга бўладилар.

Каштачиликнинг асосий тамойиллари – уйғунлик, мутаносиблик, колорит ва усулларнинг вужудга келиши тарихи ва уларнинг аҳамияти билан танишадилар. Каштачилик анъаналари (санъатнинг ана шу турини ўргатиш методлари сифатида ҳам), унда рангнинг табиий жилоси, бежирим шакли, олий намуналари бой ижодий фантазияси ҳақидаги билим, кўникма ва малакаларга эга бўладилар.

1-расм. Ўқувчиларни

Амалий ва бадий безак санъатига қизиқтиришларини орттиришга қаратилган тадбирлар тизими

Ўқувчиларнинг амалий ва бадий безак санъатига бўлган қизиқишларини ривожлантиришда қуйидаги тавсияларни ошириш мақсадга мувофиқ:

- умумтаълим мактабларининг ДТСлари, намунавий ўқув режалари ва дастурларида таълим олувчиларга амалий ва бадий безак санъатини ўргатишнинг турли усуллари, ўқитишнинг самарали йўллари ривожлантириш тўғрисида маълумот бериш;

- амалий ва бадий безак санъатидан дарс берувчи мутахассис ўқитувчиларнинг касбий билимлари бўйича ахборот технологиялари асосида малака оширишини ташкил этиш;

- республикада тасвирий ва амалий санъат турлари бўйича турли танловларнинг юқори савияда ўтказилишини ва уларда талабаларнинг иштирокини таъминлаш лозим.

Умумтаълим мактабларида миллий кадрятларимиз ўқувчининг фаолиятини тўғри ташкил этишда, оиладаги ижодий муҳит, ёшларни ота-боболаримиздан мерос бўлиб келган ўзбек халқ амалий санъатининг ҳақиқий давомчилари қилиб тарбиялашда, ҳаётга тўғри йўналтиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Зеро, бугун ҳеч кимга сир эмаски, биз яшаётган XXI аср – интеллектуал бойлик ҳукмронлик қиладиган аср. Кимки бу ҳақиқатни ўз вақтида англаб олмаса, интеллектуал бойликка интилиш ҳар қайси миллат ва давлат учун кундалик ҳаёт мазмунига айланмаса, бундай давлат жаҳон тараққиёти йўлида четда қолиб кетиши муқаррар.

Адабиётлар:

1. Сотиболдиев З.Ш. “Дизайн асослари”. -Т.: “Иқтисод-молия”. 2008.Б.31
2. Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С., Исламов И.Н. Ўқувчилар дизайнерлик ижодкорлиги. –Тошкент: “Фан”, 2006. Б.69
3. Шомирзаев М.Х. Технология фанини ўқитишда инновацион педагогик технологиялар. Дарслик. –Т.: ТерДУ нашр-матбаа маркази, 2021. -226 б.
4. Шомирзаев М.Х. Ўзбек каштадўзлигининг шаклланиш генезиси ва ривожланиш технологияси // Муғаллим ҳем узлуксиз билимлендириў. –Нукус, 2019. – 5-сон. – Б. 73-82.
5. Шомирзаев М.Х. Анъанавий каштадўзликда маҳаллий жиҳатлар //Илм сарчашмалари. – Урганч, 2019. – 8-сон. – Б.140-144.
- 6.Шомирзаев М.Х. Касбий таълим: миллий каштадўзлик // Педагогика. – Т. 2019. – 3-сон. – Б.122-129.
- 7.Шомирзаев М.Х. Замонавий каштадўзликда анъанавийлик принципи // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2019. – 12-сон. – Б. 127-130.
- 8.Шомирзаев М.Х. Каштачилик санъати ва унинг ўзига хос жиҳатлари //Қорақалпоқ давлат университетининг хабарномаси. – Нукус, 2020. – 4 (46)-сон. – Б.91-95.
- 9..Shomirzayev, M.Kh. (30 July, 2020). Developing Educational Technologies in School Technology Education. The American Journal of Social Science And Education Innovations, Impact Factor 5.26. -P.II/VII 51 - 57. (www.usajournalshub.com/index.php/tajet).

ЁШЛАРНИ МИЛЛИЙ ХУНАРМАНДЧИЛИККА ОИД МЕХНАТГА ВА КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ ИШЛАРИ ТАРИХИДАН

Пахратдинова Рита Отеулиевна,

Қорақалпоқ давлат университети катта ўқитувчиси, Нукус, Ўзбекистон

Аннотация. Мақолада технология таълимида ўқувчиларнинг миллий хунармандчиликка оид ижодкорлик фаолиятини лойиҳалаштириш технологияларидан фойдаланиш орқали меҳнатга ва касбга йўналтириш ишлари тарихининг мазмун-моҳияти ёритилган.

Калит сўзлар: ёшлар, таълим, тарбия, бўлажак, касб, хунар, миллий хунармандчилик, ижодий, қобилият, кизиқиш, ҳиссиёт, ирода, эҳтиёж, мойиллик, интеллектуал, самарадорлик, натижа.

Резюме. В статье раскрыто содержание истории трудовой и профориентационной работы в сфере технологического образования за счет использования техники для проектирования творческой деятельности учащихся по национальному ремеслу.

Ключевые слова: молодежь, образование, воспитание, будущее, профессия, профессия, народное ремесло, творчество, способности, интерес, эмоции, воля, потребность, склонность, интеллектуальность, работоспособность, результат.

Annotation. The article describes the content of the history of work and career guidance in the education of technology through the use of technology to design creative activities of students in the national craft.

Keywords: youth, education, upbringing, future, profession, occupation, national craft, creative, ability, interest, emotion, will, need, inclination, intellectual, efficiency, result.

Маълумки, ёшларни меҳнатга ўргатиш ва касб танлашга йўналтириш ҳамда бирор касбни ўргатиш ҳамма вақт давлат аҳамиятига эга бўлган иш ҳисобланган. Чунки ўсиб келаётган ёш авлодни фойдали ва унумли иш бажаришга, касб-хунарга ўргатиш ҳар бир давлатнинг, ҳар бир жамиятнинг келажагини таъминловчи муҳим омил ҳисобланади. Шу сабабли қадим-қадим замонларданок, айтиш мумкинки, инсонлар инсон сифатида ақлини таниган вақтлардан бошлаб бундай ишларни амалга ошира бошлаганлар, дейиш мумкин. Зотан бундай ишлар дастлаб қаерда ва қай тарзда амалга оширилганлиги ҳақида бир нарса дейиш қийин. Бироқ дастлабки касб-хунарлар ва уларга ўргатиш

ишлари инсонларнинг табиат кучларини англаш, яшаш учун курашиш ва овқатланиш эҳтиёжидан келиб чиққан, деб айтиш мумкин. Мана шундай сабаблар туфайли инсонлар дастлаб ов қилишни, ов қуроллари яшашни ўрганганлар. Бора-бора рўзгор юритиш, рўзгор анжомлари тайёрлаш, деҳқончилик каби соҳалар юзага келган ва ривожланиб борган. Умуман олганда инсонларнинг билим олиш, касб-хунар ўрганиш ишларининг пайдо бўлиши узоқ асрларга бориб тақалади ва булар вақт ўтиши билан инсонларнинг билими, ҳаётий тажрибаларининг бойиб бориши туфайли ҳозирги даражага етиб келди.

Тарихий маълумотларга қараганда эрамизгача бўлган учинчи минг йилликдаёқ қадимги Вавилионда мирзалар тайёрловчи мактаблар ташкил қилинган бўлиб, уни битирувчилари синовдан ўтказиб борилган. Ўша давр талаблари асосида билим олган ва касбий тайёргарлик кўрган мирзалар Месопотамия ҳаётида муҳим ўринни эгаллаган. Чунки мирза ер майдонларини ўлчашни, мулкни бўлишни, мусиқа асбобларини ижро этишни ва ашула айтишни билган. Шунингдек, улар газламалар, металлар, ўсимликлар турларини билиши, тўрт арифметик амални бажара олиши зарур бўлган.

Қадимий Мисрда эса касбни эгаллашга даъвогарлар суҳбатдан ўтказилиб, унинг таржимаи холи, билим савияси, ташқи кўриниши ҳамда суҳбатни олиб бориш қобилиятлари аниқланган. Сўнгра меҳнат қилиш, эшитиш, сукут сақлаш қобилиятлари олов, сув, ўлим билан кўрқитиш воситасида синаб кўрилган. Айтилишича, синаб кўриш ва танловдан ўтказишнинг бундай жиддий тизимини ўтмишнинг буюк алломаси Пифагор ҳам ўз бошидан ўтказган. Ўқишдан сўнг Грецияга қайтгач, у ўзи босиб ўтган синовлар тизими асосида талабалар танлаб олинувчи мактаб очган. Пифагор интеллектуал қобилиятларга асосий эътиборни қаратган ва бадиий қилиб айтганда “ҳар қандай ёғочдан ҳам Меркурийни йўниб бўлмади” деб ҳисоблаган. Шунингдек, у ёш инсонларнинг ўзини тутишига ҳам алоҳида эътибор қаратган ва уни инсон характерида намоён бўлувчи асосий кўрсаткичлар деб санаган. Пифагор ўқитувчилар ва ота-оналарнинг тавсияларига эътибор билан қараган, ҳар бир янги талабани синчиклаб кузатиб борган. Шундан сўнг уни ўз фикрини эркин ифодалашга ва суҳбатдошлар билан баҳслашишга ўргатган.

Эрамизгача бўлган III минг йилликда Хитойда ҳукумат амалдори касби ва мансаби кенг тарқалган бўлиб, уни танлаш ва эгаллашга ўзига хос бир қатор талаблар қўйилган. Бундай касбни эгаллашга жазм этган ёшлар танта-наворлик руҳи билан суғорилган муҳитда давлат имтиҳонлари топширган-лар. Имтиҳон саволларини кўпчилик ҳолатларда Императорнинг ўзи белгилаган, билимларни ҳам ўзи синовдан ўтказган, даъвогарларни саралаш кўп босқичли усулда амалга оширилган.

Қадимги Спарта, Афина, Рим тарихида эса бошқа мисолларни кўриш мумкин. Жумладан, Спартада жангчиларни, Римда гладиаторларни тайёр-лашнинг мукамал тизими яратилган ва муваффақиятли амалга оширилган.

“Одамлар, - деб ёзган эди Афлотун, - бир-бирларига у даражада ўхшаш бўлиб туғилмайдилар, уларнинг табиати ва қобилиятлари турлича бўлади. Шу сабабли барча вазифаларни амалга оширишда ўз табиий қобилиятларига мос ра-вишдаги юмушлар танлаганда уни яхшироқ, тез ва кўпроқ даражада амалга ошириш мумкин бўлади”. Афлотуннинг “Давлатчилик” асарида: “Қандай амалдорларни танлаш керак?” деган саволига Суқрот куйидагича жавоб беради: “Энг ишончли, жасур ва имкониятлари кенгрок бўлган шахсларга кўпроқ эътиборни қаратиш; бундан ташқари нафақат олий табақадаги юқори маънавиятли инсонларни, балки шу даражадаги тарбияни беришга лойиқ одамларни ҳам топиш лозим. Билимларни тез қабул қила оладиган ҳамда тез фикрлай оладиган, мустаҳкам хотирали, ўз фикрида қатъий турувчи ва барча муносабатларда меҳнаткаш инсонларни топиш лозим”.

Эрамизгача бўлган 900 ва 600 йиллар оралиғидаги Ҳинд ведаларида заргарлар, темирчилар, арқонсозлар, тўқувчилар, бўёқчилар, дурадгорлар, кулоллар, уй хизматчиларининг турли тоифалари, акробатлар, фолбинлар, найчилар, раққослар касб сифатида санаб ўтилган. Яна шунингдек актёрлар, судхўрлар ва савдогарлар ҳам мавжуд бўлган. Бундай маълумотлар кўп бўлиб, уларнинг барчаси бугунги кунда касбий ташҳис

қилиш ёки касб танлаш деб аталувчи тушунчаларнинг қадимдан шаклланганлигини билдиради.

Шахс хислатларини илмий тадқиқ қилишнинг асосчиси Ф.Гальтон ҳисобланади. Бу турдаги тадқиқотлар мақсадини амалга ошириш учун у 1884 йилда Лондонда ўтказилган Тиббиёт жиҳозлари ва соғлиқни сақлаш услублари Халқаро кўргазмасидан фойдаланган. Бунда кўргазмага келувчилар ўз жисмоний қобилиятлари ҳамда физиологик имкониятларини 17 та кўрсаткич бўйича синаб кўришлари мумкин бўлган. Булар ичида инсоннинг бўйи, танасининг оғирлиги, панжа ва зарб кучи, хотираси, ранглари ажрата олиши, кўриш ўткирлиги ва бошқалар бўлган. Тўлиқ дастур бўйича 9337 киши кўрикдан ўтказилган.

1908 йилнинг январида Бостон шаҳрида ўсмирларга ўз ҳаётий меҳнат йўлини танлашига ёрдам берувчи ёшларни касбга йўналтириш бюроси ўз ишини бошлаган. Бу бюро фаолияти касбга йўналтириш ишларининг асоси сифатида қабул қилинган. Кейинчалик шу турдаги бюро Нью-Йоркда ҳам ташкил этилган. Унинг вазифалари қаторига инсонларнинг турли касбларни эгаллашига қўйиладиган талаблар, мактаб ўқувчиларининг қобилиятларини чуқурроқ ўрганиш кабилар кирган. Бюро ишлари ўқитувчилар билан ҳамкорликда, тест ва анкеталардан фойдаланган ҳолда олиб борилган.

Шу даврда Англияда вазирлик руҳсати билан 17 ёшдан кичик бўлган ўқувчиларнинг касб танлашига маслаҳат ёки кўпроқ амалий кўринишдаги маълумотлар билан ёрдам кўрсатувчи муассасалар очиш йўлга қўйилган. Бу ерда 1911 йилда меҳнат биржалари ҳамда таълим муассасалари ҳамкорликдаги ишини мувофиқлаштирувчи махсус ахборотнома чоп қилиш йўлга қўйилган.

1922 йилда Германияда касбга йўналтириш ва маслаҳат тўғрисидаги қонун қабул қилинди ва шу асосида ушбу тизимни амалга ошириш мезонларини ифодаловчи Низом тасдиқланди.

Россияда касбга йўналтириш ишлари XX асрнинг дастлабки йилларида амалга ошира бошланди. Москвадаги ўқитувчилар уйининг Педагогика музейида турли типдаги мактабларда ўқувчиларнинг касб танлашига оид қатор изланишлар олиб борилди. Бунда асосий эътибор қайси касбларга кўпроқ эҳтиёж борлиги, уларни танлашда ўқувчиларнинг қандай мезонларга асосланишини тадқиқ қилишга қаратилди. 1927 йилда Ленинградда ташкил этилган касбий маслаҳат бюро-сида амалий тадқиқотлар билан биргаликда илмий тадқиқотлар ҳам олиб борилган. Касбга йўналтириш ишларининг илмий-педагогик асосларини ишлаб чиқишга П.П.Блонский, А.С.Макаренко каби атоқли рус олимлари ўз хиссаларини қўшганлар. Улар ўқувчиларни касбга йўналтириш ишлари-нинг психологик-педагогик асосларини яратиб бердилар.

Ўтган асрнинг 30-йиллари бошида Россияда касбий маслаҳат ва касбга йўналтириш Марказий лабораторияси фаол ташкил этилишига қарамай, 1932 йилга келиб бу турдаги бюрлар сони 54 тага етказилди. Касбга йўналтириш ишлари тараққиётига ўқитувчиларнинг меҳнат таълимига бўлган эътиборининг сусайиб бориши салбий таъсир кўрсатди. Натижада таълим тизимида 1937 йилда меҳнат таълимининг бекор қилиниши касбга йўналтириш ишларини тўхтаб қолишига олиб келди. Кейинчалик бу хато тузатилди. Чунки меҳнат ва касбий тайёргарлик тизими ёшларга бевосита меҳнат ва касб таълими-тарбиясини, касбий ахборотларни бериш орқали уларни касб танлашга ва касб эгаллашга йўналтириш амалга ошириладиган улкан ишлардан бири бўлиб, тараққиёт йўлига эгадир.

Халқимизни миллат ва халқ бўлиб шаклланишини меҳнатсиз, касб-ҳунар-сиз тасаввур этиб бўлмайди. Одамзод пайдо бўлишидан бошлаб, меҳнат билан шуғулланган, турмуш буюмлари ясаган, юмушлар бажарган. Дастлаб фақат кун кечириш учун қилинган меҳнат кейинчалик, катгароқ мақсадларни кўзлаган, ишлаб чиқариш соҳалари даражасигача тараққий этди.

XII-XVI асрларда Мовароуннаҳр ва Хуросонда ҳунар илмининг ривожланиши энг юқори поғонага кўтарилди. Шарқнинг буюк мутафаккирлари, аллома-лари деярли барча даврларда ўз шеър вағазалларида, бошқа бадий ва тарихий асарларида ҳалол меҳнатни,

касб-хунар эгаллашни муқаддаслигини таъкидлаб, улуғлаганлар. Республикамиз худудида ўтказилган археологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, хунарамандчилик бу ерларда икки минг йиллар олдин ривожланган. Бу даврда синфий жамият пайдо бўлиб, йирик меҳнат тақсимоли негизида хунарамандчилик мустақил соҳа бўлиб ажралиб чиққан. IX-XV асрларда хунарамандчилик кенг ривожланиб, халқимизнинг ҳорижий давлатлар билан иқтисодий-маданий алоқалари авж олган. Айрим манбаларга асосланиб шуни айтиши мумкинки, 32 хил хунарамандчилик тури мавжуд бўлган аҳоли яшайдиган жой шаҳар деб аталган. 1897 йилда аҳолини илк бор рўйхатга олиш вақтида катта шаҳарларда аҳолининг кўпчиликлари хунарамандлар ташкил этиши аниқланган. Масалан, Наманганда 64, Чустда 54, Қўқонда 53, Марғилонда 50, Андижонда 45, Тошкент, Самарқандда эса 29 фоиз аҳоли мустақил касб-хунар эгалари бўлган (Қаранг: И.Жабборов. Ўзбек халқи этнографияси. Т.:Ўқитувчи, 1994).

Қадимий даврларда хунарамандчиликнинг энг кўп тарқалган тури темирчи-лик, заргарлик, мисгарлик ва тунукасозлик бўлган. Ҳозиргача кенг тарқалган қадимий касблардан бири ёғочдан буюмлар яшаш хунарамандчилигидир. XX аср бошларида дастлабки тикув машиналарининг пайдо бўлиши билан янги хунарамандчилик касби – машиначилик юзага келади. Ўзбекларнинг энг кенг тарқалган уй касбларидан бири дўппидўзликдир. Булардан ташқари теридан ҳар хил буюмларни ҳам тайёрлаганлар, косиблар ўз маҳсулотларини шаҳар ва қишлоқларда юриб, аҳолига сотганлар, новвойлик, қандолатчилик ва қассоблик ҳам ҳурматли касблардан бўлиб, уларнинг дўконлари ҳар қадамда учраган. Катта тўймаъракалар ўтказиш одати махсус ошпазлик касбини юзага келтирган.

Хунарамандлари қадимдан “Устоз-шогирд” тизими бўйича фаолият кўрсатган. Бунда хунар ўргатувчи усталар учун ҳам, хунар ўрганувчи шогирдлар учун ҳам, ҳатто шогирдларнинг ота-оналари учун ҳам белгиланган қоидалар, одоб-ахлоқ меъёрлари бўлган. Бу қоидаларга ҳар уччала томоннинг қатъий риоя қилиши мажбурий бўлган.

Қадимда усталар шогирдларни танлашда, уларга хунар ўргатишда ва синов ўтказишда қуйидаги усулларни қўллаганлар:

1. Уста индамасдан, тушунтирмасдан бирор буюмни тайёрлайди, шогирд эса буни кузатиб туради ва устанинг ишини такрорлаб, ўзи ҳам ўша буюмни тайёрлашга ҳаракат қилади.

2. Уста буюмни қандай тайёрлашни оғзаки тушунтиради, лекин амалда тайёрлаб кўрсатмайди. Шогирд эса мана шу тушунтириш орқали буюмни мустақил тайёрлайди.

3. Уста буюмни тайёрлаш усулларини, бажариладиган иш амалларини, ишлатиладиган асбоб-ускуналар ва улардан фойдаланиш йўлларини, фойдаланиладиган материаллар ва уларнинг хусусиятларини аввал тушунтиради, кейин эса буюмни қандай тайёрлашни амалда кўрсатади.

Усталарни шогирдлар тайёрлашда бу усуллардан фойдаланишлари бе-жиз эмас. Яъни бу усулларни қўллашдан кўзланган аниқ мақсадлар бор. Масалан 1-2-усулда шогирднинг хотираси, зеҳни, топшириқларни мустақил ҳолда бажара олиш-олмаслик қобилиятлари синаб кўрилади. Шундан сўнг уста шогирдларидаги ўзига хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда уларга хунар ўргатишга киришади. Бундан ташқари юқоридаги икки усулдан шогирдларнинг хунарни қандай ўрганаётганлигини ёки ўрганганлигини, уларнинг маҳоратини синаб кўришда ҳам фойдаланилган.

Ҳар бир устанинг хунарамандчилик ишларига оид ўзига хос сирлари бўлган ва улар махфий тутилган. Усталар ўз сирларини энг ишонган шогирд-ларигагина ўргатганлар (булар кўпинча усталарнинг фарзандлари бўлган). Агар устанинг шогирди бўмаса – бу сирлар сирлигича қолиб кетган.

Мамлакатимизда 1997 йилда “Таълим тўғрисида” ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғриси”ги қонунларнинг қабул қилиниши бу соҳадаги иш-ларни янада юқори поғонага кўтарди. Эндиликда ёшларимиз махсус жиҳозланган замонавий касб-хунар коллежларида, хунар мактабларида икки-уч хунарни ўрганиш имкониятига эгадирлар.

Фойдаланилган адабиёт:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
2. Бабанский Ю.К. Хозирги замон умумий таълим мактабида ўқитиш методлари. Т.: Ўқитувчи, 1990. – 232 б.
3. Шомирзаев М.Х. Технология таълимида ўқувчиларни халқ ҳунар-мандчилиги касбларига йўналтиришни такомиллаштириш //Fan va jamiyet (Ilm ham jamiyet). – Нукус, 2020. – 2-сон. – Б. 98-100.
4. Shomirzayev, M.Kh. et al. (2020). National handicrafts of Uzbekistan and its social – economic significance. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (8), Part III. 129-138.
5. Shomirzayev, M.Kh. (July, 2020). Technology of Educational Process in School Technology Education. The American Journal of Social Science and Education Innovations. Impact Factor 5.366. -№ 02. -P. 212 - 223. (www.usajournalshub.com/index.php/tajssel).

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR TAVSIFLARI, ULARNING NAZARIY ASOSLARI

Xaitov D.E.

O'zbekiston Respublikasi Oliy harbiy aviatsiya bilim yurti "Ijtimoiy-iqtisodiy va gumanitar fanlar" kafedrasi boshlig'i, podpolkovnik.

Erkinov I.E.

Samarqand Davlat Tibbiyot instituti "Hayot faoliyati xavfsizligi va sport" kafedrasi "Hayot faoliyati xavfsizligi, Fuqaro muxofazasi" fani asistent- o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolad apedagogik texnologiyalarning tavsifi, nazariy asoslari yoritilgan. Shuningdek, pedagogik texnologiyalarning mazmun-mohiyati ilmi ynazariy asoslangan.

Kalit so'zlar: Pedagogik texnologiya, ta'lim texnologiyasi, o'quv jarayoni, o'qituvchi-trener, tinglovchi.

Аннотация. В статье освещены о характеристике педагогических технологий и её теоретические основы. А также обоснована научно-теоретическая сущность педагогических технологий.

Ключевые слова: педагогическая технология, образовательная технология, учебный процесс, учитель-тренер, слушатель.

Annotation. The article describes the description and theoretical foundations of pedagogical technologies. Also, the essence of pedagogical technologies is based on scientific theory.

Key words: pedagogical technology, educational technology, study process, teacher-trainer, learner.

Texnologiya so'zi fanga 1872 yilda kirib keldi. U yunoncha "texnos"- xunar, mahorat va "logos" esa ta'limot yoki fan degan ma'noni beradi. Qisqacha "mahorat haqidagi fan" ma'nosini anglatadi. Bugungi kunda ayrim kishilar pedogogik texnologiya - bu faqat axborot texnologiyasi bilan bog'liq, hamda o'qitish jarayonida qo'llanishi zarur bo'lgan TSO, kompyuter, masofali o'qitish, yoki turli xil texnikalardan foydalanish deb o'ylashadi. Bu to'g'ri emas. Pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi-bu o'qituvchi-trener va tinglovchilarning belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga xamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalariga bog'liq.

YUNESKO tomonidan tan olingan pedagogik texnologiyalar oqimi 30-yillarda Amerika Qo'shma Shtatlarida paydo bo'ldi va 70-80 yillarda barcha rivojlangan mamlakatlarni qamrab oldi. Pedagogik texnologiya tushunchasi XX asrda paydo bo'ldi va turli rivojlanish bosqichlaridan o'tib kelmoqda. Dastlab bu tushuncha 1940-1950 yillarda «*ta'lim texnologiyasi*» deb qo'llanilib, o'quv jarayonida audiovizual texnika vositalaridan foydalanishni ifoda qilgan.

O'tgan asrning 50-60 yillarida «*ta'lim texnologiyasi*» atamasi dasturlashtirilgan ta'limda qo'llanilgan bo'lsa, 70-yillarda «*pedagogik texnologiya*» atamasi avvaldan loyihalashtirilgan va aniq belgilangan maqsadlarga erishishni kafolatlovchi o'quv jarayonini ifodalagan. 1979-yilda AQSHning pedagogik kommunikatsiyalar va texnologiyalar assotsiatsiyasi tomonidan pedagogik texnologiya bilimlarni o'zlashtirishning, kompleks

integrativ jarayoni deb ta'riflandi. 80-yillarning boshidan pedagogic texnologiya deb ta'limning kompyuterli va axborot texnologiyalarini yaratishga aytilgan. Demak, pedagogic texnologiya tushunchasini 2 xil izohlash mumkin:

Birinchidan, o'quv jarayonida texnika vositalaridan foydalanishning kengayib borishni ifodalash nazarda tutilib, ta'limdagi, o'qitishdagi texnologiya deb nomlash mumkin bo'lsa, **ikkinchidan**, bu tushuncha o'quv jarayonining o'zini qurish texnologiyasini bildiradi.

Pedagogik texnologiyaga berilgan ta'riflar birqancha bo'lib, ular ma'lum nuqtai nazardan yondashishni ifodalaydi:

Texnologiya - birorishda, mahoratda, sanoatda qo'llaniladigan usullar, yo'llar yig'indisidir.

Pedagogik texnologiya – texnika resurslari, odamlar va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda ta'lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yuvchi o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning hamma jarayonlarini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli metodi (YUNESKO).

Pedagogik texnologiya - o'quv jarayonini amalga oshirishning mazmuniy texnikasi (V.P. Bepalko).

Pedagogik texnologiya - o'qitishning, ta'limning shakllari, usullari, yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'indisi, joylashuvini belgilovchi psixologik tartiblar majmuasi; u pedagogic jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalardan iborat (B.T. Lixachev)

Pedagogik texnologiya - o'quv jarayonining o'quvchilar va o'qituvchi uchun so'zsiz qulay sharoitlar ta'minlashni loyihalash, tashkil qilish va o'tkazish bo'yicha hamma detallari o'ylab chiqilgan birgalikdagi pedagogic faoliyat modeli (V.M. Monaxov).

Pedagogik texnologiya – bu o'qitishdagi o'ziga xos yangicha (innovatsion) yondashuvdir. U pedagogikadagi ijtimoiy muhandislik tafakkuri ifodalinishi. Texnokratik ilmiy ongning pedagogika sohasiga ko'chirilgan tasviri, ta'lim jarayonining muayyan standartlashuvi hisoblanadi (B.L. Farberman).

Pedagogik texnologiya - ta'limning rejalashtiriladigan natijalariga erishish jarayoni tafsiloti (I.P. Volkov).

Pedagogik texnologiya – bu tizimli fikr yuritish usulini pedagogikaga singdirish, boshqacha qilib aytganda, pedagogic jarayonni muayyan bir tizimga keltirishdir (Sakomato).

Yuqorida keltirilgan ayrim ta'riflarning o'zaro har xilligidan ko'rinadiki, pedagogic texnologiya tushunchasi ko'pqirrali, bunga pedagogik, psixologik, didaktik, tashkiliy, iqtisodiy, ekologik va boshqa nuqtai nazarlardan yondashish mumkin. Ushbu aytilganlar asosida pedagogic texnologiyaning eng qisqa va umumlashtirilgan ta'rifini quyidagicha ta'riflash mumkin.

Pedagogik texnologiya-barkamol insonni shakllantirish faoliyati. Shu bilan birga pedagogic texnologiyaning keng ko'lamli, serqirra tushuncha ekanligini hisobga olgan holda, quyida uning yana bir nechta ta'rifi berilgan:

Pedagogik texnologiya – axborotlarni o'zlashtirish, ulardan amalda foydalanish, ulardagi yangi ma'no-mazmunlarni hamda axborotlar orasidagi turli bog'liqliklarni ochish orqali yangi axborotlar yaratishga o'rgatish jarayonidan iborat.

Pedagogik texnologiya - ma'lumotlarni o'zlashtirish uchun qulay shakl va usulda uzatish va o'zlashtirish jarayonidan iborat. Pedagogik texnologiya jarayonida o'qituvchi rahbarligida o'quvchi mustaqil ravishda bilim oladi, o'rganadi, o'zlashtiradi. Ta'lim samaradorligini oshirish, davlat ta'lim standartlarining bajarilishini ta'minlash, ta'limning sifat

ko'rsatkichini kafolatlashda zamonaviy pedagogik texnologiya hal qiluvchi omillardan bo'lib bormoqda.

Har qanday texnologiya biron bir g'oya, ilmiy fikr yoki nazariyani amalaliyotda hayyotga tadbiiq etish va amalga oshirishga yo'naltirilgan.

Pedagogik texnologiya -yaxlit pedagogik jarayon. Uning asosiy belgilari esa: loyihalashtirish;- amalga oshirish va kafolatlangan natijadir. Uning mohiyati kafolatlangan natijaga yo'naltirilganligidadir.

O'qituvchi va o'quvchi-talabanning maqsaddan natijaga erishishda qanday texnologiya tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan, bunda o'qituvchi tinglovchining bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitiga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi, masalan natijaga erishish uchun kompyuter bilan ishlash lozimdir, balkim film, tarqatma material, chizma va plakatlar, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo'lar o'qituvchi va tinglovchiga bog'liq.

Shu bilan bir qatorda o'qitish jarayonini oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonda o'qituvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, joy va sharoitini, o'quv moddiy bazasini eng asosiysi tinglovchini imkoniyati va ehtiyojini hamda hamkorlikdagi faoliyatini tashkil eta olishini hisobga olishi kerak, shundagina kerakli kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Qisqa qilib ayitganda, tinglovchini ta'limning markaziga olib chiqishi kerak.

Shunday ekan bugungi kunda ta'lim sifatiga qaratilayotgan e'tibor va o'qituvchi-trener o'z kasbining moxir ustasi bo'lishi uchun har qanday sharoit va vaziyatda mashg'ulotning sifati uning samaradorligiga erishish maqsadida pedagogik texnologiyalarning ilmiy va nazariy asosini bilgan holda uni qo'llashda o'z maqsadiga erishishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ishmuhammedov R.J. Inovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. Toshkent, 2006.
2. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari.- Toshkent, 2005.
3. Sayidahmedov N., Ochilov A., Yangi pedagogik texnologiyalar mohiyati va zamonaviy loyihasi . Toshkent, 1999.
4. Sadriddinzoda Sh.J., Eshmurodov M.Sh., Pedagogik texnologiyalar va ulardan foydalanish kursi bo'yicha ma'ruzalar to'plami.-Samarqand, 2007.

MATNNI O`QISH VA TUSHUNISH BO`YICHA XALQARO BAHOLASH TIZIMI BUGUNGI KUN TALABI

Boltayeva Zilola Safoyevna

Bux.viloyati XTXQTUMOHM "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi" kafedrasi katta o`qituvchisi

Annotasiya: Maqolada ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro loyihalarni amalga oshirish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etishi to'grisida muhim ma'lumotlar berilgan va tegishli xulosalar chiqarilgan.

Abstract: The article provides information about the importance of studying international experience in assessing the quality of education, a comprehensive comparative analysis of the existing system, close cooperation with international and foreign organizations, agencies, research institutes in the relevant field, the implementation of international projects to assess the quality of education, improving the appropriate national assessment system that meets the requirements of the time, etc.

Tayanch so'zlar: PIRLS, xalqaro baholash dasturi, bilim, ko'nikma, malaka.

Support words: PIRLS, International marking programmers, knowledge, practice, qualification.

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lmish yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har

tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lda xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir. Shu maqsadda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi. Shu bilan birga, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi:

Hozirgi kunga qadar Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti hamda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi o'rtasida imzolangan kelishuvlarga muvofiq 2021-yilda PISA va PIRLS xalqaro dasturlarida ishtirok etish rejalashtirilgan. Ushbu tadqiqotlar doirasida O'zbekiston Respublikasi o'quvchi-yoshlarining savodxonlik darajalari ilk bor sinab ko'rilar ekan, bunga o'ta mas'uliyat bilan tayyorgarlik ko'rish talab etiladi. Buning uchun, xalqaro tadqiqotlar talablariga mos ravishda ishlab chiqilgan topshiriqlar asosida tajriba sinovlar o'tkazish, o'quv jarayonlariga bosqichma-bosqich integratsiya qilib borish orqali o'quvchilarda maxsus ko'nikmalarni rivojlantirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro loyihalarni amalga oshirish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

PIRLS (progress in international reading literacy study) – matnni o'qish va tushunish sifati xalqaro o'rganish dasturi bo'lib, dunyoning turli mamlakatlardagi boshlang'ich maktab o'quvchilari tomonidan matnni o'qish va tushunishni, shuningdek, milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlash imkonini beradi¹.

PIRLS- matnni o'qish va tushunish sifat samaradorligini xalqaro o'rganish dasturi ta'lim oluvchilarning to'rtinchi sinf bilimlarini sinab ko'radi, chunki u bolalarning rivojlanishida muhim bosqich bo'lib hisoblanadigan boshlang'ich sinfning bitiruvchi o'quv yili bo'lib, so'ngra o'quvchilar yuqori sinflarda o'qishlarini davom ettirishlari kerak, bu esa keyingi ta'lim olishlarining vositasiga aylanadi.

1. <http://www.pirls.org>/PIRLS xalqaro tadqiqoti dasturi

Ba'zi mamlakatlarda maktabga olti yoshga kirgan bolalar qamrab olinadi va to'rtinchi sinfga o'nyarim yoshli bolalar o'qishadi. Ammo, Trinidad va Tobago, Angliya, Yangi Zelandiya davlatlarida, bolalar besh yoshdan boshlab ta'lim va tarbiya olishni boshlashadi, shuning uchun bu mamlakatlarda beshinchi sinf o'quvchilari ishtirok etishadi. Tanla bolingan maktab o'quvchilari PIRLS baholashning xalqaro dasturining sinovlari va anketa so'rovnomasiga qatnashgan shuningdek, ushbu o'quvchilarning ota-onalari, o'qituvchilar va maktab ma'muriyati vakillaridan ham anketa so'rovnomasi o'tkaziladi hamda ma'lumotlar bazasiga kiritilib, mazkur mamlakatdagi boshlang'ich ta'lim tizimi to'g'risidagi xulosalarga kelinadi. O'qish savodxonligi boshlang'ich sinfni bitiruvchilariga nima sababdan muhim? Chunki bu yoshda bolada matnni o'qib bilishni emas o'qib mazmunini tushunish, anglash jarayoni sodir bo'ladi. Umumta'limni olishning ayni o'qish savodxonligi davri boshlanadi.

Hozirgi kunda dunyoning rivojlangan davlatlarida ta'lim-tarbiya jarayonining natijasini qiyosiy taqqoslash, o'quvchilar bilimining rivojlanish dinamikasini hamda ta'lim sifatini muntazam tahlil qilib borish maqsadida monitoring jarayonini amalga oshirish metodologiyasi va texnologiyalari hamda xalqaro tadqiqotlar takomillashib bormoqda. Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama

qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini davlat ta'lim standartlari asosida shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga egadir.

PIRLS matnlari uchun individual savollar tahlil qilish bilan amalga oshiriladi. Tajribali mutaxassislar bilim sifati va pedagogik metodlarni xalqaro standartlarga mosligini taqqoslashadi. Eng muhimi, boshlang'ich sinf o'qituvchilari hamda barcha fan o'qituvchilari har bir darsda foydalanish uchun asosiy matn bilan ishlash namunalari va tajribalarini o'rganishadi. Tadqiqotda qatnashuvchi mamlakatlarda o'quvchilar o'qish natijalarini yuqori darajada namoyish etadilar:

Shuning uchun, PIRLS topshiriqlarida yangi ma'lumotlarni diqqat bilan o'rganish va batafsil tahlil qilish mantiqan to'g'ri keladi. PIRLS matnlari uchun individual savollar tahlil qilish bilan amalga oshiriladi. Tajribali mutaxassislar bilim sifati va pedagogik metodlarni xalqaro standartlarga mosligini taqqoslashadi. Eng muhimi, boshlang'ich sinf o'qituvchilari hamda barcha fan o'qituvchilari har bir darsda foydalanish uchun asosiy matn bilan ishlash namunalari va tajribalarini o'rganishadi. Faqat pedagogik jamoaning hamkorligida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini yuqori darajada saqlabgina qolmay, ta'limning keyingi bosqichlarida o'qish savodxonligi ta'sirida ta'limni yuqori natijalariga erishishlari mumkin. Tadqiqotda qatnashuvchi mamlakatlarda o'quvchilar o'qish natijalarini yuqori darajada namoyish etadilar: O'qish haqida ijobiy fikrlari mavjud bo'lsa; O'qish jarayonida o'zlarining muvaffaqiyatlarini qadrlanib borilsa; O'qish mashg'ulotlarida, o'qish jarayonida o'zlarining ishtirokchiligini his etishsa. Sinovlarni bajarish uchun 80 daqiqa vaqt ajratiladi (tanaffus bilan birga).

O'quvchilarning o'qish savodxonligini yaxshilashda ota-onalar qanday hissa qo'shmoqda

Tushintirish jarayonlari PIRLS

1. Aniq ko'rinishda berilgan ma'lumotni topish 20%
2. Matindan kelib chiqib to'g'ridan-to'g'ri xulosalarni tuzish 30%
3. Ma'lumotlarni umumlashtirish va izohlash 30%
4. Matinning tuzilishi va mazmuni, tilning o'ziga xosligini tahlili va baholanishi 20%

PIRLS ta'lim sifati monitoring qilishning asosiy talabi; turli xil vositalar yordamida sub'ektlarning namunalaridan turli vaqtlarda olingan natijalarning taqqoslanishini ta'minlashdan iborat.

PIRLS tadqiqotlari xalqaro Markaz tomonidan ishlab chiqilgan yagona qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu tadqiqotning har bir bosqichi xalqaro ekspertlar tomonidan nazorat qilinadi.

PIRLS-2006 tadqiqotida 40 mamlakatdan 215 mingga yaqin o'quvchi ishtirok etgan. Rossiya davlati o'quvchilari birinchi o'rindagi ko'rsatkichga erishgan.

PIRL Stop shiriqlari-kitobni o'qiydigan o'quvchilar uchun eng yaxshi zamonaviy o'qish savodxonligi deb tan olingan. Nima uchun aynan o'qish savodxonligi ta'lim tizimidagi yutuqlarning markaziy ko'rsatkichi sifatida tan olingan? Chunki olingan ma'lumotlarni ishlatish qobiliyati hamda tushunish har bir bola taqdiriga va mamlakat farovonligiga sezilarli darajada ta'sir qiladi.

Besh yilda bir marotaba PIRLS ga a'zo mamlakatlar ta'lim-tarbiya olish natijalariga bog'liq bo'lgan, yaxshi o'ylangan ta'limda o'sish imkonini beruvchi strategik qarorlar qabul qilish imkonini yaratadigan ma'lumotlar bazasiga ega bo'lishadi. Dasturning har bir davriy o'tishida tadqiqotning tashkilotchilari topshiriqlar ma'lumotlar bazasini ayni zamon talablariga mos darajadagi dolzarb matnlar bilan moslashtirib borishadi. O'quvchilarning yosh psixologik rivojlanishi o'sib borayotganligini inobatga olib, bolaning ta'lim-tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga e'tibor qaratib boradi. O'zbekiston Respublikasining ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan 4-sinf o'quvchilari 2021 yilda mazkur xalqaro tadqiqotlarda sturiga ilk bor qatnashadi

MAMLAKATIMIZNING ISHTIROKI USHBU XALQARO TADQIQOTDA BIZGA NIMA BERADI?

- Boshlang'ich sinf (4-sinf) o'quvchilarimizning o'qish savodxonliklari qanday shakllanganligini taqqoslash va bilish
 - Mamlakatimiz boshlang'ich sinf o'quvchilarining (4-sinf) boshqa mamlakatlardagi tengdoshlarida nisbatan matinni o'qish hamda tushunish darajalarini solishtirish
 - O'qish savodxonligidan dars beruvchi pedagog xodimlarimizning dars berish metodlari boshqa mamlakatlarda dars beruvchi pedagog xodimlar metodlaridan farq qiladimi?
 - Hozirgi kunda bizning mamlakatimizda o'qish savodxonligi bo'yicha darslar maktablarda qanday tashkil etilgan
 - O'quvchilarning o'qish va tushunish savodxonligini yaxshilashda ota - onalarqanday hissa qo'shmoqda
 - O'quvchilarning o'qish savodxonligini yaxshilashda ota - onalar qanday hissa qo'shmoqda
- O'tkaziladigan PIRLS-2021 xalqaro tadqiqotlarini O'zbekistonda o'tishi bo'yicha donor qilib belgilangan.

Foydalanilgan Internet resurslar:

1. <http://www.pirls.org/> PIRLS xalqaro tadqiqoti dasturi
2. <http://www.tdi.uz/uz> Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi
3. <http://markaz.tdi.uz/> Ta'lim sifatini baholashda xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi

TA'LIM SIFATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA NAZORAT VA BAHOLASHNING AHAMIYATI

Toyirova Maxmuda Mamatovna

Buxoro viloyat xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada Respublikamizda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan baholash va nazorat qilish, ularning turlari, ta'lim sifati samaradorligiga ta'siri, istiqbollari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: baholash, kognitiv, formativ, summativ, oraliq, pedagogik test, metod.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы оценки и контроля системы образования в стране, их виды, влияние на качество образования, перспективы.

Ключевые слова: Оценивание, познавательный, формирующий, суммативный, промежуточный, педагогический тест, метод.

Annotation: The article discusses the assessment and control of the education system in the country, their types, the impact on the quality of education, prospects

Keywords: Assessment, cognitive, formative, summative, intermediate, pedagogical test, method.

Ta'lim jarayonida qanday pedagogik usul va uslublar qo'llanilsa-da, asosiy maqsad – talabalarning dastur materialini mazmunini o'zlashtirishi, mavzuga bo'lgan qiziqishlarining ortishi, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olishidir. Darsda qo'llaniladigan usul va uslublar natijasida talaba yakka holda, juftlikda va guruhda ishlashga o'rganadi, mustaqil fikrlaydi, izlanadi, tajriba o'tkazadi hamda olgan bilimlarini hayotda qo'llay oladigan mutaxassisga aylanadi.

Ta'lim jarayonida talabalarning ta'limiy natijalarini baholash va nazorat qilish muhim hisoblanadi. Baholash natijasida, ta'lim oluvchilarning o'rganilayotgan materiallarni bilish, tushunish, esda saqlab qolish, anglab olish, amalda qo'llay olish, tahlil qilish va o'z bilimlariga tanqidiy baho berish darajalari aniqlanadi.

Darslarda ta'lim natijalarini baholash maqsad (kutilgan natija), o'qitishning metod va shakllari bilan bog'liq. Baholashning maqsadi – o'qitishning asl natijalari bilan kutilganlarining mosligini aniqlashdir. Ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyatini baholashda o'qituvchi o'qitishning tanlangan metod va shakllari bilan mos ravishda baholashning turli metodlarini qo'llaydi.

Ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv materiallari o'zlashtirilganligini, ko'nikma va malakalar hosil bo'lganligini tekshirish va baholash ta'lim jarayonining zarur tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu faqat o'qitish natijalarini nazorat qilish emas, balki, o'quv jarayonining turli bosqichlarida ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatiga rahbarlik qilish hamdir.

Baholash natijasida tushuncha va qonunlarning qaysi birini qiyin, qaysi birini esa oson o'zlashtirilishi aniq ravshan bo'ladi. Bu ta'lim oluvchining ijodiy tarzda darsga tayyorgarlik ko'rishi va o'quv mashg'ulotini o'tkazishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Xuddi shuningdek, ta'lim oluvchiga ham ta'lim jarayonida qaysi o'quv materialini yaxshi, qaysi qoniqarli va nimani yomon o'zlashtirgani ma'lum bo'ladi.

Bilimlarni tekshirmasdan ta'lim oluvchi o'z bilimlarini chuqur, har tomonlama va to'g'ri baholashga qodir emas. Ba'zan unga go'yo o'quv materialini yaxshi egallab olganday tuyuladi, tekshirish chog'ida esa materialni yaxshi bilmasligi, yaxshi tushunmasligi ma'lum bo'lib qoladi.

Bilimlarni, ko'nikma va malakalarni nazorat qilish va baholashning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, bunda ta'lim oluvchilarning o'qishga, o'z yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklariga nisbatan munosabati shakllanadi, qiyinchiliklarni yengish istagi tug'iladi.

Baholash hamisha ta'lim oluvchining shaxs sifatida o'ziga nisbatan muayyan bir munosabatni hosil qiladi. Ta'lim oluvchini muntazam ravishda o'z natijalari to'g'risida xabardor qilib turish, uning maqsad sari intilishiga va istaklarini ro'yobga chiqarishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchining o'ziga nisbatan munosabatini, tuyg'ularini, uning xarakteridagi irodalilik, hamkorlik, o'zaro birbiriga yordam berish kabi sifatlarni shakllantirishga e'tibor qaratishi lozim bo'ladi. Ba'zan baholash jarayonida ta'lim oluvchi qo'shimcha bilim, ko'nikma va malakalarga ham erishadi. Ta'lim jarayonida o'zlashtirmagan tushunchalarning mohiyatiga tushunib yetadi. Shu bois baholashni ta'lim olish jarayonining davomi deb ham aytish mumkin.

Bilimlarni nazorat qilish va baholash davlat ahamiyatiga egadir. Baholash natijalarini umumlashtirib, ta'lim muassasasi jamoasining ta'lim-tarbiya sohasidagi faoliyatiga, talabalarning umumiy o'zlashtirish darajasiga baho beriladi va tegishli xulosalar chiqariladi. Ta'lim standartlarida davlat tomonidan qo'yilgan talablar nechog'lik bajarilayotgani aniqlanadi.

Natijalarni baholash orqali bir paytning o'zida butun ta'lim tizimi va uning komponentlari tekshirib ko'rilishi kerak. Bu bilan ta'lim tizimida kutilayotgan natijaga erishilayotganlik darajasi tekshirilib o'lchanadi. Baholash natijasida nafaqat ta'lim oluvchining, balki ta'lim beruvchining kuchli va kuchsiz tomonlari, shuningdek, o'quv jarayonidagi kamchiliklar ham aniqlanadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib, baholashning mohiyati haqida quyidagi xulosalarni aytish mumkin:

Nega baholash kerak?

- o'quv maqsadlariga erishilganlikni aniqlash uchun;
- natijaga erishganligini tasdiqlash uchun;
- ta'lim oluvchilarning qiziqishlarini bilish uchun;
- yutuq va kamchiliklarni aniqlash uchun;
- ta'lim beruvchi o'z faoliyatiga tuzatishlar kiritishi uchun;
- yalpi o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun;
- ta'lim jarayoni yutuqlarini aniqlash uchun;
- ta'lim oluvchilarni yutuqlarga qiziqtirish uchun;

- tashqi qiziquvchilarga, ish beruvchilarga, yuqori tashkilotlarga va ota-onalarga ma'lumot berish uchun.

Nimani baholash kerak?

- nazariy bilimlarni;
- amaliy bilim va ko'nikmalarni;
- hulq-atvor va shaxsiy fazilatlarini.

Yuqorida ta'kidlanganidek, nazariy bilimlar baholanayotganida kognitiv o'quv maqsadlariga erishganlik darajalari aniqlanadi. Amaliy ko'nikma va malakalar

baholanayotganida psixomotorik, hulq-atvor va shaxsiy fazilatlar baholanayotganida esa effektiv o'quv maqsadlariga erishganlik darajalari aniqlanadi.

Bilimlarni tekshirish va baholash muayyan didaktik talablarga javob berishi kerak. Tekshirish va nazorat qilish tizimi doimiy tarzda bo'lishi shart. Bu talabga rioya etilmasa ta'lim oluvchilarning o'qishga bo'lgan munosabati yomonlashadi, bilimlarning sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bilimlarni baholash individual xarakterga egadir. Har bir ta'lim oluvchiuning qaysi bilimlari, ko'nikma va malakalari baholanayotganligini bilishi kerak. Ta'lim beruvchining savollariga va vazifalariga javob berishga tayyorgarlik holati bilimlarni tekshirish va baholash o'quv jarayonining muhim bir bo'lagi uning tarkibiy qismiga aylangan taqdirdagina ro'y beradi.

Ta'lim oluvchilar ta'limiy natijalarining bahosi kundalik (formativ), oraliq (summativ) va yakuniy (summativ) belgilarini o'z ichiga oladi, ammo u mexanik ravishda oldingi baholarning o'rtacha arifmetikasi sifatida chiqarilmasligi kerak.

Har bir bahoning salmog'I o'quv jarayonida qo'llanayotgan ish turlarining ahamiyatiga bog'liq. Masalan, kundalik (formativ) baholashga-10%, oraliq (summativ) baholashga-70%, yakuniy (summativ) baholashga-20% ajratish darkor. Baho salmog'ining foizi taqsimlanishi o'quvchilarning kutilgan natija sari harakatini kuzatish imkonini beradi. Kundalik baho lsh shakllarini o'qituvchi mustaqil aniqlaydi. Oraliq baholash uchun ta'lim oluvchiga produktiv va konstruktiv darajadagi o'z yutuqlarini namoyish etish imkonini beradigan shakllar tavsiya etiladi.

Ta'lim maqsadlariga erishilganlikni baholashda nazoratning 3 xil shaklidan foydalaniladi: og'zaki, yozma va test. Og'zaki va yozma nazoratlarda ta'lim oluvchiga qo'yiladigan baholarda subyektivlik alomati ko'proq. O'qituvchi ko'pincha bahoni boshqa o'quvchilarga nisbatan qo'yadi, bunda qo'yilayotgan baho kamaytirilishi ham, oshirib yuborilishi ham mumkin. Yozma nazoratni yaxshi tomoni – u o'quv materialini bola o'zlashtirib olganiga hujjatli dalil bo'ladi, o'quvchi o'z fikrlarini qog'ozda ifodalash uchun amaliyotda ekspertlar o'tkazgan yozma nazorat obyektivroq baho qo'yishga imkoniyat yaratadi.

Pedagogik testlarni qo'llash ta'lim jarayoni va natijalariga katta ta'sir o'tkazishi mumkin: sifatli tuzilgan testlar o'quvchining bilish faolligini oshiradi va aksincha yomon tuzilgan testlar o'qish jarayoniga salbiy ta'sir etishi ham mumkin. Shunga qaramay, pedagogic testlarning ijobiy imkoniyatlari katta, ulardan o'rinni, to'g'ri foydalanish ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida o'qish va o'qitish sifatini oshirishga xizmat qiladi. Har bir pedagog, ta'lim boshqaruvi idoralarining xodimlari test madaniyatini, test nazariyasi va amaliyotini chuqur o'rganishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, nazorat va baholashning barcha turlari ta'lim sifati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pardayeva M.D. va b. Maktabda o'qitish va baholash metodologiyasi. Toshkent: 2021.-105b.
2. Tolipov O', Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari – T.: 2006. – 260 b.
3. R.Ishmuxamedov, M.Yuldashev. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.- T.: "Nihol", 2016.-279 b.
4. ziyonet.uz

QUROLLI KUHLAR AKADEMIYASIDA FANLARNI MODULLI TEXNOLOGIYA ASOSIDA O`QITISH METODIKASI

Israilov M., Djumabayev X.Y.

O`zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi

Annotatsiya: ushbu maqola modulli ta'lim texnologiyasiga bag'ishlangan bo'lib, modulli texnologiyaning qanday ta'lim texnologiyasi ekanligi, aynan Qurolli Kuchlar Akademiyasida o'qitiladigan fanlarga qo'llagandagi asosiy jihatlar,uning afzalliklari, mustaqil ta'limni rivojlantirishdagi o'rni sanab o'tilgan va xulosalar bilan yakunlangan.

Kalit soʻzlar: modulli taʼlim, modulli texnologiya, mustaqil taʼlim, electron muloqot, pedagogik nazariya, modulning maqsadi, tushuntiruv apparati, oʻqitishning uzluksizligi, individuallashtirish, optimallashtirish, subʼyekt, modulli boshqaruv, didaktik maqsad, modulli dastur, sillabus, muammoli maʼruza, strukturalash, tizimlash, blok-sxema, virtual tajriba, aqliy hujum, muammoli muloqotlar, evristik suhbat, oʻquv oʻyini, oʻquv loyihasi, keys, tabaqalanish.

Аннотация: Данная статья посвящена применению модульной образовательной технологии для обучаемых дисциплин в Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан, что такое образовательная технология модульной технологии, перечислены основные аспекты ее применения в обучении дисциплин в Академии Вооруженных Сил, ее преимущества, роль дистанционного образования и заключен с выводами.

Ключевые слова: модульное обучение, модульная технология, независимое обучение, электронная коммуникация, педагогическая теория, цель модуля, объяснительный аппарат, непрерывность обучения, индивидуализация, оптимизация, предмет, модульное управление, дидактическая цель, модульная программа, учебный план, отчет о проблеме, структурирование, систематизация, блок-схема, виртуальный эксперимент, мозговой штурм, проблемное общение, эвристическая беседа, обучающая игра, образовательный проект, кейс, стратификация.

Annotation: This article is devoted to the application of modular educational technology to physics, what is the educational technology of modular technology, the main aspects of its application in physics at the Armed Forces Academy, its advantages, the role of independent education are listed and concluded with conclusions.

Keywords: modular education, modular technology, independent learning, electronic communication, pedagogical theory, purpose of the module, explanatory apparatus, continuity of teaching, individualization, optimization, subject, modular management, didactic purpose, modular program, syllabus, problem report, structuring, systematization, block diagram, virtual experiment, brainstorming, problem communication, heuristic conversation, educational game, educational project, case, stratification.

Modulli taʼlim texnologiyasi bu, talabalar tomonidan bilimlarni mustaqil tarzda oʻzlashtirishga, oʻqituvchi esa ularning oʻquv faoliyatini, electron muloqot orqali, boshqarib borishiga asoslangan boʻladi. Ushbu jarayonda oʻqituvchi talabalarni oʻquv faoliyatiga yoʻnaltirishi, ularda ushbu faoliyatga nisbatan qiziqishni hosil qilishi, mustaqil oʻquv faoliyatini tashkil etishi, muvofiqlashtirishi va oʻz oʻrnida maslahatlar berib borishi lozim. Ushbu texnologiya zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalaridan, internet tizimidan foydalanish bilan birgalikda pedagogik nazariya va amaliyotda toʻplangan barcha ilgʻor tajribalarni oʻzida mujassamlashtiradi [1].

Ushbu texnologiyaning biror bir fanga va qanday taʼlim muassasasida oʻqitilishidagi tadbqiqiga, masalan Oʻzbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasida oʻqitiladigan fanlarga keladigan boʻlsak, "Tabiiy fanlar" kafedrasidagi fizika, chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanlari 44 3 ta umumtaʼlim fanlari sifatida oʻqitilib, soat nisbatan kam ajratilgan, fizikada jami soatlar soni 60 soat boʻlib, dars turlariga keladigan boʻlsak 5 ta maʼruza, 5 ta amaliy mashgʻulot va 10 ta laboratoriya mashgʻulotlari, chizma geometriya va muhandislik grafikasida 44 soat boʻlib, dars turlariga keladigan boʻlsak 3 ta maʼruza, 9 ta amaliy mashgʻulotlardan iborat xolos. Ushbu soatlar hajmida butun bir fanni oʻzlashtirish uchun fanning kattagina qismini mustaqil oʻzlashtirishga toʻgʻri keladi va aynan shu joyda modulli oʻqitish texnologiyasi yordamga kelishi mumkin. Bulardan kelib chiqadiki, demak, maʼruza mashgʻulotlarida modulning maqsadi, uning qanday mavzulardan tashkil topganligi, ulardagi asosiy fizik qonuniyatlar, muhim fizik jarayonlar, muhim effektlar sanab oʻtiladi va barchasining harbiy sohada ishlatilishi ustida toʻxtalinadi, qanday adabiyotlardan foydalanish keltirib oʻtiladi, mavzu boʻyicha namunaviy harbiy texnik masalarni yechib koʻrsatilib, mustaqil ishlanishi lozim boʻlgan masalalar beriladi, shu bilan birgalikda modul mavzulariga oid qanday virtual amaliy mashgʻulot darslari, laboratoriya ishlari mavjudligi va ularni qanday manzillardan olish mumkinligi keltiriladi. Natijada talabalar tomonidan bitta modul boʻyicha faqat bitta amaliy ish yoki laboratoriya ishi emas, bir qancha amaliy ish yoki laboratoriya ishini bajarish mumkin boʻlsa, amaliy mashgʻulot boʻyicha bir nechta masala emas, bir necha oʻnta masala yechish mumkin boʻladi [2].

Modulli oʻqitishda bularning barchasi oʻqituvchi bilan electron muloqot tarzida olib borilib, maʼruza materiallari boʻyicha, masala yechishlar boʻyicha, laboratoriya ishlarini bajarishda tushunish qiyin boʻlgan joylarda yordam olinib, yanada mustaqil bilim olishni,

mustaqil masalalar yechishni, mustaqil laboratoriya ishlarini bajarishni davom ettirish mumkin.

Fanlarning xususiyatidan kelib chiqib, fanni tushuntiruv apparatining qat'iy tizimli tahlili asosida eng samarali modul tuziladi. Ushbu ta'lim muassasasida fanni o'qitish fizikadan 5 tagina yoki chizma geometriya va muhandislik grafikasidan 3 tagina ma'ruza darslariga tayanilgan bo'lgani uchun ham fizikaning bitta bo'limi bitta ma'ruza bilan qamrab olinishi yoki chizma geometriya va muhandislik grafikasining butun hajmini 3 tagina ma'ruzada bayon qilinishi, xuddi shunday butun bir bo'lim bo'yicha yechiladigan masalalar ham bitta amaliy mashg'ulot darsida ko'rib chiqilishi kerak bo'ladi, laboratoriya mashg'ulotiga keladigan bo'lsak, bunda ham faqat ikkitagina laboratoriya ishi bilan chegaralanishga to'g'ri kelinadi. Bu bilan esa biz bu kabi keng qamrovli fanlarning, hech bo'lmaganda, harbiy sohada muhim ahamiyat kasb etadigan qonuniyatlari, jarayonlari va hodisalarini ko'rib chiqishga ulgurmaymiz, albatta. Shundan kelib chiqib, xuddi mana shu joyda fanning o'qitilishiga modulli texnologiyani qo'llasak, vaziyatdan bir qism chiqishimiz imkonini beradi. Zero, modul alohida guruhlangan mavzular bo'yicha tuzilishi lozim bo'lganini inobatga oladigan bo'lsak, ushbu ta'lim muassasasida mavzular tabiiy guruhlangan, ya'ni bir xil fizik jarayonlar bitta mavzuga birlashtirilgan holda o'qitiladi, masalan "Tebranishlar va to'lqinlar" mavzusini oladigan bo'lsak, bunda mexanik tebranishlar va to'lqinlardan boshlab, elektromagnit tebranishlar va to'lqinlargacha va hatto tovush tebranishlari va to'lqinlarini ham o'zida qamrab olgan. Bu esa modul tuzish uchun ayni muddao.

Modulli o'qitishda o'qitishning uzluksizligini ta'minlash, o'qitishni individuallashtirish, materialni mustaqil o'zlashtirish uchun shart-sharoit yaratish, o'qitishni jadallashtirish, fanni samarali o'zlashtirishga alohida e'tibor qaratiladi. Shu bilan birgalikda talabalarning o'z qobiliyatiga ko'ra bilim olishi uchun zarur sharoitlar yaratiladi. O'qitishning samaradorligi esa quyidagi omillarga bog'liq bo'ladi: o'quv muassasasining moddiy-texnik bazasiga, AKT va internetdan foydalanish holatiga, professor-o'qituvchilarning malakaviy darajasiga, adabiyotlar bilan ta'minlanganligiga, didaktik materiallarning ishlab chiqilishiga, ko'zlangan natijalarni o'z vaqtida baholashga, natijalarning tahliliga va modullarni optimallashtirishga.

Modulli o'qitishda talaba va o'qituvchi orasidagi muloqotning shakli o'zgaradi. U modul hamda shaxsiy individual muloqot, ya'ni sub'yekt-sub'yekt shaklida amalga oshadi. Talaba o'quv jarayonining aksariyat qismida mustaqil ishlaydi. Ular o'z faoliyatlarini rejalashtirish, mustaqil tashkil etish, nazorat qilish va baholashga o'rganadilar. O'qituvchi ham talabalarning o'quv-biluv faoliyatlarini modulli boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ushbu boshqaruv muayyan maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi. Yozma tarzidagi aniq modullar o'qituvchilarga talabalar faoliyatini individuallashtirish imkonini beradi. Bu o'rinda yakka tartibdagi maslahatlar berish, yordam ko'lamini kengaytirish imkoniyatlari ham paydo bo'ladi. Buning uchun o'qituvchilar modulli dasturga ega bo'lishlari kerak. Ushbu dastur didaktik maqsadlar va modullar majmuidan iborat bo'lishi lozim. Modullar esa qo'yilgan maqsadga erishishni ta'minlashga xizmat qilishi zarur. Didaktik maqsad esa ikkita darajaga ega bo'ladi: talabalarning o'quv materialini o'zlashtirishlari va o'zlashtirilgan bilimlardan kelgusidagi amaliy faoliyatlarida foydalana olishlari.

Oliy ta'lim muassasalari o'quv-metodik majmualari moduli bo'yicha quyidagi o'quv materiallari tayyorlanishlari lozim: sillabus, modulni o'zlashtirishdagi maqsad, modul bilan ishlashdagi metodik tavsiyalar, nazariy axborot banki va tayanch tushunchalar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari mazmuni, topshiriqlar va ularni bajarishga yordam beruvchi tavsiyalar, joriy nazorat topshiriqlari, individual holda bajariladigan mustaqil topshiriqlar, talabalar bilimini nazorat qilish uchun testlar, o'z-o'zini tekshirish uchun savollar, talaba yig'ishi mumkin bo'lgan reyting ballari. Har bir modul test sinovlari yoki nazorat ishi bilan tugallanadi [3].

Har qaysi modul uchun adabiyotlar, tarqatma va tasvirli materiallar to'plami tuziladi va ular talabaga mashg'ulotdan oldin electron shaklda beriladi. Har bir talaba materiallarni

o'zlashtira borib, bir moduldan keyingisiga o'tadi. Iqtidorli talabalar boshqalarga bog'liq bo'lmasdan test sinovlaridan o'tishi mumkin. Modulli o'qitishda har bir modul bo'yicha umumlashtiruvchi axborotlar beruvchi muammoli va yo'naltiruvchi ma'ruzalar o'qilishini talab qiladi. Ma'ruzalar talabalarning intellectual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilmog'i lozim. Modulning amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari ma'ruzalar bilan birga tuziladi, ular eng avvalo, ma'ruzalar mazmunini yangi materiallar bilan to'ldiradi, qolaversama'ruzada berilgan nazariy bilimlarning amalda qo'llanilishini masala va misollar yechish va tajriba ishlarini bajarish orqali harbiy texnik masalalarning nazariy va eksperimental yechimiga o'zlarida ko'nikmani shakllantirib boradi. Undan tashqari, amaliy mashg'ulotlar kelgusida ular tomonidan bajariladigan ilmiy-tadqiqot ishlarining nazariy tomoniga, laboratoriya ishlarini, natijalarga statistik ishlov berish, laboratoriya ishini ilmiy xulosalar bilan tugatishga o'rganib borish orqali ilmiy-tajribaviy ishlarga ko'nikmani shakllantirib boradi[4].

Ma'ruzalar matnini tayyorlashda, strukturalash va tizimlash usullarini qo'llab, materialning blok-sxema, rasmlar bloki va virtual tajribalarni kiritgan holda taqdim etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi, materialning o'zlashtirish samaradorligi oshadi. Natijada: modulning pirovard maqsadi tushunib yetiladi, o'quv materialining elementlari orasidagi bog'lanishlar yaqqol ko'rinib turadi, o'quv materialining butun hajmi talabaning ko'z o'ngida gavdalanadi va eng muhimi har bir fizik qonuniyat, fizik jarayonning harbiy sohada ishlatilishi haqida tasavvur hosil bo'ladi. Bu esa dars mashg'ulotiga bo'lgan motivatsiyani shakllantiradi.

Modul tizimida o'quv materialining mazmunini strukturalashda eng avvalo axborotni ixchamlashtirish vazifasi qo'yiladi. Bilimlardan to'la foydalanish uchun material qulay holda taqdim etilishiga harakat qilinadi. Axborot bir vaqtning o'zida bir necha xil-rasmi, sonli, belgili, virtual va og'zaki ko'rinishda berilganida eng mustahkam o'zlashtirishga erishiladi. Rasmlarda turli xil texnik qurilmalarda fizik jarayonlarning kechishi virtual shaklida berilishi qurilmaning ishlashidagi fizik jarayonning ahamiyatini anglab yetishga yordam bersa, rasmlardagi grafiklar bir fizik kattalikning ikkinchisiga yoki bir nechtasiga funksional bog'liqligini tasvirlaydi va bu bilan ilmiy ishlarga debocha shakllantiriladi. Shu bilan birgalikda har bir modul uchun atamalarning izohli lug'atini tuzish maqsadga muvofiq hisoblanadi[5].

Modulli texnologiyaning samaradorligini oshirish uchun o'qitishning quyidagi interfaol usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq: aqliy hujum, muammoli muloqotlar, evristik suhbatlar, o'quv o'yinlari, o'quv loyihalar, savolli va topshiriqli keyslar va b.

Modulli o'qitishning quyidagi afzalliklari namoyon bo'ladi: modullararo uzluksizlik va fanning modulli tuzilish tarkibining moslashuvchanligi ta'minlanadi, talabalarning o'zlashtirishi muntazam va samarali nazorat qilinadi, talabalarning qobiliyatiga ko'ra tabaqalanishi amalga oshadi, axborotni ixchamlashtirish natijasida o'qitish jarayoni jadallashadi va o'quv vaqti tarkibi, ma'ruzaviy, amaliy, tajribaviy mashg'ulotlar, individual va mustaqil ishlar uchun ajratilgan soatlar optimallasadi[6].

Xulosa qilib shularni aytish mumkinki, modulli texnologiya ta'limi bu mustaqil ta'lim bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ushbu shaklda o'qitish avvalo mustaqil ta'limga ko'nikmani shakllantiradi. Mustaqil ta'lim haqida esa quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

-Har bir inson ta'lim olar ekan unda mustaqil ta'limning ahamiyatini to'la anglab yetmog'i lozim;

-Mustaqil ta'lim har bir kishining dunyoqarashini kengaytiradi;

-Mustaqil ta'lim olam haqidagi tasavvurlarni kengaytiradi;

-Mustaqil ta'lim har bir o'smir va yoshlarning intellectual qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi;

-Mustaqil ta'lim, yoshlar tomonidan fanning o'zlari xoxlagan yo'nalishi bo'yicha, chuqur bilim olishiga hamda ushbu yo'nalish bo'icha keyinchalik salohiyatli mutaxassis bo'lib yetishishiga yordam beradi;

-Mustaqil ta'lim, yoshlar tomonidan o'zlari xoxlagan yo'nalishlar va mavzular bo'yicha keyinchalik ilmiy salohiyatini rivojlantirib borishi yo'lida ushbu mavzuni ilmiy ishlar darajasida davom ettirishiga asos bo'lib xizmat qiladi;

-Ta'lim tizimimizda mustaqil ta'limga bo'lgan e'tiborni kuchaytirishga alohida ahamiyat berish zarur;

-Har bir o'qituvchi, dars berar ekan, mustaqil ta'limga bo'lgan e'tiborni kuchaytirishi, unga talabchanlik bilan yondoshmogi lozim;

-Har bir yosh ta'lim olishga kirishar ekan, avvalo o'zida mustaqil ta'limga bo'lgan ko'nikmani shakllantirishi kerak bo'ladi.

Ushbu modulli tizim doirasidaaynan fizika fani bo'yicha mustaqil ta'limga to'xtaladigan bo'lsak:

-Fan qamrovining nihoyatda kengligini inobatga olgan holda bo'lsa ham mustaqil ta'limga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish zarur;

-Fizika fanining harbiy ishlardagi ahamiyatini inobatga olgan holda esa mustaqil ta'limga e'tabor yanada kuchaytirilishi lozim;

-Fizika fani bo'yicha dars mashg'ulotlari hajmining nisbatan kamligidan kelib chiqadigan bo'lsak, mustaqil ta'limning ahamiyati yanada ortishi tabiiy hol.

Chizma geometriya va muhandislik grafikasi faniga keladigan bo'lsak:

Fizika fanining o'qitilishidagi mashg'ulot turlaridan kelib chiqib aytadigan bo'lsak:

-ma'ruza darslariga tayyorgarlik jarayonlarida, hech bo'lmaganda, har bir mavzuning harbiy ishlardagi ahamiyati bo'yicha mustaqil izlanib, ma'lumotlarni to'plab borish maqsadga muvofiq;

-Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha fizika fanining harbiy sohaga tadbiiq etilgan masalalarini yechib borish alohida ahamiyat kasb etadi;

-Laboratoriya mashg'ulotlariga keladigan bo'lsak esa, bundagi mustaqil ta'lim ikki bosqichga, ya'ni har bir laboratoriya ishini bajarishdan oldingi va bajarishdan keyingi mustaqil ishlarga bo'linib, laboratoriya ishini bajarishdan oldin laboratoriya ishi mavzusi bo'yicha nazariy ma'lumotlar bilan tanishgan holda laboratoriya ishi matnini daftarga yozishi, ular bo'icha o'qituvchi beradigan savollarga javob beradigan darajada tayyorgarlik ko'rishi lozim bo'lsa, laboratoriya ishini bajarib bo'lgandan so'ng u bo'yicha olingan natijalarni tahlil qilishi, statistic ishlov berishi, ayrim funksional bog'lanishlar grafiklarini tasvirlagan holda xulosalar chiqarishi, nazorat savollariga javoblar topishi lozim bo'ladi.

-Kursantlarning kelajakda ilmiy-eksperimental ishlar bilan shug'ullanishi uchun ko'nikma shakllantirishda kursantlarning harbiy ilmiy jamiyatining ahamiyati ham kattadir.

-Kursantlarning o'zlari qiziqqan tajribaviy ishlarga bo'lgan qobiliyatini rivojlantirib borishda to'garak mashg'ulotlarining ham ahamiyati beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. Djo'rayev. Fizika o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma Toshket-2015.
2. Авлиякулов Н.Х. Практические основы модульной системы обучения и педагогические технологии. Учебное пособие- Бухара: 2001-99 с.
3. Авлиякулов Н.Х. Педагогическая технология.-Ташкент. 2009.
4. Abduqodirov A.A. va b. Axborot texnologiyalari.-Toshkent.,2002.
5. Полат Е.С. и др. Теория и практика дистанционного обучения. Учеб. Пособие.-М: ОИЦ «Академия». 2004.-с.416.
6. Taylakov N.I., Omankulova Sh.N. Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda modulli o'qitish texnologiyalaridan foydalanish.//”Science and edication” scientific journal. Volume 1 ISSUE 3-2020. 520-523

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА ДАННЫХ ДЛЯ ОЦЕНКИ УСПЕВАЕМОСТИ УЧАЩИХСЯ

Медетова Кундуз Муратовна

Докторант 1 курса Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий

Аннотация. Интеллектуальный анализ данных и глубокое обучение играют важнейшую роль в выявлении академически слабых студентов высших учебных заведений и оказании им помощи путем разработки различных систем рекомендаций для повышения их успеваемости. Данные технологии позволяют направить студентов к их планам на будущее, раскрывая необходимые скрытые закономерности из их академической активности. В работе представлены актуальность применения методов интеллектуального анализа данных, возникающих в рамках образовательного процесса, для поддержки принятия решений по управлению образовательным процессом.

Ключевые слова: интеллектуальный анализ образовательных данных, большие данные, глубокое обучение, классификация, академическая деятельность студентов.

Abstract. Data mining and deep learning play a critical role in identifying academically disadvantaged university students and helping them by developing various recommendation systems to improve their academic performance. These technologies help guide students to their plans for the future, revealing the necessary hidden patterns in their academic activity. The paper presents the relevance of the application of data mining methods arising in the educational process to support decision-making on the management of the educational process.

Key words: educational data mining (EDM), big data, deep learning, classification, academic activity of students.

Данные, накопленные о разных аспектах работы образовательного учреждения, могут быть использованы для принятия решений по управлению образовательным процессом. Исследования показывают, что большое влияние на процесс принятия решений в сфере образования оказывают экспертные оценки ответственных лиц, а также опыт и интуиция преподавателей, основывающихся на субъективных мнениях о месте, роли учебных дисциплин в процессе подготовки выпускника вуза, участвующих в формировании учебных планов и так далее. Таким образом, лицо, принимающее решение, несет большую ответственность за его последствия. Чтобы сделать процесс принятия решения более объективным, необходимо пользоваться развитым специализированным научным аппаратом, реализованным в системах поддержки принятия решений.

Прогнозирование успеваемости студента - важный момент в интеллектуальном анализе образовательных данных, который использует методы машинного обучения и интеллектуального анализа данных для получения данных из образовательных учреждений. Образовательным учреждениям требуется результат процесса предиката для улучшения своей деятельности и улучшения успеваемости учащихся, это делается путем анализа большого объема данных студентов [1]. На рисунке 1 показано несколько факторов, которые влияют на успеваемость учащихся [2].

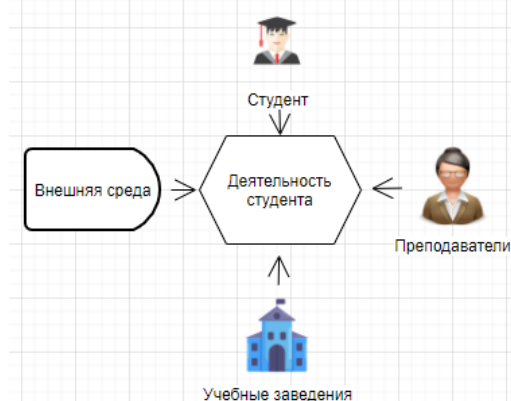

Рис 1. Факторы на деятельности студента.

Основные объекты анализа обучения были определены в работах [3]:

- Мониторинг и анализ процесса обучения по учебным инструкциям;
- Руководство и советы наставников;
- Обратная связь путем изучения эффективности и результативности обучения и предоставление содержательной обратной связи для учителей и учащихся;
- Модификация учебной среды в соответствии с полученными результатами;
- Рекомендация, предоставляя управление учащемуся;

На рисунке 2 показана взаимосвязь образовательной системы с интеллектуальным анализом данных и то, как учащиеся извлекают пользу из такого открытия знаний.

Большие данные (Bigdata) имеют множество проблем, таких как сбор, хранение, анализ и визуализация [4]. База образовательных организаций постоянно пополняется замного лет, и поэтому объем становится огромным, и это препятствует процессу анализа. Исследования требовали достаточно глубоких знаний о больших данных для анализа и изучения успеваемости студента и учебных заведений.

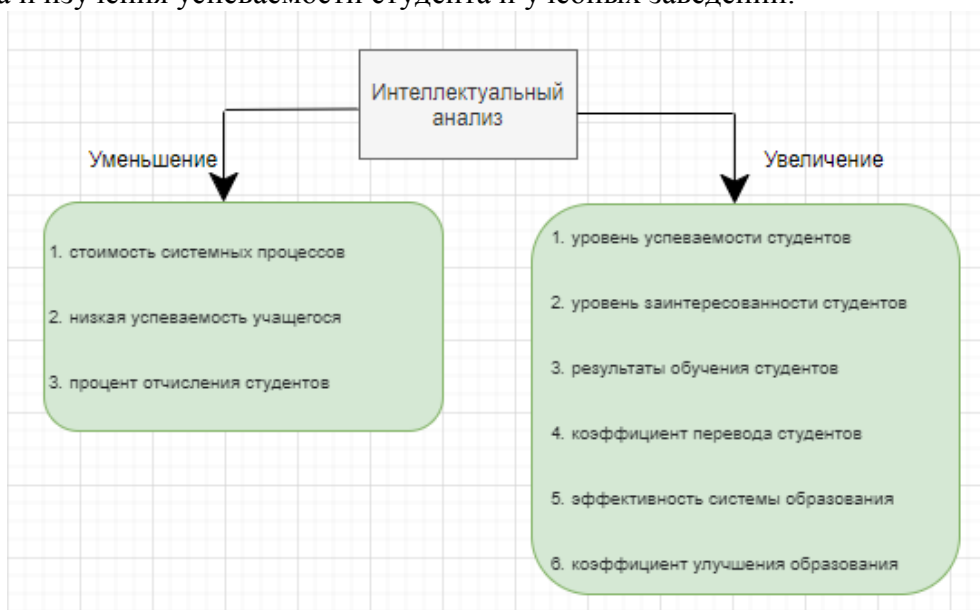

Рис 2. Связь интеллектуального анализа данных с системой образования.

Основные методы интеллектуального анализа образовательных данных базируются на статистике, машинном обучении и теории баз данных [5]. К этим методам относятся:

- поиск аномалий (Anomalydetection);
- поиск ассоциаций (Association rulelearning);
- классификация (Classification);
- кластерный анализ (Clustering);
- регрессионный анализ (Regression Analysis);
- факторный анализ (Factor Analysis);
- нейронные сети (Artificialneuralnetwork) и др.

В рамках перечисленных методов реализовано большое количество подходов, базирующихся на различных алгоритмах. Эффективность работы по анализу образовательных данных во многом зависит от представления анализируемых объектов в виде системы показателей. К ведущим принципам методологии педагогических измерений, являющейся ядром такого системного подхода, в том числе, относят [6]:

- сочетание количественного и качественного уровня измерения;
- привлечение психодиагностических методик для измерения изменений качества образования;
- использование факторного, дисперсионного и метаанализа для изучения данных о качестве подготовки студентов и т.д.

Отметим, что одной из отличительных особенностей интеллектуального анализа данных образовательного процесса является то, что, помимо базовых методов и алгоритмов анализа данных, в EDM используются и некоторые специальные методы. В частности, для описания особенностей и характеристик среды обучения применяются психометрические методы. Таким образом, интеллектуальный анализ образовательных данных -это область, тесно связанная с педагогической психологией. Помимо этого, здесь применимы научные методы, такие, как когнитивные, объединяющие подходы из психологии и математический аппарат, позволяющие формализовать мнения экспертов в виде формальной и субъективной модели, что позволит проанализировать их с помощью математических методов.

Использование ИАД и алгоритма взаимосвязей для анализа образовательных данных позволит выявить взаимосвязи, существующие между параметрами учебного

процесса и успеваемостью студентов. Выявленные взаимосвязи показывают, какие параметры учебного процесса и каким образом связаны с успеваемостью, что позволит определить слабые стороны в учебном процессе и послужит основанием для принятия конкретных мер по повышению качества обучения. Таким образом, использование алгоритма взаимосвязей для интеллектуального анализа данных в образовательной деятельности позволит повысить качество и эффективность учебного процесса

Использованная литература:

- [1] Agrawal R.S, Pandya M.H, 2015, "Survey of papers for Data Mining with Neural Networks to Predict the Student's Academic Achievements", International Journal of Computer Science Trends and Technology (IJCST), V3, I5, Sep-Oct 2015.
- [2] Беденко Н.Н. Некоторые аспекты методологии формирования системы сбалансированных показателей современного ВУЗА // Проблемы современной экономики. 2011. №1. С. 357-360.
- [3] Steiner, C., Kickmeier-Rust, M., & Albert, D. (2014). Learning Analytics and Educational Data Mining: An Overview of Recent Techniques. Learning analyticsforandinseriousgames (pp. 6-15).
- [4] Слесарев Е.В., Тесля В.В. Проблемы, тенденции развития и перспективные направления применения технологий Data Mining. Саранск, 2012. URL: http://fetmag.mrsu.ru/2011-2/pdf/applications_of_data_mining.pdf (дата обращения: 3.10.2014).
- [5] Абрамова Н.С., Гладкова М.Н., Ваганова О.И. Особенности разработки оценочных материалов в условиях реализации компетентного подхода // Проблемы современного педагогического образования. 2017. № 57-1. С. 3-9
- [6] Ba-Alwi, F.M. and H.M. Hintaya, Comparative Study for Analysis the Prognostic in Hepatitis Data: Data Mining Approach. International Journal of Scientific & Engineering Research, 2013. 4(8): p. 6.

BAHOLASH DASTURLARI - BUGUNGI KUN TALABI

Boltayeva Zilola Safoyevna

BVXTXQTUMOHM “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro loyihalarni amalga oshirish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.*

Ma'lumki, o'zgarishlar davrida ta'lim tizimi ijtimoiy jarayonlardan kelib chiqqan holda shiddat bilan rivojlanishni taqozo etadi. Ta'lim orqali jamiyatda kelajakdagi vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan yangi avlod shakllantiriladi.

Bugungi kunda dunyoning rivojlangan davlatlarida ta'lim-tarbiya jarayonining natijasini qiyosiy taqqoslash, o'quvchilar bilimining rivojlanish dinamikasini hamda ta'lim sifatini muntazam tahlil qilib borish maqsadida monitoring jarayonini amalga oshirish metodologiyasi va texnologiyalari hamda xalqaro tadqiqotlar takomillashib bormoqda. Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini hartomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini davlat ta'lim standartlari asosida shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga egadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-sonli farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi” doirasida O'zbekistonda ta'lim sifatini baholashda yangicha monitoring tizimini xalqaro baholash dasturlari yordamida aniqlash va qiyoslashga asoslangan tizim shakllantirilmogda.

Xalqaro baholash dasturlari o'zi nima?

Bu dasturlar qanday baholanadi?

Kimlarni bilim saviyasini o'rganadi?

PISA—o'quvchilarning o'qish (matnni tushunish), matematika va tabiiy fanlardan bilim darajalarini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo'lib, o'quvchilarning maktab davrida orttirgan bilim va ko'nikmalarini aniqlashga mo'ljallangan.

PISA xalqaro baholash dasturi shuningdek, o'quvchilar munosabati va motivatsiyasi haqida qimmatli ma'lumotlar to'playdi, o'quvchilarda muammoni hal qila olish kabi ko'nikmalarni ham baholaydi. Masalan, global ahamiyatga ega masalalarni hal etishda o'quvchi-yoshlarning fikr - mulohazalari, ular bergan taklif va yechimlarni baholaydi.

PISA–xalqaro baholash dasturlarining natijalari asosida dunyo mamlakatlari o'quv dasturlarida mavjud bo'lgan talablar doirasida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarni qo'llash, fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlariga baho beriladi.

PISA hech qanday o'quv dasturini belgilamaydi yoki targ'ib qilmaydi yoki umumiy e'tirof etishni taqozo etmaydi.

PISA ning asosiy vazifasi – mamlakatlarni ta'lim siyosatiga oid ma'lumotlar bilan ta'minlash va qarorlar qabul qilishda ularni qo'llab-quvvatlashdan iborat.

Tadqiqotning har uch yilda o'tkazilishi esa mamlakatlarga siyosiy qarorlarni va tegishli dasturlarning ta'sirini hisobga olish uchun ma'lumot va tahlillarni o'z ichiga olgan holda, o'z vaqtida axborot berish imkoniyatini yaratib beradi.

Agar tadqiqotni o'tkazish davriyligi qisqa muddatda amalga oshirilsa, o'zgarishlar va yangilanishlar uchun etarli vaqt hamda kerakli ma'lumotlarni to'play olmaslik muammosini vujudga keltiradi.

Tadqiqot doirasi 15 yoshli o'quvchi yoshlar orasida o'tkazilishiga asosiy sabab aksariyat iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga (IHTT) a'zo davlatlarda ushbu yosh majburiy ta'lim bosqichining yakuniy davri hisoblanadi.

PISA xalqaro baholash dasturi butun dunyoda keng qamrovli va muntazam ravishda o'tkazib kelinayotgan dastur sifatida o'ziga xos ahamiyatga ega.

PISA xalqaro baholash dasturida qariyb 80 dan ortiq davlatlar ishtirok etishgan. Tadqiqotni har uch yilda bir marotaba o'tkazilishi esa, davlatlarga o'z ta'lim tizimida kelajakda erishish ko'zda tutilgan asosiy maqsadlarni aniqlab olish imkoniyatini yaratib beradi.

PISA muayyan maktab o'quv dasturlarining ustunligini o'rganish o'rniga, o'quvchilarning asosiy mavzularda bilim va ko'nikmalarini qo'llayolish qobiliyati, muammolarni tahlil qilish, sharhlash va samarali hal qilish, fikrlash, muloqot qilish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. Hayot davomida o'rganish:

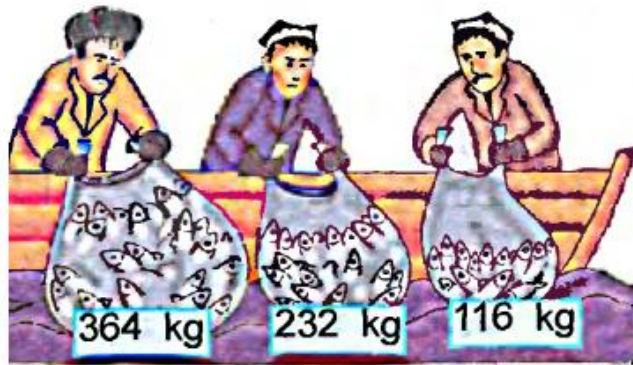
O'quvchilar maktabda o'rganishi lozim bo'lgan hamma narsani to'liq o'zlashtira olmaydi. Samarali o'rganuvchi bo'lish uchun nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ular qanday hamda nima uchun o'rganilishi haqida xabardor bo'lishi lozim. **PISA** o'quvchilarning o'qish (matn nitushunish), matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonligini oshirish bilan bir qatorda o'quvchilarning ta'lim olishga qiziqishi, o'zlari haqida ma'lumotlar hamda ta'lim strategiyasi haqida fikrlarini so'raydi.

PISA 15 yoshli o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini real muammolarni hal qila olishlarini baholashga, olingan bilim, ko'nikmalarni maktabda, uyda va jamoatchilik orasida qo'llayolish darajalariga alohida e'tibor qaratadi.

Bugun biz bu baholash dasturga tayyotgarlik ko'rishimiz uchun maktabda o'quvchilar bilan birgalikda ko'proq mantiqiy masalalar bilan ishlashimiz kerak. Ularni tafakkurini charxlaydigan savollardan tuzishimiz kerak. Mantiqan fikrlaydigan topshiriqlarni yaratishimiz kerak. Bularning hammasi oldimizga qo'ygan katta vazifalardan biridir. Sizlarga matematika fani bo'yicha ayrim topshiriqlarni havola etmoqdaman.

1. Rasmdagi ma'lumotlardan foydalanib, savollarga javob bering:

1-topshiriq. Baliqchilar birgalikda qancha baliq tutishgan?

2-topshiriq. Agar ikkinchi baliqchini baliqlarini hisobga olmasak, birinchi va ikkinchi baliqchilar qancha baliq tutishgan?

- A). 819
- B). 728
- C). 480
- D). 712

2. Stivtanlagan qoida bo'yicha uchburchakda gisongak va dratdagisonni mos qo'ymoqda.

Stivtanlagan qoidasini toping.

- A. 1gako`paytirib 5 niqo`shish.
- B. 2gako`paytirib 2 niqo`shish.
- C. 3gako`paytirib 1 niayirish.
- D. 4gako`paytirib 4 niayirish.

Vatanimiz gullab yashnamoqda, yurtimizni dunyo tanimoqda. Prezidentimiz tomonidan ulkan ishlar olib borilmoqda. Ta'lim xodimlariga juda katta sharoitlar ko'rsatilmoqda. Shunday ekan biz bunga javoban farzandalarimizni bor vujudimiz bilan ularga ta'lim-tarbiya berishimiz kerak. Ularni oqil va dono bo'lib o'sishlari uchun bilimlarimizni ayamasligimiz kerak.

O'quvchilarning PISA sinovlarini kompyuterda topshirishi uchun zarur bo'ladigan AKT ko'nikmalari. PISA-2021 tadqiqotlari kompyuterda olinadi. Shu bois, quyidagi AKT va kompyuterda ishlash ko'nikmalariga ham e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

kompyuterda berilgan ma'lumotlar asosida sodda hollarda jadval, diagramma (ustunli va doiraviy), sxema, grafiklarni qurish;

funksiyalar grafiklarini qurish, berilgan savolga javob berish uchun funksiyalarning tayyor grafiklaridan foydalanish;

ma'lumotlarnisarlash, samarali saralash usullarini rejalashtirish;

qo'l yoki kompyuter ekranidagi kalkulyatorlardan foydalanish;

- kompyuter ekranidagi chizg'ch, transporter kabi virtual o'lchov asboblardan foydalanish;
- kompyuterining dialogli oynasiva "sichqoncha" dan foydalanib, tasvirlarning shaklini o'zgartirish, burish, ko'chirish va akslantirish.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati

1. PISA 2021 Mathematics Framework (first draft), 45th meeting of the PISA Governing Board, 23-25 April 2018 Stockholm, Sweden.
2. Implementing the Proposed Mathematics Framework: Recommendations for PISA 2021, Peggy G. Carr,
3. Ph.D., Vice Chair, PISA Governing Board Associate Commissioner, National Center for Education Statistics (NCES) May 25, 2018.

PISA VA TIMSS XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA TA'LIM JARAYONIDAGI O'ZGARISHLAR

Husanova Nargiza Abdurahmonovna

Shahrisabz tuman 72-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezis "PISA va TIMSS xalqaro baholash dasturi asosida ta'lim jarayonidagi o'zgarishlar" xususida bo'lib, unda PISA va TIMSS xalqaro baholash dasturi hamda ushbu tadqiqotga O'zbekiston Respublikasi ishtiroki jarayonida nimalarga ahamiyat qaratish lozimligi xususida fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro baholash dasturining ta'lim taraqqiyotini rivojlanishiga ta'siri; o'quv dasturlari va o'quv adabiyotlari mazmuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish; ona tili, matematika va tabiiy fanlarni o'qitishning shakl, metod, texnologiyalarini yangilash.

Аннотация. Данная диссертация называется «Изменения в образовательном процессе на основе международной программы оценки PISA и TIMSS», в которой дается отзыв о международной программе оценки PISA и TIMSS и о том, что следует учитывать в процессе участия Республики Узбекистан в эта учеба.

Ключевые слова: влияние международной оценочной программы на развитие образовательного процесса; внесение изменений и дополнений в содержание учебных программ и учебной литературы; обновление форм, методов, технологий обучения родному языку, математике и естественным наукам .

Annotation. This dissertation is called "Changes in the educational process based on the international PISA and TIMSS assessment program", which provides feedback on the international PISA and TIMSS assessment program and what should be taken into account in the process of participation of the Republic of Uzbekistan in this study.

Keywords: the impact of the international assessment program on the development of the educational process; making changes and additions to the content of curricula and educational literature; updating forms, methods, technologies of teaching native language, mathematics and natural sciences.

O'quvchilarning bilim va malakasini umumiy ravishda tahlil qilish mamlakatdagi ta'lim sifati darajasini belgilaydi. Shu maqsadda o'quv yili davomida har bir ta'lim muassasasida ichki va tashqi monitoring o'tkazib boriladi. Uning natijasiga ko'ra, eng namunali maktablar ketma-ketligi, o'qituvchilar salohiyati va o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi aniqlanadi. Bu jarayon ta'lim taraqqiyotini belgilovchi muhim mezon bo'lgani uchun Xalq ta'limi vazirligi tashabbusi bilan umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilari bilimni baholash bo'yicha xalqaro dasturlarni amaliyotga joriy etish maqsadida ilk qadamlar tashlandi. Ya'ni, o'quvchilar bilimni xalqaro talablarga yetkazish, unga mosligini o'rganib borish maqsadida PISA(Programme for International Student Assessment), TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) kabi baholash dasturlarini keng qo'llash rejalashtirilmoqda.

PISA va TIMSS nima? PISA — 15 yoshli o'quvchilarning savodxonligi va kompetensiyasini baholovchi xalqaro dastur bo'lib, Xalqaro Iqtisodiy hamkorlik va rivojlantirish tashkiloti tomonidan 3 yilda bir marta o'tkaziladi. Unda o'quvchilarning bilim sifati o'qish, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha monitoring qilinadi va 1000 ballik tizimda baholanadi. Ushbu xalqaro dastur 1997 yili ishlab chiqilib, 2000 yilda ilk marotaba amaliyotda qo'llangan. Dastur ko'magida turli davlatlar ta'lim tizimidagi o'zgarishlar aniqlanadi, solishtiriladi, baholab boriladi.

TIMSS — maktabda matematika va tabiiy fanlarni o'qitish sifatining xalqaro monitoringi bo'lib, ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan

tashkil etiladi. Ushbu tadqiqot turli davlatlardagi 4- va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha egallagan bilim darajasi va sifatini solishtirish hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlashga yordam beradi. Qo'shimcha ravishda maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo'yicha berilayotgan ta'lim mazmuni, o'quv jarayoni, o'quv muassasasi imkoniyati, o'qituvchilar salohiyati, o'quvchilarning oilalari bilan bog'liq omillar o'rganiladi. Ushbu ma'lumotlar belgilangan fanlarni o'zlashtirish holatini ko'rsatishda asos bo'ladi. Tadqiqot to'rt yilda bir marta dunyoning ko'plab ilmiy-tadqiqot markazlari va tashkilotlari, xususan, AQSHning Ta'lim sohasidagi test xizmatlari (ETS-Educational Testing Services), Kanadaning statistik markazi (Statistic Canada), ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA)ning Sekretariati ishtirokida o'tkaziladi. Shuningdek, turli davlat mutaxassislaridan iborat maslahat qo'mitalari tashkil tiladi. Xalqaro miqyosdagi test sinovlaridan o'tayotgan o'g'il-qizlarimiz shu talabga javob beradigan bilim, malaka, ko'nikmani egallagan va ularda shunga muvofiq kompetensiya shakllangan bo'lishi lozim. Buning uchun esa ta'lim tizimida quyidagicha o'zgarishlarni amalga oshirishga bel bog'lanildi:

—ona tili, matematika va tabiiy fanlardan davlat ta'lim standarti, o'quv dasturlari va o'quv adabiyotlari mazmuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish;

—ona tili, matematika va tabiiy fanlardan PISA baholash dasturi yo'nalishidagi savollar milliy bazasini yaratish va o'quv dasturlariga integratsiya qilish;

—PISA baholash dasturi yo'nalishidagi savollar singdirilgan o'quv dasturlari asosida qo'shimcha qo'llanma hamda adabiyotlar yaratish;

—ona tili, matematika va tabiiy fanlarni o'qitishning shakl, metod, texnologiyalarini yangilash va o'qituvchilarning bu boradagi bilimini oshirish, tayyorgarligini kuchaytirish maqsadida malaka oshirish kurslarini tashkil etish;

—PISA va TIMSS baholash dasturida ishtirok etib, yuqori natijalarga erishayotgan ilg'or va rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish;

—o'quvchilarning ona tili, matematika va tabiiy fanlardan PISA xalqaro baholash dasturiga tayyorgarlik ko'rishi, mustaqil ta'lim olishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Ushbu vazifalarni amalga oshirilishi esa mamlakatimiz ta'lim tizimining xalqaro ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvini ta'minlaydi, sohadagi bo'shliqlarni aniqlashga, yangi vazifalarni belgilashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustdagi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustdagi «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida»gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori
4. A.A.Ismailov, N.A.Karimova, B.Q.Haydarov, Sh.N.Ismailov. "Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning matematik savodxonligini baholash" – T.: 2019

TA'LIM TIZIMIDA BAHOLASH USULLARI

Hamrayeva M.M.,¹ Abdumutalova F.F.²

TVChDPI Kimyo o'qitish metodikasi yo'nalishi talabalari

momogulmahmudovna@gmail.com¹

Аннотация:

В данной статье речь пойдет об оценке, ее необходимости, особенностях, условиях, возможностях, видах и содержании. В статье представлены оценочные примеры, используемые в зарубежной практике.

Ключевые слова:

Оценка, система оценок, условия оценки, mark, система, формальный, мотивационный, предложения, достижения.

Annotation:

This article will focus on evaluation, its necessity, features, conditions, opportunities, types and content. The article presents evaluative examples used in foreign practice.

Keywords:

Assessment, assessment system, assessment conditions, mark, system, formal, motivational, suggestions, achievements.

Baholash - bu yutuqlarni o'lchash va o'quv muammolarini tashxislash, fikr - mulohazalarni bildirish va ta'lim jarayoni ishtirokchilarini (sinf o'quvchilari, o'qituvchilar, ota-onalar va davlat) ta'lim holati, muammolari va yutuqlari to'g'risida ogohlantirishning asosiy vositasidir .

O'quvchilarning ta'lim yutuqlarini baholash tizimi - bu o'quv jarayonining eng muhim elementi bo'lgan o'quv dasturlarini o'zlashtirish sifatini (o'quvchilarning rejalashtirilgan ta'lim natijalariga erishishini) baholash tizimi.

1. Shaxsga yo'naltirilgan o'qishdagi baho sistemasining xususiyatlari:

a) **baholash**- bu o'quvchilarning ta'lim va kognitiv faoliyatini kuzatish jarayoni, shuningdek, takomillashtirish maqsadida o'quvchi haqidagi ma'lumotlarni tasvirlash, to'plash, ro'yxatdan o'tkazish va talqin qilish jarayoni, ta'lim sifatini aniqlash usuli.

b) **mark** - bu talabalar ta'lim yutuqlarini raqamlar, harflar yoki boshqa yo'l bilan baholashning shartli rasmiy, miqdoriy ifodasi.

Talabalar o'quv jarayonida yuqori sifatli natijalarga erishishi uchun zamonaviy baholash quyidagicha bo'lishi kerak:

1. o'quv jarayonining barcha ishtirokchilariga tushunarli;
2. moslashuvchan;
3. ko'p asbobli;
4. psixologik qulaylik;
5. ko'p qismli.

O'quvchilarning ta'lim yutuqlarini samarali baholash uchun o'qituvchi har xil baholash turlaridan mohirlik bilan foydalanishi kerak:

1. Diagnostik;
2. Shakllantiruvchi;
3. Yig'ma.

Baholash: o'qituvchining harakatlarini har bir o'quvchining individual rivojlanishi uchun texnologiyalarni takomillashtirishga yo'naltirish, ya'ni:

- o'quvchiga keyingi ta'lim to'g'risida qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni berish (nimaga e'tibor qaratish kerak, nimaga e'tibor berish kerak, nimani yaxshilash kerak, va qanday tuzatish kerak, qanday ishlash kerak):

- o'quvchining o'zini baholash ko'nikmalarini shakllantirish;

- talabalar bilan muntazam ravishda aloqa o'rnatish;

- talabani keyingi maqsadli o'qishga rag'batlantirish; ma'lumot berish:

- talabalarga o'z ishlarining sifati to'g'risida;

- o'qituvchilar o'quvchilarning yutuqlari to'g'risida;

- ota-onalar va jamoaga ta'lim natijalariga erishish darajasi to'g'risida; maktab va mamlakat uchun umumiy hisobot siyosatini ishlab chiqish.

Maqsadni belgilash - baholashning ajralmas qismi. Bu birinchi o'ringa qo'yishga, qaror qabul qilishga va rejalashtirilgan narsani amalga oshirishga yordam beradi. Maqsadlar qanchalik aniq bo'lsa, baholash shunchalik samarali va to'g'ri bo'ladi. Ko'p hollarda maqsadni belgilash quyidagi talablarning bajarilishini nazarda tutadi:

a) maqsadlarni aniq shakllantirish;

b) maqsadlarni amalga oshiriladigan vazifalarga ajratish;

b) motivatsiya va qat'iyatlilik;

d) doimiy baholash.

a) Aniq shakllangan maqsadlar quyidagilar bo'lishi kerak:

- aniq, nimaga erishish kerakligini aniq tushunish;
- maqsadlarga erishilganligini aniq aytish uchun o'lchash mumkin;
- erishish mumkin, harakatga yo'naltirilgan, aynan qaysi harakat kerakli natijaga olib kelishini tushunish;

- ularga erishish uchun realdir;
- aniq muddatga va amalga oshirishning oqilona vositalariga ega bo'ling.
- Masalan: Haftaning oxirigacha talabalar rasmni kamida beshta sifatdan foydalanib tasvirlay oladilar.

b) Maqsadlarni vazifalarga ajratish (ish bosqichlari).

O'qituvchi maqsadni aniqlaganida, unga erishishga yordam beradigan ko'rsatmalarni ishlab chiqishi kerak. Maqsadlar bayonnomasi maqsadga erishish uchun qilinishi kerak bo'lgan muhim qadamlar ro'yxatini beradi.

v) Motivatsiya va qat'iyat

O'qituvchi talabalarni o'z maqsadiga erishishga undashi va unga erishish uchun barcha qadamlarni bajarishi kerak.

Rivojlangan davlatlarda bugungi kunda quyidagi baholash tizimlaridan foydalaniladi: Janubiy Koreya o'rta maktab(7-9 sinf) Ballar sistemasida baholanadi. - bu talabalarning oraliq va yakuniy bosqichdagi dastlabki ballari(100).

Ballar	Sinflar
90-100	A
80-90	B
70-80	C
60-70	D
0-60	F

Qozog'istonda baholash tizimi quyidagi kriteriyalar asosida amalga oshiriladi:

Xatlar	Oraliq	Deskriptorlar
A	4.0	A'lo
A-	3.67	A'lo
B+	3.33	Yaxshi
B	3.0	Yaxshi
B-	2.67	Yaxshi
C+	2.33	Qoniqarli
C	2.0	Qoniqarli
C-	1.67	Qoniqarli
D+	1.33	Qoniqarli
D.	1.0	Qoniqarli
F	0	Qoniqarsiz

Ta'limni XXI asr odami uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirish o'quvchilarning yutuqlarini baholash tizimida jiddiy o'zgarishlarni talab qiladi. Ta'lim tizimining maqsadlaridan biri o'quvchining individual qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Bu yondashuv shaxsga yo'naltirilgan baholashni qo'llashni o'z ichiga oladi. Shu munosabat bilan, ta'lim sifatini oshirish uchun, baholashning an'anaviy usullaridan tashqari, shakllantiruvchi baholashni joriy etish va rivojlantirish zarur. Mamlakatimizda ko'plab o'qituvchilar shakllantiruvchi baholashni qo'llay boshlaydilar. O'qituvchilar metodik birlashmalar faoliyati doirasida baholash shakllarini rejalashtirishda ham, fikr -mulohazalarni tahlil qilish va tayyorlash jarayonida ham birgalikda ishlashlari juda muhimdir. Tajriba almashish tezroq bo'lishga yordam beradi shakllantiruvchi baholashning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishda oldinga siljish va shunga muvofiq o'quv jarayonini takomillashtirish maqsadiga erishish. Formativ baholashdan foydalanish ota-onalarning ishtirokini o'z ichiga oladi. Ota-onalar bilan ishlash jarayonida baholash tizimidagi o'zgarishlar to'g'risida tushuntirish suhbatlarini o'tkazish kerak, chunki ota - onalarning bilimlari ularning oldingi maktab tajribasiga asoslangan bo'lib, bu ularga shakllantiruvchi baholash haqida ma'lumot bermaydi. Ochiq eshiklar kuni davomida ota -

onalarga shakllantiruvchi baholash misollarini ko'rsatish ayniqsa foydali bo'ladi. Diagnostik, shakllantiruvchi va yig'ma baholash turlari baholash tizimining ajralmas qismidir, ular ta'lim va tarbiya sifatini yaxshilash maqsadida parallel ravishda mavjud va ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev Yo. Jahon oliy maktabi: qiyosiy tahlil, T.... 2001 7. Isaqulova N.J. Qosimova Z.H. Xorijiy mamlakatlarda ta'lim (ma'ruza) T., 2011 84
2. Mutalipova M.J, Xo'jayev B. X. Qiesiy pedagogika.-T: 2015y.
3. Yoldoshev G'J. Xorijiy mamlakatlarda ta'lim T.1995
4. Yoldosheva M.B. Rubjom bilan shug'ullaning. T.... 2006 11 Fachglossar- Betriyebliche Ausbildung Deutsch- Russisch. Bundesministerium fuer Bildung und Forschung, 2008 Boon, 60 s 12 Richard Arum, Melisa Velez, o'quv muhitini yaxshilash: Schol intizomi va qiyosiy nuqtai nazar. Stenford universiteti matbuoti, AQSh 2012.

**OLIV TA'LIM TIZIMIDA MASOFALI O'QITISHDAN FOYDALANISH
USULLARI**

Saidova Zahro Rahmatullayevna

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Informatika kafedrası
o'qituvchisi*

Kalit so'zlar: masofaviy o'qitish, axborot texnologiyalari, axborotlashtirish, intellektual, ijodiy, metod.

Ключевые слова: дистанционное обучение, информационные технологии, информатизация, интеллектуальная, творческая, методическая.

Keywords: distance learning, information technology, informatization, intellectual, creative, method.

Oliy ta'lim sohasidagi o'qitish usullari zamonaviy axborot vositalari bilan boyitilishi natijasida ta'lim sifatining yanada ortishi kutilmoqda. Bu borada masofaviy o'qitish usuli o'qituvchi (pedagog) va talabalar uchun ham qator qulayliklarga egaligi bilan alohida ahamiyatga egadir. Internet, multimediya kabi texnologik usullar talabalar uchun zarur bo'lgan o'quv materiallari, qo'llanmalar asosida kompyuter dasturlarini ishlab chiqish vazifasini qo'ymoqda. Zero, masofaviy o'qitish har qanday sohada ham jahon ta'lim markazlarining uslubiy adabiyotlari, zamonaviy hamda so'nggi axborotlarni olish va ulardan jamlab foydalanish imkoniyatlarini beradi.

Masofaviy o'qitish usuli an'anaviy ta'lim shakllaridan farq qiladi. U talabalarni o'ziga qulay vaqtda, joyda va sharoitda o'qitish imkonini beradi. O'quv kursiga bog'liq bo'lmagan holda shaxsiy va guruh talabi asosida o'quv rejalari ishlab chiqiladi. O'qitish jarayonida talabalarga ilmiy axborot va ma'lumotlar bo'yicha markazlashgan tarmoq orqali o'zaro axborot almashinuvini joriy etish mumkin. O'quv maydonlari, texnik va transport vositalaridan samarali foydalanish, ma'lumotlarni yig'ib bir tizimga solingan holda ifodalab berilishi va mutaxassislarni qayta tayyorlashda ham xarajatlarni kamaytirishga erishilishi kutilmoqda. Ta'lim-tarbiya berish jarayonida eng zamonaviy axborot, telekommunikatsiya va turli samarali texnologiyalardan foydalaniladi.

Masofaviy ta'lim o'qituvchi (pedagog) va mutaxassislarning ham vaqtini tejab, imkoniyati darajasidan kelib chiqqan holda moddiy manfaatdorligini oshirish bilan mustaqil ta'lim olish uchun keng sharoit yaratib beradi. Ta'lim sohasida erishilayotgan yutuqlarning jahon ta'lim tizimi doirasida almashinuvini tashkil etish, bu sohadagi yutuqlarni qo'lga kiritishni ta'minlashi shubhasizdir.

Masofaviy o'qitish usuli mutaxassis o'qituvchi (pedagog)larning oldiga yangidan-yangi dolzarb vazifalarni qo'ymoqda. Chunki o'quv materiallarining muntazam to'ldirib borilishi, ta'lim beruvchilarning ijodiy yondashuv hamda yangiliklar bilan o'z malakasini oshirishlari va bu ko'rsatkichlarni jahon ilmiy utuqlari bilan muvofiqlashtirib borishlari talab etilmoqda. Bu o'qitish usuli ta'lim talabiga asosan talabaning o'z ustida ishlashini tashkil etish, ko'proq bilim olishga intilishi, kompyuter bilan mustaqil ishlash va olgan bilimlaridan ijodiy foydalanishini ta'minlaydi hamda olingan bilimlar maxsus o'quv-uslubiy nashrlar, testlar bilan tekshirilib, to'ldirilishi mumkin.

Axborot texnologiyalarining keng miqyosda joriy etilishi bilan masofaviy o'qitishni bir qator ijtimoiy ahamiyatga molik masalalarni echishda ham joriy etish mumkin. Ta'lim sohasiga bo'lgan fuqarolarning ehtiyojlarini qondirishda qulayliklar yaratish bilan respublikamizning malakali mutaxassislariga bo'lgan talabi ham qondiriladi. Shuningdek, fuqarolarning ijtimoiy va kasbiy faolliklarini oshirishga erishish mumkin. Bu esa oliy ta'lim tizimida yig'ilgan ilmiy yutuqlar, mutaxassis xodimlar va ularning ishtirokida yurtimizning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlashdek ustuvor rejalarni amalga oshirish vazifasini qo'yimoqda.

Masofaviy o'qitish geografik jihatdan turlicha joylashgan ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan edi. Lekin zamonaviy axborotlar va telekommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi ta'lim-tarbiya jarayonini uzoq masofadan turib amalga oshirishga yo'l ochib berdi. Natijada masofaviy o'qitish uslubi asosida o'qitish tez vaqt ichida Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida o'qitishda yangi uslublarni qo'llashga yana bir turtki bo'ldi. Masofaviy o'qitish bo'yicha Xalqaro Kengashning tahlillari shuni ko'rsatmoqdaki, bugungi kunda jahon miqyosida 10 milliondan ortiq talabalar shu uslub asosida ta'lim olishmoqda. AQSHda shu uslub asosida o'qitish maqsadida yangi o'quv markazlari barpo etilmoqda hamda ular milliy kadrlarni zamon talablari asosida tayyorlash va qayta tayyorlash afzalliklariga egadir.

Masofaviy o'qitishning quyidagi afzalliklari mavjud:

1. *O'qitishning ijodiy muhiti.* Mavjud ko'pgina uslublar asosida o'qituvchi (pedagog) ilm toliblarini o'qitadi, talaba- talabalar esa faqat berilgan materialni o'qiydilar. Taklif qilinayotgan masofaviy o'qitish asosida esa talabalarning o'zlari kompyuter axborotlar bankidan kerak bo'lgan ma'lumotlarni qidirib topadi va o'zlarining tajribalari yordamida boshqalar bilan yaxshi muloqotda bo'lishini ta'minlaydi hamda o'z o'rnida mehnat ta'limi olishini rag'batlantiradi.

2. *Mustaqil ta'lim olish imkoniyatining borligi.* Masofaviy o'qitish asosida ta'lim berish boshlang'ich, o'rta, oliy va malaka oshirish bosqichlarini o'z ichiga qamrab oladi. Tayyorgarligi turli darajada bo'lgan inspektorlar o'zlarining shaxsiy dars jadvallari asosida ishlashlari va o'zining darajasidagi talabalar bilan muloqotda bo'lishi mumkin.

3. *Ish joyidagi katta o'zgarishlar.* Masofaviy o'qitish asosida ta'lim berish turi millionlab insonlarga, hammadan ham ishla bchiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olayotgan yoshlar uchun qulay shart-sharoitlarni yaratib beradi. Bunday uslub asosida o'qitish kadrlarni tayyorlashda muhim o'rin tutadi.

4. *O'qitish va ta'lim olishning yangi va unumli vositasi.* Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, masofaviy o'qitish asosida ta'lim berish, ishlab chiqarishdan ajralgan holda o'qish kabi unumlidir. Bundan tashqari, masofaviy o'qitish asosida ta'lim olish oliy o'quv yurti tomonidan qo'yilgan chegaradan ham chetga chiqib ketadi. Bunday asosda ta'lim olayotgan talabalarning boshqalardan ustunligi ularni eng yaxshi, sifatli materiallar va o'qituvchi (pedagog)lar bilan ta'minlashdir. Ta'lim berish va boshqarish uslubiyotiga asoslangan holda o'qituvchi (pedagog) auditoriyada o'qitish shartlaridan xoli bo'lishi kerak.

Masofaviy o'qitishning axborot-texnologik asoslari.

Axborot texnologiyasi – ob'ekt, jarayon yoki hodisalarning holati haqidagi yangi ma'lumotlarni targ'ib etish uchun ma'lumotlarni yig'ish usullari va ma'lumotlarni yetkazib beruvchi vositalar majmuidan foydalanish jarayonidir. Axborot texnologiyalari ta'limiy mahsulot va xizmatlarni tashkil etishda dastgoh hisoblanadi.

Ta'limiy mahsulot – ta'lim jarayoniga tatbiq qilish uchun ifodalangan ma'lumotlar majmuidir.

Zamonaviy axborot texnologiyasi - shaxsiy kompyuter va telekommunikatsiya vositalaridan foydalanuvchi axborot texnologiyasidir.

Jamiyatni axborotlashtirish – fuqarolarning axborotga bo'lgan ehtiyojini va ularning huquqlarini amalga oshirishni qanoatlantirishdagi maqbul shartlarni bajarish, davlat va hokimiyat, mahalliy va o'zini o'zi boshqarish organlarining talablari asosida axborot

resurslaridan foydalangan holda jamoat birlashmalarini tashkil etish va ular faoliyatini yo'lga qo'yishning ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnik jarayonlaridir.

Ta'lim jarayonini axborotlashtirish - bu jamiyatni axborotlashtirishning muhim bo'g'ini hisoblanadi.

Ta'limni axborotlashtirish quyidagi qulayliklar va afzalliklar bilan bog'liq o'zgarishlarda qatnashadi:

jamiyatning har bir a'zosi haqidagi ma'lumotlarni va bilimlarni olishga yo'l ochib berishda;

shaxs uchun intellectual va ijodiy qulayliklarini rivojlantirishda;

jamiyatning har bir a'zosi hayotida uning faolligi evaziga malaka oshirish xizmatlarini tezkor o'zgartirishda;

masofaviy o'qitish o'zib ketuvchi (ilg'or) ta'limni tashkil etish va uning samarasini oshirishni ta'minlashda;

ta'lim mahsulotlarini va xizmatlarini yaratish va tashkil etish maqsadida turli axborot texnologiyalarini qo'llashda;

guruhlash, turlash, hisoblash, ma'lumotlarni agregatlash uchun AKT xizmatlaridan maksimal darajada foydalanishda;

masofaviy o'qitish qatnashchilarining axborot talablarini qondirish uchun boshqaruv axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishda;

masofaviy o'qitish qatnashchilari bilan AKT vositalarining o'zaro axborot almashuvi jarayonlarida;

fanlar bo'yicha ekspertlarning to'plagan bilimlar mahsulotlarini masofaviy o'qitishdan foydalanuvchilar tomonidan olinishining keng imkoniyatini beruvchi ekspert tizimli axborot texnologiyalarini ishga tushirishda va shu kabilar.

Bunday tashkiliy-metodik masalalarning asosiy echimlaridan biri – bu yangi ta'lim texnologiyalarini kiritish, shu bilan birga, respublikaning uzluksiz ta'lim tizimida, ayniqsa, birinchi navbatda, oliy ta'limda masofaviy o'qitish uslubi o'z o'rnini egallashi kerakligidir. Dunyoda masofaviy o'qitish uslubini qo'llash bo'yicha juda katta tajriba orttirilgan. Jumladan, tajribali o'qituvchilar va mutaxassislarining o'qitilayotgan kishiga yakka tartibda yordam berish, talabalar o'qishini turli uslubda nazorat qilish, ularning bilim saviyasi va malakaviy mukammalligini baholash maqsadida AKT turli variantlaridan foydalanishi tufayli talaba va talabalarining o'qish sifati va mehnat unumdorligi oshadi.

Masofaviy o'qitish usulidan foydalanishning kamchiligi – o'qituvchi va talaba o'rtasidagi bevosita muloqot va psixologik birlikning chegaralanganligidir.

Umuman olganda, masofaviy o'qitish tizimi talabalarda ta'lim tizimidagi bo'layotgan dunyoviy o'zgarishlar, texnik vositalardan foydalanish yo'llari, uning qanchalik afzallik tomonlari va shu bilan birgalikda qanday kamchiliklari mavjudligi haqida ma'lumot beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Питюков В.Ю. Основы педагогической технологии. - М.: Гном-Пресс, 2007 (учебное пособие).
2. Селевко Г.К. Современное образовательное технологии. - М.: Народное образование, 2004.
3. Ishmatov Q. Pedagogik texnologiya. Ma'ruza matni. Namangan, Nam MPI. -2004. -95 b.
4. Alimov N.N., Turmatov J.R. «Pedagogik texnologiyalar». O'quv-uslubiy qo'llanma. -Jizzax, 2007. - 87

bet.

5. www.ziyonet.uz

6. www.tdpu.uz

РОЛЬ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мекамбаев Бауыржан Абдумаминович,

Старший преподаватель кафедры повседневной деятельности войск и управления войсками Чирчикского ВТКИУ

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и возможности современных информационных

технологий в вопросах совершенствования системы военного образования, задачи информатизации военной подготовки, преимущества применения информационных технологий для повышения эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: научный потенциал, информационные технологии, военное образование, профессиональный опыт, образовательный процесс, компьютерная графика, учебный материал.

Аннотация: Ушбу мақолада ҳарбий таълим тизимини такомиллаштириш масалаларидаги ахборот технологияларининг ўрни, ҳарбий тайёргарликни ахборотлаштириш вазибалари, таълим жараёни самарадорлигини оширишда ахборот технологияларидан фойдаланишнинг афзалликлари кўриб чиқилмоқда.

Калит сўзлар: илмий потенциал, ахборот технологиялари, ҳарбий таълим, профессионал тажриба, таълим жараёни, компьютер графикаси, ўқув материал.

Annotation: This article examines the role and possibilities of modern information technologies in improving the military education system, the tasks of informatization of military training, the advantages of using information technologies to improve the efficiency of the educational process.

Key words: scientific potential, information technology, military education, professional experience, educational process, computer graphics, educational material.

В современном мире накопленный научный потенциал позволил ускорить темпы информатизации общества. Люди стремятся освободить своё время и силы за счет использования инновационных технологий, которые расширяют возможности человеческой деятельности, позволяя решать более широкий спектр задач. Новые информационные технологии проникают во все сферы деятельности человека, что требует содержательной и технологической реструктуризации системы профессиональной подготовки высококвалифицированных специалистов.

В системе образования подготовка специалиста к самостоятельной деятельности в информационной среде становится основополагающей. По сути, информатизацию образования необходимо рассматривать как изменение содержания, форм и методов подготовки будущих специалистов посредством внедрения в учебный процесс инновационных технологий.

Задачи качественной подготовки военных специалистов становятся особенно актуальными в связи с расширением спектра угроз безопасности страны. В системе военного образования при подготовке будущих офицеров отмечается возрастающая значимость информационных технологий.

В условиях модернизации вооружения и средств вооруженной борьбы, увеличение доли использования новых технологий в служебно-боевой деятельности офицер должен быть не только готов к реализации профессиональных функций, но и свободно ориентироваться в информационном пространстве.

В связи с этим возникают задачи расширения границ применения информационных технологий в военном образовании, которые состоят в том, чтобы расширить и упростить доступ курсантов к получению необходимых знаний, умений и получению первоначального профессионального опыта, что создаёт реальные предпосылки для повышения качества обучения и приводит к изменению характера образовательной деятельности, появлению современных инструментов и технологий, позволяющих педагогу применять активные методы обучения, а так же строить диалог с обучаемыми [1].

К основным задачам информатизации военной подготовки относятся:

- повышение уровня профессионализма военных специалистов через освоение ими информационных технологий в части проведения комплексных организационно-методических и информационно-ресурсных процедур;

- улучшение качества образовательного процесса путем внедрения инновационных методов и форм обучения, базирующихся на новейших информационных технологиях [2].

Для обеспечения качества образовательного процесса, а также для возрастания уровня педагогического воздействия на формирование творческого потенциала курсанта преподаватели должны быть специалистами в своей области, при этом компетентно использовать информационные и коммуникационные технологии, что

повышает качество подготовки будущих офицеров.

Необходимость внедрения новых информационных технологий в образование вызвана тем, что объем учебной информации постоянно возрастает, количество же учебных часов, отводимых на ее изучение, остается постоянным, а нередко и уменьшается.

Возможности информационных технологий в системе военного образования показаны на рис. 1.

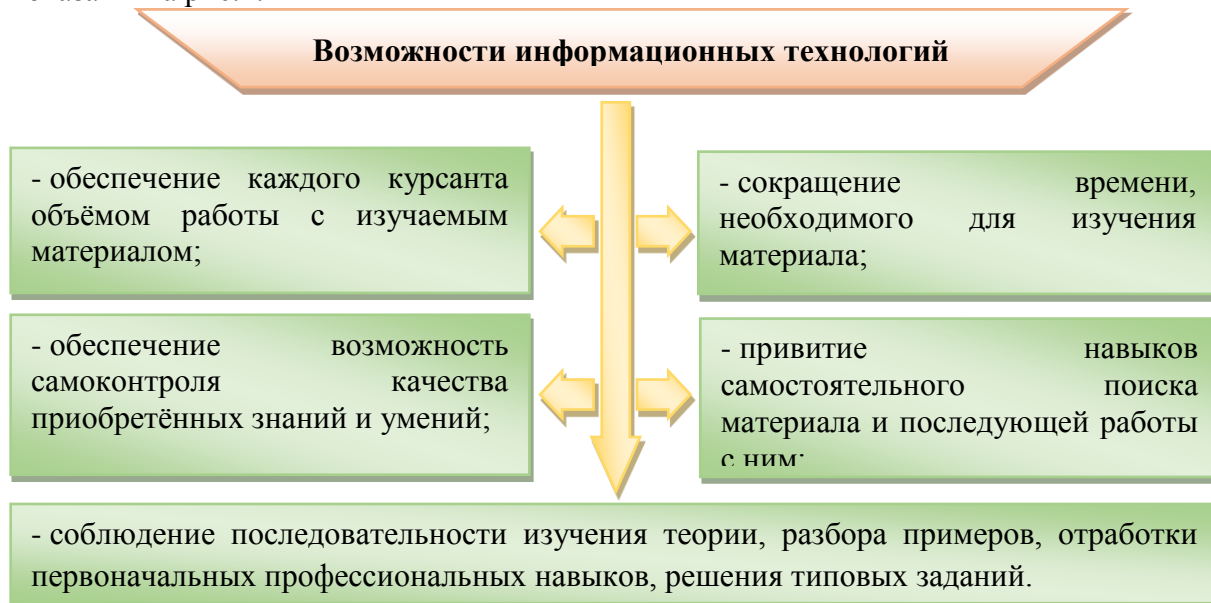

Рис. 1. Возможности информационных технологий в подготовке будущих офицеров

Использование компьютерной графики, анимации, видео, звука, других мультимедийных компонентов делает изучаемый материал максимально наглядным, интересным, понятным и запоминаемым. Это особенно необходимо в тех случаях, когда обучаемый должен усвоить большое количество информации, содержащей инструкции, технологические карты и схемы, нормативные документы и др. [3].

Кроме того, информационные технологии позволяют моделировать реальные условия оперативно-боевой обстановки, дают возможность осуществлять тренировку не только в принятии необходимых управленческих решений, но и осуществлять профессиональную подготовку.

Современные информационные технологии выдвигают дополнительные требования к качеству разрабатываемых учебных материалов из-за открытости доступа к ним, как обучаемых, так и преподавателей, что усиливает контроль за качеством этих материалов. Современные коммуникационные технологии позволяют сделать взаимодействие руководителя занятия и обучаемого более активным, но это требует от преподавателя специальных дополнительных усилий.

Включение мультимедийных образовательных материалов, современных информационных технологий в учебный процесс позволяет:

- представить обучающие материалы не только в печатном виде, но и с использованием видеоряда, в графическом, звуковом виде, что дает многим курсантам реальную возможность усвоить материал на более высоком уровне; автоматизировать систему самоконтроля;

- автоматизировать процесс усвоения, закрепления и применения учебного материала с учетом интерактивности многих электронных учебных пособий;

- осуществить индивидуализацию обучения;

- оперировать большим объемом информации;

- обучать курсантов находить и использовать различные виды информации, что является одним из важнейших умений в современном мире [4].

Преимущества применения информационных технологий с целью повышения

состоят в следующем:

- предоставление учебного материала на основе данных технологий осуществляется в формах, обеспечивающих индивидуализацию обучения, ориентированного на курсанта.

- существенно повышается интенсивность образовательного процесса за счет сокращения времени на освоение большого объема учебной информации, активизации деятельности всех курсантов, раскрытия внутреннего потенциала каждого из них для самостоятельных дополнительных занятий [5].

- использование базы системы управления и различных программ для контроля качества подготовки военных специалистов способствует совершенствованию организации и оперативному проведению контрольно-оценочных процедур.

Как вывод можно отметить, что реализация данного направления обучения создаст для будущих офицеров прочную основу их непрерывного профессионального роста и самообразования. Однако, при всех своих широких возможностях информационные технологии выступают только инструментом повышения эффективности деятельности человека в различных сферах, в том числе в сфере образования.

Поэтому педагогам необходимо обеспечить наиболее эффективное применение информационных технологий, компьютерных средств обучения для более качественной подготовки курсантов с учетом соблюдения требований информационной безопасности. Решение этого вопроса предполагает постоянное совершенствование профессиональных знаний самими педагогами.

Использованная литература:

1. И. В. Башкатов, Информационные технологии в подготовке военных педагогов. // Молодой ученый. - 2017. - № 3.1 (137.1). - С. 2-4. - URL: <https://moluch.ru/archive/137/38209/>.
2. О. А. Козлов, Информационные технологии в образовании.// Образование и наука. 2016. № 8 (137) - стр. 90
3. Зайцева Л. А. Использование информационных компьютерных технологий в учебном процессе и проблемы его методического обеспечения // Интернет-журнал «Эйдос». - 2006. - 1 сентября.
4. Широбоков Ю. Н., Широбокова И. Д. Информационные технологии как инструмент работы преподавателя военного вуза. // Журнал «Наука и военная безопасность». 2015. 1 (1).
5. 18. Шелковников А. П., Литвишков В. М. Педагогические условия применения информационно-коммуникационных технологий в системе дополнительного профессионального образования ФСИН России // Прикладная юридическая психология. 2012. № 4. С. 110–115.

ЎҚУВ ЖАРАЁНИДА КУРСАНТЛАРНИНГ ЎЗЛАШТИРИШ ДАРАЖАЛАРИ

Ўқитувчи Юлдашев Юсуф Тошпулатович

Катта ўқитувчи Патиев Фахридин Мирзаевич

Чирчиқ олий танк қўмондонлиги муҳандислик билим юрти Табиий-илмий фанлар кафедраси

Аннотация. Ушбу мақолада ўқув жараёни ташкил этиш ва курсантлар томонидан ўзлаштирилган билимларни назорат қилиш ва текширишнинг энг оптимал рейтинг йўллари ёритилган.

Калит сўзлар: педагог, дастур, таълим, мақсад, даража, назорат, нутқ, билим, гуруҳ, оғзаки, ёзма, имтиҳон, баҳо.

Annotation. In the given article the author describes founding of education process and control of assimilated knowledge of cadets and also described the optimistic rating ways of controlling.

Key words: teacher, program, education, purpose, level, control, speech, knowledge, group, oral, writing, exam, mark.

Педагог ва курсантнинг дастурли фаолияти таълим жараёнидан жамики ортик ҳаракатларни йўқотишга, юқори ҳамжихатликни таъминлашга, пировард натижада, кўзланган якуний натижаларни қўлга киритишга интилишни ифодалайди. Дидактик жараёни лойиҳалашда педагог “технолог” сифатида фаолият кўрсатади: ҳар бир дарсада таълим мақсадини аниқ ўрнатиши, ўтилатган ўқув материалларини мазмунан саралашда талабаларнинг ўзлаштириш фаолияти даражаларини, фанни баён қилишнинг илмий тилини ҳисобга олиши лозим. Шунингдек, ташкилий шаклларнинг мосини

танлаб, белгиланган вақт доирасида самарали дидактик жараёни ташкил этади. Бу кўрсаткич талабига мос ҳолда ўқув-билиш фаолиятини амалга ошириш учун унга олдиндан алоҳида тайёргарлик кўриш керак бўлади. Умуман таълим жараёнига олдиндан ишлов бермасдан, якуний натижаларининг таълим мақсадига мос келишини чамаламасдан, ўқитиш давомида юзага келадиган ноқулай ҳолатларга боғлиқ ҳолда бошқариш имкониятларини ҳисобга олмасдан туриб таълим жараёнини технологиялаштириш мумкин эмас.

Баҳолаш жорий ва якуний назоратни ўз ичига олади. Жорий назорат узлуксиз қайта боғланишни таъминлайди, одатда, баҳолашсиз ўтказилади, шунинг учун у билимларни шакллантиришда иштирок этади. Педагогик технологияда қайта боғланиш нафақат ўқитиш жараёнини тузатиб бориш учун, балки ўқув мақсадларини аниқлаштириш учун ҳам хизмат қилишади. Якуний назоратда режалаштирилган ўқув мақсадларига эришганлик даражаси баҳоланади.

Рейтинг назорати ёзма ва тест методида бўлиши мумкин:

Ёзма назорат.

Оғзаки назоратнинг афзалликларига шахсий муносабат, ўқитувчининг курсант билан жонли мулоқоти, унинг фикрларини нутқ шаклида ифодалашга машқ қилдириш, билимларни янада чуқурроқ текшириш мақсадида педагог томонидан кўшимча саволлар бериш имкониятлари киради. Педагог томонидан кўйилган саволга оғзаки жавоб беришга тайёрланиш доимо курсантнинг фаол фикрлаши билан боғланган.

Ҳар бир педагогда курсантнинг ўзлаштириш даражасини баҳолашда доимо холис ва шахсий муносабат бир вақтнинг ўзида рўёбга чиқади. Юқорида тилга олганимиздек, хорижда олиб борилган кўп сонли тадқиқотлар кўрсатадики, “қисқа вақт оралиғида бир-биридан мустақил равишда битта курсантни битта билимлар соҳасида битта ўқув мақсадларида текшириш иккита имтиҳон олувчи баҳосининг мос келиши фақат 40-60 % ҳолларда мос келган”. Бунда битта имтиҳон топширувчи бир имтиҳон олувчида энг юқори баҳони, бошқасида эса энг паст баҳони олган. Шунингдек, турли педагоглар томонидан битта ёзма назорат ишига кўйилган баҳоларнинг анча фарқ қилиши ҳам тасдиқланган.

Шундай қилиб, курсантнинг ёзма ва оғзаки назоратда олган баҳоси баъзан холисона бўлмайди. Курсантнинг баҳоси, одатда, нафақат унинг билимлари даражасига боғлиқ бўлади. Билимларни баҳолаш амалиётида педагоглар гуруҳнинг ўртача даражасини мўлжалга олади. Шунинг учун кучсиз гуруҳларда баҳолар одатда кўтарилган, кучли гуруҳларда пасайтирилган бўлиб чиқади.

Ёзма назорат ўқув материални ўзлаштириш даражасини ҳужжатли тарзда ўргатиш имконини беради, шунингдек, курсантга ўз фикрларини қоғозда баён қилиш имконини беради. Икки-уч мустақил экспертларни ишларини текшириш учун жалб қилиш билан ўтказиладиган ташқи ёзма назорат аниқ мезонлар бўлган тақдирда объектив баҳога яқин баҳолашга имкон беради. Аммо билимларни оғзаки ва ёзма назорат қилишнинг анъанавий методи маълум камчиликларга ҳам эга:

- имтиҳонда курсант берилган билетнинг 3-4 саволига жавоб беради, баҳо эса бутун ўқув фанини билиш учун кўйилади;

- фарқ қилиш қобиляти кучсиз бўлган 5 баллик шкала ишлатилган;

- оғзаки ва ёзма назорат ҳар доим ҳам билимларни баҳолашнинг объективлигини, аниқлигини ва ишончлилигини таъминламайди;

- оғзаки сўров кўп ўқув вақти сарфланишини талаб қилади, ёзма ишлар педагогларнинг уларни текширишга кўп меҳнат сарфлашлари билан боғлиқ.

Сўнгги йилларда педагогика фанида билимларни оғзаки ва ёзма назорат қилиш объективлигини, ишончлилигини етарлича ошириш методлари ишлаб чиқиляпти. Аммо шуни ҳисобга олганда, билимларни оғзаки ва ёзма текшириш етарлича технологик эмаслигича қолади, уларни компьютерлар ёрдамида автоматлаштириш

кийин. Бу нисбатда билимларни тест методида назорат қилиш улардан бир неча марта устун туради.

Тест – бу бирор бир фаолиятни бажариш учун маълум даражадаги билимни эгаллашга қаратилган топшириқлардир. Тестнинг тўғри бажарилганлигини ўлчаш ва баҳолаш мақсадида ҳар бир тестга эксперт методи ёрдамида эталон ишлаб чиқилади. Ўз эталонига эга бўлмаган ҳар қандай тест, одатдагидек, бажарилиш сифати ҳақида субъектив мулоҳаза юритиш эвазига ҳулоса чиқарувчи назорат топшириғига айланиб қолади.

Тест назоратлари ва унинг афзалликлари:

а) етарли тарзда тузилган педагогик тест натижалари назорат ўтказаетган шахсга боғлиқ бўлмаган ҳолис педагогик ўлчов қуроли ҳисобланади;

б) тест ўқув мавзуларининг барча асосий мазмунини қамраб олиши мумкин, ўқитиш натижаларини тест методида ўлчаш барча текширилувчиларга барабар қўлланадиган олдиндан ишлаб чиқилган мезон асосида аниқ ва ишончли баҳо беради;

в) тест назорати технологиялашувчан, у нисбатан қисқа вақт ичида маълум ўқув мавзулари ўзлаштирилишининг тўла назоратини кам куч ва воситалар сарфлаб ўтказиш имконини беради.

г) тест назорати компьютерлар ёрдамида осон автоматлаштирилади. Бу педагогик тест ўтказишнинг асосий афзалликларидан бири.

Тўғри ташкил қилинганда педагогик тест курсант билимини ҳолис баҳолаш самарасини беради, чунки бу баҳо уни қўяётган одамга боғлиқ бўлмайди. У барча текширилувчиларга бир хил қўлланадиган қилиб тузилган мезон бўйича тўғри ечилган тест топшириқлари фоизи асосида аниқланади. Шунинг учун педагогик тест тўла асос билан ўқитиш натижаларини аниқ ва ишончли баҳолашга имкон берадиган педагогик ўлчов қуроли деб аталади. Аммо бундай баҳолаш фақат илмий талабларга риоя қилинган ҳолда тузилган, текширилувчан ва меъёрига етказилган сифатли тест туфайлигина амалга оширилиши мумкин.

Педагогик тестлардан фойдаланилганда таълим тизимининг барча бўғинларида ўқитиш сифатини сўзсиз ошириш мумкин бўлган етарли ижобий имконият мавжуд. Тест ўтказиш ўқитишни олиб бориш ва унинг натижаларига катта таъсир кўрсатиши мумкин. Сифатли тестлар билиш фаоллигини оширишга қодир, улар талабалар фаолиятида юқори мўлжалларни белгилайди, аксинча, ёмон тузилган тестлар таълим жараёнида акс самара бериши мумкин.

Билимларни ўзлаштириш назоратининг янги, илғор воситаларини киритадиган рейтинг тизимидан самарали фойдаланишни ўрганиш ҳам жуда муҳим. Курсантлар билимлари сифатини назорат қилишнинг рейтинг тизими деганда, ҳар бир курсантни ўқитишнинг бориши ва натижаларини баҳолашга бир хил шаклда ёндашувнинг ўзаро боғлиқ кўрсатмалари ва қоидалар мажмуаси тушунилади.

Педагогик технологиялар таълимда репродуктив ўзгариш даражасини эгаллашни кафолатлайди. Курсант продуктив ва ижодий ўзлаштириш даражаларини эгаллашда анъанавий методикадаги ўқитишнинг муаммоли метод ва методларидан унумли фойдаланади. Инновацион педагогик технологияларни яратишда анъанавий ўқитиш методикасидаги бой тажриба ва илғор педагогик жараёнлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Навбатдаги босқичда ҳар бир тест жавобларидаги хато ва камчиликларни тузатиш бўйича курсантлар учун янги бўлган ўқув методикасига оид қайта ўрганишни ташкил этади. Ушбу методикани амалга ошириш қуйидаги кетма-кетликда кечади.

1. Кириш қисми: курсантни тўла ўзлаштириш методикасида таълимга тайёрлаш ва уларда рағбатни вужудга келтириш.

2. Тўла ўзлаштиришга йўналтирилган ҳолда ҳар бир ўқув бирлиги бўйича ўқитиш.

3. Ҳар бир курсантда ўқув материалининг тўла ўзлаштирилганлигини баҳолаб бориш.

4. Ҳар бир курсантга қўйилган баҳони изоҳлаш.

Лойихалаштирилган ўқув жараёнининг бирлиги икки кичик лойихага ажратилади. Биринчи қисмида анъанавий таълимдагидек тушунтириш, кўрсатиш, изохлаш, асослаш, тушунчаларни шакллантириш, уларни билиш, амалга татбиқ қилиш кабилар аниқ ифодаланган мақсадлар асосида олиб борилади.

Лойиханинг иккинчи қисмида ҳар бир ўрганилган ўқув бирлиги бўйича жорий тест синовлари олинади. Тест синовлари диагностик аҳамият касб этиб, тескари алоқа вазифасини ўтайди, уни ўтказишдан мақсад тузатишлар киритиш, тўлдиришларни амалга оширишдан иборат бўлиб, бунинг учун қўшимча ўқув тадбирлари белгиланади.

Тест натижаларига кўра ўқувчи-талабалар икки гуруҳга ажратилади: тўла ўзлаштиришга эришганлар ва тўла ўзлаштиришга эришмаганлар гуруҳи.

Ўқув бирликларини тўла ўзлаштирмаган курсантлар ўқитувчи (педагог) раҳбарлигида ушбу ўқув бирликларини ўрганишни давом эттиради. Улар билан қўшимча тузатиш ишлари ташкил қилинади ва йўл қўйилган камчиликлар аниқланади ҳамда камчиликларни тузатиш учун машғулотлар олиб борилади. Бу машғулотлар такрорий бўлгани учун уни баён қилишда инновацион методлардан фойдаланиш ва кўرғазмали куроллар ва ўқитишнинг техника воситаларини ишлатиш, индивидуал ишлардан фойдаланиш орқали ушбу гуруҳ тўла ўзлаштиришга олиб чиқилади. Тўла ўзлаштиришга эришганлар учун қўшимча топшириқлар берилади, улар навбатдаги ўқув бирлигига ўтказилмайди. Навбатдаги ўқув бирлигини ўрганишга иккала гуруҳ ҳам бирга қиради.

Ўз навбатида курсантлар ўқув элементини қайси даражада ўзлаштиришлари ёки қандай маҳорат билан бажаришлари керак? Бу саволга психологлар томонидан яратилган фаолият назарияси жавоб беради. Ҳар қандай фаолият инсон томонидан олдин ўзлаштириб олинган ахборотлар ёрдамида амалга оширилади. Ахборотлардан фойдаланиш тавсифига қараб фаолиятнинг икки кўринишини фарқлаш мумкин: номаҳсул ва маҳсулдор. Уларнинг бири-биридан фарқи шундаки, номаҳсул фаолиятида инсон ўзига маълум бўлган ҳаракат коидаларидан фойдаланади ва бу жараёнда ҳар қандай янги ахборотлар юзага чиқмайди, чунки у фақат олдин ўзлаштирган методларни қайтадан ишлаб чиқади.

Тажрибали педагоглар юқорида баён қилинган фикрларни ҳисобга олган ҳолда курсантларнинг ўқув материалларини ўзлаштириш фаолиятини қуйидаги 4 та даража асосида кўрсатган:

I даража: ташқи кўрсатма таъсиридаги ҳаракат. Бу фаолият **танишув** даражаси деб номланган. Танишув даражасида курсантнинг билим олиш, эслаш қобилияти олдиндан ўзлаштирилган материаллар матни билан қайта танишиш асосида амалга ошишини тавсифлайди. Курсантда ўзига таниш материалларни фақат маълум вазиятларда, яъни бу материаллар олдида турган тақдирда эслаш имкони бўлади. Ўзлаштиришнинг биринчи даражаси объектлар, ходисалар, жараёнлар тўғрисида умумий тасаввур ҳосил қилиш билан чегараланади ва уларни курсантнинг билиб олиши номаълум объектлар қаторида кечади.

II даража: хотира асосидаги ҳаракат. Бу фаолиятнинг **алгоритм** даражаси деб номланади. Алгоритм даражасида курсантнинг қобилияти материалларни ёки унинг алоҳида қисмларини ташқи кўрсатмасиз мустақил равишда қайта тиклай олиши билан тавсифланади. Бу курсантлар ўзлаштириш даражасининг бирмунча юқори поғонаси бўлиб, курсант ўз хотирасига таянган ҳолда ўқитувчи (педагог) ўргатган ёки адабиётлардаги мавжуд материалларни маълум алгоритм бўйича тушунтириб бера олади.

III даража: ностандарт вазиятлардаги маҳсулдор ҳаракат. Бу фаолиятнинг **эвристик** даражаси деб номланади. Эвристик даражада курсантнинг аниқ масалаларни ечиш қобилияти ўрганилаётган мавзу бўйича материалларни таниш ва нотаниш вазиятларда мустақил қайта тиклаш эвазига янги ахборотларни қўлга киритиши билан тавсифланади. Билимларни кўчириш маълум масалалар синфи билан чегараланган ва бутун бир ўқув предмети бўйича тарқалмаган бўлади.

IV даража: фаолиятнинг янги қирраларини тадқиқ қилувчи маҳсулдор ҳаракат. Бу фаолиятнинг **ижодий** даражаси деб номланади. Ижодий даражада курсантнинг материалларни мустақил ўрганиш ва қайта ишлаш қобилияти мавжуд ахборотларни янги вазиятларда кенг доирадаги масалалар ечимига кўчириш билан тавсифланади. Фаолиятнинг бу даражаси изланувчанлик, ижодкорлик тавсифига эга бўлиб, турли вазиятларда ўзлаштирилган кенг доирадаги билимларни қатор объектларда қўллаш билан амалга оширилади.

Умуман олганда, билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш сифати бўйича таълим мақсадларининг ташхисланувчанлиги ўзлаштиришнинг зарурий даражаларини

аниқлаштиришни талаб этар экан. Демак, биринчи навбатда, курсантнинг бўлажак фаолиятига ва мутахассислик маҳоратига қўйилган талаблар эътиборга олинади.

Хулоса

Юқорида келтирилганлар таълимга технологик ёндашувнинг шакл ва вариантлари хилма-хиллигидан далолат беради. Россия Федерациясида шу масалага алоқадор бир қатор илмий-методик ва даврий нашрлар, жумладан, «Школьные технологии» номли янги педагогик журнал ҳам чиқарилмоқда. Буларнинг барчаси инновацион педагогик технология имкониятлари, кудрати қанчалар аҳамиятли эканлигидан далолат беради. Бу соҳадаги хорижий тажриба билан танишув Ўзбекистон педагоглари учун ўқитишга янгича ёндашиш, педагогик технология соҳасидаги чет эл тажрибаларини ўрганиш, миллий-маданий анъаналаримиз ва таълим-тарбия соҳасида қўлга киритилган ютуқларни теран англаш ҳамда уларни ўзлаштириш ва кейинчалик улардан амалиёт ёки ишлаб чиқаришда фойдаланиш учун туртки бўлиб хизмат қилади.

Ўқув-тарбия жараёнида замонавий педагогик технологиялардан ўз ўрнида фойдаланиш талабаларнинг билим олишга бўлган қизиқишларини орттиради, билиш фаолиятини фаоллаштиради, ўқув-тарбия жараёни самарадорлиги юқори даражада бўлишига имкон яратади.

Адабиётлар рўйхати

1. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А. Педагогика технология асослари. Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
2. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. - Тошкент: Молия, 2003.
3. Омонов Х.Т. ва бошқалар. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. Дарслик. - Тошкент: Иқтисодиёт-Молия, 2009.

O'QUV JARAYONIDA MOODLE TIZIMIDAN FOYDALANISH

Hamroyev Rustam Rasulovich

Buxoro davlat tibbiyot instituti katta o'qituvchisi

Abstrakt. Ushbu maqolada informatsion texnologiyalarning rivojlanishi va axborot oqimlarining tobora ortib borishi, ma'lumotlarning tez o'zgarishi kabi holatlar insoniyatni bu ma'lumotlarni o'z vaqtida qayta ishlash choralarining yangi usullarini qidirib topish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, axborot va kommunikasiya texnologiyalari, masofadan o'qitish, o'quv moduli.

Абстракт. В этой статье обсуждается развитие информационных технологий и увеличивающийся поток информации, быстрое изменение данных и потребность человечества в поиске новых способов своевременной обработки этой информации.

Ключевые слова: система образования, информационно-коммуникационные технологии, дистанционное обучение, учебный модуль.

Abstract. This article discusses the development of information technology and the increasing flow of information, the rapidly changing data and the human need to find new ways to process this information in a timely manner.

Key words: education system information and communication, technologies distance learning, training module.

Zamonaviy axborot va kommunikasiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi. Masofadan o'qitish davr talabiga aylanib ta'lim tizimini rivojiga asos bo'ldi. Masofaviy ta'limda ta'lim oluvchi va o'qituvchi fazoviy birbiridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, yelektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar. Internet texnologiyasini qo'llashga Magistrantlar va iqtidorli talabalarning ilmiy maqolalar to'plami - 2020 ~ 9 ~ asoslangan masofaviy o'qitish jahon axborot ta'lim tarmog'iga kirish imkonini beradi.

Ta'lim sifatidan qoniqmaslik turli sabablarga ko'ra bo'lishi mumkin. Buning dastlabki va asosiy sababi pedagog kadrlarni internet texnologiyalari va masofaviy ta'limdan foydalanib ta'lim berish sifatini yaxshilashdadir. Aynan hozirgi kun ta'lim tizimi faoliyatini yaxlitligiga va uning har bir bo'laklarini alohida holdagi samaradorligini belgilaydi. Bizning mamlakatimiz ta'lim tizimi ham boshqa rivojlangan davlatlar ta'lim tizimidan qolishmagan holda yuksalib bormoqda. Ilgarilari masofadan o'qitish yoki ma'lumot almashish qiyin vazifadek ko'ringan bo'lsada, bugungi kunga kelib u hayotimizning barcha sohalariga tadbir

qilinmoqda va uning ajralmas bir bo'lagi bo'lib qolgan. Masofaviy ta'lim tizimida elektron universitetlarni tashkil etish, ularni masofadan boshqarish, on-line va off-line o'qitish tizimida Tyutorlarni shakllantirish hamda ularga ish faoliyatini olib borishlarini ta'minlash uchun bir qancha dasturiy vositalar ishlab chiqilgan. Bular: Ucoz sayt yaratuvchi konstruktorlari, Claroline, Moodle masofaviy ta'lim platformasi, OpenACS masofaviy ta'lim platformasi, Sakai masofaviy ta'lim platformasi, e-Learning Server masofaviy ta'lim platformasi, Atutor masofaviy ta'lim platformasi kabi erkin va ochiq kodli dasturiy vositalarni misol qilishimiz mumkin. Bu dasturlar yordamida har bir masofaviy ta'lim professor-o'qituvchisi ya'ni Tyutor o'zining elektron kabinetini yaratadi, shu yerda har bir talaba o'z xoxishiga ko'ra ro'yxatdan o'tadilar va o'zlari tanlagan professor-o'qituvchidan (Tyutordan) Online va Offline tarzda bilimlarini oshiradilar va tahsil oladilar. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ning rivojlanishida yetuk mutaxassislarning roli va o'rni beqiyosdir. Bunday kadrlarni tayyorlashda masofaviy ta'lim texnologiyalariga oid fanlar va ularni o'qitishning samaradorligini oshirish bugunning dolzarb masalalaridan biridir. Biz hozirgi kunlarda Buxoro davlat universiteti "Axborot texnologiyalari" kafedrasida "Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili" yo'nalishi talabalariga o'qitilayotgan "Axborot texnologiyalari" fanining o'quv modullarini joylashtirish uning imkoniyat va afzalliklari ustida ilmiy-amaliy ishlarni bajarib kelmoqdamiz. Avvalo mavzuning nazariy masalalar va tashkiliy xarakterga ega bo'lgan hujjatlarni o'rganish, shu bilan birga oliy ta'lim muassasalarida "Moodle tizimi va uning imkoniyatlari" mavzusining mazmun mohiyatini o'rganish hamda uni nazariy va amaliy tadqiq etishni ustida ishlamoqdamiz. Bunda biz avvalo shu ish uchun muhim bo'lgan adabiyotlar masalan: N.N. Azizxo'jaevaning "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" nomli o'quv qo'llanmalarini, Zakirovaning "Elektron o'quv-metodik majmualar va ta'lim resurslarini yaratish metodikasi" nomli metodik qo'llanmani, A.M. Anisimovning "MOODLE masofaviy o'qitish tizimida ishlash" nomli o'quv qo'llanmalarini, L.V. Golish va D.M. Fayzullayevalarning "Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish" nomli o'quv uslubiy qo'llanmalarini, F. Zakirova, U. Muxamedxanov, Sh. Sharipov, R. Isyanov, F. Esanboboyev, S. Dottoyevlarning "Elektron o'quv-metodik majmualar va ta'lim resurslarini yaratish metodikasi" nomli metodik qo'llanmalarini internet orqali muhim ma'lumotlar bilan tanishdik va tahlil qilib chiqdik. Shundan so'ng oldimizga quyidagilarni maqsad qilib oldik: - "Moodle tizimi va uning imkoniyatlari" mavzusini taraqqiyotining ustivor yo'nalishlarini nazariy va amaliy tahlil qilish; - "Moodle tizimi va uning imkoniyatlari" mavzusi yordamida o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalari va ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanish yo'llarini yoritish; - "Moodle tizimi va uning imkoniyatlari" mavzusidan o'quv moduli ishlanmasini tayyorlash; - Oliy ta'lim muassasalarida "Moodle tizimi va uning imkoniyatlari" mavzusi orqali o'qitishni yanada takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish. Moodle – bu o'qituvchilar tomonidan online-kurslarni yaratish uchun maxsus ishlab chiqilgan sayt tarkibini boshqarish tizimi (Content Management System - CMS) dir. Uni ko'pincha E-learning tizimlarni o'qitishni boshqarish tizimlari (Learning Management Systems - LMS) yoki virtual o'qitish vositasi (Virtual Learning Environments - VLE) deb ham atashadi. Moodle avtor - Martin Dougiamas. Universitetni Computer Science va Education mutaxassisligi kursini tugatgandan keyin, u "The use of Open Source software to support a social constructionist epistemology of teaching and learning within Internet-based communities of reflective inquiry" mavzusidagi dissertasiyasini himoya qildi. Axborot texnologiyalarini qo'llash orqali ta'limni qo'llab – quvvatlash platformasini yaratish g'oyasi unda 1999 yilda Curtin University (Avstraliya) Universitetida WebCT tijorat platformasi bilan ishlash tajribalaridan kelib chiqdi. Bu bepul tarqaladigan dasturiy majmua funksional imkoniyatlarini o'rganishdagi soddaligi va ishlatishdagi qulayligi bilan electron o'qitish tizimlaridan foydalanuvchilarning ko'pgina talablarini qanoatlantiradi. Moodle masofaviy sohada o'qitish jarayonini to'la qo'llab-quvvatlash uchun keng doiradagi imkoniyatlarni beradi – o'quv materiallarini turli usullarda berish, bilimlarni tekshirish va o'zlashtirish nazorati hozirda Moodle tizimini dunyoning ulkan universitetlari o'qitish uchun

ishlatishmoqda. Moodle (<http://www.gnu.org/copyleft/gpl.html>) GPL litsenziyasi ostida (http://www.opensource.org/docs/definition_plain.html) ochiq joriy kodi bilan dasturiy ta'minot kabi tarqalmoqda. Ochiq dasturiy kodli Moodle ga o'zgartirishlar kiritish, yaxshilash, modifikatsiyalash uchun <http://www.moodle.org> manzil bo'yicha kirish mumkin Moodle ni ishlatish strategiyasi, filosofiyasi bo'yicha Магистрантлар ва иқтидорли талабаларнинг илмий мақолалар тўплами – 2020 ~ 26 ~ qo'shimcha axborotlarni <http://thinkingdistance.org/> manzil bo'yicha olish mumkin. Moodle so'zi – bu - Modular Object - Oriented Dynamic Learning Environmentl so'zining abbreviaturasidir. Rus tilida – Мудл va – Моодус (Модульная объектно-ориентированная динамическая управляющая среда) nomlari ham qo'llaniladi. Moodle Unix, Linux, FreeBSD, Windows, Mac OS X, Netware peratsion tizimlari va PHP ishlatilishi mumkin bo'lgan ixtiyoriy boshqa tizimlarga ham modifikatsiyalarsiz qo'llanilishi mumkin. Ma'lumotlar MySQL va PostgreSQL ma'lumotlar bazasida saqlanadi, ammo ma'lumotlar bazasini boshqarishning tijorat tizimlari ham ishlatilishi mumkin. Moodle oson vositalar yaratish imkoniyatiga ega. Yangi versiyaga o'tishda qiynchiliklar va yangilanishlar kelib chiqmaydi. Moodle MO'T ning yangi versiyasini <http://www.moodle.org> dan olish mumkin. Hozirgi vaqtda yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishga katta e'tabor berilmoqda. Yangidan qurib ishga tushirilgan kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar, qayta rekonstruksiya qilinayotgan oliy talim muassasalar ularning jahon andozalari darajasida axborot kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlanishi hamda barcha fanlarni zamonaviy kompiyuterlardan foydalanib mashg'ulotlar o'tishda professoro'qituvchilarning professional tayyorgarligi yuksak darajada bo'lishini taqazo etadi. Bugungi, axborot texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanayotgan davrda, har bir tashkilotning internet tarmog'ida "virtual yuzi" bo'lish zarurati tug'ilmoqda, ayniqsa ta'lim muassasalarida virtual universitetlarni rivojlanishi tyutorlikka ya'ni masofaviy ta'lim o'qituvchisiga bo'lgan talabning ko'payishi natijasida ta'limiy web saytlarni yaratish bugungi kunnig dolzarb muammolari hisoblanadi. Web – sayt hozirgi kunda juda ko'p vazifalarni hal qilmoqda, taklif qog'ozchasiga aylanib bormoqda, ta'lim funksiyalarini amalga oshirmoqda va yangi foydalanuvchi yoki mijozlarni jalb qilmoqda. Bugungi kunda juda ko'p ta'lim saytlari mavjud. Lekin ta'limiy web – saytni yaratish va uni internet tarmog'iga joylashtirish bilan ta'limiy web – sayt ustida ishlar yakunlanmagan bo'ladi. Moodle platformasidan foydalanib o'quv jarayonini boshqarishda yuzaga keladigan muammolarni yechishga qaratilgan.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.М. Мирзиёевнинг 2017 йил 20 апрельдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.
2. Толипов Ў. Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбикий асослари.– Т.: Фан, 2006. – 262 б.

**ТЕХНИК FANLARNI O'QITISHDA VIRTUAL O'QUV
LABORATORIYALARNING O'RNI**

Raxmonov T.T.

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, f-m.f.n., dotsent

N.M.Karimov

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti o'qituvchi

Annatsiya: Maqolada oliy harbiy ta'limda texnik fanlarni o'qitish jarayonida virtual laboratoriyalardan foydalanish samaradorligi, virtual o'quv laboratoriyalarning afzallik jihatlari yoritilgan. Virtual o'quv laboratoriyalardan nafaqat laboratoriya mashg'ulotlarida, balki kursantlarning kurs va bitiruv ishlarida, ilmiy-tadqiqot ishlarida qo'llanilishi bo'yicha ma'lumotlar batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: virtual o'quv laboratoriya, axborot texnologiyalari, virtual asbob, amaliy dasturlar paketi.

Annotation: The article describes the effectiveness of the use of virtual laboratories in the teaching of technical sciences in higher military education, the advantages of virtual training laboratories. Virtual learning laboratories provide detailed information not only on laboratory training, but also on the use of cadets in course and graduation work, research work.

Keywords: Virtual learning laboratory, information technology, virtual tools, software package.

Аннотация: В статье описывается эффективность использования виртуальных лабораторий при обучении техническим наукам в системе высшего военного образования, преимущества виртуальных учебных лабораторий. Виртуальные учебные лаборатории предоставляют подробную информацию не только о лабораторных занятиях, но и об использовании курсантов в курсовой и дипломной работе, научно-исследовательской работе.

Ключевые слова: виртуальная учебная лаборатория, информационные технологии, виртуальные инструменты, программный комплекс.

Oliy harbiy ta'limni axborotlashtirishda, bo'lajak kadrlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'zlashtirishlari bilan bir qatorda, texnik fanlar sohasida kadrlar tayyorlashni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari yordamida jadallashtirish lozim. Keyingi vaqtlarda, ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish sohasida yangi atama «Virtual o'quv laboratoriya» paydo bo'ldi. Virtual o'quv laboratoriya ochiq va masofaviy o'qitish g'oyasiga muvofiq bo'lib, ta'lim jarayonidagi moddiy-texnik ta'minot borasidagi muammolarni oz bo'lsada dolzarbligini kamaytiradi.

Inson faoliyatining turli sohalarida axborot texnologiyalari va internet texnologiyalarini qo'llash avtomatlashtirilgan sistemalarda boshqarish, qabul qilinadigan yechimlar va ma'lumotlarni qayta ishlash sifatini oshiradi. Boshqaruvni qulay, takomillashgan usulini yaratadi va jahon axborot tizimlari bilan integratsiyalashishiga zamin yaratadi.

Oliy harbiy ta'lim jarayoni samarasini oshirish maqsadida bugungi kunda juda ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan va davom etmoqda. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ulardagi asosiy e'tibor, shu kungacha nashr etilgan va amaliyotga joriy qilingan adabiyotlardagi mavjud axborot texnologiyalar bo'yicha bilimlarni kimga qanday yetkazishga qaratilgan va bu sohada yaxshi natijalarga erishilmoqda. Lekin masalani boshqa tomondan olib qaraydigan bo'lsak, ya'ni, egallangan bilimlarni amaliyotga joriy qilish masalasida haligacha kamchiliklar mavjudligi ayon bo'lmoqda.

Shuning uchun, axborot texnologiyalari bo'yicha bilimlarni egallashda o'qitishni modernizatsiyalagan holda, innovatsion texnologiyalarni qo'llash bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

Ma'lumki, fan va texnika jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ko'plab ilmiy bilimlar, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib bormoqda. Bu bir tomondan fan va texnikaning yangi bo'limlari va sohalarining shakllanishi bilan uning differentsiyasini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan fanlar orasida hukmron bo'lgan chegaralarni buzib, integratsiya jarayonini vujudga keltirmoqda.

Hozirgi vaqtda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish hamda keng ko'lamda qo'llash jahon taraqqiyotining global yo'nalishi hisoblanadi. Yangi texnologiyalar kun sayin rivojlanib, mamlakatda axborotlashtirish jarayoni tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan hozirgi davrda ta'lim sohasida axborot resurslarini tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shu sababdan, texnik fanlarni o'qitish jarayonini tashkil etish, shu jumladan, o'quv materiallarini bayon etishni takomillashtirish tamoyillariga ma'lum o'zgartirishlar kiritish zarur bo'ladi. Bunda ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish va ulardan foydalanish maqsadga erishishning eng samarali yo'llari hisoblanadi.

Zamonaviy oliy harbiy ta'lim jarayonida ta'limning interfaol vositalaridan foydalanish borgan sari katta ahamiyatga ega bo'libgina qolmasdan, dolzarb masalalardan biri hisoblanmoqda.

Virtual o'quv laboratoriya bo'yicha ilmiy-metodik ishlarning mavjudlari ham asosan virtual asbob va ularni laboratoriya mashg'ulotlarida qo'llashning yoritilishi bilan cheklangan, biroq, virtual o'quv laboratoriyasida faqatgina virtual asboblar emas, balki virtual o'quv xonalari texnik obyektlar loyihasi, matematik va imitatsion modellashtirish tizimlari, amaliy dasturlar o'quv va ishlab chiqarish paketlarini o'z ichiga oladi. Virtual o'quv laboratoriyaning o'zi esa faqatgina laboratoriya mashg'ulotlarida emas, balki kursantlarning kurs va diplom ishlarida, ilmiy-tadqiqot ishlarida qo'llanilishi mumkin. «Virtual laboratoriya» tushunchasining mohiyati tarkibiy qismi bo'lgan virtual asbob yordamida (oddiy elektron asbob bilan ishlagandek) kompyuterda ishlash imkoniyatini beradigan, kompyuterga qo'shimcha qilingan apparatli va dasturiy vositalar to'plamini ifodalashdan iboratdir. Virtual asbob va virtual laboratoriyaning muhim qismi - foydalanuvchining samarali grafik interfeysi (ya'ni, foydalanuvchining kompyuter bilan o'zaro aloqalarining qulay, interfaol rejimini ta'minlovchi), odatiy predmetli sohada ko'rgazmali grafik namunalarni ko'rishida grafik menyu tizimi bilan dasturli instrument hisoblanadi [1].

O'quv virtual laboratoriya – bu yakunlangan dasturiy mahsulot bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati avtomatlashtirilgan hamda loyihalashtirish samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan katta dasturli tizimlarni loyihalashtirishning zamonaviy konseptsiyalaridan foydalanish hisoblanadi.

Metodologik jihatdan virtual laboratoriyalarni sun'iy intellekt tizimlarida qabul qilingan jarayon, gibridd tizimlar turlariga asoslangan bilim berish, tasavvur modellaridan kelib chiqib, guruhlash mumkin. Virtual o'quv laboratoriyadagi amaliy jarayon asosini amaliy dasturlar o'quv paketi yoki ularning sanoat analoglari tashkil etadi [2].

Ularni yaratishda asosiy e'tibor odatda matematik modellashtirish, o'rganilayotgan jarayon yoki obyektlarni optimallashtirish va hisob ishlariga qaratiladi. Amaliy dasturlar paketi bilan o'quv ishlarida kursantlar maxsus mutaxassislik malakalariga ega bo'lishlari kerak, ko'pchilik hollarda ular hali malakalarga ega bo'lmaydilar. Bunda quyidagi tamoyillarga asoslangan maxsus didaktik interfeys, ssenariyli sxemalar yordam berishi mumkin:

- O'rganish faoliyatini faollashtirish uchun musobaqalashish vaziyatlarini yaratish;
- kursantlarning bilish faoliyatini siklik, yopiq boshqarishni tashkil etish;
- qiziqarli namonaviy yoki o'rgatuvchi masala yoki masalalar to'plamini tanlash.

Bu tamoyillarni amalga oshirish tajribasi ularning yuqori didaktik samarasini ko'rsatadi. Texnik ma'lumotga ega bo'ladigan mutaxassislarni tayyorlashda texnik obyektlar loyihasini o'rganish bo'yicha laboratoriya ishlari katta ahamiyatga ega. Shu maqsadda maxsus o'quv xonalari yaratilyapti. Ammo ularni yaratish uzoq vaqtni, jihozlash va tarkibi esa – katta moddiy resurslarni talab qiladi. Texnik fanlarni o'qitish jarayonida virtual xonalardan foydalanish haqiqiy o'quv xonalardan foydalanishni butunlay chetlashtirmaydi. Lekin, bunday mashg'ulotlarning elektron ko'rinishi quyidagilarga imkon beradi:

- kursantlarning o'quv ishlarida faolliklari va mustaqilliklarini oshiradi;
- o'quv materialining multimedia ko'rinishidagi bilan uni qabul qilishni osonlashtiradi;
- har bir kursantning materialni o'zlashtirishi bo'yicha to'liq nazoratni ta'minlaydi;
- imtixon va reyting nazoratlariga tayyorlanishda takrorlash va trening jarayonini osonlashtiradi.

Virtual laboratoriyaning muhim jihati asboblarning odatiy tasvirlari bilan birga, haqiqiy signallarni imitatsiyalash modellarinigina emas, balki zarur ma'lumotlar fayllarida saqlanadigan avvalgi tajriba ma'lumotlar fayllaridan foydalanish yo'li bilan tajribani ko'rgazmali imitatsiya qilish mumkinligi hisoblanadi. O'qitish natijalari kafolatining asosi, yaxlit o'quv jarayonida tashkil etiluvchi operativ javob aloqasi hisoblanadi. O'quv materialini o'rganishda qo'yilgan maqsadlarga yo'naltirilgan kundalik natijalarni baholash va ta'lim mazmunini boyitib borish zarur hisoblanadi.

Respublikamizdagi texnik yo'nalishdagi oliy harbiy ta'lim o'quv yurtlarida texnik fanlarni o'qitishda virtual o'quv laboratoriyalaridan foydalanish tufayli olinadigan natija va imkoniyatlarni samarali ishlatish hamda o'qitiladigan fanlarni mukammal o'zlashtirishda asosiy vosita bo'lib hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Begimqulov U. Masofaviy o'qitish va pedagogik ta'lim // Pedagogik ta'lim, -Toshkent, 2013. №5. B. 19- 21.
- [2]. Abduqodirov A.A., Xayitov A., Shodiyev R. Axborot texnologiyalari // Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. - T.: O'qituvchi, 2013. - 144 b.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИ КРЕДИТ-МОДУЛЬ ТИЗИМИГА ЎТКАЗИШ Юсунова М.М.

*Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот
технологиялари университети ассистенти*

Аннотация. Ушбу мақолада бугунги кунда олий таълим муассасалари талабаларнинг мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантириш борасида амалга оширилаётган ишлар, ушбу жараёнда учраётган муаммолар кўриб чиқилган.

Аннотация. В статье рассматривается работа, которая ведется сегодня в вузах по развитию у студентов организаторских способностей в процессе самостоятельного обучения студентов, проблемы, возникающие в этом процессе.

Annotation. This article discusses the work being done today in higher education institutions to develop students' organizational skills in the process of independent learning of students, the problems encountered in this process.

Калит сўзлар. Ренессанс, Болонья декларацияси, кредит-модуль тизими, модуль, кредит.

Дунё таълим маконига олий таълим тизимининг интеграция жараёнини киритиш мақсадида 1997 йилда таълим тизимининг Лиссабон конвенцияси ва 1999 йилда

Болонья декларацияси қабул қилинди. Болонья декларациясининг асосий мақсади Олий таълимда Европа кредит тизими (ECTS- European Credit Transfer system) синов бирлигини қўллаш ҳамда бу таълимнинг чет элларда тан олиншига эришиш эди.

Давлатимиз раҳбари томонидан 2019 йилнинг 8 октябрида “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони имзоланди. Ушбу муҳим дастуриламал ҳужжатда “республикадаги камида 10 та олий таълим муассасасини халқаро эътироф этилган ташкилотлар (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education ёки Academic Ranking of World Universities) рейтингининг биринчи 1 000 та ўриндаги олий таълим муассасалари рўйхатиغا киритиш ва олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтказиш” белгилаб берилди.

Шунингдек, 2030 йилга қадар республикадаги барча олий таълим муассасаси (ОТМ)нинг 85 фоизи, жумладан, 2020/2021 ўқув йилининг ўзида 33 та олий таълим даргоҳини кредит-модуль тизимига ўтказиш кўрсатиб ўтилди.

Кредит-модуль тизими, бу — таълимни ташкил этиш жараёни бўлиб, ўқитишнинг модуль технологиялари жамламаси ва кредит ўлчови асосида баҳолаш модели ҳисобланади. Уни бир бутунликда олиб бориш серқирра ҳамда мураккаб тизимли жараёндир. Кредит-модуль тамойилида иккита асосий масалага аҳамият берилади: талабаларнинг мустақил ишлашнинг таъминлаш; талабалар билимининг рейтинг асосида баҳолаш. Шундай экан, кредит – модуль тизими дарс машғулотларини нафақат ўқитишни инновацион таълим технологиялари асосида олиб бориш, балки талабадан мустақил ўқиш-ўрганиш, таълимга янгича муносабатда бўлиш, меҳнат бозори талабидан келиб чиқиб, зарурий ва чуқур назарий билимларни эгаллаш, амалий кўникмаларини шакллантиришга ўргатишдан иборатдир. Мухтасар айтганда, мазкур тизим талабанинг касбий ривожланиши ва камолотига йўналтирилган. Илм соҳибининг бутун ҳаёти давомида билим олишини таъминлашга ҳамда меҳнат бозори ва замонавий талабларга жавоб бера оладиган инсон капиталини шакллантиришга қаратилган деб айтиш мумкин. Кредит-модуль тизимининг жорий этилиши ўқитувчи ва талабанинг ҳамкорликда ишлашида муҳим омил ҳисобланади. Модулли таълимда педагог тингловчининг ўзлаштириш жараёнини ташкил этади, бошқаради, маслаҳат беради, текширади. Талаба эса йўналтирилган объект томон мустақил ҳаракат қилади. Энг катта урғу ҳам талабаларнинг мустақил таълим олишига қаратилади.

Ўзбекистон Республикасининг олий ўқув юртларида кредит таълим тизимини жаҳон таълим соҳасидаги замонавий йўналишларни ҳисобга олиб, хорижий кредит тизимларини таҳлил қилиб ва умумлаштирган ҳолда жорий қилиш мақсадга мувофиқ.

“Кредит соат” тизими дастлаб АҚШ да пайдо бўлган ва такомиллашган. 1969 йилда Гарвард университети Президенти, америка таълимининг атоқли намояндаси Чарлз Елиот биринчи бўлиб “кредит-соат” тушунчасини киритди ва 1870-1880 йиллар давомида фан ҳажмини кредит-соатларда ўлчашга имкон берувчи тизимни жорий қилди. 1892 йилдан “кредит-соат” тизимини жорий қилишнинг иккинчи босқичи бошланди. Бунда АҚШ миллий таълим қўмитаси “коллеж-мактаб” бўғинини яхшилаш, ўрта мактабларда ўқув дастурларини стандартлаш мақсадида нафақат коллежларда, балки ўрта мактаблар учун ҳам “кредит” тушунчасини жорий қилди ва кейинчалик бакалаврият дастурлари мазмунини баҳолашнинг кредит тизимини магистратура ва докторлик таълим босқичларигача кенгайтди.

Бакалавр даражасини (Бачелор оф Арц - БА ёки Бачелор оф Ссиенсе - БСс) олиш 4 йил ўқишни назарда тутди. Бу давр ичида талаба ўртача ҳар бири 3 кредитлик 40 тача фанни ўзлаштириши зарур бўлади. Биринчи ва иккинчи йил таянч билимларни олиш учун ажратилади (таъминан, 60-68 кредит) ва у оралик даража (Ассосиатес) билан якунланади, учинчи ва тўртинчи йиллар мутахассислик фанларини жадал ўрганишга бағишланади ва бу жараён малакавий имтиҳон билан тугалланади.

Кредит тизимларининг юзага келган кенг камровли диверсификацияси шароитида ЕСТС тизими кўп миллатли йевопа аъналарини инобатга олган ҳолда турли таълим тизимларини яқинлаштиради. Ўзбекистонда кредит таълим тизимига асосланган миллий моделни ишлаб чиқишда, йевопа ЕСТС кредити ва Америка кредит соатлари тизимларининг ютуқларини инобатга олган ҳолда юқори таълим сифатини ва дунё таълим жараёнларига интеграциялашиш учун ишончли асосни танлаш мақсадга мувофиқдир.

Юқорида келтирилган дунё таълим тизимлари таҳлилидан келиб чиқиб америка кредитлари (УССС) ни йевопа (ЕСТС) ва осие-тинч океани (УСТС) кредитларига айлантириш анча осон: 1 Америка кредит-соати = 1 Хитой кредити = 1 Япон синов бирлиги = 2 йевопа кредити = 2 Осие-Тинч Океани кредити = 4 Британия кредити.

Кредит таълим тизимини ўрганиш ва таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, дунёнинг турли давлатларида у ўзига хос хусусиятларга эга. Шунга қарамасдан, кредит таълим тизимининг самараси ва мақсадга мувофиқлиги унинг кўплаб дунё давлатлари таълим тизимларида кўпроқ тарқалганлиги билан асосланилади, чунки таълим дастурларининг талабаларда мустақил ишлаш кўникмаларини ривожлантиришга қаратилиши ижодий фаолликни ва билим олишга ўзини сафарбар қилишга, охир-оқибат таълим сифатини оширишга имкон беради.

Ўқув жараёни асосан ўқув машғулоти ва назорат жараёнларидан ташкил топган. Ўқув машғулоти барча турдаги академик машғулотларни, талабаларнинг мустақил таълими ва малакавий амалиётларни ўз ичига олади. Назорат жараёнлари талабаларнинг таълим дастурини қай даражада ўзлаштирганлигини кўрсатади.

Ўқув жараёнини режалаштириш олий ўқув юртининг ўқув фаолиятини бошқаришда муҳим элементларидан бири ҳисобланади. У қуйидаги босқичларда амалга оширилади:

- дастлаб ўқув йили давомидаги асосий ўқув жараёнлари ва уларни амалга ошириш муддатлари акс еттирилган академик тақвим тузилади;
- намунавий ўқув режага кўшимча равишда танлов фанларининг рўйхати шакллантирилади;
- намунавий ўқув режа ва танлов фанлари рўйхатига мос равишда едвайзерлар ёрдами билан, қайд қилиш офиси ва декан назорати остида ҳар бир талабанинг шахсий ўқув режаси шакллантирилади;
- ишчи ўқув режалари тузилади;
- фанларнинг ишчи ўқув дастурлари (сйллабус) ишлаб чиқилади;
- йўналиш ва мутахассисликларнинг ишчи ўқув режаларига мос равишда кафедраларнинг ўқув юкламалари режалаштирилади ва профессор-ўқитувчиларнинг штат жадвали ҳамда уларга тақсимланган кредитлар тасдиқланади;
- академик потоклар ва гуруҳлар кесимида дарс жадваллари тузилади.

Бакалавриат намунавий ўқув режалари 4 та блокдан иборат бўлади:

- 1) гуманитар ва табиий-илмий фанлар блоки;
- 2) умумкасбий фанлар блоки;
- 3) ихтисослик фанлари блоки;
- 4) кўшимча фанлар блоки

Магистратура намунавий ўқув режалари 3 та блокдан иборат бўлади:

- 1) умумметодологик фанлар блоки;
- 2) мутахассислик фанлари блоки;
- 3) танлов фанлари блоки.

Фан блокларидаги фанлар мажбурий ва танлов фанлари бўлиши мумкин. Мажбурий фанларга малака талабларида келтирилган, ўзлаштирилиши шарт бўлган фанлар киради. Танлов фанларига кадрлар буюртмачилари талаби билан олий ўқув юрти томонидан таклиф етиладиган фанлар киради.

Кредит таълим тизимида ўқув ишлари ҳажми ўқитиладиган материал ҳажми бўйича аниқланади ва кредитларда ўлчанади.

Кредит - ўқув ишлари ҳажминининг ўлчов бирлиги бўлиб, 30 академик соатга тенг бўлиши мумкин (15 ҳафталик семестрда). Бунда аудитория ва мустақил таълим соатлари бакалаврият ва магистратурада - 1:1 нисбатда бўлиши мумкин.

Ҳар бир фаннинг ҳажми бутун сонли кредитлар билан ифодаланади. Ўрта ҳисобда фанлар сони 40 тадан ошмаслиги шарти билан битта фанга ўртача $240/40=6$ кредит ажратилиши мумкин, фанлар учун кредитлар ундан кам ёки кўп ҳам бўлиши мумкин.

Умумий ҳафталик юклама бакалавриятда 60 соатни ташкил этади, ундан 30 соати аудиторияда ва 30 соати талабанинг мустақил таълимига ажратилади, шу жумладан 8-14 соатини ўқитувчи раҳбарлигидаги мустақил таълим ишига ажратилиши мақсадга мувофиқ.

1- жадвал

Харфли тизимдаги баҳо	Балларнинг рақамли эквиваленти	Фоиз кўрсаткичи	Ананавий усулда
A	4,0	95-100	Аъло
A-	3,67	90-94	
B+	3,33	85-89	Яхши
B	3,0	80-84	
B-	2,67	75-79	
C+	2,33	70-74	
C	2,0	65-69	Қониқарли
C-	1,67	60-64	Қониқарсиз
D+	1,33	55-59	
D	1,0	50-54	
F	0	0-49	

1-жадвалга мувофиқ талабанинг вақт бюджети қуйидагича бўлади: назарий таълим - $240 \times 30 = 7200$ соат, шу жумладан аудиторияда - $15 \times 240 = 3600$ соат ва мустақил таълим шаклида шуғулланиш учун - $15 \times 240 = 3600$ соат кўзда тутилади.

Бундан кўриш мумкинки, талабанинг семестрдаги ўқув юкламаси аудитория ва мустақил таълим юкламаларининг 1:1 нисбатдаги йиғиндиси сифатида 30 кредитни ташкил қилади (240 кредит : 8 семестр = 30 кредит).

Кредит таълим тизими жорий ўқув йили учун профессор- ўқитувчиларнинг ҳамда талабаларнинг шахсий таълим траекториясидаги ўқув фаолиятларини режалаштиришни назарда тутди.

Ҳар қандай ўқув жараёни асосида талабанинг шахсий ўқув режаси ётади, у ўқув жараёнлари бошланишидан олдин талаба томонидан едвайзернинг маслаҳати билан тузилади. Уни тузиш учун намунавий ўқув режаси асос бўлади, унинг таркибига малака талабларида кўрсатилган мажбурий фанлар ва танлов фанлари киради.

Кредит таълим тизимида фаолият юритаётган олий ўқув юрти ўз талабаларига Давлат таълим стандартлари ва малака талаблари доирасида мутахассислик фанларини ўзлаштиришлари ҳамда ўқишни муваффақиятли яқунлаб академик даража олишлари учун максимал даражада қулай шароитлар яратиши лозим. Бунда олий ўқув юрти ўқув жараёнининг услубий таъминоти учун жавобгар ҳисобланади.

Шу мақсадда қуйидагилар ишлаб чиқилади:

- 1) ҳар бир талаба учун маълумотнома-йўриқнома;
- 2) ҳар бир фан бўйича силлабуслар (ишчи ўқув дастурлари);

3) фанлар бўйича аудитория машғулоти учун ўқув материаллари (маъруза матнлари, амалий ва лаборатория машғулоти баёни, интерфаол тарқатма материаллар, мултимедиа иловалари ва ҳ.к.);

4) талабаларнинг ўқитувчи раҳбарлигидаги мустақил таълими учун материаллар (уй вазифалари ва топшириқлари, ўз-ўзини баҳолаш учун назорат материаллари, реферат ва курс ишлари (лойиҳалари) мавзулари ва уларни бажариш бўйича услубий материаллар, электрон ўқув материаллари);

5) билимларни текшириш учун материаллар (ёзма назорат топшириқлари, ёзма ва электрон тестлар, имтиҳон билетлари);

6) малакавий амалиётларда қўлланиладиган материаллар (амалиёт ўтказиш режалари ва дастурлари, кундаликлар, ҳисобот ҳужжатлари шакллари);

7) талабаларнинг мустақил иши учун материаллар (дайжестлар, кўп сўраладиган савол-жавоблар банки (ФАК), ўргатувчи дастурлар, масофавий таълим платформаси ва форумлар.

Талабаларнинг билимини назорат қилиш ва баҳолаш амалда жорий қилинган Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2018 йил 9-августдаги 19-2018-сонли буйруғига илова қилинган “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш баҳолаш тизими тўғрисидаги низом”га мувофиқ амалга оширилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Шавкат Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси. 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармони. <https://lex.uz/>
2. “Таълим тўғрисида”ги Қонун. ЎРҚ-637-сон. 2020-йил 23-сентябрь. <https://lex.uz/>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. “Халқ сўзи” газетаси. 2017 йил, 21 апрель, № 79 (6773).
4. Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. - Т.: Фан ва технология, 2007. -271 б.
5. Ш.Мирзиёев. Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисида сўзлаган нутқи. 2016 йил, 15 декабрь. <https://kun.uz/>
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. <https://lex.uz/>
7. Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш. – Т.: ТДИУ, 2014.
8. М.Баракаев ва бошқалар. Мустақил таълимни ташкил этиш методикаси. Ўқув – услубий қўлланма. Т., “Истиқлол нури”. 2017 йил
9. И.П.Подласый. Педагогика. М., «Владос». 2007.
10. А.Зуннунов. Педагогика тарихи. Олий ўқув юртлари учун дарслик. Шарқ нашриёти. –Т.: 2004 й. 148-б.

ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИДАГИ ТАХДИДЛАР, МУАММОЛАР ҲАМДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Султонов Мухсинжон Муқимович
Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги
Ҳакимов Сарварбек Ботиржонович
Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Бугунги кунда Интернет глобал тармоғи орқали содир этиладиган жиноятчилик Ўзбекистон жиноятчиликлари қарши кураш тизимида янги пайдо бўлган тармоқ ҳисобланади. Шунга кўра мамлакат ҳудудида кибержиноятчилик қарши кураш механизми самарадорлигини оширишда унинг қонуний базасини такомиллаштириш, таълим жараёнида ушбу соҳада инновацион тажрибаларининг қилиш зарурияти юзага келмоқда.

Хусусан, 2020 йил давомида миллий Интернет сегментида 27 миллиондан ортиқ зарарли ва шубҳали ахборот ва киберхавфсизликка таҳдидлар, 94 мингдан ортиқ махфий маълумотлар базасининг бузилиши ва конфиденциал маълумотларнинг тарқалишига олиб келувчи хавфли ходисалар, 306 та муаллиф руҳсатисиз тармоқдаги

контентларни юклаб олиш ва 2690 дан ортиқ зарали файлларни юклаш ҳолатлари аниқланган[1].

Ўзбекистонда Интернет тармоғи орқали содир этиладиган жиноятларни тартибга солувчи қонунларнинг мукамал эмаслиги ҳамда таълим тизмида фундаменталмуаммоларнинг мавжудлиги кибержиноятчилар учун қулай муҳит яратиб, узок вақт давомида жиноятларни фош этилмасдан қолишига сабаб бўлмоқда:

- Интернет орқали содир этиладиган жиноятчиликка қарши курашда глобал тармоқ жиноятчилиги борасидаги жиний ҳуқуқий нормаларининг етарли эмаслиги уларни квалификация қилиш борасида мавҳумликка ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг бу борадаги ваколатларини чекланишига сабаб бўлмоқда;

- кибержиноятчиликнинг сиёсий мақсадларга йўналтирилган яъни, давлатнинг конституциявий тузумига қарши ғояларни глобал тармоқ орқали тарқатиб бориш билан катта оммани жамлаш ва оммавий намоишлар, террорчилик ва экстремистик ҳаракатларини олиб боришга эришиш ҳолатлари учрамоқда. Ўзбекистон қонунчилигида мазкур ҳаракатлар учун аниқ жавобгарлик чоралари кўрсатибўтилмаганлиги мавжуд ҳолатни жиддийлаштирмоқда;

- Ўзбекистонда Интернет жиноятчилигига қарши курашда алоҳида (вояга етмаганлар, аёллар, муқаддам судланганлар; гиёҳвандлик жиноятлари каби) ёндашувнинг яратилмаганлиги ва шунга кўра ушбу жиноятчиликнинг ягона ҳисоби юритилмаслиги бу борадаги аниқ ҳолатни билишни мураккаблаштирмоқда.

Хорижий давлатлар тажрибаси бизнинг қонунчилик билан таққосланиб ўрганилганда, қуйидаги уч гуруҳга бўлиш мумкин.

Биринчи гуруҳ, амалдаги қонунларда тартибга солинмаган бироқ, содир этилаётган ушбу кўринишдаги ҳолатлар.

“Компьютер фирибгарлиги” Россия, Монголия, Эстония, Голландия, Япония қонунчилигида, “Компьютер маълумотларига ноқонуний кириш” Россия, Озарбайжон, Латвия, Эстония, Туркия, Ҳиндистон, Ж.Корея қонунчилигида, “Махсус кибертехник воситаларни ишлаб чиқариш ва муомалага киритиш” Япония, Қирғизистон қонунчилигида, “Террорчилик ҳаракатларига, терроризмни оқлашга ёки тарғиб қилишга оммавий чақириқлар” Россия, Белоруссия, Украина, Қирғизистон, Латвия қонунчилигида, “Шахсий сирларни тармоқдан ноқонуний тутиб олиш ва бошқа тарзда қайд қилиш” Канада, Франция, Ҳиндистон, Қирғизистон қонунчилигида ҳамда “Электрон ҳужжатларни қалбакилаштириш” Германия, Япония, Озарбайжон жиноят қонунчилигида тақиб остига олинган[2].

Иккинчи гуруҳ, бизнинг қонунчилигимизга нисбатан тўлиқ тартибга солинган, хорижий давлатлар қонунчилиги.

“Банк карталари ва бошқа тўлов воситаларини қалбакилаштириш” Ҳиндистон, Эстония, Япония қонунчилигида, “Худудий яхлитликни бузишга қаратилган ҳаракатларни амалга оширишга чақириқлар” Россия, Белоруссия қонунчилигида, “Товламачилик яъни, компьютер маълумотларини йўқ қилиш, тўсиш ва ўзгартириш” Белоруссия қонунчилигида, “Банк ҳисоб рақамидан, шунингдек электрон пулга нисбатан ўғирлик” Россия, Белоруссия, Япония, Туркия қонунчилигида жиноят сифатида эътироф этилган[3].

Учинчи гуруҳ, янги кириб келиши мумкин бўлган кибержиноят турлари.

“Кибертерроризм” АҚШ, Британия, Франция, Ҳиндистон жиноят қонунчилигида, “Кибержиноятлар учун топилган маблағларни айланиши” Озарбайжон, “Кибержиноятларни содир этишга мўлжалланган махсус техник воситаларни олиб кириш, ишлаб чиқариш ва муомалага киритиш” Қирғизистон, Латвия, Литва жиноят қонунчилигида тақиб остига олинган[4,5,6].

Бунга мисол, АҚШда жиний ташкилот аъзолари Интернет тармоғи орқали ФРБ назорати остида бўлган, оғир тан жароҳати олганлиги сабабли даволанаётган гувоҳ

ётган шифохонанинг локал тармоғига ҳимоя тизимини бузиб кириб, унинг кардиостимуляторининг бошқарувини қўлга олиб, беморни ўлдиришга эришган[7].

Юқоридагилардан шундай хулосага келиш мумкинки, Интернет глобал тармоғи орқали содир этиладиган жиноятлар шакли ва тури шиддат билан ўзгариш хусусиятига эга бўлиб, сўнгги йилларда жиноий қонун билан қўриқланадиган кўплаб объектларга таҳдид солмоқда. Шунга кўра, унга қарши курашда бу борадаги ҳар бир ижтимоий хавфли қилмишга индивидуал жиноий санкциялар билан жавоб қайтариш самарали чора ҳисобланиши хорижий давлатлар тажрибасидан англанилмоқда.

АДАБИЁТЛАР:

1. Организация защиты информации в зарубежных странах. http://otherreferats.allbest.ru/international/00259080_0.html,
2. Зарубежный опыт борьбы с преступлениями в сфере интернета. <http://www.gosman.ru/electron?news=9166>.
3. Классификация секретной информации в Великобритании. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
4. Законодательство Франции в сфере защиты персональных данных и информационной безопасности. <http://uipdp.com/solutions/services/consulting/legislation/eu/france.html>
5. Правительство Франции намерено ввести закон о бэкдорах. 15.01.2016. http://www.itsec.ru/newstext.php?news_id=108497.
6. Власти Франции намерены заблокировать доступ к Tor и публичному Wi-Fi. 08.12.2015. http://www.itsec.ru/newstext.php?news_id=107989#sthash.oySGIX1b.dpuf.
7. В Великобритании создан единый центр кибербезопасности. 01.07.2009. <http://www.zakon.kz/142250-v-velikobritanii-sozdan-edinyjj-centr.html>.

АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ СИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Ҳакимов Сарварбек Ботиржонович

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Атоев Лочинбек Азимович

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Бугунги кунда ахборот хавфсизлигининг сиёсий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш нафақат Ўзбекистонда, балки етакчи давлатлар олдида турган асосий вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш комплекс чора-тадбирлар самарадорлигига боғлиқ бўлиб, у ёки бу соҳада информацион тизим ва ахборот ресурсларидан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатларнинг ҳуқуқий тартибга солинмаганлиги ижтимоий, иқтисодий ва бошқа соҳаларда салбий ҳолатларга олиб келади. Ахборот хавфсизлигини ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш нисбатан мураккаб ва кўп қиррали жараён ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ОАВлари ҳақида фикр билдириб куйидагиларни таъкидлайдилар: “Оммавий ахборот воситалари аҳолининг талаб ва эҳтиёжларини ҳокимият идораларига етказишнинг муҳим ва таъсирчан воситасига, халқнинг энг яқин кўмакчиси ва ҳамдардига, демократия кўзгусига айланиши зарур. Ҳокимият ва бошқарув органлари фаолиятига танқидий ва холис баҳо бериш, турли соҳалардаги камчиликлар, долзарб муаммоларни дадил кўтариб чиқиш улар фаолиятида асосий мезон бўлиши керак”[1].

Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг дастлабки йилларидан бошлаб мамлакатда ахборот ҳамда ахборотлаштиришга оид ижтимоий муносабатларни ривожлантиришга, жумладан ОАВларининг жамиятдаги ўрнини оширишга алоҳида давлат сиёсати даражасида эътибор қаратилди. Хусусан, мазкур йўналишдаги муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишга қаратилган норматив-ҳуқуқий база яратилди. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда айнан ахборот хавфсизлигини таъминлашга йўналтирилган қатор қонун ҳамда қонуности ҳужжатлари амалиётга тадбиқ этилганлигини эътироф этиш жоиз.

Ахборот соҳасининг, жумладан АКТларининг ривожланиши, телекоммуникация тармоқлари орқали тарқатиладиган ахборот оқимлари ҳажмларининг ортиб бориши

билан тавсифланади. Жаҳон миқёсида АКТларнинг ривожланиб бориши билан бирга улардаги мавжудкамчиликлар ахборот соҳасида содир этилаётган жиддий талофатларга олиб келмоқда. Масалан, 2021 йилда кибер ҳужумлар сони 2020 йилга нисбатан 40 фоизга ортган. 2018 йилда кибер ҳужумлар натижасида 1\$трлн. миқдорда зарар етказилган. Экспертлар хулосасига кура 2021 йил охирига қадар кибер ҳужумлар натижасида жаҳон иқтисодиётига 6\$ трлн. зарар етказилиши прогноз қилинган [2,3].

Ўзбекистон Республикасида ахборот хавфсизлигини таъминлаш мақсадида тобора кучайиб бораётган деструктив, мафкуравий ахборот хуружларига қарши мавжуд қонунчиликка ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш зарурияти юзага келмоқда.

Хусусан, ҳуқуқий йўналишда эса қуйидаги қонунлар қабул қилиниши мақсадга мувофиқ:

Ўзбекистон Республикасининг “Интернетда жамоат тартибини сақлаш тўғрисида”ги қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш;

Ўзбекистон Республикасининг “Кибер хавфсизлик тўғрисида”ги қонунини қабул қилиш;

Ўзбекистон Республикасининг Ахборот технологиялари ва коммуникацияларни ривожлантириш вазирлиги томонидан тавсиявий кўринишдаги “Ижтимоий тармоқлардан хавфсиз фойдаланиш тамойиллари” ва “Интернетда мулоқот одоби”ни ишлаб чиқиш.

Шунингдек, ахборот соҳасидаги мавжуд қонун ҳужжатларида қуйидаги камчиликлар аниқланди. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Алоқа тўғрисида”ги (1992 йил 13 январь) қонуни ахборот хавфсизлиги муносабатларини тартибга солишга қаратилган илққонун ҳужжати ҳисобланади. Мазкур қонун 15 моддадан ташкил топган бўлиб, унга бир неча марта, ўзгартириш ва қўшимчалар киритилган. Мазкур қонуннинг 5-моддасида (Алоқа соҳасида давлат бошқаруви) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ва Ахборот технологиялари ва коммуникацияларни ривожлантириш вазирлиги алоқасоҳасида давлат бошқарувини амалга ошириши белгилаб қўйилган бўлсада, қонуннинг кейинги моддаларида мазкур органларнинг алоқа соҳасидаги вазифалари ҳамда функциялари белгиланмаган. Бу каби ҳолат юқорида кўрсатилган давлат органларининг ваколатлари доираси кенгайиб кетишига сабаб бўлмоқда. Бундан ташқари, Қонунда кўрсатилган давлат бошқарувини амалга оширувчи Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ва Ахборот технологиялари ва коммуникацияларни ривожлантириш вазирлигининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари алоҳида моддада белгилаб берилмаган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси “Электрон тижорат тўғрисида”ги қонун 2004 йил 29 апрелда (2015 йил 22 майда янги таҳрирда) қабул қилинган бўлиб, унинг мақсади электрон тижорат соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. Ушбу қонунни таҳлил қилиш жараёнида, электрон тижорат билан боғлиқ бўлган муносабатларни тартибга солиш замон талабларига мос равишда тўлиқ қамраб олинмаганлиги маълум бўлди. Жумладан, унда электрон тижорат муносабатларига доир айрим жиҳатлар эътибордан четда қолган, яъни электрон тижорат жараёнида фавқулодда ва муайян шароитларда (форс мажор) инсон омили билан олдини олиб бўлмайдиган вазиятлар ҳисобга олинмаганлиги ушбу жиҳатнинг қонундан четда қолишига сабаб бўлмоқда.

Бундан ташқари, бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг ахборот соҳасини тартибга солишга қаратилган 20 дан ортиқ қонун ҳужжатлари мавжуд ва қатор қонуности ҳужжатлари амалиётга тадбиқ этилган. Жумладан, ахборот соҳасига оид бир неча қонунларда такрорланучи нормаларнинг мавжудлиги, қолаверса, ахборот соҳасида тартибга солинмаган ҳолатларнинг мавжудлиги ва соҳага оид янги қонунларни қабул қилиш зарурияти “Ахборот кодекси”ни яратишни талаб этади. “Ахборот кодекси”нинг ишлаб чиқиши соҳага оид қонунлардаги такрорланиш, чалкашлик ҳолатларининг

олдини олади ҳамда мазкур соҳадаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан ишлашда қулайлик яратади.

Шунингдек, Ўзбекистонда Марказий Осиё халқлари сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий, маданий ҳаётини ёритиб борувчи “Central Asia 24” телеканални ташкил этишнинг ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиш талаб этилади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикасининг ахборот соҳасидаги қонун ҳужжатларида камчиликлар мавжуд ва уларни бартараф этиш, ушбу соҳада хавфсизликни мустаҳкамлашга хизмат қилади

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасидан, Тошкент шаҳри. 07.12.2017
2. Потери организаций от кибер преступности. www.tadviser.ru/index.php/Статья:
3. Потери организаций от кибер преступности. <https://biz.nv.ua/tech/kakoy-ushcherb-nanesli-kiberataki-mirovoy-ekonomike-poslednie-novosti-50128898.html>

ЯНГИ ТУРДАГИ КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ АЙРИМ ЖИХАТЛАРИГА ОИД

Атоев Лочинбек Азимович

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Замонавий ахборот технологияларидан кенг фойдаланиш компьютер ускуналари ва алоқа воситаларини оптималлаштириш ва автоматик фаолиятнинг барча соҳаларида жараёнларнинг бирлашишига олиб келди, шу билан бирга маълум бир чегараларни олиб ташланишига ва чигаллаштириш дунё мамлакатларининг иқтисодиёти, миллий инфратузилмасини ривожлантиришни тақозо этди.

Бундай тенденциялар янги муносабатларни шаклланишига олиб келди. Ҳар бир инсон дунёнинг исталган нуқтасидан туриб, ҳар қандай маълумотдан фойдаланиши, олиши мумкин бўлган жаҳон ахборотидан фойдалана бошлади. Ўз навбатида, масофадан туриб пул маблағлари ва бошқа қимматли активларини бошқариши, фойда кўриши, молиявий шартномалар тузиши, бошқа субъектларнинг иштирокисиз мустақил бошқара олиши каби кенг имкониятлар яратилди [1].

Ушбу имкониятлардан инсонлар самарали фойдаланиши билан бир қаторда жиноят қуроли сифатида ҳам қўллай бошлади. Ҳимояланмаган тизимлар, хавфсизлиги етарли даражада таъминланмаган дастурлар кибермакондаги жиноятчилар учун потенциал “хўрак” вазифасини бажарди. Компьютер маълумотлари, алоқа тизимларига кириш, у ерда компьютер ёрдамида вируслар ва бошқа ноқонуний дастурлар орқали техник воситаларга кириб, маълумотлар базалари, банк ҳисоблари, автоматлаштирилган бошқарув тизимларига хужум қилиш жиноятчиларнинг асосий воситасига айланди.

Содир этилган жиноятлар сонининг тез ўсиши кибермаконда фойдаланувчиларнинг сонига мутаносиб равишда ўсиши билан боғлиқ. (Интерпол ҳисоб-китобларига кўра, ўсиш глобал Интернетда жиноятчилик даражаси энг тез кузатилмоқда). Ахборот маконида давлатнинг муҳим сегментлари ва хусусий сектори, банк-молия, ишлаб чиқариш, энергетика, хизмат кўрсатиш соҳаларида электрон шаклда тақдим этилган ахборот тизимидан жинойий мақсадларда фойдаланиш, одамларнинг зарар кўриш хавфи, унинг муҳим мол-мулки, бошқа ижтимоий хавфли оқибатларга олиб келадиган ҳаракатларни содир этилиши билан долзарблигича қолмоқда [2].

Кибертерроризм ҳозир жуда жиддий муаммо бўлиб қолмоқда. Таҳдидларни эътиборсиз қолдириб бўлмайди, акс ҳолда оғир оқибатларга олиб келиши мумкин. Кибержиноятларни аниқлаш, суриштирув олиб бориш ва тергов қилиш ҳам долзарб бўлиб келмоқда.

Америкалик мутахассисларнинг фикри кўра, нфратузилманинг энг заиф бўлган нуқталари - бу телекоммуникация, авиация диспетчерлик идоралари, молиявий

электрон ва давлат ахборот тизимлари, шунингдек автоматик тизимларни назорат қилиш жойлари.

Дунёда ҳар куни компьютер тизимларига хужумлари амалга оширилади, бу фойдаланувчилар учун салбий оқибатларга олиб келади. Бирок, энг катта муаммо бу – хужумлар йирик корпорациялар ва жамоатчилик ваколатхоналари компьютерларига бошқарув алоқаларига қаратилган бўлади. Кибержиноятчиларнинг бундай ҳаракатлари таҳдид нафақат баъзи бир корхона ёки жамоатчиликка ҳокимият, балки умуман давлатларнинг миллий иқтисодиётига катта зарар келтиради.

“FireEye” компанияси томонидан олиб борилган таҳлилларга кўра, Шарқ, Европа ва Африканинг барча ҳукумат веб-сайтлари, молиявий ташкилотларнинг веб-сайтлари ва алоқа операторлари сайтлари киберхужумлардан азият чекмоқда.

Компьютер вирусларининг тарқалиши, пластик карталар орқали электрон тўлов билан боғлиқ фирибгарлик ортиб бориши, ноқонуний ҳисоблардан маблағ ўғирланиши, компьютер маълумотларининг бузилиши ва қоидаларнинг бузилиши автоматлаштирилган электрон ҳисоблаш тизимига зарар етказиши. Бу тоифадаги жиноятлар бошқача номланади: кибержиноятлар, компьютер жиноятлар, компьютер технологиялари соҳасидаги жиноятлар, компьютер маълумотлари соҳасидаги жиноятлар[3].

Кибержиноятларнинг криминалистик хусусияти шундан иборатки, бу жиноятларни тергов қилиш ва фош этиш жуда мураккаблиги, компьютер технологияларидан фойдаланмасдан туриб амалга ошириш имконсиз. Ушбу жиноятларни исботлашда далилларнинг хусусияти, қайд этиш ва жиноят процессида ушбу маълумотлардан фойдаланиш бир мунча фарқ қилади.

Юқоридагиларга кўра, ушбу турдаги жиноятларни аниқлаш ва қарши курашишда миллий қонунчилик базасини такомиллаштириш, соҳада фаолият олиб борувчи мутахассислар малакасини ошириб бориш талаб этади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Атоев Лочинбек Азимович, "Кибертаҳдидлар: замонавий ахборот коммуникация технологиялари ва тизимлари бўйича", Наманган муҳандислик-технология институти, халқаро илмий-амалий анжуман материаллар тўплами, НамМТИ 24-25 июнь, 682-684 б.
2. Отчет о повышенной региональной угрозе Европа, Ближний Восток и Африка, 2014 г. URL: <https://www.fireeye.com/content/dam/fireeye-www/global/en/current-sizes/pdfs/fireeye-emea-advanced-Threat-report-1h2014.pdf>
3. Что такое фишинг, общее и представление примеры. URL: https://hetmanrecovery.com/ru/recovery_news/what-is-phishing-overview-and-examples.htm

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА МАТЕМАТИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДАГИ МУАММОЛАР ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМИДА АХБОРОТ КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РОЛИ

Б.Т.Халилаев

Чирчиқ олий танк қўмондонлик муҳандислик билим юрти

“Табиий-илмий фанлар” кафедраси ўқитувчиси, мустақил изланувчи

Кучкарова Умида Эшбаевна

Чирчиқ шаҳар 10-сонли ИДУМ, Олий тоифали математика фани ўқитувчиси

Annotatsiya: Ҳавола этилаётган мақолада республикада педагогика тизимида амалга оширилаётган ислохотлар ва олий таълим тизимида интерфаол ўқитиш услублари истиқболлари муҳокама қилинган.

Аннотация: В статье рассматриваются проводимые реформы в педагогической системе республики и перспективы интерактивных методов обучения в высшей школе.

Annotation: The article discusses the ongoing reforms in the pedagogical system of the republic and the prospects of interactive teaching methods in higher education.

Калит сўзлар: инновация, инновацион таълим, таълим инновациялари, интерактив усуллар, педагогик технологиялар.

Ключевые слова: инновации, инновационное образование, образовательные инновации, интерактивные методы, педагогические технологии.

Keywords: innovation, innovative education, educational innovation, interactive methods, pedagogical technologies.

Ҳозирги даврда ахборот тизими ривожланиб бораётган бугунги шароитда таълим тизимининг асосий вазифаларидан бири – мазкур шароитда ўқувчиларни мустақил фикрлай олиш ва фаолият юрита олишга, замонавий ахборот технологияларидан ҳамда кириб келаётган ахборотлардан тўғри, самарали ва ўринли фойдалана олишга ўргатишдан иборатдир. Бунинг учун энг аввало ўқувчиларда узлуксиз равишда мустақил билим олиш малакаларини шакллантириш, ижодий фикрлаш ва мустақил қарорлар қабул қилишга ўргатиш учун зарур бўлган шароитларни яратиш талаб этилади.

Маълумки, бугунги кунда ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми ва ҳаётий зарурати бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан ва ўз навбатида мазкур мамлакатнинг иқтисодий бақувватлиги унинг интеллектуал салоҳияти билан белгиланади.

Шундай экан, мазкур вазифаларни амалга оширишни асосий ташкилотчиси ҳисобланган ўқитувчилар касбий тайёргарлигининг давр талаби даражасида бўлишига боғлиқ бўлади. Бу борада мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар давлат сиёсати даражасига кўтарилган бўлиб, педагогик кадрлар тайёрлашга ихтисослашган олий ўқув юртларида таълим сифатини ҳар томонлама ошириш бўйича самарали ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, ривожланган мамлакатлар тажрибаларини ўрганиб чиққан ҳолда мамлакатимиз тизимидаги илғор педагогик ғояларни уйғунлаштирган ҳолда янги давлат стандартлари (ДТС) ишлаб чиқилди. Мазкур ДТС ларига асосланган ҳолда замонавий ўқув, методик қўлланмалар, дарсликлар яратилмоқда. Шунингдек, таълим жараёнига замонавий инновацион ва ахборот коммуникация технологиялари бевосита таълим жараёнига амалий татбиқ этилмоқда.

Дунёнинг турли мамлакатларида кўплаб тадқиқотчилар томонидан таълимда инновацияларни қўллаш бўйича изланишлар олиб борилган. Уларда инновация, интерфаол усуллар, инновацион технологиялар тўғрисида яхши ахборотлар тўпланган, бироқ ахборот технологияларини таълим муассасаларида ўргатиш самарадорлигини орттириш бўйича аниқ тавсиялар етарли эмас. Шунинг учун асосий мақсад юқори даражада ўзлаштириш натижаларига эришишни таъминловчи инновацион ғоялардан фойдаланиш усуллари ишлаб чиқиш зарур.

Ҳўш, мазкур шароитда нега таълим самарадорлиги ва сифати талаб даражасида эмас – деган ҳақли савол туғилади.

Маълумки, бугунги кунда замонавий таълим тизимини ташкил этишнинг асосини шахсга йўналтирилган таълим тамойиллари ташкил этади, таълим жараёнини ташкил этишда унинг асосий субъектларидан бири ҳисобланган ўқувчининг шахсий эҳтиёжларини ҳисобга олиш талаб этилади. Акс ҳолда таълимнинг олдиндан белгиланган мақсадларига қафолатланган ҳолда эришиб бўлмайди.

Мактаб ўқувчиларига компьютер анимациялари орқали таълим бериш юқори самара беради. Ҳозирги кунда компьютер анимацияси ёрдамида таълим бериш долзарб масалага айланмоқда. Компьютер анимациялари бизга масалалардаги содир бўлаётган жараёнларни айнан кўриш имконини беради. Бу орқали биз бошланғич синф ўқувчиларига берилган машқлар юзасидан қўйилган муаммонинг ечимини кўрсата оламиз. Бу билан ўқувчиларда муаммо юзасидан тасаввур ўйғота оламиз. Юқори синфларда эса асосан компьютер ўйинларидан фойдаланган ҳолда таълим бериш самараси юқоридир. Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев айтганларидек: *“Юқори синфларда болалар шахс бўлиб, жамоа бўлиб шаклланади. Айни ўша пайтда уларни ўзлари ўрганган муҳитдан ажратиб қўймаслик керак. Бу ёшларнинг руҳиятига, давоматига, охир оқибатда таълим-тарбиясига салбий таъсир қилиши мумкин. Шу боис таълим жараёнининг узлуксизлигини таъминлаш, ўқув дастурларини такомиллаштириш зарур.”* Мактаб ёшидаги болалар компьютер ўйинларига қизиқиши жуда юқори бўлади. Уларнинг бу қизиқишлари компьютер ўйинлари орқали таълим

бериш самарадорлигини оширади. Шу билан бирга мустақил топшириқларда математик жумбоқларни ечишга асосланган компьютер ўйинларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Натижада, ўқувчилар дарс жараёнида мустақил ишлаш ва фикрлаш қобилиятлари ривожланади.

Бундай ўйин турлари ҳозирда жуда кўпайиб бормоқда. Мисол тариқасида миллионер ўйинини олишимиз мумкин. Бу ўйинда локация, шаҳар ва дўстлар орасидаги рейтинглар мавжуд. Танлаган локациянгиз - ўз уйингиз, ишхонангиз, ўқиган мактабингиз бўлиши мумкин. Бу ўйинни нафақат мактаб ўқувчилари, балки катта ёшдаги инсонлар ҳам ўйнашади. Ўйинда фанга оид, мантиқий, ҳаётий совоқлар бериб борилади. Бунга қизиққан ҳолда у ўз ўйинини яна давом эттиради ва бу вақтда ўйинлар орқали бериладиган билимларни эгаллаш имкониятига ҳам эга бўлади.

Юқорида санаб ўтилган камчиликларни ўз вақтида бартараф этиш мактабларимизда математика фанини ўқитиш самарадорлигини оширишда муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади. Компьютер анимациялари ва ўйинлари орқали бошқа фанларни ҳам ўқитиш самарадорлигини ошириш мумкин бўлади.

EFFECTIVE WAYS OF ANALYZING WRITTEN ERRORS FOR ESOL TEACHERS

Dadaboyeva Fayyoza Hikmatulloyevna

Shahrisabz "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi oliy toifali ingliz tili fani o'qituvchisi, "Xalq ta'limi a'lochisi"

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tili fani darsida o'qituvchining xatolar ustuda ishlashi va o'quvchilar tomonidan yozma vazifalarda qilinadigan xatolar ustuda ishlashning oson yo'llari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Ingliz tili fani o'qituvchilari (2-til sifatida), xatolar tahlili, xatolar, xatolarni to'g'irlash ketma ketligi, so'z tartibi.

Annotation: The current articles discusses easy ways for a teacher to work on mistakes in an English class and work on errors made by students in a written assignment.

Key words: ESOL teachers, error analyses, mistakes, the steps of error correction, grammar, word order.

Аннотация: Этой статье показаны простые способы учителя работать над ошибками на уроке английского языка и работать над ошибками, допущенными учениками в письменном задании.

Ключевые слова: Преподаватели английского (как 2-го языка), анализ ошибок, ошибки, последовательность работы над ошибками, порядок слов.

The main role of English as a Second language (ESL) in writing is to help their students to improve writing proficiency in accordance with student needs and course objectives. Providing feedback viewed by both teachers and students is an important part of ESL writing instruction. One type of feedback that ESL writing teachers provide is error correction. It is perhaps the most widely used method for responding to student writing. For teachers, it represents the largest allocation of time they spend as writing instructors, and for students error correction may be the most important component that will contribute to their success as writers. The role of written correction feedback has been viewed as an important part of second language writing teachers' instruction because it allows for an individualized teacher-to-student communication that is rarely possible in the day-to-day operations of an L2 writing class. (Ferris, Rezone, Trade, and Tinti, 1997). Although many L2 writing teachers feel that responding through written corrective feedback will help in the improvement of their students' L2 writing accuracy, because of overcorrecting, the students may lose motivation and interest to the lesson. So letting the children flow and not correcting any mistakes confuse whether they are doing well or not. There are times this appropriate but most students do want to have some of their mistakes corrected as it gives them basis for improvement. A study of students' errors shows students' current problems and helps us to plan extra remedial sources to work.

Every teacher has own view to correct their students' mistakes. The teacher can choose the way that his/her students prefer so that they should be able to understand their mistakes and be motivated instead of moving back. Moreover, most ESOL teachers have no time to

count the number of students making particular errors. The main step for the teacher is when to correct and how to correct.

There are some must do activities to analyze the errors by the teacher. The first thing we should pay attention is by whom they are being made. Because we don't always have the same level students in the same class. Moreover, the grammar or vocabulary can be harder to understand for the learners we have. Another purpose is to find out why they are being made. The teacher should clarify the reason to this problem and then find out the proper way to explain the students' mistakes. The third action is to prepare remedial exercises which help the students practice more and more. And the last one is to find the ways of avoiding these errors.

Here are some examples and hints for analyzing errors in writing, which make easier to understand and catch up. Marking the errors with the following classification. There are some symbol which help the teachers to correct students' writing tasks.

WRITING ERROR CORRECTION CODE			
Sp	Spelling mistake	P	Punctuation
G	Grammar	WF	Word form
WO	Word order	()	Word not needed.
A	Article	?	I don't understand meaning or handwriting.
LW	Linking word	!!!	Very serious mistake

Here are some most common mistakes done by Uzbek learners and the ways of correcting written assignments.

Incorrect: My frend is here. (Sp)

Correct: My friend is here.

Incorrect: I like the cheese. (A)

Correct: I like cheese.

Incorrect: I am speak English. (G)

Correct: I speak English

Incorrect: There was no bus, although she walked home. (LW)

Correct: There was no bus, so she walked home.

Incorrect: I goed to school yesterday. (T)

Correct: I went to school yesterday.

Incorrect: My father came on at 7 o'clock. (PR)

Correct: My father came at 7 o'clock.

Incorrect: She speaks slow. (WF)

Correct: She speaks slowly.

Incorrect: She didn't study. So she failed the exam. (P)

Correct: She didn't study, so she failed the exam.

Incorrect: I am going (to) shopping.

Correct: I am going shopping.

Incorrect: I was when 5 years old, I spoke well English. (WO)

Correct: When I was 5 years old, I spoke English well.

Incorrect: My how when write. ?

Incorrect: I is angry. !!!

Correct: I am angry.

Noting the mistakes in such ways make both the teacher and student to focus on the type of the error. For checking using given symbols of error correction, the teacher needs only a few minutes both to correct and explain what the mistake is. By briefly stating the rule why there is an error and writing clear and simple instructions for the student who has made the error explaining and with the help of remedial exercise, the student has more chance to catch up the main point. Here is an example for the rule and remedial exercise.

ERROR: At eight o'clock we had dinner and then we have visited the college. (T)

CORRECTION: At eight o'clock we had dinner and then we visited the college.

RULE: If one past event happens after another and set in order all the tenses should be in the past tenses.

At the end of the lesson for clarifying understanding the students' mistakes, the best way is to give them remedial examples.

REMEDIAL EXERCISE:

Yesterday I got up early, washed my face and then _____ (have) breakfast.

Yesterday I got up early, washed my face and then had breakfast.

Stating the category of the error makes the students understand their mistakes and the rule given by the teacher help them what to focus on.

Actually new mistakes usually a sign that they are exploring new uses of language or experimenting with new material but if they are always repeating the same mistakes it is not such a good sign. But by noting their mistakes and giving remedial exercises, students can record new progress and can avoid repeating the same mistakes time and time again.

REFERENCES

- Bose, M, N. K. (2005). English Language Teaching. (ELT) for Indian Students. India: New Century Book House.
- Chaudron, C. (1977). A descriptive model of discourse in the corrective treatment of learners' errors. *Language Learning*, 27(1), 29-46.
- Cohen, A, D., & Robbins, M. (1976). Towards Assessing Inter language Performance The Relationship Between Selected Errors, Learners' Characteristics, and Learners' Explanations. *Language Learning*, 26(1), 414-422.
- Corder, S. P. (1967). The Significance of Learner's Errors. *IRAL*, 5(4), 161-170.
- Corder, S. P. (1973). *Introducing Applied Linguistics*. Harmonds Worth: Penguin.
- Doff, A, (1990). *Teach English: A training course for teachers*. UK: Cambridge University Press.
- Duskova, L. (1969). On Sources of errors in foreign language learning. *IRAL*, 7(1), 11 - 36.
- Edge, J. (1989). *Mistakes and Correction*. London: Longman.
- Ellis, R. (1991). *Instructed Second Language Acquisition*. UK: Blackwell Publishers.
- Farhady, H., & Delshad, S. (2007). *An Introduction to Methodology for TEFL/TESL*. Tehran, Iran: SAMT.
- Hendrickson, J. (1978). Error Correction in Foreign Language Teaching: Race Theory and Research and Practice. *Modern Language Journal*, 62(8), 387-398.
- Hendrickson, J. (1981). *Error Analysis and Error Correction in Language Teaching*. Singapore: SEA MEO Regional Language Center.
- Horner, D. (1988). Classroom correction: Is it correct? *System*, 16(2), 213-220.
- Johnson, K. (1988). Mistake Correction. *ELT Journal*, 42(2), 89-96
- Bose, M, N. K. (2005). English Language Teaching. (ELT) for Indian Students. India: New Century Book House.
- Chaudron, C. (1977). A descriptive model of discourse in the corrective treatment of learners' errors. *Language Learning*, 27(1), 29-46.
- Cohen, A, D., & Robbins, M. (1976). Towards Assessing Inter language Performance The Relationship Between Selected Errors, Learners' Characteristics, and Learners' Explanations. *Language Learning*, 26(1), 414-422.
- Corder, S. P. (1967). The Significance of Learner's Errors. *IRAL*, 5(4), 161-170.
- Corder, S. P. (1973). *Introducing Applied Linguistics*. Harmonds Worth: Penguin.
- Doff, A, (1990). *Teach English: A training course for teachers*. UK: Cambridge University Press.
- Duskova, L. (1969). On Sources of errors in foreign language learning. *IRAL*, 7(1), 11 - 36.
- Edge, J. (1989). *Mistakes and Correction*. London: Longman.
- Ellis, R. (1991). *Instructed Second Language Acquisition*. UK: Blackwell Publishers.
- Farhady, H., & Delshad, S. (2007). *An Introduction to Methodology for TEFL/TESL*. Tehran, Iran: SAMT.
- Hendrickson, J. (1978). Error Correction in Foreign Language Teaching: Race Theory and Research and Practice. *Modern Language Journal*, 62(8), 387-398.
- Hendrickson, J. (1981). *Error Analysis and Error Correction in Language Teaching*. Singapore: SEA MEO Regional Language Center.
- Horner, D. (1988). Classroom correction: Is it correct? *System*, 16(2), 213-220.
- Johnson, K. (1988). Mistake Correction. *ELT Journal*, 42(2), 89-96
- Allwright, R. (1975). Problems in the study of the language teacher's treatment of learner error. In M. Burt & H. Dulay (Eds.), *New Directions in Second Language Learning*,

Teaching and Bilingual Education: selected papers from the ninth annual TESOL convention, Los Angeles, California (pp. 96-109). Washington: Teachers of English to Speakers of Other Languages (TESOL)

Allwright, R. (1975). Problems in the study of the language teacher's treatment of learner error. In M. Burt & H. Dulay (Eds.), *New Directions in Second Language Learning*,

Teaching and Bilingual Education: selected papers from the ninth annual TESOL convention, Los Angeles, California (pp. 96-109). Washington: Teachers of English to Speakers of Other Languages (TESOL)

1. Allwright R. (1975). Problems in the study of the language teacher's treatment of learner error.
2. Edge, J. (1989) *Mistakes and Correction*. London: Longman.
3. Khansir, A. A. *Error Analyses and Second Language Acquisition. Theory and Practice* Language Studies.
4. Ferris. Rezone, Trade, and Tinti, 1997.

INTELLIGENT DECISION SUPPORT INFORMATION SYSTEMS

Hamrakulov Umidjon Sharabidinovich, PhD,

Ashuraliyev Alisherjon Abdumalikovich,

Tashkent State Technical University, Tashkent, Uzbekistan

Modern information technology is rapidly expanding the scope and level of informatization of the management decision-making process. At the same time, special attention should be paid to the significant difference between the concepts of automation and informatization - in the sense of computer support for the human decision-making process.

For quite a long time, work in the field of artificial intelligence was presented to many as the whims of informants-intellectuals divorced from reality, teaching systems, a computer to play chess or scene recognition, or trying to create mobile robots autonomously oriented in space.

The creation of IIS has become a natural continuation of the widespread use of information systems of the classical type. Integrated ISs of the enterprise provide information support for all production processes and services of the enterprise, including design, manufacturing and sales of products, financial and economic analysis, planning, personnel management, marketing, support for the operation of products, long-term planning. The introduction of information systems such as ERP (Enterprise Resource Planning) increases the efficiency of the enterprise by 20-30%. As a result, fully computerized information technology communications between corporations (B2B systems or business-to-business) and corporate communications with customers (B2C systems or business-client systems) have emerged.

As you know, to date, the following main areas of research and application of artificial intelligence tools (systems) have developed in those areas where complex processing of large amounts of information is required (marketing, management, planning, analysis and forecasting, maintenance of electronic equipment, identification, classification and etc.):

- modeling the process of functioning of the human brain;
- representation of knowledge in a computer;
- expert systems;
- machine learning theory;
- understanding of natural languages;
- modeling of the sense organs;
- intelligent robots.

Therefore, given the intellectual nature of management activities, the task of developing information systems for intelligent decision support focused on the automatic acquisition of knowledge based on the identification of hidden patterns in the information support of automated systems is relevant and most preferable today.

The analysis of the mathematical methods of the theory of decision making showed that they are all axiomatic and heuristic (they do not have a rigorous scientific proof), always leaving the development of the final decision to the decision maker. An approach is proposed that is focused on analytical methods of data mining required by decision makers in the decision-making process. This approach is based on the theory of machine learning, which formed the basis of modern information technologies for intelligent data processing.

Thus, the totality of modern information technologies makes it possible to talk about the development of an information system (subsystem) of intelligent decision support, the main purpose of which is - timely and high-quality provision of all information needs of managers in the decision-making process. This will allow:

Automate enterprise management processes by intellectualizing business decision making.

Improve the production efficiency of a corporate enterprise.

To open a sphere of production that allows us to talk about the development of full-fledged automated information management systems (a set of technical, special mathematical software and information and linguistic support) based on modern information technologies for data processing.

Literature

1. А.В. Гаврилов. Гибридные интеллектуальные системы: Монография - Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2002. – 142 с.
2. П.В.Терелянский. Системы поддержки принятия решений. Опыт проектирования: монография / П.В.Терелянский. - Волгоград :ВолгГТУ. 2009. - 127 с.
3. Генетические алгоритмы, искусственные нейронные сети и проблемы виртуальной реальности. / Вороновский Г.К. Махотило К.В. Петрашев С.Н. Сергеев С.А. – Х.: Основа, 1997. – 112 с.
4. Суркова Н.Е. Методология структурного проектирования информационных систем: монография / Н.Е. Суркова, А.В. Остроух. – Красноярск: Научно-инновационный центр, 2014. – 190 с. – ISBN 978-5-906314-16-1.

О ПРОБЛЕМАХ ВНЕДРЕНИЯ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ

*Махмудов Г.Н.,
ТГТУ, доцент
Абдурахимов Л.Х.,
ТГТУ, ст.преподаватель*

Кабинет Министров Республики Узбекистан принял постановление от 31.12.2020 г. № 824 «О мерах по совершенствованию системы организации образовательного процесса в высших образовательных учреждениях». Согласно этому постановлению, начиная с 2020/2021 учебного года, учебный процесс в высших образовательных учреждениях поэтапно переводится на кредитно-модульную систему [1].

Введение кредитно-модульной системы существенным образом изменяет характер работы преподавателей и интенсивность учебного процесса, делает отечественную систему образования более открытой для международного сотрудничества. Кредитно-модульная система организации учебного процесса — это модель организации учебного процесса, которая основывается на объединении модульных технологий обучения и зачетных кредитов.

Организация и совершенствование учебного процесса — это многогранная и сложная система действия и взаимодействия.

Внимание в кредитно-модульной системе сосредоточено на двух её характеристиках:

- на самостоятельной работе студентов;
- на введении кредитно-модульной системы организации учебного процесса.

Известно, что система образования нашей страны была сформирована в условиях информационного дефицита и ограниченных возможностях доступа к информации. Поэтому деятельность педагога в ВУЗах сводилась, прежде всего, к информирующим, функциям. Преподаватель играл роль самого важного источника информации.

Так как студент является объектом учебного процесса и одновременно объектом восприятия и усвоения информации, то планирование учебного процесса совершалось таким образом, что основная доля работы ложилась на аудиторное обучение.

Современное положение развития информационного обеспечения открывает широкие возможности доступа к источникам информации и поэтому частично смешивает акценты в планировании учебного процесса в сторону самостоятельной работы.

Кредитно-модульной системе, как неотъемлемому атрибуту Болонской декларации, предоставляются две основные функции:

1. Содействие мобильности студентов и преподавателей и упрощения переходов из одного университета в другой.
2. Четкое определение объемов проведенной студентом работы с учетом всех видов учебной и научной деятельности. Сумма кредитов определяет, на что способен студент, который учится по той или другой программе.

Внедрение кредитно-модульной системы является важным фактором для стимулирования эффективной работы преподавателя и студента.

Модули конструируются как системы учебных элементов, объединенных признаком соответствия определенному объекту профессиональной деятельности. Модульная организация содержания учебной дисциплины не является механическим перенесением разделов программы к учебным модулям, поскольку требует глубокой аналитико-логической работы над смысловым наполнением дисциплины, структуризации ее как системы, а не произвольному объединению различной научной информации.

При кредитно-модульной системе организации учебного процесса содержание дисциплины распределяется на содержательные модули (по 2-4 модуля на семестр), то есть учебная дисциплина формируется как система содержательных модулей.

Вторым условием реализации модульного принципа организации содержания учебной дисциплины является возможность выделить генеральные сквозные идеи профессиональной деятельности, на раскрытие и усвоение которых направлен каждый модуль.

Для студента — будущего специалиста — важно не только осмыслить и усвоить информацию, но и овладеть способами ее практического применения и принятия решений.

При таких условиях уменьшается частица прямого, снаружи нанесенного информирования и расширяется применение интерактивных форм и методов работы студентов под руководством преподавателя (тьютора) и полноценной самостоятельной работы в лабораториях, читальных залах, на объектах будущей профессиональной деятельности, что особенно важно для системы дистанционного образования.

Создание системы кредитов должно облегчить сравнение законченных курсов и способствовать максимальному расширению мобильности студентов.

Кредит — условная единица измерения учебной нагрузки студента при изучении какой-то составной учебной программы или отдельной дисциплины, выполненной студентом во время обучения. Кредит — минимальная единица, которая точно документируется, часто означает обучение на протяжении недели (сумму аудиторной и самостоятельной работы студента).

Наиболее приемлемой из существовавших в Европе на момент подписания Болонской декларации систем кредитов была признана система ECTS (European Credit Transfer System – Европейская система взаимозачёта кредитов) [2].

В результате изучения опыта ведущих учебных заведений Европы и России по внедрению кредитно-модульной системы, в Узбекистане был установлен объем кредита ECTS — 36 академических часов и была установлена годовая учебная нагрузка студента — 60 кредитов ECTS. Это исходит из того, что учебный год в среднем продолжается примерно 40 недель.

Студент в течение своего обучения должен набрать не менее 180 кредитов (три года в соответствии с нормой в 60 кредитов) или не менее 240 кредитов (4 года); магистрант суммарно должен заработать не менее 300 кредитов. Отсюда вытекает зависимость срока обучения на магистра от продолжительности обучения на бакалавра.

По канонам Болонского процесса считается нормой начислять студентам кредиты за стажировки и практики, за подготовку к экзаменам. Действительно, это реальная учебная работа, имеющая определённую трудоёмкость; важно как можно более объективно определить её величину. Без сомнения, кредиты должны начисляться за написание рефератов и курсовых работ, которые предполагают изучение студентами значительного количества источников, соответственно, и академическая трудоёмкость этих видов работ весьма высока.

Кредиты начисляются студенту только по результатам успешной сдачи им определённой учебным планом формы итогового контроля по данной дисциплине.

Модульно-рейтинговая система оценки знаний предусматривает 100 бальную шкалу, то есть 100 баллов — это максимальное количество баллов, которые студент может получить за академические успехи в процессе изучения содержательного модуля. Оценка знаний студента за содержательный модуль учитывает оценки,

полученные за все виды проведенных занятий, за текущее и итоговое тестирование (например, за выполнение практических, лабораторных занятий, и т.д.) с учетом весовых коэффициентов.

Суммарное оценивание усвоения учебного материала дисциплины определяется без проведения семестрового экзамена как интегрированная оценка усвоения всех содержательных модулей с учетом весовых коэффициентов.

Оценка знаний студентов по дисциплинам, по которым по учебному плану предусмотрен экзамен, осуществляется на основе результатов текущего модульного контроля и итогового модульного контроля.

Текущий модульный контроль состоит из содержательных модулей и осуществляется преподавателем, который проводит практические, лабораторные занятия или семинары. Текущий (модульный) контроль включает в себя:

- элементы теоретических знаний и практических действий в ходе усвоения учебного материала;

- контрольные проверки (тесты, устный опрос, письменная контрольная работа).

В начале семестра преподаватель обязан довести до сведения студентов виды заданий, перечень вопросов, охватывающих содержание программы дисциплины, а также критерии оценки знаний текущего и итогового модульного контроля.

В случае невыполнения основных заданий текущего модульного контроля по объективным причинам студент имеет право по разрешению декана пересдать их. Время и порядок сдачи определяет преподаватель.

По решению преподавателя студентам, которые выполняли творческие задания, принимали участие в научно-исследовательской работе, выступали с докладами на конференциях, научных семинарах, могут присуждаться дополнительные баллы по результатам итогового модульного контроля.

В итоговый модульный контроль входят:

- научная работа студента по дисциплинам;
- выполнение индивидуального творческого задания;

Общая итоговая оценка по дисциплине включает:

- баллы, полученные по результатам текущего модульного контроля;
- баллы, полученные за выполнение заданий (индивидуальное творческое задание, научно-исследовательская деятельность, участие в работе конференций, научных семинарах, подготовка научных публикаций), которые выносятся на итоговый модульный контроль;

- баллы, полученные непосредственно на итоговом контроле по дисциплине.

Студент, который набрал на протяжении семестра необходимое количество баллов, имеет возможность:

- не сдавать итоговый контроль и получить набранное количество баллов как итоговую оценку;

- сдавать итоговый контроль с целью повышения своего рейтинга по дисциплине.

Студент, который набрал в течение семестра меньше необходимого количества баллов, обязан сдавать итоговый контроль.

Академические успехи студента определяются при помощи системы оценивания знаний, которая используется в ВУЗе, но с обязательным приведением оценок к национальной шкале и шкале ECTS.

Модульно-рейтинговая система оценивания представлена в таблице

Модульно-рейтинговая система оценивания

Таблица

Оценка по шкале ECTS	Оценка по бальной шкале	Оценка по национальной шкале
A	90-100	5 (отлично)
B	80-89	4 (хорошо)
C	70-79	4 (хорошо)
D	60-69	3 (удовлетворительно)

Э	50-59	3 (удовлетворительно)
ФХ	30-49	2 (неудовлетворительно)
Ф	0-29	2 (неудовлетворительно)

Введение системы зачетных единиц обусловлено потребностями модернизации отечественного высшего профессионального образования, развитием телекоммуникационных технологий, а также расширяющимся участием в международных интеграционных процессах.

Важными достоинствами этой системы являются: меньшее количество одновременно изучаемых дисциплин, индивидуализация педагогического процесса, практическая направленность, а также раскрытие творческих способностей студентов. В современных условиях данная система позволяет обучать более мобильных, компетентных и востребованных специалистов.

Характерными чертами кредитной системы обучения являются:

- введение системы кредитов для оценки трудозатрат обучающихся и преподавателей по каждой дисциплине учебного плана;
- свобода выбора обучающимися факультативных дисциплин; свобода выбора обучающимися преподавателя (при условии достаточного количества преподавателей в вузе);
- непосредственное участие обучающегося в формировании своего индивидуального учебного плана;
- создание специальных академических служб – института тьюторов;
- широкие полномочия факультета в организации учебного процесса (определение и учет видов педагогической нагрузки преподавателей);
- хорошее учебно-методическое и информационно-техническое обеспечение учебного процесса [3].

Кредитно-модульная система организации учебного процесса призвана обеспечить положительное решение следующих задач:

- деление учебного материала на модули с проверкой усвоения каждого модуля;
- использование более широкой шкалы оценки знаний;
- повышение объективности оценки знаний;
- стимулирование систематической самостоятельной работы студентов на протяжении семестра;
- внедрение здоровой конкуренции в обучении.

Таким образом, роль зачетных единиц не сводится к измерению академической нагрузки в более крупных единицах по сравнению с академическим часом. Их использование в учебном процессе имеет более широкое назначение. Зачетные единицы позволяют:

- учитывать для данной учебной дисциплины относительную значимость занятий различного вида: лекционных, семинарских, лабораторных и др.;
- определять значимость той или иной дисциплины, изучаемой студентом, и её относительный вклад в средний балл, получаемый им по окончании определенного периода обучения;
- ранжировать студентов по итогам обучения и устанавливать индивидуальный рейтинг каждого из них.

Однако очевидный успех в распространении системы кредитно-модульного обучения вовсе не означает, что она является во всех отношениях безупречной, и необходимо лишь вовлечь в процесс ее использования до сих пор не охваченные ею страны. Как в Европе, так и в остальном мире остается немало критиков такой организации учебного процесса. Проблемы введения кредитно-модульной системы в высших учебных заведениях рассмотрены во многих современных научно-методических публикациях [3].

К недостаткам кредитно-модульного образования можно отнести: фрагментарность знаний выпускников, неизбежно проистекающую из внутренней завершенности отдельных модулей; некритичное восприятие зарубежного опыта в ущерб отечественным традициям; выхолащивание традиционных форм преподавания (лекций и семинаров); понижение роли преподавателя в учебном процессе; излишнюю ориентированность на практику, едва ли совместимую с действительно широким и глубокими

фундаментальными знаниями по избранному профилю обучения [4].

Кредитно-модульная система требует большого самоконтроля студента, т.к. ему самому приходится планировать свою индивидуальную образовательную программу, что зачастую представляет особую сложность для современной молодежи. Также в связи перераспределением

учебной нагрузки, произошло увеличение доли самостоятельной работы студентов, чем учащиеся явно не довольны [5]. Преподавателями отмечается невозможность самостоятельного изучения студентами большого количества теоретического материала, даже невысокого уровня сложности.

Таким образом, внедрение кредитно-модульной системы в учебный процесс является не очень простой задачей и потребует огромного усилия и целенаправленной работы всего коллектива кафедры.

Список литературы

1. Постановление КМ РУз №824 «О мерах по совершенствованию системы организации образовательного процесса в высших образовательных учреждениях» от 31.12.2020г
2. Методические рекомендации по внедрению в вузе системы зачетных единиц (кредитов): [сост. О.В. Давыдова, В.И. Звонников и др.] – М.: ГУУ, 2010. – 50 с.
3. Буслук Г.Е., Андреев Р.Е., Колечёнок А.А. Модульное обучение. Минск: Красико-Принт, 2007. 176 с.
4. Кузнецова Е.И., Кравец А.Г. Моделирование кредитно-модульной структуры индивидуальной траектории обучения студента / Известия Волгоградского государственного технического университета. - 2009. Т. 6. - № 6. стр. 99-102 .
5. Гаргай, В. Б. Идея кредитно-модульного обучения в России: опыт надежд и поражений / В. Б. Гаргай // Мир науки, культуры, образования. – 2010. - №6. – стр. 121

АВТОМАТЛАШТИРИЛГАН БОШҚАРУВ ТИЗИМИ

Диёрбек Ёрқинович Тожибоев

*Полковник, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Бош Штаби Қўшинларнинг
Жанговар ва Кундалик фаолиятини бошқариш маркази бошлиғи*

Хушиджон Тураевич Джамалов

*Сержант, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги АКТ ва АҲИ тезкор
навбатчиси ёрдамчиси, магистр*

Шовкатжон Йўлдошалиевич Ахмедов

*Майор, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги АКТ ва АҲИ тезкор
навбатчилари бошлиғи*

Аннотация. Қуролли Кучлар жанговар фаолиятини бошқаришнинг автоматлаштирилган бошқарув тизимини яратиш.

Калит сўзлар: Автоматлаштирилган бошқарув тизими ва алгоритминини ишлаб чиқиш.

Аннотация. создание автоматизированной системы управления для управления боевой деятельностью ВС.

Ключевые слова: разработка автоматизированной системы управления и алгоритма.

Annotation. The creation of an automated control system for the management of AF combat activities.

Key words: development of an automated control system and algorithm.

Автоматлаштирилган бошқарув тизими (АБТ сифатида кискартирилган) - технологик жараён, ишлаб чиқариш, корхона доирасида турли жараёнларни бошқариш учун мўлжалланган аппарат ва дастурий воситалар мажмуаси. "Автоматлаштирилган" атамаси, "автоматик" атамасидан фарқли ўлароқ, инсон-оператор учун баъзи функцияларни сақлаб қолиш ёки энг кенг тарқалган, мақсадга мувофиқ ёки

автоматлаштиришга мос келмаслигини таъкидлайди. Қарорларни кўллаб-қувватлаш тизими (ҚҚҚТ) билан АБТ бошқарув қарорларининг ҳақиқийлигини оширишнинг асосий воситаси ҳисобланади.

Автоматлаштирилган бошқарув тизимининг энг муҳим вазифаси-меҳнат унумдорлигини ошириш ва бошқарув жараёнини режалаштириш усулларини такомиллаштириш асосида объектни бошқариш самарадорлигини ошириш. Автоматлаштирилган объектларни бошқариш тизимлари (технологик жараёнлар, корхона, саноат) ва функционал автоматлаштирилган тизимлар мавжуд, масалан, режалаштирилган ҳисоб-китоблар, логистика ва бошқаларни лойиҳалаш.

Таркиби:

- назорат автоматлаштириш мақсадлари;
- автоматик назорат қилиш тизимларининг 2 та вазифалари;
- автоматлаштирилган бошқарув ҳаёт айланиши;
- автоматлаштирилган бошқарувнинг 4 таркиби;
- асосий таснифлаш хусусиятлари;
- автоматлаштирилган бошқарув вазифалари;
- назорат таъсирини шакллантиришда вазифалар;

Автоматлаштирилган бошқарув тузилмаларини куйидаги синфлари мавжуд:

- марказсизлаштирилган тузилма;
- марказий тузилиши;
- марказлаштирилган тарқалган тизим (структура);
- иерархик тузилиш.

Бошқарувни автоматлаштириш мақсадлари

Умуман олганда, бошқарув тизими бир-бирига боғлиқ бўлган бошқарув жараёнлари ва объектлари тўплами сифатида қаралиши мумкин. Бошқарувни автоматлаштиришнинг умумий мақсади бошқарув объектининг потенциал имкониятларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишдан иборат. Шундай қилиб, бир қатор мақсадларни ажратиш мумкин:

1. Қарор қабул қилувчи шахсга (ҚҚҚШ) қарор қабул қилиш учун тегишли маълумотларни тақдим этиш.
2. Маълумотларни йиғиш ва қайта ишлаш бўйича алоҳида операцияларни амалга оширишни тезлаштириш.
3. Қарор қабул қилувчи шахстомонидан қабул қилиниши керак бўлган қарорлар сонини камайтириш.
4. Назоратвайжроинтизомидаражасини ошириш.
5. Бошқарув самарадорлигини ошириш.
6. Ёрдамчи жараёнларни амалга ошириш учун қарор қабул қилувчи шахс харажатларини камайтириш.
7. Қабул қилинган қарорларнинг асослилигини ошириш.

Автоматик бошқарув тизимларининг вазифаларини белгилаш

1. Мустаҳкам бир қарор қабул қилиш(стабиллаш) ёки тартибга солишни бошқариш. Бир маромида (регуляция)қилинган қийматнинг керакли қийматини белгилаш талаб қилинади.
2. Дастурий таъминотни бошқариш - ушбу дастурни бошқариш.
3. Оптимал бошқарув - кўшимча координаталар бўйича регуляция қилинган қийматдан олинган қийматнинг нол даражасида сақланиши [1].

Автоматик бошқарув ҳаёт айланиши

ГОСТ 34.601-90 стандарти автоматлаштирилган тизимни яратишнинг куйидаги босқичлари ва босқичларини таъминлайди:

- 1. Автоматик бошқарув учун талабларни шакллантириш.**
1. Объектни текшириш ва АБТ яратиш зарурлигини асослаш.
2. Фойдаланувчи талабларига жавоб бериш.

3. Ишларни бажариш бўйича ҳисоботни расмийлаштириш ва уни ишлаб чиқиш учун ариза бериш.

2. Автоматик бошқарув контсепциясини ишлаб чиқиш.

1. Объектни ўрганиш.

2. Зарур илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш.

3. Автоматлаштирилган контсепциясининг вариантларини ишлаб чиқиш ва фойдаланувчиларнинг талабларини қондирадиган автоматик бошқарув контсепциясининг вариантыни танлаш.

4. Бажарилганишлар тўғрисидаги ҳисоботни расмийлаштириш.

3. Техник топшириқ

1. Автоматлаштирилган бошқарув тизимини яратиш бўйича техник топшириқни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш.

4. Скетч(Эскизний) лойиҳаси.

1. Тизим ва унинг қисмлари бўйича дастлабки дизайн ечимларини ишлаб чиқиш.

2. Автоматлаштирилган бошқарув тизими ва унинг қисмлари учун ҳужжатларни ишлаб чиқиш.

5. Техник лойиҳа

1. Тизим ва унинг қисмлари бўйича дизайн ечимларини ишлаб чиқиш.

2. Автоматлаштирилган бошқарув тизими ва унинг қисмлари учун ҳужжатларни ишлаб чиқиш.

3. Компонентларни етказиб бериш учун ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва расмийлаштириш.

4. Лойиҳанинг тегишли қисмларида лойиҳалаш учун топшириқларни ишлаб чиқиш.

6. Иш ҳужжатлари

1. Автоматлаштирилган бошқарув тизими ва унинг қисмлари учун ишчи ҳужжатларни ишлаб чиқиш.

2. Дастурларни ишлаб чиқиш ва мослаштириш.

7. Ишга тушириш

1. Автоматлаштириш объектини тайёрлаш.

2. Ходимларни тайёрлаш.

3. Етказиб бериладиган маҳсулотлар (дастурий ва техник воситалар, дастурий-техник комплекслар, ахборот маҳсулотлари).

4. Қурилиш-монтаж ишлари.

5. Ишга тушириш ишлари.

6. Дастлабки синовларни ўтказиш.

7. Тажрибали операцияларни амалга ошириш.

8. Қабул қилиш синовларини ўтказиш.

8. Автоматик тизимни қўллаб-қувватлаш.

1. Кафолат мажбуриятларига мувофиқишларни бажариш.

2. Кафолатдан кейинги хизмат.

Скетч, техник лойиҳалар ва иш ҳужжатлари тобора аниқроқ дизайн эчимларини изчил қуришдир. "Скетч лойиҳаси" босқичи ва барча босқичларда ишларнинг алоҳида босқичларини истисно қилиш, "техник лойиҳа" ва "ишчи ҳужжатлар" босқичларини "Технорабочий лойиҳа" да бирлаштириш, параллел равишда турли босқичлар ва ишларни бажариш, қўшимча маълумотларни киритиш мумкин.

Ушбу стандарт бугунги кунда ривожланиш учун жуда мос эмас: Қўллаб жараёнлар этарли даражада акс эттирилмайди ва баъзи қоидалар эскирган.

Автоматлаштирилган бошқарув тизимининг таркиби.

АБТ таркибига қуйидаги турдаги материаллар киради:

-ахборот, дастурийтаъминот, техник, ташкилий, метрологик, ҳуқуқий ва лингвистик.[2]

Асосий таснифлаш белгилари

АБТ турини белгилайдиган асосий таснифлаш хусусиятлари[2] қуйидагилар:

-бошқарув объектининг фаолият доираси (саноат, қурилиш, транспорт, қишлоқ хўжалиги, саноат бўлмаган соҳа ва бошқалар);

-бошқариладиганжараённинг тури (технологик, ташкилий, иқтисодий ва бошқалар);

-давлат бошқаруви тизимидаги даража, шу жумладан халқ хўжалигини бошқариш саноатнинг амалдаги бошқарув схемаларига мувофиқ (саноат учун: саноат (вазирлик), умумиттифоқ бирлашмаси, умумиттифоқ саноат бирлашмаси, илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси, корхона (ташкilot), ишлаб чиқариш, дўкон, участка, технологик бирлик). Автоматлаштирилган бошқарув тизими вазифалари.

Автоматлаштирилган бошқарув тизимининг вазифалари [2] техник топшириқда бошқарув мақсадларини таҳлил қилиш, уларга эришиш учун берилган ресурслар, автоматлаштиришнинг қутилган таъсири ва ушбу турдаги АБТ ларга тарқалган стандартларга мувофиқ махсус АБТ яратиш учун ўрнатилади. АБТ ларнинг ҳар бир функцияси вазифа комплекслари, алоҳида вазифалар ва операциялар мажмуи билан амалга оширилади. АБТ вазифалари одатда қуйидаги элементларни ўз ичига олади (ҳаракатлар):

-режалаштириш ва прогнозлаш;

-бухгалтерия, назорат, таҳлил;

-мувофиқлаштириш ва тартибга солиш.

Элементларнинг керакли таркиби муайян АБТ турига қараб танланади. АБТ функциялари функционал ва бошқа хусусиятларга кўра қуйи тизимларга бирлаштирилиши мумкин.

Назорат таъсирини шакллантиришда вазифалар:

-ахборотни қайта ишлаш функциялари (ҳисоблаш функциялари) — ахборотни ҳисобга олиш, назорат қилиш, сақлаш, қидириш, кўрсатиш, такрорлаш, ахборот шаклини ўзгартириш;

-ахборотни алмашиш (узатиш) функциялари-ишлаб чиқилган бошқарув таъсирини этказиш ва ахборот алмашиш билан боғлиқлиги;

-қарор қабул қилиш функциялари гуруҳи — ахборот мазмунини ўзгартириш) - объектни таҳлил қилиш, прогнозлаш ёки операция бошқариш жараёнида янги маълумотларни яратиш.

АБТ тузилмалари синфлари

Саноат ишлаб чиқариш соҳасида бошқарув нуқтаи назаридан бошқарув тизимларининг тузилмаларининг қуйидаги асосий синфлари ажратилиши мумкин:

- марказсизлаштирилган, марказлаштирилган, марказлаштирилган ва иерархик.[3]

Марказлаштирилмаган тузилиши

Бундай тузилишга эга бўлган тизимни қуриш моддий, энергетика, ахборот ва бошқа ресурслар бўйича технологик жиҳатдан мустақил бошқарув объекларини автоматлаштиришда самарали бўлади. Бундай тизим ўз ахборот ва алгоритмик базасига эга бўлган бир нечта мустақил тизимларнинг тўпламидир.

Ҳар бир назорат объектига назорат таъсирини ривожлантириш учун фақат ушбу объектнинг ҳолати ҳақида маълумот керак.

Марказлаштирилган тузилма

Марказлаштирилган тузилма бошқариладиган объектлар тўғрисидаги маълумотларни тўплаш ва қайта ишлашни амалга оширадиган ва тизим мезонларига мувофиқ уларни таҳлил қилиш асосида назорат сигналларини ишлаб чиқарадиган ягона бошқарув органида объектларни бошқаришнинг барча жараёнларини амалга оширади. Ушбу тузилмалар синфининг пайдо бўлиши назорат қилинадиган, тартибга солинадиган ва бошқариладиган параметрларнинг кўпайиши ва одатда назорат объектининг ҳудудий тақсимланиши билан боғлиқ.

Марказлаштирилган структуранинг афзалликлари ахборот алмашинуви жараёнларини жуда оддий амалга оширишдир; умуман тизимни оптимал бошқариш учун асосий имконият; операцион ўзгарувчан кириш параметрларини жуда осон тузатиш; техник бошқарув воситаларининг минимал ортиқча ишлаши билан максимал операцион самарадорликка эришиш қобилияти.

Марказлаштирилган структуранинг камчиликлари қуйидагилардан иборат:

- бошқарувнинг мақбул сифатига эришиш учун юқори ишончлилиги ва техник бошқарув воситаларининг ишлаши;
- назорат объектларининг ҳудудий тақсимланиши мавжуд бўлганда алоқа каналларининг умумий узунлиги.

Марказлаштирилган тарқалган структура

Ушбу тузилиш (структура)нинг асосий хусусияти марказлаштирилган бошқарув тамойилини сақлаб қолиш, яъни ҳар бир назорат объектига бошқарув таъсирининг ривожланиши бошқарув объектларининг бутун мажмуи ҳолати тўғрисидаги маълумотларга асосланган. Баъзи функционал назорат қилиш тизими қурилмалари тизимнинг барча каналлари учун кенг тарқалган бўлиб, калитлардан фойдаланиб, алоҳида канал қурилмаларига уланади ва ёпиқ назорат қилиш даврини ҳосил қилади.

Бу ҳолда бошқарув алгоритми ўзаро боғлиқ бошқарув органлари мажмуаси томонидан амалга ошириладиган ўзаро боғлиқ объектларни бошқариш алгоритмлари тўпламидан иборат. Фаолият жараёнида ҳар бир бошқарувчи орган тегишли ахборотни қабул қилиш ва қайта ишлашни, шунингдек назорат қилувчи сигналларни қуйи объектларга беришни амалга оширади. Бошқарув функцияларини амалга ошириш учун ҳар бир маҳаллий орган зарур бўлганда бошқа бошқарув органлари билан ахборот алмашинуви жараёнига киради. Бундай структуранинг афзалликлари:

- ҳар бир қайта ишлаш ва бошқариш марказининг ишлаши ва ишончлилиги учун бошқарув сифатига путур этказмасдан талабларни камайтириш;
- алоқа каналларининг умумий узунлигини камайтириш.

Тизимнинг камчиликлари қуйидагилардан иборат:

- бошқарув тизимидаги ахборот жараёнларининг мураккаблиги, қайта ишлаш ва бошқариш марказлари ўртасида маълумот алмашиш зарурлиги, шунингдек сақланган ахборотни сошлаш; ахборотни қайта ишлаш учун мўлжалланган техник воситаларнинг ортиқча бўлиши;

- ахборот алмашиш жараёнларини синхронлаштиришнинг мураккаблиги.

Иерархик тузилма

Мураккаб тизимларда бошқарув вазифалари сонининг кўпайиши билан қайта ишланган маълумотларнинг ҳажми сезиларли даражада ошади ва бошқарув алгоритмларининг мураккаблиги ошади. Натижада, бошқарувни марказлаштирилган тарзда амалга ошириш мумкин эмас, чунки бошқариладиган объектнинг мураккаблиги ва ҳар қандай назорат қилувчи органнинг ахборотни олиш ва қайта ишлаш қобилияти ўртасида фарқ бор.

Бундан ташқари, бундай тизимларда қуйидаги вазифалар гуруҳлари ажратилиши мумкин, уларнинг ҳар бири бошқариладиган жараёнда содир бўлган воқеаларга реакция вақтининг тегишли талаблари билан тавсифланади:

- назорат объектдан ва тўғридан-тўғри рақамли назоратдан маълумотларни тўплаш вазифалари • реакция вақти-иккинчи, иккинчи қисм);

- назорат қилинадиган жараённинг исталган параметрларини ва регуляторлар низомининг талаб қилинадиган қийматларини ҳисоблаш билан боғлиқ экстремал бошқарув вазифалари, агрегатларни бошлаш ва тўхтатишнинг мантиқий вазифалари ва бошқалар (реакция вақти-сония, дақиқа) ;

- жараёнларни оптималлаштириш ва адаптив бошқариш вазифалари техник-иктисодий вазифалар(реакция вақти-бир неча сония ;

-маъмурий бошқарув учун ахборот вазифалари, дўкон, корхона, режалаштириш вазифалари ва бошқалар (реакция вақти - соат) бўйича диспетчерлик ва мувофиқлаштириш вазифалари шулар жумласидандир. •

Шубҳасиз, бошқарув вазифаларининг иерархияси иерархик бошқарув тизимини яратиш зарурлигига олиб келади. Ҳар бир маҳаллий бошқарув органи учун ахборот қийинчиликларини бартараф этишга имкон берадиган бундай бўлиниш ушбу органлар томонидан қабул қилинган қарорларни, яъни улар устидан янги бошқарув органи яратиш зарурлигини келтириб чиқаради. Ҳарбирдаражада белгиланган вазифасининг техника воситаларининг хусусиятларига максимал даражада мос келиши керак.

Бундан ташқари, кўплаб ишлаб чиқариш тизимлари ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга ёрдам берадиган илмий ва технологик тараққиёт, концентрация ва ишлаб чиқариш ихтисослашувининг объектив тенденциялари таъсири остида пайдо бўлган ўз иерархиясига эга. Кўпинча, назорат объектининг иерархик тузилиши бошқарув тизимининг иерархиясига тўғри келмайди. Натижада, тизимларнинг мураккаблиги ошгани сайин, иерархик бошқарув пирамидаси қурилади. Мураккаб бошқарув муассасасида бошқариладиган жараёнлар белгиланган мақсадларга олиб келадиган тўғри қарорларни ўз вақтида шакллантиришни талаб қилади, ўз вақтида қабул қилинади, ўзаро келишиб олинади. Ҳар бир бундай ечим тегишли бошқарув вазифасини белгилашни талаб қилади. Уларнинг жамияти бошқарув вазифалари иерархиясини шакллантиради, бу баъзи ҳолларда бошқарув объектининг иерархиясидан анча мураккаброк.

АБТ турлари

-Технологик жараёни бошқариш ёки АБТАТ автоматлаштирилган тизими- саноат, энергетика, транспортда техник объектларни тезкор бошқариш ва назорат қилиш муаммоларини ҳал қилади.

-Автоматлаштирилган ишлаб чиқаришни бошқариш тизими (АИЧБТ)- ишлаб чиқаришни ташкил этиш муаммоларини, шу жумладан асосий ишлаб чиқариш жараёнларини, кирувчи ва чиқувчи логистикани ҳал қилади. Қисқа муддатли режалаштиришни ҳисобга олган ҳолда амалга оширади.

Ишлаб чиқариш қуввати, маҳсулот сифатини таҳлил қилиш, ишлаб чиқариш жараёнини моделлаштириш.

Мисоллар:

* **Автоматлаштирилган кўча ёритгичларини бошқариш тизими** марказлаштирилган кўча ёритишни бошқаришни автоматлаштиришни ташкил қилиш учун мўлжалланган.

* **Автоматлаштирилган ташқи ёритиш бошқарув тизими (АТЁБТ)** - марказлаштирилган ташқи ёритишни бошқаришни автоматлаштиришни ташкил қилиш учун мўлжалланган.

* **Автоматлаштирилган йўл ҳаракати назорат қилиш тизими**-шаҳар ёки автомагистралнинг йўл тармоғидаги транспорт воситалари ва пиёдалар оқимини бошқариш учун мўлжалланган.

* **Автоматлаштирилган корпоратив бошқарув тизими** -ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун АКЁБТ, АТЁБТ тизимлари қўлланилади. Агар корхона таълим муассасаси бўлса, таълимни бошқариш тизимлари қўлланилади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, бугунги кунда мамлакатимизнинг барча соҳаларида жумладин ЎР МВ ҚК тизимларида автоматлаштирилган бошқарув тизимларини ишлаб чиқиш ҳамда амалда қўллаш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

[1.]ЎР ҚК Академияси ҳарбий бошқарув кафедраси Қўшинлар кундалик - жанговар фаолиятини ташкиллаштириш ўқув қўлланма.Ташкент 2015.

[2.]ЎР МВ 2014 й 20.06 425-сонли буйруқ. 24358-ҳарбий қисм бўлинмалари учун жанговар тайёргарлик бўйича меъёрлар тўплами, Ташкент 2015.

[3.]Берг А. И., Кумов А. И., Лянунов А. А. [О возможностях автоматизации управления народным хозяйством](#) // Проблемы кибернетики. Выпуск 6. М.: Физматгиз, 1961. С. 83-100.

[4.]“Харбий шахарча ва объектларнинг ўз хавфсизлигини таъминлаш бўйича қулланма” ни тасдиқлаш тўғрисидаги ҚК БШБ 2013 йил 18 июндаги 0115-сонли буйруғи.

[5.]Кумов А. И. Программирование информационно-логических задач. М.: Советское радио, 1967. 327 с.

[6.] Кумов А. И. Автоматизация производства // Автоматизация производства и промышленная электроника. Т. 1, М.: Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», 1962. С. 17-20.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFASINI BOSHQARISH MILLIY MARKAZINING MA'LUMOTLARNI YIG‘ISH, TAHLIL QILISH VA PROGNOZLASHNING AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMI DASTURLAR JAMLANMASINI YARATISH

Tojiboev D.Yo.

*Polkovnik, O‘RQKBSH qo‘shinlarning jangovar va kundalik faoliyatini boshqarish
markazi boshlig‘i*

Annotatsiya. Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasi Mudofasini boshqarish milliy markazining ma'lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va prognozlashning avtomatlashtirilgan tizimi dasturlar jamlanmasini yaratishga asoslangan bo‘lib, bunda zamonaviy boshqarish tizimini muntazam ravishda joriy etishning asosiy dasturlash jamlanmasi ilmiy va amaliy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ma'lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va prognozlashning avtomatlashtirilgan tizimi dasturlar jamlanmasini yaratish.

Аннотация. Данная статья основана на создании комплекса программ для автоматизированной системы сбора, анализа и прогнозирования данных Национального центра управления обороной Республики Узбекистан.

Ключевые слова: создание автоматизированной системы сбора, анализа и прогнозирования данных.

Abstract. This article is based on the creation of a set of programs for the automated system of data collection, analysis and forecasting of the National Center for Defense Management of the Republic of Uzbekistan, which provides a scientific and practical basis for the basic programming package for regular implementation of modern management systems.

Key words: Creation of an automated system of data collection, analysis and forecasting software package.

O‘zbekiston Respublikasi Mudofasini Boshqarish Milliy Markazning yig‘ish, tahlil qilish va prognozlashning avtomatlashtirilgan tizimi - harbiy birlashma, qo‘shilma, brigada (alohida batalon, muassasalari va boshqa)dan yig‘ish jarayonlarini avtomatlashtirishni ta'minlovchi o‘zaro bog‘langan axborotlarni qayta ishlash, ma'lumotlarni uzatish va aloqa vositalari majmui, vaziyatlarni tahlil qilish, baholash va prognozlash, buyruq, shuningdek vazifalarni qo‘shinlarga yetkazish va ularning bajarilishini nazorat qilish. Tizimning (bundan buyon matnda YTPAT deb yuritiladi) eng muhim tarkibiy qismi - bu belgilangan jadval va sxemalar bo‘yicha taqdim etilgan ma'lumotlarning matematik ta'minoti hisoblanadi.

Yaratish maqsadlari:

Umuman olganda, yig‘ish, tahlil qilish va prognozlash tizimini o‘zaro bog‘liq dasturiy mahsulotlar majmui sifatida qarash mumkin. Ma'lumotlarni to‘plash va tahlil qilish jarayonlarini avtomatlashtirishning umumlashgan maqsadi - qo‘shinlarni boshqarishining samaradorligi va operativligini oshirishdir. Shunday qilib, bir qator maqsadlar aniqlanishi mumkin:

- tanlangan ma'lumotlarni yig‘ish va qayta ishlash operatsiyalarni bajarishini tezlashtirish.

- rahbariyat qaror qabul qilishi lozim bo‘lgan qarorlar sonini kamaytirish.

- nazorat va ijro intizomi darajasini oshirish.

- boshqaruv samaradorligini oshirish.

- rahbariyat tomonidan asoslangan qaror qabul qilish uchun muddatini uzaytirish.

Avtomatlashtirish ob'ektining ko‘rsatkichlari. Axborotlarni kommutatsiyalash va transportlash, aloqa avtomatizatsiya uskunalari, videoma'lumotlar almashinish tizimlari va

vositalari, turli darajadagi boshqaruv punktlar va organlarni avtomatlashtirish vositalari majmuasi o'z ichiga oladi.

Boshqaruv punktlarni avtomatlashtirish vositalari majmuasi, o'z navbatida, hisoblash uskunalari, ma'lumotlar uzatish vositalari, avtomatlashtirilgan ish joylari, jamoaviy va alohida foydalanish uchun axborotni aks ettirish vositalari, hujjatlashtirish va chop etish vositalari, shuningdek, tizimni ishlashida xavfsizligini ta'minlash vositalaridan iborat. YTPATning asosiy maqsadi boshqaruv jarayonlarining samaradorligi, barqarorligi, moslashuvchanligi, maxfiyligi va sifatini oshirishdan iborat.

YTPATdan samarali foydalanishning sharti - tezkor va taktik vazifalar rejimini dasturiy-matematik ta'minlash, hisob-kitoblar uchun operatsiya modellarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish, optimal yechimlarni ishlab chiqish, ularni baholash va qo'shinlarning jangovar operatsiyalarining kutilayotgan natijalarini aniqlash.

Yaratishning asosiy tamoyillari.

Mustahkamlik tamoyili YTPATni yaratish, foydalanish va rivojlantirishda eng muhim ahamiyatga ega. Tizim vertikal ravishda buysunadigan qo'mondonlik punktlarga ega bo'lgan ko'p darajali ierarxiya bilan tavsiflanadi.

Ierarxik tuzilma tizimning har bir darajasi va turli kombinatsiyalarning imkoniyati uchun alohida elementlarga nisbatan nisbiy harakat erkinligini yaratadi. Nazorat tizimining nisbiy moslashuvchanligini va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini ta'minlaydi; elementni ortiqcha kiritish imkoniyati tufayli ishonchlilikni oshiradi, buyruq xabarlaridan (bo'linmalar, tuzilmalar va alohida bo'linmalardan) axborot oqimlarining yo'nalishlarini buyurtma qiladi.

Rivojlanish tamoyili: YTPAT tizim funksiyalari va uning qoidalari (evolyusiyasi)ni turlarini doimiy to'ldirish va yangilash imkoniyatini hisobga olgan holda yaratiladi.

Moslik tamoyili: ularning birgalikdagi faoliyati (o'xshashligi) jarayonida xar xil turi va darajalarning (o'zaro hamkorlik qiluvchi vazirliklar va idoralarning) o'zaro ta'sir etish qobiliyatini ta'minlash. Standartlashtirish va unifikatsiyalash tamoyili standart, yagona va standartlashtirilgan dasturiy mahsulotlar (modullilik) dan foydalanish zarurligidir. YTPATni yaratish va rivojlantirish amaliyotida ushbu tamoyilning amalga oshirilishi YTPATni yaratish vaqtini, mehnat va harajat sarflarini kamaytirish imkonini beradi. Loyiha yechimlarini shakllantirish va loyiha ishlarini avtomatlashtirishni imkon qadar joriy qilishda to'plangan tajribadan foydalangan holda.

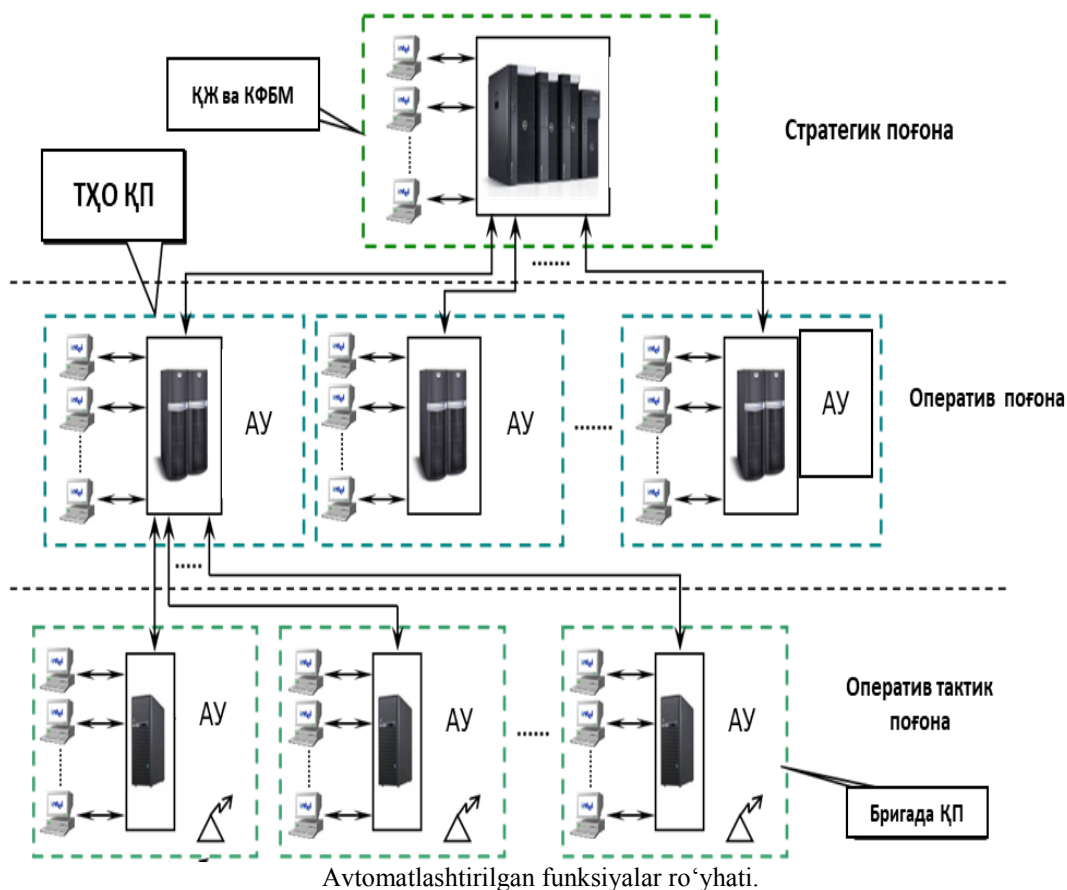
Samaradorlik tamoyili: tizimni yaratilish xarajatlari va uning ishlashi davomida olingan ish samarasi (samaradorlik va boshqaruv sifati) o'rtasidagi oqilona muvozanatga erishish orqali ifodalanadi.

Avtomatlashtirilgan ob'ekt tavsifi.

Avtomatlashtirish ob'ekti haqida qisqacha ma'lumot.

Vazifalarni amalga oshirishning bir qismi sifatida tizimni yaratish, avtomatlashtirish, uzatish, qayta ishlash jarayonlarini ta'minlovchi va tashkilotni boshqarish bo'yicha takliflar tayyorlovchi bo'limlar faoliyatiga taalluqlidir.

Автоматлаштирилган funksiyalar ro'yhati.

Tizim qat'iy operatsiyalarni bajarishga qaratilgan. Ma'lumotlar almashinuvi jarayonlari doirasida avtomatlashtirishni taqozo etuvchi quyidagi asosiy vazifalar belgilangan:

- turli manbalardan real vaqt rejimida video, audio, matn va grafik materiallarni olish;
- xarita va ma'lumotlarni ko'rsatish;
- ma'lumotlarni ro'yhat va hisobga olish;
- turli kichik tizimlar va ma'lumotlar bazalarida ma'lumotlarni qidirish;
- qarorlar variantlarini tayyorlash, qarorlar ishlab chiqish;
- ma'lumotlarga va arxivlangan hujjatlarga kirishni chegaralash;
- tizimni boshqarilishi.

Tizim talablari.

Ishlab chiqilgan tizim zarur:

- O'z DSt 2814:2014 standarti uchun «1V» xavfsizlik sinfiga kiradigan avtomatlashtirilgan tizimlarda ishlash talablariga javob beradi;
- mijoz-server arxitekturasidagi funksiyalar;
- asta-sekin vazifalarini oshirib borish orqali yaratish va keyingi rivojlanish vazifalari uchun ruxsat berish;
- modul asosida yaratilgan bo'lib, tizimning funksiyalarini osongina kengaytirish imkonini beradi;
- tizimlar (vazirlik va idoralar) bilan integratsiya qilish qobiliyatiga;
- ma'lumotlarning ishonchli saqlanishini ta'minlash;
- foydalanuvchilarga loyiha (imzosiz va ro'yhatdan o'tmagan) hujjatlarni yo'q qilish imkoniyatini taqdim etish;
- ma'lumotlar berilgan tematik asosda saqlanadigan arxivlarning dastlabki ro'yhati (nomenklaturasi) yaratilishini ta'minlash;
- foydalanuvchilarga zarur kirish huquqlari berilgan arxivning barcha hujjatlarini ko'rish imkoniyati bilan ta'minlash.

Tizim kalitini ro'yhatga olish markazi (yopiq kanal orqali) bilan o'zaro hamkorlik qiluvchi ERI ochiq kalit infrastrukturasi bilan birgalikda ishlashi, ya'ni "elektron hujjat

aylanishi to'g'risida" va "elektron raqamli imzo to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlari talablariga mos kelishi kerak.

Tizimda foydalanuvchilarning Microsoft Office dasturlar (Word, Excel, Outlook, PowerPoint, MS Loyiha), shuningdek, CorelDRAW va Adobe muharrirlar bilan sinxron ishlashini ta'minlash. Radmin, VNC masofaviy erkin foydalanish dasturlari, shuningdek, Bimoid, Rocket chat, va h.k.lar.

Tizimda huquqlar asosida ish stollarini masofadan boshqarish (Radmin funksiyalari) onlayn xabarlar va fayllar almashish (chat).

Tizim kataloglariga qo'yiladigan talablar tizim quyidagi umumiy ma'lumotnomalardan foydalanishi kerak:

- ma'lumotlar turlari;
- okruglar, qismlar va muassasalar;
- bajaradigan vazifalar turlari bo'yicha (razvedka, muxandislik, texnik va boshqalar.);
- okruglar, harbiy qismlar va bo'linmalar hujjatlarining mavzuga bo'lingan hujjatlar arxivi ro'yhatini (nomenklaturasini) yaratish.

Ishonchlilik talablari

Ishonchlilikka ish vaqtida tashkiliy va dasturiy-texnik chora-tadbirlar majmuini muvofiqlashtirilgan holda qo'llash orqali erishish lozim.

Administrator yo'qligida ruxsatsiz qayta ishga tushgan taqdirda uning barcha funksiyalari va sozlamalarining avtomatik va to'laqonli ishga tushirilishi ta'minlanishi lozim.

Tizimning ishonchliligini ta'minlash uchun tizim bazalari zahirlanishi kerak.

Ma'lumotlarni tiklash tizimi bilan ta'minlash kerak:

- tizim ma'lumotlarini tashqi axborot vositalariga nus'halash;
- ma'lumotlarning zahira nus'hasi asosida ma'lumotlar bazasini tiklash.

Ma'lumotlarni tiklash tizimining sozlanmalariga kirishga ruxsat berishi lozim.

Avtomatik ravishda ma'lumotlar ohirgi saqlangan nus'hasini ko'rsatgan holda ma'lumotlar bazalarini qayta tiklash.

Qayta tiklash lozim:

- elektron hujjatlar, vazifalar, qarorlar, va bo'limlarning monitoringi uchun ma'lumotlari;
- okrug, harbiy qismlar, tarkibiy bo'linmalar va tizimdan foydalanuvchilar;
- tizim ma'lumotnomalari;
- so'nggi tizim sozlamalari.

Axborotni ruxsatsiz kirishdan himoya qilishga qo'yiladigan talablar.

Tizim foydalanuvchilari huquqlarini cheklovchi vositalarni nazorat qilish va nazorat qilishni nazarda tutish hamda tizim foydalanuvchilarining hujjat arxivlariga kirishini boshqarish tizimini amalga oshirish lozim.

Tizimga kirish faqat identifikatsiya tartibida ro'yhatdan o'tgan foydalanuvchilar uchun taqdim etilishi lozim.

Baxtsiz hodisalarda axborotlarni saqlashga qo'yiladigan talablar tizim zaxiralash, ma'lumotlarni saqlash va qayta tiklash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Tizim faoliyat ko'rsatayotgan serverlar doimiy elektr ta'minotida uzulish bo'lganda operatsion tizim va ilovalarni minimallashtirish uchun kamida 10 daqiqa davomida uzluksiz elektr ta'minoti bilan ta'minlanishi kerak.

Tizim serverlarining ishdan chiqishini oldini olish maqsadida zaxira elektr ta'minoti bo'lishi kerak.

Axborot ta'minoti talablari:

1. Tizimning axborot ta'minoti barcha avtomatlashtirilgan amallarni bajarish uchun yetarli bo'lishi kerak;

2. Tizimning axborot ta'minoti mazmun, kodlash tizimi, adreslash usullari, ma'lumotlar formatlari va tizim tomonidan qabul qilingan va chiqarilgan axborotlarni taqdim etish shakli jihatidan o'zaro ta'sir yetuvchi tizimlarning axborot ta'minoti bilan mos kelishi kerak.

Dasturiy ta'minot talablari:

Tizimning dasturiy ta'minoti kompyuter texnologiyasidan foydalangan holda amalga oshiriladigan tizimning barcha funksiyalarini bajarish uchun yetarli bo'lishi kerak, shuningdek, barcha kerakli ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonlarini tashkil etish vositalariga ega bo'lishi kerak.

Tizim dasturi quyidagi xossalarga ega bo'lishi kerak:

- funksional to'liqlik;
- ishonchlilik (shu jumladan tiklanuvchanlik, xatolarni aniqlash vositalarining mavjudligi);
- moslashuvchanlik;
- qulay, oson ishlatilishi va o'rnatilishi ;
- interfeysni turli ekran ruxsatlari bilan har xil formatdagi monitorlarda (displeylarda) to'g'ri ko'rsatish.

Tizim dasturi shunday qurilishi kerakki, bunda alohida ma'lumotlarning yo'qligi tizim funksiyalarining bajarilishiga ta'sir qilmasin, amalga oshirishda bu ma'lumotlardan foydalanilmasin.

Tizim dasturiy ta'minoti kiritilayotgan axborotning ishonchlilikini nazorat qilish vositalariga ega bo'lishi kerak.

Tizim dasturiy ta'minoti axborotni kiritish va qayta ishlashdagi xatolardan himoyalash, tizim funksiyalarining belgilangan sifatini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishi lozim.

Dasturiy ta'minot talablari:

Tizim boshqa tizimlar bilan o'zaro aloqada bo'lishi kerak.

Tizimning server qismi Java dasturlash tilining spring freymvorkida yaratilishi maqsadga muvofiq. Server ilovasi Windows yoki Linux kabi turli platformalarda ishlashi kerak.

Foydalanuvchining ishi 2019-dan yuqori darajadagi versiyaga ega bo'lgan turli veb-brauzerlar orqali amalga oshirilishi kerak. Foydalanuvchilarning ish kompyuterlariga o'rnatilgan operatsion tizimlar Windows 10 yoki undan yuqori bo'lishi kerak.

Axborot xavfsizligi talablari:

Tizimni ishlab chiqishda axborot xavfsizligi talablari hisobga olinishi kerak.

Tizimda axborotni muhofaza qilish O'zbekiston Respublikasining amaldagi standartlari talablari va tegishli hujjat va nizomlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi lozim.

Tizimda axborotni himoyalash kriptografik va ERI(Elektron raqamli imzo) orqali ta'minlanishi kerak.

Tizimdagi elektron hujjatning yaxlitligi (o'zgarmasligi) ni tekshirish elektron hujjatdagi ERI larni tekshirish orqali amalga oshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'R QK Akademiyasi harbiy boshqaruv kafedrası Qo'shinlar kundalik - jangovar faoliyatini tashkillashtirish o'quv qo'llanma. Tashkent 2015.
2. O'R MV 2014 y 20.06 425-sonli buyruq. 24358-harbiy qism bo'linmalari uchun jangovar tayyorgarlik bo'yicha me'yorlar to'plami, Tashkent 2015.
3. Qo'shilma, qismlarda va muassasalarda nazorat-o'tkazish punktini jihozlashni va NO'J bo'yicha sutkalik naryad xizmatini tartibga solish to'g'risidagi O'R MV 2007 yil 19 iyundagi 0111-sonli buyrug'i.
4. "Harbiy shaharcha va ob'ektlarning o'z xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qullanma" ni tasdiqlash to'g'risidagi QK BShB 2013 yil 18 iyundagi 0115-sonli buyrug'i.
5. O'R QK Akademiyasi harbiy boshqaruv kafedrası Bo'linmalarni kundalik faoliyatini boshqarish o'quv qo'llanma. Tashkent 2015.

МУРАККАБ АХБОРОТ ТИЗИМЛАРДА ЎТА КАТТА ХАЖМДАГИ МАЪЛУМОТЛАР БАЗАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ МУАММОЛАРИ

Хамракулов Умиджон Шарабидинович

Ички ишлар вазирлиги, PhD

Ашуралиев Алишержон Абдумаликович
Тошкент давлат техника университети

Бугунги кунда ахборот тизимлари ва улардаги маълумотларнинг ортиб бориши уларни сақлашдаги бир қанча муаммоларни келтириб чиқармоқда. Бу эса ахборотларга ишлов бериш соҳасидаги ўта катта хажмдаги маълумотлар билан ишлаш технологияларига бўлган талабни ортишига олиб келмоқда.

АШҚ нинг маълумотларни таҳлил қилиш фаолятини олиб борувчи IDC компаниясининг аналитик маълумотларига кўра, дунёдаги маълумотлар миқдори хар икки йилда икки баробар ортиб бориб, 2030 йилга келиб 88 зеттабайтга ёки 88 триллион гигабайтга етади[1]. Ўта катта хажмдаги маълумотларни тозалаш ва структуралаш орқали ўта катта хажмдаги маълумотлар базаси ёки омборларга айлантирилади. Microsoft корпорациясининг баҳолаш маълумотларига кўра, АҚШдаги йирик компанияларнинг 62 % дан ортиғида маълумотлар базасининг хажми 100 терабайтдан ортади. Бу эса замонавий маълумотлар базаси технологиялари бундай катта хажмдаги маълумотларни қайта ишлашни таъминлай олмаслигини кўрсатади. 2013 йилда IDC компаниясининг баҳолашларига кўра, барча маълумотларнинг 5% дан камроқ қисмининг таҳлили олиб борилганда [2], уларнинг 22 % дан камроқ қисми потенциал фойдали эканлиги аниқланди. 2020 йилга келиб, ўрнатилган тизимлар маълумотлари ҳисобига потенциал фойдали маълумотларнинг улуши 35 % гача ўсиши кутилмоқда.

OLAP тилидаги сўровлар билан тавсифланувчи маълумотлар омбори [3] ўта катта хажмдаги маълумотларни қайта ишлаш билан боғлиқ бўлган дастурларнинг энг муҳим синфларидан бири ҳисобланади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики [4], бундай дастурлар учун маълумотлар базасини устунли тасвирлаш модели ёрдамида шакллантириш анъанавий маълумотлар тизимларига қараганда бир қанча яхшироқ ишлашга ёрдам беради. Ушбу қулайлик шундан далолат берадики, устунли маълумот сақлаш сўровларни бажаришда дисклар билан камроқ алмашиш имконини беради, чунки фақат сўровлар учун кўрсатилган атрибутлар қиймати дискдан (ёки асосий хотирадан) узилади.

Устунли тасвирлаш моделининг кўшимча афзалликларидан бири жадвалнинг битта устунда бир хил турдаги маълумотларнинг мавжудлиги сабабли маълумотларни сиқишнинг самарали алгоритмларидан фойдаланишдадир. Сиқиш ишлашни катталашини тартибида яхшилаш мумкин, чунки киритиш-чиқариш операциялари камроқ вақтни олади. Маълумотни устунли тасвирлаш моделининг камчиликлари шундан иборатки, ўзаро боғлиқ МББТларда ўзини исботлаган устунли маълумотлар базасида SQL сўровларини самарали оптималлаштириш техникасидан фойдаланишнинг қийинлигидир. Бундан ташқари, устунли МББТлар OLTP синф сўровларининг бажарилиш кўрсаткичлари бўйича маълумотлар базаларидан анча паст ҳисобланади. Маълумотлар тасвирининг формаль домен-устун модели тасвирланган, унинг асосида устунлар индекслари, домен-интервалли бўлиниш тушунчаси киритилади ва ўзаро боғлиқлик операцияларининг декомпозицияси амалга оширилади.

[1] дан белги муносабатоперацияларини кўрсатиш учун ишлатилади. Бу билан $\pi_{\sigma_A}(R)$ муносабатлар барча сифатлари устига проэкциясини R , Аатрибутдан ташқари « \circ » белгиси иккита катакчани бирлаштиришини билдиради:
 $(x_1, \dots, x_u) \circ (y_1, \dots, y_v) = (x_1, \dots, x_u, y_1, \dots, y_v)$.

$R(A, B_1, \dots, B_u)$ ёрдамида A (кортежни аниқловчилри бўлган бутун сонлар типининг идентификатори) суррогант калити ва a, b_1, \dots, b_u , бу ерда $a \in Z_{\geq 0}$ ва $\forall j \in \{1, \dots, u\} (b_j \in D_{B_j})$ кўринишдаги ҳамда ўзида $u+1$ узунликдаги кортежлар тўпламини номоён қилувчи A, B_1, \dots, B_u атрибутлар билан R муносабатни аниқлаб оламиз. Бу ерда $D_{B_j} - B_j$ атрибутининг домени. $r.B_j$ орқали B_j атрибутининг қийматини белгилаймиз, $r.A$ орқали $r : r = (r.A, r.B_1, \dots, r.B_u)$ кортеж суррогант

калитини қийматини белгилаймиз. R суррогант муносабат калити $\forall r', r'' \in R (r' \neq r'' \Leftrightarrow r'.A \neq r''.A)$ хусусиятга эга r кортеж монзили орқали ушбу кортежнинг суррогант калити қийматини тушунамиз. R алоқа кортежини унинг монзили орқали олиш учун $\&_R : \forall r \in R (\&_R(r.A) = r)$ функциядан фойдаланамиз.

Ҳамма жойда муносабатларни кўп тўплам сифатида эмас, балки тўплам сифатида кўриб чиқамиз [1]. Бу шуни англатадики, агар бирон бир операцияни бажаришда дубликатлар билан боғлиқлик аниқланса, у ҳолда дубликатларни ўчириш операцияси стандарт бўйича бу муносабатларга қўлланилади.

Устунли индекслар дастлабки муносабатларга мурожаат қилмасдан, реляцион операцияларнинг ресурс талаб қиладиган қисмларини бажаришга имкон беради.

Таъриф 1. $R(A, B, \dots), T(R) = n$ муносабат берилган бўлсин. D_B тўпламда чизикли тартибли муносабат берилсин. R муносабатларининг $B I_{R,B}$ атрибутининг устунли индекси деганда қуйидаги хусусиятни қаноатлантирадиган тартибли муносабатни тушунамиз:

$$T(I_{R,B}) = n \text{ и } \pi_A(I_{R,B}) = \pi_A(R); \quad (1)$$

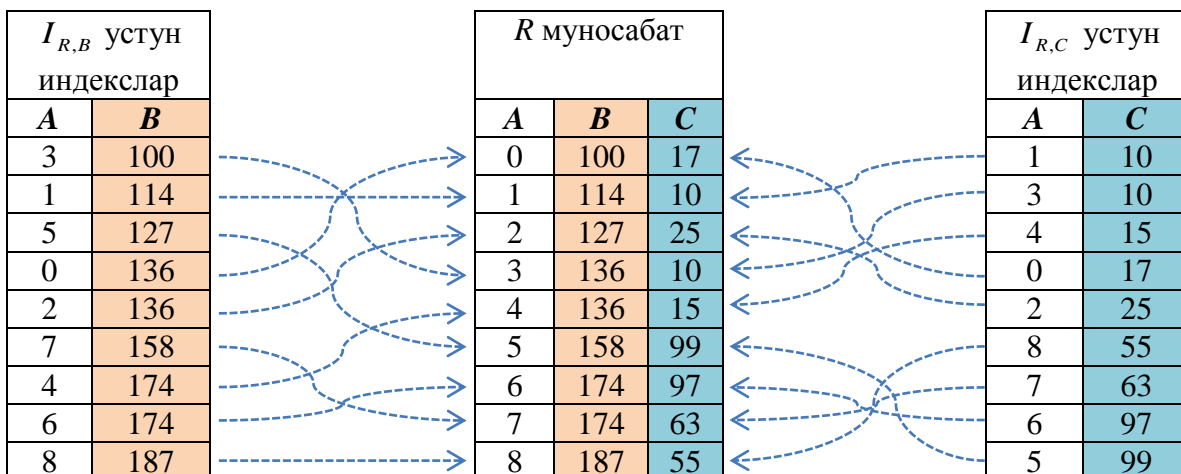
$$\forall x_1, x_2 \in I_{R,B} (x_1 \leq x_2 \Leftrightarrow x_1.B \leq x_2.B); \quad (2)$$

$$\forall r \in R (\forall x \in I_{R,B} (r.A = x / A \Rightarrow r.B = x.B)). \quad (3)$$

(1) шарт, индекс ва индекснинг ўрнини босувчи калитлар (манзиллар) қийматлари тўплами бир-бирига тўғри келишини билдиради. (2) шарт, индекс ёзувлари B атрибут қийматлари ортиб бораётган тартибда жойлашини билдиради. (3) шарт, индекс элементининг A атрибути устунли индекснинг берилган элементи каби B атрибутининг бир хил қийматига эга бўлган R муносабатлар тўплагининг манзилини ўз ичига олади.

$I_{R,B}$ устунли индекснинг мазмуни нуктаи назаридан ўзида икки устунли A ва B номли устунлардан иборат жадвалнинг ҳосил қилади. $I_{R,B}$ A индекснинг B устунини R (такрорланувчи қийматларни ҳисобга олган ҳолда) жадвалининг B устунини барча қийматларини ўсиш тартибида саралаб номоён қилади. $I_{R,B}$ индекснинг ҳар бир x қатори R жадвалларнинг r қаторидаги B устундаги ҳудди шундай қийматга эга бўлган x қатордаги A суррогант калитнинг қийматларидан ташкил топган. 1-расмда бир хил муносабатлар учун икки хил устунли индексларга мисоллар кўрсатилган.

Расм 1. Устунли индекслар.

Теорема 1. $R(A, B, \dots)$ алоқалар берилсин. Фараз қилайлик, R муносабат учун устунлар индекси $I_{R,B}$. Бунда

$$\pi_B(I_{R,B}) = \pi_B(R). \quad (4)$$

Бошқача қилиб айтганда, $I_{R,B}$ устунли индекси такрорий қийматларни ҳисобга олган ҳолда, R муносабатларининг B атрибути қийматларининг бутун мажмуасини ифодалайди.

Исбот. $b \in D_B$ ихтиёрий оламиз. $T(\sigma_{B=b}(R)) = k$ бўлсин. Умумийликни йўқотмасдан, $\forall r \in R (r.A < k \Leftrightarrow r.B = b)$ тахмин қилишимиз мумкин. (1) ва (3) дан куйидагилар келиб чиқади $\forall x \in I_{R,B} (x.A < k \Leftrightarrow x.B = b)$. Бундан $T(\sigma_{B=b}(I_{R,B})) = k$ келиб чиқади. Шундай қилиб (4) хосил бўлади. Теорема исботланди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Zaripov Oripjon Olimovich , Khamrakulov Umidjon Sharabidinovich , "THE MODELS OF CHANGING AND GIVING INFORMATION IN INTEGRATED INFORMATIONAL-ANALYTICAL SYSTEMS", IJERT - International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, ISTC-2K20, ISSN : 2394-3696, Page No. 63-66
2. Igamberdiyev, H.Z., Yusupbekov, A.N., Zaripov, O.O., Sevinov, J.U.: Algorithms of adaptive identification of uncertain operated objects in dynamical models. Procedia Comput. Sci. 120, 854–861 (2017). <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.11.318>
3. Zaripov, O.O., Shukurova, O.P., Sevinov, J.U.: Algorithms for identification of linear dynamic control objects based on the pseudo-concept concept. Inter. J. Psy. Rehab. 24(3), 261–267 (2020). <https://doi.org/10.37200/IJPR/V24I3/PR200778>
4. Chubich V.M., Chernikova O.S., Beriket E.A. Active parametric identification of Gaussian linear discrete system based on experiment design // Вестн. ЮУрГУ. Сер. Матем. моделирование и программирование. №2, 2016, –С. 90-102.

OLIV TA'LIM MUASSASALARI AXBOROT TIZIMINI YARATISH VA JORIY QILISHNING ASOSIY MUAMMOLARI

To'raev Botir Zokirovich

AKT va AHI "Telekommunikatsiya" kafedrasi boshlig'i, PhD, dotsent

Аннотация. *Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarining avtomatlashtirilgan axborot tizimini qurishning dolzarbligi va ta'lim muassasalarining faoliyati tahlili asosida ta'lim jarayoni bilan bog'liq qonuniyatlar ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, ta'lim muassasasida axborot almashinuv jarayonini avtomatlashtirishning o'ziga xos muammolari haqida fikr yuritilgan.*

Калит со'злар: *oliy ta'lim muassasasi, avtomatlashtirish, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari, ta'lim qonuniyatlari, avtomatlashtirish ob'yekti.*

Аннотация. *На данном статье рассмотрено закономерности образовательного процесса, исходя из актуальности построения автоматизированных информационных систем высших учебных заведений и анализа деятельности образовательных учреждений. Обсуждено также специфические проблемы автоматизации процесса обмена информацией в образовательном учреждении.*

Ключевые слова: *вуз, автоматизация, автоматизированные информационные системы, образовательное законодательство, объект автоматизации.*

Annotation. *This article examines the patterns of the educational process, based on the relevance of building automated information systems of higher educational institutions and the analysis of the activities of educational institutions. The specific problems of automating the process of information exchange in an educational institution were also discussed.*

Key words: *higher educational institution, automation, automated information systems, educational legislation, automation object.*

Bugungi kunda axborotlashtirish atamasi axborot jamiyatiga o'tishning muhim yo'nalishi sifatida ko'rsatilib, bunda axborot texnologiyalari nafaqat fuqarolarning axborotlash huquqlarini qo'llab-quvvatlaydi, balki ularning vazifalarini ham belgilamoqda [3].

Oliy ta'lim muassasasini axborotlashtirishning asosiy vazifasi – avtomatlashtirilgan axborot tizimini (AAT) qurishdir [6]. Bunday tizimning rivojlanishi ko'pincha muassasaning o'zi raqobat bardosh tashkilot sifatida rivojlanishi bilan bog'liq. Muassasadagi ko'pgina vazifalar nafaqat axborot texnologiyalari yordamida hal qilinadi, balki ularni rivojlantirish va joriy etish bilan ham yechimini topadi. Muassasaning, ayniqsa, oliygohlarning axborot tizimi

(AT) axborotlardan foydalanishni ta'minlash vositasidan, bugungi kunda barcha darajadagi oliy ta'lim muassasasi hayotining majburiy qismiga aylandi: boshqaruv, ijro va o'qitish [8].

Shundan kelib chiqib, 2021 yilning 12 yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qurolli Kuchlar Oliy bosh qo'mondoni Sh.M.Mirziyoev tomonidan o'tkazilgan Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishida oliy harbiy ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish bo'yicha bir qator ustuvor vazifalar belgilab berildi. Jumladan, jahon armiyasida qo'llanilib kelinayotgan zamonaviy qurol-aslahalar, texnika va texnologiyalarning ilg'or yechimlaridan milliy harbiy ta'limni takomillashtirishda qo'llash, axborot texnologiyalarining imkoniyatlaridan keng foydalanish bo'yicha takliflar ilgari surildi [1].

Yurtboshimiz tomonidan qo'yilgan vazifalar va takliflarni amalda bajarish yuzasidan Mudofaa vazirligi tasarrufidagi oliy harbiy ta'lim muassasalari faoliyatini axborotlashtirish bo'yicha Qurolli Kuchlar Bosh Shtabi Aloqa, axborot texnologiyalari va axborotlarni himoyalash bosh boshqamasi va tegishli harbiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda amaliy va nazariy ahamiyatga ega bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Nazariy jihatdan korporativ tarmoqdagi AAT doirasida axborotlar almashinuvi, foydalanuvchilarning rollari va konsedensial ma'lumotlar bazasini yuritish masalalari me'yoriy hujjatlar bilan belgilanib, amaliy jihatdan tizimni ishlatish bir qator muammolarning ilmiy yechimlarini hal etishni talab etadi.

Oliy ta'lim muassasasi (OTM) axborot muhitini muvofiqlashtirishga oid tegishli me'yoriy hujjatlarda oliy ta'lim muassasasi AATning asosiy maqsadi boshqaruv samaradorligi, ta'lim sifati, ilmiy faoliyat sifati va ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish bilan birga zaruriy axborotlarni izlash vaqti va samarasiz harajatlar, shuningdek asossiz qarorlar qabul qilish xavfini kamaytirish sifatida belgilangan [5].

Oliygoch uchun avtomatlashtirishni bir qator imkoniyatlarni taqdim etuvchi AATni yaratish jarayoni sifatida qarash mumkinki, uning yordamida foydalanuvchilar o'zlari uchun zaruriy axborotga ega bo'lishadi. AT yechimlari oliygochning asosiy biznes jarayonlariga shuqadar bog'langanki, xodimlar va ta'lim oluvchilar endi axborot muhiti ko'rsatadigan xizmatlarsiz samarali natijaga erisha olishmaydi. Shu bilan birga, kasbiy majburiyatlar yuqori bilimga ega professional xodimlar tomonidan bajariladi va ta'lim oluvchilarni o'qitishda AATdan foydalanish yanada yaxshiroq sifatga ega.

OTM faoliyatining tahlili bir necha qonuniyatlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi [7].

Birinchi, OTMdagi jarayonlarning aksariyati doimiy ravishda o'zgarib turadi, ushbu vazifa o'quv jarayonini boshqarishda o'ta jiddiy hisoblanadi.

Ikkinchi, bir tomondan olib qaralganda OTMda ko'p sonli jarayonlar mavjud, boshqa tomondan – turlicha sohalardagi jarayonlar ham ma'lumotlar sohasida, ham funktsionallik sohasida bir-biri bilan uzviy bog'langan.

Uchinchi, OTM jarayonlarida barcha xodimlar va ta'lim oluvchilar, shuningdek abituriyentlar, ta'lim oluvchilarning ota-onalari ham faol ishtirok etishadi, shuning uchun AAT foydalanuvchilari soni katta, bundan tashqari foydalanuvchilar kontingenti doimiy ravishda o'zgarib turadi.

To'rtinchi, jarayonlarni avtomatlashtirish muddatlariga bo'lgan talablar ishlabchiqarish zaruriyati bilan o'zaro bog'langan va o'zgartirilishi mumkin emas.

Yirik tashkilotning AATni yaratuvchilari duch keladigan ikkita asosiy muammo, birinchi, avtomatlashtirish ob'yektning murakkabligi bilan, ikkinchi, avtomatlashtirish ob'yektning tez-tez o'zgarishi va ushbu o'zgarishlarga ob'yektning faoliyat ko'rsatish vaqt reglamenti bilan belgilanadigan muddatlarda moslashish zaruriyati bilan bog'langan.

Umuman olganda, OTM lar xuddi

Yirik tashkilotlarni avtomatlashtirishdagi kabi yuzaga keladigan muammolarga ega. Biroq, OTMlarning o'ziga xos xususiyatlari hisobiga, AAT yaratuvchilari qo'shimcha muammolarga duch kelishadi, ular boshqa tashkilotlarni axborotlashtirishda ham yuzaga keladi, lekin ikkinchi planga surib qo'yilishi mumkin [2].

Avtomatlashtirish ob'yektning murakkabligi quyidagi jihatlar bilan o'zaro bog'liq [4]:

1. Fan sohasi jarayonlari va tushunchalarning xilma-xilligi, ularning ichki tuzilishi murakkabligi, bu esa OTMning keng qamrovli faoliyat turlariga (ta'limiy, ilmiy-tadqiqot, ma'muriy-boshqaruv, axborot, xo'jalik, qurilishva.h.k.) ega tashkilotligi bilan bog'liq;

2. Tashkiliy tuzilmaning murakkabligi. OTM odatda davlat ichida, ba'zida esa boshqa mamlakatlardagi filiallari bilan tarqoq tuzilishga ega bo'ladi, bu esa OTMning yagona axboriy muhitini qurish zaruriyatiga olib keladi;

3. Ko'p sonli kontingent va uni tashkillashtirishning murakkabligi. OTMda AAT foydalanuvchilari hisoblanadigan ko'p sonli xodimlar va ta'lim oluvchilar bor, bulardan tashqari, tijorat tashkilotlaridan farqli o'laroq, OTMda xodimlar bir nechta bo'linmalarda ishlaydilar, turlicha majburiyatlarga egalar, ta'lim oluvchilar bir nechta ta'lim dasturlarida o'qiydilar;

4. Vaqt reglamentlarining murakkabligi. OTMdagi jarayonlar ma'lum bir vaqt cheklovlariga ega bo'lgan ichki va tashqi me'yoriy hujjatlar bilan belgilanadi. Bundan tashqari, OTMlarda, o'quv jarayoni bilan bog'liq holda, jarayonlarni bajarishning qat'iy muddatlari belgilangan. AATOTMning hayotiy faoliyatini ta'minlab turishi sababli, tegishli jarayonlarni avtomatlashtirish bunday vaqt cheklovlarini hisobga olishi lozim;

5. Tashqi muhitning murakkabligi. OTM – bu ochiq(harbiy ta'lim muassasalari yopiq) ta'lim muassasasi bo'lib, birinchidan, tashqi dunyo bilan ma'lumot almashinishi kerak, ikkinchidan, toifalari turli-tuman – abituriyentlar, ta'lim oluvchilarning ota-onalari, ish beruvchilar, maktab o'quvchilari, bitiruvchilar va hokazo bo'lgan tashqi foydalanuvchilar uchun OTMning ichki jarayonlarini ochishi lozim. Bu AATning integratsiya asboblarini, interfeyslarini tashqi tizimlar bilan bog'lash zaruriyatiga, turli texnologiyalar integratsiyasini ta'minlash zaruriyatiga olib keladi.

Avtomatlashtirish ob'jektining tez-tez o'zgarishlari qo'shimcha ravishda quyidagi qiyinchiliklarga olib keladi.

1. Mavjud jarayonlar o'zgarishi, yangi jarayonlar paydo bo'lishi. Real olamda ro'y berayotgan o'zgarishlar OTMning ichki jarayonlarini o'zgartirishni talab qiladi, bu esa ushbu jarayonlarni avtomatlashtiruvchi axborot tizimlariga real vaqt rejimida o'zgartirishlar kiritish, shuningdek cheklangan muddatlarda yangi avtomatlashtirilgan jarayonlarni yaratish zaruratiga olib keladi. Bunda AATga o'zgartirishlarni tahlilchilar kiritishi lozim, chunki o'zgartirishlar jarayonlarning vaqt reglamenti bilan cheklangan qisqa vaqt intervallarida bajarilishi kerak.

2. Fan sohasi tushunchalarining o'zgarishi. OTMAAT doimiy ravishda avtomatlashtirish sohasini kengaytirib borishi sababli, AAT ga yangidan-yangi tushunchalar hamda ushbu tushunchalarning yangi va mavjud bo'lgan tushunchalar bilan o'zaro munosabatlari jalb etiladi. Bu AATda tushunchalar tizimi kengayishi va o'zgarishlarini instrumental qo'llab-quvvatlanishi zaruriyatiga olib keladi.

3. Tashkiliy strukturaning o'zgarishi. OTM – bu innovatsion tashkilot bo'lib, unda yangiliklar yetarlicha tez-tez ro'y beradi, va nafaqat jarayonlar o'zgarishiga (ko'pgina katta tashkilotlarga xos bo'lgani kabi), balki tashkiliy strukturadagi, bo'linmalar funksiyalaridagi, hujjatlar aylanmasidagi xususiy o'zgarishlarga ham olib kelishi mumkin. Bu OTM tashkiliy tuzilishidagi o'zgarishlarning oqibatlarini ta'minlash zaruratiga olib keladi (kafedralar va institutlar qo'shilishi yoki bo'linishi, qayta nomlanishi, yangi bo'linmalar paydo bo'lishi, bo'linmalar bo'ysinuvi bo'yicha o'zgarishlar, xodim va ta'limoluvchilarning ko'chirilishi va h.k.).

4. Kontingentning davriy yoki tasodifiy almashuvi. OTM – bu xodimlar va ta'limoluvchilar shtati doimiy o'zgarib turadigan tashkilot (bir yilichida o'rtacha 25 % ta'lim oluvchilar va xodimlar o'zgaradi). Bu holat AAT foydalanuvchilarining avtomatik boshqariluvini ta'minlash zaruriyatiga olib keladi, bunda OTM ichida xodim va ta'lim oluvchilar doimo ko'chib yurishadi, bu esa real vaqtda ularning AATdagi huquqlari o'zgarishida aks etishi lozim. Shuningdek, bo'shatilgan xodimlar va o'qishdan chetlatilgan ta'limoluvchilarning AATdagi huquqlari o'zgarishi ta'minlanishi ham lozimdir. OTMda talab

qilinadigan o'zgarishlar soni shunchalik ko'pki, qo'lda boshqarish to'g'risida gap ham bo'lishi mumkin emas va ushbu jarayonni avtomatlashtirish talab etiladi.

5. Tashqi muhitning o'zgarishi. OTMlar, an'anaviy tarzda, so'nggi yillarda esa tez-tez, tashqi muhit bilan hamkorlik qiladilar. Yil sayin OTMning tashqi dunyodan turli toifadagi hamkorlarni jalb qilishi ko'payib bormoqda. OTMlar abituriyentlar, maktab o'quvchilari, ish beruvchilar, bitiruvchilar, ta'lim oluvchilarning ota-onalari bilan faol ishlamoqdalar. Bu vazifa AATda foydalanuvchilarning yangi toifalari bilan hamkorlik qilish vositalarini ushlab turish zaruratiga olib keladi. Bundan tashqari, so'nggi yillarda OTMlar aro yagona axborot makonini tashkil qilinishiga zarurat paydo bo'lmoqda, bu esa ochiq interfeyslarni yaratish va turli tashqi talablarga moslashish zaruriyatiga olib keladi.

Avtomatlashtirish ob'yektining murakkabligiga AATning o'zining murakkabligi ham qo'shiladi. OTMAAT taqsimlangan infrastrukturaga, ko'plab serverlarga, kommunikatsion qurilmalarga, tizimlarga, texnologiyalarga, foydalanuvchilarga, ma'lumotlarga va hokazolarga ega. AATni ekspluatatsiya qilishning qiyinligiga ko'pincha AAT qismlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va bitta qismidagi o'zgarishlar AAT ning ko'p sonli bog'langan ob'yektlaridagi o'zgarishlarga olib kelishiga sabab bo'ladi. AAT uzun hayotiy (qaysidir ma'noda cheklanmagan) siklga ega, shuning uchun ushbu vaqt davomida apparat qurilmalarining uzluksiz almashuvi (server, kompyuter, kommunikatsion qurilmalarni almashtirish), tarmoq topologiyasi o'zgarishlari, yangi dasturiy ta'minot paydo bo'lishi, dasturlarning eski versiyalarini almashtirish va h.k. ro'y beradi.

Yuqorida nomlari keltirilgan tadqiqotchilarning ishlari va mavjud muammolardan kelib chiqib, ushbu masalalar yashovchan AAT ni ishlab chiqish va AAT da ishlatiladigan tushunchalarni tez kengaytirish instrumentini yaratish, ushbu tushunchalarni avtomatlashtirilgan jarayonlarga tadbiiq etish, avtomatlashtirilgan jarayonlarni sozlash va AATda yangi jarayonlarni yaratish zaruriyatiga olib keladi. Bundan tashqari, AAT arxitekturasi turli yo'nalishlar –ma'lumotlar, foydalanuvchilar, serverlar, ilovalar bo'yicha masshtablashni ta'minlashi lozim. Adaptivlik deganda AATning ma'lumotlar infrastrukturasini, tizimlar, apparat ta'minoti va hokazolardagi o'zgarishlarga o'zi sozlana olishi qobiliyati tushuniladi. Ushbu vazifalarni hal qilish uchun AATning samarali ishlashini va undagi ma'lumotlar sifatini avtomatik ravishda bir maromda ushlanishini ta'minlaydigan servislarni to'g'ri tashkillashtirish talab etiladi va bu masala raqamli texnologiyaning rivojlanishiga bog'liq ravishda doimiy o'zgartirishlar va yangilanishlarni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR

1. 2021yil 12 yanvar kuni Sh.M.Mirziyoev raisligida o'tkazilgan Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishidagi nutqi // Halq so'zi gazetasi. 13.01.2021. №8 (7788).
2. Бова В.В. Процессно-ориентированный подход к автоматизации деятельности образовательных учреждений // Перспективные информационные технологии и интеллектуальные системы. – 2007. №1. – С. 50-55.
3. Еременко Т.В. Информатизация вузовских библиотек в России и США: сравнительный анализ. Монография. - М.: –2003. - 333 с.
4. Крюков В.В., Шахгельдян К.И. Информационная среда как элемент управления вузом// Контроллинг. –2005. - №2(14). - С. 46-55.
5. Кузьмичев В.С., Кудрявцев А.В., Ланский А.М., Пашков Д.Е., Интегрированная автоматизированная информационная система основа создания единого информационного пространства университета // Телематика'2006: труды Всероссийской научно-методической конференции. СПб., июнь 2006 г.- СПб.: Из-во СПбГУ ИТМО, 2006. - С. 132-134.
6. Мартынович А.М., Бузмаков В.И. Стратегия развития информационной системы управления // Корпоративные системы. - №1. – 2004. - С. 12-18.
7. Shakhgelyan C., Kryukov V. The Issues of Developing University's integrated information environment // Proceedings of International Scientific Conference "Information technologies and Telecommunications in Education and Science". Turkey, 2005. pp. 109-111.
8. Woodfield M. From Infrastructure to "Applistructure": The Fourth Wave of Computing and How it Will Transform Global IT Strategy in Higher Education and Research // Proceedings of the 11-th International Conference of European University Information Systems (EUNIS 2005), UK. –2005.

ТАЪЛИМ СИФАТИНИ БОШҚАРИШДА СОЦИОЛОГИК МОНИТОРИНГ ЯРАТИШНИНГ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ МАСАЛАЛАРИ

Аликариева А.Н.

ЎзМУ Социология кафедраси доценти, с.ф.н.

Ижтимоий жараёнлар бошқарувининг мукаммалашуви ҳозирги шароитда таълим тизими ахборотларини қайта ишлаб таҳлил қилиб, йиғиш тизимини яъни “социологик мониторинг” ни яратишни талаб қилади.

Бу тизим профессор-муаллимлар таркибини, талаба ёшлар, ҳисоблаш математикасини, замонавий ҳисоблаш техникасини ва ижтимоий масалаларни ҳал қила олиш имкониятини ҳисобга олган ҳолда яратилади.

Мониторинг – бу маълум бир социологик жараёнлар ёки ижтимоий ҳолат ҳақидаги маълумотларни доимий олиб туришни таъминлаб турувчи социологик тадқиқотлар ўтказишнинг бир шаклидир. Социологик амалиётга бу тушунча экологиядан кириб келди. Экологик тадқиқотларда у атроф-муҳитни узлуксиз назорат қилишни билдиради [1].

Социологик мониторинг ижтимоий жараёнларни илмий даражада олдиндан кўра билиш ва башоратлаш учун ишонарли асос бўлиб, бошқарув жараёнини социологик таъминотини сезиларли яхшилади.

Социологик тадқиқотлар уюштирилганда, одатда, ижтимоий муҳит ҳолатини акс эттирувчи зарурроқ кўрсаткичлар аниқланади. Сўнгра, такрорий тадқиқотлар усули билан меъёрий ва асосий кўрсаткичлардан фойдаланилган ҳолда узлуксиз равишда динамикада ахборотни йиғиб таҳлил қилишни таъминлайдиган социологик ўлчовлар олиб борилади.

Тадқиқотни ташкил қилишнинг бу хос кўриниши кузатилаётган объектнинг ва жамият ҳаёти турли кўринишлари ҳақида нафақат тезкор ахборот олишни, балки жамият жараёнлари муносабатларини ва қонуниятларини ҳам очиб беради.

Воқеаларнинг ривожланиш тенденцияси ва динамикасининг доимий назорати ва объектнинг зарур параметрлари ўзгартирилганда, катта ахборот жадвали тўпланганда мониторинг турига кўра илмий тадқиқотларга талаб юзага келади. Бундай мониторинг тизимларга аввал метеорология ва сейсмологияда дуч келинди [2].

Ҳозирги вақтда бундай тизимлар статистика, банк иши, биржа, бандлик, космонавтика, мудофаа, ишлаб чиқаришнинг турли тармоқларида, фанда, табиатни муҳофаза қилишда, экологияда ва ҳ.к. кенг кўламда қўлланилмоқда. Социологияга мониторинг тадқиқотлар услубияти ва амалиёти экологиядан ўтди. Динамиканинг мониторинг тадқиқотларида ва экологик ҳолатларда сифат ва миқдорий кўрсаткичлар устида кузатишлар ҳамда олинган натижаларни умулаштириш, таҳлил қилиш ва баҳолаш, мумкин бўлган ўзгаришларни башоратлаш ва баҳолаш, шунингдек, экологик жараёнларнинг иқтисодий ва ижтимоий натижалари назорати қўлланилди. Бунда тизимларни барча компонентлари ҳақида маълумотлар жамламаси яратилди. Бизнинг республикамызда бундай тадқиқотлар Оролбўйи минтақасидаги экологик муаммолар муносабати билан 90-йилларни бошларида кенг кўламда олиб борилди. Катта ҳажмдаги маълумотлар жамланмаси йиғилди.

ЎзМУ социологик тадқиқотлар маркази ҳам 1989-90 йилларда Оролбўйи экологик танглиги оқибатларини ўрганишда қатнашди. Мониторинг яратишдаги ишлар бу йилларда қўлланилмаган бўлсада, мониторинг ўлчовлар яратиш ғоялари айнан фундаментал социологик тадқиқотлар олиб борилаётганда пайдо бўлди.

Социологияга мониторинг тури бўйича тадқиқотлар жамоатчилик фикри динамикасини ўрганиш мақсадида кириб келди. Мониторинг қўлловчи энг таниқли марказлардан бири Геллап Институти ҳисобланади (АҚШ). Россия Федерациясида ҳам асосан мониторинг тури турли сайловлар ўтказишда, истеъмолчилар талабини ўрганишда қўлланилмоқда. Россияда социологик тадқиқотларни координацион маркази

академик Т.И.Заславская бошчилигидаги Россия Социология Маркази саналади. 1994 йилдан бери Москвада турли ижтимоий муаммолар бўйича натижалар эълон қилинувчи “Мониторинг ахборот бюллетени” илмий журнали нашр қилиниб келинмоқда. Афсуски, унда берилган нашрларда ўтказилаётган тадқиқотлар услуби ва услубиёти масалалари тўлиқёритилмаслиги берилган материаллардан фойдаланиш ва уларни баҳолаш унчалик талабга жавоб бермайди [3].

Баъзи ривожланган давлатларда ва МДХ да таълим соҳаларида мониторингни яратиш ва қўллаш бўйича қизиқ натижалар олинган. Бизнинг мамлакатимизда ҳам мустақил бўлганимиздан сўнг ҳамда таълим олийгоҳларида ислохотларни амалга ошириш мақсадида социологик мониторинг яратиш бўйича ишлар бошлаб юборилган.

Хусусан, ЎзМУ социологик тадқиқотлар маркази ва Олий таълим вазирлиги томонидан Олий ва ўрта-махсус таълим мониторингини услубий асосини яратиш йўлида ишлар олиб борилмоқда.

Олий ва ўрта-махсус таълим мониторинги тизимининг умумий масалаларини структура ва тизим функциялари билан мос равишда аниқланади. Олий таълим тизими мураккаб структуралар мажмуасидан иборат:

1. Олий ўқув юртлиари – институтлар ва университетлар.
2. Малака ошириш институтлари ва факультетлари.
3. Ўрта-махсус ўқув юртлиари.
4. Илмий-тадқиқот институтлари.
5. Олий ва ўрта-махсус таълимни бошқаришнинг Республика ва ҳудудий

бўлимлари.

Олий ва ўрта-махсус таълими тизими жамиятда қуйидаги турли вазифалар мажмуасини ўз ичига олади:

1. Малакали ходимлар тайёрлаш: малакали ходимлар билан жамият ижтимоий талабини қондириш.

2. Тарбиявий: шахсни тарбиялаш, инсонни мустақил фаолиятга тайёрлаш. Шахсга зарур ижтимоий қадриятлар тизимини сингдириш. Социализациялаш.

3. Ижтимоий: олий таълим алоҳида социал қатлам ҳосил қилиб, жамиятда малакали мутахассисларни юзага келтиради.

4. Гуманистик: олий таълим касбий бандликдан фарқли равишда алоҳида қиймат акс эттиради. Олий таълим шахснинг ўзига мос ўрин танлашида, ўзига хос ижтимоий мақсадларга эришишда шарт-шароитлар яратади.

5. Урбанистик: олий таълим шаҳарларда кадрлар салоҳиятини кучайтиришга ёрдам беради.

6. Демографик: олий таълим демографик жараёнларга, яъни никоҳ, туғилиш, ҳаракатчанлик ва бошқаларга ўз таъсирини кўрсатади.

7. Жамиятнинг интеллектуал потенциалини яратиш ва такрор яратиш қўллаш функцияси: олий таълим тизими билим даражасининг ошишини, илмий фаолиятга интилишдаги рағбатлантиришни таъминлайди. Таълим жараёнини кенгайтириш имкониятларини рағбатлантиради.

8. Иқтисодий: меҳнат унумдорлигининг ошиши ва иқтисоднинг ривожланиш функцияси. Иқтисоднинг тезкорлик билан ўсиб бориши ва аҳолининг турмуш даражасини кўтарилишини таъминловчи замонавий, миллий индустриал технологияни яратиш [4].

Олий ва ўрта-махсус таълим мониторинги тизимининг умумий вазифалари таълим структураларининг ўз функцияларини бажаришининг самарадорлик даражасини назорат қилишдир. Бунда асосий эътиборни таълим тизими самарадорлигини оширувчи қуйидаги омилларга кўпроқ эътибор беришни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Бу қуйидагилардан иборатдир: таълим тизимининг асосий фондлар билан таъминланганлиги, таълим тизимининг техник ва методик жиҳатлари ҳозирги замон таълим тизимининг талабларига мос келиши, профессор-ўқитувчилар ва

талабаларнинг ижтимоий ва ҳуқуқий жиҳатдан таъминланганлиги, уларнинг турмуш шароитлари ва фаолиятларини таъминлаш, ўқув жараёнларини унумли тарзда бошқаришни таъминлаш, ўқув юртига зарур бўлган методик ва илмий адабиётлар, биналар ва техник воситалар билан талаб даражасида таъминлаш.

2017-2021 йилларда ЎзМУ социологик тадқиқотлар лабораторияси томонидан профессор-ўқитувчилар ва талабаларни ижтимоий ҳолатини тадқиқ этилди. Бу тадқиқот натижалари ўқитиш сифати ва самараси профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг ижтимоий ҳолатига кўп жиҳатдан боғлиқ эканлигини кўрсатди.

Шунинг учун, мониторинг тадқиқотларнинг биринчи босқичи сифатида профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг ижтимоий ҳолати динамикасининг назорати танланди. Махсус тайёрланган дастурлар асосида республикамизнинг йирик олий ўқув юртларида аниқ социологик тадқиқотлар ўтказилди.

Мониторинг тизимини яратишнинг дастлабки босқичлари услубияти.

1. Техник топшириқларни ишлаб чиқиш.
 - вазифани танлаш;
 - тадқиқотнинг вазифа ва мақсадларини белгилаш;
 - социологик тадқиқотлар дастурини яратиш;
 - маълумотларни статистик қайта ишлаш учун математик дастурларни яратиш;
 - объектнинг социологик тадқиқотларини ўтказиш;
 - олинган натижаларни ишлаб чиқиш, таҳлил қилиш ва баҳолаш;
 - ижтимоий ҳолатларни таҳлил қилишда иқтисодий-социологик, математик, ижтимоий-демографик моделларни яратиш, уларни баҳолаш, башорат қилиш;
 - ҳисоблаш техникаси ва алоқа воситалари ёрдамида жамлаш;
 - харажатлар сметасини тузиш [5].
2. Маълумотларнинг ахборот базасини яратиш.
 - ахборотлар базасининг техник таъминотини шакллантириш;
 - ахборот таъминотини шакллантириш;
 - лингвистик таъминотни шакллантириш;
 - дастур таъминотини шакллантириш;
 - ҳуқуқий таъминотни шакллантириш.
3. Мониторинг тизимини техник ва ташкилий жиҳатдан таъминлаш.
 - ҳокимиятнинг таълимни бошқариш бўлимларида мухбирлик;
 - пунктларини очиш;
 - ҳар бир ОЎЮ ва ОЎМТ да махсус социологик гуруҳларни (2-5 киши) тегишли йўналишдаги бўлинмалар (лабораториялар ёки социология кафедралари) базасида керакли техника воситалари билан, ҳамда моддий-молиявий таъминот орқали яратиш;
 - махсус техник алоқа воситалари таъминоти (модем, компьютер, электрон почта, телефакс);
 - нусха кўчириш техникаси таъминоти;
4. Мониторинг тизимининг функционал таъминоти.
5. Олий ва ўрта-махсус таълим мониторинги тизимининг ишлаш схемаси.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик ғоялари ва мафқурасига монанд келажаги буюк давлат қуриш, яъни обод ва озод Ватан барпо қилиш, эркин ва ҳур жамиятни шакллантириш, комил инсон – шахсни тарбиялаб етиштириш, юқори маданиятли-маънавиятли жамият яратиш ҳамда юқори даражадаги моддий фаровонликка эришиш замонавий билимлар асосида мумкинлигини ва бу йўл ягона тўғри йўл эканлигини ҳисобга олган ҳолда, Ватанамиз таълим тизимини ўзига хос ва ўзига мос модел асосида тараққий эттираётганимиз ва унинг биринчи қалдирғоч натижалари халқимизни чексиз қувонтирмақда. Зеро ҳар бир инсон Конституция, яъни, Қомусимизга асосан, илм олишга ҳуқуқи бор экан, бундай ҳуқуқни тўла амалга

ошириш, таълим тизимининг асосий вазифасидир. Бундай вазифани амалга ошириш таълим тизимида Миллий Дастур ва режаларнинг амалга ошириш жараёнини доимо назорат қилиб туришни тақозо этади. Зеро, ахборотларсиз ва уларнинг ўзгариб туришини таҳлил қилиб, турмушда учраб турадиган салбий ҳолатларни тезкорлик билан тузатмасдан туриб, таълим тизимининг унумли даражада ривожланишини таъминлаш мумкин эмас. Бу масалани ўз вақтида ҳал қилиш таълим тизимида алоҳида бошқарув механизми, яъни мониторинг тизимини яратишни тақозо этади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Аверкин В. Региональная система управления образованием: мониторинг развития/ В.Аверкин, С.Аверкина, Е.Карданова и др. // Народное образование. – М., 2018. – №2. – С.156-164.
2. Бурдакова О.П. Мониторинг как механизм управления качеством образования школьников/ О.П.Бурдакова // Управление качеством образования. – М., 2017. – №3. – С.53-69.
3. Курбанов А.С. Мониторинг концепции инновационного развития образовательного процесса/ А.С.Курбанов, А.Ф.Костенко // Инновации в образовании. – М., 2016. – №10. – С.121-129.
4. Фоменко С. Мониторинг как способ управления качеством образования/ С.Фоменко // Народное образование. – 2019. – №4. – С.110-119.
5. Шишов С.Е., Кальней В.А. Мониторинг качества образования в школе/ С.Е.Шишов, В.А.Кальней. – М.: Российское педагогическое агентство, 2018. – 354с.

TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA NAZORAT VA MONITORINGNI O'RNI

Hayitov Umidjon Hamidovich

Buxoro davlat universiteti PhD tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada maktab ta'limining sifati va samaradorligini oshirishda nazorat va monitoringning ahamiyati ta'kidlangan. Monitoringni o'tkazish tartibi, maqsadi va vazifalari to'g'risida ma'lumot beriladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье подчеркивается важность контроля и мониторинга в повышении качества и эффективности школьного образования. Предоставляется информация о порядке, целях и задачах мониторинга.

SUMMARY. This article emphasizes the importance of control and monitoring in improving the quality and effectiveness of school education. Information is provided on the procedure, goals and objectives of monitoring.

Ta'lim odamzodning ma'naviy o'sishi va rivojlanishining asosiy ne'matidir. Bu o'z-o'zini anglashga, axloqiy va insoniy fazilatlarining shakllanishi va rivojlanishiga olib beradi. Ta'lim insonga o'z o'rnini topishiga, maqsadiga erishishiga va muvaffaqiyatga erishishiga imkon beradi. Ta'lim insonning xulq-atvori, axloqi, madaniyati va boshqaruvchanlik qobiliyatlarini shakllantiradi. Bugungi kunda jamiyatimizga zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarga ega, turli muammolarni hal qilishda ijodiy yondashish qobiliyatiga ega bo'lgan, yuksak saviyali, yuqori malakali kadrlar talab qilinmoqda. Shuning uchun ham ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablar o'zgarib bormoqda.

Ta'lim sifati har bir ta'lim muassasasi, rahbari va xodimi(o'qituvchisi) oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Ta'lim sifatini oshirish, ko'zlangan natijalarga erishish uchun nima qilish, qanday qilish masalasi turibdi. Bu kabi masalalarni yechimini topish, boshqaruv qarorlarini to'g'ri qabul qilish uchun, ma'lum vaqtdagi ta'lim sifati natijalari haqida ma'lumotga ega bo'lish va qanday natijalarga erishish kerakligini tushunish kerak. Buning uchun ta'lim va boshqaruv jarayonini nazorat qilish, natijalarni to'plash va tahlil qilish - monitoring o'tkazish kerak. Monitoring natijalarini tahlil qilish, har qanday holatlarga ijodiy yondashish hamda ta'lim sifati samaradorligini oshirish mexanizmini to'g'ri tashkil etish lozim. Monitoring - ta'lim sifatini aniqlashga yordam beradigan elementlardan biridir.

Ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishgan hamda muvaffaqiyatsizlikka uchragan har bir holatni qayd etish va o'z vaqtida samaradorligini oshirishga yordam beradigan samarali monitoring tizimini tashkil etish zarur.

Ta'lim sohasidagi monitoring - bu ta'lim tizimining yoki uning alohida elementlari haqidagi ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash, saqlash va tarqatish tizimi bo'lib, u har

qanday vaqtda ob'ektning holatini baholashga imkon beradigan va boshqaruv kengashini axborot bilan ta'minlashga qaratilgan tizimdir.

Ta'lim jarayoni va uning natijalari, o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining shaxsiy xususiyatlari, ularning ehtiyojlari va ta'lim muassasasiga bo'lgan munosabati monitoring ob'ektlari hisoblanadi. Ularga tashqi ta'sirlar aks etadi, bu esa ob'ektning ishida ham ijobiy, ham salbiy o'zgarishlarga olib keladi.

Ta'lim tizimi ko'p bosqichli murakkab tizim bo'lib, butun tizim faoliyatini kuzatish ancha qiyin. Shuning uchun monitoringning asosiy yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish juda muhimdir. Bu quyidagilar bo'lishi mumkin: ta'lim va unig sifati, o'quvchilar imkoniyati va salomatligi holati, o'qituvchilarning salohiyati, ta'lim tizimining samaradorligi, ta'lim muassasasidagi sharoit, ta'lim yutuqlari darajasi, va boshqalar. Monitoring jarayonida to'plangan ma'lumotlar o'qituvchi yoki rahbarga tegishli ta'lim yoki boshqaruv modelini tanlash uchun kerakli va yetarli ma'lumotlarni taqdim etishi kerak. Monitoring oltita asosiy funktsiyaga ega.

1) Axborot funktsiyasi - o'quv jarayonining borishi va samaradorligi to'g'risida ma'lumot to'plash. Bunda maktab hujjatlarini o'rganish, har xil turdagi nazorat, test, kuzatish, tajriba kabi usullar yordam berishi mumkin. Ularning barchasi qisqa vaqt ichida ishonchli ma'lumotlarni to'plash imkonini beradi.

2) Analitik va baholash funktsiyasi to'plangan ma'lumotni tahlil qilish va baholashni o'z ichiga oladi, bu sizga ta'lim tizimining holati va rivojlanish tendentsiyalarini aks ettiruvchi sabab-oqibat munosabatlarini ochib berishga imkon beradi. Shu maqsadda axborotni tahlil qilish va baholashning turli usullari qo'llaniladi.

3) Rag'batlantiruvchi va motivatsiya funktsiya - to'plangan ma'lumotlarning ta'lim jarayoni ishtirokchilarining ongi va his-tuyg'ulariga ta'siri. Rag'batlantirish va tanqid qilish usullaridan foydalanish, qarashlar tizimini o'rnatish ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini harakatga undashga yordam beradi.

4) Nazorat funktsiyasi - ta'lim natijalarini kuzatish va ularni boshlang'ich ko'rsatkichlar bilan taqqoslash, rejalashtirilgan ishlarning bajarilishini nazorat qilish.

5) bashorat qilish funktsiyasi - rivojlanishning umumiy tasviri va natijalarini istiqbolli ko'rsatish va bashorat asosida pedagogik jarayonni o'zgartirish rejasini ishlab chiqish qobiliyati.

6) Tuzatish funktsiyasi - aniqlangan xatolarni tuzatish, tavsiyalar ishlab chiqish.

Yuqoridagi barcha funktsiyalar bir-biri bilan bog'liq va monitoringni o'rganish bosqichlarini aniqlaydi. Har qanday monitoring funktsiyasini e'tiborsiz qoldirish boshqaruv qarorlarining samaradorligini pasayishiga olib keladi.

Monitoring 3 bosqichda amalga oshiriladi.

- tashkiliy;

- amaliy;

- analitik.

Birinchi bosqichda monitoring dasturi ishlab chiqiladi; ta'lim sifatini nazorat qilishning asosiy yondashuvlari, tarkibiy qismlari, ob'ektlari va sub'ektlari aniqlanadi; o'quv jarayonining tanlangan yo'nalishlari bo'yicha ma'lumot to'plash amalga oshiriladi.

Ikkinchi bosqichda axborot yig'ish texnologiyalari va usullari sinovdan o'tkaziladi; ma'lumotlarni umumlashtiriladi, tasniflanadi va tahlil qilinadi; boshqaruv va o'qitish faoliyatidagi muvaffaqiyat va kamchiliklarning tipik belgilarini aniqlanadi; talabalar rivojlanishining asosiy tendentsiyalarini aniqlanadi. "Ma'lumotlar banki" ni shakllantiriladi.

Uchinchi bosqich - olingan natijalarni belgilangan maqsadlar bilan taqqoslashni o'z ichiga oladi; olingan natijalar sifatini tizimlashtiriladi, tahlil qilinadi va baholanadi; topilgan ish shakllarini, amaliy texnologiyalarni tahlil qilinadi va tavsiflanadi; muammolar aniqlanadi va ularni bartaraf qilish yo'llarini aniqlanadi; natijalarni umumlashtiriladi; monitoringning maqsad va vazifalarini amalga oshirish bo'yicha faoliyatni tahlil qilinadi, uning samaradorligini baholanadi, natijalarni rasmiylashtiriladi.

Yaxshi tashkil etilgan monitoring natijalari o'quv jarayonining natijalari to'g'risida dinamikada to'liq va xolis ma'lumot olish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalaridagi kamchiliklarni, o'qituvchilarning kuchli va zaif tomonlarini ko'rish imkonini beradi.

Monitoring ta'lim sifatini nazorat qilish, tahlil qilish va boshqarish uchun turli darajadagi ta'lim holati to'g'risida xolis va ishonchli ma'lumot olish maqsadida tashkil etiladi.

Ta'lim monitoring bir qator vazifalarni bajaradi:

- o'quv jarayonining holatini doimiy monitoring qilish;
- o'quv jarayonidagi o'zgarishlar va ularni keltirib chiqaruvchi omillarni o'z vaqtida aniqlash;
- o'quv jarayonini tashkil etishdagi salbiy tendentsiyalarning oldini olish;
- eng muhim jarayonlarning rivojlanishini qisqa muddatli prognozlashni amalga oshirish;
- samaradorlik va to'liqlikni baholash;
- va boshqalar.

Monitoring (ing. monitoring — kuzatish, nazorat qilish) — ma'lum bir hodisa yoki jarayonning holatini kuzatish, hisobga olish, baholash va istiqbolini belgilash. Monitoring o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlash, ularni baholash, salbiy jarayonlarning oldini olish va bartaraf etish maqsadini ko'zlaydi.

Xulosa shuki ta'lim sifat va samaradorligini oshirish uchun talimning barcha bosqichlarini nazorat qilib, uning monitoringini muntazam olib borish lozim.

Taklif o'rnida nazorat va monitoringning ishonchligi va uzluksizligini ta'minlash uchun inson omilidan voz kechish kerak. Bu borada axborot-kommunikatsiya vositalarini ishlab chiqish borasida tadqiqotlar olib bormoqdamiz.

ADABIYOTLAR:

1. Петрова, Н. В. Мониторинг как средство управления качеством образования / Н. В. Петрова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 8 (298). — С. 227-229.
URL: <https://moluch.ru/archive/298/67404/>
2. Варченко, Е. И. Управление качеством образования в образовательном учреждении / Е. И. Варченко. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2013. — № 3 (50). — С. 471-474.
URL: <https://moluch.ru/archive/50/6384/>
3. Руднева, С. В. Актуальность управления качеством образования при использовании информационно-коммуникационных технологий в педагогической практике / С. В. Руднева. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 7.6 (111.6). — С. 193-196.
URL: <https://moluch.ru/archive/111/27773/>
4. Кулакова Наталия Ивановна. Мониторинг как средство повышения качества образования в современной школе: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Кулакова Наталия Ивановна; [Место защиты: Юж.-Ур. гос. ун-т].- Челябинск, 2008.- 188 с.: ил. РГБ ОД, 61 08-13/375

“АХБОРОТ ТУШУНЧАСИ” МАВЗУСИНИ ЎТИШДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Н.А.Гулбаев

Тошкент вилояти ЧДПИ доценти

А.Т. Куралбаева

Тошкент вилояти ЧДПИ қошидаги лицей ўқитувчиси

Д.З. Гулбоева

Тошкент вилояти Қибрай тумани касб-хунар мактаби ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада “Информатика ва ахборот технологиялари” фанининг “Ахборот тушунчаси” мавзусининг таълим жараёнидаги ўрни таҳлил қилинган. Дарс машғулотида ўтишда педагогик технологиялардан фойдаланишнинг таълим сифатига ижобий таъсири “Турухли иш усули” мисолида баён қилинган.

Калит сўзлар: таълим, информатика, ахборот технологиялари, педагогик технология.

АННОТАЦИЯ

В данной статье произведен анализ места в образовательном процессе темы «Понятие информации» предмета «Информатика и информационные технологии». Изложено положительное

влияние использование педагогических технологий на примере проведения занятий «Методом групповой работы».

Ключевые слова: образование, информатика, информационные технологии, педагогические технологии.

ANNOTATION

This article analyzes the place in the educational process of the topic "The concept of information" of the subject "Informatics and information technology". The positive influence of the use of pedagogical technologies is stated on the example of conducting classes "by the method of group work".

Key words: education, informatics, information technologies, pedagogical technologies.

Таълим тизимидаги инновацион ўзгаришлар нафақат Давлат таълим стандартларининг янгиланиши, дарсликлар, ўқув дастурларининг янгиланишига ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда.

Бугунги кунда таълим тизимида математика, физика, инглиз тили ва она тили фанларини чуқурлаштирилган ҳолда ўргатувчи академик лицейлар кўпаймоқда. Лицейнинг асосий вазифаси-ўқувчиларда шу фанлардан маълум даражадаги билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришдангина эмас, балки ўқувчининг ижодий имкониятларини ривожлантиришдан иборатдир. Ўқувчининг дарс машғулотларида фаоллигини ошириш, унинг ижодий имкониятларини ривожлантириш, фикрлаш учун фаол муҳит яратиш ўқитувчининг ҳозирги кундаги асосий вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда.

Информатика ва ахборот технологиялари дарсини ўқитиш амалиётида, ўқитишнинг кўплаб усуллари, дарс ташкил этишнинг турли шакл ва турлари мавжуд. Ҳозирги кунларда кўплаб адабиётларда ва илмий мақолаларда "илғор педагогик технология ва ғоялар", "янги педагогик технология", "ўқитишнинг интерактив методлари" ҳақида фикр юритилмоқда.

Бизнинг фаолиятимизда дарс машғулотларида гуруҳли иш усули кўпроқ самара бермоқда. Ўқитишнинг интерактив методларида ўқувчининг ҳаётий тажрибаси ёрдамчи ахборот манбаи эмас, балки асосий ахборот манбаларидан бирига айланади. Интерактив таълимда одатдаги таълимдан фарқли ўқитувчининг фаоллиги ўқувчилар фаолликларига кўчади. Бунда ўқитувчининг вазифаси маълум ҳажмдаги ахборотларни ўқувчиларга бериш эмас, балки уларнинг ташаббуслари учун фаол муҳит яратишдан иборат. Агар педагог ўз фаолиятини одатдаги "монолог режимида" ташкил этса, ўқувчининг ўқишга бўлган қизиқишининг сусайишига, ташаббускорлик ва ижодкорлик сифатларининг чўқишига, интеллектуал "пассив" шахсга айланишига сабаб бўлади.

Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг "ахборот тушунчаси" мавзусини ўргатишда ўқитувчиларга куйидаги усуллардан фойдаланишни тавсия этиш мумкин. *Гуруҳли иш усули.* Гуруҳ аъзолари кичик гуруҳларга бўлинади. Бунда ҳар бир гуруҳ аъзоси қўйилган муаммони ҳал қилишда фаол иштирок этиши, ўзининг фикрини гуруҳ ичида билдириши ва асослаш учун фаол муҳит яратилади. Ўқитувчи гуруҳни гуруҳчаларга бўлганда ҳар бир гуруҳчада тенг кучли ўқувчилар бўлишига эришиш керак.

Ўқувчиларнинг гуруҳчаларда ишлаши куйидагича ташкил этилади: гуруҳ ўқувчиларини кичик гуруҳчаларга бўлиш. Ҳар гал гуруҳчаларга бўлишда турли усуллардан фойдаланиш яхши самара беради.

Муаммони қўйиш: муаммо барча гуруҳчалар учун умумий ёки ҳар бир гуруҳча учун алоҳида қўйилиши мумкин; муаммони ҳал қилиш учун вақт белгиланади (8-10 дақиқа); гуруҳча ишининг тақдими.

I. Дарс мавзуси: Ахборот тушунчаси.

Дарсининг мақсади:

1) **таълимий:** Ўқувчиларга ахборотнинг кўринишлари, хусусиятлари ва турлари ҳақида маълумот бериш;

2) **тарбиявий:** Ўқувчиларга ватанпарварлик тарбияси бериш;

3) **ривожлантирувчи:** Ўқувчиларнинг илмий-техник дунёқарашини ривожлантириш.

ДТС: Ахборотнинг кўринишлари, хусусиятлари ва турлари ҳақида тушунчага эга бўлиш.

Компетенция:

1. ТК1-коммуникатив компетенция.
2. ТК2-ахборот билан ишлаш компетенцияси.

Дарс услуби: Гуруҳларда ишлаш, тушунчалар таҳлили

Дарс жиҳози: Дарслик, компьютер,

Дарснинг бориши:

№	Дарс босқичлари	Вақти
1.	Ташкилий қисм	2 дақиқа
2.	Ўтган дарсни такрорлаш ва баҳолаш	15 дақиқа
3.	Янги мавзунинг мазмунини очиш ва хулосалар чиқариш	60 дақиқа
	Уйга вазифа ватопшириклар	3 дақиқа

II. Ташкилий қисм:

1. Саломлашиш.
2. Йўқлама қилиш.
3. Уйга вазифани сўраш.

III. Такрорлаш:

Ўтилганларни такрорлаш.

IV. Янги мавзу баёни.

“Информатика ва ахборот технологиялари” дарсларида интерактив усуллардан фойдаланиш орқали ўқувчиларда ахборотлаштириш, жамиятни ахборотлаштириш бўйича кўникмалар ҳосил қилинади.

Тажрибаларимиз шуни кўрсатмоқдаки, ўқитишда бундай технологияларни қўллаш ўқувчиларда қуйидаги сифат ўзгаришларга сабаб бўлмоқда: мустақил фикрлаш қобилиятининг ўсиши; дарсга бўлган қизиқишининг ортиши; ўзининг фикрига эга бўлиши, уни асослай олиши, бошқалар фикрини тинглаши ва тан олиши, яъни ўз фикр ва мулоҳазаларини маъруза шаклида ёзиб, бошқа ўқувчилар ўртасида баён қила олиш малакасига эришиш.

“МАЪЛУМОТЛАРНИ КОДЛАШ” МАВЗУСИНИ АМАЛИЙ ДАРС ЁРДАМИДА МУСТАҲҚАМЛАШ

Н.А.Гулбаев

Тошкент вилояти ЧДПИ доценти

Н.А. Қудратиллоев

Тошкент вилояти ЧДПИ ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ: “Ахборот тушунчаси” ва “Ахборотлаштириш” каби мавзулар бўйича билимларни мустаҳкамлашда кўпгина педагогик технология ва турли усуллардан фойдаланиш мумкин. Ушбу мақолада амалий ишлар асосида юқорида зикр этилган мавзулар бўйича билимларни мустаҳкамлаш тавсия этилган.

АННОТАЦИЯ: Можно воспользоваться педагогической технологией и другими различными способами, при закреплении знаний, по темам “понятие информации” и “информатизации”. В данной статье рекомендуется закрепление полученных знаний по выше перечисленным темам на основе практических работ.

ANNOTATION: You can use pedagogical technology in other different ways, while consolidating knowledge, on the topics “the concept of information” and “informatization”. This article recommends consolidating the knowledge gained on the above topics on the basis of practical work.

Ахборот ишланишида қулайлик ва самарадорликни таъминлаш мақсадида объект номини шартли белги билан алмаштириш учун кодлаш тизими қўлланилади. Кодлаш тизими - объектларни кодли белгилар билан қоидалари мажмуидир. Код ҳарф, рақам ва бошқа символлардан ташкил топган алфавит асосида қурилади. Кодни характерловчи тушунчалар - унинг узунлиги ва структурасидир. Код узунлиги коддаги ўринлар (позициялар) сонини, код структураси - кодда символларнинг жойлашиш тартибини белгилайди.

Объектни кодли белгилаш муолажаси *кодлаш* деб аталади.

1. Сситал тайёқчаси ёрдамида кодлаш.

“Ssital” tayoqchasi

Matn: “VATAN-ONA”
Kodlash natijasi:

VAOANNT - A

1-Топшириқ. Сситал тайёқчаси ёрдамида кодлаш асосларини баён қилинг(ёзма).

2. “Цезарь шифри” ёрдамида кодлаш. Матндаги ҳарф алифбода ўздан кейин келган учинчи ҳарфга алмаштирилади. Қадимги рим императори Юлий Цезарь ўйлаб топган.

A	B	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14
P	Q	R	S	T	U	V	X	Y	Z	Ch	O'	Sh	G'
15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28

Matn:													
«Цезарь шифри» усулида:													

2-Топшириқ. “Цезарь шифри” ёрдамида ўз фамилия, исм, шарифингизни кодланг.

3. “Морзе алифбоси” ёрдамида кодлаш. Матндаги ҳарфлар қуйидаги жадвалда келтирилган белгиларга алмаштирилади.

Harf	Morze usulida ifodalanishi	Belgilar soni	Harf	Morze usulida ifodalanishi	Belgilar soni
N	— ·	2	K	— · —	3
T	—	1	E	· · — · ·	5
A	· —	2	R	· — ·	3
L	· — · ·	4	O	— — —	3

Бу усул ёрдамида “OKEAN” сўзи қуйидагича кодланади:

· · · · · — · · · · ·

3-Топшириқ. “Морзе алифбоси” ёрдамида ўз фамилия, исм ва шарифингизни кодланг.

4. “Алифбо усули” ёрдамида кодлаш. Матндаги ҳарфлар бизга маълум бўлган алифбодаги ҳарфларни уларнинг тартибини кўрсатувчи сонлар билан алмаштириш орқали кодланади.

A	B	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14
P	Q	R	S	T	U	V	X	Y	Z	Ch	O'	Sh	G'
15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28

Масалан, “INFORMATIKA” деган ахборот қуйидаги кўринишда кодланади:

Матн:												
“Алифбо усули”да:	8	3	5	4	2	1	9	8	0	1		

Бу ҳолда тиниш белгилари ва бошқа керакли белгиларни ҳам махсус сонлар билан ифодалаш ва уларни матнга киритиш мумкин.

4-Топширик: “Алифбо усули” ёрдамида ўз фамилия, исм ва шарифингизни кодланг.

5. Алифбодаги ҳарфлар кетма – кетлигини тартибланинг бир қанча усули бор. Масалан, қуйидаги тартибни келтириш мумкин: (саралаш).

A	B	V	G	D	J	Z	I	Y	K	L	M	N
12	03	16	14	04	25	20	11	31	24	19	07	27
O	P	R	S	T	U	F	X	Ch	Sh	Q	H	G'
17	08	22	28	10	18	23	29	02	13	21	34	01

Бу усулни “Аралаштирилган алифбо” усули дейилади. Юқоридаги матн бу ҳолда қуйидаги кўринишни олади:

Матн:	I	N	F	O	M	A	T		K	
“Аралаштирилган алифбо”да:	1	7	3	7	7	2	0	1	1	24

Бу ахборотни юқоридаги жадвалдаги маълумотларни билмасдан қайта кодлаш жуда мураккаб.

5-Топширик: “Сараланган алифбо усули” ёрдамида ўз фамилия, исм ва шарифингизни кодланг.

3. Амалий иш бўйича синов саволлар.

1. Кибернетика фанининг асосчиси Норберт Винер “ахборот” тушунчасини қандай таърифлаган?

2. Ахборот табиатда қандай намоён бўлади?

3. Акс эттириш усули бўйича ахборот қандай турларда бўлади?

4. Матнли ахборот турини изоҳланг.

5. Графикали ахборот нима?

6. Ахборот ва унинг адекватлиги нима?

7. Объектларнинг классификацияси нима?

8. Сситал тайёқчаси ёрдамида кодлашни баён қилинг.

9. “Цезарь шифри” ёрдамида кодлашни тушунтиринг.

10. “Морзе алифбоси” ёрдамида кодлашни баён қилинг.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ахборот технологияларига боғлиқ ҳамма дарс машғулотларида ахборот, ахборотлаштириш мавзуларини амалий ва лаборатория машғулотлари ёрдамида мустаҳкамлаш доимо долзарб мавзулардан бири бўлиб қолаверади.

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ВНЕДРЕНИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Гайбуллаев Камолжон Сагдуллаевич

Высшее военное авиационное училище Республики Узбекистан

Концепция дистанционного обучения сегодня получила значительную популярность за последние несколько лет. Программы дистанционного обучения активно развиваются не только за рубежом, но и в Республики Узбекистан. Эти программы помогают многим студентам, которые в силу разных причин, в частности, ограниченных физических возможностей, не могут посещать занятия в аудиториях и слушать курсы, требующие полной занятости, отвечающие их образовательным стремлениям. Многие эксперты соглашаются с тем, что выбор программы

дистанционного обучения не может стать наилучшим для каждого студента, поскольку многие образовательные программы, требуют личного присутствия обучающегося. Таким образом, понимание преимуществ и недостатков такого подхода может помочь преподавателям и обучающимся максимально эффективно использовать данный инструмент в целях достижения оптимального результата.

Вопрос о том, какой сделать выбор является актуальным для большинства студентов, собирающихся заниматься образованием посредством дистанционного обучения. За последние годы дистанционное обучение активно развивается в самых разнообразных формах – это и программы дистанционного обучения открытых институтах, онлайн-программы, созданные на таких редакторах, как iSpring Suite, Articulate 360, Adobe Captivate, а также популярный в Узбекистане Postupi.uz и т.д. – все они призваны помочь студентам понять свои образовательные стремления, особенно, если речь идет о тех студентах, которые не имеют возможности посещать аудиторные занятия в полном объеме.

У многих студентов есть опасения, связанные с выбором высшего образования, которое можно получить дистанционно, поскольку они не имеют достаточно ясного представления об этом относительно новом способе получения образования, в особенности, данный вопрос касается студентов, обучающихся на территории нашей страны, поскольку данный вид образовательных услуг является достаточно новым для Республики Узбекистан. Однако, имеет смысл более подробно рассмотреть основные преимущества и недостатки внедрения концепции дистанционного обучения в образовательный процесс, поскольку выбор в пользу этого вида обучения совершается будущими бакалаврами и магистрами всё чаще и чаще.

Основными преимуществами дистанционного обучения являются:

1. Возможность совмещения работы и обучение: основная масса студентов, выбирающих дистанционное обучение, это студенты, не желающие бросать свои рабочие места, но стремящиеся, при этом, получить высшее образование. Дистанционное обучение позволяет выбирать время обучения самостоятельно, учиться в выходные или даже ночью.

2. Экономия средств: практически любая программа дистанционного обучения является более доступной, чем получение образования в аудитории на платной основе.

3. Экономия времени: обучающемуся больше не придется тратить время на дорогу до института. В рамках программы дистанционного обучения аудитория может располагаться прямо на кухне, если, конечно, там имеется стол и персональный компьютер или ноутбук.

4. Студент может учиться в своем собственном темпе: перспектива возвращения к образованию в аудитории может привести к состоянию дискомфорта обучающегося.

Конечно, если обучающийся склонен к самодисциплине и способен мотивировать себя, он сможет получить максимальную выгоду от дистанционного обучения, не говоря о том, что некоторые студенты слишком застенчивы, поэтому предпочитают не привлекать внимание к себе в аудитории.

Однако, индивидуальный подход является безусловным преимуществом перед обычной образовательной программой.

5. Обучающийся получает возможность учиться в любое время и в любом месте, кроме тех случаев, когда он обязан выйти онлайн в установленный срок, чтобы прослушать лекцию, поучаствовать в видеоконференции или выполнить определенное задание. Тем не менее, обучающийся в большинстве случаев может выбрать оптимальное время для учебы.

6. Уважительное отношение работодателей: дистанционное обучение за последние годы встретило некоторое признание среди работодателей, что является однозначным преимуществом при выборе программы обучения. В Индии, например, все программы дистанционного обучения, одобренные Distance Education Council

(DEC) [2], автоматически гарантируют обучающемуся рабочее место. Работодатели частного сектора также высоко оценивают результаты дистанционного обучения и даже поощряют сотрудников заниматься высшим образованием, совмещая получение образования со своей работой таким образом, чтобы сотрудники могли развивать навыки и экспертные знания в области профессиональной деятельности.

Однако, было бы крайне некорректным описывать преимущества дистанционного обучения, не указав наличие явных недостатков внедрения дистанционного обучения в образовательный процесс.

Основными недостатками дистанционного обучения являются:

1. Дистанционное обучение подходит для самоорганизованных и сильно мотивированных людей, но совершенно не годится для тех, кто склонен откладывать свои дела на потом и не придерживаться установленных сроков. Высокая вероятность отвлечься, сделав выбор в пользу иного времяпрепровождения, может расцениваться как недостаток дистанционной формы обучения.

2. Наличие скрытых затрат: стоимость программы дистанционного обучения обычно является менее дорогой, чем обычная программа, но наличие скрытых затрат исключить невозможно. Например, если в рамках дистанционного обучения предлагается изучение онлайн-курсов (наиболее часто встречающаяся форма), то обучающемуся, скорее всего, придется смириться с начальными расходами на установку компьютера и получение надежного подключения к интернету. Возможно, придется приобрести дополнительные устройства, такие как принтер, веб-камера и т.д.

3. Сложность самой технологии: зависимость от технологии может быть главным недостатком в способе дистанционного получения образования, особенно когда изучение происходит в онлайн.

Любое работающее со сбоями программное обеспечение или аппаратные средства могут прервать процесс обучения. Также, если обучающийся не обладает достаточными навыками работы за компьютером, его опыт обучения может быть неудовлетворительным.

4. Качество преподавания: к большому сожалению, профессиональные компетенции преподавателя за последние годы претерпели сильные изменения. Современный преподаватель часто оценивается по наличию у него определенных навыков и умений работы с использованием современных информационных технологий, что часто сказывается на пробелах в качестве преподавания, связанных со знанием преподаваемой дисциплины. Дистанционное обучение представляет собой технологию, но эта технология способна приносить эффективные результаты лишь благодаря профессиональным преподавателям, навыки которых ни в коем случае нельзя сводить к созданию онлайн-курсов и дистанционному преподаванию, где преподавателю зачастую достаточно прочесть что-то по бумажке, а остальные требования сводятся к умению создать тот или иной курс на определенной платформе. Разумеется, страдать от такого подхода будет обучающийся, что непосредственно скажется на падении качества самого образования [3].

5. Возможность стать жертвой мошенников: даже при том, что онлайн-образование начинает получать признание, все еще много мошеннических и неаккредитованных организаций, предлагающих свои услуги, включая даже присвоение степеней, которое зачастую оказывается фикцией. С увеличением количества дистанционных программ, увеличивается и количество мошенников, желающих извлечь максимальную прибыль из незнания желающих получить образование дистанционно. Это затрагивает доверие и возможных работодателей.

6. В рамках дистанционного образования становится невозможным взаимодействие с реальными преподавателями, также достаточно сложным представляется и процесс ознакомления обучающегося с содержанием курса, не говоря уже о встречах с выпускниками, способными поделиться опытом найденной работы, а

также с представителями корпораций, которые готовы поделиться не только опытом с обучающимися, но и предложить им должность в своей корпорации.

Однако, несмотря на все эти серьезные недостатки, дистанционное обучение завоевывает популярность среди студентов как никогда прежде. Самая большая выгода дистанционного обучения заключается в том, что оно позволяет студентам получать доступ к многочисленным учебным программам, тратя на это минимальное количество ресурсов.

Тем не менее, дистанционное обучение ограничивает социальное взаимодействие, имеет в своей основе сложную технологию и негативное восприятие навыков и умений, обучающихся по результатам получения образования дистанционно некоторыми работодателями. Каждый желающий пройти обучение дистанционно или получить степень, должен взвесить все за и против, чтобы определить, является ли данный выбор достойным вариантом получения образования.

Список литературы:

1. <https://lmslist.ru/redaktori-elektronnyh-kursov> (Дата обращения 26.03.2019).
2. www.scholarshipsinindia.com/distance_education_council_DEC.html (Дата обращения 26.03.2019).
3. Громова Т. В. Формирование готовности преподавателя вуза к деятельности в системе дистанционного обучения. – М.: ТЕЗАРУС, 2006. 32 с.

УПРАВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ИНФОРМАЦИОННЫМИ РЕСУРСАМИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Амуллоев Одилбек Иноятович

Высшее военное авиационное училище Республики Узбекистан

В современном информационном обществе возникла острая необходимость модернизировать технологии обучения с учетом имеющихся возможностей организации поиска, хранения и обмена информацией. Жесткая система высшего образования не в полной мере отвечает сложившимся реалиям. Современный студент не понимает необходимости в посещении лекций, на которых излагается информация, доступная в сети интернет. Модернизированные технологии обучения предлагают заменять информационные лекции проблемными, в высших учебных заведениях использовать технологии перевернутого класса, студенты получают учебный материал для изучения на образовательных порталах. Указанные методики по-прежнему видят студента как пассивного потребителя информации. Студенты читают готовые учебные материалы, выполняют подготовленные задания, но не могут участвовать в формировании образовательных ресурсов. На преподавателя ложится очень большой труд формирования и поддержания в актуальном состоянии образовательных ресурсов, который не всегда приносит ожидаемый результат. В современном динамично развивающемся информационном мире у студентов нужно развивать компетенций в рамках специальности, а также навыки самообразования. Каким образом решать указанные задачи? Безусловно, эта проблема требует разностороннего рассмотрения. Однако, очевидно, что умение управлять образовательными информационными ресурсами является одной из важнейших задач при решении заданной проблемы.

В работе предлагается подход к управлению образовательными информационными ресурсами в процессе обучения. Суть идеи – образовательные ресурсы для дисциплины образовательной программы готовятся совместно преподавателем и студентом и актуализируются в ходе обучения.

Преподавателю в ходе обучения отводится роль руководителя образовательного процесса. Его задача определить цели и задачи обучения, сформировать структуру дисциплины, определить основные темы, контрольные точки, подготовить базовый учебный материал. В начале обучения всем студентам, изучающим дисциплину, предлагается стандартный типовой набор учебных материалов по дисциплине образовательной программы. Он включает учебный план дисциплины, учебники,

учебно-методические комплексы, контрольные задания, тесты, индивидуальные тестовые задания и другие информационные ресурсы. В ходе обучения студенты, изучая предложенный материал, выполняя контрольные задания, обращаются к ресурсам сети интернет, находят блоги по теме, общаются с людьми, работающими в заданной предметной области, выполняют задания, которые тоже являются информационным ресурсом. Таким образом, у каждого студента накапливается достаточный объем информации, которая может быть использована им при изучении дисциплины и передана всем заинтересованным членам учебного сообщества. Для эффективного её использования информация должна быть структурирована, распределена по темам курса, к ней должен быть обеспечен доступ с возможностью поиска требуемой информации.

Для оперативного формирования и обработки образовательных информационных ресурсов необходим сервис, позволяющий хранить и каталогизировать ссылки на ресурсы и управлять работой с ними. Грамотно выстроенная каталогизация образовательных ресурсов позволяет решать задачи построения программы и плана обучения, ведения базы знаний, организации сложного поиска по сохраненным материалам. Применение сервиса позволяет избежать дублирования информации и упростить процесс взаимодействия с внешними системами. Сервис поддерживает описание закладок на разные типы материалов. По уже созданным закладкам может проводиться фильтрация и сортировка. Для более детального описания закладок должны использоваться теги и примечания, в которых содержится краткая информация о ресурсе, что позволяет оперативно оценить его содержимое.

Для организации работы с информационными ресурсами сервис поддерживает выполнения следующих функций: регистрация и авторизация пользователей, создание и редактирование структуры дисциплины, создание и редактирование коллекции дисциплин, управление доступом к материалам дисциплин, предоставление возможности добавления закладки на интересующий материал, каталогизация закладки в различные темы дисциплины, описание метаданных сохраняемой закладки, описание комментариев закладки, создание заметок по теме или дисциплине в целом, просмотр сохраненных закладок, сортировка и фильтрация закладок по заданным параметрам, поиск закладок, редактирование закладок, удаление закладок. Сервис доступен любому пользователю глобальной сети, поэтому возможно совместное использование каталогизированных ресурсов. Более подробное описание функций сервиса описано в [1].

С использованием описанного сервиса можно автоматизировать информационную поддержку процесса обучения. Студенты, изучающие дисциплину, получают описание структуры дисциплины и создают ее на своем ресурсе и имеют возможность ее модифицировать, каталогизировать новые информационные ресурсы, устанавливать разрешение на доступ к ним. Все студенты и преподаватель включены в группу и имеют возможность доступа к открытым ресурсам всех членов группы.

Все члены группы имеют возможность общения, обсуждения неясных вопросов, результатов выполненных заданий, обмена ссылками на ресурсы. Обсуждение с участниками группы позволяет оценить качество информационного ресурса, его полезность для изучения дисциплины. По завершении изучения дисциплины все студенты имеют достаточно полный набор учебного материала, который можно использовать в дальнейшем для углубленного изучения различных тем дисциплины и как справочный материал. Если такая технология применяется для многих дисциплин образовательной программы, студенты при завершении обучения имеют полный набор информационных ресурсов, относящихся к этой программе.

Описанная технология может быть применена организации непрерывного образования, для самообразования.

Перспектива развития функционала описанного сервиса связана с добавлением функций поддержки всего процесса обучения и управления ходом изучения материала с помощью функций календаря и расписания.

Список литературы:

1. Стацук, И.П. Формирование образовательных информационных ресурсов при самостоятельном и непрерывном обучении. // И.П. Стацук // «Развитие информатизации и государственной системы научно-технической информации (РИНТИ-2017): доклады XVI конф., Минск, 16 ноября, 2017 г.: доклады конф. / ред. кол.: д-р физ.-мат наук. проф. А.В. Тузиков (пред) [и др.]. – Минск: ОИПИ НАН Беларуси, 2017. С. 136–140.

ОНЛАЙН-ОБРАЗОВАНИЕ В ВУЗЕ

Хужаназаров Шавкатжон Абдухадиевич

Высшее военное авиационное училище Республики Узбекистан

За последние 10 лет электронное обучение, дистанционные технологии стали неотъемлемой частью ряда национальных образовательных систем. Узбекский рынок онлайн-обучения начал активно развиваться с 2013 года. На сегодняшний день Узбекистан – драйвер роста этой сферы в Центральной Азии с темпом, по разным подсчетам, 17–25% в год. К 2021 году, по оценкам компаний "Узнефтегаз" и ФНПП, он вырастет до 53 млрд сум и займет 2,6% от общего рынка образования [1]. Доверие общества к онлайн-обучению и готовность образовательных организаций к активному созданию курсов сильно зависят от государственной политики и наличия официального признания результатов обучения по таким курсам в составе образовательных программ, позволяющих получить государственный диплом.

Во всех областях вузах активно внедряется онлайн-обучение, вносятся изменения в учебные программы. Студент должен работать не только с книгой, но и «с цифрой», вытаскивать данные из "облака знаний". Цифровизация института сделает студента более адаптированным для целевой аудитории, что приведет к повышению конкурентоспособности вуза на рынке образования, созданию дополнительной ценности и привлечению студентов [3]. Каждый университет должен пройти цифровую трансформацию, которая заключается во внедрении ИТ-решений, использовании инновационных цифровых технологий среди административного персонала вуза, обучающихся и научно-педагогических работников. Качество образовательных онлайн-проектов подтверждается в академической среде. Например, курс по основам цифровой обработки сигналов, разработанный командой ТТПИ, признан одним из лучших на Международном конкурсе EdCrunchAward 2018.

Заметим, что наряду с вузами, промышленные предприятия активно внедряют онлайн-образование для повышения квалификации своих кадров. Результаты голосования участников конференции «Цифровая экономика – цифровое пространство. Региональный аспект» (Таш, 7 декабря 2018г., ТТПИ) показали, что вузам будет принадлежать большая доля в подготовке будущих специалистов (около 60%), а остальную долю возьмут на себя предприятия и онлайн-обучение. Например, стажёры «Узнефтегаз» при помощи VR могут с высоты птичьего полёта увидеть важнейшие узлы перевалки топлива, проехать в кабине бензовоза и рассмотреть скрытые от глаз подземные коммуникации АЗС [4].

Преимущества онлайн-образования очевидны: возможность учиться в удобное время и в удобном для слушателя темпе. Доступность знаний через интернет отвечает принципу lifelong education (непрерывного образования) [1]. Студент может строить карьеру и параллельно эффективно учиться.

Для успешного освоения изучаемого материала при разработке модулей курса могут быть использованы различные технологии: геймификация, виртуальная и дополненная реальность (VR и AR), адаптивное обучение, микрообучение.

Рост онлайн-образования мог бы быть еще более стремительным, но есть препятствия:

недостаточная готовность сотрудников вузов – трудности с созданием конвента для онлайн-курсов, особенно связанное с микрообучением.

сложности с перестройкой инфраструктуры;

Замена преподавателей искусственным интеллектом – это возможная точка роста многих онлайн-проектов в следующие годы. Вместе с искусственным интеллектом в онлайн-образование придет и персонализация курсов: все к этому движется, но на практике пока ничего не реализуется.

В заключении отметим, что вся деятельность института должна быть направлена на становление успешной личности студента: нужно определить четкие цели и задачи, создать необходимые организационные структуры поддержки, проводить подготовку преподавателей по цифровым технологиям, пересмотреть учебные планы и системы оценки студентов. Если в институте отсутствует эффективная стратегия по интеграции этих подходов, можно говорить о том, что у такого вуза нет будущего.

Список литературы:

1. https://www.dp.ru/a/2018/10/17/Studenti_onlajn.
2. <https://delovoymir.biz/6-trendov-onlayn-obucheniya-kotorye-nuzhno-znat-iskusstvennyy-intellektomnikanalnost-i-novye-nishi.html>.
3. Сидоров Г. Цифровой университет: применение цифровых технологий в современных образовательных учреждениях: <https://www.itweek.ru/idea/article/detail.php?ID=192831>.
4. <https://www.ispring.ru/elearning-insights/elearning-trends>.

HARBIY AVIATSIYANING ISTIQBOLLI TEXNOLOGIYALARI

Saitaxmadov Maqsud Boymamatovich

O'zbekiston Respublikasi Oliy harbiy aviatsiya bilim yurti Axborot texnologiyalar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Bugungi davrni texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydigan darajaga keldi, hayotimizdagi xar sohada zamonaviy texnologiyalarning o'z o'rni mavjud bo'lib, ushbu texnologiyalar ta'lim, mudofaa, tibbiyot, san'at, qishloq xo'jaligi va juda ko'plab boshqa sohalarni ham qamrab oldi. Shuningdek harbiy sohaning barcha yo'nalishlariga ham kirib kelmoqda. Quyida zamonaviy texnologiyalarning harbiy aviatsiyaga ko'rsatayotgan ta'sirini qisman yoritiladi.

Kalit so'zlar: aviatsiya, ona kema, zamonaviy, kelajak texnologiyalari, nano texnologiyalari, globallashuv

Hozirgi davrni texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydigan darajaga keldi, hayotimizdagi xar sohada zamonaviy texnologiyalarning o'z o'rni mavjud bo'lib, ushbu texnologiyalar ta'lim, tibbiyot, san'at, qishloq xo'jaligi va juda ko'plab boshqa sohalarni ham qamrab oldi. Shuningdek harbiy sohaning barcha yo'nalishlariga ham kirib kelmoqda. Quyida zamonaviy texnologiyalarning harbiy aviatsiyaga ko'rsatayotgan ta'sirini qisman yoritiladi.

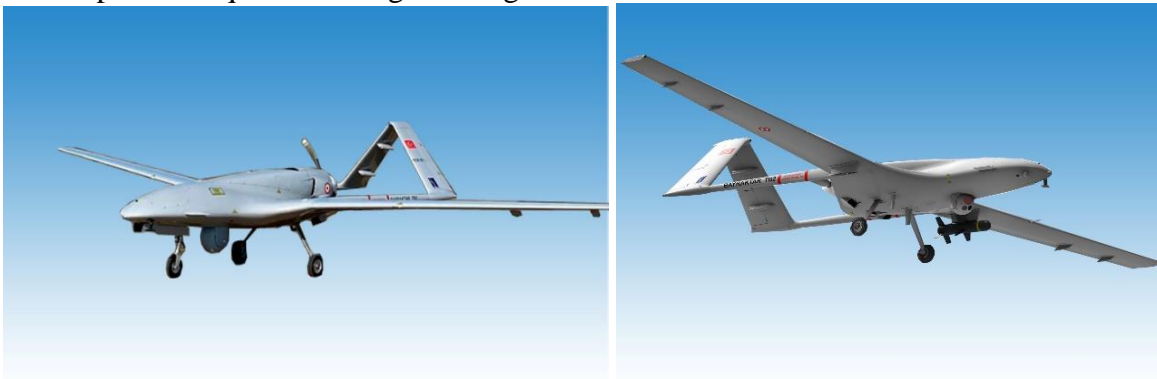
Angliyaning “BAE Systems” kompaniyasi 2040 yillarning harbiy aviatsiyasida ishlatilishi mumkin bo'lgan ba'zi texnologiyalar haqida ma'lumotlarni ochiq qiladi.

Uchuvchisiz parvoz qiluvchi vositalarini to'g'ridan-to'g'ri samolyot bortida uch o'lchovli bosib chiqarish, aerodinamik yuzalarni o'z-o'zini davolash va yuqori quvvatli lazerlar haqida ma'lumotlar berildi. Ushbu texnik vositalarni ishlab chiqish allaqachon amalga oshirilmoqda, ammo loyihalar qaysi bosqichda ekanligi bir oz noma'lumligicha qolmoqda. Agar bunday texnologiyalar haqiqatdan ham yaratilsa, ular rivojlangan mamlakatlar o'rtasida yangicha qurollanish davriga sabab bo'lishi mumkin[1].

Bunga misol sifatida 2020 yilda yuz bergan “Qorabog`dagi harbiy nizo” ni keltirish mumkin, ushbu vaziyatdagi jang jarayonlarida uchuvchisiz parvoz vositalarini amalda qo'llanilgani yangi texnologik qurollanish davri boshlanayotganligini bildiradi. Ushbu texnologik qurollanish har tomonlama samarador xisoblanadi[2]. Misol tariqasida uchuvchisiz parvoz vositalarini keltirsak, ushbu vositalar uchun harbiy uchuvchilarni tayyorlash shart bo'lmaydi, buning o'rniga kam sonli boshqaruvchi operatorlarni tayyorlash kifoya qiladi,

uchuvchisiz qurilmani ishlab chiqish harbiy aviatsiyaga qaraganda kam xarajat talab qiladi, hamda ko'plab boshqa afzalliklarga ham ega.

Turkiya davlati tomonidan ishlab chiqilgan "Bayraktar" uchuvchisiz parvoz vositasi

Transformer: Taxmin qilinayotgan istiqbolli texnologiyalardan biri, ingliz muhandislari "Transformer" deb nomlashdi.

Istiqbolli texnologiyaning mohiyati bir nechta mustaqil samolyotlarni bir butunga birlashtirish imkoniyatidan iborat. Ushbu qurilmalarning har biri (boshqariladigan yoki uchuvchisiz, BAE tizimlari bo'lishi mumkin) aniq bir vazifani bajarishga mo'ljallangan: razvedka, kuzatuv, razvedka, oziq-ovqat mahsulotlarini yo'q qilish yoki etkazib berish. Ushbu dronlar birlashtirilishi bilan ular yoqilg'ini tejab, uzoq masofani bosib o'tish imkoniyatiga ega.

Ona kema yoki transformer loyihasi

BAE Systems ma'lumotlariga ko'ra, samolyotlarning bitta yagona samolyotga birlashtirilishi tortishishni sezilarli darajada kamaytiradi (bir nechta nosoz samolyotlar bilan taqqoslaganda) va bu turdagi transformatsiya yoqilg'i sarfini sezilarli kamaytirishi mumkinligi aytilmoqda.

Umumiy fikrga ko'ra, ma'lum bir nuqtaga yetib kelganida, samolyotlarni ularning har biriga berilgan vazifalarni bajarish uchun ajratish mumkin. Keyin dronlar yoki samolyotlar yana birlashishi mumkin. BAE Systems kompaniyasi Transformerning qisqa transkriptini taqdim etdi, unda sof insonparvarlik vazifasi - oziq-ovqat yetkazib berish ko'rsatilgan. Biroq, ushbu texnologiyalar amalda ishlab chiqishga joriy qilinsa qanday vazifalarda foydalanilishi 100% kafolatlanmagan[3].

Parzovda chop etish: Agar biz jangovor samolyotlar tizimlari oilasi loyihasi haqida gapiradigan bo'lsak, unda Pentagon uchun BAE Systemsga aytgan boshqa texnologiya qiziqishi mumkin. Bu boshqa samolyotlarda dronlarni to'g'ridan-to'g'ri chop etib chiqarish texnologiyasidir. Bunday holda, samarali 3D printerlarni va avtomatlashtirilgan yig'ishni ishlatish kerak. Kelajakda biron bir joyda boshqaruv markazida joylashgan inson operatori aniq vazifaga qarab dron turini tanlaydi.

Buyruq "parvozda chop etish" ga o'tkazilgandan so'ng, qat'iy belgilangan vazifani bajarish uchun mo'ljallangan uchuvchisiz samolyot qatlamlari hosil qilinadi va tezda samolyot bortidan havoga chiqariladi.

BAE Systems muhandislari kashf qilish va kuzatuv uchun samolyot tipidagi ikkita dronni va yarador askarlarni evakuatsiya qilishga qodir bo'lgan ko'p qirrali dronlarni havoga chiqarish mumkinligini ta'kidlashmoqda.

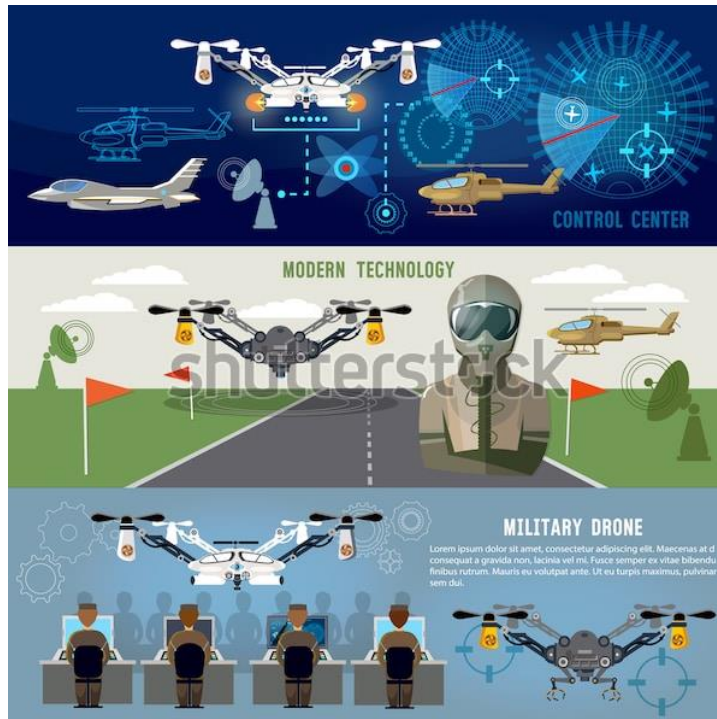
Vazifani bajargandan so'ng, chop etilgan dronlar o'z-o'zidan yo'q qilinishi yoki xavfsiz joyga qo'nishi mumkin - operator qaroriga binoan. Taxminlarga ko'ra, ushbu texnologiya ishlab chiqarish funksiyasiga ega bo'lgan universal samolyotni yaratadi, uni noma'lum vazifalar qatorida missiyalarda ishlatsa bo'ladi. BAE Systems uch o'lchovli bosib chiqarishning qaysi texnologiyalaridan foydalanish mumkinligini aniqlamadi[3].

Mavjud 3D bosib chiqarish texnologiyalari endi harbiy maqsadlarda foydalanish uchun etarlicha ishonchli deb hisoblanadi. Xususan, 2014 yil yanvar oyida Tornado GR.4 Britaniya harbiy-havo kuchlarining qiruvchi samolyoti o'zining birinchi parvozini amalga oshirdi, unga bir nechta "bosma" metall qismlar o'rnatildi. BAE Systems tomonidan o'tkazilgan sinovlar ham muvaffaqiyatli deb topildi.

3D printer yordamida chop qilingan dronlar

Kelgusida Britaniya jangchilari uchun ehtiyot qismlarning bir qismini qatlamlash usuli bilan ishlab chiqarish rejalashtirilmoqda. Buyuk Britaniya Mudofaa vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, Tornado qiruvchilarida "bosilgan" qismlardan foydalanish to'rt yil davomida 1,2 million funtgacha tejashga imkon beradi.

Zamonaviy boshqaruv konsepsiyasi

2013 yil oxirida Amerikaning Solid Concepts kompaniyasi M1911 .45 ACP armiya to'pponchasining hozirgi modelini metallan "chop etilgan". Qurol sinovlari muvaffaqiyatli o'tdi. "Tornado" qiruvchi samolyoti va "chop etilgan" qurol uchun detallar texnologiya bilan birlashtirilgan - to'g'ridan-to'g'ri metall lazer sintirlash usuli, bu "chop etish" lazer qatlam yordamida qatlamni metall kukuni eritib qatlam orqali amalga oshiradi. Ushbu usul bilan

tayyorlangan qismlar qo'shimcha ishlov berishni talab qilmaydi. 2013 yil may oyida, 3D printerdan foydalangan holda, Liberator plastmassa bitta o'q uzadigan avtomati ham chop etildi, sinovlari ham muvaffaqiyatli o'tdi.

O'z-o'zini davolash: Va nihoyat, britaniyalik muhandislar kelajakdagi samolyotlarda o'z-o'zini davolash texnologiyasini qo'llash imkoniyati haqida ham e'lon qilishdi. Bunday samolyotlar parvoz paytida shikastlanishni "davolay oladi".

Texnologiyaning mohiyati shundaki, samolyotning fuselajlari va qanotlari uglerod nanotubalarini ishlatishga asoslangan kompozit materiallardan tayyorlanadi. Ushbu nanotubalarda engil yopishqoq suyuqlik bo'ladi. Shikastlanish olgandan so'ng, nanotubkalar qulab tushadi va tezda qattiqlashadigan suyuqlik ulardan oqib chiqib boshlaydi.

BAE Systems, "o'z-o'zini davolash" texnologiyasidan foydalanish harbiy samolyotlarning hayotini bir necha bor oshirib yuborishiga va eng xavfli hududlarda ham ishlashiga ishonch hosil qiladi. Biroq, samolyotning mexanizatsiyalashmagan aerodinamik yuzasi shikastlanganda "o'z-o'zini davolash" foydali bo'lishi aniq. BAE tizimlari, aytaylik, aereron yoki slatga qisman yoki to'liq zarar etkazishda qanday yordam berishi haqida aniq ma'lumot berilmagan.

Ehtimol, bu holda yana bir texnologiya yordam beradi, uni rivojlantirishni Yaponiyaning Mitsubishi Heavy Industries kompaniyasi jangovor loyiha doirasida - ATD-X Shinshin texnologiyalarining namoyishchisi sifatida amalga oshirmoqda[4].

Bu o'z-o'zini davolaydigan parvozlarni boshqarish (SRFCC). Ushbu texnologiyaning mohiyati shundaki, samolyot bortidagi kompyuter turli aerodinamik tarkibiy elementlarning shikastlanishini avtomatik ravishda aniqlay oladi va qolgan butun elementlarning ishlashini boshqarish qobiliyatini to'liq tiklaydigan tarzda sozlaydi. Katta ehtimollik bilan u Mitsubishi F-3 qiruvchi samolyotida amalga oshiriladi, u 2024–2025 yillarda birinchi marta havoga chiqarilishi rejalashtirilgan.

Hulosa qilib aytishimiz mumkinki texnologiyalarni rivojlanish jadalligi tez orada har bir sohada ko'plab yangi o'zgarishlar amalga oshirilishini ko'rsatayapti, bu o'zgarishlar harbiy sohada ham o'z aksini topadi albatda. Yuqoridagi kabi texnologik jarayonlardan ortda qolib ketmasligimiz uchun yurtimizda ushbu yo'nalishlar bo'yicha kadrlar tayyorlash, kerak bo'lsa ushbu soha hodimlariga ko'plab imtiyozlar berish lozim bo'ladi. Rivojlangan davlatlar allaqachon texnologik yo'nalishlarga katta e'tibor berishmoqda va buni natijalari ham ko'rinayapti. Shu sababdan yurtimizda ham shu kabi isloxlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. www.yandex.ru
2. shorturl.at/yCUZ1
3. www.google.ru
4. <https://www.opiq.kz/Kit/Details/61>
5. <https://informatics.msk.ru/>

AXBOROT TEXNOLOGIYALARNING HAYOTIMIZDA TUTGAN O'RNII

Saitaxmadov Maqsud Boymamatovich

O'zbekiston Respublikasi Oliy harbiy aviatsiya bilim yurti Axborot texnologiyalar kafedrasii o'qituvchisi

Annotatsiya: Axborot texnologiyalari - foydalanuvchilarning talabiga binoan hujjatli ma'lumotlarni yig'ish, ro'yxatga olish, saqlash, to'plash, qidirish, qayta ishlash va berish usullari va usullari tizimi. Axborot va axborot texnologiyalarining ko'plab ta'riflari mavjud. Axborot - bu turli xil ob'ektlar va ular orasidagi munosabatlar haqidagi bilimlar majmui. Ko'p insonlar "ma'lumot" so'zini birinchi navbatda kompyuter bilan bog'lashadi

Kalit so'zlar: Axborot texnologiyalari, kompyuter texnologiyalari, aloqa vositalari, planshet, rivojlanish, AKT, web texnologiya

Axborot texnologiyalari bizning hayotimizga tobora ko'proq kirib bormoqda, barcha sohalarga (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy) kirib bormoqda va ularni almashtirmoqda yoki

rivojlanishiga yordam bermoqda, bu turli sohalarda ma'lumotni taqdim etish va tahlil qilishning osonlashtiradi

Axborot texnologiyasini turli tuzilmalarning rivojlanishi deb tushunish mumkin va bu atama ko'p sohalarda qo'llaniladi. Axborot texnologiyalari haqidagi ikkita tushunchani ko'rib chiqamiz[1]:

-Birinchidan, yangi dastgohlar, asbob -uskunalar, yaxshilangan xom ashyo va tashkilot xodimlarining kasbiy mahoratini oshirish;

-Ikkinchisi, ma'lumotning o'zi kabi, ishlab chiqarishning rivojlanishi va takomillashuvi uchun zarur ma'lumotlarni tahlil va prognoz orqali aniqlashdir.

Axborot texnologiyalari uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan, shuning uchun hozirgi bosqichda kompyuterlar va aloqa vositalarining rivojlanishi bilan turli xil o'zgarishlar yuz bera boshladi: "axborot -kommunikatsiya texnologiyalari", "axborot texnologiyalari" va boshqalar. Axborot texnologiyalari zamonaviy talqini, ya'ni kompyuterlar, elektronika va kommunikatsiyalarni birlashtirishni anglatadi.

Hududlarda axborot texnologiyalarini joriy etishning turli kontseptsiyalari faol ishlab chiqilmoqda. Kontseptsiyalar mintaqadagi innovatsion faoliyatni amalga oshiruvchi korxonalar va tashkilotlarning geografik taqsimlangan axborot -kommunikatsiya infratuzilmasini yaratishga asoslangan[2]. Ya'ni, yangi texnologiyalar, axborot hisobiga xarajatlarni kamaytirish va mahsulot sonini ko'paytirish hisobiga ishlab chiqariladigan mahsulotlar sonining ko'payishi kabi omillarni misol keltirish mumkin.

Axborot texnologiyalari va mohiyati haqida tushuncha. Axborot va axborot texnologiyalarining ko'plab ta'riflari mavjud. Axborot - bu turli xil ob'ektlar va ular orasidagi munosabatlar haqidagi bilimlar majmui. Ko'p insonlar "ma'lumot" so'zini birinchi navbatda kompyuter bilan bog'lashadi.

Axborot texnologiyalari - foydalanuvchilarning talabiga binoan hujjatli ma'lumotlarni yig'ish, ro'yxatga olish, saqlash, to'plash, qidirish, qayta ishlash va berish usullari va usullari tizimi[3].

Axborot texnologiyalari - bilimlarni saqlash, qayta ishlash va uzatish uchun kompyuterlardan foydalanish, shuningdek ma'lumotlarni yaratish, yozish, qayta ishlash va tarqatish usullari. Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalaridan foydalanish iqtisodiyotning markaziy omili, axborot inqilobining asosi bo'lib, uning doirasida axborotni qayta ishlash qobiliyatining o'zi boylikdir.

Axborotni boshqarish tizimi kompaniyaning strategik va taktik rejalashtirish, buxgalteriya hisobi va operatsion boshqaruvining dolzarb vazifalarini hal qilishi kerak. Buxgalteriya hisobining ko'pgina vazifalari (buxgalteriya va moddiy hisob, soliqni rejalashtirish, nazorat qilish va boshqalar) operatsion boshqaruv ma'lumotlarini ikkilamchi qayta ishlash orqali qo'shimcha xarajatlarsiz hal qilinadi. Buxgalteriya hisobi nazoratning zaruriy qo'shimcha vositasidir. Avtomatlashtirilgan axborot tizimining ishlashi paytida olingan operatsion ma'lumotlardan foydalangan holda menejer firma resurslarini (moddiy, moliyaviy va kadrlar) rejalashtirishi va muvozanatlashi, boshqaruv qarorlari natijalarini hisoblab chiqishi va baholashi, mahsulot tannarxini (tovarlarning) operativ boshqaruvini o'rnatishi mumkin.

Zamonaviy dunyoda axborot texnologiyalarining o'rni va roli. Hozirgi bosqichda axborot texnologiyalari ajralib turadi - bu kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda foydalanuvchilarning talabiga binoan ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, to'plash, qidirish, qayta ishlash va berish usullari va usullari tizimi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari uchun bosqichlar quyidagilar bilan tavsiflanadi[4].

1. foydalanuvchi ma'lumotlarni manipulyatsiya qilish rejimida ishlashi ("eslab qolish va bilish" shart emas, lekin "taklif qilingan menyu" dan tanlash kifoya);
2. hujjatsiz hujjatlarni qayta ishlash (hujjatning faqat oxirgi versiyasi qog'ozga yoziladi);
3. foydalanuvchilar uchun keng imkoniyatlarga ega bo'lgan muammolarni hal qilishning interaktiv rejimi;
4. aloqa vositalari yordamida birlashtirilgan kompyuterlar guruhi asosida hujjatlarni jamoaviy ishlatish imkoniyati;
5. muammolarni hal qilish jarayonida axborotni taqdim etish shakli va usulini adaptiv qayta qurish imkoniyati

Axborotni qayta ishlash uchun avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari (ACS) ishlatiladi. Axborot -kommunikatsiya texnologiyalari sohasining 2019 yilgi asosiy ko'rsatkichlari[5].

Yurtimizda axborot texnologiyalari rivoji va yutuqlari. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari Respublika taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. O'tgan yillarda O'zbekiston rahbariyati tomonidan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish va rivojlantirish bo'yicha olib borilgan ishlar bugun o'z samarasini bermoqda[6].

Agar biz iqtisodiy ko'rsatkichlarga murojaat qilsak, unda o'tgan yilni ijobiy deb ta'riflash mumkin. AKT sohasida ko'rsatiladigan xizmatlarning umumiy hajmi 10,6 trillion

so'mga etdi yoki 104 foizga oshdi. Aloqa va axborotlashtirish sohasidagi xizmatlar hajmi 176 million dollarga yoki 130 foizga oshdi.

Boshqa muhim ko'rsatkichlar. Kompyuter va dasturiy ta'minot xizmatlari hajmi 2019 yilda 119 foizga o'sdi va 1,078 milliard so'mni tashkil etdi (reja bo'yicha - 920 million so'm);

Dasturiy mahsulotlar va xizmatlar eksporti 15,8 million dollarga yoki 158 foizga oshdi (reja bo'yicha - 10 million dollar);

Axborot -kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi ish haqi miqdori ham sezilarli darajada oshdi. Hozirgi vaqtda bu sohada o'rtacha ish haqi 4 mln. So'mni (respublikada o'rtacha ish haqi 2,3 mln. So'm);

Chet el kapitali ishtirokidagi korxonalar soni ham izchil o'sib bormoqda: 2019 yil oxirida ularning soni 269 tani tashkil etdi (73 taga ko'paydi).

2019 yilda Vazirlik investitsiya dasturiga kiritilgan loyihalarga muvofiq umumiy qiymati 177,5 million dollarlik 9 ta yirik loyihani amalga oshirdi. Bundan tashqari, reja 102 foizga oshdi (reja bo'yicha - 174,02 mln. Dollar). Jumladan:

To'g'ridan -to'g'ri xorijiy investitsiyalar asosida - qiymati 97,14 million dollarlik loyihalar (reja bo'yicha - 94,5 million dollar, o'sish dinamikasi - 103 foiz);

Davlat kafolatlangan xorijiy kreditlar asosida - 53,38 million dollarlik loyihalar (reja bo'yicha - 43,56 million dollar, o'sish dinamikasi - 123 foiz);

Korxonalarining o'z mablag'lari hisobidan - 26,93 million dollarlik loyihalar (reja bo'yicha - 35,96 million dollar, hajmi 75 foizga bajarilgan).

2019 yilda AKT sohasida bir qator muhim yo'nalishlarda ishlar amalga oshirildi.

Veb -saytlarni "UZ" domeni ostida Internetning milliy segmentida ro'yxatdan o'tkazish orqali iste'molchilarga foydali xizmatlar ko'rsatish, yoshlarning Internetda bilim olishlari va elektron xizmatlar orqali aholiga xizmat ko'rsatish bo'yicha ishlar yo'lga qo'yildi[6].

Shuningdek, onlayn to'lovlar sohasida samarali ishlar amalga oshirildi: masalan, 2019 yilda onlayn to'lov tizimlari orqali 6,5 trillion so'mlik 299,3 million tranzaksiya amalga oshirildi.

Aholi va tadbirkorlar, boshqa tomondan, davlat idoralari bilan aloqasiz aloqa shakllarini rivojlantirish maqsadida, boshqa tomondan, Davlat xizmatlarining yagona interaktiv portalining yangi tahriri ishlab chiqildi. Bugungi kunda Yagona portal orqali 176 turdagi elektron davlat xizmatlari ko'rsatilmoqda, 15,1 million ariza qabul qilingan. Bu, o'z navbatida, aholi xarajatlari va vaqtini sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi.

Yagona davlat interaktiv xizmatlari portali tizimida hozirgi vaqtda aholiga 176 turdagi davlat xizmatlari ko'rsatilmoqda. 2019 yil oxirida 15,1 million ariza ko'rib chiqildi.

**Yagona interaktiv davlat
xizmatlari portali**

Hozirgi vaqtda 4,4 mingdan ortiq davlat organlari va tashkilotlari va 30 mingdan ortiq foydalanuvchilar intizomni bajarishning yagona idoralararo elektron tizimiga ulangan.

Tadbirkorlar, shu jumladan xorijiy investorlarning so'rovlari bo'yicha ishlarni yo'lga qo'yish va tezlashtirish, ular bilan ochiq va to'g'ridan -to'g'ri muloqotni ta'minlash, o'z huquqlarini amaliy va samarali amalga oshirish hamda boshqa muammoli masalalarni hal qilish maqsadida Bosh vazirning Virtual qabulxonasi ishga tushirildi. tadbirkorlarning "loyiha. gov.uz" so'rovlarini ko'rib chiqish. Hozirgi vaqtda portal orqali 34,7 ming so'rov kelib tushdi, shundan 33,6 mingtasi bajarildi.

"Saylov.gov.uz" saylov jarayonlarini boshqarish tizimi joriy etildi. Tegishli vazirlik va idoralar bilan hamkorlikda saylovchilarning 20,5 milliondan ortiq ma'lumotlari to'g'risidagi yagona elektron ma'lumotlar bazasi shakllantirildi va saylov jarayonlarini boshqarishning axborot tizimiga qo'shildi[6].

Bugun Toshkentda to'g'ridan -to'g'ri xorijiy investitsiyalar ishtirokida Xitoyning yirik kompaniyalari bilan birgalikda loyihaning birinchi bosqichi - "Xavfsiz shahar" loyihasi uchun texnologik platforma yaratilishi amalga oshirilmoqda[7].

So`nggi yillarda yurtimizning barcha viloyatlarida ochilib ishga tushirilayotgan IT-Park lar ham ushbu yo`nalishga bo`lgan ehtiyojning qanchalik kattaligini bildiradi, keleshga IT-Park lar bitiruvchilari zamonaviy IT yo`nalishlarini o`zlashtirib yurtimizga ko`plab manfaatlar keltirishadi va bu bilan yurtimiz rivojiga sezilarli hissa qo`shishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Информационные технологии управления: Учеб. пособие для вузов. // Под ред. Г.А. Титоренко.
2. Афанасьев С.В., Ярошенко В.Н. Эффективность информационного обеспечения управления. - М.: Экономика.
3. Баззел Р.Д., Кокс Д.Ф., Браун Р.В. Информация и риск в маркетинге.
4. Грабауров В.А. / Информационные технологии для менеджеров.
5. Демидов К.В., Духанов А.В. Анализ и прогноз бюджетных и социально-экономических процессов региона / <http://www.vpti.vladimir.ru>
6. https://mitc.uz/ru/pages/information_technologies
7. <https://scienceforum.ru/2017/article/2017032974>

KIMYODAN TALABALARNING INTELLEKTUAL QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA KEYS-STADINING ROLI

Komilov Qamariddin O`rinovich

*Toshkent viloyati CHirchiq davlat pedagogika instituti "Kimyo" kafedrasi dotsenti,
texnika fanlari nomzodi*

Annotation

This article deals with innovative teaching methods, their effectiveness, the need to develop students' intellectual abilities, the role and possibilities of the case study method in the development of intellectual abilities.

Keywords

Intellectual abilities, innovative methods, case studies, innovative educational technologies

Аннотация

В данной статье речь идет об инновационных методах обучения, их эффективности, необходимости развития интеллектуальных способностей у студентов, роли и возможностях метода кейс-стади в развитии интеллектуальных способностей.

Ключевые слова

Интеллектуальные способности, инновационные методы, кейс-стади, инновационные образовательные технологии

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tasarrufidagi muassasalarida mutaxassislar tayyorlashning hozirgi holati, ularning nazariy tayyorgarligi sifatini, mustaqil ijodiy ishlarga tayyorligini, eng muhimi, bitiruvchilarni amaliy va kasbiy faoliyatga tayyorlash vositalari va usullarini yaxshilashning yangi usullarini izlash zarurligini taqozo etmoqda.

Davlat ta'lim standartlarida, ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ishlashi uchun sezilarli darajada vaqt me'yorlari oshirildi. Yani yangi talablar o'quv jarayonining individual talaba shaxsining faol pozitsiyasini nazarda tutadi. Mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirish yo'llarini izlash ta'lim muassasalarini ta'lim va o'qitish mazmunini ham, o'quv jarayoni texnologiyasini ham qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi.

Talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarlik jarayonida mustaqil faol shaxsiyatini shakllantirish muammosi asosiy muammolardan biridir. Mustaqil ishning eng muhim jihati - bu yosh mutaxassislar muqarrar ravishda duch keladigan hayotiy va kasbiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish zarurati uchun ijodiy qobiliyat, bilim faolligi, mustaqil qaror qabul qilish va tizimli fikrlashni rivojlantirish ko'nikmalariga ega bo'lishiga erishdan iborat. O'quv faoliyatining bunday turini tashkil etish uchun quyidagi:

- mustaqil ishlashning aniq usullarining yo'qligi;
 - talabalar vaqtining real byudjetini aniqlash va undan oqilona foydalanish;
 - o'quv jarayonida o'quvchilarning o'quv, kognitiv va ilmiy ishlarini maqbul birlashtirish usullarini aniqlash;
 - alohida o'rganiladigan intizomning maqsadli amaliy funktsiyasi har doim ham kuzatilmaydi;
 - qobiliyatli o'qituvchi tayyorlashga kam e'tibor qaratiladi
- yangi texnologiyalar va o'qitishning faol usullarini qo'llash orqali talabaning ijodiy mustaqil faoliyatini tashkil etish, unga professional ko'rsatmalarni tanlashda yordam berish.

Aytish joizki, yangi shartlar o'quv jarayonining talaba shaxsining o'quv jarayonida faol ishtirokiga ega bo'lishini nazarda tutadi.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarida, turli xil salbiy ko'rinishlar mavjud bo'lib, asosiy qarama - qarshiliklardan biri quyidagilardir: talaba o'z ixtisosligini to'liq ma'lumotga ega bo'lmasdan tanlaganligi (ko'pincha ota - onasining maslahati bilan), o'quv jarayonida har doim ham etarli darajada faollik ko'rsatmasligi, unga berilgan topshiriqlarni mustaqil ravishda bajara olmaydi, har qanday mavzuni, amaliy topshiriqlarni o'rganishga intellektual qobiliyati yetishmaydi, muammoni echishga ijodiy yondasha olmaydi.

O'qituvchi oldida savol tug'iladi:

- talabaning o'qish, bilim olish, ko'nikma hosil qilish faoliyatiga faolligini ta'minlash uchun, intellektual qobiliyatini shakllantirish uchun o'quv jarayonini qanday tashkil qilish kerak;

- qanday ilg'or ta'lim texnologiyalarini qo'llash mumkin?

O'quv jarayonini shunday tashkil etish kerakki, har bir talaba ma'lum mavzular bo'yicha, turli darajadagi fanlar bo'yicha o'quv materialini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lsin, lekin uning qobiliyatiga va individual xususiyatlariga qarab, asosiydan past bo'lmasin. Bu erda yana bir savol tug'iladi, talabaning ish natijasini qanday baholash mumkin? Bunda talabaning ushbu materialni o'zlashtirish va uni ijodiy qo'llashdagi harakatlari talaba faolligini baholash mezoni sifatida qabul qilinishi kerak.

O'quv jarayoni nafaqat o'quvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olishi, balki ularga tayanib, shaxsiyatning rivojlanishini maksimal darajada oshirishi kerak. O'quv materialini o'zlashtirish ikki tomonlama jarayon sifatida qaraladi, natijada bilim va

ko'nikmalarning me'yoriy tizimi o'zlashtiriladi, lekin ta'lim usullarini o'zlashtirish ham muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi vaqtda o'qitishni individuallashtirish tamoyilini amalga oshirish keys texnologiyasini yaratishga asoslangan. Ularni amalga oshirish uchun etarli miqdordagi kompyuterlarni jihozlash, shuningdek, o'quv jarayonini tashkil etishda uslubiy va axborot bazasini tayyorlash bo'yicha katta va jiddiy ishlar talab etiladi. Bu bozorda ortib borayotgan talablarni hisobga olgan holda mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirishda faol o'qitish usullarini joriy etilishini ta'minlaydi.

Agar an'anaviy jamiyatda o'qituvchining ma'lumot uzatishi orqali o'qitishni baribir qurish mumkin bo'lsa, demak dinamik o'zgarishlar davrida asosiysi mustaqil o'rganish qobiliyatini shakllantirishdir. Shuning uchun, menimcha, case-metodi sinfda juda zamonaviy. Tabiiyki, oddiy holat - bu mashg'ulot. Men uchun, kimyo o'qituvchisi sifatida, amaliy va tadqiqot ishi - usullarini qo'llash darsda foydalanish uchun zarurdir.

Kimyo bo'yicha an'anaviy amaliy ishlar o'rniga amaliy holatlardan foydalanish mumkin, keyin esa probirkalarga moddalarni to'kib tashlashning o'rniga, bolalar bu vaziyatda bilim, ko'nikma, ko'nikma va qaror qabul qilishni mustahkamlash uchun yaxshi tayyorgarlikdan o'tadilar. Amaliy holatlar iloji boricha aniq va batafsil bo'lishi kerak va bu amaliy ishni bajarishda eng yaxshi aks ettirilishi mumkin. Shuningdek, "Kimyo va ishlab chiqarish" mavzusini o'rganishda amaliy holatlardan foydalanish mumkin deb o'ylayman.

Tadqiqot ishlari vaziyat va undagi xulq -atvor haqida yangi bilim olish uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. Ular, shuningdek, ma'lum bir tadqiqot muammosi ustida ishlashni taklif qilishadi, lekin bola o'z yondashuvini yoki tadqiqot usulini topishi kerak. Bu holda tadqiqot funksiyasining ustunligi uni tadqiqot faoliyatida ancha samarali ishlatishga imkon beradi. Kimyoda bu "Kimyo va ekologiya" mavzulari.

Bu holatlarning afzalligi - bu bilimlarni chuqurlashtirish va bilim kamchiliklarini aniqlash orqali ularni yaxshiroq o'zlashtirish kafolatidir. Kamchiliklari - talabalarning yil davomida darsda yoki dastur davomida bo'lmasligi mumkin bo'lgan vaqt, shuningdek, ishni darsga tayyorlash bo'yicha ko'p ishlar.

Ushbu texnologiya guruhining muhim afzalligi-bu talabalarga ko'proq operativ rahbarlik qilish, ularni o'qituvchi va guruh bilan muloqot jarayonida o'qitish, bu an'anaviy kunduzgi ta'lim shakllarining shubhasiz afzalligidir.

Ushbu texnologiyalar guruhida qo'llaniladigan o'quv va uslubiy materiallar tizimli tashkil etilgan materiallar to'plamining to'liqligi va yaxlitligi bilan ajralib turadi. Ularning afzalliklari quyidagilardan iborat: elektron kutubxonada va uyda mustaqil ishni tashkil etish imkoniyati; ko'rinishi, ya'ni. rangli tasvirlar, videokliplar, multimediya komponentlari, diagrammalar, muhim ta'riflar ajratilgan kvantlangan matn va boshqalar; ma'ruzalarning ovozli hamrohligi; interfaol vazifalarning mavjudligi; muammolarni hal qilishning jonlantirilgan misollari; material bilan chiziqli bo'lmagan ishlash imkoniyati.

O'qituvchi tomonidan o'qitish texnologiyasini ishlab chiqish - bu ijodiy jarayon bo'lib, u maqsadlar, imkoniyatlarni tahlil qilish va maqsad va imkoniyatlarni amalga oshirishni ta'minlaydigan shakllar, usullar va o'quv vositalarini tanlashdan iborat. Bu o'qituvchining shaxsiy xohish -istaklarini tanlash; amalda bu doimiy aqliy, izlanish va ijodiy faoliyat bo'lib, u o'qituvchidan qo'shimcha kuch talab qiladi.

O'quv jarayonida keys texnologiyalaridan foydalanish bitiruvchining kognitiv va ijodiy salohiyatining o'zgarishiga olib keladi.

Shu sababli, zamonaviy talablariga javob beradigan o'quv jarayonini samarali tashkil etish uchun quyidagilar zarur:

- o'quv jarayonining maqsad va vazifalarini o'zgartirish;
- o'qituvchilar faoliyati metodikasini o'zgartirish;
- o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tizimini o'zgartirish.

Talabalarga tanlov erkinligini berish kasbiy tayyorgarlikni shakllantirishga, bilim va ko'nikmalar tizimini o'zlashtirishga va ularni kasbiy faoliyatda va o'z-o'zini tarbiyalashda

ijodiy foydalanishga yordam beradi; kasbiy vazifalarni malakali va mustaqil hal etish; ko'rish, mustaqil qaror qabul qilish va kasbiy faoliyatni tuzatish; turli xil o'quv dasturlari, qo'llanmalar, adabiyotlarga yo'naltirish va ulardan eng samarali dasturlarni tanlash; shaxsning keyingi kasbiy, ijodiy o'sishi va ijtimoiylashishi uchun o'z-o'zini aks ettirishni amalga oshirishdan iborat.

Talabalarga taklif etiladigan savolli keyslarga misollar.

1. Keys. Noan'anaviy energiya manbalaridan biri? Koinatda eng ko'p tarqalgan element vodorod hisoblanadi. Koinotning umumiy massani 75 % ini vodorod tashkil etadi, undagi umumiy atomlarning 90 % idan ortig'ini vodorod tashkil qiladi. Yerdagi vodorod erkin holatda amalda uchramaydi, u uglerod bilan birgalikda asosan hamma organik moddalarni hosil qiladi, ya'ni yerni tirik qobig'i - biosfera tarkibiga kiradi. Yer po'stlog'i ya'ni litosferada vodorodning massa ulushi, uning umumiy massadagi ulushi 0,88 % ni tashkil etadi, ya'ni vodorod hamma kimyoviy elementlar qatorida to'qqizinchi o'rinni egallaydi. Lekin vodorod atomlari soniga qarab, uchinchi o'rinda turadi. Faqatgina atmosferaning yuqori qatlamlarida molekulyar vodorod ozod holda uchraydi:

- elementlar davriy jadvalidagi asosiy holatiga ko'ra vodorod atomini tavsiflang?
- vodorodning qaysi izotoplari Sizga ma'lum?
- vodorod qanday moddalar bilan o'zaro ta'sirlashadi, reaksiya tenglamalarini yozing, reaksiya mahsulotlarini nomlang?
- vodorodning fizikaviy xossalarni tavsiflang?
- vodorod metallar va metallmaslar bilan o'zaro ta'sirlashganda qanday oksidlanish darajasini namoyon qiladi?

- nimaga vodorod ozod holda amalda erkin uchramaydi?

- nimaga vodorodni vodorod deb nomlagan?

2. Keys. Sanoat miqyosida eng ko'p ishlatiladigan metal? 1825 yilda oltin bahosidan qimmat baholangan metall olindi. Tabiatda tarqalishi jihatidan elementlar orasida to'rtinchi va metallar orasida esa birinchi o'rinda turadi. Yer po'stlog'ining umumiy massasidan 8,7 % ini shu metal tashkil etadi. XX asrda u ahamiyatliligiga ko'ra, temirdan keyin ikkinchi o'rinni egallagan. U dunyoda ishlab chiqarilishi hajmi bo'yicha cho'yan va po'lat quyishdan keyin ikkinchi o'rinni egalladi. U turli xil pirotexnik aralashmalar tarkibiga kiradi:

- qanday metall haqida so'z borayapti?
- bu metallning D.I.Mendeleevning davriy jadvalidagi holati qanaqa?
- bu metall atomining tuzilishi qanaqa?
- u qanday fizikaviy xossalarga ega?

Ushbu modda qanday kimyoviy reaksiyalarga kirishadi va qanday moddalar hosil bo'ladi. Mumkin bo'lgan reaksiya tenglamalarini yozing va reaksiya mahsulotlarini nomlang?

Quyidagi:

- nimaga oddiy sharoitda bu metalldan yasalgan buyumlar atrof-muhit omillari ta'siriga chidamli?

- nimaga XIX asr oxirigacha bu metall oltinga tenglashtirilgan?
- qaysi xossalarga ko'ra xalq xo'jaligida qo'llanilishi asoslangan?
- nimaga bu metalldan yasalgan idishlar, kambag'allar idishlari deb yuritiladi?

3. Keys. Sanoatda ko'p ishlatiladigan ishqorlar vakili? O'yuvchi natriy, kaustik soda, natriy gidrooksid. Bu hammasi bitta moddaning nomidir. Bu rangsiz kristallar, kimyo, to'qimachilik, sovun pishirish va sanoatning boshqa ko'p tarmoqlarida keng ishlatiladi. U gigroskopik, suvda ko'p miqdorda issiqlik chiqarib yaxshi eryladi.

Teriga tekganda kuchli kuyishga olib keladi, ko'zga tushishi juda xavfli:

- bu moddaning grafik formulasi qanday?
- u noorganik birikmalarning qaysi sinfiga mansub?
- nimaga buni gidrooksid deb ham nomlashadi?
- nima uchun natriy gidrooksidni ishqor, o'yuvchi natriy deb nomlashdi?
- ushbu modda suvni eritmasi indikator rangini qanday va nimaga o'zgartiradi?

- natriy gidrooksidiga qanday reaksiya tiplari tavsifli?
- natriy gidrooksidini kislotali oksidlar va kislotalar bilan o'zaro ta'siri reaksiyalari mahsulotlari nima hisoblanadi?
- mumkin bo'lgan reaksiya tenglamalarini yozing va reaksiya mahsulotlarini nomlang?
- natriy gidrooksid yana qanday moddalar bilan o'zaro ta'sirlashadi?
- misollar keltiring: - yana qanday gidrooksidlar mavjud? Nimaga ularni shunday nomlashadi?

2. Rol bajarish metodi. To'g'ri sahna ko'rinishida vaziyat tashkil etiladi, u keyin talabalar tomonidan baholanadi. "Vaziyat o'ynalganda" qatnashchilar o'z holat strategiyasini aniqlab, rejalashtirilgan natijani mustaqil rol o'ynashadi. Bunday mashg'ulotga misol qilib, «Metallarning umumiy xossalari. Qotishmalar. Metallar korroziyasi. Konstruksion materiallar» mavzusini misol keltirish mumkin. Bunda o'qituvchi gazeta va jurnal bosh muharriri, talabalar esa muxbirlar sifatida ishtirok etadi.

3. «Guruhli suhbat» metodi. Oddiy suhbatni moderator boshqaradi. Guruhli suhbatda kommunikasiyalarni umumiy qoidalari guruh ishtirokchilari quyidagi talablarda ifodalanadi:

- umumiy so'zlardan qoching;
 - maqsad uchun yo'naltiring;
 - tinglashni biling;
 - suhbatlanganda faol bo'ling;
 - qisqa so'zlang;
 - faqat konstruktiv tanqid olib boring.
- O'quv vaziyatlarida o'qituvchi savollar berishi mumkin. Ularga:
- vaziyatda nima asosiy hisoblanadi?
 - situatsiyadagi qanday muammolarni siz ajratib oldingiz va ulardan qaysilari asosiy deb bilasiz?

- Siz bu haqida nima deb o'ylaysiz?
- amalyotdan Siz shunga o'xshash misol keltira olasizmi?
- vaziyatni Siz qanday baholadingiz?
- qabul qilingan yeichimlarning oxirgi holati qanday bo'lishi mumkin?
- axborotlarni to'g'ri yeichilishida Siz muhim xech narsani yoddan chiqarmadingizmi?

Masalan, Tabiatda eng ko'p tarqalgan moddalardan biri bu suvdur. Suvsiz yerda hayotning o'zi yo'q. Bizning sayyoramiz havo rang deyishimizga sabab, uning sirtining uchdan ikki qismini suv tashkil qiladi. O'rta yoshdagi odam organizmining 65-75 % i suv tashkil etadi. Hamma tirik organizmlarni hayot faoliyatini ichimlik suvisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Insonning xo'jalik faoliyati uchun ham ichimlik suvi ishlatiladi. Sayoramizdagi umumiy suv zaxiralarining 2,6 % ini ichimlik suvi tashkil etadi, uning ham asosiy qismi shimoliy va janubiy qutblar yarim sharlarida joylashgan bo'lib, ularni iste'mol qilishni iloji yo'q.

Foydalanish mumkin bo'lgan suv, umumiy suv zaxiralarini 0,014 % ini tashkil etadi:

- nima ichimlik suvi manbai hisoblanadi?
- suv molekulasining sifatini va miqdoriy tarkibi qanday?
- nimaga tabiatda toza suv yo'q?
- tabiatda suv qanday agregat holatlarda uchraydi?;
- suv qanaqa fizikaviy xossalarga ega?
- suvning ifloslanishini asosiy manbalari qanday?
- suvni tozalashni qanday usullari mavjud?
- laboratoriyada va sanoatda toza suv olishning qanday usullari bor?
- laboratoriyada va sanoatda suv olishda, kimyoviy reaksiyalar qanday sharoitda bo'ladi?
- nimaga suv universal erituvchi hisoblanadi?
- suv qanday moddalar bilan reaksiyaga kirishishi mumkin?

- bunda qanday moddalar hosil bo‘ladi? Mumkin bo‘lgan reaksiyalar tenglasining yozing, xosil bo‘lgan moddalarni nomlang. Bu mavzu guruhlar uchun munozara (diskussiya) ko‘rinishida beriladi. Har bir guruh uchun keys beriladi, unda savol berilgan bo‘lib mushohada qilinadi, axborotlar matn shaklida yoki talabalar internet mabaalaridan foydalanishadi, 6-8 daqiqa oralig‘ida guruh o‘z savoli ustida ishlaydi, shundan so‘ng spiker ma‘lumotlarni boshqa guruhlariga ham yetkazadi va taqrizchilar savollariga javob beradi (guruh a‘zolari javoblarni to‘ldirishadi, boshqa guruhlarda paydo bo‘lgan savollarga javob berishadi). Munozarani moderator (o‘qituvchi) boshqaradi.

Keys №1. Suvning kimyoviy xossalari. Suv yonishi mumkinmi? Suvning sintezi qachon va kim tomonidan birinchi bo‘lib olib borilgan?

Keys №2 «Suvning fizikaviy xossalari. Tabiat suv qanday agregat holatlarda uchraydi? Suv teskiri yani yuqoriga qarab oqishi mumkinmi? Nima uchu shisha idishga solib muzxonaga qo‘yilgan idish kengayadi?».

Keys №3 «Suvni asosiy ifloslantiruvchi manbasi qanday? Suvni tozalashni qanday metodlarini bilasiz? Numa uchun tabiatda toza suv bo‘lmaydi?».

Keys №4 «Inson hayotida suvning roli». 4. O‘yinli loyihalash metodi. Metodning maqsadi — obektlarni yaratish yoki takomillashtirish jarayoni. Ushbu texnologiyani mashg‘ulotga kiritilganda, kichik guruhlar tashkil etiladi, har bir guruhcha o‘z loyihasini ishlab chiqadi. O‘yinli loyihalash o‘z ichiga turli tipdagi loyihalarni kiritishi mumkin, masalan: tadqiqotchilik, izlanuvchilik, ijodiy, bashoratlash, tahliliy.

Shunday qilib, yangi texnologiyalarni amalda tatbiq etish, ilgari ma‘lum bo‘lgan barcha o‘quv dasturiy vositalarining eng samarali shakli bo‘lgan o‘quv jarayoniga axborot -ta‘lim muhitini ishlab chiqish va joriy etish hisobiga mumkin. Ulardan ta‘lim va ayniqsa mustaqil axborot qidirish faoliyatida foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ernazarova G.O., Islamova M.Sh. “O‘quvchilarni kasbiy faolyatga tayyorlashda akmeologik yondashuv”// monografiya//TTESI, Chirchiq 2020 yil.

2. Islamova M.Sh. “Ta‘lim oluvchilarning kasbiy dunyoqarashini shakllantirish (Kimyo fani misolida)”// monografiya// Chirchiq 2020 yil TTESI

3. Исламова М.Ш. Замоновий педагогик технологияда педагогик прогностиканинг янги шакл, восита ва усулларидан фойдаланиш//Халқаро илмий амалий анжуман Илмий мақолалар тўплами “инновацион иқтисодиёт: муаммо, таҳлил ва ривожланиш истиқболлари”Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти 3-қисм //Қарши (Ўзбекистон) 20-21 май 2021 йил 365-369 -б

4. Исламова М.Ш. Кимёвий билимлар асосида касбий дунёқарашни шакллантириш имкониятлари// Республика илмий амалий анжумани “Фан ва техника ютуқларини таълим тизимига жорий қилиш муаммолари” Нукус давлат педагогика институти// Нукус, (Қорақалпоғистон), 2020, 85-86 –б.

FIZIKA O‘QITICH JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH - BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASH OMILI SIFATIDA

Bazarbayev Z.B.

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi (fizika va astronomiya) yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda ularda innovatsion usullar orqali tushunchalarni shakllantirish ko‘p jihatdan ta‘lim-tarbiya tizimini muntazam mukamallashtirishga bog‘liq bo‘ladi. Ularni tayyorlash jarayonida innovatsion usullardan kam foydalanish, dastur va darsliklarda muayyan topshiriqlar, maxsus metodikaning ishlab chiqilmaganligi natijasida masala yechimi ijobiy hal qilinmayotganligi aniqlangan. Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning samarali yo‘llari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, bo‘lajak o‘qituvchilar, fizika, ta‘lim jarayoni, modul, samaradorlik.

Аннотация. Формирование будущих учителей с использованием инновационных методов во многом будет, зависит от систематического улучшения системы образования. В процессе их подготовки определено мало использование инновационных методов и нерешенность задачи из за не разработки

специальной методики и определенных заданиях в учебниках и программах. В данной статье освещены эффективные пути использования инновационных технологий в подготовке будущих учителей.

Ключевые слова: инновация, будущие учителя, физика, образовательный процесс, модуль, эффективность.

Annotation. With formation of future teachers using innovative methods in many ways depends on systematically improvement of educational system. During the of their formation it was determined that the task couldn't be solved because of not worked out special methods and special tasks in the textbooks and programs less usage of innovative technologies. This article highlights effective ways of using innovative technologies in the preparation of future teachers.

Key words: innovation, future teachers, physics, educational process, module, efficiency.

Kuchli ta'sirchan va mustahkam bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini faqatgina fan o'rnatgan obyektiv asoslar va amaliyotda tasdiqlangan qoidalar yordamida rivojlantirish mumkin. Bu, albatta innovatsion ta'lim texnologiyalari bilan bog'liqdir.

Innovatsiya pedagogik muammolar yechimini izlash, ta'lim sohasida innovatsion jarayonlarning borishi, xususiyatlari, mazmuni tarkibi va klassifikatsiyasi, tekshirish natijalarini tahlil qilish bilan bog'liq.

Olimlar yangiliklar kiritish va tekshirishni uch bosqichga ajratadilar: Birinchi bosqich - yangiliklar muvaffaqiyatiga yordam beruvchi yoki to'sqinlik qiluvchi omillarni o'rganish va turli xil yangiliklarning empirik ma'lumotlarini tahlil qilish. Ikkinchi bosqich - yangilik kiritish jarayonining o'zini bir soha muhitidan ikkinchi sohaga olib o'tish mexanizmini hisobga olish bilan birgalikda o'rganish. Uchinchi bosqichda - tadqiqotchi diqqati turli xil innovatsion vaziyatlarni tahlil qilish, tavakkalchilikni baholash metodlarini ishlab chiqish, yangiliklarni kiritish sohasida tavsiyanomalar yuzaga keltirishlariga qaratish [1,40].

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda ularda innovatsion usullar orqali tushunchalarni shakllantirish ko'p jihatdan ta'lim-tarbiya tizimini muntazam mukammallashtirishga bog'liq bo'ladi. Ularni tayyorlash jarayonida innovatsion usullardan kam foydalanish, dastur va darsliklarda muayyan topshiriqlar, maxsus metodikaning ishlab chiqilmaganligi natijasida masala yechimi ijobiy hal qilinmayotganligi aniqlangan.

Bo'lajak o'qituvchi siymosi o'zida ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish texnologiyalarining asoslaridan xabardor, ijtimoiy voqea va hodisalar mohiyatini teran anglab, obyektiv baholay oladigan mustaqil fikr va keng dunyoqarash egasi bo'lish kabi sifatlarni namoyon etishi kerak. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash uzoq muddatli, murakkab jarayon bo'lib, ushbu jarayonning muvaffaqiyatli yakunlanishi umumiy pedagogik faoliyatni mazmun va metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish, yuqori samaradorlikka ega ya'ni, innovatsion ta'lim texnologiyalarni qo'llash va keng ko'lamli axborotlardan foydalanishda tezkorlikka erishishni taqozo etmoqda. Davrning o'ta dolzarb ushbu talabidan kelib chiqqan holda respublika miqyosida oliy ta'lim muassasalarining faoliyatiga innovatsion ta'lim texnologiyalarni tatbiq etish borasida bir qator quyidagi ijobiy ishlarni amalga oshirish lozim:

- bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion ta'lim texnologiyalar mohiyatidan xabardor etish imkonini yaratuvchi o'quv manbalari (darslik, o'quv qo'llanmasi, ma'lumotnoma, metodik tavsiyanoma hamda risolalar)ning yaratilishiga alohida e'tibor berish;

- ularni innovatsion ta'lim texnologiyalar asoslari xususidagi bilimlardan xabardor etish maqsadida ularning kasbiy malakalarini oshirishga yo'naltirilgan qo'shimcha mashg'ulotlar tashkil etish;

- bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda tashabbuskor pedagoglarning innovatsion ta'lim texnologiyalarni qo'llash borasidagi ilg'or ish uslublarini keng ommalashtirish;

- bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda o'qitilishi yo'lga qo'yilgan o'quv fanlari bo'yicha darsliklarning yangi avlodini yaratish, ularning mazmunini ochib berishda texnologik yondashuvga erishish;

- bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion ta'lim texnologiyalardan unumli foydalanayotgan pedagoglarni rag'batlantirish maqsadida turli tanlovlar tashkil etish;

- bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda ta'lim-tarbiya faoliyatiga innovatsion ta'lim texnologiyalarni samarali tatbiq etilishini ta'minlash maqsadida xalqaro, mahalliy davlat va

nodavlat tashkilotlar homiyligida ularning chet ellarda o'qishlariga alohida e'tibor qaratish;

- bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsion ta'lim texnologiyalarni joriy etishning ilmiy-amaliy asoslari mavzusidagi ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini olib borish va respublika miqyosida ilmiy-amaliy anjumanlarni muntazam o'tkazish [3,21].

Mazkur tadbirlarning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsion ta'lim texnologiyalarni tatbiq etishning samarali yo'llari maqsadga muvofiq.

Endi biz fizika ta'limini innovatsion ta'lim texnologiyalardan biri bo'lgan modulli texnologiya asosida takomillashtirish haqida so'z etamiz.

Fizika ta'limida modulli o'qitish texnologiyasi (sanoatda har bir mahsulot uchun ishlab chiqarish texnologiyasi alohida yaratilganidek) o'quv fanining har bir bo'limi uchun alohida loyihalalanadi. Bunda modulli o'qitishning asosiy tamoyillariga tayaniladi. Mazkur modulli o'qitish texnologiyasi ko'zlangan o'quv natijalariga erishishni kafolatlaydi. Fizikani modulli o'qitish o'qituvchi uchun har bir talabaga individual yondashishning samarali vositasi hisoblanadi.

Fizikani modulli o'qitish o'quv jarayonida mustaqil ta'limning salmog'i va ahamiyati ortishiga olib keladi, talabalarni mustaqil ishlashga, tashabbuskorlik va ijodkorlikka undaydi. Fizika ta'limini modulli texnologiya vositasida takomillashtirish asosini mavjud o'quv dasturlariga mos keluvchi modulli dasturlarni, o'quv modullarini yaratish hamda shular asosida darslarni tashkil etish g'oyasini tashkil etadi. Modulli dasturlar va o'quv modullarini loyihalash va konstruksiyalashda muayyan didaktik qonuniyat, modulli o'qitishning tamoyil hamda qoidalariga amal qilinadi va asosiy e'tibor talabaning mustaqil ta'lim olishiga qaratiladi [2,44].

Fizikani modulli texnologiya asosida o'qitishda talaba shaxsining mutanosib rivojlanishi uchun o'qituvchidan quyidagi vazifalarni bajarish talab etiladi:

- talabalarning fizikadan o'quv-biluv faoliyatini rag'batlantirish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari uchun biluv faoliyatlarini tashkil etish;

- talabalarning shaxsiy individual xususiyatlarini hisobga olgan holda fizikaviy hodisalar, jarayonlar to'g'risida mustaqil fikrlash, xotira, ijodiy ishtiyoqini rivojlantirish uchun sharoit yaratish.

Fizika ta'limida modulli yondoshuv o'quv maqsadlari, ta'lim mazmuni hamda o'quv-biluv faoliyatini bajarishni ba'zi didaktik kategoriyalari nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Modulli ta'limda o'quv maqsadlari ko'p bosqichli bo'ladi: mashg'ulotning turi bo'yicha tezkor (operativ) o'quv maqsadlari; predmetning o'quv maqsadlari va o'qitishning umumpedagogik maqsadlari.

Fizikani modulli o'qitish boshlanishida modulni o'quv mazmuni ixcham tasvirlangan blok-sxema ko'rinishida berishni tavsiya etiladi. Modul yakunida esa butun moduldagi fizikaviy ma'lumotlarni qulay va ixcham ko'rinishda ifodalovchi qisqacha kompakt-sxema bilan yakunlash afzalligi ta'kidlanadi.

Fizika ta'limida modulni o'zlashtirishning samaradorligi faqat undagi o'quv materialini tasvirlash usuliga emas, fizika fani o'qituvchisi tomonidan topshiriqlar to'plamining qanchalik malaka va ijodkorlik bilan ishlab chiqilishni va tuzilishiga bog'liq. Topshiriq fizika o'quv predmeti mazmunining asosiy struktura birligi hisoblanadi.

Fizikani modulli o'qitishning didaktik tizimi boshqa didaktik tizimlar singari o'qitish maqsadlariga muvofiq, unumdidaktik tamoyillar va mezonlar asosida fizika ta'limi mazmunini loyihalashni taqozo etadi. Fizika ta'limida modulli dasturlarni loyihalashning bir qancha usullari mavjud. O'quv modullarining mazmuni fizika ta'limi mazmunini strukturalash tamoyillari asosida shakllantiriladi va didaktik materiallar, muommoli hamda amaliy topshiriqlar bilan ta'minlanib, lo'nda, ko'rgazmali qilib ifoda etilishi kerak.

Oliy ta'lim muassasalarida fizika ta'limi jarayonini modulli texnologiya asosida takomillashtirish talabaning bilim olish faoliyatini tezlashtiradi, harakatlarini mujassamlab

bilim olishga yo'naltiradi, nazorat qilish, xatolarni tuzatish kabi amallarni bajarishga asos bo'ladi. Fizika ta'limi jarayoniga modulli texnologiya asosida yondoshish uni aniq rejalashtirish, ta'lim natijasini oldindan qayd qilish imkoniyatini beradi, kelajakda mustaqil va masofali ta'limda istiqbolli o'qitish usuli sifatida qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ziyomammedov B., Abdullaeva Sh. Pedagogik texnologiya nazariya va amaliyot. –T.: 2000.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagogik-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). - Toshkent: Iste'dod, 2008.
3. Karlibayeva G. Bakalavr o'qituvchilarini tayyorlashga innovatsion yondashuvlar (Fizika o'qituvchilarini tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari misolida) .- Toshkent: Voris –nashriyot, 2010.

ILFOR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR – ASTROONOMIYA KURSINI ЎҚИТИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ОМИЛИ СИФАТИДА

Ембергенова К.А.

*Ажиниёз номидаги Нукус ДПИ, Физика ўқитиш методикаси кафедраси
ўқитувчиси*

Мамлакатимиз таълим тизимида ўқув жараёнига илфор инновацион технологиялар ва ахборот-коммуникация воситаларини жорий этиш, ўқитиш интенсивлиги ва самарадорлигини ошириш, жаҳон андозаларига мослаштириш бўйича кенг кўламли ислохатлар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга астрономия фанини ўқитиш жараёнида инновацион технологиялар муҳити асосида методларнинг такомиллаштирилган механизмларини яхлит тизим сифатида ишлаб чиқиш зарурати мавжуд. Бу борада астрономия фанини ўқитишнинг методик тузилмаси, таълим олувчиларнинг инновацион ўқув фаолияти мазмуни, астрономиядан лаборатория ва амалий машғулотларнинг ташкилий-педагогик босқичлари, мустақил ишларни бажаришга йўналтирилган ахборот-методик таъминотини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Республикамизда таълим тизимини такомиллаштириш, ўқув жараёнига инновацион ва ахборот технологияларини жорий этиш бўйича қатор илмий изланишлар олиб борилган. Жумладан, таълим жараёнига педагогик ва ахборот технологияларини жорий этиш, физика ва астрономия фанларини ўқитиш самарадорлигини таъминлаш масалалари А.А.Абдукодиров, М.Джораев, К.Турсунметов, М.Мамадазимов ва бошқаларнинг илмий ишларида тадқиқ этилган.

Улар ўз тадқиқотларида таълим олувчиларнинг фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, уларнинг дунёқараши, ақлий салоҳияти, фанга бўлган қизиқишларини ошириш, ўзига хос индивидуал имкониятларини ҳисобга олиш лозимлигини таъкидлайдилар.

Глобаллашув жараёнларининг асосий тенденциялари, ижтимоий педагогик зарурият нуктаи назаридан айтилган вақтда астрономия ўқитиш методикасини инновацион технологиялар асосида такомиллаштириш, таълим олувчиларнинг билиш фаоллигини орттиришнинг самарали шакл, метод ва воситаларини қўллаш заруратини юзага келтиради [3. Б 66].

Олиб борилган тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда шуни таъкидлаш жоизки, астрономия фанини ўқитиш жараёнида инновацион технологиялар муҳити орқали самарадорликка эришиш йўллари аниқлаш, таҳлил қилиш, методлар, воситалар, шаклларни яхлит тизим сифатида ишлаб чиқиш, бу методларнинг афзаллик томонларини очиб бериш ҳамда улардан самарали фойдаланиш йўллари ишлаб чиқиш, унинг истиқболини башорат қилишни тақозо этади [1. Б. 129].

Инновацион машғулотлар дарснинг мақсадларига мувофиқ танланади ва унга тегишлича тайёргарлик кўрилади. Астрономия фанини ўқитиш мазмунига бўлган талабларга қуйидагилар киради: илмийлик, тизимлилик, илмий билимлар салмоғининг юқори бўлиши, таълим субъектларининг ДТСда белгиланган фаолияти киради.

Адабиётларда кўрсатилишича ҳозирда самара бераётган инновацион технологияларга ахборот-коммуникация технологиялари, модуль технологияси, таъхис технологияси, интерфаол усулли технология, муаммоли ўқитиш технологияси, масофадан туриб ўқитиш технологияси, мустақил таҳлил каби технологиялар киради.

Инновацион технологиялар асосида дарс ўтилганда дарс олдиндан лойиҳаланади, бир мақсадга йўналтирилади ва қафолатланган натижага эришилади. Олиб борилаётган тадқиқотимизнинг мазмунидан келиб чиққан ҳолда, астрономияни инновацион технологиялар асосида ўқитишнинг методлари, шакллари ва воситалари қуйидагича тизимлаштирилади: астрономия фанининг ўқитиш методлари манбаларига кўра – оғзаки, фикрлаш фаолиятига кўра – кўргазмали, амалий бажарилишига қараб мустақил ўқиш фаолиятига кўра – масофавий, мустақил ишлаш ва ўз-ўзини назорат қилиш, қуйилган муаммога кўра – муаммони ечимини топиш ва мантиқий фикрлаш [2. Б. 116].

Астрономия фанини инновацион технологиялар асосида ўқитишда кўпроқ интерфаол методлардан фойдаланилади. Интерфаол методлар – бу жамоа бўлиб фикрлашдан иборат бўлиб, бу методлар таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади ва улар ўзига хос хусусиятларга эга. Астрономия таълими тизимида инновацион технологиялардан: «Резюме», «Бумеранг», «Зинама-зина», «ФСМУ», «Кластер», «Венн диаграммаси», «Балиқ скелети»дан фойдаланилади. Инновацион технологиялар педагогик жараён бўлиб, унинг таълимий мақсади ўқитувчи фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритишдан иборат.

Астрономия фанини инновацион технологиялар асосида ўқитишда мустақил ишлаш ва ўз-ўзини назорат қилиш методи алоҳида ўрин эгаллайди. Мустақил ишларга намуна сифатида: мустақил илмий, ўқув, кўшимча адабиётларни ўқиш, электрон методик қўлланмалардан фойдаланиш, мавзуга оид савол-топшириқларни бажариш, жорий ва оралиқ назорат ишларини бажариш, лаборатория ва амалий машғулотларни мустақил бажариш, мавзуга оид тест топшириқларини бажариш, рефератлар ёзиш ҳамда маърузалар тайёрлаш киради. Интернет тармоқлари орқали ўтилган мавзуларни ўзлаштириш, янги маълумотларни излаш, тўплаш, саралаш, қайта ишлаш ва узатиш топшириқ ва саволларга ечим топиш ва бошқа ишларни амалга ошириш мумкин.

Таълимни масофадан туриб ўқиш ва ўрганишда интернет тармоқларидан фойдаланилади. Ўзлаштирилиши қийин бўлган мавзуларга оид кўшимча маълумотларни ҳамда таълим олувчини қизиқтирган саволларга жавобни интернет тармоқларидан олиш мумкин. шу билан бирга мавзуга оид савол ва топшириқларни, тестларни бажариш орқали таълим олувчи ўзининг олган билимларини синайди, яна ҳам кўпроқ билим олишга интилади. Натижада таълим олувчида мавзуларни кенгроқ ва мукамалроқ ўзлаштириш имконияти яратилади. Бу эса атрофимизда содир бўлаётган астрономик жараёнларни мукамалроқ ва чуқурроқ ўрганишга шароит яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Embergenova K. Astronomiya kursini o'qitish samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalar // Vestnik KGU im. Berdaha. – Нукус, 2020. – №4(49). – Б. 128-130.
2. Карлыбаева Г.Е. Таълимга инновацион технологияларни жорий этиш тамойиллари // Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. – Нөкис, 2018. – №4. – Б. 115–117.
3. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., и др. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. –М.: Академия, 2000. –С. 65-68.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ДИДАКТИК ЎЙИНЛАР ОРҚАЛИ ФАОЛЛАШТИРИШ

Ермекбаева Халима

Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Педагогика тарихи ва назарияси йўналиши 1-курс магистранти

Янги асрда жамиятнинг барча соҳаларини шиддат билан қамраб олаётган ҳамда бугунги туб ислохотлар амалга ошаётган тезкор ва глобаллашув жараёни бутун педагогик жамоатчиликнинг зиммасига янгидан-янги вазифаларни юклади. Шу сабабли

hozirgi pайtda ўқитувчи шахси ва фаолияттига қўйиладиган ижтимоий талабларнинг сони ҳар қачонгидан ортиб бормоқда.

Таълим тизимида дидактик ўйинлардан фойдаланиш ўқувчиларни мулоқатга киришиш кўникма ва малакасини шакллантириб, ўзаро ёрдам бериш одатларини ривожлантиради ҳамда ўқувчиларнинг билим савиясини оширишга хизмат қилади. Таълимда дидактик ўйинлардан фойдаланиш ўқувчиларнинг фаоллигини ошириб, қизиқарли психологик муҳитни юзага келтиради.

Биринчи марта бу усулни қўлланганда топшириқни иложи борича содда ва қизиқарли тайёрлаш муҳим. Чунки ўқувчи тез бажариб яхши баҳо олса, кейинги дарсда яна шундай баҳо олишга интилиб ҳаракат қилади. Кейинги дарсларда топшириқлар мазмуни ўтилган мавзуларга мос ҳолда мураккаблашиб боради ва шу тариқа ўқувчиларнинг мустақил ишлаш кўникмаси шаклланиб, олган билимлари мустаҳкамланиб боради.

Фанга оид қизиқарли муаммоларга ижодий изланишга ундайдиган масалаларни киритиш мумкин. Бундай қизиқарли масалалар қуйидаги дидактик талабларга жавоб бериши керак:

- қизиқарли масалалар тезкор фикрлашни ривожлантириб, уларни ечиш жараёнида ижобий мотивация ҳосил қилиш;
- тақдим этилаётган материалларнинг ўқувчилар учун янги ва қизиқарли бўлиши;
- ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолияти даражасини ошириш мақсадида топшириқларнинг мазмунида уни турли усуллар билан ечишнинг кўзда тутилиши;
- қизиқарли масалаларни ечиш жараёнида босқичма-босқич ўқувчиларнинг ижодкорлигини юзага чиқаришга йўналтирилиши;
- ўқувчиларнинг мустақил ишлашини таъминлаш учун топшириқларнинг вариатив бўлиши;
- топшириқларнинг ўқувчиларнинг тафаккурини ривожлантиришга қаратилиши.

Ўқувчиларни фанга қизиқтириш, дарсда қизиқарли масалалар ва дидактик ўйинлардан унумли фойдаланиб фаол ўқув-билув жараёнини вужудга келтириш орқали ўқувчиларнинг фанга тайёргарлиги даражасини ошириш мумкин.

Ўқитиш жараёнида кроссворд ва ребуслардан фойдаланиш ўқувчиларни зериктирмасликка, фанга оид атамалардан сўз бойлигини ошириш ва тез фикрлашга ўргатади.

Бунинг учун ўқувчиларда қуйидаги хусусиятларни таркиб топтириб бориш муҳимдир:

- фанга оид тушунчаларни онгли идрок этиш;
- мустақил ижодий фикрлар;
- муаммони ҳал этишнинг турли усуллариини излаш;
- ўзига ишонч ҳиссининг мавжудлиги.

Дидактик ўйинларни ишлаб чиқиш технологиялари қуйидаги босқичда амалга оширилади:

1. ўқувчиларнинг ўзлаштириши мураккаб бўлган мавзу танлаб олинади;
2. ўйиннинг мақсади ва шарти аниқлаб олинади:
 - а) таълимий мақсади – ўйин давомида ўқувчи мавзунинг моҳиятини тўлиқ тушуниб олади;
 - б) тарбиявий мақсади – ўқувчиларда кузатувчанлик, зийраклик, огоҳлик, топқирлик ва эстетик дид каби фазилатларни тарбиялайди;
 - в) ривожлантирувчи мақсади – ўқувчининг тасаввур қилиш, мантиқий фикрлаш ва ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришга хизмат қилади.
3. Танланган мавзу бўйича ўқувчини ўйлашга ва фикр юритишга мажбур қиладиган, энг асосийси, ўйинни ўйнашга эҳтиёж сездирадиган қизиқарли ғоя яратилади;
4. Ўйиннинг тузилиши ва ўйнаш босқичлари ишлаб чиқилади;

5. Ўйин методи асосида ўқувчининг танланган мавуз бўйича билим ва кўникмаларининг шаклланишини таъминловчи педагогик талаблар аниқланади;

6. Ўқувчиларнинг бошланғич билимини ва ўзлаштиришини назорат қилувчи масалалар тизими ишлаб чиқилади;

7. Ўйин методининг самарадорлигини аниқловчи назорат ва комплекс топшириқлар тизими ишлаб чиқилади.

Дидактик ўйиннинг мақсадига кўра, гомоген (бир турдаги) ва гетероген (хар турдаги) гуруҳлар тузилади. Ўқитувчи кучсиз ўқувчиларга ёрдам беришни кўзласа, ҳар турли гуруҳларни ташкил этади. Бу билан нисбатан кучсиз ўқувчиларнинг топширикни яхшироқ бажариш имконияти таъминланади. Бу ўринда, асосий педагогик вазифа билиш фаолияти билан алмашиш формал характерда бўлиб қолмаслиги, кучсизлар кучлилардан шунчаки кўчириб олмаслигига эришилади. Бундай гуруҳлар фаолият характери тайёргарликнинг турли даражасига эга бўлган барча ўқувчилар фаоллигини кўзда тутди. Гуруҳлар ўқитилганлик даражасига қараб ҳам тузилиши мумкин (гомоген). Бир турдаги гуруҳларни ўқитувчи кўпроқ дифференциялаган ишларни бажаришда, кучли ўқувчиларга мураккаброқ топшириқ бериш имкони юзага келганда ташкил этади. Тайёргарлиги кучсизроқ ўқувчилар бу пайтда режа бўйича шуғилланади ва аста-секин ўз иш натижалари билан «гуруҳга қиради», билимларини мустаҳкамлаб боради.

Хулоса қилиб айтганда, дидактик ўйинларни танлаш, тузиш ва ечишнинг методикаси, техникаси ҳамда мазмуни жиҳатдан ўқувчиларни тарбиялашдаги аҳамияти катта бўлиб, у ўқувчиларда мустақиллик, ижодкорлик, зийраклик, ижтимоий фойдали ва унумли меҳнатни севиш сингари сифатларни шакллантиради.

DISTANSION TA'LIMDA JAHON VA O'ZBEKISTON TAJRIBASI

Islamova Maftuna SHarofiddinovna

CHDPI mustaqil tadqiqotchisi, ChOTQMBY o'qituvchisi maftuna_islamova@inbox.ru

Annotation

This article examines the emergence of the distance education system of the XXI century, the world experience of distance education, the advantages and disadvantages of distance education, the use of distance education in higher and secondary education, the prospects of distance education in Uzbekistan in 2019-2020 and general conclusions on distance education.

Keywords

Distance learning, distance learning, distance learning, state and non-state educational institutions, the Internet, the moodle system of distance education, interactive and non-interactive technologies of distance education, advantages and disadvantages of distance education.

Аннотация

В данной статье рассмотрены появление системы дистанционного образования XXI века, мировой опыт дистанционного образования, преимущества и недостатки дистанционного образования, применение дистанционного образования в системе высшего и среднего образования, перспективы дистанционного образования в Узбекистане в 2019-2020 годах и общие выводы по дистанционному образованию.

Ключевые слова

Дистанционное, дистанционное обучение, заочная форма обучения, государственные и негосударственные образовательные учреждения, сеть Интернет, система moodle дистанционного образования, интерактивные и неинтерактивные технологии дистанционного образования, преимущества и недостатки дистанционного образования.

Annotatsiya

Ushbu maqolada XXI asr - distansion ta'lim tiziming paydo bo'lishi, distansion (masofaviy) ta'limda jahon tajribasi, masofaviy ta'limning afzalliklari va kamchiliklari, oily va o'rta ta'lim tizimida masofaviy ta'limning qo'llanilishi, O'zbekistonda 2019-2020 yillarda distension ta'limning istiqbollari hamda masofaviy ta'lim yuzasidan umuiy xulosalar xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar

Distansion, distansion ta'lim, masofaviy o'qitish, sirtqi ta'lim, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari, internet tarmog'i, masofaviy ta'limning moodle tizimi, masofaviy ta'limning interaktiv va interaktiv bo'lmagan texnologiyalari, masofaviy ta'limning afzalliklari va kamchiliklari.

Kirish

Distansion - so'zi masofa saqlagan holda ma'lum hatti-harakatni bajarish ma'nosini analatadi. Ushbu atama insoniyat hayotining elektronika va avtomatika, xizmat ko'rsatish, boshqaruv kabi ko'plab sohalari qatori ta'lim sohasiga ham kirib keldi va ta'lim tizimida "**distansion ta'lim**" tushunchasi paydo bo'ldi.

Distansion (masofaviy) ta'lim – o'qish va o'rganish bilan bog'liq faoliyatlar majmuini masofadan turib amalga oshirish jarayonidir.

Masofaviy o'qitish - sirtqi ta'limning o'z rivojlanish yo'lidagi yangi kommunikatsion va informatsion texnologiyalarga tayangan, hamma shakllari qonunlashtirilgan o'qitishni amalga oshirish jarayoni hisoblanadi. **Masofaviy o'qitish** - bu informatsion va kommunikatsion texnologiyalar - elektron pochta, internet, video- konferensiya, audio, video ma'lumotlar va multimedia o'quv qo'llanmalariga asoslangan uzoqdan turib o'qitish, o'rgatish usulidir.

Asosiy qism

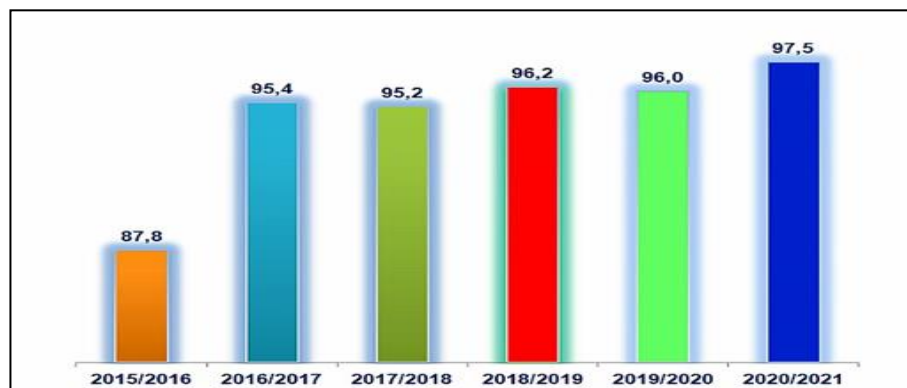
Masofaviy (distansion) ta'limning rivojlanish tarixi 1728 yillardan boshlanadi, zero shu yilda Boston gazetasida stenograf *Kaleb Fillipning* haftada bir marta ta'lim olib topshiriqlarni pochta orqali jo'natishga asoslangan o'quv kursi yo'lga qo'yilganligi to'g'risidagi e'loni chop etiladi.[1] Angliyada 1840 yilda *Isaak Pitman* stenograflikning pochta orqali ta'lim tizimini yo'lga qo'yadi.[2] AQSHda 1873 yilda *Anna Eliot Tiknor* tomonidan "Общество поощрения домашнего обучения" nomli sirtqi maktab tashkil etiladi. 1894 yilda *Oksfordning Uolsi-Xoll kolledji Buyuk Britaniyadagi birinchi distansion kolledj* sifatida tashkil topadi. 1920-1930 yillarda radio va televedeniya taraqqiyoti o'z navbatida distansion ta'limni ham yangi bosqichga olib chiqdi. 1938 yilga kelib qariyb 200 ta kolledj, universitet va maktab tizimlarida radio va teletraslyatsiyaga asoslangan distansion darslar yo'lga qo'yilgan edi. [3] *Masofaviy o'qitishning Rossiya tajribasidan* misol qilib general *A.M.Shanyavskiy* nomidagi *Moskva Xalq Universiteti, Naxodka shahridagi "Morexodnaya" maktablarini* olish mumkin. Bu yerda *V. P. Chernov* 1987 yildayoq masofaviy o'qitishni joriy etgan.

1981 yil 12 avgustda IBM kompaniyasi tomonidan *IBM 5150* modeldagi shaxsiy kompyuterlarning ishlab chiqarila boshanishi va 1984 yilda *AQSH Milliy fondi* tashabbusi bilan tashkil etilgan NSFNET tarmog'ining, 1969 yilda ARPANET tarmog'iga modernizatsiya qilinishi natijasida 1992 yilga kelib unga umumiy 7500, AQSH tashqi hududlardagi 2500 kichik tarmoqlarning ulanishi natijasida vujudga kelgan Butunjahon O'rgimchak To'ri (*World Wide Web, www*) Internet tarmog'ining taraqqiyoti distansion ta'lim turini misli ko'rinmagan yangi rivojlanish bosqichiga olib chiqdi. Xususan 2020 yil boshida Internet tarmog'i foydalanuvchilari soni 4,5 mlrd kishiga yetdi. Bu ko'rsantkich yer kurrasi aholisining 50%iga teng bo'lib, ularning barchasiga distansion ta'lim turlaridan foydalanish imkoniyatini yaratib berdi. Shu sababdan ham bugungi kunga kelib masofaviy ta'lim XXI-asr ta'limi degan tushuncha keng tarqalmoqda.

So'nggi yillarda masofaviy ta'lim usulida o'qitishning afzalliklarini targ'ib etish va yuqori natijalarga erishish ustida *AQSHning (NTU) Milliy Texnologiya Universiteti va Buyuk Britaniyaning (OU) Ochiq Universitetlari* juda keng qamrovli ishlarni amalga oshirmoqda.

Masofaviy ta'lim tizimi imkoniyatlaridan foydalanish uchun davlat doirasida qator islohotlar amalga shirilishi talab etiladi. O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini axborotlashtirish, AKT ni ta'lim jarayoniya samarali targ'ib etish, masofaviy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha qator ishlar amalga oshirildi. Xususan yosh avlodni axborot kommunikatsion texnologilaridan erkin foydalana olish ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida 2020-2021 yillarga kelib respublikamizdagi 20 181 ta umumta'lim muassasalarining 9923 tasi ya'ni respublikamiz umumta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan 6 287,9 ming nafar o'quvchilarning 97,5 % foizi kompyuter sinflari bilan to'la ta'minlandi (1-rasm)[5].

1-rasm

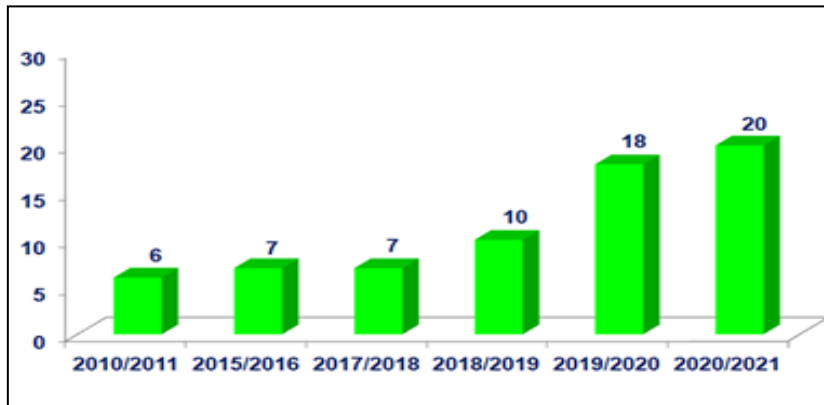
O'zbekiston Respublikasida 2021 yil yanvar holatiga umumta'lim maktablarining komyuter xonalari bilan ta'minlanganlik darajasi

Tahlillar shuni ko'rsatadi-ki, masofaviy ta'lim tizimini yo'lga qo'ygan ta'lim muassasalari ikki guruhga bo'linadi:

1. Davlat ta'lim muassasalari;
2. Nodavlat ta'lim muassasalari.

Respublikamizda 2020 yil boshida davlat oliy ta'lim tashkilotlari soni 119 tani tashkil etgan. Ularda 441,0 ming nafar talaba tahsil olmoqda. 2020 yil boshida respublikamizdagi nodavlat ta'lim tashkilotlari soni esa 24 tani tashkil etib, ularda jami 20,1 ming nafar talaba tahsil olmoqda. Bu jami talabalarning 4,6% ni tashkil etsa, nodavlat oliy ta'lim tashkilotlari respublikamiz oliy ta'lim tashkilotlarining 20,2 % ni tashkil etadi (2-rasm). [5] Mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalarida bugungi kunda masofaviy ta'limga asoslangan sirtqi ta'lim yo'nalishlari yo'lga qo'yilgan.

2-rasm

O'zbekiston Respublikasida 2021 yil yanvar holatiga xorijiy ta'lim tashkilotlarining soni, birlik

2002 yilda Tashkent axborot texnologiyalar universiteti tashkil qilinib, shu yildan boshlab bu universitet yurtimiz uchun kompyuter va kommunikatsiyalar, radiotelefon va axborot tarmoqlari, dasturiy ta'minot va elektron kommersiya sohasiga zarur bo'lgan mutaxassislarni tayyorlanmoqda. Shu bilan birga mamlakatimizda 2000 yildan o'z ishini olib borgan, AQSh Davlat Departamentining Ta'lim va Ma'daniyat masalalari buyicha byurosi (ECA) va Xalqaro Ilmiy Tadqiqotlar va Olimlarni Ayrishish Kengashi (IREX) tomonidan tashkil kilingan "Internetdan foydalanish va o'qitish programmasi" (<http://www.iatp.uz>) va "O'zbekiston maktablarida Internet" (<http://www.connect.uz>) tarmoqlarini ham aytish lozim. Ushbu sayi harakatlar natijasida respublikamizning 16 ta shahrida aholiga beminat xizmat ko'rsatuvchi "Internetdan bepul foydalanish" markazlari hamda, 6 ta viloyatining 60 dan ortiq maktablarida Internet markazlarining tashkil etildi. Shu bilan birga o'zbek tilidagi Internetni rivojlanishi va undagi ta'lim sohasiga tegishli maxsus saytlarning paydo bo'lishini foylanuvchilarga davlat tilida ma'lumotlar va ta'lim axborotlariga ega bo'lish imkonini bermoqda. IATP programmasining internet grantlari natijasida tashkil qilingan va 2002 yildan e'tiboran "Masofaviy ta'lim portal"i (<http://dl.freenet.uz>) faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Respublikamiz OTMLari tomonidan o'zlarining veb sahifalarida tashkil bo'lib ularda "Masofaviy ta'lim kurslari" (masalan: <http://nuu.uz> O'zbekiston Milliy Universiteti) tashkil qilingan. Ta'lim sohasiga tegishli masofaviy foydalanish mumkin bo'lgan ko'plab foydali va qiziqarli <http://www.bilim.uz>, <http://www.bilimdon.uz>, <http://www.ilm.uz>, <http://www.student.uz>, <http://www.study.uz> singari veb sahifalar yaratildi. Eng quvonarlisi esa internetda nafaqat universitet, institut, kolledj va akademik litseylar balki maktablar ham o'zlarining veb sahifalariga ega bo'lmoqdalar. Ushbu qulaylik nafaqat masofadan turib ta'lim muassasasi va uning imokiyatlari bilan tanishish balkim umumiy yuklangan ta'lim resurslaridan foydalanish, murojaatlarni amalga oshirish, axborot olish kabi qulayliklarni yaratadi.

2002 yilda respublikamizda birinchi marta Prezident Devoni, Tashqi iqtisodiy a'loqalar vazirligi, Jahon iqtisod va diplomatiya universiteti va Tashkent davlat iqtisodiyot universiteti o'rtasida videokonferentsiya tashkil etilgan bo'lsa, hozirgi kunga kelib barcha oliy, o'rta maxsus va umumta'lim muassasalari orasida onlayn videokonferentsiyalardan foydalanish va ularda ishtirok etish odatiy holatga aylandi. Ayniqsa Oliy ta'lim tizimida masofaviy ta'lim imkoniyatlaridan foydalangan holda O'zbekiston talabalari auditoriyasi uchun jahonning yetakchi oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari tomonidan onlayn ma'ruzalar va master klasslar asosida o'qitish ishlari keng yo'lga qo'yilmoqda. Davlat ta'lim muassasalari bilan bir qatorda repetitorlik tarmog'ida ham masofaviy kurslar tashkil etilib ta'lim oluvchilar uyda turib ta'lim olmoqdalar.

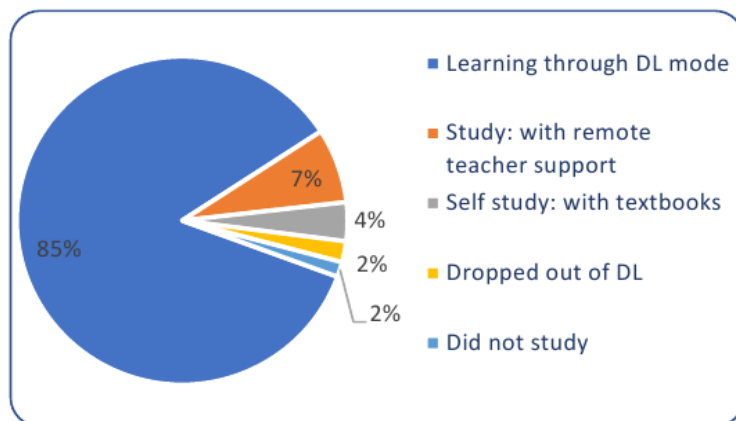
Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi - *masofaviy o'qitish* shakli yaratilishiga omil bo'ldi. Masofaviy ta'limda talaba va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladi. Internet texnologiyasini qo'llashga asoslangan masofaviy o'qitish jahon axborot ta'limi tarmog'iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o'zaro aloqa tamoyiliga ega bo'lgan muhim bir turkum yangi funksiyalarni bajaradi. Masofaviy o'qitish barcha ta'lim olish istagi bo'lganlarga o'z malakasini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi. Bunday o'qitish jarayonida talaba interaktiv rejimda mustaqil o'quv-uslubiy materiallarni o'zlashtiradi, nazoratdan o'tadi, o'qituvchining bilvosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va guruhdagi boshqa «vertual o'quv guruhi» talabalari bilan muloqotda bo'ladi. Ma'lum sabablarga ko'ra, ta'lim muassasalarining kunduzgi bo'limlarida tahsil olish imkoniyati bo'lmagan, masalan sog'ligi taqozo etmaydigan, mutaxassisligini o'zgartirish istagida bo'lgan yoki katta yoshdagi malakasini oshirish istagida bo'lgan shaxslar uchun masofaviy o'qitish ta'limning juda qulay shakli hisoblanadi. Unda interaktiv audio va video konferentsiyalar ma'lum vaqt orasida o'zaro muloqotda bo'lishga, elektron pochta to'g'ri va teskari aloqa o'rnatishga, ya'ni xabarlarni jo'natish va qabul qilishga mo'ljallangan. Masofaviy ta'lim ta'lim oluvchiga ma'lum standartlar va ta'lim qonun-qoidalari asosida o'quv shart-sharoitlari va o'qituvchi bilan muloqotni ta'minlab berib, o'quvchidan ko'proq mustaqil ravishda shug'ullanishni talab qiluvchi tizimdir. Bunda o'qish jarayoni ta'lim oluvchining qaysi vaqtda va qaysi joyda bo'lishiga bog'liq emas. (№9, 5-8 b)

Texnika taraqqiyoti, globallashuv davri sharoitlari distansion ta'lim tizimini jadal sura'tlarda rivojlanishi va keng tarqalishiga olib keldi. Sirtqi ta'lim kurslari va yo'nalishlarini ham distansion ta'lim turi sifatida qarab bu borada O'zbekistonda ham ko'plab ishlar amalga oshirilgan edi deyish mumkin. Biroq, 2019 yilda dunyo kartinasi butunlay o'zgardi va distansion ta'lim o'zining qulayliklari, imkoniyatlari va qirralarini ochib berish imkoniyatiga ega bo'ldi. Pandemiya munosabati bilan 191 ta mamlakat hokimiyati tomonidan vaqtincha o'quv muassasalarini yopish to'g'risida qarorning qabul qilishi dunyoda 1,6 milliard o'quvchiga yoki dunyodagi o'quvchilar sonining 91%ga birdek ta'sir ko'rsatdi. Butunjahon Banki ma'lumotlari 0,6 va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning 25% da bilim darajasi eng past darajaga tushib ketganligini va 7 million bola ta'limning tark etish chizig'iga kelib qolganligini ko'rsatdi.[11]

O'zbekiston respublikasida pandemiya sharoitida 2021 yilning 1-yanvar holatiga 664 771 nafar pedagog kadrlar faoliyat olib borayotgan bo'lib (ulardan 477 775 tasi ayollar va 186 996 tasi erkaklar), 2020-o'quv yilining ma'lum davrida 106 814 nafar maktabgacha ta'lim tashkilotlari, 508 250 nafar umumta'lim muassasalari, 3 693 nafar akademik litsey, 3 685 nafar kasb-hunar maktablari, 3 193 nafar texnikumlar, va 32 070 nafar oliy ta'lim tashkilotlari pegasodlari[4] bevoqta distansion ta'lim turida faoliyat yuritganligi masofaviy ta'limning imkoniyatlari va qulayliklarini tajribadan o'tkazish uning kamchiliklarini tahlil etish uchun muhim tajriba davri bo'ldi.

BMTning UNICEF fondi tomonidan 2019 yilga otkazgan tadqiqatlar O'zbekistonda televideniya asosiy media-kanal hioblanishi va unga 14-yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan ta'lim oluvchilarning 98,1% ega ekanligi aniqlangan. Ana shu imkoniyatdan kelib chiqqan holatda O'zbekistonda pandemiya sharoitida maktabgacha ta'lim tashkilotlari va ummta'lim muassasalari ta'lim oluvchilari uchun *televizion masofaviy onlayn darslar* amalga oshirildi. Ushbu darslar doirasida 2020 yil 31 martdan 25 maygacha bo'lgan davr oralig'ida 1-11 sinflar uchun umumiy 4492 ta, 15-20 daqiqadan iborat video darslar sur'atga olindi va efirga uzatildi. "Onlayn maktab" telegramm platformasi orqali 84000 ming abonent tomonidan kuniga 2,6 million

3-rasm

O'zbekiston respublikasida pandemiya sharoitida o'quvchilarning masofaviy ta'lim jarayonida ishtirok etish ko'rsatkichlari (*BMTning UNICEF* fondi ma'lumoti)

kuzatuvlar amalga oshirilib, masofaviy ta'lim asosida 6,2 million o'quvchining 5 millioni qamrab olishga erishildi.[11]

2010 yildan boshlab *Toshkent Axborot Texnologiyalari Univesiteti* va filiallari o'rtasida vidiekonferensiyalar o'tkazilmoqda. Mashg'ulotlarni shu sohadagi yetakchi mutaxassislar olib bormoqda. Hozirda universitet Farg'ona filialining magistrleri online shaklda *My SQL Java Script* tillaridan o'z bilimlarini boyitishni masofaviy ko'rinishda amalga oshirmoqdalar. LMS tizimlari zamonaviy axborot texnologiyalari va masofaviy ta'lim tizimini tashkil etishi mumkin bo'lgan zamonaviy texnologiyalaridan biridir. Yangi texnologiyalar negizida (masalan, "*Moodle*" tizimida) individuallashtirilgan ta'lim metodikasini ishlab chiqish, talabaniq bilimlarini shakllantirish va takomillashtirish hamda egallagan bilim darajasini aniqlash kabi vazifalar hal qilinadi. Ta'lim jarayonida masofali o'qitish texnologiyalaridan foydalanish ta'lim mazmuni, shakllari va usullarining ijobiy o'zgarishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligining 2016-yil 30-dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida elektron ta'lim tizimiga o'quv-uslubiy majmualarni kiritishni tashkillashtirish to'g'risida"gi 526-son buyrug'ining 4-bandi ijrosi yuzasidan *Moodle* elektron ta'lim tizimiga o'quv-uslubiy majmualarni joylashtirish va ta'lim tizimida (jarayonida) foydalanish bo'yicha qarorining qabul qilinishi, masofaviy ta'lim tizimi imkoniyatlari va sifatini yanada oshishiga turtki bo'ldi.

Masofaviy ta'limda talaba va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro internet orqali muloqotda bo'ladi, talaba o'z ustida ko'proq ishlaydi va internetning boshqa imkoniyatlari yordamida o'qituvchi bilan doimiy muloqotda bo'ladi. Eng muhimi masofaviy ta'lim joy va vaqtga bog'liq emas, talabalarning soni cheklanmagan. Masofaviy o'qitish davomida talaba mustaqil o'quv darsliklarni o'zlashtiradi, nazorat savollariga javob berib boradi. Ta'limning bu turi sirtqi, maxsus sirtqi, malaka oshirish kurslari hamda oilali, yoshi kattalar va ishlaydigan talabalar uchun juda qulay ta'lim tizimi hisoblanadi.

Masofaviy ta'lim uchun faqat ma'ruza matni emas, balki mavzuga mos keladigan video darslar, klaster metodlari ham maxsus elektron sahifaga joylab ta'lim oluvchilarga berib borilishi lozim. Masofali o'qitishning bunday modeli ilk bor *Avstraliyaning yangi Angliya universiteti (University of New England, Australia – <http://www.une.edu.au>)* da tashkil etilgan bo'lib, bugungi kunda undan dunyoning barcha yetakchi oliygohlarida foydalaniladi. O'zbekistonda birinchi bo'lib *Andijon Mashinasozlik institutida* qo'llanilgan (<http://www.andmiedu.uz>). Hozirda esa Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika inistitutida (<http://www.cspi.uz>) ham shu tizimga to'la o'tilgan. [№9, 35-36 b]

Masofadan turib moodle tizimida o'qitish tizimi so'nggi yillarda G'arbda ta'lim tizimida keng qo'llanilmoqda. Bunda talaba dunyoning istalgan joyida mustaqil o'qish imkoniyatiga ega va talabalar soni cheklanmagan, vaqtning ahamyati yo'q, eng muhimi bu tizimda online darslarning bo'lishi, o'qituvchi online savol-javob o'tkazish imkoniyatlari mavjud. Bunday tamoyilda o'qitish tizimi *Ochiq Universitetlarda (Buyuk Britaniyaning Ochiq universiteti - United Kingdom Open University) (<http://www.open.ac.uk>)* da tashkil etilgan. Hozirgi vaqtda MOODLE tizimi jahonning yirik universitetlarida qo'llab kelinmoqda. MOODLE tizimida tahminan 2 mln nafar faoliyat olib boruvchilar qayd etilgan, 200 ta davlatda 70 tildagi 46 ming o'quv portallari va 300 nafar programmist ishlab chiqaruvchilar faoliyat olib bormoqda.

Masofaviy ta'limning asosiy texnologiyalari quyidagilardan iborat:

Interaktiv texnologiyalar:

1. Video va audio konferensiyalar;
2. Internet orqali mustaqil ta'lim olish;
3. Test topshirish sistemasi;
4. Online muloqat dasturlari;

Interaktiv bo'lmagan texnologiyalar:

1. Television va radio ko'rsatuvlar.

2. Disklarda joylashgan dasturlar. [9]

Xulosa

Masofaviy ta'limning 2015 yildagi daromadlari 107 mlrd AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib ushbu daromadlar 2025 yilga borib 215 mld. AQSh dollarini tashkil etishi prognozlashtirilgan. 2005 yilda Jahonda e-learning (masofaviy ta'lim turi) tinglovchilari soni an'anaviy ta'lim tinglovchilari sonidan ham oshgan bo'lib, 2025 yilda bu ko'rsatkich 650 million kishiga yetishi tahmin qilinmoqda. Elektron va masofaviy ta'lim sohasida bugungi kunda jahonda eng yetakchi mamlakatlar sifatida *Shimoliy Amerika va Yangi Zelandiyani*, masofaviy ta'lim yuqoti tezlikda rivojlanib borayotgan mamlakatlar sirasiga *Osiyo, G'arbiy Yevropa* mamlakatlarini kiritish mumkin. 2025 yilga borib masofaviy ta'lim tinglovchilari soni an'anaviy ta'lim tinglovchilari sonidan 2,5 barobar ko'p bo'lishi tahmin qilingan. Bugungi kunga kelib 400 dan ortiq masofaviy ta'lim markazlarida 200 ming kishi ta'lim olishga ulgurgan. (№10, 205-206 b)

Yuqorida ko'rib o'tilgan ma'lumotlar asosida quyidadi xulosalarni chiqarish o'rinlidir:

- ✓ Masofaviy ta'lim XXI-asr ta'limi, chunki u vaqt, makon, ta'lim oluvchilarning soni, etnik holati, ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar hamma uchun birdek bir vaqtda qo'llay olish imkonini beruvchi ta'lim tizimidir;
- ✓ Masofaviy ta'lim tizimini gummanitar sohalar, malaka oshirish, qayta tayyorlash, til o'rganish, tajriba almashish tarmoqlari uchun qo'llash maqsadga muvofiqdir;
- ✓ Amaliy sohalar (masalan tibbiyot sahosi) uchun masofaviy ta'lim tizimi nazariy ma'lumotlarni mustaqil o'rganish uchun aralash metodda qo'llash tavsiya etiladi, biroq masofaviy ta'lim amaliy darslar va tajriba orttirish lozim bo'lgan mashg'ulotlarning o'rnini bosa olmaydi;
- ✓ Jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun ham ta'limda ishtirok etish va muloqot o'rnatish imkoniyatini taqdim etadi;
- ✓ Iqtisodiy jihatdan samarali (bino, jihozlar, auditoriya, o'quv vositalariga ehtiyoj bo'lmaydi).

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Холмберг, Бёрье (2005). *Эволюция, принципы и практика дистанционного образования*. Studien und Berichte der Arbeitsstelle Fernstudienforschung der Carl von Ossietzky Universität Oldenburg [ASF] (на немецком языке). 11. Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg. п. 13. ISBN 3-8142-0933-8. Проверено 23 января 2011 года.
2. Алан Тейт. *«Размышления о поддержке студентов в открытом и дистанционном обучении»*. Международный обзор исследований в области открытого и дистанционного обучения. 2003 год апрель.
3. Тайсон, Леверинг (1936). «Десять лет образовательного вещания». *Школа и общество*.
4. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/12375-o-zbekistonda-faoliyat-yuritayotgan-pedagoglar-soni-qancha>
5. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/10378-umumta-lim-muassasalarining-kompyuter-sinflari-bilan-ta-minlanganlik-darajasi-to-g-risida-bilasizmi>
6. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/6591-6771111-2>
7. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/8165-maktablarda-ta-lim-olayotgan-o-quvchilarning-51-4-ini-o-g-il-bolalar-tashkil-etmoqda>
8. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/10293-o-zbekiston-respublikasida-xorijiy-oliy-ta-lim-muassasalari-soni-ko-paymoqda>
9. N.Do'seinov.,B.AkmedovTVChDPI//Kursishi//file:///C:/Users/user/Downloads/GAIBOV_ZARIFJON.pdf
10. “Анализ мирового рынка дистанционного образования” –Батаев Алексей Влдимирович, к.т.н., доц., Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого//Young Scientist international journal// №20(100)октябрь 2015 год
11. “Непревзойденность образования во время пандемии COVID-19: впечатления от внедрения дистанционного обучения всистеме общего образования в Узбекистане” Детский фонд ООН (UNICEF) Узбекистан сентябрь 2020 год.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK AXBOROT TEXNOLOGIYALAR VA ULARNI O'QUV JARAYONGA TADBIQ ETISH SHAROITLARI

**Mekambayev Bauirjan Abdumaminovich,
Chirchiq OTQMBYU Qo'shinlar kundalik faoliyati va qo'shinlarni boshqarish kafedrası
katta o'qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik texnologiyalar ta'riflanishlari va belgilari keltirilgan, "innovatsion pedagogik texnologiya" va "pedagogik innovatsiya" atamalarining ma'nosi, pedagogikadagi innovatsion o'zgarishlarning asosiy yo'nalishlari va innovatsiya obyektlari yoritilgan, axborot pedagogik texnologiyalar batafsil ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik innovatsiya, o'quv jarayoni, pedagog kadrlar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar, axborot pedagogik texnologiyalar, masofaviy ta'lim, gipermatn texnologiyasi.

Annotation: This article provides the classification and main features of pedagogical technologies, reveals the meaning of the concepts "innovative pedagogical technologies" and "pedagogical innovations", the main directions of innovative changes in pedagogy and objects of innovation, and discusses in detail information pedagogical technologies.

Key words: pedagogical innovation, educational process, pedagogical staff, educational and methodological recommendations, information pedagogical technologies, distance learning, hypertext technology.

Аннотация: В данной статье приведена классификация и основные признаки педагогических технологий, раскрыты смысл понятий "инновационные педагогические технологии" и "педагогические инновации", основные направления инновационных изменений педагогики и объектов инновации, подробно рассмотрены информационные педагогические технологии.

Ключевые слова: педагогическая инновация, учебный процесс, педагогические кадры, учебно-методические рекомендации, информационные педагогические технологии, дистанционное обучение, технология гипертекста.

Hozirgi vaqtda mamlakatning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun ta'limning o'rni va ahamiyati ortib bormoqda. Zamonaviy jamiyat bilimli, mas'uliyatli va g'ayratli, mustaqil ravishda qaror qabul qila oladigan, ularning natijalarini oldindan ko'ra biladigan odamlarga muhtoj.

Davlatning eng muhim vazifalaridan biri - bu yangi avlod kadrlarini tayyorlashga qaratilgan o'quv jarayonini modernizatsiya qilishdir. Turmush sharoitining keskin o'zgarishi an'anaviy ta'limga yangi texnologiyalarni qo'shishni talab qiladi.

Oldinga siljishni ta'minlaydigan ilmiy yangiliklar inson bilimining barcha sohalarini qamrab olmoqda. Ijtimoiy innovatsiyalar turlaridan biri - bu pedagogik innovatsiyalar. Ta'lim jarayon va natija sifatida samarali va sifatli bo'lishi mumkin, agar ta'lim g'oyalari aniq shakllantirilgan bo'lsa va ular ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan shaxsan ahamiyatli deb qabul qilinsa [1].

Bu maqolaning dolzarbligi shundaki, unda chet ellik olimlarning tomonidan pedagogik texnologiyalar ta'riflanishlari, pedagogik texnologiya belgilari keltirilgan, "innovatsion pedagogik texnologiya", "pedagogik innovatsiya" atamalarining ma'nosi, pedagogikadagi asosiy yo'nalishlari va innovatsiya obyektlari yoritilgan, axborot pedagogik texnologiyalar batafsil ko'rib chiqilgan.

Pedagogik texnologiyalar o'zi nima?

Pedagogik texnologiyalarni ta'riflashda xorijiy yondashuvlar:

- M.Klark *pedagogik texnologiyaning ma'nosi bizning davr texnologiyasiga kiradigan ixtirolar, sanoat mahsulotlari va jarayonlarini ta'lim sohasida qo'llashda deb hisoblaydi;*

- F.Percival va G.Ellington *"ta'limdagi texnologiya" atamasi axborotni taqdim etishning har qanday mumkin bo'lgan vositalarini o'z ichiga olganligini ta'kidlaydilar. Bu ta'limda ishlatiladigan asboblar, masalan, televizor, tasvirlarni proyeksiyalashning turli vositalari va boshqalar. Boshqacha aytganda, ta'limdagi texnologiya – bu audiovizual vositalar;*

- D.Finney *ta'kidlashicha, faqat sodda odamlar texnologiyani faqat uskunalar va o'quv materiallari to'plami deb o'ylashadi. Bu juda ko'p narsani anglatadi. Bu tashkillashtirish usuli, bu materiallar, odamlar, muassasalar, modellar va "inson-mashina" turdagi tizimlari haqida o'ylash usuli;*

- P.D.Mitchell, yuzdan ortiq manbalarni tahlil qilish natijasida, *pedagogik texnologiya – muxsus va potensial yuzaga keladigan natijalarga erishish uchun pedagogik tizimlarni*

tashkil etish barcha jihatlarini va resurslarni taqsimlash jarayoni bilan aloqasi (munosabati) bo'lgan tadqiqot va amaliyot sohasi (ta'lim tizimi doirasida);

- YUNESKO ham keng ko'lamli yondashuvni taklif qiladi: *pedagogik texnologiyalar - bu ta'lim jarayonining yanada samarali shakliga erishish uchun inson va texnik resurslar va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda butun o'quv va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini rejalashtirish, qo'llash va baholash tizimli usuli;*

- V.P.Bespalkoning so'zlariga ko'ra ...*"Pedagogik texnologiya - bu oldindan loyihalangan o'quv-tarbiyaviy jarayonini tizimli, izchil amalga oshirishdir"* [2].

- V.M.Monaxov: *pedagogik texnologiya – bu o'quvchi va o'qituvchi uchun qulay shart-sharoitlarni so'zsiz ta'minlash bilan o'quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish va o'tkazishda birgalikdagi pedagogik faoliyatning puxta o'ylangan modelidir.*

Pedagogik texnologiyaning belgilari:

- maqsadlar (o'qituvchi uni nima uchun qo'llashi zarur);
- diagnostik vositalarning mavjudligi;
- pedagogik jarayonni loyihalashtirish (dasturlash) imkonini beradigan o'qituvchi va talabalarning o'zaro hamkorligini tuzish qoidalari;
- pedagogik maqsadlarga erishishni kafolatlaydigan vositalar va shartlar tizimi;
- o'qituvchi va o'quvchilar faoliyati jarayoni va natijalarini tahlil qilish vositalari.

Shuning uchun pedagogik texnologiyaning ajralmas xossalari deb uning yaxlitligi, optimalligi, samaradorligi, real sharoitda qo'llanilishi hisoblanadi.

Innovatsion pedagogik texnologiya - bu amalda izchil amalga oshiriladigan muayyan pedagogik faoliyat loyihasi. Uning asosiy ko'rsatkichi - an'analar va ommaviy amaliyotga nisbatan progressivligi. Innovatsion texnologiyaning asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, uni ishlab chiqish va qo'llash o'qituvchi va o'quvchining yuqori darajadagi faolligini talab qiladi [3].

Pedagogik innovatsiya - bu pedagogika sohasidagi yangilik, maqsadli progressiv o'zgarish. Ular ta'lim muhitiga uning individual tarkibiy qismlari va umuman ta'lim tizimining xususiyatlarini yaxshilaydigan barqaror elementlarni (yangiliklarni) kiritadi.

Pedagogik yangiliklar ta'lim tizimining o'z resurslari hisobidan (intensiv rivojlanish yo'li), yoki qo'shimcha imkoniyatlar (investitsiyalar) - yangi vositalar, uskunalar, texnologiyalar, kapital qo'yilmalar va boshqalarni jalb qilish hisobidan mavjud bo'lishi mumkin (ekstensiv rivojlanish yo'li).

Pedagogikadagi innovatsion o'zgarishlarning asosiy yo'nalishlari va obyektlari:

- o'quv jarayonining yangi modellarini loyihalash;
- ta'lim va ta'lim muassasalarini rivojlantirish strategiyasi konsepsiyalarini ishlab chiqish;
- ta'lim mazmunini yangilash, o'qitish va tarbiyalashning yangi texnologiyalarini o'zgartirish va ishlab chiqish;
- pedagog kadrlar tayyorlashni takomillashtirish;
- o'quvchilarning psixologik, ekologik xavfsizligini ta'minlash, sog'liqni saqlash texnologiyasini ishlab chiqish;
- ta'lim va tarbiya muvaffaqiyatini ta'minlash, o'quv jarayoni va o'quvchilarning rivojlanishini monitoringlash;
- yangi avlod darsliklari va o'quv-uslubiy qo'llanmalarini ishlab chiqish.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosiy turlari quyidagicha deb aniqlangan:

- axborot (kompyuter, multimediya, tarmoqli, masofaviy) texnologiyalari;
- proyektiv va faoliyatli texnologiyalari;
- kreativ texnologiyalar;
- o'yin texnologiyalari: taqlidli; operatsionli; rollarni ijro etish; "ish teatri"; psixodrama va sotsiodrama;
- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari;
- etnopedagogik texnologiyalar;

- jamoaviy va guruhli o'qitish usullari;
- treninglar.

Keling, axborot pedagogik texnologiyalarni batafsil ko'rib chiqaylik. So'nggi yillarda "o'qitishning kompyuter texnologiyalari" atamasi tobora "axborot texnologiyalari" atamasi bilan almashtirilmoqda. Yangi atamalar va qisqartmalar paydo bo'ldi: O'YAT- o'qitishning yangi axborot texnologiyalari; KT – kommunikatsiya texnologiyalari va boshqalar. Shu bilan birga ularning barchasi kompyuterli o'qitish bilan bog'liq. Ularni amalga oshirish uchun zarur:

- texnologik sharoitlarni yaratish, belgilangan shartlarning bajarilishini ta'minlaydigan texnik va dasturiy ta'minot, telekommunikatsiya tizimlarini yaratish;
- ilg'or axborot va bilim ishlab chiqarishining ustuvor rivojlanishini ta'minlash;
- malakali kadrlar tayyorlash;
- ishlab chiqarish, boshqaruv, ta'lim, fan, madaniyat, transport, energetika va boshqa sohalarda axborot texnologiyalarini majmuaviy joriy etishni amalga oshirish.

Axborot texnologiyalari u amalga oshiriladigan muhit va uning tarkibidagi komponentlar bilan tavsiflanadi:

- texnik muhit - asosiy vazifalarni hal qilish uchun ishlatiladigan texnika turi;
- dasturiy muhit - dasturiy vositalar to'plami;
- subyekt muhiti - fan, texnika, bilimning ma'lum bir sohasining mazmuni;
- texnologik (uslubiy) muhit - ko'rsatmalar, foydalanish tartibi, ish faoliyatini baholash va boshqalar.

Didaktik nuqtai nazardan o'qitishning axborot texnologiyalari quyidagilarga majbur:

- dastlabki loyihalash, diagnostik maqsadni shakllantirish, tizim yaxlitligi kabi ta'limni texnologiyalashtirishning asosiy xususiyatlarini qondirishga;
- o'quv jarayonida ilgari nazariy yoki amaliy hal qilinmagan muammolarni hal qilishga

Axborot texnologiyalari turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi:

1. *Bilim olish usullari bo'yicha:*

- deklarativ turdagi texnologiyalar - ma'lumotni qismlar shaklida taqdim etish va tekshirishga qaratilgan. Bularga kompyuterlashtirilgan darsliklar, o'quv ma'lumotlar bazalari, test va nazorat dasturlaridan foydalanishga asoslanganlar kiradi;

- jarayonli turdagi texnologiyalar - har xil modellar asosida tuzilgan bo'lib, ular o'quv jarayonida harbiy xizmatchilarga o'rganilayotgan ma'lum bir mavzu bo'yicha bilim olishga imkon beradi. Bularga amaliy paketlar, simulyatorlar, laboratoriya ustaxonalari, o'yin dasturlarini ishlatadigan texnologiyalar kiradi.

2. *Intellektuallik darajasi bo'yicha:*

- dasturlashtirilgan o'qitish tizimlari - harbiy xizmatchilarning ma'lum bir ketma-ketlikda ma'lumotlarning qismlarini (matn, grafik, video, texnik imkoniyatlarga bog'liq) olishini va o'quv kursining belgilangan joylarida o'zlashtirilishini nazorat qilishni o'z ichiga oladi;

- aqlli o'quv tizimlari - foydalanuvchilarning bilim va xususiyatlariga moslashish, o'quv jarayonining moslashuvchanligi, optimal o'quv ta'sirini tanlash, xatolar sabablarini aniqlash kabi xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Bu xususiyatlarni amalga oshirish uchun sun'iy intellekt usullari va texnologiyalari qo'llaniladi.

3. *O'quv maqsadlari bo'yicha:*

- amaliy faoliyatda aniq usullarni qo'llash, turli dalillarni olish va tizimlashtirish ko'nikmalariga o'rgatish;

- axborotni tahlil qilish, uni tizimlashtirish, ijodkorlik, tadqiqot usullarini o'rgatish.

Axborot texnologiyalari oliy ta'lim tizimining o'quv jarayonining bir qismiga aylandi. Bu texnologiyalarsiz zamonaviy mutaxassislarni kasbiy tayyorlash sifatini ta'minlash mumkin emas.

Hozirgi kunda ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalariga o'tish uchun sharoitlar

faol yaratilmoqda. Ularning mohiyati quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarning informatika va yangi axborot texnologiyalari bo'yicha asosiy tayyorgarligini takomillashtirish;
- yangi axborot texnologiyalari sohasida o'qituvchilarni qayta tayyorlash;
- ta'lim va tarbiya jarayonini axborotlashtirish;
- ta'lim tizimini axborotlashtirishning texnik vositalari bilan jihozlash;
- zamonaviy milliy axborot muhitini yaratish va unga ta'lim muassasalarini integratsiyalash;
- yangi axborot texnologiyalari asosida masofaviy ta'limning yagona tizimini yaratish;
- ta'limda yangi axborot texnologiyalari bilan bog'liq xalqaro dasturlarda ishtirok etish.

O'qitishda gipermatn texnologiyasidan foydalanish yangi o'quv dasturlari sinfi yaratilishiga olib keldi: elektron kitoblar, elektron ensiklopediyalar va boshqalar.

Zamonaviy axborot texnologiyalar vositalari quyidagicha bo'lishi mumkin:

- kompyuterli o'quv dasturlar, shu jumladan elektron darsliklar, simulyatorlar, laboratoriya ustaxonalari, test tizimlari;
- multimedia texnologiyalariga asoslangan, shaxsiy kompyuterlar, videouskunalar asosida tuzilgan ta'lim tizimlari;
- har xil fan sohalarida qo'llaniladigan aqlli va o'rgatuvchi ekspert tizimlari;
- bilim tarmoqlari bo'yicha taqsimlangan ma'lumotlar bazalari;
- telekommunikatsiya vositalari, shu jumladan elektron pochta, telekonferensiyalar, mahalliy va mintaqaviy aloqa tarmoqlari, ma'lumotlar almashish tarmoqlari va boshqalar;
- elektron kutubxonalar, taqsimlangan va markazlashgan nashriyot tizimlari.

Tizimlik, izchillik va ijodkorlik tamoyillariga asoslangan axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishga imkon beradi.

Jamiyat rivojlanishining ushbu bosqichida zamonaviy pedagogik texnologiyalar:

- o'qitish mazmunini yangicha tarzda amalga oshiradi va belgilangan maqsadlarga erishishni ta'minlaydi;
- o'quv-tarbiyaviy jarayonini tashkil etishga ilmiy yondashuvlarni nazarda tutadi;
- o'quvchilarga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari ko'lamini kengaytiradi;
- o'qitishning yangi shakllari, usullari va vositalarini taqdim etadi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, xulosa qilishimiz mumkinki, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash - oliy ta'limni rivojlantirishning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, o'quv va faollashishiga, bo'lajak mutaxassisni shakllantirishga imkoniyat yaratadi.

Ta'lim sifatini oshirish maqsadida quyidagilar taklif etiladi:

- o'quv jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo'yicha amallarni faollashtirish;
- har xil motivatsion vositalardan foydalanib, o'quvchilarda materialni mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish;
- 1-bosqichga qabul qilinadigan o'quvchilarni tanlash masalalariga yanada e'tiborli va puxta yondashish;
- o'quv va moddiy bazani doimiy ravishda takomillashtirish;
- pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish masalalariga jiddiy e'tibor qaratish.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Педагогические инновационные технологии в вузе. // <https://moluch.ru/conf/ped/archive/18/777/>
2. В. П. Беспалько, Слагаемые педагогической технологии.- М. - Педагогика, 2006. - 270 б.
3. В.С. Креузова, Инновационные образовательные технологии в вузе: технология портфолио.//Вестник университета имени О.Кутафина (МПОА). 11.2015 г., с-133.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЎҚИТИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ПЕДАГОГИК ТЕХНИКАНИНГ АҲАМИЯТИ.

*Катта ўқитувчи Патиев Фахридин Мирзаевич
Ўқитувчи Юлдашев Юсуф Тошпулатович
Чирчиқ олий танк қўмондонлик муҳандислик билим юрти
Табиий-илмий фанлар кафедраси*

Аннотация: Ушбу мақолада ўқитиш самарадорлигини оширишда ўқитувчининг педагогик маҳорати ва нотиклик санъатини ўқув, таълим ва тарбия жараёнларида тутган роли қисқача баён этилган.

Калит сўзлар: нутқ, интерфаол, инновацион, ўқитувчи, ўқувчи, диапазон, тембр, дикция, ритмика, мимика, пантомимика, педагогик техника, педагогик нутқ.

Аннотация: В данной статье автор показывает, какую роль играет в повышении эффективности обучения педагогическое мастерство и ораторское искусство преподавателя в учебном, образовательном и воспитательном процессе.

Ключевые слова: речь, интерактивность, инновация, учитель, ученик, диапазон, тембр, дикция, ритмика, мимика, пантомимика, педагогическая техника, педагогическая речь.

Ҳозирги вақтда ўқитиш самарадорлигини оширишда инновацион, илғор педагогик технологиялардан интерфаол усуллардан кенг фойдаланилмоқда, албатта булар ўз самарасини бермоқда. Шу билан бирга бу жараёнда ўқитувчининг педагогик маҳорати ва нотиклик санъатини ролини инкор этиб бўлмайди. Ҳозирги замон ўқитувчиси педагогик маҳорат тизимида педагогик техниканинг ролини беқиёс деб билади. Чунки у ўқитувчига ўз гавдасини тута билиш (мимика, пантомимика), ҳис-туйғуларини (эмоциясини) бошқара олиши, иштиёқ, қобилиятлар, нутқ техникасини эгаллаши ва уларни ўқув фаолиятида, ўқишдан ташқари таълим ва тарбиявий фаолиятлар жараёнида қўллаш йўлларини тушунтиради. Демак, педагогик техника ўқитувчи касбий фаолиятида шундай касбий ва шахсий малакалар йиғиндисики, у ўқитувчининг педагогик фаолиятига таъсир кўрсатиши, таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш ва бошқариш ишларида асосий йўл кўрсатувчи бўлиб хизмат қилади.

Педагогик техника – ўқитувчининг нафақат таълим–тарбия жараёнида, балки бутун касбий фаолиятида зарур бўлган умумий педагогик билим ва малакалари мажмуидир.

Демак, педагогик техника ўқитувчи касбий фаолиятида шундай касбий ва шахсий малакалар йиғиндисики, у ўқитувчининг педагогик фаолиятига таъсир кўрсатиши, таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш ва бошқариш ишларида асосий йўл кўрсатувчи бўлиб хизмат қилади.

Педагогик техниканинг яна бир муҳим хусусияти педагогик таъсир кўрсатишдаги ўқитувчининг маънавий ва эстетик қиёфаси. Бу тарбияланувчиларга яққол намоён бўладиган хусусиятдир. Агар ўқитувчи маънавий қашшоқ бўлса, нутқи тартибсиз ва мулоқотда нўноқ бўлади, диди паст, ўз ҳиссиётларини жиловлай олмайдиган кўпол бўлса, унинг таълим-тарбия бериши ҳақида гап бўлиши мумкин эмас.

Педагогик техниканинг сирларини эгаллаш йўллари ўқитувчи раҳбарлигида олиб бориладиган машғулотлар ва мустақил ишлаш жараёнида шаклланиб боради. Педагогик техника сирларини мукамал эгаллашда ва уни такомиллаштиришда касбий жиҳатдан ўқитувчи ўз – ўзини доимий шакллантириб бориши, яъни ўз олдига қўйилган талаблар нуқтаи назаридан моҳир ўқувчи шахсий фазилатларини ва касбий малакаларини шакллантиришга қаратилган фаолияти муҳим рол ўйнайди.

Ўқитувчининг ташқи кўриниши педагогик техникасини намоён этувчи муҳим хусусиятларидан биридир. Ҳар қандай инсоннинг ташқи кўриниши атрофдагиларга эстетик маъно ва завқ касб этиб, доимий эътиборда бўлишини унутмаслик керак. Ўқитувчининг ташқи кўринишини асосан намойиш этувчи муҳим хусусиятлари унинг чехрасидаги меҳрибонлик, жиддийлик, юришида босиқлик, табиийликдир. Ўқитувчи синфга кириши билан сўзсиз ўқувчилар эътиборида бўлади, улар билан мулоқотга киришади.

Ўқитувчининг ташқи кўринишида, педагогик техникаси тизимидаги мимик, пантомимик ҳолатлар муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчининг ҳатти ҳаракатини бевосита

намойиш этувчи мимик ва пантомимик ифодаси, ўқитувчининг имо-ишорасида, маъноли қарашларида, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассумида намоён бўлади ва улар ўқитувчи-тарбиячининг педагогик таъсир кўрсатишида, машғулотларни самарали ва мазмунли ўтишида пухта замин тайёрлаб беради.

МИМИКА - бу ўз фикрларини, кайфиятини, ҳолатини, ҳиссиётини қош, кўз ва юз мускулларининг ҳаракати билан баён қилиш санъатидир. Баъзан юзнинг ва нигоҳнинг ифодаси ўқувчиларга катта таъсир кўрсатади.

Мимик ҳаракатлар, ифодалар маълумотларнинг ҳиссий аҳамиятини кучайтириб, уларни чуқур ўзлаштириш имкониятини беради. Ўқувчилар ўқитувчига қараб унинг кайфиятини, муносабатини тезда «уқиб» оладилар. Шунинг учун уйдаги баъзи нохушликлар, ҳиссиётга берилиш, ғам ва ташвишнинг ўқитувчи юзида ва мимик белгиларида ифодаланиши мумкин эмас. Чунки ушбу нохушликлар ўқувчининг дарс машғулотларини бажаришида ўзининг салбий таъсирини кўрсатади. Ўқитувчининг юз ифодасида, мимик белгиларида фақат дарс машғулотларига хос бўлган, ўқувчиларга таълим ва тарбиявий топшириқларни ечишга ёрдам бера оладиган кўринишларни ифодалаш лозим.

Ўқитувчининг ташқи кўринишида нутқ техникаси, ҳис-туйғуларини бошқара олиш, мимик ва пантомимик малакалар бир қолипда мукамал олиб борилганда кўзланган мақсадга албатта эришилади. Бунда сўз, гап оҳанги, қараш, имо-ишоралар, кутилмаган педагогик вазиятларда удабуронлик, осойишталик билан зиддиятдан чиқиш, воқеликни олдиндан кўра олиш ва адолатли таҳлил қилишга асосланиш мақсадга мувофиқдир. Бу хусусиятлар ўқитувчининг шахсий, индивидуал психик, физиологик фазилатлари асосида таркиб топади. Пантомимик ҳаракатларни бошқаришда ҳам ўқитувчининг индивидуал педагогик техникаси, ёши, жинси, мижози, феъл-атвори, сиҳат-саломатлиги ва анатомик-физиологик хусусиятлари муҳим аҳамиятга эга.

Ўқитувчининг юз ифодаси, нутқи, талабалар билан ўзаро муносабати унинг индивидуал характерида мос бўлиши керак. Ўқитувчи юз кўринишидаги мимик ифода, таълим-тарбия қонуниятларига мос ишонч, маъқуллаш, таъқиқлаш, норозилик, қувонч, фахрланиш, қизиқувчанлик, бефарқлик, иккиланиш каби хусусиятларни ифодалаши мумкин. Бунда овоздаги турли ўзгаришлар, нутқнинг тушунарли баён этилиши муҳим аҳамиятга эга. Мимик ифоданинг асосий белгиларини намойиш этишда қош, кўз, юз кўриниши иштирок этади.

"Педагогик нутқ" тушунчаси ўқитувчининг коммуникатив хулқи тушунчаси билан узвий боғлиқ. Ўқитувчининг коммуникатив хулқи дейилганда, фақат унинг гапириш ва ахборот бериш жараёнигина эмас, балки, ўқитувчи ва ўқувчи мулоқоти учун эмоционал психологик муҳит яратишга улар ўртасидаги муносабат ва иш услубига таъсир кўрсатувчи нутқни ташкил этиш ва унга мос ўқитувчининг нутқий назокати ҳам кўзда тутилади.

Ўқитувчининг педагогик фаолиятидаги оғзаки нутқи монологик ва диалогик шаклда бўлади. *Монологик нутқнинг кенг тарқалган шакллари ҳикоя, мактаб маърузаси, шарҳ кабилардир. Диалогик нутқ турлари суҳбат, савол - жавоб шаклида бўлади.*

Педагогик нутқнинг тўғрилиқ, аниқлик, мослик, лексик бойлик, ифодалилик ва тозаллик каби коммуникатив сифатлари ўқитувчи нутқининг маданиятини белгилайди.

Мақсадга мувофиқ келадиган педагогик нутқ ўзининг мантиқийлиги, ишончлилиги, кузатувчанлиги билан характерланади.

Педагогик нутқнинг биринчи функцияси – ўрганилаётган билимларни тўлиқ ҳолда берилишини таъминлашдан иборатдир. Ўқитувчи нутқининг коммуникатив ўзига хослиги билан билимни ўқувчилар томонидан қабул қилиниши ва эса қолиши ўртасида тўғридан-тўғри алоқа мавжуд. Нутқ буни таъминлаши ёки қийинлаштириши мумкин.

Ўқитувчининг нутқи фақат ахборот бериб қолмай, ўқувчининг онги, сезгисига таъсир қилиши, уларни ўйлаш фаолиятига ундаши керак.

Ўқитувчи нутқининг иккинчи функцияси, ўқувчининг ўқув фаолияти жараёнида ўқитувчи нутқи асосида, дарсда ўрганилаётган билимларни самарали ўзлаштирилишини таъминлашдан иборат.

Ўқувчи, ўқитувчи нутқини эшита туриб қатор операцияларни бажаради: берилаётган ахборотни кўргазмали шаклда аниқлаштиради, ўзидаги билим билан унга нисбатан муносабат билдиради, эслаб қолади, нутқ мантиқини, фикрлар ривожини кузатиб боради.

Педагогик нутқнинг учинчи функцияси – ўқитувчи билан ўқувчи ўртасидаги маҳсулдор ўзаро муносабатни тўғри таъминлашдан иборат.

Ўқитувчи нутқи – ўқитувчи ва ўқувчи муносабатини бошқариш ролини ҳам бажаради. Бу ерда ҳамма нарса аҳамиятли: ўқитувчи ўқувчиларга қандай мурожаат қилади, саломлашади, талабларини қандай қўяди, қандай огоҳлантиради, хоҳишини қандай баён қилади; нутқ импотенцияси, юз ифодаси, қарашини ҳам ўқувчига таъсир кўрсатади. Дарсдан ташқари мулоқотда буларнинг аҳамияти янада улкан бўлади. Кўп нарса ўқитувчининг индивидуал мулоқот услубига ҳам (кўркувга асосланган, ўйинга, дўстона алоқага асосланган), мулоқот доирасидаги ижтимоий характериға ҳам боғлиқ.

Ўқитувчи оғзаки нутқининг асосий хусусияти, унинг мазмуни ўқувчилар томонидан иккита канал орқали товуш ва визуал йўл билан қабул қилинишидир. Визуал ҳаракатлар ўқитувчи нутқининг таъсирчанлиги, ифодалилигини оширади, у ўқитувчининг кайфияти ҳақида ҳам ўқувчиларга ахборот беради. Шунинг учун ёш ўқитувчи мулоқотда ўзининг ташқи кўринишини бошқара олиш кўникмасини шакллантириши керак.

Нутқ малакалари ва кўникмаларини муваффақиятли эгаллаш учун шароит яратувчи нотикнинг умумий руҳий, жисмоний хусусиятларини ривожлантириш, бунда тасаввурни, образли хотира ва фантазияни ривожлантириш кўзда тутилади. Бундай фаолиятда товуш, диапазон, тембр, дикция, ритмика муҳим рол ўйнайди.

Бўлажак ўқитувчи нутқини такомиллаштириш. Таълим ва тарбия жараёнида ўқитувчи нутқини такомиллаштиришнинг қуйидаги йўналишларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

- ўз-ўзини назорат қилиш;
- нутқ маданиятини ривожлантириш;
- нутқий мулоқотнинг барча ҳолатларида адабий нутқ қоидаларини эгаллаш учун ўзига шароит яратиш.

Ўз-ўзини назорат ва ифодали нутқ малакаларини ривожлантириш учун ўқитувчи ўз нутқий фаолиятини кузатиши, у жонли, хилма хил, ҳиссий бўёқлими ёки бир хил монотонлими, билиб бориши лозим.

Нутқингизни тайёрлаш ва машқ қилиш жараёнида ўзингиз мустақил равишда қуйидаги саволларга жавоб топинг: Тингловчиларда қандай фикр уйғотмоқчиман? Уларда ижобий муҳитни қандай кайфият асосида яратмоқчиман? Нутқ мазмуни ва шароити қандай интонация ва ритмни талаб этади? Бир неча бор нутқингизни қайтариб кўринг.

Нутқингизни бадиий адабиётлардаги турли лавҳаларга ўз таассуротларингизни қўшган ҳолда бойитиб, тўлдириб боринг.

Адабиётлар рўйхати:

1. Азизхўжаева Н. «Педагогик технология ва педагогик маҳорат». ТДПУ-2003.
2. Гидденс Энтони. «Социология». Т., «Шарқ», 2002. 115-125 б.
3. Холиқов А. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. Тошкент. «Иқтисод-молия», 2010й.
4. Очилов М. «Муаллим қалб меъмори»: Сайланма. Т., «Ўқитувчи», 2000
5. Султонова Г. «Педагогик маҳорат». Ўқув-методик қўлланма. Т., 2005

МАСОФАДАН ЎҚИТИШ ТИЗИМЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА МУАММОЛАРИ

Юлдашев Ш.И.

Ўз.Р ЖХУ, ўқитувчи

Аннотация. Мазкур тезисда масофадан ўқитиш тизимини ҳозирги ҳолати таҳлил қилиниб, мослашувчан масофадан ўқитишни Республика таълим муассасаларида жорий қилинишида пайдо бўладиган асосий муаммолар ёритилган ва ечимлари таклиф қилинган.

Калит сўзлар. InterBook, CALAT, VC Prolog Tutor, Remedial Multimedia System, AlgeBrain.

Аннотация. В этом тезисе проанализировано современное состояние системы дистанционного обучения, выделены основные проблемы, возникающие при внедрении гибкого дистанционного обучения в образовательных учреждениях республики, и предложены пути их решения.

Ключевые слова. InterBook, CALAT, VC Prolog Tutor, Remedial Multimedia System, AlgeBrain.

Annotation. In this thesis, there will be presented problems which might occur in installing distance learning in uzbek schools and solutions to them according to current analysis of distance learning in the country.

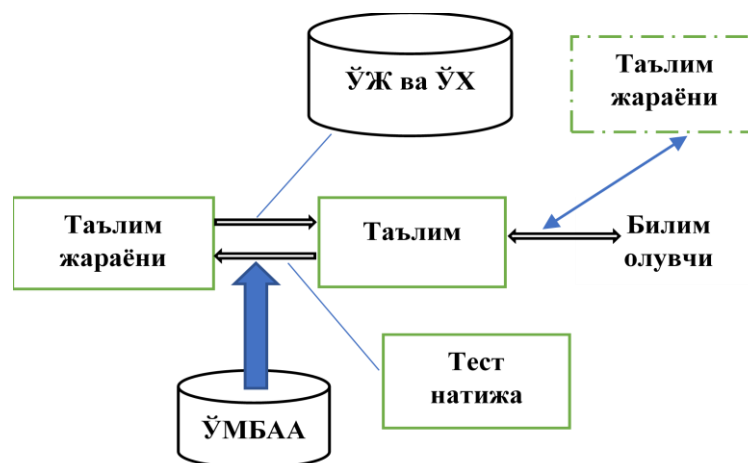
Keywords. InterBook, CALAT, VC Prolog Tutor, Remedial Multimedia System, AlgeBrain.

Ахборот – коммуникация технологияларининг ривожланиши, таълимда янги масофавий таълим йўналишининг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Ҳозирги кунда Республикада таълим муассасаларида масофавий таълим жорий ишига катта эътибор берилмоқда. Шу билан бирга фан – техника тараққиёти билимлар, кўникма, малака таркибининг ўзгариши ҳамда хажмининг узлуксиз равишда ортиб бориши бугунги кун мутахассисларига жиддий талаблар қўйиш билан характерланмоқда [1,2]. Ўқитиш жараёнида ўқитувчи билан билим олувчи ўртасидаги муносабатни масофадан туриб замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини қўллаш асосида амалга оширишга масофавий таълим деб аталади. Масофадан ўқитиш тизими (МЎТ) аудитория маъруза ва машғулотларига қатнашишни катъий талаб этмайдиган мустақил таълим бўлиб, бу тизим билим олувчи ўзига маъқул вақт ва жойда ўқиш шароитини яратиши билан қулайдир. МЎТ билим олувчидан фақат биргина узлуксиз, фаол ўқишини талаб қилади. Бу орқали мутахассиснинг билимлари билан бир қаторда сифат даражаси бўлган малака ҳам ўсиб боради. Демак, МЎТ технологияси, ўқитувчи ва билим олувчи орасидаги ўзаро муносабатини қамраб олган ўқитишнинг интерактив коммуникация технологиясидир. Ўқитувчи билим олувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олади. Билим олувчи эса шу хусусиятларга мос равишда билим олиш имконига эга. Бу билим олувчига материални чуқур ва мукамал ўрганиш имконини беради. Ўқитувчидан эса педагогик малакасини доимий равишда ошириб боришини талаб қилади, чунки интерактив ўқитиш ўқитувчидан билимларини узлуксиз янгилаб боришни талаб этади. Юқорида айтиб ўтилганидек, масофадан ўқитиш тизимларида турли даражадаги фойдаланувчилар оммаси билан алоқани ўрнатиш ва ўқув жараёнига тегишли ишларни олиб боришни амалга ошириш учун қуйидаги воситавий элементлардан фойдаланилади: Ўқитувчи ёки тьютор (йўриқчи), билим олувчи (БО), бошқарувчи, коммуникация воситалари ва ўқув материаллари. Ҳозирги кунда масофадан ўқитишда икки турдаги коммуникация воситаларидан фойдаланилмоқда [1,2]: асинхрон (off-line) ва синхрон (on-line). Айни вақтда, турли муассасалар томонидан ҳар хил стандартлардаги ўқув контентларини етказиб берилиши биринчи томондан компьютерли ўқитиш бозорини ривожлантирса, иккинчи томондан ўқув материалларини алмашинувини мураккаблаштириб юбормоқда. Бу эса, ўқув материалларини тўғридан-тўғри масофадан ўқитиш тизимига ўтказишни қимматлашувига олиб келади, натижада психологик меъёрларга амал қилинмай ишлаб чиқилган электрон ўқув қўлланмалар ҳисобига билим олувчини стимуллини пасайтирмоқда.

Стандартлашни қўлланилиши ўқитишни бошқариш тизими ва ўқув модули алоқадорлиги 1–тузилмада келтирилган механизм асосида амалга оширилади. МЎТ муваффақиятли амалга ошириш омилларидан бири аниқ талабларга жавоб берувчи дастурий таъминотни тўғри танлашдан иборат. Бу талаблар билим олувчи ва ўқитувчи

талабларидан ҳамда кўпинча ўқитиш жараёнининг бориши ҳамда натижаларни назорат қилувчи администратор талабларидан келиб чиқади. МўТ ўқув жараёнини бошқарувчи дастурий таъминотга эга бўлиб, БО ва ўқитиш натижаларининг ҳисобини юритади. Юқорида келтирилган таҳлиллардан маълум бўлдики, бугунги кун масофадан ўқитиш тизимларида ахборотларни узатиш ва намоёиш этиш юқори сифатда ташкил этилган.

1-тузилма. Таълим жараёнини бошқариш

МўТни навбатдаги тараққиёти БОнинг компотентлик даражасига мослашган ҳолда ўқув жараёнини ташкил қилувчи ва бошқарувчи интеллектуал ўқитувчи тизимларни (ИўТ) ишлаб чиқиш билан боғлиқдир. Ўқув мақсадларига йўналтирилган интеллектуал тизимларнинг турли хил синфларининг мавжудлиги бундай тизимлар имкониятларининг кенглигини кўрсатади. Улардан айримларини қараб ўтамыз:

- Билимларни ташкил этиш ва малакаларини такомиллаштириш, дидактик масалаларини ечувчи ахборот луғат тизимлари.
- Ахборот луғат тизимидан билим олувчи моделини мавжуд қисм тузилишига нисбатан фарқловчи маслаҳат тизими.
- Маълум ўрганишни ҳосил қилиш дидактик функциясига эга бўлган, машқ қилдирувчи тизимлар (эксперт – машқ қилдирувчи).
- Ҳисоблаш техникаси ёрдамида ўқитиш жараёнини бошқариш мақсадларини амалга оширувчи мавжуд адаптив ўқитувчи тизим турларига нисбатан мураккаброк бўлган бошқарув тизимлар.
- БОнинг аниқ мавзу бўйича тўлиқ материал билан таъминловчи, унинг хатти-ҳаракатидаги хатоликларни топиб ёрдам берувчи, яъни БОнинг маълум воситавий муҳитда ишлашини назорат қилувчи тизим.

Юқорида санаб ўтилган интеллектуал ўқитиш тизимлари ҳам қуйида келтирилган технологиялар асосида ишлаб чиқилмоқда [2]:

- Ўқув курси кетма-кетлигини қуриш (Актив ва пассив);
- Ўқувчи жавобини интеллектуал таҳлил қилиш;
- Машқ ечишда интерактив қўллаб-қувватлаш;
- Мисоллар келтириш асосида машқ ечишга ёрдам бериш.

Актив кетма-кетликда қуриш БОнинг шахсий имкониятларига нисбатан шакллантириш қатъий талаб этилади. Бундай тизимларга қуйидаги мисолларни келтириш мумкин: ELM-ART-II [132,133], AST, ADI, ART-Web, ACE, KBS-Hyperbook, ILESA, DCG, SIETTE ва х.к. Пассив (корректив), бу технология ўқув мақсадларини амалга оширишда қайтар алоқа ва актив ўқитишни талаб этмайди. У БОни ихтиёрий танлаган ўқув ахборий материалдаги топшириқларни бажарган натижасига нисбатан шакллантиради. Қуйидаги тизимларни мисол тариқасида келтириш мумкин: InterBook, PAT-InterBook, CALAT, VCPPrologTutor, RemedialMultimediaSystem, ELM-PE, ELM-

ARTvaELM–ART–II, AlgeBrain,ADIS [1,2]. Бирок, бу технологияларда ҳам билим олувчини ҳолатини назорат килувчи ваунга адаптивликни таъминловчи компоненти бўлган билим олувчи модели яхши ўрганилмаган. Бу жараёни амалга ошириш куйидаги муаммоларни ечишни талаб килади. БОнинг шахси, шахсий хусусиятлари, фан соҳасидаги билими ва ўқув жараёни давомидабошқа ходисаларни назоратли бошқарувни ташкил қилишдан иборат.

Хулоса қилиб куйидаги натижавий маълумотларни келтирамиз: масофадан ўқитишга мосланган ўқув – услубий ахборотлар мажмуасини яратиш ва таълим жараёнини ташкил этиш ҳамда уни бошқариш дастурий таъминотларини ишлаб чиқиш масалалари. Масофадан ўқитиш тизимини хозирги ҳолати таҳлил қилиб, мослашувчан масофадан ўқитишни Республика таълим муассасаларида жорий қилинишида пайдо бўладиган асосий муаммолар ёритилган ҳамда бу муаммоларни ҳал қилиш учун таклифлар келтирилди.

Адабиётлар:

1. Нишанов А.Х., Худайбердиев М.Х. Масофадан ўқитиш тизимларида тимсолларнианиқлашнинг адаптив моделлари// Тошкент: Навруз, МухаммадПолиграф. 2017 й. –130 б.
2. Худайбердиев М.Х. Компьютерли ўқитиш тизимида билим олувчи модели. “Ахборот–коммуникация технологияларининг ривожланиш истикболлари” мавзусида республикаилмий–амалий конференцияси. Қарши–2018, 20-21 апрел, 59–61 б.

КВАНТ ФИЗИКАСИНИ ЎҚИТИШДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ - БИЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА

Матжанов Нуржан Султамуратович

*Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти, Физика ўқитиш
методикаси кафедраси, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Аннотация. Ушбу мақолада квант физикасини ўқитишда ахборот-коммуникацион технологияларини қўлланиш имкониятлари ҳақида маълумотлар берилган. Бундан ташқари, компьютердан дарс жараёнида фойдаланиш талабаларни мустақил ишлашга одатлантиради ва уларнинг иждоқорлигини ривожлантиришга имкон беради.

Калит сўлар: ахборот-коммуникацион технологиялар, квант физикани ўқитиш, талаба, ўқитувчи, таълим-тарбия.

Аннотация. В данной статье представлена информация о возможностях использования информационно-коммуникационных технологий в обучении квантовой физике. Кроме того, использование компьютера в учебном процессе позволяет студентам привыкнуть к самостоятельной работе и развивать свои творческие способности.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, преподавание квантовой физики, студент, преподаватель, образование.

Annotation. This article presents information about the possibilities of using information and communication technologies in teaching quantum physics. In addition, the use of a computer in the educational process allows students to get used to independent work and develop their creative abilities.

Key words: information and communication technologies, teaching quantum physics, student, teacher, education.

Бугунги кунда ўқитувчи учун таълим жараёнига ахборот технологияларини жорий этиш имкониятлари очилди. Нима учун? Бунга ҳар бир ўқитувчи шундай жавоб беради: ҳаққоний билимлар сифатини тўплаш ва такомиллаштиришга, талабаларнинг мулоқот кўникмаларини, ахборот саводхонлигини оширишга ҳисса қўшиш. Лекин бунинг учун ўқитувчи дарсда рақамли ўқув ресурсларидан фойдаланиш методларини билиш билан бир қаторда, таълим ресурсларини ўзи ҳам яратиш билиши керак. Бу эса талабаларнинг ахборот компетенцияларини шакллантиради.

Замонавий технологиянинг ривожланиши, дунёдаги барча табиий илмий тадқиқотлар амалиёти шуни кўрсатадики, физик катталикларни ўлчаш аналог

сигналларни рақамлаштириш, физик миқдор ҳисоблагичларини жорий этиш, бундай ҳисоблагичлардан олинган ахборотни компьютерда қайта ишлаш тамойилларидан тобора кўпроқ фойдаланмоқда. Физик таълимнинг замонавий стандарти ахборотни олиш, қайта ишлаш ва тақдим этишнинг замонавий усулларини, шунингдек, физикада тадқиқот олиб бориш усулларини фаол ривожлантиришни талаб этади [2. Б. 1]. Шундай қилиб, бугунги кунда талабаларнинг лаборатория ва илмий-тадқиқот ишларида компьютер технологияларини жорий этиш масаласи долзарбдир.

Замонавий дунёни глобал компьютерлаштириш муносабати билан ўқитувчи ва талаба фаолиятининг мазмуни, ўқув жараёнининг тузилиши ва ташкил этилиши ўзгармоқда, олий таълим муассасаларида ўқитишнинг бошқа методик, психологик, дидактик асослари шакллантирилмоқда. Замонавий таълим жараёни анъанавий ўқитиш воситалари ва усулларини АКТ билан бирлаштирмасдан, ахборот-коммуникация технологияларидан (АКТ) фойдаланмасдан ақлга сиғдириб бўлмайди. АКТ таълимга қуйидагиларни беради:

1. Ахборот-ресурс базасининг жадал ўсиши.
2. Ҳар хил ахборот-ресурсларига эркин кириш.
3. Масофадан ўқитиш.
4. Мобиллик.
5. Ижтимоий таълим тармоқлари ва ўқув жамоаларини шакллантириш имконияти.
6. Интерфаоллик.
7. Турли жараён ва ҳодисаларни моделлаштириш ва жонлантириш имконияти [1].

Олий таълим муассасаси фаолиятининг устувор йўналишлари қуйидагилар:

- замонавий АКТдан самарали фойдаланиш орқали таълим сифатини ошириш;

- ўқитувчиларнинг компьютер саводхонлигини ошириш;

- таълим ва тарбия учун зарур бўлган ахборотларни электрон воситаларда жамлаш ва янгилаш;

- ўқитувчи ва талабалар учун ўқув материалларининг электрон кутубхонасини ташкил этиш ва ундан фойдаланиш имкониятини таъминлаш;

- ахборотлашган жамиятда талабаларни ҳаётга тайёрлаш [3. Б. 28].

Компьютердан ўқув жараёнининг барча босқичларида фойдаланиш мумкин: янги материални тушунтиришда, экранга чиқаришда, такрорлашда, назорат қилишда.

АКТ компонентининг таркибий қисмлари ўқитувчининг тайёрлиги деб ҳисобланиши мумкин:

- интернетнинг имкониятлари, ўқув материалларини кўпайтириш, сканерлаш, рақамли фотография ва видеоёзувларни ҳисобга олган ҳолда ўқитиш учун қўшимча маълумотларни қидириш ва танлаш;

- таълим ва тарбия мақсадларида тайёр мультимедиа ишланмаларидан фойдаланиш;

- турли амалий компьютер дастурлари ёрдамида ўқув ахборотларини тақдим этишга;

- компьютер тестларини ишлаб чиқишга;

- таълим жараёнини стандарт ва махсус дастурлар ёрдамида бошқариш;

- ўқитувчиларнинг тармоқ бирлашмалари ишида иштирок этиш, уларнинг касбий савиясини ошириш, тажриба алмашиш мақсадида интернет-конференциялар ўтказиш;

- дидактик компьютер материални ишлаб чиқаришга;

- ўқув мақсадлари учун маълумотлар базалари ва ўз интернет ресурсларини яратиш ва бошқалар.

Замонавий дарсда АКТни ўз ичига олишнинг услубий вазифалари: билимларни визуаллаштириш; физик объектлар, жараёнлар, қонунлар ва ҳодисаларни моделлаштириш; ахборот базаларини яратиш ва улардан фойдаланиш; ўрганишга ундаш учун ҳаракат қилиш; ўқув фаолияти маданиятини шакллантириш ва бошқалар.

АКТни замонавий дарсга киритишнинг дидактик асослари:

I. Ўқув фаолиятига нисбатан:

- билиш фаоллигини ошириш ва мотивация;
- машғулотларни фаоллаштириш;
- талабаларнинг мустақил ишларини интенсификациялаш;
- билимларни назорат қилиш йўллари ошириш;
- натийжавийликни ошириш ва ўқитиш самарадорлигини ошириш;
- ижодий қобилиятларини кўрсатиш имконияти;
- ўқув фаолияти вақтини тежаш.

II. Ўқув жараёнини ташкил этиш бўйича:

- таълим маршрутини дифференциялаш ва индивидуаллаштириш;
- муаммоли вазиятлар яратишнинг қўшимча имкониятлари;
- ўқув қидирув жараёнини тизимлаштириш;
- ўқув жараёни самарадорлигини тезкор ташхис қилиш.

III. Талабаларни ривожлантиришдаги ўрни бўйича:

- талабалар онгига компьютер техникаси мақсадларини сингдириш;
- замонавий билиш воситаларини кўрсатиш;
- материални тақдим этишнинг илмий даражасини ошириш;
- бир хил жараён ҳақидаги маълумотларни турли хил тақдим этиш имконияти (жадвалли, график ва бошқалар.).

IV. Техник имкониятлари бўйича:

- ҳақиқий тажрибада қайта ишлаб чиқиш мумкин бўлмаган ёки қийин бўлган жараёнларни моделлаштириш (масалан, молекуляр, квант ва бошқалар.);
- намоёишнинг қўшимча имкониятлари;
- тадқиқот доирасини кенгайтириш;
- тез оқадиган жараёнларни ўлчаш ва тасвирлаш;
- тажрибанинг «нозик» лаҳзаларини батафсил ўрганиш [4. Б. 116].

Дарсда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш таълим сифатини, талабаларнинг ўқишга бўлган қизиқишини, ҳамкорлигини ва ҳамкорликдаги ижодий ишларини сезиларли даражада ошириши мумкин. Замонавий талабалар томонидан тез ўзлаштириладиган интернет технологиялари уларга ўзига ишонч бағишлайди, ўзини ўзи англаш ва ижод қилиш учун янада қулай шароит яратади, ўрганиш мотивациясини оширади, талабаларнинг мулоқот доирасини кенгайтиради, кўп миқдордаги хилма-хил таълим ресурсларини ифодалайди.

Шундай қилиб, физикани ўқитишда АКТдан фойдаланиш талабаларнинг билим қизиқишларини ошириши, билим сифатини оширишга ёрдам бериши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Герасимова Т.Н. ИКТ в образовании: ИКТ – компетентность современного учителя [Электронный ресурс] / Т.Н.Герасимова. –Режим доступа: <http://festival.1september.ru/>
2. Кудрявцев В.И. Использование современного цифрового оборудования для проведения физического эксперимента // Учебный эксперимент в образовании: электрон. науч. журн. 2017. №1. –С. 1. URL.: <http://elibrary.ru/item.asp?id=28830517>.
3. Шумилова О.С. Использование информационного пространства в практике преподавания предметов естественного цикла [Текст] / О.С.Шумилова // Физика в школе. 2011. -№1, -С. 27-32.
4. Матжанов Н.С. Применение компьютеров на занятиях по преподаванию элементов квантовой физики // ЎзМУ Хабарлари. -Тошкент, 2021, -№1/2. –Б. 115-120

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА
МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ**

Наркулов Х.Ю.

*Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот техноглогиялари
университети катта ўқитувчиси*

Аннотация. Ушбу мақолада масофавий таълимда лаборатория ишларининг аҳамияти, виртуал лабораторияларнинг афзалликлари, ҳамда Visir remote lab масофавий лаборатория стенди асбоблар панелининг асосий опциялари кўриб чиқилган.

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и преимуществалабораторных работ в дистанционном образовании, а также рассмотрены основные опции дистанционного лабораторного стенда Visir remote lab.

Annotation. Inthis article considered the role and advantages of laboratory work in distance education, and also considered the main options for the Visir remote lab.

Калит сўзлар. виртуал лаборатория, дастурий-аппарат, Visir Remote Lab, LabVIEW, асосий опциялар, асбоблар панели, фойдаланиш интерфейси, компонент.

Дунёда бўлиб ўтаётган ходисалар шуни кўрсатмоқдаки, кейинги вақтда масофавий таълимни талаб даражасида ташкил қилишнинг долзарблиги кундан кунга ортиб бормоқда. Бу ҳозирги кунда содир бўлган пандемия билан боғлиқшароитдан ташқари ишлаб чиқариш қатнашчилариучун масофавий ўқитиш орқали олий таълим олиш имкониятини яратиш, ҳамда ҳаёт давомида таълим олиш заруриятларининг ошиши билан ҳам боғлиқ.

Техник йўналишларининг таълим соҳасидаги масофавий ўқитишни ташкил этишнинг ўзига хос тамонлари мавжуд. Техник олий таълим муассасаларида (ОТМ)маърузада олган назарий билимларни амалиёт дарсларида мустаҳкамлаш ва талабаларда амалий кўникмаларни шакллантириш бошқа йўналишларга нисбатан муҳимроқ ҳисобланади. Шунинг учун техник йўналишларида масофавий лабораторияларни ташкил этилишининг аҳамияти катта.Бундай лабораториялар талабаларга исталган жойдан туриб, исталган вақтда физик ўлчовларни ва тажрибаларни ўтказиш имкониятини яратади. Бунда талабаларнинг тажрибаларини исталганча режалаштириш ва такрорлаш имкониятлари ортади, бу ўз навбатида уларнинг билимларини мустаҳкамлашга ва амалий кўникмаларини ривожлантиришга, ҳамда техникага қизиқишларининг кучайишига хизмат қилади[1].

Ҳозирги вақтда талабаларда масофадан, яъни ОТМ дан йироқдатуриб лаборатория ишларини бажаришни ташкиллаштириш имконияти йўқлиги,техник фанлардан масофавий ўқитишга муаммолар туғдиради.Лаборатория машғулотларини масофадан ташкиллаштириш компьютерлашган лабораториялар асосида амалга оширилади.Компьютерлаштирилган лабораторияларини ташкил қилишнинг икки усули мавжуд. Булар компьютерда моделлаштирилган виртуал лабораториялар ва реал лаборатория ишларини масофадан ташкил қилиш имкониятини берувчи масофавий лабораториялардир. Виртуал лаборатория ишларида реал жиҳозлардаги тажриба жараёнлари компьютерда ўрнатилган симуляция қурилмалари ва ўлчаш асбоблари билан алмаштирилади. Компьютер дастурлари ёрдамида моделлаштириш нафақат реал экспериментдаги тажриба жараёнларинимоделлаштиради, балки уларда олиб борилган ўлчов натижаларини таҳлил қилиш, ҳамдабоғлиқлик графикларини тузиш имкониятларини ҳам беради.

Виртуал лаборатория – дастурий-аппарат комплекси бўлиб, у реал ускуна билан тўғридан-тўғри контактда бўлмай туриб тажрибаларни ўтказиш имконини беради. Бунда ҳамма жараёнлар компьютер ёрдамида моделлаштирилади.

Бундан ташқари биз реал лаборатория қурилмасига эга бўлган масофавий лаборатория ҳақида айтишимиз мумкин.Унинг таркибига реал лаборатория қурилмасидан ташқари уни бошқариш ва маълумотларни аниқлаш учун мўлжалланган дастурий-аппарат таъминоти, ҳамда коммуникация воситалари киради[2].

Виртуаль лабораториялар тез суратда кенгайиб бормоқда. Айрим ҳолларда виртуал лабораторияларни компьютерли лабораториялар ҳам дейишади, чунки жиҳозлар сифатида дастурлар қўлланилади(масалан LabVIEW, VISIR REMOTE LAB шулар жумласидандир).

Виртуал лабораториялар реал лабораторияларга қараганда куйидаги афзалликларга эгадирлар:

1. *Қиммат усқунани сотиб олишга талабнинг йўқлиги.* Бунга мисол қилиб кимё фанини кўрсатиш мумкин, фан учун қиммат бўлган реактивларни сотиб олиш муаммоси ечилади.
2. *Жараёнларни моделлаштириши имконияти.* Бунга мисол тариқасида физика фанидан реал усқуна кўра олмайдиган заррачалар ва атомларнинг ҳаракати, ташқи ва ички таркиби, уларда содир бўлаётган физик жараёнларни 3D ўлчамида аннимациялар ёрдамида кузатиш ва кўриш имкониятини айтиш мумкин.
3. *Хавфсизлик.* Бу омил юқори кучланишга эга бўлган ва заҳарди кимёвий реактивлар билан ишлаганда намоён бўлади.
4. *Вақтни тежаши.* Айрим ишлар олинган натижаларни компьютерга киритилишини талаб этади. Виртуал лабораторияда эса маълумотлар электрон жадвалга тажрибани бажариш вақтида автоматик равишда киритилади.
5. *Энг муҳими – виртуал лабораторияни масофавий ўқишда қўлланиши*[3].

Вандербильт университетидаги (АҚШ) ўтказилган тажрибалар шуни кўрсатдики, юқори босқичдаги талабалар учун электротехника фани бўйича анъанавий мавзуларга асосланган виртуал лабораториялар, анъанавий лабораторияларга қараганда вақтни тежайди. Бундан ташқари, виртуал лаборатория ишлари талабанинг ўзи томонидан, яъни ўқитувчи назоратида бўлмаган ҳолда ҳам ўқув вақти мобайнида бажарилиши мумкин ва бунда талаба машғулоти яхшироқ ўзлаштиради, чунки у мустақил ишлайди.

Симуляция кўпчилик ҳолларда вазифаларни бажаришда асосий роль ўйнайди, аммо улар жуда қиммат бўлиши ҳам мумкин. Масалан, самолёт учувчиларини тайёрлаш бўйича тренажерлар ўзларининг юқори реал вазиятли даражаси билан машхурдир, аммо уларга хизмат қилувчи ёрдамчи дастурий аппарат таъминоти жуда қиммат бўлиши мумкин.

Ишни бошлашдан аввал талаба назарий материални ўрганиб олиши керак ва бунда у бажарилаётган лаборатория ишига талукли дастурий муҳитни ҳам билиши керак албатта.

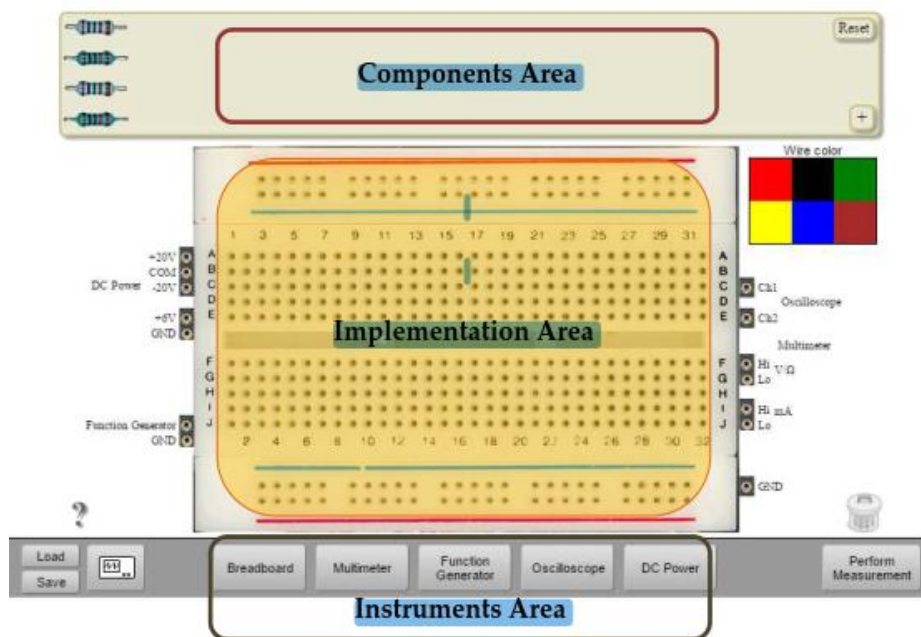
Бундан ташқари талабаларни сони жиҳатидан қамраб олувчи масофавий лаборатория машғулотларини бажаришда айрим муаммолар ҳам мавжуд, улар қуйидагилардир:

талабаларнинг глобал Интернет тармоғига уланиш имконинг йўқлиги ва тармоқнинг хизмат кўрсатиш сифатининг пастлиги;
компьютерли ўқитиш воситаларининг мавжуд эмаслиги;
содир бўлиб турадиган табиий офатлар, ер силкинишлари, сув тошқинлари, техноген ва бошқа ҳодисалар.

Мисол сифатида VISIR REMOTE LAB асбоблар панелининг асосий опциялари келтирилган [6].

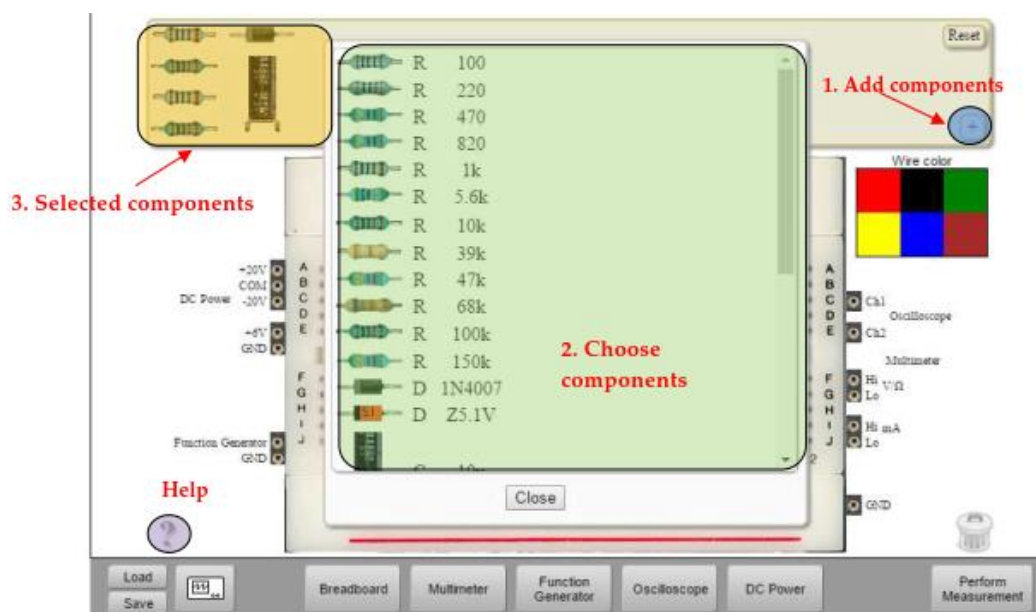
Visirremotelab масофавий лаборатория стенди асбоблар панелининг асосий опциялари

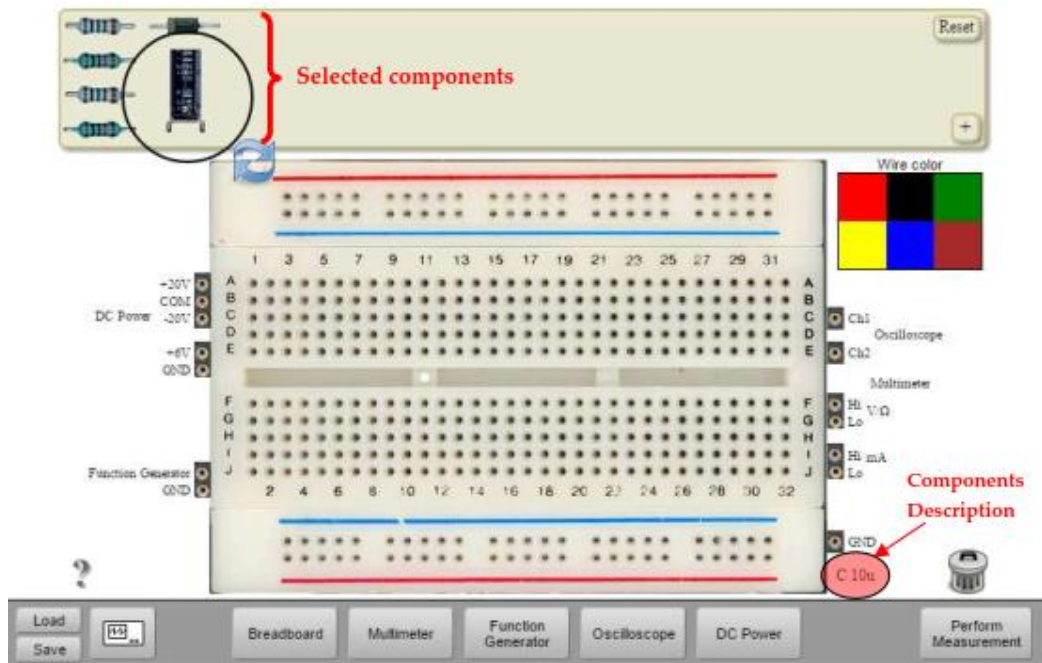
1 рasm.Аналоги фойдаланувчи интерфейс.

Ойнада (1 рasm) mavjud komponentlar ruyxati (rezistorlar, kondensatorlar, diodlar), hamda ularning joylashtirish maydonlari keltilirilgan.

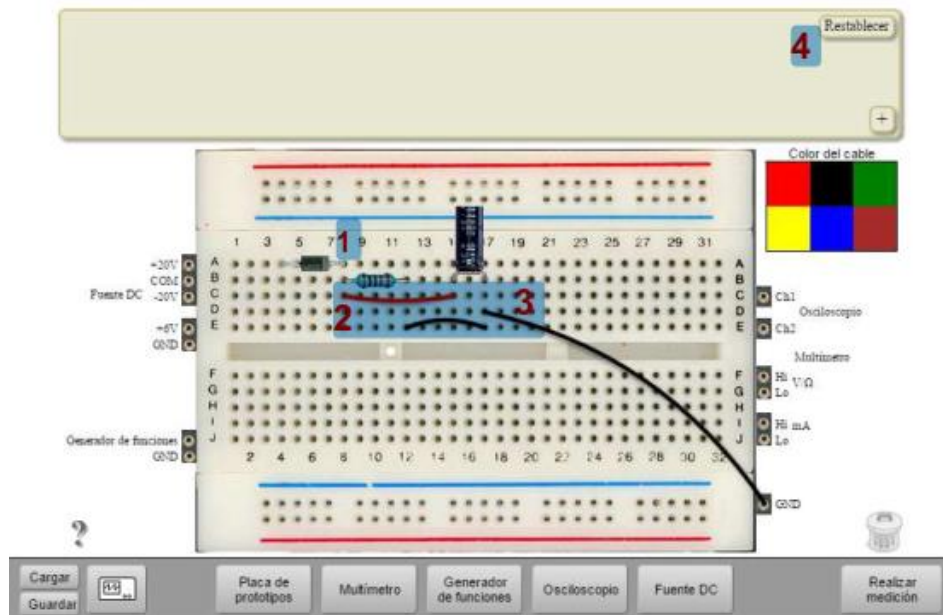
2 рasm. Komponentlarni tanlash

Komponentlar tanlangandan (2 рasm) keyin ular maydonlarda joylashtiriliши mumkin, u erda ular tekshirish (test utkazish) uchun uzaro boglanadilar.

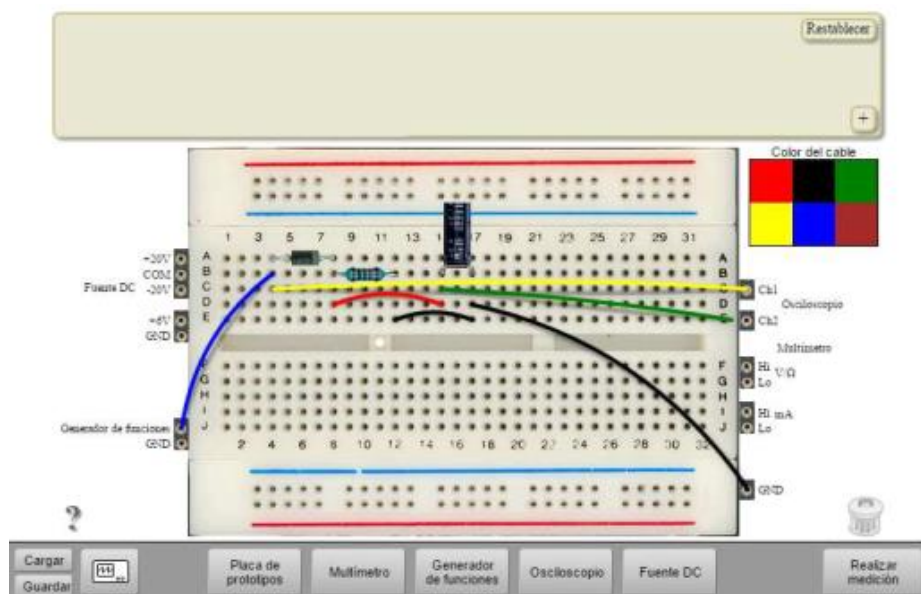
3 рasm. Танланган компонент ватасвири

Платанинг ўнг томонида компонентларни улашга мўлжалланган симлар мавжуд. Хархил рангли симларни танлаш имкони мавжуд. Симларни ўчириш ҳам мумкин.

4 рasm. Яримдаврли тўғрилагич схемаси

4 рasmга асосан битта макетли платада диоднинг катода резистор билан уланган. Қизил сим орқали диоднинг катода, резистор ва конденсаторнинг мусбат томони, қора сим орқали резистор ва конденсаторнинг манфий томони ер билан ўзаро боғланган. Агар қайта улаш тугмаси босилса ҳамма компонентлар ўз соҳаларига қайтади.

5 расм.Компонентларни уланиши

5 расмда кўк сим орқали генератор ва диод уланган, ерга улаш талаб этилмайди, чунки улар ўнг тмондаги GND клеммаси билан мос, сариқ сим Ch1 занжирининг киришини осциллограф билан улайди, яшил сим эса Ch2 чиқиш занжири билан улайди.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш лозимки, масофавий лаборатория тизими талабалар фаолиятида, тадқиқот ишларини бажаришда асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилади ва у молиявий жиҳатдан қиммат жиҳозларни талаб этади. Бундай тизимлар масофадан туриб нафақат талабалар, балки бир неча тадқиқот гуруҳлари, жисмоний шахслар томонидан ҳам тажрибалар ўтказиш заминини яратади.

Бундан ташқари, масофавий лаборатория ишларини ташкиллаштириш ўқув жараёнидоирасидаги масофавий тармоқнинг мавжудлиги, ҳамда тажрибаларни ўтказиш маданиятини талаб этади ва бу ўз навбатида масофавий лабораториялар, корхоналар ва университетларнинг ўзаро ҳамкорлигини ривожланишига олиб келади. ОТМ талабаларининг ўз билимларини инновацион ўқитиш ва илмий лойиҳаларни яратишда қўллаши муҳим аҳамиятга эгадир. Бунда эса стратегик мақсадларни тадбиқ этишда ва дастурий-техник асосни берувчи ахборот-технологияларнинг ўрни ҳам муҳимдир[4].

Адабиётлар

1. Трухин А. В. Использование виртуальных лабораторий в образовании //Открытое и дистанционное образование. 2002. № 4 (8). С. 67–69.
2. Тажиба ва машқларда электроника. Electronics Workbench амалиёти.: ОТМ учун ўқув қўлланма, 2 т/Д.И. Панфилова. – М.: Додэка, 1999–2000.
3. Электротехниканинг назарий асослари. 1 қисм: ўқув қўлланма / Г.В. Носов, Е.О. Кулешова, В.А. Колчанова. Томск политехникауниверситети (ТПУ), Масофавий таълим институти (МТИ). -Томск, ТПУ нашриёти, 2012.
4. Kostulski, T., Murray, S. "The national Engineering Laboratory Survey, Selected Outputs", LabShare Project Report, Ed. by Rebecca Lawson, University of technology, Sidney, Australia, December 2010
5. Z. Nedic, J. Machotka, A. Sprok, L. O. Ruud, and S. Carr, "The circuit builder for NetLab", Proceedings of the 8th UICEE Annual Conference on Engineering Education, Kingston, Jamaica, 7 – 11 February 2005.
6. Unai Hernández (unai@labsland.com) "Visir remote lab user manual". April/2016.

ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ТАЖРИБАСИДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТНИНГ ЎРНИ ВА РОЛИ *подполковник Фармонов Муҳиддин Гулбоевич* *ҚК хизматчиси Охунов Азимжон Раҳимбердиевич* *Алоқа ва ахборот тизимлари цикли*

Аннотация: Ушбу мақолада ҳорижий давлатлар таълим тизимига жорий этилган сунъий интеллект технологиялари ва уларнинг самарадорлиги баён қилинган. Шунингдек сунъий интеллектни

камчиликлари ҳам келтирилган ва Ўзбекистон Республикаси таълим тизимига сунъий интеллект ва рақамли технологияларни қўллаш бўйича таклифлар айтиб ўтилган.

Калит сўзлар: Сунъий интеллект, виртуал репетитор, ақли контент, дастурий маҳсулотлар.

Аннотация: В статье описаны технологии искусственного интеллекта, внедренные в систему образования зарубежных стран, и их эффективность. Также были отмечены недостатки искусственного интеллекта и внесены предложения по использованию искусственного интеллекта и цифровых технологий в системе образования Республики Узбекистан.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, виртуальный репетитор, умный контент, программные продукты.

Annotation: This article describes the artificial intelligence technologies introduced into the education system of foreign countries and their effectiveness. The shortcomings of artificial intelligence were also mentioned, and suggestions for the use of artificial intelligence and digital technologies in the education system of the Republic of Uzbekistan were made.

Key words: Artificial intelligence, virtual tutor, smart content, software products.

Ахборот технологияларини шиддат билан ривожланиши ва 2019 йилдан буён дунё микёсида бошланган пандемия шароити ўқув жараёнларини мактаб тизимидан бошлаб олий таълимгача онлайн ўқишларга ўтишни талаб қилди. Дастлабки онлайн ўқишлар 2000 йилдан буён эксперимент тариқасида Америка ва Европа олий таълим муассасаларида бошланган эди ва йил сайин у ривожланиб борди, мисол учун 2017 йилда 800 та университет томонидан махсус ўқитиш платформаларда 9000 курслар жойлаштирилди. Бугунги кунда Америка қўшма штатлари талабаларини учдан бир қисми турли курсларда рўйхатдан ўтган бўлса, Россияда онлайн ўқишларни йиллик даромади йил сайин 60 % ўсиб бормокда.

2020 йилнинг биринчи ярми нафақат ишга бўлган ёндашувимизни, балки атрофимиздаги дунёни ҳам тубдан ўзгартирди. Шу билан бирга COVID-19 пандемияси барча соҳаларда сунъий интеллект технологияларини жорий этишни тезлаштирди.

Сунъий интеллект (СИ) - компьютерларни (машинани) одам каби ўйлаш ва ечим топишга йўналтирилган технология [5].

Мамлакатимизда ҳам сунъий интеллектни ривожлантириш мақсадида 2021 йил 17 февраль куни Ўзбекистон Республикаси Президентини «Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори қабул қилинди.

Мавзунинг долзарблиги. Сунъий интеллект технологияларининг дунё амалиётида жадал ва кенг қўлланилиши ҳамда шу каби рақамли маълумотлардан фойдаланиш имкониятини мамлакатимиз ҳаётида фойдаланишнинг юқори сифатини таъминлаш, ушбу соҳада малакали кадрлар тайёрлаш учун қулай шарт-шароитлар яратиш бугунги куннинг талабидир [2].

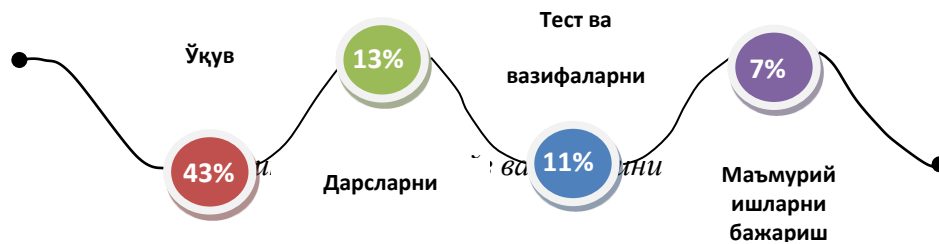
Сўнги 50 йил ичида таълим бериш муассасалари деярли ўзгармади. Турли салоҳият ва даражага эга бўлган ўқувчилар битта синфда, битта дарсда ўтиришади ва муайян мавзудаги муваффақиятларидан қатъий назар бир хил дарсликлардан фойдаланиб бир хил топшириқларни бажаришади. Синфнинг бир қисми материални ўзлаштиришга вақт тополмайди, бошқаси эса тезда ўзлаштириб, зерикашни бошлайди.

Ўзбекистон Республикаси таълим тизимига ҳам дастлабки сунъий интеллект тизимлари имкониятларига асосланган Фарғона шаҳрининг 10 та мактабида, жумладан, 13-сон мактабда “Ақлли мактаб” дастури орқали кириб келганлиги ижобий ҳолатдир [5].

Ривожланган давлатларнинг тажрибасини ўрганиш натижасида, таълим тизимига асосан қуйида келтирилган СИ технологиялари татбиқ этилаётгани аниқланди. Улар:

1. Вазифаларни автоматлаштириш. Бунда профессор ўқитувчилар томонидан уй вазифаларини ва тест синовларини баҳолаш, иншоларни ўқиш, уларни турли хил хужжатларни тўлдириш, ўқув материалларини бошқариш, маъруза ва семинарлар учун ресурсларни тартибга солиш, даврий ишлар тўғрисидаги ҳисоботларни тайёрлаш ва бошқа вазифаларни бажаришни СИ технологиялари ўз зиммасига олади.

Ушбу рақамлардан кўриниб турибдики, ўқитувчилар дарс бериш ва тайёргарлик кўришдан кўра кўпроқ вақтларини бошқа ишларга сарфлашмоқда. Бу ерда СИ ни жорий этиш жуда катта самарадорликка олиб келиши мумкин.

2. Ақлли контент. СИ технологияларини таълим тизимига жорий этишнинг яна бир усули - бу талабаларга муваффақиятга эришиш учун янгиликларни жорий этишдир. Ақлли контент деганда талабалар учун виртуал муҳит ҳосил қилиш, яъни рақамли дарсликларни кўпайтириш, визуал қўлланмалар яратиш, видео маърузалар ва видеоконференцияларни ташкил этиш назарда тутилади.

Ривожланишлар натижасида роботлар талабалар учун қўлланиладиган мослаштирилган интерфейсларни ва рақамли таркибни яратиш орқали ўқув тажрибасини яхшилаш имконини беради. Талабалар роботлар томонидан таклиф этилаётган аудио ва видео контентлар орқали керакли билимларни тезроқ ўрганишади ҳамда илмий мақсадларга эришишлари мумкин бўлади.

3. Шахсийлаштирилган ўрганиш. Барча талабаларни ўзлаштириш ва ёндашувлари бири-биридан фарқ қилади. Ўқитувчилар эса барча талабалар учун ўқитиш методика ва билимларини шахсийлаштира олмайди. СИ технологиялари ёрдамида бунга ечим топиш имконияти мавжуддир. Бунда СИ талабаларга тавсиялар бериш ва уларни турли маърузаларда дуч келадиган қийинчиликларидан келиб чиқиб ўқитиши мумкин.

Ақлли ўқув ёки таълим платформаларини яратиш орқали ўқитувчиларнинг кучли ва заиф томонларини ҳисобга олган ҳолда, ўқув тажрибаларини шахсийлаштира оладиган ўқитувчи ёрдамчилар вазифасини бажариши орқали таълимда юқори самарадорликка эришиш мумкин.

4. Виртуал ўқув муҳити. СИ орқали рақамли дарсликлар платформасини яратиш, талаба ва ўқитувчилар учун исталган жойдан исталган вақтда кириб фойдаланиш имконини беради. Бу дарсларга онлайн қатнашадиган талабалар ва чет элда таълим олаётган талабаларга ўз мамлакатада мавжуд бўлган бошқа фанларни ҳам ўқиш имконини беради. Бундай платформаларни яна бир қулайлиги шундаки, таълим олишга қизиққан турли хил аҳоли қатлами учун барча тилларда ва интерактив хизматларни ўз ичига олишгидир.

5. 24/7 онлайн. Агар талаба ўқитувчидан бирон бир маълумот олмоқчи ёки савол бермоқчи бўлса ўқитувчини кутиши мумкин бўлган вазиятлар мавжуд. Бунга ечим сифатида таълим соҳаси учун СИ билан боғланган махсус чат-ботларни яратиш мумкин. Улар талабалар билан ҳар қандай жойда ва исталган вақтда маслаҳатлаша олишлари ҳамда навбатдаги дарс ёки иш вақтини кутмасдан тез ва қулай жавобларни олиш имконини беради. Шунингдек, дарс жадвали ва ташкил этиладиган тадбирлар тўғрисида онлайн режимда доимий хабардор бўлиб туради.

6. Юзни таниб олиш. Таълим тизимига СИ технологияларидан фойдаланилган ҳолда юзни таниб олувчи платформани жорий этилиши, нафақат талабани дарсга қатнашишини назорат қилиши балки таълим муассасалари ҳудудида таклиф этилаётган барча хизматлардан ID сифатида фойдаланиш имконини беради. Бу эса ортиқча навбатлар ва вақтни тежашга катта ёрдам беради.

7. Хавфсиз онлайн имтиҳонлар. Ҳозирги кунга келиб ривожланган

давлатлардаги кўплаб таълим муассасалари ва университетларда СИ ёрдамида баҳолаш тизимларидан фойдаланиб келинмоқда. Бу эса имтиҳонларни тўлиқ онлайн режимда олиш имконини беради. Бундай тизимлар ўқитувчилар томонидан киритиб қўйилган саволлар базасидан автоматик тарзда ҳар бир талаба учун алоҳида тестлар тузиши ва вақтини белгилаш имконига эгадир. Ушбу турдаги имтиҳонлар одатий имтиҳонлардан хавфсиз ва самарали ҳисобланади.

8. СИ чатбот. Ушбу бот асосан маълумотлар базасидан ташкил топган бўлиб, унга асосан фанлар бўйича савол ва жавоблар киритилади. Бу ерда СИНинг вазифаси берилаётган саволларга мос ёки яқин жавобларни тақдим этади. Шунингдек, СИ чатботлар матнли ва овозли саволларга ҳам жавобларни тақдим этиш имкониятига эга бўлади [3].

Бугунги кунда жаҳон таълим тизимида кенг ва самарали фойдаланиб келинаётган дастурий маҳсулотлар мавжуд бўлиб улар ёрдамида таълимга янгича ёндашув ва натижаларга эришилмоқда (жадвал).

Сунъий интеллект технологияларидан фойдаланилган ҳолда таълим жараёнига татбиқ этилган дастурий маҳсулотлар

/р	Дастур номи	Вазифаси	Дастур имкониятлари
.	Duolingo	Ушбу дастур тилларни ўрганиш учун фойдаланилади	Талабаларни қанчалик сўз бойлигига эга эканлигига аҳамият беради. Талабаларни бир бири билан реал вақтда сўзлашишга имкон беради. Талабаларни тил ўрганишда кучли ва кучсиз томонига эътибор қаратади.
.	Thinkster	Математика фани бўйича индивидуал ўқитиш учун мўлжалланган	Дастлаб ўқувчиларни билими тест орқали текшириб олинади. Тест натижаларига кўра ҳар бир талаба билан индивидуал ўқитиш амалга оширилади.
.	Querium	Талабаларни виртуал ўқитиш учун фойдаланилади	Талабаларни мунтазам кузатиб боради ва тўғри ёки нотўғри бажараётганлиги ҳақида тезда натижасини айтади. Ушбу ҳолат талаба томонидан нотўғри маълумотларни олишни бартараф қилади.

Жадвалда келтирилган СИ технологиясидан фойдаланилган ҳолда яратилаётган дастурий маҳсулотларнинг сони кундан-кунга ортиб бормоқда. Бундан кўриниб турибдики ушбу дастурий маҳсулотларни таълим жараёнини ташкил этишда фойдаланиш, ўқитувчи ва талабаларни билимини оширишда янада кўпроқ самарадорликларга олиб келади [4].

Шу билан бирга сунъий интеллектни камчиликларини ҳам айтиш лозим бўлади сабаби ҳар қандай тизимни ўзига хос ижобий ва салбий томонлари мавжуд бўлганидек.

Сунъий интеллектнинг асосий камчиликлари:

маълумотлардаги ҳар қандай ноаниқликлар – натижага таъсир кўрсатади; киритилаётган маълумотлар аниқ бўлиши, сунъий интеллект тизимлари ҳатосиз ишлашини таъминлайди;

маълум бир соҳа учун яратилган сунъий интеллект тизими бошқа соҳа учун натижа бермайди.

Таклифлар:

сунъий интеллектни жорий қилиш ва ривожлантириш учун барча таълим муассасаларни компьютерлаштириш талаб этилади;

ўқув дастурларини талабаларни қизиқиш, хошиш ва имкониятларидан келиб чиққан ҳолда индивидуал равишда ишлаб чиқиш;

таълим тизимига босқичма-босқич ақлли юзни таниб олувчи платформани жорий этиш;

ақлли дарс жадвали иловаларини амалиётга кенг татбиқ этиш;

виртуал репетитор платформасини ишлаб чиқиш;

мавжуд бўлган электрон кутубхоналарни ақлли электрон кутубхоналар тизимга ўтказиш, шунда, тизим автоматик тарзда китобларни филтрилаб, танланган мутахассислик, фан ёки соҳа бўйича китобларни доимий равишда тақдим этиб боради. Бу эса фойдаланувчига китобларни қидириш ва танлаш учун ортиқча вақт сарфлашини олдини олади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, талабалар СИ технологияларини таълим жараёнида фойдаланишлари уларни келгуси ишларида ҳам муваффақиятларга эришишига асосий туртки бўлиб хизмат қилади. Сабаби ҳозирги глобаллашув жараёнида рақамли технологияларни мукамал эгаллаган мутахассисларга бўлган талаб кундан кунга ортиб бормоқда.

Албатта, юқорида келтирилган СИ технологияларининг баъзи бирлари Ўзбекистондаги таълим муассасаларига татбиқ этилмоқда. Бу эса ўз навбатида таълим тизимида фаолият олиб бораётган ўқитувчилар учун ҳам катта имкониятларни яратиб беради.

Бир сўз билан айтганда рақамли технологияларни нафақат таълим тизимига балки исталган соҳага татбиқ этиш юқори самарадорликларга олиб келади.

Адабиётлар:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори «Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида», 2021 йил 17 февраль.

2. Таълим жараёнида сунъий интеллектдан фойдаланишнинг ўзига хос жиҳатлари. Замоновий таълим, 2021 йил 4 (101).

3. Таълим тизимига сунъий интеллект технологияларини татбиқ этиш ва унинг самарадорлиги. “UzBridge” электрон журнали, 1-сон, 2021 йил июнь

4. Интернет-сайт <https://www.learndash.com>

5. Интернет-сайт <http://Google.ru>.

О СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ВУЗАХ

Ашуров Фуркат Ражабович

Высшее военное авиационное училище Республики Узбекистан

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы внедрения системы электронного обучения в вузах Республики Узбекистан. Выделены ее преимущества и проблемы, мешающие внедрению такого обучения. Предложены модели развития электронного обучения.

Ключевые слова: Электронное обучение, информационные технологии, качество образования, модели развития электронного обучения.

Для развития цифровой экономики важную роль должно выполнять ВВОУ [1]. Сейчас ведется непрерывный поиск новых методов обучения, призванных дополнить традиционные методы и повысить их эффективность. Среди них особую роль должно сыграть развитие электронного обучения. В той или иной форме оно активно внедряется в повседневную педагогическую практику наших вузов.

Электронное обучение определяется законом "Об образовании" в Узбекистане как: «организация образовательного процесса с применением содержащейся в базах данных и используемой при реализации образовательных программ информации и обеспечивающих ее обработку информационных технологий, технических средств, а также информационно-телекоммуникационных сетей, обеспечивающих передачу по линиям связи указанной информации, взаимодействие участников образовательного процесса» [2]. В этом определении акцентировано внимание на то, что новые технологии позволяют усилить взаимодействие преподавателя и курсанта, донести до обучаемого то, что не всегда удается при традиционном подходе. Электронное обучение имеет преимущества и его развитие привлекательно для вузов, так как

способствует улучшению качества образования, повышению эффективности педагогической работы, увеличению количества курсантов.

Однако существует ряд проблем, мешающих внедрению такого обучения. Среди них можно выделить новые требования к компетенциям преподавателей и переосмысление их роли в современном образовательном процессе. Здесь важно не просто умение пользоваться различными технологическими средствами, но и использовать методы активного обучения, например, проектного и проблемного. Меняется взгляд на основные обязанности преподавателя.

В условиях стремительного развития программного обеспечения, устройств и образовательных потребностей проблемой для вузов становится поддержание организованности и актуальности. Эти условия не всегда позволяют преподавателям и курсантам вузов оперативно осваивать новые технологии. Необходимо создать процессы по поиску новых технологий и педагогических методов, чтобы курсанты вузов могли эффективно и с пользой отфильтровывать, интерпретировать, организовывать и извлекать информацию. Кроме того, распространенный приоритет исследований над преподаванием при карьерном продвижении вузовских преподавателей сильно замедляет прогресс в организации высококачественного учебного процесса.

Существует неравенство в шансах на поступление в вуз и в академической успеваемости между курсантами, принадлежащими к разным социально-экономическим группам. Хотя новейшие технологические достижения вроде программного обеспечения для учебных курсов и открытых образовательных ресурсов намного упростили доступ к учебным ресурсам, до сих пор сохраняется значительное неравенство курсантов из неполных и малообеспеченных семей, отдаленных регионов и т. п.

Система высшего образования должна учитывать интересы всех учащихся; вузовские учебные программы должны обеспечивать более глубокое обучение и приобретение курсантами навыков, актуальных в XXI веке. Для этого необходимы стратегии персонализированного обучения и основанные на аналитике данных системы поддержки курсантов, гарантирующие достижение поставленных целей и успешное трудоустройство.

Под проблемой цифрового равенства понимается неравенство в доступе к технологиям, в частности к широкополосному Интернету. Онлайн-обучение невозможно без высокоскоростного доступа в Интернет, в то время как использование открытых образовательных ресурсов позволяет снизить расходы учащихся.

Сегодня успешная профессиональная и прочая деятельность невозможна без продуктивного и инновационного использования технологий. Цифровая грамотность не ограничивается приобретением отдельных технических навыков; необходимо развивать у учащихся глубокое понимание цифровых сред, учить их интуитивно адаптироваться к новому окружению и создавать новый контент совместно с окружающими. Вузы несут ответственность за превращение своих курсантов в активных «цифровых граждан», а также за обучение их ответственному и надлежащему использованию технологий, включая, помимо прочего, этикет сетевого общения, цифровые права и обязанности в условиях смешанного и онлайн-обучения.

Неформальное обучение, основанное на новых технологиях, связано с самостоятельным обучением, а также использованием жизненного опыта. Оно помогает повысить вовлеченность курсантов в учебный процесс, стимулируя обучение в тех сферах, которые им действительно интересны. Многие эксперты убеждены, что смешение формальных и неформальных методов обучения может привести к созданию среды, поощряющей эксперименты, любознательность и творческий подход. Главная цель – привить курсантам и преподавателям привычку к непрерывному обучению. Важно найти пути рациональной интеграции формального и неформального обучения.

Среди перечисленных проблем есть разрешимые и есть сложные проблемы, решение которых пока не найдено.

При организации электронного обучения каждый вуз должен выработать стратегию его развития. Здесь возможны несколько моделей. Во-первых, обучение с веб-поддержкой. Оно предполагает треть времени по освоению дисциплины отводить на работу в электронном курсе. Электронная среда используется в дополнение к основному традиционному учебному процессу для организации самостоятельной работы курсантов (электронные материалы для самоподготовки, подготовка к лабораторным работам с использованием виртуальных лабораторных комплексов, самотестирование и др.);

проведение консультаций с использованием форумов и вебинаров; организации текущего и промежуточного контроля; организации проектной работы курсантов в электронной среде.

Вторая модель – смешанное обучение. В ней от 30 до 80% времени отводится работе в электронной среде. Такое обучение представляет собой сочетание традиционного очного и электронного обучения. В электронную среду частично переносятся отдельные виды учебной деятельности (лекции, практические занятия, лабораторные работы). Смешанная форма обучения позволяет оптимизировать распределение временных затрат преподавателя, освободить его от части аудиторной нагрузки (в первую очередь, от части лекций) и высвободить до 30% времени на занятие научной и методической работой и, при этом, сохранить (в перспективе улучшить) качество обучения. Многие вузы отдают предпочтение именно этой модели.

Третья модель – полное электронное обучение – предполагает не менее 80% времени отводить работе в электронной среде. При реализации данной модели планируется использовать технологии Массовых открытых онлайн-курсов: четкую организацию материала и учебных мероприятий дисциплины, групповое взаимодействие, автоматизацию контроля, идентификацию личности курсанта и др. Эта модель предпочтительна для обучения на старших курсах.

Таким образом, электронное обучение сегодня представляет возможности для эффективной организации обучения вне зависимости от времени и места, увеличивает интерактивность образования.

Электронное обучение, являясь следствием развития новых технологий, способствует модернизации системы образования высшей школы. Планирование такого обучения диктует необходимость разработки специальной стратегии такого обучения. Только это поможет использовать данное обучение в нужном русле и повысить эффективность освоения различных вузовских дисциплин.

Список литературы:

1. Национальная программа «Цифровая экономика Республики Узбекистан». URL: <http://government.ru/projects/selection/743>.
2. "Закон об образовании в Республики Узбекистан" URL: <http://zakon-ob-obrazovanii.uz>.

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ВНЕДРЕНИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Гайбуллаев Камолжон Сагдуллаевич

Высшее военное авиационное училище Республики Узбекистан

Концепция дистанционного обучения сегодня получила значительную популярность за последние несколько лет. Программы дистанционного обучения активно развиваются не только зарубежом, но и в Республике Узбекистан. Эти программы помогают многим студентам, которые в силу разных причин, в частности, ограниченных физических возможностей, не могут посещать занятия в аудиториях и слушать курсы, требующие полной занятости, отвечающие их образовательным стремлениям. Многие эксперты соглашаются с тем, что выбор программы

дистанционного обучения не может стать наилучшим для каждого студента, поскольку многие образовательные программы, требуют личного присутствия обучающегося. Таким образом, понимание преимуществ и недостатков такого подхода может помочь преподавателям и обучающимся максимально эффективно использовать данный инструмент в целях достижения оптимального результата.

Вопрос о том, какой сделать выбор является актуальным для большинства студентов, собирающихся заниматься образованием посредством дистанционного обучения. За последние годы дистанционное обучение активно развивается в самых разнообразных формах – это и программы дистанционного обучения открытых институтах, онлайн-программы, созданные на таких редакторах, как iSpringSuite, Articulate 360, AdobeCaptivate, а также популярный в Узбекистане Postupi.uz и т.д. – все они призваны помочь студентам понять свои образовательные стремления, особенно, если речь идет о тех студентах, которые не имеют возможности посещать аудиторные занятия в полном объеме.

У многих студентов есть опасения, связанные с выбором высшего образования, которое можно получить дистанционно, поскольку они не имеют достаточно ясного представления об этом относительно новом способе получения образования, в особенности, данный вопрос касается студентов, обучающихся на территории нашей страны, поскольку данный вид образовательных услуг является достаточно новым для Республики Узбекистан. Однако, имеет смысл более подробно рассмотреть основные преимущества и недостатки внедрения концепции дистанционного обучения в образовательный процесс, поскольку выбор в пользу этого вида обучения совершается будущими бакалаврами и магистрами всё чаще и чаще.

Основными преимуществами дистанционного обучения являются:

1. Возможность совмещения работы и обучения: основная масса студентов, выбирающих дистанционное обучение, это студенты, не желающие бросать свои рабочие места, но стремящиеся, при этом, получить высшее образование. Дистанционное обучение позволяет выбирать время обучения самостоятельно, учиться в выходные или даже ночью.

2. Экономия средств: практически любая программа дистанционного обучения является более доступной, чем получение образования в аудитории на платной основе.

3. Экономия времени: обучающемуся больше не придется тратить время на дорогу до института. В рамках программы дистанционного обучения аудитория может располагаться прямо на кухне, если, конечно, там имеется стол и персональный компьютер или ноутбук.

4. Студент может учиться в своем собственном темпе: перспектива возвращения к образованию в аудитории может привести к состоянию дискомфорта обучающегося.

Конечно, если обучающийся склонен к самодисциплине и способен мотивировать себя, он сможет получить максимальную выгоду от дистанционного обучения, не говоря о том, что некоторые студенты слишком застенчивы, поэтому предпочитают не привлекать внимание к себе в аудитории.

Однако, индивидуальный подход является безусловным преимуществом перед обычной образовательной программой.

5. Обучающийся получает возможность учиться в любое время и в любом месте, кроме тех случаев, когда он обязан выйти онлайн в установленный срок, чтобы прослушать лекцию, поучаствовать в видеоконференции или выполнить определенное задание. Тем не менее, обучающийся в большинстве случаев может выбрать оптимальное время для учебы.

6. Уважительное отношение работодателей: дистанционное обучение за последние годы встретило некоторое признание среди работодателей, что является однозначным преимуществом при выборе программы обучения. В Индии, например, все программы дистанционного обучения, одобренные DistanceEducationCouncil (DEC)

[2], автоматически гарантируют обучающемуся рабочее место. Работодатели частного сектора также высоко оценивают результаты дистанционного обучения и даже поощряют сотрудников заниматься высшим образованием, совмещая получение образования со своей работой таким образом, чтобы сотрудники могли развивать навыки и экспертные знания в области профессиональной деятельности.

Однако, было бы крайне некорректным описывать преимущества дистанционного обучения, не указав наличие явных недостатков внедрения дистанционного обучения в образовательный процесс.

Основными недостатками дистанционного обучения являются:

1. Дистанционное обучение подходит для самоорганизованных и сильно мотивированных людей, но совершенно не годится для тех, кто склонен откладывать свои дела на потом и не придерживаться установленных сроков. Высокая вероятность отвлечься, сделав выбор в пользу иного времяпрепровождения, может расцениваться как недостаток дистанционной формы обучения.

2. Наличие скрытых затрат: стоимость программы дистанционного обучения обычно является менее дорогой, чем обычная программа, но наличие скрытых затрат исключить невозможно. Например, если в рамках дистанционного обучения предлагается изучение онлайн-курсов (наиболее часто встречающаяся форма), то обучающемуся, скорее всего, придется смириться с начальными расходами на установку компьютера и получение надежного подключения к интернету. Возможно, придется приобрести дополнительные устройства, такие как принтер, веб-камера и т.д.

3. Сложность самой технологии: зависимость от технологии может быть главным недостатком в способе дистанционного получения образования, особенно когда изучение происходит в онлайн.

Любое работающее со сбоями программное обеспечение или аппаратные средства могут прервать процесс обучения. Также, если обучающийся не обладает достаточными навыками работы за компьютером, его опыт обучения может быть неудовлетворительным.

4. Качество преподавания: к большому сожалению, профессиональные компетенции преподавателя за последние годы претерпели сильные изменения. Современный преподаватель часто оценивается по наличию у него определенных навыков и умений работы с использованием современных информационных технологий, что часто сказывается на пробелах в качестве преподавания, связанных со знанием преподаваемой дисциплины. Дистанционное обучение представляет собой технологию, но эта технология способна приносить эффективные результаты лишь благодаря профессиональным преподавателям, навыки которых ни в коем случае нельзя сводить к созданию онлайн-курсов и дистанционному преподаванию, где преподавателю зачастую достаточно прочесть что-то по бумажке, а остальные требования сводятся к умению создать тот или иной курс на определенной платформе. Разумеется, страдать от такого подхода будет обучающийся, что непосредственно скажется на падении качества самого образования [3].

5. Возможность стать жертвой мошенников: даже при том, что онлайн-образование начинает получать признание, все еще много мошеннических и неаккредитованных организаций, предлагающих свои услуги, включая даже присвоение степеней, которое зачастую оказывается фикцией. С увеличением количества дистанционных программ, увеличивается и количество мошенников, желающих извлечь максимальную прибыль из незнания желающих получить образование дистанционно. Это затрагивает доверие и возможных работодателей.

6. В рамках дистанционного образования становится невозможным взаимодействие с реальными преподавателями, также достаточно сложным представляется и процесс ознакомления обучающегося с содержанием курса, не говоря уже о встречах с выпускниками, способными поделиться опытом найденной работы, а

также с представителями корпораций, которые готовы поделиться не только опытом с обучающимися, но и предложить им должность в своей корпорации.

Однако, несмотря на все эти серьезные недостатки, дистанционное обучение завоевывает популярность среди студентов как никогда прежде. Самая большая выгода дистанционного обучения заключается в том, что оно позволяет студентам получать доступ к многочисленным учебным программам, тратя на это минимальное количество ресурсов.

Тем не менее, дистанционное обучение ограничивает социальное взаимодействие, имеет в своей основе сложную технологию и негативное восприятие навыков и умений, обучающихся по результатам получения образования дистанционно некоторыми работодателями. Каждый желающий пройти обучение дистанционно или получить степень, должен взвесить все за и против, чтобы определить, является ли данный выбор достойным вариантом получения образования.

Список литературы:

1. <https://lmslist.ru/redaktori-elektronnyh-kursov> (Дата обращения 26.03.2019).
2. www.scholarshipsinindia.com/distance_education_council_DEC.html (Дата обращения 26.03.2019).
3. Громова Т. В. Формирование готовности преподавателя вуза к деятельности в системе дистанционного обучения. – М.: ТЕЗАРУС, 2006. 32 с.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ ВОЕННЫХ КАДРОВ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Джурраев Руслан Закирович,

Начальник кафедры информационных технологий Высшего военного авиационного училища Республики Узбекистан

Положения концепции проблемно-деятельностного обучения и личностного социально-деятельностного подхода в педагогике высшего образования, подразумевает необходимость использования технических средств обучения в качестве основы для придания проблемно-деятельностного характера подготовки офицерских кадров; требование высокой оснащенности процесса обучения современными техническими средствами; необходимость комплексного применения ТСО в целях повышения качества усвоения обучающимися знаний, формирования у них умений и навыков, творческого мышления; важность специальной подготовки преподавателей в интересах педагогически целесообразного использования ТСО; необходимость всестороннего методического обеспечения процесса применения тренажерных средств и др.

Стремительное развитие науки и техники позволило активно внедрять в подготовку курсантов тренажерные средства, которые позволяют наблюдать не только статические модели, образцы, схемы, но и получать информацию о явлениях и процессах в динамике со звуковым и текстовым сопровождением, на расстоянии (элементы дистанционного обучения).

Изучение научных исследований применения тренажерных средств в ВВОУ показало, что по мере возрастания их возможностей в передаче учебного материала происходил рост числа самих функций и расширялось их дидактическое содержание. Эта тенденция оказала влияние и на развитие педагогических функций применения тренажерных средств в подготовке курсантов.

Установлено, что эмоционально-мотивационная, познавательная-иллюстративная, развивающая, активизирующая, формирующая, управленческая и контролирующая функции современных тренажерных средств, проявляются и в процессе подготовки обучаемых как военных специалистов.

Вместе с тем, содержание данных функций приобретает определенные особенности, вызванные спецификой процесса подготовки.

Различные тренажерные средства оказывают преимущественное влияние на

эффективность определенных этапов учебной деятельности курсантов, осуществляемой ими в процессе подготовки. Так, тренажерные средства передачи информации влияют на восприятие, осмысление и запоминание учебного материала. Специальное оборудование тренажеров - на отработку элементарных практических действий и операций, умений и навыков, в последующем - сложных видов деятельности. Тренажерные средства контроля - на управление процессом усвоения соответствующих военно-специальных знаний, умений и навыков практической деятельности. Средства программно-методического обеспечения тренажеров- на выполнение вспомогательной части учебной деятельности обучаемых (осуществление поиска неисправностей, инструкций, трудоемких вычислительных операций и др.).

Во-первых, тренажерные средства - это не просто рабочее место летчика, механика-водителя, стрелка или любая другая аппаратура (аппаратура сама по себе не может учитывать специфику задач образовательного процесса, с её помощью можно решать и различные не учебные задачи), а средство комплексного воздействия представляющее собой дидактическую систему, вводимую в учебный процесс с их помощью.

Во-вторых, тренажерные средства, использовавшиеся долгое время как наглядные пособия, в соответствии с логикой развития наших знаний об образовательном процессе превращаются теперь в средство реализации методов организации познавательной деятельности обучаемых.

Как показывает практика содержание подготовки имеет сложную многокомпонентную структуру, отличается большим разнообразием изучаемых объектов, явлений и процессов. Наряду с глубоким усвоением значительного объема теоретических знаний, у курсантов должны быть сформированы развитые практические умения и навыки их творческого использования в различных учебных и реальных условиях обстановки. Поэтому дидактические задачи, решаемые в ходе подготовки обучаемых по каждой военно-специальной дисциплине учебного плана, глубоко специфичны, имеют профессиональную теоретическую и прикладную направленность, характеризуются целостностью, завершенностью.

Новые технологии позволили преподавателям использовать тренажерные средства при подготовке курсантов к вождению авто и бронетехники, ведению огня из различных видов оружия, включая артиллерию, разминированию территорий и объектов, ориентации в различных условиях обстановки и других. Возможность создания боевых ситуаций в учебных аудиториях, систематизация их в учебных корпусах, проведение моделирования различных аварийных и других ситуаций, выявление трудностей и ошибок экипажей, и устранение их без поломки техники и неподверженности опасности людей, все это определило необходимость более широкого применения тренажерных средств в подготовке курсантов.

Ретроспективный анализ проблемы применения тренажерных средств в обучении курсантов показал, что с появлением большего числа тренажерных средств, новых технологий, с упрощением процесса их использования в образовательном процессе, они стали применяться в ВВОУ Министерства обороны Республики Узбекистан в целях повышения эффективности формирования военно-специальных знаний и навыков у обучаемых.

Изучение опыта использования тренажерных средств в подготовке курсантов Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан, Чирчицкого высшего военного танкового командно-инженерного училища, Высшего военного авиационного училища Республики Узбекистан, наблюдение за педагогической деятельностью преподавателей военно-специальных дисциплин, изучение отзывов из войск на выпускников показали, что подготовленность офицеров по различным специальностям в целом позволяет им осуществлять профессиональные функции. В ходе боевых действий в Сариасии и Бостанлыкском районе офицеры специальных войск, сухопутных войск и авиации

успешно справлялись с поставленными перед ними задачами. Кроме этого, военнослужащие Вооруженных Сил Республики Узбекистан вносят значительный вклад в ликвидацию последствий аварий, катастроф и других чрезвычайных ситуаций, спасение людей при стихийных бедствиях, разминирование местности от взрывоопасных предметов.

Исследования показывают, что тренажерные комплексы позволяют:

сократить время на освоение определенных действий за счет параллельного использования компьютерных симуляторов и тренажеров на 25-20%;

повысить уровень успеваемости по смежным и специальным предметам за счет большего объема практических действий до 30%;

более эффективно усвоить задачи командира подразделения по управлению бронеекземплярами в специально смоделированных условиях (колонна, атака, отход, колеяный проход в минно-взрывном заграждении и др.) до 40%; повысить эффективность принятия решений в обстановке, приближенной к боевой на 30%; повысить интерес к занятиям до 90-100%.

Наряду с этим изучение опыта применения тренажеров в ходе учебных занятий показывает, что эффективность их использования далека от идеальной.

Так, в целом ряде ВВОУ тренажеры устарели по своей модификации от техники, используемой в воинских частях, за последние двадцать лет в ВВОУ практически не поступали тренажеры нового поколения.

При этом психолого-педагогический анализ эффективности применения обозначенных тренажерных средств в подготовке курсантов показывает, что она совершенно недостаточна для формирования навыков успешного ведения боевых действий в современных условиях. Основными причинами этого является то, что многие из них исчерпали свой ресурс. Кроме того, эти тренажеры плохо комплексуются с другими средствами обучения.

Вместе с тем, беседы с командирами воинских частей и командирами подразделений показывают, что в военно-специальной подготовленности офицеров имеются такие недостатки, как неумение в полном объеме организовать разведку местности, эксплуатацию и ремонт боевой и авиационной техники, вооружения и боеприпасов, нетвердые навыки управления летательными аппаратами, автобронеекземплярами в районах совместных действий, применения техники и вооружения.

При этом как показывает практика, эффективно военно-специальные умения и навыки формируются при подготовке специалиста в ВВОУ на различных тренажерах. Однако, целенаправленное изучение применения тренажеров в военно-специальной подготовке свидетельствует, что ему присущи определенные недостатки так, преподавательский состав применяет тренажеры не всегда педагогически целенаправленно, дидактически обоснованно и методически грамотно, комплексное использование тренажеров с другими ТСО зачастую является результатом инициативной и творческой педагогической деятельности лишь отдельных преподавателей-энтузиастов, оно недостаточно четко организуется, слабо обеспечивается и эпизодически стимулируется органами управления. Опыт использования тренажеров в комплексе с компьютерной техникой при подготовке по специальности недостаточно оперативно изучается, анализируется и медленно внедряется в педагогическую практику.

Наличие этих и других недостатков свидетельствует о необходимости активного поиска резервов повышения качества подготовки курсантов с использованием тренажерных и компьютерных средств.

Одним из таких резервов является не просто применение традиционных тренажеров, но и тренажеров нового поколения, с функциями мультимедиа, многомерности пространственных изменений, разработанных на основе современных программных средств.

В современных условиях выдвигаются новые требования к военно-специальной подготовке курсантов ВВОУ, уровню подготовленности офицерских кадров. В этих условиях актуализируется проблема поиска дополнительных резервов повышения качества подготовки. Анализ педагогической практики показывает, что в них существует противоречие между существующими техническими возможностями современных тренажеров и недостаточно полной их реализации.

Предполагается, что конструктивному разрешению данного противоречия может способствовать совершенствование организации применения тренажерных средств в подготовке курсантов ВВОУ, оптимизация дидактического содержания использования тренажерных средств, развитие методики применения тренажерных средств, а также педагогические условия их эффективной реализации.

Сказанное подразумевает острую необходимость поиска подходов к анализу процессов и явлений, предполагающих всестороннее изучение процесса применения тренажеров в подготовке обучаемых, рассмотрение его в непрерывном развитии; научные положения конкретно-исторического, логического и системного подходов; принципы объективности, всесторонности, научности, единства теории и практики, качественных и количественных характеристик данного явления, учет специфики изучаемого процесса в современных условиях и прогноз его развития на перспективу.

Новые требования к качеству подготовки военнослужащих потребовали создания и применения более совершенных тренажерных средств. Они стали необходимы для активизации учебной деятельности обучаемых, расширения пределов передачи, приема и переработки учебного материала, рационального управления процессом подготовки, усиления самостоятельности и индивидуализации при приобретении знаний, умений и навыков, обеспечения контроля их усвоения.

В настоящее время идет работа по модернизации тренажерного парка и разработке новых методик его применения с учетом принципа комплексности в обучении.

Так, в некоторых ВВОУ были установлены новые современные тренажеры по огневой подготовке типа стрелкового тренажера ПКСТ, по вождению и боевому применению танка Т-72, по летной подготовке на тренажере вертолета Н-125. Данные современные тренажерные средства обладают программным обеспечением, которое позволяет симулировать любые модели современного боя, значительно увеличивать эффективность проведения занятий с курсантами, снизить расход ресурсов боевой техники, боеприпасов и горюче-смазочных материалов.

Современные компьютерные технологии и программное обеспечение тренажера позволяет обучаемому стать непосредственным участником разыгрываемых на экране ситуаций. Тренажер в свою очередь позволяет имитировать довольно сложные моменты, например пробуксовку или прокол одного из колес автомобиля, обледенение фюзеляжа или отказ рулей высоты у самолета и т.д.

Следует отметить, что несмотря на имеющиеся экономические проблемы, идет разработка и выпуск на промышленной основе ряда тренажеров нового поколения. В качестве примера можно привести разработку Военного института информационно-коммуникационных технологий и связи МО РУ. Опытный образец разработки: динамический тренажер экипажа танка Т-72. Также на базе данного ВВОУ ведутся и близятся к завершению работы по разработке опытного образца программного тренажера экипажа самолета, который подразумевает наличие универсальной базы, подходящей к различным типам самолетов.

Очевидно, что меры педагогического воздействия в целом способствуют повышению эффективности применения компьютерных тренажерных средств в подготовке. Результаты исследований, проведенных военными учеными других стран, обосновывают педагогические пути и условия повышения эффективности применения тренажерных средств

в подготовке курсантов ВБОУ, что очевидно по изменению показателей результативного критерия (см. рис 1).

Результаты, проведенных исследований показывают, что одним из путей

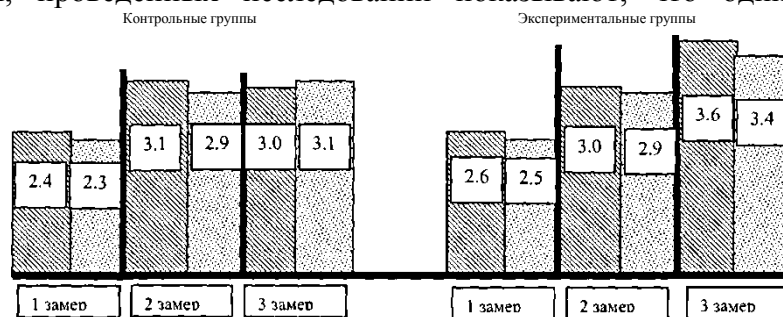

Рис.1. Изменение показателей результативного критерия

является совершенствование организации применения тренажерных средств в подготовке курсантов ВБОУ.

Наиболее значимыми условиями реализации данного направления на практике являются: обеспечение ВБОУ необходимыми средствами, их своевременное обслуживание и ремонт, оптимальное планирование применения на учебных занятиях, контроль за их использованием, внедрение комбинированного подхода к изготовлению дидактических материалов.

Второй путь повышения эффективности применения тренажерных средств заключается в оптимизации дидактического содержания использования тренажерных средств в подготовке курсантов. При этом основными условиями являются внедрение дифференцированного подхода к отбору содержания учебной дисциплины, использование новых возможностей методической работы, на факультетах и кафедрах, формирование мотива (мотивации) целенаправленной качественной подготовки преподавателя к комплексному применению тренажерных средств на учебных занятиях, непрерывный поиск ими новых дидактических форм, методов и средств.

Ещё один путь - развитие методики применения тренажерных средств в подготовке курсантов. Для этого в ВБОУ должны быть созданы следующие условия: наличие типовых методик подготовки и проведения основных видов учебных занятий с комплексным использованием тренажерных средств, разработка учебно-методических материалов для проведения учебных занятий с комплексным применением тренажерных средств, изготовление дидактических материалов, подготовка и издание учебно-методической литературы, регулярное проведение методических занятий с преподавательским составом.

ВЫВОДЫ

1. Процессу применения тренажерных средств в ВБОУ характерны следующие тенденции развития: от единичных случаев использования элементарных средств формирования навыков к массовому, дидактически обоснованному и взаимосвязанному применению; от инициативных действий отдельных педагогов по использованию тренажерных средств в подготовке к признанию необходимости их применения как одного из основных дидактических средств обучения; от первоначального понимания тренажеров как средства профессиональной адаптации обучаемых к рассмотрению их как важного компонента образовательного процесса.

2. Педагогическая сущность применения тренажерных средств в подготовке курсантов ВБОУ заключается в дидактически целесообразном, оптимально организованном объединении технических устройств вокруг многофункционального мультимедийного тренажерного комплекса и творческом использовании средств программно-методического обеспечения.

Структура данного процесса включает неразрывно связанные и взаимообусловленные целевой, содержательный, деятельностный и результативный компоненты. Отсутствие одного из них нарушает его целостность и единство. Процесс

комплексного применения технических средств в подготовке позволяет преподавателям и обучаемым реализовать одновременно несколько основных функций: познавательную-иллюстративную, формирующе-развивающую, эмоционально-мотивационную, активизирующую и контролирующую.

3. Основными путями повышения эффективности применения тренажерных средств являются: совершенствование организации применения тренажерных средств в подготовке курсантов ВВОУ, оптимизация дидактического содержания использования тренажерных средств в подготовке, развитие методики применения тренажерных средств в подготовке курсантов, а также педагогические условия их эффективной реализации.

Список литературы

1. Красноштанов А.Е. Анализ эффективности применения технических средств обучения в профессиональной подготовке курсантов//Вестник университета (Государственный университет управления). - №5(43). - 2008.- С. 79 - 83.

2. Педагогические основы комплексного применения тренажерных и компьютерных средств обучения в военно-специальной подготовке курсантов вузов Сухопутных войск//Проблемы профессиональной подготовки и деятельности современного специалиста (сборник научных статей). - М.: ГУВР ВС РФ, Казань, 2008. - С. 67-78.

3. Красноштанов А.Е. Технические средства обучения и их комплексирование в процессе военно-специальной подготовки курсантов//Приложение к научному журналу «Вестник Военного университета» «Соискатель». - №1. - 2009. -С. 121-128.

FIZIKADAN MASALALAR YECHISHDA KOGNITIV HARAKATLARNI RIVOJLANTIRISH

G.A.Seytimbetova

Berdaq nomidagi Qoraqalpog davlat universiteti, Nukus shaxri, Qoraqalpog`iston Respublikasi

Аннотация

Fizik masalalarni muvaffaqiyatli yechish - fizikani tushunishda muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda fizik masalalarni yechish muhim rol o'ynaydi. Masala yechishda ta'lim oluvchilarning fikrlashini rivojlantirish juda mashaqatli va uzoq muddatli jarayondir. Bu masala bo'yicha ushbu maqolada ko'p narsa o'qituvchining dars materiallarini to'g'ri rejalashtirish qobiliyatiga, ta'lim oluvchilarning kognitiv harakatlarini to'g'ri yo'nalishga mohirona yo'naltirish qobiliyatiga bog'liqligi haqida muhokama qilinadi.

Калит so'zlar: evristik usul, fizik masala, kognitiv harakat, jadvallar, ma'lumotnomalar, an'anaviy metodlar.

Аннотация

Успешное решение физических задач является ключом к успеху в понимании физики. Важную роль в формировании у обучающихся навыков самостоятельной работы играет решение физических задач. Развитие мышления воспитателей при решении задач-процесс трудоемкий и длительный. В данной статье по этому вопросу пойдет речь о том, что многое зависит от умения учителя грамотно планировать материал урока, умело направлять познавательные действия обучающихся в нужное русло.

Ключевые слова: эвристический метод, физическая проблема, познавательное действие, таблицы, справочники, традиционные методы.

Annotation

Successful solution of physical issues is the key to success in understanding physics. Solving physical issues plays an important role in the formation of independent working skills of educators. Developing the thinking of educators in solving the issue is a very laborious and long-term process. In this article on this issue, a lot will be discussed about the relevance of the teacher's ability to correctly plan the lesson materials, the ability to skillfully direct the cognitive actions of the educators in the right direction.

Keywords: heuristic method, physical problem, cognitive action, tables, reference books, traditional methods.

Masalalar yechish - fizikani o'qitish jarayonining ajralmas qismidir, chunki bu bizga fizik tushunchalarni shakllantirish va boyitish, fizik fikrlashni rivojlantirish, ta'lim oluvchilarning fizik tafakkurini va bilimlarni amalda qo'llash bo'yicha ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Kognitiv harakatlarni ko'rib chiqamiz, unda umumiy ta'lim harakatlari, shu jumladan belgi-ramziy harakatlar; muammolarni qo'yish va hal qilishning mantiqiy harakatlari ta'kidlangan. Ular tadqiqot harakatlarini, kerakli ma'lumotlarni tanlashni, uning tuzilishini o'z ichiga oladi; o'rganilayotgan tarkibni modellashtirish, mantiqiy harakatlar va operatsiyalar, muammolarni hal qilish usullari.

Masalalarni yechish bilan bog'liq ta'lim oluvchilar harakatlari haqida batafsil to'xtalar ekanmiz, yangi fizik bilimlarni tan olish va ko'paytirish bo'yicha vazifalarni hal qilish qobiliyatining etakchi rolini ta'kidlash kerak [1; -176 b]. Fizik masalalarni muvaffaqiyatli yechish - fizikani tushinishda muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda fizik masalalarni yechish muhim rol o'ynaydi. Aynan shu ko'nikma bilimlarni o'zlashtirish darajasini eng to'liq tavsiflaydi, ta'lim oluvchi mavjud bo'lgan bilimlarni amalda qanday qo'llay olishini ko'rsatadi.

Insonning yangi ijtimoiy tajribani ongli va faol egallash orqali o'zini o'zi rivojlantirish va takomillashtirish qobiliyati nostandart fikrlashni talab qiladigan nostandart masalalar tomonidan ishlab chiqiladi. Shuning uchun an'anaviy metodlar bilan bir qatorda ta'lim oluvchilarni masalalarni yechish uchun evristik usullar bilan qurollantirish zarur.

O'qitishning evristik usuli - bu qisman izlanish usuli, ya'ni bilimlarni va ijodiy faoliyatni tashkil etish nazariyasiga asoslangan izlanish bo'lib hisoblanadi [2; 321-b].

Ta'lim oluvchi yechadigan masala uning uchun qiziqarli bo'lishi kerak, bu uning zukkoligi va qiziquvchanligini rivojlantiradi. Bunday masalani o'zi yechgan ta'lim oluvchi g'alabasidan zavqlanib, o'zi uchun yangi narsani kashf etadi.

Agar o'qituvchi belgilangan dars vaqtini ta'lim oluvchilarga namunalar bo'yicha mashq qilish orqali to'ldirsa, u ularning qiziqishini so'ndiradi, ularning aqliy rivojlanishini to'xtatadi va imkoniyatlarni qo'ldan boy beradi. Ammo agar u ta'lim oluvchilarga qiziqishlarini uyg'otib, ularning bilimlariga mos keladigan masalalarni taklif qilsa va o'zining yetakchi savollari bilan bu masalalarni yechishda yordam bersa, u holda ularda mustaqil fikrlashga didni singdirishi va buning uchun zarur qobiliyatlarni rivojlantirishi mumkin.

Masala yechish e'tiborni, xotirani rivojlantirishga va to'g'ri fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga imkon beradi. Ta'lim oluvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi eng katta samaradorlik namuna bo'yicha yechilgan o'quv masalalaridan emas, balki ijodiy xarakterdagi masalalardan foydalanish bilan bog'liq.

Masalaning ijodiy tarkibiy qismi quyidagilar bilan sezilarli darajada yaxshilanadi.

- agar noma'lum ishlatilgan formulaga bevosita bog'liq bo'lmagan atamalar bilan tuzilgan bo'lsa;

- agar topshiriqda aniq ma'lumotlar bo'lmasa;

- agar masalaning to'liq yechimi uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumotlarga ega bo'lmasa (ta'lim oluvchining o'zi jadvallar va ma'lumotnomalardan topishi kerak bo'lsa).

Masalaning tashqi jozibali ko'rinishi ta'lim oluvchining masalani yecha boshlashga bo'lgan qiziqishini faollashtirishga yordam beradi. Ammo agar vazifa ta'lim oluvchilar uchun juda qiyin va yechilmaydigan bo'lib chiqsa, albatta, uning bu vazifaga bo'lgan qiziqishi tezda yo'qoladi. Shuning uchun, biz ma'lum bir sinfning bilimlari, ko'nikmalari va qobiliyatlarining rivojlanish darajasini hisobga olgan holda masalalarni tanlashga harakat qilishimiz kerak.

Shunday qilib, fizik masalalarni to'g'ri tanlashga harakat qilishimiz kerak. Masala yechishda ta'lim oluvchilarning fikrlashini rivojlantirish juda mashaqatli va uzoq muddatli jarayondir. Bu masalada ko'p narsa o'qituvchining dars materiallarini to'g'ri rejalashtirish qobiliyatiga, ta'lim oluvchilarning kognitiv harakatlarini to'g'ri yo'nalishga mohirona yo'naltirish qobiliyatiga bog'liq.

Adadiyotlar

1. Анофрикова С.В. Применение задач в процессе обучения физике [Текст]: учебное пособие для студентов физических факультетов педагогических институтов / С.В.Анофрикова, Г.П.Стефанова. –М.: Прометей МПГУ, 1991. 0176 с.

2. Педагогический энциклопедический словарь [Текст] / гл.ред.Б.М.Бим-Бад. –М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. -528 с.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Тлеубаева Гульнур Сагибаевна

*Мухаммед ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари
Университети Нукус филиали «Табиий ва аниқ фанлар» кафедраси ассистент
ўқитувчиси*

Аннотация: Ушбу мақолада Олий таълим муассасалари талабаларининг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш йўллари ҳақида бир қанча асосга эга бўлган маълумотлар берилган. Талабаларга анъанавий дарс ўтишдан ташқари, уларда ўзларининг бўш вақтларида ҳам ўз устиларида мустақил иш олиб боришларига бўлган қизиқишни шакллантириш ва ривожлантириш ҳақида тавсиялар кўрсатилган. Мақолада интеллектуал салоҳият тушунчаси кенг ёритиб берилган бўлиб, уни ошириш вазифалари белгилаб кўрсатилган.

Калит сўзлар: Интеллектуал салоҳият, илмий салоҳият, ижодий салоҳият, иқтидор, шахс, хотира, тасавур, фикрлаш, ҳис қилиш.

Аннотация: В этой статье содержится ряд обоснованных сведений о способах развития интеллектуального потенциала студентов в высших учебных заведениях. Помимо традиционных занятий, ученикам были даны рекомендации, как сформировать и развить интерес к самостоятельной работе над собой в свободное время. В статье дается широкий обзор концепции интеллектуального потенциала и определяются задачи по его увеличению.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, научный потенциал, творческий потенциал, талант, личность, память, воображение, мышление, чувство.

Abstract: This article contains a number of substantiated information about the ways of developing the intellectual potential of students in higher educational institutions. In addition to traditional classes, students were given recommendations on how to form and develop an interest in self-improvement in their free time. The article provides a broad overview of the concept of intellectual potential and identifies the tasks to increase it.

Keywords: Intellectual potential, scientific potential, creative potential, talent, personality, memory, imagination, thinking, feeling.

Таълим тизимини ривожлантириш, ёш авлодни ҳар томонлама етук, баркамол инсон сифатида тарбиялаш учун имкон берувчи мукамал таълим тизимини яратиш, унинг самарадорлигини ошириш каби масалалар давлатимиз сиёсатининг бош мақсади ва таълим соҳасидаги ислоҳатлар асосини ташкил этади.

Маънавий ва жисмоний ҳамда ҳар томонлама баркамол, олий маълумотли, юқори малакали кадрлар тайёрлаш масаласи давлатимиз учун умуммиллий, умумдавлат миқёсидаги вазифа бўлиб, бу эзгу мақсад йўлида амалга оширилаётган ишларни изчиллик ва қатъиятлилик билан давом эттириш бугунги куннинг ўта муҳим ва долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Республиканинг илмий ва ижодий салоҳиятини ривожлантирувчи интеллектуал элитани тайёрлаш ва бу борада юксак истеъдод соҳибларига, билимнинг тегишли соҳалари ва фаннинг аниқ йўналишлари бўйича ўз табиий қобилиятларини намоён этиш ва ривожлантириш, ўзларидаги ноёб истеъдодни рўёбга чиқаришда ҳамда илм-фан, адабиёт, санъат ва меъморчилик, техник ижодиёт, миллий халқ хунармандчилиги ҳамда экология соҳаларида истеъдодли ёшларни излаб топиш, уларнинг ижодий салоҳиятларини юртимиз иқтисодиётини ривожлантириш ва халқимиз маънавиятини бойитишга йўналтириш, уларга ғамхўрлик қилиш ва ижодий изланишлари учун шарт-шароитлар яратиш бериш бугунги кундаги олий таълим муассасалари олдида турган долзарб вазифалардан биридир.

Талабаларга анъанавий дарс ўтишдан ташқари, уларда ўзларининг бўш вақтларида ҳам ўз устиларида мустақил иш олиб боришларига бўлган қизиқишни шакллантириш ва ривожлантириш жуда катта ижобий ва амалий натижаларга олиб келади. Буни бир сўз билан айтганда талабаларнинг «интеллектуал» салоҳиятини ривожлантириш дейиш мумкин. Аваламбор, талабаларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш деганда нималарни тушунмоқ керак, деган савол ҳар биримизда туғилиши табиий [1. Б. 116].

Интеллект сўзининг луғавий маъносига тўхталиб ўтадиган бўлсак, латинчада «intellectus» - тушинмоқ, тасаввур қилмоқ маъносини билдиради. Олий таълим тизимида таҳсил олаётган талабаларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш, уларда ўзлари ўрганаётган фанни дарсдан ташқари бўш вақтларида мустақил мустақамлашларига бўлган қизиқишни шакллантириш таълим тизимидаги педагогларнинг асосий вазифаларидан бири, деб баҳоласак муболаға қилмаган бўламиз. Юқоридагилардан келиб чиқиб, олий таълимда талабаларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш деганда, уларнинг дарсдан ташқари вақтларда ўз тушунча ва тасаввурларини бойитишларига бўлган қизиқишларини пайдо қилиш ва уни қўллаб-қувватлашдир. Интеллект тушунчаси шахсдаги ҳис қилиш, қабул қилиш, хотира, тасаввур, фикрлаш каби ўрганиш қобилиятларини ўзида бирлаштиради. Талабаларда интеллектуал салоҳиятни ривожлантириш уларда, дарс вақтида тўлалигича очиб берилмаган мавзунини ёки мавзу юзасидан туғилган саволларга дарсдан ташқари вақтда жавоб топишлари, мавзунини атрофлича ўрганиб чиқиш орқали билимларини ошириб боришларига олиб келади. Талабанинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш, одатда, унинг бошқа қобилиятларини ривожлантириш орқали ривожланиб боради. Масалан, ўрганиш, таълим олиш, фалсафий фикрлаш, маълумотларни таҳлил қила олиш, улар орасидаги алоқани топа олиш орқали маълумотни қўллаш олиши улар орасидаги қонуниятлар ҳамда фарқларни топа олиш ва ҳоказолар [2. Б. 92].

Талабаларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш масалаларида ҳар доим талабанинг янгиликни ҳис қилиши, мавзунини ўрганишда унинг асосий муаммосини топа олишига йўналтиришга ҳаракат қилишни назарда тутиш керак.

Шулар билан бирга интеллектуал салоҳият тушунчаси инсонда фақатгина фанни бирорта китоб ёки манба асосида ўқиб ўрганиш, тестлар ёрдамида таҳлил қилишгина эмас, балки масаланинг маъзани чақа олишлари, унинг мақсадини тасаввур қила олишлари, вазиятга қараб тўғри қарор қабул қила олишлари мумкинлиги ҳамдир. Талабаларда интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш орқали уларда маълумотларни излаш қобилиятини, уларни маълум бир йўналишга келтира олиш, олдиларига қўйган мақсадларига етишларида булардан самарали фойдалана олишларига эришиш мумкин. Шундай экан, олий таълим тизимида таҳсил олаётган талабаларнинг интеллектуал салоҳиятларини ривожлантиришларига кенг йўл очиб беришга эътибор қаратишимиз лозим.

Бунинг учун қуйидаги вазифаларнинг ижобий ечимини топиш лозим:

Миллий истиқлол ғояси, миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган демократик тамойилларни амалда қарор топтириш, инсон ҳуқуқлари ва қадр-қимматини улуғловчи, Ватанга садоқатли, юксак маънавиятли ёшларни тарбиялашга қаратилган кенг қўламли маънавий-маърифий ишларни олиб бориш:

- талабалар онги ва қалбини лоқайдлик, бефарқлик каби иллатлардан фориғ этиш;
- талабаларнинг онги ва сиёсий маданияти даражасини ҳамда илмий салоҳиятини юксалтириш асосида уларнинг демократик жараёнларга киришувига кўмаклашиш;
- талабаларга мустақил фикр, фуқаролик позициясини намоиш қилувчи билим, кўникма ва малакаларни ривожлантириш;
- талабаларнинг онги ва сиёсий маданияти даражасини ҳамда илмий салоҳиятини юксалтириш;
- таълим тизимидаги ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитиш методикасига оид муаммоларни таҳлил этиш ва бу муаммоларни ўрганишда изланишларга бевосита тўғарак иштирокчисининг иштирокини таъминлаш орқали «Ёш олимлар» мактаби фаолиятини фаоллаштириш.

Бу вазифаларни олий таълим тизимининг илмий ва ижодий тўғаракларида амалга оширилади. Олий таълим муассасалари илмий ва ижодий тўғарак талаблари, бугунги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилиб, талабалар таълим-тарбиясининг янада такомиллаштиришга, уларнинг билим самарадорлигини оширишга, таълим

муассасалари педагог ходимларига аниқ йўналишларни белгилаб олишларида ҳамда уларнинг жавобгарлигини янада оширишга хизмат қилади.

Хулоса қилиб айтганда, талабаларни эркин фикрлашга ўргатишда, энг муҳим улкан муваффақиятлар манбаи сифатида ўқитувчи ва талабанинг мустақил фаолияти мезонига амал қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Улар онглилик, тўғри фикрлаш, мантиқий тафаккур, ақл-идрок, меҳнат севарлик, зехнлилик, изланувчанлик, мустақил ижодий фаолият, ижодкорлик, ўз устида мустақил ишлаш, лаёқати, истеъдод, қобилият, ташаббускорлик, ташкилотчилик, ихтирочилик, иродалилик, ҳаракатчанлик, ишчанлик каби мезонлар сифатида намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Карлыбаева Г.Е. Таълимга инновацион технологияларни жорий этиш тамойиллари // Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. – Нөкис, 2018. – №4. – Б. 115–117.
2. Тлеубаева Г.С. Талабалар қобилиятини ривожлантириш хақида // Қарақалпақ давлат университети хабаршысы. – Нукус, 2021. – №1. – Б. 91–93.

TEXT AND PRESENTATION PROGRAMS FOR LANGUAGE TEACHING.

Khazratova K.M.

English teacher of the Uzbekistan State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

Eshmamatov F.E.

Deputy Dean for Youth Affairs of the Faculty of Media and Communications of the Uzbekistan State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

Abstract. The article is devoted to the issues of using the possibilities of a foreign language in the educational process, the tasks of professionally oriented teaching of foreign languages are considered. For the last decade, advances in technology in the classroom have paved the way to a more engaging and modernized teaching. Educators are embracing improvements in traditional teaching and are very much willing to try new methods of imparting knowledge to students. The integration of traditional and modern methods of teaching, or blended education, improves efficiency in the classroom. Most students have unique learning styles, and this strategy can help cater to the individual needs of students. Blended learning styles vary, but they all involve the utilization of new tools in creating innovative, highly informative, and more engaging presentations that go beyond the basic slideshow. For years, PowerPoint has been regarded as the greatest choice for classroom presentations, but what else is out there? We are now looking for other options and tools that offer better features when creating presentations.

Key words: Introducton, Google Doc in English language teaching, making the most of online presentaiions

Аннотация. Статъя посвящена вопросам использования возможностей иностранного языка в учебном процессе, рассматриваются задачи профессионально ориентированного преподавания иностранных языков.

За последнее десятилетие достижения в области технологий в аудитории проложили путь к более увлекательному и современному обучению. Преподаватели внедряют усовершенствования в традиционное преподавание и очень хотят попробовать новые методы передачи знаний студентам. Интеграция традиционных и современных методов обучения, или смешанного обучения, повышает эффективность в аудитории. Большинство студентов имеют уникальные стили обучения, и эта стратегия может помочь удовлетворить индивидуальные потребности студентов. Стили смешанного обучения различаются, но все они предполагают использование новых инструментов для создания инновационных, высокоинформативных и более привлекательных презентаций, которые выходят за рамки базового слайд-шоу.

В течение многих лет PowerPoint считался лучшим выбором для презентаций в классе, но что еще там есть? Сейчас мы ищем другие варианты и инструменты, которые предлагают лучшие возможности при создании презентаций.

Ключевые слова: Введение, Google Doc в преподавании английского языка, максимально эффективное использование онлайн-презентаций.

Аннотация. Мақола та'лим жарайонида чет тили имкониятларидан фойдаланиш масалаларига бағ'ishlangan bo'lib, чет tillarni kasbiy yo'naltirilgan o'qitish vazifalari ko'rib chiqilgan. Oxirgi o'n yil davomida, auditoriyada texnologiya yutuqlari yanada qiziqarli va zamonaviy o'qitish uchun yo'l ochdi.

Pedagoglar an'anaviy o'qitishni takomillashtirishni amalga oshirmoqda va talabalarga bilim berishning yangi usullarini sinab ko'rishmoqda.

O'qitishning an'anaviy va zamonaviy usullarini yoki boyitilgan ta'limni integratsiyalash auditoriyada samaradorlikni oshiradi. An'anaviy va zamonaviy ta'lim usullarini yoki aralash ta'limni integratsiya qilish auditoriyada samaradorlikni oshiradi. Bu strategiya noyob bo'lib, talabalar individual ehtiyojlarini qondirishga samarali yordam berishi mumkin. Aralash ta'lim uslublari farq qiladi, ammo ularning barchasi asosiy Slayd-shoudan tashqariga chiqadigan innovatsion, yuqori ma'lumotli va yanada jozibali prezentatsiyalar yaratish uchun yangi vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Ko'p yillar davomida PowerPoint auditoriyada taqdimotlar uchun eng yaxshi tanlov deb topildi, ammo u erda yana nima bor? Keling, prezentatsiyalar yaratishda eng yaxshi imkoniyatlarni taqdim etadigan boshqa variantlar va vositalarni qidiramiz.

Kalit so'zlar: kirish, ingliz tili o'qitishda Google Doc, ingliz tilida onlayn taqdimotlarnimuntazam qollash.

For the last decade, advances in technology in the classroom have paved the way to a more engaging and modernized teaching. Educators are embracing improvements in traditional teaching and are very much willing to try new methods of imparting knowledge to students. Standard classroom lectures that use tried-and-tested presentation tools such as PowerPoint and other blackboard or whiteboard methods can now be upgraded into a more interesting, more effective, less expensive, and less time-consuming ways of presenting lessons.

The integration of traditional and modern methods of teaching, or blended education, improves efficiency in the classroom. Most students have unique learning styles, and this strategy can help cater to the individual needs of students. Blended learning styles vary, but they all involve the utilization of new tools in creating innovative, highly informative, and more engaging presentations that go beyond the basic slideshow.

In the last years of the various stages of the system of education began to appear new modern concepts. In the quality of the first, it is possible to include information and communication technologies, mobile technologies, Internet technologies, innovative educational technologies, modern pedagogical technologies in the list of terms, which will be a trend in the whole world and in some regions of the world. Nowadays, teaching and learning online are becoming increasingly popular. You know it is because of COVID-19 so every teacher should know how to teach online. It is very important for our young generation. However, some teachers face some problems when they teach online. The online learning environment is constantly changing. We are always looking for better ways of doing things and easier ways to transfer knowledge to students. As online instructors, we are always reinventing things, and, trying to be better at what we do. Some important aspects, we should never forget, are, to evaluate what we have done through a term, what we have learned and what we will implement for coming terms. Every single term we learn something new. That is life!

We never stop learning.

In order to increase our knowledge, we always search for news in Education sphere. We teach our students via zoom or Bluebutton BN on our synchronous lessons on module platform. 21st Century skills are 12 abilities that today's students need to succeed in their careers during the Information Age. **The twelve 21st Century skills are:** critical thinking, creativity, collaboration, communication, information, literacy, media literacy, technology literacy, flexibility, leadership, initiative, productivity, social skills.

These skills are intended to help students keep up with the lightning-pace of today's modern markets. Each skill is unique in how it helps students, but they all have one quality in common. They're essential in the age of the Internet. There are a lot of tools which we use in our classes. For years, PowerPoint has been regarded as the greatest choice for classroom presentations, but what else is out there? We are now looking for other options and tools that offer better features when creating presentations.

Google Doc in English Language Teaching

Collaboration can be defined as a coordinated, synchronous activity that is the result of an ongoing attempt to construct and maintain a shared conception of a problem. It has also been identified as a necessary component of active learning. The benefits of collaboration

include development of critical thinking skills, discussion and consideration of ideas, and social skill development. Social constructivist theory emphasizes the importance of collaboration in the learning process. Learning is social and requires participation in a social process of knowledge construction. Knowledge occurs through a web of interactions, and is distributed and mediated by people and the tools which they use for interacting. The tools available to communicate/collaborate with others have changed over time. A decade ago, if a group of students had to work outside class, they would arrange meetings at the library or someone's house.

Today, technology offers alternative ways for students to work together in an online collaborative environment. Some of the tools we are currently using within the class are wikis, discussion forums, chats and Google Apps. Google Apps is a collection of web-based programs and file storage which run in a web browser, without requiring users to buy or install software. Users can simply log in to the service to access their files and the tools to manipulate them. Offerings include communication tools (Gmail, Google Talk, and Google Calendar), productivity tools (Google Docs: text files, spreadsheets, forms and presentations), a customizable start page (iGoogle), and Google Sites (to develop web pages). The tools are free, or users can pay for a premium edition which adds more storage space and other features. Using Google Docs, students can begin their assignments in the classroom and continue at home, or anywhere if ubiquitous devices like mobile phones or netbooks are being used.

Advantages of using Google Docs include:

- Students can work collaboratively on the same document at the same time and files distinguish between the individual and shared contributions of the students involved in the assignment.

- Cross platform compatible for PC and Mac

- Peer collaborating and editing are exciting and engaging for students.

- It saves automatically every 15 seconds and new text is displayed to the rest of the viewers/collaborators.

- There is easy access from internet-connected computers or ubiquitous devices, with no software required.

- Collaborators/viewers do not need to have a Gmail account to be able to use this application.

- Educators can monitor student work easily in real time if required.

- It is easy to see which students have contributed through the revision history.

- Work can be published to blogger.com with one click.

- It gives students an authentic audience for their work: parents, peers, friends and blogs.

- It is possible to use the application offline via Google Gears and to update content directly when the user goes online again.

- Export the documents in a number of file formats such as RTF, PDF, Html, MS Word and OpenOffice format.

- If Google Talk is used in conjunction with Google Docs, enables to communicate more effectively and efficiently using text chat, video chat, and audio chat. This allows a truly real-time communication and increase the productivity of the group.

- Using Google Forms, students can generate and share a database within the classroom.

- Google Docs also enabled students to engage in shared note taking. Collaboration about note taken in class helps students who were poor keyboarding.

- Google Apps allows institutions to use their own domain name with the service and to customize the interface to reflect the branding of the institution.

- Google Docs do not claim ownership or control over submitted content. For documents you expressly choose to share with others, Google Docs have the proper license to display those documents to your selected users. Some of the disadvantages:

- Google Docs allows basic formatting of text documents but without higher level of functions such style sheets and templates.
- Google Docs spreadsheets support formulas and simple functions but no macros.
- Some institutions have concerning about long-term availability, security, and privacy.
- Google Docs does not offer flexibility in managing user accounts as many institutions may require.

For the advantages explaining before, Google Docs has the potential to be used in our units to improve group assignments and presentations, promoting collaboration between our students. It can also support data gathering through surveys using Google Forms.

Making the most of online presentations

Emaze is a growing online presentation software that boasts a remarkable upgrade to the traditional PowerPoint presentation. Its easy-to-use interface lets you choose from a wide array of templates and create awesome visual learning aids, including 3D presentations in minutes, so you can provide your students a better learning experience.

Since it is cloud-based, it also allows you to edit or update your presentations on any computer, mobile device, and other tech devices with an internet connection.

If you are out looking for a fresher and more seamless alternative to PowerPoint, **Google Presentation** might be your best bet. It has everything that PowerPoint lacks. It is equipped with a Google research tool that you can use if you need to conduct research about your presentation. The search bar has a drop-down menu that lets you specify the type of research or information you are looking for in terms of images, videos, quotations, etc.

You can freely and accurately express yourself through its thousands of unique presentation themes, fonts, and color options for more creative control. It also features animations and video embedding capabilities you can use in designing your presentation, speech, and other significant projects.

It's cloud-based but also gives you the option to work even when you are not connected to the internet just by enabling offline editing.

When it comes to creating presentations, the most common software is Microsoft PowerPoint and **Apple Keynote**. Although PowerPoint reigned for years, it is not indicative of quality. Apple's Keynote can take your presentation to the next level and its advantages:

- Keynote is simpler and easier to use. It is also available for PC or Chromebook users.
- PowerPoint's iPhone and iPad apps offer limited features. Keynote, on the other hand, lets you fully maximize its features so you can create, modify, and present your presentations anywhere once you download the app.
- You can sync your presentations on all your iOS devices. It means that even if you create your presentations on your Macbook, you can still continue or edit your presentation using your iOS devices on the go.
- You can quickly export your presentation to HTML, which automatically turns your presentation into a website.

In a nutshell, Apple Keynote wins over Microsoft PowerPoint when it comes to compatibility, accessibility, and ease of use. At the end of the day, you can create quality presentations for your students to keep them engaged and to enhance their learning experience.

Prezi is another great tool you can use to create better presentations. Compared to other presentation software, Prezi is web-based and completely free. It allows you to create a presentation and manipulate content anywhere on the page. You can also opt to import your PowerPoint presentations if you want to add other features like dynamic text or movements to your images for a better visual presentation for your students.

Nearpod is a great presentation tool for teachers. Its benefits include:

- Easy-to-use, interactive features that can bring the classroom to life.

- Teachers can easily create interactive classes using different multimedia content like images, videos, quizzes, polls, and other activities that are relevant to the lesson.
- Teachers can also monitor students in real time and allow distance learning. This means that students from anywhere can join your Nearpod learning sessions.
- It's compatible with different platforms and can work on any device.

How about a video presentation for your students?

Tellagami is a free app that you can use to create animated video presentations with a character that resembles you. You can create tutorials and instructional videos to keep things interesting. Even when your students miss your class, they can easily access your videos, and it would feel like a face-to-face lecture.

Haiku Deck helps you focus on creating powerful presentations. You can unlock your creativity and use its fantastic charts, stunning graphs, incredible fonts, and amazing layouts designed by great designers worldwide. It also allows free access to millions of free common images you can add to your presentations.

Millions of users prefer Haiku Deck for its simple-yet-seamless interface. Presentations can be saved in the cloud and accessible to users anywhere.

Powtoon is another online presentation software that allows users to create animated videos and presentations to capture students' attention and increase engagement. This undoubtedly helps students avoid unnecessary distractions and to focus on the discussion.

The rapid changes in modern technology that are now deeply integrated into our society should be a marker that teaching, sharing of information, and imparting of knowledge should also evolve to keep up with the fast-changing times. These modern technologies are here to stay and will only keep on improving. It is imperative that both teachers and students embrace these changes and take advantage of the benefits. Do not stick to what's familiar. Explore other tools that can help you better reach your goals.

References

1. E. S. Polat, M. Yu. Bukharkina "Modern pedagogical and information technologies in the education system": Textbook. - M.: Academy, 2007.
2. Azimov E. G, Shchukin A. N. "New dictionary of methodological terms and concepts", M.: Ikar, 2009.
3. Solovova E. N. "Methods of teaching foreign languages: basic course of lectures: a manual for students of pedagogical universities and teachers", 4th edition, M.: Prosveshchenie, 2006.
4. Titarenko N. V. "Methods of organizing role-playing games of problem orientation in distance learning of foreign languages: on the material of the English language", Moscow: Moscow State University of Economics, 2007.
5. Galskova N. D. "Modern methods of teaching foreign languages: A manual for teachers. - 2nd ed., reprint.
6. <https://www.aeseducation.com/blog/what-are-21st-century-skills>.
7. Aloni & Harrington, 2018; TeacherStream, 2010.
8. Eshnazarova M. Mobility - as a modernization of higher pedagogical education. NamSU Scientific Information №12, Namangan, 2019.
9. Эшназарова М., Катаева М. (2021). Theoretical basis of mobile learning and use of mobile platforms. International Journal on Integrated Education.

ASSESSING SPEAKING AND WRITING SKILLS OF STUDENTS

Khazratova K.M.

*English teacher of the Uzbekistan State World Languages University Tashkent,
Uzbekistan*

Abdullayev T.O.

Student of the Uzbekistan State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

Annotation: In today's universities grades are substantially determined by test results. So much importance is placed on students' test results that often just the word test frightens students. The best way for students to overcome this fear or nervousness is to prepare themselves with test-taking strategies. This process should begin during the first week of each semester and continue throughout the school year. The key to success full test-taking lies in a student's ability to use time wisely and to develop practical study habits.

Key words: Theory of speaking and writing assessment, designing speaking assessments, classroom speaking assessment techniques, administrative issue for assessing speaking.

Аннотация: Бугунги университетларда баҳолар тест натижалари билан сезиларли даражада белгиланади. Талабаларнинг тест натижаларига жуда катта аҳамият берилади ва кўпинча “тест” сўзи талабаларни кўрқитади. Талабалар бу кўрқув ёки асабийлашишни бартараф қилишни энг яхши йўли ўзларини руҳан тайёрлаш зарур. Бу жараён ҳар бир семестрнинг биринчи ҳафтасида бошланиб, ўқув йили давомида бўлиши керак. Талабанинг вақтдан оқилона фойдаланиши ва амалий билимларни ривожлантириши муваффақиятли тест натижасидир.

Калит сўзлар: нутқни ва ёзиш кўникмаларини баҳолаш назарияси, нутқ баҳоларини лойиҳалаш, аудиторияда нутқни баҳолаш методлари, нутқни баҳолаш масаласидаги маъмурий муаммолар

Аннотация: В данной статье автор рассказывает о тестировании. В современных университетах оценки в значительной степени определяются результатами тестирования. Так много внимания уделяется результатам тестирования студентов, что часто просто слово "тест" пугает студентов. Лучший способ для студентов преодолеть этот страх или нервозность - подготовить себя к тестированию. Этот процесс должен начинаться в течение первой недели каждого семестра и продолжаться в течение всего учебного года. Ключ к успешному прохождению полного теста лежит в способности студента разумно использовать время и развивать практические навыки обучения.

Ключевые слова: Теория оценки устной и письменной речи, проектирование оценки устной речи, методы оценки устной речи в аудитории, административная проблема оценки устной речи.

“The basic assumption in any interaction is that the speaker wants to communicate ideas, feelings, attitudes, and information to the hearer or wants to employ speech that relates to the situation. The objective of the speaker is to be understood and for the message to be properly interpreted by the hearer. It is speaker’s intention that needs to be communicated to the hearer” (Celce-Murcia & Olshtain, 2000, p. 166). Fundamental to teachers becoming responsive to student learning needs is the availability of detailed information about what students know and can do. Higher education is a priority area for ensuring the development and independence of the state. Assessing the performance of an educational system is a relevant issue for the modern theory and practice of education. In the modern context, educational assessment is a rather mature, applied scientific discipline whose target is the operation of an educational system, and the subject matter is its outcome expressed by different qualitative characteristics. The main functions include guidance, teaching, assessment, education, development, control, management and projecting. In each case, the measurement processes undertaken as part of educational assessment are highly differentiated, fully interrelated and influenced by various factors. The scientific conceptualization of educational assessment essentially changes its theoretical and methodological support.

As in daily life, speaking is an important channel of communication in a general English program. When testing this skill, we want to simulate real-life situations in which students engage in conversation, ask and answer questions, and give information. Ms. Wright knows the importance most students place on being able to speak proficiently, so she assesses her students’ speaking abilities both in class and in a formal speaking exam. In an academic English program, the emphasis may shift to participating in class discussions and debates or giving academic presentations. In a business English course, students might develop telephone skills, make reports, and interact in common situations involving meetings and travel. Heaton points out that speaking is “an extremely difficult skill to test, as it is far too complex a skill to permit any reliable analysis to be made for the purpose of objective testing.” However, the assessment of spoken language has evolved dramatically over the last several decades from tests of oral grammar and pronunciation to tests of genuine communication, and now to integrative speaking tasks on high-stakes tests.

Canale and Swain (1980) argue that there are four competencies underlining speaking ability:

- Grammatical competence: includes knowledge of grammar, vocabulary, and mechanics
- Discourse competence: concerned with relationships beyond the sentence level, rules of cohesion and coherence, holding communication together in a meaningful way

- Sociolinguistic competence: applying knowledge of what is expected socially and culturally by users of the target language
- Strategic competence: “the way learners manipulate language in order to meet communicative goals”

Designing Speaking Assessments

As noted, we recommend that teachers assess speaking in class as well as through individual speaking tests. To get a valid picture of speaking proficiency, use a variety of methods and techniques. We will explore techniques ranging from a traditional formal test to informal techniques you can integrate with other classroom activities. Whatever technique you use, start the speaking assessment with a simple task that puts students at ease so they perform better. The speaking test or oral interview is perhaps the most common format for assessing speaking on well-known language examinations. Many institutions schedule formal speaking exams at least once during a course to ensure that all students are tested under reliable and standard conditions. Oral exams/interviews need not be overly long, each student needs 15 minutes to ensure that the information a rather receives is reliable. For placement purposes, an interview of between five to ten minutes should suffice. Students can be tested individually, in pairs, or in groups of three. If more than one student is assessed, it is important to provide time for each individual to speak as well as opportunities for interaction. In paired-student oral exams, the examiner has the advantage of hearing students interacting with their peers.

Here are some common tasks that can be used for the level-check stage.

Picture Cue: Visuals can be very useful in assessing speaking skills. They are especially good for descriptions. In this technique, students are given a picture or photo and must describe what they see. Good sources for visuals are newspaper and magazine photographs or advertisements or pictures downloaded from the Internet. Alternatively, students may have to answer questions about the picture or photograph. This variation is a useful way of focusing on certain structures, functions, or vocabulary.

Sample Activity

Answer the questions.

Questions:

- *What kind of production does the shop sell? (3-5 min speech)*
- *Which production is the most expensive? (1 min speech)*
- *In your opinion, was the production expensive? Why? Why not? (5 min speech)*

An elaboration of the visual technique is to give the student a series of pictures or a cartoon strip and ask him/her to narrate the major events in a story. This approach can be used to elicit sequence markers and a variety of verb tenses.

Giving oral presentations is a real-life skill for students in academic and business programs, so presentations are often used for classroom speaking assessment.

Administrative Issues for Assessing Speaking

Oral exams have to be scheduled, rooms booked, and teachers ready to examine. Speaking tests can be conducted live or they can be recorded. When students are tested individually or in small groups, teachers are concerned about what to do with the students in the classroom who are not being tested. In colleges and universities, they can be assigned work to do in the independent learning center or in the library. To assess students' speaking skills in the regular classroom, select two or three students each class period and focus on their speaking during class participation. If you do this regularly, you will be able to track students' progress throughout the course in a fairly stress-free environment.

Teaching Speaking

Speaking problems and their solution

1. Some students are afraid of making mistakes. The teacher should be patient and encourage group work. Correct only serious mistakes.
2. Some students don't get a chance to take part in speaking. The teacher speak

to them after the lesson.

3. Passive students don't participate in speaking. They need attention from the teacher.

4. The topic isn't interesting to students. The teacher should move on to a different topic.

Teaching Writing

There are three stages to deal with writing: before writing, during writing, and after writing.

Before writing (4 steps):

Students get enough ideas and information necessary for writing. It helps learners focus on the purpose and possible readers of their written work before starting writing.

1. Grouping discussion.

Encourage your students to discuss a certain topic in groups. The advantages of this are:

- It helps students get different viewpoints.
- Stronger students can help weaker students.
- It helps the teacher find out whether his students have enough vocabulary and are good at language structures.

2. Sunshine outline.

• Students draw rays coming from the sun and write a question word on each ray: who, what...etc.

• Help students think of possible questions that begin with these question words. Then, they write a phrase or two to answer these questions.

3. Oral brainstorming.

This is done orally. It involves the use of questions. The teacher can write these questions on the board and ask each student to think out answers to them. The teacher should bear in mind the following points:

- Accept all students' answers.
- There are no wrong or right answers.
- Never force the students to follow your viewpoints.
- Never interrupt the students during answering.

The teacher discusses the answers with his students. Then, he asks them to go to the next step.

4. Interviewing.

Students interview each other. They share viewpoints and ideas. They usually share their personal experiences and think about them during the interview. This makes students relaxed and reduces the fear of writing.

Production strategies involve mobilizing resources, balancing between different competences – exploiting strengths and underplaying weaknesses – in order to match the available potential to the nature of the task. Internal resources will be activated, possibly involving conscious preparation (Rehearsing), possibly calculating the effect of different styles, discourse structures or formulations (Considering audience), possibly looking things up or obtaining assistance when dealing with a deficit (Locating resources). When adequate resources have not been mobilized or located the language user may find it advisable to go for a more modest version of the task and, for example, write a postcard rather than a letter; on the other hand, having located appropriate support, he or she may choose to do the reverse – scaling up the task (Task adjustment).

In a similar way, without sufficient resources the learner/user may have to compromise what he or she would really like to express in order to match the linguistic means available; conversely, additional linguistic support, perhaps available later during re-drafting, may enable him or her to be more ambitious in forming and expressing his or her thoughts (Message adjustment).

Ways of scaling down ambitions to fit resources in order to ensure success in a more limited area have been described as Avoidance strategies; scaling up and finding ways to cope have been described as Achievement strategies. In using achievement strategies the language user adopts a positive approach with what resources he or she has: approximating and over generalizing with simpler language, paraphrasing or describing aspects of what he or she wants to say, even 'foreignizing' L1 (first language) expressions (Compensating); using highly accessible pre-fabricated language he or she feels sure of – 'islands of reliability' – to create stepping stones through what for the user is a novel situation or concept he or she wants to express (Building on previous knowledge), or just having a go with what he or she can half remember and thinks might work (Trying out). Whether or not the language user is aware of compensating, skating over thin ice or using language tentatively, feedback in terms of facial expression, gesture and subsequent moves in the conversation offer him or her the opportunity to monitor the success of the communication (Monitoring success). In addition, particularly in non-interactive activities (e.g. giving a presentation, writing a report) the language user may consciously monitor linguistically as well as communicatively, spot slips and 'favorite' mistakes and correct them (Self-correction).

One of the aims of the Framework is to help partners to describe the levels of proficiency required by existing standards, tests and examinations in order to facilitate comparisons between different systems of qualifications. For this purpose the Descriptive Scheme and the Common Reference Levels have been developed. Between them they provide a conceptual grid which users can exploit to describe their system. Ideally a scale of reference levels in a common framework should meet the following four criteria. Two relate to description issues, and two relate to measurement issues:

Description Issues

A common framework scale should be context-free in order to accommodate generalizable results from different specific contexts. That is to say that a common scale should not be produced specifically for, let us say, the school context and then applied to adults, or vice-versa. Yet at the same time the descriptors in a common Framework scale need to be context-relevant, relatable to or translatable into each and every relevant context – and appropriate for the function they are used for in that context. This means that the categories used to describe what learners can do in different contexts of use must be relatable to the target contexts of use of the different groups of learners within the overall target population.

The description also needs to be based on theories of language competence. This is difficult to achieve because the available theory and research is inadequate to provide a basis for such a description. Nevertheless, the categorization and description needs to be theoretically grounded. In addition, whilst relating to theory, the description must also remain user-friendly – accessible to practitioners. It should encourage them to think further about what competence means in their context.

Measurement Issues

The points on the scale at which particular activities and competences are situated in a common framework scale should be objectively determined in that they are based on a theory of measurement. This is in order to avoid systematizing error through adopting unfounded conventions and 'rules of thumb' from the authors, particular groups of practitioners or existing scales that are consulted.

The number of levels adopted should be adequate to show progression in different sectors, but, in any particular context, should not exceed the number of levels between which people are capable of making reasonably consistent distinctions. This may mean adopting different sizes of scale step for different dimensions: learning, teaching, assessment two-tier approach between broader (common, conventional) and narrower (local, pedagogic) levels.

These criteria are very difficult to meet, but are useful as a point of orientation. They can in fact be met by a combination of intuitive, qualitative and quantitative methods. This is in contrast to the purely intuitive ways in which scales of language proficiency are normally

developed. Intuitive, committee authorship may work well for the development of systems for particular contexts, but have certain limitations in relation to the development of a common framework scale. The main weakness of reliance on intuition is that the placement of a particular wording at a particular level is subjective.

Secondly there is also the possibility that users from different sectors may have valid differences of perspective due to the needs of their learners. A scale, like a test, has validity in relation to contexts in which it has been shown to work. Validation – which involves some quantitative analysis – is an ongoing and, theoretically never-ending, process.

The methodology used in developing the Common Reference Levels, and their illustrative descriptors, has therefore been fairly rigorous. A systematic combination of intuitive, qualitative and quantitative methods was employed.

First, the content of existing scales was analyzed in relation to categories of description used in the Framework. Then, in an intuitive phase, this material was edited, new descriptors were formulated, and the set discussed by experts.

Next a variety of qualitative methods were used to check that teachers could relate to the descriptive categories selected, and that descriptors actually described the categories they were intended to describe.

Finally, the best descriptors in the set were scaled using quantitative methods. The accuracy of this scaling has since been checked in replication studies.

Technical issues connected with the development and scaling of descriptions of language proficiency are considered in the appendices.

There is, however, an important modification which must be made. The learner of a second or foreign language and culture does not cease to be competent in his or her mother tongue and the associated culture. Nor is the new competence kept entirely separate from the old. The learner does not simply acquire two

distinct, unrelated ways of acting and communicating. The language learner becomes **plurilingual** and develops **interculturality**.

Respect of each language are modified by knowledge of the other and contribute to intercultural awareness, skills and know-how. They enable the individual to develop an enriched, more complex personality and an enhanced capacity for further language learning and greater openness to new cultural experiences. Learners are also enabled to mediate, through interpretation and translation, between speakers of the two languages concerned who cannot communicate directly. A place is of course given to these activities and competences, which differentiate the language learner from the monolingual native speaker.

References

1. Celce-Murica, M. & Olshtain, E. (2000). Discourse and context in language teaching: A guide for language teachers. Cambridge: Cambridge university Press.
2. Brown, J. D. (2005). Testing in language programs: A comprehensive guide to English language assessment. New York: McGraw Hill.
3. Folse, K. S. (2006). The art of teaching speaking: Research and pedagogy for the ESL/EFL classroom. Ann Arbor: University of Michigan Press.
4. Weir, Cyril. (1993). Understanding and developing language tests. Hertfordshire, UK: Prentice Hall
5. <https://www.teachingEnglish.org.uk>
6. <https://www.verywellmind.com/what-is-motivation-2795378>
7. <https://www.fluentu.com/blog/educator/foreign-language-teaching/methodology/>
8. <https://moluch.ru/archive/129/35514/>.
9. <http://moramodules.com/ALMMethods.ht>

THE METHOD OF LITERARY ANTHROPONYMS IN THE WORKS BY E.C ANETTI AND K. H OFFER

Mamatkulova Bakhtijon Ravshanovna

*Chirchik higher tank commanding Engineering school Teacher of the department of
languages Phd researcher of Uzbek State World Language University*

ABSTRACT: In this article, Klaus Hoffer in the novel "At the Bireshes" uses the anthroponyms by the same method as Canetti's. However, apart from named functions, names and "name carriers" are seriously involved talk about language and communication problems. "The legend of names", which folded bireshi, reflects the state of these issues at the time of creation novel.

Key words: Elias Canetti, Klaus Hoffer, literary anthroponym, poetics.

Аннотация: В данной статье речь идёт о задачах литературных устойчивых сочетаний в романах Э.К.Анети и К.Х.Оффера. Также обращается особое внимание строению устойчивых сочетаний, выполняемым ими функциям, происхождению данных сочетаний, особенностям перевода. Большинство устойчивых сочетаний связаны с возникновением определённых традиций, действительностью, исторических фактов. Тем не менее, большая часть английского фразеологического фонда появилась благодаря литературно-художественным произведениям, говорится в статье.

Ключевые слова: Э.К.Анети, К.Х.Оффера, литературные антропонимы, поэтика.

Austrian literature of the twentieth century, like, indeed, any other literature tour of this period, gave the world authors who, natural worldview force the reader to think over and over again about the past day, be aware of the present and, perhaps, "overcome" the future, seeing in it the features of the previously known. Among them, not-nobel laureate Elias Canetti (Elias Canetti, 1904-1994) and the contemporary Austrian writer Klaus Hoffer (Klaus Hoffer, born 1942), the author of one of the first works German-language literature, which marked the "entry" into the postmodern nistic context [Ortheil, 1994, S. 134].

The purpose of this article is on the one hand, to attract attention to the work of original authors - Elias Canetti and Klaus Hoffer, who, despite almost half a century of discrepancy, managed to present the images of the era, notice the main features of the human a changing world. On the other hand, it seems important trace the threads that connect authors, identify similarities in manner narratives of two Austrian writers. Study of features poetics of Canetti and Hoffer seems productive to identify general patterns of development of Austrian literature in the second half us of the twentieth century. We are talking about Canetti's book of miniatures "Unsleeping Ear. 50 characteristics moat" ("Der Ohrenzeuge. 50 Charaktere ") [Canetti, 1995] and about Hof's novel Fera "At the bireshes" ("Bei den Bieresch") [Hoffer, 1979-1983]. Further in a hundred the features of the functioning of verbal images with rich contextual semantics, created using occasional onyms. The fictional onomasticon contributes to the the notion of the semantic multidimensionality of the text is a means of implementation of the author's intentions and Canetti, and Hoffer. Let's stay for more in detail on the artistic nomination, which both authors resort to, when they come up with names for their "characters", at first glance, intricate, but extremely capacious in their semantics. The translation aspect remains outside the scope of this article, which could would be illustrated by translations into Russian made S. Vlasov ("An unsleeping ear. 50 characters [Canetti, 1990] and G. Potapova ("At the Bireshes") [Hoffer, 2017]. It should be noted that a literary anthroponym means artistic nomination by means of a proper name, at that time how the term occasional / fictional onomasticon is used in this work as characterizing to a greater extent the idiostyle of doznik. In scientific works, the problem of the functioning of anthroponyms considered from the standpoint of linguistic pragmatics and onomastics [Garagulya, 2009], taking into account the semantic and functional characteristics stick of anthroponyms that appear in the literary text [Isaeva, 2012], etc. This article reveals the artistic potential of anthroponyms in the works of Canetti and Hoffer. Canetti's work has repeatedly been the object of research both in foreign and in Russian literary criticism. Into the present moment the reason for talking about Canetti is the publication of his epi-carpentry heritage that add a touch to the portrait of the classic Strian literature [Canetti, 2018, etc.], as well as successfully implemented projects aimed at popularizing his work among modern readers [Projekt, 2016]. Previously, the question of genre uniqueness of the book "Sleeping Ear. 50 characters ", justified belonging of "characters" to this kind of small prosaic forms as a literary miniature [Shastina, 2016].

The history of the study of Hoffer's work is much more modest. Fun-today still remain research foreign scientists R. Landvogt [Landvogt, 1990], M. Napechnig [Napetschnig, 1998], S. Kreuzer [Kreuzer, 2007]. The Russian scientific one of the first Hoffer's discourses was

N.V. Gladilin, in the opinion of whose novel "At Bireshes" is an important milestone that marked the change paradigms in the German-speaking cultural space, since it "Pretty much paved the way for the further development of German postmodern literature" [Gladilin, 2010, p. 119; Gladilin, 2012]. In 2017, Hoffer's novel At the Bireshes [Hoffer, 2017] was released from the publication of the "Symposium" in Russian, this fact itself testifies about the significance of this work not only for Austrian literature.

Comparative analysis of the poetics of the works of Canetti and Hoffer carried out for the first time. 2. Elias Canetti "Unsleping ear. 50 characters" Published in 1974, the book "The Unsleping Ear. 50 characters" caused an ambiguous assessment of literary scholars. As expected, some note the advantages and disadvantages of this small volume of excretions. The opinion is expressed that, against the background of other texts of the author, this the book clearly loses, therefore, should take a modest place among the "secondary" works of Canetti. In particular, it is noted that the characteristics presented for review Teams lack social context and psychologism [Pörksen, 1974, S. 845] that, carried away by portraits of paranoids, the author offers one side picture of contemporaries [Reinisch, 1975, S. 884], and so on. In the book is written by V. Frühwald [Frühwald, 1996, S. 72], when he points to the belonging of "characters" to a small literary form. It is noted also that the criticism did not appreciate the "realistic principle" work that, having reached its climax, goes into the fantastic [Allemann, 1985, S. 237]. A priori, it can be argued that Canetti in the "Sleepy Ear" follows the tradition of Theophrastus (319 BC) and his follower Jean de La Bruyère (1645-1696), famous for collecting actors who embodied human vices of the time in which they lived. The artistic originality of the Kanettian characters indicates does not belong to a literary miniature, which, as a genre the variety has distinctive features: small volume, information richness, artistic completeness and integrity. Speaking about the genre originality of the book, the researchers focus on the genre variety of short prose - miniature. So, R. Sorg calls Canetti's "50 characters" a "surreal miniatures" [Sorg, 2010, S. 153], according to another scientist, this peculiar "vignettes" [Leroy du Cardonnay, 2002, S. 72]. P. von Matt sees in the characters "physiognomic miniatures" with "burscaffold plasticity ", " satirical acuity "and a kind "Surrealistic intensity" [Peter von Matt, 2016]. In addition, the obvious but that fifty characters are synthetic figures, and then therefore, the meaning of these images should be sought in the metaphorical context, which undoubtedly testifies to the artistic merit works [Steussloff, 1994, S. 249].

The originality of the author's style "Sleepy ear 50 characters" observed already at the heading level. Onomastic units in the title carry out they not only have the function of naming characters, they are assigned an important text forming function, they serve as a kind of exposure, adjust the reader to solve the puzzle, since it is obvious that some onyms become clear only after reading the entire text: Gift-giver, Tear-warmer, Slavoshchup, Archeocrat, Loser, Popor-chennaya, Humble way, Starlight, Tugger, Hell-two, etc. The blind man (Der Blinde) does not part under any circumstances with a camera, with which it creates a new visualreality. In Der Hinterbringer it is easy to recognize someone who is not will fail to convey to everyone every insulting word: the advice of his varieties that the fear of the victim increases [Canetti, 1990, p. 227]. Canetti creates an environment for each character, with the help of the context he "ground-"uses" a typed image, for which it resorts to real specifics: the gift-giver has gifts, the Crystal Mouth has golden scales, the Blind man has photographs, the Paper Drunkard has books, the Bogotryas has The Bible, the Puller has monuments, etc. Also with the help of the state in which the "heroes" immerse themselves (cinema as a place of relaxation for Teargrey, street as a kind of podium for the Tempted, etc.), author achieves recognition of the type, while he "clarifies" the meaning of each the name. Canetti creates highly individual proper names -occasionalisms, - often mechanisms of metaphorization and metonymization. Heroine Crystal Mouth (Die Silbenreine) fights for the purity of speech, weighing every word on a golden balance: The Crystal Lips speaks with such infallible accuracy that others listen to her with their mouths open [Ibid, p. 233]. On the contrary,

Haste-Slo- forever (Der Wortfrühe) does not care about what is said, words are pouring out of him mouth like empty nuts [Ibid, p. 232]. Paper Drunkard (Der Papiersäufer) a book lover, his love of books is akin to a phobia, he is a hunter for rare books: Having finally got his book, he quickly sold reads it, assimilates and shakes his mustache, always ready to quote a suitable place [Ibid, p. 239]. The main feature of Skopidomka (Die Habundgut) - Greed: It is not scattered, not sprayed, loves to see his goodness at once [Ibid, p. 229]. Ohlos and demos - bla-Suitable Wednesday for the Herald of Kings (Die Königskünderin): the slightest movement she recognizes the slave and holds him, even before the chants, away from the King [Ibid, p. 216]; for a conceited name- liz and vigilant Slavoshchup - the most important thing is to "feel" the name, selecting for myself, only the most worthy. Maestroso (Der Maestroso) demonstrates his power over the crowd, he is the chosen one: However, he does nothing he is alone, there are many of them here, surrounding him and looking at the eggs, intended for him alone [Ibid, p. 246].

References

1. Allemann, B. (1985). Elias Canetti Ein Ohrenzeuge. In: Hüter der Verwandlung. Beiträge zum Werk von Elias Canetti. München: Hanser. 237-245(In Germ).
2. Beckermann, T. (1990). Das Labyrinth der Erklärungen: Klaus Hoffers „Bei den Bieresch“. The German Quarterly, 63 (3 / 4): 429—436(In Germ).
3. Frühwald, W. (1996). Spuren der Antike. Zu Elias Canettis Buch «Der Ohrenzeuge. Fünfzig Charaktere». In: Gerhard, Neumann (Hrsg.). Canetti als Leser. Freiburg im Breisgau: Rombach 59-77 (In Germ).
4. Garagulya, S. I. (2009). Antroponimicheskaya pragmatika i identichnost' individa (opyt sistemnogo opisaniya lichnykh imen v SShA): avtoreferat dissertatsii ... doktora filologicheskikh nauk. Moskva (In Russ).
5. Gladilin, N. V. (2010). V ozhidanii chitatel'ya (roman K. Khoffera «U bireshy» kak postmodernistskiy labirint»). Voprosy filologii, 2 (35): 111-121 (In Russ).
6. Gladilin, N. V. (2012). Postmodernizm v literature stran nemetskogo yazyka: genezis i osnovnyye tendentsii razvitiya: avtoreferat dissertatsii ... doktora filologicheskikh nauk. Moskva (In Russ).
7. Isayeva, E. F. (2012). Funktsionirovaniye antroponimov v khudozhestvennom tekste (na materiale proizvedeniy ispanskikh i russkikh avtorov kontsa XX — nachala XXI veka): avtoreferat dissertatsii ... kandidata filologicheskikh nauk. Moskva (In Russ).
8. Kreuzer, S. (2007). Literarische Phantastik in der Postmoderne. Klaus Hoffers Methoden der Verwirrung. Heidelberg: Winter (In Germ).
9. Kuchumova G. V. (2019). Roman Klaus Khoffera «U bireshy» kak postmodernistskiy rebus [The German Novel 'Bei den Bieresch' by Klaus Hoffer as a Postmodern Rebus]. In: Vestnik Permskogo universiteta. Rossiyskaya i zarubezhnaya filologiya [Perm University Herald. Russian and Foreign Philology], 11 (2): 102–109. DOI: 10.17072/2073-6681-2019-2-102-109 (In Russ.)

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ

Матмусаев Тохиржон Муталибович

*Чирчиқ ОТҚМБЮ, Гуманитар фанлар кафедраси педагогика ва психология цикли
катта ўқитувчиси, подполковник*

Инсоннинг билимлилик даражаси ҳам маълум давр ичида шахс томонидан ўзлаштирилган ахборотларнинг кўп ёки озлиги билан белгиланади. Шунинг учун замонавий билимлар сари кенг йўл очиш таълимотни такомиллаштиришда янги ахборот технологиялардан унумли фойдаланиш бугунги куннинг талабига айланди.

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури ҳамда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни³² ҳам зиммаамизга шу маъсулиятни юклайди.

Масофавий таълим – бу педагог ва ўқувчи бир бири билан масофа ёки вақт орқали ажратилганлиги сабабли ахборот технологиялардан фойдаланилган таълим туридир. Дунёда бу таълим турини бир неча моделлари мавжуд, улар масофавий таълим ташкил қилинишига сабаб бўлган вазиятлари билан фарқланади: яъни

³² Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения.– М.: Изд. Института профессионального образования Министерства образования России, 1995.

географик сабаблар (мамлакат майдони, марказлардан географик узоклашган регионлар мавжудлиги), мамлакатни ахборот олами билан боғланганлиги ва аудиториянинг ахборот билимини эгаллаган даражаси, транспорт ва коммуникациялар ривожланиш даражаси, мамлакатнинг таълим соҳасидаги сиёсатидан келиб чиқади.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, масофадан ўқитиш бу мустақил ўқишдир. Таниқли педагоглар мустақил ўқиш инсоннинг мустақил фикрлаш, ҳолатни баҳолаш, хулоса ва башорат қилиш қобилиятларини ривожлантиради деб баҳолашади.³³ Масофадан ўқитишнинг яна бир афзаллиги шундаки, унда ўқувчи ўзига қулай вақтда ва ҳаттоки ишдан (хизматдан) ажралмаган ҳолда ўқиши мумкин. Айнан шу афзалликлари туфайли бу услуб дунёда ҳозирги кунда кенг тарқалган. Кўпгина йирик олий таълим муассасалари шу услубдан фойдаланиб, йилига миллионлаб маблағларни тежайдилар.³⁴

Масофадан ўқитишнинг яна бир афзаллик томони унда ўқиш муддатини ўқувчи ўзи белгилайди, яъни ихтиёрий пайтда ўқишни бошлайди, материалларни ўқитувчи назоратида ўзлаштиради. Ўзлаштириш топшириқларни, тестларни бажаришига қараб аниқланади. Ўқувчи берилган программани қанчалик тез ўзлаштиради, шунчалик тез ўқишни тугатади ва кейинги босқичга ўтказилади. Программани ўзлаштира олмаса, унга ўз устида мустақил ишлаб, ўқишни давом эттиришга имконият берилади. Республикамиз барча олий ўқув юртларида масофадан ўқитиш техника ва технологиясини амалга ошириш борасида қатор инновацион ишлар олиб борилмоқда. Шулар қаторида олий таълим муассасаларида ҳам ахборот технологияларни ривожланиши тизимида масофадан ўқитишни ташкил этишга янгича ёндашувни тақозо этмоқда.

Масофадан ўқитишни ташкил этишни ҳозирги замон моделларинг асосида коммуникация ва тармоқ технологиялари ётади. Масофавий ўқитиш асосида таълим бериш учун ўқиш истагида бўлган аҳолининг муайян қисмини таълим муассасаси жойлашган ерга йиғиш шарт эмас. Иккинчидан, тингловчи ёки ўқувчи томонидан ортиқча сарф-харажат қилиш зарурати бўлмайди. Учинчидан, бу таълим турига жалб қилинувчиларнинг ёш чекланишларини истисно қилиш мумкин.

Масофавий ўқитишга жалб қилинувчи контингентни қуйидаги ижтимоий гуруҳларга мансуб бўлган шахслар ташкил қилиши мумкин: иккинчи олий ёки кўшимча маълумот олиш, малака ошириш ва қайта тайёргарлик ўташ истагида бўлганлар, минтақавий ҳокимият ва бошқарув раҳбарлари, анъанавий таълим тизимининг имкониятлари чекланганлиги сабабли маълумот олмаган ёшлар, иккинчи параллел маълумот олишни хоҳлаган тингловчилар, марказдан узокда, кам ўзлаштирилган минтақалар аҳолиси, жисмоний нуқсонлари бўлган шахслар, ҳарбий хизматда бўлган шахслар ва бошқалар.

Республикамиз олий таълим муассасаларида масофавий ўқитишни ташкил қилиш катта самара бермоқда. Ҳозирги даврда таълимнинг бу туридан кенг миқёсда фойдаланиш лозим. Лекин масофавий таълимнинг методик, иқтисодий, социал ютуқлар ва афзалликлари мавжудлигини билишимиз лозимдир.

Методик ютуқларига қуйидагиларни киритиш мумкин: дарс жадвални қулайлиги, ўқувчи ўзига маъқул бўлган вақтда ўқув жараёнига қатнашиши мумкинлиги, қулай фойдаланиш лозим бўлган электрон ва телеманзилларнинг мавжудлиги, қулай ўқиш темпи, таълим ўқувчилар янги билимларни тушуниш темпида ўтказилиши, таълим стандарти асосида тузилган қулай ўқув режаларнинг ҳаракатдалиги, маълумотлар базасининг кенг тўпланиши, мультимедия ва телевидения имкониятларидан тўлиқ фойдаланиш имкониятининг яратилганлиги, малакали профессор-ўқитувчиларни танлаб таълим жараёнига жалб этилиши билан характерланади.

³³Маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси.

¹ Ёўлдошев Ж. Усмонов. Педагогик технология асослари.Т.: “Ўқитувчи”. 2004- йил , 5-бет.

Иқтисодий ютуқлар ва афзалликларга қуйидагиларни киритиш мумкин: чексиз масофага таълим бериш давомида ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги масофанинг йўқлиги, иш жараёнига ҳалақит бермаслиги, 2 ва 3 баробар оддий курсларга қараганда арзонлиги.

Ижтимоий ютуқлар ва афзалликларга қуйидагиларни киритиш мумкин: ижтимоий гуруҳларга ажратиш йўқлиги, марказдан узоқда, кам ўзлаштирилган минтақалар аҳолиси, жисмоний нуқсонлари бўлган шахслар, ҳарбий хизматида бўлган шахслар ва бошқалар қатнашиши мумкинлиги.

Асосий технологияларига қуйидагиларни киритиш мумкин: интернет масофавий таълим портали, видео ва аудио конференциялар, электрон почта орқали таълим, интернет орқали мустақил таълим олиш, узоқдан (масофадан) бошқариш системалар, онлайн симулятор ва ўқув дастурлар, тест топшириш тизимларининг мавжудлиги билан белгиланади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки Гуманитар фанлар тизимида масофавий таълим Республикамиздаги барча таълим муассасаларига тизимига янги кириб келаётган усул бўлиб, ҳозирги кунда бу жараёнга жиддий эътибор беришимиз лозим. Барча олий таълим муассасалари компьютер синфлари ташкил этиш, уларнинг кўп қисмини интернет глобал тармоғига уланиш асосида фаолият кўрсатиши талаб этилади. Барча таълим муассасалар профессор-ўқитувчилари томонидан электрон дарсликлар, видеомаърузалар, видеосеминарлар, видеодобатлар тайёрлаб аудиторияни қамраб олиш олдимида турган асосий вазифалардан бири саналади.

Фойдаланилган адабиётлар :

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. – Т.: Шарқ, 1997.
2. Кадрлаш тайёрлаш миллий дастури. – Т.: Шарқ, 1997.
3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения.– М.: Изд. Института профессионального образования Министерства образования России, 1995.
4. Беспалько В.П. Персоналифицированное образование. “Педагогика”, 1998, №2 б, с.12-17.

ILG‘OR ZAMONAVIY PEDAGOGIK INNOVATSIYALARNI HAYOTGA

TATBIQ ETISHNING TASHKILY ASOSLARI

CHOTQMBYU Tibbiyot xizmati boshlig‘i – o‘qituvchi

podpolkovnik MEYLIYEV Keldiyor Norjigitovich;

Poliklinika boshlig‘i tibbiyot kapitani YULDASHEV

Akmaljon Abduxannon o‘g‘li

Annotatsiya: Maqolada harbiy ta‘lim jarayoni, harbiy pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi hamda o‘qitish va o‘qitish jarayonida harbiy xizmatchilarni kasbiy rivojlantirish, shuningdek harbiy mutahassislik talablariga muvofiq ularning aqliy va jismoniy faolligini oshirish kabi masalalar ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Harbiy pedagogika, ta‘lim-tarbiya, usul va uslublar.

Annotation: This article addresses issues such as the military-pedagogical process, an important component of the military personnel in the process of training and education, as well as increasing their mental and physical activity in accordance with the requirements of military specialization.

Key words: Pedagogy, psychology, education, national idea, spirituality, methodology.

Bugungi kunda harbiy talim-tarbiyaning samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan usullaridan biri yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosiy elementlarini o‘z ichiga olgan trening usuli hisoblanadi.

Ijodiy faoliyatga asoslangan trening usulidagi darslarning pedagogik – psixologik moyiyati shundan iboratki unda odatdagi darslardan farqli ravishda tinglovchining mustaqil fikriga, mushoxadasiga, shaxsiy qobiliyatiga tayangan holda hosil qilinadigan bilimlar tizimlashtiriladi. Bu usul shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarda juda qo‘l keladi, chunki u tinglovchilarni ta‘lim jarayonining markaziga qo‘yadi, ularning rivojlanishiga va avvalgi bilimlariga tayanib o‘z qobiliyatlarining ro‘yobga chiqarilishiga qulay shart-sharoitlar yaratadi.

Trening jarayonida o‘qituvchi va tinglovchilar orasida munosabatlar iliqlashadi, o‘zaro hurmat va ishonch rivojlanadi, tinglovchining xatoga yo‘l qo‘yish huquqi tan olinadi, u o‘z

nuqtai nazariga ega bo'lish huquqiga ega bo'ladi, o'qituvchi va tinglovchi ta'lim jarayonida birgalikda ishlaydi, ishontirish, tashkil etish, erkin fikrlash imkoniyatlariga tayanadi.

Bunda ta'limning shaxsni yangi bilimlarni egallashga qiziqadigan qilib tarbiyalashga qaratilgan pedagogik texnologiyalarining ahamiyati katta bo'ladi. Ularni kundalik pedagogik faoliyatda qo'llash shuning uchun ham hayotiy zaruratga aylanadi. O'qituvchi tinglovchini faollashtiradigan, o'zi va o'rganuvchi uchun qulay bo'lgan yo'llarni, usul va uslublarni, o'qitish shakllari, metod va vositalarni izlaydi, ularni takomillashtiradi, Shu boisdan ham «pedagogik texnologiya», «didaktik texnologiya», «ta'lim texnologiyasi» atamaları qatoridan «pedagogik innovatsiyalar» atamasi mustahkam o'rin olmoqda.

Yuqorida sanab o'tilgan tarzda o'rgatish, o'rganishda ta'lim mazmuni asosiy o'rin tutadi. Shuning uchun ham, o'z oldimizga zamonaviy Davlat ta'lim standartlarini yaratish birinchi galdagi vazifa qilib qo'yildi. Endigi vazifa shu standartlarni tezroq hayotga tatbiq etish mexanizmini yaratishdan iborat.

Biroq, e'tirof qilish kerakki, hali Respublikamizda yangi pedagogik texnologiyalarni, ta'lim innovatsiyalarini to'plash, ular ichidan faoliyatimizda eng ko'p samara beradiganlarini tanlash, tajriba-sinovdan o'tkazish va qo'llash - joriy etishni yo'lga qo'yadigan tizim (mexanizm) shakllantirilmagan edi [1].

«Ta'lim to'g'risida»gi qonun talablari asosida umumiy ta'lim fanlari bo'yicha Davlat ta'lim standartlari ishlab chiqilib, bosqichma-bosqich amalga oshirishga kirishilgandan keyin bu sohadagi ishlarni aniq bir tizimga solish, qo'llab-quvvatlash, yangiliklarni joriy etishga yetarli shart-sharoitlar yaratadigan tizimlarga bo'lgan ehtiyoj yaqqol ko'zga tashlandi. Chunki, Davlat ta'lim standartlari tinglovchilar bilimiga qo'yiladigan majburiy minimal daraja bo'lib, davr tinglovchilarga ta'lim standartlari darajasi talablaridan oshirib bilim, iqtidor va ko'nikmalar berishni taqozo etadi [2].

Bu masalani ijobiy hal qilish ilg'or tajribalar, yangi pedagogik texnologiyalarni izlash, ularning didaktik imkoniyatlarini sinab ko'rgan holda amaliyotga tatbiq etishga bo'lgan hayotiy ehtiyojni oshirib yubordi. Bundan kelib chiqadigan amaliy xulosa - ilg'or zamonaviy ta'limiy yangiliklarni aniqlash, ularning jamg'armalarini tashkil etish, sinab ko'rish, pedagogik amaliyotga joriy qilishning ilmiy xulosalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish tizimini yaratish masalasining dolzarbligini oshiradi.

Hozirgi kunda bu tizimni yaratish yo'lida bir qator izlanishlar, sa'y - harakatlar boshlab yuborilgan. Ta'limni boshqarish tizimida tashkil qilingan yangi bo'g'inlar quyidagi ishlarni amalga oshirib bormoqda:

- ta'lim sohasidagi qonunlar, meyoriy hujjatlarning bajarilish nazoratini yuritish;
- «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni hayotga tatbiq etish, Davlat ta'lim standartlari va dasturlarining bajarilish monitoringini olib borish;
- ta'limni boshqarish mahalliy organlari va o'quv muassasalarining umumiy tashkiliy pedagogik ishlari qatori pedagogik innovatsiyalarning samaradorligini tahlil qilib borish;
- pedagogik tajribalarning borishini analitik tahlil qilish, umumlashtirish, ommalashtirish bo'yicha tavsiyalar tayyorlash;
- pedagogik texnologiyalarni ko'zatuvchi, nazorat qiluvchi va joriy etuvchilarni tinglovchini tashkil qilish shu masalaga oid seminarlar o'tkazish, treninglar tayyorlash choralari ko'rish;

pedagogik texnologiyalarni rivojlantirish haqida tegishli ma'lumotlar jamg'armasini yaratish, tahlil qilish va tartibga solib turish.

Shu boisdan ham pedagogik innovatsiyalarni izlab topish, o'rganish, tahlillar ostida eng ko'p samara beradiganlarini tanlab olish va ularni amaliyotda qo'llash tartibini belgilab beradigan bir tizimni yaratish maqsadga muvofiqdir.

Fikrimizcha, buning uchun, birinchidan, innovatsiyalar haqida aniq ma'lumotlar jamg'armasini yaratish zarur bo'lib, buni shartli ravishda innovatsiyalarni «TO'PLASH» jarayoni deb qabul qilamiz.

- Pedagogik innovatsiyalarni tanlashda amaliy ish olib boruvchi «Pedagogik texnologiyalar

markazi»:

- ma'lumotning yo'nalishini aniqlaydi;
- joriy qilish va qo'llashda ilmiy-metodik jihatdan yordam beradi;
- metodik qo'llanma, dastur va metodik tavsiyalarni nashrga tayyorlaydi va pedagogik matbuotga o'zlatadi;
- reyting tizimi, maktabgacha tayyorlash, Davlat ta'lim standartlarini joriy qilishdagi ilg'or tajribalar majmuasini yaratadi;
- xorijiy davlatlardagi ta'lim sohasidagi tajribalarni o'rganadi, taqqoslaydi va tavsiyalar tayyorlaydi;
- amalga tatbiq qiluvchilarni o'qitadi, malakasini oshiradi, tajriba almashuv ishlarini tashkil qiladi;
- pedagogika sohasidagi olimlar, ilmiy izlanuvchilar bilan hamkorlik ishlarini olib boradi; innovatsiyalarning qo'llanilishini dinamik ravishda ko'zlab boradi;
- innovatsiyaga oid Respublika ilmiy-amaliy kengashlar yig'ilishlari, konferensiyalar o'tkazadi;
- malaka oshirish institutlari, tuman metodika va maktab pedagogik kengashlarini yangi axborotlar bilan ta'minlab boradi[3].

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, pedagogik innovatsiyalarni qo'llash bilan uni to'plab, ilmiy jihatdan xulosalar tayyorlovchi bo'g'in o'rtasidagi «Pedagogik matbuot» asosan nashr ishlari, ommalashtirish, keng pedagogik jamoalar, ilmiy-pedagogik xodimlarga ularni yetkazish, ularning taklif va mulohazalarini olish, tajriba-sinov xulosalari asosida innovatsiyalarni yanada takomillashtirish ishlari bilan shug'ullanadi.

O'ylaymizki, ta'lim texnologiyasi, pedagogik innovatsiyalarga bunday tizimli yondashuv Davlat ta'lim standartlarini amalga oshirishda o'z samarasini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi «Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-4732-sonli farmoni.//O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2015 y., 24-son, 312-modda.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2005 yil 21 fevraldagi «Kursantlar mustaqil ishini tashkil etish to'g'risida»gi 34-sonli buyrug'i.
3. Интеграция в мировое образовательное пространство: повышение качества обучения в вузах на основе системы кредитных часов. Материалы семинара о Западной системе академических программ и степеней в системе образования, основанной на кредитных часах, проведенного Ассоциацией учреждений образования «Education Network». – Душанбе, CARANA CORPORATION, 2004.

МИЛЛИЙ ХУНАРМАНДИЧИЛИКГА ОИД ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Шомирзаев Махматмурод Хурамович

Термиз давлат университети доценти, педагогика фанлари доктори.

E-mail: shomirzaevm@tersu.uz

Аннотация. Муаллиф мақолада мактаб ўқувчиларини халқ хунаомандчилигига ўргатишда замонавий таълим методларидан фойдаланиш технологиясини ёритиб берган.

Калит сўзлар ва тушунчалар: хунаоманд, урф-одатлар, устоз-шоғирд анъанаси, билим, кўникма, малака, бадий безак, фаолият.

Резюме. В статье автор выделил технологию, используемую при обучении школьников народному искусству.

Ключевые слова и понятия: ремесленник, ритуал, традиция учителя-ученика, знания, умения, навыки, художественное оформление, деятельность.

Summary. In the article, the author highlighted the technology used in teaching schoolchildren folk art.

Key words and concepts: artisan, ritual, tradition of teacher-student, knowledge, skills, decoration, activity.

Умумтаълим мактабларида ўқувчиларни халқ хунаомандчилигига ўргатишда замонавий таълим методларидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун умумтаълим мактабларида амалий ва бадий безак санъати таълимининг янги

мазмунини ахборот технологиялари асосида шакллантириш, замонавий ўқув-методик мажмуалари ва ўқув тарбия жараёнининг дидактик жиҳатларини таъминлаш ва мазкур соҳа ўқитилишининг илмий-амалий масалаларини тўғри ҳал этиш, ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бири. Ушбу масалани ижобий ҳал қилишда ўқувчиларга кашта турлари ва уларнинг ўзига хослиги ҳақида маълумот бериш ҳамда уларни турли шаклда кашта композициялари тузишга ўргатиш, уларда ўтилаётган мавзуга нисбатан қизиқиш уйғотиш, назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш, мавзуга оид тарқатилган материалларни яқка ва гуруҳ ҳолатида ўзлаштириб олишлари учун суҳбат-мунозаралар ташкил этиш, таркатма ва дидактик материаллар тайёрлаш орқали ўқувчиларнинг билимини баҳолаш яхши натижа беради.

Ўқув жараёнидаги педагогик технология – бу аниқ кетма-кетликдаги яхлит жараён бўлиб, у ўқувчининг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда, бир мақсадга йўналтирилган, олдинги пухта лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришга қаратилган педагогик жараён. Амалий машғулотларни ўтишда ноанъанавий методларни қўллаш, унинг имкониятларидан тўғри фойдаланиш, ҳар бир ўқитувчи учун масъулиятли вазифа. Ушбу вазифаларни амалга оширишда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

- ўқувчиларга халқ хунармандчилигини ўргатишда ахборот технологияларини қўллаш, ота-боболаримиздан қолган урф-одатлар, устоз-шоғирд анъаналарини давом эттириш орқали, уларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш;
- халқ хунармандчилигини ўргатишда ўқувчиларни ижодкорлик, изланувчанликка, касбий маҳоратини такомиллаштиришга йўналтириш;
- ўқувчиларда касб ахлоқи, катталарга ҳурмат, ватанпарварлик, хушмуомалалик, одоблилик, ростгўйлик, ҳалоллик, покизалик, сабр-қаноат, камтарлик, инсонпарварлик, адолатпарварлик, одиллик, меҳр-муҳаббат, самимийликни тарбиялаш;
- ўқувчиларда ижтимоий-ғоявий, юксак дунёқарашни шакллантиришдан иборат.

Маъруза машғулотини олиб бориш технологияси

1- мавзу	Халқ хунармандчилиги тарихи, унинг турлари. Каштачилик санъати.
----------	---

Дарснинг технологик харитаси

Ўқувчилар сони: 30 нафаргача	Вақт: 2 соат	Ўқувчилар сони: 30 нафаргача
Ўқув машғулотининг шакли	Ахборотли баҳс-мунозарали дарс	Ўқув машғулотининг шакли
Маъруза режаси	1. Халқ хунармандчилиги тарихи, унинг турлари ва каштачилик санъати тарихи. 2. Каштачилик санъати мактаблари ва уларнинг намоёндалари. 3. Каштачилик санъатининг ривожланиши.	Маъруза режаси
Ўқув машғулотининг мақсади: ўқувчиларга халқ хунармандчилиги турлари, каштачилик санъати тарихи ва унинг ривожланиши, каштачилик мактаблари, намоёндалари ҳақида маълумот бериш.		
Педагогик вазифа:		Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Халқ хунармандчилиги, унинг турлари ва каштачилик санъати тарихи ҳақида тушунчалар бериш.		Ўқувчилар халқ хунармандчилиги, унинг турлари ва каштачилик санъати тарихи ҳақида тушунчаларга эга бўлади.
2. Каштачилик санъати мактаблари ва уларнинг намоёндалари хусусида маълумот бериш.		Ўқувчилар каштачилик санъати мактаблари ва уларнинг намоёндалари хусусида маълумотга эга бўладилар.
3. Каштачилик санъати ривожланишини тушунтириб беради.		Каштачилик санъати ривожланиши ҳақида тушунча оладилар.
Ўқитиш методлари ва техника		Маъруза, “Қандай?” техникаси, “ФСМУ” ва “Инсерт” методлари.
Ўқитиш воситалари		Ўқув-методик мажмуаси, ўқув қўлланма, таркатма ва дидактик материаллар, кўргазмали плакатлар, слайдлар.
Ўқитиш шакли		Жамоа ва синфларда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароитлари		Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш

	узуллари кўллаш мумкин бўлган ўқув хонаси.
Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, савол-жавобли сўров, ўқув топширик. (“Чархапалак” технологияси)

Иш жараёнлари вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Ўқувчи
1-босқич. Кириш (10 дақиқа)	1.1. Маърузанинг мавзуси, режасини эълон қилади, ўқув машғулотининг мақсади ва ўқув фаолият натижаларини тушунтиради.	Тинглайди, мавзу номини ёзиб олади
	1.2. Машғулотни ўтказиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади.	Ёзиб олади
2-босқич. Асосий жараён (45 дақиқа)	2.1. Мавзу режасининг биринчи пункти режаси бўйича маъруза қилади. Маъруза бўйича “Қандай?” усулидан фойдаланган ҳолда ўқувчиларга қуйидаги савол билан мурожаат қилади: “Халқ хунармандчилигига оид қандай маълумотларни биласиз?”.	Ёзади, саволга жавоб беради.
	2.2. мавзу режасининг иккинчи пункти бўйича маъруза қилади. Маъруза бўйича “Қандай?” усулидан фойдаланган ҳолда ўқувчиларга қуйидаги савол билан мурожаат қилади: “Қандай каштачилик санъати мактабларини биласиз?”.	Ёзади, саволга жавоб беради.
	2.3. Каштачилик санъати ва унинг ривожланиши каби масалаларни ёритишда “Кичик гуруҳларда ишлаш” орқали амалга оширилишини эълон қилади. “ФСМУ” техникасидан фойдаланган ҳолда синфларга топшириқлар беради. Синфларда ишлашга ёрдам беради. Қўшимча маълумотлардан фойдаланишга имкон яратади. Диққатларини қутилган натижага жалб қилади. Ҳар бир гуруҳ топшириқларини ватман-коғозларга тушириб, тақдимотни ўтказишга ёрдам беради, билимларини умумлаштиради, хулосаларга алоҳида эътибор беради. Топшириқларнинг бажарилишини қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. Фикрларини тинглаб, умумлаштиради.	Саволларга жавоб берадилар, эркин баҳс-мунозара юритадилар. Синфларда ишлайдилар.
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича умумий хулоса қилинади.	тинглайдилар
	3.2. Ўз-ўзини назорат қилиш учун “Чархапалак” технологияси ёрдамида саволлар беради.	Саволларга жавоб ёзадилар.
	3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган мавзунини эълон қилади ва “инсерт” методида жадвалга мустақил таълимга тайёргарлик кўришларини сўрайди.	“Инсерт” методида жадвални тўлдиради.

Синфлар, гуруҳлар	Саволнинг тўлиқ ва аниқ ёритилиши. 0-5 балл	Мисоллар билан муаммога ечим топиши. 0-5 балл	Синф, гуруҳ аъзоларининг фаоллиги. 0-5 балл	Жами балл

1-жадвал

<p>Мавзу: Халқ хунармандчилиги тарихи, унинг турлари каштачилик санъати.</p> <p>1. Халқ хунармандчилиги тарихи, унинг турлари ва наққошлик санъати тарихи. 2. Каштачилик санъати мактаблари ва уларнинг намоёндалари. 3. Наққошлик санъатининг ривожланиши. Ўқув машғулотининг мақсади: ўқувчиларга халқ хунармандчилиги турлари, наққошлик санъати тарихи ва унинг ривожланиши, наққошлик мактаблари, намоёндалари ҳақида маълумот бериш тўғрисидаги билимларини шакллантириш. Ўқув фаолиятининг натижаси: ўқувчиларга халқ хунармандчилиги турлари, наққошлик санъати тарихи ва унинг ривожланиши, каштачилик мактаблари, намоёндалари ҳақида маълумот берилди.</p>
--

2-жадвал

Синфлар, гурuhlар	Саволнинг тўлиқ ва аниқ ёритилиши. 0-5 балл	Мисоллар билан муаммога ечим тониши. 0-5 балл	Синф, гуруҳ аъзоларининг фаоллиги. 0-5 балл	Жами балл

13 – 15 балл – “аъло” 12 – 10 балл – “яхши” 6 – 9 балл – “кониқарли”

3-жадвал

Ушбу вазифаларни ҳал этишда ўқитувчи ҳар бир машғулотни яхлит ҳолатда кўра билиши ва уни тасаввур этиши, бўлажак дарс жараёнини лойиҳалаштириб олиши керак. Бунда ўқитувчи учун бўлажак дарснинг технологик харитасини тузиб олиши муҳим дидактик шарт. Чунки дарснинг технологик харитаси ҳар бир мавзу, ҳар бир дарс учун ўқитилаётган фаннинг хусусиятидан, ўқувчиларнинг имконияти ва эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда тузилади. Ҳар бир дарснинг ранг-баранг, қизиқарли бўлиши аввал пухта ўйлаб тузилган дарс технологиясига боғлиқ.

Адабиётлар:

- 1.Шомирзаев М.Х. Технология фанини ўқитишда инновацион педагогик технологиялар. Дарслик. –Т.: ТерДУ нашр-маъбаа маркази, 2021. -226 б.
- 2.Шомирзаев М.Х. Мактаб технология таълимида миллий хунарманд-чиликнинг спектрал-вариатив компонентларини фанлараро такомиллаш-тириш назарияси ва амалиёти. Монография. – Т.: Tafakkur, 2020. – 164 б.
- 3.Шомирзаев М.Х. Миллий хунармандчиликнинг шаклланиши ва спектрал-вариатив ривожланишида фанлар интеграцияси. Монография. – Т.: Tafakkur, 2020. – 132 б.
- 4.Шомирзаев М.Х. Таълим технологияларидан фойдаланиш муаммолари // Замонавий таълим. – Т., 2019. – 9 (82)-сон. – Б. 25-31.
- 5.Мактаб ўқувчиларини халқ хунармандчилигига ўргатишда замонавий таълим методларидан фойдаланиш //Муғаллим хем узлуксиз билимлендириў. – Нукус, 2020. – 2-сон. – Б. 42-46 (13.00.01. №20).
- 6.Shomirzayev, M.Kh. (2020). “Technology” In Secondary Schools Organization of Science Classes. The American Journal of Social Science and Education Innovations, Impact Factor 5.525 (11). -P. 395-405. (www.usajournalshub.com/index.php/tajet).

INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA OLIY HARBIIY TA'LIM MUASSASALARIDA HARBIIY KADRLARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Nigmatov Zafarjon Zakirovich

*Chirchiq OTQMBYu QKF VA QB kafedrasi Aloqa va axborot tizimlari sikli QKX
o'qituvchisi*

podpolkovnik Muxammadiyev Jovli Eshtemirovich

Chirchiq Oliy Tank Qo'mondonlik muhandislik bilim yurti Qo'shinlar kundalik faoliyati va qo'shinlarni boshqarish kafedrası "Aloqa va axborot tizimlari" sikli boshlig'i

Annotatsiya. Maqolada bugungi tezkor rivojlanish davrida jamiyat uchun faol fikrlovchi, innovatsion g'oyalarni yaratuvchi hamda ularni amaliyotda samarali qo'llovchi malakali mutaxassislar zarur. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni, interfaol va ijodiy uslublarini joriy etish. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishga ko'maklashuvchi innovatsion o'quv dasturlarini ishlab chiqish, ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish va innovatsion kompetentlikni rivojlantirish xususiyatlarini inobatga olgan holda uni qo'llash taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsion tahlil, oliy harbiy ta'lim, Davlat ta'lim standartlari, innovatsion g'oyalar, ta'lim-tarbiya jarayoni, harbiy xizmat, muammoli ta'lim.

Аннотация. Статья нуждается в квалифицированных специалистах, которые являются активными мыслителями общества в сегодняшнюю эпоху бурного развития, которые создают новаторские идеи и эффективно применяют их на практике. Внедрить инновации, современные интерактивные и креативные методы обучения в учебный процесс высших военных учебных заведений. Предлагается разработать инновационные учебные программы, организовать исследования и развивать инновационные компетенции, которые позволят повысить качество образования в высшем военном образовании с учетом его специфики.

Ключевые слова: Инновационный анализ, государственные образовательные стандарты, высшего военного образования, инновационные идеи, учебно-воспитательный процесс, в военной службе, проблемное обучение, воспитание.

Abstract. The article needs qualified specialists who are active thinkers of society in today's era of rapid development, who create innovative ideas and effectively apply them in practice. Introduce innovations, modern interactive and creative teaching methods into the educational process of higher military educational institutions. It is proposed to develop innovative curricula, organize research and develop innovative competencies that will improve the quality of education in higher military education, taking into account its specifics.

Key words: Innovative analysis, state educational standards, higher military education, innovative ideas, educational process, in military service, problem training, education.

Bugungi kunda zamonaviy sharoitlarda jahon fani va innovatsiya faoliyatining yutuqlaridan keng foydalanish jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarini izchil va barqaror rivojlantirishning hamda mamlakatimizning munosib kelajagini barpo etishning muhim omili bo'lib bormoqda. Chunki bugungi tezkor rivojlanish davrida jamiyat uchun faol fikrlovchi, innovatsion g'oyalarni yaratuvchi hamda ularni amaliyotda samarali qo'llovchi malakali mutaxassislar zarur.

Oliy harbiy ta'lim muassasalari o'z faoliyatiga boshqaruv funktsiyalarini joriy etib, bozor munosabatlarining to'liq ishtirokchilari hisoblanadi. Boshqarish funktsiyalari tarkibida tizimli tahlil va qaror qabul qilish alohida o'rin tutadi. Oliy harbiy ta'lim muassasasi faoliyatini tahlil qilish quyidagilar uchun zarur: uning samarali faoliyati, faoliyat va rivojlanish jarayonida yuzaga keladigan muammolar va qarama-qarshiliklarni aniqlash, ularning paydo bo'lish sabablari, haqiqiy imkoniyatlarni aniqlash. Bugungi ishbilarmonlik dunyosida samarali raqobatlashish uchun ta'lim muassasalari doimiy ravishda ta'lim sohasi, mehnat bozori va ta'lim xizmatlari, raqobat va boshqa omillar to'g'risida juda ko'p ma'lumotlarni to'plashlari va tahlil qilishlari kerak [1]. Bu esa o'z navbatida, oliy harbiy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni, o'qitishning zamonaviy interfaol va ijodiy uslublarini joriy etish va sohaga yo'naltirish orqali ta'lim sifatini oshirishga ko'maklashuvchi innovatsion o'quv dasturlarini ishlab chiqish, pedagog kadrlarining ilmiy tadqiqotlarini tashkil etish va boshqarish ularning innovatsion kompetentligini rivojlantirishni talab etadi.

Ta'limdagi yangilanish, asosan, Davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqishnigina amalga oshirmay, balki oliy harbiy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayoni orqali kursantlarni o'z kelajagini yorqin tasavvur qila oladigan, bu borada o'z taqdiri va o'z shaxsiga ongli munosabatda bo'lib, turli faoliyatlarda o'z-o'zini rivojlantira oladigan, tafakkuri shakllangan, erkin, faol va mustaqil shaxsni shakllantirishni ko'zda tutadi.

O'quvchi kursantlarga mutaxassislik fanlarini o'qitishda, ularning harbiy tafakkurini shakllantirishda har qachon, milliylik va milliy manfaatlar nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda darslarni tashkil etishi lozim. Har bir davr jangovar harakatlarda va xalqaro

munosabatlari tizimini o'rganish va baho berishda xolislikka hamda adolatga suyanmoq kerak.

Ta'lim muassasalarida yangicha mustaqil fikrleydigan, ijod qiladigan yosh kursantlarni tarbiyalash eng asosiy muammolarimizdan biri bo'lib qolmoqda. Yoshlar ma'lum yillarida biologik jihatdan barkamollik, ijtimoiy nuqtai nazardan yetuklik, jismoniy baquvvatlik bosqichiga ko'tariladi. Yosh kursantlarda o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini boshqarish kabi aql-zakovatning muhim jihatlari taraqqiyotning yangi yuksak bosqichiga ko'tariladi. Ularda tafakkurning rivojlanishi, ilmiy dunyoqarashning shakllanishida umumkasbiy va ixtisoslik fanlari muhim o'rin tutadi.

Kursantlar tafakkuri, asosan, o'qish, amaliy mashg'ulot va mustaqil bilim olish faoliyatlarida jadal va uzluksiz ravishda rivojlanadi. Goho ma'ruza jarayoni ulardan reproduktiv tafakkurni taqozo etsa ham, lekin amaliy mashg'ulotlar, mustaqil topshiriqlar, laboratoriya topshiriqlari produktiv (ijodiy) fikr yuritish faoliyatini talab qiladi. Har ikkala ta'lim shakli ham kursantlar aqliy mehnati, maqsadga yo'naltirilgan va muvofiqlashtirilgan diqqati yordami bilan amalga oshadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy harbiy fanlarning nazariy, amaliy va uslubiy asoslarini, harbiy qonuniyatlari yuzasidan chuqur nazariy metodologik, ilmiy-uslubiy xususiyatdagi bilimlar o'zlashtiriladi. Ayniqsa, ushbu davrda tafakkur kursant uchun omilkor aql-zakovat quroli vazifasini bajaradi.

Oliy harbiy ta'lim muassasalarida o'tiladigan fanlar uzluksiz ravishda ijodiy tafakkurni talab qiladigan, muammoli xususiyatdagi topshiriq va masalalar tizimidan iboratdir. Har bir ma'ruza, seminar, mustaqil ta'lim, laboratoriya ishlari ham muammoli vaziyat, holatning tarkibiy qismlaridan tuzilgan bo'ladi. Ularni hal qilish esa kursantdan ijodiy izlanishni talab qiladi. Chunki muammoli holatgacha davr, muammoli vaziyat, muammoli vaziyatdan keyingi aqliy jarayonlar ham kursantdan ijodiy qidiruv, tadqiqot faoliyatini amalga oshirishni taqozo etadi. Topshiriqlarni mustaqil bajarish kursantlardan tafakkur operatsiyalari (tahlil, taqqoslash, solishtirish, mavhumlashtirish, umumlashtirish, guruhlash) va shakllaridan (tushuncha, hukm, xulosa chiqarishdan) foydalanishni talab qiladi.

Bugungi kunda Oliy harbiy ta'lim muassasalarida mutaxassislik fanlaridan muammoli o'qitish jarayonida kursantning mustaqillik roli reproduktiv o'quv usullariga solishtirib qaraganda ancha samarali bo'ladi. Muammoli ta'limning maqsadi ham ular bilan ishlash jarayonida ta'lim-tarbiya masalalari, yuzaga kelgan muammo va savollariga javob qidirish, ularni hal etish yo'llari bilan yangi bilimlarni o'zlashtirishni, o'quvchi-kursantlar o'quv faoliyatida muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish va hal etish bo'yicha professor-o'qituvchilar ularda qiziqish uyg'ota olishidan iborat. Jumladan:

1 Harbiy xizmatda yuzaga kelgan muammolarni tahlil qilib fikr yuritish kursantlarning mustaqil aqliy faoliyatini rivojlantirishning muhim talablaridandir. Bunday fikr yuritish kursantni shu narsani anglay olmaganligini tushunib yetib, bu gapning ma'nosiga jiddiy ravishda e'tibor berishga, tafakkurini shakllantirishga qaratadi.

2. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida o'qitish jarayonida harbiy bilim va tafakkurni samarali, maqsadga muvofiq bo'lishi uchun uni o'quv jarayoni, o'quv-tarbiya ishlari asosining bir qismiga aylantirish zarur. Muammoli ta'lim yordamida esa bo'lajak ofitser kadrlarini tayyorlashda o'quv muammolari va mutaxassislik masalalarini yechishga tanqidiy yondashish, harbiy tafakkurini rivojlantirish, mustaqil tarzda o'rganish mahoratini shakllantirishni tarbiyalaydi.

3. Innovatsion yondashuvlar asosida ta'lim kursantlar bilim tizimlari va aqliy hamda amaliy faoliyatlarida samarali o'zlashtirishga, tafakkurini shakllantirishga yordam beradi, o'zlashtirgan yangi bilimlaridan kelajakdagi vaziyatlarda unumli foydalana olishni, harbiy xizmat jarayonlarda muammolarini yecha bilish, mustaqil izlanishga o'rgatish, ijodiy tajribaga ega bo'lish va uni rivojlantirish, harbiy xizmat jarayonining vazifalarini tahlil qilish, harbiy vaziyatlardagi muammolarni aniqlash imkoniyatlarini ochib beradi.

Umuman olganda, innovatsion yondashuvlar asosida oliy harbiy ta'lim muassasalarida harbiy kadrlarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish orqali o'quv jarayonida kursantlarning tafakkurini shakllantirishga yo'naltirilgan ana shunday o'qitish ularga o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini rivojlantirish uchun yordam beradi. Bunday holatda ta'lim olish kursantlar tomonidan erishish lozim bo'lgan maqsad deb emas, balki o'z shaxsini rivojlantirish vositasi deb qabul qilinadi va so'zsiz mashg'ulotlar o'tish jarayonida ularning ta'lim olishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Ишмухамедов Р., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. Т.: “Нихол” нашриёти, 2013 ,
2. Красинская Л.Ф. Технология вариативно-модульного повышения квалификации преподавателей на основе компетентности подхода // Мир науки, культуры, образования. – 2011. - №1. – С. 116 – 119.
3. Гурье Л.И. Современные средства обучения в процессе повышения квалификации преподавателей вузов // Образовательные технологии и общество. – 2009. - №1. – С. 324 – 327.
4. Захарова О.А. Авторизованные учебные центры в системе повышения квалификации преподавателей высшей школы // Вектор науки ТГУ. – 2010. №4. – С. 354-356.

TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Soyipova Manzura Zayidovna

Toshkent viloyati Chirchiq shahar maktabgacha ta'lim bo'limi tasarrufidagi

“Mumtoz” nomli 18-Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Xodjakulova Aziza Ziyadullayevna

Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tuman 72-maktab direktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada respublikamiz maktab ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo'llash, ularning imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o'quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari aniqlangan. Shuningdek, maktab ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan xulosalar tuzishda mavjud bo'lgan amaliyotni o'rganish, tizimlashtirish va umumlashtirish orqali ta'lim sohasida nafaqat muhim o'rin egallashi va qanday shaklda joriy etilishi bo'yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, maktab ta'lim tizimi, zamonaviy ta'lim, raqamli bilimlar, Internet tizimi, masofaviy o'qitish.

Аннотация. В данной статье определены приоритетные направления развития образовательного процесса на основе применения цифровых технологий в системе высшего образования Республики, анализа их возможностей. Также были высказаны предложения о том, как и в какой форме внедрение цифровых технологий в высшее образование может занять важное место в сфере образования только путем изучения, систематизации и обобщения существующей практики составления научно обоснованных выводов.

Ключевые слова: цифровые технологии, информационно-коммуникационные технологии, система высшего образования, современное образование, цифровые знания, Интернет-система, дистанционное обучение.

Annotation. In this article, priority directions of development of the educational process are determined on the basis of application of digital technologies in the higher education system of the Republic, analysis of their capabilities. Also, proposals have been made on how and in what form the introduction of digital technologies in higher education can only take an important place in the field of education by studying, systematizing and summarizing the existing practice in drawing up scientificallybased conclusions.

Key words: digital technology, information and Communication Technology, higher education system, modern education, digital knowledge, Internet system, distance learning.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalorida faol qo'llanilmoqda. iqtisodiyot, bank, xizmat sektori shuningdek ta'lim jarayonini ham tez sur'atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatda yashayotgan barcha fuqarolar, jumladan yosh bolalardan tortib nafaqaxo'rlarning ham ongida raqamli texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha muammolarni hal qilish mumkin degan fikrni shakllantirmoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining robotlashtirilishi, masalan bank sektorida, robotlar va ishchilar o'rtasidagi raqobat masalasi ham ko'tarilmoqda.

Raqamlardan foydalanishga asoslangan hamda joriy etilgan texnologiyalarning so'zsiz foydasi bilan axloqiy, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, robotlar va tashkilotlar xodimlari o'rtasidagi raqobatning huquqiy jihatlar bilan bog'liq masalalar tobora ko'proq e'tiborga olinmoqda.

Shu jihatdan, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli

infratuzilma, ko'p mablag' va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo'lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda kech bo'ladi" [1].

Davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy sohada ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etib, natijadorlikni oshirish, bir so'z bilan aytganda, odamlar turmushini keskin yaxshilash mumkin. Raqamli iqtisodiyot bu birgina famaktabat turi emas, balki, ishbilarmonlik, sanoat obyektlari, sifatli ta'lim va xizmatlar deganidir. "Raqamli" atamasi barcha sohalarda axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni anglatadi. Agar oddiy iqtisodiyotda moddiy buyumlar asosiy resurs hisoblansa, raqamli iqtisodiyotda bu qayta ishlanadigan hamda uzatiladigan axborot, ma'lumotlar bo'ladi. Ularning tahlilidan so'ng esa to'g'ri boshqarish bo'yicha yechim ishlab chiqiladi.

Mazkur maqolani yozishda respublikamiz maktab ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo'llash, ularning imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o'quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash maqsadi qo'yilgan bo'lib, unda raqamli texnologiyalarning ta'lim sohasida nafaqat muhim o'rin egallashi va qanday shaklda joriy etilishi bo'yicha tahlillar amalga oshirildi. Tadqiqot usullari sifatida maktab ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga tegishli xulosalar tuzishda normativ hujjatlarni, mavjud bo'lgan amaliyotni o'rganish, tizimlashtirish va umumlashtirishdan foydalanildi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, "COVID-2019" pandemiyasi barcha sohalarda singari ta'lim tizimiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi, jumladan bog'cha, maktab va oliy ta'lim muassasalarining barchasi ommaviy ravishda muddatidan oldin ta'tilga chiqishdi. UNESCOning ma'lumotiga ko'ra, dunyo bo'yicha 1,7 milliard o'quvchilar darslar to'xtatilgani sabab an'anaviy o'qishdan mahrum bo'lishdi. Yuzdan ortiq mamlakatlarda universitetlarning yopilishi dunyo o'quvchilarining 90 foizini uyda o'tirishga majbur qildi. 3 martga kelib UNESCO 13 ta mamlakatda ta'lim muassasalarining vaqtincha yopilishi oqibatida 290,5 million o'quvchi va o'quvchi o'qishdan uzilib qolganini ma'lum qildi va ularni zudlik bilan masofaviy ta'limga o'tishga chaqirdi.

Ma'lumotlarga ko'ra, bugun pandemiya sabab ta'lim muassasalarini yopgan mamlakatlarning 60 foizigina to'liq raqamli ta'limga o'tgan. Ba'zi xalqaro ekspertlar onlayn ta'limga to'liq o'tib bo'lmashligi, bu jarayonga muammoli vaziyatdan chiqish yo'li sifatida qarash lozimligini, aks holda ta'lim sifati tushib ketishini ta'kidlasa, ba'zilar zamonaviy ta'lim uchun yangi davr boshlanganini e'tirof etmoqda. Ayrim davlatlar ziyolilari esa masofaviy ta'limga qamrab olishda ta'minot masalasini ilgari surmoqda.

Internet manbalarida xabar berilishicha, bugungi kunda atigi o'nga yaqin davlatdagi o'quvchilarning 95 foizida kompyuter bor. Indoneziyada esa 34 foiz yoshning internetdan foydalanishga sharoiti yetarli. Qolgan davlatlarda bu ko'rsatkich ancha past. Shu o'rinda, O'zbekiston Respublikasida ham bu ko'rsatkich yuqori darajada emas. Bunga sabab esa chekka hududlarda Internet infratuzilmasining yaxshi rivojlanmaganligidir. Bu esa ayrim mutaxassislar taxmin qilayotganidek, ta'lim sifati tushib ketishiga sabab bo'lishi mumkin [2].

Xo'sh, shu o'rinda savol tug'iladi. Biz raqamlashtirishga tayyormizmi? Xavf-xatarni oldindan ko'ra bilish, uning natija hamda oqibatlarini to'g'ri baholay olish vaziyatdan talafotsiz chiqib ketishni ta'minlaydi. Dunyoda pandemiya tarqalishi ortidan mamlakatimizda iqtisodiyot, sog'liqni saqlash, xizmat ko'rsatish sohalari singari ta'lim jarayoni uzluksizligini ta'minlash uchun ham kerakli choralar ko'rildi. Xususan, shu yilning 17 martida Prezidentimizning "Toshkent shahrida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish choratadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilinib, mazkur qarorda ta'limning barcha sohalarni raqamlashtirish bo'yicha aniq vazifalar belgilab berildi. 2020 yil 23 martdan o'quvchilar uchun televizion darslar efirga uzatila boshladi. Bundan tashqari, bir nechta maktab ta'lim muassasalari o'quvchilar va o'quvchilar uchun virtual ta'lim tizimlarini ishga tushirdi.

Ta'lim tizimi bugungi kunda raqamli texnologiyalarga singib ketayotgani shunchaki hayratlanarli yemas, chunki, bugungi kunda axborot makonida taklif etilayotgan ko'plab narsalarni jiddiy tahlil qilish va pedagogik asoslash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda ta'limni "raqamlashtirish" muammolari, uning shakllanishiga ta'siri bo'yicha birorbir davlat loyihasi yoki so'rovnoma asosida tadqiqotlar o'tkazilmaganligi ham muhimdir [3]. Shu bilan birga, Internet tizimidagi muhitning yoshlar ongiga ta'sirining ahamiyati hukumatning, zamonaviy ommaviy axborot vositalarining ma'ruzalarida, pedagogik jamoatchilik muhokamalarida, magistrant va tadqiqotchilarning, shuningdek deputatlarning izlanishlarida ham ko'rishimiz mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, oldin raqamli texnologiyalarni barcha sohalarda, ya'ni, sanoat, iqtisodiyot, bank va boshqa sohalarda joriy etish bilan cheklanib qolgan edik. Bugungi kunda esa raqamli iqtisodiyot shiddat bilan rivojlanib borayotganini e'tiborga olib, raqamli rivojlanish bo'yicha barcha soha rahbarlarining o'rinbosarlari lavozim tarkibiga kiritilmoqda[4].

Ta'limda raqamli texnologiyalarni o'qitish sifatini saqlab qolgan holda samarali qo'llash uchun nimalar qilish kerak?

Birinchidan, albatta mamlakatimizda Internet infratuzilmasini yaxshilashimiz, mobil operatorlar tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirishimiz va eng muhimi aholining, ayniqsa o'quvchi

yoshlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining so'ng yutuqlarini o'zlashtirishga shart-sharoitlar hamda imtiyozlar yaratib berishimiz lozim.

Ikkinchidan, o'quv jarayonini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lamini kengaytirish va axborot resurslari, o'qitish vositalari va masofaviy o'qitish texnologiyalarini rivojlantirish, ijodkor o'quvchilarni universitetni raqamlashtirish loyihalariga jalb qilish bilan maktab ta'lim muassasalari tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarga o'zgartirish kiritish bo'yicha vakolatli organlarga takliflar berish, yuqori samaradorlikka ega raqamli qurilmalar bilan jihozlangan tuzilmalar, o'quv xonalari, laboratoriyalar, mediastudiyalar va boshqalarni o'z ichiga olgan markazlarni tashkil etish hamda unda o'ttirilgan tajribani O'zbekistonning barcha maktablarida qo'llash.

Uchinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish.

Alohida ta'kidlash kerakki, bugungi kunda hayotimiz har jihatdan texnika va texnologiyalar bilan bog'liq, ya'ni ertalab soat bongidan boshlab to kun rejasini tuzish va o'qish bilan yakunlashgacha. Biz ta'lim sifatini oshirish va rivojlantirish uchun texnologiyalardan manfaatli foydalanish imkoniyatini yaratishni istadik. Qachonki, planshet ta'lim olishning bir elementiga aylansa, bolalar o'qish jarayoniga katta qiziqish bilan kirishadi. Bu o'yin bilan klassik ta'limni birlashtirishga tengdir. Natijada o'qish jarayoni yaxshilanadi, o'zlashtirish, ta'lim darajasi va kadrlarni tayyorlash samaradorligi oshadi. Bilimli avlod, professional kadrlar — bu jamiyatning keng miqyosda rivojlanishining garovidir.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bugungi kun auditoriyalari o'n yil avvalgilaridan juda katta farq qiladi va sinf xonalari kompyuterlar, iPad, planshetlar, smart-doskalar va boshqa turdagi ta'lim texnologiyalari bilan jihozlangan. Dunyoning boshqa joylarida bo'lgani kabi O'zbekistonda ham raqamli avlodning yetti ekranli avlodi - televizor, kompyuter, planshet, tablet, fablet, smartfon va smartsoatlari paydo bo'lmoqda. Raqamli avlod ota-onalarimiz o'rgangan uslubda o'qitilishi mumkin emas va bo'lmasligi ham kerak. Bu avlodni o'qitishda qora doska va oq bo'rdan foydalanish ham mumkin emas. Qora doskani oqiga va bo'rnini markerga o'zgartirish hech narsani o'zgartirmaydi, ya'ni zamonaviy o'quvchilarni bilim olishga va mehnat bozorida muvaffaqiyatga erishish ko'nikmalarini rivojlantirishga undash usuli bo'la olmaydi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta'lim texnologiyalari va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo'llash orqali ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish zarur.

Boshqacha qilib aytganda, raqamli asrda ta'lim qayta ko'rib chiqilishi va ta'lim paradigmasi o'zgartirilishi shart, chunki o'quvchilar ortiq an'anaviy uslubda o'qishni xohlamaydilar va o'qituvchilar ham bu kabi odatiy usulda o'qitishni davom ettirishlari kerak emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/oz/lists/view/4057>
2. R.Ishmuxamedov, M.Yuldashev. Ta'lim va tarbiyada innovatsion texnologiyalar. – T.: Nihol, 2016
3. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Mazkur kitobdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2016 yil 1 noyabrdan 24 noyabrga qadar Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri saylovchilari vakillari bilan o'tkazilgan saylovoldi uchrashuvlarida so'zlagan nutqlari o'rin olgan. /SH.M.Mirziyoyev. – Toshkent: : "O'zbekiston", 2017. – 488 b
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda)
5. uz.infocom.uz

INNOVATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITY: CONTENT AND STRUCTURE

Tashpulatov Farhad Alisherovich

Tashkent Financial Institute, head of the department "Physical culture and sports activities", associate professor

Аннотация: Ушбу мақолада ОТМ таълим фаолиятида инновацион ёндашувларнинг қўлланиши таклиф этилган. Олий ўқув юртлари битирувчиларнинг рақобатбардошлигини таъминлаши учун, бўлажак мутахассисларда замонавий цивилизация чақириқлари шароитида Ўзбекистонда стратегик

ривожлантириш касбий фаолияти жараёнида амалга ошириши зарур бўлган инновацион салоҳиятни шакллантириш мақсадида олийтаълимга инновационликни жорий этиш масаласи кўриб чиқилган.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsion ta'lim, innovatsion ta'lim texnologiyalari, innovatsion faoliyat, innovatsion salohiyat, kompetentsiyaga asoslangan yondashuv, innovatsion yondashuv.

Аннотация

В данной статье предлагается использовать инновационные подходы в деятельности высшего образования. В целях обеспечения конкурентоспособности выпускников высших учебных заведений был рассмотрен вопрос внедрения инноваций в высшее образование с целью формирования инновационного потенциала будущих специалистов в процессе профессионального развития стратегического развития Узбекистана в условиях современной цивилизации.

Ключевые слова: инновации, инновационное образование, инновационные образовательные технологии, инновационная деятельность, инновационный потенциал, компетентностный подход, инновационный подход.

It's no secret that the effectiveness of the process of teaching and upbringing depends not only on its form, but also used on the various methods and approaches. Achieving high quality and efficiency of education, introducing modern pedagogical and innovative technologies into the educational process is one of the most important tasks facing all teachers working in the field of education today. This is probably why today there is a wide range of cooperation, interaction, exchange of knowledge and experience between organizations working in the field of public and higher education, as well as in various fields related to education. It is determined that, in relation to the pedagogical process, innovation means the introduction of something new into the goals, content, methods and forms of teaching and upbringing, the organization of joint activities of a teacher and student. Pedagogical innovation is considered as an innovation in pedagogical activity, changes in the content and technology of teaching and upbringing, with the aim of increasing their effectiveness.

In the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 11, 2019 No. UP-5763 "On measures to reform management in the field of higher and secondary specialized education":

Define the main tasks of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan:

implementation of a unified state policy aimed at training independently-minded highly qualified personnel with modern knowledge and high spiritual and moral qualities in the field of higher and secondary specialized vocational education;

ensuring the quality and high level of training of personnel who have deeply mastered modern information and communication technologies and foreign languages;

coordination of the activities of all higher and secondary specialized, professional educational institutions, regardless of their departmental affiliation, the implementation of educational and pedagogical and scientific and methodological guidance, ensuring the compliance of the quality of training of specialists, the content and level of education with state educational standards and qualification requirements;

organization of the educational process in accordance with international practice of introducing new pedagogical educational technologies and teaching methods, improving curricula and subject programs, qualitatively updating the educational process with the introduction of modern forms of education and means of information and communication technologies;

optimization of areas of education and specialties, taking into account the needs of the development of economic sectors, scientific and social spheres, organization of students' practice at industrial and other enterprises;

strengthening the spiritual and moral content of education, organizing work to educate young people in the spirit of patriotism on the basis of humanism and high spiritual ideas, devotion to the ideas of independence, respect for national values, strengthening immunity from alien ideas and ideologies;

effective organization of research work in higher educational institutions, widespread introduction of research results into practice, commercialization of scientific developments,

ensuring close mutual integration of higher education, science and industry, wide involvement of gifted youth in research work and their comprehensive support;

provision of educational institutions with leading and pedagogical personnel capable of fulfilling the duties assigned to them at a high professional level, taking measures to encourage them on a systematic basis;

organization and improvement of the system of continuous training, retraining and advanced training of management and pedagogical personnel of higher and secondary specialized, professional educational institutions, creating conditions for regular improvement of the quality and level of their professional skills, organization of advanced training and internships in foreign countries;

expanding the possibilities of using by students, teachers and young researchers of the world's educational resources, electronic catalogs of scientific literature and databases through the introduction of modern information and communication technologies;

expansion and strengthening of international relations, implementation of joint programs of cooperation of higher and secondary specialized vocational education, broad coverage of achievements in the industry at the international level;

organization of the development of curricula and training programs in vocational colleges, specialists in demand on the labor market based on the needs and suggestions of employers, advanced foreign experience, structural changes in the real sector of the economy;

implementation of measures to modernize the base of educational and scientific laboratories, equip with modern equipment, develop sports, health and social infrastructure.

In pedagogical science, innovative activity is understood as purposeful pedagogical activity based on understanding one's own pedagogical experience by comparing and studying, changing and developing the educational process in order to achieve better results, obtain new knowledge, and introduce other pedagogical practice.

Innovation potential is a set of socio-cultural and creative characteristics of a teacher's personality, which are expressed in a willingness to improve pedagogical activity. The presence of innovative potential is associated with the ability to improve new ideas and most importantly to model them in practice.

At the heart of the motives, that is, the incentives of the individual to innovate, lie a variety of needs: the desire to make the learning process more interesting, and thereby intensify learning; increasing the status in the team, greater competitiveness of the specialist; expanding employment opportunities, professional self-affirmation and self-realization, increasing the rank, etc.

In general, a person's activity is always poly motivated, that is, he is guided not by one, but by several motives. The best motivation is to demonstrate the successful performance of colleagues working in an innovative mode.

By the teacher's readiness for innovative activities, it is customary to understand the formation of personal skills necessary for this activity (great working capacity, the ability to withstand the action of strong stimuli; high emotional status; readiness for creativity) and special qualities (knowledge of new technologies; mastering new teaching methods; the ability to develop projects; skill analyze and identify the causes of deficiencies).

The innovative activity of the teacher depends on his understanding of the meaning of the use of certain innovations, the ability to search for them, choose and apply them.

Participation in seminars - workshops, scientific and practical conferences, professional competitions, and attending open lessons is important in preparing a teacher for innovative activities. Innovative activity stimulates a deep analytical approach in methodological work.

The innovative activity of a teacher is associated with the processes of self-determination - building an attitude towards new things, changing oneself, one's professional position, overcoming obstacles and self-realization. The methodological foundations of the structure of innovative activity are: axiological, reflexive-activity, systemic, socio-psychological, individual and creative approaches.

The structure of the teacher's innovative activity can be represented as follows:

1. Innovative activity is built under the influence of dominant motives. These can be: 1) external stimuli (material reward, assignment of a higher grade, due to a business need, etc.); 2) motives of the teacher's external self-affirmation or motives of prestige, etc.; 3) professional motive (desire to teach and educate, focus of innovation on students, etc.); 4) the motives of personal self-realization.

2. The second component of the structure is creative (the ability to generate new ideas, deviate from traditional thinking patterns, quickly solve problem situations, etc.). The line of its development begins from imitation of experience, concept, idea, a separate technique, form and method. Further, the teacher proceeds to copying through creative imitation. The next stage is imitative creativity, when the teacher, taking an idea as a basis, fully develops the content, methods and forms of its implementation. At the fourth stage - genuine creativity (the creation of cultural or material values that are new in design) - the teacher creates his own original concept, teaching and upbringing methodology.

3. The technological or operational component of the teacher's innovative activity can be represented as follows:

- "Personally motivated processing of existing educational projects, their independent interpretation, isolation and classification of problem (Western) pedagogical situations, active search for innovative information, familiarization with the innovation;

- professionally motivated analysis of one's own capabilities for creating or mastering an innovation, making a decision to use a new one;

- the formation of goals and general conceptual approaches to the application of innovations;

- forecasting the means of achieving goals, changes, difficulties, the results of innovative activities: discussion with colleagues, administration, consultants on the ways of introducing innovations;

- creation of an "array" of ideas, development of a conceptual framework and stages of experimental work;

- implementation of innovative actions: introduction of innovations into the pedagogical process and tracking the progress of its development and implementation;

- monitoring and correcting the introduction of innovations and all innovative activities: assessment of the results of implementation, reflection on the teacher's self-realization.

4. A necessary component in the structure of a teacher's innovative activity is reflection in the form of introspection, self-esteem, self-understanding and self-interpretation of one's own consciousness and activity, as well as thoughts and actions of students and colleagues.

In the functional model of the teacher's activity, the teacher's reflection is included in the gnostic component.

The innovative activity of the teacher through the prism of the system analysis of professional activity is considered by:

1. The level of personal-motivational analysis, this level involves the study of the system of individual needs on the one hand and their ability to satisfy on the other.

2. At the level of component-target analysis, the goal is revealed, which is considered not only from the external effective side, but also from the internal, associated with the implementation of the mental properties of the teacher and his mental processes.

3. Structural and functional analysis examines the principles of organization and mechanisms of interaction of individual actions in a holistic structure of activities.

4. In the process of information analysis of the activity, those signs are distinguished, I focus on which the employee performs pedagogical activity, the methods of obtaining information by the employee are established, the organization of the information flow is studied.

5. The level of individual psychological analysis involves the study of the subject of activity, the personality of the teacher in all the variety of its properties.

The formation of innovative activity can be assessed at one of four levels:

1) adaptive is characterized by an unstable attitude of the teacher to innovation. An innovation is mastered only under the pressure of the social environment;

2) reproductive is characterized by a more stable attitude to pedagogical innovations, copying ready-made methodological developments with minor changes. The teacher is aware of the need for self-improvement;

3) the heuristic level is characterized by a great sense of purpose, stability, awareness of the ways and means of introducing innovations. The teacher is always open to new things, looking for and implementing new ways of pedagogical solutions;

4) the creative level is distinguished by a high degree of effectiveness of innovative activity, high sensitivity to problems, and creative activity. The teacher purposefully seeks new information, creates author's schools, willingly shares his pedagogical experience, etc. Intuition, creative imagination, improvisation take an important place in the activities of such teachers.

Innovation is one of the principles of modern pedagogy. The training of a teacher should be aimed at developing a readiness to perceive innovations and teaching the ability to act in a new way.

In the context of innovative changes, individual components of the socio-psychological climate can be an obstacle, a barrier to innovation, and cannot contribute to the rapid, relatively painless formation of a new one, the creation of "most favored conditions" for innovation. These forms of manifestation of the socio-psychological climate in the context of innovations depend on many factors, on the significance of the innovation and the changes generated by it for the team, on the scale and structure of changes, on the past innovative experience of the team, etc.

In the psychological and pedagogical literature, a variety of terms are used to designate socio-psychological obstacles to innovative changes: "moral barrier", "psychological barrier", "socio-psychological barrier", etc.

There are several forms of manifestation of the psychological barrier:

1) Passive forms of manifestation, for example, the lack of conviction among teachers of the need and timeliness of the implementation of innovations in a given team, in the possibility of real changes in the existing production and socio-psychological situation in the team, the lack of desire to improve the usual forms and methods of work, the system of division of labor, structure interpersonal communications, established mechanisms for decision-making and division of responsibility, an established hierarchy of authority, knowledge, experience, lack of willingness to take personal part in measures to implement an innovation, in contacts with initiators of innovations, in improving the management of the innovation cycle; lack of readiness to allocate the material, financial and human resources necessary for the implementation of the innovation, special time, fear of additional difficulties associated with the innovation in their unit, in their organization, in themselves.

2) The second group is formed by active forms of manifestation of the psychological barrier. They are expressed in the desire of some members of the teaching staff to limit the circle of persons with whom the initiators of the innovation are in contact, the time of contacts and additional sources of information; keep silent about their real functions in this process, the methods and instructions used, as well as the criteria for choosing one or another solution option; oppose the qualifications and experience of "our" and "other's" teachers, the volume and significance of the work of these groups, the norms and manners of their behavior, as well as the size of their salaries and bonuses, accuse the initiators of the innovation in their lack of attention to requests and comments with which employees of the collective, the objects of innovation, turn to them; to put forward all new requirements for the initiators of innovations under the pretext of the need for their endless improvement.

3) The third group is formed by the extreme forms of manifestation of the psychological barrier. These, for example, include such phenomena as the issuance of information in a

smaller volume than was requested by the initiator of the innovation; the issuance of insufficiently reliable information or its deliberate distortion, violation of instructions, forms of documentation, the procedure proposed by the initiators of innovations; the desire to use the financial, human and material resources allocated for the implementation of innovations, not for their intended purpose, but mainly for solving the current tasks of the team.

4) In the case when external influences do not correspond to internal conditions (interests, personality orientation, value orientations, and so on), a negative attitude is formed, a desire to protect oneself from these external influences. As a result, psychological barriers arise: the barrier of incompetence; barrier of skill, habit, tradition; barrier of idyll, barrier of increased load; chef's barrier.

In the pedagogical literature, the psychological barrier is considered as a difficulty, an obstacle, or in communication as difficulties in interaction between a teacher and a student, or as a difficulty in adapting a novice teacher to his professional activities. From this point of view, the following barriers are distinguished: semantic; emotional; cognitive; tactical; motivational.

The barrier can also play a positive role.

First, it often hinders the implementation of hasty and insufficiently thought-out strong-willed innovative solutions for which objective conditions have not yet matured or which do not correspond to existing needs. It also prevents such modifications of the innovation that distort its original meaning and thus preserve the corresponding sphere of life of work collectives from premature or harmful innovations.

Secondly, the psychological barrier performs, in relation to the innovation process, a catalytic function. He activates the activities of the initiators of the innovation, makes them significantly increase their efforts, do not stop there, but identify the shortcomings of their original design and look for more perfect options. At the same time, the barrier also activates employees whose interests are affected by the relevant innovation, encourages employees to think about the current situation in the team, draws attention to their role in their team and the "weight" of their opinion in the organization.

Thirdly, the psychological barrier always performs an indicator function, promptly, reliably and impartially informs the initiators of the innovation about the specific weaknesses of the decision, reveals all the insufficiently worked out elements of the innovation, showing the main directions of the necessary adjustments.

Thus, having designated some aspects of innovative education as a system that forms innovative thinking, it can be stated that modern higher education is at a turning point in the methodological and technological stage of its development, the main goal of which should be the formation of innovative thinking of future specialists. Among these factors, the ability to ensure effective development and implementation of innovations is a strategic factor in maintaining the competitiveness of the university. This is the result of the development and improvement of mechanisms for managing the process of creating and establishing organizational knowledge. In this regard, such a direction as knowledge and employee management is becoming popular. Accordingly, there are new requirements for educational programs - university, postgraduate and corporate.

In connection with the introduction of new generation education standards, a fundamentally new approach to defining the goals, objectives and principles of education is being proclaimed. The content of education, academic disciplines are changing, new forms, means and methods of teaching are being developed. New generation educational standards have requirements for knowledge, skills and competencies. Professional standards are the minimum necessary requirements for the professional level of employees, taking into account the provision of productivity and quality of work performed in a particular industry. They include qualification and educational levels, a list of job responsibilities (considered in terms of knowledge, skills and abilities). Thus, they include the regulatory requirements for the performance of professional activities.

Summing up, we note that the considered innovative approaches and the educational technologies corresponding to them contribute to the solution of the following urgent tasks of modern higher education: effective assimilation of knowledge; developing practical research skills to make professional decisions; the transition from the accumulation of knowledge to the creation of mechanisms for independent search and research skills; the formation of value orientations of the personality of students; increased cognitive activity; development of creative abilities; creation of didactic and psychological conditions conducive to the successful social adaptation of students.

Literature

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Education of the Ministry of Innovative Development of the Republic of Uzbekistan" dated November 29, 2017 No. UK-5264
2. Istrofilova I.O. Innovative processes in education: Study guide. 2014.
3. Agaev NF Innovations in the system of higher education: materials of the II All-Russian. scientific method. conf. / NOU VPO "Chelyab. Institute of Economics and Law. M.V. Ladoshin ". - Chelyabinsk, 2011. -- 15 p.
4. Analysis of innovative activity of higher educational institutions of Russia / I.I. Grebenyuk, N.V. Golubtsov, V.A. Kozhin [et al.] / Ed. I.I. Grebenyuk. M. : Publishing house "Academy of Natural Sciences", 2012. 464 p.
5. Dolgova, V. I. Willingness to innovative activity in education: monograph / V. I. Dolgova. - M.: KDU, 2009
6. Beketova O.A. Innovation in education: concept and essence // Theory and practice of education in the modern world: materials of the V International. scientific. conf. (St. Petersburg, July 2014). - SPb. : Satis, 2014. - S. 1-2.
7. Wiki Knowledge: hypertext electronic encyclopedia <http://www.wikiznanie.ru>. 2. Wikipedia: free multilingual encyclopedia <http://ru.wikipedia.org>.
8. International conference "Application of new technologies in education" <http://www.bytic.ru>.

БОЖХОНА ОРГАНЛАРИ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИННОВАЦИОН УСУЛЛАР ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ АҲАМИЯТИ *Мунаввар Ибрагимовна Каримжоновна* *Давлат божхона қўмитасининг Божхона институтикатта ўқитувчиси, PhD*

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикасидаги коронавирус пандемияси даврида ҳамда ҳозирги кунда таълим тизимида рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этишнинг ўзига хос тенденциялари ҳамда илғор инновацияларни қўллашнинг зарурияти ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш масалалари Божхона институти мисолида ёритилган.

Калит сўзлар: рақамли иктисодиёт, инновация, коронавирус пандемияси, таълим сифати, ахборот коммуникация технологиялари, салоҳиятли кадрлар тайёрлаш, таълим тизими интеграцияси.

Аннотация. В статье освещены специфические тенденции внедрения цифровых технологий и современных методов в системе образования во время пандемии коронавируса и последующем времени в Республике Узбекистан, а также необходимость совершенствования правовой базы и использования передовых инноваций на примере Таможенного института.

Ключевые слова: цифровая экономика, инновация, пандемия коронавируса, качество образования, информационно-коммуникационные технологии, подготовка потенциальных кадров, интеграция системы образования.

Annotation. The article highlights the specific trends in the implementation of digital technologies and modern methods in the educational system during the coronavirus pandemic in the Republic of Uzbekistan, as well as the need for the application of advanced innovations and the issues of improving the legal framework of the Customs Institute.

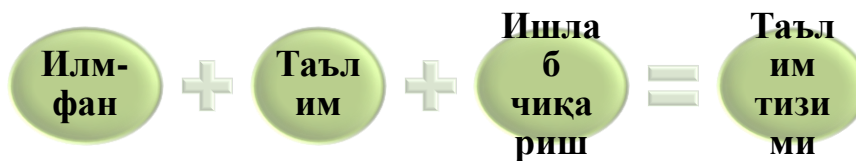
Key words: digital economy, innovation, coronavirus pandemic, quality of education, information and communication technologies, training of potential personnel, integration of education system.

Кириш

Мамалакатимизда барча соҳаларда олиб борилаётган туб ислохотлардан асосий мақсад, Ўзбекистон Республикасини ривожланган давлатга айлантиришдир. Бу борада таълим инсон фаолиятининг барча соҳаларига янги технологияларни жорий этиш, рақобатбардошлиликни ошириш, турмуш даражасини кўтаришнинг муҳим шартига айланиб бормоқда. Шу боис, янги билимларни амалда қўллаш оладиган, муайян касб соҳасидаги инновацион имкониятлар қўламини тушуна оладиган кадрларга объектив зарурият ортиб бормоқда. Бунинг учун эса, жадалислохотлар, сифатли таълим

хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорини замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрларни тайёрлаш ва илғор инновацияларни амалиётга тадбиқ этишдир. Таълим тизимидаги туб ислохотларини негизида қуйидаги занжирли бўлган таълим тизими интеграциясини [2] таъминлаш ва такомиллаштириш талаб этилади (1-расм).

1-расм. Таълим тизими интеграцияси.

Таълим тизимини тубдан ислох қилиш, кадрлар тайёрлашда илғор хорижий давлатлар тажрибаларини амалиётга қўллаш, айниқса барча дунё мамлакатларида короновирус пандемияси хавф туғдираётган бир даврда рақамли технологияларни таълим тизимида тез фурсатларда жорий этиш зарурияти тобора ошиб бормоқда.

Илмий адабиётлар шарҳи

Мамлакатимизда 2020 йил – “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиёт” йили [5], деб эълон қилинди. Таълим тизимида рақамли иқтисодиётни қўллашдан аввал рақамли иқтисодиёт тушунчасини ёритиб олишимиз зарур бўлади. Рақамли иқтисодиёт- бу иқтисодий, ижтимоий ва бошқа алоқаларни рақамли технологияларни қўллаш асосида амалга ошириш тизимидир. Баъзида у интернет иқтисодиёти, янги иқтисодиёт ёки веб-иқтисодиёт деган терминлар билан ҳам ифодаланади. 1995 йилда америкалик дастурчи Николас Негропonte “рақамли иқтисодиёт” атамасини амалиётга киритди. Ҳозир бу истилоҳни бутун дунёдаги сиёсатчилар, иқтисодчилар, журналистлар, тадбиркорлар – деярли барча қўлламоқда [7].

Давлатнинг рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йўлини танлаганлиги ахборот технологиялари соҳасида ва умуман, электрон ҳужжатлар айланмаси соҳасида янги йўналишлар очиб беради. “Рақамли технологиялар” томон бурилиш бутунжаҳон интернет тармоғи ва сифатли алоқанинг ривожланишига сабабчиси бўлди [7].

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси, Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир қатор фармон ва қарорларига мувофиқ олий таълимни янада ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, илм-фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг узвий боғлиқлигини кенгайтириш, ўқитишнинг янги моделини жорий этиш, АКТ ва таълим технологияларини интеграциясини таъминлаш устувор вазифалардан этиб белгиланган.

Таъкидлаш жоизки, ривожланган АҚШ, Буюк Британия, Германия, Япония ва бошқа қатор давлатларда олий таълим муассасалари талабларга фундаментал ва амалий билим бериш, малакали мутахассисларни тайёрлаш, илм-фан марказлари сифатида талабга кўра янги маҳсулот ҳамда интеллектуал мулк объектларини яратувчи субъект ҳисобланади.

Шу боис, мамлакатимизда олий ҳарбий таълим муассасаларида ҳам айнан шундай субъектга айланишлари талаб этилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек, “... бизга миқдор эмас, сифат керак. Бунга эришиш учун эса хориж тажрибасини яхшилаб ўрганиш зарур. Қайси давлат кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор қаратса, ўша ютади. Илмий асосланган тажриба асосида кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш энг муҳим вазифамиздир [6]”.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида ташаббускор ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарурлиги ҳамда бугун дунёда барча соҳаларга ахборот

технологиялари чуқур кириб бораётганли шунингдек, рақамли иқтисодий шакллантириш керакли инфратузилма, кўп маблағ ва меҳнат ресурсларини талаб этишини бироқ, қанчалик қийин бўлмасин, бу ишга бугун киришмасак эртага кеч бўлишлиги таъкидлаб ўтилган[5].

Бу борада божхона органлари таълим тизимида халқаро-иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш тенденциялари ва мамлакат инвестициявий жозибдорлигининг ошиб боришини ҳисобга олган ҳолда, божхона органлари кадрларини касбий тайёрлаш тизимини такомиллаштириш мақсадида бир қатор Фармон ва Қарорлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 июндаги “Божхона маъмуриятчилигини ислоҳ этиш ва ўзбекистон республикаси давлат божхона хизмати органлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-6005-сон Фармони [2] шунингдек, божхона органлари кадрларини касбий тайёрлаш тизимини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 2 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси божхона органлари кадрларини тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3995-сон қарори ҳамда қабул қилинди [3]. Ушбу Фармон ва қарорларда божхона органларида олиб борилаётган ислохотларни амалга ошириш, уларнинг халқаро миқёсдаги обрўсини ошириш, аввало, малакали ва тажрибали кадрларга боғлиқлиги таъкидланган. Шу сабабли, кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш, танлаб олиш ва кадрлар салоҳиятини янада юксалтириш учун Божхона институти олдида куйидаги тадбирларни амалга ошириш талаб этилади:

-мамлакатни модернизация қилиш, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан барқарор ривожлантириш учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, инсон капиталини меҳнат бозори талаблари асосида ривожлантириш;

-божхона иши ҳамда божхона органлари ходимларини тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш соҳасида илғор хорижий тажрибани ўрганиш;

-рақамли иқтисодий учун юқори малакали муҳандис-техник кадрлар тайёрлаш тизимини ташкил этиш;

-“Божхона иши” бакалавриат таълим йўналишини Жаҳон божхона ташкилотининг PICARD дастурининг профессионал стандартларига мувофиқ аккредитациядан ўтказиш;

-курсантларда таҳлилий фикрлаш, янги билимларни мустақил равишда эгаллаш ва уларни амалиётда қўллаш кўникмасини ривожлантиришга йўналтирилган, замонавий таълим стандартларини ва сифат жиҳатидан янгича ўқитиш тизимини жорий этиш;

-ўқитишнинг замонавий инновацион шакл ва усуллари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари асосида ўқув жараёнини ташкил этиш, назарий тайёргарлик ва божхона органларининг амалий фаолияти билан боғлиқликни таъминловчи амалиёт ўташ каби вазифаларни амалга ошириш белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг Божхона институти фаолиятини самарали ташкил этиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилди. Дастур 5-бўлим 28 банддан иборат бўлиб, унинг 27-бандида Институтда замонавий ўқув, моддий-техник база ва ахборот-ресурс таъминотини яратиш бўйича бўйича ҳамда Божхона институтида “Ахборот-ресурс маркази” ва қўшимча маъруза аудиториялари учун алоҳида комплекс қуриш, шунингдек, электрон ўқув материалларини яратишга мўлжалланган мультимедиа студиясини ташкил этиш ва жиҳозлаш каби долзарб вазифалар белгиланган.

Белгиланган вазифаларни бажариш учун Божхона институтида кўплаб ички норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилди ва амалиётга жорий этилди.

Ҳозирги кунда коронавирус пандемияси бутун дунё мамлакатларининг иқтисодий ва барча соҳаларида, шунингдек таълим тизимида ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Ривожланган давлатлар ушбу вирус тарқалишни олдини олиш мақсадида энг

кўп инсонлар гавжум бўлган таълим тизимини тезда карантинга олиш ва ўқитишнинг масофавий ахборотлашган тизимини танлади. Жумладан Коронавирус Осиё, Европа, Яқин Шарқ ва АҚШ бўйлаб тезлик билан тарқалаётган бир вақтда, мамлакатлар пандемия тарқалишини камайтириш бўйича оператив қатъий чоралар қабул қилишди. Коронавирус пандимияси аниқланган кундан бошлаб мактаб ва университетларда ўқишларга бориш тўхтатилиши ҳақида бир неча хабарлар эълон қилинди.

Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотининг ҳисоб-китобларига кўра, 13 март ҳолатига 39 та мамлакатда карантин сабабли 421 миллиондан ортиқ бола мактабга вақтинча бормаётганлиги бўйича хабарлар берилган. Токио университетида 2020 йилнинг 26 март куни тўрт нафар битирувчи (икки бакалавр ва икки магистр) уйдан туриб масофадан бу роботларни бошқариш имкониятига эга бўлганинновацион диплом топшириш маросимини ўтказган. Мазкур ўзгаришлар шубҳасиз муайян нокулайликларни келтириб чиқарди. Бироқ пандемия таълим соҳасидаги янги инновацияларга сабаб бўлди.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикасида илк бор жорий йилнинг 16 март кунда аниқланган ушбу вирус Божхона институти таълим жараёнига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Бу борада институтнинг ахборот технологиялари ва моделлаштириш маркази томонидан “Е-таълим” дастури яратилди ва ушбу дастур орқали божхона курсантлари учун масофавий ўқитиш жараёни ташкил этилди. Ўқув жараёнида янги бир ёндашув масофавий ўқитиш тизимида янги ахборот технологияларини қўллаш асосида олиб борилди.

Рақамли технологияларни таълим тизимида қўллашбугунги куннинг энг долзарб вазифаси бўлиб қолмоқда. Бироқ, бунга қанчалик олий ҳарбий таълим муассасалари курсантлари ва профессор-ўқитувчиларининг тайёргалиги бўлсада, ўқитишдан кутилаётган натижалар бўйича таҳлил қилганимизда унинг ижобий ва салбий томонларини ҳам муқаррарлигини кўришимиз мумкин бўлади(1-жадвал).

Шунингдек, божхона органларига белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, Давлат божхона кўмитасининг Божхона институтида 2021-2022 ўқув йили жараёнларида автоматлаштирилган дастурларни қўллаш борасида “WEB-PARTAL” яратилди. Бунга кўра барча профессор-ўқитувчилар томонидан электрон журналлар ҳамда курсантларнинг давомати ва уларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари онлайн вақт оралиғида дастурга киритилиши таъминланди. Бу эса, ўқув жараёнида вақтнингтежалиши, профессор-ўқитувчиларга иш фаолиятида вақт ва харажатларнинг камайиши, ахборотлар алмашинувини тезлаши, курсантларнинг ўз билимларини мониторинг қилиш учун қулайликлар ва шаффоф маълумотлар олиш имкониятлари яратилди.

1-жадвал

Рақамли технологияларни таълим тизимида қўллашгатаъсир этувчи омиллар, ундаги кучли ва заиф томонлар, шунингдек бўлиши мумкин бўлган таҳдидлар³⁵

Strengths – кучли томонлар	Weaknesses – кучсиз томонлар
1. Ахборотлар алмашиш тезлиги ошади; 2. Ўқитиш жараёни содалашади; 3. Баҳолашда шафофликка эришилади; 4. Ортиқча харажатлар олди олинади-қоғоз тежалади; 5. Вақт тежалади ва самарадорлик ортади; 6. Таълим сифати ошади.	1. Интернет тармоғидан фойдаланиш имкониятлари чекланганлиги; 2. Молиявий ресурсларга боғлиқлиги; 3. Масофаларнинг турлича жойлашганлиги; 4. Интернет тезлиги; 5. АКТ технологияларини қўллаш мумкин бўлган кадрларга эҳтиёжнинг мавжудлиги.
Opportunities – имкониятлар	Threats – хавфлар
1. Таълим сифатини янада ошириш;	1. Ҳуқуқий асослар тўлиқ яратишнинг зарурияти

¹ Йўлдошев Ж.Усмонов С. Педагогик технология асослари.Т.: “Ўқитувчи”, 2004. 45 -бет

2. Фойдаланувчиларга оптимал шароитлар яратиш;	мавжудлиги;
3. 3. Таълим жараёнига энг замонавий АТ қўллаш;	2. Интернет тармоғидан фойдаланувчилар ҳажмининг кўплиги;
4. 4. Интернет тезлигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар.	3. Ахборот хавсизлиги чоралари мукамал яратиш имкониятларининг мавжуд эмаслиги.

Фикримизча таҳлилларга асосланган ҳолда, олий ҳарбий таълим муассасаларида ўқув жараёнлари бошқа турдош олий таълим муассасаларидан ўзига хос хусусиятлари мавжудлиги боис, шунингдек, божхона органлари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар бўлганлиги сабабли, бизнинг фикримизча, олий ҳарбий таълим муассасалари таълим тизимида масофавий таълим жараёни ҳамда ўқув жараёнида ахборот коммуникация технологияларини ташкил этиш ва қўллашнинг ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиш ҳамда таълим жараёнида ахборот хавсизлигига катта эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “Давлат божхона хизмати тўғрисида” янги тахрирдаги 2018 йил 18 октябрдаги 502-сонли Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 июндаги “Божхона маъмуриятчилигини ислоҳ этиш ва Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона хизмати органлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида” ги ПФ-6005-сон Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси божхона органлари кадрларини тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 24 ноябрдаги ПҚ-3995-сон қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис палаталарига қилган Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январ.
6. Ш.Мирзиёев. Бизга миқдор эмас, сифат керак. // <https://uza.uz/uz/posts/shavkat-mirziyeev-ilm-fan-namoyandalari-bilan-mulo-ot-ildi-24-05-2019>.
7. Шаҳноза Соатова. Адлия вазирлиги масъул ходими. <http://biznes-daily.uz/uz/gazeta-birja/69803-raqamli-iqtisodiyot-nima>.
8. Интернет маълумотлари. <https://kun.uz/news/2020/04/05/bitiruvchi-orniga-robot-tokiodagi-universitet-innovatsion-diplom-topshirish-marosimini-otkazdi>.

ГЕЙМИФИКАЦИЯДАН ФОЙДАЛАНИБ ТАЪЛИМ МУҲИТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Ҳайтова Н.Ф.

Жиззах Давлат педагогика институти ўқитувчиси
nxaitova@gmail.com

XXI асрда таълимни ахборотлаштириш, очиқ таълим ресурслари ҳамда таълимий дастурлар пакетларининг кенг қўлланилиши билан боғлиқ равишда гамификация ёки геймификация атамаси пайдо бўлди. Геймификация ўйиннинг баъзи элементларидан профессионал, аммо қисман кўнгилочар мақсадларида фойдаланишни ўз ичига олади [1]. Ўйин эса, тизим бўлсада, абстракт вазият бўлиб, унда иштирокчилар маълум бир ролга ва қоидаларга эга бўладилар, маълум бир натижага эришадилар. Одатда бундай ўйинлардан олинган натижатаълим ёки меҳнат мақсадлари билан боғлиқ бўлмайди. Геймификация, ҳозирги таълим методикасида мавжуд бўлган кўплаб ўйин амалиётларидан (масалан, анъанавий ўйин, роль ўйнаш, симуляция) ҳам фарқ қилади, чунки бунда дарс, яъни реаллик ўйинга айланиб қолмайди, аксинча реаллигича қолади, аммо шу билан бирга ўқувчига реалликка алоқадор ўйин муносабатлари берилади. [2]

Геймификацияўқувчи учун фақатгина балл тўплаш жараёнига айланиб қолишига йўл қўймаслик учун геймификация давомида ҳам таълим, ҳам ўйин вазифалари қўйилади. Шунингдек, ўйин вазифалари устувор таълим вазифаларини бажариш учун

ички мотивацияни ривожлантиришга ёрдам беради. Бошқа ўйин амалиётларидан фаркли равишда, геймификация фаолиятга тақлид қилиш хусусиятига эга бўлмай, таълим мазмуни ва таълимни ташкил этиш усуллари сифат жиҳатидан ўзгартиришга имкон беради.

Геймификацияни таълим технологияси ва таълим муҳити сифатида жорий этиш тажрибаси катта қизиқиш уйғотмоқда. Геймификация ва рақамли педагогикада таълим тараққиётида муҳим бурилиш ясаши мумкин. Шу сабабли ҳам АҚШ Таълим вазирлиги 2013 йилдан бери таълимни геймификациялаштириш соҳасидаги ишланмаларни молиялаштириб келмоқда. Швециядаги мактабларда қурилиш муҳандислик тушунчаларини ўргатадиган Minecraft ўйини, Россияда геймификация элементларини ўз ичига олган энг таниқли таълим лойиҳаларидан бири бўлган инглиз тилини ўрганиш учун LinguaLeo онлайн-ресурси, Канадада Шон Янг томонидан яратилган ClassCraft дарс-ўйинлари бунга яққол мисолдир. Ушбу ресурслар дунё давлатларида катта машҳурликка эришди ҳамда таълим бозорида жуда яхши мавқега эга.

Компьютер ўйинлари орқали ўқиш аллақачон амалиётган кириб келиб бўлган. Ўйинларда симуляция ва стратегиялардан фойдаланиш мумкин. Улар асосида мактаб ўқувчилари айрим сабабларга кўра реал ҳаётдан олиш қийин бўлган тадқиқот ёки амалий кўникмаларни ўзлаштира оладилар. Масалан, ўйиндаги вазифани бажариш ва балл йиғиш учун ўқувчи ҳам математикани, ҳам ўқишни, ҳам имлони интеграциялаб ўрганиши мумкин.

Ҳар қандай ўқитувчи ўз ўқувчилари дарсларга завқ-шавқ, қизиқиш, интилиш билан киришишини истайди, ўз вақтини беҳудага ёки ўқувчини интизомини назорат қилиб ўтказишни хоҳламайди. Ўйин элементларининг дарсга жорий этилиши ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини сезиларли даражада яхшилайдди. Ва бу геймификация технологияларининг дидактик хусусиятини тасдиқлайди ва ўқув жараёнига геймификацияни киритиш учун психологик асос бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. N.F. Khaitova. History of Gamification and Its Role in the //Educational Process. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding (<http://ijmmu.com>) Volume 8, Issue 5, May, 2021, Pages: 212-216
2. Орлова О.В., Титова В.Н. Геймификация как способ организации обучения // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2015. № 9. С. 60-64.

ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ: МОҲИЯТИ ВА ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Ахмедов Эраж Эргашевич

*ЧОТҚМБЮ тактика кафедраси умумқўшин бўлинмалар тактикаси цикл бошлиғи,
подполковник*

Аннотация: Мақолада педагогик технологиянинг таркиб топиши, такомиллашуви ва ёш авлодга таълим-тарбия бериш назарияси ҳамда амалиётини ривожлантириш ва замонавий педагогик технологияларни тараққий этиш шунингдек улуғ аждодларимизнинг усулларида фойдаланиш борасидаги мулоҳазалар келтирилган.

Калит сўзлар: таълим технологияси, педагогик технология, таълим-тарбия, усул, услуб, дастурлаштирилган таълим, лойиҳалаштириш, ахборот технология, ўқув жараёни, мотивация, назарий фан, таълим-тарбия тизими, маркетинг, педагогик фаолият, креатив.

Аннотация: Содержание статьи охватывает вопросы развития и усовершенствование педагогической технологии в обучение молодого поколения с применением современной инновационной технологии а также применение методов великих предков.

Ключевые слова: технология обучения, педагогическая технология, обучение и воспитание, способ, метод, программированное образование, проектирование, информационная технология, учебный процесс, мотивация, теоретический предмет, учебно-воспитательная система, маркетинг, педагогическая деятельность, креатив.

Бугун мамлакатимиз истиклол шарофати туфайли барча фан соҳаларини ривожланган давлатларда тўпланган тажрибалар асосида таҳлил қилиш, ўрганиш ва педагогик жараёнга татбиқ этиш даври келди. Миллий дастурда таъкидланганидек яқин

келажакда “Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги ҳамкорликнинг халқаро ҳуқуқий базаси яратилади, халқаро ҳамкорликнинг устувор йўналишлари рўёбга чиқарилади, халқаро таълим тизимлари ривожлантирилади”¹.

Бу бобда биз педагогик технология назариясининг вужудга келиши ва ривожланиши тарихига назар ташлаймиз.

Педагогик технологиянинг илк бор таркиб топиши, унинг дастлабки элементларини ҳосил бўлиши ва такомиллашуви жуда қадим замонларга бориб тақалади. Бу табиий ҳол ҳисобланади, чунки инсоният ҳамма замонда ҳам ёш авлодга таълим-тарбия бериш билан шуғулланиб келган ҳамда бу фаолият соҳаси ривожланиш ва тараққиётни талаб қилади.

Шу асосда педагогик технологиялар одамлар таълим-тарбия фаолияти билан шуғуллана бошлаган даврдан шаклланган деб ҳисоблаш мумкин.

Ёзув пайдо бўлган дастлабки даврларда ёзиш ва ўқишни жуда оз кишилар билган, ёзувдан юқори табақа вакиллари савдо-сотик, ҳисоб-китоб ва мол-мулклар рўйхатини олиб боришда ҳамда давлат аҳамиятига эга ҳужжатлар тузиш учун фойдаланган. Шундай фаолият турлари билан шуғулланишга тайёрланаётганлар ёзиш ва ўқишни ўрганганлар. Қоғоз бўлмаган замонда ёзувлар турли материалларга: ёғоч, дарахтлар пўстлоғи, тери, тош, лойдан тайёрланган тахтачаларга ёзилган.

Қоғоз пайдо бўлгандан кейин қўлёзма китоблар даври бошланган. Қўлёзма китоблар катта меҳнат эвазига, асосан, бадавлат шахслар бунортмалари бўйича тайёрланган. Шунинг учун улар оз миқдорда бўлган. Бу китоблардан оммавий фойдаланиш имконияти бўлмаган. Ана шу даврларда савод ўргатиш усуллари шакллана бошлаган. Якка ва гуруҳли таълим усули қўлланган.

Тошбосма китоблар пайдо бўлган даврларда китоблардан фойдаланувчилар сони бирмунча кўпайган. Саводдилар сони ортиб бориб, савод ўргатиш ҳам ривожлана бошлаган. Таълим-тарбия ишида савод ўргатиш асосий вазибалардан ҳисобланган. Мактаблар очилиб, улардан асосан таълимнинг догматик усуллари қўлланилган ва диний таълим асосий ўрин тутган.

Китоб босиш техникалари ривожлангандан кейин босма китоблар кенг омма орасида тарқалган ва саводхонлик даражаси ҳам ўсиб борган. Таълим муассасаларида турли фанлар ўқитилиши йўлга қўйилган. Таълим-тарбиянинг шакл ва усуллари ривожланиб, ҳар бир фанни ўқитиш ҳамда тарбиявий ишлар методикалари ҳосил бўлган.

Қадимги айрим таълим-тарбиявий қарашларда ҳам ўзига хос педагогик технологиялар элементларини учратишимиз мумкин. Шунга кўра, Ўзбекистон ҳудудида турли даврларда тарқатилган айрим педагогик технология элементларини эслаш ўринлидир.

Бурхониддин Аз-Заржуний Марғилон шахрида яшаган. Ўзининг “Таълим олувчида таълим бериш ва таълим бериш йўллари” номли рисоласида илм, касб-ҳунар ўрганишнинг асосий шартлари сифатида, энг аввало, ўқувчида жиддий истак, қатъият ва нон (яъни озик-овқати) бўлиши лозимлигини, шундан кейин яхши муаллим ҳамда етарлича вақт зарурлигини ёзган. Бунда таълим-тарбиянинг юқори самарадорлиги, аввало, ўқувчига, яъни унинг жиддий истаги ва қатъиятига боғлиқ эканлиги кўрсатиб ўтилгани алоҳида эътиборга лойиқ бўлиб, бу эса ҳозирда ўқувчидаги мотивларнинг қанчалик мустақкам бўлиши ҳал қилувчи омил эканлиги тўғрисидаги хулосаларнинг кўп асрлар олдин ҳам ҳисобга олинганлигини тасдиқлайди¹.

Шу билан бирга, билимларни ўзлаштириш учун етарлича вақт кераклиги тўғрисидаги фикр ҳам жуда қимматли бўлиб, ҳозирда барча фанларни чуқур ўзлаштириш учун ўқувчида вақт етишмаслиги маълум бўлиб қолмоқда. Бунда, энг зарури, ўрта ва юқори синфларда ўқув фанларини мустақил фикрлаш асосида чуқур ўзлаштириш учун ўқувчига вақт етишмайди.

Шунингдек, Алишер Навоий, Ҳусайн Воиз Кошифий ва бошқа йирик мутафаккирлар ҳам таълим-тарбия ҳақидаги масалаларни ҳал қилишда асосий эътиборни ўқувчи (талаба), шогирд, муриднинг бажариши талаб қилинадиган шартларга қаратганлар.

Ушбу талаб ҳозирги энг сўнги педагогик технологияларда янги кашф қилинган қоида сифатида қаралмоқда. Бунга ўқувчи бажариши талаб қилинадиган ўқув фаолиятининг аниқ алгоритмини яратиш ва қўллаш ғояларига асосланган замонавий педагогик технологияларни далил қилиб кўрсатиш мумкин. Буларга таълимнинг жамоа тизими, қобилиятлар даражасида таълим беришнинг демократик тизими ва бошқалар мисол бўла олади.

Шунингдек, таълим-тарбия олувчининг фаолиятига асосий аҳамият берган қадимги таълим технологияларидан бири - сўфийликда қўлланилган таълим-тарбия тизими ҳисобланади. Бунда шогирднинг ўзи ўзлаштирган билимларни бошқаларга ўргатиш билан шуғулланишини кўзда тутувчи тамойилга риоя қилинганлигини ҳам эслатиб ўтиш лозим. Бунда шогирднинг таълим олишга бўлган истагини қанчалик жиддийлигини ҳамда таълим олиш йўлидаги қийинчиликларга чидаш ва уларни енгиб ўтишга тайёрлиги даражасини қаттиқ, кўпинча кутилмаган кескин синовлардан ўтказилган.

Мактаб ва мадрасаларда суқротона савол-жавоб усулидан кенг фойдаланиш асосида ўқувчиларда зийраклик, ҳозиржавоблик сифатлари ҳамда гўзал нутқ таркиб топтирилган.

Суқрот методи асосида савол-жавоб усули ҳозиргача энг самарали таълим усулларидан бири сифатида қўлланилади. Бунда ўқувчи чуқур мантиқий фикрлашга, зийракликка, аниқ ва тўғри сўзлашга, нутқнинг мантиқийлиги ва равонлигига ҳамда танқидий, ижодий фикрлашга ўргатилган. Масалан, суқротона суҳбатлар деганда ўқитувчининг ўқувчини мустақил ва фаол фикрлаш жараёнига олиб кириши ҳамда унинг фикрлашини нотўғри жиҳатларини зийраклик билан аниқлаган ҳолда, уларни тузатиш йўлига олиб чиқишдан иборат усуллар назарда тутилади.

Бундай суҳбат босқичларини куйидагича соддалаштириб ифодалаш мумкин:

1. Савол-жавоблар орқали ўқувчининг билим даражаси ва фикрлаш қобилиятини умумий тарзда аниқлаш.

2. Ўрганилаётган мавзунинг мазмунини ўқувчининг мотивларига мувофиқлаштириш. Бу асосан, ўқувчининг қизиқиш ва қобилиятларига мос бўлган мисоллар танлаш орқали амалга оширилган.

3. Ўқувчининг фаол мулоқотга олиб кириш. Бунда, асосан, рағбатлантириш усулларидан фойдаланилади.

4. Ўқитувчи ўзининг билмайдиган одамдек, ўқувчидек тутиб, саволлар бериб боради.

5. Ўқувчининг тўғри фикрларини рағбатлантириш орқали уни янада эркин ва чуқурроқ фикрлашга, сўзлашга жалб қилиш.

6. Ўқувчининг хато фикрларини аниқлаб бориш.

7. Ўқувчининг хато фикрларига нисбатан тўғри фикрни ўқитувчи томонидан яққол мантиқий асосланган шаклда баён қилиш ёки тушунтириш орқали ўқувчи учун муаммоли вазият яратилади ва ўқувчини ўз хатоларини ўзи тузатишига йўналтирилади.

Бундан кўриниб турибдики, ушбу усул юқори натижа бериши шубҳасиз бўлиб, аммо бунинг жиддий шартлари ҳам мавжуд. Булар ўқитувчининг кенг билимга ва ижодий фикрлаш қобилиятига, юқори мулоқот маданиятига, педагогик маҳоратга эга бўлиши кабилардан иборат.

Тибетдаги ламаизм таълимоти асосида турли соҳалар бўйича билимни ўргатиш марказларида ўзига хос таълим технологиялари қўлланилган. Уларда алоҳида соҳаларга ихтисослашган ибодатхоналар, масалан, тиббиёт, дин ва бошқа соҳалар бўйича таълим бериш амалга оширилган. Бунда ўқувчилар томонидан узлуксиз қайта такрорлашлар

асосида тегишли дарсликларни тўлиқ ёд олдирилган, қаттиқўллик билан назорат олиб борилган, якуний имтиҳонларда эса ҳар бир ўқувчини бир неча кун давомида якка ўзини ажратиб, ўзлаштирилган билимларини фақат ўз хотирасидан ёздириш орқали тўлиқ назорат қилинган.

Зарур амалий машғулотлар реал ҳаётга жуда яқин даражада ташкил қилинган шароитларда ўтказилган. Бундай таълим муассасаларига ўқувчиларни қабул қилишда уларнинг руҳий, жисмоний чидамликлари ҳамда ирода даражаси қаттиқ синовлардан ўтказилган. Ўқувчиларнинг кўзланган даражада ўзлаштиришларига, асосан, эришилган.

Таълим-тарбия мазмуни, мақсад ва вазифалари даврлар ўтиши билан кенгайиб бориши натижасида унинг шакл ва усуллари ҳам такомиллашиб бормоқда. Ҳозирда инсон фаолиятининг асосий йўналишлари шу фаолиятдан кўзда тутилган мақсадларни тўлиқ амалга ошириш имкониятини берувчи яхлит тизимга, яъни технологияларга айланиб бормоқда. Худди шу каби таълим-тарбия соҳасида ҳам сўнгги йилларда педагогик технология амал қила бошлади.

Педагогик технология тушунчаси XX асрда пайдо бўлди ва турли ривожланиш босқичларидан ўтиб келмоқда.

Дастлаб бу тушунча 1940- йиллардан 50- йиллар ўртасигача “таълим технологияси” деб қўлланилиб, ўқув жараёнида **аудиовизуал техника воситаларидан фойдаланишни** ифода қилган.

Педагогик технология тушунчаси дастлаб XX асрнинг ўрталарида АҚШда қўлланила бошлаган. Бунда “педагогик технология” ва “таълим технологияси” атамалари фақат **техника воситалари ёрдамида** ўқитишга нисбатан қўлланган эди.

Вақт ўтиши билан уларни қўллаш даражаси кенгайиб бориши натижасида мазмуни ҳам тегишлича ўзгариб борди. Ҳозирга келиб эса педагогик технология тушунчасининг замонавий, илмий асосланган ягона таърифини белгилаш мақсадида бир қанча йирик олимлар томонидан турли фикр ва мулоҳазалар асослаб берилди.

Ўтган асрнинг 50- йиллари ўртасидан 60- йилларгача “таълим технологияси” атамаси қўлланилиб, бунда **дастурлаштирилган таълим** назарда тутилган.

70- йилларда “педагогик технология” атамаси қўлланилиб, аввалдан **лойиҳалаштирилган ва аниқ белгиланган** мақсадларга эришишни кафолатловчи ўқув жараёнини ифодалаган.

80-йилларнинг бошидан педагогик технология деб - таълимнинг **компьютерли ва ахборот технологияларини** яратишига айтилган.

Юқоридаги фикрлар асосида педагогик технология тушунчасини икки хил изоҳлаш мумкин: биринчидан, унинг ўқув жараёнида техника воситаларидан фойдаланишнинг кенгайиб боришини ифодалаши назарда тутилиб, таълимдаги, ўқитишдаги технология деб номлаш мумкин бўлса, иккинчидан, бу тушунча **ўқув жараёнининг ўзини қуриш технологиясини** билдиради деб хулоса чиқариш мумкин.

Педагогик фаолиятда “технология” атамасининг қўллана бошлаши билан педагогик амалиёт, унинг назарий жиҳатлари ҳамда улар ҳақидаги билдирилаётган мулоҳазалар бимунча илмий даражага кўтарилмоқда.

Педагогик технология - ҳозирги замон дидактикаси ва педагогикаси тараққиётининг маҳсули. Уни педагогиканинг ҳозиргача мавжуд бўлган ҳамда такомиллашиб келаётган барча асосий йўналишлари бўйича амалий вазифаларни янада юқорироқ даражада амалга ошириш йўлидаги янги босқич деб ҳисоблаш мумкин.

Педагогик технология аввало, таълим-тарбияни янада ривожлантириш эҳтиёжларини қондириш йўлидаги инсонлар (педагоглар, ота-оналар, жамоатчилик) фаолиятдан иборат ижтимоий ҳодиса ҳисобланиши лозим.

Ҳар қандай ижтимоий ҳодисалар каби педагогик технологияни ҳам илмий жиҳатдан ўрганувчи фан соҳаси мавжуд бўлиб, у педагогик технология фани деб номланади. Бу фан, ўз навбатида, замонавий таълим-тарбиянинг энг мақсадга мувофиқ

йўллари ва усулларини тадқиқ қилувчи назарий ҳамда ўқув фани турларига ажратилади.

Педагогик технология ижтимоий ҳаётнинг турли соҳалари билан ўзаро боғлиқ равишда шаклланиб ва ривожланиб бориши натижасида турлича кўринишларда намоён бўлади. Булар педагогик технологиянинг қуйидаги кўринишларидан иборат: ижтимоий ходиса, назарий фан, ўқув фани, таълим-тарбия тизими, жараёни, педагогик фаолият ва унинг методикалари ҳамда алоқадор фанларнинг илмий тадқиқот соҳаси.

Педагогик технологиянинг **ижтимоий ходиса** сифатида таълим-тарбия масалалари билан боғлиқ мотивлар: эҳтиёж, талаб, манфаат, қизиқиш, мақсадлардан келиб чиқади ва уларни амалга ошириш учун хизмат қилади. Шу билан бирга, худди шундай мотивлар ҳар бир шахсда, оилада ҳам мавжуд. Жамият ҳар бир аъзосининг билим даражаси ортиб бориши шу жамият ва давлат ривожининг энг асосий шартларидан ҳисобланади.

Бу шартнинг бажарилиши эса, ўз навбатида, педагогик технологиянинг қанчалик юқори даражада эканлигига боғлиқ. Бундан эса педагогик технология шахс, оила, жамият, давлат ҳаётида муҳим аҳамиятга эга ижтимоий ходиса эканлиги кўринади.

Педагогик технология **назарий фан** сифатида педагогика фанининг алоҳида йўналишини ташкил этиб, ўз мақсади, вазифалари, муаммолари, методологияси ва бошқа назарий асосларига эга. Ўз муаммоларини ҳал қилишда бошқа фанлар билан боғлиқликларга эга.

Педагогик технология назарий фан сифатида таълим-тарбия соҳасида кафолатли натижага эришиш даражасини ошириш муаммоларини тадқиқ қилиш билан шуғулланади.

Ўқув фани кўринишида педагогик технологияларни ижтимоий ходиса, назарий фан, таълим-тарбия тизими, жараёни, педагогик фаолият ва унинг услублари, алоқадор фанларнинг илмий-тадқиқот соҳаси сифатида турли таълим муассасаларида белгиланган ўқув дастури асосида ўргатишдан иборат.

Таълим-тарбия тизими кўринишида педагогик технология белгиланган таълим-тарбия фаолиятини амалга оширишга хизмат қилувчи моддий таъминот ва маънавий кадрлардан иборат. Бунга ўқув режа, дастурлар ва дидактик воситалар ҳам киради. Бу тизим бошқа ижтимоий тизимлар каби, тегишлича махсус тайёргарликка эга мутахассислар орқали фаолият олиб боради.

Ҳозирда бу тизим узлуксиз таълим босқичларидан ташкил топган. Узлуксиз таълимнинг ҳамма босқичларига педагогик технологиялар жорий қилиниши билан бу тизимнинг тўлиқ шаклланиши амалга оширилади.

Педагогик технология **таълим-тарбия жараёни** сифатида иштирокчиларнинг фаолиятлари орқали амалга оширилади. Бу жараённинг пировард мақсади баркамол инсонни шакллантириш ва ривожлантириш бўлиб, асосан қуйидагилардан таркиб топади:

- таълим-тарбия бериш;
- ахборотларни авлоддан-авлодга узатиш;
- мустақил фикрлашга ўргатиш;
- билим, кўникма, малакаларни ўргатиш ва ўзлаштиришга эришиш;
- турли методикаларни қўллаш ва такомиллаштириш;
- диагностика, мониторинг олиб бориш;
- таълим-тарбия жараёнида инсонпарварлик, халқпарварлик, мафкуравий таълимларга асосланиш;
- ўқувчининг тайёргарлик даражасини, психологик, физиологик, ёш хусусиятларини, гигиеник талабларни ҳисобга олиш;
- таълим менежменти, маркетинги талаблари ва хулосаларини, ижтимоий мотивларини ҳисобга олиш.

Педагогик фаолият ва унинг методикалари кўринишида педагогик технология ўзини тўлиқ намоён қилади. Педагогик технологиянинг ҳаракатга келиши ва ундан кўзда тутилган натижага эришиш фақат педагогик фаолият жараёнида амалга оширилади. Чунки педагогик технология ва педагогик фаолият бир-бири билан узвий боғлиқ тушунчалар ҳисобланади ва уларнинг бири иккинчисисиз ўз маъносини ва аҳамиятини йўқотади.

Ўқув фанларининг сони кўплигини ҳисобга олганда, педагогик фаолиятнинг кўп қисми хусусий (ўқув фанлари) педагогик технологиялар учун сарфланади. Шунинг учун хусусий фанлар даражасидаги педагогик технологиялар кўпроқ тарқалган. Шу айтилганлар асосида педагогик технология, энг аввало, педагогик фаолият ва унинг методикалари кўринишида намоён бўлади ва ривожланиб боради, деб ҳисоблаш мумкин.

Педагогик технологияларнинг юқорида айтилган кўринишларини асосий белгиларини аниқлаш ва умумлаштирган ҳолда қисқа шаклда ифодалаш орқали унинг асосий таърифини ва бошқа белгиларини аниқлаш мумкин.

Шундай қилиб, ҳозирда педагогик технология ижтимоий ҳодиса, назарий фан, ўқув фани, таълим-тарбия тизими, таълим-тарбия жараёни, педагогик фаолият ва унинг методикалари ҳамда алоқадор фанларнинг илмий-тадқиқот соҳаси кўринишларида мавжуд деб ҳисобланади.

Педагогик технологияларнинг асосий йўналишлари

Педагогик технологияларнинг йўналишлари кўп бўлиб, улардан баъзиларини келтириб ўтамиз.

Ҳозирги анъанавий таълим. Я.А.Коменскийнинг дидактик тамойиллари асосида шаклланиб, ҳозирда мактабларда энг кўп қўлланилаётган синф-дарс тизимидан иборат. Замонавий педагогик технологиялар асосан шу тизимни турли йўналишларда такомиллаштириш мақсадларида яратилиб, ҳозирда ривожланиб бормоқда.

Педагогик жараёни такомиллаштириш, уни ўқувчи шахсига йўналтиришга асосланган педагогик технологиялар: ҳамкорлик педагогикаси, таълимнинг инсонпарварликка асосланган технологияси ва бошқалар.

Ўқувчи фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланган педагогик технологиялар. Муаммоли таълим, ўйинлар, таянч сигналлар конспектлар технологиялари ва бошқалар.

Ўқув материални дидактик жиҳатдан такомиллаштириш ва қайта ишлаб чиқишга асосланган педагогик технологиялар. Бу технологияларга табақалаштирилган, индивидуаллаштирилган, дастурлаштирилган таълим технологиялари, таълимни жамоа усули, гуруҳли, компьютерли таълим техноогиялари кабилар киради.

Табиатга мувофиқлаштирилган педагогик технологиялар. Буларга ўқувчининг табиий имкониятлари, таълим-тарбия жараёнини ташкил қилишнинг табиий имкониятлари ва бошқа табиатга мувофиқ имкониятлардан тўлиқ фойдаланишни амалга оширишга асосланган педагогик технологиялар киради.

Ривожлантирувчи таълим технологиялари. Буларга ўқувчи шахсини ижобий сифатларини, айрим соҳалардаги билимларни, ижодий қобилиятларини ривожлантириш технологиялари киради.

Булардан ташқари, хусусий (ўқув фанлари), альтернатив ҳамда муаллифлик педагогик технологиялари йўналишлари ҳам мавжуд.

Шунингдек, ҳозирда педагогик технологияларнинг турли йўналишлари мавжуд бўлиб, улардан асосийлари эмпирик, когнитив, эвристик, креатив, инверсион, интегратив, адаптив, инклюзив педагогик технологиялардир. Бу йўналишларни асосий хусусиятлари куйидагича.

Эмпирик - сезги аъзолари орқали билим олиш. Бу технологияда асосий эътибор сезги аъзоларининг табиий ривожланганлик имкониятларига таянган ҳолда билим бериш ва уларни янада такомиллаштириб боришга қаратилган.

Когнитив - атрофдаги олам тўғрисидаги билимлар доирасини кенгайтириш технологияси. У табақалаш (таркибий қисмларга ажратиб ўрганиш) тафаккурини шакллантиради, билиш эҳтиёжларини ривожлантиради.

Эвристик – йўналтирувчи саволлар бериш йўли билан таълим бериш тизими. Топқирлик, фаолликни ривожлантиришга хизмат қилувчи, ўқув-изланиш таълим методи бўлиб, оптималлашган (бир неча вариантлардан энг маъқулини, мосини, мувофиғини танлаш) тафаккурни ривожлантиради.

Креатив – тадқиқот характериға эға бўлиб, ўқувчиларда мақсадға йўналтирилган ижодий тафаккурни жадал ривожлантиради.

Инверсион – ахборотларни турли томондан ўрганиш, ўрнини амлаштириш хусусиятиға эға бўлиб, тафаккур (фикрлаш) тизимини шакллантиради.

Интегратив – ахборотларни ташкил қилувчи чексиз кўп кичик қисмларнинг ўзаро ажралмас боғлиқлиги, уларнинг яхлитлиги, бир бутунлиги асосида ягона тўғри хулосани аниқлаш.

Адаптив – ахборотларни ва улардан фойдаланиш жараёнини ўрганиш ҳамда ўргатиш учун қулайлаштириш, мослаштириш асосида қутилган натижаға эришиш.

Инклюзив – ўқитувчи билан ўқувчининг ўзаро муносабатларида тенглик асосида таълим -тарбия жараёнини ташкил қилиш.

Ҳозирда педагогик технологиянинг юқорида айтилганлардан ташқари мутахассаслар томонидан тажриба-синовлар олиб борилаётган бошқа йўналишлари ҳам мавжуд. Юқорида педагогик технологияларни асосий тушунчалар келтириб ўтилди. Бундан асосий кўзда тутилган мақсад шуки, баркамол авлод тарбиясини ўз зиммасига олган ҳар бир педагог, таълим-тарбия жараёнида ҳозирги замонавий педагогик технологияларни қўллашда юқори ва қутилган натижаға эришиши шарт. Шунинг учун ҳам педагогик технологияни қайсиларини, қаерда, қандай қўлланилишидан хабардор бўлиши даркор. Ушбу мақолада келтирилган маълумотлар эса ана шу саволларға жавоб бўла олади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Йўлдошев Ж., Усмонов С. Педагогик технология асослари.Т.: “Ўқитувчи”, 2004.
2. Вертицкая А. Инновационная технология в обучение. М.: “Наука и образование”, 2018.
3. Саъдиев Ш. Собиров Ю. Олим ва муаллимлар. Т.: “Шарк”,2017.
4. Ибрагимова Г. Н, Интерфаол услублар тўплами Низомий номидаги ТДПУ нашри. 2019.
5. Коменский Я.А. Дидактика. Минск .: “Школа”, 2017.

FIZIKA FANINI KREATIV YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH, TALABALARNING O'ZLASHTIRISH DARAJALARINI OSHIRISH OMILI

Irmatov Fozil Muminovich

Jizzax davlat pedagogika instituti, irmatov-fozil-84@mail.ru

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi uning shaxsiy qobiliyatlari va kasbiy faoliyatini sifatli, samarali tashkil etishga zamin yaratadi. O'qitishning didaktik ta'minotini kreativ yondashuv asosida tashkil etish dars jarayoni samaradorligini kafolatlaydi.

Ushbu ilmiy-nazariy, tahliliy maqolada kreativ yondashuv asosida o'qitishning didaktik ta'minotini yaratish mexanizmlari haqidagi fikrlar bayon etilgan.

Tayanch so'z va tushunchalar: didaktik ta'minot, xususiy metodika, o'qitish usullari, o'quv materiallari, o'qitish tamoyillar, kreativlik.

Обладание учителем креативных качеств направляет его на качественную и эффективную организацию личных способностей и профессиональной деятельности. Организация обучения на основе креативного подхода к дидактическому обеспечению гарантирует высокое качество учебного процесса. В данной научно-теоретической аналитической статье автором высказываются мнения о механизмах создания дидактического обеспечения, основанного на креативном подходе.

Ключевые слова и понятия: дидактическая поддержка, частная методология, методы обучения и материалы, дидактические принципы, творчество.

Possessing the teacher of creative internalss rules him to quality and effective organization of the personal capabilities and professional activity. Organization of educating on the basis of the creative approach to didactics providing guaranteed high quality of educational process. In this theoretical analytical article it is expressed author's opinion of didactic supply mechanisms providing based on creative approach.

Keywords: didactic support, private methodology, teaching methods and materials, didactic principles, creativity.

Dunyoviy bilimlarni egallash, yuqori texnologiyalarga asoslangan texnika va jarayonlarni boshqarish bo'yicha etarli ko'nikmalarga ega bo'lish uchun fizika fanidan ta'lim berish uslubiyatini ham takaomillashtirish zaruriyati vujudga keladi. Xususan, zamonaviy fizika darsi yangi pedagogik texnologiyalar asosida ilm-o'quv mazmunining ilmiylik tamoyilini oshirishga, fanlararo aloqadorlik va fan ichida uzviylikni ta'minlashga qaratilgan bo'ladi. Bunda fizikani modulli ta'lim tizimi asosida o'qitish muhim ahamiyatga ega.

O'qitishning modul tizimi haqida rasmiy ravishda birinchi marta 1972 yil, YUNESKOning Tokiodagi Butunjahon Konferensiyasida so'z yuritilgan edi. Modulli o'qitish texnologiyasi funksional tizimlar, fikrlashning neyrofiziologiyasi, pedagogika va psixologiyalarning umumiy nazariyasidan kelib chiqadi. Bu sohalardagi izlanishlarga ko'ra, to'qimasi modulli tashkil topgan inson miyasi, axborotni kvant ko'rinishda (boshqacha aytganda, ma'lum hissalar ko'rinishida) eng yaxshi jihatdan qabul qiladi.

Kreativ yondashuv. Kreativ o'zi nima? Creato lotincha so'z bo'lib, yaratuvchanlik, ijodkorlik ma'nolarini anglatadi. Bir qarashda ta'lim jarayonini kreativ g'oyalar asosida tashkil etish o'quv dasturida belgilangan talablardan chetga chiqishdek tasavvur qoldiradi. Biroq, kreativlik, ijodiy yondashish o'quv mashg'ulotlarini mavjud Davlat ta'lim standartlari (DTS) ga moslashtirish, qolaversa, o'qituvchilardan o'qitish jarayoniga nisbatan kreativ, ijodiy yondashuvni ta'minlashga xizmat qiladigan metod, usul va vositalar mashg'ulotlarni metodik jihatdan samarali, to'g'ri olib borilishini ta'minlaydi.

Pedagogik nuqtai nazardan ta'lim mazmunini shakllantirish quyidagi uch bosqichda amalga oshiriladi:

- umumiy nazariy bosqich;
- o'quv bosqichi;
- o'quv materialini o'zlashtirish bosqichi.

O'quv materialini o'zlashtirish bosqichida ta'lim mazmunining o'quv modul (fan)lari bo'yicha yaratilgan DTS, o'quv rejasi va o'quv dasturi kabi me'yoriy hujjatlar, shuningdek, o'quv manbalari (darslik, o'quv va metodik qo'llanma, yo'riqnoma, tavsiyanoma va shu kabilar)da aks etishni ta'minlanadi.

Kreativ yondashuv – termini AQSHda XX asrning 60-yillarda paydo bo'ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko'nikmalar hosil qilish qobiliyati, hislatilini bildiradi.

O'qituvchilar, shuningdek, ta'lim jarayoniga nisbatan kreativ yondashishda nafaqat o'quv fanlarini o'zlashtirishda yuqori natijalarga erishayotgan, kreativ fikrlashda ijobiy holatlarni qayd etayotgan talabalarga, balki ko'proq e'tiborni talab etadigan, ijodiy, kreativ fikrlash layoqatiga ega bo'lmagan ta'lim oluvchilarga ham birdek e'tiborni qaratishlari zarur.

Demak, pedagoglarning o'quv dasturlari va o'quv manbalarini yaratishga nisbatan kreativ yondashuvlari talabalarning umumiy rivojlanishi hamda kasbiy shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonining muvaffaqiyati pedagog tomonidan taqdim etilayotgan o'quv materiallarining qay darajada sifatli tayyorlanishiga ham bog'liq. Shu sababli pedagoglar o'quv materiallarini tayyorlashga kreativ yondashishlari talab etiladi.

Kreativ yondashuv asosida o'qitishning mexanizmlarini amalga oshirishda quyidagilarni xulosa qilamiz:

– o'quv mashg'ulotlari uchun didaktik materiallarni tayyorlashda pedagoglar o'quv manbalari (darslik, o'quv, metodik va o'quv-metodik qo'llanma, yo'riqnoma, tavsiyanoma, lug'at, ensiklopediya, atlas, ish daftari, xrestomatiya kabi bosma nashrlar, shuningdek,

Internet materiallari, EATR kabi elektron axborot manbalaridan olingan ma'lumotlardan maqsadli, samarali foydalanishlari;

– didaktik materiallarni tayyorlashda o'quv axborotlarining ishonchli ekanligiga e'tiborni qaratishlarini;

– talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor berishi va dars jarayonida o'qituvchi sinfda kreativlik muhitini yaratilishini;

– o'quv dasturlari va o'quv manbalarini yaratishga nisbatan kreativ yondashuvlar talabalarning intellektual rivojlanishiga oid savol topshiriqlarni tuzishni.

– didaktik o'quv materiallarini samarali shakllantirishda g'oyaviylik, ilmiylik, vizuallik, tizimlilik, o'quv axborotlarining izchil bayon etilishi, o'quv axborotlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni inobatga olishni;

– talabalarning yosh xususiyatiga mosligi, amaliy ahamiyatga egalik, aniq maqsadga yo'naltirilganlik hamda estetik talablarga muvofiqlik kabi tamoyillarni inobatga olishni o'quv jarayonining sifatli, metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishini.

Fizika darslarining tuzilishi o'qituvchi va talabaning dars jarayonida birgalikdagi faoliyatini, ularning darsga tayyorgarlik darajalarini ichki va tashqi jarayonlari mohiyati bilan bog'langan.

Bu fan darsining samaradorligi – uning ko'p tarmoqliligi, keng qamrovli mazmun va shaklga ko'ra turli xilda namoyon bo'lib, mohiyatiga ko'ra darsning asosiy mazmunini o'zlashtirishni o'z oldiga qo'ygan maqsadga bog'liq.

Oliy ta'lim tizimida fizika darslari quyidagicha bo'lishi mumkin: talabalarga yangi bilimlar berish darsi, bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darslari, takrorlash, mustahkamlash, malaka va ko'nikmalar hosil qilish, bilimlarni nazorat qilish, izlanish darsi, darsliklar bilan mustaqil ishlash, munozara dars, o'yin dars, seminar va ma'ruza (leksiya darsi), erkin fikrlovchi dars, kompyuter dars, aqliy hujum, andozalash, kombinatsion dars va xokazolar.

XXI asr intellektual salohiyat, tafakkur va ma'naviyat asri sifatida insoniyat oldida yangi-yangi ufqlar ochish bilan, biz ilgari ko'rmagan, duch kelmagan keskin muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Pedagoglardan, bugungi murakkab zamonda yoshlarga zamon ruhida ta'lim berish bilan bir qatorda, bashariyatning, Vatanimiz va xalqimizning ertangi kunini o'ylab, yoshlarni ezgulikka, insof-diyonat, mehr-oqibat va bag'rikenglikka da'vat etishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarni ham amalga oshirishi talab etiladi. Ishlab chiqarishni samarali tashkil etish, fan va texnikaning ilg'or yutuqlarini joriy etish, umuman olam haqida to'la tasavvur hosil qilishda fizika faning o'rnini beqiyos. XX asrda insoniyat erishgan asosiy yutuqlar fizikafanining tarqiyot mahsuli hisoblanadi.

Fizika fanini o'qitishda talabalarning fanni yaxshi o'zlashtirishi uchun o'quv-uslubiy ta'minot muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jumladan fanni o'qitishda ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish lozim. Fizika ta'limida modulli tizimlarni qo'llash ayniqsa diqqatga sazovor.

Oliy ta'lim muassasalarida bir necha turdosh o'quv fanlarining tarkibiy bo'laklarini hamda ayrim fanlarni o'qitish texnologiyasini tashkil qiluvchi modullar (blok) tarzida o'qitish keng qo'llanilmoqda. Davlat ta'lim standartlarining tarkibiy bo'laklariga mos keladigan bloklardan ham foydalanilmoqda. O'quv reja va dasturlarning tarkibiy bo'laklarini hamda ularning bajarilishini ta'minlaydigan texnologiyaga xizmat qiluvchi modullar ham mavjud. Modullar, birinchi navbatda, ta'lim mazmuniga daxldor tushunchalar, qoidalar, nazariyalar, qonunlar va ular orasidagi umumiy bog'lanishni ifodalovchi qonuniyatlarni tushuntirishga samarali xizmat qiladi. Fizika fanini modullashtirish va o'quv jarayonini texnologiyalash yuzasidan keyingi yillarda ilmiy-pedagogik tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Lekin bu borada fizikafanining o'quv jarayonini modullashtirish va algoritmlashtirish ishlari nihoyasiga etkazilgan emas. Bu holatning negizi va takomillashuvini atroflicha tadbiq etish orqali va tajriba-sinov ishlari hamda pedagogik eksperimentning qat'iy xulosalariga tayanib ta'lim jarayonlariga modulli yondashuvni kuchaytirish mumkin.

Fizikani o'qitishning modul tizimi mazmunidan uning quyidagi afzalliklari namoyon bo'ladi:

- Fizika fani, tabiiy fanlar ichidagi modullar orasidagi o'qitish uzluksizligi ta'minlanishi;

- har bir modul ichida va ular orasida o'quv jarayoni barcha turlarining uslubiy jihatdan asoslangan muvofiqligi o'rnatilishi;

- fizika fanning modulli tuzilish tarkibining moslanuvchanligi;

- tahsil oluvchilar bilimini muntazam va samarali nazorat (har qaysi moduldan so'ng) qilinishi;

- tahsil oluvchilarning zudlik bilan qobiliyatiga ko'ra tabaqalanishi (dastlabki modullardan so'ng, o'qituvchi ayrim tahsil oluvchilarga fanni individual o'zlashtirishni tavsiya etishi mumkin);

- axborotni «siqib» berish natijasida, o'qishni jadallashtirish, auditoriya soatlaridan samarali foydalanish va o'quv vaqti tarkibini ma'ruzavy, amaliy (tajribaviy) mashg'ulotlar, individual va mustaqil ishlar uchun ajratilgan soatlarni - maqbullashtirish. Buning natijasida, tahsil oluvchi etarli bilimlarga ham, ko'nikmaga ham, malakaga ham egabo'ladi.

O'quv mashg'ulotlarining rivojlantiruvchi funksiyasini ta'minlash uchun zamonaviy modulli yondashuv bo'yicha fizika fanidan ta'lim berish tizimini takomillashtirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'qitish tizimida qo'llanayotgan turli texnologiyalar bilan bir vaqtda milliy qadriyatlarga asoslangan "Milliy model"ni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning zamirida uzoq yillik tarixiy-ilmiy, pedagogic tajribaga ega bo'lgan shakllanib kelgan ta'lim texnologiyasidan foydalanish bizning fikrimizcha, o'zining istiqbolini ta'minlashiga shubha yo'q. Shu asosda bo'lajak bakalavr o'qituvchilarini tayyorlash zamon talablariga javob bera oladigan kasbiy mahorat, izlanuvchanlik hamda tashabbuskorlik kabi xislatlarga ega bo'lishni taqozo etadi. Shu bilan birga o'z fanini chuqur bilishi, bu fanning rivojlanish istiqbolini tahlil qilaolishi hamda o'z bilimlarini innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida o'rgatish ko'nikmalariga ega bo'lishi, har doim mustaqil ishlab bilim va malakasini zamon talabi asosida oshirib borishi zarur. Yuqoridagi talablardan kelib chiqqan holda fizika darslarida fan o'qituvchisining o'z mashg'ulotlarini pedagogic an'anaviy usullarda, interfaol metodlarda maqsadli ravishda olib boorish ta'limning samaradorligini oshiradi. Mashg'ulot samaradorligini oshirishda fizika fani o'qituvchisi mavzuning maqsadini belgilab olishi, noan'anaviy va an'anaviy darslarning farqini ko'ra bilishi natijasida o'zlashtirish ko'rsatkichini ko'tarish mumkin. Noan'anaviy mashg'ulotlardan maqsad-bo'lajak fizika o'qituvchisining o'zlashtirish ko'rsatkichini ko'tarish uchun fizika fanini o'qitishda, laboratoriya yoki seminar mashg'ulotlarini yanada mazmunli, qiziqarli va tushunarli o'tkazishda pedagog va bo'lajak fizika o'qituvchisi faoliyatiga yangilik kiritib, interfaol metodlardan foydalanish hamda ularni tez va samarali baholashga erishishdir.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni jalb etish natijasida fizikani o'qitish metodlaridagi rang-baranglik uning dinamik rivojlanishini ta'minlamoqda. Uning samarasida talim samaradorligi oshib, sifat ko'rsatkichi yaxshilanmoqda. Ta'limni innovatsion rivojlantirishda bugungi ta'lim tizimida individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Fizika fanini o'qitishda ta'lim uzviyligini ta'minlagan holda guruhlariga bo'lib o'qitish ma'lum ma'noda sifat ko'rsatkichini oshiradi. Guruhlarga bo'lishda teng taqsimot bo'lishi shart, ya'ni harbir guruhda faol talabalar teng bo'linishi kerak. Bu usulning afzalligi shundaki, guruhlar orasida raqobat shakllanadi va jarayon faollashadi, bunda kam o'zlashtiradigan talabalar ham faol talabalar yordamida guruh mavqeini himoya qilish uchun faol harakatga kirishadi. Natijada, birinchidan guruhlar orasida sog'lom muhit yaratiladi, raqobat vujudga keladi, mavzuni o'zlashtirish sifati ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saydaxmedov N., Ochilov A. Yangi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonaviy loyihasi. - Toshkent, 1999.

2. Saydaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalarni amaliyotga qo'llash. -Toshkent, 2000.

3. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O'quvqo'llanma - T.: 2003, TDPU.
4. Azizxo'jaeva N.N. O'quv jarayonining samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2007.
5. Azimov I. va boshqalar. Metodik qo'llanma. - T., Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2002 yil.
6. Усмонбоева М., Тўраев А. Креатив педагогика асослари. Ўқув –услугий мажмуа. - Т.:ТДПУ 2016
7. Усмонбоева М., Тўраев А. Креатив педагогика асослари. - ЎУМ. ТДПУ, 2016
8. Ирматов Ф.М. Эффективность современных образовательных технологий в педагогическом процессе (на примере обучения физике). Научное знание современности. –Казан. 2019. -С. 34-37.
9. Ирматов Ф.М. Особенности обучения нефизическим специальностям студентов. Образование и культура. Международная научно-практическая конференция «Наука, образование, культура», Посвященная 29-ой годовщине Комратского государственного университета. Комрат. –С. 130-132.
10. Ирматов Ф.М. Эффективность модульного обучения физики для нефизических специальностей. Инновационные технологии в современном образовании. –С. 228-231.
11. Irmatov F. Advantages of teaching physics on the credit system. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12). - Great Britain. –P. 60-64.
12. Ирматов Ф. М. Инновационные технологии в физическом образовании. Актуальные проблемы модернизации высшей школы: резервы отечественной высшей школы в совершенствовании профессиональной подготовки специалистов. Материалы XXXI Всероссийской научно-методической конференции с международным участием.-Новосибирск, 29 января 2020 г. –С. 117-119.
13. Ирматов Ф. М. Повышение уровня успеваемости по физике студентов в педагогических вузах посредством современных образовательных технологий. Современное государственное и муниципальное управление: проблемы, технологии, перспективы. VI Международной научно-практической конференции. – Донецк. 2020. –С. 117-119.

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРГА ТАЪЛИМ БЕРИШДА МОБИЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Саттаров А.Р.

*ЖДПИ, “Информатика ва уни ўқитиш методикаси”кафедраси катта
ўқитувчиси,*

Шукуров Д.Х.

ЖДПИ, “Таълимда ахборот технологиялари” йўналиши 2-курс магистранти

Умумтаълим мактабларида ўқувчиларни ўқитишда мобил таълим методларидан фойдаланишнинг иллюстрация ва жалб қилиш устуворлиги, ҳаракатларни баҳолашни назорат қилиш, мотивациясини ошириш, шунингдек биргаликдаги фаолият ролини мустахкамлаш каби хусусиятларидан фойдаланиш таълим сифатини оширишда муҳим роль ўйнайди.

Мобил технологиялар ўқувжараёнини ташкил этиш имкониятларига таъсир кўрсатишини эътиборга олиб, умумтаълим мактабларида ўқитиш фаолиятининг турли шакллари аниқлаш ва уларни дидактик вазифалар билан боғлашга асосланган турли хил ўқитиш методлари мавжуд. Уларнинг баъзи бирларининг тавсифини келтириб ўтамиз.

Визуал дастурлаш методи. Визуал дастурлаш воситалари талабаларга асосий билимлар асосида алгоритмик кўникмаларини ривожлантириш имконини беради. Дастурларни ишлаб чиқишда мобил платформадан фойдаланиш ахборот технологиялари соҳасининг ривожланиш тенденциясини акс эттиргани сабабли талабалар учун ундовчи омил ҳисобланади [36].

Методнинг мақсади: алгоритмик фикрлаш ва дастурлаш кўникмаларини ривожлантириш. Дастурлаш асосларини ўрганишга мотивация даражасини ошириш.

Методдан фойдаланиш шартлари: компьютер қурилмаларининг мавжудлиги (мобил ёки стационар), Интернетга кириш.

Ўқитувчи фаолияти:

- ўқув топшириқларини (ёки уларнинг мобил қурилмалар учун визуал дастурлашнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда трансформацияси);

- мустақил иш жараёнида талабаларга турли ёрдам ва маслаҳатлар;
- топшириқларни бажаришни текшириш.

Талабалар фаолияти:

• мақсадли платформа - мобил қурилма бўлган визуал дастурлаш муҳитида амалий ишларни бажариш.

Натижани ва унга эришиш мезонларини назорат қилиш:

• мустақил ва ижодий топшириқларни бажариш;
• талабаларнинг лойиҳалаш ва илмий-тадқиқот фаолиятида орттирилган малакалардан фойдаланиш.

Мобил лойиҳалаштириш методи. Мобил қурилмалар ва булутли технологиялар лойиҳа фаолиятини янги даражада ташкил этиш имконини беради, чунки улар ҳар доим ҳам қўл келадиган янги воситаларни, ҳам қулай ташкилий шаклни таъминлайди. Мисол учун, аксарият смартфонлар компас, навигатор, харита, камера каби ажралмас воситаларга эга. Ўз навбатида, булутли маълумотларни сақлаш талабалар ва ўқитувчи ўртасида тезкор маълумот алмашиш имконини беради. Бундан ташқари, мобил иловаларни ишлаб чиқиш талабаларда катта қизиқиш уйғотади, чунки уларнинг қўлами анча кенг.

Методни қўллашдан мақсад: индивидуал ва гуруҳли лойиҳалаш ва тадқиқот ишларини бажариш.

Методдан фойдаланиш шартлари:

• мақсадли платформалар сифатида мобил қурилмаларнинг мавжудлиги;
• талабалар ва ўқитувчилар ўртасида масофадан ҳамкорлик қилиш механизмларининг мавжудлиги.

Ўқитувчи фаолияти:

- талабаларнинг лойиҳаловчилик ва тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этиш;
- лойиҳа ишининг белгиланган мақсадларига эришишда талабаларга ёрдам бериш.

Талабалар фаолияти:

• лойиҳа ва тадқиқотчилик топшириқларини (алоҳида ва бир гуруҳ ишнинг бир қисми сифатида) таҳлил қилиш.

Натижани назорат қилиш усули ва унга эришиш мезонлари:

• Мобил технологиялар билан боғлиқ илмий-тадқиқот лойиҳаларини ишлаб чиқишда талабаларнинг иштироки.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Саттаров А.Р. Мобил технологияларни олий таълим муассасалари ўқув жараёнида қўллаш. // ЎзМУ ХАБАРЛАРИ илмий журнали, Тошкент 2019, ½. 143-148 бетлар.
2. Саттаров А.Р., Хаитова Н.Ф. Мобил технологиялари асосида “Web -дизайн” фанини ўқитиш // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари, 2020, 7-сон, 100-105 б.

ТЕХНИКА ЙЎНАЛИШЛАРИ БЎЙИЧА МУТАХАССИСЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДА ИННОВАЦИОН УСУЛЛАР

Маҳмудов Ғолиб Насимжонович,

ТДТрУ, к.т.н., доцент

Сайдалиева Шахло Самиковна,

ТДТрУ, ассистент

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг раҳбарияти замонавий ахборот – коммуникация технологияларини кенг жорий этиш ва улардан фойдаланишни таъминлаш стратегиясини ишлаб чиқиш учун катта куч сарфламоқда. Ҳурматли Президентимиз Шавкат Мирзиёев бежизга 2020 йилни “Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” деб аташни таклиф қилмадилар. Ахборот давлатнинг стратегик манбаларидан бирига айланиб бормоқда, шунинг учун мамлакат ахборот инфратузилмасини шакллантириш, жаҳон ахборот маконига интеграциялашуви, ахборот хизматлари соҳасини ривожлантириш ижтимоий-иқтисодий, технологик ва маданий тараққиётнинг асосий омиллари ҳисобланади.

Ахборот жараёнлари инсон ҳаётининг барча жабҳаларига фаол таъсир кўрсатади. Энг замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш, бу таъсирни кўп марта кучайтиради. Ўз салоҳиятини рўёбга чиқариш, касбий ютуқларга эришиш, баркамол шахс бўлиш учун замонавий инсон ахборот маданиятининг етарлича юқори даражасига эга бўлиши керак [1].

Ахборот ресурсларининг узлуксиз ўсиши, ахборотни қайта ишлаш, сақлаш ва узатиш воситалари ва усуллари янгилаш жараёни, талабаларнинг техник мутахассисликлар бўйича тайёргарлик даражасига юқори талаблар қўяди. Шунинг учун уларнинг касбий таълими, замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг асосий хусусиятларини акс эттириши керак. Ушбу технологияларнинг илмталаблагининг ортиши фундаментал фанлардаги кашфиётлар асосида амалга оширилади, шунинг учун маълум бир касбнинг принциплари шу фанларнинг қонунларига таяниши керак, бу эса мутахассисларни умум илмий тайёргарликни кучайтиришни тақозо этади. Бу, ўз навбатида, таълим мазмуни ва шакллари ўзгартиришни, ўқув жараёнига янгиликларни жорий қилинишини талаб қилади.

Таълим соҳасига замонавийлаштириш, стандартлаштириш, компьютер-лаштириш, инсонпарварлаштириш, демократлаштириш ва янги таълим технологияларини жорий қилиш каби тушунчалари кириб келди. Таълим технологияларининг ривожланиш йўналишлари таълимни инсонпарвар-лаштириш билан бевосита боғлиқ бўлиб, шахснинг ўзини-ўзи намоён қилиши ва англашига ёрдам беради.

Таълимни ахборотлаштириш ўқув жараёнининг муҳим манбаи бўлган илмий асосланган ва тажрибада тасдиқланган дидактик янгиликларни мажбурий жорий этишни назарда тутаяди.

Замонавий дидактик тизимнинг асосий қоидаларидан бири бу ўқувчиларнинг билим фаоллигини намоён этганда, улар фаоллик субъекти бўлган ҳолда самарали ўқитишдир. Бу позицияни амалга ошириш шартли - ўқув жараёнида лойиҳалаштирилган касбий фаолиятда қўлланиладиган замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш.

Олий таълим тизимидаги замонавий тенденциялар ўқитишнинг анъанавий усуллари компьютер технологиялари билан тўлдиришни талаб қилади. Улар ўқув жараёнини янада самарали, қизиқарли ва рағбатлантирувчи қилади.

Ўқитиш жараёнининг муҳим шаклларида бири бу маъруза машғулотиридир. Унинг даражаси кўп жиҳатдан мавзуни ўрганиш сифатини, тарбиявий ишнинг бошқа шаклларида самарадорлигини белгилайди. Анъанавий маъруза мавзуни оғзаки муҳокама қилиш ва унинг энг муҳим жойларини ёздириб қўйишдан иборатдир.

Дидактикада маъруза материалнинг мазмунига ҳар хил талаблар қўйилади. Аввало, у мазмун, мантиқ, далиллар ва маълумотлар билан ажралиб туриши керак. Агар сиз маъруза олдида қўйилган вазифаларни ажратиб кўрсатишга ҳаракат қилсангиз, бу, биринчи навбатда, ўрганилаётган фанга бўлган қизиқишни тарбиялаш ва ривожлантириш, муаммоларни тушунишга ёрдам бериш, фундаментал билимлар билан қуроллантиришдир. Маъруза аниқ тузилган бўлиши, ўрганилаётган ҳодисалар, фактлар, жараёнларнинг сабаб-оқибат муносабатлари очирилиши, асосий ғояни бутун ахборот массивидан ажратиб кўрсатиш керак.

Маълумки, ахборот эшитилганда уни эслаб қолиш даражаси тахминан 10%ни ташкил қилади. Ахборотни ҳам эшитиб, ҳам кўрилганда бу кўрсаткич 80%дан ошиши мумкин. Табиийки, бу даража маъруза билан бирга кўрсатиладиган материалнинг сифати ва ахборот мазмунига боғлиқ бўлади. Кўп йиллар давомида маъруза дидактикаси кадоскоплар, слайд-проекторлар ва видеопроекторлар ёрдамида таъминланган. Ҳозирги кунда таълим муассасаларида кўплаб замонавий воситалар мавжуд: суяқ кристалли панеллар, замонавий электрон доскалар.

Панел кичик радиокарнайлар билан таъминланган. Суяқ кристалли (СК)-панеллар компьютер лабораторияларида ёки конференц-залларда стационар шароитларда фойдаланишда яхши натижа беради. Плазма панеллар

видеопректорларнинг замонавий кўринишидир.. Плазма технологиялари эса келажак технологияларига мансуб.

Плазмали дисплейлар тасвирни жуда юқори сифатда, ёрқин ва аниқ бўлишини таъминлайди. Ёруғлик манбаи вазифасини люминофорлар (қизил, кўк ва яшил) бажариб, уларнинг нурланиши, ўз навбатида, газдаги разряднинг ультрабинафша нурланишни юзага келтиради. Плазмали панелларни қўллаш доираси жуда кенг - бу турли такдимотлар, ўқув ва ахборот панеллари, уй видеолари. Панеллар кам жой эгаллайди ва уларни ҳар қандай хонада ҳам жойлаштириш мумкин.

Интерактив имкониятлар ва маълумотларни масофадан туриб узатиш қобилиятига эга бўлган интерактив доска - унда ёзилган маълумотларнинг ҳаммаси автоматик тарзда Windows иловасида пайдо бўлади. Электрон доскалар қуйидаги хусусиятлари билан тавсифланади: металл асосли юқори сифатли чинни сирт; маълумотларни сақлаш ва кўпайтириш қобилияти; тўла рангли тасвир ва принтер интерфейси; компьютер принтери ёрдамида олинган рангли нусхалар; интерактивлиги ва бошқа иловаларнинг мавжудлиги; фронтал проекцияни қилиш имконияти;

Назарий материални ўрганишни ташкил қилиш учун анъанавий маъруза шаклларида ташқари қуйидаги технологияларни ажратиш мумкин.

- Интерактив мултимедияли маърузалар — маъруза материаллари бўйича мустақил ишлаш учун мўлжалланган. Талабалар ўқитиш жараёни ва билимни назорат қилишни автоматлаштириш учун мўлжалланган ва ўқитишнинг йўл харитаси танлашга имкон берадиган электрон ўқув нашрларидан фойдаланадилар. Бундай маърузаларнинг муҳим элементи интерфаоллик бўлиб, унга интерфейс дастури ҳисобига эришилади ва унинг ёрдамида талаба керакли амалларни бажариши мумкин: зарур маълумотларни кидириши, тасвирий материални кўриши, компьютер ёрдамида тажриба ўтказиш, тест ишлаш ва ҳоказо. Масалан, Тошкент давлат транспорт университетининг “Транспорт воситаларининг муҳандислиги” кафедрасида Microsoft Power Point дастури ёрдамида “Транспорт воситаларининг электр жиҳозлари ва электрон тизимлари” фани бўйича яратилган мултимедияли маъруза такдимотлари ўқитиш сифатини ошириш борасида янги имкониятлар яратди. Маърузалар экран, компьютер ва электрон проекторлар билан жиҳозланган махсус синфларда ўқилади. Рангли, аниқ тасвирлар кўриш тажрибасини яхшилади. Яхши сифатда яратилган анимация лавҳалар автомобилларнинг электр ва электрон тизимларига тааллуқли турли қурилмаларни (генератор, стартер, ўт олдириш тизими, фара ва лампалар, назорат ўлчов асбоблари, электрон бошқариш тизимлари) тузилиши ва ишлаш принципини ҳаракатда кўрсатиш имкониятини беради. Шунингдек, маърузанинг исталган нуқтасига осонгина қайтиш, натижаларни умумлаштириш ва зарур ўзгартиришлар киритиш имконияти мавжуд [2].

- Видеомаърузалар — масофадан ўқитишни амалга оширишда жуда муҳим воситадир. Замонавий ахборот сақлаш воситаларига (планшет, телефон, шахсий компьютер ва ҳоказо) ёзиб олинган етакчи ва маҳоратли ўқитувчи ва мутахассисларнинг маърузаларини эшитувчилар сонини анча ошириш мумкин. “Транспорт воситалари муҳандислиги” кафедрасида бир қатор фанлардан ёзиб олинган видеомаърузалар талабаларнинг мустақил ишини ташкил қилишда жуда яхши самара беришини кўрсатди. Уларни сиртқи бўлим талабаларини ўқитишда ишлатиш ҳам жуда мақсадга мувофиқ бўлади.

- Курс кейс-технологияси — ундан фойдаланилганда талабалар курс кейслари, яъни, ўқув материалларини мустақил тарзда ўзлаштириш имконини берувчи ўқув - услубий материаллар тўплами билан таъминланади. Бунда, ўқитувчининг асосий вазифаси талабаларнинг бошланғич билимларни мустақил ўзлаштириш жараёнини қўллаб-қувватлашдан иборат бўлади. Бунинг учун ўқув фаолиятининг барча маълум шаклларида жалб қилиш мумкин: алоҳида мавзулар бўйича маслаҳатлар, ўз-ўзини назорат қилиш, мултимедия курслари билан ишлаш ва бошқалар. .

Виртуал маърузалар турли хил ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда ўтказилади. Пандемия шароитида ТДТрУ нинг Транспорт воситаларининг муҳандислиги кафедрасида “Транспорт воситаларининг электр жиҳозлари ва электрон тизимлари”, “Транспорт воситаларининг конструкцияси” фанлари бўйича масофавафий талим доирасида маъруза ўқишда [Zoom](#) дастурий таъминот анча самарали ишлатилди. [Zoom](#) орқали тақдимотлар, турли хилдаги анимацион лавҳалар, ҳатто ўқув фильмлари ҳам намоёиш қилинди. Маърузаларнинг ва услубий кўрсатмаларнинг электрон нусхалари тайёрланган ва улардан талабалар мустақил ишларни бажариш жарарёнида фойдаланидилар.

Маърузаларда олинган назарий билимлар лаборатория машғулотларини бажаришда мустаҳкамланади ва қўлланилади, ўрганилаётган мавзу чуқурроқ ўзлаштирилади. Лаборатория иши - ўқитувчи раҳбарлигида ва олдиндан тузилган режага мувофиқ, талабалар томонидан бажариладиган амалий иш бўлиб, уни амалга ошириш жараёнида янги ўқув материални идрок этадилар ва тушунадилар. Янги ўқув материални чуқурроқ ўзлаштириш учун лаборатория ишларини ўтказишда қуйидаги усуллардан фойдаланиш тавсия қилинади:

- а) дарслар мавзусини белгилаш ва лаборатория ишининг вазифаларини аниқлаш;
- б) лаборатория ишининг тартибини ёки унинг алоҳида босқичларини аниқлаш;
- в) талабалар томонидан лаборатория ишларини бевосита бажарилиши, хавфсизлик чораларига риоя этилиши ўқитувчи томонидан назорат қилинади;
- д) лаборатория ишини яқунлаш ва хулоса чиқариш.

Ўқитиш усули сифатида лаборатория иши кўп жиҳатдан тадқиқот тавсифига эга ва улар талабаларда олган билимларини амалий ва назарий муаммоларни ҳал қилиш учун ишлатишга бўлган қизиқишини кучайтиради [3].

Амалий дарслар фанни чуқур ўрганиш ва назарий билимларни амалиётда қўллаш кўникмаларини ҳосил қилиш учун мўлжалланган. Бу машғулотларда назарий маълумотлар чуқурроқ англанади, ўз нуқтаи назарини ишончли тарзда баён қилиш қобилияти ва касбий фаолият кўникмалари шаклланади.

Кафедрада талабалар томонидан бажариладиган аккумуляторлар батареясининг ҳисоби, ўт олдириш тизимининг асосий кўрсаткичларини аниқлаш билан боғлиқ бўлган ҳисоблаш ишлар махсус дастур асосида компьютерда амалга оширилади. Бу дастурларни муҳим хусусияти шундан иборатки, уларда турли мураккабликдаги оптималлаштириш ишлари амалга оширилади. Яъни, асосий кўрсаткичларини ўзгариши, тизимнинг ишлаш самарадорлигига таъсирини ўрганиш ва таҳлил қилиш имкониятларидир. Бу талабаларда мустақил тадқиқотлар ўтказиш қобилиятларини шаклланишига ёрдам беради.

Педагогик тажриба шуни кўрсатадики, ўқувчиларнинг маълумотларни мустақил ўзлаштириш фаолияти қанчалик яхши ташкил этилган ва таъминланган бўлса, ўқитиш самарадорлиги ва сифати шунча юқори бўлади. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳар бир ўқувчи учун ўқув материални ўзлаштириш жараёни уларнинг мантикий-фикрлаш фаолиятининг индивидуал хусусиятларига мос келади, шунинг учун талабаларнинг мустақил ишини ташкил қилишда яқка тартибда ёндашув зарур [4,5,6].

Мустақил иш биринчи навбатда бошқа барча турдаги ўқув ишларнинг вазифаларини яқунлайди. Мустақил иш амалий аҳамиятидан ташқари, катта тарбиявий аҳамиятга ҳам эга: у талабанинг мустақил фикрлаш қобилиятини нафақат маълум кўникмаларнинг мажмуи сифатида шакллантиради, балки юқори малакали мутахассис бўлишида ҳам муҳим рол ўйнайди. Мустақил иш натижасида талаба ўз малакасини доимий равишда такомиллаштириш қобилиятини ривожлантириш учун аввал ўқув материал билан, сўнгра илмий маълумотлар билан мазмунли ва мустақил ишлашни, ўз-ўзини ташкил этиш асосларидан фойдаланишни ўрганиши керак.

Талабалар томонидан мустақил ишни муваффақиятли бажарилишини таъминлаш учун қуйидаги шароитларни яратиш керак бўлади [4]:

1. Ўқув топшириғининг асослаш (нима учун, нима ўрганпилади).
2. Билим доирасини кенгайтиришдаги вазифаси.
3. Ишни бажариш алгоритми (тартиби, кетма-кетлиги).
4. Ўқитувчи томонидан ҳисобот шакллари, иш ҳажми, уни топшириш вақтини

аниқ белгиланиши.

6. Баҳолаш, ҳисобот бериш ва бошқа мезонларнинг аниқ белгиланиши.
7. Назорат турлари ва шакллари (амалиёт, тестлар, семинар ва бошқалар).

Талабалар мустақил ишни муваффақиятли бажариши учун албатта уларни дастлабки адабиётлар, ахборот маълумотлари билан таъминлаш мақсадга мувофиқ бўлади. Масалан, муаллифлар томонидан “Транспорт воситаларининг электр жиҳозлари ва электрон тизимлари” фани бўйича электрон дарслик, тақдимотлар мажмуаси, фанга доир адабиётларнинг (шу жумладан, автомобилларнинг электр жиҳозларига доир хорижда чоп этилган китоблар) электрон каталоги яратилган ва талабаларга тақдим қилинган.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш лозимки, олий таълим тизимининг вазифаси касбий фаолиятда амалий муаммоларни ҳал қилиш учун ахборотлаштириш воситалари ва янги ахборот технологияларидан самарали фойдалана оладиган мутахассисларни тайёрлашдан иборат. Таълим самарадорлигини ошириш мақсадида, ўқитиш жараёнини замонавий технологиялар асосида бошқаришда, педагогик жараёнга жалб қилинган барча мутахассислар фаолиятининг сифатини доимий назорат қилишдан иборат бўлади.

Адабиётлар рўйхати

1. М. Камолдинов, Б. Вахобжонов. Инновацион педагогик технология асослари, саволлар, жавоблар: Касб-хунар таълими муассасалари учун ўқув қўлланма.- Тошкент: „Talqin“, 2010. 128 б.
2. Современные образовательные технологии : учеб. пособие для студентов, магистрантов, аспирантов, докторантов, школьных педагогов и вуз. преподавателей / Н. В. Бордовская и др. 3-е изд. Москва, : КноРус, 2013. - 432 с.
3. Педагогика и методика преподавания в высшей школе: учебно-методическое пособие/ Под ред. А.И. Артюхиной.- Волгоград, 2016.- 246с.
4. Шкутина Л.А. Проектирование педагогических технологий в контексте развития личности / Подготовка специалистов в условиях информационных технологий: Сб. науч. тр. / Под ред. В.В.Егорова. — Караганда, 2003. — С. 7-11.
5. www.studentlibrary.ru
6. www.ido.edu.ru

МАТЕМАТИКА FANINI O‘QITISHDA NOAN’ANAVIY TA’LIM YONDASHUVLARI

***Kenjayev Sharof Shermuxamatovich, Abduraxmonov Abror Akromovich
Shahrisabz “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyi matematika fani o‘qituvchilari***

ANNOTATSIYA. Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish jahon ta’lim standartlari darajasida bilim berish hamda ta’lim innovatsiyalarni joriy etish orqali har tomonlama yetuk ijodkor ma’naviy boy, kasb-hunarli, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, milliy istiqloq g‘oyasi ruhida tarbiyalangan, o‘z mustaqil fikriga ega barkamol shaxsni kamolga yetkazish kabi vazifalarni hal etishda ta’lim muassasalarining pedagogik jamoasi xususan har bir fan o‘qituvchisi o‘z pedagogik faoliyatini tubdan o‘zgartirishi lozim.

KALIT SO‘ZLAR: o‘qituvchi, noan’anaviy ta’lim, hamkorlikdagi ta’lim zamonaviy pedagogika, axborot texnologiyalari, auditoriya.

Zamon talabiga muvofiq holda har bir fan o‘qituvchisi o‘zining mutaxassisligini, chuqur o‘zlashtirgan, pedagogik-psixologik hamda metodik bilim, ko‘nikma va malakalarni puxta egallagan, ta’lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshiradigan zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan xabardor va ularni ta’lim jarayonida qo‘llay olish malakasiga ega bo‘lishi bilan birga innovatsion faoliyat egasi bo‘lishi lozim.

Har bir dars o'qituvchidan o'ziga xos innovatsiyalarni, ya'ni ijodiy yondashuvni talab qiladi. Ayni paytda o'qituvchi har bir darsning muallifi hisoblanadi. Chunki o'qituvchi ushbu darsni tayyorlashda ilg'or o'qituvchilar tajribasiga tayanadi, uslubiy qo'llanmalarni o'rganadi va hokazo.

Matematika darsida o'quv tarbiya jarayonining barcha elementlari o'zaro uyg'unlikda bo'ladi. Bular maqsad va mazmun, vositalar, metodlar, ta'limni tashkil qilish shakllari bilan uzviy bog'liq. Noan'anaviy ta'limda 4 ta komponent uyg'unlikda amalga oshiriladi. Bular maqsad, mazmun, faoliyat, natija. Demak, hozirgi zamon matematika darsining asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

- darsning dastur talablariga mosligi;
- har bir dars maqsadlarining aniq rejalashtirilishi;
- o'quv materiallarining auditoriyada taqsim qilib o'zlashtirilishini ta'minlashi va rejalashtirilgan ta'lim natijalariga erishish;
- o'quvchilarni auditoriyada toliqtirmaslik.

Yuqoridagi talablardan kelib chiqib, matematika fanini o'qitishda noan'anaviy ta'lim yondashuvlariga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin:

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvlari. Pedagogik – psixologik hamda fanlarni o'qitish metodikalariga bag'ishlangan ko'plab adabiyotlarda o'quvchining individual xususiyatlarini ochib berishga uning qobiliyatlarini rivojlantirish qiziqishlarini e'tiborga olgan holda shaxs sifatida shakllanish ishiga yordam beruvchi yakka tartibda olib boriladigan ta'lim shaklini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deb qaraladi. Bu ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'lim loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondashilishni nazarda tutadi.

Ta'lim tarbiya jarayonida qo'llaniladigan barcha usullar shaxsga qaratilganini e'tirof etgan holda alohida olingan o'quvchiga ta'limiy –tarbiyaviy ta'sir etish usulini ham shaxsga yo'naltirilgan ta'lim usuli deb ataymiz. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosini anglash va bir-birini tushunish tashkil etadi. An'anaviy ta'lim asosini tushuntirish tashkil etib, bu tushunchalar farqi quyidagicha sharhlanadi: tushuntirish – bitta sub'ekt, monolog; anglash – ikkita sub'ekt bir-birini tushunishi, hamkorlik, dialogdir.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosini tushuntirishdan anglashga, monologdan dialogga, ijtimoiy nazoratdan rivojlanishga, boshqarishdan o'z-o'zini boshqarishga o'tish tashkil etadi. Pedagog fanni o'quvchilar bilishiga emas, ularning hamkorlik qilishiga, ijodkorlik xususiyatlarini namoyon qilishiga erishishi kerak. O'quvchini ilmiy qo'llab-quvvatlash o'qituvchining asosiy vazifasi bo'lishi kerak. O'quvchining qo'yilgan masala ustida ijodiy izlanish, masalani tadqiq etishga tajribasi, imkoniyatlari, salohiyati yetarli emas. O'qituvchining maslahati va yordamiga muhtoj. O'qituvchining qo'llab-quvvatlashi Sh.Amanashvili ta'kidlashicha quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- bolani sevish;
- bola yashayotgan muhitni odamiylashtirish;
- o'z bolaligini bolada ko'rish.

Xorijiy psixologik tadqiqotlar pedagogning vazifasi bola shaxsini shakllantirishda, rivojlantirishda deb ta'kidlaydi. K.Rodgers fikriga ko'ra o'qituvchi auditoriyada o'quvchining individual rivojlanishiga ta'sir etuvchi muhitni yaratish uchun quyidagilarga amal qilishi kerak:

- o'quv jarayoni davomida o'quvchilarga to'la ishonchni namoyon qilishi;
- har bir o'quvchi va auditoriya oldida turgan maqsad va vazifalarni aniqlashtirish va ifoda qilishda ko'maklashishi;
- o'quvchilarda ichki rag'bat mavjudligiga asoslanishi;
- har bir o'quvchi uchun o'qituvchi turli tuman tajribalarga ega, zarur bo'lganda doimo murojaat etish mumkin bo'lgan manba bo'lishi;

- o'qituvchi doimo o'quvchilar guruhi ruhiyatini sezishi va uni qabul qilishi;
- guruhdagi o'zaro muloqotning faol ishtirokchisi bo'lishi;
- o'z his-tuyg'ularini ochiq ifoda etishi;
- har bir o'quvchi his-tuyg'ulari va kechinmalarini tushunishga erishishi;
- o'z-o'zini va o'z imkoniyatlarini yaxshi bilishi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etuvchi o'qituvchi quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- bolaga, madaniyat va ijodga qadr qiymatli munosabatda bo'lishi;
- insoniy pedagogik munosabatni namoyon qilishi;
- bolaning ruhiy va jismonan sog'lig'ini saqlashi;
- o'quv-rivojlantiruvchi va madaniy-axborot ta'lim muhitini yaratishi va muntazam boyitishi;
- ta'lim mazmunini o'quvchi shaxsini shakllantirishga qarata takomillashtirishi;
- o'quvchi shaxsini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi turli tuman pedagogik texnologiyalarni egallashi;
- har bir o'quvchining o'ziga xos tomonlarini qo'lab-quvvatlashi va rivojlantirishi.

Hamkorlikda ta'lim olish yondashuvlari. O'tgan asrning 80-yillari ta'lim jarayoniga ko'plab innovatsiyalarni kirib kelishiga asos bo'lgan hamkorlikda ta'lim olish texnologiyasini amerikalik pedagoglar tomonidan ishlab chiqilgan. Ular bir qancha maktab namoyondalari ilg'or tajribalarini umumlashtirib, tadqiq qilganlar. Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish - demokratlik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi. Mazkur pedagogik texnologiya yangicha pedagogik tafakkur, taraqqiyparvar g'oyalar manbai sifatida ko'plab zamonaviy pedagogik texnologiyalar tarkibiga kiradi.

Hamkorlikda ta'lim olishning asosiy g'oyasi faqat birgalikda biror ish bajarish emas, balki birgalikda o'qishdan iborat.

Hamkorlikda ta'lim olish texnologiyasining tasnifiy tavsifi:

- qo'llanish darajasiga ko'ra-umumpedagogik;
- falsafiy asosiga ko'ra-insonparvar;
- rivojlantirish omiliga ko'ra-majmuaviy;
- o'zlashtirish asosiga ko'ra-assotsiativ, reflektor, bosqichma-bosqich;
- mazmuniga ko'ra-o'rgatuvchi, tarbiyaviy, insonparvar, umumta'limiy, dunyoviy;
- boshqaruv turiga ko'ra-kichik guruhlar sistemasi;
- tashkiliy shakliga ko'ra-akademik, yakka, guruhda, tabaqalashtirilgan;
- bolaga yondashuviga ko'ra-shaxsiy-insonparvar, sub'ekt-sub'ekt;
- boshqaruvchi metodga ko'ra-muammoli-tadqiqiy, ijodiy, munozarali, o'yinli;
- o'rganuvchilar darajasiga ko'ra-ommaviy.
- hamkorlik pedagogikasiga yo'naltirilgan;
- talab pedagogikasidan munosabatlar pedagogikasiga o'tish;
- ta'lim va tarbiya birligi.

Hamkorlikda ta'lim olish texnologiyasining asosiy g'oyasi-o'quvchilarni turli o'quv vaziyatlarida hamkorlikda faol harakatlariga shart-sharoitlar yaratishdir. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirish imkoniyatlari turlicha: ayrimlari o'qituvchining tushuntirishlarini tez ilg'ab oladi, ayrimlariga qo'shimcha vaqt va tushuntirish ishlari zarur. Bunday o'quvchilar o'quv mashg'ulotlari davomida passiv bo'ladilar. Agar o'quvchilarni 4-5 nafardan kichik guruhlariga ajratib, ishtirokchilarining har biri vazifasi aniq ko'rsatib o'tilsa, bunday vaziyatda har bir o'quvchi o'ziga yuklatilgan vazifa hamda guruh vazifasiga mas'uliyat sezadi. Bunda past o'zlashtiruvchi o'quvchilar ilg'or o'quvchilardan yordam so'raydilar. Hamkorlikda kelib chiqadigan muammolar hal etiladi. Tajribadan ma'lumki, birgalikda o'qish nafaqat qiziqarli va oson, balki samarali hamdir.

Hamkorlikda ta'lim olishning turli variantlari mavjud bo'lib, ular uchun umumiy bo'lgan tamoyillar quyidagilar:

- guruhlar o'qituvchi tomonidan mashg'ulotdan oldin o'quvchilarning psixologik moslashuvchanligi e'tiborga olinib tashkil etiladi. Har bir guruh "kuchli", "o'rtacha", "kuchsiz" o'quvchilardan iborat bo'lishi kerak;
- guruhga bitta topshiriq beriladi va uning bajarilishida guruh a'zolarining har birini vazifasi o'qituvchi yordamida aniqlanadi;
- har bir o'quvchi bajargan ish emas, guruh ishi baholanadi;
- guruhning qaysi ishtirokchisi guruh topshirig'i yuzasidan javob berishini o'qituvchi aniqlaydi. Ayrim hollarda «kuchsiz» o'quvchi tanlanishi ham mumkin, chunki har bir topshiriqning maqsadi uni bajarilishida emas, balki har bir o'quvchi tomonidan uning o'zlashtirilishida.

Hamkorlikda ta'lim olishning texnologik jarayoni quyidagi elementlardan tashkil topgan:

- o'quv-biluv masalasini qo'yish (muammoli vaziyat);
- o'quv maqsadlariga mos o'quvchilarni guruhlariga bo'lish;
- didaktik materiallarni tarqatish;
- guruhlardagi ishlarni rejalashtirish;
- topshiriqlarni individual bajarish, natijalarni muhokama qilish;
- guruhning umumiy topshirig'ini muhokama qilish(eslatmalar, to'ldirishlar, aniqlik kiritish);
- guruh ishining natijalari haqida ma'lumot berish;
- guruhlarning ishlari haqida umumiy xulosalar va qo'yilgan maqsadga erishganlik.

XULOSA

Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini, jaryonning mantiqiyliigi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligini o'zida mujassam etmog'i lozim.

Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o'quv jaryonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalashi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Fozilov J., Sultonov R., Saidov H. O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish // Toshkent: 2000 yil.
2. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. Toshkent 2010 yil.
3. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., Ro'ziyeva D.I., Usmonboyeva M.H. Pedagogika. Toshkent: 2013 yil.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Rajabova Muxtaram Hazratqulovna
Buxoro viloyat yuridik texnikumi o'qituvchisi

Jamiyatimiz ma'naviy hayotini yuksaltirish bevosita yoshlarni barkamol insonlar sifatida voyaga yetkazish masalasi bilan chambarchas bog'liqdir.

Inson tomonidan borliqni bilishning turli yo'llari, vaqtlari mavjud bo'lishiga qaramasdan, bu o'rinda ko'rgazmalilik, yaqqol alohida ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, tevarak-atrofnii, umuman olganda borliqni bilish insonlar to'g'risida muayyan ma'lumotlarni egallash va tasavvurlarni hosil qilish dastavval yaqqol ko'zga tashlanadigan, tashqi ko'rinishi bilan o'ziga tortuvchi, jozibador, maftunkor ko'rgazmali hissiy yo'l bilan o'ziga tortuvchi obrazlarni idrok qilish ulardagi yangiliklarni yangi ko'rinishi, alomati, rang-baranglig isingari unsurlarga ahamiyat berishda namoyon bo'ladi. Tuzilishi ihatdan murakkab, mazmun va mohiyatan mavhum bilimlarni ilmiy tushunchalar va atamalar ma'nosini yengilroq tushunish maqsadida odamlar ularni o'zlashtirish uchun yaqqollashtirish uslubini tadbiiq etishga odatlanganlar. Ushbu ijtimoiy voqelik (realiya) hodisa bir tomondan ularni tasavvur qilish yoki anglashni tezlashtiradi, ikkinchi tomondan esa aqliy zo'r berishlikni shaxsiy faollik darajasini susaytiradi. Hozirgi davr pedagogika fani ma'lum bir yuksalish bosqichiga

ko'tarilmoqda. Buning albatta, ob'ektiv sabablari mavjud. Tarbiya maqsadining har bir davrda turlicha bo'lishi ijtimoiy tuzum, mafkuraviy qarashlarning o'zgarishi bilan bog'liq. Ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy rivojlanish davomida tarbiya maqsadiga erishish jarayoniga nisbatan pedagogik yondashuvlar ham turlicha bo'lgan. Demak ta'lim-tarbiyaning maqsadi, uning amalga oshirish jarayoni nazariy va amaliy jihatdan takomillashib borishi bilan pedagogika fani zamonaviy tus ola boshlaydi. Zamonaviy pedagogika bugungi kunda aynan shunday holatni boshdan kechirmoqda. Ko'zlangan maqsadga erishish uchun uzluksiz ta'lim tizimi tubdan isloh qilinmoqda. Ta'lim jarayoniga tabaqalashtirilgan yondashuv zamonaviy pedagogika fani oldiga yuksak vazifalarni qo'ymoqda. Masalan, ushbu o'quv muassasalari uchun davlat ta'lim standartiga muvofiq keluvchi kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan o'quv dasturlari va darsliklar, o'quv qo'llanmalar bugungi kun talablariga javob bermog'i lozim. O'quv –tarbiya jarayonlarini tashkil etishda ham an'anaviy usullardan farqli o'laroq, yangicha pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirish va ta'lim jarayonida qo'llash zamon talabidir. Milliy dasturda bu masalaga alohida e'tibor berilgan. Albatta, ilg'or pedagogik texnologiyalar bizning fanimizga endigina kirib kelmoqda. Aslida esa ta'limga texnologik yondashuv masalasi rivojlangan horijiy davlatlarda bundan 30-yillar muqaddam paydo bo'lgan va ular bu sohada katta yutuqlarni qo'lga kiritganlar. Bugungi kunda ta'lim sohasidagi ilg'or texnologiyalarni kengroq va chuqurroq o'zlashtirish, ularni o'z mintaqamizga mos holda qayta ishlab chiqish zarur muammoga aylandi. Bu muammoni hal etish hozirgi kungacha shakllanib kelgan ta'lim-tarbiya sohasidagi nazariy va amaliy tajribalarni o'rganishni taqozo etadi. Pedagogik texnologiyaning ta'lim sohasidagi mexanizmlari quyidagilardir: - ta'lim muassasalarida ijodiy muhit yaratish, pedagoglar orasida tashabbuskorlik va yangilikka bo'lgan qiziqishni orttirish; - ta'lim sohasidagi ijodkorlikni, yangiliklarni qabul qilish va keng yoyish uchun ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarni yaratish; - izlanuvchanlik faoliyatini rag'batlantirish, uni har tomonlama qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishga solish; - nisbatan istiqbolli yangiliklarni, samarali loyihalarni amalda harakatdagi ta'lim tizimiga joriy etish, to'plangan yangilik va tajribalarni doimiy harakatdagi umumta'lim tizimi rejimiga singdirish. Shu bois mamlakatimizda ta'lim tizimini takomillashtirish va uni hozirgi zamon talablariga moslashtirish, zamonaviy informatsion texnologiyalarga asoslangan jahon andozalari darajasidagi tizimni yaratish umumdavlat siyosatining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanmoqda. "O'zbekiston respublikasi xalq ta'limini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da uzluksiz ta'lim tizimini isloh etish asosida, jamiyatning rivojlanishi talablarini hisobga olish, yetuk mutaxassislarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlash masalalariga katta e'tibor berilgan. Bu vazifalarni hal qilish uchun esa birinchi navbatda o'quv jarayonini tubdan isloh qilish, unga jahonning rivojlangan davlatlarida keng qo'llanilayotgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni izchillik bilan tadbiq etish zarur. Ta'lim – insonlar faolligini belgilaydigan muhim bir tarmoqqa aylanmoqda. Shuning uchun ta'lim tizimida inson faoliyati bilan bog'liq ko'pgina muammolarni hal etish zarur.

Ta'limning mazmuni darsliklarda konkretlashtiriladi. Darslik ma'lum predmet buyicha dasturda ko'zda to'tilgan o'quv materialini o'z ichiga olgan, ta'lim mazmunini o'zlashtirishga imkon beradigan vositadir. Darsliklar o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlarida bosh manba, o'qituvchining o'quv jarayoniga raxbarlik qilishining muhim qo'llanmasi, o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, bilimga qiziqishni rivojlantirishi, mustaqil ishlash malakasi, xotira, tafakkur, nutk va til estetik tarbiya kabilarning muhim vositasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi sharofati bilan maktab iste'dodli olimlar tomonidan yozilgan, muqobil darsliklarga ega bo'lmoqda. Fan va texnikaning tez sur'atlar bilan rivojlanishi darsliklarning mazmuniga, so'zsiz ta'sir etadi, darsliklar to'ldiriladi, qaytadan ishlanadi, yangidan yaratiladi. Lekin darsliklarning stabillik printsiplari saqlanib koladi. Darsliklarga qo'yiladigan pedagogik talablar quyidagilardan iborat:

1. Material bayonining qat'iy ilmiyligi va hozirgi zamon fan va texnika rivojiga mosligi.
2. Yuksak g'oyaviylik va o'quvchilarni axloqiy tarbiyalash vazifalariga bo'ysunishi.

3. Darslik mazmunining hayot bilan bog'liqligi har bir nazariy masalalar yetarlicha asosli misollar, ko'rsatmalar bilan bo'lishi va ularning hayotiy ahamiyati ko'rsatilgan bo'lishi lozim.

4. O'quvchilarning yosh va bilish xususiyatlarini hisobga olib, materialni izchil va tizimli joylashtirilishi.

5. O'quvchilarning mustaqil ishlash malakasiga muvofiq ko'rsatma va ma'lumotlarning mavjudligi, darslik mazmuniga kuzatish va mashq uchun topshiriqlar, o'z-o'zini tekshirish uchun savollar, takrorlash uchun savollar bo'lishi.

6. Materialni o'zlashtirishni yengillashtirish uchun bayonning oddiy, badiiy va obrazli bulishi.

7. Materialni o'zlashtirishni yengillashtirish uchun chizma, diagramma, rasm va illustratsiyalarning mavjudligi.

8. Darsning tashkiliy ko'rinishi yaxshi bo'lishi. Boshlang'ich ta'lim sharoitida darsliklar tuzishda o'ziga xosliklar va qiyinchiliklar bo'ladi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning, ayniqsa 1-sinf o'quvchilarining darsliklarida boshlang'ich ilmiy bilimlar beriladi, ular bolaning hayotiy tajribasi bilan, unga odat bo'lib qolgan fikr yuritish mantiqi bilan uzviy bog'langan bo'lishi kerak. Shuning uchun darslikda tushuntirishlar, misollar, topshiriqlar, mashqlar, rasm va suratlar ko'p bo'ladi, unga mumkin bo'lgan o'yin vaziyatlari, topshiriqlar kiritiladi. O'quvchining nazariy bog'liqliklarni topishi va o'zlashtirishi mashqlarning harakteri va sismavzusiga bog'liqdir. Bir fanning o'zi turli sismavzuda muxokama, dalil, isbot va mashqlar yordamida bayon qilinishi mumkin. Hozirgi maktablarda yangi pedagogik texnologiya asosida yaratilgan darsliklardan ham keng foydalanilmokda. Bu darsliklarning asosiy xususiyati shundaki, har bir informatsion materialdan keyin o'z-o'zini tekshirish uchun savollar va topshiriqlar beriladiki, bo'lar o'quvchilarni bilim, ko'nikmalarini mustaqil egallashlariga yordam beradi. O'quv darsliklariga yordamchi o'quv qo'llanmalari chiqariladi. Bular darslik materiallarini kengaytiradi, o'zlashtirishni yengillashtiradi. O'quv qo'llanmalariga ham darsliklarga qo'yilgan talablar qo'yiladi. Bunday o'quv qo'llanmalari o'quvchilarda mustaqil ishlash malakasini hosil qilishda muhim o'rin tutadi. Ba'zipedagoglarta'limni "texnologiya" lashtirish yordamida ommaviy ta'lim amaliyotida tub burilish yasashga umid bog'lagan edilar.

Ta'limni "texnologik" yo'nalishda ko'rishning umumiy mezoni uning aniq va batafsil belgilangan maqsadga yo'naltirilganligidadir. Bu holada har bir maqsadni amalga oshirish uchun alohida qonuniyat, jarayon, ketma-ketlik va unga mos amallar majmui mavjud bo'lishi asos sifatida olinadi. "Pedagogik texnologiya" ning vositaviy yo'naltirilganligi unng turli uslublar asosida turli ta'lim tizimlarini ko'rishdagi keng imkoniyatlarini belgilab beradi. Ta'limning mazmuni deganda, o'quvchilarni o'qish jarayonida egallab olishi lozim bo'lgan hamda tizimga solingan bilim, malaka va ko'nikmalarni aniq doirasi tushuniladi. Xulosa qilib aytganda, hozirgi yosh avlod to'g'ri tarbiya topsa, mustaqillik istiqbolini to'g'ri tushunsa, shubhasiz erishgan yutuqlar istiqbolda o'z samarasini beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 32-61 sonli qarori. – T.: 2017-yil 9-sentabr.
2. O'.Qurbonova. Qiyosiy pedagogika. Buxoro 2013y. 12-13b. 121
3. Nadeeva E. B. Idei trudnogo narodnogo vospitaniya v usloviya sovremennogo obucheniya// Molodoy uchyoniy. – Moskva: 2009. 80-81str.
4. The change and structure of Korean Education Policy in History. Kaeunghun Yoon/2014. 18-20str.
5. M.B. Vodemilova. Zarubejnie sistemi doshkolnogo obrazovaniie ix osobennosti. – Moskva: 2010. 59 str.

TALABANING INTELLEKTUAL QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHDA KEYS-STADI USULINI QO'LLASH

*Matyakubov A. Q., Kimsanboyeva O. D., Bahtiyorova D.D., Malikov S., Oripova A
Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti*

ANNOTATSIYA. Maqolada pedagogika instituti talabalariga kimyo yo'nalishi fanlarini o'qitishda savolli keyslarni tuzish va ulardan talabalarni mustaqil ishlarida foydalanish masalalari ko'rib chiqilgan. Bunda kimyo, analitik kimyo, fizik-kolloid kimyo, kimyoviy texnologiya fanlarida qullash taklif etilgan. Bu o'z navbatida talabani mustaqil tasavvurga, fikrga ega bo'lishida va talabani intellektual qobiliyatini rivojlantirishda muhim o'rin egallashi keltirib o'tilgan.

KALIT SO'ZLAR: *keys, keys texnologiya, savolli keys, ishqor, suv, xlorid kislotasi.*

АННОТАЦИИ. В статье рассматриваются вопросы создания вопросников при преподавании химии студентам педагогического института и их использование в самостоятельной работе, предлагается использовать их в химии, аналитической химии, физико-коллоидной химии, химической технологии. Это, в свою очередь, играет важную роль в развитии независимого воображения, мышления и интеллектуальных способностей учащихся.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: шкаф, технология корпуса, вопросник, щелочь, вода, соляная кислота.

Case - study texnologiyasi yordamida mashg'ulot olib borilish, o'rganilayotgan mavzuni murakkab bo'lishiga qaramsdan ochib berish imkonini yaratadi, faqat mavzu bo'yicha metadik qo'lanma to'g'ri ishlab chiqarilishi talab etiladi. Zamonaviy ilm-fanning turli yo'nalishlarini baholash va qaror qabul qilishda bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan muammoli vaziyatlarni yaxlit idrok etish, zaririy ma'lumotlarni o'z vaqtida etkazib berish, yetishmayotgan ma'lumotlarni intellektual ravishda to'ldirish, ulardan imkoniyat darajasida foydalanish maqsadga muvofiqdir. Keys-stadi texnologiyasiga asoslanib, mashg'ulotlarni o'tkazish tajribasi shuni ko'rsatadiki, mavzu talaba tomonidan juda tez va qat'iy o'zlashtiriladi va talabani o'z ustida ishlashiga ko'proq imkon yaratadi. Haqiqiy hayotiy vazifani hal qilishning misoli, ko'tarilayotgan masalaga doimiy qiziqish bildiradi, to'g'ri kasbiy ko'nikmalarni shakllantiradi va malakali fikrlashga va maqbul qarorlarni qabul qilishga qodir bo'lgan mutaxassisni tayyorlashni ta'minlaydi. "Case study" usuli yuqori samaradorlikka ega bo'lib, ta'limning amaliy yo'nalishi muammosini hal qiladi. Bu ilgari olingan bilimlar doirasiga mos kelmaydigan narsalarni ko'rish imkoniyatini beradi; qaror qabul qilish jarayoni va yakuniy natijaga ta'sir qiluvchi turli xil omillarni (iqtisodiy, tashkiliy, psixologik, axloqiy, huquqiy va hk) bog'lash qobiliyati.

Pedagogik jarayonni jadallashtirish va samaradorligini oshirish uchun unda keys-stadi texnologiyalari asosida mashg'ulotlarni olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu usuldan foydalanish, talabalarni intellektual qobiliyatlarini shakllantirishda juda keng imkon yaratadi. Keys-stadi texnologiyasi mavjud real vaziyatlarga asoslangan o'qitishning real usulidir. Keyslarning afzalligi shundan iboratki, ularda nazariy ma'lumotlarni va amaliy tajribalarni uyg'unlashganligidadir, chunki bu bo'lg'usi pedagoglarning tayyorlashda o'ta muhim jarayon hisoblanadi.

Suv ko'p qirrali va er yuzidagi eng ko'p hal qiluvchi moddalardan biridir?

Tabiatda eng ko'p tarqalgan moddalardan biri bu suvdur. Suvsiz erda hayotning o'zi yo'q. Bizning sayyoramiz havo rang deyishimizga sabab, uning sirtining uchdan ikki qismini suv tashkil qiladi. O'rta yoshdagi odam organizmining 65-75 % i suv tashkil etadi. Hamma tirik organizmlarni hayot faoliyatini ichimlik suvisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Insonning xo'jalik faoliyati uchun ham ichimlik suvi ishlatiladi. Sayoramizdagi umumiy suv zaxiralarining 2,6 % ini ichimlik suvi tashkil etadi, uning ham asosiy qismi shimoliy va janubiy qutblar yarim sharlarida joylashgan bo'lib, ularni iste'mol qilishni iloji yo'q. Foydalanish mumkin bo'lgan suv, umumiy suv zaxiralarini 0,014 % ini tashkil etadi:

- nima ichimlik suvi manbai hisoblanadi?
- suv molekulasining sifatii va miqdoriy tarkibi qanday?
- nimaga tabiatda toza suv yo'q?
- tabiatda suv qanday agregat holatlarda uchraydi?
- suv qanaqa fizikaviy xossalarga ega?
- suvning ifloslanishini asosiy manbalari qanday?
- suvni tozalashni qanday usullari mavjud?
- laboratoriyada va sanoatda toza suv olishning qanday usullari bor?

- laboratoriyada va sanoatda suv olishda, kimyoviy reaksiyalar qanday sharoitda bo'ladi?
- nimaga suv universal erituvchi hisoblanadi?
- suv qanday moddalar bilan reaksiyaga kirishishi mumkin?
- bunda qanday moddalar hosil bo'ladi? Mumkin bo'lgan reaksiyalar tenglmasining yozing, xosil bo'lgan moddalarni nomlang.

Noan'anaviy energiya manbalari haqida nimalarni bilasiz?

Koinatda eng ko'p tarqalgan element vodorod hisoblanadi. Koinotning umumiy massani 75 % ini vodorod tashkil etadi, undagi umumiy atomlarning 90 % idan ortig'ini vodorod tashkil qiladi.

Yerda vodorod erkin holatda amalda uchramaydi, u uglerod bilan birgalikda asosan hamma organik moddalarni hosil qiladi, ya'ni erni tirik qobig'i - biosfera tarkibiga kiradi. Yer po'stlog'i ya'ni litosferada vodorodning massa ulushi, uning umumiy massadagi ulushi 0,88 % ni tashkil etadi, ya'ni vodorod hamma kimyoviy elementlar qatorida to'qqizinchi o'rinni egallaydi. Lekin vodorod atomlari soniga qarab, uchinchi o'rinda turadi. Faqatgina atmosferaning yuqori qatlamlarida molekulyar vodorod ozod holda uchraydi:

- elementlar davriy jadvalidagi asosiy holatiga ko'ra vodorod atomini tavsiflang?
- vodorodning qaysi izotoplari Sizga ma'lum?
- vodorod qanday moddalar bilan o'zaro ta'sirlashadi, reaksiya tenglamalarini yozing, reaksiya mahsulotlarini nomlang?
- vodorodning fizikaviy xossalarni tavsiflang?
- vodorod metallar va metallmaslar bilan o'zaro ta'sirlashganda qanday oksidlanish darajasini namoyon qiladi?
- nimaga vodorod ozod holda amalda erkin uchramaydi? - nimaga vodorodni vodorod deb nomlagan?

Sanoatda eng miqyosida keng foydalaniladigan metall?

1825 yilda oltin bahosidan qimmat baholangan metall olindi. Tabiatda tarqalishi jihatidan elementlar orasida to'rtinchi va metallar orasida esa birinchi o'rinda turadi. Er po'stlog'ining umumiy massasidan 8,7 % ini shu metall tashkil etadi. XX asrda u ahamiyatliligiga ko'ra, temirdan keyin ikkinchi o'rinni egallagan. U dunyoda ishlab chiqarilishi hajmi bo'yicha cho'yan va po'lat quyishdan keyin ikkinchi o'rinni egalladi. U turli xil pirotexnik aralashmalar tarkibiga kiradi:

- qanday metall haqida so'z borayapti?
- bu metallning D.I.Mendeleevning davriy jadvalidagi holati qanaqa?
- bu metall atomining tuzilishi qanaqa?
- u qanday fizikaviy xossalarga ega?
- ushbu modda qanday kimyoviy reaksiyalarga kirishadi va qanday moddalar hosil bo'ladi. Mumkin bo'lgan reaksiya tenglamalarini yozing va reaksiya mahsulotlarini nomlang?
- nimaga oddiy sharoitda bu metalldan yasalgan buyumlar atrof-muhit omillari ta'siriga chidamli?

- nimaga XIX asr oxirigacha bu metall oltinga tenglashtirilgan?
- qaysi xossalarga ko'ra xalq xo'jaligida qo'llanilishi asoslangan? - nimaga bu metalldan yasalgan idishlar, kambag'allar idishlari deb yuritiladi?

Sanoatda miqyosida foydalaniladigan gidroksidlar guruhi vakili?

O'yuvchi natriy, kaustik soda, natriy gidroksid. Bu hammasi bitta moddaning nomidir. Bu rangsiz kristallar, kimyo, to'qimachilik, sovun pishirish va sanoatning boshqa ko'p tarmoqlarida keng ishlatiladi. U gigroskopik, suvda ko'p miqdorda issiqlik chiqarib yaxshi eriydi. Teriga tekganda kuchli kuyishga olib keladi, ko'zga tushishi juda xavfli:

- bu moddaning grafik formulasi qanday?
- u noorganik birikmalarning qaysi sinfiga mansub?
- nimaga buni gidroksid deb ham nomlashadi?

- nima uchun natriy gidroksidni ishqor, o'yuvchi natriy deb nomlashdi? - ushbu modda suvni eritmasi iindikator rangini qanday va nimaga o'zgartiradi?

- natriy gidroksidiga qanday reaksiya tiplari tavsifli?

- natriy gidroksidini kislotali oksidlar va kislotalar bilan o'zaro ta'siri reaksiyalari mahsulotlari nima hisoblanadi? Mumkin bo'lgan reaksiya tenglamalarini yozing va reaksiya mahsulotlarini nomlang?

- natriy gidroksid yana qanday moddalar bilan o'zaro ta'sirlashadi? Misollar keltiring:

- yana qanday gidroksidlar mavjud? Nimaga ularni shunday nomlashadi?

Kislotalar vakillaridan eng muhimlaridan biri?

Xlorid kislota (vodorod xloridning suvdagi eritmasi) gidrometallugiyada va galvonoplastikada, metallar sirtini tozalash yamash(yopishtirish, ulash) uchun, turli metallarning xloridlarini olishda qo'llaniladi. Oshqozon suyuqlik tarkibiy qismi: suyultirilgan xlorid kislotasini oshqozon suyuqligini kislotaligi etarlicha bo'lmagan kasalliklarda ichishga tavsiya etiladi:

- HCl kislotasining kimyoviy nomi?

- qaysi sinf vakillari kislotalar deb yuritiladi?

- kislotalar qanday guruhlariga bo'linadi?

- kislotalar qanday moddalar bilan o'zaro ta'sirlashadi?

- kislotalarga qanday reaksiya tiplari tavsifli?

- kislotalar qanday metallar bilan reaksiyaga kirishadi?

- kislotalarni metallar, metall oksidlari, asoslar bilan o'zaro ta'sirlashishi mahsulotlari nima hisoblanadi? Mumkin bo'lgan reaksiya tenglamalarini yozing va reaksiya mahsulotlarini nomlang.

Keys usulini ishlatishda o'qituvchini faoliyatini ikki fazaga kiritish mumkin. Birinchi faza bu keyslarni va tahlil uchun savollarni tuzish bo'yicha murakkab ijodiy ishdir. U auditoriya chegaasidan tashqariga olib boiladi va o'qituvchining ilmiy-tadqiqot, uslubiy faoliyatini o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytish joizki, yaxshi tayyorlangan keys ham, mashg'ulotda qo'llanilganda kam samaradorlikni ko'rsatish mumkin. Bunda birinchidan, talabalar mustaqil ishlashlarni to'liq olib borishlari uchun sharoit yaratilsa, oldindan puxta tayyorlangan rejaga va to'liq uslubiy ta'minotga ega bo'lsa, mashg'ulotdan kutilayotgan natijaga erishish mumkin. Ikkinchidan, o'qituvchining qaynday darajada mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rganligini, auditoriyada olib boradigan faoliyati mohiyatini o'z ichiga oladi. Bunda o'qituvchi mashg'ulotni boshlaydi va yakunlab beradi, kichik guruhlar tashkil etib bahs, munozaralarni kuzatib boradi, auditoriyadagi ishchi muhitni qo'llab turadi va nazorat qiladi. Yakunda o'z variantini e'lon qiladi. Talabalarni vaziyatni tahlil qilishga va muammoni tushunib etishga qo'shgan hissasini, faoliyatini baholaydi.

ADABIYOTLAR

1. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son qarori. "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami", 2017 yil 10 aprel, 14-son, 230-modda.

2. Badalova S.I., Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Intellectual training of students of technical institute.// Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1.

3. Yadgarov B., Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Applying ICT for improvement general chemical education.// Society and innovations. 2021. №4. Str. 257-261.

4. Atqiyayeva S. I., Komilov K.U. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry. Mejdunarodniy nauchno-obrazovatelniy elektronniy jurnal «Obrazovanie i nauka v XXI veke». Vipusk №10 (tom 3) (yanvar, 2021). 684-692 c.

5. Allaev Dj. Ispolzovanie lichnostno-orientirovannogo obucheniya na zanyatiyax ximii/ Materiali mejdunarodnoy konf. Problemy sovremennogo peregrыvnoy obrazovaniya: Materiali Mejdunarodnoy nauchnoy konferensii po innovatsiyam i perspektivam. T., 2019, tom 1, str. 366.

6. Badalova S.I. Case technology in chemistry lessons// Academic Research in Educational Sciences.2020. Vol. 1 No. 1, Page 262-265.

7. Atqiyayeva S. I. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry// Jurnal «Obrazovanie i nauka v XXI veke». 2021. Выпуск №10, tom 3. C.684-692.

8. Shayzakova D.A. The use of personal-humanitarian technology in teaching chemistry. Academic research in educational sciences. Vol. 2 №4. 2021. Page 603-612.
9. Shayzakova D.A., Nasimov A.M. Kimyo fanini o'qitishda interfaol usullardan foydalanish // SamDU Ilmiy axborotnoma. 2020-yil, 6-son (124). 106-109 b.
10. Badalova S. I., Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Intellectual training of students of technical institute. Academic Research in Educational Sciences. 2020, Vol. 1 No. 1, Page 266-274.
11. YODgarov B. Primenenie IKT dlya uluchsheniya obshchego ximicheskogo obrazovaniya // Obshchestvo i innovatsii. 2021. №4. Str. 258-263.
12. Rustamova X.N., Eshtursunov D.A. Rol informatsionnix i kommunikatsionnix texnologiy v obuchenii obshey i neorganicheskoy ximii // "Ekonomika i sotsium". 2021. №5(84).
13. Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Case-study method for teaching general and inorganic chemistry // Academic research in educational sciences. 2021. № 6. Page 436-443.
14. Atqiyayeva, I. S., Kurbanova, A. D., Komilov, Q. O., Fayziyev, X. O. Kimyoni o'qitishda o'quvchilarning intellectual imkoniyatlarini rivojlantirishda elektron taqdimotlarning qo'llanilishi. academic research in educational sciences// 2021, 2(Special Issue 4), 47-52. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-4-47-5214>
15. Kurbanova, A. D., Komilov, K. U. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellektual qobiliyatini shakllantirish. academic research in educational sciences//2021, 2(Special Issue 4), 73-78. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-4-73-78>.
16. Matyakubov A. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellektual qobiliyatini shakllantirish. Jamiyat va innovatsiy jurnali. 2021. №5.571-577 betlar.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Г. Кадилова

Шахрисабский военно-академический лицей «Темурбеклар мактаби»

АННОТАЦИЯ В статье автор раскрывает актуальность изучения русского языка, раскрывает цель и причины его изучения в образовательных учреждениях, раскрывает значение термина «методика», инновационные методы и технологии обучения языку. Приводит условия, когда лучше запоминается изучаемый материал. Автор считает, что использование инновационных методов и технологий обучения русскому языку способствует развитию речевой компетенции, при котором должны учитываться все аспекты изучаемого языка во взаимосвязи. Автор также раскрывает требования, предъявляемые к инновационным методам и технологиям обучения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: статус, социальное положение, сотрудничество преподавателя и ученика, результативность обучения, продуктивный метод, требования к методам, совершенствование средств обучения, коммуникативная потребность, инновационные методы, учебные умения, стимулирует, умственная деятельность.

Русский язык особый предмет, отличающийся от другого предмета с тем же названием, который преподаётся в русской школе, и от теоретического курса «Современный русский язык», который изучается на филологических факультетах. Пользователи данного предмета являются определяющим фактором специфики данного учебного предмета. Русский язык изучают граждане разных стран, представители разных национальностей, разные по возрасту, социальному положению, статусу, роду занятий. Объединяющий их признак-все они не являются носителями русского языка.

Разные категории изучающих русский язык имеют разные коммуникативные потребности. Одни заинтересованы главным образом устной диалогической речью, другие-в чтении деловой документации и в деловой переписке, третьи – в свободном владении русским языком, которое позволяет общаться в любых сферах и ситуациях. Но как бы ни был широк диапазон мотивов, интересов, потребностей учащихся, все они осваивают русский язык как средство общения и в целях общения на русском языке.

Значение общения понимается широко: и как контактный диалог, и как разговор по телефону, и в качестве переписки по Интернету, и как общение с книгой и различными средствами массовой информации. Средством общения является язык, способом общения – речь в её устной или письменной форме. Язык и речь взаимосвязаны и взаимообусловлены, но имеют некоторые различия. Язык есть общественное явление, он един для всех членов определённой языковой общности-

племени, народа; речь индивидуальна и своеобразна, она представляет собой деятельность человека, опосредствованную языком. Владение речью любого языка составляют основу коммуникативной компетенции, под которой понимается умение решать жизненно важные лингвистические задачи средствами языка. На речевую компетенцию – способность понимать и продуцировать устные и письменные высказывания на уровне предложения, сверхфразового единства опирается коммуникативная компетенция. Речевая компетенция в свою очередь базируется на владении необходимым минимумом лексических и грамматических средств, то есть на языковой компетенции. Формирование коммуникативной компетенции является основной целью обучения русскому языку. Коммуникативные цели диктуют содержание, средства и приёмы обучения и тем самым определяют специфику учебного предмета «Русский язык» в национальной школе. И в этом вопросе большое значение уделяется методике его преподавания. Под словом «методика» мыслится накопленный преподавателем опыт, а также степень его мастерства, педагогического мастерства. И поэтому мы говорим: «У него своя оригинальная методика» или «Он не владеет методикой, ему нужно учиться у опытных учителей». В другом случае под этим словом понимается наука, о преподавании какого-либо учебного предмета - истории, физики, математики, иностранного языка, родного языка и др. Также методикой является учебная дисциплина в вузе, излагающая основы науки о преподавании какого-либо учебного предмета, в частности, русского языка как иностранного.

Современная система образования требует постоянного обновления и усовершенствования, так как со временем меняются поколения, происходит переориентация образования на государственном уровне, огромный рывок в развитии технических средств. Целью данного доклада является представление интерактивных методов и техники обучения иностранным языкам, в том числе и русскому, способствующих экономии времени, тесному сотрудничеству преподавателя и учащихся, раскрытию их творческого потенциала, возможности высказывать и аргументировать свою точку зрения.

Китайская пословица гласит

«Скажите мне – я забуду,

Покажите мне – я запомню,

Вовлеките меня – я пойму».

Развитие школьника происходит более результативно, если он включен в деятельность.

Человек запоминает

10% того, что он читает,

20% того, что слышит,

30% того, что видит;

50-70% запоминается при участии в групповых дискуссиях,

80% - при самостоятельном обнаружении и формулировании проблем.

90%, когда обучающийся непосредственно участвует в реальной деятельности, в самостоятельной постановке проблем, выработке и принятии решения, формулировке выводов и прогнозов.

Существенной составляющей педагогических технологий являются методы обучения. Существует ряд определений методов обучения.

Методы обучения — это способы взаимосвязанной деятельности педагогов и учеников по осуществлению задач образования, воспитания и развития. (Ю. К. Бабанский).

Методы обучения — это способы обучающей работы учителя и организации учебно-познавательной деятельности учащихся по решению различных дидактических задач, направленных на овладение изучаемым материалом. (И. Ф. Харламов).

За последнее десятилетие появилось множество интересных методов и эффективных технологий обучения в школе.

Требования к методам обучения:

- научность методов;
- доступность метода, его соответствие психолого-педагогическим возможностям развития школьников;
- результативность метода обучения, его направленность на прочное овладение учебным материалом, на выполнения задач воспитания учащихся.

Выбор методов обучения зависит:

- от общих и конкретных целей обучения; содержания материала конкретного урока;
- от времени, отведенного на изучение того или иного материал;
- от возрастных особенностей учащихся, уровня их познавательных возможностей;
- от уровня подготовленности учащихся,
- от материальной оснащённости учебного заведения, наличия оборудования, наглядных пособий, технических средств;
- от возможностей и особенности учителя, уровня теоретической и практической подготовленности, методического мастерства, его личных качеств.

Особенности современных методов обучения

- метод - это не сама деятельность, а способ её осуществления;
- метод должен обязательно соответствовать цели урока;
- метод не должен быть неправильным, неправильным может быть только его применение;
- каждый метод имеет своё предметное содержание;
- метод всегда принадлежит действующему лицу.

Процесс обучения должен вызывать у ребенка интенсивное и внутреннее побуждение к знаниям, напряженному умственному труду.

Успех всего образовательного процесса во многом зависит от выбора применяемых методов.

Наиболее продуктивными считаются:

- игровые формы;
- организация групповой, парной и индивидуальной работы;
- организация самостоятельной деятельности учащихся;
- создание конкретных ситуаций, их анализ;
- постановка вопросов, активизирующих диалог.
- проблемное обучение.

Способность преподавателя к инновационной деятельности зависит от таких факторов, как педагогическое инновационное мышление; культура общения;

методологическая и технологическая готовность к введению новшеств; творческая восприимчивость педагогических инноваций и активности.

Таким образом, процесс обучения русскому языку - это совместная деятельность преподавателя и учащихся. И учителю принадлежит ведущая роль в процессе обучения. Он не только отбирает материал, составляет программу, выбирает приёмы обучения, но стимулирует умственную деятельность учащихся, способствует развитию учебных умений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 7 августа 2020 года.
2. Г.В. Лаврентьев, Н.Б. Лаврентьева. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов // http://www2.asu.ru/cppkp/index.files/ucheb.files/innov/Part1/chapter1/1_3.html
3. Кукушкина В.С. Педагогические технологии. Издательский Дом Март; 2002; 25(1) с. 98
4. Анисимов В.В., Грохольская О.Г., Никандров Н.Д. Общие принципы педагогики и современные инновации. М.: Издательский Дом «Просвещение»; 2016, с.35

5. Преподавание и обучение для устойчивого будущего: применение инновационных методов. ЮНЕСКО; 2016.

O'QUVCHI-YOSHLARNING NOODATIY FIKRLASH MAHORATI YOXUD KREATIVLIK QANDAY SHAKLLANTIRISH MUMKIN.

Majidova Nodira Ibrohim qizi

*FVV Shahrisabz "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi Nutq san'ati to'garak
rahbari*

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada o'quvchilarni an'anaviylikdan chekinib, yangicha kreativlik bilan fikrlashlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

KALIT SÖZLAR: kreativlik, stereotiplar, qoliplar, innovatsiya, olti slyapa usuli.

Bugun dunyoda yuz berayotgan o'zgarishlar tamaddunining dvigatelini harakatga keltiruvchi kuchi bu kreativlikdir. Atrofga boqsangiz, har tomonda inson ijodkorligining beqiyos va hayratlanarli namunalariga duch kelasiz: elektron xizmatlar, virtual reallik, to'rtburchak tarvuzlar, tuproqsiz hosil olish. Bularning barchasi inson tasavvuri, tafakkuri mahsuli. Bugun biz uchun odatiy tuyulgan kitob, musiqa, bino, samolyot, hatto lampalar ham qachonlardir insonning orzu va tasavvurida bo'lgan, keyinchalik aql-idrok samarasi o'laroq yaratilgan. Innovatsiyalar kundalik turmushimizda qulayliklar yaratadi, og'irimizni yengil, uzog'imizni yaqin qiladi. Shu tarzda kreativlik taraqqiyotning ajralmas bo'lagiga aylangan.

Hozirgi kunda dunyo bozorida barcha sohada ijodiy fikrlovchi mutaxassislariga talab katta. Dunyoga mashhur dasturiy mahsulotlar, mobil telefonlar ishlab chiqaruvchi kompaniyalar mutaxassislaridan har kuni yangi g'oya so'raladi. Mehnat bozorida kreativ fikrlovchi mutaxassislariga talab oshib borayotgan ekan, ta'lim jarayonida o'quvchi-talabalarning noodatiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish, rivojlantirish dolzarb vazifadir. Haligacha ta'lim tizimida ko'plab yondashuv va metodlar ijodiy fikrlash emas, talqin va tahlilga, ya'ni berilgan ma'lumotni tushunib, to'g'ri yetkazishga, nari borsa, bir necha axborotni umumiyashtirib, xulosa chiqara olishga yo'naltirilgan. Nima uchun hozirgi kun o'quvchilari kreativ fikrlash yoki mustaqil fikrlashda oqsamoqda. Xo'sh, o'quvchilarni qanday qilib kreativ fikrlashga o'rgatish mumkin? Innovatsiya yaratish uchun tafakkurda qanday o'zgarishlar kechishi lozim? Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun dastlab bu tushunchaning mazmunini bilish lozim. Kreativlik inglizcha "create"dan olingan bo'lib, yaratish ma'nosini bildiradi. Kreativlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi. Uning tagzamidagi originallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, kreativ fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli rakursdan yondashishni anglatadi. Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir. Masalan, ingliz tilida so'zlarni yodlab, grammatika qoidalarini "suv qilib ichib yuborgan" bo'lsangiz ham, insho yozolmasangiz, barchasi bekor. Shuning uchun kreativ fikrlash jarayonida tasavvur muhim rol o'ynaydi. Albert Eynshteyn "Tasavvur — bilimdan muhim" deganida aynan mana shu jihatni nazarda tutgan. Ko'pincha noodatiy fikrlar, yechimlar kutilmaganda inson xayoliga keladi. Buning uchun, avvalo, fikrlash jarayonidagi bir xillikka, odatiylikka barham berilishi lozim. Buning uchun biz an'anaviy qoliplardan voz kechishimiz darkor. Inson miyasi o'z ishini "yengillashtirish", "qulaylashtirish" uchun shablon va stereotiplardan foydalanadi. Stereotiplar shu paytgacha ma'lum bo'lgan va umumqabul qilingan fikrlardir. Ular asosida fikrlash bizga hech qanday yangi g'oya bermaydi. Qoliplarning yuzaga kelishida jamiyatda ustuvor bo'lgan ijtimoiy fikr, mediamahsulotlarda taqdim etilayotgan shakl va ko'rinishlar ham yetakchi o'rin tutadi. Inson ommadan ajrab qolmaslik nuqtayi nazaridan hammaning

fikriga qo‘shiladi. Qolaversa, “oqim bo‘ylab suzish” mustaqil fikrlashdan ko‘ra oson tuyuladi. Stereotiplar orqali fikrlaganda muayyan mavzu bo‘yicha inson ongiga “so‘rov” berilganida odatiy ma‘lumot va mulohazalar yuzaga keladi. Masalan, “yangi yil” deganda to‘kin dasturxon, reklamadan tushmaydigan gazli ichimliklar, archa va hokazolarni tasavvur qilish, bobo obrazida qo‘lida hasa tutgan, ko‘zoynakli cholni ko‘rish qolip asosida fikrlashning ko‘rinishi. Kreativ fikrlovchi insonlar odatiy manzaralardan o‘zgacharoq tasvirlarni ham tasavvur qilib, hech kim ilg‘amagan jihatlarni payqaydi, yangilik yarata oladi. Eng ajablanarli jihati, ta‘lim-tarbiya jarayoni ham bolalarni bir xil fikrlashga o‘rgatib qo‘yarkan. Mashhur ixtirochi va kashfiyotchilarning aynan maktabdagi ta‘lim jarayonidagi bir xillikka ko‘nikolmagani, qoliplarga sig‘maganini ko‘rish mumkin. Masalan, Albert Eynshteynning maktabdan haydalihi yoki Dmitriy Mendeleevning kimyo fanidan “uch” olgani bunga misol bo‘ladi. Harf o‘rganish jarayonidayoq bolalarning belgilangan chiziqlar bo‘ylab yozishi, topshiriqlarni bajarishda namunalardan orqali ishlashi, adabiyot darslarida asarni qanday tushunish kerakligi to‘g‘risida ma‘lumotlar berilishi, pedagoglarning yaxshi bajaruvchilarni yaxshi baholashi natijasida bolalar qoliplar doirasida fikrlay boshlaydi. Oqibatda ko‘plab yoshlar topshiriq berilsa, namuna bormi, deb so‘raydigan holga kelgan. Bu oldin mavjud bo‘lgan modellar asosida ishlashga o‘rganib qolish natijasi. Bunday vaziyatni bartaraf etish uchun o‘quv jarayonida ijodkorlik sifatlarini tarbiyalashga ahamiyat qaratilishi maqsadga muvofiq. Masalan, o‘quvchilarga “Sizga bir kunda 86400 so‘m pul berilsa, uni nimalarga sarflagan bo‘lardingiz?” kabi noodatiy savollar berilishi mumkin. Bu savol o‘quvchining topqirlik, bilag‘onlik, ijodkorlik, masalaga turli nuqtayi nazardan qaray olish, yashirin jihatlarni ochish kabi xislatlarini rivojlantiradi. Sababi, 86 400 bir kundagi soniyalar miqdorini anglatadi. Savol orqali o‘quvchiga har bir soniya qimmatini anglatiladi, uni behuda sarflamaslik uqtiriladi. Agar o‘quvchi savol tagidagi mohiyatni anglamasa, unda kreativ va evrestik sifatlar past hisoblanadi. Qolip va stereotiplar asosida fikrlashning bir necha ko‘rinishlari bor. Masalan, qutbli tafakkur — hamma narsani ikki shaklda — yaxshi yoki yomon deb qabul qilish, dunyoni oq va qora rangda ko‘rishdir. Aslida, yaxshi yoki yomon narsaning o‘zi mavjud emas, uni fikrlarimiz shundayga aylantiradi. Har bir holat va jarayonning ijobiy hamda salbiy jihatlari bor. Bir tomonlama yondashuv, asoslanmagan xulosalar ham stereotiplar asosida fikrlashning ko‘rinishlaridir. Ijodkorlikni yuzaga keltirish uchun stereotiplarning ongosti darajasida ijoddan cheklovchi funksiya, shablonlardagi to‘siqni anglash, qoliplardan voz kechish zarur. Kumir, brend va modaga ergashish mustaqil fikr kushandasi hisoblanadi. Kiyinish, o‘zini tutish, kasb tanlash, hatto fikrlashdagi taqlid bunyodkorlik faoliyatidan cheklashi mumkin. Shuning uchun nega aynan shu kiyimni tanladim, nima uchun shu ichimlikni xarid qilyapman, deb OAV, reklama orqali inson ongiga majburan singdirilayotgan ta’sirlardan voz kechish mustaqil qaror qabul qilishga, media qurshovidan chiqishga sabab bo‘ladi. Tabiatda yangi fikrlarni yuzaga keltiruvchi “sehrli tayoqcha” yo‘q, biroq har qanday mutaxassisning kreativ o‘ylashiga ko‘maklashadigan ko‘plab usullar mavjud. Buning uchun ijodiy fikrlashga vaqt ajratish, ijodiy salohiyatni anglash lozim. Jorj Bernard Shou hazillashib shunday deydi: “Ko‘pchilik yiliga ikki-uch marta o‘ylaydi. Mening butun dunyoga mashhurligim sababi — haftada bir yoki ikki marta o‘ylaganim”. Demak, xayolga kelgan yangi fikrlarni e‘tiborsiz qoldirmaslik, o‘ylash uchun imkon yaratish muhim. Ijodkorlik chegarasini belgilang. Muammoli masalaga duch kelgan paytingizda ijodkorlik chegaralarini belgilang. O‘zingizdan “Eng oddiy yechim nimada?” deb so‘rang. Keyin “muammoni hal qilishning aql bovar qilmas variant”ni tasavvur qiling. Oddiy va hayratlanarli yechim o‘rtasida sizga ijodiy maydon paydo bo‘ldi. Endi yangi g‘oya mavhum emas, uning chegaralari mavjud. Bu ijod jarayonidagi psixologik bosimni yengillashtiradi. “Olti shlyapa” usuli. Edvard de Bono taklif etgan “Olti rangli shlyapa usuli”da biror mavzu tanlanadi. Navbatma-navbat shapkalar kiyiladi: oq — diqqat bilan, hech qanday emotsiyasiz barcha faktlar tekshiriladi; qora — kamchiliklar aniqlanadi; sariq — mavjud holat tahlil etiladi; yashil — yana yangi bir necha g‘oyalar qo‘shiladi; qizil — emotsional munosabat bildiriladi; ko‘k — ish xotimalanadi. Masalan, ta‘lim tizimiga oid

qonunchilikni takomillashtirish mavzusi ko'rilayotgan bo'lsa, mavjud qonunchilik o'rganiladi, kamchilik va bo'shliqlar aniqlanadi. Qonuniy me'yorlarning real holat bilan mosligi yoki qarama-qarshiligi o'rganiladi. Ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi takliflar beriladi, ular amalga oshsa, qanday samara berishi izohlanadi. Taklif loyiha shaklida rasmiylashtiriladi.

Tasodiflarga befarq bo'lmang. Juda ko'plab ixtirolar favqulodda va tasodifiy holatlarda amalga oshirilgan. Ya'ni, taqdirning o'zi insonga nozik ishoralar beradi. Bu Isaak Nyutonning boshiga tushgan olma, antibiotikni kashf etgan olim Aleksandr Flemingning yuvilmay qolib, mog'orlagan laboratoriya idishlari ko'rinishida bo'lishi mumkin. Shuningdek, kreativlikning mikro va makrosignallarini anglash, uning inson fiziologiyasi bilan bog'liq jihatlari, ya'ni qanday holatlarda inson xayoliga yangi fikrlar kelishini bilish ham muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. S. Jumanova. "Kreativ fikrlash" Toshkent.: 2020-yil.
2. Internet materiallari.

“ИШҚАЛАНИШ КУЧЛАРИ” МАВЗУСИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯДАН ФОЙДАЛАНИШ АФЗАЛЛИКЛАРИ

Сайтджанов Шовкат Нигматжанович

Тошкент давлат транспорт университети, катта ўқитувчи

Аннотация: Ушбу мақолада ишқаланиш кучлари мавзусини замонавий педагогик технологияларидани бири Венн диаграммаси орқали ўқитиштишнинг афзалликлари ёритиб ўтилган.

Калим сўзлар: педагогик технология, педагогик маҳорат, ўқитувчи, талаба, дарс, Венн диаграммаси, ишқаланиш кучлари, сирпанишдаги ишқаланиш, кучлар.

Аннотация: В данной статье рассматриваются преимущества преподавания предмета о силах трения с помощью одной из современных педагогических технологий диаграммы Венна.

Ключевые слова: педагогическая технология, педагогические навыки, учитель, студент, урок, диаграмма Венна, силы трения, трение скольжения, силы.

Abstract: This article discusses the advantages of teaching the subject of friction forces using one of the modern pedagogical technologies of the Venn diagram.

Keywords: pedagogical technology, pedagogical skills, teacher, student, lesson, venn diagram, friction forces, sliding friction, forces.

Ҳозирги кунда таълим жараёнида интерфаол методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда, бундай бўлишининг сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчи-талабаларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини ўзлари кидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто ҳулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда шахсининг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функциясини бажаради.

Шунинг учун олий ўқув юртлари ва факультетларида малакали касб эгаларини тайёрлашда замонавий ўқитиш методлари-интерфаол методлар, инновацион технологияларнинг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Педагогик технология ва педагог маҳоратга оид билим, тажриба ва интерактив методлар ўқувчи-талабаларни билимли, етук малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол методлардан тўлиқ фойдаланилади. Интерфаол методлар - бу жамоа бўлиб фикрлаш деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва ўқувчи-талабаларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга куйидагилар киради:

- ўқувчи-талабани дарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиш;
- ўқувчи-талабаларни ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларининг доимий равишда бўлишини таъминлаши;
- ўқувчи-талабанинг билимга бўлган қизиқишини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтириши;
- педагог ва ўқувчи-талабанинг ҳаммиша ҳамкорликдаги фаолиятининг ташкилланиши[1-3].

Педагогик технологиялар масалалари, муаммоларини ўрганаётган ўқитувчилар, илмий-тадқиқотчилар, амалиётчиларнинг фикрича, педагогик технология – бу фақат ахборот технологияси билан боғлиқ ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган АКТ, компьютер, масофали ўқиш, ёки турли хил техникалардан фойдаланиш деб белгиланади. Педагогик технологиянинг энг асосий негизи-бу ўқитувчи ва ўқувчи-талабанинг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижага ҳамкорликда эришишлари танлаган технологияларига боғлиқдир.

Ўқитувчи ва ўқувчи-талабанинг мақсаддан натижага эришишда қандай технологияни танлашлари улар ихтиёрида, чунки ҳар иккала томоннинг асосий мақсади аниқ натижага эришишга қаратилган, бунда ўқувчи-талабаларнинг билим савияси, гуруҳ характери, шароитга қараб ишлатиладиган технология танланади[3-4].

Ушбу мақолада механика бўлимининг “Ишқаланиш кучи” мавзусини ўқитишда бир қатор интерфаол методлардан фойдаланилади. Шу методлар ичида “Венн диаграммаси” алоҳида эътибор қаратишимиз ва ушбу метод ёрдамида ўқитишнинг юқори натижасига эришиш мумкинлигини кўрсатади.

Жисмлар ёки жисмнинг бўлаклари бир-бирига нисбатан ҳаракат қилганда ёки бир-бирига тегиб турганда ишқаланиш кучлари ҳосил бўлади. Ишқаланиш ташқи, ички ички ишқаланишларга бўлинади. Икки жисм тегиб турган жойида бир-бирига нисбатан кўчиши натижасида ҳосил бўлган ишқаланишга ташқи ишқаланиш деб аталади. Бир яхлит жисм, суюқлик ёки газ бўлаклари орасидаги ишқаланишга ички ишқаланиш деб аталади.

Ишқаланиш кучини тушунтириб беришда: 1) Бир-бирига тегиб турувчи сиртлар идеал силлиқ бўлмай, балки дўнглик ва чуқурчалардан иборат бўлган сиртлардир. Сиртлар бир-бирига тегиб турганда дўнгликлар ва чуқурчалар бир-бирини тўлдириб ишқаланиш кучини ҳосил қилади. 2) бир-бирига тегиб турувчи жисмлар молекулаларининг ўзаро тортишишидир[2].

Ташқи ишқаланиш тинчликдаги (статик) ишқаланишга ва сирпаниш ишқаланиш ҳамда думаланишдаги ишқаланишларга (кинетик) бўлинади. Ишқаланиш кучлари хусусияти жиҳатидан электромагнитик хоссага эга бўлган кучдир. Кинетик ишқаланиш куруқ ишқаланиш бўлиб, икки қаттиқ жисм орасида бошқа қатлам бўлмаган ҳолда намоён бўладиган ишқаланишдир.

Куруқ ишқаланиш сирпаниш ишқаланиши ва думаланиш ишқаланишга бўлинади. Ишқаланиш оқибатида ҳаракатланаётган жисмнинг энергияси камайиб боради. Ишқаланиш жараёнида механик энергиянинг диссипацияланувчи қисми материя ҳаракатининг бошқа кўринишларига айланади, бунда иссиқлик ажралиши, жисмларнинг зарядланиши, емирилиши мумкин.

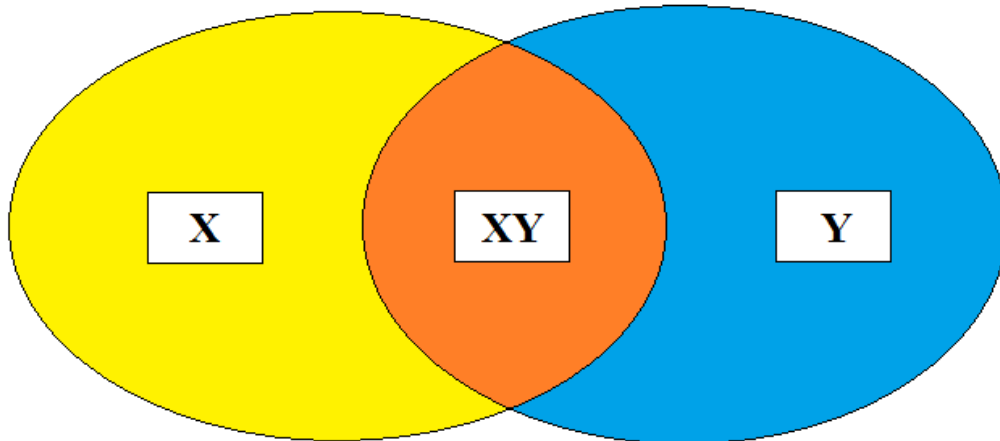
Ишқаланиш кучлари ишқаланаётган сиртларга (ёки қатламларга) уринма бўйлаб йўналган бўлиб, улар мазкур сиртлар ёки қатламларнинг бир-бирига нисбатан силжишига тўсқинлик қилади. Масалан. суюқликнинг икки қўшни қатлами бир-бирига сирпанаётган бўлса, улар ҳар хил тезликка эга бўлади, бунда тезроқ ҳаракат қилаётган қатламга таъсир қилаётган куч унинг ҳаракат йўналишига тесқари, секинроқ ҳаракат

қилаётган қатламга таъсир қилаётган куч эса унинг ҳаракат йўналиши билан бир хил йўналишга эга бўлади[2].

Венн диаграммаси методининг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у ўзаро кесишган айланалар тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасаввурларнинг анализ ва синтезини бир нечта аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Венн диаграммаси методи танланган мавзудаги тушунчаларо боғлиқликни вужудга келтирувчи параметрларни кўрсатиб берувчи график органайзердир.

Методни амалга ошириш тартиби: Иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;

Жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий (ёки фарқли) жиҳатларини излаб топадилар, умумлаштириладилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Ишқаланиш кучи (қуруқ ишқаланиш) асосий турларидан сирпанишдаги ишқаланиш кучи, тинчликдаги ишқаланиш кучи ва думаланишдаги ишқаланиш кучларининг хусусиятларини ифодалаб, улар орасидаги ўхшаш хусусиятларни кўрсатиб берувчи Венн диаграммасини келтирамыз

Хулоса ўрнида шундай фикр юритиш мумкинки, замонавий педагогик технологиялар амалиётга жорий этиш мумкин бўлган маълум педагогик тизимнинг лойиҳасидир. Педагогик тизим ўзаро боғлиқ бўлган воситалар, усуллар ва жараёнлар йиғиндиси бўлиб, шахсдаги муайян сифатларни шакллантиришга педагогик таъсир этишни мақсадга мувофиқ тарзда амалга оширади. Бинобарин, ҳар бир жамиятда шахсни шакллантириш мақсади белгилаб олинади ва унга мос равишда педагогик тизим мавжуд бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ёулдошев Ж.Г., Усманов С.А. Педагогик технологиялар асослари. Қўлланма Т.: “Ўқитувчи”, 2004 й.
2. Douglas C, Giancoli. “PHYSICS”. PRINCIPLES WITH APPLICATIONS. Pearson. 2014.
3. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat - T., 2006.
4. Ziyamuxamedov B., Abdullaeva Sh. Ilg'or pedagogik texnologiyalar - T., 2001.

TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHDA DEONTOLOGIK YONDASHUV

*Samadov Abdulaziz Ashurovich,
Buxoro davlat universiteti Harbiy ta'lim fakulteti Uslubiy tayyorgarlik sikli
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada talaba-yoshlarda harbiy vatanparvarlik hissini rivojlantirish, Vatanga bo'lgan muhabbat va uning ertangi kuniga ishonchini ortirish borasida, ajdodlarning uzoq asrlar davomida shakllangan axloqiy, ma'naviy-ma'rifiy tamoyillar asosida yoshlarni vatanparvarlik ruxida tarbiyalash muammolari ochib berilgan. Shuningdek, maqolada talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash sohasida amalga oshirilishi kerak bo'lgan ustuvor vazifalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: talabalar, o'quvchilar, harbiy vatanparvarlik, Vatanparvarlik tuyg'usi, harbiy ta'lim, ijtimoiy-siyosiy, Vatan ravnaqi, axloqiy, umumharbiy tayyorgarlik

Raqamli texnologiyalar hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ijtimoiy-iqtisodiy sohalar rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapti va har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashni taqozo etadi. Ma'lumot uchun artificial intelligence, ya'ni, sun'iy aql- informatikaning alohida sohasi bo'lib, kompyuter yoki mashinaning inson ongidagi imkoniyatlarga taqlid qilishi, sodda qilib aytganda, sun'iy aql kompyuterlarni odam kabi o'ylash va yechim topishga yo'naltirilgan texnologiya hisoblanadi. Big Data — salmoqli ma'lumot atamasi kuniga 100 gigabaytdan ko'p ma'lumot tushadigan oqimlarga nisbatan qo'llanib kelingan. Keyinchalik ma'lumotlarning keskin ko'payishi oqibatida bu tushuncha yanada keng qamrov kasb eta boshladi. Ushbu atama odatda terabayt, ekzabayt va petabaytlar darajasidagi katta hajmdagi ma'lumotlarga nisbatan qo'llaniladi. Shu bois Prezidentimizning 2021-yil 17-fevraldagi “Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarorida ham “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasiga muvofiq, ta'lim sohasida ham sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llashga alohida ahamiyat qaratilgan.

Prezidentimizning “Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qaroriga ko'ra, joriy yilning 1-martidan Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi huzuridagi Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot institutining tashkil qilinishi “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini har tomonlama amalga oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni tashkil qilish hamda iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish; mazkur yo'nalishda fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni olib borishdagi ahamiyati katta bo'ladi. Nazarimizda, shu bilan birgalikda, raqamli texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi va

sohaning malakali mutaxassislariga ehtiyojini oshishi oliy ta'lim muassasalarida "Raqamli texnologiyalar" bo'yicha alohida o'quv yo'nalishini tashkil etilishni taqozo etmoqda. Bu eng avvalo, tizimning salohiyatli kadrlar bilan ta'minlanishiga yanada keng yo'l ochadi. Jamiyat taraqqiyoti nafaqat kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarga, balki o'z-o'zini takomillashtirish odatiga va keyingi faoliyat davomida har qanday jarayonda yangiliklardan foydalanishga ega bo'lgan yuqori malakali mutaxassisni tayyorlash darajasi bilan belgilanadi. Kadrlar tayyorlashning ikki bosqichli tizimiga o'tish oliy o'quv yurtlari oldiga yangi vazifalarni qo'yadi, bu esa talabalarni o'qituvchi sifatida kasbiy faoliyatga tayyorlaydi. Ko'pgina ta'lim muassasalari rahbarlari ishdagi muvaffaqiyat nafaqat zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish qobiliyati bilan ta'minlanishini tushunishadi. Ta'lim tarkibiy qismining rivojlanish darajasi, mas'uliyat hissi ham bir xil darajada muhimdir. Mavjud vaziyat kasb-hunar maktabining o'qituvchilari uchun kadrlar tayyorlash kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda, ular o'z faoliyatida motivatsiya, ta'lim va tarbiya o'rtasidagi farq, shuningdek, ma'naviy manfaatlarining boshqa darajasi bilan duch keladi. Kelajakdagi mutaxassislariga ushbu qiyinchiliklarni engib o'tishni osonlashtirish uchun ular topishi kerak, talabalarining kasbiy tayyorgarligini hal qilishda doimiy o'zgaruvchan vaziyatda maqbul imkoniyatlar yaratilishi zarur. Bundan tashqari, pedagogik ta'lim ikki yo'nalishga ega: u o'qituvchi malakasining "sifati" ni ifodalovchi mutaxassisni ishlab chiqaradi. U, o'z navbatida, ma'lumotlarning "sifati" ni tanlash funksiyasini amalga oshiradigan abituriyentlarga beradi.

Bitiruvchilarga qo'yiladigan talablarning oshishi, uning kasbiy vakolatining ko'plab tarkibiy qismlari bilan bir qatorda, o'z kasbiy burchini bajarishini aks ettiradi, bu esa to'g'ridan-to'g'ri ta'lim muhiti sifatiga bog'liq. Unda nafaqat mashg'ulotlar, balki rivojlanish, tarbiya, shaxsni shakllantirish va hk. Shu bilan birga, zamonaviy sharoitlarda kasbiy odob-axloq talablariga rioya qilish imkoniyatlarini o'rganish o'qituvchilar ta'limining muammolaridan biridir. Tadqiqotning dolzarbligi, ko'rsatilayotgan pedagogik yordam samaradorligi maqsadida "o'qituvchi - talaba" o'zaro aloqasi jarayonida axloqiy kasbiy xulq-atvor normalariga rioya qilish muammosining zo'ravonligi bilan belgilanadi. Burch - bu talablar doirasi, xulq-atvorning axloqiy tamoyillarining asosi bo'lib, ular o'zlarining talabalar va butun jamiyat oldidagi javobgarligini anglash sifatida shakllanadi. Ushbu pedagogik burch vazifasi mas'uliyat o'lchovi va uning chegaralari bilan chambarchas bog'liq va uning mazmuni va texnologik jihatlari bo'yicha ta'lim sifatiga bog'liq. Kasbiy odob-axloq umumiy va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ulardan biri bu tomonlarning o'zaro ta'sir doirasidagi tomonlarning tengsizligiga tegishli. Aynan shu tengsizlik mutaxassis uchun axloqiy kodlar, me'yorlar va xatti-harakatlar qoidalarini ishlab chiqadigan professional deontologiyani yaratishga olib keladi. Etika va deontologiya – tushunchalar bir-birining ustiga chiqadigan, ammo bir-biriga to'g'ri kelmaydigan, bu turli xil mutaxassisliklarning ilmiy adabiyotidagi turli xil talqinlardan dalolat beradi. Va agar "axloq axloq to'g'risidagi ta'limot sifatida" barcha talabalarga yaxshi tanish bo'lsa, demak ko'p odamlar "deontologiya" atamasini birinchi marta eshitishmoqda, garchi deontologiya qo'llaniladigan aspekt bo'yicha ko'plab professional guruhlarda ishlaydi.

"Deontologiya" atamasi 19-asrda ingliz tadqiqotchisi Jeremia Bentham tomonidan fanga kiritilgan bo'lib, so'zma-so'z tarjimada "kerak ta'limot" deb tarjima qilingan. Deontologiyaning asoslari juda qadim zamonlarda yaratilgan va tibbiyotda to'liq rivojlangan. Pedagogik deontologiya - bu boshqa professional deontologiyalar qatori yangi huquqiy yo'nalish, masalan, yuridik, muhandislik, psixologik va boshqalar. Bu hech qanday joydan paydo bo'lmagan. O'qituvchilar va o'qituvchilarning kasbiy xulq-atvoriga qo'yiladigan me'yoriy talablar butun pedagogik fikr davomida kuzatilishi mumkin. Ta'lim beruvchilarning asarlarida o'qituvchi ta'lim va tarbiya maqsadlariga muvofiq ravishda ma'lum tarixiy vaziyatga asoslanib bajarishi kerak bo'lgan talablar belgilanadi. Hozirgi vaqtda oldingi tajribani anglash va pedagogika fanining yangi yo'nalishi haqidagi qarashlarni tizimlashtirishga urinishlar qilinmoqda. Adabiy manbalarni nazariy tahlil qilish o'qituvchilarning xatti-harakatlarining normallashtirilgan va rasmiylashtirilmagan normalarini o'rganish bilan shug'ullanadigan pedagogik deontologiya doirasida axloqiy muammolarning

o'ziga xos keskinligini ko'rsatdi. Ushbu sohada olib borilayotgan izlanishlar o'qituvchining kasbiy xatti-harakatlari bo'yicha ko'rsatmalar va tamoyillarni ishlab chiqishning dolzarb masalalariga ishora qilmoqda. Bu esa pedagogik axloq tizimidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etish, shuningdek, pedagogik deontologiyada axloqiy jihatlar va pedagogik shaxs mexanizmlari o'rganiladigan yangi tadqiqotlar yaratish zarurligiga olib keladi. Talabaning pedagogik deontologiyasini shakllantirish jarayonini amalga oshirish o'quv jarayoni orqali modellashtirish, ishlab chiqish va amalga oshirish orqali amalga oshirilishi kerak.

Bunday holda, ta'lim sifatini boshqarish uchun barcha yondashuvlarni ko'rib chiqish zarur. Pedagogik kadrlarni tayyorlash uchun o'qitish va tarbiyalash muammolarini hal qilishda pedagogik jarayon sub'ektlarining manfaatli o'zaro ta'siriga asoslangan holda tizimli yondashuvni hisobga olish kerak. Tizimli yondashuvning asosiy printsipti yaxlitlikdir, u ta'lim jarayoni mavjudligining eng muhim sharti bo'lib xizmat qiladi. Trening bilan bir qatorda ta'lim jarayoni ham mavjud, ya'ni. ijtimoiy qabul qilingan me'yorlarga muvofiq shaxsni shakllantirish bo'yicha maqsadli faoliyat.

Kasbiy me'yorlar - bu turli xil normativ hujjatlarda mustahkamlangan kasbiy xulq-atvor va faoliyat standartlari. O'qituvchilarning vazifalaridan biri bu me'yorlar talablardan voz kechishini, lekin o'zlarining e'tiqodlariga aylanishlarini ta'minlashdir. Har bir maxsus deontologik intizom ikkita tarkibiy qismdan iborat: birinchisi kasbiy faoliyat va xulq-atvorning me'yoriy hujjatlariga taalluqli, ikkinchisi boshqacha ko'rib chiqilgan va fanlararo rang-baranglikka ega.

Shaxsni shakllantirishda o'qituvchi muhim rol o'ynaydi, shuning uchun pedagogik deontologiyani rivojlantirish zarurati tarixiy zarurat va ijtimoiy tartib orqali kelib chiqadi. Yangi tarixiy davr har tomonlama rivojlangan shaxsni rivojlantirishda tuzatishlar kiritishni talab qiladi, shuning uchun pedagogik faoliyat mazmunidan ilgari talab qilinmagan narsa talab etiladi. Pedagogik deontologiya muammolarini ikki tarmoqqa ajratish mumkin: tipik va situatsion. Odatda zamonaviy sharoitlarda axloqiy kasbiy standartlar talablarini bajarish va axloqiy tarbiya muammosi kiradi. Vaziyatli - muayyan vaziyatda qaror qabul qilish uchun shaxsiy javobgarlik. Deontologik ta'limning pedagogik texnologiyasi nafaqat axloqiy talablar va xulq-atvor qoidalarini bajarishga, balki deontologik ongni rivojlantirishga, deontologik nuqtai nazardan professional bilimlarni, odamlar o'rtasidagi munosabatlarni anglashga, shuningdek, shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan. o'qituvchining kasbiy tamoyillariga muvofiq fazilatlar. Bu, ayniqsa, talabalarning pedagogik amaliyoti jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi. Pedagogik amaliyot umumta'lim maktabi uchun geografiya mutaxassislarini tayyorlashning so'nggi tsikllaridan biri sifatida o'quv jarayoniga kiritilgan. Fakultetidagi pedagogik amaliyot ikki bosqichga bo'lingan bo'lib, bu yuqori kurs talabalarining deontologik fazilatlarining shakllanish darajasini kuzatishga yordam beradi.

Amaliyot jarayonida olingan bilimlar va uni pedagogika va psixologiya metodlari bilan maktab o'quvchilariga etkazish haqida nazariy tushuncha mavjud. Vazifa talabaning kasbiy xulq-atvor normalariga muvofiq pedagogik qarorlarning ishtirokchisi bo'lishi. O'qitish amaliyoti davrida tadqiqot olib borildi, uning maqsadi talaba o'qituvchilar o'rtasida xatti-harakatlarda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradigan qator masalalarni o'rganish edi. Usullardan foydalanilgan: so'roq qilish, kuzatish, o'qituvchilar va tinglovchilar bilan suhbatlar. Faoliyatning turli jihatlariga oid savollar quyidagi bosqichlarni tashkil etdi: a) vaziyatni kuzatish; b) "o'rganuvchi - o'qituvchi" tarkibidagi pedagogik omillarni o'rganish uyatchan "turli darajalarda; v) muammoni bartaraf etish; d) nazorat qilish jarayoni. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, talaba shaxsini shakllantirishda odamlar bilan munosabatlarda namoyon bo'ladigan deontologik xususiyatlarni hisobga olish kerak. Kasbiy burchiga muvofiq harakat qilish zarurati talabalarning madaniy ustuvorliklarga intilishini ta'minlaydi. Har bir o'quvchiga axloqiy me'yorlar to'g'risida so'zlab berishadi, ammo bu axloqiy talablarni haqiqiy amalga oshirish muammosi amalda hal qilinganligini anglatmaydi. Shu bilan birga, kasbiy o'qituvchilar jiddiy axloqiy javobgarlikni o'z zimmalariga olishadi va nafaqat talaba, balki butun jamiyat oldida ham majburiydir. Bu erdagi vazifalardan biri shundaki, ta'limni

demokratlashtirish sharoitida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi masofa muammosi hal qilinishi kerak. Amaliyotda mutaxassisning axloqiy qarorlari shaxsiy tanlovga beriladi va qaror shaxsning axloqiy ishonchliligiga bog'liq bo'ladi. Deontologik axloqiy tizimlar, odatda, muayyan harakatlarning nima uchun qilinayotganining sabablarini ta'kidlaydi. Oddiy axloq qoidalariga rioya qilish odatda etarli emas; Buning o'rniga, biz ham to'g'ri motivasyonlarga ega bo'lishimiz kerak. Bu axloqiy qoidani buzganiga qaramay, axloqsiz deb hisoblanmasligi mumkin. Ya'ni, ba'zi bir to'g'ri axloqiy burchga rioya qilishga undashgan (va, ehtimol, halol xatoga yo'l qo'yishgan). Shunga qaramay, faqat to'g'ri motivatsiya hech qachon deontologik axloqiy tizimda harakat uchun asos hisoblanadi. Amalni axloqiy jihatdan to'g'ri deb tavsiflash uchun asos sifatida foydalanish mumkin emas. Bundan tashqari, to'g'ri yo'l tutish kerak bo'lgan narsaga ishonish uchun etarli emas. Vazifalar va majburiyatlarni ob'ektiv ravishda va mutlaqo aniq belgilash kerak. Deontologik tizimlarda sub'ektiv tuyg'ularga o'rin yo'q. Aksincha, aksariyat tarafdorlar sub'ektivizm va nisbiylikni barcha shakllarda qoralaydi. Yana bir tanqidiy tanqid - bu qaysi vazifalar oqibatlaridan qat'i nazar, biz qanday yo'l tutishimiz kerakligi haqida ma'lumot beradi.

XVIII asrda amal qilishi mumkin bo'lgan majburiyatlar bugungi kunda amal qilmaydi. Biroq kimni tark etish kerak va kimlar hali ham amalda bo'lishlari kerak. 18 asrda ularning axloqiy burchlari ekanligiga qanday qarashimiz mumkin. Agar ular Xudo tomonidan yaratilgan vazifalar bo'lsa, bugungi kunda ular qanday vazifani bajarishni to'xtatishlari mumkin. Deontologik tizimlarni rivojlantirishga qaratilgan ko'plab harakatlar har qanday vaqtda yoki har doim va qanday qilib ma'lum bo'lgan vazifalarni qanday va nima uchun joriy qilishini tushuntirishga qaratiladi. Aytilishicha, ingliz faylasufi Jeremi Bentham U. bu tushunchani uyg'unlashtirishga javobgardir. Deontologiya ma'lum bo'lgan narsalarning bir qismidir axloq normative (falsafa nima yaxshi deb qaralishi kerakligini va nimani yomon deb tavsiflash kerakligini ko'rsatadi). Bu shuni anglatadiki, har bir kasb, savdo yoki o'ziga xos sohada har kimning burchi nima ekanligini ko'rsatadigan o'ziga xos deontologiyasi bo'lishi mumkin. Odatda, ma'lum kasblar axloq kodeksi, mashqini bajaradiganlarning axloqiy majburiyatlarini to'playdigan o'ziga xos qo'llanma ishlab chiqish mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, axloq shaxsning ichki majburiyatlarini tahlil qiladi; ya'ni nima qilish kerak yoki nima bo'lishidan qochish kerak xabardorlik. Etika tomonidan taqsimlangan va qabul qilingan qadriyatlar deontologik kodlar bo'yicha to'planadi. Deontologik axloqiy tizimlarni tanqid qilish, axloqiy burchlar o'rtasidagi ziddiyatlarni hal etishning aniq yo'lini bermaslikdir. Deontologik axloqiy tizim, masalan, yolg'on so'zlashni emas, balki boshqalarni zararlardan himoya qilish uchun axloqiy burchni o'z ichiga olishi kerak. Natsistlar va yahudiylar bilan bog'liq bo'lgan yuqoridagi vaziyatda, bu ikki axloqiy vazifani tanlashni qanday qilib inson tanlaydi? Bunga ommabop javob, "kamroq ikkita yovuzlikni" tanlashdir. Biroq, bu ikkovidan qaysi biri eng yomon oqibatlarga olib kelishini bilishga tayanadi. Shu sababli, axloqiy tanlov deontologik asosdan emas, balki yakuniy xolatda amalga oshiriladi. Ikkinchi bir tanqidga ko'ra, deontologik axloqiy tizimlar, harakatning axloqi shubhali bo'lgan kulrang joylarga osonlik bilan yo'l qo'ymaydi. Ular mutloq tamoyillar va mutlaq xulosalarga asoslangan tizimlardir. Haqiqiy hayotda axloqiy masalalar, odatda, qora va rangli tanlovlardan ko'ra, kulrang maydonlarni o'z ichiga oladi. Odatda biz ziddiyatli vazifalar, qiziqishlar va narsalarni qiyinlashtiradigan masalalarga egamiz. Ushbu dalilga ko'ra, deontologik tizimlarda bayon etilgan majburiyatlar va majburiyatlar, aslida, eng yaxshi natijalarga erishish uchun uzoq vaqt davomida ko'rsatib o'tilgan harakatlardir. Oxir-oqibat ular odat va qonun bilan mustahkamlangan. Odamlar ularga yoki ularning oqibatlarini juda ko'p o'ylashni to'xtatishadi - ular to'g'ri deb hisoblanadilar. Deontologik axloq, shuning uchun ham narsalar butunlay o'zgartirilgan bo'lsa ham, muayyan vazifalar sabablari unutilgan axloqdir.

ADABIYOTLAR

1. Sh. Mirziyoyev "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida farmoni.
2. Mishatkina T.V. Pedagogik axloq / T.V. Mishatkina. Rostov / Donu: Feniks, Minsk: TetraSystems, 2004.

3. Levitan K.M. Pedagogik deontologiya asoslari / K.M. Levitan. M.: 1994 yil.
4. Ryskeldieva L. T. Falsafa tarixidagi deontologiya / L.T. Ryskeldiev. Simferopol: Tavriya, 2004.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ИННОВАЦИОН ЁНДОШИШ-БУГУНГИ КУН ТАЛАБИ

Анорбоев Фаррух Рустамович

*Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардиясиси Жиззах минтақавий ўқув маркази
“Ҳуқуқий фанлар” цикли бошлиғи, майор*

Ниёзов Фарҳод Абдуллатибович

*Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардиясиси Фаргона минтақавий ўқув Маркази
“Ҳуқуқий фанлар” цикли бошлиғи, майор*

Аннотация. Мақолада инновацион технологияларни таълим тизимига жорий қилишнинг аҳамияти, зарурати, инновацион технологияларни жорий қилишдан кўзланган мақсад ва бунинг учун амалга ошириш лозим бўлган ишлар, таълимга инновацияларни жорий қилишнинг натижалари тўғрисида маълумотлар баён этилган.

Аннотация. В статье описаны важность и необходимость внедрения инновационных технологий в систему образования, цель внедрения инновационных технологий и работа, которую необходимо провести с этой целью, результаты внедрения инноваций в образовании.

Annotation. The article describes the importance and necessity of introducing innovative technologies into the education system, the goal of introducing innovative technologies and the work that needs to be done for this purpose, the results of introducing innovations in education.

Калит сўзлар. Инновация, инновацион фаолият, инновацион технология, технология, таълим.

Ключевые слова. Инновации, инновационная деятельность, инновационные технологии, технологии, образование.

Keywords. Innovations, innovation activities, innovative technologies, technologies, education.

Таълим жараёни энг мураккаб ва узлуксиз жараён ҳисобланади. Шу сабабли таълим жараёнини ривожлантирмай туриб, тараққиётга эришиб бўлмайди. Таълим жараёни ривожланмаса, ишлаб чиқариш, саноат, қишлоқ хўжалиғи, тиббиёт, муҳофаа салоҳияти ҳам юксалмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқида “Тараққиётнинг тамал тоши ҳам, мамлакатни қудратли, миллатни буюк қиладиган куч ҳам бу – илм-фан, таълим ва тарбиядир. Эртанги кунимиз, Ватанимизнинг ёруғ истиқболи, биринчи навбатда, таълим тизими ва фарзандларимизга бераётган тарбиямиз билан чамбарчас боғлиқ. Фарзандларимиз мактабдан қанчалик билимли бўлиб чиқса, юқори технологияларга асосланган иқтисодиёт тармоқлари шунча тез ривожланади, кўплаб ижтимоий муаммоларни ечиш имкони туғилади. Шундай экан, Янги Ўзбекистон остонаси мактабдан бошланади десам, ўйлайманки, бутун халқимиз бу фикрни қўллаб-қувватлайди” **деб эътироф этган эди.**

Инновация – маълум бир фаолият майдонидаги ёки ишлаб чиқаришдаги технология, шакл ва методлар, муаммони ечиш учун янгича ёндашув ёки янги технологик жараённи қўллаш орқали олдингисидан анча самарали муваффақиятга эришишига олиб келиши маълум бўлган охириги натижадир. Инновацион фаолият – бу узлуксиз равишда янгиликлар асосида ишлаш бўлиб, у узок вақт давомида шаклланади ва такомиллашиб боради. Инновацион фаолият – янги ижтимоий талаблар билан анъанавий меъёрларнинг мос келмаслиги ёхуд амалиётнинг янги шаклланаётган меъёрнинг юзага келган меъёр билан тўқнашувчи натижасида вужудга келган қатор муаммоларни ижобий ечишга қаратилади. Инновациялар доимий равишда педагогик фаолиятга янгиликлар олиб кириш орқали таълим ривожига муносиб ҳисса қўшади, педагогик фаолиятга ижобий таъсир кўрсатади. [1]

Шу сабабли аввало таълим тизимини ривожлантиришга эътибор қаратиш энг долзарб масалалардан бири бўлиб қолаверади. Аммо бугун, бу соҳани инновацияларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки бугунги ўсиб келаётган ёш авлод ҳаётни интернетсиз, компьютер техникасисиз тасаввур қила олмайди. Энди ўқитишнинг эскича

услугларидан баъзи бирларидан воз кечиб, янгича услублардан фойдаланишни даврнинг ўзи тақозо қилмоқда. Бундай усулларга қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

-ўқувчилар билан индивидуал тарзда шуғулланиш учун ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган холда дарсларни ташкиллаштириш;

-ўқув машғулотларини бевосита ёки масофадан туриб, келгусидаги иш фаолиятини давом эттирадиган корхона, муассаса ва ташкилотларда ташкил этиш;

Таълим муассасаларида замонавий ўқув қуроллари ва кўргазмали воситалар орқали (видеопроектор, симуляцион қурилмалар, 4G, 5 G форматдаги қурилмалар) дарсларни ташкил этиш;

-таълим муассасаларида симуляция марказларини ташкил этиб, дарсларни айнан реал воқеяликка мослаштирилган холда ўтиш;

-дарсликларнинг электрон шаклидан фойдаланган холда, ўқувчиларни рақамли технологиялар билан ишлашга ўргатиш.

Маълумки, олий таълим соҳасида таълим жараёнига инновацион педагогик технологияларни қўллаш қатор афзалликларга эга. Инновацион таълим технологиялар талабаларнинг ўқув-тарбиявий ишларининг бир ёки бир неча ёндош соҳаларида билимларни, амалий кўникма ва малакаларни самарали ўзлаштиришлари, шунингдек, уларда шахсий хусусиятлар ва ахлоқий сифатларнинг ривожланишини таъминлайди.

Бундан ташқари, инновацион педагогик технологиялар педагогик жараённинг асосий ташкилий-методик воситаси бўлиб ҳисобланади. Бозор иқтисодиёти муносабатлари шароитида таълимда олиб борилаётган тадқиқотлар янги йўналиш-инновацион педагогикани майдонга олиб чиқди. Инноватция жараёни таркибий тузилмалар ва қонуниятларни қамраб олган тизимдан иборатдир.

Инновацион технологиялар – таълим жараёнининг методик компонентлари йиғиндисидан иборат фаолият тузилмаси, инновацион фаолият субъектларининг субъектив тузилмаси, инновацион фаолият субъектларининг сатхий тузилмаси, ўқув-тарбиявий ишлар бошқарувда янгиликнинг пайдо бўлиши, ишлаб чиқариши ва ўзлаштирилишдан иборат мазмун тузилмаси, янгиликнинг пайдо бўлиши-замонавийлаштиришдан иборат босқичликка асосланган ҳаёт даврийлик тузилмаси, бошқарув ҳаракатларининг тўртта турининг ўзаро алоқасини ташкил қилувчи режалаштириш, ташкил этиш, раҳбарлик қилиш, назорат қилишнинг бошқарув тузилмаси ҳамда диагностик, олдиндан кўра билиш, соф ташкилий, амалий, умумлаштирувчи, тадбиқ этувчи ташкилий тузилмасини ташкил этади. Инновацион фаолият тузилмаси ҳақидаги муҳим тизимли тасаввурлар, уларнинг вазифаларни асослаш, уларнинг шаклланганлик меъёрлари ва сатхлар уларни олий таълим амалиётига тадбиқ этишнинг зарур омили ҳисобланади.[2]

Хулоса ва таклифлар. Хулоса ўрнида айтиш керакки, Юқорида келтирилган ишларни амалга ошириш натижасида, эски анъанавий таълим бирмунча илғорлаб олдинга силжийди. Бунинг натижасида, ўқувчиларнинг билим олишга бўлган кизиқишлари ошади, ишлаб чиқариш соҳасида ривожланиш кучаяди, иқтисодиётда рақобатбардош товарлар ва иш-хизматларнинг ўсишига олиб келади.

Таълим тизимига инновацион ёндашиш ва буни амалиётга жорий қилиш учун қуйидагиларни таклиф қиламиз:

-барча таълим муассасаларида дастурлаш тизими бўйича ўқитишни жорий қилиш;

-битирув малака ишларини ҳимоя қилишда компьютер техникаси бўйича якуний имтихонлар қабул қилишни жорий қилиш;

-ўқув йўналиши бўйича ҳар бир ўқувчига бирор бир янги ғоя асосида изланиш олиб боришлари бўйича тартиб жорий этиш;

- Олий таълим муассасаларида ҳар бир ўқувчи ўзининг инновацион иқтидорини намоиш қилиш тизимини жорий этиш.

АДАБИЁТЛАР

1. Р.Мусурмонов, М.Мусурмонова. Таълимда инновацион фаолият - давр талаби “Science and Education” Scientific Journal December 2020 / Volume 1 Special Issue 4
2. Ш.Халилова, М.Норматов, Т.Тургунов, М.Мусамухамедова. Таълим соҳасида инновацион технологиялардан фойдаланиш афзалликлари.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. “Халқ сўзи”, 3 июн 2005
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Тошкент, - 2020 йил 24 январь
5. **Р.Ҳамдамов, У.Бегимкулов, Н.Тайлоқов. Таълимда ахборот технологиялари 1.** “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти Тошкент-2010
6. www.lex.uz

FUTBOL SPORTIGA TAYYORLASH JARAYONIDA O'QUVCHILARNI PSIXOLOGIK KO'RSATKICHLARINI ANIQLASHDA PEDAGOGIK INNOVATSION YONDASHUV

Usmonkulov Sherali Usmonqulovich

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti tayanch doktoranti

Ushbu maqolada bosqichma-bosqich, joriy va tezkor boshqarish vositalari va usullaridan foydalangan holda murabbiyga kelgan futbolchilarning texnik va taktik tayyorgarligi to'g'risida keng qamrovli ma'lumotlar tegishli boshqaruv maqsadlari uchun, agar murabbiy faqat pedagogik mahoratga ega bo'lsa. Bu o'yinchilarning maxsus tayyorgarligining ba'zi tarkibiy qismlarining ustun rivojlanishiga yo'naltirilgan maxsus mashqlardan keng to'g'ri foydalanish qobiliyatini anglatadi; turli xil mashqlar va ularni amalda bajarish usullarini o'quv jarayonining turli tarkibiy tuzilmalarida futbolchilarni tayyorlashning aniq maqsad va vazifalariga muvofiq oqilona birlashtirish holatlari keltirilgan.

Futbol dunyoning aksariyat mamlakatlarida eng mashhur va sevimli o'yin. Yuz minglab bolalar, yoshlar, kattalar futbol o'ynashadi. O'quv jarayonini boshqarish keyingi bosqichlarda mashg'ulotlarni futbolchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etish uchun o'yinchilarning maxsus tayyorgarligining turli jihatlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Futbol nazariyasi va amaliyoti ko'p qirrali bo'lib, doimiy rivojlanmoqda.

Tizimli futbol mashg'ulotlari jismoniy rivojlanish va salomatlikni yaxshilashga yordam beradi. O'yinchilar to'g'ri jismoniy va yuqori jismoniy rivojlanish sur'atlariga ega: o'rtacha balandlik, uning o'lchamiga mos keladigan og'irlik, o'pka va ko'krak atrofi hayotiy imkoniyatlari, ko'krak qafasining balandligi, qattiqligi, yaxshi rivojlangan mushaklari, ayniqsa pastki ekstremitalari (elkama-kamar va yuqori oyoq mushaklarining rivojlanishi) nisbatan nisbatan).

Mashg'ulotlar jarayonida futbolchining tanasi asta-sekin yuqori zo'riqishlarga moslashadi, bu esa uning barcha faoliyatini qayta qurish, a'zolarining funksiyalarini kengaytirish, funksiyalarining eng murakkabligi, ayniqsa sport formasida. O'qitilgan futbolchilar asabiy jarayonlarning yuqori harakatchanligiga, tez motorli reaksiyaga, sezgilarning (ayniqsa ko'rish va eshitish) va vestibulyar apparatlarning mukammal faolligiga ega. Sekin yurak urishi (daqiqada 42-60 zarba) va past arterial bosim, nisbatan katta yurak o'lchamlari, shuningdek, tananing yuqori funktsional darajasini ko'rsatadi. O'pkaning hayotiy qobiliyatining yuqori ko'rsatkichlari va maksimal shamollatish va boshqalar.

O'rta maktablardagi futbol bo'limlarida va jamoada bolalar va o'smirlar orasida eng ommabop futbol. Umumta'lim kasb-hunar kollejlari va texnik maktablarning futbol bo'limlarida turli xil mehnat faoliyatiga to'liq tayyorlanish uchun zarur bo'lgan jismoniy rivojlanish vazifalari hal qilinadi.

O'yin texnikasini tasniflash Futbol texnikasi ikki asosiy qismga bo'linadi: to'psiz harakat va to'p bilan harakat.

To'psiz harakatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) yugurish (shu jumladan yo'nalishni o'zgartirish bilan);
- 2) sakrash;

3) koptoksiz tana (tanasi).

To'p harakatlariga texnikaning quyidagi elementlari kiradi:

- 1) tepish;
- 2) to'pni qabul qilish (to'xtatish);
- 3) sarlavha;
- 4) dribling;
- 5) taqiqlar;
- 6) to'pni tanlash;
- 7) to'pni tashlash;
- 8) darvozabon texnikasi.

Sportdagi texnikaning ta'siri ostida biz odatda harakatlarni bajarish usulini tushunamiz. Har bir sport o'ziga xos texnikani talab qiladi. Bu nafaqat Pego uchun zarur bo'lgan maxsus harakatlarga, balki umumiy harakatlarga (yugurish, sakrash va hk) ham tegishli.

O'yin o'ynashning asosiy shakli individual emas, balki jamoaviy kombinatsion o'yin bo'lishi kerak, garchi ba'zi hollarda jang san'atlari ijobiy natijaga olib kelishi mumkin. O'yinning tajovuzkor tabiati shubhasiz ustunlikni beradi, ammo teng sharoitlarda g'alaba manevra san'atini yaxshi o'zlashtirgan, texnik va jismoniy jihatdan yaxshiroq tayyorlangan jamoa tomonidan qo'lga kiritiladi. Futbolchilar g'ayratli bo'lishlari kerak; ular 90 daqiqa davomida harakat qilishlari kerak, manevr, har doim juda faol bo'lishlari kerak. Shunday qilib, o'rganilayotgan masalaning dolzarbligi tanlovida o'qish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi:

- o'yin texnikasi tasnifini o'rganish;
- o'qitish metodikasi va individual o'yin texnikasi ketma-ketligini aniqlash;
- maydon o'yinchisi va darvozaboni o'ynash uslubini tavsiflash;
- himoyadagi o'yin taktikasini, hujumdagi o'yin taktikasini ko'rib chiqish.

Kuzatuvchanlikni rivojlantirish futbolchilar o'z o'yinlarini qayta ko'rish orqali takomillashtirish hamda xato kamchiliklarini bilib olishlar mumkin, bu jarayonni murabbiy bilan birgalikda olib borilsa hamda murabbiy tomonidan berilgan tavsiyalar bo'yicha o'tkazilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Natijada futbolchi o'yin paytida uncha ko'zga tashlanmagan, kam sezilarli tomonlarni ham ajrata olib krakli xulosa chiqara oladi. Kuzatish vaqtida o'yinda kuzatilgan kamchiliklarni va o'yin tafsilotlarini yozib borish, futbolchining shaxsiy tajribasini oshirishga va har xil axborotlarni yig'ishga yordam beradi. Bunday mashg'ulotlarni tez-tez, ma'lum reja asosida, bir tizimda o'tkazish kerak, chunki bu umumiy mashg'ulotning bir qismi hisoblanadi.

Futbolchi shaxsini shakllantirish psixologik tayyorlashning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Murabbiy sportchida o'z-o'zini takomillashtirishga intilish hissini rivojlantirsa, mashg'ulot va musobaqalarda ro'y beradigan masalalarni mustaqil hal etishga rag'batlantirishga, bu amallar muvaffaqiyatli natija beradi.

O'z-o'zini takomillashtirish o'z-o'zini bilish va o'z kuchi, imkoniyatlari, xatti-harakatlarini baholay bilishni tashkil qiladi. Aniq bir yo'nalishda o'z-o'ziga ta'sir etish uchun kishi ijtimoiy manfaatlardan kelib chiqqan holda o'z xulqini tanqidiy baholashi zarur. O'z-o'zini bilish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi.

1. Atrofdagilarning (bahosi murabbiyning, jamoadagi o'rtoqlarning, psixolog va boshqalarning), sportchini harakat va usullarini, taktik xususiyatlari va irodaviy sifatlarini kuzatish.

2. O'z psixik va jismoniy holatini kuzatish.

3. Sportchining o'z faoliyatini, xatti-harakatlarini tahlil qilishi, g'alaba va mag'lubiyatlarining sababini aniqlashi.

4. O'z jismoniy, irodaviy, aqliy va boshqa sifatlariga baho berish; o'z histuyg'u va fikrlarini ifodalash uchun kundalik daftar olib borish.

5. Yuqorida aytilganlar doimo murabbiy tomonidan nazorat qilinishi va kuzatilishi lozim, zarurat bo'lganda sportchi bilan unda uchraydigan qiyinchiliklar haqida suxbat o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Futbolchilarda xotirani rivojlantirish. Futbolchining muvaffaqiyatli o'yin faoliyati uchun nafaqat usullarni esda saqlab qolish, balki taktikaning turli xillarini, rang-barang o'yin kombinatsiyalarini, har xil komanda va o'yinchilarning taktik xususiyatlarini eslab qolishi va, shu bilan birga, bular xotirada juda mustahkam olib qolinishi zarur. Futbolchida kasbiy xotira rivojlantirilsa, bu axborotlar yaxshi saqlanadi. Xotirani rivojlantirish uchun murabbiy esda mustahkam saqlab qolishning shartsharoitini bilishi kerak.

Bularga quyidagilar kiradi:

- sportchining musobaqada qatnashishini tahlil qilish, raqiblar o'yini xususiyatlarini, o'zining g'alaba va mag'lubiyatlarini, musobaqa oldi va musobaqa paytidagi holatlarini va boshqa o'rgangan materiallarini yozib yurish uchun kundalik daftar tutish;
- kundalikka yozilganlarni mustaqil qaytarish;
- o'rganuvchilarning murabbiy tomonidan og'zaki nazorat qilinishi;
- o'rgatishda ma'lumdan noma'lumga, yengildan qiyinga izchillik printsipligiga rioya qilish;
- uzoq muddatga esda olib qolishga ko'rsatma berish, masalan, «Men bular to'g'risida sizdan 10 kundan so'ng so'rayman», «O'z raqiblaringiz haqida ma'lumotlarga ega bo'ling, ular to'g'risida har doim xarakteristika berishga tayyor bo'lishingiz shart» kabi topshiriqlarni berish va keyinchalik esda saqlab qolinganlarni nazorat qilish.

Futbol darslari o'quvchilarga estetik ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytiradi, sportchilarning jismoniy go'zallikka, ijodiy namoyishga, estetik jihatdan oqilona xulq-atvorga bo'lgan intilishini rivojlantiradi. Bugungi kunda futbol go'zalligi nafaqat texnologiya namoyishida, individual o'yinchilarning ijro mahoratida, o'yin epizodlarini samarali yakunlashda namoyon bo'ladi. Go'zallik tuyg'usi, shuningdek, o'yin jarayonining o'zi, tarkibi, kollektivizmi va o'yinchining o'zaro ta'siri orqali rivojlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Golomazov S, Shinkarenko I. Futbol: Maxsus tayyorgarlik futbolchilar salomatligi. - M., 1994. -- 87 b.
2. Golomazov S, Chirva B. Futbol. Tutib olishning analitik naqshlari darvoza. Ilmiy va uslubiy nashr. 14-son. - M.: RGAFK, 2000. -- 31 b.
3. Golomazov S.V., Chirva B.G. Futbol nazariyasi va uslubiyati. Texnika o'yinlar. - M.: "SportakAdemPress", 2002. - 472 b.
4. Futbolchilarni tayyorlash / jami. tahrirlangan V.I. Kozlovskiy. - M.: FiS, 1977.-- 173 b.
5. Futbolchilarning funktsional tayyorgarligi va uning usullari oshirish. O'quv qo'llanma. - Volgograd: VGAFK, 1999. -- 100 b.
6. Futbol: O'quv guruhlar uchun repetitorlik dasturi va Yoshlar va o'smirlar sport maktabining sportni sog'lomlashtirish guruhlar / Ed. Qo'shma korxonada Andreeva va boshqalar - M., 1986. - 262 b.
7. Xyuz C. Futbol. Taktik guruhning harakatlari: Per. ingliz tilidan - M.: FiS, 1979.- 144 b.
8. Shamardin A.M., Solopov IM., Ismoilov AM. Funktsional futbolchilarni tayyorlash: o'quv qo'llanma. - Volgograd: VGAFK. - 2000. - 152 b.

O'QUVCHI YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBİYALASHDA XALQ MAQOLLARINING AHAMIYATI

Xolov Olimjon Chorshamiyevich

Termiz davlat universiteti "Pedagogika va ijtimoiy ish" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq maqollarining mazmun mohiyati va ularning tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Shuningdek o'quvchi yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiluvchi pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan.

Tayanch so'z va tushunchalar: Vatan, vatanparlik, xalq, ta'lim, millat, tarbiya, maqol, milliy g'urur.

Аннотация. В данной статье рассматривается содержание узбекских народных пословиц и их образовательное значение. Есть также педагогические возможности воспитывать студентов в духе патриотизма.

Ключевые слова и понятия: Родина, патриотизм, народ, образование, нация, воспитание, пословица, национальная гордость.

Annotation. This article examines the content of Uzbek folk proverbs and their educational significance. There are also pedagogical opportunities to educate students in the spirit of patriotism.

Key words and concepts: Motherland, patriotism, people, nation, education, upbringing, proverb, national pride.

Kirish. Inson dunyoga kelishi bilan vatan oldidagi burchi hamda vazifasi u bilan birga tug'iladi. Vatan muqaddas zamin unda inson ulg'ayadi kamol topadi orzu istaklariga erishadi. Ko'pincha vatanni onaga qiyoslab "Ona Vatan" jumlasini ishlatiladi. Bu albatta bejiz emas onamiz biz uchun qanchalar muqaddas zot bo'lsa, vatan ham shunchalar qadrlidir. Onalarimiz bizga o'z umrini bag'shida etgani kabi o'z vatanimiz bizga erkinlik beradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni aytishim lozimki. Hozirgi vaqtda dunyoda kechayotgan tahlikali bir davrda yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash har qachongidan muhimdir. Bu borada yoshlarimizga vatan, uning qadr qimmatini haqidagi tushunchalarni yanada singdirish lozimdir. Vatan haqidagi tushunchalarni shakllantirishni turli xil usullar asosida olib borish mumkin. Shunday yo'llardan biri xalq og'zaki ijodi namunalari haqidagi xalq maqollaridir. Chunki xalq maqollaridagi vatan tushunchasi serqirraligi va mazmun mohiyatan yoshlar ongiga tez kirib borishi bilan ahamiyatlidir.

Asosiy qisim. Xalq maqollaridagi vatan tushunchasi ta'lim-tarbiya jarayonida, ayniqsa vatanparvarlikni shakllantirishda ahamiyati yuqoridir. Maqollar haqida fikr yuritish ekanimiz albatta uning mazmun mohiyatiga to'xtalib o'tishni joiz bildik. Maqol atamasi arabcha [لوق] – qavlun – gapirmoq, aytmoq so'zidan olingan³⁶. Maqol deb xalqning ijtimoiy-tarixiy, hayotiy-maishiy tajribasi umumlashgan badiiy, obrazli mulohazalardan iborat hikmatli so'zlarga aytiladi.

Maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy va xilma-xil bo'lib vatan, mehnat, ilm-hunar, do'stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, sevgi va muhabbat kabi mavzularda, shuningdek salbiy va ijobiy hislatlar xususidagi rangbarang maqollardan iborat bo'ladi.

Maqollar o'ziga xos o'rin tutib yoshlarmizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda samaradorlikka egadir. Yuqorida bildirilgan fikrlarimizni asoslash maqsadida, xalq maqollarida keltirilgan vatan haqidagi maqollarga misollar keltiramiz.

Masalan, vatan haqidagi maqollarimizda o'zbek xalqining ona vataniga bo'lgan cheksiz muhabbati, sadoqati, hurmati o'z ifodasini topgan. Ularda vatan - el-yurt ulug'lanadi, har kim o'z elida nafas olishi, izzat-hurmatda yashashi ko'rsatilib, vatanni sevish, unga hamisha sodiq bo'lish kerakligi uqtiriladi: *"Bulbul chamanini sevar, odam - vatanini"*³⁷. Mazkur maqolda inson ruhiy olamida vatan tushunchasining ahamiyati qayd etilgan. Maqoldagi vatan so'zida faqat muayyan hudud, manzil, o'rin-joy, tabiat aks etgan, desak yanglish bo'ladi. Bu so'z ma'no jihatdan ajdodlar ruhi, ma'naviy meros obidalarini, qadriyatlar, millat birligi, milliy xususiyatlari bilan uyg'unlashadi. Bulbul chamanda qanchalar yayrasa, inson o'z vatanida o'zini shunchalar erkin his qiladi. Bulbulni bog'larsiz, gulzorsiz, chamansiz tasavvur etib bo'lmaganidek, odamni o'z ona diyorisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Quyidagi maqolda ham vatan haqida uning tinchligi va varofonligi haqida so'z boradi. Ya'ni: *"Ona yurtning omon bo'lsa, Rangiro'ying somon bo'lmas"*. Bu maqolda shaxsning ona yurtida hech qanday ta'nalarsiz yashashi ifodalangan. Haqiqatdan ham yurt tinch bo'lsa har bir fuqoro faravon hayot kechiradi. Insonning rangiro'yi somon bo'lmasligi uchun yurt tinch, erkin va ozod bo'lmog'i lozim. Yurt tinchligi, erkinligi, ozodligi, xalqning o'z yurtiga bo'lgan ishonchi, faxr va iftixori, g'ururi, o'zga xalqlar oldida qaddini tik tutishi bilan bog'liqdir. Vatan haqidagi maqollarning har birida o'ziga xos sarmazmunlikni ko'rishimiz mumkin. Shu jumladan *"Kishi yurtida shoh bo'lguncha, O'z yurtida gado bo'l"*, *"Qush butaga sig'inar, Odam - Vatanga"*, *"Vatanning vayronasi - Umrning g'amxonasi"*, *"Ona*

³⁶ Berdaq Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug'ati. Toshkent.: "Sharq", 2010. - 237-6.

³⁷ Abdullayev Q., Yusupov M., Rahmonbekova S. "O'qish kitobi". 2-sinf o'quvchilari uchun. – Toshkent, "O'qituvchi" 2010. - 3-bet

yurting - oltin beshiging”, kabi ko‘plab vatanparvarlik mavzusidagi maqollar shular jumlasidandir.

Shu o‘rinda aytish kerakki hozirgi davrda dunyoning bir qancha mamlakatlarida kechayotgan qarama qarshiliklar, qonli to‘qnashuvlar, norasida bolalarning bevaqt o‘limiyu onalar yig‘isi, ayollarning xo‘rlanishi, vayronalar kishi qalbini g‘am qiladi. Bunday voqealarni televideniya orqali kuzata turib beixtiyor yaratganga shukronalar aytib yurtimizni tinchligi, xalqimiz farovonligi va bunda kechayu kunduz vatanim deb xizmat qilayotgan barcha harbiylarimizga ming tashakkurlar aytasan kishi.

XULOSA.

Xalq maqollarining mazmuni ko‘lami inson hayotining turli sohalarini qamraydi. Inson hayotidagi voqea-hodisalarning cheki yo‘q ekan, maqollar mazmuni chegarasini ham o‘lchab bo‘lmaydi.

Yoshlarimizda vatanparvarlikni shakllantirishda xalq maqollarida tarannum etgan vatan tushunchalari yoshlarimizga vatanga bo‘lgan muhabbatini oshirishida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Xalq maqollari ta‘lim-tarbiya jarayonida yosh avlodga xalqimiz qadrlagan diniy qadriyatlar, vatanparvarlik, do‘stlik, odob-axloq, ahillik, mehnatsevarlik, kasb-hunarga muhabbat, yaxshilik va yomonlikning oqibati, halollik, to‘g‘rilik, olijanoblik, adolat, insof, og‘a-inichilik, botirlik, saxiylik, baxillik, kamtarlik, sabr-qanoat, muhabbat, or-nomus, samimiylik, andisha, farosat, isrof, me‘yor va me‘yorsizlik, ma‘suliyat, kattaga hurmat, urf-odat, milliy an‘analarga sodiqlikni shakllantiradi.

Shunday ekan kelajagimiz bo‘lgan yoshlarimiz ongiga vatanparvarlikni yanada singdirishda, xalq maqollaridan o‘rinli va unumli foydalanilsak yoshlar tarbiyasida muhim bir vosita bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.X., Normurodova B.A., Matnazarova K.O. Pedagogika. Darslik. – Toshkent, TDPU “Rizograf”, 2013. - 313 b.
2. Mavlonova R.A., Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik. – Toshkent.: TDPU nashriyoti, 2014. - 144 b.
3. Xudoyqulov X.J. Xolov O.Ch. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent.: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. - 308 b.
4. Berdaq Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug‘ati. – Toshkent.: “Sharq” 2010. - 260 b.
5. Abdullayev Q., Yusupov M., Rahmonbekova S. “O‘qish kitobi”. 2-sinf o‘quvchilari uchun. – Toshkent.: “O‘qituvchi”, 2010. - 80-bet

МАКТАБДА ФИЗИКАНИНГ “МЕХАНИКА” БЎЛИМИГА ДОИР НОСТАНДАРТ МАСАЛАЛАРНИ ТАНЛАШ ПРИНЦИПЛАРИ ВА ЕЧИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ

Раимов Файрат Файзуллаевич,

“Назарий физика” кафедраси катта ўқитувчиси, Термиз шаҳри, Ўзбекистон

Аннотация: Мазкур мақолада умумий ўрта таълим мактабларида физикадан ностандарт масалаларни такомиллаштиришнинг ҳозирги ҳолати баён қилинган.

Калит сўзлар: методика, ностандарт, вақт, йўл, скаляр, ўқувчи, кинематика, динамика, статика, материал

Аннотация: В статье описывается текущее состояние совершенствования нестандартных задач по физике в обще образовательных школах.

Ключевые слова: методология, нестандартность, время, путь, скаляр, читатель, кинематика, динамика, статика, материал.

Annotation: This article describes the current state of improvement of non-standard problems in physics in general secondary schools.

Keywords: methodology, non-standard, time, path, scalar, reader, kinematics, dynamics, statics, material

Жаҳон мамлакатлари мактабларида физиканинг “Механика” бўлимига доир ностандарт масалаларни танлаш принциплари ва ечиш методикасини такомиллаштиришни ўқитишда, энг аввало, ўқитувчи тафаккурини такомиллаштириш, ўқув-тарбия жараёнини ривожлантиришда инновацион таълим методларидан фойдаланиш мактабда физиканинг “Механика” бўлимига доир ностандарт масалаларни танлаш принциплари ва ечиш методикасини такомиллаштиришнинг асосий

масалаларидан бири сифатида қаралмоқда. Мактабда физиканинг “Механика” бўлимига доир ностандарт масалаларни танлаш принциплари ва ечиш методикасини такомиллаштиришда инновацион – методик ёндашувдан кенг қамровда фойдаланиш, ностандарт масалаларни таълим жараёнига татбиқ қилиш, ўқувчи тафаккурини ривожлантиришнинг модернизациялашган методик - дидактик таъминотини яратиш орқали ностандарт масалаларни танлаш принципини такомиллаштириш имкониятлари ортиб боради.

Мактаб физика таълим мазмунида “Механика” бўлими алоҳида ўрин тутди. Унинг асосий қонуниятлари замида физика курсининг бошқа барча бўлимлари мазмуни ўз ривожини топади.

Механика физиканинг шундай бўлимики, у ўзининг мантикий тузилиши билан ўқувчилар тафаккурининг ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Мактаб физика таълимининг барча бўлимларини муваффақиятли ўрганиш механикани қандай ўзлаштиришга бевосита ва билвосита боғлиқ, чунки барча бўлимларда механикага оид тушунчалар (вақт, йўл, тезлик, тезланиш, масса, куч, қувват, иш, энергия, импульс ва бошқалар)дан кенг фойдаланилади.

Умумтаълим мактаби дастурига классик механика масалалари киради. Механикани ўрганишга ҳозирги замон нуқтаи назаридан ёндашиш бу бўлимга баъзи янги масалалар, масалан, космик парвозлар механикасини киритилишидан ташқари, механикадаги асосий тушунча ва қонуниятларни замонавий таҳлил қилиш, уларнинг қўлланиш чегарасини аниқлашдан иборат. Механик ҳаракатни материянинг бошқа турдаги ҳаракатларига нисбатан кузатиш қулай. Шунинг учун механика физиканинг бошқа бўлимларидан аввалроқ ўрганилади.

Механика бўлимини ўрганишнинг янги дастури тузилиш жиҳатидан аввалгиларидан анча фарқ қилади. Унда тўғри чизиқли ва эгри чизиқли ҳаракатларнинг кинематикаси ҳам, динамикаси ҳам, статикаси ҳам бирга ўрганилиши кўзда тутилган. Материални бундай тизимлаштиришда вақтдан ютилади, унинг маълум методик устунликлари бор.

Вақт, йўл, тезлик, тезланиш каби тушунчаларни шакллантиришда бу катталикларнинг вектор тавсифи ўқувчилар томонидан динамикани ўргангунга қадар ўзлаштирилган бўлиши жуда муҳим ҳисобланади. Бу эса динамикани ўрганишда ўқувчилар дуч келадиган қатор қийинчиликларни бартараф қилишга ёрдам беради. Бироқ кинематикани фақат тўғри чизиқли ҳаракатдан иборат деб қаралса, тезлик ва тезланишларнинг вектор тавсифини ўзлаштиришга тўлиқ эришиб бўлмайди. Бунга сабаб, чунки тўғри чизиқли ҳаракатда ҳамма верторлар бир тўғри чизиқда йўналган бўлиб, тегишли физик катталиклар билан бажариладиган амаллар. Худди скаляр катталикларга ўхшаш уларни алгебраик бажариш мумкин.

В.М.Спиранскийнинг қўлланмасида элементар физика курсининг асосий бўлимлари бўйича масалалар ечиш методикалари тизимли баён этилган ва масала ечишда учрайдиган тавсифли хатоликлар таҳлил қилиб берилган. Муаллиф ўқувчиларни физикага оид масалаларни қандай ечишга ўргатишга ҳаракат қилади. Масалаларни ечишга доир кўрсатмалари берилмасдан, бир нечта содда масала ечиб кўрсатилган.

С.Е.Каменецкий, В.П.Ореховларнинг қўлланмасида мактабда физика ўқитишнинг I ва II босқичларида физикадан масалалар ечишнинг умумий методлари баён қилинган, ўқувчилар учун физикадан масалалар минимуми танлаб берилган, мактаб физика курсининг ҳамма мавзулари бўйича масалалар ечиш тартиби кўрсатилган. Масалаларнинг шартлари батафсил таҳлил қилинган ва масалаларнинг ечимлари берилган.

Мустақиллик йилларида чоп этилган М.Исмоиловнинг ўқув қўлланмаси умумий ўрта таълим мактабларининг 8-11- синфлари учун мўлжалланган дастур асосида ёзилган. Физика курсининг ҳар бир бўлимига оид қисқача назарий тушунчалар,

бобнинг ҳар бир параграфиди намунавий масалалар ва уларни ечиш методикаси кўрсатилган. Шунингдек, мустақил ечиш учун бир нечта масала ва уларнинг жавоблари берилган. Ушбу масалалар тўплами асосан, умумий ўрта таълим мактабларининг ўқувчилари учун мўлжалланган бўлиб, ундан академик лицей, касб-хунар коллеж ўқувчилари, олий таълим муассасаларининг бошланғич курс босқич талабалари ҳам фойдаланишлари назарда тутилган.

Адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Она юртимизнинг бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш энг олий саодатдир. - Тошкент НМИУ, 2015.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Тошкент Ўзбекистон, 2011.
3. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А., Педагогик технология асослари. Қўлланма. – Тошкент Ўқитувчи, 2004.

ФИЗИКАДАН НОСТАНДАРТ МАСАЛАЛАР ЕЧИШНИ ҚИЗИҚТИРИШ АЛОМАТЛАРИ

Раимов Ғайрат Файзуллаевич

“Назарий физика” кафедраси катта ўқитувчиси, Термиз шаҳри, Ўзбекистон

Аннотация: Мазкур мақолада физикадан ностандарт масалалар ечишда қизиқтириш аломатлари ҳолати баён қилинган.

Калит сўзлар: кўрик- танлов, олимпиада, қизиқиш, аломат, мойиллик, куникма, малака, сифат, ўзлаштириш.

Аннотация: В статье описывается состояние интереса к решению нестандартных задач физики.

Ключевые слова: соревнование, олимпиада, интерес, знак, склонность, умение, квалификация, качество, мастерство.

Abstract: This article describes the state of interest in solving non-standard problems in physics.

Keywords: competition, Olympiad, interest, sign, inclination, skill, qualification, quality, mastery.

Физика фани бўйича кўрик- танловлар ва олимпиадаларнинг ғолиблари орасида ўғил болалар кўпчиликини ташкил қилиб, уларнинг аксарияти махсус физика мактаби ва синфларида ўқишадилар. Аммо бундан қиз болалар ўғил болаларга қараганда физикага қизиқмас экан, деган хулоса чиқариш тўғри бўлмайди, албатта. Чунки юқорида кўрсатилган ҳақиқий фикрнинг фикрнинг келиб чиқишига ўғил ва қиз болаларнинг тарбияланишидаги турли миллий анъана, урф- одат, удум, маросим, расм-русумларнинг таъсири, эркак ва аёлларга хос бўлган касблар ҳақидаги қарашлар ва бунинг натижаси ўларок, ўғил ва қиз болаларнинг мазкур соҳага қизиқишлари турлича бўлиши сабаб бўлади.

Психологлар физикага қизиқувчан ўқувчиларнинг бир гуруҳини узоқ муддат давомида ўрганганлар. Мазкур гуруҳда ўғил болалар қиз болаларга қараганда кўпроқ бўлган, аммо қизиқиш тараққиётининг даражаси ва тезлигига қараганда қиз болалар ўғил болалардан ҳеч ҳам қолишмасликлари кўзга яққол ташланган.

Демак, ундай бўлса, қайси аломатлар асосида ўқувчида физиканинг “Механика” бўлимига тегишли ностандарт масалалар ечишга қизиқишнинг борлиги ҳақида олдиндан ҳақиқатга яқинроқ хулоса чиқариш мумкин?

Ўқувчининг механикадан ностандарт масалалар ечиш қизиқишининг борлигини тахмин қилишга асос бўладиган ташқи аломатларни қуйидагича белгилаш мумкин:

1. Ўқувчининг механикадан ностандарт масалалар ечишга танлаш қизиқиши уни ҳеч ким мажбур қилмай туриб, ўзининг бўш вақтини сарфлаб, шуғулланишга мойиллиги физикага қизиқувчи ўқувчи ҳамма вақт ўз қизиқишини намойиш қилавермайди. Бирор вазият сабабли ёки бошқа қизиқишлар ҳукмига берилиб кетиши, билимидаги камчиликлари, ўқитиш методикасининг яхши эмаслиги туфайли механикадан ностандарт масала ечишга қизиқувчи ўқувчи бу фанга қисман қизиқадиган, ҳатто унга лоқайд қарайдиган, уни ўрганишда катта муваффақиятларни қўлга киритишга интилмайдиган бўлиб қоладиган ҳоллари ҳам учрайди.

Биринчидан, агар ўқувчининг механикадан ностандарт масала ечишга қизиқиши орттирилса, унда физика билан шуғулланишга мойиллик уйғотилса, бундай ўқувчи мазкур соҳада кутилмаганда, тезда жиддий муваффақиятларни қўлга киритиши

шубҳасиз. Иккинчидан, кам қизиқувчи ўқувчи ҳам механикадан ностандарт масалаларни ечишга, ностандарт лаборатория ишларини бажаришга интилиши мумкин. Ҳар қалай ўқувчини механикага доир ностандарт масалаларни ечишга қизиқтириш ўқитувчининг диққат-этиборини ўзига тортиши унинг фаоллигини кучайтириш устида иш олиб бориши керак.

2. Механикадан муайян ностандарт масалалар ечишда ёки ностандарт лаборатория ишларини бажаришда назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни одатдагидан кичикроқ ёшда шакллантириш. Маълумки, ўқувчиларда физиканинг “Механика” бўлимига доир ностандарт масалаларни ечишга қизиқишнинг нисбатан эрта шакллана бошлаши тез-тез учраб туради. Баъзи ўқувчилар физикага тизимли ўқитила бошлашдан илгарийек бу соҳадаги элементар амалий кўникма ва малакаларни тез ва осон ҳосил қилиб олишлари билан диққатни ўзларига жалб қиладилар. Физиканинг “Механика” бўлимига доир ностандарт масалаларни ечишга қизиқишнинг пайдо бўлиши, атроф-олам ҳодисаларига онгли, фаол муносабатда бўлиш ва мустақил, ижодий фикрлашнинг шаклланиши сабаб бўлади.

3. Физиканинг “Механика” бўлимига доир ностандарт масалаларни ечишни ўзлаштириш соҳасида тез, яъни илгари бориш. Физиканинг “Механика” бўлимига доир ностандарт масалаларни ечишга қизиқувчи ўқувчи амалий кўникма ва малакаларни нисбатан тез, осон ҳосил қилади. У назарий физик билим, амалий кўникма ва малакаларнинг муайян даражасига тенгқурларига қараганда анча тез эришади. Бошқа бир хил шароит ва бир хил вақт ичида ўртача қизиқувчи ўқувчиларга қараганда анча илгарилаб кетади.

4. Физика тараққиёти ва ютуқларининг нисбатан юқори даражаси. Демак, сўз фан ютуқларининг юқори даражаси ҳақида гап борар экан, энг аввало, бунда ўқувчининг ёшини этиборга олиш зарурлигига диққатни жалб этиш зарур. Масалан, Ньютон қонунларини 13 ёшли ўқувчи ўзлаштириб олса, бу фактга асосланиб, физикага қизиқишнинг мавжудлиги ҳақида хулоса чиқариш мумкин эмас. Борди-ю, агар шу тушунчани 8-9 ёшли ўқувчи ўзлаштириб олса, ўзлаштирганда ҳам онгли равишда ўзлаштирилса, бу бошқа гап.

Ўқиш учун энг муҳим омиллардан бири-бу қизиқиш ҳисобланиб, унинг таъсирида интеллектуал фаоллик ўсади, хотира такомиллашади, тасаввур этиш, фикрлаш ва қабул қилиш кучаяди, диққат ва фикрни тўплаш кўлами кенгаяди ҳамда ривожланади. Умумий ўрта таълим мактаблари физиканинг “Механика” бўлимига доир ностандарт масалаларни ечишга қизиқишни тарбиялаш муаммоси ҳозирги вақтда муҳим аҳамиятга эга.

Ўқувчиларнинг физиканинг “Механика” бўлимига доир ностандарт масалаларни ечишга қизиқишларининг тавсифли хусусияти интеллектуал тавсифга эга бўлиб, қизиқтираётган субъект фаннинг янги қирраларини аниқлашга, кузатилаётган ҳодисаларнинг моҳиятини очишга, сабаб-оқибат ва улар орасидаги боғланишларни ўрнатишга қаратилган.

Ўқувчининг механикадан ностандарт масалалар ечишга бўлган қизиқиши унинг ўқишига нисбатан ижобий муносабатини аниқлайди. Агар ўқитувчи ўқувчиларга механикадан ностандарт масалалар ечишга қизиқиш уйғота олса, у ҳолда уларнинг мустақил ижодий ишлари учун имконият яратилади. Ўқувчилар механикадан ностандарт масалаларни ечишга оид билимларни эгаллаш йўлида турли қийинчиликларни енгишга интилади. Агар қизиқиш “жалб қилинмаган” бўлса, у ҳолда ахборот ўқувчининг бутунлай бефарқлигида бўлиб, ижодий ҳиссиётлар уйғотмасдан исиз ўтади.

Механикадан ностандарт масалаларни ечишга бўлган қизиқишини ривожлантириш йўллари ва имкониятларини аниқлаш мақсадида ўқувчиларга “Механикадан ностандарт масалаларни ечишга қизиқроқ бўлиши учун нима қилиш керак?” деган савол берилди.

Ўқувчилардан олинган жавобларнинг таҳлили кўрсатдики, механикадан ностандарт масалаларни ечишга қизиқиш пайдо бўлиш “механикани қизиқарли ўқитиш?” ва “ўқитувчининг шахсий сифатлари?” эканлигини кўрсатдилар.

Адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Она юртимизнинг бахту икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш энг олий саодатдир. - Тошкент НМИУ, 2015.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Тошкент Ўзбекистон, 2011.
3. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А., Педагогик технология асослари. Қўлланма.

ТЕХНОЛОГИЯ ТАЪЛИМИ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИ

Ҳайдаров Рамозон Мамаюсупович

Термиз давлат университети ўқитувчиси Термиз ш, Ўзбекистон

Аннотация. Ушбу мақолада "Компетентлик" тушунчасининг назарий таҳлили берилган бўлиб, унинг муҳим хусусиятлари ва ёндашувлари таҳлил қилинди, зарур фаолият турлари асосланди, компетенциянинг шаклланиши кўрсатилди

Калит сўзлар: технология, таълим, ўқитувчи, касбий, компетентлик, тарбия, бўлажак, касб, ижодий, қобилият, қизиқиш, психологик – педагогик, унумдорлик, самарадорлик.

Резюме. В этой статье дается теоретический анализ понятия «Компетентции». Проанализированы существенные характеристики и подходы, обоснована необходимость деятельности, показана формирования компетентности

Ключевые слова: технология, образование, учитель, профессионал, компетентность, образование, будущее, профессия, творчество, способность, интерес, психолого-педагогический, продуктивность, эффективность.

Annotation. This article provides a theoretical analysis of the concept of "Competetion". Analyzed the essential characteristics and approaches that justify the need for activity, shows the formation of competence

Keywords: technology, education, teacher, professional, competence, education, future, profession, creativity, ability, interest, psychological - pedagogical, productivity, efficiency.

Маълумки, ҳозирги замон ишлаб чиқариши жуда тез суръатлар билан ривожланмоқда. Мехнат қуролилари, технологик жараёнлар узлуксиз такомиллашиб бормоқда. Бу маълум даражада технологик таълимда ўз аксини топиши керак. “**Компетентлик**” тушунчаси (лотинчадан *competentia* – биргаликда эришаман, тўғри қиламан) луғатларда “бир нима ҳақида фикр юритишга имконият берадиган билимларга эга бўлиш” маъносида тавсияланади. Психологияда (И.Н.Шпильриен, С.Г.Геллерштейн, Е.А.Климов, В.Д.Шадриков, К.К.Платонов, Н.В.Кузьмина) ҳаётдаги бўлган вазиятларнинг, муоммаларини ечишга ёрдам берадиган фазилатлар, қобилиятлар компетентлик деб тушунтирилади. Касбий компетентлик – бу қайсидир касбда бор бўлган стандартга риоя қилиш.

Биз ўқитувчини касбий компетентга эга бўлган ўқитувчи деб, айтаман қачонки педагогик фаолиятини, педагогик муомилани, етарлича юқори даражада оширсан, ўқувчиларни ўқитишда ва тарбиялашда юқори натижада оширсан. Компетентли бўлган ўқитувчи ўзини касбий билимларини психологик фазилатларини ўз меҳнатида қўллашни билиш керак.

Н.А.Муслимов касбий компетентликни ўқитувчи компетентлигининг ижодий изланиши - новаторлик, ижодий қобилият, самарадор фаолият, ижодий фаолият, эвристик фаолият, ижодий фаоллик, фикрлашнинг ижодий усули, ижодий потенциал, ижодий изланувчанлик деб, изоҳлайди [3].

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, технология таълими ўқитувчисини касбий компетентлигини учга бўлиб қрганишни мақсадга мувофиқ деб, ҳисоблаймиз. Улар:

- ўқитувчининг психологик – педагогик саводи, шахсининг касбий фазилатлари;
- ўқитувчи ўзининг малакасини оширишга, янги билимларни олишга интилиши;
- ўқитувчи фаолиятини такомиллаштириш орқали ўқувчининг шахсини ўзгартиришга интилишларидан иборат.

Касбий кампетентликнинг ривожланиши – бу ижодий ривожланиш, педагог атрофда ўзгаришларга тез мослаша олиш ва бошқариш, тез киришиш қобилияти,

жараённинг социал – иқтисодий ва маънавий ривожланиши педагогнинг касбий даражасига боғлиқ.

Технология таълими ўқитувчисини касбий компетентлигини шакллантиришда педагогик ҳамда техник–технологик муаммоли вазиятни педагогик жараённи ҳосил қилишга имкон берувчи, шароитларнинг тўплами сифатида қайд этилади. Педагогик шароитлар мазкур жараённи юзага келтирибгина қолмай, балки унинг мавжуд ҳолатини ҳам белгилайди.

Технология таълими ўқитувчисини касбий компетентлигини шакллантириш босқичма - босқич, педагогик туркум фанлари ҳамда умуммуҳандислик фанларининг интеграцияси, яъни дидактик синтезни ва фанлараро алоқадорлик даражасида, педагогик ҳамда муаммоли - вазиятли топшириқларни ечиш орқали амалга оширилади. Технология таълими ўқитувчисининг таълим ва тарбия беришида, компетентлиги турларига қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

- таълим бериш компетентлиги;
- таълимнинг замонавий усуллари қўллаш олиш компетентлиги;
- тарбиялай олиш компетентлиги;
- инсон омилини таъминловчи компетентлиг;
- билимларни ҳолисона баҳолаш ва назорат қила олиш компетентлиги;
- технологик таълимга бўлган эҳтиёжни қондира олиш компетентлиги.

Технология таълими ўқитувчиси ўзининг педагогик компетентлигини такомиллаштириши, ўз малакаси савиясини ошириши устида ҳар доим ишлаши, ўз билим ва малакаларини доимо такомиллаштириши зарур.

Замонавий маълумотнинг асосий мақсади жамиятнинг, давлатнинг, шахснинг замонавий тарбияларга мос бўлиши, ҳар томонлама ривожланган шахсни тарбиялашдир.

Технология таълими ўқитувчиси дарсга тайёрланаётганда ҳар хил усулларни қўллаб янги материални қандай баён қилишни ўйлайди. У ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини, уларнинг тажрибаси, жисмоний ривожланиши ва меҳнат унумдорлигига таъсир қиладиган бошқа факторларни ҳисобга олган ҳолда иш объектларини танлайди. Технология таълими ўқитувчисининг тайёргарлиги ҳар қандай асосли бўлса ҳам, у тугалланган ҳисобланмайди. Демак, технология таълими ўқитувчиси фан ва техника соҳасидаги тараққиётни узлуксиз кузатиб бориши, улардан ўқувчиларни тушунарли формада хабардор қилиб туриши ва ўз устида ишлаши, малака савиясини ошириши устида ҳар доим такомиллаштириши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: «Просвещение», 1995. - 336 с.
2. Бобрышева И.В. «Гуманитарная компетентность как основа профессионализма и культуры современного учителя» Педагогические науки. 2009, № 9 стр.140
3. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш. Монография. – Т.: 2004, 61-62 б.
4. Шомирзаев М.Х. Технология фанини ўқитишда инновацион педагогик технологиялар. Дарслик. –Т.: ТерДУ нашр-матбаа маркази, 2021. -226 б.
5. Shomirzayev, M.Kh. The Concept Of Pedagogical Technology And Basic Principles. Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. (Affiliated to Kurukshetra University, Kurukshetra, India), Vol. 10, Issue 11, November 2020 Scientific Journal Impact Factor (Sjif 2020-7.13). -Part 1554 - 1563. (<https://saarj.com>) .

ТАЛАБАЛАРНИ ИЧКИ ТАХДИДЛАРДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

***ДЖумаева Хулкархон Муҳаммаджонова,
Термиз Давлат Университети***

Аннотация: мазкур мақолада талабаларда ички тахдидларни баргараф этиш технологиялари келтирилган. Шунингдек, унда ички тахдидлардан ҳимоя қилишда талабаларнинг ўз-ўзларини

англашлари, таҳлил қилишлари, ички ва ташқи хатти-ҳаракатларини баҳолашлари муҳим аҳамият касб этиши ҳақида ҳам фикр билдирилган.

Калит сўзлар: SWOT - таҳлил техникаси, кейс, тадбирлар режаси, ички таҳдидлар, маънавий тарбия.

Аннотация: В статье представлены технологии борьбы с внутренними угрозами у студентов. Он также прокомментировал важность самосознания студента, анализ и оценки внутреннего и внешнего поведения для защиты от внутренних угроз.

Ключевые слова: SWOT - аналитические методики, кейс, план мероприятия, внутренние угрозы, духовное воспитание.

Resume: The article presents technologies for dealing with internal threats among students. He also commented on the importance of student self-awareness, analysis and assessment of internal and external behavior to protect against internal threats.

Keywords: SWOT - analytical methods, case, event plan, internal threats, spiritual education.

Бугунги кунда ҳар қандай мамлакатнинг жаҳон бозорида рақобатбардошлиги нафақат табиий ресурсларнинг мавжудлигига, балки, биринчи навбатда, замонавий, мунтазам янгиланиб турган технологияларни ўзлаштиришга қодир юксак билимли ва интизомли ишчи кучини тайёрлашга боғлиқдир. Бундай ишчи кучисиз иқтисодиётнинг юқори технологияларга асосланган замонавий тузилмасини шакллантирадиган янги ишлаб чиқаришларни ташкил этиб бўлмайди.

Ҳар қандай давлат мамлакатнинг интеллектуал ва маънавий салоҳиятини юксалтиришдан манфаатдор бўлади. Глобаллашув даврида билимлилик мамлакатни иқтисодий ривожлантириш ва унинг миллий бойлигини кўпайтиришнинг муҳим таркибий қисмига айланмоқда. Мамлакат аҳолининг юксак маънавий даражаси эса одамларда ҳуқуқий маданиятни, эркин ва демократик ҳуқуқий давлатда яшаш ҳамда меҳнат қилиш қобилиятини шакллантириш, ўз ҳуқуқ ва эркинликларини англаш, улардан шахс, давлат ҳамда жамият манфаатлари йўлида фойдаланиш имконини беради.

Тадқиқот доирасида талабаларда ички таҳдидларга қарши тура олиш кўникмаларини ривожлантиришнинг таълимий-тарбиявий дидактик таъминоти ишлаб чиқилди. Қуйида дидактик таъминотдан тажриба-синов ишлари жараёнига татбиқ этилган интерфаол ишланмаларнинг намуналарини келтириб ўтамыз:

SWOT - таҳлил техникаси.

Унинг номи инглизча сўзларнинг биринчи ҳарфидан олинган бўлиб:

Strengths - кучли томонлар.

Weaknesses - ожизлик ёки муаммолар.

Opportunities - ички имкониятлар.

Threats - ташқи хавф-хатар, таҳдидлар.

“Мен ўқиган бадиий асар” мавзуси бўйича SWOT таҳлили

Strengths - кучли томонлар		-иродали бўлишга ёрдам беради (китоб ўқиш, уни ниҳоясига етказиш инсондан иродани талаб қилади); -асар қахрамонлари хатти-ҳаракатлари таҳлил қилинади, баҳоланади; -ўқилган асарни бошқа асарлар билан солиштириб, таҳлил қилиш мумкин; -инсоннинг ички муаммоларига ечим топишга ва ҳаракат режасини тузишга имкон яратади. -мулоқотга киришиш жараёнини осонлаштиради.
Weaknesses - ожизлик муаммолар	ёки	-мутолаа учун ҳар доим вақт ажратишга имкон бўлмаслиги; -асар моҳиятини ҳар ким ўз дунёқаршига мослаб олишга уриниши.
Opportunities - ички имкониятлар		Яна қўшимча қуйидагиларни қайд этиш мумкин: -ўқилган асарни ўз яқинларига, дўстларига тавсия этиши ёки такдим қилиши; -асарни нечта киши ўқиган бўлса мунозара қилиш истагининг устуворлиги; -асар қахрамонлари қиёфасини ўзлаштириш
Threats - ташқи хавф- хатар, таҳдидлар		Асар мазмунидан беҳабар ўқувчига нотўғри маълумот берилса, китоб ҳақида салбий фикрларнинг пайдо бўлиши, китобхонлик даражасининг пасайиши, маънавиятига зарар етиши

Кейс

Меҳнатга онгли муносабатда бўлиш талабалар камолотида етакчи омил ҳисобланади. Талабаларга ишлаш бўйича қуйидаги маслаҳатларни бериш муҳим:

Тегишли кун ва вақт ишлашни кутмаслик керак, шуни билиш керакки, ҳар куни ва ҳар соатда ишлаш учун энг яхши вақт. Бугунги ишлар эртанги кунга қолдирилмаслиги керак, ҳар бир куннинг ўз иши ва муаммоси бор. Уни олиб ташламаслик керак. Бошланган ишни икки баробар камайтириш керак, чунки тарк этилган иш ҳеч қачон бошланмаганлигини англайди. Ўша куни иш тугагач, эртаси куни нима қилиш кераклиги ҳақида режа тузилиши керак. Доимий ва мунтазам ишлаш, ҳар куни бир хил соатларда ишлашга эътибор бериш кўрсатилиши керак, дам олиш баҳонасида ҳеч қачон бўш қолмаслиги керак. Зеро, “бўш ўриндикда ишламайдиган темир зангни ушлаб туради”.

1. Талаба сифатида сизнинг кун тартибингиз мавжудми? Амал қиласизми?

2. Кундалик иш бошланганида сабрсизлик намоён бўлмаслиги керакми?

3. “Бўш ўриндикда ишламайдиган темир зангни ушлаб туради” иборасини тажрибангиз асосида қандай тушунаси?

Глобаллашув жараёнида таълим тизимининг ҳам тараққиётида тезкор ва сифатли ўзгаришларни талаб этади. Чунки таълим орқали кенг тафаккурга эга, танқидий мушоҳада қила оладиган янги авлодни шакллантира олишимиз мумкин. Бунда эса “Ассесмент” технологиясининг аҳамияти катта.

Талабаларни ички таҳдидларга қарши тура олишида маънавий-ахлоқий тадбирларни аҳамияти катта ҳисобланади. Маънавий-маърифий тадбирлар бажарадиган энг муҳим вазифа - бу тарбиявий функция. Бу функция глобаллашув жараёнлари тезлашиб бораётган ҳозирги мураккаб даврда яна ҳам долзарб аҳамият касб этади.

Бунинг учун бугунги кун ўқитувчиси нафақат ўз мутахассислиги доирасидаги билимларга, балки фаол ташкилотчилик хислатларига ҳам эга бўлиши керак бўлади. Бу борада профессор М.Қуроновнинг қуйидаги фикрлари диққатга сазовор: “Ўзбекистон ўқитувчиси нафақат математика, адабиёт ва ҳ.к.ларни кенг ва чуқур билиши, балки тарбиявий жараённинг моҳир ташкилотчиси, ўқувчиларнинг устози бўлиши, миллий ғоя талабларидан келиб чиқиб, ўқувчиларнинг маънавий дунёсини шакллантира билиши талаб қилинади”.

Аудиториядан ташқари ўтказиладиган ўқув-тарбиявий тадбирларни педагогик талаблар ва шарт-шароитга таянган ҳолда, таълим технологиялари элементлари билан (шакли, усул ва воситаларини) биргаликда амалга ошириш лозим. Бу тадбирларни оммавий (гуруҳлараро); гуруҳлар билан; яқка (индивидуал) тартибда ўтказиш мумкин.

Талабаларни ички таҳдидлардан ҳимоялашни тарғиб этувчи тадбирлар режаси.

/р	Тадбирлар номи	Тадбирлар режаси
.	Маънавий хуруж ва мен	<p>И. Кириш нутқи</p> <p>ИИ. Назарий тушунчаларни аниқлаш учун бериладиган саволлар:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Маънавият нима?” 2. Маънавий камолот деганда нимани тушунаси? 3. Маънавий хуружнинг кўринишларини биласизми? 4. Шахслараро муносабатларнинг маънавиятга таъсири борми? <p>ИИИ. Билдирилган мулоҳазаларни умумлаштириш ва яқуний хулосани шакллантириш.</p> <p>ИВ. Яқуний нутқ</p>
.	Ник Вуйчич ирода тимсоли (мутахассис билан учрашув)	<p>И. Кириш нутқи</p> <p>ИИ. Ник Вуйчич-ирода тимсоли. Мутахассис фикр-мулоҳазалари</p> <p>ИИИ. Талабаларнинг инсон иродаси ҳақида, иродасизлик, шахснинг ички олами ҳақида қарашлари</p> <p>ИВ. Билдирилган мулоҳазаларни умумлаштириш ва яқуний хулосани шакллантириш.</p> <p>В. Яқуний нутқ</p>
	Мен нега кўрқаман	И. Кириш нутқи

(психолог билан учрашув)	ИИ. Мутахассиснинг талабалик давридаги ўзгаришлар ва унинг кечиши тўғрисидаги фикрлари ИИИ. Талабаларнинг ўзига хос хусусиятларига оид саволлар ИВ. Мутахассиснинг берилган саволларга жавоблари В. Якуний нутқ (хулоса)
Мен, оилам ва дўстларим (уролог билан учрашув).	И. Кириш нутқи ИИ. Мутахассиснинг талаба организмида кечадиган ўзгаришлар ва физиологик ўзгаришларнинг инсон рухиятига таъсири тўғрисидаги фикрлари. ИИИ. талабаларнинг мавзуга оид саволлари ИВ. Мутахассиснинг берилган саволларга жавоблари В. Якуний нутқ (хулоса)
Тарихий жойларга саёҳат	

Тадбирларнинг юқорида келтирилган лойиҳалар асосида ташкил этилиши талабаларда иродали бўлиш ва унинг хислатларини, инсон маънавиятига оила ва дўстларининг таъсири, тарихий шахсларнинг ҳаёт тарзи улардаги миллий ифтихор туйғусининг шаклланишига ва ўз-ўзини англаши, таҳлил қилиши ва баҳолашига имкон берди.

Хулоса сифатида талабаларнинг ички таҳдидларга қарши тура олишида иммунитетни ривожлантириш ишларини дарс жараёнида ўзига хос усулда олиб бориш кўзда тутилди. “Талабаларни ички таҳдидлардан ҳимоялаш” дастури орқали визуаллашган дарс машғулоти таклиф этилиб, ишончли натижаларга эришилди. Шунингдек, бу борада [ma'naviy tarbiya.uz](http://ma'naviy.tarbiya.uz) сайти яратилди. Олинган натижалар фақат дарсда эмас, балки маънавий-маърифий тадбирларда ҳам талабалар билан уларда умуммиллий қадриятларга хос сифатларни шакллантириш устида изчил иш олиб бориш зарурлигини кўрсатди. Бу борада кўзланган мақсадга эришишда “Маънавий тадбирлар” дастури мавзулари бўйича амалий ҳаракатлар олиб борилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Куронов М. Миллий тарбия. - Т.: ”Маънавият”, 2007. -238 б.
2. Айдин, М. З., Гўрлер Акёл Ш., 2013. -38 б.
3. Жалололдин Румий. Ичингдаги ичингдадур. Т: Камолот кутубхонаси.3-бет)
4. Артикова М.Б. “Умумтаълим мактаби ва оила ҳамкорлиги асосида ўқувчиларда тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантириш”. Педагогика фанлари бўйича фан доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. 2018. -165 б.

QIYINLIK DAQRAJASI YUQORI BO'LGAN ALGEBRAIK TENGLAMA VA TENGLAMALAR SISTEMASINI TRIGONOMETRIK FUNKSIYALAR YORDAMIDA YECHISH

Ulashov J.Z.

CHOTQMBY Tabiiy-ilmiy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi

Maxmudov O'.N.

SamDAQI 4 bosqich talabasi,

Maxmudova B.N.

Farg'ona vil. Vodil tumani. 3-maktab matematika fani o'qituvchisi

Xoliqov N.T.

CHOTQMBY, Ilmiy uslubiy bo'lim katta ofitseri

Ko'p hollarda algebraik tenglama va tenglamalar sistemasini yechish uchun o'zgaruvchilar qulay va soddaroq o'zgaruvchilar bilan almashtiriladi. Muammoni chuqurroq o'rganish maqsadida oddiy bo'lgan kvadrat tenglamani trigonometrik funksiyalar kiritish usuli bilan yechishni o'rinli bildik. Aslida esa bizni asosiy maqsadimiz qiyinlik darajasi yuqori bo'lgan algebraik tenglamalarni yechishdan iborat. Shu maqsadda tenglamani yechishni yana bir analitik, sof trigonometrik usuli haqida fikr yuritaylik

Agar,
$$\sin\varphi = \frac{2\operatorname{tg}\frac{\varphi}{2}}{1+\operatorname{tg}^2\frac{\varphi}{2}} \quad (1)$$

universal almashtirish formulasini o'ng tomoniga e'tibor bilan qaralsa, unda kvadrat tenglama hadlariga o'xshash, kvadrati, birinchi darajali va ozod hadlar mavjud ekanligini sezish qiyin emas.

Bundan quyidagi xulosa kelib chiqadi:

Agar $x^2 + px + q = 0$ kvadrat tenglamaning shaklini yuqoridagi (1) formulani o'ng tomoniga o'xshash holga keltirilsa va o'zgaruvchini trigonometrik funksiya bilan almashtirilsa, sodda trigonometrik tenglama hosil bo'lishi mumkin.

$x^2 + px + q = 0$ tenglamani $px = -(x^2 + q)$ ko'rinishga keltirib, o'ng tomonidan q ni qavsdan tashqariga chiqarib, $p\sqrt{q}$ ga bo'lamiz:

$$\frac{x}{\sqrt{q}} = -\frac{\sqrt{q}}{p} \left[1 + \left(\frac{x}{\sqrt{q}} \right)^2 \right] \quad (2)$$

(2) tenglikni 2 ga ko'paytirib, $1 + \left(\frac{x}{\sqrt{q}} \right)^2$ ga bo'lsak, chap tomonda (1) formulaga mos keladigan ifoda hosil bo'ladi:

$$\frac{2\frac{x}{\sqrt{q}}}{1 + \left(\frac{x}{\sqrt{q}} \right)^2} = -\frac{2\sqrt{q}}{p} \quad (3)$$

Bu yerda $\frac{x}{\sqrt{q}} = \operatorname{tg}\frac{\varphi}{2}$ ya'ni, $x = \sqrt{q}\operatorname{tg}\frac{\varphi}{2}$ almashtirish bajarilsa, kvadrat tenglamadan eng sodda trigonometrik tenglama kelib chiqadi:

$$\frac{2\operatorname{tg}\frac{\varphi}{2}}{1 + \operatorname{tg}^2\frac{\varphi}{2}} = \sin\varphi = -\frac{2\sqrt{q}}{p} \quad (4)$$

(4) tenglamani yechimi $\varphi = (-1)^{k+1} \arcsin \frac{2\sqrt{q}}{p} + \pi k$ ko'rinishda bo'lib, $k=0$; $k=\pm 1 \pm 2$ qiymatlarni olishi mumkin.

Misol 1. $x^2 - 4x + 3 = 0$ tenglamani trigonometrik usul bilan yechaylik.

Yechish: Bu misolda $p=-4$, $q=3$ bo'lgani uchun (4) formula $\sin\varphi = \frac{2\sqrt{3}}{4} = \frac{\sqrt{3}}{2}$, ko'rinishni oladi. Bu trigonometrik tenglamani yechimi $\varphi = (-1)^k \frac{\pi}{3} + \pi k$ teng bo'lib, $k=0$ da $\varphi_1 = \frac{\pi}{3}$ ga, $k=1$ da esa $\varphi_2 = \frac{2\pi}{3}$ qiymatlarni qabul qiladi. Bu burchak kattaliklarni almashtirish formulasiga $x = \sqrt{q}\operatorname{tg}\frac{\varphi}{2}$ qo'yib hisoblasak, $x_1 = \sqrt{3}\operatorname{tg}\frac{60^\circ}{2} = \sqrt{3}\operatorname{tg}30^\circ = 1$ va $x_2 = \sqrt{3}\operatorname{tg}60^\circ = 3$ ekanligi kelib chiqadi. Yechilishi kerak bo'lgan algebraik tenglama va tenglamalar sistemasini qanday trigonometrik funksiya bilan almashtirilishi oson va qulay soddalashishi va ularni aniqlanish sohasi bir xil bo'lishini oldindan bilish talab etiladi.

Misol tariqasida x o'zgaruvchining qabul qilishi kerak bo'lgan sohasi $|x|=1$ bo'lsin, u holda $x = \cos\alpha$ yoki $x = \sin\alpha$ almashtirishlar qulay hisoblanadi, chunki $x = \cos\alpha$ bo'lsa $\alpha \in [0; \pi]$, yoki $x = \sin\alpha$ bo'lsa, $\alpha \in \left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$.

Agar o'zgaruvchi istalgan qiymatni qabul qilsa, u holda $x = \operatorname{tg} \alpha$ $\alpha \in \left(-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right)$ va $x = \operatorname{ctg} \alpha$ $\alpha \in (0; \pi)$ almashtirishlar bajarilishi kerak, chunki x o'zgaruvchi $(-\infty; +\infty)$ oraliq qiymatlar qabul qiladi. Yuqoridagi fikrimizni isboti sifatida bir necha qiyinlik darajasi yuqori bo'lgan algebraic tenglama va tenglamalar sistemasini ko'rib chiqaylik.

Misol 2: Tenglama yechilsin:

$$\sqrt{1-x^2} = 4x^3 - 3x$$

Yechish: berilishiga ko'ra $1-x^2 \geq 0$ x ning qabul qilish sohasi $-1 \leq x \leq 1$ oraliqdan iborat bo'lganligidan $x = \cos \alpha$ $\alpha \in [0; \pi]$ almashtirishni bajaramiz va $4x^3 - 3x$ ni esa

$4\cos^3 \alpha - 3\cos \alpha$ bilan o'xshashligini e'tiborga olsak, u holda tenglama

$$\sqrt{1-\cos^2 \alpha} = 4\cos^3 \alpha - 3\cos \alpha \quad (5)$$

ko'rinishga keladi. $1-\cos^2 \alpha = \sin^2 \alpha$ va $\cos 3\alpha = 4\cos^3 \alpha - 3\cos \alpha$ ayniyatlarni bilgan holda tenglama $|\sin \alpha| = \cos 3\alpha$ sodda trigonometrik tenglama ko'rinishga keladi va $\sin \alpha \geq 0$ bo'lsa,

$$\cos 3\alpha = \cos\left(\frac{\pi}{2} - x\right) \quad (6)$$

bir xil ismli funksiya ko'rinishga keladi. Bu (6) tenglamani bir necha yechish usullari mavjud

$$\text{bo'lib, } \cos x = \cos y \begin{cases} x - y = 2\pi n \\ x + y = 2\pi n \end{cases}$$

eng qulay yechish usulini tanlaymiz.

$$\begin{cases} 3\alpha - \frac{\pi}{2} + \alpha = 2\pi n \\ 3\alpha + \frac{\pi}{2} - \alpha = 2\pi n \end{cases} \Rightarrow 4\alpha = \frac{\pi}{2} + 2\pi n \quad \alpha = \frac{\pi}{8} + \frac{\pi n}{2} \quad (7)$$

umumlashgan yechim bo'lib, masalani shartiga ko'ra $0 \leq \alpha \leq \pi$ oraliqda 3 ta qiymat to'g'ri keladi $\alpha_1 = \frac{\pi}{8}$, $\alpha_2 = \frac{3\pi}{4}$ va $\alpha_3 = \frac{5\pi}{8}$. Bu qiymatlarni almashtirish formulasi $x = \cos \alpha$ $\alpha \in [0; \pi]$ qo'yib hisoblab, tenglamani yechimini topamiz.

$$x_1 = \cos \frac{\pi}{8} = \sqrt{\frac{1+\cos \frac{\pi}{4}}{2}} = \frac{1}{2} \sqrt{2+\sqrt{2}}; \quad x_2 = \cos \frac{5\pi}{4} = -\sqrt{\frac{1-\cos \frac{\pi}{4}}{2}} = -\frac{1}{2} \sqrt{2-\sqrt{2}}$$

$$x_3 = \cos \frac{3\pi}{4} = -\cos \frac{\pi}{4} = -\frac{\sqrt{2}}{2}; \quad \text{demak javobi } \left\{ -\frac{\sqrt{2}}{2}; -\frac{1}{2} \sqrt{2-\sqrt{2}}; \frac{1}{2} \sqrt{2+\sqrt{2}} \right\}$$

Misol:3. Tenglamalar sistemasini qanoatlantiruvchi $(x; y; z)$ ni haqiqiy qiymatlari topilsin

$$2x + x^2 y = y$$

$$2y + y^2 x = z$$

$$2z + z^2 x = x$$

Yechish :Tenglamalar sistemasini quyidagi ko'rinishga keltirish mumkin :

$$\begin{cases} y = \frac{2x}{1-x^2} \\ z = \frac{2y}{1-y^2} \\ x = \frac{2z}{1-z^2} \end{cases} \quad (8)$$

tenglamalar sistemasini berilgan tenglamalar sistemasi bilan teng kuchli bo'lib, uning ko'rinishini bizga ma'lum bo'lgan

$$\operatorname{tg} 2\alpha = \frac{2\operatorname{tg}\alpha}{1-\operatorname{tg}\alpha} \quad (9)$$

formula bilan ko'rinishi o'xshashligidan $x = \operatorname{tg}\alpha$ $\alpha \in (-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2})$ $\alpha \neq \pm \frac{\pi}{4}$

Almashtirish fikri tug'ildi : u holda $\begin{cases} y = \operatorname{tg} 2\alpha \\ z = \operatorname{tg} 4\alpha \\ x = \operatorname{tg} 8\alpha \end{cases}$ (10) hosil bo'ladi.

(10) tenglamalar sistemasini uchinchi tenglamasi bilan $x = \operatorname{tg}\alpha$ tenglamani birgalikda yechib, tenglamalar sistemasini ikkiga karraligini hisobga olsak oxirgi natijaga erishamiz.

$$\operatorname{tg} 8\alpha = \operatorname{tg}\alpha \quad 8\alpha - \alpha = \pi k \quad 7\alpha = \pi k \quad \alpha = \frac{\pi k}{7} ;$$

Demak sistemani yechimi $x = \operatorname{tg} \frac{\pi k}{7}$, $y = \operatorname{tg} \frac{2\pi k}{7}$, $z = \operatorname{tg} \frac{4\pi k}{7}$ larni hosil qilamiz, bular esa tenglamalar sistemasini yechimi hisoblanadi

$$\text{javobi : } \left\{ x = \operatorname{tg} \frac{\pi k}{7}; y = \operatorname{tg} \frac{2\pi k}{7}; z = \operatorname{tg} \frac{4\pi k}{7} \right\}$$

Tenglamalar sistemasini yechimini tekshirish ma'nosida $k \in \mathbb{Z}$ $0 \pm 1 \pm 2 \pm 3$ yettita qiymat berilganda har bir qiymat berilgan tenglamalar sistemasini qanoatlantiradi.

Xulosa qilib, aytganda ikkinchi va uchinchi misollar ixtidorlikursantlar va olimpiada qatnashchilari uchun alohida tanlab olinganga o'xshaydi. Qiyinchilik darajasi yuqori bo'lgan algebraik tenglama va tenglamalar sistemasini trigonometrik funksiyalar kiritib, yechishda bir qancha qiyinchiliklar mavjud bo'lib, algebraik tenglamalarni qanday trigonometrik funksiyalar bilan almashtirishni oldindan bilish va ularni aniqlanish sohasini mos kelishini e'tiborga olish kerak. Quyidagi misollarni mustaqil yechishni tavsiya etamiz :

1. Tenglamalar yechilsin:

$$\left(\frac{1+a}{2a} \right)^x - \left(\frac{1-a}{2a} \right)^x = 1$$

$$2. \sqrt{\frac{1-|x|}{2}} = 2x^2 - 1$$

3. Tenglamalar sistemasini yechilsin: $\begin{cases} 4xy(2x^2 - 1) = 1 \\ x^2 + y^2 > 1 \end{cases}$

Adabiyotlar:

1. Матвиэвская Т.П. Учение о числе на средневековом востоке 1977. 1963 – 170 с.
2. Пичурин Л.Ф. За страницами учебника алгебры. 1990. 150 – 153 с.
3. Fizika, matematika va informatika ilmiy – uslubiy jurnal 6. 2006, 28 – 31 b.

ASTRONOMIYA FANINING “SFERIK VA AMALIY ASTRONOMIYA” BO‘LIMINI O‘QITISHDA VUJUDGA KELADIGAN BA‘ZI MUAMMO VA YECHIMLAR

Muxamedov Gafurjan Isroilovich

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti rektori g.muxamedov@cspi.uz

Nurmamatov Sheroz Eraliyevich^{1,2}

1. Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti magistrant

2. O‘zR FA Astronomiya instituti sheroznurmamatov@gmail.com

Anotatsiya. Ushbu maqolada astronomiya fanining “Sferik va amaliy astronomiya” bo‘limini hozirgi kunda o‘qitishdagi ayrim muammolari, o‘qitish va tushuntirishdagi kamchiliklarga yechimlar keltirib o‘tilgan, hamda qisqa vaqt ichida astronomiya fanini o‘zlashtirish bo‘yicha ma‘lumot berilgan.

Abstract. This article presents some of the current problems in the teaching of spherical and applied astronomy in the field of astronomy, solutions to shortcomings in teaching and explanation, as well as information on the study of astronomy in a short time.

Kalit so‘zlar: astronomiya, sferik, gorizont koordinata, ekvatorial koordinata, ekliptika, kulminatsiya, meridina, matematik gorizont, osmon sferasi, stellarium, CLEA, planetarium, osmon ekvatori.

Key words: astronomy, horizontal coordinate, equatorial coordinate, ecliptic, culmination, meridian, mathematical horizon, celestial sphere, stellarium, CLEA, planetarium, celestial equator.

Astronomiyaning fan sifatida ham, o‘quv fan sifatida ham o‘ziga xosligi uni maktabda o‘qitishda alohida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu qiyinchiliklar o‘quvchilar tomonidan muayyan savollarni o‘zlashtirishda qandaydir umumiy xususiyat va o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu kabi masalalarga, masalan, fasllar va ularni tushuntirish, vaqtni o‘lchash, sayyoralarning ko‘rinadigan va haqiqiy harakatlari va boshqalar kiradi. Bu yerda maktab o‘quvchilari uchun ma‘lumotlarni aniq tushunishda ham, o‘qituvchilar uchun ham uni o‘tkazish metodikasida qiyinchiliklar mavjud.

Maqolaning maqsadi - bu qiyinchiliklar nima ekanligini va ularni qanday yengish kerakligini bilish, shu jumladan, maktabda astronomiyaga ajratilgan vaqtning qisqarishi. Qisqa vaqt ichida o‘quvchilarga astronomiyani o‘zlashtirishni osonlashtiradigan qulay shart sharoitlarni yaratish, uni o‘qitish oxirgi, 11-sinfda, boshlang‘ich matematika, fizika va boshqa fanlardan yetarli bilimga ega bo‘lganida olib boriladi.

Bularning barchasi bilan, astronomiyani o‘rganishni boshlagan o‘quvchilar, shunga qaramay, ular uchun g‘ayrioddiy, boshqa fanlarnikidan farqli o‘laroq, yangi tushunchalar, ta‘riflar va atamalar bilan farq qiladigan ko‘plab ma‘lumotlarga duch keladilar. Kuzatuvlarda ko‘rinadigan va aslida qanday sodir bo‘lishi o‘rtasidagi farqning mavjudligi ham o‘quvchilarga tushunishni qiyinlashtiradi. Atrofimizdagi dunyoni Yerdan ko‘rib, u bilan harakatlanayotganda va bu harakatni payqamay turib, odam xayolida hamma narsa haqiqatda qanday sodir bo‘lishini tasavvur qila oladi, aqlan o‘zining harakatsiz joyidan Yerdan tashqaridagi kosmosning uzoqroq nuqtasiga o‘tadi. Kam rivojlangan fazoviy tasvir bilan o‘quvchilar kuzatilgan harakatdan haqiqiy harakatga o‘tishni o‘zlashtirishda qiynaladilar. Astronomik tushunchalar tarixi bu yerda mavjud bo‘lgan qiyinchiliklarni tasdiqlaydi: ming yillar davomida odamlar Yerning boshqa samoviy jismlar orasidagi o‘rni va uning harakati haqida aldanib qolishgan.

Bularning barchasi o‘quvchilarni astronomiyani o‘rganishni boshlab, hodisalarning o‘zi, ular qanday kuzatilishi va ular Yerning holati va uning haqiqiy harakatlari bilan qanday bog‘liqligi haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishini ta‘minlash zarurligini ilgari suradi. Buning uchun, astronomiyani o‘rgatayotganda, bir tomondan, har xil vaqtda osmonda o‘quvchilarning o‘zikuzatishlarni o‘tkazish kerak, boshqa tomondan, qo‘lda mavjud bo‘lgan ko‘rgazmali vositalardan maksimal darajada foydalanish kerak, masalan: osmon modellari, rasmlar, maktab planetariumlari, kompyuter dasturlari (masalan: Stellarium, CLEA, va shu kabi dasturlar) dan foydalanish mumkin.

O‘quvchilarga uy vazifasi sifatida mustaqil kuzatuvlarni tez-tez berilishi kerak. O‘quvchilar osmonni muntazam kuzatishlarini astronomiyani o‘rganishning muhim

qismiga aylantirishlari kerak. Osmon va hodisalar haqida yaxshi ma'lumotga ega bo'lgan o'qituvchi, o'zi va shogirdlari uchun astronomiyaning o'tishiga katta yordam beradi.

Shuni yodda tutish kerakki, maktab o'quvchilari odatda bir vaqtning o'zida sodir bo'ladigan osmonning kundalik aylanishi va Quyosh va Oyning yillik harakati bilan bog'liq bo'lgan hodisalarni darhol va osonlikcha o'zlashtirmaydilar. Shu bilan birga, ushbu hodisalarni taqdim etishda yetarlicha aniqlik bir qator keyingi masalalarni aniq tushunishga asos bo'ladi. Shuning uchun jiddiy e'tibor berish kerakki, o'quvchilar boshidanoq osmonda bizning kunduzi doimiy aylanishimiz tufayli sodir bo'ladigan o'zgarishlarni va kundan - kunga, oydan - oyga sekin o'zgarishni aniq farqlay oladilar.

O'quvchilar, birinchi navbatda, tabiatda qanday hodisalar sodir bo'lishini o'zlari va bir necha bor ko'rishlari, ularni solishtirishlari, tabiiy aloqalarni ko'rishlari va to'g'ri tushunishlari, mavzularda beriladigan qonunlarni va ta'riflarni ko'r - ko'rona yodlamasliklari kerak. Osmonda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni sezish uchun siz asosiy burjlar va ularning osmonning shimoliy va janubidagi nisbiy joylashuvini yaxshi bilishingiz kerak, har safar sharqdan ko'tarilib, g'arbga qarab turadigan burjlarga e'tibor berasiz. Agar o'quvchilarga osmonni har oqshom kuzatish va kuzatuvlarni yulduzlar xaritasi bilan taqqoslash vazifasi yuklansa, bu bilim osonlikcha o'zlashtiriladi. Bunday holda, siz birinchi navbatda xaritani tuzish tafsilotlariga kirmasligingiz kerak (bu biroz keyinroq koordinatalarni o'rganish bilan bog'liq bo'lishi mumkin), lekin siz uni osmon tasviri sifatida ishlatishingiz kerak. Asosiy yulduz turkumlari va ular orasidagi yorqin yulduzlar o'rtasidagi farqni bilib, o'quvchilar o'zlari xohlaganicha tez -tez mustaqil kuzatuvlarga murojaat qilishadi, osmonni o'rganishga qiziqishlari ortadi, bilimlar aniqroq va mustahkam bo'ladi. O'quvchilarga osmonda ba'zi yulduzlarni topish ko'nikmalarini singdirish, ularga samoviy jismlarda sayohat qilishda amaliy jihatdan juda muhim bo'lgan ko'nikmalarni osongina egallashlariga yordam beradi.

Osmon sferasi, uning elementlari (osmon koordinatalari va boshqalar) bilan bog'liq bo'lgan masalaning matematik tomoniga, ayniqsa, o'quvchilar hali ham bu elementlarning rolini tushunmagan paytda, juda ko'p e'tibor berishdan ehtiyot bo'lish kerak. astronomiyani o'rganishda, bularning barchasi samoviy jismlardan uzoqda, o'zini o'zi ta'minlaydigan narsa sifatida paydo bo'lganda. Nazariyadan oldin to'g'ridan - to'g'ri tafakkur qilish, samoviy hodisalarni kuzatish kerak, bunda asosiy e'tibor o'qitishga qaratilishi lozim bo'ladi.

Kuzatilgan osmon - "osmon" haqidagi g'oyalarning yordamchi samoviy sfera tushunchasi bilan chalkashligi, tez - tez sodir bo'ladigan savolni yashirishi mumkin. Yordamchi soha konsepsiyasi o'quvchilar asosiy yulduz turkumlarini va butun yulduzli osmonning kundalik aylanishni takroriy kuzatishlar yordamida o'zlashtirganidan keyin berilishi kerak. Yulduzlarning nisbiy pozitsiyasini ular ustidagi yo'nalishlar orasidagi burchaklar yordamida o'lchash, ularning o'rnini aniqroq aniqlash haqida savol tug'ilganda, o'zboshimchalik radiusli xayoliy sfera yordamida o'lchash usuli tushunarli, xuddi geometriyada aylanalarni bir -biriga tortadigan yo'lar yordamida burchaklarni o'lchash uchun o'lchagich kiritiladi. Bu talqin bilan "osmon sferasi" o'zini o'zi ta'minlaydigan rol o'ynamaydi, balki faqat o'lchov vositasi vazifasini bajaradi va uni asosiy doiralari, nuqtalari va tekisliklari bo'lgan model ko'rinishida vizual tarzda ko'rsatish mumkin. Bizdan har xil yo'nalishlarda va turli masofalarda joylashgan kuzatuvchilarning yoritgichlari orasida aniqroq yo'naltirish uchun qabul qilgan uning barcha odatiyliqi aniq bo'ladi.

O'quvchilarning ongida ko'rinadigan osmon sfera sifatida emas, balki har xil o'lchamdagi, har xil joylarda joylashgan nurli jismlardan iborat bo'lgan cheksiz makon sifatida tasavvur qilishlari muhimdir.

Sferik astronomiya elementlarini o'rganishda qiyinchiliklar masalaning mohiyatida emas, balki taqdimot usullarida ham yotadi. Bu elementlarni ko'rib chiqish samoviy jismlarning o'zlarini o'rganish vazifalari, Yerga yo'naltirishning amaliy ehtiyojlari va boshqalar bilan oqlanishi kerak. Bu holda, sferik astronomiya elementlarini o'rganish rasmiy, tushunarsiz, quruq ko'rinadi va faqat xotirada seziladi. Ma'lum bo'lishicha, agar biz boshidanoq samoviy koordinatalar tizimini o'rganish masalasini mustaqil muammo sifatida

qo'ysak, bu maktab amaliyotida tez-tez uchrab turadi. O'quvchilar koordinatalarga bo'lgan ehtiyojni ulardan foydalanish amaliyotiga qarab turlicha qabul qilishadi. Yulduzli xaritalarni ishlatish uchun ekvatorial koordinatalar kerak, chunki o'quvchilar geografik xaritalardan foydalanishga odatlangan. Ammo bu vazifa o'quvchilar burjlar bilan allaqachon tanish bo'lganlarida va mustaqil kuzatuvlar paytida yulduzlar xaritasi yordamida ularni yaxshiroq o'zlashtirishlari kerak bo'lganda paydo bo'ladi. Gorizontal koordinatalar tizimi haqidagi savol, tabiiyki, kuzatuvchining geografik kengligiga qarab, ba'zi yulduzlarning ufqqa nisbatan pozitsiyasi qanday o'zgaradi va shu yordamida Yerdagi kenglikni qanday aniqlash mumkin, degan savol tug'ilganda paydo bo'ladi. Bu kenglikni aniqlash usullarini o'z ichiga oladi: Shimoliy Yulduzning balandligi bo'yicha va meridian orqali o'tayotganda yulduzning eng yuqori va eng quyi balandlikdagi Shimoliy Yulduz balandliklarining yarmi yig'indisi, og'ishi va zenit masofasi bo'yichayulduzning eng yuqori cho'qqisiga chiqishi.

Shu munosabat bilan, yo'lda, kundalik aylanish tufayli gorizontal koordinatalarning o'zgarishi haqidagi savolga aniqlik kiritish mumkin. Meridian ustidagi yulduz holatidagi balandlik va burilish o'rtasidagi bog'liqlik darhol aniq bo'ladi. Bu aloqani Quyoshning yillik ko'rinadigan harakati, uning peshin balandligi va burilishining o'zgarishi masalalarini ko'rib chiqishda qo'llash kerak. Quyoshning yulduzlar orasidagi ko'rinadigan yillik harakatini aniqlashda va ekliptikani osmon sferasining aylanasi sifatida aniqlashda quyosh diskining markazining ekvator koordinatalarini va ularning yil davomida o'zgarishini o'lchash zarur bo'ladi. Ulardan ekliptikaning ekvatorga moyilligi va ekliptikaning ekvator bilan kesishish nuqtasi, bahor va kuzgi tengkunlik nuqtasi qiymati ma'lum bo'ladi. Bu savollarning barchasi o'quvchilar ongiga alohida izolyatsiya qilingan faktlar sifatida emas, balki kuzatilgan hodisalar va bir-biri bilan bog'liq holda kirishi muhim. Yerning harakati bilan fasllarning o'zgarishini tushuntirish 5-sinfda geografiya fanidan o'tish paytida ham berilgan bo'lsa -da, shuni aytish kerakki, buni odatda o'quvchilar tushunmaydilar, 10-11-sinflarda esa o'quvchilarida esa bu unday emas balki ushbu tushunchani osonlik bilan tushunishadi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, bu masalani tushunishni osonlashtirish uchun o'quvchilar, birinchi navbatda, tirik tafakkurdan olgan o'z fikrlariga tayanishi kerak. Bu shuni anglatadiki, fasllarning o'zgarishini Yerning harakatidan emas, balki yilning turli vaqtlarida kuzatiladigan, ularni bir-biridan ajratib turadigan va o'quvchilarga yaxshi ma'lum bo'lgan hodisalardan boshlash kerak. O'quvchilarning diqqatini yil fasllari o'zgarishi bilan Quyoshning tush vaqtidagi balandligida, kunduz va tunning uzunligida, quyosh chiqishi va botish vaqtida qanday o'zgarishiga e'tibor qaratish lozim. Keyin bu hodisalarning Quyoshning ekliptika bo'ylab aniq harakati bilan bog'liqligini ko'rsatish kerak, bu esa Yerning Quyosh atrofidagi haqiqiy harakatini aks ettiradi. Nihoyat, o'quvchilar ekliptika tekisligining ekvator tekisligiga nisbatan pozitsiyasi, Yerning o'z o'qi atrofida har kuni aylanishi va ekliptikaning to'rtta asosiy nuqtasi bilan bog'liqligi to'g'risida o'quvchilarga tushuncha berishlari kerak, har bir mavsumga o'z hissangizni qo'shing. Bularning barchasi Yerning ikkita mustaqil harakati bilan fasllarning o'zgarishini tushuntirishga olib keladi: Yerning Quyosh atrofida yillik aylanishi va o'z o'qi atrofida har kuni aylanishi. Ayniqsa shuni ta'kidlash kerakki, ekliptikaning ekvatorga burilish burchagi Yerning aylanishi aynan shu orbitaning tekisligiga to'g'ri aylanishini ko'rsatadi. Bundan tashqari, aylanadigan Yer, orbitadagi barcha pozitsiyalari uchun, kosmosda aylanish o'qining yo'nalishini deyarli o'zgarishsiz saqlaydi. Fasllarni tushuntirib, shuni ta'kidlash kerakki, Yer yuzasining qizishi va yoritilishi, asosan, quyosh nurlari shu sirtga tushadigan burchakka bog'liq. Ikkita asosiy harakat bilan Yerning barcha pozitsiyalari nafaqat chizma yordamida, balki Yer sharini ko'rsatish va uni Quyosh uchun olingan har qanday narsaga nisbatan mos holatda siljitish yoki telurni ko'rsatish orqali aniq bo'lishi kerak. agar bo'lsa. Xuddi shu tarzda, Yerdagi issiqlik kamarlarining tarqalishini ko'rsatish va ularning chegaralari-tropik va qutbli doiralarning aniq o'rnini aniqlaydigan narsani tushuntirish kerak. Bu yerda biz issiq belbog'ning ta'rifini nazarda tutmoqdamiz, shu jumladan, Yer yuzidagi Quyoshning eng yuqori nuqtasida bo'lishi

mumkin bo'lgan barcha joylarni va sovuq kamarni, Yer yuzidagi yakuniy joy, u yerda kechayu kunduz bo'lishi mumkin.

Fasllarning o'zgarishi Yerning aylanish o'qining egilishiga bog'liq ekanligi aniq bo'lishi uchun, boshqa sayyoralar uchun bu o'z o'qlarining har xil egilishi tufayli turlicha sodir bo'lishini ta'kidlash lozim.

Albatta, maktabda astronomiyaning boshqa savollarini tushinishda ba'zi qiyinchiliklar bo'lishi mumkin, lekin ular o'ziga xos xususiyatga ega emas. Samoviy jismlarning tabiati va rivojlanishi haqidagi zamonaviy g'oyalarni kiritadigan kursning astrofizik qismi maktabda faqat eng asosiy xususiyatlarga e'tibor berib, tavsifli tarzda taqdim etilgan. Shuning uchun, bu qism fanni yaxshi biladigan o'qituvchi uchun ham, o'quvchilarning assimilyatsiyasi uchun ham qiyinchilik tug'dirmaydi. Faqat illyustrativ vositalardan - osmon jismlari fotosuratlarini, qisqa o'quv filmlaridan, astronomiyaga oid AT vositalaridan (sterllarium va shu kabi dasturlar), internet saytlaridan foydalanish kerak.

Savollarni bir -biri bilan bog'liq holda va ularning tarixiy ketma -ketligida o'rganish nafaqat bilimning mustahkamligiga yordam beradi, balki bu o'quvchilarning tadqiqotga qiziqishni oshiradi, balki o'quvchilarda ob'ektiv tabiat haqidagi haqiqiy kuzatilgan hodisalar haqida g'oyalarga asoslangan bilimlarni rivojlantirish konsepsiyasini shakllantiradi. Astronomiyani o'rgatishda buni yodda tutish juda muhim, bundan tashqari, uni yuqori sinf o'quvchilari qabul qilishadi.

Biz hozirda astronomiya fanini ma'lum bir bo'limlarining (osmon sferasi, uning asosiy nuqta, chiziq va aylanalari; osmon koordinatalari) o'qitilishidagi muammolarini ochib ularga yechim berib o'tdik.

ADABIYOTLAR

1. Umumiy astronomiya. Mamadazimov M. Toshkent – 2008.
2. M.Djorayev, B.Sattarova, Fizika va astronomiya o'qitish nazariyasi va metodikasi Toshkent 2015.
3. Sh.Nurmamatov "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida astronomiya fanidan "Osmon sferasi, uning asosiy nuqtalari, aylana va chiziqlari" mavzusiga doir masala yechish metodikasi" Fizika, matematika va informatika ilmiy-uslubiy jurnali. 1-son. Toshkent 2020. 37-44 bet.
4. Tillaboyev Azlarxon Magbarxonovich. "Astronomiya fanining ilmiy-tadqiqot yutuqlarini ta'lim tizimiga qo'llashning nazariy asoslari." *Academic research in educational sciences* 2.2 (2021).
5. Tillaboyev, Azlarxon Magbarxonovich. "Astronomiya kursini o'qitishda zamonaviy ilmiy-tadqiqot natijalaridan foydalanishning metodik tizimi." *Academic research in educational sciences* 2.5 (2021): 907-913.

ОЛИЙ ҲАРБИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ФИЗИКА ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА КАСБИЙ ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМНИ ЖОРИЙ ЭТИШ

Мусиров Ширази Чориевич

*Ўзбекистон Республикаси Қуrolли Қучлари Академияси профессори, техника
фанлари номзоди, доцент*

Аннотация. Мақолада олий ҳарбий мутахассислар тайёрлаш жараёнида физика ўқитишни касбий йўналтирилганлик асосида амалга оширишнинг дидактик имкониятлари ва таълим самарадорлигини таъминлашдаги ўзига хос жиҳатлари ёритиб берилган.

Таянч сўзлар. Физика ўқитиш, касбий йўналтирилган таълим, таълим мазмуни, фанлараро боғланиш, талим самарадорлиги.

Аннотация. В статье рассматриваются дидактические возможности и обеспечение эффективности образования в обучении физики на профессионально–ориентированном основе в процессе подготовки военных специалистов.

Ключевые слова. Преподавания физики, профессионально–ориентированная образования, содержания образования, межпредметный связь, эффективности образования.

Resume. The article examines the didactic possibilities and ensuring the effectiveness of education in teaching physics on a professionally oriented basis in the process of training military specialists.

Key words. Teaching physics, professionally oriented education, educational content, interdisciplinary communication, education efficiency.

Барча фанларнинг ва илмий дунёқарашни шакллантириш асоси сифатида физика фанининг олий маълумотли ҳарбий мутахассисларни тайёрлашдаги аҳамияти

бекиёсдир. Аммо, таълим берувчилар томонидан физик қонуниятлар, қоидалар ва ҳодисаларнинг касбий билимлар билан боғланишига етарлича эътибор қаратилмаслиги таълим самарадорлигини оширишдаги асосий муаммолардан биридир. Бу эса, олий маълумотли ҳарбий мутахассисларни тайёрлашда физика фанини ўқитишнинг мазмуни, методлари, восита ва шакллари мукаммаллаштиришга ҳамда курсантларнинг чуқур билим, амалий кўникма ва малакаларини ривожланишига салбий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа ва Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирликларининг 2020 йил 1 декабрда тасдиқланган қарорларига мувофиқ тасдиқланган ва жорий этилган “710 000 – Ҳарбий иш таълим соҳасининг давлат таълим стандарти” ҳарбий таълим мутахассислиги битирувчиларининг табиий – илмий фанлар мазмунига қўйиладиган умумий талаблари қуйидагича: дунёқараш билан боғлиқ билимларга эга бўлиш; табиат ва жамиятда кечаётган жараёнлар ва ҳодисалар ҳақида яхлит тасаввурга эга бўлиши, табиат ва жамият ривожланиши ҳақидаги билимларни эгаллаши ҳамда улардан замонавий илмий асосларда ҳаётда ва ўз касбий фаолиятида фойдалана билиши; замонавий методлар ва воситалардан фойдаланиб фаолият объектлари ҳолатини таҳлил қилишда иштирок этиши; илмий – техникавий ахборотни таҳлил қилиш, олинган маълумотларга ишлов бериш ва уларни умумлаштиришни билиши керак [1].

Фанларни ўқитишда уларнинг ўзаро узвийлиги билим олиш самарадорлигини ошириш учун муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, олий маълумотли ҳарбий мутахассисларни тайёрлашда физика ва умум касбий фанларни ўқитишда уларнинг ўзаро алоқадорлигига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки олий таълимнинг асосини касбий таълим ташкил этади. Шу сабабдан мутахассисларни тайёрлашда, хусусан олий маълумотли ҳарбий мутахассисларни тайёрлашда, фанлараро узвийликни таъминлаш замонавий педагогика олдида турган асосий масалалардан биридир.

Мутахассисни тайёрлашга қўйиладиган малака талабларида таълимнинг мақсад ва вазифаларининг мураккаблашуви билим олувчиларнинг физика фани бўйича тайёргарлигини фанлараро боғланиш асосида амалга оширишнинг шакл ва методларини, физика таълимнинг касбий фанлар билан ўзаро боғланишини ва изчиллигини кучайтирган ҳолда мукаммаллаштириш заруриятини тақозо этади [2].

Барча соҳалардаги олий таълим муассаларида берилётган физика таълимнинг асосий камчилиги физик тушунчалар, уларни баён этиш усуллари ва мазмунининг касбий билимлар билан ўзаро боғланишининг таъминланмаётганлигидир. Касбий билимлар билан ўзаро боғланмаган, физикадан олинган алоҳида билимлар, талабаларнинг билимларини чуқурлаштириш, касбий кўникма ва малакаларини шакллантириш, ҳамда ривожлантиришни таъминлай олмайди. Бу муаммоларни бартараф этиш учун физика фанини ўқитиш жараёнида фанлараро боғланишга қўйиладиган дидактик талаблардан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Олий маълумотли мутахассисларни тайёрлашда дарсларни фанлараро боғланиш асосида ўқитишга қўйиладиган дидактик талаблар қуйидагилардан иборат: янги мавзунини ўзлаштириш жараёнида ихтисосликка оид бўлган физик билимларни бериш; ўрганилаётган мавзуда касбий мазмундаги ўқув материалларини қўллаш орқали курсантларнинг билиш фаолиятлари самарадорлигини таъминлаш; турли ҳодисаларнинг моҳиятини, сабаб – оқибат боғланишларини тушунтиришда касбий фанлар билан боғланишдан фойдаланиш; барча шакллардаги дарслардан фойдаланган ҳолда фанлараро боғланиш асосида ўрганилган ўқув материаллари умумлаштирилиши лозим; ўқув материаллари касбий фанлардаги билимлар билан боғланган хулосалардан ташкил топиши лозим; физика дарсларида олинган билимлар билан касбий фанлардан олинган билимлар ўртасидаги боғланишлар ва тафовутларни курсантлар

онгида акс этишига кўмаклашиши лозим; курсантларнинг касбий қизиқишларини кучайтириш орқали физик билимларини чуқурлаштириш лозим.

Илғор педагогларнинг тажрибаларини ўрганиш, шунингдек кўп йиллик педагогик фаолият натижалари асосида фанлараро боғланишни амалга оширишда куйидаги таълимий мезонларга амал қилиш тавсия этилади: ўзлаштиришга тавсия этиладиган янги физик билимлар таълим олувчиларнинг онгли амалий эҳтиёжларидан келиб чиқиши, уларда қизиқиш уйғотиши керак. Бунинг учун ўқув материали касбий мазмунга эга бўлиши лозим; ўқув фаолияти самарадорлиги курсантларнинг юкори даражадаги фаоллиги ва мустақиллигига боғлиқ. Ўқитувчи эса уларга мана шу сифатларни шакллантиришга ёрдам бериши зарур. Бунинг муҳим омили ўқув фаолиятининг таълим мотивларини таркиб топтириш, курсантларда физик билимларга қизиқиш уйғотишдир. Шунга кўра, ўқув материалининг касбий мазмундорлигини ошириш, ўқитишнинг янги методларини ишлаб чиқиш, уларни такомиллаштириш ва амалиётга татбиқ этиш, ўқув фаолиятини услубий жиҳатдан таъминлаш керак; ўқитиш жараёнида умумлаштиришлар қилиш ва уларга курсантларни жалб этиш лозим; ҳар бир дарсда физик билимларни амалий шароитларда қўллашга ёрдам берадиган янги элемент бўлиши керак; касбий мазмундаги ўқув материалларидан курсантларни тарбиялаш мақсадларида унумли фойдаланиш лозим. Бу орқали курсантларнинг илмий дунёқарashi шакллантирилади, муайян тушунчалар шаклида маънавий – ахлоқий, ижтимоий – сиёсий ва касбга доир билимлар берилади, курсантларда воқеа, факт ва ходисаларга тўғри муносабатни шакллантиради, уларни ўз касбий фаолиятида ана шу билимлардан фойдаланишга ўргатади. Физика ўқитиш жараёнида бу мезонларга амал қилинса, таълим ва тарбиянинг самарадорлиги янада ортади.

Олий ҳарбий таълим муассасаларидаги физика ўқитиш жараёнида касбий йўналтирилган таълимни жорий қилиш учун кенг имкониятлар мавжуд. Масалан, ҳар бир мавзуга доир ҳарбий – амалий масалаларни ўрганиш. Хусусан, молекуляр физика бўлимида молекуляр кинетик – назария, идеал ва реал газ қонунлари қўлланиладиган қурол – яроғ ва ҳарбий техникалар ишлашининг физик асослари ўрганилади.

Ҳарбий – амалий шаклдаги материалларни танлашда физика курсининг тегишли бўлимлари бўйича замонавий ҳарбий техника ва қурол–яроғлари ҳамда уларнинг ривожланиш истиқболларини мувофиқлаштириш аҳамиятли ҳисобланади. Ҳарбий – амалий шаклдаги материалларни чуқурроқ ўрганиш учун курсантларнинг физикадан эгалланган билимларидан кенгроқ фойдаланиш зарур бўлади. Бунда курсантлар диққатини у ёки бу ҳарбий – техник қурилма ёки қурол–яроғларининг конструктив хусусиятларига эмас, балки уларда содир бўладиган физик жараёнларга қаратиш зарурдир. Ҳарбий – техника ва қурол–яроғлар узлуксиз равишда такомиллашувда бўлади, аниқ деталлар ўзгаради. Аксинча, улар асосида ётувчи физик принциплар эса узоқ вақт ўзгармайди. Шунинг учун уларнинг физик асосларини билиш ҳарбий – техника янгиликларини осон тушуниш имкониятини яратади.

Газларнинг юкори даражадаги сиқилувчанлиги, зичлиги камлиги ҳамда босимининг бошқарилиш имкониятига эга бўлиши, каби хоссалари уларни турли техник қурилмаларда, шу жумладан портлаш характеридаги (миналар, снарядлар, бомбалар ва шунга ўхшашларда), механизмлар ва ҳарбий техника машиналарида қўллашда беқиёс қилиб қўяди. Берк ҳажмда, ўзгармас температурада газ массасининг ошиши, босимининг ошишига олиб келади, бу шиналарни ҳаво билан тўлдирилишда қўлланилади. Газлар иссиқлик машиналари (двигателлар) да ишчи жисм сифатида қўлланилади, амортизатор сифатида фойдаланилади. Реал газлар (порох ва қаттиқ ёқилғиларнинг ёниш маҳсулоти) кам зичликлар ва юкори температураларда идеал газ сифатида қаралади ва муҳандислик ҳисоб – китобларида Менделеев – Клайперон тенгламасидан фойдаланилади.

Ўқ отиш қуролларининг турли қурилмаларида, артиллерия ва ракета техникасида идеал газлардаги турли изожаҳаёнлар қўлланилади. Изохорик жараён отилиш

ходисасига тайёргарлик даври учун характерли бўлиб, бунда асосий заряднинг порохи ёниб, ёнишнинг газсимон маҳсулотига айланади. Изобарик жараён қаттиқ ёқилғили ракета двигателларининг асосий иш даврида содир бўлади. Ракета двигатели ёниш камерасидаги изобарик жараёни таъминлаш учун ёқилғининг ёнишида соплонинг критик кесими юзасининг ва заряд ёниш сиртинингдоимийлигини сақлаш зарур бўлади.

Реал газларнинг ҳарбий техника қурилмаларидаги ҳолати молекулаларнинг ўлчамлари ва бир-бирлари билан ўзаро таъсирларини ҳисобга олувчи Ван–дер–Ваалс тенгламаси орқали тавсифланади.

$$\left(P + \frac{a}{V^2}\right) \cdot (V - b) = P \cdot T ,$$

Бу ерда P – босим, T – температура, $\frac{a}{V^2}$ – молекулалар ўзаро таъсирини ҳисобга олувчи тузатма, V – бир мол газ ҳажми, b – молекула хусусий ҳажмини ҳисобга олувчи тузатма, P – газ универсал доимийси.

Ўқ отилишида ,қурол стволи каналида газ жуда юқори температурада бўлади, шунинг учун Ван–дер–Ваалс тенгламасидаги $\frac{a}{V^2}$ - ҳадни, P - босимга нисбатан ҳисобга олмаслик мумкин. Бунда ҳолат тенгламаси қуйидаги кўринишни олади[3].

$$P = \frac{R \cdot T}{V - b}$$

Касбий йўналтирилган таълимнинг яна бир муҳим томони курсантларда касбий кўникма ва малакаларни ривожлантириш, билимлардан амалда эркин фойдалана билишни таъминлашдир. Буни амалга ошириш учун ўқитувчидан курсантларни физик қонунлардан мустақил фойдалана билишга йўлловчи ўқитиш усулларини мақсадга мувофиқ танлаш талабэтилади. Бундай ўқитиш усуллари асосида ҳарбий – техник мазмундаги масалаларни ечиш муҳим ҳисобланади. Курсантларнинг ҳарбий – техник мазмундаги масалаларни ҳарбий – техника ҳамда қурол–яроғлар тузилиши ва ишлашининг физик асосларини ўрганиш нуқтаи–назаридан ўрганиб чиқиши катта аҳамият касбэтади. Бунда курсантлар: физик назарияларнинг тўғрилигига ишонч ҳосил қиладилар; қўл билан ишлаш малакасига эга бўладилар. Буларнинг барчаси бўлажак олий махсус маълумотли ҳарбий мутахассисга кейинчалик ҳарбий соҳадаги фаолиятида жуда ҳам зарур бўлади.

Кўп йиллик иш тажрибаси, изланишлар ҳамда тадқиқотлар натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Дарс жараёнида касбий мазмундаги факт ва далиллардан унумли фойдаланиш таълим олувчиларнинг билим олишга бўлган кизиқишларини янада оширади.

2. Физика ўқитишнинг касбий йўналтирилиши физика, умумкасбий ва махсус (ихтисослик) фанлар орасидаги боғланишни таъминлайди. Бу эса курсантларнинг чуқур ва мустақкам касбий билим олишлари имконини беради.

3. Физика ўқитишда касбий мазмундорликнинг оширилиши бўлажак ҳарбий мутахассислар илмий дунёқарашини кенгайтиришга ёрдам беради.

АДАБИЁТЛАР

1.Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. “710 000– Ҳарбий иш таълим соҳасининг давлат таълим стандарти”. Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазири томонидан 2020 йил 1 декабрда тасдиқланган ва жорий этилган. Т., 2020й.

2.Мисиров Ш.Ч. Физика ўқитиш самарадорлигини оширишда касбий йўналтирилган таълимнинг имкониятлари.Ҳарбий педагогика.Т., 2016 й.

3.Мисиров Ш.Ч. Ҳарбий-амалий масалаларнинг физик асослари (Механика ва молекуляр физика). ЎР ҚК Академияси, Т., 2019 й.

ASTRONOMIYA KURSI NIELEKTRON TA'LIM RESURSLARIDAN FOYDALANIB O'QITISH METODIKASI *Tillaboyev Azlarxon Magbarxonovich*

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

tillaboev.azlarkhon@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada astronomiya kursini elektron ta'lim resurslaridan foydalanib o'qitish metodikasiyoritilgan. Astronomiya kursinio'qitishda elektron ta'lim resurslarining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik dasturiy vositalar, axborot texnologiyalari, elektron ta'lim resurslari.

Abstract. The article describes the methods of teaching astronomy using e-learning resources. The importance of e-learning resources in teaching astronomy has been highlighted.

Keywords: pedagogical software tools, information technology, e-learning resources.

Pedagogik dasturiy vositalar (PDV) – kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan didaktik vosita hisoblanadi. Ular ta'lim jarayonini samaradorligini oshirishning istiqbolli shakllaridan biri hisoblanib, zamonaviy texnologiyalarning o'qitish vositasi sifatida ishlatiladi. Pedagogik dasturiy vositalar tarkibiga: o'quv fani bo'yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturiy mahsulot (dasturlar majmuasi), texnik va metodik ta'minot, qo'shimcha va yordamchi vositalar kiradi.

O'quv jarayonida talabalar tasavvurida astronomik hodisa va qonuniyatlarni shakllantirishda elektron ta'lim resurslaridan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Astronomiya kursio'quv mashg'ulotlarni tashkillashtirish uchun elektron ta'lim resurslaridan foydalanish katta samara beradi.

Astronomiya kursining vazifasi talabalarga nazariy va amaliy bilim beribgina qolmasdan balki o'quv mashg'ulotlari jarayonida qo'llaniladigan pedagogik dasturiy vositalar haqida, aynan astronomiyamashg'ulotlari uchun tayyorlanadigan resurslarga qo'yiladigan talablar to'g'risida, bu boradagi chet el tajribasi haqida ma'lumot berish hamda talabalarda axborot asri sharoitida pedagogik jarayonni samarali tashkil etish uchun zarur ko'nikmalarni, ijodiy va texnologik madaniyatni shakllantirishdan iborat.

Zamonaviy axborot muhiti sharoitida elektron ta'lim resurslaridan foydalanib astronomiya kursimashg'ulotlarni o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba:

- ta'limda axborot texnologiyalari bo'yicha tayanch tushuncha va atamalar;
- axborot-ta'lim muhitining tarkibi va tuzilishi;
- axborot texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmasining shakllanishida jahon tajribasi;
- axborot texnologiyalari dunyosida ilmiy va ta'limiy tadqiqot ishlarining islohotlari haqida tasavvurga ega bo'lishi lozim;
- ta'limda axborot texnologiyalarini tatbiq etishning ahamiyati; axborot texnologiyalari sohasida innovatsion baholash; masofaviy ta'limni rivojlantirish sohasida asosiy loyihalar; axborot texnologiyalari bilan ishlash madaniyati; ta'lim jarayonida interaktiv doska haqida bilishi va ulardan foydalana olishi kerak;
- zamonaviy axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga tatbiq etgan holda pedagogik faoliyatni tashkil etish; multimedia darsliklarining turlari va tuzilishini bilish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak;
- o'quv jarayonini tashkil etish va samarali boshqarish; elektron ta'lim resurslaridan oqilona, samarali foydalanish malakalariga ega bo'lishi kerak.

Zamonaviy AKT muhitida o'qitishni internet resurslaridan foydalanishsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Internet tarmog'i ta'lim xizmatlarining juda katta potentsialiga ega. Elektron pochta, virtual kutubxona va muzeylar, ta'limiy portal va saytlar, mavzuli blog va forumlar, telekonferensiyalar, elektron olimpiadalar va viktorinalar, zamonaviy ta'limning tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ushbu ta'lim xizmatlaridan ham o'quv mashg'ulotlarida, ham o'quv mashg'ulotlaridan tashqari faoliyatda foydalanish o'qituvchini ta'lim jarayonining menedjeriga aylanishiga undaydi. Multimedia ilovalarining vujudga kelishida mashg'ulotlar ssenariylarini yaratishda fan o'qituvchilari faoliyat ko'rsatishayotgan bo'lsa, texnik jihatdan kompyuter dasturchilari, audio-video muhandislar ijodkorligi muhim ahamiyatga ega. Elektron adabiyotlarni yaratishni jadallashtirish muammosini hal qilish, avvalo, soha olimlari,

metodistlar va fan o'qituvchilarining pedagogik dasturiy vositalar bilan yetarlicha tanish bo'lishi, pedagogik dasturiy vositalarni astronomiya kursi ta'limi jarayoniga tatbiq qilishga doir metodik ko'rsatmalar tayyorlanishiga bog'liq bo'lmoqda. Muammo atrofida kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlari, magistrlik dissertatsiyalari bo'yicha tadqiqotlar o'tkazilishi, tajribali fan o'qituvchilari, talabalar, magistrantlarning jalb qilinishi hamda astronomiya kursini o'qitishda ta'lim samaradorligiga yordam beradigan taqdimotlar, videodarslar, interaktiv mashqlar, test topshiriqlari, lug'atlardan namunalar tayyorlanishi taqozo qilinadi. Bu esa o'z navbatida Adobe Photoshop, Corel Draw, Auto Play Media, Ispring Suit hamda CLEA, VIREO, Stellarium va boshqa mualliflik dasturlari imkoniyatlarini chuqur o'rganishni talab qiladi. Ta'limda axborot texnologiyasi - bu "talaba - kompyuter" o'rtasidagi muloqotdir, o'qituvchi esa - uni boshqaruvchidir. Zamonaviy axborotlarga boy materiallar, vositalar bilan o'quv mashg'ulotlarni boshqarish o'qituvchi mehnatini samarali qiladi.

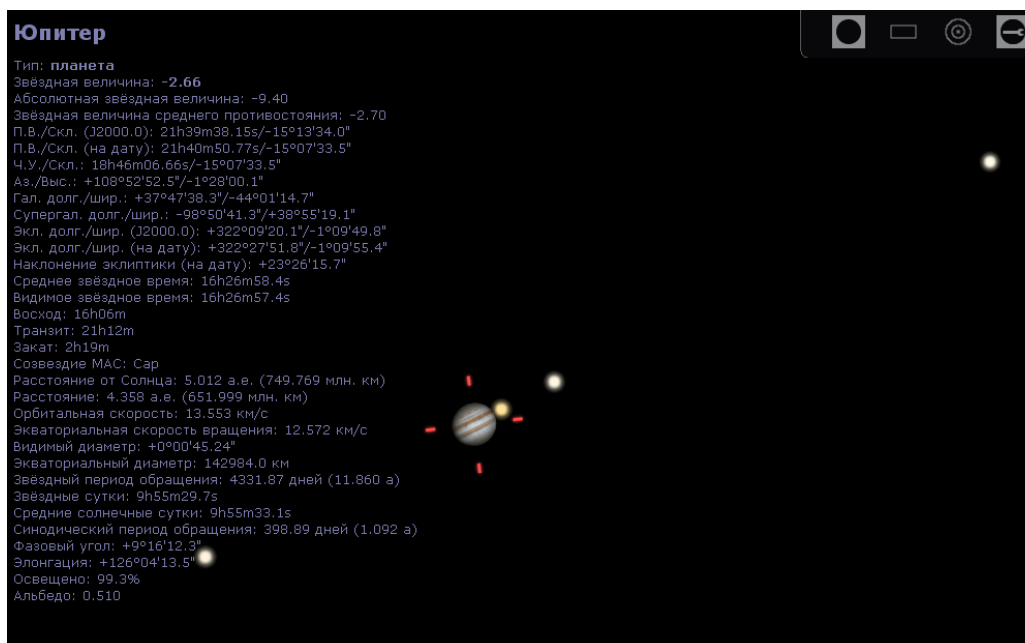
Zamonaviy axborot texnologiyalarining vositalari qatoriga: kompyuter, skaner, videoko'z, videokamera, LCD proektor, interaktiv elektron doska, faks, modem, telefon, elektron pochta, multimedia vositalari, Internet va Intranet tarmoqlari, mobil aloqa tizimlari, ma'lumotlar omborini boshqarish tizimlari, sun'iy intellekt tizimlarini kiritish mumkin. Axborot texnologiyasi vositalari muayyan amallarni ongli va rejali amalga oshirishda o'zlashtiriladi. Bu jarayon quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- kompyuter, shuningdek, printer, modem, mikrofon va ovoz eshittirish qurilmasi, skaner, raqamli videokamera, multimedia proektori, chizish plansheti, musiqali klaviatura kabilar hamda ularning dasturiy ta'minoti;
- uskunaviy dasturiy ta'minot;
- virtual matn konstruktorlari, multiplikatsiyalar, musiqalar, fizik va astronomik modellar, geografik xaritalar, ekran protsessorlari va h.k.;
- axborotlar majmuyi - ma'lumotnomalar, ensiklopediyalar, virtual muzeylar va h.k.;
- texnik ko'nikmalar trenajyorlari (tugmachalar majmuyidan tugmachalarga qaramasdan ma'lumot kiritish, dasturiy vositalarni dastlabki o'zlashtirish va h.k). Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonlariga joriy etilishi:
 - talabaga kasbiy bilimlarni egallashiga;
 - o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni modellashtirish orqali fan sohasini chuqur o'zlashtirishga;
 - o'quv faoliyatining xilma-xil tashkil etilishi hisobiga talabaning mustaqil faoliyati sohasining kengayishiga;
 - interaktiv muloqot imkoniyatlarining joriy etilishi asosida o'qitish jarayonini individuallashtirish va differensiyalashtirishga;
 - sun'iy intellekt tizimi imkoniyatlaridan foydalanish orqali talabaning o'quv materiallarini o'zlashtirish strategiyasini egallashiga;
 - axborot jamiyati a'zosi sifatida unda axborot madaniyatining shakllanishiga;
 - o'rganilayotgan jarayon va hodisalarni kompyuter texnologiyalari vositasida taqdim etish, talabalarda fan asoslariga qiziqishni vafaollikni oshirishga olib kelishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi natijasida endi talabalar teleskopsiz o'z uy kompyuterlari va smartfonlaridan foydalanib koinotni o'rganishlari mumkin. Bunda Fransiyaning Tampere texnologiyalar universiteti olimlari tomonidan yaratilgan "Stellarium" dasturidan foydalanishimiz mumkin.

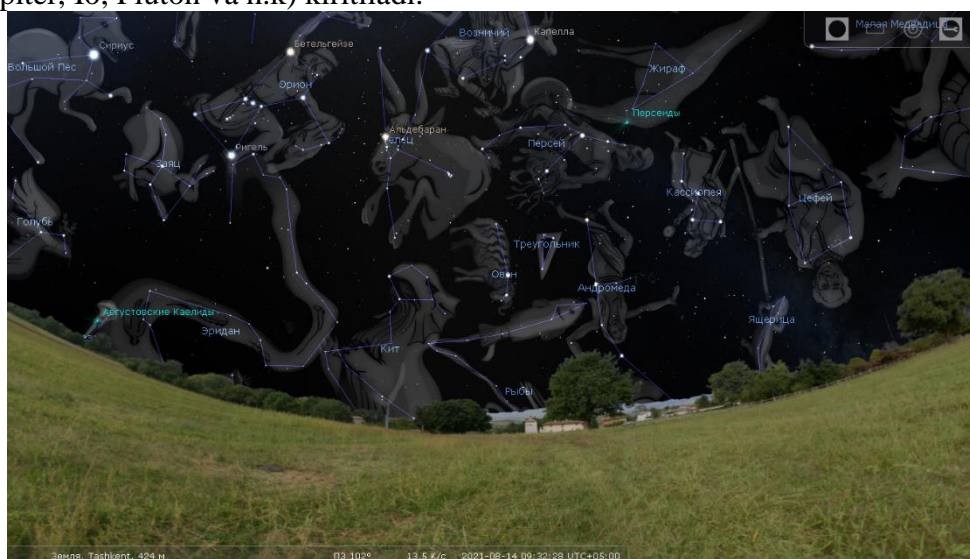
Ushbu dastur Quyosh, Oy, sayyoralar va yulduzlarning pozitsiyalarini hisoblab chiqadi. Kuzatuvchining kuzatish vaqti va geografik kengligiga qarab osmon jismlarining ko'rinishlarini tasvirlaydi. Bundan tashqari, meteor shovqinlari va kometalar, Quyosh hamda Oy tutilishi kabi astronomik hodisalarni, Yerning sun'iy yo'ldoshlari harakati haqidagi kuzatuvlarni ham ko'rish mumkin.

1-рasm. Stellarium dasturi yordamida Yupiter sayyorasini o'rganish

“Stellarium” dasturini yuklab olgandan so'ng dastur kompyuter yoki smartfon qurilmasiga o'rnatiladi. Dasturni ishga tushirgandan so'ng avvalambor sanava vaqt, kuzatuvchi turgan joyning geografik kenglamasi hamda kuzatuv ob'ekti (Quyush, Yer, Oy, Venera, Yupiter, Io, Pluton va h.k) kiritiladi.

2-рasm. Stellarium dasturi yordamida yulduz turkumlarini o'rganish

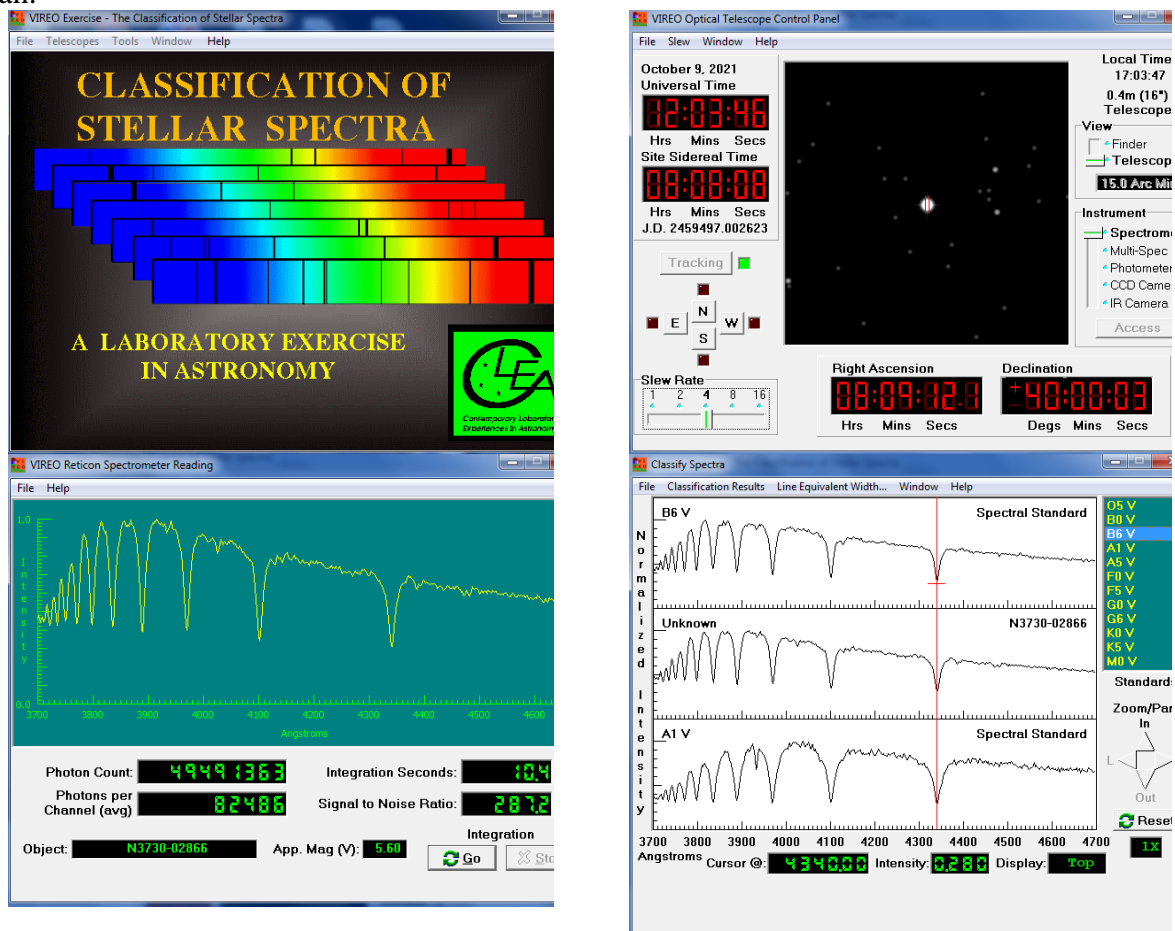
Astronomiya kursi laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishda, teleskop yordamida sayyoralar va ularning yo'ldoshlarini kuzatish ishlari olib boriladi. “Stellarium” dasturidan foydalangan holda sayyoralarning osmon sferasini qayeridan chiqishini, ya'ni koordinatalari (α , δ) to'g'ri chiqish va og'ish graduslarini bilishimiz mumkin.

“Stellarium” dasturi tomonidan o'rganilayotganda osmon jismini hozirgi vaqtdagi quyoshdan uzoqlik masofasi, kuzatuvchidan uzoqlik masfosi, ko'rinma yulduz kattaligi, ekliptikaga og'maligi, sayyoralar va tabiiy yo'ldoshlar uchun: orbital tezligi, haqiqiy yulduz vaqti, ko'rinma yulduz vaqti, ko'rinma diametri, yoritilganligi, elongatsiya va albedosini bilish mumkin.

Shuningdek, vaqt va sanani o'zgartirgan holda osmon ob'ektining istalgan paytdagi koordinatalarini aniqlash mumkin bo'ladi. Talabalarolingan natijalarni tahlil qilib, osmon jismlarining harakatlari, chiqish-botish vaqtlari va boshqa kattaliklari orasidagi o'zaro bog'liqliklarni aniqlaydi va ko'nikmaga ega bo'ladi. Ma'lum bir qonuniyatlarni ham ushbu dastur yordamida isbotini topish imkoniyatiga ega bo'lishlarim mumkin.

Bundan tashqari VIREO dasturi yordamida ham astronomiya kursi laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish mumkin. Bu dasturda astronomiya kursi laboratoriya mashg'ulotlariga oid 10 dan ortiq ishlar bajariladi. Masalan: yulduzlarning spektrini o'rganishorqali ular qaysi spektral sinfga mansubligi hamda ma'lum qonuniyatlar asosida ularning temperaturalarini topish mumkin.

Yulduzlarning spektriga asoslanib ularning asosiy fizik ko'rsatgichlarini, masalan, yuza temperaturasini, ularning atmosfera qatlamlarida modda zichligini va kimyoviy tarkibini, ularning o'q atrofida aylanishi va fazoda harakat tezliklari aniqlanadi. Bunday ishlarni yuqori dispersiya bilan olingan spektr asosida bajarish mumkin. Yuqori dispersiyali spektr tirqishli difraktsion spektrograf yordamida olinishi mumkin. Bunday spektrografda yulduz nurining ancha qismi isrof bo'ladi. Shuning uchun yulduzlarning yuqori dispersiyali spektrini olish ancha muammoli masala. Hozirgi zamonda katta optik va ajrataolish kuchiga ega teleskoplarni, shuningdek, yuqori sezgirlikka va kvant chiqishiga ega nurlanish priyomnik (CCD) larning yasaliishi va qo'llanilishi yulduz spektrofotometriyasini yuqori sonli bosqichga ko'tardi. Ushbu laboratoriya ishi ana shunday teleskop, spektrograf va priyomnik (qabul qilgich) yordamida olingan materiallarga asoslangan. Ishni bajarishda foydalaniladigan o'lchash natijalari Milliy Optik Astronomik Observatoriyasi (AQSH) ning teleskoplarida olingan.

3-rasm. VIREO dasturi yordamida yulduzlarning spektrini o'rganish

Oliy ta'lim muassasalarida astronomiya kursi laboratoriya mashg'ulotlarini ushbu kompyuter dasturlaridan foydalangan holda tashkil etish talabalar ongida ilmiy dunyoqarashni shakllanishiga olib keladi.

Astronomiya kursini o'qitishda kompyuter dasturiy vositalarining roli juda katta. Kompyuter dasturiy vositalaridan foydalanib astronomiya kursini o'qitish talabalarni ilmiy ishlar qilishlari uchun zamin yaratadi deb hisoblaymiz. Shuning uchun ham astronomiya kursini o'qitishda kompyuter dasturiy vositalaridan foydalanish zarur. Talabalar bunda astronomiya kursining nazariy qonuniyatlari bilan tanishibgina qolmasdan, amaliy

tadbiqlarini ham ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlarini boshlashiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda bo'lajak astronomiya o'qituvchilarini dars jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishga oid bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishbiz pedagoglarning oldimizdagi asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. M. Mamadazimov, "Umumiy astronomiya", Darslik, Toshkent: "Yangi asr avlodi" nashriyoti 2008 y.
2. Djorayev M., Sattarova B., "Fizika va astronomiya o'qitish nazariyasi va metodikasi", O'quv qo'llanma, Toshkent: "Fan texnologiya" nashriyoti 2015 y.
3. Mamadazimov M., Tillaboyev A va boshqalar. "Astronomiya kursi (Umumiy astronomiya) dan laboratoriya ishlari" T., TDPU 2015 y.
4. Tillaboyev, A. M. (2021). astronomiya kursini o'qitishda zamonaviy ilmiy-tadqiqot natijalaridan foydalanishning metodik tizimi. academic research in educational sciences, 2(5), 907-913.
5. Tillaboyev, a. m. (2021). astronomiya fanining ilmiy-tadqiqot yutuqlarini ta'lim tizimiga qo'llashning nazariy asoslari. academic research in educational sciences, 2(2), 462-466.

ЙИГМА МАЪЛУМОТЛАР ЁРДАМИДА ГАЗОТУРБИНЛИ ДВИГАТЕЛЛАРИНИНГ ТЕХНИК ҲОЛАТИНИ БАҲОЛАШ

Туганов Г.Ш.,

ЎР ОҲАБИЮ Авиация жихозлари кафедраси бошлиғи, подполковник, доц

Улашов Ж.З.,

ЎЗР ҚК Академияси мустақил изланувчиси, катта ўқитувчи

Махмудов Н.А.,

ЎЗР ҚК Академияси Табиий фанлар кафедраси профессори ф.м.ф.н.,

Қобилов А.С.

*ЎР ОҲАБИЮ Учиш аппаратлари ва двигателлари тузлиши кафедраси бошлиғи,
подполковник*

Аннотация. Ушбу мақолада параметрик диагностика методини қўллаган ҳолда ўлчаешлар олиб борилган ва шу ўлчаешлар натижаларини шартли қабул қилинган (оралиқ) вариантлардаги кичкина трендлари – дисперсиялари қийматларини аниқлаб, ўртача квадратларини ҳосил қилиш билан Мураккаб техник тизимларни техник ҳолатини яқин келажакка прогноз қилиниши ўз аксини топган. Ушбу методни ишлаш алгоритмлари асоси нечоғли ҳозирги кунда долзарб бўлаётгани, интеллектуал борт диагностик тизимларида ортиқча конструктив қўшималарсиз (ўлчов датчикларисиз) қўллаш имкониятлари борлиғи илғари сурилган.

Калит сўзлар: вариант, танланма йиғма характеристикалари, қадам, сохта ноль, дисперсия, диагностика, эмпирик, момент, частота, ўртача қиймат.

В этой статье применяя параметрическую диагностику предлагается выбрать принятые тренды, определить эти значения дисперсии, затем находя среднее квадратические отклонения сделать прогнозы на будущее о состоянии сложных технических систем. Описывается актуальность проблематики и удобство этого метода, при которой не применяя конструктивных изменений на базе предлагаемого метода возможен продление технического ресурса сложнх технических систем.

Ключевые слова: вариант, выборочная сборочная характеристика, шаг, ложный ноль, дисперсия, диагностика, эмпирик, момент, частота, средний квадрат.

In this article applying parametric diagnostics offer to choose the received small trends to determine these values of a dispersion, then finding an average quadratic deflections to make forecasts for the future about condition of complex technical systems. The urgency of a problematics and convenience of this method at which without applying constructive changing on base offer method probably extension technical resourcecomplex technical system is described.

Keywords: version, the selective assembly characteristic, a step, a false zero, a dispersion, diagnostics, empiric, the moment, frequency, a mean square

Кириш. Инсоният техникани яратиши билан кўпгина муаммоларни ечимини топишга мушарраф бўлди, шу билан бирга техникани мақсадли равишда берилган муддат ичида хизмат қилиб беришини таъминлаш муаммосига ҳам дучор бўлди. Бугунга келиб бу илк содда кўринишдаги техника турларини мукамал тизимлилари ҳам яратилиб такомиллашиб келмоқда. Ўртада ишчанлигини таъминлаш вазифасига

таълаб ҳам янада ортди ва долзарблиги шу кунгача сақланиб келмоқда. Шу талаб ассосида таклифлар ҳам берилиб, фан ва техникага янги бир йўналиш техника диагностикаси кириб келди[1,2].

Замонавий мураккаб техника тизимлари (МТТ) ичидаги авиация газтурбинли двигателлари ГТД алоҳида ўринга эга бўлиб, улар мураккаблиги, яъни бир неча хил тизимлар мужассам бўлгани, уларни ҳар бири алоҳида иш принципларига эгаллиги билан ажралиб туради. Шу тарзда мақсади бўйича битта вазифани яқка турдаги машина сифатида бажариши, энг асосийси тяғали характеристикани барча об-ҳаво шароитларида таъминлаши билан ифодаланади.

МТТни фаолиятини назорат қилиш, техник ҳолатини баҳолаш эса диагностика вазифасига киради, бу ҳолда диагностика объекти сифатида МТТ қаралади.

МТТларни не чоғлик назорат, мониторинг тизими такомиллашганига қарабтикланувчанлик даражасига баҳо берилади [3, 4].

Бунинг мисолида олиб борилаётган тадқиқоларимиз объекти ТВ3-117ВМА авиацион ГТД да тўхталиб ўтсак бўлади. Бу двигатель завод томонидан берилган 15 йиллик мақсадли иш ресурсига эга, бу кучланиш қурилмалари вертолётларимизда 15 йил ва ундан ортиқ вақт давомида ишлатилиб келинмоқда, уни ресурсини узайтириш масаласида техник ҳолат бўйича таъмирлаш ва кейинчалик техник ҳолати бўйича эксплуатация қилиш дастури 1994 йилдан буён бажарилиб яхши натижалар блан амалиётга тадбиқ қилинди. Бундан аввал чет эл армияси Data Mining [4] дастурини ишлаб чиқиб амалиётга қўллаган эди. Авиациямизнинг 3 авлод двигателларида техник ҳолат бўйича ишлатиш дастурини 2-қисмини қўллаганда қатор муаммоларга дуч келинди. Бу муаммолар ичида техник носозликларни ҳали эксплуатацияда учрамаган турлари аниқланди ва улар рўйхатга олинди [5].

Ушбу ҳолат ўрганилиб, двигатель парметрларини статистикаси тузилиб таҳлил қилинганда, бундаин носозликларни олдини олишга бўлган профилактика мавжуд эмаслиги, қолаверса воситаларимиз ҳам йўқлиги маълум бўлди. Чет эл амалиёти шуни кўрсатадики, техник ҳолат бўйича учиш аппаратлари (УА) эксплуатацияси Data Mining дастури билан чамбарчас олиб борилган [6,7], яъни диагностика воситалари кенгайтирилиб диагностика тизимлари тузилиши жиҳатларидан 4-авлод двигателлари техник тавсифларига яқинлашган, бу ўз навбатида иқтисодий самара берибгина қолмай, ресурсини узайтириш, айниқса парвоз ҳавфсизлигини ҳам сезиларли оширилишига эришилди [8,9].

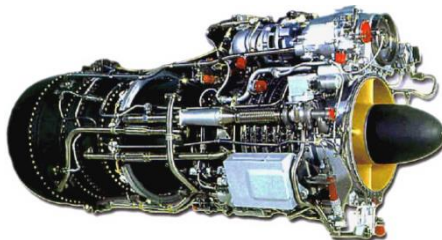
Шу юқоридаги дастурлар ичида вертолёт двигатель ва тизимларини такомиллаштиришда уларни интеллектуализациясига ҳам аҳамият берилди. Қўшимча датчиклар ёрдамида 3 авлод двигателларида ахборот таъминоти кенгайтирилди, бу датчиклар зарурий ҳавфсизликни таъминловчи тизим ва қисмларга қўйилиб двигательни бошқарилишини ва назоратини кучайтириб берди, шундай қилиб интеллектуализацияга илк қадамлар қўйилди[10]. Бундай модернизация қилинган авиацион двигателларида жорий сигнал ахборотларини йиғилиб, улар қайта ишланган,шу асосда келаси рейсга техник ҳолати катта ишончлилик билан аниқланган. Ўз навбатида техник прогнозини бир неча 100 соат олдинга сурди, албатта бу билан парвоз ҳавфсизлигини даражаси ҳам оширишга эришилди.

Эксплуатация қилинаётган двигателаримиздаги борт назорат тизими автоматлаштирилмаган қисмида визуал кузатиш билан техник ҳолатига баҳо берилади. Бу парвоз даврида мураккаб жараёнга айланади. Бошқарувчи оператор диққати бошқаришга қаратилганда, уни бошқа тизимлардаги иш параметрлари, диққатини чалғитади, яъни ҳар қандай ҳодиса рўй бераётганига баҳо бериши, шу билан бирга двигатель техник ҳолати прогноз қилиниши, бу асосида парвозни давом эттириш ёки ўз аэродромига қайтиш қарорини қабул қилиши шу жумладан. Чунки учиш аппарати тезлиги яшин тезлигида қарор қабул қилишига мажбур қилади.

Шуни айтиш жоизки бундайин ҳолатларда қарорлар нотўғри бўлиши эҳтимоллари жуда катта, бунга дунёдаги ҳаво ҳодисалари билан боғлиқ бўлган охириги авариялар ёрқин далил бўла олади [11].

Диагностика объекти сифатида Ми-8 русумидаги вертолётларнинг ҳарбий соҳада кенг қўлланмада ишлатилиб келинаётган газотурбинли двигатель (ГТД) ТВ3-117ВМА 1-расм [12, 13] классификациясини тўғридан-тўғри ўлчанган параметрик диагностика натижаларини, Танланма йиғма характеристикаларини ҳисоблаш методлари ёрдамида таҳлил қилайлик.

1-расм. Ми-8 русумидаги вертолётларнинг ТВ3-117ВМА газотурбинли двигатели

Айтайлик, танланма вариантлари ортиб бориш тартибида, яъни **вариацион қатор** кўринишида ҳисоблайлик.

Тенг узокликдаги вариантлар деб **h** айирмали арифметик прогрессия ташкил этадиган вариантларга айтилади. Шартли вариантлар деб,

$$U_i = (x_i - c)/h \quad (1)$$

тенглик билан аниқланадиган вариантларга айтилади.

Бу формулада U_i -шартли варианта (ГТД чиқиш газлари ҳарорат); x_i — кузатиладиган варианта; c - сохта ноль (яъни санок боши); h - қадам, исталган иккита дастлабки варианта орасидаги фарқ (яъни масштаб бирлиги).

Танланмани йиғма характеристикаларини ҳисоблашнинг соддалаштирилган усуллари дастлабки вариантларни **шартли вариантлар** билан алмаштиришга асосланган. Сохта ноль сифатида исталган вариантани олиш мумкин, сохта ноль сифатида вариацион қаторнинг тахминан ўртасида жойлашган варианта олинганда ҳисоблашларни максимал соддалашишига эришилади. Сохта ноль сифатида олинган вариантга нольга тенг бўлган шартли варианта мос келади [14, 15].

Танланмани йиғма характеристикаларини ҳисоблашда **эмперик моментлардан** фойдаланиш қулайдир. Эмперик моментлар назарий моментлардан фарқли кузатиш маълумотлари бўйича ҳисобланади.

M_k -тартибли оддий эмперик момент деб x_i — c айирмалар k -даражаларининг ўртача қийматига айтилади:

$$M_k = \frac{\sum n_i (x_i - c)^k}{nN} \quad (2)$$

Бу формулада:

x_i -кузатиладиган варианта (*двигатель чиқиш газлари ҳарорат қиймати*);

n_i — вариантанинг частотаси (*кузатишлар, ўлчанишлар сони*);

$N = \sum n_i$ — дискрет миқдорлар йиғиндис;

c - ихтиёрий ўзгармас сон (сохта ноль);

$k-i$ -лар натурал сонлар тўплами $k-i \in N$;

k - тартибли бошланғич эмпирик момент деб, $c=0$ бўлгандаги k -тартибли оддий моментга айтилади.

Жадвал

Чиқиш газлари ҳарорати дисперсиясини ўртача кўрсаткичларини ҳисоблаш

№	n_i	U_i	$n_i U_i$	$n_i U_i^2$	$n_i (U_i + 1)^2$
1	12	-2	-24	48	12
2	16	-1	-16	16	0

3	29	0	$A_1 = -40$	-	29
4	24	1	24	24	96
5	19	2	38	76	71
			$A_1 = 62$		
n		n=100	$\Sigma n_i U_i = 22$	$\Sigma n_i U_i^2 = 164$	$\Sigma n_i (U_i + 1)^2 = 308$

Биринчи ва иккинчи тартибли шартли моментларни ҳисоблайлик, бунинг учун юқоридаги жадвалдан фойдаланамиз.

$$M_1^* = \frac{\Sigma n_i U_i}{n} = \frac{22}{100} = 0,22$$

худди шунингдек, $M_2^* = \frac{\Sigma n_i U_i^2}{n} = \frac{164}{100} = 1,64$

k - қадамни топиш иккита ёндош вариантларнинг айирмасидан яъни арифметик прогрессиянинг айирмасидан топилади. $h = 10 - 5 = 5$ тенг экан. Изланаётган танланма ўртача қиймати ва танланма дисперсияни ҳисоблаймиз бунинг учун

$$\bar{x}_T = M_1^* h + c$$

танланма ўртача қиймати ва (6) формула орқали эса танланма дисперсиясини ҳисоблаймиз:

$$\bar{x}_T = M_1^* h + c = 0,22 * 5 + 29 = 30,1$$

$$D_T = [M_2^* - (M_1^*)^2] h^2 = [1,64 - 0,048] * 25 = 39,7$$

Агар танланма дисперсиясидан квадрат илдиз олсак, ўртача квадратик четланишларни топган бўламиз:

$$D_T = \sqrt{D_T} = \sqrt{39,7} = 6,3$$

Демак, танланма дисперсиямиз ўртача қиймати 6,3 °С тенг дегани. Бу эса МТТни чиқиш газлар ҳарорати параметрини белгиланган критик чегарадан ошмаётганини диагностик белгилари нмоён қилиб, техник шартларга тўлиқ жавоб беришини ифода қилади. Чунки соз двигателдаги критик кўрсаткич ТВ3-117ВМА ГТД учун 35-40 °С ташкил қилади. Қуйидаги газтурбинли двигателни ишлатиш йўриқномасига асосан (жадвал) қайд қилинган белгидан кўтарилса, яъни ТВ3-117ВМАдаги номинал режимида турбокомпрессорнинг ротори айланишлар сони $n_{TK} = 99\%$, чиқиш газлари ҳарорати $t_r = 955^\circ\text{C}$ ва 1 крейсер иш режимида (1КР) эса, $n_{TK} = 97,5\%$, чиқиш газлари ҳарорати $t_r = 910^\circ\text{C}$ дейлик, унда шартга асосан, дисперсия қийматлари $D_T \geq 35-40^\circ\text{C}$ шартли равишда ошса, у ҳолда двигателни газодинамик қийматлари ўзгариши билан боғлиқ бўлган унинг ротори лопаткаларининг ейилиши $\approx \alpha$, ҳавонинг кириш қисмидаги сарфи $G_B 8,85 \text{ кг/соат}$ дан тушганини (юқоридаги жадвалнинг 4, 5, 6 – устунлари), бу билан боғлиқ бўлган компрессорнинг π_k сиқиш даражасини кўрсаткичи пасайганини кузатиш мумкин [16, 17, 18].

Хулоса

Хулоса қилиб шунни айтиш мумкинки, ушбу мақолада ёритилган методика ГТДни техник ҳолати бўйича чекланган ҳажмдаги бошланғич маълумотлар базаси асосида назорат ва диагностика ўтказиш имконини беради, двигатель оқим ўтиш қисми нуқсонларини агрегат аниқлигида излаб топиб локализация қилишига ва умумий назорат ва диагностика қилиш вақтини 2-3 бараварига қисқартирилишига олиб келади.

Метод самарадорлиги шундаки, авария олдини олишда диагностик белгиларни шакллантириш ва уларни диагностик критерияларига мослигини таққослаш, шу йўсинда кейинги рейсга учуш аппаратини техник ҳолатини прогноз қилинишига хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Системи озброєння і військова техніка, 2010, № 4 (24)

2. Технология эксплуатации, диагностики и ремонта газотурбинных двигателей: Учеб. пособие./Ю.С. Елисеев, В.В. Крымов, К.А. Малиновский, В.Г. Попов М.: Высш. шк.; 2002. 355 с.;
3. Машошин О.Ф. Диагностика авиационной техники. Учебное пособие. - М.: МГТУ ГА, 2007. – 141 с.;
4. Воробьев В.Г., Константинов В.Д. Надежность и техническая диагностика авиационного оборудования: Учебник для вузов. - М.: МГТУ ГА, 2010
5. Оценка качества управления сложными техническими объектами / Тихий И. И., Кашковский В. В., Полуэктов С. П. // Вестн. Иркут.гос. тех. ун-та. – 2008. – Вып.2 (34). – С.37–41.;
6. НИАО-РУ Наставление авиационного обеспечения войск ПВО и ВВС РУ часть 1;
7. Копытов Е., Kabelev N. A method of adaptive ere-configuration of multi-layerperceptronin real-timelearning system/ Computer Modelling& New Technologies 2000. 4, No.1, 7-14.;
8. Прикладные нечеткие системы: Перевод с япон./ К. Асаи, Д. Вагада, С. Иваи и др.; под ред. Т. Тэрано, К. Асаи, М. Сугено. - М.: Мир, 1993.;
9. Usage Monitoring System - AIRBUS HELICOPTERS TRAINING SERVICES EC-176 D ТехническоеописаниеМ.: Машиностроение, книга I М. – 2014, 208 с.;
10. Механика машин, механизмов и материалов. 2014. № 2 (27) «Основные направления развития диагностирования трансмиссионных узлов машин» Н.Н. ИШИН, к. т. н.; В.Б. АЛЬГИН, д-р техн. наук С. 12-22;
11. Закс Л. Статистическое оценивание. Пер. с нем. В. Н. Варыгина. Под ред. Ю. П. Адлера, В. Г. Горского. – М.: Статистика, 1976, 598 с., ил.;
12. Макароеский И.М. Основы технической эксплуатации и диагностики авиационной техники: Учеб. пособие / Самар, гос. аэрокосм, ун - т. Самара, 2004. 116 с.;
13. Турбовальный двигатель ТВЗ-117 Руководство по технической эксплуатации 078.00.5700-04 РЭ книга 3;
14. Пискунов Н.С. Дифференциал ва интеграл ҳисоб Т2 Тошкент-1974 “Ўқитувчи” нашриёти;
15. Гмурман В.Е. Эҳтимоллар назарияси ва математик статистика “Тошкент”- 1977 “Ўқитувчи” нашриёти;
16. Турбовальный двигатель ТВЗ-117ВМА Руководство по технической эксплуатации 078.00.5700 РЭ книга I М. – 1985;
17. Диагностика состояний ВРД по термогазодинамическим параметрам Ахмедзянов А.М., Дубровский Н.Г., Тунаков А.П.-М.: Машиностроение, 1983, 206 с;
18. Технология эксплуатации, диагностики и ремонта газотурбинных двигателей: Учеб. пособие./ Елисеев Ю.С., Крымов В.В., Малиновский К.А., Попов В.Г., М.: Высш. шк.; 2002. 355 с.

НАПРЯЖЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ГОРНОГО МАССИВА И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НАМЕХАНИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ГОРНЫХ ПОРОД

Меликулов Абдусаттар Джаббарович

кандидат технических наук, доцент, кафедра "Горное дело",

Алмалыкский филиал;

Бакиров Гайрат Холикбердиевич

старший преподаватель, кафедра "Горное дело" Алмалыкский филиал

Ташкентский государственный технический университет имени Ислама

Каримова

Аннотация: в тезисе рассматриваются условия формирования и изменения напряженно-деформированного состояния массива горных пород вокруг подземных горных выработок.

Ключевые слова: горные выработки, напряженного состояния, прочность породы, анизотропия, модуль деформации пластических деформаций.

Проведение подземной выработки связано с удалением из нее породы, которая воспринимала давление пород, залегающих непосредственно над выработкой, и предотвращала смещения частиц породы на ее контуре. В связи с этим вокруг выработки возникает концентрация напряжений: стены выработки подвергаются повышенному давлению, а в кровле возникают растягивающие напряжения, достигающие иногда значительных размеров.

Переход от первоначального напряженного состояния (всестороннее сжатие) к двухосному (вследствие снятия напряжений по контуру выработки) сопровождается возникновением деформаций окружающих пород.

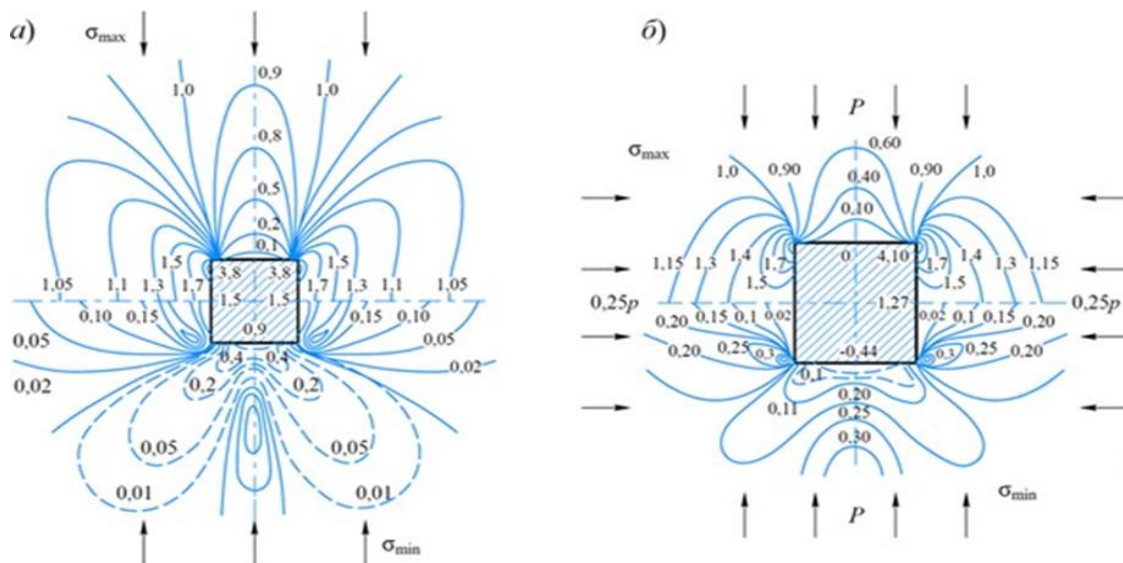

Рисунок 1.1. дает представление о распределении главных напряжений вокруг квадратного отверстия в горном массиве. Изолинии получены в результате исследования концентрации напряжений вокруг вырезов в упругих изотропных пластинках. Около линий выписаны коэффициенты концентрации напряжений, характеризующие изменение первоначального напряженного состояния.

Из рассмотрения рисунок 1.1. можно сделать следующие выводы:

- наличие первоначального бокового давления уменьшает концентрацию напряжений и, что особенно важно, растягивающие напряжения в кровле выработки; в местах перегибов контура выработки возникают большие концентрации напряжений (коэффициент концентрации в углу

Рисунок 1.1 – Изолинии главных напряжений вокруг квадратной выработки при одноосном (а) и двухосном (б) сжатии

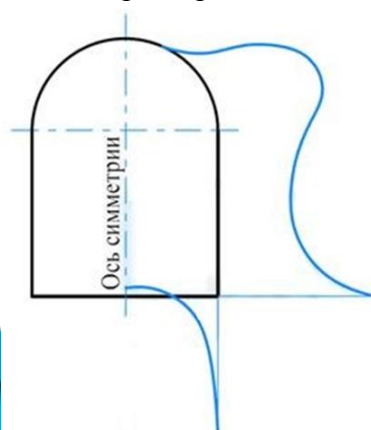
- теоретически равен бесконечности), вследствие чего неизбежно появление зон пластических деформаций. Поэтому при выборе формы выработки целесообразно в ее углах устраивать закругления, обеспечивающие снижение коэффициента концентрации, или переходить к плавному очертанию (эллипс, круг).

Более подъемистые выработки благоприятнее выработок кругового очертания. Так, если при $\xi = 0,25$ напряжения в середине кровли круговой выработки составляют $0,26 p$, то в эллиптической выработке с отношением высоты к пролету, равным 1,5, растягивающие напряжения отсутствуют.

Это позволяет сделать вывод, что подковообразное очертание выработки более выгодно в статическом отношении, чем круговое. Теоретическое решение для этого более сложного случая отсутствует. Представление о распределении напряжений по контуру выработки подковообразного очертания дает эпюра (рис. 1.2), полученная оптическим методом при $\xi = 0,25$. Оно является весьма благоприятным.

Рисунок 1.2 – Распределение напряжений по контуру сводчатой выработки

Изложенные результаты исследований, полученные методами теории упругости, позволяют оценить характер изменений напряженного состояния вокруг

незакрепленной выработки. Наличие крепи, ограничивающей деформации контура выработки, улучшает напряженное состояние окружающих пород. В связи с этим значительный интерес представляют работы, основанные на рассмотрении совместной работы тоннельной обделки и окружающей ее упругой среды. Так, С.А. Орловым получено решение задачи о напряженном состоянии весомой упругой среды с закрепленным круговым отверстием, позволяющее определить контактные напряжения между обделкой и горным массивом. Расчет показывает, что наличие обделки уменьшает концентрацию напряжений в стенах выработки. Следует отметить, что полученное решение является чисто теоретическим, так как предполагает, что кольцо, поддерживающее контур выработки, установлено и плотно прижато к породе до возникновения в ней неупругих деформаций.

Результаты расчета, полученные для незакрепленной выработки методами теории упругости, правильно отражают напряженное состояние окружающих пород, если они нигде не испытывают пластических деформаций. В этом случае подземная выработка является вполне устойчивой и может быть оставлена без тоннельной обделки, если она не требуется для защиты породы от разрушения или для придания выработке правильной формы.

Список литературы

1. Быковцев А.С., Прохоренко Г.А., Сытенков В.Н. Моделирование геодинамических и сейсмических процессов при разработке месторождений полезных ископаемых. Ташкент: Фан, 2000. 271 с.
2. Волченко Г.Н. Энергоресурсосберегающие технологии взрывной отбойки напряженных пород на рудниках. Новокузнецк: Сибирский гос. индустриальный ин-т, 2010. 238 с.
3. Гасанова Н.Ю., Салямова К.Д., Меликулов А.Д. Анализ изменчивости деформационных свойств массива горных пород и возможность управления ими при различных геотехнологических процессах // Вопросы науки и образования, 2018. № 10. С. 35–39.
4. Зубков А.В. Геомеханика и геотехнология. – Екатеринбург: ИГД

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ЎЗARO BOҒЛИКЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ (МАТЕМАТИКА ВА ФИЗИКА ФАНЛАР МИСОЛИДА).

М.Н.Солаева

Чирчиқ давлат педагогика институти

Аннотация: Замонавий ёшларни етарлича билимли, креатив фикрловчи, ақлан теран ва жахон талабларига мос кадрлар бўлиб етишишлари учун бугунги кунга келиб мамлакатимизда ўқитиш тизимида бўлган талаб юқори даражада ошгани ҳеч кимга сир эмас. Бундан ташқари бугунга келиб бутун дунёда фанларни ўқитишда нафақат эскирган усуллардан воз кечишлик шу билан биргаликда фанларни ўзаро боғлиқлигини ва ҳаётини тадбиқларини тушунтириб назарий билим билангина чекланиб қолмасдан амалиётга тадбиқ қила олиш каби билимларни ўқувчиларга сингдириш энг катта талаблардан биридир.

Калит сўзлар: функция, функциянинг интегралли, аниқ интеграл, фанларда тутган ўрни, аниқ интегралнинг тадбиқлари.

Аннотация: не секрет, для кого хеч по сей день повысил спрос на систему образования в нашей стране, чтобы современная молодежь могла стать достаточно образованными, творчески мыслящими, мыслящими и компетентными кадрами. Кроме того, тот факт, что, приехав в Бугун и отказавшись только от устаревших методов преподавания предметов во всем мире, вместе с этим пониманием взаимозависимости и жизненно важного применения наук, интеграция знаний в учащихся является одним из самых больших требований, таких как возможность практиковать, не ограничиваясь только теоретическими знаниями.

Ключевые слова: функция, интеграл функции, определенный интеграл, роль, которую он занимает в науках, применение определенного интеграла.

Abstract: it is no secret for whom хеч has increased the demand for the education system in our country to this day, so that modern youth can become sufficiently educated, creatively thinking, thinking and competent personnel. In addition, the fact that, having arrived in Bugun and abandoning only outdated methods of teaching subjects all over the world, together with this understanding of the interdependence and vital application of sciences, the integration of knowledge into students is one of the greatest requirements, such as the ability to practice, not limited only to theoretical knowledge.

Keywords: function, integral of a function, a definite integral, the role it occupies in the sciences, the application of a definite integral.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Математика соҳасидаги таълим сифатини ошириш ва илмий-тадқиқотларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги Қарорида қуйидаги бандлар келтирилган бўлиб:

Мамлакатимизда математика 2020-йилдаги илм-фанни ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланди. Ўтган давр ичида математика илм-фани ва таълимини янги сифат босқичига олиб чиқишга қаратилган қатор тизимли ишлар амалга оширилди:

Шу билан бирга, соҳада ечимини топмаган қатор масалалар математика соҳасидаги таълим сифати ва илмий-тадқиқот самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш заруратини кўрсатмоқда. Жумладан:

биринчидан, математика таълимотининг таълим олиш босқичлари ўртасидаги узвийлик тўлиқ таъминланмаган;

иккинчидан, умумтаълим мактабларида математика дарсликлари ўқувчиларнинг ёшига нисбатан фанни ўзлаштиришни қийинлаштирувчи мураккаб масалалардан иборат ва бошқа фанларда ўтиладиган мавзулар билан уйғунлаштирилмаган; [1]

Ушбу бандлардан кўринадики математика фанини ҳозирги кунга келиб йўналтириб ўқитиш, фанларда ва ҳаётдаги тадбиқларини ўргатиш, бундан ташқари ўқувчиларни математика фанига қизиқтириш каби масалалар энг муҳим масалалардан бири бўлиб келмоқда. Шуларни инобатга олиб қарайдиган бўлсак умумий ўрта таълимнинг юқори синф ўқувчилари учун математика фани мураккаблашгани сари ўқувчиларнинг қизиқиши камайиб боради. Демак, умумий ўрта таълимда мактаб ўқувчиларини математикага қизиқтириш учун эса албатта ҳар бир мавзунинг етарлича тадбиқи ва фанлараро алоқадорлигини кўрсатиб бериш, бу албатта ўқувчиларнинг фанга қизиқишини ошириш билан бир қаторда замонавий методларнинг бир кўриниши сифатида ҳарактерланади. Эндиликда юқоридагиларни инобатга олиб қарайдиган бўлсак умумий ўрта таълимнинг битирувчи синфлари учун дастурда аниқ интеграл ва уларнинг тадбиқлари бўлими мавжудлиги ҳаммамизга маълум. Яъни аниқ интеграллар мавзуси нимага керак? Аниқ интеграллар ҳаётда ёки бошқа фанларда қай тартибда қўлланилади? каби саволларга мактаб ўқитувчилари жуда кўп учрашларини ҳаммамиз биламиз ва албатта математика фани жуда зарур ва керакли фанлардан бири ҳисобланади дейиш билан чекланилади. Шу каби муаммоларни ҳал қилиш мақсадида ушбу мақолада биз аниқ интеграллар мавзусини фанлараро тадбиқлар асосида ўқитишни кўриб чиқамиз.

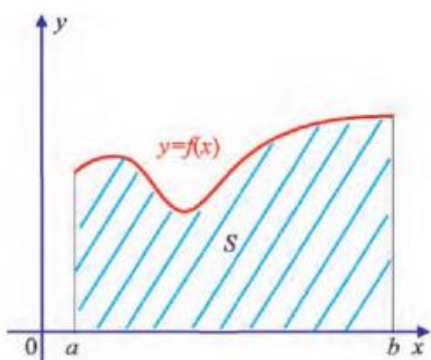
Бунинг учун албатта энг аввало аниқ интеграллар ва аниқ интегралларнинг тадбиқлари мавзуларини ўрганиб, мавзунинг турли тадбиқларини таҳлил қиламиз.

1-расмда тасвирланган шакл эгри чизикли трапеция дейилади. Бу шакл юқоридан $y = f(x)$ функциянинг графиги билан, қуйидан функциянинг графиги билан, қуйидан $[a, b]$ кесма билан, ён томонлардан эса $x = a$, $x = b$ тўғри чизикларнинг кесмалари билан чегараланган. $[a, b]$ кесма эгри чизикли трапециянинг асоси дейилади. [2]

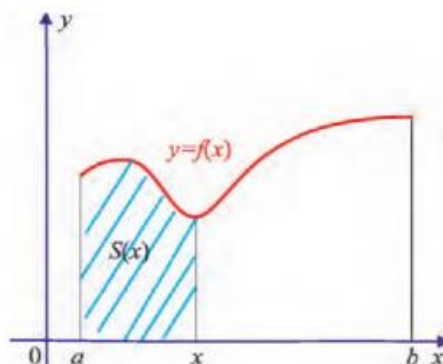
Эгри чизикли трапециянинг юзини қайси формулага кўра ҳисоблаймиз, деган савол туғилади.

Бу юзни S деб белгилайлик. S юзни $y = f(x)$ функциянинг бошланғич функцияси ёрдамида ҳисоблаш мумкин экан. Шунга оид мулоҳазалани келтирамиз.

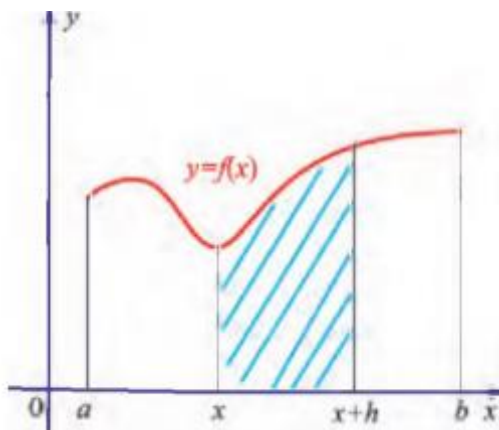
1-расм

2-расм

$[a, x]$ асосли эгри чизикли трапециянинг юзини асосли эгри чизикли трапециянинг юзини $S(x)$ деб белгилаймиз (2-расм), бунда x шу $[a, b]$ кесмадаги исталган нукта: $x = a$ бўлганда $[a, x]$ кесма нуктага айланади, шунинг учун $S(a) = 0$, $x = b$ да $S(b) = S$. [3,4]

$S(x)$ ни $f(x)$ функциянинг бошланғич функцияси бўлишини, яъни $S'(x) = f(x)$ эканини кўрсатамиз.

$S(x+h) - S(x)$ айирмани кўрайлик, бунда $h > 0$ ($h < 0$) ҳол ҳам худди шундай кўрилади. Бу айирма асоси $[x, x+h]$ бўлган эгри чизикли трапециянинг юзига тенг (4-расм). Агар h сон кичик бўлса, у ҳолда бу юз тақрибан $f(x) \cdot h$ га тенг,

яъни $S(x+h) - S(x) \approx f(x) \cdot h$. Демак, $\frac{S(x+h) - S(x)}{h} \approx f(x)$. Бу тақрибий

тенгликнинг чап қисми $h \rightarrow 0$ да $S'(x) = f(x)$ тенглик ҳосил бўлади. Демак, $S(x)$ юз $f(x)$ функция учун бошланғич функцияси экан. [4]

Бошланғич функция $S(x)$ дан ихтиёрий бошқа бошланғич $F(x)$ функция ўзгармас сонга фарқ қилади, яъни

$$F(x) = S(x) + C.$$

Бу тенгликдан $x = a$ да $F(a) = S(a) + C$ ва $S(a) = 0$ бўлгани учун $C = F(a)$.

У ҳолда (1) тенгликни қуйидагича ёзиш мумкин: $S(x) = F(x) - F(a)$. Бундан $x = b$ да $S(b) = F(b) - F(a)$ эканини топамиз. Демак, эгри чизикли трапециянинг юзини (2-расм) қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблаш мумкин:

$$S(b) = F(b) - F(a).$$

Бунда $F(x)$ - берилган $f(x)$ функциянинг исталган бошланғич функцияси. [5]

Шундай қилиб, эгри чизикли трапециянинг юзини ҳисоблаш $f(x)$ функциянинг $F(x)$ бошланғич функциясини топишга, яъни $f(x)$ функцияни интеграллашга келтирилади.

$F(b) - F(a)$ айирма $f(x)$ функциянинг $[a, b]$ кесмадаги аниқ интегрални дейилади ва бундай белгиланади: $\int_a^b f(x)dx$.

$$\int_a^b f(x)dx = F(b) - F(a)$$

формула Ньютон-Лейбниц формуласи деб аталади. [5]

Ушбу аниқ интеграл таърифи мактаб ўқувчиларга тушунтириш ва изоҳлаб бериш учун жуда қулай ва осондир. Ҳаммамизга маълумки аниқ интегралнинг яна бир таърифи мавжуд бўлиб, бу таъриф эгри чизикли трапеция юзасини бўлакчаларга бўлиш ва йиғиндисини ҳисоблаш орқали топилади. Бу таъриф ва тушунтириш методи албатта мактаб ўқувчилари учун мураккаблилик туғдиради. Шу сабабдан мактаб ўқувчиларига аниқ интеграллар тўғрисида юқоридаги каби тушунтирган маъқул.

1-мисол. $\int_0^2 (6x^2 - 5)dx$ аниқ интегрални ҳисобланг. [6]

Ечиш: бу аниқ интегрални ҳисоблаш учун олдин аниқмас интеграл ҳисобланади.

$$\int_0^2 (6x^2 - 5)dx = \left. \frac{6}{3}x^3 - 5x \right|_0^2 = 2 \cdot 8 - 5 \cdot 2 = 6$$

Хулоса: Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки фан ва хаёт, фан ва техника, фан ва тараққиёт чамбарчас боғлиқдир. Шулардан келиб чиққан ҳолда ушбу мақолада бундай боғлиқликларни мактаб ўқувчиларига тушунтиришнинг етарлича асоси ва методикаси кўриб чиқилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1) Lex/uz
- 2) Фихтенгольц Г.М. Математик анализ асослари. Ўқитувчи нашриёти, Тошкент, 1970. 243 в.
- 3) Ш.Р.Хуррамов Олий математика. I жилд Чўлпон номидаги нашриёт- матбаа ижодий уйи Тошкент -2018
- 4) Ш.А.Алимов, О.Р.Холмухаммаедов, М.А.Мирзааҳмедов. “Алгебра” Умумий ўрта таълим мактабларининг 9- синфи учун дарслик. “Ўқитувчи” нашриёт матбаа ижодий уйи Еўшкент-2014.
- 5) М.А.Мирзааҳмедов, Ш.Н.Исмаилов, А.Қ.Аманов. “математика” 11-синф учун дарслик. Тошкент-2018
- 6) A.J. Seytov, A.R. Kutlimuradov, R.N. Turaev, N.K. Muradov, A.A. Kудaybergenov, Mathematical model of optimal control of the supply canal to the first pumping station of the cascade of the Karshi main canal. International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology Vol. 8, Issue 3, March 2021. India. ISSN: 2350-0328. pp. 16790- 16797. (№5, web of science IF=6,646)
- 7) A. V. Kabulov, A. J. Seytov & A. A. Kудaybergenov. Mathematical models of the optimal distribution of water in the channels of irrigation systems. International Journal of Mechanical and Production Engineering Research and Development (IJMPERD) ISSN(P): 2249-6890; ISSN(E): 2249-8001 Vol. 10, Issue 3, Jun 2020, pp. 14193-14202 (№5 Scopus IF = 9.6246)
- 8) Sh. Kh. Rakhimov, A. J. Seytov, D. K. Jumamuratov & N. K. Rakhimova. Optimal control of water distribution in a typical element of a cascade of structures of a machine canal pump station, hydraulic structure and pump station. India. International Journal of Mechanical and Production Engineering Research and Development (IJMPERD) ISSN (P): 2249-6890; ISSN (E): 2249-8001 Vol. 10, Issue 3, Jun 2020, pp. 11103-11120. (№5 Scopus IF = 9.6246)

**УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА БАЪЗИ МАВЗУЛАРНИ
ЎҚИТИШДА УЗВИЙЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ.(МАТЕМАТИКА МИСОЛИДА)****А.Ж.Сейтов., М.Р.Юсупов****Чирчиқ давлат педагогика институти**

Аннотация: ушбу мақолада умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларига математика фанининг бир нечта мавзуларини ўқитишда узвийликни таъминлаш ва билим кўникмаларида бўшлиқлар пайдо бўлишининг олдини олиш бўйича бир нечта мисоллар ва уларни бартараф қилиш йўллари кўриб чиқамиз.

Калит сўзлар: функция, аниқмас интеграллар, бошланғич функция, бўлаклар интеграллаш.

Аннотация: в этой статье мы рассмотрим несколько примеров и способов их преодоления, чтобы обеспечить преемственность в преподавании нескольких предметов математики учащимся средней школы в целом и предотвратить возникновение пробелов в когнитивных навыках.

Ключевые слова: функция, неопределенные интегралы, начальная функция, фрагментированные интегралы.

Abstract: In this article, we will look at several examples and ways to overcome them in order to ensure continuity in teaching several subjects of mathematics to secondary school students in general and to prevent gaps in cognitive skills.

Keywords: function, indefinite integrals, initial function, fragmented integrals.

Олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш, талабалар ўқишини кўчириш, қайта тиклаш ва ўқишдан четлаштириш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш хақидаги Ўзбекистон республикаси вазирлар маҳкамасининг қарорининг куйидаги бандига

(Олий таълим муассасасида танланган таълим йўналишига қараб абитуриентлар белгиланган тартибда тасдиқланган фан мажмуалари бўйича тест синовларидан ўтадилар

Тест топшириқлари умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар таълими умумтаълим фанлари ўқув дастурларига мувофиқ тузилади) мувофиқ шуни айтиш лозимки олий таълим муассасаларига кириш имтихонларида бериладиган бир қанча тест намуналари нафақат мактаб дарсликларидан балки академик лицей дастурлари ёрдамида тузилади. Шуларни инобатга олган ҳолда шуни айтиш мумкинки мактаб ва лицей битирувчи синфларнинг дастурига кирувчи “Бошланғич функция” топиш масалалари мавзуси учун ҳам бир қатор мисоллар борки улар мактаб дарсликларидан мавжуд бўлмаслиги мумкин аммо чуқурлашган лицийлар дарсликларидан ва олий таълим муассасаларига кириш имтихон саволлари қаторида бўлиб, шунга ўхшаган мисол ва масалаларни куйида ечилиши ва умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларига тушунтиришнинг бир нечта услубларини кўриб чиқамиз.

Албатта мисолларни даражасига қараб баъзи услуб ва мисоллар мактаб ўқувчилари учун мураккаблик қилиши мумкин. Шу сабабдан албатта ҳар бир услуб ва усулни келиб чиқиши ва қўлланилишини тўлиқ тушунтириб бериш шарт.

Бўлаклар интеграллаш: фараз қилайлик $u = f(x)$ ва $v = g(x)$ лар x нинг иккита функцияси ва улар $u' = f'(x)$ ва $v' = g'(x)$ узлуксиз ҳосилаларга эга бўлсин. У вақтда икки функция кўпайтмани ҳосиласини олиш қоидаига кўра $(uv)' = u'v + uv'$ ёки $d(uv) = u dv + v du$ ёки $u dv = d(uv) - v du$ бўлади; $d(uv)$ ифода учун, шубҳасиз, uv бошланғич функция бўлади: шунинг учун $\int u dv = uv - \int v du$ формула ўринлидир.

Бу формула бўлаклар интеграллаш қоидасини ифодалайди. Юқоридаги келтириб чиқарган формуламиз бўлаклар интеграллаш формуласини беради ва бу формула икки функция кўпайтмасининг ҳосиласидан келиб чиққан. Энди бу формулани мисолларда тушунтирсак.

Масалан: $\int x \cos x dx$ аниқмас интегрални ҳисобланг.

Бу интегрални ҳисоблашда бўлаклар интеграллаш формуласидан фойдаланамиз. Яъни $\cos x$ функцияни дифференциаллаш белгиси остига киритамиз ва интеграл

куйдаги кўринишга келади. $\int x \cos x dx = \int x d(\sin x)$ бу ифодада $u = x$, $v = \sin x$ каби белгилаймиз ва юқоридаги формуладан фойдаланамиз. $\int x d(\sin x) = x \sin x - \int \sin x dx = x \sin x + \cos x + C$ эканлиги келиб чиқади.

$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin x \cos^2 x dx \text{ аниқ интегрални ҳисобланг.}$$

Шу каби мисоллар мактаб дарсликларида ёки тестларида учраса у ҳолда бу мисолни ўзгарувчи алмаштириш методи ёрдамида ишлаймиз. Бунинг учун куйидагича амал бажарамиз.

$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin x \cos^2 x dx = - \int_0^{\frac{\pi}{2}} \cos^2 x d \cos x \quad \text{яъни битта ўзгарувчини дифференциал белгиси}$$

остига киритилади. $- \int_0^{\frac{\pi}{2}} \cos^2 x d \cos x = - \frac{\cos^3 x}{3} \Big|_0^{\frac{\pi}{2}} = 0 - (-\frac{1}{3}) = \frac{1}{3}$ ва натижага эга бўламиз.

Энди аниқмас интегралнинг бўлаклаб интеграллаш усулини аниқ интеграллар учун кўриб чиқамиз.

Мисол: $\int_0^1 \arcsin x dx$ аниқ интегрални ҳисобланг.

Ечиш: ушбу мисолни ечиш учун аниқ интегралда ҳам худди аниқмас интегралдаги каби бўлаклаб интеграллаш амалини бажарамиз. Бунинг учун,

$$\int_0^1 \arcsin x dx = [u = \arcsin x, du = \frac{1}{\sqrt{1-x^2}} dx, dv = dx, v = x] \quad \text{каби белгилашларни}$$

амалга оширамиз ва $\int_0^1 \arcsin x dx = x \arcsin x \Big|_0^1 - \int_0^1 \frac{x}{\sqrt{1-x^2}} dx$ ва интегралнинг иккинчи қисмига белгилаш киритиш усулини қўллаймиз.

$$x \arcsin x \Big|_0^1 - \int_0^1 \frac{x}{\sqrt{1-x^2}} dx = x \arcsin x \Big|_0^1 - \frac{1}{2} \int_0^1 \frac{dx^2}{\sqrt{1-x^2}} =$$

эканлиги келиб чиқади.

$$x \arcsin x \Big|_0^1 - \frac{1}{2} \int_0^1 \frac{dt}{\sqrt{1-t}} = x \arcsin x \Big|_0^1 - \sqrt{1-t} \Big|_0^1 = \frac{\pi}{2} - 1$$

Биз юқорида аниқ интеграл ҳисоблашда бўлаклаб интеграллаш ва ўзгарувчи алмаштириш усуллари кўриб чиқдик.

Хулоса: хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларига бирор мисол-масала ёки мавзунинг умумий тахлилини тушунтиришда албатта ўқувчининг билим кўникмасида узвийликни таъминлаш ва бўшлиқ пайдо бўлишини таъминлаш учун фақатгина мактаб дастурига эмас балки лицей ва коллеж дастурларини ҳам таҳлил қилиш лозим. Бу ўз ўрнида ўқувчининг олий таълим муассасасига ўқишга қабул қилингандан кейинги ўқиш жараёнини узвийлигини ҳам таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1) Lex/uz
- 2) Фихтенгольц Г.М. Математик анализ асослари. Ўқитувчи нашриёти, Тошкент, 1970. 243 в.
- 3) Ш.Р.Хуррамов Олий математика. I жилд Чўлпон номидаги нашриёт- матбаа ижодий уйи Тошкент -2018
- 4) Ш.А.Алимов, О.Р.Холмухаммаедов, М.А.Мирзаахмедов. “Алгебра” Умумий ўрта таълим мактабларининг 9- синфи учун дарслик. “Ўқитувчи” нашриёт матбаа ижодий уйи Еўшкент-2014.
- 5) М.А.Мирзаахмедов, Ш.Н.Исмаилов, А.Қ.Аманов. “математика” 11-синф учун дарслик. Тошкент-2018

9) A.J. Seytov, A.R. Kutlimuradov, R.N. Turaev, N.K. Muradov, A.A. Kudaybergenov, Mathematical model of optimal control of the supply canal to the first pumping station of the cascade of the Karshi main canal. International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology Vol. 8, Issue 3, March 2021. India. ISSN: 2350-0328. pp. 16790- 16797. (№5, web of science IF=6,646)

10) A. V. Kabulov, A. J. Seytov & A. A. Kudaybergenov. Mathematical models of the optimal distribution of water in the channels of irrigation systems. International Journal of Mechanical and Production Engineering Research and Development (IJMPERD) ISSN(P): 2249-6890; ISSN(E): 2249-8001 Vol. 10, Issue 3, Jun 2020, pp. 14193-14202 (№5 Scopus IF = 9.6246)

11) Sh. Kh. Rakhimov, A. J. Seytov, D. K. Jumamuratov & N. K. Rakhimova. Optimal control of water distribution in a typical element of a cascade of structures of a machine canal pump station, hydraulic structure and pump station. India. International Journal of Mechanical and Production Engineering Research and Development (IJMPERD) ISSN (P): 2249-6890; ISSN (E): 2249-8001 Vol. 10, Issue 3, Jun 2020, pp. 11103-11120. (№5 Scopus IF = 9.6246)

ПЛАСТМАССЫ В АВТОМОБИЛЕСТРОЕНИЕ

Халиков Р.Т.

к.т.н., доцент, ст. преподаватель кафедры технического обеспечения Академии ВСПУ

В XX веке человечество пережило синтетическую революцию, в его жизни появились новые материалы — пластмассы. Пластмассу можно смело отнести к одному из главных открытий человечества. Без изобретения этого материала многих других открытий получить бы не удалось или удалось бы намного позже.

Первая пластмасса была изобретена в 1855 году британским металлургом и изобретателем Александром Парксом. Когда он решил найти дешевый заменитель дорогостоящей слоновой кости, из которой в то время делались бильярдные шары, он и представить себе не мог, какое важное открытие для человечества ему удалось совершить. Ингредиентами первой пластмассы стала нитроцеллюлоза, спирт и камфора. Смесь этих компонентов прогревалась до текучего состояния, а затем заливалась в форму и застывала при нормальной температуре. Так был изобретен родоначальник современных пластмасс - паркезин.

От природных материалов к полностью синтетическим развитие пластмасс пришло позже - когда профессор Фрейбургского университета немец Герман Штаудингер открыл макромолекулу - тот «кирпичик», из которого строятся все синтетические органические материалы, да и природные тоже. Это открытие принесло в 1953 году профессору Штаудингеру Нобелевскую премию. С тех-то пор все и началось... Чуть ли не каждый год из химических лабораторий начали сообщать об открытии очередного синтетического материала с невиданными ранее свойствами, и сегодня в мире ежегодно производятся миллионы тонн всевозможных пластмасс, без которых жизнь современного человека и представить себе нельзя.

Ключевым преимуществом пластиков над металлом является легкость: в среднем, пластиковые детали весят на 25-30% меньше, нежели стальные. А уменьшение веса автомобиля позволяет снизить потребление топлива. Не мало важным преимуществом пластмассы является коррозионная стойкость на порядок выше по сравнению с металлом

Тенденцию отказа от металла можно проследить и на примере использования пластиков в автомобилестроении. Начиная с 1970-х годов доля металлических частей в автомобиле неуклонно снижается: если ранее обычный автомобиль на 79% состоял из стали, то на сегодняшний день доля металла в автомобиле - около 55%. Пластмассы, напротив, показывают устойчивый рост: с 6% в начале 1970-х до 18% к 2020 году, а резины - с 2% до 7%. Сначала может показаться, что пластики используются лишь в отделке салона, однако их можно найти в кузове, в подвеске и даже в двигателе машины.

По оценкам экспертов, мировой спрос на конструкционный пластик для применения в автомобильном производстве уже в ближайшем будущем будет расти на 7% в год.

Можно с уверенностью сказать, что автомобиль будущего будет содержать гораздо больше полимеров, чем сейчас.

Болиды «Формулы-1» состоят преимущественно из пластиковых и композитных материалов, и именно применение пластиков позволяет существенно уменьшить вес на 25-70%, улучшить динамические характеристики и увеличить скорость гоночных автомобилей. Меньшее потребление бензина, в свою очередь, делает машины с использованием пластмассовых композитов более экологичными.

Количество полимеров растет не только в болидах, но и в других автомобилях ток же становится все больше пластиковых частей

В настоящее время диапазон применения пластмасс очень широк: от деталей кузова, двигателя и шасси, систем управления до отделочных и декоративных элементов и подшипников скольжения. Поверхность деталей отделки может имитировать металл, дерево, кожу, ткань. Детали кузова, такие, например, как бамперы, решетки радиатора, молдинги, корпуса фар, выполняются из полиуретана, окрашенного в черный цвет, имеющего матовую поверхность, что придает модели современный вид.

Количественное использование пластмасс в изготовлении легковых автомобилей примерно таково: в автомобилях малого класса собственной массой до 800 кг на пластмассы приходится 105 кг, что составляет около 13%; в моделях среднего класса используется 140 кг пластмасс, или 11% от полной массы автомобиля; в моделях большого класса — 180 кг или 9,5%.

Расчеты, проведенные фирмой Volkswagen (ФРГ) на основании опытных данных, показали, что максимальное использование пластмасс в модели Golf позволит уменьшить ее массу по сравнению с массой традиционной модели на 15%. При максимальном применении алюминия уменьшение массы составит 22%. В общей массе использованных материалов на долю пластмасс пришлось 22%, а алюминия - 10%, при этом уменьшение массы модели составило 17%.

Использования пластмасс для бамперов

В 1960-х годах технический прогресс позволил применять полимеры в производстве наиболее важных автомобильных компонентов. Модель Renault 5, выпускаемая с 1972 года, была первым серийным автомобилем с пластмассовым бампером, который получил широкое распространение в последующее десятилетие. Это был переломный момент в истории автомобилестроения, поскольку, помимо решающего влияния на внешний вид транспортных средств, пластмассовые бамперы способствовали существенному снижению веса автомобиля и стали основой для повышения безопасности. Volkswagen был первой торговой маркой, которая представила «бесшовный» пластмассовый радиатор и топливные баки; BMW - передний и задний спойлер; Renault - защитные боковые панели; а General Motors - маслоуловитель. Поскольку отделы исследований и разработок улучшили термопластичные свойства, способность к поглощению энергии удара и антикоррозионные характеристики материала, возможности дизайна также расширились, а отдельные торговые марки смогли расширить применение новых материалов в автомобильной промышленности, включив такие компоненты, как: брызговики, отражатели, корпус, капот и задние двери, колпаки фар.

К началу 21-го века автомобильные аксессуары и рабочие характеристики были уже усовершенствованы, а регламенты по охране окружающей среды требовали снижения выбросов и более активного участия в переработке и повторном использовании компонентов. Таким образом, задача состоит в том, чтобы снизить вес транспортных средств и найти 100% перерабатываемые материалы, которые смогут

заменить используемые сейчас материалы, в том числе для компонентов кузова автомобиля.

Пластмассовые двигатели? В докладе «Пластмасса - основа автомобилестроения сегодняшнего дня и революция завтрашнего дня», опубликованном в журнале *Plastics le Mag*, «Инновации и пластмассы», в марте 2018 года, прогнозируется, что в ближайшем будущем будут созданы пластмассовые двигатели.

В США: для бамперов системы "хай-флекс" полиуретан бейфлекс (Bayflex) у моделей Peugeot 504, Volkswagen Dasher, TR7); полиуретановая облицовка и полиуретановый наполнитель, поглощающий энергию (модель Toyota); литой бампер из полиуретана бейфлекс и монтажные элементы из НМС для модели Ford Falcon.

В Европе: модифицированный полипропилен+армированные листовые формовочные композиции SMC для бамперов моделей фирмы Audi; SMC для бамперов модели 924 фирмы Porsche И моделей Renault; облицовка бампера из SMC под фирменным названием лексан производства Ge— пера! Electric Plastics (США) для модели Lancia Delta; передний бампер из поликарбоната макролон, задний - из полиамида+металлические несущие элементы на модели TE7 j бампер из поликарбоната лексан фирмы General Electric Plastics + металлические несущие элементы для модели фирмы Fiat 131 Sport; облицовка бампера из полиуретана + несущие элементы из SMC и система защиты боковых поверхностей от удара из полиуретана для моделей серии S фирмы Daimler Benz; бампер из полиуретана на модели Peugeot 505»

Перечисленные образцы в значительной степени удовлетворяют требованиям к снижению массы, безопасности пешеходов, экономии энергии и снижению числа мелких повреждений.

С 70-х годов концерн General Motors (США) в сотрудничестве с фирмами Krauss Mattei и Beyer (ФРГ) работает над созданием упругих передних и задних бамперов с полиуретановым наполнителем. В настоящее время 2,8 млн. автомобилей в США оборудованы такими бамперами.

Для решения вопросов экономии энергии, достижения большей безопасности движения важно использовать пластмассы, которые не только заменяли бы другие материалы (часто дорогостоящие) и уменьшали массу автомобиля, но и подсказывали бы новые инженерные решения. Современные методы и технология производства изделий из пластмасс позволяют интегрировать конструкции - объединять отдельные элементы в одну деталь.

Например, так называемая бамперная система объединяет в себе собственно бампер, решетку радиатора, сигнальную и осветительную аппаратуру. Новейшая технология позволяет изготовить перечисленные детали в виде одной детали современной формы. При этом сокращается количество сборочных операций, уменьшаются производственные затраты.

Кузов. В настоящее время существуют два типа конструкций кузовных деталей из пластмасс: панель с ячеистой структурой из термопластичного материала (например, макролона - поликарбонат), бейбленда и новодюра, акрилонитрилбутадиестирол - ABS), а также панель с твердым наполнителем из полиуретана бейн или лексан фирмы General Electric Plastics.

Панель толщиной около 4 мм, шириной до 2,2 мм с ячеистой структурой получают путем экструзии. Одна из поверхностей покрывается клейким веществом, на который накладывается декоративное покрытие, противоположная поверхность подвергается нагреву и термоформовке; после этого обрезаются и отгибаются края. Данное производство может быть полностью автоматизировано. В качестве верхнего слоя можно использовать листовую сталь или тонкий слой полиэфирной смолы, армированной стекловолокном. В этом случае получают легкое изделие с твердой поверхностью. Корпусные детали, изготовленные из таких блоков, имеют

следующие преимущества: легкость, свободный выбор конструктивных форм, возможность выбора декоративного оформления, простоту монтажа, высокую прочность, стойкость к действию высоких температур (до 110°C), отсутствие искровых образований при ударе, поглощение энергии удара при столкновении.

Брызговики. В настоящее время создано несколько опытных образцов брызговиков из полиуретана, армированного стекловолокном. По сравнению со стальными масса полиуретановых образцов уменьшена на 25%, исключена коррозия и мелкие повреждения. Кроме того, исследуется возможность использования брызговиков из термопласта.

Детали механической части конструкции, такие, как рессора, втулки, традиционные детали подпрессоренной части автомобиля, также можно изготавливать из пластмасс. Серийно изготавливается звукоизоляционный кожух двигателя из пластмассы легюваль. Использование такого кожуха значительно снижает уровень шума работающего дизельного двигателя. Проходят испытания крышки головки блока цилиндров из пластмассы легюваль, армированной стекловолокном, из армированного полиамида и дюрэтана ВКV. Получены хорошие результаты испытаний масляного поддона из пластмассы на базе полиамида и полибутилентерефталата.

В 1960-х годах новые открытия в области полимеров позволили разработать термореактивные полимеры, такие как полипропилен - тип пластмассы, широко применяемый в современных транспортных средствах. Его механические свойства, легкий вес и тот факт, что он на 100% пригоден для повторного использования, способствует тому, что на долю полипропилена в настоящее время приходится 40% всех пластмасс, используемых в автомобильной промышленности. В середине 20-го века исследования и эксперименты с использованием пластмасс привели к созданию новых материалов, которые постепенно начали применяться в автомобильной промышленности. Например, превосходные изоляционные свойства бакелита, изобретенного Лео Х. Бакеландом в 1907 году, сделали его идеальным материалом для изготовления вилок, розеток, ручек, выключателей и корпусных деталей современной оргтехники.

Американская фирма General Electric Plastics в 1979 г. впервые на модели Lincoln Continental фирмы Ford изготовила фары из пластмассы - поликарбоната лексан.

В настоящее время три французские фирмы заняты изготовлением фар из поликарбоната лексан и термопластичной смолы норил.

Совершенно новая серия ламп фирмы Cibie (Франция) устанавливается на моделях 1508/1510 фирмы Talbot, K18 и Puego фирмы Renault. Эти модели оборудованы фарами, корпус и механизм регулировки которых объединен в одно целое благодаря свойствам лексана, из которого они изготовлены (высокая термостойкость, стабильность размеров, легкость достижения малых допусков при формовке),

Фирма Cibie изготавливает также фару для модели Citroen Visa. Здесь использована деталь из лексана 141, объединяющая подставку и корпус, она крепится к стеклу фары и металлическому зеркалу.

Фирма Ducellier (Франция) выбрала для изготовления фар к моделям Peugeot 505 норил PX 1155 фирмы General Electric Plastics. Из этого высококачественного термопластика изготавливают подставку для механизма регулирования.

Благодаря высокому качеству поверхности деталей из норила, не трудно нанести металлизированное покрытие в вакууме без предварительной обработки поверхности.

Представляет интерес современный способ оформления приборного щитка. Пластины из прозрачного затемненного макрофоля LT, армированного стекловолокном, имеющие матовую лицевую поверхность, приклеиваются на приборный щиток при помощи клейкого слоя, нанесенного с обратной стороны. На них можно наносить цветные знаки, они не деформируются при температурном

воздействию, могут нарезаться. Благодаря естественному темному цвету пластин, цветные знаки, нанесенные на их обратной стороне, появляются только при освещении. Этот эффект использован при изготовлении контрольных ламп.

В настоящее время практически нет ни одной пластмассы, которая не нашла бы применения в автомобилестроении, будь то термопластики, полиуретаны, смолы, синтетический каучук, сырье для нанесения покрытий, химические волокна, красители и стекловолокно, клеи и антикоррозионные ингибиторы. Применение современных полимерных материалов вместо традиционных позволяет значительно уменьшить массу детали в некоторых случаях до 50%.

Следует отметить, что широкому использованию новых материалов препятствует более высокая стоимость по сравнению со сталью, алюминием и др. В частности, это относится к графитовому волокну, которое используется для армирования смол при создании композиционных материалов. Однако низкие энергетические затраты при производстве деталей из пластмасс по современной технологии позволяют компенсировать высокую стоимость материалов. Например, так называемый RRIM-процесс реакционно-литьевое формование с одновременным армированием, дает возможность получить легкие прочные детали кузова из композиционных материалов, стоимость которых ниже стальных.

Не далек тот день, когда значительная часть узлов и деталей машин и устройств будут изготовлены из различного рода пластмасс. Уже сегодня первый в мире автомобиль, на 90% сделанный из различных видов пластмасс, представили в Японии. За счет использования различных видов пластмасс вес автомобиля на 40% легче обычного. Облегченный вес позволяет экономить энергию и открывает новые перспективы для развития электромобилей.

Как сообщает телеканал NHK, новый концепт кар, состоящий на 90% из пластмасс, был разработан в рамках правительственной программы по созданию инновационных технологий и является результатом взаимодействия ученых Токийского университета и автостроителей.

Главным в машине является то, что до сих пор применение пластмасс в автостроении считалось невозможным из-за их недостаточной прочности. Ученым удалось решить эту проблему, используя сочетания различных видов пластмасс. Это первый автомобиль в мире, 90% важных деталей и компонентов которого состоят из пластмасс.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. L*Information du Vehicule" (Франция), 1991, №97, Avril, P.120-138.
2. "Design Engineering" (Англия), 1991, Vol.7, №1, P.31,32.
3. "Automotive Engineer" (Англия), 2001, Vol.6, №5, P. 26.
4. Ward's Auto World"(США), 1981, №9, P.50.
5. <https://artmalyar.ru/pokraska/okraska-plastika-llrsl.html>

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА “ҲАРБИЙ СОҲАДА ФИЗИКА” ТЎГАРАГИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕТОДИКАСИ

Хужанов Эркин Бердиевич

*Тошкент давлат педагогика университети Физика ва астрономия кафедраси
доценти, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори Ph*

Аннотация. Умумий ўрта таълим мактабларида аниқ ва табиий фанларни ўқитишда ўқув тўғарақлар фаолияти замонавий фан ва техника ютуқлари билан ўқувчиларни таништириб бориш имкониятини янада оширади. Ушбу мақолада мактабларда физика ўқув тўғарақларини ташкил этиш ва самарали олиб бориш жараёнлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: харбий соҳа, тўғарақ, электротехника, кўрғазмали макетлар, илмий-ижодий фикрлаш, билим, кўникма, конструкторлик қобилияти.

Аннотация. Деятельность образовательных кружков по преподаванию точных и естественных наук в средних общеобразовательных школах еще больше расширяет возможности ознакомления

у учащихся с достижениями современной науки и техники. В данной статье анализируются процессы организации и эффективного проведения учебных кружков по физике в школах.

Ключевые слова: военная профессия, кружок, электротехника, визуальные макеты, научно-творческое мышление, знания, навыки, умение проектировать.

Abstract. The activities of educational circles for the teaching of exact and natural sciences in secondary schools further expand the opportunities for students to familiarize themselves with the achievements of modern science and technology. This article analyzes the processes of organizing and effectively conducting physics study groups in schools.

Key words: military profession, circle, electrical engineering, visual layouts, scientific and creative thinking, knowledge, skills, ability to design

Физика – табиат ва жамиятнинг, ишлаб чиқариш, саноатнинг асосини ташкил этувчи фанлардан бири ҳисобланади. Бугунги кунда юртимизда кўпгина олий таълим муассасаларига кредит-модуль тизими жорий этилиб, ўқув режа, фан дастур, малака талаблар ва бошқа кўпгина ўқув-меъёрий хужжатларни ўзлари ишлаб чиқишига имконият яратилмоқда. Физика фани техника, қишлоқ хўжалиги, аграр, алоқа, кончилик, ҳарбий ва кўпгина бошқа олий таълим муассасаларида ўқитилади. Юқорида санаб ўтилган соҳаларда рақобатбардош кадрларни тайёрлашда физиканинг ўрни бекиёсдир. Соҳаларга йўналтириб, замонавий фан ютуқлари ҳамда педагогик технологияларни қўллаган ҳолда физика ўқитиш методикасини ишлаб чиқиш бугунги кундаги физика фанидан машғул олиб боровчи профессор-ўқитувчилар ва методист олимларнинг ишларида муҳим аҳамият касб этади.

Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларига физика ўқитиш билан бир қаторда касбга йўналтириш ишлари ҳам олиб борилади. Физика дарсларида ўқувчиларни қизиқтириш, кўпроқ амалий масалаларга эътибор қаратиш, уларни ижодкорликка йўналтириш ишларини барча синфларда амалга ошириш имконияти мавжуд. Ўқувчиларнинг амалий машғулотлардаги фикрлашини активлаштириш орқали физиканинг физиканинг ишлаб чиқаришдаги ва фан-техникадаги таъсирини кўрсатиш мумкин бўлади. Жумладан, электр ҳақидаги билимларнинг ривожланиши, яримўтказгичлар хоссаларини ўрганиш, ядро физикаси, полимерлар физикаси, энергетика, алоқа, автоматлаштириш ва ишлаб чиқаришни бошқариш муаммосини ҳал қилишда, олдиндан белгиланган хусусиятларга ега бўлган материалларни яратишда, космик тадқиқотлар муаммосини ҳал қилишда ва бошқаларда амалий аҳамияти яққол намоён бўлади.

Юқоридагиларни эътиборга олган ҳолда умумий ўрта таълим мактабларида физикадан турли касбларга йўналтириган тўғаракларни ташкил этиш мумкин бўлади. Ўқувчиларда ҳарбий соҳага ҳамда физик билимларнинг ҳарбий техникаларда қўлланилишига қизиқиш юқори эканлиги кузатилади.

“Ҳарбий соҳада физика” тўғараги физикани яхши кўрадиган болаларга қизиқиш уйғотиши мумкин, аммо ҳозирча улар бўлажак касб ҳақида кам тасаввурга эга ва унда физика қандай рол ўйнашини илишмайди. Тўғарак дастури физика қонунларининг ҳарбий хизмат, электротехника, метеорологияда амалий қўлланилишини ўз ичига олади.

Дастур давомийлиги – 34 соат (хафтасига 1 соатдан).

Машғулот тури – тўғарак (дарсдан ташқари).

Дастурни амалга ошириш натижаларининг шакллари:

оғзаки сўров, ёзма қоғозлар, тест, тажрибалар бўйича ёзма ҳисоботлар, викториналар ва бошқалар. Ҳар бир ўқувчи курс якунида куйидаги ижодий ишларни бажариши мумкин: лойиҳа ҳисоботи, қўлбола қурилмалар, ҳарбий касб вакилидан интервью олиш, реферат, ушбу касбда физиканинг роли ҳақида тасвирланган альбом дизайнини расмийлаштириш, мустақил танланган мавзулар, танланган мавзу бўйича оддий тажрибаларни ишлаб чиқиш ва намоёниш этиш.

Натижалар даражалари:

Натижаларнинг биринчи даражаси – ўқувчининг ижтимоий билим олиши (ижтимоий нормалар, жамият тузилиши, жамиятдаги ижтимоий тасдиқланган ва

маъқулланмаган хулқ-атвор шакллари ҳақида ва бошқалар.), ижтимоий воқеликни ва кундалик ҳаётни бирламчи тушуниш.

Иккинчи даражали натижалар – ўқувчининг жамиятнинг асосий кадриятларига (инсон, оила, ота-она, табиат, дунё, билим, иш, маданият) ижобий муносабатни бошдан кечириш тажрибаси, умуман ижтимоий воқеликка кадрият муносабати.

Иккинчи даражали натижалар – ижтимоий муносабатларга ўқувчининг мустақил кириша олиши.

Режалаштирилган натижалар:

ўқувчининг кейинги таълим профилига нисбатан онгли равишда ўз-ўзини аниқлаш;

физика фанидан билим ва кўникмалар тизимини ишлаб чиқиш;

олинган янги билимлар асосида ўқувчининг билиш қизиқишларини, ақлий ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш;

ушбу профил мутахассислари фаолиятида предмет билимларидан кенг фойдаланиш ва уларнинг фаолият йўллари ҳақида тасаввурга ега бўлиш;

танланган мавзу бўйича маълумотларни излаб топиш ва уни лойиха шаклида тақдим етиш бўйича тажриба олиш.

Тўгаракни қуйидаги режа асосида олиб боиш тавсия этилади.

№	Бўлим ва мавзулар номи	Жами соат	Назарий машғулот	Амалий машғулот
1.	Ҳарбий мутахассисликлар билан танишиш	4	1	3
2.	Ҳарбий муҳандис, механи, артиллериячилар касбида физиканинг қўлланилиши	6	3	3
3.	Ҳарбий метеоролог касбида физика	6	3	3
4.	Алоқа соҳасида физика	6	3	3
5.	Учувчи, космонавт, десантлик касбида физика	6	3	3
6.	Ҳарбий врач касбида физика	6	3	3
Жами		34	16	18

Тўгарак машғулотлари давомида ўқувчиларнинг ижодий фикрлаш, мустақиллик, топқирлик, изланувчанлик, интилувчанлик хислатлари шаклланди, фаоллиги ошиб, хулоса чиқариш, ўз-ўзини баҳолаш имконияти яратилди.

АДАБИЁТЛАР.

1. Habibullayev P., Boydedayev A., Bahromov A., Burxonov S. Fizika: 7-sinf uchun darslik. — T.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2017. — 176 b.

2. Habibullayev P., Boydedayev A., Bahromov A.D., Usarov J.E., Suyarov K., Yuldasheva M. Fizika: Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik /– «O‘qituvchi» nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent – 2019. – 176 b.

3. Habibullayev P., Boydedayev A., Bahromov A., Suyarov K., Usarov J., Yuldasheva M. Fizika, 9-sinf uchun darslik, T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – 2019. – 176 b.

ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРНИ ҚЎЛЛАБ РАДИАЦИОН, КИМЁВИЙ ВА БИОЛОГИК МУҲОФАЗА ЎҚУВ ФАНИНИ ЎҚИТИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

к.х.н., доцент Зиядуллаев А.Ш., доцент, подполковник Хусенов А.Б., подполковник

Ибрагимов С.М., подполковник Журабоев Н.И.,

к.х.н., доцент, полковник Ҳамроқулов Ғ.Б.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси

Ҳар қандай мамлакатнинг истиқболи унинг таълим тизими тараққиёти билан бевосита боғлиқдир. Шиддатли ўзгаришлар, ультратезлиги билан характерли бўлган замонамиз талаблари нафақат илмий-амалий, балки дидактик инновацияларга ҳам эҳтиёж сезади. Илм-фан янгиликлари, дунё электрон ахборот манбалари бугунги тингловчи-талабалар эҳтиёжи, талаби, дунёқараши, энг муҳими, истеъмолчи маънавияти ва маданиятини ўзгартириб, ривожлантириб бормоқда. Бу эса профессор-ўқитувчилар илмий салоҳияти, педагогик маҳорати ва ўз устида ишлашига қатъий талаблар қўяди. Бугунги курсант, тингловчи, офицер ҳар тарафлама мукамал билимга талабгор. Энг муҳими ҳар бир олаётган маълумотини тафаккур чизиғидан ўтказиш,

яъни берилаётган билимни тўғридан тўғри қабул қилмаслик, тушунчаларни илмий таҳлил қилиш, ўз муносабатини эркин баён этиш, маълумотлар қониқтирмаса эътироз билдириш каби ёшларда шаклланиб улгурган интеллектуал сифатлар таълим беришнинг классик ёндашувини сиқиб чиқарди. Бундан кўринадики, ҳарбий мутахассис ўқитувчилик фаолиятини бошлар экан, янгича таълим бериш ёндашувларини, инновацион технологияларни, замонавий таълим бериш методларини пухта ўзлаштириши талаб этилади.

Ҳозирги вақтда таълим жараёнида ўқитишнинг замонавий методлари кенг қўлланилмоқда. Ўқитишнинг замонавий методларини қўллаш ўқитиш жараёнида юқори самарадорликка эришишга олиб келади. Таълим методларини танлашда ҳар бир дарснинг дидактик вазифасидан келиб чиқиб танлаш мақсадга мувофиқ саналади.

Анъанавий дарс шаклини сақлаб қолган ҳолда, унга турли-туман таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштирадиган методлар билан бойитиш таълим олувчиларнинг ўзлаштириш даражасининг кўтарилишига олиб келади. Бунинг учун дарс жараёни оқилона ташкил қилиниши, таълим берувчи томонидан таълим олувчиларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнида фаоллиги муттасил рағбатлантирилиб турилиши, ўқув материални кичик-кичик бўлақларга бўлиб, уларнинг мазмунини очишда **ақлий ҳужум, кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, муаммоли вазият, йўналтирувчи матн, лойиха, ролли ўйинлар** каби методларни қўллаш ва таълим олувчиларни амалий машқларни мустақил бажаришга ундаш талаб этилади.

Бу методларни интерфаол ёки интерактив методлар деб ҳам аташади. **Интерфаол методлар** деганда - таълим олувчиларни фаоллаштирувчи ва мустақил фикрлашга ундовчи, таълим жараёнининг марказида таълим олувчи бўлган методлар тушунилади. Бу методлар қўлланилганда таълим берувчи таълим олувчини фаол иштирок этишга чорлайди. Таълим олувчи бутун жараён давомида иштирок этади. Таълим олувчи марказда бўлган ёндошувнинг фойдали жиҳатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- таълим самараси юқорирок бўлган ўқиш-ўрганиш;
- таълим олувчининг юқори даражада рағбатлантирилиши;
- илгари орттирилган билимнинг ҳам эътиборга олинниши;
- ўқиш шиддатини таълим олувчининг эҳтиёжига мувофиқлаштирилиши;
- таълим олувчининг ташаббускорлиги ва масъулиятининг қўллаб-қувватланиши;
- амалда бажариш орқали ўрганилиши;
- икки тарафлама фикр-мулоҳазаларга шароит яратилиши.

Ўқитиш шакллари. РКБМ ўқув фанини ўқитишда ўқув машғулотларининг асосий турлари.

Ўқитиш шакли – бу ўқитиш жараёнининг белгиланган ташкилий тузилиши ҳисобланади.

Радиацион, кимёвий ва биологик муҳофаза қўшинлари офицерларининг командирлик тайёргарлиги давомида ўқитишнинг учта асосий шакли қўлланилади:

машғулот (маъруза, семинар, гуруҳ машғулоти, тактик летучка, тактик-саф, тактик-махсус ва амалий машғулотлар, мустақил иш);

машқ (штаб, штаб-қўмондонлик, ҳамкорликда, алоҳида, радиомашқи ва хоказолар);

ўқув (тактик-махсус, тактик-умумқўшин, штаб-қўмондонлик).

Офицерларнинг тактик-махсус тайёргарлигининг кўп тарқалган ўқитиш шакли қуйидагилардан иборат: маъруза, семинар, гуруҳ машғулоти, тактик-махсус летучка ва мустақил иш. Офицерлар махсус тайёргарлигининг асосий шакли амалий машғулотлар ҳисобланади.

РКБ муҳофаза фанини ўқитишда инновацион ва интерфаол методлардан фойдаланишнинг хусусиятлари.

“Ақлий ҳужум” методи - бирор муаммо бўйича таълим олувчилар томонидан билдирилган эркин фикр ва мулоҳазаларни тўплаб, улар орқали маълум бир ечимга келинадиган методдир.

“Ақлий ҳужум” методи таълим берувчи томонидан қўйилган мақсадга қараб амалга оширилади:

1. Таълим олувчиларнинг бошланғич билимларини аниқлаш мақсад қилиб қўйилганда, бу метод дарснинг мавзуга кириш қисмида амалга оширилади.

2. Мавзуни такрорлаш ёки бир мавзуни кейинги мавзу билан боғлаш мақсад қилиб қўйилганда –янги мавзуга ўтиш қисмида амалга оширилади.

3. Ўтилган мавзуни мустаҳкамлаш мақсад қилиб қўйилганда-мавзудан сўнг, дарснинг мустаҳкамлаш қисмида амалга оширилади.

“Баҳс-мунозара” методи - бирор мавзу бўйича таълим олувчилар билан ўзаро баҳс, фикр алмашинув тарзида ўтказиладиган ўқитиш методидир.

“Баҳс-мунозара” методини ўтказишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш керак:

барча таълим олувчилар иштирок этиши учун имконият яратиш;

“ўнг қўл” қоидаси (қўлини кўтариб, руҳсат олгандан сўнг сўзлаш)га риоя қилиш;

фикр-ғояларни тинглаш маданияти;

билдирилган фикр-ғояларнинг такрорланмаслиги;

бир-бирларига ўзаро ҳурмат.

“Муаммоли вазият” методи - таълим олувчиларда муаммоли вазиятларнинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилиш ҳамда уларнинг ечимини топиш бўйича кўникмаларини шакллантиришга қаратилган методдир.

“Муаммоли вазият” методи учун танланган муаммонинг мураккаблиги таълим олувчиларнинг билим даражаларига мос келиши керак. Улар қўйилган муаммонинг ечимини топишга қодир бўлишлари керак, акс ҳолда ечимни топа олмагач, таълим олувчиларнинг қизиқишлари сўнишига, ўзларига бўлган ишончларининг йўқолишига олиб келади. «Муаммоли вазият» методи қўлланилганда таълим олувчилар мустақил фикр юритишни, муаммонинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилишни, унинг ечимини топишни ўрганадилар.

“Лойиҳа” методи - бу таълим олувчиларнинг индивидуал ёки гуруҳларда белгиланган вақт давомида, белгиланган мавзу бўйича ахборот йиғиш, тадқиқот ўтказиш ва амалга ошириш ишларини олиб боришидир. Бу методда таълим олувчилар режалаштириш, қарор қабул қилиш, амалга ошириш, текшириш ва хулоса чиқариш ва натижаларни баҳолаш жараёнларида иштирок этадилар. Лойиҳа ишлаб чиқиш яқка тартибда ёки гуруҳий бўлиши мумкин, лекин ҳар бир лойиҳа ўқув гуруҳининг биргаликдаги фаолиятининг мувофиқлаштирилган натижасидир. Бу жараёнда таълим олувчининг вазифаси белгиланган вақт ичида янги маҳсулотни ишлаб чиқиш ёки бошқа бир топшириқнинг ечимини топишдан иборат. Таълим олувчилар нуқтаи-назаридан топшириқ мураккаб бўлиши ва у таълим олувчилардан мавжуд билимларини бошқа вазиятларда қўллай олишни талаб қиладиган топшириқ бўлиши керак.

ХУЛОСА

1. РКБМ фанини ўқитишда раҳбарий ҳужжатларнинг талабларига таяниш зарур.

2. Машғулотлар давомида таълимнинг инновацион методларидан унумли фойдаланиш ўзлаштириш самарадорлигини оширади.

3. РКБМ фанини реал жанговар вазиятларга, замонавий урушлар тажрибасига боғлаб ўқитиш зарур.

4. Амалий машғулот ва тактик-маҳсус ўқувларда (ҚШМ) ўрганувчиларнинг амалий кўникмаларини такомиллаштириш.

5. Машғулотлар сифати профессор-ўқитувчиларнинг маъсулиятига, ўқувчиларнинг тиришқоклигига ва ЎМБ ҳолатига боғлиқ.

HARBIY JAMOA PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY TARKIBNI JIPSLASHTIRISHDA OFITSERLAR FAOLIYATINI HISOBGA OLISH

Jumaniyozov Shohruh Hakimboy o'g'li
BuxDU Harbiy ta'lim fakulteti 3-bosqich talabasi
Quvatov Erkin Jurayevich
BuxDU Harbiy ta'lim fakulteti 3-bosqich talabasi

Ushbu maqolada Harbiy jamoa a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, o'zini tutishning o'ziga xos qoidalari va me'yorlari asosida tashkil topishi, rivojlanishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *Jamoa, guruh, shaxs, muhit, individual, jamiyat, xulq, axloq, o'zaro munosabat, Umumharbiy Nizom, jamoatchilik fikri, kayfiyat.*

В данной статье рассматриваются взаимоотношения между членами военного сообщества, его формирование и развитие на основе конкретных правил и норм поведения.

Ключевые слова: *Команда, группа, личность, окружение, личность, общество, поведение, этика, взаимодействие, общий статус, общественное, мнение, настроение.*

This article discusses the relationship between members of the military community, its formation and development on the basis of specific rules and norms of conduct.

Key words: *Team, group, environment, individual, society, behavior, ethics, interaction, General Statute, public, opinion, mood.*

Shaxsning rivojlanishi uchun imkoniyat jamoada ko'proq bo'ladi. Faqat jamoadagina shaxsning har tomonlama rivojlanishi, o'z iste'dodini ko'rsata olishi uchun sharoit mavjud. Jamoa har bir kishining kuchini oshiradi va mehnat jarayonida har bir shaxsning individual ishchanligini oshiruvchi hayotiy kuch-g'ayrat paydo bo'ladi.

Jamoa o'zaro ishonch, g'oyaviy birdamlik va jamoatchilik muhitida insonlarning o'zaro yaqinlashuvi sharoitida vujudga keladi. Jamoa axloqi egoizm, xudbinlik bilan mos kelmaydi, faqat o'z manfaatlarini o'ylash jamoaga muvofiq emas, jamoa umumxalq va shaxsiy manfaatlar, mehnatkishisining insonparvarligi va chin ma'nodagi insonlar orasidagi o'zaro munosabatlari, mehribonlik, to'g'rilik, oddiylik va kamtarlik, shaxsiy va jamiyat hayotida faol axloqiy faoliyat, insonni yangi mehnat va ijodiy yaratuvchanlikka undovchi, barcha yomon illatlarga, yot xususiyatlarga teskari turuvchi insonlar guruhidir.

Har bir inson qandaydir bir jamoa a'zosi. Jamoa uning tarkibiga kiruvchi har bir insonga doimiy ravishda ta'sir qiladi. O'z navbatida har bir jamoa a'zosi ham jamoadoshlariga va umuman jamoaga ta'sir ko'rsatadi. Bu o'zaro ta'sir jamoa psixologiyasida namoyon bo'ladi. Harbiy jamoa - bu jamoa ko'rinishlaridan biridir. U jamoada yashovchi shaxsiy tarkibning ijtimoiy-g'oyaviy, psixologik muhitini namoyon qiladi, jangchilarning ma'naviyati va jangovar mahoratini shakllantiradi. Harbiy jamoa tarkibi doimiy ravishda o'zgarib turadi. U o'z xususiyatlarini saqlab qolishi uchun unga yangidan qo'shilayotgan kishilar jamoatchilik, g'oyaviylik va axloqiylik tuyg'ularini egallagan bo'lishi zarur. Shundagina harbiy jamoaga bu insonlarning qo'shilishi jamoa jipsligini susaytirmaydi.

Harbiy jamoaga kirish uchun zaruriy tayyorgarlikni har bir inson avvalo maktabdan oladi. Shuning uchun ham harbiy rahbar o'quvchilarni harbiy xizmatga tayyorlashda harbiy jamoaning barcha xususiyatlarini inobatga olishi shart.

Harbiy jamoa boshqa jamoalardan o'z oldiga qo'ygan vazifasi, ona Vatanni qurolli himoya qilishi bilan farq qiladi. Bo'linma jamoasiuning a'zolari o'zlari oldiga qo'yilgan vazifalarni chuqur anglasalargina, haqiqiy harbiy jamoa hisoblanadi. Harbiy jamoaning o'ziga xos xususiyatlari shubilan bog'liqki, u o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni dushmanga nisbatan kuch ishlatish, qurol-yarog'lar va harbiy texnikalardan foydalangan holda amalga oshiradi. Shunga muvofiq, harbiy jamoada jamoaning har bir a'zosi o'zida faqatgina mardlik, qat'iylik, bardoshlilik, matonatliliknigina emas, balki harbiy texnika va qurol-yarog'lardan foydalanishning uquv va malakalarini ham puxta egallagan bo'lishlari shart.

Harbiy jamoa uning a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va o'zini tutishning o'ziga xos qoidalari va me'yorlari asosida tashkil topadi va rivojlanadi. Bu qoida va me'yorlar faqatgina kundalik xizmat talablaridan emas, balki jangovar faoliyat ehtiyojlaridan ham kelib chiqadi. Ular umum harbiy Nizomlarda ifodalangan.

Harbiy jamoaning barcha a'zolarida qismga, uning bayrog'iga, quroldosh do'stlariga, boshqa bo'linmalar, qismlar, qo'shin turlari va hamdo'stlik armiyalari jangchilariga, dushmanga nisbatan ma'lum bir munosabatlar paydo bo'ladi. Bu munosabatlar harbiy etika me'yorlarini tashkil etadi, ularsiz barcha jangchilar, jamoa harbiy muhitga ega bo'la olmaydi. Agar bo'linma jangchilarida harbiy qasamyodga va o'z burchiga sodiqlik, an'analarga hurmat, dushmanga nisbatan nafrat tuyg'ulari bo'lmasa, bunday jamoa o'z oldiga qo'yilgan jangovar vazifalarni bajarishga tayyor bo'lmaydi.

Harbiy jamoa quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

- g'oyaviy intilishning, ishonch va e'tiqodning umumiyliigi. Jangchilarning ilmiy dunyo qarashi qanchalik kuchli va chuqur bo'lsa, ular shunchalik ko'prok jamoada rivojlanadi;

- jangchilarning xulq-atvorini boshqaruvchi axloqiy me'yorlarning umumiyliigi. Jangchilar uchun bu me'yorlar umumharbiy Nizomlarda mustahkamlanadi;

- ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan hamkorlikdagi faoliyat; jamoaning har bir a'zosida harbiy mahoratning yoki uni egallashga intilishning mavjudligi.

Jamoaning g'oyaviy ishlari undagi jamoatchilik fikri, kayfiyati va o'z aro munosabatlarning shakllanishiga sezilarli ta'sir qiladi. Bu esa ijtimoiy psixologik muhitning yig'indisini tashkil qiladi. Ulardan jamoaning salohiyatligi kelib chiqadi. Harbiy jamoalardagi sog'lom fikrlar, kayfiyat, o'z aro munosabatlar manbalarini maktablarda o'tkaziladigan tarbiyaviy ishlar darajasidan izlash lozim. Jamoaning psixologik tuzilmasi, tabiati haqidagi ma'lum axborotlarni harbiy rahbar jamoadan oladi. Jamoatchilik fikri - jamoa a'zolarining ratsional baholash tizimi bo'lib, me'yoriy ta'sirga egalik va sezilarli qo'zg'atuvchi kuchga ega bo'ladi. Aniqlik, oshkoralik, emotsionallik, uzluksizlik, jamoatchilik fikrining talabchanligi har bir inson tuyg'ulari va irodasiga ta'sir qiladi.

Jamoani jipslashtirish, tarbiyaviy kuchlarni o'stirish, uning ijtimoiy-psixologik muhitini yaxshilash maqsadlaridan kelib chiqib, harbiy rahbar doimo jamoatchilik fikrini g'oyaviy axloqiy chiniqqan bo'lishiga intiladi. Jamoatchilik fikrini shakllantirishda harbiy rahbarning o'zining bilimiga suyanadi.

Kayfiyat jamoaning guruhiy ta'sirlarga emotsional bahosi bo'lib, insonning xulq-atvori, voqealar, hodisa va dalillarga bo'lgan javobidir. Jamoaning umumiy ko'tarinki kayfiyati jangchilar yoki o'quvchilarda ishga bo'lgan g'ayratni uyg'otadi, ularning faolliklarini oshiradi va kayfiyatlarini ko'taradi. Shu sababli harbiy rahbar o'z shaxsiy namunasi bilan o'quvchilarda yuqori ko'tarinki kayfiyat bo'lishiga intiladi, yomon kayfiyatlarining paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslikka harakat qiladi.

Jamoa psixologik muhitining tuzilmasida muhim ahamiyatni va uning jipslashishida katta o'rinni an'analarga egallaydi. Har bir jangchi harbiy jamoaga kirar ekan, uning an'alarini davom ettiruvchi vorisga aylanadi. An'analarga o'z mazmuniga ko'ra, paydo bo'lish muhiti va mansubligiga binoan turlichadir, lekin ularning tarbiyaviy ta'siri doimo kattadir. Ta'lim jarayonida an'analardan foydalanish shaxsiy tarkibning g'oyaviy yetukligiga, jangovar mahoratning o'sishiga, harbiy intizomni mustahkamlashga, jamoaning jipsligini ta'minlashga, salbiy holatlar vujudga kelishining oldini olishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Satibaldiyev A., Karimjonov A. «Harbiy pedagogika» nashriyoti, TDPU Toshkent 2005 y.
2. Abduqodirov A.S., Ahmedov G'. Harbiy xizmat axloqi. O'quv qo'llanma Sharq nashriyoti Toshkent 2007 y.
3. Nasriddinov Ch.R. «Harbiy psixologiya va pedagogika» nashriyoti, TDPU Toshkent 2008 y.

CHAQIRIQQACHA HARBIY TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING O'QUV FAOLIYATINI LOYIHALASH.

Nazarov Tohir Toshpo'latovich

*Buxoro davlat universitetining Harbiy ta'lim fakulteti "Maxsus tayyorgarlik" sikli
o'qituvchisi, leytenant.*

Saidov Olimxon Bahodir o'g'li

Buxoro davlat universitetining Harbiy ta'lim fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqola "Chaqiriqqacha harbiy ta'lim" yo'nalishi talabalarining o'quv faoliyatini loyihalash masalalariga bag'ishlangan bo'lib, unda o'quv-biluv jarayonini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, bu mexanizmlarning joriy etilishini dunyo va respublikamizda olib borilayotgan tadqiqotlarni tahlil qilish asosida o'rganish bilan bog'liq muammolar o'rganilgan.

Tayanch tushunchalar: tashabbuskor, xalq manfaatini yo'lida bor salohiyatini safarbar qiladigan, shijoatli mutaxassis, loyihalash.

Hozirgi inson faoliyatining asosiy yo'nalishlari shu faoliyatdan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimga, ya'ni texnologiyalarga aylanib bormoqda. Ilm fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli va qobiliyatli yoshlarni ilmiy faoliyatiga keng jalb etish, ularningo'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun sharoit yaratib berilmoqda.

Loyihata'liminingilmiyasoslaribunan 300 yilavvalasoslanaboshlangan. Nemis pedagogi M.Knollning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, "loyiha" tushunchasi XVI asrda italiyalik me'morlar tomonidan arxitektura sohasining ilmiy asoslarini tizimlashtirgan holda uni fan sifatida e'tirof etilgan vaqtda shakllangan.

"Chaqiriqqacha harbiy ta'lim" yo'nalishi talabalarining o'quv faoliyatini loyihalash ko'p jihatdan o'quv-biluv jarayonini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, bu mexanizmlarning joriy etilishini dunyo va respublikamizda olib borilayotgan tadqiqotlarni tahlil qilish asosida o'rganish bilan bog'liq.

Kelajakda yetuk mutaxassis bo'lib yetishib chiqayotgan kadrlardan yuksak kasbiy salohiyat va insoniy sifatlar bilan birga Vatanga sadoqatlilik, ularning qalbi va ongiga Vatan himoyasi sharaflari va muqaddas burch ekanini chuqur singdirish uchun chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga o'qitiladigan o'quv kurslarining mazmunida keltirilgan o'quv materialini alohida ahamiyat kasb etadi.

"Chaqiriqqacha harbiy ta'lim" yo'nalishi talabalarida milliy armiyamizning qudrati va salohiyatiga bo'lgan ishonchni kuchaytirish, tariximiz va madaniyatimiz, Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo'lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib bo'lish tuyg'usini shakllantirish umumipedagogik, didaktik hamda psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, buxususiyatlarni turli ta'lim shakllari: auditoriya, auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar, turli tarbiyaviy tadbirlar orqali amalga oshirish dolzarb bo'lib hisoblanadi. Buning uchun "Chaqiriqqacha harbiy ta'lim" yo'nalishida faoliyat yuritayotgan pedagog o'quv mashg'ulotini optimal ravishda loyihalashi, uni to'g'ri tashkil eta olishi talab etiladi.

Ilmiy-pedagogik, falsafiy, sotsiologik adabiyotlar, ishlanmalar tahlilidan ayon bo'lishicha, o'quv mashg'ulotlarini loyihalash bo'yicha yondashuvlar, tushunchalar, qarashlar, ta'limotlarni to'plash, tasnif qilish va uni o'qituvchi faoliyatiga joriy etish, tegishli ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish zaruriyatining mavjudligi ayon bo'ldi.

"Chaqiriqqacha harbiy ta'lim" yo'nalishi talabalarining o'quv faoliyatini loyihalash bosqichlari quyidagicha tashkil etilsa, samarali natijalarni beradi:

-*birinchidan*, taqsimot yo'nalishi-o'quv mashg'uloti vazifalarni oqilona belgilash;

-*ikkinchidan*, maqsad va vazifalarni belgilash – o'quv mashg'ulotidan ko'zlangan istiqbolij rejalarini aniqlash;

-*uchinchidan*, teskari aloqani o'rnatish – o'quv mashg'uloti maqsadlariga erishish shakllari va yo'llarini tahlil qilish;

-to'rtinchidan, yaratuvchanlik yo'nalishi- mashg'ulotning idrok qilish muhitida o'quv maqsadlarining amalga oshirilishini ta'minlash;

-beshinchidan, pedagogik tajribani o'rganish va umumlashtirish;

-oltinchidan, -motivatsiya va rag'batlantirish yo'nalishi –talabalarning hamda o'qituvchilarning ta'lim olish va ta'lim berish faoliyatini rag'batlantirish, tashqi stimullarni adekvat qabul qilish;

-yettinchidan, nazorat yo'nalishi-ta'limiy-tarbiyaviy jarayonda turli xil nazorat turlarini o'tkazishni nazarda tutadi, ma'naviy-ma'rifiy jarayon holati to'g'risidagi axborotga ega bo'lishni bildiradi.

Loyiha ta'limi o'qituvchining pedagogik faoliyati ta'lim jarayonini loyihalashtirish hamda talabalarni o'quv loyihalarini bajarishga yo'naltirishdan iboratligini anglatishg axizmat qiladi.

Ta'lim jarayonini loyihalashtirish o'qituvchi tomonidan talabani muammoni izlash, uni hal etish bo'yicha faoliyatni rejalashtirish va tashkillashtirishdan to ommaviy baholashgacha bo'lgan mustaqil harakat qilishini ta'minlovchi maxsus tashkil etilgan maqsadli o'quv faoliyatidir.

“Chaqiriqqacha harbiy ta'lim” yo'nalishida faoliyat yuritayotgan pedagog o'quv mashg'ulotni optimal ravishda loyihalashni samarali amalga oshirish hamda mazkur ishlarni muvofiqlashtirib borish maqsadida oliy ta'lim muassasalarida 5111500 – “Chaqiriqqacha harbiy ta'lim” fakultetida o'quv yilida o'qitiladigan fanlar, fan dasturlari, o'quv rejaları tahlil etildi. OTMLarda o'qitiladigan “Taktik tayyorgarlik”, “Harbiy tayyorgarlik”, “Harbiy qonunchilik asoslari”, “Ofitser rahbarlarning harbiy etikasi”, kabi o'quv fanlari o'qitiladi. 1-bosqich talabalari uchun jami o'quv reja asosida “Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi”da tahsil olayotgan 1-bosqich talabalari uchun mutaxassislikka xos fanlar 516–soatni, 2 kursda 516 soatni tashkil qiladi.

Oliy ta'lim tizimida “Chaqiriqqacha harbiy ta'lim” yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarining o'quv faoliyatlarini loyihalash mazmunida amaliy harakatlar natijalarini refleksiv baholash; shakl, vositalarni tanlash va qo'llash yo'nalishlarini belgilash muhim bo'lib hisoblanadi.

“Chaqiriqqacha qadar boshlang'ich tayyorgarlik”, “Harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash”, “Harbiy qonunchilik asoslari” kabi o'quv fanlari va ijtimoiy –gumanitar fanlar: “Milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari”, “O'zbekiston tarixi”, “Axloqshunoslik”, “Nafosatshunoslik” kabi o'quv kurslarining mohiyat-mazmuni talaba –yoshlarning siyosiy saviasining o'sishiga, dunyoqarashini shakllantirishga, o'tmishda bo'lgan va hozirgi kunda bo'layotgan xalqaro siyosiy voqyealarni to'g'ri baholashga, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy taraqqiyoti muammolariga ongli munosabatda bo'lishga o'rgatadi. Ushbu o'quv fanlarini o'qitishda talabalarining ta'lim va bilimlarga bo'lgan ishtiyoqini kuchaytirish, mustaqil dunyoqarash, ish yuritishga o'rgatish, milliy iftixor va umuminsoniy qadr-qimmat tuyg'usini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etishi tajribaviy darslar asosida tasdiqlandi.

Shunday qilib, “Chaqiriqqacha harbiy ta'lim” yo'nalishi talabalarining o'quv faoliyatini loyihalash orqali ularda kelgusi kasbiy faoliyati tarkibida kasbiy kompetensiyalar asosida ijtimoiy-siyosiy voqea-hodisalarni anglash, Vatan himoyasi uchun sha'y turish, milliy g'oyaga sadoqat kabi fazilatlar rivojlantiriladi hamda ularning ijtimoiy kompetensiyalarida namoyon bo'ladi. Bularning barchasi didaktik mazmunda, “Chaqiriqqacha harbiy ta'lim” yo'nalishi talabalarini loyiha texnologiyasi asosida o'quv jarayoniga tayyorlash zarurligini ko'rsatadi. Mazkur kompetensiyalar ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarning bir komponenti sanaladi. Ularni rivojlantirish talabalarga kelgusida kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun asos bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug'at // Mualliflar: M.Abdullayeva, F.Abdullaeva, G.Abdurazzoqova va boshq.; R.Ro'ziyev va Q.Xonazarov umumiy tahririda. To'ldirilgan uchinchi nashri // - T.; «Sharq», 2006. - 528 b.

2. Nazarov Q. O'zbek falsafasi.-T.;G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.-464b..

3. Новиков Д.А. Развитие патриотических чувств у студентов неязыковых вузов//Ж.: «Языкознание или тературоведение».-М.;2019, №5,-С.29-34.
4. Nishonova S. Sharq uyg'onish davri pedagogik fikr taraqqiyotida barkamol inson tarbiyasi: Dis. ...ped. fan. dokt. // – T.; 1998. – 288 b.
5. Yusupova M.A. Loyiha texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish.-T:Universitet, 2020.-B.17.

ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА АТОМ ФИЗИКАСИНИНГ “ЁРУҒЛИК БОСИМИ” МАВЗУСИНИ ЎҚИТИШ БЎЙИЧА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ МЕТОДИКАСИ

Махмудов Анвар Абдулла ўғли

Тошкент давлат транспорт университети катта ўқитувчиси

Олий ўқув юртларида атом физикаси бўлимини ўқитиш бўйича мустақил таълимни ташкил қилиш масаласини кўриб чиқайлик. Ишни техника олий ўқув юртларида ўқитиладиган атом физикаси бўлимига оид мавзудан бошлайлик. Техника олий ўқув юртларида умумий физиканинг атом физикаси бўлимига доир мавзуларни ўқитишга кам соат ажратилганлиги сабабли, шу бўлимнинг баъзи мавзуларини мустақил таълим соатлари орқали ўрганишга тўғри келади. Ёруғлик квантларига оид ана шундай мавзулардан бири “Ёруғлик босими” мавзусидир.

Энг аввало талабалар ушбу мавзуни профессор-ўқитувчининг маъруза матни асосида ўзлаштиришлари мумкин. Бундан ташқари профессор-ўқитувчи томонидан компьютер ёрдамида тайёрланган слайдлар ёрдамида ўргансалар бўлади. Профессор-ўқитувчи талабаларни ушбу мавзуни мустақил равишда қандай ўзлаштирганликларини аниқлашда қисқа савол-жавоб усулидан ҳам фойдалана олишини айтиш мумкин. Бунда у талабаларга аввалдан тарқатилган куйидаги саволномадан фойдаланиши мақсадга мувофиқдир: 1) Ёруғлик босими нима? 2) Ёруғлик босими қандай юзага келади? 3) Ёруғлик босимини тушунтиришда Максвелл ғояси нимадан иборат? 4) П.Н. Лебедев тажрибасининг мазмуни нима? 5) Классик назарияга мувофиқ ёруғлик босими қандай юзага келади? 6) Квант назарияга мувофиқ ёруғлик босими қандай пайдо бўлади? 7) Ёруғлик босими қандай омилларга боғлиқ бўлади? 8) Ёруғлик босими қандай ҳисобланади? 9) Сиртнинг қайтариш коэффициенти нима? 10) Ёруғлик интенсивлиги нима ва у ёруғлик босимини юзага келтиришда қандай аҳамият касб этади? 11) Ёруғликнинг босим кучи хусусиятлари ҳақида нималарни биласиз?

Шунингдек, талабаларни “Ёруғлик босими” мавзусини мустақил ўзлаштириш бўйича олган билимларини текширишда куйидаги тестлардан ҳам тарқатма материал сифатида фойдаланиш мумкин.

1. Профессор-ўқитувчи мустақил таълим мавзусини топшираётган талабадан сўради: “Ёруғлик босимини қандай тушунтириш мумкин?” Куйида келтирилган жавоблардан қайси бири талабанинг тўғри жавоби бўлади деб ўйлайсиз?

А) фақат классик назария асосида. В) фақат квант назария асосида. С) ёруғлик дуализми ёрдамида. Д) ҳамма жавоблар тўғри.

2. Тошкент давлат транспорт университети “Табиий фанлар” кафедраси профессори шу институт талабасидан сўради: “Ёруғлик ўзи тушган сиртга қандайдир босим беради”-деган ғоя қайси олимга тегишли? Талаба куйидаги жавоблардан қайси бирини танлайди?

А) П.Н. Лебедев. В) Ж. Максвелл. С) Планк. Д) Эйнштейн.

3. П.Н. Лебедев ёруғликнинг сиртга берадиган босимини тажрибада ўлчади. Нукталар ўрнига тегишли сўзни қўйинг.

А) кўзгу. В) ихтиёрий шаклдаги сирт. С) кора. Д) жавобларнинг ичида тўғриси йўқ.

4. Тошкент архитектура-қурилиш институти “Математика ва табиий фанлар” кафедраси доценти шу институт талабасидан ёруғлик босимининг бирор сиртга

берадиган босимининг тартибини сўради. Талаба қуйидаги жавоблардан қайси бирини танлайди?

А) pPa тартибида. В) nPa тартибида. С) mPa тартибида. D) $mkPa$ тартибида.

5. Максвелл назариясига мувофиқ, ёруғлик босим кучи вазифасини кучи бажаради. Нуқталар ўрнига тегишли сўзни қўйинг.

А) Лоренц. В) электр. С) Ампер. D) четки.

6. Тошкент давлат транспорт университети “Табиий фанлар” кафедраси доценти мустақил таълим мавзусини топшираётган талабадан сўради: “Ёруғликнинг квант назариясига асосан, ёруғлик босимини юзага келтиришда қайси омил катта аҳамият касб этади?” Берилган жавоблардан қайси бири талабанинг тўғри жавоби бўлиши мумкин?

А) ёруғлик квантининг шу сиртга тушиши. В) ёруғлик квантининг шу сиртга берадиган импульси. С) ёруғлик кванти тезлигининг ўзгармаслиги. D) жавобларнинг ҳаммаси тўғри.

7. Тошкент архитектура-қурилиш институти “Математика ва табиий фанлар” кафедраси доценти мустақил таълим мавзусини топшираётган талабадан “Ёруғлик босими қандай омилларга боғлиқ бўлади?”-деган саволга жавоб беришини талаб қилди. Қуйидаги жавоблардан қайси бирини талаба тўғри жавоб деб қабул қилади?

А) ёруғлик интенсивлигига. В) ёруғлик тушаётган сиртнинг қайтариш хусусиятига. С) ёруғлик интенсивлигига ва ёруғлик тушаётган сиртнинг қайтариш хусусиятига. D) ҳеч қандай омилга боғлиқ эмас.

8. Техника олий ўқув юртининг умумий физикадан мустақил таълим мавзусини топшираётган талабаси “Ёруғлик тушаётган сиртнинг қайтариш коэффициентини қандай катталиқ?” деган саволга келтирилган жавоблардан қайси бирини танлаган бўларди?

А) эҳтимолий-статистик катталиқ. В) бирликсиз катталиқ. С) 0 билан 1 ўртасидаги сонларни қабул қилувчи катталиқ. D) жавобларнинг барчаси тўғри.

9. Агар ёруғлик кўзгуга тушаётган бўлса, унинг шу сиртга берадиган босими.....ифодадан топилади. Нуқталар ўрнига тегишли формулани қўйинг.

А) $p = \frac{I}{c}(1+k)$. В) $p = \frac{2I}{c}$. С) $p = \frac{I}{c}$. D) $p = \frac{W}{Sc}(1+k)$.

10. Агар ёруғлик қора туйнукка тушаётган бўлса, унинг шу туйнукка берадиган босими.....ифодадан топилади. Нуқталар ўрнига тегишли формулани қўйинг.

А) $p = \frac{I}{c}(1+k)$. В) $p = \frac{2I}{c}$. С) $p = \frac{I}{c}$. D) $p = \frac{W}{Sc}(1+k)$.

Профессор-ўқитувчи талабаларни “Ёруғлик босими” мавзусини мустақил равишда ўзлаштириши бўйича олган билимларини текширишда масалалардан ҳам фойдаланса бўлади. Ушбу масалалар тарқатма материал ҳисобланади. Бундай масалаларга қуйидагиларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин:

1) Қуёш нурлари E_p сиртида турган жисмга тик тушмоқда. Бу нурларнинг интенсивлиги $1,35 \text{ мВт/м}^2$ бўлса, ушбу нурларнинг жисм сиртига берган босимини топинг. Жисм сирти қуёш нурларини тўлиқ қайтаради деб ҳисобланг.

2) Қуёш нурлари E_p сиртида турган қора жисмга тик тушмоқда. Бу нурларнинг интенсивлиги $1,35 \text{ мВт/м}^2$ бўлса, ушбу нурларнинг жисм сиртига берган босимини топинг.

3) Қуёш нурлари E_p сиртида турган жисмга тик тушмоқда. Бу нурларнинг интенсивлиги $1,35 \text{ мВт/м}^2$ бўлса, ушбу нурларнинг жисм сиртига берган босимини топинг. Жисм сирти қуёш нурларининг 30% ни қайтаради деб ҳисобланг.

4) Қуёш нурлари E_p сиртида турган жисмга тик тушмоқда. Бу нурларнинг интенсивлиги $1,35 \text{ мВт/м}^2$ бўлса, ушбу нурларнинг жисм сиртига берган босимини топинг. Жисм сирти қуёш нурларининг 45% ни ютади деб ҳисобланг.

5) Куёш нурлари шиша пластинкага тик тушмоқда. Бу нурларнинг интенсивлиги $1,35 \text{ мВт/м}^2$ бўлса, ушбу нурларнинг пластинка сиртига берган тўлиқ босимини топинг. Пластинка сирти куёш нурлари энергиясининг 4% ни қайтаради ва 6% ни ютади деб ҳисобланг.

Профессор-ўқитувчи мустақил таълим мавзусини топшираётган талабаларнинг билим даражасини аниқлашда шу гуруҳга нисбатан баъзи педагогик технологияларни қўллаши мумкин. Ана шулардан бири “БББ”-методидир. “Ёруғлик босими” мавзусини ўқитишга оид “БББ” методи жадвали қуйидаги кўринишда бўлиши мумкин:

	Тушунча	Биламан “+”, Билмайман “-”.	Билдим “+”, Била олмадим “-”.	Билишни хоҳлайман “+” Билишни хоҳламайман “-”
1	Ёруғлик босими ҳақида тушунча			
2	П.Н. Лебедев тажрибасининг мақсади			
3	Лебедев тажриба қурилмаси			
4	Лебедев тажрибасининг натижаси			
5	Ёруғлик босимининг мавжудлиги ҳақидаги Ж. Максвелл ғояси			
6	Ёруғлик босимини Максвелл назарияси асосида тушунтириш			
7	Ёруғлик босими формуласи			
8	Ёруғлик босим кучининг хусусиятлари			
9	Ёруғлик босимини квант назария асосида тушунтириш			

Профессор-ўқитувчи шунингдек, талабалардан “Ёруғлик босими” атамасига кластер тузишни талаб қилиши мумкин.

Профессор-ўқитувчи мустақил таълим мавзуси сифатида берилган “Ёруғлик босими” мавзусини топшираётган талабаларнинг билим даражасини аниқлашда “Квинтетлар” деб аталувчи дидактик ўйиндан ҳам фойдаланса бўлади. Бунда профессор-ўқитувчи 20 та талабани танлаб олади ва уларни бешта-бештадан қилиб 4 гуруҳга ажратади. Ўйинда ҳар бир гуруҳ алоҳида иштирок этади. Профессор-ўқитувчи 4 та олимдан иборат квинтетни юзага келтиради. Булар Ж. Максвелл, П.Н. Лебедев, Лоренц ва Планклардир. Профессор-ўқитувчи тайёрлаган бошланғич карточкаларда эса шу квинтет олимларининг расмлари бўлади. Оддий карточкаларда эса ушбу олимларга тегишли бўлган маълумотлар келтирилади. Агар ўйин бошқача вариантда ўйналса, бошланғич карточкаларда ёруғлик босими оид расмлар бўлади. Оддий карточкаларда эса ёруғлик босими оид тушунчалар, таърифлар ва формулалар бўлиши мумкин. Масалан, бошланғич карточкаларда ёруғлик босимини, Лебедев тажрибасини, ёруғлик босимининг классик ҳамда квант назариясини ифодаловчи расмлар бўлса, оддий карточкаларда эса ёруғлик босимининг таърифи, формулалари ва классик ҳамда квант назария асосида тушунтирилиши каби маълумотлар бўлади.

Ўйлаймизки, талабаларнинг мустақил таълимини мана шундай йўл ёки усуллар билан ташкил қилиш уларнинг физикани, жумладан, атом физикани ўрганишга бўлган қизиқишларини орттиради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. А.М. Худайберганов, А.А. Махмудов. Олий ўқув юртларида атом физикасининг “Шредингер тенгламаси” мавзусини ўқитиш методикаси бўйича методик қўлланма. Тошкент. Наврўз. 2019.
2. А.М. Худайберганов, А.А. Махмудов. Атом физикаси, асосий тушунча, қонун, тажриба ва формулалар. Тошкент. Наврўз. 2018.
3. А.А. Makhmudov, А.М. Khudayberganov. What should a future physics teacher know about the history of the atom and its development? // Журнал «Вестник науки и образования». № 15(51). 2018. с.74-79
4. P. Ewart. Atomic physics. Atomic physics lecture notes final. 1990.
5. Э.В. Шпольский. Атомная физика. Том 1-2. Москва. Атомиздат. 2008.
6. А.Н. Матвеев. Атомная физика. Москва. Лань. 2009.
7. А.М. Попов, О.В. Тихонова. Лекции по атомной физике. Москва. МГУ. 2007.

8. М.В. Буланова-Топоркова и др. Педагогические технологии. Москва-Ростов-на-Дону. Издательский центр "МарТ". 2004.
 9. Ж. Ф. Йўлдошев, С.А. Усмонов. Педагогик технология асослари. Тошкент. Ўқитувчи. 2004.
 10. А.П. Панфилова. Инновационные педагогические технологии. Москва. Академия. 2009.
- УДК 355/359:31

ИЗ ОПЫТА ПРЕПОДАВАНИИ В КУРСЕ ОБЩЕЙ ФИЗИКИ ТЕМУ «ТЕРМОЭЛЕКТРИЧЕСКИЕ ЯВЛЕНИЯ»

Б.Эшпулатов, З.А. Рашидова

Самаркандский филиал Ташкентского университета информационных технологий, доктор физико-математических наук, профессор

Дальнейшее совершенствование преподавания курса общей физики для бакалавров и спецкурсы для магистров в высших военных учебных заведениях связано повышением эффективности изучения каждой темы [1-3]. Об эффективности обучения мы судим по глубине и прочности знаний, умений и навыков студентов [4]. В этом немалую роль играют ознакомление студентов с историей опытов, современное физическое объяснение явлений и их практическое применение.

Настоящая работа посвящена такому рассмотрению, основной целью которого является повышение эффективности изучения темы «Термоэлектрические явления». Предложен метод изложение термоэлектрических явлений, основанный на законы термодинамики и квантовой физики твердого тела [5-6], отличающийся простотой и доступностью для понимания студентов.

Рассмотрим цепь, состоящую из двух разнородных материалов M_1 и M_2 , которыми могут быть два металла, два полупроводника либо металл-полу-проводник. Температура спае – T_1 , а свободных концов T_2 , причем $T_1 > T_2$. В обоих материалах на горячем спае кинетическая энергия электронов больше, чем на холодных концах, поэтому электроны начинают диффундировать к свободным концам M_1 и M_2 . Это приводит к образованию некомпенсированных зарядов: горячие концы спае заряжаются положительно, холодные – свободные концы – отрицательно. Действующее между этими зарядами электрическое поле препятствует диффузии электронов, создавая их встречный поток. Равновесие наступает при равенстве потоков. Разность потенциалов между свободными концами проводников и есть термо-э.д.с. если материалами M_1 и M_2 являются невырожденные полупроводники, то на горячем спае кроме увлечения кинетической энергии частиц, наблюдается рост концентрации носителей заряда. Поэтому от горячего спае к холодным концам движется дополнительный поток частиц, направленный из области с большей их концентрацией в область с меньшей концентрацией. Естественно, что в этом случае величина термо-э.д.с. будет больше.

Величина термо-э.д.с. в небольшом интервале температур пропорциональна разности температур и коэффициенту термо-э.д.с. $E = \alpha_{1,2}(T_1 - T_2)$, или более точно $dE = \alpha_{1,2}dT$.

Коэффициент термо- э.д.с. $\alpha_{1,2}$ – это величина термо – э.д.с., возникающая при единичной разности температур; $\alpha_{1,2} = dE / dT$. Его величин зависит от коэффициентов термо – э.д.с. ветвей цепи и равна их разности.

Коэффициент термо – э.д.с. различных материалов определяются по отношению к свинцу, в котором термо – э.д.с. не возникает.

Коэффициент термо – э.д.с. может быть положительным и отрицательным и зависит от температуры. Значения некоторых коэффициентов приведены в табл.1. Для получения максимальной величину термо – э.д.с. можно получить, соединив в термопаре два полупроводника разного типа электропроводности. Исследуя температурную зависимость термо – э.д.с. полупроводника по знаку термо – э.д.с. можно определить тип его электропроводности. В полупроводнике может

существовать еще один механизм возникновения термо – э.д.с. эффект увеличения электронов фононами. При низких температурах это составляющая термо – э.д.с. может быть в сотни раз больше рассмотренной. При наличии градиента температуры в твердом теле возникает поток фононов, направленный от горячего конца к холодному, сталкиваясь с электронами, увлекают их за собой – на холодном конце создается отрицательный заряд. Горячий конец зарядится положительно.

Таблица 1

Материал	Коэффициент термо-э.д.с. мкВ/град	Материал	Коэффициент термо-э.д.с. мкВ/град	Материал	Коэффициент термо-э.д.с. мкВ/град
Металлы		Сплавы		Полупроводники	
<i>Sb</i>	43	Хромель	+24	<i>MOS</i>	-770
<i>W</i>	3,6	Нихром	-18	<i>CuO</i>	-696
<i>Cu</i>	3,2	Алюмель	-17,3	<i>CdO</i>	-41
<i>Pb</i>	0	Константин	-38	<i>FeS</i>	+26
<i>Pt</i>	-4,4	Копель	-38	<i>NiO</i>	+240
<i>Bi</i>	-6,6			<i>Cu₂O</i>	+100

Накопление зарядов продолжается до того момента, пока разность потенциала не уравнивает эффект увлечения. Эта разность потенциалов создает дополнительную термо – э.д.с..

Литература:

- [1]. Совершенствование преподавания физики в средней школе соц.стран // Под ред.В.Г.Разумовского. – 1985
- [2]. С.Г.Калашников. Электричество – М.1985
- [3]. Д.В.Сивухин Общий курс физики. Электричество – М.1983
- [4]. Методика преподавания физики / Под ред.В.П.Орехова и А.В.Усовой. - М.1972
- [5]. Л.С.Стильбанс Физика полупроводников. – М. 1967
- [6]. У.К.Иорданишвили. Термоэлектрические источники питания – М.1968

UMUMIY RAQOBAT MUVOZANATI VA PARETO SAMARADORLIGI

Absoatova Husinora G`ofur qizi

Chirchiq davlat pedagogika instituti, Chirchiq shahri, Amir Temur ko`chasi, 104 E-mail:

absoatova.xusnora@mail.ru

Annaotatsiya.Umumiy raqobat muvozanati va Pareto maqbulligi bir xil shartlarning bajarilishini nazarda tutishi, ular o`rtasida ijtimoiy farovonlik nazariyasining asosiy teoremlarida umumlashtirilgan yaqin munosabatlar mavjudligini anglatadi. Ijtimoiy farovonlik nazariyasining teoremasida umumiy muvozanat holatida iqtisodiy resurslarni taqsimlash Pareto optimal hisoblanadi

Kalit so`zlar: Samaradorlik, raqobat, daromad, tavakkalchilik.

Общий конкуретный баланси эффективность по парето

Аннотация.Тот факт, что общее равновесие конкуринции и принятие Парето поздразумеает выполниине одних и тех же условий, означает, что между ними существует тесная связь, обобщенная в основних теоремах теории общественного благосостояния распределение экономических ресурсов в состоянии общего равновесия оптимально по Парето

Ключевые слова: Эффективность, соревнование, доход, риск.

Overall competitive balance and Pareto efficiense

Abstract.The fact that the general equilibrium of competition and Pareto`sacceptanse implies the fulfillment of the same conditions means that there is a close relationship between them, generalized in the basic theorems of the theory of social welfare. In the theorem of social welfare theory, the distrubition of economic resources in a state of general equilibrium is Pareto optimal

Keywords: Efficiency, competition, income, risk.

Pareto-optimallik tushunchasini bir qator tarkibiy qismlarga ajratish yoki boshqacha qilib aytganda, iqtisodiyotning Pareto-optimal holatining zarur shart-sharoitlarini (xususiyatlarini) o`rnatish foydalidir. Ulardan uchtagi bor:

1. Tovarlarini iste'molchilar o'rtasida taqsimlash samaradorligi (ayirboshlash samaradorligi);
2. Ishlab chiqarish samaradorligi;
3. Mahsulot tarkibidagi samaradorlik.

Iqtisodiyotning holati iste'molchilar o'rtasida imtiyozlarni taqsimlashda imtiyozlarni boshqalarning farovonligini pasaytirmasdan iste'molchilarning kamida bittasi farovonligi oshadigan qilib taqsimlashning iloji bo'lmasa bunday holatni Pareto-samarali deb nomlanadi. Iqtisodiyot holati, agar bir yoki bir nechta mahsulot ishlab chiqarishni, boshqalari ishlab chiqarishni kamaytirmasdan ko'paytirish mumkin bo'lmasa, Pareto-samarali deb nomlanadi. (Pareto samaradorligining nomlangan shartlari nosimmetrikdir, faqat bitta farq bilan, birinchi holda iste'mol tovarlari umumiy hajmi berilgan, belgilangan, ikkinchisida esa ular ishlab chiqarish omillarining taqsimlanishiga qarab o'zgaradi, turli xil tovarlarning chiqarilishi va nihoyat, agar ishlab chiqarilgan tovarlarning tuzilishini (kombinatsiyasini) o'zgartirib, boshqalarning farovonligini pasaytirmasdan hech bo'lmaganda bitta sub'yektning farovonligini oshirish mumkin bo'lmasa, mahsulot ishlab chiqarish tarkibi Pareto-samarali hisoblanadi. Ushbu shart, mahsulotni konvertatsiya qilishning chegara darajasining ikkala iste'molchining tovarlarini almashtirishning chegara tezligiga tengligini talab qiladi. Va ushbu uchta shart ham mukammal raqobat sharoitida va nafaqat ikkita iste'molchi yoki ikkita korxonalar, balki ularning o'zboshimchalik bilan ko'pligi uchun ham amalga oshiriladi.

1-jadval. Iste'mol qilish va ishlab chiqarishda Pareto samaradorlik shartlarining simmetriyasi

	Cheklangan tovarlar (resurslar)	Natija tarqatish	Samaradorlik vaziyati
Pareto samarali tarqatishning ishlab chiqarish omillari	X, Y K, L	$U_A = U_A \cdot (X_A, Y_A)$ $U_B = U_B \cdot (X_B, Y_B)$ $X = X \cdot (K_X, L_X)$ $Y = Y \cdot (K_Y, L_Y)$	$MRS_{XY}^A = MRS_{XY}^B$ $MRTS_{KL}^X = MRTS_{KL}^Y$

Pareto-maqbullik sharti evaziga yoki tovarlarni taqsimlashda,

$$MRS_{XY}^A = MRS_{XY}^B = \dots \quad (1.1)$$

mukammal raqobatdosh muvozanat sharoitida amalga oshiriladi, chunki mukammal raqobatdosh bo'lgan barcha sub'yektlar bir xil narxlar nisbati bilan duch kelishadi, $\frac{P_X}{P_Y}$ bu esa ularni foydaliligini oshirib, ularning cheklangan almashtirish stavkalarini tenglashtirishga olib keladi. Xuddi shu tarzda, mahsulot ishlab chiqarishda Pareto-optimallik sharti

$$MRTS_{KL}^X = MRTS_{KL}^Y = \dots \quad (1.2)$$

mukammal raqobat sharoitida amalga oshiriladi, chunki har bir korxonalar ushbu sharoitda K va L ishlab chiqarish resurslari narxlarining bir xil nisbati bilan duch keladi, bu esa ularni maksimal foyda olish bilan birga ishlab chiqarish resurslarini texnik jihatdan almashtirishning marginal stavkalarini tenglashtirishga olib keladi. Va nihoyat, chiqish tarkibidagi Pareto samaradorligi sharti:

$$MRPT_{XY} = MRS_{XY}^A = MRS_{XY}^B \quad (1.3)$$

mukammal raqobat muhitida ham ijro etildi, chunki mukammal raqobatdosh korxonalar o'zlarining chekka xarajatlarini xaridorlar duch keladigan narxlar bilan tenglashtiradilar:

$$\frac{MC_X}{MC_Y} = \frac{P_Y}{P_X} \quad (1.4)$$

Umumiy raqobat muvozanati va Pareto maqbulligi bir xil shartlarning bajarilishini nazarda tutishi, (1.1) – (1.3), ular o'rtasida ijtimoiy farovonlik nazariyasining ikkita asosiy teoremlarida umumlashtirilgan yaqin munosabatlar mavjudligini anglatadi. Ijtimoiy farovonlik nazariyasining birinchi teoremasida umumiy muvozanat holatida iqtisodiy resurslarni taqsimlash Pareto optimal hisoblanadi.

Eng yaxshi yechimni tanlashda ikkita xususiyat bilan ya'ni o'rtacha kutilayotgan daromad va o'rtacha kutilayotgan zarar haqida tanishdik. Endi eng yaxshi yechimni tanlashda ikki nazariyali masalaga egamiz. Bunday optimallashtirilgan masalalar berilishining bir nechta turi bor.

Shunday masalalarni umumiy holda qaraylik. Aytaylik, A qandaydir operatsiyalar to'plami bo'lsin. Har bir operatsiya ikkita: samaradorlik $E(a)$ va tavakkalchilik $r(a)$ xususiyatga ega va turli operatsiyalar hech bo'lmaganda bitta xususiyat bilan farq qiladi. Eng yaxshi operatsiyani tanlashda ixtiyoriy ravishda E katta, r kichik bo'lishi lozim. Agar $E(a) \geq E(b)$ va $r(a) \leq r(b)$ va hech bo'lmaganda bitta tengsizlik qat'iy bo'lsa, a operatsiya b operatsiyaga ustunlik qiladi va $a > b$ deb belgilanadi. Bunda a operatsiya yetakchi, b operatsiya yetaklanuvchi deb aytiladi. Hech qanday eng yaxshi yechimni tanlashda yetakchi operatsiya bunday e'tirof etilmasligi ravshan. Shu sababli eng yaxshi operatsiyani yetakchi bo'lmagan operatsiyalar ichidan izlash lozim. Bu operatsiyalar to'plami Pareto to'plami yoki Pareto bo'yicha optimallik to'plami deb ataladi. Shu o'rinda juda muhim tasdiq mavjud.

Tasdiq. Pareto to'plamida E, r xususiyatlarning har biri boshqasining (bir qiymatli) funksiyasi, boshqacha aytganda, operatsiya Pareto to'plamiga tegishli bo'lsa, u holda bir xususiyat orqali boshqasini aniqlash mumkin.

Isbot. Pareto to'plamiga tegishli a, b ikkita operatsiya olingan bo'lsin. Bunda $r(a), r(b)$ – sonlar. Aytaylik, $r(a) \leq r(b)$ u holda a, b operatsiyalar Pareto to'plamiga tegishli bo'lgani uchun $E(a), E(b)$ ga teng bo'lmaydi. r ning xususiyati bo'yicha E ning xususiyatini aniqlash mumkinligi isbotlangan. Shu kabi E ning xususiyatini aniqlash mumkin.

1-misol. Q natijalar matritsasi bo'lsa, unga ko'ra tavakkal matritsasi R ni topish mumkin.

$$Q = \begin{pmatrix} 528 & 4 \\ 234 & 12 \\ 853 & 10 \\ 142 & 8 \end{pmatrix} R = \begin{pmatrix} 3308 \\ 6240 \\ 0052 \\ 7164 \end{pmatrix}$$

Har bir operatsiyani tekislikda nuqta ko'rinishida belgilaymiz: yuqoriga vertikal bo'yicha daromadni, o'ngga gorizantal bo'yicha tavakkalni olamiz. (3-rasm).

To'rtta nuqtani topdik R va Q qanchalik yuqoriroqda bo'lsa, operatsiya daromadliroq, qanchalik o'ngda bo'lsa operatsiya tavakkalli bo'ladi. Demak chaproq va yuqoriroqdagi nuqtani belgilash kerak. Eng yaxshi operatsiyani topish uchun ba'zan mos keluvchi muayyan formula qo'llaniladi, bu formula Q operatsiyaning xususiyatlari uchun eng yaxshi operatsiyani aniqlovchi bitta sonni beradi. Masalan, $f(Q) = 2\bar{Q} - \bar{R}$ muayyan formula berilgan bo'lsin. U holda 1-misoldagi operatsiya uchun:

$$\begin{aligned} f(Q_1) &= 2 * \frac{29}{6} - \frac{20}{6} = 6.33; & f(Q_2) &= 2 * \frac{25}{6} - 4 = 4.33; \\ f(Q_3) &= 2 * 7 - \frac{7}{6} = 12.83; & f(Q_4) &= 2 * \frac{17}{6} - \frac{32}{6} = 0.33; \end{aligned}$$

Ko'rinib turibdiki, eng yaxshisi 3-operatsiya, eng yomoni esa, 4-operatsiya. Bu muayyan formula qaror qabul qiluvchining daromad va tavakkalchiligiga nisbatini ifodalaydi. Agar qaror qabul qiluvchi yuqorida ko'rilgan formulani qo'llasa u holda operatsiya tavakkalchiligi oshishdan 2 birlik yuqori, agarda operatsiyalar daromadi hech bo'lmaganda bir birlikdan ohsa Albatta bunday formulada qaror qabul qiluvchining daromad va tavakkalchilikka munosabati faqat taxminiy hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Таскаева Н. Н. Финансы: учебно-методическое пособие. – М.: Издательство МИСИ – МГСУ, 2020

2. Малыхин В.И., Нуртазина К.Б. Математический анализ инвестиционных процессов в условиях неопределенности. //Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия Математика. Информатика. 125:4 (2018), стр.75–94.

BADIIY ASAR TAHLILIDA QIYOSLASH METODI: ROBINDRANATH THOKUR VA CHO'L PON HIKOYALARIDA XOTIN-QIZLARGA MUNOSABAT MASALALARI

Kenjayev Ziyadulla Ortiqovich

*Shahrisabz "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi Ona tili va adabiyot fani
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada hind xalqining atoqli adibi Robindranath Thokurning hikoyalari haqida so'z boradi. Uning hikoyalardagi mavzular va obrazlarga e'tibor qaratilgan. Xususan, adib ijodidagi xotin-qizlar obrazi va ularga munosabat masalalari yoritiladi. O'zbek adiblari ijodidagi ayrim obrazlar Robindranath Thokur hikoyalardagi ayrim obrazlar bilan qiyoslanadi.

Kalit so'zlar: Robindranath Thokur, hind xalqi, adabiyot, hikoya, urf-odat, xotin-qizlar obrazi, qahramon.

Аннотация: Эта статья посвящена рассказам известного индийского писателя Робиндраната Тхокура. Основное внимание уделяется темам и изображениям в его рассказах. В частности, освещается образ женщин в произведениях писателя и вопросы отношения к ним.

Ключевые слова: Робиндранат Тхокур, индийский народ, литература, рассказ, традиция, образ женщины, герой.

Annotation: This article is about the stories of the famous Indian writer Robindranath Thokur. The focus is on the themes and images in his stories. In particular, the image of women in the works of the writer and the issues of attitude to them are covered. Some images in the works of Uzbek writers are compared with some images in the stories of Robindranath Thokur.

Keywords: Robindranath Thokur, Indian people, literature, story, tradition, image of women, hero.

Hind adabiyoti haqida gap ketganda "Mahabxarata", "Ramayana", "Kalila va Dimna", "Panchatantra" kabi butun dunyoga mashhur asarlar bilan bir qatorda hind xalqining buyuk shoiri, yozuvchi, bastakor va taniqli jamoat arbobi, xalqaro Nobel mukofotining sohibi Robindranath Thokur nomi ham tilga olinadi.

1861-yili 7-mayda Kalkutta shahrida dunyoga kelgan Robindranath Thokur o'zining 80 yillik umri davomida hind xalqi madaniyati va adabiyotida o'ziga xos va mos bo'lgan o'rinni egallaydi.

"Oqshom qo'shiqlari" (1882, ilk to'plami), "Chitra" (1886), "Xotira", "Farzand" (1903), "Gitanjali" ("Baxshida qo'shiqlar" 1910), "So'nggi she'rlar" (1941) to'plamlari, "Bibha sohili" (1883), "Donishmand roja" (1886), "Halokat" (1905), "Gora" (1907-1910), "Xonadon va jahon" (1915-1916) romanlari, "Buzilgan uya" (1903), "To'rt hayot" (1916) qissalari, "Hisob-kitob" (1891), "Meros" (1892), "Yechilgan jumboq" (1893), "Nur va soyalar" (1894) "Taskin topgan rashk" (1895) hikoyalari, "Tabiat intiqomi" (1883), "Roja va Rani" (1889), "Chitragoda" (1892), "Pochta" (1912), "Konservatizm qal'asi" (1912) kabi pyesalari nafaqat hind adabiyotida, balki butun jahon adabiyotida o'quvchilarga Robindranath Thokur nomini eslatib turadi.

Robindranath Thokur haqida dastlabki tadqiqotlar XX asr boshlarida Abdulhamid Cho'lpon va Abdurauf Fitrat tomonidan amalga oshirilgan. Keyinchalik uning sakkiz jildlik asarlari (1958-1965 y.) o'zbek tilida nashr etildi.

Robindranath Thokurning roman va hikoyalari Sharif Tolib, Odil Rahimiy, To'xtasin Jalolov, Amina Rajabova, Qodir Mirmuhamedov, S. Xudayberganov, S. Abduqahhorov, A. Isroilovlar tomonidan, she'rlari Mirtemir, Maqsud Shayxzoda, Shuhrat, Shukrullo, Jumaniyoz Jabborov, Erkin Vohidov, Yusuf Shomansur kabi ijodkorlar tomonidan tarjima qilinib o'quvchilarga taqdim etilgan.

Robindranath Thokur hikoyalarda hind xalqi hayotida uchraydigan juda ko'plab ijtimoiy, axloqiy, hind urf-odatlar bilan bog'liq masalalar yoritilgan. Ularda inson tabiatidagi munofiqlik, qo'rqqoqlik, zolimlik, baxillik, xasislik, ta'magirlik kabi illatlarga, jamiyatdagi nobop urf-odatlar, zo'ravonlik, adolatsizlik, xalq orasidagi azaliy toifaviy bo'linishlarga qarshi nafrati ochiq-oydin ifodalangan bo'lsa, oddiy, sodda, sofdil odamlarga, ularning tashvish va muammolariga hamdardlik, achinish, xayrixohlik tuyg'ulari sezilib turadi.

Robindranath Thokurning “Hisob-kitob”, “Moxamayya”, “Daftarcha”, “Shubxa”, “Sudya”, “Opa” hikoyalarida urf-odatlar bog'liq xurofot qurbonlari – xotin-qizlarning fojiali qismati tasvirlangan.

1891-yilda yozilgan “Hisob-kitob” hikoyasida Hindiston maishiy hayotida pul hukmronligini qalin puli urf-odati misolida ochib beradi. Hikoyada ikki xil toifadagi ikki oila – Ramshundor Mitro va raybahadurning quda-andachiligi voqealari tasvirlangan.

Hikoyada Ramshundor sevimli qizi Nirupomani so'nggi vaqtlarda moddiy ahvoli og'irlashib qolgan raybahadurning yolg'iz o'g'liga o'n ming rupiya qalin puli evaziga turmushga beradi. Qizini nihoyatda yaxshi ko'radigan Ramshundor qalin pulini to'lash uchun jida ko'p harakat qiladi: sotadiganini sotadi, sotilmaydiganini garovga qo'yadi, katta foyda berish sharti bilan qarz olmoqchi boladi, hatto to'rt o'g'li bilan yashab turgan uyini ham sotmoqchi ham bo'ladi. Ammo baribir qalin pulini o'z vaqtida to'liq to'lashga qurbi yetmaydi.

O'zga oilaga kelin bo'lib tushgan, qalin puli odatining qurboni - Nirupomaning ahvoli havas qilgulik holatda emas edi. Qaynota-qaynonasining haqoratlari, xo'rlashlari, undan tashqari ota-onasi bilan ko'rishishga qo'yilgan taqiqlar – barchasi Nirupoma va otasi Ramshundorning ruhiy ahvolini og'irlashtirar edi. Natijada Nirupomaning ahvoli kundan kunga og'irlashib olamdan o'tadi.

Achinarli tomoni shundaki, hayotligida qaynota-qaynonasidan zarracha izzat ko'rmagan Nirupomaning dafn marosimi juda serhashamlik, dabdaba bilan o'tib raybahadurning hotamtoyligi, shon-shuhrati hamma yoqqa ovoza bo'ladi.

Hikoya so'ngida raybahadur va uning xotini o'g'lini ikkinchi marta uylantirish uchun qiz topib, yigirma ming rupiya qalin puli talab qilishadi. Yana pulni to'ydan oldin to'lashni shart ham qilishadi.

Nirupomaning turmush o'rtog'i hikoyada deyarli qatnashmaydi. Unga oid ikki jumla orqali kim ekanligini tasavvur qilish qiyin emas.

“Men bu yerga savdolashgani kelganim yo'q. Uylanaman deb keldimmi, vassalom, uylanaman!” Bu jumla to'y kuni qalin mojarosi bo'layotgan paytda aytilgan. Bunda ko'rinib turibdiki, raybahadurning o'g'li ko'p ham eski urf-odatlar qaram emas. Kuyov sudya muovini lavozimiga ko'tarilib, boshqa yerga jo'nab ketganidan keyin ota-onasiga shunday xat jo'natadi: “Men yangi joyga o'rnashdim. Tezlik bilan rafiqamni oldinga yuboringlar!” [Robindranath Thokur. “Taskin topgan rashk”, Toshkent – “O'zbekiston”, 2012-y.227-233-b.] Ammo u bu paytda Nirupoma bu olamni tark etganidan bexabar edi.

Robindranath Thokurning ko'p asarlarida xotin-qizlarning dilbar obrazlarini ko'ramiz. Yozuvchi ularni hamisha muhabbat va zo'r xayrixohlik bilan tasvir etib, o'quvchining diqqatini hind jamiyatida xotinlar ahvoliga, ularning fojiali taqdiriga jalb etadi. Bunga “Daftarcha” hikoyasidagi Uma, “Shubxa” hikoyasidagi Shubxashini, “Sudya” hikoyasidagi Kxiroda – Xemshoshi - Binodchandra, “Opa” hikoyasidagi Shoshikola obrazlarini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Bu kabi xotin-qizlar mavzusi o'zbek adabiyotida ko'plab adiblar ijodida ham qalamga olingan. Xususan, Cho'lponning “Qor qo'ynida lola” deb nomlangan hikoyasida endigina o'n yetti yoshga to'lgan Sharofatxonning taqdiri tasvirlanadi.

“Sharofatxon Samandar akaning bitta-yu bitta qizi edi. Bu qiz shu tegranning ko'rkilikda, chevarlikda, sho'xlik va o'ynoqilikda bitta-yu bittasi edi. Mahalla-ko'yning o'spurunlaridan ikkita-uchtasi bir yerga yig'ilsalar, topg'on- tutg'onlari shul Sharofatxon masalasi bo'lur: “Bu qiz qaysi xudo yarlaqag'onniki bo'lur ekan? Kimning uyini obod qilar ekan?” deb bosh og'ritarlar edi” [Cho'lpon. Asarlar. II jild, T., 1994-y, 289-bet].

O'n yetti yoshida o'z otasi tomonidan yoshi bir joyga borib qolgan eshonga sovg'a sifatida berib yuborilayotgan qiz otasining ra'yiga qarshi bir so'z aytmaydi, o'z noroziliklarini bildirmaydi. Chunki o'sha davrda johil odamlar o'zlari uchun qoidaga aylantirib olgan urf-odat, an'analar shunday edi. Qiz bola xuddi bir buyumdek birovga sovg'a qilin, kerak bo'lsa, “sotib” yuborilar edi.

Farzandlar, ayniqsa, qiz bola uchun otasining har bir so'zi qonun hisoblangan. Shu sababli johil otalar qabul qilgan tuturiqsiz qarorlar tufayli "lolalar qor qo'yniga" otilgan. Hikoyaning "Qor qo'ynida lola" deb nomlanishi ham bejizga emas. Chunki hali o'n gulidan bir guli ham ochilmagan "lola"ni oppoq soqolli, qari bir cholgga berilishi xuddi "Qor qo'ynida ochilgan lola"ga o'xshatishimiz mumkin.

Bundan tashqari, Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani, "Novvoy qiz" hikoyalaridagi Zebi, novvoy qiz, Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasidagi Unsин obrazlari Thokurning Uma, Shubxashini, Kxiroda, Shoshikola kabi obrazlari bilan taqdiridosh, qismatdoshdir.

Xulosa qilib aytganda, Robindranath Thokurning hikoyalarida qalamga olingan qizlarni erta turmushga berish, to'y bilan bog'liq urf-odatlar, qaynona – kelin munosabatlari, savodsizlik, xurofotga berilgan kishilarning nobop rasm-rusumlarga ko'r-ko'rona berilishi kabi muammolar hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, desak xato bo'lmaydi.

Adabiyotlar:

1. Robindranath Thokur. "Taskin topgan rashk", Toshkent– O'zbekiston", 2012.
2. Cho'lpon. Asarlar. II jild, T., 1994-y
3. R. Thokur. Asarlar. Sakkiz jildlik. II jild, T. – 1960-y.
4. Robindranath Thokur. "Xonadon va jahon" roman, T. – 1961-y.
5. Robindranath Thokur. "So'nggi doston" roman, T. – 1961-y.
6. R. Thokur. Asarlar. Sakkiz jildlik. VII jild, T. – 1965-y.
7. www.ziyouz.uz.

INFORMATIKA DARSLARINI O'TISHDA BLENDED LEARNING TEKNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Shakadirova Nigora Irgashevna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Hozirgi kunda mamlakatimiz ta'lim tizimida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarga zamonaviy kasblar berish, olingan bilimlarni amaliyotda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Zamonaviy telekommunikatsiya vositalari, internet va axborot texnologiyalarining jadallik bilan rivojlanishi dars jarayoniga noodatiy yondoshuvni, qo'shimcha izlanishni, yangi axborotlar berishni taqozo qilmoqda.

Ma'lumki, bugun mamlakatimizda axborot texnologiyalari jadal sur'atlardari vojlanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktabrdagi "Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4851-sonli qarori bu sohaga bo'lgan e'tibor namunasidir.

Qarorga ko'ra respublikaning mehnat bozorida malakali kadrlar yetishmovchiligi axborot texnologiyalari sohasidagi o'quv dasturlari va uslublarini takomillashtirish, ta'lim muassasalarining IT-kompaniyalar bilan o'zaro hamkorligini kuchaytirishni taqozo etayotganligi ta'kidlanib, axborot texnologiyalarining o'qitilishini sifatijihatidan yangi bosqichga ko'tarish, mehnat bozorining malakali IT-mutaxassislariga bo'lgan talabini qoniqtirish bo'yicha tegishli vazifalar belgilab berildi.

Bu qaror orqali maktablarda informatika va axborot texnologiyalarini o'qitishda samaradorlikni oshirishga ham alohida e'tibor berish lozimligi muhim masalalardan biri ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Bugungi kun talabi ta'limni sifat o'zgarishlariga olib keluvchi yangicha yondashuvlarni izlashga undamoqda va uni o'rganishdagi yondashuvlar (metodlar) ham o'zgarimoqda. Ta'limda yangi bilimlarni amalda qo'llash natijasi innovatsiyalarga asoslangan yangi ta'lim yaratilishiga olib kelmoqda. Respublikamizda ta'lim tizimini har tomonlama rivojlantirish kadrlar tayyorlash tizimini tubdan yangilash va isloh qilish davlat ahamiyatidagi eng ustivor vazifalar qatoriga kiradi. O'quvchi o'zlashtirgan bilimni amaliyotda qo'llay bilishi uchun uni

o'z vaqtida mustahkamlashi, boshqa tushunchalarni o'rganishda qo'llay bilishi va olingan bilimlarni tizimlashtirish ta'lim samaradorligini ta'minlashga olib keladi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida ilg'or pedagogic texnologiyalardan, texnik vositalardan foydalanish keng yo'lga qo'yilgan. Jumladan, o'quv mashg'ulotlari davomida turli taqdimotlardan, video darslardan, electron darsliklardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan bir qatorda yangicha yondashuv asosida axborot texnologiyalaridan foydalanish zarurati ham mavjud bo'lib, o'quvchilarning fan bo'yicha kompetentligini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda turli zamonaviy metodlardan, pedagogic texnologiyalardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bundan tashqari, hozirda mamlakatimiz ta'lim tizimida yangi texnologiya sifatida qaralayotgan blended learning texnologiyasidan foydalanib darslarni tashkil etish, ta'lim jarayonini olib boorish o'quvchilarning fanga oid kompetentligini oshirishga, ularda mustaqil ishlash ko'nikmasini hosil qilishga yordam beradi.

Blended learning (aralash ta'lim) texnologiyasi haqida bir qator olimlar o'z fikrlarini bildirganlar. Watson, J. F.ning ta'kidlashicha, blended learning – an'anaviy va elektron ta'lim shakllarining eng yaxshi usullarini o'zida mujassamlashtirgan ta'lim shakli hisoblanadi. An'anaviy ta'limda o'quvchini o'qitadilar, blended learningda esa – o'qishga o'rgatib, mustaqil faoliyatini tashkil qiladilar [1].

AKT orqali ta'lim va aralash ta'lim o'rtasidagi farqning oxirgi mezonlari o'quv jarayonida o'qituvchining roli hisoblanadi. Avvalo, ta'lim jarayonida o'qituvchining o'rni axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi bilan o'zgarib borayotganini aytish kerak. Bu endi klassik o'qituvchi emas, balki ta'lim muhiti bo'yicha yo'naltiruvchi yoki maslahatchidir. Aralash ta'limda o'qituvchining o'rni o'quv jarayonini tashkil etuvchi bo'lib, o'qituvchi talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etadi va qo'llab-quvvatlaydi [2].

Agar biz o'quvchilarni maktab davridanoq mustaqil ishlashga o'rgata olsak, ular ta'limning keyingi bosqichlarida deyarli qiyinchiliksiz bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar, o'z ustida ishlaydigan talaba qo'shimcha o'rganishga, bilimni boyitishga harakat qiladi. Bu esa o'z navbatida yangi kadrlarning salohiyatli bo'lib yetishishi uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Watson, J. F. (2008). Blended learning: The convergence of online learning and face-to-face education. Retrieved from http://www.inacol.org/resources/promisingpractices/NACOL_PPBlendedLearning-lr.pdf
2. N.M.Aliyeva, M.R.Rasuleva, Sh.S.Xalilova, Sh.U.Yalgasheva. Blended learning - ta'lim tizimida zamonaviy yondashuv. "Science and Education" Scientific Journal. 2021/Volume 2 Issue 2. 306-b.

MILLIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xolov Olimjon Chorshamiyevich

O'zbekiston Respublikasi, Termiz davlat universiteti "Pedagogika va ijtimoiy ish" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ma'naviyatning asosiy o'zagi sifatida – milliy, umuminsoniy va shaxsiy qadriyatlar e'tirof etilib, milliy madaniyat va qadriyatlar yoshlarda ijobiy sifatlarni shakllantirish asosi ekanligi ta'kidlanadi. Milliy qadriyatlar umuminsoniy qadriyatlardan aynan bir millat manfaatlarini yig'indisini tashkil etishi bilan farqlanadi. Har bir millat boshqa millat uchun qimmatli bo'lgan qadriyatlarni hurmat qilishi bu yuksak ma'naviyatdir. Shuningdek, maqolada o'quvchilarda Vatandashlik va mehnatsevarlik kabi sifatlarni shakllantirishda maqollardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan.

Tayanch so'z va tushunchalar: Millat, qadriyat, milliylik, xalq, ta'lim, tarbiya, maqol.

Аннотация. В статье рассматриваются национальные, общечеловеческие и личностные ценности как стержень духовности, подчеркивается, что национальная культура и ценности являются основой формирования положительных качеств у молодежи. Национальные ценности отличаются от общечеловеческих ценностей тем, что представляют собой сумму интересов одной нации. Уважение ценностей, которые ценны для других наций, является высокой моралью для каждой нации. В статье

также раскрываются педагогические возможности использования пословиц в формировании у учащихся таких качеств, как патриотизм и трудолюбие.

Понятие и ключевые слова: Нация, ценность, национальная ценность, образование, воспитание, пословица.

Annotation. The article recognizes national, universal and personal values as the core of spirituality, and emphasizes that national culture and values are the basis for the formation of positive qualities in young people. National values differ from universal values in that they constitute the sum of the interests of one nation. It is a high morality for every nation to respect the values that are valuable to other nations. The article also reveals the pedagogical possibilities of using proverbs in the formation of such qualities as patriotism and diligence in students.

Keywords and concepts: Nation, value, national value, education, upbringing, proverb.

Kirish. Hozirgi kunda milliy qadriyatlarga bo'lgan e'tibor va uni asrab avaylash har bir xalq uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Buning asosiy sababi sifatida o'z o'tmishini anglamay kelajak barpo etish naqadar mushkul ish ekanligi bilan izohlanadi. Haqiqatdan milliylik bir millatning butun o'tmishi, turmush tarzi, umuman olganda bir millatning tub mohiyatini o'zida jamlaydi.

Shu o'rinda savol tug'iladi "milliylik", "milliy tarbiya" o'zi nima va u qanday ma'nolarni anglatadi? Milliy tarbiyaning manbai – milliylik! "Millat", "milliy g'urur", "milliy odob", "millatlararo muloqot madaniyati" tushunchalarining o'zagini arabcha "mil" so'zi tashkil qiladi. Bu so'z arabchada "o'zak", "tub mohiyat", "negiz" ma'nolarini anglatadi. "Millat" tushunchasi esa din, mazhab, ummat; bir mazhabga mansub aholi; xalq ma'nolarini o'zida birlashtiradi³⁸.

Berilgan tariflarga e'tibor qaratilsa, uning ahamiyati naqadar yuqori ekanligi va barcha xalqlar milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirishga bor kuch g'ayrati bilan intilishi bejizga emasligini anglash qiyin emas. Shuning uchun ham har bir davlat o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy urf-odati, an'anasi, marosimi, qolaversa tabiiy qadriyatlari, iqtisodiy qadriyatlari, ijtimoiy-siyosiy qadriyatlari, ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlari, falsafiy qadriyatlari, badiiy qadriyatlari, diniy qadriyatlari va albatta umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratmoqda.

Yuqoridagi berilgan fikrlar muhim ekanligini anglagan holda shuni aytish lozimki, milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirishda eng yaxshi vositalardan biri bu shubhasiz xalq og'zaki ijodidir. Chunki, aynan xalq og'zaki ijodidagi namunalar har bir xalq o'tmishidan so'zlaydi. Xalq og'zaki ijodi namunalari sifatida qo'shiq, maqol, matal, topishmoq, afsona, rivoyat, asotir, ertak, latifa, lof, lapar, termalar, doston, askiya, tez aytish, alla, yor-yorlar, kelin salom kabilarni misol qilib keltirish mumkin³⁹.

Asosiy qism. Xalq og'zaki ijodi namunalaridan biri bo'lgan "maqol"ning ta'lim-tarbiya jarayonida ayniqsa milliy qadriyatlarni shakllantirishdagi ahamiyati yuqoridir.

Maqollar haqida fikr yuritar ekanmiz, albatta uning mazmun mohiyatiga to'xtalib o'tishni joiz bildik. Maqol deb xalqning ijtimoiy-tarixiy, hayotiy-maishiy tajribasi umumlashgan badiiy, obrazli mulohazalardan iborat hikmatli so'zlarga aytiladi. Maqol atamasi arabcha [لوق] – qavlun – gapirmoq, aytmoq so'zidan olingan⁴⁰.

Maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy va xilma-xil bo'lib, ular vatan, mehnatsevarlik, ilm-hunar o'rganish, mehnatsevarlik, do'stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, sevgi va muhabbat kabi mavzularda bo'ladi. Shuningdek, maqollar insonlarda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan salbiy va ijobiy xususiyatlarni ham o'zida aks ettiradi.

Maqollar yoshlarmizni milliy ruhda tarbiyalashda o'ziga xos xususiyatga egadir. Misol uchun, Vatan haqidagi maqollarda o'zbek xalqining ona vataniga bo'lgan cheksiz muhabbati, sadoqati, hurmati o'z ifodasini topgan. Ularda Vatan – ona-yurt ulug'lanadi, har kim o'z yurtida nafas olishi, izzat-hurmatda yashashi ko'rsatilib, vatanni sevish, unga hamisha sodiq

³⁸ Xudoyqulov X.J. Xolov O.Ch. Tarbiyaviy ishlar metodikasi o'quv qo'llanma. Toshkent. "Innovatsiya-Ziyo" 2020. 34-b.

³⁹ Xolov O.Ch. Xalq og'zaki ijodi vositasida o'quvchilarda aksiologik ongni shakllantirishning ilmiy nazariy asoslari. // Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. Scientific journal. Volume 1 | ISSUE 8 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423. – p. 503

⁴⁰ Berdaq Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug'ati. – Toshkent, Sharq, 2010. - 237-6.

bo'lish kerakligi uqtiriladi. *“Bulbul chamanini sevar, odam - Vatanini”*⁴¹. Mazkur maqolda inson ruhiy olamida Vatan tushunchasining ahamiyati qayd etilgan. Maqoldagi Vatan so'zida faqat muayyan hudud, manzil, o'rin-joy, tabiat aks etgan, desak yanglish bo'ladi. Bu so'z ma'no jihatdan ajdodlar ruhi, ma'naviy meros obidalari, qadriyatlar, millat birligi, mentalitet xususiyatlari bilan uyg'unlashadi. Bulbul chamanda qanchalar yayrasa, inson o'z vatanida o'zini shunchalar erkin his qiladi. Bulbulni bog'larsiz, gulzorsiz, chamansiz tasavvur etib bo'lmaganidek, odamni o'z ona diyorisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Quyidagi maqolda ham Vatan haqida, uning tinchligi va farovonligi haqida so'z boradi. Ya'ni: *“Ona yurtning omon bo'lsa, Rangi-ro'ying somon bo'lmas”*. Bu maqolda shaxsning ona yurtida yashashi va istiqomat qilishi undan ma'lum burchni ham talab qilishi ifodalangan. Agar yurt omon bo'lsa, ya'ni tinch bo'lsa, erkin-ozod bo'lsagina inson o'z Vatanida xotirjam yashashi mumkin. Yurt tinchligi, erkinligi, ozodligi, o'z yurtiga bo'lgan ishonchi, faxr va iftixori, g'ururi, o'zga xalqlar oldida qaddini tik tutishi bilan bog'liqdir.

Vatan haqidagi maqollarning har birida o'ziga xos sarmazmunlikni ko'rishimiz mumkin. Misol tariqasida *“O'zga yurtda shoh bo'lguncha, O'z yurtning gado bo'l”*, *“Qush butaga sig'inar, Odam - Vatanga”*, *“Vatanning vayronasi - Umrning g'amxonasi”*, *“Ona yurtning - oltin beshiging”* kabi ko'plab vatanparvarlik mavzusidagi maqollar shular jumlasidandir.

Mehnat qilish va mehnatsevarlik xususiyatlarini o'zida aks ettirgan maqollarimiz ham o'quvchilar bilan mehnat tarbiyasini olib borish jarayoniga ijobiy ta'sir etadi. Xalqimiz azal-azaldan mehnatsevar xalq bo'lgan. Asrlar osha xalq orasida mehnatsevarlik hislatlari qadrlanib bizgacha mehnat, mehnatsevarlik tushunchalari maqollar orqali ham yetib kelgan. Misol uchun: *“Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar”* maqolini olaylik. Bu maqolda inson mehnt qilsa uning rohatini ko'rishi qolaversa mehnat qilgan kishi haqli ravishda ishtaha bilan ovqatlanishi, chin ma'noda haqli ekanligini his etishidir. Ish yoqmas va o'zini mehnatdan olib qochadigan inson esa mehnat qilmasa rohat ko'rmasligi, oxir oqibatda ko'plab qiyinchiliklarga duch kelishligini tushunishimiz mumkin. Bu borada xalqimiz tamonidan bir qancha maqollar mavjud. Xuddi shu singari mehnat haqidagi maqollarga *“Ishchanlik to'rga tortar, yalqovlik go'rga tortar”*, *“Eringan ikki ishlar, oxiri barmog'in tishlar”*, *“Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo'lar chiroylik”*, *“Ari zahrin chekmagan, Bol qadrini bilmas”*, *“Betashvish bosh qayda, Mehnatsiz osh qayda”*, *“Daryo suvini bahor toshirar, Odam qadrini mehnat oshirar”* kabi mehnatsevarlik haqidagi ko'plab maqollarni misol tariqasida keltirish va ularning tarbiyaviy ahamiyatini keng bayon etish mumkin.

Odob-axloq haqidagi maqollar ham alohida o'ringa egadir. Ular bolalar ongida odob-axloq qoidalarini shakllantirish va milliy qadriyatlarimizga xos tarzda tarbiyalashga xizmat qiladi. Ya'ni: *“Inson - odobi bilan, Osmon - oftobi bilan”*, *“Odobni beodobdan o'rgan”*, *“Yaxshi bola - to'rga tortar, Yomon bola - go'rga”*, *“Bolaning o'zi aziz, o'zidan odobi aziz”*, *“Odobli bola - orli bola, odobsiz bola – orsiz bola”*, *“Bola bezori - kishi ozori”*, *“Odobli bola elga manzur”* kabi maqollarni ko'rishimiz mumkin. Shu o'rinda *“Yaxshi so'zga quloq sol, yomon so'zga uloq sol!”* maqolining mazmuniga fikr bildiramiz. Bunda yaxshi so'zdan qochma, jon qulog'ing bilan eshit, ammo yomon, dilga ozor beruvchi, g'iybat, ig'vo qo'zg'ovchi so'zlarni tinglama va bunday suhbat bo'layotgan joylardan o'zingni olib qoch degan mazmuni ko'rishimiz mumkin. Negaki yaxshi so'zlar inson uchun foydali bo'lib ma'lum holat uchun xulosa chiqarishimizni hamda biz bilmagan xato va kamchiliklarimizni to'g'irlashga xizmat qiladi. G'iybat va noo'rin so'zlar kishi qalbini g'am qiladi, gunohga botadi, salbiy oqiatlarga olib keladi.

Xulosa. Xalq maqollarining mazmun ko'lami inson hayotining turli sohalarini qamrab oladi. Zero, yoshlarimizni barkamol shaxs qilib voyaga yetkazishda, milliy qadriyatlarimizni singdirishda, odobli bo'lishida, umuman olganda insonparvarlik va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirib, milliy istiqolimiz yo'lida fidokorona mehnat qilib, komil inson bo'lib voyaga yetkazishda xalq maqollaridan foydalanish ijobiy ta'sir etadi.

⁴¹ Abdullayev Q., Yusupov M., Rahmonbekova S. *“O'qish kitobi”*. 2-sinf o'quvchilari uchun. – Toshkent, 2010. – 3 b.

Milliy qadriyatlarni shakllantirishda xalq og'zaki ijodining namunalaridan biri bo'lgan xalq maqollari yoshlarimizga milliy qadriyatlarimizni shakllantirishda muhim jihatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Xalq maqollari o'quvchilarda butun insoniyat tomonidan qadrlanuvchi quyidagi axloqiy sifatlarni shakllantirishga imkon beradi: milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, diniy qadriyatlar, vatanparvarlik, do'stlik, odob-axloq, ahillik, mehnatsevarlik, kasb-hunarga muhabbat, yaxshilik va yomonlikning oqibati, halollik, to'g'rilik, olijanoblik, adolatlilik, insof, botirlik, saxiylik, baxillik, kamtarlik, sabr-qanoat, muhabbat, or-nomus, samimiylik, andisha, farosat, isrof, me'yor va me'yorsizlik, ma'suliyat, kattaga hurmat, urf-odat, an'analarga sodiqlik kabi ko'plab xususiyatlarni shakllantiradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, xalq maqollari milliy qadriyatlarimizni shakllantirishda ta'limiy-tarbiyaviy jihatdan muhim ahamiyat kasb etib, yoshlarni milliy ruhda, qolaversa ularning ma'naviyatini shakllantirishda juda ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xudoyqulov X.J. Xolov O.Ch. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. - 308 b.
2. Xolov O.Ch. Xalq og'zaki ijodi vositasida o'quvchilarda aksiologik ongni shakllantirishning ilmiy nazariy asoslari. // Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. Scientific journal. Volume 1 | ISSUE 8 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423. – p. 498-508
3. Berdaq Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug'ati. – Toshkent, “O'qituvchi”, 2010. - 260 b.
4. Abdullayev Q., Yusupov M., Rahmonbekova S. “O'qish kitobi”. 2-sinf o'quvchilari uchun darslik. – Toshkent, “Sharq”, 2010. – 80 b.
5. G'afforova T., Shodmonov E., Eshturdiyeva G. “O'qish kitobi”. 1-sinf o'quvchilari uchun darslik. – Toshkent, “Sharq”, 2011. - 110-b.

ХАРБИЙ ҲАВО КУЧЛАРИДА АҲЛОҚИЙ-РУҲИЙ ТАЪМИНОТНИ МОҲИЯТИ

Шовкатжон Йўлдошалиевич Ахмедов

Майор, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги АКТ ва АҲИ тезкор навбатчилари бошлиғи

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида қўшинлар шахсий таркибининг юқори ахлоқий-руҳий ҳолатини таъминлаш моҳияти ҳамда ҳаво ҳужумидан мудофаа қўшинлари ва ҳарбий ҳаво кучларида ахлоқий-руҳий таъминотни ташкиллаштириш бўйича таҳлиллар келтирилган.

Калит сўзлар: шахсий таркиб, ахлоқий-руҳий таъминот, ахлоқий-руҳий тайёргарлик, руҳий жараёнлар ва ҳолат.

Аннотация: В статье анализируется важность обеспечения высокого морального духа личного состава Вооруженных Сил Республики Узбекистан, а также организации боевого духа в Войсках ПВО и ВВС

Ключевые слова: Личное содержание, моральная поддержка, моральная подготовка, психические процессы и статусы

Annotation: This article analyzes the importance of ensuring a high morale of the personnel of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, as well as the organization of morale in the Air Defense Forces and the Air Force

Keyword: Personal content, moral-spiritual support, moral-spiritual preparation, mental processes and status

Глобаллашув давом этаётган ва халқаро муносабатларнинг бутун тизими ўзгариб бораётган шароитларда, жаҳондаги ҳарбий-сиёсий вазият халқаро ва минтақавий хавфсизликка хавф-хатар ҳамда таҳдидлар кўлами кенгайиб бораётганлиги даврида Ўзбекистон Республикаси Қуролли кучлари мамлакат суверенитети, давлатимиз Конституция тизимининг ҳудудий яхлитлигини ва халқимизнинг тинчлигини сақлаш мақсадида доимо жанговар шай туришимизни талаб этмоқда.

Халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган принциплари ва нормаларининг эркин талқин этилиши ҳамда танлаб қўлланилиши ҳоллари тобора кучаймоқда.

Юқорида кўрсатилган хавотирли тенденциялар мавжуд танглик ўчоқларининг глобал миқёсда кескинлашувига ҳамда янгилари пайдо бўлишига олиб келмоқда. Бунинг оқибатида жаҳондаги ҳолат тобора мураккаблашмоқда, тахмин қилиниши қийин бўлган хусусият касб этмоқда.

Ўз навбатида Марказий Осиёдаги вазиятга терроризм, экстремизм, наркотрафик ва трансчегаравий жиноятчиликнинг сақланиб турган хавф-хатарлар ва таҳдидлар салбий таъсир кўрсатмоқда⁴².

Ҳозирги замонда минтақамизнинг хавфсизлиги ва барқарорлигига, армиямизнинг ахлоқий-маънавий асосига салбий ахборот-руҳий таъсири хавф солмоқда, замонавий ахборот технологиялари ва мафкуравий полигонлардан фойдаланиш ҳарбий хизматчиларнинг онгига ўзининг бузғунчи ғоя ва тушунчалари билан кириб келмоқда, бу ўз йўлида бизнинг бой маданиятимиз, маънавий бойлигимиз ва анъаналаримизга таъсирини кўрсатмоқда.

Замонавий шароитда жанговар ҳаракатларни амалга ошириш учун қуролли курашнинг барча воситаларидан, яъни ўлим билан яқунламайдиган, шунингдек, ахборот ва руҳий таъсирлардан фойдаланиш учун инсон омилларига бўлган эътибор сезиларли даражада ошди.

Замонавий урушлар ва можаролар борган сари миллий Армиямизда ҳарбий жамоаларни ва шахсий таркибнинг ахлоқий-руҳий ҳолатига бўлган янги ва юқори талабларни кўймоқда. Бу энг аввало куйидагиларни талаб этади:

ХХМ ва ХХК кўшинларининг доимий равишда такомиллаштирилиши, кўшинларнинг замонавий қурол-аслаҳалар билан таъминланиши ва модернизация қилиниши;

ХХМ ва ХХК кўшинларининг замонавий кўриниши алоҳида йўналишдаги кенг қамровли ҳарбий ҳаракатларидан, куч сонига кўра оз ва тез ҳаракат қиладиган, янги ва замонавий учиш аппаратлари, радиолокацион станциялар ҳамда қуроллар билан жиҳозланган ХХМ ва ХХК кўшин турларининг локал қуролли тўқнашувларга ўтиши;

ХХМ ва ХХК кўшинларининг жанговар ҳаракатларда ва жанговар қўлланилишида ҳарбий қисмлар ва бўлинмаларни бошқаришда замонавий коммуникацион техникалар билан таъминлаш ва кенг фойдаланишни киритиш зарурлиги;

ХХМ ва ХХК кўшинларини олов қудратини кучайтириш, мутахассисликлар бўйича малакаларини ошириш ва ҳарбий фаолиятини жадаллаштириш;

Шу ўринда ҳарбий социология йўналишида ҳарбий қисм, муассаса, жамоа ва гуруҳларнинг структураси, фаолияти, унда кечадиган жараёнлар ҳамда ҳарбий хизматчиларнинг ўзаро муносабатлари, уларнинг хулқ-атвор намунасини, ижтимоий ва касбий меъёрларга амал қилиш ва уларнинг бузилиш сабабларини эмпирик тарзда ўрганиб, мақбул қарор қабул қилиш имкониятини беради;

Ҳарбий психология инсонларнинг фаолиятига йўналтирилган руҳий таъсир кўрсатиб, уларнинг онгли равишда ҳаракат қилишларини, иродаларини ва жамоаларнинг ахлоқий-маърифий англаш мотивларини бошқаришдаги ютуқлари билан аҳамиятлидир.

Тинчлик даврида ушбу вазифаларни бажариш шахсий таркиб билан ўтказилаётган **ахлоқий-руҳий тайёргарлик** ва жанговар ҳаракатлар ва жанговар қўлланилиш давридаги ахлоқий – руҳий таъминот тадбирларининг сифатлиги ва таъсирчанлиги натижасида амалга оширилади. Улар юқори даражада руҳий чиниқдилар, жанговар моҳирликка эга бўладилар ҳамда жисмоний чидамлилик ошади.

Ахлоқий-руҳий таъминот – бу командирлар (бошлиқлар), штаблар, тарбиявий ва мафкуравий ишлар органлари, бошқа бошқарув органлари ва мансабдор шахслар томонидан ҳар қандай вазиятларда қўйилган вазифаларнинг сўзсиз бажарилишини таъминлайдиган шахсий таркибнинг юқори ахлоқий-руҳий ҳолати ва бошқа сифатларини шакллантириш, сақлаб туриш ва тиклаш бўйича режалаштирилган, ташкиллаштирилган тадбирлар тизимидир.

Ахлоқий-руҳий таъминотни қўллаш доираси, поғонаси, мақсад ва вазифаларидан келиб чиқиб алоҳида хусусиятларга эга.

Хулоса қилиб айтилганда замонавий жанговар ҳаракатлар ва бўлинмаларнинг жанговар қўлланилиш характери ва ҳозирги кўшинларимизнинг янгича кўриниши кўмондонлик таркибдан ҳарбий хизматчиларнинг ўқитиш ва тарбиялашдаги ишларини такомиллаштиришни, турли экстремал ҳолатларда ва вазифаларни бажаришда уларнинг фаол жанговар ҳаракатларни олиб боришга шай туришни ўргатишни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги “Қуролли Кучлари Ахлоқий-руҳий таъминот концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 5/10/қк-2/27/1/2-2-хдфу/2/01-02/3-10/01-05/04/қк-2/12-сонли Қарори–Тошкент, 2019 йил, 2 февраль.

⁴²2018 йил 9 январдаги № ЎРҚ- 458 сонли “Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси тўғрисида”ги қонунининг 6-моддаси.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг № ПҚ-3898-сонли “Ўзбекистон Республикаси Куролли Кучлари ҳарбий хизматчиларининг маънавий-маърифий савиясини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори, - Тошкент, 4 август, 2018 йил.
3. Мирзиёев Ш.М. Олий Мажлис палаталарига Мурожаатномаси. – Тошкент, 24.01.2020.
4. Пономаренко В.А., Завалова Н.Д. Авиационная психология. – М., 1992.
5. Пономаренко В.А., Завалова Н.Д. Практическая психология: Проблемы безопасности летного труда. – М., 1994
6. Аверченко, Л.К., Психология управления / Л.К. Аверченко. – М., 1997.
7. Военная психология и педагогика: Учебное пособие под ред. В.Ф.Кулакова. – М., 1998

ҲАРБИЙ ЭПИДЕМИОЛОГИЯ

Диёрбек Ёрқинович Тожибоев

*Полковник, Ўзбекистон Республикаси Куролли Кучлари Бош Штаби Қўшинларнинг
Жанговар ва Кундалик фаолиятини бошқариш маркази бошлиғи.,*

Хушидҷон Тураевич Джамалов

*Сержант, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги АКТ ва АҲИ тезкор
навбатчиси ёрдамчиси, магистр*

Ҳарбий эпидемиология атамаси, вазифалари ва ривожланиши Ҳарбий эпидемиология – ҳарбий тиббиётнинг тармоғи, эпидемиологиянинг бир қисми бўлиб, қўшинлар орасига юқумли касалликларнинг четдан кириб келиши, қисмнинг ичида пайдо бўлиши ва шахсий таркиб орасида тарқалишининг (эпидемик жараён қонуниятларини) олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни илмий жиҳатдан асослаб беради; қўшинлар орасига юқумли касаллик қўзғатувчиларининг кириб келишининг олдини олиш, ўчокни чегаралаш ва бартараф этиш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқади ҳамда ҳарбий қисмда пайдо бўлган юқумли касалликларнинг тарқалиб кетишининг олдини олиш қоидаларини ўргатади. Ҳарбий эпидемиология, эпидемиология фани ва ҳарбий тиббиёт фанларининг пайдо бўлиши даврлариданок шакллана бошлаган ва қўшинларни эпидемиялардан ҳимоя қилишнинг назарий ва амалий жиҳатларини ўзига мужассамлаштирган. Шунингдек, билимлари ва амалий фаолияти назарий, амалий ва ташкилий принциплари мажмуасидан, қўшинлар орасида эпидемияга қарши ва профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, ушбу тадбирларни ўтказиш қонун-қоидаларни ўргатишга бағишланган. Ҳозирги даврда ҳарбий эпидемиология юқорида кўрсатилганлардан ташқари душман томонидан қўлланилиши мумкин бўлган бактериологик қуроллар хусусиятларини ва улар таъсиридан ҳарбий хизматчиларни сақлаш усулларини ҳам ўрганади. Ҳарбий эпидемиологиянинг ўрганиш объекти ҳарбий жамоалар бўлиб, тинчлик даврида ва уруш пайтида уларнинг яшаш шароити ҳарбий тайёргарликларда ўзига хос хусусиятларини ўргатади. Бундай хусусиятлар ҳарбий қисмда эпидемик жараённинг ривожланишига йўл қўймаслик мақсадида ўрганилади. Таъкидлаб ўтилганидек, ҳарбий эпидемиология бактериологик (биологик) қуролларнинг зарарловчи таъсирлари, уларнинг биологик хусусиятлари ва бу қуроллар таъсиридан қўшинларни ҳимоя қилиш йўл-ўриқлари ҳақидаги билимларни ҳам ўз ичига олади. Қўшинларни бактериологик қуроллардан ҳимоя қилишнинг мақсади – бактериологик қуролнинг зарарловчи таъсирини камайтириш ва у қўлланилгандан кейинги асоратларни бартараф этиш. Қўшинларни эпидемиялардан ҳимоя қилиш юзасидан назариялар ишлаб чиқиш ва уларни такомиллаштириш, ҳамда амалиётда қўллаш ҳарбий эпидемиологиянинг фан сифатидаги мазмунини ташкил қилади. Қўшинларни бактериологик қуроллардан ва эпидемиялардан ҳимоя қилиш мақсадида қуйидаги асосий вазифаларни навбатма-навбат бажариш керак: б - қўшинлар ва улар жойлашган жойлардаги эпидемиологик (бактериологик) вазиятни динамик баҳолаш ва унинг натижаларини, асоратларини таҳлил қилиш; - потенциал самарадорлигини ҳисобга олган ҳолда тегишлича эпидемияга қарши чора-тадбирларни танлаш; - ҳарбий эпидемиологиянинг ташкилий принциплари асосида вазиятга қараб

эпидемияга қарши чора-тадбирларни ўтказиш; - эпидемияга қарши чора-тадбирлар ва тегишли мансабдор шахслар, ҳамда ташкилий тузилмалар ишларининг сифатини динамик баҳолаш, булар асосида қўшинларни эпидемиядан ҳимоя қилиш бўйича қилинаётган тадбирларга тегишлича ўзгартиришлар киритиш. Юқумли касалликларнинг аҳоли орасида ва қўшинлар орасида кўпроқ тарқалиши уруш давларида рўй бериши аллақачонлар аниқланган. Масалан: тарихга назар соладиган бўлсак, 1733 йилдан 1865 йилгача (100 йилдан ортиқроқ) бўлган вақт оралиғида Европада бўлган урушлар туфайли 1.5 млн одам ҳалок бўлган бўлса, шу даврда юқумли касалликлар туфайли 6,5 млн киши ҳаётдан кўз юмган. Наполеон армияси Россияга қарши юриш қилганида урушга ҳали кирмай туриб тошмали тиф билан оғриган 5000 нафар бемор аскарлари бор бўлган бўлса, ўша 1812 йилнинг июл ойига келиб беморлар сони 80000 нафардан ортиб кетган. Рус армиясида руслар ва турклар ўртасидаги уруш даврида (1828-1829 йилларда) турли жароҳатлар туфайли ҳалок бўлган ҳар 100 кишига касалликлар туфайли ўлган 550 киши тўғри келган. Урушлар даврида доимо юқумли касалликларнинг ўсиши билан кечишини тасдиқловчи бундай мисолларни жуда кўплаб келтириш мумкин. Биринчи жаҳон уруши давларида (1914-1917 йй.) юқумли касалликларнинг ҳаддан ташқари кўпайиб кетиши рус армиясида тезда эпидемияга қарши қатъий ва самарали чора-тадбирлар қўллашни талаб этди. 1915 йилнинг август ойида биринчи маротаба барча қисмларда, ҳарбий хизмат муассасалари ва ташкилотларида (мамлакат ички округларидаги) ич терлама ва вабога қарши мажбурий эмлаш киритилди. Улуғ Ватан уруши барча Собиқ Совет халқи учун жуда муҳим синов бўлди. Бу уруш шу давргача бўлган урушлардан шуниси билан фарқ қилгандики, мамлакат илгари бундай оғир ва кўп қон тўкилган урушни кўрмаган эди. Уруш олди давларида эпидемияга қарши ишлаб чиқилган барча чора тадбирлар гуруҳи ўзини тўлиқ оқлай олди. Буларнинг тўғрилигини исботловчи кўрсаткич бўлиб уруш давридаги ўта жиддий ва ноқулай санитария эпидемиологик вазиятга қарамай, немис-фашист қўшинлари босиб олган жойларни фашистлардан озод қилиш даврида совет қўшинлари орасидаги эпидемиологик барқарорлик ҳисобланади. Е.И.Смирновнинг маълумотларига кўра, бутун уруш даврида армия қўшинлари орасидаги юқумли касалликлар билан оғриган беморлар сони бор йўғи 9% ни ташкил қилган. Ҳозирги замон урушлари ва қуроли тўқнашувлар характери, тиббиёт илмий ва ҳарбий тиббиётнинг ривожланиш даражаларидан келиб чиқиб, ҳамда олдинги урушларда тўпланган йиғилган қўшинларни эпидемияга қарши 7 таъминот малакаларини ҳисобга олган ҳолда, ҳозирги замонда ҳарбий эпидемиология олдида қуйидаги асосий вазифалар турибди: - қўшинлар шахсий таркиби орасида тарқалиши мумкин бўлган юқумли касалликлар ва паразитар касалликларнинг олдини олиш; - ҳарбий хизматчиларнинг соғлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш мақсадида уларнинг ҳаёти, маиший ва жангавор фаолияти устидан доимий равишда санитария-эпидемиологик кузатув ўрнатиш; - тиббий хизмат томонидан қўшинлар шахсий таркибини ҳимоя қилиш бўйича чора-тадбирлар ўтказиш, шунингдек, ярадорлар, беморлар, тиббий хизмат бўлимлари ва муассасаларини биологик қурошлар таъсиридан ҳимоя қилиш; - ҳарбий ҳолат вақтида қўшинлар шахсий таркиби орасида эпидемик жараён ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш, шунингдек, қўшинларнинг турли жангавор фаолиятлари шароитларида эпидемияларнинг олдини олишга қарши чора-тадбирларини малакаларини ўрганиш ва уларни умумийлаштириш. Ҳарбий эпидемиологиянинг бўлимлари ва таркиби:

1. “Ҳарбий эпидемиологиянинг назарий асоси”. Бу бўлимда ҳарбий қисм шахсий таркиби орасида эпидемик жараённинг ривожланиш қонуниятлари ўрганилади. Қўшинлар орасида тинчлик вақтида ва урушлар даврида эпидемик жараённинг ривожланиш механизми ва намоён бўлиши ҳақида, унинг сабаблари ва шароитлари ҳақидаги билимлар ортирилади. Ҳарбий эпидемиологиянинг назарий асоси бўлиб табиий равишда кечувчи ҳамда сунъий равишда чақирилган эпидемик жараённинг

ривожланиш қонуниятлари ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ҳарбий эпидемиология бўйича талабаларнинг билимлари айнан бактериологик (биологик) қуролларни, уларнинг хусусиятларини ўрганишдан бошланади.

2. “Ҳарбий эпидемиологиянинг услубий асоси” қисмида ҳарбий қисмларда эпидемик диагностика тўғрисида тушунча берилади. Қўшинларнинг турли фаолиятлари шароитларида эпидемик вазиятни баҳолаш усуллари ўзлаштирилади.

3. “Ҳарбий эпидемиологиянинг ташкилий асоси” – бу бўлим эпидемиология ва ҳарбий тиббий хизматни ташкил қилиш ва унинг тактикаси соҳасидаги билимлар мажмуасидан иборат. Эпидемияга қарши ва бактериологик қуролдан ҳимоя қилишни ташкил қилиш бу хизматнинг тузилиш ва вазифалари нуқтаи назаридан кўриб чиқилади.

4. “Ҳарбий хизматчиларни эпидемиядан ва бактериологик қуролдан ҳимоя қилиш бўйи чачора-тадбирларнинг мазмуни ва уларни ташкил қилиш”. Фан тараққиётининг ҳозирги босқичи даражасида ишлаб чиқилган эпидемияга қарши чора-тадбирлар ҳарбий хизматчилар орасида ҳам, тинч аҳоли орасида ҳам юқумли касалликларнинг олдини олиш бўйича ягона ҳисобланади. Ҳарбий хизматчиларга самарали тиббий ёрдам кўрсатиш 8 эпидемияга қарши тадбирларни изчиллик билан илмий асосда олиб боришни тақозо қилади. Ҳарбий эпидемиологиянинг ушбу бўлимидаги бир тизимга келтирилган барча маълумотларни пухта билиш ҳарбийларни эпидемиядан ҳимоя қилишни муваффақиятли ўтказишнинг гарови ҳисобланади.

5. “Ҳарбийларни эпидемиялардан ва бактериологик қурол таъсиридан ҳимоя қилишни бошқариш”. Қуролли кучларда эпидемияга қарши ўтказиладиган чора-тадбирларни амалга ошириш учун маълум пайтда эпидемик ҳолат даражаси асосида бошқарувчилик қарорлари қабул қилинади ва ҳарбийларни эпидемиядан, бактериологик қуроллардан ҳимоя қилиш режалари тузилади.

6. “Ҳарбий хизматчилар орасида тарқалиши мумкин бўлган юқумли касалликларнинг хусусий эпидемиологияси”.

7. “Бактериологик (биологик) қуроллар ва ҳарбий хизматчиларни бундай қуроллар таъсиридан ҳимоя қилиш”. Бу бўлимда бактериологик қуролларга тавсиф берилади ҳамда бактериологик ҳолатни баҳолаш, бактериологик қуроллар ишлатилганда ҳарбийларни уларнинг таъсиридан ҳимоя қилиш ва оқибатларини йўқотиш бўйича ўтказиладиган чора-тадбирлар ўрганилади. **ҲАРБИЙ ЖАМОАЛАР ОРАСИДА ЭПИДЕМИК ЖАРАЁННИНГ ТАРҚАЛИШ ҚОНУНИЯТЛАРИ** (ҳарбий эпидемиологиянинг назарий асослари) Эпидемик жараённинг ҳарбий қисмларда тарқалишининг автономлиги Ҳарбийлар орасида эпидемик жараённинг ривожланиши унинг нисбатан автономлиги билан характерланади. “Автономлик” – атамаси ҳарбий хизматчиларнинг юқумли касалликлар билан касалланишини ҳарбий жамоаларга хос бўлган ички омиллар таъсири натижасида юз беришини назарда тутди. Лекин бу автономлик тушунчаси нисбийдир. Чунки, ҳарбий хизматчиларнинг юқумли касалликлар билан касалланишига улар жойлашган жой ҳамда ҳарбий ҳаракатлар олиб бораётган ҳудуддаги эпидемик, эпизоотик ҳолатларга боғлиқ бўлган ташқи омиллар ҳам таъсир қилади. Юқорида кўрсатилган ички ва ташқи омиллар йиғиндиси ҳарбий хизматчилар орасида юқумли касалликлар тарқалишини ва уларнинг қайси турда эканлигини белгилайди. Эпидемик жараённинг ҳарбий хизматчилар орасида ривожланиш қонуниятлари ҳам бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган қуйидаги учта бўлимлар бўйича ўрганилади:

1. Эпидемик жараённинг ривожланиш омиллари (сабаб ва шароитлар)
2. Эпидемик жараённинг ривожланиш механизми
3. Эпидемик жараённинг намоён бўлиши.

Ҳарбий хизматчилар орасида эпидемик жараённинг намоён бўлиши назарий жиҳатдан биологик, ижтимоий ва табиий омилларнинг ҳарбийлар орасида ўзига хос хусусиятларга эга бўлишини ҳисобга олган ҳолда тушунтирилади. Умумий

эпидемиология қисмидан муълумки, биологик омиллар юқумли касалликлар қўзғатувчиларининг эволюция жараёнида биологик тур сифатида сақланиб қолиши учун табиий яшаш муҳитига мослашуви ва юқумли касалликларнинг резервуарларини ҳосил қилиши билан ифодаланади. Ҳарбий хизматчиларнинг юқумли касалликлар билан касалланиши, учта гуруҳга мансуб касаллик қўзғатувчи манбалари орқали юзага келади. Албатта, бу ерда гапантропонозлар (касаллик қўзғатувчи манбаи бўлиб одам ҳисобланади), зоонозлар (касаллик қўзғатувчи манбаи бўлиб ҳайвонлар ҳисобланади) ва сапронозлар (касаллик қўзғатувчи манбаи ташқи муҳитнинг абиотик омиллари ҳисобланади) ҳақида бораяпти. Ҳарбий хизматчиларнинг зооноз ва сапроноз касалликлари билан касалланиши Е.И.Павловскийнинг юқумли касалликларнинг тиббий ўчоқчилиги (1939 й.) тўғрисидаги назарияси билан тушунтирилади. Юқумли касалликнинг юқиш механизми (Л.М.Громашевский, 1941) ва паразитартизмнинг ўз-ўзини бошқариши (В.Д.Беляков, 1975) тўғрисидаги назариялар барча юқумли ва паразитар касалликлар учун умумий ҳисобланади. Бу назарияларнинг асосий қоидаларига асосланиб ҳарбий хизматчиларнинг антропоноз, зооноз ва сапроноз касалликлари билан касалланишлари таҳлил қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Беляков В.Д. Жук Е.Д. Учебное пособие по военной гигиене и эпидемиологии. - М.: Медицина, 1988.
2. Кравец Б.В. Военно-медицинская подготовка. Учебное пособие. - Благовещенск, 2000.
3. Огарков В.И. Биологическая защита войск. Учебное пособие. - СПб.: ВМедА, 2003.
3. Матеишен Р.С., Кравец Б.В., Суторин Ю.В. Военная эпидемиология. Учебное пособие. - Ростов на дону «Феникс» 2006.
4. Маматов И.И. Қўшинларнинг тиббий таъминланишини ташкил қилиш асослари. -Тошкент, 2004.
4. Мельниченко П.И., Огарков П.И., Лизунов Ю.В. Военная гигиена и военная эпидемиология. Учебник. Москва Медицина-2004.

АРМАТУРА ДЛЯ ВОЗДУШНОЙ ПОДВЕСКИ ОПТИЧЕСКИХ САМОНЕСУЩИХ КАБЕЛЕЙ СВЯЗИ

Нуштаева Озода Хасиловна

*Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада ал – Хоразмий, старший преподаватель
Байжова Людмила Эгамбердиевна*

Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада ал – Хоразмий, старший преподаватель

Аннотация. Выбор арматуры, используемой для крепления ОК на воздушных линиях связи, дает гарантию надежности и долговечности основного элемента – оптического кабеля. В статье приведено описание и характеристики наиболее распространенных поддерживающих зажимов типа ЗП(зажим поддерживающий) и типа ПСО (зажим поддерживающий спиральный для ОК)

Ключевые слова: подвеска оптических кабелей, поддерживающие зажимы, спиральные поддерживающие зажимы, арматура для повески ОК

Abstract. The present article is devoted to the analysis of optical fiber mounting technologies. The choice of fittings used for fixing optical cable on overhead communication lines guarantees the reliability and durability of the main element - an optical cable. The article provides a description and characteristics of the most common supporting clamps of the jumper clamp and the SSC (OK spiral support clamp) types.

Keywords: suspension of optical cables, support clamps, spiral support clamps, fittings for optical cable suspension.

Annatsiya. Quyidagi maqola optic tolali o'rnatish texnologiyasini tahlil qilishga bag'ishlagan. Havo aloqa tarmoqlari OKni o'rnatish uchun ishlatiladigan armaturalarni tanlash asosiy element – optic kabelning ishonchligi va mustahkamligini kafolatlaydi. Maqolada osma qisqich va SQQ (optik kabel uchun spiral qo'llab-quvvatlash qisqichi) turidagi eng keng tarqalgan qo'llab-quvvatlovchi qisqichlarning tavsifi va xususiyatlari keltirilgan.

Tayansh so'zlar: optic kabellarni osib qo'yish, tayanch qisqichlari, spiral tayanch qisqichlari, osma qisqich osish uchun armature.

Технология прокладки волоконно-оптического кабеля на опорах заслуженно занимает первое место среди остальных способов строительства ВОЛС. Наибольшее распространение получили линии, использующие самонесущие неметаллические ОК связи. [1]

Для подвески самонесущего ОК используется специальная натяжная и поддерживающая арматура (зажимы), обеспечивающая работоспособность кабеля в период эксплуатации. Основным требованием к арматуре является обеспечение целостности и надежности крепления кабеля при сохранении в нем на заданном уровне величины затухания оптического сигнала. Для анкерного крепления применяются натяжные спиральные зажимы (рис. 1).

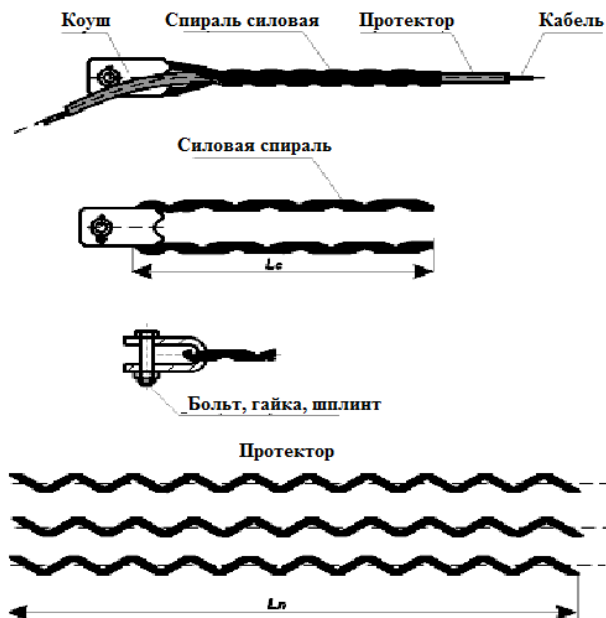

Рис. 1. Зажим натяжной спиральный

Параметры зажима выбираются в зависимости от допустимой растягивающей и допустимой сдвигающей нагрузок на кабель. Выбор натяжных зажимов определяется максимальной расчетной величиной тяжения ОК для конкретной линии и характеристиками самого кабеля. Основной характеристикой такого зажима является прочность заделки кабеля в зажиме. Натяжной зажим состоит из силовой спирали и спирального протектора, реже только из силовой спирали. В данной статье особенности применения этого типа зажимов не рассматриваются.

Рассмотрим наиболее распространенные конструкции поддерживающих зажимов для крепления ОК на промежуточных опорах.

Рис. 2. Зажимы типа ЗП

Зажимы типа ЗП (рис. 2), состоят из алюминиевого корпуса и закрепленного в нем резинового амортизатора. Кабель зажимается в корпусе при затягивании болта. Такие зажимы предназначены для линий с длиной пролета до 100 м.

Спиральные поддерживающие зажимы (D-номинальный наружный диаметр кабеля, мм):

- зажимы типа ПСО-D-04 (рис. 3) предназначены для крепления ОК к опорам линий электропередачи 35 кВ и выше с допускаемой длиной пролета до 400 м, могут

быть использованы при углах поворота трассы до 20° , состоят из резинового амортизатора, спирального протектора и алюминиевой обоймы;

- зажимы типа ПСО-D-11 (рис. 4) предназначены для крепления ОК к опорам линий электропередачи до 10 кВ, опорам контактной сети железных дорог и автоблокировки, опорам городского электротранспорта, сельских линий связи при углах поворота трассы до 10° и с пролетами до 100 м, состоят из спирального протектора, силовой спирали и кольцевого коуша;

- зажимы типа ПСО-D-06 (рис. 5) по применению аналогичны зажимам ПСО-D-11, состоят из спирального протектора, корпуса и проволочной скобы. Особенностью зажимов этого типа является нормированная величина усилия отрыва скобы от корпуса.

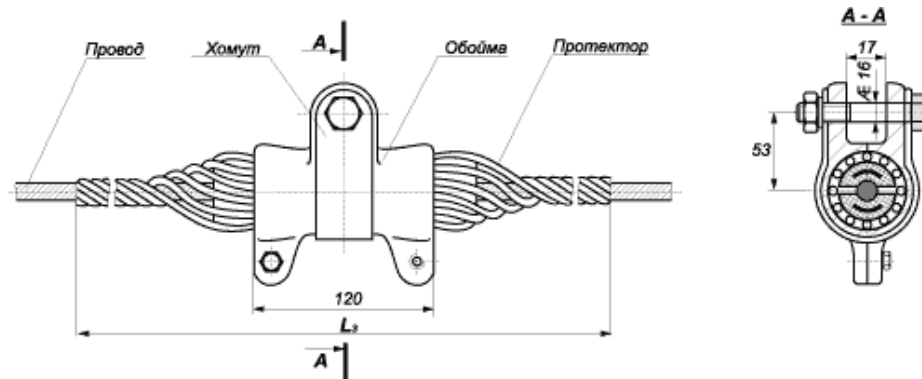

Рис. 3. Зажим поддерживающий спиральный типа ПСО-D-04

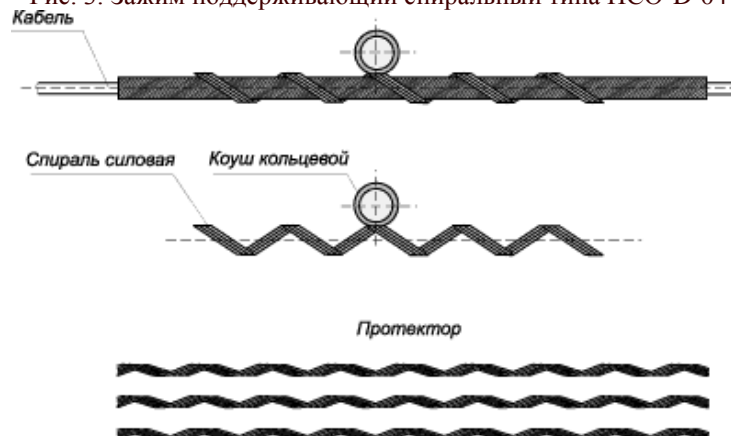

Рис. 4. Зажим поддерживающий спиральный типа ПСО-D-11

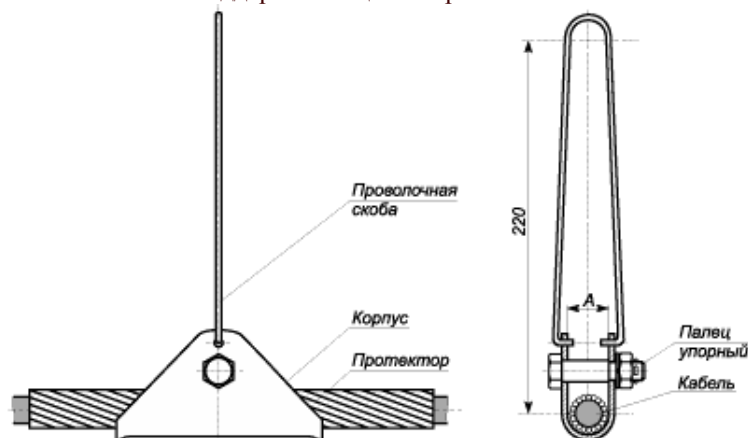

Рис. 5. Зажим поддерживающий спиральный типа ПСО-D-06

Наиболее полное представление о достоинствах и недостатках того или иного типа поддерживающих зажимов дают наблюдения за действующими воздушными линиями связи, анализ возникающих реальных ситуаций и воспроизведение их при испытаниях.

Наблюдения за линиями связи, размещенными на опорах контактной сети и автоблокировки железных дорог, в городах и др., показывают, что в ряде случаев такие зажимы воспринимают значительные продольные нагрузки и сложные колебательные движения. Опасность таких нагрузок и перемещений заключается в первую очередь в том, что ОК через зажим в точке крепления подвергается локальному изгибу, что может привести к его повреждению.

Разность тяжений по обе стороны зажима в процессе эксплуатации может возникать из-за:

- наличия угла поворота трассы на опоре;
- различной высоты подвески ОК на соседних опорах;
- неравномерного давления воздушных масс и порывов ветра на кабель (например, при движении железнодорожных составов);
- смещения опоры относительно проектного положения;
- неравномерного сброса гололеда в соседних пролетах.

Испытания для поддерживающих зажимов типа ЗП и ПСО-D-11 и ОК диаметром 14 мм, имитирующее возникновение разности тяжений в двух соседних пролетах, показали, что в процессе увеличения нагрузки от 0 до 4,0 кН, при нагружении спиральных зажимов типа ПСО-D-11 кабель изгибается с постоянным радиусом кривизны, наблюдается равномерный изгиб ОК по всей длине протектора зажима и отсутствие каких-либо повреждений ОК на выходе из зажима.

Местный изгиб в местах схода силовой спирали компенсируется спиральным протектором, имеющим достаточно большую длину. Каких-либо повреждений оболочки вплоть до нагрузки, при которой происходит проскальзывание кабеля в зажиме (прочность заделки кабеля в зажиме 3,0 - 4,0 кН), не наблюдается.

Рис. 6. Разрушение оболочки ОК

При нагружении зажимов марки ЗП, кабель на расстоянии 5-10 мм от резинового амортизатора изгибается с небольшим радиусом, в месте перегиба при усилии 1-1,5 кН начинается утонение оболочки и происходит сужение ОК (рис. 6). Таким образом, одностороннее тяжение вызывает перегиб кабеля и концентрацию напряжений в месте выхода его из зажима ЗП.

Особенностью зажимов типа ПСО-D-04 (применяемых на ЛЭП с большими пролетами) по сравнению с ПСО-D-11 является использование спирального протектора с переменной изгибной жесткостью (с так называемым «фонарем» в центральной части). Этим обеспечивается плавное изменение жесткости системы в точке крепления к опоре и необходимый радиус изгиба ОК при всех эксплуатационных нагрузках.

Линии связи с длиной пролета до 100 м имеют некоторые особенности по сравнению с линиями, размещенными на линиях электропередачи с большими пролетами:

- высота подвески кабеля в линии составляет 5-8 м;
- они позволяют прийти до большого количества потребителей, в следствии чего отсутствует необходимость строительства дополнительных линий связи;
- более низкая стоимость строительства;
- трасса линии связи имеет большое число поворотов от 50 до 200;

- подвержены постоянному воздействию вибрационных и динамических нагрузок, высокой вероятностью воздействия на опоры и кабель линии ненормативных нагрузок, вызванных аварийными ситуациями на транспорте, ремонтными, строительными и другими работами и, как следствие, возможными повреждениями ОК;

- большое количество опор на километр длины приводит к необходимости использования более дешевой и простой арматуры по сравнению с арматурой, используемой для крепления ОК на ВЛ с большими пролетами;

- размещаются в непосредственной близости от железных и автомобильных дорог, жилых и промышленных зданий и сооружений.

При воздействии на воздушные линии связи ненормативных нагрузок происходит резкое возрастание тяжения и заклинивание кабеля в поддерживающих зажимах, что может стать причиной повреждения кабеля. [2]

В связи с этим для надежной и долговечной эксплуатации ОК важен правильный подход при выборе типа поддерживающих зажимов.

Наиболее рациональным способом сохранения кабеля является сброс тяжения в момент возникновения ненормативных нагрузок. Этого можно достигнуть путем отсоединения поддерживающего зажима от опоры в момент возникновения нагрузки, превышающей заранее заданную величину, или проскальзывания кабеля в зажиме (зажимы ПСО-D-11, ПСО-D-06).

При применении зажимов марки ЗП, ПСО-D-11 и ПСО-D-04 прочность заделки кабеля в зажиме выбирается таким образом, чтобы при определенной величине тяжения происходило проскальзывание кабеля и сброс тяжения.

При использовании спирального поддерживающего зажима ПСО-D-06 защита ОК осуществляется путем отсоединения зажима от опоры за счет введения в систему подвески элемента (скобы), который разрушается при возникновении нагрузки, превышающей расчетную в 1,4-1,7 раза. Другим элементом, предохраняющим кабель от повреждений, является спиральный протектор, состоящий из набора проволочных спиралей (рис. 5).

Большое значение для повышения долговечности и надежности воздушных линий связи играет стойкость элементов арматуры к воздействию внешних факторов: вибрации, климатических факторов, загрязнения окружающей среды.

Металлические элементы должны быть выполнены из коррозионно-стойких материалов или иметь защитные покрытия. Детали из резины, применяемые в зажимах типа ЗП и ПСО-D-04, должны обладать стойкостью к термическому и озонному старению. При этом срок их эксплуатации должен быть не менее 25 лет. [2]

Заключение:

Таким образом, правильный выбор арматуры, используемой для крепления ОК на воздушных линиях связи, дает гарантию надежности и долговечности основного элемента – оптического кабеля.[5]

Литература:

1. Волоконно-оптические Линии Связи (ВОЛС) И.И. Гроднев М. "Радио и связь" 1990 г.
2. Строительство и техническая эксплуатация волоконно-оптических линий связи / В.А. Андреев, В.А. Бурдин, Б.В. Попов, А.И. Польников; Под ред. Б.В. Попова. - М.: Радио и Связь, 1995. - 198 с.
3. Оптические системы передачи / Б.В. Скворцов, В.И. Иванов, В.В. Крухмалёв; Под ред. В.И. Иванова. - М.: Радио и Связь, 1994. - 224 с.
4. Охрана труда на предприятиях связи Н.И. Баклашов М. "Радио и связь" 1985 г.
5. Основы волоконно-оптической связи: пер. с англ./под ред. Е.М. Дианова.— М.: Советское радио, 1980, 230 с.

www.adp.ru/ www.deps.ua

ИССЛЕДОВАНИЕ ГОФРИРОВАННОСТИ ЗОНЫ В СИЛЬНОГО ЛЕГИРОВАННОГО КРЕМНИЕ

Ш.А. Махмудов, А.К. Рафиков, А.А. Сулаймонов

Институт ядерной физики АН РУз, rafikov@inp.uz

Аннотация. Исследование в этом работе анализируется возникновение гофрированности зона в сильного легированного кремния. Основной две твердо разные ситуации при реализации результата гофрированности зон, обусловленные флуктуациями разделения атомов примесей по образцу.

Ключевые слова: гофрированный, легированного кремние, чувствительных, примеси, фосфор, бор, примесного центра, кулоновский потенциал, сильной компенсации.

Создание различных фото - и температуро-чувствительных структур на основе компенсированного кремния в последние годы раскрыло новые перспективы в применении фото - и температуро-чувствительных датчиков. Чувствительность образцов объясняется наличием уровней прилипания неравновесных носителей заряда, образованных примесными центрами, а также в модели случайного потенциального рельефа, который приводит к гофрированности зоны проводимости и валентной зоны в кремнии [1, 2]. Относительное изменение удельной интегральной чувствительности изготовленных структур (К) зависит от коэффициента диффузии атомов компенсирующих примесей и дозы облучения легированного кремния. Установлено, что чем больше коэффициент диффузии примеси, тем сильнее повышается К. Наблюдаемый эффект удельному сопротивлению, который приводит к возрастанию величины гофрированности зоны проводимости и валентной зоны в компенсированном кремнии [3-9].

В работе анализируется, возникновение гофрированности зон в компенсированном кремнии. Существуют две принципиально различные ситуации при реализации эффекта гофрированности зон, обусловленные флуктуациями распределении атомов примесей по образцу.

1. Случай сильно легированного полупроводника. Примером может служить легирование кремния примесью фосфора (Р) до концентрации порядка $10^{18} - 10^{19} \text{ см}^{-3}$ [7,8,9]. При этом из-за большой концентрации свободных электронов все кулоновские взаимодействия в системе экспоненциально экранируются [1, 7]:

$$e^2/\epsilon r \rightarrow [e^2/\epsilon r] \exp(r/r_0),$$

где r_0 - радиус экранирования ($r_0 \approx a^{1/2} n^{-1/6}$, здесь a - эффективный боровский радиус ($a = 18 \cdot 10^{-8} \text{ см}$ для Si); n - концентрация электронов), r - расстояние от электрона до примесного центра; ϵ - диэлектрическая проницаемость. Вследствие этого каждый ион фосфора возмущает электронный спектр полупроводника только в области размером экранирования $\sim r_0$. Для того, чтобы это возмущение было заметным, необходимо, чтобы в области объемом экранирования - r_0^3 скапливалось достаточно много ионов фосфора. Вероятность этого скопления определяется формулой Пуассона [3,8]:

$$W(N_P^{cp}, N_P) = \frac{[(4/3) \cdot \pi \cdot r_0^3 N_P^{cp}]^{(4/3) \cdot \pi \cdot r_0^3 N_P}}{(4/3) \cdot \pi \cdot r_0^3 N_P!} \cdot \exp(-\frac{4}{3} \pi \cdot r_0^3 N_P^{cp})$$

где N_P^{cp} - средняя концентрация атомов фосфора по образцу; N_P - концентрация атомов фосфора в данной области образца. Из-за малой величины объема области экранирования - r_0^3 это возможно только для большой средней концентрации атомов фосфора, т.к. тогда величина $[(4/3) \cdot \pi \cdot r_0^3 N_P^{cp}]$ не очень мала.

Таким образом, в обсуждаемом случае экранированный кулоновский потенциал уменьшает область кристалла, где должны наблюдаться значительные примесные флуктуации.

2. Случай компенсированного полупроводника отличается тем, что число свободных носителей - n очень мало. Это приводит к весьма большой величине радиуса экранирования r_0 в пределе при $n \rightarrow 0$, $r_0 \rightarrow \infty$, так что экранированный кулоновский потенциал превращается в обычный кулоновский потенциал:

$$[e^2/\epsilon r] \exp(r/r_0) \rightarrow e^2/\epsilon r$$

Это приводит к тому, что радиус кулоновского действия компенсирующих примесных центров на электронный спектр идеального полупроводника оказывается очень большим (в идеализированном случае $r_0 \rightarrow \infty$). Поэтому в области экранирования r_0^3 даже при небольшой средней концентрации компенсирующих примесей N_{Π}^{cp} - существует большая вероятность для флуктуационного скопления значительного числа атомов компенсирующих примесей. Эта вероятность также определяется выражением Пуассона

$$W(N_{\Pi}^{cp}, N_{\Pi}) = \frac{[(4/3) \cdot \pi \cdot r_0^3 N_{\Pi}^{cp}]^{(4/3) \cdot \pi \cdot r_0^3 N_{\Pi}}}{(4/3) \cdot \pi \cdot r_0^3 N_{\Pi}!} \cdot \exp(-\frac{4}{3} \pi \cdot r_0^3 N_{\Pi}^{cp})$$

где N_{Π}^{cp} - средняя концентрация атомов компенсирующих примесей по образцу; N_{Π} - концентрация атомов компенсирующих примесей в данной области образца.

Таким образом, для значительного возмущения электронного спектра идеального полупроводника в случае компенсации, даже на фоне не очень высокой средней концентрации примесей, легко осуществляется флуктуация концентрации примеси из-за того, что $r_0 \rightarrow \infty$ величина $(4/3) \cdot \pi \cdot r_0^3 N_{\Pi}^{cp}$ такова, что вероятность $W(N_{\Pi}^{cp}, N_{\Pi})$ достаточно заметна.

Таким образом, именно в величинах N_{Π}^{cp} и r_0 проявляются принципиальные отличия случаев сильного легирования и сильной компенсации. При сильном легировании малая величина r_0 компенсируется большой величиной N_{Π}^{cp} (например, при $r_0 \sim 2,4 \cdot 10^{-7}$ см, $N_P = n = 10^{18}$ см⁻³ имеем $r_0^3 \cdot N_P \approx 0,13$) тогда как при сильной компенсации малая величина N_{Π}^{cp} компенсируется большой величиной r_0 (например, при $r_0 \sim 3,7 \cdot 10^{-5}$ см, $n = 10^{13}$ см⁻³ имеем $r_0^3 \cdot N^{cp} \approx 0,5$ (длина экранирование для случая сильнолегированного $r_0^{cl} = (1/2) \cdot (\pi \cdot a^3 / 3n)^{1/2}$) и компенсированного материала $r_0^{kom} = a \cdot kT / 4\pi \cdot n \cdot e^2$ [4]) существенно отличается: $r^{cl} < r^{kom}$). В обоих случаях это даёт значительные величины вероятности $W(N^{cp}, N)$, $r_0^3 \cdot N^{cp}$ достигает оптимальной величины (не слишком большая и не слишком маленькая).

ЛИТЕРАТУРА

1. Сухоруков А.В., Ежевский А.А., Гусев А.В., Гусейнов Д.В., Попков С.А. Процессы спиновой релаксации электронов проводимости в кремнии с различным изотопным составом. Журнал. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2010. №5 (2), С. 335-338.
2. Ш.И. Аскарлов, Б.З. Шарипов, Ш.К. Салиева, Д.М. Шукурова. Способ повышения фоточувствительности кремневых пластин для солнечной энергетики. Гелиотехника, 2018. №4. С. -5-8.
3. Gui C., Yang De-R., Ma X. Y., Fu L.M., Fan R.X., Que D.L. / Oxygen Precipitation within Denuded Zone Founded by Rapid Thermal Processing in Czochralski Silicon Wafers//Chin. Phys.Lett. Vol. 22. № 9. 2005, pp. 2407-2410.
4. В.Н. Брудный, Н.Г. Колин, Л.С. Смирнов. Модель самокомпенсации и стабилизация уровня Ферми в облученных полупроводниках. Физика и техника полупроводников, 2007, том 41, вып. 9. 1031-1040.
5. W. Wang, D. Yang, X. Ma, and D. Que, "Effect of silicon interstitials on Cu precipitation in n-type Czochralski silicon," J. Appl. Phys., vol. 103, (no. 9), p. 3534, 2008.
6. Каримов М., Махкамов Ш., Турсунов Н.А., Махмудов Ш.А., Бегматов К.А., Караходжаев А.К., Садиқов А.Х. Кинетика релаксации фотопроводимости в кремнии р-типа, компенсированном атомами фосфора // Известия вузов. Физика. 2009 г., № 5. С. 9-12.
7. «Способ измерения плотности потока нейтронов кремниевым детектором n-типа» // Государственное патентное ведомство РУз. № IAP 05339. 11.01.2017 г. Каримов М., Махкамов Ш., Турсунов Н.А., Махмудов Ш.А., Саттиев А.Р., Рафиков А.К., Сулаймонов А.А.
8. «Способ изготовления термочувствительных кремниевых элементов» // Государственное патентное ведомство РУз. № IAP 05614, 30.05.2018 г., М.Каримов, Ш.Махкамов, М.Ю.Ташметов, Н.А.Турсунов, Ш.А.Махмудов, А.Р.Саттиев, А.К.Рафиков.

9. М.Ю. Ташметов, Ш.А. Махмудов, А.А. Сулаймонов, А.К. Рафиков, Б.Ж. Абдурайимов. Фотодатчики на основе нейтронного легированного кремния. Гелиотехника, 2018. Вып. 6. С. 61-64.

ҲОЗИРГИ КУНДА ЗАМОНАВИЙ МАШИНАЛАРИДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН МОЙЛАР ТАСНИФИ

Ж. Улашов

Тошкент Давлат Транспорт Университети

Маълумки ҳар бир замонавий йўл қурилиш машина ресурси, ишончилиги, хавфсизлиги ва эксплуатацияда иқтисодий самарадорлиги, техник-иқтисодий кўрсаткичларни юзага чиқариш кўп жиҳатдан ишлатиладиган мойлаш материалларининг сифати эксплуатация хусусиятларига боғлиқ. Мойлаш материаллари базавий (дастлабки) мойларга махсус қўшимчалар аралаштириб тайёрланади. Базавий мойлар таркибига қараб минерал, қисман синтетик ва тўла синтетик турларга ажратилади.

Минерал базавий мойлар табиий нефтдан олинади. Минерал мойларнинг дистиллатли фракциялар қишки ва ҳамма мавсумбоп мойларга, қолдиқ (энг куюғи) фракциялар эса дистиллатли фракциялар билан аралаштирилган ҳолда ёзги мойлар тайёрлашда қўлланилади.

Синтетик базавий мойлар кимёвий реакциялар йўли билан, муайян хусусиятларга эга органик бирикмалар ҳосил қилиб олинади. Уларнинг қотиш ҳарорати паст, оксидланишга чидамли, ҳарорат пасайганда кам куюқланади.

Ҳозирги кунда замонавий йўл қурилиш машиналари турли иқлим шароитларда ишлаши учун мўлжалланган. Йўл қурилиш машиналарига 1-жадвалга келтирилган мойлар кенг қўлланилмоқда.

1-жадвал.

№	Асосий маълумотлар	Navoline (SAE 15W-30)	URSA DMO SAE 15W-40	GEARTEX EP-A (SAE 80W)
1	15 ⁰ С даги зичлиги, кг/л	0,901	0,892	0,906
2	Кнематик қовушқоқлик, 40 ⁰ Сда, мм ² /с	100	101,6	108
3	Қовушқоқлик индекси	105	141	99
4	Оқувчанликни йўқотиш ҳарорати, °С	-33	-39	-33
5	Умумий ишқорлик, мг КОН/г	9,4	12	10
6	Кливленд бўйича алангаланиш ҳарорати, °С	240	220	220

Ҳозирги вақтда дунёнинг 150 дан ортиқ мамлакатлари, жумладан Ўзбекистон ва Марказий Осиё ҳудудлари юқори технологиялар асосида ишлаб чиқарилган ТЕХАСО мойлаш материалларидан кенг фойдаланилмоқда. Юқорида кўрсатилган мойлар куйидаги кўрсаткичларга эга:

- детергентлик – двигателни тозалаш хусусияти;
- дисперсантлик – қуйилиб қолишга қаршилик хусусияти;
- ейилишдан ҳимоялаш;
- юқори ҳароратда қуйилиб қолишдан сақланиш;
- машина деталларини коррозиядан сақлаш;
- кўпиришни олдини олиш.

Марказий Осиё шароитида ишлаётган йўл қурилиш машиналарига юқоридаги мойлар тавсия этилмоқда. Ушбу мотор мойларининг ишчи ҳароратларининг катта диапазони эга (қотиш ҳарорати минус 42⁰С бўлган энг пасткидан очиқ тигелда алангаланиш ҳарорати +220⁰С гача). Бундан ташқари қатор мотор мойлари гидравлик ва трансмиссия мойлари сифатида ишлатиш мумкин, натижада турли турдаги йўл қурилиш машиналарига мойлаш ассортиментини камайтириш имкони бўлади.

Мотор мойи синтетик базавий мой ва кўшилмалардан ташкил топган. URSA DMO мойи юқори қувватли двигателлар учун олий сифатли мотор мойи ҳам мавсумбоп, олий самарали мойлаш материали, катта қувватли дизелларни картеридан мойлаш учун мўлжалланган. Ушбу мотор мойлари узок вақт ишлаганда ҳам аъло сифатларини сақлаб қолади.

1-расм. Йўл қурилиш машиналари умумий кўриниши.

Фойдаланилаётган мойлаш материаллари юқори термооксидланиш ва қовушқоқлик барқарорлигига эга бўлиб, ҳароратларнинг катта диапазонида қўлланилади, мойни алмаштиришлар ораси узок, хизмат муддати катта ва ҳароратбардош. Мураккаб шароитларда ишлайдиган йўл қурилиш машиналари учун юқоридаги мотор мойларини аҳамияти катта. Мойлаш материалларидан фойдаланиш бўйича тавсиялар техникани ишлаб чиқарувчиларнинг талабларига келтирилади.

Йўл қурилиш машиналари эксплуатация даврида катта юклар билан иссиқ ва совуқ режимда узок вақт ишлайди. Шунинг учун дизел мотор мойларига махсус талаблар қўйилади: кинематик қовушқоқликнинг оптимал даражаси 100°C да, ёзда 12-15 сСт, қишда 6-8 сСт; ишқор сонининг энг кам қиймати 1 г мой учун 6 мг КОН; очик тигелда алангаланиш ҳарорати $210...230^{\circ}\text{C}$.

Бульдозер, автогрейдер, экскаватор, каток ва бошқа йўл қурилш учун фойдаланиладиган машиналарда: двигатель, трансмиссия, гидравлик тизимлардаги ҳарорат $-15...+50^{\circ}\text{C}$ гача. Мойлаш материалларини тўғри фойдаланиш иш самарадорликни 8-12 % гача оширишга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Демитов Х.Н. "Мойлаш материаллари", Тошкент, "Ofset Print" МЧЖ 2008 й.
2. Асқархўжаев Т.И. Шукуров Р.У. Йўл қурилиш машиналаридан фойдаланиш. Тошкент, Шарқ, 2011 й, 327 б.

**ТАБИАТДАН ОҚИЛОНА ФОЙДАЛАНИШ ОМИЛИ СИФАТИДА ЙЎЛ
КОРХОНАЛАРИДА ДАРАХТ ШОҲ-ШАББАЛАРИ ВА ЁҒОЧ
ЧИҚИНДИЛАРНИҚАЙТА ИШЛАШ**

К.Д.Астанақулов

*Тошкент ирригация қишлоқ хўжалиги мелорация муҳандислик институти,
Ж.З.Улашов*

Тошкент Давлат Транспорт Университети

Дунёда мамлакатларида саноат ишлаб чиқаришининг ривожланиши, унинг ҳозирги ҳолати ва истикболларининг таҳлили шуни кўрсатадики, бундан кейин янги 1-

1-расм. Шаҳар шароитида дарахт шох-шаббалари.

ресурстежовчи манбалар, экологик хавфсиз ва иқтисодий самарадор чиқиндиларсиз (кам чиқиндили) ишлаб чиқариш кенг ривожланиб боради.

Сўнги йилларда Республикамизда ҳам ишлаб чиқаришни хом ашё манбаларини тежамкорлик билан ишлатиш асосида ривожлантириш, табиий бойликлардан барқарор ва оқилона фойдаланиш, ишлаб

чиқаришнинг экологик хавфсизлигини таъминлашга катта эътибор қаратилмоқда. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлаш, ресурсларни тежаш ва уларнинг янги манбаларини излаб топиш, чиқиндиларсиз ёки кам чиқиндили ишлаб чиқаришга ўтиш, ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлик ва экологик хавфсиз бўлишини таъминлашнинг асосий йўлларида бири ҳисобланади.

Бу масалаларнинг ҳал этилиши ўз навбатида мамлакатимизда жамиятнинг инновацион ривожланишига олиб келади. Табиатдан оқилона фойдаланиш, энергия ва ресурсларни самарали ишлатиш, бир неча йиллардан буён барча ривожланган мамлакатларнинг стратегик мақсади ва иқтисодий ривожланишининг ҳал қилувчи вазифалари бўлиб келмоқда.

Жумладан, дарахт барги ва шох-шаббалари, ҳамда ёғоч материаллари чиқиндиларини қайта ишлаб, ёқилғи, органик ўғит ва ва бошқа манбалар сифатида фойдаланиш ривожланиб бормоқда.

Агарда республикамизда ҳам кўкаламзорлаштириш, янги боғлар, йўллар атрофи ва ҳиёбонларни ташкил этишга катта эътибор қаратилганлигини ҳисобга олсак, дарахт шох-шаббалари ва ёғоч материаллари бўлақларини қайта ишлаш истикболли соҳа эканлиги намоён бўлади.

Уларни ишлашнинг йўлга қўйилганлиги дарахт шох-шаббалари ва ёғоч ресурсларидан самарали ва комплекс фойдаланиш ҳали ҳам кескин муаммолардан бири бўлиб келмоқда. Маълумки ёғоч ресурсларидан комплекс фойдаланиш аввало, ёғоч маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашнинг чиқиндиларсиз технологияларидан фойдаланишни англатади.

Ҳозирда шаҳар шароитида йўллар атрофи ва ҳиёбонларни ободонлаштиришда, боғларда шакл беришда катта миқдорда дарахт шох-шаббаларининг чиқиндилари ҳосил бўлмоқда (1-расм).

Ўз навбатида дарахт шох-шаббаларини қайта ишлаш орқали ҳосил

2-расм. Дарахтлардан тайёрланадиган баъзи бир маҳсулотлар.

Бўлган чиқиндиларни камайтириш ободонлаштиришдаги меҳнат сарфини 2-3 мартага камайтиришга олиб келади. Ишлаб чиқаришда дарахт шох-шаббалари чиқиндиларидан иқтисодиёт тармоқларида фойдаланиладиган турли хилма-хил маҳсулотлар олиш мумкин (2-расм).

Дарахт шох-шаббаларини қайта ишлаш саноати ривожланган ҳамда яхши натижаларга эришган мамлакатларга АҚШ, Канада, Япония ва Марказий Европа мамлакатлари киради [1].

Ҳосил бўлаётган дарахт шох-шаббалари чиқиндиларини куйидаги белгилар бўйича таснифлаш мумкин:

- физик-механик ва кимёвий хусусияти;
- фойдаланиш имконияти;
- қайта ишлаш технологик жараёни;
- техник ва иқтисодий жиҳатдан ҳаммабоплиги.

Дарахт шох-шаббалари чиқиндиларидан фойдаланишнинг кейинги йўналишлари асосан уларнинг шакли, сифати ва хусусиятларига боғлиқ бўлади. Фойдаланиш имкониятига кўра, дарахтларни кесиш ва ёғочга ишлов беришдан ҳосил бўлган чиқиндилар бир хил эмас, ўз навбатида улардан турли хил маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун фойдаланиладигани қимматлироқдир. Уларнинг қўлланиш соҳаси жуда кенг: кичик маҳсулотлардан тортиб, елимланган дарахт бўлаклари ёки кимёвий ярим маҳсулотларгача (селелоза, спирт, озиқ-овқат ачитқиси тайёрлаш ва х.к.).

Фойдаланиш соҳаси чегараланган дарахт шох-шаббаларининг баҳоси пастроқ бўлади, чунки улардан фақатгина маълум бир турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш мумкин. Буларга дарахт қириндиси, тараша, пустлоқлари киради. Қиринди ва тараша хўжалик ва саноат миқёсида бевосита қўлланилади. Қиринди, тараша ва пўстлоқдан ёкилғи ва ўғит сифатида фойдаланиш жуда сермаҳсул ҳисобланади [2].

Аммо республикамызда мазкур турдаги чиқиндиларни қайта ишлашда қўлланиладиган майдалаш ва бошқа турдаги қурилмалар йўқлиги, ишлаб чиқилмаганлиги сабабли улардан фойдаланиш даражаси пастлигича қолмоқда. Тажрибага кўра дарахт шох-шаббаларидан ёғоч бўлаклари, паркетлар, яшик қутилар, мебел саноатида кичик деталлар тайёрлашда фойдаланиш мумкин.

Бундан ташқари дори-дармон хилма-хил экстрактлар, парфюмерия, дурадгорлик қурилиш маҳсулотлари ишлаб чиқаришда, иссиқлик ва электр энергиясини олишда (оддий ёндиришда, газогенератор газолишда), сувни нефтьдан филтрлаб тозалашда, ўйинчоқлар, ҳайвонлар учун озиқ-овқат тайёрлашда, чорвачиликда тушама сифатида, зироатчиликда ўғит, технологик маҳсулотлар олиш, кимёвий ва целелоза саноатида (кислота, этил спирти, ачитқи, қоғоз олишда) ҳам ишлатиш мумкин.

Юқорида келтирилганлардан келиб чиқиб, республикамызда ҳам дарахт чиқиндиларини қайта ишлаш ва унда қўлланиладиган қурилмаларни ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Боровиков А.М., Уголев Б.Н. Справочник по древесине. М. 2014. 296 с.
2. Коробов В.В., Рушнов Н.П. Переработка низкокачественного сырья (проблемы безотходной технологии). М. Экология. 2009. 288 с.

**МУХАНДИСЛИК КОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМЛАРИНИ ЛОЙИХАЛАШ ВА
ҚУРИЛИШДА ЯНГИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШ****Ж. Улашов****Тошкент Давлат Транспорт Университети**

Барча сохадаги каби қурилишнинг кўпгина йўналишларида бугунги кунга келиб чуқур ислохатлар олиб борилмоқда. Айниқса йўл қурилиш ва бино-иншоатлар қурилиши яққол мисол бўлиши мумкин. Мисол тариқасида қурилишда фойдаланилаётган машиналар таркиби ва уларнинг иш унумдорлиги бўйича иқтисодий таҳлил қилиб чиқамиз:

- Ер казиш ишларида бульдозер, экскаватор ва автогрейдер

20 йил аввал

Бульдозер Б-170 -ишчи жихоз хажми 5 м^3 . 1 соатлик иш унумдорлиги 3-4 тоифали грунтда $230 \text{ м}^3/\text{соат}$, ёқилғи сарфи $38 \text{ л}/\text{соат}$

Ҳозирги вақтда

Бульдозер Shantui SD23 -ишчи жихоз хажми 5 м^3 . 1 соатлик иш унумдорлиги 3-4 тоифали грунтда $365 \text{ м}^3/\text{соат}$, ёқилғи сарфи $24 \text{ л}/\text{соат}$

Экскаватор ЭО-3322, иш унумдорлиги $65-75 \text{ м}^3/\text{соат}$, ёқилғи сарфи $35-40 \text{ л}/\text{соат}$

Экскаватор Robex 180W-9S иш унумдорлиги $110-120 \text{ м}^3/\text{соат}$ ёқилғи сарфи $20-24 \text{ л}/\text{соат}$

Автогрейдер, иш унумдорлиги $45-50 \text{ м}^3/\text{соат}$, ёқилғи сарфи $30-40 \text{ л}/\text{соат}$

Автогрейдер Caterpillar, иш унумдорлиги $70-80 \text{ м}^3/\text{соат}$, ёқилғи сарфи $20-25 \text{ л}/\text{соат}$

Юқоридаги таҳлиллардан шуни қўриш мумкинки ҳозирги кунга келиб қурилиш машиналарининг иш унумдорлиги 1.5-2 баробар ортган, ёқилғи сарфи эса анчагина камайган. Яна айтиш мумкинки бу турдаги машиналарга техник ва сервис хизмат кўрсатиш даврийлиги 20 йил аввалгига нисбатан 2-3 баробар ортган, натижада хизмат кўрсатишга сарфланадиган вақт тежаллади, машиналарни техник хизматда туриб қолиши ва умуй иш унумдорликка кескин таъсири камаяди. Хизмат кўрсатиш даврийлигини ортишига сабаб синтетик мойлардан фойдаланиш ва деталларни ишлаб чиқаришда композит материаллардан фойдаланиш натижасида амалга оширилади.

Эски техника технологиялардан фойдаланилганда турли касб касалликлари тебраниш (вибрация), шовқин ва турли травмаларни келтириб чиқаришини кузатганмиз. Машинанинг сифат ва умумий хавфсизлиги бўйича, ягона ва муҳим кўрсаткичи бу эргономик хусусиятидир. Товушнинг жадаллиги 130 дБ гача кўтарилса, эшитиш аъзоларида оғриқ пайдо бўлади (оғриқли остона), товуш эса эшитилмай қолади. 145 дБ га етганда кулоқ пардалари ёрилиб кетиши мумкин. Ундан ҳам ортиқ бўлса, инсоннинг ўлимига олиб келади.

1-расм. Шовқинни келиб чиқиш манбаалари.

Шунга боғлиқ ҳолда биринчи навбатда: тебраниш ва шовқин даражаси, ҳарорат, чап ва ифлосланиш даражаси, бошқарув органига тушадиган куч (ричаг, педал), операторнинг бошқарув кабинаси параметрлари – ишчи ўриндикни ўлчамлари ва бошқарув рулига тушадиган куч муҳим кўрсаткичлардир.

Шу сабабли қурилиш машиналарига қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Конструктивталабалар;
2. Технологикталабалар;
3. Фойдаланишталаблари;
4. Иктисодийталабалар;
5. Ижтимоий талабалар.

Мухандислик коммуникация тизимларини лойihalаш ва қуришда янги технологияларни қўллашдан ташқари кўп мақсадли машиналардан фойдаланиш янада мақсадга мувофиқ бўлади. Машиналарда бўш туриб қолиш вақти анчагина камаяди. Тайёрлов ишларида ишлатилган машина ва жихозлар кейинги қурилиш объектида иш

бошланмагунича бўш туриб қолишини кузатишимиз мумкин. Мисол тариқасида универсал кўп мақсадли қурилиш машиналарини ишлаб чиқарувчи ВОВСАТ фирмаси 30 дан зиёд универсал алмашинувчи ишчи жихозига эга машина бино-иншоатлар қурилиш жараёнига жадал тарзда кириб келди. Натижада 30 дан ортиқ машина бажарадиган ишни бир машина ёрдамида бажариш имконияти туғилди (2-расм).

2-расм. Универсал алмашинувчи ишчи жихозли кўп мақсадли машина

Шуни эътиборга олиш керакки қурилиш иншоатларида кичик турдаги қурилиш машиналаридан фойдаланиш иш унумдорлигини оширади.

Хулоса ўрнида муҳандислик коммуникация тизимларини қуришда замонавий техника технологияларни минтақавий ва халқаро стандартларга мос келиши, кўп мақсадли универсал бўлиши ва машинани бошқарувчи операторга зарарли омиллари таъсири кам бўлиши режалаштирилган ишларни ўз вақтида тугашига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар

3. Тожиев Р.Ж. “Қурилиш машиналари”, Т., Узбекистан (Дарслик) 2000 й.
4. Асқархўжаев Т.Э. Шукуров Р.У Йўл қурилиш машиналаридан фойдаланиш. Тошкент, Шарк, 2011 й, 327 б.

HARBIY-AKADEMIK LITSEYLARDA O‘QITISH SAMARADORLIGINI VA O‘QITUVCHILARNING KASBIY MAHORATINI OSHIRISH

Musirov Jamoliddin Kuvondikovich
Shahrisabz “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyi

ANNOTATSIYA. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 28-iyundagi “O‘smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O‘zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora- tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4375 sonli qarori asosida tashkil etilgan “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseylari o‘rta maxsus ta’lim tizimida alohida o‘rin va ahamiyatga ega. Ushbu tezisda kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini faollashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari, yo‘nalishlari, shu maqsadda tashkil etiladigan pedagogik vaziyatlar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini faollashtirish usullari, imkoniyatlari ko‘rsatib o‘tilgan hamda ushbu yo‘nalishda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar tavsiflangan.

KALIT SO‘ZLAR. amaliy faoliyat, faollashtirish, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, subyekt, bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiya, o‘quv vaziyatlari, pedagogik jarayonlar, kommunikativ faoliyat, pedagogik texnologiya, o‘quv jarayonini takomillashtirish, pedagogik faoliyat, ta’lim-tarbiya.

Bugungi kunda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O‘zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari tizimidagi ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qabul qilingan konsepsiyalarni amalga oshirish doirasida har tomonlama rivojlangan, bilimdon, xalqiga, shuningdek, Vatanga sodiq xizmat qiladigan yoshlarni tarbiyalash bo‘yicha

keng miqiyosli ishlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim mazmunini yangilash, takomillashtirish, o'qitish samaradorligini va o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, ilg'or pedagogic tajribalarni keng ommalashtirish bo'yicha ham qator ishlar amalga oshirildi. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab ta'lim tizimini isloh qilish, o'quv dasturlarini takomillashtirish va yangi darsliklar yaratish davlatning asosiy ishlaridan biri bo'ldi. Shuningdek, ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish sohalarining tez sur'atlarda jadallik bilan rivojlanishi ta'lim tizimi xodimlaridan ta'lim- tarbiya sifatini mazmun jihatidan yangi bosqichga ko'tarishni talab etib, har bir tizim xodimi, ayniqsa, o'qituvchilar zimmasiga yanada yuksak mas'uliyatli vazifalarni yuklamoqda. Dastlab o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish uzluksiz ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida amalga oshiriladi. Bunda texnologik ta'lim jarayoni alohida ahamiyatga ega.

Xalqaro baholash dasturlari – PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS yurtimizda olib borilayotgan yoshlar siyosatiga ham sezilarli darajada o'z ta'sirini ko'rsatadi. Chunonchi, yoshlarimizni ko'proq o'qibo'rganishga, erkin va ijodiy fikrlashga o'rgatadi. Bugungi kun ta'labi bilan aytadigan bo'lsak, yoshlarga bo'lgan e'tibor dunyo miqyosidagi talablar bilan tenglashtiriladi. 2020-yil 25-yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham "Biz bu yil ayollar va yoshlarni qo'llab-quvvatlash masalasini yangi bosqichga olib chiqamiz" degan tantanavor fikri ham yoshlarga o'zgacha ruh, o'zgacha shijoat berdi. XXI asr fan-texnika, axborotlashtirish asri bo'lishligi bilan bugungi jadallashib borayotgan ilm-fan yutuqlari kechagi oldimizga qo'yilgan rejalarning natijasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi kunda butun dunyoda ro'y berayotgan globallashtirish sharoitida mamlakatimiz barqaror taraqqiy etib borish uchun har tomonlama modernizasiyalashgan tizimli yondashuvni taqozo qilayotganligi munosabati bilan olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizasiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni qabul qilinib, Harakatlar strategiyasining to'rtinchi "Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishi"ning to'rtinchi "Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish" bandidan kelib chiqqan holda uzluksiz malaka oshirish tizimiga alohida e'tibor qaratildi. Shu asosda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-sentyabrda «Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori qabul qilindi. Unda uzluksiz malaka oshirish tizimi samaradorligini yanada takomillashtirish, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini doimiy rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratildi.

Istiqloq sharofati bilan amalga oshirilayotgan ishlar tizimi birmuncha jadallashib borayotgan davrda jahon tajribaini o'rganish va ularning ilm-fan borasidagi yutuqlarini qiyosiy tahlil qilgan holda islohatlarni amalga oshirish, ta'lim sohasidagi ishlarni jadallantirishga bo'layotgan e'tibor hech kimni befarq qoldirmaydi. Davr talabidan kelib chiqqan holda bugun o'quvchilarning yoshi va aqliy va ruhiy xususiyatlari, kompetentligiga mos umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining umumiyevropa Davlat ta'lim standartlari ishlab chiqildi.

Yurtboshimiz fikrlariga asosan, har bir o'quv bosqichi, ta'limda o'quvchilar bilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar standart darajasida rasmiylashtirilib, hayotga tatbiq etildi. Bugungi kun yoshlarimizning iste'dodini ro'yobga chiqarish va kamol toptirish, yoshlarning madaniy saviyasini yuksaltirish, ular qalbiga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni singdirish maqsadida Davlat dasturlarilari ishlab chiqildi va shu bilan bir qatorda, malaka oshirish tizimi ham tubdan isloh etildi.

Uzluksiz ta'limni modernizasiyalash orqali o'quv-tarbiya jarayoni sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan Farmon va qarorlar ana shu dolzarb masalalarga yechim

topishimizga ko‘mak beradi. Ushbu dolzarb masalalarni yechishda soha rahbarlari, metodistlar oldida qator vazifalar turibdi.

Bular: o‘quv-tarbiya jarayoniga o‘qitishning zamonaviy ilg‘or shakllarini, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini, ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish; – o‘qitishning mazmuni, ta‘lim-tarbiya jarayoni, dars mashg‘ulotlarining sifatli tashkil etilishini ta‘minlashda o‘qituvchining kasb mahoratini oshirish; – dars jarayonida ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikasiya texnologiyalari asosida yaratilgan metodik qo‘llanmalar, ularning multimedia ilovalaridan samarali foydalanish hamda har bir o‘quvchi tomonidan o‘zlashtirilishini nazorat qilib borishga oid ilg‘or tajribalarni o‘rganish hamda targ‘ib etish; – muntazam ravishda boshlang‘ich ta‘lim fan metod birlashmalari tomonidan o‘qituvchilarning ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini ustamalar, rag‘batlantirishlar belgilash jarayonida inobatga olinishini ta‘minlash; – o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini, bolalar psixologiyasi, hozirgi zamon ta‘lim pedagogikasi va bu sohadagi ilg‘or tajribalar, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim konsepsiyasi va kompetensiyaviy yondashuv asoslarini egallashlariga erishish; – yangi avlod darsliklarining mazmuni kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta‘lim standarti va o‘quv dasturiga mos bo‘lishini ta‘minlash; – darsliklar o‘quv jarayonining axborotli modelga aylanishiga, o‘quv materiallarining o‘quvchilarni muloqotga undashiga erishish; – joylarda oliy ta‘lim muassasalari hamda pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish hududiy markazlarining kafedralari professor-o‘qituvchilarini biriktirgan holda umumiy o‘rta ta‘lim maktablari negizida boshlang‘ich ta‘lim sifat-samaradorligini oshirishga qaratilgan “Yosh o‘qituvchilar maktabi”, “Mahorat maktabi” va “Metodistlar maktabi” ishlarini takomillashtirishdir. Malaka oshirish tizimi malakali, salohiyatli, zamonaviy o‘qituvchini shakllantirishi, har bir o‘qituvchi o‘z ustida muntazam ishlab, malakasini oshirib, o‘z tajribalarini o‘quvchilar ta‘lim-tarbiyasiga qaratishi lozim. Buning uchun: – o‘quvchilarni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashning eng samarali shakl va usullarini qo‘llay olish; – o‘quvchilarni ijodiy va erkin fikrlashga, mantiqiy tafakkurini o‘stirishga, iqtidorli shaxs sifatida kamol topishiga erishish; – o‘quvchilarning har bir o‘quv fanidan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarga ega bo‘lishlarini ta‘minlash, buning uchun muallim har bir o‘quvchining o‘quv topshiriqlarini qanday holatda o‘zlashtirayotganini tahlil etishi, nazorat qilishi, o‘quvchining o‘zlashtira olmagan o‘quv topshiriqlariga qaytib, har bir o‘quvchi bilan alohida ishlashi; – o‘quvchilarini bilish faoliyatiga bo‘lgan qiziqishlari va intilishlarini kuchaytirish hamda o‘z-o‘zini ob‘yektiv baholash ko‘nikmasini shakllantirib borish; – o‘qituvchi o‘quvchilarni sevishi, o‘z ishiga qiziqishi, o‘z bilim va tajribasiga asoslangan holda kasbiy faoliyat modellarini tanlay olishi, o‘quvchilarning ehtiyojlarini bilishi, o‘z o‘quvchilari va atrofdegilar bilan samarali hamkorlik o‘rnata olishi, zarur vaziyatlarda o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlashi, o‘quvchilar bilan muloqotga kirishish yo‘llarini yaxshi bilishi, o‘quvchilarga va atrofdegilarga mehribon bo‘lishi, ularni qadrlay olishi, o‘ziga ishonishi va faoliyati natijalarini yuqori darajada baholay olishi, ijtimoiy mas‘uliyatga ega bo‘lishiga erishish talab etiladi.

Ta‘limning mazmuni, samaradorligiga ta‘sir etuvchi omillarning asosiylaridan biri bu – ilmiy asoslangan, zamonaviy boshqaruv texnologiyalari bilan qurollangan, mazkur texnologiyalarni amalda qo‘llay oladigan salohiyatli kadrlar potentsialiga ega boshqaruv tizimini yaratish hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev rahbarlarga ikkita asosiy talabni qo‘ydilar: birinchi talab – har bir mutasaddi rahbarning o‘z ishiga bo‘lgan mas‘uliyatini tubdan o‘zgartirish, shaxsiy javobgarligini oshirish, ularning ongidan "hech kim menga tegmasa bas, tinchgina kunim o‘tsa bo‘ldi" degan fikrni chiqarib tashlashi lozimligi bo‘lsa, ikkinchi talab – rahbarning o‘z sohasida kompetentli, ya‘ni o‘z ishining ustasi bo‘lishi, o‘z sohasining sirlarini har tomonlama chuqur bilishi zarurligidir. Shunday ekan, bizning Markazimizda ham ta‘lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun zamonaviy texnik vositalaridan samarali foydalanish yo‘lga qo‘yilgan. Jumladan, axborot texnologiyalari,

kompyuter, multimedia, internet, masofali o'qitish, yagona axborot muhiti va shunga o'xshash axborot-kommunikatsion texnologiyalari tinglovchilar uchun tashkil etilgan.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim sifat va samaradorligini oshirishda innovatsion yondoshuv borasidagi ishlarni amalga oshirishda barcha fanlarning o'rni muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs qilib tarbiyalashda o'ziga xos kompetensiyaviy vazifani bajaradi. Bu esa, o'z navbatida o'quv-tarbiya jarayonining sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev- "Yangi O'zbekiston Strategiyasi" kitobizamin.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'smirlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4375 sonli Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2021 yil 1 martdagi "O'rta a maxsus ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 109-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan Davlat ta'lim standarti.
4. Safarova R., Yusupova F. va b. O'quvchilarda o'zaro do'stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini tashkil etish tamoyillari va parametrlari. mini jadallashtirish ham innovatsion yondoshishni ta'lab etadi.

НЕЙТРОННО-РАДИАЦИОННЫЙ МЕТОД КОНТРОЛЯ ЭЛЕМЕНТНОГО СОСТАВА ВЕЩЕСТВА

Курбанов Б.И.

Институт ядерной физики АН РУз, доктор технических наук, зав.лабораторией "Экологии и биотехнологии", г.Ташкент, Узбекистан., E-mail: bkurbanov@inp.uz

В настоящее время в мире аналитическому контролю быстропротекающих процессов уделяется все большее внимание. Наука и техника, медицина и сельское хозяйство, металлургическая и химическая промышленность не обходятся без контроля элементного состава, который является фундаментальным параметром вещества, от которого зависят все свойства и структура, а также характер физических, химических, биологических, технологических и других процессов, протекающих в них [1, 2]. В мире на сегодняшний день разработаны разнообразные методы анализа элементного состава, позволяющие определять элементы в различных материалах в очень широком диапазоне концентраций. Среди аналитических методов особое место занимают ядерно-физические методы элементного анализа, которые являются инструментальными (неразрушающими) методами и обеспечивают высокую чувствительность, селективность, и позволяют автоматизировать аналитический процесс [3,4]. Несмотря на большие достижения в области разработки экспрессных и высокочувствительных методов, многие проблемы науки, техники и производства все ещё остаются нерешенными.

В данной работе приводятся результаты исследования по ядерно-физическому методу анализа элементного состава вещества, основанный на использовании спектрометрии мгновенного гамма-излучения нейтронного захвата (нейтронно-радиационный метод анализа).

Целью исследования является разработка экспрессных нейтронно-радиационных способов контроля процессов переработки быстропротекающих процессов.

Автором создана экспериментальная установка на основе радионуклидного ^{252}Cf - источника нейтронов, выбраны оптимальная геометрия и конструкционные материалы установки, система замедления нейтронов высокой (3-10 МэВ) и промежуточной (0,5-

: -3 МэВ) энергии, позволяющие расширить аналитические возможности метода нейтронно-радиационного анализа[5];

Разработан способ “on-line” определения полноты насыщения сорбционных колонок элементами, представляющих промышленной ценности в производственном процессе по спектрометрии гамма-излучения захвата нейтронов за время измерения 15 -20 минут[6];

Разработана методика и создана экспериментальная установка для комбинированного использования методов нейтронно-радиационного и нейтронно-активационного анализа элементного состава в рудах и технологических продуктах их переработки, которые позволяют дополнительно определить за 20 минут измерения следующие элементы с чувствительностью: К-0,2%, Fe-0,4%, Ti-0,3%, Mn-0,2%, Sc-0,4%, Cu-0,2% с относительной погрешностью не более 10%.

Разработана принципиальная схема «on-line» анализатора элементного состава вещества на технологическом потоке по спектрометрии мгновенного гамма-излучения нейтронного захвата, и создан экспериментальный вариант установки и разработана методика поточного определения легких элементов (H, S, N, K) в быстропротекающих процессах.

ЛИТЕРАТУРА

1. А.А.Кист. Феноменология биогеохимии и бионеорганической химии. Ташкент: Фан, 1987. –236с.
2. Фронтасьева М.В. Нейтронно-активационный анализ в науках о жизни. //Журнал: «Физика элементарных частиц и атомного ядра», 2011. Т.42. вып2., -С. 636-716.
3. Патент РУз № IDP 04491. Устройство для определения элементного состава вещества /Арипов Г.А., Курбанов Б.И. - 06.07.2000.
4. Курбанов Б.И., Арипов Г.А., Барсукова Е.Г., Умаралиев М., Курбанов З.Б. Нейтронно-радиационный метод определения технологически важных элементов при переработке сульфидных руд // Горный вестник Узбекистана. - Навои, 2007. - №2(29). - С.96-99
5. Курбанов Б.И., Кист А.А., Курбанова Н.Б. Нейтронно-радиационная методика определения содержания азота в зерне и зерновых продуктах // Узбекский физический журнал. - Ташкент, 2017. - т.19, № 5. - С. 307-313.
6. Курбанов Б.И. Спектрометрия мгновенного гамма-излучения захвата нейтронов для аналитических задач. -Ташкент, “Fan va texnologiyalar nasriyot-matbaa uyi”, 2021. -212с.

ҲАРБИЙ БИЛИМ ЮРТЛАРИ КУРСАНТЛАРИНИ МАХСУС-ТАКТИК ТАЙЁРГАРЛИК ФАНИДАН ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРИ

Мирзаев Аззам Рустамович

*Тошкент давлат юридик университети Ихтисослаштирилган филиали
ўқитувчиси*

Бугунги кун касбий таълими модели, моҳияти ва функциялари ўзгариб бормоқда, замонавий таълим нафақат билимларни узатиш ва кўникмаларни ривожлантириш, балки олий таълим муассаса битирувчиларини ўзларининг касбий мутахассислиги бўйича ўз вазифаларини бажаришга тайёрлаш, ўз тақдирини ўзи белгилаш қобилиятини такомиллаштириш, касбий ва шахсий фаолиятида мустақил қарорлар қабул қилишни ривожлантиришга қаратилган.

Айни вақтда ҳарбий билим юрларида замонавий таълимнинг долзарб вазифаси - бу таълим соҳасидаги компетенциявий ёндашувни амалга ошириш, яъни ҳарбий билим юртлари битирувчилари ўртасида асосий ваколатларни шакллантиришдир. Ушбу муаммони ҳал қилишда энг яхши натижаларни фақатгина курсантлар ўқув жараёнда фаол мавқега эга бўлсагина олиш мумкин, чунки ўқув жараёнида фаоллик принципи дидактикада асосий ўринлардан бири бўлган ва бўлиб қолмоқда. Ушбу тамойил юқори туртки, билим ва кўникмаларни ўзлаштиришга онгли эҳтиёж, самарадорлик ва профил бўйича мутахассис меъёрларига риоя қилиш билан тавсифланадиган фаолиятнинг бундай сифатини англатади.

Фаоллик ўзи камдан-кам ҳолларда юз беради, бу мақсадли ўзаро таъсир ва ўқитиш муҳитини ташкил этиш натижасидир. Фаоллик тамойилини амалга ошириш ягона ахборот таълими макони шароитида интерактив таълим доирасида мумкин.

“Интерфаол” тушунчаси инглиз тилида “interact”(рус тилида “интерактив”) ифодаланиб, луғавий нуқтаи назардан “inter” - ўзаро, икки тарафлама, “act” - ҳаракат қилмоқ, иш кўрмоқ каби маъноларни англатади.

Мантикий нуқтаи назардан интерфаоллик, энг аввало, ижтимоий субъектларнинг суҳбат (диалог), ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракат, фаолиятнинг олиб боришларини ифодалайди.

Бинобарин, интерфаол таълим, авваламбор, ўзаро таъсир ўтказиладиган интерактив таълимдир. Ушбу ёндашув, хусусан, операцион ва электрон вазиятни баҳолаш, бўлинмалардан жанговар фойдаланиш тўғрисида қарор қабул қилиш ва маълумотларни қайта ишлаш масалаларини ўрганиш учун ижобий туртки беришнинг энг аниқ усули ҳисобланади. Ушбу ёндашувнинг асосий мақсади тактик-маҳсус тайёргарлик фанларга барқарор билим қизиқишини шакллантириш, билим сифатини ошириш, тингловчиларнинг қобилиятларини ривожлантириш учун педагогик шароитлар яратишдир.

Интерфаол таълим билиш фаолиятини ташкил этишнинг маҳсус шакли сифатида аниқ ва олдиндан айтиб бўладиган мақсадларга эга.

Бу мақсадлардан бири қулай таълим шароитларини, яъни курсант ўз муваффақиятини, ақлий ҳаётлигини ҳис этадиган шароитларни яратиш бўлиб, бу тактик-маҳсус тайёргарлик (ТМТ) вақтида курсантлар ўртасида касбий компетентликни шакллантириш жараёнини унумли амалга оширади. Интерфаол таълимнинг моҳияти ушбу жараёни шундай ташкил этишдан иборат бўлиб, унда деярли барча курсантлар машғулот жараёнида иштирок этадилар.

Интерфаол ўқитишнинг умумий мақсадларига кўра бундан ташқари ўз ичига:

- тактик-маҳсус тайёргарлик давомида курсантлар ўртасида касбий компетентликни шакллантириш жараёнини ташкил этишда субъектив ёндашувини амалга ошириш;
- курсантларнинг фаол билим ва ақлий фаолиятини шакллантириш;
- ўқув материалнинг монолог тақдиротини чиқариш ва мавжуд манбалардан олиниши мумкин бўлган маълумотларнинг такрорланиши;
- коммуникатив компетенцияларнинг турли шаклларида ишлаш.

Интерфаол ўқитишнинг асосий хусусияти шундаки, ўқув жараёни яқка тартибда ва биргаликдаги фаолият олиб боришлигида.

ТМТ давомида ҳарбий олий ўқув юртлари курсантлари ўртасида касбий компетентликни шакллантириш жараёнида қуйидаги интерфаол усуллардан фойдаланилади:

- кичик гуруҳларда ишлаш (ҚП гуруҳи офицерлари ўрнида);
- интер фаол топшириқлардан фойдаланиш;
- муаммоли вазиятларни ҳал қилиш;
- вазиятли таҳлил;
- ҳарбий-мутахассислик ўйинлари.

Уларнинг айримларини яқиндан кўриб чиқайлик.

Маҳсус-тактик тайёргарлик машғулотларида кичик гуруҳларда ишлаш (қўмондонлик пункти гуруҳи офицерлари ўрнида, ахборотни қайта ишлаш гуруҳи ва бошқалар) барча курсантларга ишда иштирок этиш, қарор қабул қилиш кўникмалари, ҳамкорлик, шахслараро мулоқот (хусусан, фаол тинглаш, умумий фикрни ривожлантириш, пайдо бўлган фарқларни бартараф этиш қобилияти) ни амалда қўллаш имкониятини беради, уларнинг билиш фаолиятини рағбатлантиради. Бу усулнинг асосий афзаллиги - бу гуруҳдаги курсантлар ўртасидаги ҳамкорлик ва гуруҳлар ўртасидаги мусобақадир.

Шуни таъкидлаш лозимки, кичик гуруҳ ишини ташкил этишда курсантларнинг гуруҳ вазифасини бажариш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишларига ишонч ҳосил қилиш лозим. Ҳар бир гуруҳда фикр генератори, эксперт танқидчи ва ижрочи бўлиши керак. Ўқитувчи мунозаранинг умумий йўналиши ёки мавзусини белгилаб беради ва иш ташкиллаш ҳам танлов асосида, ҳам кўшимча равишда амалга оширилиши мумкин. Кўриб чиқиш марказида биргина масала эмас, балки муаммонинг турли жиҳатлари кўйилади, шунинг учун гуруҳ иштирокчилари бошқа гуруҳлар томонидан тақдим этилган маълумотлар асосида ўз хулосаларини мослаштиришлари учун ўқитувчи мунозарани олиб бориши ва натижаларни умумлаштириши керак.

Тактик ва махсус фанларни ўрганишда интерфаол ёндашувни амалга ошириш йўлларида бири курсантлар томонидан бажарилиши лозим бўлган интерфаол вазифаларни ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланишдир.

Интерфаол вазифа ҳар доим касбий компетентликни шакллантириш жараёнини шундай ташкил этишни назарда тутиш жуда муҳим, бунда курсантларни билиш жараёнидан чиқариб бўлмайди.

Айнан шунинг учун ҳар бир интерфаол топшириқ - курсантлардан нафақат маълумотни такрорлашни талаб қиладиган, балки катта ёки кичик ноаниқлик элементини ўз ичига олган ва қоида тариқасида якуний ҳужжат материални тақдим этишда бир нечта ёндашувларга эга бўлган ижодий таълим вазифасидир.

Ижодий вазифа - ҳар қандай интерфаол ўқитиш услубининг асоси, чунки интерфаол усуллар - бу педагогик жараённинг барча иштирокчиларининг ўзаро таъсирини кучайтирган педагогик ўзаро таъсирни ўз ичига олади.

Интерфаол усул - бу курсантларнинг ҳужжатларни ишлаб чиқишда нафақат ўқитувчилар билан, балки бир-бири билан, шу жумладан ўқитишга рақобат элементларини киритишда кенгроқ ўзаро таъсир ўтказишга қаратилган ўзаро таъсир шакли. Ижодий топшириқларни бажараётганда курсантлар компьютер ўқитиш воситаларидан, бўлимнинг локал тармоғидан, дастурий таъминотдан (интерфаол ўқув воситаларидан) фаол фойдаланадилар, бу ерда мулоқот, яъни ўқув жараёни иштирокчилари ўртасида ёки ўқувчилар ўртасида фаол хабарлар алмашилади. Кейинги дарсда ёки ўқитувчининг раҳбарлиги остида мустақил ишда иш натижаларини муҳокама қилишни ташкил қилиш мумкин.

Шундай қилиб, курсантлар ўртасида тактик ва махсус тайёргарлик жараёнида касбий компетенцияни шакллантириш жараёнида интерфаол ўқитиш усулларида фойдаланиш, уни амалиётга жорий этиш учун ўрганилаётган муаммонинг макбул ечимини танлаш, мавжуд маълумотларни (омилларни) чуқур таҳлил қилиш асосида, ақлий фаолиятга, ижодий, изланиш ёндашувининг намоён бўлишига, мураккаб масалаларни тушуниш истагига сабаб бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Д.Рузиева, М.Усмонбоева, З.Холиқова. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши. // Методик қўлланма. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2013 йил.
2. Ў.Х. Мухамедов, М.Х. Усмонбоева, С.С. Рустам. Таълимни ташкил этишда замонавий интерфаол методлар. // Ўқув-услубий тавсиялар. 2016 йил.

СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТНИНГ КИБЕР ХАВФСИЗЛИККА ТАЪСИРИ

Садиков Саидкамол Бабаевич

Ички ишлар вазирлиги, PhD

McAfee ва Стратегик ва халқаро тадқиқотлар маркази мутахассисларининг фикрига кўра, 2020 йилда кибержиноятлардан келиб чиқадиган умумий молиявий йўқатишлар глобал ЯИМнинг бир фоизини ташкил этдиб, (820 миллиард евро) ўтган йилгига нисбатан 50 фоизга ўсганини кўрсатмоқда. Ҳужумлар кўп қатламли бўлиб бормоқда ва уларга қарши курашиш нархи йилдан-йилга ошиб бормоқда ва бу орқали

химояланиш имконияти кундан кунга қийинлашиб бормоқда. Бунинг 4 та асосий сабаби бор:

1. Мураккаб кибер ҳужумлар сони ортиб бормоқда. Масалан: баъзи ҳужумлардан один хавфсизлик ходимлари эътиборини тортиш мақсадида кичик тизимга ҳужум уюштирилади ва мутахассислар кичик ҳужум билан шуғулланаётган вақтда катта ҳажмдаги ҳужум асосий тизимга йўналтирилади.

2. Инсон омили. Инсон кўли билан яратилган ҳар қандай ахборот тизими ҳар доим маълум бир камчиликларга эга бўлади. Бундан ташқари ҳужум вақтида тажрибасиз ходимлар томонидан аксарият ҳолларда нотўғри қарор қабул қилинади.

3. Ривожланаётган технологиялар нафақат компаниялар учун балки хаккерлар учун ҳам янги шароитлар яратиб бермоқда. Бундан ташқари корхона ташкилотлардаги мутахассислар маълум қоидалар асосида ўз фаолиятини олиб боради, ҳужум уюштирувчида эса ҳеч қандай қоидалар мавжуд эмас.

4. Ахборот хавфсизлиги бўйича мутахассислар тақчиллига жуда катта бўлиб, юқори миқдордаги маош эвазига ишлашни хоҳлайди.

Ҳозирги кунда сунъий интеллект тизимларини ахборот хавфсизлигига жорий этиш бўйича талаб кундан кунга ортиб бормоқда. Сабаби сунъий интеллект ёрдамида химояланган тизим тез ва деярли камчиликларга йўл қўймаган ҳолда ишлайди.

Сунъий интеллектдан фойдаланадиган тизимлар аллақачон киберхавфсизлик бозорида пайдо бўлган. Веб -ресурслар ва иловаларни химоя қилиш соҳасида улар атроф -муҳит ва унда содир бўлаётган воқеаларни таҳлил қилади, таҳдидларни таний олади ва уларни йўқ қилиш учун зарур чораларни кўради. Ўзи янги таҳдидларни ўрганадиган сунъий интеллект воситалари сайт химоячиларининг ишини оптималлаштиради: тизим мутахассисларининг ҳаракатларидан нусха кўчиради, сўнгра тўпланган билимлар базаси асосида иловаларни синаб кўради, заифликларни топади ва уларни эксплуатация қилинишини текширади. Шундан сўнг, тизимнинг химоя функцияси ўзини ўзи химоя қилишни бошлади. Тизим зарарли трафик оқимини ёпиб қўяди ва дастур функцияларига кира олмайдиган қилиб созлайди натижада хавф тўғдирмайдиган трафик тўсиқсиз ўтади.

Бироқ, сунъий интеллектдан фойдаланиш фақат веб-ресурсларни химоя қилиш билан чекланмайди. Айти киберхавфсизлик тизимидаги мумкин бўлган заифликлар сонини камайтириш қўллашнинг яна бир соҳаси ҳисобланади. Бунинг учун сунъий интеллект тизимлари тизим фойдаланувчилари фаолиятини таҳлил қилади ва энг кам имтиёзлар тамоилига риоя қилишга ёрдам беради. Бошқача қилиб айтганда, сунъий интеллект ходимларга кундалик ишларига тўсқинлик қилмаслик ва ташкилотнинг иш жараёнини тўхтатмаслик учун зарур бўлган минимал ҳуқуқлар тўпламини беришга ёрдам беради.

Сунъий интеллектни қўллашнинг яна бир соҳаси - бу башоратли таҳлил ҳисобланади. Ташкилотга қаратилган кибер жинойтчиларнинг олдинги хатти - ҳаракатлари тўғрисидаги маълумотларга асосланиб, энг кўп ҳужум турларини башорат қиладиган сунъий интеллект тизимлари амалиётда ўзини оқламоқда.

Сунъий интеллект орқали чакана савдо, онлайн хизматлар, ижтимоий тармоқлар билан ишлашда ахборот хавфсизлигини таъминлаш мумкин, аммо бизнес жараёнларининг бошқа соҳаларидакам фойда келтирадиган замонавий технология сифатида ишлатилади. Айти пайтда сунъий интеллектдан фойдаланадиган тизимлар ахборот хавфсизлиги бўлими қанчалик самарали ишлашини кўрсатади.

Масалан: битта йирик давлат миждози кунига 4 миллиондан ортиқ ҳодисаларни қайд этди ва кўриб чиқди. Уларнинг барчаси созламаларни ўзгартириш учун реакция, муайян ҳаракатлар талаб қилди. Меҳнат харажатларини ҳисоблаб чиқилганда шу нарса маълум бўлдики, бундай миқдордаги ҳодисалар билан, фақат кундалик оқимни қайта ишлаш ва жавоб бериш керак бўлган воқеаларни аниқлаш учун, кечаю -кундуз ишлайдиган тўрт кишилик иш ўрни зарур бўлади. 8 соатлик иш вақтини ҳисоблаб, биз

12 кишини ишга олишимиз зарур бўлади. Яъни, сунъий интеллектга эга бўлган битта машина 12 та малакали таҳлилчини ўрнини эгаллаб, ресурсларини тежаб қолди.

Бу компания бошқарувига замонавий ахборот хавфсизлиги воситаларига сармоя киритиш қийматини кўрсатадиган ҳақиқий ҳисоб.

Шундай қилиб, сунъий интеллект бузилмайди, инсоний хатоларга йўл қўймайди, маош талаб қилмайди ва одамдан кўра тезроқ ишлайди. Автоматлаштирилган тизимлар ахборот хавфсизлиги бўйича мутахассисларни ишга қабул қила бошлайди, деб тахмин қилиш мантиқан тўғри бўларди ва бундай тахминлар бугунги кунда айрим ташкилотларда қўлланила бошлаган.

Гап шундаки, ҳар қандай қарор қабул қилиш, биринчи навбатда, масъулият масаласидир.

Оддий мисол билан айталик, сервер “firewall” қисми учун масъул муҳандис бор. Шу билан бирга, маълум турдаги сўровларни ёпиб қўйиш тўғрисида қарор қабул қиладиган тизим мавжуд. Серверга юборилган сўровлар муҳандис томонидан таҳлил қилиниб, қарор қабул қилади ва ҳужумни тўхтатиб қолади. Сунъий интеллектга асосланмаган тизимда муҳандис доимо мониторинг қилиш орқали бу жараёнга жавоб беради. Агар ходим таҳил жараёнида хатога йўл қўйса тизим зарарсиз трафикни ҳам ёпиб қўйиши мумкин. Натижада, баъзи фойдаланувчилар бир муддат ушбу хизматлардан фойдалана олмайдилар. Бу эса мижозларни ташкилотга нисбатан ишончини йўқотиб, мижозлар бошқа фирмаларни танлашига олиб келади.

Мазкур жараёнда сунъий интеллектнинг ўзи янги таҳдидлар ва уларга боғлиқ қоидаларни ўзлаштиради, ҳамда автоматлаштирилган мониторинг тизимлари орқали хавфли сўровларни аниқлаб фақат хавф туғдирган трафикни чеклаб қўйиши натижасида ҳужумнинг олди олинади.

Шундай қилиб, сунъий интеллектга асосланган тизимлар яқин кунларда ахборот хавфсизлиги бўйича мутахассислар ўрнини эгаллаб, доимий хавфсиз фойдаланиш имкониятини яратади. "Хавфсизлик ходимлари" бундан фақат фойда кўради: янги ролда улар "кўриқчи" сифатида қабул қилинмайди, бу бизнес -жараёнларнинг эркин қурилиши учун тўсиқ ва доимий харажатлар манбаи бўлиб ҳисобланади. Бундай ҳолда, ахборот хавфсизлиги бўлими энди хизмат кўрсатувчи бўлинма эмас, балки тўлиқ "ички" бизнес шериғи ҳисобланади.

Адабиётлар

1. Al-Fedaghi, S., Moein, S.: Modeling attacks. Int. J. Safety Secur. Eng. 4(2), 97–115 (2014)
2. Applebaum, A., Miller, D., Strom, B., Foster, H., Thomas, C.: Analysis of automated adversary emulation techniques. In: Proceedings of the Summer Simulation Multi-Conference, pp. 1–12 (2017)
3. Baquero, A.O., Kornecki, A.J., Zalewski, J.: Threat modeling for aviation computer security. CrossTalk November/Decem

ТАБИАТГА НООСФЕРА ДАВРИГА ЯНГИЧА ЁНДОШУВ МУНОСАБАТ ВА МУЛОХАЗА

Аллаев Бунёд Қўқарович

Шахрисабз “Темурбеклар мактаби” ҳарбий –академик лицей Тарбия фани ўқитувчиси

Низомий номидаги ТДПУ Фалсафа кафедраси Мустақил тадқиқотчи

АННОТАЦИЯ. Мазкур мақолада бугунги кунда инсоният олдидаги энг муҳум масала ҳисобланган табиатни ва инсонни асраб қолиш экологик муаммолари таҳлил қилинган. Инсон ва табиат тақдири, ўзаро боғлиқлиги ва унинг бузилиши оқибатларида юзага келадиган муаммолар ҳамда Ноосфера даврида табиат билан инсон, табиат ва жамиятни инсон ақл-заковати билан оқилона бошқариш ҳақида фикр юритилади.

КАЛИТ СЎЗЛАРИ: Ноосфера, табиат, жамият, сиёсий маданият, сиёсий онг, дунёқараш, тинчлик, уруш, экология, консенсус, зиддият, муаммо, индивид, инсон.

Минг йиллар давомида одам кичик биологик олам сифатида катта биологик олам ичида, унинг бир аъзоси, боғлиқлик занжири орқали унга таъсир ўтказиб келмоқда.

XVII asrning oxiri XX asr bo'shlarida inson ўzining ta'faqkur kuvvati bilan, ilmiy texnikaviy yuksalishlar tuqfayli biosfera sferasida Aql kuvvati orqali noosferani, ya'ni, texnikaviy muhitni yaratdi. Hozirgi davrda inson tabiatga ta'bsiri orqali, jamiyatga ta'bsir qiliش nihoyatda kuchaydi. Fan va texnikaning rivojlaniши orqali yangi texnikaviy kashfiётларнинг yaratiliши inson manfaatlari, uning farovonligini ta'minlashga xizmat kilса, albatta, u ijobiy holat, chunki, texnika asrida deyarli barча faoliyatimizni texnika va kompyuter texnologiyalarisiz tasavvur qiliش mumkin бўлмай қолди. Бирок, шуни айтиш ўринлики, илмий ва техникавий кашфиётларни ғайриинсоний мақсадлар йўлида фойдаланилса, унинг таъсири бутун инсоният оламига катта хавф солиши мумкин.

Одам биоижтимоий мавжудот бўлиб, у мажозий маънода “ер фарзанди” ҳисобланади. Ҳар бир одам Она табият бағрида яшар экан, демак, уни асраб-авайлаш орқали ўз ва авлодлар келажагини таъминлаш зарурлигини билиш ҳам катта аҳамиятга эгадир. Қадимда ер одамлар учун яшаш маскани сифатида у қандай бўлса, шундайлигича, борлигича қабул қилишган ва бора-бора одамларнинг табиятни ўзлаштириши жараёнида воқеа ва ҳодисалар моҳиятини баъзан англаб, баъзан англамаган ҳолатда фойдаланиб, нарса ва ҳодисаларни моҳиятини нисбатан ўрганиб боришга ҳаракат қилишган. Адаптация жараёнида одамлар табиятни улуғлаб унинг олдида ожизлигини билиб унга атаб турли диний маросимларни ўтказиб муқаддаслаштириб келганлар. Натижада мослашиш, ўзлаштириш, ўзгартириш жараёнида инсон ўз ҳаёти учун зарур бўлган муҳитни муайян даражада ярата олди.

“Ер” “одам” ва “табият” тушунчалари ҳақидаги ғояларни ривожланиб, уни янада мукамал бўлиб боришида В.И.Вернадский, Тейяр де Шарден, И.И.Вавилов, А.Л.Чижевски ва бошқа олимлар ўз назария ва қарашларини илгари суришган. Биосферанинг ривожланиш даврига нисбатан олиндиган бўлса, одамнинг ерда яшаган даври узоқ эмас, инсоният тарихи унинг жуда оз вақтига тенг эканлигини билиш мумкин. Ҳақиқатдан ҳам биосфера тарихи бир-бири билан алмашган қатор эволюция босқичларидан иборатдир, унинг ҳар бир босқичи ҳаётнинг мураккаб ривожланиш шаклларида таркиб топган ривожланиш жараёнларида ижтимоий муҳит шаклланган. Дунёнинг табиий-илмий мазараси ва Ер тарихида одамнинг тутган ўрнини аниқлашда катта хисса қўшган олимлардан бири Тейяр де ШарденШерденнинг фикрича, Ерда ўликдан тирикка ўтиш сакраш йўли билан содир бўлган ва биосфера келиб чиққан, бу эволюция ўз навбатида шу йўл билан одамни келтириб чиқарган. Шунга биноан одам ер фарзандидир. Одам билан бирга, ақл, онг фикрлаш та'faqкур ҳосил бўлган. Шундай ғоялар В.И.Вернадскийнинг илмий ишларида ҳам кўзга ташланади. Инсон та'faqкури ноосферадаги ўзгаришларнинг асосий таянчига айланди. В.И.Вернадскийнинг фикрича, инсон меҳнати ва илмий та'faqкурнинг шаклланиши оқибати биосферага янги ҳолат бўлмиш Ноосфера пайдо бўлиши, бутун геологик давр мобайнида яратилган, ўз мувозанатларида барқарорлашган биосфера инсон илмий та'faqкури босими остида тобора кучлироқ ва теранроқ ўзгариш киритганини таъкидлайди: “Сайёрамизнинг юзи — биосфера инсон томонидан онгли ва асосан онгсиз равишда кескин кимёвий ўзгаришларга дучор этилмоқда деб,—ёзади у. Инсон курукликнинг физикавий ва кимёвий ҳаво қобиғини, унинг барча табиий сувларини ўзгартирмоқда... Ҳозир биз биосферадаги янги геологик эволюцион ўзгаришларни бошдан кечиряпмиз.”⁴³

Вернадский табиятда ҳам, космосда ҳам эволюциянинг умумий томонларини доимо ҳисобга олиб бориши зарурлигини таъкидлайди, назария ва амалиётдаги далилларни ҳисобга олиб боришга алоҳида эътибор беради, турлар эволюциясини биосфера эволюциясига, у ўз навбатида ноосферага олиб келади—деб, кўрсатади.⁴⁴ Умуман олганда, ҳар икки олимнинг хулосалари бир-бирига яқин кейинги умумий хулоса қўйидагича: “Одамлар ўз ҳаётлари давомида юрт, давлат, инсон ва жамият

⁴³В.И.Вернадский. Начало и вечность жизни. М., Сов.Россия, 1989. С. 186-187

Ҳозирги замон табиятшуношлик концепцияси. Фарғона, “Фарғона”, нашриёти. 1998 йил.—312-313 бет.

ривожланиши учун ижобий фикрлашлари зарур ва улар нафақат якка индивид, ижтимоий гуруҳ ва мамлакатгина эмас, балки, бутун Ер юзи доирасида биргаликда, ҳамкорликда ҳаракат қилишлари керак. Ҳозирги даврда илмий муаммоларни бир томонлама ҳал қилишга йўл қўймаслик мақсадга мувофиқдир. Ақлнинг ривожланиши, фаолияти Ерда ижтимоий ташкилланишнинг содир бўлиши сўзсиз инсоният учун у ёки бу йўл билан ўзини яшаб қолиш муаммоларини ҳал қилишга мажбур қилади.

Бинобарин, Ер ўзининг Ноосфера, яъни Ақл соҳаси босқичига ўтиши муносабати билан башарият ундаги мувозанатни сақлаб қолиш учун инсон маъсулиятини беҳад ошиб кетганлигини жаҳонга машҳур олимлар эътиборини жиддий қараётган экан, Ўзбекистонда бунга муносабат қай аҳволда эканини фуқаролар бу янги ҳолатдан қай даражада воқиф эканликларини илмий-тадқиқот предметига айлантириш зарурати пайдо бўлмоқда. Айни чоғда миллий мафкура воситалари, услублари, шакллари орқали бу ғоя омма онгига қай даражада етказилаётганини таҳлил этиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Маълумки, шахсий, гуруҳий манфаатни умуммиллий ва умумбашарий манфаатларга бўйсундириш зуруратини етарли даражада билмаслик экологик ҳалокатнинг олдини олиб қолиш имкониятини чеклаб қўймоқда. Холбуки, одамзод шў эволюцион тараққиётининг шундай янги босқичига кўтарилдики, Ақл ва унинг натижаси бўлган фан-техника, ахборот ва ноно-технология имкониятларидан миллий ва умумбашарий манфаатлар асосида фойдаланиш йўллари, услублари, шакллари излаб топиш ноҳоятда долзарб масала бўлиб ҳисобланади.

Мустақиллик йилларида давлат ва жамоатчиликнинг бу соҳада олиб бораётган ишларини таҳлил этиш, мазкур соҳада ҳали қандай муаммолар борлигини аниқлаш, Она-табиатни асраш, авайлаш учун ҳар бир фуқаро маъсулиятли эканлигининг аҳволи қай даражадалигини билиш, шу асосда зарур тавсиялар тайёрлаш илмий ишнинг муҳим долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Бошқа моддий жисмлар каби Она-табиат ХХ асргача ўз ички қонунлари билан ҳаракат қилиб ривожланади. ХХ аср бошларида олимларга шу нарса маълум бўлдики, фан-техниканинг жадал ривожланиш палласига ўтаётган туфайли, одамзоднинг Она-табиатга жиддий таъсир ўтказиши табора ривожланиб бормоқда. Одаот ақл-заковатининг натижаси бўлган фан-техника ва ахборат технологияларидан инсониятнинг туб манфаатларига мувофиқ фойдаланилса, Она-табиатни истиқболда сақлаб қолиши, акс ҳолда у ҳалокатга учраши мумкинлигини ҳар бир одам билиши лозимдир.

Ўзбекистонда миллий ғоя ва мафкура йўналишларида Ноосфера даври талабларини аҳолига тушинтириш, уларда Она-табиат олдидаги маъсулиятни бағоят ошиб бораётганини англашти асосий вазифа ҳисобланиши керак. Н.Н.Моисеев қайд этганидек, "... инсонни табиат бағрига қайтариш ҳақида, инсоният ўзининг ўзоқ ўтмишига эга бўлган биосфера билан уйғунлигини тиклаш, бу сиз ўз келажагидан маҳрум бўлиши ҳақида фикр билдириб, биз бу уйғунликни инсон ва табиатнинг коэволюцияси деб атаймиз. Биосфера эволюциясининг устувор мақсади сифатида бунинг қарор топишининг зарурияти бу антропоцентризмнинг намоён бўлишидир. Жамият ва табиатнинг коэволюцияси, яъни инсоният фаолияти моддаларининг табиий айланишига мос тушиб, уларнинг биргаликда ривожланишини Ақл, инсониятнинг коллектив ақли ва унинг коллектив иродасисиз тасаввур қилиб бўлмади"⁴⁵

Ҳозирги даврда мафкуравий полигонларнинг таъсири ҳарбий полигонлардан ҳам кучайиб кетди. Инсоннинг онги ва қалби учун бораётган ғоявий-курашда тарафкашлик мафкурасига ўрнига барча зиддиятларни тинчлик, ҳамкорлик, ҳамдўстлик вазиятида ҳамда ён беришлар, муросаи-мадора усули билан ҳал қилиш учун одамзот тафаккур тарзини ўзгартириш зарурати пайдо бўлганлигини асослашдир. Иккинчидан, ёшларда ва ўсиб келаётган ёш авлодларга бир-бирини ҳурмат қилиш, инсонийлик муаммола

⁴⁵Н.Н.Моисеев Мир ХХIвека и христианская традиция // "Экология и жизнь". 1. (30) 2003.С—9

маданиятини яратишга хизмат қилади. Шу билан биргаликда Она—табиат—Ер ўз тараққиётининг Ноосфера—Ақл соҳасига ўтганини бутун халқ оммаси учун англаб олши, бунда ҳар бир индивид ўзига хулосалар чиқариши учун таълим тизимининг барча бўғинларида янгича ёндашувлар ўз ифодасини топишига эришиш.

Ақл ва унинг самараси бўлган фан-техника ютуқларидан фақат умумбашарий мақсадлар йўлида фойдаланилгандагина инсониятнинг асл фарзанлари кутган натижаларга эришиш мумкинлигини халқ оммаси тушиниб етиши зарур. Барча кашфиётлар инсон манфаати учун хизмат қилиши керак, шундай экан, юқоридаги фикрларни ўқиб, уларга таяниб Она-табиатни муқаррар ҳалокатдан қутқариб қолиш барчамизнинг асосий мақсадимиз бўлиши лозим. Сўз ўрнида шуни айтиш мумкинки, инсонлар табиат тараққиётининг янги босқичида, “Табиат-жамият-инсон” коэволюциясини сақлаб қолиш энг муҳим бир масала бўлиб ҳисобланади. Бунинг учун табиат-жамият-инсон коэволюцияси ҳақида бутун дунёга амал қиладиган концепция, низом ва қойдалар ишлаб чиқариш керак ва уни ижтимоий институтлар орқали бутун халқ оммасига етказиш керак. Дарслик ўқув қулланмалар яратиш реклама ва чақирувлар тайёрлаш, шеър ва қўшиқларда табиатни мадх этувчи каби кўрик танловлар ташкил қилиш инсонларни қисман бўлсада, табиат-жамият-инсон ҳақидаги фикрларга тўхталишига мажбур қилади. Жумладан, урушларга кетадиган ва қурол ероғларда сарфланаётган маблағларни инсон ҳаёти учун керак бўладиган ишларга сарфлаб, табиатни асрашда, хайрли ишларга амалга ошириш ўсимлик дунёси ва хайвонот оламини сақлаб қолиш учун барча чораларни излаб топиш муҳим ахамиятга эга.

Бугунги кунда биз инсоннинг табиатга муносабатида, унинг фаолияти характерининг тубдан ўзгариб бораётганлигининг гувоҳи бўлмоқдамиз. Бу, инсоннинг табиатга муносабатида онглиликнинг роли тобора ортиб бориши, инсон ва табиат ва табиат ва жамият ўзаро таъсирини ақлга мувофиқ инсонпарварлик жиҳатларини излаш табиатга оқилона ва одилона муносабатда бўлиш йўллари қидириб топиш муҳим бўлиб турибди.

Инсон табиат билан нафақат жисмонан, балки руҳан боғлиқ эканлиги, табиат инсон жисмоний ҳаётининг шароити бўлиб қолмасдан, балки инсон руҳий-маънавий ҳаётининг ҳам асоси эканлиги тобора кўпроқ англаб борилмоқда. Ҳақиқатдан ҳам биз фақат ўзимиз инсонлар яратган гўзалликлардангина хайратланиб қолмай, балки табиат яратган ва инсоннинг ўзаро муносабатларида маълум мувозанатга эришиш муаммоси тобора долзарб бўлиб қолмоқда. Чунки, экология муаммоси ҳозирги замоннинг кенг миқёсидаги кескин ижтимоий муаммоларидан бирига айланди. Уни ҳал этиш барча халқларнинг манфаатларига мос бўлиб, цивилизациянинг ҳозирги босқич ва келажаги кўп жиҳатдан ана шу муаммоларни ҳал қилинишига боғлиқдир. Инсоният тараққиётининг ҳозирги босқичида табиат билан инсоннинг ўзаро муносати оид бир қатор муаммоларни ҳал этиш бутун инсониятнинг умумий иши бўлиб қолмоқда, улар халқаро ҳамкорлик асосида ҳал қилиниши лозим.

Эндиликда тирик мавжудодлардан бири ҳисобланган одамзот “табиат-жамият-инсон” коэволюциясини бутунлай издан чиқиб кетишига йўл қўймаслик зарур Ноосфера табиат тараққиётининг янги босқичи бўлиб, унда Ақл соҳаси етакчи майлга айланиб бормоқда. Ақл ва унинг меваси бўлган барча илмий кашфиётлардан инсониятнинг порлоқ келажаги учун фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳозир, XXI аср бўсағасида, фан-техника тараққиёти жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Дунёнинг жўғрофий-сиёсий тузилиши ўзгармоқда. Бундай шароитда инсон томонидан биосферага кўрсатилаётган таъсирни тартибга солиш, ижтимоий тараққиёт билан қулай табиий муҳитни сақлаб қолишнинг ўзаро таъсирини

ўйғунлаштириш, инсон ва табиатнинг ўзаро муносабатларида мувозанатга эришиш муаммолари борган сари долзарб бўлиб қолмоқда.⁴⁶

АДАБИЁТЛАР.

1. В.И.Вернадский. Начало и вечность жизни. М., Сов.Россия, 1989. С. 186-187.
2. Ҳозирги замон табиатшуношлик концепцияси. Фарғона, “Фарғона”, нашриёти. 1998 йил.—312-313 бет.
3. Н.Н.Моисеев Мир XXI века и христианская традиция // “Экология и жизнь”. 1. (30) 2003.С—9.
4. Ислом Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Тошкент., “Ўзбекистон”. нашриёти. 1998 йил.—108-109.бет. VI-жилд.
5. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1997, йил – 12-13-бетлар

ДАВЛАТ-ХУСУСИЙ ШЕРИКЛИК АСОСИДА ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ СИФАТИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Тохиров Жавлон Рахимович

Бухоро давлат университети, таянч докторанти

Давлат-хусусий шериклик асосида таълим хизматлари сифати ва самарадорлигини ошириш инновацион таълим тизимини ривожлантиришга олиб келади. Бундай шароитда модернизация қилинган инновацион ва рақамли иқтисодиёт шаклланади. Таълимнинг инновацион ривожланиши орқали инновацион иқтисодиётнинг барча субъектларида замон талабига мос кадрлар бўлишини тақозо қилади. Бу ўз навбатида, барча манфаатларни ўзаро манфаатдорлик асосида мувофиқлаштириш ва амалга ошириш механизми орқали ҳал қилишни тақозо қилади. Бунинг пировардида мулккий муносабатларнинг кенгайишини ҳам тақозо қилади. Бунинг ДХШ тизимида амалга оширилиши нафақат субъектлар ўртасида инновацион фаолият алмашинуви майдонини кескин кенгайтиради, балки миллий инновацион тизимнинг ижтимоий шартлилигини ҳам очиб беради. Натижада, жуда кўп кучларнинг бирлашишига олиб келади.

Хусусий мулкчиликнинг хусусий шериклик муносабатларига оид муаммосини ҳал қилишда, мулкчилик тузилмаси ва таълим тизимининг ўтмишдаги моделини қўллаб бўлмади. Чунки бизда таълим тизими тарихан давлат томондан бошқарилган ва бепул амалга оширилган. Бундай эски мулкчилик тузилмаси ва таълим тизимининг модели, инновацион иқтисодиётни сунъий равишда чеклашга бўлган уриниш сифатида қабул қилинади. Шу туфайли мамлакатимизда ривожланишнинг бир омили сифатида Давлат-хусусий шериклик асосида таълим хизматлари сифатининг самарадорлигини аниқлашда миқдорий кўрсаткичлардан бошлаб сифатий кўрсаткичларга ўтиб боради. Бунда қуйидаги босқичлар амалга оширилади:

1. Таълим сифатининг асоси бўлган ДХШ таълим тизимида ташкил қилинади.
2. Таълим сифатини таъминлайдиган тегишли моддий-техника асоси яратилади.
3. Таълим сифатини тўлиқ талаб даражасида таъминлайдиган кадрлар тизими шакллантирилади.
4. Таълимга жуда катта эҳтиёж муҳити яратилади, яъни замонавий билимга эга бўлишни хоҳлайдиган ёшлар (ўқувчи ва талабалар) шаклланади. Буларнинг изоҳи қуйидаги жадвалда келтирилган.

Ушбу жараёнларнинг ҳаммаси таълим сифатини оширишга қаратилган, жамият учун катта интеллектуал салоҳиятга эга инсон капиталининг шаклланишига олиб келади. Натижада жамиятимизда рақобатбардош кадрлар корпуси шаклланади. Бу ҳолат мамлакатнинг барқарор тараққиётини таъминлаш имкониятини ҳам яратади.

Таълим тизимида ДХШ доирасида мулкка ва бошқаришга эгалик муносабатлари муҳим аҳамиятга эга. Ушбу жараёнда давлат билан тадбиркорлар кучлари ва мулклари

⁴⁶Ислом Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Тошкент., “Ўзбекистон”. нашриёти. 1998 йил.—108-109.бет. VI-жилд.

бирлашган бўлади. Шу туфайли уни тартибга солиш анча мураккаб жараён дир. Бунинг учун Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 10 майда “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги ЎРҚ-537-сонли қонуни қабул қилинган. Бироқ бу қонун умумий бўлиб, унда ҳар бир соҳанинг ўзига хос хусусиятлари инобатга олинмаган. Шу туфайли ушбу масалани кўриб чиқишда қуйидаги ҳолатларни ҳисобга олиш лозим бўлади:

Биринчидан, мулкчилик муносабатлари ўзгарувчан характерга эга. Чунки ДХШ фаолияти давомида, айниқса, таълим соҳасида уларда сезиларли миқдорда ўзгаришлари кузатилади. Таълим соҳасига бошланғич инвестиция бир хил бўлган тақдирда ҳам кейинчалик уларнинг нисбати ўзгариб туриши табиий. Шу туфайли бундай ҳолатда мулкчилик муносабатлар қонун меъёрлари асосида тартибга солинади.

Иккинчидан, мулкчилик муносабатлари барча соҳалар сингари ДХШда ҳам ўта мураккаб ҳодисадир. Уларнинг тузилиши кўп қиррали. Мулкнинг бир қисми кўчмас мулк бўлса, яна бир қисми ишлатилиш давомида тез ўз қийматини йўқотадиган мулклардан иборат дир. Агар алоҳида эгалик ҳуқуқи ҳар бир мулкдорга айри ҳолда бериладиган бўлса, асбоб-ускуналарга ажратилган инвестициялар маълум вақт ўтганидан кейин ишлатилиш муддати тугаб, ўзининг мулкчилик моҳиятини йўқотишлари мумкин. Мулкчилик муносабатларидаги ҳолислик, таълим сифати ва самарадорлигига таъсир этувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Учинчидан, таълим хизматлари сифати ва самарадорлиги ДХШ субъектлари ўртасидаги шериклик фаолиятининг алоқа турлари бўйича шаклланган муносабатларга ҳам боғлиқ дир. Таълим тизимидаги ДХШ фаолиятининг замонавий амалиётида мулкчиликнинг барча таркибий элементлари ўзгариши бир қанча масалаларга оидинлик киритишни тақозо қилади. Булардан бири ДХШга эгаликнинг муҳим хусусиятларини очиб беришда ушбу муҳим ҳолатни, яъни инновацион таълим тизимининг ривожланиб боришига олиб келишини кўрсатади. ДХШга эгалик қилишнинг элементар таркиби ўзгариши, янги алоқалар пайдо бўлиши, эскилар тартибга солиниши учун модий асос бўлиб ҳисобланади. ДХШга эгалик қилиш элементларининг қай даражада ўзгариш содир бўлганда, қандай йўл тутиш лозимлиги ҳақида ҳали ҳам назарий ва айниқса амалий тушунча мавжуд эмас. Шу билан бирга уларнинг янги хусусиятлари ва шериклар ўртасида аниқ алоқалар ривожланиш ҳолати ҳам аниқликни, меъёрий асосларни талаб қилади.

Тўртинчидан, таълим тизимидаги ДХШга эгалик қилишда мулкчилик таркибига янги элементларнинг кириб келиши, таълим соҳасидаги ДХШ фаолиятининг функционал йўналишини янада ўзгаришини олдиндан белгилаб беради, чунки кўпинча миқдорий ўзгаришлар сифат ўзгаришига айланиб боради. Бундай ўзгаришлар олдинобъектлардаги ўзгаришни, кейинчалик субъектлар ўртасидаги эгалик ҳуқуқларининг ҳам ўзгаришига олиб келади. Мулкни кўпайтириш ва уни таълим тизимида амалга оширишнинг турли хил таҳлилларига кўра ДХШ тизимидаги таълим хизматларига жалб қилинган хусусий мулкнинг ўзига хос хусусиятларини, иқтисодий жиҳатдан алоҳида эга бўлган шахс шериклик тизимида тасарруф этиш ва эгаллаш функцияларини қандай бажарилиши ва эгалик ваколатлари қандай ўзгариши билан белгиланиши мумкинлиги ҳам ҳал қилиш лозим бўлган муаммолардан биридир.

Бешинчидан, бозор муносабатлари шароитида битта ҳақиқат борки, мулк эгасига фойда келтирмаса, ўз маъносини йўқотади. Фақатгина даромадга эгалик қилиш орқали мулкчиликнинг иқтисодий тоифаси тўлиқ очиб берилади. Ўз предмети учун хизмат қилмайдиган, иқтисодий муносабатлар характерига эга бўлмаган мулк, унинг иқтисодий ролини очиб бермайди. ДХШга эгалик ҳуқуқини амалга ошириш, таълимни ўзгартириш бўйича кўшимча мажбуриятлар билан боғлиқ. Баъзан, мулкни сақлаб қолиш учун, уни тақсимлаш керак, чунки таълим тизимини ўзгартириш бўйича ортиб борилаётган мажбуриятлар индивидуал эгасининг имкониятларидан ошиб кетади. Буни инобатга олиб, шуни таъкидлаш жоизки, турли мулк эгалари бўлган тақдирда олинган фойдани тўғри тақсимлаш ҳам муҳим масалалардан биридир. Мулкдорларнинг

оладиган фойдаси таълим сифатини ва самарадорлигини оширишга хизмат қилсагина у бир вақтнинг ўзида иқтисодий ва ижтимоий вазифасини ўтаган бўлади.

АДАБИЁТЛАР

1. Пардаев М.Қ. ва бошқалар. “Таълим хизматлари ва уларнинг самарадорлигини ошириш масалалари”. Монография. – Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2020. – 249 бет.
2. Кабашкин В.А. Государственно-частное партнерство в регионах Российской Федерации: учебное пособие / Кабашкин В. А. — М.: Дело, 2010. С.120.
3. Варнавский В.Г., Клименко А.В., Королев В.А. Государственно-частное партнерство: теория и практика: учебное пособие / Варнавский В. Г., Клименко А. В., Королев В. А. — М.: ГУ-ВШЭ, 2010.
4. Дынин Е.А. Риски бизнеса в частно-государственном партнерстве / Дынин Е. А. // Общество и экономика. — 2007. — № 5–6. С.111.

Dedicated Public-Private Partnership Units: A Survey of Institutional and G

МАГНИТ МАТЕРИАЛЛАРИНИ ТЕХНИКАДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Мирсалихов Баходир Абдусаматович., ф.-м.ф.н., доцент

Сайтджанов Шовкат Нигматжанович., катта ўқитувчи

Тошкент давлат транспорт университети saytdjanov123@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада магнит материалларини техникада қўлланилиши, ва уларнинг асосий характеристикалари бериб ўтилган.

Калит сўзлар: металлургия, котишма, магнит, материаллар, ферромагнит, электрон спинлар, электролитлар.

Аннотация: В данной статье рассматривается применение магнитных материалов в технике и их основные характеристики.

Ключевые слова: металлургия, сплав, магнитный, материалы, ферромагнитный, электронные спины, электролиты.

Abstract: This article discusses the use of magnetic materials in engineering and their main characteristics.

Keywords: metallurgy, alloy, magnetic, materials, ferromagnetic, electron spins, electrolytes.

Кундалик турмушимизни техникасиз тасаввур қилиш жуда ҳам қийин. Шу боис ҳам XXI- аср “техника асри” ҳисобланиб, инсоният олдида бир неча муаммоларни ҳал қилишни қўйди. Айниқса, материалшунослик, асбобсозлик соҳа йўналишлари ривожланаётган бир вақтда тоза материалларга бўлган инсоният эҳтиёжи ўсиб бормоқда. Техника ривожини темир йўллар соҳасида ҳам кўришимиз мумкин, яъни кучли давлатлар мисолида магнитланган темир йўлларини мисол қилиб олишимиз мумкин бўлади.

Ишлаб чиқаришни узлуксиз такомиллаштириш, идентификациялаш ва қўламини ошириш шароитида металлургия корхоналарда асосий цехлар ишининг муваффақияти корхона темир йўл транспортининг аниқ ишлашга, агрегатларга хом ашёни ўз вақтида етказиб берилишига, цехлар орасида ярим тайёр маҳсулотни ташишга ҳамда тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб беришга сезиларли боғлиқ бўлади.

Магнит материаллар ёрдамида магнит оқими кескин кучайтирилади. Магнит оқимидан паст кучланишли тоқлар юқори кучланишли тоқларга, ёки электр энергиясини механик энергияга айлантиришда ва электр энергиясини шунга ўхшаш тарзда генерациялашда фойдаланилади[1].

Ташқи магнит майдони таъсирида магнитланиш хоссасига эга материаллар магнит материаллари деб аталади. Асосий магнит материалларга никел, кобалт ва тоза темир асосидаги турли қотишмалар мисол бўлади. Техникада аҳамиятга эга магнит материалларга ферромагнитик материаллар ва ферромагнитик кимёвий бирикмалар (ферритлар) киради.

Материалларнинг магнит хоссалари электр зарядларининг ички ҳаракатида бўлиб, бунда зарядлар элементар айланма ток кўринишида ифодаланади. Бундай айланма токлар электронларнинг ўз ўқи атрофида айланиши (электрон спинлар) ҳамда уларнинг атом ичида орбита бўйлаб айланишидан ҳосил бўлади. Ферромагнит ҳодисаси баъзи материалларнинг ички микроскопик қисмида кристалл структуралар ташкил қилиши

билан боғлиқ бўлиб, бундай структуралар магнит доменлари дейилади. Бунда электрон спинлар ўзаро параллел равишда бир томонга йўналган бўлади[1-3].

Жисмнинг ферромагнитлик ҳолатда бўлишини ифодаловчи хусусияти ташқи магнит майдони таъсирида унинг ўз-ўзидан (спонтан) магнитлашишидан иборатдир. Ферромагнит магнит моментларининг баъзи доменлари ичидаги спинлар турли йўналишга эга бўлиши мумкин. Ташқи муҳитда бўлган бундай материалларнинг умумий магнит оқими нолга тенг бўлади.

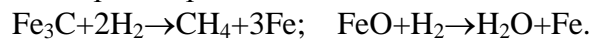
Юмшоқ магнит материаллар

Магнит материаллар юмшоқ ва қаттиқ турларга бўлинади. Юмшоқ магнит материаллардан магнитли ўтказгичлар тайёрланади. Бу материалларнинг магнит сингдирувчанлигининг бошланғич қиймати катта бўлиши керак. Юмшоқ магнит материалларида солиштирма қаршилиқ нисбатан катта қийматга, коерцитив куч ($H_c < 0,1 \text{ A/m}$) эса кичик қийматга эга бўлиши керак. Бу материалларга соф темир, темирнинг кремний, никел ва кобалт билан қотшималарини мисол тариқасида келтириш мумкин.

Электролитик темир техник соф темирни электролиз қилиш усули орқали олинади. Бундай темирнинг таркибидаги қўшимчаларнинг умумий миқдори 0,05% дан ошмайди. Электролитик темирга ишлов бериб, зарраларининг ўлчами 50-100 мкм бўлган кукун олинади. Бу кукунни босим остида ишлаш орқали ундан ўзақлар тайёрланади. Улар частотаси 100-1000 Гс атрофида бўлган асбобларда қўлланилади[2].

Карбонил темир пентакарбонил [$\text{Fe}_2(\text{CO})_5$ суюқлиги] ни 200-250°C ҳароратда кимёвий парчалаш орқали олинади. Карбонил темир майда кукун кўринишида бўлиб, ундан юқори частотали магнит ўзақлар тайёрланади. Кичик шар шаклдаги зарралар ўзақда содир бўладиган қуюн токи миқдорини кескин камайтиради.

Водородда 1480°C да 30-40 минут давомида куйдирилган соф темир бирикмасидан углерод ва кислород ажралиб чиқади:

Мазкур темир ўта тозаллиги билан ажралиб туради; кучсиз магнит майдонида бу материалнинг μ_r қиймати юқори бўлади. Темир монокристалли ўта юқори магнитланиш хоссасига эга.

Кремнийли электр техник пўлат темир ва кремний қотишмасидан иборатдир. Ундан тайёрланган листлар электр техник пўлат листлар дейилади. Бу пўлат асосий магнит материалларидан бири бўлиб, саноат частотасида ишлайдиган электр машина ва аппаратларида кенг қўлланилади. Темир таркибига кремний киритишдан асосий мақсад материалнинг солиштирма қаршилигини ошириш ва ундаги қуюн токи миқдорини чеклашдан иборатдир. Кремний элементи темирнинг магнит хоссаларини деярли ўзгартирмаган ҳолда R қийматини сезиларли даражада оширади[2-3].

Конструкциян чўян ва пўлатлар асбобсозлик, аппаратсозлик ва электр машинасозлигида кенг қўлланиладиган материаллардир. Магнит хоссаларига кўра улар магнитли (кулранг чўян, углеродли ва легирланган пўлат) ва магнитсиз турларга бўлинади.

Кулранг чўян таркибида 3,2-3,5% углерод, кремний, марганец, фосфор ва олтингугурт бўлади. Бу материалнинг эгилишдаги мустаҳкамлиги 200-450 МПа. Ундан электр машиналарнинг корпуси, асоси ва шу каби деталлар тайёрланади.

Одатда, қуймалар олишда таркибида 0,08-0,2% углероди бўлган, углеродли пўлатдан фойдаланилади. Бунда қуймалар 85-900°C ҳароратда секин-аста юмшатилади. Махсус электр машиналарида, шунингдек, конструкцияси енгиллаштирилган машиналарда никел, ванадий, хром ва молибден билан легирланган пўлатлар ишлатилади. Бу пўлатларнинг эгилишдаги механик мустаҳкамлиги 500-950 МПа оралиғида бўлади.

Қаттиқ магнит материаллар

Каттик магнит материаллар таркиби, ҳолати ва олиниш усуларига кўра куйидагича таснифланади: 1) легирланган мартенцит пўлатлари; 2) куйма каттик магнит қотишмалари; 3) кукунлардан тайёрланган магнит; 4) каттик магнитли ферритлар; 5) эгилувчан қотишмалар ва магнит тасмалари. Қутблар орасида ҳаво бўшлиғи мавжуд бўлганида энергиянинг бир қисми магнит материали ҳажмидан ташқаридаги майдон билан боғлиқ бўлади[3].

Пўлат таркибига вольфрам ёки хром каби металллар киритилса, мартенцит тузилишли материал ҳосил бўлади. Бунда пўлатнинг доимий магнит эскириш жараёни сусаяди. Вольфрамли пўлат таркибида 0,6% С, 5-6% W, хромли пўлат таркибида эса 1% С, 1%-3% Cr бўлиб, уларнинг хоссалари углеродли пўлатникига нисбатан анча яхшиланган. Мазкур материалларнинг магнит хоссалари: $H_c = 0,45-0,5 \text{ kA/m}$, $B_r = 0,9-1,1 \text{ Tb/m}^2$, $W_g = 0,9-12 \text{ kJ/m}^3$ га тенг бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ю.И. Булатов., Р.В. Лямбах., Ю.А. Петров. АСУ железнодорожным транспортом металлургического завода. Москва «МЕТАЛЛУРГИЯ» 1991.
2. Циммерман Р., Гютнер К. Металлургия и материаловедение. Справочник. М.: Металлургия, 1982.-480 с.
3. Тўрахонов А.С. Материалшунослик ва термик ишлаш. Ўқув қўлланма. Тошкент-1968.
5. overnance Structures, OECD, 2010.

РАДИАЦИОННОЕ ПОВЫШЕНИЕ ИЗНОСОСТОЙКОСТИ ПОРОДРАЗРУШАЮЩЕГО ИНСТРУМЕНТА

Маликов Ш. Р.¹ Юлдашев М. Б.¹, Кудратов Х.Н.¹, Караходжаев А.¹, Ахмаджонов Н.Н.¹, Туракулов Д.А.¹

¹Институт ядерной физики Академии наук Республики Узбекистан г.Ташкент, 100214, (Республика Узбекистан, г. Ташкент, пос. Улугбек

АННОТАЦИЯ. В работе излагается применение высокоэнергетического воздействия на породоразрушающий инструменты, которое приводит к образованию в твердом сплаве структур, обладающих повышенной износостойкостью, изменению его физико-механических свойств и увеличивает прогнозируемый срок службы буровых коронок. В качестве высокоэнергетических методов обработки твердосплавных зубков буровых коронок были использованы: облучение γ -квантами

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: породоразрушающие инструмент, буровой инструмент, буровые коронки, твердые сплавы, твердосплавные зубки, карбид вольфрама, высокоэнергетические воздействия.

В настоящее время в горнодобывающей отрасли Республики используются породоразрушающие инструменты местного производства и породоразрушающие инструменты зарубежных производителей. К сожалению опыт эксплуатации породоразрушающих инструментов местного производства показал низкую износостойкость по сравнению с зарубежными образцами при этом разница во времени эксплуатации бурового инструмента достигает 200 и более процентов.

Эффективность бурения скважин или шпуров, особенно в твёрдых горных породах, в значительной степени определяется эксплуатационными показателями породоразрушающего инструмента (ПРИ). Повышение износостойкости ПРИ является существенным резервом увеличения производительности труда, снижения энергозатрат и материальных затрат при бурении скважин. Значительное влияние на ресурс ПРИ оказывают его конструктивные особенности, режимные параметры бурения, соответствие физико-механических свойств разбуриваемых пород прочностным показателям ПРИ. Однако определяющим фактором здесь является износостойкость ПРИ – способность инструмента противостоять изнашиванию в процессе разрушения горной породы, которая в значительной степени определяется физико-механическими свойствами материалов, из которых изготовлен инструмент. Проблему повышения износостойкости ПРИ можно решить или путем создания новых материалов, значительно превосходящих по свойствам современные, или модификацией существующих, приводящей к существенному улучшению их прочностных свойств. Создание новейших сверхпрочных материалов должно сопровождаться рядом предшествующих научных открытий, в связи с чем для создания новых материалов необходимы существенные

финансовые затраты и длительное время на проведение научно-исследовательских работ. Тогда как в области повышения износостойкости уже имеющихся материалов за счет модификации их свойств уже существуют определенные достижения, основываясь на которых, можно обозначить некоторые направления дальнейшего исследования.

Практически все физические свойства твёрдых тел в конечном итоге определяются взаимным расположением и характером взаимодействия атомов кристаллической решётки, а также поведением свободных электронов [1].

Необходимо учитывать то обстоятельство, что при изготовлении инструмента могут существенно изменяться свойства исходных материалов. Так, например, пайка, сварка, плавление существенно повышают внутренние напряжения в твердом сплаве. Из этого следует, что целесообразно проводить упрочнение готового инструмента, а не его отдельных рабочих элементов до сборки. Многочисленные способы поверхностного упрочнения металлов и твердых сплавов не нашли широкого применения в практике упрочнения ПРИ в связи со спецификой его работы (абразивный износ, динамические, знакопеременные нагрузки и т.д.). Положительный эффект от упрочнения поверхностного слоя рабочих элементов ПРИ безусловно проявляется, но на непродолжительное время.

Методы облучения малыми дозами гамма-квантов или тормозного гамма излучения, обеспечивают объемное упрочнение материала, не вызывая остаточной радиации. Механизм упрочнения различных материалов при радиационном облучении объясняется эффектом малых доз ионизирующего излучения, впервые открытым учеными Томский Политехнический Университет [2]. Слабое воздействие ионизирующего излучения вызывает коренную перестройку кристаллов и резкое улучшение его физических свойств. Оказалось, что облучение гамма-квантами с поглощённой дозой ионизирующего излучения, не превышающей 10^5 Дж/кг металлов и сплавов, приводит не к накоплению дефектов (как считалось ранее), а, наоборот, к их устранению и упорядочению структуры материала. Структурные изменения в твердом кристаллическом теле происходят за счет освобождения запасенной энергии в результате инициированных облучением цепных реакций между дефектами, все это ведет к повышению износостойкости ПРИ.

В качестве испытуемых объектов были выбраны буровых коронки КНШ 40x25 производства АО «Самаркандский буровой инструмент» и 3-х лопастные долота производства АО «Уран редметгеология» выбор именно данных образцов ПРИ обусловлен с большим объемом их использования в горнодобывающих предприятиях Республики, а также с относительно низким качеством данных ПРИ по сравнению с зарубежными образцами. В обоих типах буровых инструментах в качестве породоразрушающей оснастки используется твёрдосплавные материал ВК8.

Облучение образцов ПРИ γ -квантами со средней энергией 1 МэВ проводились на «гамма установке» с источниками Co^{60} Института Ядерной Физики АН РУз. Одновременно с облучением образцов производилась магнитно-импульсная обработка с импульсным магнитным полем с магнитной индукцией от 0,3 до 0,7 Тл.

Предварительные измерения изменений микротвёрдости исследуемых образцов ПРИ показали несущественное (15-20%) изменение микротвёрдости до и после радиационного упрочнения, но в тоже время наблюдалось существенное увеличение проходки обработанных образцов ПРИ.

В связи с отсутствием стенда для определения увеличения износостойкости ПРИ было решено использовать результаты промышленных испытаний данных ПРИ для выявления оптимальных режимов упрочнения.

Полученные результаты приведены в (таблице №1).

Таблица №1. Результаты полевых испытаний ПРИ до и после радиационной обработки.

Буровая коронка КНШ 40x25	Страна производитель: Россия	Проходка без РО 100 м	Проходка после РО 148 м	АГМК (Акт испытаний)
------------------------------	------------------------------------	-----------------------------	-------------------------------	-------------------------

Буровая коронка КНШ 40x25	УзбекистанАО «Самаркандский буровой инструмент»	Проходка без РО 35 м	Проходка 56 м	АГМК (Акт испытаний)
Буровая коронка КНШ 40x25	УзбекистанАО «Самаркандский буровой инструмент»	Проходка без РО 25-30 м	44 м 41 м 44 м 40 м	АГМК (Акт испытаний)
3-х лопастные буровые долота Ø 118 мм.	Узбекистан ГУП «Геобуртехника»	Проходка без РО в среднем 100 м	386 302 258 277 352	АО «Уранредмет- геология» (Акт испытаний)

Проведенные испытания показали существенное увеличение проходки буровых инструментов что подтверждает эффективность использования радиационного облучения малыми дозами для повышения износостойкости.

В настоящее время идет внедрение данной технологии на предприятиях АО Алмалыкский ГМК и АО «Уранредметгеология».

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аракчеев С.Н. Обоснование параметров и способа повышения стойкости буровых коронок: Диссертация на соискание учёной степени кандидата технических наук. – Москва 2006. – 129 с.
2. Рябчиков С.Я. Объёмное упрочнение твёрдосплавного и алмазного породоразрушающего инструмента с целью повышения его эксплуатационных показателей: Диссертация на соискание учёной степени доктора технических наук. – Томск 2002. – 309 с.

PHYSICAL PROPERTIES OF THE $(\text{GAAS})_{1-x-y}(\text{GE}_2)_x(\text{ZNSE})_y$ SOLID SOLUTIONS

Boboev Akramjon Yuldashboevich,

PhD, Docent of Andijan State University, Uzbekistan, 170100 Andijan, University 129. e-mail: aboboevscp@gmail.com

ABSTRACT. The $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ solid solutions by the liquid-phase epitaxy method are grown for the first time. The grown layers had p-type conductivity with a carrier concentration of $5,8 \cdot 10^{15} \text{ cm}^{-3}$, mobility of $|\mu| = 359 \text{ cm}^2/(\text{V} \cdot \text{s})$ and resistivity of $3 \text{ Ohm} \cdot \text{cm}$. Quantum dots (nanoislands) of ZnSe with sizes of $R = 25\text{-}35 \text{ nm}$, a height of $h = 7\text{-}12 \text{ nm}$, and density of $3,7 \times 10^9 \text{ cm}^{-2}$ on the surface of the $\text{GaAs}_{1-x}\text{Ge}_x$ solid solution were determined.

KEYWORDS: substrate, epitaxy, film, X-ray diffraction, single crystal, sphalerite, lattice, nanoislands, quantum dot.

It is known that the semiconductor heterostructures are now widely used for fabricating detectors and converters of optical radiation--they are an integral component of such important optoelectronic devices as heterojunction lasers. This has resulted in the intense development of the physics and technology of two-layer and multilayer semiconductor heterostructures. Nowadays, three methods are predominantly used to obtain semiconductor heterostructures: liquid-phase epitaxy (LPE), chemical vapor deposition (CVD), and molecular-beam epitaxy (MBE). In the most widely used method LPE, an epitaxial layer is deposited from a solution-melt, which is in contact with the surface of a substrate for obtaining $\text{A}^{\text{III}}\text{-B}^{\text{V}}$ films. As a solvent, elements of Group III of the periodic table are used more often. CVD is used mainly for growing epitaxial heterostructures on the basis of $\text{A}^{\text{III}}\text{-B}^{\text{V}}$ semiconductors. In MBE, epitaxial layers are grown by deposition onto a substrate of atoms or molecules, the fluxes of which are formed in ultrahigh vacuum. In all methods, a necessary condition for obtaining high-quality heterostructures is compatibility of the lattice parameters of the substrate and the film, and also of the coefficients of linear thermal expansion of the materials [1, 2]. The physical properties of heterostructures and the characteristics of devices on their basis depend mainly on the internal stresses and defects in the epitaxial layers. Thus, determination of the optimum technological conditions, the structural parameters, and the physical properties of particular heterostructures is important from both physical and technological viewpoints. In this context, we present here the results of investigations carried

out over the last years on the growth conditions, the structure, and the physical characteristics of the $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ semiconductor alloy.

The epitaxial layers under investigation were grown by the method of liquid-phase epitaxy with the technique described in [3]. As substrates, we used GaAs washers 20 mm in diameter and ~ 350 μm thick, which were cut from single-crystal n-GaAs with the (100) orientation and doped with tin with a concentration of $3 \cdot 10^{17} \text{ cm}^{-3}$ with the resistivity $\rho = 250 \Omega \cdot \text{cm}$. The solution-melt composition was obtained on the basis of preliminary investigations of the GaAs-ZnSe-Sn-Ge system and published data from [4, 5]. The layers were grown from the tin solution-melt by forced cooling in an atmosphere of hydrogen purified with palladium. The forced-cooling rate under optimal conditions amounted to 1-1.5 deg/min. Layers of the $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ alloys were crystallized in the temperature range of $730 \div 640^\circ\text{C}$ and with a growth rate of $\vartheta = 0.15 \mu\text{m}/\text{min}$. At the initial moment of growth from the solution-melt, GaAs crystallized because the solution is saturated in relation to GaAs at the chosen epitaxy temperature. At lower temperatures, conditions are implemented for the growth of $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ alloy because the solution-melt becomes supersaturated with the elements Ge and ZnSe at these temperatures. The grown epitaxial layers had p -type conductivity, and the layer thickness amounted to $d \sim 10 \mu\text{m}$.

The phase composition of the surface of the epitaxial layers was determined. It was demonstrated that the distribution of the components of the films is uniform over the surface while the content of Ge_2 and ZnSe varies over the film thickness within the ranges $0 < x < 0.17$ and $0 < y < 0.14$, which decreases the elastic stress due to mismatch of the lattice constants of the substrate and of the film. Figure 1 demonstrates the distribution of solution-making components (GaAs, Ge_2 , ZnSe) over the thickness of the epitaxial layers $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$. As is evident from Fig. 1, the content of gallium arsenide decreases while the Ge and ZnSe contents increase to a value of $4 \mu\text{m}$. Beginning with $4\text{-}6 \mu\text{m}$, the solid-solution components remain constant.

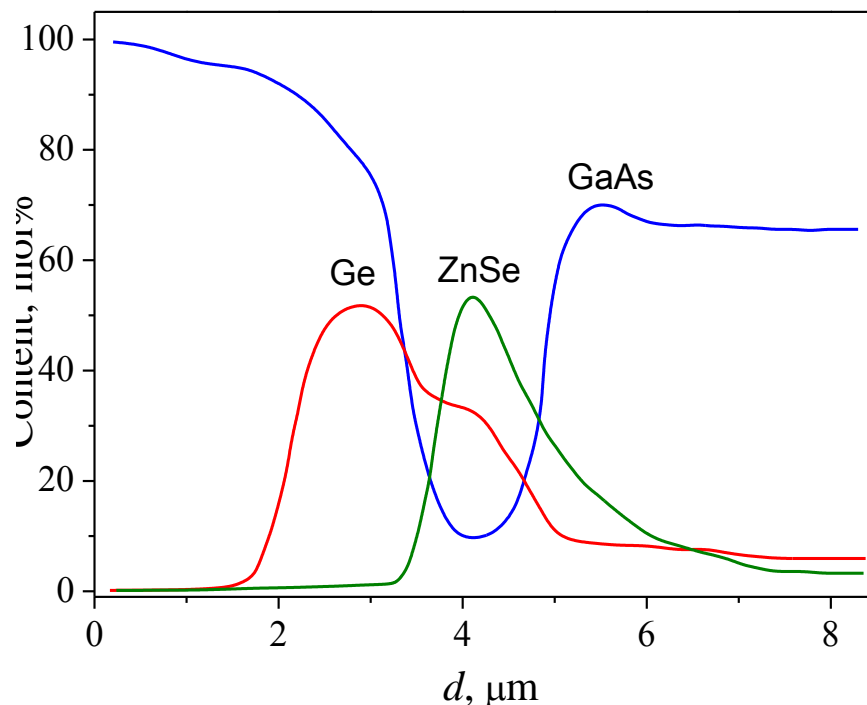

Fig. 1. Distribution of GaAs, Ge_2 , ZnSe over the thickness of films d in epitaxial layers of the $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ solid solution

Also, the photoluminescence spectrum of the surface of the $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ solid solution was measured at a temperature of 4,12 K (Fig. 2). The photoluminescence was excited by laser radiation ($\lambda_{\text{л}} = 325 \text{ nm}$) from the epitaxial layer, the signal was recorded by equipment unit SDL-2. As is evident from Fig. 5, the photoluminescence spectrum of the

$(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ solid solution has a wide band containing much of the visual range with the maximum at $E_{\text{max}} = 457 \text{ nm}$. This peak corresponds to an energy gap of ZnSe equal to 2.7 eV. Explicit accentuation of the peak of ZnSe emission against the background of a wide photoluminescence spectrum, apparently, is evidence of the generation of a level with 2.7 eV ionization energy located $\Delta E_i = E_{g, \text{ZnSe}} - E_{g, \text{GaAs}} = 1.26 \text{ eV}$ lower than the upper edge of the valence band of the GaAs parent semiconductor [6].

Because the applied laser radiation with an energy of 3.82 eV is almost completely absorbed in a sub-surface area of the epitaxial layer $\sim 1 \text{ pm}$ in thickness, photoluminescence emission is generated exactly from this area of the film. However, up to a depth of 1.5 μm , the ZnSe content in the film is 12–14 mol% (Fig. 1). Consequently, at the presence of such a content of ZnSe molecules in the $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ solid solution, they represent an isovalent impurity with a level located in the valence band of GaAs.

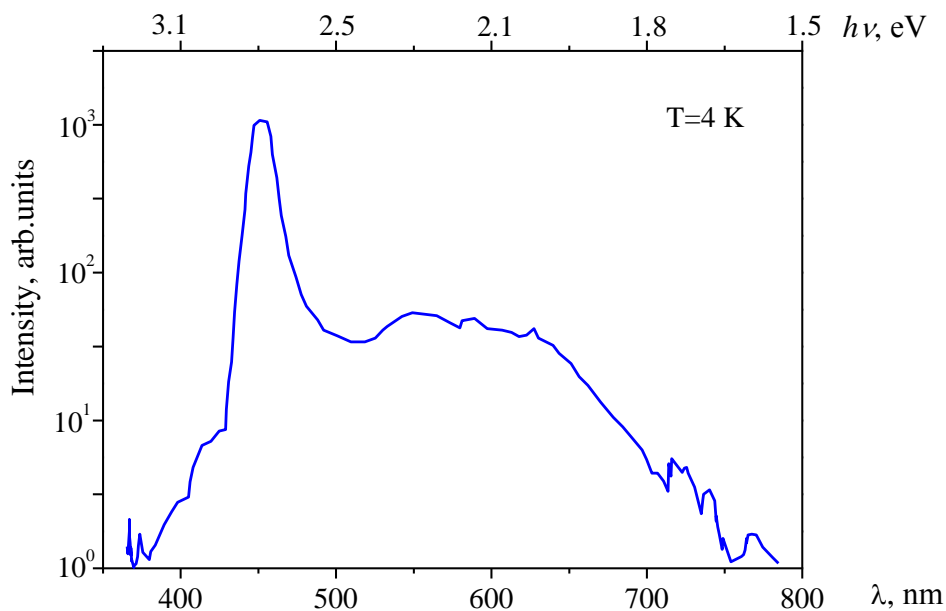

Fig. 2. Photoluminescence spectrum of the surface of $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ solid solution at room temperature of 4,12 K.

Surface studies of $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ solid solution were carried out using a Solver-NEXT atomic force microscope (AFM) [7], which measures the surface pattern and distribution of potential along the surface.

A three-dimensional image of epitaxial film is given in Fig. 6. It is clear that individual nanoislands of intrinsic size are formed on the surface. Analysis showed that the base diameter of islands varies in the range up to 60 nm, while height varies from 14 to 16 nm. During epitaxial growth of various semiconductor materials, the energy of deformation caused by the discrepancy of the lattice parameters of contact semiconductors is the main factor for the formation of selforganizing three-dimensional islands [8]. Because discrepancy of the lattice constants of GaAs/ZnSe and GaAs/Ge (0.323%) systems is identical, the formation of quantum dots is possible, such as ZnSe and Ge on the GaAs surface. It was shown in [9] that $(\text{GaAs})_{0.69}(\text{Ge}_2)_{0.17}(\text{ZnSe})_{0.14}$ epitaxial films grown on the GaAs substrate possessed different single-crystal structure with (100) orientation.

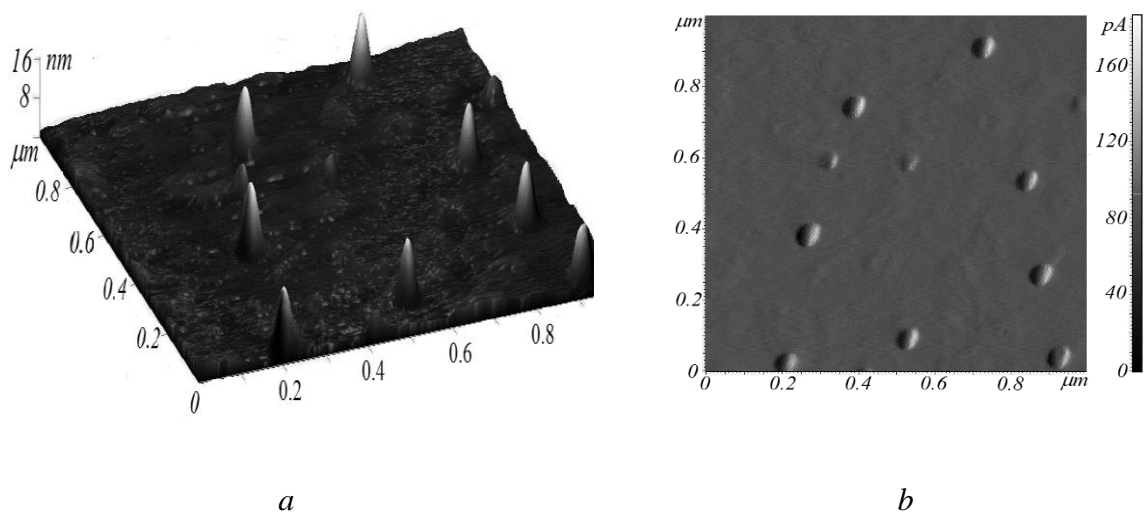

Fig. 3. Three-dimensional image of the surface of the epitaxial film $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$, (a) and the map of the local conductivity of ZnSenanoobjects (b).

Coherently located ZnSenanocrystallites with the lattice parameter $a_{\text{ZnSe}} = 5.667 \text{ \AA}$ and sizes of 59 nm along (100) directions, respectively, as well as from Ge with the lattice parameter of $a_{\text{Ge}} = 5.67 \text{ \AA}$ and sizes of 44 nm along (100) directions, respectively, were present in the film. It should be noted that the lattice parameter of ZnSenanocrystallites in epitaxial film is $\sim 0.22\%$ higher than its tabular value, which is presumably caused by the lattice distortion of epitaxial film. The sizes of nanoislands (quantum dots) obtained by AFM studies on the film surface and nanocrystallites measured by X-ray diffraction on epitaxial film were similar. Derived from these data, as well as the results of structural analysis of the structures, it can be stated that the observed nanoislands on the epitaxial layer surface are associated with ZnSe quantum dots. AFM data show that ZnSenanoislands on $(\text{GaAs})_{1-x}(\text{Ge}_2)_x$ solid solution at the growth stage possess *dome* geometrical shape representing the islands with intrinsic lateral size of 55-60 nm with round base (Fig. 6-a).

Results of the studies of local conductivity of ZnSenanoobjects on the surface of $(\text{GaAs})_{1-x}(\text{Ge}_2)_x$ solid solution obtained by contact AFM are given in Fig. 4b. Measurements of local dissipation resistance values were carried out in parallel with topography data. As follows from Fig. 4, light sections correspond to high currents and possess lower dissipation resistance. According to the data, ZnSenanoislands possess increased conductivity compared to $(\text{GaAs})_{1-x}(\text{Ge}_2)_x$ solid solution. This implies that the carrier transport through nanoobjects is facilitated, if quantum dots

From Zn Senanoislands ($E_g = 2.7 \text{ eV}$) are more broadband than GaAs ($E_g = 1.44 \text{ eV}$) or Ge ($E_g = 0.67 \text{ eV}$).

During epitaxial layer growth, a sufficiently thick and uniform assembly in properties can be formed from quantum-sized objects possessing higher electrical conductivity compared to the matrix than those prepared using AFM. ZnSe quantum dots on the surface and near-surface layer of $(\text{GaAs})_{1-x}(\text{Ge}_2)_x$ solid solution can be formed using the LPE method.

Thus, analysis of AFM data shows that Zn Senanoislands in $(\text{GaAs})_{1-x}(\text{Ge}_2)_x$ solid solution possess *dome* geometrical shape with lateral sizes of 55÷65 nm and the appearance of these forms of Zn Senanoislands is usually rationalized by elastic stress relaxation in dome configuration of the phase. During epitaxial film growth, a sufficiently thick and uniform assembly of quantum-sized objects by parameters was developed, which possess higher conductivity compared to the matrix. The results of atomic force microscopy study confirm X-ray analysis data on the formation of nanoislands on the surface of the studied layered solid solution

Thus, on the basis of analysis of the technological modes of the synthesis of epitaxial layers of the $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$, alloy on GaAs substrates and the results of the performed investigations, it is possible to make the following conclusions.

- single-crystal $(\text{GaAs})_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ solid solutions were grown on single-crystal n-GaAs substrates with (100) orientation from tin melt solution through liquid-phase epitaxy and optimal process conditions of structurally perfect epitaxial layers were determined (cooling rate is 1 deg/min, temperature is 730-640°C, and growth rate $\vartheta = 0.15 \mu\text{m}/\text{min}$);

- the grown epitaxial films possessed thickness values of 10 μm and p-type conductivity with resistivities of 0.1 $\Omega \text{ cm}$ and the concentration of carriers of $5.1 \times 10^{17} \text{ cm}^{-3}$;

- the results of investigation by AFM analysis give evidence of the data of X-ray crystal structure analysis of the formation of nanoislands on the surface of the $\text{GaAs}_{1-x}\text{Ge}_x$ solid solution. Quantum dots (nanoislands) of ZnSe with sizes of $R = 25\text{-}35 \text{ nm}$, a height of $h = 7\text{-}12 \text{ nm}$, and density of $3.7 \times 10^9 \text{ cm}^{-2}$ on the surface of the $\text{GaAs}_{1-x}\text{Ge}_x$ solid solution were determined.

REFERENCES

1. Zh. I. Alferov, Rev. Mod. Phys. 73, 767 (2001).
2. S. L. Sheng, *Semiconductor Physical Electronics* (Springer, Berlin, 2006).
3. S. Saidov, A. Sh. Razzakov, V A. Risaeva, and E. A. Koschanov, Mater. Chem. Phys. 68, 1 (2001).
4. V. M. Andreev, L. M. Dolginov, and D. N. Tret'yakov, *Liquid Epitaxy in Technology of Semiconductor Devices* (Sov. Radio, Moscow, 1975) [in Russian].
5. S. Saidov, M. S. Saidov, and E. A. Koshchanov, *Liquid Epitaxy of Compensated Layers of Gallium Arsenide and Solid Solutions Based on it* (Fan, Tashkent, 1986) [in Russian].
6. S. Z. Zainabidinov, A. Y. Boboev, and J. N. Usmonov, Al't. Energet. Ekol., No. 10-12, 43 (2019).
7. Zainabidinov, S.Z. and Boboev, A.I., Morphological studies of the features of ZnSenanoislands on the surface of $(\text{GaAs})_{1-x}(\text{Ge}_2)_x$ solid solution, *Dokl. Akad. Nauk Resp. Uzbek.*, 2018, no. 4, pp. 17-21.
8. Dubrovskii, V.G., *Teoriyaformirovaniyaepitaksial'nykhnanostruktur* (The Theory of Epitaxial Nanostructure Formation), Moscow: Fizmatlit, 2009.
9. Zainabidinov, S.Z., Iulchiev, Sh.Kh., Mansurov, Kh.Zh., et al., Preparation and study of semiconductor epitaxial quantum dot heterostructures, *Nauch. Vestn. AndGU*, 2018, no. 4, pp. 11-13.

НЕКОРРЕКТНАЯ КРАЕВАЯ ЗАДАЧА ДЛЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО УРАВНЕНИЯ ВЫСОКОГО ПОРЯДКА С ОДНОЙ ЛИНИЕЙ ВЫРОЖДЕНИЯ Фаязов К.С.

Тушинский политехнический университет в г. Ташкенте, д. ф.-м. н., профессор,
kudratillo52@mail.ru,

Хажиев И.О.

Национальный университет Узбекистана имени Мирза Улугбека, Тушинский
политехнический университет в г. Ташкенте, PhD, kh.ikrom04@gmail.com

Работа посвящена исследованию некорректной краевой задачи для уравнения высокого порядка с одной линией вырождения.

Пусть $Q_t = \{(x, y, t) : (x, y) \in \Omega, 0 < t < T\}$, $\Omega = \{(x, y) : |x| < l, 0 < y < d\}$, S - граница области Ω , $\bar{\Omega} = \Omega \cup S$.

Рассмотрим дифференциальное уравнение

$$\frac{\partial u}{\partial t} + \text{sgn}(x) \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + \frac{\partial^{2n} u}{\partial y^{2n}} + au = 0 \quad (1)$$

в области $Q_t \cap \{x \neq 0\}$, где a - некоторая константа, $n \in \mathbb{N}$.

Постановка задачи. Найти функцию $u(x, y, t)$ удовлетворяющую уравнению (1)

в области $Q_t \cap \{x \neq 0\}$ и следующим условиям:

начальным

$$u|_{t=0} = \varphi(x, y), \quad (x, y) \in \bar{\Omega}, \quad (2)$$

краевым

$$u|_{x=-l} = u|_{x=l} = 0, 0 \leq y \leq d, 0 \leq t \leq T,$$

$$\left. \frac{\partial^{2i} u}{\partial y^{2i}} \right|_{y=0} = \left. \frac{\partial^{2i} u}{\partial y^{2i}} \right|_{y=d} = 0, i = 0, 1, \dots, (n-1), -l \leq x \leq l, 0 \leq t \leq T, \quad (3)$$

и условия склеивания

$$u(-0, y, t) = u(+0, y, t), u_x(-0, y, t) = u_x(+0, y, t), 0 \leq y \leq d, 0 \leq t \leq T, \quad (4)$$

где $\varphi(x, y)$ достаточно гладкая функция и удовлетворяет условиям согласования.

Модели задач приложения связанные с диффузионными и теплопроводностью тесно связаны с математическими моделями для уравнений параболического типа. Для модельных уравнений параболического типа обратные, корректные и некорректные задачи достаточно полно изучены и построены их приближенные решения. Из-за актуальности задач приложения связанные с нефтегазовой отраслью возникают уравнения имеющие параболический тип, но меняющие знак коэффициентов в уравнении. Отсюда возникла необходимость исследовать различные обратные и некорректные задачи для таких типов уравнений. Впервые для таких типов уравнений краевые задачи были исследованы М. Gevrey [1]. Далее это направление было развито в работах А.В. Бицадзе [4], С.А. Терсенова [14], В.Н. Врагова, Н.Н. Кислова [8], С.Г. Пяткова [12], И.Е. Егорова [6] и их учеников. Для абстрактных форм таких уравнений краевые задачи были рассмотрены в работах С.Г. Крейна [9], Н. Levine [2], М.М. Лаврентьева, А.Л. Бухгейма, К.С. Фаязова [3, 16] и их учеников.

В данной работе краевая задача исследуется для параболического уравнения высокого порядка с меняющимся направлением времени, доказывається условная корректность и построено приближенное решение рассматриваемой задачи.

Рассмотрим спектральную задачу, соответствующую искомой задаче: Найти такие значения λ при котором задача имеет нетривиальные решения

$$\operatorname{sgn}(x) \partial_x^2 \omega(x, y) + \partial_y^2 \omega(x, y) + \lambda \omega(x, y) = 0, (x, y) \in \Omega,$$

$$\omega(-l, y) = \omega(l, y) = 0, y \in [0; d],$$

$$\omega(x, 0) = \omega(x, d) = 0, x \in [-l; l],$$

$$\omega(-0, y) = \omega(+0, y), \omega_x(-0, y) = \omega_x(+0, y), y \in [0; d]. \quad (5)$$

Используя результаты работы [13] можно доказать, что задача (5) имеет

$$\bar{\lambda}_{k,j} = \mu_k^+ + (-1)^{n+1} \left(\frac{\pi j}{d} \right)^{2n}, \tilde{\lambda}_{k,j} = \mu_k^- + (-1)^{n+1} \left(\frac{\pi j}{d} \right)^{2n}, \{ \bar{\lambda}_{k,j} \}_{k,j=1}^\infty, \{ \tilde{\lambda}_{k,j} \}_{k,j=1}^\infty$$

собственные значения и соответствующие им собственные функции $\{ \bar{\omega}_{k,j} \}_{k,j=1}^\infty, \{ \tilde{\omega}_{k,j} \}_{k,j=1}^\infty$, которые можно представить в виде:

$$\bar{\omega}_{k,j}(x, y) = X_k^+(x) \cdot Y_j(y),$$

$$\tilde{\omega}_{k,j}(x, y) = X_k^-(x) \cdot Y_j(y), \quad (6)$$

и они обладают свойством

$$(\bar{\omega}_{k,j} \cdot \bar{\omega}_{p,q}) = \begin{cases} 1, & k = p \wedge j = q \\ 0, & k \neq p \vee j \neq q \end{cases}, (\tilde{\omega}_{k,j} \cdot \tilde{\omega}_{p,q}) = \begin{cases} -1, & k = p \wedge j = q \\ 0, & k \neq p \vee j \neq q \end{cases},$$

$$(\bar{\omega}_{k,j} \cdot \tilde{\omega}_{p,q}) = 0, k, j, p, q \in N,$$

где

$$X_k^+(x) = \begin{cases} \frac{\sin \sqrt{\mu_k^+} (x-l)}{\sqrt{l} \cos \sqrt{\mu_k^+} l}, & 0 < x \leq l, \\ \frac{sh \sqrt{\mu_k^+} (x+l)}{\sqrt{l} ch \sqrt{\mu_k^+} l}, & -l \leq x < 0, \end{cases}$$

$$X_k^-(x) = \begin{cases} \frac{sh \sqrt{-\mu_k^-} (x-l)}{\sqrt{l} ch \sqrt{-\mu_k^-} l}, & 0 < x \leq l, \\ \frac{\sin \sqrt{-\mu_k^-} (x+l)}{\sqrt{l} \cos \sqrt{-\mu_k^-} l}, & -l \leq x < 0, \end{cases}$$

$$Y_j(y) = \sqrt{\frac{2}{d}} \sin \frac{\pi j}{d} y. \quad \text{Числа } \mu_k^+, \quad -\mu_k^- \quad \text{образуют неубывающие}$$

последовательности и являются решениями трансцендентного уравнения $tg \sqrt{\pm \mu_k^\pm} l + th \sqrt{\pm \mu_k^\pm} l = 0$.

Обозначим $(u, v) = \int_{\Omega} u v d\Omega$ скалярное произведение в $L_2(\Omega)$, $\|u\|^2 = (u, u)$.

Согласно [13], имеем

$$\|u(x, y, t)\|_0^2 = \sum_{k=1}^{\infty} \sum_{j=1}^{\infty} (\operatorname{sgn} x u(x, y, t), \bar{\omega}_{k,j})^2 + \sum_{k=1}^{\infty} \sum_{j=1}^{\infty} (\operatorname{sgn} x u(x, y, t), \tilde{\omega}_{k,j})^2. \quad (7)$$

Из результатов работы [12, 13] следует, что собственные функции задачи (5) образуют базис Рисса в H_0 и норма в пространстве $L_2(\Omega)$, определенная равенством (7), эквивалентна исходной.

Лемма 1. Для решение задачи (1)-(4) при $t \in (0, T)$ имеет место неравенство

$$\|u(x, y, t)\|_{L_2(\Omega)} \leq 2l \|u_x(x, y, 0)\|_{L_2(\Omega)}^{1-\frac{t}{T}} \|u_x(x, y, T)\|_{L_2(\Omega)}^{\frac{t}{T}}. \quad (8)$$

Доказательство. Рассмотрим для $t \in (0, T)$ функцию

$$f(t) = \int_{\Omega} u_x^2 d\Omega.$$

Вычисляя производные первого и второго порядков, имеем

$$f'(t) = 2 \int_{\Omega} u_x u_{xt} d\Omega, \quad f''(t) = 2 \int_{\Omega} u_{xt}^2 d\Omega + 2 \int_{\Omega} u_x u_{xxt} d\Omega.$$

Преобразуем второй интеграл, входящий в выражение для второй производной

$$\begin{aligned} \int_{\Omega} u_x u_{xxt} d\Omega &= - \int_{\Omega} u_{xx} u_{tt} d\Omega = - \int_{\Omega} \operatorname{sgn}(x) (u_t + \partial_y^{2n} u + au) (\operatorname{sgn}(x) u_{xxt} + \partial_y^{2n} u_t + au_t) d\Omega = \\ &= - \int_{\Omega} u_t u_{xxt} d\Omega - \int_{\Omega} \partial_y^{2n} u u_{xxt} d\Omega - \int_{\Omega} a u u_{xxt} d\Omega + \int_{\Omega} u_{xx} \partial_y^{2n} u_t d\Omega + \int_{\Omega} a u_{xx} u_t d\Omega \end{aligned}$$

Используя интегрирование по частям и граничные условия (3), получим следующие

$$\int_{\Omega} \partial_y^{2n} u u_{xxt} d\Omega = \int_{\Omega} u_{xx} \partial_y^{2n} u_t d\Omega, \quad \int_{\Omega} u u_{xxt} d\Omega = \int_{\Omega} u_{xx} u_t d\Omega.$$

Тогда имеем

$$\int_{\Omega} u_x u_{xtt} d\Omega = \int_{\Omega} u_{xt}^2 d\Omega.$$

Следовательно,

$$f''(t) = 4 \int_{\Omega} u_{xt}^2 d\Omega.$$

Рассмотрим функцию $g(t) = \ln(f(t))$. Так как

$$g''(t) = \frac{f''(t)f(t) - (f'(t))^2}{f^2(t)},$$

то, используя выражения для производных $f(t)$, имеем

$$g''(t) = \frac{4 \int_{\Omega} u_{xt}^2 d\Omega \int_{\Omega} u_x^2 d\Omega - \left(2 \int_{\Omega} u_x u_{xt} d\Omega \right)^2}{f^2(t)} \geq 0$$

при $t \in (0, T)$. Следовательно,

$$g(t) \leq g(0) \left(1 - \frac{t}{T} \right) + g(T) \frac{t}{T}.$$

Из этого неравенства, учитывая определение $g(t)$, имеем

$$\ln(f(t)) \leq \left(1 - \frac{t}{T} \right) \ln(f(0)) + \frac{t}{T} \ln(f(T))$$

и окончательно для $t \in (0, T)$

$$\int_{\Omega} u_x^2(x, y, t) d\Omega \leq \left(\int_{\Omega} u_x^2(x, y, 0) d\Omega \right)^{1 - \frac{t}{T}} \left(\int_{\Omega} u_x^2(x, y, T) d\Omega \right)^{\frac{t}{T}}.$$

Заметим, что для функции $u(x, y, t)$ имеющей непрерывные производные и удовлетворяющей условиям $u(-l, y, t) = u(l, y, t) = 0$ имеет место оценка

$$\int_{\Omega} u^2(x, y, t) d\Omega \leq 4l^2 \int_{\Omega} u_x^2(x, y, t) d\Omega.$$

Следовательно, получим доказываемую оценку (8).

Введем множества корректности следующим образом

$$M = \{u(x, y, t) : \|u_x(x, y, T)\| \leq m\}. \quad (9)$$

Теорема 1. Пусть решение задачи (1) - (4) существует и $u(x, y, t) \in M$. Тогда решение задачи (1)-(4) единственно.

Обозначим через $u(x, y, t)$ решение задачи (1)-(4) по точным данным $\varphi(x, y)$, а через $u_{\varepsilon}(x, y, t)$ решение задачи (1)-(4) по приближенным данным $\varphi_{\varepsilon}(x, y)$.

Теорема 2. Пусть решение задачи (1) - (4) существует, $u, u_{\varepsilon} \in M$ и $\|\varphi(x, y) - \varphi_{\varepsilon}(x, y)\|_{W_2^1(\Omega)} \leq \varepsilon$. Тогда имеет место оценка

$$\|u(x, y, t) - u_\varepsilon(x, y, t)\|_{L_2(\Omega)} \leq 2l(\varepsilon)^{1-\frac{t}{T}} (2m)^{\frac{t}{T}}.$$

Приближенное решение

Пусть в задаче (1)-(4) $n = 2i$, $i \in N$. Тогда $\bar{\lambda}_{k,j} = \mu_k^+ - \left(\frac{\pi j}{d}\right)^{2n}$, $\tilde{\lambda}_{k,j} = \mu_k^- - \left(\frac{\pi j}{d}\right)^{2n}$. Заметим, что $\bar{\lambda}_{k,j}$ может быть положительным и отрицательным, а $\tilde{\lambda}_{k,j}$ только отрицательным для произвольных $k, j \in N$.

Пусть решение задачи (1)-(4) существует, тогда его можно представить в виде

$$u(x, y, t) = \sum_{k=1}^{\infty} \sum_{j=1}^{\infty} \bar{\varphi}_{k,j} e^{(\bar{\lambda}_{k,j}-a)t} \bar{\omega}_{k,j}(x, y) + \sum_{k=1}^{\infty} \sum_{j=1}^{\infty} \tilde{\varphi}_{k,j} e^{(\tilde{\lambda}_{k,j}-a)t} \tilde{\omega}_{k,j}(x, y),$$

где $\bar{\varphi}_{k,j} = 2 \int_Q \text{sgn}(x) \varphi(x, y) \bar{\omega}_{k,j} dx dy$, $\tilde{\varphi}_{k,j} = -2 \int_Q \text{sgn} x \varphi(x, y) \tilde{\omega}_{k,j} dx dy$.

В качестве приближенного решения по точным данным для задачи (1)-(4) рассмотрим последовательность функций в виде

$$u_N(x, y, t) = \sum_{k=1}^N \sum_{j=1}^N \bar{\varphi}_{k,j} e^{(\bar{\lambda}_{k,j}-a)t} \bar{\omega}_{k,j}(x, y) + \sum_{k=1}^{\infty} \sum_{j=1}^{\infty} \tilde{\varphi}_{k,j} e^{(\tilde{\lambda}_{k,j}-a)t} \tilde{\omega}_{k,j}(x, y),$$

здесь N - параметр регуляризации, а приближенное решение по приближенным данным

$$u_N^\varepsilon(x, y, t) = \sum_{k=1}^N \sum_{j=1}^N \bar{\varphi}_{k,j}^\varepsilon e^{(\bar{\lambda}_{k,j}-a)t} \bar{\omega}_{k,j}(x, y) + \sum_{k=1}^{\infty} \sum_{j=1}^{\infty} \tilde{\varphi}_{k,j}^\varepsilon e^{(\tilde{\lambda}_{k,j}-a)t} \tilde{\omega}_{k,j}(x, y).$$

Пусть $\|\varphi(x, y) - \varphi_\varepsilon(x, y)\|_0 \leq \varepsilon$ и $u \in M$. Тогда оценим выражение

$$\|u(x, y, t) - u_N^\varepsilon(x, y, t)\|_0 \leq \|u(x, y, t) - u_N(x, y, t)\|_0 + \|u_N(x, y, t) - u_N^\varepsilon(x, y, t)\|_0. \quad (10)$$

В итоге получим, что

$$\|u(x, y, t) - u_N^\varepsilon(x, y, t)\|_0 \leq m e^{a(T-t)} \left(e^{2\bar{\lambda}_{N+1,1}(t-T)} + e^{2\tilde{\lambda}_{1,N+1}(t-T)} \right)^{1/2} + e^{(\bar{\lambda}_{N,N}-a)t} \varepsilon.$$

Минимизируя последнюю оценку при $\varepsilon > 0$, по N находим формулу для параметра регуляризации зависящее от ε, m, t и T .

ЛИТЕРАТУРА

1. Grevey M. Sur les equation aux deriveespartielles du type parabolique, J. Math. Appl. 4, 105-137 (1914).
2. Levine H.A. Logarithmic Convexity, First order Differential Inequalities and Some Applications. / Trance. of AMS, v.152, November 1970.
3. Schock E, Fayazov K.S. Boundary value problems for second order partial differential equations with operator coefficients. Abstractand Applied Analysis, v.6, 2001, №5, P. 253-266.
4. Бицадзе А.В. Некорректность задачи Дирихле для уравнений смешанного типа всмешанных областях, Докл. АН СССР, 122:2 (1958), 167-170
5. Егоров И. Е., Пятков С. Г., Попов С.В. Неклассические дифференциально-операторные уравнения / Новосибирск: Наука, 2000. -336 с.
6. Егоров И.Е. Краевые задачи для уравнений высокого порядка и с меняющимся направлением времени // Докл. АН СССР. 1988. Т.303, № 6. С. 1301-1304.
7. Керевов А.А. Задача Жевре для одного смешанно-параболического уравнения, Дифференц. уравнения 13 (1), 76-83 (1977).
8. Кислов Н.В., Пулькин И.С. О существовании и единственности слабого решения задачи Жевре с обобщенными условиями склейки // Вестн. МЭИ, 2002. № 6. С. 88-92.

9. Крейн С. Г. Линейные дифференциальные уравнения в Банаховом пространстве. М.: Наука, 1967. 464 с.
10. Ларькин Н.А., Новиков В.А., Яненко Н.Н. Нелинейные уравнения переменного типа. - Новосибирск: Наука, 1983.
11. Ладыженская О. А., Солонников В. А., Уральцева Н. Н. Линейные и квазилинейные уравнения параболического типа. М.: Наука, 1967.
12. Пятков С. Г., О разрешимости одной краевой задачи для параболического уравнения с меняющимся направлением времени, Докл. АН СССР, 1985, том 285, номер 6, 1327–1329
13. Пятков С.Г. Свойства собственных функций одной спектральной задачи и некоторые их приложения // Некоторые приложения функционального анализа к задачам математической физики: сб. науч. тр. АН СССР. Сиб. отд-ние. Ин-т математики. - Новосибирск, 1986. - С. 65-84.
14. Терсенов С. А. Параболические уравнения с меняющимся направлением времени. Новосибирск: Наука, 1985.
15. Фаязов К. С., Хажиев И. О. Некорректная начально-краевая задача для системы уравнений параболического типа с меняющимся направлением времени. Вычислительные технологии, Том 22, № 3, 2017. С. 103-115
16. Фаязов К.С. Некорректная задача Коши для дифференциального уравнения первого и второго порядка с операторными коэффициентами. Сибирский Математический Журнал, 1994, т.35, №3, С. 702-706.

ҲАРБИЙЛАР ОРАСИДА ТАРҚАЛГАН ЮҚУМЛИ КАСАЛЛИКЛАР ТАРКИБИ ВА ОММАВИЙ ҚИРҒИН ҚУРОЛЛАРИ ИШЛАТИЛГАНДА УЛАРНИНГ ТАРҚАЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Хуришиджон Тураевич Джамалов

*Сержант, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги АКТ ва АҲИ тезкор
навбатчиси ёрдамчиси, магистр.*

Аннотация. «Ҳарбийлар орасида тарқалган юқумли касалликлар таркиби ва оммавий қирғин қуроллари ишлатилганда уларнинг тарқалиш хусусиятлари тўғрисида сўз юритилади.

Калит сузлар: Мазкур мақолада юқумли касалликларни таркиби, хусусиятлари оммавий қирғин қуроллари ишлатилганда уларнинг тарқалиш хусусиятлари.

Аннотация: «Состав инфекционных заболеваний среди военных и особенности их распространения при использовании оружия массового поражения», - сказал он.

Ключевые слова В данной статье представлен состав инфекционных заболеваний, характеристика их распространения при применении оружия массового поражения.

Annotation. "The composition of communicable diseases among the military and the characteristics of their spread when weapons of mass destruction are used," he said.

Keywords: In this article, the composition of infectious diseases, the characteristics of their spread when using weapons of mass destruction.

Ҳарбийлар орасида тарқалган юқумли касалликлар таркиби ва оммавий қирғин қуроллари ишлатилганда уларнинг тарқалиш хусусиятлари Ҳозирги даврда ҳарбийларнинг юқумли касалликлар билан касалланиши (тинчлик даврида) бир қанча ўзига хос хусусиятлар билан характерланади. Кўпчилик давлатларнинг қуролли қучлари орасида грипп ва бошқа респиратор касалликлар билан касалланиш маълум йилларда ҳар-хил армияларда ҳар-хил бўлиб, 80-100% оралиғида турган. Иккинчи ўринда стрептококк инфекциялари билан касалланиш туради. Бундай касалликларнинг баъзи турлари билан касалланиш (ангина, ревматизм, нефрит) айрим армияларда 15-30% дан 50-60% гача боради. Учинчи ўринда стрептококк ва бошқа йирингли септик касалликлар бўлиб, касалланиш кўрсаткичлари умумий касалланишнинг 15-20%ини ташкил қилади. Дизентерия ва бошқа ўткир ичак касалликлари билан касалланиш кўрсаткичларининг статистик маълумотлари ҳар-хил вирусли гепатитлар билан касалланиш дунёнинг барча армияларида учрайди ва касалланиш кўрсаткичлари 0,5-5%, субтропик ва тропик мамлакатларда 7-10%ни ташкил қилади. Ҳозирги пайтда сил

касаллиги билан касалланиш учраб туради (0,2% дан 2% гача). Ҳарбий хизматчиларнинг менингит билан касалланиши бу касалликнинг даврий равишда пайдо бўлиб туриши билан узвий боғлиқ бўлади. Уруш даврида ҳам юқумли касалликларнинг тарқалиши тинчлик давридагидек бўлади, ammo оммавий қирғин қуроллари ишлатилганда эпидемиологик ҳолат кескин ўзгаради. Ядро қуролларининг қўлланилиши юқумли касалликлар тарқалишига икки хил тарзда таъсир кўрсатади:

1. Уй-жойларнинг бузилиши, канализация ва сув иншоотларининг ишдан чиқиши касаллик қўзғатувчиларининг тарқалиш тезлигини оширади. Бу ҳолат ошқозон-ичак ва юқори нафас органлари инфекциялари тарқалишига сабаб бўлади.

2. Ядро нурлари одам организмга таъсир этиб, унинг касалликка бўлган мойиллигини оширади, бу эса ўз навбатида юқумли касаллик билан касалланишни осонлаштиради. Чунки радиоактив нурлар таъсирида тери ва шиллиқ қаватларнинг химоя функцияси пасаяди, лейкоцитларнинг фагоцитозлик хусусияти пасайиши ҳисобига организмнинг иммунологик ҳолати сусаяди. Нурланган организмдаги бу ҳолатлар касаллик қўзғатувчиларнинг кўпайишини тезлаштиради, бундай организм ташқарига кўплаб касаллик қўзғатувчиларини ажратиш қобилиятига эга бўлади. Шунингдек, радиоактив нурлар патоген бўлмаган микроорганизмларнинг патоген ҳолатга ўтишига ҳам олиб келиши мумкин. Бактериологик қурол ишлатилганда тарқаладиган юқумли касалликларнинг турлари, шу қуролда ишлатилган касаллик қўзғатувчиларининг турига ва хусусиятларига боғлиқ бўлади. 15 Ҳарбий қисмларда эпидемияга қарши чора-тадбирларни ташкил қилиш асослари Бу жараёнлар ҳарбий-тиббий хизмат зиммасига юкланган бўлиб, бу ишларни полкда тиббий хизмат бошлиғи, ҳарбий кемада – кема тиббий хизмати бошлиғи амалга оширади. Агар бир нечта қисмлар бир гарнизонга жойлаштирилган бўлса, эпидемияга қарши чора-тадбирларни гарнизон тиббий хизмат бошлиғи амалга оширади. Уни гарнизон бошлиғи буйруғи асосида тайинланади. Шу нуқтаи назардан, ҳарбийларни эпидемиялардан химоя қилиш ҳарбий тиббиёт қисми вазифасига киради. Шу билан бир қаторда тиббий хизмат таркибида махсус санитария-эпидемиологик муассасаларни ҳам ташкил қилинади. Бу муассасалар ҳарбий қисмда ўтказилаётган чора-тадбирларнинг сифати ва самарасини назорат қилиш билан бир қаторда, ҳарбий қисмларда малакали ва ихтисослаштирилган гигиеник ва эпидемияга қарши хизмат кўрсатишни, эпидемиология, микробиология, паразитология ва гигиена каби 4 йўналиш бўйича ўтказадилар. Бундай йўналишларнинг ўз мутахассислари мавжуд. Бундан ташқари, эпидемияга қарши чора-тадбирларни ўтказишда даволаш-профилактика муассасалари, жумладан, инфекционистлар ҳам иштирок этадилар. Эпидемияга қарши чора-тадбирларни амалга оширишда шахсий қисм аъзолари ҳам жалб қилинади. Ҳарбий қисмларда ўтказиладиган эпидемияга қарши чора-тадбирлар тизими Ҳарбий қисмларда эпидемияга қарши чора-тадбирлар тизими асосан 2 йўналишда олиб борилади:

1. Касалликнинг олдини олиш учун олиб бориладиган профилактик чоратадбирлар.

2. Касаллик пайдо бўлгандан кейин касаллик ўчоғида унинг тарқалиб кетишига йўл қўймаслик ва ўчокни бартараф қилиш учун олиб бориладиган чора-тадбирлар. Бундай чора-тадбирлар тизимини амалга оширишда санитария-эпидемиологик ҳолатни баҳолаш, санитария ва эпидемияга қарши ўтказиладиган тадбирларнинг бир бутунлиги мақсадга мувофиқ. Касаллик пайо бўлгунча ўтказиладиган тадбирлар:

А) Ҳарбий қисм шифокори томонидан тиббий кўрик ўтказиш;

Б) Беморларни аниқлаш;

В) Нимжон ҳарбий хизматчиларни аниқлаш;

Г) Нурланган, электромагнит майдон таъсирига учраган ва захарланган ҳарбий хизматчиларнинг соғлигини ўрганиш;

Д) Соғлиғида ўзгариш аниқланган ҳарбий хизматчиларни ҳисобга олиш ва улар устидан назорат олиб бориш.

Қисмларнинг қандай жойлашиши устидан тиббий хизмат олиб бориш чора-тадбирлари:

А) қисмларнинг санитария-гигиена ҳолатига салбий таъсир этадиган ҳолатларни аниқлаш;

Б) ертўла, блиндаж ва бошқа иншоотларнинг санитария-гигиена ҳолатини аниқлаш;

В) Ҳарбий қисм аъзоларининг маҳаллий аҳоли билан алоқасини тартибга солиш;

Г) Қисм жойлашган ҳудуднинг чиқиндилардан ўз вақтида тозаланишини назорат қилиш.

Озиқ-овқат ва сув таъминоти бўйича тиббий назорат:

А) қисмларга келтирилган озиқ-овқат маҳсулотларини текшириш;

Б) озиқ-овқат маҳсулотларини белгиланган миқдорда берилишини назорат қилиш;

В) Овқат тайёрлашда витаминли маҳсулотлар қўлланилишини назорат қилиш;

Г) Ҳар ойда бир маротаба ошхона ва озиқ-овқат маҳсулотлари билан ишловчи ишчиларни тиббий кўриқдан ўтишларини ташкиллаштириш;

Д) Ҳар ҳафтада ошхонада ишловчи ходимларнинг танасини кўздан кечириш.

Эпидемияга қарши чора-тадбирлар: Эпидемияга қарши чора-тадбирлар жумласига қуйидагилар киради:

- Ҳарбий қисм жойлашган ва ҳаракат олиб борадиган ҳудудларнинг санитария ва эпидемиология ҳолатини разведка қилиш ;

- бу ҳудудларни доимий равишда кузатиб бориш;

- юқумли касалликлар билан оғриган шахсларни ўз вақтида аниқлаш;

- уларни алоҳидалаб қўйиш ёки касалхоналарга ётқизиш.

Юқумли касалликлар билан касалланишнинг ҳар бир ҳолатини эпидемиологик текширишдан ўтказилиб, касалликнинг манбаи, юқиш йўли ва бемор билан мулоқотда бўлган шахсларни аниқлаш. Бундай шахслар тўлиқ санитария ишловидан ўтказилиб, кийим-кечаклари дезинфекция қилинади ва ўзи маълум муддатга назорат остида бўлади. Зарур бўлган пайтда карантин ўрнатилади. Эпидемик ўчоқда дезинфекция, дезинсекция ва дератизация тадбирлари ўтказилади. Бартараф қилинган эпидемия ўчоғи устидан эпидемиологик назорат ўрнатилади. Тиббий хизмат касаллик билан оғриган шахсларни эвакуация қилиш пайтида касаллик тарқалиб кетишининг олдини олади. Бу хизмат зиммасига ҳарбий хизматчилар орасида эмлаш ишларини олиб бориш, доимий равишда бактерия ташувчилар ва сурункали юқумли касалликлар билан оғриган кишиларни аниқлаш ва соғломлаштириш вазифаси ҳам юклатилади.

Эпидемияга қарши ўтказиладиган чора-тадбирларнинг муҳим қисмидан бири – бу янги келган ҳарбий хизматчилар устидан тиббий назорат ўтказишдир. Тартибли чекловчи тадбирларга нималар киради? Бу ҳарбийларни эпидемиядан сақлаш мақсадида уларнинг ҳаракатларини тартибга солувчи ва чегаралаб турувчи тадбирлардир. Бу турдаги чоратадбирлар ҳарбийлар орасида юқумли касалликлар тарқалиши ёки четдан олиб кирилиши ҳавфи туғилганда, ҳамда касалликларни ҳарбий қисм ҳудудидан четга тарқалишининг олдини олиш мақсадида ўтказилади. Бу тадбирларнинг қанча вақтга ўрнатилганлиги касалликларнинг тарқалиш ҳавфи қанча вақт давом этишига ва максимал яширин (инкубацион) даврига боғлиқ бўлади. Тартибли чекловчи тадбирларнинг мезони касаллик турига ва ҳарбий қисмдаги ўзига хос хусусиятларга боғлиқ. Бундай тадбирларни уч хил гуруҳга бўлиш мумкин:

1. Кучайтирилган тиббий назорат.

2. Обсервация

3. Карантин Кучайтирилган тиббий назорат – бу ҳарбий хизматчилар орасидан юқумли касалликка чалинганларни сўраб суриштириш ва махсус усуллар (термометрия, лаборатория текширувлари ва бошқалар) ёрдамида фаол аниқлаш ва уларни алоҳида қўйиш ёки даволашдан иборатдир. “Обсервация” сўзи кузатиш деган

маънони англатади. Бундай хизматда кучайтирилган тиббий назорат билан бирга бир мунча кўшимча тадбирлар амалга оширилади, яъни бунда ушбу ҳудуд махсус кўрсаткичлар, тўсиқлар ёрдамида ажратилиб, у ҳудудга кириш ва чиқиш чекланган ҳолда амалга оширилади. Кузатиш ишлари ҳар хил касалликларда ҳар хил ташкиллаштирилади, чунки ҳар хил қисмда шароит, жойлашиш жойи турлича бўлади. Бу вақтда командировка, таътил ва жавоб беришлар таъқиқланади. Ошхоналарда ишловчиларни иложи борича алмаштирмасдан доимий ишлаши таъминланади. Бу давр уруш вақтига тўғри келса жанговор ҳаракатлар давом эттирилаверади. Обсервация тартибини қисм ёки бирлашма командири тиббий хизмат бошлиғининг маълумотномасига асосан белгилайди. Обсервация даврида касаллик ўчоғида даволаш-профилактика ва беморларни алоҳидалаш ишлари олиб борилади, бу чора-тадбирлар касаллик кўзғатувчиларининг эпидемия ўчоғидан четга тарқалиб кетишига йўл қўймайди. Обсервацияда ҳарбий қисм аъзолари кичик (4-5 киши) гуруҳларга бўлинади. Уларни ҳар куни 2 маротабадан тана ҳароратлари ўлчаниб, касалликнинг клиник белгиларини текшириб турилади. Бунда соғлигида биронбир ўзгариш кузатиладиган киши дарҳол ажратилиб, инфекциян госпиталга жўнатилади. Зарарланган кишиларга касалликнинг олдини олиш учун антибиотиклар бериш билан бир қаторда, уларни “санпропускник”да зарарсизлантирилади.

Душманнинг бактериологик воситалари таъсирига тушиб қолган шахсий таркиб устидан тиббий назорат ўрнатилади. Бундан мақсад, касалланганларни ўз вақтида аниқлаш ва тезда алоҳидалаш, ҳамда госпитализация қилишдир. Бу таъсирга учраган ва захарланган қисм (бирлашма)ларнинг барча шахсий таркиби аъзоларига обсервация чоғида шошилиш носоциффик профилактика, ишлатилган бактериологик восита тури аниқлангач эса махсус профилактика ўтказилади. Биологик зарарланиш ўчоғида оддий фуқаролар ҳам яшайдиган бўлса тиббий хизмат маҳаллий соғлиқни сақлаш органлари билан биргаликда аҳоли орасидаги зарарланган кишиларни ҳам аниқлаш ишларини ташкиллаштиради. Ўчоқда зарарланганларни аниқлаш юзасидан ўтказиладиган барча ишлар махсус ҳимоя кийимларида ўтказилади. Қисмлар тиббий хизмати бактериологик қуролни аниқлаш учун махсус бўлмаган индикцияни ташкиллаштиради ва амалга оширади, синамаларни олади ва уларни махсус индикция ўтказиш учун санитария-эпидемиология лабораторияларига етказиб беради. Тиббий бўлинмалар, қисмлар ва муассасаларда эпидемияга қарши иш тартиби ўрнатилади. Қисмлар (бирлашмалар) тиббий хизмати эпидемиологик жиҳатдан аҳамиятга молик бўлган объектлар (эпидемиологик текширувлар натижасида аниқланган объектлар) устидан мақсадга йўналтирилган санитария-эпидемиологик назорат ўрнатади. Ҳарбий қисмларда (бирлашмаларда) жорий ва якуний дезинфекция, дезинсекция, шунингдек дератизация ўтказилиши ташкиллаштиради. Санитария тарғибот ишлари кучайтирилади. “Карантин” сўзи 40 кун деган маънони билдириб, бу сўз ўрта асрларда ўлат касаллиги тахмин қилинган кемаларни 40 кун денгизда ушлаб турилишидан келиб чиққан. Карантин пайтида ҳарбий қисм аъзолари бошқалардан ажратиб қўйилади. Карантин – маъмурий, алоҳидаловчи, чекловчи, даволаш-профилактик, санитария-гигиеник ва эпидемияга қарши чора-тадбирлар мужмуасидан иборат бўлган ва эпидемик ўчоқдан хавfli юқумли касаллик кўзғатувчиларини ташқарига чиқиб кетишининг олдини олиш, ҳамда касалликни чегаралаш ва йўқотиш юзасидан қилинадиган чораларнинг самарадорлигини оширишга қаратилган тадбирдир. Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирининг ёки унинг биринчи муовини буйруғига асосан ҳарбий қисм (қўшин)да карантин ўрнатилади. Режимли чеклов ва бошқа чора-тадбирларни ўтказиш устидан умумий бошқарувни олиб бориш фавқулотда эпидемияга қарши кураш ҳайъати (ФЭҚКХ) зиммасига юклатилади. Карантинда ҳам худди обсервациядаги каби чора-тадбирлар қўлланилади, фақат бунда чора тадбирлар жиддийроқ ва каттикроқ бўлади. Агар ўта хавfli инфекция аниқланса, у ҳолда ушбу жой махсус қоровуллар ёрдамида қўриқланади. Бу ҳудудга кириб чиқиш таъқиқланади, ҳарбийлар орасида

кучайтирилган эпидемиологик назорат олиб борилади. Касаллик пайдо бўлган жойда бу касалликни батамом бартараф этиш 19 таъминланади. Ҳарбий қисмни озиқ-овқат ва керакли техника билан таъминлаш махсус майдон орқали амалга оширилади. Бу ҳудудда юқумли касалликлар ва ўта хавfli юқумли касалликлар госпиталлари жойлаштирилиб, беморларни даволаш ишлари олиб борилади. Бу вақтда ҳарбий қисм аъзолари кичик (взводгача, бўлинма) гуруҳларга ажратилади ва гуруҳларнинг бир-бирлари билан мулоқотлари таъқиқланади; умумий йиғилишлар (клубда, ошхоналарда, мажлисларда) ўтказилмай турилади, қисм шахсий таркиби ва бўлинмалари аҳолидан изоляция қилинади. Юқумли касалликлар кўзгатувчилари билан зарарланганларга шошилиш профилактика ва махсус профилактика ўтказилади. “Карантин” ва “Обсервация” муддати инфекциянинг яширин даврига боғлиқ бўлиб, бу муддат охири бемор аниқланганидан ва якуний дезинфекция ўтказилганидан кейин ҳисобланади. Карантин армия, фронт қўмондони томонидан юқорида таъкидланганидек тайинланади ва бекор қилинади. Ўта хавfli юқумли касалликлар тарқалганда ҳарбий қисм жанговор ҳолатда бўлса ҳам карантин ўрнатилади. Тартибни назорат қилиш мақсадида комендантлик хизмати жорий қилинади. Карантинда эпидемияга қарши чоратадбирларни ўтказиш учун санитария-эпидемиология ва даволаш муассасаларидан мутахассислар ажратилади. Вазиятга қараб даволовчиизоляцион, дезинфекцион, лаборатория текширувлари, эмлаш ва зудлик билан қилинувчи профилактик ишларни бажариш учун мутахассислар гуруҳи ташкил этилади. Бактериологик қурол ишлатилганда шахсий ва жамоатчилик ҳимоя воситалари қўлланилади. Шахсий ҳимоя воситаларига нафас олиш аъзолари, ҳамда ташқи қопламларни ҳимоя қилувчи воситалар киради. Нафас аъзоларини оммавий ҳимоя қилувчи воситаси бўлиб филтрланувчи типдаги противогазлар ҳисобланади. Шунингдек, бундай ҳимоя қилувчи воситаларга, жумладан, ҳар хил типдаги респираторлар ва қўл воситалари (дастрўмол ва бошқалар) киради. Бактериологик қуролдан ҳимояланувчи жамоатчилик воситаларга тўлиқ изоляция шароитида ишловчи филтр вентилияцион қурилмалардан тузилган ҳар хил конструкциядаги герметик бошпаналар киради.

Карантин – маъмурий, алоҳидаловчи, чекловчи, даволаш-профилактик, санитария-гигиеник ва эпидемияга қарши чора-тадбирлар мужмуасидан иборат бўлган ва эпидемик ўчоқдан хавfli юқумли касаллик кўзгатувчиларини ташқарига чиқиб кетишининг олдини олиш, ҳамда касалликни чегаралаш ва йўқотиш юзасидан қилинадиган чораларнинг самарадорлигини оширишга қаратилган тадбирдир.

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирининг ёки унинг биринчи муовини буйруғига асосан ҳарбий қисм (қўшин)да карантин ўрнатилади.

Режимли чеклов ва бошқа чора-тадбирларни ўтказиш устидан умумий бошқарувни олиб бориш фавқулотда эпидемияга қарши кураш ҳайъати (ФЭҚКХ) зиммасига юклатилади. Карантинда ҳам худди обсервациядаги каби чора-тадбирлар қўлланилади, фақат бунда чора тадбирлар жиддийроқ ва қаттиқроқ бўлади. Агар ўта хавfli инфекция аниқланса, у ҳолда ушбу жой махсус қоровуллар ёрдамида қўриқланади. Бу ҳудудга кириб чиқиш таъқиқланади, ҳарбийлар орасида кучайтирилган эпидемиологик назорат олиб борилади. Касаллик пайдо бўлган жойда бу касалликни батамом бартараф этиш .

АДАБИЁТЛАР.

1. Беляков В.Д. Жук Е.Д. Учебное пособие по военной гигиене и эпидемиологии.- М.: Медицина, 1988.
2. Кравец Б.В. Военно-медицинская подготовка. Учебное пособие.- Благовещенск, 2000.
3. Огарков В.И. Биологическая защита войск. Учебное пособие.- СПб.:ВМедА, 2003.
4. Матеишен Р.С., Кравец Б.В., Суторин Ю.В. Военная эпидемиология. Учебное пособие.- Ростов на дону «Феникс» 2006.
5. Маматов И.И. Қўшинларнинг тиббий таъминланишини ташкил қилиш асослари.- Тошкент, 2004.
6. Мельниченко П.И., Огарков П.И., Лизунов Ю.В. Военная гигиена и военная эпидемиология. Учебник. Москва Медицина-2004.

ЧЕТ ЭЛ АРМИЯЛАРИ ТАЪМИНОТИДАГИ МАХСУС ИШЛОВ ЎТКАЗИШ ТЕХНИК ВОСИТАЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАВСИФИ

Хушиджон Тураевич Джамалов

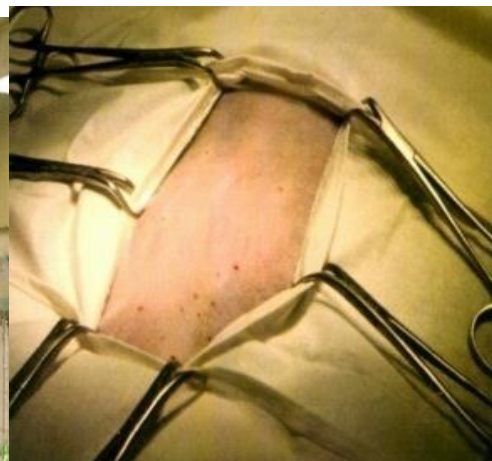
*Сержант, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги АКТ ва АҲИ
тезкор навбатчиси ёрдамчиси, магистр*

Ҳозирги замонда жаҳонда содир бўлаётган сиёсий можаролар қуроллитуқнашувларга сабаб бўлмоқда. Сурия, Ироқ, Афғонистон ва бошқа мамлакатларда содир бўлаётган маҳаллий туқнашувлар бунга яққол мисол бўла олади. Шунингдек, охириги 20 йил мобайнида ноқонуний қуролланган террорчи ташкилотлар томонидан кимёвий захарловчи моддаларни қўллаган ҳолда қўпурувчилик ишлари қуйидаги мамлакатларда амалга оширилган: 1995 йили Японияда «Аум Сенреке» сектаси томонидан Токиодаги метростанцияларидан бирида фосфорорганик модда «Зарин» қўлланилиши натижасида 5000 одам захарланган, 2004 йил Украинада, 2006 йил Лондонда, 2004, 2006, 2007 йилларда Ироқда, 2008-2012 йилгача Афғонистонда, 2013 йил Вашингтонда, шунингдек, 2016 йил Сурияда террорчи гуруҳлар томонидан қўлбола воситалари ёрдамида тайёрланган кимёвий захарловчи моддаларнинг қўлланилиши оқибатида нафақат бегуноҳ инсонлар балки ушбу ҳудуда террорчиларга қарши кураш олиб бораётган ҳарбий хизматчилар ҳам ҳаётдан кўз юмди. Ушбу кимёвий захарловчи моддаларнинг қўлланилиши оқибатида, кимёвий вазиятлар вужудга келади. Вужудга келган кимёвий вазиятни тезда бартараф қилиш чора тадбирларини муваффақиятли бажариш мақсадида радиацион, кимёвий ва биологик химоянинг замонавий махсус ишлов ўтказиштехник воситалари кундан-кун такомиллашиб бормоқда **УКРАИНА ДАВЛАТИДАГИ МАХСУС ИШЛОВ БЕРИШ ВОСИТАЛАРИ БКС-5 махсус ишлов бериш воситаси** – 4 та махсус ишлов бериш ва 1 та санитар ишлов бериш воситаларини ўз ичига олиб, махсус ишлов берувчи барча вазибаларни тўлиқ бажариш имконини беради. БКС-5 таркибигақуйидагиларкиради: “Щит”, “Рубеж”, “Роса”, “Бастион” ва “Вертикаль”. **“Щит” махсус ишлов бериш воситаси** “Щит” воситаси –ҳарбий техникалар қурол-аслаҳалар ҳамда МВ, ФВВ, ИИВ, АЭС объектларини, жиҳозларни, жойларни, қурилиш металлларни, транспорт ва бошқа турдаги жойларни, махсус кийим-кечакларни, шахсийхимоя воситаларини, қўшинларни дезактивациялаш, бундан ташқари аҳолияшаш жойларини, ишлаб чиқариш корхоналарида сақланаётган махсус радиоактив чиқиндилар сақланиш ҳудудларини дезактивация қилиш учун мўлжалланган.

“Роса” махсус ишлов бериш воситаси

“Роса” воситаси–шахсий таркибнингтери қаватлари очик жойлари, шахсий химоя воситалари, қуроллар, техникалар, МВ, ФВВ, ИИВ, АЭС объектлари ва ҳарбий ҳаракатлар ҳудудига фавқулодда вазиятларда комплекс (дезинфекция, дегазация, дезактивация) махсус ишлов бериш учун мўлжалланган.

Кўл юзаси стериллаиб тозаланганда таёқчасимон ошқозон ичак микробларини 30 сониядан кейин, қолган антимикроблар кўл терисига таъсирини 2 соат давомида ҳимоялайди. “Роса” воситаси жарроҳлар кўлларини тозалаш, операция қилинадиган терини тозалаш учун 100% самарали ҳисобланади.

“Рубеж” махсус ишлов бериш воситаси.

“Рубеж” воситаси курол-аслаҳа ва ҳарбий техникаларни, уларнинг жойларини, фортификацион иншоотларни, шахсий ҳимоя воситаларини ва кийим-кечакларга махсус ишлов бериш учун мўлжалланган.

“Рубеж” воситасини дезинфекция хусусиятлари

“Рубеж” воситасининг турли юза ва материалларда 0,015-1,0% ли аралашмаси 15-60 дақиқа давомида ишловдан ўтказилганда 100%: сибир куйдиргиси кўзғатувчилар, захарли инфекция кўзғатувчилар, сариқ стафилококклар, ичак таёқчалари, кандидозалар ва дерматромикозлар ва барча бактериологик воситалар (сил, вабо, дифтерия, дизентерия, тиф, салмонелла ва бошқалар), вируслар гуруҳлари, аденовируслар, риновируслар, ВИЧ ва бошқалар йўқ бўлади.

“Бастион” махсус ишлов бериш воситаси

“Бастион” воситаси шахсий таркибга санитар ишлов бериш учун мўлжалланган, шунингдек, инсонларни тери қаватларидан, сочларидан радио фаол чангллар (оғир металллар ионлари), захарли ва бактериологик воситалар таъсирини йўқ қилиш учун қўлланилади.

“Бастион” воситасининг ўзига хос хусусиятлари:

дезактивация даражаси инсон териси юзасига ўхшаш (чўчқанинг) трик тери тўқималари бир марта махсус ишловдан кейин – 88,4 %;

жанговар захарловчи моддаларга ўхшаш моддалар эса инсон терисига ўхшаш тўқималарда текширилганда:

бактериаларга қарши хусусиятлари инсон терисига ўхшаш тўқималарда текширилганда – 98,9 % ни ташкил қилади.

“Вертикаль” воситасининг мўлжалланиш хусусиятлари

“Вертикаль” воситаси БКС-5 тўплами махсус ишлов бериш воситаларининг унумдорлик даражасини ошириш учун мўлжалланган. Агар **“Вертикаль”** воситасидан 1% махсус ишлов бериш ишчи аралашмаларига қўшилса уларнинг фаоллигини 100 баробаргач оширади. Вақт кўрсаткичи бўйича эса 2 баробардан кам бўлмаган вақтни тежайди. [3].

GERMANYA FEDERATIV RESPUBLIKASI BUNDESVERIDA GI ZAMONAVIY MAHSUS ISHLOV BERISH VOSITALARI

ТЕП-90 махсус ишлов бериш автомобили

ТЕП-90 автомобили мобил ва тез йиғилувчан ҳисобланиб, захарланган ва зарарланган қурол-аслаҳаларни, техникаларни ва воситаларни тўлиқ дегазация, дезактивация ва дезинфекция ўтказиш учун мўлжалланган. 8x8 ғилдиракли ушбу автомобиль зирҳланган бўлиб, барча турдаги йўллардан юриш қобилиятига эга. ТЕП-90 автомобили 4 модулдан ташкил топган бўлиб, ушбу модуллар захарловчи моддалар, радиоактив чанглар ва биологик воситалардан ҳоли бўлиш учун тўлиқ ишлов беришни ўз ичига олади. Саватли кўтарувчи крани одам ишлаши учун шароит яратиб беради. Кўтарувчи краннинг ўзи эса автомобилдан модулларни кўтариб бошқа жойларга ўрнатиш учун мўлжалланган. Краннинг кўтарилиш баландлиги 14 метрни ташкил этади.

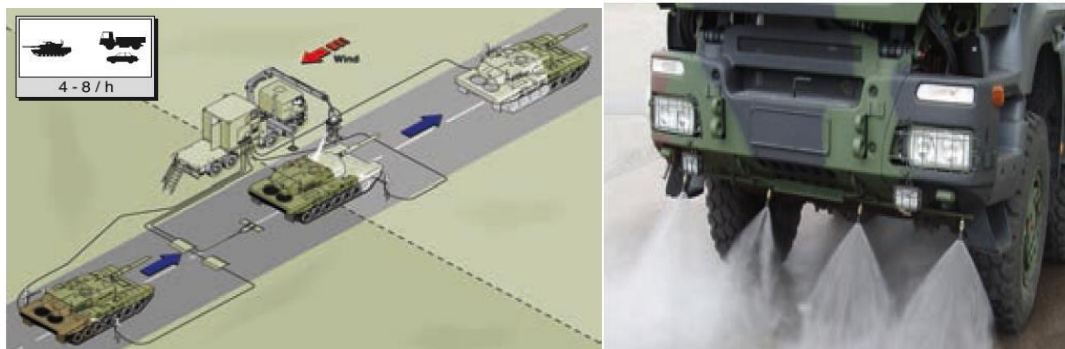

ТЕП-90 автомобилнинг модуллари

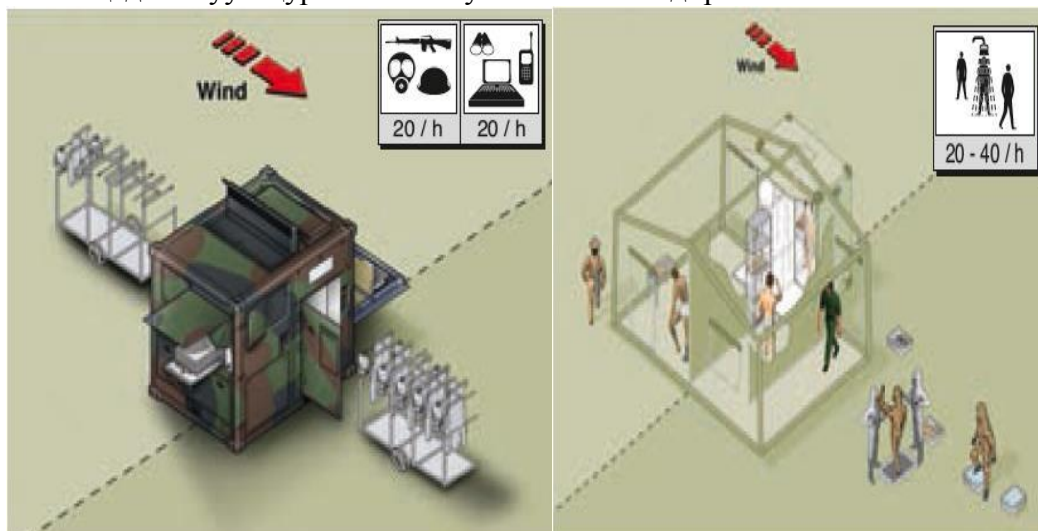

ТЕП-90 – модулларининг автомобилдаги кўриниши

1-модул – катта ҳажмдаги техникаларни дезинфекциядан ўтказиш учун мўлжалланган. 1-модул автомобиль устида қолади. Модул ёрдамида автомобилларнинг юза қисмлари, шунингдек, махсус қалқон ёрдамида остки қисмларига ҳам ишлов берилади.

Йўллари дезинфекциядан ўтказишда БДС 2000 эритмасидан кенг фойдаланилади. Ушбу эритмаларга ҳеч қандай бошқа компонентлар аралаштириб тайёрланмайди. Автомобиль секин ҳаракатланаётган вақтда эритма сув билан аралашади ва ката босим ёрдамида ерга сепилади. Йўллари дезинфекциядан ўтказишда 1-модул билан биргаликда амалга оширилади. 2 ва 3-модуллар одамларни ва шахсий жиҳозларни дезинфекция қилиш учун мўлжалланган. 2-модул ерга ўрнатилади ва ёйилади. Модул ёрдамида шахсий жиҳозлар ва шахсий ҳимоя воситалари дезинфекция қилинади. Дезинфекцияни амалга ошириш иссиқ газли (иссиқпарли) камерада амалга оширилади. Электрон ва оптик жиҳозларни дезинфекция қилаётган вақтда вакуум қурилмаси сезувчанликка эгадир.

4-модул (Шаттл Десон) мобил тизим ҳисобланиб, алоҳида ёки 1-модул таркибида қўллаш мумкин. 4-модул ёрдамида жанговар машиналар, вертолёт, самалётларни ва бошқа ички қисмларини сўриш усулида дезинфекция қилиш учун мўлжалланган.

Бундесвердаги фойдаланилаётган замонавий карчер тизимли махсус ишлов ўтказиш техникалари ва воситалари

Қурол-аслаҳа ва ҳарбий техникалардан ташқари темир йўл ва ҳаво йўллари транспорт воситаларига махсус ишлов ўтказиш учун зарур бўладиган техник воситаларни яратиш имиз ёки харид қилишимиз, уларни Қуролли Кучлар қўшинларига тадбиқ этиш кераклиги мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Чет эл армияларида қўлланиладиган ушбу махсус ишлов ўтказиш воситалари қулай, тезкор, енгил, йиғилувчан ва сифатли махсус ишлов ўтказиши билан ажралиб туради.

Кийим-кечак, аслаҳа-анжомлар, шахсий ҳимоя воситалари ва ўқотар қуролларга махсус ишлов ўтказиш воситалари

**ЛДС/1 русумли энгил махсус ишлов
бериш қурилмаси****ТЕП-90 таркибига кирувчи
2-модул**

Ушбу махсус ишлов ўтказиш воситалари Германиянинг ФУТУРЕТЕЧ компанияси томонидан ишлаб чиқарилган ва европа давлатлари Куролли Кучларида кенг фойдаланилмоқда. Сўнги йилларда чет эл армияларида ишлаб чиқарилган ва қўлланилаётган санитар ишлов ўтказиш техник воситалари ёрдамида шахсий таркибга қисқавақт ичида санитар ишлов ўтказиш мумкин, шунингдек, ушбу воситаларнинг қулайлиги, энгиллиги ва матосининг сифатлилиги алоҳида аҳамиятга эга. [4].

Хулоса

Хулоса қилиб шуни алоҳида қайд қилиш мумкинки, ҳозирги вақтга келиб, ривожланган чет эл армиялари таъминотидаги мавжуд махсус ишлов ўтказувчи техник воситаларини такомиллаштириш асосан янги, замонавий илмий-техника ангиликлардан оқилона фойдаланишга асосланмоқда. Замонавий махсус ишлов ўтказувчи техник воситаларининг қулайлиги ва афзаллиги шундан иборатки, сарфланадиган дезактивацияловчи, дегазацияловчи ва дезинфекцияловчи модда ва эритмаларнинг ортиқча сарфланишини олдини олади ва махсус ишлов ўтказишга кетадиган вақтдан ютишдаги, ҳамда махсус ишлов ўтказишда бир қанча қулайликларга эгаллиги билан бизнинг қўшинимизда мавжуд бўлган махсус ишлов ўтказиш техник воситаларидан фарқ қилади. Шуларни инобатга олган ҳолда келгусида Мудофаа вазирлиги тизимида “Мудофаа ишлаб чиқариш саноат комплекси” махсус ишлов ўтказиш техник воситаларининг замонавий кўринишдаги турларини яратиш устидан тадқиқотлар олиб бориш ва уларни келгусида ишлаб чиқаришни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси.
2. Основные положения Женевских конвенций и Дополнительных протоколов к ним.
3. e-mail: info@ energohim.com.ua
4. https://www.natoschool.nato.int/academic_courses.asp
5. OWR. Multipurpose Dekontamination System MPD 100 and MPD 100 improved. Germany 2009.

O'ZBEKISTON VA YAPONIYA TA'LIMINING O'ZIGA XOSLIGI.

Xoshimova Dildora Azamatovna

Shahrisabz “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyi Biologiya fani o'qituvchisi

Hozirgi zamonaviylashuv sharoitida ta'lim tizimini rivojlangan mamlakatlar darajasiga olib chiqish va shu orqali mamlakatimizda ta'lim samaradorligini oshirishga erishish eng dolzarb muammolardan biriga aylanib qoldi. Ma'lumki, o'rta umumta'lim maktablarida o'quvchilarning fanlarni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshirmasdan turib, ularni chuqur anglangan bilimlarni egallashlariga erishish mumkin emas. Shuningdek, bugungi zamonaviy ta'limning eng asosiy talablaridan biri bo'lgan o'quvchilarning bilim egallashga bo'lgan

faoliligini oshirish va shu asosida mustaqil bilim olishmalakalarni shakllantirishga erishmasdan turib, ta'lim maqsadlariga samarali erishib bo'lmaydi.

Jahonning yuksak darajada taraqqiy etgan davlatlarida ta'lim-tarbiya ishlarining yo'lga qo'yilishi, maktablarda amalga oshirilganini o'rganish orqali biz mustaqil respublikamiz milliy ta'lim tizimlarini yangidan tashkil qilishda, ta'lim tarbiyada, maktab ishini tashkil etishda eskirib, o'z dolzarbligini yo'qotib borayotgan faoliyat shakllari va usullaridan tezroq xalos bo'lish, uni munosib tarzda yangilashda qo'shimcha boy manbalarga ham ega bo'lamiz. Zotan, hozirgi zamon ta'limida davlat va jamiyat talabi va manfaatlari aks etib turishi kerak.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti, yangi texnologik revolyutsiya sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsata oladigan jamiyat a'zolarini yetishtirib berish, yosh avlodni kasb-hunarga yo'naltirish hamda o'rta ta'limning ko'p variantli uchinchi bosqichini joriy etish, ta'lim-tarbiya berishda eng ilg'or pedagogik vositalarni qo'llash, ta'limda tashabbuskorlik va ijodkorlikka keng yo'l ochish, uning eng maqbul tizimlarini yaratish kabi chet el tajribalarini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda keng ko'lamdagi islohotlarni o'z boshidan kechirayotgan bizning ta'limimiz uchun bu katta ahamiyatga ega.

Darhaqiqat rivojlangan horijiy davlatlarda ta'limning, mamlakat ichki siyosatiga faol ta'sir etadigan ijtimoiy jarayon ekanligi, e'tirof qilingan haqiqatdir. Shu tufayli ham chet mamlakatlarida maktab ehtiyojini iqtisodiy ta'minlashga ajratilayotgan mablag' miqdori yildan-yilga oshib bormoqda.

Yaponlarda, masalan, «maktab muvaffaqiyat va farovonlik timsoli»gina bo'lib qolmay, «u insonlarni yaxshilaydi», degan fikr ishonch va e'tiqodga aylangan.

Yaponiyada so'nggi yuz yildan ortiq vaqt davomida jamiyat hayotining barcha sohalarida iqtisodiyot, siyosat, ilm-fan va madaniyatning modernizatsiyasi va baynalmilallashuvi bilan bog'liq ob'yektiv tarixiy tendensiyani aks ettiruvchi chuqur globallashtirish jarayoni kechmoqda. Natijada an'anaviy unsurlar va g'arbiy innovatsiyalarni o'zida birlashtirgan yangi mamlakat qiyofasi shakllanmoqda.

Yaponlarning yangilanish va yuksalish xarakteriga aholining yuqori darajada moslashish qobiliyati, ya'ni uning boshqa sivilizatsiyalar, birinchi navbatda, Hindiston va Xitoy sivilizatsiyalari elementlarini yaxshi o'zlashtirgani, ularni o'z milliy qadriyatlarining tarkibiy qismiga aylantirgani katta ta'sir ko'rsatdi.

Yaponiya ta'limining shakllanishi 1867-1868 yillarda boshlangan. Bu jarayonga esa Meydzi (Meydzi isin) restavratsiyasi (1868 yil) asos soldi hamda ikki yuz yillik yakkalanib qolishdan keyin G'arb mamlakatlari bilan faol muloqotlar boshlandi. Yaponiya o'z oldiga ikki vazifani: birinchi-boyish, ikkinchi- G'arb texnologiyasini Yaponiya ishlab chiqarishiga kiritish masalasini qo'yadi va bu ishni amalga oshirish uchun birinchi galda ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish kerakligi aytiladi.

1872 yili «Ta'lim haqidagi qonun» qabul qilindi. Bunda Yapon ta'limi G'arb ta'limi bilan uyg'unlashtirildi. 1908 yilda Yaponiyada boshlang'ich ta'lim majburiy 6 yillikka aylantirildi. 1893 yili kasb yo'nalishidagi dastlabki kollej paydo bo'ldi.

1946 yili qabul qilingan Konstitutsiya fuqarolarning ta'lim sohasidagi huquq va burchlarini belgilab berdi. Unda barcha bolalar bepul umumiy ta'lim olishlari belgilab qo'yilgan.

Yaponiyada hozirgi zamon ta'lim tizimlarinig tarkibi quyidagicha: Bolalar bog'chalari, boshlang'ich maktab, kichik o'rta maktab, yuqori o'rta maktab, oliy ta'lim tizimlariga kiruvchi o'quv yurtlaridan iborat.

Yaponiya ta'limining asosiy maqsadi va mazmuni aholini zamonaviy texnik hamda texnologik jarayonlar bilan jihozlangan hozirgi zamon sanoatida samarali ishlashga moslashtirishdir. Mamlakatda maktabga muhim ijtimoiy vazifani bajaruvchi, jamiyatning olga siljishini ta'minlovchi dargoh deb qaraladi va xalq tomonidan e'zozlanadi.

Yaponiyada ta'lim tizimi ham shaklan, ham mazmunan yuksak uyg'unlik kasb etgan. Ibrat olsa, o'rgansa arziydigan jihatlari ko'p. E'tiborli yana bir tomoni — Yaponiyada faqat

milliy an'analar bilan cheklanib qolmay, jahondagi Amerika, Fransiya, Germaniya kabi taraqqiy etgan mamlakatlarning ilg'or pedagogik ish tajribalari ham ijodiy o'zlashtirilgan.

Yapon pragmatizmi esa an'anaviy qadriyatlarni boy bermasdan, ehtimoliy halokatlarni chetlab o'tgan holda zarur yangiliklarni qabul qilish imkoniyatini berdi.

Biroq G'arb qarashlarini qabul qilish "Yapon ruhiyati – G'arb texnikasi" (vakon - yosay) formulasi kurashlari ostida kechdi. Vakon – an'anaviy madaniyat, ya'ni yaponlarning ma'naviy qadriyatlari bilan bog'liq holda dunyoni idrok etish, yosay – universal Yevropa sivilizatsiyasi ma'nosini bildirar edi. Hukumat g'arbiy ilm-fan, texnika yutuqlarini o'zlashtirish barobarida mustaqillik hamda imtiyozlarni saqlab qolishga intildi. Lekin Yevropa yutuqlarini o'zlashtirish ortida mavjud tizimning yemirilish ehtimoliy otardi. Shu bois "varvarlarning eng zo'r texnikasini o'rganib, uning yordamida varvarlarni quvib chiqarish" shiori o'rtaga tashlandi.

Meydzi qayta tiklashining xususiyati shundaki, u hukumat tepasiga siyosiy zaif burjuaziyani emas, balki katta mulkdorlarni boshlab keldi. Bu esa mamlakat rivojini belgilab berdi. Modernizatsiya millat "ustunlari" orqali, yuqoridan amalga oshirilgan ekan, uni ro'yobga chiqarishda davlatning o'rni beqiyos bo'lib, u mamlakatning iqtisodiy o'sishi uchun qudratli ustunga asos soldi.

Mamlakatning boshqaruv tizimi va iqtisodiyoti XX asrning 50-60-yillarida yanada takomillashib bordi. Jumladan, davlat, biznes tuzilma va kasaba uyushmalarining o'zaro munosabati yuqori pog'onaga ko'tarildi. "Japan Inkorporeytid" kabi milliy korporatsiyalar soni ko'paydi. Yaponlar G'arb ixtirolarini o'z sanoatida qo'llay boshladi, davlat proteksionizmi kuchaydi. Ayniqsa, AQSh andazasi asosida ishlovchi "aniq va o'z vaqtida" tezkor usuli yirik zavodlarga shon-shuhrat keltira boshladi. Hozirgi kunda ushbu iqtisodiy yondashuv mamlakatimizdagi Asaka avtomobil zavodida ham keng qo'llanilmoqda. Bu texnologik usulning xususiyati shundaki, mahsulotni konveyerdan chiqqungacha bo'lgan barcha jarayonlarni bosh muhandis, sex boshlig'i yoki usta emas, balki ishchining o'zi bexato bajaradi!

Yuqoridagi sabablarga ko'ra, Yaponiya 2000 yillarga kelib, iqtisodiyotda Yevropa mamlakatlarini ortda qoldirib, ayrim tarmoqlarda AQSh bilan raqobatlasha oladigan davlatga aylandi. Mamlakatning chet ellardagi kapital qo'yilmasi 1 trillion dollardan ziyodni tashkil qiladi. Bugungi kunda jahonning 100 ta eng yirik bankidan 29 tasi yaponlarga tegishli. Amerikaliklar esa 9 tasiga egalik qiladi.

Shu o'rinda haqli savol tug'iladi. Xo'sh, Yaponiya modernizatsiyasi, islohotlari ustunligi nimada?

Ilmiy tahlillar asosida aytish mumkinki, ushbu davlatda mehnat unumdorligi o'sishining bosh manbasi – ta'limga bo'lgan e'tibor kuchli, yapon xalqi o'zgaruvchan, qiyin sharoitlarga tez moslashishga harakat qiladi, aniq maqsadga erishish yo'lida qat'iy irodani namoyish eta oladi. Foyda olishdan ko'ra, mahsulot, xizmat sifati va samaradorlik tushunchasi ustun turadi.

Bir so'z bilan aytganda, yapon xalqi ruhiyati negiziga qurilgan madaniyat, siyosat va iqtisodiyot mo'jizalari, uning o'ziga xos takrorlanmas jihatlari AQSh va Yevropa ish-bilarmonlari uchun hamon sirliligicha qolmoqda.

Shuni ta'kidlash lozimki, Respublikamiz xalq ta'limi xodimlari oldida hozirgi kunda eng muhim vazifa - mustaqil O'zbekistonning hozirgi ta'lim tizimlarini milliy istiqbol ruhi bilan takomillashtirish, uni o'zimizning mumtoz pedagogika an'analari bilan boyitish, chet el pedagogikasidagi ilgor jihatlarni o'zlashtirish, yangi - yangi samarali o'quv predmetlarini ta'lim tarkibiga kiritish bilan jahon davlat standartlari darajasiga olib chiqish hisoblanadi.

Mamlakatimizda o'smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi prezident qarori qabul qilindi.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 5 iyuldagi «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-

quvvatlash to'g'risida»gi PF-5106-sonli Farmoniga muvofiq, Buyuk davlat arbobi va sarkarda Sohibqiron Amir Temurning Vatanga sadoqat, el-yurtni ardoqlash, mardlik, fidoyilik va adolatparvarlik kabi yuksak fazilatlarini yosh avlod uchun o'rnak bo'lib xizmat qilishini inobatga olgan holda Respublikaning barcha harbiy akademik litseylariga «Temurbeklar maktabi» nomi berilishi ham shu sohada olib borilayotgan islohotlarning uzviy qismidir.

Mazkur Farmon zamirida bugungi va kelajak avlodlarga Amir Temur hazratlarining harbiy, ma'naviy merosini yetkazish, eng muhimi, ajdodlarimiz amalga oshirgan buyuk ishlar to'g'risidagi bilimlarimizni chuqurlashtirish va rivojlantirish, zamonaviy ilmiy tafakkurni yanada jonlantirish va olingan bilimlarni kelajak avlodlarga yetkazish borasida muhim qadam bo'lishi shubhasiz.

Prezidentimiz tashabbuslari bilan tashkil etilgan Shahrisabz «Temurbeklar maktabi» harbiy-akademik litseyida ham o'quvchilarning har tomonlama komil inson bo'lib yetishishlari, yuksak bilim darajasiga ega bo'lishlari uchun barcha turdagi qulayliklar mavjud.

Shahrisabz «Temurbeklar maktabi» harbiy-akademik litseyda o'quvchilarini ilmiy salohiyatini oshirish, dunyoqarashlarini yanada kengaytirish maqsadida, Yaponiya davlatining Chubu universiteti Biotexnologiya va tabiiy fanlar bo'yicha doktorantura (aspirantura) talabasi Karimov Muslimjon bilan hamkorlikda **“Yaponiya, ta'lim tizimi va biotexnologiya”** mavzusida Zoom platformasida videokonferensiya tashkil etildi.

Mazkur konferensiya davomida o'quvchilarga dastlab yapon maktablaridagi ta'lim tizimi haqida ma'lumotlar berildi. Yapon maktablarida majburiy ta'lim 9 yilni tashkil etib, shundan 6 yili boshlang'ich ta'lim hisoblanadi, bu davr davomida o'quvchilar tabiatni sevish, ota-onaga hurmat, shuningdek, turli to'garaklarga yo'naltiriladi. Maktablarda darsdan tashqari tashkil etiladigan mashg'ulotlar haqida alohida ma'lumotlar keltirib o'tildi.

Konferensiya davomida Yaponiya va O'zbekiston Oliy ta'lim tizimidagi farqlarga alohida to'xtalib o'tildi. Yaponiya Oliy ta'lim muassasalarining joylashuv o'rni, o'qituvchilarning pedagogik mahorati, laboratoriya jihozlari, ilmiy salohiyati, OTMLardagi kutubxonalar va universitet ichki muhitidagi farqlar haqida ma'lumotlar keltirildi. Magistratura va doktoranturadagi o'qish jarayonlarining afzalliklari, shuningdek, mazkur jarayonlarning amaliyot bilan bog'langan holda olib borilishi haqida ham ma'lumotlar keltirildi.

Biotexnologiya va Bioxavfsizlik haqida alohida to'xtaldi. **“Elucidation of the mechanism of synergistic cytotoxicity of fluorodeoxyuridine and a specific deoxyuridine analog and its application to cancer therapy”** mavzusidagi ilmiy ishi haqida qisqacha o'quvchilarga ma'lumot keltirib o'tildi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyoda o'lim ko'rsatgichi bo'yicha har 6 kishidan 1 nafari rak kasalligidan nobud bo'layotgani, organizmda rak hujayrasining rivojlanishi va unga qarshi kurash choralari haqida o'quvchilarga qiziqarli ma'lumotlar yetkazildi.

Shuningdek, talaba Yaponiyadan olgan taassurotlari haqida ham o'quvchilar bilan o'rtoqlashdi. Yaponlarda o'zaro hurmat, insonlarining mehnatkashligi, shaharlarning tozali va atrof-muhit muhofazasi, o'g'irlik va qonunbuzarliklarning kamligi, vaqtni juda-juda qadrlashlari va shuningdek, ko'p kitob o'qishlari haqidagi taassurotlari bilan suhbatlashdi.

Konferensiya davomida o'quvchilar va Chubu universiteti doktorantura talabasi o'rtasida savol-javob o'tkazildi. HAL o'quvchilari o'zlarini qiziqtirgan ta'lim tizimiga oid savollarga javob olishdi.

Shu kabi ilmiy konferensiyalarni harbiy-akademik litseylarda tashkil etish o'quvchilarning dunyoqarashini yanada oshirishi, ularning ilmiy salohiyatini yuksalishida samarali ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR:

1. “Pedagogika” ilmiy-nazariy va metodik jurnali. 2018/6 son
2. Abdullaev Yu. Xorijiy Oliy ta'lim: tajriba va taraqqiyot yo'nalishlari. T., “O'zbekiston” 1999
3. Zunnunov A. va boniq. Pedagogika tarixi. T., «SHarq», 2000.
4. Hoshimov K., Nishonova S Pedagogika tarixi. O'quv qo'llanma. T., A.Navoiy nomidagi O'z.Res “Milliy kutubxona” nashryoti, 2006

ҲАРБИЙ ТАЪЛИМДА КРЕАТИВЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ҲАРБИЙ ТАЙЁРГАРЛИКНИ ЗАМОНАВИЙЛАШТИРИШНИНГ МУҲИМ ШАРТИ

Шеров Мансур Болтаевич

*Чирчиқ олий танк қўмондонлик муҳандислик билим юрти Гуманитар фанлар
кафедраси катта ўқитувчиси, майор*

Аннотация: Ушбу мақола креатив фикрлаш ғоясини очиб беради. У замонавий талабларга жавоб берадиган, ҳар соҳада креатив бўла оладиган мутахассислар сонини ошириш орқали ривожланишни такомиллаштиришни кўрсатади. Ҳарбий хизматчилар орасида креатив фикрлашни шакллантириш борасида муҳим фикрлар илгари сурилган. Ҳарбий тайёргарликни замонавийлаштиришнинг муҳимлиги таълим жараёнида креативликни шакллантиришдир. Ҳарбий хизматчилар орасида шахсий таркибни креатив руҳда тарбиялаш тўлиқ қўллаб-қувватланади.

Калиг сўзлар: Креативлик, чуқур фикрлаш, креатив фикрлаш, замонавийлаштириш, фикрлашнинг илмий усули, тактик чуқур мулоҳаза, диалектга оид креативлик.

Annotation: This article explains the idea of creative thinking. It demonstrates the improvement of development by increasing the number of professionals who meet modern requirements and can be creative in any field. Important ideas have been put forward on the formation of creative thinking among military personnel. The importance of modernizing military training is to form creativity in the educational process. Fostering a personal spirit of creative content among military personnel is fully supported.

Keywords: Creativity, deep thinking, creative thinking, modernization, scientific method of thinking, tactical deep thinking, dialectical creativity.

Бугунги кунда жамиятимизнинг фаол бўғини сифатида Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлар тизимида тарбияланаётган ёш ҳарбий хизматчиларнинг иқтидори, билими ва маданиятини юксалтириш долзарб ҳисобланади. Хусусан, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш” [1] вазифалари белгиланган.

Ҳозирги вақтда дунёнинг Foundations of creative education (АҚШ), Musashino Art University (Япония), Chinese Academy of Social Sciences (Хитой), European Union Institute for Security Studies (Франция), German Council on Foreign Relations (Германия), Central European University (Венгрия), University of Tennessee (Италия), Charles University (Чехия), Креатив тафаккур институти (Россия), Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлар академияси (Ўзбекистон) ва бошқа мамлакатларда ҳам ҳарбий хизматчиларда креатив тафаккурни шакллантириш босқичларини ўрганиш, уларнинг ҳарбий таълим модернизациясидаги фаоллигини ошириш, ҳарбий касбий фаолият доирасида зарур билим, кўникма, малакалар эгаллашни, ҳарбий таълим муаммолари устида ишлашда мустақил ва ижодий ёндашувини таъминловчи креатив тафаккур имкониятларидан самарали фойдаланиш асосида илмий тадқиқот ишларини амалга ошириш бўйича кўплаб илмий лойиҳалар жамият ҳаётига тадбиқ қилинмоқда. Ушбу илмий ишланмалар ҳарбий хизматчиларда креатив тафаккурни шакллантиришнинг янги моделларини ишлаб чиқишда, бу йўналишдаги олиб борилаётган ислохотларни халқаро муносабатларга интеграциялашда устувор аҳамият касб этади.

Шу боисдан ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти таъкидлаганидек: «Биз ёшларга доир давлат сиёсатини ҳеч оғишмасдан, қатъият билан давом эттирамиз. Нафақат давом эттирамиз, балки бу сиёсатни энг устувор вазифамиз сифатида бугун замон талаб қилаётган юксак даражага кўтарамиз. Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз»[2].

Креативлик муайян босқичларда изчил шакллантириб ва ривожлантирилиб борилади. Ҳарбий хизматчиларнинг креативлик сифатларига эга бўлиши уларнинг шахсий қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қувватини касбий фаолиятни сифатли, самарали ташкил этишга йўналтиради. Уларнинг креативлик сифатларига эга бўлишлари уларда ўқув ва тарбия жараёнларини ташкил этишга анъанавий ёндашишдан фарқли янги ғояларни яратиш, бир қолипда фикрламаслик, ўзига хослик, ташаббускорлик, ноаниқликка тоқат қилмасликка ёрдам беради.

Креатив фикрлаш - бу диалектик фикрлашнинг энг юқори шаклидир. Бундай ҳолда, атипик, ностандарт тактик вазиятларни, вазифаларни мустақил равишда ҳал қилиш, уларнинг ечимига янгилик киритиш ва янги фокуслар ва ҳаракат усулларини топиш муҳим. Шундай қилиб, тактик фикрлаш бу ижодий фикрлашдир, чунки жанговар амалиётда иккита мутлақо бир хил тактик созлашлар, жанглар, шунингдек, стандарт ҳолатлар ва маълумотлар тўлиқ равишда намоён бўлмайди. Бундай муҳитда қўмондон шартли вазиятни тезда баҳолаши, тезлик билан тегишли қарор қабул қилиши ва уни амалга ошириши талаб этилади.

Ҳозирги вақтда ҳарбий-сиёсий билимларни чуқур ўзлаштириш учун курсантлардан ижодий фикрлаш, касбий ҳаракатчанлик ва фундаментал билимларга эга бўлиш талаб этилмоқда. Олий ҳарбий ўқув юртларининг вазифаси келажакда юқори даражадаги ҳарбий хизматга қодир зобитларни тайёрлаш, қўшинлардаги ўқув жараёни ва ўқитиш билан боғлиқ таълим сифатини таъминлашдан иборат бўлиб қолмоқда. Шунингдек, тутиш керакки, бўлажак офицерни олий ҳарбий ўқув юртида ўқитиш жараёни ўзгача маъно-мазмун касб этади. Чунки курсант касбий билимларни ўзлаштириш билан бир қаторда шахсий фазилатларни (коммуникатив, ташкилий, таҳлилий) ривожлантиришлари ва ижодий фикрлаш тарзини шакллантиришлари керак бўлади. Ҳеч шубҳа йўқки, ижодий фикрлаш ва инновацион усулларни пухта эгаллаш офицерга ўз вазифасини узоқ вақт давомида ҳал қилишга имкон беради.

Замонавий шароитда креатив фикрлаш ихтисослашган ҳарбий таълим муассасаларида курсантларнинг асосий мақсад ва вазифаларига айлантириш долзарб аҳамиятга эга. Умумий гуманитар фанлар блокнинг ўқув материали асосида курсантларда креатив фикрлаш қобилиятини ривожлантириш жуда муҳимдир, чунки бугунги курсант ва эртанги кун ҳарбий қисмлари ҳарбий хизматчиларининг шахсий ва индивидуал хусусиятларини шакллантириш ушбу муаммони ҳал қилишга чамбарчас боғлиқ.

Курсантларни ижодий ривожланиш даражаларига кўра интеллектуал, мотивацион, ихтиёрий, мавзуй-амалий ва ҳиссий соҳаларга бўлинади. Тадқиқот натижалари шунини кўрсатдики, креатив фикрлаш қобилиятига эга бўлмаган курсантлар паст даражада натижалар кўрсатади: бундай курсантлар репродуктив фаолиятни афзал кўрадилар, ақлий фаолиятнинг табиати бўйича, конвергент фикрлаш устунлик қилади, ўз-ўзини ҳурмат қилиш даражаси паст, ташвишланиш даражаси юқори, бошқалар билан алоқа қилиш қобилияти суст бўлади.

Ҳарбий таълим муассасаларида интеллектуал ва ижодий фаолиятнинг босқичма-босқич дастурини тайёрлаш, ижодий муаммони ҳал этишда, ривожланиш жараёнида белгиланган мақсадни ҳисобга олган ҳолда амалга ошириладиган, интеграция ва ташкилий-амалий тамойилни амалга оширадиган ташкилий-процессуал компонент устувор аҳамият касб этади.

Куроллик Кучларнинг инсонпарвар мақсадлари ва вазифалари инсонга ҳаётини ҳарбий хизматга бағишлаган ҳолда ҳаёт мазмунига эга бўлиш имкониятини беради. Бироқ ушбу имконият юқорида тилга олинган мақсадлар ва вазифалар амалиётга тўлиқ жорий қилинса, Куролли Кучларнинг ичидаги муносабатлар зобитга ўзининг мавжуд шуурий ижодий салоҳиятини ишга солишга имкон берса ва унинг ўзи ҳаёт мазмунини илмий тушунишни эгаси бўлсагина воқеликка айланади. Ушбу вазифа бошқарув ва тарбиялаш субъектлари фаолияти бир неча йўналишларини амалга ошириш билан ҳал қилиниши мумкин. Бу йўналишлардан энг муҳимлари қуйидагилардир:

- Куролли Кучлар мақсадлари ва тузилмаларини ҳаётнинг объектив талабларига мослаштириш;
- зобитнинг шахсий манфаатлари ва хизмат талабларининг имкон қадар мос келишини таъминловчи муносабатлар тизимини яратиш;
- зобитларни хизмат жойларига тақсимлашда ижтимоий адолатни амалга ошириш;
- Куролли Кучларни ислоҳ қилиш чоғида лозим ва мавжуд, идеаллик ва воқелик, сўз ва иш ўртасидаги жарликни камайтириш;
- ҳарбий хизматда ҳаёт ва маиший хизмат кўрсатиш соҳасини такомиллаштириш;
- зобитларнинг, барча хизматчиларнинг жисмоний саломатлигини мустаҳкамлаш ва ҳаказолар.

Ҳарбий бошлиқлар фаолиятининг ушбу йўналишлари, зобитнинг ҳаёт мазмунига бўлган эҳтиёжларини қондиришни имкон қадар таъминлайдиган ташқи муҳитни шакллантиришга шароит яратади. Айниқса, бугунги кунда давлатимиз раҳбари Ш. М. Мирзиёев тўғри таъкидлаганидек, “Ҳарбий хизматчиларнинг руҳий жиҳатдан чидамли бўлиши ҳақида гапирганда, кейинги пайтда дунёнинг турли минтақаларида содир бўлаётган куролли тўқнашувларда кўзга ташланаётган бир ҳолатга эътиборингизни қаратмоқчиман. Яъни, жанговар ҳаракатлар давомида шахсий таркиб ўртасидаги йўқотишларнинг асосий қисми кучли руҳий таъсир ва зарбалар билан боғлиқ экани маълум бўлмоқда. Бундай руҳий жароҳатларни ҳатто тинч ҳаёт шароитида ҳам даволаш жуда мураккаб масаладир. Шу муносабат билан тегишли вазирлик ва идоралар раҳбарлари барча тоифадаги ҳарбий хизматчиларнинг жисмоний ва руҳий тайёргарлиги бўйича принципиал жиҳатдан янги меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиши зарур. Бу борада асосий эътиборни ҳарбий-амалий масалаларни ҳал этишга йўналтириш лозим. Ҳарбий хизматчилар ҳар томонлама соғлом ва чидамли бўлиши, ҳар қандай мураккаб жисмоний ва руҳий синовларга бардош бериши керак” [3].

Ҳарбий-илмий билимларни ҳаракатчанлиги ва ўзгарувчанлиги, уларни қўлга киритиш усулларини С.И.Крупное таъкидлаб ўтган. У кўпроқ ҳарбий илмий билимларнинг мазмуни ва чегаралари ижтимоий жиҳатдан шартли эканлигига эътибор қаратган[4]. С.В.Клягин ҳарбий тадқиқотчининг ўрганиш фаолиятига таъсир кўрсатувчи омиллар мажмуини таҳлилдан ўтказган (шу аснода қадриятли, ижтимоий-маданий шароитлар ролини алоҳида ажратиб кўрсатган) ҳарбий-ижтимоий тадқиқотлардаги фан намуналари динамикасини бундай кўриб чиқиш нуктаи-назаридан ҳарбий илмий ўрганиш асослари, мазмуни ва усулларининг ўзгарувчанлигини умумлаштирувчи ўрганишнинг концептуал-назарий воситаларини синовдан ўтказилган[5]. С.А.Тюшкевичнинг асарларида ҳарбий олимнинг ўрганиш фаолиятида парадигмал тафаккурнинг замонавий намуналари шаклланиши[6]. тўғрисидаги хулосалар асослаб берилган, ҳарбий тадқиқотчининг даврнинг ижтимоий-маданий,

иктисодий, маънавий, тарихий вазиятларига тобе эканлиги таъкидланган, шунингдек муаллиф томонидан 21 асрдаги эхтимоллий урушлар хусусиятига бўлган қарашлар қайта мулоҳазадан ўтказилган.

Креативлик муайян босқичларда изчил шакллантириб ва ривожлантирилиб борилади. Бўлажак офицерларнинг креативлик сифатларига эга бўлиши уларнинг шахсий қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қувватини касбий фаолиятни сифатли, самарали ташкил этишга йўналтиради. Уларнинг креативлик сифатларига эга бўлишлари уларда ўқув ва тарбия жараёнларини ташкил этишга анъанавий ёндашишдан фарқли янги ғояларни яратиш, бир қолипда фикрламаслик, ўзига хослик, ташаббускорлик, ноаниқликка тоқат қилмасликка ёрдам беради. Бинобарин, креативлик сифатларига эга курсант ўз фаолиятини ташкил этишда ижодий ёндашиш, янги, илғор ўқув фаолиятини, шахсий сифатларини ривожлантиришга хизмат қиладиган ғояларни яратишда фаоллик кўрсатиш, замонавий фанлардаги илғор ютуқ ва тажрибаларни мустақил ўрганиш, шунингдек, ҳамкасблари билан доимий, изчил фикр алмашиш тажрибасига эга бўлишга эътибор қаратади. Одатда курсантларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари ўз касбий фаолиятидаги муаммоларни ҳал қилишга интилиш, илмий-тадқиқот ишлари ёки илмий лойиҳаларни амалга ошириш ва ўзаро ижодий ҳамкорликка эришишлари орқали таъминланади.

Хулоса қилиб айтганда, **биринчидан**, ижод бу мураккаб жараён шу сабабли инсонга хос бўлган креатив тафаккурни шакллантиришда бу ҳодиса алоҳида аҳамият касб этади. Креатив тафаккур бу мустақиллик ва танқидий фикрлаш, турли даражадаги муаммоларни ўзига хос тарзда ечиш демакдир. Креатив тафаккур бу инсонлар томонидан умумий тарзда қабул қилинган қарорларга ўзгача муносабат билдириш ёки бу борада кўплаб муқобил фикрларни илгари суриш қобилияти, таваккал қилишга тайёрлик, ахборотни тезлик билан қайта ишлаш қобилиятининг мавжудлигидир.

Иккинчидан, ҳарбий кадрларни тайёрлаш кўп жиҳатдан офицерларнинг креатив тафаккурини шакллантириш жараёни ва ривожланиш истиқболлари билан белгиланади, бу эса ўз навбатида жамиятни ривожлантиришнинг ижтимоий-иктисодий шароитлари, замонавий ҳарбий-техник тараққиёт, ҳозирги даврда ҳарбий ишланмаларнинг ҳолати ва ривожланиш истиқболлари билан характерланади.

Учинчидан, ҳарбий ўқув юртларида офицерларни тайёрлаш уларнинг умумий маълумот даражаси, маданияти, интизоми, ҳарбий-касбий билим, кўникма, ижодий фикрлаш қобилиятига эгаллиги ва зарурий ахлоқий ва жанговар фазилатларни шакллантириш жараёнидир. Ушбу муаммоларнинг ечими ҳарбий хизматчи фаолиятидаги креатив тафаккурни шакллантириш билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

Тўртинчидан, олий ҳарбий мактаб бу нафақат олий умумий маълумот ва касбий тайёргарлик мактаби, балки бу, энг аввало, курсантларда кенг дунёқарашни шакллантириш, бой тасаввурларни юзага келтирадиган, мақсадга мувофиқ фаолият юритишга ундайдиган, ижодий фикрлаш маданиятини шакллантирувчи ўзига хос таълим масканидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.
2. Мирзиёев Ш. М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2016. - Б.14.
3. <http://uza.uz/oz/politics/Qurolli-kuchlarimiz-mamlakatimiz-barqarorligi-va-taraqqiyetini-11-01-2018>.

4. Иванов А.И. Взаимодействие рационального и иррационального в воинской деятельности: Автореф. дис. канд. филос. наук,- М., 1997.-С.16-17.
5. Крупное С.И. Логико-методологический анализ военно-научных знаний: Автореф. дис. д-ра филос. наук. - М., 1971. -59 с.
6. Клягин С.В. Динамика образов науки в военно-социальных исследованиях. - М.: ВУ, 1998. - С.26-30.

КИМЁ ФАНИНИ ЎҚИТИШДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР ВА ИЛГОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР

Ворисова Раъно Собировна

Чирчиқ олий танк қўмондонлик-муҳандислик билим юрти, кафедра мудири

Абдуллаева Зухра Шухрат қизи

Тошкент тиббиёт академияси, 5 босқич талабаси

Аннотация. Мазкур мақолада кимё фанини ўқитиш жараёнида янги педагогик технологияларни фойдаланган ҳолда машғулотларни ташкиллаштириш орқали муаммолар ёритилишига алоҳида аҳамият берилди.

Калит сўзлар: инновацион, итнерфаол, узлуксиз таълим, педагогик техника, интеллектуал-маънавий, ахборот-коммуникация.

Аннотация. В данной статье особое внимание уделяется применению педагогических технологий на занятиях химии.

Ключевые слова: инновационный, интерактивный, непрерывное образование, педагогическая техника, духовно-интеллектуальный, информационная коммуникация.

Annotation. In this article it is revealed special ways of solving problems by organizing classes with the help of pedagogical technologies during the lessons of chemistry.

Key words: innovation, interactive, non-stop education, pedagogical technology, intellectual spritual, information communication.

Фан ва техника жадал суратда ривожланаётган ҳозирги замонда инновацион янги педагогик техникалардан фойдаланган ҳолда машғулотларни ташкиллаштириш ва ўтказиш давомида тингловчиларни юксак маънавиятли, чуқур билимли қилиб тарбиялаш педагогдан катта куч ва ғайрат талаб этади.

Мустақил Республикамиз тараққиётининг ҳозирги босқичи жамиятимиз ҳаётининг барча жабҳаларида туб сифатий ўзгаришлар амалга оширилаётгани билан белгиланаётганлигини эътиборга оладиган бўлсак, ҳозирги даврдаги ижтимоий-иқтисодий ривожланиш тамойиллари жаҳондаги тараққий этган мамлакатлар қаторидан муносиб ўрин олиш учун маънавий салоҳиятимизни ва иқтисодий қудратимизни янада ошириш, илмий-техника талабларига жавоб берадиган тарзда қайта қуриш асосий вазифадир. Бундай вазифани ҳал этиш келажагимиз пойдеворларидан бўлган ҳарбий тингловчиларнинг ақлий салоҳиятини, дунёқарабини, уларнинг билим ва маънавиятларини жаҳон андазаси даражасига етказиб бориш билан боғлиқ бўлган ҳолда амалга оширилиши инкор қилиб бўлмайдиган ҳақиқат бўлиб, бу ўз навбатида миллий таълимнинг нечоғлик тўғри йўлга қўйилганлиги билан узвий боғлиқдир.

Бугунги кунда шу йўналишда таълим-тарбия берадиган педагог-ўқитувчилар юксак педагогик маҳоратга, юқори касбий салоҳиятга эга бўлмоғи, бугунги кун талабига хос ва мос билим бериш жараёнида ноанъанавий усуллардан фойдаланиб, тингловчиларни эркин фикрлашга, ўз устида кунт билан ишлаб ҳар томонлама чуқур билим олишга йўналтириш лозим бу - давр талабидир.

Бугун жамиятимизда қандай ютуқ ва марраларга эришган бўлсак, уларнинг замирида биз танлаган ва бутун дунё эътироф этган, “Ўзбек модели” деб ном олган тараққиёт йўли турибди. Ана шу йўлнинг ажралмас қисми бўлган, ёшларимизнинг онгу тафаккурини, ҳаётга бўлган муносабатини тубдан ўзгартирган таълим-тарбия соҳаси ривожини, ҳар томонлама етук авлодни тарбиялаш, юқори малакали кадрлар тайёрлашда

муҳим аҳамият касб этмоқда. “Бизнинг энг катта таянчимиз ва суянчимиз, ҳал қилувчи кучимиз ёшлар” деган шиор ҳаётимизда тобора ўзининг яққол ўз ифодасини топмоқда.

XXI аср Ўзбекистонда маданият, иктисодиёт, фан ва техника, ижтимоий-сиёсий инновациялар асри сифатида бошланди ва ана шундай шароитда баркамол шахс, юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш нафақат педагогик, балки ижтимоий заруратга айланди. Бу зарурат Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида белгиланган “таълим олувчиларнинг маънавий ва ахлоқий фазилатларини ривожлантириш” масаласига эътибор қаратишни талаб этди.

Кимё фанларини ўқитиш таълим-тарбия бирлигига асосланиб, ушбу фанлар ўсиб келаётган ёш авлодда сиёсий, ғоявий, маънавий-ахлоқий, жисмоний фазилатларни, юксак онг ва маданиятни шакллантиради. Демак, ёш авлод, бўлажак мутахассисларнинг, умуман, миллатнинг қандай сиёсий, ғоявий, ахлоқий, ғоявий тамойиллар асосида яшаши ва меҳнат қилиши бугунги кунда юртимизда амалга оширилаётган узлуксиз таълим-тарбия тизими самарадорлигига бевосита боғлиқ.

Мазкур вазифаларни амалга оширишда табиий-илмий фанлар соҳасидаги энг сўнгги ютуқлар ҳамда илмий янгиликларга таянган ҳолда, мавжуд ҳолатни илмий-назарий ўрганиш, мазмунан бойитиш, такомиллаштириш ҳамда ислоҳотлар талабларига тўла жавоб берадиган даражага келтириш тамойилларига асосланиш зарур. Тизимнинг муваффақияти фанларнинг ўқитилиш сифати, фанлар ўртасидаги ўзаро интеграция, “узлуксиз тарбия объекти ва субъекти” бўлган тингловчиларнинг камолоти, онгу тафаккурини юксалтиришга қаратилган таълим-тарбия жараёнининг самарали ташкил этилишига боғлиқ.

Шу нуқтаи назардан, бугунги кунда ёшларнинг дунёқарашини бойитиш, уларда Ватанга садоқат, унинг тараққиётига дахлдорлик ҳисси, миллий ғурурни шакллантириш, уларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида камол топтириш, ҳозирги замондаги кескин интеллектуал-маънавий рақобатга жавоб бера оладиган, мустақил қарорлар қабул қилишга қодир бўлган юксак малакали мутахассислар этиб тарбиялаш олий таълим тизимида ўқитилаётган табиий-илмий фанлари олдида турган муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Табиий-илмий фанларни ўқитиш борасида миллий ва хорижий тажрибаларни ўрганиш ва қиёсий таҳлил қилиш, фанларнинг намунавий ўқув дастурларини такомиллаштириш ва улар асосида маъруза матнлари, янги авлод ўқув адабиётлари, электрон адабиётларни яратиш ва таълим жараёнига босқичма-босқич жорий этиш ишлари амалга оширилмоқда.

Ўқув фанлари бўйича электрон ўқув воситаларининг яратилиши мазкур фанларни ўқитишда замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш имкониятини янада кенгайтиради. Бу ўз навбатида, курсантларнинг мазкур фанлар бўйича билимларни чуқур ўзлаштиришларининг асосий омили бўлиб, таълим-тарбия сифати ва самарадорлигини оширади.

Айни шундай сайи-ҳаракатлар амалга оширилиши таълим жараёнига замонавий педагогик ва ахборот технологияларини кенг татбиқ этишни янада жадаллаштириш, профессор-ўқитувчиларни илғор педагогик билимлар ва технологиялар билан қуроллантириш, уларнинг маҳоратини ошириш, хориж олий ҳарбий таълим муассасалари тажрибасини чуқур ўрганиш ҳамда улардаги самарали усул ва воситаларни миллий таълим тизимимизга жорий этиш имконини яратади.

Келажагимизнинг билимдон мутахассис кадрларни тайёрлаш, уларнинг ақлий салоҳиятларидан унумли фойдаланиш ва юзага чиқариш ҳар жиҳатдан биз ўқитувчиларнинг ўқитиш жараёнларни қандай ташкил этишимиз ва қандай сифатий кўрсаткичларга эришишимиз билан бевосита боғлиқ бўлиб, кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг иккинчи ва учинчи босқичларида ўқув-тарбиявий жараёнини илғор педогогик технологиялар билан қуроллантириш, таъминлашга оид чора-тадбирлар белгилаб қўйилганлиги барчамизга маълум. Ҳозирги замон фан-техника тараққиёти,

ахборотлар кўламининг кескин ошиб бориши билим берувчи ва билим олувчининг олдига ҳам юксак бир талабларни кўймоқдаки, бу талабларни ўқув жараёнида амалда синаб кўрилган тажрибаларни кўллаш орқалигина юзага чиқариш мумкин бўлиб, бунда энг илғор педтехнологиялар услубларнинг энг янгиси ва самаралиси бўлиб ҳисобланмоқда. Бу педтехнологияларнинг аввалги анъанавий услублардан фарқи шундаки, у таълим жараёнини бир бутунликда кўриб, унинг мақсади, мазмуни, билим бериш усуллари ва воситалари, таълим босқичларини лойиҳалаб, таълим жараёнини назорат қилиш ва таълим натижаларини баҳолаш каби қисмларини ўзаро узвий боғлиқ тизимга келтирган ҳолда, унинг лойиҳасини тузишга йўналтиради.

Маълумки, турли даврларда таълим жараёнини тобора такомиллаштиришга оид изланишлар, янгиликлар киритиш муаммоларига алоҳида аҳамият бериб келинган. Айниқса, таълимга технологик ёндашув масаласи 20-асрнинг ўрталарига келиб жуда кучайган. Бу давр адабиётларида “педагогик техника” тушунчаси тез-тез учрайдиган, соҳа олимларнинг педагогик технологияга оид қарашлари бот-бот эълон қилиниб турилган. Шу асрнинг 40-50 йилларида таълимда техник воситаларидан фойдаланишга оид қарашлар кучайиб, таълимда ўқув фильмлари, турли проекцион аппаратлардан фойдаланиш масалалари, улардан таълимда фойдаланиш методикалари ишлана бошланган.

Жаҳон педагогикасида 50-йиллар ўқув жараёнини “технологик усулда” ташкил этишга бўлган ҳаракат ниҳоятда кучайиб кетди. Ўқув масканларида қўлланилаётган анъанавий ўқитиш, техник воситалардан фойдаланишда ишлатилаётган методлар кўпайиб кетгани туфайли улардан самарали фойдаланиш қийинлашиб кетди. Бинобарин, бу методлардан фойдаланишнинг мақбул, соддароқ йўллари излаш, амалга ошириш зарурияти келиб чиқди. Оқибатда педагогик технологияларининг назарий ва амалий асослари пайдо бўла бошлади.

Ўз фаолиятимизда интерфаол ўқитиш усулларидан фойдаланар эканмиз, услубий қоидаларга катъий риоя қилишимиз шарт. Бу эса биздан катта педагогик маҳорат ва тажриба талаб этади, зиммамизга бир қарра маъсулият юклайди. Ушбу маъсулият ҳиссини англаган ва юқоридаги талаблардан ҳамда касбий тажрибамиздан келиб чиққан ҳолда, курсантларимизга билим бериш жараёнида интерфаол усулларидан изчил фойдаланиб машғулотлар самарадорлигига, таълимий сифатларни ортишига эришиб келмоқдамиз. Айнан тўхталадиган бўлсак, кимё фанини ўқитишда ҳам, кенг қамровли модел технологияларини истисно қилганда, ақлий ҳужум, резюмье, блиц ўйин, кластер, зинама-зина, БББ, бумеранг, тушунчалар таҳлили, ФСМУ, Венн диаграммаси, балиқ скелети, нима учун ва бошқа кўплаб интерфаол усуллар машғулотларга кенг жорий этилиб, тажрибалар кафедралараро очиқ машғулотлар асосида оммавийлаштирилмоқда.

Бундай янгича ёндашувлар курсантларимизни:

- мустақиллилик ва ижодкорликка;
- гуруҳда ҳар бир аъзонинг ўз ички имкониятини кўрсата олишга;
- ўзаро ҳамкорлик ва баҳсни вужудга келтиришга;
- оригинал мисол-масалаларни мунозара орқали ҳал этишга;
- илмий-амалий ўйинларга кириша олишга;
- хотира ва диққатларини ривожлантиришга;
- билимларни таҳлил қилиш ва мустақил йиғишга;
- бир-бирларининг фикрларини тинглаш ва тўғри хулосалар чиқаришга;
- тезкор ҳаракат усуллари бажаришга, гуруҳ ва ўзининг меҳнат натижасига

маъсулият билан ёндашишга ўргатмоқда.

Эндиликда курсантларимиз ўз-ўзига танқид назари билан қарашни, кимёвий билимлар ҳарбий учун сув ва ҳаводек зарурлигини, биз эса машғулотларимиздаги бир хилликдан, зерикарликдан қочиб, мавзуларни қизиқарли, баҳс-мунозарали олиб боришга эътиборли бўлишга ўрганиб бормоқдамиз.

УЮШМАГАН ЁШЛАР МУАММОЛАРИНИ ЎРГАНИШНИНГ СОЦИОЛОГИК АСОСЛАРИ

Жозилов Азамат Авазович

ЧОТҚМБЮ, Қуролланиш ва отиш кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақола уюшмаган ёшлар муаммоларини ўрганишнинг социологик асосларини очиб беради. Мамлакатнинг қудратини белгилайдиган омиллар кўп. Бироқ уларнинг энг асосийларидан бири ёшлардир. Мамлакатнинг келажаги халқнинг эртанги куни, ёшларнинг униб-ўсиб, улгайиб, қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқ.

Калит сўзлар: уюшмаган ёшлар, ижтимоий гуруҳ, ижтимоий фаоллик, ижтимоий ҳимоя.

Аннотация: Данная статья раскрывает социологические основы проблем несплоченности молодежи. Много факторов, определяющих мощь государства. Однако, одним из основных является молодёжь. Будущее государства и народа связано с тем, какой будет молодёжь.

Ключевые слова: несплочённая молодёжь, социальная группа, социальная активность, социальная защита.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ташаббуси билан ишлаб чиқилган мамлакатни ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси ва унинг бешта устивор йўналиши барқарор тараққиётни таъминлашда муҳим дастурул амал бўлди [1].

Ёшлар давлат ва жамиятнинг келажагини, салоҳиятини белгиловчи ижтимоий қатлам саналади ва ҳар бир жамиятнинг истиқболи унда яшаётган ёшларнинг интеллектуал салоҳияти, маънавияти, сиёсий ва ҳуқуқий онглилик даражаси билан белгиланади. Мазкур нуқтаи назарга кўра ҳам ёшлар давлат ва жамият томонидан доимий эътибор талаб этадиган ижтимоий қатламдир. Зеро, барча даврларда ҳам ёшлар жамиятнинг энг фаол қисми бўлиб келган. Республикамиз аҳолисининг 64% ни ташкил этаётган ёш авлоднинг соғлом ва уйғун камол топиши учун зарур имкониятлар ҳамда шарт-шароитларни яратиш, уларни баркамол шахслар этиб шакллантириш бевосита Ватан истиқболи билан боғлиқ вазифа сифатида ҳар доим давлатимиз сиёсатининг марказида бўлиб келмоқда.

Юқорида билдирилган мулоҳазалардан келиб чиқиб, мақола мавзусининг долзарблиги қуйидагиларда ўз ифодасини топган:

биринчидан, Ўзбекистонда ёшлар тарбияси мамлакат келажаги ва барқарорлигини таъминлашнинг кафолати сифатида намоён бўлаётганлигида;

иккинчидан, мамлакат ижтимоий барқарорлигини таъминлашда уюшмаган ёшлар масаласи юзасидан илмий тавсияларни ишлаб чиқиш заруриятини ортиб бораётганлигида.

Ҳозирги кунда жаҳон мамлакатларида ёшлар тушунчасига нисбатан турли хил ёндашувларнинг мавжудлиги маълум.

Хусусан, БМТнинг ихтисослашган ташкилоти ЮНЕСКО 17 ёшдан 25 ёшгача бўлганларни ёшлар қатламига киритади. Европа Иттифоқи давлатларида 16 ёшдан 30 ёшгача (баъзан 35 ёшгача) бўлган аҳоли вакиллари ёшлар сифатида эътироф этилади. Шунингдек, МДХ давлатларининг аксариятида 14 ёшдан 30 ёшгача бўлганлар ёшлар ҳисобланади, аммо Украинада 14-35 [2], Қозоғистонда 14-29 [3] ёшлиларушбу тоифага кирити-лади. Ўзбекистон Республикасида эса 14 ёшдан 30 ёшгача бўлганлар ёшлар ҳисобланади.

Ҳозирги кунда маънавий ва ахлоқий кадриятларга содиқ, билимли, самарали меҳнат қилишга қодир фуқаролар, айниқса, ёшлар жамиятнинг энг асосий кучига айланиб бормоқда. Шунинг учун ҳам XXI аср-интеллектуал билимлар асрида инсон капиталига инвестициялар йўналтиришни устивор вазифа сифатида танлаган мамлакатлардагина юксак тараққиётга эришиш мумкин. Шунингдек, билимли жамиятгина таҳдид ва муаммоларни енгиб ўтишга қодир бўлади [4].

Ёшлар деганда мамлакат аҳолисининг энг ёш ва тез ўзгарувчан ва салоҳиятини ташкил этувчи, ўзининг ижтимоий таркиби жихатидан бир-бирига яқин бўлган қатлам

тушунилади. Улар ижтимоий ҳаётда, шунчаки оддий кузатувчи сифатида иштирок этмасликлари учун, улар аввало фаолиятда бўлишлари керак бўлади. Фаолият орқали ёшлар ўзларининг ижтимоий-сиёсий фаоллигини англаб борадилар. Ижтимоий-сиёсий фаоллик нуктаи назаридан ёшларни ўз олдларига қўйган мақсадларига кўра шартли равишда икки гуруҳга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Ижтимоий фаол ёшлар.
2. Ижтимоий ҳаётдан узоқ, уюшмаган, фаол бўлмаган ёшлар.

Кенг маънода ёшларнинг давлат ва жамият қурилиши, Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларга муносабати, масъулияти нуктаи назаридан талқин этиш мумкин.

Уюшмаган ёшлар ижтимоий фаоллик даражасини оширишга имконият берувчи омиллар:

- давлат томонидан яратилган имкониятлар;
- оила, маҳалла, таълим муассасаси ҳамда ёшлар иттифоқи фаолиятида ижтимоий шерикчилик механизмнинг фаол ишлаши;
- ёшлар иттифоқи томонидан уюшмаган ёшларни ижтимоий фаоллигини оширишга қаратилган тадбирлар;
- уюшмаган ёшлар иқтисодий фаоллигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар.

Уюшмаган ёшлар ижтимоий фаоллик даражасини оширишга тўсқинлик қилувчи омиллар:

- уюшмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқий маданият даражаси пастлиги;
- ота-оналар ва жамоатчилик томонидан уюшмаган ёшларга нисбатан эътибор ва маъсулиятнинг йўқлиги;
- уюшмаган ёшлар ўртасида турли хил турдаги зарарли иллатларнинг кенг тарқалиши (наркомания, ичкилик, фоҳишалар);
- уюшмаган ёшларнинг деструктив ғоялар ва ғарб маданиятига интилиш.

Мамлакатимизда уюшмаган ёшлар билан боғлиқ кўпгина муаммоларни қуйидаги асосий гуруҳларга бўлиш мумкин:

- уюшмаган ёшларга хос бўлган ижтимоий муаммолар:
- Буларга уюшмаган ёшларнинг ижтимоий гуруҳ сифатидаги моҳиятини белгилаш;
- жамиятнинг барча жараёнларидаги ўрни ва ролини баҳолаш;
- унинг даврий чегараларини аниқлаш;
- уюшмаган ёшлар ижтимоийлашувига хос хусусиятларнинг спецификасини ўрганиш;
- уларнинг ижтимоий, касбий йўналганлиги, жамоада адаптациялашувини таҳлил этиш; ноҳуқумат, ижтимоий ҳаракат ва бирлашмалар фаолиятининг ижтимоий жиҳатларини ўрганиш.
- умумсоциологик аҳамиятга эга бўлган муаммолар (никоҳ, оила, таълим жараёнлари билан боғлиқ) ёки фақат уюшмаган ёшлар доирасида намоён бўладиган муаммолар (тарбиянинг хусусиятлари, унинг спецификаси ва самарадорлиги, уюшмаган ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантириш, давлат ҳокимияти тизимидаги ўрни ва аҳамиятини белгилаш ва ҳ.к.).

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда мамлакатимиздаги уюшмаган ёшлар масалаларини ҳал қилишда қуйидаги хулоса ва назарий умумлашмаларни билдириш мумкин:

- уюшмаган ёшларнинг жамият тараққиётидаги фаолиятларига кенг йўл очиш ва уни таъминлаш учун уларнинг ўзларидаги фаоллик, сиёсий ва иқтисодий ислохотлар жараёнларига камарбасталик, ислохотларга ишонч, демократик кадриятларнинг абадийлигига суяниш фазилатларини тарбиялаш;

- уюшмаган ёшларнинг янгиликка интилиши, ташаббускорлиги, эркин бозор иқтисодиётига тез кўникиши, янги йўналишларни қўллаб-қувватлаши каби мавжуд юқори савиядаги ва ижобий йўналтирилган салоҳиятидан ўз вақтида холис ва рағбат асосида фойдаланишга эришиш, ёшлар ташаббусларининг “чўкиб” қолишига йўл кўймайлик;

- уюшмаган ёшларни соф, пок, меҳрибон қилиб тарбиялаш, уларни ўз ватани ва оиласининг ватанпарварларига айлантириш, ватанпарварликни ҳаёт тамойили ва мезонига айлантириш, мамлакат ривожини учун жон куйдиришни фуқаролик фазилатига айлантиришга эришиш;

- соғлом авлод тарбиялаш фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва барча зарур имкониятларни яратиш, соғлом авлод тушунчаси сирасига эса нафақат жисмоний соғломлик, ички рухий, психологик, маънавий ва мафкуравий соғломлик унсурларини киритиш, ёшлар соғломлигини умуминсоний ва миллий кадриятлар негизидан куриш;

- уюшмаган ёшлар сиёсати ва уни амалга ошириш масаласини миллий ва давлат хавфсизлигининг зарурий таркибий қисмларидан бири деб тан олиш;

- уюшмаган ёшлар ўртасида сиёсий онг ва сиёсий тафаккур тамойилларини кенг сингдириш, уларда сиёсий маданият кўникмаларини шакллантириш, уюшмаган ёшларнинг ўз сиёсий онгини ошириши ва кўникмаларга эга бўлишлари учун табиий ривожланиш тизимларини яратиш ва улардан унумли фойдаланиш.

- уюшмаган ёшларнинг кайфиятлари, манфаатлари ва ижтимоий аҳволини ўрганиш ва илмий таҳлил этиш бўйича турли социологик тизимлар фаолиятини ривожлантириш, уюшмаган ёшлар ижтимоий, иқтисодий аҳволи мониторингини тизимли ўрганиб бориш.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда уюшмаган ёшларнинг ижтимоий фаоллигини оширишни такомиллаштириш юзасидан қуйидаги таклифларни илгари суриш мақсадга мувофиқдир:

- ёшларнинг уюшмаган қисмини қамраб олиш механизмларини яратиш орқали уюшмаган ёшлар ижтимоий фаоллигини оширишга қаратилган лойиҳаларни амалга ошириш (мигрант ёшлар ва б.);

- уюшмаган ёшларда тадбиркорлик билим ва кўникмаларини ривожлантириш бўйича семинар тренинглар ўтказиш;

- уюшмаган ёшларнинг ҳуқуқий онг ва саводхонлиги шакллантиришда турли конкурслар, мусобақалар, интеллектуал ўйинлар ташкил этиш;

- уюшмаган ёшларнинг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатлами – ногиронлар, ота-онасиз болалар, кам таъминланган оилалар фарзандларининг давлат томонидан ҳимояланишини таъминлаш механизмларини такомиллаштириш;

- уюшмаган ёшларнинг муаммоларини ўрганиш мақсадида доимий равишда социологик сўровлар ўтказиш ва унинг яқунлари бўйича тегишли тадбирларни амалга ошириш талаб этилади. Уюшмаган ёшлар муаммолари бўйича доимий равишда жамоатчилик фикрини ўрганишни ташкил этиш ҳамда уюшмаган ёшлар муаммолари билан шуғулланувчи социологик илмий марказ фаолиятини йўлга қўйиш.

Мамлакатимиз истиқболли заҳира бойлиги ҳисобланган уюшмаган ёшларнинг келажаги учун лозим бўлган шароитларни яратиш орқали тараққиётимизни янада ривожлантириш имкониятини бериши шубҳасиздир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида// Ўзбекистон Республикаси Президенти-нинг фармони. [https:// www.gov.uz](https://www.gov.uz)
2. Закон Украины “О содействии социальному становлению и развитию молодежи в Украине” 1993 г.
3. Закон Республики Казахстан «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» от 7 июля 2004 года № 581
4. Человеческое развития: учебник // Коллектив авторов. - 2-е издание. - Т.: УМЭД, ПРООН, 2011.

POLITEXNIK FIKRLASH VA HARBIY MAHORAT INTEGRATSIYASI

H.U. Azimov

Chiqchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti o'quv bo'limi boshlg'i o'rinbosari

"Buyuk sarkarda Amir Temur bobomiz: "Askarlari botir el qudratli bo'lur, deganlarida aynan ana shu haqiqatni nazarda tutgan edilar. Men har bir askar, Vatanning har bir posboni Amir Temur va ulug' lashkarboshilarimiz o'gitlarini, ularning harbiy merosini chuqur bilishi kerak, deb qayta-qayta ta'kidlab kelaman. Bu o'lmas va bebaho meros hozirgi kunda ham har birimizning qalbimizga cheksiz g'urur baxsh etadi, muqaddas tuprog'imizga sadoqat tuyg'ularini kuchaytiradi", – deydi prezidentimiz o'z Shavkat Mirziyoyev nutqida .

Harbiy- ta'lim muassalarining kursantlari tariqasida o'n yetti yoshdan 21 yoshgacha bo'lgan fuqarolar, shu jumladan o'qishga qabul qilingan yili o'n yetti yoshga to'ladigan fuqarolar, shuningdek harbiy ta'lim muassalarida o'qish istagini bildirgan, ofitserlar tarkibi harbiy unvonlariga ega bo'lmagan, o'n sakkiz yoshdan yigirma besh yoshgacha bo'lgan harbiy xizmatchilar qabul qilinadilar.

1582-yil "**harbiy**" so'zi ingliz tilida birinchi marta "**militsiya**" atamasi sifatida paydo bo'lgan. Bu so'z lotin tilida *militaris, milya*, ya'ni "askar" ma'nosini anglatadi.

Harbiy xizmatchi - haqiqiy harbiy xizmatni bajaruvchi shaxs hisoblanadi. U vatan himoyasi yo'lida xizmat qiluvchi shaxsdir. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida harbiy xizmatchilar - askar va matrosalar, serjantlar va ofitserlar (kichik, katta, oliy) kabi tarkibiy qismlarga bo'linadi. Bu bo'linmalarining qay biriga mansub bo'lmasin, harbiy xizmatchidan yuqori harbiy mahorat talab etiladi.

Harbiy mahorat - quruqlik, dengiz, havoda harbiy harakatlar olib borishga tayyorgarlik ko'rish va uni olib borish nazariyasi va amaliyotining ma'lum bir darajasidir. Zamonaviy harbiy **mahoratning tarkibiy qismlariga** o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan: **harbiy strategiya, operativlik mahorati va taktik mahoratni** misol qilib keltirish mumkin. Harbiy mahorat nafaqat harbiy bilim va ko'nikmalar balki, ishlab chiqarishning taraqqiyot darajasi va ijtimoiy tuzum xarakteri bilan belgilanib, mamlakatning rivojlanish tarixi xususiyatlari, milliy xususiyatlar va an'analar, geografik sharoit va boshqa omillarga bog'liq suratlarda rivojlanadi.

Antik davr strategiyasi asosan, harbiy mahorat urushga tayyorgarlik ko'rish, jang maydoni va vaqtini tanlash, asosiy zarba beriladigan yerni belgilash, qo'shinlarga rahbarlik qilishda namoyon bo'lgan. Taktikaning taraqqiyoti natijasida harbiy mahorat jangovar tartibning eng sodda shakllaridan toritb, qo'shinlarni yuzma-yuz to'qnashuvigacha, jang maydonida qo'shinlarni murakkab manyovrlarni amalga oshirishlari kabi mohirona qarorlar qaul qilish va uni amalga oshirish bilan ham belgilanadigan bo'ldi.

XX asr boshida armiyalarning soni keskin oshgan, ularni katta miqdordagi tez otar to'pambaraklar, pulemyotlar, miltiqlar bilan qurollantirish imkoni tug'ilgan. Qo'shinlarni boshqarishda texnik vositalardan foydalanila boshlangan, aloqa yo'llari rivojlangan va manyovr qilish imkoniyatlari kengaygan. Jangovar harakatlarning yangi shakli — **operatsiya** shakllana boshlagan.

Operatsiya — qo'mondonlikning yagona maqsadi yo'lida birlashgan bir yoxud bir necha armiyalar tomonidan olib borilgan janglar majmuidir. Birinchi jahon urushi davrida harbiy operatsiya tushunchasi amaliy va nazariy jihatdan shakllangan. Yangi strategik birlashmalar — frontlar paydo bo'lgan; front operatsiyalari o'tkazila boshlangan. Artilleriyaning tez sur'atlar bilan rivojlanishi, aviatsiya, tanklar va zaharlovchi moddalarning

paydo bo'lishi natijasida taktika sohasida ham muhim o'zgarishlar yuz bergan. Taktik vazifalar piyodalar, artilleriya, tanklar va muhandislik qo'shinlarining birgalikda, umumiy harakatlari bilan hal etilgan.

Ikkinchi jahon urushi yillarida Harbiy mahorat yanada taraqqiy etgan. Germaniya urush boshida tank va mexanizatsiyalashgan qo'shinlardan unumli foydalangan, ularni aviatsiya quvvatlab turgan; qo'shinlarni boshqarish yaxshi yo'lga qo'yilgan, bu dastlabki davrda fashistlar armiyalarining yirik g'alabalariga sabab bo'lgan. Biroq Moskva ostonalarida fashistlar sovet qo'shinlaridan birinchi bor yirik mag'lubiyatga uchraganlar. Bunga sabab Sovet armiyasida ham misli ko'rinmagan harbiy mahorat va jangovorlikning ishga solinishi, yangi taktikalar, kulilmagan xujumlar, partizanlar harakati singari maxsus operatsiyalarning yaratilishi edi. Harbiy soha vakillari uchun ma'lum jangovor sharoitni texnik va siyosiy jihatdan to'g'ri tahlil etishlarida politexnik fikrlash qobiliyati juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Politexnik fikrlash - deganda biz intellektual majmuani tushunamiz, texnikaviy muvaffaqiyatni ta'minlaydigan jarayonlar va ularning natijalari texnologik inson faoliyati va samarali amaliyot bilan bog'liq shaxsiyat doirasi politexnik fikrlash kompleksini beradi. Hozirgi vaqtda politexnik fikrlash tarkibida beshta tarkibiy qism mavjud:

6. Konseptual;
7. Majoziy;
- 3) Amaliy;
- 4) Operation.

Konseptual, majoziy va amaliy komponentlar politexnik fikrlashning ichki tuzilishini tashkil etadi. Operativlik uning protsessual tomoni uchun javobgardir va texnologiya tilini bilishda xizmat qiladi. Uning o'ziga xosligi shundaki, berilgan nazariy bilimlar orasidagi bog'lanish texnik shakl va ularni texnik faoliyatda qo'llay olish jarayonini o'zida aks ettiradi.

Politexnik fikrlash - ta'minlashga qaratilgan fikrlash kognitivlik bo'yicha amalga oshiriladigan texnik ob'ektlar va politexnik faoliyati sifatlariga ko'ra: **instrumental darajalar, konstruktiv, ilmiy-nazariy, o'zgaruvchan, ijodiy, ijtimoiy ijobiy** - xususiyatlarni namoyon qiladi. Keling, ushbu xususiyatlarni batafsil ko'rib chiqaylik.

1. Politexnik fikrlashning birinchi xususiyati sifatida, uning politexnika tabiati, chunki u eng muhim o'ziga xoslikni aks ettiradi, texnosferadagi inson faoliyati bilan belgilanadi. Politexnik fikrlashning bu xususiyati kompleksga asoslangan umumiy ta'lim va politexnika bilimlari (bilim darajasi) va ushbu bilimlarni qo'llash qobiliyatlari (instrumental daraja) dizayn va ishlab chiqish sohalarida zamonaviy ishlab chiqarish, tashkiliy va boshqaruv, ishlab chiqarish, texnologik va tadqiqot faoliyati.

2. Politexnik fikrlashning konstruktiv xususiyati - ostida konstruktivlik tashxis qo'yish qobiliyatini va reallikni anglatadi texnik, moddiy, vaqtni, energiyani hisobga olgan holda maqsad qo'ying va boshqa manbalar, etarli texnik usullar va vositalarni tanlash, harakatlaringiz ketma-ketligini rejalashtiring, darajani aniqlang maqsadga erishish, agar kerak bo'lsa, uni dialektik jihatdan to'g'rilash, amalga oshirilayotgan loyihaga o'z vaqtida o'zgartirishlar kiritish. Ushbu rejada samarali vositalar dizayn texnologiyalari, musobaqalar va texnik ijodkorlik ko'rgazmalari shakllantirilgan.

3. Politexnik fikrlashning ilmiy va nazariy xususiyati - ilmiy fikrlash unga muvofiq ravishda amalga oshirilayotganligi bilan tavsiflanadi. Bu davrda boshqariladigan uslubiy tamoyillar olimlar tadqiqotga yondashishda va ularning natijalarida farq qiladi." Ushbu xususiyat politexnika bilan chambarchas bog'liq: zamonaviy, tezkor xususiyatlari haqida texnosferani yuqori darajada maxsus bilimlarni rivojlantirish ba'zi mashinalarning qurilmalari,

ularning ishlash qoidalari eskirgan bo'lib qoladi va tezda bu mashg'ulot bosqichida ahamiyatsiz bo'lib qoldi. Umumiy, fundamental asosidagi fundamental bilimlar tabiiy ilmiy asoslar, aksincha, doimo dolzarb bo'lib qolaveradi. Ular bilim sizga ishlash printsiplarini, texnik qurilmalarni tezda tushunishga imkon beradi sohadagi mavjud qurilmalarni takomillashirish va ulardan o'z kasbingizda samarali foydalanishga imkon yaratadi. Maktab o'quvchilarining ilmiy va nazariy fikrlashlarini shakllantirish uchun bu jarayonda fikrlash jarayonining qonuniyatlarini hisobga olish kerak. Eng muhimi politexnik fikrlashning ushbu sifatini shakllantirishda tabiiy fanlar va matematika fanining muhim ahamiyatga egaligini ta'kidlab o'tish lozim.

4. Politexnik fikrlash atrof-muhitni o'zgartirishdir. Hatto modellarni yaratish bosqichida (chizmalar, diagrammalar, algoritmlar va boshqalar) ushbu modellarning aqliy korrelyatsiyasiz amalga oshirish mumkin emas. Amaliy jihatdan bu qobiliyatning rivojlanmasligi transformatsion faoliyatning muvaffaqiyatsizligi yoki pastligiga olib keladi.

5. Politexnik fikrlashda ijodiy fikrlarni tashqariga chiqish, algoritmlar, namunalar, modellar mavjud. Ijodiy fikrlash doimo ob'ektiv yoki sub'ektiv ravishda yangi natijalarga olib keladi. Ijodiy tarkibiy qism innovatsion fikrlash uchun juda muhimdir. Zamonaviy intellektual faoliyat bilan bog'liq har qanday xodim kabi muhandis har qanday texnik sohada doimo kasbiy jihatdan takomillashib borishi kerak va texnik muammolarni hal qilishda mustaqil ravishda qaror qabul qilish, sharoitlarning noaniqligi va vaqt yetishmasligi bu axborotning ortiqcha qabul qilinishini bartaraf etishi lozim bo'ladi. Bunday sharoitda ko'pincha mavjud narsadan chetga chiqish kerak bo'ladi. Ijodiy fikrlashni shakllantirish uchun shaxs nafaqat fan olimpiadalari va loyiha faoliyati, shuningdek boshqa ish turlari, tarkibni o'zlashtirishga emas, balki namoyon bo'lishga qaratilgan ijodkorlikdan foydalanishi mumkin. Bunday shakllardagi ishlarda harbiy ta'lim muassasalari kursantlari uchun ham ga QVZ, teatr, spektakllar, badiiy topshiriqlar (she'r yozish, rasmlar va boshqalar) kabi vazifalarni ham berib ko'rish foydali bo'ladi.

6. Politexnik fikrlash har doimgidek yaratishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Uning motivatsiyasi gumanizm g'oyalariga asoslangan va yechilayotgan muammolar ijtimoiy ahamiyatga ega (sanoatda - mehnat unumdorligi, mehnat sharoitlari osonlashtiriladi va boshqalar harbiy sohada – kuchli mudofaa, angicha yondashuv, optimal betalofat himoya va boshqalar). Ushbu Politexnik fikrlashni biz **ijtimoiy - ijobiy** deb ataymiz. Shakllantirishning ushbu sifatidan o'quv jarayonida fizika va kimyo tarixi, texnik ixtirolar, materiallardan foydalanish kerak bo'ladi. Ushbu kontekstda juda kuchli vositalar bu "Texnik innovatsiyalar", "Energiyani tejash asoslari", "Elektiv", "Politexnik fikrlash" fakultativ kurslaridir. O'rganish doirasida ta'lim oluchilarga keng doiradagi xabarlar, tezislar o'rganishni qamrab olish bilan bog'liq tadqiqotlar ixtirolarning inson hayotiga ta'siri, olimlar bilan uchrashishi, professional tarzda texnik innovatsiyalar sohasida ishlash, innovatsion ekskursiyalar tashkil etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Senko Yu.V. Talabalarning ilmiy fikrlash uslubini shakllantirish. - M.: Bilim. 1986 yil.
2. Usoltsev A.P. Innovatsion fikrlash tushunchasi to'g'risida / A.P. Usoltsev, T.N. Shamalo // Rossiyadagi pedagogik ta'lim. - 2014. - № 1.
3. Usoltsev A.P. Tabiatshunoslik tizimining modeli va texnologik yoshlarni yangilikka o'rgatish / A.P. Usoltsev, T.N. Shamalo, V.B. Shcherbakova // Yoshlarni innovatsion faoliyatga tayyorlash fizika, matematika, informatika o'qitish jarayonidagi faoliyat: maqolalar to'plami. ilmiy. ishlaydi. Ural davlat pedagogika universiteti - Yekaterinburg, 2013 yil.

4. <https://prezident.uz>

ХАРБИЙ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ФИЗИКА ФАНИНИНГ НАЗАРИЙ-ЭКСПЕРИМЕНТАЛ ТАҲЛИЛИ

Халимов Эркин Халилович

ЧОТҚМБЮ, Табиий-илмий фанлар кафедраси доценти

ЧОТҚМБЮ, Куролланиш ва отиш кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: мақолада таълим сифатини оширишда Россия Федерацияси ҳарбий олий таълим муассасаларида ишлаб чиқилган концепция асосида физика фанида амалга оширилган ислохотлар, бочқичли тизим шаклида таълим бериш механизмини шакллантириш ва унинг назарий-экспериментал таҳлили баён этилган.

Калим сўзлар: физика фани, концепция, босқичли тизим, контекст таълим, кўргазмалилик, лаборатория ишлари.

Аннотация: в статье автор рассказывает о теоретическо-экспериментальный анализе концепции, разработанной высшими военными образовательными учреждениями РФ, а также о формировании по этапной системы преподавания для повышения эффективности качества образования.

Ключевые слова: дисциплина физика, концепция, этапная система, контекст обучение, демонстрация, лабораторная работы.

Annotation: In this article it's revealed reforms of the physics in base of improving educational quality in the military higher education institutes of the Russian Federation, by the using concept, making system of the education by the leveled system and theoretical-experimental analyses of it.

Key words: physics, concept, leveled system, contextual education, demonstrative, lab works.

Мавжуд бўлган ва янги ишлаб чиқарилаётган ҳарбий техника ҳамда курол-аслаҳаларни пухта ўзлаштирган, юқори малакали офицер кадрларни шакллантиришда физика фанининг аҳамияти назарий ва амалий жиҳатдан ўз тасдиғини топган. Шунинг учун ҳам ҳар қандай ҳарбий таълим муассасаларида аниқ фанларга катта эътибор қаратилади.

РФ ҳарбий олий ўқув юртлари битирувчиларининг 80 фоизининг фикрича билим юртларида физика фанининг ўқитилиши нафақат уларнинг билим савияларини оширишга шу билан бирга дунёқарашларини кенгайтириб, ижодий тафаккур ҳамда фикрлаш қобилиятларини ўстиришга ҳам хизмат қилган.

1990 йилларда физика фани дастури ички ва ўзаро фанлараро боғланиш асосида мазмунан қайта шакллантирилиб босқичли тизим шаклида қайта кўриб чиқилди.

Босқичли ўқитишнинг концепцияси дастлаб бир неча ҳарбий билим юртларида синовдан ўтиб (Ярославль Олий Зенит-Ракета қўмондонлиги билим юрти, ПВО академияси, Армавир Олий ҳарбий авиация учувчилар билим юрти, С-Петербург Олий ҳарбий қурилиш муҳандислари билим юрти, С-Петербург Олий ҳарбий-денгиз муҳандислиги билим юрти, Ульянов Олий ҳарбий-техника билим юрти) сўнг дастурга киритилган.

Контекст таълим тамойилига таянган ҳолда физика фанини ўқитиш тизими ишлаб чиқилди. Ўқув жараёнига фан мазмунининг икки босқичли концепцияси киритилди. Унда қуйидаги кетма-кетликка эътибор қаратилган: *физик ҳодиса-физик қонунлар, ускуналарнинг физик асослари-техник тузилиши.*

20дан ортиқ муҳандис ва қўмондонлик билим юртлари учун юқорида келтирилган концепция ва босқичли тизим асосида ўқув дастурлари, методик қўлланмалар ишлаб чиқарилди. Қатор янги турдаги машғулот ва вазифалар ўқув жараёнига киритилди: муаммоли семинар, экспериментал топшириқ асосида амалий машғулот, индивидуал хисоб-графика иши, фронтал лаборатория ишлари шулар жумласидандир.

Кўплаб ўқув қўлланмалар, маъруза матнлари, амалий қўлланмалар ва лаборатория практикумлар мутахассисликлар йўналишларига мос тарзда ёзиб чиқилди. Амалий машғулот ва семинарлар учун методик қўлланмалар олға сурилган концепция ғоясини амалга оширишга хизмат қилмоқда. 1990 йиллар охиридан “Физика в военном деле”,

“Квантовая механика и физика твёрдого тела” каби ўқув қўлланмалар РФ ҳарбий билим юртларида кенг қўлланилиб келинмоқда.

Физиканинг ўзлаштиришлари мураккаб бўлган бўлимлари ва мавзуларини ўрганишда таълимнинг кўргазмалилик тамойили танлаб олинган. Ҳар қандай машғулотларда кўргазмалилик асосида демонстрация намойиш этиш ва уни муҳокамага қўйиш, турли фикрларни ўрганиш ва яқдиллик билан хулосалар чиқариш ўқув жараёнининг самарадорлигини ошириш учун хизмат қилиши аниқ. Бу гуруҳнинг, жамоанинг фикр алмашиш, ўз қарашларини исбот қилиш орқали илмий атмосфера ярататилишига замин тайёрлаб, курсантларнинг келгусидаги илмий фаолиятларига ҳам туртки бўлиши назарда тутилади. Физика фанининг умумтехник ва махсус фанлар билан алоқадорлигини таъминлаш мақсадида ҳарбий техника элементларида демонстрацияларга кенг ўрин берилган. Бунда компьютер технологиялардан унумли фойдаланиб келинади. Бу ҳолат эса физикадан олинаётган билимларни бевосита амалий қўллаш имкониятларини кенгайтиради.

Амалий ва семинар машғулотлари курсантлар билимларини шакллантиришда етакловчи рол ўйнайди. РФ ҳарбий олий таълим муассасаларида маъруза ва амалий машғулотлар нисбати 1:1, яъни тенглик ўрнатилган ҳолатда самараси янада ошиши аниқланган. Ҳозирги амалдаги ҳарбий билим юртлари учун РФ ўқув дастурларида физика фанига 320 соат ажратилган. Унинг тенг ярмини маъруза машғулотлари ярмини эса бошқа (амалий, семинар, лаборатория, назорат) машғулотлар ташкил этади. Ҳозирда дунёнинг бир қатор етакчи таълим муассасаларида амалий ва лаборатория машғулот турларига кўпроқ аҳамият берилмоқда. Таъкидлаш маъруза ва амалий машғулотлар нисбати 1:2 ни ташкил этмоқда.

Ҳарбий билим юртларида ўтказиладиган лаборатория ишларини фронтал олиб бориш тавсия этилган. Бу эса машғулот боришини назорат қилиш, назарий савол-жавоблар ўтказиш, муаммоли ўқитиш методларини қўллаш имкониятларини оширади. (Бизнинг билим юртимизда ҳам дарслар шу каби ташкил этилган).

Лаборатория ишларида махсус ҳарбий кафедраларда мавжуд қурилма ва ускуналарда иш бажариш ҳам кўзда тутилган. Кейинчалик физикадан лаборатория иши мураккаблаштирилади ва келгусида курсант бу ишни илмий-тадқиқот иши кўринишида давом эттириши йўлга қўйилиши мумкин.

Мустақил тайёргарлик машғулотларига индивидуал топшириқлар, ҳисоб-графика ишлари ҳамда ҳар бир курсант учун алоҳида вазифалар берилади.

Шулардан келиб чиқиб ҳозирда РФ ҳарбий олий таълим муассасаларида қуйидаги йўналишлардаги илмий ишларга эътибор қаратилиб келинмоқда:

1. Олий ҳарбий мактабларда тарбия жараёни;
2. Ҳарбий-педагогик тадқиқотларнинг ривожланиш прогнози;
3. ҚОЎЮ курсантларнинг ҳарбий-касбий фаолиятини моделлаштириш;
4. ҚОЎЮ курсантларни ўқитишда ҳарбий-касбий йўналишини кучайтириш;
5. ҚОЎЮ курсантларида командирлик малакаларини шакллантириш;
6. ҚОЎЮ курсантларида касбий сифатларни шакллантириш;
7. ҚОЎЮ профессор-ўқитувчилар таркибининг педагогик маҳоратини шакллантириш ва хоказо.

Шуни таъкидлаш лозимки, бу йўналишдаги илмий ишлар бизнинг юртимиздаги ҳарбий билим юртлари профессор-ўқитувчилари томонидан ҳам олиб борилмоқда.

ХАРБИЙ МАШИНАЛАРНИНГ ЭЛЕКТРОН ЎТ ОЛДИРИШ ТУЗИМИДАГИ МУАММОЛАР ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Улашов Ж.З.¹

ЧОТҚМБЮ, Табиий-илмий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси¹

Абдуганиев Ш.А.²

*Ахборот коммуникация технологиялари ва алоқа ҳарбий институти катта
ўқитувчиси²
Маҳмудов И.Н.³*

СамДУ академик лицейи ўқитувчиси³

Аннотация: Ушбу мақолада бугунги кунда ҳарбий соҳада хизмат кўрсатаётган машина ва механизмларнинг мавжуд диагностикасини ривожлантириш босқичлари ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: Диагностика, борт компьютер, узгич, электр қурилма, электрон асбоблар.

Аннотация: В данной статье автор рассказывает об этапах развития в настоящее время действующих машин и механизмов в военной сфере.

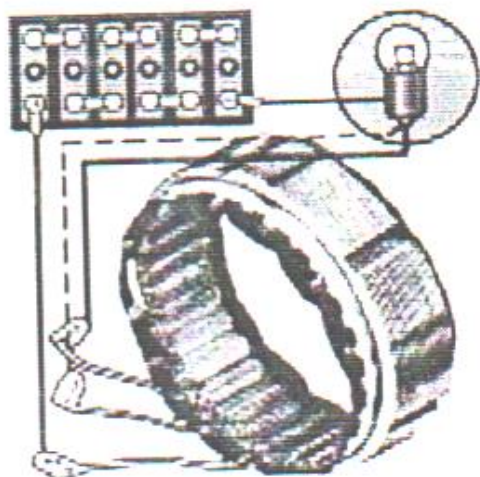
Ключевые слова: Диагностика, борт компьютер, отключитель, электр устройство, электронные приборы.

Ҳарбий техникаларни ривожланиш истиқболлари ҳарбий машиналарда электр ва электрон жиҳозларни кенг кўламда ишлатилиши билан бевосита боғлиқдир. Масалан, ҳозирги замон автомобилларининг электр жиҳозлари асосий жараёнларни ўз ичига олган бўлиб, автомобилларни ўт олдириш, двигателларнинг иссиқлик режимини назорат қилиш, ёнилғи сатҳини ўлчаш: ёнилғини пуркаш усулидан фойдаланиб тежаш (экономмайзер), автомобилларни автоматик равишда (борт компьютерлар) бошқариш ва диагностика қилиш мосламалари, бошқа автоном объектларни электр энергия билан таъминлаш, ҳайдочини умрини узайтирувчи барча қулайликлар ва ҳоказо. Бир сўз билан айтганда, бугунги кунда ҳарбий машиналарни электр жиҳозлари, ҳарбий машғулотлар вақтида ҳарбийлар учун қулай яшаш гўшаси ҳисобланади. Автомобилларда электр ва электрон жиҳозлари ривожланишининг кейинги босқичлари электрон асбобларнинг тараққиёти билан бевосита боғлиқ бўлиб, у асосан автомобилларнинг ҳаракат ҳавфсизлигини янада тўлароқ таъминлашда, двигателларни ишчи жараёнлари самарадорлигини оширади. Сир эмаски, механик асбоблар ёрдамида бажарилиши қийин ёки мутлоқо бажариб бўлмайдиган вазифаларни электр қурилма ёки асбоблар ёрдамида осон ва сифатли бажариш мумкин. Шундай экан, электр энергияси ва электр жиҳозлари ва электрон асбоблар тўғрисида чуқур билимларга эга бўлмасдан етук мутахассис бўлиш мумкин эмас.

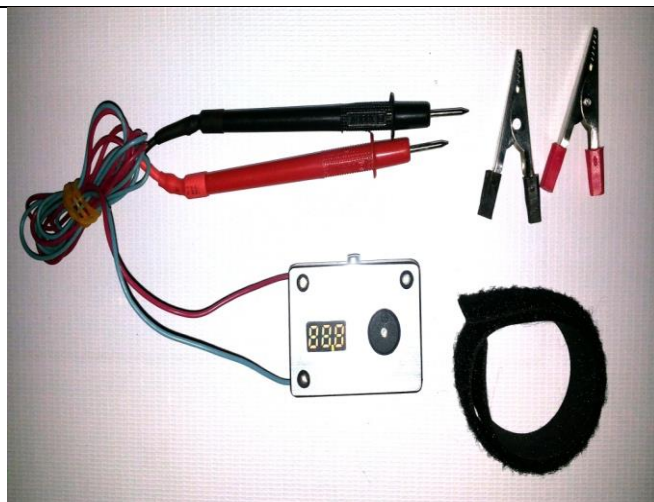
Ўзбекистонда электр энергиясининг истиқболлини билган ҳолда Республикамизда электр энергияни тежаб-тергаб фойдаланиш, унинг ишлаб чиқишда осон ва замонавий инновациялар яратиш тўғрисида Вазирлар Маҳкамасининг қатор қарорлари чиққан. Биринчи Президентимизни саъйи ҳаракати туфайли Ватанимизнинг барча темир йўлларидаги ҳаракатлар электрлаштирилди. Мухтарам Президентимиз Ш. Мирзиёевнинг ер ости ва ер усти метроларини ҳарқтини ривожлантиришдаги ишлари бунга яққол мисол бўлади.

Шуни такидлаб ўтиш жоизки, юқорида айтилганлардан шундай фикр келиб чиқадики, бугунги ҳаётимизни электрсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Электр жиҳозларининг барча соҳаларга кенг кўламда кириб келиши, унинг иш фаолиятини назорат қилишда, носозликларни аниқлашда оддий лампали диагностик асбоблардан тортиб (1-расм) замонавий кам энергияда ишлайдиган ихчам, юқори аниқликка эга универсал диагиностик асбоблар ишлатилмоқда (2-расм). Шунингдек Республикамизда ишлаб чиқарилаётган автомобилларни электр жиҳозларини (диагиностикаси) компьютерли диагиностикалаш шахобчалари ҳам мавжуд. Дастлаб диагиностика ҳарбий соҳадаларда қўлланилган бўлсада, муаллифларни фикрича ҳарбий машиналарни электр жиҳозларини диагиностикаси замон талабидан бироз орқада.

1-расм оддий лампали диагностик асбоб

2-расм Автомобиллар электр жихозларидаги носозликларни аниқловчи рақамли универсал мини асбоб

Автомобилсозликни ривожланиш истикболлари автомобилларда электр ва электрон жихозлари ишчи жараёнларини автоматлаштириш, хавфсизлигини ва хайдовчилар иш шароитини яхшилаш тадбирларини таъминловчи мураккаб система бўлиб, автомобилларни самарали ишлатиш даражаси кўп жиҳатдан айнан электр жихозларининг ишончлилигига боғлиқ бўлади. Электр энергия дастлаб, 1860 йилда ички ёнув двигателларида ёнилғи аралашмасини ўт олдириш учун ишлатилган. Ёнилғи аралашмасини юқори кучланишли электр учқуни ёрдамида ўт олдирилиши, ўт олдириш дақиқасини аниқ ростлаш ва бу ўз навбатида ички ёнув двигателларнинг (ИёД) кувватини ва тежамлилигини сезиларли даражада ошириш имконини беради.

Хозирги замон автомобиль двигателларида сиқиш ёниш даражаси, айланишлар частотаси ўсиши билан бирга тежамкорлигини ошириш, чикинди газларнинг захарлилигини камайтириш масалаларига бўлган талабнинг кучайиши ўт олдириш системаларидаги юқори кучланиш қийматини 1,5-2 баравар ошириш заруратини туғдиди. Классик ёки контактли ўт олдириш системасининг имконияти чекланганлиги сабабли бу муаммони ҳал қилиш учун ўт олдиришнинг янги системалари ишлаб чиқилди, хусусий контакт транзисторли, микропроцессорли ўт олдириш, Холл датчиги шулар жумласидандир.

Ўт олдириш системасининг иш жараёнларни уч боскичга бўлиш мумкин.

8. Узгич контактлари туташishi ва ўт олдириш ғалтагининг бирламчи чулғамида токнинг ортиб бориши;
- 2) Узгич контактларининг узилиши ва ўт олдириш ғалтагининг иккиламчи юқори кучланиш индукцияланиши;
- 3) Ўт олдириш шамлари электродлари орасида учқунли разряд ҳосил бўлиши;

Биринчи босқич: Узгич контактлари туташганда аккумулятор батареясининг кучланиши - U , бирламчи ток - i ни ҳосил қилади ва у қуйидаги занжир бўйича ўтади, аккумулятор батареясининг мусбат кутби - қўшимча қаршилик R_A ўт олдириш ғалтагининг бирламчи чулғами - узгич контактлар K - масса аккумулятор батареясининг манфий кутби. Кирхгофнинг иккинчи қонунига кўра

$$U + E = iR \quad (1)$$

Бунда, $R = R_i + R_{\kappa}$ - бирламчи занжирнинг умумий қаршилиги;
 R_i -бирламчи чулгами қаршилиги R_{κ} - қўшимча қаршилиқ; E_x - бирламчи чулғам
ўрамларидаги индукцияланган ўзиндукция ЭЮК,

$$E_x = -L \frac{di}{dt} = iR \quad (2)$$

Бу дифференциал тенглама ечилса, куйидаги ифода ҳосил бўлади:

$$i = \frac{U}{R} (1 - e^{-\frac{R}{L}t}) \quad (3)$$

Демак, узгич контактлари уланган ҳолда бирламчи ток экспонента бўйлаб
ортиб, ўзининг максимал- барқарор қийматига интилади.

$$I = \frac{U}{R}$$

Иккинчи босқич: Узгич контактларини бирламчи ток ўзининг
максимал қийматига эришиши учун зарур бўлган t вақтдан камроқ $-t_{10}$ вақт
давомида туташган ҳолда бўлади. Шунинг учун, узгич контактлари узилиш
онида бирламчи ток узилиш токи I_y деб юритиладиган қийматга эришади ва
у бирламчи токнинг максимал қийматидан кам бўлади.

$$I_y = \frac{U}{R} (1 - e^{-\frac{R}{L}t}) \leq I_l$$

Узгич контактлари узулгандан кейин ўт олдириш ғалтагининг
бирламчи занжирида L индукцияликка, C сиғимга ва R қаршилиқни эга бўлган
тебраниш контури ҳосил бўлади, натижада бу контур конденсаторида
сўнувчи тебранма разрядланиш содир бўлади ва ўт олдириш ғалтагининг
магнит майдонида тўпланган энергия контур қаршилиги R да чиқадиган
Жоуль иссиқлигига сарф бўлгунча бирламчи ток i ҳам бир неча давр
давомида тебранади. Шу сабабли ўт олдириш жараёнида машиналарда тебраниш рўй
беради.

Учинчи босқич: Юкорида қайд қилинганидек иккиламчи Кучланишининг
сўнувчи тебраниши шам электродлари орасида учкунли разряд булмаган
ҳолда содир бўлади. Амалда эса ,тешиб ўтиш кучланиши $U_{\text{ўт}}$, иккиламчи
кучланишининг максимал қиймати $U_{\text{макс}}$ дан анча кам бўлади ва шунинг учун
 $U_{\text{ўт}} = U_i$ бўлганда шам электронлари орасида учкунли разряд содир бўлади
ва тебранма жараён узилади.

Учкунли разряд сигам ва индуктив фнзаларидан иборат булади. Сигим фазаси-
шам электродлари орасидаги учкунли тиркишни тешиб утилиш онигача C_1 ва C_2
сигимларда тўгшанган энергиянинг разрядланиши бўлиб, у, иккиламчи кучланиш
кескин камайиши билан содир бўлади. Сигим разряди жуда қисқа вақт (-1 мкс) давом
этганлиги туфайли, сиғим фазасининг оний ток қиймати катта бўлади ва бир неча ўн
амперларга етиши мумкин. Разрядинг сиғим фазаси ёркин, хаво ранг учкун
кўринишига эга.

Учкунли разряд ўт олдириш ғалтагининг иккиламчи кучланиши ўзининг
максимал қийматига эришмасдан содир бўлганлига учун, сиғим разрядига ғалтак
магнит майдонида тўпланган энергиянинг факат кичик бир қисми (5-15 мж) сарф
бўлади. Энергиянинг қолган асосий қисми сақланиш қонунига асосан (30-60 мж)
учкуннинг индуктив фазаси сифатида разрядланади.

Индуктив разряд иккиламчи кучланиш анча пасайган (~ 300 В) шароитда содир бўлади, ток эса $0,1$ А дан ортмайди, аммо разряднинг бу қисми сиғим разрядига нисбатан анча ўзок вақт (бир неча миллисекунд) давом этади. Учқуннинг индуктив қисми оч-сарик ёки қизил-бинафша нурланиш сифатида кузатилади.

Двигатель цилиндрларидаги ёнилғи аралашмаси асосан учқуннинг сиғим фазаси таъсирида ўт олади. Аммо индуктив фазанинг хам узига хос фойдали томони бўлиб, у нисбатан ўзок вақт давом этиши туфайли ёнилғи аралашмасини қиздиришга, унинг буғланишига ёрдам беради ва совуқ двигателни ишга туширишда анча ижобий таъсир кўрсатади.

Адабиётлар

1. Ф. Н. Махмудов Автомобилларнинг электр ва электрон жидозлари Тошкент “Истиқлол” 2000
2. Ю т т В.Б. «Электрооборудование автомобилей». М., Транспорт, 1995. -304с.
3. Резник А. М. «Электрооборудование автомобилей». М., Транспорт, 1990. - 256с

ИССЛЕДОВАНИЕ ВАКАНСИОННЫХ ДЕФЕКТОВ ВСВЕРХПРОВОДЯЩИХ КЕРАМИКАХ, ИЗГОТОВЛЕННЫХ РАЗЛИЧНЫМИ МЕТОДАМИ

Эшкувватов Шерзод Нематуллаевич

доктрант, Самаркандский государственный университет,

Sherzod_eshkuvvatov@mail.ru

Турниязов Раҳмат Қаюмович

СамДУ канд. физ. -мат. Наук., доцент

Махмудов НематуллоАхматович

*канд. физ. -мат. наук., профессор Академии ВС РУ, Республика Узбекистан, г.
Ташкент*

Аннотация. Ушбу мақолада турли методлар бўйича тайёрланган юқори температурали ўтаўтказувчанликка эга иттрили $YBa_2Cu_3O_{7-x}$ керамика намуналаридаги вакансияли дефектларни ўрганишга бағишланган Мақолада дислокация ва вакансияли дефектларни аниқлашда етарлича маълумот берувчи ва юқори аниқликка эга бўлган позитронлар аннигиляцияси методидан фойдаланилди.

Resume: This article is devoted to study of vacancy defects by itirey $YBa_2Cu_3O_{7-x}$ of ceramic models which prepared by different methods in elevated temperature of super-conductivity. In this article is used the method of giving more information for defining dislocation and vacancy defects which has high definiteness of positron annihilation.

Использовали ряд методов, которые позволяют достаточно информативно и достоверно исследовать многие дефекты. Так, например, метод аннигиляции позитронов измерение времени жизни позитронов и измерение кривых углового распределения аннигиляционных фотонов (УРАФ) позволяет идентифицировать дефекты вакансионного типа (вакансии, кластеры вакансий, петли, дислокации). Кратко подход к расшифровке результатов позитронной диагностики можно описать следующим образом. При разложении УРАФ на компоненты во внимание принимается число компонентов разложения (в общем случае параболические компоненты характеризуют аннигиляцию на электронах проводимости и электронах внешних оболочек решёточных атомов, тогда как гауссианы - аннигиляцию на сильно связанных, остовых электронах и аннигиляцию в дефектных областях решетки-вакансиях, дислокациях и т.д) а также собственно характерные параметры УРАФ – такие, как $\Gamma_{1/2}$, τ и θ . Целью исследования являлись характерные параметры аннигиляции позитронов в высокотемпературных сверхпроводящих (ВТСП) - керамиках, изготовленных различными методами, а также определение влияния воздействия на структуру этих керамик сильнооточного электронного пучка (СЭП). Кроме того, проводилось исследование изменения электронной плотности при сверхпереходе. Как отмечено в работах [1..3], принципы идентификации дефектов в ВТСП материалах основываются на классических положениях позитронной диагностики твердых тел. Специфика в ВТСП структур

$YBa_2Cu_3O_{7-x}$, $(Bi_{0,8}Pb_{0,2})St_2Ca_2Cu_3O_{10}$ и др. Заключается в принципиальной возможности реализации существенно большего числа каналов аннигиляции в них позитронов, нежели в традиционных объектах электронно-позитронной аннигиляции, - металлах, сплавах, полупроводниках. Тем не менее, анализ мировой литературы [1..6] показывает, что метод электронно-позитронной аннигиляции (ЭПА) благодаря своей информативности активно развивается применительно к ВТСП. В настоящее время задача заключается в суммарной интерпретации данных электронно-позитронной аннигиляции. Методы исследования образцы $YBa_2Cu_3O_{7-x}$ синтезировались разными способами и были приготовлены в виде таблеток диаметром 14мм и толщиной около 3мм. Исследовались 5 серий образцов: первая серия прессовалась под давлением 6,2Н/см² из сверхпроводящего порошка ($T_c = 91$ К), полученного в потоке кислорода методом самораспространяющего высокотемпературного синтеза (СЭС.) из шихты $Y_2O_3 - BaO_2 - Cu$. Вторая серия представляла собой такие же образцы, но условия измерения кривых УРАФ были другими - съемка проводилась при криостатировании (77. . 300 К). Третья серия образцов готовилась по нитратной технологии ($T_c = 85$ К), под давлением прессования 3Н/см² Четвертая серия образцов представляла собой прессовку из порошка куприта иттрия-бария (ТУ48 -0531 - 375 - 97) при давлении прессования 6,4Н/см² Пятая серия образцов была облучена СЭП на ускорителе «Тонус» в Томском политехническом университете со следующими параметрами: энергия 1,3Мэв; плотность тока $j = 1,2$ кА/см², длительность импульса $\tau = 50$ нс. Измерения Кривых УРАФ проводили на установке с условным разрешением 1мрад и источником позитронов NaI активности 7мКи. Температурные измерения проводили в аннигиляционной камере, в вакууме в температурном интервале (77 ÷ 300) К, что позволило проводить измерения в районе критической температуры ВТСП T_c . Каждый спектр измерялся в течение 16 ÷ 18 часов и суммарный счёт под кривой составлял $(1,5. . 6) \cdot 10^6$ от счетов [4]. Измерение времени жизни позитронов (ВЖП) проводилось на спектрометре быстро - быстрых совпадений с временным разрешением 225 пс (ширина на половине высоты). После вычитания из спектра времени жизни аннигиляции в подложке-источнике $\tau_1 = 150$ пс, $\tau_2 = 450$ пс) спектр разлагался на компоненты. Использовался гелиевый, криостат, который позволял изменять температуру от 10 до 300 К. Стабильность температуры была не хуже 0,5 К [1..3].

Целью работы было исследование характерных параметров аннигиляции позитронов в ВТСП-керамиках, изготовленных различными методами, а также определение влияния воздействия на структуру этих керамик сильнооточного электронного пучка (СЭП). Кроме того, проводилось исследование изменения электронной плотности при сверхпереходе.

Методы исследования

Образцы $YBa_2Cu_3O_{7-x}$ синтезировались разными способами и были приготовлены в виде таблеток диаметром 14 мм и толщиной около 3 мм.

Исследовались 5 серий образцов: I серия прессовалась под давлением 6,2 Т/см² из сверхпроводящего порошка ($T_c = 91$ К) полученного в потоке кислорода методом самораспространяющего высокотемпературного синтеза (СВС) из шихты $Y_3O_3 - BaO_3 - Cu$. Вторая серия представляла собой такие же образцы, но условия измерения кривых УРАФ были другими- съемка проводилась при криостатировании(300 + 77К . Третья серия образцов готовилась по нитратной технологии ($T_c = 85$ К), под давлением прессования 3Т/см² . Четвертая серия образцов представляла из себя прессовку из порошка куприта иттрия-бария (ТУ48-0531-375-87) при давлении прессования 6,2Т/см². Пятая серия образцов была облучена СЭП

со следующими параметрами: энергия 1,3 МэВ, плотность тока $j = 1.2 \text{ кА/см}^2$, длительность импульса $\tau = 50 \text{ нс}$. Облучение проводилось одиночными импульсами[3..7].

Результаты и их обсуждение

Форма кривых УРАФ исследованных образцов характерна для соединений с преобладанием ионной связи A_2B_6 , оксидов и щелочногалоидных кристаллов. В работе по методике / I / определены значения ионных радиусов r_{m1} и r_{m2} . Характеризующих расстояния от ядра атома до области максимального перекрытия квадрата амплитуд волновых функций электрона и позитрона, т.е. фактически "размеры" ионов, в электронных оболочках которых происходит процесс аннигиляции позитронов. В таблице приведены параметры кривых УРАФ, измеренные для указанных керамик. Все образцы описываются двумя гауссианами и имеют $r_{m1} = (0,84 + 0,91) \text{ \AA}$ и $r_{m2} = (1,13 + 1,19) \text{ \AA}$. Наложение магнитного поля в процессе измерения кривых УРАФ приводит к незначительному изменению формы кривых УРАФ в малоугловой области. Разница в изменении возрастает при увеличении напряженности магнитного поля, что указывает на возможность, о чем свидетельствует изменение кривых УРАФ, а также параметров использованной временной методики (уменьшение интенсивности I_1 первой компоненты и изменение τ_2). Изменение I_2 при температурах выше T_c , по нашему мнению, связано со структурным фазовым переходом.

Таблица 1.

№	$\Gamma_{1/2}$ мрад	$\theta_{\varphi 1}$ мрад	$h_{\varphi 1}$ отн.ед.	$\theta_{\varphi 2}$ мрад	$h_{\varphi 2}$ отн.ед.	$r_{m1} \text{ \AA}$	$r_{m2} \text{ \AA}$	Примечание
1	11,1	7,42	5301,2	5,84	4316,7	0,911	1,15	Съемка при 77К Облучение СЭП
2	11,1	7,42	3242,4	5,92	3515,6	0,87	1,13	
3	11,1	7,98	3365,4	5,63	3379,5	0,84	1,19	
4	11,1	7,45	5935,7	5,83	3154,4	0,89	1,15	
5	10,55	7,66	3481,6	5,59	21,97,4	0,84	1,16	

По модели захвата Бранда с одним типом дефектов определена концентрация вакансий кислорода для образцов 1,3. Установлено различие этих концентраций примерно на порядок. Таким образом, показаны возможности позитронной диагностики в технологическом контроле синтеза ВТСП-керамик различными методами. Данные таблицы показывают, что при всех методиках синтеза образуются идентичные структуры (полуширина кривых УРАФ $\Gamma_{1/2} = \text{const}$). Увеличений характерных углов гауссиан $\theta_{\varphi 1}, \theta_{\varphi 2}$ и соответствующее уменьшение их интенсивностей $h_{\varphi 1}, h_{\varphi 2}$ при сверхпереходе образца I можно объяснить упорядочением кислородных вакансий. Уменьшение $\Gamma_{1/2}, h_{\varphi 1}$ и $h_{\varphi 2}$ после облучения СЭП связано, видимо, с увеличением концентрации вакансионных дефектов.

В таблица 2. приведены результаты обработки УРАФ образцов указанных серий (для всех образцов УРАФ снимались при комнатной температуре, т. е. в нормальном состоянии, а для образцов серии (1) - ещё и при 77 К, в сверхпроводящем состоянии). Анализ таблицы 1-показывает, что параметры формы кривых УРАФ отражают технологические особенности керамик. Так, например, керамика ВТСП, приготовленная классическим способом (4), имеет кривую УРАФ более широкого ($\Gamma_{1/2} \approx 11,2 \text{ мрад}$), чем

керамика приготовленная по СВС (I) И нитратной (2) технологии ($\Gamma_{1/2} = 10,85 \text{ мрад}$) Выполненное по стандартной методике разложение показало, что УРАФ для ВТСП наилучшим способом описывается двумя-гауссианами G_1 и G_2 (рис. 1).

Кривые УРАФ, измеренные на образцах, приготовленных методами (1),(2),(4), разлагаются таким образом; что соотношение вероятностей аннигиляции по каналом I_1 и I_2 (интенсивностей широких и узких компонент)- составляет величину (61%÷39%). В образцах, изготовленных методом (3), это соотношение имеет обратную величину (38%÷62%),но после облучения керамики пятью импульсами СЭП соотношение I_1/ I_2 вновь становится (68% ÷32%).

Таблица 2
Параметры кривых УРАФ в исследуемых ВТСП керамиках

Технология изготовл. керамик	$\Gamma_{1/2}$ мрад	θ_1 мрад	θ_2 мрад	I_1 %	I_2 %	T_c К	Примечание
1	10,85	5.84	7.42	39,1	60.9	84÷85	УРАФ при 300 К
1	10,85	5.70	7.48	40.5	59.5	84÷85	УРАФ при 77К
2	10,85.1	5.22	7,36	32.3	67.7	85	
3	11.20	5.76	9.16	62.3	37.7	80	
3	10.55	5.69	7,66	31,6	68.4	78	После облучения СЭП (Режим, 5имп)
4	11,20	5.72	7,96	39.4	60.6	82	
4	10.80	5.31	7,58	23,5	76.5	92	После облучения СЭП(Режим 5 имп)
4	10.80	5.26	6,97	915	90.7	97.0	После облучения СЭП (Шрежим50имп)

На рис.2 представлены зависимости $\Gamma_{1/2}\theta_{g2}$ и T_c построенные по данным табл.2. Несмотря на некоторый разброс значений, наблюдается определенная корреляция между указанными параметрами УРАФ и T_c . Существенным условием для наличия такой корреляций является требование к качеству ВТСП керамики. Поскольку e^- и e^+ чувствительны -не только к дефектам типа кислородных вакансий, но и к дефектам типа атомов внедрения (\bar{K} примесным фазам), то, очевидно, для установления, корреляционных зависимостей $N(\theta)$ и $\theta (m * c1) \Gamma_{1/2}$; θ_{g2} и T_c . Впервые полученные нами результаты демонстрируют принципиальную возможность наблюдения указанных корреляций, но адекватные зависимости будут лишь, для образцов, изготовленных по технологии при близких к оптимальным режимам (т.е. для образцов с некоторым минимальным содержанием примесных элементов). В [1], [2] рассчитано время жизни позитронов в объёме иттриевого ВТСП образцов в зависимости от концентрации кислорода. Нами экспериментально изучалась такая зависимость для $YBa_2Cu_3O_{7-x}$ [2,4]. Обращаем внимание, что время жизни позитронов $\tau = 205$ пс при малом, кислородном индексе ($7-x=6,3$) уменьшается до 180 пс при концентрации $7-x=6,8$, а при $7-x=6,8$ наблюдается дальнейшее резкое уменьшение τ от 180 пс до 165 пс, рис.3 т.е. до значений T_c , соответствующих бездефектной керамике []. Несмотря на отмеченную нелинейность зависимости τ и $7-x$, полученные результаты указывают на однозначную корреляцию между рассматриваемыми параметрами. Нами были проведены подобные эксперименты на ВТСП керамиках типа (1) -см. табл.1. Охлаждённый до 77 К образец медленно нагревается до комнатной температуры через каждые 15 К в течение 15 мин. Полученная зависимость

$YBa_2Cu_3O_{7-x}$ представлена на рис.3. Наблюдаются два экстремума в районе 140 К и 125 К. Авторами объясняются эти кривые так, что первый экстремум связан только с кислородными вакансиями, а второй более растянутый экстремум больше всего с дефектами Cu, Ba и других элементов.

В табл.2 приведены результаты экспериментов по определению параметров СВЖ иттриевых ВТСП керамика, приготовленных по технологии (4) и облучённых импульсамощного ионного пучка-МИП на ускорителе «ТОНУС» и малыми дозами гамма-квантов на установке «ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

Табл. 2

№ образца	Вид и параметры излучения	T_c К	τ_1 пс	τ_2 пс	$I_1\%$	$I_2\%$	1/пс
1,2	исходный	86,4	169,0	203	62,5	37,5	$3,75 \cdot 10^{-4}$
1	1 имп; 100А/см ²	81,1	180,0	203	42,8	57,2	$3,6 \cdot 10^{-4}$
2	1 имп; 150А/см ²	80,6	186,0	450	38,4	61,6	$1,94 \cdot 10^{-3}$
3,4	исходный	85,5	182,0	-	100,0	-	$7,95 \cdot 10^{-4}$
3	$1,8 \cdot 10^{13}$ кВ/см ²	86,1	180,3	-	100,0	-	$1,03 \cdot 10^{-3}$
4	$7,5 \cdot 10^{14}$ кВ/см ²	86,1	182,0	-	100,0	-	$7,95 \cdot 10^{-4}$

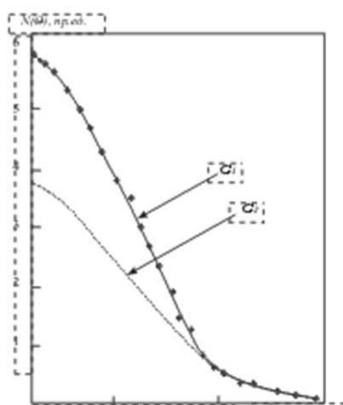

Рис.1. Разложение кривой УРАФ для ВТСП керамики на две гауссианы.

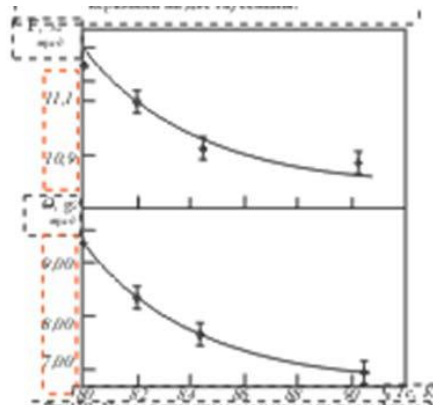

Рис.2. корреляционные зависимости параметров УРАФ от критической T_c

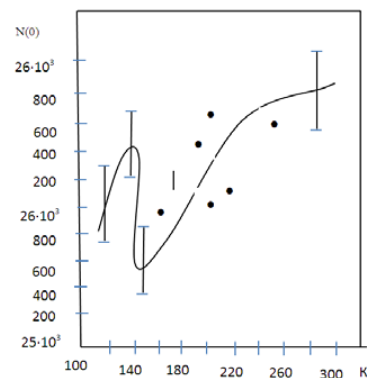

Рис.3. Температурная зависимость амплитуды УРАФ для иттриевой ВТСП керамики, изготовленной по СВС-технологии

Таким образом, по результатам анализа УРАФ и спектра ВЖП иттриевых ВТСП керамики, изготовленных различными способами, можно сделать следующие выводы:

1. Экспериментально подтверждены литературные данные о чувствительности τ , $\Gamma_{1/2}$ и $\gamma - X$ к содержанию кислорода в структуре образцов $YBa_2Cu_3O_{7-x}$

2. Отжиг кислородных вакансий и перераспределение типа дефектов в ВТСП происходит в интервале 125 ... 140 К, что коррелируется данными ультразвуковой акстики, фиксирующей в этом температурном диапазоне фазовый переход [6].

Облучение МИП ($j \leq 100 \text{ A/cm}^2$) приводит к увеличению концентрации вакансий (т.к. увеличивается интенсивность I для компоненты I_2 при $\tau_2 = 203$ нс). О сохранении типа дефектов $O(I)$ свидетельствует и назначенное изменение скорости захвата от $3,7 \cdot 10^{-4} \text{ нс}^{-1}$ до $3,6 \cdot 10^{-4} \text{ нс}^{-1}$. Увеличение плотности тока МИП до 150 A/cm^2 приводит к появлению дефектов другого сорта (возрастает до 450 нс и

возрастает до $1,9 \cdot 10^{-3} \text{нс}^{-1}$), микродефектов типа трещин, пор, причём их концентрация достаточно высока (61,6%) табл.

Список литературы:

1. Арутюнов Н.Ю., Гилерсон В.Б., Трацаков В.Ю. // Изв. АН УзССР. Сер. Физ.-мат. наук. -1988.-№2 –с. 68-70
2. Эшқувватов Ш.Н., Махмудов Н.А., Рахмонов И.Я. и др. Анализ результатов изготовления различными методами сверхпроводящей иттриевой керамика. Технические науки. Москва 2021. Выпуск 6(87) с. 35-38
3. Khasanov O.L., Belomestnykh V.V., Makhmudov N.A. Investigation of the $YBa_2Cu_3O_{7-x}$ and $(Bi, Pb)_2Sr_2Ca_2Cu_3O_{10-x}$ structural instabilities by the ultrasound acoustic and positron diagnostics. Registration materials Tokyo-2007.
4. Nanostructured Coating Eds. A. Gavaleiro, J.T. de Hosson. Berlin: Springer-Verlag, 2006. 340 p.
5. Uglov V.V., Anischik V.M. Zlotski S.V., Abadias G., Dub S.N. Surf and Coat. Tech. 2008, v. 202, p. 2394-2398.
6. Погребняк А.Д., и др. Письма в ЖТФ, 2001.-Т. 27.-в. 15.-С. 1-7.
7. Азаренков Н.А., Береснев В.М., Погребняк А.Д. Структура и свойства защитных покрытий и модифициро-ванных слоев материалов. Харьков: Харьковский национальный университет; 2007. 565 с.

ТАЪЛИМДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Ф.М.Хожаев, Т.А.Жуманиёзова, Ҳ.Б.Мадазимов

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги Академияси

Ҳозирги давр таълим тараққиёти янги йўналиш - инновацион фаолиятни майдонга олиб чиқди. “Инновацион педагогика” термини ва унга хос бўлган тадқиқотлар XX асрнинг 60-йилларида Ғарбий Европа ва АҚШда пайдо бўлган. Дастлаб инновацион фаолият Ф.Н.Гоноболдин, С.М.Годнин, В.И.Загвязинский, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузмина, В.А.Слатенин, А.И.Щербаков ишларида тадқиқ этилган. Бу тадқиқотларда инновацион фаолият амалиёти ва илғор педагогик тажрибаларни кенг ёйиш нуктаи назаридан ёритилган.

Х.Барнет, Дж.Бассет, Д.Гамильтон, Н.Гросс, М.Майез, А.Хейвлок, Д.Чен, Р.Едем ишларида инновацион тараққиётларни бошқариш, таълимдаги ўзгаришларни ташкил этиш, инновациянинг “Ҳаёти ва фаолияти” учун зарур бўлган шарт шароитлар масалалари таҳлил қилинган. Янгилик киритишнинг психологик аспекти америкалик инноватик олимлардан бири Э.Роджерс томонидан ишлаб чиқилган. У янгилик киритиш жараёни қатнашчиларининг тоифалари таснифини, унинг янгиликка бўлган муносабатини, уни идрок қилишга шайлигини тадқиқ этган.

Ахборот - юксак ривожланган технологиялар асри деб юритилаётган XXI асрга келиб, таълим жараёнига инновацион технологияларни кенг жорий қилиш масаласига эътибор янада кучайтирилди.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда инновация бошқа соҳаларга қараганда биринчилардан бўлиб таълим тизимига кириб келди ва инновацияни таълим жараёнида қандай ўз аксини топганлигини қуйидагиларда кўришимиз мумкин.

Педагогик фанлар тизимига инновациянинг кириб келишини педагогика фанлари таркибига қуйидаги:

- а) Гендр педагогикаси;
- б) Эвристик педагогика;
- в) Мажбурий педагогика;
- г) Андрогагик педагогика каби фанларнинг кириб келиши билан белгиланди.

Ўқитиш тизимига инновациянинг кириб келишини таълим мазмунида, ўқитиш методларида, дарс шакли, ўқитиш турлари, ўқитиш воситаларида кўришимиз мумкин.

- Таълим мазмунига инновация анъанавий, ноанъанавий ва масофавий ўқитиш турларининг кириб келиши билан изоҳланади.

- Ўқитиш методларига инновация актив, пассив ва интерактив методларининг кириб келиши мисолида кўраимиз. Актив методни қўллаш талабаларни дарс жараёнидаги фаоллигини оширишга хизмат қилса, пассив метод талабаларни бир

томонлама тушунча берилиши билан изоҳланади. Интерактив метод эса биргаликда фаол ҳаракат қилиши (ўқитувчи билан талаба, талаба билан талаба) тушунилади.

- Дарс шаклига инновацияни кириб келишини стандарт, ностандарт ҳамда вертуал дарс шакллари мисолида кўришимиз мумкин.

- Ўқитиш турларидаги инновацияни муаммоли таълим, эвристик таълим, даражаланган таълим, интеграцияланган таълим, интерфаол таълим, информал таълим, расмий таълим, норасмий таълим турлари билан изоҳланади.

- Ўқитиш воситаларига инновацияни кириб келишини дарс жараёнида мультимедиа, электрон доскалар ва бошқа воситалар билан изоҳлаймиз.

- Ўқитиш методларидаги инновацияни қуйидаги методларда кўришимиз мумкин.

1. Актив метод. Бу метод ни дарс жараёнида фаоллашувига, маълум бир ҳолат ва воқеликга нисбатан фикрлашга-мулоҳаза юритишга ундайди.

2. Пассив метод. Бу метод дарс жараёнида талабаларда ўрганилаётган мавзу бўйича бир томонлама тушунча ҳосил бўлишига олиб келади.

3. Интерактив метод. Бу методни мақсади дарс жараёнида ўқитувчи ва талабаларни биргаликдаги фаол хатти-ҳаракатларига асосланади. Дарс шаклидаги инновацияни қуйидаги шаклда кўришимиз мумкин.

а) Стандарт дарс – дарс ичидаги структура ўзгармайди.

б) Ностандарт дарс – дарс ичидаги структура ўзгаради.

в) Вертуал дарс – яъни масофадан ўқитиш.

Педагогик инновацияда "Янги" тушунчаси марказий ўрин тутади. Шунингдек, педагогик фанда хусусий, шартли, маҳаллий ва субъектив янгиликка қизиқиш уйғотади.

Хусусий янгилик В.А.Сластениннинг аниқлашича, жорий замонавийлаштиришда муайян тизим маҳсулоти унсурларидан бирини янгилашни кўзда тутади. Мураккаб ва прогрессив янгилашни олиб келувчи маълум унсурларнинг йиғиндиси шартли янгилик ҳисобланади.

Янгилик - бу воситадир: янги метод, методика, технология ва бошқалар. В.И.Загвязинский янги тушунчасига таъриф бериб, педагогикадаги янги бу фақатгина гоё эмас, балки ҳали фойдаланилмаган ёндашувлар, методлар, технологиялардир, лекин бу педагогик жараённинг унсурлари мажмуан ёки алоҳида олинган унсурлари бўлиб, ўзгариб турувчи шароитда ва вазиятда таълим ва тарбия вазифаларини самарали ҳал этишининг илғор бошланмаларини ўзида акс эттиради.

Р.Н.Юсуфбекова педагогик янгиликка ўқитиш ва тарбия беришда аввал маълум бўлмаган ва аввал қайд қилинмаган ҳолат, натижа, ривожланиб боровчи назария ва амалиётга элтувчи педагогик воқеликнинг ўзгариб туриши мумкин бўлган мазмуни сифатида қарайди.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, инновация жараёни таркибий тузилмалар ва қонуниятларни қамраб олган тизимдан иборат бўлиб, инновация жараёнлари, уларнинг функциялари, ривожланиш қонуниятлари, механизмлари ва уни амалга ошириш технологиялари, бошқариш тамойилларининг педагогик асосларини ўрганиш олий ўқув юрти ўқув ўқув жараёнини замонавий педагогика ҳамда психология фанлари ютуқлари асосида жаҳон стандартлари даражасида ташкил этиш имконини беради.

ТАБИЙ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

Ф.М.Хожаев

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги Академияси

Фан ва техниканинг ривожланиши яшин тезлигида кечаётган ҳозирги бир даврга келиб, техника фанларини ўқитиш услубиятлари ҳам ёмғирдан кейинги кўзикориндек

кўпайиб бормоқда. Замонавий ўқитиш технологиялари номи билан жуда кўп хорижий технологиялар кириб келмоқда. Лекин буларнинг ҳаммасини ҳам ҳар қандай ўқув жамоасида ва ҳар қандай фанни ўқитиш учун қўллаб бўлавермайди. Айниқса, техника соҳасидаги фанлар, шу жумладан: ишлаб чиқариш жараёнларидаги машина ва механизмларнинг ишлаш жараёнларини ўрганишда, шунингдек электротехника, электроника ва автоматика, электроэнергетика, электротехнологиялар билан боғлиқ фанларни ўқитишда талабаларнинг билим даражасини, электр ва магнит майдонининг табиати, ўтказгич муҳит ва диэлектриклардаги электр ҳодисалар, электр занжирлардаги ўтиш жараёнларини тасаввур қила олиш қобилиятини ҳам ҳисобга олиш зарур. Электр ва магнит майдонини кўз билан кўриб бўлмайди.

Талабалар онгида электр токи ва магнит майдони билан боғлиқ ҳодисалар ҳақида тасаввур ҳосил қилиш ва уларнинг моҳиятини очиқ бериш учун жуда кўп тажриба ишларини йўлга қўйиш зарур. Электр машиналарнинг тузилиши ва уларнинг ишлаш тамоилларини ўрганишда ҳам бевосита уларнинг ўзини ёки кичрайтирилган макетларини кўриш ва иш жараёнларини ўрганиш, амалиётни шу қурилмаларни ишлаб чиқарувчи ёки улардан фойдаланувчи корхоналарда ўтказиш юқори самара беради.

Ахборот технологияларининг улкан ютуқлари кўп фанларни талабалар онгига етказишда қўл келмоқда, аммо ҳар қандай технологияни ҳам ўз ўрнида ишлатиш маъқул. Масалан, математик масалаларнинг ечилишини ва электротехниканинг назарий асосларидаги мураккаб электр занжирларни ҳисоблаш усулларини талабаларга етказишда ўзимизнинг эски услуб, ёзув тахтаси ва бўр энг қулайлигини ҳар қандай техника тараққиёти даврида ҳам сақлаб қолади. Физика, электр техникаси, электроника, электр юритмалар ва бошқа турдош фанлардан лаборатория ишларини бажариш учун жуда кўп электрон ўқув дастурлари яратилган. Шунга қарамай, бу компьютер ёрдамида бажариладиган дастурлардан фақатгина тажриба ускуналари ва қурилмалари етарли бўлмаган, ҳамда бу ишларни амалга оширишга шароит йўқ бўлгандагина қўллаш самара бериши мумкин. Талабалар онгида эркин фикрлаш, яратувчанлик, электр занжирларнинг хусусиятларини ҳис қилиш, электр жараёнларнинг асл моҳиятини тушуниб етиш қобилиятлари электр занжирларини ўз қўли билан йиғиб, реал ўлчаш асбоблари ёрдамида олган натижаларни ўз кўзи билан кўргандагина ривожланади. Ишлаш тамоили электромагнетизм билан боғлиқ электр асбоблар ва қурилмалардаги физик жараёнларни ўрганишда тажриба ишлари жуда муҳим ўрин тутди. Электромагнит ҳодисаларнинг моҳиятини кўзлаб тажриба ишлари олиб бориш ёрдамида тушуниб олиш мумкин. Аммо, мураккаб тажриба ишларини амалга оширишда ҳам компьютер технологиялари қўл келиши мумкин.

Электроника саноати ривожланган ҳозирги бир даврда ўрта ва олий тизимда сифатли мутахассислар тайёрлашнинг замонавий талабларини амалга оширишдаги муаммолардан бири мутахассислик йўналишидаги юқорида айтиб ўтилган фанларни ўрганишга давлат стандартларида ажратилган вақтнинг камлиги таълим жараёнига компьютер технологияларига асосланган янги ўқитиш услубларини кенг қўламда жорий қилишни тақозо этади.

Компьютер технологиялари – электр техникаси, электроника ва автоматика соҳасидаги фанларни ўқитиш жараёнида виртуал лаборатория ишларини қўйишда кенг қўлланилмоқда. Бунда асосан қулай интерфейс, кенг компьютер кутубхонаси ва қўллаш учун содда имкониятларга эга бўлган электрон схемаларни моделлаштириш дастурларидан, шунингдек Electronics Workbench, Multisim, Circuit Maker ва бошқа дастурлардан фойдаланилмоқда.

Анъанавий ўқитиш услубларини кенгайтирган ҳолда, аналог, рақамли ва аналог-рақамли занжирларни схемотехник моделлаштириш дастурлари лаборатория амалиёти вақтида компьютер кутубхонасидан фойдаланиб қурилманинг эквивалент схемаларини йиғиш, амалда ҳар қандай электр ёки электрон схемаларнинг моделларини келтириш, уларнинг ҳар қандай элементларининг номинал қийматларида яроқлилигини

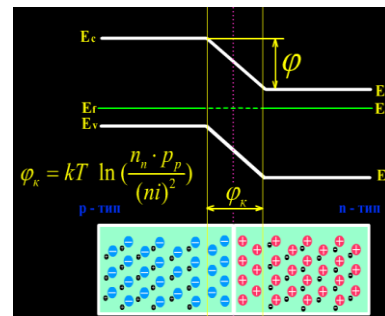
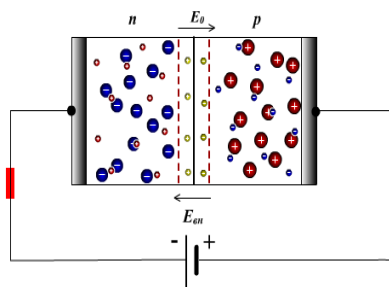
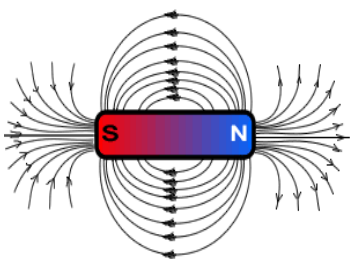

текшириш, схеманинг ҳар қандай қисмларидаги сигналларнинг осциллограммасини монитор экранда реал кўриш имкониятини беради. Натижада, моделлаштирилган схемадаги хатоликларни ва уларнинг электр схема кўрсаткичларига у ёки бошқа таъсирларини аниқлаш имконияти фойда бўлади.

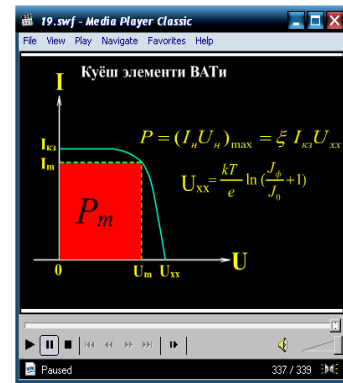
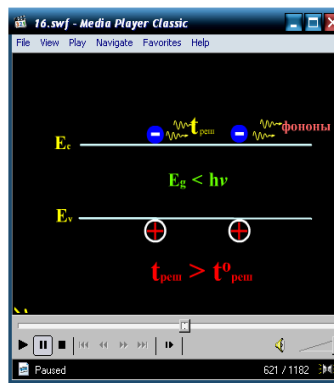
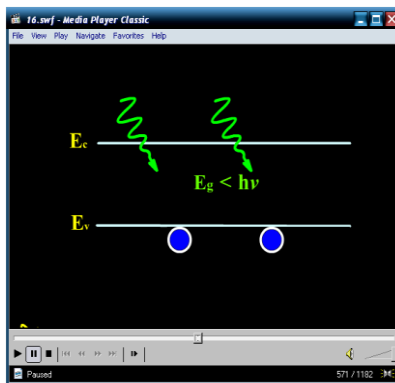
Ушбу компьютер дастурларининг камчилиги реал электр схемалар ва радиокомпонентларни компьютер ёрдамида реал тадқиқ этиш имконияти йўқлигидир. Бу эса тингловчиларнинг ўзлаштириш ва бажараётган ишини тушуниб олиш жараёнига салбий таъсир этади. Шу билан бирга оддий усулда, компьютерларни ёрдамчи асбоб ускуналар мажмуаси билан бирга йирик илмий-тадқиқот лабораторияси сифатида қўллаш мумкин. Компьютер дастурларини реал ва схемалар, осциллограф, сигнал генераторлари, милливольтамперметрлар, спектр таҳлиллагичлар ва микрофон билан овоз карталарига уланиш орқали жуда кўп лаборатория ишларини ортикча техник воситалар ва материалларсиз йўлга қўйиш мумкин.

Электр техникаси, электроника ва автоматика соҳасидаги назарий билимларни тингловчилар онгида сингдиришдаги асосий муаммолардан бири бу мураккаб физик ҳодисалар ва жараёнларни тингловчилар тасаввур қила оладиган даражада тасвирлаб ва тавсифлаб бера олишдир. Маъруза дарсларида мураккаб электротехника ускуналари ва қурилмаларининг тузилиши ва ишлаш тамоиллари, электр ва магнит майдоннинг ҳосил бўлиши, ҳамда улар орасидаги узвий боғланиш, зарядланган заррачалар, электронлар ва ионларнинг ўтказкичлардаги ҳаракатини сўз билан тушунтириш мумкин. Лекин, барча талабалар ҳам бу мураккаб электротехник жараёнларни тасаввур қила олмайди. Бундай мураккаб электротехника қурилмалари ва улардаги электр ўтиш жараёнларини тушунтиришда компьютерлаштирилган ахборот технологичларнинг ютуқларидан фойдаланиш жуда ҳам қўл келади. Инсон онги билан тасаввур қилаётган ҳар қандай ҳодисани компьютер ёрдамида ҳаракатда жонли акс эттириш ва талабаларга етказиш мумкин. «Юз марта эшитгандан, бир марта кўрган афзал» – деб бежиз айтилмаган доно халқимиз. Ҳаракатдаги кўргазмали қуроолларни яратишда флеш дастури жуда қулай ва рангбаранглиги билан ажралиб туради. Жуда кўп физикавий жараёнларни тингловчи ўз онгида тасаввур этиб, кўз олдига келтира олгагина уларнинг моҳиятига тушуниб етади. Тингловчи онгида тўғри ва аниқ тасаввур ҳосил қила олиш эса, ўқитувчи – устознинг маҳоратига, тажрибаларни тўғри ташкил қилишга, ҳамда тингловчи мустақил ўқиш учун фойдаланаётган ўқув қўлланмаларининг, айниқса замонавий электрон кўринишда адабиётларнинг сифати – яъни қанчалик аниқ ва раван тилда ёзилганлигига ҳам боғлиқ.

Физикавий жараёнларни, моддалардаги атом ва молекуляр кучларни, шунингдек термо- ва фотоэлектрик ҳодисаларни энг аввало компьютер ёрдамида жонли моделлаштириш ва электрон дарсликлар яратиш долзарб масалалардан биридир. Бундай дарсликлар ёрдамида етказилган билимларни тингловчи осон тушунади ва ўзлаштиради. Бундай дарсликлар масофадан ўқитишда ҳам қулай. Масалан, электромагнит кучлар, транзисторлар, диодларнинг ишлаш тамоилларини куйидаги FLESH дастури ёрдамида тайёрланган ҳаракатдаги дастурлар орқали тушунтирсак, тингловчилар бу мавзуларни осон ўзлаштиради.

Куйидаги жонли тасвирларда ярим ўтказкичларда фотоэффект ҳодисаси ва қуёш элементларини ишлаш тамоили намоиш қилинган.

Маъруза дарсларини бундай кўргазмالي дастурлардан фойдаланган ҳолда олиб бориш, талабаларга ўтилатган мавзуларни ўзлаштиришни осонлаштириши билан бир вақтда, қисқа вақт ичида жуда кўп маълумотлар бериш, ҳамда талабалар онгида бу берилган мураккаб материаллар ҳақида чуқур тасаввурлар ҳосил бўлишини осонлаштиради.

АДАБИЁТЛАР:

1. Долженко О.В., Шатуновский В.Л. Современные методы и технология обучения в техническом вузе. М.: Высш. шк. – 2000, 190 с.
2. Колтун М. М. Солнечный элементы М. Наука., 1987 г.
3. Бахадарханов М.К., Илиев Х.М., Тачилин С.А., Ковешников С.В. Некоторые вопросы использования солнечной энергии в Республике Узбекистан, Республиканская научно-практическая конференция «Проблемы альтернативной энергетики и энергосбережения», 25-26 сентября 2007 г., Наманган.
4. Ганиев Ф.Г. Алиёқулов А.К. Алимардонова Г.А. таҳрири остида, Академик лицей, касб хунар коллежлари учун ўқув кўлланма. Физика II-қисм Т.: Ўқитувчи, 2003й.

ОПТИМИЗАЦИЯ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ПОДГОТОВКИ ВОЕННЫХ КАДРОВ

Салимов Ш.М., Расулова М.Э.

Университет общественной безопасности РУз.

ANNOTATSIYA. Ushbu maqola yangi ta'lim standartlariga o'tish munosabati bilan, yangi pedagogik texnologiyalarni tahlili asosida tayyorlangan. Maqolada tabiiy va texnik fanlarni ta'lim sohasida optimallashtirish usuli keltirilgan.

KALITSO'ZLAR: yangi ta'lim standarti, raqobatbardosh mahsulot, ketma-ket, integratsiya, differentsiya, ilmiy salohiyatni optimallashtirish, diskret matematika.

АННОТАЦИЯ. Статья подготовлена на основе анализа новых методов педагогической технологии и с учетом перехода на новый стандарт образования. В ней изложен способ оптимизации естественных и технических предметов в сфере образования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: новый стандарт образования, конкурентоспособная продукция, стадийность, интеграция, дифференциация, оптимизация научного знания, дискретная математика.

ABSTRACT. The article is based on the analysis of new methods of pedagogical technology and taking into account the transition to a new standard of education. It describes a way to optimize natural and technical subjects in the field of education.

KEYWORDS: new standard of education, competitive products, stage-by-stage, integration, differentiation, optimization of scientific knowledge, discrete mathematics.

В последнее время в нашей республике проводится изменение в сфере образования в соответствии с новой концепцией образования, которое направлено на формирование у специалистов не только определенных знаний и умений, но и особых компетенций сфокусированных на способности применения знаний и умений на практике, в реальном деле, при новой конкурентоспособной продукции.

В современном мире понятие инновационные технологии широко используется в образовательной деятельности. Под этим названием в сфере образования понимается совокупность психолого-педагогических приемов, определяющих выбор методов, средств воспитания, способов обучения. Инновации—это внедрение новых стандартов и

методов в какой-либо процесс. Инновационное образование приносит новые основы развивающего образования, как основной модернизирующий фактор образования.

Новые стандарты образования как компонент учебного процесса наиболее активно влияют на результаты подготовки специалистов. Основными способами и принципами отбора содержания образования, в том числе и технического, можно считать следующие: принципы научности, связи теории и практики, системности, комплексных межпредметных связей, стадийности, преемственности, интеграции и дифференциации, целенаправленности.

Оптимизация научного знания, под которой понимается применения математических методов в естественных и технических науках, технике и экономике является приметой нашего времени. Уровень развития той или иной науки сейчас характеризуется степенью использования математического аппарата. Для многих специалистов, в том числе технического и экономического профиля, математика является инструментом анализа, организации, управления.

Вместе с тем, содержания общего курса математики не может быть определено с чисто прогнатической точки зрения, основанной лишь на специфике будущей специальности курсантов, без учета внутренней логики самой математики. Но содержание математического образования должно носить во многом профессионально-направленный характер, что возможно за счет рассмотрения математических методов в той или иной сфере профессиональной деятельности будущих специалистов на старших курсах. Хорошо было бы эффективном и на младших курсах введения профессионально-значимого материала, показывающего связь математических понятий, теорем, методов с будущей профессиональной деятельностью курсантов, решение профессионально-направленных задач по правилам математического моделирования. В конкретном случае – реальная ситуация - математическая модель – решение – интерпретация полученного результата.

Изучение курса математики должно быть достаточно широким и глубоким для эффективного решения задач по специальности. Поэтому программу и характер этого курса необходимо систематически приводить в соответствие с непрерывно развивающимися тенденциями в приложениях математики. Переход к новым стандартам обучения должно проводится постепенно, с учетом имеющихся возможностей и без нарушения преемственности; она должно исходить из анализа того, как математика применяется и как она, по-видимому, должно будет применяться в технической специальности. Так, чрезвычайно возросло значение дисциплин вероятностного цикла. Другой цикл вопросов, получивший сейчас широкое распространение в прикладной математике, связан с идеей оптимизации: важную роль играют и вопросы дискретной математики (например: теория игр, исследования операций и др.).

Необходимо, также целесообразно осуществление определенной интеграции математики с циклом технических дисциплин.

Результаты мышления и восприятия, развитие предметной речи, развитие умственных способностей могут быть реальным результатом математического образования при условии его разумной организации.

Получения образования в современных условиях должно быть ориентированно на формирование качеств личности, профессионального сознания и социальной ответственности, потенциала саморазвития будущего специалиста.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача Ривожлантириш Концепциясини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони
2. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису

NAVOIY ASARLARIDA TA'LIM-TARBIYA MAVZUSI

Badalbayeva Maloxat Yulchiyevna

**Favqulodda vaziyatlar vazirligi Akademiyasi Tillar kafedrasida katta o'qituvchisi
podpolkovnik
Abduraufov Muhammadamin Abduvannob o'g'li
Favqulodda vaziyatlar vazirligi Akademiyasi 5-kurs kursanti**

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada buyuk shoir, mutafakkir Alisher Navoiyning ijodiy faoliyatida yaratgan asarlarida ta'lim-tarbiyaning roli va ahamiyati haqida fikr bildirilgan. Ta'lim-tarbiyaning o'rnini, uning Alisher Navoiy asarlarida keltirilgan sifatleri e'tirof etilgan bo'lib, ishda asosiy o'rganish obyekti sifatida "Mahbub ul-qulub" (Ko'ngillarning sevgani) asari olingan.*

KALIT SO'ZLAR: *umuminsoniy tarbiya, axloq, ustoz-murabbiy, komillik, ilm-fan, ta'lim-tarbiya, ma'rifat, barkamol inson, shaxs kamoloti, maktab, ma'naviy meros.*

Buyuk mutafakkirlarning salmoqli fikrlari, o'g'itlari, tafakkur mevalari, ijodiy yutuqlarini o'rganish xalqimizning ma'naviy dunyosini kengaytirish bilan bir qatorda, yosh avlodning barkamol inson bo'lib yetishishida muhim vositalardan biri sanaladi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Sharq murafakkirlaridan biri, o'zbek adabiyotining zabardast siymosi, komil inson kuylovchisi, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy merosini o'rganish, undan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish har bir pedagogning vazifasi hisoblanadi. Chunki bu borada Alisher Navoiy asarlari eng yaxshi uslubiy qo'llanma bola oladi.

So'z mulkingning sultoni Alisher Navoiy umuminsoniy tarbiya sohasida bir butun asar yaratmagan bo'lsa ham, o'zining bu haqidagi fikrlarini deyarli barcha ilmiy va adabiy asarlarida ifodalagan.

Alisher Navoiyning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya masalalaridagi fikrlarida insonparvarlik g'oyalari bosh o'rinda turadi. Uning fikricha, inson dunyoda hammadan yuksak, aziz va qadrlidir.

Alisher Navoiyning barcha asarlari yoshlar tarbiyasi uchun muhim xazina hisoblanadi. U o'z asarlarida har bir so'zdan unumli va o'rinli foydalana olgan. Har bir hikmati biz uchun ibratlidir. Alisher Navoiyning hayoti va merosi yoshlarda umuminsoniy fazilatlarni tarbiyalashda bizga har tomonlama namuna bo'ladi.

Ulug' shoir o'zining ta'lim-tarbiyaga oid fikr-mulohazalari bilan barkamol avlod tarbiyasiga katta hissa qo'shdi, umuminsoniy fazilatlar to'g'risidagi fikrlari hozirgi davrimiz uchun ham muhimdir.

Har bir o'qituvchi-pedagog faoliyat yuritar ekan, berayotgan ta'lim-tarbiyasining yanada samarali bo'lishi uchun o'z ustida muttasil ishlashi, bilimni, mahoratini o'stirishi, o'quvchilar bilan bo'ladigan munosabatlarni puxta o'ylab, ularning ko'ngliga ozor yetkazmasdan ish olib borishi lozim. Muomala madaniyati, o'zini tuta bilishini nazorat qilishi kerak. Alisher Navoiy har bir asarida o'zining ilm-tarbiya sohasidagi salomoqlari fikrlarini bildirib, biz yosh avlod uchun muhim ahamyatga ega bo'lgan ta'limiy yo'nalish bergan.

Navoiy ilm-ma'rifatni qadrlagan va unga homiylik qilgan. Shoir insonning ma'naviy kamolotini, avvalo, uning ilm va donish sohibi bo'la olganligida deb biladi. Ilm o'zidan o'zi bo'lmaydi, kishi faqat havas va ishtiyoq bilangina ilmga ega bo'la oladi, deb hisoblaydi. Alisher Navoiy hikmatlarida olam-olam ma'no mujassamdir. Uning hikmatlarida ilm-ma'rifat, mehr-oqibat, insoniylik kabi masalalar markaziy o'rinni egallaydi.

Birovkim qilsa olimlarga ta'zim,

Qilur go'yoki payg'ambarga ta'zim.

Shoir olim ahlini qadrlaydi, ulug'laydi. Olimlarga ta'zim qilish- payg'ambarga ta'zim qilish bilan barobar ekanligini ta'kidlaydi. Jumladan:

Oz-oz o'rganib dono bo'lur,

Qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lur.

Navoiy kishi bilimga ega bo'lishi uchun oz-ozdan o'rganib borishi lozimligini, bilimlari yig'ilib ma'lum ko'nikmaga ega bo'lishi mumkinligini yozadi va buni tomchi-tomchi sivilar yig'ilib daryoga aylanishiga o'xshatadi.

Haq yo'linda kim senga bir harf o'qitmish ranj ila,

Aylamak bo‘lmas ado aning haqin yuz ganj ila.

Ushbu jumalarda birinchi ustoz haqida gap boradi. Ilk ustoz tolibiga savod chiqarishida ko‘maklashadi, bu bilan uning hayot yo‘lini- to‘g‘ri yo‘lni belgilab beradi. Ustozning bu xizmatini yuzlab xazinalar bilan ham to‘lay olmaslikni Navoiy shu ikki misrada bayon qiladi.

Alisher Navoiy insonga birinchi navbatda hayotdagi amoliga qarab baho beradi. Odamiylikning mezoni bu - porsolik (taqvodorlik), pokdomonlik va haqparastlikdir. Uyg‘oq qalb sohibi nazdida har qanday holatda ham to‘g‘ri so‘zni ayta olgan, haqiqat tarafida turib harakat qilgan kishigina inson nomiga munosib. Aksincha, sharoitga qarab o‘zgaraverish, o‘z shaxsiyatini asrab, haq gapni aytishdan qo‘rqish -bu imonsizlik belgisi. Yaxshilikka davogarlik qilgan holda yomonlar hayliga ham sherik bo‘lib ketaverish - bu munofiqlik namunasidir.

Aytish lozimki, Navoiy insonga tanbeh berar ekan, avvalo o‘z hayotiy kuzatishlariga asoslanadi. Pok e‘tiqodi, ijtimoiy qarashlari taqozosiga ko‘ra mulohaza yuritadi. Ulug‘ inson tafakkurining hayotiy tajribalaridan kelib chiqqan xulosaviy fikr-mulohazalari xalqning “Yaxshiga yondosh, yomondan qoch”, “yaxshi bilan yurding yetding murotga, yomon bila yurding qolding uyatga”, “Yaxshi odam yo‘ldoshidan bilinar”, “Do‘sting kimligini aytsang, sening kimligingni aytaman” kabi maqollar bilan butunlay mushtarakdir.

Uyg‘oq qalb sohibi nazdida yaxshi inson yoki yaxshilik tushunchasining ma‘nosi nihoyatda keng bo‘lib, unda imon va etiqod, odat va hayo kabi inson zotini bezaydigan go‘zal fazilatlar jamuljam bo‘lgan. Odamiylikning mezoni bu faqat o‘zi uchun emas, balki, o‘zgalar manfaati, xalq g‘am- tashvishi bilan yashashdir. Binobarin, axloq ta rg‘ibotchisining navbatdagi tanbehi ham yaxshilik xususida:

“Baxlning andoqki, butun topqoni zaxira bo‘lg‘ay, tong va qabri ham bu kungi maoshi uyidek tiyra bo‘lg‘ay. Zuhdu taqvo barcha vaqtda dilpisanddur, ulug‘lar nazarida arjumandroq . Yaxshiliq va yomonliqni kim qildikim, jazo ko‘rmadi. Saloh va fasod tuxmin kim ekdikim, o‘rmadi”.

Shoir insonga xos qusurlar va hislatlar haqidagi fikrini quyidagi bayt bilan yanada oydinlashtiradi va qissadan hissa chiqaradi:

Yaxshiliq tuxmin sochg‘ilkim budur dehqong‘a so‘z,

Har nekim ekding bugun borin hamon tut oning ko‘z.

Alisher Navoiy ilm o‘rganishga intilishni inson kamolotini ta‘minlash uchun xizmat qiluvchi eng zarur fazilatlardan biri deb biladi. Ilmni insonni, xalqni nodonlikdan, jaholatdan qutqazuvchi omil sifatida ta‘riflaydi. Asarlari mazmunida ilgari surilgan g‘oyalar yordamida kishilarni ilmi va ma‘rifatli bo‘lishga undaydi. Mutafakkir ilm o‘rganishni har bir kishining insoniy burchi deya e‘tirof etadi. Zero, ilm o‘rganishdan maqsad ham xalqning farovon, baxtli-saodatli hayot kechirishini, mamlakatning obod bo‘lishini ta‘minlashga hissa qo‘shishdir, deya ta‘kidlaydi. Bilimli va dono kishilar hamisha o‘z xalqining manfaati hamda mamlakatining ravnaqi yo‘lida faoliyat olib borishlariga ishonadi.

Alisher Navoiy yoshlarga chuqur bilim berish uchun muallimlar, mudarrislar va ustoz-murabbiylarning o‘zlari ham bilimli va tarbiyali bo‘lishi zarurligini uqtiradi. U nodon mutassib johil domlarni tanqid etadi va o‘qituvchi ma‘lumotli, o‘qitish yo‘llarini biladigan muallim bo‘lishi zarur, deydi. Masalan, “Mahbub ul-qulub” asarida maktabdorlar haqida fikr yuritar ekan, ularni o‘ta qattiqqo‘l, johil va ta‘magirliklarini qoralaydi. Darhaqiqat, johil muallimlar gunohsiz yosh bolalarga jafu qiluvchidir. U yosh bolalarni azoblashga, kaltaklashga o‘rgangan, g‘azabli, qoshi chimirilgan, gunohsizlar bilan achchiqlanishga odatlangan. Ularning ko‘pchiligida ko‘ngil qattiqligi va ta‘b xastaligi oshkor. Buning ustiga ular aql kamligiga ham giriftor. Ular qiynash yo‘li bilan bolalar ko‘nglini o‘zlariga rom qilmoqchi va kichkintoylarning beqaror tabiatini do‘q-po‘pisa bilan tartibga solmoqchi bo‘ladilar. Ulardagi ko‘rinib turgan qo‘pollik, yosh bolalardagi kelishmagan xatti-harakatni silliqlashga yirik egovdir. Ular ishi odam qo‘lidan kelmas, odam emas, balki dev qila olmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashga ojizlik qiladi. Lekin ustoz bolaga ilm va odob

o'rgatadi. Darhaqiqat, muallim bu kabi hollarda yuzlab mashaqqat chekadi. Shu jihatdan olganda bolalarda uning haqi ko'p, agar shogird ulg'aygach podshohlik martabasiga erishsa ham o'z muallimiga qulluq qilsa arziydi.

Ayni o'rinda o'qituvchi mehnatining mashaqqatli ekanligini ta'kidlab o'tadi: "Uning ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashga ojizlik qilardi, u esa bir to'da bolaga ilm va adab o'rgatadi, ko'rkim bunga nima yetsin.

Shunisi ham borki, u to'dada fahm-farosati ozlar bo'ladi, unday kishiga yuzlarcha mashaqqat kelsa qanday bo'ladi. Har qanday bo'lsa ham, yosh bolalarga uning haqqi ko'pdir.

Alisher Navoiy inson tafakkuri, aqli, bilimini va ilmiy bilimlarini yuksak qadrlagan. U "Bilim va donishmandlik insonning bezagidir", deb yozadi.

A. Navoiy farzand tarbiyasiga va uni shaxs sifatida shakllantirishga katta ahamiyat berib, tarbiyalanuvchini "hayot chirog'i" deb ta'riflaydi. Farzand oilaga baxt va saodat keltiruvchi ziyodir. Uning fikricha, shaxsga kichik yoshligidanoq bilim, ma'lumot va tarbiya berishlikni ko'rsatib, o'g'il-qizlarni 6 yoshdan tarbiyachiga, muallimga berish lozim, deb hisoblaydi. Shuningdek, Navoiy hayotda o'z ilmiga amal qilish, o'rganganlarini hayotga tadbiiq etish masalasiga alohida e'tibor beradi. Masalan, u "Mahbub ul-qulub" asarida ilm o'qib uni ishlatmagan kishi, shudgor qilib dehqonchilik qilmagan yoki urug' sochib hosildan bahra olmaganga o'xshaydi, deydi.

Ilm o'qib qilmagan amal maqbul,

Dona sochib ko'tarmadi mahsul.

Olim bilim olishda barcha fanlarni o'rganishni targ'ib etadi. Bunda u olim-u fozillarni yig'ib, ular orqali ilm-fanni taraqqiy ettirishga e'tibor beradi.

Alisher Navoiyning fikricha, bilimlarni tinmay uzluksiz o'rganish zarur, bunda har qanday qiyinchiliklarni yengib o'tish muhimligini, qunt bilan ishlash, tirishqoqlik bilan harakat qilish, izchillik bilan kurash, uni oxirigacha yetkazish, chidam va sabot bilan o'rganishni ta'kidlaydi.

Demak, buyuk alloma ilm olish tamoyillarini o'z davrida to'g'ri ifodalab, hatto ta'lim tizimini belgilab beradi: ya'ni Alisher Navoiy ta'lim tizimini o'z davrida o'quv muassasasi, madrasalarda o'qish, olim, hunarmand, san'atkorlarga shogird tushib yoki mustaqil holda ilm olish imkoniyatlaridan foydalanishni tavsiya etadi.

Alloma yoshlarga chuqur bilim berishda muallimning, mudarrislar hamda ustoz murabbiylarning o'zlari ham bilimli va tarbiyali bo'lishi zarurligini uqtiradi. Bunday muallimlar shogirdlarni yonida yuzlari yorug' bo'lib, doimo izzatda, hurmatda bo'ladilar, deb ta'kidlaydi.

Shunday qilib, biz Alisher Navoiyni pedagog-mudarris deb atashimiz mumkin. Chunki ta'lim-tarbiya masalalariga alohida e'tibor berib, tarbiya jarayonlarini, vositalarini, talablarini ko'rsatib o'tadi. U ta'limda ilmiylik, asoslanganlik, tarixiylik kabi talablarni asos qilib olgan buyuk pedagogdir.

Chunki boqiy hayotga intilgan Navoiy fikricha, dono inson o'zining kuch-quvvatiga, aql-u zakovatiga ishonadi. Shuning uchun Navoiy ilm-fanning ahamiyatini yoritib berar ekan, ilmni qorong'ulikni yoritadigan chiroq, hayot yo'lini nurafshon etadigan quyosh, odamlarning haqiqiy qiyofasini ko'rsatadigan olim sifatida ta'riflaydi. Bu fikrni "Nazm ul-javohir" asarida:

Kim olim esa nuqtada barhak de oni,

Gap bazm tuzar bihishti mutlah de oni,

Har kimsaki yo'q ilmga anga ahmoq de oni,

Majlisdaki ilm bo'lsa uchmas de oni.

Yoki ilmli, aqlli odam o'z maqsadiga erishish uchun har qanday qiyinchilikka ham chidaydi, kim ilmni o'ziga tayanch qilib olsa, u hech qachon qoqilmaydi, xor bo'lmaydi va ilmning vazifasi inson baxt-saodatiga xizmat qilishdir, deb ta'kidlaydi.

Demak, Alisher Navoiy o'zining badiiy asarlari bilan bir qatorda ta'limiy-axloqiy asarlarida o'zi orzu etgan komil insonga xos axloqiy fazilatlarini deb qanoat, adolat, saxovat,

himmat, muruvvat, vafo, to'g'rilik, rostgo'ylik va boshqalarni tushungan, ana shu xislatlar tarkib topgan insonga yomonlik razillik bo'lmasligi, bunday inson yashagan jamiyat ham ravnaq topishi, barcha xalq baxt-saodatga erishish mumkin, deb hisoblagan.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning komil insonni shakllantirishga oid fikrlari, uning ta'limiy-axloqiy qarashlari pedagogik fikr taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Allomaning qarashlari o'zidan oldin o'tgan olimlarning bu boradagi ilg'or ta'limotiga, shuningdek, komil insonni tarbiyalashga oid an'anaviy Sharq xalqlari ta'lim-tarbiya yo'riqlariga asoslanadi.

Alisher Navoiy ta'lim-tarbiya masalalariga alohida e'tibor berar ekan, tarbiya jarayonlarini, vositalarini, talablarini ko'rsatadi. U ta'limda ilmiylikka asoslanganlik tarixiylik kabi talablarni asos qilib oladi. O'z davridagi musulmon maktablarining yutuq va kamchiliklarini tahlil etadi. Shunday ekan Alisher Navoiy asarlari ta'lim sohasida boy qarashlarga ega va amaliyotda qo'llash uchun nodir qo'llanma hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma jildlik. 16-jild. - T.: "Fan", 2000. - b.26.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma jildlik. 14-jild. - T.: "Fan", 1998. - b. 83.
3. Alisher Navoiy. Mahlub ul-qulub. Asarlar. O'n besh jildlik. 13-jild. - T.: "Badiiy adabiyot" nashriyoti, 1966. - b.189-190
4. Navoiy, Alisher. Hikmatlar: Bolalar uchun. -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti,1999

INTERNET SAYTLARI:

1. www.ziyonet.uz
2. www.gov.uz

**МИЛЛИЙ ҒУРУР ТУЙҒУСИНИ ЮКСАЛТИРИШДА
БУЮК ШАХСЛАРНИНГ ЎРНИ**

Султонов К

*И.М Губкин номидаги россия давлат нефть ва газ университети тошкент
шаҳридаги филиали,*

Бекназаров А.А

АКТ ВА АХИ профессори

Бугунги кунда фахрланиб, моддий мерос борасида ҳам, маънавий мерос борасида ҳам дунёнинг санокли мамлакатларигина бизнинг давлатимиз билан беллаша олади деб айтиш мумкин. Улуғ аждодларимиз сингари ўзимиз ҳам, миллий маданиятимизни асраб-авайлаб, уни эъзозлаган ҳолда, дунёнинг бошқа халқлари маданиятига доимо ҳурмат билан қараб келмоқдамиз. Қолаверса, дунёнинг бошқа халқлари ҳам бизнинг миллий маданиятимизга шундай муносабатда бўлиши тарафдоримиз. Энг асосийси, биз ҳеч қачон ўзгаларни камситиш эъзига ўзимизни улуғламаганмиз.

Ғурури бор одамнинг қадди рост, боши баланд бўлади, деганларидек, Амир Темур, ҳақиқатдан ҳам, ўз даврининг ғурури баланд, мард ва жасур, ишбилармон ва тадбиркор ҳукмдори бўлган. Шу сабаб, улуғ бобокалонимиз жасур ва мард, ишбилармон ва тадбиркор, шижоатли кишиларга ҳам ўзгача назар билан қараб, уларни улуғлаган. Чунки Темур ўз ҳаётий тажрибаларига таяниб, бундай фазилатларга эга бўлган кишилар халқ оммасининг ҳурматига сазовор бўлади, бу салтанат эса ҳар тарафлама қудратли ва мустаҳкам бўлади, деб ҳисоблаган. Бу ҳақда "Тузуклар"да шундай деб баён қилинган: "Тажрибамда кўрилганким, ишбилармон, мардлик ва шижоат соҳиби, азми қатъий, тадбиркор ва хушёр бир киши минг-минглаб тадбирсиз, лоқайд кишилардан яхшидур"⁴⁷ ёки "Шижоатли кишиларни дўст тут, чунки Тангри таоло жасур кишиларни ардоқлайди"⁴⁸.

⁴⁷«Темургузуклари» Форсчадан А.Соғуний ва Х.Кароматов тарж. Б.Ахмедов тахрири остида. Т.: Ғафур Ғуллом номидаги нашриёт-матбаабирлашмаси, 1991 йил. 15-бет

⁴⁸Уша асар 55-бет

⁴⁸Уша асар 55-бет

Тарихчи ибн Арабшоҳ ҳам ушбу масалага тўхталиб шундай дейди: “Темур кўркмас, шижоатли, ботир кишиларни итоат қилдирувчи бўлиб, жасоратли кишиларни, довюррак ва мардларни ёқтирар эди”.

Нима учун? Чунки Сохибқироннинг ўзи жасур, мард ва довюррак эди. Масалан, ғарб ва шарқда яшаб ўтган жуда кўп таниқли саркардалар кучсизланиб, тарқоқликка юз тутган мамлакатларни фатҳ қилишни ўз олдиларига мақсад қилиб қўйган бўлсалар, Амир Темур, аксинча, қудратли ҳарбий кучга эга, моддий томондан ўзини кучли ҳисоблаган, лекин маънавий томондан пароканда, яъни жабр-зулм, фиску фасод ва бузукчилик кучайган мамлакатларни фатҳ қилишни мақсад қилган. Тўхтамишхон, Йилдирим Боязид ва шунга ўхшаш ҳукмдорлар билан бўлиб ўтган тарихий воқеалар бунинг далилидир. Бир сўз билан айтганда, қаерда адолат мезонлари бузилган бўлса, ўша мамлакатда Амир Темурбайроғи хилпираган. Бу борада Темур тузукларида шундай дейилган: “Бирон мамлакатда жабр-зулм ва фиску фасод кучайиб кетаркан, асл подшоҳлар адолат ўрнатиб, фиску фасодни, жабр-зулмни йўқотиш ниятида ана шундай мамлакатга ҳужум бошлаши лозим. Тангри таоло шу ниятнинг шарофати билан мамлакатни золимнинг қўлидан олиб, одил (подшоҳ)га топширади. Чунончи, мен Мовароуннаҳр вилоятида адолат ўрнатиш ниятида уни золим мўғуллар тоифасининг қўлидан тортиб олдим”.⁴⁹

Ҳарбий юришлар масаласига тўхталадиган бўлсак, Амир Темур узоқ йиллар ҳарбий юришлар қилгани рост, бироқ уларнинг босқинчилик уруши деб айтилгани ҳақиқатдан анча йироқ. Маълумки, собиқ тузум даврида Сохибқирон ҳарбий юришлари “босқинчилик, истилочилик” урушлари деб онгимизга сингдириб келинган эди. Ваҳоланки, айнан шу даврда дунё Амир Темурнинг ҳарбий юришларини халоскорлик ва “футухот” (очиш, кашф этиш) деб баҳолаган. Мустақилликка эришимизга қадар ҳам, Амир Темурнинг босқинчи ва истилочи эмаслигини, бу фикрлар хато эканини кўпчилик билган, лекин айтишга журъат этолмаган. Чунки мамлакатда кўркув девори ўрнатилган бўлиб, ҳақиқатни айтганлар тазйиққа учраган. Ушбу ҳолатга кўплаб далиллар келтириш мумкин. Масалан, собиқ тузум даврида яшаб ижод этган таниқли ўзбек олими, марҳум академик **Иброҳим Мўминов Сохибқирон Амир Темур ҳақида бор ҳақиқатни ёзгани учун тазйиққа учраган. Ўзи, оиласи азият чеккан. Чунки, у ўз тадқиқотлари билан собиқ тузум ҳукмрон мафқурасининг улуғ аждодимиз Амир Темур ҳақидаги қарашларига қақшатқич зарба берган эди. Шунинг учун ҳам, Иброҳим Мўминовнинг “Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли”⁵⁰ номли рисоласи сотувдан йиғиб олиниб, мазкур китобни сотиш тақиқланган. Албатта, ҳурматли олимимиз, бу илмий ҳолиселиги бошига кўп ташвишу маломатлар келтиришини билган. Аммо олимлик салоҳияти, халқининг ўтмишига қилинган бўҳтонга муросасизлик ҳисси, илмий ҳалолликка асосланган олимлик бурчи уни ана шундай жасоратга қўл уришга ундаган. Таниқли ва забардаст олим Ҳамид Зиёевнинг “Буюк Амир Темур” асарида академик Иброҳим Мўминов тўғрисида шундай фикр билдирилган: У кишида фақат олимлик эмас, балки ватанпарварлик, ташкилотчилик, ишбилармонлик ва бағрикенглик сингари олий фазилатлар мавжуд эди. Айни бир пайтда Иброҳим ака ўта камтарлиги ва мурувватлиги билан ажралиб турарди...Маълумки, Иброҳим ака ўзбек халқининг бой маданий меросини жуда қадрловчи шахс сифатида донг чиқарган эди. Иброҳим Мўминов умрининг охиригача ўз Ватанини ва миллатини равнақи учун кучини ва билимини аямади. У ватанпарварлиги ва илм-фаннинг чинакам фидойиси сифатида шуҳрат қозониб, халқимизнинг миллий ҳис-туйғулари ва сиёсий**

⁴⁹ «Темуртузуклари» Форсчадан А.Согуний ва Х.Кароматов тарж. Б.Ахмедов тахрири остида. Т.: Нашриёт-матбаабирлашмаси, 1991 йил. 144 б

⁵⁰ Қаранг: Академик И.Мўминов. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли. Т.: “Фан”, 1968 йил.

онгининг ўсишига катта ҳисса қўшди. Шубҳасиз, унинг кўрсатган жасорати ва матонати ҳеч қачон унутилмайди”⁵¹.

Яна бир мисол. Маълумки, ўзбек адабиётининг энг ёрқин номоёндаларидан бири, қомусий билимга эга бўлган жамоат арбоби, маърифатпарвар шоир ва ёзувчи Абдурауф Фитрат жадидчилик ҳаракатининг машҳур вакилларида бири бўлган. У миллатимизнинг фаҳри ва даҳо ҳалоскори бўлган Соҳибқирон Амир Темур фаолиятини жуда юксак қадрлаган. Амир Темурдек улуғ аждодлари бўлган миллат ҳеч вақт зулмга, истибдодга бўйсинмаслигини қалбан чуқур англаган. Шу боис, тарихий жанрда ёзилган “Темур сағанаси” асарида Амир Темур ҳазратларини улуғлаб, кўкларга кўтарган. Маълумки, собиқ совет тузуми даврида, яъни қарамлик ва тобелик йилларида халқимиз Соҳибқирон Амир Темур фаолиятини ўрганиш, уни эслаш, улуғлаш имкониятидан маҳрум бўлиб яшаган. Лекин, айнан шу даврда Абдурауф Фитрат жасорат кўрсатиб, Амир Темурни ёд айлаб тарихий асар яратишга журъат қилган. Бу - ҳақиқий маънавий жасорат эди. Ўша даврда Фитратнинг бу тарихий жанрда ёзилган асарлари кескин танқидга учраб, у ҳақда гапирилганда, “У (Фитрат) бир қатор сахна асарларида тарихни орқага, ўрта аср воқеаларига ўгириб, реакцион йўл тутди. Або Муслим, Ўғизхон, Чингизхон ва Темур каби тарихий шахслар ҳақида асар ёзади. Бундай асарларида у ўтмиш ҳукмдорларига сиғинади, уларни кўкка кўтаришга социал янгиликларни тан олмасликка ҳаракат қилади”⁵²- деб қаттиқ танқид остига олинган. Чунки, Фитратнинг асарлари қадимий Турон халқлари онги- тафаккурида миллий рух ва миллий ғурурни уйғотиши, ҳамда мустаҳкамлаши мумкин эди. Бундай ҳолат эса, ҳукмрон мафкура ва истибдод тузумининг сиёсатига ҳам, мақсадига ҳам зид бўлган. Шу боис, Фитрат қаламига мансуб кўпгина асарлар қаторида “Темур сағанаси” драмаси ҳам оммавий тарзда нашр этилмаган. Фақат айрим театр сахналарида бир неча бор қўйилган.

Айтиш жойиз, Фитратнинг барча тарихий драматик асарлари миллат дардини ўзида мужассам этганлиги туфайли, оддий халқ қалбидан мустаҳкам жой эгаллаган. Таниқли япон туркшунос олими Хисао Куматсу бу ҳақида тўхталиб, “Ватанпарварлик ғоялари билан йўғрилган бу асарларнинг томошасига келганлар, шу қадар қаттиқ таъсирланган эдиларки, улар ҳар сафар томоша сўнгида театрлардан кўз ёшларини оқизиб чиқиб кетардилар,”⁵³- деб қайд этган. Аллома мустамлакачи чор Россияси томонидан таланиб, ночор аҳволда қолган Туркистон ҳолатини Соҳибқирон Амир Темурга мурожаат қилиб, шундай баён этади: “Улуғ ҳақоним! Турклик шарафи таланди... Туркнинг номуси, эътибори, имони, виждони золимларнинг оёқлари остида қолди. Туркнинг юрти, улоғи, ўчоғи, Турони ёт қўлларга тушди. Туркнинг белгуси, онги, ўйлови, зийраклиги жаҳолат ўлкасига кетди. Сенинг қиличинг билан дунё эгаси бўлган турк тинчгина бир ётоқ тополмай қолди”⁵⁴.

Абдурауф Фитрат (донишманд) юртимизни бундай тушкун ҳолатдан олиб чиқиш, унинг мустақиллиги учун курашишга ўз даврининг зиёлилари номидан Амир Темур ҳазратларига ваъда қилибшундай дейди:

“Эй арслонлар арслони!

Менинг ёзуқларимдан ўт, Мени қўлимни тут,

Белимни боғла, муқаддас фотиҳангни бер!

⁵¹ Ҳамид Зиёев. Буюк Амир Темур салтанати ва унинг тақдири. Тошкент.: Маънавият, 2008 й. 133 бет

⁵² Имомов Б. Ўзбек драматургиясида маҳорат масалалари. (Ф.ф.д. илмий даражаси учун ёзилган диссертация) Т.: 1968, 568-бет

⁵³ Хисао Куматсу. XX аср бошларида Ўрта Осиёда туркчилик ва даврим ҳаракатлари. Анкара, 1993, 40-б.

⁵⁴ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. Т.: “Маънавият”, 2000, 33-34 бет.

Сенинг дунёга сиғмаган ғайратингга онт ичаманки, Туроннинг эски шараф ва улуғлигини қайтармасдан бурун аёғларингда ўтирмасман”⁵⁵.

Йирик жадид маърифатпарвари бўлган Фитрат ўз фаолияти давомида халқнинг миллий ўзлигини англашига ёрдам берувчи барча воситалардан фойдаланишга ҳаракат қилган. У нафақат ўз асарлари орқали, балки ўз фаолияти билан ҳам юртдошларини маърифатли бўлишга, миллий ўзлигини анлаб етишга даъват қилган. Бухоро Халқ Республикаси маориф нозири бўлган даврида Абдурауф Фитрат 1922-1923 йилларда Германияга таҳсил олиш учун юборилаётган талабаларни Самарқандга олиб бориб, Амир Темур сағанаси олдида, Ватанни эсдан чиқармасликка, юртга илм олиб келиб, халқини маърифатли қилишга қасамёд қилдирганлиги ҳақида маълумотлар бизгача етиб келган.

Аллоҳга шукрлар бўлсинки, мустақиллик шарофати ва олиб борилаётган адолатли сиёсат туфайли юртимизда бу қўрқув девори емирилиб, ҳар ким ўз фикрини эмин-эркин ифодалайдиган бўлди. Ушбу ҳолат қонун йўли билан мустаҳкамланди. **Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасига кўра, давлатимизда “ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга”. Бу эса, ўз ўрнида Сохибқирон хазратлари ҳақида ҳам бор ҳақиқатни айтиш ва ўз фикр-мулохазаларимизни эркин баён этиш имкониятини берди. Энди бемалол бор ҳақиқатни, яъни Амир Темурнинг ҳарбий юришларини “босқинчилик, истилочилик” урушлари эмас, балки озодлик ва халоскорлик урушлари бўлган, деб айта оламиз. Нафақат айта оламиз, балки аниқ тарихий далиллар (фактлар) орқали исботлаймиз ҳам. “Футухот” билан “истило” ўртасидаги кескин фарқни эса таниқли ўзбек олими профессор Бегали Қосимов жуда тушунарли қилиб очиб берган: “Истило яғмодир. Миллатни бузмоқ, мамлакатни тўзғиттирмоқдир. Миллати маҳкуманинг моддий бойлигигагина эмас, маданиятига, тилига, дин-диёнатига, турмуш тарзига ҳам тажовуз қилмоқдир... Амир Темур мағлуб миллатнинг маънавиятига даҳл қилган эмас. Аксинча, уларга равнақ берган. Буни Араб, Ҳинд, Эрон мисолида кўриш мумкин”.**⁵⁶

Энди фикримизни уруш ва урушлар тарихига қаратадиган бўлсак, “урушнинг номи ўчсин”, дейди халқимиз. Чунончи, ҳар қандай уруш қораланади, аммо уларнинг мазмун-моҳиятига кўра, икки хил – адолатли ва адолатсиз урушлар бўлишини инкор этолмаймиз. Адолатсиз урушлар асосида босқинчилик ҳаракати ётган бўлса, адолатли урушлар асосида озодлик ҳаракати ётади. Шу нуқтаи назардан фикр юритилганда ҳам, Амир Темур олиб борган урушлар адолатли бўлганига, унинг замирида озодлик, халоскорлик ҳаракати ётганига амин бўламиз. Демокчимизки, Амир Темур олиб борган ҳарбий ҳаракатларнинг бирортасини ҳам босқинчилик уруши деб бўлмайди. Уларнинг барчасининг аниқ, асосли сабаблари бўлган. «Жумладан, Туркистон худуди XIV асрнинг 70-йилларига келиб мўғуллар ҳукмронлигидан озод бўлди. Бироқ ҳали Жанубий Қозоғистон, марказий ва жанубий Волгабўйи, шарқи-жанубий Русь, шимолий ва жанубий Кавказ худудлари Олтин Ўрда асоратида қолиб келаётган эди. Бундан ташқари, мўғул хони Тўхтамишхон икки ўртадаги шартларга хиёнат қилиб, Мовароуннаҳрга тажовуз қила бошлади. Ана шундай сиёсий ҳолатлар Амир Темурни Олтин Ўрда ҳукмронлиги қулатилмас экан, Туркистон қудратли давлат даражасига кўтарила олмайди,-деган аниқ хулосага олиб келди. Амир Темурнинг қудратли армияси Тўхтамишхон кучлари устидан ғалаба қозонди... Шунингдек, XIV асрнинг 90-йилларида ғарбий Европанинг бир нечта давлатлари бошлиқлари ўз элчилари орқали Амир Темурга мурожаат қилиб, Султон

⁵⁵ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. Т.: “Маънавият”, 2000, 35-бет.

⁵⁶ Ватаннинг даҳо халоскори. Тошкент 1996 йил. Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 78-бет

Боязид ҳужумидан ҳимоя қилишни сўрадилар. Чунки бу даврда Туркия Болкон давлатларини ўзига бўйсундириб, ғарбий-шимолий Европага отланаётган эди. Амир Темур Европа давлатларининг мурожаатини бажариб, султондан ўз ниятидан қайтишни сўради. Султон Боязиднинг ҳурматсизлигини эшитган Соҳибқирон 1400-1402 йилларда унга қарши юриш қилиб, тарихий Анқара ғалабасини қозонди. Шундай қилиб, Амир Темур иккинчи марта Европа халқларини мустамлака зулмидан озод қилди.»⁵⁷

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, Соҳибқирон Амир Темур ёшлик йиллариданок ўз юртини муғул босқинчилари зулмидан озод қилиш, марказлашган қудратли давлат барпо этиш, Буюк ипак йўлини қайта тиклаб, унинг шарт- шароитларини яхшилаш, хуллас, дунёда адолат ўрнатишни ўз олдиға мақсад қилиб қўйган. Ўз фаолиятини ҳам ана шу мақсад сари йўналтириб, нафақат ўз юртини, балки, миллати ва диний эътиқоди бошқа бўлган халқларни ҳам муғуллар зулмидан озод бўлишиға ёрдам берган. Кимларгадир аччиқ туюлса-да, бу инкор этиб бўлмайдиган тарихий ҳақиқатдир. Бу фикрларни нафақат биз, балки дунёнинг турли миллат вакиллари томонидан ҳам эътироф этилаётгани қалбимизға улкан ифтихор бахш этиб, фикримиз ва ниятимиз холислигини тасдиқлайди.

Энди аниқ далилларға мурожаат қилайлик. 1996 йилда Соҳибқирон Амир Темурнинг 660 йиллик юбилейи муносабати билан Покистонда ўтказилган тадбирлар доирасида ўша вақтда Россия Федерациясининг Покистондаги Фавқуллоҳ ва мухтор элчиси бўлган А.Ю. Алексеев ўшбу масала бўйича қуйидаги фикрини баён этган: “Амир Темур Россия тақдирида қандай тарихий роль ўйнаганини ҳозир Россияда кўпчилик билмайди. - Тўхтамишхон устидан қозонилган ғалаба ҳамда Олтин Ўрдани емириш билан Амир Темур Рус мамлакатини қарийиб 200 йил давом этган муғул татар зулмидан фақат озод этиб қолмай, балки Россиянинг мустақил давлат сифатида ривожланишиға йўл ҳам очиб берди. Бу тарихий ҳақиқат. Лекин Россияда яқин вақтларғача бу ҳақда ё гапирилмас, ёки гапиришни исташмас эди. Бироқ, бундан кўз юмиб бўлармиди?! Ҳақиқат-бу ҳақиқат.! Эндиликда, менинг назаримда, бу соҳадаги барча ҳақиқат ўз ўрнини топади”.⁵⁸

2004 йилда эса ёш рус тарихчиси Михаил Арнольдов ҳам ўз мақоласида бу ҳақда шундай фикр билдиради: “Куликова майдонидаги жангдан кейин, юз йил давомида Россия бирор марта ҳам Олтин Ўрда билан йирик тўқнашувға борган эмас. Аммо шу вақт ичида Олтин Ўрданинг ўзи тор-мор бўлиб, тарих саҳнасида ғойиб бўлди. Бундан чиқдики, бизни кимдир ўзимизнинг иштирокимизсиз озод қилган экан-да? Ким у жўмард? Ким бўларди, айни ўша зот – кўп йиллар ноҳақ қоралаб келинган “буюк ва шафқатсиз” Амир Темур бизни озод қилган. Тўғрироғи, Олтин Ўрда зулмидан озод бўлишимизға олиб келган.”⁵⁹

Этиборли томони, Амир Темурнинг халоскорлик ҳаракатлари, дунёнинг кўплаб халқларини Олтин Ўрда зулмидан озод бўлишиға ва мустамлакачи муғуллар томонидан жорий қилинган шафқатсиз солиқлардан (жон солиғи, уй солиғи, емхона солиғи ва бошқа солиқлар) ҳалос бўлишиға, уларнинг иқтисодий аҳволининг яхшиланишиға олиб келган. Шу боис, Русь князларидан бири ҳурмат тариқасида Амир Темурнинг от устида турган ҳайкалчасини соф олтиндан ясаёттирган эди.⁶⁰ Шу ўринда

⁵⁷ Миллатнинг дардига дармон бўлиб. Республика илмий конференция материаллари. Т. “Фан” Нашриёти. 2007 й. 92-93 бетлар

⁵⁸ Наим Ғойибов. Амир Темур маънавияти. Т. 2001 й. 24 – бет.

⁵⁹ М. Арнольдов. Бир муҳораба сири. Таржимаси “Тафаккур” журналидан олинди. 2005 й. 1- сон. 91- бет

⁶⁰ Ватанинг даҳо халоскори. Тошкент 1996 йил. Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 71- бет

айтиб ўтиш жойизки, улуғ аждодларини, жумладан адолатпарвар, халқпарвар давлат арбобларини ҳурмат эҳтиромини ўрнига қўйган халқ ҳам, инсон ҳам ҳеч қачон кам бўлмайди. Ҳазрат **Навоий ақидаларига таяниб айтадиган бўлсак, қайсиқим хукмдор Амир Темурдек зотларни дуо билан ёд этса (яъниким эҳтиромини бажо келтирса) ўзининг ҳам обрў-эътибори юксалиб бораверади. Аксинча, улуғ аждодларига беписанд муносабатда бўлган, тарихдан тўғри сабоқ чиқармаган, ўзини мутлақ хукмдор деб тасаввур этганлар салтанатининг асоси мўрт бўлиб, таназул топиши муқаррар.**⁶¹Тарихий манбалардан маълумки, ўз даврида усмонли турк султони Йилдирим Боязид дунёда мутлақ ҳоким бўлишга ҳаракат қилган йирик саркардалардан бири бўлган. 1390-1400 йилларда Ғарб мамлакатларининг кўплаб хукмдорлари Боязид қўшинлари билан бўлиб ўтган жангларда мағлубиятга учраган. Унинг кучли қўшинлари Болгария, Македония, Венгрия каби давлатларни босиб олиб, Греция ерларигача етиб келган. Ўша даврда Европа мамлакатлари жиддий хавф остида қолган. Ғарб давлатлари хукмдорлари Йилдирим Боязидга бас келадиган Амир Темурдан бошқа қудратли куч йўқ эканини чуқур англаб, ёрдам сўраб ўз элчиларини буюк Соҳибқирон саройига юборган. “Темур тузуклари” да ёзилганидек, адолат бузилган, зулм кучайган жойдан ким ёрдам сўраб келса, унинг миллати, дини, эътиқодидан қатъий назар, **Темурбек унга ёрдам қўлини чўзган. Бу эса, ўз ўрнида, Амир Темурнинг адолатпарвар ва бағрикенг хукмдор ва заковатли инсон бўлганини яна бир бора тасдиқлайди.** Шунинг учун ҳам, англиялик темуршунос олима Ҳильда Хукхэм ўзининг “Етти иқлим султони” асарида **Амир Темурни Европа осмонида порлаган умид юлдузига қиёслайди:** “Оврўпо осмони узра умид юлдузи чарақлай бошлади. Шарқдан усмонли турклар мулки томон ўзининг беҳисоб сувори лашкарини бошлаб, заковатли инсон моҳир шатранжи, **малакали дин пешвоси ва атоқли саркарда Темур яқинлашиб келарди**”.⁶²Ушбу жангнинг бошланиш сабаблари ва сабабчиси, Амир Темурнинг урушнинг олдини олишга қаратилган сиёсати ва бу борада қўллаган тадбирлари, дипломатик ёзишмалари тўғрисида кўпгина манбаларда баён этилган. Шу боис, бу масалага тўхталиб ўтишга ҳожат йўқ. Бир сўз билан айтганда, 1402 йил 20 июнда Боязид Йилдирим қўшинлари билан Амир Темур қўшинлари ўртасида бўлиб ўтган жанг Соҳибқироннинг мутлақ ғалабаси билан якунланади. Бу ғалаба эса, Болқон ярим ороли ва Европа халқларига озодлик бағишлайди. **Миннатдорчилик тариқасида Францияда Амир Темурга олтиндан хайкал қўйилиши ва унинг остига “Европанинг халоскорига” деб ёзилиши ҳам Соҳибқироннинг босқинчи эмас, балки халоскор хукмдор бўлганини кўрсатиб турибди. Қолаверса, бу ҳам кўз юмиб инкор этиб бўлмайдиган тарихий ҳақиқатидир.**

КУРСАНТЛАРНИНГ МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШДА МАФКУРАНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Хайдаров Қозимбек Абдиҳақимович

*М. Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети Ҳарбий тайёргарлик ўқув
Маркази бошлиғи, подполковник, доцент, с.ф.н.*

Турсунмурод Дониёрович Маматқобилов

*Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академиясининг Гуманитар фанлар
кафедраси катта ўқитувчиси.*

⁶¹Олимжон Давлатов. Султони Соҳибқирон Темур кўрагон...”Маънавий ҳаёт. Илмий оммабоп журнал. №1 Тошкент 2015 й

⁶²Ҳильда Хукхэм. Етти иқлим султони. Т.: Адолат, 1999. 4- бет

АННОТАЦИЯ: Янги Ўзбекистон тараққиётида миллий мафқуранинг ўрни муҳимлиги маъруза тезисда батафсил ёритилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: миллийлик, маънавият, ғоя, мафқура, инсон манфаати.

АННОТАЦИЯ: В данной статье подчеркивается важность роли национальной идеологии в развитии нового Узбекистана.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: национальность, духовность, идея, идеология, человеческий интерес.

ANNOTATION: The importance of the role of national ideology in the development of new Uzbekistan is highlighted in this thesis.

KEYWORDS: nationality, spirituality, idea, ideology, human interest.

Демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишни кўзлаган мамлакатимизда миллий мафқура аҳолининг барча қатламларини жипслаштириб, умумманфаат ва ягона мақсад йўлида ҳаракатга чорлайди. Бундай мафқурада умуминсоний тамойиллар кучайиб боради.

Демак, жамият мафқураси шужамиятнинг фикрий-ғоявий таянчи бўлиши, оддий инсон ва унинг манфаатларини ифода этиши, халқимизнинг тинч-омон яшашини таъминлаши зарур.[3]

Миллий мафқура - ўзлгимизни, муқаддас анъаналаримизни англаш туйғуларини, халқимизнинг эзгу орзуларини, жамиятимиз олдига бугун қўйилган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши, жамиятимизда бугун мавжуд бўлган хилма-хил фикрлар, зиддиятлар ва ғоялар, ҳар қандай тоифа ва гуруҳларнинг интилиш ва умидларидан, ҳар қандай инсоннинг эътиқоди ва дунёқарашидан қатъи назар, уларнинг барчасини ягона байроқ атрафида бирлаштирадиган, халқимиз ва давлатимизнинг дахлсизлигини асрайдиган, эл-юртимизни энг буюк мақсадлар сари чорлайдиган ягона ғоя – мафқура бўлиши лозим. Шунингдек, миллий мафқураимиз ҳар қандай миллатчилик ва шунга ўхшаган унсурлардан, бошқа элат ва халқларни менсимаслик, уларни камситиш кайфияти ва қарашларидан мутлақо холи бўлиб, кўшни давлат ва халқлар, умуман, жаҳон ҳамжамиятида, халқаро майдонда ўзимизга муносиб ҳурмат ва иззат қозонишда пойдевор ва раҳнамо бўлиши даркор. [2]

Миллий мафқура воситасида эл-юрт бирлашади, ўз олдига буюк мақсадлар қўяди ва уларни адо этишга қодир бўлади. Миллат, халқнинг ҳамжиҳатлиги эса ҳар қандай тараққиётнинг гаровидир.

Миллий мафқуранинг ҳарбий хизматчилар онгига сингдирилиши унинг мақсад ва вазифаларини чуқур ўрганиш билан бевосита боғлиқ.

Ҳар қандай мафқура ўз олдига муайян мақсадларни қўяди. Бу мақсадлар пиروвард натижага эришишнинг йўллари, восита ва усулларини белгилайди.

Мафқуранинг асосий мақсадлари - одамларни муайян ғояга ишонтириш, шу ғоя атрафида уюштириш, ғояни амалга ошириш учун сафарбар этиш, кишиларни маънавий-руҳий рағбатлантириш, ғоявий тарбиялаш, ғоявий иммунитетни шакллантириш, ҳаракат дастурига эга бўлишни намоён этади.

Мафқура ғоялар тизими сифатида бирон-бир ғояни тарғиб этиш, кишиларни шу ғояни тўғри, ҳаётий ва илғор эканига ишонтиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди.

Кенг халқ оммасини бирон-бир ғояни илғор ва инсонпарвар эканига ишонтириш учун, биринчидан, маъруза ғоя халқ ҳаётига яқин, бевосита дахлдор бўлиши, иккинчидан, уни одамлар онгига етказишнинг энг қулай восита ва усулларини аниқлаб олиш керак бўлади.

Миллий мафқура жамиятдаги барча ижтимоий қатламлар ва гуруҳларнинг умумий ҳаракат дастури, уларни фаолликка даъват этувчи воситадир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 12-моддасида: “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафқуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафқура давлат мафқураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас”, деб белгилаб қўйилган. Бу қоида Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган партиялар, ҳаракат ва ижтимоий-сиёсий гуруҳлардан бирортасининг дастурий ғоялари ягона давлат мафқураси бўла олмаслигини англатади. Миллий мафқура кишилар онгига сингдирилиши билан уларда Ватан тақдири учун масъуллик, ягона Ватан туйғуси

шаклланади. Чунки шахсий ғоя ва манфаатлар шахс фаоллигини кучайтирувчи омил бўлса, миллий мафкура ўзида бутун бир халқнинг ҳаётий манфаат ва интилишларини акс эттиради. Миллий ғоя ва мафкура халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, динига, руҳиятига, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, миллий ва умуминсоний кадриятлар, демократия тамойилларига асосланиб, келажакка ишонч, меҳр-оқибат, сабр-тоқат, адолат, маърифат туйғусини онгимизга сингдириши лозим. Демак, ғоя сафарбар этувчи улуғвор фикр бўлса, мафкурамана шундай улуғвор ғояларни бир бутун яхлит куч қилиб бирлаштирувчи, уюштирувчи, ҳаракатга келтирувчи, бошқарувчи ғоялар тизимидир.[1]

Миллий ғоя ва мафкуранинг шаклланиши – фикр қарамлигига, тафаккур қулигига барҳам беради, эркин фикрловчи шахсни тарбиялашга олиб келади. Натижада ҳар бир фуқаро ўз ҳуқуқидан тўла фойдаланади, бурчи, масъулиятини тўла англаб, онгли равишда бажаради. Бу жамият олдигаги вазифаларни тўғри англаши, ижтимоий тажрибалардан фойдаланиш қонуниятларини билиши, Ватан, миллат олдигаги масъулият туйғусидир. Ўзлимизни англаш орқали эса инсон ўтмишини хотирлайди, бугуни билан такқослайди, хулоса чиқаради ва шу асосда келажакка нигоҳ ташлайди.

АДАБИЁТЛАР

- 1.[1]Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2016.Б.56-75.
- 2.[2]Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак”.Т.: Ўзбекистон. 2017.Б. 16-19.
- 3.[3]Мирзиёев Ш.М.“Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”.Т.: Ўзбекистон. 2017.23-32.
- 4.[4]Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Янги Ўзбекистон газетаси, 25 январь 2020 йил. Б.46-52-
- 5.[5]Каримов И.А.Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2000.Б.12-15.

ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ В ВОЕННОМ ВУЗЕ С ПРИМИНЕНИЕМ ПЕДОГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

к.ф.-м.н., доц. Ш.У.Абдуллаев, Ш.М.Салимов, М.М.Мирзаева
Университет общественной безопасности РУз.

ANNOTATSIYA. *Ushbu maqola oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursant va tinglovchilarga fizika fanini yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llab o'qitishning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan.*

KALITSO'ZLAR:*ta'limjarayon, uslub, qiziqish, pedagogik texnologiya, rivojlantirish.*

АННОТАЦИЯ.*Статья посвящена своеобразности обучению физики в военном вузе с применением новых педагогических технологий.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:*процесс обучения, методика, интерес, педагогик технология, развития..*

ABSTRACT. *The article is devoted to the peculiarity of teaching physics in a military university with the use of new pedagogical technologies.*

KEYWORDS: *learning process, methodology, interest, pedagogic technology, development.*

Довольно часто преподаватели встречаются с ситуацией, когда учащиеся, имея в целом положительную установку на учение, не проявляют в достаточной степени самостоятельную познавательную активность.

В связи с тем, что у многих учащихся в силу ряда объективных причин исчезло стремление к получению образования, возросло чувство собственного достоинства и самосознания, у преподавателей возникает желание отойти от скучных, шаблонных приёмов преподавания, от сковывающих учебный процесс рамок инструкций, найти новые методы обучения и воспитания, созвучные сегодняшнему дню, побуждающие учащихся к активности, зажигающие интерес к знаниям.

Мы часто говорим, что урок – основная форма организации обучения. При этом мы чётко знаем, что нужно дать на уроке, ведь перед нами всегда программа и учебник. И поэтому всё чаще задумываемся не над тем, что изучать, а как преподнести учащимся материал.

Постепенно мы пришли к выводу, что центральной фигурой на уроке является учащийся, то есть учащий сам себя, а преподаватель – только помощник. Значит, надо сделать так, чтобы курсант стал учить сам себя и помогать учиться своим товарищам. А основной путь обучения, ведущий к успеху – сотрудничество и сотворчество преподаватели с курсантами. К знаниям нужно идти через интерес, нужно учить работать, учить поиску, исследованиям. В выборе методов, мы думаем, надо отталкиваться от курсанта; иметь в виду: то, что нравится преподавателям, курсантам часто неинтересно.

Урок, во-первых, должен быть продуман во всех деталях, чтобы они логично следовали друг за другом, а учащиеся понимали, почему, что и зачем они делают на занятии.

Во-вторых, всё, что преподаватель говорит, желательно воплощать в какие-то зримые образы, поэтому полезно придерживаться принципа: «Лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать».

В-третьих, учащихся надо подготовить к пониманию и осознанию темы урока, а не писать её на доске заранее. Целесообразность изучения материала должна осознаваться постепенно, а не навязываться в начале занятия, когда курсанты к восприятию её не готовы.

В-четвёртых, на уроке должно быть интересно, ведь без эмоций, без переживаний ум не напрягается. Интерес возникает там, где преподавателю удаётся заразить своей эмоциональностью, подобранным дидактическим материалом и умением его преподнести.

«Расскажи – и я забуду, Покажи – и я запомню, Вовлеки – и я пойму.»

Интерес – один из инструментов, побуждающий учащихся к более глубокому познанию предмета, развивающий их способности. Значит, в основе этого лежит идея учения без принуждения, основанная на достижении успеха, на переживании радости познания, идея дифференциации и индивидуализации обучения.

Для воспитания и развития интереса к предмету нужно начать реализацию идеи учения без принуждения с начала учебного года, в которых внимание учащихся нестойкое. Именно там возникает необходимость переключаться с одного вида деятельности на другой, именно в этот период надо учиться интересом.

Главная задача урока: обеспечить развитие каждого курсанта, создав условия для самостоятельного труда с максимально возможной производительностью для каждого из присутствующих в группе. Важно чтобы курсант знал, в чём должен заключаться его собственный конечный результат обучения на данном уроке, и видел, как его можно достичь. А это невозможно без интереса к делу, без разнообразия форм урока и видов работы на уроке, без их связи с жизнью.

Учение непременно должно быть активным: курсант умеет привлечь к делу собственную любознательность, своё желание во всём найти смысл.

Руководствуясь принципами личностно-ориентированного обучения, учитываю способности и интересы учащихся, старайтесь развить творческие способности и в конечном итоге научить каждого. При этом важно определить «зону актуального развития» курсанта и умело осуществить его перевод в «зону ближайшего развития». Основная педагогическая задача здесь – помочь курсанту стать свободной, творческой и ответственной личностью в будущем; помочь ему найти своё индивидуальное место в жизни. Поэтому на всех занятиях надо уделять внимание созданию атмосферы доброжелательности и комфортности, уважительного отношения к личности курсанта. Создавать условия, когда каждый имеет собственный взгляд на проблему, высказывает свои гипотезы, не боясь ошибиться. Поощряйте у учащихся нестандартность мыслей, стремление знать больше, серьёзное отношение к учебному процессу. Используйте проблемные ситуации в исследовательской деятельности учащихся, так как это позволяет формировать у учащихся представление о характере и логике научного

поиска, его трудностях и закономерностях. Они также дают возможность формировать опыт соответствующей деятельности, что будет способствовать развитию интуиции, воображения, умения нестандартно мыслить на основе системы научных знаний.

Заключение можно сказать что, современные педагогические технологии предусматривает облегчение выполнения исследовательской работы и решения нестандартной задачи, способствует созданию адаптивной образовательной среды, учит общаться, дискутировать, развивает кругозор, даёт возможность проявить личные качества, развивает логику.

ОБ ИНТЕГРАЦИИ МАТЕМАТИКИ И ИНФОРМАТИКИ

к.ф.-м.н., доц. Т.Т.Рахмонов, Ш.М.Салимов, М.М.Мирзаева

Университет общественной безопасности РУз.

ANNOTATSIYA. *Ushbu maqola oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursant va tinglovchilarga matematika va informatika fanlarining o'zaro bog'liqligiga bag'ishlangan.*

KALIT SO'ZLAR: *matematika, informatika, jarayon, uslub, sanoqsistemalari, natija.*

АННОТАЦИЯ. *Статья посвящена интеграции математики и информатики в процессе обучения курсантов и слушателей военных ВУЗов.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *математика, информатика, процесс, система счисления, результат.*

ABSTRACT. *The article is devoted to the integration of mathematics and computer science in the process of training cadets and students of military universities.*

KEYWORDS: *mathematics, computerscience, process, numbersystem, result.*

Несмотря на то, что математика и информатика совершенно разные дисциплины, они неразрывно связаны между собой. Математика является самостоятельной, сложившейся столетиями наукой, тогда как информатика не несет в себе качественно новой дисциплины, она лишь обобщает в себе элементы других наук.

Любую программу можно назвать алгоритмом, с четким выполнением заданной последовательности действий. Однако программа начинает свой жизненный цикл после запуска и может модифицироваться, меняться, исправлять ошибки или, наоборот, избавляться от них, тогда как алгоритм себе этого позволить не может.

Целью изучения математики является повышение общего кругозора, культуры мышления, формирование научного мировоззрения. Математика все больше и больше начинает присутствовать в различных областях других наук, играя ведущую роль в современном образовании. С развитием математики появляются различные направления изучения, которые становятся основой для других научных дисциплин, в то числе учебных, таких как информатика и другие спец. дисциплины.

Информатика получила от математики ряд результатов и теорий, нашедших широкое применение, в особенности в теории языков и трансляции, а также по верификации программ.

Информатика в теоретической ее части «выросла» из математики, использует активно математический аппарат. Многие темы курса информатики можно назвать математическими:

- элементы математической логики;
- системы счисления;
- элементы теории вероятностей и математическая статистика;
- теория графов;
- теория алгоритмов и некоторые другие.

Опыт показывает, что изучение этих тем в информатике, в математических дисциплинах позволяет студентам легче усваивать новые понятия, доказательства тех или иных утверждений, теорем.

Изучение студентами информатики дало возможность снять многие возникающие в процессе обучения математике познавательные трудности, вызвать интерес у обучающихся к математическим проблемам, показать возможность их решения новыми, нестандартными методами: алгоритмизацией решения сложных задач на

компьютере, возможностью смоделировать и наглядно увидеть на экране дисплея математические процессы и управлять этими процессами и т.д.

Большой интерес у обучающихся вызывают обобщающие занятия математика–информатика по темам «Графический способ решения систем уравнений в среде MicrosoftExcel», «Решение неравенств с одной переменной», «Решение уравнений», «Решение квадратных уравнений», «Графики функций и их свойства», «Циклические алгоритмы. Построение графиков тригонометрических функций». Такие интегрированные занятия используются в тех случаях, когда знание материала одних предметов необходимо для понимания сущности процесса, явления при изучении другого предмета. Интеграция в обучении позволяет выполнить и развивающую функцию, необходимую для всестороннего и целостного развития личности обучающегося, развития интересов, мотивов, потребностей к познанию.

Компьютерные платы представляют из себя электрическую цепь. Наличие в цепи тока означает 1, отсутствие 0. Система счисления двоичная. Система счисления это совокупность приемов и правил, по которым числа записываются и читаются. В компьютере используют двоичную систему счисления для представления информации, потому что она имеет ряд преимуществ перед другими системами счисления:

- для ее реализации нужны технические устройства с двумя устойчивыми состояниями;
- широко используется в оперативной памяти компьютера;
- возможно применение аппарата булевой алгебры;
- представление информации посредством только двух состояний надежно и помехоустойчиво;
- двоичная арифметика намного надежнее десятичной. Недостаток двоичной системы – быстрый рост числа разрядов, необходимых для записи чисел. Для этого и разработаны восьмеричная и шестнадцатеричная системы. Человеку трудно воспринимать многоразрядные числа, а для компьютера разрядность числа не имеет большого значения.

Перевод чисел из десятичной системы счисления в двоичную и наоборот выполняет машина, однако программисты часто используют восьмеричную и шестнадцатеричную системы счисления на этапах отладки программ и просмотра содержимого файлов в режиме машинных кодов. Числа в этих системах счисления считаются почти также легко, как десятичные, требуют соответственно в три и в четыре раза меньше разрядов, чем в двоичной системе счисления.

В заключении можно сказать что, в настоящее время математика и информатика играют очень важную роль в проведении исследований.

Математика со своей стороны предлагает исследователю ряд математических методов, позволяющих не только получить числовые характеристики исследуемого объекта, но и промоделировать его поведение под влиянием различных факторов, что имеет огромное значение.

Информатика предоставляет инструментарий, позволяющий исследователю многократно ускорить процесс проведения исследований. Применение специализированного программного обеспечения позволяет повысить точность и сократить трудоемкость, позволяет проводить многовариантные обоснования сложных мероприятий, недоступные при господстве «ручной» технологии.

Таким образом, взаимодействие математики и информатики в проведении исследований позволяет качественно повысить уровень исследований, получить наиболее приближенные к реальности результаты и затратить минимальное количество времени как на проведение исследований, так и на обработку полученных результатов.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача Ривожлантириш Концепциясини тасдиqlаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони
2. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису

3. «О мерах государственной поддержки дальнейшего развития математического образования и науки, а также коренного совершенствования деятельности института математики имени В.И. Романовского Академии наук Республики Узбекистан». Постановления Президента Республики Узбекистан. 9-июля 2019 года № ПП – 4387

ҚУТҚАРУВЧИЛАРНИНГ КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ОШИРИШДАГИ МАВЖУД МУАММОЛАР ВА ТАВСИЯЛАР

Турсунов Абдумансур Абдуазизович

ФВВ Академияси ҳузуридаги Фуқаро муҳофазаси институти доценти,

Абдушарипов Ўткирбек Рустамович, Бойхурозов Мансур Рустамович

ФВВ Академияси ўқитувчилари,

Каримов Фаррух Кароматович

ФВВ Академияси 5-босқич курсанти

АННОТАЦИЯ. Қутқарувчиларнинг касбий тайёргарлигини оширишдаги мавжуд муаммоларнинг келиб чиқиш сабаблари, шунингдек, аҳоли ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш, содир бўлганда унинг оқибатларини бартараф этишда қутқарувчилар томонидан замонавий махсус техника, асбоб-анжомлар, таъминловчи воситалардан фойдаланиш тўғрисида тавсиялар берилган.

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАР. Фавқулодда вазият, қутқарувчи, асбоб-анжомлар, ёнгин-қутқарув, кўлам, барқарорлик, олдини олиш, такомиллаштириш.

АННОТАЦИЯ. В этой статье раскрываются коренные причины существующих проблем спасателей в повышении их профессиональной подготовки.

А также рекомендации по применению спасателями современного специального оборудования, инструментов и средств для защиты населения от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, ликвидации их последствий в случае их возникновения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: чрезвычайная ситуация, спасатель, оборудования, пожаро-спаситель, стабильность, профилактика, совершенствование.

ANNOTATION: This article reveals the root causes of the existing problems of rescuers in improving their professional training.

As well as recommendations on the modern special equipment, tools and means by rescuers to protect the population from natural and man-made emergencies, and eliminate their consequences if they occur.

KEY WORDS: emergency situation, rescuer, equipment, stability, prevention, perfection

Аҳоли ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш, содир бўлганда унинг оқибатларини бартараф этишда қутқарувчилар томонидан замонавий махсус техника, асбоб-анжомлар, таъминловчи воситалардан тўғри ва мақсадли фойдаланиши, жисмоний тайёргарлик ҳолати, вазиятни тўғри баҳолаши, тезкор қарор қабул қилиши шунингдек, фавқулодда вазиятларда тўғри ҳаракат қилиш бўйича назарий ва амалий билим савияларини ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳар соҳада бўлгани каби, қутқарувчиларни тайёрлаш борасида ҳам умумий талаблар белгилаб берилган.

Қутқарувчилар билан касбий тайёргарлик машғулотлари - уларнинг назарий ва амалий билимлари, қобилиятлари ҳамда кидирув-қутқарув ишларини олиб бориш шунингдек, фавқулодда вазиятлар оқибатларини бартараф этиш усулларини такомиллаштириш мақсадида ўтказилади.

Қутқарувчининг назарий билим даражаси ва амалий тажрибаси унинг етакчи кўрсаткичи ҳисобланади.

Қутқарувчиларни назарий ва амалий ўқитиш - уларни кидирув-қутқарув ва бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишларни олиб боришга тайёрлаш бўйича олиб бориладиган узлуксиз жараён ҳисобланади. Ишлаб чиқаришнинг барча соҳаларини қамраб олган илмий – техник жараён доимий равишда қутқарувчиларнинг касбий маҳоратини ошириб бориш, қутқарув ишларини олиб бориш усулларини такомиллаштириб боришни талаб этади.

Қутқарувчиларнинг касбий ва махсус тайёргарликдан олган назарий билимларини амалда синаш ва мустаҳкамлаш, вазирлик кўрсатмаси

ва тасдиқланган асосий тадбирлар режаси бўйича амалий машқларга чиқиш, янги махсус асбоб-анжомларни синовдан ўтказиш шунингдек, қутқарувчилар фавқулодда вазиятлар оқибатларини тезкор бартараф этишда касбий, махсус, руҳий ва жисмоний жиҳатдан тайёрлашда - **қутқарувчиларнинг касбий** маҳоратини ошириш бўйича чиқишлари орқали амалга оширилади.

Ёнгин-қутқарув отрядлари қутқарувчилари фуқароларни экстремал ҳолатдан қутқариш ва аҳолига ёрдам берувчи, террористик - қўпоровчилик хужумлар оқибатларини бартараф этувчи, қидирув-қутқарув ва бошқа кечиктириб бўлмайдиган тадбирларни амалга оширувчи Фавқулодда вазиятлар вазирлигининг асосий кучи ҳисобланади. Бу эса, ўз навбатида турли тоифадаги қутқарувчиларни кенг қамровли вазифаларни бажаришга юқори савияда тайёрлашни тақозо этади. Ҳозирги кунда қутқарувчиларнинг касбий тайёргарлигини ошириш бўйича тизимда олиб борилаётган ислохотларни, хориж тажрибасини ўрганиш, таҳлил қилиш, такомиллаштириш, мавжуд муаммоларни юзага чиқариш ва уларни босқичма-босқич ҳал қилиш орқали, уларни ўз касбининг етук мутахассиси сифатида тайёрлаш орқали амалга ошириш мумкин.

Касбий тайёргарлик машғулоти қутқарувчининг юқори профессионал тайёргарлигида муҳим ўрин тутиб, турли жиҳатлари (ўқув соатлари, давомийлиги ва ҳ.к.) билан дастлабки, бошланғич тайёргарлик ва малака ошириш ўқув курсларидан фарқланиши ҳамда ўтказиладиган машғулотлар бир-биридан кескин фарқ қилиши керак. Бу эса ўз вақтида жойларда касбий тайёргарлик машғулотларининг ўқув Дастурига тегишлича ўзгартириш ва янгиликларни киритиб боришни талаб этади. Акс ҳолда ҳар йили бир хил ўқув материалларининг такрорланиши қутқарувчиларда уларга нисбатан салбий таассурот пайдо бўлиши мумкин.

Сўнгги йилларда, қутқарувчиларга яратилаётган шарт-шароитлар, кўрсатилаётган эътибор ва ишончининг орگانлиги сари, уларнинг жисмоний, касбий ва юқори даражадаги профессионал тайёргарлиги бўйича ҳам талаб ортиб бораётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Ушбу талабга қутқарувчи ўтказиладиган турли машғулотларни етарли даражада ўзлаштириб, олган назарий билимларини амалиётда қўллай олиш қобилиятини шакллантириб, ўз соғлиги ва хавфсизлиги учун қайғурган ҳолда, доимий равишда юқори даражада бўлишини таъминлагандагина жавоб бериши мумкин.

Ўзбекистон Республикасида “Қутқарув хизмати ва қутқарувчи мақоми тўғрисида”ги Қонуннинг 4-моддасида қутқарув хизматлари, қутқарув тузилмалари ва қутқарувчилар фаолиятининг **асосий принциплари** этиб куйидагилар белгиланган:

- қонунийлик;
- инсонпарварлик ва меҳр-муруват;
- фавқулодда вазиятлар рўй берганда одамларнинг ҳаётини асраб қолиш ва соғлигини сақлаш, атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш вазифаларининг устуворлиги;
- фавқулодда вазиятларни бартараф этиш ишларини олиб боришда асосли таваккалчилик ва хавфсизликнинг таъминланиши;
- қутқарув хизматлари, қутқарув тузилмалари ва қутқарувчиларга яқка бошчилик асосида раҳбарлик қилиш;
- фавқулодда вазиятларда тезкор ҳаракат қилишга ҳамда уларни бартараф этиш ишларини олиб боришга қутқарув хизматлари, қутқарув тузилмалари ва қутқарувчиларнинг доимий шайлигидан иборат.

Шунингдек қонунчиликда қутқарувчи мақомига ва тоифага эга бўлса, у **фавқулодда вазиятларни бартараф этиш ва фавқулодда вазиятларни бартараф этишда кечиктириб бўлмайдиган ишларга жалб этилиши** мумкин.

Ёнгин-қутқарув отрядининг шахсий таркибидан касбий тайёргарлик машғулоти доирасида ўтказилган машғулотларни мустаҳкамлаш мақсадида, вақтинчалик машқ меъёрлари Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирининг тегишли буйруғи билан тасдиқланган.

Бугунги кунда содир бўлиши мумкин бўлган фавқулудда вазиятларнинг оқибатларини тезкор равишда бартараф этишда Ёнгин-қутқарув отрядларининг турли тоифадаги қутқарувчилари томонидан кенг қамровли вазифаларни бажаришга мукамал жиҳатдан тайёрлаш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасининг “Қутқарув хизмати ва қутқарувчи мақоми тўғрисида”ги Қонуннинг IV-боб, 23-моддаси иккинчи бандида, қутқарувчилар ўз жисмоний, махсус, тиббий, руҳий тайёргарлигини такомиллаштириб боришга мажбурлиги белгилаб қўйилган. Ушбу юклатилган мажбуриятни қутқарувчилар турли кўринишдаги ўқув машғулотлари, мустақил тайёргарликлари орқалигина амалга оширишлари мумкин. Касбий тайёргарлик машғулотлари эса бу жараёнда салмоқли ўрин тутаяди.

Шунингдек, таълим жараёнида интерфаол методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Машғулот раҳбари бу жараёнда шахсни ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратаяди ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функциясини бажараяди. Шу нуқтаи назардан, қутқарувчиларнинг касбий тайёргарлигини ташкил этишда интерактив услублардан фойдаланиб ўтказиш бугунги куннинг талабидир. Ҳозирги шароитда педагогик технологиялар асосида машғулотларни ташкиллаштириш бутун жаҳон таълим стандартлари талабларига мос равишда дарс ўтиш декмақдир.

Интерактив услублар, сифатли ва самарали таълим бериш, қутқарувчилар шахсий таркиби томонидан ўтилган мавзунини тўлиқ ўзлаштиришларига эришиш йўлидаги воситалардан бири ҳисобланади.

Қутқарувчиларни касбий тайёргарлик машғулотлари билан ўз вақтида шуғулланишлари ҳамда назарий ва амалий машғулотларни юқори савияда ташкил этиш бўйича ҳозирги кунда бир қанча муаммолар мавжуд. Бу муаммолар эса ўз навбатида қутқарувчилар томонидан уларга белгиланган малака талабларига тўлиқ жавоб бермаслигини келтириб чиқариши мумкин.

Ҳозирги кунда Ёнгин-қутқарув отряди қутқарувчилари билан касбий тайёргарлик машғулотларини ўз вақтида, юқори савияда ўтказиш билан боғлиқ бўлган айрим камчиликлар қуйидагилардан иборат:

- қутқарувчилар билан касбий тайёргарликни ташкиллаштиришга тааллуқли бўлган буйруқлар, кўрсатмалар, низомлар, йўриқномалар ва режаларнинг талаблари касбий тайёргарликни ўтказишга масъул бўлган мутахассис-ходимлар томонидан тўлиқ бажарилмаётганлиги;

- жойларда ўқув-моддий базанинг тўлиқ мавжуд эмаслиги;

- касбий тайёргарлик машғулотлари ва уларнинг ўтказилиш сифати ҳудудий бошқарма раҳбарияти (таркибий тузилмалар командирлари) томонидан ўз вақтида тўлиқ назорат қилинмаслиги;

- ҳудудий бошқармаларда (таркибий тузилмалар) йўриқчи-қутқарувчи лавозимига қутқарувчиларнинг нотўғри тайинланиши (малака, тажриба ва билим даражаси етишмайди), назарий ва амалий машғулотларни ўтказиш бўйича мутахассисларнинг етишмаслиги ҳамда давлат тилида мавзулар бўйича маъруза слайдлари, интерфаол таълим услублари, видеофильмлар, мавзуларни қизиқарли ёритишга керакли турли хил видеороликларнинг йўқлиги шунингдек, мавжуд ўқув синфлари компьютер, мультимедиали проектор ёки телевизорлар билан замон талаблари асосида жиҳозланмаганлиги;

- соҳа йўналиши бўйича адабиётларнинг кўп қисми рус ва ҳорижий тилларда эканлиги инobatга олинса, қутқарувчиларнинг аксарият қисми рус ва ҳорижий тилларни етарли билмаслиги шунингдек, ҳудудий бошқармалар ва таркибий тузилмалардаги кутубхоналарда соҳа йўналишлари бўйича давлат тилидаги

адабиётлар, кўлланмалар ҳамда ўқув фильмларнинг ва турли кўринишдаги ўқув тренажерларнинг (симулятор) йўқлиги;

- худудий Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги ўқув марказлари ва Ёнгин-қутқарув отрядларининг дарс ўтишдаги ўзаро ҳамкорлигининг яхши йўлга қўйилмаганлиги.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ушбу муаммоларнинг ечимини топиш мақсадида, ҳорижий давлатларда қутқарувчиларнинг касбий тайёргарлигини ошириш борасидаги ютуқлари бўйича тажрибасини ўрганишни тақозо қилади.

Юқорида билдирилган муаммоларнинг дастлабки ечими сифатида қуйидагилар таклиф этилади:

биринчидан, қутқарувчилар билан касбий тайёргарликни ташкиллаштиришга тааллуқли бўлган буйруқлар, кўрсатмалар, низомлар, йўриқномалар ва режаларнинг талаблари касбий тайёргарликни ўтказишга масъул бўлган мутахассисларнинг маъсулиятини ошириш ва раҳбарлар томонидан мазкур фаолият бўйича тадбирлар биринчи ўриндаги иш сифатида назорат қилиниши;

иккинчидан, жойлардаги ўқув-моддий базани (полигон, бассейнлар) яратиш ёки такомиллаштириш ҳамда замонавий махсус техника ва асбоб-анжомлар билан имкон қадар ўз вақтида таъминлаш;

учинчидан, худудий бошқармаларда (таркибий тузилмалар) йўриқчи-қутқарувчи лавозимига малакаси, тажрибаси ва билим даражаси етук шу билан бирга назарий ва амалий машғулотларни ўтказиш юзасидан кўникмалари етарли бўлган ходимларни тайинлаш.

тўртинчидан, дарс машғулотларини ўтказишда мавзулар бўйича давлат тилида маъруза слайдлари, интерфаол таълим услублари, видеофильмлар, мавзуларни кизиқарли ёритишга керакли турли хил видеороликлар орқали замон талаблари асосида жиҳозланган ўқув синфларида компьютер, мультимедиали проектор ёки телевизорлардан кенг фойдаланган ҳолда олиб бориш тавсия этилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Аҳоли ва худудларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами) I, II ва III томлар.

2. Абдуллаева Х.А. “Машғулотларда фаол таълим усулларида фойдаланиш”. Фарғона, 2008 йил.

3. Дехконов А.А., Саидхонова Н.Ж., Мақсудхонова О.И. “Интерактив услублар”. Услубий кўлланма. ФМИ, 2014 йил.

4. Фральцова Т.А. “Предложения по совершенствованию техники и технологии обучения спасателей”. Мат. науч. конф. “Системы обучения” - Академия ГПС МЧС РФ. 2015 год.

5. Файзуллаева Д.М., Ганиева М.А., Нейматов И. “Назарий ва амалий ўқув машғулотларда ўқитиш технологиялари тўплами”. Тошкент, 2013 йил.

6. Холиқова З., Рўзиева Д.И., Усмонбоева М.Х., “Интерфаол методлар, моҳияти ва қўлланилиши”. Методик кўлланма, Тошкент, 2013 йил.

КИМЁВИЙ ХАВФЛИ ОБЪЕКТЛАРДА ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ВА АВАРИЯ-ҚУТҚАРУВ ИШЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Абдушарипов Ў.Р., Бойхурозов М.Р., Бадалбаева М.Ю.

ФВВ Академияси ўқитувчилари,

Каримов Ф.К.

ФВВ Академияси 5-босқич курсанти

АННОТАЦИЯ. Кимёвий хавфли объектлардаги аварияларнинг келиб чиқиш сабаблари ва талофатлари очиб берилган. Шунингдек кимёвий хавфли объектларнинг барқорорлигини таъминлаш ва фавқулодда вазиятларни олдини олиш учун бажариладиган тадбирларни такомиллаштириш бўйича таклифлар келтирилган.

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАР. Фавқулодда вазият, кимёвий хавфли объект, захира, кимёвий авария, кўлам, барқорорлик, олдини олиш, такомиллаштириш.

АННОТАЦИЯ. В статье приведены причины и последствия аварий на химически-опасных объектах. А также, даны предложения по обеспечению устойчивости химически-опасных объектов и по совершенствованию мероприятий по предупреждению чрезвычайных ситуаций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: чрезвычайная ситуация, химический опасный объект, запас, химическая авария масштаб, устойчивость, предупреждение, совершенствование.

ANNOTATION: The article presents the causes and consequences of accidents at chemically hazardous objects. Also, proposals were made to ensure the stability of chemically-hazardous and to improve emergency prevention measures.

KEYWORDS: extraordinary situation, chemically hazardous object, reserve, chemical accidents dimension, strength, prevention, advancement.

Бугунги кунда инсоният глобализация ва интеграциялашув жараёнларини бошидан кечирмоқда. Ушбу жараёнлар инсоният цивилизацияси ҳамда технологик ривожланиш тараққиётига катта таъсир кўрсатмоқда. Шу билан бирга, XXI асрга келиб ишлаб чиқариш жараёнларининг юксак тараққий этган технологиялар билан таъминланиши, табиий ривожланишда ҳамда технологик юксалиш ишларида айрим салбий ҳолатларнинг пайдо бўлаётганлиги, уларнинг мураккаблашуви натижасида аҳолининг саломатлиги, экологияга ва иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига таҳдид солаётган бир пайтда хавфсиз ва барқарор ҳаётни таъминлаш масалалари ҳам долзарб масалага айланиб бормоқда. Бир сўз билан айтганда, шиддат билан ривожланиб бораётган ижтимоий давр талаблари ҳаётини фаолият хавфсизлиги масалаларини мунтазам ўрганиб боришни, хавфсизликни ҳам технологик нуқтаи-назардан, ҳам ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоялаш механизмларини такомиллаштириб боришни тақозо этмоқда.

Бу эса ўз навбатида турли соҳа ва жабҳаларда, жумладан, Кимёвий хавфли объектларда содир бўлган фавқулодда вазиятларда авария-қутқарув ишлари самарадорлигини ошириш масъулиятини келтириб чиқаради. Мазкур диплом ишининг долзарблиги шундаки, кимёвий хавфли объектларда содир бўлган фавқулодда вазиятларда авария-қутқарув ишлари самарадорлигини оширишни талаб этмоқда.

Ер юзидан кучли таъсир этувчи захарли моддалар (кейинги ўринларда КТЭЗМ деб юритилади)нинг ташилиши, фойдаланиши, сақланиши жараёнидаги минглаб бундай авариялар содир бўлиши кузатилади. 2011 йил Челябинск шаҳридаги “Челябинск-Главный” станциясида тўхтаб турган вагонларнинг бирида шиша идишларнинг синиши оқибатида уларда сақланаётган бром моддаларнинг вагон ичига тўкилганлиги аниқланган. Вагон маҳсус хавфсиз ҳудудга олиб борилиб, зарарсизлантиришига қарама-қарши, 132 кишинининг захарланиши кузатилган, 50 киши касалхонага ётқизилган. 2012 йил Ростов вилоятининг Самарский қишлоғида кунгабоқар ёғи ишлаб чиқарувчи ҳусусий цехда аммиак моддасининг тарқалиши кузатилган. Авария оқибатида 2 нафар ишчи аёл қурбон бўлган, 8 киши турли даражаларда захарланиб касалхонага жойлаштирилган.

Кимёвий аварияларни тарқалиш кўламидан катта бўлиши сабабли, уларнинг олдини олиш ва бартараф этиш, аҳоли ва ҳудудларни фавқулодда вазиятлардан муҳофиза қилиш долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики кимёвий хавфли объектлар (кейинги ўринларда КХО деб юритилади)да содир бўладиган кимёвий авариялар захарли моддаларнинг тарқалиши бўйича тўрт турга ажиратилади, яъни КТЭЗМнинг бирламчи булути пайдо бўлиши, КТЭЗМнинг тўқилиши ҳамда бирламчи ва иккиламчи булут пайдо бўлиши, КТЭЗМнинг тўқилиши ва иккиламчи булути пайдо бўлиши ҳамда атроф-муҳитнинг (тупроқ, сув манбалари, технологик асбоблар)нинг захарланиш билан кузатиладиган турлар.

Юқоридаги жараёнларни инобатга олган булутнинг ҳосил бўлиши ва атрофга тез тарқалиши, тезкор муҳофиза тадбирларини олдиндан курилиши, авария хавфи туғилганда эса мумкин қадар энг қисқа муддатда амалга оширилишини тақозо қилади. Аварияларнинг келтирадиган зарари ва оқибатлари манбааларини ёпиш ва бартараф

этиш жараёнининг қанчалик тез ва сифатли амалга оширилишидан ташқари, корхонада олдиндан амалга оширилган муҳандислик техник тадбирларга ҳам боғлиқдир.

Россия Федерациясида 3300 та КХОлар мавжуд бўлиб, уларда заҳарли моддаларнинг заҳарлари сақланади. Энг кўп қўлланиладиган ва сақланадиган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларнинг 50% ни аммиак, 35%ни хлор, 5%ни хлорид кислотаси ташкил қилади. Корхоналардаги заҳарли моддаларнинг умумий миқдори 1 миллион тоннани ташкил этиб, кимёвий заҳарланиш эҳтимоли мавжуд зонада 44 миллион киши яшаши аниқланган.

Мамлакатимизда ҳам аммиак, хлор, сульфат кислотаси, азот кислотаси каби кимёвий ҳавфли моддаларнинг катта заҳарларга эга 279 та иқтисодёт объектлари мавжуд бўлиб, улардаги умумий кимёвий моддалар заҳираси тахминан 400 минг тоннани ташкил этади.

КХОларда аварияларни бартараф этиш жараёнида КТЭЗМнинг таъсир этиш вақти ҳамда кимёвий заҳарланиш ҳудудининг кўлами қуйидаги омилларга боғлиқ бўлади.

-КТЭЗМнинг физикавий-кимёвий хоссаларига:

-КТЭЗМнинг атроф муҳитга сув хавзаларига тарқалган моддаларига:

-метеорологик ҳолатга (шамолни йўналиши, тезлиги):

-хабар бериш ва курилган чораларнинг тезкорлигига:

-ишчи ходимларнинг аварияни бартараф этиш тадбирларини амалга оширишга тайёргарлик даражаси:

Ҳозирги вақтда КХОнинг барқарор ишлашини ва ишлаб чиқаришдаги хавфсизликни таъминлаш мақсадида қуйидаги тадбирлар амалга оширилмоқда:

- ишчи ходимларни фавқулодда вазият тўғрисида ўз вақтида хабардор этиш учун алоқа ва хабар бериш тизимини доимий ишчи ҳолатда сақлаш;

- фавқулодда вазиятларни олдини олиш ва бартараф этиш режасига доимий равишда ўзгартиришлар киритиш;

- фуқаро муҳофозаси хизмати ва тузилмаларини асбоб-ускуналар билан жиҳозлаш ва тўғри ҳаракат қилишга тайёрлаш;

- ишчи ходимларни шахсий ҳимоя воситалари ва умумий муҳофоза воситаларидан тўғри фойдаланишга, фавқулодда вазиятлар вақтида ўзини муҳофоза қилиш усулларига ўргатиш;

- объектларда махсус тактик ўқув машқлари ва машғулотларини вақтида ўтказиб туриш;

- объектнинг барқарор ишлашини таъминлаш мақсадида, коммунал тизимларга жўмак, сурма қопқоқ, кран каби ўчириш асбобларини ишчи ҳолатини доимий назорат қилиш;

- заҳарли газлар ишлатиладиган цехларда уларни назорат қилувчи газ анализаторлар, шамоллатиш тизимини ишчи ҳолатда сақлаш;

- заҳарли газлар ишлатиладиган цехларнинг дераза ва эшик оралиғи ва объект территориясининг зарур жойларига сув тўсиқлари ўрнатиш мақсадида сув қувурлари ўрнатиш.

КТЭЗМ омборларини ер остига қуришни ташкиллаштиришда қуйидагилар инобатга олинади:

- газ балонлар сақланадиган омборларда вентиляция ускуналарини ишчи ҳолатда сақлаш;

- пана жойларни доимо шай ҳолатда сақлаш;

- корхонада ёнғин хавфсизлиги талабларини амалга оширилишини доимий назоратни амалга ошириш;

- кимёвий назорат постларини жиҳозлаш ва шай ҳолатда сақлаш.

КХОларда содир бўлган аварияларнинг олдини олиш, тадбирларини такомиллаштириш мақсадида қуйидаги асосий чора-тадбирлар комплексини амалга оширилишини таклиф этилади:

- хавфсиз технологиялардан фойдаланиш, объектнинг хавфсиз фаолиятини таъминловчи ташкилий, муҳандислик техник, махсус ва бошқа чораларни олдиндан куриш, аварияларда КТЭЗМларни объект санитар ҳимоя зонасидан ташқари чиқаришни чегаралаш;

- атроф-муҳитни кимёвий заҳарланишини назорат қилиш тизимини яратиш ва асбоб-анжомлар билан таъминлаш;

- объектда авария содир бўлганлиги тўғрисида тезкор хабар бериш тизимини, биринчи навбатда объект атрофида жойлашган аҳоли пунктларида маҳаллий хабар бериш тизимини яратиш;

- аҳоли, ишчи ва хизматчилар, иқтисодиёт объектлари ва ижтимоий муҳитни муҳофиза қилиш бўйича тадбирларни режалаштириш;

- КТЭЗМни нейтралловчи моддалар захирасини яратиш;

- КТЭЗМларнинг технология учун зарур буладиган энг кам миқдорда сақлаш ҳамда уларни юклаш тушириш жараёнида техник хавфсизлиги қоидаларига амал қилиш;

- КТЭЗМлардан ҳимояланиш воситалари ва усуллари бўйича ишчи хизматчилар ва аҳолининг билим ва кўникмаларини ошириб бориш, уларни шахсий муҳофиза воситалари ва пана жойлардан фойдаланиш қоидаларига ўргатиш;

- КХОда кимёвий назорат қилувчи автоматик тизимларни такомиллаштириш;

- КХОларда фойдаланиладиган КТЭЗМлар миқдорини, худуд рельефини, корхона ички хусусиятларини, аҳолининг муҳофазаланганлик даражаларини инобатга олган ҳолда хавфни баҳолаш услубиётининг илмий асосларини ишлаб чиқиш;

- КХОдаги содир бўлган авария ва уларнинг оқибатлари тўғрисида ахборотлар жамланган маълумотлар базасини ташкил этиш.

Шундай қилиб, КХОларда таклиф этилган чора-тадбирлар комплексининг тўлиқ бажарилиши, кимёвий авариялар билан боғлиқ вазиятларни олдини олиш тадбирларини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Кимёвий хавфли корхоналардаги ҳалокатларнинг тавсифланиши

I - портлаш туфайли содир бўлган ҳалокат, технологик жараён ишдан чиққан, муҳандислик қурилмалари бузилган, натижада батамом ёки қисман маҳсулот ишлаб чиқариш тўхтаб қолган. Катта миқдорда молиявий ёрдам тиклашга талаб этилади.

II - ҳалокат натижасида асосий ёки ёрдамчи технологик қурилмалар ишдан чиққан, ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш учун маълум миқдордаги ёрдам керак бўлади.

Ушбу корхоналардаги фавқулодда вазиятлар оқибатларини бартараф этиш учун биринчи навбатда корхонанинг штатли (штатдан ташқари) аварияни бартараф этиш гуруҳи (қутқарувчилари) жалб этилади. Агарда фавқулодда вазият кўлами кенгайдиган бўлса худуддаги ФВДТ органлари қуйи тизими, худудий фавқулодда вазиятлар бошқармаси қутқарувчилари жалб этилади.

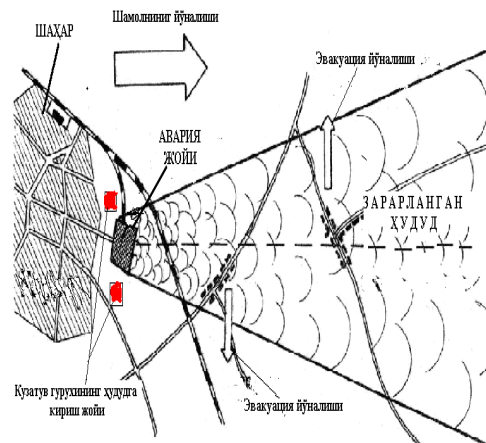
Ушбу ҳолатда биринчи навбатда модданинг тарқалиш чегарасини чеклаш, аҳолини эвакуация қилиш, модданинг тўкилишини олдини олиш, тўхтатиш ва зарарсизлантириш ишлари ўтказилади. Ушбу ишларга жалб этилган шахсий таркиб хавфсизлик қоидалари бўйича йўриқномадан ўтказилиб, тегишли шахсий муҳофаза воситалари билан таъминланадилар.

Юқори ҳароратда қайновчи суюқликлар сақланадиган идишлар очилиб кетганда бирламчи булут ҳосил бўлмайди. Суюқликнинг буғланиши унинг физикавий ва кимёвий хоссаларига, атроф-муҳит ҳароратига боғлиқ бўлиб, буғланиш тезлиги жуда кам бўлади. Бу моддалар бевосита ҳалокат содир бўлган жойдаги аҳоли ва шахсий таркибга хавф туғдиради.

Хулоса ўрнида, саноат объектларида кўп миқдорда турли осон алангаланувчи моддалар, жумладан КТЭЗМ (аммиак, этилен оксиди, цианид кислота, углерод оксиди), мавжуддир. Бундан ташқари, кўпгина КТЭЗМлар портловчан (гидразин, азот оксидлари ва бошқалар), айримлари эса ўзи ёнмаса ҳам ёнгин чиқиши учун хавф

туғдириши мумкин (хлор, фосген, олтингугурт (2)оксиди, азот оксиди ва бошқалар). Бу ҳолатни корхоналарда ёнғин содир бўлганда ҳисобга олиш зарур. Бунинг устига корхонадаги ёнғин содир бўлганда ҳисобга олиш зарур бунинг устига корхонадаги ёнғин натижасида ҳам турли захарли моддалар пайдо бўлиши мумкин. Масалан, полиуретан ва бошқа пластмассаларнинг ёниши натижасида хавфли микдордаги цианид кислота, фосген, углерод оксиди, изоционатлар, айрим ҳолларда, диоксин ва бошқа КТЭЗМлар ажралиб чиқади.

Объект сифатида йилига 150 000 тонна хлор, 5000 тонна ўсимликларни ҳимоялаш воситалари ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган корхона олинган. 150 тонна суюқ хлор сақланаётган резервуар ишдан чиқди ва тайёр маҳсулот омборида ёнғин содир бўлди. Шикастловчи омилларнинг тавсифи қуйидагича бўлади:

А-хлорли резервуар ишдан чиққанда захарланган ҳаво булути ҳосил бўлди ва корхона ҳудудида тарқалди (300 метргача) ва атмосферанинг ер юзасидаги қатламида шамол йўналиши бўйлаб ҳаракатланмоқда. Шикастловчи концентрацияга эга бўлган булутнинг тарқалиш масофаси бир неча километрлардан (изотермия) бир неча 10 кмларгача бўлиши мумкин (инверсия);

Б-ёнғин натижасида таркибида захарли маҳсулотлар бўлган тутун булути пайдо бўлиб, атмосферанинг чегара қатламида сезиларли масофага тарқалиши мумкин. Унинг турли ёнғинлар билан таъсирлашуви натижасида токсик маҳсулотлар билан ифлосланган «доғлар» пайдо бўлиши мумкин;

В-ёнғинни ўчириш вақтида захарли маҳсулотларнинг бир қисми дарёга тушди ва сувнинг оқим бўйича захарланиши содир бўлди.

Юқоридаги ҳар бир хавф турлари ўрни ва вақтига қараб алоҳида, кетма-кет ва биргаликда намоён бўлиши, шунингдек кўп маротаба қайтарилиши (турли комбинацияларда) мумкин.

КТЭЗМлар тўкилиши (тарқалиши) тўғрисидаги маълумот олинганда биринчи навбатда объект ҳарбийлаштирилган газдан қутқарув тузилмалари, ва ФВДТ ҳудудий куйи тизимлари хизматлари аварияни бартараф этиш ишга киришади. Радиацион, кимёвий разведка гуруҳи КТЭЗМ тўкилган модда тури, шамол йўналиши, тарқалиш майдони, санитар йўқотишлар ва бошқалар ҳисобга олиб бартараф этиш ишлари давом эттирилади.

Ҳар қандай ҳалокатли ҳолат учун хавфнинг ҳосил бўлиш, ривожланиш ва пасайиш босқичлари характерлидир. Кимёвий хавфли объектларда ҳалокат вақтида, одатда бир қанча шикастловчи омиллар-ёнғин, портлаш, кимёвий захарланиш, объектдан ташқарида эса атроф-муҳитнинг захарланиши ўрин тутади. КТЭЗМларнинг нафас йўллари орқали таъсири бошқа таъсирлардан кўра кўпроқ содир бўлиб, катта майдонларда одамларнинг шикастланишига олиб келади.

Кучли таъсир этувчи захарли моддалар билан боғлиқ аварияларда хавфсизлик чораларини кўриш мақсадида биринчи ўринда КТЭЗМнинг физикавий хоссалари, микдори, метеорологик шароитлар, ҳарорат, шамол тезлигини инобатга олиш зарур бўлади.

Ёз вақтида КТЭЗМнинг буғланиши ортади ва авария ҳудудида унинг концентрацияси юқори бўлади. Қанча кучли шамол бўлса зарарланган ҳаво булутининг тарқалиши шунча тез бўлади.

Кучли таъсир этувчи захарли модда фойдаланиши билан боғлиқ ҳар бир корхона учун, авариялар ва хавфсизлик чораларини кўриш мақсадида, бартараф этиш усуллари ишлаб чиқилади. Бу тадбирлар “Фавқулодда вазиятлардан муҳофазалаш ва бартараф

этиш режаси”га киритилган ва фавқулодда вазиятни бартараф этишга қатнашувчилар, авария кутқарув хизматлари ва тузилмалари, раҳбар таркиби ўқитилган бўлиши керак бўлади.

Ишчилар ҳимоя кийимлари ва противогазлари: саноат, изоляцияловчи, шлангли ва бошқалари билан таъминланган бўлишлари шарт. Шунинг эса тутиш керакки, саноат (филтрловчи противогаздан) хонада кислород ҳажм жихатидан 18%дан кам бўлмаган ва фақат маълум микдорда захарловчи аралашмалар бор ҳолатда белгиланган муддат кийишга рухсат этилади.

Масалан, филтрловчи-ютувчи коробка КПФ-1 маркаси “К” аммиакнинг 2,3 мг/л концентрациясидан 2 соатгача ҳимоялашга мўлжалланган. “В” маркаси эса кислота газларидан, хлордан, синиль кислотаси, олтингугурт газларидан концентрацияси (синиль кислотаси 10мг/лгача) 20 минут ҳимоялашга мўлжалланган.

Кимёвий захарланиш ҳудудида разведка ишлари шамол йўналиши бўйича олиб борилади. Газларнинг атроф-муҳитга тарқаб кетишини олдини олиш учун сув пардалари ҳосил қилинади ва шу йўл билан газларни чўктириш ва нейтраллаш ишлари олиб борилади. КТЭЗМни зарарсизлантириш (дегазация) асосий қисми махсус механизмлар, машиналар ёрдамида эритмалар сепиш йўли билан амалга оширилади. Жабрланганларни йиғиш пункти КТЭЗМ тўқилган жойдан шамол эсаётган томонда жойлашган бўлиб, КТЭЗМ буғларидан ҳоли жойда бўлиши зарур.

КТЭЗМ тўқилган вақтда тарқалишини олдини олиш мақсадида чуқурликлар ёки чиқиб кетувчи каналлари мавжуд бўлиши керак бўлади.

АДАБИЁТЛАР

1. Владимиров В.А., Долгин Н.Н. и др. Готовность ГСЧС к ликвидации чрезвычайных ситуаций при крупномасштабных химических авариях (анализ, выводы, предложение). Стратегия гражданской защиты: проблемы и защиты. 2012 г.1 том 2.97-150 с.

2. Мاستрюков Б.С. Опасные ситуации техногенного характера и защита от них. Учебник. Москва. Изд. Центр Академия, 2009, 315 с.

3. Ястребов Г.С. Безопасность жизнедеятельности и медицина катастроф. Учебные пособие. Изд. Восьмое. Ростов-на-Дону. «Феникс» 2013 г.-397 с.

4. Ўзбекситон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги fvv.uz Интернет маълумотлари

ЎЗБЕКИСТОНДА СОДИР БЎЛИШИ МУМКИН БЎЛГАН ЗИЛЗИЛАЛАРНИНГ УЗОҚ, ЎРТА ВА ҚИСҚА МУДДАТЛИ ПРОГНОЗЛАРИ ВА МАЗКУР ПРОГНОЗЛАР БЎЙИЧА ФВДТ ФУНКЦИОНАЛ ХИЗМАТЛАРИНИНГ ҲАРАКАТЛАРИ

Курбанов Б.Ю.

ФМИ бошлиғи ўринбосари,

Абдушарипов Ў.Р., Бойхурозов М.Р.

ФВВ Академияси ўқитувчилари,

Каримов Ф.К.

ФВВ Академияси 5-босқич курсанти

АННОТАЦИЯ: *Мазкур мақолада Ўзбекистон ҳудудида ва қўшни давлатларда сўнгги йилларда қайд қилинган zilzilalar ва уларнинг оқибатлари, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг яқин йилларда сейсмик фаолликнинг ортиши кўтиляётган районлар тўғрисидаги прогноз маълумотлар, муддатли сейсмик прогноз маълумотлари асосида Фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш давлат тизимига қирувчи вазирлик ва идораларнинг аҳоли ва ҳудудларни сейсмик хавфсизлигини таъминлаш борасида амалга оширилиши лозим бўлган чора-тадбирлар кенг ёритилган.*

КАЛИТ СЎЗЛАР: zilzila, сейсмик фаол ҳудуд, сейсмик прогноз, zilzilaning uzoq, urta va kiska muddatli prognozlar, favquloodda vaziyat, uquv mashg'ulotlari, zilzilabardoqlik, evakuatsiya, ball, magnituda.

АННОТАЦИЯ: *В данной статье рассмотрены роль и перспективы использования методики расчета по определению сил и средств спасения пострадавших при чрезвычайных и кризисных ситуациях, связанных с сильным землетрясением на территории Республики Узбекистан. А также*

приведены порядок действий Государственной системы предупреждения чрезвычайных ситуаций и действий в таких ситуациях Республики Узбекистан (далее – ГСЧС) при режимах функционирования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: землетрясение, сейсмическая активная зона, сейсмические прогнозы, чрезвычайная ситуация, сейсмоустойчивость, методика расчета, оперативная группа, силы и средства.

ANNOTATION: This article discusses the role and prospects of using the calculation method for determining the forces and means of rescuing victims in emergency and crisis situations associated with a strong earthquake in the territory of the Republic of Uzbekistan. And also the order of actions of the State System of emergency prevention and actions in such situations of the Republic of Uzbekistan (hereinafter – the State Emergency Service) under the operating modes is given.

KEY WORDS: earthquake, seismic active zone, seismic forecasts, emergency situation, seismic stability, calculation method, operational group, earthquake.

Маълумки, бутун дунё миқёсида содир бўладиган табиий офатлар орасида кучли зилзила ўзининг аянчли оқибатлари, жиддий талофотлари билан ажралиб туради. Чунки, табиатнинг ушбу ходисаси бир неча сония ичида юзлаб, минглаб инсонларнинг қурбон бўлишига ва жуда катта миқдорда иқтисодий зарарга олиб келиши мумкин.

Ўзбекистон геологик жойлашувига кўра, Ўзбекистон Республикаси ҳудуди Ўртаер денгизи – Осиё сеймик камарида жойлашган. Шу боисдан, республикамиз ва унга чегарадош ҳудудларда тез-тез зилзилалар содир бўлиб туриши табиий ҳол саналади. Таъкидлаш жоизки, республикамиз ҳудудларида 1900 йилдан бери шу кунга қадар 30 дан ортиқ кучли ва ҳалокатли (магнитудаси 5 дан юқори бўлган) зилзилалар содир бўлган. Масалан, 1966 йил 26 апрелдаги “Тошкент” зилзиласи, 2011 йил 20 июлдаги Фарғона зилзиласи ва х.к.з.

Фавқулодда вазиятлар вазирлиги Фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилиш ва бошқарув миллий маркази маълумотига кўра, 2001 йилдан 2020 йил охирига қадар Ўзбекистон ва унга чегарадош давлатларда (асосан 2013, 2015-2019 йиллар) содир бўлган кучли зилзилалардан 62 таси фавқулодда вазиятлар сифатида рўйхатга олинган. Ушбу зилзилалар Андижон, Жиззах, Қашқадарё, Сурхондарё, Тошкент, Фарғона вилоятлари ва Тошкент шаҳрида содир бўлган. Мазкур зилзилалар оқибатида 51 нафар фуқаролар жароҳатланган ва 16 нафар фуқаро вафот этган бўлиб, қўрилган моддий зарар миқдори 78 млрд. 67 млн. сўмини ташкил этган.

Маълумот учун, ушбу зилзилалар эпицентри Ўзбекистон ҳудудида 24 марта, зилзиланинг эпицентри кўшни давлатларда бўлиб, республикамиз ҳудудида сезилган, жумладан Афғонистон ҳудудида 16 марта, Қирғизистон ҳудудида 10 марта, Тожикистон ҳудудида 6 марта, Қозоғистон ҳудудида 1 марта, Хитой халқ республикаси ҳудудида 1 марта ҳамда Ўзбекистон ва кўшни давлатларнинг чегарасида 4 марта кузатилган.

Фанлар академияси Сейсмология институти томонидан 2017 йилда тузилган умумий сеймик районлаштириш харитасига мувофиқ (1-расм), Ўзбекистон ҳудудида содир бўлиши мумкин бўлган зилзилаларнинг таъсир кучи Ғарбдан Шарққа қараб 5 баллдан 9 баллгача бўлиши мумкин. Мазкур харитада МШК шкаласи бўйича баллар беш хил рангда кўрсатилган. Ўзбекистон геологик жиҳатдан сеймик фаол Марказий Осиё минтақасида жойлашганлиги сабабли, ҳудудларимизда харитада кўрсатилган балларда зилзилалар юзага келиш хавфи доимий сакланиб туради.

Ўзбекистондаги сеймик вазият 2020 йилнинг июнь ойида Фанлар академияси Сейсмология институтида комплекс прогностик сеймик режим кўрсаткичлари таҳлили асосида баҳоланиб, “Яқин йилларда сеймик фаолликнинг ортиши кутилаётган районларнинг харитаси” тузилди (2-расм). Ушбу харита Сейсмология институтида ишлаб чиқилган зилзилаларни узоқ муддатга прогноз қилиш услугиёти ёрдамида 2019 йилнинг охиригача бўлган сейсмологик маълумотлар асосида тузилган. Харитада сеймик фаоллик кутилаётган 29 та ҳудуд ажратилган бўлиб, улар фаоллик даражасига қараб, 4 та тоифага бўлинган:

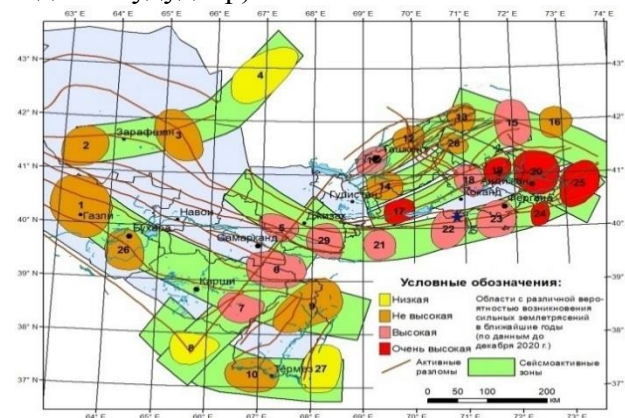
Расм 1. Ўзбекистон Республикасининг умумий сейсмик районлаштириш харитаси (Муаллифлар: Т.У. Артиков, Р.С.Ибрагимов, Т.Л.Ибрагимова ва М.А.Мирзаев).

1-яқин йилларда zilzila бўлиш кўрсаткичи паст (харитада сариқ рангда кўрсатилган 0 - 3 даражадаги худудлар);

2-zilzila кўрсаткичи юқори бўлмаган (харитада жигарранг рангда кўрсатилган 4 - 5 даражадаги худудлар);

3-zilzila бўлиш эҳтимоли юқори бўлган худудлар (харитада пушти рангда оч қизил, қизғиш) кўрсатилган 6 - 7 даражадаги худудлар;

4-zilzila бўлиш эҳтимоли жуда юқори бўлган худудлар (харитада қизил рангда кўрсатилган 8 - 11 даражадаги худудлар).

Мазкур харитага мувофиқ, яқин йилларда кучли zilzila бўлиш эҳтимоли жуда юқори бўлган 5 та худуд, zilzila бўлиш эҳтимоли юқори бўлган 10 та худуд ажратилган. Ажратилган худудларнинг 10 таси Шарқий Ўзбекистонда ва 4 таси Марказий Ўзбекистонда жойлашган.

Тадқиқот натижаларига кўра, республикамизда яқин йилларда кучли zilzila содир бўлиш хавфи юқори бўлган худудлар Жанубий Фарғона, Шарқий Фарғона ва Шимолий Фарғона сейсмик фаол зоналарида жойлашган. Яқин йилларда кучли zilzila хавфи бўлган №6 ва №7 худудлар эса Марказий ва Жанубий Ўзбекистонда жойлашган. Шу боисдан, ушбу маълумотларни **узок муддатли zilzila прогнози (1-10 йил)** сифатида қабул қилиш мумкин.

Таъкидлаш керакки, №6 худудида сўнгги кучли zilzila 2017 йилда рўй берган магнитудаси $M=5$ бўлган Китоб zilzilасидир. Қарши шаҳрининг жануби-шарқида жойлашган №7 худудда охириги сейсмик фаоллик 1999-2003 йилларда рўй берган Қамашни туркум zilzilаларидир. Яқин йилларда кучли zilzila содир бўлиш хавфи бўлган №11 худуди Тошкент шаҳри ва унинг атрофида жойлашган бўлиб, бу худудда магнитудаси $M=4.6$ бўлган ўртача кучга эга бўлган zilzila 2019 йилда кузатилган.

Республика бўйича ҳар йили, ҳар чорак ва ҳар haftaда Фавқулудда вазиятлар вазирлигининг Сейсмопрогностик мониторинг республика маркази ҳамда Фанлар академияси Сейсмология институти ходимларидан ташкил топган Идораларо илмий-техник кенгаш томонидан комплекс сейсмик, гидрогеосейсмологик, геофизик,

деформометрик ва бошқа сейсмопрогностик кузатув натижалари асосида **ўрта ва қисқа муддатли зилзила прогнозлари** тайёрланади.

Фавқулудда вазиятлар вазирлиги Республика сейсмопрогностик мониторинг марказининг сўнгги комплекс сейсмопрогностик кузатув маълумотларига асосан, Идоралараро илмий-техник кенгашнинг Прогнозлаш комиссияси хулосасига кўра Ўзбекистонда ўрта муддатли (1-12 ой) ва қисқа муддатли (1-30 сутка) зилзила даракчилари аниқланмаганлиги сабабли, **яқин бир йил ичида** магнитудаси $M=5$ ва ундан юқори бўлган кучли зилзилаларнинг содир бўлиш хавфи йўқлиги маълум қилинган.

Аммо, шунга қарамадан, узоқ муддатли сейсмик прогнозда Ўзбекистонда кутилаётган кучли зилзилаларнинг хавфини инобатга олган ҳолда, **Фавқулудда вазиятларнинг олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш давлат тизимига** кирувчи вазирлик ва идораларҳамда уларнинг тасарруфидаги объектларда узоқ (1-10 йил), ўрта (1-12 ой) ва қисқа (1-30 сутка) муддатли зилзила прогнозларига мувофиқ сейсмик хавфсизликни таъминлаш бўйича кўриладиган профилактик чора-тадбирлар комплекси ҳамда прогноз маълумотлари олинганда ҳудудлар кесимида тайёргарлиги ошириладиган ёки кучайтириладиган тузилмалар, куч ва воситаларнинг олдиндан тайёргарлик кўриши ҳамда кучли зилзиладан сўнг фавқулудда вазият ҳудудига тезкорлик билан кириши мамлакатда юзага келиши мумкин талофотларни минималлаштириш имкониятини яратади.

Маълумки Ўзбекистон Республикаси Фавқулудда вазиятлар вазирлиги Фавқулудда вазиятларнинг олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш давлат тизими (кейинги ўринларда – ФВДТ) фаолиятини бошқариш ва давлат назоратини амалга ошириш функциясини бажаради.

Фавқулудда вазиятлар вазирлиги томонидан Фанлар академиясидан мамлакат ҳудудида кучли зилзилаларнинг муддатли прогнозлари (узоқ, ўрта ва қисқа муддатли) олинганда, кучли зилзилалар билан боғлиқ фавқулудда вазиятлар хавфи тўғрисида аҳолини ва ФВДТга кирувчи функционал хизматларни хабардор қилиш ташкиллаштирилади.

Кучли зилзилаларнинг ўзи фавқулудда вазиятлар сифатида қайд этилиб, унинг оқибатида бошқа турдаги табиий, техноген ва экологик хусусиятли фавқулудда вазиятлар ҳам юзага келиши мумкин. Хусусан, аҳоли турар-жой бинолари, ижтимоий объектларда ва ташкилотлар тасарруфидаги бино ва иншоотларда бино ва иншоотларнинг кучли зилзила оқибатида қулаши билан боғлиқ, шунингдек иқтисодий ўта муҳим ва тоифаланган объектларда, энергетика ва коммунал тизимларда авария, ёнғин ва портлашлар билан боғлиқ иккиламчи фавқулудда вазиятлар шулар жумласидандир.

Йирик фавқулудда вазиятлар оқибатларини бартараф этиш борасидаги илғор хориж тажрибаси шуни кўрсатадики, уларнинг олдини олиш чорасини кўриш ва бунга эришиш, содир бўлганда оқибатларини бартараф этишга қараганда иқтисодий жиҳатдан тежамли ва самарали ҳисобланади.

Шу боисдан, республикада аҳоли ва ҳудудларни сейсмик хавфсизлигини таъминлаш мақсадида, зилзиладан олдин ФВДТ функционал хизматлари томонидан кучли зилзилаларнинг муддатли прогнозларига мувофиқ зилзиладан олдин тегишли чора-тадбирлар комплекси режалаштирилади ва амалга оширилади.

Республикамиз ҳудудида кучли зилзила хавфи мавжудлиги тўғрисида узоқ муддатли (1-10 йил) прогноз маълумотлари олинганда аҳоли ва ҳудудларни сейсмик хавфсизлигини таъминлаш борасида ФВДТ функционал хизматлари томонидан куйидаги тадбирлар амалга ошириш лозим.

- тураржой бинолари ҳамда бино ва иншоотларни зилзилабардошлик даражасини ўрганиш, хатловдан ўтказиш;

- кучли зилзила билан боғлиқ фавқулудда вазият ривожини моделлаштириш ва иккиламчи оқибатларини прогнозлаш ҳамда прогноз маълумотларига асосида ФВДТ куч ва воситалари тақсмотини белгилаш ва амалга ошириш;

- ФВДТ куч ва воситаларнинг доимий шайлигини таъминлаш, тузилмаларни сўнгги русумдаги, замонавий авария-қутқарув, кидирув-қутқарув асбоб-анжомлари ва жиҳозлар ҳамда махсус техникалар билан таъминлаш;

- мавжуд алоқа ва хабар бериш воситаларининг доимий шайлигини таъминлаш, уларни босқичма-босқич модернизация қилиш чораларини кўриш;

- аҳолининг барча қатлами билан кучли зилзила кутилаётган ҳудудларда зилзиладан олдин, зилзила вақтида ва зилзиладан сўнг тўғри ва тезкор ҳаркатланиш бўйича мавжуд билим ва кўникмаларни такомиллаштириш бўйича назарий ва кўргазмали амалий машғулотлар ўтказишни режалаштириш ва даврий ўтказиб бориш;

- сейсмик хавф юқори бўлган ҳудудларда зилзилабардошлиги юқори бўлган объектларни лойиҳалаштириш ва куриш;

- сейсмик хавф юқори бўлган ҳудудлардаги аҳолини хавфсиз ҳудудларга эвакуация қилиш режаларини қайта кўриб чиқиш ва аниқликлар киритиш;

- кучли зилзила кутилаётган минтақаларга озиқ-овқат маҳсулотлари, иссиқ кийим-бош, дори воситалари, тиббий буюмлар ва тиббий техникалар, санитария-гигиена ва эпидемияга қарши воситалар захираларини яратиш ҳамда уларни зарур даражада сақлаш чораларини кўриш ва ҳ.к.з.

Шунингдек, республика ҳудудида кучли зилзила хавфи мавжудлиги тўғрисида ўрта муддатли (1-12 ой) прогноз маълумотлари олинганда аҳоли ва ҳудудларни сейсмик хавфсизлигини таъминлаш борасида қуйидаги чора-тадбирларни режалаштириш ва амалга ошириш лозим:

- сейсмик жиҳатдан мустаҳкам бўлмаган тураржой бинолари, бино ва иншоотларни сейсмик мустаҳкамлигини ошириш чораларини кўриш;

- ФВДТ куч ва воситаларини авария-қутқарув, кидирув-қутқарув асбоб-анжомлари ва жиҳозлар ҳамда махсус техникалар билан таъминланганлик даражаси, уларни белгиланган меъёрларга мувофиқ сақлаш ва ишлатиш, тайёргарлик ҳолатига аниқликлар киритиш;

- аҳолининг барча қатламини зилзиладан олдин, зилзила вақтида ва зилзиладан сўнг тўғри ва тезкор ҳаракатланишга тайёргарлик даражасини ҚШЎМ ва МТЎМлари ўтказиш орқали баҳолаш ҳамда уларда зилзилада тўғри ва тезкор ҳаракатланиш амалий кўникмаларини ҳосил қилиш;

- кучли зилзила билан боғлиқ юзага келиши мумкин бўлган фавқулудда вазиятларнинг кескинлашувини моделлаштириш ва иккиламчи оқибатларини прогнозлаштириш;

- тураржой бинолари, бино ва иншоотлардан фуқароларни ҳамда моддий бойликларни эвакуация қилиш бўйича ишлаб чиқилган эвакуация режалари ва схемаларини қайта кўриб чиқиш ҳамда эвакуация йўллариининг доимий очиқлигини таъминлаш.

Ўзбекистонда зилзилаларнинг қисқа муддатли (1 – 30 сутка) прогноз маълумотлари олинганда, ижро этувчи органлар ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органлари қарори билан ФВДТнинг тегишли ҳудудий қуйи тизимлари учун ёки уларнинг алоҳида бўғинлари учун, шунингдек ФВДТ функционал қуйи тизимларининг ушбу ҳудудда жойлашган тузилмалари учун муайян ҳудуд доирасида “Юқори тайёргарлик режими” ўрнатилади.

“Юқори тайёргарлик режими” да:

- зилзила кутилаётган ҳудудда вазиятни ёмонлашиш сабабларини аниқлаш учун тезкор гуруҳ тузилади;

- навбатчи – диспетчерлик хизматлари кучайтирилади;

- рўй бериши мумкин бўлган фавқулдда вазиятлар ва уларнинг кўлами прогнозлаштирилади;

Хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, кучли zilzilаларнинг қисқа муддатли (1-30 сутка) прогноз маълумотларига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Фавқулдда вазиятларнинг олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш давлат тизимидаги кирувчи вазирлик ва идораларнинг куч ва воситалар тайёр ҳолатга келтирилади, уларнинг ҳаракат қилиш режалари аниқлаштирилади, зарур бўлса, куч ва воситалар йирик фавқулдда вазиятлар зонаси ҳудудига яқинлаштирилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси аҳолиси ва ҳудудларининг сейсмик хавфсизлигини таъминлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4794-сонли қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 26 август кунидаги “Ўзбекистон Республикаси Фавқулдда вазиятларнинг олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш давлат тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 515-сонли қарори.

3. Ўзбекистонда узоқ, ўрта ва қисқа муддатли zilzila прогнозлари асосида Фавқулдда вазиятларнинг олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш давлат тизимидаги кирувчи вазирлик ва идораларнинг ҳаракат қилиш режаси.

4. Абдуллабеков К.Н., Усманова М.Т. Особенности проявления сильных землетрясений во времени и пространстве. // Доклады АН РУз. - 2003. - №3. - С.60-64.

5. Тураев З.Т., Курбанов Б.Ю. методические подходы определения необходимых сил и средств для оперативного спасения пострадавших при крупных чрезвычайных ситуациях, связанных с сильным землетрясением на территории Узбекистана. // Научно-практический журнал «Фан, муҳофаза, хавфсизлик»/ №2(3) 2019, Ташкент, с.159-164.

6. “Тошкент zilzilаси”. 1966 йил 26 апрель, “Фан” нашриёти. Тошкент. 1971, 672 с.

ҲАРБИЙ ЖАМОАНИ РУҲИЙ ТАЙЁРЛАШНИНГ МОҲИЯТИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Шерматов Ф.Т

Подполковник Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги ахборот-коммуникация технологиялари ва алоқа ҳарбий институти бошлигининг

ўринбосари,

Бекназаров А.А

АКТ ВА АХИ профессори

Рухий тайёргарлик – ҳарбий хизматчиларнинг маънавий-руҳий тайёргарлигининг таркибий қисми ҳисобланади. Маънавий ва руҳий тайёргарлик узлуксиз боғлиқ бўлиб бир-бирини тўлдириб туради.

Маънавий-руҳий тайёргарлик ҳарбий хизматчи фаолиятининг ғоявий, ахлоқий ва руҳий компонентларига ҳар томонлама таъсир кўрсатишни англатади.

Маънавий тайёргарлик ҳарбий хизматчи фаолиятининг ғоявий ва ахлоқий аспектларига жавоб бериб, жанговар ҳаракатлар вақтида ғоявий қарашларни ва ахлоқий меёрларга хос хулқ-атворни шакллантиради.

Маънавий тайёргарликнинг асосий мақсади – ҳарбий хизматчиларда ҳарбий бурчини бажаришга фуқаровий онглилик нуктаи назаридан ёндошувини шакллантириш, қулида қурол билан юрт мустақиллигини ҳимоя қилишга хоши-истагини ва тайёрлигини, жангнинг энг оғир синов ва машаққатларини сабот билан енгишда маънавий кадрларга таянишни ва шу ўринда курашга бўлган иродани ва ғалабага бўлган ишончни йўқотмаслик сифатларини тарбиялашдан иборат.

Рухий тайёргарлик жангнинг мураккаб шароитларда, стресс-факторлар билан кечадиган жанговар вазиятларда қўйилган вазифани мувоффақиятли бажарилишини таъминлайдиган руҳий сифатларни ва барқарорликни шакллантиришни ўз ичига олади.

Демак, руҳий тайёргарликнинг мақсади-ҳарбий хизматчиларда жанг омилларига эмоционал-иродавий барқарорликни ва жанговар вазиятда руҳий бошқарувчанликни шакллантириш ҳисобланади.

Рухий тайёргарлик ўз ичига куйидаги вазифаларни олади:

- сезги органларининг сезувчанлигини ошириш, реакцияларнинг аниқлиги, тезлиги ва кучи, ҳатти-ҳаракатларнинг координацияси ва барқарорлигини таъминлаш;
- жангда масофа ва вақтни, объектларнинг ҳажми ва уларнинг ҳаракат тезлигини тўғри баҳолаш қобилиятини ривожлантириш;
- ҳарбий хизматчиларда катта ҳажмдаги диққатни сақлаб қолиш, уни юқори барқарорлиги ва муҳим нарсаларга жамлашни тез ўзгартирувчанлик билан уйғунликда қўллай олиш қобилиятини шакллантириш;
- инсон жангда дуч келиши мумкин бўлган барча ходиса ва жисмларни қамраб олувчи тасаввурларни барпо этиш ва мустаҳкамлаш: жангда хотира самарадорлигини сақлаб қолиш, хотиранинг тезлиги ва аниқлигини, эслаш ва хотирлаш, маълумотни узоқ вақт сақлаш ва тафаккур ўткирлиги каби қобилиятларни ошириш;
- душманнинг руҳий таъсирига нисбатан тура олиш қобилияти, ақл расоликни сақлаб қолиш ва ҳ.к.

Юқорида қайд этилган барча нарсаларга одамларни олдиндан режалаштирилган ва амалга оширилган, жанг майдонида пайдо бўладиган вазиятларни, қийинчиликларни моделлаштириш машқлари орқали эришиш мумкин. Шу каби машқлар ҳарбий хизматчиларни жанговар шароитларга юқори даражадаги ва тезликдаги мослушувчанлигини ривожлантиришга ёрдам беради.

Шахсий таркибни жанговар фаолиятга руҳий тайёргарлигини ташкиллаштириш ҳарбий фаолиятнинг махсус йўналишларидан бири саналади. Жанговар фаолият ўқув-жанговар фаолиятдан ҳар доим фарқ қилиб келинган. У аввало хавфлилиги, кескинлиги, вазиятни шиддат билан кутилмаган тарзда ривожланувчанлиги ва бир қатор бошқа омиллари билан фарқланади. Жанговар фаолиятнинг предмети бўлиб реал душман, унинг шахсий таркиби ва техникаси саналади. Воситаси бўлиб – қурол ва жанговар техника ҳисобланади.

Ўқув-жанговар фаолиятда реал душман йўқ. Жанговар ўқувларда иштирок этаётган ҳарбий хизматчи тафаккурининг бир тубида беихтиёр бу машқлар ўқув машқлари эканлигини ва шартли душман унинг ҳаётига хавф туғдираётганлигини билади. Машқларга бўлган муносабат ҳам маълум бир миқдорда шундан келиб чиқиб шаклланади. Шунинг учун ўқув ва жанговар фаолиятда сезиларли психологик фарқ мавжуд.

Ҳарбий хизматчиларнинг руҳий тайёргарлигининг самарадорлигини ошириш учун ўқув-жанговар ва жанговар вазиятнинг руҳий мазмунини имкон қадар яқинлаштириш керак. Ушбу икки фаолиятнинг асосий фарқи уларнинг мотивациясида. Жанговар ўқув машқларида иштирок этаётган офицернинг муҳим ёки устивор мотивларига; бурч ҳисси, командирлар ва жамоа олдидаги маъсулият, юқори натижага эришиш истаги ва рағбатлантириш ҳисобланади. Жанговар шароитдаги аввало ҳаёт учун хавфлилик омили ҳарбий хизматчининг мотивацион дунёсига таъсир кўрсатиб фаолиятнинг ички мазмунини ўзгартириб юборади, ҳатти-ҳаракатларни бошқача талқин қилиб уларнинг маъносини ўзгариради.

Афғон уруши (1979-1989 й.й) катнашчиларининг жанговар фаолиятининг мотиви бўлиб, ватанпарварлик, байналминал бурч, ўртоқлари томонидан қораланишдан кўрқиш, ҳалок бўлган дўстлари учун ўч олиш, нафрат ҳисси, тирик қолиш истаги, асирга тушишдан, ярадор бўлишдан ва ўлдирилишдан кўрқишлар қайд этилган. Шулардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, тинчлик даврида жанговар фаолиятнинг мотивларини шакллантириш бир оз мураккаблик туғдиради, чунки жанговар ҳаракатларда иштирок этиш тажрибасининг йўқлиги, уни реал ва тўлиқ тасаввур этишга тўсқинлик қилади. Ҳарбий хизматчиларни руҳий тайёргарлигининг асосий муаммоларидан бири ҳам айнан шундан иборат.

Рухий тайёргарлик ишларини ташкил қилишнинг дастлабки паллаларида ҳарбий хизматчиларга максимал равишда жанговар шароитда юзага келадиган вазиятларни

етказишга, уни кўз олдида тасаввур этишларига, инсонни руҳиятида ва унинг натижасида юриш-туришида юзага келадиган ўзгаришларни англаб этишларига эришиш керак. Бунинг натижасида ҳарбий хизматчиларда жанговар тайёргарлик машғулотларига ва руҳий тайёргарлик ишларига ижобий муносабатни уйғотишимиз мумкин. Ҳарбий хизматчиларни жанговар вазиятда яшаб қолишнинг асосий мезонларидан бири бу мустаҳкам руҳий тайёргарлик ва барқарорлик эканлигига ишонтара олиш керак.

3. Жанговар фаолиятни самарали амалга оширишда психологик омилларга имкон берувчи шароит сифатида қўйидагиларни кўрсатиш мумкин:

1. Маънавий-ахлоқий тайёргарлик жараёнида мотивлар тизимини шаклландирилганлиги;
2. Руҳий жараёнларни ишончли фаолият кўрсатиши;
3. Жанг омилларига назоратли реакция қилиш;
4. Руҳий ҳолатларни саморегуляция қилиш имкониятининг мавжудлиги.

Ҳарбий хизматчига ғалабага эришиш учун жанговар қурол ва техникадан фойдаланишни, жанг тактикасини билиш кифоя эмас, у ўзининг кўникмаларини жанговар вазиятда юзага келиши мумкин бўлган ҳар қандай шароитда қўллашга тайёр бўлмоғи керак, руҳий тайёргарликнинг асосий мақсади ҳам айнан шундан иборат.

Бироқ, шу билан бирга жангнинг асосий руҳий омилларини ҳисобга олиш зарур. Улар қаторига: *хавфлилик, кутилмагандалик, ноаниқлик (мавҳумлик), ҳаракатлар суръатини ошиши, вақт танқислиги* ва ҳ.к. қиради.

Жанговар вазиятларнинг белгиланган руҳий хусусияти ва асосий омил сифатида **хавфлилик** эътироф этилган. Хавфлилик – ўзининг соғлиги ва ҳаётига нисбатан таҳдидни англаб этиш демакдир. Бошқа таъсирларнинг даражаси хавфнинг даражасига боғлиқ. Шу билан бирга инсонни хавфга бўлган реакцияси турли хил бўлиши мумкин: онгли, беихтиёр, импульсив, бевосита, «стимул - реакция» схемасига тўғри келадиган ва б.қ. Хавфлиликка нисбатан бўлган реакциянинг характериға қараб хулқ-атвор ҳам характерланади: биринчи ҳолатда у онгли равишда бошқарилади, иккинчи ҳолатда – вазиятли ёки импульсив бўлиши мумкин, яъни тўлиқ юзага келган вазиятга боғлиқ бўлади. Руҳий тайёргарликнинг вазифаси айнан жанг омилларига онгли назоратли реакцияни шакллантиришдан иборатдир. Масалан, хавфли вазиятда беихтиёр кўркув сингари бошқа эмоционал ҳолатлар юзага келади. Руҳан соғлом кишиларда мутлоқо кўркувга эга бўлмаган кишилар учрамайди. Бироқ, жасур одамни қолганлардан фарқи шундаки, у ўзинининг кўркув хиссини бошқара олади, шунинг учун кўркувга барқарорликни шакллантиришда эътиборни ундан халос бўлишга эмас, балки, кўркув пайдо бўлганда ўзини бошқара олиш қобилиятини тарбиялашга қаратилиши керак. Бунга касбий билим ва кўникмалар билан бир қаторда махсус саморегуляция (ўз-ўзини бошқариш) усуллари ёрдамида эришиш мумкин.

Машғулотларини ва ўқувларни хавфлилик ва хавф-хатар элементларига, кутилмаганда юзага келадиган вазият ва янгиликларга бойитилганлиги дастлаб шахсий таркибда руҳий зўриқишни, тушунмовчиликни ва эътирозни келтириб чиқариши мумкин. Кейинчалик қийинчиликларни енгиб ўтишнинг ва вазифаларни бажариш аҳамиятини тушунтириш, одатда жанговар ўқувларда мувоффақиятга эришишга барқарор мотивацияни шакллантиради. Бундай мотивация ўз ўрнида руҳий зўриқишларни ва бошқа салбий ҳолатларни енгиб ўтиш кўникмаларини тарбиялайди.

Машқларни кўп мартта қайтариб бажариш ва уларни аста-секинлик билан мураккаблаштириб бориш ҳарбий хизматчиларда ўзларининг руҳий ҳолатини бошқариш сифатини яхшилаб боради. Ҳарбий хизматчиларда аста-секинлик билан ишочсизлик ва кўркувни босишни руҳий механизмлари шаклланиб боради.

Ҳарбий хизматчиларда эмоционал-иродавий назоратни соддалашиши ёки осонлашиши натижасида, шунингдек, хавф-хатарларга ва жанговар вазиятнинг бошқа омилларига кўникиши натижасида руҳий таранглик энгиллашади ва унинг учун

оптимал даражада барқарорлашади.

Жанговар вазиятга хавфлилик билан бир қаторда **кутилмагандалик-жанговарвазифани** бажариш вақтидавазиятни тўсатдан ўзгариши ҳам жуда хосдир. Ақлли ва маккор душман жангда рақибни жанговар шайлигини тушириш учун албатта кутилмагандалик тамойилидан фойдаланади. Ҳарбий хизматчиларни рухий тайёргарлиги давомида кутилаётган жанговар ҳаракатларнинг ўзига хосликлари ва шароитлари, уни бажариш давомидаги қийинчиликлар ва уларни енгиш йўллари ҳақида батафсил маълумот бериш керак. Душманнинг ҳаракат қилиш тактикасини ва жанговар имкониятларини батафсил ўрганиш ва ушбу маълумотларни шахсий таркибга етказиш зарур. Ушбу ишлар ҳарбий хизматчиларда кутилмагандалик ва тўсатдан юзага келадиган вазиятлар эҳтимолини пасайтиришга ёрдам беради.

Машғулотлар ва ўқувлар давомида жанговар ҳаракатларнинг ташқи суръатини моделлаштириш ва жанговар вазиятнинг барча шароитларини ифода этадиган ҳарбий хизматчининг жанговар фаолиятининг рухий моделини яратиш лозим. Улар ҳарбий хизматчи тафаккурида ўз аксини топиб, худди реал жанг майдонида юзага келадиган рухий реакцияларни келтириб чиқаради, натижада жангчида уларга нисбатан оптимал жавоб қайтариш кўникмалари шаклланиб боради.

Инсон руҳиятига салбий таъсир этувчи яна бир омиллардан бири бу **ноаниқлик (мавхумлик)** – белгиланган вазифани бажариш шароитлари ёки душман ҳақида ахборотларнинг йўқлиги, камлиги ёки бир-бирига зидлиги. Душманнинг кўп сонли кучлари ва имкониятлари ҳақидаги ахборот умуман ахборот йўқлигидан кўра ҳарбий хизматчиларга яхшироқ таъсир кўрсатади.

Вақт танқислиги жанговар вазиятда ҳарбий хизматчилардан муваффақиятга эришиш учун жангнинг салбий таъсир этувчи омилларига қарамасдан, қисқа вақт ичида тез ва тўғри қарор қабул қилишни талаб этади. Бу эса ҳарбий хизматчилардан тез ва ноанъанавий фикрлашни ривожлантиришни, идрок этишни тўлиқлигини, бой тасаввур (фантазия)ни, диққат-эътиборлиликни, жанг майдонида юзага келган барча маълумотларни ҳисобга олиш маҳоратига эга бўлишни талаб этади.

Ҳаракатлар суръатини ошиши катта ҳажмдаги рухий юклама шароитида ҳарбий хизматчилардан маълум бир маҳорат ва кўникмаларни шакллантиришни талаб этади. Зарур профессионал ҳаракатларнинг автоматик даражага етказилганлиги онгни ортиқча ўй-фикрли жараёнлардан озод этади, юқори даражадаги диққат-эътиборни таъминлайди, баъзи бир иккинчи даражали ҳаракатларга (масалан, автоматнинг ўқдонини қадаш ёки автомобилни бошқаришда педалларга қарамаслик) чалғимасликга ёрдам беради. Яхши жисмоний тайёргарлик ҳам ҳаракатлар суръатини ошиш шароитида жанговар фаолиятнинг юқори самарадорлигини таъминлашда ҳарбий хизматчи эга бўлиши лозим бўлган шартлардан бири ҳисобланади. Паст даражадаги жисмоний чидамлилик ҳарбий хизматчига узоқ вақт давомида керакли суръатда ҳаракат қилиш имконини бермайди. Унинг устига жисмоний толиқиш ўз ортидан рухий толиқишни келтириб чиқариб жанговар салоҳиятни тушишига олиб келади.

Эмоционал-иродавий назоратнинг яхшиланиши, ошиб бориши натижасида шахсий таркибда қийинчиликларни енгиб ўтишга ва қўйилган мақсадларга эришишга бўлган ишонч ортиб боради. Ўзига, қуролига, командир ва жанговар дўстларига бўлган ишонч жанговар вазиятни аниқроқ баҳолашга, амалда ўзинининг билим, маҳорат ва кўникмаларини самарали қўллашга ёрдам беради. Бу ҳарбий хизматчини жанговар вазифани бажаришга руҳан тайёрлигидан далолат беради. Жанговар ҳаракатларнинг бошланиши билан рухий тайёргарликка эга бўлган ҳарбий хизматчи руҳиятида ўзгаришлар юзага келади, керакли рухий сифатлар фаоллашади, организм кутилаётган жанг қийинчиликларини енгиб ўтишга мақсадли сафарбар бўлади.

Жанговар фаолиятга тайёрликнинг рухий тузилишида иккита ўзоро боғлиқ рухий компонентлар тизими ажратилади: барқарор ва динамик:

Рухиятнинг барқарор компонентларига рухий идрок этишнинг хусусиятлари

(сезиш, идрок, тасаввур, хаёл, хотира, нутқ, тафаккур), ҳарбий касбий фаолиятга хос бўлган рухий хусусият (ҳарбий-профессионал йўналганлик, характернинг хусусиятлари, маълум бир мутахасисга хос бўлган қобилиятлар), ҳарбий-профессионал маҳорат, жисмоний чидамлилиқ ва эмоционал иродавий барқарорлик киради.

Рухиятнинг динамик компонентларига вазиятли ёки ситуатив хиссиётлар (ғазаб, ҳаяжон, нафрат, кулфат, азоб-уқубат ва ҳ.к) ва рухий ҳолат (эмоционал кўтаринки, ғайратли, кўркув, тушкунлик) лар киради. Ушбу омиллар индивиднинг хулқ-атворини рағбатлантириши, куч-ғайратини сафарбар этиб ошириш билан бирга, фаолиятни издан чиқариши ҳам мумкин.

Жанговар вазиятда ҳарбий хизматчи асосан бир ўзи эмас, балки бўлинма, ҳарбий жамоа таркибида ҳаракат қилади. Шунинг учун **жамоавий рухий тайёргарликка** алоҳида эътиборни қаратиш лозим. Индивидуал ва жамоавий рухий тайёргарлик бир бири билан ўзaro боғлиқ. Ҳарбий жамоада рухий тайёргарликнинг асосини, ҳарбий хизматчиларда ўз ҳаракатлари учун жамоа олдида жавобгарлигини тарбиялаш, ҳар бир шахснинг самарали фаолиятдан нафақат жанговар вазифани мувоффақиятли бажарилиши, балки жамоадошларининг хавфсизлиги ва ҳаёти боғлиқ эканлигини чуқур англаб етишни тарбиялаш ташкил қилади. Ҳар бир ҳарбий хизматчи жамоанинг умумий фаолиятида ўзининг жойини ва ролини аниқ билиши лозим.

Шахсий таркибга рухий ҳолатнинг юқори юқувчанлик даражасини, айниқса экстремал вазиятларда, алоҳида тушунтириш керак. Масалан, якка саросима жуда қисқа вақтда жамоавий кўринишга ўтиб кетиши мумкин, аксинча, ҳаракатлардаги қатъиятлиқ ва мардлик намунаси қолган ҳарбий хизматчиларга ҳам ўзини қўлга олишга ёрдам беради.

Жанговар тайёргарлик машғулотларини ва ўқувларни ўтказиш давомида жамоаларнинг жипслигига ва уйғунликдаги ҳаракатларига алоҳида эътиборни қаратиш зарур. Жанговар ўқувлар ниҳоясига етиб яқун яшаш вақтида фақатгина баҳо қўйиш ва камчиликларни кўрсатиш билан чекланмаслиги керак. Жанговар ўқувларни таҳлил қилишда ҳар бир ҳарбий хизматчини ўзи ўзининг ҳаракатларига баҳо беришга, йўл қўйган камчиликларининг жанговар вазиятда оқибатларини баҳолашга эришиш, шунингдек, ҳаракатларнинг бошқа оптимал вариантларини ҳаёлан ўтказишга, ҳисоб-китоб қилишга ўргатиш мақсадга мувоффиқдир. Рухий тайёргарликнинг яқуний босқичида ҳарбий хизматчилар руҳиятини юқори даражадаги ишончлилиқдаги актив фаолиятга сафарбар этишга эришилади.

Юқорида қайд этилганидек, рухий тайёргарлик маънавий-рухий тайёргарликнинг ажралмас қисми саналади. Шунинг учун бўлинма командирга алоҳида ҳарбий хизматчи ва бутун жамоанинг маънавий-рухий тайёргарлигини баҳолаш муҳимдир. Буни қуйидаги кўрсаткичлар орқали амалга ошириш мумкин:

- ҳарбий хизматчи қанчалиқ қўйилган вазифани англаб етмоқда ва ич-ичидан қабул қилмоқда;
- шу қаби вазиятларда ҳаракат қилиш кўникмалари қанчалиқ шаклланганлиги;
- жамоа хиссиёти қанчалиқ ривожланганлиги, ундаги рухий мослик даражаси;
- ижобий рухий ҳолатларнинг даражаси (кўтаринкилик, жанговар қўзғалувчанлик, қатъиятлилик) ва ишончсизлик, хавотирлик, безовталиқ ҳажми;
- кутилаётган жанговар ҳаракатлар ҳақидаги ахборотларга нисбатан реакциясининг характери.

Замонавий жанг шарт-шароитлари ҳарбий хизматчиларнинг рухий тайёргарлигига нисбатан бир қатор талабларни қўймоқда. Жанг майдонида ҳаракат қилаётган ҳарбий хизматчини жангнинг салбий омилларига руҳан бардош бера олиш қобилиятига эга бўлиши нафақат қўйилган вазифани сифатли бажарилишини, балки тирик қолишини ҳам таъминлайди. Шулардан келиб чиққан ҳолда рухий тайёргарликнинг негизида жанговар тайёргарлик жараёнига реал жанговар вазиятга хос бўлган **кескинлик, кутилмагандалик ва хавфлилиқ** элементларини киритиш ва шундай шароитларда

харакатларни бир неча бор машқ қилиш ётади.

Шу билан бирга руҳий жараёнларнинг керакли параметрларини, аввало диққат, хотира, хаёл, тафаккур ва фикрлашни шакллантириш мақсадида, барча машғулот, машқ ва ўқувларда шахсий таркибда топқирлик, зеҳн ўткирлиги, мустақиллик ва ташаббускорликни ривожлантиришга мўлжалланган элементларини киритиш, шунингдек, жанговар техника, қурол, тренажёр ва макетлардаги амалий ҳаракатларнинг кўламини ошириш, бир вақтнинг ўзида жисмоний зўриқиш билан бирга турли вазиятларда ақлий топшириқларни бажаришни амалга ошириш лозим.

Жанговар фаолиятга руҳий тайёрликни шакллантиришда шахсий таркибда замонавий жанг ҳақидаги манзарани яққол тасаввур этиш ва кўшинларда мавжуд бўлган жанговар қурол ва химоя воситаларига бўлган ишончни тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади. Шахсий таркибни руҳий тайёргарлигида амалда мавжуд бўлган ва янги машқлар комплексини қўллаш (шахсий таркиб устидан танкни ҳайдатиш, сув остида ҳайдаш, ҳарбий кийимда сув хавзаларини кечиш, оловли тўсиқлардан ўтиш, химоя воситаларида захарланган ҳудудларни кечиб ўтиш, замонавий жихозланган психологик йўлаклардан ўтиш) муҳим ўрин тутати.

Жанговар тайёргарлик давомида **кескинликни** юзага келтириш жисмоний ва асабий-руҳий юкламаларни ошириш ва турли кўринишдаги қийинчилик ва зўриқишларни юзага келтириш билан эришилади:

- маълумотларни ва вақтнинг танқислиги;
- жангга хос бўлган ёқимсиз овоз ва ёритгичларни қўллаш;
- оғир иқлим ва об-ҳаво шароитларида (жазирама иссиқ, совуқ, қумли шамол, қор, ёмғир ва ҳ.к.) функционал вазифаларни ва алоҳида топшириқларни бажариш;
- химоя воситаларида узоқ вақт фаол ҳаракат қилиш;
- кундузги ва тунги ҳаракатларнинг узлуксизлиги;
- тунги шароитда отиш ва тактик машқларни ўтказиш;
- душманнинг доимий таъсири;
- тирик куч ва техникалардаги «йўқотувлар»;
- жанговар вазиятларнинг ҳақиқий манзарасини (инсоний йўқотувлар, вайронагарчилик, оловлар ва ҳ.к.) намоиш этиш;
- ҳудудга хос бўлган мураккаб тўсиқлардан, захарли ҳудудлардан, олов ўчоқларидан кечиб ўтиш;
- асосий таркибдан, жамоадан узилган ҳолда узоқ вақт ва хавфли шароитларда вазифаларни бажариш ва ҳ.к.

Жанговар тайёргарлик машғулотларини ва ўқувларни ўтказиш давомида **кутилмагандалик** имитация воситаларини тўсатдан ва унча узоқ бўлмаган бироқ хавсиз масофада қўлланилиши билан эришилиши мумкин. Бундан ташқари:

- жанговар техника ва қурол-аслаҳаларда ҳисоб (экипаж)лар таркибида «шартли носозликларни» юзага келтириш;
- ҳарбий хизматчилардан тезкор ва фаол ҳаракатларни талаб қиладиган вазиятли мисолларни бериш, вазиятни ўзгартириш;
- шахсий таркибнинг фаол ҳаракатлари вақтида кутилмаганда турли тўсиқларни қўллаш;
- душманнинг фаол ва ашаддий ҳаракатлари;
- кутилмаганда жанговар тревогаларни бериш;
- нотаниш бўлган ҳудудларда машғулот ва ўқувларни ўтказиш ва бошқалар.

Жанговар тайёргарлик жараёнига **хавфлилик ва таҳдидларни** киритиш масаласига қуйидагича эришиш мумкин:

- турли хилдаги мураккаб тўсиқларни бевосита жисмоний хавф шароитида кечиб ўтиш;
- ҳужумга жанговар техникалар ортидан ёки снаряд ва миналар портлашидан кейин ҳаракатланиш;

- жанговар снарядларни улоқтириш ва ортидан ҳаракат қилиш;
 - тўлиқ экипировкада сувга сакраш, сувли тўсиқлардан қўл бола воситалар ёрдамида кечиб ўтиш;
 - сув остида ҳайдаш ёки таъмирлаш ишларини ўтказиш;
 - штатли снарядлардан ва тунги вақтда ўқ отиш машқларини ўтказиш;
 - ёнувчи воситалардан фаол ҳимояланиш;
 - мураккаб шароитларда позицияларни жихозлаш;
 - пиёда ва жанговар техникаларда десантлаштириш ва жанговар ҳаракатларга киришиш;
 - шартли ўқув портлатгич тўсиқларни ўрнатиш ва уларни зарарсизлантириш;
 - мураккаб қияликдаги қояларни, тоғли жойларни забт этиш ёки ошиб ўтиш ва
- х.к.

Машғулотлар ва ўқувлар давомида кескинлик ва мураккабликларни, кутилмагандалик ва хавф-хатарларни яратишни ўзи бош мақсад ҳисобланмайди. Асосий мақсад, юқоридаги мураккабликларга ҳарбий хизматчиларнинг реакциясини ошириб бориш, уларни қийин жисмоний ва руҳий шароитларда фаол ҳаракат қилишга ўргатиш, қийинчилик ва салбий руҳий ҳолатларни енгиш давомида иродавий сифатларни мустаҳкамлаш, ўз-ўзини бошқара олиш, қатъиятлик, турғунлик, жасурлик ва мардлик каби сифатларни шакллантиришга эришишдан иборат. Ушбу сифатлар мақсадли фаолият давомида қахрамонлик ва фидоийликнинг манбаси сифатида намоён бўлиши мумкин.

Ўқув-жанговар вазиятга турли кўринишдаги қийинчилик ва хавфли вазиятларни киритиш аниқ шароитга ва ҳарбий ҳаракатлар тетрига мос равишда амалга оширилиши лозим. Шунингдек, қийинчилик ва хавфли вазиятларни аста-секинлик билан, шахсий таркибда тажриба пайдо бўлиши ва эмоционал-иродавий сифатлар шаклланиб бориши билан оширилиб келинади. Буларнинг барчаси сўзсиз ҳарбий хизматчиларда барқарор ва мустаҳкам руҳий тайёргарликни шаклланишига хизмат қилади.

Жанговар тайёргарлик давомида **фаоллик ва ижодий муҳитни яратиш** учун, ҳарбий хизматчиларга фикрлашга ва мустақил ишлашга ундайдиган вазиятларни юзага келтириш билан эришилади:

- тингловчилар олдида воқеа ва ҳодисаларни келиб чиқиш сабабларини мустақил излашга («Нима сабабдан?», «Нима учун?», «Бундан қандай хулоса чиқариш мумкин?», «Воқеаларнинг ривожини нимага олиб келиши мумкин?» ва х.к.) ва хулосалар қилишга ундовчи саволларни қўйиш;

- фикр-мулоҳаза юритишга мажбур қиладиган турли хил амалий топшириқлар ҳажмини ошириш ва улар жараёнига мусобақа кайфиятини жорий этиш;

- жанговар вазиятга яқинлаштирилган шароитда меёрларни бажартириш;

- тез ўзгарувчан ва мураккаб вазиятда ўз вазифаларини бажартириш;

- тингловчилар ҳаракатини доимо назорат қилиш ва уларнинг фаолиятидаги ижобий – салбий томонларни батафсил таҳлил қилиш.

Ҳарбий хизматчиларда замонавий жанг ҳақида тасаввур тактик ўқув машқлари, замонавий қурол ва улардан ҳимояланиш усулларига бағишланган машғулотларда, жанговар ҳаракатлар ҳақида оғзаки суҳбатларда, хужжатли ва махсус видеофильмларни, суръат ва плакатларни кўриш, шунингдек, ҳарбий мавзудаги бадий адабиётларни ўқиш давомида шаклланиб боради. Бироқ, замонавий жанговар ҳаракатларнинг ташқи суръатини намоиш этиш билан жанговар вазиятга яқин бўлган руҳий вазиятни яратиш бўлмайди. Таълим жараёнини жанговар вазиятга яқинлаштиришга, машғулотлар давомида ҳарбий хизматчини жанг майдонида қилиши керак бўлган барча ҳаракатларни бажаришга мажбур этадиган шароитни яратиш билан эришилади.

Ҳарбий хизматчиларда руҳий тайёргарликни ва барқарорликни шакллантиришда

Ўз қуроли ва ҳимоя воситаларига бўлган ишончни тарбиялаш ҳам муҳим ўрин тутди. Бунга қуйидагилар орқали эришиш мумкин:

- тингловчиларга қурол, жанговар техника ва ҳимоя воситаларини, уларнинг имкониятларини моҳирона кўрсата олиш;

- қурол, жанговар техника ва ҳимоя воситаларини ўрганишга қаратилган машғулотларни юқори савияда ўтказиш ва шахсий таркибни уларни билиш бўйича мустаҳкам билимлари;

- ўқ отиш, ҳайдаш ва оммавий қирғин қуролларидан ҳимояланиш машқларини техник соз, текширилган жанговар техникаларда, воситаларда ва мўлжалга тўғри отиш ҳолатига келтирилган қуролларда ўтказиш;

- ўқ отиш, ҳайдаш ва оммавий қирғин қуролларидан ҳимояланиш машқларини машғулот раҳбарининг шахсий намунаси ёки яхши тайёрланган мутахасиснинг мисолида бошланиши;

- мунтазам равишда қурол билан, жанговар техникада ва ҳимоя воситаларида турли нормативларни бажариш ва ҳ.к.

Шунингдек, жанговар қуролга бўлган ишончни шакллантиришга ва ортишига ўхшаш ёки яқин мутахасисликларни эгаллаш билан ҳам эришиш мумкин.

ҲУҚУҚНИ МУҲОҒАЗА ҚИЛИШ ХОДИМЛАРИНИ ФУНКЦИОНАЛ КЎПКУРАШ (КРОССФИТ) ДАСТУРИ ОРҚАЛИ МАХСУС ЧИДАМЛИЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Мақсудов Қўйибек Акбарали ўғли

Жамоат хавфсизлиги университети "Умумий тактика ва оператив санъат"

кафедраси катта ўқитувчиси, капитан

Уралов Миразиз Мирсодиқович

Жамоат хавфсизлиги университети "Жисмоний тайёргарлик ва спорт кафедраси"
ўқитувчиси, лейтенант

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақолада ҳуқуқни муҳофаза қилиш ходимларини умумий жисмоний тайёргарлигини ривожлантиришда жисмоний тайёргарлик машғулотлари мобайнида функционал кўпкураш (кроссфит) дастуридан фойдаланиб махсус чидамлилигини такомиллаштириш бўйича услубий кўрсатма, машғулот жадваллари ва амалий тавсиялар берилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: жамоат хавфсизлиги, функционал кўпкураш, дастур, жисмоний тарбия, машғулот, педагог, таълим, методика, педагогик технология.

АННОТАЦИЯ: В данной статье приведены методические указания, таблицы упражнений и практические рекомендации по совершенствованию специальной выносливости с использованием программы функционального многоборья (CrossFit) в ходе занятий по физической подготовке сотрудников правоохранительных органов в развитии их общей физической подготовки.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: общественная безопасность, функциональная многоборье, программа, физическое воспитание, обучение, педагог, воспитание, методика, педагогическая технология.

ANNOTATION: This article provides guidelines, exercise tables and practical recommendations for improving special endurance using the functional all-around (CrossFit) program during physical training sessions for law enforcement officers in the development of their general physical fitness.

KEYWORDS: public safety, functional polytheism, program, physical education, training, teacher, education, methodology, pedagogical technology.

Бугун биз шиддат билан ривожланаётган ахбортлашган даврда яшайпмиз, бу даврда ҳар бир соҳада янгилик ва ўзгаришлар бўлишини талаб этади. Зеро, мамлакатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек "Таълим ва тарбия, илм-фан, соғлиқни сақлаш, маданият ва санъат, спортни ривожлантириш масалалари, ёшларимизни чуқур билимга эга бўлиши, чет тилларини ва замонавий ахборот коммуникация технологияларини пухта эгаллашини таъминлаш доимий устувор

вазифамиз бўлиб қолади” деган сўзлари нечоғлик катта ахамиятга эга эканлигини бугун ўзимиз гувоҳи бўлмоқдамиз.

Таълим соҳасига бўлган эътибор ҳам тубдан ўзгарди ва таълим тизимининг моддий техник базасини ҳар томонлама мустаҳкамлаш, ёш авлодни пухта билим олиши учун зарур шароит имкониятлар яратишга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда.

Республикада охириги йилларда жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, имконияти чекланган шахсларнинг жисмоний реабилитациеси учун зарур шарт-шароитлар яратиш ҳамда мамлакатнинг халқаро спорт майдонларида муносиб иштирок этишини таъминлаш борасида изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Мамлакатимизда спортни ривожлантириш доирасида қатор ижтимоий-иқтисодий ислохотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, спортнинг турли ва янги турлари бўйича федерациялари очилмоқда. Функционал кўпкураш федерацияси ҳам шулар жумласидандир. Мазкур федерациясининг асосий мақсади – соғлом турмуш тарзи ва умуминсоний қадриятларни тарғиб қилиш, ёшларнинг маънавий ва ахлоқий тарбиясини такомиллаштириш, фуқаролар саломатлигини мустаҳкамлашга қўмаклашиш, аҳоли орасида функционал кўп томонлама оммалаштириш, хорижий давлатлар билан ушбу соҳада халқаро алоқаларни ўрнатиш ва ривожлантириш ҳисобланади.

Юртимизга янги кириб келган функционал кўпкураш спорт тури тобора оммалашиб, ривожланиб бормоқда. Эътиборлиси ёшларнинг мазкур спорт турига ҳам қизиқиши иштиёқи ортмоқда.

Аммо бугунги кунда функционал кўпкураш (кроссфит) дастурлари, ўтказиш усуллари ва шуғулланувчиларнинг мослашуви бўйича етарли илмий маълумотлар етарли эмас. Бундан ташқари бошланғич таълимни механизми ишлаб чиқилмаган, бу эса юқори интенсив юкламани тақсимлаш имконини бермайди.

Хорижда мазкур спорт ҳақида тўхталадиган бўлса, Россия федерацияси Куролли Кучларида мураккаб машқлар комплексларидан ташкил топган “Ҳарбий-спорт кўпкураши” ва “Ўт ўчирувчилар кўпкураши” номли жамоавий бажарадиган турлари ўқув ва жанговар тайёргарлик дастурларига киритилган.

Сўнгги йилларда амалга оширилган ислохотлар натижасида, айниқса, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 5 та устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини ҳаётга жорий этиш асосида мамлакатимида хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш борасида “Хавфсиз шахар – хавфсиз мамлакат” концепциясини реал воқеликка айлантириш борасида муҳим натижаларга эришилаётганлиги ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш борасида Миллий гвардия ҳарбий тузилмаларининг фаолиятидаги самарадорлик диққатга сазовордир. Бундан ташқари, *Миллий гвардиянинг асосий вазифалари қуйидагилар:*

- жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш;

- терроризмга қарши курашишда, шунингдек террорчилик ҳаракатларининг ҳамда табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлар оқибатларини бартараф этишда иштирок этиш;

- терговга қадар текширувни амалга ошириш, суриштирув ўтказиш, жиноят ишларини қўзғатиш ва маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритиш;

- давлат объектларини, ўта муҳим, тоифаланган объектларни ҳамда бошқа объектларни, жисмоний ва юридик шахсларнинг мол-мулкини қўриқлаш;

- қўриқлаш фаолияти соҳасидаги давлат сиёсатини амалга ошириш;

- ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, шу жумладан мазкур ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш;

- жамоат тартибини сақлаш, шу жумладан оммавий тадбирлар, митинглар, йиғилишлар, намойишлар ўтказилаётганда ҳамда фуқаролар гавжум бўладиган жойларда жамоат тартибини сақлаш;

- фавқулодда ҳолат, алоҳида давр ва террорчиликка қарши операцияларни ўтказиш шароитларида ҳуқуқий режимни таъминлаш;

- кўрикланадиган шахсларнинг хавфсизлигини таъминлашда иштирок этиш;

- чет давлатларнинг расмий вакиллари, олий даражадаги хорижий делегацияларни кутиб олишда ва кузатиб қўйишда, Ўзбекистон Республикаси Президенти иштирокидаги тантанали тадбирлар чоғида расмий маросимларни ўтказиш;

- ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш ва уларга чек қўйиш мақсадида аҳоли пунктларидаги жамоат жойларида патрулик қилиш ҳисобланади.

Бевосита юқоридаги вазифалардан кўриниб турибдики ўзларига юклатилган вазифани мувоффақиятли бажариш энг аввало ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар олдига кўп томонлама уларнинг жисмоний ҳамда махсус чидамлилиқ кўникмаларига эга бўлишни тақазо этади. Шу муносабат билан мураккаб ирода ва матонатни синовдан ўтказадиган функционал кўпкураш спорт тури айниқса ҳуқуқни муҳофаза қилиш ходимларининг касбий маҳоратини ошириш, бақувват ҳамда соҳага муносиб захирани шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Таъкидлаш жоизки, айнан функционал кўпкураш ҳарбий хизматчиларнинг жанговар тайёргарлигини юксалтириш, жисмонан чиниқтириш, иродасини тоблаш ҳамда улар ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб этадишда катта ҳисса қўшадиган ягона спорт тури ҳисобланади.

Функционал кўпкураш – бу кўп энергия талаб қилувчи, кўп бўғимли ҳаракатлардан фойдаланадиган спорт тури бўлиб, у эркин оғирликдаги машқлар, циклик (кардио) машқлардан фойдаланган ҳолда махсус тузилган комплекслар тўпламларини бирлаштириб, бир вақт давомида узлуксиз бажаришларни ўз ичига олади. Шунингдек ушбу спорт турида асосан оғир атлетика, гимнастика, энгил атлетика ва кўплаб спорт турларида бажариладиган машқларни ўзида мужассам этганлиги билан ажралиб туради.

Функционал кўпкураш жисмоний тайёргарликни асосий 10 та жиҳати бўйича жисмоний қобилятларни ривожлантиришга қаратилган, булар:

Чидамлилиқ, куч, юрак қон-томир ва нафас олиш тизимларининг чидамлилиги, аниқлик, баланс, мувофиқлаштириш, тезлик, қувват, мослашувчанлик ва чаққонлик кабилардир.

Функционал кўпкураш машғулотларида машқлар ўзгарувчан ва олдиндан айтиш қийин бўлиши керак. Машғулотларда асосан “мунтазамлилиқ, бир хиллилиқ” тамойилига йўл қўймаслик лозим. Бунинг учун машғулотлар давомида турли хил машқлардан доимий равишда ҳамохангликда фойдаланиш керак. Шуғулланиш учун турли хил усуллар, машқлар тўпламлари, метоболик йўллар, дам олиш, интенсивлик, ёндошув ва такрорланишларларга жадваллар орқали мисоллар берилган.

Ушбу жадваллар тушуниш учун осон бўлиб, бунда асосий вазифалар, дастур таркиби ва шуғулланиш тартиби кўрсатиб ўтилган.

Шаблонни умумий кўриниш шаклида 3 кунлик машғулот +1 кун дам олиш кўрсатилган. Ушбу система юқори интенсивликдаги юкломани яратиб бериб, спортчи кетма-кет уч кун давомида деярли энг юқори зичлик билан ишлаши мумкин, аммо тўртинчи кунга келиб, спортчи организми дам олишни талаб қилади ва оқибатда айтилган натижани пасайишини кузатилади. Шунини инобатга олиб ушбу шаблонлардан фойдаланиш тавсия этилади.

“3 кун машғулот +1 кун дам” (1-жадвал) шаблони машғулотларни юқори жадаллилиқда ўтказиш ҳамда ундан кейин организмни тикланиш самарадорлигини ошириш учун мўлжалланган.

“5 кун машғулот + 2 кун дам” (2-жадвал) шаблони бутун дунё бўйлаб оммалашган ҳисобланади.

3-жадвалда асосан 3 хил йўлишга ажратилган машқлар тўплами берилган.

1-жадвал. “3 кун машғулот + 1 кун дам”

Кун	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Юклама тури	К	Ш.Т.О Э.О	К Ш.Т.О Э.О	дам	Ш.Т.О	Э.О К	Ш.Т.О Э.О К	дам	Э.О	К Ш.Т.О	Э.О К Ш.Т. О	дам

2-жадвал. “5 кунлик машғулот + 2 кун дам”

Кун	1	2	3	4	5	6	7
1-хафта	К	Ш.Т.О Э.О	К Ш.Т.О Э.О	К Ш.Т.О	Э.О	дам	дам
2-хафта	Ш.Т.О	Э.О К	К Ш.Т.О Э.О	Ш.Т.О Э.О	К	дам	дам
3-хафта	Э.О	К Ш.Т.О	Э.О К Ш.Т.О	Э.О К	Ш.Т.О	дам	дам

Юклама турлари: К – циклик (кардио), Ш.Т.О – шахсий тана оғирлиги, Э.О – эркин оғирлик.

3-жадвал. Юклама турига қараб тахминий комплекслар

Юклама тури	Комплексларга мисоллар
К – циклик (кардио)	Раундлар сонига, 30-40 дақиқа: - 500 м. тренажерда эшкак эшиш; - 50 маротаба арғумчоқда иккиталик сакраш; - 400 м. югуриш; - 15 ккал велотренажер (Air Bike).
Ш.Т.О – шахсий тана оғирлиги, Э.О – эркин оғирлик	Вақтга, 21-15-9: - снарядни ўтирган холатдан тик турган холатга бош устига кўтариш (трастер); - Турникда тортилиш.
К – циклик (кардио), Ш.Т.О – шахсий тана оғирлиги, Э.О – эркин оғирлик	Раундлар сонига, 20 дақиқа: - 20 ккал тренажерда эшкак эшиш; - 15 маротаба бёрпи; - 10 маротаба турникда кўкраккача тортилиш; - 5 маротаба штанга билан ўтириб-туриш
Ш.Т.О – шахсий тана оғирлиги	Ҳар 2 дақиқада машқ, 20 дақиқа: - 10 маротаба кўлларда тик туриб деворга тақалиб, кўлларни букиб-ёзиш; - 20 маротаба “велосипед” пресс Ёки - 6 маротаба халқага чиқиш; - 25 метр кафтларга таяниб, кўлларда юриш.

Машғулот циклини ва машғулотни дастурлаш ҳар бир спортчи учун алоҳида-алоҳида тузиладиган ўзига хос процесс бўлиб, бу уни ривожланиши учун зарур бўлган кўникмалар комбинациясидир. Бунда шуғулланаётган спортчини ёши, жинси ҳамда

жисмоний ҳолатига қараб машғулот таркибини режалаштириш лозим. Масштабаштириш спортчиларнинг ҳар бир даврига алоҳида тузилади ва у қанча вақт талаб қилишини аниқлаш учун, аввалги машғулотлардан олган тажрибаси, соғлиғи ва жисмоний ҳолати инобатга олинади.

Машғулотни масштабаштирилиб ўзгартирганда асосий принцип яъни **“юклама турини сақлаб қолиш”** тамойилига риоя қилиш керак. Машғулот принципи махсус ҳаракатлар, давомийлик ва юкламалар комбинациясига боғлиқ. Ушбу комбинациянинг алоҳида жиҳатлари шундаки индивидуал шахсга мослаштирилиши мумкин, шунинг учун машқлар жисмоний имкониятга қарамасдан ҳар бир спортчи учун тахминан бир хил таъсир кўрсатади.

Юқоридаги мазкур спорт тури ва ундаги алоҳида жиҳатларни қолаверса, хорижий тажрибаларни инобатга олган ҳолда қуйидагилар таклиф қилинади:

- олий таълим сифатига қўйиладиган халқаро талабларга мувофиқ жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш соҳасидаги вазифаларни юқори даражада бажаришга қодир малакали кадрларни тайёрлаш;

- хорижий тажрибадан фойдаланган ҳолда ушбу спорт туридан илмий-амалий тадқиқотлар олиб бориш ва илмий ишланмаларни амалиётга тадбиқ қилиш;

- изланишлар жараёнига мутахассисларни кенг жалб қилиш этиш мақсадида республика ва хорижий етакчи олий таълим муассасалари ҳамда илмий марказлар билан ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш;

- фундаментал илмий тадқиқот ишларини олиб бориш, шунингдек халқаро ҳамда маҳаллий илмий ва амалий грант лойиҳаларини жалб этиш;

- аҳоли ўртасида оммавий спортни ривожлантириш ва соғлом турмуш тарзини кенг тарғиб қилиш мақсадида ёш хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда самарали, илмий асосланган воситалар ва услубларни ишлаб чиқиш;

- функционал кўпкураш (кроссфит)нинг асосий машқларини таснифлаш, жисмоний тайёргарликнинг турли даражалари ва шуғулланувчиларнинг ёши, жинсига мослаб тавсиялар ишлаб чиқиш;

- таълим стандартлари ва фан дастурлари, ўқув қўлланмалар, шу жумладан видео ва электрон қўлланмалар, онлайн дарслар ҳамда бошқа турдаги илмий-методик материаллар тайёрлаш қолаверса, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жисмоний тайёрларлик бўйича меъёрлар тўпламларига махсус тузилган комплекслардан қиритилса мақсадга мувофиқ бўлади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 15.04.2021 йилдаги ПҚ–5077-сонли “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида профессионал кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. [www //lex/uz](http://lex.uz).

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 03.11.2020 йилдаги ПҚ–4877-сонли “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. [www //lex/uz](http://lex.uz).

3. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. fan. dok. dis. Toshkent, 2003.

4. CrossFit. LEVEL ONE CERTIFICATE COURSE (руководство тренера 1-го уровня). 2002 г.

5. Кулиев Р.С., Мақсудов Қ.А. CrossFit. Ўқув қўлланма. Т.: 2019 й.

6. Глубокий, В.А. Кроссфит в физической подготовке студентов, курсантов, сотрудников СИБЮИ ФСКН России / В.А. Глубокий // Инновации и перспективы ФК и С в современном обществе : материалы III студ. заоч. междунар. научн. конф. – Иркутск, 2014. – Том 1. – С. 40-45.

СПОРТЧИНИНГ КЕЛАЖАККА ТАЙЁРЛАШДА ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРГАРЛИК ВА СПОРТНИНГ МУҲИМ ЎРНИ

Мовлонов Б.Р., Аташайхов А.А., Абдуллаев А.И

ЎзР Жамоат хавфсизлик университети "Жисмоний тайёргарлик ва спорт "
кафедраси катта ўқитувчилари

АННОТАЦИЯ. Мақолада жисмоний тайёргарлик ва спортнинг инсон шахс бўлиб шаклланишидаги ўрни тадқиқ этилиб, шахснинг ижтимоийлашувида жисмоний тайёргарлик ва спортнинг мезонлари мазмун ва моҳияти ёритилган. Соғлом инсонда маънавий қадриятларнинг шаклланиши ҳамда унга салбий таъсир қилувчи маълум омилларнинг аҳамияти ва роли таҳлил қилинган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: инсон, шахс, индивид, жамият, жисмоний тайёргарлик, спорт, ижтимоийлашув, саломатлик, тақлид, маънавий қадриятлар.

АННОТАЦИЯ. В статье исследуется роль физической культуры и спорта в социализации спортсмена, раскрывается сущность и содержание элементов физической культуры и спорта в процессе социализации. Анализируется роль и значение влияния негативных факторов на формирования в здоровом человеке духовных ценностей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: человек, личность, индивид, общество, физическое воспитание, спорт, социализация, здоровье, подражание, духовные ценности.

ANNOTATION. The article explores the role of physical culture and sports in the socialization of athletes, reveals the essence and content of elements of physical culture and sports in the process of socialization. The role and importance of the influence of negative factors on the formation of spiritual values in a healthy person is analyzed.

KEY WORDS: person, person, individual, society, physical education, sport, socialization, health, imitation, spiritual values.

Бугунги кунда кундалик ҳаётимизда “одам”, “инсон”, “индивид”, “индивидуаллик” ва “шахс” тушунчалари тез-тез учраб туради. Мазкур тушунчаларда унчалик ҳам фарқ сезилмасда, уларнинг мазмунида катта фарқ мавжудлигини тан олишимиз керак. “Одам” тушунчаси инсониятга биологик тур сифатида ёндашилганда қўлланилиб, жонзотларнинг бир турини англатади. “Инсон” тушунчаси ўзини бошқа жонзотлардан ахлоқий сифатлари билан ажратиб, унинг эзгулик қиёфасини шакллантиради. “Индивид” тушунчаси эса конкрет бир киши, инсониятнинг ягона вакили сифатида тушунилади. “Индивидуаллик” инсонларни бир-биридан ажратиб турувчи хусусиятларни, яъни иқтидор, лаёқат, қизиқишларини ифодаловчи тушунча сифатида тавсифланади. “Шахс” тушунчаси инсон ёки индивиднинг нотабиий хусусиятлари моҳиятини ифодалаб, унинг ижтимоий хусусиятига асосий ўрғун беради. Умуман социологияда шахс бу – жамовий муносабатларга, ҳамкорликдаги фаолиятга ва мулоқотга қўшилишини таърифловчи индивиднинг тизимли мазмуни бўлиб, онгли ва ижтимоий фаолиятнинг субъекти бўлиб ҳисобланиди [2-5]. Инсон туғилган даврида, яъни, чақалоқлигида шахс бўлмайди. У индивид ҳисобланади. Шахс бўлиши учун инсон маълум бир ривожланиш босқичини босиб ўтиши керак бўлади. Мазкур ривожланиш даврининг зарур шартлари бўлиб, генетик ва биологик томондан берилган дастлабки шароит, чақалоқнинг ўзаро ҳаракатга киришиши учун ижтимоий муҳитнинг, инсон маданий дунёсининг мавжудлиги ҳисобланади.

Ҳар бир шахс ўзининг структурасини ташкил қилувчи умумий ички сифатларга эга бўлади. Шахс таснифномаси масаласига икки хил йўл билан ёндашиш мумкин. Унинг структурасидан келиб чиққан ҳолда ҳамда унинг атрофдагилари билан муносабатга киришига кўра, яъни бошқа инсонлар билан мулоқотга киришиши орқали унинг ижтимоий муҳитга мослашганлик, ижтимоийлашганлигини белгилаш мумкин бўлади. “Шахс” тушунчаси ҳар бир инсонда индивидуал тарзда ижтимоий аҳамиятли хусусиятларни акс эттиради ва барча ижтимоий муносабатларнинг мазмуни сифатида намоён бўлади. социал асосларини социал мазмунини ва жамиятдаги мавжуд шахс типининг социал функцияларини жамоавий ҳаёт манбаи ва унинг реал намоёндаси сифатида ҳаракат қилади. Албатта, социология нуқтаи назарига кўра шахс бошқа орқали инсонни ижтимоий муносабатларнинг ва ривожланиши учун хизмат қилади. Шундай қилиб, ўрганиш предмети сифатида шахс социологияси маълум бир билимлар тармоғини ташкил қилиб, шахс социал муносабатларнинг объекти ва субъекти сифатида социал-тарихий жараёнлар ва жамият ижтимоий қадриятлари тизими доирасида ҳаракат қилади. Шахс социологиясидан фарқли равишда жисмоний тайёргарлик ва спорт социологияси: спортчи шахсини социал тизимнинг элементи сифатида ўрганади; спортчи объекти сифати (спортчига жамиятнинг таъсири, яъни унинг ижтимоийлашувига ҳамда тайёргарлигига); спортчи шахсини жамоавий

муносабатларнинг субъекти ҳамда унинг социал фаолияти ва фаоллигини кўриб чиқади.

Шунинг учун ҳам шахсни шаклланишига хизмат қилувчи омилларни, мезонларни, кадриятларнинг таъсирини ўрганиши билан бирга спортчини шахс сифатида жамиятда тутган ўрнини ҳам кўриб чиқиш лозим. Спортчи шахс сифатида жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Чунки спортчига қараб бошқа инсонлар ўз хулқ-атворини шакллантиришга, ундан ибрат олишга интилади. Қолаверса, жамиятда илм-маърифатнинг ривожланишида жисмоний тайёргарлик ва спорт билан шуғулланувчи, яъни соғлом инсоннинг фаолияти ҳам муҳим ўрин тутди. Бизга маълумки инсонларни шахс бўлиб шаклланиб боришида илм-маърифатнинг ўрни беқиёсдир. Бунда ёшларнинг илмга бўлган муносабатини шакллантиришда уларнинг саломатлиги муҳим аҳамият касб этишини “Соғлом танда, соғлом фикр” нақлининг аҳамиятидан ҳам билиш мумкин.

Бугунги кунда ушбу масалага жисмоний тайёргарлик ва спорт орқали эришишга ҳаракат қилинмоқда. Бироқ, жисмоний тайёргарлик ва спорт билан аҳолининг мунтазам шуғулланишида маълум бир омиллар ўз таъсирини сақлаб қолмоқда. Масалан, Ўрта Осиё халқларида оилаларнинг ҳаражатлари интеллектни ривожлантиришга қаратилмаган. Ўрта Осиё халқарида таълим, спортга нисбатан бошқа омилларга эътиборнинг юқорилиги соғлом турмуш тарзини шакллантиришга салбий таъсир қилиб келмоқда. Шунингдек, оилаларимиздаги баъзи бир масалаларни ҳал қилиш ёки уларга бўлган муносабат ва ёндошувни ўзгартириш зарур масалалардан бири ҳисобланади. Масалан, биз ёшларнинг саломатлигини тиклаш масаласига бўлган муносабатини тадқиқ этишга ҳаракат қилдик.

Хулоса сифатида шуни айтиш мукинки, айримларнинг саломатликни доридармон, тиббий воситалар орқали тиклаш мумкин деб ўйлаши, фикр қилиши бошқа воситаларни излаши жисмоний тайёргарлик ва спорт билан шуғулланишга салбий таъсир қилади. Умуман олганда мазкур омилларни ўрганиб бориш ҳамда уларга қарши бўлган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш жамият саломатлигини тиклашда муҳим аҳамият касб этади. Албатта, фақатгина ислохотлар ва яратилаётган кенг шароитлар билан жамият фаровонлигини таъминлаб бўлмайди. Биринчи навбатда халқнинг онги, дунёқараши, тафаккури, савияси олиб борилаётган ислохотлар ва яратилаётган шароитларга мос келиши лозим. Шундагина, яратилаётган шароит ва олиб борилаётган ислохотларнинг самараси жамият барқарорлиги орқали мамлакат мустақкам, давлат кудратли бўлиб боради.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 4 сентябрдаги “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги (янги таҳрири) қонуни. -Б.29.
2. Лубышева Л.И. Социология физической культуры и спорта. – М: Академия, 2001. – С. 240.
3. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры /Учебник для вузов ч.1.-Москва: 2004. – С. 177.
4. Керимов Ф.А. Спорт соҳасида илмий тадқиқотлар. // Дарслик.Т:Zar qalam, 2004. – Б. 344.
5. Salamov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati.//Darslik.T: ITA-PRESS, 2015. – В. 296.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING ROLI

*Muxtaram Rajabova Hazratqulovna
Buxoro viloyat yuridik texnikumi o‘qituvchisi*

Jamiyatimiz ma’naviy hayotini yuksaltirish bevosita yoshlarni barkamol insonlar sifatida voyaga yetkazish masalasi bilanchambarchas bog‘liqdir.

Inson tomonidan borliqni bilishning turli yo‘llari, vaqtlari mavjud bo‘lishiga qaramasdan, bu o‘rinda ko‘rgazmalilik, yaqqol alohida ahamiyat kasb etadi. Ma’lumki, tevarak-atrofn, umuman olganda borliqni bilish insonla rto‘g‘risida muayyan ma’lumotlarni egallash va tasavvurlarni hosil qilish dastavval yaqqol ko‘zga tashlanadigan, tashqi ko‘rinishi

bilan o'zigatortuvchi, jozibador, maftunkor ko'rgazmali hissiy yo'l bilan o'zigatortuvchi obrazlarni idrok qilish ulardagi yangiliklarni yangi ko'rinishi, alomati, rang-barangligi singari unsurlarga ahamiyat berishda namoyon bo'ladi. Tuzilishi jihatdan murakkab, mazmun va mohiyatan mavhum bilimlarni ilmiy tushunchalar va atamalar ma'nosini yengilroq tushunish maqsadida odamlar ularni o'zlashtirish uchun yaqallashtirish uslubini tadbiiq etishga odatlanganlar. Ushbu ijtimoiy voqelik (realiya) hodisa bir tomondan ularni tasavvur qilish yoki anglashni tezlashtiradi, ikkinchi tomondan esa aqliy zo'r berishlikni shaxsiy faollik darajasini susaytiradi. Hozirgi davr pedagogika fani ma'lum bir yuksalish bosqichiga ko'tarilmoqda. Buning albatta, ob'ektiv sabablari mavjud. Tarbiya maqsadining har bir davrda turlicha bo'lishi ijtimoiy tuzum, mafkuraviy qarashlarning o'zgarishi bilan bog'liq. Ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy rivojlanish davomida tarbiya maqsadiga erishish jarayoniga nisbatan pedagogik yondashuvlar ham turlicha bo'lgan. Demak ta'lim-tarbiyaning maqsadi, uning amalga oshirish jarayoni nazariy va amaliy jihatdan takomillashib borishi bilan pedagogika fani zamonaviy tus ola boshlaydi. Zamonaviy pedagogika bugungi kunda aynan shunday holatni boshdan kechirmoqda. Ko'zlangan maqsadga erishish uchun uzluksiz ta'lim tizimi tubdan isloh qilinmoqda. Ta'lim jarayoniga tabaqalashtirilgan yondashuv zamonaviy pedagogika fani oldiga yuksak vazifalarni qo'yimoqda. Masalan, ushbu o'quv muassasalari uchun davlat ta'lim standartiga muvofiq keluvchi kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan o'quv dasturlari va darsliklar, o'quv qo'llanmalar bugungi kun talablariga javob bermog'i lozim. O'quv – tarbiya jarayonlarini tashkil etishda ham an'anaviy usullardan farqli o'laroq, yangicha pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirish va ta'lim jarayonida qo'llash zamon talabidir. Milliy dasturda bu masalaga alohida e'tibor berilgan. Albatta, ilg'or pedagogik texnologiyalar bizning fanimizga endigina kirib kelmoqda. Aslida esa ta'limga texnologik yondashuv masalasi rivojlangan horijiy davlatlarda bundan 30 - yillar muqaddam paydo bo'lgan va ular bu sohada katta yutuqlarni qo'lga kiritganlar. Bugungi kunda ta'lim sohasidagi ilg'or texnologiyalarni kengroq va chuqurroq o'zlashtirish, ularni o'z mintaqamizga mos holda qayta ishlab chiqish zarur muammoga aylandi. Bu muammoni hal etish hozirgi kungacha shakllanib kelgan ta'lim-tarbiya sohasidagi nazariy va amaliy tajribalarni o'rganishni taqozo etadi. Pedagogik texnologiyaning ta'lim sohasidagi mexanizmlari quyidagilardir: - ta'lim muassasalarida ijodiy muhit yaratish, pedagoglar orasida tashabbuskorlik va yangilikka bo'lgan qiziqishni orttirish; - ta'lim sohasidagi ijodkorlikni, yangiliklarni qabul qilish va keng yoyish uchun ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarni yaratish; - izlanuvchanlik faoliyatini rag'batlantirish, uni har tomonlama qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishga solish; - nisbatan istiqbolli yangiliklarni, samarali loyihalarni amalda harakatdagi ta'lim tizimiga joriy etish, to'plangan yangilik va tajribalarni doimiy harakatdagi umumta'lim tizimi rejimiga singdirish. 5 Shu bois mamlakatimizda ta'lim tizimini takomillashtirish va uni hozirgi zamon talablariga moslashtirish, zamonaviy informatsion texnologiyalarga asoslangan jahon andozalari darajasidagi tizimni yaratish umumdavlat siyosatining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanmoqda. "O'zbekiston respublikasi xalq ta'limini 2030 - yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da uzluksiz ta'lim tizimini isloh etish asosida, jamiyatning rivojlanishi talablarini hisobga olish, yetuk mutaxassislarini tayyorlash, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlash masalalariga katta e'tibor berilgan. Bu vazifalarni hal qilish uchun esa birinchi navbatda o'quv jarayonini tubdan isloh qilish, unga jahonning rivojlangan davlatlarida keng qo'llanilayotgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni izchillik bilan tadbiiq etish zarur. Ta'lim – insonlar faolligini belgilaydigan muhim bir tarmoqqa aylanmoqda. Shuning uchun ta'lim tizimida inson faoliyati bilan bog'liq ko'pgina muammolarni hal etish zarur.

Ta'limning mazmuni darsliklarda konkretlashtiriladi. Darslik ma'lum predmet bo'yicha dasturda ko'zda to'tilgan o'quv materialini o'z ichiga olgan, ta'lim mazmunini o'zlashtirishga imkon beradigan vositadir. Darsliklar o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlarida bosh manba, o'qituvchining o'quv jarayoniga rahbarlik qilishining muhim qo'llanmasi, o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, bilimga qiziqishni

rivojlantirishi, mustaqil ishlash malakasi, xotira, tafakkur, nutq va til estetik tarbiya kabilarning muhim vositasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi sharofati bilan maktab iste'dodli olimlar tomonidan yozilgan, muqobil darsliklarga ega bo'lmoqda. Fan va texnikaning tez sur'atlar bilan rivojlanishi darsliklarning mazmuniga, so'zsiz ta'sir etadi, darsliklar to'ldiriladi, qaytadan ishlanadi, yangidan yaratiladi. Lekin darsliklarning stabillik printsipli saqlanib koladi. Darsliklarga qo'yiladigan pedagogik talablar quyidagilardan iborat: 1. Material bayonining qat'iy ilmiyligi va hozirgi zamon fan va texnika rivojiga mosligi. 2. Yuksak g'oyaviylik va o'quvchilarni axloqiy tarbiyalash vazifalariga bo'ysunishi. 3. Darslik mazmunining hayot bilan bog'liqligi har bir nazariy masalalar yetarlicha asosli misollar, ko'rsatmalar bilan bo'lishi va ularning hayotiy ahamiyati ko'rsatilgan bo'lishi lozim. 4. O'quvchilarning yosh va bilish xususiyatlarini hisobga olib, materialni izchil va tizimli joylashtirilishi. 5. O'quvchilarning mustaqil ishlash malakasiga muvofiq ko'rsatma va ma'lumotlarning mavjudligi, darslik mazmuniga kuzatish va mashq uchun topshiriqlar, o'z-o'zini tekshirish uchun savollar, takrorlash uchun savollar bo'lishi. 6. Materialni o'zlashtirishni yengillashtirish uchun bayonning oddiy, badiiy va obrazli bulishi. 7. Materialni o'zlashtirishni yengillashtirish uchun chizma, diagramma, rasm va illustratsiyalarning mavjudligi. 8. Darsning tashkiliy ko'rinishi yaxshi bo'lishi. Boshlang'ich ta'lim sharoitida darsliklar tuzishda o'ziga xosliklar va qiyinchiliklar bo'ladi. Kichik yoshdagi o'quvchilarning, ayniqsa 1-sinf o'quvchilarining darsliklarida boshlang'ich ilmiy bilimlar beriladi, ular Bolaning hayotiy tajribasi bilan, unga odat bo'lib qolgan fikr yuritish mantiqi bilan uzviy bog'langan bo'lishi kerak. Shuning uchun darslikda tushuntirishlar, misollar, topshiriqlar, mashqlar, rasm va suratlar ko'p bo'ladi, unga mumkin bo'lgan o'yin vaziyatlari, topshiriqlar kiritiladi. O'quvchining nazariy bog'liqliklarni topishi va o'zlashtirishi mashqlarning harakteri va sismavzusiga bog'liqdir. Bir fanning o'zi turli sismavzuda muxokama, dalil, isbot va mashqlar yordamida bayon qilinishi mumkin. Hozirgi maktablarda yangi pedagogik texnologiya asosida yaratilgan darsliklardan ham keng foydalanilmokda. Bu darsliklarning asosiy xususiyati shundaki, har bir informatsion materialdan keyin o'z-o'zini tekshirish uchun savollar va topshiriqlar beriladiki, bo'lar o'quvchilarni bilim, ko'nikmalarini mustaqil egallashlariga yordam beradi. O'quv darsliklariga yordamchi o'quv qo'llanmalari chiqariladi. Bular darslik materiallarini kengaytiradi, o'zlashtirishni yengillashtiradi. O'quv qo'llanmalariga ham darsliklarga qo'yilgan talablar qo'yiladi. Bunday o'quv qo'llanmalari o'quvchilarda mustaqil ishlash malakasini hosil qilishda muhim o'rin tutadi. Ba'zi pedagoglar ta'limni "texnologiya" lashtirish yordamida ommaviy ta'lim amaliyotida tub burilish yasashga umid bog'lagan edilar. Ta'limni "texnologik" yo'nalishda ko'rishning umumiy mezoni uning aniq va batafsil belgilangan maqsadga yo'naltirilganligidadir. Bu holada har bir maqsadni amalga oshirish uchun alohida qonuniyat, jarayon, ketma-ketlik va unga mos amallar majmui mavjud bo'lishi asos sifatida olinadi. "Pedagogik texnologiya" ning vositaviy yo'naltirilganligi unng turli uslublar asosida turli ta'lim tizimlarini ko'rishdagi keng imkoniyatlarini belgilab beradi. Ta'limning mazmuni deganda, o'quvchilarni o'qish jarayonida egallab olishi lozim bo'lgan hamda tizimga solingan bilim, malaka va ko'nikmalarni aniq doirasi tushuniladi. Xulosa qilib aytganda, hozirgi yosh avlod to'g'ri tarbiya topsa, mustaqillik istiqbolini to'g'ri tushunsa, shubhasiz erishgan yutuqlar istiqbolda o'z samarasini beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 32-61 sonli qarori. – T.: 2017-yil 9-sentabr.
2. O'.Qurbonova. Qiyosiy pedagogika. Buxoro 2013y. 12-13b. 121
3. Nadeeva E. B. Idei trudnogo narodnogo vospitaniya v usloviya sovremennogo obucheniya// Molodoy uchyonniy. – Moskva: 2009. 80-81str.
4. The change and structure of Korean Education Policy in History. Kaeunghun Yoon/2014. 18-20str.
5. M.B. Vodemilova. Zarubejnie sistemi doshkolnogo obrazovanie i ix osobennosti. – Moskva: 2010. 59 str.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ИРРАЦИОНАЛ ИФОДАЛАРНИ ЎҚИТИШДА ТУРЛИ ЁНДАШУВЛАР КЛАСТЕРИ (ЭШИТДИМ, КЎРДИМ ВА ТАДБИҚ ҚИЛДИМ) АСОСИДА.

М.Гаипов, М.Р.Юсупов.

Чирчиқ давлат педагогика институти

Аннотация: ушбу мақолада умумий ўрта таълим мактаб ўқувчилари учун иррационал сонлар, иррационал ифодалар, иррационал ифодаларни ҳисоблаш каби бир қатор мавзуларнинг ўргатилишининг турли услубларининг таҳлилини кўриб чиқамиз.

Калит сўзлар: иррационал, иррационал сонлар, иррационал ифодалар, илдиздан чиқариш.

Аннотация: в этой статье мы рассмотрим анализ различных методов преподавания ряда предметов, таких как иррациональные числа, иррациональные выражения, вычисление иррациональных выражений для учащихся средней школы в целом.

Ключевые слова: иррациональное, иррациональные числа, иррациональные выражения, вычитание из корня.

Abstract: In this article we will consider the analysis of various methods of teaching a number of subjects, such as irrational numbers, irrational expressions, calculation of irrational expressions for secondary school students in general.

Keywords: irrational, irrational numbers, irrational expressions, subtraction from the root.

Хаммамизга маълумки умумий ўрта таълим мактаб синфларида 22-28, 30-35 нафаргача ўқувчилар ўқийди. Бу эса ўз ўрнида ҳар бир ўқувчининг фикрлаш, психологик ва қизиқишлари ўз ўрнида турли ҳил эканлигини билдиради. Шуларни инобатга олган ҳолда мактабда дарс ўтишда ўқувчиларнинг фикрлаш доираси ва қизиқишларидан келиб чиққан ҳолда дарс ўтиш ва мавзуни тушунтира олиш энг муҳим вазифа ҳисобланади. Айтайлик иррационал ифодалар қийматларини топиш масаласини кўриб чиқадиган бўлсак, у ҳолда мавзуни тушунтиришда паст ўзлаштирувчи ва тез ўзлаштирувчи ўқувчиларни инобатга олган ҳолда дарс ўтиш энг муҳим масала ҳисобланади. Биз қуйида бир нечта масала ва мисоллар келтириш орқали турлича фикрловчи ва ўзлаштириш қобилиятига эга бўлган ўқувчиларга мавзуни бир ҳил даражада ўзлаштиришлари учун имконият яратиш услубларини ишлаб чиқиш устида шуғулланамиз. Масалан иррационал ифодаларни ҳисоблаш мавзусини мактаб ўқувчиларига тушунтиргач турли ўзлаштиришга эга бўлган ўқувчиларга мос бир нечта мисоллар тушунтириб бериб кетилади.

Масалан ҳисобланг

$${}^4\sqrt{7^4 \cdot 2^4}, {}^5\sqrt{3^{10} \cdot 0,5^{15}}, {}^6\sqrt{\frac{2^6}{3^{12}}}, {}^6\sqrt{2^6 \cdot 3^{12}}, {}^4\sqrt{\frac{2^4}{7^4}}, {}^3\sqrt{\frac{6^9}{11^6}}$$

Илдизни қийматини топинг

$${}^3\sqrt{125 \cdot 27}, {}^4\sqrt{10000 \cdot \frac{1}{81}}, {}^3\sqrt{0,001 \cdot 125}, {}^4\sqrt{\frac{81}{625}}$$

Ҳисобланг

$${}^3\sqrt{24 \cdot 9}, {}^5\sqrt{48 \cdot 162}, {}^4\sqrt{\frac{125}{0,2}}, {}^4\sqrt{\frac{16}{0,0625}}$$

Ифодани қийматини топинг

$${}^3\sqrt{75 \cdot 45}, {}^3\sqrt{54 \cdot 24}, {}^3\sqrt{\frac{54}{0,25}}$$

Ҳисобланг

$$\sqrt[3]{100} \cdot \sqrt[3]{10}, \sqrt[5]{3^2 \cdot 5^3} \cdot \sqrt[5]{3^3 \cdot 5^2}, \sqrt[4]{9 + \sqrt{17}} \cdot \sqrt[4]{9 - \sqrt{17}},$$

Касрни қисқартиринг

$$\frac{\sqrt[3]{54}}{\sqrt[3]{2}}, \frac{\sqrt[3]{3}}{\sqrt[3]{96}}, \frac{\sqrt[7]{256}}{\sqrt[7]{2}}, \frac{\sqrt[4]{2500}}{\sqrt[4]{4}}$$

Шу ва шунга ўхшаган мисоллар паст ва ўртача ўзлаштириш қобилятига эга бўлган ўқувчилар учун қизиқарли ва ўзлаштиришлари осон бўлганлиги учун анча ечишларига қулай бўлиб ҳисобланади. Аммо булардан ташқари албатта иқтидорли ва тез ўзлатирувчи ўқувчилар учун эса куйдагича тартибдаги мисоллар ва шулар каби фикрлашни талаб қиладиган мисол ва масалаларни бериб кетиш тез ўзлаштириш қобилятига эга бўлган ўқувчиларнинг зерикиб қолишлари ва уларни фанга бўлган қизиқишларини оширади.

Масалан: Ифодадан қийматини рационал сон бўлишини исботланг.

$$\frac{9 - 4\sqrt{5}}{9 + 4\sqrt{5}} + \frac{9 + 4\sqrt{5}}{9 - 4\sqrt{5}}; \frac{5 + 2\sqrt{2}}{5 - 2\sqrt{2}} + \frac{5 - 2\sqrt{2}}{5 + 2\sqrt{2}}$$

Ифодани соддалаштиринг.

$$(3 + 2\sqrt{6})^2 + (3 - 2\sqrt{6})^2; (\sqrt{7 + 2\sqrt{10}} + \sqrt{7 - 2\sqrt{10}})^2$$

Ифодани қийматини топинг

$$\sqrt[3]{7 + \sqrt{22}} \cdot \sqrt[3]{7 - \sqrt{22}}; \sqrt[4]{7 - 4\sqrt{3}} \cdot \sqrt[4]{2 + \sqrt{3}}$$

Булардан ташқари ҳар бир берилган мавзулар учун осонликдан қийинликгача бўлган тартибланган мисол ва масалалар билан мавзу бойитилган тартибда мавзунини ёритиб бериш орқали мактаб ўқувчиларининг мавзу атрофида билим даражасида бўшлиқлар пайдо бўлишининг олди олинади. Шу ва шу билан бирга каср ва кўрсаткичли даражалар қатнашган ифодаларни шакл алмаштириш мавзусида эса куйдагича мисол масалалар ечиш учун берилган. Ҳозир шундай мисолларни бир нечтасини келтириб ўтамыз.

Касрни

қисқартиринг.

$$\frac{5 + 5^{\frac{1}{2}}}{3 \cdot 5^{\frac{1}{2}}}, \frac{n}{n - n^{\frac{1}{2}}}, \frac{b^{\frac{2}{3}} - b^{\frac{1}{2}}}{b^{\frac{1}{2}} - b^{\frac{1}{3}}}, \frac{c^{\frac{1}{2}} - 3}{c - 9}$$

Касиларни қисқартиринг

$$\frac{3 + 3^{\frac{1}{2}}}{3^{-\frac{1}{2}}}, \frac{x - y}{x^{\frac{1}{2}} + y^{\frac{1}{2}}}, \frac{c + 2c^{\frac{1}{2}}d^{\frac{1}{2}} + d}{c - d}, \frac{m + n}{m^2 + m^{\frac{1}{3}}n^{\frac{1}{3}} + n^{\frac{2}{3}}}$$

Ифодани соддалаштиринг.

$$\frac{a}{a^{\frac{1}{2}} \cdot b^{\frac{1}{2}} + b} + \frac{a}{a^{\frac{1}{2}} \cdot b^{\frac{1}{2}} - a} + \frac{a + b}{\sqrt{a \cdot b}};$$

$$\left(\frac{1 - y^{1.5}}{1 - y^{0.5}} + y^{0.5} \right) \cdot \left(\frac{1 + y^{1.5}}{1 + y^{0.5}} - y^{0.5} \right);$$

$$\frac{\sqrt{x}}{x^{\frac{1}{2}} - 6} + \frac{3}{x^{\frac{1}{2}} + 6} + \frac{x}{36 - x};$$

$$\frac{2}{p^{\frac{1}{2}} - q^{\frac{1}{2}}} - \frac{2p^{\frac{1}{2}}}{p^{\frac{3}{2}} + q^{\frac{3}{2}}} \cdot \frac{p - p^{\frac{1}{2}} \cdot q^{\frac{1}{2}} + q}{p^{\frac{1}{2}} - q^{\frac{1}{2}}}$$

Ифодани соддалаштиринг.

$$\frac{\sqrt{x}}{x^{\frac{1}{2}} + y^{\frac{1}{2}}} + \frac{\sqrt{y}}{x^{\frac{1}{2}} - y^{\frac{1}{2}}};$$

$$\frac{a^{\frac{1}{2}} + b^{\frac{1}{2}}}{a^{\frac{1}{2}}} - \frac{a^{\frac{1}{2}}}{a^{\frac{1}{2}} - b^{\frac{1}{2}}} + \frac{b}{a - a^{\frac{1}{2}} \cdot b^{\frac{1}{2}}};$$

$$\left(\frac{q^{\frac{1}{2}}}{p - p^{\frac{1}{2}} \cdot q^{\frac{1}{2}}} + \frac{p^{\frac{1}{2}}}{q - p^{\frac{1}{2}} \cdot q^{\frac{1}{2}}} \right) \cdot \frac{pq^{\frac{1}{2}} + p^{\frac{1}{2}} \cdot q}{p - q};$$

Бу мавзуларнинг ўтилиш тартиби билан биргаликда мисоллар тартибини кўрсатишдан мақсад шуки мактаб ўқувчиларига ушбу мавзуларни тушунтиришида нималарга эътибор берилган ва нималарга эътибор берилмоқда? Бу мавзуларни ўқувчилар мисол ва масалаларни мустақил равишда еча оладими? Мустақил равишда ўрганган мисол ва масалаларни олий таълим массасаларига кириш имтихонлари, кўрик танлов, олимпиадаларда қўллай олишадими ва ҳокозо саволарга жавоб бериб ўтамиз. Шу билан биргада ҳозирги кунда Давлат президентининг халқ таълими ва олий таълимда фанлар йўналтириб ўқитилиши лозимлиги ҳақидаги даъватини инобтга олган ҳолда, бу мавзудан бошқа фанлар билан узвий боғлиқлигини ва узлуксиз таълимдаги ўрнини ҳам кўриб чиқадиган бўлсак, иррационал сонлар ва иррационал ифодалар тушунчаси одатда ҳаммамизга маълумки физика ва кимё фанларининг бир нечта бўлимларида керак ва кўп фойдаланиладиган мавзуларидан биридир. Шуларни инобатга олиб қараганда ушбу мавзу умумий мактаб дастурининг энг муҳим ва бир нечта фанлар билан ўзаро боғлиқ мавзуларидандир. Бундан ташқари мактаб математика фан олимпиадаларида қизиқарли мисол ва масалалар сифатида иррационал тенглама ва тенгсизликларнинг ҳам бир нечта турлари берилди.

Хулоса: Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки умумий ўрта таълимда математика фанини ўрганишда бир нечта қизиқарли ва эътибор билан ёндашишни таълаб қиладиган мавзулар бор бўлиб иррационал ифодалар, иррационал тенглама ва тенгсизликлар мавзулари шу жумласидандир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1) Lex/uz
- 2) Фихтенгольц Г.М. Математик анализ асослари. Ўқитувчи нашриёти, Тошкент, 1970. 243 в.
- 3) Ш.П.Хуррамов Олий математика. I жилд Чўлпон номидаги нашриёт- матбаа ижодий уйи Тошкент -2018
- 4) Ш.А.Алимов, О.Р.Холмухаммаедов, М.А.Мирзааҳмедов. “Алгебра” Умумий ўрта таълим мактабларининг 9- синфи учун дарслик. “Ўқитувчи” нашриёт матбаа ижодий уйи Еўшкент-2014.
- 5) М.А.Мирзааҳмедов, Ш.Н.Исмаилов, А.Қ.Аманов. “математика” 11-синф учун дарслик. Тошкент-2018
- 12) A.J. Seytov, A.R. Kutlimuradov, R.N. Turaev, N.K. Muradov, A.A. Kundaybergenov, Mathematical model of optimal control of the supply canal to the first pumping station of the cascade of the Karshi main canal. International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology Vol. 8, Issue 3, March 2021. India. ISSN: 2350-0328. pp. 16790- 16797. (№5, web of science IF=6,646)
- 13) A. V. Kabulov, A. J. Seytov & A. A. Kundaybergenov. Mathematical models of the optimal distribution of water in the channels of irrigation systems. International Journal of Mechanical and Production Engineering Research and Development (IJMPERD) ISSN(P): 2249-6890; ISSN(E): 2249-8001 Vol. 10, Issue 3, Jun 2020, pp. 14193-14202 (№5 Scopus IF = 9.6246)

14) Sh. Kh. Rakhimov, A. J. Seytov, D. K. Jumamuratov & N. K. Rakhimova. Optimal control of water distribution in a typical element of a cascade of structures of a machine canal pump station, hydraulic structure and pump station. India. International Journal of Mechanical and Production Engineering Research and Development (IJMPERD) ISSN (P): 2249-6890; ISSN (E): 2249-8001 Vol. 10, Issue 3, Jun 2020, pp. 11103-11120. (№5 Scopus IF = 9.6246)

СХЕМЫ ГОРНЕРА НА МАТЕМАТИЧЕСКОМ ПАКЕТЕ MathCAD

Ф.Х. Абдумавлонова

Магистр 1-курса кафедры «Методика преподавания математики Чирчикского государственного педагогического института»

При решении уравнений и неравенств нередко приходится разложить их на множители, чтобы найти их корни. Если данное уравнение и неравенство имеет степени 1 или 2, то его легко можно разложить, например теоремой Виета или через дискриминант. А что делать если в условии задачи дан полином более высокой степени. Есть несколько способов нахождения корней такие, как метод Ньютона, метод Брента, метод Риддера и другие. Каждый из приведенных методов уникален и удобен по своему. Но на этой статье мы рассмотрим метод Горнера, представляющую собой некую схему, состоящую из коэффициентов полинома.

Вычисление по схеме Горнера оказывается более эффективным, причем оно не очень усложняется. Эта схема основывается на следующем представлении многочлена:

$$P(x) = a_0 \cdot x^n + a_1 x^{n-1} + \dots + a_n x^0$$

Мы будем предполагать, что все коэффициенты a_n, \dots, a_0 известны, постоянны и записаны в массив. Это означает, что единственным входным данным для вычисления многочлена служит значение x , а результатом программы должно быть значение многочлена в точке x .

Схема Горнера заключается в создании особой таблицы и занесении в неё исходных данных:

S_i	Коэффициенты			
	A_1	A_2	...	A_n
S_1	$B_{1,1}=A_1$	$B_{2,1}=S_1 \cdot B_{1,1} + A_2$...	$B_{n,1}=S_1 \cdot B_{n-1,1} + A_n$
...
S_m	$B_{1,m}=A_1$	$B_{2,m}=S_m \cdot B_{1,m} + B_{1,m-1}$...	$B_{n,m}=S_m \cdot B_{n-1,m} + B_{n-1,m-1}$

$$B_0, B_1, \dots, B_n$$

Числа B_0, B_1, \dots, B_n и будут нужными нам коэффициентами от деления

$$P(x) = a_0 \cdot x^n + a_1 x^{n-1} + \dots + a_n x^0$$

на $x-S$. Остаток обозначен как B_n . Если при решении таблицы, подставляем в формулы значение S , и при этом значение B_n равен 0, то данный полином делится на $x-S$, и второе является одним составляющим множителем для данного многочлена.

Рассмотрим пример: пусть дан полином

$$P(x) = 3x^6 + 9x^5 - 28x^4 + 6x^3 - 30x^2 - 30x + 100$$

. Нужно проверить делится ли данный многочлен на $x-2$.

Сначала выпишем все коэффициенты данного полинома в массив. Затем создадим таблицу, первая строчка которого состоит из данных коэффициентов. Далее заполняем таблицу коэффициентами B_n , вычисленными с помощью правила Горнера.

$$\tilde{A} := \begin{pmatrix} 3 \\ 9 \\ -28 \\ 6 \\ -30 \\ -30 \\ 100 \end{pmatrix} \text{ - коэффициенты полинома } P(x)$$

a_n S	A_0	A_1	A_2	A_3	A_4	A_5	A_6
	3	9	-28	6	-30	-30	100
2	B_0	B_1	B_2	B_3	B_4	B_5	B_6
	3	15	2	10	-10	-50	0

Из таблицы видно, что B_6 равен 0, следовательно $x-2$ является делителем многочлена $P(x)$, $S=2$ – корнем уравнения $P(x)$.

Теперь реализуем программу, которая разделит данный полином на одночлен и выведет коэффициенты

```

B := B_0 ← A_0
for i ∈ 1..rows(A) - 1
  B_i ← s · B_{i-1} + A_i
B
A :=
  3
  9
 -28
  6
 -30
 -30
 100

```

- массив коэффициентов полинома $P(x)$

$$s := 2$$

Функция B возвращает массив, первый член которого принимает значение равное A_0 , а остальные члены

вычисляются по формуле $B_i \leftarrow s \cdot B_{i-1} + A_i$.

$$B = \begin{pmatrix} 3 \\ 15 \\ 2 \\ 10 \\ -10 \\ -50 \\ 0 \end{pmatrix}$$

B – массив коэффициентов частного от деления полинома $P(x)$ на $x-2$. Оно совпадает с массивом, вычисленным нами вручную.

Помимо проверки делимости данного одночлена на данный многочлен, с помощью схемы Горнера можно разложить данный полином на множители, и таким образом найти корни уравнения высокой степени. Для этого нужно, в первую очередь, найти s , которые могут являться корнями уравнения. Значения возможных корней ищем среди всех делителей a_0 и a_n , а также включаем отношение a_0 к a_n . Далее рассматриваем каждый возможный корень на схеме Горнера.

Схема Горнера очень прост в использовании и даёт точные ответы. Конечно, данный метод подбора малоэффективен в общем случае, когда корни не являются целыми числами, но для целочисленных корней метод довольно-таки неплох.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ИНФОРМАТИКЕ В ВОЕННОМ ВУЗЕ

Парниева Алмахан Жолдасовна

Тураева Умида Нажмидиновна

Старший преподаватель кафедры УВ и ПДВ

Аннотация. В статье проведён анализ научно-методических и программно-технологических разработок в области развития системы обучения информатике в военном вузе, базирующийся на необходимости использования профессионально ориентированных заданий при обучении непрофильным дисциплинам.

Ключевые слова: военный вуз, обучение информатике, профессионально ориентированные задания

Annotation. The article analyzes the scientific-methodological and software-technological developments in the development of the computer science teaching system in a military university, based on the need to use professionally oriented tasks when teaching non-core disciplines.

Keywords: military university, teaching computer science, professionally oriented tasks

Начало исследований закономерностей процесса обучения относится к XVII-XVIII векам, в это время происходит сначала разграничение, а затем явное противопоставление обучения, воспитания и развития. Лишь к середине XIX века в трудах прогрессивных педагогов все чаще и чаще стали встречаться обоснованные аргументы в пользу объективного единства обучения, воспитания и развития личности.

Приверженец всестороннего и системного образования и познания Я.А. Коменский разработал педагогическую систему [1], одним из принципов которой является принцип “природосообразности” в обучении, он положен в основу ряда современных технологий обучения. Установленные Я.А. Коменским “четыре принципа дидактики”: наглядность, постепенность, подражание, упражнение, разработаны им на основе осмысления познания причинных связей природы и рационально построенного закрепления знаний.

Дж. Дьюи создал педоцентрическую дидактику, главным принципом которой явилось обучение на основе личного опыта ученика, цель – формирование личностей, наилучшим образом приспособленных к жизни и практической деятельности [2]. В учебных заведениях, работающих по системе Дж. Дьюи, нет постоянной программы с последовательной системой изучаемых предметов, а отбираются только такие знания, которые могли бы найти практическое применение в дальнейшей жизнедеятельности учащихся. Педагогические воззрения Дж. Дьюи, применявшиеся в 20-х годах XX столетия, затем отвергнутые, нашли свое место в современной системе образования, отражены в теории и практике российских педагогов, а именно в комплексной системе обучения и методе проектов.

Имеющийся опыт исследования методической системы обучения приводит к следующему: на первом уровне производится методологический анализ системы, на втором – оформляются теоретические исследования, затем формируются учебные материалы и только потом проводится реальный учебный процесс [3].

На первом уровне строится методическая система и формируется ее внешняя среда, выделяются компоненты методической системы и составляющие внешней среды, определяются связи между компонентами системы и внешней средой. Второй уровень предполагает изучение связей между компонентами системы, выделение лидирующего компонента, которыми на данном уровне являются цели обучения – главной составляющей основы отбора содержания образования.

Анализ методической системы обучения предмету на данном уровне предполагает раскрытие содержания понятий метода, формы, средства обучения

предмету, которое может не совпадать с их содержанием в дидактике. Например, метод обучения в дидактике рассматривается как совместная деятельность учителя и школьника по достижению целей образования. В методике – как способ организации учебного материала и взаимодействия педагога и учащихся, направленного на решение образовательных и воспитательных задач. Сам учебный процесс в предметных методиках характеризуется отношением “преподавание – предметное содержание – учение”, в дидактике же основным отношением, характеризующим обучение, является “преподавание – учение”. Структурную единицу процесса обучения в предметных методиках представляет объект, в котором отражается взаимодействие познавательной задачи, действия учащихся по ее решению и приемов учителя. Методы на этом уровне анализа процесса обучения выступают как способы взаимосвязи приемов учителя, действий ученика в процессе постановки, решения и развития познавательных задач.

Уровень теоретического представления методической системы обучения предмету предполагает решение проблем, объединенных традиционным названием “Общая методика обучения предмету”. В этой части обычно рассматривают методологические проблемы, включающие объект и предмет методики, строение методической системы и ее внешней среды, формирование понятий урок и дидактические системы обучения.

Следующий уровень анализа методической системы обучения предмету заключается в проецировании второго уровня на конкретное содержание предмета. Результатом его являются учебные материалы.

Анализ методической системы на данном уровне призван ответить на вопросы: какова структура учебника? Каково содержание обучения? Какова методика изучения учебного материала? Какой должна быть система упражнений? и т.д. Ответы на эти вопросы обычно составляют содержание второй части курса “Методика обучения предмету”, называемой частной методикой.

Содержание обучения на данном уровне представляется системой предметных знаний, умений и навыков, действий (адекватных понятиям, фактам), эвристик. Цели обучения приобретают более конкретную форму, они могут быть заданы в форме знаний и умений или в форме требований к подготовке учащихся, определяемых стандартом среднего образования. Однако формулировки требований и в стандартах, и в программах настолько общие, что их использование затруднительно, причем сами требования обозначают лишь предметные факты и умения.

Как показывает практика обучения в военных вузах, обучение непрофильным дисциплинам должно базироваться не только на изучении базовых знаний по предмету, но и на постоянном подтверждении того, что изучаемое нужно в профессиональной деятельности. Осуществить это на практических занятиях по информатике возможно при использовании специальных заданий, в которых обучаемым ставятся задачи профессиональной, военной направленности, которые они должны либо самостоятельно, либо под руководством педагога решить.

При обучении информатике в Рязанском высшем воздушно-десантном командном училище курсантам сначала даются базовые понятия по информационным технологиям, современным компьютерным аппаратным средствам, даётся краткая теория, затем, на практических занятиях особое внимание уделяется изучению информационных технологий военного назначения, а также использованию прикладных программ для решения военно-специальных задач. С этой целью помимо задач, свойственных информатике, рассматриваются вопросы, которые должны помочь курсанту понять значимость получаемых сведений для овладения знаниями и по другим военным и специальным дисциплинам, указать возможности практического применения изучаемого материала в профессиональной деятельности.

При изучении основ работы в операционной среде курсанты создают структуру папок, характерных для конкретного воинского подразделения, в них разрабатывают

простейшие практико-ориентированные документы (рапорт, расчёт на боеприпасы, характеристики оружия, схему обороны здания и пр.), отрабатывая приёмы работы со стандартными программами операционной среды.

Технология обработки текстовой информации базируется не только на изучении правил набора текста, изучении приемов его редактирования и форматирования, но и на закреплении сведений, которые военнослужащие должны изучить на военных и специальных кафедрах, например, обучаемые в начале первого курса обязаны знать назначение АК-74М, его баллистические, технические характеристики. Чтобы закрепить знания, полученные при изучении огневой подготовки, курсанты набирают тексты про автомат Калашникова, причём сначала педагог предлагает им выполнить это по памяти, лишь если у обучаемых недостаток знаний по данной теме, выдаётся материал для набора на компьютере. Таким образом, курсанты восстанавливают в памяти важные для них знания, а затем на текстовом материале отрабатываются и умения по информатике – правильность набора текста, его форматирование, редактирование. Выполняемые аналогичные задания помогают курсантам лучше запоминать и специальный военный материал, и активизирует деятельность по информатике, так как они выполняют важную для себя работу. Немаловажным является тот факт, что оценка педагога обучаемыми значительно повышается, когда гражданский педагог делает замечание, относящееся к военному профилю, аргументирует необходимость внесения исправлений.

Некоторые задания при изучении текстового редактора являются пропедевтическими для обучаемых, но составлены так, чтобы заинтересовать курсантов в самостоятельном изучении военных дисциплин. Например, набирая таблицу про пробивное действие пули со стальным сердечником 5,45-мм патрона при стрельбе из АК-74М, курсанты выясняют, какой нужно делать бруствер для надёжной защиты от пуль, понимают значимость получаемых сведений не только по огневой подготовке, но и по тактике.

Определение средней точки попадания – данный текст формирует знания по приведению оружия к нормальному бою, при этом курсанты не только работают с текстом, но и создают рисунки, правильно размещают их в тексте, делают на них ссылки.

Создание комплексных текстовых документов ориентировано на разработку сложных таблиц, связанных с профессиональной деятельностью, рисунков, важных для понимания процессов внутренней и внешней баллистики, определение коэффициента полезного действия оружия и др. Завершением изучения темы является подготовка сложного документа, в котором с использованием закладок, ссылок и вычислений, выполняются расчёты по обеспечению реального подразделения боеприпасами в различных условиях.

Изучая технологию обработки числовой информации с использованием табличного процессора, курсанты сначала выполняют простейшие вычисления, направленные на оценку физической подготовленности, квалификационного уровня по физической подготовке, разрабатывают ведомость зачётов по теоретической подготовке личного состава караула, выполняют расчёт денежного довольствия военнослужащего в зависимости от того, подписан ли контракт, выполнен ли разряд по физической подготовке, есть ли высшая категория по физической подготовке, должности и звания, нормы совершённых прыжков, рассчитывают премию, положенную военнослужащему. Курсанты выполняют задания с большим энтузиазмом, расчеты проверяют и пробуют усложнить задания, учитывая всё большее количество значимых для выполнения задания факторов, то есть задания выполняются от простого к сложному, что способствует лучшему усвоению материала по информатике.

Задания на построение графиков отклонения пули со стальным сердечником для

5,45 АК-74М при воздействии бокового ветра позволяют наглядно понять процессы, происходящие при полёте пули и оценить, в какое место мишени нужно прицеливаться, чтобы в неё попасть.

Определяя массу контактного заряда, курсанты вспоминают сведения, полученные при изучении взрывного дела, инженерной подготовки, а информатика используется для расчётов, необходимых для определения необходимого количества взрывчатого вещества для подрыва деревянных, металлических, бетонных объектов в различных условиях расположения взрывчатых веществ. Некоторые сведения, формулы, приводимые на занятиях по информатике, курсантам уже знакомы, некоторые будут подробно изучаться чуть позже на специальных дисциплинах.

Итогом изучения табличного процессора является разработка сложной оценочной ведомости, в которой курсанты должны использовать условное форматирование, сортировку, сложные формулы, а также уметь правильно оформлять служебный документ.

Остальные темы также практически ориентированы – курсанты разрабатывают сайты, посвящённые оружию, базы данных для командира подразделения, для отбора боеприпасов, работают с картами, нанося на них тактическую обстановку, рассчитывая расстояния, переводят специальные тексты с использованием электронных переводчиков и пр. И каждое выполняемое задание всё сложнее, чем предыдущее, но есть и дополнительные задания, позволяющие закрепить сложные моменты, также есть задания повышенной сложности, которые выполняются теми, кто подготовлен лучше других.

Организованный таким образом процесс обучения позволяет осуществлять следующее: изучать информатику «от простого к сложному», формировать у обучаемых устойчивое понятие того, что информатика очень важна в деятельности военного, её необходимо изучать, развивать знания обучаемых по специальным дисциплинам, воспитывать у курсантов понятие ответственности за выполняемое дело, организовывать дидактический процесс согласно профессиональным потребностям обучаемых.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. Под ред. А. Красновского. – М.: Гос. уч. пед. изд-во, 1955. – 651 с.
2. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления / Пер. с англ. Н.М. Никольской. – М.: Совершенство, 1997. – 208 с.
3. Гужвенко Е.И. Координирующая модель методической системы обучения информатике и информационным технологиям. Дисс. на соиск. уч. ст. докт. пед. наук. – М.: 2010. – 465 с.

МАЛАКАЛИ ҲАРБИЙ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШДА ОДОБ-АХЛОҚ ВА МУОМАЛА МАДАНИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Улугбек Абдуллаевич Юнусов,

*Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети Магистратура бўлими
боилиги, доцент*

Аннотация. Мақолада ҳарбий кадрлар тайёрлашда одоб, ахлоқ, нутқ ва муомала маданиятини ўрни ва аҳамияти ҳамда такомиллаштиришга оид илмий тақлиф ва тавсиялар келтирилган.

Калит сўзлар. Одоб, ахлоқ, муомала, муносабат, тил, нутқ, нутқ маданияти, муомала маданияти, зиддият, психологик зўриқиш, стресс, тарбия, малака, ибрат, ҳарбий таълим.

Аннотация. В статье представлены научные предложения и рекомендации о роли и значении этикета, этики, речи и культуры речи, а также их совершенствование в обучении военнослужащих,

Ключевые слова. Этикет, мораль, поведение, отношение, язык, речь, культура речи, культура поведения, конфликт, психологическое напряжение, стресс, воспитание, навыки, пример, военное образование.

Annotation. The article deals with scientific proposals and recommendations on the role and importance of etiquette, culture of speech and communication in the training of military personnel, as well as their improvement.

Key words. *Etiquette, morality, communication, attitude, language, speech, speech culture, culture of communication, conflict, psychological tension, stress, upbringing, skills, example, military education.*

Ўзбекистон Республикасининг, халқимизнинг бунёдкорлик меҳнатини ва тинч ҳаётини, осойишталигини ҳимоя қилиш заруриятидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилаётган ҳарбий ислохотларнинг талабларидан бири Куролли Кучларимиз учун юқори малакали мутахассисларни, юксак интеллектуал, маънавий-ахлоқий салоҳиятга эга бўлган ҳарбий кадрларни тайёрлашдан иборат. Бу ишни амалга оширишда ҳарбий фанлар қатори ижтимоий фанларнинг, жумладан, ҳарбий педагогика ва психология, этика, эстетика, муомала маданиятининг ҳам аҳамияти беқиёсдир. Чунки ўз бўйсунувчиларига таълим ва тарбия бериш бўйича етарли билим, кўникма ва малакаларга эга бўлмаётган талабларга жавоб берувчи ҳарбий мутахассисни тайёрлаш ишини самарали амалга ошириш мумкин эмас.

Учта тушунча замон ва макон танламайди. Булар сўзлаш, тинглаш ва англашдир. Одамзот яралибдики, ўзаро муносабат жараёнида ана шу уч бирликка амал қилиб келинади. Бунинг намоён бўлиши ҳар бир халқнинг ўз менталитетига мос ва хос. Ўзаро муносабат, мурожаат қилиш жараёнидаги ўзни тутиш ва фикр алмашувлар муомала маданияти тушунчасида уйғунлашади. Муносабат, мурожаат, мулоқот, мунозара, мубоҳаса, муҳокама, мулоҳаза сингари тушунчаларнинг барчаси муайян миллатнинг зийнатига мос бўлган зийнатлар бўлиб, у етик ва эстетик меъёрлар, қоидалар билан амалга оширилади. Мулоқот қисман монологик, асосан, диалогик, полилогик шаклда бўлади. Бошқача айтганда, икки ёки ундан ортиқ кишиларнинг ўзаро муносабатларида реаллашади. Дунё гўзаллик қонуниятларига биноан қуриларкан, демак, инсоннинг хулқи ва нутқи ҳам, кўриниши ва кийиниши ҳам, муносабати ва мулоқоти ҳам гўзал бўлиши мақсадга мувофиқ. Халқимизнинг “Ўзингга қараб кутарлар, сўзингга қараб кузатарлар” – деган ўғити бежиз эмас. “Тил яраси битмас, тил яраси битар” – деганида ҳам инсон учун зарур бўлган муомала жараёнига эътибор заруриятини сезиш кийин эмас.

Шу маънода, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек: “Халқ билан узлуксиз мулоқот ва инсон манфаатлари учун хизмат қилиш, барча даражадаги раҳбарлар учун нафақат мажбурият, балки ҳаётий тамойилга айланиши шарт [1].

Муносабат, шубҳасизки, шахснинг муомала маданияtidан келиб чиқади. Бу эса баркамоллик белгиси бўлган таълим ва тарбияга, маънавият ва маърифатга бориб боғланади. Ақлан, руҳан ва жисмонан соғлом авлодгина юртнинг порлоқ келажагидир.

Таълим талаби нутқ билан, тарбия талаби хулқ билан боғлиқ экан, шахс маънавияти, муомала маданияти, муомала сирлари ва одоби масаласи ҳар қачонгидан ҳам долзарблик касб этаверади. Муомала “тарозиси”нинг икки палласи бўлиб, бири хулқ, иккинчиси нутқдир.

Ўзаро тушуниш ва бир-бирини англаш туйғуси муомала маданиятининг асоси ҳисобланади. Баъзан бир замонда, бир маконда яшаймиз, бир жамоада ишлаймиз-у, лекин бир-биримизни тушунмасдан дилхираликларга йўл кўямиз. Ҳар кимнинг характери, савияси, диди ҳар хил бўлгани учун, ўзига яраша муомалани талаб қилади. Вазиятга тўғри баҳо бериш, мақсаддан келиб чиққан ҳолда ёндошиш, холислик, оқилона, одилона муносабат ва самимий мулоқотгина муомала маданиятининг таркибий қисми бўла олади. Шубҳасизки, муомала маданияти нозик таълиқни, сезгирлик ва зийракликни талаб этади. Нутқ одоби муомала маданиятининг туб моҳиятини ифода қилиш билан бирга кишининг кимлигини намоён етувчи ойнадир. Шунинг учун ҳам сўзлик ўзлик учун кўзгудир. Етказилиши керак бўлган маълумотларни эшитувчига бўлган ҳурмат ва самимиятни сақлаган ҳолда, дилини оғритмасдан, яъни кўнглига тегмасдан адабий нормадаги ифодалар, иборалар билан ахлоқий меъёрларга мос ҳолда етказиш бу нутқ одоби ҳисобланади. Ўзи гувоҳ бўлган хунук ҳодисани икки киши бировга етказиш зарурияти бўлса, икки хил етказилади. Бунинг учун улар тилнинг ифода имкониятларини, адабий меъёрларини, нутқий фаолиятни қай даражада эгаллаганлигига боғлиқдир. Мулойим, ёқимли сўзлаш кишининг характери, қандай темперамент типларига дахлдорлиги билан ҳам изоҳланади. Ёшлиқдан олинган таълим-тарбия, кимларгадир эргашиш, тақлид қилиш ёки таъсирланиш орқали нутқ одобига, муомала маданиятига эришилади.

Бугунги глобаллашув жараёни ҳар бир инсондан, унинг қайси соҳада фаолият юритишидан қатъи назар, замон талабларига жавоб бериши учун билим ва малакасини узлуксиз ошириб, маънавиятини бойитиб боришни тақозо этмоқда. Шу маънода, ҳар бир ҳарбий хизматчи, аввало, эгаллаган лавозимига ҳар томонлама муносиб, энг муҳими, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук бўлиши лозим.

Яхши билимизки, Ўзбекистон Республикасининг ҳар бир ҳарбий хизматчиси осойишталик посбони, у фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилади. Шунинг учун у фуқаролар билан бўладиган мулоқотда одоб-ахлоқ қоидаларидан четга чиқиши мумкин эмас. У билимли, маданиятли, маънавий савияси юкори, ташкилотчи, жонкуяр, ҳалол, эл-юртига садоқатли, соҳадаги ислохотлар мазмуни ва давр талабларидан хабардор бўлиши зарур.

Соҳа ходими маънавияти юксаклиги бобида барчага намуна, ибрат бўлишини замон талаб қилмоқда. Давр ҳар биримиздан ўзимизни тинимсиз тафтиш қилиш, ўз устимизда мунтазам ишлаш, фаолиятимизни тўхтовсиз такомиллаштиришни кун тартибига қўймоқда. Негаки, ҳарбий хизматчининг хизмат фаолияти халқ орасида, улар назарида кечади. Шу боис ҳарбий хизматчилардан хизмат кийимини кийиш тартибига амал қилишни, ўз сўзи, яъни муомала маданияти ва ҳаракатини ўзи назорат этиш талаб қилинади. Бу ўринда ходимнинг маънавий қиёфаси ҳам муҳим ўрин тутди. Унинг маънавияти, муомаласи, нутқи, нутқ маданияти ва муомала маданияти юксак бўлса, халқ орасида обрў-эътибор қозонади.

Биргина мисол: фуқаро ходимнинг олдига ўз дардини айтгани, мушуқлини енгиллаштириш учун нажот сўраб келди, дейлик. Бироқ у кўпол, тамагир бўлса, нафақат одоб-ахлоқ қоидаларини бузган саналади, балки олдига келган кишида тизимга нисбатан салбий фикр уйғонишига сабабчи бўлади.

Ҳарбий хизматчи хуш-муомала, илтифотли, одобли, эътиборли, фуқаролар ва ҳамкасблари билан муносабатда сабр-тоқатли бўлиши, уларни ҳурмат қилиши шарт. Улар ўзига бўйсунувчиларга ва фуқароларга нисбатан кўполлик қилмаслиги, одамларнинг шаъни ва кадр-қимматини камситмаслиги, уларга нисбатан қонунга ҳилоф тарзда турли хил психологик ва жисмоний таъсир кўрсатиш ҳолатларига йўл қўймаслиги зарур.

Ҳарбий либос кийган киши борки, у ҳамиша жамоатчиликнинг диққат-эътиборида бўлади. Шунинг учун ҳам уларнинг юриш-туриши одоб-ахлоқи масалаларида баъзи бир қоидаларни пухта билиш ҳарбий хизматчилар учун жуда фойдалидир. Албатта бунда хоҳиш-истакнинг ўзигина етарли эмас, балки ҳар бир муайян давраларда ўзини муносиб тутиш, муомала қоидаларини қатъий ўзлаштириш, уларни амалда қўллай билиш зарурият ҳисобланади. Ҳарбийларга хос одоб-ахлоқ талабларини чуқур ўрганиш ва унга қатъий амал қилиш, ҳар бир ҳарбий хизматчига бу борада кўникма ва малака ҳосил қилишга, ҳаётда тез-тез учраб турадиган муаммоли вазиятлардан осон кутилишига замин яратиб бериш билан бир қаторда шахснинг жамиятдаги муносиб ўрнини эгаллашига ҳам асос бўлиб хизмат қилади.

Бугунги кунда ҳарбий жамоаларни шакллантиришда одоб-ахлоқ ва муомала маданияти қоидаларига қай даражада эътибор қаратилмоқда? Бу борада олимларимиз томонидан қандай ишлар олиб борилмоқда ва қандай тақлиф-тавсиялар берилмоқда? Ҳарбий соҳада одоб-ахлоқ ва муомала маданиятини такомиллаштириш борасида қандай мауммолар мавжуд, уларни самарали ечиш учун нима ишлар қилишимиз талаб этилади?

Бу борада олимлар томонидан ҳарбий хизматчилар фаолияти билан боғлиқ ҳолатлар бўйича ўрганилган айрим маълумотларни кўриб чиқсак.

Ўтказилган изланишлар натижасида олинган статистик маълумотларга кўра бир йилда биргина “ТошАэро” Ихтисослашган божхона масканидан 2 миллионга яқин йўловчи ўтади. Мазкур масканда бир кунда бевосита жалб этилган ходимлар сони 25 тани ташкил этади. Демак, ҳар бир ходим кунига ўртача 200 дан ошиқроқ йўловчи билан муомала қилишга тўғри келади. Айрим йўловчиларнинг божхона назоратидан ўтиш малол келади ва суҳбатнинг бошланғич жараёнида салбий кайфият уйғотиб, мулоқотнинг кечишига таъсир кўрсатади [2]. Бу ҳолат муомала жараёнида турли зиддиятларга, психологик зўриқишга, стрессга олиб келиш вазиятининг пайдо бўлишига сабаб бўлади. Бунда албатта ходимларда мулоқотмантлик ва муомала маданияти кўникмаларининг етарли даражада ривожланган бўлишини талаб этади.

Хизмат ва жанговар топшириқларни бажариш муваффақияти кўп ҳолларда уларнинг уюшқоқлиги, касбий тайёргарлиги, интизоми ва ахлоқий-психологик ҳолатига боғлиқ ҳисобланади. Ушбу вазифаларни ҳал этишда муомала маданияти шаклланган офицерларнинг бўлиши муҳим аҳамият касб этади.

Шу соҳа вакилларининг эътироф этишича, кўпчилик офицерлардаги камчиликлар уларда зарур бўлган умумий ва касбий маданиятни етарли даражада шакллантирилмаганлиги билан изоҳланади. Бунинг оқибатлари эса кўполлик, бир-бирини ҳақорат қилиш ва ҳарбий хизматчилар ўртасида таъқибларнинг тарқалишида намоён бўлади. Ривожланган давлатларда

Ўрганилган тахлилий маълумотларга таяниб қуйидагиларни келтириб ўтишни ўринли деб ҳисоблаймиз, хусусан, офицерлар томонидан содир этилган жиноятлар даражаси юқори даражада эканлиги олинган маълумотлар тасдиқлаб бермоқда. Хусусан, Россия Федерацияси Миллий гвардияси офицерлари томонидан содир этилган ҳар тўртинчи жиноят бўйсунувчиларга нисбатан зўравонлик билан боғлиқ бўлган ва уларнинг асосий айбдорлари сифатида эса аксарият взвод ва рота командирлари ҳамда уларнинг ўринбосарлари томонидан йўл қўйилганлиги таъкидланади. Ҳарбий хизматчилар томонидан офицерларнинг ахлокий фазилатлари намоён бўлишини баҳолаш натижасида бўйсунувчиларнинг энг паст кўрсаткичлари “одамларга хурмат, хушмуомалалик, одоб-ахлоқ” деб берилган.

Мутахассис-олимларнинг ўтказган тадқиқотлар натижаларида қуйидаги хулосаларни келтиришган, яъни офицерларнинг 65% дан кўпроғи кўпол сўзларни ишлатишлари бўлса, улардан 22% шахслараро мулоқотда сўзлашувларда, 43% вақти-вақти билан буни амалга оширишганликлари билан таъкидланади [3].

Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда бу каби салбий ҳолатларнинг кузатилиши нафақат Марказий Осиё давлатларида учраб турадиган одатий ҳолат десак бўлади, аксинча МДХ давлатларининг аксарият қисмида ҳам шу муаммоларнинг кўплаб учраб туришини бугунги замоннинг ўзи тасдиқлаб турибди. Албатта барча мамлакатлар ушбу муаммони ҳал этиш йўллариини излаб турли тадқиқотлар ва изланишлар ўтказиб келинаётганлиги бизни ҳам бефарқ қолдирмай, аксинча, шу соҳада мавжуд муаммоларни ечимини топиш йўлида ривожланган давлатларнинг ижобий тажрибасини ўрганиш билан бирга, ўзимизга мос бўлган замонавий шакл ва усулларни жорий қилиш мақсадида бугунги кунда илмий изланишлар ўтказиб келинмоқда.

Ҳарбий кадрлар тайёрлаш бўйича амалга оширилаётган ишлар кўлаמידан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикасида ҳам мавжуд муаммонинг ечимини топиш бўйича бир қатор мақсадли ишлар олиб борилмоқда. Хусусан, ҳарбий кадрлар тайёрлаш тизимида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 2 март кунидаги «Давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг одоб-ахлоқ намунавий қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида» 62-сон қарорига мувофиқ одоб-ахлоқ қоидалари ишлаб чиқилган, кадрларни тайёрлаш тизимида бу қоидалар амалиётда қўлланилмоқда. Мисол тариқасида, ташкил топганига хали жуда ҳам кўп бўлмаган Миллий гвардия тизимида қарор ижросини самарали ташкил этиш мақсадида “Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси ҳарбий хизматчиларнинг (ходимларининг) одоб-ахлоқ ва муомала маданияти қоидалари” тасдиқланган бўлиб, бунда ходимларнинг муомала маданиятига катта аҳамият қаратилмоқда.

Қоидалар Миллий гвардия шахсий таркиби орасида ҳуқуқбузарликнинг олдини олишга, улар содир этилишининг сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этишга, ҳарбий хизматчиларни юксак ҳуқуқий онг, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига қатъий риоя қилиш руҳида тарбиялашга йўналтирилган. Одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиш ҳарбий хизматчиларнинг касбий фаолиятини ва хизматдаги хулқ-атворини баҳолаш мезонларидан бири ҳисобланади. Қоидаларда – Миллий гвардия ҳарбий хизматчиларининг касбий этикасининг меъёрлари ва талаблари, маънавий кадриятлари ва инсоний фазилатлари, хизмат ва хизматдан ташқари вақтлардаги одоб-ахлоқ соҳасидаги мажбуриятлари ўз аксини топган [4].

Миллий гвардия ҳарбий хизматчилари ҳам бевосита хизмат фаолиятларида фуқаролар билан муомалада бўлишларини инobatга олган ҳолда улардан муомала маданиятида қуйидагича талаблар белгиланган: ҳарбий ёки ходим ўзини давлат ҳокимияти вакили эканлигини унутмаслиги, унинг хатти-ҳаракатига қараб бутун ҳарбий хизматчиларга баҳо берилишини унутмаслиги; ҳарбийча саломлашиш, мақсадни диққат ва сабр-тоқат билан эшитиш; мурожаатларга хушмуомалалик билан жавоб бериш, ётиғи билан тушунтириш, иложи борича ёрдамлашиш ва маслаҳат бериш; чет эл фуқаролари билан муомала қилиш маданияти бўйича - ўзига берилган ваколат доирасида муносабатга киришиши; она Ватани посбони эканлигини унутмаслиги, суҳбатдошини диққат билан тинглаш, ваколоти доирасида ёрдам бериш кабилар ҳисобланади. Бу вазифаларни бажаришда ситқидилдан, масъулиятни хис қилган ҳолда ёндошиш ўз навбатида фуқаролар ишончига кириш, уларнинг хурматида сазовор бўлиш учун кенг замин яратади ҳамда халқимиз тинчлиги ва осойишталигини таъминлаш, жамоат тартибидини сақлашга катта ҳисса қўшади.

Хулоса ўрнида қуйидаги таклифларни келтириш ўринли деб ҳисоблаймиз:

Бугунги кунда ҳарбий хизматчилар фаолиятида янгича ёндашувни ёки мажуд тизимни сифат жиҳатдан янги бир босқичга кўтариш замоннинг ўзи талаб этмоқда. Шундай экан, ҳарбий хизматчиларнинг ахлоқи, одоби, муомала маданиятини такомиллаштириш мақсадида бўлғуси офицерларда ушбу кўникмаларни ривожлантириш учун алоҳида ўқув соатлари ажратилган ҳолда фан ёки мавжуд фанларга қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш, уларнинг нафақат ҳуқуқий маданиятини балки муомала маданиятини ҳам янги сифат даражасига олиб чиқиш. Бунинг учун нафақат таълим жараёнига, қолаверса амалий кўникмаларни ривожлантириш мақсадида турли вазиятларни сунъий ҳосил қилиш билан ушбу ҳарбий хизматчиларни ҳатти-ҳаракатларига тўғри ва ҳолисона баҳо бериш орқали билимларини ошириб бориш. Бундан ташқари муомала маданиятини касб этикаси билан боғлаган ҳолда доимий ёнида олиб юрадиган ёрдамчи манба сифатида қўлланмалар яратиш, турли танловларни ўтказиш орқали шахсий таркиб орасида омаллаштириш лозим.

Ҳарбий хизматчилари мазкур қоидаларни нафақат билиши, англаши, балки ижросини таъминлаши, оғишмай риоя қилиши, юксак профессионализм, хушмуомалалик, одамлар орасига кириб бориш каби муҳим вазифаларни адо этиши зарур. Ана шундагина фуқароларнинг ишончига кира олишимиз, бу орқали тизимнинг нуфузини оширишимиз, жиноятчиликнинг олдини олишимиз, жамоат хавфсизлигини таъминлашимиз учун катта туртки бўлади ва ўзининг самарали хиссасини қўшади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
2. А.Н.Асланов. Божхона тизими фаолияти самарадорлигини оширишда кадрларнинг шахсий психологик тайёргарлиги омиллари. Диссертация (19.00.05.). Низомий номидаги ТДПУ. 2009.
3. В.В.Масний. Россия Федерацияси Миллий гвардияси офицерлари муомала маданиятининг тузилиши ва ривожланиши. Диссертация. 13.00.01. Россия Федерацияси МВнинг «Ҳарбий университети» Федерал давлат хазинаси ҳарбий таълим муассасаси. 2019 й.
4. О'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi harbiy xizmatchilarining odob-axloq qoidalari. Qo'llanma – Toshkent, O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – 68 б.

KIMYO MASHG'ULOTLARIDA INTERFAOL O'QITISH USULLARINI QOLLASH

Eshbo'riyeva Zebiniso, Akbarjonov Anvar, Turg'unov Shoxsanam, Baxtiyorova Dildora, Nazmitdinova Binafsha

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika institute "Kimyo" yo'nalishi 2-bosqich talabalari

Allayev Jumaqul

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika institute "Kimyo" kafedrasi dotsenti, k.f.n.

Annotatsiya

Maqolada o'qitish sifatini oshirish, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini, nostandart vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish maqsadida o'qitishning asosiy interaktiv usullari ko'rib chiqiladi. Kimyo darslarida ma'lum turdagi interfaol o'qitish usullaridan foydalanish misollari keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'yin, interaktivlik, interaktiv o'qitish usullari, interaktiv o'qitish.

Kirish. Zamonaviy maktab o'qituvchining oldiga yangi o'quv -tarbiyaviy vazifani qo'yadi: o'quvchilarning mustaqil ijodiy va qidiruv faoliyati, ular kamdan -kam fanlar soatlari sharoitida samarali hal qilinishi kerak. Demak, kimyo o'qituvchisi shakllarining arsenali nafaqat o'quvchi shaxsining ta'limdagi rolining oshishi ta'sirida yangilanibgina qolmay, balki darsda g'ayrioddiy, o'ynoqi ish shakllariga aylanishi kerak. O'ylaymanki, o'yin texnologiyasi sinfda ancha keng va tizimli qo'llanilishi kerak. O'yin o'qituvchiga ham, bolalarga ham butun darsni olib, uzoq vaqt tayyorgarlik ko'rishi shart emas. Pedagogik texnologiyalarda kichik raqobatbardosh o'yinlar muhim o'rin tutishi kerak. Bunday o'yin texnikasi darsda 5-7 daqiqa davom etadi, lekin u ko'plab tarbiyaviy va rivojlanish muammolarini hal qiladi[1].

O'yinlar asosida o'qitish usuli chuqur tarixiy ildizlarga ega. Hatto qadimgi Afinada ham (mil. Av. 6-5 asrlar) tarbiya va ta'lim amaliyotining pafosi raqobat ruhiga singib ketgan. XV-XVI asrlarda. Yan Amos Kamenskiy barcha "jazoni ijro etish maktablarini" o'yin joylariga aylantirishga chaqirdi. Birinchi ish o'yini 1932 yilda M.M.Birshteyn tomonidan ishlab chiqilgan va o'tkazilgan. Bugungi kunda o'yin texnologiyasidan foydalanish shubhasiz

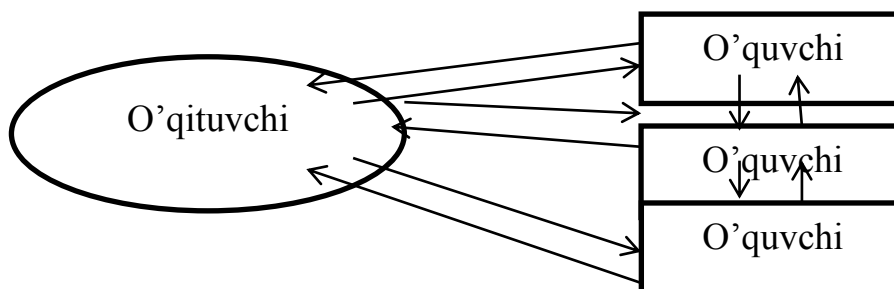

umumiy qabul qilingan haqiqatdir. Ishbilarmonlik o'yinlari va treninglar barcha rivojlangan mamlakatlarda juda mashhur. Men zamonaviy rus pedagoglarining o'yin texnikasi muammosi nazariy tekislikdan amaliy masalaga o'tdi degan fikriga qo'shilaman. Bu masala bo'yicha juda ko'p nazariyalar mavjud va ma'lum muammolarni hal qilish uchun darsning bir qismi, elementi sifatida o'tkazilishi mumkin bo'lgan o'yinlar juda kam rivojlangan[2].

O'yinlar interfaol o'qitish usuli. Bizning vaqt - bu o'zgarish davri. Taxminan 5% nazariy va 20% amaliy bilimlar har yili yangilanadi. Hozirgi kunda jamiyat va iqtisodiyotda jadal rivojlanayotgan o'zgarishlar, odamdan yangi sharoitlarga tez moslashishni, murakkab masalalarga maqbul echim topishni, moslashuvchan va ijodiy bo'lishni, turli odamlar bilan samarali aloqa o'rnatishni talab qiladi[3]. Davlat, jamiyat va oila tomonidan maktab oldiga qo'yilgan maktab ta'limining maqsadlari zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallashtirish, bolaning potentsialini ochish va rivojlantirish, uning shakllanishi uchun sharoit yaratishdir. o'zini rivojlantirish va o'zini takomillashtirish vositalariga ega bo'lgan mustaqil shaxs[4]. Zamonaviy o'qitish usullarining xilma -xilligidan interaktiv usullar taqdimotchi sifatida taklif etiladi. Bu usullar, boshqa hech kim singari, o'quvchilarda deyarli barcha asosiy kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi. O'qitishda interfaol usullarning ustunligi boshqalarni butunlay chetlatishni anglatmaydi, faqat ularning ustunligini nazarda tutadi. Interfaolso'zi "o'zaro" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu erda "inter" o'zaro, "harakat" harakat qilishdir. Interfaollik" - bu muloqot qilish yoki muloqot rejimida bo'lish qobiliyatini anglatadi[5]. Binobarin, interfaol ta'lim - bu, birinchi navbatda, interfaol ta'lim. Dialog an'anaviy o'qitish usullari bilan ham mumkin, lekin faqat "o'qituvchi - talaba" yoki "o'qituvchi - talabalar guruhi (auditoriya)" satrlarida. Interaktiv o'qitishda dialog "talaba - talaba" (juftlikda ishlash), "talaba - talabalar guruhi" (guruhlarda ishlash), "talaba - tomoshabinlar" yoki "talabalar guruhi - auditoriya" qatorlarida ham quriladi. guruhlarda ishlashning taqdimoti), "Talaba - kompyuter" va boshqalar. "Interaktiv" ning asosiy xususiyatlari nimada? Shuni tan olish kerakki, interfaol ta'lim bilish faoliyatini tashkil etishning alohida shakli hisoblanadi. Uning oldida juda aniq va oldindan aytib bo'ladigan maqsadlar bor. Bu maqsadlardan biri - o'quv jarayonining o'zi samaradorligini ta'minlaydigan, o'quvchi o'z muvaffaqiyatini, intellektual qadr -qimmatini sezadigan qulay o'quv muhitini yaratishdir[6].

Interfaol ta'limning mohiyati shundaki, o'quv jarayoni shunday tashkil etiladiki, deyarli barcha o'quvchilar o'quv jarayoniga jalb qilinadi, ular bilgan va o'ylayotganlarini tushunish va mulohaza yuritish imkoniyatiga ega. O'quv materialini o'rganish, o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarning birgalikdagi faolligi har kim o'z shaxsiy shaxsiy hissasini qo'shishini, bilim, g'oya, faoliyat usullari almashilishini bildiradi. Bundan tashqari, bu xayrixohlik va o'zaro qo'llab -quvvatlash muhitida sodir bo'ladi, bu nafaqat yangi bilimlarni olishga, balki kognitiv faoliyatni o'zi rivojlantiradi, uni hamkorlik va hamkorlikning yuqori shakllariga aylantiradi[8,9].

O'yin - bu o'qituvchi va talabalar va o'quvchilarning o'zaro didaktik o'zaro ta'sirining universal shakli.

O'yin tarzida berilgan interaktiv mashqlar va topshiriqlar o'quv motivatsiyasini va darsga borish istagini oshiradi. O'yinni o'rganish - bu ijtimoiy tajribani uning barcha ko'rinishlarida: bilim, ko'nikma, qobiliyat, hissiy va baholovchi faoliyatni qayta tiklash va o'zlashtirishga qaratilgan shartli vaziyatlarda ta'lim jarayonining shakli. O'quvchilar

faolligining yuqori darajasiga deyarli har doim ixtiyoriy, majburlashsiz va juda tez erishiladi[11].

Har bir o'yin turi o'ziga xos texnologiyaga ega. Tarbiyaviy o'yinlar: rolli, taqlidli, ta'limiy, didaktik, biznes.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, kimyo darslari o'yin vaziyatlaridan foydalangan holda, o'quv jarayonini hayajonli qiladi, maktab o'quvchilarida faol kognitiv qiziqishning paydo bo'lishiga yordam beradi. Bunday sinflar o'zgacha muhitni yaratadi, bu erda ijodkorlik va erkin tanlash elementlari mavjud. Guruhda ishlash qobiliyati rivojlanadi: uning g'alabasi har birining shaxsiy harakatiga bog'liq. Ko'pincha, bu talabdan uyatchanlik va qat'iyatsizlikni, o'z kuchiga ishonmaslikni engishni talab qiladi. Shunday qilib, rivojlanish printsipi amalga oshiriladi, bu nafaqat intellektni rivojlantirishda, balki hissiy sohani boyitishda va shaxsning irodaviy fazilatlarini shakllantirishda ham namoyon bo'ladi[11].

Ko'p o'qituvchilar o'yin ko'p harakat va tayyorgarlikni talab qiladi, deb o'ylashadi, bolalar o'ynaganidan keyin uzoq vaqt "o'zlariga kela olmaydilar". Shaxsan men bunday deb o'ylamayman. O'yinli mashg'ulotlar olib borishda biz bir nechta qoidalarga amal qilamiz:

1. Men yosh xususiyatlarini hisobga olaman.

2. Men istisnosiz barcha bolalarni o'yinga jalb qilishga harakat qilaman.

3. Men maxsus mashg'ulotlar, mashg'ulotlar o'tkazmayman, bolalarni matnni yod olishlarini talab qilmayman.

Agar mashg'ulotlarga mo'ljallangan o'yinlar sodda va, eng muhimi, vaqti -vaqti bilan bo'lsa, unda bolalar osonlikcha ko'nikishadi, keyin esa ko'p harakat qilmasdan, diqqatlarini jamlashlari mumkin. O'yin amalda o'rganilmoqda, u ishtirokchilardan to'liq majburiyatni talab qiladi, ko'nikma va bilimlarning to'liq zaxirasidan foydalanadi. O'yin diqqatni, kognitiv qiziqishni rivojlantirishga hissa qo'shadi, darsda qulay psixologik iqlimni yaratishga yordam beradi. Eng muhimi, bolalar hamma narsani xohish -istak bilan qilsalar yaxshi bo'lishadi va faqat o'yin orqali muvaffaqiyatga erishish mumkin.

O'yin - bu bolalar va kattalarga xos bo'lgan faoliyat turi, shuning uchun bu faoliyat turining ta'lim jarayonida qo'llanilishi uzoq vaqtdan beri ma'lum bo'lgan, lekin bu faoliyatning rivojlanishiga hissa qo'shadigan jihatidan foydalanish muhim. tabiiy fanlar asoslarini o'rganishga beixtiyor qiziqishning paydo bo'lishi. Shu bilan birga, o'rganilayotgan materialni jiddiy va chuqur idrok etish kerak. O'yin ma'lum bir muammoning noto'g'ri tushunilishiga olib kelmasligi kerak, o'quvchilar o'rganilayotgan materialning murakkabligi bilan to'yingan bo'lishi va o'quv jarayoni nafaqat qiziqarli o'yin ekanligini tushunishlari kerak. O'yinlarning har xil turlarini - biznes, rolli, didaktik o'quv muammolarini hal qilishda foydalanish o'quv jarayonining turlicha bo'lishiga olib keladi, bu fanni o'rganish uchun ijobiy motivatsiyani shakllantiradi. O'yin o'quv jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantiradi va hatto eng passivlarni ham o'z ichiga oladi.

Amaliyot kimyo o'qitishning yakuniy bosqichida (mavzuni, bo'limni, kursni o'rganish tugagandan so'ng) o'yin texnikasidan foydalanish samaradorligini tasdiqladi. Rolli o'yin, masalan, "Tabiiy suvlarning ifloslanish manbalari va ularni yo'q qilish yo'llari" konferentsiyasi shaklida o'tkazilishi mumkin. Konferentsiya uchun konferentsiya raisi talabalar, tsement zavodining texnologi, ekologlar va jamoatchilardan ekspertlar guruhidan ajratilgan. Ko'rsatilgan muammoni muhokama qilish natijalariga ko'ra, konferentsiya yechimi ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, o'yin ishtirokchilari yangi tajriba orttiradilar, yangi rollar, muloqot qobiliyatlari shakllanadi, olingan bilimlarni turli sohalarda qo'llash qobiliyati, muammolarni hal qilish qobiliyati, bag'rikenglik, mas'uliyat.

Didaktik o'yin ham kimyoning o'quv jarayonini rag'batlantirish vositasidir. O'yin holati yaratgan ishtiyoq ta'siri ostida ilgari qiziq bo'lmagan va tushunish qiyin bo'lgan materiallar osonroq va muvaffaqiyatli o'zlashtiriladi, chunki o'yinning asosiy omili - o'quvchilar faolligi. O'yin sharoitida o'rganishga befarqlik yo'qoladi, chunki hayajon paydo bo'ladi, birinchi bo'lishga intilish, hatto eng passiv o'quvchilar ham o'yin faoliyatiga kiritiladi. Ammo g'alaba qozonish uchun sizga o'rganilayotgan material haqidagi bilim, shuningdek, zukkolik,

taqqoslash, tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyati kerak. Masalan, "Egizaklar" o'yinida g'alaba qozonish uchun kimyoviy elementlarning belgilarini yaxshi o'rganish va o'zlashtirish kerak.

Didaktik o'yin jarayonida kognitiv qiziqishning shakllanishining yana bir omili - bu muammoli vaziyat, masalan, talabalar, masalan, "Kimyo" mamlakatiga sayohat qilib, sodir bo'layotgan kimyoviy jarayonlarning mohiyatini ilmiy nuqtai nazardan tushuntirishlari kerak. tabiatda Shuni ta'kidlash kerakki, talabalar bunday o'yinda bilimlarni nafaqat o'qituvchidan olishadi, balki ular ham bir -birlari bilan ma'lumot almashish, qidirish ishtirokchilari.

Umuman olganda, o'quvchilar uchun kimyo fanidan bilimlarni o'zlashtirish jarayoni oson va zo'riqadigan ish emas, doimiy e'tibor, rivojlangan xotira va maksimal intellektual ishni talab qiladi. Shuning uchun kimyo fanini muvaffaqiyatli o'qitish uchun bu ruhiy xususiyatlarni o'rgatish zarur. "Kimyoviy kriptografiya", "Qancha belgilar?" O'yinlarini o'tkazishda. Shunday qilib, bola dunyoni o'rganadi va maxsus yaratilgan o'yin sharoitida rivojlanadi.

Xulosa. O'yin usuli kimyo fanini o'qitishning interfaol texnologiyasi sifatida o'quv jarayonida har bir holatda emas, balki tizimli ravishda qo'llanilishi kerak. Faqat turli xil o'yin vaziyatlaridan maqsadli maqsadli foydalanish bola shaxsiyatining asosiy sifatlarini o'zgartirishda ham, ta'lim faoliyati samaradorligida ham, umuman o'rganishda ham ma'lum natijalarga olib kelishi mumkin.

O'yin maqsad emas, balki maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatini faollashtirishga hissa qo'shadigan ta'lim vositasi bo'lib, undan boshqa vositalar bilan birgalikda foydalanish umumiy ta'lim maktabining o'quv vazifalarini hal qilishga yordam berishi kerak.

Kimyoviy kriptografiya. O'yin maqsadi: kimyoviy elementlar va belgilar nomlarini eslab qolishni osonlashtirish. O'yin atributlari: kimyoviy elementlarning nomlari va ularning belgilari ko'rsatilgan kartalar.

Vazifa: to'rtburchaklar (element nomi) mos keladigan kvadratchalar bilan (kimyoviy belgi) iloji boricha tezroq chiziq bilan ulang.

Keyingi kim? O'yinning maqsadi: kimyoviy elementlar va moddalarning nomlarini yodlash jarayonini faollashtirish, ularni metallarga va metall bo'lmaganlarga, alohida guruhlarga ajratish va hk.

Topshiriq: o'z navbatida kimyoviy atama (metall yoki metall, oddiy yoki murakkab moddaning nomi va boshqalar) va oldinga qadam qo'ying. G'olib, xato qilmasdan va takrorlanmagan holda yurgan kishi bo'ladi.

Egizaklar. O'yin maqsadi: diqqatni yaxshilash, kimyoviy belgilar va yuqori oksidlar formulalari haqidagi bilimlarni mustahkamlash.

O'yin atributlari: alohida hujayralarga yozilgan kimyoviy elementlarning ramzlari bo'lgan kartalar - to'rtburchaklar.

O'yin tavsifi: o'yinchilar kimyoviy elementlarning bir xil belgilarini o'z ichiga olgan to'rtburchaklar - egizaklarni topib, tegishli yuqori oksidlarning formulalarini yozishlari kerak. Vazifani boshqalardan oldin bajargan kishi g'olib bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Badalova S.I., Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Intellectual training of students of technical institute// Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1.
2. Yadgarov B., Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Applying ICT for improvement general chemical education// Society and innovations. 2021. №4. Стр. 257-261.
3. Atqiyayeva S. I., Komilov K.U. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry// Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». 2021. №10. Стр. 684-692.
4. Badalova S.I. Case technology in chemistry lessons// Academic Research in Educational Sciences.2020. Vol. 1 No. 1, Page 262-265.
5. Atqiyayeva S. I. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry// Журнал «Образование и наука в XXI веке». 2021. №10, том 3. Стр.684-692.

6. Ёдгаров Б. Применение ИКТ для улучшения общего химического образования// Общество и инновации. 2021. №4. Стр. 258-263.
7. Рустамова Х.Н., Эштурсунов Д.А. Роль информационных и коммуникационных технологий в обучении общей и неорганической химии// "Экономика и социум". 2021. №5(84).
8. Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Case-study method for teaching general and inorganic chemistry// Academic research in educational sciences. 2021. № 6. Page 436-443.
9. Atqiyayeva, I. S., Kurbanova, A. D., Komilov, Q. O., Fayziyev, X. O. Kimyoni o'qitishda o'quvchilarning intellectual imkoniyatlarini rivojlantirishda elektron taqdimotlarning qo'llanilishi. academic research in educational sciences// 2021. 2(Special Issue 4), 47-52. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-4-47-5214>
10. Kurbanova, A. D., Komilov, K. U. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellektual qobiliyatini shakllantirish. academic research in educational sciences// 2021. 2(Special Issue 4), 73-78. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-4-73-78>.
11. Matyakubov A. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellectual qobiliyatini shakllantirish// Jamiyat va innovatsiy jurnali. 2021. №5. 571-577 betlar.

KIMYO TA'LIMINING INTEGRATSIYASIDA FAOL O'QITISH METODLARINING ROLI

Bozorova Dil'yara Utkirovna

*Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti magistratura yo'nalishi 2-bosqich
magistranti*

Kurbanova Aypara Djoldasovna

k.aypara@list.ru

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti "Kimyo" kafedrasini mudiri, k.f.n.

Annotatsiya

Maqolada kimyo faning turdosh fanlar bilan o'zaro integratsiyalashuvi jarayonlari, uning ijobiy va salbiy tomonlari, unda foydalaniladigan usullar, metodlar va ularning qo'llanilishi haqida so'z brogan.

Kalit so'zlar: integratsiya, maktab, oliy maktab, TVCHDPI, Kimyo kafedrasini

20-asrning ulkan yutuqlari, ma'lumotlarning uzluksiz yangilanishi va uning ko'chki kabi o'sishi yangi ming yillikning boshida jamiyatning misli ko'rilmagan taraqqiyotiga olib keldi. Ilm-fan va texnologiya zamonaviy tsivilizatsiyaning tayanchiga aylandi va shu bilan birga, dunyodagi keskinlashib borayotgan global muammolar va qarama - qarshiliklar fonida, uning mavjud bo'lish ehtimolini xavf ostiga qo'ydi. Bunday sharoitda jamiyatning omon qolishi va taraqqiyotining asosiy omili ta'limga aylandi, u dunyoda eng yuqori umuminsoniy qadriyat, barcha mamlakatlar va xalqlarning izchil rivojlanishining manbai, vositasi va mexanizmi sifatida tushuniladi [2].

Vaqt talablariga bog'liq bo'lgan holda, ta'lim sezgir bo'lishga va ijtimoiy o'zgarishlar tendentsiyalariga moslashishga majbur. Bugungi kunda ularning asosiysi-bu ta'limning uzluksizligi, uning rivojlanishi, shaxsiyati va qadriyatlariga yo'naltirilganligi, bu axborot ta'limidan ijodiy o'qishga, "xotira maktabidan fikr, his va harakat maktabiga" o'tishni belgilab berdi[3,4].

Shu bilan birga, ta'limdagi progressiv o'zgarishlar, odatda, uning haddan tashqari konservatizmi bilan to'sqinlik qiladi. Bu holat ta'lim tizimini bizning davr talablariga javob bera olmaydigan vaziyatni yuzaga keltiradi. Milliy ta'limning, ayniqsa, o'rta maktabda hali ham hukmron bo'lgan reproduktiv va avtoritar yo'nalishi bunga misol bo'la oladi [5]. Bu va boshqa bir qator salbiy hodisalardan xabardor bo'lish, O'zbekistonning milliy xususiyatlari va manfaatlarini va ularning jahon hamjamiyatining rivojlanish tendentsiyalari bilan bog'liqligini hisobga olgan holda, mahalliy ta'limni modernizatsiya qilish zarurligini tushunishga olib keldi. Umumta'lim maktabi ta'mirlash jarayonining asosiy bo'g'ini sifatida e'tirof etildi [6].

Bunday sharoitda umumiy ta'limning maqsadi har bir o'quvchining shaxsiy salohiyatiga mos keladigan ta'lim darajasiga erishishga yo'naltirilgan bo'lib, ichki va jahon madaniyati an'alariga, zamonaviy qadriyatlar tizimiga, muammolarni mustaqil hal qilish

qobiliyatiga yo'naltirish edi. faoliyatning turli sohalarida va o'qishni davom ettirishga tayyorlik [7]. Bu maqsadga erishishda etakchi rol haqli ravishda o'qituvchiga yuklatilgan bo'lib, uning yuqori kasbiy mahorati ta'limni yangilashning shartlaridan biriga aylangan va shu bilan birga uning kasbiy tayyorgarlik sifatining o'lchoviga aylangan. Bugungi kunda u quyidagilarga qodir bo'lgan o'qituvchining rivojlanishini ta'minlash uchun mo'ljallangan.

- maktabda ta'limni rivojlanayotgan sifatida tashkil etish, buning uchun pedagogik jarayonni qurishning eng yaxshi variantlarini tanlash, o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sharoitlarni, jamiyatdagi va jamiyatdagi umumiy vaziyatni inobatga olgan holda, ularni amaliyotga joriy etishning mumkin bo'lgan natijalarini bashorat qilish. uning ta'lim tizimi;

- o'z pedagogik tizimingizni yaratish va uning asosida fanni rivojlantirish ta'limi metodikasini yaratish;

- uzluksiz kasbiy rivojlanish va o'zini takomillashtirish shakli sifatida o'z-o'zini tarbiyalash, shuningdek, o'z kasbiy faoliyatini o'z-o'zini tashkil qilish, aks ettirish va o'zini nazorat qilish;

- nafaqat fan va o'qitish amaliyoti tajribasidan foydalanish, balki normativ faoliyat doirasidan chiqib, unga samarali yangiliklarni kiritish;

- zamonaviy pedagogika, psixologiya, akmeologiya va fanlarni o'qitish metodikasining asosiy qoidalariga asoslanib, maktab o'quvchilarining ijodiy faolligi va ilg'or rivojlanishini rag'batlantiradi [8,9,10].

O'qituvchining kasbiy mahoratiga qo'yiladigan yuqoridagi talablar, aslida, uning pedagogik muammolarni hal qilishida, fanlararo fundamental bilimlar, umumlashtirilgan ko'nikmalar, kasbiy motivlar va o'qitish, o'z-o'zini tarbiyalash va mustaqil mehnat faoliyati asosida olingan qadriyatlar asosida amalga oshiriladi. Aynan muammolarni hal qilishda o'qituvchi ishining ko'p tarmoqli va ijodiy tabiati namoyon bo'ladi, bu uning mashg'ulotlari amaliyotida deyarli e'tiborga olinmaydi, bu asosan tor mavzu va reproduktiv asosda qurilgan [11, 12].

Aytilganlarni umumlashtirib, shuni aytish mumkinki, bugungi kunda tegishli darajadagi kasbiy mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi tayyorlash pedagogik ta'limning eng dolzarb va murakkab vazifalaridan biridir. Kimyo o'qituvchisining kasbiy mahoratini oshirish uchun benchmark olgan oliy kimyo -pedagogik ta'lim ham bundan mustasno emas.

Kimyo o'qituvchisining kasbiy mahoratini oshirishda uni universitetda o'qitishning barcha komponentlarining hissasi muhim. Shu bilan birga, biz bu jarayonda metodik tayyorgarlikka alohida ahamiyat beramiz, biz buni quyidagicha hisoblaymiz:

- ochiq, dinamik rivojlanayotgan tizim;

- mutaxassisni rivojlantirish uchun akmeologik ta'lim muhiti;

- har xil o'quv bloklari orasidagi birlashtiruvchi aloqa, bu ularning amaliy yo'nalishini belgilaydi;

- ta'minlaydigan jarayon: shaxsning intellektual va ijodiy rivojlanishining yuqori darajasi; fanlararo fundamental bilimlar, umumlashtirilgan va umumiy fan ko'nikmalari, faoliyat tajribasi va unga qiymat-motivatsion munosabatning o'rnini bosa olmaydigan kompleksini shakllantirish; nazariy tayyorgarlikning pedagogik amaliyot bilan aloqasi;

- o'qituvchiga imkon beradigan vosita: o'z kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini takomillashtirish va ijodiy o'zini o'zi anglash muammolarini hal qilish; zamonaviy jamiyatda ta'limning umumiy maqsadlarini kimyo va uning sub'ektlari faoliyatini o'qitish maqsadlariga konkretlashtirish;

- kimyo ta'limining turli tizimlarining yadrosi sifatida o'quv jarayonini samarali amalga oshirish; "Kimyo" fani yordamida o'quvchining ta'limini rejalashtirish va amalga oshirish, uning bilim faoliyatini ratsional tashkil etish va boshqarish [13, 14, 15].

Yuqorida aytilganlar bizga metodik tayyorgarlikni kimyo o'qituvchisining yuqori professionalligini, harakatchanligi va pedagogik faoliyatining samaradorligini shakllantirishning eng muhim omili sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Shu bilan birga,

sanab o'tilgan lavozimlar maktab kimyosi va kimyo-metodik ta'limni va o'zaro ta'sir qiluvchi ijtimoiy-pedagogik tizimlarni tavsiflaydi. Shu bilan birga, maktabda o'qitish o'qituvchining metodik tayyorgarligini modernizatsiya qilish bo'yicha innovatsion g'oyalar manbai bo'lib, uning qiymati va maqsadli ko'rsatmalariga, mazmuniga, assimilyatsiya qilish usullari va shakllariga ta'sir qiladi, shuningdek ularning sifati va samaradorligining o'lchovidir. O'z navbatida, uslubiy tayyorgarlik maktabda o'qitish amaliyotini ijodiy o'zgartirishga qodir bo'lgan zamonaviy kasbiy fikrlash va faoliyat uslubiga ega bo'lgan mutaxassisning shakllanishini ta'minlaydi.

Chirchiq shahridagi 13 -maktab 4 yildan buyon Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika institutining kimyo kafedrasini bilan hamkorlik qilib kelmoqda. "Maktab - institut" hamkorligining asosiy printsiplari - bu shaxsiyatga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, u umuman shaxsni rivojlantirishga va ijtimoiy va kasbiy moslashuv muvaffaqiyatining sharti sifatida kompetentsiyani shakllantirishga, kasbiy tayyorgarlikka eng yuqori darajada intilgan odam psixologik yordam ko'rsatishga yordam beradi. O'quv jarayoni o'quv dasturi, ish dasturlari bilan tartibga solinadi. Dars jadvali bir necha akademik soatlarni nazarda tutadi, bu esa universitetning ta'lim shakllaridan (ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar, seminarlar) foydalanish imkonini beradi va shu orqali bo'lajak abituriyentlarni oliy maktabda o'qishga taklif qiladi. Maktab darslarida ishlash uchun tegishli bo'limlarning tajribali o'qituvchilari jalb qilinadi, ular maktab o'quvchilarining bilim sifati bilan qiziqishadi va o'z ishlarining natijalari uchun javobgardirlar [17]. Bu holda, ta'lim xususiy repetitorlikka muqobil bo'lib, maktabga tayyorgarligi har xil bo'lgan va oilaviy moddiy resurslari teng bo'lmagan yoshlarning oliy o'quv yurtiga kirish imkoniyatini oshiradi. Maktab va universitet ta'limining o'zaro ta'siri jarayonida yuzaga kelgan muammolardan biri litsey sinflarini ochish muammosi bo'lib, bitta maktab o'quvchilari ikki guruhga bo'lingan: "oddiy", o'rta maktab o'quv dasturiga jalb qilingan va "iqtidorli"[18]. Natijada, o'quvchilarning bu xilma -xilligi maktabdagi psixologik muhitni zaharlab, ularning "pastligi" ni eslatadi, boshqalari esa - "eksklyuzivligi" ni eslatadi. Natijada, ta'lim sifati yomonlashadi va ikkalasining umumiy tayyorgarlik darajasi pasayadi. Bu vaziyatdan chiqish yo'li - TVCHDPIda umumiy va noorganik va organik kimyo asosida yaratilgan tanlov. Shunday qilib, "Kimyo tarixi, kimyoning nazariy asoslari" tanlov kursida talabalar kimyoning asosiy tushunchalari va qonunlari bilan tanishadilar; organik birikmalarning noorganik va funksional asosiy guruhlarining eng muhim sinflari, ularni tayyorlash usullari, xossalari va o'zaro o'zgarishlari. Organik va noorganik birikmalarning zanjirlari ishlab chiqilmoqda, bunda "oraliq moddalar" ko'rsatilgan, lekin reaksiya tenglamalarini olib kelish yoki o'zaro ta'sir qiluvchi komponentlar nomlanishi kerak, lekin reaksiya mahsulotlari noma'lum. Eritmalar tarkibini ifodalash usullari ko'rib chiqiladi (ular har xil turdagi reaksiyalar uchun ekvivalent va ekvivalentlik faktori tushunchasini beradi: neytrallash, yog'ingarchilik, kompleks hosil bo'lishi, oksidlanish-qaytarilish). Trening davomida talabalar TVCHDPI (maktab o'quvchilari) laboratoriyalarida laboratoriya-amaliy ishlarning nazariy asoslari va texnikasini o'rganadilar. Har xil turdagi laboratoriya idishlari, yuvish vositalari, teglar va yozuvlar turlari bilan tanishish; isitish moslamalari va haroratni nazorat qilish moslamalari bilan (elektr pechlar, quritish shkaflari, termostatlar, termokupllar); egzoz qurilmalari (dudbo'ron, assimilyatsiya); kimyoviy reagentlarning "tozaligi" tushunchalari bilan ular qattiq va suyuq reaktivlar bilan ishlash texnikasini o'zlashtiradilar. O'quvchilarga distillash, sublimatsiya, Kip apparatlari o'rnatiladi. O'quvchilar reaktivlarning ombor va laboratoriyalarda saqlanishi bilan tanishadilar. Qattiq, suyuq moddalar va kristallardan, kislotalar va ishqorlar eritmalaridan hisob -kitoblar qilinadi va eritmalar tayyorlanadi. O'lchash usullari, har xil turdagi texnologik tarozilar va ular ustida ishlash usullari bilan tanishish. TVCHDPI laboratoriyalarida o'qitish va ishlashdan tashqari, talabalar "Sifat" (mahsulot sifatini nazorat qilish laboratoriyasi), bo'limlari: "Kimyo", "Kimyo o'qitish metodikasi", "Biologiya o'qitish metodikasi", "Genetika" (shu jumladan tibbiyot), "Fizikani o'qitish metodikasi", "Informatikani o'qitish metodikasi", bolalar bog'chalari: "Kimyogarlar", "Geograflar", "Biologlar" o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantiradi, ularning

bilimlarini chuqurlashtirishga yordam beradi. Kimyo fanidan olingan bilimlarni tizimga kiritish, kimyo fanining o'ziga xosligini tushunish Chirchiq shahridagi maktab o'quvchilari yosh kimyogar musobaqalarida, "Shahar taraqqiyoti uchun fundamental fanlar", "Tabiiyki - maktab o'quvchilarining ilmiy jamoasi" olimpiadasida, kimyochilar kunlarida (may oyining oxirgi yakshanbasi) qatnashadilar. 13 -maktab o'qituvchilari va TVCHDPI "Kimyo" kafedrasi o'qituvchilarining birgalikdagi faoliyati nafaqat bugungi maktab o'quvchilarining, balki kelajakda ham o'quvchilarning yutuqlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Adaptiv ta'limga bo'lgan ehtiyoj so'nggi yillarda tabiatshunoslik bo'yicha o'rta ta'lim tizimi o'z mavqeini ancha yo'qotishi bilan bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining [1] ma'ruzasida ta'lim sifatining pasayishi, shuningdek, maktab o'quvchilarining yarmiga yaqini tabiatshunoslik fanlari bo'yicha kerakli tarkibni o'zlashtirmaganligi bilan ham bog'liqligi qayd etilgan. Maktablardagi differentsial ta'lim universitetga qabul qilish vaqtida kerak bo'lmagan fanlardan ta'lim sifatining pasayishiga olib keldi. Asosiy rejaning o'zgarish qismida kimyo fani bo'yicha soatlar yo'qligi sababli, bu fanni "ikkinchi darajali" ga o'tkazish orqali fanga tayyorgarlik yomonlashdi; buning uchun yakuniy imtihonlardan o'tish shart emas. Maktab va universitetning birgalikdagi ishi psixologik moslashuv muammolarini hal qiladi: - ta'limning yangi shartlari va o'ziga xosliklariga, - noodatiy o'qitish usullariga, - maktab ta'limi xarajatlarini idrok etishga.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Matbuot xizmati. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning olimlar bilan uchrashuvi, Toshkent, NU Uz, 2019 yil 24 may.
2. Прядех А. А. Об условиях развития интеллектуальных способностей школьников/ Материалы XIV Междунар. науч.-практ. конф. Брянск, 2009. Стр. 98–102.
3. Егорова Г. И. Интеллектуальная подготовка студентов технического университета как необходимое условие повышения качества обучения // Изв. Том. политехн. ун-та. 2005. № 1. Стр. 222–227.
4. Badalova S.I., Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Intellectual training of students of technical institute.// Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1.
5. Yadgarov B., Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Applying ICT for improvement general chemical education// Society and innovations. 2021. №4. Стр. 257-261.
6. Atqiyayeva S. I., Komilov K.U. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry// Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». 2021. №10. Стр. 684-692.
7. Аллаев Дж. Использование личностно-ориентированного обучения на занятиях химии/ Материалы международной конф. Проблемы современного непрерывного образования: Материалы Международной научной конференции по инновациям и перспективам. Т., 2019. том 1. Стр. 366.
8. Badalova S.I. Case technology in chemistry lessons// Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1, Page 262-265.
9. Atqiyayeva S. I. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry// Журнал «Образование и наука в XXI веке». 2021. №10, том 3. Стр. 684-692.
10. Shayzakova D.A. The use of personal-humanitarian technology in teaching chemistry// Academic research in educational sciences. Vol. 2 №4. 2021. Page 603-612.
11. Shayzakova D.A., Nasimov A.M. Kimyo fanini o'qitishda interfaol usullardan foydalanish// SamDU Ilmiy axborotnoma. 2020-yil, 6-son (124). 106-109 b.
12. Badalova S. I., Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Intellectual training of students of technical institute. Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1. Page 266-274.
13. Ёдгаров Б. Применение ИКТ для улучшения общего химического образования// Общество и инновации. 2021. №4. Стр. 258-263.
14. Рустамова Х.Н., Эштурсунов Д.А. Роль информационных и коммуникационных технологий в обучении общей и неорганической химии// "Экономика и социум". 2021. №5(84).
15. Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Case-study method for teaching general and inorganic chemistry// Academic research in educational sciences. 2021. № 6. Page 436-443.
16. Atqiyayeva, I. S., Kurbanova, A. D., Komilov, Q. O., Fayziyev, X. O. Kimyoni o'qitishda o'quvchilarning intellectual imkoniyatlarini rivojlantirishda elektron taqdimotlarning qo'llanilishi. academic research in educational sciences// 2021. 2(Special Issue 4), 47-52. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-4-47-5214>
17. Kurbanova, A. D., Komilov, K. U. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellektual qobiliyatini shakllantirish. academic research in educational sciences// 2021. 2(Special Issue 4), 73-78. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-4-73-78>.

18. Matyakubov A. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellectual qobiliyatini shakllantirish// Jamiyat va innovatsiy jurnali. 2021. №5. 571-577 betlar.

KIMYO FANIDAN MASSALALAR YECHISHDA AXBOROT - KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALAR ELEMENTLARIDAN FOYDALANISH

Umarzakova Roziya Muxtor qizi

Toshkent viloyati CHirchiq davlat pedagogika instituti "Kimyoni o'qitish metodikasi"

yo'nalishi 4 - bosqich talabasi

Komilov Kamaridin Urinovich

moondin@list.ru

Toshkent viloyati CHirchiq Davlat pedagogika instituti "Kimyo" kafedrası dotsenti,t.f.n.

CHirchiq sh. O'zbekistan

Annotatsiya.

Maqolada kimyo amaliymashg'ulotlarida o'quvchilarga masala yechishni o'g'atishda axborot-kommunikatsion texnologiyalar elementlaridan foydalani masalalar ko'rib chiqilgan.Bu borada olib borilgan ishlar algoritmik ketma-ketlikda ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar:AKT elementlari, amaliy mashg'ulot, masala yechish

Kimyoviy muammolarni hal qilishni o'rganishga har doim katta ahamiyat berilgan. O'qituvchi boshqarishi mumkin bo'lgan dasturlarda muammolarni hal qilishga o'rgatishning tizimli yondashuvi qo'yilgan bo'lib, uning muntazam bajarilishi o'quvchilarda kimyoviy fikrlashni shakllantirishga imkon beradi[1].Biroq, kimyo fanini o'rganishga ajratilgan soatlarning kamligi, maktab o'quvchilarining ko'pchiligida kimyoviy muammolarni hal qilishni o'rganishning ichki motivatsiyasining yo'qligi va boshqa bir qator sabablar bu yondashuvni to'liq amalga oshirishga imkon bermaydi.O'quv dasturiga muvofiq olib boriladigan sinfda, individual, guruhli, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida kimyoviy masalalarni hal qilish, odatda, talabalarning haddan tashqari yuklanishiga olib keladi, garchi ular hech bo'lmaganda odatdagi muammolarni echish ko'nikmalariga ega bo'lishlariga kafolat bermasa. kimyo fanidan.Muammolarning bir turini yoki ularni echish usulini o'zlashtirmagan va etarli darajada ishlab chiqmagan talabalar boshqa materialni o'rganishga o'tishga majbur bo'lishadi. Ular keyingi turdagi vazifalarni mutlaqo yangi va allaqachon ma'lum bo'lgan narsalar bilan bog'liq bo'lmagan narsa deb bilishadi. Natijada, o'quvchilarning katta qismi kimyoviy muammolarni hal qilishda umumiy yondashuvni ishlab chiqa olmaydi va ularni hal qilish qobiliyatiga ega emas[2].

Muammolarning bir turini yoki ularni echish usulini o'zlashtirmagan va etarli darajada ishlab chiqmagan talabalar boshqa materialni o'rganishga o'tishga majbur bo'lishadi. Ular keyingi turdagi vazifalarni mutlaqo yangi va allaqachon ma'lum bo'lgan narsalar bilan bog'liq bo'lmagan narsa deb bilishadi. Natijada, o'quvchilarning katta qismi kimyoviy muammolarni hal qilishda umumiy yondashuvni ishlab chiqa olmaydi va ularni hal qilish qobiliyatiga ega emas[3].

Ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar munosabati bilan bu holat faqat yomonlashishi mumkin. Ko'rinib turibdiki, kimyo fanidan muammolarni echishda yangi o'quv qo'llanmalaridan foydalanmasdan va ularni qo'llash metodikasini ishlab chiqmasdan turib, yaqin kelajakda vaziyatni yaxshi tomonga o'zgartirish mumkin emas[4].

Axborot – kommunikatsion texnologiyalari kimyo ta'limini tashkil etishda tobora muhim o'rin tutib bormoqda.Kimyoviy muammolarni hal qilishni o'rgatish uchun axborot texnologiyalaridan foydalanish hozirgi vaziyatdan chiqishning mumkin bo'lgan usullaridan biri bo'lib, u o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga imkon beradi, axborot uzatishning yangi imkoniyatlarini beradi, ko'rgazmali qurollardan kengroq foydalanishni ta'minlaydi.ta'limning individualizatsiyasi va o'quvchilar faolligi bilan birgalikda interfaol o'qitish rejimi hisoblanadi[5].

Kimyo o'qitishdagi masalalarni yechishda har doim ham mustaqil o'rganish muhim deb hisoblanmagan; vazifalar yordamida talabalar kimyoning asosiy tushunchalari va qonunlarini o'zlashtiradilar, belgilar tizimi bilan tanishadilar, reaktivlar o'rtasidagi miqdoriy munosabatlarni tushunadilar, tajriba orttiradilar va amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradilar. ko'nikmalar. Tarbiyalanuvchilar kimyoviy tafakkurni rivojlantiradi, paydo bo'lgan muammolarni hal qilishda mustaqil ravishda natijalarga erishish qobiliyatini rivojlantiradi va faol hayotiy pozitsiya shakllanadi [6].

Ushbu maqolada "Kimyo hamma uchun - XXI: masala yechish. Mustaqil masala yechish bo'yicha qo'llanma" interfaol o'quv elektron nashri (EN) yordamida kimyo fanidan masala yechishni o'rgatishning mumkin bo'lgan usullaridan ba'zi birlari taklif qilingan.

Ta'lim muassasalarining moddiy bazasi rivojlanishi bilan axborot texnologiyalaridan foydalanish tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ko'p maktablarda ko'rgazmali sinflar yaratilyapti va O' AIS(o'qituvchi uchun avtomatlashtirilgan ish stoli) tashkil etilyapti. AKT elementlari asta -sekin ekzotik bo'lishni to'xtatadi, endi u faqat o'rganish ob'ekti emas. Balki unga, birinchi navbatda, tinglovchilarning intellektini oshirish, intellectual qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish vositasi sifatida qarash tavsiya etilmoqda[7].

Hozirgi vaqtda o'qituvchilar va o'quvchilar uchun kimyo fanining turli bosqichlarida va mustaqil masala yechishni o'rganishda o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun elektron nashrlarni (EN) tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Kompyuter - bu har xil faoliyat turlarida o'qitish uchun o'quv jarayoniga qaraganda hozirgi vaqtda keng qo'llanilishi mumkin bo'lgan qulay o'qitish vositasi. Yuqorida aytilganlar ENM (elektron nashrlar va manbalar) ning rivojlanishini va eng muhimi, ularni qo'llash usullarini tezlashtiradi[8].

Tadqiqot olib borar ekanmiz, elektron "Universitetlararo intensiv o'qitish metodikasi laboratoriyasida" Kimyo hamma uchun-XXI: masalalar yechish qo'llanmasidan keng foydalanish mumkinligi ko'rsatildi. Mustaqil ish uchun qo'llanma "Elektron interaktiv nashrining o'quv jarayonida va mustaqil masala yechish qo'llanilishi mumkin bo'lgan ilovalarni o'rganib chiqdik. " [9]. Uni qo'llash va qo'llash usulini ishlab chiqish, kimyo fanidan masalalarni yechish o'rgatish amaliyotida mavjud bo'lgan qarama -qarshiliklarni ma'lum darajada hal qiladi:

- kimyo fanini o'qitishga bag'ishlangan dars soatlarining qisqarishi, o'quvchining bilimiga qo'yiladigan talablarning yuqori darajasi va shu bilan birga ularning mustaqil masala yechish hajmining oshishi;

- kimyo fanini o'rganish uchun ko'p sonli elektron nashrlarning mavjudligi va masala yechishni o'rgatish uchun funktsionallikning yo'qligi;

- kimyo fanidan masalalarni hal qilishni o'rgatishda ENni amaliy qo'llash imkoniyati va ulardan foydalanishning etarlicha ishlab chiqilmagan metodologiyasi;

- talabalarga murakkab kimyoviy masalalarni mustaqil yechish zarurati va ularning muhim qismida hatto eng oddiy masalalarni ham yechish qobiliyati yo'qligi;

- masala yechishni o'rgatish uchun EIdan foydalanish imkoniyatlarining oshishi va ko'pchilik o'qituvchilarning ularni o'quv jarayonida ishlatishga tayyor emasligi.

Aniqlangan tushunmovchiliklar tadqiqot mavzusini aniqladi: "O'quvchilarni AKT lardan foydalangan holda kimyoviy masalalarni echishga o'rgatish usullari".

Tadqiqot gipotezasi: kimyo masalalarini hal qilishni o'rgatishda axborot texnologiyalaridan foydalanish o'rganilgan materialni o'zlashtirishni osonlashtiradi, ko'nikmalarni rivojlantirishga va odatiy vazifalarni bajarish ko'nikmalarini mustahkamlashga, o'quvchilarda kimyoviy tafakkurni shakllantirishga yordam beradi. va natijada ularning aqliy faolligini faollashtiradi va bilimlarni o'zlashtirish kuchini va sifatini oshiradi.

"Kimyo hamma uchun - XXI: masala yechish electron qo'llanmasi. Mustaqil masala yechishni o'rgatish" ENdan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish, o'quvchilarni kimyo fanidan masalalarni echishga o'rgatish, olingan ma'lumotlarni hisobga olgan holda yakunlash, metodologiyani ishlab chiqishda AKT elementlaridan foydalanib, o'quvchilarni kimyoviy masalalarni echishga o'rgatish kabi vazifalarni bajaradi.

Tadqiqot mavzusi - "Kimyo hamma uchun - XXI: masala yechish elektron qo'llanmasi. Mustaqil masala yechishni o'rgatish" ENdan foydalanish misolida o'quvchilarni AKT elementlari yordamida kimyo fanidan masalarni echishga o'rgatish metodikasi.

Gipotezani sinab ko'rish va tadqiqot maqsadiga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi:

1. Talabalarga kimyo fanini o'qitishda kimyoviy masalalarning o'rni va o'rnini aniqlash uchun o'quv, uslubiy va ilmiy adabiyotlar tahlilini o'tkazish.

2. Kimyoviy vazifalarning mavjud tasniflarini tahlil qiling va ularning asosida EN uchun vazifalar tasnifini ishlab chiqing.

3. Kimyoni o'qitish nazariyasi va metodikasidagi "kimyoviy muammo" tushunchasiga aniqlik kiriting.

4. EN uchun vazifalarni tanlash mezonlarini aniqlang.

5. Bosqichma-bosqich strategiya yordamida kimyo fanida masalalarni yechish mazmunini ishlab chiqish.

6. O'quv-uslubiy qo'llanmaning o'quv jarayonida samaradorligini baholang.

7. Har xil o'qitish shakllarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda "Kimyo hamma uchun - XXI: masala yechish elektron qo'llanmasi. Mustaqil masala yechishni o'rgatish" ENi o'quv jarayonida qo'llash metodikasini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish.

8. O'qituvchilar uchun "Kimyo hamma uchun - XXI: masala yechish elektron qo'llanmasi. Mustaqil masala ishlashni o'rgatish uchun qo'llanma" ENdan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar tayyorlang.

Eksperimental tadqiqot bazasi. Tadqiqot 2021 yilda Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika institute "Kimyo" kafedrasida o'tkazilgan. Chirchiq akademik litsyeyi "Kimyo" va "Organik kimyo" fanlarini o'rganishda, sinfda, individual-guruh mashg'ulotlarida, darsdan tashqari mashg'ulotlarni o'tkazishda, abituriyentlar o'rtasida tayyorgarlik kurslarida va mustaqil ishda, individual talabalar uchun uyda elektron nashr bilan tanishishgan va undan foydalanishgan. Tadqiqotda Chirchiq shahar "25 -sonli umumta'lim maktabi", "3 -sonli umumta'lim maktabi" o'quvchilari, Toshkent viloyati umum ta'lim maktablari o'qituvchilari uchun TVCHDPI "Kimyo" kafedrasida qoshida tashkil etilgan malaka oshirish kurslari tinglovchilari qatnashdi.

1. AKTlari elementlaridan keng foydalanish sharoitida masala yechish jarayoni kimyo fanini o'qitish va o'quvchilarni intellectual qobiliyatlarini rivojlantirishning etakchi usullaridan biriga aylanib borishini ta'minlash.

2. EN uchun kimyo fanidan masalalarni tanlash mezonlari va ishlab chiqilgan kimyoviy masalalar tasniflash (yengil, o'rtacha, murakkab va o'ta murakkab).

3. "Kimyo hamma uchun - XXI: masala yechish elektron qo'llanmasi. Mustaqil masala yechishni o'rgatish uchun qo'llanma" EN misolida kimyo o'qitish uchun AKT elementlaridan foydalanish usullari.

Olib borilgan muamolarni yechimlari quyidagilarda o'z aksini topgan:

1. O'quvchi o'zida mavjud bo'lgan vositalar yordamida hal qilishi kerak bo'lgan, muayyan muammoli vaziyatning modeli bo'lgan kimyoviy ta'lim vazifasining ta'rifi aniqlandi. Asosiy maqsad – masala yechishni bilmasligini emas, balki masala yechish jarayonining o'quvchilarning kimyoviy tafakkurining shakllanishiga ta'siri.

2. O'quv, uslubiy va ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishdan kelib chiqadiki, kimyoviy masalalarni yechishni o'rganish jarayonini o'qitish usuli va nazorat vositasi sifatida katta ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda kimyodan masalalar yechishning ahamiyati ortib bormoqdava u o'qitishning muhim usuli bo'lib, masala yechish o'qitish o'quvchilarning ko'nikma, malaka va shaxsiyatini shakllantirishda etakchi bo'lib qolmoqda.

3. Kimyoviy muammolarning mavjud tasniflarini tahlil qilish ko'pchilik tadqiqotchilar orasida yagona yondashuv yo'qligini ko'rsatadi. Taklif etilayotgan tasnif EI uchun vazifalar tizimini ishlab chiqish uchun ishlatilgan.

4. Ishlab chiqilgan tasnifga muvofiq, elektron muhitga moslashtirilgan, har xil turdagi vazifalar tuziladi yoki tanlanadi. Vazifalarni tanlash mezonlari ishlab chiqilgan. Izohlar bilan bog'liq muammolarni batafsil hal qilish.

5. Kimyo fanidan muammolarni hal qilishni o'rgatishda "Kimyo hamma uchun - XXI: masala yechish elektron qo'llanmasi. Mustaqil masala yechishni o'rgatish uchun qo'llanma" EN dan foydalanish odatiy kimyoviy masalalarni echish, malakalarini oshirish va ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi, talabalarning bilimlari, bu statistik ma'lumotlar bilan tasdiqlanadi.

6. "Kimyo hamma uchun - XXI: masala yechish elektron qo'llanmasi. Mustaqil masala yechishni o'rgatish uchun qo'llanma" EN talabalarga o'qitishda sinovdan o'tkazildi. Uning o'quv jarayonida qo'llanilishi ularning kimyo faniga bo'lgan qiziqishini uyg'otadi va umumiy hissiy holatini yaxshilaydi.

7. AKTlari elementlaridan foydalanish o'qitish samaradorligini oshiradi, o'qituvchining ishini osonlashtiradi, shu bilan birga unga ijodkorlik imkoniyatlarini beradi, o'quvchilar va o'qituvchilar faoliyatining xususiyatini o'zgartiradi, hamkorlik ularning munosabatlarining asosiga aylanadi.

8. "Kimyo hamma uchun - XXI: masala yechish elektron qo'llanmasi. Mustaqil masala yechishni o'rgatish uchun qo'llanma" EN misolida mustaqil masala yechishni o'rgatish uchun axborot texnologiyalarini qo'llashning ishlab chiqilgan usuli an'anaviy o'qitish uslubiga zid emas, u bilan yaxshi integratsiyalashgan. EN -dan kimyoviy masalalarni yechishni o'rgatishda foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar uning o'quv jarayoniga qo'shilishini osonlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Badalova S. I., Komilov Q. U., Kurbanova A. J. Intellectual training of students of technical institute// Academic Research in Educational Sciences. 2020, Vol. 1 No. 1. Page 266-274.
2. Аллаев Ж. Курбанова А.Дж., Комилов К.У. Педагогические технологии как дидактический инструмент при подготовки специалиста в техническом ВУЗе/ Халқаро илмий конференция материаллари. Ташкент, 2018. 364-366 б.
3. Аллаев Ж. Использование личностно-ориентированного обеспечения на занятиях химии/ Халқаро илмий конференция материаллари/ Ташкент, 2018. 366-368 бетлар.
4. Аллаев Ж. Использование студентоцентрированного обучения на уроках химии/ Материалы международной научной конференции по инновациям и перспективам/ Ташкент, 2019, том 1, стр. 366.
5. Yodgarov B. Applying ICT for improvement general chemical education// Society and innovations.2021. №4. Page 258-263.
6. Рустамова Х.Н., Эштурсунов Д.А. Роль информационных и коммуникационных технологий в обучении общей и неорганической химии // «Экономика и социум». 2021. №5(84).
7. Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Case-study method for teaching general and inorganic chemistry// Academic Research in Educational Sciences.2021.№6. Pade 436-443.
8. Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellektual qobiliyatini shakllantirish// Academic research in educational sciences. 2021. №4-maxsus son, 73-78 b.
9. Atqiyayeva, I. S., Kurbanova A.Dj., Komilov, Q. O., Fayziyev, X. Kimyoni o'qitishda o'quvchilarning intellectual imkoniyatlarini rivojlantirishda elektron taqdimotlarning qo'llanilish// Academic research in educational sciences. 2021. №4-maxsus son, 47-52 b.

KIMYO TA'LIMINING INTEGRATSIYASIDA FAOL O'QITISH METODLARINING ROLI

Anvarova SHaxzoda

*Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti "Kimyoni o'qitish metodikasi"
yo'nalishi 3-bosqich talabasi*

Kurbonova Aypara Djoldasovna

k.aypara@list.ru

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti "Kimyo" kafedrasi mudiri, k.f.n.

Annotatsiya

Maqolada kimyo faning turdosh fanlar bilan o'zaro integratsiyalashuvi jarayonlari, uning ijobiy va salbiy tomonlari, unda foydalaniladigan usullar, metodlar va ularning qo'llanilishi haqida so'z brogan.

Kalit so'zlar: integratsiya, maktab, oliy maktab, TVCHDPI, Kimyo kafedrası

20-asrning ulkan yutuqlari, ma'lumotlarning uzluksiz yangilanishi va uning ko'chki kabi o'sishi yangi ming yillikning boshida jamiyatning misli ko'rilmagan taraqqiyotiga olib keldi. Ilm-fan va texnologiya zamonaviy tsivilizatsiyaning tayanchiga aylandi va shu bilan birga, dunyodagi keskinlashib borayotgan global muammolar va qarama - qarshiliklar fonida, uning mavjud bo'lish ehtimolini xavf ostiga qo'ydi. Bunday sharoitda jamiyatning omon qolishi va taraqqiyotining asosiy omili ta'limga aylandi, u dunyoda eng yuqori umuminsoniy qadriyat, barcha mamlakatlar va xalqlarning izchil rivojlanishining manbai, vositasi va mexanizmi sifatida tushuniladi [2].

Vaqt talablariga bog'liq bo'lgan holda, ta'lim sezgir bo'lishga va ijtimoiy o'zgarishlar tendentsiyalariga moslashishga majbur. Bugungi kunda ularning asosiysi-bu ta'limning uzluksizligi, uning rivojlanishi, shaxsiyati va qadriyatlarga yo'naltirilganligi, bu axborot ta'limidan ijodiy o'qishga, "xotira maktabidan fikr, his va harakat maktabiga" o'tishni belgilab berdi[3,4].

Shu bilan birga, ta'limdagi progressiv o'zgarishlar, odatda, uning haddan tashqari konservatizmi bilan to'sqinlik qiladi. Bu holat ta'lim tizimini bizning davr talablariga javob bera olmaydigan vaziyatni yuzaga keltiradi. Milliy ta'limning, ayniqsa, o'rta maktabda hali ham hukmron bo'lgan reproduktiv va avtoritar yo'nalishi bunga misol bo'la oladi [5]. Bu va boshqa bir qator salbiy hodisalardan xabardor bo'lish, O'zbekistonning milliy xususiyatlari va manfaatlarini va ularning jahon hamjamiyatining rivojlanish tendentsiyalari bilan bog'liqligini hisobga olgan holda, mahalliy ta'limni modernizatsiya qilish zarurligini tushunishga olib keldi. Umumta'lim maktabi ta'mirlash jarayonining asosiy bo'g'ini sifatida e'tirof etildi [6].

Bunday sharoitda umumiy ta'limning maqsadi har bir o'quvchining shaxsiy salohiyatiga mos keladigan ta'lim darajasiga erishishga yo'naltirilgan bo'lib, ichki va jahon madaniyati an'alariga, zamonaviy qadriyatlar tizimiga, muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatiga yo'naltirish edi. faoliyatning turli sohalarida va o'qishni davom ettirishga tayyorlik [7]. Bu maqsadga erishishda etakchi rol haqli ravishda o'qituvchiga yuklatilgan bo'lib, uning yuqori kasbiy mahorati ta'limni yangilashning shartlaridan biriga aylangan va shu bilan birga uning kasbiy tayyorgarlik sifatining o'lchoviga aylangan. Bugungi kunda u quyidagilarga qodir bo'lgan o'qituvchining rivojlanishini ta'minlash uchun mo'ljallangan.

- maktabda ta'limni rivojlanayotgan sifatida tashkil etish, buning uchun pedagogik jarayonni qurishning eng yaxshi variantlarini tanlash, o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sharoitlarni, jamiyatdagi va jamiyatdagi umumiy vaziyatni inobatga olgan holda, ularni amaliyotga joriy etishning mumkin bo'lgan natijalarini bashorat qilish. uning ta'lim tizimi;

- o'z pedagogik tizimingizni yaratish va uning asosida fanni rivojlantirish ta'limi metodikasini yaratish;

- uzluksiz kasbiy rivojlanish va o'zini takomillashtirish shakli sifatida o'z-o'zini tarbiyalash, shuningdek, o'z kasbiy faoliyatini o'z-o'zini tashkil qilish, aks ettirish va o'zini nazorat qilish;

- nafaqat fan va o'qitish amaliyoti tajribasidan foydalanish, balki normativ faoliyat doirasidan chiqib, unga samarali yangiliklarni kiritish;

- zamonaviy pedagogika, psixologiya, akmeologiya va fanlarni o'qitish metodikasining asosiy qoidalariga asoslanib, maktab o'quvchilarining ijodiy faolligi va ilg'or rivojlanishini rag'batlantiradi [8,9,10].

O'qituvchining kasbiy mahoratiga qo'yiladigan yuqoridagi talablar, aslida, uning pedagogik muammolarni hal qilishida, fanlararo fundamental bilimlar, umumlashtirilgan ko'nikmalar, kasbiy motivlar va o'qitish, o'z-o'zini tarbiyalash va mustaqil mehnat faoliyati asosida olingan qadriyatlar asosida amalga oshiriladi. Aynan muammolarni hal qilishda

o'qituvchi ishining ko'p tarmoqli va ijodiy tabiati namoyon bo'ladi, bu uning mashg'ulotlari amaliyotida deyarli e'tiborga olinmaydi, bu asosan tor mavzu va reproduktiv asosda qurilgan [11, 12].

Aytilganlarni umumlashtirib, shuni aytish mumkinki, bugungi kunda tegishli darajadagi kasbiy mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi tayyorlash pedagogik ta'limning eng dolzarb va murakkab vazifalaridan biridir. Kimyo o'qituvchisining kasbiy mahoratini oshirish uchun benchmark olgan oliy kimyo -pedagogik ta'lim ham bundan mustasno emas.

Kimyo o'qituvchisining kasbiy mahoratini oshirishda uni universitetda o'qitishning barcha komponentlarining hissasi muhim. Shu bilan birga, biz bu jarayonda metodik tayyorgarlikka alohida ahamiyat beramiz, biz buni quyidagicha hisoblaymiz:

- ochiq, dinamik rivojlanayotgan tizim;
- mutaxassisni rivojlantirish uchun akmeologik ta'lim muhiti;
- har xil o'quv bloklari orasidagi birlashtiruvchi aloqa, bu ularning amaliy yo'nalishini belgilaydi;

- ta'minlaydigan jarayon: shaxsning intellektual va ijodiy rivojlanishining yuqori darajasi; fanlararo fundamental bilimlar, umumlashtirilgan va umumiy fan ko'nikmalari, faoliyat tajribasi va unga qiymat-motivatsion munosabatning o'rnini bosa olmaydigan kompleksini shakllantirish; nazariy tayyorgarlikning pedagogik amaliyot bilan aloqasi;

- o'qituvchiga imkon beradigan vosita: o'z kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini takomillashtirish va ijodiy o'zini o'zi anglash muammolarini hal qilish; zamonaviy jamiyatda ta'limning umumiy maqsadlarini kimyo va uning sub'ektlari faoliyatini o'qitish maqsadlariga konkretlashtirish;

- kimyo ta'limining turli tizimlarining yadrosi sifatida o'quv jarayonini samarali amalga oshirish; "Kimyo" fani yordamida o'quvchining ta'limini rejalashtirish va amalga oshirish, uning bilim faoliyatini ratsional tashkil etish va boshqarish [13, 14, 15].

Yuqorida aytilganlar bizga metodik tayyorgarlikni kimyo o'qituvchisining yuqori professionalligini, harakatchanligi va pedagogik faoliyatining samaradorligini shakllantirishning eng muhim omili sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Shu bilan birga, sanab o'tilgan lavozimlar maktab kimyosi va kimyo-metodik ta'limni va o'zaro ta'sir qiluvchi ijtimoiy-pedagogik tizimlarni tavsiflaydi. Shu bilan birga, maktabda o'qitish o'qituvchining metodik tayyorgarligini modernizatsiya qilish bo'yicha innovatsion g'oyalar manbai bo'lib, uning qiymati va maqsadli ko'rsatmalariga, mazmuniga, assimilyatsiya qilish usullari va shakllariga ta'sir qiladi, shuningdek ularning sifati va samaradorligining o'lchovidir. O'z navbatida, uslubiy tayyorgarlik maktabda o'qitish amaliyotini ijodiy o'zgartirishga qodir bo'lgan zamonaviy kasbiy fikrlash va faoliyat uslubiga ega bo'lgan mutaxassisning shakllanishini ta'minlaydi.

Chirchiq shahridagi 13 -maktab 4 yildan buyon Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika institutining kimyo kafedrasi bilan hamkorlik qilib kelmoqda. "Maktab - institut" hamkorligining asosiy printsipti - bu shaxsiyatga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, u umuman shaxsni rivojlantirishga va ijtimoiy va kasbiy moslashuv muvaffaqiyatining sharti sifatida kompetentsiyani shakllantirishga, kasbiy tayyorgarlikka eng yuqori darajada intilgan odam psixologik yordam ko'rsatishga yordam beradi. O'quv jarayoni o'quv dasturi, ish dasturlari bilan tartibga solinadi. Dars jadvali bir necha akademik soatlarni nazarda tutadi, bu esa universitetning ta'lim shakllaridan (ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar, seminarlar) foydalanish imkonini beradi va shu orqali bo'lajak abituriyentlarni oliy maktabda o'qishga taklif qiladi. Maktab darslarida ishlash uchun tegishli bo'limlarning tajribali o'qituvchilari jalb qilinadi, ular maktab o'quvchilarining bilim sifati bilan qiziqishadi va o'z ishlarining natijalari uchun javobgardirlar [17]. Bu holda, ta'lim xususiy repetitorlikka muqobil bo'lib, maktabga tayyorgarligi har xil bo'lgan va oilaviy moddiy resurslari teng bo'lmagan yoshlarning oliy o'quv yurtiga kirish imkoniyatini oshiradi. Maktab va universitet ta'limining o'zaro ta'siri jarayonida yuzaga kelgan muammolardan biri litsey sinflarini ochish muammosi bo'lib, bitta maktab o'quvchilari ikki guruhga bo'lingan: "oddiy", o'rta maktab o'quv dasturiga jalb

qilingan va "iqtidorli"[18]. Natijada, o'quvchilarning bu xilma -xilligi maktabdagi psixologik muhitni zaharlab, ularning "pastligi" ni eslatadi, boshqalari esa - "eksklyuzivligi" ni eslatadi. Natijada, ta'lim sifati yomonlashadi va ikkalasining umumiy tayyorgarlik darajasi pasayadi. Bu vaziyatdan chiqish yo'li - TVCHDPIda umumiy va noorganik va organik kimyo asosida yaratilgan tanlov. Shunday qilib, "Kimyo tarixi, kimyoning nazariy asoslari" tanlov kursida talabalar kimyoning asosiy tushunchalari va qonunlari bilan tanishadilar; organik birikmalarning noorganik va funktsional asosiy guruhlarning eng muhim sinflari, ularni tayyorlash usullari, xossalari va o'zaro o'zgarishlari. Organik va noorganik birikmalarning zanjirlari ishlab chiqilmoqda, bunda "oraliq moddalar" ko'rsatilgan, lekin reaksiya tenglamalarini olib kelish yoki o'zaro ta'sir qiluvchi komponentlar nomlanishi kerak, lekin reaksiya mahsulotlari noma'lum. Eritmalar tarkibini ifodalash usullari ko'rib chiqiladi (ular har xil turdagi reaksiyalar uchun ekvivalent va ekvivalentlik faktori tushunchasini beradi: neytrallash, yog'ingarchilik, kompleks hosil bo'lishi, oksidlanish-qaytarilish). Trening davomida talabalar TVCHDPI (maktab o'quvchilari) laboratoriyalarida laboratoriya-amaliy ishlarning nazariy asoslari va texnikasini o'rganadilar. Har xil turdagi laboratoriya idishlari, yuvish vositalari, teglar va yozuvlar turlari bilan tanishish; isitish moslamalari va haroratni nazorat qilish moslamalari bilan (elektr pechlar, quritish shkaflari, termostatlar, termokupllar); egzoz qurilmalari (dudbo'ron, assimilyatsiya); kimyoviy reagentlarning "tozaligi" tushunchalari bilan ular qattiq va suyuq reaktivlar bilan ishlash texnikasini o'zlashtiradilar. O'quvchilarga distillash, sublimatsiya, Kip apparatlari o'rnatiladi. O'quvchilar reaktivlarning ombor va laboratoriyalarda saqlanishi bilan tanishadilar. Qattiq, suyuq moddalar va kristallardan, kislotalar va ishqorlar eritmalaridan hisob -kitoblar qilinadi va eritmalar tayyorlanadi. O'lchash usullari, har xil turdagi texnologik tarozilar va ular ustida ishlash usullari bilan tanishish. TVCHDPI laboratoriyalarida o'qitish va ishlashdan tashqari, talabalar "Sifat" (mahsulot sifatini nazorat qilish laboratoriyasi), bo'limlari: "Kimyo", "Kimyo o'qitish metodikasi", "Biologiya o'qitish metodikasi", "Genetika" (shu jumladan tibbiyot), "Fizikani o'qitish metodikasi", "Informatikani o'qitish metodikasi", bolalar bog'chalari: "Kimyogarlar", "Geograflar", "Biologlar" o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantiradi, ularning bilimlarini chuqurlashtirishga yordam beradi. Kimyo fanidan olingan bilimlarni tizimga kiritish, kimyo fanining o'ziga xosligini tushunish Chirchiq shahridagi maktab o'quvchilari yosh kimyogar musobaqalarida, "Shahar taraqqiyoti uchun fundamental fanlar", "Tabiiyki - maktab o'quvchilarining ilmiy jamoasi" olimpiadasida, kimyochilar kunlarida (may oyining oxirgi yakshanbasi) qatnashadilar. 13 -maktab o'qituvchilari va TVCHDPI "Kimyo" kafedrasida o'qituvchilarining birgalikdagi faoliyati nafaqat bugungi maktab o'quvchilarining, balki kelajakda ham o'quvchilarning yutuqlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Adaptiv ta'limga bo'lgan ehtiyoj so'nggi yillarda tabiatshunoslik bo'yicha o'rta ta'lim tizimi o'z mavqeini ancha yo'qotishi bilan bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining [1] ma'ruzasida ta'lim sifatining pasayishi, shuningdek, maktab o'quvchilarining yarmiga yaqini tabiatshunoslik fanlari bo'yicha kerakli tarkibni o'zlashtirmaganligi bilan ham bog'liqligi qayd etilgan. Maktablardagi differentsial ta'lim universitetga qabul qilish vaqtida kerak bo'lmagan fanlardan ta'lim sifatining pasayishiga olib keldi. Asosiy rejaning o'zgarish qismida kimyo fani bo'yicha soatlar yo'qligi sababli, bu fanni "ikkinchi darajali" ga o'tkazish orqali fanga tayyorgarlik yomonlashdi; buning uchun yakuniy imtihonlardan o'tish shart emas. Maktab va universitetning birgalikdagi ishi psixologik moslashuv muammolarini hal qiladi: - ta'limning yangi shartlari va o'ziga xosliklariga, - noodatiy o'qitish usullariga, - maktab ta'limi xarajatlarini idrok etishga.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Matbuot xizmati. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning olimlar bilan uchrashuvi, Toshkent, NU Uz, 2019 yil 24 may.
2. Прядех А. А. Об условиях развития интеллектуальных способностей школьников/ Материалы XIV Междунар. науч.-практ. конф. Брянск, 2009. Стр. 98-102.
3. Егорова Г. И. Интеллектуальная подготовка студентов технического университета как необходимое условие повышения качества обучения // Изв. Том. политехн. ун-та. 2005. № 1. Стр. 222-227.

4. Badalova S.I., Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Intellectual training of students of technical institute.// Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1.
5. Yadgarov B., Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Applying ICT for improvement general chemical education// Society and innovations. 2021. №4. Стр. 257-261.
6. Atqiyayeva S. I., Komilov K.U. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry// Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». 2021. №10. Стр. 684-692.
7. Аллаев Дж. Использование личностно-ориентированного обучения на занятиях химии// Материалы международной конф. Проблемы современного непрерывного образования: Материалы Международной научной конференции по инновациям и перспективам. Т., 2019. том 1. Стр. 366.
8. Badalova S.I. Case technology in chemistry lessons// Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1, Page 262-265.
9. Atqiyayeva S. I. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry// Журнал «Образование и наука в XXI веке». 2021. №10, том 3. Стр. 684-692.
10. Shayzakova D.A. The use of personal-humanitarian technology in teaching chemistry// Academic research in educational sciences. Vol. 2 №4. 2021. Page 603-612.
11. Shayzakova D.A., Nasimov A.M. Kimyo fanini o'qitishda interfaol usullardan foydalanish// SamDU Ilmiy axborotnoma. 2020-yil, 6-son (124). 106-109 b.
12. Badalova S. I., Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Intellectual training of students of technical institute. Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1. Page 266-274.
13. Ёдгаров Б. Применение ИКТ для улучшения общего химического образования// Общество и инновации. 2021. №4. Стр. 258-263.
14. Рустамова Х.Н., Эштурсунов Д.А. Роль информационных и коммуникационных технологий в обучении общей и неорганической химии// "Экономика и социум". 2021. №5(84).
15. Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Case-study method for teaching general and inorganic chemistry// Academic research in educational sciences. 2021. № 6. Page 436-443.
16. Atqiyayeva, I. S., Kurbanova, A. D., Komilov, Q. O., Fayziyev, X. O. Kimyoni o'qitishda o'quvchilarning intellectual imkoniyatlarini rivojlantirishda elektron taqdimotlarning qo'llanilishi. academic research in educational sciences// 2021. 2(Special Issue 4), 47-52. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-4-47-5214>
17. Kurbanova, A. D., Komilov, K. U. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellektual qobiliyatini shakllantirish. academic research in educational sciences// 2021. 2(Special Issue 4), 73-78. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-4-73-78>.
18. Matyakubov A. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellektual qobiliyatini shakllantirish// Jamiyat va innovatsiy jurnali. 2021. №5. 571-577 betlar.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО - КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ПРОВЕДЕНИЕ ЗАНЯТИЙ ПО ХИМИИ

Рустамова Хафиза Намазовна

Магистрант 2-ого курса магистратуры Чирчикского Государственного педагогического института Ташкентской области, г. Чирчик, Узбекистан

Курбанова Айпара Джолдасовна

Заведующий кафедрой «Химия» Чирчикского Государственного педагогического института Ташкентской области, г. Чирчик, Узбекистан, Email: kaypara@list.ru

Аннотация. В настоящее время в процессе подготовки будущих педагогов-химиков представляется актуальным обновление традиционных средств обучения и контроля знаний студентов, и внедрение информационных технологий в учебный процесс. В статье показаны преимущества использования новых технологий обучения по сравнению с традиционными, отмечены особенности их применения в процессе обучения студентов химии и контроля их знаний. Проведенный подробный анализ использования информационных технологий позволяет авторам сделать вывод, что процесс обновления традиционных средств обучения при преподавании курса химии протекает по всем химическим направлениям и охватывает практически весь учебный процесс.

Ключевые слова: АКТ; химия; электронные тесты; видео лекции, электронные учебные пособия, презентация.

В данной работе ставится задача рассмотреть теоретические и практические аспекты возможности использования ИКТ на занятиях общей и неорганической химии с точки зрения практикующего преподавателя, основанные на пяти уровнях профессионализма педагога. Приводятся ссылки на учебные материалы и сайты Интернет, которые могут быть использованы

преподавателями при подготовке к занятиям и с целью создания своего банка информации по предмету, а также прилагаются фрагменты занятия с использованием ИКТ.

Далее давайте рассмотрим возможности использования ИКТ на занятиях химии:

- ИКТ как средство наглядности (презентации, демонстрации т.п.);
- ИКТ как дидактический инструмент: средство контроля (среды тестирования); средство организации фронтальной работы (например, ресурсы интерактивных досок);
- ИКТ как инструмент образовательной технологии: включение ИКТ в проектную, кейс - технологии, исследовательскую, поисковую, проблемную деятельность;
- ИКТ как средство развития: формирование индивидуальной образовательной траектории, личностного образовательного пространства;
- ИКТ как инструмент единой образовательной среды: сетевые группы как технология обучения.

Возможны несколько вариантов использования презентаций во время занятия.

1) Инновационный занятия – это изложение материала, иллюстрируемое рисунками, простыми и анимационными схемами, анимационными и видео фильмами, объединенными вместе при помощи программы Power Point.

2) Презентация, используемая в начале занятия, для побуждения познавательного интереса студентов к теме учебного материала.

3) Презентация в конце занятия как обобщение и закрепление изученного [1].

Применение слайдов во время лекций обеспечивает динамичность, наглядность, более высокий уровень и объём информации по сравнению с традиционными методами. Для занятий, как, полагаем, и большинство творчески работающих преподавателей, составляем презентации сами. Как, например, презентации по темам: «Первоначальные химические понятия», «Стехиометрические законы химии», «Строение и электронные конфигурации атомов, Периодическая система», «Типы химической связи», «Дисперсные системы. Растворы», «Щелочные и щелочноземельные металлы», «*s, p, d, f* – элементы», «Химия металлов, Сплавы, Коррозия металлов», «Электрохимические процессы. Электролиз» и др.

Использование компьютерных программ на занятиях по химии позволяет увидеть то, что на обычных занятиях невозможно: смоделировать химический процесс, провести опасную реакцию, увидеть динамическую модель работы химического аппарата, строение молекул и атомов, механизмы химических реакций и т.д [2].

В своих работах использую видеотрегменты, найденные в сети Интернет, на образовательных порталах и материалы электронных пособий, таких как: Образовательная коллекция, Мультимедийное учебное пособие.

Использование тестовых программ, самостоятельно составленных учителем, или тестов, предлагаемых в электронных учебниках: «Электронные занятия и тесты. Химия в среднее и высшей школе», позволяет студентов проверить свои знания независимым «экспертом» - компьютером.

В настоящее время сложно представить себе оформление проектных и исследовательских работ студентов без использования графических редакторов, табличных процессоров, мультимедиа программ и др. - для расчётов, составления динамических и статических моделей, повышения наглядности представленных результатов и презентабельности работы.

Это самостоятельная работа студентов с использованием готового электронного учебника, виртуальных экскурсий, виртуальных лабораторий и др., что позволяет формировать индивидуальную образовательную траекторию, личностное образовательное пространство каждого студента. Студенты при этом вовлекаются в процесс самообучения, получают новые навыки, умения, анализируют, сопоставляют, находятся в постоянном поиске. При использовании интерактивных обучающих программ, вовлекающих студентов в активные действия в процессе изучения нового материала, значительно увеличивается доля усвоенного материала (впрочем, как и при использовании любых других интерактивных методов обучения).

При наличии хорошей материальной базы для подготовки к занятиям химии, а также и на самих занятиях можно использовать Интернет. Сейчас все больше студентов привлекают Всемирную паутину для нахождения информации при подготовке к занятиям, написании докладов, рефератов, кейс технологии, эссе и электронные кроссворды по химии. Развивается дистанционное обучение. К сожалению, поскольку потенциал сети в настоящий момент сложно рассматривать как благоприятную образовательную среду (лишь часть информации является научной, достоверной, созданной образовательными сообществами), необходима направляющая и координирующая работа преподавателя[3,4].

При подготовке презентаций использую материал различных источников. Чтобы материал был представлен наиболее разнопланово, доступно и наглядно. Так, в теме «Строение атомов» при изучении химии в 1 курсе используем презентацию, в которой компоную: анимационные видеофрагменты. Просвещение, позволяющие наглядно показать строение атома и отдельных атомов. Порядок заполнения электронами энергетических уровней и подуровней разбираю, используя свою анимацию. s , p , d , f – орбитали на примере видеофрагментов. И это всё не статические картинки, это графические органайзеры, анимация, видео- что без презентации приходится объяснять «на пальцах».

Опасные с точки зрения ТБ опыты или опыты требующие каких-то особых реактивов, которых нет в лаборатории, разумнее показывать в записи. Например, горения дихромата аммония и образованный осадок выполняет роль катализатора. Оформление проектных и исследовательских работ студентов выигрывает, если результаты работы оформлены надлежащим образом, с использованием возможностей графических редакторов, программ для работы с таблицами

Поскольку не всегда есть возможность сходить на те или иные химические предприятия на экскурсии, то и здесь на помощь может прийти видеозапись или найденная в сети Интернет, или с диска электронного учебника.

Ну и, конечно же, сайты, содержащие необходимый для преподавателя материал. Выше в своей работе я уже дала ссылку на некоторые сайты, которые может использовать как преподаватель, так и студент[4,5].

Таким образом, по представленной работе был проведён анализ и возможности использования ИКТ на занятиях по химии. Использование ИКТ позволяет насытить и обогатить короткий промежуток времени занятия достаточно большим объёмом информации (презентации), показать процессы микромира (демонстрации), провести электронное или on-line тестирование студентов, позволяет создать личностное информационное пространство студентов и заинтересовать учащейся в использовании единого образовательного пространства для получения дополнительной информации по предмету.

Используя ИКТ на занятиях химии, не можем обойти без внимания такой момент, какие возможности даёт педагогу использование ИКТ при поведении занятий (лекция, лаборатория и практических занятий). Здесь, как нам кажется, можно выделить следующие аспекты:

- накопление дидактического материала, создание банка информации по предмету химии;
- освоение и использование новых технических средств обучения, программных продуктов;
- создание собственных уроков с применением ИКТ;
- участие в работе сетевых сообществ, профессиональных и творческих конкурсах;
- дистанционное обучение.

В настоящее время, когда студенты порою владеют компьютером и интернетом лучше преподавателя, негоже преподавателю занимать позицию: «А нам хорошо вести занятия по традиционному методу». Да, привыкшему перестраиваться тяжело. Может, стоит начать с того, что позволит облегчить нашу работу: использование компьютера экономит время при систематизации дидактического материала, при оформлении документации, при составлении индивидуальных заданий и позволит сделать это в соответствии с требованиями сегодняшнего дня. А, зайдя в Интернет, ознакомившись с работами коллег, захочется сделать что-то своё, что-то неповторимое и чтобы было не хуже чем у других. Да, чтобы подготовить одно только занятие с использованием презентаций, электронных тестов, флэш-анимации, придётся потратить не один час. Но какое удовольствие получаешь от занятия, когда ученики с удовольствием работают и тебе захочется создать ещё один нестандартный урок, и ещё один...

Какие требования предъявляются к преподавателям современного педагогического ВУЗа? Сегодня учителю недостаточно владеть учебным материалом и классическими приёмами обучения. Меняются акценты в образовании. Студенты в современном педагогическом ВУЗе должны не получать готовые знания, а научиться их брать, обрабатывать и, основываясь на свои знания, должен подходить творчески. А мы, преподаватели, должны научиться позволить им это сделать, научиться направлять, сопровождать студентов. Только тогда наш студент будет успешным специалистом. И, разумеется, не единственным, но очень важным на этом пути является использование в практике преподавателя элементов ИКТ.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алейникова И.И., Савенков А.А., СШ №23 «Использование компьютерных технологий на уроках химии», http://www.gmcit.murmansk.ru/text/information_science.
2. Кочегарова Л.В. «Критерии эффективности использования ИКТ в образовательном процессе», Сахалинский областной институт переподготовки и повышения квалификации кадров, г. Южно-Сахалинск, 2009
3. Лаврентьева И. В. «Притягательность ИКТ в профессиональной деятельности педагога», Интернет и образование, Октябрь, Том 2009, № 13
4. Леташкова Е. В. «Использование информационных технологий на уроках химии», <http://festival.1september.ru>
5. Badalova. S. I., Komilov Q. U., Kurbanova A. Dj. Intellectual training of students of technical institute. Academic Research in Educational Sciences Vol. 1 No. 1, 2020. 266-274.

KIMYO DARSLARIDA O'QUVCHILARNING INTELLEKTUAL QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHGA TIZIMLI-FAOLIYATLI YONDOSHISH

Abdullayeva Shaxnoza Alisher qizi

Toshkent viloyati CHirchiq davlat pedagogika institute

“Kimyon o'qitish metodikasi” yo'nalishi 4 - bosqich talabasi

Komilov Kamaridin Urinovich,

moondin@list.ru

Toshkent viloyati CHirchik Davlat pedagogika

instituti “Kimyo” kafedrasi dotsenti,t.f.n. CHirchik sh. Uzbekistan

Annatsiya. Maqolada tizimli-faoliyatli metod elementlarini o'rta maktabda qo'llashning o'ziga xos muammolari va istiqbollari, kamchiliklari va yutuqlari haqida so'z brogan. Bu borada olib borilgan efoquuuf – sinov ishlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: tizimli-faoliyatli metod, intellectual qobiliyat, konyuktivlik

Kirish. O'quvchilarning intellektual qobiliyatini oshirish masalalari zamonaviy kimyo fani va amaliyotining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. O'qishda faollik tamoyilini amalga oshirish katta ahamiyatga ega, chunki o'qitish va intellektuallik qobiliyatini rivojlantirish, faollik xususiyatiga ega va o'quvchilarni o'qitish, dunyo qarashini rivojlantirish va tarbiyalash natijasi mashg'ulot sifatidagi ta'lim sifatiga bog'liq [1]. Bu bilimning o'zi emas, balki uni qaerda va qanday qo'llash kerakligini bilish zarur bo'ladi. Ammo bundan ham muhimroq, yangi ma'lumotlarni olish, talqin qilish yoki yaratish. Bu ham, boshqasi ham, uchinchi - faoliyat natijalari va faoliyat - bu muammolarni hal qilish.

Shunday qilib, ta'limga e'tiborni faktlarni assimilyatsiya qilishdan o'zgartirishni xohlash (natija- bilim) dunyo bilan o'zaro munosabatda bo'lish usullarini (natijada ko'nikmalar) o'zlashtirish uchun biz o'quv jarayonining mohiyatini va talabalarning faollik usullarini o'zgartirish zarurligini anglaymiz.

Hozirgi bosqichdagi ta'lim sifati deganda, "kelajakda foydalanish uchun" emas, balki shaxsning o'z taqdirini o'zi belgilash va o'z-o'zini anglash bilan bog'liq bo'lgan predmetdan oldingi ko'nikmalar darajasi tushuniladi. kelajakdagi faoliyat modeli, hayotiy vaziyat [2].

O'quv jarayonining samaradorligini oshirish muammosini hal qilish, amaliyot bilan isbotlangan talabalarni faollashtirish shartlari va vositalarini ilmiy tushunishni talab qiladi.

Ta'limni insonparvarlashtirish sharoitida, ommaviy ta'limning mavjud nazariyasi va texnologiyasi doimiy o'zgaruvchan muhitda yashash va ishlashga qodir kuchli shaxsni shakllantirishga yo'naltirilishi kerak.

Faoliyatning tizimli yondashuvi shaxsning rivojlanishiga, fuqarolik identifikatsiyasini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, Respublikamiz ta'lim standartlarining yangi avlodiga kiritilgan qiymat yo'nalishlarini ko'rsatadi va kuzatishga yordam beradi.

Darsni Davlat Ta'lim Standarti doirasida tuzish uchun darsning samaradorligi mezonlari qanday bo'lishi kerakligini tushunish kerak:

- Dars maqsadlari vazifani o'qituvchidan talabaga o'tkazish tendentsiyasi bilan belgilanadi.

- O'qituvchi tizimli ravishda bolalarni refleksli harakatni bajarishga o'rgatadi (ularning tayyorligini baholaydi, nodonlikni ochib beradi, qiyinchiliklarning sabablarini topadi va hokazo).

- O'quv jarayonida o'quvchilarning faollik darajasini oshiradigan turli xil o'qitish shakllari, usullari va metodlari qo'llaniladi.

- O'qituvchi muloqot texnologiyasiga egalik qiladi, o'quvchilarga savollar berish va ularga javob berishni o'rgatadi.

- O'qituvchi samarali (dars maqsadiga muvofiq) reproduktiv va muammoli ta'lim shakllarini birlashtiradi, bolalarni qoidaga muvofiq va ijodiy ishlashga o'rgatadi.

- Darsda o'z-o'zini nazorat qilish va o'zini baholashning vazifalari va aniq mezonlari qo'yiladi (talabalar o'rtasida nazorat va baholash faoliyatining maxsus shakllanishi mavjud).

- O'qituvchi barcha o'quvchilar tomonidan o'quv materialini tushunishga erishadi, buning uchun maxsus texnikadan foydalaniladi.

- O'qituvchi har bir o'quvchining haqiqiy yutuqlarini o'lchashga intiladi, minimal yutuqlarni rag'batlantiradi va saqlaydi.

- O'qituvchi darsning kommunikativ vazifalarini aniq rejalashtiradi.

- O'qituvchi o'quvchi tomonidan bildirilgan o'z qarashlarni, qabul qiladi va rag'batlantiradi, ularni ifoda etishning to'g'ri shakllarini ifodalashga o'rgatadi.

- Darsga qo'yilgan munosabatlar uslubi, ohanglari hamkorlik muhitini, birgalikda ijodkorlikni, psixologik qulaylikni yaratadi.

- Darsda "O'qituvchi – o'quvchi" yo'nalishidachuqur shaxsiy ta'sir olib biriladi (munosabatlar, birgalikdagi faoliyat va boshqalar orqali) [3].

Faoliyatga asoslangan yondashuv har qanday variantda rivojlanish ta'limi kontseptsiyasining asosi hisoblanadi. Barcha tizimlarda va o'quv-uslubiy to'plamlarda, birinchi navbatda, tor fan sohasida bilim, ko'nikma va malakalarni to'plash emas, balki shaxsning shakllanishi, uning "o'z-o'zini qurishi" bolaning faoliyati jarayonida. ob'ektiv dunyo va nafaqat shaxsda, balki birgalikdagi kollektiv faoliyatda.

O'quvchini faol jamoaviy intellectual qobiliyatni rivojlantirish faoliyatiga jalb qilish uchun quyidagilar zarur:

1. o'rganilgan materialni kundalik hayot va o'quvchilarning qiziqishlari bilan bog'lash;
2. dars ishining turli xil shakl va usullarini, eng avvalo, mustaqil ishlarning barcha turlarini, dialogik va dizayn tadqiqot usullarini qo'llagan holda darsni rejalashtirish;
3. talabalarning o'tgan tajribalarini muhokamaga jalb qilish;
4. o'quvchilarning yutuqlarini nafaqat belgi bo'yicha, balki mazmuniy xarakteristikasi bo'yicha ham baholash [4].

Ko'rinib turibdiki, bugungi kunda jamiyatning yangi ijtimoiy talabi: o'quvchilardagi bag'rikenglik, o'z taqdirini o'zi belgilash va o'zini qobiliyatini to'liq nomoyon etishda an'anaviy tushuntirish va tasviriy o'qitish usuli etarli darajada emas. Shu sababli, zamonaviy ta'lim rivojlanadigan, rivojlantiradigan, yngiliklarga boy bo'lishi zarur.

Faoliyatga asoslangan ta'lim yondashuvini amalga oshirish quyidagi usullarga asoslanadi:- loyiha; - rolli / biznes o'yinlari; - muammoli usul;

- tadqiqot usuli; - amaliy muammolarni hal qilish usuli; - jamoaviy ijodiy faoliyat;

- qidiruv usuli; - muhokama usuli; - kommunikativ. Biroq, bularning barchasidan eng integratsiyalashgani sifatida (eng rivojlanayotgan va eng istiqbolli o'qitish usuli deb ataladigan barcha turdagi tadbirlarni o'z ichiga oladi) loyiha uslubiga ustunlik beriladi [5].

Tizimli-faoliyatli yondashuvli texnologiyasi ta'limning yangi natijalariga sifatli erishish mexanizmi bo'lib, ro'z ichiga quyidagilarni o'z ichiga oladi.

1. O'quv faoliyatini rag'batlantirish;
2. Bilimlarni yangilash;
3. Yangi bilimlarni muammoli tushuntirish;
4. Tashqi nutqda birlamchi mustahkamlash;
5. O'z-o'zini tekshirish bilan mustaqil ish (ichki nutq);

6. Bilimlar tizimiga yangi bilimlarni kiritish va takrorlash;

7. Refleksiya.

Sinfdagi turli xil faoliyat turlari, shu jumladan, axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, o'quvchilarga shaxsiy tajriba - ijodiy faoliyat tajribasi, dunyoga, tabiatga, hayotga hissiy -qadriyatli munosabatni shakllantirishga imkon beradi, bu zamonaviy tez o'zgaruvchan dunyoda zarur [6].

Qo'llanilgan usul. Muallif tomonidan mavzu olinib 2021 yil aprel – may oylarida faoliyat boshlanga. Tadqiqot maqsadi-o'quvchilarning kimyo darslariga kognitiv qiziqishini kuchaytirishda tizimli-faollik yondashuvining elementlarini o'rganish.

Tadqiqot Chirchiq shahridagi "25 -sonli umumta'lim maktabi" bazasida olib borildi. Tadqiqotda 8^A sinf o'quvchilari 24 kishi, 8^B sinf o'quvchilari 23 kishi qatnashdi. O'quvchilar eksperimental va nazorat guruhlariga bo'lingan. Eksperimental guruh 8^B sinf o'quvchilari edi. 8^B sinfda an'anaviy o'qitish o'rniga darslar tizimli-faoliyatli usul elementlarini qo'llanilishi bilan, 8^Ada esa an'anaviy turdagi darslar yordamida olib borildi.

Tadqiqot uch bosqichda bo'lib borildi, ular quyidagilarda o'z aksini topgan:

1. Aniqlash bosqichi. Tajribaviy - eksperimental ishning aniqlanish bosqichida biz ushbu tadqiqot uchun namuna, tanlangan diagnostik muolajalarni aniqlab oldik.

2. Shakllantiruvchi bosqich. Tajriba ishining shakllanish bosqichida biz tizimli-faoliyatli yondashuv yordamida kimyo darslarini o'tkazdik.

3. Nazorat bosqichi. Tekshirish bosqichida biz aniqlash bosqichining diagnostik muolajalarini qayta qo'lladik. Eksperimental ishning shakllantiruvchi bosqichi mazmunining samaradorligini aniqlash maqsadida natijalar tahlil qilindi.

O'quvchilarning kimyo darslariga kognitiv qiziqishini faollashtirish maqsadida 8-sinf o'quvchilari uchun kimyo fanidan mo'ljallangan "Tizimli-faoliyatli usul yordamida o'quvchilarning kimyo darslariga kognitiv qiziqishini faollashtirish" mualliflik kursi ishlab chiqildi va amalga oshirildi.

Tadqiqotning aniqlanish bosqichida motivatsion-qiymat darajasini (kognitiv qiziqish) baholash vositasi sifatida "O'z-o'zini rivojlantirish darajasining diagnostikasi" psixologik testi tanlandi. Ushbu testda kognitiv qiziqish umumiy qiziqishning eng muhim sohasi hisoblanadi. Uning mavzusi insonning eng muhim mulki: atrofimizdagi dunyoni nafaqat biologik va ijtimoiy yo'nalishda, balki odamning dunyoga bo'lgan eng muhim munosabatlarida - uning xilma-xilligiga kirish istagida bilish. , ongda muhim jihatlarni, sabab-oqibat munosabatlarini, naqshlarini aks ettirish, ya'ni o'quvchining shaxsiy o'zini - o'zi rivojlantirish jarayoniasoslangan[7].

Muhokama. Faoliyatga tayyorlik muammosi bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilib, biz shunday xulosaga keldikki, tizimli-faoliyatli yondashuvni amalga oshirishga tayyorlikni o'rganayotganda quyidagilarni bajarish kerak.

-o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalashga tayyorlik darajasini aniqlash;

- matematik ma'lumotlarni qayta ishlash natijasida natijalarni hisoblash;

- darslarni tizim-faollik yondashuvi elementlari bilan o'tkazish;

- o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishga intilish darajasini qayta aniqlash.

O'quvchilarni o'rganish, kimyo fanini o'qitishda tizim-faollik yondashuvi texnologiyasidan foydalangan holda, kognitiv faollik sezilarli darajada oshganligini ko'rsatdi. Topshiriqlarni bajarayotganda, talabalar natijaga erishish uchun bajarilishi kerak bo'lgan harakatlarini tushuntirdilar. Shunday qilib, kimyo darslarida 8 -sinf o'quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirish zaruriyati va imkoniyati asoslandi.

Tizimli -faoliyatli yondashuvning turli xil texnologiyalarini, usullarini, vositalarini qo'llash natijasida o'quvchilarning fanga bo'lgan motivatsiyasi va o'qish sifatining dinamikasi ortishi kuzatildi.

Adabiyotlarni o'rganish, muammo bo'yicha to'plangan materiallarni tahlil qilish va umumlashtirish menga kimyoni o'qitishda tizimli-faollik yondashuvidan foydalanishning

nazariy asoslarini aniqlash imkonini berdi. Mening ishim natijalari o'quvchilarning sinfda kognitiv faolligi oshganligini ko'rsatadi. Men tanlagan ta'lim texnologiyalari nafaqat o'rganilgan materialni yod olish va tushunish sifatini yaxshilashga, balki o'quv jarayonini qiziqarli va oson qilishiga yordam beradi.

Xulosa. Biz uch bosqichni o'z ichiga olgan eksperimental ishni o'tkazdik: aniqlash, shakllantirish va nazorat. Aniqlash tajribasi natijalariga asoslanib, biz sakkizinchi sinf o'quvchilarining ko'pchiligida o'z-o'zini rivojlantirish yoki kognitiv qiziqishni shakllantirish istagi o'rtacha degan xulosaga keldik.

Shunday qilib, biz quyidagi muammoni hal qilishni boshladik: shakllanish bosqichida, ta'lim jarayonida tizimli faollik yondashuvidan foydalangan holda, kognitiv qiziqishni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan usul va metodlar tizimini ishlab chiqish va eksperimental ravishda sinab ko'rish. Bu ishning samaradorligi nazorat tajribasi bilan tasdiqlandi: eksperimental guruh sub'ektlarining o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan intilishlari oshdi. Taqdim etilayotgan muammoning asosiy vositasi o'quvchilarni kerakli ta'lim harakatlarini egallashga va rivojlantirishga rag'batlantiruvchi o'quv vazifalarini to'g'ri tanlash bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, kognitiv qiziqishni shakllantirish bo'yicha ishlar har bir darsda sodir bo'ladi. Bu faqat o'qituvchi tizim-faollik yondashuvi kontsepsiyasi bo'yicha darslarni o'tkazgan taqdirdagina mumkin bo'ladi.

Shunday qilib, tizim-faollik yondashuvi sharoitida kimyo darslariga talabalarning kognitiv qiziqishlarini shakllantirishning pedagogik shartlarini aniqlashdan iborat bo'lgan ushbu tadqiqot muammosi hal qilindi, vazifalar bajarildi. Tadqiqot yanada rivojlanish istiqbollari ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аксенова, Н. И. Системно-деятельностный подход как основа формирования метапредметных результатов [Текст] // Теория и практика образования в современном мире: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). — СПб.: Реноме, 2012. — с. 140-142
2. Алексеев, М.Ю. Применение новых технологий в образовании [Текст] / М.Ю. Алексеев, С.И. Золотова. Троицк, 2005. с.62
3. Асмолов, А.Г. Системно-деятельностный подход к разработке стандартов нового поколения [Текст] / А.Г. Асмолов // Педагогика.-2009.- №4.- с.122.
4. Асмолова, А.Г. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли. Система заданий [Текст]// Пособие для учителя. 2011. – с. 234
5. Баранов, С.П. Педагогика: учебное пособие [Текст] / С.П. Баранов, Л.П. Болотина, Т.В. Воликова. – М., Просвещение, 1981
6. Бережнова, Л.Н. Диагностика уровня саморазвития и профессионально-педагогической деятельности [Текст] / Л.Н. Бережнова. - 2007 г., с.23
7. Бордовская, Н. Педагогика: Учебное пособие [Текст] / Н. Бордовская, А. Реан. – СПб.: Питер, 2008

O'QUVCHILARNING INTELLEKTUAL QOBILIYATINI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANTIRISH MUAMMOSI

Atqiyayeva Sanobarxon

Toshkent viloyati CHirchiq davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Аннотация Maqolada hozirgi kunda kimyogar kasbni tanlashda, o'quvchining intellektual qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish ahamiyat beriladigan yo'llar ko'rib chiqilgan. Ta'lim sohasidagi muammolarni hal qilish zarurati nuqtai nazaridan intellekt tushunchasining ta'rifi taklif etiladi: aql - bu turli xil sharoitlarda muvaffaqiyatli moslashishni ta'minlaydigan, ta'lim jarayonida olingan fikrlashning shakllangan algoritmlariga asoslangan aqliy faoliyatdir. Intellektual qobiliyatlar orqali namoyon bo'ladigan aql-idrok funktsiyalarini ochib berdi.

Калит so'zlar: shakllantirish, intellekt, qobiliyat, fikrlash, shakllantirish.

Yigirma birinchi asrning birinchi o'n yilligining oxiriga kelib, mamlakatimiz sog'liqni saqlash tizimi davrning qiyinchiliklariga javob bermasligi aniq bo'ldi. Ta'lim tizimini kimyo mutaxassisligi bo'yicha malakali kadrlar bilan ta'minlash eng dolzarb muammo. Tadqiqotimizda biz kimyo mutaxassisligi bo'yicha kasbiy tayyorgarlik masalalarini ko'rib

chiqamiz. Agar mamlakatimizda ta'lim tizimida ishlaydigan o'qituvchilar soni ko'payayotgan bo'lsa, demak, laboratoriya kimyogari, analitik kimyogar vakillari doimiy ravishda kamayib bormoqda. Bu holat ko'pchilik ta'lim muassasalarida o'qituvchilar laboratoriya kimyogari vazifalarini bajarishga majbur bo'lib, ularning bevosita vazifalaridan chalg'itilishiga olib keladi.

Kimyoviy tahlil laboratoriya yordamchisi - har xil moddalarni: rudalar, neft va neft mahsulotlari, har xil turdagi po'latlar, metall qotishmalari, kislotalar, tuzlar va boshqalarni kimyoviy va fizik -kimyoviy tahlillari bilan shug'ullanuvchi xodim.

Laboratoriya yordamchisining asosiy faoliyati mahsulot sifatini, atrof -muhitni muhofaza qilishni va boshqalarni nazorat qilish maqsadida suyuqlik, gaz, bug 'va qattiq moddalarning ayrim namunalarning kimyoviy tarkibi yoki kimyoviy xossalari to'g'risida ma'lumot olish bilan bog'liq.

- Kimyoviy tahlil laboratoriya yordamchisining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:
- analitik nazoratga tayyorgarlik va namuna olish;
- materiallarni tasdiqlangan usullar bo'yicha tahlil qilish;
- ishlab chiqarish mahsulotlarining sifatini tekshirish;
- atrof -muhitni analitik nazoratini amalga oshirish;
- sintez qilingan moddalarni aniqlash;
- eksperimental ishlarni rejalashtirish va tashkil etish;
- optimal tadqiqot usullarini tanlash;
- xavfsiz mehnat sharoitlarini tashkil etish.

Bu tabiiy, chunki, masalan, laboratoriya kimyogarlari sonining bizning mamlakatimiz o'qituvchilari soniga nisbati dunyoning rivojlangan davlatlariga qaraganda ikki yoki undan ko'p marta kamdir [1].

Kimyoviy-laborantning yo'qligi, faqat bir tomondan, ushbu ijtimoiy va professional guruhning muammoli holati bilan izohlanadi (kasbning obro'sining yo'qligi, juda og'ir ish uchun moddiy mukofotning past darajasi, og'ir mehnat sharoitlari, ko'pchilik ishchilarning fikricha, istiqbollar va boshqalarning yo'qligi). Boshqa tomondan, umumta'lim maktablari va litsey bitiruvchilarining ko'pchiligi o'z kasbiy burchlarini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur vakolatlarga ega emaslar. Va bu holat ularning ta'lim muassasasida kasbiy tayyorgarlikdagi kamchiliklari bilan bog'liq. Talabalar kasbda rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatlarini tasavvur qilishmaydi. Sotsiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kimyoviy yo'nalishdagi litsey o'quvchilarining katta qismi nafaqat bitiruvchilarga kontseptsiyasi va malakaviy xususiyatlari bo'yicha yangi munosabat materiallarini o'rganmagan, balki bu hujjatlar haqida ham bilmagan. Ammo aynan ularda kasbning obro'sini oshiradigan yangi istiqbollar taqdim etiladi. Kasb -hunar ta'limi tizimidagi bu kamchilikni bartaraf etish uchun talabani davlat kasbini o'rganishni bashorat qilish va shu asosda ularning kasbiy rivojlanishini aniqlash uchun rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda o'quvchilarning yarmidan ko'pi litseyda o'qishni faqat oliy o'quv yurtiga kirish sari qadam deb bilishadi. Ta'limning yuqori pog'onasini rag'batlantirish mumkin, lekin litseylarda ishlamasdan, nisbatan cheklangan miqdordagi o'quvchilar uchun [2].

Shunday qilib, intellektual rivojlanish darajasi bilan belgilanadigan muayyan harakatlarning oqibatlarini bashorat qilish uchun litseyda turli vaziyatlarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

O'rta darajali tibbiyot xodimlarini kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan tayyorlashda intellektual qobiliyatlarni shakllantirish va rivojlantirish zarurati namoyon bo'ladi. Laboratoriya kimyogari talabalar va talabalar bilan uzoq vaqt muloqot qiladi, ularga o'qituvchilarning ba'zi ko'rsatmalarini tushuntiradi, ularni o'qishga to'g'ri munosabatda bo'lishga undaydi. Bu vazifani muvaffaqiyatli bajarish uchun etarlicha yuqori psixologik tayyorgarlikka ega bo'lish muhimdir. O'quvchilarga yoki talabalarga ijobiy ta'sir ko'rsatish, mehnat jamoasida qulay muhit yaratish qobiliyati hissiy intellektning shakllanish darajasi bilan belgilanadi.

Intellektual qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirish umumiy ta'limning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, litsey o'quvchilarining aksariyati o'qish davomida oladi. Kasbiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari litsey o'quvchilarining intellektini shakllantirishni eng muhim vazifa sifatida belgilab qo'yganligi sababli, intellektni shakllantirish o'rta maktab o'quv jarayonining etakchi yo'nalishlaridan biriga aylanishi kerak deb taxmin qilish mumkin. ta'lim.

Shu bilan birga, adabiyot va amaliyotni tahlil qilish o'quvchining intellektual qobiliyatini shakllantirishning ob'ektiv zarurati bilan quyidagi qarama -qarshiliklarni ochib berishga imkon beradi. Bu quyidagilarda o'z ifodasini topgan:

- "intellekt" tushunchasining o'zi va shunga muvofiq "intellektual rivojlanish", "intellektual qobiliyatlarning shakllanishi" tushunchasi hozirda noaniq tarzda aniqlanganligi bilan;

- ta'limning barcha bosqichlarida o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish modellarining etarli darajada ishlab chiqilmaganligi;

- ta'limda intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishning taklif etilayotgan kontseptual asoslari, yo'nalishlari va tashkiliy -pedagogik shartlarining nomuvofiqligi;

- litseylarda o'quvchilarni o'qitish xarakteri, hajmi va natijalariga qo'yiladigan talablarning tez -tez o'zgarib turishi;

- o'rta maxsus kasb -hunar ta'limi mazmuni bo'yicha davlat standarti talablariga muvofiqligini ta'minlash va faqat vaqt o'tishi bilan shaxsiyat xususiyatlarini rivojlantirish maqsadida o'qituvchilar tarkibining katta qismini talabalarni o'qitishning an'anaviy usullariga sodiqligi[3].

Yuqoridagi qarama -qarshiliklar muhim pedagogik muammoni - talabalarni turli darajadagi ta'lim tizimiga tayyorlashning pedagogik yondashuvlarini tushunish asosida, talabalarining intellektual qobiliyatlarini shakllantirishning kontseptual asoslarini ishlab chiqish va sinab ko'rish zaruratini keltirib chiqaradi. litsey, ushbu faoliyatning yo'nalishlari va tashkiliy -pedagogik shartlarini ajratib ko'rsatish. Bu muammoning echimi tadqiqotimizning mavzusini aniqladi: "Pedagogika oliy o'quv yurti talabalarining intellektual qobiliyatlarini shakllantirish".

Tadqiqotning maqsadi pedagogik universitet talabalarining intellektual qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishning kontseptual asoslarini, modeli va tashkiliy -pedagogik shartlarini ishlab chiqish edi. Tadqiqot ob'ektlari pedagogik universitet talabalarining umumiy ta'lim va kasbiy tayyorgarlik jarayonidir.

adqiqot usullari va asoslari. Tadqiqot maqsadi va vazifalariga muvofiq nazariy va empirik darajadagi usullardan foydalanildi: - o'rganilayotgan muammo bo'yicha falsafiy, psixologik va pedagogik manbalar, har xil turdagi rasmiy hujjatlarni qiyosiy tahlil qilish; - nazariy va empirik ma'lumotlarni sintez qilish; - tizimlashtirish; - modellashtirish; - sotsiologik tadqiqot; baholash va o'z-o'zini baholash; - psixologik testlar; - eksperimental ishlar; - tekshiruvlar natijalari bo'yicha hisobotlar va ma'lumotnomalarni, yig'ilishlar, konferentsiyalarning yakuniy hujjatlarini, davriy nashrlarda nashrlarni o'rganish; - tizimli va tizimli yondashuv, tahlil, sintez, prognoz, kuzatish, tarkibni tahlil qilish, amaliy faoliyatni o'rganish usullari.

Ta'lim mazmunini va uni o'quvchilarga etkazish usullarini barcha fanlar (davlat, ish beruvchilar, talabalar va ularning ota -onalari, o'qituvchilar va o'quv yurtlari va tashkilotlari rahbarlari, umuman ta'lim tizimi) talablariga muvofiq o'zgartirish imkoniyati uchun.) ta'lim jarayoniga, aniqrog'i iloji boricha katta e'tibor berilsa, moslashuvchanlik printsipi ham javobgar bo'ladi. Ta'limning mazmuni va usullarini nafaqat individual ehtiyojlarga, balki o'quvchilarning imkoniyatlariga mos ravishda o'zgartirish qobiliyatini belgilab, moslashuvchanlik printsipi o'quvchiga yo'naltirilgan ta'limning real amalga oshirilishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, moslashuvchanlik tamoyiliga muvofiq, talabalarni turli mutaxassisliklarga tayyorlashda ta'lim mazmunining bir xil bloklaridan foydalanish mumkin bo'ladi.

Biz strukturaviy-funksional modelga asoslangan tamoyillarni ko'rib chiqdik. Tibbiyot xodimlarini o'qitishda strukturaviy va funksional model quyidagi bloklarni o'z ichiga oladi:

- tashkiliy va boshqaruv;
- tadqiqot; - ta'lim va tarbiya;
- diagnostik; - profilaktik.

Strukturaviy-funksional yondashuvni ishlatishning eng muhim sharti axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanishdir.

Ekspirimental ish natijalari litseyda o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning taklif etilgan tizimi aqlning asosiy komponentlarini ishlab chiqadi, umumiy ta'lim va kasbiy fanlarning yanada muvaffaqiyatli rivojlanishiga yordam beradi degan xulosaga kelishimizga imkon berdi.

Xulosa. Ta'limning holati va rivojlanishidagi tizimli (ijtimoiy va tizimlararo) tendentsiyalar, shuningdek, kimyochi - laboratoriya assistenti, kimyogar - tahlilchi ijtimoiy va professional guruhidagi muammolar, ularning samarali professional faoliyatiga to'sqinlik qiladi va islohotlar zarurligini aniqlaydi. ta'lim tizimi. O'rta ta'limga talablar ortib borayotgani ko'rsatilgan - bu global tendentsiya. Umumta'lim maktablari va litsey bitiruvchilariga qo'yiladigan talablar O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini isloh qilish bilan bog'liq yangi vazifalarga muvofiq taqdim etilgan.

Ko'rinib turibdiki, fanning hozirgi rivojlanish bosqichida "aql" tushunchasi ko'p jihatdan u qanday maqsadlar uchun ishlatilgani va bu ishlatishning nazariy asoslanishi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, hozirda "razvedka" tushunchasining yagona talqini yo'q. Aql tushunchasining ta'rifi ta'lim sohasidagi muammolarni hal qilish zarurati kontekstida taklif etiladi: aql - bu ta'lim jarayonida olingan fikrlash algoritmlariga asoslangan, bu har xil sharoitlarda muvaffaqiyatli moslashishni ta'minlaydi. . Aql qobiliyatlari orqali namoyon bo'ladigan intellektning funktsiyalari ochiladi.

Pedagogika instituti talabalarining intellektual qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish tizimini amalga oshiruvchi pedagogik korpusning kasbiy faoliyati va bilimiga qo'yiladigan talablar, shuningdek, uning samaradorligini nazorat qilish ko'rsatkichlari to'plami ajratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Егорова Г. И. Технологии развития интеллектуальной культуры будущего специалиста. Тюмень : ТюмГНГУ, 2010.
2. Прядех А.А. Об условиях развития интеллектуальных способностей школьников : материалы XIV Междунар. науч.-практ. конф. Брянск, 2009. С.98–102.3. Atqiyayeva S. I., Komilov K.U. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry. Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». 2021. Выпуск №10, том 3. стр.684-692.

YORDAMCHI DASTURLI VOSITALAR KO'MAGIDA KIMYODAN MASHG'ULOT OLIB BORISH

Nigmatillaev Azim, Najimova Diara

Toshkent viloyati CHirchiq davlat pedagogika institute "Kimyoni o'qitish metodikasi" yo'nalishi 2 - bosqich talabasi

Mirzaraximov Ahmadjon Abdukaxarovich

moondin@list.ru Toshkent viloyati CHirchik Davlat pedagogika instituti "Kimyo" kafedrası o'qituvchisi, CHirchik sh. Uzbekistan

Annotatsiya

Maqolada kimyo fanidan mashg'ulotlarida axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT) elementlaridan foydalanish, etkazib berilishi mumkin bo'lgan materialni qayta ishlash, tushunuvchanligini oshirish va o'quvchida kimyoga bo'lgan qiziqishni oshishi haqida so'z brogan. Bu o'z navbatida kimyoni o'rganish istagini va intellektual qobiliyatini rivojlanishiga talabalarining bilimini xolis baholashga zamin yaratishi ko'rsatilgan. Multimediya texnologiyalari elementlarini qo'llanilishi nafaqat materialni ketma-ket taqdimot shaklida tuzishga, balki mashg'ulotning alohida qismlari o'rtasida chiziqli bo'lmagan harakatlanish imkoniyatini yaratishga imkon beradi.

***Kalit so'zlar:** AKT, intellekt, qobiliyat, rivojlanish, multmediya, taqdimot, mashg'ulot*

Kirish. Hozirgi vaqtda kimyo o'qitishning eng ustuvor pedagogik texnologiyasi ta'limning shaxsga yo'naltirilgan xususiyatiga asoslangan, maktab o'quvchilarini o'qitishning tabaqalashtirilgan yondashuvidir. Zamonamizning ob'ektiv haqiqati - bu o'qitishning samarali shakl va usullaridan foydalanish zarurati. An'anaviy uslublar asosan eskirgan, o'qishga motivatsiya, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik va samarali aloqa, ta'lim jarayonini samarali boshqarish qobiliyatini ta'minlay olmaydi. Shu munosabat bilan maktab o'quvchilarda fikrlash moslashuvchanligi, zukkolik, yangisini his qilish, tanlash tuyg'usi kabi fazilatlarni shakllantirish talab qilinadi. Bu o'z-o'zidan o'quvchini ilmiy dunyoqarashi shakllantirilishiga imkon topishga yo'naltiriladi. Shunga asoslanib, rivojlanayotgan zamonaviy jamiyat maktabdan o'quvchilarni ilmiy dunyoqarashga o'rgatishni talab qilmoqda. Shuning uchun maktabda kimyo ta'limi kontseptsiyasi aynan shu muammoni hal qilishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Maktab oldiga qo'yilgan vazifalarga erishish uchun o'qitishning yangi usullarini takomillashtirish va topish, o'qitish samaradorligini oshirishda yordamchi dasturli vositalarga katta e'tibor berish kerakligiga urg'u berilmoqda. Differentsial ta'lim jarayonining printsipi - bu o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini amalga oshirishga hissa qo'shishning eng yaxshi usuli va umumiy o'rta ta'limning mohiyati va maqsadlarini tasdiqlaydi. Lotin tilidan tarjima qilishda "farq" butunlikni turli qismlarga, shakllarga, bosqichlarga bo'linishini, tabaqalanishini anglatadi. "O'rta maxsus ta'limi" ma'lumotnomasida tabaqalashtirilgan ta'lim ta'rifi berilgan: "Differentsial ta'lim - bu o'quv rejaları va dasturlarini taqsimlash, yagona maktab tamoyiliga zid bo'lmagan asosiy, ixtisoslashtirilgan o'quv fanlarini ajratish va mustahkamlash. barcha fanlardan umumiy ta'limning belgilangan davlat standartlarini ta'minlaydi va o'quvchilarning haftalik yuklamasi oshmaydi»[1]. Ta'lim faoliyatini yordamchi ta'lim vositalaridan foydalangan holda, tabaqalashtirilgan tashkil qilish bilan bu ikki tomon kesishadi. O'quvchilarda yo'naltirilgan ta'limda ta'lim faoliyatini tabaqalashtirilgan tashkil qilishni amalga oshirish quyidagilarni talab qiladi:

- o'quvchilarning individual xususiyatlari va ta'lim imkoniyatlarini o'rganish;
- talabalarni guruhlarga bo'lish mezonlarini aniqlash;
- ijobiy o'zgarishlarni va qiyinchiliklarni qayd etib, o'z ishini tahlil qilish qobiliyati;
- o'quv jarayonini boshqarishga qaratilgan o'quvchilar faoliyatini (individual va guruhli) uzoq muddatli rejalashtirish;
- o'qituvchining etakchiligini farqlashning samarasiz usullarini yanada oqilona usullar bilan almashtirish qobiliyati [2].

Ta'limning differentsiatsiyasi hozirgi vaqtda maktabdagi ta'limni yangilashning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ta'lim faoliyatini tabaqalashtirilgan tashkil etishning asosiy vazifasi - individuallikni ochib berish, uning rivojlanishiga, joylashishiga, o'zini namoyon qilishiga yordam berish, selektivlik va ijtimoiy ta'sirlarga qarshilik ko'rsatish. Differentsial o'qitish har bir o'quvchining moyilligi va qobiliyatini aniqlash va maksimal darajada oshirish uchun kamayadi. O'quv jarayonining turli bosqichlarida talabalarga tabaqalashtirilgan yondashuvni qo'llash, oxir -oqibat, barcha talabalar tomonidan ma'lum bir bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni o'zlashtirishga qaratilgan. Keyingi qadam - bosqichli dastur yaratish. U keng qamrovli didaktik maqsad va tabaqalashtirilgan mashg'ulotlar majmuasidan iborat. Ko'p darajali dasturni yaratish uchun siz katta mavzu yoki bo'limni tanlashingiz, uni nazariy va amaliy qismlarga bo'lishingiz, ularning hajmiga qarab soatlarni taqsimlashingiz va alohida o'rganishingiz kerak. Bu sizga mavzuning birinchi, nazariy qismini tez, ixcham o'tishga va mavzuning yaxlit ko'rinishini (bo'limiga) yaratishga imkon beradi. Shu bilan birga, amaliy vazifalar asosiy tushunchalarni, umumiy qonunlarni yaxshiroq o'zlashtirishga imkon beradigan asosiy darajada bajariladi. Mavzuni o'zlashtirishning ikkinchi qismi - bu bolalarning individual qobiliyatlarini amaliy darajada rivojlantirish. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishning birinchi darsida blok -sxema beriladi, bu erda quyidagilar ajratib ko'rsatiladi: - asos (tushunchalar, qonunlar, formulalar, xossalalar, miqdor birliklari va boshqalar); - birinchi bosqich talabasining asosiy ko'nikmalari; yuqori bosqichlarga o'tish yo'llari, har bir talabaning xohishiga ko'ra mustaqil rivojlanishi uchun asos yaratadi [3]. Amaliy qism darajali test bilan yakunlanadi. Nihoyat, har bir mashg'ulot uchun uchta darajadagi integratsiyalashgan didaktik maqsadlarni aniqlash va mazmunini tanlash kerak. Har bir mavzuda asos ajratiladi - bu, agar xohlasangiz, butun mavzuni mustaqil ravishda o'zlashtirishga imkon beradigan minimal bilimdir. Differentsial ta'limni har darsda va uning barcha bosqichlarida ko'rish kerak. Kimyoni o'qitish jarayonining muhim bo'g'inlaridan biri bu o'quvchilarning bilim faolligini faollashtirish, ularning e'tiborini, xotirasini, tafakkurini, nutqini rivojlantirish, shuningdek, mavzuni o'rganishga qiziqishni rag'batlantirishdir. yuqori darajadagi talabalarning ixtisoslashtirilgan ta'limi nuqtai nazaridan ushbu mavzuni o'rganishga yo'naltirilgan profilni tanlash. O'quvchilarda atrofimizda sodir bo'layotgan

narsalar va hodisalar haqida nisbatan oddiy, ilmiy jihatdan to'g'ri tasavvur va tushunchalarni shakllantirishga yordam beradigan tashkiliy shakllar, usullar va uslubiy metodlarning to'g'ri kombinatsiyasi asosiy kimyoviy bilimlarning tizimli zaxirasini to'planishini ta'minlaydi. Ular, o'z navbatida, yangi tushunchalar, hukmlar va xulosalar uchun asos bo'lib, talabalar uchun mavjud bo'lgan hajmda, organik dunyoning hayoti va rivojlanishining asosiy qonunlarini ochib beradi. Siz o'zingizning o'quv dasturingizni tizim sifatida taqdim etishdan boshlashingiz kerak, ya'ni tarkibning asosiy tuzilishini amalga oshirishingiz kerak. Ta'limning asosiy g'oyalari, printsiplari va qoidalari tarkib tarkibida aniqlanganda, kimyoviy bilimlarni tanlash, ortiqcha yuklanish va takrorlanishni bartaraf etish muammosini muvaffaqiyatli hal qilish osonroq bo'ladi.

Shu maqsadda o'qituvchi butun kursning asosiy yo'nalishlarini aniqlaydi, so'ngra har bir sinf uchun har bir yo'nalish bo'yicha, mazkur yo'nalish bo'yicha fikrlarning rivojlanishini ta'minlaydigan tarkibni tanlaydi. Yangi materialni o'rganishda tabaqalashtirilgan o'qitishdan foydalanish o'qituvchiga o'quv jarayonining samaradorligini oshirish uchun katta imkoniyatlar beradi. Kamroq yoki kamroq uyg'un moyilligi bo'lgan, lekin yosh normasi doirasida rivojlanayotgan bolalar uchun ta'lim muhitining rag'batlantiruvchi va o'qitish funksiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'qitishda "O'rtacha" bilimga ega bo'lgan o'quvchiga mo'ljallangan ta'limni o'zlashtirishga, intellectual qobiliyatlari kam rivojlangan o'quvchilarga ham ta'sir qiladi. Bu toifadagi maktab o'quvchilarining ko'pchiligi doimo noqulay ahvolda bo'lib, bu bir qator salbiy oqibatlariga olib keladi: o'qishga qiziqishning yo'qolishi, maktabga va mashg'ulotlarga salbiy munosabat, o'zini bilimsiz his qilishning rivojlanishi va boshqalar. Ruhiyatshunoslik qonunlariga muvofiq, bunday holni siqib chiqarib, intellectual qobiliyatni rivojlantirishni boshqa sohalar manbasi qidirish kerakligi uqdirish talab etiladi.

Qarama -qarshiliklarning echimi ta'limning tashqi farqlanishida ko'rinadi. Bu, birinchi navbatda, differentsiatsiya tushunchasini, differentsiatsiyaga ta'sir etuvchi omillarni belgilash, bu yondashuv doirasida tabaqalashtirilgan o'qitishning asosiy psixologik mezonlarini ko'rib chiqish zarur. Ishim uchun men har xil darajadagi murakkablikdagi ("A", "B", "C") farqli dasturlarning uch turini ajrataman. Bu dasturlar o'rtasida qat'iy uzluksizlik mavjud, har bir mavzu uchun majburiy minimal taqdim etiladi, bu sizga taqdimotning ajralmas mantig'ini taqdim etish va asosiy g'oyalarning yaxlit shaklini yaratish imkonini beradi.

"C" dasturining vazifalari asosiy standart sifatida belgilanadi - minimal yoki reproduktiv. Bu erda mashg'ulotning o'ziga xos xususiyati - takrorlanish tezligi, semantik guruhlarini ajrata olish qobiliyati. Qanday qilib o'rgatish, nimalarga e'tibor berish kerakligi va hokazolar bo'yicha ko'rsatmalar kiritiladi. va boshqalar. Hamma "B", "A" vazifalarini boshlashdan oldin "C" dasturining vazifasini bajarishi kerak. "B" dasturi - analitik -sintetik daraja, foydalanish uchun muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan aqliy faoliyat texnikasini boshqaradi.

Bu erda aniq bilimlardan tashqari, "C" sathining materialini kengaytiradigan qo'shimcha ma'lumotlar kiritiladi. "A" dasturi - bu o'quvchilarni bilimlarni ongli, ijodiy qo'llash darajasiga olib chiqadigan ijodiy darajadir; materialni chuqurlashtiradigan, mantiqiy asoslashni talab qiladigan, rivojlantiruvchi ma'lumot bilan ta'minlangan. Bu daraja talabalarga qo'shimcha mustaqil ish qobiliyatini ko'rsatish imkonini beradi [4].

Kimyo darslarida biz o'quvchilarning kimyoga bo'lgan qiziqishini uyg'otishga, ularning o'quv va kognitiv faolligini oshirishga yordam beradigan loyiha faoliyati, muammoli ta'lim va axborot - kommunikatsiya texnologiyalari(AKT) va yordamchi dasturli vositalardan foydalanamiz. Aynan sinfda o'qituvchi rahbarligida talabalar o'z intellektini har tomonlama rivojlantirish uchun AKT elementlaridan foydalanishni o'rganadilar, ta'lim va keyinchalik ishlab chiqarish muammolarini hal qilish uchun ma'lumot olish usullarini o'zlashtiradilar, davom ettirishga ko'nikmalarga ega bo'ladilar. ta'lim butun hayoti davomida Ta'lim jarayonida AKTdan foydalanish o'qituvchi ixtiyorida bo'lgan boshqa texnik vositalarga qaraganda o'qitish usullarini yanada takomillashtirishga yordam beradi. Birinchidan, kompyuter o'qituvchining darslarga tayyorgarlik ko'rishda foydalanadigan ma'lumot manbalariga kirishni sezilarli darajada kengaytiradi[5].

Usul va uslubiyat. Axborot - kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishga imkon beradigan eng muhim metodologik tamoyillardan biri bu kompyuter texnologiyalarining an'anaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashuvidir. Biz boshqa texnologiyalarga qaraganda ta'lim jarayonining yuqori darajasini ta'minlasagina, biz axborot texnologiyalariga murojaat qilamiz. Kompyuter ko'pchilik ko'rgazmali qurollar va modellarni almashtira oladi. Amaliy ishni tashkil qilishda kompyuter samarali yordamchiga aylanadi. Masalan, zaharli moddalarni (benzol, galogenlar va h.k.) o'rganayotganda, virtual olam o'quvchilar salomatligiga xavf tug'dirmasdan kimyoviy tajriba o'tkazishga imkon beradi[6].

Quyida yordamchi dasturli vositalarning mashg'ulot olib borishdagi imkoniyatlar o'ganilgan mashg'ulotga misol keltirilgan.

Машғулот. Моддалар массасининг сақланиш қонуни.

Машғулот мақсади:

- талабалар томонидан моддалар массасининг сақланиш қонунини мантиқан (атом – молекуляр таълимот даражасида) табиатшуносликнинг фундаментал қонуни – энергиянинг сақланиш қонуни кўринишларидан бири сифатида билиб олиш;

- қонуннинг кимё ва табиат ҳақидаги илмнинг ривожланишидаги аҳамиятини ва табиатдаги ҳодисалар ва жараёнларга қўллаш мумкинлигини тушунтириш ва тушуниш[7].

Машғулот тип: тушунтириш – иллюстрация (мультимедияли презентация) усули, ўқув материални муаммоли қилиб кўрсатиб бериш.

Машғулот ёритилиши:

- компьютер;

- мультимедияли проектор;

- интерфаол доска;

- кўрсатиб бериладиган тажриба videoda asoslanadi.

Машғулотни бориши:

1. Мавжуд билим ва кўникмаларни фаоллаштириш:

- модда нима?

- моддалар бир-биридан қандай фарқ қилади?

- қайси белгилар моддани микдорий тавсифлайди?

- қайси белгилар моддани сифатий тавсифини ташкил этади?

- моддаларни хоссаларига кўра қандай гуруҳларга ажратиш мумкин?

- модданинг кимёвий хоссасини ўзига хослиги нима билан хулосаланади?

2. Муаммоли вазиятни келтириб чиқариш[8].

Сиз нима деб ўйлайсиз, моддалар ўзаро таъсирлашиш жараёнида модда массаси ўзгарадими? (қоидага кўра, талабалар турли жавоб вариантларини таклиф этади)

3. Ўқув муаммосини ечиш.

«Ўзаро таъсирлашиш жараёнида модда массаси ўзгарадими?».

4. Ўқув муаммосини ечими.

Келтирилган гепотезаларни текшириш мақсададида моддалар массасининг сақланиш қонунини иллюстрацияловчи кўрсатма эксперимент кўрсатилади. У талабаларга модда массаси ўзаро таъсир натижасида ўзгармаслигини video ko'rsatilib asoslab beriladi[9].

5. Аниқланган ечимни қўллаш ва ҳақлилигини тасдиқлаш.

Кўйилган муаммоли саволга жавобнинг тўғрилиги тарихий ёндашув асосида очиб берилади. Бунда талабалар қонуннинг очилиш тарихи, унинг кимё илмининг ривождаги роли тақдимотда кўрсатиб берилади[10].

Яна бир ўқув муаммомаси «Нимага реакция жараёнида модда массаси ўзгармайди?» саволига ҳам жавоб ечими топилади. Буни атом-молекуляр таълимот таълимот чегарасида, талабаларга маълум атомларни хоссаларидан фойдаланиб тушунтирилади.

Машғулотда кўрсатиладиган анимацион роликларни кўрсатиш натижасида талабалар шундай хулосага келиши кутилади: яъни модда массасини шундай тушунтириладики, атомлар кимёвий реакциялар жараёнида йўқ бўлиб кетмайди, балки улар гуруҳланишини ўзгартиради. Реакция маҳсулотлари бошланғич реакция маҳсулотларидан ҳосил бўлишини ҳисобга олганда, атомлар микдоран ўзгармайди, бундан келиб чиқадики, модданинг умумий массаси сақланиб қолади[11].

6. Ўрганилаётган материалдан олинган билим ва кўникмаларни мустаҳкамлаш, яқуний хулоса чиқариш.

Кимёвий реакция тенграмасини ёзиш учун массалар таъсири қонуни илмий асос эканлигини очиш билан янги материални кўриб чиқишни яқунлаш мақсадга мувофиқдир(слайдлар). Кейин талабаларга интер фаол машқларни бажариш учун вазифалар берилади [12].

Талабаларга вазифани бажаришида турли кўринишидаги тарқатма материал билан максимал даражада ёрдам берилади. Якунида эса асосланади. Ҳар бир вазифавий машқ бўйича ҳисобот шаклланади ва ундаги хатолар кўрсатилиб, тўғри жавоб шакллантирилади (компьютерда назорат орқали тез ва аниқ баҳоланади).

Xulosa. Kimyo mashg'ulotlarida AKT asosida yordamchi dasturlar vositalaridan foydalanish mashg'ulot uchun mo'ljallangan materialni boyitishni yengillashtiriladi, kimyo faniga bo'lgan intellectual qobiliyatning shakllanishi rivojlanishiga, o'rganish istagi va dunyoqarashning kengayishida imkon yaratadi, o'qitishga individual yondashuvni amalga oshirishga imkon beradi, o'quvchining bilimni baholashni osonlashtiradi. O'quv jarayonini kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, yordamchi dasturlar vositalaridan foydalanadigan mashg'ulotlarda hatto fanni o'zlashtirishi qiyin bo'lgan o'quvchilar ham faolroq ishlashadi, chalg'imaydilar va topshiriqlarni qiziqish bilan bajaradilar. Shu bilan birga, o'quvchilarning kimyo darslariga qiziqishi ortadi, buni guruhlarda olib borilgan monitoring ma'lumotlari ham tasdiqladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кудиярова, А. С. Технология дифференцированного обучения на уроках химии / Материалы I Междунар. науч. конф. Чита, 2017. С. 19-22.
2. Atqiyayeva S. I., Komilov K.U. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry//«Образование и наука в XXI веке». 2021, №10 (3), 684-692 стр.
3. Badalova S. I., Komilov Q. U., Kurbanova A. J. Case technology in chemistry lessons// Academic Research in Educational Sciences. 2020, Vol. 1 No. 1. Page 262-265.
4. Badalova S. I., Komilov Q. U., Kurbanova A. J. Intellectual training of students of technical institute// Academic Research in Educational Sciences. 2020, Vol. 1 No. 1. Page 266-274.
5. Аллаев Ж. Курбанова А.Дж., Комилов К.У. Педагогические технологии как дидактический инструмент при подготовки специалиста в техническом ВУЗе/ Халқаро илмий конференция материаллари. Ташкент, 2018. 364-366 б.
6. Аллаев Ж. Использование личностно-ориентированного обеспечения на занятиях химии/ Халқаро илмий конференция материаллари/ Ташкент, 2018. 366-368 бетлар.
7. Аллаев Ж. Использование студентоцентрированного обучения на уроках химии/ Материалы международной научной конференции по инновациям и перспективам/ Ташкент, 2019, том 1, стр. 366.
8. Yodgarov B. Applying ICT for improvement general chemical education// Society and innovations.2021. №4. Page 258-263.
9. Рустамова Х.Н., Эштурсунов Д.А. Роль информационных и коммуникационных технологий в обучении общей и неорганической химии // «Экономика и социум». 2021. №5(84).
10. Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Case-study method for teaching general and inorganic chemistry// Academic Research in Educational Sciences.2021.№6. Pade 436-443.
11. Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellektual qobiliyatini shakllantirish// Academic research in educational sciences. 2021. №4-maxsus son, 73-78 b.
12. Atqiyayeva, I. S., Kurbanova A.Dj., Komilov, Q. O., Fayziyev, X. Kimyoni o'qitishda o'quvchilarning intellectual imkoniyatlarini rivojlantirishda elektron taqdimotlarning qo'llanilish// Academic research in educational sciences. 2021. №4-maxsus son, 47-52 b.

KIMYONI O'QITISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ELEMENTLARIDAN FOYDALANISH

Xamrayeva Momagul, Abduganiyeva Kamola

Toshkent viloyati CHirchiq davlat pedagogika institute

“Kimyoni o'qitish metodikasi” yo'nalishi 3 - bosqich talabalari

Komilov Kamaridin Urinovich,

moondin@list.ru Toshkent viloyati CHirchik Davlat pedagogika instituti “Kimyo” kafedrasi dotsenti,t.f.n. CHirchik sh. Uzbekistan

Annotasiya. Bugungi kunga kelib, oliy ta'lim tizimida faol o'qitish texnologiyalari va ularning elementlari keng joriy qilinmoqda, masalan, loyihalash, axborot kommunikasion texnologiyalar(AKT), yo'naltirilgan taqdimotlar, kritik fikrlashni rivojlantiruvchi texnologiyalar, animatsion mashg'ulotlar, keys-stadi metodi elementlari kabilarni kiritish mumkin. Maqolada kimyo mashg'ulotlarida mualliflar tomonida qo'llanilgan keys-stadi metodi elementlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: loyihalash, AKT, loyihalash, taqdimot, animatsiya, kritik fikrlash, keys-stadi metodi.

Bugungi kunga kelib oliy ta'lim tizimida faol o'qitish texnologiyalari keyin qo'llanilmoqda, ularga quyidagilarni: loyihalash, axborot kommunikasion texnologiyalar, kritik fikrlash texnologiyalarini keltirish mumkin. Maqolada keys – texnologiyasidan foydalanishni mukammal ko'rib chiqamiz. Keys so'zi, lotincha «casus» - so'zidan olingan bo'lib chalkashtirilgan, o'xshashmash (boshqacha hodisa) dygan ma'nolarni bildiradi. Bundan

tashqari, ba'zida o'quv materiallari yig'ilgan papkani ham keys – texnologiyasi deb yuritiladi[1].

Keys – bu o'quv materiallari yig'indisi bo'lib, unda amaliy muammolar shakllantirilgan, unga javobni jamoaviy yoki individual qidirish talab etiladi, bu muammoviy vaziyatni real faktlar asosida tushuntirib berishdir. Uni vaziyatli vazifaga aylantirib, keyin borish reflyksiyasi va yechim resurslari bilan olib borish zarur[2].

Keys sifatida har qanday matndan (gazeta, jurnal, internet boshqa materiallar.) foydalanish mumkin. *Keys* amaliy, ta'lim beruvchi (o'quv va tarbiyaviy masalalarni yechuvchi), ilmiy-tadqiqot (izlanuvchilik faoliyatini olib borish va izlanuvchilik kompetentligini shakllantirish uchun) mo'ljallangan bo'lishi mumkin. *Keys* – metodi fanlar, mavzular bo'yicha bilim olishga mo'ljallangan[3].

Keyslarga qo'yiladigan talablar: birinchidan, dolzarb muammoni qo'yish, uni muhokama qilish va uni bitta yechimga ega emasligi; ikkinchidan, matnni qo'yilgan o'quv vazifasiga va mavzuga muvofiqligi, chunki shu mavzu ichiga kiritiladi; uchinchidan, tahlil olib borish va muammoli tadqiqotni yechish yo'lini topish uchun axborotni yetarli miqdorda mavjudligi; to'rtinchidan, muammoni muallif tomonidan baholanishni yo'qligi[4].

Maqsad quyidagilarni o'rgatishdan iborat: - axborotlarni tahlil qilish; - berilgan vazifani bajarish uchun ularni navlarga ajratish; - muhimroq muammolarni topish; - al'ternativ yechish yo'llarini tanlash va ularni baholash; - optimal yechimni tanlash va harakat dasturini shakllantirish va boshqalar[5].

Ushbu maqsadlardan tashqari, vaziyatni tahlil qilishni qo'llanilishida qo'shimcha samaralarga ham erishiladi, bunda tinglovchiar quyidagilarga erishadi: - kommunikativ ko'nikmalar olishadi; - samarali birga harakat qiladigan va jamoaviy yechimni qabul qilishga imkon beradigan interfaol bajara olishlik shakllanadi; - ekspertdek bajara olishlik va ko'nikmaga ega bo'lishadi; - o'qishga, turli muammolarni mustaqil ishlab chiqishga o'rganishadi; - vaziyatni tahlil qilishga; - boshqacha yo'l topishni(al'ternaturalarni) baholashni; - javob variantini optimalini tanlashni; - yechimga erishish rejasini tuzishni; - axborotlar bilan ishlashga o'rganadi[6,7,8].

Keyslarni ishlatish bosqichlari.

1. Tayyorlov bosqichi – keysni tuzish va uni tahlil qilish uchun savollar; mo'ljallanayotgan mashg'ulot uchun metodik ta'minotni tayyorlash.

2. Tanishtiruv bosqichi (o'qituvchi ishni auditoriyada tashkil etadi, talabalar vaziyat bilan va uning o'ziga xosliklari bilan tanishishadi);

3. Tahliliy bosqich. Bosqichning maqsadi: keysni guruhda tahlil qilish va yechish yo'lini ishlab chiqish. Faoliyat turlari: - asosiy muammoni ajratish; - uni yechilishi uchun har qanday taklif; - u yoki bu taklifni qabul qilingandan keyingi holatlar tahlili.

4. Yakuniy bosqich (o'qituvchi talabalarni vaziyatni tahlil qilishga qo'shgan hissalarini baholaydi, umumiy xulosa chiqaradi).

Keys - stadida qo'llaniladigan metodlarni ko'rib chiqamiz: 1.Qarama-qarshiliklar metodi. Insident (insidens – lotin so'zidan olingan) – holat, kutilmagan hodisa, to'qnashuv. Bu real yoki o'ylab topilgan vaziyatni chuqur va detalli tadqiqotidir. Metodning maqsadi – tinglovchilarning o'zi yechimni qabul qilish uchun axborotlarni qidirishi, ularni axborotlar bilan ishlashga o'rgatish, ya'ni uni etkashishi, tizimlashtirishi tahlil qilishi talab etiladi. Misol tariqasida quyidagi vaziyatni ko'rib chiqamiz[9].

Muammoli vaziyat ??? «Moddalarni aralashmalardan ajratish. Massa ulushini aniqlash (%)». Zamonaviy insonning hayot faoliyati jarayonida, 705ndi miqdorda maishiy chiqitlar hosil bo'ladi. Katta shaharlardan chiqadigan chiqitlar ko'pgina qimmatbaho chiqitlarni saqlaydi: alyuminiy (shishali sut idishlari qapqog'I, choy idishi folgasi, konfet o'rama qog'oz), qalay (konserva bankalari) va oltin ham (yaroqsiz radiodetallar, oltin suvi yugurtirilgan idishlar qapqoqlari). Lekin foydali materiallar va moddalar ajratish maqsadida shahar xo'jaligida umuman olganda shug'ullanilmaydi. Bu shu bilan bog'liqlik, chiqit –

komponentlar miqdori ulkan bo‘lgan aralashmadir. Undan moddalarni ajratib olish juda qiyin va ko‘p mehnat sarf qilinadigan ishdir.

Hozirchalik chiqitlarni qayta ishlashning oddiy va samarador usuli topilgani yo‘q. Bu kelajakda erishiladigan ish, lekin hozirni o‘zida 706ndic‘nalishda ba‘zi yutuqlarga erishilib, ayrim komponentlar ajratib olinmoqda. Misolimizda osh tuzi berilgan bo‘lib, unga qum, temir kukuni, polietilen granulatsiya chiqit sifatida shu bilan birga ushbu aralashma komponentlari toza holatda berilgan. Ushbu aralashmani oddiy va samarador ajratish metodini toping. Aralashmadagi har bir moddani massa ulushini (%) hisoblang.

Vazifa... 1. Sizga osh tuzi, qum, temir kukuni, yog‘och qirindisi, chiqitni modellovchi aralashmasi, shu bilan birga ushbu aralashmani tashkil etuvchi komponentlar toza holda berilgan. Aralashmani ajratishni oddiy va samarador metodini toping. Aralashmadagi har bir komponentning massa ulushini (%) aniqlang.

2. Siz nima deb o‘ylaysiz boshqa metodlar bilan ham aralashmani ajratish mumkinmi, agarda yog‘och qipig‘ini o‘rniga, aralashmada mis bo‘lakchalari bo‘lsa..

1-jadval

“Muammoli vaziyat” [10]

Vaziyatdagi muammo turi	Muammoli vaziyatni kelib chiqish sabablari	Vaziyatdan chiqib ketish xarakatlari
Moddalarning aralashmalarini ajratish. Massa ulushini aniqlash (%).	Turli usullardan foydalanish. Moddani aniqlashda turli konsentratsiyalardan foydalanish. Modda massa ulushini (%) aniqlash.	Moddalarni ajratish usullarini qo‘llash. Turli xil konsentratsiya-larni qo‘llay bilish. Moddaning massa ulushi (%)ni aniqlash.

Aralashmadagi moddaning massa ulushi deb, aralashmaning umumiy massasidan (umumiy massa 100% deb qabul qilingan), moddaning massasi necha foizini tashkil etadigan son qabul qilingan.

$$\omega_{ar.k.} = \frac{M_{ar.k.}}{m_{aralashma}} \cdot 100\%$$

Vazifa: Qimmatbaho metallarni ularni qotishmalarida saqlanish miqdorini aniqlash uchun, konsentratsiyaning yana bir turi – *proba* keng qo‘llaniladi. U qotishma ming milligrammi tarkibida qancha milligramm shu metalni borligini bildiradi. Masalan, « 585-probali oltin» — bu toza oltin emas, balki oltinning kumush va misli qotishmasi bo‘lib, qotishmaning 1000 mg da bor yo‘g‘I 585 mg oltin borligini bildiradi. Qotishmani tayyorlash uchun 73 g oltin, 12 g kumush, 10 g palladiy, 6 g nikel va 13 g mis olingan bo‘lsa, Probani aniqlang va undagi moddalarni massa ulushini (%) toping.

2-jadval

“Muammoli vaziyat” [11,12]

Vaziyatdagi muammo turi	Muammoli vaziyatni kelib chiqish sabablari	Vaziyatdan chiqib ketish xarakatlari
Probadagi moddalarning aralashmalarini ajratish. Massa ulushini aniqlash (%).	Qotishmalarni tarkibini o‘rganish. Moddani aniqlashda turli konsentratsiyalardan foydalanish. Modda massa ulushini (%) aniqlash	Qotishmalarni foiz tarkibini aniqlash. Turli xil konsentratsiya-larni qo‘llay bilish. Moddaning massa ulushi (%)ni aniqlash

Yechimi: $m_{\text{(qotishma)}} = 73\text{g} + 12\text{g} + 10\text{g} + 6\text{g} + 13\text{g} = 114\text{g}$

$73\text{g } \omega_{\text{(oltin)}} = \text{-----} \cdot 100\% = 64\%$

114g Proba – 640.

Talabalarni mustaqil ishlashlari uchun mo'ljallangan savolli keyslar to'plami[13].

1 – keys. Noan'anaviy energiya manbalaridan biri?

Koinatda eng ko'p tarqalgan element vodorod hisoblanadi. Koinotning umumiy massani 75 % ini vodorod tashkil etadi, undagi umumiy atomlarning 90 % idan ortig'ini vodorod tashkil qiladi. Yerda vodorod erkin holatda amalda uchramaydi, u uglerod bilan birgalikda asosan hamma 707ndicat moddalarni hosil qiladi, ya'ni yerni tirik qobig'I – biosfera tarkibiga kiradi. Yer po'stlog'I ya'ni litosferada vodorodning massa ulushi, uning umumiy massadagi ulushi 0,88 % ni tashkil etadi, ya'ni vodorod hamma kimyoviy elementlar qatorida to'qqizinchi o'rinni egallaydi. Lekin vodorod atomlari soniga qarab, uchinchi o'rinda turadi. Faqatgina atmosferaning yuqori qatlamlarida molekulyar vodorod ozod holda uchraydi:

-elementlar davriy jadvalidagi asosiy holatiga ko'ra vodorod atomini tavsiflang?

-vodorodning qaysi izotoplari Sizga ma'lum? –

-vodorod qanday moddalar bilan o'zaro ta'sirlashadi, reaksiya tenglamalarini – yozing, reaksiya mahsulotlarini nomlang?

-vodorodning fizikaviy xossalarni tavsiflang?

-vodorod metallar va metallmaslar bilan o'zaro ta'sirlashganda qanday –oksidlanish darajasini namoyon qiladi?

-nimaga vodorod ozod holda amalda erkin uchramaydi?

- nimaga vodorodni vodorod deb nomlagan?

2 – keys. Sanoat miqyosida eng ko'p ishlatiladigan metal?

1825 yilda oltin bahosidan qimmat baholangan 707ndic olindi. Tabiatda tarqalishi jihatidan elementlar orasida to'rtinchi va metallar orasida esa birinchi o'rinda turadi. Yer po'stlog'ining umumiy massasidan 8,7 % ini shu metal tashkil etadi. XX asrda u ahamiyatligiga ko'ra, temirdan keyin ikkinchi o'rinni egallagan. U dunyoda ishlab chiqarilishi hajmi bo'yicha cho'yan va po'lat quyishdan keyin ikkinchi o'rinni egalladi. U turli xil pirotexnik aralashmalar tarkibiga kiradi:

- qanday 707ndic haqida so'z borayapti?; -

-bu metallning D.I.Mendeleevning davriy jadvalidagi holati qanaqa?;

-bu 707ndic atomining tuzilishi qanaqa?;

-u qanday fizikaviy xossalarga ega?;

-ushbu modda qanday kimyoviy reaksiyalarga kirishadi va qanday moddalar hosil bo'ladi. Mumkin bo'lgan reaksiya tenglamalarini yozing va reaksiya mahsulotlarini nomlang?

Quyidagi: - nimaga oddiy sharoitda bu metallardan yasalgan buyumlar atrof-muhit omillari ta'siriga chidamli?;

-nimaga XIX asr oxirigacha bu 707ndic oltinga tenglashtirilgan?;

-qaysi xossalarga ko'ra xalq xo'jaligida qo'llanilishi asoslangan?;

-nimaga bu metallardan yasalgan idishlar, kambag'allar idishlari deb yuritiladi?

3 – keys. Sanoatda ko'p ishlatiladigan ishqorlar vakili?

O'yuvchi natriy, kaustik soda, natriy gidrooksid. Bu hammasi bitta moddaning nomidir. Bu rangsiz kristallar, kimyo, to'qimachilik, sovun pishirish va sanoatning boshqa ko'p tarmoqlarida keng ishlatiladi. U gigroskopik, suvda ko'p miqdorda issiqlik chiqarib yaxshi eriydi. Teriga tekganda kuchli kuyishga olib keladi, ko'zga tushishi juda xavfli: - bu moddaning grafik formulasi qanday?; - u noorganik birikmalarning qaysi sinfiga mansub?; - nimaga buni gidrooksid deb ham nomlashadi?; - nima uchun natriy gidrooksidni ishqor, o'yuvchi natriy deb nomlashdi? - ushbu modda suvni eritmasi 707ndicator rangini qanday va nimaga o'zgartiradi?; - natriy gidrooksidiga qanday reaksiya tiplari tavsifli?; - natriy

gidrooksidini kislotali oksidlar va kislotalar bilan o'zaro ta'siri reaksiyalari mahsulotlari nima hisoblanadi? Mumkin bo'lgan reaksiya tenglamalarini yozing va reaksiya mahsulotlarini nomlang?; - natriy gidrooksid yana qanday moddalar bilan o'zaro ta'sirlashadi? Misollar keltiring: - yana qanday gidrooksidlar mavjud? Nimaga ularni shunday nomlashadi?

2. Rol bajaranish metodi. To'g'ri sahna ko'rinishida vaziyat tashkil etiladi, u keyin talabalar tomonidan baholanadi. "Vaziyat o'ynalganda" qatnashchilar o'z holat strategiyasini aniqlab, rejalashtirilgan natijani mustaqil rol o'ynashadi. Bunday mashg'ulotga misol qilib, «Metallarning umumiy xossalari. Qotishmalar. Metallar korroziyasi. Konstruktion materiallar» mavzusini misol keltirish mumkin. Bunda o'qituvchi gazeta va jurnal bosh muharriri, talabalar esa muxbirlar sifatida ishtirok etadi[12].

3. «Guruhli suhbat» metodi. Oddiy suhbatni moderator boshqaradi. Guruhli suhbatda kommunikatsiyalarni umumiy qoidalari guruh ishtirokchilari quyidagi talablarda ifodalanadi: - umumiy so'zlardan qoching; - maqsad uchun yo'naltiring; - tinglashni biling; - suhbatlanganda faol bo'ling; - qisqa so'zlang; - faqat konstruktiv tanqid olib boring[13].

O'quv vaziyatlarida o'qituvchi savollar berishi mumkin. Ularga: - vaziyatda nima asosiy hisoblanadi?; - situatsiyadagi qanday muammolarni siz ajratib oldingiz va ulardan qaysilari asosiy deb bilasiz?; - Siz bu haqida nima deb o'ylaysiz?; - amalayotdan Siz shunga o'xshash misol keltira olasizmi?; - vaziyatni Siz qanday baholadingiz?; - qabul qilingan yeichimlarning oxirgi holati qanday bo'lishi mumkin?; - axborotlarni to'g'ri yeichilishida Siz muhim xech narsani yoddan chiqarmadingizmi? Masalan, Tabiatda eng ko'p tarqalgan moddalardan biri bu suvdur. Suvsiz yerda hayotning o'zi yo'q. Bizning sayyoramiz havo rang de'yishimizga sabab, uning sirtining uchdan ikki qismini suv tashkil qiladi. O'rta yoshdagi odam organizmining 65-75 % I suv tashkil etadi. Hamma tirik organizmlarni hayot faoliyatini ichimlik suvisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Insonning xo'jalik faoliyati uchun ham ichimlik suvi ishlatiladi. Sayoramizdagi umumiy suv zaxiralarining 2,6 % ini ichimlik suvi tashkil etadi, uning ham asosiy qismi shimoliy va janubiy qutblar yarim sharlarida joylashgan bo'lib, ularni iste'mol qilishni iloji yo'q. Foydalanish mumkin bo'lgan suv, umumiy suv zaxiralarini 0,014 % ini tashkil etadi: - nima ichimlik suvi manbai hisoblanadi?; - suv molekulasining sifatii va miqdoriy tarkibi qanday?; - nimaga tabiatda toza suv yo'q? - tabiatda suv qanday agregat holatlarda uchraydi?; - suv qanaqa fizikaviy xossalarga ega? - suvning ifloslanishini asosiy manbalari qanday? - suvni tozalashni qanday usullari mavjud? - laboratoriyada va sanoatda toza suv olishning qanday usullari bor? - laboratoriyada va sanoatda suv olishda, kimyoviy reaksiyalar qanday sharoitda bo'ladi? - nimaga suv universal erituvchi hisoblanadi? - suv qanday moddalar bilan reaksiyaga kirishishi mumkin? - bunda qanday moddalar hosil bo'ladi? Mumkin bo'lgan reaksiyalar tenglamasining yozing, xosil bo'lgan moddalarni nomlang.

Bu mavzu guruhlar uchun munozara (diskussiya) ko'rinishida beriladi. Har bir guruh uchun keys beriladi, unda savol berilgan bo'lib mushohada qilinadi, axborotlar matn shaklida yoki talabalar internet mabaalaridan foydalanishadi (7, 4, 6, 9, 10, 11, 12, 14). 6-8 daqiqa oralig'ida guruh o'z savoli ustida ishlaydi, shundan so'ng spiker ma'lumotlarni boshqa guruhlariga ham yetkazadi va taqrizchilar savollariga javob beradi (guruh a'zolari javoblarni to'ldirishadi, boshqa guruhlarda paydo bo'lgan savollarga javob berishadi). Munozarani moderator (o'qituvchi) boshqaradi.

Keys №1. Suvning kimyoviy xossalari. Suv yonishi mumkinmi? Suvning sintezi qachon va kim tomonidan birinchi bo'lib olib borilgan?

Keys №2 «Suvning fizikaviy xossalari. Tabiat suv qanday agregat holatlarda uchraydi? Suv teskiri yani yuqoriga qarab oqishi mumkinmi? Nima uchu shisha idishga solib muzxonaga qo'yilgan idish kengayadi?».

Keys №3 «Suvni asosiy ifloslantiruvchi manbasi qanday? Suvni tozalashni qanday metodlarini bilasiz? Numa uchun tabiatda toza suv bo'lmaydi?».

Keys №4 «Inson hayotida suvning roli».

4. O'yinli loyihalash metodi. Metodning maqsadi — obektlarni yaratish yoki takomillashtirish jarayoni.

Ushbu texnologiyani mashg'ulotga kiritilganda, kichik guruhlar tashkil etiladi, har bir guruhcha o'z loyahasini ishlab chiqadi. O'yinli loyihalash o'z ichiga turli tipdagi loyihalarni kiritishi mumkin, masalan: tadqiqotchilik, izlanuvchilik, ijodiy, bashoratlash, tahliliy.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akademik <http://dic.academic.ru>
2. Barns L.B., Kristensen R.K., Xansen E.Dj. Prepodavanie i metod konkretnykh situatsiy: uchebnik, situatsii i dopolnitelnaya literatura. – M.: Gardarika, 2000. – 502 str.
3. Brinkenxoxoff R.O. Metod uspešnogo sluchaya. Vyshty sposob uznat, chto rabotaet, a chto net. M.: Hippo, 2005.-224 str.
4. Kashirina I.V., Zinchenko E.S. Keys-texnologiya, kak sposob organizatsii samostoyatelnoy raboty studentov SUZOV (<http://www.stvcc.ru>)
5. Mazilkina N.V. Keys texnologii (<http://www.edu.cap.ru>)
6. Mixaylova E.A. Keys i keys – metod: protsess napisaniya keysa// Marketing. 1999. №5.S.113-120; №6.S.117-123.
7. Nauchnaya biblioteka www.alnam.ru
8. Populyarnaya biblioteka ximicheskix elementov (<http://www.astronet.ru>)
9. Stolitsa-Medikl (<http://www.smed.ru/guides/223/#article>);
10. Fizikon (<http://physicon.ru>);
11. Ximicheskie elementy v knige Ginnesa <http://n-t.ru/tp/in/rnt02.htm>
12. Ximiya. Uchebnye materialy v pomoshch uchashimsya <http://www.xenoid.ru>
13. Badalova S. I., Komilov Q. U., Kurbanova A. J. Case technology in chemistry lessons. Academic Research in Educational Sciences. 2020, Vol. 1 No. 1. . Page 262-265.
14. Badalova S. I., Komilov Q. U., Kurbanova A. J. Intellectual training of students of technical institute. Academic Research in Educational Sciences. 2020, Vol. 1 No. 1. Page 266-274.
15. Atqiyayeva S. I., Komilov K.U. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry. Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». 2021, Выпуск №10 (том 3), 684-692 стр.

ИНТЕГРАЦИЯ СРЕДНЕГО И ВЫСШЕГО ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Курбанова Айпара Джолдасовна

кандидат химических наук, заведующая кафедрой «Химия» Чирчикского государственного педагогического института Ташкентской области

k.aypara@list.ru

Аннотация

Химия как наука о веществах и их взаимодействиях закладывает основы для формирования знаний и навыков по многим специальностям, в числе которых строительные, аграрные, пищевые, технологические, фармацевтические и многие другие направления. Не случайно эта дисциплина изучается не только в школе, но и в соответствующих высших и средних профессиональных учебных заведениях. Традиционно многие считают химию непонятным, сложным для восприятия и изучения предметом. Задача преподавателя заключается в построении программы и структурировании занятий таким образом, чтобы студенты получали необходимые базовые знания и навыки уже во время занятия, в процессе взаимодействия с преподавателем и друг с другом, в процессе выполнения практической работы. Это непростая задача, особенно если учесть низкий уровень заинтересованности и отсутствия мотивации в большинстве случаев. Решить эту задачу помогают применение различных педагогических методов, комбинация разнообразных видов учебной деятельности.

Ключевые слова: интеграция, мотивация, педагогические методы, комбинация, учебная деятельность, структурированные занятия.

Великие достижения XX века, непрерывное обновление информации и ее лавинообразный рост, привели к небывалому прогрессу общества в начале нового тысячелетия. Наука и технология стали стержнем современной цивилизации и, в то же время, поставили под угрозу саму возможность ее дальнейшего существования на фоне резко обострившихся в мире глобальных проблем и противоречий. В этих условиях главным фактором выживания и прогресса общества стало образование, понимаемое в

мире высочайшей общечеловеческой ценностью, источником, средством и механизмом прогрессивного развития всех стран и народов[2].

Будучи зависимым от требований времени, образование вынуждено чутко реагировать и адаптироваться к тенденциям социальных преобразований. Сегодня ключевыми среди них стали непрерывность образования, его развивающий, личностно- и ценностно-ориентированный характер, определившие переход от информационного обучения к обучению творческому, от «школы памяти к школе мысли, чувства и действия» [3,4].

Вместе с тем, прогрессивные изменения в образовании часто тормозятся из-за его излишней консервативности. В силу этого создается ситуация, при которой система образования оказывается неспособной отвечать требованиям современности. Примером этого служит все еще преобладающая репродуктивная и авторитарная направленность отечественного образования, особенно в средней школе[5]. Осознание этого и ряда других негативных явлений привело к пониманию необходимости модернизации отечественного образования с учетом национальных особенностей и интересов Узбекистана и их соотнесения с тенденциями развития мирового сообщества. Причем, базовым звеном процессов обновления была признана общеобразовательная школа[6].

В этих условиях целью общего образования стала направленность на достижение каждым обучаемым уровня образованности, соответствующего его личностному потенциалу и обеспечивающего ориентацию в традициях отечественной и мировой культуры, в современной системе ценностей, способность к самостоятельному решению проблем в различных сферах деятельности и готовность к продолжению образования[7]. В достижении этой цели ведущая роль справедливо отведена Учителю, высокий профессионализм которого стал одним из условий обновления образования и, одновременно с этим, мерой качества его профессиональной подготовки. Сегодня она призвана обеспечить становление учителя, способного:

- организовать обучение в школе как развивающее, выбирая для этого наилучшие варианты построения педагогического процесса, прогнозируя возможные результаты их воплощения в практике с учетом меняющихся социально-экономических и политических условий, общей ситуации в обществе и в его образовательной системе;

- создавать собственную педагогическую систему и на ее основе строить методику предметного развивающего обучения;

- к самообразованию как к форме непрерывного профессионального развития и самосовершенствования, а также к самоорганизации, рефлексии и к самоконтролю собственной профессиональной деятельности;

- не только использовать опыт науки и практики обучения, но и выходить за рамки нормативной деятельности, внося в нее эффективные инновации;

- опираясь на фундаментальные положения современной педагогики, психологии, акмеологии и методики предметного обучения стимулировать творческую активность и прогрессивное развитие школьников[8,9,10].

Названные требования к профессионализму учителя в реальности воплощаются в решении им педагогических проблем на основе приобретенных в обучении, самообразовании и в самостоятельной трудовой деятельности фундаментальных междисциплинарных знаний, обобщенных умений, профессиональных мотивов и ценностей. Именно в решении проблем проявляется полидисциплинарный и творческий характер труда учителя, что мало учитывается в практике его подготовки, строящейся в основном на узкопредметной и репродуктивной основе[11,12].

Обобщая сказанное, можно утверждать, что подготовка учителя с отвечающим времени уровнем профессионализма является сегодня одной из актуальных и сложнейших задач педагогического образования. Не является исключением в этом и высшее химико-педагогическое образование взявшее ориентир на повышение профессионализма учителя химии.

В повышении профессионализма учителя химии важен вклад всех компонентов его вузовской подготовки. Однако особую роль в этом процессе мы отводим методической подготовке, которую рассматриваем как:

- открытую динамично развивающуюся систему;
- акмеологическую образовательную среду развития специалиста;
- интегрирующее звено между различными блоками подготовки, определяющее их практическую направленность;
- процесс, обеспечивающий: высокий уровень интеллектуального и творческого развития личности; формирование незаменимого комплекса фундаментальных междисциплинарных знаний, обобщенных и общепредметных умений, опыта деятельности и ценностно-мотивационного отношения к ней; связь теоретической подготовки с педагогической практикой;
- инструмент, позволяющий учителю: решать задачи собственного профессионально-личностного самообразования, самосовершенствования и творческой самореализации; конкретизировать общие цели образования в современном обществе до целей обучения химии и деятельности его субъектов;
- эффективно реализовывать образовательный процесс как ядро разных систем химического образования; планировать и осуществлять образование ученика средствами предмета «Химия», рационально организовывать и управлять его познавательной деятельностью[13,14,15].

Сказанное позволяет считать методическую подготовку важнейшим фактором становления высокого профессионализма учителя химии, мобильности и эффективности его педагогической деятельности. Наряду с этим, перечисленные позиции характеризуют школьное химическое и химико-методическое образование и как взаимно влияющие друг на друга социально-педагогические системы. При этом школьное обучение, выступая источником инновационных идей модернизации методической подготовки учителя, влияет на ее ценностно-целевые ориентиры, содержание, методы и формы его усвоения, а также является мерой их качества и эффективности. В свою очередь, методическая подготовка обеспечивает становление специалиста с современным стилем профессионального мышления и деятельности, способного к творческому преобразованию практики обучения в школе[16].

4 года школа №13 города Чирчика сотрудничает с кафедрой «Химия» Чирчикского государственного педагогического института Ташкентской области. Главным принципом этого сотрудничества «школа - ВУЗ» выступает лично ориентированный подход, направленный на развитие личности в целом и формировании компетентности как условия успеха социально-профессиональной адаптации, оказание психологической помощи человеку, стремящемуся к профессиональному обучению на высшем уровне. Образовательный процесс регламентируется учебным планом, рабочими программами. Расписание занятий предусматривает пары учебных часов, что дает возможность использовать вузовские формы обучения (лекции, практические, семинарские занятия) и тем самым приобщать будущих абитуриентов к обучению в высшей школе. Для работы в школьных классах привлекаются опытные преподаватели соответствующих кафедр, заинтересованные в качестве знаний школьников и ответственные за результаты своего труда[17]. Обучение в этом случае является альтернативой частному репетиторству и делает вполне доступным поступление в ВУЗ молодых людей с разным уровнем школьной подготовки и неодинаковыми материальными возможностями семьи. Одной из проблем, возникших в процессе взаимодействия школьного и вузовского образования, стала проблема открытия лицейских классов, когда учащихся одной школы стали делить на две группы: «обычных», занимающихся по программе средней школы и «одаренных»[18]. В результате эта дифференциация учащихся, отравляет психологическую атмосферу в школе, напоминая одним об их «неполноценности», а

другим – об их «исключительности». В результате страдает качество образования, снижается общий уровень подготовки и тех и других. Выходом из этого положения служит, созданный при ЧГПИТО факультатив на базе общей и неорганической и органической химии. Так в программе факультативного курса «История химии, Теоретические основы химии» учащиеся знакомятся с основными понятиями и законами химии; важнейшими классами неорганических и функциональными основными группами органических соединений, способами их получения, свойствами и взаимными превращениями. Отрабатывают цепочки превращений органических и неорганических соединений, в которых указаны «промежуточные звенья», а требуется привести уравнения реакций или названы взаимодействующие компоненты, но не известны продукты реакции. Рассматривают способы выражения состава растворов, (дают понятие эквивалента и фактора эквивалентности для разного типа реакций: нейтрализации, осаждения, комплекс образования, окисления-восстановления). За время обучения учащиеся изучают теоретические основы и технику лабораторно-практических работ в лабораториях ЧГПИТО (учащиеся школы). Знакомятся с различными видами лабораторной посуды, моющими средствами, видами этикеток и надписей; с нагревательными приборами и средствами контроля за температурой (электрические плитки, сушильные шкафы, термостаты, термодары); вытяжными устройствами (вытяжной шкаф, отсос); с понятиями «чистоты» химических реактивов, осваивают приёмы работы с твердыми и жидкими реагентами. Учащимся демонстрируют установки по перегонке, возгонке, аппарат Кипа. Ребята знакомятся с хранением реактивов на складах и лабораториях. Производят расчеты и готовят растворы из твердых, жидких веществ и кристаллов, растворы кислот и щелочей. Знакомятся с методами взвешивания, с различными типами технологических весов и приемами работы на них. Кроме обучения и работы в лабораториях ЧГПИТО учащиеся получают интересные данные по понятию «Качество» (лаборатория контроля за качеством продуктов), кафедры: «Химия», «Методика преподавания химии», «Методика преподавания биологии», «Генетика» (в том числе медицинского назначения), «Методика преподавания физики», «Методика преподавания информатики», сады: «Химиков», «Географов», «Биологов», что развивает интеллектуальные способности учащихся, помогает им углубить знания по предмету, привести в систему полученные знания по химии, понять специфику химической науки. Учащиеся школ г. Чирчика принимают участие в конкурсах Юного Химика, в олимпиаде "Фундаментальные науки - развитию города", "Естественно – научная команда школьников", Днях химиков (последнее воскресенье мая). Совместная деятельность учителей 13 школы и преподавателей кафедры «Химия» ЧГПИТО положительно влияют на успеваемость не только сегодняшних школьников, но в будущем и на студентов. Необходимость адаптационного обучения обусловлена тем, что в последние годы сильно сдала позиция система среднего образования по естествознанию. В докладе Президента Республики Узбекистан[1] отмечалось, что снижение качества образования связано и с тем, что около половины учащихся школ не осваивают необходимого содержания по естественнонаучным дисциплинам. Дифференцированное обучение в школах привело к снижению качества образования по предметам, не являющимся необходимым в момент поступления в ВУЗ. Из-за недостатка часов по химии в инвариантной части базисного плана ухудшилась подготовка по предмету переводом этой дисциплины во «второстепенную»; по которой необязательно сдавать выпускные экзамены. Совместная работа школы и ВУЗа решает проблемы психологической адаптации:

- к новым условиям и особенностям обучения,
- к непривычным методикам преподавания,
- к восприятию издержки школьного образования.

Используемая литература

1. Пресс-служба Президента Республики Узбекистан. Встреча Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева с деятелями науки. Ташкент, НУ Уз, 24 май 2019 г.
2. Прядех А. А. Об условиях развития интеллектуальных способностей школьников/ Материалы XIV Междунар. науч.-практ. конф. Брянск, 2009. Стр. 98–102.
3. Егорова Г. И. Интеллектуальная подготовка студентов технического университета как необходимое условие повышения качества обучения // Изв. Том. политехн. ун-та. 2005. № 1. Стр. 222–227.
4. Badalova S.I., Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Intellectual training of students of technical institute.// Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1.
5. Yadgarov B., Komilov K.U., Kurbanova A.Dj. Applying ICT for improvement general chemical education// Society and innovations. 2021. №4. Стр. 257-261.
6. Atqiyayeva S. I., Komilov K.U. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry// Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». 2021. №10. Стр. 684-692.
7. Аллаев Дж. Использование личностно-ориентированного обучения на занятиях химии/ Материалы международной конф. Проблемы современного непрерывного образования: Материалы Международной научной конференции по инновациям и перспективам. Т., 2019. том 1. Стр. 366.
8. Badalova S.I. Case technology in chemistry lessons// Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1, Page 262-265.
9. Atqiyayeva S. I. Developing intellectual capabilities of students in teaching chemistry// Журнал «Образование и наука в XXI веке». 2021. №10, том 3. Стр. 684-692.
10. Shayzakova D.A. The use of personal-humanitarian technology in teaching chemistry// Academic research in educational sciences. Vol. 2 №4. 2021. Page 603-612.
11. Shayzakova D.A., Nasimov A.M. Kimyo fanini o'qitishda interfaol usullardan foydalanish// SamDU Ilimi axborotnoma. 2020-yil, 6-son (124). 106-109 b.
12. Badalova S. I., Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Intellectual training of students of technical institute. Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 1. Page 266-274.
13. Ёдгаров Б. Применение ИКТ для улучшения общего химического образования// Общество и инновации. 2021. №4. Стр. 258-263.
14. Рустамова Х.Н., Эштурсунов Д.А. Роль информационных и коммуникационных технологий в обучении общей и неорганической химии// "Экономика и социум". 2021. №5(84).
15. Kurbanova A.Dj., Komilov K.U. Case-study method for teaching general and inorganic chemistry// Academic research in educational sciences. 2021. № 6. Page 436-443.
16. Atqiyayeva, I. S., Kurbanova, A. D., Komilov, Q. O., Fayziyev, X. O. Kimyoni o'qitishda o'quvchilarning intellectual imkoniyatlarini rivojlantirishda elektron taqdimotlarning qo'llanilishi. academic research in educational sciences// 2021. 2(Special Issue 4), 47-52. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-4-47-5214>
17. Kurbanova, A. D., Komilov, K. U. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellektual qobiliyatini shakllantirish. academic research in educational sciences// 2021. 2(Special Issue 4), 73-78. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-4-73-78>.
18. Matyakubov A. Umumiy va anorganik kimyoni o'qitish jarayonida talabalarni intellektual qobiliyatini shakllantirish// Jamiyat va innovatsiy jurnali. 2021. №5. 571-577 betlar.

РАЗВИТИЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ ИХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ

Касимов Ш.А.

ЧВТКИУ, начальник учебного отдела, подполковник

Аннотация: В данной статье, автор проводит анализ развития правоохранительных институтов, входящих в систему органов исполнительной власти Китая, раскрывает основные понятия: «коррупция» и «взяточничество», проводится сравнительно-сопоставительный анализ ответственности за коррупцию и взяточничество в КНР и Узбекистане, анализируются статистические данные Департамента при Верховном суде Республики Узбекистан и Генеральной прокуратуры Республики, а именно процент условного осуждения должностных лиц за совершение преступлений коррупционной направленности и меры по их предупреждению.

Ключевые слова: Китайская Народная Республика (КНР), Система обеспечения внутренней безопасности (СОВБ), Вооруженные Силы (ВС), Организация Объединенных Наций (ООН), Коммунистическая Партия Китая (КПК), коррупция, взятка.

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif Xitoyda ijro etuvchi hokimiyat tizimiga kiruvchi huquqni muhofaza qilish institutlarining rivojlanishini tahlil qiladi, asosiy tushunchalar "korruptsiya" va "poraxo'rlik"ni ochib beradi, XXR va O'zbekistonda korruptsiya va poraxo'rlik uchun javobgarlikning qiyosiy tahlilini

o'tkazadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Respublika Bosh prokuraturasi huzuridagi Departamentning statistik ma'lumotlari, ya'ni mansabdor shaxslarning korrupsiya bilan bog'liq jinoyat sodir etganliklari va ularning oldini olish choralari bo'yicha shartli sudlanganliklari foizi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xitoy Xalq Respublikasi (XXR), Ichki xavfsizlik tizimi (IXT), Qurolli kuchlar, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Xitoy Kommunistik partiyasi (XKP), korrupsiya, poraxo'rlik.

Abstract: In this article, the author analyzes the development of law enforcement institutions that are part of the system of executive authorities in China, reveals the basic concepts "corruption" and "bribery", conducts a comparative analysis of responsibility for corruption and bribery in the PRC and Uzbekistan, analyzes statistical data of the Department under the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan and the General Prosecutor's Office of the Republic, namely, the percentage of conditional convictions of officials for committing corruption-related crimes and measures to prevent them.

Keywords: People's Republic of China (PRC), Internal Security System (ISS), Armed Forces (Armed Forces), United Nations Organization (UNO), Chinese Communist Party (CCP), corruption, bribery.

Развитию правоохранительных институтов, входящих в систему органов исполнительной власти различных государств, свойственны универсальные тенденции, зависящие от формы политического режима и социально-экономического устройства, однако Республика Узбекистан и КНР различны по своему масштабу и природе государства по всем сферам деятельности и численности Вооруженных сил, но это, тем не менее, не препятствует заимствованию положительного опыта при модернизации СОВБ Республики Узбекистан, в том числе и в совершенствование деятельности Национальной гвардии Республики Узбекистан. Одновременно с этим, по нашему мнению, некритическое внедрение в правовую систему Вооруженных Сил Республики Узбекистан идеалов восточного консерватизма не только бесперспективно, но и не целесообразно для развития системы правоохранительных органов республики.

Вместе с тем, необходимо отметить, что в процессе законотворчества, а также при издании локальных нормативных правовых актов, направленных на повышение эффективности правоохранительной деятельности государства, необходимо учитывать как исторический опыт, так и практику применения нормативных правовых актов, регламентирующих деятельность правоохранительных органов в зарубежных государствах, в том числе при проведении различного рода мероприятий, направленных на борьбу с правонарушениями, преступлениями коррупционной и террористической направленности, а также при противодействии организованной преступности.

В рамках данной статьи мы попытались раскрыть лишь основные направления деятельности элементов СОВБ КНР, которые, по нашему мнению, являются ключевыми и актуальными для Республики Узбекистан.

В настоящее время, китайское правительство предпринимает радикальные меры по противодействию коррупции в системе государственной службы. Совершенствует антикоррупционное законодательство, приводя его в соответствие с международными стандартами, учитывая при этом опыт зарубежных государств. К примеру, КНР ратифицировала Конвенцию ООН против коррупции от 31 октября 2003 г., что позволило Китаю активизировать международное сотрудничество в борьбе с коррупцией и вывести это направление на качественно новый уровень.

Соответствующие изменения были внесены в китайское уголовное законодательство. В Особенной части Уголовного Кодекса КНР появилась глава 8 «Коррупция и взяточничество», объединившая 15 статей (ст. 382 - 396).

По мнению ученых, выделение самостоятельной главы о коррупции и взяточничестве и ее строение имеют большое значение для борьбы с данными видами опасных и распространенных преступлений.

В первую очередь, обращает на себя внимание тот факт, что китайский законодатель, с одной стороны, разграничивает понятия «коррупция» и «взяточничество», а с другой стороны, относит взяточничество к преступлениям коррупционной направленности.

При этом, под коррупцией понимается присвоение, захват, получение обманным путем или незаконное овладение другими методами общественным имуществом государственными работниками с использованием служебного положения. Как коррупция рассматривается также присвоение, захват, получение обманным путем или незаконное овладение другими методами государственными ценностями с использованием служебного положения работниками, которые распоряжаются, ведают государственной собственностью по поручению государственных органов, компаний, предприятий, непроизводственных структур, общественных организаций (ст. 382 УК КНР).

Таким образом, понятие «коррупция» в китайском уголовном законодательстве фактически сводится к двум самостоятельным формам хищения общественного имущества - присвоению и растрате.

Под получением взятки понимается требование и получение ценностей других лиц или незаконное получение ценностей от других лиц для извлечения ими выгоды государственными работниками с использованием служебного положения. В нарушение действующего законодательства получение под различными предложениями вознаграждений, платы за оформление в личную собственность имущества государственными работниками в сфере хозяйственной деятельности также рассматривается как получение взятки (ст. 385 УК КНР).

По нашему мнению, подход китайского законодателя правильный, в связи с тем, что данный подход относит к субъектам коррупционных преступлений любых государственных служащих. Представляется, что узбекский законодатель также должен пойти по пути распространения действия ст. 168 Уголовного Кодекса РУ (Получение взятки) не только на должностных лиц, но и на иных служащих государственных органов и органов местного самоуправления.

Согласно нормам, оговариваемым в главе 8 Уголовного Кодекса КНР, ответственность за коррупцию и взяточничество дифференцирована в зависимости от размера получаемых выгод:

1) индивидуальная коррупция в размере свыше 100 тыс. юаней (15 458 долларов США) - наказывается лишением свободы на срок свыше 10 лет или бессрочным лишением свободы с конфискацией имущества или без таковой; при особо отягчающих обстоятельствах - смертной казнью и конфискацией имущества;

2) индивидуальная коррупция в размере свыше 50 тыс. юаней (7 730 долларов США), но менее 100 тыс. юаней (15 477 долларов США) - наказывается лишением свободы на срок свыше 5 лет с конфискацией имущества или без таковой; при особо отягчающих обстоятельствах - бессрочным лишением свободы и конфискацией имущества;

3) индивидуальная коррупция в размере свыше 5 000 тыс. юаней (772 долларов США), но менее 20 тыс. юаней (3 091 доллар США) - наказывается лишением свободы на срок от одного года до 7 лет; при отягчающих обстоятельствах - лишением свободы на срок от 7 до 10 лет;

4) индивидуальная коррупция в размере менее 5 000 тыс. юаней (772 долларов США), при отягчающих обстоятельствах - наказывается лишением свободы на срок до 2 лет или краткосрочным арестом; при смягчающих обстоятельствах организацией или вышестоящими органами применяются административные меры наказания.

По информации открытых источников СМИ смертная казнь в КНР применяется чаще, чем в любой другой стране, хотя официальная статистика до сих пор не сообщает точного числа смертных приговоров (ориентировочно оно составляет 15 000 в год). В настоящее время смертная казнь применяется как наказание за целый ряд преступлений

(по данным правозащитных организаций в 2015 году КНР казнено свыше 16 000 человек за преступления в сфере коррупции)⁶³.

Кроме того, по информации СМИ (AmnestyInternational, Interfax.ru) Китай назван антилидером по числу казней в мире. В 2020 году Китай занял первое место по числу смертных казней, сообщила неправительственная организация AmnestyInternational, при этом данная организация отмечает, что настоящий масштаб казней в Китае оценить нельзя, потому что эти данные скрыты. Казнят в КНР с помощью смертельной инъекции⁶⁴.

Например, по информации открытых источников СМИ 29 января 2021 года в Китае привели в исполнение смертельный приговор бывшему председателю государственной компании по управлению активами ChinaHuarong за взяточничество, растрату и многоженство, сообщает центральное телевидение КНР.

Председателя государственной компании Лай Сяоминя приговорили к смертной казни 5 января 2021 года, при этом Суд постановил, что он незаконно растратил более 25 млн юаней (примерно 3 864 070 долларов США), получил взятки на 179 млрд юаней (примерно 277 107 935 миллионов долларов США).⁶⁵

По данным открытых источников СМИ, за период с 2000 по 2010 гг. в Китае было осуждено и приговорено к смертной казни за преступления коррупционной направленности около 10 тыс. членов КПК.

Для сравнения, проводимых реформ в сфере противодействия коррупции, в Узбекистане 3 января 2017 г. принят закон № ЗРУ-419 «О противодействии коррупции», где впервые были даны определения коррупции следующим терминам:

коррупция - незаконное использование лицом своего должностного или служебного положения с целью получения материальной или нематериальной выгоды в личных интересах или в интересах иных лиц, а равно незаконное предоставление такой выгоды;

коррупционное правонарушение - деяние, обладающее признаками коррупции, за совершение которого законодательством предусмотрена ответственность;

конфликт интересов - ситуация, при которой личная заинтересованность (прямая или косвенная) влияет или может повлиять на надлежащее исполнение лицом должностных или служебных обязанностей и при которой возникает либо может возникнуть противоречие между личной заинтересованностью и правами и законными интересами граждан, организаций, общества или государства.

Необходимо отметить, что данные определения не дают исчерпывающий перечень деяний, которые могут быть расценены как преступления коррупционной направленности, национальное уголовное законодательство раскрывает только общие понятия «коррупция», что влечет за собой определенные проблемы в правоприменительной деятельности. Представляется необходимым на законодательном уровне закрепить более четкое понятие коррупции и разработать исчерпывающий перечень преступлений, которые следует признавать коррупционными.

Что касается судебной политики в этой сфере, то в Республике Узбекистан по статистическим данным Департамента при Верховном суде Республики Узбекистан чрезвычайно высок процент условного осуждения должностных лиц за совершение преступлений коррупционной направленности. По информации Генеральной прокуратуры Республики Узбекистан за 2020 г. по 1 148 уголовным делам к уголовной ответственности привлечены 1 723 должностных лиц. Из них 9 должностных лиц являются сотрудниками республиканских, 45 сотрудниками областных и 1 669 сотрудниками районных (городских) подразделений министерств, ведомств и организаций. Привлеченными к уголовной ответственности совершены такие

⁶³ См.: https://amnesty.org.ru/pdf/DP_2015_final_ru.pdf

⁶⁴ См.: <https://www.inferfax.ru/world/762401>

⁶⁵ См.: <https://www.inferfax.ru/world/748478>

преступления, как хищение чужого имущества путем присвоения и растраты (835 лиц), мошенничество (227), получение и дача взятки, посредничество во взяточничестве (132), злоупотребление служебным положением (58), превышения власти (31), халатность (25), должностной подлог (16) и другие преступления (399 лиц). При этом в результате должностных преступлений государственным и общественным интересам причинён ущерб в размере 500,1 млрд. сумов, в ходе предварительного следствия взыскано 355,7 млрд. сумов⁶⁶.

Необходимо отметить, что для Узбекистана - это значительно высокие показатели, в связи с чем мы считаем, что необходимо изучить передовой зарубежный опыт развитых стран мира по борьбе с коррупцией и другим уголовным преступлениям, при этом богатый опыт КНР в борьбе с коррупцией занимает особое значение.

В настоящее время в КНР особое внимание уделяется законодательному закреплению следующих положений: право на вынесение заочного приговора; ряд специальных следственных процедур и принудительных мероприятий для коррупционеров; постановления о международном розыске и депортации коррупционеров; постановления о нахождении и возвращении из-за рубежа «коррупционных денег»; постановления о международной технической поддержке и обмене информацией.

С учетом изложенного, можно сделать следующий вывод, сделанные законодателем Китая шаги, направленные на противодействие коррупции, в целом заслуживают особого внимания и требуют детального изучения в законотворческой деятельности Узбекистана.

В этой связи, считаем целесообразным рассмотреть возможность издания приказа командующего Национальной гвардии Республики Узбекистан «О служебных проверках в системе Национальной гвардии Республики Узбекистан» на основе закона Республики Узбекистан от 18 ноября 2020 г. № 647 «О национальной гвардии Республики Узбекистан». Кроме того, в целях совершенствования механизма реализации норм административного права в механизме противодействия коррупции и обеспечения собственной безопасности органов внутренних дел вполне оправданно принять закон «Об основах обеспечения собственной безопасности правоохранительных и контролирующих органов Республики Узбекистан».

Необходимость такого законодательного акта вызвана тем, что в различных структурах (НГ РУ, МВД РУ, СГБ РУ, Министерство юстиции РУ, Счетная палата РУ и др.) созданы подразделения собственной безопасности (инспекция по личной безопасности), но их статус определяют ведомственные акты, которые имеют гриф секретности. В настоящее время деятельность служб собственной безопасности правоохранительных и контролирующих органов, а также их административно-правовой статус должны определяться национальным законодательством в той мере в какой это не затрагивает вопросы тактики и методики их оперативно-розыскной деятельности. Это будет способствовать более эффективному противодействию коррупции и обеспечению собственной безопасности правоохранительных органов.

Список используемой литературы:

Закон Президента Республики Узбекистан № ЗРУ-647 «О Национальной гвардии Республики Узбекистан» от 18 ноября 2020 года, статья 3. // lex.uz.

1. Закон Президента Республики Узбекистан № ЗРУ - 419 «О противодействии коррупции» от 3 января 2017 года. // lex.uz.
2. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. 24. -СПб., 1898. С. 725-743.
3. Мушкет И.И., Хохлов Е.Б. Полицейское право России: Проблемы теории. -СПб., 1998.
4. Горожанин А.В. Государство и полиция. -СПб., 2001.
5. Быков А.В. Система обеспечения внутренней безопасности государства. - М., 2007.
6. <https://review/uz/post/prokuratura-obnarodivala-statistiku-doljnostnyix-prestupleniy>

⁶⁶ См.: <https://review/uz/post/prokuratura-obnarodivala-statistiku-doljnostnyix-prestupleniy-za-proshlyiy-god>

7. https://amnesty.org.ru/pdf/DP_2015_final_ru.pdf
8. <https://www.inferfax.ru/world/762401>
9. <https://www.inferfax.ru/world/748478>

МЕСТО ЭЛЕКТИВНЫХ И ФАКУЛЬТАТИВНЫХ КУРСОВ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

АБДУКОДИРОВА А.А.,¹ НАСИМОВА Д.А.²

Студенты ЧГПИ ТО, Методика преподавания 3-курс 19/2 гр.

Аннотация

Данная статья посвящена на сравнительный анализ элективных и факультативных курсов в системе образования. На ней рассматривается сходство и отличия элективных курсов и обсуждаются положительные и отрицательные черты.

Ключевые слова

Элективные курсы, факультативные курсы, образование, спектр функций курсов.

Термин «элективный» от лат. «electus» - означает избранный, отборный.

Элективный курс (от лат. electus – избирательный) – это обязательный курс по выбору учащегося. Элективные учебные предметы (элективные курсы) – обязательные для посещения курсы по выбору учащихся, входящие в состав профиля обучения на старшей ступени школы.

Элективные курсы имеют очень широкий спектр функций и задач:

- обеспечивают повышенный уровень освоения одного из профильных учебных предметов, его раздела;
- служат освоению смежных учебных предметов на междисциплинарной основе (например, «История искусств»);
- обеспечивают более высокий уровень освоения одного (или нескольких) из базовых учебных предметов (например, электив по русскому языку «Создание текстов разных функционально-смысловых типов, стилей и жанров»);
- служат формированию умений и способов деятельности для решения практически значимых задач;
- обеспечивают непрерывность профориентационной работы;
- служат осознанию возможностей и способов реализации выбранного жизненного пути;
- способствуют удовлетворению познавательных интересов, решению жизненно важных проблем (например, элективы «Психологические основы семейных отношений», «Основы ораторского искусства», «Психологические основы общения», «Познай себя»);
- способствуют приобретению школьниками образовательных результатов для успешного продвижения на рынке труда (например, электив «Деловой английский язык»).

Курсы по выбору должны отвечать следующим требованиям:

- у ученика должен быть выбор (один из одного – это не выбор);
- наполнение курсов по выбору должно меняться, как минимум, 2 раза в год;
- содержание курсов по выбору предпрофильной подготовки должно:
 - знакомить учащихся со способами деятельности, необходимыми для успешного освоения программы того или иного профиля и профессии (например: работа с текстами, анализ источников, проведение эксперимента),
 - включать материал, выходящий за рамки школьной программы (например, различного рода практикумы и т.д.).

Элективные курсы призваны обеспечить вариативность внутри школы, параллели, класса, то есть индивидуализацию и актуализацию учения. Механизмом реализации этой идеи могут и должны стать элективные курсы.

В примерном учебном плане для универсального обучения (непрофильное обучение) основного (среднего) общего образования также внесены элективные курсы, исходя из существующих условий и образовательных запросов обучающихся и их родителей, для организации профильного обучения по отдельным предметам базисного учебного плана.

Количество элективных курсов, предлагаемых в составе профиля, должно быть избыточно по сравнению с числом курсов, которые обязан выбрать учащийся.

Общеобразовательное учреждение принимает решение и несет ответственность за содержание и проведение элективных курсов в порядке, определенном учредителем.

Взяв за основу типовые учебные программы, можно самостоятельно разработать авторские и модифицированные программы элективных курсов.

Факультативный курс или факультативный предмет (фр. *Facultatif* — от лат. *Facultas* — «возможность») — необязательный учебный курс (предмет), изучаемый в образовательной организации по выбору обучающегося.

Попробуем сравнить элективные и факультативные курсы. Сходство:

• **Сходство целей.**

1. Целью факультативных занятий является «углубление знаний, развитие интересов, способностей и склонностей учащихся, их профессиональное самоопределение».

2. Цели элективных курсов аналогичны и лишь конкретизируются в зависимости от направленности каждого курса.

• Объединяет отсутствие государственных стандартов и государственного итогового контроля по результатам их изучения. Кроме того, большинство авторов элективных курсов не рекомендуют использовать традиционную пятибалльную систему оценки на занятиях. Как известно, знания и умения учащихся на занятиях факультативов также не принято оценивать традиционной отметкой.

• Содержательно они могут далеко выходить за рамки школьных учебных предметов и не должны их дублировать.

• Сходство и в том, что и факультативы, и элективы выбираются самими учащимися на основе их интересов и предпочтений.

Чем же отличаются элективные и факультативные курсы?

1. Как известно, факультативные курсы – это необязательные учебные занятия для всех обучающихся, а элективные курсы – обязательный образовательный компонент для всех обучающихся общеобразовательных организаций, их выбирает каждый обучающийся.

2. Еще одна отличительная черта факультативных и элективных курсов – их разная продолжительность.

3. Факультативные курсы представлены программами, рассчитанными на весь учебный год (минимум – 34 ч). Элективный курс может быть в широком диапазоне продолжительности (от 6–8 до 72 ч), рассчитанные на один-два месяца, одну четверть или одно полугодие. Таким образом, элективные курсы в отличие от факультативов могут быть краткосрочными.

4. Факультативные курсы, как правило, вынесены за основную сетку занятий и проводятся 7–8-ми уроками или даже в свободный от занятий день, например в субботу при пятидневной учебной неделе. Элективные же курсы в рамках компонента базисных планов входят в сетку часов и проводятся наравне с другими уроками.

5. Обучающимся одного класса или одной параллели классов может быть предложен единственный факультатив по одному предмету. Но, поскольку элективные курсы выбирают все обучающиеся и продолжительность курсов разная, их число должно быть значительно больше. В нормативных документах и научно-методической

литературе указывается необходимость предложения избыточного количества разных элективных курсов (минимум 2–3 курса в профильном обучении).

Используемая литература:

1. <http://donippo.blogspot.com/>
2. Лингв. Избирательный. Э. признак. Элективные синтаксические отношения. Крысин 1998. - Лекс. БСЭ-1: элективные культуры; СИС 1937: элективный.
3. В.А.Коровин: 2-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2006
4. <https://news.utmn.ru/news/obrazovanie/554128/>

WORLD AND UZBEK EXPERIENCE IN DISTANCE EDUCATION

ISLAMOVA MAFTUNA SHAROFIDDINOVNA¹

FATTOYEV SHOHJAHON YORQIN O'G'LI²

CHDPI mustaqil tadqiqotchisi, ChOTQMBY o'qituvchisi

maftuna islamova@inbox.ru¹

CHDPI Gumanitar fanlar fakulteti TO'M 18 / 1 guruh talabasi

fattoyevshohjahon9@gmail.com²

Annotation

This article examines the emergence of the distance education system of the XXI century, the world experience of distance education, the advantages and disadvantages of distance education, the use of distance education in higher and secondary education, the prospects of distance education in Uzbekistan in 2019-2020 and general conclusions on distance education.

Keywords

Distance learning, distance learning, distance learning, state and non-state educational institutions, the Internet, the moodle system of distance education, interactive and non-interactive technologies of distance education, advantages and disadvantages of distance education.

Аннотация

В данной статье рассмотрены появление системы дистанционного образования XXI века, мировой опыт дистанционного образования, преимущества и недостатки дистанционного образования, применение дистанционного образования в системе высшего и среднего образования, перспективы дистанционного образования в Узбекистане в 2019-2020 годах и общие выводы по дистанционному образованию.

Ключевые слова

Дистанционное, дистанционное обучение, заочная форма обучения, государственные и негосударственные образовательные учреждения, сеть Интернет, система moodle дистанционного образования, интерактивные и неинтерактивные технологии дистанционного образования, преимущества и недостатки дистанционного образования.

Introduction

The word distance - means to perform a certain action while maintaining distance. The term has entered the field of education, as well as many other areas of human life, such as electronics and automation, services, management, and the concept of "*distance learning*" has emerged in the education system.

Distance learning - is the process of conducting a set of activities related to reading and learning at a distance.

Distance learning - is the process of implementing legalization of all forms of distance learning, based on new communication and information technologies in its development.

Distance learning - is a method of distance learning based on information and communication technologies - e-mail, Internet, video conferencing, audio, video and multimedia textbooks.

The main part

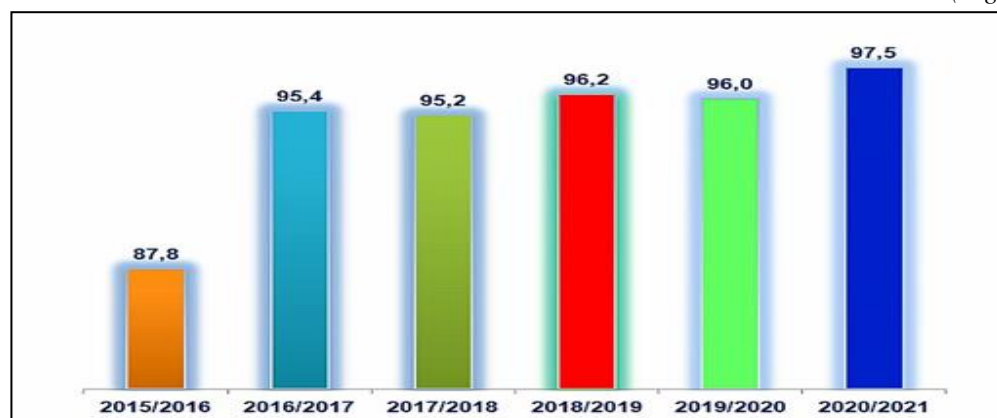
The history of distance learning dates back to 1728, when the Boston newspaper reported that stenographer *Caleb Phillip* had introduced a once-a-week training course based on mailing assignments. The announcement will be published. [1]. In England, in 1840, *Isaac Pitman* introduced the postal system of stenography.[2] In 1873, *Anna Eliot Tinknor* established a correspondence school in the United

States called "Society for the promotion of home education". In 1894, *Walsey Hall College in Oxford* was founded as the first distance college in the United Kingdom. The development of radio and television in the 1920s and 1930s, in turn, brought distance education to a new level. By 1938, distance learning based on radio and television had been introduced in about 200 colleges, universities, and schools.[3] An example of the Russian experience of distance learning is the Moscow People's University named after general A.M. Shanyavsky and the "Morekhodnaya" School in Nakhodka. V. P. Chernov introduced distance learning here in 1987. On August 12, 1981, IBM began production of the IBM 5150 personal computer, and in 1984, the NSFNET network was established at the initiative of the US National Fund. In 1969, the ARPANET network was modernized. The development of the World Wide Web (www), which resulted from the connection of small networks, brought the type of distance learning to an unprecedented new stage of development. In particular, at the beginning of 2020, the number of Internet users reached 4.5 billion. This figure represents 50% of the world's population, giving all of them access to distance learning. For this reason, the concept of distance education as a XXI century education is gaining ground today.

In recent years, the *National University of Technology (NTU) in the United States* and the *Open University in the United Kingdom (UU)* have been working extensively to promote the benefits of distance learning and achieve high results. A number of reforms are needed within the country to take advantage of the distance education system. In the Republic of Uzbekistan, a number of measures have been taken to inform the education system, the effective promotion of ICT in the educational process, the establishment of distance learning. In particular, in order to form the skills of the younger generation to freely use information and communication technologies, by 2020-2021, 9923 out of 20181 secondary schools in the country, 97 out of 6 287.9 thousand students studying in secondary schools of the republic, 5% were fully equipped with computer classes(Figure -1) [5].

(Figure -1)

The level of computerization of secondary schools in the Republic of Uzbekistan as of January 2021

The analysis shows that the educational institutions that have established a distance education system are divided into two groups:

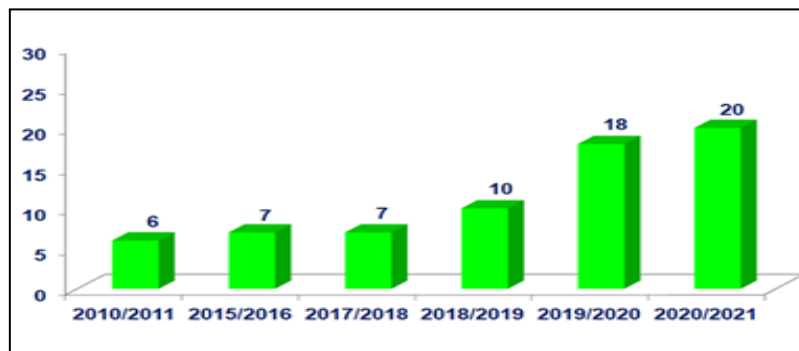
9. Public educational institutions;
10. Non-governmental educational institutions.

At the beginning of 2020, the number of state higher education institutions in the country was 119. 441.0 thousand students study there. At the beginning of 2020, the number of non-governmental educational institutions in the country will be 24, with a total of 20.1 thousand students. This is 4.6% of the total number of students, while non-governmental higher education institutions make up 20.2% of higher education institutions in the country. [5] In our country, state and non-state higher education institutions now offer distance learning based on distance learning. (Figure 2).

Tashkent University of Information Technologies was established in 2002, and since this year the university has been training specialists in the field of computers and communications, radio and information networks, software and e-commerce. At the same time, the US Department of State's Bureau of Educational and Cultural Affairs (ECA) and the International Council for Scientific Research and Exchange (IREX) have been working in Uzbekistan since 2000. As a result of these efforts, free Internet access centers have been established in 16 cities of the country, as well as Internet centers in more than 60 schools in 6 regions. At the same time, the development of the Uzbek - language Internet and the

emergence of specialized sites in the field of education allow users to access information and educational information in the state language. The Distance Learning Portal (<http://dl.freenet.uz>) was established as a result of Internet grants of the IATP program and has been operating *since 2002*.

(Figure 2)

Number of foreign educational institutions in the Republic of Uzbekistan as of January 2021.

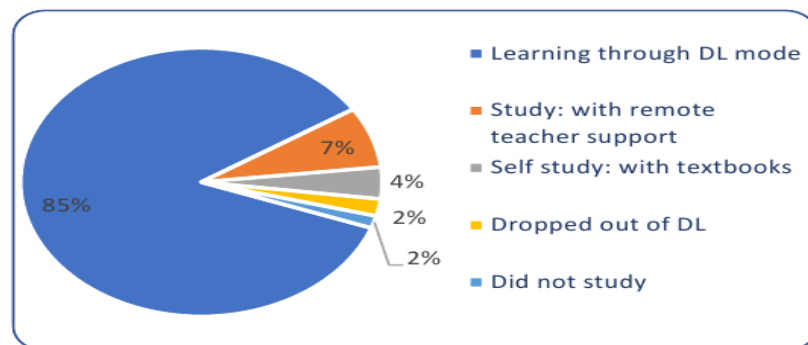
The "Distance Learning Courses" (for example: <http://nuu.uz> National University of Uzbekistan) are organized by the universities of the Republic on their websites. Many useful and interesting remotely available in the field of education <http://www.bilim.uz>, <http://www.bilimdon.uz>, <http://www.ilm.uz>, websites such as <http://www.student.uz>, <http://www.study.uz> were created. The most exciting thing is that not only universities, institutes, colleges and academic lyceums, but also schools have their own websites on the Internet. This convenience not only allows you to get acquainted with the educational institution and its capabilities at a distance, but also to use commonly loaded educational resources, to make appeals, to receive information.

In 2002, for the first time in the country, a video conference was organized between the *Office of the President, the Ministry of Foreign Economic Relations, the University of World Economy and Diplomacy and the Tashkent State University of Economics*. Among them, the use and participation in online video conferencing has become commonplace. Especially, in the system of higher education, using the opportunities of distance learning for the audience of students of Uzbekistan by professors and teachers of the world's leading higher education institutions on the basis of online lectures and master classes. warming up. In addition to, public educational institutions, distance learning courses are organized in the network of tutoring, and students study at home. The introduction of modern information and communication technologies in the educational process has led to the creation of a new form of distance learning - in addition to traditional teaching methods. In distance learning, the student and the teacher are in constant communication with each other through spatially separated learning courses, forms of control, electronic communication and other technologies of the Internet. Distance learning based on the use of Internet technology provides access to the global information education network, performing a number of important new functions based on the principles of integration and interaction. Distance learning provides an opportunity for all those who want to learn to continuously improve their skills. In such a teaching process, the student learns and monitors independent teaching materials in an interactive mode, conducts supervision under the indirect guidance of the teacher, and interacts with other "virtual learning group" students in the group. For obvious reasons, distance learning is not available for those who do not have the opportunity to study in full-time departments of educational institutions, for example, who do not require health care, who want to change their profession, or who want to improve their skills in adulthood. Teaching is a very convenient form of education. Interactive audio and video conferencing is designed to communicate with each other over a period of time, to send and receive e-mail feedback, that is, to send and receive messages. Distance education requires the learner to practice more independently, providing the learner with learning conditions and communication with the teacher in accordance with certain standards and educational rules system. The learning process does not depend on when and where the learner is. (№9, 5-8p)

Advances in technology and globalization have led to the rapid development and spread of distance education. Considering the distance learning courses and directions as a form of distance learning, it can be said that a lot of work has been done in Uzbekistan in this regard.

However, *in 2019*, the world picture changed completely and distance education had the opportunity to reveal its conveniences, opportunities and aspects. The decision by the governments of *191 countries* to temporarily close educational institutions in the wake of the pandemic has had an equal impact on *1.6 billion students worldwide*, or *91%* of the world's student population. *World Bank* data show that *0.6 percent* of primary school-age children and *25 percent* of primary school-age children have the lowest level of education, and *7 million children* are on the verge of dropping out of school. [11] As of January 1, 2021, *664,771 teachers (477,775 of them are women and 186,996 are men)* are working in the Republic of Uzbekistan in the conditions of a pandemic. educational institutions, *508,250* general education institutions, *3,693* academic lyceums, *3,685* vocational schools, *3,193* technical schools, and *32,070* teachers of education institutions[4] direct distance education. The experience of the opportunities and conveniences of distance learning has been an important experimental period for the analysis of its shortcomings. A *UNICEF* study conducted *in 2019* found that television was the main media channel in Uzbekistan, accounting for *98.1%* of students aged *14 to 30*. Given this opportunity, in Uzbekistan, in the context of the pandemic, television remote online lessons were held for students of preschool and secondary schools. During the period from *March 31 to May 25, 2020*, a total of *4,492 video lessons of 15-20 minutes for grades 1-11* were filmed and broadcast. *2.6 million* subscribers per day through *84,000 subscribers* through the online school telegram platform observations were made and *5 million out of 6.2 million students* were covered through distance learning. [11]

(Figure - 3)

Indicators of student participation in distance learning in a pandemic in the Republic of Uzbekistan (UNICEF)

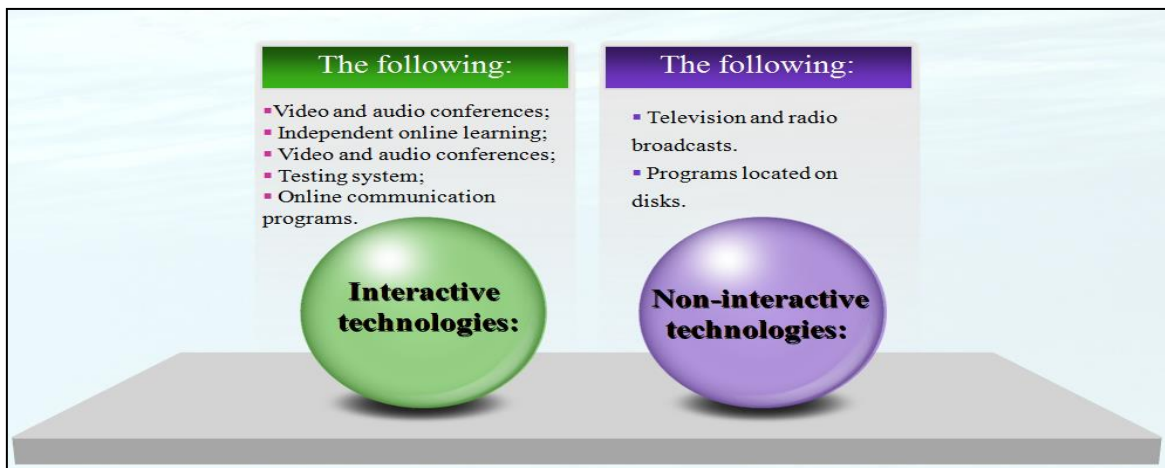
Since 2010, video conferences have been held between the Tashkent University of Information Technologies and its branches. The training is conducted by leading experts in the field. Masters of the Fergana branch of the university are currently working online to enrich their knowledge of My SQL Java Script remotely. LMS systems are one of the modern technologies that can form a modern information technology and distance education system. Tasks such as the development of individualized teaching methods based on new technologies (for example, in the Moodle system), the formation and improvement of student knowledge, as well as the determination of the level of knowledge acquired are solved. The use of distance learning technologies in the educational process has a strong impact on the positive changes in the content, forms and methods of education. *Order of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan dated December 30, 2016 No 526 "On the organization of the introduction of educational and methodological complexes in the system of electronic education in higher education institutions"* The decision to place

educational and methodological complexes in the Moodle e-learning system and use them in the education system (process) on the implementation of paragraph 4 of the law has further enhanced the capabilities and quality of the distance education system. In distance education, the student and the teacher communicate in a spatially separated way via the Internet, the student works more on himself and is in constant communication with the teacher through other opportunities of the Internet. Most importantly, distance learning does not depend on place or time, and the number of students is not limited. During distance learning, the student learns independent textbooks and answers control questions. This type of education is very convenient for part-time, special part-time, advanced training courses, as well as for families, adults and working students.

For distance learning, not only the text of the lecture, but also the relevant video lessons, cluster methods should be posted on a special website and given to students.

This model of distance learning was first developed at the University of *New England, Australia* (<http://www.une.edu.au>) and is now used in all the world's leading universities. It was first used in Uzbekistan at the *Andijan Institute of Mechanical Engineering* (<http://www.andmiedu.uz>). At present, the *Chirchik State Pedagogical Institute in Tashkent region* (<http://www.cspi.uz>) has a full transition to this system. [№9, 35-36 p]

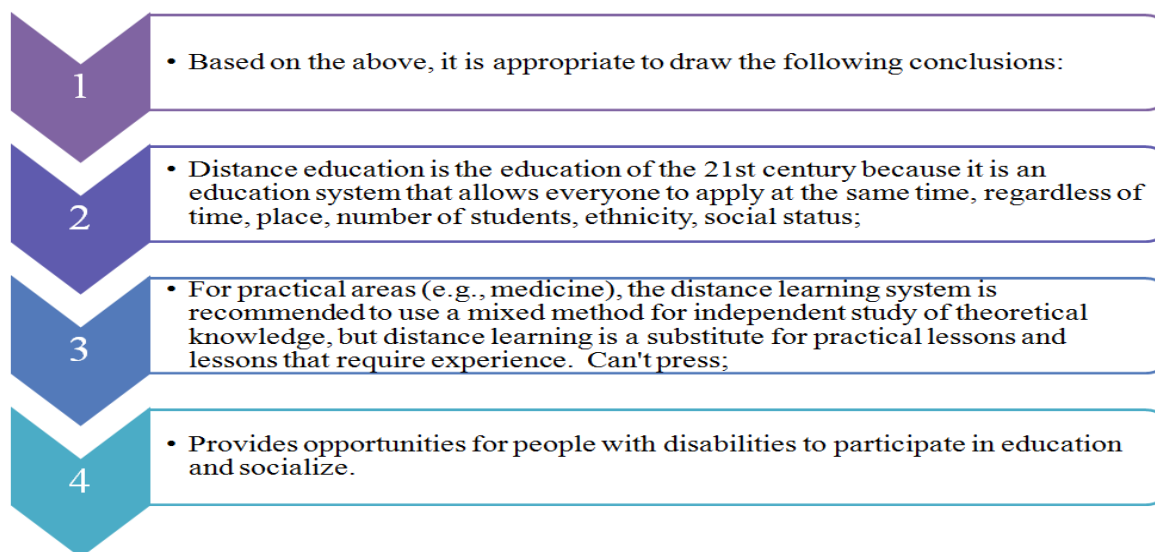
The distance learning system in the moodle system has been widely used in the education system in the West in recent years. In this case, the student has the opportunity to study independently anywhere in the world, and the number of students is not limited, no matter the time, most importantly, the system has online classes, the teacher has the opportunity to conduct online Q&A. The teaching system is based on the principle of *Open Universities (United Kingdom Open University)* (<http://www.open.ac.uk>). The MOODLE system is currently used in major universities around the world. The MOODLE system has about 2 million registered users, 46,000 learning portals in 70 languages and 300 software developers in 200 countries. The main technologies of distance learning are [9]:

Conclusion

Distance education revenue in 2015 was \$ 107 billion, and by 2025, that revenue will reach \$ 215 billion. The US dollar is projected to be. In 2005, the number of e-learning students in the world exceeded the number of students in traditional education, and by 2025 this figure is expected to reach 650 million. North America and New Zealand are among the world's leading countries in the field of e-learning and distance learning today, and Asia and Western Europe are among the fastest growing countries in the field of distance learning. By 2025, the number of distance learning students is projected to be 2.5 times the number of

traditional education students. To date, more than 200,000 people have been educated in more than 400 distance learning centers. (№10, 205-206 p)

List of used literature

1. Холмберг, Бёрбе (2005). *Эволюция, принципы и практика дистанционного образования*. Studien und Berichte der Arbeitsstelle Fernstudienforschung der Carl von Ossietzky Universität Oldenburg [ASF] (нанемецком языке). 11. Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg. п. 13. ISBN 3-8142-0933-8. Проверено 23 января 2011 года .
2. Алан Тейт. «Размышления о поддержке студентов в открытом и дистанционном обучении». Международный обзор исследований в области открытого и дистанционного обучения. 2003 год апрель.
3. Тайсон, Леверинг (1936). «Десять лет образовательного вещания». *Школа и общество* .
4. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/12375-o-zbekistonda-faoliyat-yuritayotgan-pedagoglar-soni-qancha>
5. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/10378-umumta-lim-muassasalarining-kompyuter-sinflari-bilan-ta-minlanganlik-darajasi-to-g-risida-bilasizmi>
6. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/6591-6771111-2>
7. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/8165-maktablarda-ta-lim-olayotgan-o-quvchilarning-51-4-ini-o-g-il-bolalar-tashkil-etmoqda>
8. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/10293-o-zbekiston-respublikasida-xorijiy-oliy-ta-lim-muassasari-soni-ko-paymoqda>
9. N.Do'seinov.,B.AkmedovTVChDPI//Kursishi//
file:///C:/Users/user/Downloads/GAIBOV_ZARIFJON.pdf
10. “Анализ мирового рынка дистанционного образования” –Батаев Алексей Влдимирович, к.т.н., доц., Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого//YoungScientistinternationaljournal//№20(100)октябрь 2015 год
11. “Непревзойденность образования во время пандемии COVID-19: впечатления от внедрения дистанционного обучения всистеме общего образования в Узбекистане” Детский фонд ООН (UNICEF) Узбекистана сентябрь 2020 год.

HARBIY MAHORATNING YOSH KADRLAR TARBIYASIDAGI O'RNI VA ROLI

Jumayev Furqat Shodmonovich

BuxDU Harbiy ta'lim fakulteti Umumqo'shin tayyorgarlik sikli katta o'qituvchisi

Аннотасија

Ushbu maqolada Qurolli Kuchlar jangovar shayligini oshirishda shaxsiy tarkib faoliyatining samaradorligi, kasbiy mahoratining takomillashuvi har bir harbiy xizmatchining o'z ustida ishlashi, o'z o'zini rivojlantirishi, takomillashtirib borishi bilan bog'liq jarayonlar haqida fikr yuritilgan.

Калит со'злар

Mudofaa, mahorat, Jangovorshaylik, amaliyko'nikma, axloq, kasb, xizmat, ofitser, jamoat fikri.

Mamlakatimiz mudofaa qobiliyatini mustahkamlash vazifalarini hal etishda, Qurolli Kuchlar jangovar shayligini oshirishda ofitserlartar kabi katta rol o'ynaydi. Ular armiyaning po'lat qalqonidir. Harbiy bilim va amaliy ko'nikmalari, jangov aran'analari va axloqiy

jihaddan namuna bo'lgan holda ofitserlar korpusi armiyamiz jangovar qudratini oshirishda asosiy shakllantiruvchi kuch sifatida chiqmoqda. Ular shaxsiy tarkibga jangovar bilim beradi, Vatan himoyachilarini o'qitadi, qo'shinni boshqaradi, jang maydonida jangni tashkil etadi, urushda g'alabani ta'minlaydi. Ularning mehnati tufayli armiya ma'naviy – axloqiy kamolot, shon – sharaf, intizom va vatanparvarlik maktabiga aylanadi.

Mohiyatan ofitserlar – bu har bir muassasa yuragi. Shu sababli yaxshi ofitserlar korpusini vujudga keltirish davlatning amiyatiga molik vazifadir. Bu esa ofitserlarda quyidagi sifatning shakllantirilishini talab qiladi:

- 1) har bir kasb ustasi bo'lish (harbiy professional);
- 2) murakkab vazifalarni yechishda o'ziga ma'suliyat olish;
- 3) tashkilotchilikni o'z vaqtida anglash va qo'llash, shaxsiy tarkib matonati va shijoatini safarbar qilish;
- 4) qo'l ostidagilar bilan ishlash va tarbiya qilish.

Harbiy tarbiya o'z mamlakati, Qurolli Kuchlar, kasbi, xizmati bilan faxlanish, o'zburchi va g'ururinihi setish, kasbiy mahoratini oshirishga intilish, shaxsiy mas'uliyatni oshirish, o'z hamkasblariga g'amxo'rlik va hurmat bilan qarash, harbiy jamoani birlashtirish sifatlarini shakllantirishga qaratilishi kerak.

Shaxsiy tarkib faoliyatining samaradorligi, kasbiy mahoratining takomillashuvi har bir harbiy xizmatchining o'z ustida ishlashi, o'z o'zini rivojlantirishi, takomillashtirib borishi bilan bog'liq bo'ladi. Shaxs o'z ustida ishlashi natijasida o'z bilimi doirasini kengaytiradi, ko'nikma va malakalarini takomillashtiradi, xulqi, fe'l atvoridagi nuqsonlarni yo'qotishga intiladi.

Ofitser va askarlarning mustaqil rivojlanishi o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan ikki jarayonda, ya'ni mustaqil tarbiya va mustaqil ta'lim jarayonida amalga oshiriladi. Bu har ikkala jarayon o'ziga xos xususiyatlarga o'zining mazmuniga shakl va metodlariga ega bo'lib doimo bir-birini to'ldirib boradi.

Mustaqil tarbiya – insonning o'zida ijobiy xislatlarni shakllantirish va rivojlantirish hamda salbiy xislatlarni yo'qotish yo'lidagi ongli faol maqsadli faoliyatidir. Mustaqil tarbiyaning ichki asosini insonning quyidagi qobiliyatlari tashkil etadi:

- o'zi haqida qayg'ura olishi;
- o'z ishi va kelajagi haqida o'ylashi;
- o'zigachetdannazar sola olishi;
- o'z qobiliyati kuchi va imkoniyatlariga to'g'ri va haqqoniy baho bera olishi;
- o'z kamchiliklarini va nojo'ya hatti-harakatlarini ko'rishi xulosa chiqarishi va bartaraf eta olishi;
- o'ziga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'la olishi;
- o'z harakatlari va turmush tarzi uchun mas'uliyat his etishi;
- oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish yo'lida qat'iyat bilan harakat qilishi.

Mustaqil tarbiya murakkab aqliy axloqiy ma'naviy va irodaviy jarayondir. Bu jarayon davomida shaxsning o'ziga va atrofdagilariga nisbatan ongli maqsadli va tanqidiy munosabatda bo'lishi talab qilinadi.

Hozirgi islohotlar sharoitida yangi jamiyat fuqarosini tarbiyalash, milliy istiqloq, o'zligini anglash tuyg'usini har bir kishi ongiga singdirish va uning ongli e'tiqodiga aylantirish, hozirgi davr talabi darajasida bilimli, uning ma'naviy dunyosini boyitish kabi ulkan vazifalar eng dolzarb masalalardir.

Bu sharoitlarda harbiy jamoalarning jipslashishlarini yanada kuchaytirish, jamoatchilik ruhini mustahkamlash, hamma qismlarda va bo'linmalarda sog'lom ma'naviy - psixologik muhitni yaratish, o'qishda va xizmatda muvafaqqiyatga erishish va harbiy tayyorgarlikni oshirishda muhim vazifalardan biridir. Harbir yosh jangchi, katta avlod oldida, harbiy estafetani ishonchlida vo mettirishi, O'zbekiston Qurolli Kuchlarining harbiy shon – shuhrati va sharafini qadrlashi, Vatan himoyachisi - harbiy unvonini sharaflashi kerak.

Hozirgi kun tajribalariga tayangan holda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy jamoalarida jamoat fikrlarini o'rganish va shakllantirish zarurdir.

Jamoat fikri – alohida harbiy xizmatchilar fikrining oddiy yig'indisidir. Ua yrim fikrlarni baholash yig'indisi majmuini o'z ichiga oladi, bunda harbiy jamoa yoki alohida harbiy xizmatchilarning faoliyati, axloq-odobi, harakati turli umum ijtimoiy va xizmat jarayonidagi hodisalarga nisbatan umumiy yoki ustun turadigan munosabatlarni aks ettiradi.

Harbiy jamoaning fikrlari insonlarning o'zaro munosabati va aloqasi jarayonida fikr-mulohaza, maslak, his-tuyg'ularning doimiy almashishida, odob va mafkuraning muayyan ta'sirida rivojlanadi va tashkil topadi.

Komandirning shaxsiy tarkib bilan ishlash bo'yicha o'rinbosari oldida turgan o'rganish ob'ekti, jamoat fikrini o'rganish tartibi, vaqti va vositalarining mavjudligiga bog'liq holda turlicha bo'lishi mumkin, ya'ni so'rov, kuzatish, tahlil qilish, eksperiment, so'rov varaqasini to'ldirish, bevosita muloqotda bo'lish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.U.I.Ma'murov Harbiy qismda tarbiyaviy ishlari metodikasi O'quv qo'llanma Toshkent 2012-yil 13-16-b.

2. S.S.Xo'jayeva Pedagogika nazariyasi o'quv uslubiy qo'llanma Buxoro-2005.3. "Yangi asr avlodi". Toshkent 2005-yil.

DIDACTICS IN THE CONTEMPORARY MILITARY EDUCATION

Junaydullayev Mels Asliddin o'gli

Masteros student in "Theory and methods of education (ore-service military education)" in Tashkent State pedagogical University named after Nizami

mels-2010@inbox.ru

Abstract

The following article investigates the theory of didactics in military education. It emphasizes the issues of creating teaching basis in military institutions. Furthermore, it investigates how to prepare the teachers of didactics in military sphere.

Key words

Didactics, teachers, military personnel, methods, practice, skills, development.

Special attention is currently being paid to didactics as one of the components of military pedagogy. This is due to a number of objective factors influencing the entire organization of training for servicemen of all categories, requiring the improvement of training, taking into account modern approaches to training military professionals.

Didactics studies various forms of interaction of certain links of teaching, reveals its regular connections, which form the basis of certain systems of teaching influences. These systems are implemented in the content of education (curricula, programs) through the appropriate means and methods of teaching, organizational forms.

The main didactic concepts, tested and validated in the practice of military education, are the following teaching theories:

- ▶ Didactic principles are formulated, most of the teaching methods are developed;

- ▶ The stage-by-stage formation of mental actions and concepts, the quality of acquired knowledge, abilities and skills (competencies), the development of mental abilities depends on the correctness of the creation of an indicative basis of activity;

- ▶ Problem-activity learning (the essence of this theory lies in the fact that in the learning process special conditions are created in which students, relying on the acquired knowledge, independently comprehend the educational problem, mentally and practically act in order to find and substantiate the most optimal options for solving it);

- ▶ The concept of programmed learning (programmed learning refers to the controlled assimilation of programmed learning material using a teaching device).

Didactics is a theoretical and, at the same time, a normative and applied branch of pedagogical science. Its first function is associated with the study of various aspects of education, the identification of natural connections between them, trends and development

prospects. The normative-applied function is to develop the problem of selecting the content of education, substantiating and implementing the principles, forms and methods of teaching. The unity of these functions is the essence of the learning process, the implementation of its educational and upbringing tasks.

The learning process is a purposeful, organized, systematically carried out, interconnected and interdependent interaction of trainers with students in order to form and develop their knowledge, abilities, skills and personal qualities necessary for the successful implementation of *military professional competencies* in accordance with existing requirements.

Military didactics considers the training of military personnel, on the one hand, as a specific pedagogical process, the main task of which is to ensure a high constant combat readiness of units, their ability to fulfill their constitutional duty to the people - to protect the Fatherland from the encroachments of any aggressor. On the other hand, learning is viewed as a complex process that performs socially significant functions.

The main training functions are:

- ▶ Educational. It deals with equipping servicemen with knowledge, skills and abilities, developing a certain worldview;
- ▶ Educational-personal. It refers to the formation of personality traits in servicemen, which are necessary for the defenders of the Fatherland, and the qualities of a military collective, which determine positive interaction when performing joint tasks;
- ▶ Developmental. It involves the formation of the ability of servicemen to think creatively, the development of logical thinking, independence in solving educational problems;
- ▶ Psychological. It means the formation of psychological stability and internal readiness among military personnel for successful actions in modern combat.

Military education is the training of personnel for the armed forces and types of troops. The emergence and development of military education is inextricably linked with the development of military science and military art. Independent education emerged in European countries in the late 17th and early 18th centuries. Special military schools have been established in a number of countries. The system of training of personnel for the Armed Forces is really important. Military education is provided in three stages: primary, higher and academic higher education.

After the independence of Uzbekistan, science and practice laid the groundwork for the development of didactics in every sphere including military education as well. The change in social consciousness led to the healing of pedagogical thinking, which in turn led to the development of didactics on a national basis. The principle of humanization of education is one of the main requirements of the Uzbek didactics. It is important to achieve the formation of children's feelings and the formation of their willpower by paying special attention to the teaching of aesthetic and artistic subjects. The existence of an inextricable link between a student's spirituality and his or her mastery has been established by modern psychology.

Another principle that ensures the development of national didactics in military education is the integrity of education. As long as the things in the world exist as a whole and inseparable, the study of it must also be done as holistically as possible. Another basic principle of military didactics is to take into account the individual characteristics of students in the educational process. It requires that the teaching process be tailored to the needs of each student. It is known that any person is formed in a certain geographical environment. Its nature is sealed with features of that environment. Therefore, the principle of taking into account regional characteristics in the teaching process is one of the necessary requirements of military didactics. The National Program of Personnel Training of the Republic of Uzbekistan pays special attention to this principle. Nurturing the perfect person has become the main task of any educational institution. It is natural to give priority to education in the context of the formation of spirituality to the level of the goal. Education of military personnel

is not only the personal interest of an individual, but also the interest of various units which assign officers. It is essential that teachers establish the classroom and instruction tone, environment and excitement in the formation of military personnel.

Military pedagogical technology is subjective in nature, that is, each educator must creatively organize the process of military education and training based on their capabilities, professional skills. Regardless of the form, method and means of organization, military pedagogical technologies

1. Increases the effectiveness of military pedagogical activity;
2. Ensures interaction between teachers and students;
3. Ensures that students acquire a thorough knowledge of military subjects;
4. Develops independent, free and creative thinking skills in students;
5. Helps students to realize their potential creating conditions;

Each didactic task is solvable with the help of adequate teaching technology, the integrity of which is ensured by the interrelated development and use of its three components: organizational forms, didactic process and teacher qualification. It should be noted that military teachers have not yet learned to correctly formulate and formulate didactic tasks and develop adequate teaching technologies. The teacher always has a common goal – to educate. A teacher in the military pedagogical system deals, first of all, with groups and groups of trainees. 3. Professional formulation and solution of pedagogical tasks is possible only on the basis of pedagogical technology.

It is more useful and reliable for future learning outcomes to set the standard learning technology in the program itself, without depriving the teacher of the right to use more advanced technologies. *A.S. Makarenko* believed that the true development of pedagogical science is associated with its ability to design a person. Experience of the trainee's activity is characterized by such qualities as volume, scientific, skill, awareness, which in turn can be described by such diagnostic parameters as breadth of experience, the level of its scientific description, level, quality and strength of mastering, automation of skills, awareness of the application of knowledge.

A typical problem of the didactic theory and practice of forming the content of education in higher military educational institutions is its well-grounded selection from modern data of modern culture and military science.

It is necessary to find a way out of the didactic deadlock, which many military methodologists fall into, overloading the trainees beyond measure and making it objectively impossible for them to firmly, consciously and profoundly assimilate the intended content of the teaching.

LIST OF USED LITERATURE

1. Bospalko VP. Fundamentals of the theory of pedagogical systems. Voronezh, 1999; 245.
2. Bospalko VP. Components of pedagogical technology. Moscow, 1989; 192.
3. Mashbits EI. Psychological analysis of teaching methods as a way to manage learning activity: General didactic problems of teaching methods. Moscow, 1997; 79.
4. Skatkin MN. Improving the learning process. Moscow, 1991; 206.
5. Yakunin VA, Nasledov AD. Methodological support of intensive training technologies. Leningrad, 1990; 30.

OLIIY MATEMATIKA MASALALARINI YECHISHDA MAPLE DASTURINING IMKONIYATLARI

N.M.Karimov

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti o'qituvchi

Аннотация

Ushbu maqolada Maple dasturi yordamida oliy matematika masalalarini yechish o'rganiladi va ba'zi masalalar tahlil qilinadi.

Калит so'zlar

Maple dasturi, funksiya, matritsa, tenglamalarsistemasi.

Аннотация

В этой статье исследуется решение задач высшей математики с помощью программы Maple и анализируются некоторые проблемы.

Ключевые слова

Программа Maple, функция, матрица, система уравнений.

Annotation

This article explores the solution of higher mathematics problems using the Maple program and analyzes some of the problems.

Keywords

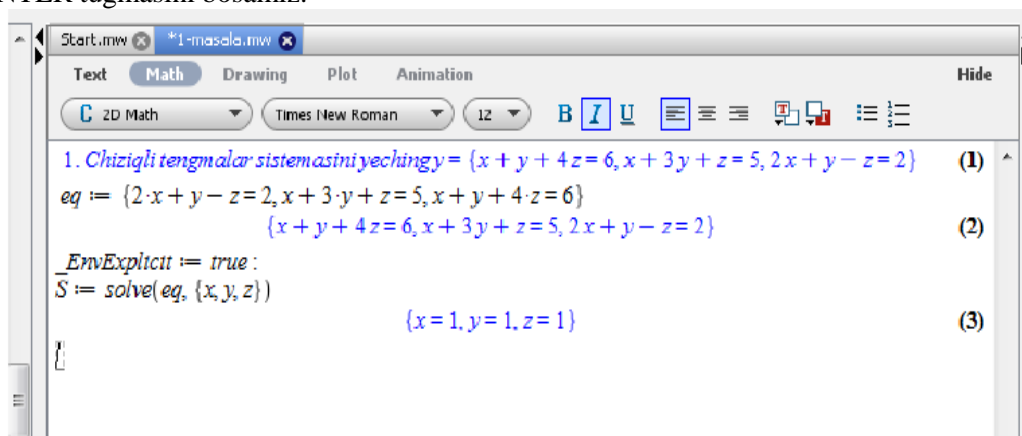
Maple program, function, matrix, system of equations.

Ma'lumki hozirgi kunda fan va ta'lim sohasida hech bir yo'nalishni kompyuter tizimlarisiz tasavvur qilish mumkin emas. Matematika va tabiiy fanlarni o'qitishda ayniqsa kompyuter bilimlarining ahamiyati juda katta. Matematik hisob-kitoblarni bajarishda, misol va masalalarni tassavur qilishda, yechishda Mathematica, Mathcad, Maple, Matlab kabi dasturlar juda qulay hisoblanadi. Ushbu maqolada Maple dasturi yordamida chiziqli algebra va matematik analiz masalalarini yechishni ko'rib chiqamiz. Ma'lumki Maple dasturi soda va qulay interfeysga ega bo'lib muloqot rejimida juda ko'p turdagi matematik masalalarni yechishga mo'ljallangan.

1-masala. Chiziqli tenglamalar sistemasini yeching.

$$\begin{cases} 2x + y - z = 2 \\ x + 3y + z = 5 \\ x + y + 4z = 6 \end{cases}$$

Odatda chiziqlitenglamalar sistemasini yechish talabalar uchun unchalik ham qiyinchilik tug'dirmaydi, lekin Maple dasturi yordamida uni yechish ancha tez bajariladi. Buyruqlar satrini to'ldirib ENTER tugmasini bosamiz.


```
Start.mw *1-masala.mw
Text Math Drawing Plot Animation Hide
2D Math Times New Roman 12 B I U
1. Chiziqli tenglamalar sistemasini yeching  $y = \{x + y + 4z = 6, x + 3y + z = 5, 2x + y - z = 2\}$  (1)
 $eq := \{2 \cdot x + y - z = 2, x + 3 \cdot y + z = 5, x + y + 4 \cdot z = 6\}$ 
 $\{x + y + 4z = 6, x + 3y + z = 5, 2x + y - z = 2\}$  (2)
EnvExplicit := true:
S := solve(eq, {x, y, z})
{x = 1, y = 1, z = 1} (3)
```

Matritsalar ustida amallar bajarishda ayniqsa berilgan matritsani teskarisini toppish juda muhim va ko'p hisob-kitoblar bajarishga to'g'ri keladi. Maple dasturi yordamida bu amallar juda tez bajariladi.

2-masala. Berilgan A matritsaga teskari bo'lgan B matritsani toping.

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 1 & 2 & -1 \\ 2 & 2 & 4 \end{pmatrix}$$

A matritsani kiritib unga teskari matritsani toppish buyruqini beramiz.

```

Insert Code Edit Region
Text Math Drawing Plot Animation Hide
2D Math Times New Roman 12 B I U
> matritsaga teskari matritsani toping: A := Matrix([[1, 1, 1], [1, 2, -1], [2, 2, 4]])
A := 
$$\begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 1 & 2 & -1 \\ 2 & 2 & 4 \end{pmatrix} \quad (1)$$

> B := Inverse(A) mod 5
B := 
$$\begin{pmatrix} 0 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 1 \\ 4 & 0 & 3 \end{pmatrix} \quad (2)$$

> Expand(A*B) mod 5

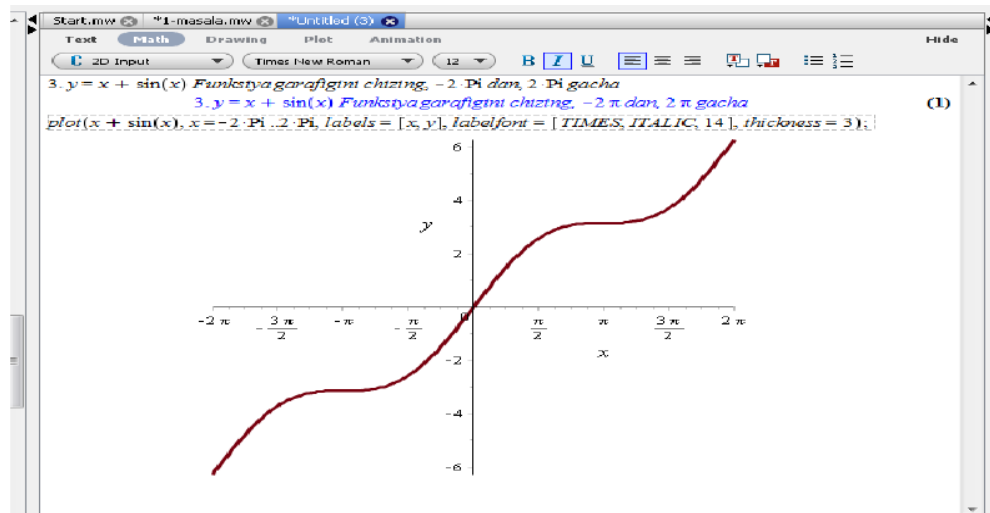
$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \quad (3)$$


```

Matematik analizda funksiyalarni o'rganish, grafigini chizish, o'sish, kamayishi va ekstremumlarini topish, uzilish nuqtalarini o'rganish masalalari ayniqsa muhim hisoblanadi. Bunda Maple dasturi yordamida funksiya grafigini chizish juda qulay bo'lib, natijada funksiya to'g'risida asosiy ma'lumotlar yaqqol ko'rinadi.

3-masala. $y = x + \sin x$ funksiya grafigini chizing.

Ushbu berilgan funksiya grafigini $x \in [-2\pi; 2\pi]$ oraliqda chizish haqida buyruq beramiz.

Funksiyaning berilgan nuqtadagi limitini topish matematik analizning asosiy masalalaridan hisoblanadi va odatda talabalarda ma'lum darajada qiyinchiliklar yuzaga keltiradi. Maple dasturi yordamida bu masalalar oson hal etiladi.

4-masala. $\lim_{x \rightarrow 0} (\cos 2x)^{\frac{1}{\sin^2 x}}$ limitni hisoblang.

```

Start.mw *1-masala.mw 3-masala.mw 4-masala.mw
Text Math Drawing Plot Animation Hide
2D Math Times New Roman 12 B I U
4. Limit  $\left( \left( \cos(2 \cdot x) \right)^{\left( \frac{1}{\sin(x)^2} \right)} \right)_{, x = 0}$  limitni hisoblang
4.  $\lim_{x \rightarrow 0} \cos(2x)^{\frac{1}{\sin(x)^2}}$  limitni hisoblang (1)
Limit  $\left( \left( \cos(2 \cdot x) \right)^{\left( \frac{1}{\sin(x)^2} \right)} \right)_{, x = 0} = \lim_{x \rightarrow 0} \left( \left( \cos(2 \cdot x) \right)^{\left( \frac{1}{\sin(x)^2} \right)} \right)_{, x = 0}$ 
 $\lim_{x \rightarrow 0} \cos(2x)^{\frac{1}{\sin(x)^2}} = e^{-2}$  (2)

```

5-masala. $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\ln(1+x^2)}{\tan^2 8x}$ limitni hisoblang.

5. Limit $\left(\frac{\ln(1+x^2)}{\tan^2(8x)}, x=0 \right)$ limitni hisoblang

$$5. \left(\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\ln(x^2+1)}{\tan(8x)^2} \right) \text{ limitni hisoblang} \quad (1)$$

$$\text{Limit} \left(\frac{\ln(1+x^2)}{\tan^2(8x)}, x=0 \right) = \text{limit} \left(\frac{\ln(1+x^2)}{\tan^2(8x)}, x=0 \right)$$

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\ln(x^2+1)}{\tan(8x)^2} = \frac{1}{64} \quad (2)$$

Differensial hisobga oid mavzularda murakkab funksiya hosilasini topish masalasi funksiyaning ko‘rinishiga qarab ba’zi bir qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Maple dasturi yordamida esa bu muammo juda yengil hal etiladi.

6-masala. $f(x) = \ln \sqrt{\frac{1+tgx}{1-tgx}}$ funksiya hosilasini toping.

6. Diff $\left(\ln \left(\sqrt{\frac{1+\tan(x)}{1-\tan(x)}} \right), x \right)$ funksiya hosilasini toping

$$6. \left(\frac{d}{dx} \left(\frac{1}{2} \ln \left(\frac{1+\tan(x)}{1-\tan(x)} \right) \right) \right) \text{ funksiya hosilasini toping} \quad (1)$$

$$\text{Diff} \left(\ln \left(\sqrt{\frac{1+\tan(x)}{1-\tan(x)}} \right), x \right) = \text{diff} \left(\ln \left(\sqrt{\frac{1+\tan(x)}{1-\tan(x)}} \right), x \right)$$

$$\frac{d}{dx} \left(\frac{1}{2} \ln \left(\frac{1+\tan(x)}{1-\tan(x)} \right) \right) \quad (2)$$

$$= \frac{1}{2} \frac{\left(\frac{1+\tan(x)^2}{1-\tan(x)} - \frac{(1+\tan(x))(-1-\tan(x)^2)}{(1-\tan(x))^2} \right) (1-\tan(x))}{1+\tan(x)}$$

Boshlang‘ich funksiya topish va aniqmas integralni hisoblash masalalarida Maple dasturi juda ham qulay hisoblanadi.

7-masala. $\int \frac{e^{\arctan x} + 8x}{1+x^2} dx$ aniqmas integralni hisoblang.

7. Int $\left(\frac{\exp^{\arctan(x)} + 8x}{1+x^2}, x \right)$ integralni hisoblang

$$7. \left(\int \frac{\exp^{\arctan(x)} + 8x}{x^2+1} dx \right) \text{ integralni hisoblang} \quad (1)$$

$$\text{Int} \left(\frac{\exp^{\arctan(x)} + 8x}{1+x^2}, x \right) = \text{int} \left(\frac{\exp^{\arctan(x)} + 8x}{1+x^2}, x \right)$$

$$\int \frac{\exp^{\arctan(x)} + 8x}{x^2+1} dx = \frac{\exp^{\arctan(x)}}{\ln(\exp)} + 4 \ln(x^2+1) \quad (2)$$

8-masala. $\int_{\pi/6}^{\pi/4} \frac{dx}{1-\cos 6x}$ aniq integralni hisoblang.

The screenshot shows the Maple software interface with the following content:

8-mosola.mw

Text Math Drawing Plot Animation

C 2D Math Times New Roman 12 B I U

$$\text{Int}\left(\frac{1}{1-\cos(6 \cdot x)}, x = \frac{\text{Pi}}{6} \dots \frac{\text{Pi}}{4}\right) \text{ integralni hisoblang}$$

$$\left(\int_{\frac{1}{6} \pi}^{\frac{1}{4} \pi} \frac{1}{1-\cos(6x)} dx \right) \text{ integralni hisoblang} \quad (1)$$

$$\text{Int}\left(\frac{1}{1-\cos(6 \cdot x)}, x = \frac{\text{Pi}}{6} \dots \frac{\text{Pi}}{4}\right) = \text{int}\left(\frac{1}{1-\cos(6 \cdot x)}, x = \frac{\text{Pi}}{6} \dots \frac{\text{Pi}}{4}\right)$$

$$\int_{\frac{1}{6} \pi}^{\frac{1}{4} \pi} \frac{1}{1-\cos(6x)} dx = \frac{1}{6} \quad (2)$$

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tamizki matematika fanini o'qitishda Maple eng qulay dasturlardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Minorskiy V.P. Oliy matematikadan masalalar to'plami. –T.: O'qituvchi, 1982 y.
2. Савотченко С.Е., Кузьмичева Т.Г. Методы решения математических задач в Maple. Учеб.пособие, Белгород, 2001 г. 116с.

THE CONCEPT OF EDUCATING YOUNGER GENERATION TO BE PATRIOTIC

Nurulloyev Mirshod Amrillo o'g'li

Bukhara State University

3rd course student Faculty of Military Education, mels-2010@bk.ru

Abstract

The following article aims at explaining the urgency and importance of educating younger generation to be patriotic toward own countries. It recommends several methods and approaches to apply in patriotic education.

Key words

Patriotic education, fatherland, motherland, native land, value, national identity.

The problem of patriotic education of the younger generation is relevant at all stages of the development of human society. Currently, in connection with the cardinal transformations in all spheres of the life of our society, this problem is acquiring special significance.

The content of patriotism in unity reflects the key concepts of “Motherland” and “Fatherland”, which is due, on the one hand, to a person's natural attachment to their native land, and on the other, to socio-political, economic and other features of a particular society. Important features of the content of patriotism in modern conditions are:

- strengthening the personal significance of patriotism when combined with collectivism;
- the orientation of patriotism not only for the future, but also for the present;
- development of national identity in unity with internationalism;
- Revealing the concept of “Motherland” as a key one,

Patriotism is determined as a social and moral value. Patriotism is a social and moral value, an integral part of a person's social and moral orientation. Depending on the level of manifestation, patriotism can be considered as moral or political principle, emotional, behavioral level feeling.

A patriot is a person who loves his Motherland, loyal to his Fatherland, his people, striving to bring benefit through his labor.

Patriotic education is a process of interaction between educators and pupils, aimed at the development of patriotic feelings, the formation of patriotic convictions and stable norms of patriotic behavior.

The goal of patriotic education is to educate a convinced patriot who loves his homeland, loyal to his homeland, ready to serve him with his work and protect his interests.

Tasks of patriotic education of youth:

- ✓ education of patriotic feelings;
- ✓ the formation of views and beliefs of a patriotic nature on the basis of patriotic knowledge;
- ✓ the formation of a positive attitude towards patriotic activities;
- ✓ the formation of practical skills and abilities necessary for independent activity of a patriotic nature.

The modern socio-economic situation in Uzbekistan has radically changed the problems of patriotic education of young people. One of the reasons for this process is the high level of popularity among young people of collective forms of spending leisure time, which attract not by their content, but by their accessibility, democracy, freedom of expression and action.

The creation of amateur art groups, amateur associations, interest clubs in cultural institutions allows young people to be involved in cultural and leisure activities, forming a communicative environment that affects patriotic education, attitude towards the Motherland, parents, their people, new comrades and friends in leisure conditions, which increases the general culture of personality, forms the personality of a young person.

The urgency of this problem is due to the need of society for the patriotic education of young people, which is becoming especially important for several reasons:

- the level of awareness of the younger generation is increasing;
- the processes of democratization and the emergence of a multi-party system create certain difficulties in understanding the essence of patriotism by the younger generation;
- modern youth did not go through the school of patriotic education that fell to the lots of the older generation.

However, it is not enough to consider patriotism only as a socio-historical phenomenon conditioned by certain socio-political and economic characteristics of a particular society. It cannot be denied the existence of "natural" foundations of patriotism, which are formed among young people to a certain extent regardless of the above factors and characterize certain layers of a person's mental life. Attachment to their native land, love for their native language, their people, respect for traditions and customs are felt essential. Naturally, this cannot be identified with the innate properties of the psyche, but it is also impossible not to take this factor into account when characterizing patriotism.

The transformation of social values into personal ones is carried out on the basis of the vigorous activity of the individual himself. The forms of this activity are different in different spheres of the individual's life. Labor activity is especially important, during which an intensive exchange of social experience takes place and the system of a given society is mastered.

Patriotism expresses a person's attitude to the Motherland and Fatherland, love for the Motherland and loyalty to the Fatherland are the objects of value attitudes, in other words, patriotism is "objective" and "subjective" value. As an objective value, patriotism is viewed as a phenomenon that is good, true, and just in its essence. As a subjective value, it expresses the normative ideas that are enshrined in public consciousness and culture.

An important point in defining the content of patriotism is the strengthening of the relationship between the personal significance of patriotism and its collectivistic nature. Love for the Motherland as the highest moral feeling determines the transformation of the needs of society, the Fatherland into the own needs of an individual.

All forms of love express a person's need for other people and the desire to be needed, to be useful. Patriotism, like collectivism, incorporates the unity and diversity of personal and social goals, cooperation, and human interaction. This determines the orientation of the individual not only to his own "I", but also outside himself, to other people, which is expressed in the desire to interact, be useful, and sympathize. A manifestation of this is the realization and fulfillment by a person of his patriotic duty. In modern conditions, in the

content of this concept, the unity of the social and personal interests of a person, a citizen, remains unchanged.

Considering the above, it is legitimate to include the following components in the content of the concept of "patriotism":

- love for the Motherland, native places, native language;
- respect for the past of their homeland, for the traditions and customs of their people, knowledge of the history of the homeland, understanding of the tasks facing the country and their patriotic duty;
- respect for other peoples, their customs and culture, intolerance of racial and national hostility;
- striving to strengthen the honor and dignity of the Motherland, respect for the army and readiness to defend the Motherland;
- readiness to serve the interests of the Motherland, active and conscious participation in labor activities with a combination of personal and public interests.

It should be noted that the improvement of patriotic education students should cover all areas of educational spaces:

- Objectives that should be adequate to the structure of preparedness for protection of Homeland, correspond to age periods of development of the personality;
- Content, in which concepts, categories should be clearly identified. They are worldview, ideas, universal values such as love for the Motherland, protection of Fatherland, loyalty to civil and military duty
- Methods, the effectiveness of which in the implementation of patriotic upbringing increases subject to their relationship with the spiritual world
- Forms of organization of the educational process, among which an important role is played by group work situations, modeling elements of patriotic activities, stimulating deep feelings
- Theoretical and methodological preparation of the teacher for the implementation of patriotic education

Patriotic education is a coordinated joint process of the activities of state and public organizations for the formation of citizens of high patriotic duty and constitutional duty to protect interests. The main goal of patriotic education is instilling in the younger generation of love for the Motherland, pride in their homeland, the formation of desire and willingness to defend the country if necessary, striving to contribute to the prosperity of the Fatherland.

Patriotism is instilled in childhood, over time developing and enriching in the spiritual and moral sphere life. In a later manifestation, it becomes active civic position of the individual, expressed in actions and deeds carried out for the benefit of their state. Thus, patriotic education should be based on deep study of the spiritual life of young people.

LIST OF USED LITERATURE

1. Azarov Yu.P. Pedagogical art patriotic education // Education of schoolchildren // 2008, No. 6. 288
2. N.A. Belousov "Patriotic education of students as a problem of pedagogical education" / N.A. Belousov,
3. T.N. Belousova // Patriotic education: history and modernity: Sat. scientific. Art. M., 2004. S. 38-41.
4. Lukov V.A., Ilyinsky N.E. : Humanistic the concept of youth // Knowledge. Understanding. Skill. 2006

ILOVALARNI YARATISHDA SCSS TEXNOLOGIYASINING AFZALLIKLARI

Risqaliyev Jaxongir Dadajon o'g'li

IIV Malaka oshirish instituti AT sikli o'qituvchisi

So'nggi bir necha yillardan beri veb-saytlarni ishlab chiqishda texnologiyalardan foydalanib kelimoqda. Biroq, SASS texnologiyalarining ishlab chiqilishi, CSS texnologiyalaridan foydalanishni keskin kamayishiga olib kelgan. SASS texnologiyalari foydalanuvchilar uchun sintaksisi tushunish qiyinligi bilan ajralib turadi, ya'ni

`body`

`font: 100% $font-stack`

`color: $primary-color` yozishda belgilarning inobatga olinishini talab qiladi. Shuning uchun SASS texnologiyasining muqobil sintaksisi yaratilgan. Ushbu muqobil sintaksis- CSS-ning SCSS deb nomlanuvchi qat'iy to'plami (Sassy CSS). Odatda SCSS SASS ning takomillashtirilgan versiyasi bo'lganligi sababli, u bugungi kunda ko'proq qo'llanilib kelinmoqda. Amalda ikkala sintaksis ham qo'llab - quvvatlanadi va ikkalasi ham dasturlash tilini tashkil qiladi [1].

Taqqoslashdan oldin, CSS va SCSS haqida umumiy ma'lumotlarni keltirib o'taylik.

CSS (Cascading Style Sheets) - veb-sahifalarni yaratish uchun ishlab chiquvchilar tomonidan ishlatiladigan uslublash tili. U veb-sahifalarni uslublash va ularga dizayn berish uchun ishlatiladi. Bu veb-ishlab chiqishning uchta asosiy qismidan biri, qolgan ikkitasi *JavaScript* va *HTML*. CSS taqdimot va tarkibni, shu jumladan maket, ranglar va shriftlarni ajratish uchun mo'ljallangan. Ushbu ajratish tarkibga kirishni yaxshilashi, ko'proq moslashuvchan bo'lishi va taqdimot xususiyatlarini boshqarishi, bir nechta veb-sahifalarni alohida .css faylida tegishli CSS-ni belgilash orqali formatlashni almashish imkoniyatini yaratishi va strukturaviy kontekstda murakkablik va takroriylikni kamaytirishi mumkin [2].

Veb-sahifadagi har qanday element yoki element belgilash tili (HTML, XML va h.k.) da yozilgan hujjatning bir qismidir. Ko'p hollarda HTML (giper matnni belgilash tili) ishlatiladi.

CSS sintaksisi juda sodda va har xil uslub xususiyatlari uchun juda ko'plab inglizcha kalit so'zlarni o'zi chiga oladi. Bunga *sektorlar*, *xususiyatlar*, *qiymatlar*, *deklaratsiyalar*, *e'lon bloklari*, *qoidalar to'plamlari*, *qoidalar* va *bayonotlar* kiradi.

Uning sintaksisini tushuntirish uchun quyida keltirilgan misol yordamida ko'rib chiqamiz:

```
body { background-color: grey;
text-decoration: underline; }
```

Ushbu misolda **body** tanlovchi (selector) dir. Selektordan so'ng ikkita deklaratsiyani o'z ichiga olgan deklaratsiya bloke keladi. Har bir deklaratsiya keyingisidan **nuqta vergul** bilan ajratiladi. Satrlar ixtiyoriy (barchasi bir yo'lga yozilishi, orasidagi enter va spacelar hisobga olinmaydi), ammo ko'pchilik dasturchilar CSS kodini ko'proq o'qilishi uchun foydalanadilar (yozilgan kodlarni o'qish ham dasturchiga qulay) [2]. **Body** elementidan foydalanib, veb-sahifadagi har bir body shu deklaratsiyalarga muvofiq ko'rinadi. **background-color** xususiyatidan so'ng darajasi yoziladi. Masalan: rang nomi (blue, yellow, red va h.k.), RGB, RGBA, HEX, XSL va h.k. **text-decoration** orqali tagiga chizilgan ko'rinishga olib keldik. Shuningdek, biz uchun **overline** yoki **line-through** qiymatlari sifatida foydalanishi miz mumkin edi.

SCSS (Sassy Cascading Style Sheets) - bu CSS-da kompilyatsiya qilingan preprocessor tili. Bu SASSning maxsus turi (Syntactically Awesome Style Sheets). SCSS-ning ssenariysi SAASSCRIPT-da amalga oshiriladi. SCSS CSS-ning barcha xususiyatlarini o'z ichiga oladi, shuningdek, qo'shimcha xususiyatlarga qo'shimcha ravishda qo'shiladi [3].

SCSS-dan foydalanib, CSS-ga ko'plab qo'shimcha funksiyalarni qo'shishimiz mumkin. Masalan, o'zgaruvchilar, joylashtirish va boshqalar. Ushbu qo'shimcha funksiyalarning barchasi an'anaviy CSS-ni yozish bilan taqqoslaganda CSS-ni yozishni anch aqsonlashtirishi va tezlashtirishi mumkin.

SCSS an'anaviy CSS-ni ishlab chiqaradi, brauzer veb-ilovangiz bilan ishlaydigan serverda SCSS fayllarini ishga tushirish mumkin. SASS yoki SCSS-da kodni o'qish CSS-da o'qishdan tezroq hisoblanadi.

SCSSni yaxshiroq tushunish uchun uning sintaksisini misol keltiraylik:


```
@mixin button-base() {
  @include typography(button);
  @include ripple-surface;
  @include ripple-radius-bounded;
  display: inline-flex;
  position: relative;
  height: $button-height;
  border: none;
  vertical-align: middle;
  &:hover { cursor: pointer; }
  &:disabled { color: $mdc-button-disabled-ink-color; cursor: default;
  pointer-events: none; }
```

SASS va SCSS ularning sintaksisiga nisbatan yagona farqi - bu {} belgisining ishlatilishidir. Boshqacha qilib aytganda, SCSS tarkibi SASSdan boshqa narsa emas [4].

SCSS-ning afzalliklari

Bu dastur tuzilishida oson va kam CSS yozishni osonlashtiradi.

1. SCSS kamroq kodlar mavjud, shuning uchun siz CSS-ni tezroq yozish mumkin.
2. SCSS juda yaxshi hujjatlarga ega, ya'ni barcha kerakli ma'lumotlarni Internet orqali olish mumkin.
3. Ichki sintaksisdan va ranglarni boshqarish, matematik funksiyalar va boshqa qiymatlar kabi foydali funksiyalardan foydalanish uchun oson.
4. U CSS-ning barcha versiyalari bilan mos keladi.
5. U CSS-dagi qiymatlarni istagancha qayta ishlatishga yordam beradigan o'zgaruvchilardan iborat.
6. Sintaksisni ajratib ko'rsatish keng qo'llaniladigan CSS vositasi va SCSS-da qo'llab-quvvatlanadi. SCSS sizga mavjud koddan foydalanishga imkon beradi va kodning tashqi harakatlarini o'zgartirmasdan uning ichki tuzilishini yaxshilashga yordam beradi.

SCSS ning kamchiliklari

1. Nosozliklarni tuzatish - Dastlabki protsessorlarda kompilyatsiya bosqichi mavjud, bu esa kodni diskaskadrovka qilishga urinishda CSS-dagi kod satrlarini ahamiyatsiz qiladi. Ammo diskaskadrovka dasturlashdan ikki baravar qiyin va juda katta kamchiliklar mavjud.
2. Katta CSS fayllari - manba fayllari kichik bo'lishi mumkin, ammo yaratilgan CSS ulkan bo'lishi mumkin, bu esa SCSS ga qiyinchilik olib keladi.
3. Tushunish - dastlabki protsessorlar keng tarqalib ketgan bo'lsa ham, platformani tushunish va undan samara lifoydalanish o'rtasida katta farq bor.
4. Rivojlanish - kompilyatsiya mavjud bo'lgan eng yaxshi vositalardan foydalangandan keyin ham rivojlanishni sekinlashtirishi mumkin.
5. Foyda yo'qotish - SASS-dan foydalanish brauzerning ichki elementlari inspektorining afzalliklarini yo'qotishiga olib kelishi mumkin.

CSS va SCSS o'rtasidagi taqqoslash

1. SCSS kamroq kod - SCSS o'z kodida CSSga qaraganda kamroq satrlardan foydalanadi, bu esa kodni tezroq yuklanishini ta'minlaydi.
2. Sintaksis - SCSS sintaksisida CSS-da yetishmayotgan indentatsiyala mavjud.
3. SCSS foydalanuvchiga ichki hujjatlarni yaxshiroq yozishga imkon beradi - SASS izohlari ko'p bo'ladi bu esa bo'lajak dasturchilar uchun qulaydir, ammo har qanday yaxshi dasturchi SCSS-da mavjud bo'lgan ichki hujjatlarni afzal ko'radi. Ichki hujjatlar kod satrlarini o'z-o'zidan tushunar liko'rinadi.
4. Yaxshi funkcionallik - SCSS yordamida biz kodga CSS-da bo'lmagan o'zgaruvchan, selector va uyalash shaklida qo'shimcha funksiyalarni qo'shishimiz mumkin.

5. Bootstrapni sozlash - SCSS haqida ma'lumotga ega bo'lish Bootstrap 4-ni sozlashda yordam beradi.

6. Matematik operatsiyalar - SCSS bizga operatorlar yordamida matematikani bajarishga imkon beradi. JavaScriptdan foydalanmasdan kodimiz ichida oddiy hisob-kitoblarni amalga oshirishimiz mumkin [5].

Xulosa: SCSS ham CSS ham o'zining kamchiliklari va yaxshi tomonlari mavjud, ammo hozirda CSS ko'proq ommalashganini hisobga olib dasturchilar asosan CSSni rivojlantirish ustida ish olib borishmoqda, ammo yangilanishning ham yomon taraflari mavjud!!!

FOYDALANILGANADABIYOTLAR

1. Pragmatic Guide to Sass 3. H.L.Catlin, M.L.Catlin. Version P 1.0 (July 2016)
2. Responsive eb design with HTML 5 и CSS3. В.Фраин. Питер-2014.
3. HTML5, CSS3 и JavaScript. Д.Роббинс. ЭКСМО-2014.
4. <https://community.uzbekcoders.uz/post/css-va-scss-o-rtasidagi-farq-va-taqqoslaymiz-5fa7d30dabcf1f3bb48da2c9>
5. https://www.youtube.com/watch?v=Mrq2ora_p0o&t=610s
6. <https://tproger.ru/translations/complete-sass-guide/>

HARBIY TA'LIM JARAYONIDA ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING O'RNI

Shabonov Shahzod Shahriyor o'g'li

Buxoro davlat universiteti Harbiy ta'lim fakulteti 3-bosqich talabasi

Hozirgi kunda davlatimiz milliy kadrlarni tayyorlashda ulkan e'tibor bermoqda. Ilm fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli va qobiliyatli yoshlarni ilmiy faoliyatiga keng jalb etish, ularningo'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun sharoit yaratib berilmoqda.

Ta'lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o'tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Hozirgi inson faoliyatining asosiy yo'nalishlari shu faoliyatdan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimga, ya'ni texnologiyalarga aylanib bormoqda. Xuddi shu kabi ta'lim-tarbiya sohasida ham so'nggi yillarda pedagogik texnologiya amal qila boshladi.

Texnologiya grekcha so'z bo'lib, "texnos" - san'at, mahorat, "logos" ta'limot degan ma'nolarni bildiradi. Pedagogik texnologiya pedagogning talabalarga ta'sir qilishni tashkil etish bo'yicha kasbiy ahamiyatga molik malakalar tizimini aniqlab beradi, pedagogik faoliyatning texnologikligini anglash usullarini taklif etadi. Oliy o'quv yurtida ta'limni takomillashtirish maqsadida pedagogik muloqotning yangi shakllari, axborotlarning tarkibiy qismlarini qayta ishlab chiqish, o'quv faoliyatini boshqarishning yangi shakllari talab qilinadi.

Texnologik taraqqiyot bugungi kunda ijtimoiy jarayonlarni kuzatib borishga qodir eng muhim komponentlardan biridir. Pedagogik ta'lim texnologiyasini yaxshilash jamiyat madaniy saviyasini va uning iqtisodiy qudratini shakllantirish shartidir.

O'qitish texnologiyasi ta'limning faoliyatini ta'minlaydi, bilimlarni mehnat jarayoniga tatbiq etishni ta'minlaydi, pedagogning ongliligini qolipga tushiradi, uning jadal harakat qilishiga va hayot yo'liga ta'sir ko'rsatadi.

Kasbiy o'qitish texnologiyasi shaxsni intizom, iroda va ixtisoslikka bo'lgan qiziqishni yuzaga keltiradi. Mutaxassisga bo'lgan har tomonlama talabni qanoatlantirishga qaratilgan ta'lim texnologiyalari pedagog va talabaning hamkorligiga tezlikda moslangan psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirishga yo'naltiradi.

Mutaxassislarni kasbiy tayyorlash texnologik tamoyilibo'lajak kasbiga qaratilgan maqsadlar, mazmun funktsiyalari, o'qitish metodlaridir. Shundan kelib chiqqan holda pedagogik texnologiyalar ishlab chiqiladi.

O'qitish texnologiyasini belgilash – bu kasbiy faoliyat sohasidagi ta'limiy va takomillashish samarasini ta'minlovchi o'quv jarayonini me'yoriy boshqarib turishdir. Oliy o'quv yurti ta'lim jarayonida foydalaniladigan va keng tarqalgan pedagogik texnologiyalar:

- ✓ muammoli o'qitish;
- ✓ o'yinli texnologiyalar;
- ✓ tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi texnologiyalar;
- ✓ o'qitishning tabaqalashtirilgan va individual texnologiyasi;
- ✓ programmalashtirilgan o'qitish texnologiyasi;
- ✓ kompyuter axborot texnologiyasi.

Muammoli o'qitish:

Muammoli o'qitish butakomillashtirilgan o'qitish texnologiyasidir.

Hozirgi oliy maktabdagi samarador o'qitish texnologiyasi – bu muammoli o'qitishdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli o'qitish ijodiy, faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi. Muammoli o'qitish jarayonida talabaning mustaqilligi o'qitishning reproduktiv shakllariga nisbatan obora o'sib boradi. Muammoli o'qitishning mohiyatini o'qituvchi tomonidan talabalarning o'quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quv vazifalarini, muammolarini va savollarini hal qilish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ularning bilish faoliyatini boshqarishni tashkil etadi. Bu esa bilimlarni o'zlashtirishning ilmiy-tadqiqot usulini yuzaga keltiradi.

Shaxs bilish faoliyatining izlanish davrini maxsus sxemalarda ifodalash mumkin:

Muammoli vaziyat → o'quv muammosi → o'quv muammosini yechish uchun izlanish → muammoning yechilishi. Muammoli o'qitish mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishning muhim tomoni shundaki, bunda o'qituvchi ham ta'limiy, ham tarbiyaviy funksiyasini yaxshi anglab olgan bo'lishi talab qilinadi. O'qituvchi hech qachon talabalarga tayyor haqiqatni yoki yechimni berishi kerak emas, balki ularga bilimlarni olishga turtki berishi, mashg'ulotlarda va hayot faoliyatlarida zarur bo'lgan axborot, voqea, vaqt va hodisalarni ongida qaytaishlashlariga yordam berishi lozim bo'ladi. Muammoli o'qitish bilimlarni ongli va mustahkam o'zlashtirish, atrof-muhitga o'zining faol munosabatini belgilab olishda talabalar bilish faoliyatini jonlantirishda katta imkoniyatlarga ega. Muammoli o'qitishda o'qituvchi talabalarning bilish faoliyatini tashkil etadi, shundagina talabalar fanlarni tahlil qilish asosida mustaqil ravishda intellektual mashaqqatlarni hal qilish, xulosachi qarish va umumlashtirish, qonuniyatlarni shakllantirish, qo'lga kiritilgan bilimlarni yangi vaziyatga tadbiiq etishga intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. J.G'Yo'ldoshev, S.A. Usmonov "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish". "Fan va texnologiya". Toshkent 2008.
2. M.Ochilov "Yangi pedagogik texnologiyalar". Qarshi "Nasaf"- 2000.
3. N. Sayidahmedov "Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya" Toshkent "Oliy pedagogika instituti" 2003.

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ УЧУН ПРОФЕССИОНАЛ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ, ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТИЗИМИДАГИ ИСЛОҲАТЛАР

Ахмедов Олимжон Турсунбоевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти, т.ф.н., доцент

Юртимизда тинчлик ва осойишталикни сақлаш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқларини таъминлаш борасида ички ишлар органлари ва уларнинг самарали фаолияти ҳал қилувчи ўринни эгаллайди. Бугунги янгиланаётган Ўзбекистонни ривожланган давлатлар қаторидан жой олишида, унинг халқаро

майдондаги обрўси ва нуфузини оширишда, мамлакатимизда ҳуқуқ-тартибот ва қонунийликни мустаҳкамлашда, аҳолининг тинчлиги ва осойишталигини таъминлашда ички ишлар органларининг ҳар бир ходими масъулдир.

Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини самарали ташкил этиш, ходимларининг касбий, жанговар-жисмоний тайёргарлиги, ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириб бориш, уларни қабул қилинаётган қонун ҳужжатларидан хабардорлик даражасини ошириш, улар томонидан янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни амалда қўллаш бугунги кундаги энг муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Ички ишлар органлари фаолияти самарадорлигини ошириш ва уни такомиллаштириш борасида амалга оширилаётган ислохотларнинг навбатдаги босқичи сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелдаги “Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги 5076-сон қарори имзоланганлиги муҳим воқеа бўлди.

Мазкур қарорга асосан ички ишлар органлари учун мутахассислар тайёрлашнинг мутлақо янги тизимини жорий этиш, ходимларнинг малакасига қараб хизмат бўйича ўсишини таъминлаш, шунингдек, куч ва воситаларни самарали бошқаришда раҳбар кадрларнинг интеллектуал ва профессионал салоҳиятини янада ошириш мақсадида, Ички ишлар вазирлиги Малака ошириш институтига юридик шахс мақоми берилди фаолиятининг асосий йўналишлари белгилаб берилди.

Қарорга мувофиқ ички ишлар органларида хизматни ўташ тартибига узлуксиз ўқув-карьера жараёни тизими жорий этиш, ходимларнинг хизмат мажбуриятларини самарали бажаришлари учун касбий билимлари, кўникма ва маҳоратларини доимий равишда юксалтириб борилишини узлуксиз таъминлаш, шунингдек ички ишлар органлари фаолиятида мавжуд бўлган муаммоларга оид фундаментал ва илмий тадқиқотлар ўтказиш бўйича ишларни тизимли амалга ошириш белгилаб берилган.

Бугунги кунда Институтнинг энг муҳим вазифалари сифатидасафдор, сержант ва офицер ходимлар билан узлуксиз карьера жараёни тизимида ўқув тайёргарлик ишларини олиб бориш, ходимларнинг малакасига қараб хизмат бўйича ўсишини таъминлаш, шунингдек, куч ва воситаларни самарали бошқаришда раҳбар кадрларнинг интеллектуал ва профессионал салоҳиятини янада ошириш, барча тоифадаги ички ишлар органлари ходимларининг хизмат ўташи ва уларнинг хизмат мартабаси хизматнинг бутун муддати давомида узлуксиз равишда таҳсил олиш ва малака ошириб боришига эришиш, доимий равишда ички ишлар органлари ходимларининг хизматдан ажралмаган ҳолда бевосита жойларда малакасини оширишни таъминлаш мақсадида масофавий ва мобиль сайёр курслари ўтказиб бориш, анъанавий малака ошириш билан бир қаторда касбий ўқитишнинг уйғунлашган, хизмат жараёни билан биргаликда олиб бориладиган шакллари, шунингдек, кадрлар малакасини оширишнинг белгиланган даврийлигига риоя қилинган ҳолда таълим дастурларини, билим ва кўникмаларни доимий такомиллаштиришдан иборат кредит-модуль механизмини жорий этиш белгиланган.

Узлуксиз ўқув-карьера жараёни тизими асосида ходимларни бошланғич тайёргарлиги, махсус касбий тайёргарлиги, қайта тайёрлаш, малака ошириш ва мақсадли касбий ўқитишга йўналтирилган ўқув курслари Институт кафедра ва цикллари томонидан назария ва амалиётни интеграция қилиш ҳамда “модуль тизими”асосида ташкил этилишига эришилмоқда.

Ўтган қисқа давр мобайнида 12 мингдан зиёд ички ишлар органлари сафдор, сержант ва офицерлар таркиби турли шаклларда, жумладан кундузги, мобиль-сайёр ва масофавий шаклларда тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малака ошириш ва махсус унвон берилишидан олдин махсус малака ошириш ўқув курсларида ўқув тайёргарликдан ўтказилди. Институтда ва унинг филиалларидажорий этилган онлайн ва оффлайн

Ўқитиш платформаси ёрдамида ходимлар масофадан туриб, таълим олиш, тегишли ўқув-методик ресурсларни мустақил равишда ўзлаштириш тартиби татбиқ этилиши натижасида ходимларни хизматдан ажралмаган ҳолда тайёргарликдан ўтиб боришлари таъминланди.

Ўқув машғулотларини ўтказиш учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Суд-ҳуқуқ масалалари ва коррупцияга қарши курашиш қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Инсон ҳуқуқлари Миллий маркази, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, бошқа давлат бошқаруви ва ҳуқуқ-тартибот органлари, давлат ва нодавлат ташкилотлари, етакчи таълим муассасаларининг раҳбар ходимлари, Вазирлик соҳавий хизматларининг бой амалий тажриба ва юқори малакага эга раҳбар ходимларининг ўрнатилган тартибда жалб этилганлиги, курсларни юқори савияда ўтказиш имконини бермоқда.

Институтнинг Ахборот ресурс маркази “Электрон кутубхонаси”нинг компьютерлари интернет тармоғига уланиб, “Library.ziyonet.uz”, “Norma.uz”, “Lex.uz”, “Natlib.uz” ҳамда бошқа расмий сайтлардан фойдаланиш йўлга қўйилди. Ахборот-ресурс марказининг ўқув адабиётлари билан мунтазам равишда бойитиб борилмоқда. Институтда “Ватанпарварлик бурчаги” жорий этилди.

Ўқув жараёнини сифатли ташкил этиш борасида Малака ошириш институти жамоаси олдида қўйилган вазифаларни тўла-тўқис амалга ошириш мақсадида, куйидаги устивор йўналишлар асосида йўл харитаси белгилаб олинган:

Биринчи йўналиш, белгиланган мақсадларга эришиш самарадорлигини ошириш учун ўқув жараёнига “Андрогогика” қоидаларига асосланиб, интерфаол методлар ва замонавий инновацион педагогик технологияларни тадбиқ этиш. Унда анъанавий таълим билан биргаликда интерфаол таълим кенг қўлланилишига эришиш:

- ўқув жараёнини амалий йўналтирилган ҳолда «Модуль тизими» асосида ташкил этиш;

- ўқув жараёнида замонавий инновацион педагогик технологияларни қўллаган ҳолда, ўқув йиғинининг биринчи кунидан охириг кунига қадар ягона мақсадга йўналтирилган ҳолда лойиҳалаштириш ҳамда қафолатланган натижаларга эришиш;

- ўқув машғулотларини интерфаол методлар ва ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаган ҳолда ўтказиш («Кейс-стади», «Аклий хужум», «Ролли ўйинлар», «БББ», «Бумеранг», «Кластер», «Балиқ скелети», «Давра суҳбати» ва бошқалар);

- тайёрланаётган барча методик материалларда замонавий инновацион педагогик технологиялар ва интерфаол методлар акс этишини таъминлаш.

Иккинчи йўналиш, таълимнинг инновион турларини ўқув жараёнига тадбиқ этиш орқали ўқув жараёнига ноанъанавий таълим турларини тадбиқ этиш, ходимларнинг малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимида қулайлик яратиш, ходимларни тўлиқ камраб олиш, вақт тежамкорлигига эришиш ва сарф-харажатларни қисқартириш мақсадида кенг тадбиқ этиш:

- ўқув жараёнига масофавий таълим турини татбиқ этиш;

- ходимларни билан жойларда сайёр ўқув йиғинларини ташкил этиш.

Учинчи йўналиш, ўқув жараёнини лойиҳалаштириш ва уларни ўқув-методик таъминлаш, ўқув интизомига риоя этилишини доимий назорат қилиш:

биринчидан, ўқув жараёни сифатини таъминлаш учун куйидаги ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва ўрнатилган тартибда экспертизадан ўтказиш:

- мутахассислик йўналишлари бўйича блок-модуль асосида ўқув дастурларини;

- мутахассислик йўналишлари бўйича ўқув-мавзуий режаларни;

- мутахассислик йўналишлари бўйича ўқиш муддатини биринчи кундан охириг кунгача тўлиқ қамраб олган, ҳар бир жуфтликда тингловчи фаолияти лойиҳалаштирилган ўқув методик комплексларни босқичма-босқич тайёрлаш.

Иккинчидан, ўқув дастурларида ўқув юкмасининг тақсимотини куйидагича амалга ошириш:

- хизмат фаолияти бўйича касбий тайёргарлик;
- хизмат фаолияти бўйича ҳуқуқий тайёргарлик;
- хизмат фаолиятидаги ислохот, янгилик ва илғор тажрибалар;
- ахборот-коммуникация технологияларидан хизмат фаолиятида фойдаланиш

ўқув блок-модуллари.

Учинчидан, профессор-ўқитувчилар томонидан ўқув-хизмат интизомининг доимий мониторингини олиб бориш:

- профессор-ўқитувчиларнинг ўқув машғулотлар бўйича тақсимотини доимий назорат қилиб бориш ва ўқув интизомига қатъий риоя этишларини таъминлаш;
- ўқув жараёнида аниқланган камчиликларни зудликда бартараф этиш чораларини доимий кўриб бориш.

Тўртинчи йўналиш, профессор-ўқитувчилар таркибининг педагогик-методик маҳоратларини ва билимларини доимий равишда ошириб бориш:

- ички ишлар органлари, бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятидаги ва илғор хорижий янгиликлар ва тажрибалар, мавжуд муаммолардан доимий хабардор бўлиб боришлари учун ички ишлар органларида кунлик, ҳафталик ва ойлик амалиётлар ва стажировка ўташларини ташкил этиш

- ўқув машғулотларини замонавий инновацион педагогик технологиялар, интерфаол методлар ва ахборот-коммуникация технологияларидан унумли фойдаланган ҳолда ўтказиш малакаларини ривожлантириш мақсадида, мутахассисларни таклиф этган ҳолда ўқув курсларини ташкил этиш;

- Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш

Республика ва хорижий таълим муассасалари, хусусан Қуролли кучлар Академияси малака ошириш курсларида профессор-ўқитувчилар таркибини тайёргарликдан ўтишини ташкил этиш;

- ўқув машғулотларида замонавий инновацион педагогик технологиялар, интерфаол методлар ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш малакаларини ошириш учун етакчи профессор-ўқитувчилар томонидан мастер класс машғулотлари ўтказилишини доимий ташкиллаштириш;

- профессор-ўқитувчиларнинг касбий билимлари даражасини назорат қилиш, педагогик ва методик маҳоратларини ошириб бориш, ўқув машғулотларида замонавий инновацион педагогик технологиялар, интерфаол методлар ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни таъминлаш борасидаги малакаларини ошириб бориш мақсадида педагогик назорат ва машғулотларга ўзаро қатнашишларни ташкиллаштириш.

Бешинчи йўналиш, профессор-ўқитувчилар ва тингловчилар учун ахборот-ресурс маркази имкониятидан фойдаланиш учун шароит яратиш:

- ахборот-ресурс маркази фондини ўқув, илмий, бадиий адабиёт ва журналлар билан тўлдириш чора-тадбирларини белгилаш, Вазирлик Академияси ва бошқа турдош олий таълим муассасалари билан ўқув адабиётларини етказиб бериш бўйича шартномалар тузиш, адабиётларни харид қилиш бўйича таклифларни тайёрлаш ҳамда фондни доимий равишда янгилаш ва кенгайтириб бориш.

Олтинчи йўналиш, илмий-тадқиқот ишларининг самарадорлигини ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, жиноятчиликка қарши курашиш, жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш ва ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги долзарб муаммолар юзасидан ўтказиш:

- илмий-тадқиқот ишларини ички ишлар органлари фаолияти ҳуқуқий асосларини ривожлантириш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва ҳуқуқни қўллаш фаолияти,

жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш, жиноятчиликка қарши курашишни такомиллаштириш соҳаларида олиб бориш ҳамда халқаро тажрибани ўрганиш;

- олиб борилган илмий-тадқиқот ишларнинг натижаларини ўқув жараёнига ва ҳуқуқни қўллаш амалиётига самарали тадбиқ этиш;

- илмий-тадқиқот ишлари натижалари асосида ҳуқуқ ижодкорлиги ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида фойдаланиш учун ахборот-таҳлилий материаллар ва тавсияларни тайёрлаш;

- илмий-тадқиқот ишлари натижалари бўйича ички ишлар органлари учун амалий қўлланмалар тайёрлаш;

- илмий-тадқиқот ишлари йўналишида турдош ва хорижий Олий таълим муассасалари билан ҳамкорликни ўрнатиш.

Еттинчи йўналиш, Малака ошириш институтининг ўқув моддий-техник базасини сақлаш, асраб-авайлаш ва доимий равишда такомиллаштириб боришдан иборат.

Ички ишлар вазирлигининг Малака ошириш институти таркибига Академиянинг касбий тайёргарлик факультети ўтказилди. Эндиликда касбий тайёргарлик факультетида беш ойлик дастур бўйича ички ишлар органларининг сержант таркибидаги лавозимларига номзодларни махсус касбий тайёрлаш амалга оширилади.

Факультетга ўқишга қабул қилиш доирасида тарғибот ишлари, дастлабки танлов ва махсус-профессионал танловларни ўтказиш тартиблари, ўқиш муддати беш ойлик дастур бўйича ички ишлар органларининг сержантлар таркибидаги лавозимларга номзодлар махсус касбий тайёрлаш йўналишида ўқитилиши, ўқишга қабул қилиш Ички ишлар вазири томонидан тасдиқланган қабул квоталари асосида амалга оширилади. Касбий тайёргарлик факультетини тамомлаган ходимларга «кичик сержант» махсус унвони ҳамда белгиланган намунадаги диплом берилади.

Бугунги кунда, Институтнинг Тошкент шаҳар, Бектемир туманида жойлашган асосий ўқув базаси ҳамда Олмалиқ шаҳридаги ўқув базасида ички ишлар органларига хизматга қабул қилинган ходимлар билан блок-модуль тизимига асосланган бошланғич касбий тайёргарлик ўқув курслари ташкил этилган бўлиб, машғулотларда инновацион педагогик технология, интерфаол метод ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш орқали, тингловчиларнинг ҳуқуқий ва амалий кўникмалари ҳамда касбий билимлари оширилмоқда.

Ички ишлар органлари ходимларининг хизматдан ажралмаган ҳолда бевосита жойларда малакасини оширишни таъминлаш, масофавий ва мобиль сайёр курсларни ўтказиш амалиётини жорий этиш, масофавий таълим тизимини техник таъминлаш, моддий-техник таъминотини амалга ошириш учун мақсадида замонавий сервер қурилмалари, узлуксиз қувват манбалари, видеоконференц алоқа тизимининг техник қурилмалари, интерактив панеллар орқали Институтнинг ҳудудий филиалларини ўзаро боғлаган оптик толали алоқа тизими орқали юқори тезликда ишловчи интернет, локал тармоғидан фойдаланиш тўлиқ йўлга қўйилганлиги узлуксиз ўқув карьера жараёни тизимини самарали ташкил этиш имкониятини бермоқда. Шунингдек, филиалларда мобиль сайёр курсларни самарали ўтказилишига эътибор қаратилган.

Институт ва унинг ҳудудий филиалларида маънавий-маърифий ишларни “Ватанга ва халққа садоқат билан хизмат қилиш - олий бурчимиз!” концептуал ғояси асосида ташкил этиш, тингловчиларнинг маънавий-руҳий тайёргарлигини ошириш, фаол ҳаётий позицияси, интеллектуал салоҳиятини, Она Ватан тақдирига бўлган масъулиятини мустаҳкамлаш, ғоявий ва ахборот хуружларига қарши иммунитетини кучайтириш, уларни фуқаролик бурчи ва конституцион мажбуриятларини садоқат ва фидойилик билан виждонан бажаришга йўналтириш бўйича ишлар амалга оширилиб, тажрибали илмий-педагог ходимлар томонидан ушбу йўналишда махсус курсларни ўтказиш учун ўқув дастурлари тайёрланган.

Ички ишлар органларига мутахассисларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнига ўқитишнинг замонавий илғор тажрибаларини татбиқ этиш бўйича ҳамкорлик ишларининг долзарб аҳамиятга эга эканлигини инобатга олган ҳолдареспубликамизнинг ўндан ошиқ турдош олий таълим муассасалари билан ўзаро ҳамкорлик тўғрисидаги меморандумлар имзоланган. Бундан ташқари, халқаро ҳамкорликни ривожлантириш мақсадида Ички ишлар вазирлиги Халқаро ҳамкорлик бошқармаси билан биргаликда БМТ ривожланиш дастурининг Ўзбекистондаги ваколатхонаси, ЕХХТнинг Ўзбекистондаги лойиҳалар мувофиқлаштирувчиси, Япониянинг ЈСА, Жанубий Кореянинг КОІСА, Туркиянинг ТІКА каби халқаро ҳамкорлик ва мувофиқлаштириш агентликларининг ваколатхоналари ҳамда Россия, Хитой, Франция, Испания, Италия, Германия каби давлатларнинг Ўзбекистондаги элчихоналари билан ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш бўйича тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Узлуксиз ўқув-карьерга жараёни тизими асосида профессионал кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва ходимларнинг малакасини ошириш соҳасида Институт зиммасига юклатилган вазифаларни самарали бажаришлари, истиқболда турли рейтингларда юқори даражага кўтарилишига қаратилган барча чора-тадбирларни амалга ошириш борасида ҳарбийлаштирилган таълим муассасаларининг ўзаро ҳамкорлиги самара беришини инобатга олган ҳолда, келгусида ўқув, ўқув-методик, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий ишлар йўналишларида мустаҳкам ҳамкорликни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ЖАҲОЛАТПАРАСТЛИККА МАЪРИФАТ БИЛАН ҚАРШИ КУРАШИШДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ИННОВАЦИОН ҒОЯ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Бекназаров Ахмадjon Асамиддинович

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги, АКТ ва АҲИ профессори

*Айнан таълим ва маърифат башарият фаровонлигининг
асосий омилларидан ҳисобланади, инсонларни эзгуликка
даъват этади, саховатли, сабр-қаноатли бўлишига ундайди.*

Ш.М. Мирзиёев

XXI асрнинг муҳим хусусиятларидан бири бу шахс, инсон ва жамиятнинг инновацион ғоялар асосида интеллектуал тарзда ривожланиб бориш тенденциясининг кучайиб боришидир. Интеллектуал тарзда ривожланиш эса эса асрлар давомида маърифат асосида вужудга келган ва ҳозир ҳам шундайлигича қолмоқда. Бу эса айни вақтда маърифатнинг зидди бўлган жаҳолатни, унинг замонга мос равишда фаолият юритишини, натижада инсониятнинг бошига бало-қазоларни ёғдириб, оғир кулфатлар келтиришини назардан четда қолдирмасликни тақозо этади. Унинг олдини фақат элатлар, миллатлар, халқлар ўртасида маърифат зиёсини узлуксиз тарзда тарқатиб бориш орқали олиш мумкин. Демак, маърифат зиёсигина дунёни жаҳолат зулматидан кутқазиши, ҳаётий ҳақиқатдир.

Жаҳолатпарастликнинг икки хил кўринишини фарқлаш зарур. Биринчи кўриниши бу кундалик характерга эга бўлиб, у одамларнинг бир бирига, оиласига, иш жойидагиларга, бошлиқ ёки қўл остидагиларга қиладиган қўполлиги, бақир-чақирлари, жанжаллари, жисмоний куч ишлатиши, ўзини тутолмаслиги, нодонлиги, илмсизлиги, маданиятсизлиги орқали содир этадиган хатти-ҳаракатларидан иборат бўлиб, улар жамиятнинг ривожланишига жиддий таъсир етказмайдиган, олдини олса бўладиган руҳий-ахлоқий ҳолатлар жумласига киради.

Иккинчи кўриниши – бу жаҳонда юзага келган ижимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий аҳамиятга молик бўлган масалаларни ҳал этишда бирон бир элат, миллат ва халқларнинг ички ишларига қўпол тарзда аралашиб, тинчлигини

бузиб, уларни қурол кучи билан ўзларига тобе қилишга қаратилган илмсизлик, аччиқланиш, ранжиш, газзабланиш билан қиладиган нодонларча, тажоввузкорона хатти-ҳаракатлари шаклида ифодаланади. Бугунги кундаги ана шундай кўринишдаги жаҳолатпараст кучлар ва уларнинг элат, миллат ва халқларнинг тинч-осуда ҳаётига солаётган таҳдидлари ҳақида Ш.М.Мирзиёев: "Барчангизга аён, ҳозирги кунда дунё микёсида бешафқат рақобат, қарама-қаршилиқ ва зиддиятлар кескин тус олмоқда. Диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, одам савдоси, ноқонуний миграция, оммавий маданият каби ҳаф-хатарлар кучайиб, одамзот асрлар давомида амал қилиб келган эътиқодлар, оилавий қадриятларга путур етказмоқда. Мана шундай ва бошқа кўплаб таҳдидлар инсоният ҳаётида жиддий муаммоларни келтириб чиқараётганлиги – айна ҳақиқат ва буни ҳеч ким инкор этолмайди"¹, – деган эди.

Ислом динининг бунёдкор ғоя сифатидаги куч-қудрати ҳақида Ш.М.Мирзиёев: «Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна солаётган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиши, камолга етишига интилишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. Айнан таълим ва маърифат башарият фаровонлигининг асосий омилларидан ҳисобланади, инсонларни эзгуликка даъват этади, саховатли, сабр-қаноатли бўлишига ундайди. Муқаддас ислом динимиз бизга айнан шуни ўргатади. Бундай ёндашув давр талабидир.

Ислом – ҳақиқатни англаш демакдир, у одамзодни эзгу амалларни бажаришига ундайди, ҳар биримизни яхшилик ва тинчликка чорлайди, ҳақиқий инсон бўлишни ўргатади»¹, – деган эди.

Жаҳолатпарастликка қарши маърифат билан қарши курашда инновацион технологияларидан фойдаланиш давр талаби ҳисобланади. Хўш, технология нима? Бу саволга «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да: «Технология [юнонча *techne* – маҳорат, санъат + *logos* – таълимот] сўзларидан олинган бўлиб: 1) ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида хомашё, материаллар ва ярим тайёр маҳсулотларга ишлов бериш ёки қайта ишлаш, уларнинг ҳолати, хоссалари ва шаклини ўзгартиришда қўлланиладиган усуллар (методлар) мажмуи; 2) хомашё ва материалларга тегишли ишлаб чиқариш қуроллари ёрдамида ишлов бериш усули ва йўллари ҳақидаги фан»⁶⁷, – деган таъриф берилган. Демак, технологияларнинг тури жуда кўп бўлиб, шулардан бирини педагогик технологиялар ташкил қилади. Педагогик технология – бу таълим олувчининг ички имкониятлари ва ўқитувчининг инновацион тайёргарлигига таянган ҳолда ишлаб чиқилган ва таълимий мақсадга эришишни кафолатловчи ўқув-тарбия жараёнининг лойиҳасидир. Унинг рационал мағзини инновацион таълим ташкил этади.

1. Инновацион таълим ва таълим инновациялари тушунчалари. Инновацион таълим деб таълим олувчида янги ғоя, меъёр, қоидаларни яратиши, ўзга шахслар томонидан яратилган илгор ғоялар, меъёр, қоидаларни табиий қабул қилишига оид сифатлар, малакаларни шакллантириши имкониятини яратадиган таълим тизимига айтилади. Инновацион таълим жараёнида қўлланиладиган технологиялар инновацион таълим технологиялари ёки таълим инновациялари деб номланади.

Таълим инновациялари деб таълим соҳаси ёки ўқув жараёнида мавжуд муаммони янгича ёндашув асосида ечиши мақсадида қўлланилиб, аввалгидан анча самарали натижани кафолатлай оладиган шакл, метод ва технологияларга айтилади. «Инновацион таълим» тушунчаси биринчи бор 1979 йилда «Рим клуби» томонидан қўлланилган.

Таълим инновациялари жоҳилликка қарши Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботи тизимида қўлланилганда қуйидаги ўзгаришларга: а) Ҳарбий ғоя ва мафкура тизимининг

67 Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. – Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б. 81.

такомиллашувига; б) ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия, тарғиб ва ташвиқ қилиш жараёнининг ўзгаришига; в) мафкура назариясининг янги илмий-амалий ишланмалар билан тўлдирилишига; г) мафкура тарғиботчиси имкониятларининг тўлиқ ишга туширилишига; д) тингловчи фаолиятининг янгиланишига; ж) ғоя ва мафкурани ўқитишнинг шакл, метод ва воситаларининг тезликда ўзгариб бориши кабиларга олиб келади.

Инновациялар одатда куйидаги кўринишлар: янги ғоялар; тизим ёки фаолият йўналишини ўзгатиришга қаратилган аниқ мақсадлар; ноанъанавий ёндашувлар; одатий бўлмаган ташаббуслар; илғор иш услублари шаклида намоён бўлади.

Жоҳилликка қарши ғоявий-мафкуравий тизим фаолиятида инновацияларни қўллаш учун сарфланган харажат ва кучлардан мақсад кўпроқ юқори натижани қўлга киритиш ҳисобланади. Бунда инновациялар ҳар қандай янгилликлардан, ўзининг бошқариш ва назорат қилишга имкон берадиган ўзгарувчан механизмга эга эканлиги билан фарқланади.

2. Жаҳолатпарастликка қарши Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботида қўлланиладиган таълим инновацияларининг турлари. Бунда амал қиладиган таълим-тарбия инновацияларини куйидаги турларга ажратиш мумкин.

1. *Фаолият йўналишига кўра*: ғоявий-мафкуравий тарбия жараёнида қўлланиладиган инновациялар; ғоявий-мафкуравий таълим тизимини бошқаришда қўлланиладиган инновациялар.

2. *Киритилган ўзгаришларнинг тавсифига кўра*: радикал инновациялар; комбинациялашган инновациялар; модификациялашган инновациялар.

3. *Ўзгаришларнинг кўламига кўра*: тармоқ инновациялари; модул инновациялари; тизим инновациялари.

4. *Келиб чиқиш манбаига кўра*: жамоа томонидан бевосита яратилган инновациялар; ўзлаштирилган инновациялар.

3. Жаҳолатпарастликка қарши Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботчисининг инновацион фаолияти ва унинг асосий белгилари. *Мафкура тарғиботчисининг инновацион фаолияти* – бу янги ижтимоий талабларнинг анъанавий меъёрларга мос келмаслиги ёки янги шаклланаётган ғояларнинг мавжуд ғояларни инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали муаммоларни ечишга қаратилган фаолият ҳисобланади.

Инновацион фаолият мафкура тарғиботчининг руҳий, ақлий, жисмоний кучини маълум мақсадга йўналтириш асосида назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни эгаллаш, амалий фаолиятни назарий билимлар билан тўлдириб бориш, билиш, лойиҳалаш, коммуникатив нутқ ва ташкилотчилик маҳоратини ривожлантиришни талаб этади ҳамда у куйидаги белгилар:

- ижодий фаолият фалсафасини эгаллашга интилиш;
- ғоя ва мафкура тадқиқот методларини эгаллаш;
- муаллифлик концепцияларини яратиш қобилияти;
- тажриба-синовишларини режалаштириш ва амалга ошириш;
- ўзидан бошқа тарғиботчилар тажрибаларини қўллаётганлиги;
- ҳамкасблар билан ҳамкорлик;
- фикраллаш ва методик ёрдам кўрсатаётганлиги;
- зиддиятларнинг олдини олиш ва бартараф этиш;
- янгилликларни излаб топиш ва уларни ўз шароитига мослаштириб бориш кабилар асосида намоён бўлади.

4. Жаҳолатпарастликка қарши Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботидаги инновацион жараёнларни ташкил этишда қўлланиладиган ёндашувлар. Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботчисининг инновацион жараёнларни ташкил этишда қўлланиладиган ўзига хос ёндашувлари мавжуд бўлиб уларга куйидагилар киради:

1. *Гностик-динамик ёндашув.* Бу ёндашувга кўра тарғиботчилар тарбиявий инновациялар, уларнинг турлари, яратилиши, амалиётга татбиқ этилиши, хориж мамлакатларида яратилган илғор таълимий инновациялар ва уларни ўрганиш, маҳаллий шарт-шароитларни инобатга олган ҳолда амалиётда улардан фойдаланишга доир билим, кўникма, малакаларни изчил ўзлаштирирадилар.

2. *Индивидуал фаолиятли ёндашув.* Бунда тарғиботчилар ўзларининг индивидуал имкониятлари, қобилиятлари, тажрибаларига таянган ҳолда амалий фаолиятда таълим инновацияларни қўллашда муайян изчилликка эришадилар.

3. *Кўп субъектли (диалогик) ёндашув.* Мазкур ёндашув таълим-тарбия жараёнида инновацияларни ҳамкасбларнинг ўзаро, хусусан, кўп йиллик иш тажрибаси, касбий маҳорат ва тажрибага эга педагогларнинг фаолиятлари билан танишиш, уларнинг таълим инновацияларини самарали, мақсадли ва узлуксиз қўллашга доир тавсия ҳамда кўрсатмаларидан фойдаланишларини ифодалайди.

4. *Инсонпарварлик ёндашуви.* Ушбу ёндашув педагогик жараёнда инновацияларни қўллашда таълим олувчиларнинг имкониятлари, хоҳиш- истаклари, қизиқишлари, билим, кўникма ва малакалари даражасини инобатга олиш мақсадга мувофиқлигини ёритишга хизмат қилади.

5. *Индивидуал-ижодий ёндашув.* Унга кўра ҳар бир педагог фаолиятини ўрганилаётган мавзу, ўқув материалининг моҳияти, шунингдек, ўз имкониятлари, салоҳияти, маҳорати, иш тажрибасидан келиб чиққан ҳолда таълим ва тарбия жараёнларини ижодий ишланмалар асосида ташкил этади.

5. Жоҳилликка қарши Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботида қўлланиладиган инновацион маъруза, семинар ва интерфаол методлар. Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботчиси томонидан қўлланиладиган инновацион интерфаол методларни куйидаги гуруҳга ажратиш мумкин.

Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботда ўқиладиган маърузаларнинг ноанъанавий новацион шакллари. Бунга асосан: 1) *муаммоли маъруза* – муаммоли вазият томонидан қўйилаётган муаммоли масаланинг ечимини муаммоли саволлар қўйиш орқали тушунтириш; 2) *маъруза-маслаҳат* – олдиндан тайёрланган саволларга тингловчиларнинг жавобини эшитиш орқали, улар билан баҳсга киришиб аниқ тўғри жавобларни баён қилиш, ҳаётий мисоллар билан исботлаш; 3) *маъруза-икковлон* – икки ёки ундан ортиқ тарғиботчилар томонидан олдиндан тайёрланган сценарий асосида бир мавзу бўйича турли хил фикрлар борлигини илмий-амалий жиҳатдан кўрсатиш; 4) *маъруза-мунозара* – олдиндан танланиб тайёрланган саволлар асосида аудитория билан мулоқотга киришиш орқали мавзунини ёритиш; 5) *маъруза-тадқиқот* – ёритилаётган мавзунинг тугунли босқичларини тушунтиришда тингловчиларнинг илмий фикрлаш асосида хулосалар чиқариш мантиғини шакллантириш; 6) *визуал маъруза* – ўқилмайдиган, балки кино, теле ва видеокадр, слайдлар, дискдаги ахборотлар блоки орқали намойиш этиладиган, айти вақтда тарғиботчи томонидан шарҳланадиган кўрсатив кабилар киради.

Бунинг исботини, «Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси – жамиятимиз Ҳарбий тараққиётининг стратегик “йўл харитаси”» номли ўқиладиган визуал маъруза мисолида кўриш мумкин.

Жаҳолатпарастликка қарши Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботида олиб бориладиган семинар машғулотларининг ноанъанавий инновацион шакллари. Буларга: 1) «Сукротча» – суҳбатдошни савол-жавобга жалб этган ҳолда фикрлашга ўргатиш; 2) «Ақлий ҳужум» – ҳар қандай ишончли бўлмаган, ҳаёлий, мантиққа мос келмайдиган жавобларни ҳеч бир танқидсиз таҳлил, таққослаш ва танлаш асосида энг тўғри вариантини танлаб олиш; 3) «Айлана стол» – қўйилаётган муаммонинг ечимини жамоа бўлиб муҳокама қилиш асосида топиш ва шу кабилар киради.

Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботида қўлланиладиган интерфаол методлар. Замонавий шароитда Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботининг самарадорлигини

оширишнинг энг мақбул йўли - бу тарғиб ва ташвиқ қилишда олиб бориладиган машғулотларнинг интерфаол методлар ёрдамида ташкил этиш деб ҳисобланади.

Хўш, интерфаол методларнинг ўзи нима? Интерфаол метод– бу («*inter*» - ўзарова «*act*» - ҳаракат қилмоқ) тарғиботчи ва тингловчиларнинг ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятини, бериладиган ахборотларини ўзлаштириши жараёнидаги фаолликни, ижодкорлик, мустақилликни шакллантиришига, шунингдек, тарғибот мақсадларининг тўлақонли амалга оширишига ёрдам берувчи чора-тадбирлар мажмуаси бўлиб, у ҳаётий вазиятларни моделлаштириш, ролли ўйинлардан фойдаланиш, муаммоларни ҳамкорликда ечишда кўриб чиқилади. Бугунги кунда республика таълим муассасаларида интерфаол таълимни ташкил этишда куйидаги энг оммавий технологиялар қўлланилмоқда:

Бугунги кунда мамлакатимизда Ҳарбий ғоя ва мафкура тарғиботини ташкил этувчи муассасаларида куйидаги энг оммавий интерфаол таълим технологиялар қўлланилмоқда:

1. Интерфаол методлар: “Кейс-стади” (ёки “Ўқув кейслари”), “Блиц-сўров”, “Моделлаштириш”, “Ижодий иш”, “Муносабат”, “Режа”, “Сухбат” ва б.
2. Стратегиялар: “Ақлий ҳужум”, “Бумеранг”, “Галерея”, “Зиг-заг”, “Зинама-зина”, “Музёра”, “Ротация”, “Т-жадвал”, “Юмалоқланган қор” ва ҳ.к.
3. График органайзерлар: “Балиқ скелети”, “БББ”, “Концептуал жадвал”, “Венн диаграммаси”, “Инсерт”, “Кластер”, “Нима учун?”, “Қандай?” ва бошқа шу каби интерфаол методларни жонли мисоллар тарикасида наъмуна сифатида фойдаланишимиз муҳим аҳамият касб этади.

ХУЛОСА

Дунёда жаҳолатпараст кучлар бор экан, уларга қарши курашувчи маърифатпарвар кучлар ҳам бўлиши муқаррардир. Инсониятнинг мантиқий ривожланиш тарихи шундан далолат берадики, жаҳолатпарастлар қанчалик жоҳиллик қилган бўлишидан қатъий назар, охир оқибатда маърифат уларнинг устидан ғалаба қозониб келган. Шу қозонилган ғалабалар эвазига инсоният бугунги кунга етиб келди ва ўзининг ягича мазмунларга бой бўлган риволаниш йўлидан илдам қадамлар ташлаб маънавий тараққиёт дадил қадамлар ташламоқда.

Бунда, шуни унутмаслик керакки, ўзбек халқи маънавий тараққиётининг янги палласига бўлган юксалиш босқичига кирар экан, унинг иқтисодий тараққиёти, сиёсий барқарорлиги, ғоявий-мафкуравий бағрикенглик сиёсатида хавф туғдириши мумкин бўлган таҳдидлар сақланиб қолиши табиийдир. Бундай таҳдидларнинг асосий йўналишларини давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев томонидан кўрсатиб берилган. Булар куйидагилардан иборат:

Биринчидан, *геосиёсий манфаатлар тўқнашуви халқаро алоқаларда ўзаро ишонч ва ҳамкорлик муносабатларига путур етишига, қарама-қаршилик ва носоглом рақобат кучайишига сабаб бўлмоқда.* Демак, давлатлар, халқлар ўртасида носоглом рақобатнинг кучайиб бориши бизнинг манфаатларимизга жиддий таҳдид солиши турган гап. Бундай таҳдиднинг олдини олиш учун эса халқимиз томонидан яратилаётган барча моддий бойликларнинг сифатини яхшилаш, айни вақтда миллатимизнинг маънавий-мафкуравий рақобатбардошлигини кучайтириш лозим.

Иккинчидан, *жаҳон иқтисодий инқирози, дунё бозорларидаги беқарорлик, энергия ресурслари нархларининг пасайиши деярли барча давлатларнинг иқтисодий ривожига салбий таъсир кўрсатмоқда. Табиий ресурслар учун кураш қатор давлатларда ҳарбий-сиёсий аҳволнинг кескинлашуви олиб келмоқда.* Айрим мамлакатларни хомашё базаси ва сифатсиз маҳсулотлар бозорига айлантиришга интилаётган кучлар ҳам йўқ эмас. Демак, баъзи бир давлатларнинг табиий ресурслар учун бўлган ўзаро курашлари натижасида айрим минтақаларда ҳарбий-сиёсий аҳволнинг кескинлашуви, шунингдек мамлакатимизни хомашё базаси ва сифатсиз маҳсулотлар бозорига айлантиришга интилаётган кучларнинг борлиги ҳам бизнинг мустақиллигимиз асноларига жиддий

тахдид солиши мумкин. Бунинг учун табиий бойликларимиздан инновацион технологиялардан фойдаланган ҳолда унумли фойдаланишни йўлга қўйиш, жаҳон бозорларини сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариш орқали забт этишни йўлга қўйиш керак бўлади.

Учинчидан, жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва баъзи минтақаларда юзага келган нотинч вазият аҳоли миграцияси кучайишига сабаб бўлмоқда. Бу эса жиноятчилик, одам савдоси, террорчилик, экстремизм, наркотрафик каби иллатларнинг ҳамда ўта хавfli юқумли касалликларнинг кўпайишига олиб келмоқда. Буларнинг барчаси мамлакатимиз ривожига жиддий таҳдид солувчи омил, воситалар ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бундай жинояткорона бузғунчи хатти-ҳаракатларга қарши кескин кураш олиб боришни ҳар томонлама кучайтириш зарур.

Тўртинчидан, ахборот-коммуникация тизимларининг кенг қўлланиши, давлат бошқарувининг электрон шаклда ташкил этилаётгани, бу яхши албатта, ўз навбатида, ахборот хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ қўшимча чора-тадбирлар кўришни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Шулардан бири – бу аҳолининг компьютер саводхонлигини оширишдир.

Бешинчидан, коррупция, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик каби иллатлар давлат ҳокимиятини обрўсизлантириб, иқтисодиётнинг ўсиши ва тадбиркорлик ривожига жиддий тўсиқ бўлмоқда. Коррупцияга қарши курашмасдан туриб, кўзлаган мақсадимизга эриша олмаймиз.

Олтинчидан, «оммавий маданият» балоси кўплаб ёшларни ўз домига тортиб, миллат ва юрт учун бутунлай бегона бўлган анъаналар кириб келишига сабаб бўлмоқда

68. «Оммавий маданият» таҳдидига қарши курашишни ташкил қилиш учун, маданият соҳасида улардан «мудофаа» қилиш эмас, балки олдинроқ «тезкор ҳужумчи» сифатида иш юритиш асосида маърифий тарғибот ишларини тизимли равишда йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир.

Жаҳолатпараст кучларнинг таҳдидига қарши маърифат билан курашишдаги энг асосий усули ҳақида Ш.М.Мирзиёев ” Қисқача айтганда, ўзоқни кўзлаб, керак бўлса, ҳаётда бир қадам олға юриб, бизни доғда қолдирмоқчи бўлганларнинг ҳийла-найрангларини аввалдан билиб, биринчи зарбани улар эмас, биз беришимиз зарур. Шунда давлатнинг – давлат жамиятнинг – жамият экани бор кучи ва қудрати билан намоён бўлади”69,- деганда, ҳаётини заруратни файласуфларча кўрсатиб берган, десак ҳақиқатни гапирган бўламиз.

TA'LIM OLI SH SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA INDIVIDUAL BILIM OLI SHNING BOSQICHLARI.

Bekchanova Shoir a Bazarbaevna.

*Tashkent davlat pedagogika universiteti "Informatika" kafedrasi, mustaqil tadqiqotchi
e-mail: bshb79@mail.ru*

Аннотаси я

68 **Мирзиёев Ш.М.** Демократик ислохотларни чуқурлаштириш, барқарор ривожланишини таъминлаш – халқимиз учун муносиб ҳаёт даражасини яратишнинг кафолатидир // *Унинг ўзи*. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд, –Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017.– Б.45-46..

69. **Мирзиёев Ш.М.** Ватанимиз тақдири ва келажаги йўлида янада ҳамжиҳат бўлиб, қатъий ҳаракат қилайлик // *Унинг ўзи*. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд, –Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017.– Б.482.

Ushbu maqolada uzluksiz ta'limda masofaviy ta'limni qo'llash orqali individual ta'limni yo'lga qo'yish, uning bosqichlari va bu individual ta'lim bosqichlarida o'qituvchi va talabaga qo'yilgan talablar, ularning tutgan ro'li yoritib berilgan. Shu bilan birga masofaviy uzluksiz talim orqali individual ta'limning zarurligi keltirib o'tilgan.

Kalit soz'lar

Uzluksiz ta'lim, an'anaviy ta'lim, masofaviy ta'lim, shaxsiy kompyuter, audio kurs, individual, tarkib, metod, tezlik.

Аннотация

В данной статье освещается реализация дистанционного обучения в непрерывном образовании, его этапы и требования к учителям и учащимся на этих отдельных этапах обучения, их роль. В то же время подчеркивается необходимость индивидуального обучения посредством дистанционного обучения.

Ключевые слова

Непрерывное образование, традиционное образование, дистанционное обучение, персональный компьютер, аудиокурс, индивидуум, содержание, метод, скорость.

Abstract

This article highlights the implementation of individual learning through distance learning in continuing education, its stages and the requirements for teachers and students in these individual stages of education, their role given. At the same time, the need for individual education through distance learning has been highlighted.

Keywords

Continuing education, traditional education, distance learning, personal computer, audio course, individual, content, method, speed.

Uzluksiz ta'limni takomillashtirish yunon faylasufi Suqrotning uzluksiz ta'limotiga qadar o'qituvchilarning maqsadi va yondashuvlarining xilma-xilligi mavjud bo'lsada, aksariyat hollarda o'qitish quyidagi vazifalar bilan tavsiflanishi mumkin: maqsadlarni belgilash, ushbu maqsadlarga asoslangan tarkibni o'qitish va ishfaoliyatini baholash. Ushbu formula haqiqatan ham eng keng tarqalgan; ammo, muqobil yondashuvlarning ko'plab tarafdorlari bo'lgan. Muqobil yondashuvlar orasida individual o'rganuvchining xususiyatlariga ko'proq e'tibor beriladigan uzluksiz ta'limga nisbatan individual yondashishga e'tibor qaratilgan. Ko'rsatmani individualizatsiya qilishning har bir yondashuvi har xil, ammo ularning barchasi uchta asosiy o'zgaruvchini boshqarishga intiladi: *tezlik, usul, tarkib*.

- *Tezlik*: talabaga tarkibni o'rganish uchun berilgan vaqt miqdori;
- *Metod*: yo'riqnomani tuzish va boshqarish usuli;
- *Tarkibi*: o'rganiladigan material;

Tezlik. O'qitish tezligi ko'rib chiqilganda ikkita asosiy chegara mavjud. Birinchisi, talabdan boshqa kimdir, odatda o'qituvchi materialni o'rgatish uchun sarflagan vaqtni nazorat qiladi. Bunday holda ko'rsatmalar boshlanishidan oldin aniq muddatlar belgilanadi. Hozirda bu aksariyat uzluksiz ta'lim tizimlarida ustun model hisoblanadi.

Metod. O'rganish va o'qitish nazariyalari rivojlanib, etuklashib borgan sari uzluksiz ta'limning paydo bo'lish uslubiga tobora ko'proq e'tibor berilmoqda. Talabalar o'rganan usullarini hisobga olish uchun o'qituvchilar uzluksiz ta'limni tayyorlashda nazariya va printsiplarning kombinatsiyasini qo'llashlari mumkin. Bu o'qituvchilarning individual farqlarini kutib, uzluksiz ta'limning bir hil guruhga mo'ljallanganligiga yoki moslashuvchanligiga ta'sir qilishi mumkin. Ko'pgina hollarda, ko'rsatmalar oddiy talaba uchun mo'ljallangan bo'lib, o'qituvchi tomonidan maxsus boshlangandan so'ng talabga binoan moslashtiriladi. O'qitishning buturi, garchi u uzluksiz ta'lim davomida talabalar o'rtasidagi individual farqlarni biroz hisobga olsa ham, individual o'qitishning odatda qabul qilingan ta'rifiga kirmaydi. Ko'rsatmani individual deb hisoblash uchun, ko'rsatma odatda talabalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish uchun mo'ljallangan. Bunga turli xil ma'lumotlarga ega bo'lgan va o'quv uslublariga ega bo'lgan talabalar uchun o'qitishning muqobil usullari kiradi.

Tarkib. Ehtimol, eng kam o'zgartirilgan component bu haqiqiy uzluksiz ta'lim mazmuni tarkibi bo'lsa kerak. Shu bilan birga, turli xil talabalarga yoki talabalar guruhlariga o'qitiladigan tarkibni o'zgartirish mumkin. Ham "kuzatib borish", ham "boyitish" - bu o'quv tarkibining namunalari. Uzluksiz ta'limning talabalarga yo'naltirilgan tamoyillariga nisbatan yangilangan harakat-bu komponentga 1990 yillarda ko'proq e'tibor qaratildi. Talabalar

o'zlarining qiziqishlari asosida o'rganishga intiladigan ko'rsatmalarga oid misollarni topishi osonlashdi. Ko'pgina ma'lumotlarda, bu imkoniyat yuqori natijalarga erishgan talabalar bilan cheklanadi. Tarkib hamma uchun bir xil bo'lishi mumkin yoki har bir kishi uchun o'ziga xos bo'lishi mumkin.

O'qituvchi tomonidan tashkil etilgan o'quvchining o'quv faoliyati bosqichlarini uzluksiz masofaviy ta'limda ta'lim traektoriyasining sohasi, bo'limi yoki mavzusida ta'minlashga imkon beradi.

1-bosqich. O'qituvchi tomonidan ushbu uzluksiz ta'lim sohasiga yoki uning qismiga xos bo'lgan faoliyat turlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan o'quvchilarning shaxsiy fazilatlarini rivojlanish darajasi va namoyon bo'lish darajasi diagnostikasi. O'quvchilarning predmet ta'limining boshlang'ich hajmi va mazmuni aniqlanadi, ya'ni ularning har biri uchun yaqinlashib kelayotgan mavzusi bo'yicha mavjud bo'lgan g'oyalari, bilimlar, ma'lumotlar, ko'nikma va malakalarning miqdori va sifati. O'qituvchi va talabalar faoliyatining motivlarini ta'lim sohasi, mashg'ulotlar, mashg'ulotlarning shakllari va usullari bilan bog'liqligini tasniflaydi.

2-bosqich. Keyingi bilim mavzusini belgilash uchun har bir talaba tomonidan, keyin esa o'qituvchi tomonidan ta'lim sohasidagi asosiy ta'lim ob'ektlarini yoki uning mavzusini belgilash. Har bir talaba o'zlashtirish uchun mavzuning dastlabki kontseptsiyasini tuzadi.

3-bosqich. Talabaning o'zlashtiriladigan ta'lim sohasi yoki mavzusi bilan shaxsiy munosabatlari tizimini yaratish. Ta'lim maydoni talaba ko'rinishda ko'rinadi fundamental ta'lim ob'ektlari tizimlari, muammolari, savollari. Harbir talaba ta'lim sohasiga shaxsiy munosabatini rivojlantiradi, ishlab chiqilgan muammolar va asosiy ta'lim ob'ektlari bilan bog'liq holda o'zini o'zi belgilaydi, ular uchun nimani anglatishini, uning hayotida qanday rol o'ynashi mumkinligini, qanday faoliyat haqiqatning ushbu sohasiga ta'sir qiladi yoki ta'sir qiladi. Talaba (va o'qituvchi) kelgusi faoliyatda ularning e'tiborining ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi, ushbu faoliyatning shakllari va usullarini aniqlaydi.

4-bosqich. Harbir talaba tomonidan "ularning" va umumiy fundamental ta'lim ob'ektlariga nisbatan individual ta'lim faoliyatini dasturlash. Ushbu bosqichda talabalar uchun belgilangan muddat uchun individual o'quvdasturlarini yaratadilar. Ushbu dasturlar bu tashkiliy va faoliyat turidagi o'quv mahsulotidir, chunki ular talabaning shaxsiy ta'lim salohiyatini rag'batlantirish va yo'naltirishni belgilab beradi. Talabalarning tashkiliy va faoliyatiga oid mahsulotlarni baholashda diagnostika, nazorat qilish va baholash usullari mahsulotlarga nisbatan qo'llaniladi.

5-bosqich. Talabalar uchun individual ta'lim dasturlari va jamoaviy ta'lim dasturini bir vaqtning o'zida amalga oshirish bo'yicha tadbirlar. Rejalashtirilgan dasturlarni talabalar tomonidan amalga oshirish ma'lum bir vaqtichida amalga oshiriladi: birinchi sinf o'quvchisi uchun bu katta yoshdagi bolalar uchun dars bo'lishi mumkin - bir hafta yoki undan ko'proq. Talaba individual ta'lim faoliyatining asosiy elementlarini amalga oshiradi: maqsadlar - reja - faoliyat - aksettirish - olingan mahsulotlarni maqsadlar bilan taqqoslash - o'zini o'zi baholash.

6-bosqich. Talabalarning shaxsiy ta'lim bilimlarini namoyish etish va ularni jamoaviy muhokama qilish. O'qituvchi tomonidan madaniy o'xshashlarni o'quvchilarning ta'lim mahsulotlariga kiritishi, ya'ni insoniyat tajribasi va bilimlariga tegishli ideal konstruktsiyalar: tushunchalar, qonunlar, nazariyalar va boshqa bilim mahsulotlari. O'quvchilarning atrofdagi jamiyatga chiqishi, unda talabalar tomonidan o'z faoliyatida qabul qilingan bir xil masalalar, muammolar va mahsulotlarni aniqlash maqsadida tashkil etilgan.

7-bosqich. Reflektiv-baholovchi. Faoliyatning individual va umumiy ta'lim mahsulotlari (sxemalar, tushunchalar, moddiy ob'ektlar shaklida) aniqlanadi va auditoriya faoliyatning amaliy (reproduktiv assimilyatsiya qilingan yoki ijodiy yaratilgan) turlari va usullari

tasniflanadi. Olingan natijalar individual va umumiy kollektiv o'quv dasturlarining maqsadlari bilan taqqoslanadi. Har bir talabning yutuqlari o'rganishning kollektiv mahsuli sifatida aniqlangan umumiy bilim vositalari va faoliyat turlari to'plami bilan o'zaro bog'liq bo'lib, bu nafaqat kollektiv natijalarni tushunishga, balki o'zlashtirishdagi o'z yutuqlari darajasini baholashga imkon beradi.

Shaxsiy va jamoaviy faoliyatni aks ettiruvchi tushunish asosida, shuningdek, nazorat vositalari yordamida har bir talabning va guruhning, shu jumladan o'qituvchining faoliyatini baholash va o'zini o'zi baholash amalga oshiriladi. Maqsadlarga erishishning to'liqligi, ma'lumot sifati baholanadi. Shunday qilib, o'quvchiga uning individual ta'limt raektoriyasi bo'ylab harakatlanishida taqdim etiladigan imkoniyatlar doirasi juda keng: individualizatsiyadan dunyodagi uzluksiz ta'limda individual ta'limni va shaxsiy turmush tarzini qurish uchun fundamental ta'lim ob'ektlarini bilish va o'rganila yotgan tushunchalarni shaxsiy talqin qilishni, ijobiy fikrlashni o'rganish kelajagimiz rivogiga qo'yiladigan qadamlardan biri dir desak xato bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

["McGraw-Hill Education Acquires Redbird Advanced Learning, A Digital Personalized Learning Provider for K-12"](#). Retrieved September 30, 2016.

Couch, Richard W. 1983. "Individualized Instruction: A Review of Audio-Tutorial Instruction, Guided Design, the Personalized System of Instruction, and Individualized Lectures Classes." Paper written for partial fulfillment of doctor of philosophy degree, University of [Kansas](#). ERIC Document ED 252178.

John P. Miller, Kelli Nigh, Marni J. Binder, Bruce Novak, Sam Crowell. International Handbook of Holistic Education. New York. 2 October 2018.378 pages.

Snortland, Robert K., "An Individualized Teaching Approach: "Audio-Tutorial"" (1983). ToImproveTheAcademy. 46. <https://digitalcommons.unl.edu/podimproveacad/46>

1. DiPerna, James C., and Volpe, Robert J. 2000. Evaluating Web-Based Instruction in Psychology. Poster presented at the Annual Meeting of the American Psychological Association, Washington, DC.

2. Hyman, Ronald T. 1973. "Individualization: The Hidden Agenda." *ElementarySchoolJournal* 73:412–423.

БИЛИМ БЕРИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ БАЪЗИ ОМИЛЛАРИ ҲАҚИДА

Ермекбаева Халима

Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

5A5110901 – Педагогика тарихи ва назарияси йўналиши 1-курс магистранти

Ўрта, ўрта махсус ва олий таълим муассасаларида ўқитиладиган фанларнинг ўқитиш самарадорлигини ошириш ҳозирги куннинг долзарб вазифаларидан ҳисобланади. Илғор илмий – методик ғоялар ҳаётга тадбиқ этилмоқда. Шу жумладан, гуманитар ва аниқ фанларни ўқитишда ўқув материалларининг илмий савиясини кўтариш устида изланишлар олиб борилмоқда. Ҳар бир фан ўзаро боғланган.

Фанларни ўқитишнинг самарасини оширишда қўлланилиб келинаётган қуйидаги омилларга тўхталмоқчимиз:

1. Ҳар бир синф ўқувчиларининг билим даражаси ва ўзига хос жиҳатларини инобатга олиб дарсларни ва мустақил таълим ишларини ташкил этиш;

2. Ҳар бир ўқувчига индивидуал ёндашув, ўқувчининг билими, психологияси, ютуғи ва камчиликларини ҳисобга олиш;

3. Ўқувчиларнинг қизиқишларини ва бўлажак мутахассислигини назарда тутиб, иложи борича ўқитилаётган фанни шу мутахассисликка боғлаб ўтиш;

4. Иқтидорли ўқувчилар билан алоҳида шуғулланиб уларнинг қизиқиш ва қобилиятларини фанни чуқурроқ, кенгроқ ўзлаштиришига йўналтириш;

5. Ўзлаштириши қийин бўлган ўқувчилар билан муайян ишлар олиб бориш.

Ёш авлоднинг ҳар томонлама етук билимли, юксак маънавиятли, баркамол, ватанпарвар шахслар бўлиб етишишини таъминлаш йўлида амалга оширилаётган улкан бунёдкорлик

ишларнинг энг асосий бўғини сифатида педагогик ходимларнинг юқори илмий, методик билимларга ҳамда амалий ишлаш бўйича юксак маҳоратга эга бўлишларини таъминлаш юзасидан зарур чора – тадбирларни амалга ошириш ҳисобланади.

Узликсиз таълим тизимида дарс самарадорлигига эришиш учун ижодкорлик тамойилига амал қилиш керак. Бунда ўқитувчи ҳар доим ўз ўқувчисининг сиймосида таъсир этувчи объектни эмас, балки ижодий жараёнда иштирок этувчи ҳамкорни ҳис этган ҳолда фаолият кўрсатиши керак. Узликсиз таълим тизимида ўқитишда сода, қизиқарли савол-жавоблар асосида, ҳамда турли ихтиро кашфиётлар очилиши тўғрисидаги, фикр, ғояларни ўқувчиларга тушунтиришда ўқувчилар амалдаги бажариладиган ишларга қизиқиши ортиб, уни бажариш учун интилади, бундай вақтда лаборатория машғулотларга ва бунда турли мавзуга доир тажрибани ўтказиш учун ўқувчининг назарий билимларини амалий жиҳатдан бойитишда, аввало китоб-дарслик ёки қўшимча қизиқарли физика, техникага оид журналларни ўқишни тавсия этилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Фанларро боғлианиш асосида таълим беришда ўқувчиларнинг онгида кўплаб тушунчаларни шакллантириш, керак бўлса, олган билимларини мустаҳкамлаш, фикрлаш ёки билимларни амалда қўллаш билан боғлиқ ўқув фаолияти ётади.

Мактабда таълим ва тарбия жараёнини тўғри ташкил этиш учун барча мавжуд имкониятларни сафарбор этиш ўқитувчиларнинг биринчи навбатдаги вазифаларидан биридир. Ҳар бир педагог шунинг доим эса тутиши керакки, дарс ўқув-тарбия жараёнининг асосий формасидир. Ҳозирги замон тарбиясининг барча жараёнлари ўқувчиларни мустақил фикрлашга ва мустақил ижод қилишга ўргатишдан иборатдир. Мустақил ишлаш жараёнида ўқувчи ўз фаолиятини ўзи режалаштиради, ўзи ёқтирган усулда ишларни назорат қилади, дарсликдан, турли адабиётлардан ва кўргазмалардан қуроллардан, атрофдаги ходисаларни рўй бериш жараёнларидан турли хил изланишлари натижасида янги билимларга эга бўлишларига сабаб бўлади.

Шундай қилиб, ўқувчиларнинг диққатини жамлаши ва фанга бўлган қизиқишини, фикрлаш қобилиятини яхшилаш учун ўқитувчи қуйидагиларга амал қилиши мақсадга мувофиқдир:

- ўқитувчининг дарсга тайёргарлиги;
- синфда ўқитувчи белгилаган педагогик одатларнинг ўрнатилиши;
- ўқитувчи дарсни фаёл бошлай олиши (олимлар ҳаёти ва ижоди орқали фаннинг жозибали ва инсоният фаолиятидаги турли муҳим аҳамиятини системали ва қизиқарли ҳикояларда олиб бориш);
- дарс жараёнида синфдаги ўқувчиларни кўриш майдонида ушлай олиши (ўқувчиларнинг дарс мазмунига ижодий ёндашуви);
- ўқувчиларнинг ихтиёрий диққат қилиши учун дарс мақсадини тушунтириш (дарсни инновацион технологиядан фойдаланган ҳолда ташкил этиш, бундай усул ўқувчиларнинг дарсга қизиқишини орттириш билан бирга, қисқа вақт ичида замонавий билимлар билан ўқувчилар билимини мустаҳкамлайди);
- янги материални тушунтиришни бошлашда ўтилган ўқув материали билан боғлаб кетиши, яъни ўқувчини янги қизиқарли маълумотлар ўрганишни кутиб қолишини таъминлаш ва ҳоказо [1. Б.47].

Дарсга қўйиладиган асосий талаблардан бири – таълим методлари ва усулларини бир-бири билан мустаҳкам боғлаб олиб бориш самарадорлигини оширишдир.

Узликсиз таълим тизимидаги дарсларнинг таълим мақсади ўқувчилар бир-бирига боғлиқ бўлган тушунчалар, қоидалар ва таърифлар ҳақида билим олади, ўқувчилар билим эгаллаш жараёнида, уларни ўраб турган атроф-муҳитга, одамларга ва дунёга нисбатан муносабати шаклланади, ривожлантирувчи мақсадда эса, олган билимларини амалиётда тадбиқ этиш жараёнида юзага келадиган қобилиятларини ривожлантиради.

Дарсга қўйиладиган асосий талабалардан яна бири, барча дидактик вазифалар дарсининг ўзида ҳал этилишини, уйга бериладиган вазифалар ўқувчиларнинг дарсда олган билимларининг мантиқий давоми бўлиши керак. Дарс давомида ўқитувчи ўқувчиларнинг ижодкорлигини, тез фикрлашларини ҳисобга олиши керак. Ўтилган ҳар бир дарснинг ўқувчилар билан бирга таҳлил қилиб борилиши ҳам яхши натижа беради [2. Б. 63].

Инновацион таълим технологиялари шароитида узликсиз таълим тизимида ўқитувчининг методик тайёргарлигини шакллантиришда дарс мавзусининг ўқув мақсадлари аниқлаштирилиб, унга эришиш учун ўқувчилар фаолияти қатъий белгиланган кетма-кетлик

бўйича мавзуни ўзлаштиришга қаратилади. Дарсларни бундай ташкил этиш ўқитиш тизимининг асосий томонларини (мақсадни аниқлаш, ўқитиш самарадорлигини текшириш ва оммалаштиришгача бўлган жараён) ўз ичига олади .

Дарсларда инновацион таълим технологияларини амалга оширишда фойдаланиладиган машқларни қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

1. Ўқувчиларнинг гуруҳ шаклида фаолият юритишларига ёрдам берувчи муҳитни юзага келтирувчи машқлар. Мазкур машқлардан фойдаланиш жараёнида қуйидаги ҳолатлар юзага келади: гуруҳ аъзоларининг ўзаро яқиндан танишиб олишларига; улар ишининг гуруҳ шаклини қарор топтириш; ўзгалар олдида ўз фикрини эркин, истиҳолақсиз баён қилиш.

2. Ўқувчиларнинг умумий қизиқиш ва эҳтиёжларини аниқловчи машқлар. Уларни қўллашда қуйидаги ҳолатлар кўзга ташланади: гуруҳ аъзоларининг ўзаро ҳамкорлик, бирдамликда фаолият юритишлари; янги аъзоларининг гуруҳ, фаолиятига тезроқ мослашиб, ўз ўрнини топиб олишларига кўмак бериш.

3. Гуруҳ аъзоларида яхлитлик ва ҳамфикрликни қарор топтириш, уларда умумий қарор қабул қилиш кўникмаларини шакллантирувчи машқлар. Ушбу машқлар қуйидаги ҳолатларнинг намён бўлишига имкон беради: гуруҳ, аъзоларининг бошқа фикрлардан озод бўлиб, гуруҳ фаолиятининг муваффақиятини таъминлашга интилишлари; гуруҳ, доирасида ўзаро мулоқотни ташкил этиш қоидаларининг ишлаб чиқиши; гуруҳ аъзоларида ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш ва ўз фикрини баён қилиш маданиятининг тарбияланиши.

4. Ўқув жараёнининг мазмуни ёки ўқув фани орасидаги ўзаро боғлиқликни таъминловчи машқлар. Улар ёрдамида қуйидаги ҳолатлар юзага келади: машғулот жараёнининг турли босқичлари ўртасида ўзаро боғлиқлик ва уйғунликнинг таъминланиши; янги мавзуни ўрганишнинг долзарблиги ва қизиқарли жиҳатларини таъкидлаб кўрсатиш имконининг юзага келиши;

5. Гуруҳ аъзоларини илҳомлантирувчи, янги билим соҳаларини ўзлаштиришга йўналтирувчи машқлар. Улар ёрдамида қуйидаги ҳолатлар кўзга ташланади: гуруҳ ишини рағбатлантириш; турли мураккаб, гуруҳ аъзолари ўз имкониятларидан юқорида туради деб ҳисоблайдиган масалаларнинг муҳокама қилиниши; гуруҳ аъзоларининг янги муаммолар ечимини топишга илҳомлантиришга имкон берувчи шароитнинг яратилиши.

6. Ижодкорликни рағбатлантирувчи машқлар. Ушбу машқлар ёрдамида қуйидаги ҳолатлар қарор топади: ижтимоий-иқтисодий воқеа-ҳодисаларни теран тушуниш, уларнинг моҳиятини англашда ноанъанавий методлардан фойдаланиш; ўқувчиларнинг ички имкониятларининг очиқ берилиши; унда янги қобилият ва иқтидорининг юзага келиши, ўқитувчиларнинг қарор топишига йўл очиш.

7. Муайян машғулот, ўрганилган мавзу ёки дарс бўлагининг якуни хулосаловчи машқлар. Улар ёрдамида қуйидаги ҳолат қарор топади: мавзу ёки машғулот бўлимини яқунлаш, қўлланилган метод ва воситалар самарадорлигини баҳолаш ва навбатдаги вазифаларни белгилаб олишга хизмат қилади. Дарс жараёнида мазкур машқ гуруҳларининг ўринли қўлланиши дарс самарадорлигининг сезиларли оширилишига хизмат қилади [3. Б. 78].

Юқоридаги мулоҳатлардан келиб чиқиб, узликсиз таълим тизимида ўқитувчи ўқувчиларни фаоллаштирадиган, ўзи ва ўрганувчи учун қулай бўлган йўлларни, усул ва услубларни, ўқитиш шакллари, метод ва вазиятларни излайди, замонавий педагогик технологияга суяниб ўқув жараёни самарадорлигини оширади. Ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатиб, ўқув жараёнининг юқори сифат ва самарадорлигига эришади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагогик-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). Тошкент: Истеъдод, 2008, - Б. 47.

2. Тожиев М. ва бошқалар. Педагогик технология: Замонавий илмий – назарий асоси. Тошкент. 2008 й, -Б. 63.

3. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Тошкент: ТДПУ, 2003 й, - Б. 78.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСЛАРИ ОРҚАЛИ БОЛАЛАРДА ҲАРАКАТ КЎНИКМАЛАРИНИ ЎРГАТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

З. Маматкулова

ТошДАУ “Жисмоний тарбия ва спорт” кафедраси доценти

Аннотация

Мақолада спорт таълим тизимида касбий ҳаракат кўникмаларини ўргатиш технологияси тўғрисида мулоҳаза юритилади. Бунда, касбий ҳаракатларни бажариш кўникмаларини ўргатиш методи, яъни ўқитишнинг 4 поғонали методини амалда қўллаш механизмлари тўлиқ баён этилади.

Калит сўзлар

Спорт таълими, касбий ҳаракат, ўргатиш технологияси, ўқитишнинг 4 поғонали методи.

Аннотация

В статье рассматривается технология обучения профессиональным двигательным умениям в системе спортивного образования. В данном случае подробно описывается методика обучения профессиональным навыкам, то есть механизмы практического применения 4-х ступенчатой методики обучения.

Ключевые слова

Спортивное воспитание, профессиональное движение, технология обучения, 4-х ступенчатый метод обучения.

Annotation

The article discusses the technology of teaching professional movement skills in the system of sports education. In this case, the method of teaching skills to perform professional actions, ie the mechanisms of practical application of the 4-step method of teaching are described in detail.

Keywords

Sports education, professional movement, teaching technology, 4-step method of teaching.

Мамлакатимизда таълим тизимини ижодий ва ижтимоий фаолликка, мустақил равишда истиқбол вазифаларини ҳал этишга қодир янги авлодиникамол топтириш, халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий кадриятлари, миллий маданий-тарихий анъаналар асосида ташкил этишборасида изчил ислохотлар амалга оширилмоқда. Натижада, юрт истиқболи учун масъулиятли, ташаббускор, шижоатли ёшларни тарбиялашга йўналтирилган ноанъанавий педагогик ёндашувлар, шахсга йўналтирилган таълим технологиялардан фойдаланиш салмоғи ортиб бормоқда. Шу билан бирга **ўқувчиларни ҳаракат фаоллигини ошириш йўли билан жисмоний тарбия самарадорлигини ошириш** жараёнида жисмоний ҳаракатлар интеграциясини кенгайтириш зарурати мавжуд. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “жисмонан соғлом, руҳий ва интеллектуал ривожланган, мустақил фикрлайдиган, қатъий ҳаётини нуқтаи назарга эга, Ватанга содиқ ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш”⁷⁰ каби вазифалар белгиланиб, бу борада таълим жараёнида жисмоний тарбия амалларидан фойдаланишнинг дидактик имкониятлари, йўллари, усуллари ва шарт-шароитларини аниқлаштириш, **бошланғич синф ўқувчилари жисмоний тарбия дarsi самарадорлигини оширишда янги педагогик технологиялардан фойдаланишнинг** илмий-методик таъминотини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Шунинг билан бирга, ўқувчиларнинг жисмоний тарбия билан мунтазам шуғулланишларини ташкил этиш орқали жисмоний тарбияга бўлган қизиқиш ва эҳтиёжларини уйғотиш муаммолари жисмоний тарбия фани олдига қўйилган асосий вазифалардан ҳисобланади.

Инсонни ҳар томонлама ва баркамол ривожланишини таъминлаш учун мактаб ёшидаги ўқувчиларни жисмоний жиҳатдан тарбиялаш алоҳида ўрин тутади. Улар айнан

⁷⁰Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 йил, 6-сон, 70-модда.

мана шу ёшда мустаҳкам соғлиқ, юксак иш бажариш қобилиятига мослаштирилади ва шу даврда ҳаракатланиш фаолияти ҳамда жисмоний сифатларини дастлабки шаклланиши содир бўлади.

Ҳозирги пайтда юқори малакали спортчиларда жисмоний техник, тактик жиҳатдан тайёрлаш изчил психологик ва методик ишларнинг ўрни бекиёсдир. Айниқса, спорт соҳа мутахассисларини тайёрлашда инновацион таълим методларининг ўрни бекиёсдир. Булардан, бири касбий ҳаракатларни бажариш кўникмаларини ўргатиш методи, яъни ўқитишнинг 4 поғонали методи. Ўқитишнинг 4 поғонали методи дастлаб АҚШда пайдо бўлган.

Бу поғоналарнинг номи: «Тушунтириш», «Нима қилиш кераклигини кўрсатиб бериш», «Кўрсатилган тарзда қайтариш», «Машқ қилиш».

Ушбу методдан самарли фойдаланиб спорт йўналишлари бўйича малакали мутахассис спортчиларни тайёрлаш мумкин. Шунинг учун ушбу методи спорт йўналиши мутахассисларни тайёрлашнинг инновацион методи ҳисобланади.

Бу метод бўйича масалан, миллий кураш бўйича тренер талабаларга аввал бирормасалан, кураш усулини қўлланилиш ҳолатининг кичикроқ алоҳида босқичини тушунтириб беради, кейин нима қилиш кераклигини ўзи бажариб кўрсатади. Сўнгра талаба шу иш босқичини кўрсатилгандек бажариб такрорлаши (имитация қилиши) керак.

Талаба такрорлаб бажараётган пайтда тренер хатоларини тўғрилаб туради (мақтайди ёки танқид қилади). Ундан кейин эса, талаба шу иш босқичини мукамал ўзлаштиргунича машқ тарзида кўп марта такрорлаб бажаради.

4 поғонали методни қўллашда шу поғоналар бўйича тренер талабалар билан махсус кураш майдонларида гуруҳли ҳамда якка тартибда иш олиб боради. Бунда ўқитувчи 1 ва 2-поғоналарда гуруҳ билан, 3 ва 4-поғоналарда эса, ҳар бир талаба билан якка тартибда ишлаши асосий аҳамиятга эга бўлади. Бу ҳаракатларнинг мазмуни куйидагича бўлади:

1-поғона. Масалан, миллий кураш бўйича тренер нима қилиш кераклигини тушунтиради. У талабаларга маълум бир иш босқичи ёки бир кўникмани қўллаш учун керакли спорт анжомлари ва усулларини қўлланилиш бўйича маълумотларни беради. Талабалар ўқитувчининг оғзаки тушунтиришларини тинглаб, тушуниб борадилар.

2-поғона. Миллий кураш бўйича тренер тушунтирилган иш босқичи қандай бажарилиши кераклигини ўзи бажариб кўрсатади, талабалар эса, диққат билан кузатиб, эслаб қоладилар. Одатда, тренер нима қилаётгани ҳақида талабаларга изоҳлар бериб, такрорлаб намоёиш этиб боради. Яъни, кураш усулларининг ўзига хослигини изоҳ беради.

3-поғона. Тренер кўрсатиб берган иш босқичини бажариш ҳаракатларини талабалар кўрсатилган тарзда қайтардилар. Тренер улар бажараётган ҳаракатлар юзасидан ўз фикрини билдириб, хатоларни тўғрилаб туради.

4-поғона. Ҳар бир талаба тегишли иш босқичи бўйича ҳаракатларни тренер кўрсатиб бергандек қайтариб бажариб кўради ва ўқитувчининг бу иш босқичини тўғри бажариш бўйича изоҳларини тушунганидан кейин, бу иш босқичини кутилган натижага эришмагунича такрорлаб машқ қилишда давом этади.

Шундан кейин тренер ишнинг кейинги босқичига доир ҳаракатни ўргатишга ўтади. Бу босқич куйидаги мазмунда бўлиши мумкин:

- машғулотда ҳар бир ҳаракатни ўргатишнинг бошланишида тренер томонидан назарий ва амалий маълумотлар берилади, сўнг эса, талабаларнинг шу ҳаракатларни амалий бажариш машқлари билан алмашинади;

- талабаларнинг ҳаракатлари тренер кўрсатиб берган ҳаракатлар доираси билан чекланади;

- талабалар якка тартибда ўрганиш (ўзлаштириш, машқ қилиш)га йўналтириладилар.

Эслатма. 1-2-босқичлар (поғоналар) давомида тренер талабаларнинг индивидуал хусусиятлари, яъни шахсий хусусиятлари билан боғлиқ бўлган қийинчиликлар: нерв системасининг типлари, тузилиши, темпераменти, характерини билиши лозим. Масалан, холерик темпераментга эга бўлган талабанинг асаб тизими кучли мувозанатсизлиги, кўзгалувчанлиги, таъсирчанлиги, ўзини тута билмаслиги билан ажралиб туради. Флегматик темпераментли эса ўзларининг секин ҳаракатлари билан малакани ҳосил қилиши қийин кечади. Шунингдек, талабаларда дастлабки билимлар даражаси етарлича бўлмаса, бу ҳолда у қайта назарий тушунтириш ўтказиши керак.

Амалиётда талабалар бирорта иложи боричамиллий кураш бўйича қисқа усул босқичи билан таништирилади, сўнг уни қайтарадилар ва то уни мукамал ўзлаштирмагунларича такрорлаб машқ қиладилар. Бундай машқларнинг зарурлиги очик ва ойдин тан олиними керак. Бунда кичик ўқув босқичлари катта аҳамиятга эга. Бугунги кунда бу усулга баъзи дидактик элементлар қўшилиб, мукаммалаштирилди.

Бундан ташқари босқичларни бироз мураккаброқ қилишга ҳаракат қилинмоқда. Яъни шундай машқлар ҳам киритилиши мумкинки улар доирасида талаба бирданига кураш бўйича бир нечта кўникмалар ва операцияларни амалда бажариши керак. «Тушунтириш» ва «нима қилишни кўрсатиб бериш» поғоналари эса, босқичма-босқич амалга оширилади.

Шунинг учун бу инновацион усул спорт, хусусан миллий кураш соҳаларида керакли кўникмаларни ўргатишда келажакда ҳам муҳим роль ўйнайди.

АДАБИЁТЛАР

1. Merrill Harmin with Melanie Toth. Inspiring active learning : a complete handbook for today's teachers . 2006. Pp. 481
2. Авлаев О.У. Таълим методлари –Т.: Наврўз, 2017 й. 206б
3. Азизхўжаева Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма.–Т.: 2006, 159 бет.

ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ КРЕДИТ-МОДУЛЬ ТИЗИМИГА ЎТКАЗИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Кадирова Х.А.

**Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти,
мустақил-тадқиқодчиси, Тошкент, Ўзбекистон
Облакулов Ш.Д.**

**Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти,
мустақил-тадқиқодчиси, Тошкент, Ўзбекистон**

Резюме

Ушбу мақолада ўқув жараёнини кредит-модуль тизимига ўтказишда халқаро тажрибадан фойдаланиш ва халқаро тадқиқотни концептуал ғоялари ва амалга ошириш воситалари ҳақида маълумотлар берилган.

Аннотация

В данной статье представлена информация об использовании международного опыта при переводе учебного процесса на кредитно-модульную систему и согласованных идеях и инструментах для проведения международных исследований.

Abstract

This article provides information on the use of international experience in the transfer of the educational process to a credit-modular system and agreed ideas and tools for conducting international research.

Таянч сўзлар

Кредит-модуль тизими, халқаро тадқиқот, ўқитиш тизими, назорат ишлари, баҳолаш технологиялари, халқаро тажриба, таълим мазмуни.

Ключевые слова

кредитно-модульная система, международные исследования, система обучения, контрольная работа, технологии оценки, международный опыт, содержание образования.

Keywords

Credit-module system, International Research, Training System, supervision work, evaluation technologies, international experience, educational content.

Ўзбекистон Республикаси Президенти олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Фармонида «Республикадаги камида 10 та олий таълим муассасасини халқаро эътироф этилган ташкилотлар (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education ёки Academic Ranking of World Universities) рейтингининг биринчи 1 000 та ўриндаги олий таълим муассасалари рўйхатига киритиш ва олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтказиш белгилаб берилди.

Кредит-модуль тизими айнан мустақил таълимга урғу қаратгани ҳолда, асосан, иккита функцияни бажаришга хизмат қилади:

-биринчиси, талабалар ва ўқитувчиларнинг мобиллигини, яъни бир олий таълим муассасасидан бошқа ОТМга тўсиқларсиз, эркин равишда ўтишини (ўқишни ёки ишни кўчириш)ни таъминлайди;

-иккинчиси, талабанинг танлаган таълим йўналиши ёки мутахассислиги бўйича барча ўқув ва илмий фаолияти учун академик юклама — кредит аниқ ҳисоблаб борилади.

Кредит йиғиндиси талабанинг танлаган дастури бўйича нимани қанча ўзлаштирганлигини намоён этади.

Модуль — бу, бир нечта фан ҳамда курслар ўрганиладиган ўқув режасининг бир қисми. У талабаларда маълум бир билим ва кўникма ҳосил қилиш, таҳлилий-манتيқий мушоҳада юритиш салоҳиятига эга бўлишига қаратилган бир нечта фанлар (курслар) мажмуи ҳисобланади. Бунда ўқитувчи ўқув жараёнини ташкил қилади, жонли, видео ҳамда аудио маърузалар ўқийди, талабанинг фаолиятини мувофиқлаштиради ва назорат қилади. Талабаэсамавзунимустақилўрганадихамдаберилгантопшириқларнибажаради.

Кредит-модуль тизими, бу — таълимни ташкил этиш жараёни бўлиб, ўқитишнинг модуль технологиялари жамламаси ва кредит ўлчови асосида баҳолаш модели ҳисобланади.

Кредит-модуль тамойилида иккита асосий масалага аҳамият берилади: 1.Талабаларнинг мустақил ишлашини таъминлаш;

2.Талабалар билимини рейтинг асосида баҳолаш.

Кредит-модуль тизиминингасосийвазифаларисифатидақуйидагиларэътирофэтилади:

- ўқувжараёнларини модуль асосидаташқилқилиш;
- биттафан, курс (кредит)нингқийматинианиқлаш;
- талабаларбилимини рейтинг балиасосидабаҳолаш;
- талабаларгаўзларинингўқуврежаларинининдивидуалтарздатузишларигаимконяратиш;
- таълимжараёнидамустақилтаълимолишнингугулушиниошириш;

таълимдастурларинингқулайлигивамеҳнатбозоридамутахассисгақўйилганталабданкелиб чиқибўзгартиришмумкинлиги.

Хорижий тажрибага кўра, кредит-модуль тизимида ўқув жараёни ҳар семестрда 2 — 4 тагача модулдан иборат бўлади. Модулда жамланган фанлар осондан мураккаблик сари, назарий-услубий фанлардан амалий фанларга қараб ҳамда мантиқий жиҳатдан бир-бирини ўзаро узвий тўлдириш принципи асосида шакллантирилади. Талаба мутахассис бўлиб шаклланиши учун нафақат ахборотлар, балки уларни қайта ишлаш, амалиётга жорий қила олиш малакасига эга бўлиши талаб этилади.

Модулга асосланган ўқув дастурлари махсус схема асосида ишлаб чиқилади ва куйидагиларни ўз ичига қамраб олади:

- ўқув мақсади ҳамда вазифаларнинг тўлиқ очиб берилиши;
- талабанинг фанни (курсни) бошлаши ва тугатишидан кейинги орттириши лозим бўладиган малакасига қўйиладиган талаблар;
- модуль таркибига кирган ҳар бир фаннинг қисқача мазмуни (силлабус), яъни маърузалар мавзулари, семинар ва амалий машғулотларнинг режаси, мустақил таълимни баҳолаш учун мўлжалланган топшириқлар;

— ўқитишнинг қисқача баёни: таълим бериш усул ҳамда воситалари; билимларни баҳолашнинг усул ва шаклларида иборат.

Модуль асосида ўқитиш тизимида талабалар билими, малакаси ҳамда кўникмасини баҳолашда рейтинг баҳолаш тизимидан фойдаланилади. Унда талабанинг барча ўқув фаолияти, яъни аудитория ва аудиториядан ташқарида олган, ўзлаштирган билимлари балл бериш орқали баҳоланади.

Кредит (credit) — талабанинг алоҳида таълим йўналиши ёки дастури (курс) бўйича фанларни ўқиб ўрганиши ва ўзлаштириши учун сарфланган ўқув юкласининг (вактнинг) ўлчов бирлигидир. Кредит — талабанинг меъёрий ҳужжат билан белгиланган, одатда бир ҳафта давомида аудиторияда ва мустақил равишда таълим олиши учун ажратилган минимал вақт ўлчовидир. Талабага кредит маълум бир фандан белгиланган топшириқларни бажариб, якуний имтиҳондан муваффақиятли ўтгандан сўнг берилади.

Ҳар бир талаба келажакда танлаган йўналиши ва мутахассислиги бўйича дипломга эга бўлиши учун кредитларни йиғиб бориши лозим. Тўпланган кредит талабага бутун умр давомида ўзининг малакасини ошириб бориш ёки қўшимча олий маълумот олишига хизмат қилиб бораверади. Иқтисодий тилда айтганда, тўпланган кредит талабанинг академик «активи»га айланиб боради.

Кредит технологияси таълим олувчиларга ишчи ўқув режага киритилган танлов фанларини танлаш, бу орқали индивидуал ўқув режасини шакллантиришда бевосита иштирок этиш ҳуқуқини беради. Уларга, нафақат фанларни, балки профессор-ўқитувчиларни ҳам танлаш эркинлиги берилади. Талабаларга фанларни танлаш имкониятининг берилиши ижобий ҳол саналади. Бу ўқув жараёнларини баҳолашнинг ўзига хос қиймат кўрсаткичи бўлиб ҳам ҳисобланади.

Бугунги кунда мазкур кредит ўлчови тизимини амалиётга татбиқ этиш бўйича тўртта модель кенг тарқалган. Булар Америка Қўшма Штатларининг кредит тизими (USCS); Европа мамлакатларининг кредит тизими (ECTS); Осиё — Тинч океани мамлакатларининг кредит тизими (UCTS); Буюк Британиянинг кредит тизими (CATS).

Ушбу моделларнинг гичида энг кўп тарқалгани АҚШ ва Европа моделларидир.

Маълумотларга кўра, мамлакатимиз Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги кредит тизимини жорий этишда Европанинг ECTS тизимидан фойдаланишга устуворлик қаратяпти. Болонья декларациясининг энг муҳим жиҳатларидан бири олий таълим муассасаларининг ягона «Кредит тизими»дан фойдаланиш (ECTS)га асосланади.

Кредит ёки кредит бирлиги — ўқув режасида ҳисобга олинган ҳар қандай ўқув фаолиятининг қиймат кўрсаткичи ҳисобланади.

ECTS тизими Европа ва умуман, Болонья жараёни иштирокчи-мамлакатлари талабаларига катта афзалликларни тақдим этади. Масалан, талаба таълим олаётган университетда эгаллаган академик билимларини шу тизимга аъзо мамлакатлар олий таълим муассасаларидан олинишини, яъни ўзига хос «конвертацияси»ни қафолатлайди. Шу билан бирга, мазкур тизим аъзоларига талабаларни бошқа ОТМга ўқишини тиклаш, кўчириш ва тугатиш имкониятини беради.

ECTS тизими университетларга ҳам бир қатор қулайликларни тақдим этади. Чунончи, маълум бир таълим йўналиши ва мутахассисликлар кесимида ўқув жараёни ҳақидаги ахборотларни аниқ акс эттирувчи ўқув режаларнинг ўхшашлиги ҳамда ягоналигини таъминлайди. Шунингдек, мутахассислик даражасининг танолинишига эришиш мақсадида талабани қабул қилувчи ва жўнатувчи олий ўқув юртлиридаги дастурларнинг мазмунини олдиндан келиши болиш имконини беради. Талабанинг таълим олиши билан боғлиқ барча масалани ҳал этишдаги жавобгарлиги ҳамда мустақиллиги сақланади. ECTS тизими бўйича ҳар бир олий таълим муассасаси кредит таркибини, ҳар бир модуль бўйича кредитлар сонини, қолаверса, ҳар бир курс ва умуман, ўқиш даврини тамомлаш учун талаба томонидан тўпланиши лозим бўлган кредитларнинг умумий миқдорини мустақил белгилайди.

Амалдаги ўқитиш тартибидан фарқли ўларок, кредит тизимида мажбурий фанлардан ташқари танлов фанлари ҳам талабанинг индивидуал дарс жадвалига киритилади. Талабалар ўқишдан ҳайдалмайди ёки курсдан-курса қолдирилмайди. Талаба қайси фан (курс)дан белгиланган кредитларни тўплай олмаса, фақат ўша фаннинг ўзидан қайта имтиҳон топширади, холос. Олий маълумот тўғрисидаги диплом эса белгиланган кредитлар тўплагандан сўнг берилади.

Ўқув жараёнида мустақил таълимолишнинг аҳамияти ортади ва бу келажакда мутахассисларнинг мустақиллиги, ижодий ташаббускорлиги ҳамда фаоллигини оширишга олиб келади. Кредит-модуль тизимида университет талабалари ҳар доим ўқитувчи ва курсдошларидан ёрдам ҳамда маслаҳат олиш имкониятига эга бўлади. Бу эса ўзаро ҳамжиҳатликни мустаҳкамлайди ва жамоада ишлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Кредит-модуль ўқитиш тизимига ўтиш олий ўқув юрти профессор-ўқитувчиларига бўлган мажбурият ҳамда талабни ҳам оширади. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, модулли ўқитиш тизими билан ўқитувчи нафақат ахборот берувчи ва назорат қилувчи функцияларини, балки маслаҳатчи ҳамда мувофиқлаштирувчилик вазифаларини ҳам бажаради. Педагогик жараёнда ўқитувчининг етакчилик роли сақлаб қолинади.

Мазкур тизимнинг олий таълимга жорий қилиниши ўқитиш сифатини ошириш, шаффофликни таъминлаш, коррупцияга барҳам бериш, таълим олувчининг ҳақиқий билимини юзага чиқариш ҳамда талабанинг мустақил ўқиб-ўрганиб, ўз устида ишлашига замин яратади.

Кредит-модуль тизимининг жорий этилиши ўқитувчи ва талабанинг ҳамкорликда ишлашида муҳим омил ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. BLACK, PAUL, and WILIAM, DYLAN. 1998. "Inside the Black Box: Raising Standards through Classroom Assessment." *PhiDeltaKappan*80 (2):139–148.
2. MULLIS, INA; MARTIN, MICHAEL O.; BEATON, ALBERT E.; GONZALEZ, EUGENIO J.; KELLY, DANAL.; and SMITH, TERESA A. 1998. *Mathematics and Science Achievement in the Final Year of Secondary School: IEA's Third International Mathematics and Science Study (TIMSS)*. Boston: Center for the Study of Testing, Evaluation, and Education Policy, Boston College.
3. STIGLER, JAMES W.; GONZALES, PATRICK A.; KAWANAKA, TAKAKO; KNOLL, STEFFEN; and SERRANO, ANA. 1999. *The TIMSS Videotape Classroom Study: Methods and Findings from an Exploratory Research Project on Eighth-Grade Mathematics Instruction in Germany, Japan, and the United States*. Washington, DC: National Center for Education Statistics.
4. SUTER, LARRY. 2001. "Is Student Achievement Immutable? Evidence from International Studies on Schooling and Student Achievement." *Journal for the Review of Educational Research*.70 (4):529–545.

ТЕХНИКА ЙЎНАЛИШЛАРИ БЎЙИЧА МУТАХАССИСЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДА ИННОВАЦИОН УСУЛЛАР

Маҳмудов Ғолиб Насимжонович

ТДТрУ, к.т.н., доцент

Сайдалиева Шахло Самиковна

ТДТрУ, ассистент

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг раҳбарияти замонавий ахборот – коммуникация технологияларини кенг жорий этиш ва улардан фойдаланишни таъминлаш стратегиясини ишлаб чиқиш учун катта куч сарфламоқда. Ҳурматли Президентимиз Шавкат Мирзиёев бежизга 2020 йилни “Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” деб аташни таклиф қилмадилар. Ахборот давлатнинг стратегик манбаларидан бирига айланиб бормоқда, шунинг учун мамлакат ахборот инфратузилмасини шакллантириш, жаҳон ахборот маконига интеграциялашуви, ахборот хизматлари соҳасини ривожлантириш ижтимоий-иқтисодий, технологик ва маданий тараққиётнинг асосий омиллари ҳисобланади.

Ахборот жараёнлари инсон ҳаётининг барча жабҳаларига фаол таъсир кўрсатади. Энг замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш, бу таъсирни кўп марта кучайтиради. Ўз

салоҳиятини рўёбга чиқариш, касбий ютуқларга эришиш, баркамол шахс бўлиш учун замонавий инсон ахборот маданиятининг етарлича юқори даражасига эга бўлиши керак [1]

Ахборот ресурсларининг узлуксиз ўсиши, ахборотни қайта ишлаш, сақлаш ва узатиш воситалари ва усулларини янгилаш жараёни, талабаларнинг техник мутахассисликлар бўйича тайёргарлик даражасига юқори талаблар қўяди. Шунинг учун уларнинг касбий таълими, замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг асосий хусусиятларини ақс эттириши керак. Ушбу технологияларнинг илмталаблагининг ортиши фундаментал фанлардаги кашфиётлар асосида амалга оширилади, шунинг учун маълум бир касбнинг принциплари шу фанларнинг қонунларига таяниши керак, бу эса мутахассисларни умум илмий тайёргарликни кучайтиришни тақозо этади. Бу, ўз навбатида, таълим мазмуни ва шаклларини ўзгартиришни, ўқув жараёнига янгиликларни жорий қилинишини талаб қилади.

Таълим соҳасига замонавийлаштириш, стандартлаштириш, компютер-лаштириш, инсонпарварлаштириш, демократлаштириш ва янги таълим технологияларини жорий қилиш каби тушунчалари кириб келди. Таълим технологияларининг ривожланиш йўналишлари таълимни инсонпарвар-лаштириш билан бевосита боғлиқ бўлиб, шахснинг ўзини-ўзи намоён қилиши ва англашига ёрдам беради.

Таълимни ахборотлаштириш ўқув жараёнининг муҳим манбаи бўлган илмий асосланган ва тажрибада тасдиқланган дидактик янгиликларни мажбурий жорий этишни назарда тутди.

Замонавий дидактик тизимнинг асосий қоидаларидан бири бу ўқувчиларнинг билим фаоллигини намоён этганда, улар фаоллик субъекти бўлган ҳолда самарали ўқитишдир. Бу позицияни амалга ошириш шарт - ўқув жараёнида лойиҳалаштирилган касбий фаолиятда қўлланиладиган замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш.

Олий таълим тизимидаги замонавий тенденциялар ўқитишнинг анъанавий усулларини компютер технологиялари билан тўлдиришни талаб қилади. Улар ўқув жараёнини янада самарали, қизиқарли ва рағбатлантирувчи қилади.

Ўқитиш жараёнининг муҳим шаклларида бири бу маъруза машғулотиладир. Унинг даражаси кўп жиҳатдан мавзуни ўрганиш сифатини, тарбиявий ишнинг бошқа шаклларида самарадорлигини белгилайди. Анъанавий маъруза мавзуни оғзаки муҳокама қилиш ва унинг энг муҳим жойларини ёздириб қўйишдан иборатдир.

Дидактикада маъруза материалнинг мазмунига ҳар хил талаблар қўйилади. Аввало, у мазмун, мантиқ, далиллар ва маълумотлар билан ажралиб туриши керак. Агар сиз маъруза олдида қўйилган вазифаларни ажратиб кўрсатишга ҳаракат қилсангиз, бу, биринчи навбатда, ўрганилаётган фанга бўлган қизиқишни тарбиялаш ва ривожлантириш, муаммоларни тушунишга ёрдам бериш, фундаментал билимлар билан қуроллантиришдир. Маъруза аниқ тузилган бўлиши, ўрганилаётган ҳодисалар, фактлар, жараёнларнинг сабаб-оқибат муносабатлари очилиши, асосий ғояни бутун ахборот массивидан ажратиб кўрсатиш керак.

Маълумки, ахборот эшитилганда уни эслаб қолиш даражаси тахминан 10%ни ташкил қилади. Ахборотни ҳам эшитиб, ҳам кўрилганда бу кўрсаткич 80%дан ошиши мумкин. Табиийки, бу даража маъруза билан бирга кўрсатиладиган материалнинг сифати ва ахборот мазмунига боғлиқ бўлади. Кўп йиллар давомида маъруза дидактикаси кадоскоплар, слайд-проекторлар ва видеопроекторлар ёрдамида таъминланган. Ҳозирги кунда таълим муассасаларида кўплаб замонавий воситалар мавжуд: суюқ кристалли панеллар, замонавий электрон доскалар.

Панел кичик радиокарнайлар билан таъминланган. Суюқ кристалли (СК)-панеллар компютер лабораторияларида ёки конференц-залларда стационар шароитларда фойдаланишда яхши натижа беради. Плазма панеллар видеопректорларнинг замонавий кўринишидир. Плазма технологиялари эса келажак технологияларига мансуб.

Плазмали дисплейлар тасвирни жуда юқори сифатда, ёрқин ва аниқ бўлишини таъминлайди. Ёруғлик манбаи вазифасини люминофорлар (қизил, кўк ва яшил)

бажариб, уларнинг нурланиши, ўз навбатида, газдаги разряднинг ултрабинафша нурланишни юзага келтиради. Плазмали панелларни қўллаш доираси жуда кенг - бу турли такдимотлар, ўқув ва ахборот панеллари, уй видеолари. Панеллар кам жой эгаллайди ва уларни ҳар қандай хонада ҳам жойлаштириш мумкин.

Интерактив имкониятлар ва маълумотларни масофадан туриб узатиш қобилиятига эга бўлган интерактив доска - унда ёзилган маълумотларнинг ҳаммаси автоматик тарзда Windows иловасида пайдо бўлади. Электрон доскалар қуйидаги хусусиятлари билан тавсифланади: металл асосли юқори сифатли чинни сирт; маълумотларни сақлаш ва кўпайтириш қобилияти; тўла рангли тасвир ва принтер интерфейси; компьютер принтери ёрдамида олинган рангли нусхалар; интерактивлиги ва бошқа иловаларнинг мавжудлиги; фронтал проекцияни қилиш имконияти;

Назарий материални ўрганишни ташкил қилиш учун анъанавий маъруза шаклларида ташқари қуйидаги технологияларни ажратиш мумкин.

- Интерактив мултимедияли маърузалар — маъруза материаллари бўйича мустақил ишлаш учун мўлжалланган. Талабалар ўқитиш жараёни ва билимни назорат қилишни автоматлаштириш учун мўлжалланган ва ўқитишнинг йўл харитаси танлашга имкон берадиган электрон ўқув нашрларидан фойдаланадилар. Бундай маърузаларнинг муҳим элементи интерфаоллик бўлиб, унга интерфейс дастури ҳисобига эришилади ва унинг ёрдамида талаба керакли амалларни бажариши мумкин: зарур маълумотларни кидириши, тасвирий материални кўриши, компьютер ёрдамида тажриба ўтказиш, тест ишлаш ва ҳоказо. Масалан, Тошкент давлат транспорт университетининг “Транспорт воситаларининг муҳандислиги” кафедрасида Microsoft Power Point дастури ёрдамида “Транспорт воситаларининг электр жиҳозлари ва электрон тизимлари” фани бўйича яратилган мултимедияли маъруза такдимотлари ўқитиш сифатини ошириш борасида янги имкониятлар яратди. Маърузалар экран, компьютер ва электрон проекторлар билан жиҳозланган махсус синфларда ўқилади. Рангли, аниқ тасвирлар кўриш тажрибасини яхшилайди. Яхши сифатда яратилган анимация лавҳалар автомобилларнинг электр ва электрон тизимларига тааллуқли турли қурилмаларни (генератор, стартёр, ўт олдириш тизими, фара ва лампалар, назорат ўлчов асбоблари, электрон бошқариш тизимлари) тузилиши ва ишлаш принципини ҳаракатда кўрсатиш имкониятини беради. Шунингдек, маърузанинг исталган нуқтасига осонгина қайтиш, натижаларни умумлаштириш ва зарур ўзгартиришлар киритиш имконияти мавжуд [2].

- Видеомаърузалар — масофадан ўқитишни амалга оширишда жуда муҳим воситадир. Замонавий ахборот сақлаш воситаларига (планшет, телефон, шахсий компьютер ва ҳоказо) ёзиб олинган етакчи ва маҳоратли ўқитувчи ва мутахассисларнинг маърузаларини эшитувчилар сонини анча ошириш мумкин. “Транспорт воситалари муҳандислиги” кафедрасида бир қатор фанлардан ёзиб олинган видеомаърузалар талабаларнинг мустақил ишини ташкил қилишда жуда яхши самара беришини кўрсатди. Уларни сиртки бўлим талабаларини ўқитишда ишлатиш ҳам жуда мақсадга мувофиқ бўлади.

- Курс кейс-технологияси — ундан фойдаланилганда талабалар курс кейслари, яъни, ўқув материалларини мустақил тарзда ўзлаштириш имконини берувчи ўқув - услубий материаллар тўплами билан таъминланади. Бунда, ўқитувчининг асосий вазифаси талабаларнинг бошланғич билимларни мустақил ўзлаштириш жараёнини қўллаб-қувватлашдан иборат бўлади. Бунинг учун ўқув фаолиятининг барча маълум шакллари жалб қилиш мумкин: алоҳида мавзулар бўйича маслаҳатлар, ўз-ўзини назорат қилиш, мултимедия курслари билан ишлаш ва бошқалар. .

Виртуал маърузалар турли хил ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда ўтказилади. Пандемия шароитида ТДТрУ нинг Транспорт воситаларининг муҳандислиги кафедрасида “Транспорт воситаларининг электр жиҳозлари ва электрон тизимлари” , “Транспорт воситаларининг конструкцияси” фанлари бўйича масофавафий талим доирасида маъруза ўқишда Zoom дастурий таъминот анча самарали ишлатилди. Zoom орқали такдимотлар, турли хилдаги анимацион лавҳалар, ҳатто ўқув фильмлари ҳам намойиш қилинди.

Маърузаларнинг ва услубий кўрсатмаларнинг электрон нусхалари тайёрланган ва улардан талабалар мустақил ишларни бажариш жарарёнида фойдаланидилар.

Маърузаларда олинган назарий билимлар лаборатория машғулотларини бажаришда мустаҳкамланади ва қўлланилади, ўрганилаётган мавзу чуқурроқ ўзлаштирилади. Лаборатория иши - ўқитувчи раҳбарлигида ва олдиндан тузилган режага мувофиқ, талабалар томонидан бажариладиган амалий иш бўлиб, уни амалга ошириш жараёнида янги ўқув материални идрок этадилар ва тушунадилар. Янги ўқув материални чуқурроқ ўзлаштириш учун лаборатория ишларини ўтказишда қуйидаги усуллардан фойдаланиш тавсия қилинади:

- а) дарслар мавзусини белгилаш ва лаборатория ишининг вазифаларини аниқлаш;
- б) лаборатория ишининг тартибини ёки унинг алоҳида босқичларини аниқлаш;
- в) талабалар томонидан лаборатория ишларини бевосита бажарилиши, хавфсизлик чораларига риоя этилиши ўқитувчи томонидан назорат қилинади;
- д) лаборатория ишини яқунлаш ва хулоса чиқариш.

Ўқитиш усули сифатида лаборатория иши кўп жиҳатдан тадқиқот тавсифига эга ва улар талабаларда олган билимларини амалий ва назарий муаммоларни ҳал қилиш учун ишлатишга бўлган қизиқишини кучайтиради [3].

Амалий дарслар фанни чуқур ўрганиш ва назарий билимларни амалиётда қўллаш кўникмаларини ҳосил қилиш учун мўлжалланган. Бу машғулотларда назарий маълумотлар чуқурроқ англанади, ўз нуктаи назарини ишончли тарзда баён қилиш қобилияти ва касбий фаолият кўникмалари шаклланади.

Кафедрада талабалар томонидан бажариладиган аккумуляторлар батареясининг ҳисоби, ўт олдириш тизимининг асосий кўрсаткичларини аниқлаш билан боғлиқ бўлган ҳисоблаш ишлар махсус дастур асосида компьютерда амалга оширилади. Бу дастурларни муҳим хусусияти шундан иборатки, уларда турли мураккабликдаги оптималлаштириш ишлари амалга оширилади. Яъни, асосий кўрсаткичларини ўзгариши, тизимнинг ишлаш самарадорлигига таъсирини ўрганиш ва таҳлил қилиш имкониятларидир. Бу талабаларда мустақил тадқиқотлар ўтказиш қобилиятларини шаклланишига ёрдам беради.

Педагогик тажриба шуни кўрсатадики, ўқувчиларнинг маълумотларни мустақил ўзлаштириш фаолияти қанчалик яхши ташкил этилган ва таъминланган бўлса, ўқитиш самарадорлиги ва сифати шунча юқори бўлади. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳар бир ўқувчи учун ўқув материални ўзлаштириш жараёни уларнинг мантиқий-фикрлаш фаолиятининг индивидуал хусусиятларига мос келади, шунинг учун талабаларнинг мустақил ишини ташкил қилишда яқка тартибда ёндашув зарур [4,5,6].

Мустақил иш биринчи навбатда бошқа барча турдаги ўқув ишларнинг вазифаларини яқунлайди. Мустақил иш амалий аҳамиятидан ташқари, катта тарбиявий аҳамиятга ҳам эга: у талабанинг мустақил фикрлаш қобилиятини нафақат маълум кўникмаларнинг мажмуи сифатида шакллантиради, балки юқори малакали мутахассис бўлишида ҳам муҳим рол ўйнайди. Мустақил иш натижасида талаба ўз малакасини доимий равишда такомиллаштириш қобилиятини ривожлантириш учун аввал ўқув материал билан, сўнгра илмий маълумотлар билан мазмунли ва мустақил ишлашни, ўз-ўзини ташкил этиш асосларидан фойдаланишни ўрганиши керак.

Талабалар томонидан мустақил ишни муваффақиятли бажарилишини таъминлаш учун қуйидаги шароитларни яратиш керак бўлади [4]:

1. Ўқув топшириғининг асослаш (нима учун, нима ўрганпилади).
2. Билим доирасини кенгайтиришдаги вазифаси.
3. Ишни бажариш алгоритми (тартиби, кетма-кетлиги).
4. Ўқитувчи томонидан ҳисобот шакллари, иш ҳажми, уни топшириш вақтини аниқ белгиланиши.
6. Баҳолаш, ҳисобот бериш ва бошқа мезонларнинг аниқ белгиланиши.
7. Назорат турлари ва шакллари (амалиёт, тестлар, семинар ва бошқалар).

Талабалар мустақил ишни муваффақиятли бажариши учун албатта уларни дастлабки адабиётлар, ахборот маълумотлари билан таъминлаш мақсадга мувофиқ

бўлади. Масалан, муаллифлар томонидан “Транспорт воситаларининг электр жиҳозлари ва электрон тизимлари” фани бўйича электрон дарслик, тақдимотлар мажмуаси, фанга доир адабиётларнинг (шу жумладан, автомобилларнинг электр жиҳозларига доир хорижда чоп этилган китоблар) электрон каталоги яратилган ва талабаларга тақдим қилинган.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш лозимки, олий таълим тизимининг вазифаси касбий фаолиятда амалий муаммоларни ҳал қилиш учун ахборотлаштириш воситалари ва янги ахборот технологияларидан самарали фойдалана оладиган мутахассисларни тайёрлашдан иборат. Таълим самарадорлигини ошириш мақсадида, ўқитиш жараёнини замонавий технологиялар асосида бошқаришда, педагогик жараёнга жалб қилинган барча мутахассислар фаолиятининг сифатини доимий назорат қилишдан иборат бўлади.

Адабиётлар рўйхати

1. М. Камолдинов, Б. Вахобжонов. Инновацион педагогик технология асослари, саволлар, жавоблар: Касб-хунар таълими муассасалари учун ўқув кўлланма. - Тошкент: „Talqin“, 2010. 128 б.
2. Современные образовательные технологии : учеб. пособие для студентов, магистрантов, аспирантов, докторантов, школьных педагогов и вуз. преподавателей / Н. В. Бордовская и др. 3-е изд. Москва. : КноРус, 2013. - 432 с.
3. Педагогика и методика преподавания в высшей школе: учебно-методическое пособие/ Под ред. А.И. Артюхиной. - Волгоград, 2016.- 246с.
4. Шкутина Л.А. Проектирование педагогических технологий в контексте развития личности / Подготовка специалистов в условиях информационных технологий: Сб. науч. тр. / Под ред. В.В.Егорова. — Караганда, 2003. — С. 7-11.
5. www.studentlibrary.ru
6. www.ido.edu.ru

РИВОЖЛАНГАН ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИДАН ФОЙДАЛАНИБ ТАЪЛИМДА РЕПИТИТОР ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ

Насирдинов Дилмурод Эргашалиевич

*Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети
«Умумий тактика ва оператив санъат кафедраси» катта ўқитувчиси*

Иминов Абдужаббор Абдуманнон ўгли

*Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети
курсантлар батальони курсантлар взводи командири*

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ривожланган давлатлар тажрибасидан фойдаланиб, таълимда репититорлик тизимини ривожлантириш ва фуқароларни билим кўникмаларини ошириш бўйича тавсиялар берилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР

ўқув материаллари, долзарб эҳтиёжлар, классик таълим, доимий контингенти, машғулот, педагог, таълим, методика, доимий мониторинг.

АНОТАЦИЯ

В этой статье широко использован опыт развивающихся стран, даны рекомендации по развитию в науке репититорства и совершенствования навыков и знаний у гражданских лиц.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

ученные материалы, важная потребность, классик образования, неизменяемый контингент, занятия, педагог, образования, методика, принципиальный мониторинг.

ANNOTATION

This article includes the use of foreign countries principles for upgrading the tutors in the education and rising up the knowledge of citizens.

KEYWORDS

educational materials, important needs, classic education, principal users, lesson, pedagogic, education, methods, principal monitoring.

Замонавий жамиятнинг асосий эҳтиёжларидан бири таълим даражасидир. Таълимнинг фаол тарбиявий позицияси битирувчиларнинг компетентлигини шакллантиришга қаратилади. Шу билан бирга, ривожланаётган меҳнат бозори касбий билим, кўникма ва малакаларни доимий янгилаб боришни талаб этади, бу эса умрбоқий

таълимни назарда тутди, унинг энг муҳим таркибий қисми ўқувчиларнинг таълимнинг барча босқичларида фаол қўллаб-қувватлашдан иборат.

Шунинг учун таълимни глобаллаштириш жараёнида иштирок этувчи иштирокчиларнинг роллари, ҳуқуқ ва масъулиятларини қайта кўриб чиқиш аҳамиятлидир. Ўқувчиларнинг ва ўқитувчиларнинг касбий ривожланиш муаммоси асосий бўлиб келмоқда, бу эса ўқитувчининг бошқа сифатларига бўлган эҳтиёжнинг ортисига олиб келади. Ҳозирги шароитда ўқув жараёнини, унинг муҳитини лойиҳалашга ўқитувчи ва ўқувчининг маслаҳатчиси, ёрдамчиси, психологи унинг ҳамроҳи бўлишга мажбур бўлади.

Анъанавий ички таълим тизимининг ижобий хусусияти битирувчиларнинг фундаментал билимлар бўйича жуда яхши тайёргарликка эканлигини инкор этиб бўлмайди. Шу билан бирга, ҳозирги кунда замонавий таълим тизимида мавжуд бўлган қимматли анъаналарни асраб-авайлашда инновациялар ва модернизация элементларини эътибордан четда қолдирмаслик лозим.

Олдинги авлод фаолияти жамиятдаги ўзгарувчан вазият ва бу ҳаракатларни келажакда такрор ишлаб чиқариш шароитларини ҳисобга олган ҳолда назария ва амалиётга тадқиқот ёндашувига мурожаат қилиш педагогик ўринда кўринади, бу эса таълим олиш жараёнида ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг бошқа йўллари излашга олиб келади.

Шу билан бирга, ўқитувчилар фаолияти билан боғлиқ нарсаларнинг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш, ўқув материалларини тайёрлаш ва дарсларни ташкил этиш, қонунийлиги ҳақидаги ҳулосанинг ҳақиқийлигини тақозо қилади, бу эса ўқитишда ахборот ёндашувни сақлаб қолади. Муқаррар мавзу ва таклиф этилган моделга мувофиқ вазифаларни бажариш ва талабаларнинг долзарб эҳтиёжлари ва мақсадларига эътибор қаратиш зарурлигини тасдиқлайди. Бинобарин, ички таълим замонавий тизим бундай тайёр тез ўзгарувчан яшаш шароитлари учун битирувчиларини тайёрлаш учун долзарб эҳтиёж билан боғлиқ жамоатчилик оқилона умидлари учун жавоб бериш, ўз-ўзини билим кўникмаларини ривожлантириш, ахборот билан мустақил ишлаш, уларни йиғиш ва таҳлил қилиш, шунингдек етарли қарор қабул қилиш ва профессионал ўз-ўзини аниқлашга олиб келади.

Ўқув фаолиятини ташкил этишнинг амалдаги схемаси ва замонавий таълимнинг ўзгарувчан эҳтиёжлари ўртасидаги зиддиятларни бартараф этиш кўплаб хорижий ва маҳаллий олимлар ва ўқитувчиларнинг ишларида таҳлил қилинган репетитор тайёрлаш тизимини жорий этиш имконини беради.

Айни пайтда, репетиторлик таълим сифатини яхшилаш муаммоси энг долзарб бўлиб келмоқда, 2021 йилга қадар Ўзбекистон таълимини модернизация қилиш ва индивидуаллаштириш учун лойиҳалар ва дастурлар ишлаб чиқилмоқда.

Таълим жараёнининг траекторияси деярли ягона умумдавлат воситаси-ўқув дастури ёрдамида қурилади. Бу тарихий жиҳатдан боғлиқ бўлиб, ўзбек таълимининг махсус тизим сифатида ҳунармандчилик устахоналари (масалан, темирчилик, кулолчилик, қоғозбозлик ва бошқалар) асосида келиб чиққанлиги билан боғлиқ. Ҳунармандчиликни сақлаб қолиш ва ривожлантириш, саноат ва дўкон узлуксизлигини яратиш ҳақида бўлгани учун, билимларни етказиш ва энг қисқа вақт ичида профессионал кўникмаларни шакллантиришнинг энг самарали усулини яратиш керак. Бу позициялардан классик таълим тизимининг асосий элементлари чуқур асосли ва мақсадга мувофиқ кўринади.

Шундай қилиб, таълим маконидаги тезкорлик, табиат ва илгарилаш усули ташқаридан ўрнатилади ва бевосита ўқувчининг ўзига хос (қизиқишлари, майллари, етакчи идрок тури) хусусиятларига (илмий - методик мактаб-ўқитувчининг шахсий вакили)га ҳам боғлиқ эмас.

Ўзбекистонда репетиторлик ҳозирда таълим бошқа соҳалар учун тўлдирувчи ҳисобланади. Ўз-ўзини тарбиялаш маданияти ўзбек тарихида жамоавий шаклларни

олмаган, бу эса тарбиячи сиймосини шакллантиришга имкон берган. Кўпгина тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, ўзбек педагогикаси болани калтакланган йўлда юришга ўргатиш одатий ҳол бўлган, тарбиячининг ўринбосари эса мустақил равишда ўз йўллари яратишни ўрганади ва кейинчалик ўзини Мухтор одамдек ҳис қилади. Бирок, ўз тақдирини амалга ошириш учун шахсий масъулиятни кучайтириш усули сифатида алоҳида йўналтирилган педагогиканинг кадриятлари ўзбек таълими тарихида ифодаланмаслигини таъкидлаш ноўрин бўлади.

Бу тадқиқотчиларнинг асарларида тарбиячи педагогик фаолиятининг муайян жиҳатларини ўрганиш натижалари акс этади. Шундай қилиб, С. А. Сченников томонидан ўрганиш таълим янги шакли сифатида очиқ масофа касб-хунар таълим ўрганиш контекстида репетиторлик фаолияти умумий тавсифи ўз ичига олади, педагогик фаолият махсус тури сифатида репетиторлик назарий асослари нозил қилинган. Очиқ масофали касбий таълим доирасида ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги бевосита ўзаро муносабатлар муаммолари ўрганилди ва ўзаро ҳамкорликнинг турли моделлари ишлаб чиқилган.

Репетитор позицияси талабга жавоб бериши исботланган ўқув амалиётининг яна бир соҳаси-ахборот компьютер технологиялари ёрдамида ўқитишнинг анъанавий модели асосида қурилган масофавий олий таълим тизимидир. Тарбиячи ўқитувчи ёрдамчи, ўқитувчи (профессор) ва талабалар ўртасида воситачи бўлиб, педагогик эмас, балки ташкилий вазифани бажаради.

Шундай қилиб, Англияда таълимнинг репетитор тизимини ўрганиш жараёнида таълим сифатини яхшилаш воситаларидан бири эканлиги, жамиятнинг ўзгарувчан талаблари ва таълим тизимининг фаолият кўрсатиш шароитларига мос турли хил ва шакллarga эга эканлиги аниқланди. Замонавий ички таълимни компьютерлаштириш тобора Trend ва Internet технологиялари кенг фойдаланиш, шунингдек, масофавий таълим технологиялари, бизнинг фикримизча самарадорликни ошириш ва замонавий ўзбек таълимини кўплаб муаммоларни ҳал қилади.

Кам таъминланган фуқароларни тайёрлаш тизими учун ўрганишни ягона усули бўлиши мумкин, яъни:

- чекка ҳудудларда яшовчи ва таълим муассасасига, курсларга қатнаша олмаган ёки хусусий репетиторга боролмаган ўқувчилар;
- ногирон болалар ёки узоқ давом этган касаллик туфайли мактабга бора олмайдиган ўқувчилар;
- ота-оналар ишининг ўзига хос хусусиятлари (геологлар, ҳарбийлар, қурувчилар ва бошқалар) туфайли кўпинча яшаш жойини ўзгартиришга мажбур бўлган ўқувчилар.), ким учун репетитор тайёрлаш тизими уларга шу дастур бўйича ва ўқитувчиларнинг доимий контингенти билан ўқишга имкон беради.

Бундай таълим учун фойдали ёрдам бўлиши мумкин:

- ўз билимларини чуқурлаштиришга интилаётган, кўникма ва малакаларини амалиётда қўллашга ҳаракат қилаётган ўқувчилар тарбиячи раҳбарлигида турли лойиҳалар, конференциялар, ёзишмаларда қатнашиш.

Бинобарин, тарбиячининг таълим тизими тузилмасини ташкил этиш, таълим муассасаларида ҳам репетитор, ҳам ўқувчиларининг фаолиятини аниқ белгилаб олиш каби тажрибаси ижобий кўринадиган, ички таълим соҳасида эътибор ва дастурга лойиқдир.

Асосий ғояси шундан иборатки, тарбиячи ва унинг ўқувчисининг ўзаро муносабатлари ҳар икки ҳамкор бир-бирига ҳурмат ва ҳушмуомалалик билан муносабатда бўлса, энг самарали ҳисобланади. Ўзаро ҳамкорликдан мақсад ва умидларни аниқ баён этиш, ишончли мулоқотни йўлга қўйиш жалб этилган тарбиячи ва талабанинг янада муваффақиятли фаолиятига олиб келади. Ўқувчи ва тарбиячининг ўзаро ҳамкорлиги бўйича бир қатор тавсиялар мавжуд.

1. Репетиторлик кўмагига муҳтож талаба биргаликдаги фаолият бошланишидан олдин репетиторнинг малакасини текшириши керак;
2. Талаба ва ўқитувчи нархи бўйича аниқ шартнома бўлиши керак, тўлов усули, таклиф репетиторлик ёрдам, тез-тез учрашувлар бўлиб, синфлар бекор шартлари ёки кутилмаган вазиятларда бир хил вақт тайинлаш бўйича, дарсларда тартиби ва ўзаро ҳамкорлик қоидалари;
3. Талаба ва тарбиячининг шахсий хавфсизлиги учун жамоат жойларида учрашувлар ташкил этиш тавсия этилади;
4. Талаба ва тарбиячига фақат касбий муносабатларни сақлаш тавсия этилади;
5. Ўқувчи ва тарбиячи шуни билиши керакки, тарбиячи ўқитиш тизими бўш вақтни ўтказиш йўли ёки маълум натижага эришиш кафолатли эмас;
6. Талаба ва тарбиячи ўз ютуғини энг юқори даражадаги масъулият билан доволаб, реалистик мақсад ва вазифаларни белгилаши лозим;
7. Талаба ўқиш, матн ёки дарс ёзувларини такрорлаш, уй вазифасини бажариш, ўқувчи учун қийин бўлган тушунчалар ёки материал бўйича саволлар тайёрлашни ўз ичига олиши мумкин бўлган ўқув қўлланмасига тайёргарлик кўришга маъсулиятли ёндашиши лозим;
8. Тарбиячи ўз навбатида зудлик билан телефон кўнғироқлари, ўқувчиларнинг Internet хабарларига жавоб бериши керак;
9. Тарбиячи ўқувчи ҳақидаги барча маълумотларнинг махфийлигини таъминлаши керак ва ҳоказо.

Санаб ўтилган тавсиялар ва хусусий ўқитувчилар ва уларнинг талабалари учун маслаҳатлар Англияда таълим соҳасида нафақат тегишли кўринадиди, балки таълим соҳасида репетитор тайёрлаш тизимининг инглиз тилидаги тажрибасидан фойдаланишнинг бир неча усуллари мавжуд, деган хулосага келиш мумкин.

- репетитор таълим тизимининг аниқ тузилмасини ташкил этиш, иш вазифаларини аниқ белгилаш ва иккала репетиторнинг ва уларнинг ўқувчиларининг фаолияти;
- репетиторлик энг самарали ва истикболли турларини жорий этиш (онлайн репетиторлик, талаба репетиторлик);
- хусусий репетиторларга ва уларнинг талабаларига тавсия ва маслаҳатлардан фойдаланиш;
- турли таълим муассасалари томонидан репетиторлар учун методик тавсиялар (қўлланмалар) яратиш;
- таълимнинг барча даражаларида тарбияловчи таълим тизимини қўллаш ва бошқалар.

Субъект даражасида сифатни узлуксиз такомиллаштиришга тайёрлик ҳам ажралмас ҳисобланади. Тадқиқотчи таъкидлаганидек, самарали синфда талабалар ва ўқитувчиларнинг юқори таълим талаблари мавжуд; ўқиш ва ўрганишга қаратилган концепция; шахсий ютуқларни доимий monitoring қилиш; ўқувчиларнинг фаол иштироки ва диққати; турли методларни мақсадли танлаш ва қўллаш.

Шундай қилиб, юқорида келтирилган, хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганишда аниқланган таълим сифатини ошириш воситаларидан ички таълим тизимида муваффақиятли фойдаланиш мумкин.

АДАБИЁТЛАР

1. Костина, Н.А. Тьютор как сопровождающий профессиональное развитие педагогов / Н.А. Костина // Сибирский учитель. -№ 1.-2006.
2. Рыбалкина Н.В. Идея тьюторства - идея педагогического поиска // Н.В. Рыбалкина. / Тьюторство: идея и идеология. - Томск, 1996.-С. 15-30.
3. Тьюторские практики: от философии до технологии: Материалы Международной научно-практической конференции, 8-9 декабря 2010г., Волгоград-Волжский. Под. Ред. Г.В. Цветковой, Г.А. Ястребовой. - Волгоград: Изд-во ВГИПК РО, 2010. - 174с.
4. Bottcher, K. Education in England and Wales // Understanding British Institutions. Perspective Publications, England. 2002.

5. Homerton College Cambridge: Tutorial Handbook, 2010-2011 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.cam.ac.uk/>. - (Дата обращения: 15.06.2015).

6. University of Portsmouth: University Tutor Handbook: First Edition, February 2003 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www..ac.uk/>. - (Дата обращения: 20.09.2015).

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ВА ОИЛАЛАР ЎРТАСИДА ҲАМКОРЛИК ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАЛАР

О.У.Авлаев

ТВЧДПИ “Психология” кафедраси доценти

Аннотация

Мақолада Олий таълим муассасаси ва оилалар ўртасида ҳамкорлик ишларини ташкил этиш бўйича халқаро тажрибалар баён этилган. Бунда хорижий давлатларнинг бир нечта олий таълим муассасаларининг оила билан ҳамкорлик жараёнлари ўрганилди.

Калит сўзлар

Олий таълим муассасаси, оила, ҳамкорлик, халқаро, тажрибалар

Аннотация

В статье описан международный опыт организации сотрудничества вузов и семей. Был изучен процесс сотрудничества с семьей нескольких зарубежных вузов.

Ключевые слова

ВУЗ, семья, сотрудничество, международный опыт.

Annotations

The article describes international experience in organizing cooperation between higher education institutions and families. The process of cooperation with the family of several foreign universities was studied.

Keywords

Higher education institution, family, cooperation, international experience.

Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигини амалга ошириш анча мураккаб иш бўлиб, ўқитувчидан, оила аъзолари ва маҳалла фаолларидан анча вақт ҳамда катта кучни талаб қилади. Чунки мафкуравий тарғибот, ёшларни миллий истиқлол ғоялари руҳида тарбиялаш ўқитувчиларда катта ҳаммадаги билимни талаб қилади.

Ташкилий ишларни амалга оширадиган инсонларнинг ўзлари аввало миллий ғоя ва мафкура нима эканлигини билиши, уни тўғри талқин қилиниши лозим. Ҳар бир таълим муассасаси педагоги, оила аъзоси, маҳалла фаоллари қуйидаги билимларни тўла эгаллаши шарт. Биринчи навбатда мафкура нима эканлигини тушуниш лозим. Зотан, мафкура - инсон руҳияти, тафаккур ва дунёқарашнинг ўзгартирадиган кучли восита. Унинг ғоялари халқнинг ишонч - эътиқоди, интилиш ва манфаатлари ифодасига айлансагина етарлича самара беради. Шунинг учун мафкура соҳасидаги тарғибот ва ташвиқот ишларини, фуқароларнинг тушунчаси, ақл - заковати, идроки ва тафаккур даражасини инобатга олган ҳолда, сабр -тоқат билан, маърифий йўл ва усуллар орқали ёшларимиз онгига сингдириш **олий таълим профессор-ўқитувчилари** олдидаги муҳим вазифадир.

Миллий ғоя тарих фалсафаси хулосасининг таркибий қисмини ташкил қилади. Чунончи, ҳар бир халқ, миллатнинг ўз тарихи, яшаш шароитлари, турмуш тарзи, ўтмиши, ҳозирги қунива келажаги мавжуд. Миллий ғоя ана шу омиллар замирида шаклланади, қарор топади ва ривожланади. Миллатнинг ғояси унинг тарихий тараққиёти жараёнида шаклланади, унинг ҳаёти мазмунини, интилишларини, орзу-умидларини ифода этади. Шу мазмунда миллий ғояда миллатнинг тақдирида ҳал қилувчи аҳамиятга молик воқеа ва ҳодисалар мужассамлашади.

Хорижий давлатларнинг бир нечта олий таълим муассасаларининг оила билан ҳамкорлик жараёнлари ўрганилди. Даставвал **АҚШ нинг Небраска штатида ўтказилган Линкольн университети** тадқиқотчиси Аманда Ронненинг ишлари билан танишилди. Аманда Ронненинг тадқиқоти айнан ОТМ ва оила ҳамкорлигига қаратилган бўлиб, Колорада ҳамда Небраска штатларидаги ОТМ объект сифатида танланган. Тадқиқотларга кўра Небраска штатининг Линкольн университетиде махсус **“Ота-**

оналар ва талабанинг оила аъзолари ва қариндошлари” билан ишлаш маркази ташкил қилинган. Марказ биринчи фаолиятини талабаларнинг ота-оналаридан сўровнома ўтказиш билан бошлаган. “Махсус Марказ” томонидан ўтказилган сўровнома натижалари олий таълим муассасасида талабалар билан ишни ташкил қилишга, иқтидорли талабаларни аниқлашга, талабаларни ижтимоий келиб чиқишини ўрганишга яқиндан ёрдам берган. “Ота - оналар ва талабанинг оила аъзолари ва қариндошлари” билан ҳамкорликни самарали ташкил этиш мақсадида Марказда 4 йил давомида тадқиқот олиб борилган. Бунда ҳар бир талабага индивидуал ёндошилган, ота-оналар билан турли хил тадбирлар ташкил этилган. Бу тадбирларга хатто талабаларнинг бобо-бувилар ҳам жалб этилган. Оилавий спорт ўйинлари, ёзги лагерлар, “пикниклар” оилалар билан ҳамкорликда ўтказилган. Тадқиқотнинг кўрсатишича, бу Марказнинг самарали фаолияти натижасида қуйидаги ютуқларга эришилган:

1. Талабаларни таълим олишга бўлган мотивациялари ошган
2. Талабаларнинг ўзлаштирич кўрсаткичлари 20 % ортган
3. Таълим муассасасининг имиджи ортган
4. Кўплаб ижодкор талабалар аниқланган ва улар қўшимча хунарларга йўналтирилган
5. Талабаларнинг ташаббуси билан кўплаб тўғарақлар ташкилқилинган ва паст ўзлаштирувчи талаблар билан қўшимча ишлашларига имкониятлар яратилган

Тадқиқотчи Аманда Ронненинг хулосасига кўра, бунинг натижасида эришилган энг асосий ютуқ талабанинг ота-онаси ва яқинларига бўлган муносабати ва ишончидир.

Япониянинг **Васэда университети**тадқиқотчиси Ami Suzukининг кўрсатишича, ЯпониянингВасэда университетида “Оила билан ишлаш марказ” лари ташкил этилган бўлиб, талабаларнинг ота-оналари билан олий таълим муассасаларини ҳамкорлик қилишда on-line тарзда алоқа ўрнатилган. Ота-оналар фарзандларининг олий таълим муассасасидаги ўзлаштириш кўрсаткичларини on-line орқали назорат қилиб борадилар. Бунинг учун олий таълим муассасасининг web сайтида барча маълумотлар ёритиб борилади. Ота-оналар олий таълим муассасасининг web сайтидан ўзларини қизиқтирган барча маълумотларни олиши, ҳамда ўзларининг фикр мулоҳазаларини қайд этиб бориш имкониятига эгалар. Олий таълим муассасаларида ўтказиладиган барча тадбирларга талабаларнинг ота-оналари таклиф этилади. Олий таълим муассасасини тамомлаган талабаларга диплом бериш тадбирида ота-оналар албатта иштирок этадилар.

Канаданинг **Ватурлоо Университети**да 1 босқичга ўқишга қабул қилинган талабаларнинг ота-оналари билан “**Биз сизлар билан фарзандларингизни қўллаб-қувватлаш учун ишлаймиз**” шиори остида иш олиб борилади. Ота-оналар фарзандларини ўқув жараёнини назорат қилишининг on-line тизими йўлга қўйилган бўлиб, ўқув жараёни, турли хил тадбирлар on-line тарзда тахсил олаётган талабанинг оиласи томонидан назорат этиб борилади. Ота-оналар фарзандларини ўзлаштириш кўрсаткичларини талабанинг шахсий портфолиоси орқали назорат этиб бориш имкониятига эга. Ота-оналар ва деканат ҳамкорликда талабаларни фаолиятини назорат этиб борадилар. Ота-Она + Деканат + Талаба концепцияси ишлаб чиқилган ва шу тизим асосида иш олиб борилади.

Шубилан бирга, ушбу олий таълим муассасасида илмий-амалий конференциялар ота-оналар билан ҳамкорликда ўтказилиши ҳам йўлга қўйилган. Ота-оналарни олий таълим муассасаси хақидаги фикрларни билиш мақсадида ҳар ўқув йили якунида сўровномалар олинади ва уларнинг натижалари матбуотда эълон қилинади. Бу эса олий таълим муассасасининг имиджига бевосита таъсир кўрсатади.

Россиядаги тадқиқотчиларнинг кўрсатишича (И.Г. Юрковская, А.А. Калиева) олий таълим муассасаларида умумтаълим мактабларидагидек ота-оналар йиғилишларини тез-тез ўтказиб туришнинг имконияти йўқ. Олий таълим муассасалари мактаб эмас, олий таълим муассасаларида турли шахарлар, вилоятлардан, бошқа мамлакатлардан келган талабалар тахсил оладилар ва ота-оналарнинг ҳар ойдаги йиғилишларда, учрашувларда иштирок этишларининг имконияти йўқ. Аммо, шахсан учрашувнинг имконияти бўлмаган тақдирда уяли алоқа орқали талабаларнинг ота-оналари билан мулоқот қилиш ҳам ижобий натижаларга олиб келади. Зарур бўлганда оиладан керакли маълумотларни уларнинг индивидуал хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда олиш мумкин. Педагоглар, ота-оналар тахсил олувчиларнинг таълими, тарбиясига яқиндан таъсир кўрсатадилар. Шунинг учун ишда ижобий натижага эришиш учун ўзаро ҳаракат ва ҳамкорлик қилиш зарур.

Россиялик тадқиқотчиларнинг таъкидлашларича, олий таълим муассасаларида ўқув-тарбиявий ишлардаги муҳим йўналишлардан бири –бу диагностикадир. Масалан, Санкт-Петербургдаги тиббиёт академиясида ҳар йили ота-оналар ўртасида сўровнома ўтказилади. Бу сўровномаларнинг натижаси ота-оналарнинг олий таълим муассасалари билан ҳамкорлик қилишга қизиқишларини кўрсатди. Сўровномада иштирок этган ота-оналарнинг кўпчилиги олий таълим муассасалари билан ҳамкорлик қилишга тайёр эканликларини кўрсатганлар. Олий таълим муассасалари ота-оналар билан ҳамкорлиги шаклларида бири, бу энг фаол, тажрибали, ташаббускор ота-оналардан тузилган ота-оналар кенгашидир. Олий таълим муассасаларида 2008 йилдан бери ота-оналар Кенгаши фаолият кўрсатиб келади. Ота-оналар кенгашининг Низоми ишлаб чиқилган. Кенгашнинг таркибига 1-5 курс талабаларининг ота-оналари киритилган. Улар мураббийлар кенгаши билан ҳамкорликда фаолият кўрсатиб, педагогик жараёни ташкил этишда, тарбиявий ишларни олиб боришда ёрдам беради, биргаликдаги тадбирларни ўтказишни ташкил этишда қатнашади, таҳлил қилади, баҳолайди, олий таълим муассасалари ва оиланинг ҳамкорлиги юзасидан яқуний хулоса чиқаради.

Адабиётлар

1. Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонун 2016 йил 14 сентябрь, ЎРҚ-406-сон.
2. Burkhanov A., Avlaev O., Abdujalilova Sh. Responsibility as a criterion for determining personal maturity/ E3S Web of Conferences 2021.
3. Климов Е.А. Путь в профессию.- Л.: 1974.-143 с.

ЯЛПИ ҲОСИЛНИ КЕТМА-КЕТ ИККИ ЎТИШДА ТЕРИБ ОЛИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ АСОСИДА ИШЛАЁТГАН МХ РУСУМЛИ ПАХТА ТЕРИШ МАШИНАСИ БУРИЛИШ СХЕМАСИ ВА ПАРАМЕТРЛАРИНИ АСОСЛАШ

Шерқобилов Собиржон Менгқобилович

Тошкент давлат техника университети, катта ўқитувчи

Ҳозиргача вертикал шпинделли (ВШ) пахта териш машинаси (ПТМ)да ҳосилни териб олиш технологияси амалдаги давлат стандарти ТSt 63.06:2001 га биноан икки маротаба терим ўтказишдан иборат[1]. Бунда биринчи терим ғўза тупидаги кўсақларининг 60% очилганда, сўнгра 8-10 кундан кейин, қолган 40% кўсақларни аксарияти очилгандан кейин иккинчи терим ўтказиш кўзда тутилган. Одатда 1-теримда очилган кўсақлардаги ҳосилнинг 86...90%, иккинчи теримда эса кейинги очилган кўсақлардаги ҳосилни яна шунчаси, жами бўлиб икки теримда ялпи ҳосилнинг 92-93% териб олинади. Лекин сўнгги йиллардаги ер юзидаги глобал иссиқ жараёни таъсири ва янги тезпишар навларни жорий қилиниши натижасида Ўзбекистонда сентябр ойининг иккинчи ярмида пахта ҳосилининг 70-80% пишиб етилиши кузатилмоқда. Бу эса ҳосилни жами кўсақларнинг 85-90% очилиши билан ялпи пахта ҳосилини биринчи теримни ўзидаёқ бирагўла машинада, амалдаги технология бўйича икки теримда териб олинган 93-94% ни териб олиш имконини яратади. Бироқ кўп йиллик синовлар

натижаларига кўра, ВШ ПТМ бир ўтишида очилган ҳосилнинг 85-89% ни тера олади, 4-5% пахта ерга тўкилади. Шу сабабли қаторни териб ўтгандан сўнг шу қаторга қайта кириб, ғўза тупларида қолган 5-8% ҳосилни териб олиш талаб этилади, лекин 2-ўтишда териб олинган ҳосилнинг баҳоси харажатларни қопламайди, яъни айнан шу қаторларга қайта кириш иқтисодий жиҳатдан ўзини оқламайди. Шунини эътиборга олган ҳолда ялпи ҳосилни териб олишнинг янги “1,5 маротаба ишлов бериш” технологияси таклиф қилинган [2]. Ушбу технологияга асосан 2 ёки 4 қаторли ПТМ 1-теримни бажариб бўлгач дала четида бурилиб яна ўша 2 ёки 4 қаторга тушмасдан 4 қаторли териш аппаратининг 1- ва 2- аппаратлари 1-терим учун янги ҳосили терилмаган қаторларга, қолган 3- ва 4-териш аппаратлари эса аввал ҳосили терилган қаторларга 2-теримга йўналтирилади.

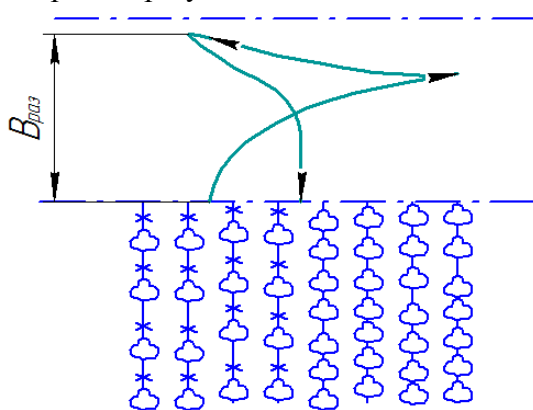
Ушбу ялпи ҳосилни кетма-кет икки ўтишда териб олиш янги технологиясини, масалан, 4 қаторли ярим осма МХ-2,4 русумидаги ПТМсида амалга оширишда биринчи ўтишда 1-теримни амалга ошириб дала четига чиқиб, 1 - ва 2- териш аппаратлари янги (1-терим) ва 3- ва 4- аппаратлари аввал терилган қаторлар (2-терим)га қайтиб бурилиб киришининг рационал (энг кам вақт ва бурилиш параметрлари - қиска йўли ва эни) схемаси тадқиқ қилиш ва асослаш мақсадида МТА нинг адабиётлар [3,4]да келтирилган қайтиб бурилиш схемалари таҳлил қилиб чиқилди. Ўрганиб чиқилган 8 турдаги асосий схемалардан қуйида 1-расмда келтирилган 3 турдаги схемалар янги технология бўйича қайтиб бурилиш талабларига жавоб бера олиши аниқланди.

	180° га қайтиб бурилиш		
	Илмоқсиз	Орқага юриш билан	
	Тўғри чизикли	Ёпиқ илмоқ	Очиқ илмоқ
Схемаси			
Бурилиш йўли L_n , м	14,74... 19,3	39,7...43,5	32,86...39,7
Бурилиш полосаси эни B , м	10,56	10,56	10,56

1-расм. Ялпи ҳосилни кетма-кет икки ўтишда биратўла териб олиш технологияси учун ПТМ ни минимал бурилиш параметрларни таъминловчи ыайтиб бурилиш схемалари

Лекин ушбу уч схемадан, янги технология бўйича 1-теримни териб чиқиб шу терилган қаторларга нисбатан 2 қаторга силжиган ҳолда янги эгатларга киришни таъминлай оладигани ёпиқ илмоқ шаклида орқага юриш билан қайтиб бурилиш схемаси (2 а-расм) маъкул деб топилди.

Хисоблаб аниқланган параметрларни тажрибада текшириш учун махсус дала тажрибалари ўтказилди.

а

б

2-расм. а) агрегатнинг орқага юриб ёпиқилмоқли бурилиш схемаси; б) МХ-2.4 пахта териш машинасининг бурилиши тадқиқотидала тажрибалари жараёни

Таклиф қилинаётган қайтиб бурилиш технологияси қуйидаги тартибда амалга оширилади:

- механик-хайдовчи орқадаги охириги териш аппарати қатордан чиқиши билан рул чамбарагини терилмаган қаторлар томони(2-расмда ўнг)га буришни бошлайди;
- чиққандан кейин 90°га ўнгга (ёки чапга) бурилади;
- тўғрлангандан сўнг тўхтатилади ва терилган пахта қатори охиригача орқага юрилади (реверс);
- ишчitezликбиланолдингаюрибянгиқаторгакирилади.

Тажриба давомида қуйидаги параметрлар бевосита ўлчаб аниқланди:

Бурилиш йўли (масофаси) параметрлари: $L_{ум} = L_{чиқ} + L_{реверс} + L_{кир}$
бу ерда, $L_{ум}$ – агрегатнинг умумий йўли, м; $L_{чиқ}$ – чиқиш йўли узунлиги, м; $L_{реверс}$, - орқага қайтиш йўли узунлиги, м; $L_{кир}$, - агрегатнинг янги қаторга киришдаги юрган йўли узунлиги, м;

Бурилиш полосаси кенлиги - $B_{бур}$, м.

$T_{бур}$ - бурилиш учун кетган жами вақт: $T_{бур} = t_{чиқ} + t_{реверс} + t_{кир}$

бу ерда $t_{чиқ}$, $t_{реверс}$ ва $t_{кир}$, - умумий бурилишдаги қатордан чиқиш, орқага юриш ва қаторга қайтиб кириш вақтлари.

Дала тадқиқотларида агрегатнинг бурилиш чизиғи бўйича маневр қилиши (2-а расмга қаранг), унинг учта таркибий қисми учун сарфланган вақти ҳамда, бир вақтнинг ўзида бурилиш схемасининг мос қисмлари юриш йўли узунликлари ўлчанди.

Тажрибалар ва ўлчашлар агрегатнинг икки хил ишлаш режимида 5 маротаба такрорликда агрегатни маневр қилишида механик-хайдовчига ёрдам берувчи йўналтирувчи ғилдирак ҳолатини автоматик назорат тизим (ЙҒ АНТ) [5] билан ишлаган ҳолда ва тизимсиз ишлаш режимида амалга оширилди. Тажриба ва ўлчашлар натижалари, уларнинг статистик тавсифлари қуйидаги 1-жадвалда берилган.

1-жадвал. МХ-2,4 ПТМ ни орқага юриб ёпиқ илмоқ схемасида қайтиб бурилиш ҳаракатланиши дала синовлари натижалари

Такрорланишлар			
ЙҒ ҳолати АНТ билан жихозланган			
Параметр	Қайтиб бурилиш тури	Ўртача ариф. қий	Ў.к.о.σ
$L_{чиқиш}$, М		7,34	2,87
$L_{орқага}$, М		8,84	1,85
$L_{кириш}$, М		10,9	0,5
$L_{умумий}$ М		27,08	8,25
$t_{чиқиш}$, с		13	1,41
$t_{орқага}$, с		21,2	1,72
$t_{кириш}$, с		20,4	0,49
$T_{бурилиш}$, с		54,6	2,8
$B_{бурилиш}$, М		6,22	0,29
ЙҒ ҳолати АНТ билан жихозланмаган			
$l_{чиқиш}$, М		8,82	2,13
$l_{орқага}$, М		7,87	1,88
$l_{кириш}$, М		11,2	0,49
$L_{умумий}$ М		30,23	5,60
$t_{чиқиш}$, с		17	1,41
$t_{орқага}$, с		26,2	1,32
$t_{кириш}$, с		23,4	1,02
$T_{бурилиш}$, с		66,6	3,26

$V_{бурилиш, м}$		9,0	0,14
------------------	--	------------	-------------

Дала тадқиқотлари натижаларига кўра, ЙҒ АТН дан фойдаланишда қайтиб бурилиш вақтининг ўртача квадратик оғиш $\sigma = 2,8$ секунд бўлганда $T_{буриш} = 54,6$ секундга тенг эканлиги аниқланди. ЙҒ АТН бўлмаган агрегат учун бу катталиклар мос равишда 3,26 секунд ва 66,6 секундни ташкил этди. ЙҒ АТН дан фойдаланганда агрегат йўлини умумий узунлигининг ўртача қийматлари $\sigma = 8,26$ м ва $L_{ум} = 27,08$ м ни ташкил этди, ЙҒ АТН дан фойдаланмасдан агрегат учунбу параметр 5,6 м ва 30,23 м тенг бўлиши аниқланди.

АНТ билан ишлаганда бурилиш полосаси кенглигининг ўртача квадратик оғиш $\sigma = 0,29$ м бўлганда $V_{раз} = 6,22$ м ни ташкил этди, тизимсиз агрегат учун бу кўрсаткичлар мос равишда 0,14 м ва 9,0 м ни ташкил этади. Яъни, барча кўрсаткичларга кўра, йўналтирувчи ғилдиракларни автоматик назорат тизми (ЙҒ АНТ) билан жихозланган МХ-2,4 пахта териш агрегати, ЙҒ АНТ билан жихозланмаган агрегат билан таққосланганда устунликка эга эканлигини аниқланди.

Адабиётлар рўйхати

1. ТSt 63.06:2001 “Отраслевой стандарт. Испытания сельскохозяйственной техники. Машины для уборки хлопка-сырца и стеблей хлопчатника. Программа и методы испытаний”.
2. Матчанов Р.Д., Шаймарданов Б.П., Мирсаидов Р., Мамажанов С. «О необходимости переработки ГОСТ 22587-91 “Машины хлопкоуборочные. Общие технические требования”. - Agrotehnika dunyosi. № 8, 2018, с.34-36.
3. Иофинов С.А., Лышко Г.П. Эксплуатация машинно-тракторного парка. - М.: Колос, 1984. - 351с.
4. Баженов С.П., Казьмин Б.Н., Носов С.В. Основы эксплуатации и ремонта автомобилей и тракторов. - 4-е изд. - М.: Изд. центр «Академия», 2010. - 336 с.
5. Абдазимов А.Д., Улжаев Э., Убайдуллаев У.М., Омонов Н.Н. Основы автоматизации контроля и управления технологическими параметрами хлопкоуборочных машин. - Ташкент: ТашГТУ, 2014, - 164 с.

ПЕРЕДОВОЙ ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ УЧЕБНЫХ ГОРОДКОВ УРБАНИЗИРОВАННОЙ МЕСТНОСТИ, КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ВОЕННЫХ НАУК В УСЛОВИЯХ МАКСИМАЛЬНО ПРИБЛИЖЕННЫХ К БОЕВЫМ

Голубенко Алексей Юрьевич

доцент кафедры «Профессионально-боевой подготовки» Специализированного филиала ташкентского государственного юридического университета, у.з. доцент

Аннотация

В статье раскрыта проблема повышения эффективности преподавания военных наук в условиях максимально приближенных к боевым, по передовому опыту применения учебных городков урбанизированной местности при подготовке военнослужащих блока НАТО.

Ключевые слова

Зарубежный опыт, городки практической подготовки, городские условия, учебный центр, боевая подготовка, специалисты стран блока НАТО, тактика действий.

Президент Республики Узбекистан-Верховный Главнокомандующий Вооруженными Силами Шавкат Мирзиёев 12 января посетил Академию Вооруженных сил, где под его председательством провел расширенное заседание Совета безопасности по итогам деятельности Вооруженных Сил и военно-административных секторов в 2020 году и задачам на перспективу.

В сфере подготовки военных кадров, повышения квалификации и развития военной науки Верховный Главнокомандующий Вооруженными Силами поставил задачу совершенствования методов и приемов подготовки войск посредством изучения опыта военных конфликтов и современной практики ведения боевых действий[1].

В настоящее время в рамках реализации поставленной главой государства задачи во всех высших военно-образовательных учреждениях (далее по тексту ВБОУ) республики выработан комплекс мер предусматривающих выполнение данной задачи, посредством внедрения в учебный процесс передового зарубежного опыта боевой подготовки подразделений исходя их характерных черт современных военных конфликтов, приобретаемого в ходе проводимых международных конференций, тренингов и учений проводимых как в республике Узбекистан, так и за ее пределами с привлечением узбекских военнослужащих.

Также, исходя из требований Верховного Главнокомандующего Вооруженными Силами не менее 50% преподаваемых военных дисциплин должны быть практическими с максимально полным охватом базы полигонов и максимальным приближением условий проведения занятий к реальным боевым условиям современного боя.

Непосредственно в Университете общественной безопасности Республики Узбекистан ведется активная научно-исследовательская работа гранта технического направления по теме: “Типовой проект городка практической подготовки, предназначенный для комплексного проведения боевой подготовки подразделений Национальной гвардии”. Данная научно-исследовательская работа предусматривает глубокое изучение передового опыта зарубежных и отечественных специалистов по проектированию подобных городков практической подготовки и проведению комплекса занятий на их базе.

Так в рамках изучения опыта практикуемого в процессе боевой подготовки военнослужащих военного блока стран НАТО можно выделить то, что, в настоящее время существует множество факторов, способствующих увеличению количества и интенсивности боевых действий в городских районах. Военные операции на городской территории (MOUT-Military Operation on Urban Terrain) не новость для армий; в истории были сражения в городских районах. Новым является то, что городские районы (и население в них) значительно увеличились - в основном в течение 20 века. Таким образом, городские районы оказали гораздо большее влияние на военные операции.

Принимая во внимание политические изменения, технический прогресс и роль армии в поддержании мира во всем мире, в MOUT появилось новое измерение, которого раньше не было. Поэтому больше внимания уделяется сражениям на городской местности. На военные действия большое влияние оказало быстрое расширение городов.

Одним из важнейших факторов, безусловно, является растущее число населения мира, проживающего в городах. Во всем мире наблюдается тенденция к миграции людей (особенно молодых) из сельской местности в города. Растущее количество людей и быстрое расширение городов создают большую проблему для каждой армии. Ожидается, что в будущем полями сражений будут преимущественно городские районы, и, следовательно, нет способа избежать боевых действий там.

Следующим фактором, вероятно, является создание войны 4-го поколения. Города - идеальные цели для отдельных лиц или групп для совершения ощутимых атак. Война 4-го поколения характеризуется стиранием границ между войной и политикой, солдатами и гражданским населением [2].

Боевые действия на городских территориях проводятся с целью получения стратегического или тактического господства или оккупации определенного района (например, промышленных районов, инфраструктуры, политических или культурных центров и т. Д.). Занятие этими территориями может дать решающее психологическое преимущество, которое часто может определять успех или неудачу более серьезных конфликтов.

Эти операции направлены на поражение врага, которого можно смешать с мирным населением. Таким образом, правила ведения боевых действий более

ограничены, чем в других условиях. Этим вопросом систематически занимается в НАТО рабочая группа FIBUA / MOUT WG (Боевые действия в населенных пунктах / Военные операции в городской местности, рабочая группа). Особое внимание уделяется повышению эффективности отдельных солдат, особенно их огневой мощи, командования и связи, выносливости и способности к длительной активности и мобильности. Пересматриваются правила ведения боя, особенно в местах массового скопления людей. Рабочая группа тщательно и планомерно работает над теорией и практикой ведения боевых действий в городских условиях и вносит изменения в порядок действий, экипировку и подготовку.

MOUT проходит обучение в каждой армии НАТОна мобильных или стационарных системах для обучения небольших подразделений в городских районах и зданиях. Некоторые армии построили большие тренировочные центры, специально предназначенные для такого рода тренировок.

Анализируя доступные источники, определено, что почти во всех учебных центрах используется система MILES (MultipleIntegratedLaserEngagementSystem). Третье поколение этой системы определяется как однонаправленная лазерная система. Эта система содержит лазерный генератор (трансивер), который излучает кодированный лазерный луч под углом к оружию стрелка. При попадании в цель лазерный луч отображается с помощью лазерных детекторов, размещенных на цели. Блок оценки и отображения оценивает попадание в соответствии с кодированным лазерным лучом. Луч лазера не опасен для глаз человека. Лазерный приемопередатчик адаптирован к любому типу оружия.

Армия США построила учебный центр стоимостью более 250 000 000 долларов. В этом центре около 1560 различных построек. Следующими учебными центрами в США являются Объединенный учебный центр готовности в Луизиане (известный как Бокс) и Национальный учебный центр в форте Ирвин в пустыне Мохаве.

У немецкой армии есть аналогичный полигон: Учебный центр боевых маневров им. Хоэнфельса (СМТС). Это второй по величине центр подготовки американских солдат в Европе. Этот центр расположен в Баварии. В 2010 году здесь проводилась модернизация оборудования. Процесс тренировок фиксируется несколькими камерами. Там же для тренировок используется система MILES.

Следующая аналогичная система была разработана RDE (RheinmetallDefenseElectronicsGmbH - Бремен). Эта система называется мобильной тренировочной системой для военных операций в городской местности; это мобильная система, поддерживающая обучение в городских районах, используемая полицией и вооруженными силами. Эта система быстро монтируется; она состоит из транспортируемых контейнеров, которые можно приспособить к различным структурам населенного пункта[3].

Зарубежные эксперты в области ведения боевых действий в городских условиях выделяют несколько особенностей и советов в индивидуальных действиях военнослужащего ведущего:

- В основе индивидуальных действий при огневых контактах в населенных лежит так называемое "**левостороннее правило**". Суть его заключается в том, что правше удобнее и быстрее стрелять в условиях, когда надо двигаться или разворачиваться влево (против часовой стрелки) и гораздо труднее и менее результативнее - с разворотом вправо. Учитывая это, при стрельбе с правого плеча нужно использовать укрытия, находящиеся слева от стрелка. Такая позиция более удобна и менее открыта под выстрелы противника. Поэтому советуют занимать такие позиции, чтобы укрытия противника были справа от него, а собственные – слева. Для этого целесообразно «закручивать» поле боя, перемещаясь влево от себя.

- Углы зданий лучше огибать, находясь как можно дальше от них: спрятавшийся за углом противник не сможет застать врасплох.

- В помещениях необходимо находиться на расстоянии прямой видимости и контролировать безопасность товарищей.

- Практически любой предмет – шкаф, ящики, холодильник – может быть заминирован.

- При обнаружении противника (не взаимном) не стоит резко прыгать в сторону – периферическое зрение засечет быстрое движение. В таких случаях эксперты советуют мягко и плавно сесть и занять позицию. Это будет менее заметно.

- Без подготовки не следует заходить в темное помещение – глаза должны привыкнуть к темноте. При этом необходимо использовать осветительные приборы. При проникновении на такие объекты необходимо лучом света обследовать пространства справа и слева от входа в глубину пространства, затем с освещенного места луч света резко перемещается вглубь помещения и на ранее освещенное место резким броском наискосок через дверной проем, пригнувшись и присев, выдвигается первый из тех, кому придется обследовать подвал, чердак, сарай и т.д. Сразу же, пригнувшись, он уходит в сторону от двери. Он освещает помещение своим фонарем, также, по необходимости, ведет огонь для прикрытия тех, кто проникает вслед за ним. В любом случае источник света необходимо удерживать на вытянутой руке, противоположной той, по какую сторону находится оружие. Частично ослепленный противник будет стрелять в свет и попадать в сторону от бойца.

- При входе в помещение оружие-автомат, пистолет следует держать у бедра. Вытянутое вперед оружие легко выбивается палкой, ногой и т.д. В случае необходимости на близкой дистанции лабиринта можно поразить противника не целясь, стреляя "навскидку", от живота.

- При движении в темноте следует избегать освещенных мест или же пересекать их рывком, как можно быстрее

- При неожиданной встрече с противником или группой противников на близком расстоянии необходимо стрелять не целясь, одновременно двигаясь вперед к противнику и вправо от него. Члены группы противника будут вынуждены поворачиваться для стрельбы слева направо, направляя оружие друг друга в спину, представляя собой групповую мишень. Во время быстрого перемещения необходимо наметить себе укрытие и двигаться к нему. Эксперты не советуют при встрече с противником бежать назад – велика вероятность расстрела в спину.

- Во время перестрелки на открытой местности (улица, парк, проезжая часть) двигаться необходимо от укрытия к укрытию по «левостороннему правилу», зигзагами и перекатами.

- При стрельбе на бегу нажимать на спуск необходимо в момент переноса ноги, так как когда нога опускается на землю, это вызывает сотрясение системы «стрелок-оружие» и снижение точности стрельбы.

- Выдвижение вперед от своей группы чревато отсечением от нее и, как следствие, ликвидацией. Рывок вперед в тактическом плане используется в некоторых случаях, к примеру, с целью захвата опорного пункта. Можно укрепиться там, огнем поддержать соседей справа и слева, прикрыть их, когда они выдвигаются на один рубеж.

- При штурмовом захвате какого-либо объекта (опорного пункта противника) приближаться к нему следует при огневой поддержке группы прикрытия, которая во время штурма ведет заградительный частый огонь по огневым точкам противника на атакуемом объекте и другим огневым точкам противника, которые огнем поддерживают своих со стороны. Если есть возможность, приближаться к объекту

лучше со стороны солнца - оно помешает противнику вести прицельный огонь. Учитывая, из каких окон ведется огонь, приближаться к объекту лучше с правой от стреляющего противника стороны.

- Нельзя скапливаться перед запертой изнутри дверью – противник может вести огонь и через нее. В правильном варианте замок отстреливается 3-4 выстрелами из автомата. Следует помнить, что при стрельбе из АК-74 наблюдаются непредсказуемые рикошеты.

- Опытный противник может завешивать проломы в стенах коврами или другой материей. Так что, опасность может исходить не только со стороны дверей и окон.

- Если многоквартирный дом было решено занять под опорный пункт, то, как правило баррикадируются нижние этажи и полуподвалы. Необходимо попеременно вести стрельбу из разных укрытий. В тактическом плане несколько домов, используемых как опорные пункты, перекрываемых секторами обстрела друг друга, образуют крепкую защиту и базу для дальнейшего наступления и укрытие для раненых[4].

В многообразии застроек населенного пункта и мест расположения противника под воздействием десятков различных факторов возникает масса разнообразных ситуаций, каждая из которых уникальна. Поэтому советы зарубежных экспертов не являются универсальными для всех боевых столкновений в городе, а носят рекомендательный характер и могут быть изменены с учетом множества факторов.

Выводы:

-передовой зарубежный опыт подготовки военнослужащих стран НАТОв учебных центрах на городках урбанизированной местности, специально предназначенных для тренировок военнослужащих в условиях городского боя с максимальным модулированием реальной обстановки возникающей в ходе современных вооруженных конфликтов, данный объект позволяет выработать у обучаемых способность быстроты ориентирования, безопасного перемещения и обследования строений, определения цели, применения оружия на вскидку а также других качеств важных для ведения боевых действий в городских условиях;

- подготовка личного состава в городках урбанизированной местности в элементах городских застроек, оборудованных системами видеонаблюдения и фиксации, позволит наиболее объективно оценить обучаемых, зафиксировав характерные ошибки при выполнении различных элементов;

-на объектах подобного типа целесообразно совершенствовать методику этапности формирования навыков у обучаемых согласно Таблице№1

Этапность формирования навыков

Таблица№1

Этап	Содержание
I	Расчленение приема, (сложного действия) на части его детализация (элементарные действия) и обучение выполнению каждого действия в отдельности.
II	Последовательное объединение отдельных элементарных действий в группы, а затем в одно целое сложное действие (прием, технику).
III	Выработка у обучаемых постепенной автоматизации действий путем многократных повторений.

Предложение:

Целесообразным считаю в связи с возложенными на подразделения НГ РУ служебно-боевых задач по действию в городской среде, внедрить в практику проведения занятий Университета общественной безопасности в комплексе “Типового проекта городка практической подготовки предназначенного для комплексного проведения боевой подготовки подразделений Национальной гвардии”, исходя из

передового зарубежного опыта обучения подразделений мобильного тактического стрелкового тира трансформера с противорекошетирующими свойствами, предназначенного для отработки тактики действий подразделений специального назначения при штурме зданий с боевой стрельбой или стрельбы из пневматического, страйкбольного, лазерного оружия.

Использованная литература:

1. Материалы доклада президента на заседании Совета безопасности опубликованные на сайте: <https://www.gazeta.uz> > 2021/01/12. Дата обращения: 13.04.2021г.;
2. Материалы на сайте: <http://en.wikipedia.org/wiki/Fourthgenerationwarfare>. Дата обращения: 11.04.2021г.;
3. Mobile Training System for Military Operations in Urban Terrain – firma Rheinmetall Defence Electronics GmbH – Bremen
4. «Тактика ведения боя в городских условиях» по материалам Sarbaz.kz

**ОРГАНИЗАЦИЯ ПОДГОТОВКИ ОФИЦЕРОВ БОЕВОГО УПРАВЛЕНИЯ НА
БАЗЕ УЧЕБНО-СТАЦИОНАРНОГО КОМПЛЕКСА АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ
СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ВВС И ВОЙСК ПВО**

Шарак Дмитрий Сергеевич

Учреждение образования «Военная академия Республики Беларусь»

Становлению и развитию современной воздушно-космической обороны предшествовал длительный период зарождения и создания противовоздушной обороны (ПВО). В общем случае ПВО представляет собой комплекс мероприятий и боевые действия по отражению нападения воздушного противника и защите группировок Вооруженных Сил, административно-политических центров, промышленных районов и населения от ударов с воздуха. Организационно ПВО состоит из соединений ПВО, частей, учреждений и включает: зенитные ракетные войска (ЗРВ), авиацию ПВО (А ПВО) и радиотехнические войска (РТВ), являющиеся родами войск, а также части и подразделения специальных войск, части и учреждения тыла [1].

ЗРВ – род войск, который во взаимодействии с ВВС не допускают удары воздушного противника по важнейшим объектам и группировкам войск. На вооружении состоят зенитные ракетные комплексы (ЗРК) различного назначения, обладающие большой огневой мощностью и высокой точностью поражения средств воздушного нападения (СВН) во всем диапазоне высот и скоростей, на больших удалениях от обороняемых объектов в любое время суток, в любых метеорологических условиях и в условиях радиопомех.

Организационно ЗРВ состоят из частей, имеющих в своем составе огневые и технические подразделения, подразделения управления, оснащенные автоматизированными системами управления (АСУ), и подразделения обслуживания.

Но вооружение ВВС и войск ПВО Республики Беларусь поступают современные отечественные комплексы средств автоматизации (КСА), разработанные предприятиями Государственного военно-промышленного комитета, среди которых можно выделить КСА 9С800М1 «Бор», КСА 7В830 «Неман», КСА 7В800 «Спрут», КСА 7В960 «Риф», КСА 7В940 «Простор», КСА 9С52М1-РБ «Поляна-РБ» и др.

Для решения задачи переподготовки офицеров боевых расчетов командных пунктов, подготовки курсантов и слушателей разработан и, в рамках Государственной программы вооружения, создан учебно-стационарный комплекс (УСК) АСУ (изделие 9С920). Он представляет собой совокупность учебно-боевых командных пунктов тактического, оперативно-тактического и оперативно-стратегического звеньев управления ВВС и войск ПВО и Оперативного командования Сухопутных войск. Следует отметить, что изделие 9С920 принято на снабжение Вооруженных сил Республики Беларусь приказом Министра обороны Республики Беларусь №1679 от 12.12.2016 г.

Особенностями запатентованного учреждением образования «Военная академия Республики Беларусь» учебно-стационарного комплекса АСУ является интеграция в одном комплексе следующих основных возможностей:

- информационный обмен в режиме реального времени с командными пунктами, несущими боевое дежурство;
- связь с реальными объектами управления и источниками информации, находящимися на учебном полигоне академии;
- штатное программное обеспечение;
- возможность, как наращивания системы, так и ее оперативной реконфигурации и др. [2].

Для подготовки офицеров боевого управления командных пунктов группы зенитных ракетных дивизионов (зрдн) С-300П в состав УСК включено изделие 1А032 с установленным специальным программным обеспечением (СПО) «1А032 ПМ».

Программа «1А032 ПМ» является составной частью изделия 1А032 и предназначена для оснащения автоматизированного рабочего места (АРМ) офицера боевого управления КП группы зрдн С-300П.

Программа обеспечивает выполнение следующих функций:

- приём, обработку, объединение, хранение и отображение радиолокационной информации (РЛИ) о воздушной обстановке, поступающей от источников РЛИ и вышестоящего командного пункта (ВКП), а также информации о сопровождаемых группой зрдн целях (пеленгах).

- оповещение ВКП данными по обобщённой воздушной обстановке, получаемой от источников РЛИ;

- выдачу команд боевого управления на изделие Ф9С или 5Н63 и трансляцию донесений от них на ВКП;

- отображение на мониторе воздушной и наземной обстановки на фоне электронной карты местности;

- управление боевыми действиями изделий 5Н63 через изделие Ф9С и контроль выполнения ими поставленных задач;

- отображение на мониторе в формализованном виде в реальном масштабе времени информации о времени и координатах, соответствующих целеуказанию по цели, взятию цели на сопровождение ЗРК, пуску зенитных управляемых ракет (ЗУР) по цели, уничтожению цели;

- расчёт зон обнаружения радиолокатора обнаружения (РЛО), радиолокатора подсвета и наведения (РПН), низковысотного обнаружителя (НВО) и зон поражения зрдн с учётом рельефа местности;

- проведение автономных и комплексных тренировок боевого расчёта;

- автоматизированную установку времени от вышестоящего командного пункта;

- настройку аппаратуры передачи данных и автоматический контроль работоспособности трактовобмена информацией, отображение результатов контроля;

- воспроизведение зарегистрированной информации на мониторе изделия, вывод на отображение в формализованном виде, а также запись на внешний накопитель (компакт-диск, флэш-память) по команде оператора;

- регистрацию и хранение информации, принимаемой и выдаваемой изделием, в течение 30 суток;

- формирование отчётных документов [3].

Благодаря штатному СПО, все вышеперечисленные действия могут быть выполнены на изделии как курсантами при изучении обязанностей инженерно-технического состава, так и офицерами подразделений ВВС и войск ПВО при повышении квалификации на соответствующих курсах в учреждении образования «Военная академия Республики Беларусь», слушателями факультета Генерального штаба Вооруженных Сил.

Следует отметить, что, в отличие от войск, где командные пункты подразделений ВВС и войск ПВО территориально распределены по всей республике, в Военной академии они находятся на первом этаже одного учебного корпуса. Это облегчает процесс проведения как автономных тренировок офицеров боевого управления командных пунктов группы зенитных ракетных дивизионов (зрдн) С-300П, так и комплексных тренировок в составе группировки ВВС и войск ПВО. Так, подобные тренировки регулярно проводятся с курсантами факультета связи и автоматизированных систем управления, обучающимися по специальности «Эксплуатация автоматизированных систем управления» как в процессе проведения практических занятий по специальным дисциплинам, так и в ходе проведения ремонтно-эксплуатационной и полигонной практик. Пребывая на стажировку в войска, они уже имеют достаточный опыт в эксплуатации и работе на штатном программном обеспечении АРМ офицера боевого управления КП группы зрдн С-300П.

Таким образом, использование изделия 1А032 в составе учебно-стационарного комплекса автоматизированной системы управления ВВС и войск ПВО кафедры автоматизированных систем управления войсками позволяет в короткие сроки получить практические навыки при выполнении функциональных обязанностей офицеров боевого управления командных пунктов группы зенитных ракетных дивизионов С-300П. Наличие штатного программного обеспечения и необходимой методической документации способствует скорейшему формированию практических навыков при выполнении задач боевого дежурства по ПВО на используемых образцах вооружения, военной и специальной техники.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Справочник офицера воздушно-космической обороны / Под общей редакцией С.К. Бурмистрова. – Тверь: ВА ВКО, 2005. – 564 с.
2. Учебно-стационарный комплекс АСУ войсками и оружием. Состояние и перспективы развития / Хижняк А.В. [и др.]// ВПК. Беларусь/ – 2011.– №2. –С. 72-77.
3. Программа «1А032 ПМ». Руководство оператора. – 2017. – 218 с.

ҚУРОЛЛИ ҚУЧЛАР ЖАНГОВАР ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШНИНГ АВТОМАТЛАШТИРИЛГАН ТИЗИМЛАРИ ВА АЛГОРИТМЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Тожибоев Д.Ё.

Полковник, ЎР ҚК БШ кўшинларнинг

жанговар ва кундалик фаолиятини бошқариш маркази бошлиғи

Аннотация

Ушбу мақола Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги Қуроли Қучлар жанговар фаолиятини бошқаришнинг автоматлаштирилган тизимлари ва алгоритмларини ишлаб чиқишга асосланган бўлиб, бунда замонавий бошқариш тизимини мунтазам равишда жорий этишининг асосий дастурлаш жамланмаси илмий ва назарий жиҳатдан асослаб берилган.

Калит сўзлар

Жанговар фаолиятни автоматлаштирилган тизимларини яратиш, алгоритмларини ишлаб чиқиш, таҳлил қилиш ва автоматлаштирилган тизимда дастурлар жамланмасини яратиш.

Аннотация

В основе данной статьи лежит разработка автоматизированных систем и алгоритмов управления боевыми действиями Вооруженных Сил Министерства обороны Республики Узбекистан, которая обеспечивает научно-теоретическую основу базового программного пакета для регулярного внедрения современные системы управления.

Ключевые слова

Создание автоматизированных систем боевой деятельности, разработка, анализ алгоритмов и создание комплекса программ автоматизированных систем.

Abstract

This article is based on the development of automated systems and algorithms for the management of combat operations of the Armed Forces of the Ministry of Defense of the Republic of Uzbekistan, which provides a scientific and theoretical basis for the basic programming package for the regular introduction of modern control systems.

Key words

Creation of automated systems of combat activities, development, analysis of algorithms and creation of a set of automated system programs.

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси Мудофаасини бошқариш миллий Марказининг маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва прогнозлашнинг автоматлаштирилган тизими дастурлар жамланмасини яратишнинг истиқболли йўналишлари ёритилган.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Қучларида жанговар тайёргарлик вақтинча ва мавсумий характерга эга бўлиб, мунтазам равишда тинимсиз фаолиятни таклиф этади. Давлатимиз ва Мудофаа Вазирлиги раҳбарияти Қўшинларнинг жанговар тайёргарлигини доимий такомиллашуви ва сифат жиҳатидан ўсиб боришига ҳар томонлама аҳамият бериб келинмоқда.

[1] Қуролли Қучлар ташкилий тузилишининг ўзгариши, янги қурол-аслаҳалар билан таъминланишини ҳисобга олган ҳолда жанговар тайёргарлик дастурлари, жанговар низомлар ва бошқа раҳбарий ҳужжатларни замон талабларига мослаштириш, етакчи хорижий давлатлар армияларининг қўшинларни тайёрлаш тажрибасини урганиш ва модификация қилган ҳолда ўзбек ментелитетимизга мослаб қўллаш, турли мутахассисларни тайёрлаш жараёнида замонавий ҳарбий ва жанговар техник воситалари ва замонавий тренажёрларнинг кенг қўлланилиши буларга яққол мисол бўла олади.[12]

Тизимнинг йўналиши ва яратилишидан мақсад.

[2] Ўзбекистон Республикаси Мудофаасини бошқариш миллий Марказнинг йиғиш, таҳлил қилиш ва автоматлаштирилган тизими -ҳарбий бирлашма, қўшилма, бригада (алоҳида батальон, муассасалари ва бошқа)дан йиғиш жараёнларини автоматлаштиришни таъминловчи ўзаро боғланган ахборотларни қайта ишлаш, маълумотларни узатиш ва алоқа воситалари мажмуи, вазиятларни таҳлил қилиш, баҳолаш ва буйруқ, шунингдек, тезкор ва оператив вазифаларни қўшинларга зудлик билан етказиш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш.[54] Тизимнинг (бундан буён матнда ЙТПАТ деб юритилади)энг муҳим таркибий қисми - бу белгиланган жадвал ва схемалар бўйича тақдим этилган маълумотларнинг математик таъминоти ҳисобланади.

Автоматлаштирилган тизимни яратиш ва алгоритмни ишлаб чиқишнинг асосий мақсадларига тўхталиб ўтсак.

Умуман олганда, автоматлаштирилган тизимни яратиш ҳамда алгоритмини ишлаб чиқиш, йиғиш, таҳлил қилиш ўзаро боғлиқ дастурий маҳсулотлар мажмуи сифатида қараш муҳим. Маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш жараёнларини автоматлаштиришнинг умумлашган мақсади- қўшинларни бошқаришининг самарадорлиги ва оперативлигини оширишдан иборатдир. Шундай қилиб, бир қатор мақсадлар аниқланиши муҳим аҳамият касб этади. Жумладан:

- танланган маълумотларни йиғиш ва қайта ишлаш операцияларни бажаришини тезлаштиришни;

- раҳбарият қарор қабул қилиши лозим бўлган қарорлар сонини камайтиришни;

- назорат ва ижроинтизомидаражасини оширишни;

- бошқарув самарадорлигини оширишни;

- раҳбатият томонидан асосланган қарор қабул қилиш учун муддатини узайтиришни ва энг муҳими, бугунги кунда оператив вазиятларни, тезкор маълумотларни йиғиш жараёнларини автоматлаштиришни таъминловчи ўзаро боғланган ахборотларни қайта ишлаш, маълумотларни узатиш ва алоқа воситалари мажмуини, вазиятларни таҳлил қилишни, баҳолаш ва башорат қилишни тизимли йўлга тушишига ҳамда мунтазам равишда механизмни одилона тартибга келтиришга дастури амал бўлиб хизмат қилади.

Бунда асосий омиллардан бири сифатида автоматлаштириш объектининг кўрсаткичларини инобатга олиш муҳим аҳамиятга эга. Ахборотларни коммутациялаш ва транспортлаш, алоқа автоматизация ускуналари, видеомаълумотлар алмашилиш тизимлари ва воситалари, турли даражадаги бошқарув пунктлар ва органларни автоматлаштириш воситалари мажмуасини ўз ичига қамраб олади.

Бошқарув пунктларни автоматлаштириш воситалари мажмуаси, ўз навбатида, ҳисоблаш ускуналари, маълумотлар узатиш воситалари, автоматлаштирилган иш жойлари, жамоавий ва алоҳида фойдаланиш учун ахборотни акс эттириш воситалари, ҳужжатлаштириш ва чоп этиш воситалари, шунингдек, тизимни ишлашида хавфсизлигини таъминлаш воситаларидан таркиб

бопганлигининг гувоҳи бўламиз. Демак, ЙТПАТнинг асосий мақсади бошқарув жараёнларининг самарадорлиги, барқарорлиги, мослашувчанлиги, махфийлиги ва сифатини оширишдан иборат эканлиги илмий –амалий жиҳатдан асос бўлиб хизмат вазифасини ўтайди.

Шу нарсани таъкидлаг керакки, ЙТПАТдан самарали фойдаланишнинг шартли-тезкор ва тактик вазифалар режимини дастурий-математик таъминлаш, ҳисоб-китоблар учун операция моделларини ишлаб чиқиш ва улардан унумли фойдаланиш, оптимал ечимларни ишлаб чиқиш, уларни баҳолаш ва қўшинларнинг жанговар операцияларининг кутилаётган натижаларини аниқлаш зарур ҳисобланади.

Алгоритмларни ишлаб чиқишнинг асосий тамойиллари.

Мустақамлик тамойили ЙТПАТни яратиш, фойдаланиш ва ривожлантиришда энг муҳим аҳамиятга эга. Тизим вертикал равишда буйсунадиган қўмондонлик пунктларга эга бўлган кўп даражали иерархия билан тавсифланади.

[3] Иерархик тузилма тизимнинг ҳар бир даражаси ва турли комбинацияларнинг имконияти учун алоҳида элементларга нисбатан нисбий ҳаракат эркинлигини яратади [13]. Назорат тизимининг нисбий мослашувчанлигини ва ўзгарувчан шароитларга мослашиш қобилиятини таъминлайди; элементни ортиқча киритиш имконияти туфайли ишончлиликни оширади, буйруқ хабарларидан (бўлинмалар, тузилмалар ва алоҳида бўлинмалардан) ахборот оқимларининг йўналишларини буюртма қилади. Бунда қўйидаги асосий тамойиллар муҳим аҳамият касб этади. Масалан;

Ушбу тизим функциялари ва унинг қоидалари (эволюцияси)ни турларини доимий тўлдириш ва янгилаш имкониятини ҳисобга олган ҳолда яратилади.

[4] Биргаликдаги фаолияти (ўхшашлиги) жараёнида ҳар хил тури ва даражаларнинг (ўзаро ҳамкорлик қилувчи вазирликлар ва идораларнинг) ўзаро таъсир этиш қобилиятини таъминлаш [32]. Стандартлаштириш ва унификациялаш тамойили стандарт, ягона ва стандартлаштирилган дастурий маҳсулотлар (модуллилик)дан фойдаланиш зарурлигидир. ЙТПАТни яратиш ва ривожлантириш амалиётида ушбу тамойилнинг амалга оширилиши ЙТПАТни яратиш вақтини, меҳнат ва ҳаражат сарфларини камайтириш имконини беради, лойиҳа ечимларини шакллантириш ва лойиҳа ишларини автоматлаштиришни имкон қадар жорий қилишда тўпланган тажрибадан фойдаланган ҳолда.

Самарадорлик тамойили: тизимни яратилиш ҳаражатлари ва унинг ишлаши давомида олинган иш самараси (самарадорлик ва бошқарув сифати) ўртасидаги оқилона мувозанатга эришиш орқали ифодаланади.

[5] Вазифаларни амалга оширишнинг бир қисми сифатида тизимни яратиш, автоматлаштириш, узатиш, қайта ишлаш жараёнларини таъминловчи ва ташкилотни бошқариш бўйича таклифлар тайёрловчи бўлимлар фаолиятига тааллуқлидир [45].

Тизим каталогларига қўйиладиган талаблар:

- тизим куйидаги умумий маълумотномалардан фойдаланиши керак маълумотлар турлари;

- округлар, қисмлар ва муассасалар;

- бажарадиган вазифалар турлари бўйича (разведка, муҳандислик, техник ва бошқалар.);

- округлар, ҳарбий қисмлар ва бўлинмалар ҳужжатларининг мавзуга бўлинган ҳужжатлар архиви рўйхатини (номенклатурасини) яратишдан иборат бўлади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, хорижий ҳарбий мутахассислар томонидан тузилган рейтингга кўра бугунги кунда мудофаа ва хавфсизликни таъминлаш тизими бўйича мамлакатимиз дунё давлатлари ичида юқори қаторлардан ўз ўрнини топган, бу эса давлатимизда Қуролли Кучлар жанговар тайёргарлиги сифатини ошириш борасида Давлатимиз ва Мудофаа Вазирлиги раҳбарияти томонидан амалга оширилаётган ислохотлар ва саъй-ҳаракатлар натижаси десак бўлади.

Ўз навбатида шуни алоҳида қайд этиш жоизки, қурол-аслаҳа ва жанговар техникалар қанчалик ривожланмасин жанговар тайёргарликда инсон омили асосий ҳал қилувчи мезон бўлиб қолаверади.

Фойдаланилган адабиётлар

[1.] ЎР ҚК Академияси ҳарбий бошқарув кафедраси Қўшинлар кундалик - жанговар фаолиятини ташкиллаштириш ўқув қўлланма. Ташкент 2015.

[2.] ЎР МВ 2014 й 20.06 425-сонли буйруқ. 24358-ҳарбий қисм бўлинмалари учун жанговар тайёргарлик бўйича меъёрлар тўплами, Ташкент 2015.

[3.]Кўшилма, қисмларда ва муассасаларда назорат-ўтказиш пунктини жиҳозлашни ва НЎЖ бўйича суткалик наряд хизматини тартибга солиш” тўғрисидаги ЎР МВ 2007 йил 19 июндаги 0111-сонли буйруғи.

[4.]“Харбий шахарча ва объектларнинг ўз хавфсизлигини таъминлаш бўйича кулланма” ни тасдиқлаш тўғрисидаги ҚК БШБ 2013 йил 18 июндаги 0115-сонли буйруғи.

[5.]ЎР ҚК Академияси харбий бошқарув кафедраси Бўлимларни кундалик фаолиятини бошқариш ўқув кўлланма. Ташкент 2015.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУДОФААСИНИ БОШҚАРИШ МИЛЛИЙ МАРКАЗИНИНГ МАЪЛУМОТЛАРНИ ЙИГИШ, ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ ВА ПРОГНОЗЛАШНИНГ АВТОМАТЛАШТИРИЛГАН ТИЗИМИ ДАСТУРЛАР ЖАМЛАНМАСИНИ ЯРАТИШ

Тожибоев Д.Ё.

*Полковник, ЎР ҚК БШ кўшинларнинг жанговар ва кундалик фаолиятини
бошқариш маркази бошлиғи*

Аннотация

Ушбу мақола Ўзбекистон Республикаси Мудофаасини бошқариш миллий марказининг маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва прогнозлашнинг автоматлаштирилган тизимида дастурлар жамланмасини яратишга асосланган бўлиб, бунда замонавий бошқариш тизимини мунтазам равишда жорий этишнинг асосий дастурлаш жамланмаси илмий ва амалий жиҳатдан асослаб берилган.

Калим сўзлар

Маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва прогнозлашнинг автоматлаштирилган тизимида дастурлар жамланмасини яратиш.

Аннотация

Данная статья основана на создании комплекса программ для автоматизированной системы сбора, анализа и прогнозирования данных Национального центра управления обороной Республики Узбекистан.

Ключевые слова

Создание автоматизированной системы сбора, анализа и прогнозирования данных.

Abstract

This article is based on the creation of a set of programs for the automated system of data collection, analysis and forecasting of the National Center for Defense Management of the Republic of Uzbekistan, which provides a scientific and practical basis for the basic programming package for regular implementation of modern management systems.

Key words

Creation of an automated system of data collection, analysis and forecasting software package.

Ўзбекистон Республикаси Мудофаасини Бошқариш Миллий Марказнинг йиғиш, таҳлил қилиш ва прогнозлашнинг автоматлаштирилган тизими - харбий бирлашма, кўшилма, бригада (алоҳида батальон, муассасалари ва бошқа)дан йиғиш жараёнларини автоматлаштиришни таъминловчи ўзаро боғланган ахборотларни қайта ишлаш, маълумотларни узатиш ва алоқа воситалари мажмуи, вазиятларни таҳлил қилиш, баҳолаш ва прогнозлаш, буйруқ, шунингдек вазифаларни кўшинларга етказиш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш.[1]Йиғиш, таҳлил қилиш ва прогнозлашнинг автоматлаштирилган тизими(бундан буён матнда ЙТПАТ деб юритилади) энг муҳим таркибий қисми - бу белгиланган жадвал ва схемалар бўйича тақдим этилган маълумотларнинг математик таъминоти ҳисобланади [26].

Яратиш мақсадлари.

Умуман олганда, йиғиш, таҳлил қилиш ва прогнозлаш тизимини ўзаро боғлиқ дастурий маҳсулотлар мажмуи сифатида қараш мумкин. Маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш жараёнларини автоматлаштиришнинг умумлашган мақсади - кўшинларни бошқаришнинг самарадорлиги ва оперативлигини оширишдир. Шундай қилиб, бир қатор мақсадлар аниқланиши мумкин:

- танланган маълумотларни йиғиш ва қайта ишлаш операцияларни бажаришини тезлаштириш.
- раҳбарият қарор қабул қилиши лозим бўлган қарорлар сонини камайтириш.
- назоратваижроинтизомидаражасини ошириш.
- бошқарув самарадорлигини ошириш.
- раҳбарият томонидан асосланган қарор қабул қилиш учун муддатини узайтириш.

Автоматлаштириш объектининг кўрсаткичлари. Ахборотларни коммутациялаш ва транспортлаш, алоқа автоматизация ускуналари, видеомәълумотлар алмашиниш тизимлари ва воситалари, турли даражадаги бошқарув пунктлар ва органларни автоматлаштириш воситалари мажмуаси ўз ичига олади.

[2] Бошқарув пунктларни автоматлаштириш воситалари мажмуаси, ўз навбатида, ҳисоблаш ускуналари, маълумотлар узатиш воситалари, автоматлаштирилган иш жойлари, жамоавий ва алоҳида фойдаланиш учун ахборотни акс эттириш воситалари, ҳужжатлаштириш ва чоп этиш воситалари, шунингдек, тизимни ишлашида хавфсизлигини таъминлаш воситаларидан иборат. [48] ЙТПАТнинг асосий мақсади бошқарув жараёнларининг самарадорлиги, барқарорлиги, мослашувчанлиги, махфийлиги ва сифатини оширишдан иборат.

ЙТПАТдан самарали фойдаланишнинг шarti - тезкор ва тактик вазифалар режимини дастурий-математик таъминлаш, ҳисоб-китоблар учун операция моделларини ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш, оптимал ечимларни ишлаб чиқиш, уларни баҳолаш ва кўшинларнинг жанговар операцияларининг кутилаётган натижаларини аниқлаш.

Яратишнинг асосий тамойиллари.

Мустақкамлик тамойили ЙТПАТни яратиш, фойдаланиш ва ривожлантиришда энг муҳим аҳамиятга эга. Тизим вертикал равишда буйсунадиган қўмондонлик пунктларга эга бўлган кўп даражали иерархия билан тавсифланади.

Иерархик тузилма тизимнинг ҳар бир даражаси ва турли комбинацияларнинг имконияти учун алоҳида элементларга нисбатан нисбий ҳаракат эркинлигини яратади. Назорат тизимининг нисбий мослашувчанлигини ва ўзгарувчан шароитларга мослашиш қобилиятини таъминлайди; элементни ортикча киритиш имконияти туфайли ишончилиқни оширади, буйруқ хабарларидан (бўлинмалар, тузилмалар ва алоҳида бўлинмалардан) ахборот оқимларининг йўналишларини буюртма қилади.

[3] *Ривожланиш тамойили*: ЙТПАТ тизим функциялари ва унинг қоидалари (эволюцияси)ни турларини доимий тўлдириш ва янгилаш имкониятини ҳисобга олган ҳолда яратилади. [17]

Мослик тамойили: уларнинг биргалиқдаги фаолияти (ўхшашлиги) жараёнида ҳар хил тури ва даражаларнинг (ўзаро ҳамкорлик қилувчи вазирликлар ва идораларнинг) ўзаро таъсир этиш қобилиятини таъминлаш. Стандартлаштириш ва унификациялаш тамойили стандарт, ягона ва стандартлаштирилган дастурий маҳсулотлар (модуллилик) дан фойдаланиш зарурлигидир. ЙТПАТни яратиш ва ривожлантириш амалиётида ушбу тамойилнинг амалга оширилиши ЙТПАТни яратиш вақтини, меҳнат ва ҳаражат сарфларини камайтириш имконини беради. Лойиҳа ечимларини шакллантириш ва лойиҳа ишларини автоматлаштиришни имкон қадар жорий қилишда тўпланган тажрибадан фойдаланган ҳолда.

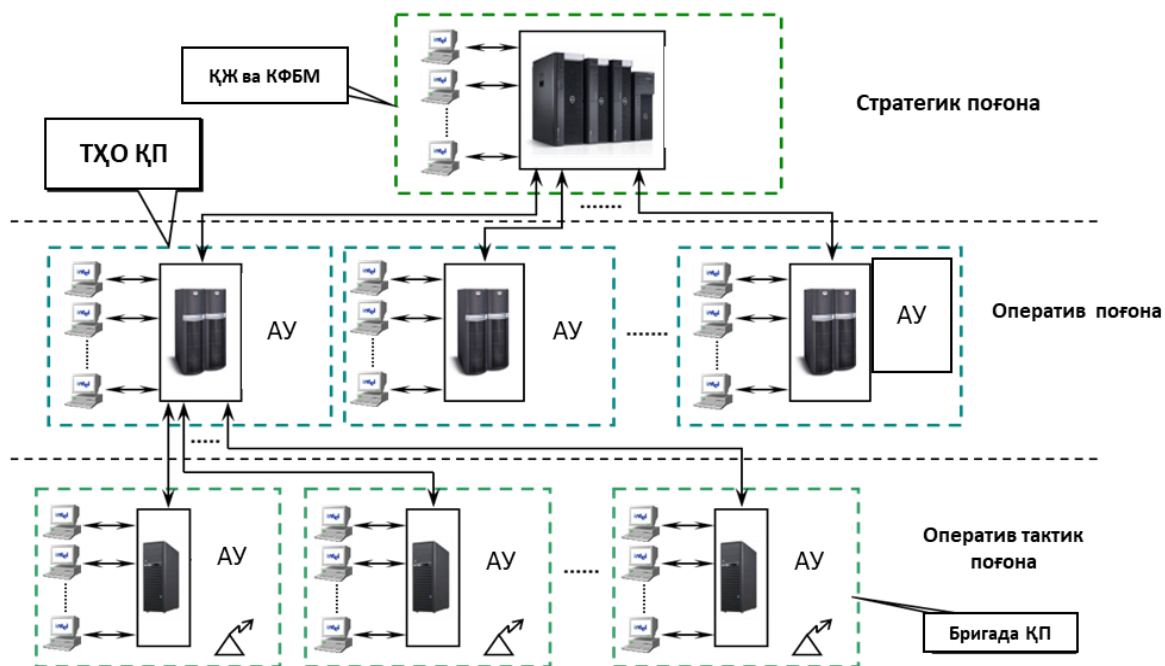
Самарадорлик тамойили: тизимни яратилиш ҳаражатлари ва унинг ишлаши давомида олинган иш самараси (самарадорлик ва бошқарув сифати) ўртасидаги оқилона мувозанатга эришиш орқали ифодаланади.

Автоматлаштирилган объект тавсифи.

Автоматлаштириш объекти ҳақида қисқача маълумот.

Вазифаларни амалга оширишнинг бир қисми сифатида тизимни яратиш, автоматлаштириш, узатиш, қайта ишлаш жараёнларини таъминловчи ва ташкилотни бошқариш бўйича таклифлар тайёрловчи бўлимлар фаолиятига тааллуқлидир.

Автоматлаштирилган функциялар рўйхати.

Тизим қатъий операцияларни бажаришга қаратилган. Маълумотлар алмашинуви жараёнлари доирасида автоматлаштиришни тақозо этувчи қуйидаги асосий вазифалар белгиланган:

турлиманбалардан реал вақт режимида video, audio, матн ва график материалларни олиш;

харита ва маълумотларни кўрсатиш;

-маълумотларни рўйхат ва ҳисобга олиш;

-турли кичик тизимлар ва маълумотлар базаларида маълумотларни қидириш;

-қарорлар вариантларини тайёрлаш, қарорлар ишлаб чиқиш;

-маълумотларга ва архивланган ҳужжатларга киришни чегаралаш;

-тизимни бошқарилиши.

Тизим талаблари.

Ишлаб чиқилган тизим зарур:

-O'z DSt 2814:2014 стандарти учун «1B» хавфсизлик синфига кирадиган автоматлаштирилган тизимларда ишлаш талабларига жавоб беради;

-мижоз-сервер архитектурасидаги функциялар;

-аста-секин вазифаларини ошириб бориш орқали яратиш ва кейинги ривожланиш вазифалари учун рухсат бериш;

-модул асосида яратилган бўлиб, тизимнинг функцияларини осонгина кенгайтириш имконини беради;

-тизимлар (вазирлик ва идоралар) билан интеграция қилиш қобилиятига;

-маълумотларнинг ишончли сақланишини таъминлаш;

-фойдаланувчиларга лойиҳа (имзосиз ва рўйхатдан ўтмаган) ҳужжатларни йўқ қилиш имкониятини тақдим этиш;

-маълумотлар берилган тематик асосда сақланадиган архивларнинг дастлабки рўйхати (номенклатураси) яратилишини таъминлаш;

-фойдаланувчиларга зарур кириш ҳуқуқлари берилган архивнинг барча ҳужжатларини кўриш имконияти билан таъминлаш.

Тизим калитини рўйхатга олиш маркази (ёпиқ канал орқали) билан ўзаро ҳамкорлик қилувчи ЭРИ очик калит инфраструктураси билан биргаликда ишлаши, яъни "электрон хужжат айланиши тўғрисида" ва "электрон рақамли имзо тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонунлари талабларига мос келиши керак.

Тизимда фойдаланувчиларнинг Microsoft Office дастурлар (Word, Excel, Outlook, PowerPoint, MS Лойиха), шунингдек, CorelDRAW ва Adobe мухаррирлар билан синхрон ишлашини таъминлаш. Radmin, VNC масофавий эркин фойдаланиш дастурлари, шунингдек, Vimoid, Rocket chat, ва ҳ.к.лар.

Тизимда ҳуқуқлар асосида иш столларини масофадан бошқариш (Radmin функциялари) онлайн хабарлар ва файллар алмашиш (чат).

Тизим каталогларига қўйиладиган талаблар тизим куйидаги умумий маълумотномалардан фойдаланиши керак:

-маълумотлар турлари;

-округлар, қисмлар ва муассасалар;

-бажарадиган вазифалар турлари бўйича (разведка, мухандислик, техник ва бошқалар.);

-округлар, ҳарбий қисмлар ва бўлинмалар хужжатларининг мавзуга бўлинган хужжатлар архиви рўйхатини (номенклатурасини) яратиш.

Ишончлилик талаблари

Ишончилиликка иш вақтида ташкилий ва дастурий-техник чора-тадбирлар мажмуини мувофиқлаштирилган ҳолда қўллаш орқали эришиш лозим.

Администратор йўқлигида рухсатиз қайта ишга тушган тақдирда унинг барча функциялари ва созламаларининг автоматик ва тўлақонли ишга туширилиши таъминланиши лозим.

Тизимнинг ишончилигини таъминлаш учун тизим базалари захираланиши керак.

Маълумотларни тиклаш тизими билан таъминлаш керак:

-тизим маълумотларини ташқи ахборот воситаларига нусхалаш;

-маълумотларнинг захира нусхаси асосида маълумотлар базасини тиклаш.

Маълумотларни тиклаш тизимининг созланмаларига киришга рухсат бериши лозим.

[4]Автоматик равишда маълумотлар охириги сақланган нусхасини кўрсатган ҳолда маълумотлар базаларини қайта тиклаш.[15]

Қайта тиклаш лозим:

-электрон хужжатлар, вазифалар, қарорлар, ва бўлимларнинг мониторинги учун маълумотлари;

-округ, ҳарбий қисмлар, таркибий бўлинмалар ва тизимданфойдаланувчилар;

-тизим маълумотномалари;

-сўнгги тизим созламалари.

Ахборотни рухсатсиз киришдан ҳимоя қилишга қўйиладиган талаблар.

Тизим фойдаланувчилари ҳуқуқларини чекловчи воситаларни назорат қилиш ва назорат қилишни назарда тутиш ҳамда тизим фойдаланувчиларининг хужжат архивларига киришини бошқариш тизимини амалга ошириш лозим.

Тизимга кириш фақат идентификация тартибида рўйхатдан ўтган фойдаланувчилар учун тақдим этилиши лозим.

Бахтсиз ҳодисаларда ахборотларни сақлашга қўйиладиган талаблар тизим захиралаш, маълумотларни сақлаш ва қайта тиклаш қобилятига эга бўлиши керак.

Тизим фаолият кўрсатаётган серверлар доимий электр таъминотида узулиш бўлганда операцион тизим ва иловаларни минималлаштириш учун камида 10 дақиқа давомида узлуксиз электр таъминоти билан таъминланиши керак.

Тизим серверларининг ишдан чиқишини олдини олиш мақсадида захира электр таъминоти бўлиши керак.

Ахборот таъминоти талаблари:

1. Тизимнинг ахборот таъминоти барча автоматлаштирилган амалларни бажариш учун етарли бўлиши керак;
2. Тизимнинг ахборот таъминоти мазмун, кодлаш тизими, адреслаш усуллари, маълумотлар форматлари ва тизим томонидан қабул қилинган ва чиқарилган ахборотларни тақдим этиш шакли жиҳатидан ўзаро таъсир етувчи тизимларнинг ахборот таъминоти билан мос келиши керак.

Дастурий таъминот талаблари:

Тизимнинг дастурий таъминоти компьютер технологиясидан фойдаланган ҳолда амалга ошириладиган тизимнинг барча функцияларини бажариш учун етарли бўлиши керак, шунингдек, барча керакли маълумотларни қайта ишлаш жараёнларини ташкил этиш воситаларига эга бўлиши керак.

Тизим дастури қуйидаги хоссаларга эга бўлиши керак:

- функционал тўлиқлик;
- ишончлилик (шу жумладан тикланувчанлик, хатоларни аниқлаш воситаларининг мавжудлиги);
- мослашувчанлик;
- қулай, осон ишлатилиши ва ўрнатилиши ;
- интерфейсни турли экран рухсатлари билан ҳар хил форматдаги мониторларда (дисплейларда) тўғри кўрсатиш.

Тизим дастури шундай қилиниши керакки, бунда алоҳида маълумотларнинг йўқлиги тизим функцияларининг бажарилишига таъсир қилмасин, амалга оширишда бу маълумотлардан фойдаланилмасин.

[5]Тизим дастурий таъминоти киритилаётган ахборотнинг ишончлигини назорат қилиш воситаларига эга бўлиши керак.[48]

Тизим дастурий таъминоти ахборотни киритиш ва қайта ишлашдаги хатолардан ҳимояланиш, тизим функцияларининг белгиланган сифатини таъминлаш бўйича чоратadbирларни амалга ошириши лозим.

Дастурий таъминот талаблари:

Тизим бошқа тизимлар билан ўзаро алоқада бўлиши керак.

Тизимнинг сервер қисми Java дастурлаш тилининг spring фреймворкида яратилиши мақсадга мувофиқ. Сервер иловаси Windows ёки Linux каби турли платформаларда ишлаши керак.

Фойдаланувчининг иши 2019-дан юқори даражадаги версияга эга бўлган турли веб-браузерлар орқали амалга оширилиши керак. Фойдаланувчиларнинг иш компьютерларига ўрнатилган операцион тизимлар Windows 10 ёки ундан юқори бўлиши керак.

Ахборот хавфсизлиги талаблари:

Тизимни ишлаб чиқишда ахборот хавфсизлиги талаблари ҳисобга олиниши керак.

Тизимда ахборотни муҳофаза қилиш Ўзбекистон Республикасининг амалдаги стандартлари талаблари ва тегишли ҳужжат ва низомларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилиши лозим.

Тизимда ахборотни ҳимоялаш криптографик ва ЭРИ(Электрон рақамли имзо) орқали таъминланиши керак.

Тизимдаги электрон ҳужжатнинг яхлитлиги (ўзгармаслиги) ни текшириш электрон ҳужжатдаги ЭРИ ларни текшириш орқали амалга оширилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- [1.]ЎР ҚҚ Академияси харбий бошқарув кафедраси Қўшинлар кундалик - жанговар фаолиятини ташкиллаштириш ўқув қўлланма.Ташкент 2015.15-23 Б.
- [2.]ЎР МВ 2014 й 20.06 425-сонли буйруқ. 24358-харбий қисм бўлинмалари учун жанговар тайёргарлик бўйича меъёрлар тўплами, Ташкент 2015. 56-59 Б.

[3.]Кўшилма, қисмларда ва муассасаларда назорат-ўтказиш пунктини жиҳозлашни ва НЎЖ бўйича суткалик наряд хизматини тартибга солиш” тўғрисидаги ЎР МВ 2007 йил 19 июндаги 0111-сонли буйруғи. 13-16 Б.

[4.]“Харбий шахарча ва объектларнинг ўз хавфсизлигини таъминлаш бўйича қўлланма” ни тасдиқлаш тўғрисидаги ҚК БШБ 2013 йил 18 июндаги 0115-сонли буйруғи. 12-14Б.

[5.]ЎР ҚК Академияси харбий бошқарув кафедраси Бўлинмаларни кундалик фаолиятини бошқариш ўқув қўлланма. Ташкент 2015. 23-27 Б.

ТАЛАБАЛАРНИ ИЧКИ ТАҲДИДЛАРДАН ҲИМОЯЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ИМКОНИАТЛАРИ

Джумаева Хулкархон Муҳаммаджоновна
Термиз давлат университети

Аннотация

Мазкур мақолада талабаларда ички таҳдидларни бартараф этиш технологиялари келтирилган. Шунингдек, унда ички таҳдидлардан ҳимоя қилишда талабаларнинг ўз-ўзларини англашлари, таҳлил қилишлари, ички ва ташқи хатти-ҳаракатларини баҳолашлари муҳим аҳамият касб этиши ҳақида ҳам фикр билдирилган.

Аннотация

В статье представлены технологии борьбы с внутренними угрозами у студентов. Он также прокомментировал важность самосознания студента, анализ и оценки внутреннего и внешнего поведения для защиты от внутренних угроз.

Resume

The article presents technologies for dealing with internal threats among students. He also commented on the importance of student self-awareness, analysis and assessment of internal and external behavior to protect against internal threats.

Калит сўзлар

“Шахс қадриятини аниқлаш” методикаси, идрок харитаси, ички таҳдидлар, маънавий тарбия.

Ключевые слова

Методика «Определение личностных ценностей», когнитивная карта, внутренние угрозы, духовное воспитание.

Keywords

Methodology "Determination of personal values", cognitive map, internal threats, spiritual education.

Бугунги кунда чуқур билимга эга, юксак маънавий ва ахлоқий фазилатларга эга ёшлар жамиятнинг энг муҳим бойлиги ва уни ҳаракатга келтирувчи кучига айланиб бормоқда. Айнан шу боис XXI аср – интеллектуал билимлар асрида ёшлар билим савиясини оширишга қаратилган инвестициялар йўналтиришни устувор вазифа сифатида танлаган мамлакатларгина юксак тараққиётга эришиши мумкин.

Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев ўз маърузаларида, - “Биз таълим ва тарбия тизимининг барча бўғинлари фаолиятини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштиришни ўзимизнинг биринчи даражали вазифамиз деб биламиз”⁷¹ - деб таъкидлаганлар.

Талабалар маънавиятини юксалтириш, ички таҳдидлардан ҳимоя қилиш механизмини такомиллаштириш иши шахснинг фаолиятли ёндашув асосида амалга оширишни кўзда тутди. Таҳлил натижалари фаолиятли ёндашувнинг бир қанча концепциялари мавжудлигини кўрсатди. Мазкур концепцияларнинг асосида педагог ва талабаларнинг ўзаро биргаликдаги ҳаракатига асосланган субъект-субъект тизимини яратишда тарбия жараёнига барча иштирокчиларининг қизиқиш ва эҳтиёжларини ҳисобга олиш ғояси ётади, деган хулосага келинди.

Тадқиқот доирасида талабаларда ички таҳдидларга қарши тура олиш кўникмаларини ривожлантиришнинг таълимий-тарбиявий дидактик таъминоти ишлаб

⁷¹ О‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24-yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi

чикилди. Куйида дидактик таъминотдан тажриба-синов ишлари жараёнига татбиқ этилган интерфаол ишланмаларнинг намуналарини келтириб ўтамыз:

“Шахс кадриятини аниқлаш” методикаси.

Мазкур методика ёрдамида талабалар фаолиятига моддий ва маънавий ҳаётга кадриятли муносабатнинг шаклланганлигини аниқлашда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, методика талабаларнинг жамиятнинг ижтимоий маконида, ҳаётнинг турли соҳаларида ўзини ўзи англаш чегараларини кенгайтирди, маънавий-ахлоқий кадриятлар асосида ўқув-тарбиявий жараёнидаги иштироки, фаолияти, шунингдек, ўқишдаги фаоллик

Маълумки, инсон ҳаётида муҳим ўрин тутудиган икки турдаги кадриятларни ажратиб кўрсатиш мумкин.

1) талаба шахсининг ўз шахсий ҳаётида маънавий-ахлоқий салоҳиятини шакллантириш ва мустақамлашда муҳим ўрин тутувчи ижтимоий мақсад, муҳим ҳаётий қарорлари ҳамда шахс ҳаракатининг тўғрилигига бўлган ишонч, яъни терминал кадриятлар; 2) шахснинг бир-биридан ажратиб турувчи иродавий сифатларининг намоён бўлиши, уларнинг фаолият самарадорлигини таъминлашдаги аҳамиятини таъминловчи инструментал кадриятлар.

Мазкур методикадан куйидаги тартибда фойдаланилади: ҳар бир талабага якка тартибда шахсга йўналтирилган ҳамда фаолиятга йўналтирилган кадриятлар рўйхати (жадвалда) тақдим этилади. Улар рўйхат билан танишиб чиқиб, дастлаб шахсий, кейин эса фаолиятга йўналган кадриятларнинг талабанинг ўз тажрибаси, яшаш имконияти, аниқ мақсади ва мақсади ва ҳаракатларига қай даражада дахлдор ҳамда аҳамиятли эканлигини белгилайдилар. Бунда ҳар икки гуруҳда берилган кадриятлар 1-, 2-, 3- ва ... 10-ўрин тарзида қайта тартибланади.

Синов жараёнида респондентларнинг эркинликлари таъминланади, уларга ҳеч қандай маслаҳат берилмайди, шунингдек, уларнинг шахсий фикрлари таҳлил қилинмайди. Куйида методиканинг мазмуни ёритилган жадвални келтирамыз.

“Шахс кадриятини аниқлаш” жадвали.

Шахс хос кадриятлар	Асл ҳолдаги таътиб	Қайта Тартиблаш	Амалий (ҳаракатга йўналтирувчи) кадриятлар	Асосий таътиб	Қайта тартиблаш
Жўшқин ҳаёт			Тартиблилик (интизом)		
Ҳаётий тажриба			Ахлоқийлик		
Саломатлик			Ҳаётий эҳтиёж		
Қизиқарли касбий фаолият			Қувноқлик		
Табиат (санъат) гўзаллиги			Мустақиллик		
Муҳаббат (севги)			Ўзига ва ўзгалар ҳаракатларига нисбатан танқидий ёндашув		
Иқтисодий фаровонлик			Билимлилик		
Ҳақиқий дўстга эга бўлиш			Жавобгарлик		
Жамоада ўз ўрнига эга бўлиш			Ўз-ўзини назорат қилиш		
Кенг тафаккур	0		Ўз фикрига эгалик	0	
Маънавий жиҳатдан камолотга эришиш	1		Кучли ирода	1	

Кексалик ҳузур-ҳаловати	2		Рационализм	2	
Эркинлик	3		Сабрлилик	3	
Бахтли оилавий ҳаёт	4		Дунёқараш кенглиги	4	
Мустақиллик	5		Виждонлилик	5	
Яқинларнинг бахти	6		Одиллик	6	
Ижод	7		Иш унумдорлиги	7	
Ўзига нисбатан ишонч	8		Синчковлик	8	

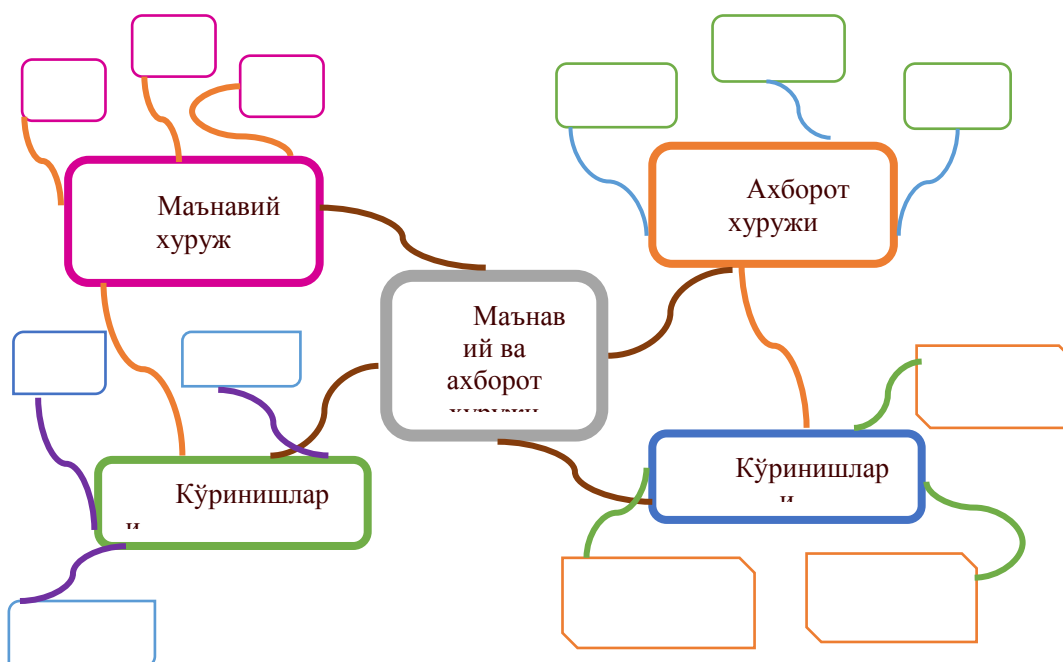
Мазкур методика орқали талабаларнинг шахс сифатлари, уларнинг ирода кучи ҳақида таассурот ҳосил бўлади. Шунингдек, талабалар методика орқали ўзлари англамаган, лекин шахс учун ҳаётий зарурат бўлган сифатлар билан тўқнаш келадилар ва ўз-ўзини баҳолай бошлайдилар. Баҳолаш эса шахсдаги ижобий ва салбий хусусиятларни таҳлил қилиш имкониятини яратади.

Идрок харитаси- фикрлашнинг визуаллашган кўриниши. Т. Бьюзен ва

Б. Бьюзенлар томонидан кишиларда фикрлаш қобилиятини интеллект хариталар орқали ривожлантириш ғояси илгари сурилган. идрок хариталаридан ўз фаолиятини таҳлил этишда, ўқув материали таркибини ўрганиш, тушуниш ва эслаб қолишда, муаммоларни таҳлил қилиш, қарор қабул қилиш, маълумотларни ўзлаштириш, тақдирот ўтказиш каби жараёнларда юқори самарадорликка эришилади.

Муаммо. Ҳаракат ва муносабатларнинг баъзи шакллари мавжуд ва улар индивидуал ва ижтимоий деб иккига бўлинади. Шахсий ахлоқ - бу инсоннинг ўз вазифаси ва ички ахлоқи, бошқа одамлар олдидаги бурчи. Ахлоқ ва маънавият тушунчалари ўзаро боғлиқ. Инсон маънавиятига иккита - Маънавий ва Ахборот хуружи таъсир этади. У инсоний алоқаларнинг мустақамланиши ва ахлоққа жиддий таъсир этади.

Топширик. Маънавий хуруж ва ахборот хуружини қандай идрок этасиз?

Хулоса қиладиган бўлсак, талабаларнинг ички таҳдидлардан химоя қилишнинг педагогик шартлари ўрганилиб, талабаларнинг умуммиллий кадриятларга ҳос тарбиясини шакллантириш тизимини самарали ташкил этиш лозим. Талабаларни ички таҳдидлардан химоялашда дастлаб уни ташҳислаш, профилактика қилиш ва коррекциялаш ишларини олиб бориш муҳим аҳамият касб этиб, унинг турли хил психологик ва педагогик услублари мавжудлиги тадқиқотда ўз исботини топди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24-йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси.

2. Артикова М.Б. “Умумтаълим мактаби ва оила ҳамкорлиги асосида ўқувчиларда тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантириш”. Педагогика фанлари бўйича фан доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. 2018. -165 б.

3. Айдин, М. З., Гўрлер Акёл Ш., 2013. -38 б.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Эргашева Дилфуза Камиловна

преподаватель Педагогического института Бухарского государственного университета

В настоящее время реформа высшего и среднего образования в республике Узбекистан сосредоточена на выполнении правительственных решений по модернизации национальной системы образования в области повышения качества образования в целом, улучшению обучения иностранным языкам, внедрению новой системы среднего и высшего образования, а также развитию системы повышения квалификации и переподготовки академического и административного персонала [5].

Преподаватель должен осуществить переход от традиционных технологий к технологиям развивающего, личностно ориентированного обучения, использовать технологии уровневой дифференциации, «учебных ситуаций», проектной и исследовательской деятельности, информационно-коммуникационных технологий, интерактивных методов и активных форм обучения [5].

Уход от традиционного урока через использование в процессе обучения новых технологий позволяет устранить однообразие образовательной среды и монотонность учебного процесса, создаст условия для смены видов деятельности обучающихся. Рекомендуется осуществлять выбор технологии в зависимости от предметного содержания, целей урока, уровня подготовленности обучающихся, возможности удовлетворения их образовательных запросов, возрастной категории обучающихся.

К современным педагогическим технологиям относятся: информационно – коммуникационная технология; технология развития критического мышления; проектная технология; технология развивающего обучения; технология проблемного обучения; игровые технологии; модульная технология; технология мастерских; кейс – технология; технология интегрированного обучения; педагогика сотрудничества; технологии уровневой дифференциации; групповые технологии.

Одним из методов активного обучения русского языка с применением инновационных технологии являются проблемное обучение, метод проектов, интерактивные технологии, деловые игры, интегрированные уроки, и т. д. Технология проблемного обучения – форма организации учебно-воспитательного процесса с помощью проблемных задач и проблемных ситуаций, которые придают обучению поисковый, исследовательский и интерактивный характер. Методом проблемного обучения является проблемная задача или ситуация, требующая актуализации универсальных (общеучебных) знаний. Специфика предмета русского языка и литературы заключается в том, что в художественном произведении всегда уже есть

проблема, поставленная автором. И задача учителя – уловить те «сигналы», которые автор и его произведение посылает учителю. На практике одной из важнейших задач учителя является системная подготовительная работа по формированию навыков. Самостоятельной работы, анализу, синтезу информации, выработке приемов и достижению обратной связи. Большое значение в вопросах активизации имеет формулирование темы. Технология дифференцированного обучения дифференциация осуществляется не за счет того, что одним ученикам дают меньший объем материала, а другим больший, а за счет того, что, предлагая учащимся одинаковый его объем, учитель ориентирует их на различные уровни требований к его усвоению.

Игровые технологии реализуются посредством интерактивного обучения ("inter" - это взаимный, "act" - действовать), что означает взаимодействовать, находится в режиме беседы, диалога с кем-либо. Другими словами, в отличие от активных методов, интерактивные ориентированы на более широкое взаимодействие учеников не только с учителем, но и друг с другом и на доминирование активности учащихся в процессе обучения. Суть интерактивного обучения состоит в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все учащиеся оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают. Совместная деятельность учащихся в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Причем, происходит это в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет не только получать новое знание, но и развивает саму познавательную деятельность и навыки взаимодействия, переводит ее на более высокие формы кооперации и сотрудничества. Основными составляющими интерактивных уроков являются интерактивные упражнения и задания, которые выполняются учащимися. Важное отличие интерактивных упражнений и заданий от обычных в том, что выполняя их, учащиеся не только и не столько закрепляют уже изученный материал, сколько изучают новый [3].

В деловой игре взаимодействуют несколько игроков, принимающих решения в ситуации, моделирующей реальную, а учитель направляет игру, анализирует и оценивает действия игроков. Каждый из участников играет некоторую роль, он принимает решения и может быстро увидеть результат, приобретая, таким образом, свой собственный опыт. Деловые игры при изучении русского языка обеспечивают направленную активность психических процессов учеников: стимулируют мышление при использовании проблемных ситуаций, обеспечивают запоминание главного на занятиях, возбуждают интерес к изучаемой дисциплине и вырабатывают потребность к самостоятельному приобретению знаний [2].

Для повышения мотивации учебного процесса использование метода проектов является одним из самых удачных способов при обучении русскому языку. Метод проектов — это гибкая модель организации учебного процесса, ориентированная на самореализацию учеников путем развития их интеллектуальных и физических возможностей, творческих способностей в процессе изучения учебного материала. При изучении русского языка ученики выполняют различные проекты, такие, например, как создание кроссвордов, мультфильмов, обучающих и развивающих игр и т. д.

Таким образом, организация преподавания русского языка на основе информационных и инновационных технологий обеспечивает более высокое качество знаний учеников за счет четкого планирования занятия, повышения мотивации при изучении содержания предмета. В процессе обучения русскому языку ученики формируют умение работать с информацией для выполнения полученного задания, выдвигать свои идеи, анализировать учебный материал [6].

Список литературы

1. Акрамова Н.М., Шарипов М.С. Reforms in the system of higher education in Uzbekistan. // Вопросы науки и образования. № 29 (41), 2018. С. 87-88. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/reforms-in-the-system-of-higher-education-in-uzbekistan/> (дата обращения: 28.07.2020).
2. Акрамова Н.М., Шарипов М.С. Важность расширения словарного запаса учащихся в преподавании иностранных языков. Наука и образование: сохраняя прошлое, создаём будущее. Сборник статей XV Международной научно-практической конференции, 2018. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=34894184/> (дата обращения: 28.07.2020).
3. Акрамова Н.М. Усовершенствование иноязычной грамматической компетенции студентов неязыкового вуза спозиции коммуникативного подхода. Инновационное развитие науки и образования. Монография, 2019. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.researchgate.net/profile/Abdihakul_Abdirashidov/publication/338375236_MON112_AAbdirashidov/links/5e0f961b299bf10bc38f1fdc/MON-112-AAbdirashidov.pdf#page=54/ (дата обращения: 28.07.2020).
4. Akramova N.M., Nigmatullina A.Sh., Galiakberova A.R. Fostering the process of learner autonomy in foreign languages classrooms // Проблемы науки. 2019. №11-2 (144). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/fostering-the-process-of-learner-autonomy-in-foreign-languages-classrooms/> (дата обращения: 28.07.2020).
5. Бурхонова Г.Г., Акрамова Н.М. Повышение профессиональной компетенции современного преподавателя // Проблемы науки. № 11-2. (144), 2019. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/povyshenie-professionalnoy-kompetentsii-sovremennogo-prepodavatelya/> (дата обращения: 28.07.2020).

ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАДАН ФЙДАЛАНИШ

Эрназарова Г.О.

*Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти, профессори
Тошкент, Ўзбекистон*

gulnora-ernazarova@mail.ru

Кабирова З.М. ва Қайнарова И.В.

*Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти,
2-босқич магистрлари, Тошкент, Ўзбекистон*

Резюме

Ушбу мақолада таълим сифати ва самарадорлигини оширишда халқаро тажрибадан фойдаланиш ва халқаро тадқиқотни концептуал ғоялари ва амалга ошириш воситалари ҳақида маълумотлар берилган.

Аннотация

В данной статье представлена информация об использовании международного опыта в повышении качества и эффективности образования, а также о согласованных идеях и инструментах для реализации международных исследований.

Abstract

This article provides information on the use of international experience in improving the quality and effectiveness of education, as well as on agreed ideas and tools for the implementation of international research. Таянч сўзлар: таълим сифати, халқаро тадқиқот, тадқиқотни амалга ошириш воситалари, назорат ишлари, баҳолаш технологиялари, халқаро тажриба, таълим мазмуни.

Ключевые слова

Качество обучения, качество образования, международные исследования, средства обучения исследований, контрольная работа, технологии оценки, международный опыт, содержание образования.

Keywords

Quality of education, quality of education, international research, means of teaching research, control work, assessment technologies, international experience, content of education.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида [1] умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, чет тиллар, информатика ҳамда математика, физика, кимё, биология каби бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш вазифа этиб белгиланган. Мазкур вазифани амалга ошириш ҳамкорлик педагогикаси асосида таълим-тарбия сифатини бошқариш эҳтиёжини келтириб чиқармоқда. Ҳамкорликда ўқитиш сифатини баҳолашнинг мустақил йўналиши сифатида халқаро баҳолаш тизимлари ҳам

ривожланиб бормоқда. Жумладан, умумтаълим мактаблари ўқувчиларининг математика ва табиий фанлар бўйича баҳолаш халқаро тадқиқот TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) дастури ўқувчиларнинг ўқув ютуқларини баҳолаш халқаро Ассоциацияси IEA томонидан ташкил этилган. Мазкур тадқиқот дунёнинг турли мамлакатларида умумтаълим мактабларининг бошланғич синф босқичи якунида 4-синфлари ҳамда умумий ўрта таълимнинг якуни сифатида 8-синф ўқувчиларининг математика ва табиий фанлар бўйича ўқув ютуқларини баҳолаш ва таққослаш билан биргаликда таълим тизимларининг ўзига хос хусусиятлари ва фарқларини аниқлаш мақсадида амалга оширилиб келинмоқда. Шу билан биргаликда 1995 йилдан бошлаб 3 марта битирувчи синфларда ўқитиш сифатини баҳолашга йўналтирилган кенгайтирилган вачуқурлаштирилган тадқиқот (Advanced TIMSS) ташкил этилган. Мазкур тадқиқотда нафақат ўқувчиларнинг билим ва кўникмалари, балки уларнинг фанларга бўлган муносабатлари, қизиқишлари ҳамда ўқишга бўлган мотивациялари ҳамтаҳлил қилинади. Тадқиқот ўзига хос бўлган технология асосида ташкил этиладики, бунда баҳолашда иштирок этадиган мамлакатларнинг 4- ва 8-синф ўқувчиларининг математика ва табиий фанлар бўйича билимларининг ривожланиш тенденциясини ҳар 4 йилда бир марта кузатиш ва таҳлил қилиш имконини беради.

Мазкур тадқиқот бошланғич синфдан умумий ўрта таълимга ўтиш жараёнидаги омиллар ва ўқувчиларнинг ўқув ютуқларидаги ўзгаришлар мониторингини амалга ошириш имконини беради. Тадқиқот жараёнида таълим сифатига таъсир этган омиллар, ўқув-тарбия жараёнининг ўзига хос жиҳатлари, таълим муассасасининг хусусиятлари, ўқувчилар, уларнинг оилалари ва ўқитувчиларга боғлиқ бўлган ҳамда уларнинг таълим сифатига таъсир доираси ўрганилади. Мазкур таълим сифатига таъсир кўрсатадиган факторларни аниқлаш мақсадида назорат ишларига кўшимча равишда ўқувчилар, ўқитувчилар, мактаб маъмурияти ва ота-оналардан сўровномалар олинади. Тадқиқотнинг технология ва инструментларини ишлаб чиқиш жараёнида дунёнинг бир қатор етакчи илмий-тадқиқот марказлари, шу соҳага дахлдор ташкилотлар иштирок этади. Жумладан, таълим соҳасида тест синови хизмати (ETS – Educational Testing Service, АҚШ), Канада статистика маркази (Statistics Canada), ўқув ютуқларини баҳолаш халқаро Ассоциациясининг секретариати (IEA, Нидерландия), ўқув ютуқларини баҳолаш халқаро Ассоциациясининг натижаларни қайта ишлаш маркази (DPC IEA – Data Processing Center IEA, Германия) ва бошқа манфаатдор ташкилотлар иштирок этади.

Турли мамлакатлардаги мутахассисларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш мақсадида бир нечта маслаҳатлашув кўмиталари ташкил этилган бўлиб, тадқиқот жараёни Бостон коллежида (ISC – International Study Center, Boston College, АҚШ) жойлашган Халқаро мувофиқлаштириш маркази томонидан мувофиқлаштириб борилади. Мазкур тадқиқотни амалга ошириш мақсадида махсус концептуал ҳужжат «TIMSS Assessment Frameworks and Specifications» ишлаб чиқилди ҳамда барча иштирокчи мамлакатлар билан келишилди. Мазкур ҳужжатда баҳолашдаги ёндашув, баҳолаш технологияси ва методологияси, текшириладиган таълим мазмуни, баҳоланадиган ўқувчиларнинг фаолият турлари, ўрганиладиган омиллар, таълим жараёни иштирокчилари ва жамоатчилик вакиллари учун сўровномалар ва бошқалар батафсил баён этилади.

Тадқиқотни амалга ошириш воситалари қуйидагилардан иборат:

- ўқув ютуқларини баҳолаш тестлари;
- сўровномалар (ўқувчилар, ўқитувчилар, таълим муассасаси маъмурияти, таълим соҳасидаги мутахассислар, таълим сифатининг кузатувчилари, назоратчилари учун);
- методик таъминот (тадқиқотни ташкил этадиган маҳаллий координатор учун йўриқнома, танловни амалга ошириш йўриқномаси, мактаб координаторлари учун йўриқнома, тест синоварини ташкил этиш бўйича кўрсатма, очик турдаги жавоби

ёзиладиган топшириқларни бажариш бўйича кўрсатма, натижаларни маълумотлар базасига киритиш бўйича кўрсатма ва бошқалар);

-дастурий таъминот (синфлар, ўқувчилар ва мактабларни танлаш ҳамда маълумотларни киритиш бўйича).

Назорат топшириқлари куйидаги принциплар асосида баҳоланади:

-текшириладиган таълим мазмуни ва ўқув-тарбия жараёнини адекват камраб олиш;

-имкони борича кўпроқ тадқиқотда иштирок этаётган давлатларда ўрганиладиган ўқувматериалларига халқаро тест топшириқларининг мувофиқлигини таъминлаш; назорат топшириқларининг ўзаро алоқасини таъминлаш;

-баҳоланаётган таълим мазмунининг математика ва табиий фанларни ривожлантиришдаги аҳамиятлилиги;

-тайёрланган тест топшириқларининг ўқувчиларнинг ёш ва психофизиологик хусусиятларига мувофиқлиги;

-кенг қамровли тадқиқотларни амалга ошириш талабларига амал қилиниши ва бошқалар киради.

TIMSS-2011 халқаро тадқиқотда 63 давлатдан 600 минг ўқувчи иштирок этган ва бошланғич синф ўқувчиларининг математика ва табиий фанларга оид билимларини синаш мақсадида 347 та топшириқлар (175 та математика, 172 та табиий фанлар) дан фойдаланилган. Мазкур топшириқлардан 28 та блок (14 та математика, 14 та табиий фан) шакллантирилиб, 14 та турли вариантдан фойдаланилган.

Мазкур халқаро баҳолаш тадқиқотлари датизимли равишда Сингапур, Жанубий Корея, Тайван, Япония, Финландия, Гонконг ва Англия давлатлари энг юқори ўринларни эгаллаб келмоқда.

Таълим сифатини баҳолашга оид халқаро тадқиқотлардан яна бири ўқувчиларнинг таълим ютуқларини баҳолаш халқаро дастури PISA (Programme for International Student Assessment) ҳисобланади. Мазкур баҳолаш тизими дунёнинг бир қатор мамлакатларида ўқувчиларнинг саводхонлиги ва эгаллаган билимини амалиётда қўллаш олиш кўникмаларини баҳолашга йўналтирилган. Тадқиқотга 1997 йилда асос солинган бўлиб, илк марта 2000 йилда ташкил этилган. Баҳолаш 3 йилда бир марта ташкил этилиб, баҳолаш жараёни билан 15 ёшли ўқувчилар камраб олинади. Баҳолаш жараёни Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт Ташкилотининг етакчи халқаро ва миллий ташкилотлар билан ҳамкорлигида ташкил этилади. Тадқиқот жараёнига раҳбарлик Австралия педагогик тадқиқотлар Кенгаши (ACER) томонидан Нидерландия педагогик ўлчовлар миллий институти (CITO), Америка қўшма штатлари педагогик тестларни ташкиллаштириш хизмати (ETS), Япония таълим соҳасидаги тадқиқотлар миллий институти (NIER) ва бошқа нуфузли таълим ташкилотлари томонидан амалга ошириб келинмоқда. Мазкур тадқиқотда Иқтисодий ҳамкорлик ватараққиёт ташкилотига аъзо давлатларнинг аксарияти иштирок этиб келади. Тадқиқот турли мамлакатлардаги таълим тизимларини ўзгаришларни аниқлаш ва таққослаш ҳамда таълим соҳасидаги стратегик ислохотларнинг самарадорлиги ва натижавийлигини баҳолаш имконини беради.

Аксарият мамлакатларда мазкур тадқиқотга жуда катта қизиқиш илдирилади. PISA таълим сифатини баҳолаш мактабда асосан 4 та йўналишда: ўқиш саводхонлиги, математик саводхонлик, табиатшуносликка оид саводхонлик ва компьютер саводхонлиги бўйича амалга оширилади. PISA тадқиқот натижалари бўйича 2000 йилдан бошлаб энг юқори рейтинг ўринларини Хитой, Жанубий Корея, Сингапур, Япония, Финландия ва Нидерландия давлатлари эгаллаб келмоқда.

Дунё жамоатчилигига машҳур, бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув ютуқларини халқаро баҳолаш тизимларидан бири матнни ўқиш ва тушуниш сифатини халқаро тадқиқоти PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) ҳисобланади. Мазкур тадқиқот дунёнинг турли давлатларидаги бошланғич синф ўқувчиларининг

турли матнларни ўқиш ва тушуниш даражасини баҳолаш ва таққослаш ҳамда миллий тизимларнинг ўзига хосхусусиятларидаги тафовут ва фарқларни аниқлаш имконини берган. Тадқиқот 5 йилда бирмартга ўтказилади.

Мазкур тадқиқот ўқув ютуқларини баҳолаш халқаро Ассоциацияси томонидан ташкил этилган. Тадқиқотни ташкил этиш Бостон коллежи Chestnut Hill га (Массачусетс, АҚШ) юқлатилган. Назорат топшириқлари Германиянинг Гамбург шаҳридаги халқаро марказда амалга оширилади. Мазкур тадқиқотда бошланғич таълимнинг 4-синфни битирган ўқувчиларининг ўқиш ва матнни тушуниш кўникмалари баҳоланади. Тадқиқотда иштирок этадиган мактаблар иккита параллел синфи бўлган умумий мактаблар орасидан махсус методология асосида компьютер ёрдамида тасодифий танланади. PIRLS ва TIMSS каби халқаро тадқиқотларга қўйилган энг муҳим талаблардан бири қиёсий таҳлил қилиш имконини берадиган топшириқлардан фойдаланиш ҳисобланади. Шу сабабли топшириқларни шакллантириш жараёнида ўтган йилларда фойдаланилган назорат материаллари блокдан фойдаланилади. Шунингдек, асосий эътибор тадқиқот жараёнининг стандартлаштиришга қаратилган. Шу сабабли PIRLS тадқиқоти қатъий белгиланган ягона инструктория асосида амалга оширилади. Бу жараёни халқаро координация маркази назоратида амалга оширилиб, тадқиқотнинг ҳар бир босқичи мактабларни танлаш, инструментларни адаптация қилиш ва таржима қилиш, тест ва сўровномаларни ўтказиш, натижаларни текшириш ва қайта ишлаш жараёни халқаро экспертлар томонидан тўлиқ назорат қилинади. Таржималар текширилиб, мактабларда халқаро кузатувчилар иштирок этадилар. Очiq турдаги назорат топшириқлари эксперт ўқитувчилар томонидан текширилгандан сўнг, яна бошқа мутахассисларни жалб этиб қайта текшириб, натижалар таққослаб кўрилади. PIRLS тадқиқоти жараёнида икки турдаги ўқиш баҳоланади:

1. Адабий ўқиш тажрибасини эгаллашга қаратилган ўқиш;

2. Маълумотларни ўзлаштириш ва улардан фойдаланиш мақсадига қаратилган ўқиш.

Тадқиқотнинг концептуал ғояларига асосан бадиий ва илмий-оммабоп матнларни ўқиш даражасини баҳолашда 4 турдаги ўқиш кўникмалари баҳоланади: - яққол кўринишда берилган маълумотларни топиш;

- ўқилган матна асосида ҳулосаларни шакллантириш;

- ахборотларни умумлаштириш ва интерпретация қилиш;

- матннинг структураси, тилга хос хусусиятларни мазмунини баҳолаш ва таҳлил қилиш.

PIRLS доирасида бажарилган ишларни миқдор ва сифат кўрсаткичлари асосида баҳолаш мақсадида қуйидаги баҳолаш тизимидан фойдаланилади: - жавобини танлашга оид топшириқлар 1 балл билан;

- вақеа ва ҳодисаларнинг кетма-кетлигига оид топшириқлар ва қарорлар 1 балл билан;

- жавоби ёзиладиган очiq турдаги конструктив характердаги топшириқлар кийинчилик даражасига кўра 1 балдан 3 балгача баҳоланади.

Мазкур тадқиқотларда Гонконг, Финляндия ва Сингапур давлатининг 4-синф ўқувчилари энг юқори натижаларни қайд этганлар [2].

Нисбатан янги баҳолаш тадқиқотида компьютер ва ахборот саводхонлигини баҳолаш ICILS (*ICILS — International Computer and Information Literacy Study*) бўлиб, умумтаълим мактабларининг 8-синф ўқувчилари ўртасида 2013 йилдан бошлаб 21 давлат ўртасида ўқув ютуқларини баҳолаш халқаро Ассоциацияси ташкилоти томонидан амалга оширилмоқда. Бу тадқиқотда Чехия, Канада, Австралия, Дания, Польша, Норвегия, Жанубий Корея, Голландия, Швейцария ва Германия энг юқори ўринларни эгаллаган.

Таълим сифатини оширишда юқорида қайд этилган халқаро тадқиқотларда иштирок этишни йўлга қўйиш лозим.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегиясигўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.
2. Гаязова Э.Б., Фахрутдинова Э.З. Обеспечение качества образования за рубежом. // Ж. Педагогическая наука. – М., 2014, №7, – С.199-202.
3. Ўзбекистан Модернизация системы высшего образования. 2014. №88606-UZ. Документ Всемирного банка. <http://pubdocs.worldbank.org>.
4. The European Commission on New modes of learning and teaching in higher education. October, 2014. Luxembourg: Publications Office of the European Union. – 2014. – 68 p.

XALQARO ASSOTSIATSIYA VA BAHOLASHNING AHAMIYATI

Ernazarova G.O.

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika institute professori

Toshkent, O'zbekiston

Yakubova M.Yu.

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqodchisi

Toshkent, O'zbekiston

Rezyume

Ushbu maqolada xalqaro assotsiatsiyasi va ta'limni baholashning ta'limni rivojlanishidagi o'rni va ahamiyati, talabalar yutuqlarini standart taqqoslashni o'tkazish masalalari yoritib berilgan.

Аннотация

В данной статье освещаются вопросы роли и значения Международной ассоциации и оценки успеваемости в развитии образования, проведения стандартизированного сравнения успеваемости учащихся.

Abstract

This article highlights the role and importance of the International Association and the assessment of academic performance in the development of education, conducting a standardized comparison of student performance.

Tayanchso'zlar

IEA, ICCS, ICILS, TEDS-M, fuqarolik ta'limi, xalqaro ta'lim, qiyosiy tadqiqotlar, amaliy tadqiqotlar, kuzatuv uslublari.

Ключевые слова

IEA, ICCS, ICILS, TEDS-M, гражданское образование, международное образование, сравнительные исследования, прикладные исследования, методы наблюдения.

Keywords

IEA, ICCS, ICILS, TEDS-M civic education, international education, comparative studies, applied research, observation methods.

Ko'plab mamlakatlarda talabalar yutuqlarini standart taqqoslashni o'tkazish murakkabligi har doim tadqiqotchilarni qiynaydi, ammo ular ko'p mamlakatlarda institutsionalizatsiya qilingan.

Masalan, IEA (Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi) – bu butun dunyo bo'yicha tadqiqot, tushunish va takomillashtirish bo'yicha ish olib boradigan milliy tadqiqot institutlari, davlat ilmiy agentliklari, olimlar va tahlilchilarning xalqaro kooperatsiyasi bo'lib, bu assotsiatsiya o'qituvchilarga, siyosatchilarga va ota-onalarga o'quvchilarning faoliyati haqida tushuncha berish uchun dunyo miqyosida sifatli, keng miqyosli qiyosiy tadqiqotlarni o'tkazadi.

IEA ta'lim tizimida va uning doirasidagi siyosat va amaliyotning ta'sirini chuqur anglash maqsadida ta'lim yutuqlari va ta'limning boshqa jihatlarini keng miqyosli qiyosiy tadqiqotlarni o'tkazadi. IEA tadqiqotlari ta'lim jarayoni va natijalarini ko'rib chiqadi va quyidagilar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish uchun "o'rganish imkoniyati" tushunchasiga asoslanadi. Belgilangan o'quv rejasi (nima talab qiladi) Amalga oshirilgan o'quv rejasi (maktablarda nima o'qitiladi) va Erishilgan o'quv rejasi (talabalar nimani o'rganadilar).

Hozirgi IEA tadqiqotlari matematika va fan (TIMSS), o'qish (PIRLS), fuqarolik va fuqarolik ta'limi (ICCS) va kompyuter va axborot savodxonligi (ICILS) kabi fanlar bo'yicha o'quvchilarning yutuqlarini o'lchaydi.

IEA tadqiqotlari kuchli empiric asosga ega va ular asosan tasavvurlar va bo'ylama eksperimental bo'lmagan dizaynlarga tayanadi, bunda namunalarni tekshirish usullari orqali ma'lumot yig'iladi. Tadqiqotlar, shuningdek, zarurat tug'ilganda, amaliy tadqiqotlar va kuzatuv uslublari kabi sifat usullaridan foydalanadi. IEA tadqiqotlarining ko'pi bir yoki bir nechta fanlar yoki fanlararo ta'lim sohasidagi o'quvchilarning yutuqlarini baholashni o'z ichiga oladi, bu alohida davlatlar va keng xalqaro kontekstdagi o'quv jarayonini chuqur tushunishga yordam beradi.

Talabalarning yutuqlari milliy populyatsiyalarning vakili sifatida tanlangan talabalar uchun ob'ektiv testlarni o'tkazish orqali o'lchanadi. IEA shuningdek, maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar (ba'zi tadqiqotlarda, shuningdek, ota-onalar tomonidan) va siyosatchilar tomonidan o'qishga ta'sir etuvchi omillar, shu jumladan maktab resurslari, o'quvchilarga bo'lgan munosabat, o'qituvchilik amaliyoti va uyda qo'llab-quvvatlash haqida ma'lumot to'playdi.

ICCS (International Civic and Citizenship Education Study) fuqarolik va fuqarolik ta'limi bo'yicha xalqaro ta'lim bo'lib, bu yoshlar demokratiya va fuqarolik ishtiroki sharoitlari o'zgarib turadigan dunyoda fuqarolar sifatida o'zrollarini bajarishga tayyor bo'lish usullarini o'rganadi.

ICCS talabalarning fuqarolik va fuqarolikka oid tushunchalari va muammolarini, shuningdek, ularning ushbu sohagab o'lgan e'tiqodi, munosabati va xulq-atvorini bilishi va tushunishi to'g'risida hisobot beradi. Bundan tashqari, ICCS o'quv dasturida fuqarolik va fuqarolik ta'limi tashkil etilishi va mazmuni, o'qituvchilarning malakasi va tajribasi, o'qitish amaliyoti, maktab muhiti va iqlim, uy va jamoani qo'llab-quvvatlash bo'yicha boy kontekstli ma'lumotlarni to'playdi. ICILS (International Computer and Information Literacy Study) – Xalqaro kompyuter va axborot savodxonligini o'rganadi. Bugungi kunda muhim qiziqish uyg'otadigan savolga javob berish uchun yaratilgan.

O'quvchilar o'qishga, ishlashga va raqamli dunyoda hayotga qanchalik tayyor? Tadqiqot talabalarning kompyuter va axborot savodxonligidagi (CIL-computer and Information literacy) xalqaro tafovutlarni o'lchaydi. Savodxonlikning buturi o'quvchilarni uyda, maktabda, ish joyida va jamoada samarali ishtirok etish uchun kompyuterdan foydalanish, tadqiq qilish, yaratish va muloqot uchun foydalanishni anglatadi.

Tadqiqotda o'quvchilarning yutuqlaridan tashqari, o'quvchilar uyi va maktab sharoitlari haqida juda ko'p ma'lumotlar mavjud. ICILS ta'lim tizimlari va siyosatchilarni CILga tegishli ta'lim dasturlarining kontekstlari va natijalari to'g'risida muhim ma'lumot manbai bilan ta'minlaydi.

TEDS-M (Teacher Education and Development Study in Mathematics) Matematikada o'qituvchilarning ta'limi va fanning rivojlanishi bo'lib bu 2007-2008 yillarda amalga oshirilgan, bunda turli mamlakatlar o'qituvchilarini boshlang'ich va quyi o'rta maktablarda matematikadan dars berishga qanday tayyorlayotganliklarini ko'rib chiqqan.

Tadqiqotda o'qituvchi o'quv yurtlarining turli xususiyatlari, dasturlari va o'quv dasturlari to'g'risida ma'lumotlar to'plagan. Shuningdek, ushbu kontekstlarda o'rganish imkoniyatlari va kelajakdagi o'qituvchilarning matematika va matematikani o'rganish haqidagi bilimlari va e'tiqodlari to'g'risida ma'lumotlar to'plangan.

Xulosa shuki, talabalar yutuqlarini davlatlar o'rtasidagi taqqoslash talabalarga o'z iqtidorini ko'rsatishga va mazku mamlakatda ta'lim jarayoni qay darajada tashkil etilganligini ko'rsatishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. BLACK, PAUL, and WILIAM, DYLAN. 1998. "Inside the Black Box: Raising Standardsthrough Classroom Assessment." PhiDeltaKappan80 (2):139–148.
2. MULLIS, INA; MARTIN, MICHAEL O.; BEATON, ALBERT E.; GONZALEZ, EUGENIO J.; KELLY,

- DANAL.; and SMITH, TERESA A. 1998. Mathematics and Science Achievement in the Final Year of Secondary School: IEA's Third International Mathematics and Science Study (TIMSS). Boston: Center for the Study of Testing, Evaluation, and Education Policy, Boston College.
3. STIGLER, JAMES W.; GONZALES, PATRICK A.; KAWANAKA, TAKAKO; KNOLL, STEFFEN; and SERRANO, ANA. 1999. The TIMSS Videotape Classroom Study: Methods and Findings from an Exploratory Research Project on Eighth-Grade Mathematics Instruction in Germany, Japan, and the United States. Washington, DC: National Center for Education Statistics.
4. SUTER, LARRY. 2001. "Is Student Achievement Immutable? Evidence from International Studies on Schooling and Student Achievement." Journal for the Review of Educational Research. 70 (4): 529-545.

ЎЗБЕКИСТОН ҲАРБИЙ ЖУРНАЛИСТИКАСИНИ ЎРГАНИШДА ТАРИХИЙ ДАВРЛАШТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Алижон Итолмасович Сафаров,

*Ўзбекистон Журналистика ва оммавий коммуникациялар университети, Босма
ОАВ ва ноширлик иши факультети, Ҳарбий ва спорт журналистикаси кафедраси
мудир вази фасини бажарувчи*

Аннотация

Ўзбекистонда мустақиллик туфайли Қуролли Кучлар ташкил этилиб, ҳарбий матбуот, ҳарбий журналистика шакллантирилди. Янги Ўзбекистоннинг бугун муҳофаа соҳасидаги ислохотлари жараёнида ҳарбий журналистиканинг жаҳон медиа маконидаги янгиланишлар, тенденцияларга уйғун ривожланишини давр тақозо этмоқда.

Мазкур мақолада юртимизда чоп этилган илк ҳарбий нашрлар мисолида ҳарбий журналистика билан боғлиқ тарихий жараёнлар татқиқ этишга уринилди. Чор Россияси мустамлакаси даври билан боғлиқ бу тарихни ўрганиш ҳарбий матбуот ғоявий-сиёсий жиҳатдан тўлиқ мустабидлар манфаатига хизмат қилганини кўрсатади ҳамда тегишли хулосалар чиқаришга ундайди.

Калит сўзлар

Ҳарбий матбуот; “Туркестанская военная газета”; Туркистон; “Солдатский листок” – “Правда”; мустабид; губернатор; ҳарбий округ; штаб; офицер; ахборотнома.

Кириш

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан кейин миллий армия билан бир қаторда ҳарбий матбуот ҳам шакллана борди. Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондони Шавкат Мирзиёев бошчилигида мамлакат ҳарбий қудратини янада мустаҳкамлаш, ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш орқали қўшинларни бошқариш тизимини такомиллаштириш, **ёшларда ҳарбий-ватанпарварлик** руҳини мустаҳкамлаш масалалари янги босқичга кўтарилган бугунги даврда соҳадаги ислохотлар мазмун-моҳиятини жамоатчиликка кенг тарғиб этиш, Ўзбекистонга мос ҳарбий журналистикани ривожлантириш талаб этилмоқда. Шу сабабли 2018 йил 28 ноябрида Қуролли Кучлар академиясида Хавфсизлик кенгашининг кенгайтирилган таркибдаги йиғилишида мамлакат раҳбари Ўзбекистонни ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратеги яси асосида барча масалалар затори ҳарбий қурилиш соҳасида ҳам кенг ўламли ишлар амалга оширилаётганини таъкидлади ҳамда юртимизда ҳарбий журналистларни тайёрлаш бўйича кўрсатма берди⁷². Натижада мамлакат етакчисининг ташаббуси билан Ўзбекистон Журналистика ва оммавий коммуникациялар университетида 2019/2020 ўқув йилидан ҳарбий

⁷²<https://uza.uz/uz/posts/prezident-raislighida-khavfsizlik-kengashi-yi-ilishi-b-lib-tma-28-11-2018>

журналистика йўналиши очилди. Бугун соҳа бўйича малакали кадрларни тайёрлашга ва қайт атайёрлашга киришилган экан, Ўзбекистонда ҳарбий журналистикани лм сифатида шакллантириш, унинг тарихи ва ривожланиш тенденцияларини, замонавий медиа маконда бу борада пайдо бўлган янги трендларни, қуролли тўқнашув ва низолар шароитида ахборотолиш, тарқатишнинг ўзига хос хусусиятларини, ихтисослашув муаммоларини чуқур ўрганиш, тадқиқ этишни замоннинг ўзи олдимизга қўймоқда. Шу нуқтаи назардан мазкур мақолада юртимизда чоп этилган илк ҳарбий нашрлар мисолида ҳарбий журналистика билан боғлиқ тарихий жараёнлар тадқиқ этишга уринилди.

Асосий қисм

“Ўзбекистон журналистикаси тарихини даврлаштириш юзасидан дастлабки уриниш Чўлпоннинг “Фуқаро фуюзоти” журналининг (Бокуда нашр этилган) 1920 йил 1-сонидан эълон қилинган “Туркистонда матбуот” сарлавҳали мақоласида учрайди. У Туркистон матбуоти босиб ўтган йўлни уч даврга бўлади: 1. Туркистон чор Россияси томонидан забт этилиб, мустамлака ҳолига тушган даврдаги ўзбек матбуоти. 2. 1917 йил февраль ва октябрь тўнтаришлари оралиғидаги ўзбек матбуоти. 3. Октябрь тўнтаришидан кейинги давр ўзбек матбуоти”, деб ёзади филология фанлари номзоди, доцент Бойбўта Дўстқораев⁷³.

Ижтимоий тузум хусусиятидан келиб чиқиб, даврлаштирилган бу тарихнинг биринчиси, яъни мустамлака даврида Туркистонда чоп этилган илк ҳарбий нашрлар тадқиқот объектига айланди. Шунини таъкидлаш жоизки, бу нашрлар Чўлпон таснифлаган даврлаштиришга ўзбек матбуоти сифатида эмас, мустабидлар матбуоти сифатида замон ва вақт нуқтаи назаридангина киритилиши мумкин. Масалани юртимизда илк ҳарбий нашрлар қачон чоп этилган, қандай номланган деган саволга жавоб топишдан бошлаймиз.

Муаммога ечим филология фанлари номзоди, доцент Бойбўта Дўстқораевнинг “Ўзбекистон журналистикаси тарихи”⁷⁴ дарслигидан қисман топилди. Дарсликнинг 16-бетида рус тарихчиси, этнограф ва ёзувчиси Александр Добросмыслов (1854-1915) нинг “Туркестанские ведомости” ва “Туркистон вилоятининг газети” нинг чоп этила бошлаганига 40 йил тўлиши муносабати билан ёзган материалдан “*Мақолада Туркистонда нашр қилинган “Окраина”, “Русский Туркестан”, “Средне-Азиатская жизнь”, “Туркестанский курьер”, “Новый путь”, “Работник”, “Туркестанская военная газета”, “Туркестанская скорпион”, “Туркестанская торгово-промышленная газета”, “Туркестанская жизнь”, “Вечерняя заря”, “На рубеже”, “Ташкентский голос”, “Ташкентское утро”, “Вестник Туркестанской выставки” газеталари тўғрисида қисқача бўлса-да маълумотлар бериб ўтилган*”, деб иқтибос келтиради⁷⁵.

Дарсликнинг 162-бетида муаллиф яна шундай ёзади: “*1905 йил 17 октябрь манифести эълон қилинган, рус тилида талайгина янги газеталар пайдо бўлди. Илгаридан чиқиб турган “Туркестанский ведомости”, “Окраина”, “Асхабад”, “Закаспийское обозрение”, “Русский Туркестан” газеталари ёнига “Асхабадский*

⁷³ Б. Дўстқораев, Ўзбекистон журналистикаси тарихи, Ғ. Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009 й, 10-11-бет

⁷⁴ Б. Дўстқораев, Ўзбекистон журналистикаси тарихи, Ғ. Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009 й,

⁷⁵ Ўша манба, 18-бет

вестник” “Вечерняя заря”, “Голос народной свободы”, “Земля и воля”, “Самарканд”, “Русская окраина”, “СреднеАзиатская жизнь”, “Средняя Азия”, “На рубеже”, “Ташкентский голос”, “Ташкентское утро”, “Туркестанская жизнь”, “Туркестанский курьер”, “Новый путь”, “Фергана”, “Туркестанская военная газета” сингари газеталар келиб кўшилди”.

Олим дарсликнинг икки жойида Туркистонда чоп этилган ҳарбий нашр - “Туркестанская военная газета” ҳақида маълумот беради ҳамда унинг ҳарбийлар томонидан нашр қилинганини айтади.

“Туркестанская военная газета” ҳақида айрим кўшимча маълумотлар эса Александр Добросмысловнинг Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонасининг нодир нашрлар ва қўлланмалар бўлимида 319-сонли инвентарда сақланаётган “Ташкентъ въ прошломъ и настоящемъ” номли китобидан топилди⁷⁶. Асарда ёзилишича, газета 1906 йилнинг 5 февралдан ҳафтасига 2 марта чоп этилади. Газетага Михаил Карцев 1906 йил 5 февралдан 1907 йил 1 апрелгача бош муҳаррирлик қилади⁷⁷.

Тарих фанлари доктори, профессор Назира Абдуазизованинг “Тошкент матбуоти” монографиясида яна бир ҳарбий газета ҳақида маълумот келтириб ўтилган. “1905-1907 йиллардан Тошкентда “Рабочий (1905), “Солдатский листок” - “Правда”(1906) газетаси (у “Вперёд”, “Пролетарий” газеталарининг йўлини давом эттирган эди) яширин нашр этилди”, деб ёзади муаллиф⁷⁸. “Солдатский листок”- “Правда”- революцион-марксистик газета бўлиб, РСДРП Тошкент группаси ҳарбий-революцион ташкилотининг органи ҳисобланган. 1906 йил январь-май ойларида яширинча нашр этилган. Жами 6 сони чиқиб, 2000-3000 нусхада босилган⁷⁹.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нодир нашрлар ва қўлланмалар бўлимидан топилган ахборотнома Туркистон ҳарбий округи штаби ҳузуридаги шарқ тиллари бўйича Тошкент офицерлар мактаби томонидан 1911 йилда чоп этилган бўлиб, мазкур ҳарбий нашр “Вестник Ташкентской офицерской школы восточных языков при штабе Туркестанского военного округа” деб номланади⁸⁰. Ахборотномага россиялик ҳарбий шарқшунос, полковник Иван Дионисиевич Ягелло (1865-1942 й) масъул муҳаррир бўлган.

Натижалар ва муҳокамалар

“Вестник Ташкентской офицерской школы восточных языков при штабе Туркестанского военного округа” нинг кутубхонадан топилган 1-сонини варақлаб кўрганимизда, унда округ қўмондонининг соҳага алоқадор буйруқлари, рўйхат, жадвал, шарқ тиллари бўйича маълумотлар, таржимонлар ҳуқуқлари ва маъмурий, услубий ҳужжатлар, қўлланмалар, турли ахборотлар чоп этилганини кузатдик. Материаллар мазкур мактаб ва унинг ҳузурида чоп этилган ахборотнома нафақат таржимонларни, балки ҳарбий жосусларни тайёрлаш учун ҳам хизмат қилган, деган тахминни пайдо

⁷⁶ А.И.Добросмысловъ, “Ташкентъ въ прошломъ и настоящемъ”, Ташкентъ. Эл. – паров.типо-лит. О.А.Порцева. Николаевская ул. соб. домъ, 1912, 285-бет

⁷⁷ Ўшаманба, 294-бет

⁷⁸ Н.Абдуазизова “Тошкент матбуоти”, Т., 2010 “Академия”, 7-8 бет

⁷⁹ Н.Абдуазизова “Тошкент матбуоти”, Т., 2010 “Академия”, 100-бет

⁸⁰ Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нодир нашрлар ва қўлланмалар бўлими, “пя 4758”

қилди. Бундай қарашни Россия ФА Шарқшунослик институти етакчи илмий ходими, тарих фанлари номзоди Т.Загородникованинг “Военно-исторический журнал” да чоп этилган мақоласи⁸¹ ҳам билвосита тасдиқлайди. Муаллифянги ерлар Туркистон генерал-губернаторлигига (Туркистон ҳарбий округи) кўшиб олинishi билан Россия империяси чегаралари Англия мустамлакасидаги Ҳиндистон ҳудудига тобора яқинлашиб қолгани, бу эса ҳарбий идорани Шимолий Ҳиндистон тилини ўрганишга мажбур қилганини ёзади. Демак, шу фикрдан ҳам тахмин қилиш мумкинки, ахборотномадан разведка мақсадлари кўзланган. Изланишлар ва юзага келган тахминлар ўрганилаётган масаладаги иккинчи саволни ўртага кўяди. Яъни чор Россияси мустамлакаси даврида Туркистонда чоп этилган, хусусан юқорида келтирилган ҳарбий нашрлардан кўзланган мақсад нима эканлигига эътиборни қаратади.

Б. Дўстқораев “Ўзбекистон журналистикаси тарихи” китобида мустабид тузумнинг матбуотдан қандай мақсад кўзлаганини шундай баён этади: *“Туркистонда ҳукм юритаётган мустабидлар маҳаллий аҳолининг кўзи очилишидан, онги юксалишидан, бинобарин, ўзларининг истибдод занжирига солинганини англаб уни узиб ташлашга, эрк, озодлик учун кураш майдонига чиқишларидан ҳаммиша қаттиқ хавфсирашарди. Маҳаллий тилда чиқиб турган яккаю ягона нашр - “Туркистон вилоятининг газети” атайлаб аҳоли орасида бидъатни, хурофотни, жаҳолатни кучайтиришга қаратилган материалларни, тубъжой халқни миллий озодлик курашидан чалғитувчи турли-туман чўпчаксимон “мақола” ларни усталик билан бериб борди”*⁸². Шунингдек, олим “...Кауфман газета чиқаришга деярли барча ёрдамчиларини жалб қилган. У ҳарбий юришлари (1873 йилги Хива, 1875 йилги Кўқон юришлари) пайтида газета уруш ҳаракатларини ўз вақтида ёритиши учун Н.Маевни ўз штаби таркибида олиб юрган. Руслар шундай пайтларда газета чиқишини интиқлик билан кутишган” деб келтиради⁸³.

Н.Абдуазизова “Тошкент матбуоти” монографиясида *“Чоризм маҳаллий халқлар онги ва билим савиясининг юксалишидан манфаатдор бўлмаган. Шу боис ҳукмрон сиёсат маҳаллий халқлар онгининг юксалишига хизмат қиладиган, жумладан маҳаллий тиллардаги даврий нашрларнинг юзага келишига имкон қадар йўл қўймади”*, деб ёзади⁸⁴.

Америкалик олим Южин Скайлер “Туркистон: Россия Туркистони, Кўқон, Бухоро ва Гулжага саёҳат қайдлари” номли асарида *“...Яна бошқа муассасалар ичида мамлакат эҳтиёжини қоплаш учун назаримда қиммат ҳисобланган Кимё лабораторияси ва “Туркестанский ведомости” ни эслатиб ўтишим лозим. Мазкур кичик ҳафтанома нафақат расмий, балки ўлка тарихи, этнологияси ва статистикаси бўйича қизиқарли ва қимматли мақолаларни жамлаган. Дунёнинг бошқа қисмларидаги ангеликлардан ташқари, Санкт-Петербургда ва Москва газеталаридан кўчириб босилган*

⁸¹ “Военно-исторический журнал”, 2002 йил, 7-сон, 46-51-бет

⁸² Б.Дўстқораев, Ўзбекистон журналистикаси тарихи, Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009 й, 135-бет

⁸³ Б.Дўстқораев, Ўзбекистон журналистикаси тарихи, Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009 й, 18-19-бет

⁸⁴ Н.Абдуазизова “Тошкент матбуоти”, Т., 2010 “Академия”, 10- бет

мақолаларни ҳисобга олмаса, Ўрта Осиёдаги ҳозирги воқеалар камдан-кам ёритилади”, дейди⁸⁵.

Бу фикрларни умумлаштирган ҳолда айтиш мумкинки, Туркистонда чоп этилган ҳарбий нашрлар мафкура тарғиботчиси ролини бажариб, асосан:

босқинчилик сиёсатини оқлашга;

армия жанговар салоҳиятини кўрсатишга;

аскарлар жанговар руҳини кўтаришга;

маҳаллий аҳолини қуролли куч-қудрати билан чўчитишга ҳаракат қилган.

Хулоса

Чор Россияси мустамлакаси даврида Туркистонда чоп этилган ҳарбий нашрлар бошқа даврий матбуот сингари шакллана борган бўлса-да, мустабид тузум кўзлаган сиёсий, иқтисодий ва мафкуравий мақсадларга хизмат қилиши, авторитар матбуотга хос жиҳати билан характерланади. Хулоса қилиб айтганда, ҳукмрон мафкура матбуот орқали, шу жумладан ҳарбий нашрлар орқали маҳаллий аҳолининг онги, маънавияти, маърифати юксалишига эмас, миллатни миллий озодлик ҳаракатидан чалғитишга, истибдод занжирларини мустаҳкамлашга зўр берган. Шу сабабли бундай ҳарбий нашрларни танқидий ўрганиш, ушбу даврни миллий ҳарбий журналистика шаклланишининг тарихий аспекти сифатида эмас, тарихий даврлаштириш нуқтаи назаридан кўриб чиқиш, мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Фойданилган адабиётлар

1. Абдуазизова.Н., “Тошкент матбуоти” // -Т., “Академия” .2010
2. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нодир нашрлар ва кўлланмалар бўлими // -Т., пя 4758
3. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонасининг нодир нашрлар ва кўлланмалар бўлими // -Т., 319-сонли инвентар
4. “Военно-исторический журнал”// -М., 2002 йил, 7-сон
5. Добросмысловъ. А., Ташкентъ въ прошломъ и настоящемъ// -Т: эл. – паров.типо-лит. О.А.Порцева. Николаевская ул. соб. Домъ., 1912
6. Дўстқораев. Б., Ўзбекистон журналистикаси тарихи// , Ғ.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи., -Т., 2009
7. Скайлер. Ю., «Туркистон: Россия Туркистони, Қўқон, Бухоро ва Ғулжага саёҳат қайдлари»// “Ўзбекистон” НМИУ., -Т., 2019
8. <https://uza.uz/uz/posts/prezident-raisligida-khavfsizlik-kengashi-yi-ilishi-b-lib-tma-28-11-2018>

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ УЧЕБНЫХ ДИСЦИПЛИН В ВВОУ

к.х.н., доцент Зиядуллаев А.Ш., майор Аметов Э.С.,

майор Кобилов Ж.С., подполковник Журабоев Н.И.,

к.х.н., доцент, полковник Хамракулов Г.Б.

Академия Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Наша система образования вполне заслуженно признаются одной из лучших в мире. Усилиями научных и педагогических кадров разработаны и реализуются эффективные образовательные технологии. В настоящее время в Республике Узбекистан происходят существенные изменения в национальной политике образования. Это связано со всесторонним развитием новых образовательных технологий и внедрением их во все стороны жизни общества, в том числе и военного образования.

⁸⁵ Ю.Скайлер, «Туркистон: Россия Туркистони, Қўқон, Бухоро ва Ғулжага саёҳат қайдлари», “Ўзбекистон” НМИУ, 2019 й, 54-бет.

На современном этапе, одной из задач высшей школы становится раскрытие потенциала всех участников педагогического процесса, предоставление им возможностей проявления творческих способностей. Решение этой и других задач **невозможно** без повышения качества образования как главного ресурса, обеспечивающего прирост общественного богатства и рост благосостояния граждан Республики Узбекистан. Исходя из этого, закономерной реакцией на сложившуюся ситуацию являются разработка и внедрение в образовательный процесс различного рода инноваций, имеющих целью оптимизировать качество работы образовательной системы в целом. Определение основных направлений внедрения новых образовательных технологий должно исходить из представления о тех важных функциях, которые реализует образовательная система в жизни общества.

Говоря о **функциях военного образования**, следует отметить, что система военного образования является одним из основных институтов формирования гармонично развитой, социально активной, творческой личности будущего офицера, в том числе и как военного педагога. В этой связи первостепенное значение имеет способность военной образовательной системы оперативно и гибко реагировать на запросы общества, учитывая основные тенденции его развития.

Поддержание на высоком уровне системы подготовки военных кадров является одной из **приоритетных задач** высшего военного образования. Социальный заказ общества на подготовку военных специалистов в условиях стремительного научно-технического прогресса требует от военного образования активной интеллектуальной, творческой, с широким научным кругозором, высокопрофессиональной личности офицера, способного продуктивно и грамотно решать разнообразные задачи повседневной деятельности. Главными характеристиками выпускника являются его компетентность и мобильность.

Главными критериями подготовки офицеров должны быть профессионализм, преданность воинскому долгу, высокие морально-нравственные качества защитника Отечества, его способность мыслить, анализировать и делать выводы из явлений. Для того чтобы адекватно реагировать на современные вызовы, соответствовать духу времени, образованию, нужна новая формация динамичных военных кадров, непрерывно обновляющих багаж своих профессиональных знаний, умеющих жить и работать в инновационной среде.

Именно формирование и воспитание творческих способностей должно стать целевой сущностью **военного образования**. Требования опережающего развития военного образования приобретают особую актуальность с учетом ускорения темпов научно-технического прогресса.

Оснащения Вооруженных Сил самым современным вооружением и военной техникой, использованием в армиях многих государств последних научных достижений, говорит о том, что необходимость использования инновационных технологий в военном образовании крайне высока.

В настоящее время, в соответствии с международными стандартами инновации или новые образовательные технологии определяются как актуально значимые и системно самоорганизующиеся новообразования, возникающие на основе разнообразия инициатив и новшеств, которые становятся перспективными для эволюции образования и позитивно влияют на его развитие.

Новые образовательные технологии применительно к деятельности образовательных учреждений могут рассматриваться, как целенаправленное преобразование содержания обучения и организационно-технологических основ образовательного процесса, направленное на повышение качества образовательных услуг, конкурентоспособности образовательных учреждений и их выпускников, обеспечение всестороннего личностного и профессионального развития обучаемых.

Таким образом, новые образовательные технологии преобразуют характер обучения в отношении таких его параметров, как целевая ориентация, характер и содержание взаимодействия основных субъектов учебного процесса (ППС, курсантов, студентов).

Показателями нового качества образовательного процесса могут выступать следующие характеристики:

новые знания, формирование основных компетенций у курсантов, повышение уровня их личностного развития;

отсутствие отрицательных эффектов и последствий (перегрузки, утомление, ухудшение здоровья, психические расстройства, дефицит учебной мотивации и пр.);

повышение профессиональной компетентности офицеров-педагогов и их отношения к работе;

рост престижа образовательного учреждения, выражающийся в притоке обучаемых и преподавателей и др.

Сегодня в Республике применение новых технологий в образовательном процессе обсуждается на конференциях и семинарах, в том числе и в Академии ВС РУ системно и всесторонне.

Участниками рассматриваются проблемы внедрения новых образовательных технологий в практику войск, управления инновационными процессами в системе образования, внедрения нового поколения правовых норм и принципов эффективного менеджмента качества, а также использование в учебном процессе новых образовательных технологий.

В свою очередь, происходящее внедрение новых образовательных технологий в образовательный процесс в вузах, затрагивает и подготовку военных специалистов в Академии ВС РУ, на военных факультетах и кафедрах. Но при этом следует учитывать, что подготовка военного специалиста значительно отличается от подготовки гражданского специалиста, так как требует:

всестороннюю личностную подготовку курсанта, как будущего офицера (гражданина, защитника Отечества, руководителя, организатора, воспитателя, общественного деятеля, носителя этнических ценностей и правовых норм);

подготовку курсанта как профессионала, что требует качественного выполнения заданий в условиях определенной сложности при устойчивом сохранении работоспособности и оптимальных рабочих параметров в реальных экстремальных условиях службы в армии;

воспитание курсанта, способного активно участвовать в интеграции Вооруженных Сил в экономическую, политическую, правовую и социальную систему общества;

формирование моральной и психологической готовности к защите Отечества, Конституции и воинского долга;

умение поддерживать воинскую дисциплину, обучать и воспитывать подчиненных.

Если говорить о Академии ВС РУ, то повышение качества подготовки военных специалистов неразрывно связано с внедрением новых образовательных технологий.

Применение новых образовательных технологий обучения в условиях учебного процесса на кафедрах, при обучении курсантов, позволяет решать ряд таких **важных задач** как:

повышение интереса к изучаемому предмету;

увеличение объема информации по дисциплинам военной подготовки;

улучшение качества организации учебного процесса;

использование индивидуального характера обучения;

создание комплекса учебных пакетов, программ для систем виртуальной подготовки военного специалиста.

Таким образом, можно утверждать, что задачи стоящие в Академии ВС РУ по повышению качества подготовки военных специалистов, решаются с применением новых образовательных технологий в области военного образования. Использование современных средств информационных технологий, таких как, дистанционное обучение, электронные учебники, обучающие программы является актуальностью для современного профессионального военного образования.

Еще в середине XIX-го века **военный теоретик Антуан-Анри де Жомини** емко и ясно изложил общую концепцию значимости военного образования: «Необходимо, чтобы изучение военных наук и совершенствование военного образования всемерно поощрялось и вознаграждалось наряду с мужеством и рвением. Военное образование следует высоко ценить и уважать».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЙ

Прежде чем рассмотреть методы обучения, их классификацию, следует отметить, что учебный процесс в ВВОУ отличает ряд специфических особенностей.

Во-первых, в ВВОУ изучаются науки в их постоянном развитии. Слушатели и курсанты овладевают процессом формирования научных знаний и методами своей науки, знакомятся с ее проблемами, возможностями их решения и перспективами развития. Учебное и научное начала в дисциплинах сближаются. Следует такие всемерно развивать сближение самостоятельной учебной работы слушателей с научной. Этому способствует обучение по индивидуальным учебным планам. При этом необходимо помнить, что имеет значение не только количество часов, отведенное на изучение предмета, но и подход к решению научных проблем, интереса слушателей к изучаемым проблемам, потребности практики военно-химического дела.

Во-вторых, в учебном процессе ВВОУ единство научного и учебного, или, как отмечал Н.И.Пирогов, "...неразрывная связь научного начала с прикладным и учебным...", предполагает, что ученый-педагог не только ведет учебный процесс, обучает слушателей и курсантов, но и сам, а это важно является активным исследователем. Только в таком случае возможно достижение наиболее высокого уровня проблемности, творческого поиска новых методов и приемов, поискового подхода в обучении. Изучения, показывают, что большинство слушателей (70-80 %) предпочитают педагога-исследователя, педагога-новатора.

В-третьих, в ВВОУ готовится офицер-химик на уровне современных требований военного дела. Отсюда - все методы обучения становятся эффективными, если идея профессионализма пронизывает преподавание и оперативно-тактических, и военно-специальных, и общественных, и общеобразовательных наук в диалектическом единстве.

В-четвертых, важное значение в профессиональном обучении имеет психолого-педагогическая подготовка слушателей, которой уделяется значительное внимание в ВВОУ.

Что же из себя представляют активные (интерактивные) методы обучения? Обладают ли они универсальностью?

Эти и многие другие вопросы стоят сегодня перед преподавателями ВВОУ. Однозначного ответа на них нет. Представим понимание системы и классификацию методов обучения, имеющуюся в дидактической литературе по высшей школе.

В педагогической науке существует четкое деление учебных методов на две группы.

Первая группа. Это методы преподавания (обучения) как средство учебной деятельности педагога вуза.

Вторая группа. Методы учения (познания) как деятельность обучающихся в учебном процессе. Эти методы являются способами познавательной работы слушателей.

В данном докладе мы рассматриваем первую группу учебных методов, т.е. методы как средство деятельности преподавателя.

Методы обучения преподавания условно можно разделить на две группы.

Первая - традиционные (или информационно-рецептивные) методы.

Вторая - активные поисковые методы обучения, или деятельные методы.

Традиционные методы находят широкое применение в учебном процессе военных училищ стран Западной Европы. Наиболее активно используются методы: лекции, семинары, групповые исследовательские работы, метод проектов, демонстрация, практические упражнения, самостоятельная работа. Роль лекционного метода постепенно снижается. В учебном процессе широко применяются ТСО.

Традиционные методы направлены, прежде всего на передачу определенной суммы знаний, на формирование навыков практической деятельности. Результатом выступают знания - описания и навыки без достаточной способности применения их в изменяющихся, нестандартных ситуациях. Разумеется, и в решении этой задачи необходима мыслительная активность. Но эта активность по своей направленности и содержанию носит преимущественно репродуктивный (воспроизводящий) характер.

Возражать в принципе против объяснительно-иллюстративных методов обучения нет оснований. Они всегда занимали, и будут занимать свое место в методике преподавания. Но нельзя останавливаться только на них.

Необходимо искать более эффективные методы, которые позволяли бы формировать у командиров войск РХБЗ, начальников, инженеров, исследователей способности самостоятельного подхода и разрешения постоянно возникающих социальных, военных и военно-специальных проблем.

Активные (интерактивные) методы обучения (мы назвали их активными поисковыми методами обучения) направлены на развитие у слушателей самостоятельного творческого мышления и способности квалифицировано решать профессиональные задачи по обучению, воспитанию и руководству подчиненными. Активные поисковые методы обучения обеспечивают активизацию познавательной деятельности творческого, оригинального характера, тесную связь теории с практикой, овладение диалектическим методом анализа и решения сложных задач, создание атмосферы сотрудничества, развитие необходимых навыков коммуникабельности, умение общения.

Они учат слушателей и курсантов принимать нестандартные решения в быстро меняющихся условиях, при массе сбивающих факторов, порой совершенно неожиданных.

Инновации в образовательной деятельности – это использование новых знаний, приёмов, подходов, технологий для получения результата в виде образовательных услуг, отличающихся социальной и рыночной востребованностью.

Главной целью инновационных технологий образования является подготовка человека к жизни в постоянно меняющемся мире. Сущность такого обучения состоит в ориентации учебного процесса на потенциальные возможности человека и их реализацию. Образование должно развивать механизмы инновационной деятельности, находить творческие способы решения жизненно важных проблем, способствовать превращению творчества в норму и форму существования человека.

Обе группы методов обучения (преподавания) являются способами учебно-формирующего воздействия на слушателей. Поэтому у творческого преподавателя всегда возникает вопрос, а удалось ли ему на лекции или семинаре достигнуть максимального воздействия на сознание и чувства слушателей или нет?

Разумеется, педагогическая эффективность примененного метода зависит не только от самого метода. Любой метод можно сделать активным или пассивным, поисковым, интересным или формальным. К тому же надо учитывать, что существуют модификации методов.

Например, академическая лекция может быть проблемной или описательной, доказательной или объяснительной, установочной или вводной и т.д. Кроме того, преподаватель, экспериментируя, может в любой вариант лекции внести свои находки, по-своему использовать ТО, ЭВТ, доску и другие виды наглядности.

Но главное, что в полной мере обеспечивает эффективность применения любого метода, - это научная квалификация, опыт, мастерство преподавателя.

Вузовские методы обучения - и для преподавателя и для слушателя являются не простым способом передачи и восприятия знаний, а методами проникновения в процесс развития науки, раскрытия ее методологических и мировоззренческих основ.

Методы обучения в более широком плане следует рассматривать и как способ управления познавательной деятельностью слушателей и курсантов в процессе решения определенных дидактических задач.

Таким образом, метод является и способом обучения, и способом управления, направленного руководства познавательной деятельностью слушателей. Как первое невозможно без второго, так и немисливо второе без первого. Между ними существует тесное диалектическое единство.

При таком подходе метод обучения можно рассматривать как способ взаимосвязанной деятельности педагогов и слушателей: сообщение информации, направленное руководство учебной познавательной деятельностью слушателей, включение их в самостоятельный поиск истины, в научно-исследовательскую работу в целях наиболее эффективного решения учебно-воспитательных задач.

В заключении хотелось бы добавить, что использование курсантами инновационных технологий в процессе обучения влечет за собой интенсификацию мышления, обеспечивает высокую активность учебно-познавательной (коммуникативной, творческой) деятельности, позитивное отношение курсантов к предмету усвоения, формирует готовность офицерских кадров к самостоятельным действиям в условиях новизны, помогает развитию слепопроизвольного внимания и способности его переключения на другие явления по мере необходимости.

Любой метод обучения, который планируется применять в педагогическом процессе, может дать максимальный результат, если будет установлено, что он действительно пригоден к использованию. Установить же это можно только при помощи психологического анализа особенностей и курсантов и той области, в которой они получают знания, навыки и умения.

Но в педагогической деятельности нет и, пожалуй, не может быть какого-либо универсального метода или системы методов.

Важно уметь применять комплексный подход, а это значит, что отдавать предпочтение в своей работе педагоги должны не только современным или традиционным методам обучения, а применять каждый из них и по отдельности и вместе, ставя перед собой задачу: выработать наиболее оптимальную и эффективную учебную программу.

Заканчиваю свое выступление словами А. Дистервега «**Обыкновенный педагог произносит истину, хороший учит их находить**».

INNOVATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITY: CONTENT AND STRUCTURE

Tashpulatov Farhad Alisherovich

Tashkent Financial Institute, head of the department "Physical culture and sports activities", associate professor

Аннотация

Ушбу мақолада ОТМ таълим фаолиятида инновацион ёндашувларнинг қўлланиши таклиф этилган. Олий ўқув юртлари битирувчиларнинг рақобатбардошлигини таъминлаши учун, бўлажак мутахассисларда замонавий цивилизация чақириқлари шароитида Ўзбекистонда стратегик

ривожлантириш касбий фаолияти жараёнида амалга ошириши зарур бўлган инновацион салоҳиятни шакллантириш мақсадида олий таълимга инновационликни жорий этиш масаласи кўриб чиқилган.

Kalit so'zlar

Innovatsiya, innovatsion ta'lim, innovatsion ta'lim texnologiyalari, innovatsion faoliyat, innovatsion salohiyat, kompetentsiyaga asoslangan yondashuv, innovatsion yondashuv.

Аннотация

В данной статье предлагается использовать инновационные подходы в деятельности высшего образования. В целях обеспечения конкурентоспособности выпускников высших учебных заведений был рассмотрен вопрос внедрения инноваций в высшее образование с целью формирования инновационного потенциала будущих специалистов в процессе профессионального развития стратегического развития Узбекистана в условиях современной цивилизации.

Ключевые слова

Инновации, инновационное образование, инновационные образовательные технологии, инновационная деятельность, инновационный потенциал, компетентностный подход, инновационный подход.

It's no secret that the effectiveness of the process of teaching and upbringing depends not only on its form, but also used on the various methods and approaches. Achieving high quality and efficiency of education, introducing modern pedagogical and innovative technologies into the educational process is one of the most important tasks facing all teachers working in the field of education today. This is probably why today there is a wide range of cooperation, interaction, exchange of knowledge and experience between organizations working in the field of public and higher education, as well as in various fields related to education. It is determined that, in relation to the pedagogical process, innovation means the introduction of something new into the goals, content, methods and forms of teaching and upbringing, the organization of joint activities of a teacher and student. Pedagogical innovation is considered as an innovation in pedagogical activity, changes in the content and technology of teaching and upbringing, with the aim of increasing their effectiveness.

In the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 11, 2019 No. UP-5763 "On measures to reform management in the field of higher and secondary specialized education":

Define the main tasks of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan:

implementation of a unified state policy aimed at training independently-minded highly qualified personnel with modern knowledge and high spiritual and moral qualities in the field of higher and secondary specialized vocational education;

ensuring the quality and high level of training of personnel who have deeply mastered modern information and communication technologies and foreign languages;

coordination of the activities of all higher and secondary specialized, professional educational institutions, regardless of their departmental affiliation, the implementation of educational and pedagogical and scientific and methodological guidance, ensuring the compliance of the quality of training of specialists, the content and level of education with state educational standards and qualification requirements;

organization of the educational process in accordance with international practice of introducing new pedagogical educational technologies and teaching methods, improving curricula and subject programs, qualitatively updating the educational process with the introduction of modern forms of education and means of information and communication technologies;

optimization of areas of education and specialties, taking into account the needs of the development of economic sectors, scientific and social spheres, organization of students' practice at industrial and other enterprises;

strengthening the spiritual and moral content of education, organizing work to educate young people in the spirit of patriotism on the basis of humanism and high spiritual ideas, devotion to the ideas of independence, respect for national values, strengthening immunity from alien ideas and ideologies;

effective organization of research work in higher educational institutions, widespread introduction of research results into practice, commercialization of scientific developments, ensuring close mutual integration of higher education, science and industry, wide involvement of gifted youth in research work and their comprehensive support;

provision of educational institutions with leading and pedagogical personnel capable of fulfilling the duties assigned to them at a high professional level, taking measures to encourage them on a systematic basis;

organization and improvement of the system of continuous training, retraining and advanced training of management and pedagogical personnel of higher and secondary specialized, professional educational institutions, creating conditions for regular improvement of the quality and level of their professional skills, organization of advanced training and internships in foreign countries;

expanding the possibilities of using by students, teachers and young researchers of the world's educational resources, electronic catalogs of scientific literature and databases through the introduction of modern information and communication technologies;

expansion and strengthening of international relations, implementation of joint programs of cooperation of higher and secondary specialized vocational education, broad coverage of achievements in the industry at the international level;

organization of the development of curricula and training programs in vocational colleges, specialists in demand on the labor market based on the needs and suggestions of employers, advanced foreign experience, structural changes in the real sector of the economy;

implementation of measures to modernize the base of educational and scientific laboratories, equip with modern equipment, develop sports, health and social infrastructure.

In pedagogical science, innovative activity is understood as purposeful pedagogical activity based on understanding one's own pedagogical experience by comparing and studying, changing and developing the educational process in order to achieve better results, obtain new knowledge, and introduce other pedagogical practice.

Innovation potential is a set of socio-cultural and creative characteristics of a teacher's personality, which are expressed in a willingness to improve pedagogical activity. The presence of innovative potential is associated with the ability to improve new ideas and most importantly to model them in practice.

At the heart of the motives, that is, the incentives of the individual to innovate, lie a variety of needs: the desire to make the learning process more interesting, and thereby intensify learning; increasing the status in the team, greater competitiveness of the specialist; expanding employment opportunities, professional self-affirmation and self-realization, increasing the rank, etc.

In general, a person's activity is always polymotivated, that is, he is guided not by one, but by several motives. The best motivation is to demonstrate the successful performance of colleagues working in an innovative mode.

By the teacher's readiness for innovative activities, it is customary to understand the formation of personal skills necessary for this activity (great working capacity, the ability to withstand the action of strong stimuli; high emotional status; readiness for creativity) and special qualities (knowledge of new technologies; mastering new teaching methods; the ability to develop projects; skill analyze and identify the causes of deficiencies).

The innovative activity of the teacher depends on his understanding of the meaning of the use of certain innovations, the ability to search for them, choose and apply them.

Participation in seminars - workshops, scientific and practical conferences, professional competitions, and attending open lessons is important in preparing a teacher for innovative activities. Innovative activity stimulates a deep analytical approach in methodological work.

The innovative activity of a teacher is associated with the processes of self-determination - building an attitude towards new things, changing oneself, one's professional position, overcoming obstacles and self-realization. The methodological foundations of the

structure of innovative activity are: axiological, reflexive-activity, systemic, socio-psychological, individual and creative approaches.

The structure of the teacher's innovative activity can be represented as follows:

1. Innovative activity is built under the influence of dominant motives. These can be: 1) external stimuli (material reward, assignment of a higher grade, due to a business need, etc.); 2) motives of the teacher's external self-affirmation or motives of prestige, etc.; 3) professional motive (desire to teach and educate, focus of innovation on students, etc.); 4) the motives of personal self-realization.

2. The second component of the structure is creative (the ability to generate new ideas, deviate from traditional thinking patterns, quickly solve problem situations, etc.). The line of its development begins from imitation of experience, concept, idea, a separate technique, form and method. Further, the teacher proceeds to copying through creative imitation. The next stage is imitative creativity, when the teacher, taking an idea as a basis, fully develops the content, methods and forms of its implementation. At the fourth stage - genuine creativity (the creation of cultural or material values that are new in design) - the teacher creates his own original concept, teaching and upbringing methodology.

3. The technological or operational component of the teacher's innovative activity can be represented as follows:

- "Personally motivated processing of existing educational projects, their independent interpretation, isolation and classification of problem (Western) pedagogical situations, active search for innovative information, familiarization with the innovation;

- professionally motivated analysis of one's own capabilities for creating or mastering an innovation, making a decision to use a new one;

- the formation of goals and general conceptual approaches to the application of innovations;

- forecasting the means of achieving goals, changes, difficulties, the results of innovative activities: discussion with colleagues, administration, consultants on the ways of introducing innovations;

- creation of an "array" of ideas, development of a conceptual framework and stages of experimental work;

- implementation of innovative actions: introduction of innovations into the pedagogical process and tracking the progress of its development and implementation;

- monitoring and correcting the introduction of innovations and all innovative activities: assessment of the results of implementation, reflection on the teacher's self-realization.

4. A necessary component in the structure of a teacher's innovative activity is reflection in the form of introspection, self-esteem, self-understanding and self-interpretation of one's own consciousness and activity, as well as thoughts and actions of students and colleagues.

In the functional model of the teacher's activity, the teacher's reflection is included in the gnostic component.

The innovative activity of the teacher through the prism of the system analysis of professional activity is considered by:

1. The level of personal-motivational analysis, this level involves the study of the system of individual needs on the one hand and their ability to satisfy on the other.

2. At the level of component-target analysis, the goal is revealed, which is considered not only from the external effective side, but also from the internal, associated with the implementation of the mental properties of the teacher and his mental processes.

3. Structural and functional analysis examines the principles of organization and mechanisms of interaction of individual actions in a holistic structure of activities.

4. In the process of information analysis of the activity, those signs are distinguished, I focus on which the employee performs pedagogical activity, the methods of obtaining information by the employee are established, the organization of the information flow is studied.

5. The level of individual psychological analysis involves the study of the subject of activity, the personality of the teacher in all the variety of its properties.

The formation of innovative activity can be assessed at one of four levels:

1) adaptive is characterized by an unstable attitude of the teacher to innovation. An innovation is mastered only under the pressure of the social environment;

2) reproductive is characterized by a more stable attitude to pedagogical innovations, copying ready-made methodological developments with minor changes. The teacher is aware of the need for self-improvement;

3) the heuristic level is characterized by a great sense of purpose, stability, awareness of the ways and means of introducing innovations. The teacher is always open to new things, looking for and implementing new ways of pedagogical solutions;

4) the creative level is distinguished by a high degree of effectiveness of innovative activity, high sensitivity to problems, and creative activity. The teacher purposefully seeks new information, creates author's schools, willingly shares his pedagogical experience, etc. Intuition, creative imagination, improvisation take an important place in the activities of such teachers.

Innovation is one of the principles of modern pedagogy. The training of a teacher should be aimed at developing a readiness to perceive innovations and teaching the ability to act in a new way.

In the context of innovative changes, individual components of the socio-psychological climate can be an obstacle, a barrier to innovation, and cannot and contribute to the rapid, relatively painless formation of a new one, the creation of "most favored conditions" for innovation. These forms of manifestation of the socio-psychological climate in the context of innovations depend on many factors, on the significance of the innovation and the changes generated by it for the team, on the scale and structure of changes, on the past innovative experience of the team, etc.

In the psychological and pedagogical literature, a variety of terms are used to designate socio-psychological obstacles to innovative changes: "moral barrier", "psychological barrier", "socio-psychological barrier", etc.

There are several forms of manifestation of the psychological barrier:

1) Passive forms of manifestation, for example, the lack of conviction among teachers of the need and timeliness of the implementation of innovations in a given team, in the possibility of real changes in the existing production and socio-psychological situation in the team, the lack of desire to improve the usual forms and methods of work, the system of division of labor, structure interpersonal communications, established mechanisms for decision-making and division of responsibility, an established hierarchy of authority, knowledge, experience, lack of willingness to take personal part in measures to implement an innovation, in contacts with initiators of innovations, in improving the management of the innovation cycle; lack of readiness to allocate the material, financial and human resources necessary for the implementation of the innovation, special time, fear of additional difficulties associated with the innovation in their unit, in their organization, in themselves.

2) The second group is formed by active forms of manifestation of the psychological barrier. They are expressed in the desire of some members of the teaching staff to limit the circle of persons with whom the initiators of the innovation are in contact, the time of contacts and additional sources of information; keep silent about their real functions in this process, the methods and instructions used, as well as the criteria for choosing one or another solution option; oppose the qualifications and experience of "our" and "other's" teachers, the volume and significance of the work of these groups, the norms and manners of their behavior, as well as the size of their salaries and bonuses, accuse the initiators of the innovation in their lack of attention to requests and comments with which employees of the collective, the objects of innovation, turn to them; to put forward all new requirements for the initiators of innovations under the pretext of the need for their endless improvement.

3) The third group is formed by the extreme forms of manifestation of the psychological barrier. These, for example, include such phenomena as the issuance of information in a smaller volume than was requested by the initiator of the innovation; the issuance of insufficiently reliable information or its deliberate distortion, violation of instructions, forms of documentation, the procedure proposed by the initiators of innovations; the desire to use the financial, human and material resources allocated for the implementation of innovations, not for their intended purpose, but mainly for solving the current tasks of the team.

4) In the case when external influences do not correspond to internal conditions (interests, personality orientation, value orientations, and so on), a negative attitude is formed, a desire to protect oneself from these external influences. As a result, psychological barriers arise: the barrier of incompetence; barrier of skill, habit, tradition; barrier of idyll, barrier of increased load; chef's barrier.

In the pedagogical literature, the psychological barrier is considered as a difficulty, an obstacle, or in communication as difficulties in interaction between a teacher and a student, or as a difficulty in adapting a novice teacher to his professional activities. From this point of view, the following barriers are distinguished: semantic; emotional; cognitive; tactical; motivational.

The barrier can also play a positive role.

First, it often hinders the implementation of hasty and insufficiently thought-out strong-willed innovative solutions for which objective conditions have not yet matured or which do not correspond to existing needs. It also prevents such modifications of the innovation that distort its original meaning and thus preserve the corresponding sphere of life of work collectives from premature or harmful innovations.

Secondly, the psychological barrier performs, in relation to the innovation process, a catalytic function. He activates the activities of the initiators of the innovation, makes them significantly increase their efforts, do not stop there, but identify the shortcomings of their original design and look for more perfect options. At the same time, the barrier also activates employees whose interests are affected by the relevant innovation, encourages employees to think about the current situation in the team, draws attention to their role in their team and the "weight" of their opinion in the organization.

Thirdly, the psychological barrier always performs an indicator function, promptly, reliably and impartially informs the initiators of the innovation about the specific weaknesses of the decision, reveals all the insufficiently worked out elements of the innovation, showing the main directions of the necessary adjustments.

Thus, having designated some aspects of innovative education as a system that forms innovative thinking, it can be stated that modern higher education is at a turning point in the methodological and technological stage of its development, the main goal of which should be the formation of innovative thinking of future specialists. Among these factors, the ability to ensure effective development and implementation of innovations is a strategic factor in maintaining the competitiveness of the university. This is the result of the development and improvement of mechanisms for managing the process of creating and establishing organizational knowledge. In this regard, such a direction as knowledge and employee management is becoming popular. Accordingly, there are new requirements for educational programs - university, postgraduate and corporate.

In connection with the introduction of new generation education standards, a fundamentally new approach to defining the goals, objectives and principles of education is being proclaimed. The content of education, academic disciplines are changing, new forms, means and methods of teaching are being developed. New generation educational standards have requirements for knowledge, skills and competencies. Professional standards are the minimum necessary requirements for the professional level of employees, taking into account the provision of productivity and quality of work performed in a particular industry. They include qualification and educational levels, a list of job responsibilities (considered in terms

of knowledge, skills and abilities). Thus, they include the regulatory requirements for the performance of professional activities.

Summing up, we note that the considered innovative approaches and the educational technologies corresponding to them contribute to the solution of the following urgent tasks of modern higher education: effective assimilation of knowledge; developing practical research skills to make professional decisions; the transition from the accumulation of knowledge to the creation of mechanisms for independent search and research skills; the formation of value orientations of the personality of students; increased cognitive activity; development of creative abilities; creation of didactic and psychological conditions conducive to the successful social adaptation of students.

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Education of the Ministry of Innovative Development of the Republic of Uzbekistan" dated November 29, 2017 No. UK-5264

2. Istrofilova I.O. Innovative processes in education: Study guide. 2014.

3. Agaev NF Innovations in the system of higher education: materials of the II All-Russian. scientific method. conf. / NOU VPO "Chelyab. Institute of Economics and Law. M.V. Ladoshin ". - Chelyabinsk, 2011 .-- 15 p.

4. Analysis of innovative activity of higher educational institutions of Russia / I.I. Grebenyuk, N.V. Golubtsov, V.A. Kozhin [et al.] / Ed. I.I. Grebenyuk. M. : Publishing house "Academy of Natural Sciences", 2012. 464 p.

5. Dolgova, V. I. Willingness to innovative activity in education: monograph / V. I. Dolgova. - M.: KDU, 2009

6. Beketova O.A. Innovation in education: concept and essence // Theory and practice of education in the modern world: materials of the V International. scientific. conf. (St. Petersburg, July 2014). - SPb. : Satis, 2014. - S. 1-2.

7. Wiki Knowledge: hypertext electronic encyclopedia <http://www.wikiznanie.ru>. 2. Wikipedia: free multilingual encyclopedia <http://ru.wikipedia.org>.

8. International conference "Application of new technologies in education" <http://www.bytic.ru>.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI TA'LIM TIZIMINING ZARUR KOMPONENTI SIFATIDA

Sulaymonov Javohir Bayramali o'g'li

Javohir-sulaymonov@mail.ru

Kalit so'zlar

Texnologiya, ta'lim, multimediya, virtual makon, kompyuter, internet, masofaviy ta'lim

Keywords

Technology, education, multimedia, virtual space, computer, internet, distance learning

Ключевые слова

Технологии, образование, мультимедиа, виртуальное пространство, компьютер, интернет, дистанционное обучение.

Anotatsiya

Ta'kidlanishicha, bugungi kunda axborot texnologiyalari ta'lim tizimining sifatiga ta'sir etuvchi eng muhim omil hisoblanadi. Asosiy imtiyoz – bu ta'lim tizimining muvaffaqiyatli ishlashining garovi bo'lgan talabalarni universitetlarda o'qitish sifati va darajasi. Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini ochib beradi. IT-texnologiyalar sifatida masofaviy o'qitish texnologiyasi ajratilgan bo'lib, u masofaviy kompyuter (server) orqali o'quv jarayonini tashkil etuvchi ta'lim va axborot oqimlarining o'zaro ta'siri sifatida tushuniladi. Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlari bor. Umuman olganda, axborot texnologiyalari ma'lumotlarning vizual namoyish etilishiga hissa qo'shadi va uni izlashga vaqtini sezilarli darajada tejaydi.

Annotation

It is noted that today information technology is the most important factor that affects the quality of the education system. The main prerogative is the quality and level of training of students in universities, which is the key to the successful functioning of the education system. The use of information technology in the educational process reveals the creative abilities of students in the learning process. The article reveals the concept of information technology from the standpoint of domestic scientists and gives our assessment of the concept of this definition. The technology of distance learning, which is understood as the interaction of the streams of training and organizing the educational process of information through a remote computer (server), is highlighted as IT-technologies. In conclusion, the article concludes that the use of information technology in the

educational process has positive and negative sides. But in general, information technology contributes to the fact that there is a visual demonstration of information and significantly saves time for its search.

Аннотация

Отмечено, что на сегодняшний день информационные технологии – это важнейший фактор, который оказывает влияние на качество системы образования. Основной прерогативой выступает качество и уровень подготовки студентов в вузах, что есть залог успешного функционирования системы образования. Применение информационных технологий в образовательном процессе раскрывает творческие способности студентов в процессе обучения. В статье раскрыто понятие информационных технологий с позиций отечественных ученых и дана наша оценка понятия данного определения. В качестве IT–технологий выделена технология дистанционного обучения, под которым понимается взаимодействие потоков обучающей и организующей учебный процесс информации посредством удаленного компьютера (сервера). В заключение статьи делаются выводы о том, что применение информационных технологий в образовательном процессе имеет положительные и отрицательные стороны. Но в целом информационные технологии способствуют тому, что происходит наглядная демонстрация информации и значительно экономится время на ее поиск.

Axborot texnologiyalari bugungi kunda butun dunyoda ta'lim tizimining sifatiga kuchli ta'sir ko'rsatadigan asosiy va eng muhim omillardan biridir.

Zamonaviy ta'lim tizimi uchun o'qitish - bu, birinchi navbatda, bilim va ko'nikmalarni egallashga qaratilgan kognitiv faoliyatdir. Oliy ta'lim muassasasi shunday tuzilganki, talaba avval o'qiydi, so'ngra boshqa odamlar va ishlab chiqarish tuzilmalarini boshqarishga yo'naltirilgan bosqichga o'tadi. Kasbiy kompetentsiya, ilmiy malaka, kadrlar tayyorlash muammoni hal qilishda ijodiy yondashuvni topadigan yangi turdagi mutaxassisning shakllanishiga olib keladi. Ta'lim muammolarini ijodiy va mustaqil hal qila oladigan o'qituvchini tayyorlashda yangi yondashuvlarni ishlab chiqish zarur. Bunday yondashuvlar quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

talabalar o'rtasida pedagogik faoliyatning ijodiy tabiati va uning jamiyat hayotida katta rol o'ynashi haqidagi g'oyalarni shakllantirish;

bo'lajak o'qituvchilarning professional madaniyatining paydo bo'lishi;

shaxsiy va kasbiy rivojlanishga, individual xususiyatlarni hisobga olgan holda mustaqil o'zini rivojlantirishga yo'naltirish.

O'quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'lajak mutaxassisni tayyorlash sifatini oshirishga yordam beradi. Axborot texnologiyasi ob'ekt, jarayon yoki hodisaning holati to'g'risida yangi sifatdagi ma'lumotlarni olish uchun ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va uzatish vositalari va usullari majmui sifatida tushunilishi kerak.

Ta'limda axborot texnologiyalari afzalliklarga ega, jumladan:

ta'limni axborot bilan ta'minlashning eng samarali boshqaruv tizimini yaratish;

o'quv jarayonida o'quvchilarning bilim faolligini shakllantirish;

o'quv jarayonining individualizatsiyasi va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda bilish jarayonining imkoniyati.

Bugungi kunda universitetda o'quv jarayonlarida axborot texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligi, birinchi navbatda, ta'lim sifatini oshirishning ijtimoiy ehtiyojlari va oliy o'quv yurtlarida zamonaviy kompyuter dasturlaridan foydalanishning amaliy ehtiyojidan kelib chiqadi.

O'quv jarayonini modernizatsiya qilish, birinchi navbatda, o'quv materialini o'zlashtirishning ma'ruza usullaridan faol guruh va individual ish shakllariga o'tishni, talabalarining mustaqil izlanish faoliyatini tashkil etishni talab qiladi, bu esa aniq individuallikka ega bo'lgan mutaxassisni tayyorlashga imkon beradi. har xil sharoitda ishtirok etuvchilar faoliyatini tashkil etish. Bunga o'quv jarayoniga axborot, kompyuter texnologiyalari va raqamli ta'lim resurslarini joriy etish yordam berishi mumkin.

Universitet o'qituvchilarining axborot –kommunikatsiya texnologiyalarini yaxshi bilishi ta'lim sifatini oshirish uchun asosdir. O'quv –uslubiy ta'minotni yaratish uchun axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga imkon beradi. O'qituvchining axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanishi o'quvchining ijodiy salohiyatini shakllantirishga pedagogic ta'sirini kuchaytirishga imkon beradi.

O'quv jarayonining axborot komponenti universitetda mutaxassis tayyorlashning mazmun jihatini belgilaydi. Bunday axborot komponenti elektron o'quv –uslubiy kompleks bo'lishi mumkin, bu o'qituvchi va talabalar o'rtasida o'zaro munosabatlar mavjud bo'lgan, qo'llaniladigan pedagogik dasturiy mahsulotlar, shuningdek didaktik vositalar va uslubiy materiallar majmuasi bo'lgan didaktik tizim ta'lim jarayonini qo'llab -quvvatlaydi.

Ta'limda axborot texnologiyalari bir qator muhim vazifalarni hal qiladi, jumladan:

1. Kompyuter grafikasi va kompyuterni modellashtirishga asoslangan murakkab uyushgan tizimlari chida sodir bo'ladigan hodisalar va jarayonlarni tadqiq qilish;
2. Yuqori yoki past tezlikda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan turli fizik, kimyoviy, biologik va ijtimoiy jarayonlarni o'rganish.

Axborot texnologiyalari tushunchasi ta'limda kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalarini ham o'z ichiga oladi. Biz axborot texnologiyalarini zamonaviy kompyuter texnologiyalari asosida ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va uzatishni ta'minlaydigan zamonaviy texnik vositalar majmui sifatida qaraymiz.

Ta'lim sohasidagi axborot texnologiyalari:

talabaning dunyoqarashini kengaytirish;

universitet bitiruvchilarini axborot jamiyatida hayotga tayyorlash;

global axborotlashtirish jarayonlariga yo'naltirilgan ijtimoiy buyurtmani amalga oshirish.

Yangi axborot texnologiyalari o'qitish samaradorligining oshishiga, uning individualizatsiyasi va farqlanishiga, o'quv jarayonida o'zaro munosabatlarning yangi shakllarini tashkil etishga va talaba va talaba faoliyatining mazmuni va xarakterining o'zgarishiga yordam beradi. O'qituvchining vazifasi - ta'lim tizimida yangi texnik vositalarni qo'llay olish va zamonaviy dunyoda ta'limning muvaffaqiyatli ishlashiga erishish.

Bugungi kunda ta'lim sohasida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning bir necha yo'nalishlari mavjud:

ta'lim jarayonini yaxshilaydigan va uning sifati va samaradorligini oshiradigan ta'lim vositasi sifatida axborot texnologiyalaridan foydalanish;

axborot texnologiyalaridan o'rganish, o'zini o'zi bilish va haqiqat vositasi sifatida foydalanish;

o'quvchining ijodiy rivojlanishi vositasi sifatida axborot texnologiyalaridan foydalanish; nazorat qilish, tuzatish, test va psixodiagnostika jarayonlarini avtomatlashtirishning asosiy vositasi sifatida axborot texnologiyalaridan foydalanish;

pedagogik tajriba, uslubiy va o'quv adabiyotlarini uzatish va egallash maqsadida axborot texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan aloqalarni tashkil etish;

zamonaviy axborot texnologiyalari tizimini qo'llash orqali ta'lim muassasasi va o'quv jarayonini boshqarishni kuchaytirish va takomillashtirish.

So'nggi paytlarda universitetlarning web –texnologiyalar va global Internetga asoslangan axborot texnologiyalaridan foydalanishining o'ziga xos xususiyati. Internetga olimlar "tayyor shaklda" bilim bermaydigan, ammo axborotni faol izlash, tahlil qilish va mustaqil fikrlashga qodir bo'lganlar uchun katta imkoniyatlar beradigan muhit sifatida qaraydilar. Hozirgi vaqtda ommaviy axborot vositalarida "virtual makon" atamasi keng qo'llanilmoqda, bu nafaqat Internetning ta'lim manbalari, uning o'lchami quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Internetning texnik va innovatsion vositalari;

ta'lim bilan shug'ullanadigan kadrlar va ta'limni axborotlashtirish jarayonlari;

yangi axborot texnologiyalari va Internetga asoslangan ta'lim sohasida ishlaydigan mutaxassislar bilan munosabatlar.

Bugungi kunda, ayniqsa, masofaviy ta'lim tizimi mashhurdir. Masofaviy ta'lim – bu masofaviy kompyuter (server) orqali o'quv jarayonini tashkil etuvchi ta'lim va axborot oqimlarining o'zaro ta'siri. Masofaviy ta'limning rivojlanishiga asosiy turtki 20 –asrning oxirida qo'yilgan ammo butun dunyoda tarqalgan covid-19 virusi masofaviy ta'limni

rivojlanishini tezlashtirib yubordi. Masofaviy ta'lim - bu har qanday masofada ma'lumot almashish vositalariga yo'naltirilgan maxsus axborot -ta'lim muhiti orqali keng jamoatchilikka ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari majmui.

Masofaviy ta'limning asosiy maqsadi, birinchi navbatda, o'quv jarayoniga axborot texnologiyalarini kiritish orqali yagona ta'lim makonini yaratishdir. Tarmoqli Internet texnologiyalari o'quv jadvalini yanada moslashuvchan qiladi va talabalarning kerakli kontingentini jalb qiladi.

Shuningdek, elektron darslikni ta'lim sohasidagi IT-texnologiyalarga kiritish mumkin, uni nazariy va ilmiy-amaliy materiallar, vazifalar, o'qitish, bilimlarni assimilyatsiya qilish sifatini nazorat qilish va baholash deb tushunish mumkin, bu maxsus dasturlar yordamida tuziladi. Bu sizga ma'lumotlarni matn, grafik tasvirlar, shuningdek multimediali video va ovoz effektlari ko'rinishida taqdim etish imkonini beradi.

Elektron darslik o'qituvchiga didaktik, uslubiy va psixologik muammolarni hal qilishda yordam beradi, chunki u, agar kerak bo'lsa, o'quv materialini o'zgartirishga imkon beradigan eng moslashuvchan o'qitish vositasi. Elektron darslikdan foydalanish talabalarga o'qituvchi rahbarligida ma'ruzalar va amaliy mashg'ulotlar bilan bir qatorda, taqdim etilgan elektron materialni to'liq darslik, shuningdek yordamchi sifatida foydalanib, yangi fanlarni mustaqil o'rganishga imkon beradi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, hozirgi voqelikda axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etishning ijobiy va salbiy tomonlari bor. Axborot texnologiyalarining ijobiy tomonlari, birinchi navbatda, o'quvchining o'quv jarayonini yengillashtirish, o'quvchilarning intellektual imkoniyatlarini oshirish va, shubhasiz, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ta'lim sifatini oshirishdir. Salbiy fikrlar - ma'lumotlarning o'zaro bog'liqligi muammosi, ya'ni. Kompyuterda talaba to'liq o'zlashtira olmaydigan va tushuna olmaydigan katta hajmli ma'lumotlar mavjud (kompyuterdan farqli o'laroq). Aksariyat mutaxassislarining fikricha, kompyuter odamlarning muloqotini to'liq o'zgartira olmaydi va inson tafakkurining sirini tushuna olmaydi. Hozirgi bosqichda yondashuv konstruktivdir, unga ko'ra kompyuter o'qituvchiga qarshi bo'lmasligi kerak; uni o'qituvchining kasbiy faoliyatini qo'llab -quvvatlash vositasi deb hisoblash maqsadga muvofiqdir. O'quv jarayonidagi axborot texnologiyalari ma'lumotlarning visual namoyishi, pul va vaqtni sezilarli darajada tejash, o'quvchilarning qiziqishini oshirish va o'rganilayotgan jarayonga turli omillarning ta'sirini tahlil qilishga imkon beradigan tadqiqot natijalarini tuzishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

A.Temirov, H.Salimova. Pedagogik kadrlarni tayyorlashda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish "Axborot- kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish sharoitida innovatsiyalar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman ma'ruzalar to'plami. Qarshi -2019. -B. 170-171

M.Azimjanova, M.Pazilova Informatika va axborot texnologiyalari.O'quv qo'llanma. T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2013 y.

Xoshimov O. Kompyuterli va raqamli texnologiyalar. T.: "Yangi asravlodi",2009 y

Akhmedov, B. A., &Khasanova, S. K. (2020). Public education system methods of distance in education in development of employees. Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, 1(1), 252-256.

Горбунова Л.И., Субботина Е.А. Использование информационных технологий в процессе обучения // Молодой ученый. – 2013. – № 4. – С. 544–547.

Пугачев А.С. Дистанционное обучение – способ получения образования // Молодой ученый. – 2012. – № 8. – С. 367–369.

6. Семенова И.Н., Слепухин А.В. Методика использования информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе: учеб. пособие / под ред. Б.Е. Стариченко. – Ч.2: Методология использования информационных образовательных технологий. – Екатеринбург: Урал.гос. пед. ун-т, 2013. – 150 с.

Internet saytlari

ziyonet.uz

edu.uz

wikipedia.org

lex.uz

<http://pedagogika.leu.lt>

WORLD ACCEPTED NEW APPROACHES, METHODS AND PROJECTS OF TEACHING LANGUAGES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Aziza Tashmetova Sagdullayevna,

Dilbar Ibragimova Athamovna

Chirchik Higher Tank Commanding Engineering School

Senior teachers, Department of Languages

Annotation. In this article we thoroughly described educational system of Central Asian countries before Uzbekistan gained its independence. Here we stressed weak points of that system especially, “teacher centered” and ‘oral-oral translation’ approaches in the class. In this article we wrote not only about the past, the present situation is describes as well. Moreover, we tried to introduce you with the new approaches and methods of teaching languages in higher educational institutions, and new projects on this sphere.

Key words: reform, teaching, oral-oral method, approach, curriculum, components, self-assessment, world standards, reconceptualizing.

Аннотация. В этой статье мы подробно описали образовательную систему стран Центральной Азии до обретения Узбекистаном независимости. Здесь мы подчеркнули слабые стороны этой системы, особенно подходы «ориентация на учителя» и «устно-устный перевод» в классе. В этой статье мы писали не только о прошлом, описывается и настоящая ситуация. Более того, мы постарались познакомить вас с новыми подходами и методами обучения языкам в высших учебных заведениях, а также с новыми проектами в этой сфере.

Ключевые слова: реформа, обучение, устно-устный метод, подход, учебная программа, компоненты, самооценка, мировые стандарты, реконцептуализация.

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz O'zbekiston mustaqillikka erishgunga qadar Markaziy Osiyo davlatlarining ta'lim tizimini batafsil bayon qildik. Bu erda biz ushbu tizimning zaif tomonlarini, ayniqsa, sinfda " markazda o'qituvchi " va " og'zaki-og'zaki usul " yondashuvlarini ta'kidladik. Ushbu maqolada biz faqat o'tmish haqida emas, balki hozirgi holat ham tasvirlangan. Bundan tashqari, biz sizni oliy o'quv yurtlarida tillarni o'qitishning yangi yondashuvlari va usullari, shuningdek, bu sohadagi yangi loyihalar bilan tanishtirishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: islohot, o'qitish, og'zaki-og'zaki usul, yondashuv, o'quv dasturi, komponentlar, o'zini baholash, jahon standartlari, qayta kontseptualizatsiya.

Today when the world we live in is constantly changing and accordingly involving cardinal changes, reconstructions and reforms in different fields of life, including education in general and language education in particular, it is vital to look for much more effective and modern methods of teaching languages that can meet the requirements of world standards of teaching, for example, English as a global language.

Our observations on the teaching process in most of the higher schools of Central Asian republics show that there have still been dominating the traditional methods (mostly Grammar-Translation method, Oral-Oral method and Audio-lingual Method, to a little extent certain elements of Situational Language Teaching and other traditional methods) of teaching foreign languages that have, as we think, run their course by now. In the latter approaches and methods language is taught by practicing basic structures in meaningful sentences or situation based-activities, the teacher being regarded as the primary source of language and of language learning or a controller of the whole learning process in order for the students not to break away from the theme under study. So they are all “teacher-centered” methods in which the students’ freedom of language use and their initiative are less taken into consideration or are rather suppressed by restrictions of all kinds relating to strict observance of the theme being studied in the auditorium. Along with long awaited Independence gained by the Central Asian republics many higher educational institutions of the latter have introduced educational systems in their state language which has accordingly caused the ever great deficit of textbooks in many subjects, textbooks done in Russian being almost out of use. This kind of shortage is characteristic of most of the higher educational institutions of the area even today.

The analyses of the curriculum for language teacher education at the certain institutes and universities of Central Asian republics have shown that there are four main components that the latter consists of: state component; general educative component; specialist component; elective component.

In the latest years there have been changes introduced into all the components of the traditional curricula but the specialist one, because it still seems unlikely to be changed or it does seem to be something untouchable and irreparable because of either the absence of a better alternative to it or of its being overloaded with so many disciplines and subjects of both practical and theoretical

character most of which (mainly theoretical ones) are thought today almost to be irrelevant to the learners' needs at universities and in language teacher's future profession.

What life needs and demands are there for a university curriculum reform in Central Asia today? By what factors is such a kind of university curriculum reform prompted? As the teaching experience shows, we can refer the following main ones to them: 1. There is a permanent need for foreign language teachers in the area and hence there is a growing interest in such a noble, respectable and well-paid profession as that of a teacher in the Oriental sense of the word; 2. Most foreign language specialists think that the functioning curricula are overloaded with lots of non-philological subjects irrelevant to the learners' needs (such subjects as "natural sciences, mathematics, etc., for future language teachers, as is seen, they are the subjects most of which have already been taught at schools) which takes too much of a precious time of the learners; 3. Most teachers as well as learners and authorities are now beginning to understand the significance of levels of proficiency in English as a global language; 4. Realizing the growing need for interactive methods of teaching foreign languages at universities and institutes where grammar-translation method and situational method are still dominantly practiced which does not allow learners – future teachers of a foreign language to develop their communicative competence in the latter; 5. Understanding and revealing the weak sides of teaching at the lessons, where teacher is still remaining to be the authority and main source of learning and knowledge; 6. Understanding the importance of teachers' critical self-assessment of their language proficiency at the lessons; 7. Understanding teachers' critical self-assessment of their own language teaching methodology at the lessons; 8. Most specialists and teachers are now getting well aware of the assessment criteria and communicative types of assessment along with language knowledge assessment at the lessons; 9. Realizing the need for highly qualified modern language teachers who can handle teaching foreign languages using interactive methods that let trainees free to learn and communicate, as well as to develop their critical thinking skills in a foreign language; 10. Understanding the need to introduce the approaches to teaching based on classroom research of learners' needs aimed at developing among other things even cultural awareness; 11. Realizing the urgent need for more hours allotted for interactive methods and methodology of teaching English which is absolutely relevant to the professional needs of a future language teacher educator that can be compensated with by reducing certain amount of hours allotted for the aforementioned theoretical and non-philological subjects almost irrelevant to the learners' needs at the university and later at schools; 12. Feeling the urgent need for up-dated textbooks to replace out-dated ones still in use, for most syllabi are based on out-dated course books which do not satisfy the learners' needs and interests; 13. Understanding the priority of teaching foreign languages based on principles of "integrated skills and interdisciplinary and intercultural studies"; 14. Realizing the need for flexible teaching by language specialists demanding that teachers be "response-able" to their learners' needs and to the world around them; 15. Feeling the urgent need at schools for not only a language teacher, but a language teacher educator, which is perceived as a higher status occupation than the former; 16. Feeling the need for native English speakers as co-teachers to their Central Asian counterparts; 17. Understanding the after-effects of the present curricula overloaded with theoretical subjects (irrelevant to the learners' needs in their future profession) which leave in reality less time for mastering practical aspects of it; 18. Revealing the fact that most higher educational institutions lack modern resources; 19. Revealing the fact that higher educational institutions lack modern classrooms and lecture halls, equipped as to the needs of the contemporary trainees and trainers; 20. Understanding the ever growing importance of education in English at most of the world's prestigious universities; 23. Witnessing the wide use of English etc; 24. It must be noted that the university curriculum reform is expected to meet all the above mentioned needs of the life and the demands of the world standards who are believed to be able to work as language teachers- educators with four main skills to the level of C1 on CEFR in any part of the world.

It is natural that sooner or later the university curriculum reform is unavoidable in higher schools of Central Asian Republics as well of the other parts of the world where the above mentioned traditional approaches and methods are still being practiced, because such a reform is being prompted by the life needs of the people in there.

From this point of view it deserves special mention that due to the fruitful cooperation between the Uzbek Ministry of Higher and Specialized Secondary Education and the British Council, Uzbekistan is far more advancing in introducing the new university reform aimed at meeting the requirements of world standards of teaching English. The very curriculum has been worked out by the group of leading Uzbek linguists and scholars-methodologists cooperating with their counterparts

from Great Britain in implementing the university curriculum reform project into life which has resulted in piloting a number of experimental groups training language teachers at the leading higher educational institutions of Tashkent and of regional capital cities of Uzbekistan. The preliminary results are convincing and reliable, which hints at the right methodology of teaching English. The graduates from the very groups as future teachers-educators of English will be expected to demonstrate the following professional features and language skills to the level of C1 and sufficient understanding of the pedagogical implications of knowledge about language; a clear vision of the role of English in international communication; practical understanding of how learners learn languages; ability to critically evaluate, adapt and write materials; ability to plan, and deliver lessons and sequence of lessons; understanding of a range of teaching approaches and ability to apply them according to the teaching and learning context; ability to evaluate and reflect upon their own teaching; understanding of approaches to testing and assessment, etc.

The above mentioned main professional features and abilities of the future language teachers-educators in Uzbekistan will hopefully meet the requirements of the world standards of teaching foreign languages which will be a good example for the other Central Asian republics to follow taking into account the national features of trainees of the latter. Hence, an exchange of experience and cooperation between the specialists of universities and institutes in this key issue of higher and, accordingly, secondary education are vital and mutually beneficial in reconceptualizing language teacher education and realizing it in Central Asia for the 21st century.

References:

1. Claxton G.(1984)The Psychology of Teacher Training: Inaccuracies and Improvements in Educational Psychology, 4/2
2. Bolitho R.(2002)Reconceptualising Language Teacher Education forthe 21st century English Language and Development for the 21st Century, Selected Papers, Kuala Lumpur, IPBA

TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION SHAKL VA USULLARINI QO'LLASH TAJRIBALARINI TATBIQ QILISH

Toyirova Maxmuda Mamatovna

*Buxoro viloyat xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish
hududiy markazi o'qituvchisi*

Annotatsiya: maqolada respublikamizda pedagogika tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar va oily ta'lim tizimida interfaol o'qitish uslublari istiqbollari muhokama qilingan.

Аннотация: В статье рассматриваются проводимые реформы в педагогической системе республики и перспективы интерактивных методов обучения в высшей школе.

Annotation: The article discusses the ongoing reforms in the pedagogical system of the republic and the prospects of interactive teaching methods in higher education.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsion ta'lim, ta'lim innovatsiyalari, interaktiv usullar, pedagogik texnologiyalar.

Ключевые слова: инновации, инновационное образование, образовательные инновации, интерактивные методы, педагогические технологии.

Keywords: innovation, innovative education, educational innovation, interactive methods, pedagogical technologies.

XX asrning 50-yillarida ta'lim jarayonida texnik vositalarni qo'llash "ta'lim texnologiyasi" yo'nalishini belgilab beruvchi omil deya e'tirof etildi, asosiy e'tibor talabalar auditoriyasini kengaytirish texnik vositalardan foydalanish evaziga amalga oshirilishi, texnik vositalarning imkoniyatlarini yanada takomillashtirish, ularning axborot sig'imini kengaytirish, axborotlarni uzatish xizmatini sifatli tashkil etish, ta'lim olishni individuallashtirish kabi masalalarga qaratildi. Bu borada olib borilgan tadqiqotlarning ob'ekti, tayanch nuqtasi sifatida texnik vositalar imkoniyatlari, ularni takomillashtirish jarayoni qabul qilindi, shuningdek, o'quvjarayonini "texnologiyalashtirish"ning tashkiliy jihatlarini o'rganishga alohida urg'u berildi. 60-yillarning boshlarida ta'limni dasturlash asosida ta'lim jarayonini tashkil etish "texnologiya" tushunchasining mohiyatini ochib beruvchi omil sifatida ko'ri-la boshlandi. Dasturiy ta'lim talabalarga muayyan bilimlarni alohida qism holda emas, balki izchil, yaxlit tarzda berilishini nazarda tutadi. Ta'lim jarayonini yaxlit, maqbul dasturga muvofiq tashkil etish taklifi ilk bora AQSHda faoliyat yurita boshlagan "Dasturiy ta'lim va o'rgatuvchi mashinalar bo'yicha birlashgan Qo'mita"

tomonidan ilgari surilgan. Dasturiy ta'lim o'zida ta'lim maqsadlari, ularni o'zgartirish va baholashning mos ravishdagi mezonlari hamda ta'lim muhitining aniq tavsifini qamrab oladi. Bu esa o'zgartirish majmuasini to'raligicha qayta tashkil etish tushunchasi mazmuniga mos keladi.

Lug'aviy jihatdan "innovatsiya" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda ("innovation") "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi. "Innovatsiya" tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi.

Innovatsiya – muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da ko'rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: "Innovatsiya (ingl. "innovations" – kiritilgan yangilik, ixtiro) – 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralari qo'llanishi".

Innovatsion ta'lim (ingl. "innovation" – yangilik kiritish, ixtiro) – ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim. Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb nomlanadi.

Ta'lim innovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar. Innovatsiyalar turli ko'rinishga ega. Quyidagilar innovatsiyalarning asosiy ko'rinishlari sanaladi:

- yangi g'oyalar;
- tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan'anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo'lmagan tashabbuslar;
- ilg'or ish uslublari

Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur. Darhaqiqat, yangilik – vositasanalib, u aksariyat holatlarda yangi metod, metodika, texnologiyavab. ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Auditoriyadagi talabalar e'tiborini o'ziga qaratib, uni o'quv mashg'ulotini oxirigacha saqlab, o'quv fan dasturida ko'rsatilgan bilimlarni va yosh avlod ruhiga singdirilishi shart bo'lgan milliy fazilatlarini, har bir pedagog o'zining hayot tarziga aylantirib ulgurgan bo'lishi bilan barobar, bu bilim va fazilatlarini yoshlarga yetkazishda, didaktikaning 6 prinsipi va 30 dan ortiq qoidalariga rioya qilib, hamda bir qator an'anaviy, noan'anaviy va 200 dan ortiq interaktiv usullardan, shuningdek mavjud informatsion-kommunikatsiya texnologiya va didaktik materiallardan foydalanib, o'quv mashg'ulotini tashkil qilish lozim. Bu vazifani, darslarni eski usulda olib borish jarayonida, o'ta iqtidorli pedagog ham, amalga oshira olmaydi. Bu ishni, o'quv mashg'ulotiga avvalgidek tayyorgarlik ko'rganda ham bajarish mumkin emas. *Shuni e'tiborga olib, dunyo pedagoglari, bu muammoni ustida tadqiqotlar olib borib, uni yo'lini topganlar va uni "pedagogik texnologiya" deb nomlaganlar.*

Yuqorida ko'rsatilgan vazifalar bizda to'raligicha bajarilmayotgan ekan, ularni eski usulda ishlaganda bajarib ham bo'lmaydi. **Bajarib bo'lmaydigan ishni qanday qilib bajarish mumkin?**, degan savolga, buning uchun, *dunyo pedagoglari topgan va muvaffaqiyat bilan foydalanib kelayotgan pedagogik texnologiyalardan foydalanish lozim desak mubolag'a bo'lmaydi. Pedagogik texnologiya deganda, o'quv mashg'ulotini avvaldan loyahasini tuzib olish tushuniladi.* Ammo, qarib 20 yil mobaynida, chetdan o'rganib kelingan, bir qator, pedagogik texnologiyalarni, hududimiz pedagoglari, birontasi ham, o'zining faoliyatiga mukammal qo'llay olmayapdi. Sababi aniqlanganda, xorijdan

keltirilgan pedagogik texnologiyalar hududimizga moslashtirilmaganligini sezish mumkin. Shu sababli, pedagogik texnologiya tamoyillari asosida o'quv mashg'ulotini loyihagini tuzishning hamma tushunadigan **metodikasi**, ya'ni **yo'riqnomasi** ishlab chiqildi.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda, pedagogik texnologiyadan foydalanib, talabalarning o'zlashtirish darajasini 95 foyizga yetkazilgan. Biz ham shu natijaga erishishimiz uchun, biz ishlab chiqqan milliy pedagogik texnologiya va uni amaliyotda qo'llash metodikasini hayotga tadbiiq qilishimiz zarur. Buning uchun, ta'lim-tarbiya tizimining barcha bosqichlarida faoliyat olib borayotganlarning hohishi va mehnati kerak.

Ta'lim sohalari Davlat ta'lim standarti, ta'lim yo'nalishlari Malaka talablarida belgilangan bilimlarni, qaytatdan tahlil qilib chiqib, ularga muayyan fandagi yangiliklarni kiritib, **Umum sistemalar nazariyasiga** binoan, ierarxiya pog'onalardan iborat bo'lgan, muayan fanni katta, o'rta va kichik modullarga bo'lib, bu modullarni **maqsadlarini aniqlab**, o'quv dasturni shu asosda qayta ishlash lozim.

Har bir mashg'ulot loyihagini tuzishda, yangi o'quv dastur asosida, har bir o'quv mashg'ulot tarkibidagi kichik modullardan kutilgan maqsad, ularga ajratilgan vaqt, pedagog va tahsil oluvchilarning bajarilishi lozim bo'lgan ish harakatlari, tayanch tushunchalar, ulardan kelib chiquvchi nazorat savollari, har bir kichik modulda qo'llaniladigan pedagogik usullar va axborot-kommunikatsiya texnologiya bilan didaktik materiallardan foydalanib darsni tashkil etishga e'tibor qaratish lozim.

Yuqoridagi mulohazalar asosida ta'lim jarayoni yo'lga qo'yilsa oliy ta'lim tizimidagi o'qitish jarayoni, yaqin kelajakda, dunyoning peshqadam mamlakatlariga aylanishi shubhasiz. Buning uchun bizda tarixan shakillangan ma'naviy zahira, ilmiy potensial va hududimizga moslashtirilgan pedagogik texnologiya va milliy fazilatlar tizimi mavjud, uni ishga tushirsak bas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Zebuniso-Konigil / 4-tom. Bosh tahrir hay'ati a'zolari: M.Aminov va b. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – 169-bet.
2. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. – T.: "Sano standart" nashriyoti, 2015. – 150 b. 2. Yo'ldoshev J.G., U
3. Tolipov O., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiiqiy asoslari – T.: 2006. – 260 b.

ОБРАЗОВАНИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Аликулов Самар

к.э.н., доцент,

Ризаев Ильхом Имомалиевич

преподаватель Самаркандского государственного архитектурно-строительного института

Согласно последним данным о том, как именно современные студенты предпочитают использовать технологии и как их обучение влияет на их использование, было выявлено, что использование современного оборудования, технологий и инструментов увеличивает обучение и интерактивность студентов. Они также находят его гораздо более интерактивным, а также полным интересных областей, когда им помогают технологии. Передача знаний становится очень простой и удобной, а также эффективной. Это означает, что наш разум теперь имеет тенденцию работать быстрее, когда ему помогают современные технологии. От такого новшества, которое просто делает жизнь легкой и гладкой, совершенно неизбежна в наши дни в школах, университетах и колледжах. Сегодня студенты могут использовать технологии следующим образом:

Подключение к интернету и круглосуточная связь. Важность интернета за десятилетие выросла во много раз. Его значение в образовательном мире сейчас невозможно переоценить. Несмотря на вероятность мошенничества и недостатки, использование интернета - это очень важно для студентов. Сегодня интернет

присутствует практически во всем, что мы используем. Интернет буквально повсюду, от телевизора до игровых консолей и наших телефонов. Использование Интернета позволяет студентам находить множество информации, они могут найти различные виды помощи, учебные пособия и другие вспомогательные материалы, которые можно использовать для академического улучшения их обучения;

Использование проекторов и изображений. Визуальные образы всегда привлекательны по сравнению со словами. Использование проекторов и визуальных средств для помощи в обучении - еще одна форма большого технологического использования. Ведущие учебные заведения по всему миру теперь полагаются на использование потрясающих презентаций и проекций PowerPoint, чтобы обучение оставалось интерактивным и интересным. Технологическое использование, такое как проекторы в школах и колледжах, может поднять уровень взаимодействия и интереса, а также улучшить мотивацию [3]. Студентам нравится видеть привлекательные визуальные эффекты и что-то, что побуждает их думать, а не просто читать слова. Обучающая часть также становится довольно эффективной, когда дело касается технологий;

Цифровизация образования. Если говорить о цифровых технологиях и образовании, то проникновение цифровых медиа в сектор образования сейчас выросло. Это проникновение привело к круглосуточной связи со студентами и к различным форумам, которые доступны для различных видов заданий или помощи. По мере возрастания силы цифровых технологий появляется и будет больше приложений, которые помогут учащимся в развитии и обучении.

Онлайн-дипломы с использованием технологий. Онлайн-дипломы сейчас стали очень распространенным явлением. Люди хотят пройти онлайн-курсы для обучения и сертификации. Лучшие учебные заведения предлагают потрясающие онлайн-программы с использованием различных приложений и интернета. Эта концепция будет продолжать развиваться по мере того, как получит больше поддержки и осведомленности. Сценарий получения степени онлайн во всем мире более известен среди студентов, которые работают и ищут гибкие учебные программы [2].

Роль технологий в области образования четырехсторонняя: они включены как часть учебной программы, как система преподавания, как средство помощи инструкциям, а также как инструмент для улучшения всего процесса обучения.

Образование имеет важное значение в корпоративной и академической среде. В первом случае образование или обучение используются для того, чтобы помочь работникам действовать иначе, чем они делали раньше. В последнем образовании направлено на пробуждение любопытства в умах учащихся. В любом случае использование технологий может помочь учащимся лучше понять и усвоить концепции.

исследования говорят об огромной проблеме, с которой преподаватели сталкиваются в нашем обществе из-за быстрого распространения знаний. Современные технологии требуют, чтобы преподаватели научились использовать эти технологии в своем обучении.

Также наиболее часто упоминаемыми препятствиями являются [4]:

- ✓ нехватка времени;
- ✓ отсутствие доступа;
- ✓ нехватка ресурсов;
- ✓ отсутствие опыта и
- ✓ отсутствие поддержки.

В образовательном контексте ИКТ могут расширить доступ к образованию и повысить его актуальность и качество. Можно утверждать, что ИКТ оказывают огромное влияние на образование с точки зрения приобретения и усвоения знаний как преподавателями, так и учащимися посредством поощрения:

Активное обучение: инструменты ИКТ, помогающие считывать и анализировать информацию, полученную для экзамена, а также отчеты об успеваемости учащихся компьютеризируются и становятся доступными для запроса [6]. В отличие от обучения на основе запоминания или механического обучения, ИКТ способствует вовлечению учащихся, поскольку учащиеся выбирают, чему учить в своем собственном темпе, и работают над проблемами реальных жизненных ситуаций.

Совместное и интерактивное обучение: ИКТ поощряют взаимодействие и сотрудничество между учащимися и преподавателями независимо от расстояния между ними. Это также дает студентам возможность работать с людьми из разных культур и работать вместе в группах, что помогает студентам улучшить свои коммуникативные навыки, а также их глобальную осведомленность. Исследователи обнаружили, что обычно использование ИКТ приводит к большему сотрудничеству между учащимися в школе и за ее пределами, и между учащимися и учителями существуют более интерактивные отношения. Как мы знаем сотрудничество - это философия взаимодействия и личного образа жизни, в которой люди несут ответственность за свои действия, включая обучение и уважение к способностям и вкладам своих коллег.

Творческое обучение: ИКТ способствует манипулированию существующей информацией и созданию собственных знаний для производства материального продукта или определенной учебной цели.

Интегративное обучение: ИКТ продвигают интегративный подход к преподаванию и обучению, устраняя синтетическое разделение между теорией и практикой, в отличие от традиционного обучения, где акцент делается только на конкретный аспект.

Оценочное обучение: использование ИКТ для обучения ориентировано на учащихся и обеспечивает полезную обратную связь с помощью различных интерактивных функций. ИКТ позволяют студентам открывать и учиться с помощью новых способов преподавания и обучения, которые опираются на конструктивистские теории обучения, а не на запоминание и механическое заучивание.

Здесь было бы уместным подчеркнуть положительные и негативные аспекты ИКТ. Положительные влияние:

Расширенное преподавание и обучение. Технологические разработки, такие как цифровые камеры, проекторы, программное обеспечение для тренировки ума, компьютеры, презентации PowerPoint, инструменты 3D-визуализации, все это стало для преподавателей отличным источником, помогающим ученикам легко усвоить программу.

Глобальность. Во время учебы в разных частях мира учащиеся могут «встречаться» со своими сверстниками с помощью видеоконференцсвязи, не выходя из класса.

Некоторые сайты используются, чтобы помочь студентам изучать иностранные языки онлайн, объединяя группу студентов с преподавателем из другой страны.

Нет географических ограничений. С введением онлайн-программ на получение степени отпадает необходимость физического присутствия в классе. Даже несколько зарубежных университетов открыли онлайн-курсы на получение степени, к которым могут присоединиться студенты.

Постоянное обучение и онлайн-образование сегодня стали очень важной частью системы образования.

Отрицательное влияние:

Снижение навыков письма, некоторые студенты не могут позволить себе современные компьютерные технологии [5].

Технологии положительно влияют на образование и в то же время могут иметь отрицательные последствия. Учителя и ученики должны воспользоваться этим и устранить недостатки, которые мешают многим ученикам, а также школам добиваться

высоких результатов. Таким образом, настало время для каждой страны создать в будущем более технологически оснащенный сектор образования.

Список использованных источников

1. Alikulov S.A., Rizaev I.I. Methodological problems of research of social systems. Theoretical & Applied Science, 2020 №. 2. – С. 717-720.
2. IlhomRizaev, KamalidinGaniev, HakimjonAlikulov. Evolution of the Social System: From Chaos to Order // Test Engineering and Management. – 2020. – №. 83. – С. 27362–27366.
3. Imomalievich R.I. Synergetic interpretation of society development //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. –Т. 5. – №3. – С. 5-5.
4. Khayitboy K., Ilhom R. The impact of liberalization on the development of the social system //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – Т. 5. №. 3. – С. 4-4.
5. Rizaev I.I. The structure of the social system as the basis for the self-organization of society //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 7. – С. 190-195.
6. Rizaev I.I. Evolutionary mechanisms of self-organization of the social system //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 9. – С. 81-86.

КУРСАНТЛАРНИНГ (ТАЛАБАЛАРНИНГ) МУСТАҚИЛ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ КРЕДИТ – МОДУЛЬ ТИЗИМИДАГИ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ

Тиббиёт фанлари номзоди Рахимов Абдураим Фазилович

Фозилов Носиржон Хошимович

Абдусаматов Джамолиддин Мухиддинович

Қуролли Кучлар Ҳарбий тиббиёт академияси,

Жанговар жарроҳлик патологияси кафедраси

Мақолада мустақил таълим тушунчаси, талабаларнинг мустақил ишлари моҳияти, мақсади, вазифалари кўрсатилган. Мустақил ишнинг иккита умум қабул қилинган шакллари: аудитория ва аудиториядан ташқари мустақил ишлар, мустақил ишларнинг белгилари, уларни ташкиллаштириш ва бажариш босқичлари акс эттирилган.

Калит сўзлар: мустақил таълим, аудиториядаги мустақил таълим, аудиториядан ташқарида бажариладиган мустақил таълим, мустақил таълим мақсадлари, босқичлари.

Мустақил таълим шахснинг ривожланишида асосий омил бўлиб, унинг келгуси фаолиятида мустақил ишлай олиш хусусиятларини тавсифловчи бўлиб хизмат қилади. Маълумки, курсант (талаба)нинг умумий юкламаси аудитория ва мустақил таълим юкламаларидан иборат. Амалдаги таълим тизимида аудитория юкламаларига катта эътибор қаратилиб келинмоқда, лекин курсант (талаба)нинг мустақил ишига эса жиддий эътибор қаратилмайди, чунки бу фаолият тури чуқур ўрганилмаган. Кредит-модуль тизимида энг аввало курсант (талаба)нинг мустақил ишига жиддий эътибор қаратилади. Биз асосан “курсант(талаба)ни қандай ўқитишимиз керак?”, деган муаммо устида бош қотирамиз. Кредит-модуль тизимида эса “курсант (талаба) қандай ўқиши керак?” деган муаммо кўндаланг қўйилади.

Кредит-модуль тизимида фан модули таркибидаги “Ўқитувчи Раҳбарлигидаги Талабанинг Мустақил Иши” (ЎРТМИ) ва ўқитувчига боғлиқ бўлмаган “Мустақил Таълим” (МТ) муҳим аҳамият касб этади. ЎРТМИ га кейслар, топшириқлар, интервью, кроссворд, викторина, эссе, дайжест, тақдимот, ҳисоб иши, ҳисоб-чизма иши, курс лойиҳаси, курс иши, илмий изланишлар, фан тўғарақларида қатнашиш ва ҳ.к.ларни мисол қилиб келтириш мумкин. Бундай фаолият турларига раҳбарлик қилиш учун алоҳида ўқув юкламалари жорий этилиши мақсадга мувофиқ. МТ га эса водкастлар, ўргатувчи тестлар, виртуал тренажёрлар, FAQ, форумларни мисол қилиб келтириш мумкин. ЎРТМИ ва МТ турлари рўйхатини, глоссарийларни, уларни қўллаш бўйича услубий қўлланмаларни зарур даражада шакллантиришимиз мумкин, лекин энг асосий масала – ҳар бир фан бўйича ўзига хос ЎРТМИ ва МТ турларини ишлаб чиқишдир.

Айниқса, ушбу мустақил иш турларини масофавий таълим платформаларида шакллантириш шу куннинг энг долзарб муаммоларидан биридир. Бу жараёнларни илғор педагогларнинг тажрибаларини оммалаштириш орқали жадаллаштириш мумкин[1].

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган 637-сон “Таълим тўғрисида”ги қонунида таълим олувчиларнинг мажбуриятлари қаторида машғулотларга мустақил тайёргарлик кўриши, педагог ходимларнинг топшириқларини бажаришилозимлиги кўрсатилган. (48-модда)[2].

Замонавий педагогик технологияларнинг қўлланилиши ўқитишнинг барча шаклларида (маъруза, амалиёт, мустақил таълим ва ҳоказо) тезлик билан ўз самарасини беради.

Курсант (талаба) ўқитилмайди, уни мустақил ўқиш, ўрганиш, ишлашга ўргатилади. Бунда курсантлар (талабалар) мустақил равишда таҳлил қилиш орқали ўзлаштиришга, ижодий мулоҳаза юритишга, шахсий хулосалар асосида эркин фикр юритишга ўргатилади. Курсантлар (талабалар)да ёд фикрларга қарши фикр юрита олиш, ўз фикрини (позициясини) ҳимоя қила олиш кўникмалари шакллантирилади.

Курсант (талаба)га билимлар тайёр ҳолда берилмасдан, билимларни дарсликлардан, журналлардан, интернет маълумотларидан ва турли бошқа манбалардан излаш, топиш, қайта ишлаш орқали унинг билим олиш малакаси шакллантирилади. Олган билимлари орқали ижодий мушоҳада юритиш имконияти яратилади. Курсант (талаба)ни дарсликлар билан ишлаш, ўқиш, ўрганиш, конспект ёзиш, кўшимча адабиётлар ва интернет маълумотларидан фойдаланиб мустақил ўзлаштириш кўникмаларини эгаллашга ўргатилади[3].

Курсантлар (талабалар)нинг мустақил таълимидан асосий **мақсадлари**қуйидагилардан иборат:

- янги билим олиш усуллари эгаллаш, фикрлаш, мулоҳаза қилиш ва мустақил таҳлил қила олиш;
- аудиториядаги машғулотларда олган билимларини мустаҳкамлаш, чуқурлаштириш, кенгайтириш ва тартибга солиш;
- меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, махсус адабиётлар ва маълумотлар билан ишлашни ўрганиш;
- ўқув материалларини мустақил ўрганиш, изланиш;
- фаоллиги, билим орттириши, ижодий ташаббуси, масъулияти ва тартиблигини ривожлантириш;
- олган билимларини амалиётда қўллай олишни шакллантириш ва хизмат фаолиятига тадбиқ этиш;
- мустақил фикр юритиш, ўз-ўзини ривожлантириш, ўзининг режасини амалга оширишни шакллантириш;
- тадқиқот қила олиш қобилиятини ривожлантириш [4].

Мустақил таълим меҳнат характериға бевосита эмас, балки билвосита таъсир этиб, билимларни мустақил ўзлаштириш учун имконият топа олишиға шароит яратади. Мустақил таълим курсант (талаба)нинг келгуси фаолияти давомида ўз йўлини белгилашнинг воситаси бўлиб, имкониятларини баҳолай олишиға сабаб бўлади. Курсант (талаба) мустақил ишини ташкиллаштиришни ўқитиш парадигмаларига киритишға сабаб, унинг мустақил фаолият юритишини ташкиллаштириш бўйича ёндашувни ўзгариши билан боғлиқ бўлиб, ўқитувчидан янги роль ва янги вазифаларни талаб этади[5].

Ҳозирги кунда курсант (талаба) мустақил иши асосида ўқув-машқ фаолиятининг бир тури бўлган малака билимлари дастурини ўзлаштириш ётади, ушбу дастур аниқ бир тизимда амалга оширилиб, аниқ натижаға эришиш режасини тузиш ҳамда уни баҳолашда ўқитувчи билан шерикчиликда иш олиб борилади. Ушбу замонавий

ёndoшув олий таълим ўқитувчисидан талаба мустақил ишини ташкиллаштиришга муносабатини ўзгартиришни талаб этади.

«**Мустақил таълим**» тушунчаси педагогик луғатларда ўқув юртидан ташқари, мустақил ўрганиш туфайли эгалланадиган таълим туридир, деб таърифланган. Айни вақтда “мустақил таълим олиш”, “ўзини тарбиялаш”, “мустақил ўқиш” тушунчаларидан синонимлар сифатида фойдаланилмоқда.

Илмий тадқиқот натижалари асосида мустақил таълимга қуйидагича таъриф берилди: *мустақил таълим – ўқув материални мустақил ўзлаштириш, мураккаблик даражаси турлича бўлган топшириқлар, амалий вазифаларни аудиторияда ҳамда аудиториядан ташқарида ижодий ва мустақил бажариш асосида назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган тизимли фаолиятдир.*

Ҳозирги кунда олий таълим муассасаларида мустақил ишнинг **иккита** умум қабул қилинган **шакллари** мавжуд: аудитория ва аудиториядан ташқари.

Аудитория мустақил иши ўқитувчи назорати остида ўтказилади ҳамда вазифани бажариш мобайнида ўқитувчидан маслаҳат олиш имкони бўлади.

Аудиториядан ташқари мустақил иши курсант (талаба)га қулай вақтда, мустақил равишда кўп ҳолатларда аудиториядан ташқарида ўтказилади, агар махсус хона талаб этиладиган бўлса, лаборатория ёки корхона (муассаса)ларда (ишлаб чиқариш, клиника, устахона ва ҳ.к.) ўтказилади.

Ҳозирги кунда бутун дунё таълим муассасаларида талаба мустақил ишини ташкиллаштиришда аудиториядан ташқари мустақил ишга катта эътибор қаратилмоқда.

Аудиториядан ташқари мустақил иши (кейинчалик мустақил иши) – талабанинг режадаги ўқув, ўқув-тадқиқот, илмий-тадқиқот иши бўлиб, ўқитувчи топшириғи билан аудиториядан ташқарида, ўқитувчининг методик раҳбарлиги остида, аммо ўқитувчининг бевосита иштирокисиз бажарилади.

Курсантларнинг (талабаларнинг) **мустақил ишининг асосий белгилари** га қуйидагилар киради:

- билим ёки амалий вазифани, муаммовий савол ёки вазиятни ҳамда уларни бажариш учун алоҳида вақт, ҳулоса бўлиши;
- курсант (талаба) амалий ёки назарий фаолиятни тўғри ва юқори сифатли бажаришда билимини намойиш этиш;
- курсант (талаба) олдида қўйилган вазифани ҳал этиш жараёнида мустақил фикр юрита олиш ва фаоллигини намойиш этиш;
- муаммони қанчалик тушуниб етганлигини акс эттирувчи натижалари бўлиши;
- мустақил иши кўникмаларини эгаллаганлиги.

Шундай қилиб, мустақил иш бир томондан ўқитувчининг бевосита иштирокисиз бажариладиган ўқитишнинг шакли ва ўқув меҳнати тури деб қаралса, бошқа томондан – курсантлар (талабалар)ни мустақилбилишжараёнига жалб этиш, уни ташкиллаштириш усулларини шакллантириш воситаси сифатида қаралади.

Мустақил фаолият тушунчаси остида фаолиятнинг барча жавҳалари таркибий қисмларини бажаришда мустақиллик даражасини белгиловчи билиш фаолиятининг бир тури тушунилади. Яъни, муаммони белгилаш, назорат, ўз-ўзини назорат қилиш, қидирув характериға эга бўлган ноддий иш турларидан мураккаб иш турларига диалектик ўтишни коррекциялаш ҳамда педагогик бошқарувнинг раҳбар ролини талабанинг ўзига доимий трансформация қилиш орқали мустақилиш усулларини эгаллаганидан сўнг ўтказиш [Г.М.Коджаспирова, 1998].

Мустақил фаолиятнинг асосий **белгиси** курсант (талаба)ни ўқитувчи ёрдамисиз ишлаши эмас, балки талаба томонидан бажариладиган барча **ҳаракатлар** талаба ўз олдиға қўйган мақсадға асосланган ҳолда бажариши ҳисобланади.

Мустақил ишнинг **дидактик вазифаларининг** асосий мазмуни куйидагилардан иборат:

- курсантлар (талабалар)ни ўқув дастурини эгаллашини қўллаб-қувватлаш;
- курсант (талаба)ни ўзўқишига масъулиятини ошириш;
- информацион компетентликни такомиллаштиришга шароит яратиш;
- мустақил ўқиш, ўқув-тадқиқот/тадқиқот, лойиҳавий ва ижодий фаолият соҳасида компетенцияларни ривожлантириш;

- курсантлар (талабалар)да тизимли фикрлашнишакллантириш.

Курсант (талаба)мустақил иши тартиб ва тизимли ташкилотни, ўқитувчи ва курсант (талаба)шерикчилик асосида ишлашини талаб этади.

Ўқитувчинингасосий вазифаси курсант (талаба) ўқув фаолиятини ҳамда ўқитиш муҳитини конструкциялашдир. Ўқитувчи ва курсант (талаба) фаолияти ўзаро боғланган, туб маъносига кўра эса ўқитувчи курсант (талаба) фаолиятига ҳамроҳ бўлиши керак.

Курсант (талаба) мустақил ишини ташкиллаштириш **технологияси** куйидаги **босқичларда** амалга оширилади.

Тайёрлов босқичида ўқитувчи томонидан куйидагилар бажарилади:

1-қадам. Ўқув дастурига янги бўлимларни киритиш орқали коррекциялаш: мустақилиш мавзулари, мустақил ишни назорат қилиш, мустақилишучунтопшириқларнамунасини яратиш ва тақдим этиш.

2-қадам. Асосий мақсадга йўналтирилган ўқув ишларини танлаб олиш – курсант (талаба)да универсал ва малакавий компетенцияни ривожлантириш.

3-қадам. Мустақил иш топшириқларини ишлабчиқиш.

4-қадам. Курсант (талаба) мустақил иш бажариш давомида тўплаши зарур бўлган соатлар ва баллар йиғиндисини ҳисоблаш.

5-қадам. Курсант (талаба) танлаш имконияти бўлиши учун қўшимча шакл, усуллар ва ўқитиш воситалари келтирилган технологик харитани ишлаб чиқиш.

6-қадам. Фан бўйича ўқув-услугий мажмуани ишлаб чиқиш ҳамда ўқитиш муҳитини лойиҳалаштириш.

Мақсадни аниқлаш ва режалаштириш босқичи курсант (талаба) ва ўқитувчи режаларини ўзаро келишувини талаб этади. Ўқитувчи курсант (талаба) фаолиятини самарадор бўлиши учун мавзу бўйича мустақил иш технологик харитасини таклиф этади. Курсант (талаба)ўқув иш турини танлайди, талаблар билан танишади.

Маслаҳат бериш босқичи курсант (талаба) мустақил иш бажаришидаги асосий босқичлардан бири ҳисобланади. Ўқитувчи маслаҳатчи, эксперт, тьюторва модератор вазифасини бажаради. Айнан ушбу босқичда курсант (талаба) педагогик таянчни олади. Маслаҳат албатта курсант (талаба)нинг талабига асосан ўтказилиши керак: информацион, технологик, психологик ва ҳ.к. кўринишда. Кўп ҳолатларда ўқитувчи экспертли ёки лойиҳалаштириш бўйича маслаҳат беради. Аммо, ҳар доим ҳам маслаҳат бериш ижобий натижа бермайди, баъзида махсус қарор ва алоҳида вазифани талаб этувчи масалалар чиқиб қолади.

Баъзи курсантлар (талабалар)га фасилитация талаб этилади, бундай ҳолатларда ўқитувчи тьюторлик вазифасини бажариши керак бўлади. Баъзи талабалар шахсий фаолиятини ташкиллаштириш компетенцияларига ҳамда гуруҳда ўзаро фаолият кўрсатишга эга бўлмайдилар, бунда ўқитувчи модераторлик вазифасини бажаради.

Назорат-баҳолаш босқичи ўз ичига фақатгина курсант (талаба)ни баҳолаш вазифасини олиб қолмай, балки курсант (талаба)ўз фаолиятини ўзи баҳолаши ёки курсантлар (талабалар)ўзаро баҳоланишларини ҳам олади.

Курсант (талаба) фаолиятини баҳолашнинг бир неча шакллари мавжуд: технологик харитага асосланиб топшириқларни комплекс баҳолаш, шартли (рефлексив) кундалик тутиш, лойиҳа ва тадқиқот ишлари ҳимояси, портфолио ҳимояси ва ҳ.к.лар.

Назорат-баҳолаш босқичи рефлексивга мос келади. Ўқитувчи шуни ёдда тутмоғи лозимки, курсант (талаба) **мустақил иш бажаришида қуйидаги қадамларни бажариши керак.**

- 1-қадам. Мустақил иш мақсадини аниқлаш.
- 2-қадам. Билиш вазифасини (муаммоли ёки амалий) конкретлаш.
- 3-қадам. Ўз олдига қўйилган ёки танланган вазифага асосланиб мустақилишга тайёрланганлигини ўзи томонидан баҳолаши.
- 4-қадам. Вазифани ҳал этишга олиб келувчи ҳаракатларнинг адекват усулини танлаш (уни ҳал этувчи йўл ва воситаларни танлаш).
- 5-қадам. Вазифани ҳал этиш режасини тузиш (мустақил ёки ўқитувчи ёрдамида).
- 6-қадам. Мустақил иш бажариш дастурини амалга ошириш.
- 7-қадам. Олинган натижаларга баҳо бериш орқали мустақил иш бажарилишини курсант (талаба)ни ўзи назорат қилиши.
- 8-қадам. Шахсий ўқув фаолиятини рефлексияси.

Ҳар бир қадамда фаолият рефлексияси зарур.

Яқуний босқич аналитик бўлиб, бунда курсант (талаба) ҳам ўқитувчи ҳам фаолиятни тизимли рефлексиясини амалга оширишади. Курсант (талаба)қуйидаги саволларга жавоб бериш орқали рефлексияни амалга оширади:

1. Ўқув фаолияти давомида нима амалга оширилди, нима йўқ. Амалга ошмаслиги учун нима тўсқинлик қилди?
2. Универсал ва малакавий компетенциялардан қайси бирини ривожланишига эришилди? Менино компетентлигим нима билан намоён бўлади? Буни тўғрилашнинг имкони борми?
3. Ушбу курсда ўқув ва шахсий ютуқлардан қайси бири ҳамроҳ бўлди?
4. Ўз билимимни оширишда яна нималар қилишим зарур? Шахсий ва малакавий фаолиятимни қандай оширишим мумкин?

Ўқитувчи олинган натижаларни таҳлил этади, хулоса беради, топшириқни ҳал этишдаги камчиликларни айтади[5].

Хулоса тариқасида шуни таъкидлаш лозимки, кредит-модуль тизимида мустақил таълимни тўғри ташкил этиш билим бериш ва тарбияда катта аҳамиятга эга. Ушбу жараёнда педагогнинг асосий вазифаси ҳар бир талабанинг ҳаётда ўз ўрнини топишга ёрдам беришдир. Бунга эришиш учун мустақил таълимни ривожлантиришда илмий изланишлар ва тадқиқотлар олиб боришни давом эттириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Хабибуллаев Р., Топилдиев В., Инназаров М. Кредит-модуль тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш. Ўқув-услубий мажмуа. Тошкент. 2021.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
3. Рахимов А.Ф., Ахмедов О.С. Таълим жараёнида интерфаол таълим усулларининг аҳамияти. // Тошкент тиббиёт академияси Ахборотномаси. Тошкент- 2020. № 6.16-18 б.
4. Хусаинов Р.Р. Олий таълимда фанларни ўқитиш сифатини оширишда мустақил таълимнинг роли. Замоनावий таълим. 2016 й. 25-32 б.
5. Муслимов Н.А., Ишмухамедов Р.Дж., Тўраев А.Б., Инназаров М.А. Педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш. Ўқув-услубий мажмуа. Тошкент. 2021.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Эргашева Дилфуза Камилловна,

преподаватель Педагогического института Бухарского государственного университета

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы использования современных педагогических технологий на уроках русского языка в среднеобразовательных школах Узбекистана. Автор статьи считает, что внедрение информационных и инновационных технологий в обучение привело к появлению новых технологий и форм обучения для обработки и передачи учебной информации.

Ключевые слова

Современный, педагогические технологии, образование, национальный, система, развитие, традиционный, повышение, качество, персонал.

В настоящее время реформа высшего и среднего образования в республике Узбекистан сосредоточена на выполнении правительственных решений по модернизации национальной системы образования в области повышения качества образования в целом, улучшению обучения иностранным языкам, внедрению новой системы среднего и высшего образования, а также развитию системы повышения квалификации и переподготовки академического и административного персонала [5].

Преподаватель должен осуществить переход от традиционных технологий к технологиям развивающего, личностно ориентированного обучения, использовать технологии уровневой дифференциации, «учебных ситуаций», проектной и исследовательской деятельности, информационно-коммуникационных технологий, интерактивных методов и активных форм обучения [5].

Уход от традиционного урока через использование в процессе обучения новых технологий позволяет устранить однообразие образовательной среды и монотонность учебного процесса, создаст условия для смены видов деятельности обучающихся. Рекомендуется осуществлять выбор технологии в зависимости от предметного содержания, целей урока, уровня подготовленности обучающихся, возможности удовлетворения их образовательных запросов, возрастной категории обучающихся.

К современным педагогическим технологиям относятся: информационно – коммуникационная технология; технология развития критического мышления; проектная технология; технология развивающего обучения; технология проблемного обучения; игровые технологии; модульная технология; технология мастерских; кейс – технология; технология интегрированного обучения; педагогика сотрудничества; технологии уровневой дифференциации; групповые технологии.

Одним из методов активного обучения русского языка с применением инновационных технологии являются проблемное обучение, метод проектов, интерактивные технологии, деловые игры, интегрированные уроки, и т. д. Технология проблемного обучения – форма организации учебно-воспитательного процесса с помощью проблемных задач и проблемных ситуаций, которые придают обучению поисковый, исследовательский и интерактивный характер. Методом проблемного обучения является проблемная задача или ситуация, требующая актуализации универсальных (общеучебных) знаний. Специфика предмета русского языка и литературы заключается в том, что в художественном произведении всегда уже есть проблема, поставленная автором. И задача учителя – уловить те «сигналы», которые автор и его произведение посылает учителю. На практике одной из важнейших задач учителя является системная подготовительная работа по формированию навыков самостоятельной работы, анализу, синтезу информации, выработке приемов и достижению обратной связи. Большое значение в вопросах активизации имеет формулирование темы. Технология дифференцированного обучения -дифференциация осуществляется не за счет того, что одним ученикам дают меньший объем материала, а другим больший, а за счет того, что, предлагая учащимся одинаковый его объем, учитель ориентирует их на различные уровни требований к его усвоению.

Игровые технологии реализуются посредством интерактивного обучения ("inter" - это взаимный, "act" - действовать), что означает взаимодействовать, находится в режиме беседы, диалога с кем-либо. Другими словами, в отличие от активных методов, интерактивные ориентированы на более широкое взаимодействие учеников не только с учителем, но и друг с другом и на доминирование активности учащихся в процессе обучения. Суть интерактивного обучения состоит в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все учащиеся оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу

того, что они знают и думают. Совместная деятельность учащихся в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Причем, происходит это в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет не только получать новое знание, но и развивает саму познавательную деятельность и навыки взаимодействия, переводит ее на более высокие формы кооперации и сотрудничества. Основными составляющими интерактивных уроков являются интерактивные упражнения и задания, которые выполняются учащимися. Важное отличие интерактивных упражнений и заданий от обычных в том, что выполняя их, учащиеся не только и не столько закрепляют уже изученный материал, сколько изучают новый [3].

В деловой игре взаимодействуют несколько игроков, принимающих решения в ситуации, моделирующей реальную, а учитель направляет игру, анализирует и оценивает действия игроков. Каждый из участников играет некоторую роль, он принимает решения и может быстро увидеть результат, приобретая, таким образом, свой собственный опыт. Деловые игры при изучении русского языка обеспечивают направленную активность психических процессов учеников: стимулируют мышление при использовании проблемных ситуаций, обеспечивают запоминание главного на занятиях, возбуждают интерес к изучаемой дисциплине и вырабатывают потребность к самостоятельному приобретению знаний [2].

Для повышения мотивации учебного процесса использование метода проектов является одним из самых удачных способов при обучении русского языка. Метод проектов — это гибкая модель организации учебного процесса, ориентированная на самореализацию учеников путем развития их интеллектуальных и физических возможностей, творческих способностей в процессе изучения учебного материала. При изучении русского языка ученики выполняют различные проекты, такие, например, как создание кроссвордов, мультфильмов, обучающих и развивающих игр и т. д.

Таким образом, организация преподавания русского языка на основе информационных и инновационных технологий обеспечивает более высокое качество знаний учеников за счет четкого планирования занятия, повышения мотивации при изучении содержания предмета. В процессе обучения русскоязыка ученики формируют умение работать с информацией для выполнения полученного задания, выдвигать свои идеи, анализировать учебный материал [6].

Список литературы

1. *Акрамова Н.М., Шарипов М.С.* Reforms in the system of higher education in Uzbekistan. // Вопросы науки и образования. № 29 (41), 2018. С. 87-88. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/reforms-in-the-system-of-higher-education-in-uzbekistan/> (дата обращения: 28.07.2020).
2. *Акрамова Н.М., Шарипов М.С.* Важность расширения словарного запаса учащихся в преподавании иностранных языков. Наука и образование: сохраняя прошлое, создаём будущее. Сборник статей XV Международной научно- практической конференции, 2018. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=34894184/> (дата обращения: 28.07.2020).
3. *Акрамова Н.М.* Усовершенствование иноязычной грамматической компетенции студентов неязыкового вуза спозиции коммуникативного подхода. Инновационное развитие науки и образования. Монография, 2019. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.researchgate.net/profile/Ablakul_Abdirashidov/publication/
4. *Akratova N.M., Nigmatullina A.Sh., Galiakberova A.R.* Fostering the process of learner autonomy in foreign languages classrooms // Проблемы науки. 2019. №11-2 (144). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/fostering-the-process-of-learner-autonomy-in-foreign-languages-classrooms/> (дата обращения: 28.07.2020).
5. *Бурхонова Г.Г., Акрамова Н.М.* Повышение профессиональной компетенции современного преподавателя // Проблемы науки. № 11-2. (144), 2019. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/povyshenie-professionalnoy-kompetentsii-sovremennogo-prepodavatelya/>

MEHRIBONLIK UYLARINING 1 - SINIF TARBIYALANUVCHILARIDA MILLIY G'URURNI HADISLARDAN FOYDALANIB SHAKLLANTIRISH

B.X.Karimova

Termiz davlat universiteti "Pedagogika va ijtimoiy ish" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola Mehribonlik uylarining 1-sinf tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadislar asosida shakllantirish mazmuni bayon etilgan, hadislardan ayrim namunalar keltirilgan. Shuningdek, tarbiyalanuvchilarni mashg'ulotlarda qiziqishini oshirish, odob-axloq qoidalarini egallash orqali milliy g'ururni shakllantirishga e'tibor qaratilgan. Tarbiyalanuvchilarda milliy g'ururni hadislar asosida shakllantirishda interaktiv metodlardan foydalanilgan.

Tayanch so'zlar: odobnoma, milliy g'urur, Vatan, rivoyat, odob, insonparvarlik, fazilat, tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, hadis.

Резюме. В данной статье повествуется о содержании формирования национальной гордости на основе хадисов в воспитанниках первых классов детских домов, приведены примеры некоторых хадисов. А также использованы интерактивные методы для повышения интересов воспитанников на занятиях, для формирования национальной гордости на основе хадисов посредством овладения правилами поведения и этики.

Ключевые слова: Этика, национальная гордость, Родина, притча, воспитанность, человеколюбивый, знания, положительное качество, воспитатель, воспитанник, хадис.

Annotation. The given deals with forming of national pride of first - year pupils on the basis of khadiths in orphanages, some samples of khadiths are given. In addition, interactive methods are used for increasing interests of orphans, for forming national pride based on khadiths by mastering the rules of conduct and ethics.

Key words: Ethics, national pride, motherland, a parable, breeding, humility, knowledge, saving grace, pupil, khadis.

Mustaqillik yillarida fuqarolarni ijtimoiy himoyalashga alohida e'tibor qaratildi. Mazkur sohani davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilishi jamiyatda bozor ishlab chiqarishiga asoslangan ijtimoiy qaror topayotgan va ijtimoiy munosabatlar mazmunida raqobat yetakchi o'rin egallayotgan sharoitda fuqarolarni moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab - quvvatlash imkoniyatini yaratdi. Aholini ijtimoiy himoyalash davlat oldida turgan muhim vazifalardan ekanligi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov asarlarida alohida urg'u beriladi.

Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek, Tarbiya, odob - axloq sohasida "amaliy namuna" hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Farzandlarimizga avvalo o'zimiz hamma sohada - Vatanga, xalqqa sadoqatli bo'lishda, ilmga kasbu hunarga mehr qo'yishda, ota - ona, jamiyat oldidagi burchimizni sidqidildan ado etishda amaliy namuna ko'rsatishimiz kerak.

Boshlang'ich sinfning "Odobnoma", "O'qish", "Ona tili", "Atrofimizdagi olam", "Tabiatshunoslik" darslarida milliy g'ururni shakllantirish imkoniyatlari ko'proq. Ayniqsa, "Odobnoma" darsligida bunga katta e'tibor qaratilgan. Hadislar asosida milliy g'ururni shakllantirish samarali ekanini ta'kidlash joiz. Chunki maktab o'quvchilari darsdan keyin uylarida ota - onasi, keksalar va katta kishilar hamda mahalla nuroniylari bilan muloqotga kirishadi. Ulardan eshitgan hadislar asosida tarbiya topadi. Masalan, dasturxon atrofida o'tirganda, oilada keksa kishilar hadislardan foydalanib nasihat qilishadi. "Nonning uvog'ini ol, nonning uvog'i ham non". Nonni hech qachon isrof qilma deya boshidan kechirganlarini yoki non haqidagi rivoyatlarni misol keltirish orqali nasihat qilishadi. Bola bulardan xulosa chiqaradi va amal qilishga harakat qiladi. Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarida bu imkoniyat mavjud emas. Ularga tarbiyachilar yordam bera olishi mumkin.

Tarbiyachilar ushbu maqoladan Mehribonlik uylari 1 - sinf tarbiyalanuvchilarining darsdan tashqari mashg'ulotlarini tashkil qilishda foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ko'zlangan maqsadni amalga oshirishda fikrlarni aniq belgilab olish va shu asosida yechimni topish lozim. Shu o'rinda maqola maqsadiga oid quyidagi savollarni keltirdik: Milliy g'urur nima? Hadislar mazmuni nimani ifodalaydi? Mehribonlik uylarining 1 - sinf tarbiyalanuvchilarida hadislar asosida milliy g'ururni shakllantirishda qanday samarali imkoniyatlar mavjud? Keltirilgan savollar maqolada o'z ifodasini topadi. Shu hususida fikr - mulohaza olib borilgan.

Endigi mushohadamiz Mehribonlik uylarining 1 - sinf tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadis ilmi asosida shakllantirish masalalariga qaratiladi. Milliy g'ururli bolada Vatanni sevis, undan faxrlanish insonparvarlik, ezgulik g'oyalari shakllangan bo'ladi.

Odob - axloqi yaxshi bo'lgan ma'naviy yetuk, har tomonlama barkamol shaxsdagina milliy g'urur shakllana boradi. Tarbiyalanuvchilarda milliy g'ururni shakllantirish uchun, eng avvalo, ularda odob - axloq qoidalarini shakllantirmoq zarur. Tarbiyalanuvchini odob - axloqqa o'rgatish uchun hadislardan foydalanish lozim.

Odob - axloqqa oid hadislardan namuna keltirib, mazmunini tushuntirish joiz. Tarbiyalanuvchi hadis mazmunini tushunishga qiynaladi. Shuning uchun hadis mazmuniga va bolaning yoshiga mos ertaklar asosida tushuntirish samarali natija bera oladi. Quyidagi hadislarini ilova qilish mumkin.

“Bir - birlaringiz bilan salomlashib yuringlar. Shunda o'rtalaringizda mehr - muhabbat uyg'onur”, “Yaxshilikka ko'mak bergan kishi yaxshi nasiba olg'usidir, yomonlikka ko'mak bergan kishi yomon nasiba olg'usidir”, “Yaxshi xuql ochiq yuzlilikdir, ezgulikni yoyish va odamlardan aziyatli narsani uzoqlashtirishdir”. “Kimki mehribonlik qilmas ekan, mehribonlik ko'rmagay. Kimki rahmdillik qilmas ekan, rahmdillik ko'rmagay? “Kishidagi yaxshi fazilatlarni yo'qotib, yomon xislatlarni yuzaga chiqaradigan narsa - manmanlik va bahillikdir”, “Kishining so'zi - aqlning tarozisi”, “Bir - biringiz orangizni buzmag, bir - biringizning orqangizdan ayb qidirmang, bir - biringizni yomon ko'rmang, bir - biringizga hasad qilmang”, “Agar dilingda qarolik va badaningda dangasalik va rizqingda tanglik bo'lsa, bas, bilingki, bularning sababi behuda va bema'no so'zlarni ko'p so'zlashingdandir”, “Eng yaxshi narsalardan biri - olis yo'lga chiqqanda munosib do'st bilan qurilgan suhbatdir. Yoqimli do'st suhbatini olis yo'lni yaqin qiladi”, “Hamma ishlarigizda to'g'ri bo'ling, odamlarga muomalada xulqingiz chiroyli bo'lsin”.

Hadis mazmuniga mos ertakdan namuna keltirildi. Chunki bola bu yoshda hadis mazmunini ertak orqali tez tushunib oladi.

SALOM - BIRINCHI KALOM

Bor ekan, yo'q ekan, bir zamonlar olis shaharda al - muslim ismli olim yasharkan. Uning Xorun va Morun degan shogirdlari bo'larkan. Kunlarning birida Xorun olimga ta'zim qilib:

- O, hurmatli ustoz, boya ko'chada kelayotib, mojaroning guvohi bo'ldim, - debdi.

- Ikki kishi bir - biri bilan mushtlashib holdan toyishgan bo'lsalar - da, tillari tiyilmasdi. “Mening naslim falon, sen falon”, deb biri ikkinchisini yerparchin qilardi. Kishilarda bir - birini mensimaslik, mehr - oqibatning yo'qligi tufayli shu narsa sodir bo'lmoqda. Mana shu ahvolni tugatib, barchani bir - biriga do'st, inoq qilish imkoni topilmasmikin?

- Men ham ko'pdan buyon shu haqda o'ylayman, - debdi Morun. - siz muhtaram ustozimga, shu masalada murojaat etmoqchi edim! Olim aytibdi:

-Haqiqatan ham bu yechimni topish kerak bo'lgan muammo. Kishilarga bir - biriga mehr - oqibatli bo'ladigan, insof - aqlga chaqiradigan kuchli chora nima? O'ylanglarchi? Xorun taraddudlanib bosh chayqabdi:

- Hurmatli ustoz! Men sehr bilan tezpar baliqqa aylanib, dengizning eng chuqur joylariga ham o'tib, suza olaman, lekin siz aytgan jumboqni yechishdan ojizman. Morun aytibdi:

- Lochinga aylanib havoda ucha olaman, ammo siz aytgan yechimni bajarish iloji yo'qqa o'xshaydi.

- Ilojsiz ish dunyoda yo'q! - debdi olim. - Boringlar, chuqurroq o'ylanglar, fikringizni bir oydan so'ng aytasiz. Shu muddat ichida axtaring, o'rganing, dilni - dilga ulaydigan baxt ko'prigi nima ekanligini topinglar.

Ikki shogird ta'zim bajo aylab chiqishibdi. Kunlar ketidan kunlar o'taveribdi. Xorun bilan Morun kitoblarni varaqlab, hikmatlar durdonasini yig'ishibdi, shahar va qishloqlar kezishib, odamlar bilan suhbatlashibdilar. Nihoyat muhlat yetib, olim huzuriga kelishibdi.

- Ustoz! - debdi Xorun olg'a chiqib. - shunday bir chorani topdim: Kimki birov bilan urushsa yoki maqtanchoqlik qilib, boshqani xo'rlasa, so'ksa, sehrli bir so'zni aytaman, o'sha adabsiz kimsa toshga, kesakka aylanib qoladi...

Olim o'ylab, bosh chayqabdi:

- To'g'ri, adabsiz kimsani Kesakka aylantirib qo'yish mumkin. Lekin dunyo keng, "adabsiz qayda?" Deb axtarib yura olarmiding. Sehrli so'zing o'zi yo'l topib, kishilar qalbidan o'rin ola bilsa, soz bo'lardi! Ana shunday hikmat so'zni topmoq kerak!

- Shunday so'zni men topganga o'xshayman, ustoz! - debdi Morun kamtarona ta'zim aylab. - topgan choram: "Assalomu alaykum!"

- Assalomu alaykum?! - ajablanibdi olim.

- Balli, ustoz! Bu so'zni aytgan odam boshqalarga ham tinchlik, osoyishtalik salomatlik, poklik tilagan bo'ladi. Unga "Va alaykum assalom", ya'ni, "Sizga ham tinchlik, salomatlik, osoyishtalik bo'lsin!" deb javob qaytaradi.

Bu so'zning ta'sirini kishilar orasida sinab ko'rdim. Dillarga mehr, yuzlarga tabassum yugurdi. Hatto yosh bolalar, jajji qizchalar ham ota - ona, buva - buvilarga, muallimlarga, qo'shnilarga, barchaga shu so'zni aytishga o'rgana boshladilar. Oralarida do'stlik, hurmat kuchaydi. O'ylaymanki, bu so'z butun dunyoga tong nuriday taralgusi.

Olim xursand bo'lib, yuzi yorishib debdi: Balli, dono shogirdim! Noyob so'zni topibsan, endi buni yanada keng yoyaylik, toki u barchaga quvvat, baxt keltirsin. Keltirilgan hadislarini ertaklar asosida tushuntirgach, interaktiv metodlardan foydalanib amaliyotga tadbiiq etish mumkin. Hadislarini tushuntirish murakkab jarayon bo'lgani uchun interaktiv metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Shuningdek, interaktiv usullardan foydalanishni yuqorida keltirilgan quyosh jadvali asosida tarbiyachilar mashg'ulotlari davrida qo'llasalar yuqori samaradorlikka erishishi mumkin. Chunki Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarini mashg'ulotlarga jalb etish murakkab jarayon. Ulardagi turli holatlarni inobatga olgan holda, interaktiv metodlardan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Milliy g'ururni shakllantiruvchi birgina odob - axloq qoidasi haqida qisqacha mushohada qilindi. Milliy g'ururni shakllantiruvchi har bir mezonga xuddi shunday qiziqarli usul va uslublar asosida mashg'ulotlar tashkil qilinsa, yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov I.A "O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida". - T.: "O'zbekiston", 2012 yil. - 439 b.
2. Shavkat Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: O'zbekiston, 2017. - 486 b.
3. Shavkat Mirziyoev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz. - T.: O'zbekiston, 2017. - 592 b.
4. Ziyomhammadov B. "Barkamol avlodni voyaga yetkazish sirlari". -T.: "Sano standart", 2011. - 439 b.
5. Kalonxonov M, Kalonxonova M. "Qadriyatnoma". -T.: "Nihol", 2006. - 32 b.
6. Mansurov A va b. "Hadis ilmi saboqlari". - T.: "Adabiyot va san'at", 1999.- 63 b.
7. Pazilova M.E. "O'quvchi ma'naviyatini hadislar vositasida shakllantirishning pedagogik asoslari". P.f.n Dissertatsiya. -T. 2004. -162 b.

ЎҚУВ ЖАРАЁНИГА ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ

М.А.Магатов ., У.У. Утаганов

*Тошкент давлат техника университети Термиз филиали
ўқитувчилари*

Аннотация. Бу маколада таълим-тарбия жараёнида инновацион технологияларни жорий этиш ва янги педагогик муносабатлар узифодасини топган

Калит сузлар: ижодий, ўқув, жараён, технология, метод, амалиёт, рейтинг, дидактик, назорат, ўрта махсус, баҳолаш.

Маълумки, билимларни назорат қилиш ҳамда баҳолашнинг рейтинг тизимига ўтилгунига қадар ўқув жараёни фақат ўқитувчи (педагог)нинг маҳоратига асосланган бўлиб, билим олишни ўқувчи-талаба фаоллиги, ижодий меҳнати асосида ташкил этишга имкон бермас эди, берилаётган билимлар миқёси ошиб бораётган бўлса ҳам ўқувчи-талабанинг бу билимларни ўзлаштириш даражаси талаб доирасида эмас эди. Бу ҳол таълим жараёнига ўқувчи-талабани бир хил узлуксиз билим олишга ундайдиган, ўлар олган билимларни жаҳон талаблари даражасига етказиш имконини берадиган инновацион педагогик технологиялар ва таълим методларини жорий қилишни тақозо этди. Шу мақсадда олий таълимдан сўнг, ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимида ҳам билимларни назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг амалиётига ўтди.

I.Рейтинг тизимида иқтисодий билимларнинг кўп босқичли назоратини амалга ошириш ва баҳолашда асосий методлардан бири тўғри тузилган тестлардан фойдаланиш. Тест синовларини ишлаб чиқишда методиёт дидактик тестология назариясини ташкил этади.

II. Хулоса қилиб айтганда, бугунги ёшларимизни иқтисодий тарбияланган, таълим олган, иқтисодий саводхонлик ва тайёргарлиги давр талаби даражасида бўлган, иқтисодий тафаккури ва онги юксак, баркамол инсонлар қилиб тарбиялаш муаммосига ҳар томонлама амалий ва назарий ёрдам бериш ҳар бир зиёли фуқаронинг бурчи.

Узлуксиз таълим тизимида давлат буюртмаси ва ижтимоий талабга мувофиқ ҳар бир таълим муассасаси ва унда хизмат қилувчи педагог-кадрлар зиммасига таълим-тарбия жараёни самарадорлигини ошириш, илм-фаннинг сўнгги ютуқларини амалиётга жорий этиш орқали ижодкор, ижтимоий фаол, юксак маънавиятли, касб-хунарли, эл-юртга садоқатли миллий ва умуминсоний кадрятлар руҳида тарбияланган, ижодий ва мустақил фикр *юрита оладиган, давлат, жамият ва оила олдида ўз бурчи ва жавобгарлини ҳис эта оладиган, рақобатбардош баркамол шахсни тарбиялаш ва камолга етказиш, уларнинг онги ва қалбига миллий гоёни сингдириш каби муҳим вазифаларни амалга ошириш юклатилган. Ушбу вазифаларнинг муваффақиятли ҳал этилиши таълим-тарбия жараёнида замонавий таълим технологиялардан фойдаланиш билан узвий равишда боғлиқ.*

Таълим-тарбия жараёнларига инновацион педагогик технологияларни жорий этиш, энг аввало, педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократизациялашни талаб қилади. Бундай муносабатларни ташкил этмасдан туриб, қўлланган ҳар қандай педагогик технология кутилган самарани бермайди.

Педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократизациялаш асосидаги педагогик технология авторитар технологияга қарама-қарши бўлиб, унда ҳамкорлик, гамхўрлик, билим олувчи шахсини ҳурмат қилиш кабилардан иборат ўқув фаолияти ташкил этилади.

Педагогнинг ўқувчи ёки талаба шахсига бўлган инсонпарварлаштирилган муносабати болаларни севиш, уларнинг тақдири учун қайғуриш, шахсга бўлган юксак ишонч, ўзаро ҳамкорлик, мукамал мулоқот маданияти, ихтиёрийлик ва эркинлик, рағбатлантириш ва камчиликларга чидамлик ҳисобига амалга ошади. Кўзланган мақсадга эришиш учун ўқув жараёнидаги барча иштирокчиларнинг фаоллиги ва тенг ҳуқуқлилиги талаб этилади.

Таълим-тарбия жараёнини демократизациялаш билим берувчи ва билим олувчиларнинг фуқаролик ҳуқуқларини тенглаштириш, ўқувчиларда танлаш ва ўз фикри ҳамда нуқтаи назарини эркин баён этиш шароитининг яратилишига олиб келади. Бу Ўзбекистон Республикасининг асосий Қонуни - Конституцияси билан кафолатланган меъёрларга ҳам мувофиқ келади.

Янги муносабатларнинг ўзида хос жиҳати, анъанавий таълимдагидан фарқ қилиб, ўқувчиларнинг мустақиллиги ва ижодий ўқув фаолиятини таъқиқламасдан уларни белгиланган мақсадга йўналтириши, ўқув фаолиятини ҳамкорликда ташиқил этиши, қизиқгириши, эҳтиёжларни ҳисобга олиши ва эркин ҳамда фаол меҳнатга ундаш туфайли амалга оширилиши билан тавсифли.

Таълим-тарбия жараёнида вужудга келган янги педагогик муносабатлар мазкур жараёнда замонавий педагогик технологияларни қўллашни тақозо этади. Бунинг учун педагогик технологияларни жорий этишининг ўзига хос воситалари зарур бўлади. Улар хилма-хил. Вербал (нутқ сўзлаш, маъруза, суҳбатлашиши, савол-жавоблар, баҳс-мунозара, музокара, ахборот ва маълумот бериши, кенгаиши, маслаҳатлашиши, насиҳат ёки танбеҳ бериши кабилар), новербал (имо-ишора, қўл ва гавда ҳаракатлари ёрдамида маълум маъно-мазмунни ифодалаш ёки таъкидлаш), визуал (кўргазмалилик элементлари-плакатлар, жадваллар, суратлар, диаграммалар, схемалар, ёзув ва тасвирлар, фотосуратлар, тарқатма материаллар, видео лавҳалар, жонли ва жонсиз объектлар, турли буюмлар ва бошқалар), аудио (магнит ёзувлари, лингафон ва радио воситалар, мусиқа ва нутқий асарлар кабилар), табиий (одам, ҳайвон, ўсимлик, машина ва механизмлар, асбоб-ускуналар, иншоотлар кабилар), ўқув анжомлари (китоб, атлас, харита, реактивлар ва бошқалар) каби воситалар фарқ қилинади ва улар якка ёки омихта тарзда кенг миқёсда қўлланилади.

Таълим жараёнида янги технологияларни киритиши механизмини мутахассислар қўйидагича баён қилишган:

1. Педагогик жамоани янги педагогик технология асослари билан таништириши-маъруза. Адабиётлар тавсия этиши.

2. Янги технология асосида ишлашни хоҳловчи педагоглар жамоасини аниқлаш. Улар орқали ўқитувчиларга педагогик технологияни қўллашдан кўзда тутилган мақсадни, унинг моҳиятини етказиши.

3. Янги педагогик технология асосида ишламоқчи бўлган ўқитувчиларни шу жараёнга тайёрлаш юзасидан қўйидаги ташиқилий ишларни амалга ошириши:

-семинар;

-тренинг;

-индивидуал маслаҳат бериши;

-кўргазмали дарслар ташиқил этиши.

4. Янги технология асосида ишловчиларнинг ишини назорат қилиши, кузатув ва тахдиллар ўтказиши, методик ёрдамлар кўрсатиши. Ўларнинг ҳисоботларини эшитиб бориши.

5. Янги педагогик технология асосида ишловчи ўқитувчиларнинг методика кенгаишида, педагогика кенгаишларида чиқишларини ташиқил этиши.

6. Янги педагогик технология бўйича ишлаш учун зарур дидактик ва тарқатма материаллар, воситалар хонасини ташиқил қилиши.

7. Янги технология бўйича ишлашнинг афзалликларини, ўқувчилар, ота-оналар, педагогик жамоа томонидан қўллаб-қувватлаишини ошкор этиб бориши.

8. Илгор, новатор педагоглардан новатор педагогик жамоани шакллантириши.

9. Янгиланиш узлуксизлиги, давомийлигини таъминлаш.

Ҳар бир таълим муассасаси ўз педагогик жамоасининг умумпедагогик тайёрлиги, истак ва хоҳишларига мувофиқ педагогик технологияни жорий этиши стратегияси ва тактикасини ўзига мослаб режалаштириши мумкин.

Педагогик технологияларни жорий этиши учун ўқитувчилар билан қўйидаги ташиқилий тадбирлар ўтказилади:

-якка тартибда (индивидуал) ишлаш (таълим муассасасида, кутубхонада, уйда, маърифий тадбирларда);

-жуфт бўлиб ишлаш (таълим муассасасида);

-кичик гуруҳларда ишлаш (таълим-тарбия муассасаларида, ҳудудий

ташкilotларда);

-катга гуруҳларда ишлаш (минтақавий кўламда).

Тажриба алмашиши, илгор педагогик фаолиятни оммалаштириши, анжуманларда қатнашиши, интерфаол машгулотлар ташиқил этиши ва шулар каби кўпгина тадбирлар ҳам амалда тез-тез қўлланилади.

Буларда қуйидаги тартиб-қоида ва йўриқларга риоя қилиниши лозим:

-вақт режимига бўйсунуши;

-вақтдан унумли фойдаланиши;

-ўзгалар фикри билан ҳисоблашиши;

-бошқаларнинг тажрибаси ва мулоҳазаларига ҳурмат билдириши, ҳамкорлик ва ҳамжиҳатлик;

-кенг феъллилик ва танқид қилмаслик, танбеҳ бермаслик; -мулоҳазалилик;

-фикрни лўнда баён этиши ва бошқаларнинг фикрига диққат билдириши;

-эркин мунозара вазиятига бўйсунуши;

-ўзаро муносабатда самимийлик ҳамда холислик ва бошқалар. Педагогик технологияларни амалиётга татбиқ этишида айрим психологик ва педагогик тажрибаларни эътиборга олиши мақсадга мувофиқ.

Ўзлаштириши-шахснинг индивидуал хусусиятига боғлиқ бўлганлиги учун ўқув жараёнини табақалаштирилган ёндашув асосида ташиқил этиши, диққатни тўплаш, хотирани машқ қилдириши, феъл-атворни тарбиялаш, ахборот олишининг яқка тартибли методини кенг қўллаш зарур.

Шахснинг индивидуал ва психологик диагностикаси маълумотларини амалиётда ҳисобга олиши ва ўқув фаолиятини такомиллаштиришининг интенсив методларидан кенг фойдаланиши, билим олувчиларнинг ўзлаштириши жараёнини текшириши ва назорат қилиши ҳамда баҳолашда рейтинг тизимига бўйсунуши ижобий натижа беради. Таълим бериши ва тарбиялаш жараёнида шахснинг биологик, физиологик, генетик, социал (ижтимоий) жиҳатларини ўрганиб педагогик тадбирларни ташиқил этиши ва ўқитиши механизмини ишга туғариши, аввало, самара, сўнгра сифат кўрсаткичларини яхшилайти.

Машгулотлар турларининг анъанавий кўринишлари билан бир қаторда ноанъанавий ташиқилий тадбирларни кенг йўлга қўйиши таълим олувчиларнинг сезиларли даражадаги ривожланишига олиб боради. Бундай ўзгаришлар миқдор ва сифат кесимларида, вақт бирлиги давомида салмоқли натижа беради. Машқ қилиши туғайли кўриши ва эшитиши сезилари эвазига бўладиган ўзлаштириши натижаларини ошириши педагогик тажрибада исботланган.

Ўқитишининг асосий ташиқилий шакли-дарс ва унинг узвий ҳамда мазмуний давоми бўлган дарсдан ташиқари ишар хилма-хил вариантларда амалга оширилганда таълим сифати ва самарадорлиги мутаносиб равишда кўтарилади. Бунда мотивациянинг аҳамияти катта. Мотивация-шахсни ўқишга, кўникма ва малака эгаллашга ҳамда ижтимоий-фойдали меҳнатга йўналтирувчи турли сабабларнинг йигиндиси.

Ўзбекистон Республикасида таълим соҳасидаги ислохотларнинг натижаси ўлароқ, психологик-педагогик ташҳис хизматининг кенг кўламда йўлга қўйилиши содир бўлди. Салбий ва ижобий мотивлар, камчилик ва ютуқлар, мақтов ва эътироз, танбеҳ ва рағбат нисбатларининг шахс ўлчамида номувофиқ баҳоланиши яхши натижаларга олиб келмайди. Шу боис:

- фарзанд асосий тарбияни оилада олишини;

- дастлабки таълим - тарбия элементлари боланинг мурғаклигида шаклланишини;

- мактабгача таълим турида берилажак маълумотлар ва тарбиявий фикрлар фақат оиланинг шу борадаги фондига ёрдамчи эканлигини;

- индивидуал ёки табақалаштирилган таълим оммавий ёндашувга нисбатан самаралироқ эканлигини;

- ўқитувчи ва ўқувчи муносабатидаги энг яқин ва самимий таъсир функцияси келгуси ютуқларнинг гарови бўлишини;

- таълим - тарбиядаги муваффақиятларнинг ички (шахсий) ва ташқи (атроф муҳит) омилларга боғлиқлигини;

- балоғат фазасида инсон организмнинг физиологик нуқтаи назардан кескин ўзгаришларга учраши, оқибатда таълим - тарбия омилларига бўлган муносабатнинг ижобий ёки салбий тарафларга ўзгариши мумкинлигини;

- таълимдаги муваффақиятлар шахснинг ўз муаммолари, ақлий ва жисмоний саломатлиги, оилавий аҳволи, жамоатчилик омиллари, моддий таъминоти, қизиқиши ва ўқишга тайёргарлиги, қобилияти, ҳаётда орттирган белгилари, ўқитувчиларнинг касбий маҳорати, мотив ва ҳиссий туйғулари каби кўпгина ҳолатларга боғлиқлигини педагогик фаолиятда диққат марказида тутган ҳолда ишлаш, ўқитиш ва тарбиялаш лозим.

Одамнинг шахс сифатидаги энг асосий белгиси унинг ижтимоийлиги. Онг ва психик жараёнлар инсоннинг оламни ва ўз-ўзини англашига хизмат қилади. Бунда биринчи ва иккинчи сигнал тизимлари уйғунликда фаолият юритади. Мулоқот ва фикрни оғзаки ёки ёзма ифодалаш ва масофага узатиш инсон индивидининг энг катта ютуғи. Индивид ижтимоий мавжудот даражасига кўтарилганда шахсий сифатлар мукамаллашади.

Шахснинг энг тавсифли жиҳати - унинг индивидуаллиги. Индивидуаллик шахс психологик хусусиятларининг қайтарилмайдиган бирикмаси билан ифодаланади. Шахсга таъсир қилаётган барча омиллар унинг умри давомида моддий ва маънавий дунёни ҳамда ўзлигини англашига, уларга жавоб реакциясини намоён қилишига ва ахборотларни ўзлаштиришига хизмат қилади.

Шахснинг нисбатан барқарор ва нисбатан ўзгарувчанлик хусусиятлари шахс хислатларининг бир бутунлигини ва ўзаро боғлиқлигидан иборат бўлган мураккаб бирликни, яъни унинг динамик тузилмасини ҳосил қилади.

Шахснинг ҳаракатлантирувчи кучларини ва унинг психологик тузилишини ҳамда фаоллик манбаларини 3 асосий омил билан боғлаб ўрганилади:

1. Ташқи табиий ва ижтимоий муҳит.
2. Шахсга умри давомида тизимли тарзда ва узлуксиз маромда бериладиган таълим-тарбия.
3. Одамга туғма равишда бериладиган наслий хусусиятлар.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ю.Г. Махмудов.,А.С. Косимов Инновацион таълим технологияларидан уқув жараёнида фойдаланишнинг методик-дидактик асослари.Тошкент, «Янги нашр» 2018 й
2. Омонов Х.Т.,Хужаев Н.,Мадьярова С.А.,Эшчанов Э.У. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Дарслик.-Тошкент: Иктисод-Молия, 2009.й
3. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии.-М: Народное образование, 2004 (учебник)
4. Расулов Р., Хусанов Н., Муйдинов К. Нутк маданияти ва нотиклик санъати. Уқув кулланма .- Тошкент.Иктисод-Молия,2006

ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

ст. пр.Короткова Лариса Александровна

Ташкентский Государственный Технический Университет,

кафедра «Радиотехнические устройства и системы»,

ст. пр.Хасанов Миркомил Мирхидоят угли

Ташкентский Государственный Технический Университет,

кафедра «Радиотехнические устройства и системы»,

Аннотация.В этой статье рассматривается процесс воспитания и обучения при помощи телекоммуникаций и свободного доступа к базам данных.

Xulosa

Bunday holatda, telekommunikatsiya va ma'lumotlar bazasiga bepul kirish yordamida o'qitish va malaka oshirish jarayoni ko'rib chiqiladi.

Abstract

This article examines the process of education and training using telecommunications and free access to databases.

Ключевые слова

Компьютерные телекоммуникации, сетевые протоколы, сеть ARPAnet, гиперсреда, шлюзы, маршрутизаторы.

Kalit so'zlar

Kompyuter telekommunikatsiyasi, tarmoq protokollari, ARPAnet, gipermediya, shlyuzlar, routerlar.

Key words

Computer telecommunications, network protocols, ARPAnet, hypermedia, gateways, routers.

Компьютерные телекоммуникации начинают внедряться в образование. В высшей школе их используют для координации научных исследований, оперативного обмена информацией между участниками проектов, обучения на расстоянии, проведения консультаций. В системе школьного образования – для повышения эффективности самостоятельной деятельности учащихся, связанной с разнообразными видами творческих работ, включая и учебную деятельность, на основе широкого использования исследовательских методов, свободного доступа к базам данных, обмена информацией с партнерами как внутри страны, так и за рубежом.

Самой известной и наиболее емкой телекоммуникационной сетью является Интернет (Internet). Интернет – это международная сеть сетей, в которой работают пользователи из университетов и исследовательских организаций, государственных учреждений и частных фирм и т.п. Сети, входящие в Интернет, базируются на едином для всех них наборе сетевых протоколов (TCP/IP), но они могут беспрепятственно обмениваться информацией и с другими сетями мира через специальные «шлюзы» – компьютеры, конвертирующие всю проходящую по сети информацию в нужные форматы в соответствии с системой протоколов, существующих в этих сетях.

Интернет был создан более 20 лет назад в США как экспериментальная сеть, объединившая телекоммуникационную сеть ARPAnet, радиовещательную и спутниковую сети, связанные с деятельностью Министерства обороны США. Сеть позволяет пересылать пакеты данных с одного подключенного к Интернету компьютера на любой другой, независимо от того, соединены они между собой или нет. Маршрутизаторы Интернет автоматически выбирают оптимальный маршрут для доставки пакетов данных до места назначения. На этой основе были разработаны различные службы, использующие возможности Интернет.

Электронная почта (e - mail) – пересылка печатных материалов, графиков, деловых документов, фотографии, таблиц, газет и журналов с помощью электронных методов передачи и обработки информации для обмена корреспонденцией. С ее помощью можно послать электронное письмо (текст или произвольный файл, преобразованный в текстовый вид) любому пользователю Интернет. Время доставки писем обычно не более нескольких часов, а иногда и нескольких минут.

Общаться между собой по электронной почте могут пользователи, находящиеся и в пределах одного учреждения, и в различных уголках планеты.

Электронная почта используется для таких целей:

- пересылка сообщений другому пользователю;
- передача одного и того же сообщения нескольким пользователям;
- рассылка сообщений в несколько организаций по определенному списку;

Если пользователь хочет дать какую-то информацию не только своему партнеру, но и другим пользователям данной электронной сети, он может воспользоваться другими способами работы в сети – «доской объявлений» или конференцией.

Не следует путать конференцию как вид услуг телекоммуникационной сети (иначе говоря, почтовый ящик, принадлежащий сразу целой группе пользователей) с телеконференцией.

Телеконференции – это обмен мнениями с помощью электронных писем по поводу тех или иных тем, проводимый с привлечением одного или нескольких средств телекоммуникации (телефона, телевидения, видеотелефона, компьютерной телекоммуникации и т.п.).

Каждый пользователь может подписаться на интересующие его телеконференции (всего их несколько десятков тысяч). При этом он будет получать все письма, посылаемые в соответствующие телеконференции, и имеет возможность высказать свое мнение или ответить на чей-то вопрос.[1]

Одной из наиболее часто используемых служб поиска в сети Интернет является WWW (World Wide Web) – сервер информационного поиска, позволяющий работать пользователю с информационными источниками в режиме гипертекста (гиперсреда – представление информации на узлах, соединяемых с помощью ссылок, а гипертекст – тип интерактивной среды с возможностями выполнения переходов по ссылкам). Благодаря специальной системе перекрестных ссылок перемещение от документа к документу, находящемуся на другом сервере, происходит незаметно для пользователя.

В процессе воспитания и обучения телекоммуникации могут измениться сами концепции образования. С их помощью мировая культура становится общемировым достоянием, доступным всем пользователям международных сетей. Они стирают границы, сокращают пространства и экономят колоссальное количество времени, которое раньше уходило на поиск и обработку информации. Пользование коммуникациями принципиально меняет сам характер мышления современных школьников. Ученик, владея информацией и способами ее сбора, хранения и передачи, в процессе обучения превращается в активного субъекта педагогического процесса, исследователя, умеющего самостоятельно и творчески ставить и решать широкий круг задач. [2]

Преподаватель, используя технические возможности информационных телекоммуникаций, может оперативно с учетом своих текущих задач подбирать информацию на занятие практически неограниченных ее источников, что создает принципиально новую информационную ситуацию. Аналогичные возможности предоставляются и студенту при работе в аудитории и в процессе самостоятельной подготовки и самообразования.[3] Компьютерные телекоммуникации позволяют формировать у студентов необходимый уровень знаний, и умения анализировать, сравнивать, обобщать, обрабатывать имеющуюся информацию, находить нужную информацию, связывать ее с изучаемыми вопросами, т.е. формировать информационную культуру студента. Обучение происходит в ходе общения, поиска информации и работы с ней. На первый план выступает интерес к новой информации, желание осмыслить ее, поделиться новым знанием с окружающими, применить имеющиеся знания и умения в конкретной ситуации.[4]

Список литературы

1. Воронин П. А. Антивирусные программ., характеристики, применение. Москва: Додэка, 2001, 384 с.
2. Дьяконов В. П. и др. Энциклопедия устройств антивирусных программ.. — М.: СОЛОН-Пресс, 2002. — 512 с.
3. Дьяконов В. П. и др. Методы борьбы с компьютерными вирусами. // Известия вузов. Приборостроение. — 1980. — № 4. — С. 6.
4. Дьяконов В. П. Телекоммуникация // Электронная промышленность. — 1981. — № 2. — С. 56.

A__Форматда. Таумс Гарнитураси. Чоп этишга рухсат 2021 й. __етилди.

Адади__нусаха. Буюртма №___. Чирчик шаҳар, Амир кўчаси-15, Чирчик Олий Танк Қўмондонлик
Муҳандислик Билим Юрти босмахонасида чоп этилди.

